

भगवानुं ठेकासु :
 श्री अ. बा. स्वे स्थानकेवासी
 नेन शास्त्रोद्धार समिति,
 ठे गरेडियाहुवा रोड,
 राजकोट, (सौराष्ट्र)

Published by
 Shri Akhil Bharat S. S.
 Jain Shastrodhdhara Samiti,
 Garedia huva Road RAJKOT
 (Saurashtra) W Ry India

ये नाम केचिदिह नः मथयन्त्यवज्ञो,
 जानन्ति ते किमपि खान् प्रति नैष यत्नः ।
 तस्यत्स्यत्तेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
 कासो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते भवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
 जो जानते हैं तब कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
 बनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तब इससे पापगा ।
 है काम निरवधि विपुल पृथ्वी ध्यान में यह साधगा ॥ १ ॥

આઘ મુરખી શ્રી વ્રજલાલભાઈનું જીવન ચરિત્ર

વ્રજલાલ દુર્લભજી પારેખનો જન્મ રાજકોટમાં સંવત ૧૯૪૫ ના પોષ સુદી ૨ શુક્રવાર તા. ૩-૧-૮૬ ના રોજ શ્રી દુર્લભજી સીરાજ પારેખને ત્યાં થયો હતો.

શ્રી દુર્લભજી પારેખને ફક્ત શ્રી વ્રજલાલભાઈ એકના એક પુત્ર હતા. અને બીજા પુત્રી શ્રી ઝમકબેન હતા. કુટુંબ ગરીબ હતું પણ ઘણું જ્ઞાનદાન હોવાથી પોતાનો વ્યવહાર ઘણી જ વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવતા.

શ્રી વ્રજલાલભાઈએ સને ૧૯૦૭ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી. ૧૯૦૮ માં સૌરાષ્ટ્ર હાઈસ્કૂલ રાજકોટમાં ફક્ત રૂ. ૧૨ ના માસિક પગારથી પોતાનું જીવન શરૂ કર્યું.

ન્યારે તે હાઈસ્કૂલનો અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે જૈન શાળા તેમ જ બીજાં ટ્યૂશન રાખી કુટુંબની આવકમાં, નાની ઉમરથી સહાય કરતા અને પોતાના અભ્યાસનો ખર્ચ કાઢતા. આ રીતે જુદી જુદી શિક્ષણ સંસ્થામાં લગભગ ૧૫ વર્ષ નોકરી કરી. તેમાં કરણસીંહજી મીડલ સ્કૂલ રાજકોટ, બાળુ પનાલાલ પુનમચંદ જૈન હાઈસ્કૂલ (મુંબઈ) એગ્રી વરનાકચુલર જૈન પાઠશાળા પાચોરા (ખાનદેશ), શેઠ લખમનદાસ મુલતાનમલ - હિંદી જૈન પાઠશાળા - જલગામ, તે બાદ વરખેડી (ખાનદેશ) માં જીનીંગ ફેક્ટરીમાં મેતાલ તરીખે કામ કર્યું. તે બાદ દેવલાલી બે વર્ષ શરૂઆતમાં ફેન્સી માલની દુકાન કરી, પણ તેમાં ન ફાવવાથી ફરી શીક્ષણનું કાર્ય શરૂ કર્યું.

દેવલાલીમાં પ્રાઈવેટ ટ્યૂશનની જુદા જુદા શેઠીઆઓને ત્યાં નોકરી કરી. પરંતુ તેમાં જોઈએ તેવો પોતાના વિકાસનો ભાગ ન જણાયાથી સને ૧૯૨૬ માં મુંબઈમાં દીનશાહ નામદાર એન્ડ કં. કાર્ડ્સ મારકેટના ટાવરની નીચેની દુકાનમાં મેતાલ તરીકે કામ કર્યું. તે બાદ મુંબઈના દવાવાળા પેરી કં. માં મુખ્ય હિસાબનીશ તરીકે એકધારે ૩૨ વર્ષ કામ કર્યું. અને

છાંદગ્રીભર સાદાઈ તથા કરકસરથી પાઈ પાઈ જમાવી જે કંઈ જમન થઈ તે જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં દાનમાં આપી દીધું કેમ કે શ્રી મજલાલભાઈને કાંઈ સત્તાન નથી

શ્રી મજલાલભાઈ જેમ જેમ પૈસા કમાતા ગયા તેમ તેમ અનેક ધાર્મિક કાર્યોમાં દાનરૂપે આપતા જ રહ્યા છે તેમના દાનપ્રવાહના ઘોઠાકે દાખલાઓ નીચે મુજબ છે રાજકોટ મહાજન શ્રીની પાંજરાપોળમાં—શીબડા પાંજરાપોળમાં પશુવિદ્યાતિગૃહ, વધમાન તપ આયજિલ ખાતાઓ રાજકોટ તથા મુબઈમાં સ્થાનકવાસી સ્ત્રી જાલાશ્રમ—કાઠીયાવાડ નિશાચિત જાલાશ્રમ—સમિતશિબર ઉપર ભાતાની તિથી—પાવાપુરીમાં ધર્મશાળામાં જોકે રૂમ—મુબઈમાં સી. પી. ટેક ઉપર ફાલ જંઘાલી પંચ માળની નૈન ધર્મશાળામાં જોકે રૂમ—ભક્તીનગર નૈન સોસાયટીમાં સસ્તા જાડાની આલમાં જોકે પ્લોક નૈન દવાખાનામાં—રાજકોટ વજીક મહાજન શ્રી તરફથી આવતા દવાખાનામાં પ્રસૂતીગૃહ માટે જોકે રૂમ જે મુજબ છુટક છુટક ફરેક ખાતાઓમાં દાન થઈ રાજકોટ મજલાલ ફાલ બાંધ પારખ અંધ મહિલા વિકાસ ગૃહમાં રૂ. પચાસ હજાર જેક મકાન ખાતામાં તથા જત્રીસ હજાર પાંચસો જેક પુખ્ત વચની અંધ પંડેનો માટેના છાત્રાલયના મકાન માટે આપેલ છે હવેની ચોથ છાંદગ્રી મજલુર અંધ મહિલા વિકાસ ગૃહની સેવામાં ત્યાં રહી શુભરી રહ્યા છે હયાતી જાહ તેમની જે મિશ્કત હોય તે અંધ મહિલા વિકાસ ગૃહને મળે તેવું બીલ કરેલ છે

તેમનાં જહેન જબજેન ફલબાંધ ૩૧-૧૨-૬૨ ના રાજ દેવત્રત થતાં તેમની મિશ્કતમાંથી જીનોના સસ્તા જાડાની આલમાં જોકે પ્લોક—૬૫૫ શ્રીમાળી વજીક મહાજન શ્રી તરફથી આવતા દવાખાનામાં પ્રસૂતી ગૃહ માટે જોકે રૂમ તથા રાજકોટમાં મૂગા જહેરાના છાત્રાલયના મકાન માટે રૂપીઆ ત્રીસ હજાર તેમજ દાનમાં આપ્યા છે

મજલાલભાઈ શ્રી શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિના આ કાર્યમાં વખતો વખત હાર્દિક સહકાર આપતા આવ્યા છે, તેમજ શ્રી સ્થાનાંજ સૂત્રના આ વીંદ જાજના પ્રકાશન માટે રૂ. ૫૦૦૧) પાંચ હજાર જેક આપી સક્રિય સહકાર જતાવી અમૂલ્ય અને અપ્રાપ્ય લાભ મેળવેલ છે જે માટે આ સમિતિ તેમનો હાર્દિક આભાર માને છે

આદ્યમુરખીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મ ગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

(સ્વ) શ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર-અમદાવાદ

(સ્વ) શ્રી શામળભાઈ વેલજીભાઈ વીરાણી-રાજકોટ

શ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે મેડેલા
લાલાજી કિશનચંદ્ર સા જોહરી
ઉમેલા સુપુત્ર ચિ મહેતાખચંદ્ર સા જૈન
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

શ્રી વિનાયકભાઈ વીરાણી

કોમ્પર્ટી હરજીવિંદ કેચ દલાઈ
રામકોર

શ્રીમી મિત્રીલાલ લાલચંદ સા. સુલિયા
તથા શ્રીમી કેવલરાજી લાલચંદ સા.

(સ્વ.) શ્રીમી ખારશીલાલ હવલકાલ
ખારસી.

સ્વ શ્રીમાન શ્રીમી મુકનચંદ સા
બાલિયા પાલી ખારવાલ

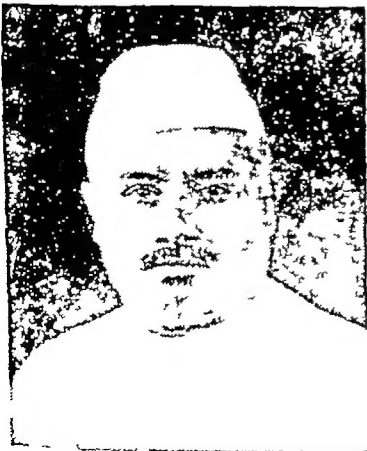
આદ્યમુરખીશ્રીઓ

(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચદ કાલીદાસ વારિયા ભાણુવડ (સ્વ) શેઠ રંગજીભાઈ માહનલાલ શાહ અમદાવાદ

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ અમદાવાદ.

શેઠશ્રી જેસિ ગભાઈ પોચાલાલભાઈ અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ અમદાવાદ.

આધ્યમુરખીશ્રીઓ

સ્વ. શ્રીમતી હરિસાસ ઝનોપચક શાહ
ખલાત

સ્વ શ્રેષ્ઠ વારાચદજી સાહ્ય ગલ્લડા
મદ્રાસ

- ૧ વચ્ચે બેઠેલા મિત્રાલાલ મીમાન્ મુલચકલ
જવાહરિલાલ બરડિયા
- ૨ બાલુખા બેઠેલા લાર્ક મિત્રીલાલ બરડિયા
- ૩ હમ્મેલા સોયી નાનાલાલ પૂનમચક બરડિયા

स्थानाङ्गसूत्र भा. २ दूसरेकी

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
-------------	------	-----------

तीसरे स्थानका दूसरा उद्देश

१	दूसरे उद्देशका विषय विवरण	१
२	लोकके स्वरूपका निरूपण	२-५
३	चमरादिकोंकी परिपद्धका निरूपण	६-९
४	धर्म विशेषकी प्रतिपत्तिका निरूपण	१०-१४
५	बोधिशब्दसे अभिधेय धर्मादिका निरूपण	१५-१६
६	भेदसहित प्रव्रज्याका निरूपण	१७-२२
७	व्रतारोपणके कालका निरूपण	२३-२६
८	पुरुषके भेदोंका निरूपण	२६-३९
९	संसार जीवोंकी प्ररूपणा पूर्वक सर्वजीवका निरूपण	३९-४३
१०	दिशाओंका और दिशाओंके आश्रित होनेसे गत्या- गतिका निरूपण	४४-५३
११	त्रसजीवोंका और उनसे विपरीत स्थावर जीवोंके स्वरूपका निरूपण	५३-५५
१२	जीवपदार्थका निरूपण	५५-५७
१३	दुःखके स्वरूपका निरूपण	५८-६२
१४	परमतका निराकरण पूर्वक स्वमतका निरूपण	६२-७१

तीसरा उद्देश

१५	कषायवाले जीवोंकी मायाका निरूपण	७२-७७
१६	आलोचना आदि करनेवालेका निरूपण	७८-८१
१७	शुद्धिकरनेवालोंकी आभ्यन्तर और बाह्य संपत्तिका निरूपण	८१-८३
१८	वस्त्रग्रहण के कारणोंका निरूपण	८३-८४

१९	निग्रन्थोंका निरूपण	८४-१००
२०	वचन, मन का और उनके निषेधका निरूपण	१००-१०३
२१	वृष्टिकायका निरूपण	१०४-१७
२२	अधुनोपपन्नदेवोंका निरूपण	१०८-१२२
२३	देवोंके व्यापारोंका निरूपण	१२२-१२९
२४	देवोंके रिमानका निरूपण	१२९-१३४
२५	जीवकी गतिका निरूपण	१३५-१३८
२६	निग्रन्थ अनगारोंके आचारका निरूपण	१३८-१५६
२७	कर्मभूमिका निरूपण	१५६-१५७
२८	कर्मभूमिमें रहे हुये मनुष्यों के धर्मका निरूपण	१५८-१६५
२९	नरकावासका निरूपण	१६६-१७१
३०	मिथ्यात्वका निरूपण	१७१-१८०
३१	धर्मके स्वरूपका निरूपण	१८१-१९१
३२	अर्थादि विनिश्चयके कारणोंकी परम्पराका निरूपण	१९१-१९७

चौथा उद्देश

३३	अनगारकी कल्पविधिका निरूपण	१९८-२०२
३४	काल और वचनकी प्ररूपणा	२०२-२०७
३५	पर्यायान्तरका निरूपण	२०७-२१६
३६	मनुष्यक्षेत्र स्वरूपनिरूपणम्	२१७-२२१
३७	सामान्य पृथिवी देखका निरूपण	२२१-२२८
३८	क्रिस्तिफिक देखका निरूपण	२२८-२३१
३९	इन्द्रकी परिपत्का निरूपण	२३१-२३२
४०	मायविश्ववासोंका निरूपण	२३२-२४१
४१	योग्य व्यक्तियोंको प्रशस्तिदानका निरूपण	२४२-२५३
४२	वाचमात्रि विषयमें योग्यायोग्यका निरूपण	२५३-२५८
४३	महापनीय वस्तुका निरूपण	२५८-२६५
४४	कल्पस्थितिका निरूपण	२६५-२७४
४५	नारकादिकोंके शरीरका निरूपण	२७४-२७६

४६	प्रत्यनीक स्वरूपका निरूपण	२७६-२८२
४७	मातापिताके अङ्गके विभागका निरूपण	२८३-२८४
४८	श्रामण्यपर्याय को प्राप्त हुवा जीव जिनजिन कार- णोंसे विशिष्ट निर्जरा करता है उन उन कारणोंका निरूपण	२८४-२८९
४९	पुद्गलोंके परिणाम विशेषका निरूपण	२८९-२९७
५०	भेद सहित ऋद्धिके स्वरूपका निरूपण	२९७-३०५
५१	गौरवादि भेदोंका निरूपण	३०५-३११
५२	निवृत्तिके भेदोंका निरूपण	३१२-३२०
५३	छेइयाओंका निरूपण	३२०-३२५
५४	मरणका निरूपण	३२५-३३१
५५	मरणके अनन्तर हिताहितके स्वरूपका निरूपण	३३१-३३८
५६	पृथिवीके स्वरूपका निरूपण	३३९-३४२
५७	नारकोंकी उत्पत्तिका निरूपण	३४३-३४९
५८	तीर्थंकरके विमानोंका वर्णन	३४९-३५१
५९	कर्मके तीन स्थानोंका निरूपण	३५२-३५४
६०	पुद्गल स्कंधका निरूपण	३५५-३५६

चौथे स्थानके पहला उद्देशक

६१	मङ्गलाचरण	३५७
६२	अन्तक्रियाका निरूपण	३५८-३६९
६३	वृक्षदृष्टान्तसे पुरुषोंका निरूपण	३७०-३९१
६४	प्रतिमाप्रतिपन्न पुरुषके कल्पनीय भाषादिका निरूपण	३९२-३९४
६५	वृक्षदृष्टान्तसे पुरुषादिका निरूपण	३९५-४०२
६६	सुतादि दृष्टान्तसे पुरुषादिका निरूपण	४०२-४१२
६७	धुण दृष्टान्तसे पुरुषादिका निरूपण	४१३-४१९
६८	वनस्पतिका निरूपण	४१९-४२७
६९	ध्यानके स्वरूपका निरूपण	४२७-४५९
७०	भेद सहित देवोंकी स्थितिका निरूपण	४५९-४६२

७१	मोहके विषयभूत कथागोष्ठा भेद सहित निरूपण	४६२-४७६
७२	कालप्रपञ्चर्तौ कथागोष्ठा निरूपण	४७६-४८
७३	प्रतिमाके स्वरूपका निरूपण	४८४-४८७
७४	जीवास्तिकायके विपरीत अजीवास्तिकायका भेद सहित निरूपण	४८८-४८९
७५	फलके छान्दसे पुरुषादिका निरूपण	४९०-४९३
७६	सत्यासत्य निमित्तक प्रणिधानके स्वरूपका निरूपण	४९४-५००
७७	पुरुषके स्वरूपका निरूपण	५००-५१४
७८	लोकपालादिकोंके स्वरूपका निरूपण	५१४-५२६
७९	प्रमाणके स्वरूपका निरूपण	५२६-५३०
८०	दिक्कुमारि महसरिकाओंका निरूपण	५३१-५३४
८१	भेदसहित दृष्टिवादका निरूपण	५३४-५३६
८२	प्रापञ्चित्यका निरूपण	५३६-५४१
८३	कालके स्वरूपका निरूपण	५४१-५४४
८४	पुद्गलोंके परिमाणका निरूपण	५४५-५४६
८५	जीवब्रह्मके परिणामोंका निरूपण	५४६-५५०
८६	दुर्गति-सुगतिरूप परिणामों के एव दुर्गत-सुगतों के भेदोंका निरूपण	५५१-५५५
८७	ज्ञानके परिणामों के क्रमका निरूपण	५५५-५५७
८८	शास्त्रके कारणोंका निरूपण	५५८
८९	इष्टाव दार्शनिक पूर्वक अन्तरसूत्रका निरूपण	५५९-५६१
९०	भेदसहित भूतकका निरूपण	५६२-५६५
९१	देवत्वका निरूपण	५६६-५७३
९२	विकृतिके स्वरूपका निरूपण	५७३-५७४
९३	इष्टाव और दार्शनिक सहित कृत्वागार आदिका निरूपण	५७५-५७७
९४	दार्शनिक श्री सूत्रका निरूपण	५७८-५७९
९५	महसिा निरूपण	५८०-५८१

चौथे स्थानका दूसरा उद्देशा

९६	प्रतिसंलीन और अप्रतिसंलीनका निरूपण	५८२-५८५
९७	दीनके स्वरूपका निरूपण	५८६-५९२
९८	आर्यादि पुरुषके स्वरूपका निरूपण	५९३-५९५
९९	वृषभके दृष्टान्तसे पुरुषके स्वरूपका निरूपण	५९६-६०१
१००	हाथीके दृष्टान्तसे पुरुषके प्रकारका निरूपण	६०२-६११
१०१	त्रिकथाके स्वरूपका निरूपण	६१२-६२९
१०२	कायविशेषका निरूपण	६२९-६३४
१०३	व्याघातके स्वरूपका निरूपण	६३४-६४०
१०४	स्वाध्यायमें कर्तव्यता-भर्तृव्यताका निरूपण	६४१-६४४
१०५	स्वाध्यायमें प्रवृत्त हुवेको लोकस्थितिका निरूपण	६४४-६४६
१०६	त्रसपाण विशेषके स्वरूपका निरूपण	६४६-६५२
१०७	गर्हाके स्वरूपका निरूपण	६५२-६५६
१०८	दोषत्यागी जीवके स्वरूपका निरूपण	६५६-६६८
१०९	कारण उपस्थित होने पर साधुको अथवा साध्वी- जीको परस्परमें आलापकादिमें आराधकत्वका निरूपण	६६९-६७०
११०	तमस्कायके स्वरूपका निरूपण	६७०-६७५
१११	सेनाके दृष्टान्त द्वारा पुरुषोंके प्रकारका निरूपण	६७५-६८१
११२	पञ्चत-राज्य आदिके दृष्टान्तसे कषायके स्वरूपका और उनको जीतनेके प्रकारका निरूपण	६८२-६९७
११३	संसारके स्वरूपका निरूपण	६९७-७००
११४	आहारके स्वरूपका निरूपण	७००-७०२
११५	कर्मबन्धके स्वरूपका निरूपण	७०२-७२३
११६	एक-कृति और सर्व शब्दकी प्ररूपणा	७२३-७३०
११७	मानुषोत्तर पर्वत के कूटोंका निरूपण	७३०-७३२
११८	जम्बूद्वीपगत भरत और ऐरवत पर्वतके कालका निरूपण	७३३-७४६

११९	जम्बूद्वीपके द्वारोंका निरूपण	७४६-७४८
१२०	जम्बूद्वीपस्य अन्तरद्वीपोंका निरूपण	७४८-७५८
१२१	जम्बूद्वीपस्य सप्तमसमुद्रकी अवगाहना आदि का निरूपण	७५८-७७१
१२२	घातकील्लह द्वीपके वज्रपममाण आदिका निरूपण	७७१-७७२
१२३	मन्दोन्वद्वीपका वर्णन	७७३-७८५
१२४	अन्ननक्षत्रपर्वतका वर्णन	७८५-७९१
१२५	रतिकर पर्वतका वर्णन	७९२-७९६
१२६	सप्तके स्वरूपका निरूपण	७९७-७९८
१२७	सप्तमके स्वरूपका निरूपण	७९९-
१२८	भक्तिजनके स्वरूपका निरूपण	८००-८०१

समाप्त

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

श्रीजैનાचार्य-जैनधर्मद्विवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितया
सुधाख्यया व्याख्यया समलंकृतम्—

श्री-स्थानाङ्गसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

अथ तृतीयस्थानस्य द्वितीय उद्देशकः प्रारभ्यते--

व्याख्यातस्तृतीयस्थानस्य प्रथमउद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः प्रारभ्यते, अस्य प्रथमोद्देशकेनायं सम्बन्धः—प्रथमोद्देशके प्रायो जीवधर्मा उक्ताः, इहापि प्रायस्त एव जीवधर्माः प्रतिपादयिष्यन्त इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्ये-
दमादिसूत्रम्—‘ तिविहे लोने ’ इत्यादि ।

अथ प्रथमोद्देशकस्यान्तिमसूत्रेणास्यादिसूत्रस्यायमभिसम्बन्धः—अनन्तरसूत्रे चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसूत्रस्वरूपमुक्तम्, इह तु चन्द्रादीनामेव भावानामाधारभूतो लोक-
स्वरूपं सूत्रत्रयेणाभिधीयते—

तृतीय स्थानका दूसरा उद्देशा

इस पूर्वोक्त प्रकार से तृतीय स्थान का प्रथम उद्देशक व्याख्यात हो चुका अब द्वितीय उद्देशक का व्याख्यान प्रारभ होता है इसका प्रथम उद्देशक के साथ यह संबंध है कि—प्रथम उद्देशक में प्रायः जीव धर्म कहे गये हैं इसमें भी प्रायः वे ही जीवधर्म कहे जावेगे—इसी संबंध से प्रारंभ हुए इस उद्देशक का “ तिविहे लोने ” इत्यादि यह प्रथम सूत्र है इस प्रथम सूत्र का प्रथम उद्देशक के अन्तिम सूत्र के साथ संबंध ऐसा है कि उस अन्तिम सूत्र में चन्द्रप्रज्ञप्ति आदि सूत्र का

ત્રીજા સ્થાનકનો બીજો ઉદ્દેશો

પહેલા ઉદ્દેશાની પ્રરૂપણા હવે પૂરી થઇ. હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ઉદ્દેશાની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરે છે. પહેલા ઉદ્દેશા સાથે બીજા ઉદ્દેશાનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે—પહેલા ઉદ્દેશામાં મુખ્યત્વે જીવધર્મથી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, આ ઉદ્દેશામાં પણ એજ જીવધર્મોનું મુખ્યત્વે કથન કરવામાં આવશે પહેલા ઉદ્દેશા સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા આ બીજા ઉદ્દેશાનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“ તિવિહે લોને ” ઇત્યાદિ. આ પ્રથમ સૂત્રનો આગલા ઉદ્દેશાના છેલ્લા સૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—તે છેલ્લા સૂત્રમાં ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ આદિ

સૂક્ષ્મ-તિવિદે લોગે પળ્લત્તે, ત જહા ણામલોગે, ઠવળલોગે, દવળલોગે ૧ ॥ તિવિદે લોગે પળ્લત્તે ત જહા ણાળલોગે દસળ લોગે ચરિત્તલોગે ૨ ॥ તિવિદે લોગે પળ્લત્તે, ત જહા-ઉદ્ધલોગે અહોલોગે તિરિચલોગે ૩ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

છાયા—પ્રિવિધો લોકઃ મહત્ત્વઃ, સઘયા-નામલોક, સ્થાપનાલોક, દ્રવ્ય લોક ૧ ॥ પ્રિવિધો લોકઃ સ્વપ્ત્તઃ, સઘયા-જ્ઞાનલોક, વર્ણનલોક, ચારિત્ર લોક ૨ ॥ પ્રિવિધો લોક મહત્ત્વઃ, સઘયા-કર્ણલોક, અપોલોક, તિર્યગ્લોક ૩ ॥

ટીકા—‘તિવિદે ળોગે’ इत्यादि । लोच्यते-अवलाक्यते केवलालोके-नेति लोकः, स नामस्थापनाद्रूपमेवाप्रिविधः सप्त नामस्थापने नामेन्द्रस्थापने नृबद्ध व्याख्येये । द्रव्यलोकोऽपि तथैव । नवर शरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्त स्वरूप कहा है पर यहां उन चन्द्रादिक भाषों का जो आधारभूतलोक है उसका स्वरूप कहा जाता है क्योंकि लोक उन चन्द्रादिक भाषों का आधारभूतक्षेत्र है—(तिविदें लोगे पण्णत्ते) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—ત્રીન પ્રકાર કા લોક કહા ગયા છે જેસે—નામલોક, સ્થાપનાલોક ઓર દ્રવ્યલોક અથવા ઇસ્ પ્રકાર સે ‘ત્રી લોક પ્રિવિધ કહા ગયા છે જેસે જ્ઞાનલોક, વર્ણનલોક ઓર ચારિત્રલોક અથવા—ઇસ પ્રકાર સે ‘ત્રી લોક ત્રીન તરહ કા કહા ગયા છે ઉર્ધ્વલોક, અપોલોક ઓર તિર્યગ્લોક । ટીકાર્થ—જો કેવલજ્ઞાનરૂપી આલોક (પ્રકાશ) કે દ્વારા દેખા જાતા હે વહ લોક હે વહ લોક નામલોક, સ્થાપનાલોક ઓર દ્રવ્યલોક કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હે इनमें ‘नामलोक’ और ‘स्थापनालोक’ नामेन्द्र और

સૂત્રનુ સ્વરૂપ કહ્યું છે તે ચન્દ્રાદિક ભાવેના આધારરૂપ એ લોક ॥, તેના સ્વરૂપનુ અહીં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કારણ કે લોક એ ચન્દ્રાદિક ભાવેનુ આધારભૂત ક્ષેત્ર છે- ‘તિવિદે ળોગે પળ્લત્તે’ ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—લોકના ત્રણ પ્રકાર કહી છે—(૧) નામલોક (૨) સ્થાપનાલોક અને (૩) દ્રવ્યલોક અથવા લોકના ત્રીણ પ્રકારે ત્રણ પ્રકાર પણ કહા છે—(૧) જ્ઞાનલોક, (૨) વર્ણનલોક અને (૩) ચારિત્રલોક અથવા લોકના ત્રીણ પ્રકારે ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે—(૧) ઉર્ધ્વલોક, (૨) અપોલોક અને (૩) તિર્યગ્લોક

ટીકા—કેવલજ્ઞાન રૂપ આલોક (પ્રકાશ) પડે અને એઈ ચક્રાય છે, તે લોક છે તે લોક નામલોક સ્થાપનાલોક અને દ્રવ્યલોકના લેહથી ત્રણ પ્રકારનો છે તેમાંથી નામલોક અને સ્થાપનાલોકનુ કથન નામેન્દ્ર અને સ્થાપનેન્દ્રના પુરોક્ત

દ્રવ્યલોકો ધર્માસ્તિકાયાદીનિ જીવાજીવરૂપાણિ, 'રૂપ્યરૂપીણી'—તિ સપ્રદેશા-
પ્રદેશાનિ દ્રવ્યાણ્યેવ, દ્રવ્યાણિ ચ તાનિ લોકઃચેતિ દ્રવ્યલોકઃ । ભાવલોકમાહ—
'તિવિદે' ઇત્યાદિ । ભાવલોકો દ્વિવિદઃ—આગમતો નોઆગમતત્થ । તત્રાગ-
મતો લોકપર્યાલોચનોપયોગઃ, તદુપયોગાનન્યત્વાત્પુરુષો વા ભાવલોકઃ, નો-
આગમતસ્તુ પ્રસ્તુતસૂત્રોક્તો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપઃ । ઇદં હિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપં ત્રયં

સ્થાપનેન્દ્ર કી तरह સમજના चाहिये अर्थात् किसी पदार्थ का चाहे वह
चेतन हो या अचेतन हो अर्थशून्य निरर्थक लोक ऐसा नाम रखना यह
नाम लोक है और किसी भी पदार्थ में 'यह लोक है' ऐसी स्थापना
कर लेना यह स्थापनालोक है । ज 'शरीर और' भव्यशरीर से
व्यतिरिक्त जो द्रव्यलोक है वह 'धर्मास्तिकायादिक द्रव्यरूप,
जीवाजीव द्रव्यरूप, रूपी अरूपी द्रव्यरूप और सप्रदेश
अप्रदेशद्रव्यरूप है क्योंकि द्रव्यरूप जो लोक है वह द्रव्य लोक
है भावलोक दो प्रकार है एक आगमभावलोक और दूसरा नोआगम
भावलोक इनमें लोककी पर्यालोचना करने वाला जो उपयोग है
वह आगम भावलोक है अथवा उस उपयोग से अनन्य होने के कारण
पुरुष भावलोक है तथा नो आगम की अपेक्षा से भावलोक प्रस्तुत
सूत्रोक्त ज्ञानदर्शन चारित्ररूप है । नोआगम की अपेक्षा भावलोक ज्ञान
है ऐसा जब विवक्षित होगा तब दर्शन और चारित्र उससे अलग
नहीं पड़ेंगे क्योंकि ज्ञान से कहने से ही उन दोनों का ग्रहण हो
जावेगा इसी प्रकार नो आगम की अपेक्षा भावलोक दर्शन है ऐसा

કથન પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે કોઈ પણ ચેતન કે અચેતન પદાર્થનું
'લોક' એવું નામ રાખવું તે નામલોક છે, અને કોઈ પણ પદાર્થમાં 'આ
લોક છે,' એવી સ્થાપના કરી લેવું, તેનું નામ સ્થાપનાલોક છે । શરીર અને
ભવ્યશરીર સિવાયનો જે દ્રવ્યલોક છે તે ધર્માસ્તિકાયા આદિ દ્રવ્યરૂપ, જીવાજીવ
દ્રવ્યરૂપ, રૂપી અરૂપી દ્રવ્યરૂપ અને સપ્રદેશ અપ્રદેશ દ્રવ્યરૂપ છે, કારણ કે
દ્રવ્યરૂપ જે લોક છે, તે દ્રવ્યલોક છે. ભાવલોક બે પ્રકારનો છે—(૧) આગમ
ભાવલોક અને (૨) નોઆગમ ભાવલોક । લોકની પર્યાલોચના કરનારો જે
ઉપયોગ છે તે આગમ ભાવલોક છે. અથવા તે ઉપયોગથી અનન્ય હોવાને
કારણે પુરુષ ભાવલોક છે તથા નોઆગમની અપેક્ષાએ ભાવલોક પ્રસ્તુત
સૂત્રોક્ત જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ છે. નોઆગમની અપેક્ષાએ ભાવલોક જ્ઞાન છે
એવું બ્યારે વિવક્ષિત (પ્રતિપાદિત) થશે, ત્યારે દર્શન અને ચારિત્ર તેનાથી
અલગ નહીં પડે, કારણ કે "જ્ઞાન દ્વારા" પદનો પ્રયોગ કરવાથી તે બંનેને

પ્રત્યેકમિતરેતરસઘ્યપેક્ષ, નાગમ એ કેવલો નાપ્યનાગમઃ, નો ઘન્યસ્ય વેષ્ટ નિષેષકત્વાદિતિ । તમ જ્ઞાન ચાસૌ ષોક્ષ્ય જ્ઞાનલોકઃ । એવ દર્શનલોકચારિત્ર લોકસ્થેતિ । માવલોકસાચૈર્ણ ક્ષાયિકક્ષાયોપશમિકમાવરૂપત્વાત્, ક્ષાયિકાદિ ભાવાનાં ધ માવલોકત્વેનામિહિતત્વાત્ । ઇર્ણા વિશેષવર્ણનમનુયોગદ્વારસૂચ્ય મલ્લ તાપામનુયોગધન્દ્રિકાટીકાયામાવશ્યકચ્ચદ્વ્યાભ્યાસ્યાયામલ્લલોકનીયમ્ ।

જમ વિવક્ષિત હોગ તમ મી જ્ઞાન ચારિત્ર ઉસસે અલગ નહીં પહેગે કયોં કિ દર્શન કહને સે જન દોમોં કા મહણ ઉસસે હો જાવેગા હસી પ્રકાર નોઆગમ કી અપેક્ષા માવલોક ચારિત્ર હૈ એસા જમ કહા જાવેગા તમ મી દર્શન જ્ઞાન ઉસસે મિલ નહીં હોગે કયોં કિ ચારિત્ર કે કહને સે જન દોનોં કા મી મહણ હો જાવેગા હસલિયે હતનેપર સાપેક્ષ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર યે પ્રત્યેક નોઆગમ કી અપેક્ષા સે માવલોકરૂપ હો જાતે હૈ । યહાં નો આગમ મેં “ નો ” શબ્દ દેશનિષેધક હૈ હસસે જો પૂર્ણરૂપ સે આગમ નહીં હૈ, કિન્તુ આગમ કે એક દેશ હૈ વહ નોઆગમ હૈ એસે નો આગમ માવ લોક જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર હૈ । યે જ્ઞાનચારિત્ર ક્ષાયિક એવ ક્ષાયોપશમિકાદિ માવરૂપ હોતે હૈ હસલિયે જનમેં માવલોકના કહી ગઈ હૈ કયોં કિ ક્ષાયિકાદિ માવોં કો માવલોકરૂપ સે શાસ્ત્ર મેં કહા ગયા હૈ જનકા વિશેષ વર્ણન અનુયોગદ્વારસૂચ્ય કી જો અનુયોગ

પણુ ઇલેવું કરી લેવાયો. એજ પ્રમાણે નો આગમની અપેક્ષાએ આવશેક દેશ ન હો એવું બ્યારે વિવક્ષિત થયે, ત્યારે પણ જ્ઞાન અને ચારિત્ર તેનાથી જુદાં નહીં પડે, કારણ કે “ દર્શન ક્ષાય ” પદના પ્રયોગથી તે જન્મેને પણ ઇલેવું કરી લેવાયો. એજ પ્રમાણે નો આગમની અપેક્ષાએ આવશેક ચારિત્ર છે એવું બ્યારે કહેવામાં આવશે ત્યારે પણ જ્ઞાન અને દર્શન તેનાથી જુદાં નહીં પડે, કારણ કે “ ચારિત્ર ” કહેવાથી તે જન્મેને પણ ઇલેવું કરી લેવાશે તેથી ઉત્તરેતર સાપેક્ષ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર, એ પ્રત્યેક નો આગમની અપેક્ષાએ આવશેકરૂપ યથા બધ છે.

અહીં નોઆગમના “ નો ” શબ્દ દેશનિષેધક છે, તેથી એ પૂર્ણરૂપે આગમ નથી, પરન્તુ આગમના એક દેશ (અથ) રૂપ છે, તેમને જ નો આગમ કહે છે એર્ણા નોઆગમ આવશેક જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર જ છે તે જ્ઞાનચારિત્ર ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક આદિ આવશ્યક હોય છે, તેથી તેમનામાં આવશેકતા કહી છે, કારણ કે ક્ષાયિક આદિ આવેને આવશેક રૂપે શાસ્ત્રમાં પ્રતિષ્ઠાપિત કરેલ છે તેમજુ વિશેષ પણ ન અનુયોગ દ્વારસૂચ્યની અનુયોગ

અથ ક્ષેત્રલોકમાહ—‘તિવિદે’ इत्यादि, इह च बहुसमभूमिभागे रत्नप्रभाभागे मेरुम
ध्येऽष्टप्रदेशो रुचकोऽस्ति, तस्योपरितनप्रतरस्योपरिष्ठान्नवयोजनशतानि याव-
ज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलस्तावत्तिर्यग्लोकः, ततः परत ऊर्ध्वभागस्थितत्वाद् ऊर्ध्व-
लोको देशोनसप्तरज्जुप्रमाणो रुचकस्याधस्तनप्रतरस्याधो नव योजनशतानि
यावत्तावत्तिर्यग्लोकः, ततः परतोऽधोभोगस्थित्वा दधोलोकः सातिरेकसप्तरज्जु-
प्रमाणः, अधोलोकोर्ध्वलोकयोर्मध्येऽष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्भागस्थितत्वा-
त्तिर्यग्लोक इति ॥ सू० ३० ॥

चन्द्रिका नामकी ટીકા है उसमें आवश्यक शब्द की व्याख्या करते समय
लिखा गया है ? अतः वहां से यह विषय जाना जा सकता है.

बहुसमभूमिभागवाले रत्नप्रभाके भागमें मेरुके मध्यमें आठ रुचक
प्रदेश हैं उनके उपरितन प्रदेशके ऊपरसे लेकर नौ सौ योजनतक ऊपर
में ज्योतिश्चक्र है उस ज्योतिश्चक्र के उपरितलतक तिर्यग्लोक है इसके
आगे ऊर्ध्वभाग में अवस्थित होने के कारण ऊर्ध्वलोक है इसका विस्तार
कुछ कम सात राजू का है रुचक के अधस्तन प्रतर के नीचे नौ सौ
योजन तक फिर तिर्यग्लोक है, इसके बाद अधोभाग में स्थित होने
से अधोलोक है यह कुछ अधिक सानराजूप्रमाण है अधोलोक और
ऊर्ध्वलोक के मध्य में १८ सौ योजन प्रमाण तिर्यग्भाग में स्थित होने
के कारण तिर्यग्लोक है ॥ सू० ३० ॥

ચન્દ્રિકા ન મની ટીકામાં આવશ્યક શબ્દની વ્યાખ્યા કરતી વખતે લખવામાં
આવેલ છે, તે તે વિષય ત્યાંથી વાંચી લેવો.

બહુસમ ભૂમિવાળા રત્નપ્રભાના ભાગમાં મેરુની મધ્યમાં આઠ રુચક પ્રદેશ
છે. તેમના ઉપરીતન પ્રદેશથી જોયે ૬૦૦ યોજન સુધી ન્યોતિશ્ચક્ર છે.
તે ન્યોતિશ્ચક્રના ઉપરિતલ સુધી તિર્યંગ્લોક છે ત્યાંથી આગળ જતાં ઉર્ધ્વ-
લોક આવે છે. ઉર્ધ્વભાગમાં રહેલો હોવાથી તેને ઉર્ધ્વલોક કહે છે તેનો
વિસ્તાર સાત રાજૂ કરતાં થોડો ન્યૂન છે રુચકના અધઃસ્તન પ્રતરની નીચે
૬૦૦ યોજન પર્યન્તમાં પણ તિર્યંગ્લોક છે, તેનાથી નીચે અધોલોક છે અધો
ભાગમાં તે આવેલો હોવાથી તેને અધોલોક કહે છે. તેનો વિસ્તાર સાત રાજૂ
પ્રમાણથી થોડો અધિક છે. અધોલોક અને ઉર્ધ્વલોકની મધ્યમાં ૧૮૦૦ યોજન
પ્રમાણ-તિર્યંગ્ભાગમાં રહેલો-તિર્યંગ્લોક છે. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

लोकस्वरूपनिरूपणानन्तर सदाशेयानां चमरादीनां परिपदो निरूपयति—

मूलम्—चमरस्तर्णं असुरिन्दस्त असुरकुमाररत्नो तत्रो परि
साओ पण्णत्ताओ त जहा-समिया, चडा, जाया । अर्धिमत्
रिया समिया, मज्झिमया चडा, वाहिरया जाया । चमरस्तर्णं
असुरिन्दस्त असुरकुमाररत्नो सामाणियाण देवणां तत्रो परि-
साओ पण्णत्ताओ, त जहा सुमिया जहेव चमरस्त एव ताय-
तीसगाण वि । लोगपालाण तुवा तुडिया पन्था । एव अग्ग-
महिस्सीणावि । वलिस्तवि एव चेव जाव अग्गमहिस्सीण । धर-
णस्त य सामाणियतायत्तीसगाणं च समिया चडा जाया ।
लोगपालाणं अग्गमहिस्सीणं ईसा तुडिया दढरहा जहा धरण-
स्त तहा सेसाणं भवणवासिण । कालस्त ण पिताइदस्त
पितायरण्णो तत्रो परिसाओ पण्णत्ताओ, त जहा-ईसा तुडिया
दढरहा । एव सामाणिय अग्गमहिस्सीणं । एव जाव गीयरइ-
गीयजसाण । चदस्त णं जोइसिन्दस्त जोइसरण्णो तत्रो परि-
साओ पण्णत्ताओ, त जहा-तुवा तुडिया पन्था । एव सामा-
णिय अग्गमहिस्सीण । एव सूरस्तवि । सक्कस्त णं देविन्दस्त
देवरत्नो तत्रो परिसाओ पण्णत्ताओ, त जहा-समिया चडा
जाया । एव जहा चमरस्त जाव अग्गमहिस्सीणं । एव जाव
अच्चुयस्त लोगपालाण ॥ सू० ३१ ॥

लोक स्वरूप के निरूपण के बाद अथ लोक में भाषेयरूप से रहे
हुए चमरादिकों की परिपद का सूत्रकार कथन करते हैं—(चमरस्तर्णं
असुरिन्दस्त असुरकुमाररत्नो) इत्यादि ।

वैय्याना २३३५नुं निरूपय इतिने इवे वैय्यानां पदेता चमरादिदेवानी परिपरनुं
सुत्रकार कथन इति हे— ' चमरस्तर्णं असुरिन्दस्त असुरकुमाररत्नो ' इत्यादि—

છાયા—ચમરસ્ય ચલુ અસુરેન્દ્રસ્ય અસુરકુમારરાજસ્ય તિસ્રઃ પરિષદઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—સમિતા, ચણ્ડા, જાતા । આભ્યન્તરિકા સમિતા મધ્યમિકા ચણ્ડા, વાહ્યકા જાતા । ચમરસ્ય ચલુ અસુરેન્દ્રસ્ય અસુરકુમારરાજસ્ય સામાનિકાનાં દેવાનાં તિસ્રઃ પરિષદઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—સમિતા યથૈવ ચમરસ્ય । એવં ત્રાયસ્ત્રિંશકાનામપિ । લોકપાલાનાં તુમ્બાત્રુટિતા પર્વા । એવમગ્રમહિષીણામપિ । વહેરપ્યેવમેવ યાવત્—અગ્રમહિષીણામ્ । ધરણસ્ય ચ સામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશકાનાં ચ શમિતા, ચણ્ડા, જાતા । લોકપાલાનામગ્રમહિષીણામ્ ઈશા ત્રુટિતા, દ્વરથા, યથા ધરણસ્ય તથા શેષાણાં ભવનવાસિનામ્ । કાલસ્ય ચલુ પિશાચેન્દ્રસ્ય પિશાચરાજસ્ય તિસ્રઃ પરિષદઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—ઈશા, ત્રુટિતા, દ્વરથા । એવં સામાનિકાગ્રમહિષી

સૂત્રાર્થ—અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાજ ચમરની ત્રણ પરિષદાઈ કહી ગઈ છે જો હસ પ્રકાર સે છે—સમિતા, ચણ્ડા ઓર જાતા, આભ્યન્તર જો પરિષદા છે ઉસકા નામ સમિતા છે મધ્યમિકા જો પરિષદા છે ઉસકા નામ ચણ્ડા છે ઓર જો વાહ્યપરિષદા છે ઉસકા નામ જાતા છે હસી તરહ અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાજ ચમર કે જો સામાનિક દેવ છે ઉનકી ભી ત્રણ પરિષદાઈ કહી ગઈ છે ઉનકા નામ ભી પૂર્વોક્તરૂપ સે હી છે હસી પ્રકાર સે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોં કી ભી હન્હીં નામોં વાલી ત્રણ પરિષદાઈ કહી ગઈ છે ।

લોકપાલોં કી ત્રણ પરિષદાઓં કે નામ તુમ્બા, ત્રુટિતા ઓર પર્વા છે હસી પ્રકાર સે જો અગ્રમહિષિયોં કી પરિષદાઈ છે ઉનકે ભી યે હી નામ છે । ચલિકે પરિષદ ભી યહી નામ વાલી છે । ધરણ કે જો સામાનિક ઓર ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવ છે ઉનકી ભી પરિષદાઓં કે શમિતા, ચણ્ડા ઓર જાતા યે હી નામ છે તથા લોકપાલોં કી જો અગ્રમહિષિયાં

સૂત્રાર્થ—અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરની ત્રણ પરિષદો કહી છે—(૧) સમિતા, (૨) ચંડા અને (૩) જાતા. આભ્યન્તર પરિષદને શમિતા કહે છે, મધ્યમિકા પરિષદને ચંડા કહે છે અને બાહ્ય પરિષદને જાતા કહે છે. એ જ પ્રમાણે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના સામાનિક દેવોની ત્રણ પરિષદો કહી તેમના નામ ત્રણ ચમરની પરિષદો જેવાં જ છે એ જ પ્રમાણે ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની ત્રણ એ જ નામવાળી પરિષદો કહી છે.

લોકપાલોની ત્રણ પરિષદોનાં નામ તુમ્બા, ત્રુટિતા અને પર્વા છે. અગ્રમહિષીઓની ત્રણ પરિષદોનાં નામ ત્રણ લોકપાલોની ત્રણ પરિષદો જેવાં જ છે. બલીની પરિષદાના ત્રણ એ જ ત્રણ નામો છે. ધરણના જે સામાનિક અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે તેમની પરિષદોનાં નામ ત્રણ સમિતા, ચંડા અને જાતા

ગામ્ । એવાય વાવત્ ગીતરતિગીતયજ્ઞસાં । ચન્દ્રસ્ય સ્વરૂપોત્થિષ્કેન્દ્રસ્ય જ્યોતિષ્કરાજસ્ય તિસ્ત્રઃ પરિપદ મહત્તા તથા-તુમ્બા, પ્રુટિતા, પર્વા । એવા સામાનિકાગ્રમહિષીણામ્ । એવાં સસ્ત્રપાપિ । ઇન્દ્રસ્ય સ્વરૂપોત્થિષ્કેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય તિસ્ત્રપરિપદ મહત્તા, તથા-સમિતા, ચણ્ડા, જાતા । એવા યથા ચમરસ્ય વાવત્ અગ્રમહિષીણામ્ । એવા વાવત્ અન્યુતસ્ય લોકપાછાનામ્ ॥ સૂ૦ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ચમરસ્ય જ’ ઇત્યાદિ, સુગમમ્ । નવરમ્—‘અસુરેન્દ્રસ્ય, ઘસુરરાજસ્ય’ ઇત્યાદી, ઇન્દ્રપ્રેષર્થયોગાત્, રાજા તુ રાજનાદિતિ । પરિપત્તરિચારઃ, સાગિધા પ્રત્યાસત્તિ મેદેન, તત્ર ચે પરિચારમૂતા દેવા દેવ્યભાતિગૌરવાત્ પ્રયોજને હિં ઇનકી પરિપદાઈં ઈંશા, પ્રુટિતા ઓર હરથા નામકી હિં ઈસા કપન ધરણ કે વિષય મેં કહા ગયા હેં ચેસા હી કપન રોપ મધનપતિયોં કે વિષય મેં ઈ કરના ચાહિયે ।

વિશાચેન્દ્ર વિશાચરાજ કાલ કી ત્રીન પરિપદ્ કહી ગઈં હિં—ઇનકે નામ હસ પ્રકાર સે હે—ઈંશા, પ્રુટિતા ઓર હરથા હસી પ્રકાર સે હસકે સામાનિક દેવોં કી અગ્રમહિષિયોં કી ઈ પરિપદાઈં જાનના ચાહિયે ઓર ઇનકે નામ ઈ ચે હી જાનના । ચાહિયે ગામર્થ કે મેદરૂપ જો ગીતરતિ ઓર ગીતયજ્ઞ હિં ઇનકી ઈ પરિપદાઈં ઇન્હીં નામોં ઘાલી હિં જ્યોતિષ્કેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ જો ચન્દ્ર હે ઇસકી ઈ ત્રીન હી પરિપદાઈં કહી ગઈં હિં જિનકે નામ હસ પ્રકાર સે હિં—તુમ્બા, પ્રુટિતા ઓર પર્વા હસી પ્રકાર સે સામાનિક ઓર અગ્રમહિષિયોં કી પરિપદા કે વિષય મેં ઈ જાનના ચાહિયે ઓર હસી પ્રકાર સે સૂર્ય કી પરિપદા કે વિષય મેં ઈ

જ છે તથા તેમના લોકપદો અને તેમની અગ્રમહિષીઓની પરિપદોનાં નામ ઇંશા, પ્રુટિતા અને હરથા છે ધરણના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે જેવું જ કથન બ્રાહ્મીના અવતરપતિઓ વિષે પણ સમજી લેવું

વિશાચેન્દ્ર, વિશાચરાજ કાળની ત્રણ પરિપદોનાં નામ આ પ્રમાણે છે ઇંશા, પ્રુટિતા અને હરથા જે જ પ્રમાણે તેના સામાનિક દેવો અને અગ્રમહિષીઓની પરિપદો વિષે પણ સમજવું તેમની પરિપદોના ત્રણ જો જ નામો સમજવાં ગ્રાધવના લેહરૂપ ને ગીતરતિ અને ગીતયજ્ઞ છે, તેમની પરિપદો ત્રણ જો જ નામવાળી છે જ્યોતિષ્કેન્દ્ર અને જ્યોતિષ્કરાજ ચન્દ્રની ત્રણ પરિપદોનાં નામ નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે—(૧) તુમ્બા, (૨) પ્રુટિતા અને પર્વા. જે જ પ્રમાણે તેમના સામાનિક દેવો અને તેમની અગ્રમહિષીઓની પરિપદો વિષે પણ સમજવું, અને સૂર્યની પરિપદો વિષે પણ જેવું જ કથન સમજી

અપ્યાહૂતા એવાગચ્છન્તિ સા અભ્યન્તરાપરિપત્ । યે ત્વાહૂતા અનાહૂતાશ્વાગચ્છન્તિ
સા મધ્યમા, યે ત્વનાહૂતા અપ્યાગચ્છન્તિ સા વાહોતિ । તથા યયા સહ પ્રયોજનં
પર્યાલોચયતિ સાઽઽચ્યા, યયા તુ તદેવ પર્યાલોચિતં સત્ પ્રપશ્ચયતિ સા દ્વિતીયા,
યસ્યાસ્તુ પર્યાલોચિતં પ્રવર્ણયતિ સાઽન્યેતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

જાનના યાહિયે દેવેન્દ્ર દેવરાજશક્ત કી તીન પરિષદાઈ કહીં ગઈ હૈં ।
જિનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-સમિતા, ચણડા ઓર જાના જિસ પ્રકાર
ચમર કી અગ્રમહિષિયોં કી સભા કે વિષય મેં કથન કિયા હૈં ઉસી
પ્રકાર સે શક્ત કે સામાનિક દેવોં કી ઓર અગ્રમહિષિયોં કી પરિષદા
કે સંબંધ મેં ભી જાનના યાહિયે તથા હસી પ્રકાર સે યાવત્ અચ્યુત કે
લોકપાલોં કી પરિષદા કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનના યાહિયે ऐश्वर्य કે યોગ
સે હન્દ્ર ઓર દીક્ષિ કે યોગ સે રાજા ચમર આદિ કો કહા ગયા હૈં
પરિષદા નામ પરિવાર કા હૈં યહ પરિવારરૂપ પરિષદ પ્રત્યાસત્તિ કે ભેદ
સે તીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં જો પરિવાર ભૂત દેવ ઓર દેવિયાં
અતિગૌરવ સે પ્રયોજનોં મેં ભી બુલાને પર હી આતી હૈં વહ અભ્યન્તરા
પરિષદા હૈં તથા જો દેવ ઓર દેવિયાં બુલાને પર ઓર નહીં બુલાને પર
ભી આતી હૈં વહ મધ્યમ પરિષદ હૈં તથા જો નહીં બુલાને પર ભી આતી
હૈં વે વહ વાહ્ય પરિષદ હૈં તથા-જિસકે સાથ પ્રયોજન કા વિચાર કિયા
જાતા હૈં વહ આય પરિષદ હૈં તથા વિચાર કિયા ગયા કાર્ય જિસકી

લેવું. દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્તી પણ ત્રણ પરિષદો છે, તેમના નામ નીચે પ્રમાણે
છે-(૧) સમિતા, (૨) ચંડા અને જાતા ચમરના સામાનિક દેવો અને અગ્ર-
મહિષીઓની સભાઓના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ
કથન શક્તના સામાનિક દેવોની અને અગ્રમહિષીઓની પરિષદો વિષે પણ
સમજી લેવું, અને એજ પ્રકારનું કથન અચ્યુતનાં લોકપાલો પર્યાન્તની પરિ-
ષદો વિષે પણ સમજવું ચમર આદિને ऐश्वर्यના યોગથી હન્દ્ર અને દીક્ષિના
યોગથી રાજા કહેવામાં આવેલ છે. પરિષદ એટલે પરિવાર આ પરિવાર ૩૫
પરિષદ પ્રત્યાસત્તિનાં લેદથી ત્રણ પ્રકારની કહી છે જે પરિવાર ૩૫ દેવો અને
દેવીઓ કોઈ ખાસ પ્રયોજનોમાં અતિગૌરવપૂર્વક બોલાવવામાં આવે તે જ
આવે છે, તે સભાને અભ્યન્તરા પરિષદ કહે છે. જે સભામાં દેવો અને દેવી
ઓને બોલાવવામાં આવે ત્યારે પણ આવે છે અને બોલાવ્યા વિના પણ આવે
છે, તે સભાને મધ્યમ પરિષદ કહે છે જે સભામાં વિના બોલાવ્યે દેવો અને
દેવીઓ આવે છે તે સભાને બાહ્ય પરિષદ કહે છે. જે પરિષદની સાથે પ્રયો-
જનનો વિચાર કરવામાં આવે છે, તે પરિષદને આય પરિષદ કહે છે. વિચારેલા

પૂર્વે પરિપદ્યમદેશાઃ પ્રકાશિતાઃ, દેવસ્ય ચ કૃતોઽપિ ધર્માદ્મવતિ, સત્મતિ
પતિષ્ઠ કાલવિશેષે મથતીતિ કાલવિશેષનિરૂપણપૂર્વક તન્નૈવ ધર્મવિશેષાણાં
પ્રતિપત્તીરાહ—

મૂઝ્મ્—તઓ જામા પળગત્તા, ત જહા—પઢમે જામે મજિહમે
જામે પચ્છિમે જામે। તીહિ જામેહિ આયા કેવલિપપ્પત્ત ધમ્મ
લમેજ્ઞા સવળયાપ્, ત જહા પઢમે જામે, મજિહમે જામે, પચ્છિમે
જામે। एवं जाव केवलनाणउप्पाडेज्जा, त जहा पढमे जामे,
मजिहमे जामे, पच्छिमे जामे। तओ वया पणगत्ता त जहा
पढमे वप, मजिहमे वप, पच्छिमे वप। तीहि वपहि आया
केवलपपत्त धम्म लमेज्ज सवणयाप, त जहा पढमे वप, मजिहमे
वप, पच्छिमे वप। एसो चेव गसो णेयवो, जाव केवलना
णाति ॥ सू० ३२ ॥

સત્યાહ સે વિસ્તૃત ક્રિયા જાતા હે વહ દ્વિતી મધ્યમાપરિપદ્ હે તથા
પર્વાલોચિત કાર્ય કા વિચરણ ઝિસકે સમક્ષ પ્રસ્તુત ક્રિયા જાતાહે—વહ
તૃતીય અન્યપરિપદ્ હે ॥ સૂ० ૩૧ ॥

इस प्रकार परिपद् में उत्पन्न देवों की प्ररूपणा की। देवस्य धर्म 'से
प्राप्त होता है, धर्म की प्रतिपत्ति कालविशेष में ही जीय को होती है
अतः अथ सूत्रकार कालविशेष की निरूपणा पूर्वक 'वही धर्मविशेषों की
जीव को प्रतिपत्ति होती है इस बात का कथन करते हैं—(तओ जामा
पणगत्ता) इत्यादि।

કાથ ૫૧ જે સભામાં વિસ્તૃત વિચારણા થાય છે, તે પરિપદને બીજી મધ્યમા
પરિપદ કહે છે પર્વાલોચિત—(વિચારણામાં આવેલ) કાયણુ વિચરણુ જેની
સમક્ષ પ્રસ્તુત કરાય છે, તે પરિપદને તૃતીય અન્ય પરિપદ કહે છે ॥ સૂ. ૩૧ ॥

આ પ્રમાણે અમર આદિની પરિપદોની પ્રરૂપણા પૂરી થઈ દેવત્વ ધર્મ
થી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એવને ધર્મની પ્રતિપત્તિ (પ્રાપ્તિ) કાલવિશેષમાં જ
થાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર કાલવિશેષની નિરૂપણાપૂર્વક જે જ ધર્મવિશેષોની
એવને પ્રતિપત્તિ થાય છે એ બાબત પ્રતિપાદન કરે છે

“ તઓ જામા પળગત્તા ” હ'ત્યાદિ—

છાયા—ત્રયો યામઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-પ્રથમો યામઃ, મધ્યમો યામઃ, પશ્ચિમો યામઃ । ત્રિભિર્યામૈરાત્મા કેવલિપ્રજ્ઞપ્તં ધર્મં લભતે શ્રવણતયા, તદ્યથા-પ્રથમો યામઃ, મધ્યમો યામઃ, પશ્ચિમો યામઃ । एवं यावत्-કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, તદ્યથા-પ્રથમો યામઃ, મધ્યમો યામઃ, પશ્ચિમો યામઃ । त्रीणि वयांसि प्रज्ञप्तानि, તદ્યથા-પ્રથમં-વયઃ, મધ્યમં વયઃ, પશ્ચિમં વયઃ । एष एव गमो ज्ञातव्यः, કેવલજ્ઞાનમિતિ ॥ સુ. ૩૨ ॥

ટીકા—‘ તઓ જામા ’ ઇત્યાદિ સુગમમ્ । નવરમ્-યામઃ-પ્રહરઃ સાર્દસ-પ્તઘટીપરિમિતઃ કાલઃ । રાત્રેર્દિવસસ્ય ચ ચતુર્થભાગ ઇત્યર્થઃ, રાત્રિદિવસ્યાષ્ટ પ્રહરત્વાત્, તથાપીહ ત્રિભાગ એવ યામત્વેન વિવક્ષિતઃ પૂર્વરાત્રમધ્યરાત્રાપરરાત્ર

સૂત્રાર્થ—ત્રીન યામ કહે ગયે હૈં જો યે હૈં—પ્રથમ યામ, મધ્યમ યામ ઓર પશ્ચિમ યામ । હન ત્રીન યામોં મેં આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મ કો શ્રવણ કર પ્રાપ્ત કરતા હૈ । इसी तरह आत्मा यावत् इन तीन यामों में केवलज्ञान को उत्पन्न करता है । जीव की अवस्थाएँ भी तीन होती हैं—प्रथम अवस्था, मध्यम अवस्था, और पश्चिम अवस्था “ इन ત્રીન અવસ્થાઓં મેં આત્મા કેવલજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ ” એસા પાઠ, યહાં સે લગાકર કિ આત્મા હન ત્રીનોં અવસ્થાઓં મેં કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મ કો શ્રવણ કર પ્રાપ્ત કરતા હૈ યહાં પરેં મીં લગાના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—દિવસકે ચૌથે ભાગકા નામ યામ-પ્રહર હૈ યહ યામ રાતદિનકા ચતુર્થભાગરૂપ હૈ । क्योंकि रातदिन आठ प्रहर का होता है परन्तु यहां पर रातदिन का तृतीय भाग ही प्रहर शब्द से विवक्षित हुआ है । इसी कारण पूर्वरাত্র, मध्यरात्र और अपररात्ररूप प्रहर त्रय को लेकर रात्रि

સૂત્રાર્થ—ત્રણ યામ કહ્યાં છે—(૧) પ્રથમ યામ, (૨) મધ્યમ યામ અને (૩) પશ્ચિમ યામ. આ ત્રણ યામોમાં આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને શ્રવણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે, એજ પ્રમાણે આત્મા આ ત્રણ યામોમાં કેવલજ્ઞાન પર્યન્તની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવીની અવસ્થાઓ પણ ત્રણ હોય છે—(૧) પ્રથમ અવસ્થા, (૨) મધ્યમ અવસ્થા અને (૩) પશ્ચિમ અવસ્થા. “ આત્મા આ ત્રણ અવસ્થાઓમાં કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને શ્રવણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ” આ કથનથી લઈને “ આ ત્રણ અવસ્થાઓમાં આત્મા કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, ” આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ

દિવસના ચોથા ભાગને યામ (પહોર-પહોર) કહે છે. તે યામ રાત્રિ કે દિવસના ચોથા ભાગરૂપ હોય છે, કારણ કે દિવસના ચાર અને રાત્રિના ચાર પહોર હોય છે પરન્તુ આ સૂત્રમાં યામ (પહોર) પદથી રાત્રિ કે દિવસનો ત્રીજો ભાગ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. એજ કારણે પૂર્વરાત્ર, મધ્યરાત્ર અને અપરરાત્ર રૂપ ત્રણ પહો-

સ્વસ્થો યમાધિત્ય રાત્રિશિયામેત્યુચ્યતે, એવં દિનસ્થાપિ । અત્ર ત્રિસ્થાનકાતુરો-
 પાશ્વતુર્યો ન વિચલિતઃ । કે તે ત્રયો યામ ? इत्याह—‘ પદમે ’ इत्यादि, मध्यमो
 यामः, मध्यमो याम, पश्चिमो याम इति । ‘ तीर्हि ’ इत्यादि, एभिः पूर्वोक्तैरेव
 त्रिभिर्नामै त्रिषु यामेष्वित्यर्थ आत्मा-जीवः केवलप्रकृत-मिनप्रणीत धर्मभरण
 तथा अत्राविपरीकरणेन लभते-शृणोतीत्यर्थः । तानाह मध्यमो मध्यमः पश्चिम इति ।
 एवम्-मयेनैव रीत्यो-एभिरेव त्रिभिर्यमित्यर्थः, ‘ जान ? यावत्-यावच्छब्दात्-
 ‘ तीर्हि जामेहि आया केवल बोहि पुज्जेज्जा, तीर्हि जामेहि आया मुढं भविषा
 अगाराओ अणगारियं पक्खएज्जा, तीर्हि जामेहि आया वमचेरवासमावसेज्जा,
 एवं तीर्हि जामेहि आया सजमेण सजमेज्जा, तीर्हि जामेहि आया संवरेणं संव
 रेज्जा, तीर्हि जामेहि आया आमिणिपोहियनाण उप्पादेज्जा, एवं तीर्हि जामेहि
 आया सुयनाणं, ओहिनाण, मणपज्जवनाण उप्पादेज्जा तीर्हि जामेहि आया ’
 इत्यन्तं समाप्तम् ।

का नाम त्रिपोमा हुआ है । इसी प्रकार से दिन के भी पूर्वाह्न मध्याह्न
 और अपराह्न ये तीन प्रहर जानना चाहिये यहां त्रिस्थानक के अनुरोध
 से चतुर्थ प्रहर विचलित नहीं हुआ है । ये तीन याम यहां पर प्रथम
 याम, मध्यमयाम और पश्चिम याम के नाम से प्रकट किये गये हैं ।
 इस तरह इन तीन यामों में जीव केवल प्रकृत धर्म को
 सुनता है, यहां यावत् शब्द से “ तीर्हि जामेहि आया
 केवल बोहि पुज्जेज्जा, - तीर्हि जामेहि आया मुढे भविषा अगाराओ
 अणगारियं पक्खएज्जा, तीर्हि जामेहि आया वमचेरवासमावसेज्जा,
 एवं तीर्हि जामेहि आया सजमेण सजमेज्जा, तीर्हि जामेहि आया
 संवरेणं संवरेज्जा, तीर्हि जामेहि आया आमिणिपोहियनाण उप्पा

રને લીધે શત્રિનું બીજું નામ ત્રિયામા પણ છે એજ પ્રમાણે કિંચિત્તા પણ
 પૂર્વાહ મધ્યાહ અને અપરાહ્ન એ ત્રણ પહેર (યામ) સમજવા જોઇએ. જહીં
 ત્રણ સ્થાનોનું પ્રકરણ કોવાયો જાય પહેરની વાત કરી નથી તે ત્રણ યામને
 જહીં પ્રથમ યામ, મધ્યમ યામ અને પશ્ચિમ યામના નામથી પ્રકટ કરવામાં આવેલ
 છે જોટલે કે જહીં આ પદોનો જોવો અર્થ સમજવાનો છે કે આ ત્રણ
 યામોમાં એવ કેવલિપ્રકૃત ધર્મનું શ્રવણ કરે છે જહીં “ યાવત્ (યમન્ત) ”
 પણ દ્વારા નીચેનો સુત્રપાઠ પ્રકરણ કરવાનો છે—“ તીર્હિ જામેહિ આયા કેવલ
 બોદિ પુજ્જેજ્જા તીર્હિ જામેહિ આયા મુઢે ભવિષા અગારાઓ અણગારિયં પક્ક
 વજ્જા, તીર્હિ જામેહિ આયા વમચેરવાસમાવસેજ્જા, એવં તીર્હિ જામેહિ આયા
 સંવમેણ સંવમેજ્જા, તીર્હિ જામેહિ આયા સંવરેણં સંવરેજ્જા, તોહિ જામેહિ

હાયા—‘ત્રિભિર્યામૈરાત્મા’ કેવલાં વોધિં બુદ્ધયતે, ત્રિભિર્યામૈરાત્મા-મુળ્હો ભૂત્વા - આગારાદ્ અનગારિતાં પ્રવ્રજતિ, ત્રિભિર્યામૈરાત્મા વ્રહ્મ-ચર્યવાસમાવસતિ, એવં ત્રિભિર્યામૈરાત્મા સંયમેન સંયન્છતિ, ત્રિભિર્યામૈરાત્મા સંવરેણ સંટ્રુણ્યાત્, ત્રિભિર્યામૈરાત્માઽઽભિનિબોધિકજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, એવં ત્રિભિર્યામૈરાત્મા શ્રુતજ્ઞાનં, અવધિજ્ઞાનં, મનઃપર્યવજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, ત્રિભિર્યામૈરાત્મા’ ઇતિ, ‘કેવલાં વોધિં’ ઇત્યારભ્ય યાવત્ કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ । તાન્ યામાનાહ-પ્રથમો યામઃ, મધ્યમો યામઃ, પશ્ચિમો યામ ઇતિ । યથા કાલ વિશેષે ધર્મપ્રતિપત્તિર્ભવતિ તથા વયોવિશેષેઽપીતિ તત્ર ધર્મપ્રતિપત્તીરાહ-‘તઓ વયા’ ઇત્યાદિ સુગમં, નવર-પ્રાણિનાં કાલકૃતાવસ્થા વય ઇત્યુચ્યતે, તદ્ પ્રથમ-મધ્યમ-પશ્ચિમભેદાન્નિવિધમ્ । તત્ર પ્રથમં વયો બાલત્વં, મધ્યમવયો યૌવનં, પશ્ચિમવયો વૃદ્ધત્વમિતિ, તલ્લક્ષણં ચેદમ્—

હેજ્જા, એવં તીર્હિં જામેર્હિં આયા સુચનાણં, ઓહિનાણં, મળપજ્જવનાણં ઉપ્પાહેજ્જા, તીર્હિં જામેર્હિં આયા” ઇસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય ઇસ પાઠ કા એસા હૈ કિ આત્મા ત્રીન-યામોં મેં કેવલબોધિ કો, મુંડિત હોકર અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા કો, વ્રહ્મચર્યવ્રત કો, સંયમ કો, સંવર કો, આભિનિબોધિક જ્ઞાન કો, શ્રુતજ્ઞાન કો, અવધિજ્ઞાન કો, મનઃ પર્યવજ્ઞાન ઓર કેવલજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન-કરતા હૈ ।

જિસ પ્રકાર સે કાલવિશેષ મેં જીવ કો ધર્મ કી પ્રતિપત્તિ હોતી હૈ, ડસી પ્રકારસે અવસ્થાવિશેષમેં ભી-ડસે ધર્મકી પ્રતિપત્તિ પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઇસી ઘાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને “તઓ વયા” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહા હૈ-પ્રાણિયોં મેં જો કાલકૃત અવસ્થા હોતી હૈ ડસી કા નામ વય હૈ બાલ્ય અવસ્થારૂપ પ્રથમ વય, યૌવન અવસ્થારૂપ મધ્યમ વય

આયા આભિનિબોધિયનાણં ઉપ્પાહેજ્જા, એવં તીર્હિં જામેર્હિં આયા સુચનાણં, ઓહિનાણં, મળપજ્જવનાણં ઉપ્પાહેજ્જા, તીર્હિં જામેર્હિં આયા” આ કથનને લાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-આત્મા ત્રણ યામોમાં શુદ્ધબોધિને પામી શકે છે, આગારાવસ્થાના ત્યાગપૂર્વક અણુગારાવસ્થા અંગીકાર કરે છે, બ્રહ્મચર્યવ્રત, સંયમ, સંવર, આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકે છે જેમ કાળવિશેષમાં જીવને ધર્મની પ્રતિપત્તિ થાય છે, એજ પ્રમાણે તેને અવસ્થાવિશેષમાં પણ ધર્મની પ્રતિપત્તિ થાય છે એજ વાતને સૂત્રકારે “તઓ વયા” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે જીવોમાં જે કાળકૃત અવસ્થા હોય છે તેને વય કહે છે. આલ્યાવસ્થારૂપ પ્રથમ વય,

“ આપોહશાદ મયેદ્ બામો, યાવત્થીરામવચકા ।

મમ્યમ સપ્તર્તિ યાવત્, પાતો હૃદ્ ઉપ્યસે ” ॥ ૧ ॥

‘ एसो चेव गमो ’ एष एव-पूर्वोक्त प्रकार एव गमः—आमिलापो वाक्य रचना विशेष ज्ञातव्य, ‘आय’ यावत्—‘केवलज्ञानमिति’ केवलज्ञानमिति केवलज्ञानमुत्पादयति, स गमो यथा—‘तीर्हि वयर्हि आया केवलप्रपञ्च धम्म लमेज्ज सवणयाए’ इत्यारम्भ ‘तीर्हि वयर्हि आया केवलज्ञान उत्पादेज्जा’ इत्यन्तः पठनीय इति ॥ सू० ३२ ॥

उक्तानेष धर्मविशेषांशिका—बोधिसत्त्वामित्रेयान् १, बोधिमतो २, बोधिनि पक्षभूत मोह ३ उद्भव ४ सूत्रवृत्त्येनाह—

मूलम्—तिविहा धोही पणत्ता, त जहा णाणवोही, दंस णवोही, चरित्तवोही । तिविहा बुद्धा पणत्ता, त जहा णाण बुद्धा, दसणबुद्धा, चरित्तबुद्धा । एव मोहे ३, मूढा ४ ॥ सू० ३३ ॥

और वृद्धावस्थारूप पश्चिमवय कहा गया है कहा भी है—“आपोह शाद्” इत्यादि ।

“एसो चेव गमो” इसी तरह की वाक्यरचना द्वारा ऐसा भी कथन कर लेना चाहिये कि आत्मा “तीर्हि वयर्हि आया केवलज्ञान केवलप्रपञ्च धम्म लमेज्ज सवणयाए” तीन अवस्थाओं में केवलज्ञान और केवलप्रपञ्च धर्म को सुनता है तथा “तीर्हि वयर्हि आया केवलज्ञान उत्पादेज्जा” तीनों अवस्थाओं में आत्मा केवलज्ञान को उत्पन्न करता है ॥ सू० ३२ ॥

कथित धर्मविशेष तीन ३ प्रकार के हैं उनमें बोधि शब्द के द्वारा अभिधेयरूप जो धर्म है वे तथा बोधिवाली जीवरूप से अभिधेय जो

બોધનાવસ્થારૂપ અભ્યંત્ર વય અને વૃદ્ધાવસ્થારૂપ પશ્ચિમ વય અણુપ છે કહ્યું પણ છે કે ‘આપોહશાદ્’ ઇત્યાદિ

‘ एसो चेव गमो ’ એ એ પ્રકારની વાક્યરચના દ્વારા એમ કહેવું એમ છે કે ‘ તીર્હિ વયર્હિ આયા કેવલજ્ઞાન કેવલપ્રપંચ ધમ્મ લમેજ્જ સવણયાએ ’ ત્રણ અવસ્થાઓમાં આત્મા કેવલજ્ઞાન અને કેવલપ્રપંચ ધર્મનું અવલોકન કરે છે, તથા ‘ તીર્હિ વયર્હિ કેવલજ્ઞાન ઉત્પાદેજ્જા ’ ત્રણ અવસ્થાઓમાં આત્મા કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે ॥ સૂ. ૩૨ ॥

કથિત ધર્મ વિશેષ ત્રણ પ્રકારનો છે—બોધિ શબ્દ દ્વારા અભિધેય રૂપ બે ધર્મ છે તે, તથા બોધિસપ્ત છત્રરૂપે અભિધેય બે ધર્મ છે તે, તથા બોધિના

છાયા-ત્રિવિધો વોધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-જ્ઞાનવોધિઃ દર્શનવોધિઃ, ચારિત્ર-
વોધિઃ ૧ । ત્રિવિધા બુદ્ધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-જ્ઞાનબુદ્ધાઃ, દર્શનબુદ્ધાઃ, ચારિત્રબુદ્ધાઃ
૨ । એવં મોહઃ ૩, મૂઢાઃ ૪ ॥ ૩૩ ॥

ટીકા-‘ તિવિહા ’ ઇત્યાદિ । વોધનં વોધિઃ-સમ્યગ્વોધઃ જીવોપયોગરૂપઃ,
સ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભેદાત્રિવિધઃ । તથાહિ-જ્ઞાનવિષયઃ સમ્યગ્વોધઃ-જ્ઞાનવોધિઃ,
દર્શનવિષયઃ સમ્યગ્વોધો દર્શનવોધિઃ, ચારિત્રવિષયઃ સમ્યગ્વોધચારિત્રવોધિરિતિ ।
વોધિવિશિષ્ટા બુદ્ધાસ્ત્રિવિધાઃ-જ્ઞાનબુદ્ધાઃ, દર્શનબુદ્ધા, ચારિત્રબુદ્ધાઃ । તત્ર-જ્ઞાન-

ધર્મ હૈં વે તથા વોધિકા વિપક્ષભૂત જો મોહરૂપ અભિધેય હૈં વહ ઔર
મોહવાલે જીવરૂપ જો અભિધેય હૈં વહ હસ પ્રકાર સે યે સવ ત્રીન ૩
રૂપ હૈં યહી બાત અબ સૂત્રકાર સૂત્રચતુષ્ટય દ્વારા કહતે હૈં-(તિવિહા
વોહી પળ્લન્તા) ઇત્યાદિ ।

વોધિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં-જેસે-જ્ઞાનવોધિ, દર્શનવોધિ
ઔર ચારિત્રવોધિ બુદ્ધ મી ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-જ્ઞાનબુદ્ધ, દર્શ-
નબુદ્ધ, ઔર ચારિત્રબુદ્ધ, હસી પ્રકાર સે મોહ મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈં ઔર મૂઢ મી ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ।

સમ્યગ્વોધ કા નામ વોધિ હૈં યહ સમ્યગ્વોધ જીવ કા ઉપયોગ રૂપ
ધર્મ હૈં યહ જ્ઞાન, દર્શન ઔર ચારિત્ર કે ભેદ ત્રીન પ્રકાર કા હૈં, જ્ઞાન-
વિષયક સમ્યગ્વોધ કા નામ જ્ઞાનવોધિ હૈં દર્શનવિષયક સમ્યગ્વોધ કા
નામ દર્શન વોધિ હૈં તથા ચારિત્રવિષયક સમ્યગ્ વોધ કા નામ ચારિ-
ત્રવોધિ હૈં, વોધિ વિશિષ્ટ જો હોતે હૈં ઉનકા નામ બુદ્ધ હૈં યે બુદ્ધ મી

પ્રતિપક્ષભૂત જે મોહરૂપ અભિધેય છે તે અને મોહવાળા જીવરૂપ જે અભિધેય
છે તે, આ પ્રકારે કથિત ધર્મવિશેષ ત્રણ પ્રકારનો છે એ જ વાત હવે સૂત્ર-
કાર સૂત્ર અનુષ્ઠ દ્વારા કહે છે-“ તિવિહા વોહી પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ—

બોધિના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) જ્ઞાનબોધિ, (૨) દર્શનબોધિ અને (૩)
ચારિત્રબોધિ. બુદ્ધના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) જ્ઞાનબુદ્ધ,
(૨) દર્શનબુદ્ધ અને (૩) ચારિત્રબુદ્ધ. એ જ પ્રમાણે મોહ પણ ત્રણ પ્રકારનો
છે અને મૂઢ પણ ત્રણ પ્રકારનો છે.

સમ્યગ્ બોધને બોધિ કહે છે. આ સમ્યગ્ બોધ જીવનો ઉપયોગરૂપ ધર્મ
છે તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે જ્ઞાનવિષયક સમ્યગ્
બોધને જ્ઞાનબોધિ કહે છે, દર્શનવિષયક સમ્યગ્ બોધને દર્શનબોધિ કહે છે,
અને ચારિત્રવિષયક સમ્યગ્ બોધને ચારિત્રબોધિ કહે છે. બોધિથી યુક્ત જીવને

વિષયક ધોષવિશિષ્ટા જ્ઞાનબુદ્ધિઃ, એવ દર્શનબુદ્ધિમારિત્રબુદ્ધિ-અપિ ત્રિભેદાઃ ૨।
 એવ મોહસ્ત્રિવિધઃ, મૂઢાસ્ત્રિવિધાઃ, તથાહિ-“ તિત્રિદે મોહે પળ્લવે, તં મહા-
 નાળમોહે ’ इत्यादि, એવ-ત્રિવિધા મૂઢા પળ્લવ્વા, તં મહા-નાળમૂઢા ” इत्यादि ।
 તત્ર-જ્ઞાન મોહયતિ-આચ્છાદયતીતિ જ્ઞાનમોહઃ-જ્ઞાનવિષયો મોહ-“જ્ઞાનાવરણીયા
 દિરિત્યર્થઃ । एवं हृदिर्दर्शनं-यथावस्थितवस्तुपरिच्छेद , તન્મોહયતીતિ વર્ણનમોહઃ
 સમ્યગ્દર્શનમોહોદય इत्यर्थ , ચારિત્રમોહ - ચારિત્રમાલિન્યહેતુરિતિ । તથા
 જ્ઞાનમૂઢા -ઉદિતજ્ઞાનાવરણાઃ, જ્ઞાનાનભિજ્ઞા इत्यर्थ । एवं वर्णनमूढाः-मिथ्यास्त्रिन
 चारित्रमूढाः-आच्छादितचारिभा, અવગતિન इत्यर्थ ॥ મૂ. ૬૨ ॥ ૪

ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હેં જૈસે જ્ઞાનબુદ્ધ, વર્ણનબુદ્ધ, ઓર ચારિત્રબુદ્ધ,
 इनमें ज्ञानविषयकबोध से जो युक्त हैं वे ज्ञानबुद्ध हैं, दर्शनविषयक
 बोधि से जो विशिष्ट हैं वे दर्शनबुद्ध हैं और जो चारित्रविषयक बोधि
 से विशिष्ट हैं वे चारित्रबुद्ध हैं । इसी तरह से मोह भी तीन प्रकार का
 है एक ज्ञानमोह, दर्शनमोह और चारित्रमोह इस त्रिविध मोह से
 विशिष्ट जो जीव हैं वे त्रिविध : मूढ़ हैं ज्ञान को जो आच्छादित करता
 है-मोहित कर देता है वह ज्ञानमोह ज्ञानविषयक मोह है ऐसा ज्ञान
 मोह ज्ञानावरणीय आदि रूप है यथा वस्थित वस्तु का जो परिच्छेदक
 है उसका नाम दर्शन है इस दर्शन को जो मोहित करता है वह दर्श
 नमोह है यह सम्यग्दर्शनमोह के उदयरूप है चारित्र में जो मलिनता
 का हेतु होता है यह चारित्रमोह है, जिनके ज्ञानावरण का उदय है वे
 ज्ञानमूढ़ हैं । अर्थात् जो ज्ञानसे अनभिज्ञ हैं वे ज्ञानमूढ़ हैं । मिथ्या

બુદ્ધ કહે છે તે બુદ્ધના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) જ્ઞાનબુદ્ધ (૨) દર્શન
 બુદ્ધ અને ચારિત્રબુદ્ધ. જ્ઞાનવિષયક બોધિથી યુક્ત હોવાને જ્ઞાનબુદ્ધ કહે છે,
 દર્શનવિષયક બોધિથી યુક્ત હોવાને દર્શનબુદ્ધ કહે છે અને ચારિત્રવિષયક
 બોધિથી યુક્ત હોવાને ચારિત્રબુદ્ધ કહે છે

એ જ પ્રમાણે મોહ પણ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧) જ્ઞાનમોહ, (૨)
 દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહ. આ ત્રણે પ્રકારના મોહથી યુક્ત હોવાને ત્રિવિધ
 મૂઢ કહે છે નાનને જે આચ્છાદિત કરે છે-મોહિત કરે છે-તેનું નામ જ્ઞાન
 મોહ છે તે જ્ઞાનમોહ (જ્ઞાનવિષયક મોહ) જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપ દોષ ઠી
 અવસ્થિત વસ્તુને જે પરિચ્છેદ છે તેનું નામ દર્શન છે આ દર્શનને જે
 મોહિત કરે છે, તેને દર્શનમોહ કહે છે તે સમ્યગ્દર્શન મોહના ઉદયરૂપ છે
 ચારિત્રમાં જે મલિનતામાં કારણબૂત અને છે તે મોહને ચારિત્રમોહ કહે છે

ચારિત્રબુદ્ધા પ્રાગભિહિતાઃ, તે ચ પ્રવજ્યાયાંસત્યાં ભવન્તીતિ તાં સમેદં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા, તં જહા-ઇહલોગપડિવદ્ધા, પરલોગપડિવદ્ધા, દુહઓ પડિવદ્ધા । તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા, તં જહા-પુરઓ પડિવદ્ધા, મગ્ગઓ પડિવદ્ધા, દુહઓ પડિવદ્ધા । તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા, તં જહા-તુયાવઙ્ગા, પુયાવઙ્ગા, બુયાવઙ્ગા । તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા, તં જહા ઓવાયપવ્વજ્ઞા, અક્ખાયપવ્વજ્ઞા, સંસારપવ્વજ્ઞા ॥ સૂ ૩૪ ॥

છાયા—ત્રિવિધા પ્રવજ્યા પ્રજ્ઞાસા, તથા—ઇહલોકપ્રતિવદ્ધા, પરલોકપ્રાતિવદ્ધા, દ્વિધાતઃ પ્રતિવદ્ધા । ત્રિવિધા પ્રવજ્યા પ્રજ્ઞાસા, તથા પુરતઃ પ્રતિવદ્ધાઃ, માર્ગતઃ પ્રતિવદ્ધા, દ્વિધાતઃ પ્રતિવદ્ધા । ત્રિવિધા પ્રવજ્યા પ્રજ્ઞાસા, તથા—તોદ-દૃષ્ટિ જીવ દર્શનમૂઢ હૈ તથા જિનકા ચારિત્ર ઓચ્છાદિત હૈ—જો અવતી હૈ—વે ચારિત્રમૂઢ હૈ ॥ સૂ ૩૩ ॥

જો ચારિત્રબુદ્ધ કહે ગયે હૈં વે પ્રવજ્યા કે હોને પર હોતે હૈં, હસ-લિયે અવ સૂત્રકાર ભેદસહિત ઉસ પ્રવજ્યાં કા કથન કરતે હૈં—

‘તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—પ્રવજ્યા ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ—જૈસે ૧ ઇહ લોકપ્રતિવદ્ધા, ૨ પરલોક પ્રતિવદ્ધા ઓર ત્રીસરી હૈ ઉભયલોક પ્રતિવદ્ધા’ હસ પ્રકાર સે બી પ્રવજ્યા ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ—એક પુરતઃ પ્રતિવદ્ધા, દૂસરી માર્ગતઃ પ્રતિવદ્ધા ઓર ત્રીસરી દ્વિધાતઃ પ્રતિવદ્ધઃ હસ પ્રકાર સે બી

જે જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ઉદય હોય છે તે જીવો જ્ઞાનમૂઢ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દર્શનમૂઢ હોય છે, જેમનું ચારિત્ર આચ્છાદિત છે—જે અવતી છે તેમને ચારિત્રમૂઢ કહે છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

અવન્યા અંગીકાર કરીને જ જીવો ચારિત્રબુદ્ધ બની શકે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર તે અવન્યાનું લેહસહિત નિરૂપણ કરે છે—

“તિવિહા પવ્વજ્ઞા પળ્લન્તા” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—અવન્યાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ઇહ પ્રતિબદ્ધા, (૨) પરલોક પ્રતિબદ્ધા, અને (૩) ઉભયલોક પ્રતિબદ્ધા અવન્યાના નીચે પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) પુરતઃ પ્રતિબદ્ધા, (૨) માર્ગતઃ પ્રતિબદ્ધા અને (૩) દ્વિધાતઃ પ્રતિબદ્ધા. અવન્યાના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) તોદયિત્વા

વિસ્ત્રા, પ્લાવયિત્રા, તક્ત્રા । ત્રિવિધા પ્રવ્રજ્યાઃ, તથા—અવપાતપ્રવ્રજ્યા, આસ્વાતપ્રવ્રજ્યા, સગારપ્રવ્રજ્યા ॥ સુ૦ ૨૪ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિધા’ ઇત્યાદિ । ત્રિવિધા પ્રવ્રજ્યા, તથાદિ—ઈલોકપ્રતિષદ્ધા ઇલોકેન—એઈલોકિકમોજનારિકાર્યનિર્વાહાદિના । પ્રતિષદ્ધા—સપદ્ધા ઇલોકે પ્રતિવદ્ધા—ઈલોકનિર્વાહાર્યં ગૃહીતેત્યર્થ ૧ । પરલોકપ્રતિષદ્ધા જન્માન્તરદેવાદિ ક્ષદ્ધર્ષિના યા ગૃહીતા સા—૨ । દ્વિષાતઃ પ્રતિષદ્ધા—યા ઉમયલોકક્ષદ્ધર્ષાદિ

પ્રવ્રજ્યા ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—એક સોવયિત્રા વૃસ્ટરી, પ્લાવયિત્રા ઓર ત્રીસરી તક્ત્રા, હમ તરહ સે સી પ્રવ્રજ્યા ત્રીન પ્રકારકી હૈ—પહિલી અવપાત પ્રવ્રજ્યા, દુસરી આસ્વાત પ્રવ્રજ્યા ઓર ત્રીસરી સગાર પ્રવ્રજ્યા ।

ટીકાર્ય—જો પ્રવ્રજ્યા હસ લોક સમ્બંધી મોજનાદિ કાર્ય કે નિમિત્ત સે પ્રતિષદ્ધ હોતી હૈ એસી વહ પ્રવ્રજ્યા ઇલોક પ્રતિષદ્ધા હૈ, પ્રવ્રજ્યા લેને ચાલા જીવ યદિ હમ અમિપ્રાય સે પ્રેરિત થન કર કિ મુક્તિ પ્રવ્રજ્યા લેને સે સ્થાને પીને ખાદિ કી તકલીફ દૂર હો જાવેગી ઓર ઘિના કિસી પરિશ્રમ કે જીવન મેં હર તરહ સે સુખ રહેગા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરતા હૈ સો એસી વહ પ્રવ્રજ્યા હમ લોકપ્રતિષદ્ધા પ્રવ્રજ્યા હૈ । તથા જો પ્રવ્રજ્યા હસ ખાવસે ગ્રહણ કી જાવે કિ મુક્તિ જન્માન્તર મેં પરમથ મેં દેવાદિકોં કી ક્ષદ્ધિ પ્રાપ્ત હો જાવે એસી વહ પ્રવ્રજ્યા પરલોક પ્રતિષદ્ધા પ્રવ્રજ્યા હૈ, તથા જો પ્રવ્રજ્યા ઇલોક ઓર પરલોક સમ્બંધી ક્ષદ્ધિ આદિ પ્રાપ્તિ કે નિમિત્ત ગ્રહણ કી જાતી હૈ એસી વહ પ્રવ્રજ્યા દ્વિષાતઃ પ્રતિષદ્ધા પ્રવ્રજ્યા

(૨) પ્લાવયિત્રા અને (૩) તક્ત્રા. પ્રવ્રજ્યાના આ પ્રમાણે પેલું ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અવપાત પ્રવ્રજ્યા (૨) આસ્વાત પ્રવ્રજ્યા અને (૩) સગાર પ્રવ્રજ્યા.

ટીકાર્ય—જે પ્રવ્રજ્યા આ લોકકલ્પ અથવા જોજનાદિ કાર્ય નિમિત્તે શ્રદ્ધા કરવામાં આવી હોય છે, તે પ્રવ્રજ્યાને ઇલોક પ્રતિષદ્ધા કહે છે. પ્રવ્રજ્યા લેનારે એવ કહાય એવી માન્યતાથી પ્રેરાઈને ઈલા લેતો હોય કે પ્રવ્રજ્યા લેવાથી મારી ખાવા પીવા આદિની મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જશે અને દોષ પણ મકારના પરિશ્રમ વિના હું જૂઠા જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી આનંદ અનુભવી શકીશ, તે તે પ્રકારની પ્રવ્રજ્યાને આ લોક પ્રતિષદ્ધ પ્રવ્રજ્યા કહે છે. પરબલમાં દેવાદિકોની ક્ષદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાઈને જે પ્રવ્રજ્યા શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે, તે પ્રવ્રજ્યાને પરલોક પ્રતિષદ્ધા પ્રવ્રજ્યા કહે છે જે પ્રવ્રજ્યા આલોક અને પરલોક સંબંધી ક્ષદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે, તે પ્રવ્રજ્યાને દ્વિષાતઃ પ્રતિષદ્ધ પ્રવ્રજ્યા કહે છે જે પ્રવ્રજ્યા અનેક શિષ્યોના,

નિમિત્તં ગૃહીતા ૩। પુનશ્ચ ત્રિવિધા પ્રવ્રજ્યા પુરતઃ પ્રતિવદ્ધા-ભાવિશિષ્યાઘાશંસા-
સંવદ્ધા, 'પ્રવ્રજ્યાગ્રહણે મમ વહવાઃશિષ્યા ભવિષ્યન્તિ, અહંચ તેષાં ગુરુર્ભવિષ્યામી
ત્યાશંસયા ગૃહીતેત્યર્થઃ ૧। માર્ગતઃ પ્રતિવદ્ધા-માર્ગતઃ-પૃષ્ઠતઃ સ્વજનાદિષુ પ્રતિ
વદ્ધા-સંવદ્ધા-' દીક્ષાં ગૃહીત્વાઽહં સ્વજનાન્ પોષયિષ્યામી ' ત્યાશયા ગૃહીતા ૨।
તૃતીયા દ્વિધાતઃ પ્રતિવદ્ધા-ઉભયકાર્યાશયા ગૃહીતા ૩। પુનસ્ત્રિવિધા-પ્રવ્રજ્યા,
તથાહિ-તોદયિત્વા-યા દેવમાયયા શરીરે વ્યથામુત્પાદ્ય પ્રવ્રજ્યા દીયતે સા ૧।
પ્લાવયિત્વા-અન્યત્ર નીત્વા યા પ્રવ્રજ્યા દીયતે સા ૨। ઉક્ત્વા-સંભાષ્ય યા પ્રવ્રજ્યા
દીયતે સેતિ ૩। પુનઃ પ્રવ્રજ્યા ત્રિવિધા-અવપાતપ્રવ્રજ્યા અવપાતઃ-સેવા સદ્ગુરોઃ,

હૈ । જો પ્રવ્રજ્યા અનેક શિષ્યોં કો સંગ્રહ કરને કી ઇચ્છાસે ગ્રહણ કી
જાતી હૈ । અર્થાત્ જો પ્રવ્રજ્યા કે ગ્રહણ કર લેને પર મેરે અનેક શિષ્ય
હો જાવેંગે ઔર મેં ઉનકા ગુરુ હો જાઝંગા । હસ આકાંક્ષાસે ગ્રહણ કી
જાતી હૈ એસી વહ પ્રવ્રજ્યા પુરતઃ પ્રતિવદ્ધ પ્રવ્રજ્યા હૈ, માર્ગત પ્રતિવદ્ધ
પ્રવ્રજ્યા વહ હૈ જો મેં દીક્ષિત હો કર અપને નિજજનેં કા પોષણ કરુંગા
હસ અભિપ્રાય સે ગ્રહણ કી જાતી હૈ તથા દ્વિધાતઃ પ્રતિવદ્ધ પ્રવ્રજ્યા
વહ હૈ જો ઉભય કાર્યોં કો સિદ્ધ કરને કે આશય સે ગ્રહણ કી જાતી
હૈ, તોદયિત્વા દીક્ષા વહ હૈ જો દેવમાયા સે શરીર મેં વ્યથા ઉત્પન્ન
કરા કર પ્રવ્રજ્યા દી જાતી હૈ । પ્લાવયિત્વા પ્રવ્રજ્યા મેં દીક્ષા લેનેવાલે
કો દૂસરે સ્થાન પર લે જા કર દીક્ષિત કિયા જાતા હૈ । ઉક્ત્વા પ્રવ્રજ્યા
કહ કર દી જાતી હૈ । ગુરુ કી સેવા કરને સે જો પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કી

સંગ્રહ કરવાની-ઇચ્છાથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, એટલે કે “ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ
કરવાથી મને અનેક શિષ્યો મળી જશે અને હું તેમનો ગુરુ બની જઈશ, ”
આ પ્રકારની લાવનાથી પ્રેરાઈને જે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તે
પ્રવ્રજ્યાને “ પુરત પ્રતિબદ્ધ પ્રવ્રજ્યા કહે છે. “ દીક્ષા અંગીકાર કરીને
હું મારા સ્વજનોનું પોષણ કરીશ, ” આ પ્રકારની લાવનાથી પ્રેરાઈને અંગી-
કાર કરેલી પ્રવ્રજ્યાને “ માર્ગતઃ પ્રતિબદ્ધ પ્રવ્રજ્યા ” કહે છે ઉપર કહેલી બેને
હેતુઓ સાધવાના આશયથી જે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરાય છે તેને “ દ્વિધાતઃ
પ્રતિબદ્ધ પ્રવ્રજ્યા ” કહે છે. દેવમાયાથી શરીરમાં વ્યથા ઉત્પન્ન કરાવીને જે
પ્રવ્રજ્યા અપાય છે તે પ્રવ્રજ્યાને ‘ તોદયિત્વા પ્રવ્રજ્યા ’ કહે છે. જે પ્રવ્ર-
જ્યામાં દીક્ષા લેનારને બીજે લઈ જઈને દીક્ષા અપાય છે, તે પ્રવ્રજ્યાને
‘ પ્લાવયિત્વા પ્રવ્રજ્યા ’ કહે છે. કહીને જે પ્રવ્રજ્યા અપાય છે તેને “ ઉક્ત્વા
પ્રવ્રજ્યા ” કહે છે. ગુરુની સેવા કરવાથી અથવા કરવા નિમિત્તે જે દીક્ષા

તસ્માત્ વા પ્રવ્રજ્યા સા ૧। આહ્યાતમવ્રજ્યા આહ્યાતેન-ધર્મદેશનેન, આહ્યાતસ્ય
વા-ગુરુણા કથિતસ્ય વા વા પ્રવ્રજ્યા સા ૨। સગારમવ્રજ્યા-સગાર:-સંકેતઃ, દેશિ
શ્રવ્યોઽયમ્, તસ્માત્ તેન વા સંકેતકરણેન વા પ્રવ્રજ્યા દીપતે શ્રુયતે વા સા
મેતાર્યાદિશ્વ । અથવા-‘યદિ ત્વ પ્રવ્રજસિ તદાઽહમપિ પ્રવ્રજિષ્યામી’-ત્યેષ વા
મવ્રજ્યા સા સગારમવ્રજ્યતિ ૧ ॥ સૂં ૩૪ ॥

પૂર્વોક્તપ્રવ્રજ્યાવન્તો નિર્ગ્ન્યા મવ્રન્તીતિ નિર્ગ્ન્યસ્ય રૂપ સૂચયેનાહ-

મૂઘ્-તમો નિયઠા ણોસણ્ણોવઠ્ઠા પળ્ણત્તા, ત જહા-
પુલાપ્પ ણિયઠે સિણાપ્પ । તમો નિયઠા સણ્ણણો સણ્ણોવઠ્ઠા
પળ્ણત્તા, ત જહા-ઘઠસે પઢિસેવળાકુસીલે કસાયકુસીલે ॥સૂં ૩૫॥

છાયા-પ્રયો નિર્ગ્ન્યા નોસણ્ણોપપુક્કા પ્રજ્ઞા તથવા-પુલાક, નિર્ગ્ન્ય

જાતી છે વહ અવપાત પ્રવ્રજ્યા છે । ધર્મ કી દેશના દેકર જો પ્રવ્રજ્યા
વી જાતી છે વહ અથવા ગુરુ કે કહને સે જિસે વીક્ષા વી જાતી છે વહ
આહ્યાત પ્રવ્રજ્યા છે । સગાર નામ સંકેત કા છે, સંકેત કરકે જો મેતાર્ય
આદિકી તરફ દીક્ષા વી જાતી છે વા પ્રવ્રજ્યા વી જાતી છે વહ, અથવા
પદિ તુમ વીક્ષા ધારણ કરોગે તો મેં ‘મી દીક્ષા ધારણ કર છુના
હસ પ્રકાર કે સંકેત સે જો વીક્ષા ધારણ વી જાતી છે વહ સંગાર
મવ્રજ્યા છે ॥ સૂં ૩૪ ॥

પૂર્વોક્ત પ્રવ્રજ્યાવાલે નિર્ગ્ન્ય હોતે હૈ-અતઃ અથ મૂઘકાર નિર્ગ્ન્યકા
સ્વરૂપ સૂચય સે કહતે હૈ- તમો નિયઠા ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્ય-જો નિર્ગ્ન્ય આહારાદિ કી અનિલાપારૂપ સંજ્ઞામેં ઉપયુક્ત નહીં
હોતે હૈ એસે બે નિર્ગ્ન્ય પુલાક નિર્ગ્ન્ય ઔર સ્નાતક કે સેવ સે ત્રીન

દેશાઃ છે તેને અવપાત પ્રવ્રજ્યા કહે છે પ્રમની દેશના હને બે દીક્ષા આપાય
છે તેને અથવા ગુરુના કહેવાથી બેને દીક્ષા આપવામાં આવે છે, તે દીક્ષાને
“ આહ્યાત પ્રવ્રજ્યા ” કહે છે અગાર એટલે સંકેત સંકેત કરીને મેતાર્ય
આદિની બેમ બે દીક્ષા આપવામાં આવે છે અથવા પ્રકૃષ્ણ હરવામાં આવે છે
તે દીક્ષાને ‘ સગાર પ્રવ્રજ્યા ’ કહે છે અથવા “ બે તમે દીક્ષા લો તો હું
પણ દીક્ષા લઉં, ” આ પ્રકારના સંકેતપૂર્વક બે પ્રવ્રજ્યા પ્રકૃષ્ણ હરાય છે, તે પ્રવ્ર
જ્યાને “ સગાર પ્રવ્રજ્યા ” કહે છે ॥ સૂં ૩૪ ॥

પૂર્વોક્ત પ્રવ્રજ્યાવાળા નિર્ગ્ન્યા હોય છે તેથી હવે સૂચકાર નીચેના બે
સૂત્રો દ્વારા નિર્ગ્ન્યને કથન કરે છે- તમો નિયઠા ” હત્યાદિ-

સૂત્રાર્ય-બે નિર્ગ્ન્યા આહારાદિની અનિલાપા રૂપ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત હોવા નથી,
એથી તે નિર્ગ્ન્યાના પુલાક નિર્ગ્ન્ય અને સ્નાતક આદિના સેવથી પણ પ્રગર

સ્નાતકઃ, ત્રયો નિર્ગ્રન્થાઃ સન્ધ્રી નોસન્ધોપયુક્તા પ્રજ્ઞતાઃ તથથા વકુશઃ, પ્રતિ-
સેવનાકુશીલઃ, કષાયકુશીલઃ ॥ સૂં ૩૧ ॥

ટીકા—‘ તઓ નિયંઠા ’ ઇત્યાદિ । નિર્ગતા ગ્રન્થાદ્ બાહ્યાભ્યન્તરરૂપાત્
નિર્ગ્રન્થાઃ—સંયતાઃ, નો—નૈવ સંજ્ઞાયામ્—આહારાદ્યભિલાષરૂપાયાં પૂર્વાનુભૂતસ્મરણા-
નાગતચિન્તાદ્વારેણોપયુક્તા યે તે નોસંજ્ઞોપયુક્તાઃ । તે ત્રયઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તાનેવાહ-
પુલાકઃ—લઘ્વિવિશેષેણોપજીવનાદિના સંઘમાસારતાકારકઃ । નિર્ગ્રન્થઃ—ઉપશાન્ત-

પ્રકાર કે હૈં । તથા નિર્ગ્રન્થ આહારાદિ કી અભિલાષારૂપ સંજ્ઞા મૈં ઓર
હસ પ્રકાર કી સંજ્ઞાકે અભાવરૂપ અસંજ્ઞા મૈં ઉપયુક્ત હોતે હૈં । અર્થાત્
સજ્ઞા ઓર અસંજ્ઞા હન દોનોં સે સંકીર્ણ સ્વરૂપવાલે હોતે હૈં વે બી
તોન પ્રકારકે હોતે હૈં । જૈસે વકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ ઓર કષાયકુશીલ ।
ટીકાર્થ—બાહ્ય ઓર આભ્યન્તરરૂપ પરિગ્રહસે ગ્રન્થસે જો નીકલ ચુકે હોતે
હૈં । અર્થાત્ બાહ્ય ઓર આભ્યન્તર પરિગ્રહ કા જો સર્વથા પરિત્યાગ કર
દેતે હૈં વે નિર્ગ્રન્થ હૈ, હનમૈં કિતનેક નિર્ગ્રન્થ ઇસે હોતે હૈં જો આહારાદિ
કી સંજ્ઞા સે પૂર્વોપયુક્ત આહારાદિ કે વિચાર સે ઓર અનાગત (ભવિ-
ષ્યત્) આહારાદિ કી પ્રાપ્તિ કી ચિન્તા મૈં ઉપયુક્ત નહીં હોતે હૈં । ઇસે
આહારાદિ કી સજ્ઞામૈં અનુપયુક્ત નિર્ગ્રન્થ પુલાક આદિકે ભેદ સે તોન
પ્રકાર કે હોતે હૈં—હનમે જો નિર્ગ્રન્થ લઘ્વિવિશેષવાલે હોતે હૈં તથા
સંયમ સે જિન્હેં વિશેષ-અનુરાગ નહીં હોતા હૈ વે પુલાક હૈ । તાત્પર્ય
હસકા ઇસા હૈ કિ યે પુલાક ઉત્તર ગુણોં કી ઉત્તમતા સે નહીં પાલતે

છે. તથા જે નિર્ગ્રન્થ આહારાદિની અભિલાષારૂપ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત હોય છે
અને તે પ્રકારની સંજ્ઞાના અભાવરૂપ અસંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત હોય છે, એટલે કે
સજ્ઞા અને અસંજ્ઞા એ બન્નેમાં સંકીર્ણ સ્વરૂપવાળા હોય છે એવાં નિર્ગ્રન્થો
પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે—(૧) બકુશ, (૨) પ્રતિસેવનાકુશીલ અને (૩) કષાયકુશીલ

ટીકાર્થ—બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહને જેમણે તદન પરિત્યાગ કર્યો હોય છે
તેમને નિર્ગ્રન્થ કહે છે તે નિર્ગ્રન્થોમાંના કેટલાક નિર્ગ્રન્થો એવાં હોય છે કે જેઓ
આહારાદિની સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત હોતા નથી એટલે કે તેઓ પૂર્વોપયુક્ત આહાર-
રાદિના વિચારમાં અથવા અનાગત (ભવિષ્યના) આહારની ચિન્તામાં ઉપયુક્ત
હોતા નથી. એવાં આહારાદિ સંજ્ઞામાં અનુપયુક્ત નિર્ગ્રન્થના પુલાક આદિ
ત્રણ પ્રકાર પડે છે જે નિર્ગ્રન્થો વિશિષ્ટ લઘ્વિસંપન્ન હોય છે તથા સંયમ
પ્રત્યે જેમને વિશેષ અનુરાગ નથી, તે નિર્ગ્રન્થોને પુલાક કહે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—પુલાક નિર્ગ્રન્થો ઉત્તરગુણોનું ઉત્તમ
રીતે પાલન કરતા નથી એટલું જ નહીં પણ તેઓ મૂલગુણોમાં પણ પૂર્ણતા

મોહઃ ક્ષીમમોહોવેતિ । સ્નાતક - જ્ઞાનાવરણીયદર્શનાવરણીયમોહનીયાન્તરાય
 સસંગચતુર્વિધપાતિકર્મમલધાલનાત્રાસપ્રદજ્ઞાનસ્વરૂપ ૧। સજ્ઞાનોસંજ્ઞોપયુક્તાઃ-
 સજ્ઞા આહારાદિવિપયા, - નોસજ્ઞા - સ્વમાત્રરૂપા, તયોરુપયુક્તા
 સંકીર્ણસ્વરૂપા इत्यर्थः, - તે ત્રયસ્તયાદિ-ચક્રુશઃ-શરીરોપકરણધિભૂપાદિના ધ્વજ
 ચારિત્ર । પ્રતિસેવનાકુશીલ - પ્રતિસેવનયા-મૂલગુણાદિવિપયયા કુશીલઃ કુત્સિત
 કુશીલ યસ્ય તથા । કપાયકુશીલ - કપાયેન-ક્રોધાદિરૂપેન કુશીલઃ યઃ સ
 ત્વેતિ ૨ ॥ સૂ. ૩૫ ॥

હૈ, કિન્તુ મૂલગુણોં મેં બી પૂર્ણતા કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈ । હસના હોતે
 પર બોં યે ઘીતરાગ પ્રણીત આગમ સે કમી અસ્થિર નહીં હોતે હૈ ।
 પુલાક નામ પુલે કા હૈ । પદ્ જેસે સાર ભાગસે રહિત હોતા હૈ વૈસે
 હી નિર્મળ હોતે હૈ । જિ-હોં ને રાગદ્વેષ કા અભાવ કર દિયા હૈ ઓર
 જો એક અન્તર્મુહર્ત કૈ પાદ મેં વેષલજ્ઞાન બો પ્રાપ્ત કરનેવાલે હોતે હૈ
 યે નિર્મળ હૈ । એસે યે જીવ ઉપદ્રાન્ત મોહ અથવા ક્ષીણમોહ નામ કૈ
 ગુણસ્થાનવર્તી હોતે હૈ । જિનમે સર્વજ્ઞતા પ્રકટ હો ચુકી હૈ-અર્થાત્
 જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય ઓર અન્તરાય યે ચાર ઘાતિયા
 કર્મ જિન્હોં ને નષ્ટ કર દિયે હૈ ઓર સર્વજ્ઞતા કો પા લિયા હૈ યે સ્ના
 તક હૈ । તથા સજ્ઞા નોસજ્ઞોપયુક્ત જો નિર્મળ હૈ યે ચક્રુશ આદિકે મેદસે
 સીન પ્રકાર કૈ કહે ગયે હૈ, જનમેં જો શરીર ઓર ઉપકરણોંકો સંસ્કાર
 રિત કરતે રહતે હૈ, શ્રદ્ધિ ઓર ધર્મ કી અપિલાપા રખતે હૈ પરિવાર
 સે લિપટે રહતે હૈ ઓર મોહજન્ય દોષ સે યુક્ત હોતે હૈ યે ચક્રુશ હૈ,

મુક્ત હોવા નથી બધા પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં પણ તેઓ ઘીતરાગપ્રણીત
 આગમથી કદી અલિપ્ત થતા નથી પુલાક એટલે ભાસના પુલા એમ પુણા સારથાગથી
 શક્તિ હોય છે તેમ તે પુલાક નિર્મળ થાય પણ સારથાગથી શક્તિ હોય છે
 એમજે રાગદ્વેષનો અભાવ કરી નાખે છે અને એઓ અન્તર્મુહર્ત બાદ
 કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાના છે તેમને નિર્મળ કહે છે એવાં તે છવે ઉપ
 દ્રાન્ત મોહ અથવા ક્ષીણમોહ નામના પ્રવૃત્તિમાને પદોધિયા હોય છે એમનામાં
 સર્વજ્ઞતા પ્રકટ થઈ ચુકી છે, એટલે કે એમજે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,
 મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ઘાતીક્રમીનો નાશ કરીને સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત
 કરી લીધી હોય છે તેમને સ્નાતક કહે છે તથા સજ્ઞા નોસજ્ઞોપયુક્ત એ
 નિર્મળ છે તેમના બહુશ આદિ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે એ નિર્મળ શરીર અને
 ઉપકરણોને સંસ્કારિત કરતા રહે છે શ્રદ્ધિ અને ધર્મની અપિલાપા રાખે છે
 પરિવારથી અલિપ્ત રહે છે અને મોહજન્ય દોષથી મુક્ત હોય છે તેમને

નિર્ગ્રન્થાશ્વારોપિતવ્રતાઃ કેચિદ્ ભવન્તીતિ વ્રતારોપણકાલવિશેષાન્નિરૂપયન્
શૈક્ષભૂમીઃ સ્થવિરભૂમીશ્વાદ—

મૂલમ્—તઓ સેહભૂમિઓ પળ્લતાઓ, તં જહા-ઉક્કોસા,
મજ્ઞિમા, જહન્ના । ઉક્કોસા છમ્માસા, મજ્ઞિમા ચઠ્ઠમાસા,
જહન્ના સત્તરાહંદિયા । તઓ થેરા પળ્લતાઓ, તં જહા-જાહથેરે
સુયથેરે પરિયાયથેરે । સટ્ઠિવાસજાણ સમણે ણિગ્ગંથે જાહથેરે,
ઠાણંગસમવાયધરેણં સમણે ણિગ્ગંથે સુયથેરે, વસિવાસપરિયાણ
ણં ણિગ્ગંથે પરિયાયથેરે ॥ સૂ. ૩૬ ॥

વે બકુશ વ્રતોં કો પૂરી તરહ સે પાલતે હૈં । પરન્તુ इनका चारित्र शबल
अतिचार दोषों से युक्त होता है । परिग्रह से जिनकी आसक्ति नहीं
घटी है तथा मूलगुणों और उत्तर गुणों को जो पालते हैं तो भी कदा-
चित् उत्तरगुणों की विराधना कर देते हैं वे प्रतिसेवनाकुशील है । जो
अन्यकषायों पर विजय पा कर भी सज्ज्वलनकषाय के अधीन है वे
कषायकुशील निर्ग्रन्थ हैं ॥ सू. ३५ ॥

નિર્ગ્રન્થ હોકર મી કિતનેક જીવ આરોપિત વ્રતવાલે હોતે હૈં ।
અતઃ અવ સૂત્રકાર વ્રતારોપણકાલ વિશેષોં કો નિરૂપણા કરતે હુણ
શૈક્ષભૂમિ ઓર સ્થવિરભૂમિ કા કથન કરતે હૈં—

‘ તઓ સેહ ભૂમિઓ પળ્લતાઓ ’ ઇત્યાદિ ।

બકુશ કહે છે તે બકુશ નિર્ગ્રન્થો વ્રતોનું બરાબર પાલન કરે છે પણ તેમનું
ચારિત્ર અતિચાર દોષોથી યુક્ત હોય છે. પરિગ્રહ પ્રત્યેની જેમની આસક્તિ
ઘટી નથી, તથા મૂલગુણો અને ઉત્તરગુણોને પાળવા છતાં પણ જેઓ ક્યારેક
ઉત્તરગુણોની વિરાધના કરી નાખે છે, તેમને પ્રતિસેવનાકુશીલ કહે છે. જે
નિર્ગ્રન્થો અન્ય કષાયોપર કાબૂ રાખવા છતાં પણ સંજ્વલન કષાયને અધીન
છે તેમને કષાયકુશીલ નિર્ગ્રન્થો કહે છે. ॥ સૂ. ૩૫ ॥

નિર્ગ્રન્થ થયેલા કેટલાક જીવો આરોપિત વ્રતવાળા પણ હોય છે, તેથી
હવે સૂત્રકાર વ્રતારોપણ કાળવિશેષોની પ્રશ્નપણા કરવા નિમિત્તે શૈક્ષભૂમિ અને
સ્થવિરભૂમિનું કથન કરે છે—“ તઓ સેહભૂમિઓ પળ્લતાઓ ” ઇત્યાદિ—

છાયા—વિષ્ણુઃ શ્વેતભૂમયઃ મહાપ્તાઃ, તથા—ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા, અધમ્ના । ઉત્કૃષ્ટા પાળ્માસિકી, મધ્યમા ચાતુર્માસિકી, અધમ્ના સપ્તરાત્રિદિવા । વિષ્ણુઃ સ્વવિરભૂમયઃ મહાપ્તાઃ તથા—આતિસ્થવિર, શ્રુતસ્થવિર, પર્યાયસ્થવિર । પટ્ટિર્વર્ષજાતઃ ભ્રમજો નિર્ગ્રન્થો જાતિસ્થવિરઃ । સ્થાનાઞ્જસમવાયધરઃ સ્વલ્પ ભ્રમજો નિર્ગ્રન્થઃ શ્રુતસ્થવિર । વિશ્વઠિર્વર્ષપર્યાયઃ સ્વલ્પ ભ્રમજો નિર્ગ્રન્થઃ પર્યાયસ્થવિર ॥૬૦ ૩૬॥

ટીકા—‘ તથો ’ इत्यादि । विष्णुः श्वेतभूमयः शेषभूमयो वा । तत्र शिप्ता-ग्रहणासेवनारूपामपीति श्वेताः, यद्वा—‘ पिधू संरादौ ’ इति वचनात् शेष्यते—

દૌક્ષભૂમિયાં ત્રીન કહી ગઈ છે—એક ઉત્કૃષ્ટ દૌક્ષભૂમિ, દ્વિતીય મધ્યમ દૌક્ષભૂમિ ત્રીસરી અધમ્ય દૌક્ષભૂમિ । ઉત્કૃષ્ટ દૌક્ષભૂમિકા કાલ છઠ માસકા છે । મધ્યમ દૌક્ષભૂમિકા કાલ ચાર માસકા છે ત્રીસરી અધમ્ય દૌક્ષભૂમિ કા કાલ સાત રાત્રિદિવસકા છે ।

સૂત્રાર્થ—સ્થવિર ભૂમિયાં ત્રીન કહી ગઈ છે—એક આતિસ્થવિરની ભૂમિ, દ્વિતીય શ્રુતસ્થવિરની ભૂમિ ત્રીસરી પર્યાયસ્થવિરની ભૂમિ, જો ૬૦ વર્ષની ઉંમરનો હોય છે તે આતિસ્થવિર છે, સ્થાનાંગ અને સમવાયધર શ્રુત કાલ જો ચારક છે તે શ્રુતસ્થવિર છે, ત્રીસરી ૨૦ વર્ષની ઉંમરના વર્ષકાલના સ્થવિર છે તે પર્યાયસ્થવિર છે ।

ટીકાર્થ—દૌક્ષભૂમિયાં અથવા શેષભૂમિયાં જો ત્રીન પ્રકારની કહી ગઈ છે તેમાં પ્રથમ અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષા કાલ જો અધ્યયન કરતા છે તે દૌક્ષ છે અથવા, ‘ પિધૂ સંરાદૌ ’ ના અનુસાર જો તૈયાર કરવામાં આવે

દૌક્ષભૂમિઓ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) ઉત્કૃષ્ટ દૌક્ષભૂમિ, (૨) મધ્યમ દૌક્ષભૂમિ અને (૩) અધમ્ય દૌક્ષભૂમિ । ઉત્કૃષ્ટ દૌક્ષભૂમિનો કાળ છ માસનો, મધ્યમ દૌક્ષભૂમિનો કાળ ચાર માસનો અને અધમ્ય દૌક્ષભૂમિનો કાળ સાત રાત્રિદિવસનો હોય છે

સ્થવિર ભૂમિઓ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) આતિસ્થવિરની ભૂમિ (૨) શ્રુતસ્થવિરની ભૂમિ અને (૩) પર્યાયસ્થવિરની ભૂમિ । ૬૦ વર્ષની ઉંમરના નિર્ગ્રન્થને આતિસ્થવિર કહે છે સ્થાનાંગ અને સમવાયધરશ્રુતના પાશક નિર્ગ્રન્થને શ્રુતસ્થવિર કહે છે અને બેઝે અધમ્યમ પ્રકારના ૨૦ વર્ષ યુગમાં છે તેવા સ્થવિરને પર્યાયસ્થવિર કહે છે

ટીકાર્થ—દૌક્ષભૂમિઓ અથવા શેષભૂમિઓ જે ત્રણ પ્રકારની કહી છે તેમાં પ્રથમ અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષાને અધ્યયન કરે છે તેને દૌક્ષ કહે છે અથવા ‘ પિધૂ સંરાદૌ ’ ના અનુસાર જે તૈયાર કરાય છે તેને શેષ કહે છે તેની જે

નિષ્પાદ્યતે યઃ સ સેવઃ તસ્ય ભૂમયઃ-મહાવ્રતારોપણકાલરૂપા અવસ્થા इति ।
તાસ્તિસ્રઃ-ઉત્કૃષ્ટા-પાળમાસિકી, યસ્યાં પદ્મિર્માસૈસ્થાપ્યતે પુનર્દીક્ષાયાં સમા-
રોપ્યતે इत्यर्थः । ન સાડતિક્રામ્યતે, મધ્યમા-ચાતુર્માસિકી, યસ્યાં ચતુર્મિર્માસૈસ્થ-
સ્થાપ્યતે । જઘન્યા સપ્તરાત્રિન્દિવા યસ્યાં સપ્તમિરેવ રાત્રિન્દિવૈસ્થાપ્યતે ગૃહી-
તશિસ્ત્વાદિતિ । શૈક્ષસ્ય ચ વિપર્યસ્તઃ સ્થવિરો ભવતીતિ સ્થવિરભૂમિનિરૂપણા-
યાહ—‘ તઓ યેરભૂમીઓ ’ इत्यादि, તિસ્રઃ સ્થવિરભૂમયઃ, સ્થવિરો-વૃદ્ધસ્તસ્ય
ભૂમયઃ-અવરથાવિશેષાઃ । તાન્ સ્થવિરાન્ દર્શયતિ-જાત્યા-જન્મના સ્થવિરો-
જાતિ સ્થવિરઃ ૧। શ્રુતમ્-આગમઃ, તેન સ્થવિરઃ-શ્રુતસ્થવિરઃ ૨। પર્યાયઃ-પ્રવ્ર-
જ્યાકાલઃ, તેન સ્થવિરઃ પ્રવ્રજ્યા સ્થવિરઃ । इह च भूमिभूमिव्रतोरभेदोपचारादेव
मुपन्यासः । एतानेव त्रिशिनष्टि-‘ सष्टि० ’ इत्यादि, पण्टिवर्षजातः-पण्टिवर्षा-

હૈ વહ સેધ હૈ इसकी जो भूमियां हैं-महाव्रतारोपण कालरूप जो अव-
स्थाएँ हैं वे शैक्ष भूमियां हैं ये उत्कृष्ट आदि के भेद से तीन प्रकारकी
कही गई हैं, छह मास में ही इससे अधिक मैं नहीं पुनः जो दीक्षा में
आरोपित किया जाता है वह पाण्मासिकी उत्कृष्ट शैक्षभूमि है, जिसमें
चार मासमें ही पुनः दीक्षा में जो आरोपित किया जाता है वह मध्यमा
शैक्षभूमि है । और जो सात दिनरातमें ही पुनः दीक्षा में आरोपित
किया जाता है वह जघन्य शैक्षभूमि है । स्थविरभूमियां वृद्धकी भूमियां
जो तीन प्रकार की कही गई हैं उनमें जाति से जन्मसे जो स्थविर होता
है वह जातिस्थविर है ? श्रुत नाम आगम का है-इस आगम से जो
स्थविर होता है वह श्रुतस्थविर है तथा प्रव्रज्याकाल से जो स्थविर
होता है वह प्रव्रज्यास्थविर है यहां भूमि और भूमिवान का अभेद

ભૂમિઓ છે-મહાવ્રતારોપણ કાળરૂપ જે અવસ્થાઓ છે, તેમને શૈક્ષભૂમિઓ
કહે છે તેના ઉત્કૃષ્ટ આદિ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે છ માસમા જ (તેનાથી અધિક
સમયમાં નહીં) જેને આરોપિત (આરાધિત) કરાય છે, તેનું નામ છમાસિક
ઉત્કૃષ્ટ શૈક્ષભૂમિ છે. ચાર માસમા જ જેને આરોપિત કરાય છે, તેનું નામ
મધ્યમા શૈક્ષભૂમિ છે સાત દિનરાતમા જ જેને આરોપિત કરવામાં આવે છે,
તેનું નામ જઘન્ય શૈક્ષભૂમિ છે સ્થવિર ભૂમિઓ (વૃદ્ધની ભૂમિઓ) ના પણ
ત્રણ પ્રકાર છે-(૧) જાતિસ્થવિરની ભૂમિ અને (૨) શ્રુતસ્થવિરની ભૂમિ અને
(૩) પર્યાય સ્થવિરની ભૂમિ જાતિથી (જન્મથી) જે સ્થવિર હોય છે-૬૦
વર્ષની જેમની ઉંમર હોય છે-એવા સ્થવિરને જાતિસ્થવિર કહે છે શ્રુત એટલે
આગમ તે આગમના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જેવો સ્થવિર હોય છે, તેમને શ્રુત

જાયા—વિષ્ણુઃ શૈલભૂમયઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—ઉત્કૃષ્ટાઃ, મધ્યમા, અપ-યા ।
 ઉત્કૃષ્ટા વાતમાસિકી, મધ્યમા વાતુર્માસિકી, અપ-યા સપ્તરાત્રિદિવા । વિષ્ણુઃ
 સ્વવિરભૂમયઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા—જાતિસ્થવિર, સ્તુતસ્થવિર, પર્યાયસ્થવિરઃ । પશ્ચિ
 ર્વર્ષમાત્ર ધમનો નિર્ગ્ન્યો જાતિસ્થવિરઃ । સ્થાનાન્નસમવાયપરઃ સ્વલ્લ ભમનો નિર્ગ્ન્યઃ
 સ્તુતસ્થવિર । વિશ્વવિષ્વર્પર્યાયઃ સ્વલ્લ ભમનો નિર્ગ્ન્યઃ પર્યાયસ્થવિર ॥૬૦ ૩૬॥

ટીકા—' તથો ' ઇત્યાદિ । વિષ્ણુઃ શૈલભૂમયઃ સેધભૂમયો વા । સપ્ત શિલા-
 પ્રજ્ઞતાસેવનારૂપામપીત્વ ઇતિ શૈલા, યદ્વા—' વિષ્ણુ સંરાદૌ ' ઇતિ વચનાત્ સેષ્યતે—

શૈલભૂમિયાં ત્રીણ કહી ગઈ છે—એક ઉત્કૃષ્ટ શૈલભૂમિ, દ્વિતી મધ્યમ
 શૈલભૂમિ ત્રીતી જલ્પ્ય શૈલભૂમિ । ઉત્કૃષ્ટ શૈલભૂમિકા કાલ છઠ
 માસકા છે । મધ્યમ શૈલભૂમિકા કાલ ચાર માસકા છે ત્રીતી જલ્પ્ય શૈલ
 ભૂમિ કા કાલ સાત રાત્રિવિનકા છે ।

સૂત્રાર્થ—સ્થવિર ભૂમિયાં ત્રીણ કહી ગઈ છે—એક જાતિસ્થવિરની ભૂમિ,
 દ્વિતી સ્તુતસ્થવિરની ભૂમિ ત્રીતી પર્યાયસ્થવિરની ભૂમિ, જો
 ૬૦ વર્ષની આયુવાળા હોતા છે તો જાતિસ્થવિર છે, સ્થાનાંગ ત્રીતી
 સમવાયંગ સ્તુત કા જો ધારક છે તો સ્તુતસ્થવિર છે, ત્રીતી ૨૦ વર્ષ
 વર્ષના પ્રવૃત્તિકાલમાં સ્થવિર છે તો પર્યાયસ્થવિર છે ।

ટીકાર્થ—શૈલભૂમિયાં અથવા સેધભૂમિયાં જો ત્રીણ પ્રકારની કહી ગઈ છે
 તો તેમાં પ્રજ્ઞતા અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષા કા જો અભ્યાસ કરતા છે
 તો શૈલ છે અથવા, ' વિષ્ણુ સંરાદૌ ' ના અનુસાર જો તૈયાર કરવામાં

શૈલભૂમિઓ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) ઉત્કૃષ્ટ શૈલભૂમિ, (૨) મધ્યમ
 શૈલભૂમિ અને (૩) જલ્પ્ય શૈલભૂમિ । ઉત્કૃષ્ટ શૈલભૂમિનો કાલ છ માસનો,
 મધ્યમ શૈલભૂમિનો કાલ ચાર માસનો અને જલ્પ્ય શૈલભૂમિનો કાલ સાત
 રાત્રિવિનકાનો હોય છે

સૂત્રાર્થ—સ્થવિર ભૂમિઓ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) જાતિ સ્થવિરની ભૂમિ
 (૨) સ્તુત સ્થવિરની ભૂમિ અને (૩) પર્યાય સ્થવિરની ભૂમિ. ૬૦ વર્ષની
 ઉમરના નિર્ભયને જાતિસ્થવિર કહે છે સ્થાનાંગ અને સમવાયંગસૂત્રના ધારક
 નિર્ભયને સ્તુતસ્થવિર કહે છે અને જેણે મધ્યમ સ્થવિર કહ્યો તે ૨૦ વર્ષ સુધી
 અર્થ ॥ જેણે સ્થવિરને પર્યાય સ્થવિર કહે છે

ટીકાર્થ—સેધભૂમિઓ અથવા સેધભૂમિઓ ને ત્રણ પ્રકારની કહી છે તેમાં પ્રજ્ઞતા
 અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષાને અભ્યાસ કરે છે તેને શૈલ કહે છે અથવા
 " વિષ્ણુ સંરાદૌ " ના અનુસાર ને તૈયાર કરાય છે તેને સેધ કહે છે તેની ને

નિષ્પાદ્યતે યઃ સ સેષઃ તસ્ય ભૂમયઃ—મહાવ્રતારોપણકાલરૂપા અવસ્થા ઇતિ । તાસ્તિસ્રઃ—ઉત્કૃષ્ટા—પાળ્માસિકી, યસ્યાં પૃથ્વીર્મર્માસૈરુત્થાપ્યતે પુનર્દીક્ષાયાં સમા-
રોપ્યત ઇત્યર્થઃ । ન સાડતિક્રામ્યતે, મધ્યમા—ચાતુર્માસિકી, યસ્યાં ચતુર્મર્માસૈરુ-
ત્થાપ્યતે । જઘન્યા સપ્તરાત્રિન્દિવા યસ્યાં સપ્તમિરેવ રાત્રિન્દિવૈરુત્થાપ્યતે ગૃહી-
તશિક્ષત્વાદિતિ । શૈક્ષસ્ય ચ વિપર્યસ્તઃ સ્થવિરો ભવતીતિ સ્થવિરભૂમિનિરૂપણા-
યાહ—‘ તઓ ચેરભૂમીઓ ’ ઇત્યાદિ, તિસ્રઃ સ્થવિરભૂમયઃ, સ્થવિરો—વૃદ્ધસ્તસ્ય
ભૂમયઃ—અવરથાવિશેષાઃ । તાન્ સ્થવિરાન્ દર્શયતિ—જાત્યા—જન્મના સ્થવિરો-
જાતિ સ્થવિરઃ ૧। શ્રુતમ્—આગમઃ, તેન સ્થવિરઃ—શ્રુતસ્થવિરઃ ૨। પર્યાયઃ—પ્રવ્ર-
જ્યાકાલઃ, તેન સ્થવિરઃ પ્રવ્રજ્યા સ્થવિરઃ । इह च भूमिभूमिवतोरभेदोपचारादेव
मुपन्यासः । एतानेव विशिनष्टि—‘ सट्ठि० ’ ઇત્યાદિ, પષ્ટિવર્ષજાતઃ—પષ્ટિવર્ષા-

હૈ વહ સેષ હૈ હસકી જો ભૂમિયાં હૈ—મહાવ્રતારોપણ કાલરૂપ જો અવ-
સ્થાઈ હૈ વે શૈક્ષ ભૂમિયાં હૈ વે ઉત્કૃષ્ટ આદિ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકારકી
કહી ગઈ હૈ, છહ માસ મેં હી હસસે અધિક મેં નહીં પુનઃ જો દીક્ષા મેં
આરોપિત કિયા જાતા હૈ વહ પાળ્માસિકી ઉત્કૃષ્ટ શૈક્ષભૂમિ હૈ, જિસમેં
ચાર માસમેં હી પુનઃ દીક્ષા મેં જો આરોપિત કિયા જાતા હૈ વહ મધ્યમા
શૈક્ષભૂમિ હૈ । ઓર જો સાત દિનરાતમેં હી પુનઃ દીક્ષા મેં આરોપિત
કિયા જાતા હૈ વહ જઘન્ય શૈક્ષભૂમિ હૈ । સ્થવિરભૂમિયાં વૃદ્ધકી ભૂમિયાં
જો ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ઉનમેં જાતિ સે જન્મસે જો સ્થવિર હોતા
હૈ વહ જાતિસ્થવિર હૈ ? શ્રુત નામ આગમ કા હૈ—હસ આગમ સે જો
સ્થવિર હોતા હૈ વહ શ્રુતસ્થવિર હૈ તથા પ્રવ્રજ્યાકાલ સે જો સ્થવિર
હોતા હૈ વહ પ્રવ્રજ્યાસ્થવિર હૈ યહાં ભૂમિ ઓર ભૂમિવાન કા અભેદ

ભૂમિઓ છે—મહાવ્રતારોપણ કાળરૂપ જે અવસ્થાઓ છે, તેમને શૈક્ષભૂમિઓ
કહે છે. તેના ઉત્કૃષ્ટ આદિ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે છ માસમાં જ (તેનાથી અધિક
સમયમાં નહીં) જેને આરોપિત (આરાધિત) કરાય છે, તેનું નામ છમાસિક
ઉત્કૃષ્ટ શૈક્ષભૂમિ છે ચાર માસમાં જ જેને આરોપિત કરાય છે, તેનું નામ
મધ્યમા શૈક્ષભૂમિ છે. સાત દિનરાતમાં જ જેને આરોપિત કરવામાં આવે છે,
તેનું નામ જઘન્ય શૈક્ષભૂમિ છે સ્થવિર ભૂમિઓ (વૃદ્ધની ભૂમિઓ) ના ત્રણ
પ્રકાર છે—(૧) જાતિસ્થવિરની ભૂમિ અને (૨) શ્રુતસ્થવિરની ભૂમિ અને
(૩) પર્યાય સ્થવિરની ભૂમિ જાતિથી (જન્મથી) જે સ્થવિર હોય છે—૬૦
વર્ષની જેમની ઉંમર હોય છે—એવા સ્થવિરને જાતિસ્થવિર કહે છે શ્રુત એટલે
આગમ. તે આગમના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જેવા સ્થવિર હોય છે, તેમને શ્રુત-

છાયા—તિસ્રઃ શ્વેતશૂમયઃ મહત્તા, સઘયા—ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા, જઘન્યા ।
 ઉત્કૃષ્ટા પાખાસિકી, મધ્યમા ખાતુર્માસિકી, જઘન્યા સપ્તરાત્રિવિધા । તિસ્રઃ
 સ્યવિરશૂમયઃ મહત્તાઃ સઘયા—જાતિસ્થવિર, શ્રુતસ્થવિર, પર્યાયસ્થવિર । પષ્ટિ
 વર્ષમાસઃ ધ્રમખો નિર્ગ્રન્થો જાતિસ્થવિરઃ । સ્થાનાક્ષરસમવાયધરઃ સ્વલ્પ ધ્રમખો નિર્ગ્રન્થઃ
 શ્રુતસ્થવિરઃ । વિષ્ણુવર્ષપર્યાયઃ સ્વલ્પ ધ્રમખો નિર્ગ્રન્થઃ પર્યાયસ્થવિર ॥૬૦ ૩૬॥

ટીકા—‘ તપો ’ રૂપાદિ । તિસ્રઃ શ્વેતશૂમયઃ સેષશૂમયો વા । તપ શિષ્તા-
 પ્રજ્ઞાસેવનારૂપામપીત્વ ઇતિ શ્વેતાઃ, યજ્ઞ-‘ વિષ્ણુ સંરાદૌ ’ ઇતિ વચનાત્ સેષ્યતે-

શૌક્ષ્મમિયાં ત્રીણ કહી ગઈ છે—એક ઉત્કૃષ્ટ શૌક્ષ્મમિ, દ્વિતી મધ્યમ
 શૌક્ષ્મમિ ઓર ત્રીસરી જઘન્ય શૌક્ષ્મમિ । ઉત્કૃષ્ટ શૌક્ષ્મમિકા કાલ છઠ
 માસકા છે । મધ્યમ શૌક્ષ્મમિકા કાલ ચાર માસકા છે ઓર જઘન્ય શૌક્ષ્મ
 મિ કા કાલ સાત રાત્રિદિનકા છે ।

સૂત્રાર્થ—સ્થવિર મૂમિયાં મી ત્રીણ કહી ગઈ છે—એક જાતિસ્થવિરની મૂમિ,
 દ્વિતી શ્રુતસ્થવિર ની મૂમિ ઓર ત્રીસરી પર્યાયસ્થવિર ની મૂમિ, જો
 ૬૦ વર્ષ ની આયુવાલા હોતા છે એ જાતિસ્થવિર છે, સ્થાનાંગ ઓર
 સમવાયંગ શ્રુત ના જો ચારક છે એ શ્રુતસ્થવિર છે, ઓર જો ૨૦ થી ૬૦
 વર્ષ ની પ્રવૃત્તિકાલ ની સ્થવિર છે એ પર્યાયસ્થવિર છે ।

ટીકાર્થ—શૌક્ષ્મમિયાં અથવા સેષશૂમિયાં જો ત્રીણ પ્રકારની કહી ગઈ છે
 તેમાં પ્રજ્ઞારૂપ અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષા ના જો અધ્યયન કરતા છે
 એ શૌક્ષ્મ છે અથવા, ‘ વિષ્ણુસંરાદૌ ’ ને અનુસાર જો તૈયાર ક્રિયા જાના

શૌક્ષ્મમિજ્ઞે ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) ઉત્કૃષ્ટ શૌક્ષ્મમિ, (૨) મધ્યમ
 શૌક્ષ્મમિ અને (૩) જઘન્ય શૌક્ષ્મમિ । ઉત્કૃષ્ટ શૌક્ષ્મમિને કાળ છ માસનો,
 મધ્યમ શૌક્ષ્મમિને કાળ ચાર માસનો અને જઘન્ય શૌક્ષ્મમિને કાળ સાત
 રાત્રિદિવસનો કાલ છે

સૂત્રાર્થ—સ્થવિર મૂમિજ્ઞે ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) જાતિસ્થવિરની મૂમિ,
 (૨) શ્રુતસ્થવિરની મૂમિ અને (૩) પર્યાય સ્થવિરની મૂમિ । ૬૦ વર્ષની
 ઉમરના નિર્મલને જાતિસ્થવિર કહે છે । સ્થાનાંગ અને સમવાયંગસૂત્રના ધારક
 નિર્મલને શ્રુતસ્થવિર કહે છે અને ૭૦ થી ૧૦૦ વર્ષના પ્રવૃત્તિ કર્યાને ૨૦ વર્ષ થઈ
 જાય તો જોવા સ્થવિરને પર્યાય સ્થવિર કહે છે

ટીકાર્થ—શૌક્ષ્મમિજ્ઞે અથવા સેષશૂમિજ્ઞે ને ત્રણ પ્રકારની કહી છે તેમાં પ્રવૃત્તિ
 અથવા આસેવનરૂપ શિક્ષા ને અધ્યયન કરે છે તેને શૌક્ષ્મ કહે છે અથવા
 “ વિષ્ણુસંરાદૌ ” ના અનુસાર ને તૈયાર ક્રિયા છે તેને સેષ કહે છે તેની ને

सुमणे भवइ ३।८। एमी तेगे सुमणे भवइ ३।९। एस्सामी तेगे
सुमणे भवइ ३।१०। एवं एणं अभिलावेणं—

(एत्थ संगहगाहा :)—

“ गंता य अगंता य १, आगंता खलु तथा अणागंता २ ।
चिट्ठित्तमचिट्ठित्ता ३, णिसिइत्ता चेव नो चेव ४ ॥१॥
हंता य अहंता य ५, छिंदित्ता खलु तथा अछिंदित्ता ६।
बूइत्ता अबूइत्ता ७, भासित्ता चेव णो चेव ८ ॥२॥
दच्चा य अदच्चा य ९, सुंजित्ता खलु तथा असुंजित्ता १०।
लंभित्ता अलंभित्ता ११, पिइत्ता चेव नो चेव १२ ॥३॥
सुइत्ता असुइत्ता १३, जुज्झित्ता खलु तथा अजुज्झित्ता १४।
जइत्ता अजइत्ता य १५, पराजिणित्ता य चेव नो चेव १६ ॥४॥
सद्दा १७ रूवा १८ गंधा १९, रसाय २० फासा २१

(२१×६=१२६-१-१२७) तहेव ठाणा य ।

निस्सीलस्स गरहिया, पसत्था पुण सीलवंतस्स ॥ ५ ॥
एवमिक्केक्के तिन्नि उ तिन्नि उ आलावगा भाणियव्वा ।

सदं सुणेत्ता णामेगे सुमणे भवइ ३, एवं सुणेमीति ३,
सुणिस्सामीति ३ । एवं असुणेत्ता णामेगे सुमणे भवइ ३, न
सुणेमिति ३, ण सुणिस्सामीति ३ । एवं रूवाइं गंधाइं रसाइं
फासाइं, एक्केक्के छ छ आलावगा भाणियव्वा, एवं सत्तावीसं
सयमेगं च १२७ आलावगा भवंति ।

પુરુષઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થો જાતિસ્થવિરઽન્યતે । સ્થાનાંશસમવાયાકુધારકઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ શ્રુતસ્થવિરઃ પ્રોન્યતે । વિંશતિવર્ષપર્યાયઃ-વિંશતિવર્ષપ્રવ્રજ્યાપાલકઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ પર્યાયસ્થવિરઃ કલ્પ્યતે ॥ સૂ. ૩૬ ॥

સ્થવિરાસ્તુપુરુષા एवेति तदधिकारात् पुरुषप्रकारान् प्ररूपययन् सप्तविंश-
स्थविरस्यैकमुदाहर्य—

દુસ્મ-તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા-સુમળે, દુસ્મળે,
ળો સુમળે ળો દુસ્મળે ૧ । તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા
ગંતા ળામેળે સુમળે ભવહ, ગંતા ળામેળે દુસ્મળે ભવહ, ગંતા
ળામેળે ળોસુમળે ળોદુસ્મળે ભવહ૨ । તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા,
ત જહા-જામીતેળે સુમળે ભવહ, જામીતેળે દુસ્મળે ભવહ, જામી
તેળે, ળોસુમળે ળોદુસ્મળે ભવહ ૩ । ઇવ જાહસ્તામીતેળે
સુમળે ભવહ ૩।૪ । તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા અગંતા
ળામેળે સુમળે ભવહ ૩।૫ । તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા
ળ જામીતેળે સુમળે ભવહ ૩ ।૬ । તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત
જહા ળ જાહસ્તામીતેળે સુમળે ભવહ ૩।૭ । ઇવ આગંતા ળામેળે
ઉપચાર સે ઇસા કહા ગળા હે જો શ્રમળ નિર્ગ્રન્થ ૬૦ વર્ષકી
આપુલા હોતા હે વહ શ્રમળ નિર્ગ્રન્થ જાતિસ્થવિર હે સ્થાનાંશ ઔર
સમવાયાંગ કા ધારક શ્રમળ નિર્ગ્રન્થ હોતા હે વહ શ્રુતસ્થવિર હે, ઘોસ
વર્ષ સે જો પ્રવ્રજ્યાકા પાલન કર રહા હે વહ પર્યાયસ્થવિર હે ॥સૂ. ૩૬॥

સ્થવિર કહે છે પ્રમભ્યાના અગ્રુક (૨૦ વર્ષના) કાળને કાશ્વે બેઝો સ્થવિર અગ્રુક
છે તેમને પર્યાયસ્થવિર કહે છે અહીં બૂમિ અને બૂમિવાન્ વચ્ચે અલેડો
પચાશની અપેક્ષાએ ળા પ્રકારનું કચન કરવામાં આંબુ છે ૬૦ વર્ષની ઉમર
વાળા શ્રમણનિર્ગ્રન્થને જાતિસ્થવિર કહે છે. સ્થાનાંશ અને સમવાયાંગના ધારક
શ્રમણનિર્ગ્રન્થને શ્રુતસ્થવિર કહે છે ૨૦ વર્ષથી બે પ્રમભ્યાનુ પાલન કરી રહ્યા
હોય છે તેમને પર્યાયસ્થવિર કહે છે ॥ સૂ. ૩૬ ॥

सुमणे भवइ ३।८। एमी तेगे सुमणे भवइ ३।९। एस्सामी तेगे
सुमणे भवइ ३।१०। एवं एएणं अभिलावेणं—

(एत्थ संगहगाहा :)—

“ गंता य अगंता य १, आगंता खलु तहा अणागंता २।
चिट्ठित्तमचिट्ठित्ता ३, णिसिइत्ता चेव नो चेव ४ ॥१॥
हंता य अहंता य ५, छिंदित्ता खलु तहा अछिंदित्ता ६।
वूइत्ता अवूइत्ता ७, भासित्ता चेव णो चेव ८ ॥२॥
दच्चा य अदच्चा य ९, भुंजित्ता खलु तहा अभुंजित्ता १०।
लंभित्ता अलंभित्ता ११, पिइत्ता चेव नो चेव १२ ॥३॥
सुइत्ता असुइत्ता १३, जुज्झित्ता खलु तहा अजुज्झित्ता १४।
जइत्ता अजइत्ता य १५, पराजिणित्ता य चेव नो चेव १६ ॥४॥
सद्दा १७ रूवा १८ गंधा १९, रसाय २० फासा २१

(२१×६=१२६-१-१२७) तहेव ठाणा य ।

निस्सीलस्स गरहिया, पसत्था पुण सीलवंतस्स ॥ ५ ॥
एवमिक्केक्के तिन्नि उ तिन्नि उ आलावगा भाणियव्वा ।

सदं सुणेत्ता णामेगे सुमणे भवइ ३, एवं सुणेमीति ३,
सुणिस्सामीति ३ । एवं असुणेत्ता णामेगे सुमणे भवइ ३, न
सुणेमिति ३, ण सुणिस्सामीति ३ । एवं रूवाइं गंधाइं रसाइं
फासाइं, एक्केक्के छ छ आलावगा भाणियव्वा, एवं सत्तावीसं
सयमेगं च १२७ आलावगा भवंति ।

तत्रो ठाणा णिस्सीलस्स णिव्वयस्स णिग्गुणस्स णिम्मे
रस्स णिप्पच्चक्ख्वाणपोसहोववासस्स गरहिया भवति, तं जहा
अस्सि लोणे गरहिण् भवइ, उववाण् गरहिण् भवइ, आजाई
गरहिया भवइ । तत्रो ठाणा ससीलस्स सव्वयस्स सग्गुणस्स
समेरस्स सपच्चक्ख्वाणपोसहोववासस्स पसत्था भवति, त जहा
अस्सिलोण् पसत्थे भवइ, उववाण् पसत्थे भवइ, आजाई
पसत्था भवइ ॥ सू० १७ ॥

छाया—श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—सुमनाः, दुर्मनाः, नो
सुमना नो दुर्मनाः १। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—गत्वा नामैकः सुमना
भवति, गत्वा नामैको दुर्मना भवति, गत्वा नामैको नो सुमना नोदुर्मना भवति
२। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा यामीत्येकः सुमना भवति, यामीत्येको
दुर्मना भवति, यामीत्येको नोसुमना नोदुर्मना भवति ३। एवं यास्यामीत्येकः
सुमना भवति ३। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—अगत्वा नामैकः सुमना
भवति ३। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—नयामीत्येकः सुमना भवति
३। ६। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—न यास्यामीत्येकः सुमना भवति ३।
७। एवम्—आगत्य नामैकः सुमना भवति ३। ८। एमीत्येकः सुमना भवति ३।
९। एष्यामीत्येकः सुमना भवति ३। १०। एवमेवेनामिलापेन—
(भद्र संप्रदायाः)—

“ गत्वा च—अगत्वा च १, आगत्य खलु तथा—अनागत्य २।
स्थित्वा—अस्थित्वा ३, निपद्य चैव नो (अनिपद्य) चैव ४ ॥१॥
इत्वा च—अइत्वा च ५, छित्वा खलु तथा—अच्छित्वा ६।
उत्त्वा—अनुत्त्वा ७, आपित्वा चैव नो (अमापित्वा) चैव ८ ॥२॥
दत्त्वा च—अदत्त्वा च ९, सुप्तत्वा खलु तथा—असुप्तत्वा १०।
सम्पत्त्वा—असम्पत्त्वा ११, पीत्वा चैव नो (अपीत्वा) चैव १२ ॥ ३॥
सुप्तत्वा—असुप्तत्वा १३, युद्वत्त्वा—खलु तथा—अयुद्वत्त्वा १४।
मिप्त्वा अजिप्त्वा च १५, पराजिप्त्वा चैव नो (पराजिप्त्वा) चैव १६ ॥४॥
छन्दा १७ रूपाणि १८ गन्धाः १९ रसाश्च २० स्पृश्या २१ (२१×६= १२६-१-१२७) सर्वं च स्थानानि च ।

નિશ્શીલસ્ય ગર્હિતાઃ, પ્રશસ્તાઃ પુનઃ શીલવતઃ ॥ ૫ ॥ ”

एवमेकैकस्मिन् त्रयस्तु त्रयस्तु आलापका भणितव्याः ।

શબ્દ શ્રુત્વા નામેક સુમના ભવતિ ૩। एवं श्रुणोमीति ૩, શ્રોણ્યામીતિ ૩।

एव अश्रुत्वा नामैकः सुमना भवति ३। न श्रुणोमीति ३, न श्रोण्यामीति ३। एवं रूपाणि, गन्धाः, रसाः, स्पर्शाः । एकैकस्मिन् पट् पट् आलापका भणितव्याः । एवं सप्तविंशतिः शतमेकं (१२७) चालापका भवन्ति ।

ત્રીણિ સ્થાનાનિ નિશ્શીલસ્ય નિર્વ્રતસ્ય નિર્ગુણસ્ય નિર્મર્યાદસ્ય નિષ્પ્રત્યા-
રૂપાનર્પોપપ્રવાસસ્ય ગર્હિતાનિ ભવન્તિ, તથા—અયં લોકો ગર્હિતો ભવતિ, ઉપ-
પાતો ગર્હિતો ભવતિ, આયાતિર્ગર્હિતા ભવતિ । ત્રીણિ સ્થાનાનિ સશીલસ્ય સત્રતસ્ય
સગુણસ્ય સમર્યાદસ્ય સપ્રત્યારૂપાનર્પોપપ્રવાસસ્ય પ્રશસ્તાનિ ભવન્તિ, તથા—અયં
લોકઃ પ્રશસ્તો ભવતિ, ઉપપાતઃ પ્રશસ્તો ભવતિ, આયાતિઃ પ્રશસ્તા ભવતિ॥સુ ૦ ૩૭॥

‘ટીકા—‘તઓ પુરિસજાયા ’ ઇત્યાદિ । પુરુષજાતાનિ—પુરુષપ્રકારાઃ,
ત્રીણિ ભવન્તિ, તાન્યેવાહ—‘ સુમણે ’ ઇત્યાદિ, સુ-સુષ્ટુ શોભનં મનઃ—ચિત્તં
યસ્યાસૌ સુમનાઃ—હર્ષવાન્, રક્ત / ઇત્યર્થઃ । एवं दुर्मनाः—दुः—दुष्टमशोभनं मन-
श्चित्तं यस्यासौ तथा, द्विष्ट इत्यर्थः । नोसुमना नोदुर्मनाः—मध्यस्थः, सामायिक-

સ્થવિર પુરુષ હી હોતે હૈં હસલિયે અવ સૂત્રકાર પુરુષ કે ભેદોં કા
૧૨૭ સૂત્રોં દ્વારા કથન કરતે હૈં—‘ તઓ પુરિસજાયા પળણત્તા ’ ઇત્યાદિ
ટીકાર્થ—પુરુષકે ત્રીનપ્રકાર કહે ગયેહૈં—૧ સુમન, ૨દુર્મન ઓર ૩ નોસુમન
નોદુર્મન જિસકા મન ચિત્ત શોભન હોતા હૈં એસા વહ હર્ષવાલા પુરુષ
સુમના કહા ગયા હૈં તથા જિસકા મન અશોભન—દુષ્ટ હોતા હૈં એસા
દુષ્ટ પુરુષ દુર્મના કહા ગયા હૈં તથા જો ન સુમના હૈં ઓર ન દુર્મના હૈં,
કિન્તુ મધ્યસ્થ ભાવવાલા હૈં વહ નોસુમના નોદુર્મના પુરુષ હૈં ૧, હસ
તરહ સે હસ પ્રથમ સૂત્રમૈં યે પુરુષ પ્રકાર સામાન્યરૂપ સે કહે ગયે હૈં ।

પુરુષો જ સ્થવિર હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર પુરુષના ભેદોનું ૧૨૭
સૂત્રો દ્વારા નિરૂપણ કરે છે—“ તઓ પુરિસજાયા પળણત્તા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પુરુષના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સુમન, (૨) દુર્મન અને (૩) નો-
સુમન નોદુર્મન. જેનું મન (ચિત્ત) શીલન હોય છે એવા તે હર્ષવાળા
પુરુષને સુમના પુરુષ કહે છે જેનું ચિત્ત અશીલન (દુષ્ટ) હોય છે, એવા
દુષ્ટ પુરુષને દુર્મના પુરુષ કહે છે જે સુમના પણ નથી અને ‘દુર્મના’ પણ
નથી, પરંતુ મધ્યસ્થ લાવવાળો છે તેને નોસુમના નોદુર્મના પુરુષ કહે
છે આ રીતે આ પહેલા સૂત્રમાં સામાન્યરૂપે આ પુરુષ પ્રકારોનું કથન થયું છે.

तमो ठाणा णिस्सीलस्स णिव्वयस्स णिग्गुणस्स णिम्मे-
रस्स णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासस्स गरहिया भवति, त जहा
अस्सि लोणे गरहिण् भवइ, उववाण् गरहिण् भवइ, आजार्ह
गरहिया भवइ । तमो ठाणा ससीलस्स सव्वयस्स सग्गुणस्स
समेरस्स सपच्चक्खाणपोसहोववासस्स पसत्था भवति, त जहा
अस्सिलोण् पसत्थे भवइ, उववाण् पसत्थे भवइ, आजार्ह
पसत्था भवइ ॥ सू० १७ ॥

छाया—श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—सुमनाः, दुर्मनाः, नो
सुमनानो दुर्मनाः १। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—गत्वा नामैकः सुमना
भवति, गत्वा नामैको दुर्मना भवति, गत्वा नामैको नो सुमना नो दुर्मना भवति
२। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा यामीत्येकः सुमना भवति, यामीत्येको
दुर्मना भवति, यामीत्येको नो सुमना नो दुर्मना भवति ३। एव यास्यामीत्येकः
सुमना भवति ३। ४। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—अगत्वा नामैकः सुमना
भवति ३। ५। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—नयामीत्येकः सुमना भवति
३। ६। श्रीणि पुरुषजातानि प्रवृत्तानि, तद्यथा—न यास्यामीत्येकः सुमना भवति ३।
७। एवम्—आगत्य नामैकः सुमना भवति ३। ८। एमीत्येकः सुमना भवति ३।
९। एष्यामीत्येकः सुमना भवति ३। १०। एवमेतेनाभिलापेन—
(अत्र संप्रद गायः)—

॥ गत्वा च—अगत्वा च १, आगत्य स्वच्छ तथा—अनागत्य २।
स्थित्वा—अस्थित्वा ३, निपद्य चैव नो (अनिपद्य) चैव ४ ॥ १॥
इत्वा च—अइत्वा च ५, छित्वा स्वच्छ तथा—अच्छित्वा ६।
उक्त्वा—अउक्त्वा ७, आपित्वा चैव नो (अनापित्वा) चैव ८ ॥ २॥
दृष्ट्वा च—अदृष्ट्वा ९, मुक्त्वा स्वच्छ तथा—अमुक्त्वा १०।
लब्ध्वा—अलब्ध्वा ११, पीत्वा चैव नो (अपीत्वा) चैव १२ ॥ ३॥
मुप्त्वा—अमुप्त्वा १३, युक्त्वा—स्वच्छ तथा—अयुक्त्वा १४।
मित्वा अभित्वा च १५, परामित्य चैव नो (परामित्य) चैव १६ ॥ ४॥
घञ्ठाः १७ रूपाणि १८ गन्थाः १९ रसाव २० स्पन्नाः २१ (२१×६= १२६-१-१२७) तथैव स्थानानि च ।

વિષયં चेति सूत्रद्वयमपि बोध्यम् ३-४ कालत्रयविशिष्टं चतुर्थसूत्रम्
इत्यादि क्रमशो बोध्यम् । 'तओ' इत्यादि प्रकारान्तरेणाह—
'अगंता' इति, एवम् 'अगंता' अगत्या, इत्यादीनि त्रीणि प्रतिषेधसूत्राणि ७,
'आगंता' आगत्य, इत्यादीनि-त्रीण्यागमनसूत्राणि च सुमनो दुर्मनस्तन्निषेध-
रूपाणि भूत-वर्तमान-भविष्यत्कालविषयाणि बोध्यानि । 'एवं' इति, एवमेते-
नाभिलापेनाऽन्यान्यपि सूत्राणि विज्ञेयानीति भावः । अथोक्तानुक्तसूत्रसंग्रहणार्थं

४ सूत्र होते हैं । इसी प्रकार से "यास्यामि" पद जोड़कर सुमना
आदिकों का कथन कर लेना चाहिये ।

"तओ पुरिसजाया पणत्ता" इस प्रकार से भी पुरुष तीन होते
हैं-जैसे-"अगंता" कोई एक पुरुष वहां विहार आदि क्षेत्र
में नहीं जा कर सुमना हुआ है, कोई नहीं जा कर दुर्मना हुआ है और
कोई जाकर भी मध्यस्थ रहा है ये इसी प्रकार से "न यासि न
यास्यामि" तीन सूत्र प्रतिषेध सूत्र हैं । तथा "आगंता" इत्यादि तीन
सूत्र आगमन सूत्र हैं, ये भी सुमन, दुर्मन, और इन दोनों के निषेध-
रूप हैं, तथा भूत, वर्तमान और भविष्यत्काल के सम्बन्ध रखनेवाले हैं,
अर्थात् कोई जीव मगध विदेह भूमि में भूतकाल में पीछे आ कर के
सुमना हुआ है, कोई दुर्मना हुआ है और कोई मध्यस्थ रहा है । इसी
प्रकार कोई वहां से आकर के सुमना है, कोई दुर्मना होता है और
कोई मध्यस्थ रहता है, इसी प्रकार कोई वहांसे पीछे आऊंगा" इस
विचार से सुमना होगा, कोई दुर्मना होगा और कोई मध्यस्थ रहेगा,

સમભાવવાળો જ રહે છે એ જ પ્રમાણે "યાસ્યામિ", ક્રિયાપદ વાપરીને
સુમના (હર્ષિત) આદિકોનું કથન થવું જોઈએ.

"તઓ પુરિસજાયા પણત્તા" નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના પુરુષો પણ
કહ્યા છે-જેમકે "અગંતા" કોઈક પુરુષ ત્યા વિહાર આદિ ક્ષેત્રમાં નહીં આવવા
છતાં પણ હર્ષિત થાય છે, કોઈ નહીં જવાથી દુઃખીત થાય છે અને કોઈ ત્યાં
નહીં જવા છતાં પણ હર્ષશોકથી રહિત (સમભાવયુક્ત) જ રહ્યા છે આ
"ન યાસિ, ન યાસ્યામિ" ત્રણ સૂત્ર પ્રતિષેધસૂત્ર છે તથા "આગતા"
ઈત્યાદિ ત્રણ સૂત્ર આગમન સૂત્ર છે તે પણ સુમન, દુર્મન અને તે બન્નેના
નિષેધરૂપ છે, તથા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની સાથે સંબંધ રાખનારા છે
એટલે કે કોઈ જીવ મગધ, વિદેહ આદિ ભૂમિમાંથી ભૂતકાળમાં પાછો ફરીને
હર્ષિત થયો છે, કોઈક ત્યાથી પાછો ફરીને દુઃખી થયો છે, અને કોઈ ત્યાથી
પાછો ફરીને મધ્યસ્થ ભાવમાં રહ્યો છે એ જ પ્રમાણે "ત્યાથી પાછો ફરીશ"
એવા ખ્યાલથી કોઈ હર્ષિત થશે, કોઈ દુઃખી થશે અને કોઈ મધ્યસ્થ ભાવમાં

વાનિત્યર્થઃ ૧। ઉક્તા મયમસૂત્રે સામાન્યતયા પુરુષમકારા , સાંપત્ત વાનેમ ગત્યાદિ ક્રિયાડપેક્ષયા વિશેષતઃ સપ્તવિંશત્યધિકશ્ચત (૧૨૭) સૂત્રઃ પ્રાહ—‘ તમો ’
 इत्यादि, गत्वा-उत्तीतकाले क्वचिद् मगघविदेहलोभादौ, नामेति सम्मानात्रयाम्,
 एकः-कश्चित् सुमना भवति-हृष्यति, एवम-यः कश्चित् दुर्मना भवति-श्लोषति,
 तृतीय कश्चित् नोसुमना नोदुर्मना इति-सममावधानेन मवतीति २। अतीत
 कालमूममिव ‘ यामी ’ ति वर्तमानकालविषयं, ‘ यास्यामी ’ ति भविष्यत्काल

અય સૂત્રકાર હાઈ પુરુષ પ્રકારોં કો ગત્યાદિ ક્રિયા કી અપેક્ષારૂપ વિશેષતા કો લેકર ૧૨૭ સૂત્રોં દ્વારા કહતે હેં—જો અતીતકાલમેં કિસી મગઘવિદેહ આદિ ક્ષેત્ર મેં ‘ જાકર હર્ષિત હોતા હૈ ૧, કોઈ હર્ષિત નહીં હોતાહૈ—દુર્મના હોતાહૈ ૨। કુ જિન હોતાહૈ, તથા કોઈ એક એસા મી હોતાહૈ જો ન હર્ષિત હોતા હૈ ઓર ન દુઃસ્થિત હોતા હૈ ૩। કિન્તુ સમમાવ ઘાલા હી રહતા હૈ, હસી તરહસે હસ અતીતકાલ સૂત્રકી તરહ વર્તમાનકાલ વિષયક ઓર ભવિષ્યત્કાલ વિષયક સૂત્રદ્વય મી સમસના ચાહિયે। વર્ત માન કાલ કે સૂત્રમેં “યામિ” એસા ક્રિયાપદ લગા કર ઓર ભવિષ્યત્ કાલકે સૂત્રમેં “યાસ્યામિ” એસો ક્રિયાપદ લગાકર વ્યાખ્યાન કરના ચાહિયે; તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કોઈ એક મનુષ્ય “મગઘાદિ ભૂમિ મેં મૈ જાતા હં” હસ પ્રકાર કે વિચાર સે હર્ષિત હોતા હૈ ઓર કોઈ એક હસ વિચાર સે દુઃસ્થિત હોતા હૈ ઓર કોઈ એક ન દુઃસ્થિત હોતા હૈ ઓર ન સુખી હોતા હૈ। દોનો અવસ્થામેં સમમાવ રહતા હૈ। હસ પ્રકાર સે યે

હવે સૂત્રકાર એ જ પુરુષ પ્રકારોં બતિ આદિ કિવાની અપેક્ષારૂપ વિશેષતાની અપેક્ષાએ ૧૨૭ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે, (૧) એ જૂતકાળમાં કેઈ મગઘ, વિદેહ આદિ ક્ષેત્રમાં જઈને હર્ષિત થાય છે, (૨) કેઈ હર્ષિત થતાં નથી—દુઃખી થાય છે, અને (૩) કેઈક પુરુષ એવો પણ હોય છે કે જે હર્ષિત પણ થતો નથી અને દુઃખિત પણ થતો નથી, પરંતુ સમમાવવાળો રહે છે આ જૂતકાળ વિષયક સૂત્રના બેમાં, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળ વિષયક બે સૂત્રો પણ સમજી લેવાં. વર્તમાનકાળના સૂત્રમાં “યામિ” અને ભવિષ્ય કાળના સૂત્રમાં “યાસ્યામિ” ક્રિયાપદ વાપરીને તે બન્ને સૂત્રો બનાવી શકાયો. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે “મગઘાદિ ભૂમિમાં હું જાઉં છું,” આ પ્રકારના વિચારથી કેઈક માણસ હર્ષિત થાય છે, તો કેઈક માણસ આ પ્રકારના વિચારથી દુઃખિત થાય છે, અને કેઈક માણસ આ પ્રકારના વિચારથી દુઃખી પણ થતો નથી અને સુખી પણ થતો નથી, પણ જ ને અવસ્થામાં

વિષયં चेति सूत्रद्वयमपि बोध्यम् ३-४ कालत्रयविशिष्टं चतुर्थसूत्रम्
इत्यादि क्रमशो बोध्यम् । 'तओ' इत्यादि प्रकारान्तरेणाह—
'अगंता' इति, एवम् 'अगंता' अगत्या, इत्यादीनि त्रीणि प्रतिषेधसूत्राणि ७,
'आगंता' आगत्य, इत्यादीनि-त्रीण्यागमनसूत्राणि च सुमनो दुर्मनस्तन्निषेध-
रूपाणि भूत-वर्तमान-भविष्यत्कालविषयाणि बोध्यानि । 'एवं' इति, एवमेते-
नाभिलाषेनाऽन्यान्यपि सूत्राणि विज्ञेयानीति भावः । अथोक्तानुक्तसूत्रसंग्रहणार्थं

४ सूत्र होते हैं । इसी प्रकार से "यास्यामि" पद जोड़कर सुमना
आदिकों का कथन कर लेना चाहिये ।

"तओ पुरिसजाया पणत्ता" इस प्रकार से भी पुरुष तीन होते
हैं-जैसे-"अगंता" कोई एक पुरुष वहां विहार आदि क्षेत्र
में नहीं जा कर सुमना हुआ है, कोई नहीं जा कर दुर्मना हुआ है और
कोई जाकर भी मध्यस्थ रहा है ये इसी प्रकार से "न यामि न
यास्यामि" तीन सूत्र प्रतिषेध सूत्र हैं । तथा "आगंता" इत्यादि तीन
सूत्र आगमन सूत्र हैं, ये भी सुमन, दुर्मन, और इन दोनों के निषेध-
रूप हैं, तथा भूत, वर्तमान और भविष्यत्काल के सम्बन्ध रखनेवाले हैं,
अर्थात् कोई जीव मगध विदेह भूमि में भूतकाल में पीछे आ कर के
सुमना हुआ है, कोई दुर्मना हुआ है और कोई मध्यस्थ रहा है । इसी
प्रकार कोई वहां से आकर के सुमना है, कोई दुर्मना होता है और
कोई मध्यस्थ रहता है, इसी प्रकार कोई वहांसे पीछे आऊंगा "इस
विचार से सुमना होगा, कोई दुर्मना होगा और कोई मध्यस्थ रहेगा,

સમભાવવાળો જ રહે છે એ જ પ્રમાણે "યાસ્યામિ" ક્રિયાપદ વાપરીને
સુમના (હર્ષિત) આદિકેાનું કથન થવું જોઈએ.

"તઓ પુરિસજાયા પણત્તા" નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના પુરુષો પણ
હજ્યા છે-જેમકે "અગતા" કોઈક પુરુષ ત્યાં વિહાર આદિ ક્ષેત્રમાં નહીં આવવા
છતાં પણ હર્ષિત થાય છે, કોઈ નહીં જવાથી દુઃખીત થાય છે અને કોઈ ત્યાં
નહીં જવા છતાં પણ હર્ષશોકથી રહિત (સમભાવયુક્ત) જ રહ્યા છે આ
"ન યામિ, ન યાસ્યામિ" ત્રણ સૂત્ર પ્રતિષેધસૂત્ર છે તથા "આગતા"
ઈત્યાદિ ત્રણ સૂત્ર આગમન સૂત્ર છે તે પણ સુમન, દુર્મન અને તે બન્નેના
નિષેધરૂપ છે, તથા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની સાથે સંબંધ રાખનારાં છે
એટલે કે કોઈ જીવ મગધ, વિદેહ આદિ ભૂમિમાંથી ભૂતકાળમાં પાછો ફરીને
હર્ષિત થયો છે, કોઈક ત્યાંથી પાછો ફરીને દુઃખી થયો છે, અને કોઈ ત્યાંથી
પાછો ફરીને મધ્યસ્થ ભાવમાં રહ્યો છે એ જ પ્રમાણે "ત્યાંથી પાછો ફરીશ"
એવા ખ્યાલથી કોઈ હર્ષિત થશે, કોઈ દુઃખી થશે અને કોઈ મધ્યસ્થ ભાવમાં

ગાયાપદ્ધત્ક્રમાદ—‘ ગંતા ’ ઇત્યાદિ, ‘ ગંતા ૨, અગંતા ૨, આગંતા ૨ ’ ઇતિ નવ સૂત્રાણિ પૂર્વેષુક્તાનિ, અનુક્તાનિ—સૂત્રાણ્યાદ—‘ અગાગતા ’ ઇત્યાદિ, આઘાપદ્ધ

ઈન્દ્રી ઉક્ત અનુક્ત સૂત્રોં કો સમ્રહ કરને કે લિયે સૂત્રકારને હસ ગાયા પંચક કો કહા હૈ —‘ ગંતા ય આગંતા ય ’ ઇત્યાદિ । હસ પ્રકાર સે ગત્વા કે ૩, અગત્વા કે ૨, ઓર આગમ્ય કે ૨ યે યહાં ૯ સૂત્ર તો કહે ગયે હૈ । જો “ ગંતા ય અગતા ય આગંતા ” હન ગાયાસ્ય ત્રીન પદોં દ્વારા પ્રકટ કિયે ગયે હૈ । તથા જો યહાં પર નહીં કિયે ગયે હૈ યે પદ હન ગાયાઓં દ્વારા સૂચિત કિયે ગયે હૈ “ જેસે “ અનાગંતા-અનાગત્ય, અધિગિતા-સ્થિત્વા, અધિગિતા-અસ્થિત્વા, ગિસિદિતા-નિપચ, અગિ સિદિતા-અનિપચ, હંતા-હત્વા, અહંતા-અહત્વા, ઈદિતા-છિન્ના, અઈદિતા-અછિન્નત્વા, ઘૂહતા-ઘહત્વા, અઘૂહતા-અનુક્ત્વા, માસિતા-માપિત્વા, અમાસિતા-અમાપિત્વા, દત્તા-દત્વા અવતા-અવત્વા, મુજિતા-મુજ્જત્વા, અમુજિતા-અમુજ્જત્વા, લમિતા-લમ્બત્વા, અલમિતા-અલમ્બત્વા, પિહતા-પીત્વા, અપિહતા-અપીત્વા, સુહતા-સુપ્ત્વા, અસુહતા-અસુપ્ત્વા, જુજિતા-જુજ્જત્વા, અજુજિતા-અજુજ્જત્વા, જહતા-જહત્વા, અજહતા-અજિત્વા, પરાજિગિતા-પરાજિગિત્ય, અપરાજિગિત્ય, શબ્દ

અ રહેયે, આ ઉક્ત અનુક્ત સૂત્રોંનો સમ્રહ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ ગાયાપદ્ધત્ કથન કર્યું છે

“ ગતાય, આગતાય ” ઇત્યાદિ—

આ પ્રકારે ગત્વા (ગત્તે) ના ૩, અગત્વા (ગતા વિના) ના ૩ અને આગમ્ય (આવીને) ના ૩ મળીને કુલ નવ સૂત્રોં તે સૂત્રકારે બહી કથન કરી દીધું છે એ ‘ ગતા ય અગંતા ય આગંતા ’ આ ગાયાના પ્રથમ પદો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે તથા એમનું બહી કથન કરવામાં આવ્યું નથી, તે પદોંનું ગાયા દ્વારા સૂચન કરવામાં આ મું છે—

“ અગાગતા-અનાગત્ય અધિગિતા-રિપચ, અધિગિતા-અસ્થિત્વા ગિસિદિતા નિપચ અગિસિદિતા અનિપચ હતા-હત્વા અહતા-અહત્વા ઈદિતા-છિન્ના, અઈદિતા-અછિન્નત્વા, ઘૂહતા-ઘહત્વા, અઘૂહતા-અનુક્ત્વા માસિતા-માપિત્વા, અમાસિતા-અમાપિત્વા દત્તા દત્વા, અવતા અવત્વા મુજિતા-મુજ્જત્વા અમુજિતા અમુજ્જત્વા, લમિતા-લમ્બત્વા, અલમિતા-અલમ્બત્વા પિહતા-પીત્વા, અપિહતા અપીત્વા, સુહતા-સુપ્ત્વા અસુહતા-અસુપ્ત્વા જુજિતા મુજ્જત્વા, અજુજિતા-અજુજ્જત્વા જહતા-જહત્વા અજહતા-અજિત્વા પરાજિગિતા-પરાજિગિત્ય, અપરાજિગિત્ય શબ્દ રૂપ, ગત્, રત્,

પ્રકારશ્ચાયમ્—“ અણાગતાનામેગે સુમણે ભવહ, ? અણાગતાનામેગે દુમ્મણે ભવહ, અણાગતાનામેગે નોસુમણે નોદુમ્મણે ભવહ ? एवं न आगच्छामीति २, एवं, न आगमिष्यामीति ३ કાલત્રયચિપ્યાણિ ત્રીણિ સૂત્રાણિ, પૂર્વોક્તદશભિઃ

રૂપ, ગંધ, રસ, ઔર સ્પર્શ ” એ પદકુલ ૨૧ હૈં । इन २१ पदों के ही १२७ सूत्र होते हैं । जिनका विवरण इस प्रकार से है । गत्वा के तीन और अगत्वा के तीन, आगंता के तीन अणार्गता के तीन इत्यादि रूपसे १-१ पद के ६-६ आलापक होते हैं । “ आगंता ” तकके तो तीन ३ आलापक भूत, वर्तमान और भविष्यत् काल को लेकर सुमना, दुर्मना और मध्यस्थ होने के विषयमें सूत्रकारने प्रकट ही कर दिये हैं । अब “ अणार्गता ” जो पद है, उसका आलापकका प्रकार इस प्रकार से है— ‘ अणार्गता ’ नामेगे सुमणें भवह १, अणार्गता नामेगे दुमणें भवह, अणार्गता नामेगे नोसुमणें नोदुमणें भवह ” इसी तरहसे “ न आगच्छामि ” क्रियापद को लगाकर ऐसा ही कहना चाहिए—कि कोई जीव “ मैं नहीं आता हूं ” ऐसा खयाल कर सुमना होता है, कोई दुर्मना होता है और कोई जीव मध्यस्थ होता है । इसी तरह से “ न आगमिष्यामि ” ऐसा क्रियापद लगाकर भी इसी प्रकार से कहना चाहिये कि कोई जीव “ मैं नहीं आऊंगा ” ऐसा खयाल कर सुमना

સ્પર્શ ” આ કુલ ૨૧ પદ છે. તે ૨૧ પદોને અનુલક્ષીને કુલ ૧૨૭ સૂત્ર થાય છે. જેમનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે—

ગત્વાના ત્રણ અને અગત્વાના ત્રણ, આગંતાના ત્રણ અને અણાગંતાના ત્રણ ઇત્યાદિ રૂપે એક એક પદના ૬-૬ આલાપક થાય છે. “ આગંતા ” પર્યન્તના ત્રણ આલાપક ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં સુમના (હર્ષિત), દુર્મના (દુઃખિત) અને મધ્યસ્થ ભાવયુક્ત હોવા વિષે, સૂત્રકારે આગળ પ્રકટ કરી દીધાં છે. હવે “ અણાગતા ” પદના જે આલાપકો અને છે તે નીચે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે—“ અણાગતા નામેગે સુમણે ભવહ ૧, અણાગતા નામેગે દુમ્મણે ભવહ ૨, અણાગતા નામેગે નોસુમણે નોદુમ્મણે ભવહ ” એ જ પ્રમાણે “ ન આગચ્છામિ ” આ ક્રિયાપદ લઈને આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ—“ હું આવતો નથી, ” આ પ્રકારના વિચારથી કોઈક જીવ સુમના (હર્ષિત) થાય છે, કોઈક જીવ દુર્મના (દુઃખિત) થાય છે અને કોઈક જીવ મધ્યસ્થ ભાવમાં જ રહે છે “ ન આગમિષ્યામિ ” આ ક્રિયાપદ વાપરીને આ પ્રમાણે આલાપક બનાવવા જોઈએ—“ હું નહીં આવું ” એવો ખ્યાલ કરીને કોઈક જીવ સુમના થાય

ગાયાપચક્રમાહ—‘ ગતા ’ ઇત્યાદિ, ‘ ગંતા ૧, અગંતા ૨, આગતા ૩ ’ ઇતિ નવ સૂત્રાણિ પૂર્વમુક્તાનિ, અનુક્તાનિ—સૂત્રાણ્યાહ—‘ અગાગતા ’ ઇત્યાદિ, આઘાપક

હન્દોં વસ્તુ અનુક્ત સૂત્રોં કો સમ્રહ કરને કે લિયે સૂત્રકારને હસ ગાપાં પંચક કો કહા હે —‘ ગંતા ય આગંતા ય ’ ઇત્યાદિ । હસ પ્રકાર સે ગત્યા કે ૩, અગત્યા કે ૨, ઔર આગમ્ય કે ૧ યે યહાં ૯ સૂત્ર તો કહે ગયે હે । જો “ ગંતા ય અગતા ય આગંતા ” હન ગાથાસ્થ ત્રીન પદોં દ્વારા પ્રકટ કિયે ગયે હે । તથા જો યહાં પર નહીં કિયે ગયે હે વે પદ હન ગાથામોં દ્વારા સૂચિત કિયે ગયે હે ” ઝેસે “ અનાગંતા-અનાગમ્ય, ચિદ્વિસ્તા-સ્થિરતા, અચિદ્વિસ્તા-અસ્થિરતા, ગિસિદ્વિસ્તા-નિપચ, અગિ સિદ્વિસ્તા-અનિપચ, હતા-હત્યા, અહંતા-અહત્યા, ઊંદિસ્તા-ઉંદતા, અઊંદિસ્તા-અઊંદતા, વૂહતા-વહત્યા, અવૂહતા-અનુવહતા, માસિસ્તા -માપિસ્તા, અમાસિસ્તા-અમાપિસ્તા, વસ્તા-વત્યા, અવસ્તા-અવત્યા, મુંજિસ્તા-મુજત્યા, અમુંજિસ્તા-અમુજત્યા, હંમિસ્તા-હમ્મતા, અહમિસ્તા-અહમ્મતા, પિહસ્તા-પીત્યા, અપિહસ્તા-અપીત્યા, સુહસ્તા-સુપ્ત્યા, અસુ હસ્તા-અસુપ્ત્યા, જુજિસ્તા-યુદ્ધતા, અજુજિસ્તા-અયુદ્ધતા, જહસ્તા-જિત્યા, અજહસ્તા-અજિત્યા, પરાજિગિસ્તા-પરાજિત્ય, અપરાજિત્ય, શબ્દ

૧ રહેશે આ ઉક્ત અનુક્ત સૂત્રોનો સમ્રહ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ ગાયાપચક્રનું કથન કર્યું છે

“ ગતાય, આગતાય ” ઇત્યાદિ—

આ પ્રકારે ગત્યા (અર્થને) ના ૩, અગત્યા (અર્થ વિના) ના ૨ અને આગમ્ય (આવીને) ના ૩ મળીને કુલ નવ સૂત્રોનું તો સૂત્રકારે અહીં કથન કરી દીધું છે, જે “ ગતા ય અગતા ય આગંતા ” આ ગાથાના ત્રણ પદો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે તથા જેમનું અહીં કથન કરવામાં આવ્યું નથી, તે પદોનું ગાથા દ્વારા સૂચન કરવામાં આ વું છે—

‘ અનાગંતા-અનાગમ્ય ચિદ્વિસ્તા-સ્થિરતા, અચિદ્વિસ્તા-અસ્થિરતા, ગિચિદ્વિસ્તા નિપચ અગિચિદ્વિસ્તા અનિપચ હતા-હત્યા અહંતા-અહત્યા, ઊંદિસ્તા-ઉંદતા, અઊંદિસ્તા-અઊંદતા, વૂહતા-વહત્યા અવૂહતા-અનુવહતા માસિસ્તા-માપિસ્તા, અમાસિસ્તા-અમાપિસ્તા વસ્તા-વત્યા, અવસ્તા-અવત્યા, મુંજિસ્તા-મુજત્યા અનુજિસ્તા અમુજત્યા હંમિસ્તા-હમ્મતા, અહમિસ્તા-અહમ્મતા પિહસ્તા-પીત્યા, અપિહસ્તા-અપીત્યા હતા-હત્યા અમુહતા-અમુહતા યુજિસ્તા-યુદ્ધતા, અયુજિસ્તા-અયુદ્ધતા, જહસ્તા-જિત્યા અજહસ્તા-અજિત્યા, પરાજિગિસ્તા-પરાજિત્ય અપરાજિત્ય શબ્દ રૂપ, ગંદ, રમ

દ્ધ્વા ૩, 'જહ્તા'—ઈતિ જિત્વા—યુદ્ધે જયં પ્રાપ્ય ૩, અજિત્વા—જયમપ્રાપ્ય ૩, પરાજિત્ય—પરપરાજયં પ્રાપ્ય સુમના ભવતિ, સંભાવિતમહાવિત્તવ્યયાદ્યનર્થવિનિર્મુક્તવાત્ ૩। 'નો ચેવ' ઇતિ—અપરાજિત્ય—પરાભવમપ્રાપ્ય સુમના ભવતીત્યાદિ અપરાજિત્ય" હન પદોં કે સાથ મી એસા હી સુમના ઓર દુર્મના ઓર મધ્યસ્થ હોનેકે વિષય કા કાલત્રય કો લેકર કથન કરના ચાહિયે, હન શબ્દોં કા અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ ।

નિષિદ્ય=વૈઠ કરકે, અનિષદ્ય=નહીં વૈઠ કરકે, હત્વા=માર કરકે, અહત્વા નહીં માર કરકે, છિત્વા=છેદન કરકે, અછિત્વા નહીં છેદન કરકે, ઉક્ત્વા=પદ વાક્યાદિ કહ કરકે, અનુક્ત્વા=નહીં કરકે, આપિત્વા-ભાષણ કરને-યોગ્ય કિસીકે સાથ ભાષણ કરકે, અમાપિત્વા=નહીં ભાષણ કરને યોગ્ય-કે સાથ નહીં ભાષણ કરકે, દત્ત્વા=દે કરકે, અદત્ત્વા=નહીં દે કરકે, મુક્ત્વા=લાકરકે, અમુક્ત્વા=નહીં લાકરકે, લઘ્વા=પ્રાપ્તકરકે, અલઘ્વા=નહીં પ્રાપ્ત કરકે, પીત્વા=પીકરકે, અપીત્વા=નહીં પીકરકે, સુપ્ત્વા=સો કરકે, અસુપ્ત્વા=નહીં સો કરકે, યુદ્ધ્વા=યુદ્ધ કરકે, અયુદ્ધ્વા=યુદ્ધ નહીં કરકે, જિત્વા=જીતકરકે, અજિત્વા=નહીં જીત કરકે પરાજિત્ય=હાર પ્રાપ્ત કરકે, અપરાજિત્ય=પરાજય પ્રાપ્ત નહીં કરકે કોઈ મનુષ્ય સુમના હોતા હૈ, કોઈ દુર્મના હોતા હૈ ઓર કોઈ મધ્યસ્થ રહતા હૈ હસ

પરાજિત્ય અને અપરાજિત્ય આ પદોની સાથે પણ સુમના, દુર્મના અને મધ્યસ્થ હોવાનું કથન ત્રણે કાળને અનુલક્ષીને કરવું જોઈએ. હવે આ પદોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

નિષિદ્ય=બેસીને, અનિષદ્ય=બેઠાં વિના, હત્વા=હણીને, અહત્વા=હણ્યા વિના, છિત્વા=છેદીને, અછિત્વા=છેદ્યા વિના, ઉક્ત્વા=પદ, વાક્ય આદિ બોલીને, અનુકૂત્વા=નહીં બોલીને, આપિત્વા=ભાષણ કરવા યોગ્ય કોઈની સાથે ભાષણ કરીને, અમાપિત્વા=નહીં ભાષણ કરવા યોગ્ય એવી કોઈ વ્યક્તિ સાથે ભાષણ નહીં કરીને, દત્ત્વા=આપીને, અદત્ત્વા=નહીં આપીને, મુક્ત્વા=ખાધને, અમુક્ત્વા=નહીં ખાધને, લઘ્વા=પ્રાપ્ત કરીને, અલઘ્વા=પ્રાપ્ત નહીં કરીને, પીત્વા=પીને, અપીત્વા=પીધા વિના, સુપ્ત્વા=સૂઈને, અસુપ્ત્વા=શયન નહીં કરીને, યુદ્ધ્વા=યુદ્ધ કરીને, અયુદ્ધ્વા=યુદ્ધ નહીં કરીને, જિત્વા=જીતીને, અજિત્વા=નહીં જીતીને, પરાજિત્ય=હાર પ્રાપ્ત કરીને, અપરાજિત્ય=પરાજય પ્રાપ્ત નહીં કરીને, આ બધી ક્રિયાઓ કરીને કોઈ મનુષ્ય હર્ષિત થાય છે, કોઈ મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે અને કોઈ મનુષ્ય મધ્યસ્થભાવમાં રહે છે, આ પ્રકારનું કથન ત્રણે કાળને

સૂત્રે સહસ્રકલ્પનયા । દ્વાદશશ્રુત્રાણિ મયતિ । ” ‘ ચિદ્વિત્તા ’ इति स्थित्वा-
 कर्षस्त्वानेन, सुमना दुर्मना अनुमपारमकश्च मयति । एष ‘ चिद्वामीति, चिद्वि-
 त्सामी ति ३ () ‘ अचिद्विता ’ इहापि कालतः सूत्रत्रयमिति सर्वसंकलनया-
 द्वादशश्रुतानि मयति । एव सर्वत्र विज्ञेयम् । नवरं-निपद्य-उपविश्य ३, नो
 वैवेति-अनिपद्य-अनुमचिद्य ३ । इत्वा-विनाद्य कञित् ३, अहत्वा-अविनाद्य
 ३, छित्वा-द्विधा कृत्वा ३, अञ्छित्वा-न छित्वेत्पर्यः ३, ‘ वुष्ट्वा ’ इति-
 उपत्वा-मणित्वा पदवाक्यादिकम् ३, ‘ अयुष्ट्वा ’ इति-अनुपत्वा ३, मापित्वा-
 समाप्य कञ्चन समापणयोग्यम् ३, ‘ नो चैव ’ इति-अभापित्वा-असमाप्य
 कञ्चन ३, दत्त्वा ३, अदत्त्वा ३, सुक्त्वा ३, असुक्त्वा ३, लब्ध्वा ३, अलब्ध्वा
 ३, पीत्वा ३, नो चैवेतिअपीत्वा ३, सुप्त्वा ३ असुप्त्वा ३, युद्स्वा ३, अयु-

होता है, कोई दुर्मના होता है और कोई जीव मध्यस्थ रहता है । इस
 प्रकार के ये सुमना दुर्मनादि होने के विषय में कालत्रय को लेकर कहे
 गये तीन सूत्र पूर्वोक्त सूत्रों के साथ मिलाने से १३ सूत्र हो जाते हैं ।
 इसी प्रकार से कोई मनुष्य खड़ा रह कर सुमना होता है, कोई मनुष्य
 दुर्मना होता है और कोई मनुष्य मध्यस्थ रहता है । इसी तरह से
 सुमना दुर्मना और मध्यस्थ होने के विकल्प ‘ चिद्वामि, चिद्वित्सामि ”
 यहां पर भी होते हैं । इस तरह से यहां तक १८ सूत्र हो जाते हैं ।
 इसी प्रकार से सर्वत्र जानना चाहिये अर्थात् निपद्य, अनिपद्य, इत्वा,
 अहत्वा, छित्वा, अञ्छित्वा, उक्त्वा, अनुक्त्वा, भापित्वा, अभापित्वा,
 दत्त्वा, अदत्त्वा, सुक्त्वा, असुक्त्वा, लब्ध्वा, अलब्ध्वा, पीत्वा, अपीत्वा,
 सुप्त्वा, असुप्त्वा, युद्स्वा, अयुद्स्वा जित्वा, अजित्वा, पराजित्य,

એ, કોઈક જીવ દુર્મના થાય છે અને કોઈક જીવ મધ્યસ્થભાવમાં જ રહે છે

આ રીતે સુમના દુર્મના આદિ યથા વિધેના ત્રણે કાળવિષયક ત્રણ
 સૂત્રોને પૂર્વોક્ત સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી ૧૨ સૂત્રનું કથન પૂર્ણ થાય છે જે જ
 પ્રમાણે કોઈ મનુષ્ય જોશે સદીને સુમના થાય છે કોઈ મનુષ્ય જોશે સદીને
 દુર્મના થાય છે અને કોઈ મનુષ્ય જોશે સદીને સુમના કે દુર્મના થવાને બદલે
 મધ્યસ્થ ભાવમાં જ રહે છે જે જ પ્રમાણે સુમના, દુર્મના અને મધ્યસ્થ ભાવ
 યુક્ત થવાના વિકલ્પો ‘ ચિદ્વામિ ચિદ્વિત્સામિ ” અહીં પણ થાય છે આ રીતે
 ૧૮ સૂત્રોનું કથન પૂર્ણ થાય છે જે જ પ્રમાણે જર્મા ક્રિયાપદો સાથે પણ
 અમરજનું એટલે કે નિપદ્ય અનિપદ્ય ઇત્યા અહરજા, છિત્ત્વા, અઞ્છિત્ત્વા, ઉક્ત્વા,
 અનુપ્ત્વા, માપિત્વા અમાપિત્વા દત્ત્વા, અદત્ત્વા, સુક્ત્વા, અસુક્ત્વા, લબ્ધ્વા,
 અલબ્ધ્વા પીત્વા, અપીત્વા, સુપ્ત્વા, અસુપ્ત્વા, યુદ્ધ્વા, અયુદ્ધ્વા, જિત્વા, અજિત્વા,

દ્ધ્વા ૩, 'જહ્તા'—ઇતિ જિત્વા-યુદ્ધે જયં પ્રાપ્ય ૩, અજિત્વા-જયમપ્રાપ્ય ૩, પરાજિત્ય-પરપરાજયં પ્રાપ્ય સુમના ભવતિ, સંભાવિતમહાવિત્તવ્યયાચનર્થવિનિ-
ર્મુક્તત્વાત્ ૩। 'નો ચેવ' ઇતિ-અપરાજિત્ય-પરાભવમપ્રાપ્ય સુમના ભવતીત્યાદિ
અપરાજિત્ય" હન પદોં કે સાથ મી એસા હી સુમના ઓર દુર્મના ઓર
મધ્યસ્થ હોનેકે વિષય કા કાલત્રય કો લેકર કથન કરના ચાહિયે,
હન શબ્દોં કા અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ ।

નિષિદ્ય=વૈઠ કરકે, અનિષિદ્ય=નહીં વૈઠ કરકે, હત્વા=માર કરકે, અહત્વા
નહીં માર કરકે, છિત્વા=છેદન કરકે, અછિત્વા નહીં છેદન કરકે, ઉક્ત્વા=
પદ વાક્યાદિ કહ કરકે, અનુક્ત્વા=નહીં કરકે, આપિત્વા-ભાષણ કરને-
યોગ્ય કિસીકે સાથ ભાષણ કરકે, અમાપિત્વા=નહીં ભાષણ કરને યોગ્ય-
કે સાથ નહીં ભાષણ કરકે, દત્ત્વા=દે કરકે, અદત્ત્વા-નહીં દે કરકે,
મુક્ત્વા=સ્વાકરકે, અમુક્ત્વા=નહીં સ્વાકરકે, લઘ્વા-પ્રાપ્તકરકે, અલ-
ઘ્વા=નહીં પ્રાપ્ત કરકે, પીત્વા=પીકરકે, અપીત્વા=નહીં પીકરકે, સુપ્ત્વા
=સો કરકે, અસુપ્ત્વા=નહીં સો કરકે, યુદ્ધ્વા=યુદ્ધ કરકે, અયુદ્ધ્વા=યુદ્ધ
નહીં કરકે, જિત્વા=જીતકરકે, અજિત્વા-નહીં જીત કરકે પરાજિત્ય=
હાર પ્રાપ્ત કરકે, અપરાજિત્ય=પરાજય પ્રાપ્ત નહીં કરકે કોઈ મનુષ્ય
સુમના હોતા હૈ, કોઈ દુર્મના હોતા હૈ ઓર કોઈ મધ્યસ્થ રહતા હૈ હસ

પરાજિત્ય અને અપરાજિત્ય આ પદોની સાથે પણ સુમના, દુર્મના અને
મધ્યસ્થ હોવાનું કથન ત્રણે કાળને અનુલક્ષીને કરવું જોઈએ. હવે આ પદોનો
અર્થ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

નિષિદ્ય=બેસીને, અનિષિદ્ય=બેઠાં વિના, હત્વા=હણીને, અહત્વા=હણ્યા
વિના, છિત્વા=છેદીને, અછિત્વા=છેદ્યા વિના, ઉક્ત્વા=પદ, વાક્ય આદિ બોલીને,
અનુક્ત્વા=નહીં બોલીને, આપિત્વા=ભાષણ કરવા યોગ્ય કોઈની સાથે ભાષણ
કરીને, અમાપિત્વા=નહીં ભાષણ કરવા યોગ્ય એવી કોઈ વ્યક્તિ સાથે ભાષણ
નહીં કરીને, દત્ત્વા=આપીને, અદત્ત્વા=નહીં આપીને, મુક્ત્વા=ખાધને, અમુક્ત્વા=
નહીં ખાધને, લઘ્વા=પ્રાપ્ત કરીને, અલઘ્વા=પ્રાપ્ત નહીં કરીને, પીત્વા=પીને,
અપીત્વા=પીધા વિના, સુપ્ત્વા=સૂઈને, અસુપ્ત્વા=થયન નહીં કરીને, યુદ્ધ્વા=
યુદ્ધ કરીને, અયુદ્ધ્વા=યુદ્ધ નહીં કરીને, જિત્વા=જીતીને, અજિત્વા=નહીં જીતીને,
પરાજિત્ય=હાર પ્રાપ્ત કરીને, અપરાજિત્ય=પરાજય પ્રાપ્ત નહીં કરીને, આ બધી
ક્રિયાઓ કરીને કોઈ મનુષ્ય હર્ષિત થાય છે, કોઈ મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે
અને કોઈ મનુષ્ય મધ્યસ્થભાવમાં રહે છે, આ પ્રકારનું કથન ત્રણે કાળને

૨૧. 'ગિસિદ્ધિ-નિષય' इत्यारभ्य 'पराजिणिष्ठा' इत्यन्त यावत् प्रयोदशपदानां प्रत्येक पद पद सूत्रनिर्माणेन मन्त्यष्टसप्तति सूत्राणि, एतानि पूर्वोक्ताष्टादशभिः सूत्रैः सह सकलनया पण्यवतिः सूत्राणि मयन्ति (९६) । 'सद्वा' इत्यादि, एवं शब्दरूपगन्धरसस्पर्शानधिकृत्यैकैकस्मिन् विषये विविचिप्रतिषेधाभ्यां प्रपञ्चय आलापका भूतवर्तमानमविष्यत्कालाधया 'सुमना दुर्मनाभनुमयरूपपदमयवन्तो विज्ञेया इति शब्दादि स्पर्शपर्यन्तानां पञ्चानां विषयाणां प्रत्येक पद तरह का कथन त्रिकाल को लेकर लगाने से एक २ पद के ३-३ सूत्र बन जाते हैं "गिंसिद्विष्ठा" से लेकर "पराजिणिष्ठा" तक १३ पद बनते हैं। इन १३ पदों के ६-६ सूत्र बन जाने के कारण ७८ सूत्र हो जाते हैं इन ७८ सूत्रों में पूर्वोक्त १८ सूत्रों को मिला देने से कुल ९६ सूत्र हो जाते हैं। इसी तरह से—"शब्द, रूप, गंध, रस और स्पर्श इनको लेकर एक एक विषय में विधि प्रतिषेध की अपेक्षा से भूत, वर्तमान और मविष्यत्काल संबंधी ६-६ सूत्र बन जाते हैं अर्थात् कोई मनुष्य शब्द को सुनकर भूतकाल में सुमना हुआ है, दुर्मना हुआ है और मध्यस्थ हुआ है, वर्तमान काल में कोई एक मनुष्य सुमना होता है, दुर्मना होता है और मध्यस्थ रहता है मविष्यत् काल में कोई एक मनुष्य सुमना होगा, दुर्मना होगा और मध्यस्थ रहेगा। इस प्रकार के ये विविचिप्रतिषेधक तीन ३ सूत्र हैं, इसी तरह से प्रतिषेध को लेकर तीन ३ सूत्र बनते हैं इस प्रकार शब्द में विविचिप्रतिषेध को लेकर ये ६

અનુલક્ષીને કરવાથી પ્રત્યેક પદના ત્રણ ત્રણ સૂત્ર બને છે. "નિવિષય" થી લઇને "અપરામિત્ય" પશ્ચન્તના ૧૩ પદોનાં કુલ ૧૩×૬=૭૮ અલંબોદેશસૂત્ર બને છે. આ ૭૮ સૂત્રોને પૂર્વોક્ત ૧૮ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી કુલ ૯૬ સૂત્ર બને છે. જો જ પ્રમાણે 'શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ બને સ્પર્શ' ની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક વિષયમાં વિધિ પ્રતિષેધની અપેક્ષાએ ભૂત, વર્તમાન અને મવિષ્યકાળ સંબંધી ૬-૬ સૂત્ર બને છે એમ કહે—

કોઈ મનુષ્ય શબ્દને સાંભળીને ભૂતકાળમાં સુમના (હર્ષિત) થયો હોય છે, કોઈ દુર્મના થયો હોય છે અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહ્યો હોય છે. શબ્દને સાંભળીને વર્તમાન કાળે કોઈ સુમના થાય છે, કોઈ દુર્મના થાય છે અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહે છે. શબ્દને સાંભળીને કોઈ મવિષ્યમાં સુમના થયો, કોઈ દુર્મના થયો અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહેયો. આ પ્રમાણે વિધિ વિષયક ત્રણ સૂત્ર છે. જો જ પ્રમાણે પ્રતિષેધની અપેક્ષાએ પણ ત્રણ સૂત્ર બને છે. આ રીતે શબ્દમાં વિધિપ્રતિષેધને અનુલક્ષીને કુલ ૬ સૂત્ર બને છે. આ

પદ્ પદ કલ્પનેન ત્રિંશત્સૂત્રાણિ ભવન્તિ । એવમેતેષાં પળ્લવત્યા સૂત્રૈઃ સહ સંકલ-
નયા પઢ્વિંશત્યધિકં શતમેકં (૧૨૬) સૂત્રાણિ ભવન્તિ, આદિમસ્ય મામાન્ય-
સૂત્રસ્ય ચ સંમેલનેન સપ્તવિંશત્યધિકમેકં શત સૂત્રાણિ ભવન્તિ (૧૨૭) ।

પશ્ચમ્યાં સંગ્રહગાથાયાં “ તહેવ ઠાળા ય ” ઇતિ યદુક્તં તદ્
ભાવયન્ સૂત્રદ્વયમાહ—‘ તઓ ઠાળા ’ ઇત્યાદિ, ત્રીણિ સ્થાનાનિ નિશ્શીલસ્ય-
શીલરહિતસ્ય સામાન્યતઃ શુભસ્વભાવવર્જિતસ્ય, નિર્વ્રતસ્ય-વિશેષતઃ પુનઃ પ્રાણા-
તિપાતાદિનિવૃત્તિરહિતસ્ય, નિર્ગુણસ્ય-ઉત્તરગુણાપેક્ષયા ગુણરહિતસ્ય, નિર્મર્યાદસ્ય-
ધર્મમર્યાદાવર્જિતસ્ય, નિષ્પ્રત્યાખ્યાનપૌષ્ઠોપવાસસ્ય-પૌરુષ્યાદિ પ્રત્યાખ્યાનપર્વો-

આલાપક હોતે હૈં । ઇસી પદ્ધતિ સે રૂપ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ ઇનમેં બી
૬-૬ આલાપક કહના ચાહિયે ઇસ તરહ ૩૦ આલાપક હો જાતે હૈં ૯૬
મેં ૩૦ મિલા દેને પર કુલ ૧૨૬ સૂત્ર હોતે હૈં ઇનમેં એક સામાન્ય સૂત્ર
ઓર મિલાને સે ઇનકી સઘ સંખ્યા ૧૨૭ હો જાતી હૈં । પાંચવીં સંગ્રહ
ગાથા મેં જો “ તહેવ ઠાળા ય ” એસા કહા હૈં ડસકા તાત્પર્ય એસા કિ
યે વક્ષ્યમાણ ત્રીણ સ્થાન શીલરહિત-સામાન્યતઃ શુભભાવવર્જિત,
નિર્વ્રત-વિશેષતઃ-પ્રાણાતિપાતાદિ કી નિવૃત્તિ સે રહિત, નિર્ગુણ-ઉત્તર
ગુણ કી અપેક્ષા સે ગુણરહિત, નિર્મર્યાદ-ધર્મમર્યાદા વર્જિત તથા પૌરુષી
આદિ કે પ્રત્યાખ્યાન સે એવં પર્વસંબંધી ઉપવાસ સે રહિત જીવ ગર્હિત
હોતે હૈં ત્રીણ સ્થાન યે હૈં-ઇહલોક, ઉપપાત ઓર આયતિ જિસ પર્યાય
મેં એસે જીવ ને જન્મ લિયા હોતા હૈં વહે પર્યાય ડસકી ગર્હિત હોતી હૈં

પદ્ધતિથી ૩૫, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષયક પણ ૬-૬ આલાપક સમજવા.
આ રીતે બીજા ૩૦ આલાપક બને છે. આગલા ૬૬ સૂત્રોમા આ ૩૦ સૂત્ર
ઉમેરવાથી કુલ ૧૨૬ સૂત્ર બને છે, તેમાં એક સામાન્ય સૂત્ર ઉમેરવાથી
કુલ ૧૨૭ સૂત્રો થઈ જાય છે.

પાંચમી સગ્રહગાથામાં જે “ તહેવ ઠાળા ય ” આ પ્રકારનો પાઠ કહ્યો
છે તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-નીચે કહેલાં ત્રણ સ્થાન શીલરહિત-સામાન્ય
રીતે શુભ ભાવવર્જિત, નિર્વ્રત-આસ કરીને પ્રાણાતિપાત આદિની નિવૃત્તિથી
રહિત, નિર્ગુણ-ઉત્તરગુણની અપેક્ષાએ ગુણરહિત, નિર્મર્યાદ-ધર્મમર્યાદા રહિત
તથા પૌરુષી (પૌરસી) આદિના પ્રત્યાખ્યાનથી રહિત અને પર્વદિનના પોષધ ઉપ-
વાસથી રહિત જીવમા ગર્હિત હોય છે તે ત્રણે સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—
(૧) ઇહલોક, (૨) ઉપપાત અને (૩) આયતિ. જે પર્યાયમાં એવા જીવે જન્મ
લીધા હોય છે, તે પર્યાય ગર્હિત હોય છે, કારણ કે વ્રતનિયમ આદિથી રહિત

૨। 'નિસિદ્ધા-નિપથ' इत्यारभ्य 'पराजिणिष्ठा' इत्यन्तं यावत् त्रयोदशपदानां प्रत्येक पद पट् सूत्रनिर्माणेन भवन्त्यष्टसप्तसिः सूत्राणि, एवानि पूर्वोक्ताष्टादशभिः सूत्रै सह सकलनया पञ्चवसिः सूत्राणि भवन्ति (९६) । 'सद्वा' इत्यादि, एवं शब्दरूपगन्तरसस्पर्शानधिकृत्यैकैकस्मिन् विषये विविधप्रतिषेधान्मा भवन्त्य आलापका भूतवर्धमानमविष्यत्कालाधयाः 'सुमना दुर्मनाभनुमयस्वरूपप्रभवन्तो विज्ञेया इति शब्दादि स्पर्शपर्यम्पानां पञ्चानां विषयाणां प्रत्येकं पद

તરફ કા કથન વિકાલ કો છેકર લગાને સે એક ૨ પદ્ કે ૩-૬ સૂત્ર પન જાતે હૈ "નિસિદ્ધા" સે છેકર "પરાજિણિષ્ઠા" તક ૧૩ પદ્ પનતે હૈ । હન ૧૩ પદો કે ૬-૯ સૂત્ર પન જાને કે કારણ ૭૮ સૂત્ર હો જાતે હૈ । હન ૭૮ સૂત્રો મેં પૂર્યોત્ક ૧૮ સૂત્રો કો મિલા દેને સે કુલ ૯૬ સૂત્ર હો જાતે હૈ । હસી તરફ સે—“શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ” હનકો છેકર એક એક વિષય મેં વિવિ પ્રતિષેધ કી અપેક્ષા સે ભૂત, વર્તમાન ઓર અવિષ્યત્કાલ સંબંધી ૬-૬ સૂત્ર બન જાતે હૈ અર્થાત્ કોઈ મનુષ્ય શબ્દ કો સુનકર ભૂતકાલ મેં સુમના હુઆ હૈ, દુર્મના હુઆ હૈ ઓર મધ્યસ્થ હુઆ હૈ, વર્તમાન કાલ મેં કોઈ એક મનુષ્ય સુમના હોતા હૈ, દુર્મના હોતા હૈ ઓર મધ્યસ્થ રહતા હૈ અવિષ્યત્ કાલ મેં કોઈ એક મનુષ્ય સુમના હોગા, દુર્મના હોગા ઓર મધ્યસ્થ રહેગા । હસ પ્રકાર કે યે વિવિધવિષયક ત્રીન ૩ સૂત્ર હૈ, હસી તરફ સે પ્રતિષેધ કો છેકર ત્રીન ૩ સૂત્ર પનતે હૈ । હસ પ્રકાર શબ્દ મેં વિવિધપ્રતિષેધ કો છેકર યે ૬

અનુલક્ષીને કરવાથી પ્રત્યેક પાના ત્રણ ત્રણ સૂત્ર બને છે 'નિપથ' થી લઈને 'અપરામિત્ય' પશ્ચાન્તના ૧૩ પદોના કુલ ૧૩×૬=૭૮ અડચોટશ્ચૂત્ર બને છે આ ૭૮ સૂત્રોને પૂર્વોક્ત ૧૮ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી કુલ ૬૬ સૂત્ર બને છે જે જ પ્રમાણે 'શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ બને સ્પર્શ' ની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક વિષયમાં વિવિધ પ્રતિષેધની અપેક્ષાએ ભૂત, વર્તમાન અને અવિષ્યકાળ સંબંધી ૬-૬ સૂત્ર બને છે જેમકે....

કોઈ મનુષ્ય શબ્દને સાંભળીને ભૂતકાળમાં સુમના (દર્શિત) થયો હોય છે, કોઈ દુર્મના થયો હોય છે અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહ્યો હોય છે શબ્દને સાંભળીને વર્તમાન કાળે કોઈ સુમના થાય છે, કોઈ દુર્મના થાય છે અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહે છે શબ્દને સાંભળીને કોઈ અવિષ્યકાળ સુમના થયો, કોઈ દુર્મના થયો અને કોઈ મધ્યસ્થભાવમાં રહેશે. આ પ્રમાણે વિવિધ વિષયક ત્રણ સૂત્ર છે, જે જ પ્રમાણે પ્રતિષેધની અપેક્ષાએ પદ ત્રણ સૂત્ર બને છે આ રીતે શબ્દમાં વિવિધપ્રતિષેધને અનુલક્ષીને કુલ ૬ સૂત્ર બને છે. આ

તોડપિ પ્રશસ્તો ભવતિ ધાર્મિકાણાં વૈમાનિકાદિપૂપપાતસદ્ભાવાત્ । આયાતિઃ—
તતચ્ચુતિઃ, સાડપિ પ્રશસ્તા ભવતિ, દેવભવાત્ સુમાનુપત્વપ્રાપ્તિ સદ્ભા-
વાદિતિ ॥ સૂ ૩૭ ॥

एतानि गर्हितानि प्रशस्तानि च स्थानानि संसारिजीवानामेव भवन्तीति
संसारिजीवप्ररूपणापूर्वकं सर्वजीवान् प्ररूपयितुं सप्तमूत्रीमाह—

મૂલમ્-તિવિહા સસારસમાવન્નગા જીવા પળ્લગ્તા, તં જહા-
ઇત્થી, પુરિસા, નપુંસગા ૧ । તિવિહા સઠ્વજીવા પળ્લગ્તા, તં
જહા-સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છદિટ્ઠિ સમ્મામિચ્છદિટ્ઠિ યર । અહવા,
તિવિહા સઠ્વજીવા પળ્લગ્તા, તં જહા-પજ્જત્તગા, અપજ્જત્તગા
ળો પજ્જત્તગા, ળો અપજ્જત્તગા ૧ । એવં-“સમ્માદિટ્ઠિપરિત્તા, પજ્જ-
ત્તગસુહુમસન્નિભવિયા ય ॥ સૂ ૦ ॥૩૮ ॥

છાયા—ત્રિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા-સ્ત્રિયઃ, પુરુષાઃ
નપુંસકાઃ ૧ । ત્રિવિધાઃ સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્યથા-સમ્યગ્દૃષ્ટ્યઃ, મિથ્યાદૃષ્ટ્યઃ,
ઉપપાત મ્હી પ્રદાસિત હોતાહૈ ફિર જવ વહ વહાં સે ચવતાહૈ તવ ઉસે સુમા-
નુપત્વકી પ્રાપ્તિ હોતીહૈ અતઃ ઉસકી આયતિમ્હી પ્રશસ્ત હોતીહૈ ॥મુ.૩૭ ॥

ये स्थान गर्हित और प्रशस्त संसारी जीवों को ही होते हैं अतः
अथ सूत्रकार संसारी जीवों की प्ररूपणापूर्वकं सर्वजीवों की प्ररूपणा
सातमूत्रों से करते हैं—(तिविहा संसारसमावन्नगा जीवा) इत्यादि ।
सूत्रार्थ—संसारसमापन्नक जीव—संसारी जीव तीन प्रकारके कहे गयेहैं जैसे
स्त्री, पुरुष और नपुंसक १, समस्त जीव तीन प्रकार के कहे गये हैं—
सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और सम्यग्मिथ्यादृष्टि २, अथवा—समस्त जीव

તેથી તેનો ઉપપાત પણ પ્રશસનીય અને છે વળી ત્યાંથી ચ્ચેવીને તે સુમાનુ-
પત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેથી તેની આયતિ પણ પ્રશસનીય અને છે. ॥ સૂ. ૩૭ ॥

ઉપર્યુક્ત સ્થાનોનો સદ્ભાવ ગર્હિત અને પ્રશસ્ત સંસારી જીવોમાં જ
હોય છે, તેથી સૂત્રકાર સંસારી જીવોની પ્રરૂપણાપૂર્વક સર્વ જીવોની પ્રરૂપણા
સાત સૂત્રો દ્વારા કરે છે—“તિવિહા સસારસમાવન્નગા જીવા” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—સંસાર સમાપન્નક જીવોના (સંસારી જીવોના) નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર
કહ્યા છે—(૧) સ્ત્રી, (૨) પુરુષ અને (૩) નપુંસક. સમસ્ત જીવોના ત્રણ પ્રકાર

પવાસરહિતસ્ય ગર્હિતાનિ-જુગુપ્સિતાનિ મથન્તિ, તથા-તાનિ શ્રીણિ સ્થાનાન્યાદ
-‘ અસ્તિ ’ इत्यादि, ‘अस्ति’ इति विभक्तिव्यत्ययेन-अयं लोकः-भवति, यस्मिन्
अमष्टीत सः, गर्हितो भवति-व्रतनियमादि रहितत्वेन पापवृत्त्या विक्षिप्त जन
जुगुप्सितत्वात् । तथा उपपात -नरकादिमनः, स गर्हितो भवति, मरणानन्तर
पापपुरुषाणां नरकादिगतिसंज्ञावात्, आयातिः-नरकाद्युद्घर्षेन, नरकादिगतेर्नि
स्सरणमित्यर्थः । साऽपि गर्हिता भवति, कुमानुपत्यतिर्यक्त्वप्राप्तिसंज्ञावादिति ।
अथैतानि श્રीणि कस्य प्रशस्तितानि भवन्ति ? इति तद्विपर्ययमाह-‘ तत्रो ’
इत्यादि, पूर्वोक्तानि श्रીणि स्थानानि पूर्वोक्तविशेषणरहितस्य सखीलादिविशेषण
विक्षिप्तस्य प्रशस्तितानि भवन्ति, तथया-अयं लोकः-प्रशस्तो भवति, व्रतनियमादि
विक्षिप्तत्वेन पवित्रमष्ट्या क्षिप्तजन-प्रशंसितत्वात् । तथा मरणानन्तर तस्यापपा

કર્પો કિ વ્રતનિયમ આદિ સે રહિત હોને કે કારણ વહ પાપવૃત્તિ સે
યુક્ત હોતી હૈ અતઃ વહ વિશિષ્ટજન સે જુગુપ્સિત (નિન્દિત) હોતી હૈ
આગામી ભવ યહાં ઉપપાત શબ્દ સે લિયા ગયા હૈ મરને કે બાદ પાપા
તમાઓં કો નરકાદિગતિ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ અતઃ વહ નરકાદિભવ
ઁસકા ગર્હિત હોતા હૈ હસી તરહ સે જબ પેસા જીવ નરકાદિગતિ સે
નિકલતા હૈ-તથ વહ કુમાનુપત્ય યા તિર્યક્ગતિ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ હસ
લિયે હસકી આયતિ સી ગર્હિત હોતી હૈ । તથા યે હી ત્રીન હૈલોક,
ઉપપાત ઔર આયતિ-શીલાદિ વિશિષ્ટ જીવ કે પ્રશંસિત હોતે હૈ
કર્પો કિ વહ વ્રત નિયમ આદિ સે યુક્ત રહા કરતા હૈ અતઃ પવિત્ર
પ્રવૃત્તિવાલા હોને સે વહ શિષ્ટજનોં દ્વારા પ્રશંસા કા પાત્ર હોતા હૈ તથા
મરણ કે બાદ વૈમાનિકાદિકોં મેં ઁસકા ઉપપાત હોતા હૈ હમલિયે ઁસકા

હોવાને લીધે તેની તે પર્વાય પાપવૃત્તિથી મુક્ત હોય છે, તેથી તે વિશિષ્ટજનો
દ્વારા નિન્દાને પાત્ર બને છે અહીં ઉપપાત શબ્દ દ્વારા આગામી ભવઅવસ્થા
કથાએ છે મૃત્યુ બાદ પાપાત્માએને નરકાદિ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી
તેનો આગામી ભવ પણ જહાં (નિશ) ને પાત્ર બને છે એ જ પ્રમાણે
એવો છવ બધારે નરકાદિ ગતિમાંથી નીકળે છે, ત્યારે કુમાનુપત્ય અથવા
તિર્યક્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી તેની આયતિ પણ ગર્હિત (નિન્દાને પાત્ર)
હોય છે પરંતુ જે છવો શીલાદિથી મુક્ત હોય છે તેમના ઇકલોક, ઉપપાત
બને આયતિ પ્રશસ્ત્ય હોય છે, મરણ કે તે મતનિયમ આદિથી મુક્ત રહે
છે આ રીતે પવિત્ર પ્રવૃત્તિવાળા તે છવનો આ જન્મ પણ પ્રશસાને પાત્ર
બને છે, મરણ થયા પછી વૈમાનિક આકર્ષા તેનો ઉપપાત થાય છે,

ત્રિસ્થાનકાવતારેણ પદ્મિઃ સૂત્રૌરાદ—‘તિવિદા’ इत्यादि, सर्वजीवाः—सम्य-
ग्मिथ्यामिश्रदृष्टिभेदाद्भिविधाः २ । अथवा पर्याप्तापर्याप्त-नो तदुभयभेदात्त्रि-
विधाः सर्वजीवाः तत्र पर्याप्ताः—पर्याप्तिमपन्नाः, अपर्याप्ताः—पर्याप्तिविकलाः,
नोपर्याप्ता नोअपर्याप्ताः—मिद्धा इत्यर्थः । एवम्—अनेन प्रकारेण—पूर्वक्रमेणेत्यर्थः

કર્ણોં કિં હન તીનોં સેં હી સમસ્ત સંસારી જીવોંકા અન્તર્ભાવ હો જાતા
હૈ । હનસે વાહર કોઈ નહીં વચતા હૈ । જીવાધિકાર કો લેકર અવ
સૂત્રકાર સમસ્ત જીવોંકા કથન ત્રિસ્થાનકકે અલુરોધસે કરતે હૈં જો ઇસ
પ્રકાર સે હૈ—જિતને ભી જીવ હૈં—વે સવ સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઔર
મિશ્રદષ્ટિ કે ભેદ સે જો તીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ડનમેં સિદ્ધ જીવ
સમ્યગ્દષ્ટિ પદસે ગૃહીત હો જાતે હૈ । પૂર્વમેં જો ભેદ કહે ગયે હૈં વે
સંસારી જીવોં કે કહે ગયે હૈં । યહાં સામાન્ય રૂપસે યે ભેદ કહે ગયે હૈં
હનમેં સંસારી ઔર અસંસારી હન ડોનોં કા ગ્રહણ હો જાતા હૈ । હસી
પ્રકાર કા કથન આગે કે સૂત્રોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનના ચાહિયે । જો
જીવ પર્યાપ્તિસે સમ્પન્ન હોતેહૈં વે પર્યાપ્તિહૈ, પર્યાપ્તિસે વિકલ અપર્યાપ્તિહૈં । ઔર
જો ન પર્યાપ્તિ હૈ ઔર ન અપર્યાપ્તિ હૈં એસે સિદ્ધ જીવ નોપર્યાપ્ત નો-
અપર્યાપ્ત જીવ હૈં । ઇસ પ્રકાર કે યે ડો સૂત્ર ઔર સંસારી જીવોં કા

છે, કારણ કે સમસ્ત સંસારી જીવોના આ ત્રણેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે.
એકે સંસારી જીવ એવો નથી કે જે આ પ્રકારોમાં આવી જતો ન હોય.
જીવાધિકારની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સમસ્ત સંસારી જીવોનું ત્રણ સ્થાનોને
અનુલક્ષીને કથન કરે છે—સમસ્ત સંસારી જીવોના સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને
મિશ્રદષ્ટિના ભેદથી ત્રણ પ્રકાર પડે છે આ કથનને આધારે સિદ્ધ જીવોને
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તરીકે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આગળ જે ભેદો કહ્યા છે
તે સંસારી જીવોના ભેદો કહ્યા છે

અહીં સામાન્ય રીતે એ ભેદોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ સામાન્ય
કથનમાં સંસારી અને અસંસારી, આ બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એજ
પ્રકારનું કથન હવે જેમનું કથન કરવામાં આવે છે તે જીવો વિષે પણ સમજવું.

જે જીવો પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને પર્યાપ્ત કહે છે અને જે જીવો
પર્યાપ્તિ વિનાના હોય છે તેમને અપર્યાપ્ત કહે છે જે જીવો પર્યાપ્ત પણ નથી અને
અપર્યાપ્ત પણ નથી તેમને નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત કહે છે. આ ત્રીજા વિલા-
ગમાં સિદ્ધ જીવોનો સમાવેશ થાય છે આ પ્રકારના આ બે સૂત્રો અને સંસારી

સમ્યગ્મિધ્યાદૃષ્ટ્યદચર। અથવા ત્રિવિધાઃ સર્વગ્રીવા - પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા - પર્યાપ્તકાઃ
અપર્યાપ્તકા, નોપર્યાપ્તકા નોઅપર્યાપ્તકા ૨ । ણ્યમ્—“સમ્યગ્દૃષ્ટિપરિત્તાઃ,
પર્યાપ્તક-સૂક્ષ્મ-સચ્ચિ-માધિકાથ ” ॥ મૂ. ૧૮ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિધા’ इत्यादि—

સંસારસમાપન્નકાઃ—સસરણ-સસારઃ-નારકતિર્યગ્નરામરમવાનુમચક્ષસપઃ,
ત સમ્યગ્-પ્રકીર્માયેન આપન્તાઃ-પ્રાપ્તા આધિતા રૂપિ તે તથા સસારિણ इत्यर्थ
તે સ્ત્રીપુરુષનપુસકમેવેન ત્રિવિધા મયન્તિ ૧ । જીનાધિકારાત્ પુનઃ સર્વગ્રીવાં
ત્રીન પ્રકાર સે હસ તરહ સે મી કહે ગયે હૈ—જેસે-પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક
ઔર નો પર્યાપ્તક નો અપર્યાપ્તક તથા-સમસ્ત જીવ પરિસ્ત, અપરિસ્ત
ઔર નો પરિસ્ત નો અપરિસ્ત હસ તરહ સે મી ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે
હૈ તથા સૂક્ષ્મ, યાદર, નો સૂક્ષ્મ નો યાદર હસ તરહ સે મી ત્રીન પ્રકાર
કે સમસ્ત જીવ કહે ગયે હૈ તથા સજી, અસજી, નોસજી નોઅસજી,
હસ પ્રકાર સે મી સપ જીવ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ તથા મચ્ચ,
અમચ્ચ ઔર નોમચ્ચ નોઅમચ્ચ કે મેવ સે મી સમસ્ત જીવ ત્રીન
પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ।

ટીકાર્થ-પરિવ્રમણ કરનેકા નામ સંસાર હૈ, જીવકા પરિવ્રમણ નારક,
તિર્યગ્, મનુષ્ય ઔર દેવ इन गतिर्यो में होता है—अतः इन चार
गति रूप ही संसार है, इस संसार को जो अच्छी तरह से प्रकी
र्णारूपसे प्राप्त करते हैं वे संसारी समापन्नक-संसार जीव हैं । ये संसारी
जीव स्त्री, पुरुष और नपुंसक के भेद से तीन प्रकारके कहे गये हैं ।

કહ્યા છે—(૧) સમ્યગ્દષ્ટિ (૨) મિથ્યાદષ્ટિ અને (૩) સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ અથવા
સમસ્ત જીવોના આ પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) પર્યાપ્તક, (૨) અપ
ર્યાપ્તક અને (૩) નોપર્યાપ્તક નોઅપર્યાપ્તક સમસ્ત સંસારી જીવોના (૧)
પરિસ્ત, (૨) અપરિસ્ત અને (૩) નોપરિસ્ત નોઅપરિસ્ત, જોવા ત્રણ પ્રકાર
પડે છે તથા (૧) સૂક્ષ્મ, (૨) યાદર અને (૩) નોસૂક્ષ્મ નોયાદર, જોવા
ત્રણ પ્રકાર પડે છે અથવા (૧) સજી (૨) અસજી અને (૩) નોસજી
નોઅસજી, જોવા ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે અથવા (૧) મચ્ચ, (૨) અમચ્ચ
અને (૩) નોમચ્ચ નોઅમચ્ચ, જોવા ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે

ટીકાર્થ—પરિવ્રમણ કર્મો કરવું તેનું નામ જ સંસાર છે એવ નારક તિર્યગ્,
મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પરિવ્રમણ કર્મો કરે છે તેથી આ ચાર ગતિઓ રૂપ જ
સંસાર છે જે જીવોએ જોડીલાવ રૂપે આ સંસારને પ્રાપ્ત કરેલો છે તે
જીવોને સંસારસમાપન્નક જીવો અથવા સંસારી જીવો કહે
છે તે સંસારી જીવોના સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક, આ ત્રણ પ્રકાર પડે

ત્રિસ્થાનકાવતારેણ પદ્મિઃ સૂત્રીરાઢ—‘તિવિહા’ ઇત્યાદિ, સર્વજીવાઃ—સમ્ય-
ગ્મિથ્યામિશ્રદૃષ્ટિભેદાન્નિવિધાઃ ૨ । અથવા પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત-નો તદુમયભેદાત્ત્રિ-
વિધાઃ સર્વજીવાઃ તત્ર પર્યાપ્તાઃ—પર્યાપ્તિસંપન્નાઃ, અપર્યાપ્તાઃ—પર્યાપ્તિવિકલાઃ,
નોપર્યાપ્તા નોઅપર્યાપ્તાઃ—સિદ્ધા ઇત્યર્થઃ । એવમ્—અનેન પ્રકારેણ—પૂર્વક્રમેણેત્યર્થઃ

ક્યોં કિં હન તોનોં મેં હો સમસ્ત સંસારી જીવોંકા અન્તર્ભાવ હો જાતા
હૈ । હનસે વાહર કોઈ નહીં વચતા હૈ । જીવાધિકાર કો લેકર અવ
સૂત્રકાર સમસ્ત જીવોંકા કથન ત્રિસ્થાનકકે અલુરોધસે કરતે હૈં જો હિસ
પ્રકાર સે હૈ—જિતને મી જીવ હૈં—વે સવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ ઔર
મિશ્રદૃષ્ટિ કે ભેદ સે જો ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ઉનમેં સિદ્ધ જીવ
સમ્યગ્દૃષ્ટિ પદસે ગૃહીત હો જાતે હૈં । પૂર્વમેં જો ભેદ કહે ગયે હૈં વે
સંસારી જીવોં કે વહે ગયે હૈં । યહાં સામાન્ય રૂપસે યે ભેદ કહે ગયે હૈં
હનમેં સંસારી ઔર અસંસારી હન દોનોં કા ગ્રહણ હો જાતા હૈ । હસી
પ્રકાર કા કથન આગે કે સૂત્રોં કે સમ્બન્ધ મેં મી જાનના ચાહિયે । જો
જીવ પર્યાપ્તિસે સમ્પન્ન હોતેહૈં વે પર્યાપ્ત હૈ, પર્યાપ્તિસે વિકલ અપર્યાપ્ત હૈં । ઔર
જો ન પર્યાપ્તિ હૈ ઔર ન અપર્યાપ્તિ હૈ એસે સિદ્ધ જીવ નોપર્યાપ્ત નો-
અપર્યાપ્ત જીવ હૈં । હિસ પ્રકાર કે યે દો સૂત્ર ઔર સંસારી જીવોં કા

છે, કારણ કે સમસ્ત સંસારી જીવોના આ ત્રણેમા સમાવેશ થઈ જાય છે.
એકે સંસારી જીવ એવો નથી કે જે આ પ્રકારેમા આવી જતો ન હોય.
જીવાધિકારની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સમસ્ત સંસારી જીવોનું ત્રણ સ્થાનોને
અનુલક્ષીને કથન કરે છે—સમસ્ત સંસારી જીવોના સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને
મિશ્રદૃષ્ટિના ભેદથી ત્રણ પ્રકાર પડે છે આ કથનને આધારે સિદ્ધજીવોને
સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો તરીકે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આગળ જે ભેદો કહ્યા છે
તે સંસારી જીવોના ભેદો કહ્યા છે

અહીં સામાન્ય રીતે એ ભેદોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ સામાન્ય
કથનમાં સંસારી અને અસંસારી, આ બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એજ
પ્રકારનું કથન હવે જેમનું કથન કરવામાં આવે છે તે જીવો વિષે પણ સમજવું

જે જીવો પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને પર્યાપ્ત કહે છે અને જે જીવો
પર્યાપ્તિ વિનાના હોય છે તેમને અપર્યાપ્ત કહે છે જે જીવો પર્યાપ્ત પણ નથી અને
અપર્યાપ્ત પણ નથી તેમને નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત કહે છે. આ ત્રીજા વિલા-
ગમા સિદ્ધ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારના આ બે સૂત્રો અને સંસારી

ઉક્તાનુક્તસૂત્રપ્રદર્શ્ય ગાયાર્દમાદ—‘સમ્મરિદ્ધી’ ઇત્યાદિ, સમ્યગ્દષ્ટપાદિ-
પર્યાસાદિ સૂત્રો પૂનઃકૃત્વે, અથાનુક્તાનિ પરિત્તસૂક્ષ્મસમ્પિન્નમાવિકાદિ સૂત્રાણિ ષત્વા
ચાંદ, તદાસાપક્ષો યયા—“તિવિદ્ધા સઘ્વજીવા પળ્ળસા, ત જહા-પરિત્તા, અપ-
રિત્તા, નોપરિત્તા નોઅપરિત્તા ૪ । તિવિદ્ધા સઘ્વજીવા પળ્ળસા, ત જહા-સુહુમા
ધાયરા, નોસુહુમા નોધાયરા ૫ । તિવિદ્ધા સઘ્વજીવા પળ્ળસા, ત જહા-સપ્પિણો
અસપ્પિણો, ણોસપ્પિણો ણોઅસપ્પિણો ૬ । તિવિદ્ધા સઘ્વજીવા પળ્ળસા, ત
જહા-મબ્બા, અમબ્બા, નોમબ્બા નોઅમબ્બા ૭ ।” ઇતિ,

છાયા—પિવિદ્ધાઃ સર્વજીવાઃ મહત્તા, તથથા પરિત્તા, અપરિત્તાઃ, નોપરિત્તા
નોઅપરિત્તાઃ ૪ । પિવિદ્ધાઃ સર્વજીવા મહત્તા, તથથા-સૂક્ષ્મા, ધાદરાઃ, નો
એક સૂત્ર મિલ કર ત્રીન સૂત્ર હો જાતે હૈ તથા ફનસે અતિરિક્ત ઓર જો
ચાર સૂત્ર હૈ વે ફસ પ્રકાર સે હૈ—‘સમ્મરિદ્ધી’ ઇત્યાદિ । ફનમેં પરિત્ત,
સૂક્ષ્મ, સહી ઓર અધિક જન મમ્બ-ધી સૂત્ર લિયે ગયે હૈ । ફનકે
આસાપક ફસ પ્રકાર સે હૈ—‘તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા-તં જહા-
પરિત્તા અપરિત્તા નોપરિત્તા નોઅપરિત્તા તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા
-ત જહા-સુહુમા, ધાયરા નોસુહુમા, નોધાયરા તિવિદ્ધા સપ્પિણજીવા
પળ્ળસા, તં જહા-સપ્પિણો, અસપ્પિણો, ણોસપ્પિણા ણોઅસપ્પિણો
તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા-’ તં જહા-મબ્બા, અમબ્બા, નો મબ્બા, નો
અમબ્બા ” ફન સૂત્રોં કા અર્થ સુગમ હૈ । પ્રત્યેક શરીર જિનકો હૈ વે
પરિત્ત જીવ હૈ ઓર સાધારણ શરીર જિનકા હૈ વે અપરિત્ત જીવ હૈ ।
ફન દોનોં પ્રકારકે શરીર સે જો રહિત હૈ વે નોપરિત્ત નોઅપરિત્ત
જીવ હૈ એસે વે સિદ્ધ જીવ હૈ । સૂક્ષ્મ શરીર જિનકા હૈ વે સૂક્ષ્મ હૈ

અવોનું કોઈ સૂત્ર મળીને ત્રણ સૂત્ર થાય છે, તે સિવાયના ચાર સૂત્રો નીચે
મળાશે છે—‘સમ્મરિદ્ધી’ ઇત્યાદિ

તેનો આસાપક આ મળાશે છે—“તિવિદ્ધા સઘ્વજીવા પળ્ળસા-ત જહા
પરિત્તા અપરિત્તા નોપરિત્તા નોઅપરિત્તા । તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા-ત જહા
સુહુમા ધાયરા, નોસુહુમા નોધાયરા । તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા-ત જહા
સપ્પિણો, અસપ્પિણો ણોસપ્પિણો ણોઅસપ્પિણો । તિવિદ્ધા સઘ્વ જીવા પળ્ળસા
ત જહા-મબ્બા અમબ્બા, નો મબ્બા નો અમબ્બા ” આ સૂત્રોનો અર્થ શરણ છે
પ્રત્યેક શરીર જેમને કોય છે, તે અવોને પરિત્ત અવો કહે છે સાધારણ
શરીર જેમને કોય છે તેમને અપરિત્ત કહે છે આ જન્મે પ્રકારના શરીરથી
જેકો રહિત છે, તેમને નોપરિત્ત નોઅપરિત્ત અવો કહે છે એવાં અવો
સિદ્ધ અવો છે સૂક્ષ્મ શરીર જેમનું છે તેમને સૂક્ષ્મ અવો કહે છે, બાહર

સૂક્ષ્મા નોવાદરા: ૫। ત્રિવિધા: સર્વજીવા: પ્રજ્ઞતા:, તદ્વથા-સઙ્ગિન:, અસઙ્ગિન:
નોસઙ્ગિનો નોઅસઙ્ગિન: ત્રિવિધા: સર્વજીવા: પ્રજ્ઞતા:, તદ્વથા-ભવ્યા:, અભવ્યા:
નોભવ્યા નોઅભવ્યા: ૭ । સુગમ્ભાનિ ચૈતાનિ, નવરં-પરિત્તા:-પ્રત્યેકશરીરા:,
અપરિત્તા: સાધારણશરીરા, નોપરિત્તા નોઅપરિત્તા: સિદ્ધા इत्यर्थ: ૪ । एवं
સૂક્ષ્મા:-સૂક્ષ્મશરીરા:, વાદરા:-વાદરશરીરા:, નોસૂક્ષ્મા નોવાદરા:-સિદ્ધા: ૫।
સઙ્ગિન:-આહારાદિસઙ્ગાસમ્પન્ના:, અસઙ્ગિન:-મનોવિકલા:, નોસઙ્ગિનો નો
અસઙ્ગિન:-સિદ્ધા: ૬ । ભવ્યા:-મુક્તિગામિન:, અભવ્યા:-મુક્તિગમનાયોગ્યા:, નો
ભવ્યા નો અભવ્યા:-સિદ્ધા: ૭ । इति ॥ સૂ ૦૩૮ ॥

સર્વ એવ ચૈતે લોકે વ્યવસ્થિતા:, તત્ર ચ જીવાનાં દિશોઽધિકૃત્વા ગત્યા-
ગત્યાદિ ભવતીતિ લોકસ્થિતિનિરૂપણપૂર્વકં દિગ્નિરૂપણં, તદ્વાશ્રયત્વાદ્ ગત્યા-
ગત્યાદિ નિરૂપણં ચ કુર્વન્નાહ,—

મૂલમ્—તિવિહા લોગટ્ટિઈ પળણત્તા, તં જહા-આગાસપઙ્-
ટ્ટિણ વાણ, વાયપઙ્ગટ્ટિણ ઉદહી, ઉદહિપઙ્ગટ્ટિયા પુઠ્ઠવી ૧ । તઓ
ઔર વાદર શરીર જિનકા હૈ વે વાદર હૈ તથા જો ન સૂક્ષ્મ શરીરવાલે
હૈ ઔર ન વાદર શરીરવાલે હૈ એસે સિદ્ધ જીવ નો સૂક્ષ્મ નો વાદર જીવ
હૈ, આહાર આદિ સજ્ઞા જિનકે હૈ વે સંજ્ઞી જીવ હૈ ઔર મનોવિકલ
જો હૈ વે અસજ્ઞીજીવ હૈ તથા જો ન સંજ્ઞી હૈ ઔર ન અસજ્ઞી હૈ એસે
સિદ્ધ જીવ નો સંજ્ઞી નો અસજ્ઞી હૈ । જિન્હેં આગામી કાલમેં નિયમ સે
મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ વે ભવ્ય જીવ હૈ । इनसे विपरीत अभव्य है ।
તથા જો ન ભવ્ય હૈ ઔર ન અભવ્ય હૈ એસે સિદ્ધ જીવ નો ભવ્ય
નો અભવ્ય હૈ ॥ સૂ ૦૩૮ ॥

શરીરવાળા જીવોને બાદર જીવો કહે છે અને જે જીવો સૂક્ષ્મ શરીરવાળા
પણ નથી અને બાદર શરીરવાળા પણ નથી તેમને નો સૂક્ષ્મ નો બાદર કહે
છે. સિદ્ધ જીવોને નોસૂક્ષ્મ નોબાદર જીવો કહે છે આહાર આદિ સજ્ઞા
જેમને હોય છે તે જીવોને સંજ્ઞી કહે છે મનથી રહિત જીવોને અસજ્ઞી કહે
છે, તથા જે જીવો સજ્ઞી પણ નથી અને અસજ્ઞી પણ નથી તેમને નોસજ્ઞી
નોઅસજ્ઞી કહે છે એવાં સિદ્ધ જીવો જે હોય છે જેમને આગામી કાળમાં
અવશ્ય મુક્તિ મળવાની જ છે એવાં જીવોને ભવ્ય જીવો કહે છે. તેમના
કરતા વિપરીત અભવ્ય જીવો છે. જે ભવ્ય નથી અને અભવ્ય પણ નથી
એવાં સિદ્ધ જીવોને નો ભવ્ય નો અભવ્ય કહે છે. ॥ સૂ. ૩૮ ॥

દિસાઓ પળળતાઓ, ત જહા-ઉઢા, અહા, તિરિયા ૧। તીહિં દિસાહિં જીવાળં ગર્હ પવત્તદ, ત જહા-ઉઢાપ અહોપ તિરિયાપ ૨। એવ આગર્હ૩, વક્કતી૪, આહારે૫, ટુઢી૬, ણિવુઢી૭, ગદ પરિયાપ ૮, સમુગ્ધાપ ૯, કાલસજોગે ૧૦, ઢસળાભિગમે ૧૧, ણાળાભિગમે ૧૨, જીવાભિગમે ૧૩। તીહિ દિમાહિ જીવાળ અજીવાભિગમે પળળત્તે, ત જહા-ઉઢાપ, અહોપ, તિરિયાપ ૧૪। એવં પર્ચિદિયતિરિયસ્વજોણિયાળ। એવ મળુસ્સાળાવિ ॥સૂ૦૩૯

છાયા—પ્રિષિપા લોકસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—આકાશપ્રતિષ્ઠિતો વાતઃ, વાતપ્રતિષ્ઠિત ઉદધિઃ, ઉદધિપ્રતિષ્ઠિતા પૃથિવી ૧। વિષ્ણો દિશ્વઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—ઊર્ધ્વા, અથ, તિસ્ત્રી ૧। વિષ્ણુર્મિર્દિગ્મર્જીવાનાં ગતિ પ્રવર્તતે, તથા—ઊર્ધ્વપા, અપોદિશ્યા વિરચ્યા ૨। એવમ્—માગસિ ૩, શ્યુત્કાન્તિ ૪, આહાર

પે સય જીવ લોક મેં કયથસ્થિત (વિચમાન) હૈં । જીવોં કય પર લોક મેં ગમનાગમન વિશાકે અનુસાર હોતા હૈં, ફસલિયે અથ લોક સ્થિતિ કે નિરુપણપૂર્વક મૂત્રકાર દિગ્ નિરુપણ એથ વિશાં આધિત હોને સે ગત્યા ગત્યાદિકા નિરુપણ કરસે હૈં । ‘તિચિદા લોગદિહિં પળળસા’ હ

સૂચાર્ય—લોકકી સ્થિતિ તોન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈં જૈસે—આકાશપ્રતિષ્ઠિત વાયુ વાયુ પ્રતિષ્ઠિત ઘનોદધિ, ઘનોદધિ પ્રતિષ્ઠિત પૃથિવી વિશાપે તોન કહી ગઈ હૈં જૈસે—ઊર્ધ્વદિશા, અપોદિશા ઓર તિર્યગ્દિશા इन तीन दिशाओं से हो कर ही जीवों की गति होती है, एक ऊर्ध्व दिशा से एक अपोदिशા से और एक तिर्यग्दिशા से, इसी तरह

આ બધાં છવે લોકોમાં વ્યવસ્થિત (વિચમાન) છે છવેાનું પરલોકમાં ગમનાગમન વિશા અનુસાર થાય છે, તેથી હવે મૂત્રકાર લોકસ્થિતિના નિરૂપણ પૂર્વક વિશાઓનું નિરૂપણ કરે છે અને વિશાઓને આધિત લોકોને કારણે ગત્યાગતિ આદિનું પણ નિરૂપણ કરે છે—“ તિચિદા લોગદિહિં પળળસા ” ઇત્યાદિ.

સૂચાર્ય—લોકની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) આકાશ પ્રતિષ્ઠિત વાયુ, વાયુ પ્રતિષ્ઠિત ઘનોદધિ અને (૨) ઘનોદધિ પ્રતિષ્ઠિત પૃથ્વી. વિશાઓ ત્રણ કહી છે (૧) ઊર્ધ્વદિશા અને (૨) અપોદિશા અને (૩) તિર્યગ્દિશા આ ત્રણ વિશા

૫, વૃદ્ધિઃ ૬, નિર્વૃદ્ધિઃ ૭, ગતિપર્યાયઃ ૮, સમુદ્ધાતઃ ૯, કાલસંયોગઃ ૧૦, દર્શનાભિગમઃ ૧૧, જ્ઞાનાભિગમઃ ૧૨, જીવાભિગમઃ ૧૩। ત્રિભિર્દિગ્મિર્જીવાનામ-જીવાભિગમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા ઊર્ધ્વયા, અધોદિશયા, તિરસ્ચ્યા ૧૪। एवं पञ्चेन्द्रिन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् । एवं मनुष्याणामपि ॥ सू० ३९ ॥

ટીકા—‘તિવિદ્યા’ ઇત્યાદિ લોકસ્ય સ્થિતિઃ—લોકસ્થિતિ—લોકવ્યવસ્થા, સા ત્રિવિદ્યા, તથાહિ—આકાશે પ્રતિષ્ઠિતઃ—આશ્રિતઃ—આકાશપ્રતિષ્ઠિતઃ, સર્વદ્રવ્યાણામાકાશપ્રતિષ્ઠિતત્યાત્, આકાશંતુ સ્વપ્રતિષ્ઠિતમેવેતિ ન તત્પ્રતિષ્ઠાચિન્તનં કૃતમિતિ । વાતઃ—તનુવાતઃ ઘનવાતઃ, પૂર્વં તનુવાતઃ, તદુપરિ ઘનવાત ઇતિ ભાવઃ, સઘનવાતસ્તમસ્તમાદિનરકપૃથિવીનામાધારતયા વ્યવસ્થિતોઽધોવર્તી—અત્યન્ત-

આગતિ, વ્યુત્ક્રાન્તિ, આહાર, વૃદ્ધિ, નિર્વૃદ્ધિ ગતિપર્યાય, સમુદ્ધાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિયોગ, જ્ઞાનાભિગમ ઓર જીવાભિગમ યે સઘન ઓર હન દિશાઓં કે અનુસાર હી હોતે હૈં ।

इन तीन दिशाओं से ही जीवों के अजीवाभिगम कहा गया है इसी तरह से मनुष्यों की और तिर्यश्च योनिकों की गति आगति आदि के विषय में भी समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—સમસ્ત દ્રવ્ય આકાશ મેં પ્રતિષ્ઠિત હૈં—હસલિયે યહાં વાયુ કો આકાશ પ્રતિષ્ઠિત કહા ગયાહૈ વાતસે યહાં તનુવાત ઓર ઘનવાત લિયે ગયે હૈં । આકાશ કિસી અન્યદ્રવ્ય કે આધાર પર નહીં હૈ—ક્યોં કિ વહ સઘન સે વડા હૈ હસલિયે વહ અપને હી આધાર પર હૈ હસીલિયે સૂત્રકાર ને ઉસકે આધાર કે વિષય મેં યહાં નહીં કહા હૈ પહિલે તનુવાત હૈ ઓર

ઓમાંથી જ ઊવેની ગતિ થાય છે. (૧) ઉર્ધ્વદિશામાંથી, (૨) અધોદિશામાંથી અને (૩) તિર્યગ્દિશામાંથી. એ જ પ્રમાણે આગતિ, વ્યુત્ક્રાન્તિ, આહાર, વૃદ્ધિ, નિર્વૃદ્ધિ, ગતિપર્યાય, સમુદ્ધાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિયોગ, જ્ઞાનાભિગમ અને જીવાભિગમ, આ બધું પણ દિશાઓને અનુસાર જ થાય છે.

આ ત્રણ દિશાઓમાંથી જ ઊવેના અજીવાભિગમ કહ્યા છે એ જ પ્રમાણે મનુષ્યો અને તિર્યગ્યોની ગતિ, આગતિ આદિના વિષયમાં પણ સમજવું. ટીકાર્થ—સમસ્ત દ્રવ્ય આકાશમાં પ્રતિષ્ઠિત (વિઘનમન) છે, તેથી અહીં વાયુને આકાશ પ્રતિષ્ઠિત કહ્યો છે વાત પદ દ્વારા અહીં તનુવાત અને ઘનવાતને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આકાશ કોઈ અન્ય દ્રવ્યને આધારે રહેલું નથી, કારણ કે તે સૌથી મોટું છે, તે પોતાને આધારે જ રહેલું છે તેથી સૂત્રકારે તેના આધાર વિષે અહીં કંઈ પણ કહ્યું નથી. પહેલા તનુવાત છે અને તેની ઉપર

દિસાઓ પળળતાઓ, ત જહા-ઉઘા, અહા, તિરિયા ૧। તીહિં દિસાહિં જીવાણં ગઈ પવત્તહ, ત જહા-ઉઘાપ અહોપ તિરિયાપ ૨। એવ આગઈ૩, વચ્કતી૪, આહારે૫, ડુઘી૬, ણિડુઘી૭, ગઈ પરિયાપ ૮, સમુગ્ધાપ ૯, કાલસજોગે ૧૦ દસળાભિગમે ૧૧, ણાળાભિગમે ૧૨, જીવાભિગમે ૧૩। તીહિં દિસાહિં જીવાળ અજીવાભિગમે પળળત્તે, ત જહા-ઉઘાપ, અહોપ, તિરિયાપ ૧૪। પવં પચિંદિયતિરિક્કવજોણિયાળ। એવ મણુસ્તાળાવિ ॥સૂ૦૩૯

છાયા—ખિલિયા લોકસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—આકાશપ્રતિષ્ઠિતો વાયુ, વાયુપ્રતિષ્ઠિત ઉદયિઃ, ઉદયિપ્રતિષ્ઠિતા પૃથિવી ૧। વિદ્યો દિશ્વઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—કર્ણા, અપા, તિર્યચી ૧। વિદ્યુર્મિર્દિગ્મર્જીવાનાં ગતિઃ પ્રવર્તે, તથા—કર્ણવા, અપોદિશ્વયા તિર્યચ્ચા ૨। એવમ્—માગતિઃ ૩, વ્યુત્ક્રાન્તિઃ ૪, આકાર

યે સય જીવ લોક મેં ક્યવસ્થિત (વિદ્યમાન) હૈ । જીવોં કા પર લોક મેં ગમનાગમન દિશાકે અનુસાર હોતા હૈ, હસલિયે અય લોક સ્થિતિ કે નિરૂપણપૂર્વક મૂત્રકાર દિગ્ નિરૂપણ એવં દિશા આધિન હોને સે ગત્યા ગત્યાદિકા નિરૂપણ કરતે હૈ । ‘તિલિદ્દા લોગદિહિં પળળસા’ હ

સૂત્રાર્થ—લોકની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની કહી ગઈ હૈ જૈસે—આકાશ પ્રતિષ્ઠિત વાયુ વાયુ પ્રતિષ્ઠિત ઘનોદયિ, ઘનોદયિ પ્રતિષ્ઠિત પૃથિવી દિશાપૈં ત્રણ કહી ગઈ હૈ જૈસે—ઉર્ધ્વદિશા, અપોદિશા ઓર તિર્યન્દિશા । હન ત્રણ દિશાઓં સે હો કર હી જીવોં કી ગતિ હોતી હૈ, એક ઉર્ધ્વ દિશા સે એક અપોદિશા સે ઓર એક તિર્યન્દિશા સે, હસી તરહ

આ બધાં છવેં દોઢઝાં અવસ્થિત (વિદ્યમાન) છે છવેંનું પરદોઢઝાં ગમનાગમન દિશા અનુસાર થાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર દોઢસ્થિતિના નિરૂપણ પૂર્વક દિશાઓંનું નિરૂપણ કરે છે અને દિશાઓંને આધિન હોવાને કારણે ગત્યાગતિ આદિનું પણ નિરૂપણ કરે છે—“ તિલિદ્દા લોગદિહિં પળળસા ” ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—દોઢની સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) આકાશ પ્રતિષ્ઠિત વાયુ, વાયુ પ્રતિષ્ઠિત ઘનોદયિ અને (૨) ઘનોદયિ પ્રતિષ્ઠિત પૃથ્વી દિશાઓ ત્રણ કહી છે (૧) ઉર્ધ્વદિશા અને (૨) અપોદિશા અને (૩) તિર્યન્દિશા. આ ત્રણ દિશા

૫, વૃદ્ધિઃ ૬, નિર્વૃદ્ધિઃ ૭, ગતિપર્યાયઃ ૮, સમુદ્ધાતઃ ૯, કાલસંયોગઃ ૧૦, દર્શનાભિગમઃ ૧૧, જ્ઞાનાભિગમઃ ૧૨, જીવાભિગમઃ ૧૩। ત્રિભિર્દિગ્ભિર્જીવાનામ-જીવાભિગમઃ પ્રજ્ઞપ્ત, તથા ઊર્ધ્વયા, અધોદિશયા, તિરશ્ચયા ૧૪। एवं पञ्चेन्द्रिन्द्रियतिर्यग्योनिर्गानाम् । एवं मनुष्याणामपि ॥ सू० ३९ ॥

ટીકા—‘તિવિદ્યા’ ઇત્યાદિ લોકસ્ય સ્થિતિઃ—લોકસ્થિતિ—લોકવ્યવસ્થા, સા ત્રિવિદ્યા, તથાહિ—આકાશે પ્રતિષ્ઠિતઃ—આશ્રિતઃ—આકાશપ્રતિષ્ઠિતઃ, સર્વદ્રવ્યાણામાકાશપ્રતિષ્ઠિતત્વાત્, આકાશંતુ સ્વપ્રતિષ્ઠિતમેવેતિ ન તત્પ્રતિષ્ઠાચિન્તનં કૃતમિતિ । વાતઃ—તનુવાતઃ ઘનવાતઃ, પૂર્વં તનુવાત, તદુપરિ ઘનવાત ઇતિ ભાવઃ, સર્વ ઘનવાતસ્તમસ્તમાદિનરકપૃથિવીનામાધારતયા વ્યવસ્થિતોઽધોવર્તી—અત્યન્ત-આગતિ, વ્યુત્ક્રાન્તિ, આહાર, વૃદ્ધિ, નિર્વૃદ્ધિ ગતિપર્યાય, સમુદ્ધાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિયોગ, જ્ઞાનાભિગમ ઓર જીવાભિગમ ચે સર્વ મી હન દિશાઓં કે અનુસાર હી હોતે હૈં ।

इन तीन दिशाओं से ही जीवों के अजीवाभिगम कहा गया है इसी तरह से मनुष्यों की और तिर्यश्च योनिकों की गति आगति आदि के विषय में भी समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—સમસ્ત દ્રવ્ય આકાશ મેં પ્રતિષ્ઠિત હૈં—હસલિયે યહાં વાયુ કો આકાશ પ્રતિષ્ઠિત કહા ગયાહૈ વાતસે યહાં તનુવાત ઓર ઘનવાત લિયે ગયે હૈં । આકાશ કિસી અન્યદ્રવ્ય કે આધાર પર નહીં હૈ—ક્યોં કિ વહ સર્વ સે ઘડા હૈ હસલિયે વહ અપને હી આધાર પર હૈ હસીલિયે સૂત્રકાર ને ઉસકે આધાર કે વિષય મેં યહાં નહીં કહા હૈ પહિલે તનુવાત હૈ ઓર

આમાંથી જ જીવોની ગતિ થાય છે. (૧) ઉર્ધ્વદિશામાંથી, (૨) અધોદિશામાંથી અને (૩) તિર્યગ્દિશામાંથી એ જ પ્રમાણે આગતિ, વ્યુત્ક્રાન્તિ, આહાર, વૃદ્ધિ, નિર્વૃદ્ધિ, ગતિપર્યાય, સમુદ્ધાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિયોગ, જ્ઞાનાભિગમ અને જીવાભિગમ, આ બધું પણ દિશાઓને અનુસાર જ થાય છે.

આ ત્રણ દિશાઓમાંથી જ જીવોના અજીવાભિગમ કહ્યા છે એ જ પ્રમાણે મનુષ્યો અને તિર્યંચોની ગતિ, આગતિ આદિના વિષયમાં પણ સમજવું. ટીકાર્થ—સમસ્ત દ્રવ્ય આકાશમાં પ્રતિષ્ઠિત (વિદ્યમાન) છે, તેથી અહીં વાયુને આકાશ પ્રતિષ્ઠિત કહ્યો છે વાત પદ દ્વારા અહીં તનુવાત અને ઘનવાતને બહેણ કરવામાં આવેલ છે. આકાશ કેઈ અન્ય દ્રવ્યને આધારે રહેલું નથી, કારણ કે તે સૌથી મોડું છે, તે પોતાને આધારે જ રહેલું છે તેથી સૂત્રકારે તેના આધાર વિષે અહીં કંઈ પણ કહ્યું નથી. પહેલા તનુવાત છે અને તેની ઉપર

યનઃ પિષ્ઠીમૂતો વાતવિશેષઃ । વાતપતિષ્ઠિત - ઘનવાતાભિત ઉદધિઃ-ઘનોદધિઃ,
સવ દિમશિલાવજ્જલનિષયઃ । ઉદધિપતિષ્ઠિતા-ઘનોદધિસમાશ્રિતા પૃથિવી
તમસ્તમાદિરૂપા ૧। યદપિ 'ઈપત્માગ્મારા પૃથિવી આકાશપતિષ્ઠિતા' ઇત્યા
દિક્રમેણાપિ લોકસ્થિતિર્નિષ્કૃત ધ્રુવ્યા, તથાપિ 'આગસપદ્વિષ્ટિષ્ વાણ' ઇત્યાદિ
ક્રમેણ યા લોકસ્થિતિરુક્તા સા અધોમાગાદારમ્યૈષ્ લોકસ્થિતિર્ભવતીતિ સ્વ
વિતુમિતિ । અથ વિશ્વોઽધિકૃત્ય ગત્યાગત્યાદિ નિરૂપયન્ ચતુર્દશસૂત્રાણ્યાહ-
'તત્ત્વો વિસાત્ત્વો' ઇત્યાદિ વિદ્યપતે-અપદિધ્યતે પૂર્વાદિત્યા વસ્ત્વનયેતિ વિદ્ય

ફિર વસકે ડપર ઘનવાત હૈ યહ ઘનવાત તમસ્તમા આદિ નામ કી ઝો
નરક પૃથિવિયાં હૈ ઇનકા આધારમૂલ હૈ અતઃ ઇનકે યહ અધોવર્તી હૈ
ઝૌર અત્યન્તઘનરૂપ પિષ્ઠીમૂલ હૈ હસ ઘનવાત કૈ આશ્રિત ઝૌ ઉદધિ
હૈ વહ ઘનોદધિ હૈ યહ ઘનોદધિ દિમશિલા કી તરફ જલ કા નિષય
સમૂહ રૂપ હૈ હસ ઘનોદધિકૈ આશ્રિત તમસ્તમાદિરૂપ પૃથિવિયાં હૈ । યદપિ
"ઈપત્માગ્મારા પૃથિવી આકાશપતિષ્ઠિતા" ઇત્યાદિ ક્રમ સૈ ભી લોક
સ્થિતિ કહ સકતૈ હૈ ફિર ભી "આગસપદ્વિષ્ટિષ્ વાણ" ઇત્યાદિ ક્રમ
સૈ ઝૌ લોકસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહ હસ અભિપ્રાય સૈ કહી ગઈ હૈ કિ
અધોમાગ સૈ ડેકર હી લોકસ્થિતિ હોતી હૈ ।

અવ સૂત્રકાર વિદ્યા કો ડેકર ગતિ આગતિ કા નિરૂપણ કરને કૈ
નિમિત્ત ૧૪ સૂત્રોં કા કથન કરતૈ હૈ-"તત્ત્વો વિસાત્ત્વો" ઇત્યાદિ પૂર્વા
વિરૂપ સૈ વસ્તુ જિસકૈ કારણ કહી જાતી હૈ વહ વિદ્યા હૈ, યહ વિદ્યા

ઘનવાત ઇ તે ઘનવાત તમસ્તમા આદિ કૈ સાત નારકો ઇ તેમના આધારરૂપ
ઇ, તેથી તે તેમની નીચે રહેલો ઇ અને અત્યન્ત ઘનરૂપ-પિષ્ઠીમૂલ ઇ આ
ઘનવાતને આશ્રિત કૈ ઉદધિ ઇ તેનું નામ ઘનોદધિ ઇ તે ઘનોદધિ દિમ
શિલાની જેમ પાણીના નિષય (જલ) રૂપ ઇ આ ઘનોદધિને આશ્રિત
તમસ્તમા આદિ નારકો ઇ એ કૈ "આગસ પતિષ્ઠિત ઇપત્માગ્મારા પૃથ્વી"
ઇત્યાદિ ક્રમથી પણ લોકસ્થિતિનું કથન કરી શકાય ઇ છતાં પણ "આકાશ
પતિષ્ઠિત વાયુ" ઇત્યાદિ ક્રમથી કૈ લોકસ્થિતિ કહેવામાં આવી ઇ તે બે
અભિપ્રાયથી જ કહી ઇ કૈ અભિપ્રાયથી ઘટને (શરૂ કરીને) જ લોકસ્થિતિ કોય ઇ

હવે સૂત્રકાર વિદ્યાઓને અનુલક્ષીને ગતિ, આગતિનું નિરૂપણ કરવા
નિમિત્તે ૧૪ સૂત્રોનું કથન કરે ઇ તે સૂત્રો આ પ્રમાણે ઇ-

"તત્ત્વો વિસાત્ત્વો" ઇત્યાદિ
અમુક વસ્તુ પૂર્વ આદિમાં ઇ બેનું જેને કારણે કહેવાય ઇ, તેનું નામ
વિદ્યા ઇ. તેના ત્રણ લોક નીચે પ્રમાણે ઇ-(૧) ઉપરવિદ્યા, (૨) અપરવિદ્યા

સા ત્રિવિધા ઝઘ્ઘાધસ્તિર્યગ્ ભેદાત્ । ‘તીર્હિ’ ઇત્યાદિ, તિસ્ટભિર્દિગ્ભિરુઘ્ઘાધ-
સ્તિર્યગ્રૂપાભિર્જીવાનાં ગતિઃ-ગમનં પ્રવર્તતે । તત્ર દિક્ નામાદિભેદેન સપ્તવિધા,
તથાદિ—“નામં ૧ ઠનના ૨ દવિષ ૩, સ્વેત્તદિસા ૪ તાવસ્વેત્ત ૫ પન્નવણ ૬।
સત્તમિયા ભાવદિસા ૭, સા હો અદ્ધારસ વિહા ય ॥ ૧ ॥” છાયા—નામ ૧-
સ્થાપના ૨-દ્રવ્ય ૩, ક્ષેત્રદિશઃ ૪ તાપક્ષેત્ર ૫ પ્રજ્ઞાપકાઃ ૬। સપ્તમિકા ભાવદિક્
સા ભવત્યષ્ટાદશવિધા ચ ॥ તત્ર નામસ્થાપનાદિશે પ્રસિદ્ધે ૨। દ્રવ્યસ્ય-પુદ્ગલ-
સ્કન્ધાદેર્દિક્ દ્રવ્યદિક્ ૩। ક્ષેત્રસ્ય-આકાશસ્ય દિક્ ક્ષેત્રદિક્, અસ્યાસ્તિર્યગ્લોક-
મધ્યસ્થિતાષ્ટપ્રદેશરૂચકાત્ પ્રવૃત્તિર્ભવતિ, ઉક્તશ્ચ —“અદ્વપણ્સો રુચ્ગો, તિરિય-
લોયસ્સ મજ્જયારમ્મિ । એસપમ્મો દિસાણં, એસે વ મ્મવે અણુદિસાણં ॥૧॥”
છાયા—અષ્ટપ્રદેશે રુચકઃ, તિર્યગ્લોકસ્ય મધ્યે । એપ મમ્મવો દિશામ્, એપ એવ
મ્મવેદ્ અનુદિશામ્ ॥ દિશાં નામાનિ યથા—

ઉઘ્ઘ, અધઃ ઔર તિર્યગ્ કે ભેદ સે તીન પ્રકાર કી હૈ ઇન તીન દિશાઓં
સે જીવોં કા ગમન હોતા હૈ નામાદિ કે ભેદ સે દિક્ સાત પ્રકાર કી
ભી હૈ—જૈસે—નામદિશા ૧, સ્થાપનાદિશા ૨, દ્રવ્યદિશા ૩, ક્ષેત્રદિશા ૪,
તાપક્ષેત્ર ૫, પ્રજ્ઞાપના ૬ ઔર ભાવદિશા ૭, યહ ભાવદિશા ૧૮ પ્રકાર
કી હોતી હૈ । નામદિશા ઔર સ્થાપનાદિશા યે પ્રસિદ્ધ હૈ । પુદ્ગલ સ્કન્ધ
આદિ કી જો દિશા વહ દ્રવ્યદિશા હૈ, આકાશ કી જો દિશા હૈ વહ
ક્ષેત્રદિશા હૈ ઇસ ક્ષેત્રદિશા કી પ્રવૃત્તિ તિર્યગ્લોક કે મધ્યમાર્ગ મેં સ્થિત
જો ૮ આઠ રુચકપ્રદેશ હૈ વહાં સે હોતી હૈ કહા ભી હૈ—“અદ્વપણ્સો
રુચ્ગો” ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ તિર્યગ્લોક કે મધ્ય મેં આઠ પ્રદેશ
રુચક હૈ યે રુચક હી દિશાઓં કે કારણ હૈ ઔર યે હી અનુદિશાઓં

અને તિર્યગ્દિશા આ ત્રણ દિશાઓમાથી જ જીવોનુ ગમન થાય છે. નામા
દિકના લેદ્યી દિશાના સાત પ્રકાર પણ પડે છે—(૧) નામદિશા, (૨) સ્થાપના
દિશા, (૩) દ્રવ્યદિશા, (૪) ક્ષેત્રદિશા, (૫) તાપક્ષેત્ર, (૬) પ્રજ્ઞાપના અને
(૭) ભાવદિશા. તેમાની ભાવદિશાના ૧૮ પ્રકાર છે નામદિશા અને સ્થાપના
દિશા, આ બન્ને દિશાઓ પ્રસિદ્ધ છે પુદ્ગલ સ્કન્ધ આદિની જે દિશા છે તેને
દ્રવ્યદિશા કહે છે. આકાશની જે દિશા છે તેને ક્ષેત્રદિશા કહે છે. આ ક્ષેત્ર-
દિશાની પ્રવૃત્તિ તિર્યગ્લોકના મધ્યમાર્ગમાં સ્થિત (રહેલા) જે આઠ રુચક
પ્રદેશ છે ત્યાથી થાય છે કહ્યું પણ છે કે—“અદ્વપણ્સો રુચ્ગો” ઇત્યાદિ.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—તિર્યગ્લોકની મધ્યમા આઠ રુચક પ્રદેશ
છે. તે રુચક પ્રદેશો જ દિશાઓ અને અનુદિશાઓના કારણરૂપ છે.

“ इन्द्र १ गोयी २ जम्मा ३ य नेरई ४ चारुणी य ५ वायव्या ६ ।

सौम्या ७ ईशानावि य ८, विमला ९ य तमा १० य वोद्धव्या ॥ १ ॥ ”

छाया—पेन्त्री १ आग्नेयी २ याम्या ३ च नैऋती ४ चारुणी ५ च वायव्या ६ ।

सौम्या ७ ऐशानापि च विमला ९ च तमा १० च वोद्धव्या ॥ १ ॥

तम्र—पेन्त्री—पूर्वा १, आग्नेयी—अग्निकोण २, याम्या—दक्षिणा ३, नैऋती—नैऋत्यकोण ४, चारुणी—पश्चिमा ५, वायव्या—वायुकोणः ६, सौम्या—उत्तरा ७, ऐशानीव—ईशानकोण ८, विमला—ऊर्ध्वदिक् ९, तमा—अधोदिक् १०। इति ।
तापः—सविता, तदुपलक्षिता क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक्, सा चा नियता, उक्तम्—

“ जेसिं जत्तो सूर्यो, उदेइ तेसिं तई इवइ पुम्मा ।

तावक्खेत्तदिसाभो, पयाहिणा सेसिपाओसिं ॥ १ ॥ ”

छाया—येषां यत् सूर्य उदेति तेषां सा भवति पूर्वा ।

तापक्षेत्रदिक् प्रदक्षिणात् तेषां अस्याः ॥

तम्र—प्रदक्षिणात्-दक्षिणार्धभ्रमणात् । तथा । प्रज्ञापकस्य—आचार्यादेयां दिक् सा प्रज्ञापकदिक्, सा यथा—

के कारण है । द्म १० दिशाओं के नाम इस प्रकार से है—“ इन्द्रगोयी जम्मा य ” इत्यादि । इनमें—पेन्त्री—पूर्वदिशा का नाम है आग्नेयी अग्नि-कोण का नाम है याम्या दक्षिणदिशा का नाम है नैऋती नैऋत्य कोण का नाम है चारुणी पश्चिम दिशा का नाम है वायव्य वायुकोण का नाम है सौम्या उत्तरदिशा का नाम है ऐशानी—ईशानकोण का नाम है विमला ऊर्ध्वदिशा का नाम है तमा अधोदिशा का नाम है सूर्य से उपलक्षित जो क्षेत्रदिशा है वह तापक्षेत्रदिशा है यह नियत होती है । कहा भी है—“ जेसिं जत्तो ” इत्यादि ।

इह दिशाब्जानां नाम नीचे प्रभावे छे—“ इन्द्रगोयी जम्माय ” इत्यादि-

(१) ऐन्त्री अथवा पूर दिशा, (२) आग्नेयी अथवा अग्निदोण, (३) याम्या अथवा दक्षिण दिशा, (४) नैऋति अथवा नैऋत्यदोण (५) चारुणि अथवा पश्चिम दिशा, (६) वायव्यदोण, (७) सौम्या अथवा उत्तर दिशा, (८) ऐशानी अथवा ईशानदोण, (९) विमला अथवा उर्ध्व दिशा अने (१०) तमा अथवा अधो दिशा सूर्य बडे उपलक्षित के क्षेत्रदिशा छे तेने तापक्षेत्रदिशा बडे छे ते नियत होय छे अथुं यथुं छे छे—“ जेसिं जत्तो ” इत्यादि—

अर्द्धाप्रदक्षिणा शब्द द्वारा दक्षिणात् अथवा गृहीत अथवा प्रज्ञापक—आचार्य

“ પન્નવઓ જયમિમુહો, સા પુઞ્ઞા, સેસિયા પયાહિણઓ ।

તસ્સેવ પુગંતવ્ઞા, અમ્મેયાઈ દિસા નિયમા ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—પ્રજ્ઞાપકો યદમિમુલ્લઃ, સા પૂર્વા, શેપાઃ પ્રદક્ષિણતઃ ।

તસ્યૈવાનુગન્તવ્યાઃ આગ્નેયપાઘા દિશો નિયમાત્ ॥

ભાવદિક્—પૃથિવી ૧ જલ ૨ જ્વલન ૩ વાયુ ૪ મૂલવીજ ૫ સ્કન્ધવીજા ૬ ગ્રવીજ ૭ પર્વવીજ ૮ દ્વિ ૯ ત્રિ ૧૦ ચતુરિન્દ્રિય ૧૧ પંચેન્દ્રિયતિર્યઙ્ ૧૨ નારક ૧૩ દેવ ૧૪ સંમૂર્ચ્છિમ ૧૫ કર્મભૂમિજા ૧૬ કર્મભૂમિજા ૧૭ ન્તરદ્વીપજ ૧૮ ભેદાદષ્ટાદશવિધેતિ । इह च क्षेत्रताप-प्रज्ञापकदिग्भिरेवाधिकारः । तत्र च तिर्यग्ग्रहणेन पूर्वाद्याश्चतस्रो दिश एव गृह्यन्ते, न विदिशः, तासु जीवानामनुश्रे-
णिगामित्वेन वक्ष्यमाणगत्यागतिव्युत्क्रान्तीनामयुज्यमानत्वात्, शेषपदेषु च

यहां प्रदक्षिण शब्द से दक्षिणावर्त भ्रमण गृहीत हुआ है । प्रज्ञापक-
-आचार्य आदि की जो दिशा है वह प्रज्ञापक दिक् है वह इस प्रकार
से है—(पन्नवओ) इत्यादि पृथिवी १ जल २ ज्वलन ३ वायु ४ मूलवीज
५ स्कन्धवीज ६ अग्रवीज ७ पर्ववीज ८ द्विइन्द्रिय ९ त्रीन्द्रिय १०, चतु-
रिन्द्रिय ११, पंचेन्द्रियतिर्यञ्च १२ नारक १३, देव १४, संमूर्च्छिम १५,
कर्मभूमिज १६, अकर्मभूमिज १७ और अन्तरद्वीपज १८ इस प्रकार के
भेदों से भावदिशा १८ प्रकार की है । यहां क्षेत्रदिशा, तापदिशा,
और प्रज्ञापकदिशा इनका ही अधिकार है । यहां तिर्यग्ग्रहण से पूर्वा-
दिक चार दिशाएँ ही गृहीत हुई हैं । विदिशाएँ नहीं । क्यों कि जीवों
की गति आकाश के प्रदेशों की पंक्ति के अनुसार ही होती है इस-
लिये उनकी गति, आगति और व्युत्क्रान्ति उत्पत्ति के ये सब विदि-

આદિની જે દિશા છે, તેનું નામ પ્રજ્ઞાપકદિક્ છે. તે આ પ્રમાણે છે “પન્નવઓ”ઈત્યાદિ.
(૧) પૃથ્વી, (૨) જલ, (૩) જ્વલન, (૪) વાયુ, (૫) મૂલવીજ, (૬) સ્કન્ધ-
વીજ, (૭) અગ્રવીજ, (૮) પર્વવીજ, (૯) દ્વીન્દ્રિય, (૧૦) ત્રીન્દ્રિય, (૧૧) ચતુરિ-
ન્દ્રિય, (૧૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, (૧૩) નારક, (૧૪) દેવ, (૧૫) સંમૂર્ચ્છિમ,
(૧૬) કર્મભૂમિજ, (૧૭) અકર્મભૂમિજ અને (૧૮) અન્તરદ્વીપજ આ પ્રકારના
ભેદોથી ભાવદિશા ૧૮ પ્રકારની છે અહીં ક્ષેત્રદિશા, તાપદિશા અને પ્રજ્ઞાપક
દિશાનો જ અધિકાર છે અહીં તિર્યંચ ગ્રહણ દ્વારા પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓને જ
ગ્રહણ કરવામાં આવી છે, વિદિશાઓને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ નથી, કારણ
કે જીવોની ગતિ આકાશના પ્રદેશોની પંક્તિ અનુસાર જ થાય છે તે કારણે
તેમની ગતિ, આગતિ અને વ્યુત્ક્રાન્તિ (ઉત્પત્તિ) આ બધું વિદિશાઓને
અનુસાર થતું નથી. એ જ કારણે બાકીનાં પદોમાં વિદિશાઓનો ઉલ્લેખ થયો નથી.

વિવિદ્યામધિવસિત્વાત્, ‘ છર્દિં વિસર્દિં જીવાણ ગર્દિં પચત્ત્વ ’ इत्यादेरप्येष यस्य
माणस्वान्व । प्रस्तुतमाह—‘ तीर्हिं विसर्हिं ’ इत्यादि, अत्र “ तिसृभिर्दिग्भिः ”
इत्यनेन सप्तसु दिक्षु सप्तमी भाषद्विक् सप्तमी द्रव्यद्विक्, पञ्चमी तापक्षेत्रद्विग् वा
यथायोग्य व्याख्यातुं शक्यते । तिसृभिरूर्वाधस्तिवर्गस्याभिर्दिग्भिर्जीवानां गति
प्रवर्धते, तत्र गतिः—प्रज्ञापकस्थानापेक्षया पृष्ठाऽयत्र गमनम् २ एष—पूर्वोक्ता
भिलापवत्, स यथा—“ तीर्हिं विसर्हिं जीवाण आगर्ह्यपचत्, त जहा—उद्घाट
भाट्वाप्तिरियाप् ” एव सर्वत्र सयोज्यम् । आगति—प्रज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने
समागमनम् ३। व्युत्क्रान्ति—उत्पत्तिः ४, आहारः प्रसिद्ध ५, वृद्धि—शरीरस्य
वर्धनम् ६, निर्वृद्धिः—तस्यैव हानिः ७, गतिपर्यायः—मृत्वा गत्यन्तरे गमन

જાઓ કે અનુસાર નહીં હોતે હે । इसी कारण शेषादों में विविद्याओं
की विवक्षा नहीं हुई है। “ छर्दिं विसर्दिं जीवाणं पचत्तव् ” ऐसा
कथन सूत्रकार आगे स्वयं करने पाछे है । “ तीर्हिं विसर्हिं ” इत्यादि
—यहा सात दिशाओं में जो सातवीं भाषद्विशा है वह, या तीसरी जो
द्रव्यदिशा है या पांचवीं जो तापक्षेत्रविशा है वह यथायोग्यरूप से
व्याख्यात हो सकती है उर्ध्वदिशा, अधोदिशा और तिर्यग्दिशा इन
दिशाओं से जीव की गति होनी है प्रज्ञापक के स्थान की अपेक्षा से,
मरकर अन्यत्र जाना इसका नाम गति है, २ इसी तरह से पूर्वोक्त
अभिलाप की तरह से ही—तीन दिशाओं से जीवों की आगति होती
है प्रज्ञापक के नजदीक के स्थान में आना इसका नाम आगति है ३
व्युत्क्रान्ति नाम उत्पत्ति का है ४, आहार प्रसिद्ध है ५, शरीर के वर्धन
का नाम वृद्धि है ६ शरीर के ह्रास—हानि का नाम निर्वृद्धि है ७ मर

‘ છર્દિં વિસર્દિં જીવાણ ગર્દિં પચત્ત્વ ’ આ પ્રકારનું કથન સૂત્રકાર આગળ
કરવાના છે ‘ તીર્હિં વીસર્હિં ’ ઇત્યાદિ—

અહીં સાત દિશાઓમાંની જે સાતમી ભાષદિશા છે તેનું અથવા ત્રીજી
જે દ્રવ્યદિશા છે તેનું અથવા પાંચમી જે તાપક્ષેત્રદિશા છે તેનું યથાયોગ્ય રીતે
વળુ ન થઈ શકે છે ઉર્ધ્વદિશા, અધોદિશા અને તિર્થંજિશા આ દિશાઓમાંથી
હવેની ગતિ થાય છે (૨) પ્રજ્ઞાપકના સ્થાનની અપેક્ષાએ મરીને અન્યત્ર
જનું તેનું નામ ગતિ છે (૩) જોન પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત અભિલાપની જેમ જ
ત્રણ દિશાઓમાંથી હવેની આગતિ થાય છે પ્રજ્ઞાપકની સમીપના સ્થાનમાં
આવવું તેનું નામ આગતિ છે (૪) વ્યુત્ક્રાન્તિનું નામ ઉત્પત્તિ છે (૫) ‘ આહાર
૫૬ સમજી શકાય એવું છે (૬) શરીર વધવું તેનું નામ વૃદ્ધિ છે (૭)

વૈક્રિયલઘ્વિમતઃ સંગ્રામાર્થે પ્રદેશતો ગર્ભાદ્વહિર્નિસ્સરણં વા, સમુદ્ધાતઃ—વેદનાદિ-
રૂપઃ ૯, કાલસંયોગઃ—વર્તનાદિકાલલક્ષણાનુભૂતિઃ, મરણયોગો વા કાલસંયોગઃ
૧૦, દર્શનેન—અર્થધ્યાદિના પ્રત્યક્ષપ્રમાણભૂતેનાભિગમઃ—બોધો દર્શનાભિગમઃ ૧૧,
એવં—જ્ઞાનાભિગમઃ ૧૨, જીવાનાં જ્ઞેયાનામવધ્યાદિનૈવાભિગમો જીવાભિગમ ૧૩
ઇતિ । ‘તીર્હિ’ ઇત્યાદિ, સુગમં, નવરમ્—અજીવાભિગમઃ, અજીવાનાં—ધર્માધર્મા-
કાશપુદ્ગલાસ્તિકાયાઽદ્વાસમયાનાં અભિગમઃબોધઃ—અજીવાભિગમઃ ૧૪ । ‘એવં’
ઇત્યાદિ, એવમ્—પૂર્વોક્તામિલાપેન યથા સામાન્યસૂત્રેષુ ગત્યાગત્યાદીન્યજીવાભિ-
ગમપર્યન્તાનિ ત્રયોદશપદાનિ તિષ્ઠપુ દિક્ષ્વભિદિતાનિ, તથા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચયોનિ-

કર કે ગત્યન્તર મેં જાના હસકા નામ ગતિપર્યાય હૈ ૮, અથવા વૈક્રિય-
લઘ્વિવાલે જીવ કા સંગ્રામ કે લિયે પ્રદેશ સે ગર્ભ સે બાહર નિકલના
યહ ગતિપર્યાય હૈ વેદનાદિરૂપ સમુદ્ધાત હોતા હૈ ૯, વર્તનાદિરૂપ કાલ
લક્ષણ કી અનુભૂતિ કા નામ કાલસંયોગ હૈ અથવા મરણયોગ કા નામ
કાલસંયોગ હૈ ૧૦, પ્રત્યક્ષપ્રમાણભૂત અવધિ આદિ કે દ્વારા જો બોધ
હોતા હૈ ડસકા નામ દર્શનાભિગમ હૈ ૧૧, હસી તરહ કા જ્ઞાનાભિગમ
હૈ ૧૨, જીવોં કો જ્ઞેયપદાર્થોં કા જો અવધિ આદિ કે દ્વારા અભિગમ
બોધ હોતા હૈ વહ જીવાભિગમ હૈ ૧૩, “તીર્હિ” ઇત્યાદિ ધર્મ, અધર્મ,
આકાશ, પુદ્ગલ હન અસ્તિકાર્યોં કા તથા અદ્વાસમયરૂપ કાલ કા બોધ
હોના યહ અજીવાભિગમ હૈ “એવં” ઇત્યાદિ—જિસ તરહ પૂર્વોક્ત અભિ-
લાપ દ્વારા સામાન્ય સૂત્રોં મેં ગતિ આગતિ સે લેકર અજીવાભિગમ
તક ૧૩ પદ ત્રીન દિશાઓં મેં કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકાર સે પચ્ચેન્દ્રિય

શરીરનો હાસ (હાનિ) થવો તેનું નામ નિર્વૃદ્ધિ છે (૮) મરીને અન્ય ગતિમાં
જવું તેનું નામ ગતિપર્યાય છે અથવા વૈક્રિય લઘ્વિવાળા જીવનું સંગ્રામને
માટે પ્રદેશમાથી ગર્ભમાથી નીકળવું તેનું નામ ગતિપર્યાય છે (૯) વેદનારૂપ
સમુદ્ધાત હોય છે. (૧૦) વર્તનાદિ રૂપ કાલલક્ષણની અનુભૂતિનું નામ કાળ-
સંયોગ છે અથવા મરણયોગનું નામ કાળસંયોગ છે (૧૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત
અવધિ દ્વારા જે બોધ થાય છે તેનું નામ દર્શનાભિગમ છે એજ પ્રકારનો
જ્ઞાનાભિગમ છે. (૧૨) જીવોને જ્ઞેય પદાર્થોનો જે અવધિ આદિ દ્વારા અભિગમ
(બોધ) થાય છે, તેને જીવાભિગમ કહે છે. “તીર્હિ” ઇત્યાદિ—

(૧૩) ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને પુદ્ગલ આ અસ્તિકાર્યોનો તથા
અદ્વાસમય રૂપ કાળનો બોધ થવો તેનું નામ અજીવાભિગમ છે. “એવં” ઇત્યાદિ.

જે રીતે પૂર્વોક્ત અભિલાપ દ્વારા સામાન્ય સૂત્રોમાં ગતિ આગતિથી
લઇને અજીવાભિગમ સુધીના ૧૩ પદોનું ત્રણ દિશાઓને અનુલક્ષીને કથન

કાનામપિ વિદ્યેયાનિ । एष मनुष्याणामपि योष्यम् । तदभिलाषो यथा—“ तीर्हि
 दिसार्हि पंचिदियतिरिक्खजोणियाण गर्ह पवत्तइ ” एवमागत्यादिपदेष्वपि सयो
 मनोयम् । मनुष्यामिलाषो यथा—“ तीर्हि दिसार्हि मणुस्साण गर्ह पवत्तइ ” एव
 मागत्यादिषु सर्वेषु पदेषु सयोजनीयम् । एव चैतानि सर्वाणि गत्यागत्या
 पेक्ष्य पञ्चविंशतिः सूत्राणि भवन्तीति । एतानि गत्यादीन्यजीवामिगमान्तानि
 सामान्यजीवसૂत्राणि सन्ति । चतुर्विंशति दण्डकचिन्तायां तु नारकादिपदेषु दिक्
 त्रये गत्यादीना त्रयोदशानामपि पदानां सामस्त्यनासम्भवा, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भु मन्त्र-

તિર્યગ્ચયોનિકોં કે મી ગતિ આદિ પદ જાનના આહિયે તથા મનુષ્યોં કે
 મી જાનના આહિયે इनका अभिलाप इस प्रकार से है “ तीर्हि दिसार्हि
 पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं गर्ह पवत्तइ ” इसी तरह का अभिलाप
 आगति आदिपदों में भी करना चाहिये मनुष्यामिलाप इस प्रकार से
 है—“ तीर्हि दिसार्हि मणुस्साण गर्ह पवत्तइ ” इसी तरह का अभिलाप
 आगति आदि समस्तपदों में करना चाहिये इस प्रकार से ये सब गति
 आगति आदि की अपेक्षा करके २६ सूत्र होते हैं गति आदि से लेकर
 भजीवामिगम तक के सूत्र सामान्य जीवसूत्र हैं चौबीसदण्डक के विचार
 की अपेक्षा से नारकादिपदों में दिक्त्रय में गत्यादिक १३ पदों का
 सम्पूर्ण रूप से सम्भव नहीं है पंचेन्द्रियतिर्यग्भों में और मनुष्यों में इनका
 सम्भव है सो पंचेन्द्रियतिर्यग्भों के और मनुष्यों के सूत्र कहे हैं । इन
 पदों का सामस्त्यरूप से नारकादिकों में सम्भव क्यों नहीं है ? तो

વધુ છે, એજ પ્રમાણે પચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ચોનિકોમાં પણ અતિ આદિ પદોં
 કથન સમજવું નેપ્રમ્, અને એજ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં પણ સમજવું તેમનો
 અભિલાપ આ પ્રમાણે છે “ તીર્હિ દિસાર્હિ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ગર્હ
 પવત્તઈ ” એજ પ્રકારનો અભિલાપ આગતિ આદિ પદોમાં પણ સમજ લેવો.
 મનુષ્યોનો અતિવિષયક અભિલાપ આ પ્રમાણે છે—“ તીર્હિ દિસાર્હિ મણુસ્સાણ
 ગર્હ પવત્તઈ ” એજ પ્રકારનો અભિલાપ આગતિ આદિ પદોમાં પણ સમજવો
 નેપ્રમ્ આ રીતે અતિ, આગતિ પદોને અનુલક્ષીને કુલ ૨૬ સૂત્ર થાય છે
 અતિ આદિથી લઇને અજીવામિગમ સુધીનાં સૂત્રો સામાન્ય એવ સૂત્રો છે
 ચોવીસ દહકના એવાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો નારકાદિ પદોમાં
 ત્રણ દિશામાં અતિ આદિ ૧૩ પદોનો સંપૂર્ણરૂપે સંભવ નથી પચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ ચો અને મનુષ્યોમાં તેમનો સંભવ હોવાથી અહીં પચેન્દ્રિય તિર્યગ્
 અને મનુષ્યોનાં સૂત્રો કહેવામાં આવ્યાં છે આ પદોનો નારકાદિમાં સંભવ કોણે

એષુ ચ તત્સમ્ભવ इति पञ्चेन्द्रियतिरथां मनुष्याणां च सूत्रमभिहितमिति । अथै-
तेषां पदानां नारकादिषु कथमसंभवः ? इत्याशङ्क्यायामाह—नारकादीनां तिर्यक्-
पञ्चेन्द्रियमनुष्यवर्जितानां द्वाविंशतिदण्डकजीवविशेषाणां नारकदेवेषूपत्पादाभावा
दूर्ध्वाधो रूपस्य दिग्द्वयस्य विवक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञान-जीवा-
जीवाभिगमागुणप्रत्यया अवध्यादि—प्रत्यक्षरूपा दिक्त्रये न सन्त्येव । भवप्रत्या-
वधिपक्षे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यगवधयः, भवनपतिव्यन्तरा ऊर्ध्वावधयः, वैमा-
निका अधोऽवधयः सन्ति । एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां त्ववधिर्नास्त्येवेति ॥ सू० ३९ ॥

पूर्वोक्तानि च गत्यादिपदानि ત્રસનામેવ સંભવન્તીતિ સમ્બન્ધેન ત્રસાન્
નિરૂપયન્ તદ્વિપરીતાન્ સ્થાવરાન્ નિરૂપયતિ—

મૂલપ્—તિવિહા તસા પળણત્તા, તં જહા—તેડકાઈયા, વાડ
કાઈયા, ડરાલાતસા પાળા । તિવિહા થાવરા પળણત્તા, તં જહા
—પુઢવિકાઈયા, આડકાઈયા, વળસસડકાઈયા ॥ સૂં ૪૦ ॥

इसका उत्तर ऐसा है कि तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय और मनुष्य इनको छोड़कर
२२ बाबीस दण्डक जीव विशेषों का नारक और देवों में उत्पाद का
अभाव है इसलिये ऊर्ध्व और अधोरूप दो दिशा की विवक्षा से वहां
गति आगति का अभाव है तथा दर्शन, ज्ञान, जीवाभिगम, अजीवा-
भिगम, गुणप्रत्यय अवधिआदि प्रत्यक्षरूप अभिगम ये सब तीनदिशामें
होते ही नहीं हैं भवप्रत्ययावधिपक्ष में तो नारक और ज्योतिष्क तिर्य-
गवधिवाले होते हैं भवनपति और व्यन्तर ऊर्ध्व अवधिवाले होते हैं
तथा वैमानिक अधोवधिवाले होते हैं एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों में
अवधिज्ञान होता ही नहीं है ॥ सू० ३९ ॥

કેમ સંભવ નથી ? તેા તેનો ઉત્તર એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય
સિવાયના બાવીસ દંડકના જીવવિશેષોનો નારકો અને દેવોમાં ઉત્પાદ સંભવી
શકતો નથી, તેથી ઉર્ધ્વ અને અધો, આ બે દિશાઓની અપેક્ષાએ તે જીવોમાં
ગતિ, આગતિનો અભાવ છે. તથા દર્શન, જ્ઞાન, જીવાભિગમ, અજીવાભિગમ,
ગુણપ્રત્યય અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષરૂપ અભિગમનો સદ્ભાવ એ ત્રણે દિશાઓમાં
હોતો જ નથી. ભવપ્રત્યયા અવધિની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો
નારક અને જ્યોતિષ્ક તિર્યગવધિવાળાં હોય છે, ભવનપતિ અને વ્યન્તર ઉર્ધ્વ
અવધિવાળા હોય છે અને વૈમાનિક અધો અવધિવાળા હોય છે. એકેન્દ્રિયો
અને વિકલેન્દ્રિયોમાં અવધિજ્ઞાન હોતું જ નથી. ॥ સૂ. ૩૯ ॥

છાયા—ત્રિવિધાશ્રુતિ પ્રમાણ, તથા—તેજસ્કાયિકા, વાયુકાયિકા, ઉદારાશ્રુતિ પ્રમાણ ત્રિવિધા સ્થાવરાઃ પ્રમાણ, તથા—પૃથિવીકાયિકા, અપ્કાયિકા, વનસ્પતિકાયિકા ॥ છૂં ૪૦ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિદ્યા’ इत्यादि सुगमम्, नवरम्-प्रसन्तीति प्रसा-वलनधर्मः, ते तेजोवायुदारप्रसमेदादित्रिविधाः। तेजोवायवो गतियोगात्प्रसा उच्यते। उदाराः-स्पृष्टाः, प्रसा-प्रसन्नामकर्मोदयवर्धित्वात्, प्राणा-अप्यक्तोच्छ्वाससादि प्राणयोगात्, गतियोगादेव प्रसा-द्वीन्द्रियादय इति। अयं तद्विपर्ययः स्थावरप्र

ये पूर्वोक्त गत्यादिक पद अस जीवों के ही सम्बन्धित होते हैं इस लिये अयं सूत्रकार अस जीवों का निरूपण करते हुए तद्विपरीत स्थावरों का निरूपण करते हैं—(त्रिविदा तमा पण्णसा) इत्यादि।

સૂત્રાર્થ—અસ જીવ ત્રીણ પ્રકારના કહે ગયે છે જે સે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, ઔર ઉદાર દ્વીન્દ્રિયાદિક પ્રાણી, સ્થાવર સ્ત્રી ત્રીણ પ્રકારના કહે ગયે છે—પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક ઔર વનસ્પતિકાયિક।

ટીકાર્થ—‘પ્રસન્તાતિ પ્રસાઃ’ इस व्युत्पत्तिके अनुसार जो चलनधर्मवाले होते हैं वे प्रस है ये प्रस तेजः, वायु, और उदारप्रस, के भेद से तीन प्रकार के हैं तेजस्कायिक और वायुकायिक य गतिप्रस हैं क्योंकि ये चलनधर्म वाले हैं, उदार नाम स्थूल का है जो स्थूलप्रस है वे उदारप्रस हैं, इन उदारप्रसों के प्रसन्नामकर्म का उदय रहना है उच्छ्वास आदि प्राण इनके व्यक्त होते हैं गतिप्रस और लब्धिप्रस के भेद से प्रसजीव

પૂર્વોક્ત ગતિ આદિ પદોના સદ્ભાવ પ્રસજીવોમાં જ સંબધી થકે છે તેથી હવે સૂત્રકાર પ્રસ જીવોનું નિરૂપણ કરે છે અને ત્યારબાદ તેમનાથી વિપરીત એવા સ્થાવરોનું નિરૂપણ કરે છે—“ત્રિવિદ્યા તમા પણ્ણસા” इत्यादि. સૂત્રાર્થ—પ્રસ જીવના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) તેજસ્કાયિક, (૨) વાયુકાયિક અને (૩) ઉદાર દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવો. સ્થાવર જીવના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) પૃથ્વીકાયિક, (૨) અપ્કાયિક અને (૩) વનસ્પતિકાયિક.

ટીકાર્થ—“प्रसन्तीति प्रसा” आ मुत्पत्ति अनुसार जो जीवो चलन धर्मवाला होता है तेमने प्रस कहें हैं तेजस्कायिक वायुकायिक અને उदार प्रसना बोधनी तेमना त्रण प्रकार हैं तेजस्कायिक અને वायुकायिक, जो गतिप्रस हैं, धारण हैं तेजो चलन धर्मवाला है उदार ओटवे स्थूल-जो स्थूलप्रस है, तेमने उदारप्रस कहें हैं.

તે ઉદાર પ્રસાના પ્રસ નામકર્મના ઉદય હોય છે તેમના ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણ બાહ્ય હોય છે ત્રણ જીવના ગતિપ્રસ અને લબ્ધિપ્રસ નામના બે પ્રકાર

રૂપણામાહ—‘તિવિદ્યા’ इत्यादि, स्थितिशीलत्वात् स्थावर नामकर्मोदयाच्च स्थावराः । ते पृथिव्यवृन्स्पति भेदात्त्रिविधाः । त्रैषं स्पष्टम् ॥ सू० ४० ॥

उक्ताः पृथिव्यादयो जीवपदार्थाः संप्रति तत्प्रतिपक्षभूतान् जीवपदार्थान् प्ररूपयन्नष्टसूत्रीमाह—

मूलम्—तओ अच्छेज्जा पणत्ता, तं जहा-समाए पएसे परमाणू १ । एवमभेज्जा २, अडज्जा ३, अगिज्जा ४, अणहु ५, असज्जा ६, अपएसा ७, तओ अविभाइमा पणत्ता, तं जहा-समाए पएसे परमाणू ॥ सू० ४१ ॥

छाया—त्रयोऽच्छेद्याः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—समयः प्रदेशः परमाणुः १ । एवमभेद्याः अदाह्याः २, अग्राह्याः ४, अनर्द्धाः ५, अमध्याः ६, अप्रदेशाः ७, त्रयोऽविभाज्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—समयः प्रदेशः परमाणुः ८ ॥ सू० ४१ ॥

दो प्रकार के कहे गये हैं तेजस्कायिक और वायुकायिक जीवों को जो त्रस कहा गया है वह त्रस कैसा कहा गति वाले होने के कारण कहा गया है वैसे तो ये स्थावर ही जीव हैं लब्धित्रस द्वीन्द्रियादिक जीव हैं स्थावर जीव स्थिति शील होने से और स्थावर नामकर्म के उदयवाले होने से पृथिवीकायिक, अप्कायिक और वनस्पतिकायिक के तीन स्थावर जीव हैं ॥ सू० ४० ॥

पृथिवी आदिक जीवपदार्थ कहे अब सूत्रकार अजीव पदार्थों का कथन करते हैं—(तओ अच्छेज्जा पणत्ता) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—ये तीन पदार्थ अच्छेव कहे गये हैं जैसे—समय, प्रदेश और परमाणु इसी प्रकार से ये अभेव १, अदाह्य २, अग्राह्य ३ अनर्द्ध ४

પડે છે. વાયુકાયિક અને તેજસ્કાયિક જીવોને ત્રસ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ ગતિવાળા છે—આમ તો તેઓ સ્થાવર જીવો જ છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો લબ્ધિત્રસ છે. સ્થાવર જીવો સ્થિતિશીલ હોય છે. પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવો સ્થિતિશીલ હોવાથી તેમને સ્થાવર જીવો કહે છે સૂ ૪૦

પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવપદાર્થોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર અજીવ પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે છે—“ તओ अच्छेज्जा पणत्ता ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—આ ત્રણ પદાર્થોને અભેવ કહ્યાં છે—(૧) સમય, (૨) પ્રદેશ અને (૩) પરમાણુ એ જ પ્રમાણે આ ત્રણ પદાર્થો અભેવ ૧, અદાહ્ય ૨, અગ્રાહ્ય ૩, અનર્દ્ધ, ૪

ટીકા—‘તમો અચ્છેજ્ઞા’ इत्यादि । प्रप अच्छेयाः—छेतुमशक्या बुद्ध्या धूरिकादि क्षेपेण वेति तथा, सानेवाह—समया—कालविशेषः प्रदेशः—धर्माधर्मा काश्चजीवपुद्गलानां निरवयवोऽश्नः, परमाणु—परम—आत्यन्तिक, अणु—सूक्ष्मः द्रव्यणुकादिस्कन्धानां कारणभूत प्रवेशरहितः पुद्गलः । उक्तञ्च परमाणुलक्षणम्—
“सत्येण सुतिक्खेण वि, छेत्तुं मेत्तुं च ज किर न सका ।

त परमाणु नाणी वयति आह पमाणाय ॥ १ ॥”

छाया—क्षेपेण सुतीक्ष्णेनापि, छेत्तुं मेत्तुं च यः किल न शक्यः ।

तं परमाणु ज्ञानिनः वदन्ति आदि प्रमाणानाम् ॥ १ ॥

‘एव’ इत्यादि, एवम्—पूर्वोक्ताऽच्छेद्यसूत्रवद् अमेधादयोऽपि बोध्याः । अभिभाषो यथा—“तमो अमेज्ઞા પળજ્ઞા, ત જ્ઞા-સમય વચ્ચે પરમાણુ” एवं

અમલ્ય ૫ ઓર અપ્રવેશરૂપ ૬ મી કહે ગયે હેં ત્રીન પદાર્થ અભિભાવ્ય કહે ગયે હેં જૈસે—સમય, પ્રવેશ, પરમાણુ

ટીકા—જો છેતુમ્ અશક્ય હોતા હૈ વહ અચ્છેય હૈ અથવા અપની બુદ્ધિ દ્વારા જિસકા ધૂરિકા આદિ સે મી છેદન નહીં હો સકતા હૈ વહ અચ્છેય હૈ એસે અચ્છેય યે સમયાદિ ત્રીન પદાર્થ હેં—સમય કાલવિશેષ રૂપ હોતા હૈ, પ્રવેશ ધર્મ અધર્મ, આકાશ, જીવ ઓર પુદ્ગલોં કા નિરવયવ અંશરૂપ હોતા હૈ તથા પરમાણુ આત્મ ન્તિક સૂક્ષ્મરૂપ હોતા હૈ તથા વહ દ્રવ્યણુકાદિક સ્કન્ધોં કા કારણભૂત હોતા હૈ ઓર પ્રવેશોં સે રહિત હોતા હૈ, પરમાણુ કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈ—“સત્યેણ સુતિક્કલેણ વિ” इत्यादि । जैसा यह अच्छेद्य सूत्र कहा गया है उसी तरह से अमेध आदि विषयक सूत्र भी कहना चाहिये अभिलाष इसका ऐसा है—“तमो अमेज्ઞા પળજ્ઞા इत्यादि

અમલ્ય ૫ અને અપ્રવેશ ૬ રૂપ પણ છે આ ત્રણ પદાર્થોને અભિભાવ્ય કહ્યાં છે સમય પ્રદેશ અને પરમાણુ

ટીકા—જે પદાર્થોનું છેદન કરી શકાતું નથી તે પદાર્થોને અચ્છેય કહે છે અથવા પોતાની બુદ્ધિથી જેનું છરી આદિ વડે છેદન થઈ શકતું નથી તે અચ્છેય ગણાય છે એવાં અચ્છેય પદાર્થો સમય, પ્રદેશ અને પરમાણુ છે સમય કાલવિશેષરૂપ હોય છે પ્રદેશ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલોના નિરવયવ અંશરૂપ હોય છે તથા પરમાણુ અતિ સૂક્ષ્મરૂપ હોય છે, તથા તે મે આદિ અણુવાળા સ્કન્ધોના કારણરૂપ હોય છે અને પ્રદેશથી રહિત હોય છે પરમાણુનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“સત્યેણ સુતિક્કલેણ વિ” इत्यादि.

અચ્છેય સૂત્રનું જેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન અમેધ, અધિ વિષય સૂત્રોમાં પણ સમજી લેવું તેમને વિષે આ પ્રકારનો અભિભાવ બનશે—

‘ અગિજ્ઞા ’ इत्यादिपदेष्वाप्यभिलापकः संयोजनीयः । अभेदाः सूच्यादिना २, अदाह्या अग्निक्षारादिना ३, अग्राह्याः हस्तसंदंगकादिना ४, अनार्द्धाः—अर्द्धभाग-रहिताः विभागद्वयाभावात् ५, अमध्याः—मध्यभागरहिता विभागत्रयाभावात् ६, अतएव—अप्रदेशाः—निरवयवाः ७, निरवयवत्वेनैवाविभाज्याः—विभक्तुमशक्याः, यद्वा—‘ अविभागिमाः ’ इति ज्ञाया, तत्र विभागेन निर्वृत्ता विभागिमा तन्नि-
षेधाद् अविभागिमाः, पूर्वोक्त सर्व विशेषणविशिष्टास्तयः प्रज्ञप्तास्ते यथा—समय-
प्रदेशः परमाणुरिति ८ ॥ सू० ४१ ॥

इत्यादि इसी तरह से अगिज्ज्ञा आदि पदों के अभिलाप भी बना लेना चाहिये जो सूची आदि के द्वारा भेद युक्त नहीं किये जावे यह अभेद है, अग्नि क्षार आदि के द्वारा जो जलाया नहीं न जा सके वह अदाह्य है. हाथ या संदंगक संडामी आदिसे जो पकड़ा जा सके वह अग्राह्य है अर्धभाग से जो रहित होता है वह अनर्द्ध है। क्यों कि समयादिकों के दो विभाग नहीं हो सकते हैं इसलिये इन्हें अनर्द्ध कहा गया है। इनका मध्यभाग नहीं होता है इसलिये अमध्य हैं क्यों कि इन को दो भाग नहीं होता है इसी कारण इन समयादिकों को अप्रदेश—निरवयव कहा गया है निरवयव होने से ही ये अविभाज्य भाग नहीं कर सकते है अथवा अविभागिम कहे गये हैं विभाग से जो बनते हैं वे विभागिम हैं—ऐसे विभागिम ये नहीं हैं अतः अविभागिम हैं। ऐसे इन पूर्वोक्त विशेषणों से विशिष्ट ये समयादिक तीन कहे गये हैं ॥ सू० ४१ ॥

“ तत्रो अभेज्ज्ञा षण्णत्ता—इत्यादि

એ જ પ્રમાણે અગ્રાહ્ય આદિ વિષયક અભિલાપ પણ સમજી લેવા. સોય આદિથી જેને ભેદી શકાતું નથી તેને અભેદ કહે છે. અગ્નિ, ક્ષાર આદિ દ્વારા જેને ખાળી શકાતું નથી તેને અદાહ્યા કહે છે હાથ, સાણસી આદિ વડે જેને પકડી શકાતું નથી તેને અગ્રાહ્ય કહે છે અર્ધભાગથી જે રહિત હોય છે તેને અનર્દ્ધ કહે છે સમયાદિકોના બે ભાગ થઇ શકના નથી, તેથી તેમને અનર્દ્ધ કહ્યા છે તેમને મધ્ય ભાગ પણ હોતો નથી માટે તેમને અમધ્ય કહ્યા છે. તેમના બે ભાગ થતા નથી, તે કારણે તેમને (સમયાદિકોને) અપ્ર-
દેશરૂપ (નિરવયવ) કહ્યા છે જેનો ભાગ ન પડી શકે તેને અવિભાજ્ય કહે છે તેઓ નિરવયવ હોવાથી જ અવિભાજ્ય અથવા અવિભાગિમ છે વિભાગ-
માંથી જે બને છે તેને વિભાગિમ કહે છે સમયાદિક એવા વિભાગિમ નહીં હોવાથી તેમને અવિભાગિમ કહેલ છે સમયાદિ પૂર્વોક્ત ત્રણ પદાર્થો પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી સપન્ન છે ॥ સૂ ૪૧ ॥

पूर्वतरसूत्रोक्तास्त्वस्यावरा प्राणिनो दुःस्वमीरव इति प्राणिनां स्वस्वरूपं
मगधान् वर्णयति—

मृल्य-अज्जो सि समणे भगव महावीरे गोयमाई समणे
णिगंग्गे आमतेत्ता एव वयासी-किं भया पाणा? समणाउसो!
गोयमाई समणा णिगंग्गा समण भगव महावीर उवसकमति,
उवसकमित्ता वदति नमसति, वदिता नमसित्ता एव वयासी
णो खल्ल वय देवाणुप्पिया ! एयमट्ठ जाणामो वा पासामो वा,
त जइ ण देवाणुप्पिया एयमट्ठ णो गिलायति परिकहि
त्तए तं इच्छामो णं देवाणुप्पियाण अतिए एयमट्ठ जाणित्तए।
अज्जो सि समणे भगव महावीरे गोयमाई समणे णिगंग्गे
आमतेत्ता एव वयासी-दुक्खमया पाणा समणाउसो १। से णं
भते ! दुक्खे केण कढे ? जीवेण कढे पमाएण २। से ण भते !
दुक्खे कइ वेइज्जइ ? अप्पमाएण ३ ॥ सू० ४२ ॥

छाया—भायाः इति भ्रमणो मगधान् महावीरः गौतमादीन् भ्रमणान् निर्ग्र
न्यान् मामग्न्य एवमवादीत्—किं भयाः प्राणाः १। भ्रमणा आयुष्मन्तः। गौतमा

ये सुप्रोक्त व्रत और स्थावर जीव दुःस्वमीरव (दुःस्व से डरनेवाले)
होते हैं अतः सूत्रकार भय प्राणियों के दुःस्व के स्वरूप का वर्णन करते हैं

(अज्जो-सि समणे भगवं महावीरे) इत्यादि ।

सुप्रार्थ-हे आर्यो ! इस प्रकारसे गौतमादिक भ्रमण निर्ग्र-योंको सम्पो
षित करके भ्रमण भगवान् महावीर ने उनसे ऐसा कहा-हे आयुष्मन्त
भ्रमणो ! प्राणियों को भय कहा से होता है ? कहो-तप गौतमादिक

पढेहाना सूत्रमा नेनु निरूपय करवाभां आन्यु छे ते वसल्लवे आने
स्थावर लवे। दुःप्पमीरु (दुःप्पमी करनारा) डोय छे तेथी सूत्रकार डवे
लवेहाना दुःप्पना स्वइयपु वणु न करे छे ' अज्जो ! सि समणे भगव महावीरे ' इत्यादि
सुप्रार्थ-“ हे आर्यो ! ” आ प्रभावे सन्नेधन करीने अथय भगवान् महावीर
गौतमादिक भ्रमण निर्ग्रयाने आ प्रभावे प्रश्न पूछी-“ हे आयुष्मन्त
भ्रमणो ! प्राणियोंने (लवेने) कथे भय डोय छे ? ”

દયઃ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થાઃ શ્રમણં ભગવન્ત મહાવીરમુપસંક્રામન્તિ, ઉપસંક્રમ્ય વન્દન્તે નમસ્યન્તિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવમવાદિપુઃ—નો સ્વલ્પ વયં દેવાનુપ્રિયા । એત-
મર્થં જાનીમો વા પશ્યામો વા, તદ્ યદિ સ્વલ્પ દેવાનુપ્રિયા એતમર્થં નો ગ્લાયન્તિ
પરિકથયિતું તદ્ ઇચ્છામ સ્વલ્પ દેવાનુપ્રિયાણામન્તિકે એતમર્થં જ્ઞાતુમ્ । આર્યાઃ ।
ઇતિ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ગૌતમાદીન્ શ્રમણાન્ નિર્ગ્રન્થાન્ આમન્વ્ય એવમવા-
દીત-દુઃસ્વમયાઃ પ્રાણા શ્રમણા આયુષ્મન્ ૧ । તદ્ સ્વલ્પ ભદન્તઃ દુઃસ્વં કેન કૃતમ્ ? જીવેન
કૃતં પ્રમાદેન ૨ । તત્ સ્વલ્પ ભદન્ત । હુ સ્વં કયં વેચતે ? અપ્રમાદેન ૩ । ॥૧૦૦ ૪૨॥

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે પાસ આયે—વહાં આકર
અહોં ને વંદના કી, ઓર નમસ્કાર કિયા, વંદના નમસ્કાર કર ફિર
વે હસ પ્રકાર કહને લગે—હે દેવાનુપ્રિય ! હમ હસ અર્થ કો નહીં જાનતે
હીં ઓર ન હમ લોગોં ને એસા દેસા હી હીં અતઃ યદિ આપ દેવાનુપ્રિય !
હસ અર્થ કો સમજાને કે લિપે પરિશ્રમશીલ નહીં હોતે હીં તો હમ લોગ
આપ દેવાનુપ્રિય કે પાસ હસ અર્થ કો સુનના ચાહતે હીં તવ હે આર્યો !
હસ પ્રકાર સે સમ્બોધિત કરકે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને અન ગૌત-
માદિ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં સે એસા કહા—હે આયુષ્મન્ત શ્રમણો ! સમસ્ત
પ્રાણી મરણાદિ રૂપ અચલાં હીં તવ ગૌતમાદિકને પુનઃ એસા પૂછા—હે
ભદન્ત ! વહ દુઃસ્વ કિસકે દ્વારા કિયા ગયા હીં ? કયા જીવ કે દ્વારા
કિયા ગયા હીં ? યા પ્રમાદ કે દ્વારા કિયા ગયા હીં ? અત્તર મેં પ્રશ્ન ને
કહા—હે ગૌતમ ! દુઃસ્વ કા કારણ ભૂત વહ કર્મ અજ્ઞાનાદિવન્ધ કે હેતુ-

ત્યારે ગૌતમાદિક શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો મહાવીર પ્રભુની પાસે આવ્યા ત્યાં
આવીને તેમણે તેમને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને
તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ હે દેવાનુપ્રિય ! આ અર્થને (વાતને) અમે
જાણતા નથી અને અમે એવું કંઈ પણ નથી. તો હે દેવાનુપ્રિય ! આપ
કૃપા કરીને આ વિષય અમને સમજાવો. ”

ત્યારે “ હે આર્યો ! ” એવું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે
તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ હે આયુષ્મન્ત શ્રમણો ! સમસ્ત પ્રાણીઓને મર-
ણાદિનો ભય લાગે છે. ” ત્યારે ગૌતમાદિક શ્રમણોએ તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન
પૂછ્યો—“ હે પ્રભો ! તે દુઃખ કેના દ્વારા કરાયું છે ? શું જીવના દ્વારા કરાયું
છે કે પ્રમાદ દ્વારા કરાયું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હે ગૌતમ ! દુઃખના કારણભૂત તે કર્મ
અજ્ઞાનાદિ વન્ધના હેતુભૂત પ્રમાદથી યુક્ત થયેલા જીવ દ્વારા કરાયું હોય છે.

ટીકા—‘અહોતિ’ इत्यादि—सुगमम् । नवरम्—‘अहोति’ भार्या इति, हे आर्याः । आरात्—सर्वहेयधर्मेभ्यो याताः—नहिर्भूता इत्यार्याः, तत्सम्पुदौ हे आर्या । इति—एवमभिलापनाऽऽमन्त्र्य धमणो भगवान् महावीर गौतमादीन् भ्रमणान् एव—यस्यमागमकारेणापादीत् । किमयादीत् । इत्याह—‘किं भया’ इत्यादि, कस्माद् भयं येषां ते किं भया कुतो विम्वतोत्यर्थं प्राणाः—प्राणिनः, ‘समणाठसो’ इति—हे धमणा । आपुष्प-त’ । इति गौतमादीनामामन्त्रणम् । भगवतोऽयं प्रभु क्षिप्याणां व्युत्पादनार्थं एव । अनेन च—‘अपुच्छतोऽपि क्षिप्यस्य हिताय सर्वमारययम्’ इति सूचयति, उक्तम्—

મૂત પ્રમાદ સે યુક્ત દુષ્ઠ જીવ કે દ્વારા ક્રિયા ગયા છે અર્થાત્ પ્રમાદ વશાવર્તી દુષ્ઠ જીવ કે દ્વારા યદ્ કર્મ ક્રિયા ગયા છે અર્થાત્ દુઃસ્વ સે પ્રાણી જરતે છે હે ભવન્ત । યદ્ દુઃસ્વ કિસ વપાય સે નષ્ટ ક્રિયા જાતા છે ? તથ પ્રભુ ને કહા—હે ગૌતમ ! યદ્ દુઃસ્વ યન્ન હેતુ કે પ્રતિપક્ષમૂત જ્ઞાનાદિક સે નષ્ટ ક્રિયા જાતા છે ।

ટીકાર્થ—સમસ્ત હેયધર્મોસે જો દૂર છે યે આર્ય છે અર્થાત્ નય ત્યાજ્ય ધર્મ કો છોડને માટે યે આર્ય છે હે આર્ય ! હમ પ્રકાર કે સમ્બોધન સે અમણ ભગવાન્ મહાવીર ને ગૌતમાદિકો કો સમ્બોધિત ક્રિયા છે ઓર હસ પ્રકાર સે સમ્બોધિત કર ફિર ઉન્હે સમજાને કે અભિપ્રાય સે ઉનસે હી યેસા પૂછા છે કિ હે અમણો । કહો, પ્રાણિયો કો ભય કિસસે છે ? હસ પ્રકાર કે પ્રભુ કે પૂછને સે યહાં યેસા નિષ્કર્ષ નિકલતા છે કિ ગુરુ સે

જોએ કે પ્રમાદને અપીન થયેલા એવ પ્રાણ તે કમ કરાયુ છે અને તે કમ જનિત દુઃખથી એવો જરતા હોય છે

પ્રભુ—હે ભ્રમણ ! તે દુઃખનો નાશ કર્યા ઉપાયથી કરી શકાય છે ? મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જા ખડેતુના પ્રતિપક્ષમૂત જ્ઞાનાદિકથી તે દુઃખનો નાશ કરી શકાય છે

ટીકાર્થ—અમરત હેય (ત્યાજ્ય) ધર્મોના ત્યાગ કરનારને આર્ષ કહે છે “હે આર્યો !” આ પ્રકારના અભિધનથી અમણ ભ્રમણ મહાવીર ગૌતમાદિ અમણ નિષ્ક્રમેને અભિધિત કર્યા છે તેમને મર્મતત્વ અભિધનવાના આશયથી આ પ્રકારતુ અભિધન કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે—

‘હે અમણો ! કહો પ્રાણીઓને કેનો ભય હોય છે ?’ મહાવીર પ્રભુના આ પ્રકારના પ્રશ્નનો જોવો નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે શિષ્યો પૂછે કે ન પૂછે તેપણ શુરુઓએ તેમના હિતનો વિચાર કરીને તેમને ધમત્વ અમ

“ કતથઈ પુચ્છઈ સીસો, કઠિંચડપુટ્ટા વયંતિ આપરિયા ।

સીસાણં તુ હિયટ્ટા, વિહલતરાગં તુ પુચ્છાણ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—કથયતિ પૃચ્છતિ શિષ્યઃ કુત્રચિદ્પૃષ્ઠા વદન્ત્યાચાર્યા ।

શિષ્યાણાં તુ હિતાર્થં વિપુલતરકં તુ પૃચ્છાયામ્ ॥

તતશ્ચ તે ગૌતમાદયઃ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા ભગવન્તં મહાવીરમ્ ઉપસક્રામન્તિ—
ઉપગચ્છન્તિ, ભગવતઃ સમીપમાગચ્છન્તીત્યર્થઃ । ઇદં ચ તત્કાલાપેક્ષયા ક્રિયાયા
વર્તમાનનિર્દેશો ન દુષ્ટ । ઉપસંક્રમ્ય ચ વન્દન્તે સ્તુત્યા, નમસ્યન્તિ પ્રણામતઃ,
વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ચ એવમ્ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદિપુઃ—ઉક્તવન્તઃ—હે દેવાનુ-
પ્રિયાઃ । વયં નો જાનીમો વિશેષતઃ નો પશ્યામઃ—સામાન્યતો નો જાનીમઃ ઇતિ
તત્તસ્માદ્ યદિ એતમર્થં “ કિં ભયાઃ પ્રાણાઃ ” ઇત્યેવંરૂપમર્થં પરિકથયિતું—પ્રતિ-
પાદયિતુ દેવાનુપ્રિયાઃ—ભગવન્તઃ નો ગ્લાયન્તિ—ન શ્રામ્યન્તિ તદ્—તર્હિં વયં દેવા-
નુપ્રિયાણાં—ભગવતામ્ અન્તિકે—સમીપે એતમર્થં જ્ઞાતુમિચ્છામિ ० ઇતિ । તતો ભગ-
વાન્ ગૌતમાદીન્ શ્રમણાન્ આમન્ચ્યૈવમવાદીત્—હે શ્રમણાઃ । આયુષ્મન્તઃ ।
દુઃસ્વાદ્—મરણાદિરૂપાદ્ ભયમેપામિતિદુઃસ્વભયાઃ પ્રાણાઃ—પ્રાણિનઃ સન્તિ ? ।
પુનશ્ચ ગૌતમાદયઃ પૃચ્છન્તિ—હે ભદન્ત ! તદ્ દુઃસ્વં કેન કૃત ? મિતિ । ભગ-
વાનાહ—દુઃસ્વકારણભૂતકર્મતો જીવેન તદ્દુઃસ્વ કૃતમ્ । કથં કૃતમિત્યાહ—પ્રમાદેન—
અજ્ઞાનાદિના વન્ધ્યહેતુના કરણભૂતેન પ્રમાદવશવર્તિના જીવેન કૃતમિત્યર્થઃ । પ્રમા-
દશ્વાપ્તિઃ, ઉક્તશ્ચ—

શિષ્ય ન મી પૂછે તથ મી શિષ્યજન કી હિતક્રામના સે શુરુ કો તત્થ
કહના ચાહિયે કહા મી હૈ—“ કતથઈ પુચ્છઈ ” ઇત્યાદિ । “ ઉપસંક્રા-
મન્તિ ” હસ પ્રકાર સે જો યહાં વર્તમાન કાલિક ક્રિયા કા નિર્દેશ
કિયા હૈ વહ તત્કાલ કી અપેક્ષા સે કિયા હૈ, કર્મ કા કર્તા જીવ હી હૈ
પરન્તુ એસા કર્મ જીવ હી કરતા હૈ જો પ્રમાદ કે વશવર્તી હોતા હૈ અતઃ
હસ કથન સે સૂત્રકાર ને એસા સમજાયા હૈ કિ મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ,
પ્રમાદ, કષાય ઓર યોગ સે રહિત હુઆ જીવ કર્મ નહીં કરતા હૈ ।

જાવણુ જ નોધએ. કહુ પણ છે કે—“ કતથઈ પુચ્છઈ ” ઇત્યાદિ.

“ ઉપસંક્રામન્તિ ” આ વર્તમાનકાલિક ક્રિયાનો અહીં જે નિર્દેશ થયો
છે તે તત્કાલની અપેક્ષાએ જ કર્યો છે કર્મનો કર્તા જીવ જ છે, પરન્તુ પ્રમા-
દને અધીન થયેલો જીવ જ એવું કર્મ કરે છે આ કથન દ્વારા સૂત્રકારે એ
વાત પ્રકટ કરી છે કે મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગથી
રહિત હોય એવો જીવ કર્મ કરતો નથી. પ્રમાદના આઠ પ્રકારના છે કહુ પણ

“पमाभो य मुनिं देहि, मणिमो अहमेयमो ।

अज्ञान १ सशय २ चैव, मिथ्याज्ञान ३ तथैव य ॥ १ ॥

रागो ४ दोषो ५ मतिभ्रमो ६, धर्मानादर ७ ।

योगाण्य दुष्प्रणिधानं ८, अदृष्टा वज्रिजयन्मो ॥ २ ॥” इति ।

छाया—प्रमादश्च मुनीन्त्रै र्भणितोऽष्टमेवकः ।

अज्ञान १ सशय २ चैव, मिथ्याज्ञान ३ तथैव च ॥ १ ॥

रागो ४ दोषो ५ मतिभ्रमश्च ६ धर्मानादर ७ ।

योगानां दुष्प्रणिधानम् ८, अष्टया वर्जितव्यः ॥ २ ॥

पुनर्गौतमादयः पृच्छन्ति—हे मदन्त । यद्येष तर्हि तद्दुःख कथं केनोपायेन वेद्यते—सिध्यते ? । उत्तरमाह—अममादेन बन्धहेतुप्रतिपक्षभूतेन ज्ञानादिना तद्दुःखं सिध्यते इति ३ । अप्र सृष्टे त्रिस्थानकावतारत्वं कथमित्याह—अस्य सूत्रस्य

“दुष्कर्ममयापाणा १ जीवेण कटे दुःखे पमापण २ अप्पमापण वेइज्जइ ३” इत्येवरूप प्रश्नोत्तरत्रयोपतत्वात् त्रिस्थानकावतारत्वं सिद्धयमिति ॥ सू० ४२ ॥

पूर्व ‘जीवेन कठ दुःखम्’ इत्युक्तम्, साम्प्रतं परमतं निरस्यैतदेव समर्थ यथाह—

मूलम्—अण उस्थियाण भते । एव आइक्खति, एव भासति, एव पन्नवेति, एव परूवेति कइण समणाण निग्गंथाण किरिया

प्रमाद आठ प्रकार का है—कहा भी है—“पमाभो य” इत्यादि । अज्ञान १ सशय २ मिथ्याज्ञान ३, राग ४, द्वेष ५, मतिभ्रम ६, धर्मानादर ७, और योगों का दुष्प्रणिधान ८, इस सूत्र में त्रिस्थानक की अवतारता इस प्रकार से है—‘दुष्कर्ममया पाणा १, जीवेण कटे दुःखे पमापणं २, अप्पमापण वेइज्जइ ३’ ये यहाँ प्रश्नोत्तर तीन हैं इससे यहाँ त्रिस्थानकावतारता जानी जाती है ॥ सू० ४२ ॥

छ “पमाभो य” छत्यादि (१) अज्ञान, (२) सशय, (३) मिथ्याज्ञान, (४) राग, (५) द्वेष, (६) मतिभ्रम, (७) धर्मानादर, अने (८) योगानां दुष्प्रणिधानं । कहु पळ छे के— पमाभोय ” छत्यादि ।

त्रिस्थानकेना प्रकरणभूता आ सूत्रेना समावेश करवानुं कारण ओ छे के अही नीचेना त्रय प्रश्नोत्तरानुं निरूपण करानुं छे—“दुष्कर्ममयापाणा १, जीवेण कटे दुःखे पमापणं २, अप्पमापणं वेइज्जइ ३” आ सीते त्रिस्थानकेना अभि करानुं आ सूत्रेना समावेश करवानुं केछे जाय नथी ॥ सू ४२ ॥

કજ્જઈ ? તત્થ જા સા કડા કજ્જઈ નો તં પુચ્છંતિ, તત્થ જા સા કડા નો કજ્જઈ, નો તં પુચ્છંતિ, તત્થ જા સા અકડા નો કજ્જઈ નો તં પુચ્છંતિ, તત્થ જા સા અકડા કજ્જઈ તં પુચ્છંતિ, સે એવં વત્તવ્વં સિયા ? અકિચ્ચં દુક્ખં, અપ્પુસ્સં દુક્ખં, અકજ્જ-માણકડં દુક્ખં-અકટ્ટુ અકટ્ટુ પાણા ભૂયા જીવા સત્તા વેયણં વેદેતિ-ત્તિ વત્તવ્વં । જે તે એવમાહંસુ મિચ્છા તે એવમાહંસુ, અહં પુણએવમાહંસુઆમિ, એવં ભાસામિ, એવં પન્નવેમિ, એવં પરૂવેમિ --કિચ્ચં દુક્ખં, પુસ્સં દુક્ખં, કજ્જમાણકડં દુક્ખં, કટ્ટુ કટ્ટુ પાણા ભૂયા જીવા સત્તા વેયણં વેદેતિ-ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ॥ સૂ ૦ ૪૩ ॥

॥ તદ્વ્યઘ્ઘાણસ્સ વીઓ ઉદ્દેસઓ સમત્તો ॥ ૩-૨ ॥

હાયા—અન્યયૂથિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! એવમાહ્યાન્તિ, એવં ભાપન્તે, એવં પ્રજ્ઞાપયન્તિ, એવં પ્રરૂપયન્તિ—કથં સ્વલુ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં ક્રિયા ક્રિયતે ? તત્ર યા સા કૃતા ક્રિયતે નો તાં પૃચ્છન્તિ ૧, તત્ર યા સા કૃતા નો ક્રિયતે, નો તાં પૃચ્છન્તિ ૨, તત્ર યા સા અકૃતા નો ક્રિયતે નો તાં પૃચ્છન્તિ ૩, તત્ર યા સા અકૃતા ક્રિયતે તાં પૃચ્છન્તિ ૪, તદેવં વક્તવ્યં સ્યાત્ ? । અકૃત્યં દુઃખં, અસ્પૃશ્યં દુઃખમ્, અક્રિયમાણકૃતં દુઃખમ્ અકૃત્વા અકૃત્વા પ્રાણા ભૂતા જીવાઃ સત્ત્વા વેદનાં વેદયન્તિ, ઇતિ વક્તવ્યમ્ । યે તે એવમાહુઃ મિથ્યા તે એવમાહુઃ । અહં પુનરેવમા-હ્યામિ, એવં ભાષે, એવ પ્રજ્ઞાપયામિ, એવં પ્રરૂપયામિ—કૃત્યં દુઃખં, સ્પૃશ્યં દુઃખં, ક્રિયમાણકૃતં દુઃખં, કૃત્વા પ્રાણા ભૂતા જીવાઃ સત્ત્વા વેદનાં વેદયન્તીતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ॥ સૂ ૦ ૪૩ ॥

॥ તૃતીયસ્થાનસ્ય દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્તઃ ॥ ૩-૨ ॥

પ્રમાદવશવર્તી હુએ જીવ કે દ્વારા દુઃખ ક્રિયા જાતા હૈ એસા કહા અથ સૂત્રકાર પરમત કા નિરાકરણ કરકે હસી વિષય કા સમર્થન કરને કે નિમિત્ત એસા કહતે હૈ—“ અન્ન ઉત્થિયાણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ ।

પ્રમાદને વશ થયેલા જીવ દ્વારા દુઃખ કરાય છે, આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર પરમતનું ખડત કરવાને માટે અને જૈનસિદ્ધાંતનું સમર્થન કરવા નિમિત્તે આ સૂત્રનું સ્થાન કરે છે—“ અન્ન ઉત્થિયાણં ભંતે ! ”

ટીકા—‘ અગ્ન ઈતિયાણ ’ इत्यादि । जैनपूवाद् अयो यूयः संघ अन्य यूयः सः अस्ति येषां ते—अन्ययूयिकाः—चरकरियाजकसाकयादयः परतीर्थिकाः स्वतः, इह च अन्ययूयिकशब्देन विमद्भजानवन्तस्तापसायुषां ते, एव-वक्ष्यमाण प्रकारेण भासयन्ति सामान्यतः भाष्येते विशेषतः, एव क्रमगतदेव प्रज्ञापयन्ति-बोधयन्ति, प्ररूपयन्ति—मेदानुमेदेन कथयन्ति । किं वदित्याह—‘अमगानां निर्घ्न्यानां जैनमतानुयायिनामित्यर्थः, मते इति शेषः, कथं—केन प्रकारेण क्रिया-क्रियत इति क्रिया कर्म सा क्रियते—कृत कर्म, कथं दुःस्वाय भवतीति विवक्षया प्रश्नः । अस्मिन् प्रश्ने चत्वारो भङ्गा वर्धन्ते, तथाहि—कृता क्रियते^१, कृता नो क्रियते^२, अकृता नो क्रियते^३, अकृता क्रियते^४ इति । तत्र प्रथम द्वितीय

ટીકાર્થ—હે મદન્ત । અન્યયૂયિક જન પેસા કહતેહે, પેસા ભાષણ કરતેહે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરતે હે, એવી પ્રરૂપણા કરતે હે કિ અમગ નિર્ઘ્ન્યોં કે યહાં ત્રિયા કેસી કી આતી હે જૈનધર્મ સે અન્યધર્મ—સઘ કા નામ અપ યૂષ હે યહ અન્યયૂષ જિનકા હે યે અન્યયૂયિક હે પેસે અન્યયૂયિક ચરક, પરિવ્રાજક, શાક્ય આદિ પરતીર્થિકજન હે યહાં અન્યૂયિક શબ્દ સે વિમદ્ભજાનઘાષે તાપમજન ગૃહીત જુપ હે યે સામાન્યરૂપ ઔર વિશેયરૂપ સે હમી પ્રકાર સે કહતે હે હમી પ્રકાર સે સમજાતે હે ઔર મેદાનુમેદ પૂર્વક હમી પ્રકાર સે પુષ્ટ કરતે હે કિ જો જૈનમતાનુયાયી અમગ નિર્ઘ્ન્ય હેં ડનકે યહાં કૃતકર્મ જીવ કો દુ સ્વ કે લિયે કેસે હોતા હે ? યહાં પ્રિયા શબ્દ સે કર્મ લિયા ગયા હે અર્થાત્ કૃતકર્મ જીવ કે લિયે દુઃખ કેસે દેતા હે ? હસ પ્રશ્ન મેં ચાર ભઙ્ગ હે—યે હમ પ્રકાર સે હે—

ટીકાર્થ—હે ભવન્ત । અન્યયૂયિકો (અન્ય મતવાદીઓ) એવું કહે છે એવું ભાષણ કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે અમલ નિર્ઘ્ન્યોં યે ને ત્યાં કિયા કેવી કથાય છે ? જૈન સિધાંતન અન્ય ધર્મ સધોને અન્યયૂષ કહે છે આ અન્યયૂષને માનનારા લોકોને અન્યયૂયિકો કહે છે એવાં અન્ય યૂયિકોમાં ચરક, પરિવ્રાજક, શાક્ય આદિ પરતીર્થિકોનો સમાવેશ થાય છે અર્થાત્ અન્યયૂયિક શબ્દ દ્વારા વિભક્ત જ્ઞાનવાળા તાપસજન ગૃહીત થયા છે તેઓ સામાન્ય રૂપે અને વિશિષ્ટ રૂપે એવું કહે છે એવું સમજાવે છે અને ભેદાનુમેદપૂર્વક એવું સમજાવ કરે છે કે જે જૈનમતાનુયાયી અમલ નિર્ઘ્ન્યોં હો છે તેમની એવી ને માન્યતા છે કે “ જૂતામ છત્રને માટે દાખના કાપણરૂપ બને છે તે માન્યતાનો સ્વીકાર કેવી રીતે કરી શકાય ? અર્થાત્ ‘ કિયા ’ શબ્દ દ્વારા ‘ કમ ’ ગૃહીત થયું છે એવો કે જૂતામ છત્રને દુ ખ કેવી રીતે રે છે ? આ પ્રશ્નના ચાર ભાગો છે—’ (૧) કૃતા ક્રિયતે, (૨) કૃતા નો ક્રિયતે,

તૃતીયં ચ ન પૃચ્છન્તિ એતત્રયસ્યાઽત્યન્તરુચેરવિષયકયા તેષાં તદ્વિષયકપ્રશ્નેઽ-
પ્યપ્રવૃત્તેઃ । તત્ર યા સા કૃતા ક્રિયતે યત્તત્કર્મ કૃતં ભવતિ દુઃસ્વાયેતિ નો તત્તે
પૃચ્છન્તિ, પૂર્વકાલકૃતત્વસ્યાપ્રત્યક્ષતયા અસત્ત્વેન જૈનદર્શનસંમતત્વેન ચ તેષામ-
સંમતત્વાદિતિ ૧। ‘ તત્ર યા સા કૃતા નો ક્રિયતે ’ ઇતિ, તત્ર-તેષુ ભદ્રકેપુ
મધ્યે યત્તત્કર્મ, કૃતં ન ભવતિ નો તત્પૃચ્છન્તિ, ‘ કૃતં ’ ‘ ન ભવતિ ’ ઇત્યનયોર-
ત્યન્તવિરોધેનાઽસમ્ભવાત્, વિરોધો યથા-કૃતં ચેત્ કર્મ કથં ‘ ન ભવતિ ’ ઇત્યુ-

“ કૃતા ક્રિયતે ૧, કૃતા નો ક્રિયતે ૨, અકૃતા નો ક્રિયતે ૩, અકૃતા
ક્રિયતે ૪ ” इनमें प्रथम, द्वितीय, और तृतीय भंग को उन्होंने ने नहीं
पूछा है क्योंकि कि ये तीन रुचि के अत्यन्त-विलकुल अविषय हैं अतः
तद्विषयक प्रश्न में भी उनकी प्रवृत्ति नहीं हुई है “ कृता क्रियते ” जो
कर्म कृत होता है वह दुःख के लिये होता है ऐसा जो वे नहीं पूछ रहे
हैं उसका कारण ऐसा है कि जो पूर्वकाल में कृत होता है वह अप्र-
त्यक्ष होता है अतः उसकी सत्ता सिद्ध नहीं होती है यद्यपि जैनदर्शन
उनकी इस बात को नहीं मानता है पर वे तो ऐसा मानते हैं इसीलिये
उन्होंने ऐसा नहीं पूछा है “ या सा कृता नो क्रियते ” ऐसा भी उन्होंने
ने जो नहीं पूछा है-उसका कारण ऐसा है कि जो “ कृतं ” होता है
वह “ न भवति ” ऐसा नहीं होता है क्योंकि “ कृत ” में और “ न
भवति ” में परस्पर में अत्यन्त विरोध आता है अतः यह बात असं-
भव है विरोध इस तरह से है यदि वह कर्म कृत है तो “ न भवति ”

(૩) અકૃતા નો ક્રિયતે, (૪) અકૃતા ક્રિયતે ” આ ચાર ભાંગામાંથી પહેલો,
બીજો, અને ત્રીજો ભાંગો તેમણે પૂછ્યો નથી, કારણ કે ત્રણ રુચિના બિલકુલ
અવિષયભૂત છે, તેથી તે વિષેના પ્રશ્નોમાં તેમની પ્રવૃત્તિ થઈ નથી. “ કૃતા
ક્રિયતે ” “ જે કર્મ કૃત હોય છે તે દુઃખના નિમિત્ત રૂપ બને છે ” આ
પ્રકારનો પ્રશ્ન તેઓ પૂછતા નથી કારણ કે જે પૂર્વકાળમાં કૃત હોય છે તે
અપ્રત્યક્ષ હોય છે, તેથી તેની સત્તા સિદ્ધ થતી નથી. જે કે જૈનદર્શન તેમની
આ વાતને માનતું નથી, પરંતુ તેઓ તો એવું માને છે, તેથી તેમણે એવો
પ્રશ્ન કર્યો નથી.

“ યા સા કૃતા નો ક્રિયતે ” આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પણ તેમણે પૂછ્યો નથી
કારણ કે “ કૃતં ” હોય છે તે “ ન ભવતિ ” એવું હોતું નથી કારણ કે
“ કૃત ” અને “ ભવતિ ” આ બંને વચ્ચે પરસ્પરમાં અત્યન્ત વિરોધ છે,
તેથી આ વાત અસંભવિત છે. વિરોધ આ પ્રમાણે છે-જો તે કર્મકૃત હોય

વ્યતે ? ન મવતિ એવું કય તત્ 'કૃત'—મિતિ, કૃત્ય કર્મણોઽમવનામાવાત્ ૨ તથ તેષુ મપ્યે 'યા સા અકૃતા નો ક્રિયતે । યચ્ચત્ કૃત કમ ન મવતિ નો તત્ પૃચ્છન્તિ, અકૃતસ્યાસતથ કમણઃ સ્વરવિપાળકસ્યત્વાદિતિ । અમુમેષ ચ મદ્વચ્ચ યનિયેષમાધિરત્યાસ્ય સૂત્રસ્ય ત્રિસ્થાનકાયતારત્વમિતિ સમાવ્યતે । ચતુર્થમદ્રક્ષુ તેષા સમત્ત ઇતિ તં પૃચ્છન્તીત્યાદ—'તત્થે'—ત્યાદિ 'તથ યા સા અકૃતા ક્રિયતે' યદ્વચ્ચ—પૂર્વમવિદિત કર્મ તત્ ક્રિયતે—મવતિ—દુ લાય સપચત્ત ઇત્યર્થઃ, તત્ પૃચ્છન્તિ, પૂર્વકાલકૃતસ્વસ્થામત્યસતયા અસત્ત્વેન દુઃસાનુભૂતેષ્વ મત્યસતયા.

ऐसा कैसा कहा जा सकता है, तथा “न मवति” यदि वह नहीं है तो “कृत” ऐसा वह कैसे हो सकता है क्योंकि कृत कर्म में अमवन् का अभाव है अर्थात् जो कृत होता है वह सत्त्वयुक्त होता है असत्त्व युक्त नहीं होता है तथा “अकृता नो क्रियते” ऐसा जो नहीं पूछा है उसका कारण ऐसा है कि जो अकृत होता है वह ‘स्वरविपाण’ (शशला का शृंग) की तरह असत् होता है इस प्रकार तो इस मद्वाच्य के नियेय को लेकर इस सूत्र में त्रिस्थानकता का अर्थतार है ऐसा संम पित होता है चतुर्थमग उन्हें समत है इसी लिये उसे उन्होंने ने पूछा है—यही बात सूत्रकार ने—“तत्थ जा सा अकृता” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है इसमें यह कहा गया है कि जो कर्म पूर्व में अविदित होता है, वह दुःख के लिये होता है तात्पर्य इसका ऐसा है कि पूर्वकाल कृत कर्म अप्रत्यक्ष होता है अतः वह असत्स्वरूप होता है, परन्तु दुःखानु

તો ન મવતિ” એવું કેવી રીતે કહી શકાય છે ? તથા “ન મવતિ” એ તે નથી તો ‘કૃત’ કેવી રીતે કહે શકે છે ? કારણ કે કૃતકર્મમાં અસત્ત્વનો અભાવ હોય છે એટલે કે જે કૃત હોય છે તે સત્ત્વયુક્ત હોય છે—અસત્ત્વયુક્ત હોતું નથી તથા “અકૃતા નો ક્રિયતે” એવું જે પૂછ્યું નથી તેનું કારણ એ નથી કે “જે અકૃત” હોય છે તે સસલા અથવા અપેશાના શિંગડા જેવું અસત્ (અવિદ્યમાન, અસંભવિત) હોય છે આ પ્રકારે આ ત્રણ ભાવના નિરેષને કારણે આ સૂત્રમાં ત્રિસ્થાનકતા સંભવી શકે છે એવા ભાગ સાથે તેઓ સમત્ત થાય છે, તેથી જ તેમણે એવા ભાગ વિવચક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે એ જ વાત સૂત્રકારે “તત્થ જા સા અકૃતા” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે તેમાં એવું કહેવામાં આ ચું છે કે જે કમ પૂર્વે અવિદિત હોય છે, તે દુઃખને માટે હોય છે આ કથનનો બાબત એવો છે કે—પૂર્વ કાલકૃત કર્મ અપ્રત્યક્ષ હોય છે, તેથી તે અસત્ત્વરૂપ હોય છે, પરન્તુ દુઃખાનુભૂતિ પ્રત્યક્ષ

સત્ત્વેનાકૃતકર્મભવનપક્ષસ્ય સમ્મતત્વાદિતિ । પ્રશ્નકર્તૃણામભિપ્રાયમાહ-યદિ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા અપિ-‘અકૃતમેવ કર્મ દેહિનાં દુઃસ્વાય ભવતીતિ પ્રતિપદ્યન્તે તતઃ શોભનં સ્યાત્, અસ્મત્સમાનવોધત્યાદત આદ્યાન્ ત્રીન્ ભજ્જકાન્ અપૃચ્છન્તશ્ચતુર્થમેવ ભજ્જકં પૃચ્છન્તીતિ । ‘સે’ ઇત્યાદિ. સે-અથ પુનસ્તેપામકૃતકર્માશ્યુપગમવતામ્ एवं-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ વક્તવ્યમ્-સમુલ્લાપઃસ્યાત્ । યદ્વા-તે एवंવક્ષ્યમાણં કથયન્તિ પરાન્ પ્રતિ, યદુત-અથૈવં વક્તવ્યં-પ્રરૂપણીયં તત્ત્વાદિનાં સ્યાત્-ભવેત્ । કિં તદિત્યાહ-‘અકિચ્ચં’ ઇત્યાદિ, અકૃતે સતિ કર્મણિ દુઃસ્વાભાવાદ્ અકૃત્યમ્-અકરણીયમ્, અવન્ધનીયમ્-અપ્રાપ્તવ્યમનાગતે કાલે જીવાનામિતિ ભાવઃ, કિમ્? દુઃસ્વ-

ભૂતિ પ્રત્યક્ષ હોતી હૈ અતઃ ઉસકે સત્ત્વ સે અકૃતકર્મભવનપક્ષ સંમત હુઆ હૈ પ્રશ્નકર્તા ને યહાં એસા અપના અભિપ્રાય પ્રકટ કિયા હૈ-યદિ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ ઓ “અકૃત હી કર્મ દેહધારિયોં કો દુઃસ્વ કે લિયે હોતા હૈ” એસા સ્વીકાર કર લેતે હૈં તો યહ વડી અચ્છી વાત હૈ કયોં કિ હમારી ઓર ઉનકી સાન્યતા મેં સમાનતા આ જાની હૈ હસી કારણ આચ તોન ભજ્જકોં નહીં પૂછતે હુઅ ઉન્હોં ને હસ ચોથે ભજ્જ કો પૂછા હૈ હસી લિયે અકૃત કર્મ કો સ્વીકાર કરને વાલે ઉસકા એસા સમુલ્લાપ હૈ હસી પ્રકાર સે વે દૂસરોં કે પ્રતિ પ્રતિપાદન કરતે હૈં, કિ “અકૃત્યં દુઃસ્વં, અસ્પૃશ્યં દુઃસ્વમ્, અક્રિયમાણકૃતં દુઃસ્વમ્, અકૃત્વા ૨ પ્રાણા ૨ ભૂતા જીવાઃ સત્ત્વા વેદનાં વેદયન્તિ” કર્મ અકૃત્ય હૈ-કર્મ કે કૃત નહીં હોને પર દુઃસ્વ કે સદ્ભાવ સે વહ અકૃત્ય-અકરણીય હૈ-અવન્ધનીય હૈ અનાગત (ભવિષ્યત્) કાલ મેં જીવોં કે દ્વારા વહ અપ્રાપ્તવ્ય

હોય છે તેથી તેના સત્ત્વથી અકૃત કર્મભવન પક્ષ સંમત થયો છે પ્રશ્નકર્તા એ અહીં ચોતાનો એવો અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો છે કે-“ જો શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો પણ એ વાતનો સ્વીકાર કરતા હોય કે અકૃત કર્મ જ દેહધારીઓના દુઃખનું કારણ બને છે, તો અમારી અને તેમની સાન્યતા વચ્ચે સમાનતા આવી જાય છે. ” તે કારણે શરૂઆતના ત્રણ ભાગો (વિકલ્પો) તેમણે પૂછ્યા નથી પણ ચોથો વિકલ્પ જ પૂછ્યો છે તેથી જ અકૃત કર્મનો સ્વીકાર કરનારા એવા તેમનો આ પ્રકારનો સમુલ્લાપ (મત-સાન્યતા) છે એજ પ્રકારનું તેઓ અન્યની સમીપે પ્રતિપાદન કરે છે તેઓ કહે છે કે-“ અકૃત્યં દુઃસ્વં, અસ્પૃશ્યં દુઃસ્વમ્, અક્રિયમાણકૃત દુઃસ્વ, અકૃત્વા, પ્રાણા ભૂતા જીવા સત્ત્વા વેદના વેદયન્તિ ” કર્મ અકૃત્ય છે-કર્મ કૃત નહીં હોવાથી હુલ્લભતા સદ્ભાવથી તે અકૃત્ય-અકરણીય છે-અવન્ધનીય છે-અનાગત (ભવિષ્ય) કાળમાં તે જીવો દ્વારા અપ્રાપ્તવ્ય છે.

કર્મ દુઃસ્વરૂપકત્વાત્ । તથા-અસ્પૃશ્યમ્-અસ્પૃષ્ટં જીવેન સહ દુઃસ્વં કર્મ અકૃતત્વા
 દેવ । તથા અક્રિયમાણકૃત-ક્રિયમાણ ચ વર્તમાનકાલે વચ્ચમાનં, કૃત ચાતીત
 કાલે વદ્ ક્રિયમાણકૃત, ઇન્દ્રેક્ત્વં, કર્મધારયો વા, ત ક્રિયમાણકૃતમ્-અક્રિય-
 માણકૃત-વચ્ચમાન વદ્ ચેત્યર્થ , દુ સ્વ-કર્મ । અનેન કિમ્ ? इत्याह-‘અકદુર’
 इत्यादि, અકૃત્વા અકૃત્વા કર્મ પ્રાણા-શ્રીન્દ્રિયાદય , મૃતા-ચનસ્પતયઃ, જીવા-
 પચ્ચેન્દ્રિયાઃ, સરસા-પૃથિવ્યાદયઃ વેદનાં-પીઠાં વેદ્યમ્સીતિ તેષાં વક્તવ્યમ્-
 ઉદ્ઘાપ । एवद् वा ते विमहृद्भानवन्त अज्ञानोपहतबुद्धयः परान् प्रति मापन्ते-यदुत
 एव वक्तव्यं स्यादिति । एवमन्यतीर्थिकमतमुपदर्शय त निराकुर्वन्नाह-‘जे ते’
 इत्यादि, य एते-अन्यतीर्थिका यद् एवं-पूर्वोक्तमकारम् ‘आहंस्तु’ चि अत्रो
 चन्-कथितवन्त तत्ते-अन्यतीर्थिका मिथ्या-असम्पक् एवमुक्तवन्तः, अकृताया

है अकृत होने से ही वह अस्पृश्य जीव के साथ अस्पर्श है अक्रिय-
 माणकृत-वर्तमानकाल में पट्टयमान का नाम क्रियमाण है, और
 अतीतकाल में जो वद है वह कृत है, जो ऐमा नहीं है वह अक्रियमा
 णकृत है । अर्थात् कर्म न वच्यमान है और न वद है अतः कर्म को नहीं
 करके श्रिन्द्रियादिक रूप प्राण, चनस्पतिरूप मृत, पच्येन्द्रियरूप जीव
 और पृथिव्यादिक रूप सस्य ये सब जीवा को भोगते रहते है ऐसा
 उनका उद्घाप-मत है अर्थात् अज्ञानोपहत बुद्धि वाले वे विमहृद्भानी
 वृत्तरों के प्रति ऐसा कहते हैं इस प्रकार से यहांतक अन्यतीर्थिकों का
 मत प्रदर्शित करके अब सूत्रकार उसका निराकरण करने के अभिप्राय
 से ऐसा कहते हैं-“जे त” इत्यादि-जो इन अन्यतीर्थिकों ने इस प्रकार
 से कहा है-वह उन का कथन सर्वथा मिथ्या है क्योंकि जो अकृत

અકૃત હોવાથી જ તે જીવની સાથે અસ્પૃશ્ય (અસ્પૃષ્ટ) છે અક્રિયમાણકૃત
 છે-વર્તમાનકાળમાં વચ્ચમાનનું નામ ક્રિયમાણ છે, અને મૃતકાળમાં જે બદ
 છે તેનું નામ કૃત છે જે એવું નથી તે અક્રિયમાણકૃત છે એટલે કે કર્મ
 વચ્ચમાન પણ નથી અને બદ પણ નથી. તેથી તે કર્મ નહીં કરીને (નહીં
 કરવાને કારણે) શ્રીદ્રિય આદિ રૂપ પ્રાણ વનસ્પતિરૂપ મૃત, પચ્ચેન્દ્રિયરૂપ
 જીવ અને પૃથ્વીકાય આદિ રૂપ સત્ત્વ પીઠા સોજાયા કરે છે એવો તેમનો
 ઉદ્ઘાપ (મત) છે એટલે કે અજ્ઞાનોપહત બુદ્ધિવાળા તે વિમહૃદ્ભાની લોકોની
 પાસે ઉપમુક્ત મતનું પ્રતિપાદન કરે છે જ્યાં સુખીમાં અન્ય તીર્થિકોના મત
 પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે હવે તેમના તે મતનું ખડન કરવામાં આવે છે-
 ‘જે ત’ ઇત્યાદિ.

તે અન્યતીર્થિકા આ પ્રમાણે જે કહે છે, તે તેમનું કથન બિલકુલ
 અસત્ય છે, કારણ કે જે અકૃત હોય છે તેને ક્રિયા જ કરી શકતી નથી

ક્રિયાયાઃ ક્રિયાત્વાનુપપત્તેઃ, ' ક્રિયતે ' इतिहि क्रियेति कथ्यते, यस्यास्तु कथ-
 अनापि करणं नास्ति सा क्रियेति कथमुच्यते ?, यद्यकृतकर्माभवनं मन्यते तदा
 वद्ध-मुक्त-सुखित-दुःखितादि नियतव्यवहारोऽपि न प्रसज्येतेति । अथ भगवान्
 स्वमतमाविष्कुर्वन्नाह—' अहं पुन ' इत्यादि, अहमेव नान्यतीर्थिकाः पुनः शब्दः
 पूर्ववाक्यादुत्तरवाक्यार्थस्य विलक्षणतासूचकः, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि,
 एवं भाषे, एवं प्रज्ञापयामि, एवं प्ररूपयामि, व्याख्या पूर्ववत् । किं तदित्याह—

होती है वह क्रिया ही नहीं कहलाती है—अर्थात् अकृतक्रिया में क्रियापन
 ही नहीं आ सकता है । जो कि जाती है वह क्रिया कहलाती है जिसका
 किसी भी तरह से करना नहीं होता है वह यह “ क्रिया है ” ऐसा
 कैसे कहा जा सकता है यदि “ अकृतं कर्म का अनुभव होता है ”
 ऐसा माना जावे तो यह वद्ध है, यह मुक्त है, यह सुखित (सुखी)
 है, यह दुःखित (दुःखी) है ऐसा जो नियत व्यवहार होता है वह भी
 नहीं हो सकेगा इसी बात को भगवान् अपने मत के अनुसार प्रकट
 करते हुए कहते हैं—“ अहं पुन इत्यादि-यहां जो “ पुनः ” यह शब्द
 आया है वह पूर्वकथन की अपेक्षा उत्तर कथन में विलक्षणता की सूचना
 के निमित्त आया है—अतः प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! मैं तो ऐसा
 कहता हूं, ऐसा भाषण करता हूं, ऐसी प्रज्ञापना करता हूं, ऐसी प्ररू-
 पणा करता हूं कि अनागत काल में दुःख का हेतु होने से कर्म जीव

એટલે કે અકૃત ક્રિયામા ક્રિયાપણું (ક્રિયત્વ) જ સભવી શકતું નથી. જે
 કરાય છે તેનું નામ જ ક્રિયા છે. જે કોઈ પણ રીતે કરવામાં જ ન આવે તેને
 ક્રિયા કેવી રીતે કહી શકાય ? “ અકૃતકર્મનું અનુભવન થાય છે, ” આ વાતને
 જે માનવામાં આવે, તો આ બદ્ધ છે, આ મુક્ત છે, આ સુખિત (સુખી)
 છે, આ દુઃખિત છે, એવો જે નિયત વ્યવહાર થાય છે તે પણ થઈ શકે
 નહીં. એજ વાતને પોતાના મત અનુસાર પ્રકટ કરતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે
 કે—“ અહં પુન ” ઇત્યાદિ—

અહીં ‘ પુન ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે અન્યયુથિકાની
 માન્યતા કરતા જૈન ધર્મની માન્યતામાં રહેલો તફાવત મહાવીર પ્રભુના નીચેના
 કથન દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે—

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમાદિ નિર્ગથોને કહે છે કે હું તો એવું કહું છું,
 એવું ભાષણું (વિશેષ કથન-પ્રતિપાદન) કરું છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરું છું
 અને એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે અનાગત (ભવિષ્ય) કાળમાં દુઃખના હેતુ

‘કિન્ચ’ ઇત્યાદિ, કૃત્ય-કરણીયમનાગતકાલે દુઃખ-દુઃસ્વહેતુકત્વાત્ કર્મ, સ્વદય-સ્પૃષ્ટસંપન્નવાત્સ્યાયોગ્ય દુઃખ-કર્મ, ક્રિયમાણકૃત-ક્રિયમાણ વર્ધમાનકાલે, કૃતમતીતકાલે-વૃદ્ધમાન વદ્ વ દુઃખ-કર્મ, કથજ્ઞનાપિ કર્મમોડકરણ નાસ્તીતિ માત્, અનેન કિમ્ ?-ઇત્યાદિ-‘યદુ’, ઇત્યાદિ, કૃત્વા કૃત્વેષિ કર્મ યદ્ધૈષ પ્રાજ્ઞાદયો વેદનાં-કર્મકૃત શુભાશુમાનુભૂતિં વેદયન્તિ-અનુમવન્તીતિ વક્તવ્ય સ્યાત્ સમ્યગ્નાદિનામિતિ ॥ સૂ. ૪૩ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरुम-प्रसिद्धनाचकपञ्चदशभाषाकलितछलितक-
लापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीसाहस्र
प्रपत्तिकोल्हापुरराजप्रद - ‘जैनशास्त्राचार्य’ पदभूषित-कोल्हापुरराज
गुरु-वाङ्मयस्यारि-जैनाचार्य-जैनधर्मविवाकरपूज्यश्री-वासीलाङ्ग-
प्रतिविरचितायां ‘स्थानाङ्क’ सूत्रस्य सुधारण्यायां

व्याख्यायां तृतीयस्थानस्य द्वितीयोद्देशक समाप्तः ॥१-२॥

કે દ્વારા કરણીય કહા ગયા હૈ અર્થાત્ જીવ આગામી કાલ મેં દુઃખ ભોગતે હૈં અતઃ વહ કર્મ જીવ કે દ્વારા કરણીય બુઝા હૈ-એસા માનના વાહિયે યદિ વહ કરણીય નહીં હોતા તો જીવ વસે નહીં કરતા ઔર ન વહ વસકે લિયે અવિષ્યત્ કાલ મેં અપને વદય મેં દુઃખ કા હી હેતુ હોતા, અતઃ જબ વહ અવિષ્યત્ કાલ મેં વસે દુઃખ કા હેતુ હોતા હૈ તો વહ માનના હી વાહિયે કિ દુઃખ કા હેતુમૂલ વહ કર્મ જીવ કે દ્વારા કરણીય હૈ કરણીય હોને પર મી યદિ વહ સ્વદય નહીં હૈ ય-વાત્સ્યા કે યોગ્ય મહીં હૈ તો વહ વસે દુઃખ કા હેતુ મી નહીં હોતા હૈ ઔર જબ વહ વસે દુઃખ કા હેતુ હૈ તો હસે વહ મી માનના વાહિયે કિ કર ણીય બુઝા મી વહ વદ્યવસ્થાકેયોગ્ય હૈ, વહ ય-વાત્સ્યા કી યોગ્યતા મી વસમેં જીવ કે પરિણામાનુસાર કૃતક હુઈ હૈ ઇસી તરહ વર્તમાન

(૪૧૭) ૬૫ દોવાથી જીવના દ્વારા કર્મને કરણીય કહ્યું છે એટલે કે જીવ આગામી કાળમાં દુઃખ ભોગવે છે, તેથી તે કર્મ જીવના દ્વારા કરણીય થયું છે, એવું માનવું એમને એ તે કરણીય ન હોત તો જીવ તેને કરત નહીં અને અવિષ્યકાળમાં તેના ઉદય કાળે તે જીવના દુઃખનું કારણ પણ બનત નહીં. એ તે અવિષ્યકાળમાં તેના દુઃખનું કારણ બને છે, તો એ માનવું જ એમને કે દુઃખના હેતુમૂલ તે કર્મ જીવના દ્વારા કરણીય છે કરણીય દોવા છતાં પણ એ તે સ્વદય નથી-જ યાત્રસ્થાને યોગ્ય નથી-તો તે તેના દુઃખનું કારણ પણ બનતું નથી. પરંતુ એ તે તેના દુઃખના કારણરૂપ બનતું હોય તો એ વાત પણ માનવી જ એમને કે કરણીય દોવા છતાં પણ તે બંધાવસ્થાએ જ છે આ બંધાવસ્થાની યોગ્યતા પણ તેમાં જીવના પરિણામાનુસાર કૃતક મર્દ છે

કાલ મેં મી જવ વહ કર્મ વધ્યમાન હૈ ઓર અતીત કાલમેં વહ બંધ
 હુઆ હૈ, તો ફિર કર્મ અકરણરૂપ હૈ યહ ઘાત કૈસે માની જો સકતી હૈ
 અતઃ યહ કથન ંસા હૈ કિ જૈસે કોઈ યહ હૈ કિ “માતા મે વન્ધ્યા
 પુરુષસંયોગે વ્યગર્ભવત્વાત” મેરી માતા વંધ્ય હૈ વ્યોંકી પુરુષ સંયોગ હોને
 પર મી અગર્ભવાતી હોને સે । ડસલિયે કર્મ મેં કિસી તરહ સે કિસી મી
 કાલ મેં અકરણતા નહીં આતી હૈ ડસી લિયે પ્રાણ સે લેકર સત્વાન્ત
 તફ કૈ સવ જીવ ડસ કર્મ કો વાંધ વાંધ વરકે વેદના કો ડસ કર્મ કૃત
 શુભ અશુભ અનુભૂતિ કા વેદન કરતે રહતે હૈં ંસા યહ કથન જો
 સમ્યગ્વાદી હૈ ડનકા હૈ ॥ સૂ. ૪૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત
 સ્થાનાંગસૂત્રની સુધાસ્થા ટીકાકે તીસરે સ્થાનકકા દૂસરા
 ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૩-૨ ॥

એજ પ્રમાણે વર્તમાનકાળમાં પણ જો તે કર્મ બંધ્યમાન છે અને અતીત
 (ભૂત) કાળમાં તે બંધ થયેલું છે, તો એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે
 કર્મ અકરણરૂપ છે? આ કથન તો “માતા મે વન્ધ્યા પુરુષસંયોગે વ્યગર્ભવત્વાત”
 મારી મા વન્ધ્યા છે કારણ કે તે પુરુષ સંયોગ થવા છતાં પણ અગર્ભવતી
 હોવાથી આ કથનના જેવું અસંભવિત છે

તેથી કર્મમાં કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ કાળે અકરણતા સંભવતી નથી.
 તેથી સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ તે કર્મને બાધતા રહે છે અને તે
 કર્મકૃત વેદનાનું-તે કર્મકૃત શુભ અશુભ અનુભૂતિનું-વેદન કરતાં રહે છે, એવું
 આ જો કથન છે તે સમ્યગ્વાદીઓનું કથન છે. ॥ સૂ. ૪૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાંગસૂત્રની
 સુધા નામની ટીકાર્થના ત્રીજા સ્થાનકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૩-૨ ॥

‘કિન્ચ’-‘ઇત્યાદિ, કૃત્ય-કરણીયમનાગતકાલે દુઃસ્વ-દુઃસ્વહેતુફલ્યાત્ કમ, સ્પૃશ્ય-સ્પૃશ્યસસજ્જવાવસ્યાયોગ્ય દુ સ્વ-કર્મ, ક્રિયમાણકૃત-ક્રિયમાણ વર્ષમાનકાલે, કૃતપતીતકાલે-મધ્યમાન વર્ષે ચ દુ સ્વ-કર્મ, કયચ્ચનાપિ કર્મજોડકરણં નાસ્તીતિ માય’, અનેન કિમ્ ?-‘ઇત્યાદિ-‘કદુ’-‘ઇત્યાદિ, કૃત્વા કૃત્વેતિ કમ વદ્ધ્વેષ પ્રાણાદયો વેદનાં-કમકૃત શુભાશુમાનુભૂતિ વેદયન્તિ-અનુમનન્તીતિ વક્તવ્ય સ્યાત્ સમ્યગ્વાદિનામિતિ ॥ સૂ. ૪૩ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-मगधप्रद्युम्न-प्रसिद्धनाचकपञ्चदशमापाकलितकलितक-
लापालापक-प्रविश्वद्वगधपधनैकग्रन्थनिर्मापक-वाग्निमानमर्द्ध-भ्रीश्राहृच्छ
प्रपतिकोरशपुररानभद - ‘जैनशास्त्राचार्य’ पदभूषित-कोन्दापुरराज
गुरु-पाकप्रद्युम्न-चारि-जैन-जैनधर्मदिवाकरपूज्यभी-घासीलाह-

प्रतिधिरचितायां ‘स्थानाह’ सूत्रस्य सुधान्यायां
व्याख्यायां तृतीयस्थानस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥३-२॥

કે દ્વારા કરણીય કહા ગયા હે અર્થાત્ જીવ આગામી કાલ મેં દુઃસ્વ
ઓગતે હેં અતઃ વહ કર્મ જીવ કે દ્વારા કરણીય હુઆ હે-એસા માનના
ચાહિયે યદિ વહ કરણીય નહીં હોતા તો જીવ ઉસે નહીં કરતા ઔર
ન વહ ઉસકે લિયે અધિષ્ઠ્યત્ કાલ મેં અપને ઉદય મેં દુ સ્વ કા હી હેતુ
હોતા, અતઃ જય વહ અધિષ્ઠ્યત્ કાલ મેં ઉસે દુઃસ્વ કા હેતુ હોતા હે તો
વહ માનના હી ચાહિયે કિ દુઃસ્વ કા હેતુમૂલ વહ કર્મ જીવ કે દ્વારા
કરણીય હે કરણીય હોને પર મી યદિ વહ સ્પૃશ્ય નહીં હે વચાવસ્યા
કે યોગ્ય મહીં હે તો વહ ઉસે દુઃસ્વ કા હેતુ મી નહીં હોતા હે ઔર જય
વહ ઉસે દુઃસ્વ કા હેતુ હે તો ફરુસે યહ મી માનના ચાહિય કિ કર
ણીય હુઆ મી વહ વચાવસ્યાકેયોગ્ય હે, યહ વચાવસ્યા કી યોગ્યતા
મી ઉસમેં જીવ કે પરિણામાનુસાર કૃતક ફુર્હ હે ફરી તરહ વર્તમાન

(કારણ) રૂપ કોવાથી જીવના ક્ષય કર્મને કરણીય કહ્યું છે એટલે કે જીવ
આગામી કાળમાં ફળ લોગવે છે, તેથી તે કમ જીવના દ્વારા કરણીય થયું
છે, એવું માનવું જોઈએ એ તે કરણીય ન હોત તો જીવ તેને કરત નહીં
અને અધિષ્ઠકાળમાં તેના ઉદય કરી તે જીવના ફળનું કારણ પણ બનત નહીં
એ તે અધિષ્ઠકાળમાં તેના ફળનું કારણ બને છે, તો એ માનવું જ જોઈએ
કે ફળના હેતુમૂલ તે કમ જીવના દ્વારા કરણીય છે કરણીય હોવા છતાં પણ
એ તે સ્પૃશ્ય નથી-બ વાવસ્યાને યોગ્ય નથી-તો તે તેના ફળનું કારણ પણ
બનતું નથી. પરંતુ એ તે તેના ફળના કારણરૂપ બનતું હોય તો એ વાત
પણ માનવી જ જોઈએ કે કરણીય હોવા છતાં પણ તે બ વાવસ્યાયોગ્ય છે
આ બ વાવસ્યાની યોગ્યતા પણ તેમાં જીવના પરિણામાનુસાર કૃતક થઈ છે

કાલ મેં મી જય વહ કર્મ વધ્યમાન હૈ ઓર અતીત કાલમેં વહ વદ્દ
 હુઆ હૈ, તો ફિર કર્મ અકરણરૂપ હૈ યહ વાત કૈસે માની જો સકતી હૈ
 અતઃ યહ કથન એસા હૈ કિ જૈસે કોઈ યહ હૈ કિ “ માતા મે વન્ધ્યા
 પુરુષસંયોગે પ્યગર્ભવત્વાત્ ” મેરી માતા વન્ધ્ય હૈ વયોંકી પુરુષ સંયોગ હોને
 પર મી અગર્ભવાતી હોને સે । ઇસલિયે કર્મ મેં કિસી તરહ સે કિસી મી
 કાલ મેં અકરણતા નહીં આતી હૈ ઇસી લિયે પ્રાણ સે લેકર સત્ત્વાન્ત
 તક કે સય જીવ ઇસ કર્મ કો વાંધ વાંધ કરકે વેદના કો ઇસ કર્મ કૃત
 શુભ અશુભ અનુભૂતિ કા વેદન કરતે રહતે હૈં એસા યહ કથન જો
 સમ્યગ્વાદી હૈં ઇનકા હૈં ॥ સૂ. ૪૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત
 સ્થાનાંગસૂત્રની સુધામય ટીકાકે તીસરે સ્થાનકકા દૂસરા
 ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૩-૨ ॥

એજ પ્રમાણે વર્તમાનકાળમા પણ જો તે કર્મ બધ્યમાન છે અને અતીત
 (ભૂત) કાળમાં તે બદ્ધ થયેલું છે, તો એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે
 કર્મ અકરણરૂપ છે ? આ કથન તો “ માતા મે વન્ધ્યા પુરુષસંયોગે પ્યગર્ભવત્વાત્ ”
 માગી મા વન્ધ્યા છે કારણ કે તે પુરુષ સંયોગ થવા છતાં પણ અગર્ભવતી
 હોવાથી આ કથનના બેબુ અસંભવિત છે

તેથી કર્મમા કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ કાળે અકરણતા સંભવતી નથી,
 તેથી મમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ તે કર્મને બાધતા રહે છે અને તે
 કર્મકૃત વેદનાતું-તે કર્મકૃત શુભ અશુભ અનુભૂતિનું-વેદન કરતાં રહે છે, એવું
 આ જો કથન છે તે સમ્યગ્વાદીઓનું કથન છે. ॥ સૂ. ૪૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ સુનિવિરચિત સ્થાનાંગસૂત્રની
 સુધા નામની ટીકાર્થના ત્રીજા સ્થાનકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૩-૨ ॥

અથ તૃતીયોદ્દેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

ઉક્તો દ્વિતીય ઉદ્દેશકઃ, સામ્પ્રત તૃતીય પ્રારમ્ભ્યતે, અસ્ય ચ પૂર્વોદ્દેશકેન સહાયમસિમ્પન્ન-શ્ચાનન્તરોદ્દેશકે વિચિત્રા જીવધર્મા પ્રતિપાદિતાઃ, શ્વાપિ ત एष પ્રરૂપ્યતે, इत्यनेन सम्पन्नेनायासस्यास्पोरदृक्स्थेयमादिम सूत्रप्रथमम्,—
' तीर्हि ठाणेहि ' इत्यादि ।

અસ્પાદિસૂત્રસ્ય ચ પૂર્વસૂત્રેણ સહાયં સમ્પન્ન-પૂર્વ દ્વિતીયોદ્દેશકાન્તિમસૂત્રે મિથ્યાવર્ણનવતામન્યયૂષિકાનામસમગ્રસતા યોક્તા, इह तु कषायवर्ता माया प्ररूप्यते, इत्येव सम्पन्नेन सबद्धमित्रमादिसૂत्रप्रथमम्—

મૂલમ્—તીર્હિ ઠાણેહિ માયી માય કદ્દુ ણો આલોપજ્જા,
ણો પહિક્કમેજ્જા, ણો ણિંદિજ્જા, ણો ગરહિજ્જા, ણો વિઉદ્દેજ્જા,

तीसरे स्थानका तीसरा उद्देश

ત્રીસરા ઉદ્દેશક કહા અથ ત્રીસરા ઉદ્દેશક પ્રારંભ હોતા હૈં હસકા પૂર્વ ઉદ્દેશક કે સાથ એસા સમ્પન્ન હૈં કિ દ્વિતીય ઉદ્દેશક મૈં વિચિત્ર જીવ ધર્મોં કા પ્રતિપાદન હુઆ હૈં યહાં પર મીં ઉર્હીં કા પ્રતિપાદન હોતા હૈં, હસ ઉદ્દેશો કે આદિમ સૂત્ર કા પૂર્વ ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર કે સાથ એસા સમ્પન્ન હૈં કિ ઉસમેં મિથ્યાવર્ણનવાલે અન્યયૂષિકોં (અન્યધર્મિયોં) કી અસમગ્રજસતા (વરુટ પ્રરૂપણા) પ્રકટ થી ગઈ હૈં —યહાં જો કષાય વાલે જીવ હૈં ઉનકી માયા કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈં અતઃ હસી સમ્પન્ન સે સમ્પદ્દ હુઅ હસ ત્રીન સૂત્રોં કો સૂત્રકાર ને કહા હૈં—(તીર્હિ ઠાણેહિ માયી માય કદ્દુ ણો આલોપજ્જા) इत्यादि ।

तीन स्थानों तीनों उद्देश ४

ત્રીને ઉદ્દેશક પૂર્વ ધર્મો હવે ત્રીને ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે ત્રીને ઉદ્દેશક સાથે આ ઉદ્દેશકનો આ પ્રકારનો સંબંધ છે ત્રીને ઉદ્દેશકમાં વિવિધ જીવધર્મોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, આ ઉદ્દેશકમાં પણ તેમનું જ પ્રતિ પાદન કરવામાં આવ્યું છે આ ઉદ્દેશકના પ્રથમ સૂત્રનો પૂર્વઉદ્દેશકના જેવા સૂત્ર સાથે જોવો સંબંધ છે કે ત્યાં મિથ્યાવર્ણનવાળા અન્યયૂષિકો (અન્ય ધર્મને માનનારાઓ) ની વિપરીત પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે ત્યારે અહીં કષાયગુણ જીવોની માયાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે તેા આ પ્રકારનો સંબંધ ધરાવતા આ ત્રણ સૂત્રોની અહીં પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે

“ તીર્હિ ઠાણેહિ માયી માય કદ્દુ ણો આલોપજ્જા ” ઇત્યાદિ—

णो विसोहेज्जा, णो अकरणयाए अट्ठुहेज्जा, णो अहारिहं
पायच्छित्तं तवोकस्सं पडिवज्जेज्जा, तं जहा अकरिंस्सु वाऽहं,
करेमि वाऽहं, करिस्सामि वाऽहं ? । तीहिं ठाणेहिं मायी मायं
कट्ठु णो आलोएज्जा, णो पडिक्कमिज्जा जाव णो पडिवज्जेज्जा,
तं जहा—अकित्ति वा मे सिया, अवण्णे वा मे सिया अविणए
वा मे सिया ? । तीहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्ठु णो आलोएज्जा
जाव नो पडिवज्जेज्जा, तं जहा—कित्ती वा मे परिहाइस्सइ जसो
वा मे परिहाइस्सइ, पूयासवकारे वा मे परिहाइस्सइ ३ ॥सू० ४४॥

छाया—त्रिभिः स्थानैर्मायी मायां कृत्वा नो आलोचयति, नो प्रतिक्रामति, नो निन्दति, नो गर्हते, नो विकुट्टयति, नो विशोधयति, नो अकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठते, नो यथाहं प्रायश्चित्तं तपः कर्म प्रतिपद्यते, तद्यथा—अकार्षंवाऽहं करोमि वाऽहं, करिष्यामि वाऽहम् १ । त्रिभिः स्थानैर्मायी मायां कृत्वा नो आलोचयति, नो प्रतिक्रामति, यावत् नो प्रतिपद्यते, तद्यथा—अकीर्तिर्वा मे स्यात्, अवर्णो वा मे स्यात्, अविनयो वा मे स्यात् २ । त्रिभिः स्थानैर्मायी मायां कृत्वा नो आलोचयति यावत् नो प्रतिपद्यते, तद्यथा—कीर्तिर्वा मे परिहास्यति, यशो वा मे परिहास्यति, यशो वा मे परिहास्यति, पूजासत्कारं वा मे परिहास्यति ३ ॥सू० ४४॥

टीका—' तीहिं ठाणेहिं ' इत्यादि । त्रिभिः—त्रिसंख्यकै स्थानैः—वक्ष्यमाणभूतवर्तमानभविष्यत्कालविषयैर्मायी—गुरुकर्माभावात् मायां मायाविषयं गोपनीयमकार्यं प्रच्छन्नं कृत्वा नो आलोचयति प्रायश्चित्तार्थं स्वकृतमायां गुरोः पुरस्तात् प्रकाशयति । एवं नो प्रतिक्रामति—मिथ्यादुष्कृतदानादि पूर्वक पापान्नो

टीकार्थ—भूत, वर्तमान, और भविष्यत् काल विषयवाले इन तीन स्थानों को लेकर मायी गुरुकर्तृवाला मायी जीव—माया के विषयभूत बने हुए—गोपनीय अकार्य को गुप्त रूप से करके उसकी आलोचना नहीं करता है—प्रायश्चित्त लेने के लिये स्वकृत माया को गुरु के समक्ष प्रकाशित

भूत, वर्तमान अने भविष्यकाल केने विषय छे जेवा तेषु स्थाने (कारण) नी अपेक्षाजे मायी (कारे कर्मी मायी एव) कपटने कारणे सेवायेला गोपनीय अकार्यने (दुष्कृत्यने पाप) गुप्त रीते करीने तेनी आलोचन करतो नथी, प्रयश्चित्त लेवा भाटे पोतानी ते मायाने गुरु समक्ष लहेर करतो

निर्दोषते । नो निन्दति आत्मसाक्षिकं पापनिन्दां न करोति, नो गर्हते-गुरुसाक्षिक
 स्वापराधगर्हा न करोति । नो विकुट्टयति-तदध्यवसाय न विच्छिनत्ति । न विप्रो
 धयति-पापप्रायश्चित्तपूर्वकमात्मनश्चारित्रस्य चातीवारममध्यासनेनात्मशुद्धिं न
 करोति । अकरणतया-पुनरकरणप्रतिज्ञया नो-नैव अभ्युत्तिष्ठते-प्रयत्नते न
 सज्जो भवतीत्यर्थः । तथा यथाह-यथायोग्य पापानुरूपमित्यर्थः, प्रायश्चित्त-पाप
 प्रणाशकं तपःकर्म-सपोऽनुष्ठानमनश्चानादिकं निर्विकृतिकादिकं वा न प्रतिपद्यते-
 न स्वीकुरुते, तथा-ता-यवस्थानानि दर्शयति-अकाप वाऽहम्-‘इदमशुभं कार्यं
 भूतकालेऽहं कृतवान् अतः कयमिदं निन्दाम् ? अपि तु नैव निन्द, किमर्थमालोच
 यामि, एवंरूपे स्वमाहात्म्यहानि जायते, इत्येवमभिमानाभो आलोचयति नो
 प्रतिक्रामतीत्यादि प्रक्रमः । । तथा करोमि वाऽहं-वर्त्तमानकालेऽप्याधराभीष्टकार्यं

नहीं करताहै, उसका प्रतिक्रमण नहीं करताहै-मिथ्यादुष्कृतदानादिपूर्वक
 पाप से पीछे नहीं हटता है उसकी निन्दा नहीं करता है-आत्मसाक्षी
 पूर्वक पाप की निन्दा नहीं करता है उसकी गर्हा नहीं करता है-गुरु
 साक्षी पूर्वक अपने अपराध की गर्हा नहीं करता है उसकी विकुट्टना
 नहीं करता है उस कार्य करने के अध्यवसाय को नहीं छोड़ता है, उसकी
 विशेषना नहीं करता है-पाप के प्रायश्चित्त करण पूर्वक अपने और
 चारित्र में लगे हुए अतीचार रूप मल की सफाई करने से आत्मशुद्धि
 नहीं करता है अविध्य में मैं ऐसा नहीं करूंगा इस प्रकार की अकरण
 प्रतिज्ञा से यह अपने आप को तैयार नहीं करता है और न वह पाप
 लुरूप प्रायश्चित्त को पापप्रणाशक तपः कर्म को-अनशानादिरूप या
 निर्विकृतिकादिरूप तप को-स्वीकार करता है वे तीन स्थान इस प्रकार
 से हैं-“अकार्यं वाऽहम्” “करोमि वाऽहम्” “करिष्यामि वाऽहम्”

नथी, तेनुं प्रतिक्रमण करते नथी-मिथ्यादुष्कृत दानादिपूर्वक पापभारंभी पाछा
 बजतो नथी, तेनी निन्दा करते नथी-आत्मसाक्षीपूर्वक पापाना पापनी निन्दा
 करते नथी, तेनी अर्हा करते नथी, गुरुसाक्षीपूर्वक पापाना दोषनी अर्हा करते
 नथी, तेनी विकुट्टना करते नथी जेटहे के जो कार्य करवाने अध्यवसाय
 छोड़तो नथी तेनी विशेषना करते नथी जेटहे के प्रायश्चित्त करीने, पापाना
 आश्रितने लाजेला अतिचाररूप भजनी सहाय करीने आत्मशुद्धि करते नथी,
 अविध्यभां जेनुं नदि कई जेवी अकरण प्रतिज्ञाथी ते पापानी जतने तैयार
 करते नथी, जने पापने अनुग्रह प्रायश्चित्तने ते स्वीकार करते नथी जेटहे
 के पापनाशक तपःकर्मने-अनशानादिरूप के निर्विकृतिकादिरूप तपने स्वीकार
 करते नथी ते त्रय स्थान (कारखे) नीचे प्रभावे छे-“अकार्यं वाऽहम्”

મિતિ 'કથમિદમસાધુ' ઇતિ કથયામીતિ નાલોચયતિ ન પ્રતિક્રામતીત્યાદિ ૨।
કરિષ્યામિ વાઽહં-કરિષ્યામિ-સમાચરિષ્યામિ વાઽહમનાગતકાઢેડપીદં તર્હિ પ્રાય-
શ્ચિત્તં કથં પ્રતિપદ્ય ઇતિ કૃત્વા નો આલોચયતિ નો પ્રતિક્રામતીત્યાદિ ૩। ૧।
'તીર્હિ' ઇત્યાદિ, ત્રિથિ. સ્થાનૈઃ કારણૈરકીર્ત્યાઘપવાદમયરૂપૈઃ માયી માયાં

હસ અમુક કાર્ય કો મૈં ભૂતકાલ મૈં કર ચુકા હૂં અતઃ યહ નિંધ કૈસે
હાં સકતા હૈ-અર્થાત્ નહીં હો સકતા હૈ તો ફિર મૈં હસકી આલોચના
કયોં કરું યદિ મૈં એસા કરતા હૂં તો હસમૈં એરે માહાત્મ્ય કી હાનિ હોતી
હૈ અતઃ વહ હસ પ્રકાર કે અભિમાન સે ઉસકી આલોચના નહીં કરતા
હૈ ઉસકા પ્રતિક્રમણ નહીં કરતા હૈ, ઇત્યાદિ ૧ તથા વર્તમાન કાલ મૈં
મી મૈં હસ કાર્ય કો કરતા હૂં, અતઃ યહ અપ્રશસ્ત હૈ એસા મૈં કૈસે
કહૂં એસા રુચાલ કરકે મી વહ ઉસકી આલોચના પ્રતિક્રમણ આદિ
નહીં કરતા હૈ તથા અવિવ્યત્કાલ મૈં મી મૈં હસ કાર્યકો કરુંગો તવ ફિર
પ્રાયશ્ચિત્ત કૈસે લૂં હસ પ્રકારકા વિચાર કરકે વહ આલોચના આદિ નહીં
કરતા હૈ યાવત્ વહ યથાહં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપઃ કર્મ કો સ્વીકાર નહીં
કરતા હૈ ? "તીર્હિ" ઇત્યાદિ-હન ત્રીન સ્થાનોં કો લેકર મી માયી માયા

"કરોમિ વાઽહમ્" કરિષ્યામિ વાઽહમ્" (૧) તે એવો વિચાર કરે છે કે
ભૂતકાળમાં મેં અમુક કાર્ય કર્યું છે, તે નિંધ કેવી રીતે હોઈ શકે ! એટલે
કે નિંધ હોઈ શકે જ નહીં. તો પછી મારે શા માટે તેની આલોચના કરવી
જોઈએ ? જો હું આલોચના કરે તો મારા માહાત્મ્યની હાનિ થાય. આ પ્રકારના
ચોતાના અભિપ્રાયને કારણે તે ભૂતકાળમાં કરેલા ડુષ્કૃત્યની આલોચના
કરતો નથી, અને પ્રતિક્રમણ, નિંદા, ગર્હા આદિ પણ કરતો નથી.

તે એવો વિચાર કરે છે કે વર્તમાનકાળમાં પણ હું આ કાર્ય કરું છું.
તે કાર્ય અપ્રશસ્ત હોવાનું મારાથી કેવી રીતે કહી શકાય ! આ પ્રકારના
વિચારથી પ્રેરાયેલો તે તેની આલોચના આદિ કરતો નથી. (૩) ભવિષ્યકાળમાં
પણ હું આ કાર્ય કરવાનો જ છું, તો મારે શા માટે તેની આલોચના, પ્રતિ-
ક્રમણ, નિંદા, ગર્હા વગેરે કરવા જોઈએ ! આ પ્રકારની વિચારધારાથી જે
રસ્તે દોરવાયેલો તે ચોતાના પાપકૃત્યોની આલોચના આદિ કરતો નથી અહીં
"આદિ" પદથી પાપને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપ કર્મનો સ્વીકાર કરતો
નથી, "ત્યા સુધીનો પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ થઈયું કરવો જોઈએ. "તીર્હિ" ઇત્યાદિ.

કૃત્વા નો આલોચયસિ, इत्यादि-यावत् नो यथाई प्रायश्चित्त तप कर्म प्रतिपद्यते, उद्यया-ठानि श्रीणि स्थानानि यथा-अकीर्तिर्वा मे स्यात्-कीर्ति-सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिः, न कीर्तिरकीर्तिः सर्वदिग्ग्यादिनी निन्दा स्यात्-‘अय माया वान्’ इत्यादिरूपाऽपकीर्तिः प्रसरेत्, इति कृत्वाऽसौ ना आलोचयति नो प्रति क्रामतीत्यादि १। अवर्णो वा मे स्यात्-अवर्णः-एकदिग्गामिचापयश्च, आलोच नादिकरणे ‘लोका मां निदिष्यन्तीति कृत्वा नो आलोचयसि नो प्रतिक्रामसी त्यादि २। अविनयो वा मे स्यात्-विनय-देष्टृकालाघपेक्षया यपोचितप्रतिपत्ति रूपः, न विनयः-अविनयः-आलोचनाद्यङ्गीकारेऽप्ये मुनयो मम ‘विनय न करि करके उस की आलोचना नहीं करता है इत्यादि ये तीन स्थान इस प्रकार से हैं-अकीर्ति मेरी होगी, अवर्ण अपरा मेरा होगा, अविनय मेरा होगा, सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धि का नाम कीर्ति है। यदि मैं माया करके उसकी आलोचना करता हू, प्रतिक्रमण करता हू, यावत् यथाई प्रायश्चित्त लेता हू तो मेरी चारों दिशाओं में निन्दा हो जावेगी-“यह मायावान् है” इत्यादि रूप से मेरी अपकीर्ति फैल जावेगी ऐसा स्याल फरके यह न आलोचना करता है और न प्रतिक्रमण आदि करता है। एक देश से अपरा का फैलना अवर्ण है, यदि मैं आलोचना आदि करता हू तो लोक मेरी निन्दा करेंगे इस प्रकार के अभिप्राय से वह आलोचन आदि नहीं करता है देश काल आदि की अपेक्षा से यपोचित प्रतिपत्ति का नाम विनय है। इससे विपरीत अविनय है आलोचना आदि के अङ्गीकार करने पर अन्य मुनिजन मेरा विनय नहीं करेंगे ऐसे

નીચે દર્શાવેલા ત્રણ સ્થાનો (કારણો) ને લીધે પણ મારી છવ માથા કરીને તેની આલોચના આદિ કરતો નથી-(૧) જો માથા કરીને હું તેની આલોચના કરીશ તેનું પ્રતિક્રમણ કરીશ, નિંદા, ગર્હ, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ કરીશ તો મારી અકીર્તિ થશે. એટલે કે “આ માણસ માયાવાન છે,” એવી મારી અપકીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાઈ જશે. આ પ્રકારનો વિચાર કરીને તે પોતાના પાપકૃત્યની આલોચના આદિ કરતો નથી. (ચારે દિશામાં અપશયનો ફેલાવો થવો તેનું નામ અકીર્તિ છે) (૨) તેને એવો વિચાર આવે છે કે મારા પાપકર્મોની આલોચના આદિ કરવાથી મારો અવળ (અપશય) થશે. (એક દેશની અપેક્ષાએ અપશયનો ફેલાવો થવો તેનું નામ અવળ છે) ઢોઢો મારી નિંદા કરશે, એવા અભાવથી તે આલોચના કરતો નથી (૧) તેને એવો વિચાર આવે છે કે પાપકર્મોની આલોચના કરવાથી મારો અવિનય થશે-અન્ય મુનિ જન તથા ઢોઢો મારો વિનય નહીં કરે આ પ્રકારના વિચારથી પ્રેરિત થઈને

વ્યન્તિ ' इति कृत्वा नो आलोचयति नो प्रतिक्रामतीत्यादि ३। २। इदं च सूत्र-
मप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षम् । सामान्यजनस्यैवापकीर्तिसद्भावात् । ' तीर्हि '
इत्यादि, त्रिमिः स्थानैः-कारणैः-कीर्त्यादिहानिरूपैर्मायायी मायां कृत्वा नो
आलोचयति यावत् नो प्रतिपद्यते । तानि स्थानान्याह- कीर्तिर्वा मे परिहा-
स्यति-कीर्त्तिः-पूर्वकालोपार्जिता प्रसिद्धिः परिहास्यति-हीना भविष्यति, यज्ञो
वा मे परिहास्यति-यज्ञः-लोकप्रसृतं प्रशंसारूपं तन्ये परिहास्यति नष्टं भविष्यति
२। पूजासत्कारं वा मे परिहास्यति-पूजासत्कारमित्येकपदम् । तत्र-पूजा-
षट्पादिना, सत्कारः-अभ्युत्थानादिना, तदुभयं मे परिहास्यति ३। इदं तु सूत्रं
प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं समुपार्जितप्रसिद्धिकरयैव कीर्त्यादि हानि सद्भावात्॥सू. ४४॥

અભિપ્રાય સે વહ આલોચના આદિ નહીં કરતા હૈ यह सूत्र अप्राप्तप्र-
सिद्धि वाले पुरुष की अपेक्षा से है, क्योंकि कि सामान्यजन की ही अप-
कीर्ति का सद्भाव होता है ।

इन स्थानों को लेकर भी मायी माया को करके उसकी आलोचना
नहीं करता है यावत् वह यथार्थ प्रायश्चित्त नहीं लेता है वे तीन स्थान
इस प्रकार से हैं-“ कीर्ति वा मे परिहास्यति ” सब दिशा में यशका
फैलना उसका नाम कीर्ति है यदि मैं आलोचना आदि करता हूं तो मेरी
वह कीर्ति हीन हो जावेगी, अथवा मेरा यश कम हो
जावेगा यहां यश से लोक में फैली हुई प्रशंसा गृहीत हुई है अथवा
लोक में जो मेरा पूजा सत्कार होता है वह भी नष्ट हो जावेगा यहां
“ पूजासत्कार ” यह एकपद हैं वस्त्र आदि की प्राप्ति हो जाना इसका
नाम पूजा है, और मुझे देखकर जो अन्यजन खड़े आदि हो जाते हैं

પણ તે આલોચના આદિ કરતો નથી આ સૂત્ર અપ્રાપ્ત પ્રસિદ્ધિવાળી વ્યક્તિની
અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે સામાન્ય માણસની જ અપકીર્તિનો
સદ્ભાવ સંભવી શકે છે

નીચેના ત્રણ સ્થાનો (કારણો) ને લીધે માયીશ્વ માયા કરીને તેની
આલોચના, તેનું પ્રતિક્રમણ, નિંદા, ગર્હો, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ કરતો નથી,
કીર્તિર્વા મે પરિહાસ્યતિ ” ને હું આલોચના આદિ કરીશ તો પૂર્વકાલોપાર્જિત
મારી કીર્તિનો લોપ થશે (૨) અથવા મારો યશ ઓછો થશે અહીં “યશ”
પદ દ્વારા લોકોમાં વ્યાપેલી કીર્તિ અથવા પ્રશંસાની ભાવના થઈ શકે
નહીં (૩) “ પૂજાસત્કાર ” લોકોમાં જે મારો પૂજાસત્કાર થાય છે તે પણ
ખંધ પડી જશે વસ્ત્રાદિ પ્રાપ્તિ થવી તેનું નામ પૂજા છે, જિજ્ઞાસા થઈને માન
આપવું વગેરેને સત્કાર કહે છે. આ પ્રકારના વિચારથી પ્રેરાઈને તે હૃદયની

અયેતદ્વિપર્યયમાલોચનાદિ કર્તૃકથિપય સૂત્રપ્રયમાદ—

મૂળમ્—તીર્હિ ઠાળેહિં માયી માય કદ્દુ આલોણ્જ્જા પદિ
ક્કમેજ્જા જાવ પદિવજ્જેજ્જા, ત જહા માયિસ્સ ણં અર્હિસ્સ
લોગે ગરહિય મવહ્, ઉવવાય ગરહિય મવહ્, આયાઈ ગરહિયા
મવહ્ ૧૧ તીર્હિ ઠાળેહિં માયી માય કદ્દુ આલોણ્જ્જા જાવ
પદિવજ્જેજ્જા, ત જહા—અમાયિસ્સ ણં અર્હિસ્સ લોગે પસથે
મવહ્, ઉવવાય પસથે મવહ્ આયાઈ પસથા મવહ્ ૧૨ તીર્હિ
ઠાળેહિ માયી માય કદ્દુ આલોણ્જ્જા જાવ પદિવજ્જેજ્જા, ત
જહા—નાણદ્ધયાય, દસણદ્ધયાય, ચરિત્તદ્ધયાય ૩ ॥ સુ૦ ૪૫ ॥

છાયા—ત્રિમિ સ્થાનેર્માયી માયાં કૃત્વા—માલોચયતિ, પ્રતિક્રમયતિ, યાચત્
પ્રતિપદ્યતે, તથયા—માયિનઃ સ્વલ્લ મસૌ છોક્રો ગર્હિતો મવતિ, ઉપપાતો ગર્હિતો

વહ મેરા સત્કાર હૈ યે દોનોં ઘાતેં મેરી કમ હો જાયેંગી ૩ હસ અમિ
પ્રાય સે મી વહ આલોચના આદિ નહીં લેતા હૈ વહ સૂત્ર પ્રાપ્તપ્રસિદ્ધિ
બાહે પુરુષકી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ ક્યોં કિ જિસને પ્રસિદ્ધિ ઘપા
જિત કર લી હૈ પેસે પુરુષકા હી યશ આદિ કી જ્ઞાનિ હોને કે સન્માવ
હોતા હૈ ॥ સુ૦ ૪૬ ॥

અય સૂત્રકાર હસ પૂર્વેક્ત કથન સે વિપરીત કુપ પુરુષ કે વિષય મેં
અર્થાત્ આલોચના આદિ કરમેવાહે કે વિષય મેં ત્રિન સૂત્ર કા કથન
કરતે હૈ—‘તીર્હિ ઠાળેહિં માયી માય કદ્દુ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—ત્રિન સ્થાનકો લેકર માયી માયા કરકે હસકી આલોચના કરતા
હૈ । પ્રતિક્રમણ કરતાહૈ યાચત્ તથાઈ પ્રાયચિન્ત કરતાહૈ, ક્યોંકિ વહ પેસા

આલોચના આદિ કરતો નથી આ સૂત્ર પ્રાપ્તપ્રસિદ્ધિનાળા પુરુષને અનુલક્ષીને
કહેવામાં આવ્યું છે કારણ કે એણે પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય એવા
માણસની કીર્તિ આદિની કાંની થવાની વાત સબલી શકે છે ॥ સુ ૪૬ ॥

હવે સૂત્રકાર પૂર્વસૂત્રમાં જેનું પ્રતિપાદન કરાણુ એવા પુરુષ કરતા વિપ-
રીત પુરુષનું એટલે કે આલોચના આદિ કરનારનું ત્રણ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે
છે— ‘તીર્હિ ઠાળેહિ માયી માય કદ્દુ’ इत्यादि—

સૂત્રાથ—ત્રણ સ્થાનો (કારણો) ને લીધે માયી માયા કરીને તેની આલોચના
કરે છે, પ્રતિક્રમણ કરે છે, યાચને અનુકૂળ પ્રાયચિન્ત યથ તની પૂરોજ્ઞ

ભવતિ, આયતિર્ગર્હિતા ભવતિ, ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્માયી માર્યા કૃત્વા-આલોચયતિ યાવત્ પ્રતિપચતે, તથથા અમાયિનઃ સ્વલુ અસૌ લોકઃ પ્રશસ્તો ભવતિ ઉપપાતઃ પ્રશસ્તો ભવતિ, આયતિઃ પ્રશસ્તા ભવતિ ।૨। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્માયી માર્યા કૃત્વા આલોચયતિ યાવત્ પ્રતિપચતે, તથથા-જ્ઞાનાર્થતયા, દર્શનાર્થતયા, ચારિત્રાર્થતયા ૩ સૂ.૪૫।

ટીકા—‘ તોહિં ’ ઇત્યાદિ, સૂત્રત્રયં પ્રાયો વ્યાખ્યાતપૂર્વમ્ । નવરમ્ માયી-માયાવાન, યદ્યપિ માયી તથાપિ લઘુકર્મા આલોચનાઘટ્ટીકારાત્, માર્યા કૃત્વા આલોચયતિ । અયં હિ માયી અકૃત્યકરણકાલ એવ, આલોચનાદિકાલે તુ-અમા-

જાનતાહૈ કિ માયીકા યહ લોક ગર્હિત હોતા હૈ, ઉપપાત ગર્હિત હોનાહૈ, ઓર આયતિર્ગર્હિત હોતી હૈ । હન અન્ય ત્રીન સ્થાનોંકો લે કર માયી માયા કરકે ડસકી આલોચના કરતા હૈ યાવત્ યથાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હૈ । યે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈં । એક અમાયી કા યહ લોક પ્રશસ્ત હોતા હૈ હસ લ્યાલસે, દૂસરા ડસકા ઉપપાત પ્રશસ્ત હોતા હૈ હસ લ્યાલસે તથા તીસરા ડસકી આયતિ પ્રશસ્ત હોતી હૈ તથા હન સ્થાનોંકો લેકર માયી માયા કરકે આલોચના કરતા હૈ યાવત્ યથાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હૈ હન મેં એક સ્થાન હૈ જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ કરને કા, દૂસરા સ્થાન હૈ દર્શન કી પ્રાપ્તિ કરને કા ઓર તીસરા સ્થાન હૈ ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ કરને કા ।

ટીકાર્થ-યહાં માયી શબ્દસે લઘુકર્મા (હલુકર્મી) યાવત્ જીવ લિયા ગયા હૈ । કયોં કિ એસા હી જીવ આલોચના આદિ કાં કરતા હૈ । માયાવાન દીર્ઘકર્મા જીવ નહીં, યહ માયી જીવ અકૃત્ય કરણકાલમેં હી માયાવાન

વિધિઓ કરે છે તે ત્રણ સ્થાનો નીચે પ્રમાણે છે-(૧) તે એ વાત સમજે છે કે માયી જીવનો આલોક ગર્હિત બને છે, (૨) ઉપપાત પણ ગર્હિત હોય છે અને આયતિ પણ ગર્હિત હોય છે. નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે પણ માયી જીવ માયા કરીને તેની આલોચના આદિ કરે છે-(૧) તે એ વાત સમજે છે કે અમાયીનો આલોક પ્રશસ્ત હોય છે, (૨) અમાયીનો ઉપપાત પ્રશસ્ત હોય છે અને તેની આયતિ પ્રશસ્ત હોય છે. નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે પણ માયી જીવ માયા કરીને તેની આલોચના, પ્રતિક્રમણ, ગહો, નિંદા, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ કરે છે-(૧) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવાના હેતુથી, (૨) દર્શનની પ્રાપ્તિ કરવાના હેતુથી અને (૩) ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરવાના હેતુથી

અહીં માયી પદથી લઘુકર્મા આદિ જીવ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે. હલુકર્મી જીવ જ આલોચના આદિ કરે છે, માયાવાન દીર્ઘકર્મા જીવ આલોચના આદિ કરતો નથી તે માયી જીવ અકૃત્યકરણકાળમાં જ માયાવાન રહે

ય્યે, અયથાઽઽભોષનાઘનુપપ્પેરિતિ । માયાશ્વિનઃ ' અસ્તિ ' इति,-
 વિમક્તિપરિણામાદય લોકઃ - इवं जन्म अयं लोको गर्हितो
 भवति, માયાપ્રાદુર્ભાવે નિન્દાદિસન્નાપાત્ । ઉપપાતો-ગર્હિતો ભવતિ,
 માયાશ્વિન કિલ્બિકાદિ દેવેષુ નારકાદિષુ ષ જન્મસમયાત્ । આવતિ:-દેવ
 નારકમવાદાયમન, સાઽપિ તસ્ય ગર્હિતા ભવતિ, માયાશ્વિનઃ કુમાનુપત્વ ઠિય
 જ્વમમમાવાત્ । છદુર્ભા માયાથી માયા કૃત્વાઽપિ દ્વલોપપરલોપાદિમયાદા

રહતા છે । આલોચના આદિ કરને કે કાલ મેં માયાવાન્ નહીં હોતા હૈ,
 ઘસ સમય તો યહ અમાથી હી રહતા હૈ । યદિ ઉસ સમય યહ અમાથી
 ન હો તો ઉસકે દ્વારા આલોચના આદિ કરના નહીં ઘન સક્તા હૈ ।
 માયાવાન્ ઘન કર પુનઃ માયાચારી સે આલોચના કરનેઘાલે કી આલો
 ચના સઘી આલોચના નહીં કહલાતી હૈ ઘહ તો ણક ઢોંગ માત્ર હૈ જો
 વલ્હી કર્મ કી ગાહતર ઘઘ કરાનેઘાલી હોતી હૈ । આલોચના ઘહ ઇસી
 અભિપ્રાયસે કરતાહૈ કિ માયાથી ઝીઘકા યહ લોક ગર્હિત (નિદિતા) હોતા
 હૈ, કર્યા કિ માયા કા ઘગટ હોને પર માયાથી કી નિન્દા આદિ કે હોને
 કા સન્નાપ હોતા હૈ । ઉપપાત માયાથી કા ઇસલિયે ગર્હિત હોતા હૈ કિ
 વસકા જન્મ ફિલ્બિકા આદિ દેવોં મં ઔર નારકાદિ જીવોં મેં હોતા
 હૈ તથા આયતિ ઉસકી ઇસલિયે ગર્હિત હોતી હૈ કિ દેવ ઇવ નારકમવ
 સે આકર ઉસકા જન્મ કુમાનુપ મેં યા તિઘણોં મેં હોતા હૈ । નાર્પર્ય
 ઇસ કથન કા ઇસા હૈ છદુર્ભા માયાથી માયા કરકે સી ઇહલોક ઔર

છે-આલોચના આદિ કરવાને કાળે માયાવાન્ હોતો નથી તે સમયે તો તે
 અમાથી જ રહે છે એ તે સમયે અમાથી ન હોય તો તેના દ્વારા આલોચના
 આદિ કરવાનું સભવી શકે જ નહીં. માયાવાન્ જન્મીને માયાવાશીથી આલોચના
 કરનારની આલોચનાને સાથી આલોચના કહેવાતી નથી, તે તો માત્ર ઢોંગ
 કેવળ હોય છે અને એવી આલોચનાથી તો કર્મને વધ આદતર બને છે.
 તે એવું સમજીને આલોચના કરે છે કે માયાથી જીવને આલોક બદિત બને
 છે, કારણ કે માયાને પ્રાદુર્ભાવ થાય ત્યારે માયાથીની નિન્દા આદિ થવાને સહ
 બાધ રહે છે તેને ઉપપાત બદિત જનવાનું કારણ એ છે કે તેને ઉપપાત કિલ્બિકા
 આદિ દેવોમાં તથા નારકાદિ જીવોમાં થાય છે તેની આયતિ (બાબજ મ) બદિત
 જનવાનું કારણ એ છે કે દેવ અને નારકોમાંથી આશુકાળ પૂરે દરીને તેજો
 કુમાનુપમાં અથવા તિર્થંશ્રીમાં ઉત્પત્ત થાય છે આ કથનનો અર્થ એ છે
 કે છદુર્ભા માથી જીવ માયા કરીને પશુ આલોક અને પરલોક આદિના

લોચનાદિ કરોતીતિ ભાવઃ । અમાયિન ઇહલોક પરલોકાદયઃ પ્રશસ્તા ભવન્તિ, યત આલોચનાદિના સંજાતનિરતિચારસ્ય મમ જ્ઞાનાદીનિ સ્વસ્વભાવં લબન્તેડતો હમમાયી ભૂત્વાડલોચનાદિકં કરોમીતિ મનસિ નિધાય લઘુકર્મા જીવ આલોચનાદિ કરોતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૪૫ ॥

પૂર્વે શુદ્ધિરુક્તા સામ્પ્રતં તત્કારિણામાખ્યંતરસમ્પદં વાહ્યસંપદં ચ પ્રરૂપયન્ સૂત્રત્રયમાહ—

મૂલમ્—તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, તં જહા — સુત્તધરે અત્થધરે તદુભયધરે ૧ । કપ્પહ્ ણિમ્મંથાણ વા ણિમ્મંથીણ વા તઓ વત્થાહં ધરિત્તણ વા પરિહરિત્તણ વા, તં જહા—જંગિણ મંગિણ સ્વોસિણ ૨ । કપ્પહ્ ણિમ્મંથીણ વા તઓ પાયાહં ધારિત્તણ વા પરિહરિત્તણ વા, તં જહા—લાઠયપાણ વા દારુપાણ વા સદ્વિયાપાણ વા ॥ સૂ. ૪૬ ॥

પરલોક આદિ કે અય સે આલોચના આદિ કરતા હૈ । હસીસે અમાયી કે ઇહલોક ઔર પરલોક આદિ પ્રશસ્ત હોતે હૈ । ક્યોં કિ વહ એસા જાનતા હૈ કિ આલોચિત આદિસે નિરતિચાર હુએ મેરે જ્ઞાન આદિ અપને ૨ સ્વભાવ કો પ્રાપ્ત કર લેને હૈ અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ નિર્મલ હો જાતે હૈ હસલિયે મુઝે અમાયી હોકર આલોચના આદિ કરના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સમ્પન્નકર વહ લઘુકર્મા જીવ આલોચના કરનેમ્ નિરત હોતા હૈ ॥સૂ. ૪૫॥

અવ સૂત્રકાર ઉક્ત શુદ્ધિ કરનેવાલોંકી અખ્યંતર ઔર વાહ્ય સમ્પદા કી પ્રરૂપણા ત્રીન સૂત્ર સે કરતે હૈ—‘ તઓ પુરિસ જાયા પળ્ળત્તા ’ હં

ભયથી આલોચના આદિ કરે છે, અને તેથી જ તેના આલોક અને પરલોક પ્રશસ્ત હોય છે, કારણ કે તે એટલું સમર્થ શકે છે કે આલોચના આદિ કરવાથી નિરતિચાર બનેલાં મારા જ્ઞાન, દર્શન અને આદિત્ર પોતાના મૂળ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરી લેશે એટલે કે નિર્માણ બની જશે, તેથી જ તે આલોચના આદિ કરે છે આ રીતે આલોચના આદિ કરવાથી તેના આલોક પ્રશસ્ત બને છે, ઉપપાત પ્રશસ્ત બને છે અને આયતિ (ભાવીજન્મ) પણ પ્રશસ્ત બને છે ॥સૂ. ૪૫॥

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત શુદ્ધિ કરનારા છવેની આખ્યંતર અને બાહ્ય સમ્પદાની પ્રરૂપણા કરે છે—‘ તઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા ’ ઇત્યાદિ—

छायाः—श्रीणि पुरुषजातानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा सूत्रधरः, अर्धधरः, तदुभयधरः । कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा श्रीणि वस्त्राणि धारयितुं वा परिहर्तुं वा, तद्यथा—आङ्गमिक, भाङ्गिक, क्षौमिकम् । २। कल्पत निर्ग्रन्थानां वा श्रीणि पात्राणि धारयितुं वा परिहर्तुं वा, तद्यथा—अलाघुपात्रं वा, दारुपात्रं वा, मृत्तिकापात्रं वा ॥ सू० ४६ ॥

टीका—‘तत्रो’ इत्यादि, सुगमम् । नवरम्—सूत्रधरार्धधरतदुभयधराणां मध्ये यथोत्तर प्रधाना इति । १। वाद्यसम्पदमाह—‘कप्पड’ इत्यादि, सुगमम् । नवरम्—धर्तुं—परिग्रहीतुं, परिहर्तुं—परिमाप्नुमिति । श्रीणि वस्त्राभ्याह—‘जंगियं’ इत्यादि, आङ्गमिक—अङ्गमनीषोद्भवमौर्णिकादि, भाङ्गिक—भङ्गत्वा—कुट्टयिहत्वा

सूत्राय—तीन प्रकारके पुरुष कहे गये हैं—जैसे—सूत्रधर १, अर्धधर २, और तीसरा तदुभयधर ३, निर्ग्रन्थों अथवा निर्ग्रन्थियोंको तीन प्रकार के वस्त्र छेना और उनका परिभोग करना कल्पित कहा गया है—एक आङ्गमिक, दूसरा भाङ्गिक, तीसरा क्षौमिक ।

निर्ग्रन्थों को अथवा निर्ग्रन्थियों को तीन प्रकार के पात्र धारण करनेयोग्य कहे गये हैं—जैसे—सूत्रे का पात्र, लकड़ीका बना पात्र अथवा मृत्तिका का पात्र (इससे अतिरिक्तपात्र कल्पता नहीं है, सूत्रधर की अपेक्षा अर्धधर और अर्धधर की अपेक्षा तदुभयधर इस तरह से इनमें उत्तरोत्तर प्रधान कहे गये हैं । वाद्य सम्पदा का कथन करने के लिये सूत्रकार ने “कप्पड” इत्यादि सूत्र कहा है—जङ्गम जीवों के पालों से उनसे जो वस्त्र बनता है वह आङ्गमिक वस्त्र है जैसे कनी कम्बल वगैरह, कृष्णर जिनके रेशों से वस्त्र बनाया जाता है वह भाङ्गिकवस्त्र है जैसे अलसी आदि के शेरों से बना हुआ वस्त्र,

सूत्रार्थ—त्रय प्रकारना पुरुषो कथा छे—(१) सूत्रधर (२) अर्धधर अने (३) तदुभयधर । निर्ग्रन्थो (साधुजो) अने निर्ग्रन्थीजोने (साध्वीजोने) त्रय प्रकारनां वस्त्रो छेवानु अने तेभनो उपेक्षा करवानुं कथे छे—(१) आङ्गमिक, (२) भाङ्गिक अने (३) क्षौमिक । निर्ग्रन्थो अने निर्ग्रन्थीजोने त्रय प्रकारनां पात्र कथे छे कोटो छे त्रय प्रकारनां पात्र तेभनो धारण करवा योग्य जणुअ छे—(१) तृतीय पात्र, (२) काष्ठ निर्मित पात्र अने (३) माटीनां पात्र जो सीबाधना प्लास्तीक आदीना पात्रो कल्पता नथी । सूत्रधर करता अर्धधरमां अने अर्धधर करता तदुभयधरमां (सूत्र अने अर्ध अन्नेने धारण करना) उत्तरोत्तर प्रधानता समझवी जाय सम्पदातुं प्रतिपादन करवा निमित्त सूत्रकारे ‘कप्पड’ इत्यादि सूत्र कथा छे जेग आदि जजम छेवाना वाच्यार्थो जे वस्त्रो अने छे तेने आङ्गमिक वस्त्रो कहे छे जेभके इननी कामज वगैरे शय, अजसी आदिने हूटीने तेना रेशाभाधी बनावेवां वस्त्रोने आङ्गमिक

યત્ક્રિયતે તદ્ અતસીમયમ્, ક્ષૌષિક-કાર્પાસિકમિતિ । પાત્રવિપયં સૂત્રમાહ-
'કપ્પહ' इत्यादि स्पष्टं, नवरम्-अलावुपात्रं-तुम्बकं, दारुपात्रं काष्ठनिर्मितं,
मृत्तिकापात्रं-मृण्मयम् ॥ सू० ४६ ॥

અથ વસ્ત્રપ્રસ્તાવાદ્ વસ્ત્રગ્રહણકારણન્યાહ—

મૂલમ્-તીર્થિ ઠાળેહિં વત્યે ધરેજ્ઞા, તં જહા-હિરિવત્તિયં,
દુગુંછાવત્તિયં, પરિસહવત્તિયં ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

છાયા—ત્રીભિઃ સ્થાનૈર્વસ્ત્ર ધારયતિ, તદ્વથા-હ્રીપ્રત્યયિકં, જુગુપ્સાપ્રત્યયિકં,
પરીપહપ્રત્યયિકમ્ ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

ટીકા—'તીર્થિ' इत्यादि । त्रिभिः स्थानैः-कारणैः कारणत्रयमाश्रित्ये-
त्यर्थः, वस्त्रं धारयति, तान्येवाह-'हिरिवत्तियं' इत्यादि, ह्रीप्रत्ययिकं ह्रीः-लज्जा
કપાસ સે જો વસ્ત્ર ઘનતા હૈ વહ ક્ષૌષિક વસ્ત્ર હૈ-જૈસે સૂતી ચાદર
વગૈરહ इसी प्रकार से जो तीन प्रकार के पात्र हैं उनका नाम सूत्रकार
ને પ્રકટ હી કર દિયા હૈ ॥ સૂ૦ ૪૬ ॥

અથ સૂત્રકાર વસ્ત્ર કે પ્રકરણ સે વસ્ત્રગ્રહણ કરને કે કારણોં કા
કથન કરતે હૈ—'તીર્થિ ઠાળેહિં વત્યં ધરેજ્ઞા' इत्यादि ।

ટીકાર્થ-નિર્ગ્રન્થ અથવા નિર્ગ્રન્થીસે જો વસ્ત્ર ધારણ કરતે હૈં ઉસમૈં યે ત્રીન
કારણ હૈં-લજ્જા ઔર સયમ્ની રક્ષા કરના, પ્રવચન કી હીલના કા
ધારણ કરના ઔર શીત આદિ પરીપહ કા નિવારણ કરના સૂત્ર મૈં જો
"હ્રી પ્રત્યયિકં, જુગુપ્સા પ્રત્યયિકં, પરીપહપ્રત્યયિકં" ऐसा कहा है-
उसका तात्पर्य ऐसा है कि जिसे धारण करने का निमित्त ह्री-लज्जा

વસ્ત્રો કહે છે કપાસમાંથી જે વસ્ત્રો બને છે તેમને ક્ષૌષિક વસ્ત્રો કહે છે જેમકે
સૂતરાઉ ચાદર વગેરે એ બ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારના પાત્રોના નામો સૂત્રકારે
પ્રકટ કરેલા બ છે ॥ સૂ. ૪૬ ॥

વસ્ત્ર વિષે વાત કરીને હવે સૂત્રકાર વસ્ત્રગ્રહણ કરવાના કારણોનુ નિરૂપણ
કરે છે—"તીર્થિ ઠાળેહિં વત્યં ધરેજ્ઞા" इत्यादि—

નિર્ગ્રન્થ અને નિર્ગ્રન્થી નીચે દર્શાવેલા ત્રણ કારણોને લીધે વસ્ત્રો ધારણ
કરે છે-(૧) લજ્જા કે સયમની રક્ષા કરવાને માટે, (૨) અવચન જુગુપ્સાનુ
વારણ કરવા માટે અને (૩) શીત આદિ પરીપહોનુ નિવારણ કરવા માટે.
સૂત્રમાં જે "હ્રી પ્રત્યયિકં, જુગુપ્સાપ્રત્યયિકં, પરીપહપ્રત્યયિકં" આ પ્રમાણે
કહ્યું છે તેના સાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—યયિક એટલે લજ્જા મર્યાદાના

સયમો વા, સા પ્રત્યયો-નિમિષં યસ્ય ધારણસ્ય તત્તથાજ્ઞાસયમરસાર્થમિત્યર્થઃ
 ૧। જુગુપ્સાપ્રત્યયિક-જુગુપ્સા-નિન્દા 'વિકૃતાદ્વર્ણનેન લોકે પ્રવચનજુગુપ્સા મા
 મૂત્' इत्यर्थं प्रत्ययोनिमिष यत्र तत्तथा प्रवच ॥ ४३ ॥ १। परी
 पद-प्रत्ययिक-परीपदाः-शीतोष्णदंशमलकादि जनिताः, त प्रत्ययो निमिषं यत्र
 तत्तथा शीतादिपरीपदनिवारणार्थमित्यर्थः ३ ॥ सू० ४३ ॥

નિર્ગમસ્તાવાશિષ્ઠ ન્યાનેવાજુષ્ઠાનતો વર્ણયન્ સમ્પ્રસૂત્રીમા—

મૂલ્—તઓ આયરક્ષા પળણત્તા, ત જહા-ધમ્મિયાણ
 પઢિચોયણાણ પઢિચોણત્તા મવહ્, તુસિણીઓ વા સિયા, ઉઢિત્તા
 વા આયાણ પર્ગંતમતમવક્ષમેજ્ઞા ૧ । નિર્ગંથસ્ત વાં ગિલાય
 માણસ્ત કપ્પતિ તઓ વિયદ્દત્તીઓ પઢિગાહિત્તા, ત જહા-
 ઉક્કોસા, મઙ્ગિમા, જહન્ના ૨ । સીહિ ઠાણેહિ સમણે નિર્ગંથે
 સોહમ્મિય સમોગિય વિસમોગિય કરેમાણે ણાહક્કમહ્, ત જહા
 સય વા દ્દહુ, સદ્ધસ્સ વા નિસમ્મ, તથ મોસ આઉદ્દહ વડસ્ય
 નો આઉદ્દહ ૩ । તિવિહા મણુજ્ઞા પળણત્તા, તં જહા-આયરિ
 યત્તાણ, ઉવક્કસાયત્તાણ, ગણિત્તાણ ૪ । તિવિહા સમણુજ્ઞા પ
 ણણત્તા, ત જહા-આયરિયત્તાણ, ઉવક્કસાયત્તાણ, ગણિત્તાણ ૫।
 ઇવં ઉવસંપયા ૬। ઇવં વિજહણા ૭ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

યા મયમ હે વહ ફ્રી પ્રત્યયિક હે વિકૃતાગ્ન કે દેખ્વને સે લોકર્મે પ્રવચન
 જુગુપ્સા-નિન્દા લજ્જતા ન હો હસ પ્રકાર કા નિમિષ્ત જિસ ધારણ કરને
 કા હે વહ જુગુપ્સા પ્રત્યયિક હે, શીત લજ્જા વંદામણક આદિ સે જનિત
 ઓ પરીપદ હે વે જિસ ધારણ કરનેકે નિમિષ્ત હે વહ પરીપદ પ્રત્યયિક હે ॥
 ॥ સૂ૦ ૪૩ ॥

શબ્દ નિમિત્તે જુગુપ્સા પ્રત્યયિક જ્યેષ્ઠે લોકોમાં જુગુપ્સા-મૂળ ન થાય તે
 કારણે વિકૃતાગ્ન અથવા નમ્મતા લોકોમાં જુગુપ્સા થયા કહે છે અને નિન્દા
 થાય છે તેના નિવારણ નિમિત્તે સાધુઓ વચ્ચે ધારણ કરે છે શીત, ઉષ્ણ,
 દંશમણક આદિ જન્ય પરીપદોના નિવારણ નિમિત્તે પણ નિર્ગમો વચ્ચે ધારણ

છાયા—ત્રય આત્મરક્ષકાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્યથા—ધાર્મિકથા પ્રતિનોદનયા પ્રતિનોદ-
યિતા ભવતિ, તૂષ્ણીકો વા સ્યાત્, ઉત્થાય વા આત્મના એકાત્મવક્રામેત્ ૧૧।
નિર્ગ્રંથસ્ય સ્વલુ ગ્લાયતઃ કલ્પન્તે તિસ્રો વિકૃતદત્તયઃ પ્રતિગ્રહીતું, તદ્યથા—ઉત્કર્ષા,
મધ્યમા, જઘન્યા ૧૨। ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ શ્રમણો નિર્ગ્રંથઃ સાધર્મિકં સામ્ભોગિકં વિસા-
મ્ભોગિકં કુર્વન્ નાતિક્રામતિ, તદ્યથા—સ્વયં વા દૃષ્ટ્વા, શ્રાદ્ધરય વા નિશ્ચય,
તૃતીયં મૃયા આવર્તતે ચતુર્થં નો આવર્તતે ૧૩। ત્રિવિધા અનુજ્ઞા પ્રજ્ઞા, તદ્યથા—
આચાર્યતયા, ઉપાધ્યાયતયા, ગણિતયા ૧૪। ત્રિવિધા સમનુજ્ઞા પ્રજ્ઞા, તદ્યથા—
આચાર્યતયા, ઉપાધ્યાયતયા, ગણિતયા ૧૫। એવમુપસંપત્ ૧૬। एवं विद्वाना ॥ ७ ॥ ४८

ટીકા—‘તઓ’ ઇત્યાદિ । ત્રયઃ આત્મરક્ષાઃ, આત્માનં પ્રતિકૂલોપસર્ગ-
કારિપુરુષાત્, રાગદ્વેષાદેરકૃત્યાદ્ ભવકૂપાદ્યા રક્ષન્તીત્યાત્મરક્ષાઃ પ્રજ્ઞાઃ । તાને-
વાહ-ધાર્મિકથા-ધર્મસમ્બન્ધિન્યા નોદનયા-પ્રેરણયા ઉપદેશેનેત્યર્થઃ, પ્રતિનોદ-
યિતા-પ્રેરયિતા-ઉપદેષ્ટા ભવતિ, પ્રતિકૂલોપસર્ગકારિણ ઉપદેશદાનાત્સ ઉપસર્ગ-
કરણાન્નિવર્તતે, ઇત્યેવ ન, પ્રત્યુત સોડનુવૃલો ભવતિ, તતોડનાચરણીયાચરણં ન

નિર્ગ્રંથ કે પ્રકરણ સે અવ સુત્રકાર નિર્ગ્રંથો કા હી અનુષ્ઠાન કી
અપેક્ષા વર્ણન સાત સૂત્રો સે કરતે હૈ—‘તઓ આચરક્ષા પળ્લતા’ ૬૦

ટીકાર્થ—ત્રીન આત્મરક્ષ કહે ગયેહૈ—જેસે—ધાર્મિક ઉપદેશસે પ્રેરણા કરને-
વાલા ૧, દુસરા તૂષ્ણીક—ઉપેક્ષક ઔર ત્રીસરા ઉસ સ્થાનસે સ્વયં બઠ-
કર દુસરે પ્લાન્ત સ્થાન સે ચલે, જાનેવાલા પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગકારી પુરુષ સે
અથવા રાગદ્વેષરૂપી અકૃત્ય સે અથવા ભવકૂપસે અપની જો રક્ષા કરતે
હૈ વે આત્મરક્ષક હૈ । इनमें जो धर्मसम्बन्धी उपदेश से अन्य को प्रेरित
करता है ऐसा उपदेष्टा प्रथम आत्मरक्षक है । यह आत्मरक्षक प्रतिकूल
उपसर्गकारी को उपदेश देकर उसे उपसर्ग करने से हटा देता है

નિર્ગ્રંથોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી હવે સુત્રકાર તેમના અનુ-
ષ્ઠાનનું વર્ણન કરતાં સાત સૂત્રો કહે છે—“તઓ આચરક્ષા પળ્લતા” ઇત્યાદિ.
ત્રણ આત્મરક્ષક કહ્યા છે—(૧) ધાર્મિક ઉપદેશથી પ્રેરણા દેનાર, (૨) તૂષ્ણીક (મૌન
રાખનાર) ઉપેક્ષક અને (૩) તે સ્થાનેથી ઉઠીને બીજે જ એકાન્ત સ્થળે ચાલ્યા જનાર.
પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગકારી પુરુષથી અથવા રાગદ્વેષરૂપી અકૃત્યથી અથવા ભવકૂપથી
પોતાની રક્ષા કરનાર જીવને આત્મરક્ષક કહે છે તે આત્મરક્ષકના ત્રણ પ્રકાર
છે—જે નિર્ગ્રંથ ધર્મોપદેશથી અન્યને પ્રેરણા આપે છે એવા ઉપદેશને પહેલા
પ્રકારનો આત્મરક્ષક કહે છે. આ પ્રકારનો આત્મરક્ષક પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કર-
નારને ઉપદેશ આપીને ઉપસર્ગ કરતો વાદે છે. પોતાને પ્રતિકૂળ થઇ પડે

સંયમો વા, સા પ્રત્યયો-નિમિત્તં यस્ય ધારણસ્ય તત્તથાસ્ત્વજ્ઞાસપમરસાર્યમિત્યર્થઃ
 ૧। જુગુપ્સાપ્રત્યયિક-જુગુપ્સા-નિન્દા 'વિકૃતાશ્ચર્યનેન લોકે પ્રવચનજુગુપ્સા મા
 ભૂત' इत्येषं प्रत्ययोनिमित्तं यत्र तत्तथा प्रवच-नाधारणामित्यर्थः २। परी
 पद-प्रत्ययिक-परीपद-श्रीतोष्णदशमस्कन्धादि जनिताः, ते प्रत्ययो निमित्तं यत्र
 तत्तथा श्रीतादिपरीपदनिवारणार्थमित्यर्थः ३ ॥ सू० ४७ ॥

નિર્ગંધપ્રસ્તાવાભિગ્રન્થાનેવાનુષ્ઠાનતો વર્ણયન્ સસમ્પ્રીમાદ્—

મૂલમ્—તઓ આચરક્ત્વા પળ્લગ્તા, ત જહા-ધમ્મિયાણ
 પઢિચોયણાપ્ પઢિચોપ્તા ભવહ, તુસિનીઓ વા સિયા, ઉઢિત્તા
 વા આયાણ પર્ગંતમતમવક્ષમેજ્ઞા ૧ । નિર્ગંધસ્ત્ત પાં ગિલાય
 માણસ્ત્ત કપ્પતિ તઓ વિચદ્દત્તીઓ પઢિગાહિત્તપ્, ત જહા-
 ઉક્કોસા, મજ્ઞિમા, જહન્ના ૨ । સીહિ ઠાળેહિ સમળે નિર્ગંધે
 સોહમ્મિય સમોગિય વિસમોગિય કરેમાળે ણાહક્કમહ, ત જહા
 સય વા દહું, સહસ્ત્ત વા નિસમ્મ, તચ્ચ મોસ આઠહહ વત્થ
 નો આઠહહ ૩ । તિવિહા મણુબ્બા પળ્લગ્તા, ત જહા-આચરિ
 યત્તાપ્, ઉવજ્ઞાયત્તાપ્, ગણિત્તાપ્ ૪ । તિવિહા સમણુબ્બા પ
 પળ્લગ્તા, ત જહા-આચરિયત્તાપ્, ઉવજ્ઞાયત્તાપ્, ગણિત્તાપ્ ૫।
 પ્વ ઉવસપયા ૬। પ્વ વિજહ્ણા ૭ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

યા સંયમ હે વહ દ્વી પ્રત્યયિક હે વિકૃતાણાં કે લેખને સે લોકર્મે પ્રવચન
 જુગુપ્સા-નિન્દા લક્ષણા ન હો હસ પ્રકાર કા નિમિત્ત ઝિમ ધારણ કરને
 કા હે વહ જુગુપ્સા પ્રત્યયિક હે, શીત ષ્ણગ વંદામણક આદિ સે ઝમિત
 ઝો પરીપદ હે વે ઝિસ ધારણ કરનેકે નિમિત્ત હે વહ પરીપદ પ્રત્યયિક હે ॥
 ॥ સૂ૦ ૪૭ ॥

૧જ્ઞાન નિમિત્તે જુગુપ્સા પ્રત્યયિક એટલે લોકોમાં જુગુપ્સા-મૂળા ન થાય તે
 ૨૧જ્ઞે વિકૃતાં અથવા નમત્વા લોકોમાં જુગુપ્સા પદા કરે છે અને નિન્દા
 થાય છે તેના નિવારણ નિમિત્તે સાધુઓ વચ્ચે ધારણ કરે છે શીત, ઉષ્ણ,
 દશમથક આદિ અન્ય પરીપદોના નિવારણ નિમિત્તે પણ નિર્ગંધે વચ્ચે ધારણ
 કરે છે ॥ સૂ. ૪૭ ॥

છાયા—ત્રય આત્મરક્ષકાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તદ્યથા—ધાર્મિકયા પ્રતિનોદનયા પ્રતિનો-
દયિતાં ભવતિ, તૂષ્ણીકો વા સ્યાત્, ઉત્થાય વા આત્મના એકાન્તમવક્રામેત્ ૧૧।
નિર્ગ્રંથસ્ય સ્વલુ ગ્ભાયતઃ કલ્પન્તે તિસ્રો વિકૃતદત્તયઃ પ્રતિગ્રહીતુ, તદ્યથા—ઉત્કર્ષા,
મધ્યમા, જઘન્યા ૧૨। ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ શ્રમણો નિર્ગ્રંથઃ સાધર્મિકં સામ્મોગિકં વિસા-
મ્મોગિકં કુર્વન્ નાતિક્રામતિ, તદ્યથા—સ્વયં વા દૃષ્ટ્વા, શ્રાદ્ધસ્ય વા નિશ્ચય,
તૃતીયં મૃપા આવર્તતે ચતુર્થં નો આવર્તતે ૧૩। ત્રિવિધા અનુજ્ઞા પ્રજ્ઞાતા, તદ્યથા—
આચાર્યતયા, ઉપાધ્યાયતયા, ગણિતયા ૧૪। ત્રિવિધા સમનુજ્ઞા પ્રજ્ઞાતા, તદ્યથા—
આચાર્યતયા, ઉપાધ્યાયતયા, ગણિતયા ૧૫। એવમુપસંપત્ ૧૬। એવં વિદ્વાના ૧૭। સૂ. ૪૮

ટીકા—‘તઓ’ રૂપાદિ ૧। ત્રયઃ આત્મરક્ષાઃ, આત્માનં પ્રતિકૂલોપસર્ગ-
કારિપુરુષાત્, રાગદ્વેષાદેરકૃત્યાદ્ ભવકૂપાદ્યા રક્ષન્તીત્યાત્મરક્ષાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ૧। તાને-
વાહ—ધાર્મિકયા—ધર્મસમ્બન્ધિન્યા નોદનયા—પ્રેરણયા ઉપદેશનેત્યર્થઃ, પ્રતિનોદ-
યિતા—પ્રેરયિતા—ઉપદેષ્ટા ભવતિ, પ્રતિકૂલોપસર્ગકારિણ ઉપદેશદાનાત્સ ઉપસર્ગ-
કરણાન્નિવર્તતે, રૂપાદિ ન, પ્રત્યુત્ત મોડુલુલો ભવતિ, તતોડનાચરણીયાચરણં ન

નિર્ગ્રંથ કે પ્રકરણ સે અવ સુત્રકાર નિર્ગ્રંથોં કા હી અનુષ્ઠાન કી
અપેક્ષા વર્ણન સાત સૂત્રોં સે કરતે હૈ—‘તઓ આચરક્ષા પળ્લતા’ રૂ.
ટીકાર્થ—ત્રીન આત્મરક્ષ કહે ગયેહૈ—જેસે—ધાર્મિક ઉપદેશસે પ્રેરણા કરને-
વાલા ૧, દુસરા તૂષ્ણીક—ઉપેક્ષક ઔર ત્રીસરા એસ સ્થાનસે સ્વયં બઠ-
કર દુસરે એકાન્ત સ્થાનસે બઠે, જાનેવાલા પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગકારી પુરુષ સે
અથવા રાગદ્વેષરૂપી અકૃત્ય સે અથવા ભવકૂપસે અપની જો રક્ષા કરતે
હૈ વે આત્મરક્ષક હૈ ૧। ઇનમેં જો ધર્મસમ્બન્ધી ઉપદેશ સે અન્ય કો પ્રેરિત
કરતા હૈ એસા ઉપદેષ્ટા પ્રથમ આત્મરક્ષક હૈ ૧। યહ આત્મરક્ષક પ્રતિકૂલ
ઉપસર્ગકારી કો ઉપદેશ દેકર એસે ઉપસર્ગ કરને સે હટા દેતા હૈ

નિર્ગ્રંથોના અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તેમના અનુ-
ષ્ઠાનનું વર્ણન કરતાં સાત સૂત્રો કહે છે—“તઓ આચરક્ષા પળ્લતા” ઇત્યાદિ.
ત્રણ આત્મરક્ષક કહ્યા છે—(૧) ધાર્મિક ઉપદેશથી પ્રેરણા દેનાર, (૨) તૂષ્ણીક (મૌન
રાખનાર) ઉપેક્ષક અને (૩) તે સ્થાનેથી ઉઠીને જાતે જ એકાન્ત સ્થળે ચાલ્યા જનાર.
પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગકારી પુરુષથી અથવા રાગદ્વેષરૂપી અકૃત્યથી અથવા ભવકૂપથી
પોતાની રક્ષા કરનાર જીવને આત્મરક્ષક કહે છે તે આત્મરક્ષકના ત્રણ પ્રકાર
છે—જે નિર્ગ્રંથ ધર્મોપદેશથી અન્યને પ્રેરણા આપે છે એવા ઉપદેશને પહેલા
પ્રકારનો આત્મરક્ષક કહે છે. આ પ્રકારનો આત્મરક્ષક પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કર-
નારને ઉપદેશ આપીને ઉપસર્ગ કરતો વારે છે. પોતાને પ્રતિકૂળ થઈ પડે

મહેવિત્યત આત્મા રહિતો મવતીતિ ૧। યજ્ઞે વર્ષુમદ્વક્તસ્તદિં કિં કુર્યાત્ ?
 ઇત્યાહ-તૂળીકાં યા મૌનાવલગ્ધનાદુપેક્ષક સ્યાદિતિ ૨। ઉપસાનાડસામર્થ્યે ચ
 યત્કુર્યાંઘદાહ-આત્મના-સ્વયમ્ ઉત્પાદ-તતઃ સ્યાનાદપસ્યસ્ય વધાન્ત-વિજનમ્
 અન્ત-મૂમાગમ્ અવકામેત્-ગચ્છેત્ ૧। ૧૨। 'નિર્ગોયસ્ત ણ' ઇત્યાદિ, નિર્ગોયસ્ય-
 માધ્યામ્યન્તરપ્રત્યિરહિતસ્ય મુને ગ્લાયતઃ-તદ્વદનાદિનાડમિશ્રૂયમાનસ્ય કલ્પન્તે

અર્પાત્ અપને પ્રતિકૂલચર્તાં કે સાથ ઘટ્ટ પ્રતિકૂલ આચરણ નહીં કરતા
 હૈ મત્યુત ઉસે ધાર્મિક ઉપદેશ દેતા હૈ, પ્રતિકૂલ કે પ્રતિ બી આત્મા મેં
 અશુભ ચિન્તનન કે અભાવ સે ઘટ્ટ અપની આત્મા કો રક્ષા કરતા હૈ ।
 ક્યોં કિં હસ અવસ્થા મેં ઘટ્ટ ઉસકે અનુકૂલ હો જાતા હૈ । અતઃ ઉસસે
 ઉસકે પ્રતિ અનાચરણીય આચરણ નહીં હો પાતા હૈ । યદિ ઘટ્ટ હસ
 પ્રકાર સે કરને મેં અસમર્થ હૈ સો ઘટ્ટ મૌન કો ધારણ કર દેતા હૈ
 મૌન કે ધારણ કરને સે પાતચીત મેં ઉત્તર પ્રત્યુત્તર નહીં હોતા હૈ-હસ
 તરહ સે આપાસમિતિ કે પાલન હો જાને સે બી ઘટ્ટ આત્મરક્ષક હો
 જાતા હૈ યદિ ઘટ્ટ દેસા બી નહીં કર સફતા હૈ સો ઉસે ઉસ સ્થાન સે
 ફિસી વકાન્ત સ્થાન મેં વહે જાના જાણિયે, હસ સે બી અશુભ સર્વલ્પ
 વિકલ્પોં કી ધારા નિમિત્ત કે અસાન્નિધ્ય સે રૂક જાતી હૈ-અતઃ હસ
 પ્રકાર સે બી ઘટ્ટ આત્મરક્ષક હો જાતા હૈ ।

જો નિર્ગ ધ-ચાદ્ય ઔર આમ્ય તર પ્રથિ સે રહિત મુનિ તૃણા
 માદિકી વેદનાસે અમિશ્રૂયમાન હો રહા હૈ ઉસ યે ત્રીન વિકૃતદાસિયાં

એવું આચરણ કરનારની સાથે તે પ્રતિકૂલ આચરણ કરતો નથી,
 પરંતુ તેને ધાર્મિક ઉપદેશ કે જે આ રીતે પ્રતિકૂલ પ્રત્યે
 પણ તે સમાભાવ રાખે છે-પોતાના અતઃકરણમાં તેનું અહિત
 ધમ્મિતો નથી. પ્રતિકૂલ પુરુષ પણ અશુભ ચિન્તનન નહીં કરાને તે પોતાના
 આત્માની રક્ષા કરે છે, કારણ કે આ અવસ્થામાં તે તેને અનુકૂળ થઈ જાય
 છે, તેથી તેના દાશ તેના પ્રત્યે અનાચરણીય આચરણ થઈ જતું નથી. જો તે
 આમ કરવાને અસમર્થ હોય, તો મૌન ધારણ કરે છે મૌન ધરણ કરવાથી
 પાતચીતમાં ઉત્તર પ્રત્યુત્તર થતા નથી, આ રીતે ભાષાસમિતિનું પાલન થઈ
 જવાથી તે આત્મરક્ષક થઈ જાય છે જો તે એમ કરવાને પણ અસમર્થ હોય
 તો તેનું તે સ્થાન છેડી કાઢી એકાન્ત સ્થાને થઈ જાય જોઈએ આ પ્રમાણે
 કરવાથી અશુભ સર્વલ્પ વિકલ્પોની ધારા, તેમના નિમિત્ત રૂપ પ્રતિકૂલ નાશિત
 આદિકી દૂર જવાથી, અટકી જાય છે તેથી આ રીતે પણ તે આત્મરક્ષક બની શકે છે
 જે નિર્ગ ધ-(બહા અને આક્યન્તર પ્રથિથી રહિત મુનિ) તૃણા આદિ

तिस्रः विकृतदत्तयः—विकृतस्य प्रासुकपानकस्य दत्तयः—एकवारप्रक्षेपदानरूपाः
प्रतिग्रहीतुं वेदनोपजमाय आदातुम् । ता आह—उत्कर्षा—उत्कृष्टा प्रचुरपानलक्षणा,
मध्यमा—ततो हीना । जघन्या अल्पप्रमाणा यथा सकृदेव तृष्णा वित्तियति निर्वा-
हमात्र वा लभते । अथवा दत्तीनामुत्कृष्टमध्यमजघन्यत्व पानकविशेषादपि विज्ञे-
यम् तथाहि—कलमकाञ्जिकावस्त्रावणादेः द्राक्षाखर्जूरिकादेर्वा—उत्कृष्टा, पण्डिक
तन्दुलादिकाञ्जिकादि पानकस्य मध्यमा, तृणधान्यकाञ्जिकादेरुष्णोदकस्य वा जघ-
न्येति । ॥ २१ 'तीर्हि' इत्यादि, त्रिभिः स्थानैः—कारणैः श्रमणो निर्ग्रन्थः साधर्मिकं

ग्रहण करनेयोग्य कही गई हैं । विकृत नाम प्रासुक पानका है और इस
प्रासुक पानका एक बार दाता के द्वारा पात्रमें प्रक्षेप करना और मुनि
को अपनी वेदना के उपशमन के लिये उसे ग्रहण करना इसी का नाम
विकृतदत्तियों का ग्रहण करना है । ये विकृतदत्तियाँ उत्कृष्ट, मध्यम
और जघन्य रूपसे तीन प्रकारकी कही गई हैं । इससे हीन जो विकृत
दत्ति है वह मध्यम विकृतदत्ति है । तथा अल्पप्रमाणवाली जो विकृत
दत्ति है वह जघन्य विकृतदत्ति है—या उससे उसका निर्वाह हो जाता है
अथवा दत्तियों में उत्कृष्टता, मध्यमता, और जघन्यता पानक विशेषसे
भी होती है, जैसे—कलमकाञ्जिक, ओसामण आदि रूप पानककी अथवा
द्राक्षा, खर्जूरिका से पानक आदि की दत्ति उत्कृष्ट दत्ति है । पण्डिक
तन्दुल (साठ दिनमें पकनेवाला धान्य विशेष) आदि के काञ्जिक आदि
का पानककी दत्ति मध्यमदत्ति है, तृण धान्यके काञ्जिक आदिकी अथवा
उष्णोदककी दत्ति जघन्य दत्ति है । इसी प्रकार के पानक में उत्कृष्टता

वेदनाना अनुभव करी रहो होय, तेणु आ तणु विकृत दत्तियो अहणु करवा
योग्य कही छे प्रासुक पानने (पीणुने) विकृत कहे छे ते विकृतनो (प्रासुक
पाननो) दाता द्वारा एकवार पात्रमां निक्षेप थवो अने पोतानी वेदनानुं
शमन करवा माटे साधु द्वारा तेने अहणु करावतुं तेने विकृत दत्तियोनुं अहणु
कहे छे ते विकृत दत्तियोना उत्कृष्ट, मध्यम अने जघन्यरूप तणु प्रकार कहा
छे उत्कृष्ट विकृतदत्ति करता हीन विकृतदत्तिने मध्यम विकृतदत्ति कहे छे, तथा
अल्प प्रमाणवाणी ने विकृतदत्ति छे तेने जघन्य विकृतदत्ति कहे छे आ
प्रकारनी विकृत दत्तियोथी तेनो निर्वाह थई जाय छे, अथवा पानक विशेष
(विशिष्ट पीणु) नी अपेक्षाओ तणु तेमा उत्कृष्टता, मध्यमता अने जघन्यता
सबवी शके छे जेभके बोझानी काल, ओसामण आदि उप पानकनी अथवा
द्राक्ष, भजूर आदिना पानकनी दत्तिने उत्कृष्ट दत्ति कहे छे, पण्डिक तन्दुल
आदिने पानकनी मध्यम दत्ति कहे छे तृणधान्यनी (गरनी) काल आदि
पानकने तथा गरम पाणीनी दत्तिने जघन्य दत्ति कहे छे ओ ज प्रमाणे पान-

સમાનેન ધર્મેણ વર્તત્તિ સાધર્મિકસ્તમ્ । સમ્-એકમ ભોગો મોક્ષન સમ્મોગઃ સમા
નસામાચારીકૃતયા સાધૂનાં પરસ્પરમાહારોપધ્યાદિદાનપ્રદાનસમ્યવહારસમઃ, ધ
વિધતે यस્ય સ સામ્મોગિકસ્ત, વિસામ્મોગિક વિસમ્મોગ-આહારોપધ્યાદિ
દાનપ્રદાનયોરસમ્યવહારઃ સ યસ્યાસ્તીતિ વિસામ્મોગિકસ્ત કુર્વન્ નાતિ કામવિ-
ભગવદ્દાશાં નોલ્લહ્યતિ વિહિતકારિત્વાદિતિ । તા-યેષ સ્થાના-યાદ-સ્વપમા
આદિ દેશ કાલ ઓર અપની રુચિકે વિશેષ સે મી હોતી હે પેસા
જાનના આદિયે ૨ ।

इन तीन कारणों से अमणनिर्ग्रन्थ साधर्मिक सांभोगिक को अ
सांभोगिक करता हुआ भगवद्वाक्याका उल्लंघन नहीं करता है-वे ३
तीन कारण इस प्रकार से हैं-स्वयं देखना, किसी दूसरे मुनिजन से
सुनना, तीन बार के मृषावादकी आलोचना आदि देने पर चौथी बार
के मृषावाद की आलोचना आदि नहीं देना, जो समान धर्मवाला होता
है वह साधर्मिक है तथा समान सामाज्यरीवाले होने के कारण साधुओं
का परस्पर में जो आहार उपधि आदिका आदान प्रदानरूप व्यवहार
होता है उसका नाम समोग है वह समोग जिसको है वह सांभोगिक
है तथा ऐसे ऐसे आहार उपधि आदिके आदान प्रदानरूप
व्यवहार का नहीं होगा इसका नाम विममोग है, यह विममोग जिस
के साथ हो वह विममोगिक है, साधर्मिक सांभोगिक को विममोगिक

કર્મ ઉત્કૃષ્ટતા આદિ દેશકાળ અને પોતાની રુચિવિશેષની અપેક્ષાએ પણ
સબલી શકે છે, એમ સમજવું જોઈએ ૨

આ ત્રણ કારણોથી અમણ નિર્ગ્રંથ સાધર્મિક સાંભોગિકને વિસાંભોગિક
કરતો હોય તે ભગવદ્વાક્યાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી-તે ત્રણ કારણો નીચે પ્રમાણે
છે-(૧) બાતે જ જોઈ (૨) કોઈ મુનિ પાસે સાંભળવું, અને (૩) મૃષાવાદ
આદિની ત્રણવાર આલોચના કરી પા બાદ ચોથાવારના મૃષાવાદ આદિની
આલોચના નહીં દેવાથી જેઓ સમાન ધર્મવાળા હોય છે તેમને સાધર્મિક કહે
છે તથા સમાન સામાજ્યરીવાળા હોવાને કારણે સાધુઓમાં પરસ્પરને જે
આહાર, ઉપધિ આદિનું આદાન પ્રદાન થાય છે તે આદાન પ્રદાનરૂપ વ્યવહારને
સંભોગ કહે છે આ સંભોગ જેમની વચ્ચે થાય છે તેને સાંભોગિક કહે છે
તથા જેવા આદાનપ્રદાનરૂપ વ્યવહારનો અભાવ હોવો તેનું નામ વિસંભોગ છે
આ વિસંભોગ જેની સાથે હોય છે તેને વિસાંભોગિક કહે છે

હવે મુદ્દકાર જે વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે સાધર્મિક સાંભોગિકને

ત્મના સાક્ષાદ્ દૃષ્ટ્વા અસાંભોગિકેન સહ ક્રિયમાણાં સમ્ભોગરૂપામસામાચારી-
મન્યં વા દોષમ્, ૧, વા—તથા શ્રાદ્ધસ્ય, શ્રદ્ધા—શ્રદ્ધાનં યસ્મિન્ અસ્તિ સ શ્રદ્ધઃ—
શ્રદ્ધેયવચનઃ ક્ષોડ્યન્યો મુનિરતમ્ય સકાળાત્ નિશ્ચમ્ય—દોષમાચરતો મુનેર્વાર્ત્તા
દુષ્યવધાર્ય ૨। તથા—‘તત્ત્વં’ તિ તૃતીયમ્ એકં દ્વિતીય યાવત્ તૃતીયં ‘મોસ’
તિ મૃષા—મૃષાવાદમ્ અકલ્પ્યગ્રહણં પાર્શ્વસ્થદાનાદિભિઃ સાવચવિષયપ્રતિજ્ઞાભઙ્ગલ-
ક્ષણમ્ આવર્ત્તે—આલોચયતિ પ્રાયશ્ચિત્તદાનાદિના વિશોધયતીત્યર્થઃ, વારત્રયસ્યા-

કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ ભગવદાજ્ઞા કા ઉલ્લંઘન કરનેવાલા હસલિયે
નહીં માના ગયા હૈ કિ હસ પ્રકારસે કર દેને કી સ્વયં ભગવાન્ કી આજ્ઞા
હૈ । અતઃ ઉસકે અનુસાર વહ પ્રવૃત્તિ કર્તા હૈ, યદિ વહ સ્વયં સાધર્મિક
સાંભોગિક સાધુ કો કિસી અન્ય અસાંભોગિક સાધુ કે સાથ સંભોગરૂપ
સામાચારી કો કરતે હુએ દેખ લેતા હૈ યા અન્ય કિસી દોષ કો કરતે
હુએ દેખ લેના હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં વહ ઉસે અસાંભોગિક કર સકતા
હૈ એસા કરને સે વહ ભગવદાજ્ઞા કા ઉલ્લંઘનકર્તા નહીં બનતા હૈ ।
જિસકે ઉપર ઉસે વિશ્વાસ હૈ, જિસકા વચન ઉસે શ્રદ્ધેય હૈ એસે શ્રદ્ધા
શીલ સે—કિસી અન્ય મુનિજનસે યદિ વહ હસ વાતકો સુન લેતા હૈ કિ
યહ મુનિ અમુક દોષ કા સેવન કર રહા થા તો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ ઉસ
સાધર્મિક સાંભોગિક સાધુ કો અસાંભોગિક કર દેતા હૈ, હસી પ્રકારસે
યદિ વહ મૃષાવાદ કા સેવન કર લેતા હૈ—જો ઉસે અકલ્પ્ય હૈ ઉસે ગ્રહણ
કર લેતા હૈ, યા પાર્શ્વસ્થ કે દાન, આદિ કો લેકર સાવચવિષયક પ્રતિજ્ઞા

વિસાંભોગિક કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને કયા કયા સંભોગોમા ભગવદાજ્ઞાનું
ઉલ્લંઘન કરનારો બનાતો નથી—

(૧) જો તે પોતે સાધર્મિક સાંભોગિક સાધુને કોઈ અન્ય સાંભોગિક
સાથે સંભોગરૂપ સમાચારી કરતો જોઈ જાય છે, અથવા અન્ય કોઈ દોષ કરતો
જોઈ જાય છે, તો એવી પરિસ્થિતિમા તેને અસાંભોગિક કરી શકે છે. આમ
કરવામાં તે ભગવદાજ્ઞાને ઉલ્લંઘનકર્તા બનતો નથી (૨) જોના ઉપર તેને
વિશ્વાસ છે, જોના વચનને તે શ્રદ્ધા મૂકવાપાત્ર ગણે છે, એવા કોઈ મુનિજન
તેને એવી વાત કરે કે અમુક મુનિ અમુક દોષનું સેવન કરતો હોતો, તો
તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ તે દોષિત સાધર્મિક સાંભોગિક સાધુને અસાંભોગિક જાહેર
કરી શકે છે (૩) એજ પ્રમાણે જો તે સાધર્મિક સાંભોગિક સાધુ મૃષાવાદનું
સેવન કરે—તેને કહ્યે નહીં એવી વસ્તુને શ્રદ્ધણ કરે, અથવા પાર્શ્વસ્થના
દાન આદિને સ્વીકારીને સાવચ વિષયક પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે, અને આ

'નામોગતોઽપિ સદ્ભાષાત્ । કિન્તુ ચતુર્થ-ચતુર્થવારં સચિત મૃપાવાદ નો આવર્તતે
 નો આલોચયતિ-આલોચના ન દદાતિ તસ્ય ચતુર્થવારસચિતમૃપાવાદસ્ય દર્પ
 કર્ત્વકત્વાદિતિ, ચતુર્થવારમાલોચનેઽપિ પ્રાયશ્ચિદાનાનધિકારાભાસી પ્રાયશ્ચિદા
 સ્ત્યત્તત્તતુર્યાસમ્મોગકારણમૃતપાપાચારસેવિન સામ્મોગિકમપિ વિસામ્મોગિક
 કુર્વન્નાતિક્રામતીતિ માથઃ ।

ઉક્ત ચ-“ પગ ચ લોચતિષ્ઠિ ય આતહુ તસ્સ હોઃ પચ્છિત્ત ।

આહુ સેઽપિ તથો, પરિણે તિણ્ણ વિસમોગો ” ॥૧॥

છાયા—એક વાહી ચા ખીન્ વા (વારાન્) આવર્તમાનસ્ય મન્વતિ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ।

આવર્તમાનેઽપિ તતઃ પરતસ્યાર્ણાં વિસમ્મોગઃ ॥૧॥

કા ઝંગ કર છેતા હૈ ઓર હસ પ્રકાર સે યહ ત્રીન વાર કર છેતા હૈ
 ઓર ફિર પ્રાયશ્ચિદ આદિ દ્વારા ઉસકી ચિદોષના મી કર છેતા હૈ
 પરન્તુ હતના હોને પર મી યદિ યહ સાધર્મિક સાંમોગિક સાધુ ચૌધી
 વાર મી ઉસ મૃપાવાદ કા સેવન કરતા હૈ તો વેસી સ્થિતિ મેં યહ
 આલોચના નહીં કરતાહૈ, યર્થોકિ ઉસને જો ચૌધીવાર મૃપાવાદકા સેવન
 કિયા હૈ વહ ઉસને દર્પ (અહંકાર) કા યજાચર્તી હો કર કિયા હૈ અતઃ
 ચતુર્થવાર યહ આલોચના કરે મી તૌ મી વહ પ્રાયશ્ચિદ આદિકા અધિ
 કારી નહીં રહતા હૈ । હસલિપે યહ પ્રાયશ્ચિદાહ (પ્રાયશ્ચિદ કે યોગ્ય)
 નહીં હોને કે કારણ વિસાંમોગિક કર દિયા જાતા હૈ । યર્થો કિ અસ
 મોગ કા કારણ પાપાચારકા ઉસને ચતુર્થ વાર સેવન કિયા હૈ, અતઃ વેસી
 અવસ્થા મેં ઉસ સાંમોગિક કો અસાંમોગિક કરને ચાલા અમળ નિર્મન્ય

પ્રકાશન મુદ્રાવાદી આવશ્યક તે ત્રણવાર કરે અને પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દ્વારા
 તેની વિશુદ્ધિ પણ કરી લે ત્યારબાદ જો તે સાધર્મિક સાંસોગિક સાધુ
 ચૌધીવાર પણ મુદ્રાવાદનું સેવન કરે, તો તેને તે કુદ્ધૃત્યની આલોચના
 હઈ શકાતી નથી કારણ કે ચૌધીવાર જે મુદ્રાવાદનું સેવન કર્યું હોય તે દર્પ
 (અહંકાર) ને અધીન થઈને કર્યું હોય છે, તેથી ચૌધીવાર જો તે તેની
 આલોચના કરે તો પણ તે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિના અધિકારી રહેતો નથી. આ
 રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને પાત્ર નહીં હોવાથી તેને વિસંસોગિક બહેર કરવામાં
 આવે છે આમ કરવાનું કારણ જો છે કે તેને આસંસોગિક બહેર કરી શકાય
 એવા પાપાચારનું તેજ ચૌધીવાર સેવન કર્યું હોય છે આ પ્રકારના રોપને કારણે
 સાધર્મિક સાંસોગિકને વિસંસોગિક બહેર કરનાર અમળ નિર્મન્ય પ્રભુની આજ્ઞાનું
 ઉલ્લંઘન કરી પાત્રો નથી, કારણ કે જોમ કરીને તે અનવશાસ્ત્રનું જ પાલન

અત્રાયમાશય.-અશુદ્ધમાહારાદિક ગૃહ્ય સામ્ભોગિકોઽન્યમુનિના પ્રેરિતો મળતિ-મવતાં સમ્યક્ પ્રેરણા ' મિચ્છામિ દુક્કડં ' (મિથ્યામે દુષ્કૃતં) ન પુન-રેવં કરિષ્યામિ, એવમાલોચયન્ યથાર્થ પ્રાયશ્ચિત્તં દત્ત્વા સામ્ભોગિક એવ ક્રિયતે । એવં દ્વિતીયવારં તૃતીયવારમપિ કુર્યાદ્ તતઃ પરં ચતુર્થવારં તમેવાતિચારમુપસેવ્ય યથાલોચયતિ તથાઽપિ તસ્મૈ આલોચનાવદત્ત્વા વિસામ્ભોગિક એવ કર્તવ્ય ઇતિ ભાવઃ । દ્વઃ ચ દૃષ્ટ શ્રુતં ચેતિ દ્વયં સ્થાનં ગુરુતરદોષાશ્રયવતો વિસમ્ભોગઃ ક્રિયતે ।

પ્રમુક્તી આજ્ઞા કા અતિક્રમણ કર્તા નહીં બનતા હૈ । કહા ખી હૈ—' એગં વ દો વ તિન્નિ વ ' ઇત્યાદિ ।

તાત્પર્યે હસ કથનકા એસા હૈ કિ કોઈ સાંભોગિક સાધુ યદિ અશુદ્ધ આહારાદિક સેવન કરતા હૈ ઓર ઉસે અન્ય મુનિજન એસા કરને સે મના કરતા હૈ તો વહ કહ દેતા હૈ કિ આપકા યહ કથન ઠીક હૈ મેં " મિચ્છામિ દુક્કડં " કરતા હૂં, અબ આગે મૈ પુનઃ એસા નહીં કરુગા, હસ પ્રકાર સે વહ અપને દોષકી આલોચના કર લેતા હૈ તો વહ પ્રાય-શ્ચિત્ત દેકર સાંભોગિક હી બના લિયા જાતા હૈ હસી પ્રકાર સે યદિ વહ દુષારા ખી કર લેતા હૈ યા તૃતીય વાર ખી કર લેતા હૈ તો ખી ઉસે પ્રાયશ્ચિત્ત દેકર સાંભોગિક કર લિયા જાતા હૈ, પરન્તુ યદિ વહ ચોથી વાર ખી ઉસી અતિચાર કા સેવન કરકે આલોચના નહીં કરતા હૈ તો ઉસકી આલોચના નહીં કરનેવાલે ઉસ સાધુકો વિસાંભોગિક હી કર દિયા જાતા હૈ । દૃષ્ટ (દેખા હુઆ) ઓર શ્રુત (સુના હુઆ) યે દો સ્થાન

કરતો હોય છે કહ્યું પણ છે કે—“ એગં વ દો વ તિન્નિ વ ” ઇત્યાદિ—

આ કથનનો બાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—કોઈ સાંભોગિક સાધુ જ્યારે અશુદ્ધ આહારાદિક સેવન કરે છે અને અન્ય મુનિજન તેને તેમ ન કરવાની સલાહ આપે છે, ત્યારે તે તેમને એમ કહે છે કે આપની વાત સાચી છે. હું “ મિચ્છામિ દુક્કડં ” કર છું, હવે ફરીથી હું આ પ્રકારનો દોષ નહીં કરું. આ પ્રકારે તે પોતાના દોષની આલોચના કરી લે છે આવા સંભોગીમાં તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને સાંભોગિક સાધુ તરીકે ચાલુ રાખી શકાય છે ખીજવાર અને ત્રીજવાર પણ જો તે દોષ કરે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત દઈને સાંભોગિક સાધુ તરીકે ચાલુ રાખી શકાય છે પરન્તુ ચોથીવાર પણ જો તે સાધુ એ જ અતિ-ચારત્વ (દોષત્વ) સેવન કરે, તો તેને આલોચના કરાવી શકાતી નથી એવા સાધુને તો વિસંભોગિક જ જાહેર કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે દષ્ટ (દેખેલાં) અને શ્રુત (સાંભળેલાં), આ બે સ્થાન ગુરુતર દોષાશ્રયવાળા સાંભોગિક સાધુમાં

તૃતીય તુ સ્થાન સ્વરૂપરદોપાધયવતસ્તમ ચતુર્થવારં દોપાચરણે વિસમ્ભોગો વિધી
યતે इति ३। ' तिथिहा अनुष्ठा ' इत्यादि, त्रिविधा अनुष्ठा, अनुष्ठानमनुष्ठा-
अधिकारदानम् । सा एवाह—आचार्यतया, अचर्यते—मर्यादावृत्तितया सेव्यते
इत्याचार्यः पञ्चमकारे वाऽऽचारे साधुरित्याचार्यः,

उक्तं च—“ पञ्चविहं आचारं, आचरमाणा उहा पयासंता ।

आचार दंसेता, आचरिया तेण पुञ्चवि ॥१॥ ”

किञ्च—“ सुचत्पविऊ छस्सअणुओ गच्छस्स मेढिभूओ य ।

गणतचिणिप्पमुको, अत्थ वाएह आचरिओ ॥२॥ ”

छाया—पञ्चविधमाचारमाचरन्तस्तथा प्रकाशयन्तः ।

आचारं दर्शयन्त आचार्यास्तन उच्यन्ते ॥१॥

શુરુતર (પદા પ્રાયશ્ચિત્ત) દોપાઅયવાહે સર્મામોગિક સાધુમે વિસમ્ભોગ કરતે
હૈં તથા તૃતીયસ્થાન સ્વરૂપતર દોપવાહે સર્મામોગિક સાધુ મેં વિસમ્ભોગ
કરતા હૈં પરન્તુ ચતુર્થ ધાર કે દોપાચરણ મેં તો વસમેં વિસમ્ભોગ કા
વિધાન હી કર દિયા જાતા હૈં ૩ “ તિથિહા અણુષ્ઠા ” ઇત્યાદિ ।
અનુષ્ઠાન કા નામ અનુષ્ઠા હૈં અર્થાત્ અધિકાર દેને કા નામ અનુષ્ઠા હૈં—
યહ અધિકારરૂપ અનુષ્ઠા આચાર્યરૂપ સે, ઉપાધ્યાય રૂપ સે, ઔર ગણિ
રૂપસે લી જાને કે કારણ ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈં—જિસકે દ્વારા યહ
અનુષ્ઠા મર્યાદાવૃત્તિરૂપ સે સેવિત ફી જાતી હૈં યહ આચાર્ય હૈં અથવા—
જો પાંચ પ્રકાર કે આચારમેં સાધુ હૈં યહ આચાર્ય હૈં । કહા મી હૈં—
' પચ્ચવિહ આચાર ' ઇત્યાદિ ।

અર્થાત્—જો પાંચ પ્રકાર કે આચાર કા પાલન કરતે હૈં તથા પ્રકા
શિત કરતે હૈં ઔર પાંચ પ્રકાર કે આચાર મા ઉપદેશ કરતે હૈં લે આ

વિશ્લેષ કરે છે તથા તૃતીય સ્થાન સ્વરૂપતર દોપવાળા સામોગિક સાધુમાં
વિસલેષ કરે છે, પરન્તુ ચોથીવારના દોપાચરણમાં તો તેને વિસલેષિક બદલે
કરવાનું વિધાન જ કરવામાં આવ્યું છે ' તિથિહા અણુષ્ઠા " ઇત્યાદિ—

અનુષ્ઠાનને અનુષ્ઠા કહે છે અથવા અધિકાર દેવો તેનું નામ અનુષ્ઠા
છે તે અધિકારરૂપ અનુષ્ઠા આચાર્યરૂપે, ઉપાધ્યાયરૂપે અને અલ્પિરૂપે અપાતી
હોવાને કારણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે જેના દ્વારા આ અનુષ્ઠા મર્યાદાવૃત્તિ
રૂપે સેવાય છે તે આચાર્ય કહેવાય છે અથવા જે પાંચ પ્રકારના આચારમાં
સાધુ છે તેને આચાર્ય કહે છે કહ્યું પણ છે—“ પચ્ચવિહ આચાર ” ઇત્યાદિ

કહેવાનું વાતપત્ર છે કે જે પાંચ પ્રકારના આચારનું પાલન કરે છે,
તથા પાંચ પ્રકારના આચારને પ્રકાશિત (પ્રકટ) કરે છે અને તેના ઉપદેશ

તથા—સૂત્રાર્થવિદ્ લક્ષણયુક્તઃ ગચ્છસ્ય મેઘીભૂતશ્ચ ।

ગણતસિવિપ્રમુક્તઃ, અર્થ વાચયતિ આચાર્યઃ ॥૨॥

તદ્ભાવસ્તત્તા-આચાર્યતા, તયા, અગ્રે ગણાચાર્યગ્રહણાદ્ અનુયોગાચાર્યતયે-
ત્યર્થઃ=અનુયોગાચાર્યસ્યૌત્સર્ગિકગુણા યથા—

“ તમ્હાવયસંપન્ના કાલોચિય ગહિયસયલસુત્તથા ।

અણુજોગાણુણાણ, જોગ્ગા મળિયા જિર્ણિદેર્હિ ॥૧॥

હયરહા મોસાવાઓ, પવયણર્હિસા ય હોઈ લોયમ્મિ ।

સેસાણવિ ગુણહાણી, તિત્થુન્હેઓ ય ભાવેણ ॥૨॥ ”

છાયા—તસ્માદ્ વ્રતસંપન્નાઃ કાલોચિતગૃહીતસકલસૂત્રાર્થાઃ ।

અનુયોગાનુજ્ઞાયા યોગ્યા મળિતા જિનેન્દ્રૈઃ ॥૧॥

ષાર્ય કહલાતે હિં ॥ ૧ ॥ તથા જો સૂત્ર ઓર અર્થ કો જાનનેવાલે હોં
શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોં સે યુક્ત હોં, તથા ગચ્છ મેં મેઘીભૂત અર્થાત્ આધાર-
ભૂત હોં, તથા ગણકી ચિન્તા સે વિપ્રમુક્ત-રહિત હો, તથા સૂત્રોં કે અર્થ
કી વાચના કરતે હોં વે આચાર્ય કહલાતે હિં ॥ ૨ ॥

હસ આચાર્ય કા જો ભાવ હૈ વહ આચાર્યતા હૈ, આગે ગણાચાર્ય
કા ગ્રહણ હુઆ હૈ હસલિયે યહાં આચાર્યતા સે અનુયોગાચાર્યતા ગૃહીત
હુઈ હૈ । અનુયોગાચાર્ય કે સ્વાભાવિક ગુણ હસ પ્રકાર સે હિં—

‘ તમ્હા વય સંપન્ના ’ ઇત્યાદિ ।

અર્થાત્ વ્રતસંપન્નતા કાલોચિત સમસ્ત સૂત્રાર્થકા ગ્રહણ કરના યે
અનુયોગકી અનુજ્ઞા (આજ્ઞા) કે યોગ્ય હિં એસા જિનેન્દ્ર ભગવાને કહા હૈ ।
એસા ન હોને પર મૃષાવાદ કા દોષ લગતા હૈ, લોક મેં પ્રવચન કી

આપે છે તેને આચાર્ય કહે છે ॥ ૧ ॥ તથા જે સૂત્ર અને અર્થને બાણુનારા
હોય, શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોથી યુક્ત હોય, ગચ્છતા આધારરૂપ હોય, ગણુની
ચિન્તાથી રહિત હોય, તથા સૂત્રોના અર્થની વાચના કરતા હોય, તેમને આચાર્ય
કહે છે ॥ ૨ ॥ આ આચાર્યનો જે ભાવ તેનું નામ આચાર્યતા છે. આગળ
ગણાચાર્ય ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, તેથી અહીં આચાર્યતાથી અનુયોગા-
ચાર્યતા ગૃહીત થઈ છે અનુયોગાચાર્યના સ્વાભાવિક ગુણ આ પ્રમાણે છે—

“ તમ્હા વય સંપન્ના ” ઇત્યાદિ—

એટલે કે વ્રતસંપન્નતા, કાલોચિત સમસ્ત સૂત્રાર્થને ગ્રહણ કરવે તે
અનુયોગની અનુજ્ઞા (આજ્ઞા) ના યોગ જિનેન્દ્ર ભગવાને કહ્યા છે એવું ન
થાય તો મૃષાવાદનો દોષ લાગે છે, લોકમાં પ્રવચનની હીલના (નિન્દા) થાય

શ્વરયા મુખાનાદઃ પ્રવચનસ્તિસા ચ ભવતિ સ્લોકે ।

શ્રોપાનામપિ ગુણદાનિ તીર્થોન્નિષેદ્ધ માવન ॥૨॥

તથા-ઉપાધ્યાયતથા - ઉપ-સમીપે ગત્વાઽધીયતે યસ્માત્સ ઉપાધ્યાયઃ,
ઉક્તશ્ચ—“ સમ્મતનાણદસણજુષો સુચત્ય તદુભયવિદિન્નુ । આપરિયઠામ
બ્રોમો, સુચ વાપ્પઃ સ્વજ્ઞાઓ ॥૧॥

જાયા—સમ્પત્ત્વજ્ઞાનદર્શનયુક્ત મુખાર્થતદુભયવિધિઃ ।

આચાર્યસ્થાનયોગ્યઃ સુખ વાચયત્યુપાધ્યાયઃ ॥૧॥

તદ્ભાવસ્તથા-ઉપાધ્યાયતા, તથા । તથા-ગણિતયા-ગમાઃ-સાધુસમુદાયઃ,
સોઽસ્થાસ્તિ સ્વ સ્વામિ સમ્ય-ધેનેતિ ગણી-ગણાચાર્ય, અસ્પૃત્સર્ગિકગુણા યથા—

“ સુચત્યે નિમ્માઓ, પિયદદ્ધમ્મોઽણુવત્તણાકુસલો ।

જાર્હકુલસપ્પો, ગંમીરો છદ્ધિમત્તો ય ॥ ૧ ॥

સગહુવમાનિરઓ, કયકરણો પવપણાણુરામીય ।

પવં તિહોઠ મણિઓ ગણસામી નિળગરિદેહિ ॥ ૨ ॥

હીલના (નિન્દા) હોતી હૈ, એસા કરને સે હોય અન્ય સાધુઓ મેં ગુણો
કી હાનિ હોતી હૈ, યદ્દાત્તક કિ માય સે તીર્થ કા વચ્છેદ (નાશ)બી હો
જાતા હૈ ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

જિસકે પાસ જા કર મુનિજન પડતે હૈં વસકા નામ ઉપાધ્યાય હૈ ।
કહા બી હૈ—‘ સમ્મતનાણદસણજુસો ’ ઇત્યાદિ । અર્થાત્ જો સમ્ય
ક્ત્વ જ્ઞાનદર્શન સે યુક્ત હોં, સુચ અર્થ ઓર તદુભયકી વિધિ કે જાનને
વાલે હોં, અવિવ્ય મેં આચાર્યપદકે યોગ્ય હોં, સુત્ર કી વાચના દેનવાલે
હોં વે ઉપાધ્યાય વદ્દલાતે હૈં ॥ ઉપાધ્યાય કા જો માય હૈ યહ ઉપાધ્યાય-
યતા હૈ-સાધુ સમુદાય કા નામ ગણ હૈ । યહ ગણ જિસકા હોતા હૈ
વસકા નામ ગણી હૈ-ગણાચાર્ય હૈ । હમકે સ્વાભાવિક ગુણ હસ પ્રકાર

છે, અન્ય સાધુઓમાં ગુણોના દ્વાસ થાય છે, અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તીર્થનો
વચ્છેદ થવાની પરિસ્થિતિ પણ સભ્ય છે. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

જેની પાસે જઈને મુનિઓ અધ્યયન કરે છે તે બ્રહ્મિને ઉપાધ્યાય
કહે છે કહું પણ છે કે—‘ સમ્મત માણસણજુસો ’ ઇત્યાદિ એટલે કે જે
સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનદર્શનથી મુક્ત હોય સૂત્ર, અર્થ અને તદુભય (તે બન્ને) ની
વિધિને બહુનાશ દોષ અવિવ્યમાં આચાર્યપદને માટે યોગ્ય હોય સૂત્રની
વાચના દેનારા હોય તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે ।

ઉપાધ્યાયનો જે જ્ઞાન તંત્ર નામ ઉપાધ્યાયતા છે સાધુસમુદાયને ગણ
કહે છે તે ગણ જેને અધીન હોય છે તેને મત્રી કે અજ્ઞાચાર્ય કહે છે

છાયા—સૂત્રાર્થયો નિર્માતા પ્રિયદૃઢધર્માનુવર્તનાકુશલઃ ।

જાતિકુલસંપન્નો ગમ્भीરો લઙ્ઘિમાંશ્ર ॥૧॥

સંગ્રહોપગ્રહનિરતઃ, કૃતકરણઃ પ્રવચનાનુરાગી ચ ।

एवं विधस्तु भणितो गणस्वामीजिनवरेन्द्रैः ॥२॥

તદ્ભાવસ્તત્તા-ગણિતા, તથા ગણનાયક તયેત્યર્થઃ । ૧૪। 'તિવિદ્યા-સમણુદ્યા' ઇત્યાદિ, ત્રિવિદ્યા સમણુજ્ઞા, સમિતિ સદ્ગતા ઔત્સર્ગિકગુણયુક્તત્વેનોચિત આચાર્યા-દિતયા અણુજ્ઞા સમણુજ્ઞા-વિશેષતયા ઽધિકારપ્રદાનમ્ । સા-આચાર્યાદિભેદૈસ્ત્રિવિદ્યા-સે હૈં—'સુત્તત્યે નિમ્માઓ' ઇત્યાદિ । જો સૂત્રોં કે અર્થકા નિશ્ચય કરનેવાલે હોં, પ્રિયધર્મી દૃઢધર્મી હોં અર્થાત્ જિનકા ધર્મ મેં પ્રેમ ઔર દૃઢતા હોં એસે, તથા જો અણુવર્તના અર્થાત્ શાસ્ત્રાણુકૂલ પ્રવૃત્તિ મેં કુશલ હોં તથા જાતિ (માતૃવંશ) ઔર કુલ (પિતૃવંશ) સે સમ્પન્ન હોં, સ્વભાવ કે ગંભીર ઔર લઙ્ઘિધારી હોં, તથા સંગ્રહોપગ્રહ-અર્થાત્ ગણ કે યોગ્ય વસ્ત્રપાત્રાદિ કી વ્યવસ્થા કરનેવાલે તથા યથાયોગ્ય ગણકે સાધુઓં કો યથાવસર વસ્ત્ર પાત્રાદિ કે દેનેમેં કુશલ હોં, કૃતકરણ-હેયોપાદેયકે યથાયોગ અભ્યાસી તથા પ્રવચનાનુરાગી હોં, હન પ્રકારકે મુનિ ગણસ્વામી-ગણી હોતે હૈં એસા જિનેન્દ્ર ભગવાનને ફરમાયા હૈ ॥૧॥૧॥

હસ ગણાચાર્ય કા જો ભાવ હૈ વહ ગણિતા હૈ, યહ ગણી સ્વસ્વામિ સમ્બન્ધ સે અપને ગણ કા નાયક હોતે હૈ । સમણુજ્ઞા ત્રીન પ્રકારકી કહી

ગણીના સ્વાભાવિક ગુણો નીચે પ્રમાણે છે—“સુત્તત્યે નિમ્માઓ” ઇત્યાદિ—જેઓ સૂત્રના અર્થને નિર્ણય કરનારા હોય, ધર્મપ્રેમી, અને ધર્મના વિષયમાં દૃઢતાવાળા હોય છે, તથા જેઓ અણુવર્તનામાં (શાસ્ત્રાણુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં) કુશળ હોય, તથા જાતિ (માતૃવંશ) અને કુળ (પિતૃવંશ) થી સંપન્ન હોય, સ્વભાવે ગંભીર અને લઙ્ઘિધારી હોય, તથા સંગ્રહોપગ્રહ-એટલે કે ગણને યોગ્ય વસ્ત્રપાત્રાદિની વ્યવસ્થા કરનારા હોય તથા યથાયોગ્ય ગણના સાધુઓને અવસર પ્રમાણે વસ્ત્રપાત્રાદિ દેવામાં કુશળ હોય, કૃતકરણ એટલે કે હેયોપાદેયના યથાયોગ્ય અભ્યાસી તથા પ્રવચનાનુરાગી હોય, આ પ્રકારના મુનિને ગણિ (ગણના અધીશ) કહી શકાય છે, એવું જિનેશ્વર ભગવાનનું ક્રમાન છે ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

આ ગણાચાર્યને જે ભાવ છે તેને ગણિતા કહે છે. તે ગણી સ્વસ્વામિ સંબંધથી યોગ્યતાના ગણના નાયક હોય છે સમણુજ્ઞા ત્રણ પ્રકારની કહી છે.

શ્વરયા મૃપાદાઃ મવચનર્લિસા ચ મવતિ લોકે ।

શોષાણામપિ શુણ્ણાનિ તીર્થોચ્છેદશ્ચ માષન ॥૨॥

તથા-ઉપાધ્યાયતથા - ઉપ-સમીપે મસ્થાઽધીયતે યસ્માત્સ ઉપાધ્યાયઃ,
ઉક્તચ્ચ—“ સમ્મસનાણદસણગુણો મુતસ્ય સદુમયવિદિન્નુ । આયરિયઠાણ
બ્રોમ્મો, મુચ વાપ્પઃ ઉપચ્છાઓ ॥૧॥

પાયા—સમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શનયુક્તઃ સુમાર્થતદુમયવિધિઃ ।

આચાર્યસ્થાનયોગ્યઃ સૂત્ર શાચયસ્યુપાધ્યાયઃ ॥૧॥

તદ્ભાવસ્ત્વચા-ઉપાધ્યાયતા, તથા । તથા-ગણિતયા-ગણ-સાધુસમુદાયઃ,
સોઽસ્પાસ્તિ સ્વ સ્વામિ સમ્યકેનેતિ ગણી-ગણાચાર્ય, અસ્તીત્સર્ગિકગુણા યથા—

“ મુતસ્યે નિમ્માઓ, પિયદહ્વમ્મોઽપુત્તવાકુસલો ।

જાર્ઝકુલસંપબ્બો, ગમીરો હદ્દિમત્તો ય ॥ ૧ ॥

સંગહુવમ્માનિરમ્મો, કયકરણો પવ્વણાણુરામીય ।

પવ્વં વિહોઠ મણિઓ ગણસામી નિમ્મવરિંદેહિ ॥ ૨ ॥

હીલના (નિન્દા) હોતી છે, પેસા કરને સે હોય અન્ય સાધુઓ મેં ગુણો
કી હાનિ હોતી છે, યદાંતક ફિ માય સે તીર્થ કા ઉચ્છેદ (નાશ)મી હો
જાતા છે ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

જિમ્કે પામ જા કર મુનિજન પડતે હેં ઉસકા નામ ઉપાધ્યાય છે ।
કહા મી છે—‘ સમ્મસનાણદસણગુણો ’ હમ્વાલિ । અર્થાત્ જો સમ્ય
ક્ત્વ જ્ઞાનદર્શન સે યુક્ત હોં, સૂત્ર અર્થ ઓર તદુમયકી વિધિ કે જાનને
વાલે હોં, અવિવિય મેં આચાર્યપદકે યોગ્ય હોં, સૂત્ર કી શાવના દેનવાલે
હોં તે ઉપાધ્યાય કહાલતે હેં ॥ ઉપાધ્યાય કા જો માય છે ઘહ ઉપાધ્યા
યતા છે-સાધુ સમુદાય કા નામ ગણ છે । યહ ગણ જિસકા દોતા છે
ઉસકા નામ ગણી છે-ગણાચાર્ય છે । ઇસકે સ્વાભાવિક ગુણ ઇસ પ્રકાર

છે, અન્ય સાધુઓમાં શુભોને દાસ થાય છે, અને ભાવની અપેક્ષાએ તીર્થને
ઉચ્છેદ થવાની પરિસ્થિતિ પણ સમાય છે ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

બેની પાસે બધને મુનિઓ અધ્યયન કરે છે તે અગ્નિને ઉપાધ્યાય
કહે છે કહુ પણ છે કે—‘ સમ્મસ નાણદસણગુણો ’ હમ્વાલિ. એટલે કે જે
સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનદર્શનથી મુક્ત દોય, સૂત્ર, અર્થ અને તદુમય (તે બન્ને) ની
વિધિને બાબુનારા દોય અવિવિયમાં આચાર્યપદને ખાતે યોગ્ય દોય, સૂત્રની
પાસના દેનારા દોય તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે

ઉપાધ્યાયને જે શાવ તેનું નામ ઉપાધ્યાયતા છે સાધુસમુદાયને મળ
કહે છે તે મળ બેને અધીન દોય છે તેને મળી કે અજ્ઞાચાર્ય કહે છે

છાયા—સૂત્રાર્થયો નિર્માતા પ્રિયદ્વધર્માનુવર્તનાકુશલઃ ।

જાતિકુલસંપન્નો ગમ્भीરો લબ્ધિમાંશ્ર ॥૧॥

સંગ્રહોપગ્રહનિરતઃ, કૃતકરણઃ પ્રવચનાનુરાગી ચ ।

एवं विधस्तु भणितो गणस्वामीजिनचरेन्द्रैः ॥२॥

તદ્ભાવસ્તત્તા-ગણિતા, તથા ગણનાયક તયેત્યર્થઃ । ૪। 'તિવિદ્યા-સમણુદ્યા' ઇત્યાદિ, ત્રિવિદ્યા સમણુજ્ઞા, સમિતિ સદ્ગતા ઔત્સર્ગિકગુણયુક્તત્વેનોચિત આચાર્યા-દિતયા અણુદ્યા સમણુજ્ઞા-વિશેષતયાઽધિકારપ્રદાનમ્ । સા-આચાર્યાદિભેદૈસ્ત્રિવિદ્યા-સે હૈં—'સુત્તત્થે નિમ્માઓ' ઇત્યાદિ । જો સૂત્રો કે અર્થકા નિશ્ચય કરનેવાલે હોં, પ્રિયધર્મી દ્વધર્મી હોં અર્થાત્ જિનજ્ઞા ધર્મ મેં પ્રેમ ઔર દ્વદતા હોં એસે, તથા જો અનુવર્તના અર્થાત્ શાસ્ત્રાનુકૂલ પ્રવૃત્તિ મેં કુશલ હોં તથા જાતિ (માતૃવંશ) ઔર કુલ (પિતૃવંશ) સે સમ્પન્ન હોં, સ્વભાવ કે ગંભીર ઔર લબ્ધિધારી હોં, તથા સંગ્રહોપગ્રહ-અર્થાત્ ગણ કે યોગ્ય વસ્ત્રપાત્રાદિ કી વ્યવસ્થા કરનેવાલે તથા યથાયોગ્ય ગણકે સાધુઓં કો 'યથાવસર વસ્ત્ર પાત્રાદિ કે દેનેમેં કુશલ હોં, કૃતકરણ-હેયોપાદેયકે યથાયોગ અભ્યાસી તથા પ્રવચનાનુરાગી હોં, હસ પ્રકારકે મુનિ ગણસ્વામી-ગણી હોતે હૈં એસા જિનેન્દ્ર ભગવાનને ફરમાયા હૈ ॥૧॥૧॥

હસ ગણાચાર્ય કા જો ભાવ હૈ વહ ગણિતા હૈ, યહ ગણી સ્વસ્વામિ સમ્બન્ધ સે અપને ગણ કા નાયક હોતે હૈં । સમણુજ્ઞા તોન પ્રકારકી કહી

ગણીના સ્વાભાવિક ગુણો નીચે પ્રમાણે છે—“સુત્તત્થે નિમ્માઓ” ઇત્યાદિ—જેઓ સૂત્રના અર્થનો નિર્ણય કરનારા હોય, ધર્મપ્રેમી, અને ધર્મના વિષયમાં દૃઢતાવાળા હોય છે, તથા જેઓ અનુવર્તનામાં (શાસ્ત્રાનુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં) કુશળ હોય, તથા જાતિ (માતૃવંશ) અને કુળ (પિતૃવંશ) થી સંપન્ન હોય, સ્વભાવે ગંભીર અને લબ્ધિધારી હોય, તથા સંગ્રહોપગ્રહ-એટલે કે ગણને યોગ્ય વસ્ત્રપાત્રાદિની વ્યવસ્થા કરનારા હોય તથા યથાયોગ્ય ગણના સાધુઓને અવસર પ્રમાણે વસ્ત્રપાત્રાદિ દેવામાં કુશળ હોય, કૃતકરણ એટલે કે હેયોપાદેયના યથાયોગ્ય અભ્યાસી તથા પ્રવચનાનુરાગી હોય, આ પ્રકારના મુનિને ગણિ (ગણના અધીશ) કહી શકાય છે, એવું જિનેશ્વર ભગવાનનું ફરમાન છે ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

આ ગણાચાર્યનો જે ભાવ છે તેને ગણિતા કહે છે. તે ગણી સ્વસ્વામિ સંબંધથી પોતાના ગણના નાયક હોય છે. સમણુજ્ઞા ત્રણ ગણનાની કહી છે.

મયાચાર્ય—સ્યૈવધિગુણામાયેન્નુજ્ઞાયા અપ્યમાયઃ સમાપચતે તર્હિ કયં સમનુજ્ઞાયાઃ સમ્મતઃ ? અપ્રોચ્યતે—તત્ત્વગુણાનાં મધ્યાદન્યતમગુણામાયેઽપિ કદાચિત્ કારણ વિશેષાદાચાર્યઃ સમપસ્યેષ, અન્યથા—

“ જેયાવિ મદધિશુરં વિદિષા, હરે રમે અપ્યસુપ્તિ નચા ।

હીલતિ મિષ્ઠં પઠિષ્વજ્જમાણા, કરેતિ આસાયણ તે શુચ્ય ॥૧૧”

इति दशबैकालिकसूत्रोपतं व्यर्थं मवेदिति, अतः केपाश्चित् गुणानाममा वेऽप्यनुज्ञा, समग्रगुणानां सद्भावे तु समनुज्ञेति निष्कर्षः । अथवा ‘समगुण्णा’ इत्यस्य ‘स्मनोज्ञा’ इति ‘समनोज्ञाः’ इतिवा छाया उव-स्वस्य मनोज्ञाः

गई है औरसर्गिक गुणों से युक्त होने के कारण आचार्यादिरूप से जो उचित विशेष अधिकार दिया जाता है यही समनुज्ञा है, यह आचार्यादि के भेद से तीन प्रकार की कही गई हैं ।

शंका—आचार्य को यदि इस प्रकार के गुणों का अभाव हो तो फिर अनुज्ञा का भी अभाव हो सकता है । अतः समनुज्ञा का सद्भाव कैसे माना जा सकता है ।

उ०—उक्त गुणों के मध्यमें से अन्यतम गुणों के अभाव में भी कारण विशेष को लेकर कदाचित् आचार्य तो होता है नहीं तो फिर “ जे याचि મંદન્તિ શુરં વિદિષ્તા હર્યાદિ ” । ऐसा यह दशबैकालिक सूत्र का कथन व्यर्थ हो जावेगा । इसलिये कितनेक गुणों के अभाव में भी अनुज्ञा संभवित होती है और जब समग्र गुणों का सद्भाव होता है वहां समनुज्ञा बन जाती है अथवा “ समगुण्णा ” इस

ઓત્સર્ગિક શુદ્ધોદી શુદ્ધ હોવાને કારણે આચાર્યાદિ રૂપે એ ઉચિત વિશેષ અધિકાર આપવામાં આવે છે તેનું નામ જ સમનુજ્ઞા છે તે સમનુજ્ઞા આચાર્ય અપિના હોયથી તથા પ્રકારની કહી છે

શંકા—આચાર્યમાં એ આ પ્રકારના શુદ્ધોનો અભાવ હોય તો અનુજ્ઞાનો પણ અભાવ હોઈ શકે છે તો એવી પરિસ્થિતિમાં સમનુજ્ઞાનો સદ્ભાવ કેવી રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત શુદ્ધો માંથી અન્યતમ શુદ્ધોના અભાવમાં પણ કારણ વિશેષને ક્ષીપ્ર કથારિક આપાયતા તો સંભવી શકે છે એ આ વાતને સ્વીકારવામાં ન આવે તો દશબૈકાલિક સૂત્રનું “ જે યાચિ મદધિ શુરં વિદિષ્તા હર્યાદિ ”

આ કથન અમ બની બાક છે તેથી કેટલાક શુદ્ધોના અભાવમાં પણ અનુજ્ઞા સંભવિત હોય છે અને અર્થ સમગ્ર શુદ્ધોનો સદ્ભાવ હોય ત્યાં સમનુજ્ઞા સંભવી શકે છે અથવા “ સમગુણ્ણા ” આ પદની સ્ફુટ છાયા

“ नियगच्छादन्नस्मि उ सीयणदोसाइणाहोइ । ”

संपत् भी है। “ एवं विजहणा ” इसी प्रकार से विहानि-परित्याग के सम्वन्ध में भी कथन जान लेना चाहिये यह परित्यागरूप विहानि शिष्य द्वारा आचार्य का परित्याग कर देने रूप होती है, अर्थात् अपने आचार्य के प्रमाद रूप दोष को लेकर वैयावृत्य एवं क्षपणा (तपस्या) के लिये शिष्य का अन्य आचार्य के पास चले जाना यह विहानि है। कहा भी है “ नियगच्छादन्नम्मि उ सीयणदोसाहणा होइ ” ॥

अर्थात्-निजगच्छ से दूसरे गच्छ में संयम सीदन दोष आदि से होती है। अथवा-यह विद्वानि आचार्य द्वारा शिष्य के परित्याग कर देने रूप भी होती है। जैसे-कोई आचार्य ज्ञानादि अर्थ के लिये अपने पास आये तथा जो जिस अर्थ के लिये आया है उस अर्थ का अनुष्ठान-आचरण नहीं करने वाले मुनि को अथवा ज्ञानादिक के अनुष्ठान से

“ एवंવિજહ્ણા ” એજ પ્રમાણે વિહાનિ (પરિત્યાગ) ના વિષયમાં પણ કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ આ પરિત્યાગરૂપ વિહાનિ શિષ્ય દ્વારા આચાર્યના પરિત્યાગ કરવારૂપ હોય છે. એટલે કે પોતાના આચાર્યના પ્રમાદ રૂપ દોષને લીધે વૈયાવૃત્ય અને ક્ષપણા (તપસ્યા) ને માટે શિષ્યનું અન્ય આચાર્ય પાસે ચાલ્યા જવું તેનું નામ વિહાનિ છે. કહ્યું પણ છે કે—

“नियगच्छादन्नस्मि उ सीयणदोसाइणा होइ”

એટલે કે પોતાના ગરુડમાંથી ગીળ ગરુડમાં જવારૂપ વિહાનિ સંયમ સીદન (દોષ) આદિને લીધે થાય છે. અથવા આચાર્ય દ્વારા શિષ્યોને પશ્ચિ-ભાગ કરાવારૂપ પણ તે વિહાનિ હોઈ શકે છે. જેમકે—પોતાની પાસે જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ અર્થે આવેલા મુનિને નીચેના બે કારણોથી આચાર્ય પોતાની પાસેથી રળ આપી દે છે, તેનું નામ વિહાનિ છે. જે નિમિત્તે તે મુનિ તેમની પાસે આવ્યો છે તે અર્થનું અનુષ્ઠાન (આચરણ) ન કરનાર મુનિને આચાર્ય પશ્ચિ-ભાગ કરે છે. (૨) જે નિમિત્તે તે મુનિ તેમની પાસે આવેલ છે, તે જ્ઞાનાદિ

તથા ચારિત્રવિશેષમૂળાપ ચૈવાયુત્પાપ સપજાય ત્વા સમાદિષ્ટમાચાર્યાન્તર યદુપ
સંપદ્યતે સોપસમ્પત્, ઉક્ત્ય—

“ ઉવસપયા ય તિવિદ્યા, જાણે તદ્ વસ્યે ચારિષે ચ ।

વસંજનાણે તિવિદ્યા, દુવિદ્યા ય ચરિષ અદ્યા ॥૧॥ ”

છાયા—ઉપસમ્પદ્ય પ્રિવિષા, જ્ઞાને તથા વર્ણને ચારિષે ચ ।

વર્ણનજ્ઞાને પ્રિવિષા, દ્વિવિષા ચ ચારિષાર્થતથા ॥૧॥

સેવમાધાર્યોપસમ્પત્ । પરમુપાધ્યાયસ્ય ગણિનોઽપીતિ । તથા—‘ એવ ત્રિજ
હવા ’ ઇતિ, એવ—પૂર્વોક્તપ્રકારેણ વિદ્યાનિ—પરિત્યાગઃ કોધ્યા । સા ચ દ્વિવ્યે

કોઈ મુનિ અપને આચાર્ય સે સમનુજ્ઞાત હુઆ સમ્યક્ સુત શાસ્ત્રો કે
અથવા જિનપ્રવચન પ્રમાણક શાસ્ત્રો કે મુદ્રા ઓર અર્થ કો પ્રહણ કરને
કે લિયે, સ્થિર કરને કે લિયે, મૂલે જુપ કો પુનઃ યાત્ર કરને કે લિયે
તથા ચારિત્ર વિશેષમૂળ ચૈવાયુત્પાપ કે લિયે અથવા ક્ષપણ કરને કે લિયે
સમાદિષ્ટ જુપ અન્ય આચાર્ય કે પાસ જો જાતા હૈ તદ્ ઉપસપ્ત હૈ ।
કહા મી હૈ—“ ઉવસપયા ય ’ ઇત્યાદિ ।

અર્થાત્—ઉપસંપદા ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ, જ્ઞાન કે લિયે, વર્ણન
કે લિયે, ચારિત્ર કે લિયે, ઊનમેં જ્ઞાન ઓર વર્ણન કી ઉપસપદા ત્રીન
ત્રીન પ્રકાર કી હૈ ઊસમેં જ્ઞાનોપસંપદા કે ત્રીન પ્રકાર યે હૈ—સૂત્રાર્ય કા
પ્રહણ કરના ૧, પ્રહણ કિયે જુપ કો સ્થિર કરના ૨, ઓર વિસ્મૃત કા
અનુસંધાન ૩ । વર્ણન કે ઘો પ્રકાર યે હૈ—ચૈવાયુત્પાપ ઓર ક્ષપણ—માસ
ક્ષપણાવિતપસ્યા ૨ ॥ ૧ ॥ ઇતી પ્રકાર સે ઉપાધ્યાયસપત્ ઓર ગણિ

પાતાના આચાર્ય દ્વારા સમનુજ્ઞાત થયેલા સમ્યક્ અવશ્યસ્તોના અથવા જિન
પ્રવચન પ્રમાણક શાસ્ત્રોના સૂત્ર અને અર્થને જાણ કરવાને માટે, ભૂલી જવા
યેલાને ફરી યાદ કરવા માટે તથા ચારિત્ર વિશેષમૂળ ચૈવાયુત્પાપને માટે અથવા
ક્ષપણને માટે સમાદિષ્ટ થયેલા અન્ય આચાર્યની પાસે જો જાય છે,
તે ઉપસપ્ત છે કહ્યું પણ છે કે—‘ ઉવસપયા ય ’ ઇત્યાદિ—

એટલે કે ઉપસંપદા ત્રણ પ્રકારની છે—(૧) જ્ઞાનને માટે (૨) વર્ણનને
માટે અને (૩) ચારિત્રને માટે. જ્ઞાન અને વર્ણનની ઉપસંપદા ત્રણ ત્રણ
પ્રકારની છે—જ્ઞાનોપસંપદાના ત્રીણે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) સૂત્રાર્યને જાણ
કરવો. (૨) જાણ કરાયેલને સ્થિર કરવું અને (૩) વિસ્મૃતનું અનુસંધાન.
વર્ણનના બે પ્રકાર ત્રીણે પ્રમાણે છે—(૧) ચૈવાયુત્પાપ અને ક્ષપણ—માસક્ષપણાવિ
તપસ્યા ॥ ૧ ॥ આ પ્રકારની આ આચાર્ય ઉપસપ્ત છે એ જ પ્રકારની
ઉપાધ્યાયસપ્ત અને ગણિસપ્ત પણ હોય છે.

જાયા—ત્રિવિધં વચનં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા—તદ્વચનં, તદન્યવચનં, નો અવચનમ્
૧। ત્રિવિધમવચનં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા—નોતદ્વચનં, નોતદન્યવચનં, અવચનમ્ ૨।
ત્રિવિધંમનઃ પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા—તન્મનઃ, તદન્યમનઃ, નો અમનઃ ૩। ત્રિવિધમમનઃ
પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા નોતન્મનઃ નોતદન્યમનઃ, અમનઃ ૪ ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

ટીકા—‘તિવિદે વચણે’ ઇત્યાદિ, સૂત્ર ચતુષ્ટયસ્ય સંક્ષિપ્તા વ્યાખ્યા—
ત્રિવિધ વચનમ્ । તદેવાદ-તદ્વચનમ્-તસ્ય વિવક્ષિતાર્થસ્ય ઘટાદેવચનં-મણનં
તદ્વચનં ઘટાર્થાપેક્ષયા ઘટવચનવત્ । તદન્યવચનમ્-તસ્માદ્ વિવક્ષિતઘટાદેરન્યઃ
પટાદિઃ, તસ્ય વચનં તદન્યવચનમ્, ઘટાપેક્ષયા પટવચનવત્ । નો અવચનમ્-અમ-
ણનનિવૃત્તિર્વચનમાત્રં ડિત્યાદિવદિતિ । [અથવા સઃ-શબ્દવ્યુત્પત્તિનિમિત્ત-ધર્મ-

રૂપ ચારસૂત્ર કા કથન કરતે હૈં—(તિવિદે વચણે પળ્ળત્તે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-વચન ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયાહૈ જૈસે-તદ્વચન, તદન્યવચન
ઔર નો અવચન, અવચન મી ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયાહૈ-જૈસે-નો તદ્વ-
ચન, નો તદન્યવચન ઔર અવચન, મન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ જૈસે તન્મન, તદન્ય મન ઔર નોઅમન, અમન મી ત્રીન પ્રકાર કા
કહા ગયા હૈ-જૈસે નોતન્મન, નોતદન્યમન ઔર અમન ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્રકી સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા હસ પ્રકારસે હૈ-ઘટાદિરૂપ વિવ-
ક્ષિત અર્થ કા કહનેવાલા વચન તદ્વચન હૈ જૈસે ઘટાદિ અર્થ કી અપેક્ષા
ઘટવચન તદ્વચન હાતા હૈ વિવક્ષિત ઘટાદિ સે અન્ય જો પટાદિ હૈ વહ
અન્ય હૈ ડનકા કહને વાલા વચન તદન્યવચન હૈ જૈસે ઘટાપેક્ષા સે
પટવચન તદન્યવચન હોતાહૈ, વચનમાત્ર કા નામ નો અવચન હૈ યહ નો

પાઠન કરતાં ચાર સૂત્રોનું કથન કરે છે—“તિવિદે વચણે પળ્ળત્તે” ઇત્યાદિ—

વચન ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે—(૧) તદ્વચન, (૨) તદન્યવચન અને (૩)
નોઅવચન, અવચનના પણ ત્રીયે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) નોતદ્વચન,
(૨) નોતદન્યવચન, અને (૩) અવચન. મન પણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે—(૧)
તન્મન, (૨) તદન્યમન, અને (૩) નોઅમન. અમન પણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું
છે—(૧) નો તન્મન, (૨) નો તદન્યમન અને (૩) અમન

આ સૂત્રનું ‘સંક્ષિપ્ત વિવેચન આ પ્રમાણે છે—(૧) ઘટાદિરૂપ અમુક
અર્થને કહેનારા વચનને તદ્વચન કહે છે જેમકે ઘટાદિ અર્થની અપેક્ષાએ
ઘટરૂપ વચનને તદ્વચન કહેવાય છે. વિવક્ષિત (અમુક) ઘટાદિ સિવ યના
જે પટાદિ છે, તે અન્ય પદાર્થરૂપ હોવાથી તેમનું કથન કરનાર વચનને તદન્ય-
વચન કહે છે. જેમકે ઘટની અપેક્ષાએ પટરૂપ વચન તદન્યવચન ગણાય છે.

“ ઉપસપન્નો જ કારણ તુ ત કારણ અપૂર્વિતો ।

અથવા સમાણિયમ્મી, સારણયા વા વિસમો વા ॥૧॥ ”

છાયા—ઉપસપન્નો યત્કારણ તુ તત્કારણમ્ અપૂર્યન્ ।

અથવા સમાનીતે સારણતા ચ વિસર્ગો વા ॥૧॥

एवमुपाध्यायस्य गणिनोऽपीति ॥ सू० ४८ ॥

પૂર્વે વિશિષ્ટ સાધુકાવચેષ્ટા ત્રિસ્થાનકાવતારેણ મોક્ષા, સામ્પર્થ વચનમનસી તન્નિષેષી ચ ત્રિસ્થાનકેષ્વતારયન્ સૂત્રચતુષ્ટયમાહ—

મૂલમ્—તિવિદ્દે વચ્ચને પળણત્તે, ત જહા—તદ્વચ્ચને તદ્દન્નવચ્ચને ણો અવચ્ચને ૧ । તિવિદ્દે અવચ્ચને પળણત્તે, ત જહા—ણો તદ્વચ્ચને, ણો તદ્દન્નવચ્ચને અવચ્ચને ૨ । તિવિદ્દે મળે પળણત્તે, ત જહા—તમ્મળે તદ્દન્નમળે ણો અમળે ૪ । તિવિદ્દે અમળે પળણત્તે, ત જહા ણો તમ્મળે, ણો તદ્દન્નમળે અમળે ૪ ॥ સૂ० ૪૯ ॥

સિદ્ધપ્રયોજન વાલે પને છુપ મુનિ કો જો છોફ દેતા હૈ વહ આચાર્યયિ જ્ઞાનિ હૈ । કહા મી હૈ—ઉપસપન્નો જ કારણ ક્ષયાદિ ।

અર્થાત્—જિસ કારણ કો છેકર જો મુનિ આપા હૈ ડસકો નહીં પૂરા કરતે છુપ કા અથવા સારણા દ્વારા ડસ કારણ કો પૂરા કિયે છુપ કા જો ક્ષયાગનો પીછા મેજના વહ આચાર્ય વિજ્ઞાનિ હૈ ॥ ૧ ॥

इसी प्रकार से उपाध्यायविद्वानि और गणिविद्वानि के सपथ में भी कथन करना चाहिये ॥ सू० ४८ ॥

વિશિષ્ટ સાધુની કાવચેષ્ટા ત્રિસ્થાનક કે પ્રકરણ સે કહ વી ગઈ હૈ અથ સૂત્રકાર યચ્ચન મન કો જોર इनके निषेध को तीन भेद से कहते

आसिद्ध कार्यं सिद्ध यः अथ आरे पञ्च आध्यायं तेने પાતાની ખાસેથી જન્મા હે છે, તેનું નામ પચ વિદ્વાનિ જ છે. કરું પચ છે કે—ઉપસપન્નો જ કારણ ક્ષયાદિ

“ જે કારણે મુનિ તેમની પાસે આવેલ છે, તે કારણે પૂરે નહીં કરવાથી અથવા તેને અનુરૂપ આચરણ નહીં કરવાથી, અથવા સારણા દ્વારા તે કારણને પૂર્ણ કરનારનો જે ત્યાગ કરવો તેને પાછા જન્માની રજા આપવી, તેનું નામ આધ્યાય વિદ્વાની છે. ઉપાધ્યાય વિદ્વાનિ અને ત્રિવિદ્વાની રિયે પચ આ પ્રકારનું જ કથન સમજવું ॥ સૂ. ૪૮ ॥

વિશિષ્ટ સાધુની કાવચેષ્ટાનું ત્રિસ્થાનકને આધારે પ્રતિપાદન થઈ પ્રમું હવે સૂત્રકાર વચ્ચન, મન અને તેમના નિષેધનું ત્રણ ભેદની અપેક્ષાએ પ્રતિ

છાયા—ત્રિવિધં વચનં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા—તદ્વચનં, તદન્યવચનં, નો અવચનમ્
 ૧। ત્રિવિધમવચનં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા—નોતદ્વચનં, નોતદન્યવચનં, અવચનમ્ ૨।
 ત્રિવિધંમનઃ પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા—તન્મનઃ, તદન્યમનઃ, નો અમનઃ ૩। ત્રિવિધમમનઃ
 પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા નોતન્મનઃ નોતદન્યમનઃ, અમનઃ ૪ ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિદે વચણે’ ઇત્યાદિ, સૂત્ર ચતુષ્ટયસ્ય સંક્ષિપ્તા વ્યાખ્યા—
 ત્રિવિધ વચનમ્ । તદેવાદ-તદ્વચનમ્-તસ્ય વિવક્ષિતાર્થસ્ય ઘટાદેવચનં-મળનં
 તદ્વચનં ઘટાર્થાપેક્ષયા ઘટવચનવત્ । તદન્યવચનમ્-તસ્માદ્ વિવક્ષિતઘટાદેરન્યઃ
 પટાદિઃ, તસ્ય વચનં તદન્યવચનમ્, ઘટાપેક્ષયા પટવચનવત્ । નો અવચનમ્-અમ-
 નનિવૃત્તિર્વચનમાત્રં ડિત્યાદિવદિતિ । [અથવા સઃ-શબ્દવ્યુત્પત્તિનિમિત્ત-ધર્મ-

હુણ ચારસૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-(ત્રિવિદે વચણે પળ્ણત્તે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-વચન ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયાહૈ જૈસે-તદ્વચન, તદન્યવચન
 ઓર નો અવચન, અવચન મી ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયાહૈ-જૈસે-નો તદ્વ-
 ચન, નો તદન્યવચન ઓર અવચન, મન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા
 હૈ જૈસે તન્મન, તદન્ય મન ઓર નોઅમન, અમન મી ત્રીન પ્રકાર કા
 કહા ગયા હૈ-જૈસે નોતન્મન, નોતદન્યમન ઓર અમન ।

ટીકાર્થ-ઇસ સૂત્રકી સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા ઇસ પ્રકારસે હૈ-ઘટાદિરૂપ વિવ-
 ક્ષિત અર્થ કા કહનેવાલા વચન તદ્વચન હૈ જૈસે ઘટાદિ અર્થ કી અપેક્ષા
 ઘટવચન તદ્વચન હાતા હૈ વિવક્ષિત ઘટાદિ સે અન્ય જો પટાદિ હૈ વહ
 અન્ય હૈ ડનકા કહને વાલા વચન તદન્યવચન હૈ જૈસે ઘટાપેક્ષા સે
 પટવચન તદન્યવચન હોતા હૈ, વચનમાત્ર કા નામ નો અવચન હૈ યહ નો

પાઠન કરતા ચાર સૂત્રાનુ કથન કરે છે-“ત્રિવિદે વચણે પળ્ણત્તે” ઇત્યાદિ—

વચન ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે-(૧) તદ્વચન, (૨) તદન્યવચન અને (૩)
 નોઅવચન, અવચનના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-(૧) નોતદ્વચન,
 (૨) નોતદન્યવચન, અને (૩) અવચન. મન પણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે-(૧)
 તન્મન, (૨) તદન્યમન, અને (૩) નોઅમન. અમન પણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું
 છે-(૧) નો તન્મન, (૨) નો તદન્યમન અને (૩) અમન

આ સૂત્રનું ‘સંક્ષિપ્ત વિવેચન આ પ્રમાણે છે-(૧) ઘટાદિરૂપ અમુક
 અર્થને કહેનારા વચનને તદ્વચન કહે છે જેમકે ઘટાદિ અર્થની અપેક્ષાએ
 ઘટરૂપ વચનને તદ્વચન કહેવાય છે. વિવક્ષિત (અમુક) ઘટાદિ સિવાયના
 જે પટાદિ છે, તે અન્ય પદાર્થરૂપ હોવાથી તેમનું કથન કરનાર વચનને તદન્ય
 વચન કહે છે. જેમકે ઘટની અપેક્ષાએ પટરૂપ વચન તદન્યવચન ગણાય છે.

વિશિષ્ટોઽર્થોઽનેનોચ્યત્ત્વમ્મિત્યર્થનામેત્યર્થ, જ્વલનતપનાદિવત્ । તથા તસ્માત્- દ્રવ્યવ્યુત્પત્તિનિમિત્તધર્મવિશિષ્ટાદન્ય -શબ્દમવૃત્તિનિમિત્તધર્મવિશિષ્ટોઽર્થ ઉચ્યતેઽનેનેતિ તદન્યવચનમ્, અપયર્થમિત્યર્થ, મળનાદિવત્ । તથા ઉપયગ્યતિરિક્ત નો અવચન, નિર્રર્થકમિત્યર્થ, દિત્યાદિવત્ । (અયથા-તસ્ય-

અવચન અમળન કી નિવૃત્તિરૂપ હોતા હૈ અથવા-“સોઽર્થોઽનેન ઉચ્યતે ઇતિ તદ્વચનમ્” હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કે નિમિત્તભૂત ધર્મ સે વિશિષ્ટ અર્થ જિસકે દ્વારા કહા જાતા હૈ વહ તદ્વચન હૈ તાત્પર્ય હસકા પેસા હૈ કિ જૈસા અર્થ હૈ ઇસકો ઇસી રૂપ સે કહને ઘાલા વચન તદ્વચન હૈ । વહ તદ્વચન જ્વલનતપનાદિ કી તરહ યથાર્થના મરૂપ હૈ, જ્વલન મેં જ્વલન (અગ્નિ) હસ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કા નિમિત્ત જ્વલનારૂપ ધર્મ હૈ અતઃ હસ ધર્મ સે વિશિષ્ટ વહ જ્વલનપદાર્થ હૈ ઓર જ્વલન પદાર્થ કો કહને ઘાલા જ્વલનશબ્દ તદ્વચન હૈ હસી પ્રકાર સે અન્યથા મી સમજના ચાહિયે (તસ્માત્ અન્યઃ અર્થ ઉચ્યતેઽનેન ઇતિ તદ્વચનમ્) હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કા નિમિત્ત મૂળ જો ધર્મ હૈ ઇસ ધર્મ સે વિશિષ્ટ જો પદાર્થ હૈ ઇસ પદાર્થ કો હસ શબ્દ દ્વારા ન કહકર અન્ય શબ્દ દ્વારા કહને ઘાલે કા વચન તદ્વચન હૈ જૈસે સીપ કો ચાંકી કહને ઘાલા વચન તથા જો વચન દિત્યાદિ વચન કી તરહ નિર્રર્થક હોતા હૈ વહ નોઅવચન હૈ અથવા તદ્વચન

વચનમાત્રત્વ નામ નોઅવચન છે, તેનો વચન અલક્ષણી નિવૃત્તિરૂપ હોય છે અથવા સોઽર્થોઽનેન ઉચ્યતે ઇતિ તદ્વચનમ્” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર શબ્દની વ્યુત્પત્તિના નિમિત્તભૂત ધર્મથી વિશિષ્ટ અર્થ જેના દ્વારા કહેવામાં આવે છે, તે તદ્વચન છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેવો અર્થ (પદાર્થ) છે, એવા જ રૂપે તેને કહેનારા વચનને તદ્વચન કહે છે આ તદ્વચન, જ્વલન, તપન આદિની જેમ પદાર્થ નામરૂપ હોય છે અવચનમાં અવચન (અગ્નિ) આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિના નિમિત્તરૂપ બાળવારૂપધર્મ છે તેથી આ ધર્મથી મુક્ત તે અવચન પદાર્થ છે અને અવચન પદાર્થને કહેનારા અવચન શબ્દ તદ્વચન છે એ જ પ્રમાણે તપન આદિ વિષે પણ સમજવું “તસ્માત્ અન્યઃ અર્થ ઉચ્યતેઽનેન ઇતિ તદ્વચનમ્” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર શબ્દની વ્યુત્પત્તિના નિમિત્તભૂત ધર્મ છે, તે ધર્મથી મુક્ત એ પદાર્થ છે, તે પદાર્થને તે શબ્દ દ્વારા કહેવાને બદલે અન્ય શબ્દ દ્વારા તેનું કથન કરનારા વચનને તદ્વચન વચન કહે છે જે વચન ‘દિત્ય’ આદિ વચનની જેમ નિર્રર્થક હોય છે તેને નોઅવચન કહે છે

આચાર્યદેર્વચનં તદ્વચનમ્ । તદ્વ્યતિરિક્તવચનં તદન્યવચનમ્-અવિવક્ષિતપ્રણેતૃ વિશેષમ્ । નો અવચનં વચનમાત્રમિત્યર્થઃ । ૧ ।

‘તિવિદ્દે અવયણે’ इत्यादि, त्रिविधवचन प्रतिषेधस्त्वचनं, तत्रिविधं, तथाहि- नो तद्वचनं घटापेक्षया पटवचनवत्, नोतदन्यवचनं घटे घटवचनवत्, अवचनं वचननिवृत्तिमात्रमिति । एवं व्याख्यानतरापेक्षयाऽपि विज्ञेयम् । २ ।

‘તિવિદ્દે મણે’ इत्यादि, त्रिविधं मनस्तथाहि-तस्य जिनदत्तादेः, तस्मिन्वा घटपटादौ मनस्तन्मनः तत्-तस्माद्-जिनदत्ताद् अन्यस्य ऋषभदत्तादेर्घटादन्यस्मिन् पटादौ वा मनस्तदन्यमनः अविवक्षितस्वजनविशेषं तु मनोमात्रं नो अमनइति । ३ ।

આદિ શબ્દ કા અર્થ હસ પ્રકાર સે મી હોતા હૈ (તસ્ય વચનમ્ તદ્વચનમ્) આચાર્ય આદિ કા જો વચન હૈ વહ તદ્વચન હૈ હનસે મિત્ત કા જો વચન હૈ વહ તદન્યવચન હૈ ઓર વચનમાત્ર કા નામ નો અવચન હૈ (તિવિદ્દે અવયણે) इत्यादि પૂર્વોક્ત ત્રિવિધવચન કા પ્રતિષેધરૂપ અવચન હોતા હૈ યહ અવચન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે નો તદ્વચન? યહ નો તદ્વચન ઘટાદિ કી અપેક્ષા પટવચન રૂપ હોતા હૈ । અર્થાત્ ઘટવચન સે પટવચન નો તદ્વચન હૈ । ઘટ મેં ઘટવચન કી તરહ જો વચન હૈ-વહ નો તદન્યવચન હૈ તથા વચન કી નિવૃત્તિમાત્ર અવચન હૈ હસી તરહ સે યહાં અન્ય વ્યાખ્યા કી અપેક્ષા મી કથન કર લેના ચાહિયે ।

“તિવિદ્દે મણે” इत्यादि जिनदत्त आदि क जो मन है वह अथवा घट पटादि में लगा हुआ जो मन है वह तन्मन है जिनदत्त के सिवाय अन्य ऋषभादि क जो मन है वह अथवा घटादि से अन्य पटादि में

અથવા તદ્વચન આદિ શબ્દોને આ પ્રકારનો અર્થ પણ થાય છે-“તસ્ય વચનમ્ તદ્વચનમ્” આચાર્ય આદિનું જે વચન તે તદ્વચન કહેવાય છે. તેમનાથી ભિન્ન વ્યક્તિના વચનને તદન્યવચન કહે છે, અને વચનમાત્રનું નામ નો અવચન છે. “તિવિદ્દે અવયણે” इत्यादि—

પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના વચનના પ્રતિષેધરૂપ અવચન હોય છે. આ અવચનના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) નોતદ્વચન આ નોતદ્વચન ઘટાદિની અપેક્ષાએ પટવચનરૂપ હોય છે એટલે કે ઘટવચનની અપેક્ષાએ પટવચન નોતદ્વચન છે. ઘટમાં ઘટવચનની જેમ જે વચન છે તે તદન્યવચન છે, તથા વચનમાત્રની નિવૃત્તિનું નામ અવચન છે. એ જ પ્રમાણે અહીં અન્ય વ્યાખ્યાની અપેક્ષાએ પણ કથન સમજી લેવું જોઈએ “તિવિદ્દે મણે” इत्यादि—

जिनदत्त आदिनું જે મન છે તેને, અથવા ઘટપટાદિમા લાગેલું જે મન છે તેને તન્મન કહે છે જિનદત્ત સિવાયના જે ઋષભાદિનું મન છે તેને

‘ત્રિવિદ્દે અમને’ ઇત્યાદિ, ત્રિવિધમન, તત્ અવશ્યનમ્ બ્યાસયેયમ્
૧૬૧ । સુ. ૪૯ ॥

પ્રથમ સપ્તમનુષ્યાદિ બ્યાપારા ઉક્તાઃ, સામ્પર્તે શ્ચ માયો દેવબ્યાપારાન્ મરુ
પયન્ પ્રથમ દૃષ્ટિકાવપ્રવચ્ચનાં સૂત્રદ્વયેનાહ—

મૂળમ્ તીર્થિ ઠાણેહિ અપ્પવુટ્ટિકાપ્પ સિયા, ત જહા તસ્સિ
ષ્ષ ણં દેસસિ વા પપ્પસસિ વા ણો વહ્થે ઉદગજોણિયા જીવા
ય પોગ્ગલા ય ઉદગયાપ્પ વક્કમસિ વિઉક્કમસિ ચયતિ
ઉવવજ્જતિ ૧, દેવા ણાગા જક્સ્યા મૂયા ણો સમ્મમારાહિયા
ભવતિ, તથ સમુદ્ધિય ઉદગપોગ્ગલ પરિણય વાસિઉકામ અન્ન
દેસ સાહરતિ ૨ । અન્નમવહલગં ચ ણં સમુદ્ધિય પરિણય વાસિ
ઉકામ વાઉકાપ્પ વિધુણ્ણ ૪ । ઇચ્છેપ્પિં તીર્થિ ઠાણેહિ અપ્પ
વુટ્ટિકાપ્પ મિયા ૧ । તીર્થિ ઠાણેહિ મહાવુટ્ટિકાપ્પ સિયા, ત જહા
—તસિ ચ્ચ ણં દેસસિ વા પપ્પસસિ વા વહ્થે ઉદગજોણિયા
જીવા ય પોગ્ગલા ય ઉદગયાપ્પ વક્કમસિ વિઉક્કમસિ ચયતિ ઉવવ
જ્જતિ ૧, દેવા નાગા જક્સ્યા મૂયા સમ્મમારાહિયા, ભવતિ અન્નત્થ
સમુદ્ધિય ઉદગપોગ્ગલ પરિણય વાસિઉકામ ત દેસ સાહરતિ ૨
અન્નમવહલગ ચ્ચ ણ સમુદ્ધિય પરિણય વાસિઉકામ ણો વાઉકાઓ
વિધુણ્ણ ૪ । ઇચ્છેપ્પિં તીર્થિ ઠાણેહિ મહાવુટ્ટિકાપ્પ સિયા ૨ ॥ ૫૦ ॥

મત્તગ્ગ જો મન હે વહ મદન્યમન હે મનોમાત્ર કા નામ નો અમન ઈ
ત્રિવિધ અમન અવશ્યન કી સરહ રૂપાણામ કર છેના આદિયે ॥ સુ. ૪૯ ॥

અથવા યદાહિ ત્રિવિધના પદાર્થોનાં બીન થયેલું જે મન છે તેને તદાન્યમન કહે
છે મનોમાત્રનું નામ નો અમન છે. ત્રિવિધ અમનની બ્યાખ્યા પછી અવશ્યનના
જેવી જ સમજણી ॥ સુ. ૪૯ ॥

છાયા-ત્રિભિઃ સ્થાનૈરલ્પવૃષ્ટિકાયઃ સ્યાત્, તદ્વથા-તસ્મિંશ્ચ खलु देशे वा प्रदेशे वा नो बहव उदकयोनिना जीवाश्च पुद्गलाश्च उदकतयाऽवक्रामन्ति, व्युत्क्रामन्ति, च्यवन्ते, उपपद्यन्ते १, देवा नागा यक्षा भूता नो सम्यगाराधिता भवन्ति, तत्र समुत्थितमुदकपौद्गलं परिणतं वर्षितुकाममन्यं देशं संहरन्ति २, अभ्रवार्दलकं च खलु समुत्थितं परिणतं वर्षितुकामं वायुकायो विधुनोति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर-
ल્पवૃષ્ટિકાયઃ સ્યાત્ ॥૧॥ ત્રિભિઃ-સ્થાનૈર્મહાવૃષ્ટિકાયઃ સ્યાત્, તદ્વથા-તસ્મિંશ્ચ खलु देशे वा प्रदेशे वा बहव उदकयोनिना जीवाश्च पुद्गलाश्च उदकतयाऽवक्रामन्ति व्युत्क्रामन्ति च्यवन्ते उपपद्यन्ते १, देवा नागा यक्षा भूताः सम्यगाराधिता भवन्ति, अन्यत्र समुत्थितमुदकपौद्गलं परिणतं वर्षितुकामं तं देशं संहरन्ति २, अभ्रवार्दलकं च खलु समुत्थितं परिणतं वर्षितुकामं नो वायुकायो विधुनोति ३ इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्मહાવૃષ્ટિકાયઃ સ્યાત્ ॥૨॥ સૂ ૫૦ ॥

ટીકા—‘તીર્હિ’ ઇત્યાદિ । ત્રિભિઃ સ્થાનૈ-કારણૈર્લોકેઽલ્પવૃષ્ટિકાયઃ-
અલ્પઃ-સ્તોકઃ અવિચમાનો વા વર્ષણં-વૃષ્ટિઃ-અપામધઃ પતનમ્, તત્પ્રધાનઃ કાયઃ-
જીવનિકાયો વ્યોમનિપતદષ્કાય ઇત્યર્થઃ, અથવા વર્ષણધર્મયુક્તમુદકં વૃષ્ટિઃ, તસ્યાઃ
કાયો-રાશિવૃષ્ટિકાયઃ, અલ્પશ્વાસૌ વૃષ્ટિકાયશ્ચેતિ-અલ્પવૃષ્ટિકાયઃ, સ સ્યાત્-

પહિલે સંયતમનુષ્ય આદિ કે વ્યાપાર કહે જા ચુકે હૈં, અવ સૂત્ર-
કાર પ્રાયઃ દેવ વ્યાપારોં કી પ્રરૂપણા કરને કે નિમિત્ત પ્રથમ વૃષ્ટિકાય
કી પ્રરૂપણા દો સૂત્રસે કરતે હૈં-(તીર્હિ ઠાગેર્હિ અપ્પવૃષ્ટિકાઈ)ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-ત્રીન કારણોંસે લોકમેં અલ્પવૃષ્ટિકાય હોતા હૈં યહાં અલ્પ શબ્દ
કા અર્થ સ્તોક અથવા નહીં હોતા હૈં । વૃષ્ટિ શબ્દકા અર્થ વર્ષા-ઝપર સે
પાની કા નીચે પડના એસા હૈં, ઓર કાય શબ્દ કા અર્થ જીવનિકાય
અથવા રાશિ હૈં લોક મેં જો અપ્કાયિક જીવોં કા અલ્પમાત્રા મેં નીચે
ગિરના હોતા હૈં યા નહીં વરસના હોતા હૈં અર્થાત્ જો અલ્પવર્ષા હોતી

સંયત મનુષ્ય આદિની પ્રવૃત્તિનુ કથન આગળ કરવામાં આવ્યું છે.
હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રીતે દેવવ્યાપારોની પ્રરૂપણા કરવા નિમિત્તે પહેલાં તે
વૃષ્ટિકાયની પ્રરૂપણા બે સૂત્રો દ્વારા કરે છે-“તીર્હિ ઠાગેર્હિ અપ્પવૃષ્ટિકાઈ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં અલ્પવૃષ્ટિકાય થાય છે. અહીં ‘અલ્પ’
એટલે ‘સ્તોક’ (ઓછો) અથવા “બિલકુલ નહીં” અર્થ થાય છે વૃષ્ટિ
એટલે વરસાદ અથવા ઊપરથી પાણી નીચે પડતું તે અને ‘કાય’ શબ્દનો
અર્થ જીવનિકાય અથવા રાશિ થાય છે લોકમાં જે અપ્કાયિક જીવો અલ્પ
પ્રમાણમાં નીચે પડવાનું-એટલે કે અલ્પવૃષ્ટિ અથવા અનાવૃષ્ટિ થાય છે, તેના

मवेत्, तद्यथा-तानि कारणानि यथा-तस्मिन् प्रसिद्धे च शब्दः कारणान्तरसमुच्च-
यार्थः यमिति वाक्यालङ्कारे, देशे-मगधादी वा-अथवा प्रदेशे-तस्यैकदेशे नो-
नैव बहवः-बहुला उदकयोनिका-उदकस्य-जलस्य योनयः-परिणामकारण-
भूता उदकयोनयस्तस्य तथा-उदकोत्पादनस्वभावाः के ? इत्याह-जीवा-अप्का
यमाणिनः तथा पुद्गला-अप्कायोत्पादका पुद्गलस्कन्धा उदकतया-उदकरूपेण
नो-अवक्रामन्ति-सामान्यतः नो उत्पद्यते नो व्युत्क्रामन्ति-विशेषतः नो उत्प-
द्यते, नो व्यवन्त-उदकस्योत्पत्तितुमन्ययोनितो नो निस्सरन्ति, नो उपपद्यते-
क्षेत्रस्वभावादुत्पन्ना नो भवन्तीति प्रथमं स्यान् १, तथा देवाः-वैमानिका-ज्योति-
ष्काश्च, नागाः-नागकुमाराः-मधनपतिविशेषा, यक्षा-भूताश्च व्यन्तरविशेषा,
एतद् ग्रहणं चैषां 'प्रायस्वधाविषकर्मणि मनुचितसद्भावादिति, एते नो सम्यगारा-
धिता भवन्ति तस्मात्कारणाच्चे देवादयः तत्र-मगधादी समुत्थितम्-उत्पन्नम् उदक-

है या वषाँ नहीं होती है वह अस्पष्ट है, उसके तीन कारण हैं-इनमें
प्रथम कारण ऐसा है कि उस देश में-मगधादि देश में अथवा उसके
एक भाग में उदक के परिणाम कारणभूत-उदक उत्पादन स्वभाव रूप
अनेक अप्कायिक प्राणी तथा अप्कायोत्पादक पुद्गलस्कन्ध उदकरूप से
उत्पन्न नहीं होते हैं अन्ययोनि से उदकरूप में बनने के लिये निकले
नहीं हैं या क्षेत्रस्वभाव से वहाँ उत्पन्न नहीं हुए हैं, द्वितीय कारण इस
प्रकार से है-देव वैमानिक और ज्योतिष्क तथा नाग-नागकुमार भव-
नपतिविशेष और यक्षभूत व्यन्तर विशेष ये वहाँ पर सम्यक् रूप से
आराधित नहीं हुए हैं क्यों कि वृष्टिरूप कायफे करने में इनकी प्रवृत्ति
सद्भावा माना जाता है, अतः जब ये वहाँ सम्यक् रूप से आराधित नहीं
होते हैं तो ये देवादिक मगधादि देश में बरसने को उद्यत हुए उदक

तत्र कारणे नीचे प्रमाणे छे-(१) ते देशमा-मगधादि देशमा के तेन के
आजमा उदक (पाणी) ना परिणाम कारणभूत-उदक उत्पादन स्वभाव रूप अनेक
अप्कायिक लगे तथा अप्कायोत्पादक पुद्गल स्कन्ध उदक रूपे उत्पन्न यत्ता
नथी, अन्य योनिमाथी उदक रूपमा आववाने माटे नीकल्या होता नथी,
अथवा क्षेत्रस्वभावथी त्या उत्पन्न यथा नथी. (१) वैमानिके ज्योतिष्के, नाग
कुमारादि भवनपतिजो यक्षरूप व्यन्तर विशेष वज्रेनी त्या सारी रीते आरा-
धना होती नथी. बरसात वरसाववाता आ देवोनी प्रवृत्तिने सद्भावा अर्चनी
अद्याव छे जे मगधादि देशमा तेभनी आराधना सारी रीते न यती होय तो आ देवो
मगधादि देशमा वरसावने प्रवृत्त ययेला उदकप्रधान पुद्गल समूहने-भेदने त्याथी
अजाणा, अजदेश आदि देशोमा लघु व्यय छे-भेदने, यमकती विजलीने अने भेदोनी

પૌદ્ગલમ્-ઉદકપ્રધાનઃ પુદ્ગલસમૂહ-ઉદક પૌદ્ગલો મેઘ इत्यर्थस्तं, तथा परि-
 णतम्-उदकवर्षणावस्थां प्राप्तमत एव विद्युद्गर्जनादिकरणाद् वर्षितुकामम्,
 अन्यं देशमङ्गवज्रादिकं संहरन्ति नयन्तीति द्वितीयं कारणम् २। अम्रवार्दलकम्-
 अम्रे-आकाशे समागतं वार्दलकं-मेघं, वायुकायः-प्रचण्डकायः विधुनोति दिशि-
 दिशि विकरतीति तृतीय कारणम् ३। इत्येतैस्त्रिभिः कारणैरल्पवृष्टिकायः स्यादिति
 ॥१॥ अथ महावृष्टिकायसूत्रमाह-‘ तीर्हि ’ इत्यादि सुगमं नवरं-महान्-पुष्कलः-
 वृष्टिकायो महावृष्टिकायः पुष्कलाब्जीवनिकायः अत्र देवादयः सम्यगाराधिताः-
 सन्तः अन्यत्र-अन्यदेशे अङ्ग वज्रादौ समुत्थितमुदकपौद्गलं परिणतं वर्षितुकामं

પ્રધાન પુદ્ગલ સમૂહ કો-મેઘ કો કિ જિસમેં વિજલી ચમકતી હૈ, વહે
 જોર કી ગર્જના હોતી હૈ ઓર ઇસસે એસા આભાસ હોને લગતા હૈ કિ
 પાની અથ વરસને વાલા હી હૈ, અન્યદેશ મેં અઙ્ગ વજ્ર આદિદેશ મેં વહાં
 સે લે જાતે હેં। તૃતીય કારણ-આકાશ મેં વર્ષા ઉત્પન્ન કરને વાલે
 વાદલોં કા પ્રચણ્ડપવન સે ઇધર ઉધર હરેક દિશા મેં વિચેર દેના
 હૈ। ઇન ત્રીન કારણોં કો લેકર અલ્પવૃષ્ટિકાય હોતા હૈ। મહાવૃષ્ટિકાય
 સૂત્ર-“ તીર્હિ ” ઇત્યાદિ રૂપ હૈ ઇસકા અર્થ અલ્પવૃષ્ટિકાય કે સૂત્ર સે
 વિલકુલ વિપરીત હૈ અર્થાત્ વહાં જો કારણ અલ્પવૃષ્ટિકાય કે લિયે
 કહે ગયે હેં-વે હી કારણ ચહાં વિપરીત રૂપ મેં કહે ગયે હેં।
 પુષ્કલ વૃષ્ટિકાય કા નામ મહાવૃષ્ટિકાય હૈ ઇસ મહાવૃષ્ટિકાય મેં પુષ્કલ
 અપ્ જીવનિકાય રહતા હૈ ચહાં સમ્યક્રૂપ સે આરાધિત હુઅ દેવાદિક

ગર્જનાને સાંભળીને લોકો એવા ભ્રમમાં પડે છે કે હમણાં જ વરસાદ વરસવા માંડશે,
 પણ ઉપર્યુક્ત કારણે તેમની તે માન્યતા ઠગારી નિવડે છે. કેટલીકવાર પ્રચંડ
 પ્રવચનને લીધે વરસાદ વરસાવનારા વાદળાઓ આમ તેમ વિખરાઈ જવાને
 લીધે પણ વરસાદ પડતો નથી. આ પ્રકારના ત્રણ કારણોને લીધે અલ્પવૃષ્ટિકાય
 (ઓછો વરસાદ અથવા અનાવૃષ્ટિ) થાય છે. મહાવૃષ્ટિકાયસૂત્ર “તીર્હિ”
 ઇત્યાદિ રૂપ છે. અલ્પવૃષ્ટિકાયના સૂત્ર કરતાં આ સૂત્ર બિલકુલ વિપરીત અર્થ-
 વાળું છે. ત્યાં અલ્પવૃષ્ટિના જે ત્રણ કારણો કહ્યાં છે, તેમના કરતાં મહાવૃષ્ટિનાં
 વિપરીત કારણો કહ્યા છે. પુષ્કળ માત્રામાં વરસતા વૃષ્ટિકાયને મહાવૃષ્ટિકાય
 કહે છે. મહાવૃષ્ટિકાયમાં પુષ્કળ અપૂર્ણવનિકાય રહે છે. મહાવૃષ્ટિ ક્યારે થાય
 છે? ઉપર્યુક્ત દેવોની ન્યારે સમ્યક્ આરાધના કરવામાં આવે છે, ત્યારે અન્ય
 દેશમાં જવાને પ્રવૃત્ત થયેલા મેઘને તેઓ પોતાની ન્યાં સમ્યક્ આરાધના

તે દેવ મગધાદિક સરન્તિ-આનયન્તિ । ૨ । નો વાયુકાયસ્ત વિધુનોતિ । એવ
પૂર્વવદ્ ગ્યામ્યેયમ્ ॥ ૬૦ ૫૦ ॥

દેવગ્યાપારાનેવ પ્રરૂપયન્ અધુનોપપન્નદેવપ્રરૂપણં સમદ્રયેનાહ—

મૂલમ્—તીહિ ઠાળેહિ અદુળોવવન્ને દેવે દેવલોગેસુ ઇચ્છેજ્ઞા
માણુસ્સ ળોગં હવ્વમાગચ્છિત્તપ્પ, ણો ચેવ ણ સચ્ચાપ્પહ્વમાગ
ચ્છિત્તપ્પ, ત જહ્મા-અદુળોવવન્ને દેવે દેવલોપસુ દિવેસુ કામ
મોગેસુ મુચ્છિપ્પ ગિલ્લે ગઢિપ્પ અજ્ઞોવવન્ને, સે ણં માણુસ્સપ્પ
કામમોગેણો આલ્લાહ્વ ણો પરિયાણાહ્વ ણો અદ્ધ વધ્ધહ્વ ણો નિયાણં
પગરેહ્વ ણો ઠિહ્વપકપ્પ પકરેહ્વ ૧ । અદુળોવવન્ને દેવે દેવલોપસુ
દિવેસુ કામમોપસુ મુચ્છિપ્પ ગિલ્લે ગઢિપ્પ અજ્ઞોવવન્ને, તસ્સ
ણ માણુસ્સપ્પ પેમ્મેવોચ્છિણ્ણે દિવે સકતે ભવહ્વ ૨ । અદુળો
વવન્ને દેવે દેવલોપસુ દિવેસુ કામમોપસુ મુચ્છિપ્પ જાવ અજ્ઞો
વવન્ને તસ્સ ણ યવ ભવહ્વ-ઇયણિહ્વ ન ગચ્છ મુદ્ધુત્ત ગચ્છ, તેણં
કાલેણ અપ્પાડયા મણુસ્સા કાલધમ્મુણા સજુત્તા ભવતિ ૩ ।
इच्छेएहि तीहि ठाणेहि अदुल्लोववन्ने देवे देवलोपसु इच्छेज्ज्ञा
माणुस्सलोग हव्वमागच्छित्तप, णो चेव ण सच्चापपह्वमागच्छि
त्तप ॥ १ ॥ तीहि ठाणेहि अदुल्लोववन्ने देवे देवलोपसु इच्छेज्ज्ञा माणु-
स्स लोग हव्वमागच्छित्तप, सच्चापपह्व हव्वमागच्छित्तप, त

અન્યથા દેશા મેં સમુત્પિત મેઘ કો વિવક્ષિત દેશા મેં વર્ષાને કે લિયે છે
આતે હિં । વાયુકાય હન અન્નપાર્વલિકોં કો એક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન
મેં વઢાકર નહીં છે જાતા હે ॥ ૬૦ ૫૦ ॥

ઘટી કોપ એવા દેશમાં વર્ષ વધને વરસાવે છે વળી વાયુશબ્દેય મેઘ ઠ પવન
તે વાદળાઓને બીજે સ્થાને વર્ષ વધાને બાકે ત્યાં જ રહેવા ઇચ્છે પુનઃ
વરસાદ વરસાવવામાં મદદરૂપ બને છે ॥ ૬૦ ૫૦ ॥

जहा-अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु दिव्वेसु कामभोएसु अमु-
च्छिए अगिद्धे अगढिए अणज्झोववन्ने तस्स णमेवं भवइ—
अत्थि णं मम माणुस्सए भवे आयरिएइ वा उवज्झाएइ वा
पवत्तएइ वा थेरेइ वा गणीइ वा गणहरेइ वा गणावच्छेदएइ
वा, जेसिं पभावेणं मएइमा एयारूवा दिव्वा देविद्धी दिव्वा देव-
जुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए, तं गच्छामि
णं ते भगवंते वंदामि णमंतामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं
मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासामि १, अहुणोववन्ने देवे देवलो-
एसु दिव्वेसु कामभोएसु अमुच्छिए जाव अणज्झोववन्ने तस्स
णं एवं भवइ एत्त णं माणुस्सए भवे णाणीइ वा तवस्सीइ वा
अइदुक्कर दुक्करकारए, तं गच्छामि णं भगवंत वंदामि णमं-
तामि जाव पज्जुवासामि २, आहुणोववन्ने देवे देवलोएसु
जाव अणज्झोववन्ने तस्स णमेवं भवइ-अत्थि णं मम माणुस्सए
भवे मायाइ वा पियाइ वा भज्जाइ वा, भायाइ वा, भगिणीइ
वा, पुत्ताइ वा, धूयाइ वा, सुण्हाइ वा, तं गच्छामि णं तेसिं-
मंतियं पाउव्वमयामि पासंतु ता मे इमं एयारूवं दिव्वं देविद्धिं
दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं लद्धं पत्तं अभिसमन्नागयं ३,
इच्चेएहिं तीहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु इच्छेज्जा
माणुस्सं लोगं हव्वमागच्छित्तए संचाएइ हव्वमागच्छित्तए
॥ २ ॥ सू० ॥ ५१ ॥

छाया—त्रिभिः स्थानैरधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु इच्छति मानुष्यं लोकं
हव्यमागन्तु, नो चैव खलु शक्नोति हव्यमागन्तुम्, तद्यथा—अधुनोपपन्नो देवो

तं देशं मगधादिकं सहरन्ति-आनयन्ति । २। नो वायुकायस्त विधुनोति । श्रेय
पूर्ववद् भ्यासयेयम् ॥ सू० ५० ॥

देवभ्यापारानेव प्ररूपयन् अघुनोपपन्नदेवप्ररूपणं सूत्रद्वयेनाह—

मूलम्—तीहि ठाणेहि अहुणोववस्त्रे देवे देवलोगेसु इच्छेज्जा
माणुस्स लोगं हव्वमागच्छित्तप, णो खेव ण सचापइ हव्वमाग-
च्छित्तप, त जइ-अहुणोववस्त्रे देवे देवलोपसु दिव्वेसु काम
भोगेसु मुच्छिप गिद्धे गदिप अउल्लोववस्त्रे, से णं माणुस्सप
कामभोगेणो आढाइ णो परियाणाइ णो अह बधइ णो नियाणं
पगरेइ णो ठिइपकप्प पकरेइ १ । अहुणोववस्त्रे देवे देवलोपसु
दिव्वेसु कामभोगसु मुच्छिप गिद्धे गदिप अउल्लोववन्ने, तस्स
ण माणुस्सप पेम्मेवोच्छिण्णे दिव्वे सकते भवइ २ । अहुणो
ववस्त्रे देवे देवलोपसु दिव्वेसु कामभोगसु मुच्छिप जाव अज्झो
ववस्त्रे तस्स ण एव भवइ-इयण्हि न गच्छ मुहुत्त गच्छ, तेण
कालेण अप्पाउया मणुस्सा कालधम्मणा सजुत्ता भवति ३ ।
इच्छेएहि तीहि ठाणेहि अहुणोववस्त्रे देवे देवलोपसु इच्छेज्जा
माणुस्सलोग हव्वमागच्छित्तप, णो खेव ण सचापइ हव्वमागच्छि-
त्तप ॥ १॥ तीहि ठाणेहि अहुणोववस्त्रे देवे देवलोपसु इच्छेज्जा माणु
स्सं लोग हव्वमागच्छित्तप, सचापइ हव्वमागच्छित्तप, त

अन्यत्र देश में समुत्थित मेघ को विवक्षित देश में वर्षाने के लिये ले
आते हैं । वायुकाय इन अन्नचार्दलिकों को एक स्थान से दूसरे स्थान
में उड़ाकर नहीं ले जाता है ॥ सू० ५० ॥

धर्ती क्षेम जेवा देशभां वध जघने वरसावे छे वणी वायुकायद्वय प्रत्यक्ष पवन
ते वादणज्जाने जीने स्थाने वध जघाने नइवे त्वां ज रडेवा छाने पुण्य
वरसाइ वरसावपाभां भइइइप जने छे ॥ सू ५० ॥

देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितो गृद्ध ग्रथित अभ्युपपन्न, स खलु मानुष्यकान् कामभोगान् नो आद्रियते नो परिजानाति, नो अर्थं वध्नाति, नो निदानं प्रकरोति, नो स्थितिं प्रकल्पं प्रकरोति १ । अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितो गृद्धो ग्रथित अभ्युपपन्न, तस्य खलु मानुष्यकं प्रेमभ्युच्छिन्नं दिव्यं सक्रान्तं भवति २ । अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितो यावत्-अभ्युपपन्न, तस्य खलु एव भवति-इदानीं न गच्छामि, बहुर्षं गमिष्यामि, तेन कालेनास्यायुष्मा मनुष्या कालधर्मेण सयुक्ता भवन्ति ३ । इत्यैस्त्रिभिः स्थानैराधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु इच्छति मानुष्यलोकं इक्ष्यमाणः तु नो वैव खलु शक्नोति इक्ष्यमाणः ॥ १ ॥ त्रिभिः स्थानैराधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु इच्छति मानुष्यलोकं इक्ष्यमाणः शक्नोति इक्ष्यमाणः, तद्यथा-अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितः अगृह्य अग्रथित अनभ्युपपन्नः, तस्य खल्वेवं भवति-अस्ति खलु मम मानुष्यकं भवं आचार्य इति वा, उपाध्याय इति वा, प्रवक्तव्य इति वा, स्वविर इति वा, गणीति वा, गणधर इति वा, गणा वच्छेदक इति वा, यथां यमावेण मया इयमतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवधृतिः, दिव्यो देवानुमावो लब्धं प्राप्तं अभिसमन्वागतम्, तद् गच्छामि खलु तान् भगवतो वन्दे नमस्यामि सत्करोमि समानयामि करणार्णं मङ्गलं दैवतं चैत्यं पर्युपासे १, अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु मूर्च्छितो यावत् अनभ्युपपन्न, तस्य खल्वेवं भवति-एव खलु मानुष्यके भवं ज्ञानीति वा तपस्वीति वा अतिदुष्करदुष्करकारकः, तद् गच्छामि तं भगवन्तं वन्दे नमस्यामि यावत् पर्युपासे २, अधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु यावत् अनभ्युपपन्नः, तस्य खल्वेवं भवति-अस्ति खलु मम मानुष्यके भवं मातेति वा, पितेति वा भार्येति वा, भ्रातृति वा, भगिनीति वा पुत्र इति वा दुहितर इति वा स्नुषति वा, तद् गच्छामि खलु तेषामन्तिकं प्रादुर्भूयामि, पश्यन्तु यावत् मम इयमतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिः दिव्या देवधृतिः दिव्यं देवानुमावं लब्धं प्राप्तं अभिसमन्वागतम् १, इत्यैस्त्रिभिः स्थानैराधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु इच्छति मानुष्यलोकं इक्ष्यमाणः, शक्नोति इक्ष्यमाणः ॥ २ ॥ ॥ ॥

देवव्यापारों की प्ररूपणा करते हुए सूत्रकार अधुनोपपन्नक देव की प्ररूपणा दो सूत्र से करते हैं-(तीर्हि ठाणेर्हि अष्टुणोयवन्ने देवे) इत्यादि ।

देवव्यापारों की प्ररूपणा वाली रही है, तथा इसे सूत्रकार अधुनोपपन्न देव (तत्काल देवलोकां उत्पन्न यथेता देवनी) के सूत्रों द्वारा प्ररूपणा

ટીકા—‘તીર્હિ’ इत्यादि, सुगमं, नवर-अधुना-तत्कालम् उपपन्नः-उपपातं प्राप्तः-अधुनोपपन्नं तत्क्षणदेवभवं प्राप्त इत्यर्थः देवः, क्व ? इत्याह-देवलोकेषु देवलोकानां मध्ये क्वचिद्देवलोक इत्यर्थः । ‘देवलोकेषु’ इति बहुवचनमेकार्थ-वाचकमेकस्यैकदाऽनेकेषूत्पादासम्भवात्, अथवा बहुवचनं देवलोकस्यानेकत्वोप-दर्शनार्थम् । इच्छति-अभिलषति पूर्वसांगतिकदर्शनाद्यर्थं मानुष्यं-मनुष्याणामयं मानुष्यः ४ । मनुष्यसम्बन्धी, तं-लोकं मनुष्यलोकमित्यर्थः हन्यमिति शीघ्रम् आगन्तुं वैक्रियलब्ध्या, किन्तु नो-नैव न स शक्नोति-समर्थो भवति मनुष्यलोक-मागन्तुमिति प्रक्रमः । तान्येव कारणान्याह - अधुनोपपन्नो देवस्तत्र देवलोक-

ટીકાર્થ-દેવલોકોમ્નેસે કિસી એક દેવલોકોં મેં અધુનોપપન્નદેવ-તત્કાલ ઉત્પન્ન હુઆ-ઉસી ક્ષણ મેં દેવભવ કો પ્રાપ્ત હુઆ-દેવ મનુષ્યલોક મેં શીઘ્ર હી આને કી ઇચ્છા કરતા હૈ-અર્થાત્ દેવલોક મેં ઉત્પન્ન હુઆ નવીન દેવ યહ ચાહતા હૈ કિ મૈં હસી સમય અપની વૈક્રિય લબ્ધિ સે મનુષ્યલોક મેં ચલા જાઝં-પરન્તુ વહ મનુષ્યલોક મેં આને કે લિયે જો વહાં સે સમર્થ નહીં હોતા હૈ, હસકે ત્રીન કારણ હૈં “દેવલોકેષુ” એસા જો યહાં વહુવચન કા નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ સો ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ દેવલોકોં મ્ને સે કિસી એક દેવલોક મેં “અધુનોપપન્નદેવ” તત્ક્ષ-ણદેવભવ કો પ્રાપ્ત હુઆ દેવ હસ તરહ યહાં વહુવચન એકાર્થવાચક હૈ ક્યોં કિ એક કા એક કાલ મેં અનેક દેવલોકોં મેં ઉત્પત્તિ નહીં હો સકતી હૈ । અથવા દેવલોક અનેક હૈં-હસ બાત કો દિશ્વાને કે લિયે યહ વહુ-

કરે છે-“તીર્હિ ઠાળેહિ અહુનોવવન્ને દેવે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—દેવલોકોમાંના કોઈપણ એક દેવલોકમાં અધુનોપપન્ન દેવ-હમણાંજ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ-આ ક્ષણે જ જેણે દેવભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવો દેવ-મનુષ્ય લોકમાં તુરત જ આવવાની ઇચ્છા કરે છે, એટલે કે દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયેલો નવીન દેવ એવું ચાહે છે કે હું અત્યારે જ મારી વૈક્રિયલબ્ધિ વડે મનુષ્યલોકમાં ચાલ્યો જઉં પરન્તુ નીચે દર્શાવેલા ત્રણ કારણોને લીધે તે મનુષ્યલોકમાં આવવાને સમર્થ થતો નથી-“દેવલોકેષુ” આ પદ દ્વારા અહીં જે બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે તેના દ્વારા એ સૂચિત થાય છે કે જે દેવ-લોકો છે તેમાંના કોઈ પણ એક દેવલોકમાં ‘અધુનોપપન્નદેવ’ આ ક્ષણે જ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયેલા દેવની અહીં વાત કરવામાં આવી છે, આ રીતે અહીં બહુવચન એકાર્થવાચક છે, કારણ કે એક દેવની એક જ કાળે અનેક દેવલોકોમાં ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. અથવા દેવલોક અનેક છે એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે અહીં બહુવચન વપરાયું છે. તે મનુષ્યલોકમાં આવવાની ઇચ્છા

દેવલોકેષુ દિવ્યેષુ કામભોગેષુ મૃષ્ઠિતો ગૃહ પ્રયિતઃ અધ્યુપપન્ન, સ સ્વલ માનુ
 વ્યકાન્ કામભોગાન્ નો આદ્રિયતે નો પરિમાનાતિ, નો અર્થે વધનાતિ, નો નિદ્રાન્
 પ્રકરોતિ, નો સ્થિતિ પ્રવચ્ય પ્રકરોતિ ૧ । અધુનોપપન્નો દેવો દેવલોકેષુ દિવ્યેષુ
 કામભોગેષુ મૃષ્ઠિતો ગૃહો પ્રયિતઃ અધ્યુપપન્ન, તસ્ય સ્વલ માનુવ્યક પ્રેમવ્યુચ્ચિન્ન
 દિવ્ય સદ્માન્ મયતિ ૨ । અધુનોપપન્નો દેવો દેવલોકેષુ દિવ્યેષુ કામભોગેષુ
 મૃષ્ઠિતો યાવત્-અધ્યુપપન્ન, તસ્ય સ્વલ પચ મવતિ-ઇદાનોં ન ગચ્છામિ, મુહૂર્ષ
 ગમિષ્યામિ, તેન કાલેનાર્ણવાયુષ્મા મનુષ્યા કાલધર્મેણ સયુક્તા મવન્તિ ૩ । इत्य
 तैस्त्रिभि' स्यानैरधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु इच्छति मानुष्यलोक इव्यमामन्तु, नो
 चेद् स्वल शक्नोति इव्यमावृत् ॥ १ ॥ त्रिभि स्यानैरधुनोपपन्नो देवो देवलोकेषु
 इच्छति मानुष्य लोक इव्यमामन्तु शक्नोति इव्यमामन्तु, तपया-अधुनोपपन्नो
 देवो देवलोकेषु दिव्येषु कामभोगेषु अमृच्छित अगृह अग्रयित अनध्युपपन्नः,
 तस्य स्वस्वेषं भवति-अस्ति स्वल मम मानुष्यके भवे आश्रय इति वा, उपाध्याय
 इति वा, प्रवचक इति वा, स्थविर इति वा, गणीति वा, गणधर इति वा, गणा
 वच्छेदक इति वा, यथा प्रमाधेन मया इयमेतद्गृहा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः,
 दिव्यो देवानुमाव लब्ध प्राप्त अभिसमन्वागत, तद् गच्छामि स्वल तान् મગ
 વતો વન્દે નમસ્ત્યામિ સત્કરોમિ સમાનયામિ, વક્ષ્યાર્ણ મદ્ગત દેવતં ચેત્યં પર્યપાસ
 ૧, અધુનોપપન્નો દેવો દેવલોકેષુ દિવ્યેષુ કામભોગેષુ અમૃષ્ઠિતો યાવત્ અનધ્યુ-
 પપન્ન, તસ્ય સ્વસ્વેષં મવતિ-એ સ્વલ માનુષ્યકે મધ જ્ઞાનોતિ વા તપસીતિ વા
 અતિદુષ્કરદુષ્કરકારક, તદ્ ગચ્છામિ ત મગવન્ત વન્દે નમસ્ત્યામિ યાવત્ પર્ય
 પાસ ૨, અધુનોપપન્નો દેવો દેવલોકેષુ યાવત્ અનધ્યુપપન્ન, તસ્ય સ્વસ્વેષં મવતિ અસ્તિ
 સ્વલ મમ માનુષ્યકે મધ માતેતિ વા, પિતેતિ વા માર્યેતિ વા, જ્ઞાતેતિ વા, મગિનીતિ
 વા પુત્ર ઇતિ વા હુહિતર ઇતિ વા સ્તુતિ વા, તદ્ ગચ્છામિ સ્વલ તપામન્તિકં
 પ્રાદુર્ભશમિ, પચન્તુ તાવત્ મ શમામતદ્ગૃહાં ત્રિવિધાં દર્શદિ દિવ્યાં દેવદ્યુતિં દિવ્યં
 દેવાનુમાવ લબ્ધં પ્રાસમમિસમન્વાગતમ્ ૩, इत्यतैस्त्रिभि' स्यानैरधुनोपपन्नो देवो
 देवलोकेषु इच्छति मानुष्य लोक इव्यमामन्तु, शक्नोति इव्यमामान्तुम् ॥ १ ॥ ५०५१।

દેવમ્પાપારોં વી પ્રસ્પણા કરતે હુપ સૂત્રકાર અધુનોપપન્નક દેવ વી
 પ્રસ્પણા દો સૂત્ર સે કરતે હે-(તીર્દિં ઠાણેદિં અહુણોયવન્ને દેવે) ઇત્યાદિ ।

દેવમ્પાપારોંની પ્રજ્ઞવા આવી રહી છે, તેથી હવે સૂત્રકાર અધુનોપપન્ન
 દેવની (તતઃકાલ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવની) બે સુત્રો દ્વારા પ્રજ્ઞવા

સમક્ષતા હૈં ઉનમેં નિદાન સે નહીં વંધતા હૈં યે મુઝે સદા મિલેં એસા
 ઉનમેં સંકલ્પ નહીં કરતા હૈં શબ્દ ઓર રૂપ કામશબ્દ સે, ગંધ, રસ,
 ઓર સ્પર્શ યે ભોગ શબ્દ સે યહાં લિયે ગયે હૈં અથવા—“ કામ્યન્તે ઇતિ
 કામાઃ ” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો અભિલપિત હોતે હૈં વે કામ હૈં
 -મનોજ ઓર “ મુજ્યન્તે ઇતિ ભોગાઃ ” જો ભોગે જાતે હૈં વે ભોગ હૈં
 એસે ભોગ શબ્દાદિ રૂપ હોતે હૈં ઇસ તરહ મનોજ જો શબ્દાદિક હૈં વે
 કામભોગ હૈં એસા અર્થ કામભોગ શબ્દ કા હો જાતા હૈં ઇન કામભોગોં
 મેં વહ મૃચ્છિત હુઅ કી તરહ મૃચ્છિત હો જાતા હૈં ક્યોં કિ વહ ઇસ
 ઘાત કે જાનતે મેં અસમર્થ હોતા હૈં કિ ઇનકા સ્વરૂપ અનિત્યાદિરૂપ સે
 વંધા હુઆ હૈં ઇસલિયે વહ ઉનમેં ગૃહ્થ હો જાતા હૈં ઉનકી અધિક્ર સે
 અધિક આકાંક્ષા વાલા વન જાતા હૈં-અતૃપ્ત રહતા હૈં ઉનમેં ઉસકો
 ઇતના પ્રવલ સ્નેહ હો જાતા હૈં કિ જૈસે કોઈ રસ્તી સે જકડા હુઆ હોતા
 હૈં વૈસા વહ ઉસ સ્નેહ સે ઉનમેં જકડ જાતા હૈં અતઃ વહ ઉનમેં તન્મય

લાગે છે. તે કામભોગોને તે સારા ગણતો નથી, તેમને તે પોતાના કામના
 માનતો નથી, તે કામભોગોમાં તે નિદાનથી બંધાતો નથી એટલે કે તે કામ-
 ભોગોની પોતાને પ્રાપ્તિ થાય એવો સંકલ્પ કરતો નથી અહીં ‘કામ’ પદથી
 શબ્દ અને રૂપ ગ્રંથણ કરવા બેઠ્યો અને ‘ભોગ’ પદથી ગંધ, રસ અને
 સ્પર્શ ગ્રંથણ કરવા બેઠ્યો અથવા “કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ” આ વ્યુત્પત્તિ
 અનુસાર જે અભિલપિત (મૃચ્છિત) હોય છે તેનું નામ કામ છે. “મુજ્યન્તે
 ઇતિ ભોગા” જે ભોગવવામાં આવે છે તેને ભોગ કહે છે, એવાં ભોગ શબ્દાદિ
 રૂપ હોય છે આ રીતે મનોજ શબ્દાદિકને કામભોગ કહે છે, એમ સમજવું

તે નવીન દેવ આ કામભોગોમા મૂચ્છિત થઈ જાય છે જેમ મૂચ્છિત
 વ્યક્તિને આજુબાજુનું જ્ઞાન રહેતું નથી, તેમ તે નવા ઉત્પન્ન થયેલા દેવને
 પણ તે કામભોગોમાં લીન થઈ જવાને લીધે ખીજું કોઈ જ્ઞાન રહેતું નથી.
 તે કામભોગોમાં તે ગૃહ્થ (લોહુપ) થઈ જાય છે કારણ કે તે એ વાતને
 સમજવાને અસમર્થ બને છે કે તેનું સ્વરૂપ અનિત્ય આદિ લક્ષણોવાળું છે.
 તે આ કામભોગોની અધિકમા અધિક આકાંક્ષાવાળો બની જાય છે અને તેનાથી
 તૃપ્ત થતો જ નથી આ કામભોગો પ્રત્યે તેને એટલો બધો સ્નેહ બધાય છે
 કે દોરીથી જકડાયેલા માણસની જેમ તે આ સ્નેહના બંધનથી જકડાયેલો
 માણસની જેમ તે આ સ્નેહના બંધનથી જકડાયેલો રહે છે, અને તે કારણે

સમજતા હૈં ઉનમૈં નિદાન સે નહીં બંધતા હૈં યે મુઝે સદા મિલેં એસા ઉનમૈં સંકલ્પ નહીં કરતા હૈં શબ્દ ઓર રૂપ કામશબ્દ સે, ગંધ, રસ, ઓર સ્પર્શ યે ભોગ શબ્દ સે યહાં લિયે ગયે હૈં અથવા—“કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો અભિલ્પિત હોતે હૈં વે કામ હૈં—મનોજ્ઞ ઓર “મુજ્યન્તે ઇતિ ભોગાઃ” જો ભોગે જાતે હૈં વે ભોગ હૈં એસે ભોગ શબ્દાદિ રૂપ હોતે હૈં ઇસ તરહ મનોજ્ઞ જો શબ્દાદિક હૈં વે કામભોગ હૈં એસા અર્થ કામભોગ શબ્દ કા હો જાતા હૈં ઇન કામભોગોં મૈં વહ મૃચ્છિત હુણ કી તરહ મૃચ્છિત હો જાતા હૈં ક્યોં કિ વહ ઇસ ઘાત કે જાનને મૈં અસમર્થ હોના હૈં કિ ઇનકા સ્વરૂપ અનિત્યાદિરૂપ સે બંધા હુઆ હૈં ઇસલિયે વહ ઉનમૈં ગૃહ્ણ હો જાતા હૈં ઉનકી અધિક્ષ સે અધિક આકાંક્ષા ચાલા બન જાતા હૈં—અતઃ રહતા હૈં ઉનમૈં ઉસકો ઇતના પ્રવલ સ્નેહ હો જાતા હૈં કિ જૈસે કોઈ રરસી સે જકડા હુઆ હોતા હૈં વૈસા વહ ઉસ સ્નેહ સે ઉનમૈં જકડ જાતા હૈં અતઃ વહ ઉનમૈં તન્મય

લાગે છે તે કામલોગોને તે સારા ગણતો નથી, તેમને તે પોતાના કામના માનતો નથી, તે કામલોગોમાં તે નિદાનથી બંધાતો નથી એટલે કે તે કામલોગોની પોતાને પ્રાપ્તિ થાય એવો સંકલ્પ કરતો નથી અહીં ‘કામ’ પદથી શબ્દ અને રૂપ ગ્રહણ કરવા ભેદથી અને ‘લોગ’ પદથી ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ગ્રહણ કરવા ભેદથી. અથવા “કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જે અભિલ્પિત (ધર્મિત) હોય છે તેનું નામ કામ છે “મુજ્યન્તે ઇતિ ભોગાઃ” જે લોગવવામાં આવે છે તેને લોગ કહે છે, એવાં લોગ શબ્દાદિ રૂપ હોય છે આ રીતે મનોજ્ઞ શબ્દાદિકને કામલોગ કહે છે, એમ સમજવું.

તે નવીન દેવ આ કામલોગોમાં મૂર્ચ્છિત થઈ જાય છે જેમ મૂર્ચ્છિત વ્યક્તિને આજુબાજુનું ભાન રહેતું નથી, તેમ તે નવા ઉત્પન્ન થયેલા દેવને પણ તે કામલોગોમાં લીન થઈ જવાને લીધે ખીજું કોઈ ભાન રહેતું નથી. તે કામલોગોમાં તે ગૃહ્ણ (લોહણ) થઈ જાય છે કારણ કે તે એ વાતને સમજવાને અસમર્થ બને છે કે તેનું સ્વરૂપ અનિત્ય આદિ લક્ષણોવાળું છે. તે આ કામલોગોની અધિકમાં અધિક આકાંક્ષાવાળો બની જાય છે અને તેનાથી તૃપ્ત થતો જ નથી આ કામલોગો પ્રત્યે તેને એટલો બધો સ્નેહ બધાય છે કે દોરીથી જકડાયેલા માણસની જેમ તે આ સ્નેહના બંધનથી જકડાયેલો માણસની જેમ તે આ સ્નેહના બંધનથી જકડાયેલો રહે છે, અને તે કારણે

નિદાન—અપ્રાપ્તવસ્તુપ્રાપ્ત્યભિલાપરૂપ પ્રકરોતિ ‘એતે મેઝનાગતકાલે ભૂયાસુ’ શ્વિ
 ન ચિત્તપતીત્યર્થઃ । તથા નો—નૈવ સ્થિતિપ્રકરણં, સ્થિતૌ—અવસ્થામે પ્રકલ્પ—
 સકલ્પ સ્થિતિ પ્રકરણા—અવસ્થાન ચિકલ્પા, ‘પતેત્વાહ તિષ્ઠેયમ્’ એતે ના મમ
 તિષ્ઠન્તુ—સ્થિરીભવન્તુ’ ઇત્યેવં રૂપસ્તમ્, અથવા વિશિષ્ટ પ્રકલ્પા—વિષ્કલ્પા—
 આધાર આસેવેત્યર્થ, ચિત્ત્યા—મયાદ્યા વિષ્કલ્પાઃ સ્થિતિવિપ્રદત્ત્યસ્ત પ્રકરોતિ—
 કતુર્મમારમતે । એતદ્ અધુનોપપન્નદેવસ્ય દિવ્યવિષયપ્રસક્તિક્ષપમેક કારણમ્ ? ।
 અથ દ્વિતીય કારણમાહ—અધુનોપપન્નો દેવો યતો દિવ્યકામભોગેષુ મૂર્છિતાદિ
 વિશેષવિશિષ્ટો મત્તિ સતઃ કારણાત્મ્ય માનુષ્યકં—મનુષ્યમવસન્વાન્ધિ પ્રેમ—સ્નેહ

હો જાતા હૈં હસ તરહ કી પરિસ્થિતિ મેં સંપન્ન હુઆ વહ દેવ મનુષ્ય
 સયધી કામભોગોં કો આદર કી દ્રષ્ટિ સે નહીં દેખતા હૈં ઉન્હેં વહ
 વસ્તુરૂપ સે યથાર્થરૂપ સે નહીં માનતા હૈં, હનસે મેરા પ્રયોજન સઘ જાયેગા
 એમા નહીં નિશ્ચિત કરતા હૈં, યે મુદ્ધે અનાગતકાલમેં મી પ્રાપ્ત હૈં । એસી
 ભાવના ઉનમેં નહીં રખતા હૈં અપ્રાપ્ત વસ્તુ કી પ્રાપ્તિ કી અભિલાષા કા
 નામ નિદાન હૈં એમા નિદાન વહ ઉનમેં નહીં કરતા હૈં યથા વહ ઉનમેં
 એમા મી ભાવ નહીં રખતા હૈં જિં યે મેર સાથ રહે તથા મેં હનકે સાથ
 રહ્ । હસ તરહ વા વહ દિવ્ય વિશેષોં મેં પ્રસક્તિ હોને રૂપ પ્રથમ કારણ
 હૈં કિં જિસવી યજહ સે વહ અધુનોપપન્નદેવ મનુષ્યલોક મેં આને કી
 કામના ઘાલા હોને પર મી નહીં આમકતા હૈં । દ્વિતીય કારણ એમા હૈં
 કિં વહ અધુનોપપન્ન દેવ દિવ્યકામભોગોં મેં જપ મૂર્છિત આદિ વિશે
 પળોંઘાલા હો જાતા હૈં—તથા હસ કારણ ઉસકા મનુષ્યમથ સયધી સ્નેહ

તે તેમાં ત મથ યઈ બધ છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં મૂળયેદો તે દેવ
 મનુષ્યમથ સયધી કામભોગોને તુલ્ય પ્રણુતો યઈ બધ છે, તેમને તે યથાર્થ
 રૂપે માનતો નથી. તે કામભોગોથી પોતાનું પ્રયોજન સાધી શકાયે, એવું તેને
 લાગતું નથી. અદિવ્યકાળમાં પણ તેમને પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના રાખતો નથી.
 અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા કરવી તેનું નામ નિદાન (નિલાસ)
 છે, એવું નિલાસ તે જાણતો નથી. વળી તે એવી પણ ભાવના રાખતો નથી
 કે તે (કામભોગો) મારી આવે રહે અને હું તેમની સાથે રહું. આ રીતે દિવ્ય
 વિષયોમાં પ્રસક્તિ (આસક્તિ) હોવા રૂપ પદેલા કારણને લીધે ત આધુને
 પપન્ન દેવ મનુષ્યલોકમાં આવવાની કામનાવાળો હોવા છતાં પણ આવી શકતો
 નથી. હવે બીજું કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—તે આધુનેપપન્ન દેવ ત્યારે
 દિવ્ય કામભોગોમાં મૂર્છિત, તુલ્ય આદિ વિદેષણોવાળો થાય છે ત્યારે તેને

યદવલમ્બ્ય મનુષ્યલોકે આચ્છતિ તદ્ વ્યવચ્છિન્નં-નષ્ટ દિવ્યં-દેવલોકત્રિપયં
પ્રેમ તુ સંક્રાન્તં-પ્રવિષ્ટમિતિ દિવ્યપ્રેમસ ક્રાન્તિરૂપં દ્વિતીયં કારણમ્ ૨ । અથ તૃતીયં
કારણમાહ—યતસ્તસ્ય દિવ્યકામભોગેષુ મૂર્છિતાદિ વિશેષણવિશિષ્ટસ્ય દિવ્યપ્રેમ-
પ્રતિબંધાન્મનસિ एवं વક્ષ્યમાણો વિચાર. સ જાયતે-ઉત્પદ્યતે-‘ ઇચ્છિંહ ’ ઇતિ-
ઇદાનીં-કિચ્ચિત્કાલં ન ગચ્છામિ-દિવ્યભોગાનુભવમનસ્કત્વાત્ કિન્તુ મુહૂર્ત્ત-
મુહૂર્ત્તાનન્તર ગમિષ્યામિ, યત્તદોનિત્યસમ્બન્ધાત્ યેન-યાવતાકાલેન મનુષ્યલોકા-
ગમનશક્તો ભવતિ તેન—તાવતાકાલેન ગતેન તસ્મિન્ કાલે ગતે સતીત્યર્થઃ મ-
નુષ્યાઃ-માતાપિત્રાદયઃ યદર્શનાર્થ સ આજિગમિપતિ તે સ્વભાવાદેવ-અલ્પાયુષ્કાઃ
મનુષ્યાણામાયુષોઽલ્પત્વાત્ કાલધર્મેણ-મૃત્યુના સંયુક્તા-મરણપાશા ભવન્તિ તેન

કિ જિસકો લેકર વહ મનુષ્યલોક મેં આને કા અભિલાષી હોતા હૈ વહ
ઉસકા નષ્ટ હો જાતા હૈ, ઓર દેવલોક સંબંધી પ્રેમ ઉસમેં પ્રવિષ્ટ હો
જાતા હૈ હસ તરહ સે વહ દિવ્યપ્રેમસંક્રાન્તિરૂપ દ્વિતીય કારણ હૈ ૨ ।
તૃતીય કારણ હસ પ્રકાર સે હૈ-દિવ્યકામભોગોં મેં મૂર્ચ્છિત આદિ
વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ હુણ ઉસ દેવ કે દિવ્યપ્રેમ દ્વારા બંધ જાને કે
કારણ મન મેં એસા વિચાર ઉઠને લગતા હૈ કિ મૈં અમી દિવ્યકામભોગોં
મેં તલીન મન હોને કે કારણ કુછ સમયતક તો નહીં જા સકતા હૂં-
વાદ મેં થોડી દેર મેં ચલા જાઝંગા એસા વિચાર આતે ૨ હી જ્યોં હી
વહ મનુષ્ય લોક મેં આને કા વિચાર હી વિચાર કરતા રહતા હૈ ત્યોં ૨
ઉસકા સમય નિકલતા રહતા હૈ-હતને મેં હી જિનકે દેખને કી અભિ-
લાષા સે વહ યહાં મનુષ્યલોક મેં આને કી ઇચ્છો કરતા યા, વે સ્વભા-
વતઃ અલ્પાયુવાલે ઉસકે માતા પિતા આદિ મૃત્યુ કે વશવર્તી હો જાતે

મનુષ્યભવ સંબંધી સ્નેહ-(જે સ્નેહને લીધે તે મનુષ્યલોકમા આવવાની અભિ-
લાષા કરતો હોતો,) જ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને તેની જગ્યા દેવલોક સંબંધી
પ્રેમ લઈ લે છે આ રીતે દિવ્ય પ્રેમ સંક્રાન્તિરૂપ આ બીજું કારણ સમજવું
હવે ત્રીજું કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-દિવ્ય કામભોગોમાં મૂર્છાભાવ
આદિથી થયેલો દેવ તે દિવ્ય કામભોગોમાં એવો તો જકડાઈ જાય છે કે તેના
મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે હમણું થોડીવાર તો આ ભોગો ભોગવી
લઉં, ત્યારબાદ થોડીવારમા જ મનુષ્યલોકમા જ ચાલ્યો જઈશ આ પ્રમાણે તે
વિચાર કરતો જ રહે છે અને વિચારમાં ને વિચારમાં સમય પસાર થતો જ
રહે છે. આ રીતે એટલો દીર્ઘકાળ વ્યતીત થઈ જાય છે કે જ્યારે તે મનુષ્ય-
લોકમા આવવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેને ખબર પડે છે કે જેમને હું મળવા
માણું છું તે માતા, પિતા આદિ તો ક્યારના ય મૃત્યુ પામી ચુક્યાં છે. હવે

કસ્ય દર્શનાર્થ' સ આગચ્છતુ ઇત્યસમાપ્તકર્ત્ત્વ્યતારૂપ તૃતીય કારણમિતિ ૩ । ઇત્યે
તેસિંભિઃ કારણૈરિત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ ॥ ૧ ॥

ગતા દિવ્યભોગેષુ મૂર્છિતાદિવિશેષણવિશિષ્ટસ્યાઽધુનોપપન્નદેવસ્ય ચક્તવ્યતા,
સામ્પ્રત્તમમૂર્છિતાદિ વિશેષણસ્ય તસ્ય તામાદ-‘ સીર્ષિ ’ ઇત્યાદિ । અધુનોપપન્નઃ
કમ્પિદમૂર્છિતાદિવિશેષણયુક્તો ભવતિ સ ત્રિભિઃ કારણૈર્માતૃત્વ્યં લોક દિવ્યમાગન્તુ
મિચ્છતિ, શ્વનોતિ ચ સ દિવ્યમાગન્તુમ્ । તા પેવાદ-યો દિવ્યકામભોગેષુ મૂર્છાદિ

હૈં इससे वह अब किसके दर्शन के लिये यहां आये इस तरह से अस
मातृकर्तव्यतारूप यह तृतीय कारण है इस प्रकार के इन तीन कारणों
को लेकर वह अधुनोपपन्नदेव मनुष्यलोक में आने का अभिलाषी होता
हुआ भी नहीं आ सकता है ।

વૃદ્ધસપ્રદાય એસા છે કે દેવતા કા પદ મુહૂર્ત્ત્સ કે નાટક મેં અપને
યહાં દો હજાર વર્ષ વ્યતીત હો જાતે હૈં, ઓર દો હજાર વર્ષ મેં અસ્પાયુ
અપને માતાપિતાદિ પરલોકવાસી હો જાતે હૈં ફિર વિચાર કરતા હૈં
માતાપિતાદિ તો હૈં નહીં ફિર કહાં જાકં इसलिये मनुष्य लोक मे
नहीं आता है ।

અવ સૂત્રકાર યહ સમજાતે હૈં કિ જો અધુનોપપન્નદેવ દિવ્યકામ
ભોગો મેં અમૂર્ચિત આદિ વિશેષણો ચાલા હોતા હૈં, વહ ઇન ત્રીન
કારણોં કો લેકર દેવલોક સે ઇસ મનુષ્યલોક મેં આના ચાહતા હૈં ઓર
જલ્દી આ બી સકતા હૈં યે ત્રીન કારણ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-પહિલા કારણ

કેને મળવાને માટે ત્યાં જવાનું રહે છે । આ રીતે અસમાપ્ત કર્તવ્યતાફળ
આ ત્રીજા કારણને લીધે તે અધુનોપપન્ન દેવ મનુષ્યલોકમાં આવવાની કામના
વાળો હોવા છતાં પણ આવવાને અસમર્થ બને છે

વૃદ્ધસપ્રદાય એવો છે કે દેવતાઓના કોઈ મુદ્દરના નાટકમાં આ
મનુષ્યલોકનો એ હજાર વર્ષનો કાળ વ્યતીત થઈ જાય છે તે એ હજાર વર્ષમાં
તે અસ્પાયુસ પન્ન તેના માતાપિતા આદિ સર્ગસંબંધીઓ પરલોક સિધાવી
મથા હોય છે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં અહીં તે કેને મળવા માટે આવે!
આ કારણે તે મનુષ્યલોકમાં આવતો નથી.

હવે સૂત્રકાર કો સમજાવે છે કે એ અધુનોપપન્ન દેવ દિવ્યકામલોભામાં
અમૂર્ચિત, અનુબ્ધ આદિ વિશેષણોવાળો હોય છે તે નીચેના ત્રણ કારણોને
લીધે આ મનુષ્યલોકમાં આવવાનું છાછે છે અને જલ્દી આવી પણ શકે છે.
(૧) તેને એવો વિચાર આવે છે કે મને અતિશય કરનારા અને પ્રમથા

રહિતસ્તત્કાલોત્પન્નો દેવો ભવતિ તસ્ય एव भवति-मनस्येवं विचारः समुत्पद्यते ।
તદેવાહ-અસ્તિ મમ માનુષ્યકે ભવે આચાર્ય ઇતિ વા, આચાર્યઃ-પ્રતિવોધકપ્રવ્ર-
જ્યાદાયકાદિઃ, અનુયોગાચાર્યો વા, 'ઇતિ વે'-તિ સર્વત્ર વાક્યાલક્ષારે । ઉપા-
ધ્યાય-સૂત્રપાઠકઃ, પ્રવર્તયતિ સંયોજયતિ-સાધૂનાં ચાર્યોપદિષ્ટેષુ વિનયવૈયાટ-
ત્યાદિકાર્યેષ્વિતિ પ્રવર્તકઃ, ઉક્તઞ્ચ—

“ તવસંજમજોગેસું, જો જોગો તત્થ તં પવત્તેઙ્ગ ।

અસહં નિયત્તેઙ્ગ, ગણતત્તિલ્લો પવત્તી ૩ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—તપઃ સંયમયોગેષુ યો યોગસ્તત્ર તં પ્રવર્તયતિ ।

અમહં ચ નિવર્તયતિ ગણચિન્તાકરઃ પ્રવર્તિતું ॥ ૧ ॥

તથા પ્રવર્તકપ્રવર્તિતાન્ સંયમયોગેષુ સીદતો મુનીન્ સ્થિરીકરોતીતિ
સ્થિરઃ, ઉક્તઞ્ચ—

“ ધિરકરણા પુણ થેરો, પવત્તિમાત્તરિણસુ અત્થેસુ ।

જો જત્થ સીયઙ્ગ જઈ, સંતવલ્લો તં ધિર કુણઙ્ગ ॥૧॥ ઇતિ ॥

છાયા—સ્થિરકરણાત્પુનઃ સ્થિરઃ પ્રવર્તિતવ્યાપારિતેષ્વર્થેષુ ।

યો યત્ર સીદતિ યતિઃ સદ્વલસ્તં સ્થિરં કરોતિ ॥ ૧ ॥

તથા ગણોઽસ્યાસ્તીતિ ગણી-ગણાચાર્યઃ, ગણધરઃ-ગુર્વાદિષ્ટ ગૃહીતકતિપય
સાધુસમૂહધારકઃ ।

ऐसा है कि उसके मन में ऐसा विचार आता है कि मुझे प्रतिबोध करने
वाले एवं प्रव्रज्या आदि देनेवाले आचार्यपरमेष्ठि हैं, अथवा अनुयोगा-
चार्य हैं सूत्रपाठक उपाध्याय हैं, साधुजनों को आचार्योपदिष्ट विनय
वैयाघृत्य आदि कार्यों में प्रवृत्त करने वाले प्रवर्तक हैं । कहा भी है—

(तवसं जमजोगे सुं) इत्यादि । तथा-प्रवर्तकों को प्रवर्तित करने
वाले संयम योगों में शिथिल होते हुए मुनिजनों को स्थिर करने वाले
स्थिर हैं । कहा भी है—“ धिरकरणा पुण थेरो ” इत्यादि ।

આદિ દેનારા આચાર્યપરમેષ્ઠિ છે, અથવા અનુયોગાચાર્ય છે, સૂત્રપાઠક ઉપા-
ધ્યાય છે, અને સાધુઓને આચાર્યોપદિષ્ટ વિનય, વૈયાટ્ય આદિ કાર્યોમાં
પ્રવૃત્ત કરનારા પ્રવર્તકો છે કહ્યું પણ છે કે—“ તવસંજમજોગેસું ” ઇત્યાદિ.

તથા પ્રવર્તકોને પ્રવર્તિત કરનારા-સંયમયોગોમાં શિથિલ થયેલા
મુનિઓને સંયમમાં સ્થિર કરનારા સ્થિરો છે. કહ્યું પણ છે—“ ધિર કરણા
પુણ થેરો ” ઇત્યાદિ.

ઉક્તચ્ચ—“પિયધમ્મે દદધમ્મે, સયિમ્મો ટઙ્ગુમ્મો ય તેયસી ।

સગદુષ્માદકુસલો સુપત્થપિઙ્ગ ગણાદિધર્મ ॥ ૧ ॥

છાયા—પિયધર્મા દદધર્મા સયિમ્મ ઋજુકથ તેમસવી ।

સપ્રદોષપ્રદકુસલઃ સુપ્રાર્થવિદ્ ગણાધિપતિ ॥ ૧ ॥

ગણસ્વાચ્છેદો—વિમાગાંડશોડસ્યાસ્તીતિ ગણાવચ્છેદક, યો દિ ગણાર્થ
મૂહીત્વા ગચ્છોપદ્મમાય વસ્ત્રપાશ્ચુપધિમાર્ગણાનિમિષ વિહરસિ સઃ,

ઉક્તચ્ચ—“ઉઠ્ઠમાવળપ્પમાવળપ્પેત્તોત્તરિમ્મગણાસુ અવિસાર્થ ॥

સુપત્થ તદુમયવિઙ્ગ, ગણવચ્છો પરિસો દોદ્ધ ॥ ૧ ॥

છાયા—ઉઠ્ઠાવન પ્રમાવનણેત્તોપધિમાગણાસુ—અવિપાદી ।

સુપ્રાર્થ તદુમયવિદ્ ગણાવચ્છેદક દદ્ધશા મવતિ ॥ ૧ ॥

તથા ગણાચાર્ય હૈં, ગણધર હૈં એવ ગણાવચ્છેદક હૈં જિનકા ગણ
હોતા હૈં એ ગણાચાર્ય, તથા શુરુ સે આદિષ્ટ દોકર જો કિસનેક સાધુસ
મૂઢ કો અપને સાપ મેં રાખતે હૈં એ ગણધર હૈં । કહા મી હૈં—(પિયધમ્મે
દદધમ્મે) इत्यादि ।

ગણ કા—અવચ્છેદ—વિમાગ મદા જિનકા હોતા હૈં એ ગણાવચ્છે
દક હૈં એ ગણાંશ કો છેકર ગચ્છકે ઉપપદ્મમ્મે લિધે વસ્ત્ર પાત્ર આદિ
ઉપધિ કા માર્ગણા કે નિમિસ વિહાર કરતે હૈં । કહા મી હૈં—‘ઉઠ્ઠમા
વળપ્પમાવળ’ इत्यादि । इनके प्रभाव से ही मैंने यह इस रूपवाली
विष्णु देवर्द्धि, विष्णु देवशुभि, विष्णु देवानुभाव लब्ध किया है प्राप्त

વળી ત્યાં જણાવાયું છે જણધર છે, અને જણાવચ્છેદક છે એમનું એ
જણ કોય છે તે જણના આચાર્યને તે જણના ગણાચાર્ય કહે છે શુરુને
આદેશ થતાં એ સાધુ કેટલાક સાધુમૂર્તિને પોતાની સાથે રાખે છે તેને જણ
ધર કહે છે કહ્યું પણ છે—“પિયધમ્મે દદધમ્મે” इत्यादि—

એમને આધીન જણનો અવચ્છેદ (વિમાગ, અશ) કોય છે તેમને જણ
વચ્છેદક કહે છે તેઓ જણાંશને લઈને ગચ્છના ઉપપદ્મને—આધાર માટે પાત્ર
આદિ ઉપધિની માગણાને નિમિત્તે વિહાર કરે છે કહ્યું પણ છે કે—

‘ઉઠ્ઠમાવળપ્પમાવળ’ इत्यादि—

ઉપર કા આચાર્ય આદિના પ્રભાવથી જ એ આ પ્રકારની વિષ્ણુ દેવર્ધિ,
વિષ્ણુ દેવશુભિ, અને વિષ્ણુ દેવાનુભાવ લબ્ધ કર્યો છે, પ્રાપ્ત કર્યો છે, અભિ

યેવાં પૂર્વોક્તાનામાચાર્યાદીનાં પ્રભાવેગ મયા 'ઇમ'—ત્તિ—ઇય પ્રત્યક્ષા—
આસન્ના ચ એતદેવ રૂપં યસ્યા ન સ્વરૂપકાલેન રૂપાન્તરભાગ્ ભવતિ સા એતદ્રૂપા
દિવ્યા—દેવલોકસમ્ભૂતા પ્રધાના વા દેવદ્ધિઃ—દેવસમૃદ્ધિઃ વિમાનરત્નાદિ સંપત્તિઃ,
તથા દિવ્યા ઘૃતિઃ—શરીરાભરણાદિ સમુદ્ભવા. અથવા દિવ્યા દેવયુતિઃ—દૃષ્ટપરિ-
વારાદિ સંયોગરૂપા, દિવ્યો દેવાનુભાવઃ—વૈક્રિયકરણાદિરૂપાઽચિન્ત્યસામર્થ્ય
લઘ્વઃ—ઉપાર્જિતઃ જન્માન્તરે શુભક્રિયાકરણેન, પ્રાપ્તઃ—હૃદાનીશુપન્નતઃ, અભિસમ-

ક્રિયા હૈ, उसे अभिसमन्वागत क्रिया है, अतः मे चलूं और उन भग-
वन्तोके लिये वन्दन करूं, नमस्कार करूं, उनका मत्कार करूं, सम्मानकरूं,
क्योंकि वे मेरे लिये कल्याणरूप हुए हैं, मंगलरूप हुए हैं, दैवतरूप हुए हैं
और चैत्यरूप अर्थात् ज्ञानरूप हुए हैं अतः उनकी सविधि सेवा करूं। यह
अधुनोपपन्न देव के यहां आने का प्रथम कारण है, ये जो “ इमत्ति ”
आदि पद हैं—उनसे यहां यह प्रकट किया गया है कि जिन महाशक्ति
आदि की प्राप्ति इसे हुई है वह सब इसके प्रत्यक्षभूत और आमन्न है,
तथा स्वल्पकाल में रूपान्तर को प्राप्त करने वाली—बदल जाने वाली नहीं
है ऐसी यह देवलोक संबंधी विमानरत्नादिरूप संपत्ति है तथा दिव्य
वह शरीराभरणादि की वृत्ति है। अथवा “ दिव्या देवयुतिः ” ऐसी
जब इसकी संस्कृत छाया होगी तो इस पक्ष में यह दिव्य दृष्ट परिवार-
रादि संयोगरूप देवयुति है ऐसा अर्थ हो जायगा तथा दिव्य यह वैक्रिय

સમન્વાગત કર્યો છે—(તેનાપર મારે અધિકાર જમાવ્યો છે) તો મારે તેમની
પાસે જવું જોઈએ, તે ભગવન્તોને વંદણા કરવી જોઈએ, તેમને નમસ્કાર કરવા
જોઈએ, તેમનો મારે મત્કાર કરવો જોઈએ, સન્માન કરવું જોઈએ, કારણ કે
તેઓ મારે માટે કલ્યાણરૂપ છે, મંગલરૂપ છે, દૈવતરૂપ છે, અને ચૈત્યરૂપ—જ્ઞાન
સ્વરૂપ છે તેથી મારે તેમની વિધિસહિત પર્યુપાસના કરવી જોઈએ આ પ્રકાર
ની વિચારધારાને કારણે તે અધુનોપપન્ન-તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ આ
મનુષ્યલોકમાં જન્મી આવવાને સમર્થ થાય છે.

એ જ વાત સૂત્રકારે અહીં “ ઇમત્તિ ” આદિ પદોથી પ્રકટ કરી છે. તે
દેવ એવું માને છે કે આ જે મહાશક્તિ આદિની મને પ્રાપ્તિ થઈ છે તે
તેમના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયેલી છે આ મહાશક્તિ આદિ સ્વલ્પકાળમાં રૂપાન્તર
પામે એવી નથી—બદલાઈ જાય એવી નથી. એવી આ દેવલોકની વિમાન, રત્ન
આદિરૂપ સંપત્તિ છે અને શરીરાભરણ આદિની વૃત્તિ છે અથવા “ દિવ્યા
દેવયુતિઃ ” આ પ્રકારની તેની સંસ્કૃત છાયા લેવામાં આવે, “ તો દિવ્ય દૃષ્ટ
પરિવાર આદિના સંયોગરૂપ દેવયુતિ ” એવો પણ તેનો અર્થ થાય છે. વળી

ન્યાગત - મોગ્યરૂપેઓપસ્થિતઃ સત્-સમાસ્કારણાત્ ગચ્છામિ તથા શાન્-મદુપ-
 ફારિણ' મગલ્લ' પૂજ્યાન્ યદે-ચાચા સ્તૌમિ નમસ્થામિ-પણમામિ કાયેન નમ્મી
 મવામીત્યર્થઃ, સત્કરોમિ-અમ્બુત્યાનાવિના, સમાનયામિ-ઉચિતવિનયાદિપ્રતિ
 પર્યા તથા કલ્યાણ-કલ્યાણસ્વરૂપાન્ મજ્જલે-મજ્જલસ્વરૂપાન્ દેવત-ધર્મદેવસ્વરૂ-
 પાન્ પૈત્ય-જ્ઞાનસ્વરૂપાન્, કલ્યાણાદિ છન્દેષ્વેકલ્પચનમાર્પત્યાત્, एषां વિશેષભ્યા
 ક્ષ્યાऽऽવશ્યકમૂલસ્ય મત્કલ્યાણાં મુનિતોષિણી ટીકાયામવલોકનીયા। શાન્
 પર્યુપાસે-સવિધિ સેવે। इति धर्माचार्यादिव-इनविषयकं कारणम् १।

અથ દ્વિતીય કારણં પ્રદર્શયતિ 'અદુજોવચ્ચને' इत्यादि-याऽधुनोपपन्नो देशो दबलो
 કેવુ દિવ્યધામમોગેષુ-અમૃત્તિતાદિવિશેષણયુક્તો મલ્લિતિ તત્સૈવ વિચારઃ સ્ત્રાપયે।

કરને આદિ રૂપ અચિન્ત્ય સામર્થ્ય હૈ સો યે સય મૈને ઉન્હીં કે પ્રમાલ
 સે પૂર્વમલ્લ મૈં ફૂનછુમ ક્રિયા કરને દ્વારા ઉપાર્જિત ક્રિયા હૈ, ઓર મલ્લ
 હસ મલ્લ મૈં ઉસે પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ। તથા મોગ્યરૂપ સે લહ સય મૈરે
 સમક્ષ લપસ્થિત ખી હો ચુકા હૈ। અતઃ મૈ અલ્પ જાઝ઼ ઓર ઉન્હીં મૈરે
 લપકારી પૂજનીયોં કો લન્દના કરુ લલ્પન સે સ્તુતિ કરુ, શરીર સે
 લનકે સમક્ષ લિનલ્પ હો જાઝ઼, અમ્બુત્યાન આલિ દ્વારા લનકા સત્કાર
 કરુ, લલ્પિત લિનયાલિ કી પ્રતિપલ્પિ સે લનકા સન્માન કરું, તથા
 કલ્યાણસ્વરૂપ, મગલ્લસ્વરૂપ, ધર્મદેવસ્વરૂપ ઓર જ્ઞાનસ્વરૂપ લનકી
 સવિધિ પર્યુપાસના કરુ। હનકી વિશેષ ભ્યાલ્પા આવશ્યકસૂત્ર કી જો
 મુનિતોષિણી ટીકા હૈ લસમૈં લી ગઈ હૈ અતઃ લહાં સે હસે દેલ્લના
 લ્લાહિયે। હસ પ્રકાર કા લહ લ્પાચાર્યાલિ કી લન્દનાલિલ્પક પ્રલ્પમ
 કારણ હૈ। દ્વિતીયકારણ હસ પ્રકાર સે હૈ-(અદુજોવચ્ચને) इत्यादि।

વૈજ્ઞિ આલિ હરલાલ્પ લે અચિન્ત્ય સામર્થ્યની અને પ્રાપ્તિ લઈ છે તે તેમના લ
 ઉપદેશને લીધે પૂજલર્થમાં હરલાં શુભ કર્મોના પ્રલાવથી ઉપાલિત કરેલું છે
 અને આ લલ્પમાં અને તેની પ્રાપ્તિ લમેથી છે તથા લોભ્યરૂપે તે લલ્પની સામર્થ્ય
 મારી સામે છે સ્થિત પણ લઈ ચુકેલી છે તેા અભારે લ હું અનુભવીકર્તા
 લઈ, તે લપકારી પુરુષોને લલ્પા હૈ-લલ્પનથી તેમની સ્તુતિ હૈ શરીર નમા
 લીને લિનલ્પતાપૂર્વક તેમને નમસ્કાર હૈ લલ્પિત લિનયાલિની પ્રતિપલ્પિ તેમનું
 સન્માન હૈ, તથા લલ્પાલ્પસ્વરૂપ મગલ્લસ્વરૂપ, લમ દેવસ્વરૂપ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ
 તે લલ્પનતોની લિલિસહિત પણ પાસના હૈ આ પદોનું વિશેષ લિલરજ
 આવશ્યકસૂત્રની મુનિતોલિલ્પી ટીકામા આપ્તું છે તેા લ્પાથી લાલ્પી લેવું આ
 પ્રકારનું લ્પાચાર્ય લગેરેની લન્દનાલિલ્પક પ્રલ્પમ કારણ છે ખીલુ કારણ આ
 પ્રમાણે છે- 'અદુજોવચ્ચને' इत्यादि—

તદેવ દર્શયતિ-एपः-अवधिना प्रत्यक्षीकृतः मानुष्यके भवे वर्तमानो मनुष्यः-
 ज्ञानी-अवध्यादिज्ञानवान्, तपस्वी-अनशनादिद्वादशविधतपोविधायकः, अनेन
 किम् ? इत्याह—एवम्-अतिदुष्करदुष्करकारकः-दुष्करं=दुश्चरं-षष्ठं षष्ठं तपोरू-
 पम्, अतिशयेन दुष्करम्-अतिदुष्करम् आतिशयं च पारणकदिने आचामांस्कर-
 णात् । तत्रापि दुष्करं पारणकेऽपि संस्पृष्टहस्तादि प्रदत्तस्योज्झितधर्मिकस्य आहा-
 रस्य ग्रहणरूपं, तत्करोतीति-अतिदुष्करदुष्करकारकः । धन्यनामानगरवत्,
 अस्ति, तत्-तस्मात्कारणात् गच्छामि तथा णं-तं भगवन्तं तपः संयमैश्वर्यादियुक्तं

જા અધુનોપપન્ન દેવ દેવલોક મેં દિવ્ય કાનભોગોં મેં અમૃત્ચિહ્ન આદિ
 વિશેષણોં વાલા હોતા હૈં ઉસકો હસ દ્વિતીય કારણ મેં એસા વિચાર
 હોતા હૈં-કિ હસ મનુષ્યલોક મેં જો યે મેરે અવધિજ્ઞાન કા વિષયભૂત
 મનુષ્યભવ મેં વર્તમાન જ્ઞાની અવધિ ઓદિ જ્ઞાનવાલા જીવ હૈં, તથા
 અનશનાદિરૂપ ૧૨ પ્રકાર કે તપોં કા આચારણ કર્તા જો યહ તપસ્વી-
 જન હૈં-કિ જો ષષ્ઠ ષષ્ઠ તપોરૂપ દુશ્ચર તપસ્યાઓં કો કરતા રહતા હૈં
 ઓર પારણા કે દિન મી જો આચાર્ણ કી તપસ્યા કરતા હૈં તથા ઉસ
 પારણા મેં મી જો સંસ્પૃષ્ટ હસ્તાદિ પ્રદત્ત (I) એવં ઉજ્જિતધર્મવાલા (II)
 આહાર કા ગ્રહણ કરતા હૈં એસે અતિદુષ્કર દુષ્કરતપસ્યા કો, જો ધન્ય
 નામ અનગાર કે સમાન કરતે હૈં, અતઃ એસે ઉન તપ સંયમરૂપ એશ્વ-
 ર્યાદિ સે સંપન્ન તપસ્વી ભગવન્તોં કી વન્દનાદિ કરને કે લિયે મ જાઝં,
 હસ પ્રકાર કા એસા યહ ઉસકા જ્ઞાનિ તપસ્વિજન કી પરિચર્યા કરને કી

દેવલોકના દિવ્ય કામલોગોમાં મુઞ્છાલાવ આદિથી રહિત હોય એવા
 અધુનોપપન્ન દેવના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે “આ મનુષ્યલોકમાં
 મારા અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત મનુષ્યલવમાં અવધિ આદિ જ્ઞાનસંપન્ન હોવા છે,
 અનશનાદિ ૧૨ પ્રકારના તપનું આચરણ કરનારા તપસ્વી હોવા છે, જે છ
 છઠ્ઠા તપરૂપ દુષ્કર તપસ્યાઓ કરતા રહે છે અને પારણાને દિવસે પણ
 આયંબિલની તપસ્યા કરે છે તથા તે પારણાને નિમિત્તે પણ જે સંસ્પૃષ્ટહસ્તાદિ
 (ભરેલા હાથે) પ્રદત્ત અને ઉજ્જિતધાર્મિક (નાખવાના સ્વભાવવાલો) આહાર
 રને ગ્રહણ કરે છે, જેઓ ધન્ય નામના અણુગારની જેમ દુષ્કરમાં દુષ્કર
 તપસ્યા કરનારા છે, એવાં તપસંયમરૂપ એશ્વર્યાદિથી સંપન્ન એવા તપસ્વી
 ભગવન્તોને વદણુ આદિ કરવાને માટે મારે જુલુ જોઈએ આ પ્રકારનું જ્ઞાની
 તપસ્વી મુનિઓની પર્યાપાસના કરવાની અભિલાષારૂપ ખીજું કારણ છે. હવે
 ત્રીજું કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

बदे नमस्यामि यावत् पर्युपासे, - व्याख्या पूर्ववत् । इति ज्ञानितपस्विपुपासनाभि-
लाषक्य द्वितीय कारणम् २। अथ तृतीय कारणमाह— 'अधुनोपपन्नो' इत्यादि,
अधुनोपपन्नो देवो दिव्यकाममोगेषु अमूर्च्छितो यावत् अनधुनोपपन्नो भवति तस्यैवं
विचारः सभायते । एतदेवाह-अस्ति खलु मम मानुष्यके भवे 'मायाइया'
इत्यादि, तत्र-माता, -पिता, -भार्या, -भ्राता, -भगिनी, पुत्रः, -इदितरः, -सुपा-
पुत्रभार्या वा वर्तते तत्-सस्मात्कारणात् गच्छामि तेषामन्तिके-समीपे प्रादु-
र्भवामि । किमर्थमित्याह— 'पासतु' इत्यादि, पश्यन्तु तानन्-ते मामादयो मे-
यम-इमामेवदृष्ट्वा दिव्यां देवर्द्धिम्, इत्यादि पूर्ववत् । इति माभादीनामन्तिके प्रादु-
र्भवरूप तृतीय कारणम् ३। इत्येतस्मिन् स्थानैरित्यादि सर्वे व्याख्यातपूर्वम्
॥ अती ६० ५१ ॥

अथ देवव्यापाराभेन सूत्रचतुष्टयेनाह—
अथ, सूत्रम्—तस्यो ठाणाहं देवे पीहेज्जा, त जहा—माणुस्स भव १,
आरियं खेत्ते जम्म २, सुकुलपच्चायाइ ३ ॥ १ ॥ तीहिं ठाणेहिं
देवे पुरितपेज्जा, तं जहा—अहो ण मय सते धलेसते वीरिय सते
सुरिसकारपरकमे खेमसि सुभिक्षसि आयरियठवज्जाएहि विज्ज

मिर्मलोपास्य द्वितीय कारण है अब तृतीयकारण इस प्रकार से है—
(अधुनोपपन्ने) इत्यादि-देवलोक में अधुनोपपन्नदेव जो दिव्यकाम
जोगों में अमूर्च्छित आदि विशेषणों वाला होता है उसका ऐसा विचार
होता है—कि मेरे पूर्वजन्म के ये मनुष्यलोक में माता, पिता, भार्या,
भ्राता, भगिनी, पुत्र, एवं पुत्रवधू आदि हैं सो मैं उनके पास
जाकर प्रकट हो जाऊँ—ताकि वे मेरी इस प्रकार की इस दिव्य देवर्द्धि
आदि को अपनी आंखों से देखले, इस प्रकार का यह माता आदि के
पास में प्रादुर्भवनरूप तृतीय कारण है ३ ॥ सू० ५१ ॥

अथ "अधुनोपपन्ने" इत्यादि—
गीता—दिव्य कामलोलोभां अभूत्सोऽनाम आदि विशेषणोपाया ते अधुनोपपन्न
देवोऽस्मिन् विचार करे छे के आरा पूर्वजन्मना माता, पिता, भार्या, पुत्र,
भगिनी, पुत्र पुत्रीको, पुत्रवधू आदि सो सर्वासो भी मनुष्यलोकमें रहे छे
सो तू तेमनी पास जाके प्रकट भव जने भारी आ प्रकटनी दिव्य देवर्द्धि
आदिने तेको प्रलक्ष जे छे आ प्रकटतु मातापिता आदिनी समक्षना
प्रतिदृशवन्तपं श्रीगुरु कारुण्य छे ॥ सू. ५१ ॥

माणेहिं कल्लसरीरेणं णो बहुए सुए अहीए १, अहो णं मए
इहलोगपडिवद्धेणं परलोगपरंमुहेणं विसयतिसिएणं णो दीहे
सामण्णपरियाए अणुपालिए २, अहो णं मए इद्धिरससायगुरुएणं
भोगामिसगिद्धेणं णो विसुद्धे चरित्ते फासिए ३। इच्चेएहिं तीहिं
ठाणेहिं देवे परितापेज्जा ॥ २ ॥ तीहिं ठाणेहिं देवे चइस्सामि
न्ति जाणाइ, तं जहा—विमाणाभरणाइं णिप्पभाइं पासित्ता १,
कप्परुक्खगं मिलायमाणं पासित्ता २, अप्पणो तेयलेस्सं परिहाय-
माणं जाणित्ता ३, इच्चेएहिं तीहिं ठाणेहिं देवे परितपेज्जा
॥ ३ ॥ तीहिं ठाणेहिं देवे उव्वेगमागच्छेज्जा, तं जहा—अहो
णं मए इमाओ एयारूवाओ दिव्वाओ देवद्वीओ, दिव्वाओ देव-
जुईओ, दिव्वा देवाणुभावा लद्धा पत्ता अभिसमण्णागया चइ-
यव्वं भविस्सइ १, अहो णं मए माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभय-
संसद्वं तप्पढमयाए आहारो आहारेयव्वो भविस्सइ २, अहो णं
मए कलमलजंवाले अमुइयाए उव्वेयणिज्जाए भीमाए गइभ-
वसहीए वसियव्वं भविस्सइ ३। इच्चेएहिं तीहिं ठाणेहिं देवे
उव्वेगमागच्छेज्जा ॥ ४ ॥ सू० ५२ ॥

छाया—त्रीणि स्थानानि देवः स्पृहयति, तद्यथा—मानुष्यं भवम् १, आर्ये
क्षेत्रे जन्म २, सुकुलप्रत्यायातिम् ३ ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्देवः परितपति, तद्यथा—
अहो । खलु मया सति बले सति वीर्ये सति पुरुषाकारपराक्रमे क्षेमे सुमिक्षे
आचार्योपाध्यायेषु विद्यमानेषु कल्पशरीरेण नो बहुकं श्रुतमधीतम् १, अहो खलु
मया इहलोकप्रतिवद्धेन परलोकपराङ्मुखेन विषयवृषितेन नो दीर्घः श्रामण्यप-
र्यायोऽनुपालितः २, अहो । खलु मया ऋद्धिरससातगुरुकेण भोगामिप्रशुद्धेन नो
विशुद्धं चारित्रं स्पृष्टम् ३। इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्देवः परितपति ॥२॥ त्रिभिः

સ્થાને દેવઃ 'અવિષ્યે' इति जानाति, तद्यथा-चिमानामणानि निष्पमाणि
 दृष्ट्वा १, कल्पवृक्षकं स्थायन्त दृष्ट्वा २, आत्मनस्तेमोलेष्वयां परिहीयमानां दृष्ट्वा
 ३। इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्देव 'अविष्ये' इति जानाति । ३॥ त्रिभिः स्थानैर्देव
 उद्वेगमागच्छति, तद्यथा-अहो ! खलु मया इमा एतद्गूणा दिव्या देवर्द्धयः, दिव्या
 देवपुत्रयः, दिव्या देवानुगाया सख्या प्राप्ताः अमिसमन्वागताः, अविष्यति
 १, अहो खलु मया मातुरोजः, पितुः शुक्र, सप्तदुग्धसप्तसृष्ट तत्तमयम-
 वाचा आहार आर्हस्यो मविष्यति २, अहो ! खलु मया कलमलमन्वालायाम
 हृदि कायासुदेननीयायां सीमायां गर्भवसत्यां वस्तव्यं मविष्यति ३। इत्येतैस्त्रिभिः
 स्थानैर्देव उद्वेगमागच्छति ॥ ४ ॥ सू० ५२ ॥

टीકા—'તમો' इत्यादि । त्रिभिः स्थानानि-वस्तूनि देव स्पृश्यति-अभि-
 ष्यति, ताम्बेबाह-मानुष्यं मयम् १, आर्य क्षेत्रं च सार्द्धपञ्चविंशतिदेवात्मकं मया
 चादि तस्मिन् जन्म २, सुकुले-प्रेस्वाकादौ प्रत्यायाति-देवलोकात्प्रत्यागमन
 इत्युक्तप्रत्यायातिस्थां स्पृश्यतीति प्रक्रमः ॥१॥ 'तीर्हि' इत्यादि, त्रिभिः स्थानै
 र्देवः परितपति-पश्चात्तापं करोतीत्यर्थः । ता-येबाह-अहो 'इत्याद्यर्थे-प्राप्त
 यैवेतद् यन्मया सति विद्यमाने बले-शरीरे, धीर्ये-आत्मोल्लासकूपे पुरुषाकार
 पराक्रमे-पुरुषाकार-पुरुषत्वामिमानः, पराक्रम-निष्पादितस्वविषयउत्साहः

અવ સુવ્રકાર ચાર સુષો દ્વારા દેવ વ્યાપારોં કા કથન કરતે હૈ-
 (તમો ઠાળાઈ દેવે પીહેજા) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-દેવ ત્રીન સ્થાનોં કી ચાહના કરતા હૈ-જેસે-મનુષ્યમય પી ૧,
 આર્યક્ષેત્ર મેં જન્મ ગ્રહણ કરને કી ૨ ઓર દેવલોક સે આવ કર સુકુલ
 મેં વત્પત્ત હોને કી ૩। इन तीन स्थानों को लेकर देव पश्चात्ताप करता है
 -जैसे शारीरिक बल के होने पर, आत्मोल्लासरूप धीर्य के होने पर,
 पुरुषाकारपराक्रम-पुरुषार्थ और उत्साह के होने पर, उपद्रवाभावस्वरूप

કવે સૂત્રકાર નીચેના ચાર સૂત્રો દ્વારા દેવવ્યાપારોં કથન કરે છે—

“ તમો ઠાળાઈ દેવે પીહેજા ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—નીચે દર્શાવેલા ત્રણ સ્થાનોની દેવોં ચાહના કરે છે—(૧) મનુષ્યમયની,
 (૨) આર્યક્ષેત્રમાં જન્મ લેવાની, અને (૩) દેવલોકમાંથી આવવીને સુકુલમાં ઉત્પન્ન
 થવાની. આ ત્રણ કારણોને લીધે દેવ પશ્ચાત્તાપ કરે છે—(૧) શારીરિક બળ
 આત્મોલ્લાસક હવ ધીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ આત્મગજ-પુરુષાર્થ અને ઉત્સાહ,
 ઉપદ્રવના અભાવરૂપ ક્ષેમ સુકુલ થાય ત્યારે આઆર્થ ને ઉપદ્રવાનો સંકલ્પ થતા

તયોઃ સમાહારે પુરુષાકારપરાક્રમં, તસ્મિન્, 'સતિ' इति सर्वत्र संयोज्यम् ।
 સતિ-વિદ્યમાને ક્ષેત્રે-ઉપદ્રવાભાવે, સુમિદ્યે-સુકાલે સતિ, તથા આચાર્યોપાધ્યા-
 યેષુ સત્સુ સતિકલ્યણશરીરે-નીરોગદેહે ચ, એવવિધ સામગ્રીસદ્ભાવેઽપિ નો વહુકં
 શ્રુતમધીતં મયેતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ इति શ્રુતાનધીતવિષયમેકં સ્થાનમ્ ૧। અથ દ્વિતી-
 યમાહ-‘ અહો ’ इत्यादि, अहो । मया इहलोकप्रतिबद्धेन-भोजनवत्त्वादिनिर्वाह-
 માત્રાર્થિના પરલોકપરાઙ્મુખેન-પરલોકવાચ્છારહિતેન વિષયતૃષિતેન-વિષયલોભ-
 પેન સદા નો દીર્ઘઃ-વહુકાલપરિમિતઃ શ્રામણ્યપર્યાયઃ-દીક્ષાપર્યાયઃ અનુપાલિતઃ-
 પરિપાલિતઃ । इति दीर्घकालश्रामण्यपरिपालनपरिवर्जनरूपं द्वितीयं स्थानम् २।
 અથ તૃતીયમાહ-‘ અહો ’ इत्यादि, ऋद्धिरससातगुरुकेण-ऋद्धिः-आचार्यत्वाद्य-

ક્ષેમ કે હોને પર સુકાલ કે હોને પર, આચાર્ય એવં ઉપાધ્યાય કે હોને પર
 તથા નીરોગ શરીર કે હોને પર-ઇસ પ્રકાર કી યહ સબ સામગ્રી કે
 હોને પર ભી-જો મૈ ને વહુતશ્રુતકા અધ્યયન નહી કિયા-એસા યહ શ્રુત
 અનધીતવિષયક પ્રથમ પશ્ચાત્તાપ કરને કા સ્થાન હૈ દ્વિતીયસ્થાન ઇસ
 પ્રકાર સે હૈ-“અહો સ્વલુ મયા ઇહલોક પ્રતિબદ્ધેન” इत्यादि मैं भोजन
 વત્ત આદિકોં દ્વારાં હી કેવલ અપના નિર્વાહ કરને કા અભિલાષી બના
 રહા, પરલોક સુધારને કી મૈને કોઈ પરવાહ નહીં કી, વિષયોં મેં હી
 મેરી લોભપતા રહી અતઃ વહુત સમયતક મૈં શ્રામણ્ય પર્યાય કા પાલન
 નહીં કર પાયા, ઇસ પ્રકાર કા યહ દીર્ઘકાલ શ્રામણ્યપર્યાયપરિપાલન-
 પરિવર્જનરૂપ દ્વિતીય કારણ હૈ તૃતીય કારણ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-મૈં ઋદ્ધિ

નીરાગી શરીર આટલી આટલી સામગ્રીનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ મેં
 બહુતશ્રુતનું અધ્યયન જ ન કર્યું. અર્થાત્ શાસ્ત્ર ભણ્યો નથી. આ પ્રકારનું આ
 શ્રુત ન ભણવા રૂપ વિષયક પશ્ચાત્તાપ કરવાનું પ્રથમ સ્થાન છે

બીજું સ્થાન (કારણ) આ પ્રમાણે છે-“અહો સ્વલુ મયા ઇહલોક
 પ્રતિબદ્ધેન” इत्यादि-હું ભોજન, વત્ત, આદિની પ્રાપ્તિ દ્વારાં જ મારો નિર્વાહ
 ચલાવવામાં રચ્યોપર્યો રહ્યો, પરલોક સુધારવાની મેં બિલકુલ પરવા ન કરી,
 હું વિષયોમાં જ લોભુપ રહ્યો, અને તે કારણે દીર્ઘ સમય (ઘણા કાલ)
 સુધી હું શ્રામણ્ય પર્યાયનું પાલન કરી શક્યો નહીં, આ પ્રકારનું દીર્ઘકાળ
 શ્રામણ્યપર્યાય નહીં પાળવા રૂપ પરિવર્જન રૂપ, પશ્ચાત્તાપનું આ બીજું
 કારણ છે.

હવે તેના પશ્ચાત્તાપનું ત્રીજું કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-ઋદ્ધિ,
 આચાર્યપદ પ્રાપ્તિ આદિ અવસ્થામાં નરેન્દ્રાદિકો દ્વારા મારી પૂજા થતી રહે
 એવી મનોકામનાથી યુક્ત અને મનોહર રસોની કામનાથી યુક્ત રહ્યો તથા

पस्यायां नरेन्द्रादि प्राप्तपूजारूपा, 'रसा-मधुरादयो मनोज्ञाः, सात-शरीरादि
सुखम्, एतानि गुरुणि-भादरविषया यस्य सोऽयम्-भदिरससातगुरुभोक्स्तेन,
अथवा, एते पूर्वोक्तैर्गुरुक-सत्पाप्मावमिमानवशात्, अप्राप्ती च तत्पार्यनातोऽयं
मनावोपात्त कर्मभारतया गुरुपरिणामस्तेन, भोगामिपयुद्धेन, भोगा-मनोज्ञशब्दा
दय' मामिपमिचामिपमत्यन्तगृदिहेतुत्वेनेति भोगामिपं, तत्र गृह-भासक'-
भोगामिपयुद्धस्तेन नो विषुद्धम्-अतिचार चारित्र्य स्पृष्ट-समाचरितमिति
निगृह्यचारित्रानाचरणरूप तृतीयं स्थानम् १। इत्येवैस्त्रिमिरित्यादि सुगमम् ॥२॥
'तीर्हि' इत्यादि, त्रिमि स्थानैर्देवः 'ज्यविष्ये-स्वर्गाच्छुतो भविष्यामि' इति-

आचार्ये प्राप्ति आदि की अवस्था में नरेन्द्रादि द्वारा प्राप्त पूजा की अधिक
चाँछावाला बना रहा, मधुरादिक मनोज्ञ रसों की कामना करता रहा,
तथा शारीरिक सुख प्राप्ति की ओर ही अधिक मेरा उस अवस्था में
ध्यान रहा इससे मैं बहुत गुरु भारी बना उनकी प्राप्ति के अभिप्राय
के वश से तथा उनकी अप्राप्ति में उनकी प्रार्थना-चाहना से अर्जित
अशुभ भावों के सम्बन्ध में जायमान कर्मों के भार से भारी तथा
आमिप की तरह अत्यन्त युद्ध के हेतुभूत होने के कारण भोग रूप-
मनोज्ञ शब्दादिरूप आमिप में अत्यन्त आसक्त रहा इस कारण मैंने
विषुद्ध अतिचार रहित-चारित्र्य का पालन नहीं किया इस प्रकार का
यह विषुद्ध चारित्र्य का अनाचरणरूप तृतीयस्थान है इस प्रकार के इन
तीन स्थानों को लेकर देव पञ्चास्थाप करता है।

तीन स्थानों को लेकर देव यह जान लेता है कि मैं यहां से-स्वर्ग
से चर्बुंगा जैसे-जय यह अपने विमानों को एवं आभरणों को

शारीरिक सुखप्राप्ति तदर्थ व आहु अधिक ध्यान रखे ते कारणों हे अहु व
शुद्धभा के बारे में भावना होता अथवा ते वस्तुओंकी प्राप्तिना अभिप्रायने
(कर्मना योज्य) आधीन रहने जाने तेमनी अप्राप्तिभा तेमनी आह
नाने कारणों उपायित अशुभ भावना सजभधी उत्पन्न यथेवा कर्मना
कारणी हे के बारे में, योज्य-मनोज्ञ शब्दादिरूप आमिपभा अत्यन्त
आसक्त रहो, जाने ते कारणों मे विषुद्ध (अतिचार रहित) चारित्र्य
पालन कहु नहीं। आ प्रकारे विषुद्ध चारित्र्यना अनाचरण (अनाचरण न करवा
इय) इय, आ त्रीसु कारण समस्त उपायित यय कारणोंने तीपे
देव पञ्चास्थाप करे छे

तय कारणोंने तीपे देव के बात अच्छी से छे के अच्छीभी (देवतेकभाभी)
भाइ अपने यवानो समस्त आधी पकेअथे छे-(१) योयाना विमानो तथा

एवं जानाति, तद्यथा-तानि स्थानानि यथा-स्वस्य विमानाभरणानि निष्प्रभाणि-
कान्ति रहितानि दृष्ट्वा, निष्प्रभत्वं चैवामौत्पातिकं तच्चक्षुर्विभ्रमरूप वा न तु
वास्तविकम् १। कल्पवृक्षं म्लायन्तं-निस्तेजोभवन्त दृष्ट्वा २। तथा-आत्मनः-
स्वस्य तेजोलेखां शरीरदीप्तिं परिहीयमानां-क्षीयमाणां दृष्ट्वा देवः स्वच्यवनं
जानाति, देवानां च्यवनकाले तथाविधचिह्नसदृभावात्, उक्तञ्च—“माल्यम्लानिः
कल्पवृक्षप्रकम्पः श्री ह्री नाशो वाससां-चोपरागः । दैन्यं तद्रा कामरागाद्भ्रमङ्गी,
दृष्टिभ्रान्तिर्वेपथुश्चारतिश्च ॥१॥ ” इति । इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैरित्यादि निगमनम्
॥३॥ ‘ तीर्हि ’ इत्यादि, त्रिभिः स्थानैर्देव उद्वेगं-मनोमालिन्यम् आगच्छति-

कान्तिरहित देखता है तो वह यह जाना जाता है कि मैं यहां से चवुं
गा, इनमें निष्प्रभता औत्पातिक होती है अथवा चक्षु में विभ्रम के
आने रूप होती है परन्तु वह निष्प्रभता उनमें वास्तविक नहीं होती है
यह प्रथम कारण है, द्वितीयकारण काल्पवृक्षों को म्लान होते हुए देखना
है तथा तृतीय कारण है अपनी शरीर दीप्तिरूप तेजोलेखा को नष्ट हो
रही देखना इस प्रकार के ये चिह्न देवों को च्यवनकाल में हो जाते हैं
इससे वह वहां अपने होने वाले च्यवन को जान लेता है । कहा भी
है—“ माल्यम्लानिः ” इत्यादि । इन्हीं तीनों स्थानों को लेकर देव परि-
तप्त होता है ।

इन तीन कारणों को लेकर देव उद्वेग को मनोमालिन्य को प्राप्त
होता है जैसे-वह यह सोचता है कि यह कितने आश्चर्य की बात है
जो मैंने इस प्रत्यक्ष रही हुई तथा मेरे समीप वर्तमान दिव्य देवद्वि

આભરણોને બ્યારે તે કાન્તિરહિત થયેલા લાગે છે, ત્યારે તેને સમગ્રજી પડી
ભય છે કે હવે અહીંથી મારું ચ્યવન થશે. તેમાં નિષ્પ્રભતા ઔત્પાતિક હોય
છે અથવા ચક્ષુમાં વિભ્રમ થવાને કારણે દેખાય છે. તે વિમાનો વગેરેમાં તે
નિષ્પ્રભતા સ્વાભાવિક હોતી નથી (૨) કલ્પવૃક્ષો મ્લન થતાં દેખાય છે અને
(૩) પોતાની શરીર-દીપ્તિરૂપ તેજોલેખા તેને નષ્ટ પામતી દેખાય છે. આ
ત્રણે પ્રકારનાં ચિહ્નોને દેવોના ચ્યવનકાળે સદૃભાવ રહે છે. તે કારણે પોતાનું
જે ચ્યવન થવાનું છે તેને દેવ બાણી ભય છે કહ્યું પણ છે કે-“ માલ્યમ્લોનિ ” ઇત્યાદિ.
એ જ ત્રણ કારણોને લીધે દેવો પરિતપ્ત (સતાપયુક્ત) થાય છે

નીચે દર્શાવેલાં ત્રણ કારણોને લીધે દેવ ઉદ્વિગ્ન-મનોમાલિન્ય યુક્ત થાય
થાય છે. તેને એવો વિચાર આવે છે કે “ આ કેવા આશ્ચર્યની વાત છે કે
આ પ્રત્યક્ષ રહેલી તથા મારી સમીપે વર્તમાન (વિદ્યમાન) એવી જે દિવ્ય

પાપ્નોતિ । સ્થાન્યેવસ્થાનાન્યાદ-અહો ! इत्याद्यर्थे-आधार्यमेतद् यमया इमा एत
 दूपाः प्रत्यक्षमासभा दिव्य। देवदेय, देवद्युतय देवानुभावाः लब्धाः प्राप्ताः
 धर्मिसम-पागताः स्वाधीनीकृताः सम्प्रत्येतत्सर्वभूतस्था अपस्विष्य मम ध्यवनं भवि-
 ष्यतीत्येकम् १। अथ द्वितीयं स्थानमाह-‘ अहोर्ण ’ इत्यादि, अहो ! तिर्य
 ग्लोकं गच्छता मया मातुरोऽन-आर्तबं, पितृशुक्र, तत् तयाविषं किमपि बिली
 नानामतिविलीनं तदुभयसंसृष्ट-तयो-ओद्वा-शुक्रयोऽरुभयं-इय तदुभयं, तेन
 संसृष्टं संमिलित परस्परमेकीभूत तदुभयसंसृष्टं, तदुभयसंसृष्टं वा, एवम्भूतो य
 आहारः सः, तत्प्रथमतया-तस्य-गर्भावासकालस्य प्रथमता-तत्प्रथमता, तस्यां
 प्रथमसमय एवेत्यर्थः आहर्षक्यः-शरीरनिर्माणनिमित्तमभ्यवहार्यो भविष्यतीति
 द्वितीयम् २। तृतीयं स्थानमाह-‘ अहोर्ण ’ इत्यादि, अहो ! मया कलमलनम्वा

દેવદ્યુતિ કો, દિવ્ય દેવાનુભાવ કો લબ્ધ ક્રિયા હૈ, પ્રાપ્ત ક્રિયા હૈ ઓર
 હસે ધર્મિસમન્વાગત સ્વાધીન ક્રિયા હૈ, યહ હલેગ હોને કા પ્રથમ સ્થાન
 હૈ, ક્યોં કિ હસે હસલિયે હલેગ હોતા હૈ કિ યહ યહ જય ચિન્ચારતા હૈ
 કિ મૈં હસ સય દિવ્ય દેવદિં આદિકો છોડ કર યહાં સે જવુંગા
 હલેગ હોને કા દ્વિતીય સ્થાન હસ પ્રકાર સે હૈ-ઓહ ! તિર્યગ્લોક કો
 જાતે છુદ જય મૈં કિસી માતા કે ગર્ભ મેં અવતરિત હોઝગાં તો વહાં
 મુક્તે ગર્ભ મે માતા કે આર્તબ (રજ) ઓર પિતા કે શુક્ર કો તયા હન
 દોનોં સે સસ્રુષ્ટ યા સમિલિષ્ટ-એકીભૂત છુદ આહાર કો સર્વ પ્રથમ-
 પ્રથમ સમય મેં હી શરીર નિર્માણનિમિત્ત ગ્રહણ કરના હોગા । હલેગ
 હોને કા તૃતીય કારણ એસા હૈ-‘ અહોર્ણ ’ इत्यादि । अरे ! मुझे उस

देवद्वि, दिव्य देवद्युति, दिव्य देवप्रभाव आदिने मे लब्ध कर्मा छे,
 प्राप्त कर्मा छे अने अलिखभन्वागत (स्वाधीन) कर्मा छे. तेमने
 छोड़िने भारे आ देवहोहर्माथी अने आ देवपर्वारर्माथी बहुत बहुत पढ़े ॥

देवता छेजनुं नीलु कारण आ प्रभावे छे-तेने जेवो विचार आवे
 छे ते “ अरे ! आ देवा हु जनी बात छे ते जडीवी तियखोहर्मा कहेने
 भारे होई तिर्यग्भाताना जर्मा पढ़ेनु पढ़े तया भारे जर्मा भाताना
 आर्तव (रज) अने पिताना शुक्रने तथा जे जन्नेनी साथे ससृष्ट-समिलिष्ट
 (जोड़ रूप धयेला) अशुशीद्वय आहोर्णने सर्व प्रथम (प्रथम समयमां)
 शरीरनिर्माण निमित्ते ग्रहण करवो पढ़े. ”

ते देवता छेजनु नीलु कारण नीचे प्रभावे छे-“ अहोर्ण ” इत्यादि-

લાયાં, કલમલઃ - ઉદરગતશોણિતાદ્અશુચિદ્રવ્યસમૂહઃ, સઘ્વ વા જમ્બાલઃ-
કર્દમો યસ્યાં સા તથા તસ્યામ્, અતઃ-અશુચિકાયામ્-અશુચિરૂપાયામ્,
ઉદ્વેજનીયાયામ્ - ઉદ્વેગોત્પાદિકાયાં, ભીમાયાં - ભયઢ્કારાયાં ગર્ભવસત્યાં
-ગર્ભં વસતિઃ-નિવાસસ્થાનં ગર્ભવસતિઃ-ગર્ભાવાસસ્તત્ર વસ્તવ્યં ભવિષ્યતીતિ
તૃતીયં સ્થાનમ્ ૩। અત્રાર્થે ગાથાદ્વયમ્—

“ દેવા વિ દેવલોએ, દિવ્યાભરણાણુરંજિયસરીરા ।

જં પરિવહંતિ તત્તો, તં હુક્ષં દારુણં તેસિં ॥ ૧ ॥

તં સુરવિમાણવિભવં, ચિતિ ય ચયણં ચ દેવલોગાઓ ।

અહ્વલિયં ચિય જં નવિ, ફુદ્દૃઃ સયસકરં હિયયં ॥ ૨ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—દેવા અપિ દેવલોકે દિવ્યાભરણાણુરંજિતશરીરાઃ ।

યેત્પરિપતન્તિ તતસ્તદ્ દુઃખં દારુણં તેપામ્ ॥ ૧ ॥

તં સુરવિમાણવિભવં, ચિન્તયિત્વા ચ્યવનં ચ દેવલોકાત્ ।

અતિવહિકં ચૈવ યન્નાપિ સ્ફુટતિ શતશર્કરં હૃદયમ્ ? ॥ ૨ ॥

૪ યતૈસ્ત્રિભિ સ્થાનૈરિત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ ॥ ૪ ॥ સૂ ૦ ૫૨ ॥

ઉક્તા દેવવક્તવ્યતા, સામ્પ્રતં તદાશ્રયવિમાણવક્તવ્યતાં સૂત્રત્રયેણાહ—

મૂલમ્—તિ સંઠિયા વિમાણા પણ્ણત્તા, તં જહા—વદ્ધા તંસા

ચરંસા । તત્થ ણં જં તે વદ્ધા વિમાણા તેણં પુક્કલરકણિયા

સંઠાણસંઠિયા સન્વઓ સસંતા પાગારપરિવિલ્લત્તા ઇગદુવા ૧

ભયંકર ગર્ભસ્થાનરૂપ વસતિ મે કિ જો જનની કે ઉદરગત શોણિત
આદિ અશુચિ દ્રવ્ય સમૂહરૂપ કલમલરૂપકીચડ્ડસે ભરી હુઈહૈં ઓર હસી
કારણ જો સર્વથા અપવિત્ર બની હુઈ હૈં । એક સમય મી જહાં રહનેકો
જી નહીં કરતા હૈ, રહના હોગા હસ વિષયમેં એ દો ગાથાએ હૈં—‘ દેવા
વિ દેવલોએ ’ ઇત્યાદિ । હસ તરહ કે હન ત્રીન સ્થાનોંકો લેકર દેવકો
ઉદ્વેગ હોતા હૈ ॥ સૂ ૦ ૫૨ ॥

તેને એવો વિચાર આવે છે કે “મારે જનનીના ઉદરગત શોણિત

આદિ અશુચિ દ્રવ્યના સમૂહરૂપ કલમલ રૂપકાદિવથી ભરેલી એવી ગર્ભસ્થાનરૂપ

જગ્યામાં, કે જે બિલકુલ અપવિત્ર થયેલી છે અને જ્યાં એક સમય પણ

રહેવાનું ન ગમે એવી છે, ત્યાં રહેવું પડશે આ વિષયને અનુલક્ષીને જે

ગાથાઓ આપી છે—“દેવા વિ દેવલોએ” ઇત્યાદિ આ પ્રકારનાં ગણ કારણોને

દીધે દેવને ઉદ્વેગ થાય છે. ॥ સૂ ૫૨ ॥

માર્જોતિ । તાન્યેવસ્થાનાન્યાહ-અહો ! ઇત્યાધર્થે-આધર્થ્યમેતદ્ ધન્યયા ઇમા પત-
 હ્વાઃ પ્રત્યક્ષમાસન્મા દિવ્યા દેવદેવ, દેવદ્યુતયઃ દેવાનુમાનાઃ સ્વપ્નાઃ પ્રાપ્તાઃ
 અમિસમન્વાગતાઃ સ્વાયત્તીકૃતાઃ સમ્મત્યેતત્સર્વકૃત્વા ક્વપિતિથ્ય મમ વ્યવર્તનં મદિ
 વ્યતીત્યેકમ્ ૧। અથ દ્વિતીય સ્થાનમાહ-‘ અહોર્ણ ’, ઇત્યાદિ, અહો ! તિર્ય
 મ્લોકં ગચ્છતા મયા માતુરોજઃ-આર્ષભં, પિતુઃશુક્રં, તત્ સ્થાપિતં કિમપિ વિલી
 નાનામતિવિલીનં તદુચયસંસૃષ્ટ-તયો-ઓહા-શુક્રયોરુચય-દ્વય તદુચયં, તેન
 સંસૃષ્ટં સમિષ્ટ પરસ્પરમેકીભૂત તદુચયસંસૃષ્ટં, તદુચયસંમિષ્ટં ચા, ‘પવન્મૂતો ચ
 આહારઃ સઃ, તત્પ્રથમતયા-તસ્ય-ગર્ભાવાસકાલસ્ય પ્રથમતા-તત્પ્રથમતા, તસ્યા
 પ્રથમસમય એવેત્યર્થઃ આર્ષભ્યાઃ-શરીરનિર્માણનિમિત્તમખ્યવહાર્યો મદિવ્યતીતિ
 દ્વિતીયમ્ ૨। તૃતીયં સ્થાનમાહ-‘ અહોર્ણ ’ ઇત્યાદિ, અહો ! મયા કલમકજન્મા

દેવદ્યુતિ કો, દિવ્ય દેવાનુમાન કો સ્વપ્ન ક્રિયા હૈ, પ્રાપ્ત ક્રિયા હૈ ઓર
 વસે અમિસમન્વાગત સ્વાયતી ક્રિયા હૈ, પદ વહેગ હોને કા પ્રથમ સ્થાન
 હૈ, ક્યોં કિ વસે હસલિયે વહેગ હોતા હૈ કિ વહ પદ અપ ચિચારતા હૈ
 કિ મૈં હસ સથ દિવ્ય દેવદિં આદિકો છોડ કર યહાં સે ચલુગા
 વહેગ હોને કા દ્વિતીય સ્થાન હસ પ્રકાર સે હૈ-ઓહ ! તિર્યંગલોક કો
 જાતે છુપ જય મૈં કિસી માતા કે ગર્ભ મૈં અવતરિત હોજગો તો વહાં
 મુક્તે ગર્ભ મેં માતા કે આર્ષભ (રજ) ઓર પિતા કે શુક્ર કો તયાં હન
 દોનોં સે સસૃષ્ટ યા સમિષ્ટ-એકીભૂત છુપ આહાર કો સર્વ પ્રથમ-
 પ્રથમ સમય મૈં હો શરીર નિર્માણનિમિત્ત ગ્રહણ કરના હોગા । વદગ
 હોને કા તૃતીય કારણ એસા હૈ-‘ અહોર્ણ ’ ઇત્યાદિ । અરે ! મુક્તે વસ

દેવદિં, દિવ્ય દેવદ્યુતિ, દિવ દેવપ્રભાવ આદિને એ સ્વપ્ન ક્રિયા છે,
 પ્રાપ્ત ક્રિયા છે અને અમિસમન્વાગત (સ્વાયતી) ક્રિયા છે. તેમને
 છોડીને મારે આ દેવદેવકર્માથી અને આ દેવપર્વાવર્માથી મુક્ત થવું પડશે. ”

દેવના ઉદ્દેશનું ત્રીજું કારણ આ પ્રમાણે છે-તેને જોવો વિચાર આવે
 છે કે “ અરે ! આ દેવા કુળની વાત છે કે બહીષી તિર્યંગ્લોકમાં જઈને
 મારે કોઈ તિર્યંગ્માતાના જર્ભમાં પડેલું પડશે. ત્યાં મારે જર્ભમાં માતાના
 આર્ષભ (રજ) અને પિતાના શુક્રને તથા એ બન્નેની સાથે સસૃષ્ટ-સમિષ્ટ
 (એક રૂપ થયેલા) અશુચીરૂપ આકારને સર્વ પ્રથમ (પ્રથમ સમયમાં જ)
 શરીરનિર્માણ નિમિત્તે ગ્રહણ કરવો પડશે. ”

તે દેવના ઉદ્દેશનું ત્રીજું કારણ નીચે પ્રમાણે છે-“ અહોર્ણ ” ઇત્યાદિ-

લાયાં, કલમલઃ - ઉદરગતશોણિતાદ્અશુચિદ્રવ્યસમૂહઃ, સપ્ત વા જમ્બાલઃ-
કર્દમો યસ્યાં સા તથા તસ્યામ્, અતएव-અશુચિકાયામ્-અશુચિરૂપાયામ્,
ઉદ્વેજનીયાયામ્ - ઉદ્વેગોત્પાદિકાયાં, મીનાયાં - મયઢ્ઢારાયાં ગર્ભવસત્યાં
-ગર્ભएव વસતિઃ-નિવાસસ્થાનં ગર્ભવસતિઃ-ગર્ભાવાસતત્ર વસતવ્યં ભવિષ્યતીત્વિ
તૃતીયં સ્થાનમ્ ૩। અન્નાર્થે ગાથાદ્વયમ્—

“ દેવા વિ દેવલોએ, દિવ્યાભરણાણુરંજિયસરીરા ।

જં પરિવહંતિ તત્તો, તં દુઃખં દારુણં તેભિ ॥ ૧ ॥

તં સુરવિમાણવિભંગં, ચિંતિ ય ચયણં ચ દેવલોગાઓ ।

અહ્વલિયં ચિય જં નવિ, ફુટ્ટઇ સયસકરં હિયયં ॥ ૨ ॥ ” इति ।

છાયા—દેવા અપિ દેવલોકે દિવ્યાભરણાણુરંજિતશરીરાઃ ।

યત્પરિપતન્તિ તતસ્તદ્ દુઃખં દારુણં તેપામ્ ॥ ૧ ॥

તં સુરવિમાનવિભંગં, ચિન્તયિત્વા ચ્યવનં ચ દેવલોકાત્ ।

અતિવલિકં ચૈવ યન્નાપિ સ્ફુટતિ શતશર્કરં હૃદયમ્ ? ॥૨॥

इ य तैस्त्रिभि स्थानैरित्यादि स्पष्टम् ॥ ४ ॥ સૂ.૦ ૫૨ ॥

ઉક્તા દેવવક્તવ્યતા, સામ્પતં તદાશ્રયવિમાનવક્તવ્યતાં મૂત્રત્રયેણાહ—

મૂલમ્—તિ સંઠિયા વિમાણા પળણત્તા, તં જહા—વટ્ટા તંસા

ચઝરંસા । તત્થ ણં જં તે વટ્ટા વિમાણા તેણં પુઞ્જવરકણિયા

સંઠાણસંઠિયા સન્વઓ સમંતા પાગારપરિક્કિલ્લત્તા ઇગદુવારા

મયંકર ગર્ભસ્થાનરૂપ વસતિ મે કિ જો જનની કે ઉદરગત શોણિત

આદિ અશુચિ દ્રવ્ય સમૂહરૂપ કલમલરૂપકીચડ્ડસે ભરી હુઈહૈં ઓર હસી

કારણ જો સર્વથા અપવિત્ર બની હુઈ હૈં । એક સમય મી જહાં રહનેકો

જી નહીં કરતા હૈં, રહના હોગા હસ વિષયમેં એ દો ગાથાએ હૈં—‘ દેવા

વિ દેવલોએ ’ इत्यादि । હસ તરહ કે હન ત્રીન સ્થાનોંકો લેકર દેવકો

ઉદ્વેગ હોતા હૈં ॥ સૂ.૦ ૫૨ ॥

તેને એવો વિચાર આવે છે કે “મારે જનનીના ઉદરગત શોણિત
આદિ અશુચિ દ્રવ્યના સમૂહરૂપ કલમલ રૂપકાદિથી ભરેલી એવી ગર્ભસ્થાનરૂપ
જગ્યામાં, કે જે બિલકુલ અપવિત્ર થયેલી છે અને જ્યાં એક સમય પણ
રહેવાનું ન ગમે એવી છે, ત્યાં રહેવું પડશે આ વિષયને અનુલક્ષીને બે
ગાથાઓ આપી છે—‘દેવા વિ દેવલોએ’ इत्यादि આ પ્રકારનાં ગણ કારણોને
દીધે દેવને ઉદ્વેગ થાય છે ॥ સૂ. ૫૨॥

पञ्चत्ता । तस्य णं जे ते तंसा विमाणा तेण सिंघाढगसठाण
 संठिया दुहओ पागारपरिक्खत्ता, एगओ वेइया परिक्खत्ता
 ति दुवारा पणत्ता । तस्य णं जे ते चउरसा विमाणा तेण
 अक्खाढगसठाणसठिया, सव्वओ समतावेइयापरिक्खत्ता, चउ
 दुवारा पणत्ता ॥१॥ तिपइट्टिया विमाणा पणत्ता, तं जहा-
 घणोदहिपइट्टिया, घणवायपइट्टिया, ओवासत्तरपइट्टिया ॥ २ ॥
 तिविहा विमाणा पणत्ता त जहा-अवट्टिया, वेउळियया
 परिआणिया ॥ ३ ॥ सू० ५३ ॥

छाया—प्रसस्थितानि विमानानि मङ्गलानि, तथया—वृत्तानि, अस्त्राणि,
 चतुरस्राणि । तत्र खलु यानि तानि वृत्तानि विमानानि तानि खलु पुष्करकर्णिका
 संस्थानसंस्थितानि सर्वतः समन्तात् प्राकारपरिसिंघानि एकद्वाराणि मङ्गलानि ।
 तत्र खलु यानि तानि अस्त्राणि विमानानि तानि खलु अष्टादशसंस्थानसंस्थितानि
 द्विघातः प्राकारपरिसिंघानि, एकतो वेदिकापरिसिंघानि^१ त्रिद्वाराणि मङ्गलानि ।
 तत्र खलु यानि तानि चतुरस्राणि विमानानि तानि खलु अष्टादशसंस्थानसंस्थि-
 तानि सर्वतः समन्तात् वेदिकापरिसिंघानि चतुर्द्वाराणि मङ्गलानि ॥१॥ त्रिमति
 ष्ठितानि विमानानि मङ्गलानि, तथया—घनोदपिमतिष्ठितानि घनवातप्रतिष्ठितानि
 अवकाशान्तरमतिष्ठितानि ॥२॥ त्रिविधानि विमानानि मङ्गलानि तथया—अव-
 स्थितानि वैक्रियाणि पारियाणिकानि ॥ ३ ॥ सू० ५३ ॥

टीका—‘ ति सठिया ’ इत्यादि सूत्रयं सुगमं, नवर—प्रसस्थितानि—त्रीणि
 संस्थितानि—संस्थानानि येषां तानि त्रिमूर्तिं प्रकारैः संस्थितानि तानि तवा ।

१ - इस प्रकार से देववक्तव्यता का कथन करके अब सूत्रकार इनके
 आभयमूल विमानों की वक्तव्यता तीन सूत्रों द्वारा कहते हैं—‘ तिस-
 ठिया विमाणा पणत्ता ’ इत्यादि ।

टीकार्थ—तीन प्रकारके आकारवाले विमान कहे गये हैं—अथवा तीन
 प्रकारोंसे संस्थित विमान कहे गये हैं जैसे—एक वृत्त-चलयाकार (गोलाकार)

आ प्रभावे देवसंज्ञा भी मङ्गल्य करीने एवं सूत्रकार तेमना आभयस्थान
 इय विमानानुं पञ्चन करे छे—“ तिसंठिया विमाणा पणत्ता ” इत्यादि—

टीका—अब प्रकारना आभयस्थानां देवविमाने कहां छे अथवा तेष प्रकारे
 संस्थित विमाने कहां छे—(१) वृत्त-चलयाकारस्थानां, (२) अथवा तेष भुजास्थानां,

તત્ર-વૃત્તાનિ-ચલયાકારાણિ, ત્ર્યસ્રાણિ-ત્રિકોણાનિ ચતુરસ્રાણિ-ચતુષ્કોણાનિ ।
‘તત્થળં’ इति तत्र खलु तेषु तेषां मध्ये इत्यर्थः, यानि तानि वृत्तानि विमानानि तानि खलु पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि-पुष्कराणि कमलानि तेषां
कर्णिका-मध्यभागः, सा हि वृत्ता समोपरिभागा च भवतीति तद्ग्रहणम्, तत्सं-
स्थानेन-तदाकारेण संस्थितानि-युक्तानि यानि तानि तथा । तेषु यानि तानि
त्र्यस्राणि विमानानि तानि खलु शृङ्गाटकसंस्थानसंस्थितानि-शृङ्गाटकानि
‘सिंघाडा’ इति प्रसिद्धानि तत्संस्थानसंस्थितानि-तदाकाराणि ‘दुहओ’ इति
द्विधातः उभयपार्श्वतः इत्यर्थः । एकतः एकपार्श्वत-एकस्यां दिशि यस्यां वृत्तवि-
मानानि सन्ति तस्यां दिशीत्यर्थः वेदिकापरिक्षिप्तानि-वेदिका-गुण्डामाकारल-
क्षणा, तथा परिक्षिप्तानि-परिवेष्टितानि । तेषु यानि चतुरस्राणि विमानानि तानि

વાળે, દૂસરે ત્ર્યસ્ર-ત્રીન કોનેવાળેઔર ત્રીસરે-ચતુષ્કોણ-ચાર કોનેવાળે
‘તત્થળં’ इत्यादि इनमें जो विमान वृत्त-(गोल) है-वे पुष्कर-
कमल की कर्णिका-मध्यभाग का जैसा आकार होता है वैसे आकार-
वाले हैं और सब ओर चारों दिशाओं में प्राकार से परिक्षिप्त हैं. तथा
एक एक द्वार वाले हैं तथा जो त्र्यस्र विमान हैं वे शृंगटक के संस्थान
जैसे संस्थानवाले हैं अर्थात् सिंघाडे का जैसा आकार होता है वैसा
ही इनका आकार है. ये अपने दो पार्श्वभाग में-एक २ दिशा में जहां
वृत्त-(गोल) विमान है-उसमें एक दिशा में तो ये दोनों ओर प्राकार
से परिक्षिप्त हैं और एक दिशा में वेदिका से परिक्षिप्त है तथा इनके
तीन २ दरवाजे हैं । गुण्डादण्ड के जैसा जो प्राकार होता है उसका
नाम यहां वेदिका कहा गया है तथा जो चतुरस्र विमान हैं वे अक्षाटक

અને (૩) ચતુષ્કોણ-ચાર ખૂણવાળા. “તત્થળં” ઇત્યાદિ—

તેમાંથી વૃત્ત અથવા ગોળાકારના જે વિમાનો છે, તેઓ કમળની કર્ણિકા
(મધ્યભાગ) ના જેવા આકારવાળા હોય છે, અને બધી તરફ-ચારે દિશા-
ઓમાં પ્રાકાર (કેટ) થી ઘરાયેલાં છે, તેમને એક એક દ્વાર હોય છે. જે
જે ત્ર્યસ્ર વિમાનો છે તેઓ શ્રંગાટકના સંસ્થાનવાળા એટલે કે શિંગોડા જેવા
આકારવાળા હોય છે. તે વિમાનો પોતાના બે પાર્શ્વભાગમાં-પ્રત્યેક દિશામાં
બધાં વૃત્ત (ગોળ) વિમાન છે-તે દિશામાં તો તેઓ બન્ને તરફ પ્રાકારથી
પરિક્ષિપ્ત (ઘરાયેલાં) છે, અને એક દિશામાં વેદિકાથી પરિક્ષિપ્ત છે, તથા
તેમને ત્રણ ત્રણ દરવાજા છે. શુંગાદડના જેવો જે પ્રાકાર હોય છે, તેનું નામ
અહીં વેદિકા કહ્યું છે. જે ચતુરસ્ર (ચાર ખૂણવાળાં) વિમાનો છે, તેઓ

અક્ષાટકસંસ્થાનસંસ્થિતાનિ-અક્ષાટક 'અક્ષાટક' इति भाषामसिद्धं चतुष्कोणं
मध्यपुद्गसंस्थानं चतुष्स्थानसंस्थितानि तदाकारणीत्यर्थः, तानि सर्वतः समन्तात्
चतुष्टयपि दिक्ष्वित्यर्थः वेदिकापरिसिद्धानि सन्ति । एतानि शैवक्रमाप्येवाऽऽपि
लिकामरिष्टानि भवन्ति, पुष्पावकीर्णानि विमानानि स्वन्यथाऽपि भवन्ति तेषां
मनेकविधरूपसंस्थानवत्त्वादिति । सन्ति चात्रार्ये गाथा —

“ सच्चसु पत्यहेसु, मञ्जो बह्व अणतरे तस ।

एयंतरचउरस, पुणो वि बह्व पुणो तस ॥ १ ॥

यहं बह्वस्मृरि, तस संसस्स उचरि होइ ।

चउरसं चउरस, उहु तु विभागसेनीमो ॥ २ ॥

बह्व च बल्यग पिब, तस सिंयाडग पिब विमाण ।

चउरंसविमाण वि य, अक्खाडगस ठिय मणिय ॥ ३ ॥

सच्चे बह्व विमाणा, एगदुवारा इवति चिन्नेया ।

तिमिय तसविमाणे, चत्तारि य होति चउरंसे ॥ ४ ॥

पागारपरिक्खिचा, बह्वविमाणा इवति सच्चेवि ।

चउरंसविमाण, चउरिसिं पेइया होति ॥ ५ ॥

जत्तो बह्वविमाण, ततो तसस्स पेइया होइ ।

पागारो बोद्धवो अवसेमेहि तु पासेहि ॥ ६ ॥

के जैसे आकारवाले हैं अक्ष्वाटक-अक्खाट-चौकोर होता है इसी प्रकार का इनका आकार है ये चारों दिशाओं में वेदिका से परिक्षिप्त हैं । और चार २ छारां वाले हैं । तथा जो पुष्पावकीर्ण विमान हैं वे अन्य प्रकार से भी हैं यों कि इनका संस्थान विविधरूप वाला होता है, अतः पुष्पावकीर्णक विमान आयलिका प्रविष्ट नहीं हैं वे घृता (गोल) आदि संस्थानवाले विमान ही आयलिका प्रविष्ट हैं । इस विषय में गाथाएँ इस प्रकार से हैं—‘सच्चसु पत्यहेसु’ इत्यादि ।

अक्षાટક (અષ્ટા) ના જેવાં આકારવાળાં દોષ છે અક્ષાટક (અષ્ટાટક) આર ખુણવાળો અથવા ધોકોર દોષ છે, અખાટના જેવો જ તેમનો આકાર છે તેમની ચારે દિશામાં વેદિકાઓ આવેલી છે, તે વિમાનોને ચાર ચાર કણજા દોષ છે તથા જ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો છે, તેઓ અન્ય પ્રકારનાં જળ છે, કારણ કે તેમના આકાર વિવિધ પ્રકારના દોષ છે, તેથી પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન આવલિકા પ્રવિષ્ટ દોષ નથી, ઘૃતા (ગોળ) આદિ આકારવાળા વિમાનો જ આવલિકા પ્રવિષ્ટ દોષ છે આ વિષયને અનુવર્ણીને નીચે પ્રમાણે આશયે છે—‘સચ્ચસુ પત્યહસુ’ इत्यादि—

આવલિયાસુ વિમાણા, વદ્વા તંસા તહેવ ચરંસા ।

પુષ્પાવગ્નિયા પુણ, અણેગવિહરૂવસંઠાણા ॥૭॥ ઇતિ ।

છાયા—સર્વેપુ પ્રસ્તટેષુ, મધ્યે વૃત્તમનન્તરે ત્ર્યસ્રમ્ ।

એતદનન્તર ચતુરસ્રં પુનરપિ વૃત્તં પુનસ્ત્ર્યસ્રમ્ ॥૧॥

વૃત્તં વૃત્તસ્યોપરિ, ત્ર્યસ્રં ત્ર્યસ્રસ્યોપરિ ભવતિ ।

ચતુરસ્રે ચતુરસ્રં, ઊર્ધ્વં તુ વિમાનશ્રેયસઃ ॥૨॥

વૃત્તં ચ વલપકમિવ, ત્ર્યસ્રં શ્રુજ્ઞાટકમિવ વિમાનમ્ ।

ચતુરસ્રવિમાનમપિ ચ, અક્ષાટકસ સ્થિતં મણિતમ્ ॥૩॥

સર્વાણિ વૃત્તવિમાનાનિ, એકદ્વારાણિ ભવન્તિ વિજ્ઞેયાનિ ।

ત્રીણિ ચ (દ્વારાણિ) ત્ર્યસ્રવિમાને, ચત્વારિચ ભવન્તિ ચતુરસ્રે ॥૪॥

પ્રાકારપરિક્ષિતાનિ, વૃત્તવિમાનાનિ ભવન્તિ સર્વાણ્યપિ ।

ચતુરસ્રવિમાનાનાં ચતુર્દિશં વેદિકા ભવન્તિ ॥૫॥

યતો વૃત્તવિમાનં, તતસ્ત્ર્યસ્રસ્ય વેદિકા ભવન્તિ ।

પ્રાકારો વોદ્ધવ્યોઽવશેષેષુ તુ પાર્શ્વેષુ ॥ ૬ ॥

આવલિકાસુ વિમાનાનિ વૃત્તાનિ ત્ર્યસ્રાણિ તથૈવ ચતુરસ્રાણિ ।

પુષ્પાવકીર્ણકાનિ પુનરનેકવિધરૂપસંસ્થાનાનિ ॥૭॥૧॥

અથ પ્રતિષ્ઠાનસૂત્રમાહ—‘ તિપદ્વિટ્ટિયા ’ ઇત્યાદિ, સુગમં નવરં—ત્રિપ્રતિષ્ઠિ-
તાનિ—ત્રિપુ—ઘનોદધિ—ઘનવાતા — ડવકાશાન્તરરૂપેષુ પ્રતિષ્ઠિતાનિ—અવસ્થિતાનિ
યાનિ તાનિ તથા—તાન્યેવાહ—ઘનોદધિપ્રતિષ્ઠિતાનિ,— ઘનોદધ્યુપરિસ્થિતાનિ,
એતાનિ દ્વયોરાઘયોર્દેવલોકયોઃ સન્તિ ૧। ઘનવાતપ્રતિષ્ઠિતાનિ—ઘનવાતાશ્રયાવ-
સ્થિતાનિ, એતાનિ તૃતીયચતુર્થપંચમદેવલોકેષુ સન્તિ । તદુપરિ ત્રિપુ પષ્ઠસમા-
પ્તમદેવલોકેષુ ઘનોદધિઘનવાતોભયસ સ્થિતાનિ સન્તિ, તાનિ ત્વત્ર ત્રિસ્થાનકા-

“ તિ પદ્વિટ્ટિયા ’ ઇત્યાદિ । એ વિમાન ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર
અવકાશાન્તર હન ત્રીનો પર અવસ્થિત હૈં । હનમે ઘનોદધિ કે ઊપર
સ્થિત એ વિમાન આદિ, દો દેવલોકોં મેં સ્થિત હૈં । ઘનવાત કે
આશ્રય સ્થિત એ વિમાન તૃતીય, ચતુર્થ ઓર પંચમ દેવલોક મેં હૈં ।
છઠે, સાતવેં, ઓર આઠવેં દેવલોકોં મેં એ વિમાન ઘનોદધિ ઓર ઘન-

“ તિ પદ્વિટ્ટિયા ” ઇત્યાદિ—તે વિમાનો ઘનોદધિ, ઘનવાત અને અવકા-
શાન્તર, આ ત્રણુપર અવસ્થિત (રહેલાં) છે શરૂઆતના દેવલોકના વિમાનો
ઘનોદધિના ઉપર અવસ્થિત છે. ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા દેવલોકનાં વિમાનો
ઘનવાતને આધારે રહેલા છે. છઠા, સાતમા અને આઠમા દેવલોકના વિમાનો

નુરોભાષા ગૃહીતાનિ ૧। અવકાશાન્તરપતિષ્ઠિતાનિ-આકાશમાપ્રાપારાણિ અષ્ટમ
 દેવલોકાદર્પ્યં ચ સર્વાણિ વિમાનાનિ-આકાશમતિષ્ઠિતાન્યેષ સન્તીતિ ૧। ઉક્તચ—

“ ઘનઠદરિ પદ્ધાણા, સુરમવણા હોતિ દોઘુ કપ્પેસુ ।

વિસુ પાડપદ્ધાણા, સદુમપસુપદ્ધિયા વિસુ ॥ ૧ ॥

તેણ પર સ્થરિમગા, આગાસ તરપદ્ધિયા સખ્ખે । ” ઇતિ ।

જાયા—ઘનોદધિમતિષ્ઠાનિ સુરમવણાનિ મયન્તિ દ્વયોઃ કલ્પયોઃ ।

ત્રિપુ પાપુમતિષ્ઠાનિ, સદુમપસુમતિષ્ઠાનિ ત્રિપુ ॥૧॥

તેન પરસુપરિગાનિ, આકાશાન્તરપતિષ્ઠિતાનિ સર્વાણિ ॥ ”

અથ તૃતીય સૂત્રમાહ—‘ તિવિદા ’ ઇત્યાદિ, ત્રિવિધાનિ વિમાનાનિ, તાન્યે
 વાહ—અવસ્થિતાનિ-અનાદિકાલતઃ સ્થિતિરુપેણ, શાશ્વતાનીત્યર્થઃ, વૈક્રિયાબિ-
 મોગાદ્યર્થે વૈક્રિયલક્ષ્યા નિષ્પાદિતાનિ, મગચ્છીસૂષોક્ત-શ્લોકેન્દ્રનિષ્પાદિતવદ્ ૨,
 પારિયાનિકાનિ-પરિયાન-તીર્થકરજન્માયવસરે તિર્થમ્લોકાવતરણાદિ, તદેવ પ્રયો
 જનં યેવાં ઠાનિ તથા પાલક-પુત્રકાદીનિ વસ્તુમાણાનીતિ ॥૧॥ સૂ. ૫૧ ॥

ઘાત इन दोनों के सहारे स्थित हैं परन्तु ये वहाँ त्रिस्थानक के अनु
 रोप से गृहीत नहीं हुए हैं २। केवल अवकाशान्तर प्रतिष्ठित ये सब
 विमान अष्टमदेवलोक से ऊपर हैं १। कहा भी है—“घण उद्वहि पद्दहाणा’
 इत्यादि । ‘ त्रिविदा ’ इत्यादि-विमान तीन प्रकार के कहे गये हैं-अव
 स्थित, वैक्रिय पारियानिक, जो विमान शाश्वत हैं-अनादिकाल से
 स्थित है-वे अवस्थित विमान हैं भोगादि निमित्त के वश होकर जो
 देवों द्वारा अपनी वैक्रियलब्धि से निष्पादित होते हैं वे वैक्रियविमान
 हैं तीर्थकर के जन्म के अवसर पर जिनमें बैठ कर तिर्यग्लोक में जाया

જનોદધિ અને ઘનવાત, એ બેને આધાર રહેલાં છે, પરન્તુ ત્રિસ્થાનકોના
 અહીં અધિષ્ઠાર ચાલતો હોવાથી ‘અહીં તેમને મહત્ત્વ કરવામાં આવેલ નથી.
 માત્ર અવકાશાન્તરને સહારે સ્થિત વિમાનો આકાશ દેવલોકથી ઉપરના દેવ
 લોકોમાં જ છે કહ્યું પણ છે કે—“ ઘણઉદ્વહિ પદ્ધાણા ” ઇત્યાદિ.

“ ત્રિવિદા ” ઇત્યાદિ—વિમાનોના ત્રણ પ્રકાર કહ્યાં છે—(૧) અવસ્થિત,
 (૨) વૈક્રિય અને (૩) પારિયાનિક એ વિમાનો શાશ્વત છે-અનાદિકાલથી
 સ્થિત છે તેમને અવસ્થિત વિમાનો કહે છે ભોગાદિ નિમિત્તે દેવો દ્વારા
 પાતાની વૈક્રિયલ્લબ્ધિ નિર્મિત વિમાનોને વૈક્રિય વિમાનો કહે છે તિર્થ કરના
 જન્મના અવસરે એ વિમાનોમાં બેસીને દેવો તિર્યગ્લોકમાં જાય છે, તે પાલક,

પૂર્વતરસૂત્રેષુ દેવા વર્ણિતાઃ, સામ્પતં વૈક્રિયાદિ સાધર્મ્યાન્નારકાદિ દષ્ટિ
નિરૂપણપૂર્વકં ગતિવક્તવ્યતાં પ્રરૂપયન્ સૂત્રપશ્ચકમાહ—

મૂલમ્--તિવિહા નેરહયા પળ્ણત્તા, તં જહા-સમ્માદિટ્ટી, મિ-
ચ્છાદિટ્ટી, સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી । એવં વિગલિંદિયવજ્જંજાવ વેમા-
ણિયાણં ॥ ૧ ॥ તઓ દુગ્ગઈઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા-નેરહય
દુગ્ગઈ તિરિલ્લજોણિયદુગ્ગઈ, મળ્ણસ્સદુગ્ગઈ ॥૨॥ તઓ સુગ્ગઈઓ
પળ્ણત્તાઓ, તં જહા--સિદ્ધિસુગ્ગઈ, દેવસુગ્ગઈ, મળ્ણસ્સસુગ્ગઈ ॥૩॥
તઓ દુગ્ગયા પળ્ણત્તા, તં જહા--નેરહય દુગ્ગયા, તિરિલ્લજો-
ણિયદુગ્ગયા, મળ્ણસ્સદુગ્ગયા ॥ ૪ ॥ તઓ સુગયા પળ્ણત્તા,
તં જહા--સિદ્ધસુગયા, દેવસુગયા, મળ્ણસ્સસુગયા ॥ ૫ ॥ ૫૪ ॥

છાયા-ત્રિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા-સમ્યગ્દષ્ટયઃ મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, સમ્ય-
ગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ । એવં વિકલેન્દ્રિયવર્જં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । તિસો દુર્ગતયઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-નૈરયિકદુર્ગતિઃ તિર્યગ્યોનિકદુર્ગતિઃ, મનુષ્યદુર્ગતિઃ ॥૨॥ તિસઃ
સુગતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-સિદ્ધિ સુગતયઃ, દેવસુગતયઃ, મનુષ્યસુગતયઃ, ॥૩॥
ત્રયો દુર્ગતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા-નૈરયિકદુર્ગતાઃ, તિર્યગ્યોનિકદુર્ગતાઃ, મનુષ્યદુર્ગતાઃ
॥૪॥ ત્રયઃ સુગતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-સિદ્ધસુગતાઃ, દેવસુગતાઃ મનુષ્યસુગતાઃ
॥૫॥ સુ ૫૪ ॥

જાતા હૈ શ્વે પાલક, પુષ્પક આદિ વિમાન પારિયાનિક વિમાન હૈં । શાસ્ત્ર-
કાર હન્હેં સ્વયં આગે ચલકર કહેગે ૩, ॥ સુ ૫૩ ॥

દેવોં કા વર્ણન કરકે અય સૂત્રકાર વૈક્રિય આદિ કે સાધર્મ્ય સે
નારકાદિ દષ્ટિ કે નિરૂપણપૂર્વક પાંચ સૂત્ર ગતિ વક્તવ્યતા કી પ્રરૂપણા
કે લિયે કહતે હૈં—‘ તિવિહા નેરહયા પળ્ણત્તા ’ ઇત્યાદિ ।

પુષ્પક આદિ વિમાનોને પારિયાનિક વિમાનો કહે છે. શાસ્ત્રકાર પોતે જ તેમનું
નિરૂપણ આગળ કરવાના છે. ॥ સુ. ૫૩ ॥

દેવોનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર વૈક્રિય આદિના સાધર્મ્યને લીધે નાર-
કાદિ જીવોની દૃષ્ટિના નિરૂપણપૂર્વક ગતિવક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવા નિમિત્તે
પાંચ સૂત્રનું કથન કરે છે—“ તિવિહા નેરહયા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

टीका—'विषिहा' इत्यादि सुगमं, नवरं-मार्का इष्टितः सम्यक्-मिथ्या मिथेति विविषदष्टिम् यथा भवन्ति, तत्र केचित् सम्यग्दृष्टय केचिन्मिथ्यादृष्टयः, इति । सेपमीवानविशेषत आह—'एवं' इत्यादि एवं-नैरपिकृत्, विकलेन्द्रिय बल ? एकेन्द्रियविकलेन्द्रियान् वर्मयित्वेत्यर्थः, यतः पृथिव्यादीनां मिथ्यात्व स्पष्टं सद्भावाद् द्विविधगुरिन्द्रियाणां तु मिथ्याभावाभावात् तिष्ठो दृष्टय इति 'निकलेन्द्रियवर्मम्' इत्युक्तम् । कियदवधि ? इत्याह—'जाय' । इत्यादि, यावद् पैमानिकानां पैमानिकपर्यन्तमित्यर्थः विज्ञेयमिति ॥१॥ विविषदर्थनवन्तश्च दुर्गति-सुगतियोगाद् दुर्गताः सुगताश्च भवन्तीति दुर्गत्यादिक प्रदर्शयन् सुप्रबद्ध

टीका—'नैरपिक तीन प्रकारके कहेगये है—जैसे—सम्यग्दृष्टि, मिथ्या दृष्टि और सम्यग्मिथ्यादृष्टि अर्थात् दृष्टिकी अपेक्षा नारक सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि और मिश्र दृष्टि से सपन्न होने के कारण तीन प्रकार के होते हैं इनमें कितनेक मिथ्यादृष्टि से सपन्न होने के कारण मिथ्यादृष्टि होते हैं, कितनेक सम्यक् दृष्टि से सपन्न होने के कारण सम्यग्दृष्टि होते हैं और कितनेक दोनों प्रकार की दृष्टि से युक्त होने के कारण मिश्र दृष्टि होते हैं । इसी प्रकार से इन दृष्टियों से सपन्न होने का कथन एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को छोड़कर पैमानिक तत्त्व के जीवों में कर लेना चाहिये—एकेन्द्रिय जीवों में कवल मिथ्यात्व-मिथ्यादृष्टि ही होता है तथा विकलेन्द्रियों में—बोहन्द्रिय, तेहन्द्रिय और चौहन्द्रिय—इनमें मिश्रदृष्टि का अभाव रहता है—अतः इनमें तीनों दृष्टियों का सम्भाव नहीं होता है इसलिये इनका परिचयन यहाँ कहा है कि यद्यपि दर्शनवाले जीव दुर्गति और सुगति के योग से दुर्गत और सुगत होते

टीका—दृष्टिनी अपेक्षाके नारको त्रय प्रकारना कहा छे—(१) सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि जने (२) सम्यक् मिथ्यादृष्टि (मिश्रदृष्टि) कहेलाक नारको मिथ्या दृष्टिवाणा कहा छे तेही तेमने मिथ्यादृष्टि कहे छे कहेलाक नारको सम्यक् दृष्टिवाणा कहा छे, तेही तेमने सम्यग्दृष्टि कहे छे कहेलाक नारको जन्ने प्रकारनी दृष्टिही मुक्ता कहा छे, तेही तेमने मिश्रदृष्टि कहे छे जेकेन्द्रियो जने निवेन्द्रियो सिवायना पैमानिक पदन्तना समस्त लवे। यद्यप्य त्रये प्रकारनी दृष्टिजोवाणा कहा छे जेकेन्द्रियोमा मात्र मिथ्यात्व-मिथ्या दृष्टिनो न सङ्ग भाव कहा छे निवेन्द्रियोमा (बोहन्द्रिय त्रीन्द्रिय जने चतुरिन्द्रिय लवेमा) मिश्रदृष्टिनो भाव कहा छे आ रीते जेकेन्द्रियो जने निवेन्द्रियोमा त्रये त्रय दृष्टिजोना सङ्गभाव नहीं होवाने कारे उपरना कथनमा तेमानु पार

प्रथमाह—‘तओ’ इत्यादि, तिस्रो दुःख-दुष्टा दुःखरूपा गतयो दुर्गतयः । ता आह—नैरयिकदुर्गतयः, तत्र दुःखस्यैव सद्भावात्, तिर्यग्योनिकदुर्गतयः, तत्र वधवन्धनछविच्छेदातिभारादिसद्भावात्, मनुष्यदुर्गतयः अत्रापि प्रायः शारीरिक-मानसिकाद्यनेकविध दुःख सद्भावादिति । २॥ ‘तओ सुगओ’ इत्यादि, तिस्रः सुगतयः प्रज्ञास्तथाहि—सिद्धिसुगतयः, तत्रानन्तज्ञानदर्शनचारित्रसुखवीर्यादिसद्भावात्, देवसुगतयः, तत्र दिव्यदेवद्वर्चादिसद्भावात्, मनुष्यसुगतयः, अत्र

हैं इसलिये सूत्रकार दुर्गति आदि की प्ररूपणा करनेके निमित्त कहते हैं—‘तओ’ इत्यादि—दुर्गतियां—दुःखरूप गतियां तीन कही गई हैं—नैरयिक दुर्गति, तिर्यञ्च दुर्गति और मनुष्य दुर्गति नैरयिक दुर्गति में दुःख का ही सद्भाव है। तिर्यञ्च दुर्गति में वध, बंधन और छविच्छेदन तथा अतिभारारोपण आदिका दुःख है, मनुष्य दुर्गति में प्रायः शारीरिक मानसिक आदि अनेक प्रकार के दुःखों का सद्भाव है। “तओ सुगओ” इत्यादि—सुगतियां तीन कही गई हैं जैसे—सिद्धि सुगति—इसमें अनन्त ज्ञान, दर्शन आदिका सद्भाव रहता है, देवसुगति इनमें दिव्यदेवर्द्धि आदि का सद्भाव रहता है मनुष्य सुगति—इसमें पूर्व-पुण्यके उदयसे प्रायः शारीरिक मानसिक, कौटुम्बिक आदि सुखके अनुभवका सद्भाव रहता है तथा देवादि मोक्षपर्यन्त के सुख की प्राप्ति का यह कारण होना है। “तओ दुग्गया पणत्ता” तथा “तओ सुगया

पणत्ता” करवानु कथ्ये छे। त्रिविध दर्शनवाणा एवे दुर्गति अने सुगतिना योगेधी दुर्गत अने सुगत थाय छे, ते कारणे सूत्रकार एवे दुर्गति अने सुगतिनी प्ररूपणा करे छे—“तओ” इत्यादि—

दुर्गति—दुःखरूप गति—त्रय कही छे—(१) नैरयिक दुर्गति, (२) तिर्यञ्च दुर्गति अने (३) मनुष्य दुर्गति नैरयिक दुर्गतिमां मात्र दुःखनो न सद्भाव होय छे तिर्यञ्च दुर्गतिमां वध, बंधन, शरीरछेदन, अतिभारारोपण आदि दुःख लोगवतुं पडे छे। मनुष्य दुर्गतिमां सामान्य रीते शारीरिक, मानसिक आदि अनेक प्रकारना दुःखनो सद्भाव होय छे “तओ सुगओ” इत्यदि।

सुगति त्रय न कही छे—(१) सिद्धि सुगति—तेमां अनन्त ज्ञान, दर्शन आदिना सद्भाव रहै छे (२) देव सुगति—तेमां दिव्य देवर्द्धि आदिना सद्भाव रहै छे मनुष्य सुगति—तेमां पूर्व पुण्यना उदयथी सामान्य रीते शारीरिक, मानसिक, कौटुम्बिक आदि सुभानुभवनो सद्भाव रहै छे तथा देवादि मोक्ष पर्यन्तना सुभनी प्राप्तिना कारणरूप आ गति होय छे।

“तओ दुग्गया पणत्ता” तथा “तओ सुगया पणत्ता” आ ये सूत्रनो

ટીકા—‘તિથિશ્ચ’ इत्यादि सुगम, नवरं-नारका दृष्टिः सम्यक्-मिथ्या मिथ्येति त्रिविधदृष्टिः पक्षा मयन्ति, तत्र केचित् सम्यग्दृष्टय केचिन्मिथ्यादृष्टयः, इति । शेषमीषानतिदेशत आह—‘एवं’ इत्यादि एवं-नैरधिकषत् विकलेन्द्रिय पक्षः ? एकेन्द्रियविकलेन्द्रियान् वर्जयित्वात्वेत्यर्थः, यतः पृथिव्यादीनां मिथ्यात्वस्यैव सद्भावात् द्विमिषं तुरिन्द्रियाणां तु मिथ्यत्वाभावाभावां तिस्रो दृष्टय इति ‘विकलेन्द्रियवर्जम्’ इत्युक्तम् । कियदपि ? इत्याह—‘आव’ इत्यादि, पावद् वैमानिकानां-वैमानिकपर्यन्तमित्यर्थः विज्ञेयमिति ॥१॥ त्रिविधदर्शनवन्तश्च दुर्गति-सुगतियोगाद् दुर्गताः सुगताश्च भवन्तीति दुर्गत्यादिषु प्रदर्शयन् सूत्रवत्

ટીકા—‘નૈરધિક’ ત્રીન પ્રકારકે કહેવાયે છે—૩૧—સમ્યક્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ ઔર સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ અર્થાત્ દૃષ્ટિકી અપેક્ષા નારક સમ્યક્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઔર મિથ્ય દૃષ્ટિ સે સપક્ષ હોને કે કારણ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે છે. इनमें कितनेक मिथ्यादृष्टि सें सपक्ष होने के कारण मिथ्यादृष्टि होते हैं, कितनेक सम्यक् दृष्टि सें सपक्ष होने के कारण सम्यग्दृष्टि होते हैं और कितनेक दोनों प्रकार की दृष्टि सें युक्त होने के कारण मिथ्य दृष्टि होते हैं । इसी प्रकार से इन दृष्टियों सें सपक्ष होने का कथन एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को छोड़कर वैमानिक तक के जीवों में कर लेना चाहिये—एकेन्द्रिय जीवों में केवल मिथ्यात्व-मिथ्यादृष्टि ही होता है तथा विकलेन्द्रियों में—बोहन्द्रिय, तेहन्द्रिय और चौहन्द्रिय—इनमें मिथ्यदृष्टि का अभाव रहता है—अतः इनमें तीनों दृष्टियों का सद्भाव नहीं होता है इसलिये इनका परिचर्जन यहाँ कहा है त्रि वध दर्शनवाले जीव दुर्गति और सुगति के योग से दुर्गत और सुगत होते

ટીકા—‘દૃષ્ટિની’ અપેક્ષાને નારકો ત્રણ પ્રકારના કલા-છે—(૧) સમ્યક્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને (૨) સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિથ્યદૃષ્ટિ) કેટલાક નારકો મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે, તેથી તેમને મિથ્યાદૃષ્ટિ કહે છે કેટલાક નારકો સમ્યક્ દૃષ્ટિવાળા હોય છે, તેથી તેમને સમ્યક્દૃષ્ટિ કહે છે કેટલાક નારકો બંને પ્રકારની દૃષ્ટિથી મુક્ત હોય છે, તેથી તેમને મિથ્યદૃષ્ટિ કહે છે એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત જીવો પણ આ ત્રણે પ્રકારની દૃષ્ટિઓવાળા હોય છે એકેન્દ્રિયોમાં માત્ર મિથ્યાત્વ-મિથ્યા દૃષ્ટિનો જ સદ્ભાવ હોય છે વિકલેન્દ્રિયોમાં (બોહિન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચૌહિન્દ્રિય જીવોમાં) મિથ્યદૃષ્ટિનો ભાવ હોય છે આ રીતે એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયોમાં ત્રણે ત્રણ દૃષ્ટિઓનો સદ્ભાવ નહીં હોવાને કારણે ઉપરના કથનમાં તેમનું પાર

ष्टयमाह—‘ तओ ’ इत्यादि, तिस्रो दुःख-दुष्टा दुःखरूपा गतयो दुर्गतयः । ता आह—नैरयिकदुर्गतयः, तत्र दुःखस्यैव सद्भावात्, तिर्यग्योनिकदुर्गतयः, तत्र वधबन्धनछविच्छेदातिभारादिसद्भावात्, मनुष्यदुर्गतयः अत्रापि प्रायः शारीरिक-मानसिकाद्यनेकविध दुःख सद्भावादिति । २॥ ‘ तओ सुगओ ’ इत्यादि, तिस्रः सुगतयः प्रज्ञप्तास्तथाहि—सिद्धिसुगतयः, तत्रानन्तज्ञानदर्शनचारित्रसुखवीर्यादि-सद्भावात्, देवसुगतयः, तत्र दिव्यदेवद्वर्त्यादिसद्भावात्, मनुष्यसुगतयः, अत्र

हैं इसलिये सूत्रकार दुर्गति आदि की प्ररूपणा करनेके निमित्त कहते हैं—‘ तओ ’ इत्यादि—दुर्गतियां—दुःखरूप गतियां तीन कही गई हैं—नैरयिक दुर्गति, तिर्यञ्च दुर्गति और मनुष्य दुर्गति नैरयिक दुर्गति में दुःख का ही सद्भाव है। तिर्यच दुर्गति में वध, बंधन और छविच्छेदन तथा अतिभारारोपण आदिका दुःख है, मनुष्य दुर्गति में प्रायः शारीरिक मानसिक आदि अनेक प्रकार के दुःखों का सद्भाव है। “तओ सुगओ ” इत्यादि—सुगतियां तीन कही गई हैं जैसे—सिद्धि सुगति—इसमें अनन्त ज्ञान, दर्शन आदिका सद्भाव रहता है, देवसुगति इनमें दिव्यदेवद्वि आदि का सद्भाव रहता है मनुष्य सुगति—इसमें पूर्व-पुण्यके उद्यमे प्रायः शारीरिक मानसिक, कौटुम्बिक आदि सुखके अनुभवका सद्भाव रहता है तथा देवादि मोक्षपर्यन्त के सुख की प्राप्ति का यह कारण होता है। “ तओ दुग्गया पणत्ता ” तथा “ तओ सुग्गया

पञ्चन करवानुं कथुं छे. त्रिविध दर्शनवाणा एवे दुर्गति अने सुगतिना योगेथी दुर्गत अने सुगत थाय छे, ते कारणे सूत्रकार एवे दुर्गति अने सुगतिनी प्ररूपणा करे छे—“ तओ ” इत्यादि—

दुर्गति—हु अरूप गति—त्रय कही छे—(१) नैरयिक दुर्गति, (२) तिर्यञ्च दुर्गति अने (३) मनुष्य दुर्गति. नैरयिक दुर्गतिना मात्र हु अनो न सद्भाव होय छे तिर्यञ्च दुर्गतिमा वध, बंधन, शरीरछेदन, अतिभारारोपण आदि हु अ लोकावबुं पडे छे. मनुष्य दुर्गतिमा सामान्य रीते शारीरिक, मानसिक आदि अनेक प्रकारना हु अनो सद्भाव होय छे “ तओ सुगओ ” इत्यादि.

सुगति पण्ण त्रय न कही छे—(१) सिद्धि सुगति—तेमा अनन्त ज्ञान, दर्शन आदिना सद्भाव रहे छे (२) देव सुगति—तेमा दिव्य देवद्वि आदिना सद्भाव रहे छे मनुष्य सुगति—तेमा पूर्व पुण्यना उद्यमेथी सामान्य रीते शारीरिक, मानसिक, कौटुम्बिक आदि सुभानुभवना सद्भाव रहे छे. तथा देवादि मोक्ष पर्यन्तना सुभनी प्राप्तिना कारणरूप आ गति होय छे.

“ तओ दुग्गया पणत्ता ” तथा “ तओ सुग्गया पणत्ता ” आ जे सूत्रना

માયઃ પૂર્વપુણ્યેન દ્વારીરમાનસકૌદુમ્બિકાદિમુલ્લાનુમલસદ્માષાત્, દેવાદિ મોષ
પર્યન્તમુલ્લમાપ્તિકારણત્વાચ ॥૧॥ 'તમો દુગ્ધાયા' રૂપાદિ, સુપ્રદયં સ્પર્ષ, નવરં
દુર્ગતા દુ સ્થાઃ ॥૨॥ મુગતા-મુસ્થા રૂપિ ॥૬॥ સુ૦૫૪ ॥

સિદ્ધાદિમુગતાચ તપસ્વિનઃ સન્તો મલ્લીતીસિ તેષાં કર્ષમ્ય-પરિર્ષમ્યવિશેષં
નિરૂપયન્ નિપ્રન્યાનગારાષારમરૂપણ સુપ્રચતુર્વશકેનાહ—

મૂષ્મ-ચઉત્થમત્તિયસ્સ ણં મિક્ખુસ્સ કપ્પતિ તમો પાણ
ગાહ પઢિગાહિત્તપ, ત જહા-ઉસ્સેહમે, સસેહમે, ચાઉલલ્લોવણે ૧।
છઢમત્તિયસ્સ ણં મિક્ખુસ્સ કપ્પતિ તમો પાણગાહ પઢિગાહિત્તપ,
ત જહા તિલોદપ, તુસોદપ, જવોદપ ૨, અઢમમત્તિયસ્સ ણં
મિક્ખુસ્સ કપ્પતિ તમો પાણગાહ પઢિગાહિત્તપ, ત જહા-આયા-
મપ, સોવીરપ, મુદ્ધવિયદે ૩। તિવિદ્દે ઉવહદે પળ્લણ્ણે, ત જહા
ફલિઓવહદે, મુદ્ધોવહદે, સસટ્ટોવહદે ૪। તિવિદ્દે ઉગ્ગાહિપ,
પળ્લણ્ણે, ત જહા-જવ ઓગિણહહ જં ચ સાહરહ જ ચ આસગંસિ
પક્કિલ્લવહ ૫। તિવિદ્ધા ઓમોયરિયા પળ્લણ્ણા, ત જહા-ઉવગર
ણોમોયરિયા, મત્તપાણોમોયરિયા, માલોમોયરિયા ૬। ઉવગરણો
મોયરિયા તિવિદ્ધા પળ્લણ્ણા, ત જહા-પ્પગે વરથે, પ્પગે પાપ, ચિય
ત્તોવહિસાહજ્જણયા ૭। તમો ઠાણા ણિગંધીણ વા અહિયાપ
અસુહાપ અક્કલમાપ અણિસ્સેયસાપ અણાણુગામિયત્તાપ મલ્લીતિ,
ત જહા-કૂયણયા કલ્લરણયા અવજ્જાણયા ૮। તમો ઠાણા

પમલ્લા" ફ્રન દો સૂત્રોં કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ યદાં સુગતિ સે દુઃસ્વમય
અયસ્થા જીવ કી જહાં દોતી હૈ દેસે સ્થાન લિયે ગયે હૈં ઓર સુગતસે
સુસ્વમય અયસ્થા જીવકી જહાં દોતી હૈં દેસે સ્થાન લિયે ગયે હૈં ॥૧૦૦૭॥

અથ ૨૫૯ છે અહીં સુગતિ ૫૬ દ્વારા એવાં સ્થાનોની બાત કરવામાં આવી
હે બધાં ભગની અવસ્થા દુઃખમય હોય છે અને સુગતિથી એવાં સ્થાનોને
અદ્ય કરવામાં આવ્યાં છે કે બધાં ભગની અવસ્થા સુખમય હોય છે ॥ સુ. ૫૪ ॥

णिग्गंथीण वा हियाए सुहाए खमाए णिस्सेयसाए आणुगामि-
ययाए भवंति, तं जहा—अकूयणया, अककरणया, अणवज्झा-
णया ९ । तओ सल्ला पणत्ता, तं जहा—मायासल्ले, नियाणसल्ले,
मिच्छादंसणसल्ले १० । तीहिं णाणेहिं समणे णिग्गंथे संखित्तिवि-
उलतेउलेस्से भवइ, तं जहा—आयावणाए, खंतिखमाए, अपा-
णएणं तवो कम्मएणं ११ । तिसासियं णं भिक्खुपडिमं पडिव-
न्नस्स अणगारस्स कप्पंति तओ दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेत्तए
तओ पाणगस्स १२ । एगराइयं भिक्खुपडिमं सम्मं अणणुपालेमा-
णस्स अणगारस्स इमे तओ ठाणा अहियाए असुहाए अखमाए
अणिस्सेयसाए अणाणुगामियाए भवंति, तं जहा—उम्मायं वा
लभिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं पाउणेज्जा, केवलपन्नत्ताओ
वा धम्माओ भंसेज्जा १३ । एगराइयं भिक्खुपडिमं सम्मं अणु-
पालेमाणस्स अणगारस्स तओ ठाणा हियाए सुहाए खमाए
णिस्सेयसाए आणुगामिययाए भवंति, तं जहा—ओहिणाणे
वा से समुप्पज्जेज्जा, मणपज्जवनाणे वा से समुप्पज्जेज्जा केवल-
णाणे वा से समुप्पज्जेज्जा १४ ॥ सू० ५५ ॥

छाया—चतुर्थभक्तिकस्य खलु भिक्षोः कल्पन्ते त्रीणि पानकानि प्रतिग्रहीतुं,
तद्यथा—उत्स्वेदिमं, संसेकिमं, तन्दुलधावनम् १ । षष्ठभक्तिकस्य खलु भिक्षोः
कल्पन्ते त्रीणि पानकानि प्रतिग्रहीतुं, तद्यथा—तिलोदकं, तुषोदकं, यवोदकम् २ ।
अष्टमभक्तिकस्य खलु भिक्षोः कल्पन्ते त्रीणि पानकानि प्रतिग्रहीतुं, तद्यथा—
आयामकं, सौवीरकं, शुद्धविकटम् ३ । त्रिविधमुपहतं प्रज्ञप्तं तद्यथा—फलिकोपहतं,
शुद्धोपहतं, संस्पृष्टोपहतम् ४ । त्रिविधमवगृहीतं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—यच्चावगृह्णाति,
यच्च संहरति, यच्च आस्यके प्रक्षिपति ५ । त्रिविधा अवमोदरिका प्रज्ञप्ता, तद्यथा—
उपकरणावमोदरिका, भक्तपानावमोदरिका, भावावमोदरिका ६ । उपकरणावमोद-
रिका त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—एकं वस्त्रम्, एकं पात्रम्, त्यक्तोपधिस्वादनताः

માયઃ પૂર્વપુણ્યેન શ્રીરીમાનસઐદુર્લભિકાદિસુખાનુભવસદ્ભાવાત્, દેવાદિ મોક્ષ
પર્યન્તસુખમાપ્તિકારણસ્વાચ ॥૨॥ ‘તત્રો દુર્ગયા’ ઇત્યાદિ, સુખદ્રવ્યં સ્પર્શં, નવરં
‘દુર્ગતાઃ દુઃસ્થાઃ ॥૨॥ સુગતા - સુસ્થા ઇતિ ॥૬॥ સુ૦૫૪ ॥

સિદ્ધાદિસુગતાશ્ચ તપસ્વિનઃ સન્તો મવન્તીતિ તેષાં કર્ષમ્ય-પરિર્દર્ષમ્યધિષ્ટેષાં
નિરુપયન્ નિર્ગ્મન્યાનગારાધારમરૂપણ સુખચતુર્વક્ષકેનાહ—

સૂક્ષ્મ-ચતુરથભત્તિયસ્સ ણં મિક્કલુસ્સ કપ્પતિ તઓ પાણ
ગાઠ્ઠ પઢિગાહિત્તપ્, ત જહા-ઉસ્સેહમે, સસેહમે, ચાઉલધોવણે ૧
છઢ્ઠભત્તિયસ્સ ણં મિક્કલુસ્સ કપ્પતિ તઓ પાણગાઠ્ઠ પઢિગાહિત્તપ્,
ત જહા તિલોદપ્, તુસોદપ્, જવોદપ્ ૨, અઢ્ઠમભત્તિયસ્સ ણં
મિક્કલુસ્સ કપ્પતિ તઓ પાણગાઠ્ઠ પઢિગાહિત્તપ્, ત જહા-આયા-
મપ્, સોવીરપ્, સુદ્ધવિયઢે ૩ । તિવિહે ઉવહઢે પળ્ળત્તે, તં જહા
ફલિઓવહઢે, સુહોવહઢે, સસટ્ઠોવહઢે ૪ । તિવિહે ઉગ્ગાહિપ્,
પળ્ળત્તે, ત જહા-જ વ ઓગિણહઢ જ વ સાહરહ જ વ આસગંતિ
પક્કિલ્લવહ ૫ । તિવિહા ઓમોયરિયા પળ્ળત્તા, તં જહા-ઉવગર
ણોમોયરિયા, ભત્તપાણોમોયરિયા, માવોમોયરિયા ૬ । ઉવગરણો
મોયરિયા તિવિહા પળ્ળત્તા, ત જહા-एगे वस्थे, एगे पाए, विय
त्तोवहिसाइअणया ૭ । તઓ ઠાણા ણિમ્મંધીણ વા અહિયાપ
અસુહાપ અક્કલમાપ અણિસ્સેયસાપ અણાણુગામિયત્તાપ મવંતિ,
ત જહા-કૂયણયા કકકરણયા અવજ્ઞાણયા ૮ । તઓ ઠાણા

પમસા” इन दो सूत्रों का अर्थ स्पष्ट है यहाँ सुगति से दुःखमय
अवस्था जीव की जहाँ होती है ऐसे स्थान लिये गये हैं और सुगतसे
सुखमय अवस्था जीवकी जहाँ होती है ऐसे स्थान लिये गये हैं॥सु०५१॥

અર્થ સ્પષ્ટ છે અહીં દુર્ગતિ પદ દ્વારા એનાં સ્થાનોની વાત કરવામાં આવી
કે અ્યાં હવની અવસ્થા દુઃખમય હોય છે અને સુગતિથી એનાં સ્થાનોને
અહણ કરવામાં આવ્યાં છે કે અ્યાં હવની અવસ્થા સુખમય હોય છે ॥ સુ. ૫૪ ॥

યત્ર તત્-ચતુર્થમક્તમ્-ઉપવાસઃ, તદ્યસ્યાઽસ્તિ સ ચતુર્થમક્તિકસ્તસ્ય કૃતૈકોપ-
વાસસ્યેત્યર્થઃ એવમન્યત્રાપિ ભિક્ષોઃશુદ્ધ્યતિ બુદ્ધ્યતે ભોક્તુમિચ્છતિ ચતુર્ગતિકમપિ
સંસારં યસ્માદિતિ શુત્-સંપદાદિત્વાત્સિદ્ધિઃ-અષ્ટપ્રકારં કર્મેત્યર્થઃ, તાં તપઃપ્રમુ-
તિર્મિર્મિનત્તીતિ ભિક્ષુઃ, પૃષોદરાદિત્વાત્સિદ્ધિઃ, તપસ્વીત્યર્થઃ, તસ્ય કલ્પન્તે ત્રીણિ
પાનકાનિ-પાનાહારાઃ પ્રતિગ્રહીતું-સ્વીકર્તુમ્ । તદયથા-તાન્યેવાહ-ઉત્સ્વેદિમમ્-
ઉત્સ્વેદેન નિર્વૃત્તં ઉત્તિસ્વન્નં વાઘ્પિતં યત્ ગોધૂમતિલાદિ તત્ યેન જલેન ઉત્તિચ્યતે
ધાવ્યતે તત્ ગોધૂમાદિ પિષ્ટસ્થાલીધાવનજલં વા । સંસેકિમં-સસેકેન નિર્વૃત્તમ્-

હૈ-પહિલે દિનકા એક વાર કા ભોજન, તથા ઉપવાસ કૈ દિન કા દો
વાર કા ભોજન ઔર પારણા કૈ દિન કા એક વાર કા ભોજન જિસ મૈ
છોડા જાતા હૈ વહ ચતુર્થમક્ત હૈ-અર્થાત્ એક ઉપવાસ કા ચતુર્થમક્ત
હૈ યહ ચતુર્થમક્ત જિસને કિયા હૈ વહ ચતુર્થમક્તિક હૈ “શુધ” નામ
અષ્ટ પ્રકાર કૈ કર્મ કા હૈ । ક્યૌં કિ હસકૈ પ્રભાવ સૈ હી જીવ ચતુર્ગ-
તિક સંસાર કો ભોગનેકી ઇચ્છા કરતા હૈ-‘સંપદાદિત્વાત્ સિદ્ધિઃ ।’
હસકી વ્યુત્પત્તિ હસ પ્રકાર સૈ હૈ-શુદ્ધ્યતિ-બુદ્ધ્યતે-ભોક્તું ઇચ્છતિ-
ચતુર્ગતિકમપિ સંસારં યસ્માત્ ઇતિ શુધઃ ” હસ શુત્ કો અષ્ટ પ્રકાર
કર્મ કો જો તપ આદિ કૈ દ્વારા નષ્ટ કર દેતા હૈ હસકા નામ ભિક્ષુ હૈ.
તપસ્વી હૈ એસૈ ભિક્ષુ કો યે ત્રીન પાનક લેના કલ્પ્ય હૈ । જૈસૈ-ઉત્સે-
દિમ ૧, સંસેકિમ ૨ ઔર તંદુલધાવન ૩ ઉત્સ્વેદ સૈ જો નિર્વૃત્ત હોતા હૈ
હૈ વહ ઉત્સેદિમ પાનક હૈ-અર્થાત્ વાફે હુપ ગેહું તિલ આદિ જિસ પાનીસૈ

આગલા દિવસના એક ટંકના ભોજનનો, ઉપવાસના દિનના બન્ને વારના
ભોજનનો અને પારણાના દિવસના એકવારના ભોજનનો ત્યાગ કરવામાં આવે
છે, એટલે કે એક ઉપવાસનું નામ જ ચતુર્થલક્ષ્ય છે. આ ઉપવાસ જેણે કર્યો
હોય છે તેને ચતુર્થલક્ષ્ય કહે છે. આઠ પ્રકારનાં કર્મોનું નામ જ “શુધ”
છે, કારણ કે તેના પ્રભાવથી જ જીવ ચાર ગતિવાળા સંસારને ભોગવવાની
ઈચ્છા કરે છે-“સંપદાદિત્વાત્ સિદ્ધિઃ.” આ ‘શુધ’ પદની વ્યુત્પત્તિ આ
પ્રમાણે છે-“શુદ્ધ્યતિ બુદ્ધ્યતે-ભોક્તું ઇચ્છતિ-ચતુર્ગતિકમપિ સંસારં યસ્માત્
ઇતિ શુત્” આ શુધાને-આઠ પ્રકારના કર્મોને જે તપ આદિ દ્વારા નષ્ટ કરી
નાખે છે, તેનું નામ ભિક્ષુ તપસ્વી છે. એવા ભિક્ષુને આ ત્રણ પ્રકારના પાનક
(પાણી) કહે છે-(૧) ઉત્સેદિમ, (૨) સંસેકિમ અને (૩) તંદુલધાવન
ઉત્સેદિમ જે પાનક નિષ્પાદિત થાય છે તે પાનકને ઉત્સેદિમ પાનક કહે છે.
એટલે કે બાફેલાં ઘઉં, તલ આદિને જે પાણીથી ધોયા હોય તે પાણી, અથવા

૭। ધ્રીણિ સ્થાનાનિ નિર્ગ્રન્થાના વા નિર્ગ્રન્થીનાં વા-અદિતાય અણુમાય અણમાય અનિઃશ્રેયસાય અનાનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તથા-કૂઝનતા, કર્કરણતા, અપચ્ચા નતા ૮। ધ્રીણિ સ્થાનાનિ નિર્ગ્રન્થાનાં વા નિર્ગ્રન્થીનાં વા દિતાય, મુલાય, ધમાય નિઃશ્રેયસાય આનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તથા-અકૂઝનતા, અકર્કરણતા, અનપ ચ્ચાનતા ૯। ધ્રીણિ સ્વરૂપાનિ પ્રકૃત્તાનિ, તથા-માયાસ્વરૂપ, નિદાનસ્વરૂપ, મિથ્યા વર્ણનસ્વરૂપ ૧૦। ત્રિમિઃ સ્થાનૈઃ અમણો નિર્ગ્રન્થાઃ સસિપ્તવિપુલતેજોહેદયો મવન્તિ, તથા-આવાપનયા, સાન્તિશ્ચમયા, અપાનકેન તપઃકર્ષણા ૧૧। પ્રેમા સિદ્ધીં સદ્ મિદ્ધુમતિમાં પ્રતિપક્ષસ્થાનગારસ્ય કલ્પન્તે તિલ્લો દ્વચ્ચો મોઝનસ્ય પ્રતિગ્રહીતુ વિસ્ર પાનકસ્ય ૧૨। એકરાત્રિકીં મિદ્ધુમતિમાં સમ્યક્ અનુપાત્પ માનસ્થાડનગારસ્ય રમાનિ ધ્રીણિ સ્થાનાનિ અદિતાય, અમુલાય, અણમાય, અનિ શ્રેયસાય અનાનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તથા-ઉન્માદ વા હમેત, દીર્ઘકાલિક વા રોગાત્ક્રાન્ત્યાત્, કેવલિમગ્નપ્તાત્ વા ધર્માત્ અચ્ચેત્ ૧૩। એકરાત્રિકીં મિદ્ધુ મતિમાં સમ્યક્ અનુપાલ્પમાનસ્થાડનગારસ્ય ધ્રીણિ સ્થાનાનિ દિતાય મુલાય અણમાય નિઃશ્રેયસાય આનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તથા-અવધિજ્ઞાન વા તસ્ય સમ્પ ત્વચેત, મનઃપર્યવહાનં વા તસ્ય સમ્પત્વચેત, કેનચ્છાનં વા તસ્ય સમ્પત્વચેત ૧૪। ૫૫।

ટીકા—‘વચ્ચમચિયસ્સ’ રૂપાદિ મુગમ, નશર-પૂર્વદિને એક, પ્રતિ જ્ઞાતદિને દે, પારણકદિને એકમિતિ ચતુર્યસુ, એવચ્ચતુર્ય મક્કમોજન પરિહરવિ

જીવ સિદ્ધાદિ અવસ્થાવાળે તથા સુસ્વમય અવસ્થાવાળે તપસ્યા કરને કે કારણ સે હી હોતે હિં-રૂપાદિ સૂત્રકાર અવ ઉન તપસ્યાશાલી જીવોં કે કર્તવ્યવિદોષોં કા ઔર પરિહર્તવ્ય (સ્થાગ કે યોગ્ય) વિદોષોં કા નિરૂપણ કરતે છુપ નિર્ગ્રન્થ અનગાર કે આચાર કી પ્રરૂપણા ૧૪ સૂત્રોં સે કરતે હિં—‘વચ્ચમચિયસ્સ જ મિદ્ધુસ્સ કલ્પન્તિ’ રૂપાદિ।

ટીકાર્થ—જિસને એક ઉપધામ કિયા હૈ એસે મિદ્ધુકો ત્રીન પાનક (ત્રીન જાત કા પાની) સ્વીકાર કરના કલ્પતા હૈ ચતુર્ય મક્કકા તાત્પર્ય એસા

તપસ્યા કરવાને કારણે જ એવ સિદ્ધાદિ અવસ્થાવાળો તથા સુખમય અવસ્થાવાળો થાય છે. તેથી કહે સૂત્રકાર તે તપાસ્યાવાળુ એવાના કલ્પ અવિશેષોની, અને પરિહરતવ્ય વિશેષોની (ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓની) પ્રરૂપણા કરના નિમિત્તે નિર્ગ્રન્થ અણુમારના આચારનુ પ્રતિપાદન કરતાં ૧૪ સૂત્રોનું કેવળ કહે છે—“વચ્ચમચિયસ્સ જ મિદ્ધુસ્સ કલ્પન્તિ” રૂપાદિ—

ટીકા—એલે ચતુર્થભક્ત (એક ઉપધામ) કરેલો છે એવાં જિહુને ત્રણ પાનક (ત્રણ વ્યવસ્થા પાણી) નો સ્વીકાર કરવાનું કહે છે. ચતુર્થભક્તમાં ઉપધામના

યત્ર તત્-ચતુર્થમક્તમ્-ઉપવાસઃ, તદ્વ્યાસ્યાઽસ્તિ સ ચતુર્થમક્તિકેસ્તસ્ય કૃતૈકોપ-
વાસસ્યેત્યર્થઃ એવમન્યત્રાપિ ભિક્ષોઃશુદ્ધ્યતિ વુમુક્ષતે મોક્તુમિચ્છતિ ચતુર્ગતિકમપિ
સંસારં યસ્માદિતિ શ્રુત્-સંપદાદિત્વાત્સિદ્ધિઃ-અષ્ટપ્રકારં કર્મેત્યર્થઃ, તાં તપઃપ્રમુ-
તિમિર્મિનત્તીતિ ભિક્ષુઃ, પૃષોદરાદિત્વાત્સિદ્ધિઃ, તપસ્વીત્યર્થઃ, તસ્ય કલ્પન્તે ત્રીણિ
પાનકાનિ-પાનાહારાઃ પ્રતિગ્રહીતું-સ્વીકર્તુમ્ । તથા-તાન્યેવાહ-ઉત્સ્વેદિમમ્-
ઉત્સ્વેદેન નિર્વૃત્તં ઉત્તિસ્વન્નં વાઘ્પિતં યત્ ગોધૂમતિલાદિ તત્ યેન જલેન ઉત્તિચ્યતે
ધાવ્યતે તત્ ગોધૂમાદિ પિષ્ઠસ્થાલીધાવનજલં વા । સંસેકિમ્-સંસેકેન નિર્વૃત્તમ્-

હૈ-પહિલે દિનકા એક બાર કા ભોજન, તથા ઉપવાસ કે દિન કા દો
બાર કા ભોજન ઔર પારણા કે દિન કા એક બાર કા ભોજન जिस में
छोड़ा जाता है वह चतुर्थभक्त है-अर्थात् एक उपवास का चतुर्थभक्त
है यह चतुर्थभक्त जिसने किया है वह चतुर्थभक्तिक है “क्षुध” नाम
अष्ट प्रकार के कर्म का है । क्योंकि इसके प्रभाव से ही जीव चतुर्ग-
तिक संसार को भोगनेकी इच्छा करता है-‘सम्पदादित्वात् सिद्धिः ।’
इसकी व्युत्पत्ति इस प्रकार से है-क्षुध्यति-वुमुक्षते-भोक्तुं इच्छति-
चतुर्गतिकमपि संसारं यस्मात् इति क्षुधः ” इस श्रुत् को अष्ट प्रकार
कर्म को जो तप आदि के द्वारा नष्ट कर देता है उसका नाम भिक्षु है.
तपस्वी है ऐसे भिक्षु को ये तीन पानक लेना कल्प्य हैं । जैसे-उत्से-
दिम १, संसेकिम २ और तंदुलधावन ३ उत्स्वेद से जो निर्वृत्त होता है
है वह उत्सेदिम पानक है-अर्थात् वाफे हुए गेहूं तिल आदि जिस पानीसे

આગલા દિવસના એક ટંકના ભોજનનો, ઉપવાસના દિનના બંને વારના
ભોજનનો અને પારણાના દિવસના એકવારના ભોજનનો ત્યાગ કરવામાં આવે
છે, એટલે કે એક ઉપવાસનું નામ જ ચતુર્થભક્ત છે આ ઉપવાસ જેણે કર્યો
હોય છે તેને ચતુર્થભક્તિ કહે છે. આઠ પ્રકારનાં કર્મોનું નામ જ “ક્ષુધ”
છે, કારણ કે તેના પ્રભાવથી જ જીવ ચાર ગતિવાળા સંસારને ભોગવવાની
ધિચ્છા કરે છે-“સંપદાદિત્વાત્ સિદ્ધિઃ” આ ‘ક્ષુધ’ પદની વ્યુત્પત્તિ આ
પ્રમાણે છે-“ક્ષુદ્યતિ વુમુક્ષતે-મોક્તું ઇચ્છતિ-ચતુર્ગતિકમપિ સંસારં યસ્માત્
ઇતિ શ્રુત્” આ ક્ષુધાને-આઠ પ્રકારનાં કર્મોને જે તપ આદિ દ્વારા નષ્ટ કરી
નાખે છે, તેનું નામ ભિક્ષુ તપસ્વી છે. એવા ભિક્ષુને આ ત્રણ પ્રકારના પાનક
(પાણી) કહે છે-(૧) ઉત્સેદિમ, (૨) સંસેકિમ અને (૩) તંદુલધાવન
ઉત્સ્વેદથી જે પાનક નિર્પાદિત થાય છે તે પાનકને ‘ઉત્સેદિમ પાનક’ કહે છે.
એટલે કે બાફેલાં ઘઉં, તલ આદિને જે પાણીથી ધોયા હોય તે પાણી, અથવા

ઉત્કાષ્ઠિતવાસ્તુકતન્દુલીયકાદિ-પત્રશાક યેન જલેન સસિષ્યતે વત્ । તન્દુલો
 વક-તન્દુલધાવનજલ પ્રસિદ્ધમેવ ૧ । 'છદ્ધે' ઇત્યાદિ, પૃષ્ઠમક્તિકસ્ય કૃતોપવાસ
 દ્રવ્યસ્ય વક્ષ્યમાણાનિ ધ્રીણિ પાનકાનિ પ્રતિગ્રહીતું કલ્પન્તે, તાન્યાઈ-તિલોદક
 તુપોદકં યથોદકમિતિવ્રત્ય ઉચ્ચત્પ્રજ્ઞાસનજલ નથર-તુપોદકં-ગ્રીહીતકમિતિ ૨ ।
 'અદ્ધમે' ઇત્યાદિ અષ્ઠમમક્તિકસ્ય-ઉપવાસમયયુક્તસ્ય કલ્પતે ધ્રીણિ પાનકાની
 માનિ-આયામક-તન્દુલગુણાદીનામવસાવર્ણ 'ઓસામજ' ઇતિ પ્રસિદ્ધં, સૌવીરક-
 કાઞ્જિકં, શુદ્ધવિક્રમ્-ઉષ્ણોદકમ્ ૩ । 'તિવિદ્ધે ઉવહદ્ધે' ઇત્યાદિ, ઉપહૃતમ્-

ધોયે જાઈં વહ પાની અથવા મોહ આદિકે પિષ્ટ (ખાંટા) કી યાલી (કઠોતી)
 કા ઘોન-ઘાવનજલ, તથા સસેક સે જો નિર્દૃશ થનતા હોતા હૈ વહ
 સસેકિમ પાનક હૈ-જૈસે-ઉકાલા હુઆ વાસ્તુક-તન્દુલીયક મેપી વાના
 આદિકા પત્ર સાક જિસ જલસે ઘોયા જાતા હૈ વહ જલ, તથા આલોંકા
 ઘોવનજલ યહ તદુલઘાવન પાનક હૈ । "છદ્ધે" ઇત્યાદિ । જિસને દો
 ઉપવાસ કિયે હૈં એસે મિશ્રુતો યે ત્રીન પાનક લેના કલ્પ્ય હૈં-જૈસે-તિલો
 વક૧, તુપોદક૨ ઓર યથોદક૨, તિલકે ઘાવનજલકા નામ તિલોદક હૈ
 તુપોદક ગ્રીહિકા ઘાવનજલ હૈ ઓર યથકા-જોંકા ઘાવનજલ યથોદક
 હૈ । 'અદ્ધમમત્તિવ્રત્ત' ઇત્યાદિ-જિસ મિશ્રુને ત્રીન ઉપવાસ કિયે હૈં-ઉસકે
 લિયે યે ત્રીન પાનક લેના કલ્પ્ય હૈં-આયામક, સૌવીરક ઓર શુદ્ધ

ધર્મ આદિના લોટની કલ્પે જે કથરાટ આદિ પાત્રમાં ભાખી હોય, તે કથરાટ
 આદિના પાવણના પાણીને ઉસેકિમ પાનક કહે તથા જે જે પાણી સસેક દ્વારા
 નિવૃત્ત થાય છે તે પાણીને સસેકિમ પાનક કહે છે જેમકે બાહેલા તદુલીયક
 (તલ્લજલ), મેપીકાણા ગોશ પાંદડાવાળા ચાકને જે પાણીથી પાવામાં આવે
 છે, તે પાણી તથા ચાખાના પાવણજળને તદુલઘાવન પાનક કહેવાય છે
 "છદ્ધે" ઇત્યાદિ

એણે જે ઉપવાસ કર્યા છે એવા જિમ્મને આ ત્રણ પ્રકારના પાનક (પાણી)
 લેવાનું કહે છે-(૧) તિલોદક, (૨) તુપોદક અને (૩) યથોદક તલના પાવણ
 જળને તિલોદક કહે છે ત્રીકિ (એક પ્રકારના ચાખા) ના પાવણજળને
 તુપોદક કહે છે અને જળના પાવણજળને યથોદક કહે છે "અદ્ધમમત્તિવ્રત્ત" ઇત્યાદિ

જે જિમ્મને ત્રણ ઉપવાસ કર્યા છે તેને નીચેના ત્રણ પાનક લેવા કહે
 છે-(૧) આયામક, (૨) સૌવીરક અને (૩) શુદ્ધવિક્રમ મત્ત આદિના બોધા

ઉપહિતં વા ભોજનસ્થાને આનીતં ભક્તમિતિ ભાવઃ, તન્નિવિધં, તથાદિ-ફલિકોપ-
હતં, તત્ર ફલિકં-પ્રહેણકં ભોજનોપાયનં ચદ્ ઉત્સવાદિ સંપાદિત ભોજ્યપદાર્થાના-
મન્યગૃહાદૌ પ્રેષણં ' લહાણી ' અથવા ' પરોસા ' ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધ, તત્ત્વ તદ્
ઉપહતં ફલિકોપહતમ્-ઇદમવગૃહીતાભિધન્નમપિઠૈષણા વિષયભૂતમિતિ ।

ઉક્તશ્ચ—“ ફલિયં પહેણગાર્દ, વંજણમકચેર્હિ વાડવિરહિયં જં ।

મોત્તુમણસ્સોવહિયં, પંચમપિઠૈસણા ઇસા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

છાયા—ફલિકં પ્રહેણકાદિ વ્યજ્જનમક્ષયૈર્વા અવિરહિતં ચત્ ।

મોક્તુમનસ ઉપહતં, પશ્ચમપિઠૈષણા ઇસા ॥ ૧ ॥

વ્યજ્જનમક્ષયૈરવિરહિતં વ્યજ્જનાદિભિર્યુક્તમિત્યર્થઃ । શુદ્ધોપહતં, શુદ્ધમ-
અલેપકૃતં શુદ્ધોદનં ચ તત્ત્વ તદ્ ઉપહતં શુદ્ધોપહતમ્, એતત્ત્વાલ્પલેપામિધચતુર્થ-

વિકટ. તન્દુક, મુદ્ગ આદિ કા જો ઓસામણ હૈ ઉસકા નામ આયા-
મક હૈ કાજ્જિક કા નામ સૌવીરક હૈ તથા ઉણોદક કા નામ શુદ્ધ
વિકટ હૈ. “ તિવિહે ઉવહ્ણે પળ્ણત્તે ” ત્રીન પ્રકાર કા ઉપહત-અથવા
ઉપહિત કહા ગયા હૈ-ભોજન સ્થાન મેં આનીત ભક્ત કા નામ ઉપહિત
અથવા ઉપહત હૈ. ઉસકે ત્રીન પ્રકાર ચે હૈ-જૈસે-ફલિકોપહત, શુદ્ધો-
પહત ઓર સસ્ટ્રોપહત. ઉત્સવ આદિ કે સમય સમ્પાદિત ભોજ્યપદાર્થો
કા અન્ય ગૃહ આદિ મેં જો ભેજના હોતા હૈ ઇસ કા નામ ફલિકોપહત
હૈ । ભાષામેં ઇસે લહાણી યા પરોસા કહતે હૈં । યહ ફલિકોપહત અવ-
ગૃહીતા નામકી જો પંચમપિઠૈષણા હૈ ઉસકા વિષયભૂત હોતા હૈ । કહા
મી હૈ-‘ ફલિયં પહેણગાર્દ ’ ઇત્યાદિ ।

યહ વ્યજ્જનાદિકોં સે યુક્ત હોતા હૈ, અલેપકૃત અથવા શુદ્ધ ઓદન
કો નામ શુદ્ધોપહત હૈ યહ શુદ્ધોપહત અલ્પલેપા નામકી ચોથી ઇષણા

મણુને આયામક કહે છે. કાંજિક (કાંજ) ને સૌવીરક કહે છે અને ગરમ
પાણીને શુદ્ધવિકટ કહે છે. “ તિવિહે ઉવહ્ણે પળ્ણત્તે ”

ત્રણ પ્રકારના ઉપહત અથવા ઉપહિત કહ્યા છે. ભોજન સ્થાનમાં આનીત
(લાવવામાં આવેલા) ભક્તનુ (આહારનુ) નામ ઉપહિત અથવા ઉપહત છે.
તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ફલિકોપહત, (૨) શુદ્ધોપહત, અને
સંસ્ક્રોપહત ઉત્સવ આદિને નિમિત્તે, સમ્પાદિત ભોજ્ય પદાર્થોને અન્ય ગૃહ
આદિમાં જે મોકલવામાં આવે છે તેને ફલિકોપહત કહે છે ગુજરાતી ભાષામાં
તેને લહાણી અથવા પિરસણું કહે છે આ ફલિકોપહત અવગૃહીતા નામની
જે પંચમપિઠૈષણા છે તેના વિષયભૂત હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ ફલિયં પહેણગાર્દ ” ઇત્યાદિ

તે વ્યજ્જનાદિકાથી યુક્ત હોય છે. અલેપકૃત અથવા શુદ્ધ ઓદનનું નામ
શુદ્ધોપહત છે. આ શુદ્ધોપહત અલ્પલેપા નામની ચોથી ઇષણાના વિષયભૂત
છે. આનારો બીજા સુધી ગૃહીત ભક્તમાં (અન્નમાં) હોય નાખતો નથી, ત્યાં

પણાવિષયમૂલમિતિ । તથા—સસ્ટોપદ્ધત્, સંસ્ટ નામ—મોક્ષતુકામેન ગૃહીતકૂરાદૌ
હસ્તઃસિપ્તો ન સાવત્સ્કૂરાધિક મુલે સિપતિ, તત્ત્વ લેપાલેપકરણસ્વભાવમિતિ,
તદેવમ્મૂલમુપદ્ધત્ સ સ્ટોપદ્ધતમ્, इदं चतुर्थे'पणात्वेन मज्जनीय छेपालेपकृतादि
રૂપરથાદસ્યતિ । ઉક્તશ્ચ—

“સુદ ચ અલેપકઢ, અહનણ સુદોલ્લો મવેસુદ્ધ ।

સસદ્ આડચ છેપાલમલેપક વાપિ ॥ ૧ ॥ ”

૧ ‘ અહનણ ’ અથવા, રૂપયે ।

ઠાયા—શુદ્ધ વાડલેપકૃતમ્, અથવા શુદ્ધીતન મવેત્ શુદ્ધમ્ ।

૦ સસ્ટમાયુક્ત (મોક્ષતુમારભ્યમિત્યર્થ) છેપકૃતમલેપકૃત વાડપિ ॥૧॥

હા ચ ત્રિકે એકત્રિવિસયોગીઃ સપ્તાભિગ્રહવન્તઃ સાધવો મવન્તીતિ ૪ ।

‘ સિવિદે ડગ્ગહિપ ’ રૂપાદિ, ત્રિવિધમવગૃહીતમ્, અવગૃહીત નામ કેનચિત્ પ્રકારે
રેણ દાયકન ગૃહીત મક્તાદિ । તત્ ત્રિવિધં, તદેવ દક્ષયતિ—યત્ચાયગૃહાતિ—
દાયકોઽવગૃહીત મક્તાદિ રૂપેન—આદત્તે તદેકમ્ । एतच्च पट्टी पिण्डैपमेति ।

કા વિષયમૂલ હે જ્ઞાનેથાલા જય તક ગૃહીત મક્તમે હાથ નહીં ઢાલતા
હે, તય તક વદ મુલ મેં નહીં રસા જાતા હે રસલિય વદ સસ્ટોપદ્ધત
છેપાલેપકરણ સ્વભાવથાલા હોતા હે । રસ તરહ કા ઉપદ્ધત સસ્ટોપ
દ્ધત હે । વદ ચોથી પ્પણા મેં અજના કહા ગયા હે । વયોં કિ વદ છેપ
અલેપકૃતાદિ રૂપ હોતા હે । કહા મી હે—“ સુદ ચ અલેપકઢ ’ રૂપાદિ

વદાં ત્રિક મેં એક દો ત્રીન સયોગોં સે સાત અવગ્રહયાલે સાધુ
હોતે હે ૪ “ સિવિદે ડગ્ગહિપ ” રૂપાદિ—અવગૃહીત ત્રીન પ્રકાર કા હે,
કિસી મી પ્રકાર સે વાતા કે વારા ગૃહીત મક્તાદિ વસ્તુ કા નામ અવ
ગૃહીત હે । રસકે ત્રીન પ્રકાર યે હે—વાતા જિસ મક્તાદિ કો દેને કે
લિપે હાથ સે લેમા હે એક વદ, વદ છટી પિણ્ડેપણા હે । રસ પર શુદ્ધ

અધી તેને અપમા અધી શામતું નથી, તેથી તે સંયુષ્ટોપદ્ધત દોષ છે
અથવા યોધી એવમ્માર્ગ બાજના (વેદિકા સ્વીકાર) કરી છે કારણ કે તે લેવ
અલેપ કૃતાદિકે દોષ છે કહ્યું પણ છે કે—“ સુદ ચ અલેપકઢ ’ રૂપાદિ—

અહીં ત્રિવિધયોગની અપેક્ષાએ એક જે અને ત્રણના અયોગથી સાત
અવગ્રહયાજા સાધુ દોષ છે । ૧ । સિવિદે ડગ્ગહિપ ” રૂપાદિ—

અવગૃહીત ત્રણ પ્રકારનું દોષ છે કારણકે પ્રકારે જ્ઞાના દ્વારા ગૃહીત
બાજાદિ વસ્તુનું નામ અવગૃહીત છે તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) જ્ઞાના જે બાજાદિનું જ્ઞાન દેવાને માટે દાય વડે તે છે તે આ છટી
પિણ્ડા છે તેને અનુવક્ષીને શુદ્ધ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે—પિરસનાર (જ્ઞાના)

વૃદ્ધવ્યાख्या ચૈવમ્—પરિવેષકઃ—પરિવેષણપાત્રાદ્ ઓદનાદિ ગૃહીત્વા યસ્મે દાતુવામસ્તદ્ભાજને ક્ષેપ્તુમવસ્થિતઃ, તેન ચ ‘મા દેહી’—તિ ઋણિતમ્, અત્રાવસરે ભિક્ષાર્થં સમાગતં મુનિં દૃષ્ટ્વા પરિવેષકઃ કથયતિ—‘ પ્રસાર્યતાં મુને । પાત્રમ્ ’ તતઃ સાધુના પ્રસારિતે પાત્રે પરિવેષકેણ ક્ષિપ્તમોદનમ્ । इह च संयतप्रयोजने गृहस्थेन हस्तैर्वैकतोऽन्यत्र परिवर्तितः किन्तु नान्यद् गमनादिकृतमिति जघन्योपहृत-
जातमिति । उक्तञ्च—

“ ભુંજમાણસ્ય ઉચ્ચિત્તં, પહિસિદ્ધં તં ચ તેણ ૩ ।

જહન્નોવદ્દં તં તુ, દત્થસ્સ પરિવત્તના ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—શુજ્ઞાનાયોત્ક્ષિપ્તં, પ્રતિપિદ્ધં તત્ત્વ તેન તુ ।

જઘન્યોપહૃતં (પ્રથમમવગૃહીતમિત્યર્થઃ) તત્તુ, હસ્તસ્ય પરિવર્તના ॥

વ્યાખ્યા એસી હૈ—પરોસને વાલા દાતા પરોસનેકે પાત્રસે ઓદનાદિક જિસ પાત્રમેં રખા હુઆ હૈ—ઉસ થાલી આદિસે ઓદનાદિકો લેકર જિસકેલિયે દેના ચાહતા હૈ પરોસના ચાહતા હૈ ઉસકે પાત્રમેં ઉસે દેનેકે લિયે ઉપસ્થિત હો ગયા હો, પરન્તુ ગૃહીતા (લેનેવાલા) “ મા દેહી ” મત દીજિયેએસા કહતા હૈ । ઓર હસી અવસરપર ભિક્ષા કે લિયે કોઈ મુનિજન આ જાતા હૈ તો આયે હુએ મુનિ કો દેખકર પરિવેષક ઉસ મુનિ સે કહતા હૈ કિ મુને । આપ અપના પાત્ર રલિયે । હસ પ્રકાર દાતા કે કહને પર મુનિ અપના પાત્ર ઉસકે સમક્ષ રલ દેતા હૈ, દાતા ઉસમેં ઓદનાદિક ભોજ્ય વસ્તુ દે દેતા હૈ । હસ અવસ્થા મેં સંયત કા પ્રયોજન સઘ જાને પર ગૃહસ્થને અપને હાથ કો એક ઓર સે દૂસરી ઓર હી કિયા હૈ વહાં સે ઉસને ગમનાદિ નહીં કિયા હૈ । યહ જઘન્યોપહૃત હૈ । કહા મી

પિરસવાના પાત્રમાંથી—ઓદનાદિ—ભાત વિગેરે જે પાત્રમાં રાખેલ છે તે થાળી આદિ પાત્રમાંથી ઓદનાદિ લઈને જેને અર્પણ કરવા ઇચ્છે છે (પિરસવા માગે છે) તેના પાત્રમાં તે ઓદનાદિ આપવાને માટે ઉપસ્થિત થઈ ગયો છે, પરન્તુ લેનાર “ મા દેહિ ” “ મને તે આપશે મા ” એવું કહે છે, અને એજ વખતે ભિક્ષા પ્રાપ્તિ નિમિત્તે નીકળેલા કેઈ મુનિજન ત્યા આવી જાય છે. હવે ત્યાં પધારેલા તે મુનિને જોઈને પરિવેષક (દાતા) તે મુનિને કહે છે “ હે મુને ! આપ આપનું પાત્ર અહીં મૂકો, દાતાના આવા વચનો સાંભળીને મુનિ પોતાનું પાત્ર તેની સમક્ષ મૂકી દે છે, દાતા તેમા ઓદનાદિક લોભ્ય વસ્તુ દઈ દે છે. આ અવસ્થામા સંયતનુ પ્રયોજન પૂર્ણ કરવામાં ગૃહસ્થે પોતાના હાથને એક તરફથી બીજી તરફ જ કર્યો છે, ત્યાંથી તેણે ગમનાદિ

‘ઈતિ પ્રથમમ્ ૧ । યન્ન સ હરતિ-યચ્ચ મક્તાદિ પરિવેષકઃ સ્વાનાદવિષ
ખન્ તત્ર સ્થિત એવ સ હરતિ-મક્તમાજનાદ્ મોજનમાજનેષુ સિપતિ વત્ । ઉક્તશ્ચ

“અહ સાદીરમાણ તુ, વદ્ધતો જો ઉદાયમો ।

દલેજ્ઞાડવિવલ્લો તલ્લો, છઠ્ઠા પસાવિ પસજ્ઞા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

છાયા—અય સ હિયમાણં તુ વર્ષયન્ । પરિવેષયન્નિત્યર્થઃ) યરતુદાયકઃ ।

દદ્યાદવિષસસ્તતા પઠ્ઠી પપાડપ્પેપજ્ઞા ॥ ઇતિ દ્વિતીયમવગૃહીતમ્ ૧ ।

યચ્ચાસ્યકે પ્રસિપતિ—યચ્ચ મક્તાદિકમ્ આસ્યકે—સ્વાનાદિગુણે પ્રસિપ
તીતિ । એવ વાપત્રદગ્યાગ્યા-ઓદનં તદ્ગતપાનીયનિસ્સારનાયં ક્ષીતલક્ષ્મણાયં વા
વિશ્વાલોચાનરૂપે વંશનિર્મિતધૃત્તજ્ઞાનેષુ પશ્ચાત્તો ણિસાર્યં મોક્તુકામેભ્યો
દદં, પશ્ચાત્તપાત્રેડવલિષ્ટ યદ્ ધૂય મક્તાગુણે પિઠરકે સિપન્તી દાયિકા દદ્યા

હે—‘મુંજમાણસ્ત ઇચ્છિસ્ત’ ઇત્યાદિ ।

“યચ્ચ સ હરતિ” પરિવેષક જિસ ‘મક્તાદિ’ કો અપને સ્થાન સે
વલાયમાન નહીં હોતા જુઝા-વહીં પર રહતા જુઝા હી ‘મક્ત’ માજન સે
‘મોજનપાત્ર’ મેં રચ્વ હેત્ય હે યહ દ્વિતીય અવગૃહીત હે । કહા ની હે—
‘અહ સાદીરમાણં તુ’ ઇત્યાદિ । “યચ્ચાસ્યકે સિપતિ” જો ‘મક્તાદિક’
પાલી આદિમેં રચ્વા જાતા હે યહ તૃતીય અવગૃહીત હે, હસ પર વૃદ્ધગ્યાગ્યા
એસી હે—‘માત’ મેં સે ડસકે પાનીકો નિકાલનેકે લિયે માંદકો દૂર કરને
કે લિયે—યા વસે ઠણ્ઠા કરને કે લિયે કિસી એક ઉપલે આદિમેં રચ્વ
દેના ઓર પાદ મેં હસમેં સે હસે હેવર સ્થાનેવાલોં કે લિયે પરોસ દેના
હસ ક્રિયા કે પાદ જો વાકી ‘માત’ હન મેં વચ્ચા હે હસ ‘માત’ કો પિઠ

ઠમું નધી, આતુ નામ જચ્ચ મોખદ્ધત છે ઠમું પચ્ચ છે ‘મુંજમાણસ્ત ઇચ્છિસ્ત’ ઇત્યાદિ

“યચ્ચ સ હરતિ” પરિવેષક (હાત) ભક્ત્યાદિને (લોભ્ય પદાર્થોને)
પ્રેત્યાને સ્થાનેથી અઘાયમાન થવા વિના (પ્રેત્યાને સ્થાને જ રહીને) ભક્ત
ભાજનમાંથી (લોભ્ય પદાર્થો જેમાં સંપેદો છે તે પાત્રમાંથી) લોભ્યપાત્રમાં
મૂકી દે છે, તેનું નામ દ્વિતીય અવગૃહીત છે ઠમું પચ્ચ છે કે—

“અહ સાદીરમાણં ॥” ઇત્યાદિ—

“યચ્ચાસ્યકે સિપતિ” જે ભક્ત્યાદિને માલી આદિમાં નાખવામાં આવે
છે, તેને તૃતીય અવગૃહીત કહે છે તેને વિષે નીચે પ્રમાણે વૃદ્ધગ્યાગ્યા છે
આતમાંથી પાછીને અત્ર જરવાને માટે—જોસામણને જુદું પાઠવા માટે, અથવા
તેને ઠાઠ પાઠવા માટે કોઈ એક તાસ આદિમાં રાખીને તેમાંથી લઈને
આનારને પિરસ્યા બાદ જે આત વધ્યા હોય તેને પાંચશ આદિમાં રાખનારી
ગૃહસ્થ શ્રી જે કોઈને આપી દે છે, તે તેનું નામ તૃતીય અવગૃહીત છે

તત્ તૃતીયમવગૃહીતમ્ ૫। ‘તિવિહા ઓમોયરિયા’ इत्यादि, अवमोदरिका-अव-
मम् ऊनम् उदरं-अवमोदरं-तदेवावमोदरिका, सा त्रिविधा, तथाहि-उपकरणाव-
मोदरिका-अल्पोपकरणता । भक्तपानावमोदरिका-आत्मीयकुक्षिपूराहारपानपरि-
माणतो न्यूनभोजनम् । भावावमोदरिका क्रोधादिकषायणामनुदिनं त्यागः उक्तञ्च-

“कोहार्णमणुदिणं, चाओ जिणवयणभावणाओ उ ।

भावेणोमोयરિયા પદ્મતા વીયરાગેહિ ॥૧॥ ૧॥ ”

છાયા—ક્રોધાદીનામનુદિનં ત્યાગો જિનવચનભાવનાતસ્તુ ।

ભાવેનાવમોદરિકા પ્રજ્ઞતા વીતરાગેઃ ॥ ૧ ॥ ૬।

उपकरणावमोदरिकाया भेदान् प्ररूपयन्नाह—‘उवगरणोमोयरिया’ इत्यादि,
उपकरणावमोदरिका त्रिविधा भवति, तथाहि-एकं वस्त्रम्, एकं पात्रम्, त्यक्तोप-

रकमें रखनेवाली गृहस्थ स्त्री यदि दे देती है तो यह तृतीय अवगृहीत है
“तिविहा ओमोयरिया” इत्यादि । अवमोदरिका तीन प्रकारकी होती
है—ऊन उदरका नाम अवमोदरिका है—पेट का पूरा नहीं भरना—अर्थात्
भूखसे कम खाना, यही अवमोदरिका या अवमौर्दय है, इसके तीन प्रकार
ऐसे हैं—एक उपकरणावमोदरिका, दूसरी भक्तपानावमोदरिका और
तीसरी भावावमोदरिका उपकरणों को अल्प रखना इसका नाम उप-
करणावमोदरिका है, जितनी भूख लगी है उस से कम आहार पान
करना इसका नाम भक्तपानावमोदरिका है । तथा क्रोधादि कषायों का
प्रतिदिन त्याग करना इसका नाम भावावमोदरिका है । कहा भी है—
“कोहार्णमणुदिणं ” इत्यादि ।

“उवगरणोमोयरिया ” इत्यादि । उपकरणावमोदरिका एक वस्त्र,
एक पात्र और त्यक्तोपधिस्वादनता के भेदसे तीन प्रकारकी है । अन्य

“તિવિહા ઓમોયરિયા ” ઇત્યાદિ—

અવમોદરિકા ત્રણ પ્રકારની હોય છે. ઊણોદરી (એટલે કે ભૂખ કરતાં
પણ ઓછું ખાવું તે) નું નામ અવમોદરિકા અથવા અવમૌદય છે. તેના ત્રણ
પ્રકાર છે—(૧) ઉપકરણ અવમોદરિકા, (૨) ભક્તપાનાવ મોદરિકા, (૩) ભાવાવ
મોદરિકા. ઓછા પ્રમાણમાં ઉપકરણો રાખવા તેનું નામ ઉપકરણાવમોદરિકા
છે. એટલી ભૂખ લાગી હોય તેના કરતાં ન્યૂન આહારપાણી લેવા તેનું નામ
ભક્તપાનાવમોદરિકા છે. ક્રોધાદિ કષાયોનો પ્રતિદિન ત્યાગ કરવો તેનું નામ
ભાવાવમોદરિકા છે. કહ્યું પણ છે કે—“કોહાર્ણમણુદિણં ” ઇત્યાદિ—

“उवगरणोमोयरिया ” ઇત્યાદિ-ઉપકરણ અવમોદરિકાના ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) એક વસ્ત્ર, (૨) એક પાત્ર, અને (૩) ત્યક્તોપધિ સ્વાદનતા. અન્ય મુનિ-

इति प्रथमम् १ । यच्च स हरति—यच्च मक्तादि परिवेषकः स्थानाद्विष-
मन् तत्र स्थित एव स हरति—मक्तमाजनाद् भोजनभाजनेषु क्षिपति तत् । उक्तञ्च
“अह साहीरमाण तु, बहूतो जो उदायजो ।

दधेज्जाऽविषलो तत्तो, छट्ठा एसावि एसणा ॥ १ ॥ इति ।

छाया—अय स हियमाणं तु वर्चयन् । परिवेषयन्निर्व्ययः) यस्तुदायकः ।

दद्याद्विषलस्ततः पठ्ठी एषाऽप्येषणा ॥ इति द्वितीयमवगृहीतम् १ ।

यच्चास्यके क्षिपति—यच्च मक्तादिकम् आस्यके—स्थान्यादिमुखे क्षिप-
तीति । एव चाचवृद्धव्याख्या—ओदनं उद्गतपानीयनिस्सारणार्थं क्षीतलकरणाय वा
विशालोत्थानरूपे बंश्चनिर्मितवृद्धज्ञानने क्षिप्तं पमात्ततो णिःसाय भोक्तृकामेभ्यो
दत्त, पमात्तत्पात्रेऽवशिष्टं यद् भूयः प्रकाशमुखे पिठरके क्षिपन्ती दायिका दद्या

है—‘सुजमाणस्स वप्पिस्स’ इत्यादि ।

“યજ સહરતિ” પરિવેષક જિસ ‘મક્તાદિ’ કો અપને સ્થાન સે
ચલાયમાન નહીં હોતા હુઆ—વહોં પર રહતા હુઆ હી ‘મક્ત’ માજન સે
‘ભોજનપાત્ર’ મેં રસ્ત્વ લેતા હૈ યહ દ્વિતીય અવગૃહીત હૈ । કહા ‘મી’ હૈ—
‘અહ સાહીરમાણ તુ’ ઇત્યાદિ । “યજાસ્યકે ક્ષિપતિ” જો ‘મક્તાદિક’
પાલી આદિમેં રસ્તા જાતા હૈ યહ તૃતીય અવગૃહીત હૈ, હસ પર વૃદ્ધવ્યાખ્યા
એસી હૈ—‘માત’ મેં સે ‘અસકે પાનીકો નિકાલનેકે લિયે માંઢકો દૂર કરને
કે લિયે—યા ‘હસે ઠપ્પા કરને કે લિયે કિસી એક છયલે આદિમેં રસ્ત્વ
દેના ઓર પાદ મેં ‘હસમેં સે ‘હસે લેફર જાનેવાલોં કે લિયે પરોસ દેના
હસ જિયા કે પાદ જો યાકી ‘માત’ વન મેં યજા હૈ ‘હસ’ માત કો પિઢ

કહું નથી, આનું નામ જજ્ઞ-પાપહૃત છે કહું પણ છે ‘સુજમાણસ્સ વપ્પિસ્સ’ ઇત્યાદિ

“યજ સહરતિ” પરિવેષક (હાવા) બાહ્યાદિકને (લોભ્ય પદાર્થોને)
પીવાને સ્થાનેથી બહારમાન થવા વિના (પીવાને સ્થાને જ રહીને) બહાર
બાહ્યમાંથી (લોભ્ય પદાર્થ) જોઈ રહેલા છે તે પાત્રમાંથી) લોભ્યપાત્રમાં
મૂકી દે છે, તેનું નામ દ્વિતીય અવગૃહીત છે કહું પણ છે કે—

“અહ સાહીરમાણ તુ” ઇત્યાદિ—

“યજાસ્યકે ક્ષિપતિ” જે બાહ્યાદિકને થાલી આદિમાં નાખવામાં આવે
છે તેને તૃતીય અવગૃહીત કહે છે તેને વિષે નીચે પ્રમાણે વૃદ્ધવ્યાખ્યા છે
આવમાંથી પાણીને બહાર કરવાને માટે—જોસામજુને જુદું પાકવા માટે, અથવા
તેને કદા પાકવા માટે કોઈ જોઈ તાસ આદિમાં રાખીને તેમાંથી લઈને
ખાનારને પિરસ્થા બાહ જે પાત્ર વધ્યા હોય તેને પાંજરા આદિમાં રાખનારી
ગૃહસ્થ સ્ત્રી જો કોઈને આપી દે છે, તો તેનું નામ તૃતીય અવગૃહીત છે

આનુગામિકતા તન્નિષેધાદ્ અનાનુગામિકતા, તસ્યૈ અશુભાવુબન્ધાયેત્યર્થઃ । તાન્યે-
વાહ—કૂજનતા—આર્ત્તનાદકરણમ્ , કર્કરણતા—વસત્યુપધ્યાદિદોષપ્રકટનપૂર્વકં
પ્રલપનમ્, અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનધ્યાયિત્વમિતિ ૮। ઉક્તવિપર્યયસૂત્રં તદ્વિપર્ય-
યેણ વ્યાખ્યેયમ્ ૯। અથ નિર્ગ્રન્થાનામેવ પરિહર્ત્તવ્યત્રયમાહ—‘તઓ સહ્યા’ઇત્યાદિ,
શલ્યતે—વાચ્યતે=પીડયતેઽનેનેતિ શલ્યં, તદ્વિવિધં—દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યત-
સ્તોમરાદિક, ભાવતસ્તત્રિવિધં, તદેવાહ—માયાશલ્યં—માયૈવ—શલ્યત્રદ્વાધકત્વાત્-
શલ્યમ્ । નિદાનમ્—અનિન્ધ્યાનશનત્રહ્યચર્યાદિતપોવિધાનેન દેવદ્વર્યાદિ પ્રાર્થન,
તદેવ શલ્યં નિદાનશલ્યમ્ । મિથ્યા—વિપરીતદર્શનં—દૃષ્ટિર્મિથ્યાદર્શનં, તદેવ શલ્યં

અનાનુગામિક અશુભાવુબન્ધ હોતા હૈ । વે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈ—
—૧૬ક કૂજનતા—આર્ત્તનાદ કરના, દૂસરા—કર્કરણતા વસતિ ઉપધિ
આદિકે દોષોં કો પ્રકટ ન કરતે હુપ્ર પ્રલપન કરના ઓર ત્રીસરા અ-
પધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરના । હન ત્રીન સ્થાનોં સે વિપરીત વૃત્તિ
રખના નિર્ગ્રન્થોં કો હિત કે લિયે, સુખકે લિયે, ક્ષમાકે લિયે, નિઃશ્રે-
યસ કે લિયે ઓર આનુગામિકતા કે લિયે હોતા હૈ । “ તઓ સહ્યા ”
ઇત્યાદિ । નિર્ગ્રન્થોં કે લિયે યે ત્રીન શલ્ય છોડ્ઁને યોગ્ય હૈ । જિસ સે
જીવ કો બાધા પહુંચતી હૈ ઉસકા નામ શલ્ય હૈ, યહ શલ્ય દ્રવ્ય ઓર
ભાવકે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । તોમર—બોળ આદિ દ્રવ્ય
શલ્ય હૈ ભાવકી અપેક્ષા—માયા, નિદાન ઓર મિથ્યાત્વ કે ભેદસે ત્રીન
પ્રકારકા શલ્ય હૈ, (શલ્ય—ટૂટા હુઆ ઘાળ કે અગ્ર ભાગ) કો તરહ
બાધક હોને સે મિથ્યા—મિથ્યાદર્શન કો શલ્ય કહા ગયા હૈ । અનિન્ધ્ય

અનનુગામિક અશુભાવુબન્ધ હોય છે.) હવે તે અહિતકારી સ્થાનોના ત્રણ
પ્રકાર પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૧) કૂજનતા (આર્ત્તનાદ કરવો તે), (૨)
કર્કરણતા—વસવાટનું સ્થાન, ઉપધિ આદિના દોષોને પ્રકટ કરવો બકવાદ કરવો
તેનું નામ કર્કરણતા છે. અને (૩) અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરવું તેનું
નામ અપધ્યાનતા છે. પરંતુ આ ત્રણ સ્થાનો કરતાં વિપરીત વૃત્તિ રાખવાથી
નિર્ગ્રન્થાનું હિત થાય છે, તેમને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમના ક્ષમાશુભની
વૃદ્ધિ થાય છે, તેમનું શ્રેય (કલ્યાણ) થાય છે, અને અનુગામિકતા (શુભાવુ-
બન્ધ) રૂપે કાલાન્તરે તે તેમની સાથે જાય છે. “ તઓ સહ્યા ” ઇત્યાદિ—

નિર્ગ્રન્થોએ આ ત્રણ શલ્યનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ—જેના દ્વારા
શુભને હાનિ (તકલીફ) પહોંચે છે તેનું નામ શલ્ય છે આ શલ્યના દ્રવ્ય
અને ભાવની અપેક્ષાએ બે ભેદ કહ્યા છે. બાણ આદિને દ્રવ્ય—શલ્ય કહે છે,
અને ભાવની અપેક્ષાએ માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના
શલ્ય છે. શલ્યની જેમ (છોડવામાં આવેલા બાણના અગ્રભાગની જેમ) બાધક

ધિસ્વાદનતા—ત્યક્તસ્ય—અન્યમુનિના વ્યાપૃત્ય—પદસત્યોપધેઃ—વસ્ત્રપાત્રાદેઃ સ્વાદનઃ—સેવયિતા ત્યક્તોપધિસ્વાદનઃ, તસ્ય માવસ્તયા—‘સયમોપકારકોડય’—મિતિમત્વા લીર્ભમક્ષિનાશુપધેર્મધ્યસ્યમાવેન ધારણમિત્યર્થ ૭ । અયાઽહિતહિતમપેસ્ય નિર્ગ્રન્થ વક્તવ્યતામાદ—‘તમો’ ઇત્યાદિ, ગ્રીષિ સ્થાનાનિ નિર્ગ્રન્થાનાં—નિર્ગતા પ્રન્યિઃ—દ્રવ્યતો મર્યાદાતિરિક્તવસ્ત્રપાત્રાદિરૂપા, માવતો રાગદ્વેષાદિરૂપા તેષાં તે તયા, તેષાં નિષ્પત્તિશ્ચુનીનાં નિર્ગ્રન્થોનાં—સાધ્વીનાં યા અહિતાય—અનિષ્ટાય, અમુસ્તાય—દુઃસ્તાય, અપમાય અયુક્તતાય, અનિશ્ચેયસાય—અકલ્યાણાય, અનાનુગામિકતાયે—અનુગચ્છતિ કાલાન્તરમુપકારિત્વેનાઽનુયાતિ યત્તદ્ આનુગામિક તસ્ય માષઃ

મુનિજન દ્વારા અપને કામ મેં છેને કે યાદ દિયે ગયે વસ્ત્રપાત્ર આદિકા સેવન કરના ચહ ત્યક્તોપધિ સ્વાદનતા હૈ । ચહ સયમ કા ઉપકારક હૈ એસા માન કર જીર્ણ મલિન આદિ ઉપધિકા માધ્યસ્યમાવસે ધારણ કરના હસકા નિષ્કર્પાર્ય હૈ । અબ સૂત્રકાર અહિતહિતકી અપેક્ષા છેકર નિર્ગ્રન્થ કે સમ્પન્ન મેં વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈ—

“તમો” ઇત્યાદિ—જિન્હો ને મર્યાદા કે અતિરિક્ત વસ્ત્રપાત્રાદિ રૂપ દ્રવ્યપ્રન્યિકા તથા રાગદ્વેષાદિરૂપ માવપ્રન્યિકા ત્યાગ કર દિયા હૈ યે નિર્ગ્રન્થ હૈ એસે નિર્ગ્રન્થ મુનિજનોં કો ઓર સાધ્વીજનોં કો ત્રીન ૩ સ્થાન અહિત કે લિયે—અનિષ્ટકે લિયે અમુસ્ત—દુઃસ્ત કે લિયે, અક્ષમ—અયુક્તકે લિયે, અનિ શ્ચેયસ—અકલ્યાણકે લિયે, ઓર અનાનુગામિકતા કે લિયે—અશુભાનુદયકે લિયે હૈ । ઉપકારીરૂપ સે જો કાલાન્તર મેં સાધ જાતા હૈ વહ આનુગામિક હૈ હસસે વિપરીત અનાનુગામિક હૈ, એસા

જને દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા વસ્ત્ર, પાત્ર આદિને જ ઉપયોગ કરવો તેનું નામ ત્યક્તોપધિ સ્વાદનતા છે જ્યાં પ્રકારના વસ્ત્ર આદિને ધારણ કરવું તે સયમ પાલનમાં ધારણ કરવા બેઠકો, જો જ્યાં ઠહનથી હિતિત થાય છે હવે સૂત્રકાર અહિત હિતની અપેક્ષાએ નિર્ગ્રન્થના સબધમાં વક્તવ્યતાનુ ઠહન કરે છે—“તમો” ઇત્યાદિ—

તેમણે મર્યાદાથી અધિક વસ્ત્રપાત્રાદિ રૂપ દ્રવ્યપ્રન્યિકો તથા રાગદ્વેષાદિ રૂપ માવપ્રન્યિકો ત્યાગ કરી નાખ્યો હોય છે તેમને નિર્ગ્રન્થ કહે છે. જોવા નિર્ગ્રન્થ મુનિજનો જાને સાધ્વીજનો માટે ત્રણ સ્થાનો અહિતવર્તા, અનિષ્ટવર્તા, અમુખ (દુઃખ) વર્તા, અક્ષમ (અયુક્ત), અનિશ્ચેયસ (અકલ્યાણ) વર્તા, અનાનુગામિકતા (અશુભાનુદય) ના વર્તા મધ્યાય છે ઉપકારી રૂપે જે કાલાન્તરે સાધે જાય છે તેને આનુગામિક કહે છે, જાને તેનાથી વિપરીત

આનુગામિકતા તન્નિપેધાદ્ અનાનુગામિકતા, તસ્યૈ અશુભાનુબન્ધાયેત્યર્થઃ । તાન્યે-
વાહ—કૂજનતા—આર્ત્તનાદકરણમ્ , કર્કરણતા—વસત્યુપધ્યાદિદોષપ્રકટનપૂર્વકં
પ્રલપનમ્, અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનધ્યાયિત્વમિતિ ૮। ઉક્તિવિપર્યયસૂત્રં તદ્વિપર્ય-
યેણ વ્યાખ્યેયમ્ ૯। અથ નિર્ગ્રન્થાનામેવ પરિહર્ત્તવ્યત્રયમાહ—‘તઓ સહ્યા’ઇત્યાદિ,
શલ્યતે—વાધ્યતે=પીડ્યતેડનેનેતિ શલ્યં, તદ્વિવિધં—દ્રવ્યતો ભાવતથ્ચ, તત્ર દ્રવ્યત-
સ્તોમરાદિક, ભાવતસ્તત્રિવિધં, તદેવાહ—માયાશલ્યં—માયૈવ—શલ્યવદ્વાધકત્વાત્-
શલ્યમ્ । નિદાનમ્—અનિન્ધ્યાનશનત્રહચર્યાદિતપોવિધાનેન દેવદ્વર્ચાદિ પ્રાર્થન,
તદેવ શલ્યં નિદાનશલ્યમ્ । મિથ્યા—વિપરીતદર્શનં—દૃષ્ટિર્મિથ્યાદર્શનં, તદેવ શલ્યં

અનાનુગામિક અશુભાનુબન્ધ હોતા હૈ । વે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈ—
—૧ક કૂજનતા—આર્ત્તનાદ કરના, દૂસરા—કર્કરણતા વસતિ ઉપધિ
આદિકે દોષોં કો પ્રકટ ન કરતે હુએ પ્રલપન કરના ઓર ત્રીસરા અ-
પધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરના । ઇન ત્રીન સ્થાનોં સે વિપરીત વૃત્તિ
રખના નિર્ગ્રન્થોં કો હિત કે લિયે, સુખકે લિયે, ક્ષમાકે લિયે, નિઃશ્રે-
યસ કે લિયે ઓર આનુગામિકતા કે લિયે હોતા હૈ । “ તઓ સહ્યા ”
ઇત્યાદિ । નિર્ગ્રન્થોં કે લિયે વે ત્રીન શલ્ય છોડને યોગ્ય હૈ । જિસ સે
જીવ કો વાધા પહુંચતી હૈ ઉસકા નામ શલ્ય હૈ, યહ શલ્ય દ્રવ્ય ઓર
ભાવકે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । તોમર—વાળ આદિ દ્રવ્ય
શલ્ય હૈ ભાવકી અપેક્ષા—માયા, નિદાન ઓર મિથ્યાત્વ કે ભેદસે ત્રીન
પ્રકારકા શલ્ય હૈ, (શલ્ય—ટૂટા હુઆ વાળ કે અગ્ર ભાગ) કો તરહ
વાધક હોને સે મિથ્યા—મિથ્યાદર્શન કો શલ્ય કહા ગયા હૈ । અનિન્ધ્ય

અનુગામિક અશુભાનુબન્ધ હોય છે.) હવે તે અહિતકારી સ્થાનોના ત્રણ
પ્રકાર પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૧) કૂજનતા (અર્ત્તનાદ કરવો તે), (૨)
કર્કરણતા—વસવાટનું સ્થાન, ઉપધિ આદિના દોષોને પ્રકટ કરતો બકવાદ કરવો
તેનું નામ કર્કરણતા છે. અને (૩) અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરવું તેનું
નામ અપધ્યાનતા છે. પરંતુ આ ત્રણ સ્થાનો કરતાં વિપરીત વૃત્તિ રાખવાથી
નિર્ગ્રન્થોનું હિત થાય છે, તેમને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમના ક્ષમાશુભની
વૃદ્ધિ થાય છે, તેમનું ત્રેય (કલ્યાણ) થાય છે, અને અનુગામિકતા (શુભાનુ-
બન્ધ) રૂપે કાલાન્તરે તે તેમની સાથે જાય છે “ તઓ સહ્યા ” ઇત્યાદિ—

નિર્ગ્રન્થોએ આ ત્રણ શલ્યનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ—જેના દ્વારા
જીવને હાનિ (તકલીફ) પહોંચે છે તેનું નામ શલ્ય છે આ શલ્યના દ્રવ્ય
અને ભાવની અપેક્ષાએ બે ભેદ કહ્યા છે. બાણ આદિને દ્રવ્ય—શલ્ય કહે છે,
અને ભાવની અપેક્ષાએ માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના
શલ્ય છે. શલ્યની જેમ (છોડવામાં આવેલા બાણના અગ્રભાગની જેમ) બાધક

વિસ્ત્રાદનતા-ત્યક્તસ્ય-અન્યમુનિના ધ્યાપૃત્ય-મદસ્યોપધેઃ-વક્ષપાપ્રાદેઃ સ્વાદનઃ-
-સેવયિતા ત્યક્તાપવિસ્ત્રાદનઃ, તસ્ય માનસ્તથા-‘સયમોપકારધોડય’-મિતિમત્વા
લીર્ગમઙ્ગિનાશુપધેર્મન્યસ્યમાથેન ધારણમિત્યર્થ ૭ । અથાઽહિતહિતમપેસ્ય નિર્ગ્ન્ય
વક્તવ્યતામાહ—‘તમો’ ઇત્યાદિ, ગ્રીણિ સ્થાનાનિ નિર્ગ્ધાનાં-નિર્ગતા મન્યિ-
દ્રવ્યતો મર્યાદાતિરિક્તવક્ષપાપ્રાદિરૂપા, માવતો રાગદ્વેષાદિરૂપા તેપાં તે તથા, તેપાં
નિષ્પરિગ્રહમુનીનાં નિર્ગ્ન્યોનાં-સાધ્વીનાં ષા મહિતાય-અનિષ્ટાય, અસુસ્તાય-
દુઃસ્તાય, અપમાય અયુક્તવાય, અનિઃશ્વેસાય-અકલ્પાણાય, અનાનુગામિકતાયે-
અનુગચ્છતિ કાલાન્તરમુપકારિત્વેનાઽનુપાતિ યત્તદ્ આનુગામિક તસ્ય માથઃ

મુનિજન દ્વારા અપને કામ મેં લેને કે યાદ દિયે ગયે વક્ષપાપ્ર આદિકા
સેવન કરના યહ ત્યક્તોપધિ સ્વાદનતા હૈ । યહ સયમ કા ઉપકારક
હૈ એસા માન કર જીર્ણ મલિન આદિ ઉપધિકા માઘ્યસ્થ્યમાથસે ધારણ
કરના હસકા નિષ્કર્પાર્થ હૈ । અથ સૂત્રકાર અહિતહિતકી મપેક્ષા લેકર
નિર્ગ્ન્ય કે સમ્પન્ન મેં વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈ—

“ તમો ” ઇત્યાદિ—જિન્હોં ને મર્યાદા કે અતિરિક્ત વક્ષપાપ્રાદિ
રૂપ દ્રવ્યમન્યિકા તથા રાગદ્વેષાદિરૂપ માથમન્યિકા ત્યાગ કર દિયા હૈ
વે નિર્ગ્ન્ય હૈ એસે નિર્ગ્ન્ય મુનિજનોં કો ઓર સાધ્વીજનોં કો ત્રીન ર
સ્થાન અહિત કે લિયે-અનિષ્ટકે લિયે અસુસ્-દુઃસ્ કે લિયે, અપમા-
અયુક્તકે લિયે, અનિ શ્વેસ-અકલ્પાણકે લિયે, ઓર અનાનુગામિકતા
કે લિયે-અશુમાનુષ-ધકે લિયે હૈ । ઉપકારીરૂપ સે જો કાલાન્તર મે
સાથ જાતા હૈ વહ આનુગામિક હૈ હસસે વિપરીત અનાનુગામિક હૈ, એસા

જનો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા વક્ષ, પાત્ર આદિનો જ ઉપયોગ કરવો તેનું
નામ ત્યક્તોપધિ સ્વાદનતા છે । આ પ્રકારના વક્ષ આદિને ધારણ કરવું તે
સયમ પાલનમાં ધારણ કરવા બેઠબેઠ, જો આ કથનથી હલિત થાય છે હવે
સૂત્રકાર અહિત હિતની અપેક્ષાએ નિર્ગ્ન્યતા સબંધમાં વક્તવ્યતાનું કથન
કરે છે—‘ તમો ’ ઇત્યાદિ—

જેમણે મર્યાદાથી અધિક વક્ષપાપ્રાદિ રૂપ દ્રવ્યમન્યિકો તથા રાગદ્વેષાદિ
રૂપ માથમન્યિકો ત્યાગ કરી નાખ્યો હોય છે તેમને નિર્ગ્ન્ય કહે છે એવા
નિર્ગ્ન્ય મુનિજનો અને સાધ્વીજનો માટે ત્રણ સ્થાનો અહિતહિત, અનિષ્ટકર્તા,
અમુખ (દુઃખ) કર્તા, અશમ (અયુક્ત), અનિશ્વેસ (અકલ્પાણ) કારક,
અનાનુગામિકતા (અશુમાનુષ ધ) ના કર્તા અથવા છે ઉપકારી રૂપ જે
કાલાન્તરે સાથે આવે છે તેને આનુગામિક કહે છે, અને તેનાથી વિપરીત

આનુગામિકતા તન્નિષેધાદ્ અનાનુગામિકતા, તસ્યૈ અશુભાવુબન્ધાયેત્યર્થઃ । તાન્યે-
વાહ—કૂજનતા—આર્ત્તનાદકરણમ્ , કર્કરણતા—વસત્યુપધ્યાદિદોષપ્રકટનપૂર્વકં
પ્રલપનમ્, અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનધ્યાયિત્વમિતિ ૮। ઉત્તવિપર્યયમૂત્રં તદ્વિપર્ય-
યેણ વ્યાખ્યેયમ્ ૯। અથ નિર્ગ્રન્થાનામેવ પરિહત્તંવ્યત્રયમાહ—‘તઓ સહ્યા’ઇત્યાદિ,
શલ્યતે—વાધ્યતે=પીડચતેડનેનેતિ શલ્યં, તદ્વિવિધં—દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, તત્ર દ્રવ્યત-
સ્તોમરાદિક, ભાવતસ્તત્રિવિધં, તદેવાહ—માયાશલ્યં—માયૈવ—શલ્યવદ્વાધકત્વાત્-
શલ્યમ્ । નિદાનમ્—અનિન્ધ્યાનશનવ્રહ્મચર્યાદિતપોષિધાનેન દેવદ્વર્ચાદિ પ્રાર્થન,
તદેવ શલ્યં નિદાનશલ્યમ્ । મિથ્યા—વિપરીતદર્શન—દૃષ્ટિર્મિથ્યાદર્શનં, તદેવ શલ્યં

અનાનુગામિક અશુભાવુબન્ધ હોતા હૈ । વે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈ—
—૧૬ક કૂજનતા—આર્ત્તનાદ કરના, દૂસરા—કર્કરણતા વસતિ ઉપધિ
આદિકે દોષોં કો પ્રકટ ન કરતે હુ૧ પ્રલપન કરના ઓર ત્રીસરા અ-
પધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરના । હન ત્રીન સ્થાનોં સે વિપરીત વૃત્તિ
રખના નિર્ગ્રન્થોં કો હિત કે લિયે, સુખકે લિયે, ક્ષમાકે લિયે, નિઃશ્રે-
યસ કે લિયે ઓર આનુગામિકતા કે લિયે હોતા હૈ । “ તઓ સહ્યા ”
ઇત્યાદિ । નિર્ગ્રન્થોં કે લિયે યે ત્રીન શલ્ય છોડને યોગ્ય હૈ । જિસ સે
જીવ કો વાધા પહુંચતી હૈ ઉસકા નામ શલ્ય હૈ, યહ શલ્ય દ્રવ્ય ઓર
ભાવકે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । તોમર—વાળ આદિ દ્રવ્ય
શલ્ય હૈ ભાવકી અપેક્ષા—માયા, નિદાન ઓર મિથ્યાત્વ કે ભેદસે ત્રીન
પ્રકારકા શલ્ય હૈ, (શલ્ય—ટૂટા હુઆ વાળ કે અગ્ર ભાગ) કો તરહ
વાધક હોને સે મિથ્યા—મિથ્યાદર્શન કો શલ્ય કહા ગયા હૈ । અનિન્ધ્ય

અનુગામિક અશુભાવુબન્ધ હોય છે.) હવે તે અહિતકારી સ્થાનોના ત્રણ
પ્રકાર પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૧) કૂજનતા (અર્ત્તનાદ કરવો તે), (૨)
કર્કરણતા—વસવાટનું સ્થાન, ઉપધિ આદિના દોષોને પ્રકટ કરતો બકવાહ કરવો
તેનું નામ કર્કરણતા છે. અને (૩) અપધ્યાનતા—આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન કરવું તેનું
નામ અપધ્યાનતા છે. પરંતુ આ ત્રણ સ્થાનો કરતાં વિપરીત વૃત્તિ રાખવાથી
નિર્ગ્રન્થોનું હિત થાય છે, તેમને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમના ક્ષમાશુભની
વૃદ્ધિ થાય છે, તેમનું ત્રય (કલ્યાણ) થાય છે, અને અનુગામિકતા (શુભાવુ-
બન્ધ) રૂપે કાલાન્તરે તે તેમની સાથે જાય છે “ તઓ સહ્યા ” ઇત્યાદિ—

નિર્ગ્રન્થોએ આ ત્રણ શલ્યનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ—જેના દ્વારા
જીવને હાનિ (તકલીફ) પહોંચે છે તેનું નામ શલ્ય છે આ શલ્યના દ્રવ્ય
અને ભાવની અપેક્ષાએ બે ભેદ કહ્યા છે. બાણ આદિને દ્રવ્ય—શલ્ય કહે છે,
અને ભાવની અપેક્ષાએ માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના
શલ્ય છે. શલ્યની જેમ (છોડવામાં આવેલા બાણના અગ્રભાગની જેમ) બાધક

મિથ્યાદર્શનશરણમિતિ ૧૦। નિર્ગ્રંથાનામેષ લઙ્ઘિપ્રાપ્તૌ કારણમયમાઃ—‘તીર્થિ’
 इत्यादि, मिथि। स्थानैः—कारणैः क्रियाविशेषाचरणरूपे धाम्यति-विधाम्यति-
 ष्ट-दादि विषयभ्यो यः, यद्वा—धाम्यति-तपस्पतीति भ्रमण, —मुनि कीदृश ?
 इत्याह—निर्ग्रन्थः—द्रव्यमात्रग्रन्थिरहितः सक्षिप्तविपुलत्वेनोलेइय—विपुला विस्तीर्णा—

અનશન દ્રવ્યપર્ય આદિ તપ કા સેવન કરતે દુષ્ટ વેષદિ આદિકી પ્રાપ્તિ
 કી કામના કરનો યહ નિદાન હૈ । યહ નિદાન મી જીવ કી શાલ્ય કી
 તરહ દુઃખદાયક હોતા હૈ । મિથ્યાદર્શન મી જીવકી પરિણતિ સુખ
 રને નહીં દેતા હૈ—આત્મસ્થ નહીં હોને દેતા હૈ—યથાર્થ શ્રદ્ધા કો રોકતો
 હૈ—અતઃ વહ મી શાલ્ય કી તરહ સદા જીવ કો દુઃખદાયક હોને સે
 મિથ્યાદર્શન શાલ્ય કહા ગયા હૈ । અપ સૂચકાર નિર્ગ્રંથો કો હી લઙ્ઘિ
 કી જો પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ઇસમેં કારણત્રય કા કપન કરતે હૈ—“તીર્થિ
 ઠાળેર્થિ સમજે ’ इत्यादि । શબ્દાદિક વિષયોં સે જો વિશ્રામ-વિરામ
 પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, અથવા તપસ્યા કરતા હૈ—ઉસકા નામ અમણ મુનિ
 હૈ । અમણ ઇન ત્રીન ક્રિયા વિશેષાચરણરૂપ કારણોં સે સક્ષિપ્ત
 વિપુલ તેજોલેહવાવાલા હોતા હૈ અર્થાત્ અપનેમેં છિપાકર રમ્ભતા હૈ ।
 યહાં અમણ કે સાથ નિર્ગ્રન્થ પેસા જો પદ રક્ષવા ગયા હૈ વહ યહ
 પ્રકટ કરતા હૈ કિ જો અમણ દ્રવ્યગ્રન્થિ ઓર માત્રગ્રન્થિ સે
 રહિત હોતા હૈ ઘઘી મઘા અમણ કહલાતા હૈ પેસા અમણ

(પીઠાકાશ) હોવાને કારણે મિથ્યાદર્શનને શલ્યરૂપ કહેવામાં આવે છે
 અનિષ્ઠ, અનશન, પ્રણયય આદિ તપસુ સેવન કરતાં કરતાં વેષદિ આદિકી
 પ્રાપ્તિની કામના કરવી તેનું નામ નિદાન છે આ નિદાન પણ જીવને શલ્યની
 જેમ દુઃખદાયક નિષેધ છે મિથ્યાદર્શન પણ જીવની પરિણતિને સુખરવા રેતું
 નથી—આત્મસ્થ થવા રેતું નથી—યથાર્થ શ્રદ્ધાને શકે છે, તેથી તે પણ શલ્યની
 જેમ જીવને માટે સદા દુઃખદાયક જ હોવાથી તેને મિથ્યાદર્શન શલ્ય કહેવામાં
 આવે છે નિષ્ઠ થોને જે કારણોને લીધે લઙ્ઘિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પણ
 કારણોનું કેવે સૂત્રકાર કથન કરે છે—“તીર્થિ ઠાળેર્થિ” इत्यादि—

શબ્દાદિક વિષયોમાંથી જે વિશ્રામ (વિરામ) પ્રાપ્ત કરે છે ‘એટલે કે
 શબ્દાદિક વિષયોના જે પરિત્યાગ કરે છે અથવા તપસ્યા કરે છે તેને મુનિ
 કહે છે અમણ નિષ્ઠ થા ત્રણ ક્રિયાવિશેષાચરણરૂપ કારણોને લીધે સક્ષિપ્ત
 વિપુલ તેજોલેહવાવાળો હોય છે અહીં અમણની સાથે જે નિષ્ઠ થપદનો પ્રયોગ
 કરાયો છે તે જો વાતને પ્રકટ કરે છે કે જે અમણ દ્રવ્યગ્રન્થિ અને માત્ર
 ગ્રન્થિથી રહિત હોય છે, તેને જ સાચો અમણ કહેવાય છે એવો અમણ

અનેકયોજનપરિમિતક્ષેત્રગતવસ્તુજાતદહનસમર્થત્વાદ્વિશાલા તેજોલેહ્યા - વિશિષ્ટ-
તપસાઽઽવિર્ભૂતલઘ્વિવિશેષસમુદ્ભૂતા તેજોજ્વાલા, સા સંક્ષિપ્તા-શાન્ત્યુદ્રેકેણ
શરીરાન્તર્લીના હ્રસ્વતાં વા ગતા यस્ય સ તથોક્તઃ શરીરાન્તર્ભૂતતેજોજ્વાલાયુક્ત
इत्यर्थः, अन्यथा स तस्य प्रभावेणादित्यविश्ववद्दुर्दर्शः અનેકપ્રાણિસંતાપોત્પાદકશ્ચ
स्यादिति, भवति-जायते । तान्येव करणान्याह—आतापनया-आतापना-

વિશિષ્ટ તપસ્યા કે બલ એસી તેજોલેહ્યા કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ જો
અનેક યોજન પરિમિત ક્ષેત્ર તકકી વસ્તુઓં કો અસ્મસાત્ કરને મેં
સમર્થ હોતી હૈ-યહ તેજોલેહ્યા વિશિષ્ટ તપસ્યાકે પ્રભાવસે આવિર્ભૂત
લઘ્વિવિશેષ સે જન્ય હોતી હૈ । જિસ મહર્ષિ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કો યહ
તેજોલેહ્યા હોતી હૈ વહ ઉસકે પ્રભાવ સે સૂર્યવિમ્બ કી તરહ દુર્દર્શ
હોતા હૈ ઔર અનેક પ્રાણિયોં કો સન્તાપ કા કારણ હોતા હૈ પરન્તુ
હસ વિશિષ્ટ પ્રભાવશાલિની તેજોલેહ્યા કો પ્રાપ્ત કિયે હુએ વહ શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થ જો હસ પરિસ્થિતિવાલા નહીં બનતા હૈ ઉસકો કારણ પ્રાપ્ત હુઈ
ઉસ તેજોલેહ્યા કો વહ અપને ખીતર હી સંક્ષિપ્ત કરકે રખતા હૈ કયોં
કિ શાન્તિ કા ઉદ્રેક ઉસકે પાસ હતના અધિક હોતા હૈ કિ જિસકે
કારણ વહ તેજોલેહ્યા ઉસકે શરીર કે ખીતર હી યા તો લીન હો જાતી
હૈ યો હ્રસ્વતા કો પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ, એસા ન હો તો વહ જેસા કી ડપર
કહા ગયા હૈ સૂર્ય કે વિમ્બ કી તરહ દુર્દર્શનીય ઔર અનેક પ્રાણિ-
ગણોં કો સન્તાપકારક હો જાય । જિન કારણોં સે પ્રાપ્ત તેજોલેહ્યા

વિશિષ્ટ તપસ્યાના પ્રભાવથી એવી તેજોલેહ્યાને પ્રાપ્ત કરી લે છે કે જે અનેક
યોજન પરિમિત ક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુઓને બાળીને બર્ષ્મ કરી નાખવાને સમર્થ
હોય છે તે તેજોલેહ્યા વિશિષ્ટ તપસ્યાના પ્રભાવથી આવિર્ભૂત, લઘ્વિવિશેષ
દ્વારા પેદા થઈ હોય છે જે મહર્ષિ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થને આ તેજોલેહ્યાની પ્રાપ્તિ
થઈ હોય છે તે તેના પ્રભાવથી સૂર્યગિળની જેમ દુર્દર્શ (જેની સામે જોવામાં
પણ તંકલીફ પડે એવો) હોય છે, અને અનેક જીવોમાં સંતાપનો ઉત્પાદક
થાય છે. પરન્તુ આ વિશિષ્ટ પ્રભાવશાલિની તેજોલેહ્યાને પ્રાપ્ત કરનાર શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થની બાબતમાં એવું બનતું નથી, કારણ કે પોતે પ્રાપ્ત કરેલી તેજોલેહ્યાને
તે પોતાની અંદર જ સંક્ષિપ્ત કરીને રાખે છે, કારણ કે શાન્તિનો ઉદ્રેગ તેની
અંદર એટલો અધિક હોય છે કે જેના કારણે તે તેજોલેહ્યા તેના શરીરની
અંદર કાંતો લીન થઈ જાય છે, અથવા તો હ્રસ્વતા પ્રાપ્ત કરે છે જે એવું
થતું ન હોત તો તે સૂર્યના ગિળની જેમ દુર્દર્શનીય અને અનેક પ્રાણીગણો
માટે સંતાપકારક થઈ પડત. જે કારણોને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી તેજોલેહ્યાને સંક્ષિપ્ત

મિથ્યાદર્શનશ્રયમિતિ ૧૦૧ નિર્ગ્રન્થાનામેન લન્ધિપ્રાપ્તૌ કારણનયમાહ—‘તીર્થિ’
 इत्यादि, त्रिभिः स्थानैः—कारणै क्रियाविशेषाचरणरूपे भ्राम्यति-विभ्राम्यति-
 श्रद्धादि विषयस्यो या, यद्वा—भ्राम्यति-तपस्यतीति भ्रमणः,—धुनिः कीदृशः ?
 इत्याह—निर्ग्रन्थः—द्रव्यभावग्रन्थिरहितः सस्तिविपुलतेजोलेख्य—विपुला विस्तीर्णा—

અનશન દ્રવ્યશ્રય આદિ તપ કા સંઘન કરતે છુપ દેવદિ આદિકી પ્રાપ્તિ
 કી કામના કરનો યદ્ નિદાન હૈ । યદ્ નિદાન મી જીવ કો શલ્ય કી
 तरह दुःखदायक होता है । मिथ्यादर्शन भी जीवकी परिणति सुख
 रने नहीं देता है—आत्मस्थ नहीं होने देता है—यथार्थ श्रद्धा को रोकता
 है—अतः वह भी शल्य की तरह सदा जीव को दुःखदायक होने से
 मिथ्यादर्शन शल्य कहा गया है । अब सूत्रकार निर्ग्रन्थों को ही लम्बि
 की जो प्राप्ति होती है । वसमें कारणत्रय का फलन करते हैं—“तीर्हि
 ठाणेर्हि समणे’ इत्यादि । शब्दादिक विषयों से जो निभ्राम-विराम
 प्राप्त कर लेता है, अथवा तपस्या करता है—वसका नाम भ्रमण मुनि
 है । भ्रमण इन तीन क्रिया विशेषाचरणरूप कारणों से सस्ति
 विपुल तेजोलेख्यावाला होता है अर्थात् अपनेमें छिपाकर रखता है ।
 यहां भ्रमण के साथ निर्ग्रन्थ ऐसा जो पद रखला गया है वह यह
 प्रकट करता है कि जो भ्रमण द्रव्यग्रन्थ और भावग्रन्थ से
 रहित होता है वही मन्वा भ्रमण कहलाता है ऐसा भ्रमण

(પીઠાકારક) કોવાને કારણે મિથ્યાદર્શનને શક્યરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે
 અનિષ, અનશન, પ્રહાયક આદિ તપનુ સેવન કરતાં કરતાં દેવદિ આદિની
 પ્રાપ્તિની કામના કરવી તેનું નામ નિદાન છે આ નિદાન પણ જીવને શક્યની
 જેમ દુઃખદાયક નિવડે છે મિથ્યાદર્શન પણ જીવની પરિણતિને સુધરવા દેતું
 નથી—આત્મસ્થ થવા દેતું નથી—યથાર્થ શ્રદ્ધાને શકે છે, તેથી તે પણ શક્યની
 જેમ જીવને માટે શદ્દ દુઃખદાયક જ કોવાળી તેને મિથ્યાદર્શન શક્ય કહેવામાં
 આવ્યું છે નિર્ગ્રન્થોને જે કારણોને લીધે લન્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ત્રણ
 કારણોનું કવે સૂત્રકાર કથન કરે છે—“તીર્થિ ઠાણેર્હિ” ઇત્યાદિ—

શબ્દ રિઠ વિષયોમાંથી જે વિભ્રામ (વિશ્રમ) પ્રાપ્ત કરે છે એટલે કે
 શબ્દ રિઠ વિષયોના જે પરિત્યાગ કરે છે અથવા તપસ્યા કરે છે તેને મુનિ
 કહે છે અમણ નિર્ગ્રન્થ આ ત્રણ ક્રિયાવિશેષાચરણરૂપ કારણોને લીધે સંક્ષિપ્ત
 વિપુલ તેજોલેખ્યાવાળો કોય છે અહીં અમણની સાથે જ નિર્ગ્રન્થપદનો પ્રયોગ
 કરાયો છે તે જોવાતને પ્રકટ કરે છે કે જે અમણ દ્રવ્યગ્રન્થિ અને ભાવ
 ગ્રન્થિથી રહિત કોય છે, તેને જ સાચો અમણ કહેવાય છે એવો અમણ

તાશ્ચૈકમાસિક્યાદયો દ્વાદશ ભવન્તિ,

ઉક્તઞ્ચ—“ માસાઈસત્તંતા ૭, પદ્મા ૧ વિદ્ ૨ તદ્વ્ય ૩ સત્તરાઈંદિણા ૧૦।

અહરાઈ ૧૧ ઇગરાઈ ૧૨, મિક્ષૂપડિમાણ વારસંગ ૧૧૥ ”

અત્રાયં ભાવઃ—એકમાસિક્યાદયો માસોત્તરાઃ સપ્તવતિમાઃ, ૭ તિસ્રઃ—અષ્ટમી-નવમી-દશમીરૂપાઃ પ્રત્યેકં સપ્તરાત્રિન્દિવપ્રમાણા ભવન્તિ ૧૦, પશ્ચાદ્ એકા-એકાદશીપ્રતિમા અહોરાત્રિકી ભવતિ ૧૧, એકા ચ દ્વાદશી પ્રતિમા—એકરાત્રિ-

અપાનક તપઃકર્મરૂપ ત્રીણ કારણોં સે તેજોલેશ્યા કી લબ્ધિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ ઉસકો સક્ષિપ્ત કરકે રખતે હૈં ।

ત્રીણ માસકી અવધિવાલી મિક્ષુ પ્રતિમા કો ધારણ કિયે હુએ અન-ગાર કો ભોજન એવં પાનકી ત્રીણ દત્તિયાં લેની કલ્પ્ય હૈ । વૈસે મિક્ષુ પ્રતિમાઈ ૧૨ વારહ હોતી હૈ । કહા મી હૈ—“ માસાઈ સત્તંતા ” ઇત્યાદિ

હસકા ભાવ એસા હૈ—પહિલી મિક્ષુ પ્રતિમા એક ૧ માસકી હૈ, દૂસરી મિક્ષુ પ્રતિમા ૨ દો માસ કી હૈ, ત્રીસરી ૩ મિક્ષુપ્રતિમા ૩ માસ કી હૈ, ચૌથી મિક્ષુ પ્રતિમા ચાર ૪ માસ કી હૈ, પાંચવીં મિક્ષુ પ્રતિમા ૫ માસ કી હૈ, છઠી મિક્ષુ પ્રતિમા છઠ ૬ માસકી હૈ ઓર સાતવીં મિક્ષુ પ્રતિમા ૭ માસ કી હૈ । હસ તરહ એક સે ડેકર સાત તકકી મિક્ષુ પ્રતિમાઈ એક ૨ માસ કી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિવાલી હૈં । ત્રીણ પ્રતિમાઈ આઠવીં નવમીં ઓર દશવીં યે પ્રત્યેક સાત સાત દિન રાત કી પ્રમાણ વાલી હૈં । ગ્યારહવીં મિક્ષુ પ્રતિમા એક અહોરાત કી હૈ ૧૨ વીં મિક્ષુ

લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ તેને સંક્ષિપ્ત કરીને શરીરની અદરજ રાખે છે.

ત્રણ માસની અવધિ (સમય મર્યાદા) વાળી મિક્ષુપ્રતિમાને ધારણ કરનાર અણુગારને ભોજન અને પાનની ત્રણ દત્તિયો લેવી કલ્પે છે, જે કે મિક્ષુપ્રતિમાઓ તો ૧૨ પ્રકારની હોય છે કહ્યું પણ છે કે “માસાઈ સત્તંતા” ઇત્યાદિ.

તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે—પહેલી મિક્ષુપ્રતિમા એક માસની છે, બીજી મિક્ષુપ્રતિમા બે માસની છે, ત્રીજી મિક્ષુપ્રતિમા ત્રણ માસની છે, ચોથી મિક્ષુ પ્રતિમા ચાર માસની છે, પાંચમી મિક્ષુપ્રતિમા પાંચ માસની છે, છઠી મિક્ષુ-પ્રતિમા છ માસની છે અને સાતમી મિક્ષુપ્રતિમા સાત માસની છે આ રીતે એકથી લઈને સાત સુધીની મિક્ષુપ્રતિમાઓ ઉત્તરોત્તર એક એક માસની વૃદ્ધિવાળી છે. ત્રણ પ્રતિમાઓ એટલે કે આઠમી, નવમી અને દસમી મિક્ષુ-પ્રતિમાઓ સાત સાત દિનરાતના પ્રમાણવાળી છે. અગિયારમી મિક્ષુપ્રતિમા એક અહોરાતની (દિવસરાતની અવધિવાળી) છે અને બારમી મિક્ષુપ્રતિમા

પ્રીત્ત્વકાલે સૂર્યામિદુશ્વર્ષવાહુર્ભૂત્વાડ્ડતાપસ્ય સેવનં, હેમન્તે પ્રાવરજરાહિત્યં, વર્ષાસુ-ઇન્દ્રિયકપાયયોગાન્ સગોપ્ય વિવિક્તશ્વપાસનસેવિત્વં ચ, તથા । જ્ઞાન્તિ સમયા-જ્ઞાન્ત્યા-ક્રોધનિગ્રહેણ નત્વશ્ચકત્વેન સમા-અપાવરાધસ્ય સહનં જ્ઞાન્તિઃ સમા, તથા । તથા-અપાનકેન તપઃ કર્મણા, સમાપાનકેન-પારણકકાઠાદન્યત્ર પાનીયવર્નિતસ્તેન તપઃ કર્મણા-નિરન્તરં વૃષ્માણાન્ યાવત્ પૃષ્ઠપૃષ્ઠાદિરુપેણ મુનિઃ સસિપ્તવિપુલતેજોછેદ્યો મશ્તીતિ પ્રક્રમઃ । ઉક્તા નિર્પિન્યમ્યાપારવક્ત્ર્યથા, સામ્પત મિદુપ્રતિમાવક્ત્ર્યથામાહ-‘વિમાસિય ણં’ ઇત્યાદિ ત્રૈમાસિકીં માસ પ્રયમતિવદો મિદુપ્રતિમાં-મિસોઃ-સાપોઃ પ્રતિમા પ્રતિજ્ઞા-અભિગ્રહપિણેષ ઇત્યર્થા,

સંક્ષિપ્ત કર લી જાતી છે-સૂત્રકાર અહીં ૧ ત્રીણ કારણોં કો યહાં પ્રકટ કર રહે હૈં-અનમ્નેં એક કારણ હૈં જ્ઞાતાપના જય પ્રીત્ત્વકાલ કા સમય હોતા હૈં ઉસ સમય સૂર્ય કે અભિમુખ હો વર ઔર અર્ધવાહુ હોકર સેવન કરના, હેમન્ત મેં પ્રાવરણ (મુલ્લચક્ત્રિકા ચોલપટ્ટક કે સિવાય ઔર શરીર કે સય વસ્ત્ર કો હટા દેના) રહિત હોના વર્ષાકાલ મેં ઇન્દ્રિય કપાય ઔર યોગોં કો રોક કર વિવિક્તસ્થાન મેં શવ્યાસન કા સેવન કરના યહ જ્ઞાતાપના હૈં । ક્રોધાદિ કા નિગ્રહ કરતે હુપ જાસક્ત હોતે હુપ નહીં અન્ય વ્યક્તિયોં દ્વારા ધૂત અપરાધકો સહન કરના યહ જ્ઞાન્તિ ક્ષમા હૈં તથા-પારણકાલ કે સિવાય અન્ય સમય મેં પાની કો વર્જનેવાકે તપ કર્મ સે નિરન્તર જહ માસ તક પૃષ્ઠપૃષ્ઠાદિ રૂપ તપસ્યા કરના યહ અપાનક તપઃકર્મ હૈં । ઇસ તરહ કે જન જ્ઞાતાપના જ્ઞાન્તિ ક્ષમા ઔર

કરી લેવામાં આવે છે

તે ત્રણ કારણોં કવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-(૧) જ્ઞાતાપના-જ્યારે પ્રીત્ત્વ જતુ આવતી હોય ત્યારે સૂર્યની તરફ અંજ શયીને અને મન્ને લુપ્તજો લેવી શયીને જ્ઞાતાપનાનું સેવન કરવું, હેમન્ત જતુમાં પ્રાવરણ રહિત જતુ જોટલે કે અકપત્તિ અને ચોલપટ્ટક સિવાયના જાંઘાં કપડાં ઉતારી નાખવા, અને વર્ષાકાળમાં ઇન્દ્રિય, કપાય અને યોજોને શયીને વિવિક્ત સ્થાનમાં સમ્યાસનનું સેવન કરવું તેનું નામ જ્ઞાતાપના છે (૨) ક્રોધાદિના નિગ્રહ કરીને-નહીં કે અશક્ત હોવાને લીધે-અથ અશક્તિજો દ્વારા કરાયેલા અપરાધને સહન કરવો તેનું નામ જ્ઞાન્તિક્ષમા છે (૩) પારણના સમય સિવાયના અન્ય સમય દરમિયાન પાણીના વર્જન (ત્યાજ) થયી છઠ્ઠુ છઠ્ઠુદિ રૂપ તપસ્યા નિરન્તર ૭ માસ પશન્ત કરવી તેનું નામ અપાનક તપઃકર્મ છે આ પ્રકારના જ્ઞાતાપના, જ્ઞાન્તિક્ષમા અને અપાનક તપઃકર્મરૂપ ત્રણ કારણોંને લીધે તેજોલેસ્થાની

તાશ્ચૈકમાસિક્યાદયો દ્વાદશ ભવન્તિ,

ઉક્તશ્ચ—“ માસાઈસત્તંતા ૭, પદ્મા ૧ વિદ્ ૨ તદ્ય ૩ સત્તરાઈંદિણા ૧૦।

અહરાઈ ૧૧ એગરાઈ ૧૨, મિક્ષુપડિમાણ વારસંગ ૧૧॥ ”

અત્રાયં ભાવઃ—એકમાસિક્યાદયો માસોત્તરાઃ સત્તવતિમાઃ, ૭ તિસ્રઃ—અષ્ટમી—
નવમી—દશમીરૂપાઃ પ્રત્યેકં સપ્તરાત્રિન્દિવપ્રમાણા ભવન્તિ ૧૦, પશ્ચાદ્ એકા—
एकादशीप्रतिमा अहोरात्रिकी भवति ११, एका च द्वादशी प्रतिमा—एकरात्रि-

अपानक तपःकर्मरूप तीन कारणों से तेजोलेइया की लब्धि उत्पन्न होती है उसको संक्षिप्त करके रखते हैं ।

ત્રીન માસકી અવધિવાલી મિશ્નુ પ્રતિમા કો ધારણ કિયે હુએ અન-
ગાર કો ભોજન એવં પાનકી ત્રીન દત્તિયાં લેની કલ્પ્ય હૈ । વૈસે મિશ્નુ
પ્રતિમાઈ ૧૨ વારહ હોતી હૈ । કહા મી હૈ—“ માસાઈ સત્તંતા ” ઇત્યાદિ

इसका भाव ऐसा है—पहिली मिश्रु प्रतिमा एक १ मासकी है,
दूसरी मिश्रु प्रतिमा २ दो मास की है, तीसरी ३ मिश्रुप्रतिमा ३ मास
की है, चौथी मिश्रु प्रतिमा चार ४ मास की है, पांचवीं मिश्रु प्रतिमा ५
मास की है, छठी मिश्रु प्रतिमा छह ६ मासकी है और सातवीं मिश्रु
प्रतिमा ७ मास की है । इस तरह एक से ँलेकर सात तककी मिश्रु
प्रतिमाएँ एक २ मास की उत्तरोत्तर वृद्धिवाली हैं । तीन प्रतिमाएँ
आठवीं नवमीं और दशवीं ये प्रत्येक सात सात दिन रात की प्रमाण
वाली हैं । ग्यारहवीं मिश्रु प्रतिमा एक अहोरात की है १२ वीं मिश्रु

લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ તેને સંક્ષિપ્ત કરીને શરીરની
અંદર જ રાખે છે.

ત્રણ માસની અવધિ (સમય મર્યાદા) વાળી મિશ્નુપ્રતિમાને ધારણ
કરનાર અણુગારને ભોજન અને પાનની ત્રણ દત્તિયો લેવી કલ્પે છે, જે કે
મિશ્નુપ્રતિમાઓ તે ૧૨ પ્રકારની હોય છે કહ્યું પણ છે કે “માસાઈ સત્તંતા” ઇત્યાદિ.

તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે—પહેલી મિશ્નુપ્રતિમા એક માસની છે, બીજી
મિશ્નુપ્રતિમા બે માસની છે, ત્રીજી મિશ્નુપ્રતિમા ત્રણ માસની છે, ચોથી મિશ્નુ
પ્રતિમા ચાર માસની છે, પાંચમી મિશ્નુપ્રતિમા પાંચ માસની છે, છઠ્ઠી મિશ્નુ-
પ્રતિમા છ માસની છે અને સાતમી મિશ્નુપ્રતિમા સાત માસની છે. આ રીતે
એકથી લઈને સાત સુધીની મિશ્નુપ્રતિમાઓ ઉત્તરોત્તર એક એક માસની
વૃદ્ધિવાળી છે. ત્રણ પ્રતિમાઓ એટલે કે આઠમી, નવમી અને દસમી મિશ્નુ-
પ્રતિમાઓ સાત સાત દિનરાતના પ્રમાણવાળી છે. અગિયારમી મિશ્નુપ્રતિમા
એક અહોરાતની (દિવસરાતની અવધિવાળી) છે અને બારમી મિશ્નુપ્રતિમા

કીર્તિ દ્વાદશેતિ । અથ તુ ત્રિસ્થાનકાનુરોધાદ્ દક્ષિણપદ્મવિપયા ત્રેમાસિકી મિષ્ટુ
પ્રતિમા ગૃહીતા । તાં મિષ્ટુ-ગતિમાં પ્રતિપક્ષસ્ય-અક્ષીકૃતસ્ય અનગારસ્ય-ન અગાર-
ગૃહ યસ્ય સોડનગારસ્તસ્ય મિસોરિત્પર્યઃ કસ્ય-તે-ગુણ્યન્તે તિસ્રો દત્તયઃ-—એકવાર
પતિતાહારાદિદ્રવ્યરૂપાઃ ભોજનસ્ય-તિસ્ર પથ પાનકસ્ય-પાનકદ્રવ્યસ્ય પ્રતિગ્રહીત
મિતિ ૧૨ । અયંકરાગ્રિકી પ્રતિમાયાઃ સમ્યક્તયાડનનુપાલનતોડનુપાલનતથ ય
મવતિ તદાહ—‘પગરાહ્યં’ ઇત્યાદિ, એકરાગ્રિકી દ્વાદશીત્પર્યઃ, તાં પ્રતિમાં
સમ્યક્-શાસ્ત્રોક્તમકારેણ અનનુપાલયતઃ-અનારાધયતોડનગારસ્ય ઇમાનિ-વક્ષ્ય
મામાનિ ધ્રોણિ સ્વાનાનિ અદિતાય યાવત્-અનનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તાન્યેવાદ-
ઉમાદઃ-ચિત્તવિભ્રમસ્તં સમેત । શા-અયશ દીર્ઘકાલિક-ચિરકાલસ્થાયિ-કષ્ટ
સામ્યમધાત્વં વા રોગાતઙ્ક, તથ-રોગઃ-કુષ્ઠાદિઃ, આતઙ્કઃ-સમોપાતીમસ્તકચલચિદ્

પ્રતિમા કેવલ એક રાત્રીની છે, પરંતુ યહાં ત્રિસ્થાનક કે અનુરોધ સે
દક્ષિણપદ્મ ગ્રહણ કરનેરૂપ વિવિધવાલી ત્રેમાસિકી મિષ્ટુપ્રતિમા ગૃહીત
હુઈ છે, હસ મિષ્ટુ પ્રતિમાકો અક્ષીકાર કરનેવાલે અનગારકો ગૃહસ્થાગી
મિષ્ટુ કો એક વાર મેં પકી હુઈ આહારાદિ દ્રવ્યરૂપ ભોજનદક્ષિણાં ત્રીન
ઔર પાનક દક્ષિણાં ૩ ત્રીન હી લેની કલ્પતી હું ।

અથ સુષ્ટકાર પદ્મ પ્રકટ કરતે છે કે એક રાત્રીકી પ્રતિમાકો સમ્યક્
કલ્પસે નહીં પાલને સે ઔર પાલને સે કયા હોતા છે ઔર કયા નહીં
હોતા છે ‘પગરાહ્યં’ ઇત્યાદિ । ૧૨મી જા મિષ્ટુપ્રતિમા છે હસે શાસ્ત્રોક્ત
વિધિ કે અનુસાર આરાધિત નહીં કરનેવાલે અનગાર કો યે ત્રીન સ્થાન
અદિત કે લિયે યાવત્ અમનુગામિકતા કે લિયે હોતે હૈ—યે ત્રીન સ્થાન
હસ પ્રકાર સે હૈ-અન્માદ કા પ્રાપ્ત હોના, દીર્ઘકાલિક રોગાતઙ્ક કા પ્રાપ્ત

માત્ર એક રાત્રી જ અવધિવાળી છે પરંતુ અહીં ત્રિસ્થાનકનો અધિકાર
આણવો હોવાથી ત્રણ દક્ષિણે શ્રદ્ધા કરવાઈ ત્રેમાસિકી મિષ્ટુપ્રતિમાનું જ
વધુ ન કરવામાં આવ્યું છે આ પ્રતિમાને અક્ષીકાર કરનાર અણુગ્રહને ગૃહ-
સ્થાગી મિષ્ટુને-એક વારમાં પહેલી આહારાદિ દ્રવ્યરૂપ ત્રણ લોળન દક્ષિણે
અને ત્રણ પાનક દક્ષિણે જ લેવી કલ્પ છે

હવે સુષ્ટકાર કો પ્રકટ કરે છે કે એક રાત્રીની પ્રતિમાને સમ્યક્ રીતે
નહીં પાળવાથી શું થાય છે અને શું નથી થતું, તથા સમ્યક્ રીતે પાળવાથી
શું થાય છે અને શું નથી થતું—“પગરાહ્યં” ઇત્યાદિ—

બારમી મિષ્ટુપ્રતિમાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર આરાધના નહીં કરનાર
અણુગ્રહના ત્રણ સ્થાન અદિતથી લઈને અનનુગામિકતા અવન્તના હેતુરૂપ અને
છે તે ત્રણ સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ઉન્માદની પ્રાપ્તિ થાય છે, (૨) દીર્ઘ

ચિકાદિઃ, તયોઃ સમાહારે રોગાત્કૃત્ તત્ પ્રાપ્નુયાત્ । વા-અથવા કેવલિપ્રજ્ઞતાદ્-
જિનપ્રાણીતાત્ ધર્માત્-શ્રુતચારિત્રરૂપાત્ ધર્માત્ ભ્રજ્યેત્ શૃષ્ટો ભવેત્, અનેન સમ્ય-
ક્ત્વસ્યાપિઘાનિર્ભવેદિતિ? ૩। એતદ્વિપર્યયમૂત્રમાહ-‘એગરાદયં’ઇત્યાદિ, એકરાત્રિકીં
દ્વાદશીં ભિક્ષુપ્રતિમાં સમ્યક્તયા અનુપાલયતઃ-સમાચરતત્ત્રીણિ સ્થાનાનિ હિતાય યાવદ્
અનુગામિકતાયૈ ભવન્તિ । તાન્યેવાહ-તસ્ય-એકરાત્રિકીં ભિક્ષુપ્રતિમાં સમ્યગનુ-
પાલયતઃ અવધિજ્ઞાનં સે ‘તસ્ય’ સમુત્પદ્યેત । વા-અથવા મનઃપર્યવજ્ઞાનં તસ્ય સમુત્પ-
દ્યેત । એતાવદેવ ન, કેવલજ્ઞાનં વા તસ્ય સમુત્પદ્યેત । એકરાત્રિકયા ભિક્ષુપ્રતિમાયાઃ

હોના ઓર કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મસે અષ્ટ પતિત હો જાના ચિત્ત મેં વિભ્રમકા
આ જાના ઇસકા નામ ઉન્માદ હૈ. ઇસ ઉન્માદ કો યદિ વહ પ્રાપ્ત હો
જાતા હૈ, તો વહ ડસકે અહિત આદિ કે લિયે હો જાતા હૈ ઇસી પ્રકાર
કષ્ટસાધ્ય યા અસાધ્ય રોગ-કુષ્ટાદિ ઓર સઘઃ પ્રાણહર ગૂલ, વિસૂચિકા
આદિ આતંક ડસે પ્રાપ્ત હો જાતે હૈ તો વે ભી ડસકે અહિત આદિકે
લિયે હો જાતે હૈ, ઇસી પ્રકાર સે યદિ વહ જિનપ્રણીત ધર્મસે શ્રુતચા-
રિત્રરૂપ ધર્મ સે પતિત હો જાતા હૈ તો ઇસસે સમ્યક્ત્વ કી ભી હાનિ હો
જાને કે કારણ વહ ડસકે અહિત આદિ કે લિયે હો જાતા હૈ ।

યદિ વહ એક રાત્રિ કી ભિક્ષુપ્રતિમા કા પાલન સમ્યક્રૂપસે કરને
મેં લગા રહતા હૈ-તો ડસકે લિયે વે ત્રીન સ્થાન હિતકારક, સુખકારક
ક્ષમાકારક, મજ્જલકારક ઓર અનુગામિતાકારક હોતે હૈ-વે ત્રીન સ્થાન
મેં હૈ-જૈસે અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અથવા કેવલજ્ઞાન તાત્પર્ય યહ

કાલિક રોગાંતકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને (૩) કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મમાંથી ન્યુત
(પતિત) થઈ બચ છે ચિત્તમાં વિભ્રમ થવો તેનું નામ ઉન્માદ છે. જો તેને
તે ઉન્માદની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તેને કારણે તેનું અહિત આદિ થાય છે.
કષ્ટસાધ્ય અથવા અસાધ્ય રોગનો પણ તે ભોગ બને છે કોઈ આદિ અસાધ્ય
રોગો છે અને તુરંત જ પ્રાણ હરી લેનાર હૃદયશૂલ (હાટીંદ્રલ), વિસૂચિકા
(કોલેરા) આદિ આતંક પણ તેને માટે અહિત આદિનું કારણ બને છે.
એ જ પ્રમાણે જો તે જિનપ્રણીત ધર્મથી (શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મથી) ભ્રષ્ટ થઈ
બચ છે, તો સમ્યક્ત્વની પણ હાનિ થાય છે અને તે પણ તેનું અહિત આદિ
કરવામાં કારણભૂત બને છે જો તે એક રાત્રિની ભિક્ષુપ્રતિમાનું સમ્યક્ રીતે
પાલન કરવામાં લીન રહે છે, તો તેને માટે ત્રણ સ્થાન હિતકારક, સુખકારક,
ક્ષમાકારક, મજ્જલકારક અને અનુગામિતાકારક (શુભ બધ કરનારા) થઈ પડે
છે તે ત્રણ સ્થાન નીચે પ્રમાણે સમજવા-(૧) અવધિજ્ઞાન, (૨) મન પર્યવજ્ઞાન
અને કેવળજ્ઞાન. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે એક રાત્રિની અવધિવાળી

સમ્યગનારાધનતઃ ટન્માદ-રોગાતઙ્ક-ધર્મઞ્ચરૂપા અહિતાધર્મ્યાઃ મવન્તિ, તસ્યાઃ
સમ્યગનારાધનતઃપ્રાપ્તિમનઃ પર્યવકેવજ્ઞાનવાપ્તિરૂપા હિતાધર્મ્યા મવન્તીતિ પ્રયોદ
ષ્ઠતુર્દશમુપયોસ્ત્વત્ત્વમિતિ ૧૪ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

પૂર્વોક્તાનિ મુનીનામનુષ્ઠાનાનિ કર્મભૂમિષ્વેવ મવન્તીતિ તત્ત્વિરૂપિણાય પચ્ચ
સૂત્રીમાહ—

મૂલમ્—જલ્બુદ્ધીવે દીવે તથો કમ્મભૂમીઓ પળ્લન્તાઓ, ત
જહા—મરહે પરવપ્પ મહાવિદેહે ૧ । એવ ધાયર્હસઢે દીવે પુરસ્થિ
મદ્દે જાત્ત પુક્કલ્લરવરદીવદ્ધુપચ્ચસ્થિમદ્દે ૫ ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

હૈ—શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર એક રાત્રિની ૧૨ ઘંટાં મિષ્ટુપ્રતિમા વ
યયાવત્ પાલન કરનેવાલા અનગાર યા તો અવધિજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત કર
છેતા હૈ યા મન પર્યવજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત કર છેતા હૈ, યા કેવલજ્ઞાનનો પ્રા
પ્ત કર છેતા હૈ, તેરહથે સૂત્ર સમ્યક્તયા મિષ્ટુપ્રતિમા નહીં પાલનેવાલ
ઔર ચૌદહથે સૂત્ર સમ્યક્તયા મિષ્ટુપ્રતિમા પાલનેવાલા સૂત્રોક્તા નિષ્ક
ર્વાર્થ યહી હૈ કિ એક રાત્રિની મિષ્ટુપ્રતિમાનો સમ્યક્રૂપ સે આરા
ધિત નહીં કરનેવાછે મિષ્ટુનો ટન્માદ, રોગાતઙ્ક ઔર ધર્મ સે અહિતારૂ
અહિતાદિ વિષાયક અર્થ પ્રાપ્ત હોતે હૈ ઔર હસકા સમ્યક્રૂપસે પાલ
કરનેવાલે મિષ્ટુનો અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન ઔર કેવલજ્ઞાન હ
ત્રીન જ્ઞાન મેં સે કોઈ મી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, જો હસકા હિત આર
કારક હોતા હૈ ૧૪ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

બારમી મિષ્ટુપ્રતિમાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર આરાધના કરનાર અણુગારને
હાં તો અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને હાં તો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે
૧૩ માં સૂત્રમાં સમ્યક્ રીતે આ પ્રતિમાની આરાધના નહીં કરનારના શા
કાલ થાય છે તે પ્રકાર કરવામાં આવ્યું છે તેમાં બેનું કહ્યું છે કે બે રાત્રિની
બારમી મિષ્ટુપ્રતિમાની સમ્યક્ રીતે આરાધના ન કરનાર અણુગારને ૬ થાક,
૧૧ થાક અને ધર્મઞ્ચ થવા રૂપ અહિતાદિ વિષાયક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે
૧૪ માં સૂત્રમાં બે વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે બારમી મિષ્ટુપ્રતિમાનું
સમ્યક્ રીતે પાલન કરનાર અણુગારને અવધિજ્ઞાન અથવા મનઃપર્યવજ્ઞાન અથવા
કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જે તેનું હિતકારક, મુખકારક આદિ થઈ
પડે છે ॥ સૂ. ૫૫ ॥

છાયા—જરૂદ્રીપે દ્વીપે તિસઃ કર્મભૂમયઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા—ભરતમ્, ઐર-
વતં, મહાવિદેહઃ । એવં ધાતકીચ્છળે દ્વીપે પૌરસ્ત્યાર્થે યાવત્ પુષ્કરવરદ્વીપાર્દ્ધે પશ્ચિ-
માર્દ્ધે ૫॥ સુ. ૫૬ ॥

ટીકા—‘ જંબુદ્વીપે ’ ઇત્યાદિ, સુત્રાણિ પશ્ચાપિ સુગમાન્યેવ, નવરં—જમ્બૂ-
દ્વીપે ભરતૈરવતમહાવિદેહરૂપાણિ ત્રીણિ ક્ષેત્રાણિ કર્મભૂમયઃ સન્તિ । અસિમપીઠ-
પિતપઃ સંયમાનુષ્ઠાનાદિકર્મપ્રધાનાઃ ભૂમયઃ કર્મભૂમયઃ । તાઃ પશ્ચદશ ભવન્તિ,
જમ્બુદ્વીપધાતકીચ્છળપૂર્વાર્દ્ધતત્પશ્ચિમાર્દ્ધપુષ્કરવરદ્વીપપૂર્વાર્દ્ધતત્પશ્ચિમાર્દ્ધરૂપેષુ પશ્ચસુ-
પ્રત્યેકં ભરતાદિ ત્રયસદ્ભાવાત્ ૫ ॥ સુ. ૫૬ ॥

યે મુનિયોં કે પૂર્વોક્ત અનુષ્ઠાન કર્મભૂમિ મેં હી હોતે હૈં—અતઃ કર્મ-
ભૂમિયોં કે નિરૂપણ કે લિયે સૂત્રકાર પચસૂત્ર કહતે હૈં—‘ જંબુદ્વીપે
દીવે તઓ કમ્મભૂમીઓ ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—જમ્બુદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં ત્રીન કર્મભૂમિયાં કહી ગઈ હૈં—જેસે
એક ભરતક્ષેત્ર દૂસરા ઐરવત ક્ષેત્ર ઓર મહાવિદેહ ક્ષેત્ર । હસી તરહકા
કથન પૂર્વાર્દ્ધ ધાતકીચ્છળ દ્વીપમેં બી કર લેના ચાહિયે ઓર હસી
તરહ કા કથન યાવત્ પશ્ચિમાર્દ્ધ પુષ્કરવરદ્વીપાર્દ્ધ મેં કર લેના ચાહિયે ।

જો ભૂમિયાં અસિ. મપી, કૃષિ ઓર તપઃસંયમાનુષ્ઠાનાદિરૂપ કર્મ
પ્રધાન હોતી હૈં વે કર્મભૂમિયાં હૈં, એસે યે કર્મભૂમિયાં જમ્બુદ્વીપમેં ભરત
ઐરવત ઓર મહાવિદેહરૂપ હૈં । યે કર્મભૂમિયાં ઢાઈ દ્વીપમેં કુલ ૧૫ હૈં ।
જમ્બુદ્વીપમેં ત્રીન ધાતકીચ્છળમેં પૂર્વાર્દ્ધ ઓર પશ્ચિમાર્દ્ધમેં ૬ ઓર પુષ્કર-
વર દ્વીપાર્દ્ધકે પૂર્વાર્દ્ધપશ્ચિમાર્દ્ધમેં ૬ હસ પ્રકારસે યે ૧૫ હો જાતીહૈં ॥ ૫૬ ॥

મુનિઓનાં પૂર્વોક્ત અનુષ્ઠાન કર્મભૂમિઓમા જ થાય છે. તેથી હવે
સૂત્રકાર કર્મભૂમિઓનું નિરૂપણ પાંચ સૂત્રો દ્વારા કરે છે—

“ જંબુદ્વીપે દીવે તઓ કમ્મભૂમીઓ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ત્રણ પ્રમાણે ત્રણ કર્મભૂમિઓ કહી છે
(૧) ભરતક્ષેત્ર, (૨) ઐરવતક્ષેત્ર, અને (૩) મહાવિદેહક્ષેત્ર. આ પ્રકારનું ધાતકી-
ચ્છળ દ્વીપમા પણ સમજી લેવું. એ જ પ્રકારનું કથન પશ્ચિમાર્દ્ધ પુષ્કરવર
દ્વીપાર્દ્ધ પર્યંતના વિષયમાં પણ સમજવું

જે ભૂમિઓ અસિ, મપી, કૃષિ અને તપ સંયમાનુષ્ઠાન આદિ રૂપ કર્મ-
પ્રાધાન હોય છે, તે ભૂમિઓને કર્મભૂમિઓ કહે છે એવી તે કર્મભૂમિઓ
ભરતક્ષેત્ર, ઐરવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહક્ષેત્ર રૂપ છે. અહીં દ્વીપમાં કુલ ૧૫
કર્મભૂમિઓ છે—જંબુદ્વીપમા ૩, ધાતકીચ્છળના પૂર્વાર્દ્ધ અને પશ્ચિમાર્દ્ધમાં
મળીને કુલ ૬, અને પુષ્કરવર દ્વીપાર્દ્ધના પૂર્વાર્દ્ધ અને પશ્ચિમાર્દ્ધમાં મળીને
કુલ ૬. આ રીતે એકઠરે ૩+૬+૬=૧૫ કર્મભૂમિઓ છે. ॥ સુ. ૫૬ ॥

સમ્યગ્નારાધનતઃ ઉમાદ-રોગાતઃ-ધર્મગ્રંથરૂપા અહિતાદિયૌ મવન્તિ, તસ્યાઃ
સમ્યગ્નારાધનતથાપધિમન પર્યવકેષજ્ઞાનપાતિરૂપા દિવાળ્યૌ મવન્તીતિ પ્રયોદ
સચતુર્દશસૂત્રપોસ્ત્વમિતિ ૧૪ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

પૂર્વોક્તાનિ મુનીનામનુષ્ઠાનાનિ કર્મમુખિયેષ મવન્તીતિ તત્ત્વરૂપણાય પચ
સૂત્રીમાહ—

મૂલમ્—જહુદીવે દીવે તઓ કમ્મમૂમીઓ પળ્લન્તાઓ, ત
જહા—મરહે યરવપ મહાવિદેહે ૧ । એવ ધાયઈસઢે દીવે પુરત્થિ
મઢ્ઢે જાવ પુક્કલ્લરવરદીવહુપચ્ચરત્થિમઢ્ઢે ૫ ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

હૈ—શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર એક રાત્રિની ૧૨ વીં મિષ્ટુપ્રતિમા ત્રા
યયાવત્ પાલન કરનેવાલા અનગાર યા તો અવધિજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત કર
લેતા હૈ યા મનપર્યવજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, યા કેવલજ્ઞાનનો પ્રાપ્ત
કર લેતા હૈ, તેરહવે સૂત્ર સમ્યક્તયા મિષ્ટુપ્રતિમા નહીં પાલનેવાલા
ઔર ઔદહવે સૂત્ર સમ્યક્તયા મિષ્ટુપ્રતિમા પાલનેવાલા સૂત્રોકા નિષ્ક
પૌર્ય યહી હૈ કિ એક રાત્રિની મિષ્ટુપ્રતિમાનો સમ્યક્રૂપ સે આરા
ધિત નહીં કરનેવાલે મિષ્ટુનો ઉન્માદ, રોગાતઃ ઔર ધર્મ સે અદ્વિતારૂપ
અહિતાદિ વિધાયક અર્થ પ્રાપ્ત હોતે હૈ ઔર હસકા સમ્યક્રૂપસે પાલન
કરનેવાલે મિષ્ટુનો અવધિજ્ઞાન, મનપર્યવજ્ઞાન ઔર કેવલજ્ઞાન હન
ત્રીન જ્ઞાન મેં સે કોઈ બી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, જો હસકા હિત આદિ
કારક હોતા હૈ ૧૪ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

જાણી મિષ્ટુપ્રતિમાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર આરાધના કરનાર અણુજારને
કાં તો અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને કાં તો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે
૧૩ માં સૂત્રમાં સમ્યક્ રીતે આ પ્રતિમાની આરાધના નહીં કરનારના શા
સ્ત્રોક્ત થાય છે તે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં જોનું કહ્યું છે કે જો રાત્રિની
જાણી મિષ્ટુપ્રતિમાની સમ્યક્ રીતે આરાધના ન કરનાર અણુજારને ઉન્માદ,
રોગાતઃ અને ધર્મગ્રંથ થવા હવે અહિતાદિ વિધાયક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે
૧૪ માં સૂત્રમાં જો બાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે જાણી મિષ્ટુપ્રતિમાનું
સમ્યક્ રીતે પાલન કરનાર અણુજારને અવધિજ્ઞાન અથવા મનપર્યવજ્ઞાન અથવા
કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈશક છે, એ તેનું હિતકારક, મુખકારક આદિ થઈ
પડે છે ॥ સૂ. ૫૫ ॥

सम्यङ्मिथ्यारुचिः २। त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा सम्यक्प्रयोगः, मिथ्या-
प्रयोगः, सम्यङ्मिथ्याप्रयोगः ३। त्रिविधो व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-धार्मिको-
व्यवसायः, अधार्मिको व्यवसायः, धार्मिकाधार्मिको व्यवसायः ४। अथवा त्रिविधो
व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रत्यक्षः प्रात्ययिकः आनुगामिकः ५। अथवा त्रिविधो
व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऐहलौकिकः, पारलौकिकः, ऐहलौकिकपारलौकिकः
६। ऐहलौकिको व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा लौकिकः, वैदिकः, सामयिकः
७। लौकिको व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अर्थो धर्मः कामः ८। वैदिको
व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः ९। सामयिको
व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ज्ञानं, दर्शनं, चारित्र्यम् १०। त्रिविधाऽर्थयोनिः
प्रज्ञप्ता, तद्यथा-साम, दण्डः, भेदः ११ ॥सू० ५७॥

-सम्यङ्गुचि, मिथ्यारुचि और सम्यङ्मिथ्यारुचि, प्रयोग तीन प्रकारका
कहा गया है-जैसे-सम्यक् प्रयोग, मिथ्याप्रयोग और सम्यक् मिथ्या-
प्रयोग, व्यवसाय तीन प्रकारका कहा गया है जैसे-धार्मिक व्यवसाय,
अधार्मिक व्यवसाय, और धार्मिकाधार्मिक व्यवसाय-अथवा इस
तरह से भी व्यवसाय के तीन भेद कहे गये हैं-एक प्रत्यक्ष, दूसरा
प्रात्ययिक और तीसरा आनुगामिक अथवा-ऐहलौकिक, पारलौकिक
और ऐहलौकिक पारलौकिक, इनमें ऐहलौकिक व्यवसाय तीन प्रकारका
कहा गया है-जैसे लौकिक, वैदिक सामायिक, इनमें लौकिक व्यवसाय
तीन प्रकार का कहा गया है-जैसे-अर्थ, धर्म और काम, वैदिक व्यव-
साय तीन प्रकारका कहा गया है। जैसे-ऋग्वेद, यजुर्वेद और साम-
वेद, सामयिक व्यवसाय भी तीन प्रकार का कहा गया है। जैसे-

- (२) मिथ्यारुचि અને (૩) સમ્યક્ મિથ્યારુચિ પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે
(૧) સમ્યક્ પ્રયોગ, (૨) મિથ્યાપ્રયોગ અને (૩) સમ્યક્ મિથ્યાપ્રયોગ વ્યવ-
સાય ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) ધાર્મિક વ્યવસાય, (૨) અધાર્મિક વ્યવસાય
અને (૩) ધાર્મિકાધાર્મિક વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયના આ પ્રમાણે ત્રણ ભેદ પણ
પડે છે-(૧) પ્રત્યક્ષ, પ્રાત્યયિક અને (૩) આનુગામિક. અથવા (૧) ઐહલૌકિક
(૨) પારલૌકિક અને (૩) ઐહલૌકિક પારલૌકિક તેમાંના ઐહલૌકિક વ્યવસાય-
ના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) લૌકિક, (૨) વૈદિક અને (૩) સામયિક વળી
લૌકિક વ્યવસાયના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) અર્થ, (૨)
ધર્મ અને (૩) કામ વૈદિક વ્યવસાયના પણ આ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧)
ઋગ્વેદ, (૨) સામવેદ અને (૩) યજુર્વેદ. સામયિક વ્યવસાયના પણ નીચે

ઉક્તાઃ કર્યમૂમય, સમ્પત સવગતમનુષ્યધર્મનિરૂપણાયૈકાદશમુદ્રાખ્યાઃ—

મૂમ્—તિવિદ્દે દસણે પળ્લણ્ણે, ત જહા—સમ્પદસણે, મિચ્છ-
દસણે સમ્મામિચ્છદસણે ૧ । તિવિદ્દા રુદ્ધે પળ્લણ્ણા, ત જહા
સમ્મારુદ્ધે મિચ્છારુદ્ધે સમ્મામિચ્છારુદ્ધે ૨ । તિવિદ્દે પઓગે પળ્લણ્ણે
ત જહા સમ્માપઓગે, મિચ્છપ્પઓગે, સમ્મામિચ્છપ્પઓગે
૩ । તિવિદ્દે વવસાપ્ પળ્લણ્ણે, ત જહા ધમ્મિપ્ વવસાપ્, અધમ્મિપ્
વવસાપ્, ધમ્મિયાધમ્મિપ્ વવસાપ્ ૪ । અહ્વા તિવિદ્દે વવસાપ્
પળ્લણ્ણે, ત જહા પચ્ચક્કવે, પચ્ચદ્દપ્, આણ્ણગામિપ્ ૫ । અહ્વા
તિવિદ્દે વવસાપ્ પળ્લણ્ણે, ત જહા—દ્દહલોદ્દપ્, પરલોદ્દપ્ દ્દહલો
દ્દપ્પરલોદ્દપ્ ૬ । દ્દહલોદ્દપ્ વવસાપ્ તિવિદ્દે પળ્લણ્ણે, ત જહા
લોદ્દપ્, વેદ્દપ્, સમાદ્દપ્ ૭ । લોદ્દપ્ વવસાપ્ તિવિદ્દે પળ્લણ્ણે,
ત જહા અત્થે ધમ્મે કામે ૮ । વેદ્દપ્ વવસાપ્ તિવિદ્દે પળ્લણ્ણે,
ત જહા રિઠ્ઠવેપ્, જઝલ્લેપ્, સામવેપ્ ૯ । સામાદ્દપ્, વવસાપ્
તિવિદ્દે પળ્લણ્ણે, ત જહા ણાણે દંસણે ચરિત્તે ૧૦ । તિવિદ્દા
અત્થજોણી પળ્લણ્ણા, ત જહા સામે દઢે ભેપ્ ૧૧ ॥ સૂ૦ ૫૭॥

છાયા—ત્રિવિધ વર્ણન મહત્ત્વ, તથા—સમ્યગ્વર્ણન, મિધ્યાવર્ણન, સમ્પદ-
મિધ્યાવર્ણનમ્ ૧ । ત્રિવિધા રુષિઃ મહત્ત્વા, તથા—સમ્યગ્રુષિઃ, મિધ્યારુષિઃ

કર્મભૂમિર્ષો કા નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર તદ્વત મનુષ્યધર્મ કા
નિરૂપણ કરને કે લિપે ૧૧ સૂત્ર કહતે હૈ—‘તિવિદ્દે વંસણે પળ્લણ્ણે’ ૬૦

સુધાર્થ—દર્શન ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—જૈસે—સમ્યગ્વર્ણન, મિધ્યા
વર્ણન ઓર સમ્પદમિધ્યાવર્ણન, રુષિ ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ । જૈસે

કર્મભૂમિર્ષો નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેમાં લેલો મનુષ્યના
ધર્મોનું નિરૂપણ કરે છે—‘તિવિદ્દે વંસણ પળ્લણ્ણે’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાથ—દર્શનના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સમ્યગ્વર્ણન, (૨) મિધ્યાવર્ણન
અને (૩) સમ્યગ્ મિધ્યાવર્ણન. રુષિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) સમ્યગ્ રુષિ,

सम्यङ्मिथ्यारुचिः २। त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा सम्यक्प्रयोगः, मिथ्या-
प्रयोगः, सम्यङ्मिथ्याप्रयोगः ३। त्रिविधो व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-धार्मिको-
व्यवसायः, अधार्मिको व्यवसायः, धार्मिकाधार्मिको व्यवसायः ४। अथवा त्रिविधो
व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रत्यक्षः प्रात्ययिकः आनुगामिकः ५। अथवा त्रिविधो
व्यवसायः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऐहलौकिकः, पारलौकिकः, ऐहलौकिकपारलौकिकः
६। ऐहलौकिको व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा लौकिकः, वैदिकः, सामयिकः
७। लौकिको व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अर्थो धर्मः कामः ८। वैदिको
व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः ९। सामयिको
व्यवसायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ज्ञानं, दर्शनं, चारित्र्यम् १०। त्रिविधाऽर्थयोनिः
प्रज्ञप्ता, तद्यथा-साम, दण्डः, भेदः ११ ॥सू० ५७॥

-सम्यग्रुचि, मिथ्यारुचि और सम्यङ्मिथ्यारुचि, प्रयोग तीन प्रकारका
कहा गया है-जैसे-सम्यक् प्रयोग, मिथ्याप्रयोग और सम्यक् मिथ्या-
प्रयोग, व्यवसाय तीन प्रकारका कहा गया है जैसे-धार्मिक व्यवसाय,
अधार्मिक व्यवसाय, और धार्मिकाधार्मिक व्यवसाय-अथवा इस
तरह से भी व्यवसाय के तीन भेद कहे गये हैं-एक प्रत्यक्ष, दूसरा
प्रात्ययिक और तीसरा आनुगामिक अथवा-ऐहलौकिक, पारलौकिक
और ऐहलौकिक पारलौकिक, इनमें ऐहलौकिक व्यवसाय तीन प्रकारका
कहा गया है-जैसे लौकिक, वैदिक सामायिक, इनमें लौकिक व्यवसाय
तीन प्रकार का कहा गया है-जैसे-अर्थ, धर्म और काम, वैदिक व्यव-
साय तीन प्रकारका कहा गया है। जैसे-ऋग्वेद, यजुर्वेद और साम-
वेद, सामयिक व्यवसाय भी तीन प्रकार का कहा गया है। जैसे-

(२) मिथ्यारुचि अने (३) सम्यङ् मिथ्यारुचि प्रयोग त्रय प्रकारका कहा छे
(१) सम्यङ् प्रयोग, (२) मिथ्याप्रयोग अने (३) सम्यङ् मिथ्याप्रयोग व्यव-
साय त्रय प्रकारका कहा छे-(१) धार्मिक व्यवसाय, (२) अधार्मिक व्यवसाय
अने (३) धार्मिकाधार्मिक व्यवसाय अथवा व्यवसायना आ प्रमाणे त्रय लेह पण
पडे छे-(१) प्रत्यक्ष, प्रात्ययिक अने (३) आनुगामिक अथवा (१) ऐहलौकिक
(२) पारलौकिक अने (३) ऐहलौकिक पारलौकिक. तेमांका ऐहलौकिक व्यवसा-
यना त्रय प्रकार कहा छे-(१) लौकिक, (२) वैदिक अने (३) सामयिक वणी
लौकिक व्यवसायना पण नीचे प्रमाणे त्रय प्रकार कहा छे-(१) अर्थ, (२)
धर्म अने (३) काम. वैदिक व्यवसायना पण आ त्रय प्रकार कहा छे-(१)
ऋग्वेद, (२) सामवेद अने (३) यजुर्वेद. सामयिक व्यवसायना पण नीचे

ટીકા—‘તિથિરે’ ઇત્યાદેકાદશાપિ સૂત્રાણિ મુગમાનિ, નવર-દર્શન-
 દર્શનમોહનીય, તથાવિષદર્શનરેતુત્ત્વાત્, તત્-સમ્યક્ મિથ્યા-મિશ્રમેદાત્ ત્રિવિ-
 યમ્ ૧। રુચિ-તત્ત્વાનાં અધ્યાનમ્, સાડપિ દર્શનપ્રપસપાઘા પૂર્વોક્તમેદાત્ ત્રિવિધા
 ૨। પ્રયોગઃ-મનઃપ્રવૃત્તિવ્યાપારઃ ઔપધાદિ વ્યાપારો ષા । સ ત્રિવિધઃ-સમ્યક્
 મિથ્યામિશ્રમ્-ઉચિતાનુચિત સદુપયાત્મકો વેતિ ૩। વ્યવસાય-વસ્તુનિર્ણયઃ,
 પુરુષાર્થ-સિદ્ધિર્વ્યમનુષ્ઠાનં ષા । સત્ત્વ ધાર્મિકાધાર્મિકસત્ત્વમયમેદાત્ ત્રિવિધઃ ।
 એવિષ્ણોઽયં વ્યવસાયઃ સંપત્તાડસંયતદેશવિરતાનાં ક્રમેણ મયતિ । યદ્વા-ધાર્મિકો
 વ્યવસાયઃ સંપત્તરૂપઃ, અધાર્મિકોડસયમરૂપઃ, ધાર્મિકાધાર્મિકો-દેશસયમમત્સય
 ૫તિ ૧। વ્યવસાય-નિષય, સ ત્રિવિધસ્તયાદિ-મત્યશ્ચઃ-અવધિ-મનઃ પર્યદ-

જ્ઞાન, દર્શન ઓર ચારિત્ર, અર્થયોનિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—
 જેસે-સામ, દુષ્ટ ઓર મેદ ।

ટીકાર્થ—યહાં દર્શન શબ્દસે દર્શનમોહનીયકા તથાવિષ દર્શનકા રેતુ
 હોને સે પ્રહ્ણ સુખા હૈ યહ દર્શનમોહનીયકર્મ સમ્યક્ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ
 પ્રકૃતિ ઓર મિશ્રપ્રકૃતિ કે મેદ સે ત્રીન પ્રકારકા હૈ, તત્ત્વો કો અધ્યાન
 કરના ઇસકા નામ રુચિ હૈ—યહ રુચિ સી દર્શનપ્રપસપાઘા હોતી હૈ ઇસ
 લિયે પૂર્વોક્ત મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી હૈ । મન આદિ કે વ્યાપારકા નામ
 પ્રયોગ હૈ । અથવા ઔપધાદિ વ્યાપાર કા નામ પ્રયોગ હૈ । યહ પ્રયોગ
 સી સમ્યક્ મિથ્યા ઓર મિશ્રપ્રયોગ કે મેદ સે ત્રીન પ્રકારકા કહા
 ગયા હૈ । અથવા—ઉચિત, અનુચિત ઓર ઉચિતાનુચિત કે મેદ સે સી
 પ્રયોગ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, વસ્તુકે નિર્ણય કા નામ વ્યવસાય
 હૈ । અથવા—પુરુષાર્થ સિદ્ધિકે નિમિત્ત જિયા ગયા અનુષ્ઠાન કા નામ

સુલભ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાન, (૨) ઇચ્છા અને (૩) આસ્તિ અર્થ
 યોનિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) સામ, (૨) દૃઢ અને (૩) લેહ.

ટીકાર્થ—અહીં દર્શન શબ્દથી દર્શનમોહનીય પ્રકલ્પ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ
 કે તે તથાવિષ દર્શનના રેતુ (કારણ) રૂપ હોય છે આ દર્શનમોહનીય
 કરના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—સમ્યક્ પ્રકૃતિ, મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિ અને
 મિશ્ર પ્રકૃતિ. તત્ત્વો પ્રત્યે અદ્વા શબ્દની તેનું નામ રુચિ છે તે રુચિ પણ
 દર્શનપ્રપસપાઘા હોય છે તેથી તેના પણ પૂર્વોક્ત ત્રણ લેહ પડે છે મન
 આદિના વ્યાપારનું (પ્રવૃત્તિનું) નામ પ્રયોગ છે, અથવા ઔપધાદિ વ્યાપારનું
 નામ પ્રયોગ છે આ પ્રયોગ પણ સમ્યક્, મિથ્યા અને મિશ્ર પ્રયોગના લેહથી
 ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે અથવા ઉચિત, અનુચિત, અને ઉચિતાનુચિતના લેહથી
 પણ પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે વસ્તુના નિર્ણયનું નામ વ્યવસાય છે,

કેવલજ્ઞાનજનિતઃ । પ્રાત્યયિકઃ-પ્રત્યયજન્યઃ-ઇન્દ્રિય-નોઇન્દ્રિયરૂપનિમિત્તાજ્ઞાત
 इत्यर्थः । आनुगामिकः-अनुगच्छति-साध्यमग्न्यादिक, साध्याभावे च न भवति
 यो धूमादि हेतुः सोऽनुगामी, ततो जातम् आनुगामिकम्-अनुमानं, तद्रूपो यः
 स आनुगामिकः-अनुमानरूप इत्यर्थः । यद्वा-प्रत्यक्षः-स्वयंदर्शनलक्षणः प्रात्य-

भी व्यवसाय है । यह धार्मिकादि के भेद से तीन प्रकारका प्रकट किया
 किया है, यह त्रिविध व्यवसाय क्रमशः संयत, असंयत और देशवि-
 रतों के होता है अथवा-संयमरूप व्यवसाय का नाम धार्मिक व्यवसाय
 है, असंयमरूप व्यवसाय का नाम अधार्मिक व्यवसाय है और जो देश
 संयम है वह धार्मिक अधार्मिक दोनों व्यवसायरूप है । अथवा व्यव-
 साय का अर्थ निश्चय है । यह निश्चयरूप व्यवसाय अवधिज्ञान मनः
 पर्ययज्ञान और केवलज्ञानजनित जब होता है तब वह प्रत्यक्षरूप व्यव-
 साय कहलाता है । इन्द्रिय और नोइन्द्रियरूप निमित्त से जन्य जो
 व्यवसाय है वह प्रात्ययिक व्यवसाय है, तथा अनुमानरूप जो व्यवसाय
 होता है वह आनुगामिक व्यवसाय है जो अपने साध्य के अभाव में
 नहीं होता है ऐसा धूमादिक हेतु अनुगामी है । इस अनुगामी से जो
 व्यवसाय उत्पन्न होता है वह आनुगामिक व्यवसाय है, ऐसा आनुगा-
 मिक व्यवसाय अनुमानरूप होता है अथवा स्वयं देखना यह प्रत्यक्ष

અથવા પુરુષાર્થસિદ્ધિને નિમિત્તે કરીથેલો અનુધાનને પણ વ્યવસાય કહે છે.
 તે ધાર્મિકાદિના લેદથી ત્રણ પ્રકારનો પ્રકટ કર્યો છે.

આ ત્રણ પ્રકારના વ્યવસાયોનો સદ્ભાવ અનુક્રમે સંયત, અસંયત અને
 દેશવિરતોમાં હોય છે અથવા સંયમરૂપ વ્યવસાયને ધાર્મિક વ્યવસાય કહે છે,
 અસંયમરૂપ વ્યવસાયને અધાર્મિક વ્યવસાય કહે છે અને દેશસંયમરૂપ વ્યવ-
 સાયને ધાર્મિકાધાર્મિક વ્યવસાય કહે છે અથવા વ્યવસાયનો અર્થ નિશ્ચય પણ
 થાય છે. આ નિશ્ચયરૂપ વ્યવસાય જ્યારે અવધિજ્ઞાન, મનપર્યયજ્ઞાન અથવા
 કેવળજ્ઞાનથી જનિત હોય છે, ત્યારે તેને પ્રત્યક્ષ વ્યવસાય કહે છે. ઇન્દ્રિય
 અને નોઇન્દ્રિયરૂપ નિમિત્ત દ્વારા જન્ય જે નિશ્ચય હોય છે, તેને પ્રાત્યયિક
 વ્યવસાય કહે છે. અનુમાનરૂપ જે વ્યવસાય હોય છે, તેને આનુગામિક વ્યવ-
 સાય કહે છે. જે પોતાના સાધ્યના અભાવમાં ઉદ્ભવતું નથી એવાં ધૂમાદિક
 હેતુને અનુગામી કહે છે આ અનુગામિ દ્વારા જે વ્યવસાય (નિશ્ચય) ઉત્પન્ન
 થાય છે, તેને આનુગામિક વ્યવસાય કહે છે દા ત. ધુમાડાને જોઇને અગ્નિના
 આસ્તિત્વનો જે નિશ્ચય થાય છે તેને આનુગામિક વ્યવસાય કહે છે એવો
 આનુગામિક વ્યવસાય અનુમાનરૂપ હોય છે, અથવા જાતે જ જોવું ...

યિકઃ—આત્મવચનમસત્ત્વઃ, સ્ત્રીયસ્તદ્વ્યુપ એવેતિ ૫। તથા વ્યવસાયઃ—નિષયોઽનુષ્ઠાન
વા । સ ત્રિવિધસ્તથાહિ—પેદ્દલૌકિકઃ—ઇહલોકસમ્બન્ધી, પારલૌકિકઃ—પરલોક
સમ્બન્ધી, પેદ્દલૌકિકપારલૌકિકઃ—ય ઇહ પરત્ર ચ મ્ભવતિ સઃ, ઉભયલોકસમ્બ
ન્ધીત્યર્થ ૬। પેદ્દલૌકિકો વ્યવસાયસ્ત્રિવિધસ્તથાહિ—લૌકિકઃ, વૈદિક, સામ-
યિકઃ । સત્ર-લૌકિકઃ—સામાન્યલોકાધિતઃ, વૈદિકઃ—ઋગ્વાદિ વેદાધિતઃ,
સમય-સાંખ્યાદિસિદ્ધાન્તઃ, તદાધિતો યઃ સ સામયિકઃ । ૭। ઇમે લૌકિકાદયો
વ્યવસાયઃ પ્રત્યેક ત્રિવિધાઃ, તેષુ મયમ્ લૌકિકવ્યવસાયમેવાનહ—' ઓરૂપ

રૂપ વ્યવસાય છે, આત્મ કે વચન સે ઉત્પન્ન છુઠા જો જ્ઞાન છે વહ પ્રા
ત્યયિક વ્યવસાય છે । તથા અનુમાનરૂપ જો વ્યવસાય છે વહ આનુગા
મિક વ્યવસાય છે તથા પેદ્દલૌકિક, પારલૌકિક ઓર પેદ્દલૌકિક ઓર
પારલૌકિક કે મેદ સે ત્રી વ્યવસાય ત્રીન પ્રકારકા છે—ઇહલોક સમ્બન્ધી
જો વ્યવસાય છે વહ પેદ્દલૌકિક વ્યવસાય છે પરલોક સમ્બન્ધી જો
વ્યવસાય છે વહ પારલૌકિક વ્યવસાય છે તથા ઇસ લોક ઓર પરલોક
કે સમ્બન્ધ મેં જો વ્યવસાય છે વહ પેદ્દલૌકિક પારલૌકિક વ્યવસાય
છે । ઇનમેં જો પેદ્દલૌકિક વ્યવસાય ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયા છે । ઇસ
સમ્બન્ધ મેં યેસા જાનના ચાહિયે કિં સામાન્ય લોકકે આશ્રિત જો વ્યવ
સાય છે વહ લૌકિક વ્યવસાય છે । ઋગ્વેદ આદિ વેદોં કે આશ્રિત જો
વ્યવસાય છે તથા સાંખ્ય સિદ્ધાન્ત, આદિ કે આશ્રિત જો વ્યવસાય છે
વહ સામયિક વ્યવસાય છે, પેદ્દલૌકિક વ્યવસાય કે જો યે ત્રીન મેદ
કહે છે સો ઇન મેદોં કે ત્રી પ્રત્યેક કે ૧-૨ મેદ કહે ગયે છે । ઇન મેં

પ્રત્યેક વ્યવસાય ઉ આત્મના વચનોદ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને પ્રાત્યયિક વ્યવસાય
કહે છે, તથા અનુમાન રૂપ ને વ્યવસાય છે તેને આનુમાનિક વ્યવસાય કહે છે

તથા પેદ્દલૌકિક પારલૌકિક અને પેદ્દલૌકિકપારલૌકિકના વ્યવસાયના
ત્રણ પ્રકાર પડે છે—ઈહ લોક (આ લોક) સબન્ધી ને વ્યવસાય છે, તેને
પેદ્દલૌકિક વ્યવસાય કહે છે પરલોક સબન્ધી ને વ્યવસાય છે તેને પારલૌકિક
વ્યવસાય કહે છે, તથા આલોક અને પરલોક સબન્ધી ને વ્યવસાય છે તેને
પેદ્દલૌકિકપારલૌકિક વ્યવસાય કહે છે પેદ્દલૌકિક વ્યવસાયના પચ્ચ ત્રણ
ભેદ પડે છે—લૌકિક વિકિ અને સામયિક સામ-ય લોકને આશ્રિત ને વ્યવ
સાય છે તેને લૌકિક વ્યવસાય કહે છે, ઋગ્વેદ આદિ વેદોને આશ્રિત ને
વ્યવસાય છે તેને વૈદિક વ્યવસાય કહે છે અને સાંખ્ય સિદ્ધાન્ત આદિને
આશ્રિત ને વ્યવસાય છે તેને સામયિક વ્યવસાય કહે છે પેદ્દલૌકિક વ્યવ
સાયના ને ત્રણ ભેદ કહા છે તે પ્રત્યેક ભેદના પચ્ચ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે

વવસાણ ' ઇત્યાદિ, લૌકિકો વ્યવસાયસ્ત્રિવિધો યથા-અર્થો, ધર્મઃ-કામ ઇતિ, અર્થત્રિવિધોધર્મવિષયઃ કામવિષયસ્ત્રિવિધો નિર્ણયઃ ઇત્યર્થઃ । સ યથા—

“ અર્થસ્ય મૂલં નિકૃતિઃ ક્ષમા ચ, ધર્મસ્ય દાનં ચ દયા દમશ્ચ ।

કામસ્ય વિક્તં ચ વપુર્વયશ્ચ, મોક્ષસ્ય સર્વોપરમઃ ક્રિયાસુ ॥૧॥”

ઇત્યાદિરૂપઃ, તદર્થમનુષ્ઠાનં વાઽર્થાદિરેવ વ્યવસાય ઉચ્યતે ૮। વૈદિકો વ્યવસાયઃ-ઋગ્વેદાદ્યાહિતો નિર્ણયો વ્યાપારો વા ઋગ્વેદાદિરેવ વ્યવસાય ઇતિ ૧। સામયિકો વ્યવસાયઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપઃ, તત્ર જ્ઞાનં વ્યવસાય એવ પર્યાય-શબ્દત્વાત્ । દર્શનમપિ શ્રદ્ધાનલક્ષણં વ્યવસાયઃ, વ્યવસાયોશ્ત્વાત્તસ્ય । ચરિત્રમપિ

લૌકિક વ્યવસાય અર્થ, ધર્મ ઓર કામ કે ભેદ સે ત્રીન ભેદવાલા હૈ । અર્થવિષયક, ધર્મવિષયક ઓર કામવિષય જો નિર્ણય હૈ વહી અર્થરૂપ, ધર્મરૂપ ઓર કામરૂપ લૌકિક વ્યવસાય હૈ । જૈસે-‘ અર્થસ્ય મૂલં ’ ૬૦

અર્થ કા મૂલ નિકૃતિ-છલકપટ પૂર્ણ વ્યવહારરૂપ પરવંચન, ધર્મકા મૂલ ક્ષમા, દયા, દાન ઓર દમ, કામકા મૂલ વિક્ત, શરીર, યૌવનાવસ્થા ઓર મોક્ષકા મૂલ સમસ્ત શુભાશુભ ક્રિયાઓસે વિરક્તિ હૈ સો ઇત્યાદિ રૂપ હી યહ અર્થોદિ વ્યવસાય હૈ-વૈદિક વ્યવસાય ભી ઋગ્વેદ યજુર્વેદ, સામવેદદ્વારા ક્રિયા ગયા નિર્ણયરૂપ હોતા હૈ । તથા સામયિક વ્યવસાય ભી જ્ઞાનદર્શન ઓર ચારિત્રરૂપ હોતા હૈ । જ્ઞાનકો જો યહાં વ્યવસાયરૂપ કહા ગયા હૈ સો ડસકા કારણ વ્યવસાય કો ડસકા પર્યાય શબ્દ હોને કે કારણ કહા ગયા હૈ । તથા દર્શન કો જો વ્યવસાયરૂપ કહા ગયા

લૌકિક વ્યવસાયના અર્થ, ધર્મ અને કામ, આ ત્રણ લેદો છે. અર્થવિષયક, ધર્મવિષયક અને અને કામવિષયક જે નિર્ણય છે તેને અનુક્રમે અર્થરૂપ અને કામરૂપ લૌકિક વ્યવસાય કહે છે જેમકે-“ અર્થસ્ય મૂલ ” ઇત્યાદિ—

અર્થેનુ મૂળ નિકૃતિ—છળકપટપૂર્ણ વ્યવહારરૂપ પરવચના, ધર્મેનુ મૂળ ક્ષમા, દયા, દાન અને દમ, કામનુ મૂળ ધન શરીર, યૌવનાવસ્થા અને મોક્ષનુ મૂળ સમસ્ત શુભાશુભ ક્રિયાઓમાથી વિરક્તિ છે. અર્થોદિ ત્રણે વ્યવસાયોનુ સ્વરૂપ આ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વૈદિક વ્યવસાય પણ ઋગ્વેદ આદિને આધારે કરેલા નિર્ણયરૂપ હોય છે તથા સામયિક વ્યવસાય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ હોય છે. જ્ઞાનને અહીં જે વ્યવસાયરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે વ્યવસાય તેનો પર્યાયી શબ્દ છે, તથા દર્શનને જે વ્યવસાય રૂપ કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે શ્રદ્ધારૂપ દર્શન પણ વ્યવસાય રૂપ જ હોય

સમમાનસજ્ઞાનો વ્યવસાય એવ, યોગસ્વમાત્રસ્યાત્મનઃ પરિણતિવિશેષત્વાત્, યદ્યોગ્યતે-

“ સચરણમણુદ્વાણ વિહપહિસેદ્વાણુર્ગ તત્ત્વ ” ઇતિ ।

છાયા—સચરણમણુદ્વાણં વિધિપ્રતિષેધાનુગ તત્ત્વ ॥

તત્ત્વ તદ્ વાચ્ય ચારિત્રાપેક્ષમગવન્તત્ત્વમિતિ । અથવા જ્ઞાનાદી વિષયે યો વ્યવસાયો-
યોગોઽનુદ્વાણં વા, સ વિષયમેદાત્ પ્રિવિષ ઇતિ । સામાયિકતા વાસ્ય સમ્યક્-
મિધ્યાશ્ચ વિશેષિતસ્ય જ્ઞાનાદિત્રયસ્ય સર્વસમયેષ્વપિ માત્રાદિતિ ૧૦ । ‘ વિવિદ્વા
અત્યજોળી ’ ઇત્યાદિ, અર્થસ્ય રામલક્ષ્મ્યાદિરૂપસ્ય યોનિઃ—ઉપાયઃ, અર્થયોનિઃ,
સા પ્રિવિષા—સામપ્રિયવચનાદિ દષ્ટઃ—વચાદિરૂપઃ પરનિગ્રહઃ, મેદઃ—મિત્રીપિત

હૈ સો અદ્ભુતરૂપ દર્શન ધી વ્યવસાયરૂપ હી હોતા હૈ ઇસલિયે કહા ગયા
હૈ કયોં કિ દર્શન વ્યવસાય કા એક અંશરૂપ હોતા હૈ, તથા સમગ્ર
ચારિત્ર હૈ વહ ધી વ્યવસાયરૂપ હી હોતા હૈ । કયોં કિ વહ યોગસ્વમાત્ર
રૂપ આત્મા કો એક પરિણતિવિશેષરૂપ હોતા હૈ । તથા એસા જો કહા
ગયા હૈ કિ—“ સચરણમણુદ્વાણં વિહપહિ સદ્વાણુર્ગ તત્ત્વ ” સો વહ
વાચ્યચારિત્ર કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । અથવા
જ્ઞાનાદિકે વિષય મેં જો વ્યવસાય-યોગ અથવા અનુદ્વાણ હૈ વહ વિષય
કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હો ગયા હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । જનમેં જો
સામાયિકતા કહી ગઈ હૈ વહ સમ્યક્ એ મિધ્યા શબ્દોં સે વિશેષિત
હો કર ઇસ જ્ઞાનાદિત્રય કો સમસ્ત સમયોં મેં ધી મત્રાવ હોનેકે કારણ
સે કહી ગઈ હૈ । રાજલક્ષ્મી આદિરૂપ અર્થ કી જો યોનિ હૈ વહ અર્થ
યોનિ હૈ—યોનિ શબ્દકા વાચ્ય ચહાં ઉપાય લિયા ગયા હૈ । રાજલક્ષ્મી
આદિરૂપ અર્થપ્રાપ્તિ કે ઉપાય જો સામ, દષ્ટ, ઝીર મેદ કહે ગયે હૈ સો

છે, અને ઇત્યંત વ્યવસાયના એક અશરૂપ હોય છે તથા સમભાવરૂપ કે
આદિત્રિ છે તે પણ વ્યવસાયરૂપ જ હોય છે, કારણ કે તે યોગ સ્વભાવરૂપ
આત્માને માટે એક પરિણતિ વિશેષરૂપ હોય છે તથા એવું ને કહેવામાં
આવ્યું છે કે “ સચરણમણુદ્વાણં વિહપહિસેદ્વાણુર્ગ તત્ત્વ ” તે બાહ્યચારિત્રની
અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું અથવા જ્ઞાનાદિકના વિષયમાં
ને વ્યવસાય-યોગ અથવા અનુદ્વાણ છે તે વિષયના બેઠથી ત્રણ પ્રકારના થઈ
ગયા છે, એમ સમજવું તેમનામાં ને સામાયિકતા કહેવામાં આવી છે તે
તે સમ્યક્ અને મિધ્યા શબ્દોથી વિશેષિત (મુક્ત) થઈને આ જ્ઞાનાદિત્રયને
સમસ્ત સમયોમાં સદ્બાલક હોવાને કારણે કહેલી છે રાજલક્ષ્મી આદિરૂપ
અથવાની ને યોનિ છે તેનું નામ અર્થયોનિ છે—અહીં યોનિ શબ્દનો વાચ્યાર્થ
‘ ઉપાય ’ સમજવો જોઈએ. રાજલક્ષ્મી આદિરૂપ અર્થપ્રાપ્તિના ઉપાય

પરપક્ષસ્ય સ્વામ્યાદિતઃ સ્નેહાપનયનાદિસંપ્રદાનમ્ । તથાહિ-તલ્લક્ષણાનિ—

“ પરસ્પરોપકારાણાં, દર્શનં ૧ ગુણકીર્તનમ્ ૨ ।

સમ્બન્ધસ્ય સમાખ્યાન ૩, —માયત્યાઃ સંપ્રકાશનમ્ ૪ ॥૧॥

(અસ્મિન્નેવ કૃતે હ્રદમાવયોર્ભવિગ્ન્યતી 'ત્યાશાજનનમ્ આયતિસંપ્રકાશનમ્)

વાચા પેશલયા સાધુ, તવાહમિતિ ચાર્પણમ્ ૫ ।

હિતિ સામપ્રયોગજ્ઞૈઃ, સામપશ્ચવિધં સ્મૃતમ્ ॥ ૧ ॥

વધશ્ચૈવ ૧ પરિક્લેશો ૨, ધનસ્ય હરણં તથા ૩ ।

હિતિ દણ્ડવિધાનજ્ઞૈઃ, —દણ્ડોઽપિ ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨ ॥

સ્નેહરાગાપનયનં ૧, સંઘર્ષોત્પાદનં ૨ તથા ।

સંતર્જનં ૩ ચ ભેદજ્ઞૈઃ, —ભેદસ્તુ ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩ ॥ ” ઇતિ ।

તત્ર સંઘર્ષઃ—સ્પર્ધા, સન્તર્જનં ચ—‘ અસ્યાસ્મન્મિત્રવિગ્રહસ્ય પરિત્રાણં મત્તો ભવિગ્ન્યતી ’—ત્યાદિ રાજ્યવ્યવહાર્યરૂપમિતિ ૧૧ ॥ સૂ. ૫૭ ॥

उनका अर्थ ऐसा है कि प्रियवचन आदिरूप साम है, वधादिरूप जो पर का निग्रह है वह दण्ड है तथा जिगीषित-जीतने की इच्छावाले परपक्षके ऊपर से स्वामी आदिका स्नेह हटा देना—उनमें भिन्नता कर देना यह भेद है—सो ही कहा है—‘ परस्परोपकाराणां ’ इत्यादि ।

ऐसा करने पर इस विषयमें हम दोनों को ऐसा होगा ऐसी आशा करना इसका नाम आयति संप्रकाशन है । ‘ वाचा पेशलया साधु ’ इ०

यहां स्पर्धा का नाम संघर्ष है, इस मेरे मित्रविग्रह का परित्राण मुझ से होगा इत्यादि राज्यव्यवहार्यरूप, संतर्जन है ११—५७ ॥

સામ, ઠંડ અને લેહ કહ્યા છે. પ્રિયવચન આદિરૂપ સામ હોય છે, વધાદિરૂપ જે પરનો નિગ્રહ છે તેને ઠંડ કહે છે, તથા જીતવાની ઇચ્છાવાળો પરપક્ષના માણસોમાં લેહ પડાવવા—સ્વામી આદિ પરથી તેમનો સ્નેહ તોડી પડાવવો તેનું નામ લેહ છે. એ જ વાત “ પરસ્પરોપકારાણાં ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કરવાથી આપણને બન્નેને આ પ્રમાણે લાલ થશે, એવી આશા કરવી તેનું નામ આયતિસંપ્રકાશન છે. “ વાચા પેશલયા સાધુ ” ઇત્યાદિ—

અહીં સ્પર્ધાનું નામ સંઘર્ષ છે આ મારા મિત્રવિગ્રહનું પરિત્રાણ મને થશે, ઇત્યાદિ રાજ્યવ્યવહાર્યરૂપ સંતર્જન છે. (૧૧) ॥ સૂ. ૫૭ ॥

સમમાષ્ણજ્ઞો વ્યવસાય એવ, ધોષસ્વભાવસ્યાત્મન પરિણતિવિશેષત્વાત્, યદ્યોચ્યતે—

“ સચરણમણુદ્ધાણં વિદ્યપદ્ધિસેદ્ધાણુગ તત્ત્વ ” ઇતિ ।

છાયા—સચરણમણુદ્ધાણં વિધિપ્રતિપેશાણુગ તત્ત્વ ॥

તત્ત્વ તદ્દ વાદ્ય ચારિમાપેક્ષમગવન્તઃકથમિતિ । અથવા જ્ઞાનાદી ત્રિપયે યો વ્યવસાયો—
 ધોષોઽનુદ્ધાણં વા, સ વિપયમેદાત્ પ્રિધિષ્ઠ ઇતિ । સામાયિકતા વાસ્ય સમ્યક્-
 મિધ્યાશ્ચન્દ્રવિશેષિતસ્ય જ્ઞાનાદિભયસ્ય સર્વસમયેષ્વપિ માયાદિતિ ૧૦ । ‘ વિવિદ્ધા
 મત્યજોળી ’ ઇત્યાદિ, અર્થસ્ય રાજલક્ષ્મ્યાદિરુપસ્ય યોનિઃ—ઉપાયઃ, અર્થયોનિઃ,
 સા પ્રિધિષ્ઠા—સામપ્રિયવચનાદિ વૃદ્ધઃ—વચાદિરુપ પરનિગ્રહઃ, મેદઃ—ત્રિગીપિત
 હૈ સો શ્રદ્ધાત્મરૂપ દર્શન મ્હી વ્યવસાયરૂપ હી હોતા હૈ હસલિયે કહા ગયા
 હૈ ક્યોં કિ દર્શન વ્યવસાય કા એક અણરૂપ હોતા હૈ, તથા સમમાષ
 ચોરિષ્ઠ હૈ વહ મ્હી વ્યવસાયરૂપ હી હોતા હૈ । ક્યોં કિ વહ ધોષસ્વભાવ
 રૂપ આત્મા કો એક પરિણતિવિશેષરૂપ હોતા હૈ । તથા એસા જો કહા
 ગયા હૈ કિ—“ સચરણમણુદ્ધાણં વિદ્યપદ્ધિ સદ્ધાણુગં તત્ત્વ ” સો વહ
 વાદ્યચારિષ્ઠ કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । અથવા
 જ્ઞાનાદિકે વિષય મેં જો વ્યવસાય—ધોષ અથવા અનુદ્ધાણ હૈ વહ વિષય
 કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હો ગયા હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । इनमें जो
 सामायिकता कही गई है वह सम्यक् एव मिथ्या शब्दों से विशेषित
 हो कर इस ज्ञानादिष्वय को समस्त समयों में भी मन्त्राव होनेके कारण
 से कही गई है । राजलक्ष्मी आदिरूप अर्थ की जो योनि है वह अर्थ
 योनि है—योनि शब्दका वाच्य यहां उपाय लिया गया है । राजलक्ष्मी
 आदिरूप अर्थप्राप्ति के उपाय जो माय, वृद्ध, और मेद कहे गये हैं सो

ઉ, અને દર્શન વ્યવસાયના એક અણરૂપ હોય છે તથા સમમાવરૂપ જે
 ચારિષ્ઠ છે તે પણ વ્યવસાયરૂપ જ હોય છે, કારણ કે તે માત્ર સ્વભાવરૂપ
 આત્માને માટે એક પરિણતિ વિશેષરૂપ હોય છે તથા એવું જે કહેવામાં
 આવ્યું છે કે “ સચરણમણુદ્ધાણં વિદ્યપદ્ધિસેદ્ધાણુગ તત્ત્વ ” તે બાદ્યચારિષ્ઠની
 અપેક્ષાને કહેવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું અથવા જ્ઞાનાદિકના વિષયમાં
 જે વ્યવસાય—ધોષ અથવા અનુદ્ધાણ છે તે વિષયના સેદ્ધી ત્રણ પ્રકારના થઈ
 ગયા છે, એમ સમજવું તેમનામાં જે સામાયિકતા કહેવામાં આવી છે તે
 તે સમ્યક્ અને મિથ્યા શબ્દોથી વિશેષિત (સુક્ત) થઈને આ જ્ઞાનાદિત્રયનો
 સમસ્ત સમયોમાં સદ્બાલ હોવાને કારણે કહેલી છે રાજલક્ષ્મી આદિરૂપ
 અર્થની જે યોનિ છે તેનું નામ અર્થયોનિ છે—અર્થ યોનિ શબ્દનો વાચ્યાર્થ
 ‘ ઉપાય ’ સમજવો એટલે રાજલક્ષ્મી આદિરૂપ અર્થપ્રાપ્તિના ઉપાય

યથા ઘટપટાદિષુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મસુ વા ૧ । ‘ મીસા ’ ઇતિ મિશ્રતયા—
પ્રયોગવિસ્રસાભ્યાં—જીવવ્યાપારેણ સ્વભાવેન ચેત્યર્થઃ પરિણતાઃ—પરિણામાન્તરં
પ્રાપ્તાઃ મિશ્રપરિણતાઃ, યથા પટપુદ્ગલાઃ, તે ચ પ્રયોગેણ પટતયા પરિણતાઃ ૨ ।
વિસ્રસાપરિણામેન ચાભોગેઽપિ પુરાણતયા પરિણતાઃ । વિસ્રસાઃ—સ્વભાવઃ તત્પ-
રિણતા વિસ્રસાપરિણતાઃ, ઇન્દ્રધનુરાદિવદિતિ ૩ (૧) । પુદ્ગલપ્રસ્તાવાનરકાવાસ-
નિરૂપણાયાહ—‘ તિપઈદ્વિયા ’ ઇત્યાદિ, ત્રિષુ પ્રતિષ્ઠિતા યે તે ત્રિપ્રઘ્ઠિતાઃ નરકાઃ

ટીકાર્થ—પુદ્ગલ જો પ્રયોગ પરિણત આદિકે ભેદસે ત્રીન પ્રકારકે કહે
ગયેહૈં ઉનકા ભાવ એસા હૈ—જો પુદ્ગલ જીવકે વ્યાપારસે તથાવિધ પરિણ-
મન કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં વે પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલ હૈં—જૈસે ઘટપટાદિકોં મેં
અથવા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં મેં જીવ કે વ્યાપાર સે ગૃહીત પુદ્ગલ
ઘટપટાદિરૂપ પરિણતિ કો અથવા જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપ પરિણતિ કો
પ્રાપ્ત કરતે રહતે હૈં । જો પુદ્ગલ જીવ કે વ્યાપારસે ઔર સ્વભાવસે દોનોં
સે પરિણામાન્તર કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં વે પુદ્ગલમિશ્ર પરિણત હૈં । જૈસે—પટ-
પુદ્ગલ—પટપુદ્ગલ પ્રયોગ સે પટરૂપ મેં પરિણમ જાતે હૈં ઔર વિસ્રસાપરિ-
ણામ સે વસ્ત્ર કો અપને કામમેં નહીં લેને પર ભી વહ પુરાને આદિરૂપ
મેં પરિણત હોતા રહતા હૈ । ઇન્દ્રધનુષ આદિ કી તરહ જો પુદ્ગલ સ્વભા-
વતઃ પરિણમતે રહતે હૈં વે વિસ્રસાપરિણતપુદ્ગલ હૈં ।

અવ સૂત્રકાર પુદ્ગલ કે પ્રકરણ કો લેકર નરકાવાસોં કી નિરૂપણા
કરને કે લિચે કહતે હૈં—‘ તિપઈદ્વિયા ’ જો ત્રીન મેં પ્રતિષ્ઠિત હોતે હૈં

ટીકાર્થ—પુદ્ગલના જે પ્રયોગપરિણત આદિ ત્રણુ ભેદ કહ્યા છે તેનો ભાવાર્થ આ
પ્રકારનો છે—જે પુદ્ગલો જીવના વ્યાપારથી તથાવિધ (તે પ્રકારના) પરિણમનને
પ્રાપ્ત કરે છે, તેમને પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કહે છે. જેમકે ઘટપટાદિકોમાં
અથવા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોમાં જીવના વ્યાપારથી ગૃહીત પુદ્ગલો ઘટપટાદિ
રૂપ પરિણતિને અથવા જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપ પરિણતિને પ્રાપ્ત કરતાં રહે
છે. જે પુદ્ગલો જીવના વ્યાપારથી અને “સ્વભાવથી, આ બંને રીતે અન્ય
પરિણામને પ્રાપ્ત કરતાં રહે છે, તે પુદ્ગલને મિશ્રપરિણત કહે છે જેમકે
પટપુદ્ગલ—પટપુદ્ગલ પ્રયોગથી પટરૂપે પરિણતી બાય છે અને વિસ્રસા પરિણામથી
વસ્ત્રને પોતાના ઉપયોગમાં નહીં લેવા છતાં પણ પુરાણા આદિરૂપે પરિણત
થતું રહે છે. ઇન્દ્રધનુષ આદિની જેમ જે પુદ્ગલો સ્વભાવથી જ પરિણમતા
રહે છે તેમને વિસ્રસાપરિણત પુદ્ગલો કહે છે. હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ પ્રકરણની
અપેક્ષાએ નરકાવાસોની પ્રશ્નણા કરવા નિમિત્તે કહે છે કે—“ તિપઈદ્વિયા ” ઇત્યાદિ.
જે ત્રણુમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય છે તેને ત્રિપ્રતિષ્ઠિત કહે છે. અહીં નરકાવાસોને

પૂર્વ મીવા ધર્મથી નિરૂપિતા; સામ્પ્રત તથૈવ પુદ્ગલાન્ તદનુ તત્પ્રસ્તાવાદ્
ચિત્તસાપરિણતપુદ્ગલરૂપાન્ નરકાવાસાંશ્ચ નિરૂપયમાહ—

મૂલ્ય—તિવિહા પોગ્ગલા પળ્લણ્ણા, ત જહ્વા-પઓગપરિણયા
મીસાપરિણયા વીસસાપરિણયા ૧। તિપ્પદ્ધિયા ણરગા પળ્લણ્ણા, ત
જહ્વા પુદ્ધિપદ્ધિયા, આગાસપદ્ધિયા, આયપદ્ધિયા ૨। ણેગમ
સગ્ગહવવહારાણં પુદ્ધિવિપદ્ધિયા, ઉચ્ચુસુયસ્સ આગાસપદ્ધિયા,
તિપ્પદ્ધિ સદ્ધણ્યાણ આયપદ્ધિયા ૩ ॥ સૂ. ૫૮ ॥

ઢાયા—ત્રિવિધા: પુદ્ગલા: પ્રજ્ઞતા:, તથા—પ્રયોગપરિણતા:, મિશ્રપરિણતા:,
ચિત્તસાપરિણતા ૧। ચિત્તિષ્ઠિતા નરકા પ્રજ્ઞતા:, તથા—પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતા:
આકાશપ્રતિષ્ઠિતા:, આત્મપ્રતિષ્ઠિતા। નૈગમસ પ્રાન્યવહારા પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતા:,
અનુભુતસમ્પ્રસ્ય આકાશપ્રતિષ્ઠિતા:, ત્રયાણાં શબ્દનયાનામ્ આત્મપ્રતિષ્ઠિતા: ॥ ૫૮ ॥

ટીકા—‘ તિવિહા ’ ઇત્યાદિ। ત્રિવિધા: પુદ્ગલા: પ્રજ્ઞતા:, તથા—તે પયા
—પ્રયોગપરિણતા:, પ્રયોગેન—મીશ્રવ્યાપારેણ પરિણતા:—તથાચિત્તપરિણતિમુખનીતા:,

પહિલે જીવ ધર્મની અપેક્ષા લેકર નિરૂપિત કિયે। અવ સૂત્રકાર
પુદ્ગલોં કા ઓર ચિત્તસા પરિણત પુદ્ગલરૂપ નરકાવાસોં કા ઘર્ણન કરતે
હે—‘ તિવિહા પોગ્ગલા પળ્લણ્ણા ’ ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—પુદ્ગલ ત્રીન પ્રકારકે કહે ગયે હે—જેસે—પ્રયોગપરિણત મિશ્રપરિ
ણત ઓર ચિત્તસાપરિણત। નરકાવાસ ત્રીનમેં પ્રતિષ્ઠિત કહે ગયે હે—જેસે
પૃથિવી પ્રતિષ્ઠિત, આકાશ પ્રતિષ્ઠિત, ઓર આત્મપ્રતિષ્ઠિત, નૈગમ,
સમ્પદ્ધિ ઓર વ્યવહાર યે પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિત હે। અનુભુત આકાશપ્રતિષ્ઠિત
હે ત્રીન શબ્દનય આત્મપ્રતિષ્ઠિત હે।

આગલા સૂત્રમાં જીવધર્મની પ્રકૃતિના કારણમાં આવી. હવે સૂત્રકાર
પુદ્ગલોં અને ચિત્તસાપરિણત પુદ્ગલરૂપ નરકાવાસોં વર્ણન કરે છે—

“ તિવિહા પોગ્ગલા પળ્લણ્ણા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારનાં હતાં છે—(૧) પ્રયોગપરિણત, (૨) મિશ્રપરિણત
(૩) ચિત્તસાપરિણત નરકાવાસ ત્રણ સ્થાનોમાં પ્રતિષ્ઠિત (રહેલા) છે—(૧)
પૃથ્વી પ્રતિષ્ઠિત, (૨) આકાશ પ્રતિષ્ઠિત અને આત્મપ્રતિષ્ઠિત, નૈગમ સમ્પદ્ધિ
અને વ્યવહાર, એ પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત છે અનુભુત આકાશપ્રતિષ્ઠિત છે ત્રણ શબ્દ
નય આત્મપ્રતિષ્ઠિત છે

નિગમેષુ ભવો નૈગમઃ ૧ । સંગ્રહણં-ભેદાનામેકત્રીકરણં સંગ્રહઃ, યદ્વા - સંગૃહ્ણતિ ભેદાનિતિ સંગ્રહઃ, અથવા-સંગૃહ્યન્તે ભેદા યેન સ સંગ્રહઃ । સામાન્યમાત્રાભ્યુપગમ-પરોનયં ઇતિર । વ્યવહરણં વ્યવહારઃ, વ્યવહ્રિયતે વા વ્યવહારઃ, યદ્વા વિ વિશેષેણ સામાન્યમ્ અવહ્રિયતે-નિરાક્રિયતેડનેતિ વ્યવહારઃ, લોકવ્યવહારપરો વા વ્યવ-હારઃ-વિશેષમાત્રાભ્યુપગમપરો નયઃ૩। એતેપાં ત્રયાણાં નયાનાં મતેન નરકાવાસાઃ પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતાઃ સન્તિ । ઋજુ-અવક્રમભિમુખં શ્રુતં-શ્રુતજ્ઞાનં યસ્યેતિ ઋજુશ્રુતઃ, યદ્વા-અતીતાનાગતરૂપવક્રપરિત્યાગાદ્ 'ઋજુ' ઇતિ વર્તમાનં વસ્તુ, તત્ સૂત્ર-યતિ-ગમયતીતિ ઋજુસૂત્રઃ-પ્રત્યેકં વસ્તુ સ્વકીયં વર્તમાનકાલીનં ચ નાન્યત્ ઇત્ય-ભ્યુપગમપરો નયઃ, તસ્ય મતેન નરકાવાસા આકાશપ્રતિષ્ઠિતાઃ સન્તિ । શબ્દતે-

“ નૈકે ગમઃ નૈગમઃ ” જિમકો સમજાને કા એક ગમ-માર્ગ નહીં હૈ વે નૈગમ હૈં એસી હમકી વ્યુત્પત્તિ હૈ । અથવા નિગમોં મેં નિશ્ચિત અર્થ-બોધોં કો કરાને મેં યહ નય કુશલ હોતા હૈ । હસ લિયે ખી યહ નૈગમ કહા ગયા હૈ । અથવા જહાં જૈસા વ્યવહાર હોતા હૈ ઉસકે અનુસાર જો બોધ કરાતા હૈ વહ નૈગમ હૈ, ભેદોં કા એકર કરકે કથન કરના હસકા નામ સંગ્રહ હૈ યહ નૈગમનયકી તરહ સામાન્ય વિશેષ કા ગ્રાહક નહીં હોતા હૈ કિન્તુ કેવલ સામાન્ય કા હી ગ્રાહક હોતા હૈ । જો નય લોકવ્યવહાર કે અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ વહ વ્યવહારનય હૈ, હસ નયકા વિષય ભેદપ્રધાન હોતા હૈ અર્થાત્ યહ-નય વિશેષગ્રાહક હી હોતા હૈ । ઋજુસૂત્ર અથવા ઋજુશ્રુત નય કે અભિપ્રાય સે નરકાવાસ આકાશ પ્રતિષ્ઠિત હૈં । જો નય અતીત અનાગતરૂપ વક્રતા કા પરિહાર કર કે કેવલ વર્તમાનકાલવર્તી પર્યાયકો હી બતાતા હૈ-- યા પ્રતિપાદન કરતા હૈ વહ ઋજુસૂત્રનય હૈ । તથા શબ્દ સમભિરૂઢ

નિગમોભાં-નિશ્ચિત અર્થ બોધો કરાવવામાં-આ નય કુશળ હોય છે, તેથી પણ તેને નૈગમ કહે છે અથવા જ્યાં જોવો વ્યવહાર થાય છે તેને અનુરૂપ જે બોધ કરાય છે તેને નૈગમ કહે છે ૧ લેહોને એક કરીને તેમનું કથન કરવું તેનું નામ સંગ્રહ છે તે નૈગમ નયની જેમ સામાન્યે વિશેષને ગ્રાહક હોતો નથી, પરંતુ કેવળ સામાન્યને જ ગ્રાહક હોય છે ૨. જે નય લોકવ્યવહાર અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને વ્યવહાર નય કહે છે આ નયને વિષય ભેદ-પ્રધાન હોય છે એટલે કે આ નય વિશેષગ્રાહક જ હોય છે ૩. અથવા ઋજુસૂત્ર ઋજુશ્રુત નયની માન્યતા પ્રમાણે નરકાવાસ આકાશ પ્રતિષ્ઠિત છે. જે નય અતીત (ભૂતકાલિન) અનાગત (ભવિષ્યકાલિન) રૂપ વક્રતાનો પરિહાર કરીને માત્ર વર્તમાનકાળની પર્યાયને જ બતાવે છે-એટલે કે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે નયનું નામ ઋજુસૂત્ર નય છે ૪. તથા શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવભૂતનયોની માન્યતા અનુસાર નરકાવાસ આત્મપ્રતિષ્ઠિત છે. શબ્દપ્રધાન નય ત્રણ છે-(૧)

—નરકાવાસાઃ મદ્ગતાઃ । ઠાનેવાહ—પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતાઃ—રત્નમમાશકરામમાદિ
 પૃથિવીસમાધિતા ૧, આકાશપ્રતિષ્ઠિતાઃ—આકાશાધિતા ૨, આત્મપ્રતિષ્ઠિતાઃ—
 સ્વસ્વરૂપપ્રતિષ્ઠિતાઃ ૨ (૧) । સમ્પતિ તત્ત્વપ્રતિષ્ઠાન નયાનાભિત્યાહ—‘ જોગમે ’
 इत्यादि । નૈકેન સામાન્યવિશેષપદાદિક્ત્વાદસ્યાનેકેન જ્ઞાનેત્યર્થઃ મિનોતિ—
 પરિચ્છિન્નીતિ નૈગમઃ, અથવા નૈકઃ—અનેકઃ ગમઃ—અથમાર્ગો यस્ય સ નૈગમઃ,
 પૂરોદરાદિત્વાત્કસોપ । યદ્વા—નિગમેષુ—નિમિત્તાર્થશીઘ્રેષુ કુલ્લો નૈગમઃ, યદ્વા—

ધે ત્રિપ્રતિષ્ઠિત નરકાવાસ કહે ગયે હૈં । પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિત સે યહ સમ
 જ્ઞાયા ગયા હૈં કિ યે નરકાવાસ રત્નમમા, શકરામમા આદિ સાતોં નરક
 પૃથિવિયોં કે આધિત હૈં, આકાશ પ્રતિષ્ઠિત પદસે વહ સમજાયા ગયા
 હૈં કિ યે નરકાવાસ આકાશ સે આધિત હૈં તથા યે સય નરકાવાસ
 પૃથિવ્યાદિ પ્રતિષ્ઠિત હોને પર ખી અપને નિજરૂપમેં આધિત હૈં ।

અથ સૂત્રકાર इनका प्रतिष्ठान नयों को आधित करके कहते हैं—
 ‘ जोगमसंगह ’ इत्यादि—नैगम, संग्रह और व्यवहार इन तीन नयों की
 मान्यतानुसार नरकावास पृथिवी प्रतिष्ठित हैं । जो नय अनेक ज्ञानसे—
 अनेक प्रकारसे—पदार्थका परिच्छेदक होता है वह नैगमनय है अर्थात्
 नैगमनयका वह विचार है जो लौकिकसिद्धि अथवा लौकिक संसार के
 अनुसरण में से पैदा होता है क्योंकि वह नय सामान्य और विशेष
 दोनों का प्रावृत्त होता है इसीलिये इस नय का एक गम बोधमार्ग नहीं
 है, किन्तु अनेक गम हैं—अनेक तरह से वस्तु को समझाने का मार्ग है

ત્રિપ્રતિષ્ઠિત કહ્યા છે પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત પદના પ્રયોગ દ્વારા જે સમજવવામાં
 આવ્યું છે કે તે નરકાવાસ રત્નમમા, શકરામમા વગેરે સાતે નરકપૃથ્વીજ્ઞાને
 આધિત છે આકાશ પ્રતિષ્ઠિત પદ દ્વારા જે સમજવવામાં આવ્યું છે કે તે
 નરકાવાસે આકાશને આધિત છે તથા તે નરકાવાસે પૃથ્વી આદિ પ્રતિષ્ઠિત
 હોવા છતાં પણ પોતાના નિજરૂપે આધિત છે હવે સૂત્રકાર તેમનું પ્રતિષ્ઠાન
 નયોને આધિત કરીને કહે છે—“ જોગમસંગહ ” इत्यादि—

નેગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર, આ ત્રણ નયોની માન્યતા અનુસાર નરકાવાસ
 પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત છે જે નય અનેક પ્રકારે પદાર્થનો પરિચ્છેદક નિર્ણય કરનાર
 હોય છે, તે નયનું નામ નેગમ નય છે એટલે કે જોગમ નયમાં જે વિચાર કરે છે
 કે જે લૌકિક રૂઢિ અથવા લૌકિક સંસારના અનુસરણમાંથી પેદા થાય છે,
 કારણ કે તે નય સામાન્ય અને વિશેષ બંનેનો પ્રાવૃત્તિ હોય છે તેથી આ
 નયનો એક બમ (બિધભાગ) નથી પણ અનેક બમ છે—અનેક પ્રકારે વસ્તુને
 સમજવાના માર્ગ છે ‘ નૈકે ગમઃ નૈગમઃ ’—આ નય તેની ભૂતપતિ છે અથવા

‘સત્યો ઘટાદિરથો નાન્યથે’ ત્યેવમભ્યુપગમપર એવમ્ભૂતઃ, અયં હિ ભાવનિક્ષેપા-
દિવિશેષણોપેતં વ્યુત્પત્યર્યાવિષ્ટમેવાર્થમિચ્છતિ, જલાહરણાદિ ચેષ્ટાવન્તં ઘટમિ-
ત્તેતિ ૩ । इत्येतेषां त्रयाणां शब्दनयानां—शब्दसमभिरूढैवम्भूताभिधानानां मतेन
नरकावासा आत्मप्रतिष्ठिता भवन्तीति ३। एषु सप्तसु नयेष्वाद्यत्रयस्याशुद्धत्वात्

મિશ્ર ૨ હી હૈં એસા વિચાર હસ નયકા હૈ યદ્યપિ કહીં ૨ એક શબ્દ કે
અનેક અર્થ હોતે હૈં. પરન્તુ યહ નય હસ વાત કો નહીં કહતા હૈ । યહ
તો યહી કહતા હૈ કિ જિસ પ્રકાર શક્ર, પુરન્દર આદિ અનેક શબ્દોંકા
એક અર્થ નહીં હોતા ડસી પ્રકાર સે એક શબ્દ કે મી અનેક અર્થ નહીં
હોતે હૈં । હસ પ્રકાર શબ્દકે ભેદકે અનુસાર અર્થભેદ કરનેવાલા વિચાર
સમભિરૂઢ નય કહા ગયા હૈ ।

एवं भूत नय हस नय के विचार से भी आगे बढ़ जाता है । यह
नय यह कहता है कि भले ही अनेक शब्दों के अनेक अर्थ हों—परन्तु
वह अर्थ उस शब्द का वाच्य तभी माना जा सकता है कि जब उस
शब्द की प्रवृत्ति की निमित्तभूत व्युत्पत्ति उसमें घटित होती हो इस
तरह व्युत्पत्त्यर्थ घटित होने पर ही उस शब्द का वह अर्थ लिया जा
सकता है । यद्यपि इस नय का विषय भावनिक्षेप होता है । परन्तु
फिर भी वह भावनिक्षेप उसका विषय तभी हो सकता है कि जब वह
व्युत्पत्त्यर्थ से विशिष्ट हो घट जब जलाहरण क्रिया को कर रहा हो
तभी वह घट है अन्य समय में इस क्रिया से रहित वह घट नहीं है
ऐसा इस नय का विचार है—अतः इन तीन नयों के कथन के अनुसार
नरकावास आत्मप्रष्ठित हैं—स्वस्वरूपाश्रित हैं ऐसा कहा गया है ।

अनेक शब्दोना ओक अर्थ थतो नथी, ओ न प्रमाणे ओक शब्दना पणु अनेक
अर्थ थता नथी. आ प्रमाणे शब्दना लेक अनुसार अर्थलेक करनारा विचारने
समझिउड नय कडेवाय छे.

એવંભૂત નય આ નયના વિચારથી પણ આગળ નય છે આ નય એમ
ખતાવે છે કે ભલેને અનેક શબ્દોના અનેક અર્થ હોય, પરન્તુ તે અર્થને તે
શબ્દનો વાચ્ય ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે તે શબ્દની પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત
વ્યુત્પત્તિ તેમાં ઘટાવી શકાતી હોય એટલે કે સંબંધિત હોય. આ રીતે
વ્યુત્પત્તિ અર્થ ઘટાવી શકાતો હોય તો જ તે શબ્દનો તે અર્થ લઈ શકાય
છે. જો કે આ નયનો વિષય ભાવનિક્ષેપ હોય છે, પરંતુ તે ભાવનિક્ષેપ તેનો
વિષય ત્યારે જ સંબંધી શકે છે કે જ્યારે તે વ્યુત્પત્તિ અર્થથી વિશિષ્ટ (યુક્ત)
હોય. એમકે જ્યારે ઘડો પાણી લઈ જવાની ક્રિયા કરી રહ્યો હોય ત્યારે જ
તેને ઘડો કહેવાય છે, પણ જ્યારે તે આ ક્રિયાથી રહિત હોય છે ત્યારે તેને

અમિધીયત્વેડનેતિ શબ્દઃ—વાચકો ધ્વનિ, સ્તમ્ભાના નયાઃ શબ્દનયાઃ, તે ચ પ્રયઃ—શબ્દ—સમમિરુદ્ધે—અમ્યુતાભ્યાઃ સત્ત્વ શબ્દનમ્—અમિધાન, સમ્યગ્તે યઃ યેન વા વસ્તુ સ શબ્દ, શબ્દામિધેયવિમર્શપરો નયોડપિ શબ્દ એવેતિ, સ વ માવનિ ક્ષેપરૂપં વર્તમાનમભિમ્લિજ્ઞવાચકં મહુપર્ણિયમપિ ચ વસ્તુમ્યુપગમ્યતીતિ ૧ । સમમિરોદ્ધયતિ—વાચકં વાચકં (શબ્દં શબ્દં) મતિ વાચ્ય (અર્થ) મેદમ્ સયા મયતિ યઃ સ સમમિરુદ્ધઃ, અર્થ ઠિ—અનન્તરોક્ત વિશેષણવિશિષ્ટસ્ય વસ્તુનઃ શબ્દપુ રન્દરાદિવાચક (શબ્દ) મેદેન મેદમમ્યુપગમ્યતિ ઘટપટાદિવદિતિ, શબ્દાષો પયા—ઘટતે—વેદત્વ इति घट, इत्यादि लक्षण २ । एवम्भूत—तथा भूतः

और एवम्भूतनयों की अपेक्षा से नरकावास आत्मप्रतिष्ठित है शब्द प्रधाननय तीन हैं—शब्दनय, सममिरुद्धनय और एवम्भूतनय—इनमें जो नयलिङ्ग सख्याकारक आदिके भेद से अर्थ में भेद मानता है वह शब्दनय है । यह नय भावनिक्षेपरूप वस्तु को ही वास्तविक मानता है, वर्तमानकालवर्ती पयाय को ही पयाय मानता है । भूत भविष्यत्काल को यह वास्तविक नहीं मानता है । तथा जिन शब्दों का लिङ्ग अभिन्न है उनका अर्थ भी एक है ऐसा मानता है सममिरुद्ध नय एक लिङ्गवाले शब्दों का भी अर्थ भिन्न २ है ऐसा मानता है जब कि शब्दनय शक्र, पुरन्दर, इन्द्र आदि एक लिङ्गवाले शब्दों का अर्थ एक मानता है तब यह नय पुरन्दर, शक्र और इन्द्र इन शब्दों के अभिधेय को घटपटादि शब्दों के अभिधेय की तरह भिन्न २ मानता है । इस तरह जितने भी एकार्थक शब्द हैं उन सब के अर्थ

शब्दनय, (२) सममिरुद्धनय અને (૩) એવમ્ભૂતનય. જે નય લિંગ, સમ્યગ્, કારક આદિના લેક્ષી અર્થમાં લેક માને છે તે નયને શબ્દનય કહે છે આ નય ભાવનિષ્કેપરૂપ વસ્તુને જ 'વાસ્તવિક' માને છે, વર્તમાનકાળવર્તી પર્થાયને જ પર્થાય માને છે, ભૂત ભવિષ્યકાળને તે વાસ્તવિક માનતો નથી, તથા જે શબ્દોનું લિંગ (ભવિ) અભિન્ન છે તેમના અર્થ પણ એક છે એવું માને છે

સમમિરુદ્ધ નય એક લિંગવાળા શબ્દોનો અર્થ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે એમ માને છે, તથા અપારે શબ્દ નય શક, પુરન્દર, ઈન્દ્ર આદિ એક લિંગ વાળા શબ્દોનો અર્થ એક માને છે, ત્યારે આ નય (સમમિરુદ્ધ નય) પુરન્દર, શક અને ઈન્દ્ર આ શબ્દોના અભિધેયને ઘટપટાદિ શબ્દોના અભિધેયની જેમ ભિન્ન ભિન્ન માને છે આ રીતે જેટલા એકાર્થક શબ્દો છે, તે અપાનો અર્થ ભિન્ન ભિન્ન જ હોય છે એવી આ નયની માન્યતા છે એ કે કોઈ કોઈ વખત એક જ શબ્દના અનેક અર્થ પણ શાક છે, પરન્તુ આ નય એ વાતને સ્વીકારતા નથી. એ તો એમ જ કહે છે કે એમ શક, પુરન્દર આદિ

છાયા—વસ્તુ વસતિ સ્વભાવે સત્તાતશ્ચેતનેવ જીવે ।

ન વિલક્ષણતાયા મિન્નૌ છાયાતપાવિવ ॥ ૧ ॥

અયમર્થઃ—વસ્તુ, જીવે ચેતનેવ સ્વભાવે—આત્મભાવે વસતિ—તિષ્ઠતિ, સત્વાત્, ન તુ મિન્નૌ છાયાતપાવિવ વૈલક્ષણ્યાદ્ ભેદતસ્તિષ્ઠતીતિ ॥ સૂ ૫૮ ॥

પૂર્વ નરકાઃ, પ્રરૂપિતાઃ, તેષુ ચ મિથ્યાત્વાદ્ ગતિર્ભવતિ જન્તૂનામિતિ, યદ્વા અન્યનિરપેક્ષાનયા મિથ્યાદૃષ્ટ્યો ભવન્તીતિ સમ્બન્ધાન્મિથ્યાત્વસ્વરૂપં નિરૂપયન્ સસમૂત્રીમાહ—

મૂલમ્—તિવિહે મિચ્છત્તે પળ્લન્તે તં જહા-અકિરિયા, અવિ-
ળ્લ, અન્નાળે ૧ । અકિરિયા તિવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-પઓ-
ગકિરિયા, સમુદાળકિરિયા, અન્નાળકિરિયા ૨ । પઓગકિરિયા
તિવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-મળ્લપ્પઓગકિરિયા, વડ્ડપઓગકિરિયા,
કાયપ્પયોગકિરિયા ૩ । સમુદાળકિરિયા તિવિહા પળ્લન્તા, તં
જહા-અળ્લંતરસમુદાળકિરિયા, પરંપરસમુદાળકિરિયા, તદુભય-
સમુદાળકિરિયા ૪ । અન્નાળકિરિયા તિવિહા પળ્લન્તા તં જહા
-મડ્ડઅન્નાળકિરિયા, સુયઅન્નાળકિરિયા, વિભંગ અન્નાળકિરિયા
અવિળ્લ તિવિહે પળ્લન્તે, તં જહા-દેસચ્ચાઈ, નિરાલંબળયા,

યે નય ઉન્હે આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહતે હિં । સો હી કહા હૈ—“ વત્થુ વસઈ સહાવે ” ઇત્યાદિ ।

જીવ જિસ પ્રકાર અપને ચેતન સ્વભાવ મેં વસતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે પ્રત્યેક વસ્તુ અપને ૨ સ્વભાવ મેં વસતી હૈ, કયોં કિ સેવકી સત્તા નિજ સ્વભાવ સે હી કહી ગઈ હૈ । છાયા ઓર આતપ જિસ પ્રકાર એક દુસરે કે આશ્રિત નહોં હોતે હિં ઉસી પ્રકાર કોઈ બી વસ્તુ કિસી દુસરી વસ્તુ કે આશ્રિત નહોં હોતી હૈ ॥ સૂ ૫૮ ॥

કહે છે. એ જ વાત આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે—“ વત્થુ વસઈસહાવે ” ઇત્યાદિ વસ્તુ વસતી સ્વભાવે અર્થાત્ વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે.

છવ જે પ્રકારે પોતાના ચેતન સ્વભાવમાં વસે છે, એ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ પણ પોતાપોતાના સ્વભાવમાં વસે છે, કારણ કે સૌની સત્તા (અસ્તિત્વ) નિજસ્વભાવથી જ હોય છે કહ્યું છે જેમ છાયડો અને તડકો એકબીજાના આશ્રિત હોતા નથી, એ જ પ્રમાણે કાંઈ પણ વસ્તુ બીજી કાંઈ વસ્તુને આશ્રિત હોતી નથી. ॥ સૂ. ૫૮ ॥

માયો લોકવ્યવહારપરત્વાન પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતત્વં નરકાવામિતિ । ચતુર્થસ્ય ક્ષુદ્ર સૂત્રનયસ્ય શુદ્ધત્વાત્, આકાશસ્ય ચ ગણ્યતાં વિષ્ણુતાં વા સર્વમાવાનામૈકાન્તિકા ધારત્વાત્, સુબોડનૈકાન્તિકૃત્વાચ્ચાકાશપ્રતિષ્ઠિતત્વમિતિ । ત્રયણાં ક્ષુદ્રસમમિશ્રૈ વસ્તુતાવયાનાં નયાનાં શુદ્ધતરત્વાત્ સર્વમાવાનાં સ્વમાવક્ષણાધિકરણસ્યાન્તરસ્વાદ્યપમિષ્ઠારિત્વાન-આરામપ્રતિષ્ઠિતત્વમિતિ । નહિ સ્વસ્વમાવં વિદ્યામ પરસ્વમાધાધિકરણામાયાઃ કદાચનાપિ મયન્તીતિ અમુમેવાર્થમાહ—

“ વત્યુ વસદ્ સદાચે, સત્તામો વેયજ્યઃ સીવમ્મિ ।

ન વિઠ્ઠલસૂક્ષ્મજ્ઞાત્રો, મિને જ્ઞાયા સર્વે વેદ ॥ ૧ ॥ ” ઈતિ ।

इन नैगम, सग्रह, व्यवहार, वाक्य, सममिश्र एवं एवंभूत सात नयों में आविष्टे तीन नय अशुद्ध होने से एव लौकिक व्यवहार के अनुसार प्रवृत्ति करनेवाले होनेसे नारकावासों को पृथिवी के ये आश्रित हैं ऐसा घोषित करते हैं, तथा क्लृप्तसूत्र नय शुद्ध होने से उन्हें आकाशप्रतिष्ठित ये हैं ऐसा कहता है क्योंकि संसार में जितने भी पदार्थ हैं चाहे वे स्थिर हों या अस्थिर हों उन सब का एकान्तरूप से आधार आकाश का ही है पृथिवी इस प्रकारकी आधारभूत नहीं है । तथा वाक्य सममिश्र और एव भूत नय शुद्धतर हैं अतः ये नय समस्त भाव किसी अन्य दूसरे के आश्रित नहीं होते हैं किन्तु अपने ही स्वरूप के आश्रित रहते हैं ऐसा कथन करते हैं क्योंकि निज स्वरूप ही प्रत्येक पदार्थ का अव्यभिचरित अन्तरंग आश्रयस्थान है इसी विचारधारा से

પટેલ કહી શકાય નહીં, જોવી આ નયની આન્યતા છે તેથી આ ત્રણે નયોની આન્યતા અનુસાર નરકાવાસ આત્મપ્રતિષ્ઠિત - સ્વસ્વરૂપાશ્રિત છે, એમ પટેલ કહેવામાં આવ્યું છે

આ નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર, વાક્ય, સમમિશ્ર અને એવંભૂત ૭૫ સાત નયોમાંથી પટેલ ત્રણ નય અશુદ્ધ હોવાથી અને લૌકિકવ્યવહાર અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારા હોવાથી એવું બહેર કહે છે કે નરકાવાસો પૃથ્વીને આશ્રિત છે ક્લૃપ્તસૂત્ર નય શુદ્ધ હોવાથી તેમને આકાશ પ્રતિષ્ઠિત કહે છે, કારણ કે સારમાં બેટલા પદાર્થો છે, બંને તે સ્થિર હોય કે અસ્થિર હોય પણ તે સૌને એકાન્તરૂપે (સપૂર્ણ રૂપે) આધાર આકાશ જ છે, પૃથ્વી આ પ્રકારે આધારભૂત નથી. તથા શબ્દ સમમિશ્ર અને એવંભૂત નય શુદ્ધતર (વધારે શુદ્ધ) છે તેથી તે નયની આન્યતા જોવી છે કે સર્વસ્વ ભાવ કોઈ અન્ય વસ્તુને આશ્રિત હોવા નથી, પણ પોતાના જ સ્વરૂપને આશ્રિત રહે છે, કારણ કે નિઃસ્વરૂપ જ પ્રત્યેક પદાર્થનું અવ્યભિચરિત અન્તરંગ આશ્રયસ્થાન છે આ વિચારધારાને અનુસરીને આ ત્રણે નય તેમને (નરકાવાસોને) આત્મપ્રતિષ્ઠિત

છાયા—વસ્તુ વસતિ સ્વભાવે સત્તાતઃચેતનેવ જીવે ।

ન વિલક્ષણતાયા ભિન્નૌ છાયાતપાવિવ ॥ ૧ ॥

અર્થ—વસ્તુ, જીવે ચેતનેવ સ્વભાવે—આત્મભાવે વસતિ—તિષ્ઠતિ, સત્વાત્,

ન તુ ભિન્નૌ છાયાતપાવિવ વૈલક્ષણ્યાદ્ ભેદતસ્તિષ્ઠતીતિ ॥ સૂ૦ ૫૮ ॥

પૂર્વે નરકાઃ, પ્રરુપિતાઃ, તેષુ ચ મિથ્યાત્વાદ્ ગતિર્ભવતિ જન્તૂનામિતિ, યદ્વા અન્યનિરપેક્ષાનયા મિથ્યાદૃષ્ટ્યો મવન્તીતિ સમ્બન્ધાન્મિથ્યાત્વસ્વરૂપં નિરૂપયન્ સપ્તમુત્રીમાહ—

મૂલમ્—તિવિહે મિચ્છત્તે પપ્પણત્તે તં જહા-અકિરિયા, અવિ-
ણ્ણ, અન્નાણે ૧ । અકિરિયા તિવિહા પપ્પણત્તા, તં જહા—પઓ-
ગકિરિયા, સમુદાણકિરિયા, અન્નાણકિરિયા ૨ । પઓગકિરિયા
તિવિહા પપ્પણત્તા, તં જહા મળપ્પઓગકિરિયા, વહ્પઓગકિરિયા,
કાયપ્પયોગકિરિયા ૩ । સમુદાણકિરિયા તિવિહા પપ્પણત્તા, તં
જહા-અણંતરસમુદાણકિરિયા, પરંપરસમુદાણકિરિયા, તદુભય-
સમુદાણકિરિયા ૪ । અન્નાણકિરિયા તિવિહા પપ્પણત્તા તં જહા
-મહ્અન્નાણકિરિયા, સુયઅન્નાણકિરિયા, વિભંગ અન્નાણકિરિયા
અવિણ્ણ તિવિહે પપ્પણત્તે, તં જહા-દેસચ્ચાઈ, નિરાલંબણયા,

યે નય ઉન્હે આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહતે હૈં । સો હી કહા હૈ—“ વત્થુ વસહ
સહાવે ’ ઇત્યાદિ ।

જીવ જિસ પ્રકાર અપને ચેતન સ્વભાવ મેં વસના હૈં ઉસી પ્રકાર સે
પ્રત્યેક વસ્તુ અપને ૨ સ્વભાવ મેં વસતી હૈ, કયોં કિ સંવકી સત્તા નિજ
સ્વભાવ સે હી કહી ગઈ હૈ । છાયાં ઓર આતપ જિસ પ્રકાર એક દુસરે
કે આશ્રિત નહીં હોતે હૈં ઉસી પ્રકાર કોઈં બી વસ્તુ કિસી દુસરી વસ્તુ
કે આશ્રિત નહીં હોતી હૈ ॥ સૂ૦ ૫૮ ॥

કહે છે. એ જ વાત આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે—“ વત્થુ વસહસહાવે ” ઇત્યાદિ
વસ્તુ વસતી સ્વભાવે અર્થાત્ વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે.

છવ જે પ્રકારે પોતાના ચેતન સ્વભાવમાં વસે છે, એ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક
વસ્તુ પણ પોતાપોતાના સ્વભાવમાં વસે છે, કારણ કે સૌની સત્તા (અસ્તિત્વ)
નિજસ્વભાવથી જ હોય છે. કહ્યું છે જેમ છાયડો અને તડકો એકબીજાના આશ્રિત
હોતા નથી, એ જ પ્રમાણે કોઈ પણ વસ્તુ બીજી કોઈ વસ્તુને આશ્રિત
હોતી નથી. ॥ સૂ. ૫૮ ॥

નાળાપેઞ્વદોસે ૬ । અન્નાણે તિવિદ્દે પળ્લણ્ણે, તજહા-વેસળ્ણાણે
સવ્વળ્ણાણે, ભાવળ્ણાણે ૭ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

છાયા—ત્રિવિધે મિત્થાત્વ પ્રવર્ણે તથા—અક્રિયા, અવિનય, અજ્ઞાનમ્ ૧ ।
અક્રિયા ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—પ્રયોગક્રિયા, સમુદાનક્રિયા, અજ્ઞાનક્રિયા ૨ ।
પ્રયોગક્રિયા, ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—મનઃપ્રયોગક્રિયા, કાયપ્રયોગક્રિયા, કાય
પ્રયોગક્રિયા ૩ । સમુદાનક્રિયા, ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—મનન્તરસમુદાનક્રિયા,
પરમ્પરાસમુદાનક્રિયા, તદુભયસમુદાનક્રિયા ૪ । અજ્ઞાનક્રિયા ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા,

પૂર્વ મેં નરક પ્રરૂપિત કિયે અથ સૂત્રકાર યહ પ્રકટ કરતે હૈં કિર્હન
નરકોં મેં જીવ કી ગતિ મિત્થાત્વ સે હોતી હૈ । અથવા નય જમ અન્ય
નય કી અપેક્ષા સે રહિત હો જાતે હૈં તય લે મિત્થાદષ્ટિવાલે હો જાતે
હૈં—સો હસી સમ્પન્ન કો લેકર અથ સૂત્રકાર મિત્થાત્વ કે સ્વરૂપ કા
પ્રરૂપણ કરતે હૈં—‘તિવિદ્દે મિત્થાત્વે પળ્લણ્ણે’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—મિત્થાત્વ ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—જૈસે અક્રિયા, અવિનય
ઔર અજ્ઞાન ૧, इनमें अक्रिया तीन प्रकारकी कही गई है । जैसे—प्रयोग
क्रिया समुदानक्रिया, और अज्ञानक्रिया २, प्रयोगक्रिया भी तीन प्रकारकी
कही है—जैसे—मनःप्रयोग क्रिया, कयप्रयोग क्रिया और कयप्रयोग क्रिया
३, समुदान क्रिया—कर्मोंको प्रकृतिस्थित्यादिरूपसे व्यवस्थित करनेवाली
क्रिया अथवा भिन्ना—मनन्तर समुदान क्रिया, परम्परासमुदान क्रिया,
और तदुभय समुदानक्रिया ४, इस प्रकार से तीन मेदवाली कही गई

પહેલા સૂત્રમાં નરકોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી. હવે સૂત્રકાર એ વાત
પ્રકટ કરે છે કે મિત્થાત્વને કારણે જીવને તે નરકોમાં જવું પડે છે અથવા
નય બ્યારે અન્ય નયની અપેક્ષાથી રહિત થઈ બચે છે, ત્યારે તેઓ મિત્થા
દષ્ટિવાળા થઈ બચે છે આ સંબંધને અનુવર્તીને હવે સૂત્રકાર મિત્થાત્વના
સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરે છે—‘તિવિદ્દે મિત્થાત્વે પળ્લણ્ણે’ इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—મિત્થાત્વ ત્રણ પ્રકારનું થયું છે—(૧) અક્રિયા, (૨) અવિનય અને (૩)
અજ્ઞાન તેમાંથી અક્રિયાના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) પ્રયોગક્રિયા, (૨) સમુ
દાનક્રિયા અને (૩) અજ્ઞાનક્રિયા. પ્રયોગક્રિયાના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧)
મનઃપ્રયોગ ક્રિયા, (૨) કાયપ્રયોગ ક્રિયા, અને (૩) કાયપ્રયોગ ક્રિયા.
સમુદાનક્રિયાના ત્રણ પ્રકાર પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિરૂપે અવસ્થિત કરવાવાળી ક્રિયા
ત્રણ ત્રણ પ્રકારે ત્રણ કોટ કર્યા છે—(૧) મનન્તર સમુદાનક્રિયા, (૨) પરમ્પરા
સમુદાનક્રિયા અને (૩) તદુભય સમુદાનક્રિયા અજ્ઞાન ક્રિયાના ત્રણ ત્રણ

તથા—મત્યજ્ઞાનક્રિયા, શ્રુતાજ્ઞાનક્રિયા, વિભંગાજ્ઞાનક્રિયા ૫ । અવિનયત્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા—દેશત્યાગી, નિરાલમ્બનતા, નાનાપ્રેમદ્વેષમ્ ૬ । અજ્ઞાનં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—દેશજ્ઞાનં, સર્વાજ્ઞાનં, ભાવાજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ ૦ ૫૧ ॥

ટીકા—‘તિવિહે’ ઇત્યાદિ, મિથ્યાત્વમ્ । અત્ર—વિપર્યસ્તશ્રદ્ધાનરૂપં મિથ્યાત્વં ન વિવક્ષ્યતે, વક્ષ્યમાણાનાં પ્રયોગક્રિયાદિ તદ્ભેદાનામસમ્યક્ચિન્ત્યમાનત્વાત્, અતોઽત્ર મિથ્યાત્વમિતિ—ક્રિયાદીનામસમ્યક્રૂપતા, દુષ્ટત્વમશોભનત્વમિતિ ભાવઃ । તત્રિવિધમ્—અક્રિયા, અવિનયઃ, અજ્ઞાનમ્ । તત્ર ‘અક્રિયા’ ઇત્યત્ર નજ્-દુઃશબ્દાર્થઃ,

હૈ, અજ્ઞાનક્રિયા—મત્યજ્ઞાનક્રિયા, શ્રુતજ્ઞાનક્રિયા ઓર વિભંગાજ્ઞાનક્રિયા કે ભેદ સે ત્રીન ભેદ વાલી કહી ગઈ હૈ અવિનય ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—જૈસે દેશત્યાગી, નિરાલમ્બનતા ઓર નાનાપ્રેમદ્વેષ, અજ્ઞાન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે—દેશજ્ઞાન, સર્વાજ્ઞાન, ઓર ભાવાજ્ઞાન,

ટીકાર્થ—યહાં મિથ્યાત્વસે વિપર્યસ્તશ્રદ્ધાનરૂપ મિથ્યાત્વ વિવક્ષિત નહીં હુઆ હૈ ક્યોંકિ કહી જાનેવાલી પ્રયોગક્રિયા આદિકોં કે સાથ ઇસકા સંબંધ નહીં વૈઠતા હૈ ઇસલિયે યહાં ક્રિયાપદોં કી જો અસમ્યક્રૂપતા હૈ, ઊનકી દુષ્ટતા હૈ, અશોભનતા હૈ વહ મિથ્યાત્વ હૈ ઇસા જાનનાં ચાહિયે વહ મિથ્યાત્વ અક્રિયા આદિ કે ભેદ સે જો ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ઊસકા તાત્પર્ય ઇસા હૈ કિ મિથ્યાત્વ આદિ સે ઊપહત હુઅ વ્યક્તિ કા જો સંસારવૃદ્ધિસાધક અનુષ્ઠાન હૈ વહ અક્રિયા હૈ અક્રિયા મેં જો નજ્ કા પ્રયોગ હુઆ હૈ વહ દુઃશબ્દાર્થ મેં હુઆ હૈ જૈસે આશીલાપદ મેં ।

પ્રમાણે ત્રણ ભેદ કહ્યા છે—(૧) મત્યજ્ઞાન ક્રિયા, (૨) શ્રુતજ્ઞાન ક્રિયા અને (૩) વિભંગાજ્ઞાન ક્રિયા. અવિનયના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) દેશત્યાગી, (૨) નિરાલમ્બનતા અને (૩) નાનાપ્રેમદ્વેષ. અજ્ઞાનના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) દેશજ્ઞાન, (૨) સર્વાજ્ઞાન અને (૩) ભાવાજ્ઞાન.

ટીકાર્થ—અહીં મિથ્યાત્વ પદ દ્વારા વિપર્યસ્ત શ્રદ્ધારૂપ મિથ્યાત્વનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું નથી, કારણ કે પ્રયોગક્રિયા આદિની સાથે તેનો સંબંધ સભવી શકતો નથી. ક્રિયાદિકોની અસમ્યક્રૂપતા, તેમની દષ્ટતા, અને અશોભનતાને જ અહીં મિથ્યાત્વરૂપે ઓળખાવવામા આવેલ છે, એમ સમજવું તે મિથ્યાત્વને અક્રિયા આદિના ભેદથી જે ત્રણ પ્રકારનું પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે મિથ્યાત્વથી ઉપહત (સપત્ત) થયેલી વ્યક્તિનું જે સંસારવૃદ્ધિ સાધક અનુષ્ઠાન છે તે અક્રિયા છે. અક્રિયામાં જે નકારવાચક ‘અ’નો પ્રયોગ

યયા-અક્ષીલા-દુઃશીલેત્યર્થઃ, તત્ત્વ-અક્રિયા - દુષ્ટક્રિયા-મિથ્યાસાધુપરતત્ત્વ
સંસારદૃશિસાધકમનુષ્ઠાનં, યયા મિથ્યાદૃષ્ટિર્જ્ઞાનમપિ અજ્ઞાનમેવેતિ । અવિનય-
અવિનયરૂપમિથ્યાત્વમપ્યેવમેવ વ્યાખ્યેયમિતિ । અજ્ઞાનમ્-અસમ્યગ્જ્ઞાનમિતિ ૧ ।
'અકિરિયા' ઇત્યાદિ, અક્રિયા પ્રિવિધા, સત્ત્વેષિધ્યમાદ-પ્રયોગક્રિયા, પ્રમુખ્યતે
-વીર્યાન્તરાયણયોપશમસમુદ્વૃણતવીર્યજાત્મના વ્યાપાર્યતે યઃ સ પ્રયોગઃ-મનોવા
કાયરૂપ, તસ્ય ક્રિયા-કરણ-વ્યાપાર ઇતિ । અથવા પ્રયોગઃ-મન-પ્રવૃત્તિમિ-

યહાં અક્ષીલા કો તાત્પર્ય દુષ્ટ સ્વભાવવાલી કન્યા સે હે અતઃ દુષ્ટક્રિયા
અક્રિયા હૈ । દેસી અક્રિયા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કી હોતી હૈ ક્યોં કિ હસકી
ક્રિયા સે હસકા સસાર પહતા હૈ અર્તઃ સસાર કી દૃદ્ધિ કા સાધક
જિતના મી મિથ્યાદૃષ્ટિ કા અનુષ્ઠાન હૈ યહ સર્વ અક્રિયા દુષ્ટક્રિયા
રૂપ હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિ કા જ્ઞાન મી અજ્ઞાનરૂપ હી હોતા હૈ હસી તરહ સે
અવિનય મી મિથ્યાત્વરૂપ હી હોતા હૈ અજ્ઞાન સે જ્ઞાનાભાવ નહીં લિયા
ગયા હૈ કિન્તુ અસમ્યગ્જ્ઞાન લિયા ગયા હૈ । ૧ । (અકિરિયા) ઇત્યાદિ
મિથ્યાત્વ કી પ્રથમમેવરૂપ જો અક્રિયા કહી ગઈ હૈ ઓર હસકે ત્રીન
મેવ જો પ્રયોગ ક્રિયા આદિ કહે ગયે હૈ હનકા આવ પેસા હૈ-વીર્યા-
ન્તરાય કે ક્ષયોપશમ સે ઉત્પન્નવીર્યવાળે આત્મા કે દ્વારા જો વ્યાપાર
ક્રિયા જાતા હૈ હસકા નામ પ્રયોગ હૈ યહ પ્રયોગ મન, વચન ઓર
કાયરૂપ હૈ હમ પ્રયોગ કા જો કરના હૈ યહી પ્રયોગક્રિયા હૈ અથવા

યથા છે તે દુઃશીલતામાં યથા છે એમકે અક્ષીલા અહીં અક્ષીલા કન્યાએટલે દુષ્ટ
સ્વભાવવાળી કન્યા તેથી અક્રિયાને, અહીં દુષ્ટક્રિયા રૂપ અરુણ કરવી એમકે
એવી અક્રિયા મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર જ કરે છે, કારણ કે તેની ક્રિયાથી તેના સસાર
વધે છે તે કારણે સંસારની વૃદ્ધિનું સાધક એ એ અનુષ્ઠાન મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ
કરે છે, તે તે અનુષ્ઠાન દુષ્ટ ક્રિયા અથવા અક્રિયારૂપ જ હોય છે મિથ્યાદૃષ્ટિએથી
કરે છે, તેને અનુષ્ઠાન દુષ્ટ ક્રિયા અથવા અક્રિયા રૂપ જ હોય છે મિથ્યાદૃષ્ટિ
એવું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ જ હોય છે તેના અવિનય પણ મિથ્યાત્વરૂપ જ
હોય છે અહીં "અજ્ઞાન" શબ્દ વડે જ્ઞાનાભાવ અરુણ કરાયો નથી પણ
અસમ્યગ્ જ્ઞાન જ અરુણ કરાયું છે ॥ ૧ ॥ "અકિરિયા" ઇત્યાદિ—

મિથ્યાત્વના પ્રથમ લેખરૂપ એ અક્રિયા કહી છે, તેના પ્રયોગક્રિયા આદિ
ત્રણ લેખનું હવે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી
ઉત્પન્ન વીર્યવાળા આત્મા દ્વારા એ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) કરવામાં આવે છે તેને
પ્રયોગ કહે છે તે પ્રયોગ મન, વચન અને કાયરૂપ છે આ પ્રયોગ કરવાની

ક્રયતે-વધ્યત્ત ઇતિ પ્રયોગક્રિયા-કર્મેત્યર્થઃ । સા ચ દુષ્ટત્વાદક્રિયા । અક્રિયા
ચ મિથ્યાત્વમિતિ સર્વત્ર પ્રક્રમઃ । સમુદાનક્રિયા-સમ્-સમ્યક્પ્રયોગ ક્રિયાદ્વારા
એકરૂપતયા ગૃહીતાનાં કર્મવર્ગણાનાં પ્રકૃતિવન્ધાદિભેદેન, દેશસર્વોપધાતિરૂપતયા
ચ આદાનં સ્વીકરણં સમુદાનં, તદેવ ક્રિયા-કર્મેતિ સમુદાનક્રિયા । ‘સમુદાન-
મિતિનિપાતનાત્ સિદ્ધિઃ । તથા યા અજ્ઞાનાત્ ચેષ્ટાકર્મ ત્રા સા અજ્ઞાનક્રિયેતિર,
પ્રયોગક્રિયા ત્રિવિધા મનોવાક્યાયભેદાદ્ વ્યાખ્યાતપૂર્વાં૩ । સમુદાનક્રિયા ત્રિવિધા
-અનન્તરપરમ્પરતદુભયભેદાત્ । તત્ર નાસ્ત્યન્તરં-વ્યવધાનં યસ્યાઃ ક્રિયાયાઃ

પ્રયોગોં દ્વારા-મન, વચન ઓર કાય इनके द्वारा जो किया जाता है बांधा
जाता है वह प्रयोगक्रिया है ऐसी वह प्रयोगक्रिया कर्मरूप है यह दुष्ट
होने से अक्रिया रूप कही गई है और जो अक्रियारूप होता है, वह
मिथ्यात्व होता है समुदानक्रिया का तात्पर्य ऐसा है कि सम्यक् प्रयो-
गक्रिया द्वारा एकरूप से गृहीत हुई कर्मवर्गणाओं का जो प्रकृतिवन्ध
आदि के भेदरूप से और देशघाती तथा सर्वघातीरूप से जो आदान
परिणमन होना है यह समुदान है, इस समुदानरूप जो क्रिया है वह
समुदानक्रिया है, यह समुदानक्रिया भी कर्मरूप ही है “समुदान” शब्द
की सिद्धिनिपात से हुई है । तथा अज्ञान से जो चेष्टा या कर्म होता-
बंधता है वह अज्ञानक्रिया है । मनोवाक्याय के भेद से जो प्रयोगक्रिया
तीन प्रकार की कही गई है उसके विषय में कथन पहिले किया जा
चुका है । समुदानक्रिया जो तीन प्रकार की कही गई है उसका भाव

જે ક્રિયા છે તેનું નામ પ્રયોગક્રિયા છે અથવા પ્રયોગો દ્વારા (મન, વચન
અને કાયાદ્વારા) જે કરાય છે (જે કર્મબંધ બંધાય છે) તેનું નામ પ્રયોગ-
ક્રિયા કર્મરૂપ હોય છે. તે દુષ્ટ હોવાથી અક્રિયારૂપ ગણાય છે અને અક્રિયા
રૂપ હોવાને લીધે તેને મિથ્યાત્વરૂપ પ્રકટ કરેલ છે.

હવે સમુદાન ક્રિયાનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-સમ્યક્ પ્રયોગક્રિયા
દ્વારા એકરૂપે ગૃહીત થયેલી કર્મવર્ગણાઓનું જે પ્રકૃતિબંધ આદિના ભેદરૂપે
અને દેશઘાતિ તથા સર્વઘાતિ રૂપે જે આદાન (પરિણમન) થાય છે તેનું
નામ સમુદાન છે. આ સમુદાન રૂપ જે ક્રિયા છે તેનું નામ સમુદાનક્રિયા છે.
આ સમુદાનક્રિયા પણ કર્મરૂપ જ હોય છે “સમુદાન” શબ્દની સિદ્ધિ
નિપાતથી થઈ છે. અજ્ઞાનથી જે ચેષ્ટા થાય છે અથવા કર્મ બંધાય છે તેને
અજ્ઞાનક્રિયા કહે છે. મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગના ભેદથી પ્રયોગ
ક્રિયા ત્રણ પ્રકારની કહી છે તેને વિષે આગળ સ્પષ્ટતા થઈ ચુકી છે સમુદાન
ક્રિયાના ત્રણ ભેદો હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-જે સમુદાન ક્રિયામાં વ્યવધાન

साऽनन्तरा, सा चासौ समुदानक्रिया चेति अनन्तरसमुदानक्रिया-प्रथमसमयवर्तिनी क्रियेत्यर्थः । परम्परसमुदानक्रिया-द्वितीयादि समयवर्तिनी । तदुभयसमुदानक्रिया-प्रथमाऽप्रथमोभयसमयवर्तिनीति ४ । अज्ञानक्रिया-मत्पज्ञान-भुताज्ञान-विभङ्गाज्ञानमेदाङ्गविषा । सन्न-मत्पज्ञानं-मिथ्यादृष्टेर्मेति, तस्मात् क्रिया मत्पज्ञानक्रिया-भुताज्ञानं-मिथ्यादृष्टेः भुतं तस्मात्क्रिया-भुताज्ञानक्रिया । विभङ्ग-मिथ्यादृष्टेरवधिः, स एवाज्ञान विभङ्गाज्ञानं, तस्मात्क्रिया-विभङ्गाज्ञान क्रियेति ५ । इदमक्रियामिथ्यात्व मोक्ष, साम्प्रतमभिनयमिथ्यात्वं व्याख्यायते—‘अविणय’ इत्यादि, विशिष्टो नयो-विनयः-प्रतिपत्तिविशेषः, न विनयोऽविनयः, स त्रिविध पेक्षो है जिस समुदायक्रिया का व्यवधान नहीं होता है ऐसी वह अनन्तरा समुदानक्रिया है अर्थात् एक समयवर्तिनी समुदानक्रिया अनन्तरसमुदानक्रिया है द्वितीयादिसमयवर्तिनी समुदानक्रिया परम्परसमुदानक्रिया है तथा प्रथम अप्रथम दोनों समयवर्तिनी जो समुदानक्रिया है वह तदुभयसमुदानक्रिया है, अज्ञानक्रिया मत्पज्ञान आदि के भेद से जो तीन प्रकार की कही गई है उसका तात्पर्य ऐसा है कि मिथ्यादृष्टि की मति से जो क्रिया होती है वह मत्पज्ञानक्रिया है । मिथ्यादृष्टिके भुत से जो क्रिया होती है वह भुताज्ञानक्रिया है, मिथ्यादृष्टि की जो अवधि है वही विभङ्गज्ञान है इस विभङ्गज्ञान से जो क्रिया होती है वह विभङ्गाज्ञानक्रिया है । यहाँतक अक्रिया मिथ्यात्वका कथनक्रिया गया है अब अविनय मिथ्यात्व का कथन सूत्रकार (अविणय) इत्यादि सूत्र द्वारा करते हैं—विशिष्ट नय का नाम विनय है—यह विनय प्रतिपत्तिविशेषरूप

(आदेशः) परंतु नहीं, वे समुदानक्रियाने अनन्तरा समुदान क्रिया ठहरे थे जे/वे के जेके समयवर्तिनी समुदान क्रियाने अनन्तरा समुदान क्रिया ठहरे थे द्वितीयादि समयवर्तिनी क्रियाने परम्पर समुदान क्रिया ठहरे थे तथा प्रथम, अप्रथम जेन्ने समयवर्तिनी ने समुदान क्रिया थे तेने तदुभय समुदान क्रिया ठहरे थे इवे अज्ञान क्रियाना मत्पज्ञान आदि त्रयु सेदोनु स्पष्टीकरण करवाभा आवे थे—मिथ्यादृष्टिनी मतिथी ने क्रिया याव थे तेने मतिज्ञान ठहरे थे, मिथ्यादृष्टिना भुतथी ने क्रिया याव थे तेने भुतज्ञान क्रिया ठहरे थे मिथ्या दृष्टिनी ने अवधि थे जेके विभङ्गाज्ञान थे आ विभङ्गाज्ञानथी ने क्रिया याव थे तेने विभङ्गाज्ञान क्रिया ठहरे थे आ सूत्रभां अर्थां सुभी अक्रिया मिथ्यात्वनु कथन करवाभा आनु थे इवे सूत्रकार अविनय मिथ्यात्वनु कथन करे थे—“अविणय” इत्यादि—

विशिष्ट नयनु नाम विनय थे ते विनय प्रतिपत्ति सेवा विशेषरूप देख

સ્તથાહિ-દેશત્યાગી, -દેશસ્ય-જન્મભૂમ્યાદેસ્ત્યાગઃ-તતો નિસ્સરણં દેશત્યાગઃ, સ યસ્મિન્નવિનયે-સ્વામિ ગાલીપ્રદાનાદિરુપેઽસ્તિ સ દેશત્યાગી । અનેન ગાલી-પ્રદાનાદિ રુપેણાવિનયેન રુષ્ટે સ્વામિનિ તદાહ્નયા દેશત્યાગો ભવતીતિ ભાવઃ ૧ । નિરાલમ્બનતા-નિર્ગત આલમ્બનાદ્-આશ્રયણીયગચ્છકુટુમ્બાદિ રૂપાદિતિ નિરા-લમ્બનઃ, તદ્વાવસ્તતા-આશ્રયણીયાપેક્ષારાહિત્યમિત્યર્થઃ ૨ । નાનાપ્રેમદ્વેષઃ-પ્રેમ ચ દ્વેષશ્ચેતિ પ્રેમદ્વેષં, નાના-નાનાપ્રકારં ક્રમરહિતં પ્રેમદ્વેષં યત્ર સ નાનાપ્રેમદ્વેષઃ, યત્ર સ્વામ્યાદૌ સ્વામ્યાદિસંમતે વા પ્રેમકરણીયં તત્ર દ્વેષઃ ક્રિયતે, યત્ર ચ સ્વામ્યાદિ-સંમતે દ્વેષઃ કરણીયસ્તત્ર પ્રેમ ક્રિયતે इति ભાવઃ । એતદ્વૃષોઽવિનયઃ નાનાપ્રેમદ્વેષા-

હૈ હસ વિનય કા નહીં હોના હસકા નામ અવિનય હૈ યહ અવિનય ત્રીન પ્રકાર કા જો કહા ગયા હૈ ઉસકા ભાવ એસા હૈ-સ્વામી કો ગાલી દેનારૂપ અવિનય જિસ દેશત્યાગ મેં હોતા હૈ વહ દેશત્યાગી અવિનય હૈ જન્મભૂમિ આદિ કા નામ દેશ હૈ હસ દેશ કા ત્યાગ-વહાં સે નિક-લના યહ દેશત્યાગ હૈ યહ દેશત્યાગ જિસ અવિનય મેં હોતા હૈ વહ દેશત્યાગી હૈ ક્યોંકિ સ્વામી જઘ ગાલી આદિ કે દેનેરૂપ અવિનય રૂપ હો જાતા હૈ તવ વહ ઉસ વ્યક્તિ કો અપને દેશ સે બાહર નિકાલ દેતા હૈ અતઃ જો અવિનય દેશત્યાગ કરાને મેં કારણ હોતા હૈ વહ દેશ-ત્યાગી અવિનય હૈ ૧ । તથા જિસ અવિનય સે અવિનયકર્તા આલમ્બન સે આશ્રયણીય ગચ્છ કુટુમ્બાદિરૂપ સહારે સે નિર્ગતરહિત હો જાતા હૈ વહ નિરાલમ્બનતા અવિનય હૈ તથા સ્વામી આદિ મેં યા સ્વામ્યાદિ

છે. વિનય ન હોવો તેનું નામ અવિનય છે હવે તેના ત્રણ પ્રકારો સમજાવવામાં આવે છે-(૧) દેશત્યાગી અવિનય-સ્વામીને ગાળ દેવા રૂપ અવિનય જે દેશ-ત્યાગમાં કારણભૂત બને છે, તે અવિનયને દેશત્યાગી અવિનય કહે છે. જન્મ-ભૂમિ આદિનું નામ દેશ છે. આ દેશમાંથી નીકળવાની કે દેશનો ત્યાગ કરવાની ક્રિયાને દેશત્યાગ કહે છે. જે અવિનયને કારણે દેશત્યાગ કરવાની પરિસ્થિતિ પેદા થાય છે તે અવિનયને દેશત્યાગી અવિનય કહે છે, કારણ કે સ્વામી બ્યારે ગાળ આદિ દેવારૂપ અવિનયથી કોપાયમાન થાય છે, ત્યારે તેના દ્વારા તે વ્યક્તિને દેશમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે. આ રીતે જે અવિનય દેશત્યાગ કારણમાં કારણભૂત બને છે, તે અવિનયને દેશત્યાગી અવિનય કહે છે. (૨) જે અવિનયને કારણે અવિનયકર્તાને અવલંબનથી-આશ્રયસ્થાન રૂપ ગચ્છ, કુટુંબ આદિ રૂપ સહારાથી-રહિત કરવામાં આવે છે-એટલે કે ગચ્છ અથવા કુટુંબમાંથી અલગ કરવામાં આવે છે, તે અવિનયને નિરાલંબનતા અવિનય કહે છે. (૩) સ્વામી આદિ પ્રત્યે અથવા સ્વામ્યાદિ સંમત પ્રતિ ગ્રેચ

મિધાનોઽવિનયઃ પ્રોચ્યતે અનિયતવિષયસ્વાદિતિ । ૬ । અધ્યાજ્ઞાનમિધ્યાત્વમાદે-
'અન્નાણે' ઇત્યાદિ । જ્ઞાનં દ્રવ્યપર્યાયવિષયો બોધઃ, તન્નિષેષાદ્-અજ્ઞાનં તત્ત્વિ
વિષયત્યાદિ-દેશજ્ઞાનં, દેશતો વિવક્ષિતપર્યાયસ્થાનમિજ્ઞસમ્ ૧ । एवं सर्वतोऽज्ञानं
सर्वाज्ञानम् २ । भाषाज्ञानं-वस्तुनो विवक्षितपर्यायतोऽनमिद्वत्त्वमिति ३ । ७॥ सू० ५९॥

પૂર્વ મિધ્યાત્વ વર્ણિતં, તથાધર્મ ઇત્યધુના તદ્વિષયવર્મ પ્રરૂપયન્ નવસૂત્રીમાદે-

મૂલમ્—તિવિદ્દે ધમ્મે પળ્લણત્તે, ત જહા-સુયધમ્મે, ચરિત્ત
ધમ્મે, અરિધકાયધમ્મે ૧ । તિવિદ્દે ઉપક્રમે પળ્લણત્તે, ત જહા-
ધમ્મિણ્ ઉવક્રમે, અધમ્મિણ્ ઉવક્રમે, ધમ્મિયાધમ્મિણ્ ઉવક્રમે
૨ । અહવા તિવિદ્દે ઉવક્રમે પળ્લણત્તે, ત જહા આઘોવક્રમે,

સંમતમે પ્રેમ કરનેકી જગદ્ દ્રેષ કરમા ધ્રૌવ વનસે અસમતમે દ્રેષ કરને
કી જગદ્ પ્રેમ કરના યદ્ નાનાપ્રેમદ્રેષ અવિનય હૈ એસા અવિનય નાના
પ્રેમદ્રેષરૂપ નામસે ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ યદ્ અવિનયવિષયવાલા હૈ ।

અય સૂત્રકાર અજ્ઞાનમિધ્યાત્વ કે વિષય મેં કહતે હૈ—(અન્નાણે
તિવિદ્દે પળ્લણત્તે) અજ્ઞાન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ — દ્રવ્ય
ઔર પર્યાય વિષયક જો બોધ હૈ ઇસકા નામ જ્ઞાન હૈ, એસા જો જ્ઞાન
નહીં હૈ વદ્ અજ્ઞાન હૈ વિવક્ષિત દ્રવ્ય કી એકદેશ સે જો અનનિશ્ચતા
હોતી હૈ વદ્ દેશજ્ઞાન હૈ તથા સર્વરૂપ સે વિવક્ષિત દ્રવ્ય કા જ્ઞાન નહીં
હોના ઇસકા નામ સર્વાજ્ઞાન હૈ ઔર વસ્તુ કી વિવક્ષિતપર્યાય કા જ્ઞાન
નહીં હોના ઇસકા નામ ભાષાજ્ઞાન હૈ ॥ સૂ. ૫૯ ॥

અહીં દ્રેષ કરવાથી અથવા તેમના દ્વારા અસમત દોષ કોય પદાર્થ કે માન્યતા
પ્રત્યે દ્રેષ કરવાને અહીં પ્રેમ કરવો તેનું નામ નાનાપ્રેમદ્રેષરૂપ અવિનય છે
કોય અવિનયને નાનાપ્રેમદ્રેષરૂપ નામથી કોણખવાનું કારણ એ છે કે તે
અવિનય વિષયવાળો છે હવે સૂત્રકાર અજ્ઞાન મિધ્યાત્વનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

“અન્નાણે તિવિદ્દે પળ્લણત્તે” ઇત્યાદિ—

અજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું હોય છે દ્રવ્ય અને પર્યાય વિષયક બોધનું નામ
જ્ઞાન છે એનું ને જ્ઞાન નથી તેને અજ્ઞાન કહે છે વિવક્ષિત (અમુક) દ્રવ્યની
એક દેશથી ને અનનિશ્ચતા કોય છે તેનું નામ દેશજ્ઞાન છે વિવક્ષિત દ્રવ્યનું
સર્વરૂપે જ્ઞાન ન હોવું તેનું નામ સર્વજ્ઞાન છે, અને વસ્તુની વિવક્ષિત પર્યા
યનું જ્ઞાન ન હોવું તેનું નામ ભાષાજ્ઞાન છે ॥ સૂ. ૫૯ ॥

परोपक्रमे, तदुभयोपक्रमे ३ । एवं वैयावच्चेष्ट, अणुग्रहे ५, अणुसिद्धि ६, उवाचंभे ७ । एवमेकैक्रे तन्नि तन्नि आलावगा जहेव उपक्रमे । तिविहा कहा पणत्ता, तं जहा - अत्थकहा, धम्मकहा, कामकहा ८ । तिविहे विणिच्छए पणत्ते, तं जहा- अत्थविणिच्छए, धम्मविणिच्छए, कामविणिच्छए ९ ॥सू०६० ॥

छाया—त्रिविधो धर्मः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रुतधर्मः, चारित्रधर्मः, अस्तिकाय-धर्मः १ । त्रिविध उपक्रमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—धार्मिक उपक्रमः, अधार्मिक उपक्रमः, धार्मिकाधार्मिक उपक्रमः १ । अथवा त्रिविध उपक्रमः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आत्मोप-क्रमः, परोपक्रमः, तदुभयोपक्रमः २ । एवं वैयावृत्त्यम् ३, अनुग्रह ४, अनुशिष्टिः ५, उपालम्भः ६ । एवमेकैकस्मिन् त्रयस्त्रय आलापका यथैवोपक्रमे । त्रिविधाकथा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—अर्थकथा, धर्मकथा, कामकथा ८ । त्रिविधो विनिश्चयः प्रज्ञप्तः,

पहिले मिथ्यात्व का वर्णन किया और उसमें यह कहा गया कि यह मिथ्यात्व अधर्म है अब सूत्रकार उसके विपरीत जो धर्म है उसकी प्ररूपणा करते हुए नौ सूत्रों को कहते हैं—(तिविहे धम्मे पणत्ते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—धर्म तीन प्रकारका कहा गया है—जैसे श्रुतधर्म, चारित्रधर्म, और अस्तिकायधर्म उपक्रम तीन प्रकारका कहा गया है—जैसे धार्मिक उपक्रम अधार्मिक उपक्रम और धार्मिकाधार्मिक उपक्रम अथवा इस प्रकार से भी उपक्रम तीन प्रकार का कहा गया है—जैसे आत्मोपक्रम, परोपक्रम और तदुभयोपक्रम इसी प्रकार के वैयावृत्त्य के, अनुग्रह के, अनुशिष्टि और उपालम्भ के संबंध में तीन २ आलापक उपक्रम के आलापक के अनुसार कहना चाहिये कथा तीन प्रकार की कही गई है—जैसे अर्थ-

पडेलाना सूत्रमा मिथ्यात्वमु वणुं करवामां आणुं अने त्यां मिथ्यात्वने अधर्म इपे प्रकट करायु छे छेने सूत्रकार अधर्मथी विपरीत अवा धर्मनुं नव सूत्रा द्वारा वणुं करे छे—

सूत्रार्थ—धर्म त्रणु प्रकारना क्खो छे—(१) श्रुतधर्म, (२) चारित्रधर्म अने (३) अस्तिकाय धर्म. उपक्रम त्रणु प्रकारना क्खो छे—(१) धार्मिक उपक्रम, (२) अधार्मिक उपक्रम अने (३) धार्मिकाधार्मिक उपक्रम. अथवा उपक्रमना नीचे प्रमाणे त्रणु प्रकार पणु क्खो छे—(१) आत्मोपक्रम, (२) परोपक्रम अने (३) तदुभयोपक्रम. वैयावृत्त्य, अनुग्रह, अनुशिष्ट अने उपालंभना पणु त्रणु त्रणु प्रकारो उपक्रमना प्रकारो प्रमाणे न समणु देवा. कथा त्रणु प्रकारनी प्रणी

તથા-અર્પણનિશ્ચયઃ, ધર્મચિનિશ્ચય, કામચિનિશ્ચયઃ ૧ ॥ સૂ. ૬૦ ॥

ટીકા—‘વિવિદ્ધે’ ઇત્યાદિ । ધર્મસિનિષ । તમેવાદ-શ્રુતમેષધર્મઃ શ્રુત ધર્મઃ-સ્વાધ્યાય, ચારિત્રધર્મ-સાન્ત્યાદિ દશધિષ્ઠમમણધર્મ, શ્રુતચારિત્રરૂપો દ્વિવિધોઽપિ ધર્મો માધધમઉક્ત, ઉક્તશ્ચ—

“દુષિદ્ધોઽઽ માધધમ્મો મુયધમ્મો સલ્લ ચરિત્તધમ્મો ય ।

મુયધમ્મો સમ્માધમો ચરિત્તધમ્મો સમણધમ્મો ॥ ૧ ॥

છાયા—દ્વિવિધસ્તુ માધધર્મ, શ્રુતધર્મઃ સલ્લ ચારિત્રધર્મશ્ચ ।

શ્રુતધર્મ સ્વાધ્યાયાઃ, ચારિત્રધર્મઃ મમણધર્મઃ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

અસ્તિકાયધર્મ, અસ્તિશબ્દનાશબ્દેના ઉચ્ચન્તે, તેણે કાયોરાશિરસ્તિકાય સંવાસો સંઘવા ધર્મશ્ચેત્યસ્તિકાયધર્મઃ-ગમ્યુપપ્તમ્મલક્ષણો ધર્મોસ્તિકાય ઇત્યર્થઃ ।

કથા, ધમકથા ઓર કામકથા ચિનિશ્ચય ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે અર્થચિનિશ્ચય, ધર્મચિનિશ્ચય ઓર કામચિનિશ્ચય ।

ટીકાર્થ-ધર્મકે જો ત્રીન પ્રકાર કહેગયે હૈ-ઊનકા તાત્પર્ય એસા હૈ શ્રુતરૂપ જો ધર્મ હૈ ઘહ શ્રુતધર્મ હૈ શ્રુતધર્મ સ્વાધ્યાયરૂપ હૈ તથા ઉત્તમક્ષમા આદિ કા જો દશ પ્રકાર કા મમણધર્મ હૈ ઘહ ચારિત્રધર્મ હૈ ઘહ શ્રુત ચારિત્રરૂપ જો ઘોનો પ્રકાર કા ધર્મ હૈ ઘહ માધધર્મ કહા ગયા હૈ । કહા મી હૈ-“દુષિદ્ધોઽઽ માધધમ્મો” ઇત્યાદિ ।

અસ્તિકાય ધર્મ મેં અસ્તિ શબ્દ હૈ ઊસસે પ્રવેશ કહે ગયે હૈ તથા કાય સે ઇન કી રાશિ કથિત હુઈ હૈ સજ્ઞા સે જો અસ્તિકાયરૂપ ધર્મ હૈ ઘહ અસ્તિકાયધર્મ હૈ એસા અસ્તિકાયરૂપ ધર્મ ગતિક્રિયા મેં સહાયતા પહુંચાનેરૂપ ઉક્ષણવાલા ધર્મોસ્તિકાય હૈ ઘહ દ્રવ્યધર્મ હૈ ।

છે-(૧) અર્થકથા, (૨) ધર્મકથા અને (૩) કામકથા । વિનિશ્ચય ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧) અર્થવિનિશ્ચય, (૨) ધર્મવિનિશ્ચય અને (૩) કામવિનિશ્ચય ।

ટીકાર્થ-કહે ધર્મના જે ત્રણ પ્રકારો કહ્યા છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-શ્રુતરૂપ-શાસ્ત્રરૂપ જે ધર્મ છે તેને શ્રુતધર્મ કહે છે । શ્રુતધર્મ સ્વાધ્યાયરૂપ છે ઉત્તમ ક્ષમા આદિ જે દસ પ્રકારના મમણધર્મ છે તેનું નામ ચારિત્રધર્મ છે । આ શ્રુતચારિત્રરૂપ બન્ને પ્રકારનો જે ધર્મ છે તેને માધધર્મ કહ્યો છે કહ્યું પણ છે કે-“દુષિદ્ધોઽઽ માધધમ્મો” ઇત્યાદિ—

અસ્તિકાય ધર્મમાં અસ્તિ શબ્દથી તેના પ્રવેશો મહત્ત્વ કરાયા છે, તથા કાય પદથી તેમની રાશિ મહત્ત્વ મળે છે । સજ્ઞાની અપેક્ષાએ જે અસ્તિકાયરૂપ ધર્મ છે, તેનું નામ અસ્તિકાય ધર્મ છે । ગતિક્રિયામાં સહાયકભૂત થવાના લક્ષણવાળું ધર્મોસ્તિકાય છે । આ દ્રવ્યધર્મ છે ।

અયં ચ દ્રવ્યધર્મ इति १ । उक्तौ श्रुतचारित्रधर्मौ, साम्प्रतं तद्विशेषानाह—‘ ति विहे
उपक्रमे ’ इत्यादि सूत्राण्यष्टौ । त्रिविध उपक्रमः, उपक्रमणमुपक्रमः—उपायपूर्वक-
आरम्भः । उपक्रमत्रैविध्यमाह— धार्मिकः, धर्मे—श्रुतचारित्ररूपे भवः, स वा
प्रयोजनमस्येति स तथा, एवमधार्मिकः असंयमार्थः, धार्मिकाधार्मिकः, तत्र धार्मिको-
देशतः संयमरूपत्वात्, अधार्मिकः, तथैवासंयमरूपत्वात्, उभयात्मक आरम्भः
देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः । अथवा उपक्रमो नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्
षड्विधोऽपि भवति किन्त्वत्र त्रिस्थानकानुरोधात्त्रिविध एवोपात्तः । अस्य षड्विध-
स्योपक्रमस्य व्याख्यानमनुयोगद्वारसूत्रस्य मरुतायामनुयोगचन्द्रिकाटीकायामव-

અવ સૂત્રકાર ત્રિવિધ ઉપક્રમ કા કથન કરતે હૈં—યહાં યે આઠ સૂત્ર
હૈં—ઉપક્રમણકા નામ ઉપક્રમ હૈ અર્થાત્ આરંભ કા નામ ઉપક્રમ હૈ યહ
ઉપક્રમ ધાર્મિક આદિ કે ભેદ સે જો ત્રીન પ્રકાર કા પ્રકટ કિયા ગયા
હૈ—ઉસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર સે હૈ—શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ મેં જો હોતા હૈ,
અથવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ જિસકા પ્રયોજન હૈ વહ ધાર્મિક હૈ અસંય-
મરૂપ જો આરંભ હૈ વહ અધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ દેશતઃ સંયમરૂપ હોને સે
ધાર્મિક ઔર દેશતઃ અસંયમરૂપ હોને સે અધાર્મિક એસા જો ઉભયા-
ત્મક આરંભ હૈ દેશવિરત્યારંભ હૈ વહ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ
અથવા—નામ ઉપક્રમ, સ્થાપના ઉપક્રમ, દ્રવ્યઉપક્રમ, ક્ષેત્ર ઉપક્રમ, કાલ
ઉપક્રમ ઔર ભાવ ઉપક્રમ કે ભેદ સે ઉપક્રમ છ પ્રકાર કા ભી હોતા
હૈ કિન્તુ યહાં ત્રિસ્થાનક કા કથન હોને સે ત્રીન પ્રકાર કા ઉપક્રમ હી
ગૃહીત હુઆ હૈ હસ ૬ પ્રકાર કે ઉપક્રમ કા વ્યાખ્યાન અનુયોગદ્વારસૂત્ર

હવે સૂત્રકાર ત્રણ પ્રકારના ઉપક્રમનું કથન કરે છે—તેને અનુલક્ષીને
સૂત્રકારે આઠ સૂત્રો કહ્યાં છે ઉપક્રમણનું નામ ઉપક્રમ છે, એટલે કે વસ્તુના
આરંભને ઉપક્રમ કહે છે.

હવે તેના ધાર્મિક આદિ ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—શ્રુતચારિત્ર
રૂપ ધર્મને નિમિત્તે જે થાય છે તેનું નામ ધાર્મિક ઉપક્રમ છે. અસંયમ રૂપ
જે આરંભ છે તેનું નામ અધાર્મિક ઉપક્રમ છે દેશતઃ સંયમરૂપ હોવાને
લીધે દેશતઃ ધાર્મિક અને દેશતઃ અસંયમરૂપ હોવાને લીધે દેશતઃ અધાર્મિક
એવો જે ઉભયાત્મક આરંભ છે તેને એટલે કે દેશવિરતિરૂપ આરંભને ધાર્મિકા
ધાર્મિક ઉપક્રમ કહે છે અથવા નામ ઉપક્રમ, સ્થાપના ઉપક્રમ, દ્રવ્ય ઉપક્રમ,
ક્ષેત્ર ઉપક્રમ, કાળ ઉપક્રમ અને ભાવ ઉપક્રમના ભેદથી ઉપક્રમ છ પ્રકારનો
હોય છે પરંતુ અહીં ત્રણ સ્થાનકોનું જ કથન ચાલુ હોવાથી ત્રણ પ્રકારના
ઉપક્રમ જ ગૃહીત થયા છે. આ છ પ્રકારના ઉપક્રમનું વર્ણન અનુયોગ દ્વાર

લોકનીયમ્ । સત્ત્વ ધાર્મિકસ્ય સયતસ્ય ચચારિત્રાર્થ્યે દ્રવ્યક્ષેપકાલમાનામુપક્રમ ઉક્તસ્વરૂપ' સ ધાર્મિકઃ, ત પરોપક્રમ ધાર્મિકોપક્રમ' । એવમ્-અધાર્મિકસ્ય-અસંયતમ્યાસંયમાર્થ્યે યઃ સોઽધાર્મિકઃ, સ એવ ઉપક્રમઃ-અધાર્મિકોપક્રમઃ । ધાર્મિકા ધાર્મિકસ્ય-દેશવિરતસ્ય યઃ સ ધાર્મિકાધાર્મિકઃ, સ ણ્વોપક્રમ' -ધાર્મિકાધાર્મિકોપક્રમ ઇતિ । ૨ । અથ સ્વામ્યન્ટરમેદેનોપક્રમમેષ પ્રિષ્ઠા ઘણપતિ-' અહ્યા વિચિરે ઉવક્રમે ' ઇત્યાદિ, અથવા-પ્રકારાન્તરેણ ઉપક્રમસિદ્ધિઘણપતિ-આત્મોપક્રમઃ । પરોપક્રમ, સદુપક્રમઃ । સત્ત્વ આત્મન-સ્વસ્થાનુકૂલોપસર્ગાદૈ ક્ષીલરક્ષણનિ-

ક્ષી અનુયોગચત્રિકા નામ કી ટીકા મેં મૈને કિયા હૈ અતઃ ઘણાં સે હસે જાના જા સકતા હૈ ધાર્મિક સંયત કા જો ચારિત્ર આદિ કે નિમિત્ત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ઓર માર્ગો કા ઉક્ત સ્વરૂપવાલા ઉપક્રમ હૈ વહ ધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ તથા અસંયત કા જો અસંયત કે લિયે ઉપક્રમ હૈ વહ અધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ તથા ધાર્મિકાધાર્મિક કા દેશવિરતિવાલે કા જો ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ વહ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ અથવા પ્રકારાન્તર સે મી ઉપક્રમ આત્મોપક્રમ આદિ કે મેદ સે ત્રીન તરહ કા કહા ગયા હૈ-અપને અનુકૂલ ઉપસર્ગાદિક કે આ જાને પર ક્ષીલ રક્ષણ કે નિમિત્ત જો પેશાપસ (અઘર લટક કર મરના) આદિ ઘિનાશ કરના અથવા પરિકર્મ કરના, અથવા આત્માર્થ અન્ય વસ્તુકા ઉપક્રમ કરના યહ આત્મોપક્રમ હૈ હસી તરહ પરાય ઉપક્રમ કરના યહ પરોપક્રમ હૈ આત્માર્થ ઓર પરાય દોનો કે નિમિત્ત ઉપક્રમ કરના

સૂત્રની અનુયોગચત્રિકા નામની એ લખેલી ટીકામાં આપવામાં આવ્યું છે, તે ત્રાંચી વાંચી લેવું

ધર્મિક સંયતનો એ ચારિત્ર આદિને નિમિત્તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને આવેના ઉક્ત સ્વરૂપવાળો એ ઉપક્રમ છે તેનું નામ ધર્મિક ઉપક્રમ છે, તથા અસંયતનો એ અસંયતને નિમિત્તે ઉપક્રમ છે તેનું નામ અધાર્મિક ઉપક્રમ છે તથા ધાર્મિકાધાર્મિકનો (દેશવિરતિવાળો) એ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ છે તેનું નામ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ છે બીજી રીતે પણ ઉપક્રમના ત્રણ પ્રકાર પડે છે-(૧) આત્મોપક્રમ-પોતાને અનુકૂળ જોવાં ઉપસર્ગો વગેરે આવી પડે ત્યારે ક્ષીલરક્ષણને નિમિત્તે એ વૈકલ્ય (જોયે લટકીને કાંસો ખાંધને મરવાની ક્રિયા) આદિ કાશ પોતાને ઘિનાશ કરવામાં આવે છે અથવા પરિકર્મ કરવામાં આવે છે અથવા આત્માર્થ અન્ય વસ્તુનો એ ઉપક્રમ કરવામાં આવે છે તેને આત્મોપક્રમ કહે છે એ જ પ્રમાણે અન્યને નિમિત્તે ઉપક્રમ

મિત્તમુપક્રમઃ—વૈદ્યાનાસાદિના વિનાશઃ પરિકર્મ વા, યદ્વા—આત્માર્થમન્યસ્ય વસ્તુન
ઉપક્રમ આત્મોપક્રમઃ । એવ પરસ્ય પરાર્થ વોપક્રમઃ । તદુભયસ્ય—આત્મપરરૂપસ્ય
તદુભયાર્થવોપક્રમસ્તદુભયોપક્રમ ઇતિ ૩ । એવમ્—ઉપક્રમસૂત્રવદ્ આત્મપરતદુભય-
ભેદેન વૈયાવૃત્યાઽનુગ્રહાઽનુશિષ્ટ્યુ ૬ પાલમ્ ૭ સૂત્રાણિ બોધ્યાનિ । એવમ્—
ઉપક્રમ સૂત્રવત્ એકૈકસ્મિન્ વૈયાવૃત્યાદિસૂત્રે ત્રયસ્ત્રયઃ—આત્મપરતદુભયરૂપાત્ત્રિ-
સંખ્યકા આલાપકા વાચ્યા યથૈવ યેનૈવ પ્રકારેણ ઉપક્રમે—ઉપક્રમસૂત્રેઽભવન્ તથૈવા-
પ્રાપીતિ ભાવઃ । નવર-વ્યાવૃત્તસ્ય ભાવઃ કર્મ વા વૈયાવૃત્ત્યં—ભક્તાદિભિઃશુશ્રૂષણમ્ ।
તત્ર—આત્મવૈયાવૃત્ત્ય ગચ્છન્નિર્ગતસ્ય જિનકલ્પિકાદેરેવ, પરવૈયાવૃત્ત્ય ગ્લાનાદિ
શુશ્રૂષકસ્ય, તદુભયવૈયાવૃત્ત્ય ગચ્છગતસ્યેતિ । ૪ । અનુગ્રહઃ—જ્ઞાનાદ્યુપકારઃ, તત્ર—
આત્માનુગ્રહોઽધ્યયનાદિ પ્રવૃત્તસ્ય, પરાનુગ્રહો વાચનાદિ પ્રવૃત્તસ્ય, તદુભયાનુગ્રહઃ

યહ તદુભય ઉપક્રમ હૈ ઉપક્રમ સૂત્ર કી તરહ આત્મ, પર ઔર તદુભય
કે ભેદ સે વૈયાવૃત્ત્ય, અનુગ્રહ, અનુશિષ્ટિ ઔર ઉપાલંભ વિષયક સૂત્ર
મી કહના ચાહિયે અર્થાત્ ઉપક્રમસૂત્ર કી તરહ એક ૨ વૈયાવૃ-
ત્ત્યાદિસૂત્ર સંબંધી આત્મવૈયાવૃત્ત્યાદિ કે ભેદ સે ત્રીન ૨ આલાપક કહના
ચાહિયે ભક્ત આદિ જો ગુર્વાદિજનોં કી સેવા કરના હૈ ઉસકા નામ
વૈયાવૃત્ત્ય હૈ ગચ્છ સે નિર્ગત જિનકલ્પિક આદિ કે હી આત્મવૈયાવૃત્ત્ય
હોતા હૈ ગ્લાનાદિ કી શુશ્રૂષા કરને વાલે કે પર વૈયાવૃત્ત્ય હોતા હૈ તથા
ગચ્છગત કે તદુભયવૈયાવૃત્ત્ય હોતા હૈ જ્ઞાનાદિ કે ઉપાર્જન મેં ઉપકાર
કરના હસકા નામ અનુગ્રહ હૈ સ્વયં અધ્યયન કરના યહ આત્માનુગ્રહ હૈ,
વાચનાદિ મેં પ્રવૃત્ત હોના યહ પરાનુગ્રહ હૈ તથા શાસ્ત્ર કા વ્યાખ્યાન

કરવો તેનું નામ પરાપક્રમ છે આત્માને માટે અને અન્યને માટે ઉપક્રમ
કરવો તેનું નામ તદુભય ઉપક્રમ છે. ઉપક્રમના જેવા ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે
એવાં જ ત્રણ ભેદ વૈયાવૃત્ત્ય, અનુગ્રહ, અનુશિષ્ટ અને ઉપાલંભના વિષયમાં
પણ સમજવા. જેમકે વૈય વૃત્તના આત્મવૈયાવૃત્ત્ય, પરવૈયાવૃત્ત્ય અને તદુભય વૈયાવૃત્ત્ય
નામના ત્રણ ભેદ પડે છે એ જ પ્રમાણે અનુગ્રહ આદિના પણ આત્માનુગ્રહ
પરાનુગ્રહ અને તદુભયાનુગ્રહ ત્રણ ભેદ સમજવા. શિષ્ય, ભક્ત આદિ દ્વારા
શુરજનોની જે સેવા કરવામાં આવે છે તેનું નામ વૈયાવૃત્ત્ય છે. ગચ્છમાંથી
નિર્ગત (નીકળી ગયેલા) જિનકલ્પિક આદિ દ્વારા આત્મવૈયાવૃત્ત્ય થાય છે.
ગ્લાન (ખીસાર, અશક્ત) આદિની શુશ્રૂષા કરનાર પરવૈયાવૃત્ત્ય થાય છે,
તથા ગચ્છગત શ્રમણાદિ દ્વારા તદુભયવૈયાવૃત્ત્ય થાય છે. જ્ઞાનાદિના ઉપાર્જન
નિમિત્તે ઉપકાર કરવો તેનું નામ અનુગ્રહ છે. ચોતે જ અધ્યયન કરે તેનું
નામ આત્માનુગ્રહ છે, વાચનાદિમાં પ્રવૃત્ત થવું અને શિષ્ય જનોને સત્રાર્થ

લોકનીયમ્ । તપ ધાર્મિકસ્ય સંયતસ્ય ચચારિભાષ્યે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાધાનામુપક્રમ
 ઉક્તસ્વરૂપ' સ ધાર્મિક', સ ઇવોપક્રમઃ ધાર્મિકોપક્રમ । એવમ્-અધાર્મિકસ્ય-અસ
 યતસ્યાસંયમાયૈ યઃ સોઽધાર્મિકઃ, સ ઇવ ઉપક્રમઃ-અધાર્મિકોપક્રમઃ । ધાર્મિકા
 ધાર્મિકસ્ય-દેશવિરતસ્ય યઃ ષ ધાર્મિકાધાર્મિકઃ, સ ઇવોપક્રમઃ-ધાર્મિકાધાર્મિક
 કોપક્રમ ઇતિ । ૨ । અથ સ્વામ્યન્તરમેદેનોપક્રમમેષ ત્રિષા યથયતિ-'અથવા ટિથિરે
 ઉવક્રમે' ઇત્યાદિ, અથવા-પ્રકારાન્તરેણ ઉપક્રમશ્ચિવિધસ્તયાદિ-આત્મોપક્રમઃ ।
 પરોપક્રમઃ, તદુપયોગક્રમઃ । તત્ર આત્મન-સ્વસ્થાનુકૂલોપસર્ગાદૌ ક્ષીલરક્ષણનિ-

કી અનુયોગચન્દ્રિકા નામ કી ટીકા મેં મૈને ક્રિયા હૈ અતઃ વહાં સે હસે
 જાના જા સકતા હૈ ધાર્મિક સંયત કા જો ચારિત્ર આદિ કે નિમિત્ત
 દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ઓર ભાષોં કા ઉક્ત સ્વરૂપવાલા ઉપક્રમ હૈ વહ
 ધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ તથા અસંયત કા જો અસંયત કે લિયે ઉપક્રમ હૈ
 વહ અધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ તથા ધાર્મિકાધાર્મિક કા દેશવિરતિવાંકે
 કા જો ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ વહ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ હૈ
 અથવા પ્રકારાન્તર સે મી ઉપક્રમ આત્મોપક્રમ આદિ કે મેદ સે ત્રીન
 તરહ કા કહા ગયા હૈ-અપને અનુકૂલ ઉપસર્ગાદિક કે બા જાને પર
 ક્ષીલ રક્ષણ કે નિમિત્ત જો યૈશ્યસ (અઘર લટક કર મરના) આદિ
 ઘિનાશ કરના અથવા પરિકર્મ કરના, અથવા આત્માર્થ અન્ય વસ્તુકા
 ઉપક્રમ કરના વહ આત્મોપક્રમ હૈ ઇમી તરહ પરાર્થ ઉપક્રમ કરના વહ
 પરોપક્રમ હૈ આત્માર્થ ઓર પરાર્થ દોનોં કે નિમિત્ત ઉપક્રમ કરના

સૂત્રની અનુયોગચન્દ્રિકા નામની એ લખેલી ટીકામાં આપણમાં આબું છે,
 તેા ત્યાંથી વાંચી લેવું

ધર્મિક સંયતનો જે ચરિત્ર જાદિને નિમિત્તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને
 ભાવોના ઉક્ત સ્વરૂપવાળો જે ઉપક્રમ છે તેનું નામ ધર્મિક ઉપક્રમ છે, તથા
 અસંયતનો જે અસંયતને નિમિત્તે ઉપક્રમ છે તેનું નામ અધાર્મિક ઉપક્રમ
 છે તથા ધાર્મિકાધાર્મિકનો (દેશવિરતિવાળો) જે ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ
 છે તેનું નામ ધાર્મિકાધાર્મિક ઉપક્રમ છે બીજી રીતે પણ ઉપક્રમના ત્રણ
 પ્રકાર પડે છે-(૧) આત્મોપક્રમ-પોતાને અનુકૂળ જોનાં ઉપસર્ગો વગેરે આવી
 પડે ત્યારે ક્ષીલરક્ષણને નિમિત્તે જે વેદ વચ (જેથી લટકીને હાંસી ખાધને
 મરણની ક્રિયા) આદિ દ્વારા પોતાનો ઘિનાશ કરવામાં આવે છે અથવા પરિ
 કર્મ કરવામાં આવે છે અથવા આત્માર્થ અન્ય વસ્તુનો જે ઉપક્રમ કરવામાં
 આવે છે તેને આત્મોપક્રમ કહે છે એ જ પ્રમાણે અન્યને નિમિત્તે ઉપક્રમ

તદુભયાનુશિષ્ટિઃ—સ્વપરોભયં પ્રત્યનુશાસનં, યથા—

“કહકહઽવિ માણુસત્તાઈં યાવિયં ચરણ પવરરયણં ચ ।

તા મો । एत्य पमाभो कइयावि न जुज्जाए अहं ॥ १ ॥

છાયા—કથં કથમપિ માનુપત્વાદિ પ્રાપ્તં ચરણં પ્રવરરત્નં ચ ।

तस्मात् मो । अत्र प्रमादः कदापि न युज्यतेऽस्माकम् ॥ १॥ ” इति । ६।

उपालम्भः—अनौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भाऽनुशिशिष्टिरेव, तत्र-आत्मोपालम्भः

આત્માને પ્રત્યનૌચિત્યપ્રવૃત્તિકથનં, યથા—

“ચોલ્લગદિટ્ઠં તેણં, દુલ્લહં લલ્હિઞ્ણ માણુસં જમ્મં ।

जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं वेरिओ तुज्झ ? ॥ १ ॥

छाया—चोल्लक (चक्रवर्तिभोजन) दृष्टान्तेन दुर्लभं लब्ध्वा मानुष्यं जन्म ।

यन्नकरोपि जिनधर्मम्, आत्मा किं वैरिकस्तव ? ॥ १ ॥ इति ।

अपने और पर दोनों के प्रति अनुशासन रखना इसका नाम स्वपरानुशिशिष्टि है । जैसे—(कह कहऽवि माणुसत्ताईं) इत्यादि । हमने किसी किसी प्रकार से मनुष्य जन्म आदि सामग्री प्राप्त की है, उसमें भी फिर चारित्ररूप प्रवररत्न पाया है तो अब यहां हम को इसमें प्रमाद करना कदापि युक्त नहीं है ॥

यह तुम्हारी प्रवृत्ति अनुचित है इस प्रकार के प्रतिपादनरूपवाली अनुशिशिष्टि ही उपालम्भ है इसमें आत्मा के प्रति अनुचितप्रवृत्ति करते समय ऐसा उलाहना देना कि हे आत्मन् ! यह तेरी प्रवृत्ति ठीक नहीं है यह आत्मोपालम्भ है । जैसे—(चोल्लगदिट्ठं तेणं इत्यादि) ।

ચોલ્લકદૃષ્ટાન્ત સે અર્થાત્ ચક્રવર્તી કે ભોજન કે દૃષ્ટાન્ત સે દુર્લભ

આ પ્રકારની ભાવનાથી પરાનુશિષ્ટિ (પરતું અનુશાસન) થાય છે પોતાનું અને પરતું અનુશાસન કરતું તેનું નામ સ્વપરાનુશિષ્ટિ છે જેમકે—“કહ કહ ઽવિ માણુસત્તાઈં” ઇત્યાદિ. “અમે કેવા કેવા પ્રયત્નોથી મનુષ્યજન્મ આદિ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે, વળી તે મનુષ્યજન્મમાં ચારિત્રરૂપી ઉત્તમ રત્ન પામ્યા છીએ, તો હવે આ મનુષ્યજન્મ પ્રમાદ કરીને એણે જવા દેવો જોઈએ નહીં.”

“આ તમારી પ્રવૃત્તિ અનુચિત છે,” આ પ્રકારના પ્રતિપાદન દ્વારા જે અનુશાસન કરાય છે તેનું નામ જ ઉપાલંભ છે. તથા કેઈ અનુચિત પ્રવૃત્તિ થઈ જતાં પોતાના આત્માને જ આ પ્રકારનો કપકો આપવો કે “હે આત્મન્ ! આ તારી પ્રવૃત્તિ ઠીક નથી.” તેનું નામ જ આત્મોપાલંભ છે. જેમકે—“ચોલ્લગદિટ્ઠેણં” ઇત્યાદિ—

શાસ્ત્રવ્યાખ્યાનશિષ્યસંગ્રહાદિમહત્ત્વસ્યેતિ । ૫ । અનુશિષ્ટિ — અનુશાસનम् ।
તથાત્માનુશિષ્ટિ—સ્વાત્માનં પ્રત્યનુશાસન, યથા—

“ વાયાલીસે સળસકઢમ્મિ ગહણમિ જીવ ! ન હુ છલ્લિયો ।

ઈન્દિ અહ ન છલ્લિયનસિ, મુજતો રાગદોસેર્હિ ॥ ૧ ॥ ”

જાયા—શિષ્યસ્વારિશ્વદેવ્યાસંકટે ગહને જીવ ! નેવ છલ્લિય ।

ઈવાનીં યથા ન છલ્લ્યંસે મુજાનો રાગદોષામ્યાં (તથા વિધેયમ્) ઇતિ ॥૧॥

પરાનુશિષ્ટિ—યરં પ્રત્યનુશાસનં, યથા—

“ તા તંસિ માવધેજ્જો, મવદુલ્લનિપીઢિયા તુર્હં એપ ।

ઈદિ સરણ વપખા, મોણ્યવા વપધેર્ણ ॥ ૧ ॥ ”

જાયા—તાવત્ત્વમસિ માવધેયો મવદુલ્લનિપીઢિતાસ્ત્વૈતે ।

ઈદિ ! સરણં વપખા મોક્તવ્યાઃ પ્રયત્નેન ॥ ૧ ॥

કરના एवं શિષ્યजन के संग्रहादि करने में प्रवृत्ति करना यह तदुभयात्, यह है अनुशासन का नाम अनुशिक्षि है अपनी आत्मा के प्रति अनुशासन रखना यह आत्मानुशिक्षि है । जैसे—“ वायालीसेसल संकडम्मि ” इत्यादि अर्थात्—हे जीव ! जैसे आहारग्रहण के वायालीस दोषों के ग्रहण सकट में नहीं ठगाया तो लाये हुए शुद्ध आहार को भोगता हुआ सब रागद्वेष से न ठगाना अर्थात् माँडले के पाँच दोषों से बचना ।

दूसरों के प्रति अनुशामन रखना यह परानुशिक्षि है जैसे—“ ता तसि मावधेज्जो ” इत्यादि । अर्थात्—जब तू मावधेय है तो मवदुल्ल से पीडित हुए ये प्राणी तेरे शरण आये हुए हैं तो इनको भी यत्नपूर्वक मवदुल्ल से छुड़ाना चाहिये ॥

આદિ સમબવર્ણુ તેનુ નામ પરાનુશિક્ષિ છે શાસ્ત્રનુ વ્યાખ્યાન કરવું અને શિષ્યજનના સંગ્રહાદિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું તેનુ નામ તદુભયાનુશિક્ષિ છે અનુશાસનને અનુશિક્ષિ કહે છે પોતાના આત્માનુ અનુશાસન કરવું તેનુ નામ આત્માનુશિક્ષિ છે જેમકે “ વાયાલીસે સળસકઢમ્મિ ” ઇત્યાદિ—

“ દે હવ ! આહાર ગ્રહણના બેતાલીસ રોગોના સકટમાં તું કમાયો નહીં, તો પ્રાપ્ત આહારનો ઉપયોગ કરતાં, રાગદ્વેષથી તું રજો કમાયો ! ” એટલે કે માંડલાના પાંચ રોગોથી બચવું આ રીતે પોતાના આત્માનુ અનુશાસન કરવાની ક્રિયાને આત્માનુશિક્ષિ કે આત્માનુશાસન કહે છે જીભની પ્રત્યે અનુશાસન શબ્દ તેનુ નામ પરાનુશિક્ષિ છે જેમકે—“ તા તસિ માવધેજ્જો ” ઇત્યાદિ. જેમકે “ જો તું માવધેય છે, તો મવદુલ્લથી પીડાતા જે હોય તારે શરણે આખ્યા છે, તેમને મત્તપૂર્વક તારે મવદુલ્લમાંથી ઉદ્ધાવવા બોધ્યે, ”

તદુભયાનુશિષ્ટિઃ—સ્વપરોમયં પ્રત્યનુશાસનં, યથા—

“કહકહઽવિ માણુસત્તાઈં યાચિયં ચરણ પવરરયર્ણ ચ ।

તા મો । एत्थ पमाओ कइयावि न जुज्जाए अम्हं ॥ ૧ ॥

છાયા—કથં કથમપિ માનુપત્વાદિ પ્રાપ્તં ચરણં પ્રવરરત્ન ચ ।

तस्मात् मो । अत्र प्रमादः कदापि न युज्यतेऽस्माकम् ॥ ૧ ॥ ” इति । ૬।

ઉપાલમ્ભઃ—અનૌચિત્યપ્રવૃત્તિપ્રતિપાદનગર્ભાડનુશિષ્ટિરેવ, તપ્ર-આત્મોપાલમ્ભઃ
આત્માનં પ્રત્યનૌચિત્યપ્રવૃત્તિકથનં, યથા—

“ચોલ્લગદિદ્દં તેણં, દુલ્લં લલ્લિજ્ઞ માણુસં જમ્મં ।

जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं वेरिओ तुज्झ ? ॥ ૧ ॥

છાયા—ચોલ્લક (ચક્રવર્તિભોજન) દૃષ્ટાન્તેન દુર્લભં લલ્લ્વા માનુષ્યં જન્મ ।

यन्नकरेपि जिनधर्मम्, आत्मा किं वैरिकस्तव ? ॥ ૧ ॥ इति ।

अपने और पर दोनों के प्रति अनुशासन रखना इसका नाम स्वपरानुशिष्टि है । जैसे—(कह कहऽवि माणुसत्ताईं) इत्यादि । हमने किसी किसी प्रकार से मनुष्य जन्म आदि सामग्री प्राप्त की है, उसमें भी फिर चारित्ररूप प्रवररत्न पाया है तो अब यहां हम को इसमें प्रमाद करना कदापि युक्त नहीं है ॥

यह तुम्हारी प्रवृत्ति अनुचित है इस प्रकार के प्रतिपादनरूपवाली अनुशिष्टि ही उपालम्भ है इसमें आत्मा के प्रति अनुचितप्रवृत्ति करते समय ऐसा उलाहना देना कि हे आत्मन् ! यह तेरी प्रवृत्ति ठीक नहीं है यह आत्मोपालम्भ है । जैसे—(चोल्लगदिदं तेणं इत्यादि) ।

ચોલ્લકદૃષ્ટાન્ત સે અર્થાત્ ચક્રવર્તી કે ભોજન કે દૃષ્ટાન્ત સે દુર્લભ

આ પ્રકારની ભાવનાથી પરાનુશિષ્ટિ (પરનું અનુશાસન) થાય છે પોતાનું અને પરનું અનુશાસન કરવું તેનું નામ સ્વપરાનુશિષ્ટિ છે જેમકે—“કહ કહ ઽવિ માણુસત્તાઈં” ઇત્યાદિ. “અમે કેવા કેવા પ્રયત્નોથી મનુષ્યજન્મ આદિ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે, વળી તે મનુષ્યજન્મમાં ચારિત્રરૂપી ઉત્તમ રત્ન પામ્યા છીએ, તેા હવે આ મનુષ્યજન્મ પ્રમાદ કરીને એળે જવા દેવો બેઠાએ નહીં.”

“આ તમારી પ્રવૃત્તિ અનુચિત છે,” આ પ્રકારના પ્રતિપાદન દ્વારા જે અનુશાસન કરાય છે તેનું નામ જ ઉપાલભ છે. તથા કોઈ અનુચિત પ્રવૃત્તિ થઈ જતાં પોતાના આત્માને જ આ પ્રકારનો કપકો આપવો કે “હે આત્મન્ ! આ તારી પ્રવૃત્તિ ઠીક નથી.” તેનું નામ જ આત્મોપાલંભ છે. જેમકે—“ચોલ્લાદિદ્દં તેણં” ઇત્યાદિ—

• પरोपालમ્—પર પ્રત્યયનોચિત્યપટ્ટચિપકટનં, યયા—

“ઉત્તમકુલસમૂહો, ઉત્તમગુરુવિધિભિભ્રો તુમ વચ્ચ ! !

ઉત્તમનાણગુણદ્વો, કહ સહસા વચસિખો શ્વ ? ॥ ૧ ॥

છાયા—ઉત્તમકુલસમૂહો, ઉત્તમગુરુદીક્ષિતસ્ત્વં વત્સ ! !

ઉત્તમદ્વાનગુણાદ્યો, કય સહસા વ્યવસિત વચ્ચ ? ॥ શ્વિ !

તદુત્તમયોપાલમ્મઃ સ્વપર પ્રત્યયનોચિત્યપટ્ટચિપકટનં, યયા—

“એગસ્ત્વ કય નિયજીવિયસ્સ પહુયામો ખીચકોટીમો !

દુવલ્લે ઠવતિ જે કેવિ સાણ કિં સાસય ખીય ? ॥ ૧ ॥”

છાયા—એગસ્ત્વ કૃતે નિજ ખોચિત્તસ્ય પહુયા ખીચકોટીઃ !

દુવલ્લે સ્થાપયન્તિ યે કેઽપિ તેષાં કિં શાશ્વત્ કીવિત્તમ્ ? ॥ ૧ ॥” શ્વિ

મનુષ્ય જન્મ પાકર યદિ જિનધર્મ કા પાલન નહીં કરતા હૈ તો તેરી આત્મા કા તૂ કયા દુશ્મન હૈ ? અર્થાત્ આત્મા કા દુશ્મન મત્ત બન ॥

તુમ અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરતે હો હસ પ્રકાર સે વૃત્તરોં કી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કે પ્રતિ ઉપાલેખ દેના હસકા નામ પરોપાલમ્ હૈ । જેસે—(વત્તમ કુલસંમૂહો) ઇત્યાદિ । હે વત્સ ! હે જીય । તું વત્તમકુલ મેં જનમા હૈ, વત્તમ ગુરુ સે વીક્ષિત હુમા હૈ ઓર વત્તમ ગુણોં સે તું યુક્ત હૈ, એસી સામગ્રી મિલને પર ખી તું હસ પ્રકાર સે પાપક્યવસાય મેં અધાનક કેસે લગ ગયા હૈ ॥

અપની પ્રવૃત્તિ કે પ્રતિ ઓર પર કી પ્રવૃત્તિ કે પ્રતિ અનોચિત્ય કા કથન કરના યહ તદુત્તમયોપાલમ્ હૈ । જેસે—(એગસ્ત્વ કય નિયજીવિયસ્સ)

એગસ્ત્વ કયા દુશ્મનથી એટલે કે અકર્ત્તાના દુશ્મનથી આ વાત સમજાવી છે “દુશ્મન મનુષ્યજન્મ પામીને એ જિનધર્મનું પાલન કરતો નથી, તેા તું તું વાશ આત્માનો દુશ્મન છે” આ રીતે આત્માનો દુશ્મન ન બન, એવું પ્રતિપાદન અહીં કરવામાં આવ્યું છે “તું અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે,” આ પ્રમાણે અન્યની અનુચિત પ્રવૃત્તિનો ઉપાલેખ કરવો તેનું નામ પરોપાલમ્ છે એમકે—“ઉત્તમકુલસમૂહો” ઇત્યાદિ. “હે વત્સ ! હે જીય ! તું ઉત્તમ કુલમાં જન્મ્યો છે, ઉત્તમ ગુરુ પાસે તે વીક્ષા વીધી છે, તું ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત છે આ પરિસ્થિતિ હોવા છતાં તું આ પ્રકારની પાપપ્રવૃત્તિમાં અધાનક થેવી રીતે પડી ગયો ?”

પાતાની અને અન્યની પ્રવૃત્તિ અનુચિત હોવાનું કથન કરતું તેનું નામ તદુત્તમયોપાલમ્ છે એમકે “એગસ્ત્વ કય નિય જીવિયસ્સ” ઇત્યાદિ “તું

અર્થ—અગ્રેન પૂર્વોક્તેન પ્રકારેણૈકૈકસ્મિન્ પદે ત્રયસ્રય આલાપકા વિજ્ઞેયા યથૈવોપક્રમે, इति पूर्व व्याख्यातमिति । ७ । अथ श्रुतभेदा विव्रियन्ते—‘તિવિહા કહા’ इत्यादि । कथा उपायप्रतिपादनपरावाक्यप्रबन्धरूपा, सा त्रिविधा, तथाहि—अर्थकथा, धर्मकथा, कामकथा । तत्र अर्थस्य—धनस्य कथा—अर्थकथा—अर्थोत्पादकधातुवादकृष्यादिप्रतिपादिका । उक्तञ्च—

“ सामादिधातुवादादि कृष्यादि प्रतिपादिका ।

अर्थोपादानपरमा कथाऽर्थस्य प्रकीर्तिता ॥ १ ॥ ”

इयं कामन्दकाद्यर्थशास्त्ररूपा । एवं धर्मोपायप्रतिपादनपरा धर्मकथा, उक्तञ्च—

इत्यादि । जो कोई व्यक्ति इस एक अपने जीवन के लिये बहुत से करोड़ों जीवों को दुःख में स्थापित करते हैं अर्थात् दुःख पहुँचाते हैं तो क्या उनका जीवन शाश्वत अविनाशी है ? अर्थात् नहीं ॥ इस पूर्वोक्त प्रकार से एक २ पद में उपक्रम की तरह तीन २ आलापक जानना चाहिये । अब सूत्रकार श्रुत भेदों का कथन करते हैं “ तिविहा कहा ” इत्यादि—उपाय के प्रतिपादन करने में तत्पर जो वाक्यप्रबंधरूप रचना है उसका नाम कथा है वह जो तीन प्रकार की कही गई है उसका तात्पर्य ऐसा है—धन की जो कथा है वह अर्थ कथा है अर्थात् अर्थोपार्जन के या अर्थोत्पाद के कारणभूत सुवर्ण आदि की कथा या खेतीवाड़ी की कथा अर्थकथा है । कहा भी है—“सामादि धातुवादादि” इत्यादि । यह कथा कामन्दकाद्यर्थशास्त्ररूप है, इसी प्रकारसे धर्मके उपायों के प्रतिपादन करने में तत्परा जो कथा है वह धर्मकथा है । कहा भी है

કોઈ પણ જીવ પોતાના જીવનને માટે અનેક જીવોને દુઃખ પહોંચાડે, તો શું તેનું પોતાનું જીવન શાશ્વત (અવિનાશી) છે ? એટલે કે મારે અને તમારે જરૂર એકવાર તો મરવાનું જ છે, તો શા માટે એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ ? ”

આ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રત્યેક પદમાં ઉપક્રમની જેમ ત્રણ ત્રણ આલાપક સમજવા. હવે સૂત્રકાર કથાના ભેદોનું નિરૂપણ કરે છે—“ તિવિહા કહા ” ઇત્યાદિ આય (આવક) નું પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર જે વાક્યપ્રબંધ રૂપ રચના છે તેને કથા કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે. (૧) ધનની જે કથા છે તેને અર્થકથા કહે છે. એટલે કે અર્થોપાર્જન અથવા અર્થોત્પાદનના કારણ રૂપ સુવર્ણ આદિની કથાને કે ખેતીવાડીની કથાને અર્થકથા કહે છે. કહ્યું પણ છે કે “ સામાદિ ધાતુવાદાદિ ” ઇત્યાદિ. આ કથા કામન્દકાદ્યર્થશાસ્ત્રરૂપ છે. (૨) ધર્મના ઉપાયોનું પ્રતિપાદન કરનારી જે કથા છે તેને ધર્મકથા કહે છે.

“દયાદાનક્ષમાયેષુ, ધર્મોષ્ટિષુ પ્રતિષ્ઠિતા ।

શ્યમ્ભુતરાષ્પયનાદિરૂપા, एष कामगुणमाप्तकथा, कामकथा ।

उक्तञ्च—“ कामोपादानगर्भा च, वयोदासिष्यमूषिका ।

अनुरागेक्षितापुत्रा, कथा कामस्य वर्जिता ॥ ૧ ॥ ” इति ।

इयं वात्स्यायनादि प्रणीतकाममूत्रादिरૂપા । ૭। ‘तिषिहे विनिष्कृष्ट’ इत्यादि,
वि-विशिष्टो निश्चयः—विनिश्चयः—स्वरूपपरिज्ञान, सोऽर्थधर्म—काममेवात्मविषयः ।

तत्रार्थविनिश्चयः—अर्थस्य स्वरूपपरिज्ञानं ।

यथा—अर्थाનામર્મને દુઃસ્વ,—મર્મિતાનાં ચ રસજે ।

નાજે દુઃસ્વ ક્ષયે દુઃસ્વ, વિગર્થ દુઃસ્વકારણમ્ ॥ ૧ ॥ इत्यादि । —

धर्मविनिश्चयः—धर्मस्वरूपपरिज्ञानं, तथाहि—

“ घनदो घनार्थिनां धर्मः, कामदः सर्वकामिनाम् ।

धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधका ॥ ૧ ॥ इत्यादि ।

—“દયાદાનક્ષમાયેષુ” इत्यादि । यह धर्मकथा उत्तराश्वयन आदिक्रम है ।
काम को बढ़ानेवाली कथा काम कथा है । कहा भी है—“ कामोपादान
गर्भा च ” इत्यादि । यह कथा वात्स्यायनादि प्रणीत काममूत्रादिरूप है ॥

“ तिषिहे विनिष्कृष्ट ” इत्यादि—विशिष्ट निश्चय का नाम विनि
श्चय है अर्थात् स्वरूप के परिज्ञान का नाम विनिश्चय है यह विनिश्चय
अर्थ धर्म और काम के भेद से तीन प्रकार का है—अर्थ के स्वरूप का
परिज्ञान होना इसका नाम अर्थविनिश्चय है जैसे—“ अर्थाનામર્મને દુઃસ્વ ”
इत्यादि । धर्मस्वरूपका परिज्ञान होना इसका नाम धर्मविनिश्चय है जैसे
(घनदो घनार्थिनां धर्म) इत्यादि । कामके स्वरूपको परिज्ञान होना इसका

કહ્યું પણ છે કે—“ દયાદાનક્ષમાયેષુ ” ઈત્યાદિ આ ધર્મકથા ઉત્તરાશ્વયન આદિ
સૂત્ર રૂપ છે (૩) કામ (વાસના) ને વધારનારી એ કથા છે તેને કામકથા
કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ કામોપાદાનગર્ભાચ ” ઈત્યાદિ વાત્સ્યાયન આદિ
પ્રણીત કામમૂત્રને કામકથારૂપ ગણી શકાય છે

તિષિહે વિનિષ્કૃષ્ટ ” ઈત્યાદિ વિશિષ્ટ નિશ્ચયનું નામ વિનિશ્ચય છે,
એટલે કે સ્વરૂપના પરિજ્ઞાનનું નામ વિનિશ્ચય છે તેના પણ અર્થ, ધર્મ અને
કામરૂપ ત્રણ ભેદ પડે છે (૧) અર્થના સ્વરૂપનું પરિજ્ઞાન થતું તેનું નામ
અર્થવિનિશ્ચય છે એમકે—“ અર્થનામર્મને દુઃસ્વ ” ઈત્યાદિ. (૨) ધર્મના સ્વરૂ
પનું પરિજ્ઞાન થતું તેનું નામ ધર્મવિનિશ્ચય છે એમકે ‘ ઘનદો ઘનાર્થિનાં
ધર્મઃ ’ ઈત્યાદિ (૩) કામના સ્વરૂપનું પરિજ્ઞાન કરતું તેનું નામ કામવિનિશ્ચય

કામવિનિશ્ચય:-કામસ્વરૂપપરિજ્ઞાનમ્ , આહ ચ-

“ સલ્લં કામા વિસંકામા, કામા આસી વિસોવમા ।

કામે પસ્થેમાણા, અકામા જંતિ દુગ્ગઈ ॥ ૧ ॥

છાયા-શ્લયં કામા વિષ કામાઃ, કામા આશીવિષોપમાઃ ।

કામાન્ પ્રાર્થયન્તઃ, અકામા યાન્તિ દુર્ગતિમ્ । ઇત્યાદિ સ્વરૂપા અર્થાદિ વિ-
નિશ્ચયા બોધ્યા ઇતિ ॥ સૂ૦ ૬૦ ॥

પૂર્વમર્થાદિ વિનિશ્ચય ઉક્ત ઇતિ તત્કારણફલપરમ્પરાં ત્રિરથાનકાનવતારિણી-
મપિ પ્રસન્નતો ભગવત્પ્રશ્નોત્તરદ્વારેણ નિરૂપયન્નાહ-

મૂલમ્—તહારૂવં ણં ભંતે ! સમણં વા માહણં વા પજ્જુવા-
સમાણસ્સ કિં ફલા પજ્જુવાસણા ? સવણફલા । સે ણં ભંતે !
સવણે કિં ફલે ? ણાણફલે । સે ણં ભંતે ! ણાણે કિં ફલે ?
વિણ્ણાણફલે । એવમેતેણં અભિલાવેણં ઇમા ગાહા અણુગંતંવા-
“ સવણે ણાણે ય વિન્નાણે, પચ્ચક્ખાણે ય સંજમે । અણ્ણહણ
તવે ચેવ, વોદાણે અકિરિયનિઠ્ઠાણે ॥ ૧ ॥ ” જાવ સે ણં ભંતે !
અકિરિયા કિં ફલા ? નિઠ્ઠાણફલા । સે ણં ભંતે નિઠ્ઠાણે કિં
ફલે ? સિંદ્ધિગદ્દગમણપજ્જવસાણફલે પન્નત્તે સમણાઉસો ! ॥ સૂ૦ ૬૧ ॥

॥ તદ્યસ્સ તીઓ ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૩-૩ ॥

નામ કામવિનિશ્ચય હૈ, કહા બી હૈ-“સલ્લં કામા, વિસં કામા” ઇત્યાદિ ।
હસ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે અર્થાદિ કા વિનિશ્ચય જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૬૦ ॥

હસ પ્રકાર અર્થાદિ કા વિનિશ્ચય કહ કર અવ સૂત્રકાર ઉસકે
કારણ એવં ફલ કી પરમ્પરા કો જો કિ ત્રીન સ્થાન મેં અનવતારિણી હૈ
-ત્રીન સ્થાન મેં ઉનકા સમાવેશ નહીં હો સકતા હૈ તો બી પ્રસન્નતઃ

છે-કહ્યુ પણુ છે કે-“ સલ્લં કામા, વિસ કામા ” આ પ્રમ'ણુ અર્થાદિનુ'
નિરૂપણુ અહીં પૂર થાય છે ॥ સૂ. ૬૦ ॥

પહેલાના સૂત્રમાં અર્થાદિના વિનિશ્ચયની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર
તેના કારણો અને ફળની પરમ્પરાનું કથન કરે છે. જો કે ત્રણ સ્થાનમાં તેમનો
સમાવેશ થતો નથી, છતાં પણ પ્રસંગતઃ ભગવત્પ્રશ્નોત્તર રૂપે અહીં તેમનું

छाया—सपास्यसल्ल भदन्त ! भयण वा माहण वा पर्युपासीनस्य किं फला पर्युपासना ? भयणफला । तत् खलु भदन्त ! भयर्षं किं फलम् ? ज्ञानफलम् । तत् खलु भदन्त ! ज्ञानं किं फलम् ? विज्ञानफलम् । एवमेतेनाभिलाषेनय गाथाऽनुगन्तव्या “ भयणे ज्ञाने च विज्ञाने प्रत्याख्याने च समये । अनास्रवस्तपश्चैव, व्ययदानमक्रिया निर्वाणम् ॥ १ ॥ ” यावत् सा खलु भदन्त ! अक्रिया किम्फला ? निर्वाणफला । तत् खलु भदन्त ! निर्वाण किम्फलम् ? सिद्धिगतिगमनपर्यवसानफलं प्राप्त भयणायुष्मत् ॥ ॥ सू० ६१ ॥

॥ द्वितीयस्थानस्य द्वितीय उपोख्यक समाप्तः ॥ ३-३ ॥

भगवत्प्रश्नोत्तरद्वार से निरूपित करते हैं—(तहाखण ण भंते ! समण वा माहण वा) इत्यादि ।

सुप्रार्थ—हे भदन्त ! तथारूपवाले भयण अथवा माहणकी पर्युपासना करनेवाले पुरुषकी पर्युपासना किस फलवाली होती है ? उसकी वह पर्युपासना भयण फलवाली होती है । हे भदन्त ! वह भयण किस फलवाला होता है ? उसका वह भयण ज्ञानफलवाला होता है, हे भदन्त ! उसका वह ज्ञान किस फलवाला होता है ? उसका वह ज्ञान विज्ञानरूप फलवाला होता है, इस प्रकार इस अनिवाय से यह गाथा जानना चाहिये “ सवणे जाणे य विज्ञाणे ” इत्यादि । यावत् हे भदन्त ! वह अक्रिया किस फलवाली होती है ? वह अक्रिया निर्वाणफलवाली होती है । हे

निश्चय करवाभां आबुं छे—“ तहाखण ण भंते ! समण वा माहण वा ” इत्यादि

सुप्रार्थ—भगवन्—हे भगवन् तथारूपवाला भयण अथवा माहणकी पर्युपासना करनेवाला पुरुषकी पर्युपासना कबुं इण देनारी डोय छे ?

उत्तर—तेनी ते पर्युपासना भयण इणवाणी डोय छे

भगवन्—हे भगवन् ! ते भयण क्या इणवाणु डोय छे ?

उत्तर—तेनु ते भयण ज्ञान इणवाणु डोय छे

भगवन्—हे भगवन् ! तेनु ते ज्ञान क्या इणवाणु डोय छे ?

उत्तर—तेनु ते ज्ञान विज्ञानरूप इणवाणु डोय छे आ प्रभावे आ अभिलाषणी आ गाथा समजणी जेधको. “ सवणे जाणे य विज्ञाणे ” इत्यादि.

‘ हे भगवन् ! ते अक्रिया क्या इणवाणी डोय छे ? ’ आ भगवन्

नाना प्रश्नो अर्हो यावत्’ पदणी अर्हणु क्या छे

उत्तर—ते अक्रिया निर्वाण इणवाणी डोय छे

भगवन्—हे भगवन् ! ते निर्वाण क्या इणवाणु डोय छे ?

ટીકા—‘ તદ્દારૂઢં ’ ઇત્યાદિ । મદન્ત ! હે મગવન ! તથારૂપમ્-શાસ્ત્રોક્ત-ક્રિયાકારકં શ્રમણં વા તપસ્વિનં મુનિં માહનં-સ્વયં સાવધવ્યાપારવિરતઃ સન્ પરં પ્રતિ ‘ માહન ’ ઇત્યુપદિશતિ ય. સ માહનસ્તં વા પર્યુપાસીનસ્ય-તત્પર્યુપાસનાં કુર્વતો જનસ્ય પર્યુપાસના કિમ્ફલા-કીદૃવફલદાત્રી ભવતિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘ સવળે ’-ત્યાદિ, સા પર્યુપાસના શ્રવણફલા સિદ્ધાન્તશ્રવણફલા ભવતિ, તથારૂપશ્રમણમાહનપર્યુપાસનયા શ્રુતચારિત્રરૂપધર્મસ્ય શ્રવણં પ્રાપ્યત ઇતિ

મદન્ત ! વહ નિર્વાણ કિસ ફલવાલા હોતા હૈ ? વહ નિર્વાણ સિદ્ધિગતિગમન ફલવાલા હોતા હૈ ઇસા હૈ શ્રમણ । આયુખ્યમન્ ! તીર્થંકરોં ને કહા હૈ ।

ટીકાર્થ-તથારૂપ પદ ડસ વાતકો પ્રકટ કરતા હૈ કિ જો શ્રમણ શાસ્ત્રોક્તક્રિયા કો કરતે હૈં ઇસે તપસ્વી મુનિકી, તથા જો સ્વયં સાવધવ્યાપાર સે વિરતિ હુઃ દૂસરે કો “ માહન મત મારો ” ઇસ પ્રકાર કો ઉપદેશ દેતે હૈં ઇસે માહન કી જો પુરુષ પર્યુપાસના કરતા હૈં ડસકી વહ પર્યુપાસના ડસે કિસ ફલ કો દેનેવાલી હોતી હૈં ? ઇસ પ્રકાર કે ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ડસકી વહ પર્યુપાસના ડસે સિદ્ધાન્તશ્રવણરૂપ ફલ દાતાં હોતી હૈં અર્થાત્ તથારૂપ શ્રમણ કી ઇવં માહન કી પર્યુપાસના કરને સે વહ પર્યુપાસક જન શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કે શ્રવણ કો પા લેતા હૈં તથારૂપ શ્રમણ કે ઇવં માહન કે સમીપ સિદ્ધાન્ત કા શ્રવણકર્તા શ્રુતજ્ઞાનરૂપફલવાલા હોતા હૈં ક્યોં કિ સિદ્ધાન્ત શ્રવણ શ્રોતા કો શ્રુતજ્ઞાન કે લાભમેં હેલુ હોતા હૈં ઇસલિયે વહ સિદ્ધાન્ત-

ઉત્તર—હે શ્રમણ ! હે આયુખમન્ ! તે નિર્વાણ સિદ્ધિગતિગમન ક્ષણવાળું હોય છે, એવું તિર્થંકરેએ કહ્યું છે.

ટીકાર્થ—“ તથારૂપ ” પદ એ વાતને પ્રકટ કરે છે કે જે શ્રમણ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કરે છે, એવા તપસ્વી મુનિની તથા જે પોતે જ સાવધ વ્યાપારથી નિવૃત્ત થયેલા છે અને અન્યને “ મા હણે, મા હણે ” એવો ઉપદેશ આપે છે એવા માહણની જે પુરુષ પર્યુપાસના કરે છે, તે પુરુષને તે પર્યુપાસના વડે કયા ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ તેની તે પર્યુપાસના તેને સિદ્ધાન્ત શ્રવણરૂપ ફલદાતા થાય છે એટલે કે તથારૂપ શ્રમણ કે માહણની પર્યુપાસના કરવાથી તે પર્યુપાસક વ્યક્તિ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને શ્રવણ કરવારૂપ ક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. તથારૂપ શ્રમણ અને માહણની સમીપે સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કરવાથી શ્રવણ કરનારને શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે,

છાયા-તયારૂપત્વ સ્વ મદન્ત ! ધમણ વા માહન વા પર્યુપાસીનસ્ય કિં ફલ્લા પર્યુપાસના ? અવળફલા । તત્ સ્વલુ મદન્ત ! અવળે કિં ફલમ્ ? જ્ઞાનફલમ્ । તત્ સ્વલુ મદન્ત ! જ્ઞાનં કિં ફલમ્ ? વિજ્ઞાનફલમ્ । એમતેનામિલાપેનેયં ગાથાઽનુગન્તવ્યા “ અવળે જ્ઞાને ય વિજ્ઞાને પ્રત્યાસ્થાને ય સયમે । અનાસ્રવસ્તપશ્ચૈવ, બ્રહ્મદાન મક્રિયા નિર્વાણમ્ ॥ ૧ ॥ ” યાવત્ સા સ્વલુ મદન્ત ! અક્રિયા ફિમ્ફલ્લા ? નિર્વાણફલા । તત્ સ્વલુ મદન્ત ! નિર્વાણ ફિમ્ફલમ્ ? સિદ્ધિગતિગમનપર્યવસાનફલ મદ્ધર્ત્તં અમણાયુષ્મન્ ॥ ૨ ॥ ૬૦ ૬૧ ॥

॥ તૃતીયસ્યાનસ્ય તૃતીય ઉલ્લેખક સમાપ્તઃ ॥ ૩-૩ ॥

અગત્યપ્રશ્નોત્તરદ્વાર સે નિકૃપિત કરતે હૈં—(તહારૂબં ણ મંતે ! સમણ વા માહણ વા) इत्यादि ।

સુમાર્થ—હે મદન્ત ! તથારૂપવાલે અમણ અથવા માહણની પર્યુપાસના કરનેવાલે પુરુષની પર્યુપાસના કિસ ફલવાલી होती है ? उसकी वह पर्युपासना अवण फलवाली होती है । हे मदन्त ! वह अवण किस फलवाला होता है ? उसका वह अवण ज्ञानफलवाला होता है, हे मदन्त ! उसका वह ज्ञान किस फलवाला होता है ? उसका वह ज्ञान विज्ञानरूप फलवाला होता है, इस प्रकार इस अमिप्राय से यह गाथा जानना चाहिये “ सवणे णाणे य विज्ञाणे ” इत्यादि । यावत् हे मदन्त ! वह अक्रिया किस फलवाली होती है ? वह अक्रिया निर्वाणफलवाली होती है । हे

નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે—“ તહારૂબં ણ મંતે ! સમણ વા માહર્ણ વા ” इत्यादि

સુમાર્થ—મશ્ન—હે ભગવન્ તથારૂપવાળા અમણ અથવા માહણની પર્યુપાસના કરનારા પુરુષની પર્યુપાસના કયુ ફળ જેનારી હોય છે ?

ઉત્તર—તની તે પર્યુપાસના અવણ ફલવાળી હોય છે

મશ્ન—હે ભગવન્ ! તે અવણ કયા ફળવાળુ હોય છે ?

ઉત્તર—તેનુ તે અવણ જ્ઞાન ફળવાળુ હોય છે

મશ્ન—હે ભગવન્ ! તેનુ તે જ્ઞાન કયા ફળવાળુ હોય છે ?

ઉત્તર—તેનુ તે જ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપ ફળવાળુ હોય છે આ પ્રમાણે આ

અભિલાષથી આ બાધા સમજાવી બેઠાંજી. “ સવણે ણાણે ય વિજ્ઞાણે ” इत्यादि

“ હે ભગવન્ ! તે અક્રિયા કયા ફળવાળી હોય છે ? ” આ પ્રશ્ન પછી

નવા પ્રશ્નો અહીં ‘ યાવત્ ’ પછી મદ્ધર્ત્ત વગેરે છે

ઉત્તર—તે અક્રિયા નિર્વાણ ફળવાળી હોય છે

મશ્ન—હે ભગવન્ ! તે નિર્વાણ કયા ફળવાળુ હોય છે ?

અનાસ્રવફલઃ, અનાસ્રવઃ-આત્મન્યાગચ્છત્કર્મકલાપનિરોધઃ, તત્ફલઃ સંયમેના-
ત્મનિ નૂતનકર્માણિ ન પ્રવિશન્તીત્વર્થઃ, તસ્ય નૂતનકર્માનુપાદાનસ્વભાવત્વાત્ ।
અનાસ્રવઃ-આસ્રવગાહિત્યં તપઃ ફલઃ-તપોજનકો ભવતિ, તેન તપસઃ સદ્ભાવાત્
અનાસ્રવો લઘુકર્મત્વેન તપસ્વી જાયતે इति भावः । तपो व्यवदानफलं भवति, तत्र
व्यवदानं पूर्वकृतकर्मवनलवनं कर्मकचवरपरिशोधनं वा, कर्मनिर्जरणमित्यर्थः, 'तपसा-
क्षीयते कर्म' इति वचनात्, तत्फलं भवति तपसः संचितकर्मनाशकत्वात् । व्यवदानम्

કો હી સંયમ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ સંયમ અનાસ્રવફલવાલા હોતા હૈ
અર્થાત્ આત્મા મેં આતે હુઅ કર્મસમૂહ કા નિરોધ કરાને વાલા હોતા હૈ
આત્મા મેં જો નૂતનકર્મ આનેવાલે હોતે હૈં વે સંયમ કે પ્રભાવ સે આત્મા
કે પાસ નહીં આતે હૈં ઉનકા આના રુક જાતા હૈં ક્યોં કિ સંયમ કા
સ્વભાવ હી એસા હોતા હૈં કિ વહ અપને આરાધક નૂતનકર્મોં કે ઉપા-
દાન કરને સે બચાતા રહતા હૈં આસ્રવ સે રહિત હોના યહ તપરૂપફલ
વાલા હોના હૈં અર્થાત્ તપજનક હોતા હૈં ક્યોં કિ જહાં અનાસ્રવસ્થિતિ
હોતી હૈં વહાં તપ કા સદ્ભાવ હોતા હૈં અનાસ્રવ જીવ લઘુકર્મોં હોને સે
તપસ્વી હો જાતા હૈં પૂર્વકૃત કર્મ કા લવન (નાશ) હોના હસકા નામ
વ્યવદાન હૈં કર્મ કી નિર્જરા હોની યહી કર્મરૂપી કચરે કી સફાઈ હોના
હૈં ક્યોં કિ-“ તપસા ક્ષીયતે કર્મઃ ” એસા આગમ કા વચન હૈં હસ
વ્યવદાનફલવાલા તપ હોતા હૈં તપ સે સંચિત કર્મોં કા નાશ હોતા હૈં
હસલિયે તપ કો વ્યવદાનફલવાલા કહા ગયા હૈં વ્યવદાન કા ફલ

‘ પ્રત્યાખ્યાન ’ સયમરૂપ ફલવાળું હોય છે ’ આ કથનનો ભાવાર્થ આ
પ્રમાણ છે-જેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે એવા જીવમા જ સંયમનો સદ્ભાવ હોય
છે. સંયમ અનાસ્રવ ફળવાળો હોય છે-એટલે કે તે આત્મામાં પ્રવેશનાં કર્મ-
સમૂહનો નિરોધ કરનારો હોય છે. સયમના પ્રભાવથી નવા કર્મો આત્માની
પાસે આવી શકતા નથી-તેમનું આગમન જ અટકી જાય છે, કારણ કે સંયમનો
સ્વભાવ જ એવો છે કે તે પોતાના આરાધકને નૂતન કર્મોનું ઉપાદાન કરવામાંથી
બચાવી લે છે આસ્રવથી રહિત થવાથી તપરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ
કે જ્યાં અનાસ્રવની સ્થિતિ હોય છે, ત્યાં તપનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.
અનાસ્રવચુક્ત જીવ હજુકર્મો હોવાથી તપસ્વી બની શકે છે. પૂર્વકૃત કર્મોનું
નવલન (નાશ) થવો તેનું નામ વ્યવદાન છે કર્મની નિર્જરા થવી એટલે
કર્મરૂપી કચરાની સફાઈ થવી, એવો અર્થ થાય છે, કારણ કે “ તપસા ક્ષીયતે
કર્મ ” તપથી કર્મોનો ક્ષય થાય છે, ” એવું આગમવચન છે. આ વ્યવદાનરૂપ
ફલવાળું તપ હોય છે. તપના પ્રભાવથી સંચિત કર્મોનો નાશ થાય છે, તેથી જ

માન: । તત્-ધર્મણે-તત્સમીયે સિદ્ધાન્ત ધર્મણે જ્ઞાનફલ શ્રુતજ્ઞાનફલ મયતિ, ધર્મ
 ણેન જ્ઞાને લભ્યત સિદ્ધાન્તધર્મણસ્ય શ્રુતજ્ઞાનજ્ઞાનમદસુત્યાત્ । જ્ઞાને-શ્રુતજ્ઞાન વિજ્ઞા
 નફલે - વિશિષ્ટજ્ઞાનફલ-શ્રુતેન વિશિષ્ટજ્ઞાનજ્ઞાનો મયતીત્યયઃ, શ્રુતજ્ઞાનસ્ય
 હેયોપાદેયવિવેચકવિજ્ઞાનોત્પાદકત્વાત્ । વિજ્ઞાન-પ્રત્યાખ્યાનફલ-પ્રત્યાખ્યાન-
 ત્યાગવાક્યેન પ્રતિજ્ઞાકરણમિત્યર્થઃ, સત્કલ્પ - વિનિવૃત્તિફલ મયતિ હેયોપાદેય
 વિવેચકવિજ્ઞાનેન પાપપ્રત્યાખ્યાનમ્ સમ્પ્રાપ્ત્વાત્ । પ્રત્યાખ્યાન-સયમફલ, સયમઃ-
 પ્રાણાતિપાતાદિરિમણમ્ । ઉપસંગ—

“ પચ્ચાસપાદિરમણ, પચ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહ કપાયમયઃ ।

દશ્વધર્મવિરતિરિષેતિ સયમ સમસદ્ગમેદ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

સત્કલ સંપમજનકમિત્યર્થઃ, કૃતપ્રત્યાખ્યાનસ્યૈવ સયમસમ્પ્રાપ્ત્વાત્ । સયમ

ધર્મણ સે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા હૈ । શ્રુતજ્ઞાન વિજ્ઞાનફલ પાલા હોતા હૈ
 કયોં કિ વિશિષ્ટ જ્ઞાનરૂપ ફલ ઓતા કો શ્રુત સે હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ હેય
 ઓર ઉપાદેય શ્રુત પદાર્થોં કા વિવેચનરૂપ વિશિષ્ટજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન સે હી
 લભ્ય હૈ અન્ય સે નહીં કયોં કિ યહી ઉત્ત વિજ્ઞાન કા ઉત્પાદક હોતા હૈ
 જીવ જમ વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર હેતા હૈ તય બહ પ્રત્યાખ્યાન કરતા હૈ પ્રત્યા
 ખ્યાન કરને કા તાત્પર્ય ત્યાગવાક્ય સે પ્રતિજ્ઞા કરના હૈ, પ્રત્યાખ્યાન
 કા ફલ નિવૃત્તિરૂપ હોતા હૈ કયોં કિ હેય ઓર ઉપાદેય કે વિવેચક
 વિજ્ઞાન સે પાપપ્રત્યાખ્યાન કા મદ્ધાવ હોતા હૈ પ્રત્યાખ્યાન સંયમફલ
 પાલા હોતા હૈ પ્રાણાતિપાત આદિ સે ધિરમણ હોને કા નામ સયમ હૈ ।
 કહા ઝી હૈ—“ પચ્ચાસપાદિરમણ ” ઇત્યાદિ । પ્રત્યાખ્યાન સયમરૂપક
 લપાલા હોતા હૈ હસકા તાત્પર્ય ંસા હૈ કિ કૃતપ્રત્યાખ્યાનપાલે જીવ

કારણ કે સિદ્ધાન્તનુ મવલુ ભોવાને શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ આપવામાં કારણભૂત બને
 છે, તેથી તે સિદ્ધાન્તમવલુ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે શ્રુતજ્ઞાન વિજ્ઞાન ફળપાલુ
 હોય છે કારણ કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ ભોવાને શ્રુતદ્વારા જ થાય છે
 હેય અને ઉપાદેય શ્રુત પદાર્થોના વિવેચનરૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનથી જ
 લભ્ય બને છે-અન્યજ્ઞાનથી લભ્ય થતું નથી, કારણ કે તે શ્રુતજ્ઞાન જ વિજ્ઞાનનું
 ઉત્પાદક બની શકે છે છતાં અન્ય વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે, ત્યારે તે પ્રત્યા
 ખ્યાન કરે છે પ્રત્યાખ્યાન કરવા કોટલી ત્યાગવાક્ય દ્વારા વસ્તુને છોડવી
 પ્રત્યાખ્યાનનું ફલ નિવૃત્તિરૂપ હોય છે કારણ કે હેય અને ઉપાદેયના વિવેચક
 વિજ્ઞાન દ્વારા પાપપ્રત્યાખ્યાનનો સદ્ધાવ થાય છે પ્રત્યાખ્યાન લયમરૂપ
 ફલપાળા હોય છે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયા કરતા વિરમણ તેનું નામ સયમ
 છે કહું પલુ છે કે—“ પચ્ચાસપાદિરમણ ” ઇત્યાદિ—

અનાસ્રવફલઃ, અનાસ્રવઃ—આત્મન્યાગચ્છત્કર્મકલાપનિરોધઃ, તત્ફલઃ સંયમેના-
ત્મનિ નૂતનકર્માણિ ન પ્રવિશન્તીત્યર્થઃ, તસ્ય નૂતનકર્માલુપાદાનસ્વભાવત્વાત્ ।
અનાસ્રવઃ—આસ્રવગાહિત્યં તપઃ ફલઃ—તપોજનકો ભવતિ, તેન તપસઃ સદ્ભાવાત્
અનાસ્રવો લઘુકર્મત્વેન તપસ્વી જાયત ઇતિ ભાવઃ । તપો વ્યવદાનફલં ભવતિ, તત્ર
વ્યવદાનં પૂર્વકૃતકર્મવનલવનં કર્મકચ્ચરપરિશોધનં વા, કર્મનિર્જરણમિત્યર્થઃ, 'તપસા-
ક્ષીયતે કર્મ' ઇતિ વચનાત્, તત્ફલં ભવતિ તપસઃ સચિતકર્મનાશકત્વાત્ । વ્યવદાનમ્

કો હી સંયમ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ સંયમ અનાસ્રવફલવાલા હોતા હૈ
અર્થાત્ આત્મા મેં આતે હુઅ કર્મસમૂહ કા નિરોધ કરાને વાલા હોતા હૈ
આત્મા મેં જો નૂતનકર્મ આનેવાલે હોતે હૈં વે સંયમ કે પ્રભાવ સે આત્મા
કે પાસ નહીં આતે હૈં ઉનકા આના રુક જાતા હૈ ક્યોં કિ સંયમ કા
સ્વભાવ હી એસા હોતા હૈ કિ વહ અપને આરાધક નૂતનકર્મોં કે ઉપા-
દાન કરને સે વચાતા રહતા હૈ આસ્રવ સે રહિત હોના યહ તપરૂપફલ
વાલા હોના હૈ અર્થાત્ તપજનક હોતા હૈ ક્યોં કિ જહાં અનાસ્રવસ્થિતિ
હોતી હૈ વહાં તપ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ અનાસ્રવ જીવ લઘુકર્મોં હોને સે
તપસ્વી હો જાતા હૈ પૂર્વકૃત કર્મ કા લવન (નાશ) હોના હસકા નામ
વ્યવદાન હૈ કર્મ કી નિર્જરા હોની યહી કર્મરૂપી કચરે કી સફાઈ હોના
હૈ ક્યોં કિ—“ તપસા ક્ષીયતે કર્મઃ ” એસા આગમ કા વચન હૈ હસ
વ્યવદાનફલવાલા તપ હોતા હૈ તપ સે સંચિત કર્મોં કા નાશ હોતા હૈ
હસલિયે તપ કો વ્યવદાનફલવાલા કહા ગયા હૈ વ્યવદાન કા ફલ

‘ પ્રત્યાખ્યાન ’ સયમરૂપ ફલવાળુ હોય છે ’ આ કથનનો લાવાર્થ આ
પ્રમાણ છે—જેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે એવા જીવમા જ સયમનો સદ્ભાવ હોય
છે. સયમ અનાસ્રવ ફળવાળો હોય છે—એટલે કે તે આત્મામાં પ્રવેશનાં કર્મ-
સમૂહનો નિરોધ કરનારો હોય છે. સયમના પ્રભાવથી નવા કર્મો આત્માની
પાસે આવી શકતા નથી—તેમનું આગમન જ અટકી જાય છે, કારણ કે સંયમનો
સ્વભાવ જ એવો છે કે તે પોતાના આરાધકને નૂતન કર્મોનું ઉપાદાન કરવામાંથી
બચાવી લે છે આસ્રવથી રહિત થવાથી તપરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ
કે જ્યાં અનાસ્રવની સ્થિતિ હોય છે, ત્યાં તપનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.
અનાસ્રવચુક્ત જીવ હજીકર્મો હોવાથી તપસ્વી બની શકે છે. પૂર્વકૃત કર્મોનું
જવલન (નાશ) થવો તેનું નામ વ્યવદાન છે. કર્મની નિર્જરા થવી એટલે
કર્મરૂપી કચરાની સફાઈ થવી, એવો અર્થ થાય છે, કારણ કે “ તપસા ક્ષીયતે
કર્મ ” તપથી કર્મનો નાશ થાય છે, ” એવું આગમવચન છે. આ વ્યવદાનરૂપ
ફલવાળું તપ હોય છે. તપના પ્રભાવથી સંચિત કર્મોનો નાશ થાય છે, તેથી જ

-अक्रिया-फलम्, अक्रिया-मनोषानकापयोगनिरोध, उत्कल कर्मनिर्माणान्तर
मयोगिकेष्वलिगुणस्थानसङ्गात् । अक्रिया निर्वाणफला निर्वाण-सर्वथा-कर्म
विकारामाद्यः, उत्कला निष्क्रियत्वेन कर्मकृतविकारराहित्यात् । निर्वाण च सिद्धि
गतिगमनपर्यवसानफल, तत्र-प्रसिद्धिः-लोकप्रमाणरूपा, सैव गम्यमानत्वात् गतिः
तस्यां गमन तदेव पर्यवसान-सर्वान्तिमफल-प्रयोजन यस्य निर्वाणस्य तच्चवोक्तं
भवति, कर्मविकारस्य सर्वथा विनाशादात्मा सर्वान्तिम सिद्धिगतिप्राप्तिरूपं फल

अक्रिया होती है मन ध्वन और काय का निरोध होना इसका नाम
अक्रिया है व्यवधान अक्रिया फल वाला इसलिये कहा गया है कि कर्म
निर्जरा के बाद ही अपयोगिकेवली गुणस्थान का मङ्गाव हो जाता है जीव
में अक्रिया आते ही उसे निर्वाण की प्राप्ति हो जाती है इसलिये अक्रिया
का फल निर्वाण कहा गया है । सर्वथा कर्म का अभाव होना इसका
नाम निर्वाण है जीव जब निष्क्रिय हो जाता है तब वह कर्मकृतविकार
से रहित हो जाता है निर्वाण का फल सिद्धिगति में जीव का पहुँच
जाना है यह सिद्धिगति लोक के अधभाग में है जीव को गम्यमान होने
से सिद्धि को गतिरूप कहा गया है उस गति में जीव का गमन होना
यही सर्व अन्तिम प्रयोजन निर्वाण का है अतः जब आत्मा से कर्म
सर्वथा विनष्ट हो जाते हैं तब वह सर्वान्तिम सिद्धिगति की प्राप्ति रूप

तपने व्यवधान इत्येवागु कर्तुं ॥ व्यवधान अक्रियाइय इत्येवागु केच ॥ मन,
ध्वन अने आयने निरोध येवो तेनु नाम च अक्रिया ॥ व्यवधाने अक्रिया
इय इत्येवागु कहेवानु कश्चि को छे के कर्मनिर्जरा यथा आह च अमोचि
केवलि सुखस्थानने सदुभाव सत्तवी यके छे एवमां अक्रियाने सदुभाव यदा
तेने निर्वाणनी प्राप्ति यथं ज्ञात छे तेनी अक्रियाने निर्वाण इत्येवागु कही ॥
कर्मिने सर्वथा अभाव येवो तेनु नाम च निर्वाण छे एव ज्वारे निष्ठि
य ॥ ज्ञात छे त्वारे ते कर्मकृत विकारधी रहित यथं ज्ञात ॥ निर्वाणनु इह
स्वइये सिद्धिगतिमां पछोणी ज्ञात छे आ सिद्धिगति बोक्ता ज्ञानाजमां छे
तां एवोनु जमन यतुं कोय छे सिद्धिने गतिइय कहेव छे, ते अतिमां
एवनु जमन यतुं, को च निर्वाणनु सर्व अन्तिम प्रयोजन छे आ-रीते
आत्माभांवी ज्वारे कर्मिने अ-पूज्यता नाय यथं ज्ञात छे, त्वारे एव सर्वान्तिम

प्राप्नोतीति भावः, प्रज्ञप्तं-प्ररूपित हे श्रमणायुष्मन्तः ! हे गौतमादयः ! मया, अन्यैश्च केवलिभिरिति गौतमादि शिष्यान् प्रति भगवत आमन्त्रणवाक्यमिति॥सू० ६१

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-

ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-

नमर्दक श्रीशाहूलत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य'पद-

भूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारि जैनाचार्य-जैनधर्म-

दिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां

स्थानाङ्गसूत्रस्य सुधाख्यायां व्याख्यायां

तृतीयस्थानस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥ ३-३ ॥

फल को प्राप्त कर लेता है ऐसा कथन हे श्रमणायुष्मन् ! गौतमादिक ! मैंने तथा अन्य केवलियों ने किया है ऐसा गौतमादिक शिष्यों के प्रति भगवान् का यह आमन्त्रण वाक्य है ॥सू० ६१॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित -

स्थानाङ्गसूत्रकी सुधाख्य टीका के तीसरे स्थानकका तीसरा

उद्देशक समाप्त ॥ ३-३ ॥

सिद्धिगति प्राप्तिश्च क्षणे प्राप्त करी ले छे “ हे श्रमणायुष्मन् ! हे गौत-
मादिक श्रमणो ! आ प्रमाणे अन्य केवलीओओ पणु कह्यु छे अने हुं पणु
कहुं छुं. ” ॥ सू. ६१ ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल मुनिविरचित स्थानाङ्गसूत्रकी
सुधा नामनी टीकाके तीसरे स्थानके तीसरे उद्देशक समाप्त. ॥ ३-३ ॥

अथ चतुर्थोद्देशक प्रारम्भ्यते—

व्याख्यातस्तृतीय उद्देशकः, अथ चतुर्थः प्रारम्भ्यते, अथ पूर्वोद्देशकेन सार्धं यममिसम्बन्धः—तृतीयोद्देशके पुत्रलजीवधर्मास्त्रिस्थानकेनोक्ताः, अत्रापि त एव त्रिस्थानकेन प्रोच्यते । इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्पदमादिशुभ्रम्—‘ पडिमापडिवन्नस्स ’ इत्यादि सुप्रपट्टकम् । अस्यादि सुभ्रस्य पूर्वसूत्रेण सार्धं सम्बन्धः—पूर्व सूत्रे भ्रमणमाहनस्य पर्युपासनायाः फलपरम्परा मोक्षा, भ्रमणमाहनाभानगारा पवेत्यभानगारस्य कल्पविधिमाह—

सूत्रम्—पडिमापडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पति तओ उव
स्तया पडिलेहित्तप, त जहा—अह आरामगिहसि वा, अहे

तीसरे स्थानकना चौथा उद्देशक प्रारम्भ—

तृतीय उद्देशा व्याख्यात हो चुका—अथ चौथा उद्देशा प्रारम्भ होता है इसका तृतीय उद्देशाके साथ संयोज ऐसा है कि तृतीय उद्देशामें पुत्रल और जीव के धर्म तीन स्थान से कहे गये हैं इस उद्देशा में भी वे तीन स्थान से ही कहे जावेंगे इसी संयोज से आये हुए इस उद्देशा का यह “ पडिमापडिवन्नस्स ” इत्यादि प्रथम सूत्र छद्मसूत्रों से युक्त कहा गया है इस आदि के सूत्र का भी पूर्वसूत्र के साथ ऐसा संयोज है कि तृतीय उद्देशा के अन्तिमसूत्र में भ्रमण-माहन की पर्युपासना की फलपरम्परा प्रकट की गई है वे भ्रमण माहन अनगार ही होते हैं इसलिये यहाँ सूत्रकार ने अनगार की कल्पविधि कही है—(पडिमापडिवन्नस्स अणगारस्स) इत्यादि ।

तीन स्थानना चौथा उद्देशकनो प्रारम्भ

तीन उद्देशक पूरे किये हवे चौथा उद्देशानो प्रारम्भ साथ छे आ चौथा उद्देशानो तीन उद्देशा साथ आ प्रभावो संलक्ष छे—तीन उद्देशामें पुत्रल अने जीवना धर्म त्रय स्थानोनी अपेक्षाको प्ररूपित करवाभा आन्या, छे आ उद्देशामा पण तेमनु विशेष कथन त्रय स्थानोने आभाएअ करवाभा आरये आ प्रकटना संलक्षणाणा आ उद्देशाना छे सूत्रेभानुं संवप्रथम सूत्र आ प्रभावे छे— पडिमापडिवन्नस्स ” इत्यादि—

વિયડગિહંસિ વા, અહે રુક્ષમૂલગિહંસિ વા ૧ । એવં અણુન્ન-
વિત્તણ્ણ ઉવાઙ્ગિત્તણ્ણ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ અણગારસ્સ કપ્પંતિ
તઓ સંથારગા પઢિલેહિત્તણ્ણ, તં જહા-પુઢવિસિલા, કઢ્ઢસિલા,
અહાસંથડમેવ ૪ । એવં અણુણ્ણવિત્તણ્ણ ૫ । ઉવાઙ્ગિત્તણ્ણ ૬ ॥ સૂ. ૬૨ ॥

છાયા—પ્રતિમાપ્રતિપન્નસ્ય અનગારસ્ય કલ્પન્તે ત્રય ઉપાશ્રયાઃ પ્રતિલેખ-
યિતુમ્, તદ્વથા—અધ આરામગૃહે વા, અધો વિવૃતગૃહે વા, અધો વૃક્ષમૂલગૃહે વા ૧ ।
એવમ્—અનુજ્ઞાપયિતુમ્ ૨ । ઉપાદાતુમ્ ૩ । પ્રતિમાપ્રતિપન્નસ્ય અનગારસ્ય કલ્પન્તે
ત્રયઃ સસ્તારકાઃ પ્રતિલેખયિતુમ્, તદ્વથા—પૃથિવીશિલા, કાઠશિલા, યથા સંસ્ત-
તમેવ । ૪ । એવમ્—અનુજ્ઞાપયિતુમ્ । ૫ । ઉપાદાતુમ્ । ૬ ॥ સૂ. ૬૨ ॥

ટીકા—‘ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ ’ इत्यादि । प्रतिमा—मासिक्यादि भिक्षुप्रतिज्ञा
लक्षणां प्रतिपन्नस्य—स्वीकृतस्य—प्रतिपन्नमासिक्यादि प्रतिमस्येत्यर्थः अनगारस्य=

ટીકાર્થ—પ્રતિમા (અભિગ્રહવિદોષ) પ્રતિપન્ન અનગારકો ત્રીન ઉપાશ્રય
ગવેષણા કરને કે લિયે કલ્પતે હૈં જૈસે—એક અધઃ આરામગૃહ (બગીચા
મૈં બને હુણ ઘર) મૈં, દૂસરા અધો વિવૃતગૃહ (ઉપર સે ઢકા હુઆ ઔર
ચારૈં ઔર સે ખુલા) મૈં, ઔર તીસરા અધોવૃક્ષમૂલ મૈં, તાત્પર્ય્ હિસ
કથન કા ંસા હૈ કિ જિસ ભિક્ષુ ને માસિકી આદિ પ્રમાણવાલી ભિક્ષુ-
પ્રતિમા સ્વીકાર-ધારણ કરલી હૈ ંસે ઁસ અનગાર ભિક્ષુ કો ધર્મધ્યાન

આ સૂત્રનો પૂર્વસૂત્રની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—પહેલા સૂત્રમાં
શ્રમણ અને માહનની પર્ચુપાસનાની કલપરમ્પરા પ્રકટ કરવામા આવી છે. તે
શ્રમણ કે માહન અણુગાર જ હોય છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે
અહીં અણુગારની કલ્પવિધિનુ નિરૂપણ કર્યું છે.

“ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ અણગારસ્સ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પ્રતિમા (અભિગ્રહ વિશેષ) ધારણ કરનાર અણુગારને નીચેના
ત્રણ ઉપાશ્રય (આશ્રયસ્થાનો) ગવેષણા કરવા નિમિત્તે કહે છે—(૧) અધઃ આરામ
ગૃહ (બગીચામા બનાવેલા ઘર), (૨) અધોવિવૃત ગૃહ (ઉપરથી આચ્છાદિત
પણ ચારે તરફ ખુલ્લુ આશ્રયસ્થાન) (૩) અધોવૃક્ષ મૂળ આ કથનનો ભાવાર્થ
નીચે પ્રમાણે છે—જે ભિક્ષુએ માસિકી આદિ અવધિવાળી પ્રતિમાની આરાધના

કલ્પતે પ્રય ઉપાધયાઃ, ઉપાધીયન્તે-આધીયતે ધર્મધ્યાનાર્થે ચેતિ ઉપાધયાઃ, યસ્યયઃ, તાન્ પ્રતિલેખયિતું-ગવેપયિતું નિવાસાર્યં યાચિતુમિત્યર્થઃ । તામેવાહ-અપ આરામયુદ્ધે-ય અધઃ-અધોમાગમૂત ઉપાધયસ્તદેકદેશ-ઉપાધયત્વેન પ્રતિ લેખયિતુ કલ્પત્યત્ત્વમ્-ઇતિ માત્રઃ । એવમગ્રેડપિ ધોષ્યમ્ । તથા અધો વિદ્યુતયુદ્ધે-અધઃ-અધોમાગે ચતુર્દિષ્તુ વિદ્યુતમ્-મિત્યાદિરહિતમ્, ઉપરિસમાષ્ટાદિતમિત્યર્થઃ, યદ્ યુદ્ધ-સ્થાન, તસ્મિન્ યો મૂમાગ । તથા-અધોઘસમૂલે, તથ ઘસસ્ય ઘટાદેર્મૂલ-મૂલમાગઃ, તદેવયુદ્ધં ઘસમૂલયુદ્ધ તસ્મિન્ અધ-તદેકદેશઃ । ૧૧ ઉપાધયા અનુશ્ઠા વિના ન કલ્પન્તે, इत्यनुशास्यमाह-एवम्-पूर्वोक्तालापकवत्, स यथा-“पश्चिमा पश्चिमस्त अणगारस्त कर्णंति तत्रो उवस्सया-अणुन्नविषय” इति । पूर्वप्रति

કરને કે નિમિત્ત યે ત્રીન સ્થાન ઉપાધ્યયરૂપ સે કલ્પિત કહે ગયે હૈ-અર્થાત્-इन तीन स्थानों में रहकर धर्मध्यान कर सकता है धर्मध्यान करने के निमित्त जहाँ पर रहा जाता है वही उपाधय है आराम बाटि कास्थान में कोई एक स्थान पर रह कर वह धर्मध्यान कर सकता है अथवा मित्यादि से रहित किन्तु ऊपर से आच्छादित ऐसे चारों ओर से खुले स्थान में रहकर वह धर्मध्यान कर सकता है तथा बट वृक्ष के नीचे रहकर वह धर्मध्यान कर सकता है उपाधय अनुशा प्राप्त किये विना कल्प्य नहीं होते हैं अतः इसी बात को दिखाने के लिये सूत्रकार ने “एव अणुन्नविषय” ऐसा सूत्र कहा है इसका पूर्व सूत्र के साथ इस प्रकार से संयोज कहना चाहिये “पश्चिमापश्चिमस्त अणगारस्त कर्णंति तत्रो उवस्सया अणुन्नविषय” पूर्वोक्त स्वरूपवाले तीन उपाधय

ચાહ કરી છે એવા તે અણુગાર બિંદુને ધર્મધ્યાન કરવા નિમિત્તે આ ત્રણ સ્થાન ઉપાધ્યયસ્થાન રૂપે કહે છે-એટલે કે આ ત્રણ સ્થાનોમાં રહીને તે ધર્મધ્યાન કરી શકે છે ધર્મધ્યાન કરવાને માટે જ્યાં રહેવામાં આવે છે તે સ્થાનને જ ઉપાધ્યય કહે છે (૧) આરામગૃહ (વાટિગૃહ) માં કેપ્પ પશુ એક સ્થાને રહીને તે ધર્મધ્યાન કરી શકે છે (૨) હીવાલઆદિથી રહિત પશુ ઉપરથી આચ્છાદિત એવા ગારે દિશામાં ખુદ્ધા સ્થાનમાં રહીને પશુ તે ધર્મધ્યાન કરી શકે છે, અને (૩) વટવૃક્ષની નીચે રહીને પશુ તે ધર્મધ્યાન કરી શકે છે

“एव अणुन्नविषय” આ સૂત્ર દ્વારા જે વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે તે અણુગારને તે ઉપાધ્યયમૂલ સ્થાનો તેમને (તે સ્થાનોના) માલિકની આજ્ઞા વિના કલ્પતા નથી-આ સૂત્રનો પૂર્વસૂત્રની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ પ્રકટ કરેલો-“पश्चिमापश्चिमस्त अणगारस्त कर्णंति तत्रो उवस्सया अणुन्नविषय”

પાદિતસ્વરૂપાસ્રય ઉપાશ્રયા અનુજાપયિતું-તત્ર નિવસનાય તત્કાલમિનિદેશં ગ્રહીતું કલ્પન્તેતિ । ૨ । તત્કાલમિનાનુજાતે મયુપાદાનં મવતીત્યુપાદાનસૂત્રમપ્યેવમેવ વાચ્યમ્ । તત્ર-ઉપાદાતું-ગ્રહીતું પ્રવેષ્ટું કલ્પન્તેતિ । ૩ । ઉપાશ્રયે પ્રવેશાનન્તરં સંસ્તારકઃ કૃતું યુજ્યતેતિ સસ્તારકસૂત્રમાહ—‘ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ ’ ઇત્યાદિ । પ્રતિમાધારિણોનગારસ્ય ત્રયઃ સંસ્તારકા પ્રતિલેખયિતું કલ્પન્તે, તે યથા-પૃથિવી-

મેં રહને કે લિયે અનેકે સ્વામી કી આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરના ઉસ પ્રતિમાપ્રતિ-
પત્ર ભિક્ષુ અનગાર કે લિયે આવશ્યક હૈ અતઃ અવ અને સ્થાનોં કા
સ્વામી આજ્ઞા ઢે દેનાં હૈ તથી વહાં પર રહ સક્તા હૈ ઉસે ધર્મધ્યાન
કરને કે લિયે સ્વીકાર કિયા જા સંકતા હૈ યહી વાત (ઉવાહિત્તણ)
ઉપયોગ મેં લેને કે લિયે ઇસ તૃતીય સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને પ્રકટ કી હૈ,
પ્રતિમા નિભાને કે નિમિત્ત પૂર્વોક્ત સ્થાનોં કો ચુનને કે વાદ અનેકે રહને
કી અનેકે સ્વામિયોં સે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરના ઓર વાદ મેં અનેકે રહના યહી
કમ ભિક્ષુ કે લિયે કલ્પ્ય હૈ ઉપાશ્રય મે પ્રવેશ કરને કે વાદ ઉસ
પ્રતિમા પ્રતિપત્ર સાધુ કો સંસ્તારક કરના યુક્ત હૈ-યહી વાત અવ
સૂત્રકાર ને “ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ અનગારસ્સ કલ્પન્તિ તઓ સંધારગા
પઢિલેહિત્તણ ” ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી હૈ ઇસમેં ઉન્હોંને યહ કહા હૈ
કિ પ્રતિમાપ્રતિપત્ર અનગાર કો યે ત્રીન સંસ્તારક કી પ્રતિલેખના કરના

પૂર્વોક્ત સ્વરૂપાણા ત્રય ઉપાશ્રયમા રહેવાને માટે તે સ્થાનોના માલિકની
અનુજા પ્રાપ્ત કરવાતુ તે પ્રતિમાધરક ભિક્ષુ અનુગારને માટે અવશ્યક કહ્યું છે
તેથી તે સ્થાનોના સ્વામી ત્યા રહેવાની તેમને રજા આપે, તે જ તે અનુગાર
ત્યા રહી શકે છે-તો જ ધર્મધ્યાન કરવા નિમિત્તે તે સ્થાનનો સ્વીકાર થઈ
શકે છે. એ જ વાત “ ઉવાહિત્તણ ” આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે

આ સૂત્રમા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે પ્રતિમાની આરાધના
કરવા નિમિત્તે પૂર્વોક્ત જે સ્થાનને પસંદ કરવામાં આવ્યું હોય, તે સ્થાનના
સ્વામીની ત્યાં રહેવા માટે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જ તે અનુગારે તે સ્થાનમા
પ્રવેશ કરવો જોઈએ ઉપાશ્રયમા પ્રવેશ કર્યા બાદ આજ્ઞા મેળવવી તે યુક્ત નથી

ઉપાશ્રયમા પ્રવેશ કર્યા બાદ તે પ્રતિમાધરક સાધુને સંસ્તારક (પાથરણુ)
કરવું કહ્યું છે. એ જ વાત સૂત્રકારે “ પઢિમાપઢિવન્નસ્સ અનગારસ્સ કલ્પન્તિ તઓ
સંધારગા પઢિલેહિત્તણ ” આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે આ સૂત્રમા સૂત્રકારે
એવું કહ્યું છે કે-પ્રતિમાપ્રતિપત્ર અનુગારને આ ત્રણ સંસ્તારકની પ્રતિલેખના

शिला-शिलारूपा पृथिवी, काष्ठशिला - स्वामाश्रितकाष्ठरूपा न तु पटित्ता
 शिलेवायामविस्ताराम्यां शिला सा काष्ठशिला, तथा-यथा सस्त्वमेवयपुणादि
 ययोपमोगार्हं भवति तथैव यल्लभ्यते सत् कल्पते॥ एव पूर्वोक्तालापकवत्, प्रयः
 पूर्वप्रतिपादिताः स स्तारका अनुज्ञापयितुम्॥५॥ उपादातु च कल्पन्त इति॥६॥६०६२॥

प्रतिमाश्च नियतकाला भवन्तीति कालप्ररूपणां तत्प्रस्थानाद् वचनप्ररूपणां चार-

मूलम्—तिविहे काले पण्णत्ते, त जहा तीए, पडुप्पण्णे,
 अणागए । निविहे समय पण्णत्ते, त जहा-तीए, पडुप्पण्णे अ
 णागए । एव आश्लिया, आणापाणू, थोवे, खणे, लवे, सुहुत्ते
 अहोरत्ते जाव वाससयसइस्से, वासकोढी, पुव्वगे पुव्वे जाव
 ओसण्णिणी । तिविहे पोग्गले परियहे पण्णत्ते, त जहा तीए

कल्प्य हैं जैसे—१ शिलारूपपृथिवी २ काष्ठशिला-विना बना हुआ काष्ठ
 का पटिया बगैरह इसे शिला जैसे आयाम बिस्तार को लेकर शिला
 कह दिया गया है और ३ यथासंस्तृत जो सृण आदि उपमोग के योग्य
 जिस प्रकार से होते हैं उसी प्रकार से वे यदि मिलते हैं—प्राप्त हो जाते
 हैं तो संस्तारक के योग्य कल्प्य हैं । ये तीन वस्तुएँ संस्तारक के लिये
 इनके स्वामी की आज्ञा प्राप्त किये बिना लिये नहीं जा सकते हैं अतः
 इन्हें प्राप्त करने निमित्त इनके स्वामियों की आज्ञा प्राप्त करना और
 फिर उन्हें संस्तारक के काम में यह सब कथन उपामय के प्रकरण में
 जैसा कहा जा चुका है—वैसा ही यहाँ पर भी कहना चाहिये ॥६०६२॥

३२वीं कल्प्य अष्टाध छे—(१) शिलाइप पृथ्वी, काष्ठशिला—बट्ठा बिनाउ काष्ठअनु
 पाटिअु वजेरे शिला केवा आयाम अने विस्तारने वीए तेने जहाँ काष्ठशिला
 बढेले छे (३) पृथु आदि उपयोगने पात्र पदार्थों-के प्रकारे दोष जे
 प्रकारे जे प्राप्त बाध ते सस्तारकने योग्य अष्टी तेभने आटे कल्प्य जने छे
 सस्तारकने निमित्ते जरूरी जेनी आ त्रय वस्तुज्ये तेना भविष्यी आता
 वीधा बिना लप शकती नथी. तेथी तेभने प्राप्त करवा निमित्ते तेभनी आज्ञा
 पडेवां प्राप्त करवी अने लारजाइ तेभने सस्तारकना काममां उपयोग करवे
 नोछजे. उपामयना विषयमां आज्ञा प्राप्ति विषयक केवुं कथन आगम कसअुं
 छे जेवुं अ समस्त कथन सस्तारक निवे पयु जहाँ अलखुं करवुं नोछजे. ॥ सू. ६२ ॥

પડુપ્પન્ને અનાગમ્ । તિવિહે વયણે પળણત્તે, તં જહા-એગવયણે
દુવયણે વહુવયણે, અહવા તિવિહે વયણે પળણત્તે, તં જહા-ઇત્થિ-
વયણે, પુંવયણે, નપુંસગવયણે । અહવા તિવિહે વયણે પળણત્તે, તં
જહા-તીયવયણે પડુપ્પન્નવયણે અનાગમવયણે ॥ સૂં ૬૩ ॥

છાયા—ત્રિવિધઃ કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા, અતીતઃ, પ્રત્યુત્પન્નઃ, અનાગતઃ ।
ત્રિવિધઃ સમયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—અતીતઃ, પ્રત્યુત્પન્નઃ અનાગતઃ । એવાવલિકા,
આનપ્રાણઃ, સ્તોકઃ, ક્ષણઃ, લવઃ, મુહૂર્ત્તઃ, અહોરાત્રં—યાવદ્ વર્ષશતસહસ્રં, વર્ષકોટિઃ
પૂર્વાઙ્ગ, પૂર્વ, યાવત્—અવસર્પિણી । ત્રિવિધઃ પુદ્ગલપરિવર્ત્તઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—અતીતઃ
પ્રત્યુત્પન્નઃ, અનાગતઃ । ત્રિવિધં વચનં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા—એકવચનં, દ્વિવચનં, વહુવચનમ્ ।

પ્રતિમાઈ નિયતકાલવાલી होती हैं इसलिये अब सूत्रकार काल
की प्ररूपणा को और इसके प्रकरण से वचन की प्ररूपणा को कहते हैं
—(तिविहे काले पण्णत्ते) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—કાલ, ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયા હૈ જૈસે—અતીતકાલ, વર્તમાનકાલ
ઔર અનાગતકાલ, સમય મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે અતી-
તસમય, વર્તમાનસમય ઔર ભવિષ્યત્ સમય, હસી પ્રકાર સે આવલિકા,
શ્વાસોચ્છ્વાસ, સ્તોક, ક્ષણ, લવ, મુહૂર્ત્ત, અહોરાત્ર, યાવત્ વર્ષશતસ-
હસ્ર, વર્ષકોટિ, પૂર્વાઙ્ગ, પૂર્વ ઔર યાવત્ અવસર્પિણી કે વિષય મેં મી
કથન જાનનાં ચાહિયે પુદ્ગલપરિવર્ત્ત ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે
અતીત પુદ્ગલપરાવર્ત્ત, વર્તમાનપુદ્ગલપરાવર્ત્ત ઔર ભવિષ્યત્પુદ્ગલપરાવર્ત્ત,
વચન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એકવચન દ્વિવચન ઔર વહુ

પ્રતિમાએ નિયત કાળવાળી હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર કાળની પ્રરૂપણા
કરે છે. અને ત્યારબાદ તેની સાથે સબધ ધરાવતા વચનની પ્રરૂપણા કરે છે.

“ તિવિહે કાલે પળણત્તે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—કાળ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) અતીતકાળ (ભૂતકાળ), (૨)
વર્તમાનકાળ અને (૩) અનાગતકાળ (ભવિષ્યકાળ) એ જ પ્રમાણે સમયના ત્રણ
ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) અતીત સમય, (૨) વર્તમાન સમય અને (૩) અનાગત
સમય. એ જ પ્રમાણે આવલિકા શ્વાસોચ્છ્વાસ, સ્તોક, ક્ષણ, લવ, મુહૂર્ત્ત,
અહોરાત્ર, આદિથી લઈને વર્ષશતસહસ્ર, વર્ષકોટિ, પૂર્વાઙ્ગ, પૂર્વ વગેરેથી લઈને
અવસર્પિણી પર્યન્તના ત્રણ ઉપર્યુક્ત ત્રણ ત્રણ પ્રકાર સમજવા. પુદ્ગલ પરિવર્ત
ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) અતીત પુદ્ગલ પરાવર્ત, (૨) વર્તમાન પુદ્ગલ પરાવર્ત
(૩) અનાગત પુદ્ગલ પરાવર્ત. વચન ત્રણ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) એકવચન

અથવા ત્રિવિધ વચન પ્રાપ્ત તથા—સ્ત્રીવચન, પુલ્લવચન, નપુલ્લવચનમ્ । અથવા ત્રિવિધ વચન પ્રાપ્ત, તથા—અતીતવચન, પ્રત્યુત્પન્નવચન અનાગતવચનમ્ ॥૬૦૬૨॥

ટીકા—‘ત્રિવિધે કાલે’ ઇત્યાદિ । કલનં કાલઃ પરિચ્છેદઃ । યદ્વા—કલ્પયતે-પરિચ્છિદ્યતે વસ્તુનેમેતિ કાલઃ । સ ત્રિવિધસ્તથાહિ-અતીતઃ, અતીત, અતિશયેન ઇતઃ-ગત-અતીતઃ - વ્યતીત વર્તમાનસ્વમતિક્રાન્ત ઇત્યર્થઃ । પ્રતિ-સમ્પત્તિ ઉત્પન્નઃ પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન ઇત્યર્થઃ । અનાગતઃ-ન આગતઃ-અનાગતઃ-વર્તમાનસ્વમપાસ ભવિષ્યન્નિત્યર્થઃ । કાલસામાન્યે પ્રિધાર્થેન પ્રોચ્ય સામ્યર્થે

વચન, અથવા હસ રૂપ સે મી વચન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-સ્ત્રીવચન, પુલ્લવચન ઓર નપુલ્લવચન અથવા-અતીતવચન, વર્તમાનવચન ઓર અનાગતવચન કે મેદ્ સે મી વચન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ દ્રવ્યોં કે રૂપ કે પરિવર્તન કરાને મેં જો નિમિત્ત કારણ હોતા હૈ વહ વ્યવહાર કાલ હૈ ઓર વર્તમાનલક્ષણ જિમકા હોતા હૈ વહ નિશ્ચય કાલ હૈ । કહા મી હૈ-“વલ્લવપરિવદ્વલ્લો” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-યદી વાત ટીકાકારને “કલન કાલઃ પરિચ્છેદ યદ્વા કલ્પયતે પરિચ્છિદ્યતે વસ્તુ ઝનેન ઇતિ કાલઃ” હસ વ્યુત્પત્તિસે પ્રદર્શિત ફી હૈ જો કાલ વર્તમાનતા કો અતિક્રાન્ત કર ચુકા હૈ તસ કાલ કા નામ અતીત-મૂત કાલ હૈ, જો વર્ત રહા હૈ વહ વર્તમાન કાલ હૈ તથા જો વર્તમાનતા કો અપ્રાપ્ત હૈ વહ ભવિષ્યત્ કાલ હૈ હસ તરફ સે કાલ સામાન્ય કે મેદોં કા કપન કરકે અય સૂત્રકાર ઝનેન મેદોં કે મેદોં કા કપન કરતે

(૨) ત્રિવચન ઝને (૩) જલુવચન અથવા વચનના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે-(૧) સ્ત્રીવચન (૨) પુલ્લવચન ઝને (૩) નપુલ્લવચન અથવા (૧) અતીત વચન (૨) વર્તમાન વચન ઝને અનાગત વચનના ભેદથી પણ વચનના ત્રણ પ્રકાર કહ્યાં છે દ્રવ્યોના રૂપમાં પરિવર્તન કસવવામાં જે નિમિત્ત કારણ દેખ છે, તેનું નામ અવ્યવહાર કાળ છે ઝને વર્તમાન કલ્પ-ગેની દેખ છે એવા કાળને નિશ્ચયકાળ કહે છે કહ્યું પણ છે કે—

“વલ્લવપરિવદ્વલ્લો” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-એ જ વાત ટીકાકારે ‘કલન કાલઃ પરિચ્છેદ યદ્વા-કલ્પયતે પરિચ્છિદ્યતે વસ્તુ ઝનેન ઇતિ કાલઃ’ આ વ્યુત્પત્તિ દ્વારા પ્રકટ કરી છે જે કાળ વર્તમાનતાને કરી ચુક્યો છે-અતીત કરી ચુક્યો છે તે કાળને અતીતકાળ અથવા મૂતકાળ કહે છે જે કાળ વર્તો (ચાલી) રહ્યો છે તેને વર્તમાનકાળ કહે છે, તથા જે વર્તમાનતાને અપ્રાપ્ત છે એવા કાળને અનાગત અથવા ભવિષ્યકાળ

તદ્ભેદાંસ્ત્રિધા વિભજમાનઆદ—‘તિવિહે સમય’ इत्यादि समयादयोऽवसर्पिणी-
पर्यन्ताः कालभेदा अत्रत्य-द्विस्थान चतुर्थोद्देशकतत्तत्तन्निश्चितममृत्रवद् व्याख्येयाः।
अथावसर्पिण्या अप्युपरि यः कालभेदस्तं प्ररूपयन्नाह—‘तિविहे-पोग्गलपरियट्टे’
इत्यादि, पुद्गलानां-रूपि द्रव्याणामाहारवर्जितानामौदारिकादिप्रकारेण ग्रहणात्
एकजीवापेक्षया परिवर्त्तनं सामस्त्येन स्पर्शः पुद्गलपरिवर्त्तः, स च यावता
कालेन भवति स कालोऽपि पुद्गलपरिवर्त्तः । अयं चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूप
इति । पुद्गलपरिवर्त्तरय विस्तरतो विवरणमनुत्तरोपपातिकमृत्रस्य मत्कृत्यामर्थ-

હુણ કહતે હૈ—“તિવિહે સમય” इत्यादि-समय से लेकर अवसर्पिणी
तक के कालभेद यहां के द्विस्थानक के चौथे उद्देशक के २७ वें सूत्र में
कहे गये अनुसार समझना चाहिये ।

अब सूत्रकार यह कहते हैं कि अवसर्पिणी के ऊपर भी काल का
भेद है—जो इस प्रकार से है—“तિविहे पोग्गलपरियट्टे” इत्यादि,
आहारवर्जित रूपि द्रव्यो का औदारिक आदि प्रकार से एक जीव
द्वारा जो क्रमशः ग्रहण होते २ जब सम्पूर्णरूप से ग्रहण हो लेता है
वह पुद्गल परावर्त्त है इसमें गृहीत रूपिद्रव्य का ग्रहण गिनती में
नहीं आता है इस तरह से होते २ जितने काल में यह हो जाता है
उतने काल का नाम एक पुद्गलपरावर्त्त है यह पुद्गल परावर्त्त अनन्त
उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणीरूप होता है पुद्गलपरावर्त्त का
विस्तार से स्वरूप जानने वालों को अनुत्तरोपपातिक सूत्र की अर्थ

કહે છે આ રીતે કાળ સામાન્યનુ કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેમના ઉપ-
લેદોનુ કથન કરે છે—“તિવિહે સમય” इत्यादि—

સમયથી લઇને અવસર્પિણી પર્યન્તના કાળલેદોનું નિરૂપણ દ્વિસ્થાનકના
ચોથા ઉદ્દેશાના ૨૭ મા સૂત્રમા આપ્યા અનુમાર અહીં પણ સમજ લેવું

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે અવસર્પિણીની ઉપર પણ પુદ્ગલ
પરાવર્ત નામનો કાળલેદ છે હવે તે કાળલેદની પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે.

“તિવિહે પોગ્ગલપરિયટ્ટે” इत्यादि—

આહારક સિવાયના રૂપિદ્રવ્યોનુ ઔદારિક આદિ પ્રકારે એક જીવ દ્વારા
ક્રમશઃ ગ્રહણ કરાતા જ્યારે સંપૂર્ણરૂપે ગ્રહણ થઇ જાય છે, એટલા કાળનુ
નામ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે તેમા ગૃહીત રૂપી દ્રવ્યનુ ગ્રહણ ગણતરીમાં આવતું
નથી આ પ્રમાણે થતા થતા જેટલા કાળમા તે થઇ જાય છે એટલા કાળનુ
નામ એક પુદ્ગલ પરાવર્ત છે તે પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત
અવસર્પિણી રૂપ હોય છે અનુત્તરોપપાતિક સૂત્રની અર્થબોધિની ટીકામાં પુદ્ગલ

યોષિની ટીકાયામવલ્લોકનીયમ્ । एते च समयादय पुत्रलपरिचर्चान्ताः स्वरूपेण
 पहचोऽपि तत्सामान्यलक्षणमेकमर्थमाभित्यैकवचनान्तस्योक्ताः । मयन्ति चैकादि
 भ्रयेष्वेकवचनादीनीत्येकवचनादि प्ररूपणामाह—‘ तिनिहे ’ इत्यादि, त्रिषिष—
 त्रिषिषकारं वचनं प्ररूप्य, तदभाह—एकवचनम् एकोऽर्थ उच्यतेऽनेनेत्येकवचनम्,
 एका—उक्तिर्वा एकवचनं, यद्वा—एकस्यार्थस्य वचनमेकवचनम् । एष द्विवचनं,
 बहुवचनं चापि व्याख्येयम् । तदुदाहरणं यथा—सयतः, सयतौ, सयताः । ”
 अथवेत्यादि सूत्रगतस्यादिबचनोदाहरणं, तत्र स्त्रीवचनं यथा—‘ क्षमा, दया,
 अहिंसा इत्यादि, पुंવચનં યથા—‘ ધર્મ’, ત્યાગ, પુરુષ, इत्यादि, नपुंसकवचनं यथा

યોષિની ટીકા દેવ્વની ધાહિયે ઘઠાં હસ વિષય કા મૈને વિસ્તૃતરૂપ સે
 વિવેચન કિયા હૈ સમય સે લગાવર પુત્રલ પરિચર્સક કે કાલ યથાપિ
 સ્વરૂપ સે ઘટ્ટ હૈ—તો બી સામાન્યરૂપ એક અર્થ કો આશ્રિત કરકે
 યહાં સૂત્રકાર ને હન સપ મૈ એકવચન કા પ્રયોગ કિયા હૈ એક આદિ
 અર્થો સે એકવચન આદિ કા પ્રયોગ હોતા હૈ અતઃ હમી ધિચાર કો
 લેકર અથ સૂત્રકાર એકવચન આદિ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ—(તિવિહે)
 ઇત્યાદિ જિસ વચન સે એક અર્થ કહા જાતા હૈ ઘહ એકવચન હૈ અથવા
 એક વક્તિ કા નામ એકવચન હૈ અથવા એક અર્થ કા કહના એકવચન
 હૈ હસી પ્રકાર સે દ્વિવચન ઓર બહુવચન કે સપથ મૈ બી જાનના ધાહિયે
 જેસે “ સયત ” ઘહ એકવચન હૈ “ સયતૌ ” ઘહ દ્વિવચન હૈ ઓર
 “ સયતાઃ ” ઘહ બહુવચન હૈ અથવા સ્ત્રીલિંગ કે શબ્દોં કા પ્રયોગ કરના
 ઘહ સ્ત્રીવચન હૈ જેસે ક્ષમા, દયા, અહિંસા આદિ વચન પુલ્લિંગ શબ્દોં

પરાવત તું સ્વરૂપ વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવામાં આ તું છે તે જિસામ પાઠકોએ
 ત્યાંથી તે વાંચી લેવું સમજાવી શકેને પુત્રલ પરાવર્ત પથ ત્યાં અનેક કાળલેટો
 હોવા છતાં, સામાન્ય રૂપે એક અર્થને આશ્રિત કરીને બહોં સૂત્રકારે તે
 જાણમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે એક આદિ અર્થમાં એક વચન આદિનો
 પ્રયોગ થાય છે તે સંબંધને અનુસરીને હવે સૂચકાર વચનની પ્રરૂપણા
 કરે છે—‘ તિવિહે ’ ઇત્યાદિ—

જે વચનથી એક અર્થ (વસ્તુ) તું કથન થાય છે તે વચનનું નામ
 એકવચન છે અથવા એક ઉદ્દિષ્ટનું નામ એકવચન છે અથવા એક વસ્તુનો
 નિર્દેશ કરનાર એકવચન છે એ જ પ્રમાણે દ્વિવચન અને બહુવચન વિષે પણ
 સમજવું જેમકે સયત એકવચન છે, ‘ સયતૌ ’ દ્વિવચન છે અને ‘ સયતાઃ ’
 એ બહુવચન છે અથવા સ્ત્રીલિંગવાળા શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે સ્ત્રીવચન છે,
 જેમકે ક્ષમા, દયા, અહિંસા આદિ વચન પુલ્લિંગ (નરઅતિના) શબ્દોનો

‘ જ્ઞાનં, ધ્યાનં, દાનમ્ ’ ઇત્યાદિ, તથા-અતીતાદિરૂપં વચનત્રયં યથા-અભૂત્, ભવતિ, ભવિષ્યતીતિ ॥ સુ ૬૩ ॥

વચનં હિ જીવપર્યાયઃ, તદધિકારાત્ તત્પર્યાયાન્તરાણિ ત્રિસ્થાનકેઽવતારય-
ન્નેકોત્તરિણિ સૂત્રાપ્યાહ—

મૂલમ્—તિવિહા પપ્પણવણા પપ્પણત્તા, તં જહા ણાણપપ્પણવણા,
દંસણપપ્પણવણા, ચરિત્તપપ્પણવણા ૧ । તિવિહે સમ્મે પપ્પણત્તે, તં
જહા-ણાણસમ્મે, દંસણસમ્મે, ચરિત્તસમ્મે ૨ । તિવિહે ઉવઘાણ
પપ્પણત્તે, તં જહા-ઉગ્ગમોવઘાણ, ઉપ્પાયણોવઘાણ, એસણોવઘાણ
૩ । એવં વિસોહી ૪ । તિવિહા આરાહણા પપ્પણત્તા, તં જહા-
ણાણારાહણા, દંસણારાહણા, ચરિત્તારાહણા ૫ । ણાણારાહણા
તિવિહા પપ્પણત્તા, તં જહા-ઉક્કોસા, મજ્ઞિમા, જહન્ના ૬ । એવં
દંસણારાહણા વિ ૭ । ચરિત્તારાહણા વિ ૮ । તિવિહે સંકિલેસે
પપ્પણત્તે, તં જહા-ણાણસંકિલેસે, દંસણસંકિલેસે, ચરિત્તસંકિલેસે
૯, એવં અસંકિલેસે વિ ૧૦ । એવમિદ્ધકમેવિ ૧૧, વડ્ધકમે વિ
૧૨, અદ્ધિયારે વિ ૧૩, અણાયારે વિ ૧૪ । તિણ્હં અદ્ધકમાણં આલો-

કા પ્રયોગ કરના યહ પુંવચન હૈ જૈસે ધર્મત્યાગ, પુરુષ આદિ વચન નપું-
સકલિજ્ઞ શબ્દોં કો પ્રયોગ કરનાં યહ નપુંસકવચન હૈ જૈસે જ્ઞાન, ધ્યાન,
દાન ઇત્યાદિ શબ્દ ઇસ પ્રકાર લિજ્ઞાદિક કે ભેદ સે બી વચન ૩ પ્રકાર
કે કહે ગયે હૈ તથા “અભૂત્ ભવતિ, ભવિષ્યતિ ” ઇત્યાદિરૂપ સે અતી-
તાદિ ક્રિયા કે પ્રતિપાદક હોને સે અતીતાદિવચન ત્રીન પ્રકાર કે કહે
ગયે હૈ ॥ સુ ૬૩ ॥

પ્રયોગ કરવો તે પુ વચન છે જેમકે ધર્મ, ત્યાગ, પુરુષ આદિ શબ્દો. નપું-
સકલિંગના શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે નપુંસક વચન છે જેમકે જ્ઞાન, ધ્યાન
દાન વગેરે શબ્દો. આ રીતે લિંગાદિકના ભેદની અપેક્ષાએ વચનના ત્રણ ભેદ
કહ્યા છે. એ જ પ્રમાણે “અભૂત્, ભવતિ, ભવિષ્યતિ ” ઇત્યાદિ રૂપે અતીતાદિ
ક્રિયાના પ્રતિપાદક હોવાથી અતીત વચન, વર્તમાન વચન, અને અનાગત વચનના
ભેદથી પણ ત્રણ પ્રકારનાં વચન કહ્યા છે. ॥ સુ. ૬૩ ॥

योषिनी टीकायामवसोकनीयम् । एते च समयादय पुत्रलपरिवर्त्तान्ता स्वरूपेण
 बहवोऽपि तत्सामान्यलक्षणमेकमर्थमाश्रित्यैकवचनान्ततपोक्ताः । भवन्ति चैकादि
 ध्वयेकवचनादीनीत्येकवचनादि प्ररूपणामाह—‘ त्रिविधे ’ इत्यादि, त्रिविध-
 त्रिमकार वचन प्रद्वष्ट, सदेनाह—एकवचनम् एकोऽर्थ उच्यतेऽनेनेत्येकवचनम्,
 एका—ठन्तिर्था एकवचनं, यदा—एकस्यार्थस्य वचनमेकवचनम् । एवं द्विवचनं,
 बहुवचनं चापि ध्यातव्यम् । तदुदाहरणं यथा—सयतः, सयतौ, सयता । ”
 अथवेत्यादि सूत्रगतस्यादिवचनोदाहरणं, तत्र स्त्रीवचनं यथा—‘ तमा, दया,
 अहिंसा इत्यादि, पुंवचनं यथा—‘ धर्म ’, त्यागः, पुरुषः, इत्यादि, नपुंसकवचनं यथा
 योषिनी टीका देखनी चाहिये वहाँ हम विषय का मैंने विस्तृत रूप से
 विवेचन किया है समय से लगाकर पुत्रल परिवर्त्तक के काल यद्यपि
 स्वरूप से बहुत हैं—तो भी सामान्य रूप एक अर्थ को आश्रित करके
 यहाँ सूत्रकार ने इन सभ में एकवचन का प्रयोग किया है एक आदि
 अर्थों में एकवचन आदि का प्रयोग होता है अतः इसी विचार को
 लेकर हम सूत्रकार एकवचन आदि की प्ररूपणा करते हैं—(त्रिविध)
 इत्यादि जिस वचन से एक अर्थ कहा जाता है वह एकवचन है अथवा
 एक वक्ति का नाम एकवचन है अथवा एक अर्थ का कहना एकवचन
 है इसी प्रकार से द्विवचन और बहुवचन के संघर्ष में भी जानना चाहिये
 जैसे “ सयत ” यह एकवचन है “ सयतौ ” यह द्विवचन है और
 “ सयताः ” यह बहुवचन है अथवा स्त्रीलिङ्ग के शब्दों का प्रयोग करना
 यह स्त्रीवचन है जैसे क्षमा, दया, अहिंसा आदि वचन पुल्लिङ्ग शब्दों

परावत्तु स्वर्ष विस्तारपूर्वकं समभवत्तामां आभुं ॥ ते अस्मिन् पाठे
 त्यागी ते वासी देव समवर्षी एषने पुत्रल परावर्त्तं पप उवा जनेः काणसेरो
 देवा उवा, सामान्य रूपे एक अर्थने आश्रित करीने अर्था सूत्रकार ते
 लभामां ऐकवचनने प्रयोग किये ॥ एक आदि अर्थमां एक वचन आदिने
 प्रयोग पाव ॥ ते लभने अनुवर्षीने करे सूत्रकार वचननी प्ररूपणा
 करे छे— त्रिविधे ’ इत्यादि—

ने वचनधी एक अर्थ (वस्तु) तं वचन पाव ॥ ते वचननु नाम
 ऐकवचन छे अथवा एक उचिनु नाम ऐकवचन छे अथवा एक वस्तुने
 निर्देश करना ॥ ऐकवचन छे एक प्रभावे द्विवचन अने बहुवचन विषे पप
 समवत्तु नेमके ‘ सयत ’ ऐकवचन छे, ‘ सयतौ ’ द्विवचन छे अने “ सयताः ”
 ने बहुवचन छे अथवा स्त्रीलिङ्गवाता शब्दने प्रयोग करीने ते स्त्रीवचन छे,
 नेमके क्षमा, दया, अहिंसा आदि वचन. पुल्लिङ्ग (नरवर्तिना) शब्दने

‘ જ્ઞાનં, ધ્યાનં, દાનમ્ ’ ઇત્યાદિ, તથા-અતીતાદિરૂપં વચનત્રયં યથા-અભૂત્, ભવતિ, ભવિષ્યતીતિ ॥ સૂ-૬૩ ॥

વચનં હિ જીવપર્યાયઃ, તદધિકારાત્ તત્પર્યાયાન્તરાણિ ત્રિસ્થાનકેઽવતારય-
ન્નેકોનર્વિણતિ સૂત્રાપ્યાહ—

મૂલમ્—તિવિહા પળવણા પળણત્તા, તં જહા-ળાણપળવણા,
દંસળપળવણા, ચરિત્તપળવણા ૧ । તિવિહે સમ્મે પળણત્તે, તં
જહા-ળાણસમ્મે, દંસળસમ્મે, ચરિત્તસમ્મે ૨ । તિવિહે ઉવઘાણ
પળણત્તે, તં જહા-ઉગ્ગમોવઘાણ, ઉપ્પાયણોવઘાણ, ઇસણોવઘાણ
૩ । એવં વિસોહી ૪ । તિવિહા આરાહણા પળણત્તા, તં જહા-
ળાણારાહણા, દંસળારાહણા, ચરિત્તારાહણા ૫ । ળાણારાહણા
તિવિહા પેળણત્તા, તં જહા-ઉક્કોસા, મઙ્ગિમા, જહન્ના ૬ । એવં
દંસળારાહણા વિ ૭ । ચરિત્તારાહણા વિ ૮ । તિવિહે સંકિલેસે
પળણત્તે, તં જહા-ળાણસંકિલેસે, દંસળસંકિલેસે, ચરિત્તસંકિલેસે
૯, એવં અસંકિલેસે વિ ૧૦ । એવમઙ્ગકમેવિ ૧૧, વઙ્ગકમે વિ
૧૨, અઙ્ગારે વિ ૧૩, અળાયારે વિ ૧૪ । તિણ્હં અઙ્ગમાણં આલો-

કા પ્રયોગ કરના યહ પુંવચન હૈ જૈસે ધર્મત્યાગ, પુરુષ આદિ વચન નપું-
સકલિંગ શબ્દોં કો પ્રયોગ કરનાં યહ નપુંસકવચન હૈ જૈસે જ્ઞાન, ધ્યાન,
દાન ઇત્યાદિ શબ્દ ઇસ પ્રકાર લિંગાદિક કે ભેદ સે બી વચન ૩ પ્રકાર
કે કહે ગયે હૈ તથા “અભૂત્, ભવતિ, ભવિષ્યતિ ” ઇત્યાદિરૂપ સે અતી-
તાદિ ક્રિયા કે પ્રતિપાદક હોને સે અતીતાદિવચન ત્રીન પ્રકાર કે કહે
ગયે હૈ ॥ સૂ-૬૩ ॥

પ્રયોગ કરવો તે પુ વચન છે જેમકે ધર્મ, ત્યાગ, પુરુષ આદિ શબ્દો નપું-
સકલિંગના શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે નપુંસક વચન છે જેમકે જ્ઞાન, ધ્યાન
દાન વગેરે શબ્દો. આ રીતે લિંગાદિકના ભેદની અપેક્ષાએ વચનના ત્રણ ભેદ
કહ્યા છે. એ જ પ્રમાણે “અભૂત્, ભવતિ, ભવિષ્યતિ ” ઇત્યાદિ રૂપે અતીતાદિ
ક્રિયાના પ્રતિપાદક હોવાથી અતીત વચન, વર્તમાન વચન, અને અનાગત વચનના
ભેદથી પણ ત્રણ પ્રકારનાં વચન કહ્યા છે. ॥ સૂ. ૬૩ ॥

પજ્ઞા, પઢિક્કમેજ્ઞા, નિંદિજ્ઞા, ગરહિજ્ઞા જાવ પઢિવહિજ્ઞા,
ત જહા ણાણાહ્વકમસ્સ, દસણાહ્વકમસ્સ, ચારિનાહ્વકમસ્સ ૧૫।
એવ વહ્વકમસ્સ વિ ૧૬, અહ્વચારસ્સ વિ ૧૭, અણાયારસ્સ વિ
૧૮। તિવિહે પાંચચ્છિત્તે પળ્લન્તે, ત જહા આલોચનારિહ, પઢિ
કમનારિહે, તદુમયારિહે ૧૯ ॥ સૂ. ૬૪ ॥

છાયા-પ્રવિષ્ઠા પ્રજ્ઞાપના પ્રજ્ઞપ્તા, તથા-જ્ઞાનપ્રજ્ઞાપના, દર્શનપ્રજ્ઞાપના, ચારિત્ર
પ્રજ્ઞાપના ૧। પ્રવિષ્ઠ સમ્યક્ પ્રજ્ઞપ્ત, તથા-જ્ઞાનસમ્યક્, દર્શનસમ્યક્, ચારિત્રસમ્યક્
૨। પ્રવિષ્ઠ ઉપચાર: પ્રજ્ઞ, તથા-ઉદ્ગમોપચાર, ઉત્પાદનોપચાર એવમોપચાર ૩।
પ્વ નિશોષિ ૪। પ્રવિષ્ઠા આરાપના પ્રજ્ઞપ્તા-તથા-જ્ઞાનારાધના, દર્શનારાધના
ચારિત્રારાધના ૫। જ્ઞાનારાધના પ્રવિષ્ઠા પ્રજ્ઞપ્તા તથા-ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા,
અધન્યા ૬। એવ દર્શનારાધના ૭। ચારિત્રારાધના ૮। પ્રવિષ્ઠ: સવલેષ:
પ્રજ્ઞપ્ત: , તથા-જ્ઞાનસવલેષ, દર્શનસવલેષ: , ચારિત્રસવલેષ ૯। એવમસવલેષો ૧૦।
એવમતિક્રમો ૧૧, વ્યતિક્રમો ૧૨, અભિચારો ૧૩, અનાચારો ૧૪। શ્રીન્ અતિક્રમાન્ આલોચયત્, પ્રતિક્રમેત્, નિન્દેત્, ગર્હેત્ યાસ્વ
પ્રતિપચેત, તથા-જ્ઞાનાતિક્રમ દર્શનાતિક્રમ ચારિત્રાતિક્રમ ૧૫। એવં વ્યવિ
ક્રમમપિ ૧૬, ગતિત્તારમપિ ૧૭ અનાચારમપિ ૧૮। પ્રવિષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રજ્ઞપ્તં,
તથા-આલોચનાહ, પ્રતિક્રમણાહ, તદુમયાર્મ ૧૯ ॥ સૂ. ૬૪ ॥

ટીકા—‘તિવિહા’ इत्यादि, सूत्रैकोनविंशतिः सुगमा । नवर-प्रज्ञापना
भेदादि फलनम् । सा प्रविषा-ज्ञानप्रज्ञापना-आभिनिसोषिकादिज्ञानभेदपञ्चक

વચન જીવ કી પર્યાયરૂપ હૈ હમલિપે હમ યાત કો હેકર અવ
સૂત્રકાર હસકે પર્યાયાન્તરોં કો ત્રિસ્થાનક મે હતારતે કુપ ૧૦ સૂત્રોં
કો કદતે હૈ—(તિવિહા પળ્લવણા પળ્લસા) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—પ્રજ્ઞાપના ત્રીન પ્રકાર કી વહી ગઈ હૈ એસે જ્ઞાનપ્રજ્ઞાપના,
દર્શનપ્રજ્ઞાપના ઓર ચારિત્રપ્રજ્ઞાપના, इनमें आभिनिसोषिकादि आदि पांच

वचन एवम्भी पर्यायरूप छे तथै जे वानेन आशय अधिन दवे सूत्रभर
तेन। पर्यायान्तरानु विस्थानकयं प्रतिपादन करनाथ १६ सूत्रे छे छे—

तिदिहा पण्णवत्ता पण्णसा ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—પ્રજ્ઞાપના ત્રણ પ્રકારની હતી છે (૧) જ્ઞાન પ્રજ્ઞાપના, (૨) દર્શન પ્રજ્ઞાપના
અને (૩) ચારિત્ર પ્રજ્ઞાપના આભિનિસોષિક આદિ પાંચ જ્ઞાનોનુ પ્રતિપાદન

પ્રતિપાદનમ્, દર્શનપ્રજ્ઞાપના ૧ । ચક્ષુરાદિદર્શન - ચતુષ્કથનમ્ । ચારિત્રપ્રજ્ઞાપના-સામાયિકાદિ ચારિત્રપશ્ચક-પ્રરૂપણમ્ 'તિવિદે સમ્મે' ઇત્યાદિ । સમ્યક્-સમ્-અશ્વતીતિ સમ્યક્-અવિપરીત મોક્ષસિદ્ધિ પ્રતિપતીત્યાનુગુણમિન્યર્થઃ, તત્ત્વિવિધમ્-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપમ્ ૨ । ઉપહનનમુપઘાતઃ - આહારશય્યાસના-દીનામકલ્પનીયતા, સ ત્રિવિધઃ - ઉદ્ગમોપઘાતઃ, ઉત્પાદનોપઘાતઃ, ઇષ્ણોપઘાતઃ । તત્ર-ઉદ્ગમનમ્-ઉદ્ગમઃ પિષ્ઠાદ્યુત્પાદ, તસ્યાધાકર્મોદેશિકાદયા પોષશ્લોષાશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધા । અત્ર ચાભેદવિવક્ષયા -- ઉદ્ગમદોષા એવોદ્ગમશબ્દેન કથિતાઃ અતસ્તેનોદ્ગમેન ઉપઘાત-આહારાદેરકલ્પનીયતાકરણમ્ એવમન્યાવપિ દ્વૌ ભેદૌ

જ્ઞાનોંકા પ્રતિપાદન કરના ચહ જ્ઞાનપ્રજ્ઞાપના હૈ ચક્ષુરાદિ ચાર દર્શન કા કથન કરના ચહ દર્શનપ્રજ્ઞાપના હૈ સામાયિક આદિ ચારિત્રપશ્ચક કા કથન કરના ચહ ચારિત્રપ્રજ્ઞાપના હૈ (તિવિદે સમ્મે) ઇત્યાદિ-સમ્યક્ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ અર્થાત્ મોક્ષસિદ્ધિ કે પ્રતિ અનુકૂલ જો હોતા હૈ વહ સમ્યક્ત્વ હૈ, એસા વહ સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન દર્શન એવં ચારિત્ર રૂપ કહા ગયા હૈ, ઉપઘાત આહાર, શય્યાસન આદિ કી જો અકલ્પનીયતા હૈ તદ્રૂપ હોતા હૈ ચહ ઉપઘાત ઉદ્ગમોપઘાત, ઉત્પાદનોપઘાત, ઓર ઇષ્ણોપઘાત કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ પિષ્ઠાદિ કે ઉત્પાદ કા નામ ઉદ્ગમ હૈ હસ કે આધાકર્મ ઔદેશિક આદિ ૧૬ દોષ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ હૈ । યત્રં અભેદ વિવક્ષા સે ઉદ્ગમદોષ હી ઉદ્ગમ શબ્દ સે કહા ગયા હૈ હમ્ ઉદ્ગમ સે જિસ આહારક કા ઉપઘાત હો વહ ઉદ્ગમોપઘાત કહા ગયા હૈ અર્થાત્ આહારાદિક મેં અકલ્પનીયતા હસ ઉદ્ગમ

કરવું તેનું નામ જ્ઞાનપ્રજ્ઞાપના છે ચક્ષુ આદિ પાંચ દર્શનોનું પ્રતિપાદન કરવું તેનું નામ દર્શન પ્રજ્ઞાપના છે સામાયિક આદિ પાંચ ચારિત્રનું કથન કરવું તેનું નામ ચારિત્ર પ્રજ્ઞાપના છે “તિવિદે સમ્મે” ઇત્યાદિ—

સમ્યક્ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (મોક્ષસિદ્ધિમા જે અનુકૂળ થાય છે તેને સમ્યક્ત્વ કહે છે એવું સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ કહ્યું છે ઉપઘાત-આહાર, શય્યાસન આદિની અકલ્પનીયતા રૂપ ઉપઘાત કહેવા છે તે ઉપઘાતના ત્રણ ભેદ નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—

(૧) ઉદ્ગમોપઘાત, (૨) ઉત્પાદનોપઘાત, અને (૩) ઇષ્ણોપઘાત પિષ્ઠાદિના ઉત્પાદનું નામ ઉદ્ગમ છે તેના આધાકર્મ, ઔદેશિક આદિ ૧૬ દોષ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે અહીં અભેદની અપેક્ષાએ ઉદ્ગમ પદથી ઉદ્ગમદોષોને જ ગ્રહણ કરવા બેધએ. આ ઉદ્ગમપૂર્વક જે આહારાદિનો ઉપઘાત થાય છે તેને ઉદ્ગમોપઘાત

ચિત્રેયો, નયન-ઉત્પાદનમુત્પાદના-સપાદનં ગૃહસ્થાદાહારાદેરુપાર્જનમ્, ઉત્પાદના
 દોષરૂપા તથા-ઉપઘાતઃ ધાત્રીત્વાદિશ પૈર્દુષ્ટતા-ઉત્પાદનોપઘાત । ઉત્પાદનાદોષા
 વોદશ્ચશાસ્ત્રમસિદ્ધાઃ । ઇયળા-દાપ્રા વીયમાનાહારાદર્શનમ્ । ઇયળાશબ્દેન
 તદ્વિપયા દોષા યુદ્ધન્તે, તે સ્ફુટિતાદય ઉપપસમુત્પા-શાસ્ત્રમસિદ્ધા વદ્ય, તદૂપેય
 ણયા ઉપઘાતઃ-દુષ્ટતા-ઇયળોપઘાતઃ ૩ । ઇય પૂર્વોક્તાલાપકપદ્ વિશોધિરપિ
 ચિત્રેયા । તન્ન વિશોધિ ઉદ્ગમાદિદાપૈ તેષામવિચ્છિન્નમાનતયા ચા વિશુદ્ધિ-નિર્દોષતા ।
 સા ઉદ્ગમોત્પાદનૈયળામેદાગ્રિયિષો ૪ । સા ચ જ્ઞાનોદારાધનયા મચ્છીત્યારાધના

દોષ સે આમી હૈ इसी प्रकार से अन्य दो भी मेद इसके जानना चाहिये
 उत्पादनका नाम उत्पादना है अर्थात् गृहस्थसे आहार आदिका उपार्जन
 करना उत्पादना है यह उत्पादना दोषरूप होती है इस दोषरूप उत्पादनासे
 जो उपघात है वह उपघात दोष है धात्रीत्व आदि दोषोंसे जो दुष्टता है वह
 उत्पादनोपघात है उत्पादनादोष शास्त्रमें १६ कहे गये हैं जो प्रसिद्ध हैं ।
 दाता के द्वारा वीयमान आहारादि वस्तुका ग्रहण इयण है इयणशब्दसे
 यहां तद्विषयक दोष ग्रहीत हुए हैं ये सफ़्फित आदिरूप होते हैं और उभय
 समुत्प होते हैं ये सख्या में १० हैं शास्त्रों में लिखे हुए हैं । इस इयण
 से जो उपघात है दुष्टता है, यह इयणोपघात है इसी तरह पूर्वोक्त
 आलापक की तरह विशोधि भी तीन प्रकार की जाननी चाहिये अर्थात्
 उद्गमादि दोषों की अविच्छिन्नमानता से जो आहारादिक की विशुद्धि-
 निर्दोषता है यह विशोधि है यह विशोधि भी उद्गम, उत्पादना और
 इयण की विशुद्धि से उद्गमविशोधि, उत्पादनाविशोधि और इय

કહે છે એવે કે આ ઉદ્ગમોદોષને લીધે આહારાદિકમાં અકરુણનીયતા આવી
 અય છે એજ પ્રમાણે તેના અન્ય બે ભેદ વિશે પણ સમજવું ઉત્પાદનને
 ઉત્પાદના કહે છે એટલે કે ગૃહસ્થ પાસેથી આહારાદિક ઉપાર્જન કરવું તેનું
 નામ ઉત્પાદના છે આ ઉત્પાદના દોષરૂપ પણ દોષી થકે છે ધાત્રીત્વ આદિ
 ૧૬ પ્રકારના ઉત્પાદના દોષ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે આ ધાત્રીત્વ આદિ દોષોને લીધે
 આહારાદિકમાં જે દૂષિતપણું આવે છે તેને ઉત્પાદનોપઘાત કહે છે આ ઉત્પાદના
 દોષોવાળા આહાર પણ સાધુઓને કષ્ટિતો નથી દાતાના દ્વારા અપાતી આહાર
 શદિ વસ્તુના પ્રદાનને એવળા કહે છે એવળા પર દ્વારા અહીં એવળા સબંધી
 દોષો પ્રકણ કશાયા છે શાસ્ત્રોમાં તેના સ્ફુટિ આદિ ૧૦ ભેદ કહ્યા છે આ
 એવળાપૂનકનો જે ઉપઘાત (દુષ્ટતા) છે તેનું નામ એવળાપઘાત છે એજ
 પ્રમાણે વિશોધિ (વિશુદ્ધિ) પણ ત્રણ પ્રકારની કદી છે ઉદ્ગમાદિ દોષોને
 સદ્ગમા ન દોવાથી આહારાદિકમાં જે નિર્દોષતા જળવાય છે તેને વિશોધિ

સૂત્રચતુષ્ટયમાહ—‘તિવિહા આરાહ્ણા’ इत्यादि, આરાધના ત્રિવિધા જ્ઞાનદર્શન-
ચારિત્રરૂપા । તત્ર-જ્ઞાનમ્ય-શ્રુતરય આરાધના-કાલાધ્યયનાદિષ્વન્ટરવાચાસ્તુ
પ્રવૃત્ત્યા નિરતિચારતયા પરિપાલના જ્ઞાનારાધના, એવં દર્શનસ્ય આરાધના-નિઃશ-
ક્તિવાચાચારેષુ પ્રવૃત્ત્યા નિરતિચારપરિપાલના દર્શનારાધના, ચારિત્રસ્ય આરાધના-
સમિતિગુપ્ત્યાચાચારપ્રવૃત્ત્યા નિરતિચારપરિપાલના ચારિત્રારાધના ૫ । જ્ઞાના-
રાધના-ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમજઘન્યભેદેન ત્રિવિધા ૬ । એવમ્ અનેતૈવ ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-

નાવિશોધિ इस तरह से तीन प्रकार की है यह विशोधि ज्ञानादि की
आराधना से होती है अतः अब सूत्रकार आराधना संबंधी सूत्रचतुष्टय
का कथन करते हैं—(तिविहा आराहणा) इत्यादि ज्ञान, दर्शन
और चारित्र के भेद से आराधना तीन प्रकार की है इनमें
ज्ञान की श्रुतज्ञान की जो आराधना है वह ज्ञानाराधना है यह ज्ञाना-
राधना कालाध्ययन, विनय आदिरूप आठ आचारों में निरतिचार
पूर्वक प्रवृत्ति करने से पालित होती है इसी तरह से निःशंकित आदि
आठ आचारों में निरतिचार पूर्वक प्रवृत्ति करना इसका नाम दर्शना-
राधना है । दर्शन की आराधना निःशंकित, निष्कांक्षित आदि जो आठ
अंगरूप आचार कहे गये हैं उनमें प्रवृत्ति करने से उनकी अतिचार
रहित पालन करने से होती है चारित्र की आराधना समिति, गुप्ति
आदि आचारों में निरतिचारपूर्वक प्रवृत्ति करने से होती है ५ ज्ञानारा-
धना उत्कृष्ट मध्यम और जघन्य के भेद से तीन प्रकार की होती है ६

કહે છે ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના અને એષણાની વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ તેના ત્રણ
પ્રકાર પડે છે—(૧) ઉદ્ગમ વિશોધિ, (૨) ઉત્પાદના વિશોધિ અને (૩) એષણા
વિશોધિ. આ વિશોધિ જ્ઞાનાદિની આરાધનાથી સંબંધિત અને છે. તેથી હવે સૂત્રકાર
આરાધના સંબંધી સૂત્રચતુષ્ટયનું કથન કરે છે—“તિવિહા આરાહ્ણા” इत्यादि—

જ્ઞાનની, દર્શનની, અને ચારિત્રની, એમ ત્રણ પ્રકારની આરાધના કહી
છે. શ્રુતજ્ઞાનની જે આરાધના છે તેને જ્ઞાનારાધના કહે છે. કાલાધ્યયન, વિનય
આદિ રૂપ આઠ આચારોની નિરતિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી જ્ઞાનારાધનાનું
પાલન થાય છે એ જ પ્રમાણે નિઃશંકિત આદિ આઠ આચારોમાં નિરતિચાર
પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ દર્શનારાધના છે નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત આદિ
જે આઠ અંગરૂપ આચાર કહ્યા છે, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી—તેમનું નિરતિચાર-
પૂર્વક પાલન કરવાથી દર્શનારાધના થઈ શકે છે સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ આચારોમાં
નિરતિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી ચારિત્રની આરાધના થાય છે. ॥ ૫ ॥
જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે, એજ

અથાપમેદેન દર્શનારાધનાઽપિ ત્રિવિધા ૭ । ચારિત્રારાધનાઽપિ ત્રિવિધા ૮ ।
 સમલેશ્વસૂત્રમ્-‘ત્રિવિદે સકલેષે’ ઇત્યાદિ, સકલેશ્વ-મતિપતનલક્ષણઃ સન્નિ-
 શ્ચમાનપરિણામનિબંધનઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમેદેન ત્રિવિધ ૯ । એવમ્-સકલેશ્વપ્રપત્ત
 અસંકલેશ્વઃ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રશુદ્ધિલક્ષણો વિશુદ્ધ્યમાનપરિણામહેતુક ૧૦ । એવમ્-
 અનેનૈવ પ્રકારેણ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમેદેન અતિક્રમોઽપિ ૧૧, વ્યતિક્રમોઽપિ ૧૨, અતિ
 ચારોઽપિ ૧૩, અનાચારોઽપિ પ્રત્યેક ત્રિવિધઃ । તમાષાકર્માશ્રિત્યાતિક્રમાદીનાં ચતુર્ભા

હસી પ્રકાર સે દર્શનારાધના ખી ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ ઓર અચન્ય કે મેદ સે
 ત્રીન પ્રકારકી હોતી હૈ, ચારિત્રારાધના ખી હસી તરહ સે ત્રીન પ્રકાર કી
 હોતી હૈ ૮, “ત્રિવિદે સકલેષે” ઇત્યાદિ-સકલિશ્ચમાન પરિણામ હૈ
 કારણ જિસકા એમા હૈ જો જ્ઞાન, દર્શન ઓર ચારિત્ર જીવ કા પતન
 હૈ વહ સકલેશ હૈ યહ સંકલેશ જ્ઞાનસંકલેશ, દર્શનસંકલેશ ઓર
 ચારિત્રસંકલેશ કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ હસી તરહ સે
 અસંકલેશ ખી-જ્ઞાન, દર્શન ઓર ચારિત્ર કી શુદ્ધિરૂપ હોતા હૈ તથા
 યહ અસંકલેશ વિશુદ્ધમાન પરિણામ હેતુક હોતા હૈ અર્થાત્ અસંકલેશ
 કે હેતુ ક્ષણ ૨ મેં વિશુદ્ધ હોતે હુણ પરિણામ હોતે હૈ । હસી તરહ સે
 જ્ઞાનાતિક્રમ, દર્શનાતિક્રમ ઓર ચારિત્રાતિક્રમ, કે મેદસે અતિક્રમ ખી
 ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ જ્ઞાન કા અતિક્રમ જ્ઞાનાતિક્રમ હૈ હસી પ્રકાર
 સે દર્શનાતિક્રમ ઓર ચારિત્રાતિક્રમ કો ખી જાનના ચાહિયે વ્યતિક્રમ
 ખી ત્રીન પ્રકાર કા હૈ અતિચાર ખી ત્રીન પ્રકાર કા હૈ ઓર અનાચાર
 ખી ત્રીન પ્રકાર કા હૈ આષાકર્મ કો આશ્રિત કરકે અતિક્રમ આદિ

પ્રમાણે દર્શનારાધના પણ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને અચ પના સોઢી ત્રણ પ્રકારની
 કહી છે એ જ પ્રમાણે ચારિત્રારાધનાના પણ ત્રણ સેદ સમજવા

“ત્રિવિદે સકલેષે” ઇત્યાદિ.

અતિચરમાત પરિણામ જેના કારણરૂપ છે એવા જ્ઞાન દર્શન અને
 ચારિત્રમાથી છત્રનું ૭ પતન થાય છે તેનું નામ સકલેશ છે તે સકલેશના
 નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-જ્ઞાન સકલેશ, દર્શન સકલેશ અને ચારિત્ર સકલેશ
 એ જ પ્રમાણે અસકલેશના પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે અસકલેશ જ્ઞાન, દર્શન
 અને ચારિત્રની શુદ્ધિરૂપ હોય છે તથા તે અસકલેશ વિશુદ્ધમાન પરિણામ
 હેતુક હોય છે એટલે કે અસકલેશના હેતુ (કારણ) સવે કલે વિશુદ્ધ
 પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા પડે છે એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનાતિક્રમ, દર્શનાતિક્રમ અને
 ચારિત્રાતિક્રમના કોઈ અતિક્રમ પણ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે જ્ઞાનાતિક્રમને
 જ્ઞાનાતિક્રમ કહે છે એ જ પ્રમાણે દર્શનાતિક્રમ અને ચારિત્રાતિક્રમ વિશે પણ
 સમજાવું વ્યતિક્રમ પણ ત્રણ પ્રકારના છે અતિચાર પણ ત્રણ પ્રકારના છે
 અને અનાચાર પણ ત્રણ પ્રકારના છે આષાકર્મને આશ્રિત કરીને અતિક્રમ

સ્વરૂપં યથા—આધાકર્માહારાગ્રામન્ત્રણસ્ય સ્વીકરણેડતિચારઃ ૧, તદ્ગ્રહણાર્થં ગમને વ્યતિક્રમઃ ૨, તદ્ગ્રહણેડતિચારઃ ૩, તસ્ય ગિલને ચાનાચારો ૪ ભવતિ । ઉક્તશ્ચ

“ અહાકમ્મામંતણ, —પહિસુણમાણે અઙ્કમો દોહ ૧ ।

પયમેયાહ વઙ્કમ ૨, ગહિણ તહ ૩ ઇયરો ગિલિણ ૪ ॥ ૧ ॥

છાયા—આધાકર્મામન્ત્રણ પ્રતિશ્રવણેડતિક્રમો ભવતિ ।

પદમેદાદૌ વ્યતિક્રમઃ ગૃહીતે તૃતીયઃ દત્તરો ગિલિતે ” ॥૧॥ ઇતિ ।

ઇત્યમેવોત્તરગુણરૂપચારિત્રસ્ય ચત્વારોડપિ વાચ્યાઃ । એતદુદ્દેશેન જ્ઞાનદર્શનયો-
સ્તદુપગ્રહકારિદ્રવ્યાણાં મળ્હોપકરણાદીનાં મુનિવેપસ્ય ચોપઘાતાય મિથ્યાદૃષ્ટીનાં
પ્રભાવનાર્થં વા નિમન્ત્રણપ્રતિશ્રવણાદિમિથ્યતુર્ભિરતિક્રમાદયશ્ચત્વારોડપ્યાયોજનીયા
ઇતિ ૧૪ । ‘તિળ્હ અઙ્કમાણં’ ઇત્યાદિ, અત્ર પ્રાકૃતત્વાદ્વિતીયાર્થે પઠ્ઠી, એવમગ્રેડપિ ।

ચારોં કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે—આધાકર્મ દોષ સે
દૂષિત આહારાદિક કા આમન્ત્રણ સ્વીકાર કરના હસમેં અતિક્રમ લગતા
હૈ ઉસે લાને કે લિયે ગમન કરને મેં વ્યતિક્રમ દોષ લગતા હૈ ઉસે ગ્રહણ
કરને મેં અતિચાર લગતા હૈ ઓર ઉસે છાલેને મેં અનાચાર દોષ લગતા
હૈ । કહા ખી હૈ—(આહાકમ્મામંતણ) ઇત્યાદિ ।

હસી તરહ સે ઉત્તર ગુણરૂપ ચારિત્ર કે સંબંધ મેં ખી યે ચાર કહના
ચાહિયે । હસ ઉદ્દેશ સે જ્ઞાન ઓર દર્શન કે ઉપકારી દ્રવ્યરૂપ મ્હાળ
ઉપકરણ આદિકોં કે ઓર મુનિવેષ કે ઉપઘાત કરને કે લિયે અથવા
મિથ્યાદૃષ્ટિયોં કી પ્રભાવના કરને કે લિયે નિમન્ત્રણ સ્વીકાર કરને આદિ
રૂપ ચારોં કર્મોં સે અતિક્રમ આદિ ચારોં લગતે હૈં એસા લગાના ચાહિયે ૧૪ ।

“ તિળ્હ અઙ્કમાણં ” ઇત્યાદિ—અતઃ ત્રીન અતિક્રમોં કી આલોચના

આદિ ચારેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજવું. આધાકર્મ દોષથી દૂષિત થયેલા
આહારાદિકનુ આમન્ત્રણ સ્વીકારવાથી અતિક્રમ લાગે છે તેને લેવા માટે ગમન
કરવામા વ્યતિક્રમ દોષ લાગે છે, તેને ઘડવું કરવામા અતિચાર લાગે છે અને
તેને ખાઈ લેવાથી અનાચાર દોષ લાગે છે કહું પણ છે કે “ આહાકમ્મામંતણ ” ઇત્યાદિ

એ જ પ્રમાણે ઉત્તર ગુણરૂપ ચારિત્રના સંબંધમાં પણ આ ચારેનુ
કથન થવું જોઈએ આ ઉદ્દેશથી જ્ઞાન અને દર્શનમા ઉપકારી દ્રવ્યરૂપ ભાડ,
ઉપકરણ આદિનો અને મુનિવેષનો ઉપઘાત કરવા નિમિત્તે અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ-
યોની પ્રભાવના કરવાને માટે નિમન્ત્રણના સ્વીકાર આદિ રૂપ ચારે કામોથી
અતિક્રમ આદિ ચારે દોષ લાગે છે, એમ સમજવું. ॥ ૧૪ ॥

“ તિળ્હ અઙ્કમાણં ” ઇત્યાદિ—

तेन प्रोक्तं अतिक्रमानित्यर्थः, आलाचयत्-गुरुषु निवेदयत्, प्रतिक्रामेत्-मिथ्या दुष्कृतदानादिपूर्वकं ततो निवर्तेत, निदत् स्वसाक्षिकं, गर्हेत गुरुसाक्षिकम्, 'जाय' इति यावच्छब्देन-विउद्देज्जा, विसोद्देज्जा, अकरणतया अमुद्देज्जा, आहारिह तवोकम्म पायच्छित्त' इति संग्राहम् ।

छाया—चिकुटयेत्, विशोधयेत् अकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठेत्, ययहि तपः कर्म प्रायश्चित्तम् । तत्र चिकुटयत्-तदभ्यवसाय छिन्नात्, विशोधयत्-अतिक्रमादिवन्य पापप्रायश्चित्तपूर्वकमारप्रनधारित्रस्य चातिचारममक्षालनेनात्मशुद्धिं कुर्यात्, अकरणतया-पुनरकरणप्रतिज्ञया अभ्युत्तिष्ठेत्-प्रयतेत्, तथा ययार्ह-यथायोग्यं पाप-

करना चादिपे ऐसा यहाँ अर्थ करना चादिपे आलोचना का अर्थ गुरु से निवेदन करना अर्थात् अतिक्रमों को गुरु के समक्ष कहना-मिथ्या दुष्कृतदानादिपूर्वक उनसे हट जाना अपनी साक्षी से उनकी निन्दा करना और गुरु की साक्षी से उनकी गद्दी करनी यह लगे हुए अतिक्रमादिकों को ढालने का साधन है । "यावत् प्रतिपद्ये" में आये हुए यावत् शब्द से "चिउद्देज्जा, विसोद्देज्जा, अकरणतया अमुद्देज्जा, आहारिय तवोकम्म प्रायश्चित्त" यह पाठ संगृहीत हुआ है । अतिक्रम आदि के अभ्यवसाय का छेदन करना चिकुटन है, अतिक्रम आदि जन्य पापों के प्रायश्चित्त करने पूर्वक अपने चारित्र के अतिचाररूप मल के प्रक्षालन से आत्मशुद्धि करना विशोधना है, "अथ पुन मे ऐसा नहीं करूंगा" इस तरह से पुनः अकरण की प्रतिज्ञा करना अकरणता है तथा पाप के अनुरूप अनशन आदिरूप अथवा निर्विकृति आदि रूप

तथै त्वे प्रशान्ता अतिक्रमानी आलोचना करणी छेदने आलोचना छेदने गुरुनी समक्ष अतिक्रमआदिनि निवेदन करवु ते-मिथ्यादुष्कृतदानादिपूर्वक ते दोषोभी भुज्रा यवु पोतानी साक्षीजे ते अतिक्रमानी निन्दा करणी, गुरुनी साक्षीजे ते अतिक्रमानी गद्दी करणी, ओज् अतिक्रमादिकेभ्यो छिन्ना साधनेऽं "यावत् प्रतिपद्ये" आ सुनर्भा वपशयेषा "यावत् (यन्त) परधी अर्था 'चिउद्देज्जा विसोद्देज्जा, अकरणतया अमुद्देज्जा, आहारिय तवोकम्म पायच्छित्त" आ पाठ संगृहीत यथेऽं

अतिक्रम आदिना अभ्यवसायनु छेदन करवु तेनु नाम चिकुटन ऐ अतिक्रम आदि जन्य पापाना प्रायश्चित्तपूर्वक पोताना आदिनना अतिचार रूप भगना प्रक्षालन द्वारा आत्मशुद्धि करणी तेनु नाम विशोधना (विशुद्धि) ऐ दवे करी हुं जेनु नहीं करी आ प्रभावे पुन अकरणनी प्रतिज्ञा करणी तेनु नाम अकरणता ऐ पापने अनुरूप अनशन अदि रूप अथवा निर्विकृति

નુરૂપમિત્યર્થઃ, તપઃ કર્મ-તપોઽનુષ્ઠાનમનશનાદિકં નિર્વિકૃતિકાદિકં વા—
પ્રાયશ્ચિત્તં-પાપપ્રણાશકમનુષ્ઠાનરૂપ પ્રતિપદ્યેત-સ્વીકુર્વીત । તાનેવાહ-જ્ઞાનાતિક્રમં
ચારિત્રાતિક્રમમ્ ૧૫ । એવમ્-અને નૈવાલાપકેન વ્યતિક્રમમપિ ૧૬, અતિચારમપિ
૧૭ । અનાચારમપિ આલોચયેત્ યાવત્ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રતિપદ્યેત ૧૮ । પાપચ્છેદક-
ત્વાત્ પ્રાયશ્ચિત્તવિશોધકત્વાદ્વા, પ્રાયશ્ચિત્તમ્, ઉક્તશ્ચ—

“ પ્રાયઃ પાપ વિજાનીયાત્, ચિત્તં તસ્ય વિશોધનમ્ ॥ ” ઇતિ ।

અતેન પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ શુદ્ધિરુચ્યતે, અત્ર તદ્વિષયઃ શોધનીયાતિચારોઽપિ પ્રાય-

પ્રાયશ્ચિત્ત કરના યહ યર્થાહ તપઃ કર્મપ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ઇન ક્રિયાઓં કે કરને
સે બી અતિક્રમ આદિ સે જાયમાન દોષોં કી શુદ્ધિ હોતી હૈ ઇસ તરહ
જ્ઞાનાતિક્રમ, દર્શનાતિક્રમ ઓર ચારિત્રાતિક્રમ કે ભેદ સે અતિક્રમ ત્રીન
પ્રકાર કા હો જાતા હૈ, ઇસી તરહ સે જ્ઞાનવ્યતિક્રમ, દર્શનવ્યતિક્રમ,
ઓર ચારિત્રવ્યતિક્રમકે ભેદસે વ્યતિક્રમત્રીન પ્રકારકા હો જાતા હૈ, જ્ઞાના-
તિચાર, દર્શનાતિચાર ઓર ચારિત્રાતિચારકે ભેદસે અતિચાર ત્રીન પ્રકાર
કા હો જાતા હૈ ઇનકે વિષય મેં હુએ અનાચાર સે અનાચાર બી ત્રીન
પ્રકાર કા હો જાતા હૈ ઇન સવ કી આલોચના યાવત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરને
સે ગૃહીત વ્રતોં કી યા દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર કી શુદ્ધિ હોતી હૈ
પ્રાયશ્ચિત્ત પાપ કા છેદક હોતા હૈ તથા વિશોધક હોતા હૈ । કહા
બી હૈ—“ પ્રાયઃ પાપં વિજાનીયાત્ ” ઇત્યાદિ । પ્રાયઃ નામ પાપ કા હૈ
ઓર ચિત્ત નામ શોધન કા હૈ ઇસ પાપ કી શુદ્ધિ જિસસે હોતી હૈ વહ

આદિઉપ પ્રાયશ્ચિત કરવું તેનું નામ “ યથાહં તપઃકર્મ પ્રાયશ્ચિત્ત ” છે. આ
ક્રિયાઓ કરવાથી પણ અતિક્રમ આદિ જન્ય દોષોની શુદ્ધિ થાય છે આ રીતે
જ્ઞાનાતિક્રમ, દર્શનાતિક્રમ અને ચારિત્રાતિક્રમના ભેદથી અતિક્રમના ત્રણ પ્રકાર
પડે છે એ જ પ્રમાણે વ્યતિક્રમના પણ ત્રીણે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પડે છે,
જ્ઞાનવ્યતિક્રમ, દર્શનવ્યતિક્રમ અને ચારિત્ર વ્યતિક્રમ એજ પ્રમાણે અતિચારના
પણ આ ત્રણ પ્રકાર પડે છે—જ્ઞાનાતિચાર, દર્શનાતિચાર અને ચારિત્રાતિચાર
અનાચારના પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે—જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર અને ચારિત્રા-
નાચાર આ બધાં દોષોની આલોચના આદિ કરવાથી ગૃહીત વ્રતોની અથવા
જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની શુદ્ધિ થાય છે પ્રાયશ્ચિત્ત પાપનું છેદક તથા
વિશોધક હોય છે કહ્યું પણ છે કે—“ પ્રાય પાપ વિજાનીયાત્ ” ઇત્યાદિ—

પ્રાય એટલે પાપ અને ચિત્ત એટલે શોધન એટલે કે પાપની શુદ્ધિ.
જેના દ્વારા થાય છે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે, એવો પ્રાયશ્ચિત્તનો આ નિરુક્ત્યર્થ

શિવમિતિ । સત્પ્રવિધ સયાદિ—આલોચનાહ, પ્રતિક્રમણાહ તદુમયાઈય્ । સત્
આમોઘનમામોચના—શુરયે પાપમરૂપણ તાં શુદ્ધિમૂતામર્દસિ, તથૈષ શુદ્ધયતિ યદતિ
પારજાત મિથ્યાચર્યાદિ સમુત્પન્ન તદ્ આલોચનાર્દમિતિ । એયં પ્રતિક્રમણ - પાપાત્
પૃથક્ મથનાર્ય મિથ્યાદુષ્ટત્વ, તદહ પ્રતિક્રમણાહ સહસા અસમિતત્વરૂપોઽગુત્ત્વ
રૂપમાતિચાર ઇતિ । તદુમય-પૂર્વોક્તાલોચના પ્રતિક્રમણેતિદ્વયરૂપમ્ મર્દતિ યત્
તદુમયાઈ—મનસા રાગદ્વેષગમનાદિકરણમિતિ ૧૯ ॥ સૂ૦ ૬૪ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ—એસા યહ પ્રાયશ્ચિત્ત કા નિરુપત્યર્થ હૈ પ્રાયશ્ચિત્ત યહ શુદ્ધિ
હૈ તથા શોધનીય જો અતિચાર આદિ હૈ—વહ મી પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ યહ ત્રીન
પ્રકાર કા હોતા હૈ આલોચનાર્દ, પ્રતિક્રમણાર્દ, તદુમયાઈ ગુરુ કે સમક્ષ
પાપ કા કથન કરના હસકા નામ આલોચના હૈ હસ આલોચના સે
જિસકી શુદ્ધિ હો જાની હૈ યહ આલોચનાર્દ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ જો અતિચાર
મિથ્યાચર્યા આદિ કે સમય લગ જાતે હૈ યે આલોચનાર્દ હોતે હૈ પાપ
સે પૃથક્ હોને કે લિયે જો મિથ્યાદુષ્ટકૃત કિયા જાતા હૈ યહ પ્રતિક્રમણ
હૈ હસ પ્રતિક્રમણ સે જિસકી શુદ્ધિ હો જાની હૈ યહ પ્રતિક્રમણાહ પ્રાય-
શ્ચિત્ત હૈ પ્રતિક્રમણાહ પ્રાયશ્ચિત્ત અસમિતત્વરૂપ ઓર અગુત્ત્વરૂપ હોતા
હૈ આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ હન દોનો સે જિસ અતિચાર કી શુદ્ધિ
હોતી હૈ યહ અતિચાર આલોચના પ્રતિક્રમણાહ હૈ આલોચનાપ્રતિક્રમ
ણાર્દ અતિચાર મન સે રાગદ્વેષ કરને પર ઓર ગમનાદિ કરને પર
હોતે હૈ । ૧૯-॥ સૂ૦ ૬૪ ॥

ઉ પ્રાયશ્ચિત્ત જ્યે શુદ્ધિ ઉ તથા શોધનીય જે અતિચાર આદિ ઉ તે પદ્મ
પ્રાયશ્ચિત્ત૨૫ ॥ તે ત્રણ પ્રકારનું છે—(૧) આલોચનાર્દ (૨) પ્રતિક્રમણાર્દ
અને (૩) તદુમયાઈ શુરની સમક્ષ પાપને પ્રકટ કરવું તેનું નામ આલોચના
છે તે આલોચના વડે જેની શુદ્ધિ થઈ જાય છે તેને આલોચનાર્દ પ્રાયશ્ચિત્ત
કહે છે જે અતિચાર મિથ્યાચર્યા આદિ સમયે થાગી જાય છે, તે આલોચનાર્દ
દોષ છે પાપથી હુન્વા માટે જે મિથ્યાદુષ્ટત્વ કરવામાં આવે છે તેને પ્રતિ
ક્રમણ કહે છે આ પ્રતિક્રમણ વડે જેની શુદ્ધિ થઈ જાય છે તેને પ્રતિક્રમણાર્દ
પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે પાંચ અમિતિ અને ત્રણ અમિના પાતનમા જે દોષો થાગી
જયા દોષ છે તે અસમિતત્વરૂપ અને અગુત્ત્વરૂપ દોષો પ્રતિક્રમણાર્દ દોષ
છે જે અતિચારની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ આ જ ને વડે શુદ્ધિ થતી
દોષ છે, તે અતિચારને તદુમયાઈ (આલોચના અને પ્રતિક્રમણાર્દ) કહે છે
મનથી રાગદ્વેષ કરવાથી અને ગમનાદિ કરવાથી આલોચના પ્રતિક્રમણાર્દ
અતિચાર લાગે છે ॥ ૧૯ ॥ ॥ સુ ૬૪ ॥

एते च प्रज्ञापनादयो धर्मा प्रायो मनुष्यक्षेत्र एव भवन्तीति तद्वक्तव्यतामाह—

मूलम्—जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तओ
अकम्मभूमीओ पणत्ताओ, तं जहा—हेमवए हरिवासे देवकुरा
१ । जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तओ अकम्मभू-
मीओ पणत्ताओ, तं जहा—उत्तरकुरा, रम्मगवासे, एरणवए२।
जंबू मंदरस्स दाहिणेणं तओ वासा पणत्ता, तं जहा—भरहे,
हेमवए, हरिवासे३। जंबू मंदरस्स उत्तरेणं तओ वासा पणत्ता,
तं जहा—रम्मगवासे, हेरणवए, एरवए ४ । जंबू मंदरदाहिणेणं
तओ वासहरपव्वया पणत्ता, तं जहा—चुल्लहिमवंते, महाहिम-
वंते, णिसढे ५ । जंबू मंदरस्स उत्तरेणं तओ वासहरपव्वया
पणत्ता, तं जहा—णीलवंते, रुप्पी, सिहरी ६ । जंबूमंदरदाहि-
णेणं तओ महादहा पणत्ता, तं जहा—पउमदहे, महापउमदहे,
तिगिंछदहे, तत्थ णं तओ देवयाओ महिड्डियाओ जाव पलि-
ओवड्डिइयाओ परिवसंति, तं जहा—सिरी, हिरी, धिई ७ ।
एवं उत्तरेणवि, णवरं—केसरिदहे, महापोंडरीयदहे, पोंडरीयदहे,
देवयाओ—कित्ती, बुद्धी, लच्छी ८ । जंबूमंदरदाहिणेणं चुल्लहि-
मवंताओ वासहरपव्वयाओ, पउमदहाओ महादहाओ तओ
महाणईओ पवहंति, तं जहा गंगा, सिंधू, रोहितंसा९। जंबूमंदर
उत्तरेण सिहरीओ वासहरपव्वयाओ पोंडरीयदहाओ महादहाओ
तओ महानईओ पवहति, तं जहा—सुवन्नकूला, रत्ता, रत्तवई१०।
जंबूमंदरपुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं तओ अंतरण-

इओ पण्णत्ताओ, त जहा—गाहावई, दहवई, पकवई ११ । जवूमदरपुरस्थिमेण सीयाए महाणईए दाहिणेण तओ अतरणइओ पण्णत्ताओ, त जहा—तत्तजला, मत्तजला, उम्मत्तजला १२ । जवूमदरपञ्चस्थिमेण सीओदाए महाणईए दाहिणेणं तओ अतरणईओ पण्णत्ताओ, त जहा—खीरोदा, सीयसोया, अतोवा हिणी १३ । जवूमदरपञ्चस्थिमेणं सीओदाए महाणईए, उत्तरेण तओ अतरणईओ पण्णत्ताओ, त जहा उम्मिमालिणी फेणमालिणी, गंभीरमालिणी १४ । एव धायईसडे दीवे पुरत्थिमद्धेवि अकम्मभूमीओ आढवेत्ता जाव अतरणईओत्ति णिरवसेस भाणियव्व १४, जाव पुक्खरवरदीवपञ्चस्थिमद्धे तहेव निरवसेस भाणियव्व १४ (४२) ॥ सू० ६५ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां तिस्रोऽकर्मभूमयः । मङ्गलाः, तथया—हेमवत, हरिवर्ष, देवकुरु १ । जम्बूद्वीपे द्वीपे मंदरस्य पर्वतस्य उत्तरस्यां तिस्रोऽकर्मभूमयः मङ्गलाः, तथया—उत्तरकुरु, रम्यकर्ष, ऐरण्यवतमूर

ये પ્રજ્ઞાપનાદિક ચર્મ પ્રાયઃ મનુષ્યક્ષેષ મેં હી હોતે હિં—અતઃ ફસ વિષય મે સૂત્રકાર અય કથન કરતે હિં—(જમ્બુદ્વીપે ત્રીપે મંદરસ્ત પર્વત યસ્ત) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—જમ્બુદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામેં ત્રીન અકર્મ ભૂમિયાં કરી ગઈ હિં—જેસે હેમવત, હરિવર્ષ ઓર દેવકુરુ । જમ્બુ દ્વીપ નામકે દ્વીપમેં મન્દરપર્વતની ઉપરદિશામેં ત્રીન અકર્મભૂમિયા કરી

આ પ્રજ્ઞાપના આદિનો સદ્ભાવ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તે વિષયને અનુલક્ષીને કથન કરે છે—

‘ જમ્બુદ્વીપે ત્રીપે મંદરસ્ત પર્વતયાસ ’ ઇત્યાદિ—

જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ અકર્મ ભૂમિઓ હતી છે—(૧) હેમવત (૨) હરિવર્ષ અને (૩) દેવકુરુ જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની ઉપર દિશામાં ત્રણ અકર્મ ભૂમિઓ હતી છે

જમ્બૂમંદરસ્ય દક્ષિણસ્યાં ત્રીણિ વર્ષાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-ભરતં, હૈમવતં, હરિવર્ષમ્ ૩
જમ્બૂ મન્દરસ્ય ઉત્તરસ્યાં ત્રીણિ વર્ષાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-રમ્યકવર્ષ, હૈરણ્યવતં,
ऐरवतम् ४ । जम्बू मन्दरदक्षिणस्यां त्रयो वर्षधरपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तथथा-क्षुल्लहिम-
वान्, महाहिमवान्, निषधः ५ । जम्बूमन्दरोत्तरस्यां त्रयो वर्षधरपर्वताः प्रज्ञप्ताः
तथथा-नीलवान्, रुक्मी, शिखरी ६ । जम्बूमन्दरदक्षिणस्यां त्रयो महाह्रदः
प्रज्ञप्ताः, तथथा-पद्मह्रदः, महापद्मह्रदः, तिगिच्छह्रदः, तत्र खलु तिस्रो देवता
महर्द्धिका यावत् पत्न्योपमास्थितिकाः परिवसन्ति, तथथा-श्रीः, ह्रीः, धृतिः ७ ।
एवमुत्तरस्यामपि, नवर-केसरिह्रदः, महापुण्डरीकह्रदः, पुण्डरीकह्रदः, देवताः-

ગઈ હૈ જૈસે ઉત્તરકુરુ, રમ્યકવર્ષ ઓર ઐરણ્યવતવર્ષ, । જમ્બૂદ્વીપ નામકે
દ્વીપમેં મન્દર પર્વતકી દક્ષિણદિશામેં ત્રીન વર્ષ કહે ગયે હૈ-જૈસે ભરત,
હૈમવત, ઓર હરિવર્ષ । જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં ઉત્તરદિશા મેં ત્રીન
વર્ષ કહે ગયે હૈ જૈસે રમ્યકવર્ષ, હૈરણ્યવત ઓર ઐરવત । જમ્બૂદ્વીપ
નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી દાહિની ઓર દક્ષિણદિશા મેં ત્રીન વર્ષ-
ધરપર્વત કહે ગયે હૈ જૈસે ક્ષુલ્લહિમવાન્, મહાહિમવાન્ ઓર નિષધ ૫ ।
જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી ઉત્તરદિશા મેં ત્રીન વર્ષધર
પર્વત કહે ગયે હૈ-જૈસે નીલવાન્, રુક્મી ઓર શિખરી ૬ । જમ્બૂદ્વીપ
નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી દક્ષિણ દિશા મેં ત્રીન મહાહ્રદ કહે
ગયે હૈ જૈસે પદ્મહ્રદ, મહાપદ્મહ્રદ ઓર તિગિચ્છહ્રદ યહાં મહર્દ્ધિક-
(મહાકૃદ્ધિવાલી) ત્રીન દેવિયાં રહતી હૈ ઇન્કી યાવત્ એકપત્ન્યોપમ
કી સ્થિતિ હૈ ઇન્કે નામ શ્રીદેવી, હ્રીદેવી ઓર ધૃતિદેવી હૈ ઇસી તરહ

(૧) ઉત્તરકુરુ, (૨) રમ્યક વર્ષ અને (૩) ઐરણ્યવત વર્ષ. જમ્બૂદ્વીપ નામના
દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ વર્ષધર કહ્યા છે-(૧) ભરત (૨)
હૈમવત અને (૩) હરિવર્ષ. જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની ઉત્તરે
ત્રણ વર્ષ કહ્યા છે-(૧) રમ્યકવર્ષ, (૨) હૈરણ્યવત અને (૩) ઐરવત. જમ્બૂદ્વીપ
નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ વર્ષધર પર્વત કહ્યા છે.
(૧) ક્ષુદ્ર હિમવાન, (૨) મહા હિમવાન્ અને (૩) નિષધ ॥ ૫ ॥ જમ્બૂદ્વીપ
નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ત્રણ વર્ષધર પર્વત કહ્યા છે.
(૧) નીલવાન્, (૨) રુક્મી અને (૩) શિખરી જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં
મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ મહાહ્રદ (૨૬) કહ્યા છે-પદ્મહ્રદ,
મહાપદ્મહ્રદ, અને તિગિચ્છહ્રદ તેમાં મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષભોવાળી ત્રણ દેવીઓ
રહે છે તેમની એક પત્ન્યોપમની સ્થિતિ કહી છે તેમનાં નામ શ્રીદેવી, હ્રીદેવી
અને ધૃતિદેવી છે. એ જ પ્રમાણે મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં પણ ત્રણ

ફાઓ પળળત્તાઓ, ત જહા—ગાહાવર્ડ, દહર્વર્ડ, પકવર્ડ ૧૧ । જવૂ
મદરપુરસ્થિમેળ સીયાણ મહાળર્ડેણ દાહિળેળ તઓ અતરળર્ડઓ
પળળત્તાઓ, ત જહા—તત્તજલા, મત્તજલા, ઉમ્મત્તજલા ૧૨ ।
જવૂમદરપચ્ચસ્થિમેળ સીઓદાણ મહાળર્ડેણ દાહિળેળ તઓ
અતરળર્ડઓ પળળત્તાઓ, ત જહા—સ્વીરોદા, સીયસોયા, અતોવા
હિળી ૧૩ । જવૂમદરપચ્ચસ્થિમેળ સીઓદાણ મહાળર્ડેણ, ઉત્ત
રેળ તઓ અતરળર્ડઓ પળળત્તાઓ, ત જહા ઉમ્મિમાલિળી
ફેળમાલિળી, ગંમરિમાલિળી ૧૪ । યવ ધાયર્ડસઢે દીવે પુરસ્થિમદ્ધવિ
અકમ્મમૂમીઓ આઢવેત્તા જાવ અતરળર્ડઓત્તિ ણિરવસેસ
માણિયવ્વ ૧૪, જાવ પુમ્મલ્લરવરદીવજ્જપચ્ચસ્થિમર્ડે તહેવ નિરવસેસ
માણિયવ્વ ૧૪ (૪૨) ॥ સુ. ૬૫ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્થ પર્વતસ્થ દક્ષિણસ્થાં તિસ્સોઽકર્મમૂમયઃ
પ્રજ્ઞતા, તથયા—હેમવત, હરિવર્ષ, દેવકુરુ ૧ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્થ પર્વતસ્થ
ઉત્તરસ્થાં તિસ્સોઽકર્મમૂમયઃ પ્રજ્ઞતા, તથયા—ઉત્તરકુરુ, રમ્યકર્ષ, પેરમ્યવતમૂર

યે પ્રજ્ઞાપનાદિક ધર્મ પ્રાયઃ મનુષ્યક્ષેષ મેં હી હોતે હેં—અતઃ હસ
વિષય મે સૂત્રકાર અપ કપન કરતે હેં—(જમ્બુદીવે દીવે મદરસ્થ પચ્ચ
થસ્થ) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્ય—જમ્બુદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ વિશામેં ત્રીન
અકર્મ મૂમિયાં કહી ગઈ હેં—જેસે હેમવત, હરિવર્ષ ઓર દેવકુરુ । જમ્બૂ
દ્વીપ નામકે દ્વીપમેં મન્દરપર્વતની ઉત્તરવિશામેં ત્રીન અકર્મમૂમિયાં કહી

આ પ્રજ્ઞાપના આદિનો સદ્ભાવ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ હોય છે તેથી હવે
સૂત્રકાર તે વિષયને અનુલક્ષીને કથન કરે છે—

‘ જમ્બુદીવે દીવે મન્દરથ પચ્ચથસ્થ ’ ઇત્યાદિ—

જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ અકર્મ
મૂમિઓ કહી છે—(૧) હેમવત, (૨) હરિવર્ષ અને (૩) દેવકુરુ જમ્બુદ્વીપ
નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ત્રણ અકર્મમૂમિઓ કહી છે

જમ્બૂમંદરસ્ય દક્ષિણસ્યાં ત્રીણિ વર્ષાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-ભરતં, હૈમવતં, હરિવર્ષમ્ ૩
જમ્બૂ મન્દરસ્ય ઉત્તરસ્યાં ત્રીણિ વર્ષાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-રમ્યકવર્ષ, હૈરણ્યવતં,
એરવતમ્ ૪ । જમ્બૂ મન્દરદક્ષિણસ્યાં ત્રયો વર્ષધરપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-હિમ-
વાન્, મહાહિમવાન્, નિપથઃ ૫ । જમ્બૂમન્દરોત્તરસ્યાં ત્રયો વર્ષધરપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ
તથા-નીલવાન્, રુક્મી, શિખરી ૬ । જમ્બૂમન્દરદક્ષિણસ્યાં ત્રયો મહાહ્રદાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-પદ્મહ્રદઃ, મહાપદ્મહ્રદઃ, તિગિચ્છહ્રદઃ, તત્ર ચલ્લ તિસ્રો દેવતા
મહર્દિકા યાવત્ પલ્યોપમાસ્થતિકાઃ પરિવસન્તિ, તથા-શ્રીઃ, હ્રીઃ, ધૃતિઃ ૭ ।
અવમુત્તરસ્યામપિ, નવર-કેસરિહ્રદઃ, મહાપુન્ડરીકહ્રદઃ, પુન્ડરીકહ્રદઃ, દેવતાઃ-

ગઈ હૈં જૈસે ઉત્તરકુરુ, રમ્યકવર્ષ ઓર ઐરણ્યવતવર્ષ, । જમ્બૂદ્વીપ નામકે
દ્વીપમેં મન્દર પર્વતકી દક્ષિણદિશામેં ત્રીન વર્ષ કહે ગયે હૈં-જૈસે ભરત,
હૈમવત, ઓર હરિવર્ષ । જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં ઉત્તરદિશા મેં ત્રીન
વર્ષ કહે ગયે હૈં જૈસે રમ્યકવર્ષ, હૈરણ્યવત ઓર એરવત । જમ્બૂદ્વીપ
નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી દાહિની ઓર દક્ષિણદિશા મેં ત્રીન વર્ષ-
ધરપર્વત કહે ગયે હૈં જૈસે હિમવાન્, મહાહિમવાન્ ઓર નિપથ ૫ ।
જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી ઉત્તરદિશા મેં ત્રીન વર્ષધર
પર્વત કહે ગયે હૈં-જૈસે નીલવાન્, રુક્મી ઓર શિખરી ૬ । જમ્બૂદ્વીપ
નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી દક્ષિણ દિશા મેં ત્રીન મહાહ્રદ કહે
ગયે હૈં જૈસે પદ્મહ્રદ, મહાપદ્મહ્રદ ઓર તિગિચ્છહ્રદ યહાં મહર્દિક-
(મહાઋદ્ધિવાલી) ત્રીન દેવિયાં રહતી હૈં इनकी यावत् एकपल्योपम
કી સ્થિતિ હૈં इनके नाम श्रीदेवी, ह्रीदेवी और धृतिदेवी ह॥ इसी तरह

(૧) ઉત્તરકુરુ, (૨) રમ્યક વર્ષ અને (૩) ઐરણ્યવત વર્ષ. જમ્બૂદ્વીપ નામના
દ્વીપમા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ વર્ષક્ષેત્ર કહ્યા છે-(૧) ભરત (૨)
હૈમવત અને (૩) હરિવર્ષ જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા મન્દર પર્વતની ઉત્તર
ત્રણ વર્ષ કહ્યા છે-(૧) રમ્યકવર્ષ, (૨) હૈરણ્યવત અને (૩) એરવત. જમ્બૂદ્વીપ
નામના દ્વીપમા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ વર્ષધર પર્વત કહ્યા છે.
(૧) હિમવાન્, (૨) મહા હિમવાન્ અને (૩) નિપથ ॥ ૫ ॥ જમ્બૂદ્વીપ
નામના દ્વીપમા મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ત્રણ વર્ષધર પર્વત કહ્યા છે
(૧) નીલવાન્, (૨) રુક્મી અને (૩) શિખરી જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં
મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ મહાહ્રદ (૬૬) કહ્યા છે-પદ્મહ્રદ,
મહાપદ્મહ્રદ, અને તિગિચ્છહ્રદ તેમા મહર્દિક આદિ વિશેષભોવાળી ત્રણ દેવીઓ
રહે છે તેમની એક પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. તેમનાં નામ શ્રીદેવી, હ્રીદેવી
અને ધૃતિદેવી છે. એ જ પ્રમાણે મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં પણ ત્રણ

કીર્તિઃ, બુદ્ધિઃ, સુસ્મીઃ ૮, જમ્બૂમન્દરવર્ણિણસ્થાં શુભદ્રુહિમવતો વર્ષપરપર્વતાત્
 પદ્મદ્વાન્મહાદ્વાદાત્ વિસ્ત્રો મહાનથઃ પ્રવહન્તિ, તથા-ગંગા, સિન્ધુઃ, રોહિતાંશાઃ
 જમ્બૂમન્દરાંધરસ્થાં ક્ષિત્તરિતો વર્ષપરપર્વતાત્ પુન્ઢરીકદ્વાન્મહાદ્વાદાત્ વિસ્ત્રો
 મહાનથઃ પ્રવહન્તિ, તથા-સુવર્ણકૂલા, રક્તા, રક્તવતી ૧૦ । જમ્બૂમન્દરપૂર્વસ્થાં
 શીતાયા મહાનથા ઉત્તરસ્થાં વિસ્ત્રોઽન્તરનથઃ મહાપ્તા, તથા-પ્રાદાવતી, દ્વ
 વતી, પદ્મવતી ૧૧ । જમ્બૂમન્દરપૂર્વસ્થાં શીતાયા મહાનથા દક્ષિણસ્થાં વિસ્ત્રોઽન્ત

સે મન્દરપર્વત કી ઉત્તરદિશા મેં સી જાનના જાહિયે યહાં કેસરિદ્વ
 (દ્રવ), મહાપુન્ઢરીકદ્વ (દ્રવ) ઓર પુન્ઢરીકદ્વ (દ્રવ) હેં યહાં જો
 મહાદ્વિક આદિ વિદ્યોપનોં ઘાલી ત્રીન દેશિયા રહતી હેં ઝનકે નામ હસ
 પ્રકાર સે હેં-કીર્તિદેવી, બુદ્ધિદેવી ઓર સુસ્મીદેવી । જમ્બૂદીપ નામ કે
 દીપ મેં મન્દરપર્વત કી દક્ષિણદિશા મેં શુભદ્રુહિમવાન્ પર્વત હે ઓર હસ
 પર્વત કે ઉપર જો પદ્મદ્વ હેં ઝસસે ગંગા, સિન્ધુ ઓર રોહિતાંશા યે
 ત્રીન મહાનદિયાં નિકલી હેં । ૧૦ । જમ્બૂદીપ નામકે દીપ મેં મન્દરપર્વત
 કી ઉત્તરદિશા મેં જો ક્ષિત્તરિપર્વત હે ઓર હસ ક્ષિત્તરીપર્વત પર જો
 પુન્ઢરીક નામ કા મહાદ્વ હેં ઝસસે સી યે ત્રીન મહાનદિયાં નિકલી
 હેં-જિનકે નામ હસ પ્રકાર સે હેં-સુવર્ણકૂલા ૧, રક્તા ૨, ઓર રક્તવતી
 ૩ । જમ્બૂદીપ નામકે દીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વદિશા મેં સ્થિત શીતા
 મહાનદી કી ઉત્તર દિશા મેં ત્રીન અન્તર નદિયા હેં જનકે નામ હસ
 પ્રકાર સે હેં-પ્રાદાવતી, દ્વવતી ઓર પદ્મવતી ૧૧ । જમ્બૂદીપ નામ કે
 દીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વદિશા મેં સ્થિત શીતામહાનદી કી દક્ષિણદિશા

મહાદ્વ નીચે પ્રમાણે છે-કેસરી દ્વ, મહાપુન્ઢરીક દ્વ અને પુન્ઢરીક દ્વ
 ત્રીં ને મહાદ્વિક આદિ વિશેષજોવાળી ત્રણ દેવીઓ રહે છે, તેમનાં નામ આ
 પ્રમાણે છે-કીર્તિદેવી બુદ્ધિદેવી અને સુસ્મીદેવી. જ જમ્બૂદીપ નામના દીપમાં
 મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ને શુભદ્રુહિમવાન્ પર્વત છે, અને તે પર્વતપર
 ને પદ્મદ્વ છે તેમાંથી ગંગા, સિન્ધુ અને રોહિતાંશા નામની ત્રણ મહાનદીઓ
 નીકળે છે. જ જમ્બૂદીપ નામના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ને ક્ષિત્તરી પર્વત
 પર ને પુન્ઢરીક નામનું મહાદ્વ છે તેમાંથી સુવર્ણકૂલા રક્તા અને રક્તવતી
 નામની ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે. જ જમ્બૂદીપ નામના દીપમાં મન્દર પર્વતની
 પૂર્વ દિશામાં આવેલી શીતા નામની મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં ત્રણ અન્તર
 નદીઓ વહે છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-પ્રાદાવતી દ્વવતી અને પદ્મવતી
 ૧ ૧૧ । જ જમ્બૂદીપ નામના દીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં આવેલી શીતા
 મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં ને ત્રણ અન્તર નદીઓ વહે છે તેમનાં નામ આ

रनद्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तप्तजला, महाजला, उन्मत्तजला १२ । जम्बूमन्दरपश्चि-
मायां शीतोदाया महानद्या दक्षिणस्यां तिस्रोऽन्तरनद्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-क्षीरोदा,
शीतस्रोताः, अन्तर्वाहिनी १३ । जम्बूमन्दरपश्चिमायां शीतोदाया महानद्या उत्त-
रस्यां तिस्रोऽन्तरनद्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रुक्मिमालिनी, फेनमालिनी, गम्भीरमा-
लिनी १४ । एवं घातकीषण्डे द्वीपे पूर्वाद्धेऽपि अकर्मभूमीरावेष्टय यावत् - अन्त-
रनद्य इति निरवशेषं भणितव्यं १४ । यावत् - पुष्करवरद्वीपार्द्धपश्चिमाद्धे तथैव
निरवशेषं भणितव्यम् १४ (४२) ” ॥ सू० ६५ ॥

टीका—‘जम्बूद्वीवे’ इत्यादि । सुगमम् ॥ सू० ६५ ॥

पूर्वं मनुष्यक्षेत्रलक्षणक्षितिलण्डप्ररूपणा प्रोक्ता, साम्प्रतं भद्गद्यन्तरेण सामा-
न्यपृथिवीदेशप्ररूपणामाह—

मूलम्—तीहिं ठाणेहिं देसे पुढवीए चलेज्जा, तं जहा—अहे
णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उराला पोग्गला णिवएज्जा,

में तीन अन्तर महानदियां कही गई हैं—उनके नाम इस प्रकार से हैं—
तप्तजला, मत्तजला, और उत्तमजला १२ । जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में
मन्दरपर्वत की पश्चिमदिशा में स्थित शीतोदा महानदी की दक्षिणदिशा
में तीन अन्तर महानदियां हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं—क्षीरोदा,
शीतस्रोता और अन्तरवाहिनी १३ । जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मन्दरप-
र्वत की पश्चिमदिशा में स्थित शीतोदा महानदी की उत्तरदिशा में तीन
अन्तर महानदियां हैं—उनके नाम इस प्रकार से हैं—रुक्मिमालिनी,
फेनमालिनी और गम्भीरमालिनी १४ । इसी प्रकार का कथन पूर्वार्ध
घातकीषण्डद्वीप में भी अकर्मभूमि से लेकर यावत् अन्तरनदियों तक
का सम्पूर्णरूप से कहना चाहिये यावत् पुष्करवरद्वीपार्ध के पश्चिमार्ध में
भी इसी तरह का सम्पूर्ण कथन कर लेना चाहिये १४—(४२) ॥ सू० ६५ ॥

प्रमाणे छे—तप्तजला, महाजला अने उन्मत्तजला । १२ । जम्बूद्वीप नामना
द्वीपमा मन्दर पर्वतनी पश्चिम दिशाभा आवेली शीतोदा महानदीनी दक्षिण
दिशाभा त्रण अन्तर महानदीओ छे । तेमना नाम आ प्रमाणे छे—क्षीरोदा,
शीतस्रोता अने अन्तरवाहिनी । १३ । जम्बूद्वीप नामना द्वीपमा मन्दर
पर्वतनी पश्चिम दिशाभा आवेली शीतोदा महानदीनी उत्तर दिशाभा त्रण
महानदीओ छे, तेमना नाम आ प्रमाणे छे—रुक्मिमालिनी फेनमालिनी अने
गम्भीरमालिनी आ प्रकारनुअ अकर्मभूमिओथी लधने अन्तर नदीओ सुधीनंसमस्त
कथन पूर्वार्ध घातकीषण्ड द्वीपमा पणु समजवुं । पुष्करवर द्वीपार्धना पश्चिमार्ध
पर्यन्तना द्वीपमा पणु आ प्रकारनु ज कथन समज वेवु । १४ । ॥ ४२ ॥ सू० ६५ ॥

तएण उराला पोग्गला णिवयमाणा देस पुढवीए चलेज्जा १,
 महोरए वा महिङ्गीए जाव महेसक्खे इमीसे रयणप्पभाए पुढ
 वीए अहे उम्मउजणिमज्जिय करेमाणे देस पुढवीए चलेज्जा २,
 णागसुवन्नाण वा सगामसि वट्टमाणसि देसे पुढवीए चलेज्जा
 ३। तीहि ठाणेहि केवलकप्पा पुढवी चलेज्जा, त जहा—अहेण
 इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए गुप्पेज्जा, तएण से घण
 वाए गुविए समाणे घणोदहिमेएज्जा, तएण से घणोदही षड्प
 समाणे केवलकप्प पुढविं चालेज्जा १, देवे वा महिङ्गीए जाव
 महेसक्खे तद्धारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा इत्थिं जुइ
 घल वीरिय पुरिसक्कारपरक्कम उवदसमाणे केवलकप्प पुढविं
 चालेज्जा २, देवासुरसगामसि वा वट्टमाणसि केवलकप्पा पुढवी
 चलेज्जा ३, इच्चेएहिं तीहिं ठाणेहिं केवलकप्पा पुढवी
 चलेज्जा २ ॥ सू० ६६ ॥

छाया—मिभिः स्थानैर्देव पृथिव्याभलति, तद्यथा—अथाऽतल्ल अस्या रत्न
 प्रमायाः पृथिव्या उदारा पुद्गला निपत्तेयु, तत स्मल्ल उदारा पुद्गला निपत्तन्तो

इस प्रकार से मनुष्यक्षेत्ररूप भूमिस्वरूप की प्ररूपणा करके अब
 सूत्रकार दूसरी शैली से सामान्यपृथिवी देश की प्ररूपणा करते हैं—

तीहिं ठाणेहिं देसे पुढवीए चलेज्जा) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—तीन कारणों को लेकर पृथिवीका एकदेश चलायमान होता है
 वे कारण इस प्रकार हैं—इस रत्नप्रमा पृथिवी के अन्धोभागमें जय पादर
 पुद्गल विस्त्रस्ता परिणाम से अपने स्थान से उछलते हैं अथवा दूसरे

आ प्रकारे मनुष्यमेवमत्र भूमिज्जानी प्ररूपला करीने देवे सूत्रकार नील
 शैलीधी सामान्य पृथ्वीदेशनी प्ररूपला करे छे—

“ तीहिं ठाणेहिं देसे पुढवीए चलेज्जा ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—आ तल्ल ठाणोने वीपि पृथ्वीने ज्येष्ठ देश (बिस्ते) क पायमान
 थाव छे—(१) रत्नप्रमा पृथ्वीना अधोभागमां ज्यारे जादर पुद्गल विस्त्रस्ता परिणाम
 द्वारा पाताना स्थानमांभी उछले छे अथवा नीचे स्थानेधी आवीने पडे छे,

દેશં પૃથિવ્યા ચાલયન્તિ ૧, મહોરગો વા મહર્દિકો યાવત્ મહેશાશ્વઃ, અસ્યાઃ રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યા અધઽન્મજ્જનિમજ્જિકાં કુર્વન્ દેશ પૃથિવ્યા-શ્ચાલયતિ ૨, નાગસુવર્ણાનાં વા સંગ્રામે વર્તમાને દેશઃ પૃથિવ્યાશ્ચલતિ ૩, ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ કેવલપલ્પા પૃથિવીચલતિ, તદ્વથા - અધઃ સ્વલુ અસ્યા રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યા ઘનવાતો ગુપ્તેત્, તતઃ સ્વલુ સ ઘનવાતો ગુપ્તઃ સન્ ઘનોદધિમેજયેત્, તતઃ સ્વલુ સ ઘનોદધિરેજિતઃ સન્ કેવલકલ્પાં પૃથિવીં ચાલ-

સ્થાનસે આકર ઉત્પન્ન હોતે હૈં, તબ વે પૃથિવી કે એકદેશકો કમ્પિત કર દેતે હૈં, યહ પ્રથમ કારણ હૈં । ઊત્તીય કારણ હસ પ્રકાર સે હૈ મહર્દિક યાવત્ મહેશ્વર રૂપ સે પ્રસિદ્ધ કોઈ મહોરગ વ્યન્તરવિશેષ હસ રત્ન પ્રભાપૃથિવી કે અધોભાગ મેં ઉત્પત્તન નિપત્તન કરતા હૈ તબ પૃથિવી કા એકદેશ ચલાયમાન હોતા હૈ અથવા તીસરા કારણ હસ પ્રકાર સે હૈ નાગકુમાર ઓર સુવર્ણકુમાર હન દોનોં કા જબ આપસ મેં સંગ્રામ છિડ જાતા હૈ તબ ઉસ સમય ખી પૃથિવીકા એકદેશ ચલાયમાન હોતા હૈ હસ પ્રકાર કે હન તીન કારણોં સે પૃથિવી કા એકદેશ ચલાયમાન હોતા હૈ ।

હન તીન કારણોં સે કેવલકલ્પા સમ્પૂર્ણ પૃથિવી ચલાયમાન હોતી હૈ વે તીન કારણ હસ પ્રકાર સે હૈં જબ રત્નપ્રભાપૃથિવી કે અધોભાગ મેં રહા હુઆ ઘનવાત કારણ વિશેષ સે વ્યાકુલ ક્ષુભિત હોતા હૈ તબ વહ વ્યાકુલ હોતા હુઆ ઘનવાત ઘનોદધિ કો કમ્પિત કર દેતા હૈ ઘનોદધિ કે કમ્પિત હોને સે સમ્પૂર્ણપૃથિવી કંપિત હો જાતી હૈ-અર્થાત્ કંપિત

ત્યારે તેઓ પૃથ્વીના એક દેશને ક પાવી નાખે છે (૨) ખીજું કારણ નીચે પ્રમાણે સમજવું, કેઈ મહર્દિક આદિ વિશેષણોવાળો, મહેશ્વરરૂપે પ્રસિદ્ધ એવો કેઈ મહોરગ વ્યન્તરવિશેષ ન્યારે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અધોભાગમાં ઉત્પત્તન નિપત્તન (ઉંચે ફૂટવું અને નીચે પડવું) એવી ક્રિયા) કરે છે, ત્યારે પૃથ્વીનો એકદેશ ચલાયમાન થાય છે હવે ત્રીજું કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-ન્યારે નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમાર વચ્ચે સંગ્રામ મચે છે, ત્યારે પણ પૃથ્વીનો એકદેશ ચલાયમાન થઈ જાય છે. આ પ્રકારના ત્રણ કારણોને લીધે પૃથ્વીનો એકદેશ (અંશ) ચલાયમાન થાય છે

હવે જે ત્રણ કારણોને લીધે આખી પૃથ્વી ચલાયમાન થાય છે, તે કારણોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે-(૧) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અધોભાગમાં રહેલો ઘનવાત ન્યારે કેઈ વિશિષ્ટ કારણને લીધે ક્ષુભિત થાય છે, ત્યારે તે ક્ષુબ્ધ ઘનવાત ઘનોદધિને કંપાયમાન કરી નાખે છે, અને ઘનોદધિ કંપિત થવાથી

તપણ ઝરાલા પોગલા ણિવચમાણા દેસ પુઢવીય ચલેજ્જા ૧, મહોરય ઘા મહિઢ્ઢીય જાવ મહેસક્ષે ઇમીસે રચણપ્પમાય પુઢવીય અહે ઉમ્મજ્જણિમજ્જિય કરેમાણે દેસ પુઢવીય ચલેજ્જા ૨, ણાગસુવધ્ધાણ વા સગામસિ વટ્ટમાણસિ દેસે પુઢવીય ચલેજ્જા ૩. તીહિ ઠાણેહિ કેવલકપ્પા પુઢવી ચલેજ્જા, ત જહા—અહેણ ઇમીસે રચણપ્પમાય પુઢવીય ઘણવાય ગુપ્પેજ્જા, તપણ સે ઘણવાય ગુવિય સમાણે ઘણોદહિમેયજ્જા, તપણ સે ઘણોદહી પડ્ડય સમાણે કેવલકપ્પ પુઢવિ ચાલેજ્જા ૧, દેવે વા મહિઢ્ઢીય જાવ મહેસક્ષે તહારૂવસ્સ સમણસ્સ વા માહુણસ્સ વા ઇન્દ્રિં જુહ વલ વીરિય પુરિસક્કારપરકકમ ઉવ્વદસમાણે કેવલકપ્પ પુઢવિ ચાલેજ્જા ૨, દેવાસુરસગામસિ વા વટ્ટમાણસિ કેવલકપ્પા પુઢવી ચલેજ્જા ૩, ઇચ્ચેપહિં તીહિ ઠાણેહિં કેવલકપ્પા પુઢવી ચલેજ્જા ૨ ॥ સૂ. ૬૬ ॥

છાયા—મિમિઃ સ્થાનૈર્દેશઃ પૃથિવ્યાશ્લઘિ, તથા—અષાત્તલ્લ અસ્યા રત્ન પ્રમાણઃ પૃથિવ્યા વદારા પુદ્ગલા નિષ્પત્તેયુ, તત્ત સ્વલ્લ ડગારા પુદ્ગલા નિષ્પત્તો

इस प्रकार से मनुष्यक्षेयरूप भूमिस्वण्ड की प्ररूपणा करके अथ सूत्रकार दूसरी शैली से सामान्यपृथिवी देश की प्ररूपणा करते हैं—

તીહિ ઠાણેહિં દેસે પુઢવીય ચલેજ્જા) इत्यादि ।

मृगार्थ—तीन कारणों को लेकर पृथिवीका एकदेश चलायमान होता है वे कारण इस प्रकार हैं—इस रत्नप्रमा पृथिवी के अधोभागमें अथ यादर पुद्गल विद्यता परिणाम से अपने स्थान से उछलते हैं अथवा दूसर

આ પ્રકારે મનુષ્યક્ષેત્રરૂપ ભૂમિજ્ઞાની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર બીજી શૈલીથી સામાન્ય પૃથ્વીદેશની પ્રરૂપણા કરે છે—

‘ તીહિ ઠાણેહિં દેસે પુઢવીય ચલેજ્જા ’ इत्यादि—

મૃગાર્થ—આ ત્રણ કારણોને લીધે પૃથ્વીને કોઈ દેશ (દિસ્સા) કે પાશ્વમાન થાય છે—(૧) રત્નપ્રમા પૃથ્વીના અધીણ પ્રમા અથવા બાદર પુદ્ગલ વિદ્યતા પરિણામ દ્વારા પોતાના સ્થાનમાંથી ઉછળે છે અથવા બીજે સ્થાનેથી આવેને પડે છે,

નિપતેયુઃ-વિસ્રસાપરિણામાત્તતઃ સ્થાનાદુચ્છલેયુઃ, અન્યસ્થાનાદ્વા સમાગત્ય યન્ત્રો-
ન્મુક્તમહોપલવત્તત્ર સંપતેયુઃ, તતઃ સ્વલુ તે વાદરા. પુદ્ગલા નિપતન્તઃ સન્તઃ
પૃથિવ્યા દેશમ્-એકદેશં ચાલયન્તિ-કમ્પયન્તીત્યર્થઃ, પૂર્વોક્તકારણમાશ્રિત્ય પૃથિવી
દેશશ્ચલતીતિ ભાવઃ ૧, વા-અથવા મહોરગઃ-કોઽપિ વ્યન્તરવિશેષઃ, સ કીદૃશઃ ૨
ઇત્યાદ-‘મદ્દિહિ’ ઇત્યાદિ, મદ્દિક્કઃ-પરિવારાદિક્કદ્ધિ રમ્પન્નઃ ‘જાવે’-
તિ યાવત્કારણાત્-‘મદ્દજ્જુડે’, મદ્દાવલે, મદ્દાણુમાને’ ઇતિ સગ્રાહ્યમ્, તત્ર
મદ્દાણુતિકઃ-શરીરાદિદીપ્તિમમ્પન્નઃ મદ્દાવલઃ-વલસમ્પન્નઃ, મદ્દાણુમાન-વૈક્રિ-
યાદિ પ્રભાવસમ્પન્નઃ, મદ્દેશાખ્યઃ-મદ્દેશ્વરત્વેન પ્રસિદ્ધ, સ અસ્યા રત્નપ્રભાયાઃ
પૃથિવ્યા અધઃ-અધોમાને ઉન્મજ્જનિમજ્જિકા-ઉત્પતનનિપતન કુર્વન્ પૃથિવ્યા
દેશં ચાલયતિ ૨, વા-અથવા નાગસુપર્ણાનાં-નાગકુમારાણાં સુપર્ણકુમારાણાં ચ
મવનપતિ વિશેષાણાં પરસ્પરં સગ્રામે વર્તમાને-જાયમાને સતિ પૃથિવ્યા દેશશ્ચલતિ

લેકર ડસ સ્થાન સે ઉછલતે હૈં યા અન્ય સ્થાન સે આકર વે યંત્રોન્મુક્ત
મહોપલ (યંત્ર કે દ્વારા છોડે ગયે પથર) કી તરહ વહાં ગિરતે હૈં તવ
ગિરતે હુએ વે વાદર પુદ્ગલ પૃથિવી કે એકદેશ કો કમ્પિત કર દેતે હૈં
તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિં હસ પ્રથમ કારણ કો લેકર પૃથિવી કા એક
દેશ ચલાયમાન હો જાતા હૈં અથવા-પરિવાર આદિ રૂપ કદ્ધિ સે સંપન્ન
હુઆ યાવત્ શરીરાદિ કી દીસિ સે સંપન્ન હુઆ, વલસમ્પન્ન હુઆ વૈક્રિ-
યાદિ રૂપ પ્રભાવ સે સંપન્ન હુઆ ણવ મદ્દેશ્વર રૂપ સે પ્રસિદ્ધ હુઆ કોઈ
મહોરગ નામ કા વ્યન્તરવિશેષ જવ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે અધોમાન મેં
નીચે સે ડપર કો ઓર ડપર સે નીચે કો ઉછલતા હૈં તવ મી પૃથિવી
કા એકદેશ ચંચલ હો ડઠતા હૈં તૃતીય કારણ પૃથિવી કે એકદેશ કે
ચંચલ હોને મેં નાગકુમાર ઓર સુપર્ણકુમારોં કા આપસ મેં સંગ્રામ કા

ઉછળે છે, અથવા અન્ય સ્થાનેથી આવીને, યંત્રની દ્વારા ફેંકાયેલા પથરની
જેમ ત્યાં પડે છે, ત્યારે પતન પામતાં તે બાહર પુદ્ગલો પૃથ્વીના એકદેશને
કંપાવી નાખે છે એટલે કે આ પ્રથમ કારણને લીધે પૃથ્વીના એકદેશ
ચલાયમાન થઈ જાય છે બીજા કારણનું સ્પષ્ટીકરણ-પરિવાર આદિ રૂપ કદ્ધિથી
સંપન્ન, શરીરાદિની દીપ્તિથી સંપન્ન, બલસંપન્ન, વૈક્રિયાદિરૂપ પ્રભાવથી સંપન્ન
હોય એવો અને મદ્દેશ્વર રૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલો હોય એવો કેઈ મદ્દોરગ નામનો
વ્યન્તરવિશેષ જ્યારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અધોભાગમાં નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી
નીચે ફૂંદાફૂંદ મચાવે છે, ત્યારે પણ પૃથ્વીના એકદેશ કંપાયમાન થવા માંડે છે.
હવે ત્રીજા કારણનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-જ્યારે નાગકુમાર અને
સુપર્ણકુમાર વચ્ચે સંગ્રામ મચી જાય છે, ત્યારે પણ પૃથ્વીના એકદેશ ચલા-

યતિ ૧, દેવો ચા મહર્દિકો યાવત્-મહેશ્વરુપઃ તથારૂપાય ભ્રમણાય ચા માહનાય
ચા મહર્દિ ધુતિ યશ ધીર્ય પુરુષાકારપરાક્રમમુપદર્શયન્ કેવલકલ્પા પૃથિવી
ચાલયતિ ૨, દેશાસુરસગ્રામે ચા વર્તમાને કેવલકલ્પા પૃથિવીચલતિ ૩, રસ્યે
તૈલ્લિમિ સ્થાનેઃ કેવલકલ્પા પૃથિવી ચલતિ ૨ ॥ સૂ૦ ૬૧ ॥

ટીકા—‘તીર્દિ’ રૂપાદિ, સુપ્રદય પ્રાપ્તઃ સુગમમ્, નર-ત્રિમિઃ સ્થાને
કારણે પૃથિવ્યા વેશઃ-ભાગઃ ચલતિ, તથા-સાન્યેષ કારણાન્યાહ-અસ્યા રત્ન
મમાપાઃ પૃથિવ્યા-પ્રથમ નરકપૃથિવ્યા અથા-અધોભાગે ઉદારા -વાદરાઃ પુલ્લસાઃ

હુઆ ઘનોદ્ધિ સમ્પૂર્ણ પૃથિવી કો કપિત કર દેતા હૈ યહ સપૂર્ણ પૃથિવી
કો કપિત હોને કા પ્રથમ કારણ હૈ, દ્વિતીય કારણ હસ પ્રકાર સે હૈ-
મહાક્રુદ્ધિ ચાલા યાવત્ મહેશ્વરરૂપ સે પ્રસિદ્ધ હુઆ કોઈ મહોરગ નામ
કા બ્યત્તરવિશેષ તથારૂપચાલે ભ્રમણ ચો અથવા માહન કો અપની
ક્રુદ્ધિ, ધુતિ, યશ, ધલ, ધીર્ય, ઓર પરાક્રમ કો દિશ્વાતા હૈ તય બહ
પૂરી પૃથિવી કો કમ્પિત કર દેતા હૈ, તીસરા કારણ હસ પ્રકાર સે હૈ-
જય વિમાનિક ઓર અયનપતિયો કા આપસ મેં મગ્રામ ઊઠ જોતા હૈ
તય ડસ સમય સી યહ સપૂર્ણ પૃથિવી કમ્પિત હો ઊઠતી હૈ હસ પ્રકાર
સે યે ત્રીન કારણ કેવલકલ્પા સંપૂર્ણ પૃથિવી કો કપિત હોને કો હૈ ।

ટીકાર્થ-પૃથિવી કો એકદેશ કો કમ્પિત હોને મેં જો યહાં ત્રીન કારણ
કો ગયે હૈં ડનમેં પ્રથમ કારણ યેસા હૈ કિ હસ પ્રથમ નરક પૃથિવી
કો અધોભાગ મેં જો ડવાર વાદર પુલ્લ હૈં યે જય વિશ્વસાપરિણામ કો

આખી પૃથ્વી અઘાયમાન થાય છે એટલે કે કપિત થયેલો ઘનોદ્ધિ આખી
પૃથ્વીને પણ કપિત કરી નાખે છે

સપૂર્ણ પૃથ્વીને કપિત કરનાર ત્રીજુ કારણ આ પ્રમાણે છે-મહર્દિક
આદિ વિશેષલ્લોચાણો જાને મહેશ્વર રૂપે પ્રસિદ્ધ એવો કોઈ મહોરગ નામનો
અન્તરવિશેષ તથાશ્વ ભ્રમણને અથવા માહનને આરે પેતાની ક્રુદ્ધિ, ધુતિ,
યશ, વીર્ય જાને પરાક્રમ જતાવે છે, આરે તે આખી પૃથ્વીને કપાવી નાખે છે
હવે ત્રીજુ કારણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-આરે વૈમાનિક જાને અવનપતિઓ
વચ્ચે સમામ મથે છે ત્યારે પણ આખી પૃથ્વી કપી ઊઠે છે આ પ્રકારના
ત્રણ કારણોને લીધે કેવલકલ્પા (સપૂર્ણ) પૃથ્વી કપિત થાય છે

ટીકા-પૃથ્વીના એક દેશને અઘાયમાન કરનારા ત્રણ કારણોનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ.
પહેલું કારણ એવું છે કે રત્નપ્રભા નામની પહેલી નરકપૃથ્વીના અપોભાગમાં
એ ઉદાર વાદર પુલ્લ છે તેઓ આરે વિશ્વસા પરિણામને લીધે તે સ્થાનેથી

દિરૂપાં, દ્યુતિ - શરીરાદિકાન્તિ, યશઃ — પરાક્રમોપાર્જિતાં ય્યાતિ, વલં - શારીરિકશક્તિ - વીર્યમ્ - આત્મવલં પુરુષકારં-સ્વાભિમાનગર્ભિતં વ્યવસાયં, પરાક્રમં-નિષ્પન્નફલં વ્યવસાયમ્-ઉપદર્શયન્ પૃથિવ્યાદિચાલનેનૈવ વલવીર્યાદિપદર્શનં ભવતીતિ તદ્દર્શયન્ કેવલકલ્પાં પૃથિવીં ચાલયતિ ૨, વા - અથવા દેવા સુરસંગ્રામે, દેવાઃ વૈમાનિકાઃ, અસુરાઃ-ભવનપતય, તેષાં સંગ્રામે, કિં તેષાં સંગ્રામકારણમ્ ? ઇતિ, પ્રશ્ને ભવપ્રત્યયિકમેવ તેષાં વૈરં ભવતિ, આહ—“ કિં પત્તિયં ણં મંતે ! અસુરકુમારા દેવા સોહમ્મં કપ્પં ગયા ય ગમિસ્સંતિ ય ? ગોયમા ! તેસિણં દેવાણં ભવપચ્છદ્દ-વેરાણુવંધે ” (ભગવતી) છાયા—કિં પ્રત્યયિકં સ્વલ્લ

કાન્તિકો, પરાક્રમોપાર્જિત ય્યાતિકો, શારીરિક શક્તિરૂપ વલકો, આત્મવલરૂપ વીર્યકો, સ્વાભિમાનગર્ભિત વ્યવસાયરૂપ પુરુષકાર કો, નિષ્પન્નફલ વાલે વ્યવસાયરૂપ પરાક્રમ કો દિઘ્વાતા હૈ તચ વહ પૂરી કી પૂરી પૃથિવી કો કંપિત કર દેતા હૈ ક્યોં કિ પૃથિવી આદિ કે કમ્પિત કર દેને સે હી કંપાને વાલે કે વલવીર્યાદિ કા ઉપદર્શન હોતા હૈ અથવા જબ દેવોં વૈમાનિક દેવોં કા ઓર અસુરોં કા-ભવનપતિયોં કા-સંગ્રામ હોતા હૈ તચ ખી યહ પૂરી પૃથિવી કંપિત હો ઉઠતી હૈ । इनके संग्राम का क्या कारण है ? इनके संग्राम का कारण वैर है और यह वैर इनमें भवप्रत्ययिक होता है । ऐसा ही कहा है—“ किं पत्तियं णं मंते ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं गया य गमिस्संति य ? गोयमा ! तेसिं णं देवाणं भवपच्चद्व वेराणुवंधे ” तात्पर्य इसका ऐसा है कि यहां प्रश्नु

રૂપ ઋદ્ધિ, શરીરાદિની કાન્તિ, પરાક્રમોપાર્જિત ય્યાતિ, શારીરિક શક્તિરૂપ બળ, આત્મબળરૂપ વીર્ય, સ્વાભિમાનગર્ભિત વ્યવસાયરૂપ પુરુષકાર, અને નિષ્પન્ન ફલવાળા વ્યવસાયરૂપ પરાક્રમ બતાવે છે, ત્યારે તે પૂરેપૂરી પૃથ્વીને કંપાયમાન કરી નાખે છે, કારણ કે પૃથ્વી આદિને કંપાવી નાખવાથી જ કંપવનારના બળ, વીર્ય આદિનું ઉપદર્શન થાય છે

ત્રિણ કારણુનું નિરૂપણ—ત્યારે વૈમાનિક દેવો અને (ભવનપતિ દેવો) વચ્ચે સંગ્રામ મચે છે, ત્યારે પણ આખી પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ જાય છે. તેમની વચ્ચેના સંગ્રામનું કારણ નીચે પ્રમાણે હોય છે—તેમની વચ્ચે વેર હોય છે, અને તેમનું તે વેર ભવપ્રત્યયિક હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“ કિં પત્તિયં ણ મંતે ! અસુરકુમારા દેવા સોહમ્મ ગયા ય ગમિસ્સંતિ ય ? ગોયમા ! તેસિ ણ દેવાણ ભવપચ્છદ્દ વેરાણુવંધે ” આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—ગૌતમ સ્વામીને

૩, ક્ષત્યેતૈઃ—પૂર્વોક્તેશ્ચિમિ કારણેઃ પૃથિવ્યા દેશચલનમુપ્રમુખત્વા સમ્પતિ તસ્યા સર્વતથાલનમાહ—‘ ગોદિ ’ ક્ષત્યાદિ, ત્રિમિઃ સ્થાને કેવલકલ્પા—કેવલૈવ પરિપૂર્ણે સ્પર્શઃ ક્ષત્યનતાચેદ ન વિવક્ષ્યતે પરિપૂર્ણ માયા વા પૃથિવી ચલતિ, તદ્વ્યા-તાન્યે વાહ—અસ્યા રત્નપ્રમાયા પૃથિવ્યા અધઃ—અધોભાગપૂર્તી ધનવાત—સ્થાનવાયુઃ ગુપ્તેત્—કારણવિશેષાદ્ વ્યાકુલો ભવેત્—ભ્રુસ્મેદિત્યર્થ, ‘ ગુપ્ત વ્યાકુલત્વે ’ ક્ષતિ વિષાદિ ગણગત પરસ્મેપવી ધાતુ, તતઃ સ ધનવાત ગુપ્ત—‘ છુપ ’ સન્ ધનો વર્ધિ—ધનવાતોપરિસ્થિત કઠિનજલસમૂહ ઇજયેત્—કમ્પયત્, તતઃ ધનવાતેન ઇનિતઃ—કમ્પિત સ ધનોદધિ કેવલકલ્પા—સમ્પૂર્ણી પૃથિવી વાલપતિ, વા-અથવા મહદ્દિકઃ યાવત્—મહેશાસ્યો દેવઃ તથા સ્વાય—ઉત્તમગુણયુક્ત અમણાય—અનગારાય, માહનાય—અદિમાદિ મહાગુણસમ્પન્નાય શ્રદ્ધિપરિધારા

છિદ્ર જાના છે નાગકુમાર ઓર સુવર્ણકુમાર એ અવનપતિદેવ હૈં યહ તો કહા પૃથિવી કે એકદેશ કો કપિત હોને કા કારણ અય સમસ્ત પૃથિવી કો કપિત હોને કા વ્યા કારણ હૈં યહ કહા જાના હૈં—“ કેવલકલ્પ ” શબ્દ સે યહાં “ પૂર્ણ ” એસા અર્થ લિયા ગયા હૈં કુછ કમ નહીં અર્પાત્ જન ત્રીન કારણોં સે પૂરી કી પૂરી પૃથિવી કપિત હોતી હૈં—પોઢી બહુત કમ નહીં પૂરી પૃથિવી કે કપિત હોને મેં યહ પ્રથમ કારણ એસા હૈં કિ—હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે અધોભાગ મેં ધનવાત—સ્થાનવાયુ હૈં વહ જલ કારણવિશેષ સે વ્યાકુલ—ભ્રુમિત હો ઉઠતા હૈં તો એસી સ્થિતિ મેં ધન વાત કે ઉપર સ્થિતિ મેં ધનવાત કે ઉપર સ્થિત કઠિન જલસમૂહરૂપ ધનોદધિ કપિત હો ઉઠતા હૈં હસસે યહ સપૂર્ણ પૃથિવી ચંચલ હો ઉઠતી હૈં અથવા મહેશ નામકા કોઈ દેવ ઉત્તરગુણયુક્ત અમણકે લિયે અનગારકે લિયે વા માહનકે લિયે અપની પરિવાર આદિ રૂપ શ્રદ્ધિકો, શરીરાદિ કી

અમાન થાય છે નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમાર અવનપતિનિઃશયના રહેલા છે

હવે સમસ્ત પૃથ્વીને કપાલમાન કરનારા કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—સૂત્રમાં જે કેવલ કલ્પ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે તેનો અર્થ સપૂર્ણ સમજવેલો એટલે કે સપૂર્ણ પૃથ્વીને કપિત કરવામાં આ પ્રથમ કારણો નિમિત્તરૂપ અને છે—

પહેલું કારણ—આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના અધોભાગમાં ધનવાત—સ્થાનવાયુ રહેલો છે તે ધનવાત વ્યારે કોઈ વિશિષ્ટ કારણને લીધે વ્યાકુલ (કુલિત) થઈ જાય છે ત્યારે ધનવાતની ઉપર રહેલો કઠિન જળસમૂહ રૂપ ધનોદધિ પણ કપિત થઈ ઊઠે છે અને તે ધનોદધિ કપિત થવાને લીધે આ સપૂર્ણ પૃથ્વી પણ કપિત થઈ ઊઠે છે

હવે ત્રીજા કારણનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—મહેશ નામનો કોઈ દેવ ઉત્તર શુભમુખ કોઈ અમણને (અણગારને) અથવા માહનને, અદિશાદિ

છાયા—ત્રિવિધાઃ દેવ કિલ્વિપિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા—ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકાઃ ૧, ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકાઃ ૨, ત્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકાઃ ૩ । ૧ । કુત્ર ચ્છલુ મદન્ત ! ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિપિકાઃ પરિવસન્તિ ?, ઉપરિલ્યોતિષ્કા-
ણામ્ , અથ સૌધર્મેશાનયોઃ કલ્પયોઃ અત્ર ચ્છલુ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિ-
પિકાઃ પરિવસન્તિ । ૧ । કુત્ર ચ્છલુ મદન્ત ! ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિ-
પિકા પરિવસન્તિ ? ઉપરિ સૌધર્મેશાનયોઃ કલ્પયોઃ અથઃ સન્ત્કુમારમહેન્દ્રયોઃ
કલ્પયોઃ, અત્ર ચ્છલુ ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિપિકાઃ પરિવસન્તિ । ૨ ।
કુત્ર ચ્છલુ મદન્ત ! ત્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિપિકાઃ પરિવસન્તિ ,
ઉપરિત્રહ્મલોકસ્ય કલ્પસ્ય, અધોલાન્તકાસ્ય કલ્પસ્ય અત્ર ચ્છલુ ત્રયોદશસાગરો-
પમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિપિકાઃ પરિવસન્તિ ૩ ॥ સૂ. ૬૭ ॥

ટીકા—‘તિવિહા’ ઇત્યાદિ । ત્રિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારાઃ દેવકિલ્વિપિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા
કિલ્વિપિ—કિલ્વિપિકાભાવનોપાત્તં પાપમુદયે વિદ્યતે યેષાં તે કિલ્વિપિકાઃ, સા
ભાવના ચેત્થમ્—

“નાણસ્સ કેવલીણં ધમ્માયરિયસ્સ સઘસાહૂણં ।

માઈ અવન્નવાઈ કિલ્વિસિયં ભાવણં કુણ્ઠ ॥ ૧ ॥

છાયા—જ્ઞાનસ્ય કેવલિનાં ધર્માચાર્યસ્ય સઘસાધૂનામ્ ।

માયી અવર્ણવાદી કિલ્વિપિકાં ભાવનાં કરોતિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

દેવાનાં મધ્યે કિલ્વિપિકાઃ—પાપા મનુષ્યેષુ ચોષ્ઠાલા ઇવા સ્પૃશ્યા દેવા દેવ-
કિલ્વિપિકાઃ । તે યથા—ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકાઃ ૧, ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકાઃ ૨,

દેવ ઓર અસુર આપસ મેં સંગ્રામકારી હોતે હેં યહ કહા હૈ, તથા
યે હન્દ્રાદિક કે ભેદ સે ૧૦ પ્રકાર કે હોતે હેં, ઇન ૧૦ પ્રકારોં મેં એક
કિલ્વિપિકોં કા ભી હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનક કે અવતારી ઇન
કિલ્વિપિકોં કા કથન કરતે હેં—“તિવિહા દેવકિલ્વિસિયા—” ઇત્યાદિ
સૂત્ર મેં જો કિલ્વિપિકા હેં—વે ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હેં, જૈસે—એક
ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે, દુસરે ત્રીન સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે,
ઓર ત્રીસરે ૧૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિ વાલે ।

આગલા સૂત્રમા એવો ઉલ્લેખ થયો છે કે દેવો અને અસુરો વચ્ચે
કોઈ કોઈ વખત સગ્રામ મચી જાય છે હન્દ્રાદિકના ભેદથી તે દેવોના ૧૦
પ્રકાર કહ્યા છે. તે દસ પ્રકારના દેવોમાં એક પ્રકાર કિલ્વિપિકોનો પણ છે
તેથી હવે સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનકને આધારે તે કિલ્વિપિકોનું કથન કરે છે—

“તિવિહા દેવકિલ્વિસિયા” ઇત્યાદિ—

કિલ્વિપિક દેવોના ત્રીજે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે (૧) ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા

(૨) ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અને (૩) ૧૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા

મરત ! અસુરકુમારા દેવાઃ સૌધર્મ કલ્પ ગતાશ્ચ ગમિષ્યન્તિ ચ ? ગૌતમ ! તેણે સ્વલ્લ દેવાનાં મત્તપ્રત્યયિકો વૈરાનુષંગઃ, શિતિ, તત્તથ સ ગ્રામો મરતિ, તસ્મિન્ સ ગ્રામે વર્ષમાને મતિ કેવલકલ્પા-સમ્પૂર્ણા પૃથિવી ધમતિ ૧, શિત્યતૈઃ પૂર્વોપતૈઃ કારણૈઃ કેવલકલ્પા પૃથિવી ધમતીતિ । ૨ ॥ સૂ૦ ૬૬ ॥

પૂર્વ સગ્રામકારિતયા દેવાસુરાઃ પ્રોક્તાઃ, તે ચેન્દ્રાદિમેદેન દક્ષવિષા શિતિ તન્મધ્યવર્તિનશ્ચિસ્થાનકાન્તારિણ કિશ્કિપિકા સન્તીતિ તાનભિધિત્સુરાદ—

મુષ્પ-તિવિદ્વા દેવકિઞ્ચિસિયા પળ્લણ્ણા, ત જહ્વા-તિપલિ ઓવમટ્ટિહયા ૧, તિસાગરોવમટ્ટિહયા ૨, તેરસસાગરોવમટ્ટિહયા ૩ । ૧ । કહિ ણં મતે ! તિપલિઓવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ ? ઉપ્પિ જોહ્મસિયાણ હિટ્ઠિં સોહમ્મીસાણેસુ કપ્પેસુ પ્પત્થણં તિપલિઓવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ । ૧ । કહિ ણં મતે ! તિસાગરોવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ, ઉપ્પિ સોહમ્મીસાણાણં કપ્પાણ હેટ્ઠિં સળંકુમારમાહિંદેસુ કપ્પેસુ પ્પત્થ ણં તિસાગરોવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ । ૨ । કહિ ણં મતે ! તેરસસાગરોવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ ? ઉપ્પિ ધમલોગસ્સ કપ્પસ્સ હિટ્ઠિં લત્તમે કપ્પે પ્પત્થ ણ તેરસ સાગરોવમટ્ટિહયા દેવકિઞ્ચિસિયા પરિવસતિ । ૩ । સૂ૦ ૬૭ ॥

સે એસા પૂછા ગયા હૈ—હે મવન્ત ! અસુરકુમાર દેવ સૌધર્મકલ્પ મેં પહિલે કયોં ગયે ઔર આગે 'મી કયોં જાયેંગે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ હે ગૌતમ ! ઉન દેવાં કા વૈરાનુષંગ 'મવપ્રત્યયિક' હોગા હૈ હસસે સગ્રામ હોતા હૈ હસ સગ્રામ કે હોને પર સંપૂર્ણ પૃથિવી કપિત હો ષઠતી હૈ હસ પ્રકાર કે હન ત્રીન કારણોં કો સેકર સંપૂર્ણ પૃથિવી બલાયમાન હોતી હૈ । ૨ ॥ ૬૬ ॥

પ્રશ્ન-૧ હે મગવન્ ! અસુરકુમાર દેવો સૌધર્મકલ્પમાં જૂનકાળમાં શા કારણે બધા હતા અને અવિધ્વમાં શા કારણે જયે ?

મહાવીર પ્રશ્નને ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તે દેવોને નૈશ્વર્યબલે ભવપ્રત્યયિક કોય છે તે કારણે તેમની વચ્ચે સગ્રામ થયે છે અને તે સગ્રામ થાય ત્યારે આખી પૃથ્વી કંપી ઊઠે છે આ પ્રકારના ત્રણ કારણોને લીધે આખી પૃથ્વી અલાયમાન થાય છે । ૨ । ॥ સૂ. ૬૬ ॥

છાયા—ત્રિવિધાઃ દેવ કિલ્બિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા—ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકાઃ ૧, ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકા ૨, ત્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકાઃ ૩ । ૧ । કુત્ર ચલુ ભદન્ત ! ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકાઃ પરિવસન્તિ ?, ઉપરિઙ્યોત્તિકા-
ણામ્ , અધઃ સૌધર્મેશાનયોઃ કલ્પયોઃ અત્ર ચલુ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકાઃ પરિવસન્તિ । ૧ । કુત્ર ચલુ ભદન્ત ! ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકા પરિવસન્તિ ? ઉપરિ સૌધર્મેશાનયોઃ કલ્પયોઃ અધઃ સનત્કુમારમહેન્દ્રયોઃ કલ્પયોઃ, અત્ર ચલુ ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકાઃ પરિવસન્તિ । ૨ । કુત્ર ચલુ ભદન્ત ! ત્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકાઃ પરિવસન્તિ , ઉપરિત્રિહ્લલોકસ્ય કલ્પસ્ય, અધોલાન્તકાસ્ય કલ્પસ્ય અત્ર ચલુ ત્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્બિકાઃ પરિવસન્તિ ૩ ॥ સૂ. ૬૭ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિદ્યા’ ઇત્યાદિ । ત્રિવિધાઃ—ત્રિવ્રકારાઃ દેવકિલ્બિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કિલ્બિકા—કિલ્બિકાભાવનોપાત્તં પાપમુદયે વિદ્યતે યેષાં તે કિલ્બિકાઃ, સા ભાવના ચેત્યમ્—

“નાણસ્સ કેવલીણં ધમ્માયરિયસ્સ સઘસાહૂણં ।

માઈ અવન્નવાઈ કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્ણ ॥ ૧ ॥

છાયા—જ્ઞાનસ્ય કેવલિનાં ધર્માચાર્યસ્ય સંઘસાધૂનામ્ ।

માયી અર્વણવાદી કિલ્બિકાં ભાવનાં કરોતિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

દેવાનાં મધ્યે કિલ્બિકાઃ—પાપા મનુષ્યેષુ ચોળ્ડાલા ઇવા સ્પૃશ્યા દેવા દેવ-
કિલ્બિકાઃ । તે યથા—ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકાઃ ૧, ત્રિસાગરોપમસ્થિતિકાઃ ૨,

દેવ ઔર અસુર આપસ મેં સંગ્રામકારી હોતે હૈં યહ કહા હૈ, તથા ચે ઇન્દ્રાદિક કે ભેદ સે ૧૦ પ્રકાર કે હોતે હૈં, ઇન ૧૦ પ્રકારોં મેં એક કિલ્બિકાં કા ભી હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનક કે અવતારી ઇન કિલ્બિકાં કા કથન કરતે હૈં—“ત્રિવિદ્યા દેવકિલ્બિસિયા—” ઇત્યાદિ સૂત્ર મેં જો કિલ્બિકાં હૈં—વે ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જૈસે—એક ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે, દસરે ત્રીન સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે, ઔર ત્રીસરે ૧૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિ વાલે ।

આગલા સૂત્રમા એવો ઉલ્લેખ થયો છે કે દેવો અને અસુરો વચ્ચે કોઈ કોઈ વખત સંગ્રામ મચી જાય છે ઇન્દ્રાદિકના લેદથી તે દેવોના ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે તે દસ પ્રકારના દેવોમાં એક પ્રકાર કિલ્બિકાનો પણ છે તેથી હવે સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનકને આધારે તે કિલ્બિકાંનું કથન કરે છે—

“ત્રિવિદ્યા દેવકિલ્બિસિયા” ઇત્યાદિ—

કિલ્બિકા દેવોના ત્રીણે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે (૧) ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા (૨) ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા અને (૩) ૧૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા.

પ્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકા ૨૩થેતિ । પ્રસ્તાષાત્રેપાં નિવાસસ્થાનાનિ પ્રશ્નોષરદ્વારેણ માહ—‘ કહિ ણ મતે ’ ઇત્યાદિ—ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકાઃ પલ્યોપમશ્રવસ્થિતિ મન્ત કિલ્વિપિકાદેષા ક્ષુપ્ર પરિવસન્તિ ? મગધાનાહ-ગૌતમ કિલ્વિપિકાદેવા જ્યોતિરુપરિ જ્યોતિષ્કાણામુપરિ સૌધર્મજ્ઞાનયોઃ પ્રથમદ્વિતીયકલ્પયોરુષ સ્તાત્ પરિવસન્તિ ? । સૂત્રે પઠ્યર્થે સપ્તમી પ્રાકૃતત્વાત્ , એવમગ્રેઽપિ । ત્રિસાગ-રોપમસ્થિતિકા દેવકિલ્વિપિકાઃ સૌધર્મજ્ઞાનયોઃ કલ્પયોરુપરિ સનત્કુમારમાહેન્દ્ર યોસ્તુતીયવતૃયકલ્પયોરુષઃ પરિવસન્તિ ? । પ્રયોદશસાગરોપમસ્થિતિકાઃ કિલ્વિ

પ્ર૦—હે મદન્ત ! ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે દેવકિલ્વિપિક કહાં રહતે હૈં ?

ઉ૦—ધે દેવકિલ્વિપિક ,જિન્કી સ્થિતિ ત્રીન પલ્યોપમ કી હોતી હે જ્યોતિષ્ક મળ્ડલ સે ડપર ઝીર સૌધર્મ જ્ઞાન કલ્પોં કે નીચે રહતે હૈં !

પ્ર૦—હે મદન્ત ! જિન દેવકિલ્વિપિકોં કી સ્થિતિ ત્રીન સાગરોપમ કી હોતી હે ધે કહા રહતે હૈં ?

ઉ૦—ત્રીન સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે કિલ્વિપિક દેવ સૌધર્મ જ્ઞાન કલ્પોં કે ડપર ઝીર સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પોં કે નીચે રહતે હૈં ।

પ્ર૦—હે મદન્ત ! જિન કિલ્વિપિકોં કી સ્થિતિ ૧૩ સાગરોપમ કી હોતી હે ધે કહાં પર રહતે હૈં ?

ઉ૦—૧૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે કિલ્વિપિક બ્રહ્મલોક કલ્પ કે ડપર ઝીર લાન્તક કલ્પ કે નીચે રહતે હૈં । દેવ કિલ્વિપિક કા તાત્પર્ય ડન દેવોં સે હે કિ જો દેવોં કે ધીચ મેં મનુષ્યોં કે ધીચ મેં

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! ત્રણ પશ્ચોપમની સ્થિતિવાળા દેવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—ત્રણ પશ્ચોપમની સ્થિતિવાળા કિલ્વિપિક દેવો અંધોતિષ મળ્ડની ઉપર અને સૌધર્મ તથા ઇશ્વાન કલ્પોની નીચે રહે છે

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા કિલ્વિપિક દેવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા કિલ્વિપિક દેવો સૌધર્મ અને ઇશ્વાન કલ્પોની ઉપર તથા સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોની નીચે રહે છે

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! તેર સાગરોપમની સ્થિતિવાળા કિલ્વિપિક દેવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—તેઓ બ્રહ્મલોક કલ્પની ઉપર અને લાન્તક કલ્પની નીચે રહે છે

પિકા દેવાશ્ચ વ્રહ્મલોકસ્ય કલ્પસ્ય પञ्चમદેવલોકસ્યોપરિલાન્તકસ્ય કલ્પસ્ય ષ્ઠ દેવલોકસ્યાઽધસ્તાત્ પરિવસન્તીતિ ॥ સૂ ૦ ૬૭ ॥

અથ દેવાધિકારાદિન્દ્રપરિપદ્વક્તવ્યતાં પ્રરૂપયન્ સૂત્રત્રયમાહ—

મૂલમ્—સક્કસ્સ ણં દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો વાહિરપરિસાણ દેવાણં
તિન્નિપલિઓવમાઈં ઠિઈપન્નત્તા ૧ । સક્કસ્સ ણં દેવિંદસ્સ
દેવરન્નો અભિંમતરપરિસાણ દેવાણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં ઠિઈ
પન્નત્તા ૨ । ઈસાણસ્સ ણં દેવિંદસ્સ દેવરન્નો વાહિરપરિસાણ
દેવાણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં ઠિઈ પન્નત્તા ૩ ॥ સૂ ૦ ૬૮ ॥

છાયા—શક્રસ્ય खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य बाह्यपरिपदो देवानां त्रीणि पल्यो-
पमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता । १ । शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य आभ्यन्तरपरि-
पदो देवानां त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता । २ । ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य
देवराजस्य बाह्यपरिपदो देवानां त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ३ ॥ सू ० ६८ ॥

चाण्डाल आदि के समान अस्पृश्य होते हैं। ये देवकिल्बिषिक किल्बिषि
की भावना से उपात्त पाप के उदयवाले होते हैं। वह भावना इस
प्रकार से है—“नाणस्स केवलीणं—” इत्यादि, जो ज्ञान का केवलियों का
धर्माचार्य का—संघ का एव साधु का अवर्णवाद करता है, तथा—स्वयं जो
मायी है वह मनुष्य किल्बिषिकी भावना वाला बनता है, ये तीनों प्रकार
के देवकिल्बिषिक कहां रहते हैं यह सब ऊपर प्रकट कर दिया है। ६७ ॥

હવે એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવે છે કે દેવોમાં આ કિલ્બિષિકોનું સ્થાન
કેવુ છે—જેમ મનુષ્યોમાં ચાંડાળ આદિને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવે છે તેમ
દેવોમાં કિલ્બિષિકોને પણ અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવે છે તે કિલ્બિષિકો કિલ્બિ-
ષિકી ભાવનાથી ઉપાત્ત પાપના ઉદયવાળા હોય છે તે ભાવના આ પ્રકારની
છે—“ નાણસ્સ કેવલીણં ” ઇત્યાદિ—

જે જ્ઞાનનો કેવલીઓનો, ધર્માચાર્યનો, સધનો અને સાધુનો અવર્ણવાદ
કરે છે, તથા જે પોતે માયી (માયાયુક્ત) હોય છે, એવો મનુષ્ય કિલ્બિષિકી
ભાવનાવાળો બને છે આ ત્રણે પ્રકારના કિલ્બિષિક દેવો ક્યાં રહે છે તે ઉપર
પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ ૬૭ ॥

टीका—‘सकस्स णं’ इत्यादि । सूत्रत्रयमपि सुगम, नवर शक्रेन्द्रस्य बाह्य परिपहतदेवानाम् (१) आम्पन्तरपरिपहतदेवानां च स्थितिः पत्त्योपमत्रयपरिमितोक्ता । २ । ईशानेन्द्रस्य च बाह्यपरिपहतदेवानां त्रिपत्त्योपमपरिमिता स्थितिरुच्यते । ३ ॥ सू० ६८ ॥

पूर्वदेवानां स्थितिः प्रोक्ता, देवत्वं च पूर्वमवे स मायमित्तवतानुष्ठानात् प्राप्नोतीति मायमित्तवतां च प्ररूपणां धृत्तचतुष्टयेनाह—

मूलम्—सिद्धिहे पायच्छित्ते पणत्ता त जहा—णाणपाय च्छित्ते, दसणपायच्छित्ते, चरित्तपायच्छित्ते १ । तओ अणुग्घा इमा पणत्ता, त जहा—हत्थकम्म करेमाणे, मेहुण सेवमाणे, राइभोयण भुजमाणे २ । तओ पारचिया पणत्ता, त जहा—वुट्टपारचिप्प, पमत्तपारचिप्प, अन्नमन्न करेमाणे पारचिप्प ३ । तओ अणवट्टणा पणत्ता, त जहा—साहम्मियाण तेण करेमाणे, अन्नघम्मियाण तेण करेमाणे, हत्थाताल दलयमाणे ४ ॥ सू० ६९ ॥

अथ सूत्रकार देवाधिकार को लेकर इन्द्रपरिपद् सम्यग्धी वस्तुव्यता की प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं—“सकस्स ण देविंदस्स देवरण्णो” इत्यादि सूत्र ।

देवेन्द्र—देवराज शक्र की बाह्यपरिपदा के देवों की तीन पत्त्योपम की स्थिति कही गई है । देवेन्द्र—देवराज शक्र की आम्पन्तर परिपदा के देवों की तीन पत्त्योपम की स्थिति कही गई है । देवेन्द्र—देवराज ईशानेन्द्र की बाह्य परिपदा की देवों की तीन पत्त्योपम की स्थिति कही गई है, इन तीनों सूत्रों की व्याख्या सुगम है ॥ सू० ६८ ॥

देवाधिकार व्याप्ती रह्यो छे तेही छवे सूत्रकार इन्द्रपरिपद् सम्यग्धी वस्तुव्यतानु नद्वय्य करे छे—‘सकस्स ण देविंदस्स देवरण्णो’ इत्यादि—

देवेन्द्र, देवराज शक्र की बाह्यपरिपदा देवों की स्थिति त्रय पत्त्योपम की छद्दी छे देवेन्द्र, देवराज शक्र की आम्पन्तर परिपदा देवों की स्थिति त्रय पत्त्योपम की छद्दी छे देवेन्द्र, देवराज ईशानेन्द्र की बाह्यपरिपदा देवों की स्थिति त्रय पत्त्योपम की छद्दी छे आ त्रये सूत्रो अरुण होवाधी वधु स्थप्ती करण्णी अहंरहेती नथी ॥ सु ६८ ॥

છાયા-ત્રિવિધં પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રત્નપ્ત, તદ્યથા-જ્ઞાનપ્રાયશ્ચિત્તં, દર્શનપ્રાયશ્ચિત્તં, ચારિત્રપ્રાયશ્ચિત્તમ્ ? । ત્રયઃ અનુદ્ધાતિમાઃ પ્રત્નપ્તાઃ, તત્રથા - હસ્તકર્મકુર્વાણઃ, મૈથુનં સેવમાનઃ, રાત્રિભોજનં મુદ્ધાનઃ । ૨ । ત્રયઃ પારાશ્ચિકાઃ પ્રત્નપ્તાઃ, તદ્યથા-દુષ્ટપારાશ્ચિક, પ્રમત્તપારાશ્ચિકઃ, અન્યોન્યં કુર્વેન પારાશ્ચિકઃ ૩ । ત્રયોઽનવ-સ્થાપ્યાઃ પ્રત્નપ્તાઃ, તદ્યથા-સાધાર્મિકાણાં સ્તૈન્યં કુર્વાણઃ, અન્યધાર્મિકાણાં સ્તૈન્યં કુર્વાણઃ, દસ્તાતોલં દદત્ ૪ ॥ મૃ. ૬૧ ॥

દેવો કી સ્થિતિ કહી હસ દેવપદ કી પ્રાપ્તિ જીવ કો પૂર્વ ભવમેં પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત અનુષ્ઠાનસે હોતી હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર પ્રાય-શ્ચિત્તવાલોં કી પ્રરૂપણા સૂત્રચતુષ્ટય સે કરતે હૈં-“ તિવિદે પ્રાયશ્ચિત્તે પળ્લગ્તે ” હત્યાદિ

સૂત્રાર્થ — પ્રાયશ્ચિત્ત ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે-જ્ઞાન પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શન પ્રાયશ્ચિત્ત, ઔર ચારિત્રપ્રાયશ્ચિત્ત ? અનુદ્ધાતિમા-ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જૈસે-હસ્તકર્મ કરનેવાલે, મૈથુન સેવન કરનેવાલે, ઔર રાત્રિ ભોજન કરનેવાલે ૨, પારાશ્ચિક ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જૈસે-દુષ્ટ પારાશ્ચિક, પ્રમત્તપારાશ્ચિક, ઔર પરસ્પર મેં મૈથુન કરનેવાલા પારાશ્ચિક-૩ અનવસ્થાપ્ય ત્રીન કહે ગયે હૈં, જૈસે-સાધર્મિકોં કી ચોરી કરને વાલા, અન્યધર્મિકોં કી ચોરી કરને વાલા, ઔર હાથ સે તાલ તાડન કરને વાલા પ્રહાર કરને વાલા ૪ ।

પહેલાના સૂત્રમાં દેવોની સ્થિતિ પ્રકટ કરવામાં આવી પૂર્વભવમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત અનુષ્ઠાન કરવાથી જીવને દેવ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર પ્રાયશ્ચિત્તવાળા જીવોની પ્રશ્નપણા સૂત્ર ચતુષ્ટય (ચાર સૂત્રો) દ્વારા પ્રકટ કરે છે— ‘ તિવિદે પ્રાયશ્ચિત્તે પળ્લગ્તે ’ હત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્તના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાન પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) દર્શન પ્રાયશ્ચિત્ત અને (૩) ચારિત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત । ૧ ।

અનુદ્ધાતિમાના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) હસ્તકર્મ કરનારા, (૨) મૈથુન સેવન કરનારા અને (૩) રાત્રિભોજન કરનારા । ૨ ।

પારાશ્ચિત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) દુષ્ટ પારાશ્ચિક, (૨) પ્રમત્ત પારા-શ્ચિક અને (૩) પરસ્પરમા મૈથુન કરનાર પારાશ્ચિક । ૩ ।

અનવસ્થાપ્ય ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) સાધર્મિકોને ત્યાં ચોરી કરનાર (૨) અન્ય ધર્મિકોને ત્યાં ચોરી કરનાર અને (૩) હાથથી તાલક (પ્રહાર) કરનાર । ૪ ।

टीका—‘ विविधे प्रायश्चित्ते ’ इत्यादि । सूत्रचतुष्टय सुगम, नपर-अतिचार शुद्धयर्थं यदालोचनादि सत्प्रायश्चित्तं कथ्यते तत् ज्ञानदर्शनवारिप्रमेदात्त्रिविधं, तत्र ज्ञानप्रायश्चित्त-ज्ञानातिचारशुद्धयर्थं यदालोचनादिकरणम् । यद्वा-प्रायश्चित्तशब्दोऽतिचार-वाचकस्तेन ज्ञानस्य प्रायश्चित्तमतिचारो ज्ञानप्रायश्चित्तम् । १ । एव दर्शनवारिप्रयोरपि विज्ञेयम् । तत्र ज्ञानस्याकालाध्ययनादयोऽष्टावतिचाराः, दर्शनस्य शङ्किताकाङ्क्षितादयोऽष्टौ, चारित्र्यस्य त्वतिचाराः, मूलोत्तरगुणविराधना रूपा अनेकविधा इति । ‘ तत्रो अणुग्राहमा ’ इत्यादि, अनुद्धातिमाः, उदात्त-भागपातस्तेन निर्दिष्टम् उदात्तिमं सधुप्रायश्चित्त-न उद्धातिमम्, अनुद्धा

टीकार्थ—अतिचारों की शुद्धि के लिये जो आलोचनादि किये जाते हैं वे सब प्रायश्चित्त कहलाते हैं, वह प्रायश्चित्त ज्ञानदर्शन-और चारित्र्य के भेद से तीन प्रकार का जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि ज्ञान में लगे हुए अतिचारों की शुद्धि के लिये जो आलोचना आदि करना होता है वह ज्ञानप्रायश्चित्त है अथवा—प्रायश्चित्त शब्द अतिचार का वाचक है इससे यह अर्थ निकलता है कि-ज्ञान का जो प्रायश्चित्त अतिचार है वह ज्ञानप्रायश्चित्त है । इसी तरह का कथन दर्शन और चारित्र्य के विषय में भी जानना चाहिये अकाल अध्ययन आदि आठ अतिचार ज्ञान के और शङ्कित काङ्क्षित आदि आठ अतिचार दर्शन के तथा-मूलोत्तर गुणों की विराधना रूप अनेक विध अतिचार चारित्र्य के हैं । “ तत्रो अणुग्राहमा ” इत्यादि भागपात का नाम उदात्त है इस भागपात से जो निर्दिष्ट होता है वह

टीका—उवे आ चार सूत्रेण विशेष स्पष्टीकरणं कर्त्तव्यं आवे ऐ-अतिचारिणी शुद्धिनिमित्ते के आलोचना नगरे कर्त्तव्य आवे ऐ तेनं नाम प्रायश्चित्त । ते प्रायश्चित्त ज्ञान दर्शन अने चारित्र्यता वेदनी तेषु प्रभवेन तेषु ज्ञानमां लागेवा अतिचारिणी शुद्धिने निमित्ते के आलोचना आदि कर्त्तव्य आवे ऐ तेने ज्ञान प्रायश्चित्त कहै ऐ अथवा-प्रायश्चित्त शब्द अतिचारिणी वाचक ऐ, तेही जेवो अर्थ नीकणे ऐ के ज्ञाननं के प्रायश्चित्त-अतिचार ऐ तेनं नाम ज्ञानप्रायश्चित्त । के न प्रभवेन कथन दर्शन अने चारित्र्यता निषयमां पणु सभज्जु अकाल अध्ययन आदि आठ अतिचार ज्ञानना कहा ऐ शङ्कित, काङ्क्षित आदि आठ अतिचार दर्शनना कहा ऐ तथा मूलोत्तर गुणोनी विराधना रूप अनेक अतिचार चारित्र्यना कहा ऐ । १ ।

‘ तत्रो अणुग्राहमा ’ इत्यादि—

भागपातनं (प्रायश्चित्तना विभाग) नाम उदात्त ऐ ते भागपातनी के

તિમં-ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્તમિત્યર્થઃ, ગુણગુણિનોરભેદાત્ સાધવોઽપ્યનુદ્ધાતિમાઃ-ગુરુપ્રા-
યશ્ચિત્તયોગ્યા इत्यर्थः, તે ત્રયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથાહિ-હસ્તકર્મ-આગમપ્રસિદ્ધં, તત્કુર્વાણઃ
તદાચરન્ અન્યદ્વયં પ્રસિદ્ધમ્ । ૨ । ‘તઓ પારંચિયા’ इत्यादि, ત્રયઃ પારાશ્ચિકાઃ
પારં-તીર તપસાઽપરાધસ્ય અશ્ચતિ-ગચ્છતિ તતો દીક્ષ્યતે યઃ સ પારાશ્ચી, સ
एव पाराश्रिकः, તસ્ય યદનુષ્ઠાનં તત્ પારાશ્ચિકં દશમં પ્રાયશ્ચિત્તં લિઙ્ગક્ષેત્રકાલ-

ઉદ્ધાતિમ હૈ, ઉદ્ધાતિમ શબ્દ કા અર્થ લઘુપ્રાયશ્ચિત્ત હૈ એસા જો પ્રાય-
શ્ચિત્ત નહીં હોતા હૈ-અર્થાત્ જો ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત હોતા હૈ વહ અનુદ્ધાતિમ
હૈ યહાં ગુણ ઓર ગુણી કે અભેદ સમ્બન્ધ સે સાધુજન મી “ઉદ્ધાતિમ”
શબ્દ કે વાચ્યાર્થ હો જાતે હૈં હસલિચે જો ગુરુપ્રાયશ્ચિત્ત કે યોગ્ય હોતે
હૈં વે અનુદ્ધાતિમ હોતે હૈં, એસે અનુદ્ધાતિમ સાધુ ત્રીન પ્રકાર કે જો
કહે ગયે હૈં ઉનકા તાત્પર્ય એસા હૈ-કિ આગમ પ્રસિદ્ધ હસ્તકર્મ કો જો
સાધુ કરતા હૈ, વહ તથા મૈથુનસેવન જો કરતા હૈ, વહ-ઓર જો રાત્રિ
ભોજન કરતા હૈ, વહ મહાપ્રાયશ્ચિત્ત કા પાત્ર હોતા હૈ, “તઓ પારંચિયા”
इत्यादि-इस सूत्रके द्वारा जो पाराश्रिक तीन प्रकार के कहे गये हैं उनका
तात्पर्य ऐसा है जो साधु तपस्याद्वारा अपराधके तीर (अन्तिम अवस्था)
को प्राप्त कर लेता है, बाद में पुनः दीक्षित किया जाता है, ऐसा वह
साधु पाराश्री है पाराश्री ही पाराश्रिक है उसका जो अनुष्ठान है वह

નિર્દિષ્ટ થાય છે તે ઉદ્ધાતિમ છે. ઉદ્ધાતિમ એટલે લઘુપ્રાયશ્ચિત્ત, અને
અનુદ્ધાતિમ એટલે ગુરુપ્રાયશ્ચિત્ત જે પ્રાયશ્ચિત્ત લઘુ હોતું નથી પણ ગુરુ હોય
છે, તે પ્રાયશ્ચિત્તને અનુદ્ધાતિમ કહે છે. ગુણ અને ગુણીમાં અભેદ સંબંધની
અપેક્ષાએ અહીં સાધુજન પણ ‘ઉદ્ધાતિમ’ પદના વાચ્યાર્થ રૂપે ગ્રહણ કરી
શકાય છે. તેથી ગુરુપ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર હોય એવા સાધુને અનુદ્ધાતિમ કહે છે
એવા અનુદ્ધાતિમ સાધુઓના જે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે
પ્રમાણે છે-(૧) આગમ પ્રસિદ્ધ હસ્તકર્મ કરનાર જે સાધુ હોય છે, તે મહાપ્રાય-
શ્ચિત્તને પાત્ર ગણાય છે, (૨) મૈથુન (અગ્રહ) નું સેવન કરનાર સાધુ પણ
મહાપ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર ગણાય છે (૩) રાત્રિભોજન કરનાર સાધુ પણ મહા-
પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર ગણાય છે “તઓ પારંચિયા” इत्यादि—

પહેલાં તે આ સૂત્રમાં વપરાયેલા ‘પારાશ્ચિક’ પદનો અર્થ સમજાવ-
વામા આવે છે-જે સાધુ તપસ્યા દ્વારા અપરાધના તીરને પ્રાપ્ત કરી લે છે,
ત્યારબાદ ફરીથી દીક્ષિત કરવામા આવે છે, એવા તે સાધુને પારાશ્ચી કહે છે.
પારાશ્ચી જ પારાશ્ચિક ગણાય છે. તે પારાશ્ચિકનું જે અનુષ્ઠાન છે તેને પારાશ્ચિક

તપોમિર્ષદિશ્ચરણમિતિમાત્ર, તદ્વ્યોગાત્સાધુરપિ પારાશ્વિક । સ સંક્ષેપેષ દ્વિવિધઃ
આશાતના પારાશ્વિકઃ, પ્રતિસેવનાપારાશ્વિકઃ । તપ્ત સ પ્રત્યેક સ ચારિત્રા-
ચરિત્રમેદેન દ્વિવિધ, તથાહિ—સચરિત્ર અશાતનાપારાશ્વિકઃ, અચરિત્ર આશાતના
પારાશ્વિકો વા । ઇર્ષ સચરિત્રઃ પ્રતિસેવનાપારાશ્વિકઃ અચરિત્રઃ પ્રતિસેવનાપારા-
શ્વિકો વા । પરિણામપરાધ ધામિત્ય કુપ્રચિત્ કેનાઽપિ પ્રતિસેવિતેન પ્દેન સર્વ
ચારિત્રં શ્રદ્ધયતિ, કુપ્રચિદેશ્વતો શ્રદ્ધયતિ । ઇર્ષ કુપ્રચિતુર્યેઽપરાધેઽપિ પરિણામ
વશાન્નાનાપ્રકારેષ પ્રાયશ્ચિત્તદાનં મયતિ, કુપ્રચિતુર્યે પરિણામેઽપિ અપરાધનાનાત્મં

પારાશ્વિક હૈ, “ પારાશ્વિક ” यह दशावां प्रायश्चित्त है इसमें लिङ्ग क्षेत्र
काल-तप इनसे पाराश्वी को पाहर करना होता है इस कारण इस प्राय
श्चित्त के सम्बन्ध से साधु को भी पाराश्विक कह दिया गया है, यह
संक्षेप से दो प्रकार का होता है—एक आशातना पाराश्विक, और दूसरा
—प्रतिसेवना पाराश्विक, इनमें प्रत्येक के भी दो दो भेद हैं, जैसे—सच
रित्र आशातना पाराश्विक, और अचरित्र आशातना पाराश्विक, सचरित्र
प्रतिसेवना पाराश्विक, और—अचरित्र प्रतिसेवना पाराश्विक, परिणाम
और अपराध की अपेक्षा के अनुसार कहीं पर किसी भी प्रतिसेवित
हुए पद से सम्पूर्ण चारित्र्य से छष्ट हो जाता है और कहीं पर देशतः
चारित्र्य छष्ट होता है इसी तरह कहीं पर तुल्य अपराध के होने पर
भी परिणाम के अनुसार नाना प्रकार से प्रायश्चित्त दिया जाता है तथा
—कहीं पर तुल्य परिणाम के होने पर भी अपराध में भिन्नता अनेकता

અનુદાન કહે છે “ પારાશ્વિક ” આ કશું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તેમાં લિંગ, ક્ષેત્ર,
કાળ અને તપથી પારાશ્વિકને વાસ્વાનો હોય છે તે કારણે આ પ્રાયશ્ચિત્તના
સંબંધને અનુલક્ષીને સાધુને પણ પારાશ્વિક કહી દેવામાં આ મે છે તે
પારાશ્વિકના બે પ્રકાર પડે છે—(૧) આશાતના પારાશ્વિક અને (૨) પ્રતિસેવના
પારાશ્વિક આ ભેદના પણ બન્ને ભેદ કહ્યા છે—સચરિત્ર આશાતના પારાશ્વિક
અને અચરિત્ર આશાતના પારાશ્વિક આ બે ભેદો આશાતના પારાશ્વિકના
સમજવા પ્રતિસેવના પારાશ્વિકના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે—(૧)
સચરિત્ર પ્રતિસેવના પારાશ્વિક અને (૨) અચરિત્ર પ્રતિસેવના પારાશ્વિક

પરિણામ અને અપરાધની અપેક્ષાએ ક્યારેક કોઈપણ પ્રતિસેવિત યથેલા
પદથી સંપૂર્ણ ચારિત્ર્યજાત યર્ષ જાય છે અને ક્યારેક દેશતા (અથવા) ચારિત્ર
જાત યર્ષ જાય છે આ રીતે ક્યારેક તુલ્ય અપરાધનો સહજાવ હોવા છતાં
પણ પરિણામાનુસાર વિવિધ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે, તથા
ક્યારેક તુલ્યપરિણામનો સહજાવ હોવા છતાં પણ અપરાધમાં ભિન્નતા હોવાથી

ભવતિ । તીર્થંકર પ્રવચનશ્રુતા-ડડચાર્ય-ગણધરમહર્લિકાનામાશાતનાકારક આશાત-
નાપારાશ્ચિકો ભવતિ ।

ઉક્તશ્ચ—“ સઁવ્વ આસાયંતે પાવહ પારંચિયં ઠાણં ”

છાયા—સર્વાન્ આશાતયન્ પ્રાપ્નોતિ પારાશ્ચિકં સ્થાનમ્, ઇતિ ।

પ્રતિસેવનાપારાશ્ચિકસિદ્ધિવિધઃ—દુષ્ટપારાશ્ચિકઃ પ્રમત્તપારાશ્ચિકઃ, અન્યોન્ય-
પારાશ્ચિકશ્ચેતિ, ઉક્તશ્ચ—

“ પહિસેવણપારંચી, તિવિદ્ધો સો હોઈ આણુપુઁવીપ ।

દુદ્ધે ય પમત્તે ય, નાયવ્વો અન્નમન્ને ય ॥ ૧ ॥

છાયા—પ્રતિસેવનાપારાશ્ચિકસિદ્ધિવિધઃ સ ભવતિ આનુપૂર્વ્યા ।

દુષ્ટથ પ્રમત્તશ્ચ, જ્ઞાતવ્યોડન્યોડન્યશ્ચેતિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પારાશ્ચિકત્રૈવિધ્યમાહ—દુષ્ટપારાશ્ચિક, દુષ્ટો-દોષવાન્ પારાશ્ચિકઃ । પ્રમ-
ત્તપારાશ્ચિકઃ, પ્રમત્તઃ-પશ્ચમનિદ્રાપ્રમાદવાન્, સ એવ પારાશ્ચિકઃ । અન્યોન્યં કુર્વન્
પારાશ્ચિકઃ, અન્યોન્યં-પરસ્પરં મૈથુનં પારાશ્ચિકઃ પુરુષયુગ્મરૂપ ઇત્યર્થઃ । તત્ર—

આતી હૈ તીર્થંકર પ્રવચન શ્રુત-આચાર્ય ગણધર ઓર મહર્લિકા ઇનકી
આશાતના કરને વાલા જીવ આશાતના પારાશ્ચિક હોતા હૈ, કહા મી
હૈ—“ સઁવ્વ આસાયંતે પાવહ પારંચિયં ઠાણં—” પ્રતિસેવના પારાશ્ચિક ત્રીન
પ્રકાર કા હોતા હૈ, એક દુષ્ટપારાશ્ચિક દૂસરા પ્રમત્તપારાશ્ચિક, ઓર
ત્રીસરા અન્યોન્યપારાશ્ચિક, કહા મી હૈ—“ પહિસેવણપારંચી તિવિદ્ધો—”
હત્યાદિ, જો દુષ્ટ દોષવાલા હોતા હૈ વહ દુષ્ટપારાશ્ચિક હૈ, જો પાંચવાં
નિદ્રારૂપ પ્રમાદવાલા હોતા હૈ વહ પ્રમત્તપારાશ્ચિક હૈ, તથા-પરસ્પરમં મૈથુન
કરતા હૈ વહ-અન્યોન્યપારાશ્ચિક હૈ । ઇનમં જો દુષ્ટ પારાશ્ચિક હૈ વહ
કષાય વિષય કી અપેક્ષા સે દો પ્રકાર કા હૈ, તથા-કષાયદુષ્ટપારાશ્ચિક

હોય છે તીર્થંકર-પ્રવચન, શ્રુત, ગણધર, આચાર્ય અને મહર્લિકાની આશા
તના કરનારો જીવ આશાતના પારાશ્ચિક હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સઁવ્વ આસાયંતે પાવહ પારંચિયં ઠાણં ” ઇત્યાદિ

પ્રતિસેવના પારાશ્ચિક ત્રણ પ્રકારના હોય છે—(૧) દુષ્ટ પારાશ્ચિક (૨)
પ્રમત્ત પારાશ્ચિક અને (૩) અન્યોન્ય પારાશ્ચિક કહ્યું પણ છે કે—

“ પહિસેવણપારંચી તિવિદ્ધો ” ઇત્યાદિ—

જે દુષ્ટ (દોષવાળો) હોય છે તેને દુષ્ટ પારાશ્ચિક કહે છે જે પંચમ
નિદ્રારૂપ પ્રમાદવાળો હોય છે તેને પ્રમત્ત પારાશ્ચિક કહે છે, તથા જે પરસ્પરમાં
મૈથુન (અગ્રહ) નું સેવન કરે છે તેને અન્યોન્ય પારાશ્ચિક કહે છે. આ ત્રણ
પ્રકારના પારાશ્ચિકોમાંથી જે દુષ્ટ પારાશ્ચિક છે તે કષાય-વિષયની અપેક્ષાએ
સે પ્રકારનો છે—(૧) કષાય દુષ્ટ પારાશ્ચિક અને (૨) વિષય દુષ્ટ પારાશ્ચિક.

દુષ્ટપારાશ્રિકો-કપાયતો વિપયસથેતિ દ્વિવિધઃ, પુનરેકંકઃ સપક્ષવિપક્ષમેવા
દ્વિવિધઃ, રક્તચ—

“ દુવિહો ય હોઃ દુદ્ધા, કસાયદુદ્ધો ય નિસયદુદ્ધો ય ।

દુવિહો કસાયદુદ્ધો સપક્ષપરપક્ષ ચઠમગો ॥ ૧ ॥

છાયા-દ્વિવિધચ મવતિ દુષ્ટઃ કપાયદુષ્ટચ વિપયદુષ્ટચ ।

દ્વિવિધઃ કપાયદુષ્ટઃ સપક્ષપરપક્ષયોર્મર્તુમત્નો ” ॥ ૧ ॥

તમ-સ્વપક્ષકપાયદુષ્ટો યથા-સર્પપનામ્લિકાન્નાકર્મર્મિકાગ્રહણકુપિતો મૃતા
ચાર્યવન્તમજ્જકો મુનિઃ । વિપયદુષ્ટસ્તુ સાધ્વીગામી સાધ્વ્યા સહ કામમોગામિ
સાપુકેત્યર્થઃ, એકસાધ્વ્યા આશ્વાતનાકારકેણ મુનિના સર્વજિનાનામાર્યાઃ આશ્વા
તિતા સહોડપ્યાશ્વાતિતો મવતિ, તથા ચોક્તમ્—

“ લિંગેણ લિંગિણીય, સપત્તિ મોગિગચ્છ પાતો ।

સમ્બજિયાણડજાઓ સધો ધાડસાઈઓ સેળ ॥ ૧ ॥

છાયા—લિંગેન (મુનિવેપેણ સહિતો મુનિ) સિદ્ધિન્યા (મુનિવેપવત્યાઃ

ઔર વિપયદુષ્ટપારાશ્રિક, એ દોનોં ખી સપક્ષ ઔર વિપક્ષ કે મેદ સે
દો દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । કહા ખી હૈ—‘ દુવિહો હોઃ દુદ્ધો—’ ઇત્યાદિ,
સર્પપનાલિકા કી ઘાકમાજી કો ગ્રહણ કરને સે કુપિત બુધા એસા
મૃતાચાર્ય કે વાંતોં કો લગ્યાવનેવાલા મુનિ સ્વપક્ષ કપાય દુષ્ટપારાશ્રિક
કહા ગયા હૈ તથા-વિપયદુષ્ટપારાશ્રિક યહ હૈ ઝો સાધ્વી કે સાથ મોગ
કરને કા અમિલાપી હોતા હૈ ઝો એક સાધ્વી કી અશાતના કરને વાલા
હોતા હૈ એસા યહ મુનિ સમસ્ત જિન મગવાનોં કી આર્યાઓં કી આશા
તના કારક હોતા હૈ ઔર સ્ત્રીમચ કી સ્ત્રી આશાતના કારક હોતા હૈ ।
કહા ખી હૈ—‘ લિંગેણ લિંગિણીય—’ મુનિવેપ સહિત ઝો મુનિ મુનિવેપ

તે કરેકના ખજુ સપક્ષ અને વિપક્ષના લેહથી બળે પ્રકાર પડે છે કહ્યું પણ
છે કે—‘ દુવિહો હોઃ દુદ્ધો ’ ઇત્યાદિ—

સ્વપક્ષવિકાસની શાકમાજી બંધણ કરવાથી કૌપાયમાન થયેલા મૃતા
ચાર્યના ઘંતને લેખેડી નાખનાર મુનિને સ્વપક્ષ કપાય દુષ્ટ પારાશ્રિક કહે
વામાં આવેલ છે

સાધ્વીની સાથે વિપક્ષભેજ સેવવાની અભિલાષા કરનાર સાધુને વિપય
દુષ્ટ પારાશ્રિક કહે છે એક સાધ્વીની અશાતના કરનાર મુનિ જિત ભગવાનની
સમસ્ત આર્યાઓની (સાધ્વીઓની) અશાતના કરનાર હોય છે એટલું જ
નહીં પણ સ્ત્રીમચની પણ અશાતના કરનારો હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

‘ લિંગેણ લિંગિણીય ’ ઇત્યાદિ—

સાધ્વ્યાઃ) સપ્રાપ્તિ યો નિગચ્છતિ પાપઃ । સર્વજિનાનામાર્યાઃ સંઘો વા આશા-
તિતસ્તેન ॥૧॥ ઇતિ । એતાદૃશો મુનિર્દ્રષ્ટુમપ્યયોગ્યઃ અનન્તસંસારભ્રમણહેતુકર્મ-
કારિત્વાત્ , ઉક્તશ્ચ—

“ પાવાણ પાવયરો દિટ્ઠિપ્પાસેવિ સો ન કપ્પહિ ઉ ।

જો જિણ પુગવવેસં નમિરુણ તમેવ ધરિસેઢ ॥ ૧ ॥

સંસારમણવયર્ગાં, જાહજરામરણવેયણાય ઉર ।

પાવમલપટલછન્ના, ભ્રમંતિ મુદ્દાધરિસણેણં ॥

છાયા-પાપાનાં પાપતરો દટિસ્પર્શેઽપિ રા ન કલ્પતે તુ ।

યો જિનપુદ્ગલવેપં, નત્યા તમેવ ધર્પતિ ॥ ૧ ॥

સસારમનવદગ્રં જાનિજરામરણવેદનાપ્રચુરમ્ ।

પાપમલપટલછન્ના ભ્રમન્તિ મુદ્દા (વેપ) ઘર્પણેન ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

પરપક્ષકપાયદુષ્ટઃ—રાજમારકઃ, પરપક્ષવિષયદુષ્ટઃ રાજાગ્રમહિપીગામી રાજા-
ગ્રમદીપ્ત્યા સદ્ધ કામભોગાભિલાષુક ઇત્યર્થઃ । પ્રમત્તપારાશ્ચિકો યથા—પશ્ચમનિદ્રા

વાલી આર્યા કે સાથ મૈથુન કરતા હૈ વહ મુનિ પાપી હૈ ઓર—એસે उस
મુનિ કે દ્વારા સર્વ જિનેન્દ્રોં કી આર્યાઈ આશાતિત કી હુઈ માની જાતી
હૈ, તથા સંઘ મી उसસે આશાતિત હુવા સમજા જાતા હૈ એસા મુનિ
દેખને કે યોગ્ય મી નહીં રહતા હૈ ક્યોં કિ—અનન્ત સંસાર મેં ભ્રમણ
કરને વાલે કર્મ કા વહ કર્તા બન ગયા હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“પાવાણ
પાવયરો—” ઇત્યાદિ, જો મુનિ રાજ ભારક હોતા હૈ વહ પરપક્ષકપાય
દુષ્ટ હૈ તથા—પરપક્ષવિષય દુષ્ટ વહ હૈ જો રાજા કી પટ્ટરાની કે સાથ
વિષયભોગ કરને કા અભિલાષી હોતા હૈ, પ્રમત્તપારાશ્ચિક વહ મુનિ હૈ
જો સ્થાનદ્વિનિદ્રાવાલા માંસાશી હોતા હૈ એસા વહ મુનિ સદ્ગુણોજ્વલ

મુનિવેષધારી જે મુનિ મુનિવેષધારી આર્યા (સાધ્વી) ની સાથે મૈથુન
કરે છે, તે મુનિ પાપી છે એવા મુનિ દ્વારા જિનેન્દ્રોની સઘળી આર્યાઓની
આશાતના કરવામાં આવી છે, એવું માનવામાં આવે છે એટલું જ નહીં પણ
તેના દ્વારા સંઘની પણ આશાતના થઈ ગણાય છે એવો મુનિ દર્શોન કરવાને
પાત્ર પણ ગણાતો નથી, કારણ કે અનન્ત સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર કર્મનો
કર્તા તે બની ગયો હોય છે કહ્યું પણ છે કે—“ પાવાણ પાવયરો ” ઇત્યાદિ.

જે મુનિ રાજભારક હોય છે તેને પરપક્ષ કપાય દુષ્ટ કહે છે, જે મુનિ
રાજાની પટ્ટરાણીની સાથે વિષયભોગ સેવવાનો અભિલાષી હોય છે, તેને
પરપક્ષ વિષય દુષ્ટ કહે છે

મમાદનાન માંસાશ્નિઞ્ચજિતમુનિઃ, અર્થ ચ સર્વગુણોડપિ ત્યાજ્ય એવ. અન્યોન્યં
કુર્વન્ પારાશ્ચિદ્ અન્યોન્યં પુરુષ પુરુષેણ સહ મુલ્તપાયુષયોગતઃ અન્તર્જે વા મૈથુનં
કુર્વન્ પારાશ્ચિક્ષો મયસિ. અસ્ય દીક્ષાદાને વિષયઃ કાર્ય, ઉક્તઆમ—

“આસયપોસયસેવી, કેવિ મણૂસા કુબેયગા હોતિ ।

તેસિં ઘેસધિવેગો ” છાયા—આસ્યકપોપકસેવિનઃ કેડપિ
મનુષ્યા દિવેદકા મયન્તિ તેષાં ઘેપધિવેકઃ (કાર્યઃ) ઇતિ. ૨। ‘ તમો અમ
ષ્ટપ્યા ’ ઇત્યાદિ. ૩। અનવસ્થાપ્યાઃ, અવસ્થાપયિતુ મહાવ્રતેષુ સ્થાપયિતુ
યોગ્યા અવસ્થાપ્યા, ન અવસ્થાપ્યા અનવસ્થાપ્યાઃ—આસેવિતાતિચારવિષ્ણવાઃ
સન્તોડનાચરિત્તવપોવિશેષાસ્તરોપોપરતા અપિ મહાવ્રતેષુ નાવસ્થાપ્યન્તે, આચરિત

હોને પર મી સ્વાડ્યકોટિ મેં હો કહા ગયા હૈ, અપોન્યપારાશ્ચિક વહ
હોતા હૈ જો દુસરે પુરુષ કે સાથ મુલ્ત મેં પાયુ-ગુદા મેં કામક્રીડા કરતા
હૈ, અથવા જો કામસેવન કે અગ્ન નહીં હૈં છનમેં કામસેવન કરતા હૈ
એસે કો તો દીક્ષા દેને મે વિવેક કર્તવ્ય કહા ગયા હૈ. કહા મી હૈ—
“આસયપોસય સેવી—” ઇત્યાદિ, “ તમો અમષ્ટપ્યા—” ઇત્યાદિ, જો
મહાવ્રતો મેં સ્થાપના કે યોગ્ય હોતે હૈં વે અવસ્થાપ્ય હૈં, ઓર જો એસે
નહીં હોતે હૈં—વે અનવસ્થાપ્ય હૈં, વે અનવસ્થાપ્ય અતિચાર વિશેષોં કા
આસેવન કરતે રહતે હૈં ઓર તપોવિશેષ કો આચરણ કરને કી ઓર
ધ્યાન સે રહિત હોતે હૈં એસે વે જીવ યદિ અતિચારસ્થ દોષોં સે ડપરત
હો મી જાયે તો મી મહાવ્રતોં મેં વે અવસ્થાપિત નહીં કિયે જાતે હૈં,

પાંચમી નિદ્રા પ્રમત્ત મધિ ભક્ષી મુનિનેપ્રમત્ત પારાશ્ચિક કહે છે
એવો. મુનિ ઇશ્વરભક્ષણવત્ત હોવા છતાં પણ ત્યાજ્ય કેનિમાં જ મૂકી શકાય છે
કામસેવનના અંગે ન હોય એવાં અંગેમાં અન્ય પુરુષની સાથે કામસેવન કરનાર
મુનિને અન્યેન્ય પારાશ્ચિક કહે છે એવા મુનિને પણ વીક્ષા દેવામાં પણ વિવેક
રાખવાનું કહ્યું છે કહ્યું પણ છે કે—“આસય પોસયસેવી” ઇત્યાદિ

“ તમો અમષ્ટપ્યા ” ઇત્યાદિ—

જે મુનિઓ મહાવ્રતોમાં સ્થાપનાને યોગ્ય હોય છે, તેમને અવસ્થાપ્ય
કહે છે પરન્તુ જે મુનિઓ એવા હોતા નથી તેમને અનવસ્થાપ્ય કહે છે
જે અનવસ્થાપ્ય મુનિઓ અતિચાર વિશેષોનું સેવન કરતા રહે છે અને તપો
વિશેષનું આચરણ કરવા મત્તે ધ્યાન રાખવાથી રહિત હોય છે એવા તે
સાધુઓ અતિચાર રૂપ દોષોથી ઉપરત (તે મહાવ્રતા ડોષોનું સેવન કરતા
અટકી જતુ તે) થઈ જાય તો પણ મહાવ્રતોમાં તેમને અવસ્થાપિત કરી

તપોવિશેષાર્થતુ પુનર્દીક્ષાયોગ્યા ભવન્તીતિ ભાવઃ । તાનેવાહ-સાધર્મિકાણાં સ્તૈન્યં કુર્વન્ સાધર્મિકાઃ-એકમાણ્ડલિકાઃ સામ્ભોગિકામુનયઃ તેષાં તત્સત્ત્વોત્કૃષ્ટોપધેઃ શિષ્યાદેર્વાચૌર્યં કુર્વન્, તાન્ પ્રતિ પ્રદ્વિષ્ટચિત્તો વા । અન્યધર્મિકાણાં સ્તૈન્યં કુર્વન્ અન્યસાધર્મિકા-શાક્યાદયો ગૃહસ્થા વા તેષાં તત્સત્ત્વોપધ્યાદેશ્ચૌર્યં કુર્વન્ । તથા-હસ્તાત્તાલં દદત્, હસ્તેનાઽઽત્તાલનમાતાડન હસ્તાત્તાલસ્તં દદત્-ચષ્ટિમુષ્ટિ-લક્ષુટાદિર્મિર્મરણાદિનિરપેક્ષઃ સ્વસ્ય પરસ્ય વા પ્રહરન્ ધોરપરિણામહત્યર્થઃ અનવ-સ્થાપ્યો ભવતીતિ પ્રક્રમઃ ૪ ॥ મુ ૬૯ ॥

પરન્તુ જ્યેષ્ઠ યે તપોવિશેષ કો આચરિત કરને લગતે હૈં તો હી યે પુનઃ દીક્ષા કે યોગ્ય હો જાતે હૈં હસી વાત કો સુવ તાર ને હસ પ્રકાર સે કહા હૈં જો એક માણ્ડલિક સામ્ભોગિક મુનિ હૈં, વે સાધર્મિક કહે ગયે હૈં-એસે સાધર્મિક મુનિજનોં કી ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિકોં અથવા-उनके शिष्या-दिकों को चुराने वाला अथवा उनके प्रति प्रद्विष्टचिन्त रखने वाला मुनि साधर्मिकों की चोरी करने वाला अनवस्थाप्य कहा गया है । अन्य साधर्मिक से यहां शाक्य आदि अथवा-गृहस्थजन गृहीत हुवे हैं सो इनकी जिस वस्तु पर सत्ता है उस वस्तु को उपधि आदि को चुराने वाला मुनि अनवस्थाप्य के द्वितीय भेद में परिगणित हुवा है हस्तताल को देनेवाला, अर्थात्-चष्टि से मुष्टि से, लक्षुट (लकड़ी) आदि से अपने

શકાતા નથી પરન્તુ જ્યારે તેઓ તપોવિશેષને આચરવા માંડે છે, ત્યારે જ તેમને ફરીથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય ગણી શકાય છે એ જ વાતને સૂત્રકારે આ રીતે કહી છે

હવે અનવસ્થાપ્યના ત્રણ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—જે સાધુઓ એક જ મંડળમાં (સમૂહમાં) સામ્ભોગિક મુનિરૂપે રહે છે તેમને સાધર્મિક કહે છે એવા સાધર્મિક મુનિજનોની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ (પાત્ર, વસ્ત્ર આદિ) ની ચોરી કરનારા, અથવા તેમના શિષ્યાદિકોની ચોરી કરાવનારા, અથવા તેમના પ્રત્યે પ્રદ્વિષ્ટ ચિન્ત રાખનારા મુનિને સાધર્મિકોની ચોરી કરનારો અનવસ્થાપ્ય કહ્યો છે

અન્ય સાધર્મિક પદ્ધતી અહીં શાક્ય આદિ અથવા ગૃહસ્થજન ગૃહીત થયેલ છે આ પ્રકારના અન્ય સાધર્મિકની માલિકીની જે વસ્તુ છે તેની ચોરી કરનાર સાધુને અહીં અનવસ્થાપ્યના બીજા ભેદ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે

(૩) અનવસ્થાપ્યનો ત્રીજો ભેદ—હાથથી તાડન કરનાર, સોટી, લાકડી, મુઠી આદિ વડે-મરણની પરવા કર્યા વિના-પોતાની ઉપર કે અન્ય વ્યક્તિની

પૂર્વોક્તાનિ પ્રાયશ્ચિદાનિ પ્રવ્રજ્યાદાયકાનાં મયન્તિ । પ્રવ્રજ્યાદાન ચાપોગ્યા
ભિરમ્પ યોગ્યાનાં વિવેચયમિતિ સદયોગ્યાન્ સુપ્રપદકેન નિરૂપયતિ—

મૂલ્મ—તઓ ણો કપ્પતિ પઞ્ચાવેત્તણ, ત જહા પઢણ, વાહણ
(વાહિય) કીલે ૧ । એવ મુઢાવિત્તણ ૨, સિલ્લમાવિત્તણ ૩, ઉવ
ટ્ટાવિત્તણ ૪, સમુજિત્તણ ૫, સલાસિત્તણ ૬ ॥ સૂ. ૭૦ ॥

છાયા—ત્રયો નો કર્પતે પ્રધામયિતું, તયયા—પણ્ઠક, વાતિક, (વ્યાપિતઃ)
કલીલ ૧ । ૧ । એવ મુણ્ઠયિતુ ૨, સિલ્લયિતુ ૩, ઉપસ્યાપયિતુ ૪ સમોગયિતુ ૫,
સલાસયિતુ ૬ ॥ સૂ. ૭૦ ॥

મરણની પરવાહ નહીં કરતા હુલા અપને ऊपर या परके ऊपर प्रहार करने
वाला अनवस्थाप्य के तृतीय भेद में परिणाम किया गया है ऐसा व्यक्त
घोर परिणामों वाला होता है ॥ सू. ६९॥

ये पूर्वोक्त प्रायश्चित्त प्रव्रज्यादायकों को होते हैं, अतः प्रव्रज्यादान
अयोग्यों को छोड़कर योग्यों को दिया जाता है इसलिये सूत्रकार सूत्र
पट्टक से अयोग्यों का निरूपण करते हैं “तओ णो कप्पति पञ्चावे
त्तण—” इत्यादि

सूत्रार्थ—ये तीन प्रव्रज्या देने के योग्य नहीं होते हैं, जैसे—एक पण्डक
द्वितीय वातिक और तृतीय व्यापित, इसी प्रकार से ये सुण्डित करने
के लिये, शिक्षा ग्रहण करने के लिये, महाव्रतों में व्यवस्थापित करने
के लिये, उपचि—आहार आदि से साथ में सम्भोग करने के लिये और
—अपने पास रखने के लिये योग्य नहीं होते हैं ।

ઉપર પ્રહાર કરનાર સાધુને અનવસ્થામ્થના ત્રીજા લેહમાં મૂકી શકાય છે, જેવો
સાધુ ઘોર પરિણામિવાળો હોય છે ॥ સૂ. ૬૯ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રમત્તમાદાયકોને આ પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે તેથી અયોગ્ય
અધિક્ષિતોને પ્રમત્તમા અપાતી નથી પણ યોગ્ય અધિક્ષિતોને જ પ્રમત્તમા
અપાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર નીચેનાં ૬ સૂત્રો દ્વારા જેવી અયોગ્ય અધિક્ષિતોનું
નિરૂપણ ૨ છે— ‘તઓ ણો કપ્પતિ પઞ્ચાવેત્તણ’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—નીચે જતાવેલી ત્રણ પ્રકારની અધિક્ષિતો પ્રમત્તમા દેવાને પાત્ર ગણાતી
નથી—(૧) પઠક, (૨) વાતિક (૩) વ્યાપીત આ ત્રણે પ્રકારના મનુષ્યો મુઠિત
કરવાને યોગ્ય ગણાતા નથી શિક્ષાપ્રદણ કરવાને યોગ્ય ગણાતા નથી, મહા
વ્રતોમાં સ્થાપિત કરવાને યોગ્ય ગણાતા નથી, ઉપચિ—આહાર આદિની અપેક્ષાએ
સ્થાપિત કરવાને યોગ્ય ગણાતા નથી અને પોતાની સાથે રાખવાને યોગ્ય
પણ ગણાતા નથી.

ટીકા—‘ તઓ ’ ઇત્યાદિ । સૂત્રપટ્ટકં સુગમં, નવર-ત્રયઃ પ્રવ્રાજનયોગ્યા ન ભવન્તિ । તાનેવાહ — પળ્લકઃ — પળ્લકલક્ષણપટ્ટકયુક્તો નપુંસકવિશેષઃ, તલ્લક્ષણાનિ યથા—

“ મહિલાસહાવો ૧ સરવન્નમેઓ ૨, મેઢ મહંતં ૩ મડઈ ય વાયા ૪ ।

સસદર્ગમુત્ત ૫ મફેનગં ૬ ય, ઇયાણિ છપ્પંડગલલ્લક્ષણાણિ ॥૧॥

છાયા-મહિલાસ્વભાવઃ ૧ સ્વરવર્ણમેદઃ ૨, મેઢ મહત્ ૩ મૃદ્ધી ચ વાચા ૪ ।

સશબ્દકં મૂત્ર ૫ મફેનકં ૬ ચ, ઇતાનિ ષટ્ પળ્લકલક્ષણાનિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

ઇત્યાદિ લક્ષણૈર્વિજ્ઞાય પળ્લકઃ પરિહર્તવ્યઃ । વાતોઽસ્યાસ્તીતિ વાતિકઃ—

વાતપ્રકૃતિકઃ, અયં સ્વપરરૂપેણ કેનાપિ નિમિત્તેન વેદોદયં થતું ન શક્નોતિ

ટીકાર્થ-સૂત્રકાર ને “ યે ત્રીન પ્રવ્રાજના પ્રવ્રજ્યા યોગ્ય નહીં હોતે હૈં ” એસા જો કહા હૈં હસી વાત કો યહાં સ્પષ્ટ કિયા ગયા હૈ, પાળ્લક-એક જાતિ કા નપુંસકવિશેષ હોતા હૈં હસકે ૬ લક્ષણ હસ પ્રકાર સે કહે ગયે હૈં—“ મહિલાસહાવો ” ઇત્યાદિ, હસકા સ્વભાવ સ્ત્રી કે સ્વભાવ જૈસા હોતા હૈં સ્વર મેં ઓર વર્ણ મેં હસકો મેદ હોતા હૈં હસકા લિજ્જ ચડા હોતા હૈં હસકી વાણી પતલી હોતી હૈં પેશાવ કરતે સમય હસકી પેશાવ મેં સે શબ્દ નિકલતા હૈ, ઓર-હસકી પેશાવ મેં ફેન નહીં ડઠતા હૈં યે પળ્લક કે ૬ લક્ષણ હૈં । હન લક્ષણોં સે પળ્લક કો જાનકર ડસે દીક્ષા નહીં દેની ચાહિયે ? વાત જિસકો હોતા હૈં વહ વાતિક વાત પ્રકૃતિવાલા હૈ, વહ વાતિક સ્વ પર રૂપ સે કિસી નિમિત્ત સે વેદોદય કો ધારણ કરને મેં સમર્થ નહીં હો

ટીકાર્થ—“ આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો પ્રવ્રજ્યા આપવા યોગ્ય ગણાતા નથી, એવું સૂત્રકારે જે વિધાન કર્યું છે, તેનું હવે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—(૧) પડકને પ્રવ્રજ્યા આપવા યોગ્ય ગણ્યો નથી પડક એક જાતનો નપુંસક વિશેષ હોય છે, તેના છ લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે—

“ મહિલા સહાવો ” ઇત્યાદિ—

તેના સ્વભાવ સ્ત્રી જેવો હોય છે, તેના સ્વરમાં અને વર્ણમાં ભેદ હોય છે, તેનું લિંગ મોટું હોય છે, તેની વાણી પાતળી હોય છે, પેશાબ કરતી વખતે તેના પેશાબમાંથી વિશિષ્ટ અવાજ નીકળે છે અને તેના પેશાબમાં ક્રીણુ વળતાં નથી આ છ લક્ષણોથી પડકને ઓળખી શકાય છે, અને આ લક્ષણોથી તેને ઓળખી લઇને તેને પ્રવ્રજ્યા આપવી ભેદભ્રમ નહીં.

(૨) વાતિકને પણ દીક્ષા આપવાનો નિષેધ દ્રશ્યમાન છે વાત-વાયુથી પીડાતી વ્યક્તિને વાતિક કહે છે આ વાતપ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય ન્યા સુધી તેની પ્રતિસેવા કરી લેતો નથી, ત્યા સુધી સ્વ-પર રૂપ કોઈ પણ નિમિત્તે

યાવત્તસ્ય પ્રતિભેદા કૃતા ન સ્વાત્ નિરુદ્ધવેદાઽસૌ નપુત્તકતયા પરિણમતિ, एता
 દશઃ પુરુષો વાતિકા કથ્યતે । યદ્વા-“વ્યાપિતઃ” ઇતિ પક્ષધ્યાધિયુક્તઃ, ચિરકા
 લિક રાજયસ્માદિ વ્યાપિતસમ્પન્ન इत्यर्थः, ધ્રુવીવ-દ્વિય સેત્રિતૃતમર્થઃ, સ પદ
 વિષ-દષ્ટિક્ષીયઃ, શબ્દવલીચ, આદિગ્ધક્ષીયઃ, નિમ-પ્રણવલીવશ્ચેતિ । તપ્ત યો
 ચિવશ્ચાધવસ્યાં સ્ત્રી દષ્ટૈ સ્વલતિ સ દષ્ટિક્ષીવ ૧ । ય કસ્યાપિ યુગ્મસ્ય
 સુરતસમયસમુદ્ભૂતસીત્કારાદિ શબ્દ-ધ્વનિમાત્રેણ સ્વલતિ સ શબ્દક્ષીવઃ ૨ ।

સકતા છે, જય તક કિ ઘહ ઉસકી પ્રતિભેદન ન કરશે યદિ યહ નિરુદ્ધ
 વેદવાલા હો જાતા હૈ તો યહ નપુત્તકરૂપ સે પરિણમ જાતા હૈ એસા પુરુષ
 વાતિક કહા ગયા હૈ, યહ બી દીક્ષા દેને કો યોગ્ય નહીં માના ગયા હૈ ।
 યદ્વા-“વાદ્ય વાદ્ય” કી મંસ્કૃતભાષા વ્યાપિત બી હો મકતી હૈ,
 હસ પક્ષ મેં જો વ્યાધિ સે ચિરકાલિક રાજયસ્મા આદિ વ્યાધિ સે
 સમ્પન્ન હોતા હૈ ઘહ વ્યાપિત હૈ, એમા વ્યાપિત બી દીક્ષા દેને યોગ્ય
 નહીં માના ગયા હૈ-? જો સ્ત્રી કો સેવન કરને મેં અત્તમર્થ હોતા હૈ ઘહ
 ક્ષીવ હૈ યહ ક્ષીવ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ, ઇક દષ્ટિક્ષીવ દુસરા
 શબ્દક્ષીવ, તીસરા આદિગ્ધક્ષીવ, ઓર ચોથા નિમિત્તગ્ધક્ષીવ इनमें
 જો નગ્ન અવસ્થાવાલી વસ્ત્ર સે રહિત સ્ત્રી કો દેખતે હી સ્વલિત હો
 જાતા હૈ ઘહ દષ્ટિક્ષીવ હૈ ૧ જો સુરતક્રિયા મેં લવલીન સ્ત્રી પુરુષ કે
 સુરત સમય કે સીત્કાર આદિ શબ્દ કો સુનતે હી સ્વલિત હો જાતા
 હૈ ઘહ શબ્દક્ષીવ હૈ ૨ જો સ્ત્રી કો આલિંગન કરતે હી સ્વલિત હો

હીને વેદાદ્યને ધારણ કરવાને સમર્થ હોઈ શકતો નથી. એ તે નિરુદ્ધ વેદ
 વાળો થઈ બાક છે, તે તે નપુત્તક રૂપે પરિણમી બાક છે એવા પુરુષને
 વાતિક કહ્યો છે અને તેને દીક્ષા દેવાને યોગ્ય ગણ્યો નથી

અર્થવા-“વાદ્ય-વાદ્ય” આ પદની મંસ્કૃત ભાષા વ્યાપિત પણ થઈ
 શકે છે જે ચિરકાળથી ક્ષયરોગ આદિ બધીથી પીડાતો હોય તેને વ્યાપિત
 કહે છે એવી વ્યાપિત વ્યક્તિને પણ દીક્ષા આપવાને પાત્ર ગણાવી નથી

કક્ષીણને પણ દીક્ષા આપવાનો નિષેધ છે જે મનુષ્ય સીતું સેવન કર
 વાને અશ્વમર્થ હોય છે, તેને કક્ષીણ કહે છે તે કક્ષીણ ચાર પ્રકારના કહ્યા
 છે-(૧) દષ્ટિ કક્ષીણ (૨) શબ્દ કક્ષીણ (૩) આદિગ્ધ કક્ષીણ અને (૪) નિમ
 ત્રિત કક્ષીણ. નમ અવસ્થાવાળી (વશરહિત) સ્ત્રીને રેખતાંત્રી સાથે જ એના
 વીર્યનું સ્પર્શન થઈ બાક છે તેને દષ્ટિ કક્ષીણ કહે છે કામક્રીડામાં રત થયેલા
 સ્ત્રી-પુરુષોના સીત્કાર આદિ શબ્દોને સાંભળતાં જ એના વીર્યનું સ્પર્શન થઈ

યઃ સ્ત્રીયા-આલિંગનમાત્રેણ સ્વલતિ સ આદિગ્ધક્લીવઃ ૩ । યઃ સ્ત્રીજનસ્ય નિમ
ત્રણમાત્રેણ સ્વલતિ સ નિમન્ત્રિતક્લીવ ઇતિ ૪ । ચતુર્વિધોઽપ્યય વેદનિરોધેન
નપુસકત્વં પ્રાપ્નોતીત્યતઃ ક્લીવત્વેન કથ્યતે, વાતિક્વલીવયોસ્તુ પરિજ્ઞાનં
તન્મિન્ત્રાદીનાં સમીપે શ્રવણાદેવ ભવતીતિ । ક્લિમર્યમેતે પ્રવાજનયોગ્યા ન સન્તિ
ઇતિ ચેદાહ-એતે ચોત્કટવેદવત્ત્વાત્ નિર્બલમનોવૃત્તિકત્વાચ્ચ વ્રતપાલનાસમર્થા
ભવન્તિ, પ્રવ્રજ્યા પ્રદાતુરપ્યાજ્ઞાભજ્ઞદોષપ્રસજ્ઞ ઇતિ પ્રવાજયિતું ન કલ્પન્તે, ઉક્તશ્ચ-

“ જિણવયણે પઢિકુટ્ટ, જો પવ્વાવેહ લોભદોસેણ ।

ચરણદ્વિઓ તવસ્સી, લોવેહ તમેવ ઉ ચરિત્તં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા-જિનવચને પ્રતિકુષ્ટં (નિપિઙ્ઢં) યઃ પ્રવાજયતિ લોભદોષેણ ।

ચરણસ્થિતસ્તપસ્વી, લોપયતિ તદેવ ચારિત્રમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

જાતા હૈ, વહ આદિગ્ધક્લીવ હૈ ૩ તથા જો સ્ત્રી કે વુલાને માત્ર સે હી
સ્વલિત હો જાતા હૈ, વહ નિમન્ત્રિતક્લીવ હૈ ૪ ચારોં પ્રકાર કે યે ક્લીવ
વેદનિરોધન સે નપુસકતા કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં । અતઃ યે ક્લીવ રૂપ સે
કહ દિયે ગયે હૈં । વાતિક્વલિવ ઓર ક્લીવ કા પરિજ્ઞાન ઉનકે મિત્રાદિકોં
કે પાસ મેં સુનને સે હી હો જાતા હૈ તો ફિર યે ક્યોં પ્રવ્રજ્યા કે યોગ્ય
નહીં હૈં ૩ તો ઇસકા ઉત્તર એસા હૈ કિ યે ઉત્કટવેદ વાલે હોતે હૈં અતઃ
ઇનકી મનોવૃત્તિ નિર્બલ હોને કે કારણ યે વ્રતપાલન કરને મેં અસમર્થ
રહતે હૈં, તથા એસોં કો પ્રવ્રજ્યા દેને કી આજ્ઞા ભી નહીં હૈ, અતઃ જો
ઇન્હે પ્રવ્રજ્યા દેગા, ઉસે ભી આજ્ઞાભંગ કરને કા દોષ લગેગા, ઇત્સીલિધે
યે પ્રવ્રજ્યા દેને કે યોગ્ય નહીં કહે ગયે હૈં । કહા ભી હૈ-“ જિણવયણે
પઢિકુટ્ટ ” ઇત્યાદિ, તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિન વચન મેં જિન્હે

જાત છે તેને શબ્દ કલીવ કહે છે સ્ત્રીને આલિંગન કરતાં જ જેના વીર્યનું
સ્ખલન થઇ જાય છે તેને આદિગ્ધ કલીવ કહે છે કેઈ સ્ત્રીના નિમન્ત્રણ
બેલાવવા માત્રથી જેનું સ્ખલન થઇ જાય છે તેને નિમન્ત્રિત કલીવ કહે છે
ઉપર્યુક્ત ચારે પ્રકારના કલીવ વેદનિરોધનથી નપુસકતા પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેથી
તેમને કલીવરૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાઆવ્યા છે

પ્રશ્ન—વાતિક અને કલીવનું પરિજ્ઞાન તેમના મિત્રાદિકો દ્વારા પણ થઇ
શકે છે તેમને શા કારણે પ્રવ્રજ્યા આપવા યોગ્ય ગણ્યા નથી ?

ઉત્તર—તેઓ ઉત્કટ વેદવળા હોય છે, તેથી તેમની મનોવૃત્તિ નિર્બળ
હોય છે નિર્બળ મનોવૃત્તિને કારણે તેઓ વ્રતપાલન કરવાને સમર્થ હોતા
નથી તથા એવાં મનુષ્યોને પ્રવ્રજ્યા દેનારને પણ શાસ્ત્રાજ્ઞાને ભગ કરવાનો
દોષ લાગે છે, તેથી તેમને પ્રવ્રજ્યા દેવી બેધએ નહીં કહ્યું પણ છે કે—

“ જિણવયણે પઢિકુટ્ટ ” ઇત્યાદિ—

અત્ર પ્રિસ્થાનકાનુરોધાત્મય एव दृष्टांते, अन्यथा तु-विश्वति-स स्यका जना
प्रमानयितुमयोग्या मवन्ति, तथाहि—

“ बाले ण पुङ्खे २ नपु से ३ य, जङ्खे ४ कीडे ५ पाइए ६ (बाहिर) ।

तप्पे ७ रायावगारी ८ य, उम्मसे ९ य मदमुणे १० ॥ १ ॥

दासे ११ दुहे १२ य मूढे १३ य, अणत्त १४ जुगिए १५ इयं ।

उब्बाए १६ य १७, मयए सइणिप्फेठिया १८ इयं ॥ २ ॥

गुम्भिणी १९ बालघच्छा २० य, पम्मावेठ न कप्पइ ।

छाया-पालो दृष्टो नपु सकम्भ, अढः वल्लीवध वातिका (व्याधितः) ।

स्तेनो रानापकारी य, उन्मघधा दशनः ॥ १ ॥

दासो दुष्टश्च मूढश्च, क्षमाचो जुद्धित इति च ।

उद्वषदकश्च सृतफः क्षेप्त निष्फेटित इति च ॥ २ ॥

गुर्भिणी बालवत्सा च, प्रमानयितुं न पश्यते ॥ इति ।

તપ્ર — બાલ — અદૃષ્ટપાન્યુનઃ ૧ । દૃઢ પવિર્વપાવધિકઃ ૨ । નપુ સકા-
પ્રસિદ્ધઃ ૩ । જઙ્ઃ — સ્વૃષ્ઠઃ સ વિવિધઃ, માપા — શરીર — ક્રિયા મેદાત્ । માપાનક

દીક્ષા દેના નિપિદ્ધ ક્રિયા ગયા હૈ, હાઉં જો શિષ્ય ધનને કે છોમ રૂપ
લોપ સે દીક્ષા દેતા હૈ પેસા વહ ચરણસ્થિત તપસ્વી ચારિત્ર ધર્મ કા
છોપ કરતા હૈ । યહાં પ્રિસ્થાનક કે અનુરોધ સે યે ત્રીન હી ગૃહીત હુએ
હૈં, નહીં તો પ્રમજ્ઞા દેને કે લિપે ૨૦ પુરુષ અયોગ્ય કહે ગયે હૈં, જૈસે
— “ બાલે પુઘે નપુસે — ” ઇત્યાદિ, આઠ ઘર્પ સે જો ન્યૂન હૈ વહ બાલ માના
ગયા હૈ — ૧, ૬૦ ઘર્પ સે જો અધિક હૈ વહ દૃઢ માના ગયા હૈ ૨ નપુસક
પ્રસિદ્ધ હૈ, સ્થૂલ કા નામ જણ હૈ, યદ ત્રીન પ્રકાર કો હોતો હૈ માપા

આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—જિનેન્દ્ર ભગવાને એમને દીક્ષા
દેવાનેા નિવેદ્ય કહ્યો છે તેમને શિષ્ય બનાવવાના હેતુકરૂપ ડાવથી ને દીક્ષા
આપે છે, એવો ચરણસ્થિત તપસ્વી ચારિત્રધર્મનાં લોપ કરે છે અર્થાત્ પ્રિસ્થા
નકનું પ્રકરણ બાહ્ય હોવાથી આ નપુનું જ નિરૂપણ કરવામાં આનું છે
આમ તો નીચે ગણવેલા ૨૦ પ્રકારના પુરુષોને પ્રવચ્ચા આપવાને માટે
અયોગ્ય ગણાવ્યા છે એમકે— બાલે પુઘે નપુસે ” ઇત્યાદિ—

આઠ વર્ષથી બેઠી ઉમરવાળાને બાળક કહ્યો છે (૧) ૬૦ વર્ષથી વધુ
ઉમરવાળાને વૃદ્ધ કહ્યો છે (૨) નપુસક—આ શબ્દ બાલ્યોતો હોવાથી તેનું
નિવેદન કયું નથી (૩) સ્થૂલ—જે માણસ જડ જેવો હોય છે તેને સ્થૂલ કહે છે
તેના ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) ભાષાની અપેક્ષાએ જડ, (૨) શરીરની અપેક્ષાએ
જડ અને (૩) દિવાની અપેક્ષાએ જડ

શ્વતુર્વિધઃ—જલમૂકઃ ૧, મન્મનમૂકઃ ૨, એલકમૂકઃ ૩, દુર્મેધશ્ચ ૪ । જલમગ્ન
ઇવ બુદ્બુદાયમાનો યો વક્તિ સ જલમૂકઃ ૧ । યસ્ય વદતઃ સ્વચ્ચમાનમિવ વચનં
સ્વલતિ સ મન્મનમૂકઃ ‘તોતલા’ ‘વોવડા’ ઇતિ પ્રસિદ્ધઃ ૨ । યશ્ચૈલક ઇવ
મૂકતયા શબ્દમાત્રમેવ કરોતિ ન તુ વ્યક્તવાચા વક્તું શક્નોતિ સ એલકમૂકઃ ૩ ।
દુર્મેધઃ—ધારણાવિકલઃ, અસ્ય પુનઃ પુનઃ પાઠનેઽપિ ન કિશ્ચિદપિ સ્મૃતિપથે સમા-
યાતિ, વિસ્મરણસ્વભાવત્વાત્ ૪ । ૧ । ભાષાજડશ્વતુર્વિધોઽપિ જ્ઞાનગ્રહણેઽસમર્થ-
ત્વાન્ન પ્રવ્રજ્યાયોગ્યઃ ૧ । શરીરજડ—શરીરેણ સ્થૂલઃ, યો વિહારે પથિ, ભિક્ષાચ-
ર્યાયામટને, વન્દનાદિષુ ચાતીવસ્થૂલતયાચાઽશક્તો ભવતિ ૨ । ક્રિયાજડઃ—કરણ—

સે શરીર સે ઔર ક્રિયા સે, इनमें भाषाजड़ चार प्रकार का होता है—
जलमूक १ मन्मनमूक २ एलकमूक ३ और दुर्मेध ४ जल में मग्न हुवे
की तरह बुदबुद जैसा होकर बोलता है वह जलमूक है, बोलते समय
जिसके वचन बीच २ में रुककर निकलते हैं वह मन्मनमूक है, इसे
भाषा में “तोतला” तथा गुजरात में “वोवडा” कहते हैं । मूक होने
के कारण एलक [बकरा] की तरह शब्दमात्र ही करता है बोलता है,
स्पष्ट वाणी नहीं बोल सकता है वह एलकमूक है । धारणा से जो विकल
होता है वह दुर्मेध है बार २ पढ़ाने पर भी इनकी स्मृति में कुछ भी
नहीं जमता है क्योंकि इसका स्वभाव विस्मरणवाला होता है—४ चार
प्रकार का यह भाषाजड़ ज्ञान के ग्रहण में असमर्थ होने के कारण
प्रव्रज्या के अयोग्य कहा गया है १ । शरीरजड़ वह है जो शरीर से
स्थूल होता है ऐसा शरीरजड़ विहारमार्ग में, भिक्षाचर्या करने में, और

ભાષાજડના પશુ ચાર પ્રકાર પડે છે—(૧) જલમૂક, મન્મનમૂક, (૩)
એલકમૂક અને (૪) દુર્મેધ. જળમા મગ્ન થયેલાની જેમ ‘બુડબુડ’ જેવો
અવાજ કરનારને જલમૂક કહે છે બોલતી વખતે વચ્ચે વચ્ચે અટકીને જેના
શબ્દો નીકળે છે તેને મન્મનમૂક અથવા બોમડો કહે છે જે માણસ મૂંગો
હોવાથી બકરાની જેમ “બે બે” જેવી અસ્પષ્ટ વાણી જ બોલી શકે છે
તેને એલકમૂક કહે છે (એલક એટલે બોકડો). ધારણાથી જે વિકલ (રહિત)
હોય છે તેને દુર્મેધ કહે છે વારવાર સમજાવવા છતાં પણ તેના મગજમાં
કંઈપણ ઉતરતું નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવ જ વિસ્મરણશીલ હોય છે. આ
ચારે પ્રકારના ભાષાજડ માણસો જ્ઞાનને ગ્રહણ કરવામાં અસમર્થ હોય છે,
તે કારણે તેમને પ્રવ્રજ્યા આપવા યોગ્ય ગણાવ્યા નથી.

જેનું શરીર ખૂબ જ સ્થૂલ હોય છે તેને શરીરજડ કહે છે એવો માણસ
વિહાર માર્ગમાં, ભિક્ષાચર્યા કરવામાં અને વન્દણાદિ ક્રિયાઓ કરવામાં અસ-

ક્રિયા, તથા જડ-અલસ-અર્થ, સમિતિ-શુભિ-પ્રતિષ્ઠાનાદિ ક્રિયા પુનઃ પુનઃપરિશ્ચિન્નમાનામપ્યતીવજડતયા યઃ કર્તુ ન શક્નોતિ સઃ ૩ । ફલીયઃ ૫, વાતિકઃ (વ્યાધિત) ચોક્તલક્ષણઃ ૬ । સ્તેન-ધોરઃ ૭, રાજાપકારી-રામા પરાધી ૮, ઉન્મત્તઃ-મસિદ્ધઃ ૯ । અવર્ધન-દષ્ટિદીનઃ, અન્ધ-અર્થ ૧૦ । વાસઃ ૧૧, દુષ્ટઃ ૧૨, મૂઢઃ ૧૩ પચે મસિદ્ધા-ક્રણાર્ત-અણવીરિતઃ ૧૪, જુઝિકઃ અજિજિત-હીન-અર્થઃ અય જાતિ-કર્મ-શિલ્પ-શરીરમેદા-અધુર્વિધ । તથા જાતિ-જુઝિકા-આત્યા-જુઝિકા-હીના । ચેત્સ્વાર-પાળા, હોમ્મા ક્રિયાકાઃ અપ-વાદ્ય । તથા પાળા-ચે ગ્રામનગરાદેર્વિદિરાકાશેડનાત્વત્થયાને વસન્તિ, હોમ્મા-

વન્દનાદિક્રિયા મેં અતીતસ્પૂલ છોન કે કારણ અજાત્ત હોતા હૈ ૨ । જો ક્રિયા કરને મેં અલસ (આલસી) હોતા હૈ વહ ક્રિયાજડ હૈ, એસા વહ ક્રિયાજડ સમિતિ શુભિ પ્રતિષ્ઠાના આદિ ક્રિયાઓં કો વાર વાર સમ જ્ઞાને પર ખી અતીવ જડ હોને કે કારણ યથાવત્ કર નહોં સકના હૈ- ૩ । ફલીય ઓર વાતિક (વ્યાધિત) इनका लक्षण तो कष्ट ही दिया गया है ६ स्तेन धोर ७ राजापकारी राजापराधी ८ उन्मत्त पागल ९ अवर्धन दष्टिदीन (अंधा) १०, वास ११ दुष्ट १२ मूढ १३ कणार्त कण से पीड़ित १४ एषम्-जुजिक अजिजित अह्नीन, ये सब दीक्षा देने के अयोग्य कहे गये हैं । वह जुजिक-जाति, कर्म, शिल्प, और शरीर के मेद से चार प्रकार का कहा गया है जो जाति से हीन होता है वह जातिजुजिक है । जातिजुजिक भी चार प्रकार के होते हैं-पाण, होम्य,

અર્થ નિવડે છે આટે તેને પ્રવજ્યા દેવાને યોગ્ય કહ્યો નથી. જે માણસ ક્રિયા કરવામાં આજાત કરનારો હોય છે, તેને ક્રિયાજડ કહે છે. એવો ક્રિયાજડ માણસ વારંવાર અમલવવા છતાં પણ સમિતિ, શુભિ, પ્રતિષ્ઠાના આદિ ક્રિયાઓ પોતાની જાતને કારણે યોગ્ય રીતે કરી શકતો નથી. (૫) ફલીય અને (૬) વાતિક (વ્યાધિત), આ બન્નેનાં લક્ષણો તો આ સુત્રમાં જ પહેલાં અજાવવામાં આવેલ છે. (૭) સ્તેન (ધોર) (૮) રાજાપકારી એટલે કે રાજાપરાધી (૯) ઉન્મત્ત (પાગલ-ગાંઠા), (૧૦) અવર્ધન-દષ્ટિદીન-અન્ધ, (૧૧) વાસ, (૧૨) દુષ્ટ (૧૩) મૂઢ-મૂર્ખ (૧૪) (૧૫) કણાર્ત-દેખાદાર, તથા જુઝિક અજિજિત અને અજાતીનને પણ દીક્ષા દેવા યોગ્ય કહ્યા નથી.

જુઝિક મનુષ્યના બાનિ, કર્મ, શિલ્પ અને શરીરના બેદથી ચાર પ્રકાર કહ્યા છે જે બાનિની અપેક્ષાએ હીન હોય છે, તેને બાનિજુઝિક કહે છે. બાનિજુઝિક પણ ચાર પ્રકારના હોય છે-પાળુ ટાગળ, ક્રિજિક અને અપવન.

યે ગૃહનિવાસિનો ગીત ચ ગાયન્તિ । કિણિકાઃ-યે વાદિત્રાણિ પરિણહન્તિ-મળ્ડ-
યન્તીત્યર્થઃ, શ્વપચાચ્ચાળાલાઃ । ઉપલક્ષણાદન્યેડપ્યેતાદશાધિગજાતીયા વરુ-
હાદયો ગ્રાહ્યાઃ । एते जानिजुङ्गिकाः १ । कर्मजुङ्गिकाः-कर्मणा जुङ्गिकाः-हीनाः,
तेऽष्टविधा-पोषक-संवर-नट-लंख-व्याध-मत्स्यबन्ध-रजक-वायुरिकभेदात् ।
ત્ર પોષકાઃ યે સ્ત્રી કુવકુટ-મયૂરાન્ જીવિકા નિમિત્ત પોષયન્તિ ૧, સંવરાઃ-
તિરસ્કરણિકાકારકાઃ, યે તૃણવિશેષેણ કુત્યાદિકમાચ્છાદયન્તિ ૨, નટા-—યે
નાટકાનિ નર્તયન્તિ ૩ । લંખાઃ-યે વશાદેરુપરિસ્થિત્વા સ્વકલાં દર્શયન્તિ ૪ ।

કિણિક, ઔર શ્વપચ, इनमें जो ग्राम नगर आदि के बाहर बिलकुल
खुले द्रुवे मैदान में रहते हैं, वे पाणजातिजुङ्गिक हैं जो घर बना कर
रहते हैं और गीत गाते हैं, वे डोम्ब हैं । जो वादित्रों को मढते हैं, वे
किणिक हैं. और जो चाण्डाल हैं वे श्वपच हैं । उपलक्षण से और भी
इसी तरह के नीच जाति के वरुड आदि जातिजुङ्गिक जानना चाहिये ।
जो कर्म से जुङ्गिक हीन होते हैं वे कर्मजुङ्गिक हैं, वे कर्मजुङ्गिक आठ
प्रकार के होते हैं, पोषक १ संवर २ नट ३ लंख ४ व्याध ५ मत्स्यबन्ध
६ रजक धोबी ७ और वायुरिक ८ । इनमें जो स्त्री, कुवकुट, एवं मयूरी
को अपनी आजीविका के निमित्त पालते हैं वे पोषक हैं १ जो तृण-
विशेषों से दीवाल वगैरह को आच्छादित करते हैं, अर्थात् जो कनात
वगैरह बनाते हैं वे संवर हैं २ जो नाटकों को करते हैं उनमें नाचते हैं
वे नट हैं-३ जो वांस आदि के ऊपर खेलकर अपनी कला का प्रदर्शन

જેઓ ગામ, નગર આદિની બહાર તદ્દન ખુલ્લા મેદાનમાં રહે છે તેમને પશુ
જાતિજુગિક કહે છે જેઓ ઘર બનાવીને રહે છે અને ગીત ગાવાનો ધંધો
કરે છે, તેમને ડોમ્બ કહે છે જે લોકો વાદિત્રોને મઢવાનો ધંધો કરે છે
તેમને કિણિક કહે છે, અને ચાંડાલને શ્વપચ કહે છે ઉપલક્ષણની અપેક્ષાએ
એ જ પ્રકારની વરુડ આદિ અન્ય નીચ જાતિના મનુષ્યોને પણ જાતિજુગિક
સમજવા જોઈએ જે લોકો કર્મની અપેક્ષાએ જુગિક (હીન) હોય છે,
તેમને કર્મજુગિક કહે છે તે કર્મજુગિક આઠ પ્રકારના હોય છે-(૧) પોષક,
(૨) સંવર, (૩) નટ, (૪) લંખ, (૫) વ્યાધ, (૬) મત્સ્યબન્ધ, (૭) રજક
(ધોળી) અને (૮) વાયુરિક જે લોકો કૂકડા, મરઘી, મોર, સ્ત્રી આદિને
પોતાની આજીવિકાને નિમિત્તે પાળે છે, તેમને પોષક કહે છે (૨) જે લોકો
તૃણવિશેષોથી દીવાલ વગેરેને આચ્છાદિત કરે છે અથવા જે લોકો કનાત વગેરે
બનાવે છે તેમને સંવર કહે છે (૩) જે લોકો નાટકો ખેલે છે અને તેમાં
નાચે છે તેમને નટ કહે છે (૪) જે વાસ, દોરડા આદિ ઉપર ખેલ કરીને

ध्यावा - लुब्धकाः ५ । मत्स्यवन्धाः - घीषराः ६ । रत्नका - वस्त्रपक्षालकाः ७ ।
 वायुरिकाः - मृगज्वालिकाः ८ । शिल्पेन जुञ्जिकाः - ये पटकाराः 'वणकर' इति
 प्रसिद्धाः नापि तादयो धा ३ । क्षरीरजुञ्जिकाः - क्षरीरेण हीना - ये हस्तपादकर्म
 नासिकोष्ठवर्जिताः, वामनकाः - अधुहस्तपादाद्यवयवाः, कुञ्जाः - धर्तिर्निष्ठतपीठ
 हृदयास्थिकाः, कुष्ठव्याध्युपहता, काणाः, प्रसिद्धाः पञ्चयः - पादगमनशक्तिविक्रमाः

करते हैं वे लहसुन हैं ४ लुब्धक-शिकारी जो होते हैं वे व्याघ्र हैं-५ मण्ड-
लियों को पकड़ने वाले घीघर मत्स्यगर्भ हैं ६ कपर्दी को घोने वाले
घोषी रजक हैं ७ मृगों को जालबालकर जो पकड़ते वे वागुरिक हैं ८।
पटकार धुनकर, अथवा-नापित नाई आदि शिल्पजुक्तिक हैं ९ शरीर से
अङ्गोपाङ्ग से जो हीन होते हैं वे शरीरजुक्तिक हैं, जैसे-कोई हाथसे हीन
होता है, कोई चरण से हीन होता है, कोई कर्ण से तो कोई नासिका
से हीन होता है और कोई ओष्ठ से हीन होता है ऐसे वे सब शरीर
जुक्तिक कहे गये हैं, तथा घामनक वे होते हैं-जो शरीर से घौने होते हैं
लघु हस्तपाद आदि अयय्यों वाले होते हैं, वे कुयक-कूपडे होते हैं,
जिसकी पीठ फी, अथवा हृदय की हड्डी बाहर निकल आती है तथा
-कुष्ठ से जिनके हाथ पग आदि अयय्य गल जाते हैं, वे तथा-जो काने
होते हैं वे, तथा जो पशु होते हैं वे चलने फिरने में जो चरणों की शक्ति

પાતાની કલાતુ પ્રશ્ન કરે છે તેમને જાણ (બજાણીયા) કહે છે (૫)
શિકારીને વ્યાધ કહે છે (૬) માછલાં પકડવાનો ધંધો કરનાર પ્રીવરને
(માછીમારને) મત્સ્યબંધ કહે છે (૭) કપડાં ધોવાનો ધંધો કરનારને રમ્મક
ધોબી કહે છે (૮) જાળ નાખીને મુઝાને પકડનાર માણસને વાણિક કહે છે

પટકાર (વચ્ચકર) જ્યથા નાઈ જાડિને શિશ્યનુજિક કહે છે જે દોઝે શારીરિક ખોડ-ખાપણના ઢોય છે તેમને શરીરનુજિક કહે છે જેમકે કોઈ લૂલા ઢોય છે તો કોઈ કૂકા ઢોય છે તો કોઈ નકત (નાક ઉદાયલા) ઢોય છે, કોઈ કણ્ડીન ઢોય છે, તો કોઈ હાડ વિનાના ઢોય છે, એ બધાં મનુષ્યોને શરીરનુજિક કલા છે

તથા જેલો વામનરૂપ (ઠીંગુલ) હોય છે, -તથા દાઘપગ આદિ અવ
યવોવાળા હોય છે જે ફૂલના હોય છે જેના વાંસાના અથવા છાતીના દાઢા
જઠાર નીકળી આવ્યા હોય છે જેના દાઘપગ આદિ અવયવો ફેડને લીધે
મળી મર્યા હોય છે તથા જે લોકો એક જાંબે કાજા હોય છે તથા જે લોકો
ડાબા જી રાજના પાલકારૂપ ધરતોની મળિયા જેમદિન હોય છે એવા

इत्यादयः शरीरजुङ्गिकाः । एते सर्वे दीक्षयितुं न योग्याः १५॥ उद्बद्धक-शिक्षणादि-
निमित्तेन नियतकालं यावद् बद्धः सेवाभावेन-आयत्तीभूतः, यद्वा केनचित् मूल्य-
ग्रहणेन नियतावधिं यावद् बद्धः-वचनबद्धः कृतः स्वाधीनीकृत इत्यर्थः, एताव-
त्कालं यावद्भवत्पार्श्वे रथास्यामि, यद्वा-त्वयैतावत्कालं यावन्ममपार्श्वेऽवश्यं स्था-
तव्यमित्यादिरूपेण स्वपरतोवचनबद्धः-उद्बद्धः स एव-उद्बद्धः । स कर्म-शिल्प-
-विद्या-मन्त्रयोगभेदेन पञ्चविधः । तत्र कर्म-अनुपदेशपूर्वकं गृहकार्यक्षेत्रकर्षणा-
दिकम् १ । शिल्प-आचार्योपदेशपूर्वकचित्रकर्मादिरूपः २ । एवं विद्या-लेखादिका
शकुनरुतपर्यवसाना ३ । मन्त्रः-विद्वेषणवशीकरणादिरूपः ४ । योगः-चूर्णादि

से रहित होते हैं इत्यादि वे सब, ऐसे मनुष्य शरीरजुङ्गिक कहे गये हैं । ये सब दीक्षा के अयोग्य कहे गये हैं । शिक्षण आदि के निमित्त से जो नियमितकाल तक सेवाभाव से बद्ध हो, अथवा-मूल्य देकर किसीने जिसे नियत समयतक वचनबद्ध करलिया हो, अपने अधीन बना लिया हो कि इतने समयतक तुम्हें (झे) मेरे पास रहना होगा, अथवा इतने समयतक मैं तुम्हारे पास रहूंगा, इस प्रकार से जो स्व पर से वचनबद्ध हो गया हो वह उद्बद्ध है उद्बद्ध ही उद्बद्धक है यह उद्बद्धककर्म, शिल्प विद्या मन्त्र और योग के भेद से पांच प्रकार का होता है अनुपदेश पूर्वक गृहकार्य क्षेत्रकर्षण आदि से जो बद्ध होता है वह कर्म उद्बद्ध है आचार्योपदेश पूर्वक चित्रकर्म आदिरूप शिल्प से जो बद्ध होता है वह शिल्प उद्बद्ध है लेखनकला से लेकर पक्षी के

મનુષ્યોને શરીરજુગિક કહે છે. તે દરેક પ્રકારના શરીરજુગિકોને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય ગણ્યા નથી

શિક્ષણ આદિને નિમિત્તે જે લોકો નિયમિત કાળપર્યંત સેવાભાવથી બધાયેલા હોય, અથવા વેતન આપીને જેને કોઈએ નિયત સમય સુધી કામ કરવાને માટે વચનબદ્ધ કરી લીધા હોય-એટલે કે “આટલા સમય સુધી તમારે મારી પાસે રહેવું પડશે અથવા આટલા સમય સુધી હું તમારી સાથે રહીશ,” આ પ્રકારે જે પોતે અન્યની સાથે વચનથી બધાયેલા હોય તેને ઉદ્બદ્ધ કહે છે, એવા ઉદ્બદ્ધને જ ઉદ્બદ્ધક કહે છે આ ઉદ્બદ્ધકના કર્મ, શિલ્પ, વિદ્યા, મન્ત્ર અને યોગના લેખથી પાંચ પ્રકાર કલા છે-અનુપદેશપૂર્વક જે ગૃહકાર્ય, કૃષીકર્મ આદિ કરવાને બંધાય છે તેને કર્મઉદ્બદ્ધક કહે છે. આચાર્યોપદેશ પૂર્વક જે ચિત્રકાર્ય આદિ રૂપ શિલ્પ કરવાને બધાયેલા હોય છે તેને શિલ્પઉદ્બદ્ધક કહે છે લેખનકલાથી લઈને પક્ષીની બોલીને બાણવા પર્યંતની

પ્રયોગ ૫ । પચ્ચધિવોડ્યોપ દીક્ષયિતુ ન કલ્પયે । ઉક્તશ્ચ—

“કર્મ્મે ૧ સિષ્યે ૨ વિજ્ઞા ૩, મત્તે જોમે ય દોહ ઉપદરઓ ।

ઉચ્ચદ્વ્યો ઉ પસો, ન કલ્પય તારિસે દિક્ષા ॥ ૧ ॥”

છાયા—કર્મણિ ૧ શિષ્યે ૨ વિષ્યાયાં ૩ મન્ત્રે ૪ યોગે ૫ ચ મન્ત્રપુવરક ।

ઉચ્ચદ્વ્યકસ્થેષ ન કલ્પયે તાદ્યે દીક્ષા ॥ શ્લોક ૧૬ ।

સૂતકઃ—સૂત્યાઃ—પ્રસિદ્ધ ૧૭ । શ્લેષનિષ્કેદિત—નિષ્કેદિત શેષ इत्यર્થઃ, યો
ચુદ્ધકલ્પાદિકારણમાધિત્ય માતાપિત્રોરનુજ્ઞાત એવ દીક્ષાં પ્રહીતુમિચ્છતિ સઃ
યદ્વા—અન્યતઃ કશ્ચિરીક્ષામિલાપી દીક્ષિતાં વા પલાન્ય સમાગતાઃ સોઽપિ દીક્ષ
યિતુ ન કલ્પત इति ૧૮ । શુર્ધિણી—સગર્ભા ૧૯ । વાલ્મવત્સા—મધુવાલ્મતા ૨૦

શાસ્ત્રોં જાનને તક કી કલાઓં મેં જો નિપુણ હોતા હૈ વહ વિદ્યાઉચ્ચદ
હૈ, વિદ્યેષણ ઉચ્ચાટન મારણ તાઠન, એવ વર્ણીકરણરૂપ મન્ત્ર વિષ્યા મેં
જો નિપુણ હોતા હૈ, વહ મન્ત્રઉચ્ચદ હૈ, ઓર ચૂર્ણાદિપ્રયોગ કરને મેં
જો ચતુર હોતા હૈ વહ યોગ ઉચ્ચદ હૈ એ પાંચો પ્રકાર કે ઉચ્ચદ મી
દીક્ષા દેને કે યોગ્ય નહીં કહે ગયે હૈં । કહા મી હૈ—“કર્મ્મે સિષ્યે
વિજ્ઞા” इत्यादि, જો દૂસરોં કે યહાં આજીવિકા કે નિમિત્ત નોકરી
કરતા હૈ વહ મૂતક હૈ, વહ તથા—ચુદ્ધકલ્પ આધિરૂપ કારણ કો ઠેકર
જો માતાપિતાકી આજ્ઞા પ્રાપ્ત કિયે વિના હી દીક્ષા કો ઉપત્ત હોતા હૈ એસા
વહ નિષ્કેદિત શેષ કહાતે હૈ । અથવા દીક્ષામિલાપી પના દુષ્ટા, વા દીક્ષિત
દુષ્ટા જો દૂસરી જગહ સે મગકર આયા હો, વહ મી દીક્ષા દેને કે યોગ્ય
નહીં કહા ગયા હૈ ૧૮, જો ગર્ભવત્સી હૈ એસી શુર્ધિણી સ્ત્રી, તથા જિમ્મકા

હવાઓમાં જે નિપુણ હોય છે તેને વિદ્યાઉચ્ચદ કહે છે વિદ્યેષણ—ઉચ્ચાટન,
મારણ—તાઠન અને વર્ણીકરણ રૂપ મન્ત્રવિષ્યામાં જે નિપુણ હોય છે તેને મન્ત્ર
ઉચ્ચદ કહે છે અને ચૂર્ણાદિ પ્રયોગ—સાધન પ્રયોગ કરવામાં જે નિપુણ હોય
છે તેને યોગઉચ્ચદ કહે છે આ પાંચે પ્રકારના ઉચ્ચદકને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય
કહ્યા નથી કહ્યું પણ છે કે—“કર્મ્મે સિષ્યે વિજ્ઞા” इत्यादि—

જે આજીવિકા નિમિત્તે બીજાને ત્યાં નોકરી કરે છે તેને જૂનક કહે છે
તેને પણ દીક્ષા આપવા યોગ્ય કહ્યો નથી. ચુદ્ધકલ્પ આદિ કારણોને લીધે
માતાપિતાની આજ્ઞા લીધા વિના દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયેલ વ્યક્તિને પણ
દીક્ષા આપવા યોગ્ય જણેલ નથી જે પ્રકારના દીક્ષાર્થીને નિષ્કેદિત શેષ”
કહે છે અથવા દીક્ષામિલાપી બીજાને બીજા બચાવેથી લગી આવેલને, અને
જે વાર દીક્ષા લઈને ત્યાંથી ભાગીને આવેલા માણસને પણ દીક્ષા આપવાને

‘एव’ मिति एव — यथा पूर्वेक्ता एते प्रव्राजयितु न कल्पन्ते तथैत एव कथञ्चिच्छलनादिना प्रव्राजिता अपि सन्तो मुण्डयितु—शिर केशान् लुञ्चयितुम्, शिक्षयितुं—ग्रहणासेवनी शिक्षां ग्राहयितुम् ३, उपस्थापयितु—महाव्रतेषु व्यवस्थापयितुम् ४, संभोक्तुम्—उपध्याहारादिना तेन सह सम्भोगं कर्तुम् ५, तथा यद्यनाभोगेन संभोगविषयीकृता भवेयुरतदा संवासयितुम्—आत्मसमीपे स्थापयितुं न कल्पन्त एवेति ॥ सू० ७० ॥

पूर्वं प्रव्राजनाद्ययोग्याः प्रोक्ताः, साम्प्रतं तत्प्रसङ्गाद् वाचनादिविषयेऽयोग्ययोग्यान् कथयन् सूत्रचतुष्टयमाह—

मूलम्—तओ आवायणिज्जा पणत्ता, तं जहा—अविणीए, विगइपडिवद्धे, अविओसियपाहुडे । १ । तओ कप्पंति वाइत्तए, तं जहा—विणीए अविगइपडिवद्धे, विओसिय पाहुडे । २ । तओ दुस्सन्नप्पा पणत्ता, तं जहा—दुट्ठे मूढे वुग्गाहिए । ३ । तओ सुसन्नप्पा पणत्ता, तं जहा—अदुट्ठे, अमूढे, अवुग्गाहिए । ४ ॥ सू० ७१ ॥

बच्चा अभी छोटा है, ऐसी बालवत्सा स्त्री भी दीक्षा देने के योग्य नहीं कही गई है । तो जिस प्रकार से ये सब दीक्षा देने के योग्य नहीं कहे गये हैं उसी प्रकार से ये कथञ्चित् छलना आदि से प्रव्राजित हो जाने पर भी शिर के केशों का लुञ्चन करवाने योग्य तथा ग्रहण, शिक्षा और आसेविनी शिक्षा को ग्रहण कराने योग्य शिक्षित महाव्रतों में इन्हें व्यवस्थापित करना उपधि और आहारादि का इनके साथ संबन्ध रखना, और इन्हे अपने पास रखना ये सब बातें भी इनके साथ किसी भी तरह से (करनी) योग्य नहीं हैं ॥ सू० ७० ॥

योग्य गणुवेल नथी गर्लवती स्त्री तथा बालवत्सा स्त्री—जेनु भाजक नानु डोय ओवी स्त्रीने पणु दीक्षा आपवाने योग्य कही नथी

उपर्युक्त २० प्रकारना भाणुसेने दीक्षा आपवाने योग्य कही नथी, ओटलु ४ नहीं पणु ढाई प्रकारना छणथी तेओ दीक्षित थई गया डोय तो पणु तेमना शिरना केशोने डोय करवा ते योग्य नथी, तथा ग्रहण—शिक्षा आसेविनी शिक्षाने ग्रहण कराववा योग्य नथी महान्तोमा स्थापित करवा योग्य पणु नथी अने उपधि—(आहारादि) ने तेमनी साथे संध राखवा योग्य पणु नथी, अने पोतानी साथे राखवा योग्य पणु नथी ॥ सू० ७० ॥

છાયા—ત્રયઃ અવાચનીયા પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—અવિનીત, વિકૃતિપ્રતિષદ્, અન્યવસિતપ્રામૃતઃ । ૧ । ત્રયઃ કલ્પ-તે વાચયિતુ, તથા—વિનીતઃ, અવિકૃતિ પ્રતિષદ્, વ્યવસિતપ્રામૃત ૨ । ત્રયો દુસ્સઙ્ગાપ્યાઃ પ્રજ્ઞતા તથા—દુષ્ટઃ, મૂઢો, વ્યુદ્ગ્રાહિત ૩ । ત્રય સુસઙ્ગાપ્યાઃ પ્રજ્ઞતા, તથા — અદુષ્ટ, અમૂઢ, અન્યુદ્ગ્રાહિતઃ ૪ । સૂ ૭૧ ॥

ટીકા—‘ તઓ અવાચણિજ્ઞા ’ इत्यादि । त्रयः अवाचनीया—वाचयितुं-सूत्र पाठयितुं न योग्या, अत एवार्थमपि वाचयितुं न योग्या, सूत्रार्थस्य मह

इस प्रकार प्रजाजना (प्रज्ज्ञा) आदि के अयोग्यों का कथन करके अथ सूत्रकार उसी प्रसङ्ग से वाचना आदि के विषय में जो अयोग्य हैं उनके सम्बन्ध में और जो योग्य हैं उनके सम्बन्ध में कथन करने के लिये चार सूत्र कहते हैं—“ तओ अवाचणिज्जा पण्णत्ता ” इत्यादि । सूत्रार्थ—ये तीन अवाचनीय (वाचना देनेके योग्य नहीं) कहे गये हैं, जैसे अविनीत, विकृतिप्रतिषद, और अन्यवसितप्राभृत । ये तीन वाचना के योग्य कहे गये हैं, जैसे—विनीत अविकृतिप्रतिषद और व्यवसितप्राभृत । ये तीन दु सङ्गाप्य कहे गये हैं, जैसे—दुष्ट मूढ़ और व्युद्ग्राहित, ये तीन सुसङ्गाप्य कहे गये हैं, जैसे—अदुष्ट अमूढ़ और अन्युद्ग्राहित, तात्पर्य इन सूत्रों का इस प्रकार से है जो सूत्र और अर्थ का अपने को अध्ययन कराने वाले हैं, या जो अपनी अपेक्षा सम्पददर्शन ज्ञान और

મૂલ્ય-પ્રમત્તયા આદિને માટે અયોગ્ય મનુષ્યોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર વાચના આદિના વિવિધતા અયોગ્ય અને યોગ્ય મનુષ્યોનું નીચેના ચાર સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—“ તઓ અવાચણિજ્ઞા પણ્ણત્તા ’ इत्यादि—

નીચે દર્શાવેલા ત્રણ પ્રકારના માણસોને અવાચનીય (વિવા આપવાને માટે અપ.ત્ર) કહ્યા છે—(૧) અવિનીત, (૨) વિકૃતિ પ્રતિષદ અને (૩) અન્યવસિત પ્રામૃત નીચે દર્શાવેલા ત્રણ પ્રકારના માણસોને વાચનીય (વાચના દેવાને યોગ્ય) કહ્યા છે—(૧) વિનીત, (૨) અવિકૃતિ પ્રતિષદ અને (૩) વ્યવસિતપ્રામૃત. નીચે દર્શાવેલા ત્રણ પ્રકારના માણસોને દુ સઙ્ગાપ્ય કહ્યા છે—(૧) દુષ્ટ, (૨) મૂઢ અને (૩) મુદ્ગ્રાહિત નીચે દર્શાવેલા ત્રણ પ્રકારના માણસોને સુસઙ્ગાપ્ય કહ્યા છે—(૧) અદુષ્ટ (૨) અમૂઢ અને (૩) અન્યુદ્ગ્રાહિત.

આ સૂત્રોનો અવાચ નીચે પ્રમાણે છે—જે સૂત્ર અને અર્થનું અધ્યયન કરાવનાર દોષ છે, તથા જેઓ પોતાના કરતાં સમ્પદદર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર

ત્વાત્ । તાનેવાહ—અવિનીત.—સૂત્રાર્થદાયકસ્ય રત્નાધિકસ્ય વા વન્દનાદિવિ-
નયવિકલઃ તસ્મૈદત્તા વિદ્યા ન ફલદા ભવતિ ।

યત ઉક્તમ્—“ વિણયા હીજ્જાવિજ્જા દેહફલં ઇહ પરે ચ લોગમ્મિ ।

ન ફલંતઽવિણયગદ્ધિયા, સસ્સાણિ વ તોયહીણાઈ ॥ ૧ ॥

છાયા—વિનયાધીતા વિદ્યા દદાતિ ફલમિહ પરસ્મિન્ચ લોકે ।

ન ફલન્ત્યવિનયગૃહીતાઃ સસ્યાનીવતોયહીનાનિ ॥ ૧ ॥

વિકૃતિપ્રતિવદ્ધઃ—દુગ્ધાદિરસગૃદ્ધઃ, અયં હિ—વાચનાગ્રહણેઽસમર્થો ભવતિ ।
રસાસ્વાદૈકદત્તચિત્તત્વાત્ । અવ્યવસિતપ્રાભૃતઃ, અવ્યવસિતમ્—અનુપશાન્તં (ઉપહાર)
પ્રાભૃતમિવ પ્રાભૃતં—નરકપાલકૌશલિકં પરમક્રોધ—ઇત્યર્થઃ, યસ્ય સઃ અવ્યવસિત-
અનન્તાનુબન્ધિક્રોધયુક્ત ઇત્યર્થઃ, યઃ ક્ષામિતોઽપ્યક્ષાન્ત ઇત્યેવ ન પ્રત્યુત વહુશઃ

ચારિત્ર રૂપરત્ન સે અધિક હૈં ડનકી વન્દના આદિ કરને રૂપ વિનય સે
જો રહિત હોતે હૈં, એસે જીવ અવિનીત કહે જાતે હૈં એસે અવિનીતોં કો
દી ગઈ વિદ્યા ફલપ્રદ નહીં હોતી હૈં । કહા મી હૈં—“ વિણયાહીયાવિજ્જા ”
હત્યાદિ, જિસ પ્રકાર જલહીન સસ્ય (અનાજ) ફલિત નહીં હોતા હૈં,
ડસી પ્રકાર અવિનય સંગૃહીત વિદ્યા મી ફલિત નહીં હોતી હૈં । ક્યોં
કિ—વિનયાધીન વિદ્યા હી ફલિત હોતી કહી ગઈ હૈં, જો દુગ્ધાદિરસોં
મૈં ગૃદ્ધ હોતા હૈં વહ વિકૃતિપ્રતિવદ્ધ હૈં યહ વિકૃતિપ્રતિવદ્ધ વાચના
ગ્રહણ કરને મૈં અસમર્થ હોતા હૈં, ક્યોં કિ—હસકા ચિત્ત રસાસ્વાદ મૈં
હી ઝગન વના રહતા હૈં તથા જો અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ સે યુક્ત હોતા હૈં
વહ અવ્યવસિત પ્રાભૃત હૈં । અવ્યવસિત શબ્દ કા અર્થ અનુપશાન્ત હૈં,

૩૫ ત્રિરત્નની અપેક્ષાએ ચઢિયાતા છે, તેમને વદણા આદિ કરવા૩૫ વિનયથી
જે છવ રહિત હોય છે તેને અવિનીત કહે છે એવા અવિનીતોને જે વિદ્યાદાન
દેવામા આવે છે તે વ્યર્થ બય છે કહું પણ છે કે—“ વિણયા હિયા વિજ્જા ” ઇત્યાદિ
જેમ પાણી ન મળે તો અનાજ પાકતું નથી એ જ પ્રમાણે અવિનય
સંગૃહીત વિદ્યા પણ ફળદાયી નિવડતી નથી, કારણ કે વિનયથી જ વિદ્યા શોભે
છે—વિનયાધીન વિદ્યા જ ફલિત થાય છે, એવું આગમવાક્ય છે

દૂધ આદિ રસોમાં જે લોલુપ (ગૃદ્ધ) હોય છે તેને વિકૃતિ પ્રતિબદ્ધ
કહે છે એવા વિકૃતિ પ્રતિબદ્ધ છવો વાચના ઝડણ કરવાને અસમર્થ હોય
છે, કારણ કે તેમનું ચિત્ત રસાસ્વાદમા જ લીન રહ્યા કરે છે

જે મનુષ્ય અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધથી યુક્ત હોય છે તેને અવ્યવસિત પ્રાભૃત
કહે છે ‘ અવ્યવસિત ’ એટલે “ અનુપશાન્ત, ” અને ‘ પ્રાભૃત ’ એટલે
‘ ઉપહાર ’ તેથી પ્રાભૃતની જેમ (પરમાધાર્મિકની જેમ) છવ અતિશય ક્રોધી

ક્રોધમુદીરયતિ સા,

ઉક્ત ચ—“ અપ્યેષિ પારમાર્ણિ અષરાહે ચયઃ સ્વામિય ત ચ ।

યદુમો તદીરયંતો, અયિઓસિય પાહુદો સ સ્વલુ ॥ ૧ ॥

છાયા—અપ્યેઽપિ પારમાર્ણિ (પરમક્રોધ સમુદાત) અપરાધે વ્રજતિ સામિત ટ ચ ।

યદુશ્ચ તદીરયન્ અબ્યવસિત પ્રામૃતઃ સ સ્વલુ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

एतस्य वाचनादने लोकद्वयहानि, तत्रेदलोकहानिस्तत्प्रेरणायां कल्पसमवात् परलोकहानि—दक्षस्य भुतस्य ऊपरसितवीप्रवभिष्कलत्वात् क्रोधावशेन भगवद्वच नस्याज्जादरकरणाच्चेति १ । एतद्विपरीतसूत्रमाह—‘ तयो वप्पति ’ इत्यादि ।

और प्राभृत शब्द का अर्थ उपहार है, अतः प्राभृत की तरह प्राभृत-परधार्मिक की तरह परमक्रोधी है वह अव्यवसित प्राभृत है, ऐसा अव्यवसित प्राभृतपाला जो अनन्तानुषधी क्रोधबाला होता है वही होता है, क्योंकि कि-इमसे क्षमा मांगने पर भी यह उल्टा अधिक अर्थात् ही पनता है, अधिक से अधिक क्रोध को प्रकट करता है । कहा भी है—‘ अत्येविपारमार्णि—’ इत्यादि, इमको वाचना देने में उभयलोक की हानि होती है देनेवाले की इहलोक सम्बन्धी हानि उसे प्रेरणा करने पर कलह होने की सम्भावना सी होती है तथा परलोक की हानि दिये गये भुत को ऊपरभूमि में डाले गये पीज की तरह निष्कल हो जाने से होती है । क्योंकि—यह क्रोधावेश से भगवान के वचनों का आदर कारक नहीं होता है इसलिये ये सूत्र पढ़ाने के योग्य नहीं कहे गये हैं, जब ये सूत्र पढ़ाने के भी लायक नहीं कहे गये हैं, तो इन्हें अर्थ सुनाना

કે.ચ ॥ તેને અવ્યવસિત પ્રાભૃત કહે છે એવો અવ્યવસિત પ્રાભૃત એવ અન ગાનુબધી ક્રોધવાળો એવજ કહેઈ શકે છે કારણ કે તેની પાસે ક્ષમા માગવા છતાં પણ તે ઉલ્ટો અધિક અશાન્ત બને છે અને વધારેને વધારે ક્રોધ પ્રકટ કરે છે કહ્યું પણ છે કે—‘ અત્યેવિપારમાર્ણિ ’ ઇત્યાદિ—

તેને વાચના દેવાથી હાનિ થાય છે—તેને વાચના દેનારના આસોક સબધી હાનિ આ રીતે થાય છે—તેને પ્રેરણા કરવાથી કલહ થવાનો અશવ રહે છે એ રીતે વાચના દેનારના આસોકની હાનિ થાય છે જેમ ઉપર (સારાંહી) ભૂમિમા બીજ વાવવાથી ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેમ એવા માણસને મુવહાન આપવાથી તેનું કાર્ત સાઈ પરિણામ આવતું નથી આ રીતે તેના પરકોઈની પણ હાનિ જ થાય છે કારણ કે એવો માણસ ક્રોધને વશ થઈને ભગવાનનાં વચનોનો પણ આદર કરતો નથી, તેથી તેને સૂત્રનો અભ્યાસ કરાવવો તે યોગ્ય નથી. જ્યારે તેમને સૂત્રનો અભ્યાસ કરાવવાને પણ યોગ્ય કહ્યા નથી,

પ્રયઃ-एतद्विपरीता विनीतादयो वाचयितुं कल्पन्ते । शेषं स्पष्टम् । २ । पूर्व श्रुत-
दानायोग्यावर्णिताः, साम्प्रतमयोग्यप्रस्तावान्सम्यक्त्वस्याप्ययोग्यान् वर्णयति-
'तओ दुस्सन्नप्पा' इत्यादि । सुगमं, नवरं-दुःदुःखेन कष्टेन संज्ञाप्यन्ते=प्रज्ञाप्यन्ते
बोधविषयी क्रियन्त इति दुस्संज्ञाप्याः - अप्रज्ञापनीया इत्यर्थः । ते त्रयः प्रज्ञप्ताः,
तथाहि-दुष्टः, द्विष्टो वा तत्त्वं प्रति तत्त्वप्रज्ञापकं प्रति वा । अयं चा-प्रज्ञापनीयः
यतोऽस्य द्वेष्टेण दुष्टत्वेन बोधदेशस्य सफलता न जायत इति १ । मूढः-मूर्खः-

कदापि योग्य नहीं है । क्यों कि सूत्र की अपेक्षा अर्थ का महत्व होता
है इन पूर्वोक्त अविनीत आदिकोंसे जो विपरीत हैं वे विनीत आदिक
सूत्र पढ़ाने के और अर्थ सुनाने के योग्य होते हैं, यह बात अब सूत्र-
कार कहते हैं इसमें यह कहा गया है कि जो विनीत, अविकृतिप्रतिषद्ध
और व्यवसितप्राभूत होते हैं ये वाचना देने के योग्य कहे गये हैं ।
अयोग्य का प्रकरण होने से जो सम्यक्त्व के भी अयोग्य हैं, उन्हें-
सूत्रकार-" तओ दुस्सन्नप्पा पणत्ता " इत्यादि, इस सूत्र द्वारा कहते
हैं-जो बड़ी मुश्किल से बोध के विषयभूत किये जाते हैं ऐसे वे दुःस-
ंज्ञाप्य अप्रज्ञापनीय तीन कहे गये हैं, एक दुष्ट, अथवा द्विष्ट, दूसरा
मूढ, और तीसरा व्युद्ग्राहित, इनमें जो तत्त्व के प्रति अथवा-तत्त्वप्र-
ज्ञापक के प्रति द्वेष रखता हो या दुष्टप्रकृति संपन्न बना रहता हो वह
प्रथम नम्वर का अप्रज्ञापनीय है इसे अप्रज्ञापनीय इसलिये कहा गया

तो अर्थ સંભળાવવાનું તો ઠીકી રીતે યોગ્ય હોઈ શકે ! સૂત્ર કરતાં અર્થનું
મહત્વ વિશેષ હોય છે, એટલે અર્થ સમજાવવાનું તો એથી પણ વધારે અયોગ્ય
મણી શકાય. પૂર્વોક્ત અવિનીત આદિથી વિપરીત એવા વિનીત આદિ શુદ્ધો-
વાળા શિષ્યો જ સૂત્ર શીખવવાને અને અર્થ સંભળાવવાને યોગ્ય હોય છે,
એ જ વાત હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

વિનીત, અવિકૃતિ પ્રતિષદ્ધ અને વ્યવસિત પ્રાભૂત કોષને વશ રાખનાર
શિષ્યો જ વાચના દેવાને યોગ્ય કહ્યા છે. અયોગ્યનું પ્રકરણ હોવાથી હવે સૂત્ર-
કાર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે જેઓ અયોગ્ય છે તેનું કથન કરે છે—

“ તઓ દુસ્સન્નપ્પા પણત્તા ” ઇત્યાદિ—

જેઓ મહા મુશ્કેલીથી બોધને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેમને દુ-સંજ્ઞાપ્ય
(અપ્રજ્ઞાપનીય) કહ્યા છે એવાં દુ-સંજ્ઞાપ્ય ત્રણ કહ્યા છે-(૧) દુષ્ટ અથવા
દ્વિષ્ટ, (૨) મૂઢ અને (૩) વ્યુદ્ગ્રાહિત. જે તત્ત્વ પ્રત્યે અથવા તત્ત્વપ્રજ્ઞાપક પ્રત્યે
દ્વેષ રાખે છે અથવા દુષ્ટ પ્રકૃતિસંપન્ન જ આલુ રહે છે તેને દુષ્ટ અપ્રજ્ઞાપનીય

અય હેયોપાદેયવિવેકવિકલ્પસ્યેન ઉપદેશગ્રહણાસમર્થસ્વાત્ પ્રજ્ઞાપયિતુ ન યોગ્યઃ
 વ્યુદ્ગ્રાહિતઃ—વિમોહિતમતિકા—કુગુરુ દલીકૃતવિપર્યાસિત્યર્થઃ । યપોઽપ્યુપદેદ્ધ
 ન યોગ્યઃ ૩ । એતદ્વિપરીતાદુષ્ટાદિવિશેષણવિશિષ્ટાઃ, સુ-સુલેન-મનાયાસેન
 સંજ્ઞાપ્ય-તે-ચોદ્યન્તિત્વે સુસઙ્ગાપ્યા મહત્તિ । શેષ ૧૫૮મ્ । ૪ ॥ સૂ ૭૧ ॥

પૂર્વ પ્રજ્ઞાપનાર્થે પુરુષા ષર્ણિતાઃ, સમ્પ્રતિ તત્પ્રજ્ઞાપનીયવસ્તુનિ પ્રિસ્થાનકા
 વતારયોગ્યાન્યાહ—

મૂલમ્—તઓ મહાલિયા પઞ્ચયા, પળ્ણત્તા, ત જહા—માણુ
 સુત્તરે, કુઢલવરે, રુયગવરે ॥ ૧ ॥ તઓ મહાઇમહાલયા પળ્ણત્તા,
 ત જહા-જવુહીવે મદરે મદરેસુ ૧, સયમુરમણે સમુદે સમુદેસુ ૨,
 લ્લભલોપ કપ્પે કપ્પેસુ ॥ સૂ૦ ૭૨ ॥

હૈ કિ કુષ્ટ હોતા હૈ, અથવા શ્રેય રત્નનેચાલા હોતા હૈ, હમ લિયે વિપો
 ગયા તત્ત્વોપદેશ હસમે સફલતાશાલી નહીં હોતા હૈ । મૂઢ-મૂર્ખ જો
 હોતા હૈ ઘઠ હમલિયે અપ્રજ્ઞાપનીય કહા ગયા હૈ કિ ઘઠ હેયોપાદેય
 વિવેક સે ચિફલ હોતા હૈ, અતઃ—ઉપદેશ ગ્રહણ કરને મેં અસમર્થ બના
 રહતા હૈ તથા જો વ્યુદ્ગ્રાહિત હોતા હૈ વિમોહિત મતિવાલા હોતા હૈ
 અર્થાત્ કુગુરુ કી શિક્ષા સે જિસકા વિપર્યાસ મજબૂત કર દિયા ગયા
 હોતા હૈ એમા ઘઠ વ્યુદ્ગ્રાહિત મતિવાલા પુરુષ બી ઉપદેશ દેને કે યોગ્ય
 નહીં કહા ગયા હૈ, કિ-તુ-હનસે વિપરીત જો હોતે હૈ અર્થાત્-અદુષ્ટાદિ
 વિશેષણ સે વિશિષ્ટ જો મનુષ્ય હોતે હૈ લે વિના કિસી આપાસ કે સુન્ન
 પૂર્વક સમજાપે જા સકતે હૈ, હમલિયે ડહૈં સુત્રકારોં ને સુસઙ્ગાપ્ય કહા
 હૈ અવશિષ્ટ સ્પષ્ટ હૈ—॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

કહે છે તેને અપ્રજ્ઞાપનીય કહેવાનું કારણ એ છે કે તે મૂઢ દોષ છે, અથવા
 શ્રેય રાખનારો દોષ છે તેથી તેને જે તત્ત્વોપદેશ આપવામાં આવે છે તે
 બચ લાયક ॥ મૂઢ (મૂર્ખને) અપ્રજ્ઞાપનીય કહેવાનું કારણ એ છે કે તે
 હેયોપાદેયના વિવેકથી વિહીન દોષ છે તેથી ઉપદેશ શ્રદ્ધા કરવાને અસમર્થ બ
 દોષ છે વિશિષ્ટિન મતિવાળાને વ્યુદ્ગ્રાહિત કહે છે એટલે કે કુગુરુના ઉપ
 દેશથી જેનો વિપર્યાસ મજબૂત રીતે થઈ ગયો દોષ છે એના વ્યુદ્ગ્રાહિત
 મતિવાળા પુરુષને પણ ઉપદેશ દેવાને યાત્ર કહ્યો નથી. પરંતુ તેના કરતાં
 વિપરીત અદુષ્ટ, અમૂઢ અને અવ્યુદ્ગ્રાહિત આદિ વિશેષણોવાળો મનુષ્ય મુઢ
 જ્ઞાપ્ય દોષ છે કારણ કે તેને તત્ત્વોપદેશ સહેલાઈથી સમજાવી શકાય છે,
 ત્યાં ઉપદેશ દાવાનો ઉપદેશ નિષ્ફળ જતો નથી ॥ સૂ ૭૧ ॥

છાયા—ત્રયો માણ્ડલિકા. પર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—માનુષોત્તરઃ, કુણ્ડલવરઃ
રુચકવરઃ ॥ ૧ ॥ ત્રયો મહાતિમહાલયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—જમ્બૂદ્વીપે મન્દરો
મન્દરેષુ ૧, સ્વયમ્ભૂરમણઃ સમુદ્રઃ સમુદ્રેષુ ૨, બ્રહ્મલોકઃ કલ્પઃ કલ્પેષુ ૩ ॥ સૂ. ૦૭૨ ॥

ટીકા—‘તઓ મંડલિયા’ इत्यादि । माण्डलिकाः, मण्डलं-चक्रवालं, तदस्ति
येषां ते माण्डलिकाः प्राकारवलयवदवस्थिताः पर्वतास्त्रयः प्रज्ञप्ताः, तथथ—ते यथा
—मानुषोत्तरः, मानुषेभ्यो मानुषक्षेत्राद्वा उत्तरः परतोवर्त्तो यो मानुषलोकविभाजकः

इस प्रकार प्रज्ञापनाहं पुरुषों का वर्णन करके अब सूत्रकार त्रिस्था-
नावतरण योग्य तत्त्वप्रज्ञापनीय वस्तुओं को कहते हैं “तओ मंडलिया
पव्वया पणत्ता ” इत्यादि,

सूत्रार्थ — तीन माण्डलिक पर्वत कहे गये हैं, जैसे—
मानुषोत्तर १ कुण्डलवर २ और रुचकवर ३ ये तीन सब से बहुत बड़े
कहे गये हैं, जैसे जम्बूद्वीप अन्य मन्दरोंके बीचमें मन्दर पर्वत १ समुद्रों
के बीच में स्वयम्भूरमण २ और कल्पों के बीच में ब्रह्मलोक कल्प ३

टीકાર્થ—इस सूत्रका विस्तृत अर्थ ऐसा है—मण्डल नाम चक्रवाल का
है यह चक्रवाल जिनको है वे माण्डलिक हैं, प्राकार की तरह जो गोल
रूप में अवस्थित होते हैं वे माण्डलिक कहलाते हैं ऐसे माण्डलिक पर्वत
तीन कहे गये हैं,—एक मानुषोत्तर पर्वत यह मानुषोत्तर पर्वत पुष्करवर
द्वीप के बीच में हैं इसके आगे मनुष्य नहीं हैं इसके पहले २ मनुष्य
हैं इसलिये इसका नाम मानुषोत्तर है । अथवा—मनुष्यक्षेत्र अर्थाई द्वीप

પ્રજ્ઞાપનીય પુરુષોત્તર પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનકનો આશ્રય
લઈને પ્રજ્ઞાપનીય વસ્તુઓનું વર્ણન કરે છે—

“ તઓ મંડલિયા પવ્વયા પણત્તા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—ત્રણ મંડલિક પર્વત કહ્યા છે—(૧) માનુષોત્તર, (૨) કુણ્ડલવર અને (૩)
રુચકવર આ ત્રણેને સૌથી મોટા કહ્યા છે—બધા મન્દર પર્વતોમાંથી જમ્બૂદ્વીપમાં
આવેલો મન્દર પર્વત સૌથી મોટો છે (૨) સ્વયમ્ભૂરમણ સમુદ્ર બધા સમુદ્રો
કરતાં મોટો છે. (૩) બ્રહ્મલોક કલ્પ બધા કલ્પોમાં સૌથી મોટું છે.

ટીકાર્થ—હવે આ સૂત્રનો વિશેષાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—મંડલ એટલે
ચક્રવાલ આ ચક્રવાલ (ગોળાકાર) થી યુક્ત જે હોય છે તેને મંડલિક કહે
છે. પ્રાકાર (કોટ) ની જેમ જે પર્વતો ગોળાકારે અવસ્થિત હોય છે તેમને
મંડલિક પર્વતો કહે છે એવા મંડલિક પર્વત ત્રણ કહ્યા છે—(૧) માનુષોત્તર
પર્વત. આ પર્વત પુષ્કરવર દ્વીપની મધ્યમાં છે, ત્યાંથી આગળ જતાં મનુષ્યોનો
સદ્ભાવ નથી, પરંતુ તે પર્વતની પહેલા મનુષ્યોનો સદ્ભાવ છે, તેથી તેનું
નામ માનુષોત્તર પર્વત છે. અથવા મનુષ્યક્ષેત્ર—અટ્ટી દ્વીપનો તે વિભાગ કહે

स स्या । कुण्डलवरः—एकादशे कुण्डलवरनाम्नि द्वीपे स्थित माकारकुण्डलाकृतिकः कुण्डलद्वीपं विभजमानः पर्वतः । रुचकवरः—प्रयोदशे रुचकपरे द्वीपे वर्तमानः कुण्डलाकृतिकः रुचकद्वीपं विभजमानः पर्वतविशेष । तत्र मयममानुषोत्तरपर्वतस्वरूप यथा—

“पुष्करवरदीपं, परित्यज्य माणुषोत्तरो सेतो ।
पापारसरिसरूपो, विभजतो माणुसं भोग ॥ १ ॥
सत्तरस एगवीसाह जोयण स्याह सो समुच्चिदो ।
चत्वारि य वीसाह मूले कोस च भोगाहो ॥ २ ॥
दसधावीसाह भोह, वित्थिन्नो होह जोयणसयाह ।
सत्तय तेवीसाह, वित्थिन्नो होह मञ्जम्मि ॥ ३ ॥
चत्वारि य चउवीसे, वित्थारो होह उवरि सेरुस्त ।
महुइज्जे दीवे, दो य समुहरे अणुपरोह ॥ ४ ॥

छाया—पुष्करवरद्वीपार्धे परित्यज्य माणुषोत्तरः शैलः ।

माकारसद्वस्त्ररूपो विभजमानो मानुषं लोकम् ॥ १ ॥

सप्तदश एकविंशत्या (अधिकानि) योननश्चानि (एकविंशत्यधिकसप्तदश योननश्चतानीत्यर्थः) समुद्रिदाः । चत्वारि च भिन्नानि (भिन्नद्विकचतुश्चतानीत्यर्थः) कोशं चावगाहः ॥ २ ॥

का यह विभाग करता है इसलिये भी इसका नाम मानुषोत्तर पर्वत है ११ वां द्वीप जो कुण्डलवर है उस द्वीप में यह पर्वत है और इसकी आकृति कुण्डल के जैसी गोल है यह पर्वत कुण्डलद्वीप का विभाग करता है । रुचकवर यह पर्वत तेरहवां जो रुचकवर द्वीप है उसमें वर्तमान है, यह भी कुण्डल की आकृति जैसा गोल है, और रुचकवर द्वीप का विभाग करता है इनमें मानुषोत्तर पर्वत का स्वरूप इस प्रकार से है—“पुष्करवरदीपं” इत्यादि, तात्पर्य इन गाथाओं का इस ७

छे तथी पद्य तेनु नाम मानुषोत्तर पर्वत पद्यं छे (१) कुण्डलवर पर्वत कुण्डलवर नामना अजिधारमा द्वीपमा आवेछे छे ते कुण्डलना जेवा जेण आकारवाणे छे अने ते पर्वत कुण्डलद्वीपना विभाज करे छे (३) रुचकवर पर्वत १३ मां रुचकवर द्वीपमा आवेछे छे, तेना आकार पद्य कुण्डलना जेना जेण छे, आ पर्वत रुचकवर द्वीपना विभाज करे छे एवं मानुषोत्तर पर्वतना स्वरूपं निरूप्य करिमां आवे छे—“पुष्करवरदीपं” इत्यादि—

દશદ્વાવિંશતિઃ અધો વિસ્તીર્ણો ભવતિ યોજનશતાનિ (દ્વાવિંશત્યધિકદશ-
યોજનશતાનીત્યર્થઃ) સપ્ત ચ ત્રયોવિંશતિઃ (ત્રયોવિંશત્યધિકસપ્તશતાનીત્યર્થઃ)
વિસ્તીર્ણો ભવતિ મધ્યે ॥ ૩ ॥

ચત્વારિ ચ ચતુર્વિંશતિઃ (ચતુર્વિંશત્યધિકચતુ-શતાનીત્યર્થઃ) વિસ્તારો ભવતિ
ઉપરિ શૈલસ્ય । સાર્ધદ્વયદ્વીપાન્ દ્વૌ સમુદ્રાવનુપર્યેતિ ॥ ૪ ॥ ઇતિ ।

ષોડશદ્વીપેષુ કુણ્ડલવરદ્વીપસ્યૈકાદશત્વે ક્રમમાહ—

“ જંબુદીવો ૧ ધાયઙ ૨, પુષ્કરદીવો ૩ ચ વારુણિવરો ૪ ।

સ્વીરવરોઽપિ ૫ ચ દીવો, ઘયવરદીવો ૬ ચ સ્વોયવરો ૭ ॥ ૧ ॥

નંદીસરો ૮ ચ અરુણો ૯, અરુણોવાઓ ૧૦ ચ કુણ્ડલવરો ૧૧ ચ ।

તહ સંઘ ૧૨ રુચ ૧૩ ધ્રુવર ૧૪ કુસ ૧૫ કુંચવરો ૧૬ તઓ દીવો ” ॥ ૨ ॥

છાયા-જમ્બૂદ્વીપો ૧ ધાતકી ૨ પુષ્કરદ્વીપશ્ચ ૩ વારુણીવરશ્ચ ૪ ।

ક્ષીરવરોઽપિ ૫ ચ દ્વીપો, ધૃતવરદ્વીપશ્ચ ૬ ક્ષોદવરઃ ૭ ॥ ૧ ॥

નન્દીશ્વરશ્ચ ૮ અરુણઃ ૯ અરુણોપપાતશ્ચ ૧૦ કુણ્ડલવરશ્ચ ૧૧ ।

પ્રકાર સે હૈ-યહ માનુષોત્તરપર્વત ખીતર કી ઓર ૧૭૨૧ યોજન ઝંચા
હૈ ૪૩૦ કોશતક નીચે જમીન કે ખીતર ઈસકા અવગાઢ (ગહરાઈ) હૈ
જમીન પર ઈસકી ચૌડાઈ ૧ હજાર ઘોઈસ યોજન કી હૈ મધ્ય મેં ૭૨૩
યોજન કી હૈ ઓર ડુપર મેં ૪૨૪ યોજન કી યહ અઢાઈ દ્વીપ કા વિભાગ
કરતા હૈ સોલહ દ્વીપોં મેં કુણ્ડલવર દ્વીપ કો જો ૧૧ વાં દ્વીપ કહા ગયા
હૈ હસમેં યહ પ્રમાણ હૈ “ જંબુદીવો ધાયઙ ” ઇત્યાદિ, જમ્બૂદ્વીપ યહ
પ્રથમ દ્વીપ હૈ ધાતકીશ્વર યહ દ્વિતીય દ્વીપ હૈ પુષ્કરવરદ્વીપ યહ તૃતીય
દ્વીપ હૈ વારુણિવર યહ ચૌધા દ્વીપ હૈ ક્ષીરવર યહ પાંચવાં દ્વીપ હૈ ધૃત-
વરદ્વીપ યહ છઠ્ઠા દ્વીપ હૈ ક્ષોદવર ઇશ્વરસ યહ સાતવાં દ્વીપ હૈ નન્દીશ્વર

આ ગાથાઓનુ તાત્પર્ય આ પ્રકારનુ છે-આ માનુષોત્તર પર્વત
ખાબુએ ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે, જમીનની નીચે ૪૩૦ કોશ પર્યંતની તેની
ઊંડાઈ છે, જમીનપર તેની પહોળાઈ એક હજાર યોજનની છે, મધ્યમાં તેની
પહોળાઈ ૭૨૩ યોજનની છે અને સૌથી ઉપરની ખાબુએ તેની પહોળાઈ
૪૨૪ યોજનની છે આ પર્વત અઢી દ્વીપનો વિભાગ કરે છે ૧૬ દ્વીપોમાં
કુણ્ડલવર દ્વીપને જે અગિયારમો દ્વીપ કહ્યો છે, તેનુ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે.
“ જંબુદીવો-ધાયઙ ” ઇત્યાદિ

પહેલો દ્વીપ જમ્બૂદ્વીપ છે, બીજો દ્વીપ ધાતકીશ્વર દ્વીપ છે, ત્રીજો પુષ્ક-
રવર દ્વીપ, ચોથો વારુણિવર દ્વીપ છે, પાંચમો ક્ષીરવર દ્વીપ છે, છઠ્ઠો ધૃતવર
દ્વીપ છે, ક્ષોદવર-ઇશ્વરસ સાતમો દ્વીપ છે, આઠમો નન્દીશ્વર દ્વીપ છે, નવમો

यथा स्रज १२ रुचक्रः १३ मृजगवरः १४ कुश १५ क्रौञ्चवराः १६ स्तुतो
द्वीपः ॥ २ ॥ इति । कुण्डलवरपर्वतस्वरूपं यथा—

“ कुण्डलवरस्त मज्जे णमृत्तमो होइ कुण्डलो सेलो ।
पागारसरिसरुवो, विमर्षतो कुण्डल दीप ॥ १ ॥
बायालीससरसे, उच्चिदो कुण्डलो इयइ सेलो ।
एग चेव सइस्त, धरणिजलमहे समोगाडो ॥ २ ॥
दस चेव नोयणसए, पावीस वित्थडो य मूलम्मि ।
सचेव नोयणसए, पावीसे वित्थडो मज्जे ॥ ३ ॥
चत्तारि ओयणसए, चठवीसे वित्थडो उच्चिरत्ते ॥ ”

छाया—कुण्डलवररूप मज्जे, नमोचमो भवति कुण्डल द्वीपः ।

प्राकारसदृशरूपो विमर्षमान कुण्डल द्वीपम् ॥ १ ॥

द्विचत्वारिंशत्सहस्राणि (द्विचत्वारिंशत्सहस्रयोजनानानीत्यर्थः) उच्चिदः कुण्डलो
भवति द्वीपः । एकैव सइस्त धरणिजलमहाः समोगाडः ॥ २ ॥

दसैव योजनशतानि द्वाविंशतिः (द्वाविंशत्यधिकानीत्यर्थः) विस्तृतम्
मूले । सप्तैव योजनशतानि द्वाविंशतिः (द्वाविंशत्यधिकानीत्यर्थः) विस्तृतो मज्जे ॥ ३ ॥

यह ८ बां द्वीप है अरुणवर यह नौवा द्वीप है अरुणोपपात यह १० बां
द्वीप है कुण्डलवर यह ११ बां द्वीप है प्राक यह १२ बां द्वीप है रुचक्र
यह तेरहवां द्वीप है मृजगवर यह १४ बां द्वीप है कुश यह १५ बां
द्वीप है और क्रौञ्चवर यह १६ बां द्वीप है, कुण्डलवर पर्वत का स्वरूप
इस प्रकार से है—“ कुण्डलवरस्त मज्जे—” इत्यादि, तात्पर्य इन गाथाओं
का ऐसा है—कुण्डलवर पर्वत कुण्डलवर द्वीपके मध्य में है प्राकार कोट
के जैसा इसका आकार है कुण्डलवर द्वीप का यह विभाग करता है
इसका समग्र ऊँचाई ४२ हजार योजन का है पृथिवी के नीचे नीचे १
हजार योजन तक यह है १०२२ एक हजार बावीस योजन की जमीन

अरुणवर द्वीप है, इसमें अरुणोपपात द्वीप है, ११ में कुण्डलवर द्वीप है,
आरमो राण द्वीप है, तेरहमें रुचक्र द्वीप है, १४ में मृजगवर द्वीप है,
१५ में कुश द्वीप है, अने १६ में क्रौञ्चवर द्वीप है कुण्डलवर पर्वत
१६४५ भा प्रकारनु है—कुण्डलवरस्त मज्जे ” इत्यादि—

आ गाथाओंमें आवासे आ प्रमाण है—कुण्डलवर पर्वत कुण्डलवर द्वीपनी मध्यमें
है प्राकार (कोट) केवे तेने आकार है—आ पर्वत कुण्डलवर द्वीपने विभाग करे
है तेने उद्वेध (उबाध) ४२००० में तावीस हजार में जमीनी है, जमीननी नीचे
१००० में हजार में जमीनी है बाध मुभी ते व्यापते है जमीनपर तेनी पडोण्ड

ચત્વારિ યોજનશતાનિ ચતુર્વિંશતિઃ (ચતુર્વિંશત્યધિકાનીત્યર્થઃ) વિસ્તૃતસ્તુ શિખરતલે ॥ ૬૩ ॥

ત્રયોદશતમરુચકવરદ્વીપસ્થિતસ્ય રુચકવરપર્વતસ્ય સ્વરૂપં ।

યથા—“ રુચગવરસ્સ ૩ મજ્જે, નગુત્તમો દોઢ પવ્વઓ રુચગો ।

પાગારસરિસરૂવો, રુચગં દીવ વિભયમાણો ॥ ૧ ॥

રુચગસ્સ ૩ ઉસ્સેહો, ચુરાસીઈં ભવે સહસ્સાઈં ।

અગં ચેવ સહસ્સં, ધરણિયલમહે સમોગાઠો ॥ ૨ ॥

દસ ચેવ સહસ્સા સ્વલ્લુ, વાવીસા જોયણાણ વોદ્ધવ્વો ।

મૂલમ્મિ ૩ વિકલંભો, સાહિઓ રુચગસેલસ્સ ” ॥ ૩ ॥

છાયા—રુચકવરસ્ય તુ મધ્યે, નગોત્તમો ભવતિ પર્વતો રુચકઃ ।

પ્રાકારસદ્શરૂપઃ, રુચકં દ્વીપં વિભજમાનઃ ॥ ૧ ॥

રુચકસ્ય તુ ઉત્સેધઃ, ચતુરશીતિર્ભવેત્ સહસ્રાણિ ।

અકં ચૈવ સહસ્રં ધરણિતલમધઃ સમવગાઢઃ ॥ ૨ ॥

દશ ચવ સહસ્રાણિ સ્વલ્લુ દ્વાવિંશતિઃ (દ્વાવિંશત્યધિક દશયોજનશતાની-ત્યર્થઃ) વોદ્ધવ્યઃ । મૂલે તુ વિક્કમ્ભઃ સાધિકો રુચક શૈલસ્ય ॥ ૩ ॥ ૬૩ ॥

અસ્ય રુચકવરપર્વતસ્ય મધ્યવિસ્તારો દ્વાવિંશત્યધિકાનિ સપ્તસહસ્રયોજનાનિ, ઉપરિવિસ્તરતસ્તુ ચતુર્વિંશત્યધિકાનિ યોજનસહસ્રાણીતિ ॥ ૧ ॥

પર હસકી ચૌડાઈ હૈ, મધ્ય મેં ૭૨૨ યોજન વિસ્તીર્ણ હૈ ઓર ૪૨૪ યોજન ઊપર હૈ । તેરહવાં જો રુચકદ્વીપ હૈ હસ દ્વીપ મેં સ્થિત જો રુચકવરપર્વત હૈ હસકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—“ રુચગવરસ્સ ૩ મજ્જે ” ૬૩ ॥ ૬૩ ॥

હત્યાદિ । યહ પર્વતો મેં શ્રેષ્ઠ રુચકવર પર્વત રુચકવર દ્વીપ કે મધ્ય મેં હૈ હસકા આકાર મી પ્રાકાર-કોટકે જૈસા હૈ યહ રુચકવરદ્વીપકા વિભાગ કરતા હૈ, હસકા ઉત્સેધ ઝંચાઈ ૮૪ હજાર યોજન કી હૈ તથા ૧ હજાર યોજન યહ પૃથિવી કે અન્દર હૈ દશ હજાર ૨૨ યોજન સે કુછ અધિક હસકી મૂલ મેં ચૌડાઈ હૈ મધ્ય મેં હસકા વિસ્તાર ૭ હજાર ૨૨ યોજન

૧૦૨૨ યોજનની છે, મધ્યમાં ૭૨૨ યોજનનો તેનો વિસ્તાર છે અને ઊંચે ૪૨૪ યોજનનો વિસ્તાર છે ૧૩ માં રુચકવર દ્વીપમાં આવેલા રુચકવર પર્વતના સ્વરૂપનું હવે નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—“ રુચગવરસ્સ ૩ મજ્જે ” ૬૩ ॥ ૬૩ ॥

પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો રુચકવર પર્વત રુચકવર દ્વીપની મધ્યમાં છે. તેનો આકાર પ્રાકાર (કોટ) નો જેવો છે, તે રુચકવર દ્વીપનો વિભાગ કરે છે તેનો ઉત્સેધ ઊંચાઈ ૮૪ હજાર યોજનની છે. તે પૃથ્વીની અંદર એક હજાર યોજન મધી ફેલાયેલો છે, જ

માનુષોષરાદયો મહાન્ત ઇતિ મહત્પસન્નાદતિ મહતઃ પદાર્થનામ્—
 ‘તઓ મહા’ ઇત્યાદિ, અતિમહાન્તથ તં આલયાથ આધયા ઇતિ—અતિમહાસ્યા,
 મહાન્તથ તેઽતિમહાસ્યાન્તેતિ મહાતિમહાસ્યાઃ । મહાસ્યાસ્ય દ્વિરુચ્ચારણં મન્દ
 રાદીનાં સર્વગુરુત્વરૂપાપનાર્યં, તેન—અન્યેભ્યઃ સ્વસ્વજાતીયમ્યોઽતિ મહાન્ત ઇત્યર્થઃ,
 તે ત્રયઃ મહાતાઃ, તાનેવાહ—મન્દરેષુ—પશ્ચાનાં મન્દરપર્વતાનાં મધ્યે ઇત્યર્થઃ, જમ્બુ
 દ્વીપે ચો મન્દરઃ મધ્યનમ્બુદ્વીપસ્થમેષુપર્વત સ મહાન્ વર્ષતે પથોઽય ક્ષત
 યોજનપરિમિતઃ, શ્લેષાધત્વારો મન્દરાઃ સાતિરેકપશ્ચાત્ત્રીતિયોજનસહસ્રમમાના

કા છે, ઓર ऊपर में इसका विस्तार १ हजार २४ योजन का है ।
 ये मानुषोत्तर पर्वत महान् हैं ऐसा कहा, अब सूत्रकार इनमें भी जो
 और अधिक महान् हैं उन्हें प्रगट करते हैं—“तओ मपह” इत्यादि,
 यहां जो ‘महत्’ शब्द का दो बार प्रयोग किया गया है वह इस बात
 को रूपापन करने के लिये किया गया है, कि ये मन्दरादि पदार्थ सब
 से महान् हैं, इनसे महान् और कोई नहीं हैं, अर्थात्—अपनी जाति के
 जो पदार्थ हैं उनमें ये अति महान् हैं, इन अति महानों के बीच में पांच
 मन्दर पर्वतों के बीच में जो जम्बुद्वीप में मन्दरपर्वत है वह महान् है
 क्योंकि—इसका विस्तार १ लाख योजन का कहा गया है
 और बाकी के जो चार मन्दर पर्वत हैं—वातकीखण्ड के दो, और पुष्कर
 वधर द्वीपार्थ के दो—इसका विस्तार केवल ८१ हजार योजन का है

પણ વધારે છે મધ્યમાં તેનો વિસ્તાર ૭૦૨૨ યોજનનો છે અને સૌથી
 ઉપર તેનો વિસ્તાર ૧૦૨૪ યોજનનો છે

આ માનુષોત્તર પર્વતો મહાન છે એવું કહ્યું હવે સૂત્રકર એ વાત પ્રકટ
 કરે છે કે સૌથી મહાન પર્વત કયો છે—“તઓ મપહ” ઇત્યાદિ

આ સૂત્રમાં જે “મહત્ મહાન” શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે
 તે એ વાતને પ્રતિપાદિત કરવાને માટે કરાયો છે કે—

આ મન્દરાદિ પદાર્થ સૌથી મહાન છે—તેમનાથી અધિક મહાન બીજો
 કશું પદાર્થ નથી. એટલે કે પોતાની અતિતા જે પદાર્થો છે તેમનામાં તે
 અતિ મહાન છે વળી તે પાંચ પર્વત અતિ મહાન મન્દર પર્વતોમાં પણ
 સૌથી મહાન પર્વત તો જમ્બુદ્વીપમાં આવેલો મન્દર પર્વત જ છે ખાતરી બન્યા
 એ મન્દર પર્વતોના અને પુષ્કરવર દ્વીપાધના એ મન્દર પર્વતોના વિસ્તાર
 કેવલ ૮૫૦૦૦ યોજનનો જ દર્શો છે પરંતુ જમ્બુદ્વીપના મન્દર પર્વતનો
 વિસ્તાર તો એક લાખ યોજનનો દર્શો છે

અવ સન્તીતિ । સમુદ્રેષુ-સર્વસમુદ્રાણાં મધ્યે इत्यर्थः, स्वयम्भूरमणः समुद्रो महान् वर्तते तस्य शेषसर्वद्वीपसमुद्रेभ्यः समधिकप्रमाणत्वात् । कल्पेषु-सर्वदेवलोकेषु मध्ये ब्रह्मलोकः कल्पः-पञ्चमदेवलोको महान् अस्ति, तत्प्रदेशे लोकविस्तरस्य पञ्चरज्जुप्रमाणत्वात्, तत्प्रमाणतया च ब्रह्मलोकस्य विवक्षितत्वादिति ॥सू० ७२॥

अनन्तरं ब्रह्मलोककल्प उक्त इति कल्पशब्दसाधर्म्यात् कल्पस्थितिं सूत्रद्वयेनाह-

मूलम्-तिविहा कप्पट्ठिई पण्णत्ता, तं जहा-सामाइयकप्प-
ठ्ठिई, छेदोवट्ठावणियकप्पट्ठिई, निव्विसमाणकप्पट्ठिई । १ । अहवा
तिविहा कप्पट्ठिई पण्णत्ता, तं जहा-णिव्विट्ठुकप्पट्ठिई, जिणकप्प-
ट्ठिई, थेरकप्पट्ठिई । २ ॥ सू० ७३ ॥

छाया-त्रिविधा कल्पस्थितिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा सामायिककल्पस्थितिः, छेदो-
पस्थापनीयकल्पस्थितिः, निर्विशमानकल्पस्थितिः । १ । अथवा त्रिविधा कल्पस्थितिः

કહા ગયા હૈ સમુદ્રોં મેં સ્વયમ્ભૂરમણ સમુદ્ર હૈ વહ સવ સે વડા કહા
ગયા હૈ, કયોં કિ-સવ દ્વીપોં ઔર સમુદ્રોં સે ઇસકા પ્રમાણ અધિક હૈ,
કલ્પોં મેં બ્રહ્મલોક કલ્પ હૈં પાંચવાં દેવલોક હૈ-વહ સવ સે વડા કલ્પ હૈ,
કયોં કિ-ઇસકે પ્રદેશ મેં લોક વિસ્તાર પાંચ રાજૂ કા કહા ગયા હૈ સો
ઇતને હી વડે પ્રમાણવાલા યહ બ્રહ્મલોક મી કહા ગયા હૈ ॥ સૂ૦ ૭૨

બ્રહ્મલોક કલ્પગત કલ્પ શબ્દ કે સાધર્મ્ય કો લેકર અવ સૂત્રકાર
કલ્પસ્થિતિ કા કથન દો સૂત્ર સે કરતે હૈ-“તિવિહા કપ્પટ્ઠિઈ પણ્ણત્તા”
इत्यादि,

સૂત્રાર્થ-કલ્પસ્થિતિ ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ જૈસે-સામાયિકકલ્પ-

અધા સમુદ્રોમા સૌથી મોટો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે, કારણ કે સધળા
દ્વીપો અને સમુદ્રો કરતા તેનું પ્રમાણ અધિક કહ્યું છે.

અધાં કલ્પોમાં બ્રહ્મલોક કલ્પ સૌથી મોટું છે, બ્રહ્મલોક કલ્પ પાંચમું
દેવલોક છે તેને સૌથી મોટું કલ્પ કહ્યું છે કારણ કે તેના પ્રદેશમાં લોકવિસ્તાર
પાંચ રાજૂપ્રમાણ કહ્યો છે. આ બ્રહ્મલોક કલ્પ પણ પાંચ રાજૂપ્રમાણ
વિસ્તારવાળું કહ્યું છે ॥ સૂ. ૭૨ ॥

બ્રહ્મલોક કલ્પગત કલ્પ શબ્દના સાધર્મ્યને હવે સૂત્રકાર કલ્પસ્થિતિનું
કથન કરવા નિમિત્તે બે સૂત્રો કહે છે—

“તિવિહા કપ્પટ્ઠિઈ પણ્ણત્તા” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ-કલ્પસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે-(૧) સામાયિક કલ્પસ્થિતિ, (૨)
છેદોપસ્થાપનીય કલ્પસ્થિતિ, અને (૩) નિર્વિશમાન કલ્પસ્થિતિ.

મહાસા, તથા—નિર્વિદ્યકલ્પસ્થિતિઃ, જિનકલ્પસ્થિતિઃ, સ્પધિરકલ્પસ્થિતિઃ
 । ૨ ॥ સુ. ૭૬ ॥

ટીકા—‘તિર્વિદ્યા’ હયાદિ, સૂષ્મદ્વયમ્ । કલ્પઃ—કરણમાષારઃ, તસ્ય તથા
 વા સ્થિતિઃ—મર્યાદાકલ્પસ્થિતિ । સા મિતિવા, તથા—તથાહિ—સામાયિકકલ્પ
 સ્થિતિઃ, સમાનિ—જ્ઞાનાદીનિ સેવામાયો લાભ સમાય, સ એવ સામાયિક—સયમ
 વિશેષઃ, તસ્ય તદેવ વા કલ્પ સામાયિકકલ્પઃ યથ ચ પ્રયમચરમતીર્થયોઃ સાધુનાં
 સ્વરૂપકાલિકા, હેદોપસ્થાપનીયસ્ય સમ્પ્રાપ્તાત્, મધ્યતીર્થેષુ મહાનિવેદેષુ ચ
 સ્થિતિ હેદોપ સ્થાપનીયકલ્પસ્થિતિ, ઔર નિર્વિદ્યામાનકલ્પસ્થિતિ, અથવા
 જન તરહ સે ખી કલ્પસ્થિતિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ જૈસે—નિર્વિ
 દ્યકલ્પસ્થિતિ, જિનકલ્પસ્થિતિ ઔર સ્પધિરકલ્પસ્થિતિ ।

ટીકોર્થ—કલ્પ નામ-કરણ આષાર કા હૈ ડસમે, યા ડસકી જો
 સ્થિતિ—મર્યાદા હૈ વહ કલ્પસ્થિતિ હૈ યહ કલ્પસ્થિતિ જો ત્રીન પ્રકાર
 કી કહી ગઈ હૈ, જો ડસકા તાત્પર્ય પેસા હૈ, અર્થાત્ સામાયિક કલ્પ
 સ્થિતિ મેં જો સામાયિકપદ હૈ વહ જ્ઞાનાદિકોં કે લાભરૂપ હૈ અર્થાત્
 સમ જન્દ કા અર્થ જ્ઞાનાવિરૂપ હૈ જસ જ્ઞાનાદિકોં કા જો લાભ હૈ વહ
 સમાય હૈ યહ સમાય હી સામાયિક હૈ સામાયિક એક સયમવિશેષ
 કહા ગયા હૈ જસ સામાયિક કા જો કલ્પ હૈ વહ સામાયિક કલ્પ હૈ
 અથવા—સામાયિક રૂપ જો કલ્પ હૈ વહ સામાયિકકલ્પ હૈ, એસા જસકા
 વાચ્યાર્થ હોતા હૈ યહ સામાયિક કલ્પ પ્રથમ ઔર ચરમ તીર્થકરકે સાધુઓં
 કા અલ્પકાલિક હૈ । ક્યોં કિ—ડસ સમય હેદોપસ્થાપનીયકા સમ્પ્રાપ્તિ મધ્ય

અથવા આ પ્રમાણે પણ કલ્પસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) નિર્વિદ્ય
 કલ્પસ્થિતિ (૨) જિન કલ્પસ્થિતિ અને (૩) સ્પધિર કલ્પસ્થિતિ.

ટીકા—કલ્પ નામ કરણ—આચારનું છે તેમાં અથવા તેની જે સ્થિતિ
 (અર્થ) હોય છે તેનું નામ કલ્પસ્થિતિ છે તે કલ્પસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની
 કહી છે (૧) સામાયિક કલ્પસ્થિતિનો ભાવાત્ નીચે પ્રમાણે છે—

સામાયિક કલ્પસ્થિતિમાં જે ‘સામાયિક’ પદ છે તે જ્ઞાનાદિકોના લાભ
 રૂપ છે એટલે કે સમ જન્મનો અર્થ જ્ઞાનાદિકરૂપ છે આ જ્ઞાનાદિકોનો જે
 લાભ છે તેનું નામ ‘સમાય’ છે તે સમાય જ સામાયિકરૂપ છે, સામાયિકને
 એક સયમવિશેષ કહી છે આ સામાયિકનો જે કલ્પ છે (આચાર છે)
 તેને સામાયિક કલ્પ કહે છે અથવા—સામાયિક રૂપ જે કલ્પ છે તેનું નામ
 સામાયિક કલ્પ છે એવો તેનો વાચ્યાર્થ થાય છે તે સામાયિક કલ્પ પ્રથમ
 અને ચરમ તીર્થ કરના સાધુઓનું કલ્પકાલિક છે, કરણ કે તે સમયે હેદોપ

યાવત્કથિકઃ તત્ર છેદોપસ્થાપનીયામાત્રાત્, તસ્ય તત્ર વા સ્થિતિઃ સામાયિકકલ્પસ્થિતિઃ । સા ચ મધ્યદ્વાવિંશતિતીર્થસાધૂનાં મહાવિદેહસ્થસાધૂનાં ચ શય્યાતરપિણ્ડપરિહારે ચતુર્યામપાલને પુરુષજ્યેષ્ઠત્વે વૃદ્ધત્પર્યાયસ્યેતરેણ વન્દનકદાને ચ નિયમલક્ષણા, શુક્લપ્રમાણોપેતવસ્ત્રાપેક્ષયા યદચેલત્વં તત્ર ૧, તથા—ઔદેશિકભક્તાદિગ્રહણે ૨, રાજપિણ્ડગ્રહણે ૩, પ્રતિક્રમણકરણે ૪, માસકલ્પકરણે ૫, પર્યુષણકલ્પકરણે ૬, ચાનિયમલક્ષણાચેતિ, ઉક્તં ચાત્ર—

“ સિઝજાયરપિંડે ય ૧, ચાઝજામે ય ૨, પુરિસજેટ્ટે ય ૩ ।

કિઝ્કમ્મસ ય કરણે ૪, ચત્તારિ અવઢિયા કપ્પા ॥ ૧ ॥

આચેલુક્કુ ૧ દેસિય ૨ સપઢિકમણે ૩ ય રાયપિંડે ૪ ય ।

માસં ૫ પઝ્જોસવણા ૬, છપ્પે અણવઢિયા કપ્પા ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—શય્યાતરપિંડે ૧ ચ, ચાતુર્યામે ૨ ચ પુરુષજ્યેષ્ઠે ૩ ।

કૃતિકર્મણશ્ચકરણે ૪ ચ ચત્વારોઽવસ્થિતાઃ કલ્પાઃ ॥ ૧ ॥

આચેલકથા ૧ મોદેશિકં ૨ સપ્રતિક્રમણશ્ચ ૩ રાજપિણ્ડશ્ચ ૪ ।

માસઃ ૫ પર્યુષણા ૬ પઢ્યેતેઽનવસ્થિતાઃ કલ્પાઃ ॥ ૨ ॥

અચેલકત્વ ચૈવમ્—

કે તીર્થકરોં મેં ઓર મહાવિદેહોં મેં યહ યાવત્કથિક હૈ, ક્યોં કિ—વહાં છેદોપસ્થાપનીય કા અભોવ હૈ, ડસ સામાયિકકલ્પ કી અથવા—સામાયિક કલ્પ મેં જો સ્થિતિ હૈ વહ સામાયિકકલ્પસ્થિતિ હૈ યહ મધ્ય કે ૨૨ તીર્થકરોં કે સાધુઓં કી ઓર મહાવિદેહસ્થ સાધુઓં કી શય્યાતર કે પિણ્ડ પરિહાર મેં, ચાતુર્યામપાલન મેં, ઓર પુરુષ કે જ્યેષ્ઠત્વ મેં, ડસકી વન્દના મેં વિનયરૂપ હૈ, ઓર—શુક્લપ્રમાણોપેત વસ્ત્ર કી અપેક્ષા સે જો અચેલકતા હૈ ૧ ડસમેં, તથા—ઔદેશિકભક્તાદિ ગ્રહણ મેં ૨ રાજપિણ્ડગ્રહણ મેં ૩ પ્રતિક્રમણ કરને મેં ૪ માસકલ્પ કરને મેં ૫ ઓર પર્યુષણકલ્પ કરને મેં અનિવાર્યરૂપ હૈ । કહા ઓ હૈ “ સિઝજાયરપિંડે ય ”

સ્થાપનીયનો સદ્ભાવ છે મધ્યના તિર્થ કરોના અને મહાવિદેહોના તે યાવત્કથિક છે, કારણ કે ત્યાં છેદોપસ્થાપનીયનો અભાવ છે તે સામાયિક કલ્પની અથવા સામાયિક કલ્પમાં જે સ્થિતિ છે, તેને સામાયિક કલ્પસ્થિતિ કહે છે તે મધ્યના ૨૨ તિર્થ કરોના સાધુઓની અને મહાવિદેહસ્થ સાધુઓની શય્યાતરના પિંડના પરિહારમાં, ચતુર્યામ પાળવામાં અને પુરુષના જ્યેષ્ઠત્વમાં તેની વન્દનામાં વિનયરૂપ છે, અને શુક્લ પ્રમાણોપેત વસ્ત્રની અપેક્ષાએ જે અર્થકતા છે તેમાં ઔદેશિક ભક્તાદિ ગ્રહણમાં, (૩) રાજપિંડ ગ્રહણમાં, (૪) પ્રતિક્રમણ કરવામાં, (૫) માસકલ્પ કરવામાં, અને (૬) પર્યુષણ કલ્પ

“ દુધિહો હોહ અચેલો, અસતચેલો ય સતચેલો ય ।
 તત્ય અસતેર્હિ જિણા, સતચેલા મથે સેસા ॥ ૧ ॥
 સીસાથેદિયપોતે, નહુત્તરણમ્મિ નગમ્યં જેતિ ।
 જુન્નેર્હિ નમિપમ્મિ તુર સાલિય ! દરિ મે પોતિ ॥ ૨ ॥
 જુન્નેર્હિ સ્વેદિપર્હિ, અસબ્બ તણુયાતપર્હિ જ ય બિચ્ચં ।
 સતેર્હિ તિ ણિમાયા અચેલયા હોતિ ચેલેર્હિ ॥ ૩ ॥ ”

છાયા—દ્વિવિધો મત્સ્યચેલોઽસુચ્ચેલસ્ત્વ સુચ્ચેલસ્ત્વ ।

તપ્પાઽસદ્ધિ* (વસ્ત્રે) નિનાઃ, સુચ્ચેલા મત્સ્યો ગ્રેષ્ઠાઃ ॥૧॥

છોપાંચેદ્વિત્તપોત નદુત્તરણે નન્નક દ્યુવન્તિ ।

ઝીર્ણ* (વસ્ત્રૌ) નગ્નકોઽસ્મિ ત્વરિતં શાશ્વિક ! દેશિમે પોતીમ્

(શાટિકા) ॥ ૨ ॥

ઝીર્ણે સ્વણિઠતૈ અસર્વગ્નુમાદૃતૈર્નં ચ નિત્યમ્ ।

સદ્ધિરપિ (વસ્ત્રૌ) નિર્મન્યા અચેલકા મત્સ્યો ચેલૈઃ ॥૩॥ ” इति ।

एवं जीर्णस्वण्डितप्रमाणोपेतवस्त्रेषु सत्स्वपि अचेलत्वेन लोके व्यवहारो दृश्यते । छेदोपस्थापनीयकल्पस्थिति, छेदेन—पूर्वपर्यायच्छेदेन उपस्थापनीयम्—आरोपणीय छेदोपस्थापनीय व्यक्तिं महावतारोपणमित्यर्थः, तच्च प्रथमम्

इत्योदि, । अचेलकता इस प्रकार से है “दुधिहो होह अचेलो” इत्यादि, इस तरह जीर्ण स्वण्डित एव प्रमाणोपेत वस्त्रों के होने पर भी, रत्नम पर भी, अचेलतारूप से लोक में व्यवहार देखा जाता है । छेदोपस्थापनीय कल्पस्थिति पूर्वपर्याय के छेद से जो पुनः आरोपणीय होता है यह छेदोपस्थापनीय है, यह अन्यव्यक्ति में जो आरोप की अपेक्षा महावतारोपणरूप होता है । यह छेदोपस्थापनीय प्रथम तीर्थंकर और अन्तिम

કરવામાં અનિવાર્ય છે કેમકે પશુ કે—“ સિંગ્ગાયરિંદે પ ” ઇત્યાદિ. અચેલકતા આ પ્રકારે દેખા છે—“ દુધિહો હોહ અચલો ” ઇત્યાદિ—

આ રીતે છત્ર—અદિત અને પ્રભાતોપેત વસ્ત્રો દેખા છતાં પણ, રાખવા છતાં પણ અચેલતારૂપે વ્યવહાર દેખામાં જોવામાં આવે છે

દ્વે ઉદોપસ્થાપનીય કલ્પસ્થિતિનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—પૂર્વ પર્યાયના ઉદોપ જે પુનઃ આરોપણીય થાય છે તેનું નામ ઉદોપસ્થાપનીય છે તે અન્ય વ્યક્તિમાં આરોપની અપેક્ષાને તત્પરોપણરૂપે દેખા છે આ ઉદોપસ્થાપનીયનો સંક્રાન્ત પહેલા અને ઉલ્લેખ તીર્થંકરના સમયમાં જ કર્યો છે

મતીર્યયોરેવ । તસ્ય તદેવ વા કલ્પઃ તસ્ય સ્થિતિઃ—મર્યાદા સા તથોક્તા, ઇયં ચ દશસુ સ્થાનકેષ્વવશ્યં પાલનરૂપેતિ । ઉક્તઞ્ચ—

“ દસઠાણઠિઓ કપ્પો, પુરિમસ્સ ય પચ્છિમસ્સ જિનસ્સ ।

एसो धुरयरयकप्पो, दसठाणपइट्ठिओ होइ ॥ १ ॥

छाया—दशस्थानस्थितः कल्पः पूर्वस्य पश्चिमस्य च जिनस्य ।

एष धूतरजःकल्पो दशस्थानप्रतिष्ठितो भवति ॥ १ ॥ इति ।

तानि दश स्थानानि यथा—

“ आचेलक्कु १ દેસિય ૨ સિજ્જાયર ૩ રાયપિંહ ૪ ફિફ્ફમે ૫ ।

वय ६ जेह्ठ ७ पडिक्कमणे ८, मासं ९ पज्जोसवणकप्पे १० ॥ १ ॥

छाया—आचेलक्यौ १ देशिक-शय्यातर-राजपिण्ड ३-४ कृतिकर्माणि ५ ।

व्रत ६ ज्येष्ठ ७ प्रतिक्रमणानि ८ मास पर्युपणकल्पः ९-१० ॥ १ ॥

તત્ર—આચેલક્યં અસત્સદ્ ભેદેન દ્વિવિધમ્, સર્વથા વત્તાભાવરૂપમસદ્ચેલત્વં

तीर्थकर के समय में ही कहा गया है, इस छेदोपस्थापनीय का जो कल्प है वह छेदोपस्थापनीय कल्प है अथवा—छेदोपस्थापनीयरूप जो कल्प है वह छेदोपस्थापनीय कल्प है, इसकी जो स्थितिरूप मर्यादा है वह छेदोपस्थापनीय कल्प है, यह दश स्थानकों में अवश्य पालनरूप कही गई है । कहा भी है—“ दसठाणठिओ कप्पो ” इत्यादि, यह दश स्थान स्थितकल्प पूर्व और पश्चिम जिनमे की है यह पापरूप रजको नष्ट करने वाला कल्प दश स्थान प्रतिष्ठित होता है १ वे दश स्थान इस प्रकार से हैं—“ आचेलक्कुदेसिय ” इत्यादि, इनमें आचेलक्य असत् और सत् के भेद से दो प्रकार का कहा गया है सर्वथा-वत्ताभावरूप असत् अचेलता जिन तीर्थकरों को होती है और जीर्ण, खण्डित एवं प्रमाणो-

આ છેદોપસ્થાપનીયનો જે કલ્પ છે (આચાર છે) તેનું નામ છેદોપસ્થાપનીય કલ્પ છે. અથવા—છેદોપસ્થાપનીયરૂપ જે કલ્પ છે, તે છેદોપસ્થાપનીય કલ્પ છે, અને તેની જે સ્થિતિ (મર્યાદા) છે, તે છેદોપસ્થાપનીય કલ્પસ્થિતિ છે. તે દસ સ્થાનકોમાં અવશ્ય પાલનરૂપ કહી છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ દસઠાણઠિઓ કપ્પો ” ઇત્યાદિ.

આ દસ સ્થાનસ્થિતિનો કલ્પનો સદ્ભાવ પહેલાં અને છેલ્લા જિનમાં કહ્યો છે—આ પાપરૂપ રજને નષ્ટ કરનાર કલ્પ જે દસ સ્થાન પ્રતિષ્ઠિત છે, તે દસ સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—“ આચેલક્કુદેસિય ” ઇત્યાદિ—તેમાંથી (૧) આચેલક્ય સત્ અને અસત્ના લેખથી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. સર્વથા વત્તાભાવરૂપ

જિનાનાં, નીર્ણયસ્થિતમમાણોપતચ્છરૂપં સદ્ધેલત્થં શોષમુનીનાં મહત્તિ ૧ । ઔરે
શિકપિણ્ઢ-શર્યાતરપિણ્ઢ-રાજપિણ્ઢગ્રહણસ્ય પ્રય પ્રસિદ્ધમ્ ૪ । કૃતિકર્મ-રત્ના
પિકમયાદયા વન્દનવ્યવહાર ૫ । પ્રતાનિ-પચ્ચમહાપ્રતાનિ ૬, જ્યેષ્ઠઃ-પુરુષગ્ધપ્પો
ધર્મઃ, પ્રતિક્રમણ સાતિચારત્થે-નિરતિચારત્થેઽપિ પ્રતિક્રમણક્રમમ્ ૮ । માસ-માસ-
કલ્પઃ શોષકાલે માસ ચાવદેકમવસનમ્ ૯ । પર્યુષણકલ્પઃ-પર્યુષણપરારાધના ૧૦ । એતે
દશ કલ્પાઃ પ્રથમચરમતીર્થકરણોસ્તીર્થે મહન્તિ ન મધ્યમ દ્વાર્ષિશ્ચતિર્થ-
કરાણામિતિ ૨ ।

તથા નિર્વિશ્વમાનકલ્પસ્થિતિઃ-નિર્વિશ્વમાનાઃ-પરિહારવિશુદ્ધિતપોઽનુચારકા
પરિહારકા રૂપર્યાઃ, તેષાં કલ્પે ચા સ્થિતિઃ સા તથોક્તા । સ ચ કલ્પો યથા-

પેત વચ્ચ રચ્ચને રૂપ સત્ અચ્ચેલતા શોષ મુનિયોં કો હોતી હૈ ૧ ઔરે
શિકપિણ્ઢ, શર્યાતરપિણ્ઢ, રાજપિણ્ઢ इनको ग्रहण करने रूप २ स्थान
प्रसिद्ध है ४ रत्नाधिक की मर्यादानुसार वन्दना करने का जो व्यवहार
है वह कृतिकर्म है ५ पांच महाप्रत ये प्रत हैं ज्येष्ठ पुरुषश्रेष्ठ धर्म हैं,
सातिचार अवस्था में और निरतिचार अवस्था में भी प्रतिक्रमण करना
यह प्रतिक्रमण है ८ मास से यहां मासकल्प लिया गया है शोषकाल
में एक मास तक एक जगह रहना ९ यह इसका तात्पर्य है, तथा-
पर्युषण पर्ब की आराधना करना लिया गया है १० ये १० कल्प प्रथम
और अन्तिम तीर्थकर के तीर्थ में होते हैं, बीच के २२ तीर्थ करों के
तीर्थ में नहीं होते हैं । निर्विश्वमानकल્पस्थिति परिहारविशुद्ध तप का

અસત્ અચ્ચેલતા જિનવીય કરામાં હોય છે, અને છઠ્ઠું, જડિત અને પ્રમા
લોપેત વચ્ચ શમવારૂપ સત્ અચ્ચેલતા બાકીના મુનિઓમાં હોય છે (૧)
ઔરેશિક પિંઢ, (૨) શર્યાતર પિંઢ અને (૩) રાજપિંઢ બ્રહ્મ કરવા રૂપ ત્રણ
સ્થાન તે બાકીયા છે, તેથી અહીં તેમનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું
નથી (૪) રત્નાધિકની મર્યાદા અનુસાર વહજી કરવાનો જે વ્યવહાર છે તેનું
નામ કૃતિકર્મ છે (૫) પાંચ મહાપ્રતને પ્રત શબ્દથી બ્રહ્મ કરવામાં આવ્યા
છે (૬) જ્યેષ્ઠ-પુરુષ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે (૭) સાતિચાર અવસ્થામાં અને નિરતિચાર
અવસ્થામાં પણ પ્રતિક્રમણ કરવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. (૮) માસ પદથી
અહીં માસકલ્પ બ્રહ્મ કરવામાં આવેલ છે શોષકાળમાં જોઈ માસ મુખી જોઈ
જગ્યાએ રહેવું તેનું નામ મ.સકલ્પ છે (૯) પણ પણ થવ ની આરાધના કરવી (૧૦)
આ દસ કલ્પ (આચાર) નો સફળાવ પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થમાં
હોય છે-વચ્ચેના ૨૨ તીર્થ કરના તીર્થમાં તેમનો સફળાવ હોતો નથી.

ગ્રીષ્મ-શીત-વર્ષાકાલેષુ ક્રમેણ જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટરૂપં તપો ભવતિ, તત્ર ગ્રીષ્મકાલે જઘન્યં ચતુર્થપષ્ટાષ્ટમરૂપમ્, શીતકાલે મધ્યમં પદ્માષ્ટમદશમરૂપમ્, વર્ષાકાલે ઉત્કૃષ્ટમષ્ટમદશમદ્વાદશરૂપમિતિ, પારણમાચામામ્લેનૈવ, પિંડૈષ્ણાસપ્તકે ચ પ્રથમ-દ્વિતીયોરભિગ્રહ એવ, શેપાસુ ત્રીયાદિ પञ્ચસુ પિંડૈષ્ણાસુ પુનરેકયા ભક્તમેકયા ચ પાનમિત્યેવં દ્વયોરભિગ્રહ ઇતિ. ઉક્તञ्च—

“ વારસ ૧ દસ ૨ અટ્ટ ૩ દસ દસ ૧ દ્વ ૨ છટ્ટ ૩ અટ્ટેવ ૧ છટ્ટ ૨ ચડોર ચ ।

ઉત્ક્રોસમઙ્ગિમજહજગા ઉ વાસાસિસિર ગિમ્હે ૧ ॥ ૧ ॥

પારણમે આયામં પચસુ ગહો દોસઽભિગાહો મિલ્લા ” ઇતિ ।

છાયા-દ્વાદશં ૧ દશમં ૨ અષ્ટમં ૩ દશમં ૧ અષ્ટમં ૨ પષ્ઠં ૩ અષ્ટમમેવ ૧ પષ્ઠં-ચતુર્થં ચ । ઉત્કૃષ્ટમધ્યમજઘન્યકાવર્ષા શિશિરગ્રીષ્મેષુ ॥ ૨ ॥

પારણકે આચામામ્લં પञ્ચસુ ગ્રહો દ્વયોરભિગ્રહો મિલ્લાયામ્ ॥ ઇતિ ।

પાલન કરને વાલે પરિહારોં કા જો કલ્પ હૈ ઉસ કલ્પ મેં જો ઉનકી સ્થિતિ હૈ, વહ નિર્વિશ્યમાન કલ્પસ્થિતિ હૈ, ઉનકા વહ કલ્પ હસ પ્રકાર સે હૈ ગ્રીષ્મઋતુ મે, શીતઋતુ મેં, ઓર વર્ષાઋતુ મેં હનકા ક્રમશઃ જઘન્ય મધ્યમ ઓર ઉત્કૃષ્ટરૂપ તપ હોતા હૈ, ગ્રીષ્મકાલ મેં જઘન્યતપ ચતુર્થ પષ્ટ અષ્ટમરૂપ ઓર શીતકાલ મેં પષ્ટ અષ્ટમ ઓર દશમ રૂપ હોતા હૈ તથા - વર્ષાકાલ મેં ઉત્કૃષ્ટ તપ અષ્ટમ, દશમ, ઓર દ્વાદશરૂપ હોતા હૈ, તથા-પારણા આચંબિલ સે હી હોતા હૈ, પિંડૈષ્ણા સપ્તક મેં પ્રથમ દ્વિતીય પિંડૈષ્ણાઓં મેં અભિગ્રહ હી હોતા હૈ, તથા-પિંડૈષ્ણાઓં મેં-ત્રીસરી સે લેકર સાતવીં પિંડૈષ્ણા તક મેં એક ભક્ત એક પાન હસ પ્રકાર સે દો કા અભિગ્રહ હોતા હૈ । કહા હી હૈ-“ વારસ દસ અટ્ટ-” હૈયાદિ, । અવ સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર સે હી

હવે નિર્વિશમાન કલ્પસ્થિતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે-પરિહાર વિશુદ્ધિ તપનુ પાલન કરનાર પરિહારિઠેના આચારરૂપ જે કલ્પ છે, અને તે કલ્પમાં તેની જે સ્થિતિ છે, તેનું નામ નિર્વિશ્યમાન કલ્પસ્થિતિ છે તેના તે કલ્પ (આચાર) આ પ્રમાણે હોય છે-તેઓ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં, શીત ઋતુમાં અને વર્ષા ઋતુમાં અનુક્રમે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ તપ કરે છે. ગ્રીષ્મકાળમાં તપની જઘન્યતા ચતુર્થ પષ્ટ અને અષ્ટમ રૂપે અને શીતકાલમાં છટ્ટ (જે ઉપવાસ), અટ્ટમ (ત્રણ ઉપવાસ) અને દસ ઉપવાસરૂપ હોય છે વર્ષાકાળમાં ઉત્કૃષ્ટ તપ અષ્ટમ દશમ અને દ્વાદશ રૂપ હોય છે, તથા આચંબિલથી જ તેના પારણાં કરવામાં આવે છે પિંડૈષ્ણા સપ્તકમાંની પહેલી અને બીજી પિંડૈષ્ણાઓમાં અભિગ્રહ જ કરાય છે. ત્રીજીથી લઈને માત્ર ત્રીસરી પાંચ પિંડૈષ્ણાઓમાં એક ભક્ત (આહાર) અને એક પાન (પીણ), એમ બે વસ્તુનો જ અભિગ્રહ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે-“ વારસ દસ અટ્ટ ” ઇત્યાદિ—

અય પ્રકારાન્તરેણ કલ્પસ્થિતિમાદ—‘અહવા’ ઇત્યાદિ ।

અયથેતિ પ્રકારાન્તરેણ કલ્પસ્થિતિસ્થિતિષિષા, તથા નિર્વિષ્ટકલ્પસ્થિતિ, જિનકલ્પસ્થિતિ, સ્થવિરકલ્પસ્થિતિશ્ચેતિ । તપ્ત-નિર્વિષ્ટા-આસેવિતવિવક્ષિત ચારિત્રા અનુપશ્ચરિકા ઇત્યર્થઃ, તેષાં કલ્પ-આચારસ્થસ્ય સ્થિતિઃ-મર્યાદા નિર્વિષ્ટ કલ્પસ્થિતિઃ, યથા પ્રતિદિનમાચામ્લમાથ્રં તપા, મિત્તા પૂર્વોક્તપ્રકારેષેતિ । ઠક્ત્ર

“કલ્પદ્વિયાધિ પશ્વિણ, કરંસિ એવં ચાયામં” ઇતિ ।

છાયા-કલ્પસ્થિતા અપિ પ્રતિદિન કુર્ષન્તિ એવમેવ ચાચામામ્સમ્ ।

પ્રતે પૂર્વસૂત્રોક્તા નિર્વિષ્ણમાનકા નિર્વિષ્ટાશ્ચ પરિહારવિશુદ્ધિકા ઉચ્યન્તે, તેષાં ચ નવકો ગમો મહતિ, તેષેવં વિધા મહન્તિ—

“સમ્બે ચરિત્તવંતો ઠ, દંસણે પરિનિદ્વિયા ।

નવપુલ્લિયા જહન્નેજ, ઠક્કોસા દસપુલ્લિયા ॥ ૧ ॥

પંચવિદે વવહારે, કપ્પમિ દુવિદમિ ય ।

દસવિદેય પચ્છિચ્છે, સમ્બે તે પરિનિદ્વિયા ॥૨॥”

કલ્પસ્થિતિ કા કથન કરતે હૈ—“અહવા—” ઇત્યાદિ, અથવા કલ્પસ્થિતિ હસ પ્રકારાન્તર સે ત્રીન પ્રકાર કી હૈ, જૈસે-નિર્વિષ્ટકલ્પસ્થિતિ, જિન કલ્પસ્થિતિ ઔર સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ, નિર્વિષ્ટોં કા આસેવિત વિવક્ષિત ચારિત્રવાલોં કા અનુપરિહારિકોં કા જો કલ્પ હૈ આચાર હૈ, હસ આચાર કી જો સ્થિતિ હૈ-મર્યાદા હૈ, વહ નિર્વિષ્ટ કલ્પસ્થિતિ હૈ, જૈસે-પ્રતિદિન આચામ્લ માથ્ર તપ કરના, ઔર પૂર્વોક્ત પ્રકાર કી હી મિત્તા કરના, । કહા ઓ હૈ—“કલ્પદ્વિયા વિ પશ્વિણ—” ઇત્યાદિ, પૂર્વસૂત્રોક્ત નિર્વિષ્ણ માનક, ઔર યે નિર્વિષ્ટ દોનોં પરિહાર વિશુદ્ધિક કહલાતે હૈ, इनका गण ९ नौ का होता है ये इस प्रकार से होते हैं—“सम्बे चरित्तवन्तो—”

હવે સૂત્રકાર બીજી રીતે કલ્પસ્થિતિની મર્યાદા કરે છે—“અહવા” ઇત્યાદિ-અથવા કલ્પસ્થિતિના આ મર્યાદા ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે—(૧) નિર્વિષ્ટ કલ્પસ્થિતિ, (૨) જિન કલ્પસ્થિતિ અને (૩) સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ.

નિર્વિષ્ટોનો-આસેવિત વિવક્ષિત ચારિત્રવાળાનો-અનુપરિહારિકોનો જે કલ્પ (આચાર) છે, તે આચારની જે સ્થિતિ છે, મર્યાદા છે તેને નિર્વિષ્ટ કલ્પસ્થિતિ કહે છે જેમકે પ્રતિદિન આચામ્લ માથ્ર તપ કરવું, અને પૂર્વોક્ત પ્રકારની જે સિદ્ધા બદલવું કરવી. કહ્યું પણ છે કે—“કલ્પદ્વિયાધિ પશ્વિણ” ઇત્યાદિ

પૂર્વ સૂત્રોક્ત નિર્વિષ્ણમાનક અને આ નિર્વિષ્ટ અનેને પરિહાર વિશુદ્ધિક કહે છે તેમના મહત્ત્વાનક હોય છે તેઓ આ પ્રકારના હોય છે—‘સમ્બે ચરિત્તવન્તો’ ઇત્યાદિ-તેઓ ચારિત્રવાળી હોય છે, હશન પરિનિષ્ઠિત (પરિપૂર્ણ)

છાયા—સર્વે ચારિત્રવન્તસ્તુ, દર્શને પરિનિષ્ઠિતાઃ ।

નવપૂર્વિકા જયન્તેન, ઉત્કૃષ્ટા દશપૂર્વિકાઃ ॥ ૧ ॥

પશ્ચવિધો વ્યવહારઃ, કલ્પે દ્વિવિધે ચ (જિનકલ્પે સ્થવિરકલ્પેચેત્યર્થઃ)
દશવિધે ચ પ્રાયશ્ચિત્તે, સર્વે તે પરિનિષ્ઠિતાઃ ॥૨॥ ઇત્યાદિ ૧। જિનકલ્પસ્થિતિઃ,
જિનાઃ—ગચ્છનિર્ગતસાધુવિશેષા, તેષાં કલ્પસ્થિતિઃ । જિનકલ્પસ્વરૂપમુત્તરાધ્ય-
યનમૂત્રસ્ય મત્કૃતાયાં પ્રિયદર્શિનીટીકાયાં દ્વિતીયેઽધ્યયનેઽચેલપરીપદ્મરૂપેઽવ
લોકનીયમ્ ॥૨।

સ્થવિરકલ્પસ્થિતિઃ—સ્થવિગઃ—ગચ્છપ્રતિવદ્ આચાર્યાદયઃ, તેષાં કલ્પ-
સ્થિતિઃ । તત્સ્વરૂપં યથા —

“ પવગ્જા મિન્નવાવય મત્થગમહણં ચ અનિયમો વામો ।

નિપ્પક્કીય વિહારો, મમાયારી ટિઠં ચેવ ॥૧॥ ઇતિ ।

હત્યાદિ, । એ સઘ ચારિત્રગાલી હોતે હૈં દર્શન મૈં પરિનિષ્ઠિત પરિપૂર્ણ
હોતે હૈં કમ સે કમ યે ૧. નવ પ્રવૃત્તકુ કે પાટી હોતે હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૦
પૂર્વતક કે પાટી હોતે હૈં, ઇનકા વ્યવહાર પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈં જિન-
કલ્પ ઔર સ્થવિરકલ્પ મૈં ઔર દશ પ્રકાર કે પ્રાયશ્ચિત્ત મૈં એ સઘ
પરિનિષ્ઠિત હોતે હૈં । જિનકલ્પસ્થિતિ—ગચ્છ સે નિર્ગત જો સાધુ હોતે હૈં
વે જિન હૈં, ઇન જિનોં કે કલ્પ કી જો મર્યાદા હૈં વહ જિનકલ્પસ્થિતિ
હૈં । જિનકલ્પ કા સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયન મૂત્ર કી પ્રિયદર્શિની ટીકા મૈં મૈંને
દ્વિતીય અધ્યયન મં ડાચેલ પરીપદ્મ કે સ્વરૂપ મૈં ચર્ચિત ક્રિયા હૈં, અતઃ
વહાં સે દેગ્વ લેના ચાહિયે । સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ ગચ્છપ્રતિવદ્ આચાર્ય
આદિ સ્થવિર હૈં ઇનકે કલ્પ કી જો સ્થિતિરૂપ મર્યાદા હૈં વહ સ્થવિર

હોય છે, ઓછામાં ઓછા નવ પૂર્વના પાટી હોય છે, અને વધારેમાં વધારે
દસ પૂર્વના પાટી હોય છે તેમને વ્યવહાર આગમમાં પાંચ પ્રકારના હોય છે. તેઓ
જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પમાં અને દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોમાં પરિનિષ્ઠિત
(પરિપૂર્ણ) હોય છે

હવે જિનકલ્પસ્થિતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—ગચ્છમાંથી નિર્ગત
જે સાધુઓ હોય છે તેમને જિન કલ્પ છે તે જિનોના કલ્પ (આચાર) ની જે
મર્યાદા છે તેને જિનકલ્પસ્થિતિ કહે છે જિનકલ્પનું સ્વરૂપ મેં ઉત્તરાધ્યયન
મૂત્રની પ્રિયદર્શની ટીકાના છીજા અધ્યયનમાં અચેત્તપરીપદના સ્વરૂપનું
વર્ણન કરતાં, સ્પષ્ટરૂપે પ્રકટ કર્યું છે, તે જિનાસુ પાઠકોએ તે ત્યાથી વાંચી લેવું.
હવે સ્થવિર કલ્પસ્થિતિની નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—ગચ્છ પ્રતિવદ્
આચાર્ય આદિને સ્થવિર કલ્પ છે તેમના કલ્પ (આચાર) ની સ્થિતિરૂપ જે
મર્યાદા છે, તેને સ્થવિર કલ્પસ્થિતિ કહે છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે—

છાયા—પ્રવગ્ધા શિશ્નાગ્રતાનિ અર્થગ્રહણં વાનિયતો વાસ ।

નિવ્યસિચ્ચ વિહારઃ, સામાધારી મ્પિતિચ્ચૈવ ॥૧॥

इत्यादिरूपा स्थविरकल्पस्थिति रिति ३। इहच मृषत्रयेऽय क्रमोपन्यासः। सामा-
यिके सति छेदोपस्थापनीय मरति, तस्मिन् सति परिहारविशुद्धिकमदरूप निर्वि-
श्रमानक, तदनन्तर निर्विष्टकायिक, तस्याग्निजनकल्प स्थविरकल्पो वा भव-
तीति सामायिककल्पम्यत्यादीनां क्रम इति ॥ सू० ७३ ॥

पूर्वोक्तकल्पस्थितीनां व्यतिक्रमविपरीतविधायका नारकादि शरीरिणो
भवन्तीति नारकादिशरीरनिरूपणमाह—

मूलम् नेरह्याणं તઓ સરીરગા પળણત્તા, ત જહા વેડવિવ
તેયણ, કમ્મણ । અમુરકુમારાણં તઓ સરીરગા પળણત્તા, ત
જહા પથ ચેવ । એવ સઘ્વેસિં દેવાણ । પુઢવીકાહયાણ તઓ
સરીરગા પળણત્તા, ત જહા ઓરાલિણ તેયણ કમ્મણ । એવ
વાડકાહયાવજ્ઞાણ જાવ વડરિંદિયાણ ॥ સૂ૦ ૭૪ ॥

कल्पस्थिति है इसका स्वरूप इस प्रकार है—“पठवज्जा सिक्खावय”
इत्यादि, इत्यादिरूप यह स्थविरकल्पस्थिति है ३ यहाँ दो सूत्रों में यह
क्रमोपन्यास है—सामायिक के होने पर छेदोपस्थापनीय होता है, छेदोप
स्थापनीय के होने पर परिहार विशुद्धिक का मेदरूप निर्विश्रमानक
होता है, पाद में—निर्विष्टकायिक होता है इसके बाद जिनकल्प होता
है, अथवा स्थविरकल्प होता है, इस प्रकार से यह सामायिक कल्प-
स्थिति आदिकों का क्रम है। सू ७३।

इन पूर्वोक्त कल्पस्थितियों का व्यतिक्रम विपरीत करनेवाले नार
कादि शरीरवाले होते हैं, अतः अब मूलकोर नारकादि शरीर का
निरूपण करते हैं—

‘पठवज्जा सिक्खावय’ इत्यादि ३५ या स्थविर कल्पस्थिति दोष છે અહીં
બે સૂત્રોમાં ક્રમોપન્યાસ (ઉદાહરણ) છે—સામાયિકના મદુલાવમાં ઉદોપ
સ્થાપનીય થાય છે ઉદોપસ્થાપનીયના મદુલાવમાં પરિહાર વિશુદ્ધિક કોરૂપ
નિવિશ્રમાનક થાય છે ત્યારબાદ નિવિષ્ટકાયિક થાય છે ત્યારબાદ જિનકલ્પ
થાય છે અથવા સ્થવિરકલ્પ થાય છે આ પ્રમાણે આ સામાયિક સ્થિતિ
આદિનો ક્રમ છે ॥ સૂ ૭૩ ॥

આ પૂર્વોક્ત કલ્પસ્થિતિયોના વ્યતિક્રમ (વિપરીતતા) કરનારા નારકાદિ
શરીરવાળા દેવ છે તેથી એ સૂત્રકાર નારકાદિના શરીરનું નિરૂપણ કરે છે
તથા “સરીરગા પળણત્તા” ઇત્યાદિ—

છાયા—નૈરયિકાણાં ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—વૈક્રિયં, તૈજસં, કાર્મણમ્ ૧। અસુરકુમારાણાં ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—એવમેવ ૨। એવ સર્વેષાં દેવાનામ્ ૩। પૃથિવીકાયિકાનાં ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—ઔદારિકં, તૈજસં, કાર્મણમ્ ૪। એવં વાયુકાયિકવર્જાનાં યાવચ્ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ ૫।મ્. ૭૪।

ટીકા—‘ નેરડ્યાણં ’ ઇત્યાદિ સુત્રપશ્ચકં સુગમં, નવર—નૈરયિકાણાં વૈક્રિય-તૈજસકાર્મણરૂપાણિ ત્રીણિ શરીરાણિ ભવન્તિ । ૧। અસુરકુમારાણામપિ ‘ એવં ચેવે ’ તિ એવમેવ—એતાન્યેવ પૂર્વોક્તાનિ વૈક્રિયાદીનિ ત્રીણિ શરીરાણિ સન્તીતિ ૨। એવમ્—યથા નૈરયિકાણામસુરકુમારાણાં ચ વૈક્રિયાદીનિ ત્રીણિ શરીરાણિ તથા સર્વેષાં નાગ-

ટીકાર્થ—“તઓ સરીરગા પળ્લન્તા—” ઇત્યાદિ, યે પાંચ સૂત્ર હૈં—હનકા અર્થ સુગમ હૈ, ફિર મી સૂત્રકાર ને હનમૈં યહ પ્રકટ ક્રિયા હૈ કિ નૈર-યિકોં કે તીન શરીર હોતે હૈં વૈક્રિય તૈજસ ઓર કાર્મણ તૈજસ કાર્મણ હન દો શરીરોં કા સમ્બન્ધ તો પ્રત્યેક જીવ કો હોતા હી હૈ, ડસકે સાથ નૈરયિક જીવોં કો વૈક્રિય શરીર હોતો હૈ, અસુરકુમારોં કો મી યે હી ૨ શરીર હોતે હૈં । ઇસી તરહ સે—નાગકુમાર આદિ ભવનપતિયોં કો, વ્યન્તર દેવોં કો, ડ્યોતિષ્ક દેવોં કો ઓર વૈમાનિક દેવોં કો, કલ્પોપ-પન્ન કલ્પાતીતોં કો મી યે હી ૩ શરીર હોતે હૈં । પૃથિવીકાયિક, અપ્-કાયિક, તૈજસકાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક, હન એકેન્દ્રિય સ્થવિર જીવોં કો ઔદારિક તૈજસ એવં કાર્મણ શરીર હોતે હૈં, દોહન્દ્રિય તેહન્દ્રિય ઓર ચૌહન્દ્રિય જીવોં કો મી યે હી તીન શરીર હોતે હૈં । વાયુકાયિક,

ટીકાર્થ—પાંચ સૂત્રો દ્વારા નારકાદિ જીવોનાં શરીરોનું સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે. આ સૂત્રોનો અર્થ સુગમ છે, છતાં અહીં સક્ષિપ્તમા તેમનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે—નારકોને ત્રણ શરીર હોય છે—(૧) વૈક્રિય, (૨) તૈજસ અને (૩) કાર્મણ તૈજસ અને કાર્મણ, આ એ શરીરનો સબધ તો પ્રત્યેક જીવને હોય છે, અસુરકુમારોમાં પણ એ જ ત્રણ શરીરનો સદ્ભાવ હોય છે એ જ પ્રમાણે નાગકુમાર આદિ ભવનપતિ દેવોમાં, વ્યન્તર દેવોમાં, વૈમાનિકોમાં કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીનોમાં પણ એ જ ત્રણ શરીરનો સદ્ભાવ હોય છે પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તૈજસકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક, આ એકેન્દ્રિય સ્થવિર જીવોમાં ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો સદ્ભાવ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં પણ એ જ ત્રણ શરીરોનો સદ્-

કુમારોદિ મત્રનપતિ-ઘ્યન્તરચ્ચોતિવ્યવૈમાનિક્કવેશાનામપિ વિદ્ધેયાનિ ૩। પૃથિ
 વીકાપિકાનામૌદારિક સૈઞ્ઞસકાર્મણરૂપાણિ ધ્રીણિ શરીરાણિ મત્રન્તિ ૪। પ્થ-
 યયા-પૃથિવીકાપિકાનામૌદારિકાદોનિ શરીરાણિ મત્રન્તિ સ્થા વાયુકાપિકર
 વર્જાનાં વાયુકાપિકાન્ વર્જપિત્ત્વેત્યર્થે 'જાત્ર' ઇતિ યાત્રત્, યાવન્નચ્ચેન-
 'અપ્પાય-તેજસ્કાય - વનસ્પતિકાય-દ્ધોન્નિય-ધ્રીન્નિયાણામ્' ઇતિ ગ્રામ્મ્,
 વધુરિન્નિયાણાં ઔદારિકતૈજસકાર્મણરૂપાણિ ધ્રીણિ શરીરાણિ સન્તિ । વાયુકા
 પિકાનાં પથેન્નિયતિરથાં આહારકર્જશરીરચતુષ્ટય મનુષ્પાણાં તુ શરીરપચ્ચક
 મત્રતીતિ ત્રિસ્થાનકાનુરોધાત્તાનિ નાત્ર દર્શિતાનિ ॥ સૂ૦ ૭૪ ॥

કસ્પસ્થિતિશ્ચતિકામકાશ મત્પનીયા અપિ મત્રન્તોતિ મત્પનીક સૂત્રપદ્ધત્તમ-
 મૂલ્કમ્-ગુરુ પદ્ધુચ્ચ તઓ પદિળીયા પળ્ળત્તા, ત જહા આયરિય
 પદિળીય, ઉવ્વજ્ઞાયપદિળીય, થેરપદિળીય ૧ । ગહ્ પદ્ધુચ્ચ તઓ
 પદિળીયા પળ્ળત્તા, ત જહા હહલોગપદિળીય, પરલોગપદિળીય
 દુહા લોગપદિળીય ૨। સમૂહ પદ્ધુચ્ચ તઓ પદિળીયા પળ્ળત્તા,
 ત જહા-કુલપદિળીય, ગળપદિળીય, સઘપદિળીય ૩ । અણુકપ
 પદ્ધુચ્ચ તઓ પદિળીયા પળ્ળત્તા, ત જહા તવસ્સિપદિળીય,
 ગિલાળપદિળીય, સેહ પદિળીય ૪। માત્ર પદ્ધુચ્ચ તઓ પદિળીયા
 પળ્ળત્તા, ત જહા ણાળપદિળીય, દસળપદિળીય, ચરિત્તપદિળીય
 ૫ । સુય પદ્ધુચ્ચ તઓ પદિળીયા પળ્ળત્તા, તં જહા-સુત્તપદિ
 ળીય, અસ્થપદિળીય, તદુભયપદિળીય ૬ ॥ સૂ૦ ૭૫ ॥

ઔર પથેન્નિય તિર્યચ્ચ ફનકો ઔદારિક, વૈક્કિય સૈજસ ઔર કાર્મણ
 યે ચાર શરીર તક મી હો સકતે હૈં, આહારક શરીર નહીં હોતા હૈ
 તથા-મનુષ્યોં કો તો પાંચ શરીર તક મી હો સકતે હૈં, પરન્તુ યહાં પર
 ત્રિસ્થાનક કા પ્રકરણ હોને સે ડહે યહા નહોં કહા ગયા હૈ ॥સૂ૦૭૪॥

આથ હોય છે વાયુકાપિક અને પથેન્નિય તિય થામાં ઔદારિક, વૈક્કિય, સૈજસ
 અને કાર્મણ એ ચાર શરીરોનો સહભાવ હોઈ શકે છે-પણ આહારક શરીર
 હોતું નથી. મનુષ્યોમાં તો પાંચ શરીરોનો સહભાવ પણ હોઈ શકે છે, પરન્તુ
 અહીં ત્રિસ્થાનકનો અધિકાર બાલતો હોવાથી તેમની પ્રકૃતિ કરવામાં
 આવી નથી ॥ સૂ. ૭૪ ॥

છાયા—ગુરુ પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—આચાર્યપ્રત્યનીકઃ, ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીકઃ, સ્થવિરપ્રત્યનીકઃ । ૧। ગતિ પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકા પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—ઇહલોકપ્રત્યનીકઃ, પરલોકપ્રત્યનીકઃ, દ્વિધાતોલોકપ્રત્યનીકઃ । ૨। સમૂહ પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા—કુલપ્રત્યનીકઃ, ગણપ્રત્યનીક, સંઘપ્રત્યનીકઃ । ૩। અનુકમ્પા પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકા પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—તપસ્વિપ્રત્યનીકઃ, ગ્લાનપ્રત્યનીકઃ, શૈક્ષપ્રત્યનીકઃ । ૪। ભાવ પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા જ્ઞાનપ્રત્યનીકઃ, દર્શનપ્રત્યનીકઃ, ચારિત્રપ્રત્યનીકઃ । ૫। શ્રુત પ્રતીત્ય ત્રયઃ પ્રત્યનીકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—સૂત્રપ્રત્યનીકઃ, અર્થપ્રત્યનીકઃ, તદુભયપ્રત્યનીકઃ । ૬। મુ. ૦૭૫।

ટીકા—‘ ગુરુ ’ इत्यादि सूत्रपट्कं सुगमं, नवरं—‘ गुरु ’—मिति, गृणाति—अभिधत्ते तत्त्वमिति गुरुस्तं प्रतीत्य—आश्रित्य—प्रत्यनीकाः—प्रतिकूलाः ते आचार्योपाध्यायस्थविरभेदेन त्रयः प्रज्ञप्ताः । तत्राचार्योपाध्यायप्रत्यनीकौ तदवर्णवादिनौ । स्थविरो जात्यादिभिर्भवति तस्य प्रत्यनीकः—प्रतिकूलः । स्थविरप्रत्य-

કલ્પસ્થિતિ વ્યતિકામક પ્રત્યનીક (પ્રતિકૂલ) બી હોતે હૈં, અતઃ અવ સૂત્રકાર પ્રત્યનીક પ્રતિકૂલ રહને વાલોં કે છહ સૂત્રોં કા કથન કરતે હૈં—“ ગુરું પઙ્કુચ તઓ પઢિળીયા—” इत्यादि

ટીકાર્થ—યે ૬ સૂત્ર હૈં, इनका अर्थ सुगम है फिर भी सूत्रकार ने इनमें यह प्रकट किया है—गुरु को लेकर प्रत्यनीक तीन होते हैं, जो तत्त्व का कथन करता है वह “ गृणाति तत्त्वमितिगुरुः ” तत्त्व समझाने वालेको गुरु कहते हैं । इस व्युत्पत्तिके अनुसार गुरु कहा गया है प्रत्यनीक शब्द का अर्थ प्रतिकूल रहना है ऐसे गुरुप्रत्यनीक आचार्यप्रत्यनीक उपाध्यायप्रत्यनीक और स्थविरप्रत्यनीक के भेद से ३ तीन प्रकार के कहे गये हैं । आचार्य और उपाध्याय का जो अवर्णवाद करता है वह

કલ્પસ્થિતિ વ્યતિકામક પ્રત્યનીકો (પ્રતિકૂળ માણસો) પણ હોઈ શકે છે તેથી હવે સૂત્રકાર પ્રત્યનીક (પ્રતિકૂળ રહેનારા) ને અનુલક્ષીને છ સૂત્રોનું કથન કરે છે—“ ગુરું પઙ્કુચ તઓ પઢિળીયા ” इत्यादि—

આ સૂત્રોનો અર્થ સુગમ છે, છતાં અહીં આ સૂત્રોનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—ગુરુની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક હોય છે “ ગૃણાતિ તત્ત્વમિતિ ગુરુ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જે તત્ત્વનું કથન કરે છે તેને ગુરુ કહે છે પ્રતિકૂળ રહેનારને પ્રત્યનીક કહે છે ગુરુ પ્રત્યનીકના નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભેદ કહ્યા છે—(૧) આચાર્ય પ્રત્યનીક, (૨) ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને (૩) સ્થવિર પ્રત્યનીક આચાર્યનો અવર્ણવાદ કરનાર જીવને આચાર્ય પ્રત્યનીક કહે છે અને ઉપાધ્યાયનો અવર્ણવાદ કરનાર જીવને ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક

નીક —યો જાત્યાદિકમાધિત્ય સ્થિરિત્યાવર્ણવાદ ઘટતિ છિદ્રાન્વેષી ચ મનતિ સઃ । ઉક્તઃ—

“જઘર્હિ અમન્ન, પિમાસશ્વટ્ઠ ન યાતિ ઉચ્ચાપ ।

અદિથો છિદ્રપ્નેહી, પગાસર્મા અણુભોમો ॥ ૧ ॥

અહમ્વાતિ ષપ્ એક, ઉચ્ચપસ પરસ્સર્વેતિ પર્વ તુ ।

દસત્રિહવેયાવચ્ચ, કાયર્વ્ય સર્વ ન કુર્વન્તિ ॥૨॥ ” ઇતિ ।

જાણા—માત્યાદિમિત્વર્ણ ચિમાપતે નોપપાતેડપિ ચત્ત સે ।

અદિતઃ છિદ્રપ્રેક્ષી મક્કત્વાદી અનનુભોમ ॥૧॥

અચ્ચાડપિ (સ પ્રત્યનીકઃ,) ષ્વદેશ, (પર્વે આચાર્યાદય) પરસ્પોપ—

દર્શં દદતિ, અપ્યેષ દશ્ચવિધ વૈયાહૃષ્ય કર્ત્તવ્ય પર સ્વય ન કુર્વન્તિ ॥ ૨ ॥

ઇત્યમવર્ણવાદકરણે શુક્રપ્રત્યનીકતા મનતિ ॥૧॥ ગતિઃ માનુષત્વાદિકા, તાં

પ્રતીત્ય પ્રત્યનીક સ શિવિષા—ઇહલોકપરલોકોમયલોકમેદાદ । તપ્—ઇહલોક

આચાર્ય પ્રત્યનીક, ઔર ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીક હૈ જાતિ આદિ કી અપેક્ષા

સ્થિરિ હોતા હૈ પેસે સ્થિરિ કા જો પ્રત્યનીક પ્રતિકૂળ હોતા હૈ ઘટ

સ્થિરિપ્રત્યનીક હૈ સ્થિરિપ્રત્યનીક ઘટ હૈ જો જાતિ આદિ કો લેકર

સ્થિરિ કા અવર્ણવાદ કહતા હૈ ઔર ઉંકે છિદ્રોં કા અન્વેષી હોતા હૈ ।

કહા ણી હૈ—“જઘર્હિ દિ અમન્ન—” ઇત્યાદિ, યે આચાર્યાદિક દશ પ્રકાર

કે વૈયાહૃષ્ય કા ઉપદેશ દેતે હૈ, પરન્તુ—સ્વયં આચરણ નહીં કરતે હૈ

પેસા પોલનેવાલા અવર્ણવાદી હૈ । હસ પ્રકાર સે અવર્ણવાદ કરને પર

શુક્રપ્રત્યનીકતા હોતી હૈ—૧ માનુષત્વાદિક જાતિ કો આશ્રિત કરકે

પ્રત્યનીક ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ, જેસે—ઇહલોકપ્રત્યનીક પરલોકપ્રત્ય

નીક ઔર ઉમયલોકપ્રત્યનીક હનમેં ઇહલોકપ્રત્યનીક ઘટ હૈ જો મનુ

ષ્યત્વરૂપ પર્યાયકા પ્રત્યનીક હૈ પેસા ઘટ જીવ કૃત્રિમનપુંમક આદિ કી

ઠહે છે જાતિ આદિની અપેક્ષાએ જેઓ સ્થિરિ છે, તેમના પ્રત્યનીકને સ્થિરિ પ્રત્યનીક ઠહે છે જે માણસ જાતિ આદિની અપેક્ષાએ સ્થિરિનો અવધવાઈ કરે છે અને તેમના છિદ્રો રોધ્યા કરે છે તે માણસને સ્થિરિ પ્રત્યનીક ઠહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“જઘર્હિ દિ અમન્ન” ઇત્યાદિ—

‘આ આચાર્ય આદિ હસ પ્રકારના વૈયાહૃષ્યનો ઉપદેશ આપે છે પરંતુ પોતે તો તે પ્રમાણે આચરણ કરતા નથી’ આ પ્રકારે ઘોલનાર અવધવાઈ અણ્યાય છે આ પ્રમાણે અવધવાઈ કરનારમાં શુક્ર પ્રત્ય પીકતાનો સરખાવ સમજવો ૧ મનુષ્ય આદિ ત્રિતિને આધારે ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યનીક બનેલી શકે છે—

(૧) ઉપલેખક પ્રત્યનીક (૨) પરલેખક પ્રત્યનીક અને (૩) ઉત્તરલેખક પ્રત્યનીક મનુષ્યત્વ રૂપ પર્યાયનો જે પ્રત્ય પીક (પ્રતિકૂળ) રોધ છે તેને ઉપલેખક પ્રત્યનીક ઠહે છે એવો તે પ્રત્યનીક જીવ કૃત્રિમનપુંમક આદિની જેમ ઇન્દ્રિયર્થ પ્રતિકૂળ

પ્રત્યનીકઃ-ઇહલોકસ્ય-મનુષ્યત્વરૂપપગાર્યસ્ય પ્રત્યનીકઃ इन्द्रियार्थप्रतिकूलविधायकत्वात् कृत्रिमनपुंसकादिवत् । परलोकप्रत्यनीकः-जन्मान्तरप्रतिकूलइन्द्रियार्थतत्परत्वाच्चावर्कवत् । द्विधातोलोकप्रत्यनीकः-उभयलोकप्रत्यनीकः-भोगसाधनतत्परत्वाद् द्रव्यलिङ्गिवत् । यद्वा-चौर्यादिभिरिन्द्रियार्थसाधनतत्परउभयलोकप्रत्यनीकः । इति गतिप्रत्यनीकता ॥ २ ॥ अथ समूहप्रत्यनीकमाह—

સમૂહઃ-કુલગણસંઘરૂપઃ, તં પ્રતીત્ય પ્રત્યનીકઃ, તત્ર કુલપ્રત્યનીકઃ-કુલમ્-
 एकगुरुकशिष्यसमुदायरूपम्, गणः-अनेककुलानां समूहरूपः, सङ्घः-अनेकगणानां
 समूहरूपः, एतेषामवर्णवादकः प्रत्यनीको भवति । इयं समूहप्रत्यनीकतेति । ३।

તરહ इन्द्रियार्थ प्रतिकूल विधायक होता है । परलोकप्रत्यनीक वह है जो इन्द्रियार्थ में तत्पर होने के कारण चार्वाक आदि की तरह जन्मान्तर का प्रतिकूल होता है, । तथा-उभयलोक प्रत्यनीक वह है जो भोग सम्बन्ध में तत्पर होने के कारण द्रव्यलिङ्गी की तरह दोनों लोक का प्रतिकूल होता है, अथवा-चौर्य आदि कुकृत्यों द्वारा जो इन्द्रियार्थ के साधन में तत्परबना है वह-उभयलोक प्रत्यनीक है-२ यह गति की अपेक्षा प्रत्यनीकता प्रगट की है । समूह को लेकर कुल, गण, और संघ को आश्रित कर प्रत्यनीकता इस प्रकार से है-एक गुरु का जो शिष्य समुदाय होता है, वह कुल है अनेक कुलों का समुदाय गण है, और-अनेक गणों का समुदाय संघ है, इनका अवर्णवाद करनेवाला समूह प्रत्यनीक कहा गया है-३ अनुकंपा प्रत्यनीक इस प्रकार से कहा

વિધાયક હોય છે જે જીવ ઇન્દ્રિયોના સુખમાં લીન થઈને-ચાર્વાકના મત પ્રમાણે ભોગવિલાસમય જીવન જીવ્યા કરે છે તેને પરલોક પ્રત્યનીક કહે છે. કારણ કે એવો જીવ પોતાના પરલોકને ખગાડે છે તથા ઉભયલોક પ્રત્યનીક એ છે કે જે ભોગ સમઘમાં પ્રવૃત્ત જ રહેવાને કારણે દ્રવ્યલિંગીની જેમ બંને લોકને માટે પ્રતિકૂળ એવું આચરણ કરે છે. અથવા જે માણસ ચોરી આદિ કુકૃત્યો દ્વારા ઇન્દ્રિયાર્થના સાધનમાં તત્પર રહ્યા કરે છે, તેને ઉભયલોક પ્રત્યનીક કહે છે આ રીતે ગતિની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારની પ્રત્યનીકતાને પ્રકટ કરવામાં આવી છે । ૨ ।

સમૂહની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે-(૧) કુલ પ્રત્યનીક,
 (૨) ગણ પ્રત્યનીક અને (૩) સંઘ પ્રત્યનીક.

એક ગુરુના શિષ્ય સમુદાયને કુલ કહે છે, અને કુલોના સમુદાયને ગણ કહે છે અને અનેક ગણોના સમુદાયને સંઘ કહે છે તેમને અવર્ણવાદ કરનારને સમૂહ પ્રત્યનીક કહે છે. અનુકંપા પ્રત્યનીક પણ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે.

અપાનુકમ્પાપ્રત્યનીકમાહ-અનુકમ્પા પ્રતીત્ય-આધિત્ય પ્રયઃ પ્રત્યનીકા મથન્તિ
 તપાદિ-તપસ્વિપ્રત્યનીક, ગ્લાનપ્રત્યનીક, શૈક્ષપ્રત્યનીકઃ । તપ તપસ્વી-
 દ્વાદશવિધતપોવિધાયકઃ, ગ્લાન-રોગાદિકારણચણાદાક્ત, યેષાઃ-નવદીક્ષિતઃ ।
 एतेहि अनुकम्पायोग्या भवन्तीत्युक्तेषामनुकम्पाया अकरणेन, अपद्वाराऽनुक-
 म्पाया अकरणेन च प्रत्यनीकता भवति । एतेऽनुकम्पामाधिस्य तपस्यादीनां
 પ્રત્યનીકા મરન્તીતિ । ૪। સમ્પત્તિ માથમયનીકતામાહ-માથઃ-જીરાજીવગતઃ
 પયોપઃ, તપ જીવસ્ય મથન્તોઽમથન્તથ માથો મથતિ । તપ જીવસ્ય મથન્તો માથઃ
 સાયિકાદિઃ, અપથન્તો વિષયામાધિસ્યોદયિક । સાયિકાદિથ દ્વાનાદિત્વસ્યેન
 માથ-જ્ઞાનદશનપારિવ્રતપ્રત્યનીક પ્રત્યનીકઃ । જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણામન્યથા

ગયા છે-જો અનુકમ્પા કો આશ્રિત કરકે અર્થગણાદ્ હોતા છે વહ જી
 ત્રીન પ્રકાર કા હોતા છે એક તપસ્વિપ્રત્યનીક, દુસરા ગ્લાનપ્રત્યનીક,
 ઔર ત્રીસરા શૈક્ષપ્રત્યનીક હનમેં અનધાનાદિ ૧૨ પ્રકાર કે તરોં કા જો
 અનુષ્ઠાન કરનેવાલા હોતા છે વહ તપસ્વી હોતા છે, રોગાદિ કારણ કે
 વશ સે જો અશક્ત હોતા છે યદ્ ગ્લાન છે, નવે દીક્ષિત કા નામ શૈક્ષ
 છે, ય સથ અનુકમ્પા કે યોગ્ય હોતે હૈં સો હનકે પ્રતિ અનુકમ્પા નહીં
 કરના અપ દ્વારા મી હનકે પ્રતિ અનુકમ્પા નહીં કરવાના યદી ડનકી
 ઔર પ્રત્યનીકતા છે, યદી યાત તપસ્વિપ્રત્યનીક, ગ્લાનપ્રત્યનીક, ઔર
 શૈક્ષપ્રત્યનીક હન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ છે । માથ કી અપેક્ષા હેકર
 ત્રીન પ્રત્યનીક હમ પ્રકાર સે પ્રકટ કિયે ગયે હૈં-એક જ્ઞાનપ્રત્યનીક, ૧
 દર્શનપ્રત્યનીક ૨ ઔર ત્રીસરા ચારિત્રપ્રત્યનીક ૩ જીવ ઔર અજીવ

અનુકમ્પા બતાવવા યોગ્ય હોતે પ્રત્યે સ્વયં અનુકમ્પા (૬૫) નહીં રાખનાર અને
 બીજાને અનુકમ્પા રાખવા નહીં દેનાર બ્યક્તિને અનુકમ્પા પ્રત્યનીક કહે છે
 તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) તપસ્વી પ્રત્યનીક, (૨) ગ્લાન
 પ્રત્યનીક, (૩) શૈક્ષ પ્રત્યનીક અનધાનાદિ ૧૨ પ્રકારના તપનું અનુષ્ઠાન કરનારને
 તપસ્વી કહે છે । શાગાદિ કારણોને લીધે જે સાધુ અશક્ત હોય છે, તેને ગ્લાન
 કહે છે નવદીક્ષિત સધુને શૈક્ષ કહે છે તપસ્વી ગ્લાન અને શૈક્ષ અનુકમ્પાને
 પાત્ર હોય છે તેમના પ્રત્યે અનુકમ્પા નહીં રાખનાર અને અનુકમ્પા રાખનારને
 પણ અનુકમ્પા નહીં રાખવાનું કહેનારને અનુકમ્પા પ્રત્યનીક કહે છે । આ રીતે
 તપસ્વી પ્રત્યે અનુકમ્પા નહીં રાખનારને તપસ્વી પ્રત્યનીક ગ્લાન પ્રત્યે અનુકમ્પા
 નહીં રાખનારને ગ્લાન પ્રત્યનીક અને નવદીક્ષિત પ્રત્યે અનુકમ્પા નહીં રાખ-
 નારને શૈક્ષ પ્રત્યનીક કહે છે । આવની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે-(૧)
 જ્ઞાન પ્રત્યનીક, (૨) દર્શન પ્રત્યનીક અને (૩) ચારિત્ર પ્રત્યનીક

પ્રરૂપણતસ્તદ્દૂષણતો વા ભવન્તિ, યથા-

“પાવયયુત્તનિવદ્ધં, કોવા જાણડ પચીય કેણેયં ? ।

કિંવા ચરણેણં તુ, દાણેણ વિજાં ઉ કિં દવટ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

છાયા—પ્રાકૃતમૂત્રનિવદ્ધં કો વા જાનાતિ પ્રણીતં કેનેદમ્ ? ।

કિં વા ચરણેણ તુ દાનેન વિના તુ કિં ભવતિ ॥૧॥

તત્ર જ્ઞાનવિષયાન્યથાપ્રરૂપણા યથા-સૂત્રમિદં પ્રાકૃતભાષાનિવદ્ધં-ન તુ સંસ્કૃતભાષાનિવદ્ધમિત્યાદિ । દર્શનવિષયાન્યથાપ્રરૂપણા યથા-કો જાનાતીદ શાસ્ત્રં કેન ભગવતાન્યેન વા કેનચિત્ પ્રણીતમિતિ ન શ્રદ્ધેયમિત્યાદિ । ચારિત્રવિષયા-

ગત પર્યાય કા નામ આવે છે જીવ કો પ્રશસ્ત ભાવ, ઓર અપ્રશસ્ત ભાવ, ડોનોં પ્રકાર મી ભાવ હોતા હૈ, ક્ષાયિકાદિ કા હોના યહ પ્રશસ્ત ભાવ હૈ તથા વિવક્ષા કી અપેક્ષા સે ઔદયિક આદિ ભાવ અપ્રશસ્ત ભાવ હૈ ક્ષાયિકાભાવ સામાદિરૂપ હોના હૈ ડસ કારણ યહાં જ્ઞાનદર્શન ઓર ચારિત્રરૂપ અપ્રશસ્ત ભાવ કો લેકર ચે પ્રત્યેક કે પ્રત્યનીક પ્રકટ કિયે ગયે હૈ જ્ઞાનદર્શન ઓર ચારિત્ર મેં અન્યથા પ્રરૂપણા કરને સે, યા ઉનમેં દૂષણ લગાને સે ચે પ્રત્યનીક હોતે હૈં । જૈસે-“પાવયયુત્તનિવદ્ધં” ઇત્યાદિ, યહ સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષા મેં નિવદ્ધ હૈ-સંસ્કૃત મેં નિવદ્ધ નહીં હૈ ઇત્યાદિરૂપ સે ગર્હિત વિચારધારા પૂર્વક કહના યહ જ્ઞાનવિષયક અન્યથા પ્રરૂપણાહૈ કૌન જાનતા હૈ યહ શાસ્ત્ર ભગવાને ઉપદિષ્ટકિયા હૈ, યા હસે અન્ય દૂસરે કિસીને ઉપદિષ્ટ કિયાહૈ ૩ ભગવાને ઉપદિષ્ટ કિયાહૈ રચાહૈ

જીવ અને અજીવગત પર્યાયનુ નામ ભાવ છે જીવમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, આ બન્ને પ્રકારના ભાવ હોય છે ક્ષાયિકાદિ ભાવને પ્રશસ્ત ભાવ કહે છે અને ઔદયિક આદિ ભાવને અપ્રશસ્ત ભાવ કહે છે ક્ષાયિક ભાવ સામાદિ (જ નાદિ) રૂપ હોય છે, તે કારણે અહીં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ અપ્રશસ્ત ભાવની અપેક્ષાએ તે પ્રત્યેકના પ્રત્યનીક પ્રકટ કરવામા આવ્યા છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વિષયક વિપરીત પ્રરૂપણા કરવાથી અથવા તેમા રૂપણુનુ આરોપણ કરવાથી, તેઓમા પ્રત્યનીકતા આવી જાય છે જેમકે—

પાવય સુત્તનિવદ્ધ ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્ર પ્રાકૃત ભાષામા નિવદ્ધ છે, સંસ્કૃતમા નિવદ્ધ નથી ” ઇત્યાદિ રૂપે ગર્હિત વિચારધારાપૂર્વક કહેવું તેને જ્ઞાનવિષયક વિપરીત પ્રરૂપણા કહેવાય છે તથા “ શી અખર, આ શાસ્ત્ર ભગવાને રચ્યુ છે કે અન્ય કોઈએ રચ્યું છે !” ભગવાને જ રચ્યુ છે તેનું પ્રમાણ શું છે ? એવા કોઈ પ્રમાણને અભાવે તેમા

અન્યથા પ્રરૂપણા યથા-ચારિત્રેણ-ચારિત્રગ્રહણેન કિમ્-કો લાભ, યત્ ચારિત્રી જ્ઞાન વાતુ ન શ્વનોતિ, જ્ઞાનેન વિના કિં મવતિ, લોકે જ્ઞાન હિ સર્વમેષ્ઠ વર્ષતે નાન્યત્કિમપાતિ । ૧ । શ્રુતપ્રત્યનીકતા યથા-શ્રુતમ્-માગમ પ્રતીત્ય સૂત્રાર્થ-તદુમય મેદેન ત્રયઃ પ્રત્યનીકા મવન્તિ । સપ્ત સૂત્રમ્-આચારાદિકમ્, અર્થઃ-સદ્ધર્મા-રૂપાન, તદુમય-સૂત્રાર્થરૂપ દ્વિતયમપિ । તેષાં પ્રત્યનીકતા-દૂષણોદ્ધાવન યથા—
‘ જીવા ય અજીવા ય, યથા પમાયા તદા ય અપમાયા ।

एयाणि पसिद्धानि य, किमेत्य सुसत्यमणणेण ॥१॥ ’ इति ।

છાયા—જીવાઝાજીવામ પ્રતાનિ પ્રમાદાસ્વથા સામમાદા’ ।

एतानि पसिद्धानि च, किमत्र सूत्रार्थमणनेन ॥२॥ इत्यादि । ६॥ सू० ७५॥

इसमें प्रमाण क्या है ? अतः—यह अद्वेय नहीं है ऐसा कथन करना यह दर्शनविषयक अन्यथा प्ररूपणा है । चारित्र ग्रहण से क्या लाभ है ? क्योंकि—चारित्री ज्ञान तो वे नहीं सकता है, और ज्ञान के बिना कुछ होता नहीं है, लोक में ज्ञान सर्वमेष्ठ कहा गया है, और कुछ सर्वमेष्ठ नहीं कहा गया है इस प्रकार का कथन चारित्रविषयक अन्यथा प्ररूपणा रूप होती है । श्रुत को आश्रित करके तीन प्रत्यनीक कहे गये हैं, जैसे—सूत्रप्रत्यनीक अर्थप्रत्यनीक और तदुमयप्रत्यनीक, आचाराङ्ग आवि सूरूप आगम है इनका व्याख्यान अर्थरूप आगम है, सूत्र और अर्थ यह उमयरूप आगम है इनमें दूषणों का उद्घावन करना यह उनकी प्रत्यनीकता है । जैसे “ जीवाय अजीवाय ” इत्यादि । जीव अजीवव्रत अप्रमाद ये तो पसिद्द ही हैं फिर सूत्र अर्थ पढ़ने से प्रयोजन क्या है, अर्थात् कुछ भी नहीं । सू० ७५ ॥

પહલે જો કલ્પસિયતિ કહી ગઈ છે ત્થા ગર્ભજ મનુષ્યોં કો હો હતો

જેવું શા માટે જાણવી બેઠલો । ’ આ પ્રકારનું કથન કરનારને જ્ઞાન પ્રત્યનીક કહે છે “ આશ્રિત જીવણ કરનામાં શે લાભ છે ? આશ્રિતશાળી છવ જ્ઞાન તે બાળી શકતો નથી, અને જ્ઞાન વિના કેઈ લાભ થતો જ નથી હોદમાં જ્ઞાન ને જ મેષ્ઠ કહ્યું છે બીજું કઈ પણ તેનાથી ઉત્તમ નથી આ પ્રકારની વિપરીત પદ્ધતિ કરનારને આશ્રિત પ્રત્યનીક કહે છે શ્રુતની અપેક્ષાએ પણ ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે (૧) સૂત્ર પ્રત્યનીક (૨) અર્થ પ્રત્યનીક અને (૩) તદુમય પ્રત્યનીક આચારાંગ આદિ સૂત્રરૂપ આગમ છે તેનું આજ્ઞાન તે અર્થરૂપ આગમ છે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને ઉભયરૂપ આગમ છે તેમાં કપણેનું આશયલુ કરતું એ જ તેમના પ્રત્યેની પ્રત્યનીકતા છે એમકે— ‘ જીવાય અજીવાય ’ ઇત્યાદિ “ છવ, અજીવ તત અપ્રમાદ આ તો બહીતાં તત્ત્વો છે તે સૂત્ર, અર્થ આદિ વાંચવાની જરૂર જ શી છે ? ” આ પ્રમાણે કહેનારને શ્રુત પ્રત્યનીક કહે છે ॥ સૂ. ૭૫ ॥

પૂર્વ કલ્પસ્થિતિરુક્તા, સા ચ ગર્ભજમનુષ્યાણામેવ ભવતિ, તેષાં શરીરં ચ માતાપિતૃદેતુકમિતિ તચ્છરીરે, માતાપિત્રોરક્તવિભાગં પ્રરૂપયન્ સૂત્રદ્વયમાહ—

મૂલમ્--તઓ પિઙ્ગા પળ્ળત્તા, તં જહા-અઢ્ઠી, અઢ્ઠિમિંજા, કેસમંસુરોમનહે ૧ । તઓ માડયંગા પળ્ળત્તા, તં જહા-મંસે, સોણિણ, મસ્થુલિંગે ॥ સૂ૦ ૭૬ ॥

છાયા—ત્રીણિ પિત્રઙ્ગાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તથથા-અસ્થિ, અસ્થિમિજ્ઞા, કેશશ્મશ્ચુરોમનશ્ચમ્ ૧૧ । ત્રીણિ માત્રઙ્ગાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તથથા-માંસ, શોણિતં, મસ્તુલિઙ્ગમ્ ૧૨ ॥ સૂ૦ ૭૬ ॥

ટીકા—‘ તઓ પિઙ્ગા ’ ઇત્યાદિ । ત્રીણિ-ત્રિસંખ્યકાનિ, પિત્રઙ્ગાનિ-પિતૃસમ્બન્ધીનિ-અઙ્ગાનિ પ્રાયઃ શુક્રપરિણતાનીત્યર્થઃ । તથથા-તાન્યેવાહ અસ્થિ-પ્રસિદ્ધમ્, અસ્થિમિજ્ઞા-અસ્થિમધ્યગતો રસઃ, કેશશ્મશ્ચુરોમનશ્ચમ્, તત્ર કેશાઃ-પ્રસિદ્ધાઃ, શ્મશ્ચુ-કૂર્ચઃ, ઢાઢી ડતિમાપા પ્રસિદ્ધં રોમાણિ-કક્ષાદિજાતાનિ, નશ્વા-શ્વેતિ સમાહારે કેશશ્મશ્ચુરોમનશ્ચમ્, એતદેકાઙ્ગત્વેન વિવક્ષિતં પ્રાયઃ સમાનત્વા-
હૈ, તથા ગર્ભજ મનુષ્યોં કા શરીર માતાપિતાઓં કે સંયોગ સે હોતા હૈ અતઃ ડનકે શરીર મેં માતાપિતા કે અઙ્ગ કા વિભાગ સૂત્રકાર પ્રરૂપિત કરતે હૈ—‘ તઓ પિઙ્ગા પળ્ળત્તા ’ ઇત્યાદિ,

ટીકાર્થ-પિત્રઙ્ગ ત્રીન કહે ગયે હૈં જૈસે અસ્થિ અસ્થિમડ્જા ઓર કેશ શ્મશ્ચુરોમનશ્ચ, ત્રીન માતાકે અઙ્ગ કહે ગયે હૈં, જૈસે-માંસ શોણિત મસ્તુલિઙ્ગ । ગર્ભજન્મવાલોં કે શરીર મેં પિતા સમ્બન્ધી જો ત્રીન અઙ્ગ કહે ગયે હૈં, વે પ્રાયઃ શુક્ર કે પરિણામ રૂપ હોતે હૈં, અસ્થિ હઢ્ઠી અસ્થિમિડ્જા શ્મશ્ચુ ઢાઢી કે ચાલ, ઓર કક્ષ આદિ કે ચાલ તથા નશ્ચ ચહ પદ ઇકાઙ્ગ રૂપ

પહેલાં જે કલ્પસ્થિતિની પ્રપ્તિ કરવામાં આવી, તેના સદ્ભાવ મનુષ્યોમાં જ હોય છે. તથા ગર્ભજ મનુષ્યના શરીરનું નિર્માણ માતાપિતાના સંયોગથી જ થાય છે તેથી તેના શરીરમાં માતાપિતાના કયા કયા અંગો હોય છે, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—‘ તઓ પિઙ્ગા પળ્ળત્તા ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-તેના શરીરમાં ત્રણ પિતૃ અંગ હોય છે—(૧) અસ્થિ-અસ્થિમજ્જા, (૨) કેશ, શ્મશ્ચુ, રોમ અને (૩) નખ તેના શરીરમાં માતાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ અંગ હોય છે (૧) માંસ, (૨) શોણિત અને (૩) મગજ. ગર્ભજન્મવાળા મનુષ્યના શરીરમાં પિતાના ત્રણ અંગોના જે સદ્ભાવ કહ્યો છે તે પ્રાય (સામાન્ય રીતે) શુક્રના પરિણામ રૂપ હોય છે

અસ્થિ એટલે હાડકા અને અસ્થિમજ્જા તથા ‘ શ્મશ્ચુ ’ એટલે ઢાઢી, ખગલ આદિના વાળ. મનુષ્યના આ ત્રણ અંગો (અસ્થિ, શ્મશ્ચુ અને નખ) સામાન્ય

વિતિ । ૧। ‘તથો માઝયગા’ इत्यादि-मात्रज्ञानि-मातृसम्बन्धीनि-मार्तवमायप
रिणतानीत्यर्थ, यज्ञानि तानि भीणि यथा-मांस-प्रतीत, शोणित-रक्त, मास्तु
लिङ्ग-पित्रद्वारशिष्ट सर्वमङ्ग मेव किष्कितादिभ्यम्, यद्वा-कृपासमभ्यवर्धि भेद
कमिति । २। ॥ सू० ७६ ॥

पूर्वं शरीरे मातापित्रोरङ्गानि प्रदर्शितानि, तदङ्गमातश्च कोऽपि पूर्वपुण्योदयेन
भ्रामण्य माप्नोतीति तत्प्रतिपन्नस्य त्रिषिष्टनिर्जरा कारणानि निरूपयन् मूत्रत्रयमाह-

मूत्रम् तीहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જ-
વસાણે ભવહ, ત જહા-કયા ણ અહ અપ્પ વા ઘહુય વા સુય
અહિજિસ્સામિ ૧, કયા ણ અહ એકહ્મવિહારપહિમ ઉવસપજ્જિત્તા ણ
વિહરિસ્સામિ ૨, કયા ણં અહ અપચ્છિમમારણંતિયસલેહ્ણાણ્ણ
સણાણ્ણસિપ્પ ભત્તપાણપહિયાહિવિસ્સપ્પ પાઓવગપ્પ કાલ અણવક
ખમાણે વિહરિસ્સામિ ૩. એવ સમણસા સવયસા સકાયસા પહારે
માણે સમણે નિગ્ગંથે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવહ ॥ ૧ ॥

તીહિ ઠાણેહિ સમણોવાસપ્પ મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે
ભવહ ત જહા-કયા ણં અહ અપ્પ વા ઘહુય વા પરિગ્ગહ પરિષ
હસ્સામિ ૧, કયા ણં અહ મુહ મવિત્તા અગારાઓ અણગારિય
પવ્વહસ્સામિ ૨, કયા ણં અહ અપચ્છિમમારણતિયસલેહ્ણાણ્ણસણા
સે પ્રાપ્ત સમાન દોને કે કારણ વિષક્ષિત જુલા હૈ-૧ માતા કે બજ્જ કૌન
૨ સે હસમેં હોતે હૈ, હમ પાત કો સૂત્રકાર ને-“તથો માઝયગા-”
હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ ચે મજ્જ આર્તેષ કે પરિણામરૂપ હોતે હૈ,
જેસે-માંસ શોણિત રક્ત, ઓર મસ્તુલિંગ મસ્તવ્ક=મગજ । પિત્રજ્જ વિશિષ્ટ
સર્વ અજ્ઞ મેદ ફુફફુસ આદિ અથવા-કપાલ કે મધ્યવર્તી મેજા-॥સૂ ૭૬॥

રીતે જ્ઞાના તે જ્ઞાને જેવાં જ હોય છે તેથી જ્ઞાતી તે જ્ઞાતામાં પિતૃજ (પિત્રજ) સાથે અમાનતા પ્રકટ કરી છે- ‘તથો માઝયગા’ આ સૂત્ર દ્વારા
જો પાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે ગભજ મનુષ્યમાં માંસ, રક્ત અને
મસ્તુલિંગ (મગજ) માતાના તે જ્ઞાને જેવાં હોય છે, તે જ્ઞાત માતૃવના
પરિણામરૂપ હોય છે ॥ સૂ ૭૬ ॥

હ્રુસિષ્ ભક્તપાણપડિયાદ્વિશ્વપાઓવગ્નય કાલં અણવકંચમાણે
વિહરિસ્સામિં ૩ । एवं समणसा स्वयसा सकायसा पागडेमाणे
समणोवासए महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ २॥सू० ७७॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થો મહાનિર્જરો મહાપર્યવસાનો ભવતિ,
તથા—કદા સ્વલ્પ અહમ્ અલ્પં વા વહુકં વા શ્રુતમ્ અધ્યેષ્યે ૧, કદા સ્વલ્પ અહમ્
एकाकिविहार प्रतिमाम् उपसंपद्य स्वल्व विहरिष्यामि ૨। કદા સ્વલ્પ અહમ્ અપ-
શ્ચિમમારણાન્તિકસંલેખના જોપણા જોપિતો ભક્તપાણપ્રત્યાખ્યાતઃ પાદપોપગતઃ
કાલમ્ અનવકાઙ્ક્ષન્ વિહરિષ્યામિ ૩। एवं स्वमनसा स्वयचसा स्वकायेन प्रधार-
यत् श्रमणो निर्ग्रन्थो महानिर्जरो महापर्यवसानो भवति । १॥

ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ શ્રમણોપાસકો મહાનિર્જરઃ મહાપર્યવસાનો ભવતિ, તથા—
કદા સ્વલ્પ અહમ્ અલ્પં વા વહુકં વા પરિગ્રહં પરિત્યક્ષ્યામિ ? ૧, કદા સ્વલ્પ અહમ્
मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजिष्यामि ? ૨, કદા સ્વલ્પ અહમ્ અપશ્ચિ-
મમારણાન્તિકસંલેખનાજોપણાજોપિતો ભક્તપાણપ્રત્યાખ્યાતઃ પાદપોપગતઃ કાલમ્
અનવકાઙ્ક્ષન્ વિહરિષ્યામિ ? ૩। एवं स्वमनसा स्वयचसा स्वकायेन प्रकटयन् श्रम-
णोपासको महानिर्जरो महापर्यवसानो भवति । २॥ सू० ७७ ॥

ટીકા—‘તીર્હિ’ इत्यादि । त्रिभिः स्थानैः—कारणैः श्रमणः—तपस्वी निर्ग्रन्थः—
द्रव्यभावग्रन्थिरहितो मुनिः महानिर्जरः मष्टी निर्जरा—कर्मक्षयरूपा यस्य स

इस प्रकारसे जगीर में घातापिता स्वस्वन्धी अङ्गोंको दिखाया
उनके अङ्गों से उत्पन्न हुवा कोई भी पूर्वपुण्य के उदय से श्रामण्य को
प्राप्त कर लेता है सो श्रामण्य पर्याय को प्राप्त हुवा वह जीव जिन जिन
कारणों से विशिष्ट निर्जरा करता है अब उन कारणों को सूत्रकार दो
सूत्रों से प्रकट करते हैं—“तीर्हि ठाणेहिं समणे निग्गथे—” इत्यादि
टीकार्य—तीन कारणोंसे श्रमण निर्ग्रन्थ कर्मक्षयरूप निर्जरावाला होता है
और तद्भव से उत्पन्न भव में मोक्षगामी होता है जो द्रव्यग्रन्थि, और

ઉપરના સૂત્રમાં ગર્ભજ મનુષ્યના શરીરમાં માતાપિતાના કયા કયા અંગો
હોય છે તે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું ગર્ભજ જન્મથી ઉત્પન્ન થયેલો કોઈ પણ
મનુષ્ય પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી શ્રામણ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે આ રીતે
જેણે શ્રામણ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત કરી છે એવો જીવ જે જે કારણોને લીધે વિશિષ્ટ
નિર્જરા કરે છે, તે તે કારણોનું હવે નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર નીચેના
બે સૂત્રોનું કથન કરે છે—“તીર્હિ ઠાણેહિં સમણે નિગથે” इत्यादि—
टीकार्य—नीचेना प्रणु कारणोना सद्व्यावभा श्रमणु निर्ग्रन्थ कर्मक्षयरूप निर्जरा-
वाणो होय છે, અને એ જ લવમાથી મોક્ષગામી થાય છે. તે દ્રવ્યગ્રન્થિ અને

तथा-सर्वतः कर्मघ्नकारिण्यर्थः, अतएव-महापर्यषसानः-महत्-मात्यन्तिकं पर्यषसानम्, मन्तो भवान्तो यस्य स तथा-तदुन्मवसिद्धिगामीत्यर्थः, भवति । तद्यथा-तान्येन स्थानानि यथा-'कयाण' अह इत्यादि, कदा खलु महम् इत्यादि ध्रुगमम् । 'अपच्छिम' -र्यादि, अपश्चिममारणान्तिकसंछेत्तनाभोपणाभोपितः, तत्र-न विद्यते पश्चिमो यस्या सा अपश्चिमा-सर्वान्तिमा, यद्वा-पश्चिमैवामहम्पश्चिमरित्वाद्यर्थमपश्चिमा, मरण-सर्वान्तिमायलक्षणं प्रतिक्षणत्वायमानाऽऽसीधीमरणाग्रहणात्, तदेवान्तः-मरणान्तः, तत्र भवा मारणान्तिकी, सम्मिश्रयते-कृष्णीक्रियते क्षरीरकपायादि यया सा संछेत्तना-तपोविशेषमश्रुणा, अपश्चिममारणान्तिकसंछेत्तना, तस्या जोपणा-सेवना अपश्चिममारणान्तिक-संछेत्तना जोपणा, तथा भोपितः-सेवितः स तथा-अपश्चिममारणान्तिकसंछेत्तनाख्येन तपसा क्षीणीकृतदेहः

भावग्रन्थि से रहित होता है वही तपस्वी निर्ग्रन्थ होता है, ऐसा वह तपस्वी निर्ग्रन्थ भुनि सर्वतः कर्मक्षय करने वाला होता है इसीलिये वह आत्यन्तिकरूप से भय का अन्त करने वाला होता है अर्थात्-उसी भय में मोक्षगामी होता है, ये तीन स्थान इस प्रकार से हैं—“कथाई अष्ट—” इत्यादि, मैं कब थोड़ेबो बहुत भुत का अध्ययन करूंगा १ कब मैं एकाकी विहार प्रतिमा को प्राप्त कर विहार करूंगा २ और कब मैं सर्वान्तिम मारणान्तिक सछेखना से सेवित होता हुआ भक्तपान के प्रत्याख्यान से मृत्यु की आकांक्षा नहीं करता हुआ पादपोषगमन संधारा को धारण करूंगा ३ इस प्रकार से अपने मन से अपने ध्यान से और अपने काय से विचार करता हुआ भ्रमण निर्ग्रन्थ महानिर्जरायाल होकर महापर्यवसान होता है, इन तीन स्थानों द्वारा अनणोरासका महानिर्ज

ભાવશ્રદ્ધિથી સંહિત હોય છે, તેને જ તપસ્વી નિર્મલ્ય કહેવાય છે. એવો તે તપસ્વી નિર્મલ્ય સવ પ્રકારે કર્મશૂન્ય કરનારો હોય છે, તેથી તે આત્મવિકાસે જીવને હાથ કરનારો—એટલે કે એ જ વારમાંથી મોક્ષપ્રાપ્ત કરનારો હોય છે તે ત્રણ સ્થાન (કારણો) નીચે અભાણે છે—“કયાં હાથ” પંચાગ્રિ—

“(૧) ક્યારે હું યોગા અથવા વધારે સુત્રનું અભ્યાસ કરનારો બનીશ ?
(૨) ક્યારે હું જોકાઠી વિકાર પ્રતિબંધને પ્રાપ્ત કરીને વિજરીશ ? ક્યારે હું
સર્વાન્તિમ મારણાન્તિક સંવેખનાનું સેવન કરીને અક્ષયપાનના પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વક
મૃત્યુની આકાશા કર્યા વિના પદ્મોપગમન સધારો પારણ કરીશ ?” આ
પ્રશ્નની મત વચ્ચે અને કાયાથી જાગના જાવતો અમણ નિમ્મ ય મહા
નિજશવાળો ધર્મતે મહાપર્યવસાનવાળો યામ છે

इत्यर्थः, तथा भक्तपानप्रत्याख्यातः—भक्तं च पानं चेति भक्तपाने, ते प्रत्याख्यायेते येन स तथा—(क्तान्तस्य परनिपात) अनशनकारीत्यर्थः पादपोषगतः—पाद-पोषगमनसंस्कारकं प्राप्तं कालं—मृत्युम् अनवकाङ्क्षन्—अनशनकपटेन—मरणमनिच्छन् कदाहं विहरिष्यामीति । एवं—अनेन प्रकारेण ‘ समणसा ’ इति स्वमनसा

રાવાલા હોકર મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ, । અર્થાત્ સંસાર કા અંત કરનેવાલા હોતા હૈ । વે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકાર સે હૈ—કવ મૈ ધોડે, વહુત પરિગ્રહ કા પરિત્યાગ કરુંગા ૧ કવ મૈ મુણ્ડિત હોકર અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા પ્રાપ્ત કરુંગા ૨ તથા—કવ મૈ અપશ્ચિમ મારણાન્તિક સંલેખના કે સેવન સે સેવિત હુવા ભક્તપાન કે પ્રત્યાખ્યાન સે કાલ-મૃત્યુ કી આકાંક્ષા નહીં કરતા હુવા પાદપોષગમન કો ધારણ કરુંગા ૩ હસ પ્રકાર સે અપને મન, અપને વચન, ઔર અપને કાય સે પ્રકટ કરતા હુવા શ્રમણોપાસક મહાનિર્જરાવાલા હોકર મહા-પર્યવસાનવાલા હોતા હૈ યહાં જો—“ અપશ્ચિમ મારણાન્તિક સંલેખના જોષણાજોષિતઃ—” એસા પદ કહા હૈ, ઁસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર સે હૈ —જિસકા પશ્ચિમ નહીં વહ અપશ્ચિમ હૈ, અર્થાત્—જો સર્વાન્તિમ હૈ વહ અપશ્ચિમ હૈ, ક્યોં કિ સંલેખના મરણ કે અન્ત મૈં હી ધારણ કી જાતી હૈ, અથવા યહ અમઙ્ગલ પરિહાર કે લિયે કી જાતી હૈ હસલિયે યહ પશ્ચિમ હોકર ભી અપશ્ચિમ હૈ પ્રતિક્ષણ જાયમાન અવીચિ મરણ કે અગ્રહણ સે યહાં મરણ શબ્દ સે સર્વાયુષ્ક ક્ષયરૂપ મરણ હી ગૃહીત હુવા હૈ યહ મરણ હી મરણાન્ત હૈ હસ મરણાન્ત મૈં જો હોતી હૈ વહ

હવે શ્રમણોપાસકની અપેક્ષાએ ત્રણ સ્થાનોની પ્રશ્નપૂછા કરવામા આવે છે.

(૧) ક્યારે હુ થોડા કે વધારે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનારો બનીશ ? (૨) ક્યારે હુ મુડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાના પરિત્યાગપૂર્વક અણુગારાવસ્થા અગીકાર કરીશ ? (૩) તથા ક્યારે હુ અપશ્ચિમ મારણાન્તિક સંલેખનાની આરાધના કરવાને તત્પર થઇને, આહારપાણીના પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વક, મૃત્યુની આકાંક્ષા નહીં રાખતો થકો, પાદપોષગમન સંસ્કારો ધારણ કરીશ ? ” આ પ્રકારની ભાવના પોતાના મન, વચન અને કાયાથી પ્રકટ કરતો થકો શ્રમણોપાસક મહાનિર્જરાવાળો થઇને મહાપર્યવસાનવાળો થાય છે અહીં જે “ અપશ્ચિમમારણાન્તિક સંલેખના જોષણાજોષિત ” આ સૂત્રપાઠ આપ્યો છે. તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જેના કરતા અન્ય કોઈ અન્તિમ હોય નહીં તેને અપશ્ચિમ કહે છે, એટલે કે સર્વાન્તિમને અપશ્ચિમ કહે છે, કારણ કે સંલેખના મરણના અંતે જ (અન્તકાળે જ) ધારણ કરવામા આવે છે, અથવા તે અમઙ્ગલ પરિહાર નિમિત્તે જ કરવામા આવે છે, તેથી તે પશ્ચિમરૂપ હોવા છતાં પણ અપશ્ચિમ જ છે પ્રતિક્ષણ બીજામન આવીથી મરણના અગ્રહણથી અહીં મરણ શબ્દ દ્વારા સર્વાયુષ્ક ક્ષયરૂપ મરણ જ ગૃહીત થયેલ છે, આ મરણને જ મરણાન્ત કહે છે. આ મરણાન્તમા જે આરાધિત થાય છે તેને મારણાન્તિકી કહે છે, જેના દ્વારા

મારણાત્તિકી છે જિસને ધારા શરીર ઓર કપાય આવી કૃપા કિયે જાતે
 હે ઘહ સહેમ્વના હે યહ સહેમ્વના ચિજિષ્ઠ તપોમ્પ હોતી હે હસ સહે
 મ્વના કા જો પ્રીતિ પૂર્વક સેવન કિયા જાતા હે યહ અપશ્ચિમ મારણાત્તિક
 સહેમ્વના જોપના હે, હમ જોપના સે જો સેવિત હોતા હે યહ “અપશ્ચિમ
 મારણાત્તિક સહેમ્વના જોપના જોપિત” હે અર્થાત્-હમ અપશ્ચિમ
 મારણાત્તિક સહેમ્વના નામકે તપ સે જિસકા વેહ ક્ષીણ હો ગયા હે
 પેસા તપસ્વી ગુનિ અમળ નિગ્રાહી “અપશ્ચિમ મારણાત્તિક સહેમ્વના
 જોપના જોપિત-”, પદચાલા હોતા હે હસના અર્થ “અનશનકારી”
 પેસા હે “પાદપોષગત” કા તાર્પર્ય પાદપોષગમન સસ્તારક કો પ્રાપ્ત
 છુવે સો હે “કાલં અનશકારુક્ષ્ણ” ‘મૃત્યુ કી રજ્યા
 કિયે વિના’ યહ પદ યહ વહતા હે કિ - જિસને સચારા
 ધારણ કિયા હે યહ અનશનકારી હોકર અનશન કે કષ્ટ સે
 મરણ કી વાહના કરે હસ પ્રકાર સે અપશ્ચિમ મારણાત્તિક સહેમ્વના
 જોપના સે ગુપિત હોને કા જો ઘહ વિચાર કરતા હે સો ઓસ વિચારમેં
 કિસી અન્ય કી પ્રેરણા નહીં હોની વાહિયે, યહી વાત “સ્વમનસા”

શરીર અને કપાય આગિને કૃષ (કુળદ) કશ્વામાં આવે છે તેનું નામ સહેમ્વના છે
 આ સહેમ્વના વિશિષ્ટ તપોવ્રત હોય છે આ સહેમ્વનાનું જે પ્રીતિપૂર્વક સેવન
 કશ્વામાં આવે છે તેને “અપશ્ચિમ મારણાત્તિક સહેમ્વના જોપના” કહે
 છે અથવા આ અપશ્ચિમ મારણાત્તિક સહેમ્વના નામના તપશ્વી જેને દેહ
 ક્ષીણ થઈ ગયો છે, જેવો ‘તપસ્વી શમણ નિર્ભયજ’ “અપશ્ચિમ માર
 ણાત્તિક સહેમ્વના જોપના જોપિત” વિશેષણવાળો હોય છે તેનો “અનશનકારી”
 જેવો અર્થ થાય છે ‘પાદપોષગત’ આ પદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

પાદપોષગમન સચારા જેણે ધારણ કર્યો છે જેવા છપને “પાદપોષગત”
 કહે છે “કાલં અનશકારુક્ષ્ણ” આ પદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જેણે
 સહેમ્વના ધારણ કરેલી છે જેવા અનશનકારી છપે અનશનના કશ્વી મુઠાંને
 મરણની ઈચ્છા કરવી જોઈએ નહીં આ પ્રકારનો અપશ્ચિમ મારણાત્તિક
 સહેમ્વના જોપનાની ગુપિત થવાનો જે વિચાર તેના દાશ કશાય છે તે
 વિચારમાં અન્ય કોઈની પ્રેરણા દેવી જોઈએ નહીં, જે જ વાતનું “સ્વમનસા”

સ્વવચસા સ્વકાર્યેન નત્વન્યજનપ્રેરણયા પ્રચારયન્-પર્યાલોચયન્ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થો મહાનિર્જરો મહાપર્યવસાનો ભવતીતિ । ૧૧ ॥ અથ શ્રાવકવિષયં સૂત્રમાહ—‘ તોર્હિ ’
 इत्यादि, त्रिभिः स्थानैः श्रमणोपासको महानिर्जरो महापर्यवसानो भवति । तान्ये-
 वस्थानान्याह—‘ कयाणं ’ इत्यादि, कदा खलु अहम् अल्पं वा बहुं वा परिग्रहं,
 परिगृह्यते-आदीयतेऽस्मादिति, परिग्रहणं वा परिग्रहः-धनधान्यद्विपद-चतुष्पदादि
 संग्रहः, तं परित्यक्ष्यामि-पृथक्करिष्यामि । १ । अन्यत् स्थानद्वयं सुगमम् । मु० ७७ ॥

अनन्तरं कर्मनिर्जरा प्रोक्ता, कर्माणि च पुद्गलरूपाणीति पुद्गलानां परि-
 णामविशेषमभिधित्सुराह—

सूलम्—तिविहे पोग्गलपडिघाए पणत्ते, तं जहा—परमाणु
 પોગ્ગલે પરમાણુપોગ્ગલં પપ્પ પડિહન્નિજ્જા, લુક્ખત્તાણ વા પડિ-
 હન્નિજ્જા, લોગ્ગંતે વા પડિહન્નિજ્જા ॥ સૂ. ૭૮ ॥

આદિ પદો દ્વારા સમર્થન કી ગઈ है इस प्रकार की विचार धारा का
 यह परिणाम निकलता है कि वह विचार महती निर्जरा का अधिपति
 बनकर तद्भव सिद्धिगामी होता है इस प्रकार का भाव प्रथमसूत्र का
 है । इसी तरह से जो श्रमणोपासक श्रावक होता है वह भी जब पूर्वोक्त
 तीन कारणों वाला होना है, अर्थात्-वह ऐसा विचारता है कि मेरे
 जीवन में ऐसा वह समय कब आयेगा जब कि मैं थोड़े बहुत रूप में
 परिग्रह का धनधान्य द्विपदचतुष्पद आदि का परित्याग कर दंगा,
 इत्यादि, इस प्रकार की विचारधारा श्रमणोपासक श्रावक महानिर्जरा
 का पात्र बनकर महापर्यवसानवाला होना है ॥ सू० ७७ ॥

“ પોતાના મન, વચન અને કાર્યાથી ” આ પદોના પ્રયોગ દ્વારા સમર્થન
 કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રકારની વિચારધારાનું એ પરિણામ આવે છે કે આ
 વિચાર મહત્તી નિર્જરાનો અધિપતિ બનીને જીવને તદ્દલવ-સિદ્ધિગામી કરે
 છે, આ પ્રકારનો ભાર પ્રથમ સૂત્રનો છે એ જ પ્રમાણે જે શ્રમણોપાસક
 શ્રાવક હોય છે, એવો જીવ પણ પૂર્વોક્ત ત્રણ કારણોને લીધે એ જ લવમાથી
 મોક્ષગામી થાય છે-એટલે કે તે એવો વિચાર છે કરે કે મારા જીવનમાં
 એવો અવસર ક્યારે આવશે કે ન્યારે હું પણ અલ્પ કે અધિકરૂપે પરિગ્રહનો
 ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિનો પરિત્યાગ કરી નાખીશ ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત
 વિચારધારાવાળો શ્રમણોપાસક શ્રાવક મહાનિર્જરાને પાત્ર બનીને મહા-
 પર્યવસાનવાળો થાય છે ॥ ૨૪ ૧૦૦ ॥

તિવિદે ચક્ષુ પળ્લવે ત જહા-પગચક્ષુ યિચક્ષુ
તિચક્ષુ છઠમથે નમણસ્સે પગચક્ષુ, દેવે યિચક્ષુ, તહારૂવે
સમણે વા માહણે વા ઉપ્પન્નનાણદંસણધરે સે ન તિચક્ષુત્તિ
વત્તથ સિયા ॥ સુ. ૭૧ ॥

તિવિદે અભિસમાગમે પળ્લવે, ત જહા-ઉઠ્ઠ અહ તિરિય ।
જયા ન તહારૂવસ્સ સમણસ્સ વા માહણસ્સ વા આદિસેસે નાણ
દસણે સમુપ્પજ્જઈ સે ણં તપ્પહમયાણ ઉઠ્ઠ અભિસમેઈ, તઓ
તિરિય, તઓ પચ્છા અહે અહોલોગે ન દુરભિગમે પળ્લવે
સમણાઉસો ॥ સુ. ૮૦ ॥

જાયા-ત્રિવિધ પુદ્ગલપ્રતિધાત મહત્ત્વ, તથા-પરમાણુપુદ્ગલ, પર
માણુ પુદ્ગલ પ્રાપ્ય પ્રતિદિન્યતે રક્ષતયા વા પ્રતિદિન્યતે, લોકાતે વા પ્રતિદિન્યતે ।
॥ સુ. ૭૮ ॥

ત્રિવિધમણુઃ મહત્ત્વ, તથા-એકચક્ષુઃ, દ્વિચક્ષુઃ, ત્રિચક્ષુઃ । ઇન્દ્રિય સ્વ
મુખ્ય એકચક્ષુઃ, દેવો દ્વિચક્ષુઃ, તથારૂપઃ ભ્રમણો વા માહનો વા ઉત્પન્નજ્ઞાન
દર્શનધરઃ, સ સ્વ ત્રિચક્ષુરિતિ વક્તવ્યં સ્વાત્ ॥ સુ. ૭૯ ॥

इस प्रकार से कर्मनिर्जरा होने का कथन किया वे कर्म पुद्गलरूप
होते हैं इसलिये अब सूत्रकार पुद्गलों के परिणाम विशेष का कथन
करने की इच्छा से कहते हैं-“ तिविदे पोग्गलपडिघाए पण्णसे-”
इत्यादि, पुद्गल प्रतिधात तीन प्रकार का कहा गया है, जैसे-परमाणुपु
द्गल, परमाणुपुद्गल को प्राप्त करके प्रतिधातवाला होता है रक्षता से वह
प्रतिधात वाला होता है लोकान्त में वह प्रतिधात वाला होता है ॥ सु. ७८ ॥

આ પ્રમાણે ક્રમ નિર્જરાનું કથન પૂર્ણ થયું તે ક્રમ પુદ્ગલરૂપ કોષ છે
તેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલોના પરિણામ વિશેષનું કથન કરવા નિમિત્તે નીચેના
સૂત્રનું કથન કરે છે-“ તિવિદે પોગ્ગલપડિધાણ પળ્લવે ” ઇત્યાદિ—

પુદ્ગલ પ્રતિધાત ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧) પરમાણુ પુદ્ગલ, પરમાણુ
પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરીને પ્રતિધાતવાળું થાય છે (૨) જ્ઞાતાને લીધે તે પ્રતિધાત
વાળું થાય છે અને (૩) લોકાન્તમાં તે પ્રતિધાતવાળું થાય છે ॥ સુ. ૭૮ ॥

ત્રિવિધઃ અભિસમાગમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-ઊર્ધ્વમ્, અધઃ, તિર્યક્, યદા સ્વલુ તથારૂપસ્ય શ્રમણસ્ય વા માહનસ્ય વા અતિશેષે જ્ઞાનદર્શને સમુત્પદ્યેતે સ સ્વલુ તત્પ્રથમતાયાં ઊર્ધ્વમભિસમેતિ, તતસ્તિર્યક્, તતઃ પશ્ચાદ્ અધઃ અધોલોકઃ સ્વલુ દુરભિગમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ શ્રમણાયુષ્મન્ ? સૂ. ૮૦ ॥

ટીકા—‘તિરિહે પોગલ’ દત્યાદિ । પુદ્ગલનામ્—અણ્વાદીનાં પ્રતિઘાતઃ— ગતિસ્વલનં પુદ્ગલપ્રતિઘાતઃ, સ ત્રિવિધસ્તથાહિ—પરમાણુધ્વાસૌ પુદ્ગલથ પર-

ચક્ષુવાલા ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, એક ચક્ષુવાલા ૧ દો ચક્ષુઓ- વાલા ૨ ત્રીન ચક્ષુઓવાલા ૩ । ઉનમૈં છદ્મસ્થ મનુષ્ય એક ચક્ષુવાલા કહા ગયા હૈ—૧ દેવ દ્વિચક્ષુવાલા કહા ગયા હૈ—૨ તથા ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારી શ્રમણ, અથવા—માહન ત્રીન ચક્ષુવાલા કહા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૭૯ ॥

અભિસમાગમ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, એક ઊર્ધ્વાભિસમાગમ ૧ દૂસરા—અધોઽભિસમાગમ ૨ ઔર ત્રીસરા—તિર્યગભિસમાગમ—૩ જિસ સમય તથારૂપવાલે શ્રમણ કો, યા—માહન કો અતિશય જ્ઞાન દર્શન ઉત્પન્ન હોતે હૈં વહ તત્પ્રથમતા મૈં ઉર્ધ્વલોક કે પદાર્થોં કા પરિ- ચ્છેદ કરતા હૈ, ઉસકે વાદ તિર્યગલોક કે પદાર્થોં કા પરિચ્છેદ કરતા હૈ, વાદ મૈં અધોલોક કે પદાર્થોં કા પરિચ્છેદ કરતા હૈ, હે શ્રમણાયુ- ષ્મન્ ! અધોલોક દુરભિગમ કહા ગયા હૈ ॥ સૂ ૮૦ ॥

ટીકાર્થ—ઇન ત્રીન સૂત્રોં કા તાત્પર્ય એસા હૈ, અણુઆદિકોંકી ગતિકા જો સ્વલન હોતા હૈ વહ પુદ્ગલપ્રતિઘાત હૈ, એસા ચહ પુદ્ગલપ્રતિઘાત ત્રીન

ચક્ષુવાળાના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) એક ચક્ષુવાળો, (૨) બે ચક્ષુવાળો અને (૩) ત્રણ ચક્ષુવાળો । છદ્મસ્થ મનુષ્યને એક ચક્ષુવાળો કહ્યો છે, દેવોને બે ચક્ષુવાળા કહ્યા છે અને ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધારી શ્રમણ અથવા માહનને ત્રણ ચક્ષુવાળા કહ્યા છે. ॥ સૂ. ૭૯ ॥

અભિસમાગમ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) ઊર્ધ્વાભિસમાગમ, (૨) અધો અભિસમાગમ અને (૩) તિર્યગભિસમાગમ બ્યારે તથારૂપ (શાસ્ત્રોક્ત નિય- મોનુ પાલન કરનારા) શ્રમણ કે માહનને અતિશય જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ તો તે ઊર્ધ્વલોકના પદાર્થોના પરિચ્છેદ કરે છે, ત્યારબાદ તિર્યગલોકના પદાર્થોના પરિચ્છેદ કરે છે અને ત્યારબાદ અધોલોકના પદાર્થોના પરિચ્છેદ કરે છે. હે શ્રમણાયુષ્મન્ ! અધોલોકને દુરભિગમ્ય કહ્યો છે ॥ સૂ. ૮૦ ॥

ટીકાર્થ—૭૮ થી ૮૦ સુધીના સૂત્રોનો ભાવાર્થ હવે પ્રકટ કરવામા આવે છે— પરમાણુ આદિકોની ગતિનુ બે સ્થલન (રુકાવટ) થાય છે, તેનુ નામ પુદ્ગલ પ્રતિઘાત છે. એવા તે પુદ્ગલ પ્રતિઘાતને ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે—પહેલો પ્રકાર—

माणुपुद्गल, सोऽन्य परमाणुपुद्गल प्राप्य प्रतिहन्यते-प्रतिस्त्वसति-गतेः प्रति घातमापद्य इत्यर्थ, रूक्षतया-स्नेहमाभावेन तथाविधपरिणामान्तराद् गतिप्रति घातो भवति श्लोकात्वे वा गत्वा प्रतिहन्यते तत्र गतिसहायकधर्मास्ति कथं स्पष्टमात्रादिति ॥ सू० ७८ ॥

पुद्गलप्रतिघातं च सञ्चक्षुरेव जानातीति तदाह-'तिविदे चक्षु' इत्यादि

प्रकार का कहा गया है। प्रथम प्रकार में परमाणुरूप पुद्गल अन्यपरमाणुरूप पुद्गल को प्राप्त करके गतिक्रियाके प्रतिघातको प्राप्त करता है, अर्थात् रुकजाता है द्वितीय प्रकारमें स्नेहके अभावासे वह तथाविध परिणामान्तर को लेकर गतिक्रियाके प्रतिघातको प्राप्त करता है, तृतीय प्रकार में श्लोकान्त में आकर यह गतिक्रिया में सहायक धर्मास्ति के अभाव से गतिक्रिया के प्रतिघात को प्राप्त करता है एक पुद्गल परमाणु जब द्वितीय पुद्गल परमाणु के साथ टकराता है तब वह वहीं रुक जाता है आगे नहीं जाता है, गतिक्रिया में सहायक स्नेह गुण भी होता है-जब परमाणु स्नेहगुण से रहित होता है तब वह खुरदरा होने के कारण गतिक्रिया का प्रति घातखाता हो जाता है, अर्थात् गतिक्रिया नहीं कर पाता है लोक के अन्त में जाकर वह आगे अलोक में जो नहीं जा पाता है उसका कारण आगे गतिसहायक धर्मद्रव्य का अभाव है, ७८

पुद्गलप्रतिघात को सञ्चक्षु ही जानता है, अतः-अथ सञ्चक्षु के विषय

परमाणु रूप पुद्गल अन्य परमाणु रूप पुद्गलने प्राप्त करीने अतिक्रियाने प्रति घात प्राप्त करे छे जीने प्रकार-स्नेहना अभावे करीने (रूक्षतया सहसावे करीने) ते तथाविध परिणामान्तरनी अपेक्षाके गतिक्रियाने प्रतिघात प्राप्त करे छे जीने प्रकार-श्लोकान्तर्भा वर्धने अतिक्रियामा सदावक जेवा धर्मास्ति-कायने अभावे ते अतिक्रियाना प्रतिघातने प्राप्त करे छे जेक पुद्गल परमाणु अभावे जीन पुद्गल परमाणु साथे अघटाय छे त्वारे ते त्यां न अटकी जय छे-आगम अर्तु नधी, स्नेह शत्रु (स्निग्धता) पञ्च अतिक्रियामा सदावक जने छे अभावे परमाणु स्नेहशत्रुधी रहित जने छे त्वारे ते अरजयतु अर्ध अजाने कारणे अतिक्रिया करी शत्रु नधी जेटवे के रूक्षताने कारणे परमाणुनी गति अटकी जय छे लोकना अन्त आग सुधी पड़ोशीने ते जेटोका अति करी शत्रु नधी, कारणे के गतिमा सहायभूत अनारा धर्मास्तिप्रत्यये त्यां अभाव होय छे आ रीत ७८ भां प्रतिघात सूत्रने आवाय समञ्जसमा आन्ये-

७८ भां सूत्रने आवाय-पुद्गल प्रतिघातने सञ्चक्षु एव न लक्ष्य रहै

ખ્યામ્ । ત્રિષ્ણુષ્—ઉત્પન્નજ્ઞાનર્શનધર, તત્ર ઉત્પન્નમ્—આવરણસયોપશ્ચમેન પ્રક્રી
 મૂત જ્ઞાન—મુતાવધિરૂપ, દર્શનમ્—અવધિદર્શનરૂપ ધારયતિ વહતીતિ સતયા, ણા
 દ્વો ય ધમણો ના માહનો ના મવતિ સ સલ્લ ત્રિષ્ણુ* ચક્ષુરિન્દ્રિય—પરમમુદ-
 પરમાવધિમશ્વાત્ इति—પૂર્વોક્તમકારેણ વક્તव्य कथनीयं स्यात् । अयं हि द्वेयोपा-
 देयानि समस्तवस्तूनि साक्षादिवावगोचर्यतीति त्रिष्षण्ण्परमस्य विवक्षितम् ।
 ननु केवलमिन्द्रिय-केवलज्ञान-केवलदर्शनं ब्रह्मास्मिन्नष्टपञ्चवेनापि स किं
 न विवक्षितं ? इत्यत्राह—चक्षुरिन्द्रियलक्षणचक्षुष उपयोगामाधेन तस्य चक्षुरिन्द्रिया
 विवक्षणात्, द्रव्येन्द्रियापेक्षया तु सोऽपि न विरुध्यत इति ॥ सू० ७९ ॥

હોતા હૈ, તથા—જિનકો આવરણ કે ક્ષયોપશમ સે તજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
 ઔર અવધિદર્શન યે પ્રકટ હો ચુકે હૈ એસા જો : ૧૭ અથવા માહન
 હૈ વહ ત્રીન ચક્ષુષાલા કહા ગયા હૈ ક્યોં કિ—વહ ચક્ષુરિન્દ્રિય પરમમુત
 ઔર પરમાવધિલા હૈ । ત્રિચક્ષુલાલી જીય હૈય ઔર ઉપાદેયરૂપ સમ-
 સ્ત વસ્તુઓં કો સાક્ષાત્—દૂર્ઘ્ કી તરહ દેખતા હૈ યદિ યદા પર એસી
 આશક્કા કી જાયે કિ—યહાં કેવલી મી ત્રિચક્ષુલાલોં કે રૂપ મેં ગૃહીત
 હોના ચાહિયે । ક્યોં કિ ડનકે પાસ મી ચક્ષુરિન્દ્રિય કેવલજ્ઞાન ઔર
 કેવલદર્શન રહતા હૈ, અર્થાત્—કેવલી દ્રવ્યેન્દ્રિયરૂપ ચક્ષુ સે તથા ભાવે
 ન્દ્રિયરૂપ કેવલજ્ઞાન, ઔર કેવલદર્શન સે સમ્પન્ન હોતે હૈ તપ ઇન્હેં ક્યોં
 નહીં ત્રિચક્ષુપમાન્ કે રૂપ મેં ગૃહીત કિયા ગયો હૈ ૩ તો ઇસકા ઉત્તર
 એસા હૈ કિ—ડન્હેં ચક્ષુરિન્દ્રિયલાલ ઇસલિયે નહીં કહા ગયા હૈ કિ-
 ડનમેં ચક્ષુરિન્દ્રિય અન્ય ઉપયોગ કા અભાવ રહતા હૈ દ્રવ્યેન્દ્રિય કી

જ્ઞાન સપત્ત પદ્ય હોય છે તથા જેમને આવરણના ક્ષયોપશમથી મુક્તજ્ઞાન,
 અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન પ્રકટ થઈ ચુક્યા હોય છે એવા અમલ અથવા
 માહનને ત્રણ ચક્ષુવાળો કહ્યો છે, કારણ કે તે ચક્ષુરિન્દ્રિય પરમમુત અને
 પરમાવધિવાળો હોય છે ત્રિચક્ષુવાળો હવ દેય અને ઉપાદેયરૂપ સમસ્ત
 વસ્તુઓને સામે જ હોય એવી રીતે (પ્રત્યક્ષની જેમ) જોઈ શકે છે

પ્રશ્ન—કેવલીનો પણ ત્રણ ચક્ષુવાળામાં સમાવેશ થયો નોંધ્યો, કારણ કે
 તેમની પાસે પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય, કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનનો સદ્ભાવ હોય
 છે એટલે કે કેવલી દ્રવ્યેન્દ્રિયરૂપ ચક્ષુ બડે અને ભાવેન્દ્રિયરૂપ કેવલજ્ઞાન
 અને કેવલદર્શનથી ત્રપત્ત હોય છે તો પછી ત્રણ ચક્ષુવાળા હોવામાં તેમને
 કેમ ગણા મા નથી ?

ઉત્તર—કેવલીને ચક્ષુરિન્દ્રિયવાળા નહીં કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમ

પૂર્વે ચક્ષુષ્માન્ પ્રોક્તઃ, તસ્ય ચામિસમાગમ ઇતિ વસ્તુપરિચ્છેદો ભવતીતિ તં દિગ્ભેદેન વિભજતે-‘તિવિદ્દે અમિસમાગમે’ ઇત્યાદિ । ત્રિવિધ-ત્રિપ્રકારઃ અમિસમાગમઃ, ‘અમિ’ ઇત્યર્થામિમુખ્યેન ન તુ વિપર્યાસરૂપતયા ‘સમ્’ ઇતિ સમ્યક્ ન સંશયતયા, ‘આ’ ઇતિ મર્યાદયા ગમનં જ્ઞાનં’ યે ગત્યર્થાસ્તે જ્ઞાનાર્થાઃ’ ઇતિ વચનાત્, અમિસમાગમઃ-પદાર્થ-પરિચ્છેદઃ । સ ત્રિવિધસ્તથા-ઊર્ધ્વમ્-વિવક્ષા સે તો વે ઓ ત્રીન ચક્ષુષ્માનોં મેં ગૃહીત હો જાવેં તો હસમેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ ।

હસ પ્રકાર સે ચક્ષુષ્માન્ કા કથન કરકે અબ સૂત્રકાર ઉસકે અમિસમાગમ કા દિગ્ભેદ કો લેકર કથન કરતે હૈ-“તિવિદ્દે અમિસમાગમે-” ઇત્યાદિ । અમિસમાગમ કા અર્થ પદાર્થ કા પરિચ્છેદ હોના હૈ, અર્થાત્ ચક્ષુષ્માન્ કો જો પદાર્થ કા પરિચ્છેદ હોતા હૈ વહ અમિસમાગમ હૈ, અમિસમાગમ મેં “અમિ” ઉપસર્ગ હૈ હસકા અર્થ હૈ વિપર્યાસ (વિપરીતતા) સે રહિત હોકર ગમ (જ્ઞાન કા) હોના વહ અભિગમ હૈ સાથ મેં “સમ” ઓર “આ” યે દો ઉપસર્ગ ઓર ઓ હૈ, સો હનકા અર્થ એસા હૈ કિ-જૈસા વહ જ્ઞાન વિપરીતતા રહિત હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે ઉસે “સમ” સમ્યક્ રૂપ ઓ હોના ચાહિયે, સંશયરૂપ નહીં । ઓર “આ” યહ મર્યાદા અર્થ મેં આઘા હૈ “ગમ” યહ ગત્યર્થક ગમ્ ધાતુ સે બના હૈ, સો “યે ગત્યર્થાસ્તેજ્ઞાનાર્થાઃ” હસ કથન કે અનુસાર જો

નામાં ચક્ષુરિન્દ્રિય જન્ય ઉપયોગનેા અભાવ રહે છે દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ તેમને ત્રણ ચક્ષુવાળા કહેવામા આવે, તો એમાં કોઈ વાધો નથી.

૮૦ મા સૂત્રના ભાવાર્થનું નિરૂપણ—ચક્ષુષ્માનનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેમના અભિસમાગમ (વિપરીતતાથી રહિત જ્ઞાન) નું દિગ્ભેદની અપેક્ષાએ કથન કરે છે-“તિવિદ્દે અમિસમાગમે” ઇત્યાદિ—

અભિસમાગમ એટલે કે પદાર્થનો પરિચ્છેદ થવો તે અભિસમાગમમાં ‘અમિ’ ઉપસર્ગ છે તેનો અર્થ ‘વિપર્યાસ (વિપરીતતા) થી રહિત’ થાય છે. અને ‘ગમ’ એટલે ‘જ્ઞાન’ “વિપર્યાસથી રહિત એવા જ્ઞાનને ‘અભિગમ’ કહે છે ” અભિગમ પદની સાથે “સમ” અને “આ” ઉપસર્ગો પણ આવેલા છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-જેમ તે જ્ઞાન વિપરીતતાથી રહિત હોય છે, એ જ પ્રમાણે સમ્યક્રૂપ પણ હોવું જોઈએ-સંશયરૂપ હોવું જોઈએ નહીં “આ” ઉપસર્ગ મર્યાદા અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે. ‘ગમ’ આ પદ ગત્યર્થક ‘ગમ્’ ધાતુમાંથી જન્ય છે. “યે ગત્યર્થાસ્તે જ્ઞાનાર્થા.” આ

खलु दुरभिगमः प्रज्ञप्तः, एवं च सामर्थ्यात्प्राप्तं क्रमेण पर्यन्ताभिगम्यत्वात्,
हे श्रमणायुष्मन् ! शिष्यामन्त्रणमेतदिति ॥ सू. ८० ॥

पूर्वमभिसमागमः प्रोक्तः, स च ज्ञानमेव ज्ञानं च ऋद्विरूपमिति सમેदाम्
ऋद्विं प्ररूपयन् ससमूचीमाह—

मूलम्—तिविहा इड्ढी पणत्ता, तं जहा-देवड्ढी रायड्ढी
गणिड्ढी । १ । देविड्ढी तिविहा पणत्ता, तं जहा-विमाणिड्ढी
विउव्वणिड्ढी परियारणिड्ढी । २ । अहवा देविड्ढી तिविहा पणत्ता,
तं जहा-सचित्ता अचित्ता मीसिया । ३ । राइड्ढી तिविहा पणत्ता,
तं जहा रन्नो अइयाणिड्ढी, रन्नो निज्जाणिड्ढी, रण्णो बलवाह-
णकोसकोट्टागारिड्ढी । ४ । अहवा राइड्ढી तिविहा पणत्ता, तं
जहा-सचित्ता अचित्ता मीસિયા । ૫ । ગણિડ્ઢી તિવિહા પણત્તા,
તં જહા-ગાણડ્ઢી દંસણિડ્ઢી ચરિત્તિડ્ઢી । ૬ । અહવા ગણિડ્ઢી
તિવિહા પણત્તા, તં જહા-સચિત્તા અચિત્તા મીસિયા ॥ ૭ ॥ સૂ. ૮૧ ॥

ज्ञान "पद से यहां केवलज्ञान केवलदर्शन इन दो का ग्रहण नहीं हुवा है,
क्यों कि—" तत्प्रथमतायां " इत्यादिरूप जो कथन है उससे यही सिद्ध
होता है कि केवलज्ञान तथा केवलदर्शन के होने पर आत्मा में इस
प्रकार से उपयोग क्रमता नहीं होती है कि पहले वह उर्ध्वलोक के
पदार्थों को जाने-बाद में तिर्यग्लोक के पदार्थों को जाने और फिर बाद
में अधोलोकगत पदार्थों को जाने, कारण कि उनसे युगपत् त्रिकालगत
तीन लोकगत पदार्थों का बोध होता है ॥ सू. ८० ॥

અધોલોક દુરભિગમ કહેલ છે " ' જ્ઞાનદર્શન ' પદથી અહીં કેવળજ્ઞાન અને
કેવળદર્શન ગ્રહણ કરાયેલ નથી, કારણ કે " તત્પ્રથમતાયાં " ઇત્યાદિ—
૩૫ જે કથન છે તેના દ્વારા એજ સિદ્ધ થાય છે કે કેવળજ્ઞાન અને
કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આત્મામાં આ પ્રકારે ઉપયોગક્રમતા હોતી નથી.
એટલે કે પહેલાં ઊર્ધ્વલોકના પદાર્થોને જાણે, ત્યારબાદ તિર્યગ્લોકના પદાર્થોને
જાણે અને ત્યારબાદ અધોલોકના પદાર્થોને જાણે, એવું બનતું નથી. પરંતુ
કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સંપન્ન છુવ તો ત્રણે કાળગત અને ત્રણે લોકગત
પદાર્થોને એક સાથે જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. ॥ સૂ. ૮૦ ॥

છાયા—ત્રિવિધા શ્રદ્ધિઃ પ્રજ્ઞા, તથા—દેવર્દિઃ, રાજર્દિઃ, ગણિકર્દિઃ । ૧ । દેવર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—વિમાનર્દિઃ, ચિકુર્બણર્દિઃ, પરિચારણર્દિઃ । ૨ । અથવા દેવર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—સચિતા, અચિતા મિશ્રિતા । ૩ । રાજર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—રાજોઽતિયાનર્દિઃ, રાજો નિર્ધાનર્દિઃ, રાજો વશવાહનકોપકોષ્ટાગારર્દિઃ । ૪ । અથવા રાજર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા—તથા—સચિતા અચિતા મિશ્રિતા । ૫ । ગણિકર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા—જ્ઞાનર્દિઃ, દર્શનર્દિઃ, ચારિત્રર્દિઃ । ૬ । અથવા ગણિકર્દિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા, તથા — સચિતા, અચિતા મિશ્રિતા । ૭ । સુ. ૮૧ ॥

હસ પ્રકારસે અભિસમાગમકે સમ્પન્નમે કપન કિયા યહ અભિ સમાગમ જ્ઞાનરૂપ હી હોતા હૈ, ઓર જ્ઞાન શ્રદ્ધિરૂપ હોના હૈ, અતઃ અષ્ટ સૂત્રકાર સમેદ શ્રદ્ધિ કી પ્રરૂપણા સાત સૂત્રો દ્વારા કરતે હૈ " ત્રિવિદ્યા શ્રુતી પૂર્ણતા " રૂપાદિ ।

સૂત્રાર્થ — શ્રદ્ધિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ જૈસે—દેવર્દિ રાજર્દિ ઓર ગણિકર્દિ, इनमें भी जो देवर्दि है वह भी तीन प्रकार की कही गई है, जैसे—विमानर्दि चिकुर्बणर्दि, और परिचारणर्दि, अथवा—इस तरह से भी देवश्रद्वि के तीन भेद हैं, सचित्त-अचित्त और मिश्रित ३ राजर्दि के भी तीन भेद कहे गये हैं, जैसे—राजा की अति यानर्दि राजा की निर्धाणर्दि, राजा की वशवाहन कोप कोष्ठागारर्दि ४ अथवा इस प्रकार से राजर्दि के तीन भेद कहे गये हैं, जैसे—सचित्त अचित्त और मिश्रित ५ गणिकर्द्वि भी तीन प्रकार की कही गई है, जैसे ज्ञानर्दि दर्शनर्दि और चारित्रर्दि ६ अथवा इस प्रकार से भी

આ પ્રમાણે અભિસમાગમનુ નિષ્પન્ન યજુ તે અભિસમાગમ જ્ઞાન રૂપ હોય છે અને જ્ઞાન શ્રદ્ધિરૂપ હોય છે તેથી હવે સ્વકાર સાત સૂત્રો દ્વારા શ્રદ્ધિના ભેદાંતી પ્રરૂપણા કરે છે ત્રિવિદ્યા શ્રુતી પૂર્ણતા " રૂપાદિ—

સૂત્રાર્થ—શ્રદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) દેવર્દિ, રાજર્દિ અને (૨) ગણિકર્દિ તેમાંની જે દેવર્દિ છે તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) વિમાનરૂપ શ્રદ્ધિ, (૨) ચિકુર્બણ શ્રદ્ધિ અને (૩) પરિચારણ શ્રદ્ધિ

દેવર્દિના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર ત્રણ પડે છે—(૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્રિત.

રાજર્દિના ત્રણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભેદ કર્યા છે—(૧) રાજાની અતિયાનર્દિ, (૨) રાજાની નિર્ધાર્દિ, (૩) રાજાની વશવાહન કોષ્ટાગારર્દિ અથવા રાજર્દિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર ત્રણ પડે છે—(૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્રિત

ટીકા—‘તિવિદ્યા ઇહી’ इत्यादि । ऋद्धिः—ऐश्वर्यम्, सा त्रिविधा तथाहि—
 देवस्य—इन्द्रादेः ऋद्धिः—ऐश्वर्यम् देवर्द्धिः, राज्ञः—चक्रवर्त्यादे ऋद्धिः राजर्द्धिः,
 गणिनः—गणाधिपतेराचार्यस्य ऋद्धिः—गणिऋद्धिः । १। तत्र देवर्द्धिस्त्रिविधा,
 तथाहि—विमानानां विमानविषया वा ऋद्धिः—समृद्धिः विमानर्द्धिः । सा च द्वात्रिं-
 शल्लक्षादिसंख्यारूपा, बाहुल्य—महत्त्वरत्नादिरमणीयत्वरूपा वा । सौधर्मादि
 देवलोकेषु विमानसंख्या यथा—सौधर्मदेवलोके द्वात्रिंशल्लक्षाणि विमानानि १,
 ईशानेऽष्टाविंशतिलक्षाणि २, सनत्कुमारे द्वादशल्लक्षाणि ३, माहेन्द्रेऽष्टलक्षाणि ४,

गणिऋद्धि के तीन भेद कहे गये हैं, जैसे—सचित्त अचित्त और मिश्रित

ટીકાર્થ—૭ इस सूत्रोंका भावार्थ इस प्रकारसे है ऐश्वर्यका नाम ऋद्धि है
 यह जो तीन प्रकारकी कही गई है, देवर्द्धि आदिके भेदसे—सो देव इन्द्र
 आदि की जो ऐश्वर्यरूप ऋद्धि है वह देवर्द्धि है, तथा—चक्रवर्ती आदि
 राजाओं की जो ऋद्धि है वह राजर्द्धि है, तथा गणी, गणाधिपति आचार्य
 की जो ऋद्धि है वह गणिऋद्धि १ इनमें जो देवर्द्धि है वह तीन प्रकार
 की जो कही गई है, उसमें जो विमानों की ऋद्धि है, अथवा विमान
 विषयक ऋद्धि है समृद्धि है वह विमानर्द्धि है यह विमानर्द्धि ३२ लाख
 की संख्यादि रूप होती है अथवा बाहुल्यरूप महत्त्वरूप या रत्नादिकों
 की रमणीयतारूप होती है सौधर्मादि देवलोकों में विमान संख्या इस
 प्रकार से प्रकट की गई है, सौधर्म देवलोक में ३२, लाख, ईशान देव-

ગણિઋદ્ધિ પણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) રાજર્દ્ધિ, (૨) દર્શનર્દ્ધિ અને
 (૩) ચારિત્રર્દ્ધિ અથવા ગણિઋદ્ધિના આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે—
 (૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્રિત

ટીકાર્થ—હવે આ સાત સૂત્રોનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—ઐશ્વર્યનું નામ
 ઋદ્ધિ છે. તેના દેવર્દ્ધિ આદિ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. ઇન્દ્ર આદિના ઐશ્વર્યરૂપ જે
 ઋદ્ધિ હોય છે તેને દેવર્દ્ધિ કહે છે ચક્રવર્તી આદિ રાજાઓની જે ઋદ્ધિ હોય
 છે તેને રાજર્દ્ધિ કહે છે, તથા ગણીગણાધિપતિ—આચાર્યની જે ઋદ્ધિ હોય
 છે તેને ગણિઋદ્ધિ કહે છે.

હવે દેવર્દ્ધિના ત્રણ પ્રકારોનું વિવેચન કરવામાં આવે છે—ઇન્દ્રાદિ દેવોની
 વિમાનોની જે ઋદ્ધિ છે, અથવા વિમાન વિષયક જે સમૃદ્ધિ છે, તેને વિમાનર્દ્ધિ
 કહે છે તે વિમાનર્દ્ધિ ૩૨ લાખની સખ્યાદિરૂપ હોય છે, અથવા બાહુલ્યરૂપ,
 મહત્ત્વરૂપ કે રત્નાદિકોની રમણીયતા રૂપ હોય છે સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં
 વિમાનોની સખ્યા આ પ્રમાણે કહી છે—સૌધર્મ દેવલોકમાં ૩૨ લાખ, ઇશાન
 દેવલોકમાં ૨૮ લાખ, સનત્કુમાર દેવલોકમાં ૧૨ લાખ, મહેન્દ્ર દેવલોકમાં ૮

प्रक्षालोके च चत्वारि लक्षाणि विमानानि सन्ति ५, एवमान्तके पञ्चाशत्सहस्राणि ६, शुक्ले चत्वारिंशत्सहस्राणि, ७ सहस्रारे पट् सहस्राणि-विमानानि सन्ति ८। आनमाणतपोर्देवलोकोऽयः प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि क्षतानि ९-१०, आरमायु तपोस्त्रीणि क्षतानि विमानानां विधत्ते ११-१२। नवग्रैवेयकेऽप्यमस्तने एकादशो चरं क्षतमेकं, मध्यमे सप्तोत्तर क्षतम्, उपरितने चैकं क्षतं विमानानामस्ति ११। पञ्च चानुत्तरविमानानि सन्ति १४ इत्येवं सर्वाणि चतुरशीतिहस्राणि सप्तनवति सहस्राणि प्रयोविंशत्यधिकसप्तशतानि च विमानानि भवन्तीति ।

उक्तञ्च—“ वत्सीस महवीसा, वारस षट् चतुरो सयसहस्रा ।

आरेण वमलोका, विमानसखा मने एसा ॥१॥

पञ्चास चतुश्चैव सहस्रा लतसुक्त सहस्रारे ।

सयचतुरो आणय पाणयसु तिनारण्यचुप ॥२॥

एकारसुपरदेष्टिमेसु सचुत्तर च मग्निमप ।

सयमेग तवरिमप पचेव अनुत्तरविमाना ॥३॥ इति ।

लोक में २८ लाख, सनत्कुमार देवलोक में १२ लाख, महेन्द्र देवलोक में ८ लाख, प्रक्षालोकदेवलोक में ४ लाख, सान्तकदेवलोक में ५० हजार, शुक्लदेवलोक में ४० हजार, सहस्रार देवलोक में ६ हजार, और आनत प्राणत देवलोक में ४-४ सौ, तथा आरण और अच्युत में १०० तीन सौ विमान हैं, नव ग्रैवेयकों में अघमनन में १११ विमान है, मध्यम ग्रैवेयक में १०७ और उपरितन ग्रैवेयक में १०० विमान हैं, तथा पांच अनुत्तरों में ५ अनुत्तर विमान हैं, इस तरह विमानों की कुल संख्या ८४ लाख ९७ वे हजार ७ सौ २१ होती है। कहा भी है—“ वत्सीस मह वीसा ” इत्यादि, । देवर्षि पद भवन और नगरों का उपलक्षण है, अर्थात्—इस पद से भवन एवं नगररूप ऋद्धि का भी ग्रहण हुआ है।

लाभ, अक्षतोऽक्षतोऽक्षमां ४ लाभ, ला वक्ष देवतोऽक्षमां ५० हजार, शुक्ल देवतोऽक्षमां ४० हजार, सहस्रार देवतोऽक्षमां ६ हजार, आनत-आयुत देवतोऽक्षमां ४००-४००, तथा आरण्य अने अच्युतमां ३००-३०० विमान छे नव ग्रैवे यकोना अघस्तवर्मा १११ मध्यस्तवर्मा १०७ अने उपरितन ग्रैवेयकोमां १०० विमान छे तथा पांच अनुत्तरमां पांच अनुत्तर विमानो छे आ शीते विमानोनी कुल संख्या ८४६७३२३ (आर्षाशी लाभ, सत्ताष्ट्र हजार सातसो तेवीस) थाप छे कहु पद्य छे है—“ वत्सीस महवीसा ” इत्यादि देवर्षि पद भवन अने नगरां पद्य उपलक्ष छे जोरते छे आ पदना प्रयोग द्वारा भवन अने नगररूप ऋद्धिने पद्य अक्षय करनी ओछके.

छाया—द्वात्रिंशदष्टाविंशतिर्द्वादशाष्ट च चत्वारि शतसहस्राणि ।

आराद् ब्रह्मलोकाद् विमानसंख्यैषा भवेत् ॥१॥

पञ्चाशच्चत्वारिंशत् पट् चैव सहस्राणि लान्तकशुक्रसहस्रारेषु ।

चत्वारि शतान्यानतप्राणतयो स्त्रीण्यारणाच्युतयोः ॥२॥

एकादशोत्तरमधस्तने, सप्तोत्तरं च मध्यमके ।

शतमेरुमुपरितने पञ्चैवानुत्तरविमानानि ॥३॥

उपलक्षणं चैतद् भवननगराणामिति । विकुर्वणर्द्धिः—विकुर्वणलक्षणा क्रद्धिः ।
अस्या क्रद्ध्याः प्रभावेण देवो वैक्रियशरीरैर्जम्बूद्वीपद्वयम् असंख्यातान् वा द्वीप-
समुद्रान् पूरयति, उक्तं च व्याख्याप्रज्ञप्त्याम् —

“ चमरे णं भंते ! के महिद्धिं जाव केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ।
चमरेणं जाव पभू णं केवलकप्पं जवुद्धीवं दीवं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहि य देवी-
हिय आइन्ने जाव करेत्तए, अदुत्तरं च णं गोयमा । पभू चमरे जाव तिरियमसं-
खेज्जे दीवसमुदे बहूहिं असुरकुमारेहिं आइन्ने जाव करित्तए, एस णं गोयमा ।
चमरस्स देविंदस्स देवरायस्स अयमेयारूवे विसयमेत्ते वुइए, नो चेव णं संपत्तीए
विउव्विसु ३। एवं सक्केवि दो केवलकप्पे जवुद्धीवे दीवे जाव आइन्ने
करेज्जा । ” इति ।

विकुर्वणारूप जो क्रद्धि है वह विकुर्वणर्द्धि, इस क्रद्धि के प्रभाव से देव
दो जम्बूद्वीपोंको अथवा असंख्यात द्वीपसमुद्रोंको भर सकता है, अर्थात्—
व्याप्त कर सकता है, व्याख्या प्रज्ञप्ति (भगवती) में ऐसा ही कहा गया है
—“ चरमे णं भंते ! महिद्धिं जाव केवइ य च णं पभू विउव्वित्तए ३
गोयमा । चमरेणं जाव पभू णं केवलकप्पं जवुद्धीवं दीवं बहूहिं असुर-
कुमारेहिं देवेहिय देवीहिय आइन्ने जाव करेत्तइ अदुत्तरं च णं गोयमा ।
पभू चमरे जाव तिरियमसंखेज्जे दीव समुदे बहूहिं असुरकुमारेहिं
आइन्ने जाव करित्तए एसणं गोयमा । चमरस्स ३ अयमेयारूवे विसय-
मेत्ते वुइए, नो चेवणं संपत्तीए विउव्विसु ३। एवं सक्के वि दो केवल

विकुर्वणा ३५ ७२ क्रद्धि छे तेने विकुर्वणर्द्धिं कहे छे आ क्रद्धिना
प्रभावथी देव छे जम्बूद्वीपाने अथवा असंख्यात द्वीप समुद्राने व्याप्त करी शके
छे. व्याख्या प्रज्ञप्ति (भगवती) मां आ विषयने अनुलक्षिने अबु कहु छे के—

“ चमरेण भते ! महिद्धिं जाव केवइ यं च णं पभू विउव्वित्तए ?
गोयमा । चमरे ण जाव पभू णं केवलकप्पं जवुद्धीवं दीवं बहूहिं असुरकुमारेहिं
देवेहि य देवीहिय आइन्ने जाव करेत्तइ अदुत्तरं च ण गोयमा । पभू चमरे जाव तिरियम-
संखेज्जे दीवसमुदे बहूहिं असुरकुमारेहिं आइन्ने जाव करित्तए । एसणं गोयमा ।

છાયા—ચમરઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! કિયન્મહર્દિકો યાવત્ કિયન્ચ સ્વલ્પ મઘઃ
વિકુર્ચિશ્ચ ? ગૌતમ ! ચમરઃ સ્વલ્પ યાવત્ મઘઃ સ્વલ્પ કેવલકલ્પં બમ્બુદ્રીપં દ્રીપ
વહુમિરસુરકુમારૈર્દેવેષ્વ દેવીમિચ્છાકીર્ણં યાવત્ કર્ણુશ્ચ, અયોચર ચ સ્વલ્પ ગૌતમ !
મઘમરો યાવત્ તિર્યમસસ્થેયાન્ દ્રીપસમુદ્રાન્ વહુમિરસુરકુમારૈરાકીર્ણાન્ યાવત્
કર્ણુશ્ચ । એવ સ્વલ્પ ગૌતમ ! ચમરસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય અયમેતદ્વૃષો વિપયમામ
ઉક્તઃ, નો એવ સ્વલ્પ સપત્ત્યા ંપકાર્પીત્, ચિકુર્વતિ, ચિકુર્ચિપ્યતિ । એવ શક્નોઽપિ
દ્રો કેવલકલ્પૌ બમ્બુદ્રીપૌ દ્રીપૌ આકીર્ણૌ યાવત્ કર્ણાત્ ॥

પરિચારણદિઃ, પરિચારણા—કામસેવા, તઙ્ગિપયા શ્રદ્ધિઃ પરિચારણદિઃ એવ
દર્દિમાન્ દ્વોઽન્યાન્ દેવાન્, અન્યસત્કા દેવીઃ, સ્વકીયા દેવીઃ, અમિયુગ્યાઽઽ
સ્માનં ચ વિકુર્ચિત્વા પરિચારયતીત્યેવરુપેતિ । ૨। અથવા—પ્રકારાન્તરેણ દેવદિઃ,
સચિવાચિત્તમિથિતમેદાન્નિવિષા । તપ્ત સચિવા—સ્વશરીરરૂપા, સ્વપરિચારમૂતાપ્ર
મહિષ્યાદિ સયેતનવસ્તુરૂપા સપત્, અચિવા—વસ્ત્રામરણાદિક્યા મિથિતા—વસ્ત્રા

ફલ્પે જાગ્રુદીચે જાઘ આશન્ને કરેણ્જા ” ઇતિ, પરિચારણા કા અર્થ વિપય
સેવન હૈ ઇસ વિપયવાલી જો શ્રદ્ધિ હૈ વહ પરિચારણદિઃ । ઇસ શ્રદ્ધિવાળા
દેવ અન્યદેવોં કો, અપદેવોં કી દેવિયોં કો અપની દેવિયોં કો પકડ
કર પલાત્ ગ્રહણ કર ઓર સ્પર્શ ચિકુર્વણા કર ડનકે સાથ કામસેવા
કરતા હૈ ઇસ પ્રકાર કી યહ પરિચારણાદિઃ હોતી હૈ અથવા—સચિસ
અચિસ ઓર મિથિત કે મેઘ સે દેવદિઃ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ । ઇનમે
અપને શરીરરૂપ તથા—સ્વપરિચારમૂત જો અમમહિષી આદિ સયેતન
વસ્તુ રૂપ સંપત્તિ હૈ વહ સપ સમ્પત્તિ સચિસ દેવદિઃ હૈ । વસ્ત્રામરણાદિરૂપ જો

ચમરસઽ દૈર્ઘિરસઽ—દેવરાજસઽ અયમેવાત્થે વિષયમેતેષુરપ નો વેદ જં સરસિષ વિઠ
વિષયુઃ । એવ સત્કે વિ ડો કેવલકલ્પે બમ્બુદીચે જાઘ આશન્ને કરેણ્જા ’ ઈત્યાદિ—

આ સૂત્રપાઠ દ્વારા અમરેન્દ્ર, શક આદિની પૂર્વ કથિત વિકુર્વણા તઙ્ગિપયા
અમર્યન કરવામાં આગ્યુ છે

પરિચારણા કદિ—પરિચારણા એટલે વિષય સેવન આ વિષયવાળી કે
શ્રદ્ધિ છે તેને પરિચારણદિઃ કહે છે આ શ્રદ્ધિવાળો દેવ અન્ય દેવોને, અન્ય
દેવોની દેવીઓને અને પાતાની દેવીઓને પકડીને, પકડીને, જાળજાળીથી પકડી
લાવીને અને પાતે વિકુર્વણા કરીને તેમની સાથે વિષયસેવન કરે છે

દેવદિઃના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિથિત એવા ત્રણ ભેદ પણ કહ્યા છે
કહે આ ત્રણ ભેદોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—શરીરરૂપ સ્વપરિચારમૂત
અમમહિષીઓ આદિ સયેતન વસ્તુરૂપ કે સપત્તિ છે તે સપત્તિને સચિત્ત
દેવદિઃ કહે છે

ભરણાદિ સમલઙ્કૃતદેવ્યાદિરૂપા ।૩। અથ દેવદ્વિવર્ણનાનન્તરં રાજદ્વિમાહ-
' રાહ્ણી ' ઇત્યાદિ, રાજદ્વિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તથા-રાજઃ અતિયાનદ્વિઃ અતિ-
યાનં-નગરપ્રવેશઃ, તત્ર ઋદ્ધિઃ-નગરશોભાજનકતોરણદ્વિસમલંકરણજનસંમર્દાદિ-
રૂપા । રાજો નિર્યાણદ્વિઃ, નિર્યાણં-નગરાન્નિર્ગમનં, તત્ર ઋદ્ધિઃ-હસ્ત્યશ્વસામન્ત-
પરિવારાદિરૂપા । રાજો વલવાહનકોશકોષ્ટાગારદ્વિઃ, તત્ર-વલં-ચતુરઙ્ગસૈન્યરૂપં,

દેવદ્વિઃ હૈ વહ અચેતન દેવદ્વિઃ હૈ, તથા-વસ્ત્રભરણાદિ સે સમલંકૃત જો
દેવી આદિરૂપ દેવદ્વિઃ હૈ વહ મિશ્રિત દેવદ્વિઃ હૈ ૩। "રાહ્ણી" ઇત્યાદિ
રાજા કી અતિયાનદ્વિઃ આદિ કે ભેદ સે રાજદ્વિઃ ત્રીન પ્રકાર કી જો
કહી ગઈ હૈ સો ડસકા અભિપ્રાય એસા હૈ-અતિયાન નામ રાજા કે
નગર મેં પ્રવેશ કરને કા હૈ ઇસ સમય જો ડસકી શોભા કરને કે લિયે
ડસમેં તોરણ બનાયે જાતે હૈ, છોટી તોરણ ધ્વજાઈ લટકાઈ જાતી હૈ,
દૂસરોં કો વિવિધ ઉપકરણોં સે સજ્જિત કિયા જાતા હૈ, ઘાજાર કો
સુશોભિત હો જાતા હૈ, મનુષ્યોં કી મેદિની એકત્રિત હો જાતી હૈ સો યહ
સઘ રાજા કી અતિયાનદ્વિઃ હૈ । રાજા કા નગર સે નિકલના ઇસકા નામ
રાજા કી નિર્યાણદ્વિઃ હૈ જઘ રાજા નગર સે ઘાહર નિકલતા હૈ તથ જો
ડસકે સાથ હસ્તિ-અશ્વ સામન્ત ઇત્યાદિકોં કા પરિવાર હોતા હૈ વહ
સઘ નિર્યાણદ્વિઃ હૈ । તૃતીયઋદ્ધિ જો રાજા કી વલ વાહન આદિરૂપ કહી

વસ્ત્ર, આભૂષણુ આદિ રૂપ જે દેવઋદ્ધિ છે તેને અચેતન દેવદ્વિઃ કહે છે.
વસ્ત્રાભરણુ આદિથી વિભૂષિત દેવી આદિ રૂપ જે દેવદ્વિઃ છે, તેને મિશ્રિત
દેવદ્વિઃ કહે છે. " રાહ્ણી " ઇત્યાદિ—

હવે રાજાની ત્રણ પ્રકારની ઋદ્ધિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—
પહેલો પ્રકાર અતિયાનદ્વિઃ છે રાજાના નગરપ્રવેશનું નામ અતિયાન છે તે
વખતે નગરની શોભા વધારવા માટે તેમાં તોરણો લટકાવવામાં આવે છે, ધન્ય
પતાકાઓ વડે રસ્તા શણુગારવામાં આવે છે, બળદોને શણુગારવામાં આવે
છે, રાજસેવકો આદિને વિવિધ ઉપકરણોથી સુસજ્જિત કરવામાં આવે છે,
મનુષ્યોની ખાસ્સી ભીડ એક ચિત્ત થઈને રાજાના આગમનની પ્રતીક્ષા કરે છે.
આ બધી સામગ્રીને રાજાની અતિયાન ઋદ્ધિરૂપે અહીં પ્રકટ કરવામાં આવેલ
છે (૨) રાજાની નિર્યાણદ્વિઃ રાજાનું નગરમાંથી બહાર જે પ્રયાણ થાય છે તેને
' નિર્યાણ ' કહે છે રાજા બધારે નગરની બહાર પ્રયાણ કરે છે, ત્યારે તેની સાથે
જે હાથી, ઘોડા, રથ, પાંચદળ સામનો આદિનો પરિવાર હોય છે તેને જ રાજાની

વાહનાનિ - વેસરાદીનિ, સ્વચ્ચર इतिमापा मसिद्धानि कोष्ठ-भाण्डागारं,
 कोष्ठागारं - धान्यगृहम्, तदूपा ऋद्धिर्णा सा तथा । ४ ।
 प्रकारान्तरेण राजर्द्धिमाह - 'महा' इत्यादि, अथवा - पुनरप्य
 न्यप्रकारेण राजर्द्धिं स्त्रिषिपा, सचिषाचिषमिभ्रमेदात्, तत्र सचिषा-इत्यन्य
 पशतिरूपा, अचिषा प्रासादस्वइतोमरखदग्न्यादिरूपा, मिथिता-साभङ्गाराग्रमहि
 ष्यादिरूपा सन्नसत्-यादिरूपा वा ५। गणिऋद्धिस्त्रिषिपा, तदेवदर्शयति-ज्ञानर्द्धिः-
 विशिष्टध्रुतरूपा, दर्शनर्द्धि - प्रवचनविषये निवृत्तशक्तितादित्वरूपा, प्रवचनप्रभावना
 मतिपादकज्ञासम्पद्गूपा वा, चारिमर्द्धिः-चारिप्रविषयकनिरविवारतारूपा । ६।

ગઈદે, સો-ચતુરજ્ઞ સૈન્યરૂપ, પલ, વેસરાદિરૂપ (સ્વચ્ચર) વાહન ભાણ્ડાદિ
 રૂપકોય ઔર ધાન્યાગારરૂપ કોષ્ઠાગાર યે સપ્ત ઇસ ઋદ્ધિ મેં ગૃહીત હુવેદે ।
 પ્રકારાન્તર સે ત્રી રાજઋદ્ધિ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ વે ડસકે પ્રકારાન્તર
 સચિસ, અચિસ, ઔર મિશ્રિત હૈ, ઇસિ અહમ ઔર પદાતિ યે સપ્ત
 સચિસ રાજર્દ્ધિ મેં પરિણત હુવે હૈ, પ્રાસાદ સ્વજ્ઞ તોમર-ચન્દ્રક આદિ
 અહમ અચિસ રાજર્દ્ધિ મેં પરિણત હુવે હૈ, તથા અલંકારો સે વિમૂચિત
 પહરાનિયાં ઘગૈરહ, અથવા-મહાશ્વ સૈન્ય ઘગૈરહ યે સપ્ત મિશ્રિત રાજર્દ્ધિ
 મેં પરિગણિત હુવે હૈ । જ્ઞાનર્દ્ધિ આદિ ક મેવ સે જો ગણિઋદ્ધિ કે મેવ
 કહે ગયે હૈ ઇસકા માતર્ય એસા હૈ કિ વિશિષ્ટ સુતરૂપ જ્ઞાનર્દ્ધિ હૈ ।
 પ્રવચન કે વિષય મેં નિ શક્તિ આદિ રૂપ હોના યહ દર્શનર્દ્ધિ હૈ, અથવા
 -પ્રવચન કી પ્રમાણના પ્રકટ કરને યાહે જો પ્રાશ્ન હૈ ડનકા સંગ્રહ કરના

નિર્માણર્દ્ધિ' કહે છે (૩) રાજાની બહુવાહન આદિ રૂપ ઋદ્ધિનું હવે નિરૂપણ
 કરવામાં આવે છે-ચતુરજ સેનારૂપબલ, હાથી ઘોડાં, રથઆદિરૂપ વાહન, ભાંડાદિ
 (પાત્રાદિ) રૂપ ભેષ, ધાન્યાગાર રૂપ ઠેકાણ, ઇત્યાદિ વસ્તુઓને આ પ્રકારની
 ઋદ્ધિમાં ગણાવી શકાય છે

હવે રાજર્દ્ધિના જે સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્રિતરૂપ અન્ય ત્રણ પ્રકારો કહ્યા
 છે, તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે હાથી ઘોડા, પાણજી આદિને રાજાની
 સચિત્ત ઋદ્ધિમાં ગણાવી શકાય છે પ્રાસાદ, તણપાદ, ભાણ ભાણ આદિને
 રાજાની અચિત્ત ઋદ્ધિ કહેવાય છે તથા અહમ હાથી વિમૂચિત રાષ્ટ્રીઓ, સશસ્ત્ર
 સૈનિકો વગેરેને રાજાની મિશ્રિત ઋદ્ધિમાં ગણાવી શકાય છે

હવે ગણિઋદ્ધિના જ્ઞાનર્દ્ધિ આદિ ચોટ્ટેને ૧૧જી કરવામાં આવે છે—
 વિશિષ્ટ સુતરૂપ જ્ઞાનર્દ્ધિને કહી છે પ્રવચનના વિષયમાં શકો આદિથી રહિત
 હોતું તેનું નામ જ્ઞાનર્દ્ધિ છે અથવા પ્રવચનની પ્રમાણના પ્રકટ કરનારા જે
 શાસ્ત્રો છે તેમનું અધ્યયન કરવું-તે શાસ્ત્રાનુસાર પ્રવચનની પ્રમાણના કરવી,

પ્રકારાન્તરેણ ગણિક્ષુદ્ધિસ્ત્રિવિધા સચિત્તાદિરૂપા, તત્ર સચિત્તા - શિષ્યાદિરૂપા, અચિત્તા - વસ્ત્રાદિરૂપા, મિશ્રા - વસ્ત્રાઘલદ્વૈતશિષ્યાદિરૂપેતિ । ૭ ।
 एताश्च विकुर्वणादिरूपा ऋद्धयोऽन्येषामपि भवितुमर्हन्ति, तथापि यद् देवादीना-
 मेव ऋद्धित्वेन प्रोक्ताः ताः केवलं देवादीनां विशेषवत्यो भवन्तीति तेषामेवोक्ता
 इति । ॥ सू० ८१ ॥

ઋદ્ધૌ સત્યાં ગૌરવં ભવતીતિ ગૌરવભેદાનાહ —

મૂલમ્—તઓ ગારવા યણત્તા, તં જહા-ઙ્હીગારવે, રસ-
 ગારવે, સાયાગારવે ॥ સૂ૦ ૮૨ ॥

અધ્યયન કરના અનેકે અનુસાર પ્રવચન કી પ્રભાવના કરના, यह दर्श-
 नर्द्धि है । तथा चारित्र की आराधना अतिचार रहित करना यह
 चारित्रर्द्धि है, अथवा-सचित्त अचित्त मिश्रित रूप से भी गणि ऋद्धि
 तीन प्रकार की जो कही गई है सो उसमें शिष्यादिरूप सचित्त गणि-
 ऋद्धि है । वस्त्रादिरूप धर्म के साधन भूत वस्त्रादिकों का रखना यह
 अचित्तगणिऋद्धि है, और वस्त्रादिकों से सहित शिष्यादिरूप मिश्रित
 गणिऋद्धि है यद्यपि ये विकुर्वणादि रूप ऋद्धियां अन्य को भी हो सकती
 हैं फिर भी यहां जो देवादिकों को ही ऋद्धिमत्त्व रूप से कहा गया है,
 सो उसका कारण ऐसा है कि ये देवादिकों में विशिष्टरूप से होती हैं
 ऐसी विशेषणता लिये हुवे ये ऋद्धियां वहां होती हैं वैसी अन्यत्र नहीं
 होती हैं इसलिये ये उनकी ही कही गई हैं ॥ सू० ८१ ॥

તેનુ નામ દર્શનર્દ્ધિ છે. નિરતિચારપૂર્વક ચારિત્રની આરાધના કરવી તેનું નામ
 ચારિત્રર્દ્ધિ છે. ગણિક્ષુદ્ધિના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્રિત, આ ત્રણ પ્રકાર
 પણ કહ્યા છે શિષ્યાદિ રૂપ સચિત્ત ગણિક્ષુદ્ધિ સમજવી, ધર્મના સાધનો રૂપ
 વસ્ત્રાદિકોને અચિત્ત ગણિક્ષુદ્ધિ કહે છે. અને વસ્ત્રાદિ સહિત શિષ્યાદિને
 મિશ્રિત ગણિક્ષુદ્ધિ રૂપ ગ્રહણ કરવા ભેદએ.

જો કે આ વિકુર્વણાદિ રૂપ ઋદ્ધિઓનો અન્ય જીવોમાં પણ સદ્ભાવ
 હોઈ શકે છે, છતાં પણ અહીં દેવાદિકોને જ ઋદ્ધિસંપન્ન કહ્યા છે તેનું કારણ
 એ છે કે દેવાદિકોમાં તે વિશિષ્ટરૂપે હોય છે એવી વિશિષ્ટતાપૂર્વક આ
 ઋદ્ધિઓનો દેવાદિકોમાં સદ્ભાવ હોય છે, એવી વિશિષ્ટતા પૂર્વક અન્ય
 જીવોમાં તેમનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેથી અહીં દેવાદિકોને જ આ ઋદ્ધિઓથી
 સંપન્ન કહ્યા છે. ॥ સ. ૮૧ ॥

તિવિદ્ધે કરણે પળ્લન્તે, ત જહા ધમ્મિય કરણે, અધમ્મિય કરણે, ધમ્મિયાધમ્મિય કરણે ॥ સૂ. ૮૩ ॥

તિવિદ્ધે ભગવયા ધમ્મે પળ્લન્તે, ત જહા-સુઘાહિજિણ, સુજ્ઞાણ, સુતવસ્સિણ । જયા સુઘાહિજિણ્ય ભવઈ તયા સુજ્ઞાણ્ય ભવઈ, જયા સુજ્ઞાણ્ય ભવઈ તયા સુતવસ્સિણ્ય ભવઈ, સે સુઘાહિજિણ સુજ્ઞાણ્ય સુતવસ્સિણ સુઘાહિજિણ ણ ભગવયા ધમ્મે પળ્લન્તે ॥ સૂ. ૮૪ ॥

છાયા—પ્રીણિ ગૌરવાણિ પ્રજ્ઞાણિ, તથા—ઋદ્ધિગૌરવં, રસગૌરવ, સાતગૌરવમ્ ॥ સૂ. ૮૨ ॥

ત્રિવિધ કરણં પ્રજ્ઞત, તથા—ધાર્મિક કરણ, અધાર્મિક કરણ, ધાર્મિકાધાર્મિક કરણમ્ ॥ સૂ. ૮૩ ॥

ત્રિવિધો ભગવતા ધર્મઃ પ્રજ્ઞત, તથા—સ્વધીતઃ, સુધ્યાતઃ, સુતપસ્થિતઃ । યદા (ક્ષુતં) સ્વધીતં ભવતિ તદા સુધ્યાતં ભવતિ, યદા સુધ્યાતં ભવતિ તદા સુતપસ્થિતં ભવતિ । સ સ્વધીતઃ સુધ્યાતઃ સુતપસ્થિતઃ સ્વાહ્યાતઃ સ્વહ્ય ભગવતા ધર્મઃ પ્રજ્ઞતઃ ॥ સૂ. ૮૪ ॥

ઋદ્ધિ કે હોને પર ગૌરવ હોતા હૈ ફસલિયે સૂચકાર ગૌરવ કે મેદોં કા કપન કરતે હૈ—તમો ગારવા પળ્લન્તા—ઈત્યાદિ,

સુત્રાર્ય—ગૌરવ ત્રીન કહે ગયેહૈ જૈસે—ઋદ્ધિગૌરવ, રસગૌરવ, ઔર વ્રાતા ગૌરવ, કરણ ત્રીન કહે ગયે હૈ, જૈસે—ધાર્મિકકરણ, અધાર્મિકકરણ, ઔર ધાર્મિકાધાર્મિકકરણ । અગયાન્ ને ધમ ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ જૈસે—સ્વધીતધર્મ, સુધ્યાતધર્મ, ઔર સુતપસ્થિતધર્મ ૩ જય ક્ષુત સ્વધીત હોતા હૈ તય યહ સુધ્યાત હોતા હૈ ઔર જય યહ સુધ્યાત હોતા

ઋદ્ધિના સદ્ભાવમાં જ ગૌરવનો સદ્ભાવ હોય છે, તેથી હવે સ્વશર ગૌરવનું નિરૂપણ કરે છે—“ તઆ ગારવા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્ય—ઔર ત્રણ પ્રકારનું સદ્ભૂત—(૧) ઋદ્ધિ ગૌરવ (૨) રસગૌરવ, અને (૩) વ્રાતા ગૌરવ કરણ (ક્રિયાનુસાધન) ત્રણ ત્રણ કહ્યા છે—ધાર્મિક કરણ, અધાર્મિક કરણ અને ધાર્મિકાધાર્મિક કરણ ભગવાને ધમ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) સ્વધીત ધમ, (૨) સુધ્યાત ધમ, અને (૩) સુતપસ્થિત ધમ । આરે સુત સ્વધીત હોય છે, ત્યારે તે સુધ્યાત હોય છે, અને આરે તે સુધ્યાત હોય છે, ત્યારે

ટીકા—‘ તઓ ગારવા ’ ઇત્યાદિ । ત્રીણિ ગૌરવાણિ પ્રજ્ઞતાનિ, ગુરોર્ભાવઃ કર્મવેતિ ગૌરવં, તદ્ દ્રવ્યભાવભેદાદ્ દ્વિવિધ, તત્ર દ્રવ્યતો વજ્રાદેર્ગૌરવં, ભાવત આત્મનોઽભિમાનલોભાદિલક્ષણાશુભભાવવચ્ચં, તત્ર-ગૌરવાણિ ભાવગૌરવાણિ ત્રીણિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથથા-ઋદ્ધિગૌરવં, ઋદ્ધયા-નરેન્દ્રાદિ લક્ષણયા આચાર્યત્વાદિ લક્ષણયા વાઽભિમાનાદિદ્વારેણ ગૌરવમ્, ઋદ્ધિપ્રાપ્ત્યભિમાના પ્રાપ્તતત્પર્યનાદ્વારેણાઽશુભભાવો ભાવગૌરવમિત્યર્થઃ, રસો-રસનેન્દ્રિયાર્થો મધુરાદિઃ, તત્પ્રાપ્ત્યભિમાનાપ્રાપ્તપ્રાર્થનાદિનાઽઽત્સનોઽશુભભાવઃ, एवं सातगौरवमिति ॥ सू. ८२ ॥

है तब वह सुतपस्थित होता है, वह स्वधीत सुध्यात और सुतपस्थित धर्म सम्यग्ज्ञान क्रियारूप होने से सत्यधर्म कहा गया है, और यह धर्म भगवान् महावीर ने कहा है ।

ટીકાર્થ — ગુરુ કા ભાવ, અથવા-કર્મ, ગૌરવ હૈ (અહંકાર) વહ ગૌરવ દ્રવ્ય ઓર ભાવકે ભેદસે દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ વજ્રાદિકોં મેં જો ગુરુતા-ભરિપન હૈ વહ દ્રવ્ય ગૌરવ હૈ । તથા-આત્મા મેં અભિમાનરૂપ, લોભાદિકષાયરૂપ, અશુભ ભાવોંસે યુક્તતાહૈ વહ ભાવગૌરવ હૈ । યહ ભોવગૌરવ હી ઋદ્ધિ ગૌરવાદિકે ભેદસે તોન પ્રકારકા કહા ગયા હૈ, નરેન્દ્રાદિરૂપ અથવા આચાર્યાદિરૂપ ઋદ્ધિ કે પ્રાપ્તિ સે આત્મા મેં જો અભિમાન કી માત્રા આ જાતી હૈ, ઓર હસ અભિમાન કી માત્રા દ્વારા જો અશુભ ભાવ હોતા હૈ, વહ ભાવગૌરવ હૈ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જબ નરેન્દ્રાદિરૂપ, યા આચાર્ય આદિરૂપ વિશિષ્ટપદ જીવ કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, તવ ઉસકી પ્રાપ્તિ સે ઉસે એક પ્રકાર કા અહંકાર આદિરૂપ અશુભ ભાવ આ જાતા હૈ ઉસ ભાવ કે આ જાને પર વહ અપ્રાપ્ત વસ્તુ કી ચાહના આદિ કરને લગતા હૈ, સો યહ સવ હસ પ્રકાર કા ભાવ હી ભાવગૌરવ હૈ । કયો કિ-આત્મા મેં હસ પ્રકાર કે અશુભ

તે સુતપસ્થિત હોય છે. તે સ્વધીન, સુધ્યાત અને સુતપસ્થિત ધર્મ સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયા રૂપ હોવાથી તેને સાચો ધર્મ કહ્યો છે, અને આ ધર્મ લગવાન મહા વીર કહ્યો છે.

ટીકાર્થ—ગુરુનો ભાવ અથવા કર્મ ગૌરવ છે તે ગૌરવ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. વજ્રાદિકોમાં જે ગુરુતા છે, તે દ્રવ્ય ગૌરવ રૂપ છે, તથા આત્મામાં અભિમાનરૂપ, લોભાદિ ક્ષાયરૂપ, અશુભ ભાવોથી યુક્તતા હોવા રૂપ, જે ગૌરવ છે તેને ભાવગૌરવ કહે છે તે ભાવ ગૌરવને જ ઋદ્ધિ આદિના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે નરેન્દ્રાદિ રૂપ અથવા આચાર્યાદિ રૂપ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્મામાં જે અભિમાનની માત્રા આવી જાય છે અને તે અભિમાનની માત્રા દ્વારા જે અશુભ ભાવ પેદા થાય છે તેનું નામ જ ભાવગૌરવ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નરેન્દ્રાદિ રૂપ અથવા આચાર્યાદિ

મનન્તર ચારિત્રવિષયા શ્રદ્ધિઃ પ્રોક્તાઃ, ચારિત્ર ચ કરણેન મયતીતિ કરણ મેદાનાહ—‘તિવિદે કરણે’ इत्यादि ।

ક્રિયતે ધરણસ્ય પુષ્ટિરનેનેતિ કરણમ્—ઉત્તરશુભરૂપમ્, યદ્વા—કરણં—પિન્દુ વિશુદ્ધપાદિ એવદપિ સપ્તતિસ સ્વરૂપમ્ । ઉક્તશ્ચ—

“પિન્દુવિસોદ્ધી સમિર્દિ, માયણ પદિમા ય ઇન્દ્રિયનિરોધા ।

પઠિલેષણ શુભોઓ અભિગ્ગદ્ધા ચેવ કરણે તુ ॥ ૧ ॥

છાયા—પિન્દુવિશુદ્ધિઃ સમિતિ, માયના મતિમા ચ ઇન્દ્રિયનિરોધઃ ।

મતિલેખના શુદ્ધતાઃ અગ્નિગ્રહાશ્ચૈવ કરણ તુ ॥ ૧ ॥ इति ॥

ભાવ સે કર્મચ-વજન્યશુક્તા હી હૈ લઘુતા નહીં આતી હૈ, રસનેન્દ્રિય કા જો વિષય હૈ યહ રસ હૈ । યહ રસ મધુર રસ આદિ ક મેદ સે ૫ પ્રકાર કા હોતા હૈ રસ રસ કી પ્રાપ્તિ સે જો આરમા મેં અભિમાન આતા હૈ ઓર ફિર વસી પ્રકાર કે રસ કો પ્રાપ્ત કરને કી પુનઃ યાહના જગતી હૈ યહ યાહનારૂપ અશુભ ભાવ રસગૌરવ હૈ હસી પ્રકાર કા જ્ઞાતાગૌરવ હૈ, ચારિત્રશ્રદ્ધિ કહી ગઈ હૈ—સો ચારિત્ર કરણ દ્વારા હોતા હૈ હસી વાત કો લેકર સૂત્રકાર ને ધરણ કે મેદોં કા ક્ષયન કિયા હૈ—“તિવિદે કરણે” इत्यादि । કરણ કી જિસ સે પુષ્ટિ કી જાતી હૈ મહ કરણ હૈ, યહ કરણ ઉત્તરશુભરૂપ હોતા હૈ અથવા—પિન્દુવિશુદ્ધિ આદિ કા નામ કરણ હૈ, યહ વિશુદ્ધિ આદિરૂપ કરણ ૭૦ પ્રકાર કા હૈ । કહા મી હૈ

રૂપ વિશિષ્ટ પાણી જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે તેની પ્રાપ્તિને લીધે જીવમાં અલંકાર આદિ રૂપ અશુભ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ભાવ ઉત્પન્ન થવાને લીધે તે અપ્રાપ્ત વસ્તુની અભિલાષ કરવા લાગી જાય છે તેના આ પ્રકારના ભાવને જ ભાવગૌરવ કહે છે, કારણ કે આત્મામાં આ પ્રકારના અશુભ ભાવ આત્રવાથી કર્મજનક બનેલા જ ઉત્પન્ન થાય છે—લઘુતા ઉત્પન્ન થતી નથી.

રસનેન્દ્રિયને જો વિષય છે તેનું નામ રસ છે તે રસ મધુર આદિ પાંચ પ્રકારનો કહેા છે આ રસની પ્રાપ્તિથી આત્મામાં જો અભિમાન આવે છે, અને જો જ પ્રકારનો રસ ફરી પ્રાપ્ત કરવાની જો વૃથ્થા બને છે, તે વૃથ્થા (આલેના) રૂપ અશુભ ભાવનું નામ રસગૌરવ છે, જો જ પ્રકારનું જ્ઞાતાગૌરવ પંચ સમજીવું જો ચારિત્રશ્રદ્ધિની વાત કરી છે તેની હવે પ્રશ્નજ્ઞા કરવામાં આવે છે—ચારિત્રકરણ દ્વારા ચલાવે છે, તેથી સૂત્રકાર કહે કરણના સેડોડ ક્ષયન કરે ॥ “તિવિદે કરણે” इत्यादि—

વસ્તુની જેના દ્વારા પુષ્ટિ થાય છે તે કરણ છે તે કરણ ઉત્તરશુભ રૂપ હોય છે અથવા પિન્દુ વિશુદ્ધિ આદિનું નામ કરણ છે તે વિશુદ્ધિ આદિ રૂપ

કરણમિત્યનુષ્ઠાન, તત્ત્વ ધાર્મિકાદિ સ્વામિભેદેન ત્રિવિધં, તત્ર ધાર્મિકસ્ય-
સંયતસ્યેદં ધાર્મિકં કરણમનુષ્ઠાનમિતિ, તદ્વિપરીતમધાર્મિકમ્ અસંયતમસ્વન્ધિ
કરણમિતિ, તૃતીયં ધાર્મિકાધાર્મિકં-દેશસંયતસમ્વન્ધિ કરણમિતિ ॥ સુ. ૮૫ ॥
અનન્તરં ધાર્મિકકરણમુક્તં, તત્ત્વધર્મ એવેતિ ધર્મભેદાનાહ-‘તિવિહે ધર્મ્મે’
ઇત્યાદિ, ધર્મઃ-શ્રુતચારિત્રરૂપઃ, સ ભગવતા ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞાન્તઃ, ન તુ મયેતિ શ્રી
સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામિનં પ્રતિ પ્રાહેતિ । તાનેવ દર્શયતિ-સ્વધીતઃ, સુધ્યાતઃ
સુતપસ્યિતઃ । ત્રયાણામપ્યેવામુત્તરોત્તરતોઽવિનાભાવં દર્શયતિ-‘જયા’ ઇત્યાદિ,

“પિંડ વિસોહી સેસઈ” ઇત્યાદિ, આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર વસતિ રૂપ
પિંડ વિશુદ્ધિ ૪ સમિતિ ૫ ભાવના ૧૨ ઓર ૧૨ પ્રતિમા ઇન્દ્રિયનિ-
રોધકે ૬ ઓર પ્રતિલેખનારૂપ ગુપ્તિ ૩ અભિગ્રહ ૪ કરણ યહ અનુષ્ઠાનરૂપ
હોતાહૈ યહ ધાર્મિક આદિ સ્વામિ ભેદસે ત્રીન પ્રકારકા હોતાહૈ । સંયતકા
જો અનુષ્ઠાન હૈ વહ ધાર્મિક કરણ હૈ, તથા અસંયત સમ્વન્ધી જો અનુ-
ષ્ઠાન હૈ વહ અધાર્મિક કરણ હૈ તથા દેશસંયત સમ્વન્ધી જો અનુષ્ઠાન
હૈ વહ ધાર્મિકાધાર્મિક કરણ હૈ । ધાર્મિક કરણ ધર્મરૂપ હી હોતા હૈ
ઇત્ત ભાવ કો લેકર હી યહાં સૂત્રકાર ને ધર્મભેદ કહા હૈ-“તિવિહે
ધર્મ્મે” ઇત્યાદિ, ધર્મ શ્રુતચારિત્ર રૂપ હોતા હૈ ભગવાન ને યહ ધર્મ ત્રીન
પ્રકાર કા કહા હૈ, સુધર્માસ્વામી ને એસા યહ જમ્બૂસ્વામી સે કહા હી હૈ
કિ, મૈને એસા હી કહા હૈ કિ ધર્મ ત્રીન પ્રકાર કા હૈ, એસા કથન તો
ભગવાન ને કિયા હૈ કિ ધર્મ ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ ધર્મ કે વે ત્રીન
પ્રકાર યે હૈ સ્વધીત, સુધ્યાત, ઓર સુતપસ્યિત ૩ ઇન ત્રીનો કા સૂત્રકાર

કરણના ૭૦ પ્રકાર છે. કહ્યું પણ છે કે-“પિંડવિસોહી સેસઈ” ઇત્યાદિ-
કરણ અનુષ્ઠાનરૂપ હોય છે, તે ધાર્મિક આદિ સ્વામિભેદની અપેક્ષાએ ત્રણ
પ્રકારનું કહ્યું છે સંયતનું જે અનુષ્ઠાન હોય છે તેને ધાર્મિક કરણ કહે છે,
અસંયતના અનુષ્ઠાનને અધાર્મિક કરણ કહે છે, તથા દેશસંયતના અનુષ્ઠાનને
ધાર્મિકાધાર્મિક કરણ કહે છે. ધાર્મિક કરણ ધર્મરૂપ જ હોય છે, તે ભાવને
અનુલક્ષીને જ સૂત્રકારે અહીં ધર્મભેદનું કથન કર્યું છે-“તિવિહે ધર્મ્મે” ઇત્યાદિ
ધર્મ શ્રુત ચારિત્રરૂપ હોય છે ભગવાને આ ધર્મ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે-
સુધર્મા સ્વામીએ જ ખૂ સ્વામીને એવું કહ્યું છે કે-“ધર્મ ત્રણ પ્રકારના હોય
છે એવું સ્વયં મહાવીર ભગવાને કહ્યું છે-હું ધર્મના જે ત્રણ પ્રકાર કહું છું
તે માફ પોતાનું કથન નથી પણ ભગવાન મહાવીરનું જ કથન છે.”

ધર્મના તે ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-(૧) સ્વધીત, (૨) સુધ્યાત અને (૩)
સુતપસ્યિત આ ત્રણેનો ઉત્તરોત્તર આવનાભાવી એકવાર બીજાનું નહોતાં પણ સંબંધ

અમ્ર ભુતમિતિગમ્ય તેન યદા ભુત સ્વધીત, સુ-સુપ્તકાલવિનયાધારાધનપાઽપીત
 ગુસ્મકાશાત્સુપ્રતઃ પઠિત તથા, તથા સુધ્યાતં, સુ-સુપ્તવિધિના ગુસ્મકાશાદેવ
 ધ્યાસ્થાનેનાર્યત્ શ્રુત્વા ધ્યાતમ્-અનુપેક્ષિતમ્, અનુપેક્ષણાયા અભાવે તથાનય
 ગમેનાધ્યયનધ્વજયો માયોઽકુસાર્યત્વાદિતિ । અનેન મેદદ્રયેન શ્રુતધર્મો વિવક્ષત
 તથા સુતપસ્થિતં, સુ-સુપ્ત ફલોકાયાશસારહિતત્વેન તપસ્થિત-તપસ્થાનુઠાનમ્ ।
 અનેન ચ ચારિષધર્મઃ પ્રોક્ત ઇતિ । એવ યદા ભુત સ્વધીત મવતિ તદા સુધ્યાત
 મવતિ, નિર્દોષાધ્યયન વિના ભુતાર્યામધીતેઃ સુધ્યાતસ્યાઽસક્લાવાત્, યદા સુધ્યાતં

ઉત્તરોત્તર અધિનામાવ સમ્બન્ધ દિશ્વાને કે નિમિત્ત-“જયા” ઇત્યાદિ,
 સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-વહાં શ્રુત એસા પદ લગા હેના વાહિયે ।
 અતઃ જય શ્રુત કાલવિનય આદિ કી આરાધના પૂર્વક ગુરુ સે સૂત્ર કે
 રૂપ મેં અધીત હોતા હૈ તય વહ શ્રુત સ્વધીત કહા જાતા હૈ ઓર જય
 વહ ગુરુ સે ધ્યાસ્થા દ્વારા સાર્યક કુવા સુનકર ધાર ૨ વિચારિત હોતા
 હૈ તય વહ શ્રુત સુધ્યાત હોતા હૈ । કયોં કિ અનુપેક્ષા ધાર ધાર વિચાર
 કિયે વિના તપ્ત કા અવગમ નહીં હોતા હૈ હન દો મેદોં સે શ્રુતધર્મ
 વિવક્ષિત કુવા હૈ, ઓર સુતપસ્થિત પદ સે ચારિષ ધર્મ કહા ગયા હૈ ।
 હસ લોક આદિ કી આદ્વામા સે રહિત હોકર જો તપસ્થા કા અનુઘાન
 હૈ વહ સુતપસ્થિત હૈ । હસ તરહ શ્રુત જય સ્વધીત હોતા હૈ તય વહ
 સુધ્યાત હોતા હૈ, કયોં કિ-નિર્દોષ અધ્યયન કિયે વિના જીય કો શ્રુતાર્થ
 કી પ્રતીતિ નહીં હોતી હૈ ડસકી પ્રતીતિ કે અમાય મેં વહ સુધ્યાત નહીં

પતાવચાને માટે સૂત્રકાર “જયા ઈત્યાદિ સૂત્રેણુ કથન કરે છે-ત્વાં “શ્રુત” એવું
 પદ લગાવી હેવું એપ્રજો. ત્યારે શ્રુત કાલવિનય બાદિની આરાધનાપૂર્વક ગુરુ
 પાસેથી સૂત્રના રૂપમા અધીત થાય છે ત્યારે તે શ્રુતને સ્વધીત શ્રુત કહે છે
 અને ત્યારે ગુરુની સમીપે યાજ્ઞ્યાત દ્વારા સાર્યક શ્રવણ કરીને ત્યારે તેના
 પર વારવાર વિચાર કરવ માં આવે છે, ત્યારે તે શ્રુત સુધ્યાત થાય છે, કારણ
 કે વારવાર વિચાર કર્યા વિના તત્તરનો અવગમ (જોખ) થતો નથી. આ
 બે ભેદોની અપેક્ષાએ બહોળી શ્રુતધર્મનું વણન કરવામાં આવ્યું છે, અને
 ‘સુતપસ્થિત’ પદથી ચારિત્ર ધર્મનું કથન કરાયું છે. આથીકે બાદિની આરાધના
 (કામના) થી રહિત થઈને જે તપસ્થાનુ અનુઘાન કરવામાં આવે છે તેને
 ‘સુતપસ્થિત’ કહે છે. આ રીતે શ્રુત ત્યારે સ્વધીત હોય છે, ત્યારે જ
 સુધ્યાત હોઈ શકે છે કારણ કે નિર્દોષ અધ્યયન કર્યા વિના જીવને શ્રદ્ધાધની
 પ્રતીતિ થતી નથી, અને તેની પ્રતીતિના અભાવમાં તે સુધ્યાત થઈ શકતું

ભવતિ તદા સુતપસ્યિતં ભવતિ, તદભાવે ચ જ્ઞાનવિકલતયા સુતપસ્યિતસ્યાભાવા
દિતિ । ‘ સે ’ इति सः स्वधीतादित्रयरूपो धर्मः । स्वाख्यातः—सुदृक्तः सम्य-
ग्ज्ञान-क्रियारूपत्वात्, ज्ञानक्रिययोश्चैकान्तिकात्यन्तिकसुखावन्ध्योपायत्वेन
निरूपचरितधर्मत्वात्, प्रज्ञसः—प्ररूपितः, केनेत्याह—भगवता श्रीमहावीरेणेति ।
सुगतिधारणादि धर्मः, उक्तञ्च—

“ नाणं पयासयं सोहओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।

तिण्हंपि समाओगे, मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—જ્ઞાન પ્રકાશકં શોધકં તપઃ સંયમશ્ચ ગુપ્તિકરઃ ।

ત્રયાણામપિ સમાયોગે મોક્ષો જિનશાસને ભણિતઃ ॥ ૧ ॥ इति । सू. ૮૪॥

હો સકતા હૈ, જય વહ સુધ્યાત હોતા હૈ તવ વહ સુતપસ્યિત હોતા હૈ,
સુધ્યાત કે અભાવ મેં જ્ઞાન વિકલ હોને કે કારણ ઉસમેં સુતપસ્યિત
કા અભાવ આતા હૈ । इस प्रकार स्वधीतादि त्रयरूप धर्म सम्यग्ज्ञान
क्रियारूप होने से स्वाख्यात हुवा है अच्छी तरह से कथित हुवा है ।
अर्थात् ज्ञान एवं क्रिया में ऐकान्तिक एवं आध्यात्मिक सुख का सकल
उपाय होने से वह श्रुत चारित्ररूप धर्म निरूपचारित धर्मरूप से वास्त-
विक सच्चे धर्मरूप से कहा गया है ऐसा कथन भगवान् महावीर ने
किया है तात्पर्य इसका ऐसा है कि जीव को जो संसारिक दुःखों से
छुड़ाकर सुगति में प्राप्त करा देता है वही सच्चा धर्म है, ऐसा सच्चा धर्म
श्रुतचारित्र रूप ही हो सकता है अन्य नहीं । कहा भी है—“ नाणं पयास
यं—” इत्यादि, ज्ञान प्रकाशक होता है तप शोधक होता है और संयम

નથી. જ્યારે તે સુધ્યાત થાય છે, ત્યારે જ સુતપસ્યિત પણ થઈ શકે છે.
સુધ્યાતના અભાવમાં જ્ઞાનવિકલ હોવાને કારણે તેનામાં સુતપસ્યિતતાનો અભાવ
રહે છે આ પ્રકારનો સ્વધીતાદિત્રય રૂપ (સ્વધીત, સુધ્યાત, સુતપસ્યિત)
ધર્મ સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયા રૂપ હોવાથી તેને સાચા ધર્મ રૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાં
આવ્યો છે. એટલે કે “ જ્ઞાન અને ક્રિયામાં એકાન્તિક અને આધ્યાત્મિક
સુખનો સકલ ઉપાય હોવાથી શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને નિરૂપચરિત ધર્મ રૂપે
વાસ્તવિક સાચા ધર્મ રૂપે પ્રતિપાદિત કરાયો છે. ” આ પ્રકારનું કથન મહા-
વીર ભગવાને જ કરેલું છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવને જે સાંસારિક
દુઃખોમાંથી છોડાવીને સુગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે, એ જ સાચો ધર્મ છે એવો
સાચો ધર્મ શ્રુતચારિત્ર રૂપ જ હોઈ શકે છે—અન્ય નહીં. કહ્યું પણ છે કે—
“ નાણં પયાસયં ” ઇત્યાદિ—

પૂર્વ સુતપત્તિવિધિત્યનેન ચારિત્ર્ય પ્રોક્ત, તત્ત્વ પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિરૂપ
મિતિ તસ્યા મેદાનાદ—

મૂલમ્ તિવિદ્ધા વાવત્તી પળ્લન્તા, ત જહા-જાણૂ, અજાણૂ,
વિતિગિચ્છા, યથ અણ્ણોવવજ્જણા પરિયાવજ્જણા ॥ સૂ. ૮૫ ॥

તિવિદ્ધે અતે પળ્લન્તે, ત જહા-લોયતે, વેયતે, સમયતે સૂ. ૮૬ ॥

તત્ત્વો જિણા પળ્લન્તા, ત જહા-ઓહિણાણજિણે, મળપ
જ્ઞવણાણજિણે, કેવલણાણજિણે ૧ । તત્ત્વો કેવલી પળ્લન્તા, તં
જહા-ઓહિણાણકેવલી, મળપજ્ઞવણાણકેવલી, કેવલણાણકે
વલી ૨ । તત્ત્વો અરહા પળ્લન્તા, ત જહા ઓહિનાણઅરહા, મળ
પજ્ઞવણાણ અરહા, કેવલણાણ અરહા ૩ ॥ સૂ. ૮૭ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વ્યાપ્તિઃ પ્રજ્ઞા, તથા-શાયિકા, આશાયિકા, વિચિકિત્સા ।
અથમ્ અધ્યુપપાદના, પર્યાવાદના ॥ સૂ. ૮૫ ॥

રક્તક હોતા હૈ, જોર જય જન તીનોં કા એક હી આત્મા મેં યોગ મિલ
જાતા હૈ—તય વસ આત્મા કી મુક્તિ હો જાતી હૈ એસા જિન શાસન મેં
કહો ગયા હૈ ॥ સૂ. ૮૪ ॥

“સુતતપસ્વિત” હસ પદ સે ચારિત્ર કથન જુલા હૈ યદ્ ચારિત્ર
પ્રાણાતિપાત આદિ કી નિવૃત્તિરૂપ હોતા હૈ, અત અથ સૂત્રકાર વસ
નિવૃત્તિ કે મેદોં કા કથન કરતે હૈ—“તિવિદ્ધા વાવત્તી પળ્લન્તા” હસાદિ,

વ્યાપ્તિ ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ—સાયિકા ૧ અસાયિકા ૨

“જ્ઞાન પ્રકાશક હોય છે તથા શોધક હોય છે અને સઘન રક્ષક હોય
છે, અને આરે આ ત્રણેનો એક જ આત્મામાં સમ તથા (યોગ) થઈ બંધ
છે, ત્યારે તે આત્માની મુક્તિ થઈ બાધ છે” એવું જિનશાસનમાં
હયું છે સૂ. ૮૨ થી ૮૪ ॥

સુતતપસ્વિત” આ પદ દ્વારા અરિતની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવી
તે ચારિત્ર પ્રાણાતિપાત આદિની નિવૃત્તિ થયે હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર આ
નિવૃત્તિના બેદોન કથન કરે છે—“તિવિદ્ધા વાવત્તી પળ્લન્તા” ઈત્યાદિ—

વાપ્તિ ત્રણ પ્રકારની હતી છે એમ (૧) સાયિકા, (૨) અસાયિકા

ત્રિવિધઃ અન્તઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-લોકાન્તઃ, વેદાન્તઃ, સમયાન્તઃ ॥ સૂ. ૮૬ ॥

ત્રયો જિનાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-અવધિજ્ઞાનજિનઃ, મનઃપર્યવજ્ઞાનજિનઃ, કેવલજ્ઞાનજિનઃ ૧ । ત્રયઃ કેવલિનઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-અવધિજ્ઞાનકેવલી, મનઃપર્યવજ્ઞાનકેવલી, કેવલજ્ઞાનકેવલી ૨ । ત્રયઃ અર્હન્તઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-અવધિજ્ઞાનાર્હન્ત મનઃ પર્યવજ્ઞાનાર્હન્, કેવલજ્ઞાનાર્હન્ ૩ ॥ સૂ. ૮૭ ॥

ટીકા—‘ ત્રિવિદ્યા વાવત્તી ’ इत्यादि ।

व्यावर्तनं-व्यावृत्तिः हिंसादेः कियदवधिनिवर्तनं, सा त्रिविधा तथाहि-
ज्ञायिका-ज्ञस्य हिंसादीनां हेतुस्वरूपफलज्ञायकस्य ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः, साऽपि
और विचिकित्सा ३ । इस प्रकार अध्युपपादना और पर्यापादना भी
तीन तीन प्रकार की कही गई है ॥ सू. ८५ ॥

अन्त तीन प्रकार का कहा गया है जैसे लोकान्त वेदान्त और
समयान्त ॥ सू. ८६ ।

जिन तीन प्रकार के कहे गये हैं, जैसे अवधिज्ञानजिन मनःपर्यव-
ज्ञानजिन और केवलज्ञानजिन । १ केवली तीन प्रकार के कहे गये हैं,
जैसे-अवधिज्ञानकेवली मनः पर्यवज्ञानकेवली और केवलज्ञानकेवली ।
२ अर्हन्त तीन प्रकार के कहे गये है, जैसे-अवधिज्ञानार्हन्त, मनः
पर्यवज्ञानार्हन्त और केवलज्ञानार्हन्त ३

भावार्थ — इन ८५ - ८६ और ८७ सूत्रों का भावार्थ इस
प्रकार से है हिंसादि पापों का कितनी अवधि तक निव-
र्तन होना इसका नाम व्यावर्तन है, तात्पर्य इसका यह है कि हिंसादिक
पापों से एकदेश निवर्तन होना इसका नाम देशनिवर्तन है । और

અને (૩) વિચિકિત્સા એ જ પ્રમાણે અધ્યુપપાદના અને પર્યાપાદના પણ ત્રણ
ત્રણ પ્રકારની કહી છે ॥ સૂ. ૮૫ ॥

અન્ત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) લોકાન્ત, વેદાન્ત અને (૩)
સમયાન્ત. ॥ સૂ. ૮૬ ॥

જિન ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાન જિન, (૨) મન.પર્યવ-
જ્ઞાન જિન અને (૩) કેવલજ્ઞાન જિન । ૧ ।

કેવલી ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાન કેવલી, (૨) મન.પર્યવ-
જ્ઞાન કેવલી અને (૩) કેવલજ્ઞાન કેવલી । ૨ ।

અર્હન્ત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાનાર્હન્ત, (૨) મનઃપર્યવ-
જ્ઞાનાર્હન્ત અને (૩) કેવલજ્ઞાનાર્હન્ત । ૩ । ॥ સૂ. ૮૭ ॥

હવે ૮૫, ૮૬ અને ૮૭ માં સૂત્રનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—
હિંસાદિ પાપોનું અમુક મર્યાદામાં નિવર્તન થવું તેનું નામ વ્યાવર્તન છે.

પૂર્વ સુતપસ્વિતમિત્યનેન ચારિત્રં શ્રોત્તં, તત્ત્વ પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિરુપ
મિતિ તસ્યા મેદાનાહ—

મૂલમ્—તિવિહા ધાવસી પળ્લણ્ણા, ત જહા-જાણૂ, અજાણૂ,
વિતિગિચ્છા, એવ અજ્ઞોષવજ્જણા પરિયાવજ્જણા ॥ સૂ૦ ૮૫ ॥

તિવિહે અતે પળ્લણ્ણે, ત જહા લોચસે, વેચસે, સમયસે સૂ૦ ૮૬

તઓ જિણા પળ્લણ્ણા, ત જહા—ઓહિણાણજિણે, મળપ
જ્જવણાણજિણે, કેવલણાણજિણે ૧ । તઓ કેવલી પળ્લણ્ણા, ત
જહા-ઓહિણાણકેવલી, મળપજ્જવણાણકેવલી, કેવલ્લણાણકે
વલી ૨ । તઓ અરહા પળ્લણ્ણા, ત જહા ઓહિનાણઅરહા, મળ
પજ્જવનાણ અરહા, કેવલનાણ અરહા ૩ ॥ સૂ૦ ૮૭ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વ્યાપ્તિઃ પ્રકારાઃ, તથા-શાયિકા, આશાયિકા, ત્રિવિકિત્તા ।
એવમ્ અધ્યુપપાદના, પર્યાપાદના ॥ સૂ૦ ૮૫ ॥

રક્તક હોતા હૈ, ઓર જયે इन तीनों का एक ही आत्मा में योग मिल
जाता है—तब उस आत्मा की मुक्ति हो जाती है ऐसा जिन शास्त्रन में
कहा गया है ॥ सू० ८४ ॥

“સુતતપસ્વિત” હમ પદ સે ચારિત્ર કથન હુવા હૈ ઘહ ચારિત્ર
પ્રાણાતિપાત આદિ કી નિવૃત્તિરુપ હોતા હૈ, અતઃ અય સૂત્રકાર ઉસ
નિવૃત્તિ કે મેદોં કા કથન કરતે હૈ—“તિવિહા ધાવસી પળ્લણ્ણા” હત્યાદિ

વ્યાપ્તિ ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ જૈસે—સાયિકા ૧ અસાયિકા ૨

“જ્ઞાન પ્રકાશક હોય છે, તપ શોષક હોય છે અને સયમ રક્ષક હોય
છે, અને આરે આ ત્રણેના એક જ આત્મામાં સમ રમ (યોગ) થયે બધ
છે, ત્યારે તે આત્માની મુક્તિ થયે બધ છે ” એવું જિનશાસ્ત્રના
કથું છે સૂ. ૮૨ થી ૮૪ ॥

“સુતતપસ્વિત” આ પદ દ્વારા ચારિત્રની પ્રકરણ કરવામાં આવી
તે ચારિત્ર પ્રાણાતિપાત આદિની નિવૃત્તિ રૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર આ
નિવૃત્તિના બેદોનું કથન કરે છે—“તિવિહા ધાવસિ પળ્લણ્ણા” ઇત્યાદિ—

આવૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે જેમકે (૧) શાયિકા, (૨) અશાયિકા

ત્રિવિધઃ અન્તઃ પ્રજ્ઞાન્તઃ, તથથા-લોકાન્તઃ, વેદાન્તઃ, સમયાન્તઃ ॥ સૂ. ૮૬ ॥

ત્રયો જિનાઃ પ્રજ્ઞાન્તાઃ, તથથા-અવધિજ્ઞાનજિનઃ, મનઃપર્યવજ્ઞાનજિનઃ, કેવ-
લજ્ઞાનજિનઃ ૧ । ત્રયઃ કેવલિનઃ પ્રજ્ઞાન્તાઃ, તથથા-અવધિજ્ઞાનકેવલી, મનઃપર્યવ-
જ્ઞાનકેવલી, કેવલજ્ઞાનકેવલી ૨ । ત્રયઃ અર્હન્તઃ પ્રજ્ઞાન્તાઃ, તથથા-અવધિજ્ઞાનાર્હન્ત
મનઃ પર્યવજ્ઞાનાર્હન્, કેવલજ્ઞાનાર્હન્ ૩ ॥ સૂ. ૮૭ ॥

ટીકા—‘તિવિદ્યા વાવત્તી’ इत्यादि ।

व्यावर्तनं-व्यावृत्तिः हिंसादेः कियदवधिनिवर्तनं, सा त्रिविधा तथाहि-
ज्ञायिका-ज्ञस्य हिंसादीनां हेतुस्वरूपफलज्ञायकस्य ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः, साऽपि
और विचिकित्सा ३ । इस प्रकार अध्युपपादना और पर्यापादना भी
तीन तीन प्रकार की कही गई है ॥ सू. ८५ ॥

अन्त तीन प्रकार का कहा गया है जैसे लोकान्त वेदान्त और
समयान्त ॥ सू. ८६ ।

जिन तीन प्रकार के कहे गये हैं, जैसे अवधिज्ञानजिन मनःपर्यव-
ज्ञानजिन और केवलज्ञानजिन । १ केवली तीन प्रकार के कहे गये हैं,
जैसे-अवधिज्ञानकेवली मनः पर्यवज्ञानकेवली और केवलज्ञानकेवली ।
२ अर्हन्त तीन प्रकार के कहे गये है, जैसे-अवधिज्ञानार्हन्त, मनः
पर्यवज्ञानार्हन्त और केवलज्ञानार्हन्त ३

भावार्थ — इन ८५ - ८६ और ८७ सूत्रों का भावार्थ इस
प्रकार से है हिंसादि पापों का कितनी अवधि तक निव-
र्तन होना इसका नाम व्यावर्तन है, तात्पर्य इसका यह है कि हिंसादिक
पापों से एकदेश निवर्तन होना इसका नाम देशनिवर्तन है । और

અને (૩) વિચિકિત્સા એ જ પ્રમાણે અધ્યુપપાદના અને પર્યાપાદના પણ ત્રણ
ત્રણ પ્રકારની કહી છે ॥ સૂ. ૮૫ ॥

અન્ત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) લોકાન્ત, વેદાન્ત અને (૩)
સમયાન્ત. ॥ સૂ. ૮૬ ॥

જિન ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાન જિન, (૨) મનઃપર્યવ-
જ્ઞાન જિન અને (૩) કેવલજ્ઞાન જિન । ૧ ।

કેવલી ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાન કેવલી, (૨) મન પર્યવ-
જ્ઞાન કેવલી અને (૩) કેવલજ્ઞાન કેવલી । ૨ ।

અર્હન્ત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અવધિજ્ઞાનાર્હન્ત, (૨) મનઃપર્યવ-
જ્ઞાનાર્હન્ત અને (૩) કેવલજ્ઞાનાર્હન્ત । ૩ । ॥ સૂ. ૮૭ ॥

હવે ૮૫, ૮૬ અને ૮૭ માં સૂત્રનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—
હિંસાદિ પાપોનું અમુક મર્યાદામાં નિવર્તન થવું તેનું નામ વ્યાવર્તન છે.

મદમેદાદ્ જ્ઞાયિકા મોષ્યતે । અજ્ઞાયિકા ઘટ્વિપરીણા । યા તુ વિચિન્નિત્તાઽ-
સંઘપાદ્ નિમિષ્ણિનિમિષિનોરમદાદ્ વિચિન્નિત્સેત્યમિદિતા । વ્યાઘૃષ્ટિરિત્યનેન પૂર્વે

મન ઘચન કાય સે હિંસાદિક પાપોં કા સઘવેશા સે ત્યાગ કરના ડસ
સે નિવર્તન હોના, હસકા નામ સર્વદેશ નિવર્તન હૈ । યહ નિવર્તનરૂપ
વ્યાઘૃષ્ટિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । ડસમેં પ્રથમ પ્રકાર મેં જો હિંસા
દિકોં કે દેતુ કા, ડનકે સ્વરૂપ કા, ઓર ડનકે ફલ કા જ્ઞાતા હોકર
ડનકા નિવર્તન ફરતા હૈ સો યહ નિવર્તનરૂપ વ્યાઘટન ડસકા જ્ઞાન
પૂર્યક હોનેકે કારણ "જ્ઞાયિકા વ્યાઘૃષ્ટિ" હિંસાદિષ્ટમસે નિવ્રતહોના હમકા
નામ વ્યાઘૃષ્ટિ હૈ ઘે ત્રીન પ્રકારકી હૈ એમા કહા જાતાહૈ " જ્ઞાત્ય
વ્યાઘૃષ્ટિ " " જ્ઞાયિકા વ્યાઘૃષ્ટિઃ " હમકે અનુસાર જ્ઞાયક (જ્ઞાતા)
કી જો વ્યાઘૃષ્ટિ હૈ યહ જ્ઞાયિકા વ્યાઘૃષ્ટિ હૈ, । હસ તરહ સે જો યહાં
વ્યાઘૃષ્ટિ કો જ્ઞાયિકા કહા ગયા હૈ યહ અમેદ સમ્બધ સે કહા ગયા
હૈ, । અર્થાત્-જ્ઞાયક ને જો પાપાદિકોં કી વ્યાઘૃષ્ટિ કી હૈ યહ અપને
જ્ઞાન સે કી હૈ, અર્થાત્-યહ જ્ઞાયક કે જ્ઞાન કા કાર્ય હૈ, પરંતુ હસ કાર્ય
કો જો " જ્ઞાયિકા " પદ સે કહા ગયા હૈ યહ ડમકી વ્યાઘૃષ્ટિ કરને
વાલે આત્મા મેં ઓર કી ગઈ ડમ વ્યાઘૃષ્ટિ મેં અમેદ માનકર કહા ગયા

આ કથનને આધારે નીચે પ્રમાણે છે-દિશાદિક પાપોભાથી દેશતા
(અશયતા) નિવર્તન થવું તેનું નામ દેશનિવર્તન છે અને મન, વચન અને
કાયાથી દિશાદિક પાપોના સર્વદેશથી (સંપૂર્ણત) ત્યાગ કરવો તે પાપોભાથી
નિવ્રત થવું તેનું નામ સર્વદેશ નિવર્તન છે તે નિવ્રતન રૂપ વ્યાઘૃષ્ટિ ત્રણ
પ્રકારની હતી છે નો દિશાદિકેના હેતુનો, તેમના સ્વરૂપનો, અને તેમના
ફલનો જ્ઞાતા થઈને બ્યારે છુવ તેમનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે છુવના તે જ્ઞાન
(નિવ્રત) રૂપ વ્યાઘટન જ્ઞાનપૂર્યક થવું હોવાને કારણે તેને " જ્ઞાયિકા
વ્યાઘૃષ્ટિ " કહે છે " જ્ઞાય વ્યાઘૃષ્ટિ જ્ઞાયિકા વ્યાઘૃષ્ટિઃ " આ કથન અનુ
સાર જ્ઞાયક (જ્ઞાતા) ની જે વ્યાઘૃષ્ટિ છે તેનું નામ જ " જ્ઞાયિકા વ્યાઘૃષ્ટિ " છે
આ રીતે અહીં જે વ્યાઘૃષ્ટિને જ્ઞાયિકા કહેવામાં આવેલ છે, તે અમેદ
સંબધની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે એટલે કે જ્ઞાયકે (જ્ઞાતાએ) જે પાપ
દિકેની વ્યાઘૃષ્ટિ (નિવ્રતિ કરી છે, તે પોતાના જ્ઞાનથી જ કરી છે, તેથી તે જ્ઞાય
કના જ્ઞાનના કારણે છે, પરંતુ તે કારણને જે " જ્ઞાયિકા " ખરથી પ્રકટ કરવામાં
આ વુ છે, તે તેની વ્યાઘૃષ્ટિ કરનારા આત્માના અને કરવામાં આવેલી તે
વ્યાઘૃષ્ટિમાં અમેદ ભાગીને કહેવામાં આ વુ છે

ચારિત્રં પ્રોક્તં, તદ્વિપક્ષભૂતે ચાશુભાધ્યક્ષસાયાનુદાને ડરિ તથોર્થેદાનતિદેશેનાદ-
 'એવ' -મિત્યાદિ। એવ-વ્યાવૃત્તિવત્ અધ્યુપપાદના પર્યાપાદનાડપિ વિજ્ઞેયા, તત્ર-
 અધ્યુપપાદનમ્ અધ્યુપપાદના ઇન્દ્રિયાર્થેષ્વાસક્તિઃ, તત્ર વિષયજન્યમનર્થ જાનતોડપિ
 તત્રાધ્યુપપત્તિઃ સા 'જાણુ' ઇતિ, જ્ઞાયિકાડધ્યુપપાદના। યા ત્વજાનતસ્તત્રાધ્યુ-
 પપત્તિઃ સા 'અજાણુ' ઇતિ અજ્ઞાયિકા। યા તુ સંશયવતો વિષયેષ્વધ્યુપપત્તિઃ સા
 વિચિકિત્સાધ્યુપપાદના। એવં પર્યાપાદન પર્યાપાદના-પર્યાપાદના-પર્યાપત્તિરાસે
 હૈ। તથા-અજ્ઞાની આત્મા કી જો ડનકે સ્વરૂપ ફલ ઓર હેતુ કો જાને
 વિના ડનસે વ્યાવૃત્તિ હોતી હૈ વહ અજ્ઞાનિકા વ્યાવૃત્તિ હૈ। તથા જો
 હિંસાદિક સે વ્યાવૃત્તિ સંશય સે હોતી હૈ વહ વ્યાવૃત્તિ વિચિકિત્સા
 વ્યાવૃત્તિ હૈ યહાં નિમિત્ત ઓર નિમિત્તી મેં અભેદ સમ્બન્ધ માનકર
 વિચિકિત્સાકો "વ્યાવૃત્તિ" કહા ગયા હૈ। ઇન્દ્રિયોંકે અર્થોંમેં જો આસક્તિ
 હૈ વહ અધ્યુપપાદના હૈ યહ અધ્યુપપાદના આસક્તિ સી વ્યાવૃત્તિકી તરહ
 જ્ઞાયિકા અજ્ઞાયિકા ઓર વિચિકિત્સા કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી હૈ
 ડનમેં વિષયજન્ય અનર્થ કો જાનતે હુવે સી જો ડનમેં આત્મા કી આસક્તિ
 હૈ વહ જ્ઞાયિકોં અધ્યુપપાદના હૈ। તથા-જો અજ્ઞાન સે વિષયાદિકોં મેં
 આસક્તિ હોતી હૈ વહ અજ્ઞાયિકી અધ્યુપપાદના હૈ। તથા જો સંશયવાલે
 આત્મા કી વિષયોં મેં આસક્તિ હૈ, વહ વિચિકિત્સા અધ્યુપપાદના હૈ,

અજ્ઞાની આત્મામા, તેમના સ્વરૂપ (હિંસાદિકોં સ્વરૂપ), તેમનુ ફલ
 અને તેમના હેતુઓને જાણ્યા વિના, તે હિંસાદિક પાપોમાંથી જે વ્યાવૃત્તિ
 (નિવર્તન) થાય છે તેને અજ્ઞાનિકા વ્યાવૃત્તિ કહે છે. તથા સંશયથી આત્મા
 હિંસાદિકોંને જે ત્યાગ કરે છે, તે ત્યાગરૂપ વ્યાવૃત્તિને 'વિચિકિત્સા વ્યાવૃત્તિ'
 કહે છે અહીં નિમિત્ત અને નિમિત્તીમા અભેદ સમ્બન્ધ માનીને વિચિકિત્સાને
 'વ્યાવૃત્તિ' કહેવામા આવેલ છે.

ઇન્દ્રિયોના વિષયમા જે આસક્તિ હોય છે તેને અધ્યુપપાદના કહે છે.
 તે અધ્યુપપાદનાના પણ વ્યાવૃત્તિની જેમ જ્ઞાયિકા, અજ્ઞાયિકા અને વિચિકિત્સા
 રૂપ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. વિષયજન્ય (વિષયોથી થનારા) અનર્થને જાણવા છતાં
 પણ તેમાં આત્માની જે આસક્તિ હોય છે તેને 'જ્ઞાયિકા અધ્યુપપાદના'
 કહે છે, તથા અજ્ઞાનને કારણે વિષયાદિકોંમાં આત્માની જે આસક્તિ હોય છે
 તેને 'અજ્ઞાયિકા અધ્યુપપાદના' કહે છે સંશયવાળા આત્માની વિષયોમાં
 જે આસક્તિ હોય છે તેને 'વિચિકિત્સા અધ્યુપપાદના' કહે છે.

આસેવનાને પર્યાપાદના કહે છે તે પર્યાપાદના પણ જ્ઞાયિકા, અજ્ઞાયિકા
 અને વિચિકિત્સાના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની કહી છે. વિષયજન્ય અનર્થને જાણવા

વનેત્યર્થઃ, સાઽપિ જ્ઞાયિકાઽજ્ઞાયિકા - વિચિકિત્સા મેદેન ત્રિવિધા પૂર્વદ વ્યાખ્યેયા ॥ સૂ. ૮૫ ॥

‘જાણુ’-ત્રિ જ્ઞઃ-વિદ્વાન્, સ ચ જ્ઞાનાદ્ મયતીત્યુક્તં, જ્ઞાન વાસીન્દ્રિયાર્થેષુ પ્રાયઃ શાસ્ત્રાદ્ મયતીતિ શાસ્ત્રમેદેન તદ્ મેદનાદ્-‘તિવિદે અંતે’ इत्यादि, અન્તઃ-નિર્ણયઃ સ ત્રિવિધઃ પ્રાપ્ત, તથાદિ-લોકાન્તઃ ૧, વેદાન્ત ૨, સમયાન્તઃ ૩ । તત્ર-લોકાન્તઃ, અત્ર લોકશબ્દેન લોકશાસ્ત્રં ગુહ્યતે, તત્ત્વ-અર્થશાસ્ત્રાદિ, તસ્માદ્ અન્તઃ-અર્થાદિક્રમો નિર્ણય इति લોકાન્તઃ । પૂર્વં વેદાન્તઃ સમયાન્તત્ત્વ વિધેયઃ,

આસેવના કા નામ પર્યાપાદના છે. આસેવના ખી જ્ઞાયિકા અજ્ઞા પિકા ઓર વિચિકિત્સા કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી હોતી છે. इनमें जो विषयजन्य अनर्थ को जानकर भी उनका सेवन करता है वह ज्ञायिका पर्यापादना है । तथा-अज्ञान से जो उनका सेवन करता है वह अज्ञा पिका पर्यापादना है, और-जो सहायघालों की विषयों में सेवन रूप पर्यापादना है वह विचिकित्सा पर्यापादना है ॥ ૮૫ ॥

“જાણુ” સિ ” જ્ઞ નામ વિદ્વાન કા છે આત્મા જ્ઞ જ્ઞાન સે હોતા છે. यह पहले कहा जा चुका है अतीन्द्रिय पदार्थों में ज्ञान प्रायः शास्त्र से होता है अतः-अथ सूत्रकार शास्त्र मेदसे उसके मेदों का कथन करते हैं-“तिविदे अंतो” अन्त नाम निर्णय का है यह निर्णय लोकान्त वेदान्त और समयान्त के मेद से तीन प्रकार का कहा गया है यहाँ लोकान्त शब्द से लोक शास्त्र गृहीत हुआ है यह लोकशास्त्र अर्थशा

સ્ત્વાં પશુ તેનું જો સેવન કરવામાં આવતું હોય તો જોવા સેવનને ‘જ્ઞાયિકા પર્યાપાદના’ કહે છે. જો અજ્ઞાનથી તેનું સેવન કરાતું હોય તો તેને ‘અજ્ઞાયિકા પર્યાપાદના’ કહે છે. સહાયવધાન્ય એવાની વિષયોના સેવન રૂપ એ પર્યાપાદના છે તેનું નામ “વિચિકિત્સા પર્યાપાદના” છે ॥ સૂ. ૮૫ ॥

૮૬ માં સૂત્રનો અર્થ—‘જાણુ સિ’ ‘જ’ એટલે અણુનાર અથવા વિદ્વાન. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી જ આત્મા ‘જ’ (વિદ્વાન) થાય છે, જા વાત પહેલાં પ્રકટ થઈ ચુકી છે. અતીન્દ્રિય પદાર્થોમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર જ્ઞાનના સેવોની અવેક્ષાએ તેનું કથન કરે છે.

“તિવિદે અંતો” ઈત્યાદિ—

‘અન્ત’ એટલે નિર્ણય આ નિર્ણયના ત્રણ લોક કહ્યા છે—“લોકાન્ત, વેદાન્ત, અને સમયાન્ત.” અહીં ‘લોકાન્ત’ પદથી લોકશાસ્ત્ર ગ્રહીત થયેલ છે. અર્થશાસ્ત્ર આદિને લોકશાસ્ત્ર કહે છે તે લોકશાસ્ત્રને આધારે એ અર્થાદિ

તત્ર—વેદા ઋગ્યજુઃ સામાથર્વરૂપાશ્ચત્વારઃ । સમયાઃ—જૈનસિદ્ધાન્તા આચારાજ્ઞાદયઃ ॥ સું ૮૬ ॥

પૂર્વ સમયાન્તઃ પ્રોક્તઃ, સમયશ્ચ જિનકેવલ્યર્હચ્છન્દવાચ્યૈરાપ્તપુરુષૈઃ પ્રરૂપિતઃ
 એવ સમ્યગ્ ભવતીતિ જિનાદિશબ્દવાચ્યભેદાન્ પ્રરૂપયિતું સૂત્રત્રયમાહ—તત્ર
 પ્રથમજિનસૂત્રમાહ—‘તઓ જિણા’ इत्यादि, रागद्वेष मोहान् जयन्तीति जिनाः—सर्वज्ञाः
 उक्तञ्च—“ रागो द्वेषस्तथा मोहो, जितो येन जिनो ह्यसौ ।

अस्त्रीशस्त्राक्षमालत्वादहर्हन्नेवानुमीयते ” ॥ १ ॥ इति ।

આદિરૂપ કહા ગયા હૈં હસસે જો અર્થાદિરૂપ નિર્ણય હોતા હૈં વહ લોકાન્ત
 હૈં હસી પ્રકાર સે ઋગ્વેદ યજુર્વેદ સામવેદ ઓર અથર્વવેદ ૪ હસ ચાર
 વેદોં સે જો અર્થાદિ નિર્ણય હોતા હૈં વહ વેદાન્ત હૈં, તથા જૈન સિદ્ધાન્તરૂપ
 આચારાજ્ઞાદિકોંસે જો અર્થાદિરૂપ નિર્ણય હોતા હૈં વહ સમયાંન હૈં ॥ સુ ૮૬ ॥

સમયાન્ત કા જો કથન કિયા જાતા હૈં સો વહ સમય જિન કેવલી
 અર્હન્ત શબ્દવાચ્ય આસ પુરુષોં દ્વારા પ્રણીત હોને પર હી સમ્યક્ સત્ય
 હોતા હૈં હસલિયે સૂત્રકાર અથ જિનાદિ શબ્દવાચ્ય ભેદોં કી પ્રરૂપણા
 કરને કે લિયે તીન સૂત્ર કહતે હૈં—“ તઓ જિણા ” इत्यादि, जो राग
 द्वेष एवं मोहरूपी शत्रुओं को जीत लेते हैं वे जिन हैं सर्वज्ञ है । कहा
 भी है “ रागो द्वेषस्तथा मोहः ” इत्यादि, इन्द्रियरूपी शस्त्रों के मौजूद
 होने पर भी जो अस्त्री विषयवास्तवा रहित हैं वे अर्हन्त हैं । ये जिन
 तीन होते हैं, जैसे—अवधिजिन—अवधिज्ञान की प्रधानतावाले जिन,

૩૫ નિર્ણય થાય છે તેને લોકાન્ત કહે છે એ જ પ્રમાણે ઋગ્વેદ, સામવેદ,
 યજુર્વેદ અને અથર્વવેદને આધારે જે અર્થાદિ ૩૫ નિર્ણય થાય છે તેને વેદાન્ત
 કહે છે આચારાંગાદિ ૩૫ જૈન સિદ્ધાન્તને આધારે જે અર્થાદિ ૩૫ નિર્ણય
 થાય છે તેને સમયાન્ત કહે છે ॥ સુ ૮૬ ॥

૮૭ માં સૂત્રનો ભાવાર્થ—સમયાન્તનુ કથન પહેલાના સૂત્રમાં કરવામાં
 આવ્યું તે સમય જિન, કેવલી, અર્હન્ત, શબ્દવાચ્ય આસપુરુષો દ્વારા પ્રણીત
 હોવાથી સમ્યક્ સત્ય હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર જિનાદિ શબ્દવાચ્ય ભેદોનું
 નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે ત્રણ સૂત્રો કહે છે—“ તઓ જિણા ” इत्यादि—

જેમણે રાગ, દ્વેષ અને મોહરૂપી શત્રુઓને છતી લીધા છે, તેમને
 જિન—સર્વજ્ઞ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ રાગો દ્વેષસ્તથા મોહઃ ” इत्यादि—

ઇન્દ્રિયો રૂપી શસ્ત્રો મોજૂદ હોવા છતાં પણ જેઓ વિષયવાસનાથી રહિત
 હોય છે તેમને અર્હન્ત કહે છે.

તે પ્રયો યથા અવધિજ્ઞાનપ્રધાનો જિનોઽવધિજ્ઞાનજિન, મનઃ પર્યવજ્ઞાનપ્રધાનો જિનો મન પર્યવજ્ઞાનજિન, एतौ द्वौ निश्चयप्रत्यक्ष-ज्ञानवत् सया जिनाचिवजिनौ इत्युपचारगम्यौ स्तः । तृतीयः केवलज्ञानजिनः, एष निरूपचारा सर्वज्ञत्वात्—

મનઃ પર્યવજ્ઞાનજિન-મનઃ પર્યવજ્ઞાનપ્રધાનતાવાળે જિન, ઔર કેવલ-જ્ઞાનજિન-કેવલજ્ઞાન કી પ્રધાનતાવાળે જિન, इनमें अवधिज्ञानजिन और मनः पर्यवज्ञानजिन ये दो यथार्थ में केवलज्ञानजिन की तरह जिन नहीं हैं । क्योंकि इनका जो ज्ञान है वह बिकल देशप्रत्यक्ष है जब कि-केवलज्ञानजिन का प्रत्यक्ष सकल प्रत्यक्ष है परन्तु-फिर भी केवलज्ञान जिन का प्रत्यक्ष जैसा अपने विषय में पूर्णरूप से विशद होता है उसी प्रकार से इन दोनों जिनों का ज्ञान भी अपने अपने विषय में पूर्णरूप से विशद होता है । जैसा उनका प्रत्यक्ष अतीन्द्रिय होता है उसी प्रकार से ये दोनों ज्ञान भी अतीन्द्रिय होते हैं । इनके उनके प्रत्यक्ष में सङ्कलना और विकलता यह विषयोपाधिजन्य है, इसलिये निश्चय प्रत्यक्ष ज्ञानवाले होने से ये दोनों जिनके भगवान् जैसे जिन माने गये हैं, यह कथन उपचार से किया गया जानना चाहिये । चास्तव में जिन तो केवलज्ञानवाला जो होता है वही है । केवलज्ञान वालों में "जिन" ऐसा

જિન ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) અવધિજિન-અવધિજ્ઞાનની પ્રધાનતા વાળો જિન, (૨) મનપર્યવજ્ઞાન જિન-એટલે કે મનપર્યવજ્ઞાનની પ્રધાનતા વાળો જિન, અને (૩) કેવલજ્ઞાન જિન-એટલે કે કેવલજ્ઞાનની પ્રધાનતાવાળો જિન. આ ત્રણ પ્રકારના જે જિન કહ્યા છે તેમાંના અવધિજ્ઞાન જિન અને મનપર્યવજ્ઞાન જિન, આ બે કેવલજ્ઞાન જિનની જેમ થવાઈ રૂપે જિન નથી, કારણ કે તેમનું જે જ્ઞાન હોય છે તે બિકલ (દેશપ્રત્યક્ષ) હોય છે, પરન્તુ કેવલજ્ઞાન જિનનું જ્ઞાન સકલ પ્રત્યક્ષ હોય છે, છતાં પણ કેવલજ્ઞાન જિનનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જેમ પોતાના વિષયમાં પૂણરૂપે વિશદ હોય છે, એ જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન જિન અને મનપર્યવજ્ઞાન જિનોનાં જ્ઞાન પણ પોતપોતાના વિષયમાં પૂણરૂપે વિશદ હોય છે એવી રીતે તેમનું પ્રત્યક્ષ અવીન્દ્રિય હોય છે, એ જ પ્રમાણે તે બન્ને જ્ઞાન પણ અવીન્દ્રિય હોય છે તેમના પ્રત્યક્ષમાં કલતા અને વિકલતા તે વિષયોપાધિજન્ય છે તેથી નિશ્ચય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા હોવાથી તે બન્ને જિનને ભગવાન જેવાં જ જિન માનવામાં આ જા છે, આ કથનને ઔપચારિક કથન જ સમજવું જોઈએ. વાસ્તવમાં કેવલજ્ઞાની છતાં જ ખરા જિન કહી શકાય છે કેવલજ્ઞાની છતાંને "જિન" કહેવાનું કારણ એ

અથ કેવલિસૂત્રમાહ—‘ તઓ કેવલી ’ ઇત્યાદિ, કેવલમ્—એકમનન્તં પૂર્ણ વા જ્ઞાનાદિકં યેષામસ્તીતિ કેવલિનઃ, ઉક્તશ્ચ—

“ કસિણં કેવલકલ્પં, લોગં જાણંતિ તહ ય પાસંતિ ।

કેવલચરિત્તણી, તમ્હા તે કેવલી હોંતિ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—કૃત્સ્નં કેવલકલ્પં, લોકં જાનન્તિ તથા ચ પશ્યન્તિ ।

કેવલચારિત્રજ્ઞાનિનઃ, તસ્માત્તે કેવલિનો ભવન્તિ ॥ ૧ ॥

તે — અવધિમનઃપર્યવકેવલજ્ઞાનભેદાત્રયઃ । તત્રાવધિજ્ઞાનકેવલીમનઃ— પર્યવજ્ઞાનકેવલીત્યેતૌ દ્વૌ જિનવન્નિશ્ચયપ્રત્યક્ષજ્ઞાનવસ્ત્વાદુપચારાત્કેવલિપદવાચ્યૌ સ્તઃ, તૃતીયઃ કેવલજ્ઞાનકેવલી નિરૂપચારઃ સર્વભાવાનાં સાક્ષાદર્શકત્વાત્ ॥૨॥

વ્યવહાર ઉન્કો સર્વજ્ઞ હોને સે નિરૂપચરિત હૈ । કેવલ શબ્દ કા અર્થ એક અનન્ત, અથવા પૂર્ણ હૈ જિનકો જ્ઞાનાદિક એક અથવા અનન્ત, યા પૂર્ણ હોતા હૈ વહ કેવલી હૈ । કહા મી હૈ—“ કસિણં કેવલકલ્પં ” ઇત્યાદિ, યે કેવલી મી અવધિજ્ઞાની મનઃ પર્યવજ્ઞાની ઓર કેવલજ્ઞાની કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । इनमें अवधिज्ञानी કેवली, और मनः पर्यवज्ञानी કેवली ये दो, जिनकी तरह निश्चय प्रत्यक्षज्ञानवाले होने के कारण उपचार से केवली कहे गये हैं । और तीसरा जो केवलज्ञानी केवली है वह निरूपचरित केवली कहा गया है । क्योंकि वह रूपी और अरूपी समस्त भावों का साक्षात् देखने वाला होता है, तात्पर्य यह है कि—अवधिज्ञानी, और मनः पर्यवज्ञानी केवली रूपीमात्र पदार्थ को ही

છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હોય છે કેવળ પદનેા અર્થ એક, અનન્ત અથવા પૂર્ણ થાય છે. જેમના જ્ઞાનાદિક એક અથવા અનન્ત અથવા પૂર્ણ હોય છે તેમને કેવલી કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ કસિણં કેવલકલ્પં ” ઇત્યાદિ—

તે કેવલીના પણ અવધિજ્ઞાની, મન પર્યવજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાની, એ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. અવધિજ્ઞાની કેવલી અને મન પર્યવજ્ઞાની કેવલિ, આ બન્ને જિનની જેમ નિશ્ચય (નિયત) પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા હોય છે, તેથી તેમને ઔપચારિક રીતે જ કેવલી કહેવામાં આવેલ છે, અને ત્રીજા જે કેવળજ્ઞાની કેવળી છે તેમને નિરૂપચરિત કેવળી કહેવામાં આવ્યા છે, કારણ કે તેઓ રૂપી, અરૂપી સમસ્ત ભાવોને સાક્ષાત્ જોઈ શકનારા હોય છે. આ કથનનેા ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

અવધિજ્ઞાની અને મન પર્યવજ્ઞાની કેવળી માત્ર રૂપી પદાર્થોને જ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિની મર્યાદામાં રહીને સાક્ષાત્ જાણી દેખી શકે છે. તેઓ પદાર્થોને

અથ સ્ત્રીયમર્હત્વપ્રમાદ-‘ તઓ અરહા ’ ઇત્યાદિ, અર્હન્તિદેવકૃતાષ્ટમદ્વાપા
તિહાર્યરૂપમતિશયમિત્યર્હન્ત । તે પ્રયા શેષ વ્યાસ્યા મિનવદ્ વિદ્યેવાશ્ચ ॥૬૦૮૭॥
પતે ચ સત્ત્વેશ્યા અપિ મનન્તીતિ ચતુર્દશસૂત્રીલંક્યા પ્રકરણમાહ—

મૂલ્ક—તઓ લેસાઓ દુઝિમગધાઓ પળ્ણત્તાઓ, ત જહા
કળહલેસા, ણીલલેસા કાઝલેસા । ૧ । તઓ લેસાઓ સુઝિ
મંધાઓ પળ્ણત્તાઓ ત જહા-તેઝલેસા, પમ્હલેસા, સુક્કલેસા
। ૨ । એવ દોગ્ગહગામિણીઓ ૩, સોગ્ગહગામિણીઓ ૪, સકિ
લિટ્ટાઓ ૫, અસકિલિટ્ટાઓ ૬, અમણ્ણનાઓ ૭, મણ્ણનાઓ

દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ કી મર્પાવા છેકર સાક્ષાત્ જાનતે હૈ, અરૂપી પદાર્થો કો
નહીં । પરન્તુ-જો કેવલજ્ઞાન સે કેવલી હોતા હૈ કેવલજ્ઞાનવાલા હોતા
હૈ વહ રૂપી અરૂપી સમસ્ત પદાર્થો કો જાનતા હૈ, પરન્તુ
અપને વિષય કો જાનને મેં જન તીનોં કેવલિયોં કો જ્ઞાન મેં વૈશય
કા અતર નહીં હૈ યહી કથન નિશ્ચય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાન્ નિશ્ચય પ્રત્યક્ષ સે
કહા ગયા હૈ । અર્હન્ત સુઅ કી પ્રરૂપણા કરતે હુવે સુઅકાર અથ કહતે
હૈ-જો દેવકૃત અષ્ટ મદ્વાપાનિહાર્યરૂપ અતિશયવાલે હોતે હૈ એસે અર્હન્ત
અવધિજ્ઞાનઅહન્ત આદિ કે મેદ્ સે તીન પ્રકાર કે જો કહે ગયે હૈ સો
જન પદોં કી વ્યાસ્યા જિન વ્યાસ્યા કી તરહ જાનની ચાહિયે ॥ ૬૦૮૭

અણી-દેખી શકતા નથી પરન્તુ જે દેવજ્ઞાનવાળા દેવળી હોય છે, તેઓ જુધી
અણી સમસ્ત પદાર્થોને અણી દેખી શકે છે અનુષ્ઠ મર્પા
દામ્માં રહેલા પદાર્થોને જ તેઓ ભેદ શકે છે એવું નથી, પરન્તુ
ત્રિકાળવર્તી બને ત્રણે દોઢમાં રહેલા સમસ્ત દ્રવ્યોને “ દામમાં રહેલા
આમળાની જેમ ” અણી-દેખી શકે છે પરન્તુ પાતપાતાના વિવશમાં તે ત્રણે
દેવલીઓના જ્ઞાનમાં પૂણ્ણ રૂપે વિશદતા જ હોય છે એ જ વાત નિશ્ચય પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાનવાન્ નિશ્ચય પ્રત્યક્ષથી પ્રકટ કરવામાં આવી છે

હવે સૂત્રકાર બદલ સૂત્રની પ્રરૂપણા કરે છે-જેઓ દેવકૃત અષ્ટ મદ્વા
પ્રાતિદ્યર્પણ અતિશયવાળા હોય છે એવા બદલોના પણ ત્રણ પ્રકાર છે—
(૧) અવધિજ્ઞાન બદલ (૨) મનપર્ષવજ્ઞાન બદલ અને દેવજ્ઞાન બદલ.
અવધિજ્ઞાન જિન આદિ પદોના જેવી જ આ પદોની વ્યાખ્યા સમજવો. ॥ ૬૦ ૮૭ ॥

૮, અવિસુદ્ધાઓ ૯, વિસુદ્ધાઓ ૧૦, અપ્પસત્થાઓ ૧૧, પસ-
ત્થાઓ ૧૨, સીયલુવ્હાઓ ૧૩, ણિદ્ધુણ્હાઓ ૧૪ ॥ સૂ. ૮૮ ॥

છાયા-તિસો લેશ્યા દુરભિગન્ધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા,
કાપોતલેશ્યા । ૧ । તિસોલેશ્યાઃ સુરભિગન્ધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-તેજોલેશ્યા,
પદ્મલેશ્યા, શુક્લલેશ્યા । ૨ । ણ્વ દુર્ગતિગામિન્યઃ ૩, સુગતિગામિન્યઃ ૪, સંકિલ્પાઃ
૫, અસંકિલ્પાઃ ૬, અમનોજ્ઞાઃ ૭, મનોજ્ઞા ૮, અવિશુદ્ધાઃ ૯, વિશુદ્ધાઃ ૧૦,
અપશસ્તાઃ ૧૧, પશસ્તાઃ ૧૨, શીતરુદ્ધાઃ ૧૩, સ્નિગ્ધોષ્ણાઃ ૧૪ ॥ સૂ. ૮૮ ॥

યે લેશ્યા સહિત મી હોતે હેં, અતઃ અવ સૂત્રકાર ૧૪ મૂત્રોં દ્વારા
લેશ્યા પ્રકરણ કહતે હેં-“ તઓ લેસ્સાઓ દુઙ્ગિમગન્ધાઓ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-ત્રીન લેશ્યાઈ દુર્ગન્ધવાલી કહી ગઈહેં, જૈસે કૃષ્ણલેશ્યા ૧ નીલલે-
શ્યા ૨ ઓર કાપોતલેશ્યા ૩ । ૧ । ત્રીન લેશ્યાઈ સુભિગન્ધવાલી કહી ગઈહેં,
જૈસે-તેજોલેશ્યા ૧ પદ્મલેશ્યા ૨ ઓર શુક્લલેશ્યા ૩ । ૨ । ઇસી પ્રકાર
સે ત્રીન લેશ્યાઈ જીવ કો દુર્ગતિ મેં લે જાનેવાલી કહી ગઈ હેં ૩ ઓર
ત્રીન લેશ્યાઈ જીવ કો સુગતિ મેં લે જાનેવાલી કહી ગઈ હેં ૪ ઇસી પ્રકાર
સે ત્રીન લેશ્યાઈ સંકિલ્પ (અશુભ) પરિણામોં કા હેતુ હોને સે સંકિલ્પ
કહી ગઈ હેં ૫ ઓર ત્રીન લેશ્યાઈ સંકિલ્પ પરિણામોં કા હેતુ નહીં
હોને સે અસંકિલ્પ કહી ગઈ હે ૬ ઇસી પ્રકાર સે ત્રીન લેશ્યાઈ અમ-
નોજ્ઞ કહી ગઈ હે ૭ ઓર ત્રીન લેશ્યાઈ મનોજ્ઞ કહી ગઈ હે ૮ ઇસી
પ્રકાર સે ત્રીન લેશ્યાઈ અવિશુદ્ધ ૯ ઓર ત્રીન લેશ્યાઈ વિશુદ્ધ ૧૦

તેજો લેશ્યાસહિત પચ્ચ હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર ૧૪ સૂત્રો દ્વારા
લેશ્યાઓનું કથન કરે છે-“ તઓ લેસ્સાઓ દુઙ્ગિમગન્ધાઓ ” ઇત્યાદિ—

(૧) ત્રણ લેશ્યાઓને દુર્ગન્ધવાળી કહી છે-કૃષ્ણ લેશ્યા, નીલ લેશ્યા
અને કાપોત લેશ્યા (૨) ત્રણ લેશ્યાઓને સુરભિગન્ધવાળી કહી છે-તેજો લેશ્યા
પદ્મ લેશ્યા અને શુક્લ લેશ્યા (૩) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓને જીવને
દુર્ગતિ અપાવનારી કહી છે (૪) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓને જીવને સુગ-
તિમાં લઈ જનારી કહી છે (૫) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓ સંકિલ્પ (મલીન)
પરિણામોના હેતુ (કારણ) રૂપ હોવાથી તેમને સંકિલ્પ કહી છે, અને (૬) ત્રણ
લેશ્યાઓ સંકિલ્પ પરિણામોના કારણરૂપ નહીં હોવાથી તેમને અસંકિલ્પ કહી
છે. (૭) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓને અમનોજ્ઞ કહી છે, અને (૮) ત્રણ
લેશ્યાઓને મનોજ્ઞ કહી છે (૯) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓને અવિશુદ્ધ કહી

ટીકા—‘ તથો લેમાગો ’ इत्यादि । तिस्र पदसु त्रिसङ्ख्यकाः छेद्याः
दुर्मिगन्धाः दुर्गन्धवत्याः प्रशस्ताः, दुरमिगन्धत्वं च तासां पुद्गलात्मकत्वात्, पुद्ग
लेषु च गन्धादीनामवश्यम्भावात्, उक्तञ्च—

“ जह गोमहस्स गंधो, सुणगमहस्स य जहा भहिमहस्स ।

एसो पि अणत्तगुणो, लेसाण अणसत्थाण ॥ १ ॥ ”

छाया—यथा गोमृतस्य गन्ध, शुनफमृतस्य यथाऽदिसृतस्य ।

इतोऽप्यनन्तगुणो छेद्यानामप्रशस्तानाम् ॥ १ ॥

તા દર્શયતિ—કૃષ્ણછેદ્યા, નીલછેદ્યા, કાપોતછેદ્યા । વર્ણઘાસાં નામાત્મ
સારી વિશેયસ્તેન કૃષ્ણછેદ્યા—કૃષ્ણવર્ણાં, નીલછેદ્યા—નીલવર્ણાં કાપોતછેદ્યા—
કઢી ગઈ હૈં । इसी प्रकार से तीन छेद्योंएँ प्रशस्त कही गई हैं ११ और
तीन छेद्योंएँ अप्रशस्त कहीं गई हैं—१२ । इसी प्रकार से तीन छेद्योंएँ
शीत-सूक्ष्म कही गई हैं—१३ और—तीन छेद्योंएँ स्निग्ध वर्ण कही गई हैं १४ ।

इन सूत्रों का तात्पर्य इस प्रकार से है—छेद्यों-६ प्रकार की
कही गई हैं कृष्णछेद्यों-नीलछेद्यों-कापोतछेद्यों-तेजोछेद्यों-पद्मछेद्यों
-और-शुक्लछेद्यों-६ । इन में आदि की जो ३ छेद्योंएँ हैं—कृष्णछेद्यों
नीलछेद्यों, और-कापोतछेद्यों-३ ये दुरमिगन्धवाली इसलिये कही
गई हैं कि—ये दुरमिगन्धवाले पुद्गलों वाली होती हैं, क्योंकि—पुद्गलों में
गन्धादिक गुण अवश्य होते हैं । कहा भी है—“ जहगोमहस्स गंधो ”
इत्यादि—जैसीगोके मृतक शरीर की, कुत्ते के मरे शरीर की, अथवा—
जैसी सर्पके मरे शरीर की, दुर्गन्ध होती है इस से भी अनन्तगुणों

છે, અને (૧૦) ત્રણ લેશ્યાઓને વિશુદ્ધ કહી ॥ (૧૧) એ જ પ્રમાણે ત્રણ
લેશ્યાઓને અપ્રશસ્ત કહી છે અને (૧૨) ત્રણ લેશ્યાઓને પ્રશસ્ત કહી છે
(૧૩) એ જ પ્રમાણે ત્રણ લેશ્યાઓને શીત-સૂક્ષ્મ કહી છે, અને (૧૪) ત્રણ
લેશ્યાઓને સ્નિગ્ધ-વર્ણ કહી છે

હવે આ ૧૪ સૂત્રોનો બાવાર્થ પ્રકટ કરવામા આવે છે—લેશ્યાના નીચે
પ્રમાણે ૬ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કૃષ્ણ લેશ્યા, (૨) નીલ લેશ્યા, (૩) કાપોત લેશ્યા
(૪) તેજો લેશ્યા, (૫) પદ્મ લેશ્યા અને (૬) શુક્લ લેશ્યા આ ૬ લેશ્યાઓ
માંથી પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓને દુરભિ ન બધવાળી કહેવાનું કારણ એ છે કે તે
ત્રણ લેશ્યાઓ દુરભિ અધવાળા પુદ્ગલોવાળી હોય છે, કારણ કે પુદ્ગલોમાં
અધારિકે ગુણ અવશ્ય હોય ॥ કહું પણ છે કે—“ જહ ગોમહસ્સ ગંધો ” ઇત્યાદિ
' માથના મૃત કહેવરની કૃતરાના મૃત કહેવરની અને ગાંધના મૃત શરીરની

કપોતવર્ણા ધૂમ્રવર્ણેત્યર્થઃ । ૧ । ‘ તઓ ’ ઇત્યાદિ, તિસ્રોલેશ્યાઃ સુરભિગન્ધાઃ-
સુગન્ધવત્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ આહ ચાત્રાર્થે--

“ જહ સુરભિકુસુમગંધો, ગન્ધોવાસાણ પિસ્સમાણાણં ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, પસત્થલેસાણ તિણંપિ ॥ ૧ ॥

છાયા-યથા સુરભિકુસુમગન્ધઃ, ગન્ધોવાસાનાં પિપ્પમાણાનામ્ ।

ઇતોऽપ્યનન્તગુણઃ (ગન્ધઃ) પ્રશસ્તલેશ્યાનાં તિસ્રણામપિ ॥ ૧ ॥

તા એવાહ—તેજો-વહ્નિઃ, તદ્વર્ણલેશ્યા તેજોલેશ્યા લોહિતવર્ણેત્યર્થઃ, પદ્મ-

અધિકગન્ધ કૃષ્ણ-નીલ-એવં-કાપોત્ત્વેન ત્રીણ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓંની
હોતી હૈ [ઉત્ત. અ. ૩૪ ગા. ૧૬] । “ જહ સુરભે કુસુમગંધો-”
ઇત્યાદિ । જૈસી સુગન્ધિત ફૂલોંની સુગન્ધ હોતી હૈ, અથવા-જૈસે-સુગ-
ન્ધ પીસે જાતે હુવે સુગન્ધિત દ્રવ્યોંસે આતી હૈ, ઇન સે બી અનન્તગુણ
અધિક સુગન્ધિ પીત-પદ્મ-એવં શુક્લ, ઇન ત્રીણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓંની
હોતી હૈ [ઉત્તર-અ ૩૪ ગા. ૧૭] ઇન મેં વર્ણ ઇન કે નામાનુસાર
હોતા હૈ-ઇસલિયે-કૃષ્ણલેશ્યા કૃષ્ણવર્ણ વાલી હોતી હૈ, નીલલેશ્યા
નીલવર્ણવાલી હોતી હૈ, એવમ્-કાપોતલેશ્યા ધૂમ્રવર્ણવાલી હોતી હૈ-૧
“ તઓ-” ઇત્યાદિ, ત્રીણ લેશ્યાએં-તેજ, પદ્મ, ઓર-શુક્લ, યે ત્રીણ લેશ્યાએં
જો-સુરભિગન્ધ વાલી કહી ગઈ હૈ સો યે-સુરભિગન્ધવાલે પુદ્ગલોંવાલી
હોતી હૈ । કહા બી હૈ-“ જહ સુરભિ કુસુમગંધો-” ઇત્યાદિ, વર્ણ ઇન

જેવી દુર્ગંધ હોય છે, તેના કરતાં પણ અનન્તગણી અધિક દુર્ગંધ કૃષ્ણ, નીલ
અને કાપોત, આ ત્રણ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે ’ ઉ. સૂ. ના ૩૪ માં
અધ્યયનની ૧૬ મી ગાથામાં આ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

“ જહ સુરભિકુસુમગન્ધો ” ઇત્યાદિ—

જેવી સુગંધીદાર ફૂલોની સુગંધ હોય છે, જેવી લસોટેલા સુગંધી દ્રવ્યોની
સુગંધ હોય છે, તેના કરતાં પણ અનન્તગણી સુગન્ધ તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા
અને શુક્લ લેશ્યાની હોય છે. (ઉત્તર અ. ૩૪ ગાથા ૧૭)

આ છએ લેશ્યાઓના વર્ણ તેમના નામાનુસાર હોય છે. જેમકે કૃષ્ણ
લેશ્યા શ્યામ વર્ણવાળી, નીલલેશ્યા નીલ વર્ણવાળી, કાપોત લેશ્યા ધૂમ્ર
વર્ણવાળી હોય છે “ તઓ ” ઇત્યાદિ—

તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લ લેશ્યાને સુરભિ ગંધવાળી કહી છે
કારણ કે તેઓ સુરભિ ગંધવાળા પુદ્ગલોવાળી હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ જહ સુરભિ ————— ”

છેદ્યા-પદ્મગર્ભવર્ણા કમલગર્ભસદશવીતવર્ણોત્પર્ચાઃ, શુક્લવર્ણાછેદ્યા શુન્ધછેદ્યા
 । ૨ । એવં-પ્રથમ-દ્વિતીયસૂત્રપદ્મ તિસ્તસ્તિસો હર્યાઃ અશુભશુભરૂપા દુર્ગતિગા
 મિની સુગતિગામિન્યાદિ વિશેષણવિશિષ્ટાશ્વતુર્દશસૂત્રે વ્યાસ્યયાઃ । તપ દુર્ગતિ-
 નરકતિર્યગ્રૂપાં ગમયન્તિ પ્રાણિનમિતિ દુર્ગતિગામિન્યઃ ૨, સુગતિ-મનુષ્યદેવગ-
 તિરૂપાં ગમયન્તિ પ્રાણિનમિતિ સુગતિગામિન્યઃ ૪ । એવ સહિષ્ટા સવહેષ-
 દેતુત્વાત્ ૫, એતદ્વિપરીતા અસહિષ્ટાઃ । એવ ચિર્પર્યયઃ સર્વત્ર વિગ્રેય, સ તુ

મેં इनके नामानुसार होता है, जैसे-तेजोछेदया लाहितवर्णवाली होती
 है क्यों कि-तेज नाम अग्निका है-अग्निका वर्ण लोहित होता है, अतः-
 यह छेदया भी इस्ती के वर्ण जैसी कही गई है । पद्मछेदया-पीतवर्णवाली
 होती है, क्यों कि-पद्मगर्भ पीतवर्णवाला होता है । पद्मशब्द से यहां
 पद्म का गर्भ लिया गया है । शुक्लवर्णवाली शुक्लछेदया होती है प्रथम
 द्वितीय सूत्र के प्रतिपादन की तरह तीन-२ छेदयाएँ अशुभरूप और
 शुभरूप, दुर्गति में छेजानेवाली-और सुगति में छेजानेवाली-संक्लिष्ट
 हेतुवाली-और असंक्लिष्ट हेतुवाली तथा-अमनोह एव-मनोह आदि
 विशेषणोंवाली होती है । ऐसा-प्रतिपादन इन दो सूत्रों से आगे के
 १२ सूत्रों द्वारा प्रतिपादन किया गया है-जो प्राणी को मनुष्य गतिरूप
 और देवगतिरूप शुभगतिमें छेजातीहैं, वे छेदयाएँ सुगतिगामिनी और-जो
 जीव को नरक एव-तिर्यग्गति में छेजाती है वे दुर्गतिगामिनी हैं । अशुभ-

આ ત્રણ દેશ્યાઓનાં વર્ણ પદ્મ તેમનાં નામાનુસાર જ હોય છે એમકે
 તેજ નામ અગ્નિનું છે અગ્નિને વર્ણ લોહિત (લાલ) હોય છે તેથી આ
 દેશ્યાને પદ્મ લોહિત વર્ણવાળી કહી છે પદ્મદેશ્યા પીળા વર્ણની હોય છે, પદ્મગર્ભ
 (કમળનોગર્ભ) પીળા વર્ણવાળો હોય છે પદ્મ ” પદ્મથી અહીં પદ્મનો ગર્ભ
 બુદ્ધિત થયો છે શુક્લ દેશ્યા સદૃશ (શુક્લ) વર્ણવાળી હોય છે પહેલી ત્રણ
 દેશ્યાઓ અશુભ રૂપ દુર્ગતિમાં લઈ જનારી છે અને છેલ્લી ત્રણ દેશ્યાઓ
 શુભરૂપ સુગતિમાં લઈ જનારી છે જે દેશ્યાઓ હવને નરક અને તિર્થંક
 ગતિમાં લઈ જાય છે તે દેશ્યાઓને દુર્ગતિ ગામિની કહે છે અને જે દેશ્યાઓ
 હવને મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ રૂપ શુભગતિમાં લઈ જાય છે તે દેશ્યાઓને
 સુગતિ ગામિની કહે છે પહેલી ત્રણ અશુભ દેશ્યાઓ હવના સંક્લિષ્ટ પરિ-
 ઘામના હેતુશ્વત થાય છે તેથી તેમને સંક્લિષ્ટ દેશ્યાઓ કહી છે અને છેલ્લી
 ત્રણ શુભ દેશ્યાઓ (તેને પદ્મ અને શુક્લ દેશ્યાઓ) હવના સંક્લિષ્ટ
 પરિઘામના હેતુશ્વત થતી નથી, તેથી તેમને અસંક્લિષ્ટ દેશ્યાઓ કહે છે

સુવોધ એવ દ, અમનોજ્ઞા:-અમનોજ્ઞરસોપેતપુદ્ગલમયત્વાત્ ૭-૮ । અતિ શુદ્ધા
વર્ણત:-૯-૧૦ । અપ્રશસ્તા:-અશ્રેયસ્યોઽનાદેયા इत्यर्थः ૧૧-૧૨ । તથા-શીત
રૂક્ષા. ૧૩, સ્નિગ્ધોષ્ણા: ૧૪, एते द्वे अपि स्पर्शत एवेति ॥ સૂ. ૮૮ ॥

પૂર્વ લેઝ્યાવર્ણિતા:, સામ્પ્રતં લેઝ્યા ત્રિશિષ્ટમેવ મરણં ભવતીતિ મરણનિરૂપ-
ણાય સૂત્રચતુષ્ટયમાહ-

મૂલમ્--તિવિહે મરણે પળણત્તે, તં જહા-વાલમરણે, પંડિય-
મરણે, વાલપંડિયમરણે ૧ । વાલમરણે તિવિહે પળણત્તે, તં જહા

લેઝ્યાઈ જીવકો સંક્લિષ્ટ પરિણામ કા હેતુભૂત હોતી હૈ ઓર-શુભલેઝ્યાઈ
અસંક્લિષ્ટ પરિણામ કા હેતુભૂત નહીં હોતી હૈ । અમનોજ્ઞ ઓર મનોજ્ઞ
હન્નેં હસ કારણ કહા ગયા હૈ-કિ અમનોજ્ઞ રસોપેત પુદ્ગલમય હોતી હૈ
ઓર યે મનોજ્ઞ રસોપેત પુદ્ગલમય હોતી હૈ । અવિશુદ્ધતા-ઓર-વિશુ-
દ્ધતા, હનમેં વર્ણ કી અપેક્ષા જાનની ચાહિયે । અપ્રશસ્તતા-ઓર-પ્રશ-
સ્તતા-હનમેં-અશ્રેયસી ઓર-શ્રેયસી હોને કે કારણ હૈ । અર્થાત્-પૂર્વ
કી કૃષ્ણાદિ ૩ અનાદેય-[ત્યાજ્ય] હૈ, ઓર ઉત્તર કી ત્રીન તેજોલેઝ્યા
આદિ આદેય ઉપાદેય હૈ । શીતરૂક્ષતા ઓર સ્નિગ્ધઉષ્ણતા હનમેં સ્પર્શ
કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ જાનની ચાહિયે ॥ સૂ. ૮૮ ॥

એ જ પ્રમાણે પહેલી ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ અમનોજ્ઞ, અવિશુદ્ધ અને અપ્ર-
શસ્ત હોય છે બીયારે છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓ મનોજ્ઞ, વિશુદ્ધ અને પ્રશસ્ત
હોય છે. પહેલી ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓને અમનોજ્ઞ કહેવાતુ કારણ એ છે કે
તે ત્રણ લેશ્યાઓ અમનોજ્ઞ રસોપેત પુદ્ગલમય હોય છે, અને છેલ્લી ત્રણ શુભ
લેશ્યાઓ મનોજ્ઞ રસોપેત પુદ્ગલમય હોવાને કારણે તેમને મનોજ્ઞ કહી છે.

પહેલી ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓમા વર્ણની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધતા સમજવી
અને છેલ્લી ત્રણ શુભ લેશ્યાઓમા વર્ણની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધતા સમજવી.
પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓમા અપ્રશસ્તા કહી છે અને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓમાં
પ્રશસ્તતા કહી છે પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ એ શ્રેયસી હોવાથી એટલે કે કૃષ્ણાદિ
ત્રણ લેશ્યાઓ અનાદેય (ત્યાજ્ય) હોવાથી તેમને અપ્રશસ્ત કહી છે અને
તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલ લેશ્યા આદિ લેશ્યાઓ આદેય-ઉપાદેય
હોવાથી તેમને પ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે.

પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓમા શીત રૂક્ષતા અને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓમાં સ્નિગ્ધ
ઉષ્ણતા સ્પર્શની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે ॥ સૂ. ૮૮ ॥

ટીકા--‘તિવિદ્દે મરણે’ इत्यादि । मरणं, त्रिविधं, तदेवाह-वालमरणं, बालः-अज्ञस्तद्वद् यो वर्तते विरतिसाधकविवेकविकलत्वात् स बालः असंयत इत्यर्थः, तस्य मरणं बालमरण अस्मिन् मरणे व्रतप्रत्याख्याननादिकं न भवति । पण्डितमरणं, पण्डितः-सदसद्विवेकवान् विरतिफलेन फलवद्विज्ञानवत्त्वात् ज्ञाततत्त्वः संयत इत्यर्थः, तस्य मरणं पण्डितमरणम्, इदं व्रतप्रत्याख्याननादि सद्भावच्छब्दस्थ-यतीनां भवति । बालपण्डितमरणं, बालः-अविरतः, पण्डितः-विरतः, उभयरूप-

ટીકાર્થે इस मरणके प्रतिपादक ४ सूत्रहैं, बाल शब्दसे यहां अज्ञानी लिया गया है इस अज्ञानी जैसा जो होता है वह मरण है । अर्थात् जीव जबतक विरति साधक विवेकसे रहित बना रहता है तब तक बाल असंयत रहता है और इसीसे उसे अज्ञानी कहा गया है । इस अज्ञ अवस्था का बाल-दशा का जो मरण है वह बालमरण है, इस मरण में अज्ञानी जीव के व्रत प्रत्याख्यान आदि नहीं होते हैं । विरतिरूप फल से फलवाला होता है पण्डितमरण सत् असत् का विवेक जिसे होता है वह पण्डित है इसका ज्ञान पण्डित का ज्ञान विरतिरूप फल से सफल होता है, तत्त्वों का इसे ज्ञान हो जाता है अतः-यह संयतावस्था से युक्त हो जाता है ऐसे संयतरूप पण्डित का जो मरण है वह पण्डित मरण है । यह पण्डित मरण व्रत, प्रत्याख्यान आदि के सद्भाव से छद्मस्थ मुनियों को होता है तथा-बालपण्डित मरण देशविरति श्रावक को होता है,

ટીકાર્થે-મરણનું પ્રતિપાદન કરતાં ચાર સૂત્રો અહીં આપ્યા છે બાલ શબ્દથી અજ્ઞાની જીવ ગૃહીત થયો છે આ અજ્ઞાન અવસ્થા યુક્ત જીવના મરણને બાલ-મરણ કહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

જીવ જ્યાં સુધી વિરતિસાધક વિવેકથી રહિત જ રહે છે, ત્યાંસુધી તે બાલ (અસંયત) જ રહે છે, અને તે કારણે જ તેને અજ્ઞાની કહ્યો છે આ અજ્ઞ (જ્ઞાન રહિત) અવસ્થા ૩૫ બાલદશા સંપન્ન જીવનું જે મરણ છે તેને બાલમરણ કહે છે. આ મરણથી મોતને ભેટતા એવા અજ્ઞાની જીવ દ્વારા વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન આદિની આરાધના થતી નથી. વિરતિ ૩૫ ફલ દ્વારા જે મરણ થાય છે, તે મરણને પંડિત મરણ કહે છે જે માણસમાં સારાં નરસાંને વિવેક હોય છે, તેને પંડિત કહે છે તે પંડિતનું જ્ઞાન વિરતિરૂપ ફળથી સફળ બને છે તે તત્ત્વોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, તેથી તે સંયતાવસ્થાથી યુક્ત થઈ જાય છે એવા સંયતરૂપ પંડિતનું જે મરણ છે તેને પંડિત મરણ કહે છે. વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન આદિના સદ્ભાવમા છદ્મસ્થ મુનિઓ આ પ્રકારનું પંડિત મરણ પ્રાપ્ત કરે છે. દેશવિરત શ્રાવકના મરણને બાલ પંડિત મરણ કહે છે. તે દેશવિરત

સાદ્ બાલપન્થિતઃ—સ યતાસ યત દેશચિરતિશ્રાવક इत्यथ तस्य मरण बालपन्थि
 तमरणम् । यद्वा—बाल सर्वचिरतिपरिणामाभावात्, पण्डितः स्थूलप्राणातिपातादि
 विरमणात्, पाप्म च तत् पण्डित चेति बालपण्डित तद् योगात् मरण बास्य
 ण्डितमरणम् । इदं देशचिरतिमतः श्रावकस्य भवतीति । १।

अथ बालमरणं कथयति 'बालमरणे इत्यादि, बालमरणं प्रविष्ट, तदेवाह स्थितले
 इयम्, स्थिता अस्थित्या अविश्रुष्यमाना असं क्लिश्यमाना च छेदया कृष्णादिर्पस्मिन्
 तत्तयोक्तम् २। स क्लिष्टलेइयं स क्लिष्टा—स क्लिश्यमाना सफलेश्चमागच्छन्ती लेइया य
 स्मिन् मरणे तत्तयोक्तम् २। पर्यवभातछेइय, पर्यवः परिश्रव्यावु विशुद्धिप्रियेपाः जाता

देशચિરત આવક સ્થાવર હિંસા સે અચિરત હોતા હે ઓર પ્રસર્હિંસા
 સે યિરત હોતા હે । હમીલિયે ચિરતાચિરત કી અપેક્ષા લેકર દેશચિરત
 આવક કા મરણ બાલપણ્ડિત મરણ કહા ગયા હે, અપવા—દેશચિરતિ
 આવક મેં સર્વ ચિરતિ કા અભાવ રહતા હે, અતઃ હસ અપેક્ષા વહ
 બાલ હે તથા—સ્થૂલપ્રાણાતિપાત આદિ સે ચિરમણ રહતા હે હસલિયે—
 વહ પણ્ડિત હે બાલ હોકર મી હસ તરહ વહ પણ્ડિત હે, હસ બાલ
 પણ્ડિત કે યોગ સે મરણ કો મી બાલપણ્ડિત મરણ કહ દિયા ગયા હે
 ૧ બાલમરણ કે પ્રકારોં કો વિસ્તાતે હુવે સ્વપ્રકાર કહતે હેં કિ—સ્થિતિ
 લેહ્ય આદિ જો ત્રીન મેઢ બાલમરણ કે કહે ગયે હેં ડનકા તાત્પર્ય હસ
 પ્રકાર સે હે—જિસ મરણ મેં કૃષ્ણાવિલેહ્યા અવિશ્રુષ્યમાન ઓર અસં-
 ક્લિહ્યમાન હોતી હે એસા વહ મરણ સ્થિતલેહ્ય બાલમરણ હે ૨ જિસ
 મરણ મેં લેહ્યામક્લેશ ભાવ કો પ્રાપ્ત કરતી રહતી હે એસા વહ મરણ

આવક સ્થાવર હિંસાથી અચિરત હોય છે અને પ્રસર્હિંસાથી વિસ્ત હોય છે,
 તે કાચ્છે વિસ્તાવિસ્તની અપેક્ષાએ દેશવિરત આવકના મરણને બાલપન્થિત
 મરણ કહે છે અથવા દેશવિરતિ યુક્ત આવકમાં સર્વ વિરતિનો અભાવ રહે
 છે, તેથી આ અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવે તો તે બાલ જ છે પરંતુ સ્થૂલ
 પ્રાણાતિપાત આદિ તે કરતો નથી, તેથી તે પન્થિત છે—બાલ હોવા છતાં પણ
 આ રીતે તે પન્થિત છે આ બાલ—પન્થિતના યોગથી તેના મરણને પણ બાલ
 પન્થિત મરણ કહ્યું છે । ૧ ।

હવે બાલ મરણના સ્થિતિ લેશ્ય આદિ ત્રણ બેદોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં
 આવે છે જે મરણમાં કૃષ્ણાદિ લેશ્યા અવિશ્રુષ્યમાન અને અસં ક્લિશ્યમાન
 હોય છે તે મરણને 'સ્થિતિ લેશ્ય બાલમરણ' કહે છે । ૨ ।

જે મરણમાં લેશ્યા સંકલેશ બાવને પ્રાપ્ત કરવી રહે છે એવા મરણને
 "ક્લિષ્ટ લેશ્ય બાલમરણ" કહે છે જે મરણમાં પ્રતિ અમય લેશ્યાની

પ્રતિસમયમુત્પન્ના યસ્યાં સા પર્યવજાતા વિશુદ્ધ્યા વર્ધમાનેત્યર્થઃ, તથાવિધા લેશ્યા યસ્મિન્સ્તત્તથોક્તમ્ ૩ । અત્રાયં ભાવઃ-કૃષ્ણાદિલેશ્યઃ સન્ યદા કૃષ્ણાદિલેશ્યેવ નારકાદિષ્ટપ્ત્યતે તદા પ્રથમં સ્થિતલેશ્યાભિધં વાલમરણં ભવતિ ૧ । યદા નીલાદિલેશ્યં સન્ કૃષ્ણાદિલેશ્યેષ્ટપ્ત્યતે તદા દ્વિતીયં સંકિલ્પલેશ્યાભિધં વાલમરણં ભવતિ ૨ । યદા પુનઃ કૃષ્ણલેશ્યાદિઃ સન્ નીલકાપોતલેશ્યેષ્ટપ્ત્યતે તદા તૃતીયં પર્યવજાતલેશ્યાભિધં વાલમરણં ભવતિ, ઉક્તં ચાન્ત્યદ્વયસંવાદિ ભગવત્યામ્, યદુત-

સંકિલ્પલેશ્યા વાલમરણં હૈ ૨ જિસ મરણ મેં પ્રતિસમય વિશુદ્ધ વિશેષ ઉત્પન્ન હુવે હોં એસા વહ મરણ પર્યવજ્ઞાનલેશ્ય વાલમરણં હૈ યહ પર્યવ શબ્દ સે વિશુદ્ધિ વિશેષ ગૃહીત હુવે હૈં । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જિસ મરણ મેં તથાવિધલેશ્યા વિશુદ્ધિ સે વર્ધમાન હૈ, એસા વહ મરણ પર્યવસાન વાલમરણં હૈ ૩ યહાં ભાવ એસા હૈ-કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાલા હુવા કોઈ જીવ જષ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાલે હી નારકાદિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, તવ ઉસકા વહ મરણ પ્રથમ સ્થિતલેશ્ય નામવાલા વાલમરણં કહલાતા હૈ ૧-જષ નીલાદિ લેશ્યા વાલા હુવા કોઈ જીવ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તવ ઉસકા વહ મરણ દ્વિતીય સંકિલ્પ લેશ્ય નામ કા વાલમરણં કહલાતા હૈ ૨ ઓર જષ પુનઃ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાલા હુવા નીલ એવમ્ કાપોત લેશ્યાવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, તવ ઉસકા વહ મરણ તૃતીય પર્યવજાતલેશ્ય નામક વાલમરણં કહલોતા હૈ । ભગવતી મેં એસા

વિશુદ્ધિ વિશેષ ઉત્પન્ન થતી રહે છે, એવા મરણને “ પર્યવજ્ઞાન લેશ્ય બાલમરણ ” કહે છે. આ પર્યવ શબ્દથી વિશુદ્ધિ વિશેષ ગૃહીત થયેલ છે આ કથનનો સાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જે મરણમા તથાવિધ લેશ્યા વિશુદ્ધિની તરફ વર્ધમાન થતી જ રહે છે, એવા મરણને ‘ પર્યવસાન બાલમરણ ’ કહે છે. ૧૩ ।

આ વાતને સૂત્રકાર હવે દેખાન્તો કાગ સમજાવે છે-(૧) કૃષ્ણાદિ લેશ્યાથી યુક્ત એવો કેઈ જીવ જ્યારે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા નારકાદિ કોમા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેના તે મરણને “ સ્થિતિ લેશ્ય બાલમરણ ” કહે છે. (૨) જ્યારે નીલાદિ લેશ્યાથી યુક્ત થયેલો કેઈ જીવ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેના મરણને ‘ સંકિલ્પ લેશ્ય બાલમરણ ’ કહે છે (૩) જ્યારે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાથી યુક્ત થયેલો જીવ નીલ અને કાપોત લેશ્યાઓવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેના તે મરણને ‘ પર્યવજાત લેશ્ય બાલમરણ ’ કહે છે

ભગવતી સૂત્રમા આ વિષયને અનુલક્ષીને એવું જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે સૂત્રકાર અહીં સવાદ રૂપે તે વાત પ્રકટ કરે છે—

“ સે જૂનં મંતે ! કળ્હલેસે નીલલેસે જાવ સુક્કલેસે મવિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ ? હતા ગોયમા ! સે કેળહેળ મંતે ! એ વુન્ચહ ? ગોયમા ! લેસા ઠાળેસુ સકિલ્લિસ્સમાળેસુ વા વિસુજ્જમાળેસુ વા કાઠલેસસ પરિમમ્હ, પરિમમિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ ” ઇતિ ।

છાયા—મય નૂનં મવન્ત ! કુળ્લલેહયો નીલલેહયો યાવત્તુ શુવલ્લલેહયો મૂત્તા કપોતલેહયેપુ નૈરયિકેપૂત્તપ્પત્તે ? હન્ત ! ગૌતમ ! તત્ત કેનાર્યેન મવન્ત ! એ મુત્તપ્પત્તે ? ગૌતમ ! લેહયાસ્થાનેપુ સચિલ્લિહયમાનેપુ વા વિશુદ્ધમાનેપુ વા કાપો તલેહય (મરણ) પરિમમિત્તિ, પરિમમ્પ કાપોતલેહયેપુ નૈરયિકેપૂત્તપ્પત્તે ॥ એતદ મુસારેણ પણિતમરણ-બાલપણિતમરણરૂપ સૂમયોરપિ સ્થિતલેહયાદિવિભાગો વિશેય ઇતિ । તમ્પ પણિતમરણે લેહયાયા સચિલ્લિહયમાનતા નાસ્તિ સપત્તવાદેવેત્તયં બાલમરણાત્ પણિતમરણે વિશેષઃ । બાલપણિતમરણે તુ લેહયાયા સચિલ્લિહયમાનતા વિશુદ્ધમાનતા ચ નાસ્તિ મિત્તસ્વાદેવેત્તયં મરમ્મયાવિશેષઃ । કિલ્લુકં

હી કહા હૈ—“ સે જૂનં મંતે ! કળ્હલેસે નીલલેસે જાવ સુક્કલેસે મવિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ હતા ! ગોયમા ! સે કેળહેળ મંતે ! એ વુન્ચહ ? ગોયમા ! લેસા ઠાળેસુ સકિલ્લિસ્સમાળેસુ વા વિસુજ્જમાળેસુ વા કાઠલેસસ પરિમમ્હ પરિમમિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ ” ઇતિ । હવ કથન કે અનુસાર પણિતમરણ ઓર બાલમરણ એ પણિતમરણ કે સૂત્રોં મેં સ્થિતલેહય આદિ વિભાગ કિયા ગયા જાનના વાહિયે બાલમરણ કી અપેક્ષા પણિતમરણ મેં લેહયા કી સચિલ્લિહય માનતા નહીં હૈ । ક્યોં કિ યહ મરણ સપત્ત કો હી હોતા હૈ, અતઃ બાલ મરણ સે પણિતમરણ મેં વિશેષતા હૈ । બાલપણિતમરણ મેં તો લેહયો કી સચિલ્લિહયમાનતા ઓર-વિશુદ્ધમાનતા નહીં હૈ, ક્યોં કિ-મહ

“ સે જૂનં મંતે ! કળ્હલેસે નીલલેસે જાવ સુક્કલેસે મવિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ ? હતા ગોયમા ! સે કેળહેળ મંતે ! એ વુન્ચહ ? ગોયમા ! લેસા ઠાળેસુ સકિલ્લિસ્સમાળેસુ વા વિસુજ્જમાળેસુ વા કાઠલેસસ પરિમમ્હ પરિમમિષા કાઠલેસેસુ નેરહપ્પુ ઉવવજ્જહ ॥

આ કથન અનુસાર પઠિત મરણ અને બાલમરણ અને પઠિતમરણ (બાલ પઠિત મરણ) ના સૂત્રોમાં સ્થિતલેહય આદિ પ્રકારેનું કથન પણ સમગ્ર બાલમરણમાં લેશ્યાની સચિલ્લિહયમાનતા કહી છે પરન્તુ પઠિતમરણમાં લેશ્યાની સચિલ્લિહયમાનતા નથી કારણ કે સમગ્ર બાલ પઠિત મરણ પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી બાલમરણ કરતાં પઠિત મરણમાં આ પ્રકારની વિશિષ્ટતા કહી છે બાલપઠિત મરણમાં તો લેશ્યાની સચિલ્લિહયમાનતા અને વિશુદ્ધમાનતા યોગી નથી, કારણ કે તે મરણ મિશ્રરૂપ હોય છે ઉપમુખા બે મરણ કરતાં

भवति : बालपण्डितमरणं तु संयतासंयतस्य श्रावकस्य भवति, तेन तस्मिन् देशे संयतत्वेन संक्लिश्यमानलेश्याया अभावः, असंयतत्वेन च विशुध्यमानलेश्याया अभावो भवति मिश्रत्वादित्यं बालमरणात् पण्डितमरणाच्चात्र विशेष इति॥सू.८९॥

पूर्वं मरणं प्रोक्तं, मृतस्य त्वपरजन्मनि यादृशस्य यद्वस्तुत्रिकं यस्मिन् निष्पद्यते तस्य तद्वस्तुत्रयं तस्मै तदर्थं सम्पद्यमानं दर्शयितुं सूत्रद्वयमाह—

मूलम्--तओ ठाणा अव्ववसियस्स अहियाए असुहाए
अक्खमाए अणिस्सेयसाए अणाणुगामियत्ताए भवंति, तं जहा
--से णं मुंडે भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए णिग्गंथे
पावयणे संકિણ કંઘિણ વિતિગિચ્છિણ મેયસમાવન્ને કલુસસ-
માવન્ને નિગ્ગંથં પાવયણં ણો સદ્દહइ णो पत्तियइ णो रोएइ तं
परिस्सहा અભિજુંજિયર અભિભવંતિ, ણો સે પરિસ્સહે અભિજું-
જિય ર અભિભવइ ૧ । સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાઓ અણ-
ગારિયં પવ્વइए पंचहिं महव्वएहिं संકिए जाव कलुससमावन्ने
પંચમહવ્વયાइं નો સદ્દહइ जाव णो से परिस्सहे अभिजुंजिय र

मरण मिश्ररूप होता है यही इसमें दो मरणों से विशेषता है । तात्पर्य कहने का ऐसा है कि यह बालपण्डितमरण संयतासंयत (श्रावक) को होता है, इसलिये—इस मरण में देशसंयत के होने के कारण संक्लिश्यमान लेश्या का अभाव रहता है, और असंयत होने के कारण विशुध्यमान लेश्या का अभाव रहता है अतः मिश्ररूप होने से इसमें बालमरण और पण्डितमरण से विशेषता है—॥ ४ ॥ सू०८९ ॥

આ મરણમાં એટલી જ વિશેષતા છે આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—
સંયતાસંયત શ્રાવકનું મરણ જ બાલપણિત મરણરૂપ હોય છે આ મરણથી
મરનાર વ્યક્તિમા દેશસંયતતા હોવાને લીધે સંક્લિશ્યમાન લેશ્યાનો અભાવ
રહે છે. અને અસંયતતા હોવાને કારણે વિશુદ્ધ્યમાન લેશ્યાનો અભાવ
રહે છે આ રીતે તે મિશ્રરૂપ હોવાથી તેમા બાલમરણ અને પંડિતમરણ
કરતાં વિશેષતા હોય છે. ॥ સૂ. ૮૯ ॥

અભિભવઈ । સે ણ મુઢે મવિત્તા અગારાઓ અણગારિય પવ્વઈપ
છર્હિ જીવનિકાણ્હિ જાવ અભિભવઈ ૩ ॥૧૧॥

તઓ ઠાળા વિવસિયસ્સ હિયાણ જાવ આણુગામિયત્તાપ
ભવતિ, ત જહા -સે ણ મુઢે મવિત્તા અગારાઓ અણગારિય
પવ્વઈપ ણિગ્ગથે પાવયણે ણિસ્સવિક્કપ ણિવ્વકલ્લિય જાવ નો
કલ્હસસમાવણે ણિગ્ગથ પાવયણ સવ્વઈપ પત્તિયઈ રોપઈ સે
પરિસ્સહે અભિજુજિય ૨ અભિભવઈ, નો ત પરિસ્સહા અભિજુ
જિય ૨ અભિભવતિ ૧ । સે ણ મુઢે મવિત્તા અગારાઓ અણ
ગારિય પવ્વઈપ સમાણે પચ્છર્હિ મહવ્વણ્હિ ણિસ્સવિક્કપ ણિવ્વ
લ્લિય જાવ પરિસ્સહે અભિજુજિય ૨ અભિભવઈ, નો ત પરિ
સ્સહા અભિજુજિય ૨ અભિભવતિ ૨ સે ણ મુઢે મવિત્તા અગા
રાઓ અણગારિય પવ્વઈપ છર્હિ જીવનિકાણ્હિ ણિસ્સવિક્કપ જાવ
પરિસ્સહે અભિજુજિય ૨ અભિભવઈ, નો ત પરિસ્સહા અભિજુ
જિય ૨ અભિભવતિ ૩ ॥ સુ. ૯૭ ॥

છાયા—ત્રીણિ સ્થાનાનિ અવ્યવસિતસ્ય અહિતાય અસુતાય અક્ષમાય અનિ
શ્રેયસાય અનાનુગામિકતાયૈ મળન્તિ, તથા સ સ્વદ્ય મુખંડો મૂત્વા અગારાત્ અન

હસ પ્રકાર સે મરણ કે સમ્બંધ મેં કથન કિયા અય સૂત્રકાર હસ
નઘ્યે ૯૦ સૂત્ર મેં કથિત ત્રીન સ્થાન કિનકે લિયે અહિત કર આદિ
વિશેષણોવાલે હોતે હૈં ઓર કિનકેલિયે હિતકર આદિ વિશેષણો
વાલે હોતે હૈં એના કથન કરતે હૈં ‘તઓ ઠાળા અવ્યવસિયસ્સ અહિયાણ
અસુતાપ’” હસ્યાદિ ।

સુમાર્પ—ત્રીન સ્થાન અવ્યવસિત — વચમહીન જીવ કો અહિત

મરણનુ નિરૂપણ કરવામાં આ યુ આ નેતુમાં સૂત્રમાં પ્રતિપાદિત ત્રણ
સ્થાનો કેને માટે અહિતકર દેાય છે અને કેને માટે હિતકર દેાય છે
તેનુ કથન કરે છે— તઓ ઠાળા અવ્યવસિયસ્સ અહિયાણ અસુતાપ હસ્યાદિ—

સુત્રાપ—ત્રીણે નેતુ પ્રતિપાદન કરવામાં આ યુ છે એવાં ત્રણ સ્થાન (કારણે)
અવ્યવસિત (ઉપમહીન) છવનુ અહિત કરનારા, અમુખ કરનારા, અસમ

ગારિતાં પ્રવ્રજિતો નૈર્ગ્રન્થે પ્રાવચને શક્તિઃ કાક્ષિતઃ વિચિકિત્સિતઃ । ભેદસમાપન્નઃ કલુપસમાપન્નઃ નૈર્ગ્રન્થં પ્રવચનં નો શ્રદ્ધાતિ નો પ્રત્યેતિ નો રોચયતિ તં પરીપદ્મા અભિયુજ્ય ૨ અભિભવન્તિ, (કિન્તુ) નો સ પરીપદ્માન્ અભિયુજ્ય ૨ અભિભવતિ ૧ । સ સ્વલુ મુળ્લો ભૂત્વા અગારાત્ અનગારિતા પ્રવ્રજિતઃ પશ્ચસુ મહાવ્રતેષુ શક્તિઃ યાવત્ કલુપસમાપન્નઃ પશ્ચમહાવ્રતાનિ નો શ્રદ્ધાતિ યાવત્ નો સ પરીપદ્માન્ અભિયુજ્ય ૨ અભિભવતિ ૨ । સ સ્વલુ મુળ્લો ભૂત્વા અગારાત્ અનગારિતાં પ્રવ્રજિતઃ પદ્મસુ જીવનિકાયેષુ યાવદ્ અભિભવતિ ૩ । ૧ ।

કે લિયે, અસુખ કે લિયે, અસમર્થતા કે લિયે ઓર - અશુભાનુ-બન્ધ કે લિયે હોતે હૈ । વે ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકાર સે હૈ-જૈસે કોઈ પુરુષ સુણિહત હો કરકે-અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા કો ધારણ કર લેતા હૈ, પરન્તુ-વહ નૈર્ગ્રન્થ પ્રવચન મેં શક્તિ હૈ, કાક્ષિત હૈ, વિચિકિત્સિત હૈ, ભેદસમાપન્ન હૈ ઓર નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન કો શ્રદ્ધા નહીં કરતા હૈ-ઉસી પ્રતીતિ મેં નહીં લાતા હૈ-અપની રુચિ કા વિષય ઉસે નહીં બનાતા હૈ, તો એસે અનગાર કો દ્રવ્યલિંગી સાધુ કો પરીપદ્મા ઉસે આકરકે આકુલ વ્યાકુલ કર દેતે હૈ ॥ ૧ ॥ યદિ કોઈ પુરુષ સુણિહત હોકર અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા કો ધારણ કર લેતા હૈ, પરન્તુ યદિ વહ પાંચ મહા-વ્રતોં મેં શક્તિ યાવત્ કલુપસમાપન્ન હૈ ઓર પાંચ મહાવ્રતોં કો શ્રદ્ધા કો દૃષ્ટિ સે નહીં દેખતા હૈ યાવત્ ઉન્હેં અપની રુચિ કા વિષય નહીં બનાતા હૈ, તો એસે ઉસ અનગાર કો દ્રવ્યલિંગી સાધુ કો પરીપદ્મા આ આ કરકે આકુલવ્યાકુલ કર દેતે હૈ ૨ ઉસી પ્રકાર સે સુણિહત અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા મેં પ્રવ્રજિત હુવા કોઈ પુરુષ ષડ્ જીવ નિકાય કે વિષયમેં શક્તિ યાવત્-કલુપ સમાપન્ન હૈ ઓર ઉસ નિકાય

ર્થતા ઉત્પન્ન કરનારા અને અશુભાનુબંધ કરનારા થઈ પડે છે. તે ત્રણ સ્થાન આ પ્રમાણે છે—

કોઈ પુરુષ મુડિત થઈને અગારાવસ્થાને પરિત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરે છે, પરન્તુ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પ્રત્યે શક્તિ, કાક્ષિત, વિચિકિત્સિત, ભેદ સમાપન્ન અને કલુપ સમાપન્ન છે, અને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી, તેને પોતાની પ્રતીતિમાં લાવતો નથી અને તેમાં રુચિ રાખતો નથી, તો એવો અણગાર-દ્રવ્ય-લિંગી સાધુ આવી પડેલા પરીપદ્માથી આકુલવ્યાકુલ થઈ જાય છે

(૨) કોઈ પુરુષ મુડિત થઈને-ગૃહસ્થાવસ્થાના ત્યાગપૂર્વક અણગારાવસ્થા ધારણ કરવા છતાં પણ પાંચ મહાવ્રતોમાં શક્તિ, કાક્ષિત, વિચિકિત્સિત ભેદ સમાપન્ન અને કલુપ સમાપન્ન થાય છે, તથા પાંચ મહાવ્રતો પ્રત્યે શ્રદ્ધાની નજરે જોતો નથી, તેમને પોતાની પ્રતીતિનો વિષય બનાવતો નથી અને તેમાં રુચિ રાખતો નથી, તો તે અણગાર દ્રવ્યલિંગી સાધુ તેના ઉપર આવી પડેલા પરીપદ્માથી આકુલવ્યાકુલ થઈ જાય છે

એ જ પ્રકારે ગૃહસ્થાવસ્થાના પરિત્યાગપૂર્વક અણગારાવસ્થામાં પ્રવ્રજિત થયેલ કોઈ સાધુ જ્યારે છકાયના જીવોના વિષયમાં શક્તિ, કાક્ષિત આદિ

શ્રીણિ સ્થાનાનિ વ્યવસિતસ્ય દિશાય યાવત્ આનુગામિકતાયૈ મવન્તિ, તથા
-સ સ્વલ્લ મુખ્હો મૂત્વા અગારાત્ અનગારિતાં પ્રવ્રજિતો નૈર્ગ્રન્થે માવચને નિશ્ચક્ષિતઃ
નિષ્કાક્ષિતઃ યાવત્ નો કલ્લપસમાપણ નૈર્ગ્રન્થ માવચન અદ્વાતિ પ્રત્યેવિ રોષ
યતિ સ પરીપહાન્ અમિયુજ્ય ૨ અમિમવતિ, (કિન્તુ) નો તં પરીપહા અમિયુજ્ય
૨ અમિમવન્તિ ૧ । સ સ્વલ્લ મુખ્હો મૂત્વા અગારાત્ અનગારિતાં પ્રવ્રજિતઃ સન્
પજ્જસુ મહામત્તેયુ નિશ્ચક્ષિતઃ નિષ્કાક્ષિતઃ યાવત્ પરીપહાન્ અમિયુજ્ય ૨ અમિ-
વતિ, નો સ પરીપહા અમિયુજ્ય ૨ અમિમવન્તિ ૨ । સ સ્વલ્લ મુખ્હો મૂત્વા અગારાત્
કો પદિ વહ અદ્વા કો દિષ્ટિ સે નહીં દેવ્વતા હૈ, યાવત્-ઉસે અપની
રુચિ કા વિષય નહીં પનાતા હૈ, તો એસે ઉસ દ્રવ્યલિંગિસાધુ કો પરીપહ
આઆ કરકે આકુલ-વ્યાકુલ કર વેતે હૈ-૩-૧

ત્રીન સ્થાન વ્યવસિત (વધમવાલે) જીવકો દિશકે લિયે યાવત્-અનુ
ગામિતાકે લિયે હોતે હૈ, એ ત્રીન સ્થાન હસ પ્રકારસે હૈ-જૈસે કોઈ મનુષ્ય
મુખિત હો કરકે અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા મેં પ્રવ્રજિત હો જાતા
હૈ ઓર-નિઃશક્તિ આદિ વિશેષણોં સે યુક્ત હુવા નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર
અદ્વા રક્ષતા હૈ, ઉસ પર પ્રતીતિ કરતા હૈ, ઉસે અપની રુચિ કા વિષય
પનાતા હૈ, તો એસે-ઉસ અનગાર કે પાસ પરીપહ આતે તો હૈ, ઓર
ઉસે આકુલ વ્યાકુલ કરને કી ખેટા મી કરતે હૈ પરન્તુ-વહ ઉનસે
આકુલ વ્યાકુલ મહીં હોતા હૈ-૧ યદિ કોઈ પુરુષ મુખિત હો કરકે
અગારાવસ્થા સે અનગારાવસ્થા કો ધારણ કરલેતા હૈ ઓર-પાંચ મહા
વ્રતોં મેં નિઃશક્તિ એવ નિષ્કાક્ષિત આદિ વિશેષણોંવાલા હોકર યાવત્
ઉન કે વિષય મેં વહ કલ્લપ સમાપણ નહીં હોતા હૈ, ઓર ઉન્હે-અદ્વા
કી દિષ્ટિ સે દેવ્વતા હૈ, યાવત્-ઉન્હે વહ અપની રુચિ કા વિષય પનાતા

કલ્લપ સમાપણ પદ્ધતિના આવેશી મુક્તા થય છે, અને તે પરિણતિશક્તિને
તે અદ્વાની નજરે લેતો નથી, તેને પોતાની પ્રતીતિના વિષય બનાવતો નથી,
તેમાં રુચિ રાખતો નથી, તો એવા દ્રવ્યલિંગી સાધુને-પરીપહો આવી આવીને
આકુલ-વ્યાકુલ કરી નાખે છે

હવે એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે કે કયા ત્રણ સ્થાન વ્યવ-
સિત (વધમ) છપને માટે દિવકારી, મુખકારી, સમર્થતા ઉત્પન્ન કરનારા
અને અનુગામિતા (શુભાનુબધ) કરી હોય છે તે ત્રણ સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) કોઈ મનુષ્ય મુક્તિ યદિને અગારાવસ્થાના પરિભ્રમણપૂર્વક અણુ
માણવસ્થા માણવ કરે છે તે નિઃશક્તિ આદિ આવેશી નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર
અદ્વા રાખે છે, તેની પ્રતીતિ કરે છે અને તેને પોતાની રુચિના વિષય બનાવે

અનગારિતાં પ્રવ્રજિતઃ પદ્મસુ જીવનિકાયેષુ નિશ્શક્તિતો યાવત્ પરીપદાન્ અભિ-
યુજ્ય ૨ અભિભવતિ, (કિન્તુ) નો ત પરીપદા અભિભવન્તિ ૩ । ૨। સૂ ૦ ૧૦ ॥

ટીકા—‘ તઓ ’ ઇત્યાદિ । ત્રીણિ સ્થાનાનિ—અનુપદં વક્ષ્યમાણાનિ પ્રવચન-
મહાવ્રત-જીવનિકાયરૂપાણિ અવ્યવસિતસ્ય-વ્યવસિતઃ—નિશ્ચયવાન્ પરાક્રમવાન્
વા, તન્નિપેષાદ્ અવ્યવસિતઃ—અનિશ્ચયવાન્ અપરાક્રમવાનિત્યર્થઃ, તસ્ય અહિતાય-
અપથ્યાય, અસુખાય—દુઃખાય, અક્ષમાય—અસમર્થતત્વાય, અનિઃશ્રેયસાય—અમોક્ષાય

હૈ તો એસે ઉસ અનગાર કો પરીપદ્ આને પર સી આકુલ વ્યાકુલ
નહીં કરતે હૈં इसी तरह मुण्डित होकर जो पुरुष अगारावस्था से
अनगारावस्था को धारण करता है और—पद्मजीवनिकाय के विषय में
निश्शक्ति आदि विशेषणों वाला बना होकर उसपर श्रद्धा करता है
और यावत्—उसे अपनी रुचि का विषय बनाता है तो ऐसे उस अ-
गारको परीपद् चार-२ आकरके भी आकुल व्याकुल नहीं करपातेहैं—३

इन तीन सूत्रों का भावार्थ ऐसा है व्यवसित शब्द का अर्थ
निश्चयवाला या “ पराक्रमवाला ” ऐसा है जो ऐसा नहीं है वह मनुष्य
अव्यवसित है । अर्थात् जो निश्चयवाला नहीं है, या—पराक्रमवाला
नहीं है उस के लिये ये प्रवचनरूप महाव्रत और—जीवनिकायरूप तीन

છે, તે તે અણુગારને પરીપદનો સામનો કરવો પડે છે. તે પરીપદો તેને
આકુલ-વ્યાકુલ કરવાની ચેષ્ટા પણ કરે છે, પરન્તુ તે તેમનાથી આકુલ-વ્યાકુલ
થતો નથી. (૨) કોઈ મનુષ્ય મુડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાના ત્યાગપૂર્વક અણુ
ગારાવસ્થા ધારણ કરે છે ત્યારબાદ તે નિશ્ચિત નિઃકાંક્ષિત આદિ ભાવોથી પાંચ
મહાવ્રતોમાં શ્રદ્ધા રાખે છે, તે મહાવ્રતોની પ્રતીતિ કરે છે અને તેમાં પોતાની
રુચિ રાખે છે, તે એવો તે અણુગાર ગમે તેવા પરીપદો આવી પડે તો પણ
આકુલવ્યાકુલ થતો નથી (૩) કોઈ મનુષ્ય મુડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાના
પરિત્યાગપૂર્વક અણુગારાવસ્થા ધારણ કરે છે ત્યારબાદ તે નિશ્ચિત આદિ
વિશેષણોથી યુક્ત થઈને પદ્મ જીવનિકાય પ્રત્યે શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિએ દેખે છે, તેને
પોતાની પ્રતીતિનો વિષય બનાવે છે અને તેને પોતાની રુચિનો વિષય બનાવે
છે તો એવો તે અણુગાર ગમે તેવા પરીપદો આવી પડવા છતાં પણ આકુલ-
વ્યાકુલ થતો નથી

હવે આ ત્રણે સૂત્રોનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“ વ્યવસિત ”
એટલે નિશ્ચયવાળો અથવા પરાક્રમવાળો જે જીવ નિશ્ચયવાળો હોતો નથી
અથવા જે જીવમાં પરાક્રમનો અભાવ હોય છે, એવા જીવને ‘ અવ્યવસિત ’
કહે છે, એવા અવ્યવસિત મનુષ્યને માટે પ્રવચન, મહાવ્રત અને જીવનિકાય

અનનુગામિકતાયૈ-અશુભાનુબંધાય મર્વાન્તિ, સઘથા-શાનિ શ્રીણિ સ્થાનાનિ યથા
-‘સે યં’ રૂપાદિ યસ્ય શ્રીણિ સ્થાનાનિ અદિતાદિત્વાય-મયસિ ત મુખ્યો
ભૂત્વા મગારાત્-ગૃહસ્થપર્માત્ અનગારિર્તા-સાધુર્તા મત્રનિત્ -પાપ્તઃ સન્ નૈર્ગ્રંથે
નિર્ગ્રંથાનામિદં નૈર્ગ્રંથમ્-આર્હત, તસ્મિન્ પ્રાવચને-મ-મચ્ચન ધ્રા-અભિવિષિના
ઠ્ઠ્યન્તે જીવાદય પદાર્થા યસ્મિન્ સત્ પ્રાવચન જૈનેન્દ્રશાસનમાગમો વા તસ્મિન્
શક્તિઃ-દેશતઃ સર્વતો વા સઘયપાન, કાંક્ષિત-યો દેશતઃ સર્વતો વા મતાન્ત
રપિ સાધુત્વેન મયતે સઃ, વિચિકિત્સિત-ફલ મતિ શુદ્ધોપેતઃ, અત્થમ મેદ
સમાપન્ન-દ્વેષીમાત્ર સમાપ્તઃ ‘શ્વમેષ કિન્તુ નૈતદેવમ્’ ઇતિ મતિસ્મચ્ચા, કલુપ
સમાપન્ન-‘પ્રતદેવં મે-તિ મતિપચિમાન્ સન્ નૈર્ગ્રંથ પ્રાવચન ન મર્યાપતિ—

સ્થાન અદિત કે લિયે, અપઘ્ય કે લિયે, અસુખ-દુઃખ કે લિયે, ઔર
અક્ષમ-અસમર્થતા કે લિયે, અનિઃશ્વેપસ-અમોક્ષ કે લિયે ઔર અશુ
ભાનુષ્વરુપ અનનુગામિકતા કે લિયે હોતે હૈ “ગિરગપાવયમે”
નિર્ગ્રંથો કે દ્વારા ઔ કહા ગયા હોતા હૈ વહ નૈર્ગ્રંથ હૈ ઔર-મચ્ચી
તરહ અભિવિષિ પૂર્વક જીવાદિક પદાર્થ જિમ મેં કહે ગયે હૈ વહ પ્રવ
ચન હૈ, એસા વહ પ્રવચન જૈનેન્દ્રશાસન-અથવા-આગમરુપ હોતા હૈ,
‘શક્તિઃ’ જિનેન્દ્ર પ્રવચન મેં દેશતઃ-વા સર્વતઃ ઔ સઘયશીલ હોતા
હૈ વસકાનામ શક્તિહૈ। કાંક્ષિત-દેશતઃ-વા-સર્વતઃ ઔ સર્વશ પ્રણીત
મતાન્તરોં કો બી સાધુરુપ-સચાર્યરુપ મેં માનતા હૈ વહ કાંક્ષિત હૈ।
ફલકે મતિ શક્તા થાલા ઔ હોતા હૈ, વહ વિચિકિત્સિત હૈ। મેદસમાપન્ન
દ્વેષીમાત્રકો ઔ પ્રાપ્ત હોતા હૈ વહ મેદસમાપન્ન હૈ યદ એસા નહીં હૈ હસ

હવ ત્રણ સ્થાન અદિતકારી અપઘ્યકારી અસુખકારી (દુઃખકારી), અક્ષમ
(અસમર્થતા) કારી અનિઃશ્વેપસ (અમોક્ષ) કારી અને અશુભાનુબંધ રૂપ
અનનુગામિકતાકારી ચર્ચ પડે છે

‘ગિરગપાવયમે’ નિર્ગ્રંથો (તિથ કર) દ્વારા જે કહેવામાં આવ્યું છે તેને
નૈર્ગ્રંથ કહે છે અને સારી રીતે, અભિવિષિપૂર્વક છતાંકિં પદાર્થની જેમાં પ્રવચન
કરવામાં આવી છે તેને પ્રવચન કહે છે એવું તે પ્રવચન જૈનેન્દ્ર શાસન રૂપ
અથવા આગમ રૂપ હોય છે

“શક્તિ” જિનેન્દ્ર પ્રવચનમાં જે દેશતઃ અથવા સર્વતઃ સઘયશીલ
હોય છે તેને શક્તિ કહે છે ‘કાંક્ષિત’ જે અસપ્ત (સર્વશ ન હોય એવી
અવસ્થા) પછીત મતાન્તરે ને પણ દેશતઃ અથવા સર્વતઃ સાચા માને છે તેને
કાંક્ષિત કહે છે શક્તિની આગતમાં શક્તા શાળાને વિચિકિત્સિત કહે છે
“મેદ સમાપન્ન” દ્વિષા બાવળી મુક્ત અધિને સેક સમાપન્ન કહે છે “આ

સામાન્યતો ન તત્ર શ્રદ્ધાં કરોતિ, નો પ્રત્યેતિ-ન સર્વથા પ્રીતિવિપયી કરોતિ, નો રોચયતિ-ન તદારાધનેચ્છાવિપયી કરોતિ, નમિતિ ય એવમ્ભૂતો ભવતિ તે સાધ્વા-
ભાસં પરિપહ્યન્તે નિર્જરાર્થમિતિ પરીપદાઃ-શુદ્ધાદયો દ્વાવિંશતિસંખ્યકાઃ અભિયુજ્ય
૨ સમ્બન્ધમુપગત્ય પ્રતિસ્પર્ધ્ય અભિભવન્તિ-વ્યાકુલીકુર્વન્તિ કિન્તુ સ-પૂર્વોક્તઃ
સાધ્વાભાસસ્તાન્ પરીપદાન્-અભિયુજ્ય૨ નો અભિભવતિ ન જયતીત્યર્થઃ, આર્હત-
વચને શઙ્કાદાનાં સદ્ભાવેન શ્રદ્ધાદીનામસદ્ભાવાત્સ તાન્ જેતું ન શક્નોતીતિ ભાવઃ

તરહકી પ્રતિપત્તિ (શ્રદ્ધા) વાલા જો હોતાહૈ વહ કલુષસમાપન્ન હૈ, “ ન શ્રદ્ધાતિ ” પદ સે યહ પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ કિ-વહ સામાન્યરૂપ સે શ્રી યહાં શ્રદ્ધાશીલ નહીં હોતા હૈ “ નો પ્રત્યેતિ ” ઉસે અપની પ્રતીતિ મેં શ્રી વહ સર્વથા નહીં લેતા હૈ ઓર-ન વહ ઉસ કે આરાધન કી ઇચ્છા શ્રી કરતા હૈ-યહ વાત “ નો રોચતિ ” ક્રિયાપદ સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ જો નિર્જરા કે લિયે સહન કી જાતી હૈ ઉસ કા નામ પરીપદ હૈ યે પરીપદ શુદ્ધા આદિ કે ભેદ સે ૨૨-ષાડસ હોતે હૈ । અર્થાત્-જો સાધુ કે લક્ષણ સે રહિત હોતા હૈ ઓર-સાધુ જૈસા પ્રતીત હોતા હૈ વહ દ્રવ્યલિંગીસાધુ હૈ દ્રવ્યલિંગીસાધુ પરીપદોં દ્વારા ઇસલિયે પરાજિત હો જાતા હૈ કિ આર્હત વચન મેં શઙ્કાદિકોં કે સદ્ભાવ સે ઉસ મેં શ્રદ્ધાદિક કા અભાવ રહતા હૈ અતઃ-વહ ઉપર વિજય નહીં પાસકતા હૈ-ઈસી તરહ સે પંચ

વાત આ પ્રમાણે નથી, ” આ પ્રકારની પ્રતિપત્તિવાળા શુભને કલુષ સમાપન્ન કહે છે. “ ન શ્રદ્ધાતિ ” પદ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે સામાન્ય રૂપે પણ નિર્ઐશ પ્રવચન આદિ પ્રત્યે શ્રદ્ધાશીલ હોતો નથી “ નો પ્રત્યેતિ ” આ પદ દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે તે નિર્ઐશ પ્રવચન આદિને પોતાની પ્રતીતિને વિષય પણ બનાવતો નથી “ નો રોચતિ ” આ ક્રિયાપદના પ્રયોગ દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે તે નિર્ઐશ પ્રવચન આદિની આરાધનાની ઇચ્છા પણ કરતો નથી

નિર્ઐશ નિમિત્તે જે સહન કરવામાં આવે છે, તેનું નામ પરીપદ છે શુદ્ધા આદિના ભેદથી પરીપદ ૨૨ પ્રકારના કહેવા છે

“ દ્રવ્યલિંગી સાધુ ”—સાધુના લક્ષણોથી રહિત હોવા છતાં પણ જે વેષ આદિને કારણે સાધુ જેવો લાગે છે, તેને દ્રવ્યલિંગી સાધુ કહે છે એવો દ્રવ્યલિંગી સાધુ પરીપદો દ્વારા પરાજિત થઈ જાય છે તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—એવો સાધુ આર્હત પ્રવચનમાં શંકાદિકોથી યુક્ત બને છે અને તે કારણે તે પ્રવચનનાદિ પ્રત્યે તે સાધુ શ્રદ્ધા રાખી શકતો નથી તે કારણે તે પરીપદો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી,

૧। પરમેષ પશ્ચમહાવ્રતવિષય પદ્મજીવનિકાયવિષય એતિ સ્થાનદ્વયમપિ વિશેષમ્ ॥૧॥

‘તત્ત્વો ઠાળા’ ઇત્યાદિ । પૂર્વાક્તવિષય વ્યવસિતસૂત્ર વિષયેણ વ્યાખયેય, નવર-ઠિતમ્-અશોષકરમિહપરલોકે ચ, આત્મન પરેપાં ચપચ્ચામ્મોમન વત્ ૧, સુત્તમ્-માનન્દ ધર્મર્ષો ઘૃષાકુલસ્ય પાનકરસપાનવત્ ૨, ધમમ્-ઉચિત તયાત્રિધવ્યાપિનિવારકૌપપાનવત્ ૩, નિ શ્રેયસ-નિશ્ચિત શ્રેય-પ્રગ્લસ્તં માવતા પશ્ચનમસ્કારકરણમિવ, આનુગામિકમ્-અનુગમનશીલ, માસ્તરદ્ધ્યજનિતચ્ચા-યેષેતિ । શ્રેષ્ઠ સુગમમ્ । વ્યવસિતઃ પુરુષઃ પ્રશ્નમિત સન્ પરીપદાન્ અમિયુન્યર અમિમવતિ કિન્તુ પરીપદાસ્ત નામિમવિતુ ચ્ચનુવન્તીતિ સૂત્રમાચ ૨ ॥૬૦-૧૦॥

મહાવ્રતરૂપ ઔર-પદ્મજીવનિકાયરૂપ સ્થાન સી ઘસ કો હોતે હૈ એસા સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । “તત્ત્વો ઠાળા” ઇત્યાદિ જો વ્યવસિત સૂત્ર હૈ, વહ અવ્યવસિત સૂત્ર સે વિપરીત વ્યાખ્યાન જુલા હૈ અતઃ-હસ કી વ્યાખ્યા અવ્યવસિત સૂત્ર સે ભિન્ન હી જાનની ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-અવ્યવસિત કી જો નિર્ગન્ય પ્રવચન મે પશ્ચમહાવ્રતો મે પદ્મ પદ્ જીવનિકાય મે પૂર્વોક્તરૂપ સે શક્તિ-કાંક્ષા આદિ યાલી વૃત્તિ હોતી હૈ ઔર-હસી કારણ યહ અદ્વા આદિ ભાવના સે રહિત યના રહતા હૈ તય કિ યહ વ્યવસિત જીવ નિર્ગન્ય પ્રવચન મે પશ્ચમહાવ્રતો મે પદ્મ પદ્ જીવ નિકાય મે પૂર્વોક્તરૂપ નિશ્શક્તિ આદિ વૃત્તિવાલા યનકર અદ્વા આદિ ભાવના સે સમ્પન્ન યના રહતા હૈ હસીલિયે અવ્યવસિત કો પરીપદ આકુલ વ્યાકુલ યનાવેતે હૈ ઔર-વ્યવસિત કો વે આકુલ વ્યાકુલ ન યનાકર સ્વયંહી પરાજિત હો જાતે હૈ ।

અવ્યવસિતને અનુલક્ષીતે નિર્ગન્ય પ્રવચન રૂપ પ્રથમ સ્થાનની એવી પ્રશ્નજ્ઞા કાવ્યામાં આવી એવી જ પ્રશ્નજ્ઞા પાંચ મહાવ્રત રૂપ દ્વિતીય અને પદ્ ૯૪ નિકાય રૂપ તૃતીય સ્થાનના વિરે પવ્ સમજ્ઞ એવી “તત્ત્વો ઠાળા” ઇત્યાદિ વ્યવસિત સૂત્રની વ્યાખ્યા અવ્યવસિત સૂત્ર ઠરતા વિપરીત સમજ્ઞા એટલે કે અવ્યવસિતને નિર્ગન્ય પ્રવચન પાંચ મહાવ્રતો અને પદ્ ૯૪ નિકાય પ્રત્યે શક્તિ કાંક્ષા આદિવાળી વૃત્તિ હોય છે અને એ જ કારણે તે આ ત્રણેમાં અદ્વા આદિ ભાવોથી રહિત જ હોય છે પરન્તુ આ વ્યવસિત ૯૪ નિર્ગન્ય પ્રવચન, પાંચ મહાવ્રત અને પદ્ ૯૪ નિકાયમાં પૂર્વોક્ત રૂપ નિશક્તિ, નિ શક્તિ આદિ વૃત્તિવાળો હોય છે અને તે કારણે તે ૯૪ તેમાં અદ્વા રુચિ આદિ ભાવોથી મુક્ત રહે છે

આ પ્રકારની પરિક્ષિતિમાં અવ્યવસિત દ્રવ્યસિંગી સાધુને પરીપદો આપુલભાગ્ય હરી નામે છે પરન્તુ વ્યવસિત અવ્યવસિત પરીપદો આપુલ

પૂર્વોક્ત પ્રકારો મુનિર્નિર્દેવ પૃથિવ્યાં વિચરતીત્યનેન સમ્બન્ધેન પૃથિવીસ્વરૂપં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—एगमेगा णं पुढवी तोहिं वलएहिं सबओ समंता

इस तरह अव्यवसित सूत्र की व्याख्या से व्यवसित सूत्र की व्याख्या विपरीत है । निर्ग्रन्थ प्रवचनादि तीन स्थान व्यवसित के लिये हितकर होते हैं, अर्थात् पथ्यान्न भोजन की तरह अदोष कर होते हैं, इस लोक में और परलोक में वे उस के लिये और पर के लिये हितकर होते हैं । “सुखं” आनन्ददायक होते हैं, । जैसे-धूप में तृषार्त्तको पानकरस का (शरवत) पान आनन्ददायक होता है, । “क्षमं” उचित रूप होते हैं, जैसे-व्याधि से पीडित हुये को औषधि का पान उचित होता है । निःश्रेयसरूप होते हैं निश्चिन्तश्रेयस्कार-प्रशस्त होते हैं जैसे भाव पूर्वक किया गया पञ्च नमस्कार श्रेयस्कारक होता है, । आनुगामिक होते हैं जैसे-भास्वर द्रव्य से जनित छाया अनुगमनशील होती है बाकी का और सब कथन सुगम है व्यवसित पुरुष प्रव्रजित होकर परीषहों को ही जीत लेता है परीषह उसे नहीं जीत पाते हैं । ऐसा भाव इस सूत्र का है-॥ ॥ सु०९० ॥

વ્યાકુલ કરી શકતા નથી એવા સાધુ આગળ તે પરીષદો પોતે જ પરાજિત થઈ જાય છે આ રીતે અવ્યવસિત સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં વ્યવસિત સૂત્રની વ્યાખ્યા વિપરીત છે

નિર્ગ્રંથ પ્રવચનાદિ ત્રણુ સ્થાન વ્યવસિત જીવને માટે હિતકર હોય છે, એટલે કે પથ્યાન્ન ભોજનની જેમ અદોષકર હોય છે, આલોકમાં અને પરલોકમાં તે તેના માટે તથા અન્યને માટે હિતકર હોય છે, “સુખ” સુખકર અથવા આનંદદાયક હોય છે, જેમ તટસ્થાને સરળતનુ પાન આનંદદાયક થઈ પડે છે, તેમ તેને તે આનંદદાયક થઈ પડે છે “ક્ષમં” જેમ રોગથી પીડાતા જીવને ઔષધિનુ પાન ઉચિત થઈ પડે છે, તેમ તેને ઉચિતરૂપ થઈ પડે છે તે તેને માટે નિશ્ચિન્તરૂપ-નિશ્ચિતરૂપે શ્રેયસ્કારક નિવડે છે જેમ ભાવપૂર્વક કરાયેલા પંચ નમસ્કાર શ્રેયસ્કારક હોય છે, એમ તે જીવને માટે શ્રેયસ્કારક અને પ્રશસ્ત નિવડે છે જેમ ભાસ્વર (અપારદર્શક) દ્રવ્યથી જનિત છાયા અનુગમનશીલ હોય છે, તેમ તે તેને માટે આનુગામિક નિવડે છે બાકીનું સમસ્ત કથન સુગમ છે વ્યવસિત પુરુષ પ્રવ્રજિત થઈને પરીષદોને જીતી લે છે-પરીષદો તેને પરાજિત કરી શકતા નથી, એવો આ સૂત્રનો ભાવ છે. ॥ સૂ. ૯૦ ॥

સપરિક્ષિત્તા, ત જહા-ઘણોદધિવલણ, ઘણવાયવલણ તણુ
વાયવલણ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

છાયા—એકા સ્થૂ પૃથિવી ત્રિભિર્વલયૈઃ સર્વતઃ સમન્તાત્ સપરિક્ષિતા,
તથા-ઘનોદધિવલયન, ઘનવાતવલયન, તનુવાતવલયન ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ટીકા—‘ ઇમેગા ’ ઇત્યાદિ । એકા—પ્રત્યેક પૃથિવી રત્નપ્રમાદિકા
ત્રિભિઃ—ત્રિસ્વરૂપકૈઃ વલયૈઃ—વેદ્યૈઃ સર્વતઃ સમન્તાત્—સર્વાંશુ દિશુ વિવિધુ વેત્યર્થઃ,
સપરિક્ષિતા—નમ્પગ્ વેદિતા પ્રજ્ઞતા, તથા-ઘનોદધિવલયેન, ઘન—સ્થાનો દિમ
શિલા સદૃશઃ, ઉદધિઃ—ઝલનિષઘ-ઘનોદધિ, ત એવ વલયમિશ્રવલય-વેદ્યનં
ઘનોદધિવલય, તેન ૧, એવ ઘનવાતવલયેન, તથાવિષધનપરિણામોપેતો વાતઃ,

પૂર્વોક્ત પ્રકારવાલા મુનિ યહીં પર ચિત્તરણ કરતા હૈ હસી સમ્બધ
કો લેકર અથ સૂત્રકાર પૃથિવી કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કરતે હૈ “ ઇમા
મેગાણ પુઢવી ’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ — પ્રત્યેક પૃથિવી ત્રીન વલયોં સે ચારોં દિશાઓ
મેં ઓર વિદિશાઓં મેં અઘ્છી તરહ સે વેદિત હુઈ કહી ગઈ હૈ । જે
વલય હસ પ્રકાર સે હૈ ઘનોદધિવલય ૧ ઘનવાતવલય ૨ ઓર તનુવા-
તવલય ૩ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર કા વિસ્તૃત અર્થ હસ પ્રકારસે હૈ—પ્રત્યેક રત્નપ્રમા
આદિ પૃથિવી નમસ્ત દિશા ઓર વિદિશાઓં મેં અઘ્છી તરહ સે પૂર્વોક્ત
ઘનોદધિ આદિ ત્રીન વાતવલયોં સે વેદિત હૈ જિસમેં ઉદધિ ઝલ

પહેલાના પ્રકરણમાં જેવા અણુમારની પ્રરૂપણ કરવામાં આવી, જેવા
અણુમારો આ પૃથ્વી પર જ સિચરતા હોય છે આ અણુને અણુકક્ષીને
હવે સૂત્રકર પૃથ્વીના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

‘ ઇમેગાણ પુઢવી ’ ઇત્યાદિ—

પ્રત્યેક પૃથ્વી ત્રણ વલયે ધી ચારે દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં સારી
રીતે વેદિત થયેલી કહી છે તે ત્રણ વલયના નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ઘનોદધિ
વલય (૨) ઘનવાત વલય અને (૩) તનુવાત વલય આ સૂત્રનો વિસ્તૃત
અર્થ આ પ્રમાણે છે—

રત્નપ્રમા આદિ પૃથ્વી સમસ્ત દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં પૂર્વોક્ત
ઘનોદધિ આદિ ત્રણ વાતવલયેથી સારી રીતે વેદિત (વીદિતથેથી) છે
જેમાં દિશાશિલાના જેવો ઉદધિ (જલસમૂહ) ઘન રૂપે જમા થયેલો રહે છે,
તને ઘનોદધિ કહે છે જે જ વલયના જેવું વલય વેળન + છે તેથી તેને

તદ્રૂપેણ વલયેન ૨, તનુવાતવલયેન, તનુવાત—તથાવિવનનુપરિણામો વાત એવ,
તદ્રૂપેણ વલયેન વેષ્ટિતા પૃથ્વી પ્રજ્ઞપ્તેતિ પ્રક્રમઃ । આશ્ચર્યન્ટરં ઘનોદધિવલયં,
તત્પરિતઃ ઘનવાતવલયં, તત્પરિતશ્ચ તનુવાતવલયમિતિ ભાવઃ ભવન્તિ ચાત્રગાથાઃ—

“ નવિ અ કુસંતિ અલોગં ચડસંપિ દિસામુ સન્વરપુદ્ગલીઓ ।

સંગદિયા વલણદિં, ચિત્રલંબં તેમિ યોન્છામિ ॥૧॥

છન્વેવ? અદ્વપંચમર જોયણમદ્વં ચ હોડ રચણાણ ।

ઉદહી? ઘનર તણુવાયાર, જહામંસ્થેણ નિદ્ધિટ્ઠા ॥૨॥

તિ ભાગો? ગાડયં ચેવર, તિભાગો ગાડયસ્સ ય ૩ ।

આહધુવે પક્ષેવો, અહો અહો જાવ સત્તમિયં ॥૩॥”

છાયા—નાપિ ચ સ્પૃશન્તિ અલોકં. ચતસૃષ્ણપિ દિશુ સર્વાઃ પૃથિવ્યઃ ।

સંગૃહીતા વલયૈર્વિષ્કમ્ભં તેષાં વક્ષ્યે ॥ ૧ ॥

પદ્મૈર્વ? અર્થપશ્ચમાનિ? યોજન સાર્ધં ચ ભવતિ રત્નાયામ્ । ઉદધિ?

ઘનર તનુવાતાઃ?૨, યથાસંસ્થેન નિર્દિષ્ટાઃ ॥ ૨ ॥

ત્રિભાગઃ? (યોજનસ્ય) ગવ્યૂત ચૈવર ત્રિભાગો ગવ્યૂતસ્ય ચ ૩ ।

આદિ ધ્રુવે પ્રક્ષેપ, અથઃ અથઃ યાદત્ સપ્તમિકામ્ ॥૨॥ ઇતિ ।

અસાં સંક્ષેપાર્થઃ—સર્વાઃ પૃથિવ્યઃ ચતસૃષ્ણપિ દિશુ અલોકં ન સ્પૃશન્તિ, સર્વા
અપિ વલયૈઃ સંગૃહીતાઃ—વેષ્ટિતાઃ સન્તિ, તેષાં—ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતાનાં

નિચય—હિમશિલા કે જેસા ઘન જમા હુવા રહતા હૈ વહ ઘનોદધિ હૈ,
વહી વલય કે જેસા વલય વેષ્ટિત હૈ હસલિયે—હસે ઘનોદધિવલય કહા
હૈ । ઘનવાત વલય મેં તથાવિધ ઘનપરિણામોપેત વાત રહતા હૈ તનુવાત
વલય મેં તથાવિધ તનુપરિણામોપેત વાત રહતા હૈ અતઃ—ઘનોદધિરૂપ
વલય, ઘનવાતરૂપ વલય સે ઓર તનુવાતરૂપ વલય સે વેષ્ટિત પ્રત્યેક
પૃથ્વી કહી ગઈ હૈ । इनमें आभ्यन्तर घनोदधिबलय है, इसके बाद
चारों ओर घनवात बलय है इसके बाद चारों ओर तनुवात बलय है ।
कहा भी है “नविअ कुसन्ति अलोगं—” इत्यादि इन गाथाओं का संक्षिप्त
अर्थ इस प्रकार ले है—समस्त पृथिवियां चारों ओर दिशाओं में अलोक

ઘનોદધિ વલય કહેવામા આવેલ છે ઘનવાતવલયમાં તથાવિધ (તે પ્રકારનો)

ઘન—પરિણામોપેત વાત રહે છે તનુવાત વલયમા તથાવિધ તનુ—પરિણામોપેત
વાત રહે છે, તેથી પ્રત્યેક પૃથ્વીને ઘનોદધિરૂપ વલય, ઘનવાતરૂપ વલય અને
તનુવાતરૂપ વલયથી વેષ્ટિત કહી છે આ ત્રણે વલયોમાં આશ્ચર્યન્ટર ઘનોદધિ-
વલય છે, ત્યારમાઠ ચારે તરફ ઘનવાત વલય છે અને ત્યારમાઠ ચારે તરફ
તનુવાત વલય છે કહ્યું પશ્ય છે કે—“ નવિ અકુસન્તિ અલોગં ” ઇત્યાદિ—

આ ગાથાઓનો સંક્ષિપ્ત અર્થ આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત પૃથ્વીઓ ચારે
દિશાઓમા અલોકનો સ્પર્શ કરતી નથી, સમસ્ત પૃથ્વીઓ વલયોથી

વિષ્ક્રમ-વિષ્ક્રમપરિમાણ ચસ્યે, इति गाथाकारः कथयति ॥૧॥ यथासंख्येनेति यथाक्रम, तथाहि घनोदधिरूपस्य विष्कम्भपरिमाणं बहुयोजनानि, घनवातवलयस्य सार्धचतुर्थोজনानि तनुवातस्य सार्धयोजनमेकं विष्कम्भपरिमाणम् । एतद् रत्न प्रमापृथिवीमाधित्योक्तम् । आदिध्रुवे-आदिचलय घनोदधिलक्षणे योजनस्य त्रिभागः प्रक्षेपणीयः, द्वितीय वलय-घनवातरूपे गव्यूत प्रक्षेपणीय, तृतीये वलये तनुवात लक्षणे गव्यूतस्य त्रिभागः प्रक्षेपणीयः । एवं करणेन द्वितीय-पृथिव्या वलयप्रप सपपत्ते, एव पावस्तसप्तमिका-सप्तमोत्तमस्तमापृथिवीपर्यन्तं प्रक्षेपयेन सर्वांश्च पृथिवीनां घनोदधिघनवात-तनुवातरूपस्य वलयत्रिकस्य विष्कम्भपरिमाणं भवतीति गाथाप्रयस्य निष्कर्षार्थः ॥ सू० ०१ ॥

કો સ્પર્શ નહીં કરતી હૈ, સમસ્તપૃથિવિયાં વલયસે ઘેટ્ટિયા હૈ । ઘનોદધિ કા વિષ્કમ્ભ પરિણામ ૬ યોજનકા હૈ ઘનવાતવલયકા વિષ્કમ્ભ માઠે ચાર યોજન કા હૈ તનુવાત વલય કા વિષ્કમ્ભ પરિણામ ૧૥ યોજન કા હૈ ઘનોદધિરૂપ પ્રથમ વલય મેં યોજન કે ત્રીન ભાગ પ્રક્ષિપ્ત કરને સે, ઘનવાતરૂપ દ્વિતીય વલય મેં ગવ્યૂત પ્રક્ષિપ્ત કરને સે તથા-તૃતીય તનુ વાતવલય મેં ગવ્યૂત કે ત્રીન ભાગ પ્રક્ષિપ્ત કરને સે દ્વિતીયપૃથિવી કે ત્રીન વાતવલયોં કા વિષ્કમ્ભ પરિમાણ નિકલ આતા હૈ इसी तरह से सप्तमी तमस्तमा पृथिवी तक प्रक्षेपण करने से बाकी समस्त पृथिवियों के घनोदधि घनवात और तनुवातरूप वलयत्रिक विष्कम्भ परिणाम निकलता है यह तीन गाथाओं का निष्कर्षार्थ है सू० २॥

વેદિત ૭ પહેલી પૃથ્વીને ત્રીજાએકા ઘનોદધિને વિષ્કભ (વિસ્તાર) ૬ યોજનને છે, ઘનવાત વલયને વિષ્કભ ૪૥ (સાડા ચાર) યોજનને છે અને તનુવાત વલયને વિષ્કભ ૧૥ (ટોડ) યોજનને છે

ઘનોદધિ રૂપ પ્રથમ વલયના વિષ્કભ પ્રમાણમાં યોજનને ત્રીએ ભાગ ઉમેરવાથી ઘનવાત રૂપ બીજા વલયના વિષ્કભ પ્રમાણમાં ૪ યુનિ ઉમેરવાથી અને તનુવાત રૂપ ત્રીજા વલયના વિષ્કભ પરિમાણમાં અમ્યૂતિને ત્રીએ ભાગ ઉમેરવાથી બીજા પૃથ્વીના ત્રણે વાતવલયોના વિષ્કભનુ પરિમાણ આવી બાક ૭ એ જ પ્રમાણે આવતી તમસ્તમા પદ્મન્તની પૃથ્વીએકા ઉત્તુકા પ્રમાણને વધારે કરતા જવાથી બાકીની પાંચે પૃથ્વીએકા ઘનોદધિ વલય ઘનવાત વલય અને તનુવાત વલયને વિષ્કભ બધી શકાય છે આ પ્રકારને ત્રણ માધાએકા સાધ્ય સમજવો ॥ સૂ ૬૧ ॥

પૂર્વે રત્નપ્રભાદિ પૃથિવીનાં પ્રરૂપણા કૃતાઃ, એવાસુ ચ નારકા ઇવોત્પદ્યન્તે इति
તેષામુત્પત્તિવિધિમભિધાતુમાદ—

મૂલમ્—નેરઙ્ગયા ણં ઉક્કોસેણં તિસમઙ્ગણં વિગ્ગહેણં ઉવ-
વજ્જંતિ, ઇર્ગિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયાણં ॥ સૂ. ૧૨ ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ ઉત્કર્ષેણ ત્રિસામયિકેન વિગ્રહેણ ઉપપદ્યન્તે, એકે-
ન્દ્રિયવર્જ યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

ટીકા—‘ નેરઙ્ગયાણં ’ ઇત્યાદિ સુગમં, નવરં—નૈરયિકા—ઉત્કર્ષેણ ત્રિસામયિ-
કેન ત્રયાણાં સમયાનાં સમાહારસ્ત્રિસમય તત્ત્વ પ્રાપ્તં યસ્ય સ ત્રિસામયિકસ્તેન તાદ-
શેન વિગ્રહેણ—વક્રગમનેન ઉપપદ્યન્તે । ઉત્કર્ષેણેતિ ત્રસાનાં હિ ત્રસનાડ્યન્તરૂપા-
દાદ્ વક્રઢ્યં ભવતિ, તત્ર ચ ત્રય એવ સમયાસ્તથાહિ—જીવ આગ્નેયદિશાતો નૈર્ઋત્ય-
તદિશમેકેન સમયેન ગચ્છતિ, તતો દ્વિતીયેન સમયેન સમથ્રેણ્યાઽધો ગચ્છતિ,

હસ પ્રકાર રત્નપ્રભા આદિ પૃથિવિયોં કી અવ હન પૃથિવિયોં મેં
નારક હી ઉત્પન્ન હોતે હેં હસ ઘાત કો કહને કે લિયે ડનકી ઉત્પત્તિ
વિધિ કો સૂત્રકાર કહતે હેં—“ નેરઙ્ગયાણં ઉક્કોસે ” ઇત્યાદિ,
ટીકાર્થ નૈરયિક જીવ જિસમેં ઉત્કૃષ્ટસે તીન સમય પ્રાસહેં એસે વિગ્રહસે વક્ર-
ગમનસે ઉત્પન્ન હોતેહેં જિસમેં એકધુમાવ—એકવક્રગતિ હોં ડસકા કાલ માન
દો સમયકા, જિસમેં દોધુમાવ હોં ડસકા કાલમાન તીન સમય કા હોના હૈ
ઑર જિસમે તીન ધુમાવ હોં ડસમેં કાલમાન ચાર સમયકા હૈ । હસ નિયમ
કે અનુસાર ત્રસ જીવોં કા ત્રસ નાડી કે ખીતર ઉત્પાદ હોને સે શુભાવ
હોતે હેં અતઃ વહાં તીન હી સમય લગતે હેં, જૈસે-જીવ અગ્નેય દિશા
સે નૈર્ઋત્ય દિશા તક એક સમય મેં જાના હૈ ફિર દ્વિતીય સમય મેં

રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓને વીંટળાયેલા ત્રણ વાતવલયોનુ નિરૂપણ કરીને
હવે સૂત્રકાર તે નરક પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થતા નારકોની ઉત્પત્તિવિધિનુ કથન
કરે છે— ‘ નેરઙ્ગયાણ ઉક્કોસે ’ ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જેમાં વધારેમાં વધારે ત્રણ સમય લાગે છે એવા વિગ્રહથી—વક્રગમનથી
નારક જીવો નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે જે વિગ્રહગતિમાં એક ધુમાવ (વળાંક)
નો સફલાવ હોય છે, તે વિગ્રહનુ કાળમાન બે સમયનુ હોય છે જેમા બે
ધુમાવ હોય તેનુ કાલમાન ચાર સમયનુ હોય છે આ નિયમ અનુસાર ત્રસ
નાડીની અંદર ત્રસ જીવોનો ઉત્પાદ હોયથી તે જીવોમાં બે ધુમાવનો સફલાવ
હોય છે, તેથી ત્યા ત્રણ જ સમય લાગે છે. જેમકે જીવ અગ્નિ દિશાથી નૈર્ઋત્ય
દિશા યુધી એક સમયમા જાય છે, ત્યારબાદ દ્વિતીય સમયમાં સમથ્રેણીથી

તતસ્તુતીયન સમયન વાયવ્યદિશિ સમન્નેષ્યૈવ ગચ્છતીતિ ત્રય સમયા ઉક્તાઃ ।
 એવમિદં ઉત્કર્ષેણ વિગ્રહસ્ત્રસાનામેવ પ્રસોત્પત્તૌ મયસીત્યત્ત એવાહ—‘ ઇર્ગિદિય
 વજ્ર ’ इत्यादि, एकेन्द्रियान् वर्मयित्वेत्यर्थः । एकेन्द्रियास्तु एकेन्द्रियेषु पञ्चसा
 मयिकेन विग्रहेणाप्युत्पद्यन्ते, तेषां बहिस्तात् त्रसनासीतो बहिरुत्पद्यमानत्वात्,
 उक्तञ्च —

“ विदिसाउ दिस पढમે, થીપ પડસરખોયનાહીપ ।

તરૂં ઉત્પિ ધાવડ, ષડત્થવ નીડ ધારિં તુ ॥૧॥

પંચમય વિદિસીય ગંતું ઉપ્પજ્જવ ડ ઇર્ગિદી । ” इति ।

છાયા—વિદિશાતો દિશ પ્રથમે, દ્વિતીયે પ્રતિસરતિ સોરનાહયામ્ ।

છત્રીયે ઠગરિ ધાવતિ, ચતુર્થકે નવતિ બહિસ્તુ ॥૧॥

પંચમકે વિદિશાર્યાં ગત્વોત્પન્નતુ ઇકેન્દ્રિયઃ ॥

સમ્મવોડ્ડપ્પયમ્ । મયતિ તુ ચતુઃ સામયિક એ વ્યાખ્યાપ્રકરણી તયા પ્રતિ
 પાદિતત્વાત્, ઉક્તञ्च—

સમન્નેષી સે નીચે જાના હૈ ઉસકે બાદ છત્રીય સમય મેં વાયવ્ય દિશા
 મેં સમન્નેષી સે જાના હૈ હસ પ્રકાર દો ધુમાવોં મેં યે ત્રીન સમય લગતે
 હૈં એસા કહા ગયા હૈ । એસા ઉત્કૃષ્ટ સે મોહા-વિગ્રહ ધર્મોં કા ધસો
 સ્પત્તિ મેં હોતા હૈ હમીલિયે યહાં “ ઇર્ગિદિયવજ્ર ” इत्यादि છૂંકાર
 ને કહા હૈ । ક્યોં કિ-એકેન્દ્રિય એકેન્દ્રિયોં મેં પાંચ સમયવાલે વિગ્રહ સે
 ખી ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ક્યોં કિ-હમકા ઉત્પાદ ધસ નાહી સે યાહર હોતા
 હૈ । કહા ખી હૈ-“ વિદિસાઉદિસ પઢમે ” इत्यादि એકેન્દ્રિય જીવ કા
 યહ પાંચ સમયવાલા ઉત્પાદ સમ્મય ખી હોતા હૈ પરંતુ-વ્યાખ્યાપ્રકરણિ
 મેં ચાર સમયવાલા હી હસકા ઉત્પાદ કહા હૈ । કહા ખી હૈ-

નીચે બધ છે ત્યારનાહ તુવીર સમન્નેષી વાયવ્ય દિશાનાં સમન્નેષીથી બધ
 તિ આ પ્રકારે ને ધુમાવમાં તથા સમય લાગે છે એ કથન સિદ્ધ થાય છે
 આ પ્રકારેના ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રસોત્તો મોહો વિગ્રહ ત્રસોત્પત્તિમાં થાય છે
 તેથી જ અહીં “ ઇર્ગિદિયવજ્ર ” इत्यादि કથન સુત્રકારે કયું છે, કારણ કે
 એકેન્દ્રિયની એકેન્દ્રિયોમાં પાંચ સમયવાળા વિગ્રહથી પણ ઉત્પત્તિ થાય છે
 કારણ કે તેનો ઉપાદ ધસ નાહી યે બહાર થાય છે કશું પણ છે કે—

“ વિદિસાઉદિસ પઢમે ” इत्यादि—

એકેન્દ્રિય એવનો આ પાંચ સમયવાળો ઉત્પાદ સબની રહે છે ખો ।

પરંતુ વ્યાખ્યા પ્રકરણમાં ચાર સમયવાળો જ તેનો ઉપાદ કહ્યો છે કશું પણ

“અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણં મંતે । અહોલોગચેત્તનાલીં વાહિરિલ્લે
ચેત્તે સમોહણ સમોહણિત્તા જે મવિણ (ગચ્છહ) ઉદ્ધલોચચેત્તનાલીં વાહિરિલ્લે
ચેત્તે અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણં ઉવવજ્જિત્તણ, સે ણં મંતે । કહમમહણં
વિગ્ગહેણ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! તિસમહણ વા ચડસમહણ વા વિગ્ગહેણ
ઉવવજ્જેજ્જા ” ઇત્યાદિ ।

છાયા—અપર્યાપ્તકમૂક્ષમૃથિવીકાયિકેન ! મદન્ત ! અધોલોકક્ષેત્રનાડ્યા-
વાહ્યે ક્ષેત્રે સમવહતઃ, સમવહત્ય યો મવિકઃ (ગચ્છતિ) ઉર્ધ્વલોકક્ષેત્રનાડ્યા
વાહ્યે ક્ષેત્રે અપર્યાપ્તકમૂક્ષમૃથિવી કાયિકતયા ઉપપત્તું સ ગ્વલુ મદન્ત ! કતિ સામે
યિકેન વિગ્ગહેણ ઉપપદ્યતે ? ગૌતમ ! ત્રિસામયિકેન વા ચતુઃ સામયિકેન વા વિગ્ગ
હેણ ઉપપદ્યતે, ઇત્યાદિ । અત એવોક્તમ્—‘ એર્ગિંદિયવજ્જં ’—ઇતિ, એકેન્દ્રિયાન્
વર્જયિત્વા યાવદ્ વૈમાનિકાનાં—વૈમાનિકપર્યન્તાનાં જીવાનામુત્કર્ષેણ ત્રિમામયિકો
વિગ્ગ્રહો મવતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ ૧૨ ॥

પૂર્વ મોહવતાં ત્રિસ્થાનકમુક્તયા, સામ્પતં ક્ષીણમોહસ્ય તદાહ—

મૂલમ્—ક્ષીણમોહસ્સ ણં અરહઓ તઓ કમ્મંસા જુગવં
ચિજ્જંતિ, તં જહા—નાણાવરણિજ્જં, દંસણાવરણિજ્જં, અંતરાણં ॥ ૧૩ ॥

“અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણં મંતે ? અહોલોગચેત્તનાલીં વાહિરિ-
લ્લે ચેત્તે સમોહણ સમોહણિત્તા જે મવિણ (ગચ્છહ) ઉદ્ધલોચચેત્ત નાલીં
વાહિરિલ્લે ચેત્તે અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણં ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં
મંતે ? કહ સમહણ વિગ્ગહેણ ઉવવજ્જેજ્જા ગોયમા ? તિસમહણ વા
ચડસમહણ વા વિગ્ગહેણ ઉવવજ્જેજ્જા ” ઇત્યાદિ ઢમીલિયે એસા કહા
ગયા હૈ—“ એર્ગિંદિયવજ્જં ” ઇતિ નારક જીવોં કી તરહ હી એકેન્દ્રિય
કો છોડકર યાવત્—વૈમાનિક તક કે સમસ્ત જીવોં કા ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રિન
સમયવાલા વિગ્ગ્રહ હોતા હૈ ॥ ૧૨

છે કે—“ અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણ મંતે ! અહોગચેત્તનાલીં વાહિરિલ્લે
ચેત્તે સમોહણ । સમોહણિત્તા જે મવિણ (ગચ્છહ) ઉદ્ધલોચચેત્તનાલીં વાહિ-
રિલ્લે ચેત્તે અપજ્જત્તગસુહુમપુઢવીકાઢણ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કહ સમ
હણ વિગ્ગહેણ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! તિસમહણ વા ચડસમહણ વા વિગ્ગહેણ
ઉવવજ્જેજ્જા ” ઇત્યાદિ તે કારણે જ ઉદારકા કથન કરવામા આવ્યું છે
“ એર્ગિંદિયવજ્જં ” ઇત્યાદિ—એકેન્દ્રિયો સિવાયના વૈમાનિક પર્યન્તાના સમસ્ત
અવેના નારક અવેની જેમ ત્રણ સમયવાળો ઉત્કૃષ્ટ વિગ્ગ્રહ (વક્ષગમન)
હોય છે, એમ સમજવું ॥ સૂ ૬૨ ॥

अभिर्इणस्सत्ते तितारे पण्णत्ते १ । एव सवणो २ अस्सिणी
३, भरणी ४, मगसिरे ५, पूसे ६, जेह्वा ७ ॥ सू० ९४ ॥

धम्माओ णं अरहाओ सती अरहा तीर्हि सागरोवमेहिं
तिचउवभागपलिओवमऊणएहिं वीतिक्कनेहिं समुप्पन्ने ॥ सू० ९५ ॥

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स जाव तच्चाओ पुरिस
जुगाओ जुगतकरमूमी ॥ सू० ९६ ॥

मल्ली णं अरहा तीर्हि पुरिससप्पहिं सद्धिं मुहे भवित्ता जाव
पव्वहए १ । एव पासे वि २ ॥ सू० ९७ ॥

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स तिम्रिसया चउइस
पुव्वीण अजिणाणं जिणसकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिण
इव अवितहवागरमाणाण उक्कोसिया चउइसपुव्विसपया
हुत्था ॥ सू० ९८ ॥

तओ तित्थयरो चक्कवट्ठी होत्था, त जहा सती १ कुयू २
अरो ३ ॥ सू० ९९ ॥

छाया-क्षीणमोहस्य स्वल्प महत्तमयः कर्मोश्च युगपत् क्षीयन्ते, तद्यथा-ज्ञानावरणीय १, दर्शनावरणीय २, आन्तरायिकम् ३ ॥ सू० १०३ ॥

पहले मोहघाळे जीवों के तीन स्थान कहे हैं, अथ सूत्रकार क्षीण
मोहघाळे जीव के तीन स्थान को कहते हैं-क्षीणमोहस्स ण अरहओ
तओ-इत्यादि

सूत्रार्थ-क्षीणमोहघाळे अर्ह-न के तीन कर्मों का युगपत् क्षीण होते
हैं, जैसे-ज्ञानावरणीय-१ दर्शनावरणीय-२ और अन्तराय ३-॥ ९३

पहला मोहघाता लोभनां त्रय स्थानं कथन यत्तु द्वये सूत्रेण क्षीण
मोहघाता लोभनां त्रय स्थानं कथन कहे छे—

‘क्षीणमोहस्य यं अरहओ तओ इत्यादि—

क्षीण मोहघाता अरह तना त्रय कर्मोश्च लोभे साये क्षीण भाव छे लोभे

(१) ज्ञानावरणीय, (२) दर्शनावरणीय, (३) अन्तराय. । ६७ ।

अभिजिन्नक्षत्रं त्रितारं प्रज्ञप्तम् १, एवं श्रवणः २, अश्विनी ३, भरणी ४, मृग-
शिरः ५, पुष्यम् ६, ज्येष्ठा ७ ॥ सू० ९४ ॥

धर्मात् खलु अर्हन्त शान्तिरर्हन् त्रिषु सागरोपमेषु, त्रिचतुर्भागपल्योपमोनेषु
व्यतिक्रान्तेषु समुत्पन्नः ॥ सू० ९५ ॥

श्रमणस्य खलु भगवतो महावीरस्य यावत्तृतीयं पुरुषयुगं युगान्तकरभूमिः ॥ ९६

अभिजित् नक्षत्र तीन तारों वाला कहा गया है, इसी प्रकार से
श्रवणनक्षत्र, अश्विनीनक्षत्र, भरणीनक्षत्र, मृगशिरानक्षत्र, पुष्यनक्षत्र
और ज्येष्ठानक्षत्र भी तीन तारों वाले कहे गये हैं ॥ ९४

धर्मनाथ अर्हन्त के बाद शान्तिनाथ अर्हन्त तीन चौथाई भाग
पल्योपम से न्यून ३ सागरोपम निकल जाने पर उत्पन्न हुवे अर्थात्
पूर्ण तीन सागरोपम और पौन पल बीतनेके बाद—॥ ९५

भगवान् महावीर स्वामी के तीर्थ में उनसे लगाकर यावत् जम्बू
स्वामी तक निर्माण की प्रवृत्ति रही—बाद में वह प्रवृत्ति विच्छेद
हो गई—॥ ९६

मल्लिनाथ भगवान् तीन सौ पुरुष के साथ सुण्डित होकर यावत्
प्रव्रजित हुवे हैं उसी प्रकार से पार्श्वनाथ भी ३०० पुरुषों के साथ
प्रव्रजित हुवे हैं—॥ ९७

अभिजित नक्षत्र त्रयु ताराओवाणुं कलु छे ओ न प्रभाणु श्रवण नक्षत्र,
अश्विनी नक्षत्र, भरणी नक्षत्र, मृगशीर्ष नक्षत्र, पुष्य नक्षत्र अने ज्येष्ठा नक्षत्र
तयु त्रयु तयु ताराओवाणां छे । ९४ ।

धर्मनाथ अर्हन्त तथा पञ्ची त्रयु सागरोपम करता ३/४ पल्योपम
(अर्थात् त्रयु सागरोपम अने पौण्य पल्योपम काल पछी)
प्रभाणु न्यून काण व्यतीत तथा बाद शान्तिनाथ अर्हन्त उत्पन्न तथा हुता । ९५ ।

भगवान् महावीर स्वामीना तीर्थमा तेमनाथी शङ्क करीने न भूस्वामी
पर्यन्त निर्वाणुनी प्रवृत्ति आलु रही हुती तयार बाद ते प्रवृत्ति विच्छेद
(अर्थ) थई गई ॥ ९६ ॥

मल्लिनाथभगवान् ३०० पुरुषोनी साथे सुण्डित थइने गृहस्थावस्थाना
परित्यागपूर्वक प्रव्रजित तथा हुता ओ न प्रभाणु पार्श्वनाथ भगवाने तयु
३०० पुरुषोनी साथे प्रव्रज्या अंगीकार हुती । ९७ ।

अभिर्हणस्वप्ते तितारे पणसे १ । एव सवणो २ अस्सिणी
३, भरणी ४, मगसिरे ५, पूसे ६, जेह्वा ७ ॥ सू० ९४ ॥

धम्माओ णं अरहाओ सती अरहा तीहिं मागरोवमेहिं
तिचउवभागपलिओवमऊणएहिं वीतिकतेहिं समुप्पन्ने ॥ सू० ९५ ॥

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स जाव तज्जाओ पुरिस
जुगाओ जुगतकरभूमी ॥ सू० ९६ ॥

मल्ली णं अरहा तीहिं पुरिससण्हिं सद्धिं मुडे भवित्ता जाव
पव्वइए १ । एव पासे वि २ ॥ सू० ९७ ॥

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स तिम्रितया चउइस
पुव्वीण अजिणाणं जिणसकासाणं सव्वक्खरसन्निवार्हणं जिण
इव अवितहवागरमाणाण उक्कोसिया चउइसपुव्विसंपया
हुत्था ॥ सू० ९८ ॥

तओ तिस्थयरो चक्कवट्ठी होत्था, त जहा सती १ कुयू २
अरो ३ ॥ सू० ९९ ॥

छामा-क्षीणमोहस्य खलु अर्हतत्त्वयः कर्मोश्च युगपत् क्षीयन्ते, तपया-ज्ञानावर
णीयं १, दर्शनावरणीयं २, आन्तरायिकम् ३ ॥ सू० ९३ ॥

पइसे मोहवाले जीवों के तीन स्थान कहे हैं, अथ सूत्रकार क्षीण
मोहवाले जीव के तीन स्थान को कहते हैं-क्षीणमोहस्स ण भरइमो
तओ-इत्यादि

सुप्रार्थ-क्षीणमोहवाले अर्ह-न के तीन कर्मोश्च युगपत् क्षीणहोते
हैं, जैसे-ज्ञानावरणीय-१ दर्शनावरणीय-२ और आन्तराय ३-॥ ९३

पइसा मोहवाला एवोनां त्रय स्थाननुं कथनं भवुं इवे सुप्रकारं क्षीण
मोहवाला एवोनां त्रय स्थाननुं कथनं करे छे—

क्षीणमोहस्य ण भरइमो तमो " इत्यादि—

क्षीण मोहवाला एक तया त्रय कर्मोश्च जोड़ी साथ क्षीण साथ छे केमहे
(१) ज्ञानावरणीय, (२) दर्शनावरणीय, (३) आन्तराय । ६३ ।

જમ્બૂસ્વામિને યાવદિત્યર્થ. યુગાન્તકરભૂમિઃ, યુગં-પુરુષયુગં-તદપેક્ષયા અન્તંકરાણાં
-ભવાન્તકારિણાં નિર્વાણગામિનામિત્યર્થઃ ભૂમિઃ-કાલઃ યુગાન્તકરભૂમિરાસીદિતિ ।
ઇદમત્ર તાત્પર્યમ્-ભગવત્ શ્રીમહાવીરસ્વામિનસ્તીર્થે તસ્માદારમ્ય તૃતીયં પુરુષં
જમ્બૂસ્વામિને યાવન્નિર્વાણમભૂત્, તદુત્તરકાલે તદ્વચવચ્છેદાદિતિ ॥ સૂં ૯૬ ॥

‘ મહી ’-ત્યાદિ સુત્રદ્વયમ્, મહી-મહીનાથસ્વામી સ્વલ્લુ અર્હન્ ત્રિમિઃ પુરુ
પણ્તૈઃ-ત્રિશતસંખ્યકપુરુષૈઃ સાર્ધં મુખ્ડો ભૂત્વા ‘ યાવત્ ’ ઇતિ અગારાદ્ અનગા-
રિતાં પ્રવ્રજિતઃ-પ્રાપ્તઃ । ‘ એવં પાસેવિ ’ ઇતિ એવં-મલ્લીનાથસ્વામિવત્ પાર્શ્વોડપિ
પાર્શ્વનાથસ્વામ્યર્હન્નપિ ત્રિશતપુરુષૈઃ સહ પ્રવ્રજિતોડમ્બૂદિતિ ભાવઃ ॥ સૂં ૯૭ ॥

ત્રિસ્થાનકત્વાદ્ ભગવતો મહાવીરસ્ય ચતુર્દશપૂર્વિસંપત્સુત્રમાહ-‘ સમણસ ’
ઇત્યાદિ, શ્રમણસ્ય સ્વલ્લુ ભગવતો મહાવીરસ્ય ચતુર્દશપૂર્વિણાં-ચતુર્દશપૂર્વધરાણામ્,
કીદૃશાનામ્ ? ઇતિ વિશેષણકલાપમાહ-‘ અજિનાણં ’ ઇત્યાદિ, અજિનાનામ્-
અસર્વજ્ઞત્વેન, જિન સકાશાનાં-જિનસદૃશાનાં સકલસંશયચ્છેદકત્વેન, સર્વાક્ષરસંનિ-
પાતિનાં, સર્વે-સકલાઃ અક્ષરસ નિપાતાઃ-અકારાદિસંયોગાઃ-સર્વાક્ષરસંનિપાતાઃ,
તે વિચિન્તે યેપાં તે તથોક્તાઃ, તેપાં વિદિતસકલવાઙ્મયાનામિત્યર્થઃ પુનશ્ચ જિન
ઇવ અર્હદ્વત્, અવિતથવ્યાગૃણતામ્, અવિતથં-યથાવસ્થિતં વ્યાગૃણતાં -
વ્યાકુર્વતાં, તીર્થકરવત્તથ્યમાષિણામિત્યર્થઃ, એતદ્વિશેષણવિશિષ્ટાનાં ચતુર્દશપૂર્વિણામ્
ઉત્કર્ષિકા-ઉત્કૃષ્ટા ચતુર્દશપૂર્વિસમ્પત્ - એતદભિધાનાસમ્પત્ ‘ હોત્યા ’
ઇતિ-આમીત્ ॥ સૂં ૯૮ ॥

‘ તઓ ’ ઇત્યાદિ. ત્રયસ્તીર્થકરાઃ ચક્રવર્તિન આસન્, તાનેવાહ-શાન્તિઃ-
શાન્તિનાથઃ ૧, કુન્થુઃ-કુન્થુનાથઃ ૨, અરઃ-અરનાથઃ ૩ ઇતિ ॥ સૂં ૯૯ ॥

પૂર્વ તીર્થકરા વર્ણિતા, તે ચ વિમાનેભ્ય આગતા ભવન્તીતિ વિમાનવક્તવ્યતાં
સૂત્રચતુષ્ટયેનાડ્ડહ-

મૂલમ્-તઓ ગેવિજ્જવિમાણપત્થડા પપ્પણત્તા, તં જહા-હિટ્ઠિ-
મગેવિજ્જવિમાણપત્થડે ૧, મઙ્ગિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે ૨, ઉવ-
રિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે ૩ । ૧ । હિટ્ઠિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે
તિવિહે પપ્પણત્તે, તં જહા-હેટ્ઠિમહટ્ઠિમગેવિજ્જવિમાણપત્થડે ૧, હેટ્ઠિ-

યે ત્રીણ તીર્થકર ચક્રવર્તી હુવે હે-શાન્તિનાથ-કુન્થુ-અરનાથ ૯૯

આ ત્રણ તીર્થકરોએ ચક્રવર્તીપદ લોગળ્યુ હતું-(૧) શાન્તિનાથ, (૨)
કુન્થુનાથ અને (૩) અરનાથ । ૯૯ ।

मल्ली खल्ल अहं प्रिमिः पुरुषसत्तै सार्धे सुण्ढो भूत्वा यावत् प्रव्रजितः ॥
एव पार्श्वोऽपि ॥ सू० ९७ ॥

धमणस्य गच्छ मगवतो महावीरस्य श्रीणि क्षतानि चतुर्दशपूर्वेषाम् अत्रि
तानां भिनसकाशानां सवौत्तरसनिपातिना जिन इवाऽभितयम्यापुनताम् उत्क
पिक्का चतुर्दशपूर्वेषां सपदाऽऽसीत् ॥ मू० ९८ ॥

अथ स्तोत्र्यकराभ्यङ्गचिन्ति आसन्, तद्यथा-छान्ति १, कुण्ड २, अर॥सू०९९
टीका—‘ स्त्रीणमोहस्त’ इत्यादि । स्त्रीणमोहस्य-स्त्रीममाहनीयकर्मणा
ऽर्हतः-जिनस्य प्रयः-कर्मांश्चा-कर्ममकृतय युगपत्-समक स्तीयन्ते । तद्यथा-
ज्ञानावरणीय १ दर्शनावरणीयम् २, आन्तरायिकम् ३॥पृ० ९३॥

पूर्वमन्त्राद्यतानां निस्थानकमुक्तं, साम्प्रत आश्वतानां तदाह—'अभीर्ह
—इत्यादि, अमित्रिकपन्नत्र चितारं—सारकप्रयमयं यज्ञप्तम् । शेषं सुगमम् ॥६०९४॥

परम्परसूत्रे श्रीगमोदस्य प्रस्थानकमुक्तं, साम्प्रतं प्रसङ्गाच्छिष्याणां तीर्थ
 करणां तदाह—‘ घम्माओ ’ इत्यादि, घर्मात्-घर्मनायामिधानाद् अर्हतः-
 घर्माहंतोऽनन्तरमित्यर्थः, त्रिचतुर्भागपरयोपमोनेषु-त्रिमिः-प्रिसंख्यकैः चतुर्भिः-
 पादैः परयोपमसम्बन्धमिरुनानि त्रिचतुर्भागपरयोपमोनानि, तेषु तादृशेषु पर्यो
 पमचतुर्धभागपरहितेषु त्रिषु सागरोपमेषु व्यतिष्ठातेषु सत्सु शान्ति-शान्ति
 नायोऽहंन् समुत्पन्नः ॥ सू० ९५ ॥

‘समणस्ते’-स्यादि, अमणस्य भगवतो महावीरस्य यावत्ततीय पुरुषपु
गम्, पुगानि पञ्चदशमिमानि कालविशेषाः, तानि च क्रमव्यवस्थितानि भव
न्तीत्यतः पुरुषाः-शुद्धिप्यक्रमवन्तः पितापुत्रममवन्तो वा, अत्र पुरुषः पुरुषिप्य
क्रमवान्, स पुगमिव पुरुषपुग पुरुषसिद्धवत्समासः, सतश्च तृतीय पुरुषपुगं यावत्-

अमण भगवान् महावीर स्वामी के १०० चतुर्दश पूर्वधारियों
चौदह पूर्व धारियों की उत्कृष्ट चतुर्दश पूर्ण सम्प्रदायी ये चतुर्दश पूर्व
धारी अजिन थे—असर्गज्ञ थे—जिनके जैसे थे। क्यों कि—ये सबलसंशय
के भेदक थे सकल्यादमय के सकलशास्त्र के ज्ञाना थे, एवं तीर्थंकर की
तरह लक्ष्य-भाषी थे। ७८

અમળ ભગવાન મહાવીરની ઉત્કૃષ્ટ વ્યતુદયપૂર્વ સપદા ૩૦૦ ની હદી
એટલે કે તેમના સિંધ સમુદાયમાં ૩૦૦ અણગાં. ઘોડ પૂવધારી દેતા. તે
ઘોડ પૂવધારી અગ્નિ દેતા, અસગર દેતા અને જિનના સમાન દેતા, કારણ
કે તેઓ સકલ સસજના ઇંદક બતા સકલ વાક્યમયના (સકલ શાઓના)
નાતા દેતા અને તીર્થ કરની એમ તથ્યમાથી દેતા । ૬૮ ।

મધ્યમાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૧, મધ્યમમધ્યમ — ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૨, મધ્યમોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૩ ।૩। ઉપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટસ્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વયા-ઉપરિતનાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૧, ઉપરિતનમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૨, ઉપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટઃ ૩ । ૪ ॥ સૂ ૧૦૦ ॥

ટીકા—‘ તથો ગેવિજ્જ ૦ ’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમં, નવરમ્-લોકપુરુષસ્ય ગ્રીવાસ્થાને ભવાનિ ગ્રૈવેયકાણિ, તાનિ ચ તાનિ વિમાનાનીતિ ગ્રૈવેયકવિમાનાનિ, તેષાં પ્રસ્તટાઃ-રચનાવિશેષવન્તઃ સમૂહા ઇતિ ગ્રૈવેયકવિમાનપ્રસ્તટાઃ-તે ત્રયઃ-ત્રિસંખ્યકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-અધસ્તન-મધ્યમો-પરિતન ગ્રૈવેયકપ્રસ્તટમેદાત્, તદ્વયા-તાનેવાદ-‘ દિઢિમગેવિજ્જ ૦ ’ ઇત્યાદિ । સર્વં સ્પષ્ટમ્ ॥ સૂ ૧૦૦ ॥

હં ચ ગ્રૈવેયકાદિવિમાનવાસિત્વં યદ્ ભવતિ તત્ કર્મણ સકાશાદ્ ભવતીતિ કર્મણસ્ત્રિસ્થાનકમાદ-

મૂલમ્—જીવા પાં તિટ્ટાણિઠ્ઠાત્તિણ પોગ્ગલે પાવકમ્મત્તાણ ચિંણિસુ વા ચિંણિતિ વા ચિણિસ્સંતિ વા, તં જહા-ઈત્થિણિ-

હૈ-મધ્યમાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર-૧ મધ્યમ મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર-૨ મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર-૩ । ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર અી ત્રીન પ્રકાર કા હૈ, ઉપરિતનાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર-૧ ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર-૨ ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તર-૩ । લોક પુરુષ કી ગ્રીવા કે સ્થાન મેં હોને કે કારણ યે ગ્રૈવેયક વિમાન કહલાતે હૈં, હનકે રચના વિશેષ સે યુક્ત જો સમૂહ હૈં વે પ્રસ્તર કહલાતે હૈં । હન કે ત્રીન પ્રકાર, ઔર પ્રકારોં કે અી પ્રકાર, યે સવ ડપર પ્રકટ કર દિયે ગયે હૈં । ૧૦૦

૧ મધ્યમાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર, ૨ મધ્યમમધ્યમ ગ્રૈવેયક-વિમાન પ્રસ્તર અને ૩ મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર

ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાન પ્રસ્તરના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—

૧ ઉપરિતનાધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર, ૨ ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર અને ૩ ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનપ્રસ્તર લોકપુરુષની ગ્રીવાના સ્થાનમાં હોવાને કારણે આ વિમાનોને ગ્રૈવેયક વિમાનો કહે છે. રચના વિશેષથી યુક્ત એવા તેમના જે સમૂહ છે તેમને પ્રસ્તર કહે છે તેના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારોનું અને પ્રત્યેક પ્રકારના ત્રણ ત્રણ પ્રકારોનું આ સૂત્રમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે ॥ ૫૦ ૧૦૦ ॥

ममजिह्ममगेविज्जविमाणपत्थडे २, हेद्धिमउवरिमगेविज्जविमाण
पत्थडे ३।२। मज्झिममगेविज्जविमाणपत्थडे तिविह पणत्ते, त
जहा—मज्झिममहेट्टिमगेविज्जविमाणपत्थडे१, मज्झिममज्झिमगे
विज्जविमाणपत्थडे२, मज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे ३।३।
उवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे तिविह पणत्ते, त जहा—उवरि
महेट्टिमगेविज्जविमाणपत्थडे१, उवरिममज्झिममगेविज्जविमाण
पत्थडे२, उवरिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थडे ३। ४। सू० १००॥

उपा—अथ ग्रैव्यकविमानप्रस्तरा मत्तमा, उपपा—अपस्तनग्रैव्यक
विमानप्रस्तरा १ मध्यमग्रैव्यकविमानप्रस्तरा २ उपरितन ग्रैव्यकविमानप्रस्तरा
३। १। अपस्तनग्रैव्यकविमानप्रस्तराद्विचित्र मत्तमा: उपपा—अपस्तनापस्तनग्रै
व्यकविमानप्रस्तरा १ अपस्तनमध्यमग्रैव्यकविमानप्रस्तरा २, अपस्तनोपरितनग्रै
व्यकविमानप्रस्तरा ३। २। मध्यमग्रैव्यकविमानप्रस्तराद्विचित्र: मत्तमा, उपपा

तीर्थहरविमानोसे आकर दोतो, अत अप विमान संपंधी यत्तप्यता
मूत्रकार नार छत्रोसे बरसे हैं “मओ गेविज्जविमाणपत्थडा पणत्ता”
इत्यादि,

तीकाथ—तीन ग्रैव्यक विमान प्रस्तर कह गये हैं, जैस—अपस्तन ग्रैव्यक
विमान प्रस्तर—१ मध्यमग्रैव्यकविमान प्रस्तर—२ उपरितन ग्रैव्यक
विमान प्रस्तर—३ इनमें—अपस्तन ग्रैव्यक विमान प्रस्तर भी तीन
प्रकार के कहे गए हैं, अपस्तनापस्तन ग्रैव्यक विमान प्रस्तर—१ अप
स्तनमध्यम ग्रैव्यक विमान प्रस्तर २ अपस्तनोपरितन ग्रैव्यक विमान
प्रस्तर—३। मध्यम ग्रैव्यक विमानप्रस्तर भी तीन प्रकार का कहा गया

निय १०। विम नोभाधी आपीने आ भुत्ते। भां ३। पन्न माय ४, तेधी
द्वे १५। १५। नीनना य ४ मू० ४। दास विमाने ७ ४५५ ४२ ४—

ममा तेविज्जविमाणपत्थडा पत्थडा इत्यदि—

टीका—ग्रैव्यक विमाना तेषु ३। १। ४। ४। (१) अपस्तन ग्रैव्यक विमान
प्रस्तरा (२) मध्यम ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा अत (३) उपरितन ग्रैव्यक विमान
प्रस्तरा अपस्तन ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा ५३ नीम ४५५ ५३ ५। ४
४०। ४। (१) अपस्तन प्रस्तरा ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा (२) अपस्तन मध्यम
ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा अत (३) अपस्तन उपरितन ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा
मध्यम ग्रैव्यक विमान प्रस्तरा ५३ ५५ ५। ४ ४५ ४—

નાર્જિતાન્, નપુસકનિર્વર્તિતાન્ નપુમકઙ્ગેદ્ભવેનાર્જિતાન્ પુદ્ગલાન જીવાઃ કાલ-
ત્રયેડપિ અચિન્નન્-ચિન્નન્તિ ચેષ્યન્તીતિ પ્રક્રમ ૧ ૧ । ‘ એવ દત્ત્યનેનાકાઙ્ક્ષા
વાક્યેન ચયસંગાદુપચયાચાલાપકપશ્ચક્રમપિ વિજ્ઞેયમ્ । એવં ચયાલાપકવત્ ઉપા-
ચિન્વન્-પરિપોષણત્ એવ ૨, અવધ્નન્-નિર્માપણતઃ ૩, ઉદૈરયન્-અધ્યવમાય વિશે
પાપકર્મરૂપ સે પહેલે એકત્રિત કિયા હૈ, વર્તમાન મેં વે જિન્હેં એક-
ત્રિત કર રહે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્ કાલ મેં જિન્હેં વે એકત્રિત કરેંગે વે
પુરુષવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલ હૈં । ઇસી પ્રકાર સે નપુંસક વેદ મેં રહકર
જીવને જિન પુરુષોં કો ઉપાર્જિત કર પાપકર્મરૂપ સે પહેલે એકત્રિત
કિયા હૈ વર્તમાન મેં વે જિન્હેં એકત્રિત કર રહે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્
કાલ મેં વે જિન્હેં એકત્રિત કરેંગે વે નપુંસક વેદનિવર્તિત પુદ્ગલ હૈં ।
અર્થાત્-સ્ત્રી વેદરૂપ સે અર્જિત પુદ્ગલોં કો પુરુષ વેદ રૂપ સે અર્જિત
પુદ્ગલોં કો તથા-નપુંસકવેદરૂપ સે અર્જિતપુદ્ગલોં કો જીવોંને કાલત્રય
મેં અર્જિત કિયા હૈ, અવ ભી વે કરતે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્ મેં ભી વે
અર્જિત કરેંગે “ એવમ્ ” યહ આકાંક્ષા વાક્ય હૈ-હસ આકાંક્ષાવાક્ય
સે ચય કે સમ્બન્ધ સે ઉપચયવન્ધ, ઉદીરણા આદિ વીચ કે આલાપક
ભી જાનનીં ચાહિયે હસ તરહ હસ ચય કે આલાપક કી તરહ જીવ ને
તનકે પરિપોષણ સે શ્રૂત કાલ સે તનકા ઉપચય કિયાહૈ વર્તમાન મેં વે

એ જ પ્રમાણે પુરુષવેદમા રહીને જીવે જે પુદ્ગલોને ઉપાર્જિત કરીને
અશુભ કર્મરૂપે પહેલા એકત્રિત કર્યા છે, વર્તમાનમા તે જેમને ઉપાર્જિત
કરી રહ્યો છે અને ભવિષ્યકાળમા તે જેમને એકત્રિત કરવાનો છે, તે પુદ્ગલોને
પુરુષવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલો કહે છે

એ જ પ્રમાણે નપુંસકવેદમા રહીને જીવે જે પુદ્ગલોને ઉપાર્જિત કરીને
પહેલા અશુભ કર્મરૂપે એકત્રિત કર્યા છે વર્તમાનમા તે જેમને એકત્રિત
કરી રહ્યો છે અને ભવિષ્યમા પણ તે જેમને એકત્રિત કરવાનો છે, તે પુદ્ગલોને
નપુંસકવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલો કહે છે એટલે કે સ્ત્રીવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને
પુરુષવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને તથા નપુંસકવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને જીવ
ત્રણે કાળમાં એકત્રિત કરે છે - ભૂતકાળમા પણ ઉપાર્જિત કર્યા છે, વર્તમા-
નમાં પણ ઉપાર્જિત કરે છે અને ભવિષ્યમા પણ ઉપાર્જિત કરશે

“ એવમ્ ” ઇત્યાદિ-આ આકાંક્ષા વાક્ય છે આ આકાંક્ષા વાક્ય દ્વારા
ચયના સમધર્થી ઉપચય બન્ધ, ઉદીરણા આદિ વચ્ચેના આલાપક પણ સમજી
લેવા બેઠાએ આ રીતે આ ચયના આલાપકની જેમ જીવે પરિપોષણની
સ ૪૧

વ્રત્તિષ, પુરિસણિવ્રત્તિષ, ણપુસગણિવ્રત્તિષ ૧। એવ “ ચિણ
 ઉવચિણ ઘઘ ઉદી-રણ ઘેદ તદ્દ નિજ્જરાણેવ ” ॥ સૂ. ૧૦૧ ॥

ઠાયા—જીવા સહુ પ્રિસ્થાનનિર્વર્તિતાન પુદ્ગલાન્ પાપકર્મતયા અચિન્નન્ વા,
 ચિન્નન્તિ વા, વેપ્પન્તિ વા, તથા—સ્ત્રીનિર્વર્તિતાન્, પુરુષનિર્વર્તિતાન્, નપુસક
 નિર્વર્તિતાન્ ॥ ૧। એવ ચયોપચયમ્-પોદીરણવેદારથયાનિજરા ધેવ ॥ સૂ. ૧૦૧ ॥

ટીકા—‘ જીવા ’ ઇત્યાદિ સૂત્રપટ્ટકમ્ । જીવાઃ સહુ પ્રિસ્થાનનિર્વર્તિતાન-
 પ્રિમિ સ્થાનૈર્નિર્વર્તિતા -ઉપાર્જિતાઃ પ્રિસ્થાનનિર્વર્તિતાસ્તાન્ પુદ્ગલાન્ પાપકર્મ
 તયા-અશુભકર્મસ્ત્વેન ઉચ્ચોચ્ચરાશ્રુમાધ્યવસાયરજ્ઞાત્ અચિન્નન્-અકપીકૃતવન્તો યુત
 કાલે, ચિન્નન્તિ વર્તમાનકાલે, વેપ્પન્તિ-અનાગતકાલ । તા-એવ ત્રિસ્થાનાનિર્વર્ત
 યતિ—સ્ત્રીનિર્વર્તિતાન-સ્ત્રીવેદસ્ત્વેનાર્મિતાન્, પુરુષનિર્વર્તિતાન-પુરુષવેદસ્ત્વે

પ્રેવેચક આદિ વિમાનો મેં જીવ કી નિવાસિમા કર્મોદય સે હોતી
 હૈ—ઇસ લિપે—અય સૂત્રકાર કર્મ કે ત્રીન સ્થાન પ્રકર કરતે હૈ—“ જીવા
 ણં તિદ્ધાણ ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જીવોને ત્રીન સ્થાનો દ્વારા ઉપાર્જિત પુદ્ગલોં કો ઉત્તરોત્તર અશુભ અધ્ય
 વસાયને કલમાં હોકર પાપકર્મરૂપ સે મૂલકાલ મેં સંગૃહીત કિયા
 હૈ વર્તમાન મેં સંગૃહીત કરતે હૈં ઓર—અવિષ્ણત્ કાલ મેં સંગૃહીત
 કરેગે । એ ત્રીન સ્થાન ઇસ પ્રકાર સે હૈ—સ્ત્રી વેદ, પુરુષ વેદ, ઓર નપુ
 સકવેદ ઇનમેં રહકર જીવને જિન પુદ્ગલોં કો ઉપાર્જિત કર પાપકર્મ
 સે પહિલે એકગ્રિત કિયા હૈ વર્તમાન મેં એકગ્રિત કર રહે હૈં ઓર—અવિ
 ષ્ણન્ કાલ મેં જિન્હે એ એકગ્રિત કરેગે એ સ્ત્રી વેદ નિર્વર્તિત પુદ્ગલ હૈં ।
 ઇસી પ્રકાર પુરુષ વેદ મેં રહકર જીવ ને જિન પુદ્ગલોં કો ઉપાર્જિત કર

પ્રેવેચક આદિ વિમાનોમાં અગ્ની ઉત્પત્તિ (ઉત્પાત) કર્મોદયથી થાય
 છે તેથી હવે સૂત્રકાર ક્રમના ત્રણ સ્થાન પ્રકટ કરે છે—

“ જીવાણ તિદ્ધાણ ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હવે એ ત્રણ સ્થાનો દ્વારા ઉપાર્જિત પુદ્ગલોંને ઉત્તરોત્તર અશુભ અધ્ય
 વસાયને અધીન થઈને અશુભ કર્મોદયે મૂલકાળમાં સંગૃહીત કર્યા છે વર્ત
 માનમાં સંગૃહીત કરે છે અને કાલિન્ધમાં સંગૃહીત કરશે. તે ત્રણ સ્થાન આ
 પ્રમાણે છે—શ્રીવેદ પુરુષવેદ અને નપુસકવેદ, શ્રીવેદમાં ૧૬૩ને હવે એ
 પુદ્ગલોંને ઉપાર્જિત કરીને અશુભકર્મોદય પહેલાં (મૂલકાળમાં) એકગ્રિત કર્યા
 છે વર્તમાનમાં એકગ્રિત કરી રહ્યો છે અને કાલિન્ધકાળમાં પણ એને તે
 એકગ્રિત કરવાનો છે તે પુદ્ગલોંને શ્રીવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલોં કહે છે

નાર્જિતાન્, નપુ સકનિર્વર્તિતાન્ નપુ સકુન્દેન્દ્રેનાર્જિતાન્ પુદ્ગલાન્ જીવાઃ કાલ-
ત્રયેડપિ અચિન્નન્-ચિન્વન્નિ ચેત્યન્તીતિ પ્રક્રમ. ૧૧૧ ' એવ દન્યનેનાકાઙ્ક્ષા
વાક્યેન ચયસંગાદુપચયાવાલાપકપત્રકમપિ વિજ્ઞેયમ્ । એવ ચયાત્યાપકવત્ ઉપા-
ચિન્વન્-પરિપોષણત્ એવ ૨, અવધનન્-નિર્માપણતઃ ૩, ઉદૈરયન્-અધ્યવસાય વિશે-
પાપકર્મરૂપ સે પહેલે એકત્રિત કિયા હૈ, વર્તમાન મે વે જિન્હે એક-
ત્રિત કર રહે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્ કાલ મે જિન્હે વે એકત્રિત કરેંગે વે
પુરુષવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલ હૈં । ઇમી પ્રકાર સે નપુંસક વેદ મે રહકર
જીવને જિન પુરુષોં કો ઉપાર્જિત કર પાપકર્મરૂપ સે પહેલે એકત્રિત
કિયા હૈ વર્તમાન મે વે જિન્હે એકત્રિત કર રહે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્
કાલ મેં વે જિન્હે એકત્રિત કરેંગે વે નપુંસક વેદનિવર્તિત પુદ્ગલ હૈં ।
અર્થાત્-સ્ત્રી વેદરૂપ સે અર્જિત પુદ્ગલોં કો પુરુષ વેદ રૂપ સે અર્જિત
પુદ્ગલોં કો તથા-નપુંસકવેદરૂપ સે અર્જિતપુદ્ગલોં કો જીવોંને કાલત્રય
મેં અર્જિત કિયા હૈ, અવ ભી વે કરતે હૈં ઓર-ભવિષ્યત્ મેં ભી વે
અર્જિત કરેંગે " એવમ્ " યહ આકાંક્ષા વાક્ય હૈ-હસ આકાંક્ષાવાક્ય
સે ચય કે સમ્બન્ધ સે ઉપચયવન્ધ, ઉદીરણા આદિ બીચ કે આલાપક
ભી જાનનીં ચાહિયે ઇસ તરહ ઇસ ચય કે આલાપક કી તરહ જીવ ને
ઉનકે પરિપોષણ સે શ્રૂત કાલ મેં ઉનકા ઉપચય કિયા હૈ વર્તમાન મેં વે

એ જ પ્રમાણે પુરુષવેદમા રહીને જીવે જે પુદ્ગલોને ઉપાર્જિત કરીને
અશુભ કર્મરૂપે પહેલા એકત્રિત કર્યા છે વર્તમાનમા તે જેમને ઉપાર્જિત
કરી રહ્યો છે અને ભવિષ્યકાળમા તે જેમને એકત્રિત કરવાનો છે, તે પુદ્ગલોને
પુરુષવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલો કહે છે.

એ જ પ્રમાણે નપુંસકવેદમા રહીને જીવે જે પુદ્ગલોને ઉપાર્જિત કરીને
પહેલા અશુભ કર્મરૂપે એકત્રિત કર્યા છે વર્તમાનમા તે જેમને એકત્રિત
કરી રહ્યો છે અને ભવિષ્યમા પણ તે જેમને એકત્રિત કરવાનો છે, તે પુદ્ગલોને
નપુંસકવેદ નિવર્તિત પુદ્ગલો કહે છે એટલે કે સ્ત્રીવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને
પુરુષવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને તથા નપુંસકવેદરૂપે ઉપાર્જિત પુદ્ગલોને જીવ
ત્રણે કાળમાં એકત્રિત કરે છે - ભૂતકાળમાં પણ ઉપાર્જિત કર્યા છે, વર્તમા-
નમાં પણ ઉપાર્જિત કરે છે અને ભવિષ્યમા પણ ઉપાર્જિત કરશે

" એવમ્ " ઇત્યાદિ-આ આકાંક્ષા વાક્ય છે આ આકાંક્ષા વાક્ય દ્વારા
ચયના સંબંધથી ઉપચય બન્ધ, ઉદીરણા આદિ વચ્ચેના આલાપક પણ સમજ
લેવા બેઠાએ આ રીતે આ ચયના આલાપકની જેમ જીવે પરિપોષણની
સ ૪૧

પેજાનુવીર્યોદિયમવેદનતઃ, ૪ અવેદયન્-અનુમનપરણતઃ ૫, નિરખરયન્-પ્રાત્મ
મદેશપરિશ્કાટનતઃ ૬ । એવ ધર્મમાના-નાગતકાર્ણયોરપિ લોભ્યમ્ । ધ્યાપામિત્ય
ગાયાર્પમત્ર, તથાહિ—“ ધિગ ઉવધિગ૦ ” ઇત્યાદિ । અત્યાર્યો ધ્યાસ્પ્યાત-
પૂર્વ પવેતિ ॥ સૂ૦ ૧૦૧ ॥

ઉપચય કરતે હું ઔર-મધિષ્યત્ મેં મી લે ઉનકા ઉપચય કરેંગે । હસી
પ્રકાર સે અપને વાર્યો કે અનુસાર ઉનકા નિર્માણ કરને સે ઉનકા મૂત
કાલ મેં યજ કિયા હૈ, વર્તમાનકાલ મેં લે ઉનકા યજ કરતે હું, આગે
મી લે ઉનકા યજ કરેંગે । હસી તરહ અપ્યયસાય વિશેષ સે અનુવીર્ણ
કો ઉદય મેં પ્રવેશ કરાને સે જીવ ને મૂતકાલ મેં ઉનકી ઉદીરણા કી
હૈ વર્તમાન મેં લે ઉનકી ઉદીરણા કરતે હું ઔર મધિષ્યત્ મેં લે ઉનકી
ઉદીરણા કરેંગે । હસી તરહ સે જીવ ને ઉનકા અનુમન કરણ સે ઉનકા
મૂતકાલ મેં વેદન કિયા હૈ વર્તમાન સે લે ઉનકા વેદન કરતે હું ઔર
મધિષ્યત્ મેં લે ઉનકા વેદન કરેંગે । હસી પ્રકાર આત્મપ્રવેશ સે ઉન્હૈ
હટાને સે જીવ ને મૂતકાલ મેં ઉનકી નિર્જરા કી હૈ વર્તમાન મેં લે ઉનકી
નિર્જરા કરતે હું ઔર મધિષ્યત્ મેં લે ઉનકી નિર્જરા કરેંગે । ધ્યાદિ
કો આમિત કરકે યહ આવી ગાથા સુત્રકાર ને “ એવ ધિગ ઉવધિગ

અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં પણ તેમને ઉપચય કર્યો છે, વર્તમાનમાં તે તેમને
ઉપચય કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેમને ઉપચય કરશે

એ જ પ્રમાણે પોતાના ભાવે અનુસાર તેમનું નિર્માણ કરવાની અપે
ક્ષાએ હવે મૂતકાળમાં તેમને બધ કર્યો છે વર્તમાનકાળમાં પણ તે તેમને
બન્ધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે બધ કરશે એ જ પ્રમાણે અપ્યયસાય
વિશેષથી અનુવીર્ણ ને તેમના ઉદયમાં પ્રવેશ કરાવવાની અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં
તેમની ઉદીરણા કરી છે વર્તમાનકાળમાં પણ હવે તેમની ઉદીરણા કરે છે અને
ભવિષ્યમાં પણ હવે તેની ઉદીરણા કરશે

એ જ પ્રમાણે હવે તેમના અનુભવનકરણની અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં તેમનું
વેદન થયું છે વર્તમાનકાળમાં પણ હવે તેમનું વેદન કરે છે અને ભવિષ્યમાં
પણ તે તેમનું વેદન કરશે

એ જ પ્રમાણે આત્મપ્રવેશમાંથી તેમને અલગ કરવાની અપેક્ષાએ હવે
મૂતકાળમાં તેમની નિર્જરા કરી છે, વર્તમાનકાળમાં પણ હવે તેમની નિર્જરા
કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ હવે તેમની નિર્જરા કરશે.

ધ્યાદિને આમિત કરીને આ અર્થો ગાથા સુત્રકારે “એવ ધિગ-ઉવધિગ
-યજ-ઉદીરણ-વેદ તદ નિર્જરા લેવ” આ પ્રમાણે કહી છે તેનો અર્થ

કર્મ ચ પુદ્ગલાત્મકમિતિ ત્રિસ્થાનકેન પુદ્ગલસ્કન્ધાનાદ—

મૂલમ્—તિપણસિયા સંધા અણંતા પળણત્તા । एवं जाव
तिगुणलुक्खा पोण्णला अणंता पण्णत्ता ॥ सू० १०२ ॥

॥ तिष्ठानस्त चउत्थो उद्देशो समत्तो ॥ ૩-૪ ॥

તિષ્ઠાણં સમત્તં ॥ ૩ ॥

છાયા-ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ एवं यावत् त्रिगुणरूक्षाः
पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञप्ताः ॥ सू० १०२ ॥

॥ तृतीयस्थानरय चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥ ૩-૪ ॥

ટીકા—‘ તિપણસિયા ’ इत्यादि सुगमम् ॥ सू० १०२ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्ब्रह्म-प्रसिद्धवाचरु-पञ्चदशभाषाकलित-
ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-
नमर्दक श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त ‘जैनशास्त्राचार्य’पद-
भूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्म-

દિવાકર-પૂજ્યશ્રી-ઘાસીલાલવ્રતિચિરચિતાયાં

સ્થાનાદ્રમૂત્રસ્ય મુધાચ્યાયાં વ્યાચ્યાયાં

ચતુરુદ્દેશાત્મકં તૃતીયં સ્થાનં સંપૂર્ણમ્ ॥ ૩-૪ ॥

बंध उदीरण वेद तह निज्जरां चेव ” इस प्रकार से कही है इसका अर्थ
ही यह पूर्वोक्तरूप से प्रकट किया है । तात्पर्य कहने का यही है कि-
चय की तरह ही स्त्रीवेद, पुरुषवेद और नपुंसकवेदरूप से अर्जित पुद्गलों
का अशुभ रूप से उपचय किया है, बन्ध किया है, उदीरण किया है,
वेदन किया है और निर्जरा भी की है इसी तरह का कथन वर्तमान
काल और-भविष्यकाल सम्बन्धी उपचयादिकों के आलापकों से भी
कर लेना चाहिये ॥ सू० १०१ ॥

પૂર્વોક્તરૂપે ઉપર પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-

અચની જેમજ સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને નપુસકવેદરૂપે અર્જિત પુદ્ગલોના
એવે અશુભરૂપે ઉપચય કર્યો છે, બન્ધ કર્યો છે, ઉદીરણ કર્યું છે અને નિર્જરા
પણ કરી છે એજ પ્રકારનું કથન વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ સંબંધી
ઉપચયાદિકોના આલાપકોમા પણ સમજાવેલું નેધએ ॥ ૧૦૧ ॥

પેનાનુદીર્ણોદયમવશનતઃ, ૪ પ્રવેદ્યન્-અનુમયકરણતઃ ૫, નિરમરયન્-આત્મ પ્રદેશપરિશાદનતઃ ૬ । एष वर्तमाना-नागतकालयोरपि बोध्यम् । चयाद्यादित्य गायार्पमप्र, तथाहि—“ चिज उवचिग० ” इत्यादि । अस्मार्यो व्याख्यात-पूर्व एवति ॥ सू० १०१ ॥

उपचय करते हैं और-भविष्यत् में भी वे उनका उपचय करेंगे । इसी प्रकार से अपने भार्यों के अनुसार उनका निर्माण करने से उनका भूत काल में पच किया है, वर्तमानकाल में वे उनका पच करते हैं, आगे भी वे उनका पच करेंगे । इसी तरह अच्यवसाय विशेष से अनुदीर्ण को उदय में प्रवेश कराने से जीव ने भूतकाल में उनकी उदीरणा की है वर्तमान में वे उनकी उदीरणा करते हैं और भविष्यत् में वे उनकी उदीरणा करेंगे । इसी तरह से जीव ने उनका अनुमयन करण से उनका भूतकाल में वेदन किया है वर्तमान में वे उनका वेदन करते हैं और भविष्यत् में वे उनका वेदन करेंगे । इसी प्रकार आत्मप्रदेश से उन्हें हटाने से जीव ने भूतकाल में उनकी निर्जरा की है वर्तमान में वे उनकी निर्जरा करते हैं और भविष्यत् में वे उनकी निर्जरा करेंगे । यथादि को आश्रित करके यह आधी गाथा सूत्रकार ने “ एवं चिज उवचिग ”

અપેક્ષાએ ભૂતકાળમાં પણ તેમને ઉપચય કર્યો છે, વર્તમાનમાં તે તેમને ઉપચય કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેમને ઉપચય કરશે.

એ જ પ્રમાણે પોતાના આવે અનુસાર તેમનું નિર્માણ કરવાની અપેક્ષાએ એવે ભૂતકાળમાં તેમને બંધ કર્યો છે વર્તમાનકાળમાં પણ તે તેમને બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે બંધ કરશે. એ જ પ્રમાણે અધ્યવસાય વિશેષથી અનુદીર્ણને તેમના ઉદયમાં પ્રવેશ કરાવવાની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમાં તેમની ઉદીરણા કરી છે વર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમની ઉદીરણા કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એવે તેની ઉદીરણા કરશે.

એ જ પ્રમાણે એવે તેમના અનુમયનકરણની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમાં તેમનું વેદન કર્યું છે વર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમનું વેદન કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેમનું વેદન કરશે.

એ જ પ્રમાણે આત્મપ્રદેશમાંથી તેમને અલગ કરવાની અપેક્ષાએ એવે ભૂતકાળમાં તેમની નિજરા કરી છે વર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમની નિજરા કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એવે તેમની નિજરા કરશે.

અથાદિને આશ્રિત કરીને આ અર્થો ગાથા સૂત્રકારે “ એવ ચિજ-ઉવચિગ -પચ-ઉદીરણ-વેદ તદ્ નિગમરા ચહ ” આ પ્રમાણે કહી છે તેને અર્થ

કર્મ ચ પુદ્ગલાત્મકમિતિ ત્રિસ્થાનકેન પુદ્ગલસ્કન્ધાનાદ—

મૂલમ્—તિપ્પસિયા સ્વંધા અણંતા પળ્લણ્ણા । એવં જાવ

તિગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણંતા પળ્લણ્ણા ॥ સૂં ૧૦૨ ॥

॥ તિદ્ધાણસ્સ ચત્થો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૩-૪ ॥

તિદ્ધાણં સમત્તં ॥ ૩ ॥

છાયા—ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ એવં યાવત્ ત્રિગુણરૂપ્તાઃ
પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ॥ સૂં ૧૦૨ ॥

॥ તૃતીયસ્થાનસ્ય ચતુર્થ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૩-૪ ॥

ટીકા—‘ તિપ્પસિયા ’ ઇત્યાદિ સુગમમ્ ॥ સૂં ૧૦૨ ॥

इतिश्रीविश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-

ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-

नमर्दक श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजमदत्त ‘ जैनशास्त्राचार्य ’ पद-

भूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्म-

दिवाकर-पूज्यश्री--घासीलालव्रतिविरचितायां

स्थानाङ्गसूत्रस्य सुधाख्यायां व्याख्यायां

चतुस्त्वेशात्मकं तृतीयं स्थानं संपूर्णम् ॥ ૩-૪ ॥

બંધ ઉદીરણ વેદ તહ નિજ્જરાં ચેવ ” ઇસ પ્રકાર સે કહી હૈ ઇસકા અર્થ
હી યહ પૂર્વોક્તરૂપ સે પ્રકટ ક્રિયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિ-
ષ્ય કી તરહ હી સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ ઓર નપુંસકવેદરૂપ સે અર્જિત પુદ્ગલોં
કા અશુભ રૂપ સે ઉપચય ક્રિયા હૈ, બન્ધ ક્રિયા હૈ, ઉદીરણ ક્રિયા હૈ,
વેદન ક્રિયા હૈ ઓર નિર્જરાં મી કી હૈ ઇસી તરહ કા કથન વર્તમાન
કાલ ઓર-ભવિષ્યકાલ સમ્બન્ધી ઉપચયાદિકોં કે આલાપકોં મે મી
કર લેના ચાહિયે ॥ સૂં ૧૦૧ ॥

પૂર્વેક્ષિતરૂપે ઉપર પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—

અયની જેમજ સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદરૂપે અર્જિત પુદ્ગલોના
અવેશશુભરૂપે ઉપચય કર્યો છે, બન્ધ કર્યો છે, ઉદીરણ કર્યું છે અને નિર્જરા
પણ કરી છે એજ પ્રકારનું કથન વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ સંબંધી
ઉપચયાદિકોના આલાપકોમા પણ સમજાવેલું નેધએ ॥ ૧૦૧ ॥

પેણાનુદીર્ણોદયપ્રવેશનતઃ, ૪ અવેદયન્-અનુમત્તકરણતઃ ૫, નિરજરયન્-પ્રાત્મ
પ્રદેશપરિશાટનતઃ ૬ । એવં વર્તમાના-નાગતકાલયારપિ ધોધ્યમ્ । ધ્યાપાધિત્ય
ગાયાર્ધમપ્ર, તથાદિ—“ ધિગ ઉવધિગ૦ ” ઇત્યાદિ । અત્યાર્યો ધ્યાસ્પાત-
પૂર્વં એવંતિ ॥ સૂ૦ ૧૦૧ ॥

ઉપચય કરતે હૈં ઓર-અધિષ્ઠ્યત્ મેં મી ઘે ડનકા ઉપચય કરેંગે । હસી
પ્રકાર સે અપને ધાર્યોં કે અનુસાર ડનકા નિર્માણ કરને સે ડનકા મૂત
કાલ મેં ઘષ કિયા હૈ, ઘર્તમાનકાલ મેં ઘે ડનકા ઘષ કરતે હૈ, ડાગે
મી ઘે ડનકા ઘષ કરેંગે । હસી તરહ અધ્યક્ષસાય વિશેષ સે અનુદીર્ણ
કો ઉદય મેં પ્રવેશ કરાને સે જીઘ ને મૂતકાલ મેં ડનકી ઉદીરણા કી
હૈ ઘર્તમાન મેં ઘે ડનકી ઉદીરણા કરતે હૈં ઓર અધિષ્ઠ્યત્ મેં ઘે ડનકી
ઉદીરણા કરેંગે । હસી તરહ સે જીઘ ને ડનકા અનુમત્તકરણ સે ડનકા
મૂતકાલ મેં વેદન કિયા હૈ ઘર્તમાન મેં ઘે ડનકા વેદન કરતે હૈં ઓર
અધિષ્ઠ્યત્ મેં ઘે ડનકા વેદન કરેંગે । હસી પ્રકાર આત્મપ્રવેશ સે ડનકે
હટાને સે જીઘ ને મૂતકાલ મેં ડનકી નિર્જરા કી હૈ ઘર્તમાન મેં ઘે ડનકી
નિર્જરા કરતે હૈં ઓર અધિષ્ઠ્યત્ મેં ઘે ડનકી નિર્જરા કરેંગે । ધ્યાદિ
કો આશ્રિત કરકે યહ આધી ગાયા સૂત્રકાર ને “ એવં ધિગ ઉવધિગ

અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં પણ તેમને ઉપચય કર્યો છે, ઘર્તમાનમાં તે તેમને
ઉપચય કરે છે અને અધિષ્ઠ્યમાં પણ તેમને ઉપચય કરશે

એ જ પ્રમાણે પોતાના આવે અનુસાર તેમનું નિર્માણ કરવાની અપે
ક્ષાએ એવે મૂતકાળમાં તેમને બધે કર્યો છે ઘર્તમાનકાળમાં પણ તે તેમને
બધે કરે છે અને અધિષ્ઠ્યમાં પણ તે બધું કરશે એ જ પ્રમાણે અધ્યક્ષસાય
વિશેષથી અનુદીર્ણ ને તેમના ઉદયમાં પ્રવેશ કરાવવાની અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં
તેમની ઉદીરણા કરી છે ઘર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમની ઉદીરણા કરે છે અને
અધિષ્ઠ્યમાં પણ એવે તેની ઉદીરણા કરશે

એ જ પ્રમાણે એવે તેમના અનુસવનકરણની અપેક્ષાએ મૂતકાળમાં તેમનું
વેદન પણ છે ઘર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમનું વેદન કરે છે અને અધિષ્ઠ્યમાં
પણ તે તેમનું વેદન કરશે

એ જ પ્રમાણે આત્મપ્રવેશમાંથી તેમને અલગ કરવાની અપેક્ષાએ એવે
મૂતકાળમાં તેમની નિર્જરા કરી છે ઘર્તમાનકાળમાં પણ એવે તેમની નિર્જરા
કરે છે અને અધિષ્ઠ્યમાં પણ એવે તેમની નિર્જરા કરશે

ધ્યાદિને આશ્રિત કરીને આ અર્ધી યાયા સૂત્રકારે “એવં ધિગ-ઉવધિગ
-અધ-ઉદીરણ-વેદ તદ નિર્જરા એવં” આ પ્રમાણે કહી છે તેના અર્થ

કર્મ ચ પુદ્ગલાત્મકમિતિ ત્રિસ્થાનકેન પુદ્ગલસ્કન્ધાનાદ—

મૂલમ્—તિપણસિયા સ્વંધા અર્ણતા પળ્ળત્તા । એવં જાવ
તિગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અર્ણતા પળ્ળત્તા ॥ સૂ૦ ૧૦૨ ॥

॥ તિદ્ધાણસ્મ ચત્થો ઉદેસો સમત્તો ॥ ૩-૪ ॥

તિદ્ધાણં સમત્ત ॥ ૩ ॥

જાયા—ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ એવં યાવત્ ત્રિગુણસ્થાઃ
પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ॥ સૂ૦ ૧૦૨ ॥

॥ તૃતીયસ્થાનસ્ય ચતુર્થ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૩-૪ ॥

ટીકા—‘તિપણસિયા’ इत्यादि सुगमम् ॥ सू० १०२ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-
ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-
नमर्दक श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त ‘जैनशास्त्राचार्य’पद-
भूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारि जैनाचार्य-जैनधर्म-

दिवाकर-पूज्यश्री--वासीलालव्रतिविरचितायां

स्थानाङ्गसूत्रस्य सुवाख्यायां व्याख्यायां

चतुर्दशेऽष्टमं तृतीयं स्थानं संपूर्णम् ॥ ३-४ ॥

બંધ ઉદીરણ વેદ તહ નિજ્જરાં ચેવ ” ઇસ પ્રકાર સે કહી હૈ ઇસકા અર્થ
હી યહ પૂર્વોક્તરૂપ સે પ્રકટ કિયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિ-
ચય કી તરહ હી સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ ઓર નપુંસકવેદરૂપ સે અર્જિત પુદ્ગલોં
કા અશુભ રૂપ સે ઉપચય કિયા હૈ, બન્ધ કિયા હૈ, ઉદીરણ કિયા હૈ,
વેદન કિયા હૈ ઓર નિર્જરાં મી કી હૈ ઇસી તરહ કા કથન વર્તમાન
કાલ ઓર-અવિષ્ણકાલ સમ્બન્ધી ઉપચયાદિકોં કે આલાપકોં સે મી
કર લેનાં ચાહિયે ॥ સૂ ૦ ૧૦૧ ॥

પૂર્વેક્તિરૂપે ઉપર પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—

અયની જેમજ સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદરૂપે અર્જિત પુદ્ગલોના
એવે અશુભરૂપે ઉપચય કર્યો છે, બન્ધ કર્યો છે, ઉદીરણ કર્યું છે અને નિર્જરા
પણ કરી છે. એજ પ્રકારનું કથન વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ સંબંધી
ઉપચયાદિકોના આલાપકોમા પણ સમજી લેવું જોઈએ ॥ ૧૦૧ ॥

કમ પુદ્ગલ સ્કન્ધરૂપ હોતે હૈં, અતઃ-સૂત્રકાર ત્રિસ્થાન કો હેકર પુદ્ગલસ્કન્ધો કા કથન કરતે હૈ—

“તિપરસિયા સ્વખા અણતા—” ઇત્યાદિ । ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ઇસી તરહ સે યાચત્ ત્રિગુણરૂક્ષ પુદ્ગલ મી અનન્ત કહે ગયે હૈં ॥ ૧૦૨ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ પ્રતિબિરચિત
સ્થાનાક્ષરોકી સુધાસ્ય ટીકા કે ચાર ઉદ્દેશક યુક્ત ત્રીસરે સ્થાનક
સમાપ્ત ॥ ૩-૪ ॥

કમ પુદ્ગલ સ્કન્ધરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર ત્રિસ્થાનકોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ સ્કન્ધ કથન કરે છે—

“તિપરસિયા સ્વખા અણતા” ઇત્યાદિ ।

ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યા છે એ પ્રમાણે ત્રિગુણરૂક્ષ પદ્યોન્તનાં પુદ્ગલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે ॥ ૧૦૨ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ પ્રતિબિરચિત સ્થાનાક્ષરોકી
સુધા નામની ટીકાકર્તાના ચાર ઉદ્દેશક વાળી ત્રીજી સ્થાનક સમાપ્ત ॥ ૩-૪ ॥

ॐ

श्रीवीतरागाय नमः ।

अथ चतुर्थं स्थानं प्रारभ्यते

चतुर्थस्थानस्य प्रथमोद्देशः ॥१॥

महावीरं धीरं जितमदनवीरं प्रभुवरं,
कृपापारावारं दलितभवभारं जिनवरम् ॥
त्रिधा वन्दे वन्देलिमपदमरोजं सुरवरै-
स्ततस्तूर्यं स्थानं विवरणपथं प्रापय इदम् ॥१॥

चौथा स्थानक के पहला उद्देशक प्रारंभ

मङ्गलाचरणम्—

“ महावीरं वीरं ” इत्यादि १ ॥

इस श्लोक का संक्षेप में अर्थ इस प्रकार से है—जिन्के वन्दनीय पद कमलों की वन्दना देवेन्द्र करते हैं, जो कृपा के अपार पारावार हैं, जिन्होंने अपना भव भार उतार दिया है, ऐसे धीर वीर प्रभुवर महावीर को कि जिन्होंने मदन-काम जैसे श्रेष्ठ वीर के मद को चूर कर दिया है मैं मन वचन और कायरूप त्रिकरण त्रिभागसे नमस्कार करता हूँ, स्थानाङ्ग सूत्र का यह चतुर्थ स्थान अब विवरण युक्त किया जाता है —

चौथा स्थानको पहला उद्देशक प्रारंभ

— मङ्गलाचरण —

“ महावीर वीर ” इत्यादि—

આ સ્લોકનો ભાવાર્થ સંક્ષિપ્તમાં પ્રકટ કરવામાં આવે છે—જેમના વન્દનીય ચરણકમલોની વદણા દેવેન્દ્રો પણ કરે છે, જેમની કૃપા પારાવાર છે, જેમણે પોતાનો ભવભાર ઉતારી નાખ્યો છે, જેમણે મદન (કામ) જેવા મહાવીરના મદને—અહંકારને સર્વવા શક્ય કરી નાખ્યો છે એવા ધીર વીર પ્રભુવર મહાવીરને હું મન, વચન અને કાયથી નમન કર છું

ગત તૃતીય સ્થાન, સમ્પત્તિ ક્રમમાર્થ ચતુર્થસ્થાન પ્રારમ્ભ્યં, યસ્ય ચ પૂર્વેન સદાપમમિતમ્બ-ચ -" તૃતીયસ્થાને જીવાજીવાદિદ્રવ્યપર્માયાનાં વૈચિત્ર્યમમિતિતમત્રાપિ તદેવામિધીયતે " इत्यमुनासम्बन्धेनाऽऽयातस्य चतुरद्वेषकात्मकस्य चतुर्थस्थानस्य प्रथमोद्देशकस्याऽऽद्य सूत्रमाह—

મૂઘ્-ચત્તારિ અતકિરિયાઓ પળગત્તાઓ ત જહા-તત્પ
ખલ્લ પઢમા હમા અતકિરિયા અપ્પકમ્મપચ્ચાયાપ યાવિ હવહ્, સે ણં મુઢે મવિત્તા અગારાઓ અળગારિય પવ્વહ્પ સયમવહુલે સવરવહુલે સમાહિવહુલે હુઢે તીરટ્ટી ઉવહાળવ દુક્કલ્લ વ્હવે તવસ્સી તસ્સ ણં ણો તહપ્પગારે તવે હવહ્, ણો તહપ્પ ગારા વેયણા હવહ્ તહપ્પગારે પુરિસજાણ દીહેણ પરિયાપ્પણં સિઝ્ઝહ્ બુઝ્ઝહ્ મુચ્ચહ્ પરિણિવ્વાહ્ સવ્વ દુક્કલ્લાણમત્ત કરેહ્, જહા-સે મરહે રાયા ચાઠરત્તવ્વહ્, પઢમા અતકિરિયા ૧, અહાવરા દોઢ્ઠા અતકિરિયા મહાકમ્મપચ્ચાયાપ યાવિ મવહ્,

તૃતીય સ્થાન સમાપ્ત હો ચુકા, અષ્ટ ક્રમ પ્રાપ્ત ચતુર્થ સ્થાન પ્રારમ્ભ હોતા હૈ इस स्थान का पूर्वस्थान के साथ ऐसा सम्बन्ध है—“तृतीय स्थान में जीवाजीवादि द्रव्यों की पर्मायों का वैचित्र्य विविध प्रकार कहा गया है,—सो यहाँ पर ‘मी वही कहा जावेगा’ इसी सम्बन्ध से आये भुवे इस चार उद्देशात्मक चतुर्थ स्थानके प्रथम उद्देशकका यह आद्य सूत्र कहा जा रहा है—“चत्तारि अंत किरियाओ पणगत्ता ओ—” इत्यादि

હવે સ્થાનાશ્રય સૂત્રના ચોથા સ્થાનનું વિવેચન કરવામાં આવે છે— ત્રીજા સ્થાનનું વિવરણ પૂર્વે થયું હવે અનુક્રમ પ્રમાણે ચોથા સ્થાનની પ્રકૃતિ શરૂ થાય છે આ સ્થાનનો પૂર્વ સ્થાન સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે— ત્રીજા સ્થાનમાં ભવ, અભવાદિ દ્રવ્યોની પર્માયોનું વૈચિત્ર્ય વિવિધ પ્રકારે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, અહીં પણ જો જ વિષયને અનુસરીને ચાર સ્થાનની વ્યવસ્થાને નિરૂપણ કરવામાં આવશે ચતુર્થ સ્થાનનું પ્રતિપાદન કરતાં ચાર ઉદ્દેશો છે, તેમાંથી પહેલા ઉદ્દેશનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

‘ ચત્તારિ અતકિરિયાઓ પળગત્તાઓ ’ ઈત્યાદિ—

से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए संयमवहुले संवरवहुले जाव उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी तस्स णं तहप्पगारे तवे भवइ, तहप्पगारा वेयणा भवइ, तहप्पगारे पुरिसजाए निरुद्धेणं परियाएणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, जहा-से गयसू-माले अणगारे, दोच्चा अंतकिरिया २, अहावरा तच्चा अंतकिरिया-महाकम्मपच्चायाए यावि भवइ, से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए जहा दोच्चा, नवरं दीहेणं परियाएणं सिज्झइ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेइ, जहा-से सणंकुमारे राया चाउरंतच्चक्खवट्ठी, तच्चा अंतकिरिया ३, अहावरा चउत्था अंतकिरिया-अप्पकम्मपच्चायाए यावि भवइ, से णं मुंडे भवित्ता जाव पव्वइए संयमवहुले जाव तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवइ, णो तहप्पगारा वेयणा भवइ, तहप्पगारे पुरिसजाए निरुद्धेणं परियाएणं सिज्झइ, जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेइ, जहा-सा मरुदेवा भगवई, चउत्था अंतकिरिया ४ ॥ सू० १ ॥

छाया—चतस्रोऽन्तक्रियाः प्रज्ञप्ता, तथा—तत्र खलु प्रथमा इयम् अन्तक्रिया—अल्पकर्मप्रत्यायातश्चापि भवति, असौ खलु मुण्डो भूत्वा अगारतोऽनगारितां प्रव्रजितः संयमवहुलः संवरवहुलः, समाधिवहुलः रुक्षः (नः) तीरार्थी तीरस्थायी तीरस्थितिर्वा उपधानवान् दुःखक्षयः तपस्वी, तस्य खलु नो तथाप्रकारं तपो भवति, नो तथाप्रकारा वेदना भवति, तथाप्रकारं पुरुषजातं दीर्घेण पर्यायेण मिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वर्ति सर्वदुःखानामन्तं करोति, यथा ऽसौ भरतो राजा चातुरन्तचक्रवर्ती, प्रथमाऽन्तक्रिया १, अथापरा द्वितीया अन्तक्रिया—महाकर्मप्रत्यायातश्चापि भवति, असौ खलु मुण्डो भूत्वा अगारतोऽनगारितां प्रव्रजितः संयमवहुलः संवरवहुलः यावत् उपधानवान् दुःखक्षयः तपस्वी, तस्य खलु तथाप्रकारं तपो भवति, तथाप्रकारा वेदना भवति, तथाप्रकारं पुरुष-

ગત તૃતીયં સ્થાનં, સમ્પ્રતિ ક્રમપાર્થ ચતુર્થસ્થાન પ્રારમ્ભતે, અસ્ય ચ પૂર્વેણ સહાયમમિસમ્બન્ધ -“ તૃતીયસ્થાને જીવાજીવાદિદ્રવ્યપર્યાયાનાં વૈષિષ્ણમમિ રિતમગ્રાપિ તદેવામિધીયતે ” इत्यमुनासम्बन्धेनाऽऽयातस्य चतुर्दशकारमकस्य चतुर्थस्थानस्य प्रथमोद्देशकस्याऽऽद्य सूत्रमाह—

મૂખ્ય—ચત્તારિ અતકિરિયાઓ પળણત્તાઓ ત જહા—તત્થ સ્વલ્લ પઢમા હમા અતકિરિયા અપ્પકમ્મપન્ચાયાપ યાવિ હવહ, સે ણં મુદ્દે ભવિત્તા અગારાઓ અળગારિય પઢ્ઢપ્પ સયમવહુલે સવરવહુલે સમાહિવહુલે લ્હદ્દે તીરટ્ટી ઉવહાણવ દુક્કસ્સ ક્કલ્લવે તવસ્સી તસ્સ ણં ણો તહપ્પગારે તવે હવહ, ણો તહપ્પ ગારા વેયણા હવહ તહપ્પગારે પુરિસજાણ દીહેણ પરિયાપ્પણં સિઝ્ઝહ બુઝ્ઝહ મુચ્ચહ પરિણિવ્વાહ સન્ન દુક્કસાણમત્ત કરેહ, જહા—સે મરહે રાયા ષાઠરતચક્કવટ્ટી, પઢમા અતકિરિયા ૧, અહાવરા દોઢા અતકિરિયા મહાકમ્મપન્ચાયાપ યાવિ મવહ,

તૃતીય સ્થાન સમાપ્ત હો ચુકા, અપ ક્રમ પ્રાપ્ત ચતુર્થ સ્થાન પ્રારમ્ભ હોતા હૈ इस स्थान का पूर्वस्थान के साथ ऐसा सम्बन्ध है—“ तृतीय स्थान मे जीवाजीवादि द्रव्यों की पर्यायों का वैशिष्ट्य विविध प्रकार कहा गया है,—सो यहां पर भी वही कहा जावेगा ” इसी सम्बन्ध से आये हुये इस चार उद्देशात्मक चतुर्थ स्थानके प्रथम उद्देशाकका यह आद्य सूत्र कहा जा रहा है—“ चत्तारि अंत किरियाओ पण्णत्ताओ—” इत्यादि

હવે સ્થાનાંગ સૂત્રના ચોથા સ્થાનનું વિવેચન કરવામાં આવે છે— ત્રીજા સ્થાનનું વિવરણ પૂર્વે થયું હવે અનુક્રમ પ્રમાણે ચોથા સ્થાનની પ્રશ્નજ્ઞા શરૂ થાય છે આ સ્થાનનો પૂર્વ સ્થાન સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે— ત્રીજા સ્થાનમાં જીવ, જીવવાદિ દ્રવ્યોની પર્યાયોનું વૈષિષ્ણુ વિવિધ પ્રકારે પ્રકટ કરવામાં આયું છે, અહીં પણ જે જ વિષયને અનુલક્ષીને ચાર સ્થાનની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવામાં આવશે ચતુર્થ સ્થાનનું પ્રતિપાદન કરતાં ચાર ઉદ્દેશો છે, તેમાંથી પહેલા ઉદ્દેશનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

“ ચત્તારિ અતકિરિયાઓ પળ્લણત્તાઓ ” ઈત્યાદિ—

ક્રિયા-અલ્પકર્મપ્રત્યાયાતઃ=અલ્પકર્મા-પૂર્વકૃતશુભકર્મપ્રભાવલ્પકર્મા સન્ પ્રત્યા-
યાતઃ=દેવલોકાદિતઃ સમાયાતો ભવતિ તમ્ય ભવાન્તભવન મથમાડન્તક્રિયા
ભવતિ, તમેવ પુરુષં વર્ણયતિ- ' સે ' ઇત્યાદિ, સ=લ્પકર્મા ચ્વલુ મુળ્હઃ=દ્રવ્યતો
લુચ્ચિતકેશો ભાવતો દૂરીકૃતરૂપાયો મૂત્વા અગારતઃ=દ્રવ્યતો મૂત્વા, ભાવતોડવિ-
વેકસદનાત્, અનગારિતામ્=અગારં-ગૃહમસ્યાસ્તીત્યગારી-ગૃહી-અમંયતઃ, નાગારી-
ત્યનગારી-સંયત', તમ્ય ભાવોડનગારિતા, તાં=સાધુતાં, મત્રજિતઃ=પ્રાપ્તઃ, યદ્વા-
" અનગારિય ' ઇત્યત્ર વિભક્તિ ત્રિપરિણામેનાનગારિતયા, મત્રજિતઃ=દીક્ષિતઃ ।
પુનઃ કીદ્દશઃ ? સંયમવહુલઃ=સંયમેન-પૃથિવ્યાદિપદ્મજીવનિકાયરક્ષણરૂપેણ સપ્ત-
દશવિધેન વહુલઃ=પચુરઃ પુનઃ કીદ્દશઃ ? મંવરવહુલઃ=સંવરેણ-આસ્રવનિરોધેન,

યહ પ્રથમ અન્તક્રિયા જિસ પુરુષ કી હોતી હૈ અવ ઉસકે વિષય મેં
સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ-લ્પકર્મા પુરુષ દ્રવ્ય સે લુચિત કેશવાલા હોકર
ઔર ભાવ સે કપાયોં સે રહિત હોકર અનગારાવસ્થા સે-ગૃહસ્થાવસ્થા
સે દ્રવ્ય કી અપેક્ષાં ઘર સે, ઔર ભાવ કી અપેક્ષા અવિવેક રૂપ સે
નિકલ કર અનગારાવસ્થા કો સંયતાવસ્થા કો સાધુતા કો
પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । અથવા-"અનગારિયં" પદકા એસા મી અર્થ
હો સકતા હૈ-કિ યહ અનગારીરૂપ સે દીક્ષિત હો જાતા હૈ ।
સંયમ વહુલઃ-પૃથિવ્યાદિ પદ્મ જીવનિકાય કી રક્ષા કરને રૂપ ૧૭ પ્રકાર
કે સંયમ સે પ્રચુર હો જાતા હૈ । મંવર વહુલઃ આસ્રવ નિરોધરૂપ સંવર
સે, યદ્વા ઇન્દ્રિય કપાય નિગ્રહાદિરૂપ સંવર સે પ્રચુર હો જાતા હૈ, અર્થાત્

પહેલા પ્રકારની અન્તક્રિયા કરનાર પુરુષના વિષયમા અહીં સૂત્રકાર નીચે
પ્રમાણે કથન કરે છે-લ્પકર્મા પુરુષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લુચિત કેશવાળો થઇને
અને ભાવની અપેક્ષાએ કપાયેથી રહિત થઇને અગારાવસ્થાના (ગૃહસ્થા-
વસ્થાના) પરિત્યાગપૂર્વક અણુગારાવસ્થા-સંયતાવસ્થાને (સાધુતાને) પ્રાપ્ત
કરે છે આ પ્રમાણે અણુગારાવસ્થા ધારણ કરવામા તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
સાસારિક ધરમાથી અને ભાવની અપેક્ષાએ અવિવેક રૂપ ધરમાથી બહાર
નીકળીને સંયતાવસ્થાસપન્ન બને છે અથવા-"અનગારિયં" આ પદનો વિભક્તિ
એવો અર્થ પણ ધર્મ શકે છે કે " તે અણુગારી રૂપે થઈ નય
છે " " સંયમવહુલ " તે પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયની રક્ષા કરવા
રૂપ ૧૭ પ્રકારના સંયમથી પ્રચુર (ખૂબ જ સુક્ત) થઈ નય છે " સંવર-
વહુલ " તે આસ્રવના નિરોધ રૂપ સંવરથી અથવા ઇન્દ્રિય કપાય નિગ્રહાદિ
રૂપ સંવરમા પ્રચુર થઈ નય છે-એટલે કે કપાય અને ઇન્દ્રિયજન્ય રૂપ સંવૃત

જાત નિરુદ્ધેન પર્યાયેણ સિધ્ધયિતિ યાવત્ શ્રન્ત કરોતિ, યથા ડસૌ ગમસુકુમારઃ
 અનગારઃ દ્વિતીયાન્તક્રિયા ૨, અથાપરા તૃતીયાન્તક્રિયા-મહાકમ-પ્રત્યાપાત
 યાપિ મરતિ, અસૌ સ્વલ્લ મુળ્હો મૂત્વા અગારાદ્ મનગારિતાં પ્રમનિત, યથા
 દ્વિતીયા, નવરં દોષેણ પર્યાયેણ સિધ્ધયિતિ યાવત્ સવદુઃસ્વાનામન્ત કરોતિ, યથા ડસૌ
 સનત્કુમારો રાજા ચાતુરન્તચક્રવર્તી, તૃતીયાન્તક્રિયા ૩, અથાપરા ચતુર્થી
 અન્તક્રિયા-અલ્પકર્મપ્રત્યાપાતયાપિ મરતિ, અસૌ સ્વલ્લ મુળ્હો મૂત્વા યાવત્ પ્રમનિતઃ
 સયમબહુલ યાવત્ તસ્ય સ્વલ્લ નો તયામકાર તપો મરતિ, નો તયામકારા વેદના
 મરતિ, તયામકારં પુરુષજાત નિરુદ્ધેન પર્યાયેણ સિધ્ધયિતિ યાવત્ સર્વદુઃસ્વાનામન્ત
 કરોતિ, યથા-સા મરુદેશી મગરત્તી, ચતુર્થી અન્તક્રિયા ૪ ॥ મૂ० ૧ ॥

ત્રીકા-“ ચતારિ ” ઇત્યાદિ-પરતત્ત્વપરહિતપૂર્વપ્રતિપાદિતોદ્દેશકસ્યોપાન્ત્ય
 સૂત્રે કર્મણચયાદિ પ્રતિપાદિતમ્, અથ તુ કર્મણસ્તસ્કાર્યસ્ય મરસ્ય વાન્તક્રિયા
 પ્રતિપાદયતે, ચતસ્ર=ચતુ સરુપકાઃ, અન્તક્રિયા=મરસ્યાન્તકરણરૂપા, મહાન્તાઃ
 પ્રતિપાદિતા, તત્ત્વ=ચતુર્વિધાન્તક્રિયાસુ, પ્રથમા ૩પમ્=મનુપદં વક્ષ્યમામા, અન્ત

ત્રીકાર્થ-અન્ત ક્રિયાઈ ચાર કહી ગઈ છે, इनमें-પ્રથમ અન્તક્રિયા यह है
 “અલ્પકર્મ પ્રત્યાપાતયાપિ મરતિ” પૂર્વકૂલ શુભકર્મ કે પ્રમાણ સે
 લઘુકર્મો હુવા જો જીવ વેચલોક સે યહ આયા બુવા હોતા હૈ इसके
 મરવ કા અન્ત હોના यह प्रथम अन्तक्रिया है अन्तक्रिया घर्णन करने का
 भाव इस प्रकार से है कि तृतीयस्थान के उपान्त्य सूत्र में जो कर्म के
 तद्रूप चयादिकोंका कथन किया गया है सो यहां पर कर्मकी और-उसके
 कार्यभूत भव की अन्तक्रिया कहना है, अतः-उसका यहां प्रतिपादन
 किया जा रहा है। यह अन्तक्रिया चार प्रकार की कही गई है-उसमें

ત્રીકાર્થ-અન્તક્રિયાઓ ચાર કહી છે તેમાં પ્રથમ અન્તક્રિયા આ છે-“અલ્પકર્મ
 પ્રત્યાપાતયાપિ મરતિ” પૂર્વકૂલ શુભકર્મના પ્રમાણથી લઘુકર્મો (લઘુકર્મો)
 બનેલો જે જીવ વેચલોકમાંથી અહીં આવ્યો હોય છે તેના મરવો અન્ત થવો
 તે પ્રથમ અન્તક્રિયા છે

અહીં અન્તક્રિયાનું વર્ણન કરવાનો હેતુ આ પ્રમાણે છે-ત્રીજા સ્થાનના
 ઉપાન્ત્ય (ઉપલા સૂત્ર પહેલાનું સૂત્ર) સૂત્રમાં કર્મના અપારિતોનું કથન
 કરવામાં આવ્યું છે ત્યારે અહીં કર્મની અને તેના કાર્યભૂત ભવની અન્ત
 ક્રિયાનું કથન કરવાનું છે, આ સંબંધને અનુસરીને અહીં અન્તક્રિયાનું પ્રતિ
 પાદન કરવામાં આવે છે તે અન્તક્રિયા ચાર પ્રકારની કહી છે તેમાં આ

ક્રિયા-અલ્પકર્મપ્રત્યાયાતઃ=અલ્પકર્મા-પૂર્વકૃતશુભકર્મપ્રભાવાલ્પકર્મા સન્ પ્રત્યા-
યાતઃ=દેવલોકાદિતઃ સમાયાતો ભવતિ તસ્ય ભવાન્તભવન પ્રથમાડન્તક્રિયા
ભવતિ, તમેવ પુરુષ વર્ણયતિ-‘ સે ’ ઇત્યાદિ, સ=લઘુકર્મા સ્વલુ મુઢઃ=દ્રવ્યતો
લુચ્ચિતકેશો ભાવતો દૂરીકૃતકપાયો ભૂત્વા અગારતઃ=દ્રવ્યતો ગૃહાત્, ભાવતોડવિ-
વેકસદનાત્, અનગારિતામ્=અગારં-ગૃહમસ્યાસ્તીત્યગારી-ગૃહી-અમંયતઃ, નાગારી-
ત્યનગારી-સંયત’, તસ્ય ભાવોડનગારિતા, તાં=સાધુતાં, પ્રવ્રજિતઃ=પ્રાપ્તઃ, યદ્વા-
“ અનગારિયં ’ ઇત્યત્ર વિભક્તિ વિપરિણામેનાનગારિતયા, પ્રવ્રજિતઃ=દીક્ષિતઃ ।
પુનઃ કીદૃશઃ ? સંયમવહુલઃ=સંયમેન-પૃથિવ્યાદિપઙ્ગજીવનિકાયરક્ષણરૂપેણ મપ્ત-
દશવિધેન વહુલઃ=પચુરઃ પુનઃ કીદૃશઃ ? મંત્રવહુલઃ=સંવરેણ-આસ્રવનિરોધેન,

યહ પ્રથમ અન્તક્રિયા જિસ પુરુષ કી હોતી હૈ અવ ઉસકે વિષય સે
સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ-લઘુકર્મા પુરુષ દ્રવ્ય સે લુંચિત કેશવાલા હોકર
ઔર ભાવ સે કપાયોં સે રહિત હોકર અનગારાવસ્થા સે-ગૃહસ્થાવસ્થા
સે દ્રવ્ય કી અપેક્ષાં ઘર સે, ઔર ભાવ કી અપેક્ષા અવિવેક રૂપ સે
નિકલ કર અનગારાવસ્થા કો સંયતાવસ્થા કો સાધુતા કો
પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । અથવા-“ અનગારિયં ” પદકા ઈસા ભી અર્થ
હો સકતા હૈ-કિ યહ અનગારીરૂપ સે દીક્ષિત હો જાતા હૈ ।
સંયમ વહુલઃ-પૃથિવ્યાદિ પઙ્ગ જીવનિકાય કી રક્ષા કરને રૂપ ૧૭ પ્રકાર
કે સંયમ સે પ્રચુર હો જાતા હૈ । સંવર વહુલઃ આસ્રવ નિરોધરૂપ સંવર
સે, યદ્વા ઇન્દ્રિય કપાય નિગ્રહાદિરૂપ સંવર સે પ્રચુર હો જાતા હૈ, અર્થાત્

પહેલા પ્રકારની અન્તક્રિયા કરનાર પુરુષના વિષયમા અહીં સૂત્રકાર નીચે
પ્રમાણે કથન કરે છે-લઘુકર્મા પુરુષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લુંચિત કેશવાળો થઇને
અને ભાવની અપેક્ષાએ કપાયોથી રહિત થઇને અગારાવસ્થાના (ગૃહસ્થા-
વસ્થાના) પરિત્યાગપૂર્વક અણુગારાવસ્થા-સંયતાવસ્થાને (સાધુતાને) પ્રાપ્ત
કરે છે આ પ્રમાણે અણુગારાવસ્થા ધારણ કરવામા તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
સાસારિક ધરમાથી અને ભાવની અપેક્ષાએ અવિવેક રૂપ ધરમાથી બહાર
નીકળીને સંયતાવસ્થામ પત્ત ખને છે અથવા-“ અનગારિયં ” આ પદનો વિભક્તિ
એવો અર્થ પણ ઘઈ શકે છે કે “ તે અણુગારી રૂપે થઈ નય
છે ” “ સંયમવહુલ ” તે પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયની રક્ષા કરવા
રૂપ ૧૭ પ્રકારના સંયમથી પ્રચુર (ખૂબ જ યુક્ત) થઈ નય છે “ સંવર-
વહુલ ” તે આસ્રવના નિરોધ રૂપ સંવરથી અથવા ઇન્દ્રિય કપાય નિગ્રહાદિ
રૂપ સંવરમાં પ્રચુર થઈ નય છે-એટલે કે કપાય અને ઇન્દ્રિયનય રૂપ સંવૃત

યદેન્દ્રિયકપાયનિગ્રહાદિના, બહુભા, તથા સયમબહુલત્વવિશેષણોપાદાન પદ્ધતીપનિકા-
યચિરાધનાચિરમણમુખ્યતા સૂચનાર્થે, યતઃ—

“ એકકચિય પરથ યય નિરિદ્ધં જિનવરેહિ સન્ધેરિ ।

પાળાશ્ચાયચિરમણમયસેસા તસ્મ રક્ષદ્વા ” ॥૧॥ ઇતિ,

છાયા—“ એકમેધાથ વ્રત નિર્દિષ્ટ જિનવરે સર્વેઃ ।

પાળાતિપાતચિરમણમયશેષાણિ તસ્ય રક્ષાર્થમ્ ॥૧॥ ” ઇતિ,

પરત્તસયમબહુલત્વ - સયમબહુલત્વદ્વય રાગાદિરહિતચિત્તવૃત્તેઃ પુરુષસિદ્ધસ્ય
આયતે, અથ આદ-‘ સમાધિબહુલ ’ ઇતિ, સમાધિ-ચિત્તસ્થાસ્થ્ય, તેન બહુલ,
સમાધિઃ તથા ગગરહિતસ્યેવ મયતીત્યાદ-‘ રક્ષ ’ દ્રવ્યતઃ શરીરે તૈલાન્યજ-
ર્જનિતરત્વેન, માવસઃ કામાદિરહિતત્વેન । કપમસૌ સયમબહુલત્વાદિવિશિષ્ટો મય

કપાય ઔર ઇન્દ્રિયજયરુપ સપૂત જિસકા પ્રચુર હૈ પેસા હો જાતા હૈ,
યહાં-“ સયમબહુલ ” ઇસ વિશેષણ કા જો ઉપાદાન હુવા હૈ વહ પદ્
જીવનિકાયા કી ચિરાધના સે ચિરમણ હોને કી મુસવતા સૂચના કે લિયે
હુવા હૈ । કયોં કિ-“ એકકચિય પરથવયં ” ઇત્યાદિ એસા કહા હૈ કિ
સમસ્ત જિનવરોં ને પ્રાણાતિપાત ચિરમણરુપ એક હી વ્રત કહા હૈ બાકી
કે જો ઔર ઔર વ્રત હૈ યે સયમ હમી કી રક્ષા કે લિયે કહે ગયે હૈ ।
સયમ બહુલતા ઔર સયમ બહુલતા યે બો રાગાદિ રહિત ચિત્તવૃત્તિવાલે
પુરુષર્મિહ કો હોતે હૈ । ઇસીલિયે “ સમાધિબહુલ ” એસા કહા હૈ સમાધિ-
ચિત્તસ્થાસ્થ્ય સે જો બહુલ હો જાતા હૈ રક્ષ હો જાતા હૈ દ્રવ્ય સે શરીર
મેં તૈલાન્યજ સે વર્જિત હોને કે કારણ તથા ભાષ સે કામાદિ રહિત

એના થવા છે એવો યથા ભાષ છે બહી ‘ સયમ બહુલ ’ આ વિશેષણને
એ પ્રધાન થયો છે તે બહુલવનિકાયની ચિરાધનાથી ચિરમણ થવાની મુખ્યતાને
મકદ કરવા નિમિત્તે થયો છે કારણ કે ‘ એક કચિય પરથ વયં ’ ઇત્યાદિ.

સમસ્ત જિનવરોંને પ્રાણાતિપાત ચિરમણરુપ એક જ વ્રત કહ્યું છે,
બાકીનાં એ વ્રતો છે તે તો આ વ્રતની રક્ષા નિમિત્તે જ કહ્યા છે સયમ
બહુલતા અને સયમ બહુલતા, આ બન્નેનો સદ્ભાવ શમાદિ રહિત ચિત્ત
વૃત્તિયાળા પુરુષસિદ્ધર્મા જ હોઈ શકે છે તેથી જ ‘ સમાધિ બહુલ ’ આ
વિશેષણનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે એનું ચિત્ત પ્રચુર સ્વાસ્થ્યમાં
હીન થઈ ભાષ છે તેને સમાધિ બહુલ કહે છે એવો છત્ર રક્ષ યથા ભાષ છે,
તેલ-માદિય આદિના આભાવે તે પ્રધાની અપેક્ષાએ રક્ષ થઈ ભાષ છે, અને

તીત્યાહ—“ તીરદ્વી ” “ તીરાર્થી, તીરસ્થાયી, તીરસ્થિતિર્વેતિ ચ્છાયા । તત્ર ‘ તીરાર્થી ’ તીરે=પાર ભવસાગરસ્યાર્થયત્ત્વમિત્યેવંશીલઃ=સંસાર સમુદ્રપારામિલાષી, તીરસ્થાયી—ભવાર્ણવતટમધિષ્ઠાયી, તીરસ્થિતિ—તીરે=ભવસાગરતટે સ્થિતિરવસ્થાનં यस્ય સ સંસારસિન્ધુતટે સ્થિત ઇત્યર્થઃ, અત એવ “ ઉપધાનવાન્ ” પ્રશસ્તમનો-વાકાયયોગવાન્, અત એવ દુઃખક્ષયઃ=દુઃખ-દુઃખજનકત્વાત્ કર્મ, તત્ ક્ષયયતીતિ દુઃખક્ષયઃ, કર્મક્ષયણં ચ તપોજન્યમિત્યત્ આહ—“ તપસ્વી ”—તિ, તપ આભ્યન્તરિકં કર્મવનભસ્મસાત્કરણદ્રુતાશાયમાનમનશનાદિરૂપ દ્વાદશવિધમસ્યાસ્તીતિ તપ-

હોને કે કારણ રૂઝા હો જાતા, ક્યોં કિ—“ તીરદ્વી—” યહ તીરાર્થી યા તીરસ્થાયી હોતા હૈ । અથવા તીરસ્થિતિવાલા હોતા હૈ, ભવસાગર કા પાર જાને કોં કામનાવાલા હોતા હૈ, ઇસલિયે તો તીરાર્થી યા ભવસાગર કે તટ પર આકર વહ બિલકુલ યહા હો જાતા હૈ । અતઃ—જવ તીર-સ્થાયી હોતા હૈ, યા ભવસાગર કે તટ પર ઇસકી સ્થિતિ અવસ્થાન હો જાતી હૈ, ઇસીલિયે યહ તીરસ્થિતિવાલા હો જાતા હૈ । ઇસી સે યહ “ ઉપધાનવાન્ ” પ્રશસ્ત મન વચન ઓર કાયવાલા હો જાતા હૈ અત એવ યહ “ દુઃખક્ષયઃ—” દુઃખ કો દુઃખજનક કર્મ કા ક્ષય કરને લગતા હૈ ક્યોં કિ—યહ તપસ્વી હોતા હૈ બાહ્ય તપ અનશનાદિ વાલા ઓર—આભ્યન્તર તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિવાલા હોતા હૈ । કારણ કિ—યહ ઇસ બાત કો અચ્છી તરહ સે સમજ્જ ચુકા હોતા હૈ કિ—બાહ્ય ઓર આભ્યન્તર તપ હી કર્મરૂપી વન કો ભસ્મસાત્ કરને મે અગ્નિ કા કામ દેતે હૈ ।

ભાવની અપેક્ષાએ કામાદિથી રહિત થવાને કારણે તે રૂક્ષ થઈ જાય છે, કારણ કે તે “ તીરદ્વી ” તીરાર્થી અથવા તીરસ્થાયી હોય છે, અથવા તીર સ્થિતિવાળો હોય છે, ભવસાગરને પાર કરવાની કામનાવાળો હોય છે, તેથી તેને તીરાર્થી કહ્યો છે. અથવા ભવસાગરને કિનારે આવીને તે ઊભો જ રહી જાય છે તેથી તેને તીરસ્થાયી કહે છે જ્યારે તે ભવસાગરને કિનારે આવીને ઊભો રહી જાય છે અથવા ભવસાગરના તટપર તેની સ્થિતિ (અવસ્થાન) થઈ જાય છે ત્યારે તે તીર સ્થિતિવાળો થઈ જાય છે તે કારણે જ તે “ ઉપધાનવાન્ ” એટલે કે પ્રશસ્ત મન, વચન અને કાયવાળો થઈ જાય છે. તેથી જ તે “ દુઃખક્ષયઃ ” દુઃખને દુઃખજનક કર્મને ક્ષય કરવા માટે છે. કેવી રીતે તે કર્મને ક્ષય કરે છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—

તે તપસ્વી હોય છે, અનશાદિ બાહ્ય તપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આભ્યન્તર તપને આરાધક હોય છે તે એ વાતને સંપૂર્ણ રીતે સમજી ગયો હોય છે કે બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપ જ કર્મરૂપી વનને ભસ્મ કરવાને અગ્નિની

સ્વી, યઃ પૂર્વોક્તપ્રકારકઃ, તસ્ય=પ્રાક્તનવિશેષણવિશિષ્ટસ્ય, 'જ' શબ્દપાલક્ષારે, તથાપ્રકાર=વાદશ્ચ અત્ય-તથોરમિતિ તદર્થઃ, શ્રોતૃર્દ્વિત્તત્ત્વસ્યેવ, તથો=અનન્યનાદિરૂપ, નો=ન, મવતિ, એવં તથાપ્રકારા=અતિધોરોપસર્ગાદિજન્યા, વેદના=પીઠા, નો=ન, મવતિ, યથોડસાવત્પર્કમપ્રત્યાયાતો મવતીતિ, તત્તથ તથાપ્રકારમ્=તથા-પૂર્વોક્તા, પ્રકારા-અત્પર્કમપ્રત્યાયાતત્વાદિરૂપા યસ્ય તાદશ્ય=કશ્ચિત્પુરુષ इत्यर्थ, દીર્ઘેષ=ચિરકાલિકેન, પર્વાયેષ=પ્રવચ્ચારુપેણ કરણેન સિષ્યતિ=અભિમાદિયોગેન નિષ્ઠિતાર્થો ધા વિશેષતઃ સિદ્ધિગમનાર્હો ધા જાયતે, સર્વકર્મપ્રધા નમોદનીયસપાત્, બુચ્યતે=ધાતિકર્મષ્ટુષ્ટયાપગમેન કેવલી, મવતિ, બુચ્યતે=અવોપગ્રાહિકર્મકલ્યાણામુક્તો મવતિ, પરિનિર્વાતિ=સર્વકર્મજ-પવિકારસમુદાયદ્

અથાપિ-હસ પ્રકાર કે હન પૂર્વોક્ત વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ અનગાર કે વાદ્ય ઔર આત્મવન્તર તપ, તથાપ્રકાર કે શ્રી યદ્વમાન જિનેશ્વર કે તપ કી તરહ અત્યન્ત ઘોર નહીં હોતે હે 'પવ તથા પ્રકારા વેદના નો મવતિ' અતિ ઘોરોપસર્ગઅન્ય વેદના પીઠા મી વસે નહીં હોતી હે। કયોં કિ-યહ અત્પ કર્મ પ્રત્યાયાત હલુકર્મો હોના હે, અતઃ-એસા અત્પ કર્મ પ્રત્યાયાતત્વાદિ પ્રકારવાલા યહ પુરુષ ચિરકાલિક પ્રવચ્ચારુપ કરણ દ્વારા "સિષ્યતિ" અભિમાદિયોગ સે નિષ્ઠિત પ્રયોજનવાલા હો જાતા હે। અથવા-નિદ્ધિગતિ મેં જાતે કા યોગ્ય હો જાતા હે, કયોં કિ-હમકા સર્વ કર્મ પ્રધાન મોહનીય કમ મષ્ટ હો જાતા હે "બુચ્યતે" ચાર ધાતિકા (ધાતિયા) કર્મોં કે અપગમ સે વહ કેવલી હો જાતા હે "મુચ્યતે" અવોપગ્રાહી કર્મકલ્યાણ સે ચાર અધાતિયા કર્મોં સે મુક્ત હો જાતા હે।

જરણ ચારે છે એ કે સમય જલુલ આદિ વિશેષણોવાળા તે અવગ્રાસ્તા બાદ્ય અને આત્મવન્તર તપ, શ્રી વધમાન જિનેશ્વરના બાદ્ય અને આત્મવન્તર તપ સમાન અત્યન્ત ઘોર હોના નથી. 'એવં તથા પ્રકારા વેદના મો મવતિ' તથા અતિ ઘોર ઉપસંગઅન્ય વેદના પણ તેમને સહન કરી પાડી નથી, કારણ કે તે અત્પ કમ પ્રત્યાયાત (અત્પ કર્મોંને કારણે) હલુકર્મોં (લપુકર્મોં) હોય છે તેથી તે લપુકર્મોં પુરુષ ચિરકાલિક પ્રવચ્ચારુપ હા કરણ દ્વારા 'સિષ્યતિ' અભિમાદિ યોગથી નિષ્ઠિત પ્રયોજનવાળો થઈ જાય છે, અથવા સિદ્ધિગતિમાં જવાને પાત થઈ જાય છે કારણ કે સર્વ કર્મોંમાં મુચ્ય એવા મોહનીય કર્મોંના તે કમ કરી નાખે છે "બુચ્યતે" ચાર ધાતિયા કર્મોંને કમ કરીને તે કેવલી થઈ જાય છે મુચ્યતે અવોપગ્રાહી કમ કલ્યાણી-ચાર અધાતિયા કર્મોંથી મુક્ત થઈ જાય છે, 'પરિનિર્વાતિ' સમ કમ ન્યા વિકાર સમુદાય

રીકરણેન શીતલીભવતિ, સર્વદુઃખાનામ્=કાયિકમાનસાનામ્, અન્ત=ક્ષયં, કરોતિ, તથાવિધતપોવેદનાઘમાવતો દીર્ઘેનાપિ પર્યાયેણ કોઽપિ સિદ્ધો ભવતિ નવેતિ સંશયં નિરાકર્તુમાહ—“યથાઽસૌ ભરતો રાજા” યથા—યેન પ્રકારેણ અસૌ ભરતઃ—તદાશ્ચ ઋષભદેવજ્યેષ્ઠપુત્રો રાજા, ક્રીડશ્ચ ઇત્યાહ—‘ચાતુરન્તચક્રવર્તી’—ચત્વારોઽન્તાઃ—પર્યન્તાઃ પૂર્વદક્ષિણપશ્ચિમસાગરહિમવદ્ભૂપા યસ્યા. સા ચતુરન્તા પૃથિવી, ચતુરન્તાયા અયં (સ્વામી) ચાતુરન્તઃ, સ ચાસૌ ચક્રવર્તી ચ ચાતુરન્ત-ચક્રવર્તી, સ ઠિ પૂર્વભવે લઘુકૃતકર્મા સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનાચ્ચ્યુત્વા ચક્રવર્તિત્વેન સમુ-ત્પદ્ય રાજ્યાવસ્થામેવ કેવલજ્ઞાનમુપાર્જ્ય પરિપાલિતપૂર્વલક્ષદોષોઽતથાવિધતપોવે-દન એવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ઇતિ પ્રથમાઽન્તક્રિયા ॥ સૂં ૧ ॥

“પરિનિર્વાતિ” સર્વ કર્મજન્ય વિકાર સમૂહ કે દૂર હો જાને સે શીત-લીભૂત હો જાતા હૈ, ઓર કાયિક એવં માનસિક દુઃખ વિલકુલ નષ્ટ હો જાતે હૈં । યદિ કોઈ યહાં પર એસી શઙ્કા કરે કિ-તથાવિધ તપ, ઓર વેદના આદિ કે અભાવ સે દીર્ઘપર્યાય કા પાલન કરને સે મી કોઈ સિદ્ધ હોતા હૈ ૩ યા નહીં હોતા હૈ ૩ તો ઇસ સંશય મૂલક શઙ્કા કો દૂર કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને કહા હૈ કિ એસી બાત નહીં હૈ, દેખો—“જહા સે ભરહે રાયા ચાતુરન્તચક્રવર્તી” ઋષભદેવ કે જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાજા ભરત જો કિ-પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ સાગર ઓર હિમવાન્ પર્વતરૂપ ચાર પર્યન્તવાલી ભૂમિ કા સ્વામી થે ચક્રવર્તી થે, અર્થાત્-પૂર્વભવમેં લઘુકૃત કર્મા હોકર જો સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાન સે ચ્યુત હોકર ચક્રવર્તીરૂપ સે ઉત્પન્ન હુવે થે । ઉન્હોં ને રાજ્યાવસ્થા મે હી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરકે એક

થઈ જવાને લીધે શીતલીભૂત થઈ જાય છે, અને કાયિક અને માનસિક દુઃખ વિલકુલ નષ્ટ થઈ જાય છે.

શંકા—તે પ્રકારનાં તપ અને તે પ્રકારની વેદના આદિના અભાવમાં પણ દીર્ઘ-પર્યાયનું (શ્રામણ્ય પર્યાયનું) પાલન કરીને કેટલાક જીવો સિદ્ધ થાય છે પણ ખરાં અને કેટલાક સિદ્ધ નથી પણ થતા, તેનું કારણ શું ?

સમાધાન—“જહા સે ભરહે રાયા ચાતુરન્તચક્રવર્તી” ઋષભદેવના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાજા ભરત, કે જે “ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી હતા” (પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ સાગર તથા હિમવાન પર્વત રૂપ ચાર અન્તવાળી ભૂમિના સ્વામી હતા) એટલે કે પૂર્વભવમાં લઘુકર્મા થઈને જેઓ સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાંથી અધીને ચક્રવર્તી રૂપે ઉત્પન્ન થયા હતા, તેમણે રાજ્યાવસ્થામાં જ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરીને એક લાખ પૂર્વ પર્યન્ત દીક્ષા પર્યાયન પાલન કર્યું હતું અને

અમરસિદ્ધિકા અમર્યા इत्यर्थ, यावद् वैमानिका । इतिपदं पर्याप्तापर्याप्तकनैरपि
 कुरुपाष्टमष्टमपर्यन्तं वाच्यम् । अनन्तरदण्डके-अनन्तरोपपन्नका-न विद्यत भन्तरं
 समयादि व्यवधान उपपादे यथा ते तथा एकस्मादनन्तरस्वरूपान्ना यद्वा त्रिविंशति
 त्वदेशापेक्षया येऽनन्तरतयोत्पन्नास्ते-भावा इत्यर्थ, परम्परोपपन्नाः परम्परोप
 पन्ना २। गतिदण्डके गतिसमापन्नकाः-नरक गच्छन्त, इतर तु नारकत्व माप्ताः नरके

इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक कर लेना चाहिये ?
 “यावद् वैमानिकाः” यह पद पर्याप्त अपर्याप्तक नैरयिक रूप ८ में सूत्र
 तक कहना चाहिये-अनन्तरदण्डक में नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं
 -एक अनन्तरोपपन्नक नैरयिक और दूसरे परम्परोपपन्नक नैरयिक
 जिनकी उत्पत्ति में समयादिका व्यवधान नहीं होता है-वे अनन्तर
 उपपन्नक हैं एक नारक की उत्पत्ति के अनन्तर जिनकी उत्पत्ति हो
 जाती है वे अनन्तर उपपन्नक हैं । अथवा-विचक्षितदेश की अपेक्षा से
 जो अनन्तररूप से उत्पन्न हुए हैं वे अनन्तर उपपन्नक हैं । जो परम्प
 रा रूप से उत्पन्न होते हैं वे परम्परोपपन्नक नैरयिक हैं । इसी तरह का
 कथन यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये २ गति दण्डक में गतिस
 मापन्नक और अगतिसमापन्नक के भेद से नारक दो प्रकार के हैं जो
 जीव नारकगति में आने वाले हैं वे नारकगति समापन्नक और जो नारक

के नारके છે-અમર્યા જે નારકો છે-તેમને અમરસિદ્ધિક કહે છે “યાવ્દ
 વૈમાનિકા” આ પ્રકારનું કથન વૈમાનિક દેવો પશ્ચાન્તના છવો વિષે થયું એમજે
 ‘યાવ્દ વૈમાનિકા’ આ પદનું કથન પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તક નૈરયિકરૂપ ૮ માં
 સૂત્ર સુધી થયું એમજે અનન્તર દણ્ડકમાં નારકો જે પ્રકારના હતા છે-(૧)
 અનન્તરોપપન્નક નારકો અને (૨) પરમ્પરોપપન્નક નારકો જેમની ઉત્પત્તિમાં
 સમયાદિનું અવધાન (આવરણ) પડતું નથી, જોયાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક
 નારકો કહે છે જોકે નારકની ઉત્પત્તિના અનન્તર (ઉત્પત્તિ બદ) જેમની
 ઉત્પત્તિ થઈ બાદ છે જોયાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક કહે છે અથવા વિચ
 ક્ષિત (અચુક) દેશની અપેક્ષાએ જે અનન્તર રૂપે ઉત્પન્ન થયાં છે તે નાર
 કોને અનન્તરોપપન્નક કહે છે જે નારકો પરમ્પરા રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેમને
 પરમ્પરોપપન્નક નારકો કહે છે આ પ્રકારના એકાદનું કથન વૈમાનિકો પશ્ચાન્તના
 છવો વિષે થયું સમજવું ॥ ૨ ॥

ગતિદણ્ડકમાં ગતિ સમાપન્નક અને અગતિ સમાપન્નકના એકથી નારકોના
 જે પ્રકાર હતા છે જે છવો નરકગતિમાં જનારા હોય છે તે છવોને નરકગતિ

વર્તમાના इत्यर्थः ३ । समयदण्डके-प्रथमसमयोपपन्नकाः-प्रथमः समय उपपन्नानां
येषां ते तथोक्ताः, तद्विज्ञा अप्रथमसमयोपपन्नकाः ४। आहारकदण्डके-आहारकाः=
आहारपर्याप्तिसम्पन्नाः, तद्विज्ञा अनाहारकाः-विग्रहगतौ त्रसनाडीमपेक्ष्य एकं द्वौ वा
समयौ, नाडी वहिर्गत त्रसापेक्षया तु त्रीन् समयानिति भावः ५। उच्छ्वासदण्डके=

अवस्था को प्राप्त हो चुके हैं-नारक में वर्तमान हैं-वे अगति समापन्नक
हैं ३ इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक जानना चाहिये
समयदण्डक में-प्रथमसमयोपपन्नक और अप्रथमसमयोपपन्नक के भेद
से नारक दो प्रकार के हैं जिन उपपन्ननारकों का प्रथम समय होता है
वे प्रथम समय उपपन्नक नारक हैं तथा इनसे भिन्न जो नारक हैं वे
अप्रथम समय उपपन्नक नारक हैं इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक
देवों तक जानना चाहिये ४, आहारकदण्डक में-आहारक और अना-
हारक के भेद से नैरयिक दो प्रकार के हैं-आहारपर्याप्ति से जो सम्पन्न
हैं वे आहारक और जो इनसे भिन्न हैं वे अनाहारक हैं इसी तरह से
आहारक और अनाहारकके भेदोंका कथन वैमानिक देवों तक कर लेना
चाहिये ५ विग्रहगति में त्रसनाडी की अपेक्षा लेकर एक समय तक दो
समय तक और तीन समय तक जीव अनाहारक रहता है तथा त्रस

समापन्नક નારકો કહે છે જે જીવો નારક અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી ચુકયા છે,
નારકોમા વિદ્યમાન છે-તેમને અગતિ સમાપન્નક કહે છે આ પ્રકારનું કથન
વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું ॥ ૩ ॥

સમય દડકમા પ્રથમ સમયોપપન્નક અને અપ્રથમ સમયોપપન્નકના ભેદથી
બે પ્રકારના નારકો કહ્યા છે જે ઉપપન્ન (ઉત્પન્ન થયેલા) નારકોનો પ્રથમ
સમય હોય છે, તે નારકોને પ્રથમ સમય ઉપપન્નક નારકો કહે છે તે નાર-
કોથી લિન્ન એવા જે નારકો હોય છે તેમને અપ્રથમ ઉપપન્નક નારકો કહે
છે એજ પ્રકારનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું ॥ ૪ ॥

આહારક દડકમાં આહારક અને અનાહારકના ભેદથી નારકોના બે પ્રકાર
કહ્યા છે. આહાર પર્યાપ્તિથી યુક્ત જે નારકો હોય છે તેમને આહારક નારકો
કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન જે નારકો છે તેમને અનાહારક નારકો કહે છે
એજ પ્રમાણે આહારક અને અનાહારકના ભેદોનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના
જીવો વિષે પણ સમજવું. વિશ્વક ગતિમાં (મોડાવાળી, વળાંકવાળી ગતિમાં)
ત્રસનાડીની અપેક્ષાએ એક સમય સુધી, બે સમય સુધી અને ત્રણ સમય સુધી
જીવ આહારક રહે છે તથા ત્રસનાડીમાથી બહિર્ગતત્રસની અપેક્ષાએ ત્રણ
સમય સુધી અનાહારક રહે છે ॥ ૫ ॥

મમવસિદ્ધિકા મમખ્યા ઇત્યર્થ , યાવદ્ વૈમાનિકા । ઇતિપદ્ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકનૈરયિ
કરુણાદમમુખપર્યન્ત ષાષ્યમ્ । અનન્તરદણ્ઢકે-અનન્તરોપપન્નકા-ન વિષય અન્તર-
સમયાદિ વ્યવધાન ઉપપાતે યેવા તે તથા એકમાદનન્તરદુત્પન્ના યદ્વા વિચિત્તિ-
ત્વદેશાપેક્ષયા ચેડનન્તરસયોત્પન્નાસ્તે-આદ્યા ઇત્યર્થ , પરસ્પરોપપન્નાઃ પરસ્પરોપ-
પન્ના ૨ । ગતિદણ્ઢકેગતિસમાપન્નકા-નરક ગચ્છન્ત , ઇતરે તુ નારકત્વ માત્તાઃ નરકે

इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक कर लेना चाहिये १
“ यावद् वैमानिकाः ” यह पद पर्याप्त अपर्याप्तक नैरयिक रूप ८ वें सूत्र
तक कहना चाहिये-अनन्तरदण्डक में नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं
-एक अनन्तरोपपन्नक नैरयिक और दूसरे परस्परोपपन्नक नैरयिक
जिनकी उत्पत्ति में समयाविका व्यवधान नहीं होता है-वे अनन्तर
उपपन्नक हैं एक नारक की उत्पत्ति के अनन्तर जिनकी उत्पत्ति हो
जाती है ये अनन्तर उपपन्नक हैं । अथवा-विवक्षितदेश की अपेक्षा से
जो अनन्तररूप से उत्पन्न हुए हैं वे अनन्तर उपपन्नक हैं । जो परस्प-
रा रूप से उत्पन्न होते हैं वे परस्परोपपन्नक नैरयिक हैं । इसी तरह का
कथन यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये २ गति दण्डक में गतिस-
मापन्नक और अगतिसमापन्नक के भेद से नारक दो प्रकार के हैं जो
जीब नारकगति में जाते बाड़े हैं वे नारकगति समापन्नक और जो नारक

એ નારકો છે-અણબ્ય એ નારકો છે-તેમને અણવસિદ્ધિક કહે છે “ યાવદ્
વૈમાનિકાઃ ” આ પ્રકારેનું કથન વૈમાનિક દેવો ‘પર્મ’ન્તના ઇવો વિષે થવું જોઈએ
‘ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ” આ પદનું કથન પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નૈરયિકરૂપ ૮ માં
સૂત્ર સુધી થવું જોઈએ અનન્તર દહકર્માં નારકો એ પ્રકારના કહ્યા છે-(૧)
અનન્તરોપપન્નક નારકો અને (૨) પરસ્પરોપપન્નક નારકો એમની ઉત્પત્તિમાં
સમયાદિનું વ્યવધાન (આવેશ) પડતું નથી, એવાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક
નારકો કહે છે એક નારકની ઉત્પત્તિના અનન્તર (ઉત્પત્તિ બદ) એમની
ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે એવાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક કહે છે અથવા વિવ-
ક્ષિત (અણુક) દેશની અપેક્ષાએ એ અનન્તર રૂપે ઉત્પન્ન થયાં છે તે નાર-
કોને અનન્તરોપપન્નક કહે છે એ નારકો પરસ્પર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેમને
પરસ્પરોપપન્નક નારકો કહે છે આ પ્રકારના હોદોનું કથન વૈમાનિકો ‘પર્મ’ન્તના
ઇવો વિષે પણ સમજવું ॥ ૨ ॥

અતિદહકર્માં અતિ સમાપન્નક અને અગતિ સમાપન્નકના હોદ્દા નારકોના
એ પ્રકાર કહ્યા છે એ ઇવો નરકઅતિમાં જનારા હોય છે તે ઇવોને નરકગતિ

સઙ્ગિનઃ=મનઃપર્યાપ્તિપન્ના, તદ્વિન્ના અસઙ્ગિનઃ । 'एवं पंचिन्द्रिया' इत्यादि-एवम्
=अमुना प्रकारेण यथा नारका सञ्जयसञ्जिभेदेन द्विविधाः प्रोक्तास्तथा विकलेन्द्रिय-
वर्जाः-विकलानि=अपरिपूर्णानि संख्यामाश्रित्य इन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-
पृथिव्यादयः पञ्चस्थावराः, द्वित्रि चतुरिन्द्रियाश्च, तान् वर्जयित्वा येऽन्ये चतुर्वि-
ंशतिदण्डके पञ्चेन्द्रियाः अमुरादयस्ते सर्वेऽपि सञ्जिनोऽसञ्जिनश्च भवन्ति किय-
दवधि ? इत्याह-'जाव वाणमंतरा' इति-यावद् वानव्यन्तरपर्यन्ता इति ।
नारकादयो वानव्यन्तरावसाना असञ्जिनो न भवन्ति किन्तु-असञ्जिभ्य आगत्य
नारकादितयोत्पद्यन्ते तदपेक्षया तेषामसञ्जित्वं विज्ञेयम् । असञ्जिनश्च मृत्वा

दો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-એક સંજી ઓર દૂમરે અસંજી इनमें मनः
पर्याप्ति से जो सम्पन्न हैं वे संजी और जो मनः पर्याप्ति से युक्त नहीं
हैं वे असंजी हैं इसी तरह से इन दो भेदों का कथन यावत् वैमानिक-
देवों तक में कर लेना चाहिये " एवं पंचिन्द्रिया " इत्यादि

जिस प्रकार सजी और असंजी के भेद से नारक दो प्रकार के कहे
गये हैं उसी प्रकार से विकलेन्द्रियों को-संख्या की अपेक्षा तेह-
न्द्रिय और चतुरिन्द्रियों को छोड़कर जो चतुर्विंशति दण्डक में और
असुर आदि हैं वे सब भी सजी और असंजी होते हैं-सजी असंजी
होने का यह कथन वानव्यन्तरदेवों तक जानना चाहिये यद्यपि नारक
से लेकर वानव्यन्तर तक सब जीव असंजी नहीं होते हैं किन्तु असं-
जियों से आकर वे नारकादि रूप से उत्पन्न होते हैं इस अपेक्षा इनमें

સંજી દંડકમાં નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સંજી અને (૨) અસંજી.
બે નારકો મન-પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને સંજી નારકો કહે છે. બે
નારકો મન-પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોતા નથી તેમને અસંજી નારકો કહે છે આ
પ્રમાણે જ આ બે ભેદોનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ
સમજવું. " एवं पंचिन्द्रिया " इत्यादि

જેમ સજી અને અસંજીના ભેદથી નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તેમ
વિકલેન્દ્રિયોને છોડીને (દ્વીન્દ્રિયો, તેષ્ઠન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોને છોડીને)
૨૪ દંડકના જે અસુરકુમાર આદિ બાકીના જીવો છે, તેમના પણ સજી અને
અસંજીના ભેદથી બે પ્રકાર પડે છે સજી, અસજી રૂપ હોવાનું આ કથન
વાનવ્યન્તર દેવો પર્યન્તના બધા જીવો વિષે પણ સમજવું જોઈએ જો કે
નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્યન્તના સમસ્ત જીવો અસજી હોતાં નથી, પરંતુ
અસંજીઓમાથી આવીને તેઓ નારકાદિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તે અપેક્ષાએ

સઙ્ગિનઃ=મનઃપર્યાપ્તિસપન્નાઃ, તદ્વિન્ના અસઙ્ગિનઃ । 'એવં પંચિદિયા' ઇત્યાદિ-એવમ્
=અમુના પ્રકારેણ યથા નારકા સઙ્ગ્યસઙ્ગિભેદેન દ્વિવિધાઃ પ્રોક્તાસ્તથા વિકલેન્દ્રિય-
વર્જાઃ-વિકલાનિ=અપરિપૂર્ણાનિ સંખ્યામાશ્રિત્ય ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે વિકલેન્દ્રિયાઃ-
પૃથિવ્યાદયઃ પશ્ચસ્થાવરાઃ, દ્વિત્રિ ચતુરિન્દ્રિયાશ્ચ, તાન વર્જયિત્વા યેઽન્યે ચતુર્વિ-
શતિદણકે પશ્ચેન્દ્રિયાઃ અમુરાદયસ્તે સર્વેઽપિ સઙ્ગિનોઽસઙ્ગિનશ્ચ ભવન્તિ કિય-
દવધિ ? ઇત્યાહ- 'જાન વાળમંતરા' ઇતિ-યાવદ્ વાનવ્યન્તરપર્યન્તા ઇતિ ।
નારકાદયો વાનવ્યન્તરાવસાના અસઙ્ગિનો ન ભવન્તિ કિન્તુ-અસઙ્ગિભ્ય આગત્ય
નારકાદિતયોત્પદ્યન્તે તદપેક્ષયા તેપામસઙ્ગિત્વં વિજ્ઞેયમ્ । અસઙ્ગિનશ્ચ મૃત્વા

દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-એક સંજી ઓર દુસરે અસંજી इनमें मनः
पर्याप्ति से जो सम्पन्न हैं वे संजी और जो मनः पर्याप्ति से युक्त नहीं
हैं वे असंजी हैं इसी तरह से इन दो भेदों का कथन यावत् वैमानिक-
देवों तक में कर लेना चाहिये " एवं पंचिदिया " इत्यादि

जिस प्रकार सजी और असंजी के भेद से नारक दो प्रकार के कहे
गये हैं उसी प्रकार से विकलेन्द्रियों को-संख्या की अपेक्षा तेइ-
न्द्रिय और चतुरिन्द्रियों को छोड़कर जो चतुर्विंशति ढण्डक में और
असुर आदि हैं वे सब भी संजी और असंजी होते हैं-सजी असंजी
होने का यह कथन वानव्यन्तरदेवों तक जानना चाहिये यद्यपि नारक
से लेकर वानव्यन्तर तक सब जीव असंजी नहीं होते हैं किन्तु असं-
जियों से आकर वे नारकादि रूप से उत्पन्न होते हैं इस अपेक्षा इनमें

સંજી દ'ડકના નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સંજી અને (૨) અસંજી.
બે નારકો મન પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને સંજી નારકો કહે છે બે
નારકો મન પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોતા નથી તેમને અસંજી નારકો કહે છે આ
પ્રમાણે જ આ બે ભેદોનુ કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ
સમજવુ " એવ પંચિદિયા " ઇત્યાદિ

એમ સંજી અને અસંજીના ભેદથી નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તેમ
વિકલેન્દ્રિયોને છોડીને (દ્વિન્દ્રિયો, તેષ્ઠન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોને છોડીને)
૨૪ દ'ડકના બે અસુરકુમાર આદિ બાકીના જીવો છે, તેમના પણ સંજી અને
અસંજીના ભેદથી બે પ્રકાર પડે છે સંજી, અસંજી ૩૫ હોવાનું આ કથન
વાનવ્યન્તર દેવો પર્યન્તના બધા જીવો વિષે પણ સમજવુ જોઈએ બે કે
નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્યન્તના સમસ્ત જીવો અસંજી હોતા નથી, પરંતુ
અસંજીઓમાથી આવીને તેઓ નારકાદિ રૂપે ઉત્પન્ન થય છે, તે અપેક્ષાએ

નારકાદિપુ બ્યન્તરાવસાનેભ્વેયોત્પદ્યન્તે ન તુ બ્યોત્તિષ્કર્ષમાનિકેષુ મતઃ 'જાણમંતરા' ઇતિ પ્રોક્તમ્ ૯ । આપકદૃષ્ટકે-આપકાઃ=આપાપર્ણાસિમન્તાઃ, તદ્દિ પરીતા અમાપકાઃ અપર્ણાસાનસ્થાપામિતિ માત્ર । એવમ્=અમુના પ્રકારેણ એકેન્દ્રિયવર્ગા-એકેન્દ્રિયાન્ રિહાય સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકા-વૈમાનિકપર્યન્તા યોષ્યા ૧૦ । દૃષ્ટિદૃષ્ટકે સમ્યગ્દૃષ્ટિકા મિથ્યાદૃષ્ટિકાશ્વેતિ । એવમેકેન્દ્રિયવર્ગાઃ સર્વે

અસંશ્લિતા કહી ગઈ જાનના બાહિયે અસહી જીવ મરકર નારક સે લેકર મ્યન્તરાન્ત તક કે જીર્ણો મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । બ્યોત્તિષ્ક વૈમાનિક વૈર્ણો મેં વે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં । હસીલિયે "જાણ મંતરા" એસા પાઠ કહા ગયા હે આપાવૃણક મેં નૈરપિક દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક આપક ઓર દુસરે અમાપક આપાપર્ણાસિવાલે આપક ઓર હનસે બિપરીત અમાપક હૈં અર્થાત્ અપર્ણાસાનસ્થાવાલે હૈં વે અમાપક હૈં "એવમેકેન્દ્રિય વર્ગાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકા ૧૦" હસી તરહ કા કપન હન દોનો કા એકેન્દ્રિય જીર્ણો કો છોડકર વૈમાનિકવૈર્ણો તક કર લેના બાહિયે દૃષ્ટિ દૃષ્ટક મેં નૈરપિક દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક સમ્યગ્દૃષ્ટિક ઓર દુસરે મિથ્યાદૃષ્ટિક એકેન્દ્રિય જીર્ણો કો છોડકર યાવદ્ વૈમાનિક વૈર્ણો તક સવ મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વ કા ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિત્વ કા કપન કર લેના બાહિયે યહાં એકેન્દ્રિયો કો છોડા ગયા હે ઉસકા કારણ હનમેં સમ્યગ્દ

તે જીવોમાં અસહીતા કહેવામાં આવી છે, એમ સમજવું અમરૂપી જીવો મરીને નારકથી લઇને અન્તર પર્યન્તના જીવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે બ્યોત્તિષ્ક અને વૈમાનિક જીવોમાં તેઓ ઉત્પન્ન થતાં નથી તેથી "જાણ મંતરા" "જાનમ્યન્તરે પર્યન્તના જીવો" એવો પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ આપવામાં આવે છે । આપા દૃષ્ટકમાં નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) આપક અને (૨) અમાપક આપા "પર્ણાસિવાળાને આપક કહે છે અને આપા પર્ણાસિ વિનાના નારકોને અમાપક કહે છે એટલે કે અપર્ણાસાનસ્થાવાળા નારકો અમાપક કહે છે 'એવમેકેન્દ્રિયવર્ગાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકા' આ પ્રકારના બે શ્લોકોનું કથન એકેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના વૈમાનિકો પર્યન્તના સમસ્ત જીવો વિષે પણ સમજવું એકલે ॥ ૧૦ ॥

તદ્દિ દૃષ્ટકમાં નારકો બે પ્રકારના કહ્યાં છે-(૧) સમ્યગ્દૃષ્ટિક અને (૨) મિથ્યાદૃષ્ટિક આ પ્રકારના બે શ્લોકોનું કથન એકેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના સમસ્ત વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવો વિષે શ્રદ્ધા કરવું એકેન્દ્રિયોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિક

યાવદ્ વૈમાનિકાઃ, એકેન્દ્રિયાણાં સમ્યક્ત્વં નાસ્તિ । દ્વીન્દ્રિયાદીનાં તુ સાસ્વાદન-
સમ્યક્ત્વં ભવેદપીતિ-‘ ઇર્ગિંદિયવજ્જા ’ ઇત્યુક્તમ્ ૧૧ । સંસારિદણ્ડકે-પરીતસંમા-
રિકાઃ-પરીતઃ=પરિમિતઃ સંસારો યેષાં તે તથોક્તાઃ સંક્ષિપ્તમત્વા ઇત્યર્થઃ । અનન્ત-
સાંસારિકાઃ-અનન્તઃ=અન્તરહિતઃ અમઘ્યાપેક્ષયા સંસારો યેષાં તે તથા, યાવદ્
વૈમાનિકાઃ ૧૨ । સ્થિતિદણ્ડકે-સંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકાઃ-કાલઃ-મૃત્યુરપિસ્યાત્,
સમયઃ-આચારોઽપિ સ્યાદિત્યતઃ કાલશ્વાસૌ સમયશ્ચેતિ કાલસમયઃ, સંખ્યેયઃ
વર્ષપ્રમાણતઃ કાલસમયો યસ્યાં સા સંખ્યેયકાલસમયા, સા સ્થિતિઃ=અવસ્થાન
યેષાં તે તથોક્તાઃ દશસઠસ્રવર્ષાદિસ્થિતિમન્ત ઇત્યર્થઃ, તદ્વિદ્વાસ્તુ-અસંખ્યેયકાલ-

ષ્ટિત્વ કા અભાવ હૈ તથા જો દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ હૈં ઉનમૈં સાસ્વાદન
સમ્યક્ત્વ હો મી સકતા હૈં હસીલિયે હસ પ્રકરણ મૈં “ ઇર્ગિંદિય વજ્જા ”
એસા કહા ગયા હૈં સંસારદણ્ડક મૈં નૈરયિક દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-
એક પરીતસાંસારિક ઔર દૂસરે અનન્તસાંસારિક જિનકા સંસાર પરિ-
મિત રહ ગયા હૈં વે પરીતસાંસારિક હૈં, અર્થાત્ સંક્ષિપ્ત રૂપવાલે નૈરયિક
પરીતસાંસારિક હૈં અમઘ્યાપેક્ષા સે જિનકા સંસાર અન્તરહિત હૈં વે
અનન્તસાંસારિક નૈરયિક હૈં, હસી તરહ કા કથન યાવત્ વૈમાનિક જીવો
તક મૈં જાનના ચાહિયે ૧૨ સ્થિતિદણ્ડક મૈં નૈરયિક દો પ્રકાર કે કહે
ગયે હૈં-એક સંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક દૂસરે અસંખ્યાતકાલ સમય
સ્થિતિક કાલ નામ મૃત્યુ કા મી હૈં ઔર સમય નામ આચાર કા મી હૈં
અતઃ એસા કાલ સમય યહાં વિવક્ષિત નહૈં હુઆ હૈં કિન્તુ કાલરૂપ

ત્વનો અભાવ હોય છે તેથી તેમને અહીં ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કયો છે.
તથા જે દ્વીન્દ્રિયાદિક છવો છે, તેમનામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પણ હોઈ શકે
છે તેથી અહીં “ ઇર્ગિંદિય વજ્જા ” “ એકેન્દ્રિયો સિવાયના ” છવોમા જ આ
લેહો ગ્રહણ કરવાનું સૂચન થયું છે ॥ ૧૧ ॥

સંસારી દડકમાં નારકોના જે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) પરીત સાંસારિક અને
(૨) અનન્ત સાંસારિક જેમનો સંસાર પરિમિત રહી ગયો છે એવાં નારકોને
પરીત સાંસારિક કહે છે અને અભવ્યત્વની અપેક્ષાએ જે નારકોનો સંસાર
અન્તરહિત છે, એવા નારકોને અનન્ત સાંસારિક કહે છે આ પ્રકારના લેહોનું
કથન વૈમાનિકો પર્યન્તના છવો વિષે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ॥ ૧૨ ॥

સ્થિતિ દડકમાં નારકો જે પ્રકારના કહ્યાં છે-(૧) સખ્યાતકાલ સમય
સ્થિતિક (૨) અસખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક “ કાળ ” શબ્દ મૃત્યુના અર્થમાં
પણ વપરાય છે ‘ સમય ’ શબ્દ આચારના અર્થમાં પણ વપરાય છે. પરન્તુ
અહીં એવા કાળસમયની વાત કરી નથી, પરન્તુ કાળરૂપ સમય દ્વારા વર્ષ

સમયસ્થિતિકાઃ પરપોષમાસરૂપેયમાગાદિસ્થિતિમન્ત इत्यर्थ । एष नारकस्य
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जा पञ्चेन्द्रिया=असुरादयो विभ्रेया यावद् वानव्यन्तराः ।
एते संख्यातासंख्यातकालमयस्थितिरूपोमयस्वभावा भवन्ति, उपोतिष्क वैमा
निकास्तु न तथा, तेषां नियमाद्=असंख्यातकालसमयस्थितिकत्वात् १२ । बोधि-
दण्डके=सुखमबोधिकाः=सुखमा = सुमाप्ता बोधि=मिनधर्मप्राप्तिर्येषां ते तथा,
उन्निन्ना दुर्लभबोधिका, यावद् वैमानिनाः १३ । पात्तिकदण्डके=दुर्लो विमुद
ममय से वर्षप्रमाण की अपेक्षा लेकर जिस स्थिति में अवस्थान में
संख्यात काल का समय है ऐसी स्थिति जिनकी है व नारक संख्यात
काल समयस्थितिक हैं अर्थात् दश हजारवर्ष आदि की स्थितिवाले
नारक संख्यातकाल समय स्थितिक कहे गये हैं और जिनकी स्थिति
परपोषम असंख्येय भागादि रूप है वे असंख्यातकालसमयस्थितिक
नारक हैं । एकेन्द्रिय एव विकलेन्द्रियों को छोड़कर पञ्चेन्द्रिय असुरादिकों
में यावत् वानव्यन्तरों में भी इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये क्योंकि
कि वे संख्यात और असंख्यात काल की दोनों प्रकार की स्थितिवाले
होते हैं । तथा उपोतिष्क और वैमानिकदेव संख्यातकाल की स्थितिवाले
नहीं होते हैं वे तो नियम से असंख्यात काल की ही स्थितिवाले होते
हैं १२ । बोधिदण्डकमें=नैरयिकजीव सुखमबोधिक और दुर्लभबोधिक दोनों
प्रकार के होते हैं १३ । जिन्हें जिनधर्म प्राप्तिरूप बोधि सुखम है वे सुख-
मबोधिक हैं और जो इनसे भिन्न हैं वे दुर्लभ बोधिक हैं । सुखमबोधिक

પ્રમાણની અપેક્ષાએ એ સ્થિતિમાં=અવસ્થાનમાં સંખ્યાતકાળનો સમય અતીત
જાય છે એવી સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક કહે છે
એટલે કે દશ હજાર વર્ષ આદિની સ્થિતિવાળાં નારકોને સંખ્યાતકાળ સ્થિતિક
કહેવામાં આવ્યાં છે, અને જેમની સ્થિતિ પરપોષમ અસંખ્યેય ભાગાદિ રૂપ
છે તેમને અસંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક નારકો કહ્યાં છે એકેન્દ્રિયો અને
વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના અસુરકુમારોથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્વતના ભુવોર્ધા
આ એ હોદાનુ કથન થયું એટલે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત
એ બંને પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે એપોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો સંખ્યાત
કાળની સ્થિતિવાળા હોવા નહીં, તેઓ તો નિયમથી જ અસંખ્યાત કાળની
સ્થિતિવાળા હોય છે ॥ ૧૩ ॥

બોધિ દંડકમાં નારકોના એ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સુખલ બોધિક અને
(૨) દુઃખલ બોધિક જેમને જિનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ સુખલ છે તે નારકોને
સુખલ બોધિક કહે છે, જેમને તે દુઃખલ છે તેમને દુઃખલ બોધિક કહે છે આ

ત્વાત્ પક્ષઃ=અભ્યુગમો યેષાં તે તથા, યદ્વા-શુક્લાનામ્=અસ્તિત્વેન વિશુદ્ધાનાં
પક્ષો=વર્ગઃ શુક્લપક્ષઃ, તત્ર મવાઃ શુક્લપાક્ષિકાઃ-અપાર્દપુદ્ગલપરાવર્ત્તાભ્યન્તરીભૂત-
સંસારા इत्यर्थः । तद्विपरीताः कृष्णपाक्षिकाः, यावद् वैमानिकाः १५ । चरम-
दण्डके-चरमाः-येषां नारकादिभवश्चरमस्ते तथा, ते पुनर्नरकादि भवे नोत्प-
त्स्यन्ते सिद्धिगमनात् । तदितरे त्वचरमा इति १६ । एवमेते षोडश
दण्डकाः ॥ सू० २३ ॥

और दुर्लभबोधिक का यह कथन यावत् वैमानिकदेवों तक में भी इसी
प्रकार से जानना चाहिये पाक्षिकदण्डक में नैरयिक जीव शुक्लपाक्षिक
और कृष्णपाक्षिक के भेद से दो प्रकार के होते हैं विशुद्ध होने से शुक्ल
जिनका पक्ष अभ्युगम मान्यता है वे शुक्लपाक्षिक हैं अथवा-आस्तिक
होने से विशुद्धों का जो पक्ष वर्ग है इस वर्ग में जो हों वे शुक्लपाक्षिक
हैं इन शुक्लपाक्षिक जीवों का संसार अर्धपुद्गल परावर्तन के भीतर
वाला हो जाता है इनसे भिन्न जो होते हैं वे कृष्णपाक्षिक नारक हैं
इसी प्रकार के शुक्लपाक्षिक और कृष्णपाक्षिक यावत् वैमानिक तक
होते हैं १५ चरमदण्डक में-चरम और अचरम के भेद से नैरयिक दो
प्रकार के होते हैं नारकादि रूप भव जिन का चरम होता है-फिर से
नारकादि भव में जो उत्पन्न नहीं होते हैं वे चरमनैरयिक हैं ये चर-
मनैरयिक नारकपर्याय को छोड़कर मनुष्यपर्याय लेकर सिद्धि में गमन
करने वाले होने के कारण पुनः नारकादि भव को ग्रहण नहीं करते हैं ।

અન્ને ભેદોનુ કથન વૈમાનિક દેવો પર્યાન્તના જીવોમાં પણ અહંબુ કરવું જોઈએ ૧૪
પાક્ષિક દડકમાં નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) શુક્લપાક્ષિક અને
(૨) કૃષ્ણપાક્ષિક. વિશુદ્ધ હોવાથી શુક્લ જેમનો પક્ષ (અભ્યુગમ, માન્યતા)
છે, તેમને શુક્લપાક્ષિક કહે છે. અથવા આસ્તિક હોવાથી જેઓ વિશુદ્ધોના
સમૂહમાં ગણી શકાય એવા છે તેમને શુક્લ પાક્ષિક કહે છે. તેમનો સંસાર
વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પ્રમાણ હોય છે તેમનાથી ભિન્ન
જે નારકો છે તેમને કૃષ્ણપાક્ષિક કહે છે આ અન્ને ભેદોવાળા જીવો વૈમાનિક
દેવો પર્યાન્તના જીવોમાં હોય છે ॥ ૧૫ ॥

ચરમ દડકમાં નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) ચરમ નારક અને (૨)
અચરમ નારક. નારકાદિ રૂપ ભવ જેમનો ચરમ (અન્તિમ) હોય છે, જે
જીવો ફરીથી નારકાદિ ભવમાં ઉત્પન્ન થવાના નથી, તે જીવોને ચરમ નારક
કહે છે. જેમ ચરમ નારકો નારક ગતિમાંથી મનુષ્ય ગતિમાં જઈને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત

સમયસ્થિતિકાઃ પરપોષમાસરૂપેષમાગાદિસ્થિતિમન્ત इत्यर्थ । एव नारकस्य
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जा पञ्चेन्द्रियाः=मसुरादयो विधेया यावद् वानव्यन्तराः ।
एव संख्यातासंख्यातकालसमयस्थितिरूपोभयस्वभावा मरन्ति, ज्योतिष्क वैमा
निकास्तु न तथा, तेषां नियमाद्-मसकृपातकालसमयस्थितिकस्यात् ११ । बोधि
दण्डके-सुखमबोधिका-सुखमा = सुभासा बोधि=जिनधर्मप्राप्तिर्येषां ते तथा,
तस्मिन्ना दुर्लभबोधिका, यावद् वैमानिका १४ । पाक्षिकदण्डके-सुखो विभुद

સમય સે ચર્ચપ્રમાણ કી અપેક્ષા હેઠળ જિસ સ્થિતિ મેં અવસ્થાન મેં
સંખ્યાત કાલ કા સમય હૈ પેસી સ્થિતિ જિનકી હૈ વે નારક સંખ્યાત
કાલ સમયસ્થિતિક હૈ અર્થાત્ દશ હજારચર્ચ આદિ કી સ્થિતિવાલે
નારક સંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક કહે ગયે હૈ ઓર જિનકી સ્થિતિ
પરપોષમ અસરૂપેષ માગાદિ રૂપ હૈ વે અસંખ્યાતકાલસમયસ્થિતિક
નારક હૈ । એકેન્દ્રિય એવ બિકલેન્દ્રિયોં કો છોડકર પઠ્ઠેન્દ્રિય અસુરાદિકોં
મેં યાવત્ વાનવ્યન્તરોં મેં બી ઈસી પ્રકાર કા કથન જાનના ચાહિયે ક્યોં
કિ વે સંખ્યાત ઓર અસંખ્યાત કાલ કી દોનોં પ્રકાર કી સ્થિતિવાલે
હોતે હૈ । તથા યજોતિષ્ક ઓર વૈમાનિકદેવ સંખ્યાતકાલ કી સ્થિતિવાલે
નહીં હોતે હૈ યે તો નિયમ સે અસંખ્યાત કાલ કી હી સ્થિતિવાલે હોતે
હૈ ૧૧ । બોધિદણ્ડકમે-નૈરયિકજીવ સુલભબોધિક ઓર દુર્લભબોધિક દોનોં
પ્રકાર કે હોતે હૈ ૧૪ । જિન્હોં જિનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ સુલભ હૈ વે સુલ-
ભયાધિક હૈ ઓર જો હનસે વિજા હૈ વે દુર્લભ યાધિક હૈ । સુલભબોધિક

પ્રમાણની અપેક્ષાએ જે સ્થિતિમાં-જવસ્થાનમાં સંખ્યાતકાલનો સમય અવીર
થાય છે એવી સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક કહે છે
એટલે કે દશ હજાર વર્ષ આદિની સ્થિતિવાળાં નારકોને સંખ્યાતકાલ સ્થિતિક
કહેવામાં આવ્યાં છે અને જેમની સ્થિતિ પરપોષમ અસંખ્યેષ બ્રાહ્મણિ રૂપ
છે તેમને અસંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક નારકો કહ્યા છે એકેન્દ્રિયો અને
વિકેન્દ્રિયો સિવાયના અસુરકુમારોથી લઈને વાનવ્યન્તર ચર્યન્તાના જીવોમાં
આ બે લોકોનું કથન થયું એટલે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત
બે બંને પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો સંખ્યાત
કાળની સ્થિતિવાળા હોવા નહીં, તેઓ તો નિશ્ચયથી જ અસંખ્યાત કાળની
સ્થિતિવાળા હોય છે ॥ ૧૩ ॥

બોધિ દણ્ડમાં નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સુલભ બોધિક અને
(૨) દુર્લભ બોધિક જેમને જિનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ મુલભ છે તે નારકોને
સુલભ બોધિક કહે છે, જેમને તે દુર્લભ છે તેમને દુર્લભ બોધિક કહે છે આ

सुषा टीका स्था० २३ ॥ सू० २४ अधोलोकानादिविषय आत्मनो द्वैविध्यम् ३५१

एवं पभासइ, विकुव्वइ, परियारेइ, भासं भासइ, आहारेइ, परिणामइ, वेदेइ, निज्जरेइ ९ । दोहिं ठाणेहिं देवे सहाइं सुणेइ, सव्वेण वि देवे सहाइं सुणेइ जाव निज्जरेइ १४। मरुया देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव, एवं किन्नरा, किंपुरिसा, गंधव्वा, णागकुमारा, सुवन्नकुमारा, अग्गिकुमारा, वाउकुमारा, ८ । देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव ॥ सू० २४ ॥

वीयट्ठाणस्स वीओ उद्देसओ समत्तो ॥ २-२ ॥

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—समवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, असमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः समवहतासमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३ केवलकल्पलोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—विकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, अविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः विकुर्विताविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३, केवलकल्प लोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति, तद्यथा—देशेनापि आत्मा शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि आत्मा शब्दान् शृणोति १, एवं रूपाणि पश्यति २, गन्धान्—आजिघ्रति ३, रसान् आस्वादयति ४, स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति ५ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽवभासते, तद्यथा—देशेनापि आत्मा अवभासते सर्वेणापि आत्मा अवभासते १, एवं पभासते २, विकुर्वति ३, परिचारयति ४, भाषां भाषते ५, आहारयति ६, परिणमयति ७, वेदयति ८, निर्जरयति ९ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देवः शब्दान् शृणोति — देशेनापि देवः शब्दान् शृणोति सर्वेणापि देवः शब्दान् शृणोति यावत् निर्जरयति १४ । मरुतो देवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीरा द्विश्चैवशरीराश्च । १ । एवं किन्नराः २, किंपुरिषाः ३, गन्धर्वाः ४, नागकुमाराः ५, सुवर्णकुमाराः ६, अग्निकुमारा ७, वायुकुमारा ८ । देवाद्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीराश्चैव द्विशरीराश्च ॥ सू० २४ ॥

॥ द्वितीयस्थानस्य द्वितीय उद्देशकः समाप्तः ॥ २-२ ॥

માગ્ વૈમાનિકાશ્રમાશ્રમસ્થેનોક્તાઃ, તથાવધિનાઽપોભોક્તાદીન્ જ્ઞાનન્તિ
પશ્યન્તીતિ તદ્વેદને જીવસ્ય પ્રકારદ્વયમાહ—

મૃષ્મ-દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા અહોલોગં જાણઙ્, પાસઙ્, ત
જહા સમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં જાણઙ્,
પાસઙ્ । અસમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં જાણઙ્,
પાસઙ્, આહોદ્ધી સમોદ્દર્ષયા સમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા
અહોલોગ જાણઙ્, પાસઙ્, ૧ । એવ તિરિયલોગં ૨ ઉદ્ડલોગં ૩
કેવલકપ્પલોગં ૪ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા અહોલોગ જાણઙ્,
પાસઙ્, ત જહા વિઝલ્લિવ્વર્ણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં
જાણઙ્, પાસઙ્, અવિઝલ્લિવ્વર્ણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગ
જાણઙ્, પાસઙ્ । અહોદ્ધી વિઝલ્લિવ્વયા વિઝલ્લિવ્વર્ણં ચેવ અપ્પાણેણં
આયા અહોલોગ જાણઙ્, પાસઙ્ ૧ એવ તિરિયલોગ ૨ । ઉદ્ડ
લોગ ૩, કેવલકપ્પ લોગ ૪ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા સદ્દાઙ્ સુણેઙ્
ત જહા-વેસેણવિ આયા સદ્દાઙ્ સુણેઙ્, સન્નેણ વિ આયા સદ્દાઙ્
સુણેઙ્, એવ રૂઘાઙ્ પાસઙ્, ગધાઙ્ અગ્ધાઙ્, રસાઙ્ આસાપ્પઙ્,
ફાસાઙ્ પહિસવેદેઙ્ ૫ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા ઓમાસઙ્, તં
જહા-વેસેણ વિ આયા ઓમાસઙ્, સન્નેણવિ આયા ઓમાસઙ્,

इन से भिन्न जो नारक हैं वे अश्रम हैं। इस प्रकार से ये १६ वर्णक हैं
इसी तरह का कथन यावत् वैमानिकों तक में जानना चाहिये। ॥०२॥

કવચના કોય છે તે કાણે તેઓ નારકાદિ ભવ કરી બદલુ કરતા નથી તેમ
નાથી સિન્ન જે નારકો કોય છે તેમને અશ્રમ નારકો કહે છે આ પ્રકારના
બન્ને બેઠાનું કથન વૈમાનિક દેવો પઠ્યન્તા એવો વિષે પણ બદલુ કર્યુ બેઠાએ. ૧૬
આ પ્રકારના ૧૬ બેઠાનું કથન અહીં પૂરું થાય છે ॥ ૨૩ ॥

धृषा ढीका स्था० २३ ॥ सू० २४ अधोलोकज्ञानादिविषय आत्मनो द्वैविध्यम् ३५१

एवं पभासइ, विकुब्बइ, परियारेइ, भासं भासइ, आहारेइ, परिणामइ, वेदेइ, निज्जरेइ ९ । दोहिं ठाणेहिं देवे सदाइं सुणेइ, सब्बेण वि देवे सदाइं सुणेइ जाव निज्जरेइ १४। मरुया देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव, एवं किन्नरा, किंपुरिसा, गंधव्वा, नागकुमारा, सुवन्नकुमारा, अग्निकुमारा, वाउकुमारा, ८ । देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव ॥ सू० २४ ॥

वीयट्ठाणस्स वीओ उद्देसओ समत्तो ॥ २-२ ॥

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—समवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, असमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः समवहतासमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १। एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३ केवलकल्पलोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—विकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, अविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः विकुर्विताविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३, केवलकल्प लोकम् ४। द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति, तद्यथा—देशेनापि आत्मा शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि आत्मा शब्दान् शृणोति १, एवं रूपाणि पश्यति २, गन्धान्—आजिघ्रति ३, रसान् आस्वादयति ४, स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति ५ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽवभासते, तद्यथा—देशेनापि आत्मा अवभासते सर्वेणापि आत्मा अवभासते १, एवं प्रभासते २, विकुर्वति ३, परिचरयति ४, भाषां भाषते ५, आहारयति ६, परिणमयति ७, वेदयति ८, निर्जरयति ९ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देवः शब्दान् शृणोति — देशेनापि देवः शब्दान् शृणोति सर्वेणापि देवः शब्दान् शृणोति यावत् निर्जरयति १४ । मरुतो देवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीरा द्विश्वेशरीराश्च १ । एवं किन्नराः २, किंपुरिषाः ३, गन्धर्वाः ४, नागकुमाराः ५, सुवर्णकुमाराः ६, अग्निकुमारा ७, वायुकुमारा ८ । देवाद्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीराश्चैव द्विशरीराश्चैव ॥ सू० २४ ॥

॥ द्वितीयस्यानस्य द्वितीय उद्देशकः समाप्तः ॥ २-२ ॥

ટીકા-‘ હોહિં ઠાળેહિં ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રચતુષ્ટયમ્ દ્રામ્યા સ્થાનામ્યાં પ્રકારામ્યામાત્મગતામ્યામ્ આત્મા=અવધિ
ધારી જીવઃ અધોલોક જ્ઞાનાતિ-અવધિજ્ઞાનેન, પદ્યયતિ-અવધિદર્શનેન, તદ્વ્યા-
સમવહતેન=કૃતવૈક્રિયસમુદ્ધાતેન આત્મના, આત્મા=ગ્રીષઃ અધોલોક જ્ઞાનાતિ
પદ્યયતિ, અસમવહતેન=વૈક્રિયસમુદ્ધાતરહિતેન આત્મના આત્મા અધોલોક જ્ઞાનાતિ
પદ્યયતીત્યાહ-‘ આહોહી ’-ત્યાદિ-‘ આહોહી ’ યયાવધિઃ-યયા=પત્મકારોઽવધિ
ર્યસ્ય સ તયા, યદ્વા-‘ અધોઽવધિ ’ ઇતિચ્યાયા, તત્ર અવઃ=પરમાવધેરધોવર્તી-અવ-

ધૈમાનિક ચરમ ઓર ખચરમ હોતે હૈં પેસા કહા ગયા હૈં યે
ધૈમાનિક અવધિજ્ઞાન સે અધોલોક આદિ કો જાનતે હૈં ઓર દેસતે
હૈં સો વેદ (જાન ને) મેં ગ્રીષ કે દો પ્રકાર હોતે હૈં વહી અવ પ્રકટ
ક્રિયા જાતા હૈં-“ હોહિં ઠાળેહિં આયા અહોલોગ આજહ પાસહ ”

“ હોહિં ઠાળેહિં) ઇત્યાદિ ચાર સૂત્ર હૈં આત્મગત દો પ્રકારોં સે
આત્મા અવધિજ્ઞાનધારી ગ્રીષ અપને કો અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાનતા
હૈં ઓર અવધિદર્શન દ્વારા ડસે દેસતા હૈં વહ અવધિજ્ઞાની ગ્રીષ સમવ-
હત ઓર અસમવહતકે બેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈં વૈક્રિયસમુદ્ધાત
જબ વહ કરતા હૈં તપ વહ સમવહત ઓર વૈક્રિયસમુદ્ધાત સે રહિત
અસમવહત કહતાતા હૈં દોનોં દી અવસ્થાઓં મેં વર્તમાન વહ અવધિ
ધારી આત્મા અધોલોક કો જાનતા ઓર દેસતા હૈં અવધિજ્ઞાન અનેક
પ્રકાર કા હોતા હૈં અત “ આહોહી ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર

પહેલાં બેલો ઉદ્દેશ અથે છે કે ધૈમાનિકો અરમ પશુ દેખ છે અને
અચરમ પશુ દેખ છે તે ધૈમાનિકો પોતાના અવધિજ્ઞાનથી અધોલોક આંકિને
બાલે છે અને દેખે છે આ વેદ (અણુવા) ની અપેક્ષાએ લખના બે પ્રકાર
દેખ છે સૂત્રપ્રવ હવે બેજ વાતને પ્રકટ કરે છે—

‘ હોહિં ઠાળેહિં આયા અહોલોગ આજહ પાસહ ’

“ હોહિં ઠાળેહિં ’ ઇત્યાદિ ચાર સૂત્ર છે આત્મગત બે પ્રકારે આત્મા
(અવધિજ્ઞાનધારી લગ) પોતાના અવધિજ્ઞાન દ્વારા અધોલોકને બાલે છે અને
અવધિદર્શન દ્વારા તેને દેખે છે તે અવધિજ્ઞાની લગ બે પ્રકારના દેખ છે
(૧) સમવહત અને અસમવહત. જ્યારે તે વૈક્રિય સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તેને
સમવહત કહે છે, અને જ્યારે તે વૈક્રિય સમુદ્ધાતથી રહિત દેખ છે ત્યારે
તેને અસમવહત કહે છે આ બન્ને પ્રકારની અવસ્થાઓમાં અવધિજ્ઞાની આત્મા
અધોલોકને બાલે છે અને દેખે છે

ધિર્યસ્ય સ તથા । નિયતક્ષેત્રવિષયાવધિજ્ઞાનીત્યર્થઃ । સ સમવહતામમવહતેન=કદાચિત્ સમવહતેન કદાચિદ્ અસમવહતેનેત્યર્થઃ; આત્મના જીવોઽધો લોકં જાનાતિ પશ્યતિ । એવમ્=અધોલોકવત્ સ તિર્યગ્લોકમ્ ઊર્ધ્વલોકમ્, તથા-કેવલકલ્પ-સમય ભાષયા પરિ-પૂર્ણ-ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકં લોકમપિ ચ જાનાતિ પશ્યતિ ૪ । વૈક્રિયસમુદ્ઘાતાન-ન્તરં વૈક્રિયશરીરં ભવતીતિ વૈક્રિયશરીરમાશ્રિત્યાધોલોકાદિજ્ઞાને પ્રકારદ્વયમાદ-
'દોહિં ઠાળેહિં' इत्यादि-સૂત્રચતુષ્ટયં કણ્ઠયમ્, નવરમ્-વિકૃર્વિતેન=કૃતવૈક્રિય-શરીરેણ આત્મનેત્યર્થઃ; અત્રિકૃર્વિતેન-તદ્ગિન્નેન અકૃતવૈક્રિયશરીરેણેત્યર્થઃ । ઉત્તં

યહ પ્રકટ કર રહે હૈં કિ-જૈસે અવધિજ્ઞાનધારી જીવ કા અવધિજ્ઞાન જિસ પ્રકાર કા હોતા હૈ અથવા પરમાવધિ સે અધોવર્તી અવધિજ્ઞાન જિસકો હોતા હૈ એમા વહ જવ નિયતક્ષેત્ર ઓર નિયતવિષય કો અવ-ધિજ્ઞાન દ્વારા જાનતા હૈ ઓર દેખતા હૈ હસ પ્રકાર નિયતક્ષેત્ર વિષયા-વધિજ્ઞાની આત્મા કદાચિત્ સમવહત હોતર ઓર કદચિત્ અસમવહત હોકર અધોલોક કો જાનતા હૈ, ઓર દેખતા હૈ હસી તરહ સે વહ તિર્યગ્લોક કો ઓર કેવલકલ્પ સમ્પૂર્ણ લોક કો ખી કિ જો ૧૪ રાજૂ કા હૈ જાનતા હૈ ઓર દેખના હૈ ૪ વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કૈ અનન્તર હી વૈક્રિ-યશરીર હોતા હૈ હસલિયે અવ સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીર કો લેકર અધો-લોકાદિકૈ જ્ઞાન મૈં દો પ્રકારકા કથન કરતે હૈં "દોહિં ઠાળેહિં" इत्यादि ૪ ચાર સૂત્ર હૈં-इन सब का अर्थ स्पष्ट है परन्तु जो विशेषता है आत्मा जब कृत वैक्रीयशरीर से युक्त होता है तब और जब आत्मा

અવધિજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હોય છે હવે સૂત્રકાર "આહોહી" इत्यादि સૂત્રો દ્વારા એ પ્રકટ કરે છે કે-અવધિજ્ઞાનધારી જીવનું અવધિજ્ઞાન જે પ્રકારનું હોય છે અથવા પરમાવધિથી અધોવર્તી (ઉતરતી ડોટિનું) અવધિજ્ઞાન જેનું હોય છે એવો જીવ નિયતક્ષેત્ર અને નિયત વિષયને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને દેખે છે આ પ્રકારનો નિયતક્ષેત્ર અને નિયત-વિષયાવધિજ્ઞાની આત્મા ક્યારેક સમવહત થઇને અને ક્યારેક સમવહત થયા વિના અધોલોકને જાણે છે અને દેખે છે એજ પ્રમાણે તે તિર્યગ્લોકને, ઊર્ધ્વગ્લોકને અને ૧૪ રાજૂપ્રમાણ કેવલકલ્પ (સ પૂર્ણ) લોકને પણ જાણે છે અને દેખે છે સૂ ૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની પછીજ વૈક્રિય શરીર થાય છે. તેથી સૂત્રકારે હવે વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ અધોલોકાદિના જ્ઞાનમા દિવિધતાનું કથન કરે છે—

"દોહિં ઠાળેહિં" આ વિષયને અનુલક્ષીને પણ ચાર સૂત્ર આપવામાં આવ્યાં છે તે બધાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે, પરન્તુ જે વિશેષતા છે તે નીચે પ્રમાણે છે-આત્મા જ્યારે કૃત ક્રિય શરીરથી યુક્ત નથી હોતો ત્યારે પણ જાનાતા

નોહન્દ્રિયમત્પક્ષમરધિજ્ઞાનમ્, સાંપતમિન્દ્રિયમત્પક્ષજ્ઞાનમાહ-‘દોર્હિ ઠાળેર્હિ’
 इत्यादि पञ्चसूत्री-शाब्दां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति । एदेव स्थानद्वयमाह
 देशेनापि-सर्वेष्वपि चेति । तत्र देशेन-एकभोगेन-द्वितीयस्योपघातात् शब्दान्
 शृणोति, तथा-सर्वेण-भोगद्वयेन चेति । यद्वा-देशेन-भोगेत्रियमात्रेण, तथा
 सर्वेण-समिन्नभोतोलब्धयेषया सर्वैरपीन्द्रियैः शब्दान् शृणोति १ । एव चक्षुरि
 न्द्रियादिष्वपि विज्ञेयम् । नवरं जिह्वादेशस्य पञ्चाघातादि रागणोपघातादेशेनास्वा

દૃષ્ટ ચેક્રિયશરીર સે યુક્ત નહીં હોતા હે તથા મી વહ અપને અવધિજ્ઞાન
 સે અલોક આદિ કો જાનતા હે ઓર દેખતા હે હસ તરફ નોહન્દ્રિયમ-
 ત્પક્ષ રૂપ જો અવધિજ્ઞાન હે વસકે વિષય મેં યહ કહ્તા હે અવ હન્દ્રિય-
 જન્ય જો પ્રત્યક્ષજ્ઞાન હે વસ કે વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હે-“દોર્હિ
 ઠાળેર્હિ” इत्यादि-यह पञ्चसूत्री है दो स्थानों द्वारा आत्मा शब्दादिको
 सुनता है ये दो स्थान इस प्रकार से हैं-एक देशरूप स्थान और दूसरा
 सर्वरूप स्थान एक कान के उपघात होने से शब्द को एक कान से
 सुनना यह देशरूप स्थान है तथा भोगद्वय से सुनना यह सर्वदेशरूप
 स्थान है अथवा भोगेत्रिय मात्र के द्वारा जो आत्मा शब्दों को सुनता
 है वह एक देशरूप स्थान है तथा समिन्नभोतोलब्धि की अपेक्षा से
 सब ही इन्द्रियों से शब्दादिकों को जो सुनता है यह सर्वदेशरूप स्थान
 है इसी तरह का कथन चक्षु आदि इन्द्रियों के विषय में भी जानना
 चाहिये तथा जय पक्षाघात से जिह्वा का एक देश आघातित हो जाता

અવધિજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાન આદિને જાણે છે અને દેખે છે આ રીતે હન્દ્રિય
 પ્રત્યક્ષરૂપ જે અવધિજ્ઞાન છે તેના વિષયમાં આ કથન કરવામાં આવ્યું છે
 હવે સૂત્રકાર હન્દ્રિયજન્ય જે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે તેને વિષયની પ્રથમ જો કહે છે-

“દોર્હિ ઠાળેર્હિ” ઇત્યાદિ પાંચ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે જે
 સ્થાનો દ્વારા આત્મા શબ્દાદિકોને સાંભળે છે તે જે સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે

(૧) દેશરૂપ (અ.દેશરૂપ) સ્થાન-અને (૨) સર્વરૂપ સ્થાન શબ્દ એક
 ઠાને અવધાય અને એક જ ઠાને સંભળાય તેને દેશરૂપ સ્થાનથી અવધુ ચરેદું
 ગણાય છે અને કાનથી અવધુ કર્યું તેનું નામ સર્વદેશરૂપ સ્થાનથી અવધુ
 ગણાય છે અથવા માત્ર ભોત્રેન્દ્રિય દ્વારા જ આત્મા જે શબ્દોને સાંભળે છે
 તેને એક દેશરૂપ સ્થાન કહે છે તથા સંજિત ભોતોપલબ્ધિની અપેક્ષાએ
 જથી જ હન્દ્રિયાથી આત્મા શબ્દાદિકોને અવધુ કરે છે તેનું નામ સર્વ
 દેશરૂપ સ્થાન છે આ પ્રકારે કથન અહીં આદિ હન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ
 સમજવું તથા અપેક્ષાએ જોઈ જાણ પક્ષાઘાતથી નકામો થઈ ગયો છે,

દયતીતિ ૫ । શબ્દશ્રવણાદયો જીવપરિણામા ઉક્તાઃ, સંપતિ તત્પસ્તાવાત્તત્પરિણા-
માન્તરાણ્યાહ-‘ દોહિં ઠાણેહિં ’ ઇત્યાદિ-દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામ્ આત્મા=જીવઃ અ-
ભાસતે=દ્યોતતે, દેશેન સર્વેણ ચેતિ । તત્ર દેશેન લ્લ્યોતવત્, સર્વેણ પ્રદીપવત્ । યદ્વા
-અવભાસતે=જાનાતિ દેશતોડવધ્યાદિના, સર્વતઃ કેવલજ્ઞાનેન ૧ । એવં-પ્રભાસતે
=પ્રકર્ષેણ ત્રોતતે ૨ । વિરુરોતિ-દેશતો હસ્તાદિવૈક્રિયકરણેન, સર્વતઃ સર્વદેહસ્ય

હૈ-તવ વહ અપને ઇકદેશ સે હી ઇસ કા આસ્વાદ લેતી હૈ-સર્વદેશ
સે નહીં શબ્દશ્રવણ આદિ જીવ કે પરિણામ હૈ-સો ઇનકે વિષય મેં તો
કહ દિયા ગયા હૈ-અવ ઇસી સમ્બન્ધ કો લેકર સૂત્રકાર ડનકે પરિણા-
માન્તરોં કા કયન કરતે હૈ-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ઇત્યાદિ-દો સ્થાનોં દ્વારા
આત્મા ઇક દેશ સે ઓર સર્વદેશ સે ચમકતા હૈ પ્રકાશિત હોતા હૈ
વહ લ્લ્યોત કી તરહ ઇક દેશ સે ઓર દીપક કી તરહ સર્વદેશ સે
પ્રકાશિત હોતા હૈ અવવા-“ અવભાસતે ” ક્રિયાપદ કા અર્થ “ જાનતા
હૈ ” ઇસા મી હોતા હૈ-સો ઇસ પક્ષ મેં વહ અવધિ આદિ જ્ઞાન દ્વારા
જો જાનતા હૈ ડસકા વહ જાનના દેશ સે જાનના હૈ તથા કેવલજ્ઞાન
દ્વારા જો જાનતા હૈ વહ જાનના ડસકા સર્વદેશ સે જાનના હૈ ઇસી
તરહ સે આત્મા દો તરહ સે પ્રકર્ષરૂપ સે દ્યોતિત હોતા હૈ ૨ ઇસી તરહ
આત્મા દેશ ઓર સર્વરૂપ સે વિક્રિયા કરતા હૈ હસ્તાદિકોં કી વિક્રિયા
કરના યહ દેશ સે વિક્રિયા કરના હૈ ઓર સમસ્તદેહ કી વિક્રિયા

લારે તે જીવના એક ભાગથી (પક્ષઘાત રહિત ભાગથી) જ રસાસ્વાદ લે
છે. લારે જીવ પોતાના સર્વ ભાગોથી રસાસ્વાદ કરી શકતી નથી

શબ્દશ્રવણ આદિ જીવના પરિણામે છે, તેમના વિષે તો કહી દેવામા
આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર આ સમજાવે જ અનુલક્ષીને તેમના પરિણામાન્તરોને
પ્રકટ કરે છે-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ઇત્યાદિ. બે સ્થાનો દ્વારા આત્મા એક દેશથી
(અંશત) અથવા સર્વદેશથી (સંપૂર્ણત) ચમકે છે-પ્રકાશિત થાય છે. તે
પતંગિયાની જેમ એક દેશથી અથવા દીપકની જેમ સર્વ દેશથી પ્રકાશિત થાય
છે. અથવા-“ અવભાસતે ” ક્રિયાપદને. “ જાણે છે ” એવો પણ અર્થ થાય
છે. આ પ્રકારનો અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો અહીં નીચે પ્રમાણે અર્થ
સમજવો-આત્મા અવિજ્ઞાન આદિ દ્વારા જે જાણે છે તે દેશન જાણે છે,
પરંતુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જે જાણે છે તે સર્વ દેશથી (સંપૂર્ણ રૂપે) જાણે છે.
એજ પ્રમાણે આત્મા બે રીતે પ્રકર્ષરૂપે દ્યોતિત (પ્રકાશિત) થાય છે એજ
પ્રમાણે આત્મા દેશરૂપે અને સર્વરૂપે વિક્રિયા કરે છે. હસ્ત આદિની વિક્રિયા

વૈકલ્પિકરૂપે ૩ । પરિચારયતિ-મૈથુનં સેવતે દેશેન મનોયોગાદીનામન્યથમન,
 સર્વેણ-યોગપ્રયેષ્યેતિ ૪ । માપાં માપતે-દેશેન જિહ્વાગ્રારિના, સર્વેણ-સમસ્તૈસ્તા
 સ્વાદિસ્થાનૈ ૫ । આહારયતિ-દેશેન મુલમાત્રેણ, સર્વેણ-બોજ આહારાપસ્યા ૬ ।
 પરિણમયતિ-પરિણામ પ્રાપયતિ આહારમેવ સ્થૂરસમાગેન, તથા દેશેન મત્કાગ્રય

કરના યહ સર્વદેશસે ચિક્રિયા કરના હૈ इसी प्रकार जीव-“परिष्कारयति” एक देश से और सर्वदेश से मैथुन सेवन करता है—
 मनोयोगादि तीन में से किसी एक के द्वारा मैथुन सेवन करना
 यह एकदेश से मैथुन सेवन करना है और तीनों योगों द्वारा
 मैथुन सेवन करना यह सर्वदेश से मैथुन सेवन करना है ४ इसी
 तरह आत्मा जीव एकदेश से और सर्वदेश से मापा बोलता
 है जिह्वाग्रादि द्वारा भाषा बोलना यह एक देश से मापा का बोलना
 है, और समस्त तालावादि स्थानों द्वारा भाषा बोलना यह सर्वदेश से
 भाषा का बोलना है ५ इसी तरह जीव देशका से और सर्वरूप से
 आहारग्रहण करता है मुखमात्र से आहारग्रहण करना इसका नाम देश
 से आहारग्रहण करना है और भोज आहार की अपेक्षा से सर्वशरीर
 से आहारग्रहण करना यह सर्वदेश से आहारग्रहण करना है इसी
 तरह से जीव गृहीत आहार को अलस माग रुत में एक दश से और

કચ્છી તેનું નામ દેશથી વિદ્વિધા છે અને સમસ્ત શરીરની વિદ્વિધા કચ્છી
 તેનું નામ સર્વદેશથી વિદ્વિધા છે “પરિષારયતિ” આ ક્રિયાપદ દ્વારા
 એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે આત્મા એક દેશથી અથવા સર્વદેશથી મૈથુ
 નનું સેવન કરે ૩ મનોયોગ આદિ ત્રણ યોગમાંથી કોઈ પણ એક દ્વારા મૈથુ
 નનું સેવન કરવું તેનું નામ એક દેશથી મૈથુન સેવન છે અને ત્રણ યોગો
 દ્વારા મૈથુનનું સેવન કરવું તેનું નામ સર્વ દેશથી મૈથુન સેવન છે (૪) એજ
 પ્રમાણે આત્મા (૯૪) એક દેશથી અને સર્વ દેશથી ભાષા બોલે છે એક
 દેશથી ભાષા બોલવી એટલે જિહ્વાગ્ર આદિ એક સ્થાનથી ભાષા બોલવી,
 સર્વ દેશથી ભાષા બોલવી એટલે તાળવા આદિ સમસ્ત સ્થાનો દ્વારા ભાષા
 બોલવી (૫) એજ રીતે ૯૪ દેશરૂપે અને સર્વરૂપે આહાર ગ્રહણ કરે છે
 માત્ર મુખ દ્વારાજ આહાર ગ્રહણ કરવો તેનું નામ દેશરૂપે આહાર ગ્રહણ કરવો
 કહેવાય છે એજ આહારની અપેક્ષાએ આત્મા સમસ્ત શરીર દ્વારા એ
 આહાર ગ્રહણ કરે ૬ તેને સર્વરૂપે આહાર ગ્રહણ કરવો કહેવાય છે (૬)
 એજ પ્રમાણે ૯૪ પાતાળ દ્વારા ગ્રહણ કરાવેલા આહારને અત્રસ લાન રૂપે

દેશસ્ય પ્લીહાદિના રુદ્ધત્વાત્, અન્યથા સર્વેણેતિ ૭ । વેદયતિ-અનુભવતિ દેશેન= હસ્તાદ્યવયવવિશેષેણ, સર્વેણ-સર્વાવયવૈઃ પરિણમિતાન્ આહારપુદ્ગલાન્ ઇષ્ટાનિષ્ટ-પરિણામતઃ ૮ । નિર્જરયતિ-ત્યજતિ-આહારિતાન્ પરિણમિતાન્ વેદિતાન્ આહારપુદ્ગલાન્ દેશેન-અપાનાદિના, સર્વેણ-સર્વશરીરેણૈવ પ્રસ્વેદવદિતિ ૯ । (૧૪) અથ વૈતાનિ શબ્દાદિ સ્પર્શપર્યન્તાનિ પશ્ચ, તથા ‘અવભાસતે’ ઇત્યારમ્બ્ય નિર્જરયતિ,

સર્વદેશ સે પરિણમાતા હૈ ભક્તાશય જવ પ્લીહા લીવર રોગ આદિ સે રુદ્ધ હોતા હૈ તવ ગૃહીત આહારકો જીવ એકદેશ સે ચલરસભાગરૂપ મેં પરિણમાતા હૈ ઓર જવ એસા નહીં હોના હૈ તવ વહ ગૃહીત આહાર કો સર્વદેશ સે ચલરસભાગરૂપ મેં પરિણમાતા હૈ ૭ હસી તરહ જીવ પરિણમિત આહાર પુદ્ગલોં કો ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ કે રૂપ મેં એકદેશ સે ઓર સર્વદેશ સે અનુભવ કરતા હૈ હસ્તાદિ અવયવવિશેષ દ્વારા અનુભવ કરના એકદેશ સે અનુભવ કરના હૈ ઓર સર્વાવયવોં દ્વારા જો અનુભવ કરના હૈ વહ સર્વદેશ સે અનુભવ કરના હૈ હસી તરહ જીવ આહારિત પરિણમિત, વેદિત આહારપુદ્ગલોં કો અપાન આદિરૂપ એકદેશ દ્વારા ઓર પ્રસ્વેદાદિ કી તરહ સર્વશરીર દ્વારા છોડના હૈ અથવા શબ્દ સે લેકર સ્પર્શાન્ત તક કે સૂત્ર તથા “અવભાસતે” સે લેકર નિર્જરયતિ તક કે ૯ સૂત્ર યે સવ ૧૪ સૂત્ર વિવક્ષિત વસ્તુ કી અપેક્ષા

(ઢોહીમાં બળે એવા તરવો) એક દેશથી પણ પરિણમાવે છે અને સર્વ દેશથી પણ પરિણમાવે છે બ્યારે પાચનક્રિયા કરનારાં જઠર, કાળબુ, આંતરડા આદિ અગોમાના કોઈ પણ અગો કોઈ રોગને કારણે કામ કરી શકતા નથી, ત્યારે ગૃહીત આહારને જીવ એક દેશથી ખલરસભાગ રૂપે પરિણમાવે છે, પણ બ્યારે એવું બનતું નથી ત્યારે જીવ ગૃહીત આહારને સર્વ દેશથી ખલરસ ભાગરૂપે પરિણમાવે છે. (૭) એજ પ્રમાણે પરિણમિત આહાર પુદ્ગલોને જીવ ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ રૂપે એક દેશથી પણ અનુભવે છે અને સર્વ દેશથી પણ અનુભવે છે. હાથ આદિ અવયવ વિશેષ દ્વારા અનુભવ કરવો તેનું નામ “એક દેશથી અનુભવ કરવો”, અને બધાં અવયવો દ્વારા જો અનુભવ કરાય છે તેનું નામ “સર્વ દેશથી અનુભવ કરવો” ગણાય છે. (૮) એજ પ્રમાણે જીવ આહારિત, પરિણમિત, અને વેદિત આહાર પુદ્ગલોને અપાન આદિરૂપે એક દેશથી અથવા પ્રસ્વેદ આદિ રૂપે સર્વ શરીર દ્વારા છોડે છે (૯).

અથવા શબ્દથી લઇને સ્પર્શાન્ત સુધીના પાંચ સૂત્ર તથા “અવભાસતે” થી લઇને નિર્જરયતિ ” સુધીના નવ સૂત્ર મળીને ૧૪ સૂત્ર બને છે. આ ૧૪ સૂત્રો

इत्यन्तानि नर एवमतयो सकलनेन चतुर्दशापि सूत्राणि विवक्षितविषयवस्त्वपेक्षया
विज्ञेयानि । अयमत्र विवेक देशेनापि-दशतोऽपि शृणोति-बहुषु शब्देषु कश्चित्
शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि-सर्वतोऽपि सामस्त्येन सर्वान् शब्दान् शृणातीति ? ।
एव रूपादिष्वपि भावनीयम् १२ ।

उक्त सामान्यतः श्रवणादिषु, विशेषविषयाया दवानां पाषाणाद्यानामित्य
माह-‘ दोहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि-चतुर्दशसूत्री द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देव शब्दान्
शृणोति-दशनापि सर्वेणापि, विवक्षितशब्दादिविषयवस्त्वपेक्षया देशतः सर्वतो

સે જાનના ચાહિયે ફમકા અમિપ્રાય એસા હૈ-અનેક શબ્દોં મેં સે યહ
જીબ જો ફિ કિતનેક શબ્દોં કો સુનતા હૈ યહ ઉસકા સુનના દેશ સે
સુનના હૈ ઓર જય સમસ્ત શબ્દોં કો સુનતા હૈ સો યહ સુનના ઉસકા
સર્વદેશ સે સુનના હૈ ફસી તરહ કા કયન રૂપાદિકોં કે વિષય મેં બી
કર હેના ચાહિયે ૧૪

સામાન્યરૂપ સે યહ શ્રવણાદિક કા કયન કિયા હૈ અથ સૂત્રકાર
વિશેષવિષયા કો આશ્રિત કરકે વર્ણોં કી પ્રધાનતા સે ફનકા કયન
કરતે હૈ-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ફત્ત્યાદિ-ચતુર્દશ સૂત્રી હૈ-દોં સ્થાનોં કો
હેકર દેવ શબ્દોં કો સુનતા હૈ યે દો સ્થાન ઇકદેશ ઓર સર્વદેશરૂપ હૈ
દેવ ઇકદેશરૂપ સે બી શબ્દોં કો સુનતા હૈ ઓર સર્વદેશરૂપ સે બી
શબ્દોં કો સુનતા હૈ અર્થાત્ વિવક્ષિત શબ્દાદિ વિષયરૂપ વસ્તુ કી

વિવક્ષિત (અમુક) વસ્તુની અપેક્ષાએ સમજવા એકએ. આ કથનનું વાત્પય
એવું છે કે-અનેક શબ્દોંમંથી આ છત્ર ને કેટલાક શબ્દોને સાંભળે છે, તે
(તેમને સાંભળવાની) કિયાને દેશરૂપ અવલુ કહે છે, અને બીયારે તે સમસ્ત
શબ્દોને સાંભળે છે ત્યારે તેના દ્વારા તેમનું જે અવલુ થાય છે તેને સર્વદેશથી
થયેલું અવલુ કહેવાય છે એજ પ્રકારનું કથન રૂપાદિકોના વિષયમાં પણ
સમજી લેવું ॥ ૧૪ ॥

સામાન્ય રૂપે આ અવલુદિકનું કથન અહીં કરવામા આવ્યું છે હવે
સૂત્રકાર દેવોની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ તેમનું વિશેષ કથન કરે છે—

‘ દોહિં ઠાણેહિં ’ ઇત્યાદિ ૧૪ સૂત્રે અહીં આપવામાં આવ્યાં છે—
એ સ્થાને દ્વારા દેવ શબ્દોને અવલુ કરે છે-(૧) એક દેશથી અને (૨) સર્વદેશથી.
એટલે કે એક દેશરૂપે પણ દેવ શબ્દોને સાંભળે છે અને સર્વદેશરૂપે પણ
શબ્દોને સાંભળે છે આ કથનનું વાત્પય એ છે કે...શબ્દાદિ વિષયરૂપ વસ્તુની
અપેક્ષાએ તે દેવ દેશની અપેક્ષાએ શબ્દોને અવલુ કરે છે અને સમસ્ત

વા શ્રુણોતિ યાવત્ નિર્જયતિ । વ્યાख्या સુગમા ૧૪ । પૂર્વોક્તા ભાવાઃ શરીરે સત્યેવ સંભવન્તાતિ દેવાનાં પ્રધાનત્વાત્તેમાન્ન વ્યક્તિત શરીરપરુપણમાહ ' મ રુપા ' इत्याद्यष्टपुत्री । મરુતોદેવાઃ દ્વિવિધાઃ—એક શરીરા દ્વિ શરીરાશ્ચેતિ । તત્ર મરુતો દેવા લોકાન્તિકદેવવિશેષાઃ સન્તિ, તે ચૈક્રશરીરિણઃ—વિગ્રહગતૌ કાર્મણ-શરીરત્વાત્ । ઉપપાતાનન્તર વૈક્રિયશરીરસદ્ભાવાદ્ દ્વિશરીરિણો ભવન્તિ । યદ્વા-ભવધારણીયાપેક્ષયૈકશરીરિણઃ, ઉત્તરવૈક્રિયાપેક્ષયા ત્વ દ્વિશરીરિણઃ ૧ । એવં કિન્ન-રાદયઃ સપ્તાપિ દેવાઃ વોધ્યાઃ, । તત્ર કિન્નરા કિં પુરુષાઃ ગન્ધર્વાશ્ચેતે ત્રયો વ્ય ન્તરાઃ, શેષાઃ નાનકુમારાઃ, સુર્ગકુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, વાયુકુમારાશ્ચેતિ ચત્વારો

અપેક્ષા વહ દેવ દેશ સે ઓર સર્વ સમસ્ત શબ્દોં કો સુનને કી અપેક્ષા સર્વદેશ સે શબ્દોં કો સુનતા હૈ । હસી તરહ કા કથન યાવત્ “ નિર્જર-યતિ ” તક દેવ કે સમ્બન્ધ કો લેઠર જાન લેના ચાહિયે । ઇન ૧૪ સૂત્રોં કી વ્યાખ્યા સુગમ્ હૈ યે સબ સુનને આદિરૂપ ભાવ શરીર કે હોને પર હી હો સકતે હૈં અતઃ વ્યક્તિરૂપ સે કૌન સે દેવ કિતને શરીરવાલે હોતે હૈં । યહ વાત અષ્ટ સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં—મરુત-દેવ-દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક એકશરીરવાલે ઓર દૂસરે દો શરીરવાલે મરુદેવ લોકાન્તિક દેવવિશેષ હૈં યે એક શરીરધારી હોતે હૈં અર્થાત્ વિગ્રહગતિ મેં એક હી કાર્મણ શરીર રહતા હૈં । હસ અપેક્ષા યે એકશરીરવાલે હોતે હૈં તથા ઉપ-પાત કે વાદ વૈક્રિયશરીર કા સદ્ભાવ હો જાને સે યે દો શરીરવાલે હોતે હૈં । અથવા ભવધારણીય શરીર કી અપેક્ષા યે એક શરીરવાલે હોતે હૈં ઓર ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કી અપેક્ષા યે દો શરીરવાલે હોતે હૈં । હસી

શબ્દોને શ્રવણ કરવાની અપેક્ષા એ તે દેવ સર્વદેશથી શબ્દોનુ શ્રવણ કરે છે એજ પ્રકારનું કથન “ નિર્જયતિ ” પર્યન્તના પદોને અનુલક્ષીને, દેવોના વિષ-યમાં અહીં સમજી લેવું આ ૧૪ સૂત્રોની વ્યાખ્યા સરળ છે

શ્રવણ આદિ રૂપ ભાવોનુ અસ્તિત્વ વિના શરીર સભવી શક્તું નથી. આ ભાવોનુ અસ્તિત્વ શરીરયુક્ત ભવેમાજ સભવી શકે છે તેથી સૂત્રકાર હવે એ વાત પ્રકટ કરે છે કે કયા કયા દેવો કેટલા શરીરવાળા હોય છે—

મરુતદેવ એ પ્રકારના હોય છે—(૧) એક શરીરવાળા અને (૨) એ શરીરવાળા. મરુતદેવ લોકાન્તિક દેવવિશેષ છે તેઓ એક શરીરધારી પણ હોય છે, એટલે કે વિગ્રહગતિમા એક કાર્મણ શરીરનો જ સદ્ભાવ રહે છે તે કારણે વિગ્રહગતિ દરમિયાન તેઓ એક જ શરીરવાળા હોય છે પણ ઉપ-પાત બાદ વૈક્રિય શરીરનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, તેથી ઉપપાત બાદ તેમનામા એ શરીરોનો સદ્ભાવ રહે છે. અથવા ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ એક શરીરવાળા હોય છે અને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ એ શરીરવાળા

મવનપતયઃ ૮ । પરિગણિતમેદગ્રહણ મેદાન્તરોપવસ્યણ, ન તુ વ્યવચ્છેદાર્યમ્, સર્વ
જીવાનાં વિગ્રહગતાવેકશરીરસ્વાત્ અન્યદા-ઉત્પત્તો-દિ શરીરસ્વાદિતિ । સામા-
ન્યત માહ-‘ દેવા દુષિષા ’ ઇત્યાદિ । વ્યાસ્યા સુગમા ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ઈતિમીવિશ્વિત્સ્થાત-મગદ્વલ્લભ-મસિદ્ધવાચક-પચ્ચદશમાપાકલિત
સભિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગણપથનેકગ્રન્યનિર્માપક-વાદિમા
નમર્દક મીશાહ્લપપતિ કોન્દાપુરરામમદ્ત જૈનશાસ્ત્રાચાર્યપદ
શ્રુપિત કોન્દાપુરરામગુરુ રાહ્યગ્રન્થચારિ જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-
દિવાકર-પૂજ્યમી ધાસીલાલગ્રન્થવિરચિતાયાં

સ્થાનાશ્રમસૂત્રસ્ય સુધાસ્થાયાં વ્યાસ્યાયામ્
દ્વિતીયસ્થાનસ્ય દ્વિતીયોદ્દેશક સમાપ્તઃ ॥૨-૨॥

તરહ સે કિસર આદિ સાત દેવોકે સમ્બન્ધમેં મી જાનના ચાહિયે इनमें
किन्नर, किम्पुरुष और गंधर्व ये तीन अन्तरदेव हैं नागकुमार, सुवर्ण
कुमार भद्रिकुमार और वायुकुमार ये चार भवनपति देव हैं । इन परि
गणित मेदोंका जो यहां ग्रहण हुआ है यह अन्य मेदोंको ग्रहण करनेके
लिये ही हुआ है उनके व्यवच्छेदके लिये नहीं हुआ है जितने भी जीव
होते हैं उन सबको विग्रहगति में एक ही शरीर होता है और उपपातके
समय उनके दो शरीर होते हैं । “देवा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः” ऐसा ओ कहा
गया है कि देव दो प्रकार के होते हैं एक एकशरीरवाले और दूसरे दो
शरीरवाले सो यह कथन सामान्यरूप से कहा गया है ॥ सू. २४ ॥
मी जૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યમી ધાસીલાલગ્રન્થવિરચિત સ્થાનાશ્ર-
મસૂત્રકી સુધાનામક ટીકાર્પકા દ્વિતીયસ્થાનકક્ષા દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨ થા

હોય છે આ પ્રકારનું કથન કિન્નર આદિ સાત પ્રકારના દેવો વિશે પણ સમજવું
તેમના કિન્નર, કિપુરુષ અને ગંધર્વ આ ત્રણ અન્તર દેવો છે અને આશ્વિના
નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર ભદ્રિકુમાર અને વાયુકુમાર, એ ચાર ભવનપતિ દેવો
છે અહીં ગણાવવામાં આવેલા એ હોદ્દોને પ્રકૃત્વ કથામાં છે, તે અન્ય હોદ્દોને
પ્રકૃત્વ કરવા માટે જ ગણાવ્યા છે તેમનો પવચ્છેદ કરવાને માટે અહીં તેમને
ગણાવવામાં આવેલ નથી. જેટલા હોય છે તે બધાને વિગ્રહમતિમાં જોઈ
જ શરીર હોય છે અને ઉપપાતને સમયે તેમને બે શરીર હોય છે “ દેવા
દ્વિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ” દેવ બે પ્રકારના હોય છે (૧) જોઈ શરીરવાળા અને (૨)
શરીરવાળા ” આ પ્રકારનું એ કથન અહીં કરવામાં આવ્યું છે તે સામાન્યરૂપે
કરવામાં આ મુ છે જોમ સમજવું જોઈએ. સૂ. ૨૪

મી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય મી ધાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાશ્રમસૂત્રની
સુધા નામની ટીકાકરના બીજા સ્થાનકને બીજે ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૨-૨ ॥

અથ તૃતીયોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભયતે—

ઉક્તો દ્વિતીયોદ્દેશકઃ, સમ્પતિ તૃતીયઃ પ્રારમ્ભયતે, અસ્ય દ્વિતીયેન સહાયમ મિસમ્બન્ધઃ—અનન્તરોદ્દેશકે જીવપદાર્થોઽનેકવિધઃ પ્રોક્તઃ, અત્ર તુ તદુપગ્રાહકપુદ્ગલ જીવધર્મક્ષેત્રદ્રવ્યલક્ષણપદાર્થપ્રરૂપણા પ્રોચ્યતે, इत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्येद-
માદિમં સૂત્રાષ્ટકમ્, તત્રાઽન્તિમસૂત્રેણાસ્યાયં સમ્બન્ધઃ—इह द्वितीयोद्देशकस्यान्त्य-
સૂત્રે દેવાનાં શરીરપ્રરૂપણાકૃતા, શરીરવાંશ્વ શબ્દાદિગ્રાહકો ભવતીત્યગ્ર શબ્દસ્તા-
વન્નિરૂપ્યતે—

दूसरे स्थानकका तीसरा उद्देशा

द्वितीय उद्देशक का कथन किया जा चुका है अत्र तृतीय उद्देशक का कथन प्रारम्भ होता है इसका द्वितीय उद्देशक के साथ सम्बन्ध ऐसा है कि अनन्तर द्वितीय उद्देशक में जीव पदार्थ अनेक प्रकार का कहा गया है सो अब इस तृतीय उद्देशक में तदुपग्राहक पुद्गल धर्म जीवधर्म क्षेत्र और द्रव्य इन पदार्थों की प्ररूपणा की जाती है इस उद्देशक का जो आदिम सूत्राष्टक है उसका द्वितीय उद्देशक के अन्तिम सूत्र के साथ ऐसा सम्बन्ध है कि वहां देवों के शरीर की प्ररूपणा की गई है सो यहां अब ऐसा प्रकट करना है कि जो शरीरवाला होता है वही शब्दादिकों का ग्राहक होता है इसी कारण यहां शब्दों का सर्व प्रथम प्ररूपण सूत्र-
कार कर रहे हैं—“ दुविहे सहे पन्नत्ते ” इत्यादि ॥ सू० २५ ॥

બીજા સ્થાનકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક—

બીજો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે આ ઉદ્દેશકનો બીજા ઉદ્દેશક સાથે આ-પ્રકારનો સંબંધ છે—

બીજા ઉદ્દેશકમાં જીવ પદાર્થ અनेक प्रकारના કહ્યાં છે હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં તદુપગ્રાહક પુદ્ગલ ધર્મ, જીવધર્મ, ક્ષેત્ર અને દ્રવ્ય, આ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. આ ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં જે સૂત્રાષ્ટક છે તેનો બીજા ઉદ્દેશાના અન્તિમ સૂત્રની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—પહેલા ઉદ્દે-
શકના છેલ્લા સૂત્રમાં દેવોના શરીરની રૂપણા કરવામાં આવી છે. જેઓ શરીરવાળા હોય છે, તેઓજ શબ્દાદિકોને ગ્રહણ કરનારા હોય છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં સૌથી પહેલા શબ્દોની પ્રરૂપણા કરી છે.

“ दुविहे से पन्नत्ते ” इत्यादि ॥ सू. २५ ॥

મૂઝ્મ—દુવિદ્ધે સદે પળળત્તે ત જહા ભાસાસદે ચેવ ણો
 ભાસાસદે ચેવ । ૧ । ભાસાસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે ત જહા અક્ષર
 સઘજ્જે ચેવ નોઅક્ષરસઘજ્જે ચેવ । ૨ । ણોભાસાસદે દુવિદ્ધે
 પળળત્તે, ત જહા આઝ્જસદે ચેવ, ણોઆઝ્જસદે ચેવ । ૩ ।
 આઝ્જસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા તત્તે ચેવ વિતત્તે ચેવ । ૪ ।
 તત્તે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા ઘણે ચેવ જ્ઞસિરે ચેવ । ૫ વ વિતત્તે
 વિ । ૬ । ણોઆઝ્જસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા-મૂસળસદે
 ચેવ નોમૂસળસદે ચેવ । ૭ । ણોમૂસળસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત
 જહા તાલસદે ચેવ, લત્તિયાસદે ચેવ । ૮ । દોહિં ઠાણેહિં સઘ્ઠુ
 પ્પાપ્પ સિયા, ત જહા સાહજ્જતાણ ચેવ પુગ્ગલાણં સઘ્ઠુપ્પાપ્પ
 સિયા । મિઝજતાણ ચેવ પોગ્ગલાણં સઘ્ઠુપ્પાપ્પ સિયા ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ઠાપા—દ્વિવિધઃ શબ્દઃ મજ્જસ્તયથા—માપાશબ્દઃ ચેવ નોમાપાશબ્દઃ ચેવ ।
 માપાશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—મક્કરસઘજ્જસ્યેવ નોઅક્ષરસઘજ્જસ્યેવ । નો
 માપાશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—આતોષશબ્દઃ ચેવ નોઆતોષશબ્દઃ ચેવ । આતો-
 ષશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—તત્તસ્યેવ વિતત્તસ્યેવ । તત્તો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા
 ઘણસ્યેવ જ્ઞપિસ્યેવ । ૫ વ વિતત્તોઽપિ । નોઆતોષશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—
 મૂપ્પણશબ્દઃ ચેવ નોમૂપ્પણશબ્દઃ ચેવ । નોમૂપ્પણશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—તાલ-
 શબ્દઃ ચેવ લત્તિકાશબ્દઃ ચેવ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં શબ્દોત્પાદઃ સ્યાત્, તથા-
 સહન્યમાનાનાં ચેવ પુરુષાનાં શબ્દોત્પાદઃ સ્યાત્, મિથમાનાનાં ચેવ પુરુષાનાં શબ્દો
 ત્પાદઃ સ્યાત્ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્ધે સદે’ રૂપાદિ સુગમમ્ । નવરમ્—માપાશબ્દઃ ।
 માપાપર્યાપ્તિનામકર્મોદયાપાદિતો જીવશબ્દઃ, તદન્યસ્તુ નોમાપાશબ્દઃ ।

ટીકાર્થ—શબ્દ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—૧ક માપાશબ્દ ઓર દૂસરા નો
 માપાશબ્દ માપાશબ્દ મી દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ૧ક મક્કર સમ્યક્ દૂસરા

શબ્દના નીચે મઆલે છે પ્રકાર કહા છે—(૧) માપાશબ્દ અને (૨) નો
 માપાશબ્દ માપાશબ્દના પછી નીચે મઆલે છે પ્રકાર કહા છે—(૧) અક્ષર સઘજ્જ

૩૬૩

શબ્દદ્વિધ્વનિરૂપણમ્

સુધા ટોકા સ્થા ૦ ૨ ૩૦ ૩ સુ ૦ ૨૧ શબ્દદ્વિધ્વનિરૂપણમ્

ભાષાશબ્દોડપિ દ્વિવિધ-અક્ષરસમ્બદ્ધઃ=વર્ણવ્યક્તિયુક્તઃ, ઇતરો નોઅક્ષરસમ્બદ્ધઃ ૨।
 આતોચં=દુન્દુભ્યાદિ, તસ્ય યઃ શબ્દઃ સ આતોચશબ્દઃ, અન્યો વંશસ્ફોટાદિજન્યઃ
 શબ્દો નોઆતોચશબ્દઃ ૩। તતઃ-નીળાદિજનિતઃ શબ્દઃ, વિતતઃ=પટ્ટહાદિજનિતઃ

નોઅક્ષર સમ્બદ્ધ હનમેં જો નો ભાષાશબ્દ હૈ વહ ભી દો પ્રકારકા કહા ગયા
 હૈ-એક આતોચશબ્દ ઓર દૂસરા નોઆતોચશબ્દ આતોચશબ્દ ભી દો
 પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-એક તત ઓર દૂસરા વિતત તત ઓ ઘન ઓર
 શુષિર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ હસી પ્રકાર સે વિતત ભી
 દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ નોઆતોચ શબ્દ ભી દો પ્રકાર કા કહા ગયા
 હૈ એક ભૂષણ કા શબ્દ ઓર દૂસરા નોભૂષણ કા શબ્દ, નો ભૂષણશબ્દ
 ભી દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક તાલશબ્દ ઓર દૂસરા લતિકા શબ્દ
 દો સ્થાનોસે શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ એક તો જવ પુદ્ગલ સંહન્યમાન (ટકરાના)
 હોતે હૈં તવ શબ્દોત્પાદ હોના હૈ ઓર દૂસરે જવવે મિથમાન (ભેદન) હોતે
 હૈં તવ શબ્દોત્પાદ હોના હૈ, પુદ્ગલકે અનુ ઓર સ્તંધભેદોં કી અવાન્તર
 જાતિયાં ૨૩ હૈં હન મેં એક ભાષા વર્ગણા ભી હૈં યે ભાષા વર્ગણાં લોક
 મેં સર્વત્ર વ્યાપ્ત હૈં જિસ વસ્તુ સે ધ્વનિ નિકલતી હૈં ઉસ વસ્તુ મેં કંપન
 હોનેકે કારણ હન ભાષા પુદ્ગલવર્ગણાઓં મેં ભી કંપન હોતા હૈ, જિસસે તરંગે
 ઉત્પન્ન હોતી હૈં યે તરંગે હી ઉત્તરોત્તર પુદ્ગલવર્ગણાઓં મેં કંપન પેદા

અને (૨) નોઅક્ષર સમ્બદ્ધ વળી નો ભાષા શબ્દના પણ આ બે પ્રકાર કહ્યા
 છે-(૧) આતોચ શબ્દ અને (૨) નોઆતોચ શબ્દ આતોચ શબ્દના પણ બે
 પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) તત અને (૨) વિતત તતના પણ બે ભેદ છે-(૧) ઘન
 અને (૨) શુષિર. એજ પ્રમાણે વિતતના પણ બે ભેદ કહ્યા છે નોઆતોચ
 શબ્દના પણ બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) ભૂષણ શબ્દ અને (૨) નો ભૂષણ શબ્દ.
 નો ભૂષણ શબ્દના પણ બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) તાલ શબ્દ અને (૨) લતિકા શબ્દ.

બે સ્થાનો દ્વારા શબ્દોત્પાદ થાય છે (૧) બ્યારે પુદ્ગલ સંહન્યમાન અથડાણ
 થાય છે ત્યારે શબ્દોત્પાદ થાય છે, અને (૨) બ્યારે તેઓ મિથમાન થાય છે
 (ભેદાય છે) ત્યારે શબ્દોત્પાદ થાય છે. પુદ્ગલના અણ અને સ્તંધ ભેદોની
 આવાન્તર જાતિઓ ૨૩ છે, તેમાની એક ભાષાવર્ગણા પણ છે તે ભાષાવર્ગ-
 ણાઓ લોકમા સર્વત્ર વ્યાપ્ત થયેલી છે. જે વસ્તુમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે તે
 વસ્તુમાં કંપન થવાને લીધે તે ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાં પણ કંપન થાય છે
 તેને લીધે તરંગો (અવાજનાં મોજાંઓ) ઉત્પન્ન થાય છે તે તરંગો જ
 ઉત્તરોત્તર પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાં કંપન પેદા કરે છે, અને તેને લીધે એક

કરતી છે જિસ સે શબ્દ एक स्थान से उद्भूत होकर भी दूसरे स्थान पर सुनाई पड़ता है, पिज्ञान वाले भी शब्दका पहन भी इसी प्रकार की प्रक्रिया द्वारा मानते हैं यद्यपि नैयायिक और वैशेषिक शब्द को आकाश का गुण मानते हैं किन्तु जैन सिद्धान्तमें इसे पुद्गलद्रव्य को व्यञ्जनपर्याय माना है और युक्ति से विचार करने पर भी यही सिद्ध होता है इस शब्द के आपात्मक और अआपात्मक ऐसे दो भेद हैं आपा पर्याप्ति नामकर्म के उद्भव से उत्पादित (उत्पन्न किये हुए) जो जीव के द्वारा शब्द किया जाता है वह आपा शब्द है और इससे भिन्न नोआपा शब्द है १ आपा शब्द भी अक्षर सम्पद और नोअक्षरसम्पद के भेद से दो प्रकार का है इन्हें भी साक्षर और अनक्षर रूप से कहा गया है जो विविध प्रकार की आपाएँ बोलबाल में आती हैं जिनमें शास्त्र लिखे जाते हैं वे अक्षर सम्बन्ध साक्षर शब्द हैं यही बात “वर्णव्यक्तियुक्तः” पद से प्रकट की गई है इस से भिन्न जो शब्द है वह नोअक्षर सम्पद शब्द है वह दीर्घादि प्राणियों की ध्वनि रूप होता है वुन्दुमि आदि का जो शब्द है वह आलोच्य (पाजे का) शब्द है तथा वश (वश आदि

स्थानમા ઉત્પન્ન થયેલો શબ્દ બીજા સ્થાનપર પણ સંભળી શકાય છે શબ્દ (અવાજ) નું આ પ્રકારે પ્રસરણ થવાની વાત વૈજ્ઞાનિકો પણ સ્વીકારે છે એ કે નૈયાયિક અને વૈશેષિક મતવાદીઓ શબ્દને આકાશનો ગુણ માને છે, પરંતુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં તે તેને પુદ્ગલ દ્રવ્યની વ્યવજન-પર્યાય રૂપ માનવામાં આવેલ છે, અને યુક્તિપૂર્વક વિચાર કરતાં એજ વાત સિદ્ધ થાય છે

આ શબ્દના આપાત્મક અને અઆપાત્મક એવા બે ભેદ છે આપાત્મકોપિ નામકમના ઉદયથી ઉત્પાદિત (ઉત્પન્ન કરાયેલ) જે શબ્દજનના દ્વારા કરવામાં આવે છે તેને આપાશબ્દ કહે છે તેનાથી જિ ન જે શબ્દ છે તેને નો આપાશબ્દ કહે છે (૧) આપાશબ્દ પણ અક્ષર સમ્પદ અને નોઅક્ષર સમ્પદના ભેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે તેમને પણ સાક્ષર અને અનક્ષરરૂપ બે ભેદ મુકત કહેવામાં આવેલ છે જે વિવિધ પ્રકારની આપાઓ બોલવાલમાં આવે છે, જે આપાઓમા શાસ્ત્રો લખાય છે તેમને ‘અક્ષર સમ્પદ સાક્ષર શબ્દ’ ના પ્રકારમાં ગણાવી શકાય છે એજ વાત “વર્ણવ્યક્તિયુક્ત” આ પદ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તેનાથી જિ ન જે શબ્દ છે તેને નોઅક્ષર સમ્પદ શબ્દ કહે છે તે દીર્ઘાદિ વગેરે પ્રાણીઓના અનિરૂપ હોય છે વુન્દુમિ (નમાયા) અદિત્ય અવાજને આલેચ (વાર્જિતોનો) શબ્દ કહે છે, તથા

૪। તતશબ્દો ઘનઃ શુપિરિચ્ચેતિ દ્વિવિધઃ। તત્ર ઘનઃ—કાંસ્યતાલાદિજનિતઃ, શુપિરિઃ—વંશાદિજનિતઃ ૫। एवं विततोऽपि घनशुपिरभेदेन द्विविधः।

ઉક્તञ્ચ—“ તત્ર વીણાદિકં જ્ઞેયં, વિતતં પટહાદિકમ્ ।

घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुपिरं मतम् ॥१॥ ” इति ६।

ભૂષણશબ્દઃ—નૃપુરાદિજનિતઃ, તદ્વિન્નો નોભૂષણશબ્દઃ ૭। તાલશબ્દઃ= હસ્તતાલાદિજનિતઃ, લત્તિકાશબ્દઃ—પાર્શ્વિપ્રહારજનિતઃ ૮। अनयाऽष्टमूल्या

કે પરસ્પર ટકરાને સે જો શબ્દ હોતા હૈ) હૈ વહ નોઆતોચ શબ્દ હૈ વીણા આદિ સે જો શબ્દ ઉત્પન્ન હોના હૈ વહ તત શબ્દ હૈ તથા પટહ (ઢોલ) આદિ સે જો શબ્દ ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ વિતત શબ્દ હૈ ૪ ઘન ઓર શુપિર કે ભેદ સે તત શબ્દ દો પ્રકાર કા હૈ—કાંસ્ય તાલ આદિ સે જનિત જો શબ્દ હૈ વહ ઘનશબ્દ હૈ વંશ શંખ આદિ સે જનિત જો શબ્દ હૈ વહ શુપિર શબ્દ હૈ ઇસી તરહ સે વિતત શબ્દ ઓ ઘન ઓર શુપિર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ઉક્તં ચ—“ તતં વીણાદિકં ” ઇત્યાદિ ।

નૃપુર આદિ સે જનિત શબ્દ ભૂષણ શબ્દ હૈ તથા ઇસસેભિન્ન જો શબ્દ હૈ વહ નોભૂષણ શબ્દ હૈ હાથોં કી તાલી વજાને આદિ સે જો શબ્દ હોતા હૈ વહ તાલશબ્દ હૈ તથા ઇંડી આદિ કે પ્રહાર સે જો શબ્દ હોતા હૈ વહ લત્તિકા શબ્દ હૈ ઇસ અષ્ટ સૂત્રોં દ્વારા શબ્દોં કે ભેદ કહે ગયે હૈ અચ શબ્દોત્પત્તિ કે વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હૈ—શબ્દ દો કારણોં સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ એક તો સંઘાતરૂપ

વાંસ આદિ પરસ્પર અચકાવાથી જે અવાજ થાય છે તેને નોઆતોચ શબ્દ કહે છે. વીણા આદિમાંથી જે અવાજ નીકળે છે તેને તતશબ્દ કહે છે, તથા ઢોલ આદિમાંથી જે અવાજ નીકળે છે તેને વિતતશબ્દ કહે છે (૪) ઘન અને શુપિરના ભેદથી તતશબ્દ બે પ્રકારના કહ્યા છે—કરતાલ, મંજિરા આદિથી જનિત જે અવાજ છે તેને ઘનશબ્દ કહે છે અને વાસળી, શંખ આદિથી જનિત શબ્દને શુપિર શબ્દ કહે છે. વિતત શબ્દ પણ ઘન અને શુપિરના ભેદથી બે પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—“ તતં વીણાદિકં ” ઇત્યાદિ

નૃપુર (અંજર) આદિ દ્વારા જનિત શબ્દને ભૂષણ શબ્દ કહે છે અને તેના કરતાં ભિન્ન એવાં શબ્દને નોભૂષણ શબ્દ કહે છે હાથેથી તાળી પાડવા આદિ વડે જે શબ્દ થાય છે તેને તાલ શબ્દ કહે છે. પગની એડી વગેરેના પ્રહારથી જે શબ્દ થાય છે તેને લત્તિકા શબ્દ કહે છે આ અષ્ટસૂત્રી દ્વારા સૂત્રકારે શબ્દના ભેદોત્તુ નિરૂપણ કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર શબ્દોત્પત્તિનાં કારણોત્તુ નિરૂપણ કરે છે—શબ્દ બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે—સંઘાતરૂપ અવસ્થાને

શબ્દમેદાઃ પ્રોક્તા, સામ્પ્રતં શબ્દોત્પત્તિમાહ—‘દોર્હિ ઠાળેર્હિ’ ઇત્યાદિ—શામ્પાં
સ્થાનાશ્રમ્યાં=કારણાશ્રમ્યાં શબ્દોત્પાદ.=શબ્દોત્પત્તિ રચાત્, તથાદિ—‘સાહસતાળ’
ઇત્યાદી પશ્ચમ્યર્થે પઠી તેન સહન્યમાનેભ્યઃ=સપાત સમાપદમાનેભ્ય પુદ્ગલેભ્યઃ
શબ્દોત્પાદિ સ્યાત્ । યથા—અન્નપવનાદિ સંયોગે ગર્જનશબ્દોત્પત્તિઃ તથા—મિથમા
નેભ્યઃ=વિપોજ્યમાનેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ શબ્દોત્પાદઃ સ્યાત્ યથા વૃક્ષ પત્રાદીના
મિતિ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પુદ્ગલાનાં સગ્રાતમેશ્યોઃ કારણમરૂપમામાહ—

મૂલ્ક—દોર્હિ ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા સાહૃણંતિ ત જહા-સહ વા
પોગ્ગલા સાહૃણતિ, પરેણ વા પોગ્ગલા સાહૃણતિ ૧ । દોર્હિ
ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા ભિજ્જતિ ત જહા સહ વા પોગ્ગલા ભિજ્જતિ
પરેણ વા પોગ્ગલા ભિજ્જતિ ૨ । દોર્હિ ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા પરિ
સહતિ, ત જહા-સહ વા પોગ્ગલા પરિસહતિ પરેણ વા પોગ્ગલા
પરિસાહિજ્જતિ ૩ । ઇવ પરિવહતિ ૪, વિહસતિ ૫ ।

દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા, ત જહા ભિન્ના ચેવ અભિન્ના
ચેવ ૧ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા ત જહા ભિરધમ્મા ચેવ
નોમિરધમ્મા ચેવ ૨ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા, ત જહા

અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હોતે ક્રુપ પુદ્ગલોં સે શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ જૈસ ‘અન્ન
(મેઘ કા શબ્દ) ઓર પવન આદિ કે શબ્દ હોને પર ગર્જન રૂપ શબ્દ
કી ઉત્પત્તિ હોની હૈ તુમરે જય પુદ્ગલ રૂપ ચિયુક્ત હોતે હૈ તય ઝનસે
શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ જૈસે વૃક્ષ પત્ર આદિકોં કા શબ્દ હોતા હૈ અર્થાત્
જય વસ્તુ અલગ ર હો જાતા હૈ તય ઝનકા જો શબ્દ હોતા હૈ વહ વિયુક્ત
શબ્દ હૈ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

પ્રાપ્ત કરતાં પુદ્ગલો દ્વારા શબ્દોત્પાદ થાય છે એમ્હે કે પુદ્ગલોની અવસ-પર
સમાં સમત (સમીચ) થવાથી એવું બને છે એમ્હે ચેરની ગાળેના અને
પરત આદિનો શબ્દ (સુસગટ) થવાથી ગાળનરૂપ શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે
(૨) અ્યારે પુદ્ગલ રૂપ ચિયુક્ત (અલગ) થાય છે, ત્યારે તેમના દ્વારા
શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ્હે વૃક્ષ, પત્ર આદિકોનો શબ્દ સમગ્રાય છે
કહેવાનું વાતપય્ એ છે કે અ્યારે વસ્તુ અલગ થાય છે ત્યારે પત્ર શબ્દની
ઉત્પત્તિ થાય છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

પરમાણુપોગ્ગલા ચેવ નોપરમાણુપોગ્ગલા ચેવ ૩ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્ળત્તા, તં જહા-સુહુમા ચેવ વાયરા ચેવ ૪ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્ળત્તા તં જહા-વદ્ધપાસપુટ્ટા ચેવ નોવદ્ધપાસપુટ્ટા ચેવ ૫ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્ળત્તા, તં જહા-પરિયાઇય ચેવ અપરિયાઇયચ્ચેવ ૬ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્ળત્તા, તં જહા-અત્તા ચેવ અળત્તા ચેવ ૭ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્ળત્તા તં જહા-ઇટ્ટા ચેવ અણિટ્ટા ચેવ ૮ । एवं कंता ९, पिया १०, मणुन्ना ११, मणामा १२ ॥ सू० २६ ॥

છાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલાઃ સંહન્યન્તે, તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ સંહન્યન્તે, પરેણ વા પુદ્ગલાઃ સંહન્યન્તે ૧ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલા મિઘન્તે તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલા મિઘન્તે પરેણ વા પુદ્ગલા મિઘન્તે ૨ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તિ, તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તિ, પરેણ વા પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તે ૩ । एवं परिपतन्ति ४ विध्वंसन्ते ५ ।

દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાઃ, તથથા-મિન્નાશ્ચૈવ અમિન્નાશ્ચૈવ ૧ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-મિદુરધર્માણશ્ચૈવ નો મિદુરધર્માણશ્ચૈવ ૨ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચૈવ નો પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચૈવ ૩ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-સૂક્ષ્માશ્ચૈવ વાદરાશ્ચૈવ ૪ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-વદ્ધ-પાર્શ્વસ્પૃષ્ટાશ્ચૈવ નો વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાશ્ચૈવ ૫ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-પર્યાત્તા-શ્ચૈવ અપર્યાત્તાશ્ચૈવ ૬ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-આત્તાશ્ચૈવ અનાત્તાશ્ચૈવ ૭ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જસાસ્તથથા-ઇષ્ટાશ્ચૈવ, અનિષ્ટાશ્ચૈવ ૮ । एवं कान्ताः ९, प्रियाः १०, मनोज्ञाः ११, मन आमाः १२ ॥ सू० २६ ॥

પુદ્ગલોં કે સઘાત ઔર ભેદ કે કારણ કી પ્રરૂપણા—

‘દોહિં ઠાણેહિં પોગ્ગલા સાહણ્ણતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—યહ પંચસૂત્રી હૈ—इसका अर्थ सुगम है, स्वभावसे ही जो पुद्गल परस्पर में मिल जाते हैं—जैसे वे अभ्रादिकों (मेघों) में मिल

પુદ્ગલોના સઘાત (સયોગ) ની તથા વિઘટનના કારણોની પ્રરૂપણા—
“દોહિં ઠાણેહિં પોગ્ગલા સાહણ્ણતિ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ પંચસૂત્રી છે, તેનો અર્થ સરળ છે અભ્રાદિકોમાં (મેઘોમાં) પુદ્ગલો જે રીતે એક બીજા સાથે મળે

ટીકા—‘દાદિ ઠાણેદિ’ રૂપાદિ-પદ્યમૂખી ધુગમા । નયસ્-વિશેષસ્વયમ્
સ્વય વા-સ્વમાધેનૈવ અધ્યાદિધિવ પુદ્ગલા સહન્યન્તે=સમષ્પન્તે, વિષ્ણીમવન્તી
સ્વયં, કર્મકર્તૃપ્રયોગોડયમ્ । વા=અથવા પરેણ-અન્યેન પુદ્ગલા સહન્યન્તે ૧ । સ્વય
પરેણ વા બિઘટે વિઘટિતે ૨ । સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ પરિઘટિતિ, અવસીદન્તિ કુત્સિતાવસ્યાં
પ્રાપ્તુવન્તિ-કુલ્પાદિનાશ્ચયાદિયત્, પરેણ વા પુદ્ગલાઃ પરિઘટિતયતે મદ્યદ્રવ્યાદિ
યત્ ૩ । પરિપતન્તિ પર્વતાદેરિષ ૪ । વિષ્વંસન્તે=વિનશ્યન્તિ ઘનપટલમ્ ૫ ।

જાતે હૈં સ્વદ્વિત્ત હો જાતે હૈં-પિણ્ડીમાય કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં યહ ઉનકે
મિલને મૈં પ્રથમ કારણ હૈ । તથા-પર કે દ્વારા કૃત ઉપાય સે જો પુદ્ગલ
આપસ મૈં મિલ જાતે હૈં યહ ઉનકે મિલને મૈં દૂસરા કારણ હૈં इसी तरह
જો પુદ્ગલ अपने आप बिघटित (अलग) हो जाते हैं यह उनके
बिघटित होने का प्रथम कारण है तथा अब वे दूसरे कारणों से बिघटित
(अलग) कर दिये जाते हैं तो यह उनके बिघटित होने का दूसरा
कारण है । २ । इसी तरह से उनके परिशटित (सड़ना) होने के भी
दो कारण हैं-एक कारण यह है जिस कारण से वे स्वयं ही कुछ (कोई)
रोगादि से अंगुली की तरह परिघटित हो जाते हैं-कुत्सितावस्या को
प्राप्त हो जाते हैं । अर्थात् सब जाते हैं, दूसरा कारण यह है कि जिसके
द्वारा मद्यादि द्रव्य की तरह (परिघटित) सड़ाये जाते हैं ३
इसी प्रकार से पुद्गलों के परिपतन (पड़ने) में भी दो कारण हैं-एक
कारण यह है कि जिससे वे पर्वतादि की तरह अपने आप पतित (पड़ना)

રીતને સ્વાભાવિક અઘાત (અધોગીકરણ) કહે છે આ દ્વિવાય પુદ્ગલાના
અઘાતનું બીજું કારણ આ પ્રમાણે છે-પરના દ્વારા કૃત ઉપાય દ્વારા પણ
પુદ્ગલો એક બીજા સાથે મળી બધા છે ॥ ૧ ॥

પુદ્ગલાના વિઘટનામાં (જુદા થવામાં) પણ એવાંજ બે કારણો રહેલાં છે (૧)
પુદ્ગલો પોતાની બંતેજ વિઘટિત (અલગ) થઈ જાય છે (૨) અથવા તેઓ
બીજા કારણોથી પણ વિઘટન પામે છે ॥ ૨ ॥

એજ પ્રમાણે તેમના પરિઘટનમાં (સડવામાં) પણ બે કારણો કામ
કરે છે-(૧) જેમ કોઈક રોગ દ્વારા આંત્રગી આદિ અંગો સડી જાય છે તેમ
સ્વાભાવિક રીતેજ પુદ્ગલોમાં પરિઘટન થાય છે (૨) મદ્યાદિ દ્રવ્યની જેમ
અન્ય ઉપાયો દ્વારા પણ પરિઘટન થાય છે ॥ ૩ ॥

એજ પ્રમાણે પુદ્ગલોનું પરિપતન (પડવાની ક્રિયા) પણ બે કારણો થાય
છે. (૧) પવતાદિની જેમ આપોઆપ પરિપતન થાય છે (૨) અન્યના દ્વારા
પણ તેમનું પરિપતન કરાય છે ॥ ૪ ॥

પુનઃ પુદ્ગલાનેવ નિરૂપયતિ-‘ દુવિહા પોગ્ગલા ’ ઇત્યાદિ—

ઢાદશસૂત્રી કળ્થયા, નરમ્-મિન્નાઃ = વિવટિતાઃ ઉમિન્નાઃ = સંઘાતમા-
પન્નાઃ ૧। સ્વયમેવ મિથ્યતે ઇતિ મિદુરં = મિદુરત્વમિત્યર્થઃ તદેવ ધર્મઃ =
સ્વભાવો યેષાં તે મિદુરધર્માણઃ - પ્રતિક્ષણવિનશ્વરશીલા ઇત્યર્થઃ, અન્તર્ભૂતભા-
વપ્રત્યયોડયમ્। તદ્વિન્ના નો મિદુરધર્માણઃ ૨। પરમાણુપુદ્ગલાઃ-પરમાથ તે

હો જાતે હૈં ઔર દૂસરા કારણ વહ હૈ કિ જિસકે ઢારા વે પરિપન્નિત
કિયે જાતે હૈં ઇસી તરહ સે પુદ્ગલોં કે વિનાશ હોને મેં બી દો કારણ
હોતે હૈં-એક કારણ વહ હૈ કિ જિસ કારણ સે વે ઘનપટલ (સ્થેધ) કી
તરહ સ્વતઃ હી નષ્ટ હો જાતે હૈં ઔર દૂસરા કારણ વહ હૈ કિ જિસસે
વે વિનષ્ટ (નાશ) કર દિયે જાતે હૈં જૈસે પુરાના ઘર આદિ ૫।

યહ ઢાદશ સૂત્રી હૈ-ઇસમેં બી પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હી પ્રકટ કિયે
ગયે હૈં-એક વિવટિત ઔર દૂસરે સંઘાતપ્રાપ્ત જો પુદ્ગલ મિત્ર ૨ રૂપ મેં
વિવટિત હૈં વે મિત્ર વિવટિત (અલગ ૨) પુદ્ગલ હૈં તથા જો પુદ્ગલ સંઘાત
(એક દૂસરે કે સાથ મિલ જાના) કો પ્રાપ્ત હૈં વે અમિત્ર-સંઘાત પ્રાપ્ત
પુદ્ગલ હૈં ૧ ઇસ પ્રકાર સે બી પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હૈં-એક મિદુરધર્મા ઔર
દૂસરે નોમિદુરધર્મા જિનકા સ્વભાવ અપને આપ હી પ્રાતેક્ષણ વિનશ્વર
(નાશ) હોને વા હૈ વે મિદુરધર્મા પુદ્ગલ હૈં ઔર જિનકા સ્વભાવ એસા
નહીં હૈ-મિદુરધર્માસે જો વિપરીત હૈં વે નોમિદુરધર્મા પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં
૨ ઇસી પ્રકાર સે પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હૈં-એક પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ ઔર

એજ પ્રમાણે પુદ્ગલોના વિનાશમાં પણ બે કારણો કામ કરે છે-(૧)
મેઘોની જેમ તેઓ સ્વતઃ વિનષ્ટ થઈ જાય છે (૨) અથવા પુરાણા ઘરની
જેમ અન્ય ઉપાયો દ્વારા પણ તેનો વિનાશ કરાય છે. ॥ ૫ ॥

હવે જે ઢાદશ સૂત્રી (બાર સૂત્રો) કહી છે તેનો અર્થ સમજાવવામાં
આવે છે-તેમાં પણ પુદ્ગલોના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે-(૧) વિવટિત અને (૨)
સંઘાતપ્રાપ્ત. જે પુદ્ગલો જુદે જુદે રૂપે વિવટિત છે, તેઓ મિત્ર વિવટિત
(અલગ અલગ) પુદ્ગલ ગણાય છે, તથા જે પુદ્ગલો સંઘાતપ્રાપ્ત (એક બીજા
સાથે સંયોગ પામેલાં) છે, તેમને અમિત્ર સંઘાતપ્રાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે ॥૧॥

પુદ્ગલોના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર છે-(૧) મિદુર ધર્મા અને (૨) નો
મિદુર ધર્મા પોતાની જાતે જ પ્રતિક્ષણ નષ્ટ થવાના સ્વભાવવાળાં પુદ્ગલોને
મિદુર ધર્મા પુદ્ગલો કહે છે તેના કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળા પુદ્ગલોને નો
મિદુર ધર્મા પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે. ॥ ૨ ॥

અન્યથા પરમાણુનઃ=નિર્વિભાગદ્રવ્યરૂપાઃ, તે વતે પુત્રલાઽથ તે તથા=સ્કન્ધસ્ત્વમા-
વમનાપન્નાઃ કેવલાઃ પરમાણવ એવેત્યથ । તદ્મિન્ના નો પરમાણુપુત્રલાઃ=સ્કન્ધ
મૂલા ઇત્યર્થઃ ૩ । સૂક્ષ્માઃ=સૂક્ષ્મપરિણામાઃ શીતોષ્ણસ્નિગ્ધસ્પૃશ્ણલગ્નચતુ સ્પર્શવ
ન્તમઃ, एते च भाषादयः सन्ति, वादराः=વાદરપરિણામા અદસ્પશ્યન્ત્યોદારિકા
દયઃ ૪ । વદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠાઃ=પાર્શ્વેન=વેદત્વના સ્પૃષ્ઠાઃ-રજોષત્ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠાઃ, તતો

વત્સરા નો પરમાણુરૂપ પુત્રલ જો પુત્રલ નિર્વિભાગ દ્રવ્યરૂપ હોતે હેં વે
પરમાણુ રૂપ પુત્રલ હેં ઓર જો इनसे મિશ્ર પુત્રલ હેં વે સ્કન્ધરૂપ પુત્રલ
નો પરમાણુરૂપ હેં ઇસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ ઓર વાદર કે મેદ સે પુત્રલ વો
પ્રકાર કે હોતે હેં જો પુત્રલ સૂક્ષ્મપરિણામ સે પરિણત હો રહે હેં વે સૂક્ષ્મ
પુત્રલ હેં-इनमें शीत, उष्ण, स्निग्ध और स्पृश इन चार स्पर्शों में से
कोई से दो अविरोधी स्पर्श रहते हैं अथवा मिश्र २ देशों की अपेक्षा
से उनमें ये चार स्पर्श रहते हैं ऐसे पુत્રल भाषादिरूप હોતે હેં જો વાદર
પરિણામ સે પરિણત હેં વે વાદરપુત્રલ હેં इन वादरपुत्रलों में आठों प्रकार
के स्पर्श रहते हैं ऐसे ये वादर परिणत पुत्रल औदारिक आवि रूप हें
इसी प्रकार से पुत्रल वद्वपार्श्व स्पृष्ठ और नो वद्वपार्श्वस्पृष्ठके मेदसे दो
प्रकार के भी होते हैं-वद्वपार्श्वस्पृष्ठपुत्रल वे हैं जो वेद की त्वचा (चमड़ी)
के साथ रज की तरह पहिले स्पृष्ठ होते हैं पाद में वद्व गाढतररूप में

પુત્રલના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર પણ પડે છે-(૧) પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ
અને (૨) નો પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ એ પુત્રલો નિર્વિભાગ દ્રવ્યરૂપ હોય છે
તેમને પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ કહે છે પણ તેના કશાં બિન્ન એ સ્કન્ધ૩૫ પુત્રલો
છે, તેમને નો પરમાણુ૩૫ કહે છે

જેજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અને બાદરના બેદથી પણ પુત્રલ બે પ્રકારના હોય
છે સૂક્ષ્મ પરિણામથી પરિણત એ પુત્રલો છે તેમને સૂક્ષ્મ પુત્રલ કહે છે.
તે પ્રકારનાં પુત્રલોમાં શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને સ્પૃશ્ણ આ ચાર સ્પર્શોમાંથી
કોઈ પણ બે અવિરોધી સ્પર્શોના સહભાવ હોય છે અથવા બિન્ન બિન્ન દેશો
(અર્થઃ) ની અપેક્ષાએ તેમનામાં તે બારે સ્પર્શોના સહભાવ રહે છે જેવાં
પુત્રલો ભાષાદિ ૩૫ હોય છે બાદર પરિણામથી પરિણત પુત્રલોને બાદર પુત્રલો
કહે છે તે બાદર પુત્રલોમાં આઠે પ્રકારના સ્પર્શોના સહભાવ રહે છે જેવાં
તે બાદર પરિણત પુત્રલો ઔદારિક આદિ ૩૫ હોય છે

જેજ પ્રમાણે બદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ અને નો બદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠના બેદથી પણ
પુત્રલ બે પ્રકારના હોય છે એ પુત્રલો શરીરની ત્વચાની સાથે રચ્ચી જેમ

વદ્વાઃ—ગાઢતરં શ્લિષ્ઠાઃ તનો તોયવત્ પાર્શ્વસ્પૃષ્ટાથ તે વદ્વાથ્=પ્રદેશૌરાત્મસાત્કૃતાઃ
રાજદન્તાદિવદ્ વદ્વાપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાઃ ।

ઉક્તઞ્ચ—“ પુટ્ટરેણુ વ તણુમ્મિ, વદ્ધમપ્પી કયં પપ્પસેહિ ” ઇતિ ।

છાયા—સ્પૃષ્ટં રેણુવત્તનો, વદ્ધમાત્મીકૃતં પ્રદેશૌઃ ” ઇતિ ॥ ઘ્રાણરસનસ્પર્શ-
નેન્દ્રિયગ્રહણગોચરાદિત્યર્થઃ । એતે પુદ્ગલા યદા ઘ્રાણરસનસ્પર્શનેન્દ્રિયૈઃ સદ્ સ્પૃષ્ટા
વદ્વાથ્ ભવન્તિ તદા—ગન્ધઃ—સુરભ્યાદિત્વેન આઘાયતે, રસઃ—મધુરાદિત્વેનાસ્વાદ્યતે
સ્પર્શઃ—કર્કશાદિત્વેન સ્પૃશ્યતે નાન્યથા । નો વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાઃ પુદ્ગલા દ્વિ પ્રકારા

પ્રદેશોં કે સાથ શ્લિષ્ઠ હો જાતે યે હૈં કહા મી હૈ—‘પુટ્ટં રેણું વ’ હત્યાદિ
રેણુ (રજ) કી તરહ શરીર મેં જો પુદ્ગલ પહિલે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં ઓર વાદ
મેં ચિપક જાતે હૈં વે વદ્ધ પાર્શ્વ સ્પૃષ્ટ પુદ્ગલ હૈં । અર્થાત્ પાર્શ્વ સ્પૃષ્ટ હોકર
જો વદ્ધ હોતે હૈં એસે પુદ્ગલ વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ હૈં યે પુદ્ગલ ઘ્રાણ, રસના ઓર
સ્પર્શન ઇન્દ્રિયોં દ્વારા અપને ૨ વિષયરૂપ સે ગૃહીત હોતે હૈં યે પુદ્ગલ જય
ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોકર વદ્ધ હોતે હૈં તય उनका सुगन्ध आदि
गंध उसके द्वारा घंघने में आता है और जय ये पुद્गल रसना इन्द्रिय के
साथ स्पर्श होकर वद्व होते है तय उनका मधुर (मीठा) रस आदि
उसके द्वारा गृहीत होता है—आस्वादित होता है । तथा जय ये पुद्गल
स्पर्शन इन्द्रिय के साथ स्पर्श होकर वद्व होते है—तय उनका कर्कश-
(कठोर) आदि स्पर्श उसके द्वारा छूआ जाता है ।

પહેલાં સ્પૃષ્ટ રહે છે અને ત્યારબાદ ગાઢતર રૂપે પ્રદેશોની સાથે શ્લિષ્ઠ થઈ
જાય છે તે પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો કહે છે. કહ્યુંપણ છે કે—

“ પુટ્ટં રેણુવ ” હત્યાદિ રેણુ (રજ) ની જેમ જે પુદ્ગલો પહેલાં શરી-
રની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે અને પછી શરીરની સાથે ચોટી જાય છે, એવા
પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ કહે છે. એટલે કે પાર્શ્વસ્પૃષ્ટ (પહેલાં સ્પૃષ્ટ) થઈને
પછીથી બદ્ધ થનારાં પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો કહે છે તે પુદ્ગલોને
ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા પોતપોતાના વિષય રૂપે ગ્રહણ
કરવામાં આવે છે. તે પુદ્ગલો જ્યારે ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય
છે ત્યારે તેમની સુગન્ધ આદિ ગંધ તેના દ્વારા સૂંઘવામાં આવે છે. જ્યારે તે
પુદ્ગલો રસના ઇન્દ્રિય સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય છે ત્યારે તેના દ્વારા તેમના
મધુર આદિ રસ (સ્વાદ) નો આસ્વાદ કરાય છે જ્યારે તે પુદ્ગલો સ્પર્શેન્-
દ્રિયની સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય છે, ત્યારે તેના દ્વારા તેમનો કર્કશ આદિ
સ્પર્શ અનુભવી શકાય છે.

મવન્તિ, સ્વ કેવિત્ત્વ ધોષેન્દ્રિયગ્રહણગોચરા મવન્તિ કેવિત્ત્વ ચતુર્માસ વિષયા
 इति । तत्र ये- यद्वा नैव किन्तु पार्श्वસ્પृष्ट, इति पदस्वरूपपदप्रतिषेधेन ધોષે
 ન્દ્રિયમાત્રગ્રહણગોચરા મવન્તિ । અન્યે તુ-નો યદ્વા, નો પાર્શ્વસ્પૃષ્ટા, इत्युभयपद
 નિષેધેન ધોષાદિવિષયાદ્યધુર્વિષયાથ પુલ્લા મવન્તીતિ ।

यद्वा ऐसी शका हो सकती है कि रूपादि गुण तो अमूर्त हैं फिर
 इन्द्रियों द्वारा इनका ग्रहण कैसे हो सकता है ? तो इसका समाधान
 ऐसा है कि गुण गुणो-ब्रह्म से भिन्न नहीं हैं-अतः अथ का ग्रहण होने
 पर उससे कथञ्चित् अभिन्न हुए गुणों का भी ग्रहण हो जाता है जैसे
 घ्राण इन्द्रिय से गंध का संपर्क न होकर सुगंध या दुर्गंध बाड़े परमा
 गुणों का ही लक्षण होता है-किन्तु घ्राण इन्द्रिय में गंध को अभिन्नपक्ष
 करने की योग्यता होने से इसका विषय गंध कहा गया है ।

इसी प्रकार से अथ इन्द्रियों के विषय में भी जानना चाहिये तो
 बद्धपार्श्वस्पर्श पुल्ल दो प्रकार के होते हैं-इनमें कितनेक श्रोत्रेन्द्रिय के
 विषय होते हैं और कितनेक चक्षु इन्द्रिय के विषय होते हैं तथा जो
 पुल्ल पद नहीं है, किन्तु पार्श्वस्पर्श है वे केवल श्रोत्रेन्द्रिय के ही विषय
 होते हैं तथा जो पुल्ल न पद है और न स्पर्श है वे पुल्ल सिर्फ एक
 चक्षु इन्द्रिय के ही विषय होते हैं ज्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी

શકા—રૂપાદિ ગુણ તો અમૂર્ત છે, તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા તેમને કેવી રીતે
 ધ્રુવ્ય કરી શકાય છે ?

સમાધાન—શ્રુણુ શુદ્ધી-દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી, તેથી અયત્ન ધ્રુવ્ય થાય
 આરે તેનાથી કઈક અભિ ન જોતાં શુદ્ધિનું પણ ધ્રુવ્ય થઈ જાય છે જેમકે
 પ્રાણેન્દ્રિયથી । ધને સંયોગ ન થવા છતાં પણ સુગંધ અને દુર્ગંધવાળા
 પરમાણુઓના જ સંયોગ થાય છે પરંતુ પ્રાણેન્દ્રિયાથી । ધને અભિભવ
 કરવાની યોગ્યતા હોવાથી તેના વિષય તરીકે ગંધને માનવામાં આવે છે

જેમ પ્રમાણે અથ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ સમજનું નો બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ
 પુલ્લ એ પ્રકારના હોય છે તેમાંથી કેટલાંક શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય બને છે
 તેના દ્વારા અનુભવી શકાય છે અને કેટલાંક ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય બને છે
 તથા જે પુલ્લો બદ નથી હોતાં પણ માત્ર પાર્શ્વસ્પૃષ્ટ જ હોય છે, તે માત્ર
 શ્રોત્રેન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે તથા જે પુલ્લ બદ પણ હોતાં નથી અને
 સ્પૃષ્ટ પણ હોતાં નથી તેઓ માત્ર ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે, કારણ
 કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવી છે કહ્યું પણ છે કે- ' પુલ્લ

ઉક્તञ્ચ —“ પુટ્ટં સુણેઽ સદં, રૂપં પુણ પાસઈ અપુટ્ટં તુ ।

ગંયં રસં ચ ક્ષાતં ચ, વદ્ધપુટ્ટં વિયાગરે ॥ ”

છાયા—સ્પૃષ્ટં શ્રુતોતિ શબ્દં, રૂપ પુનઃ પચતિ અસ્પૃષ્ટં તુ ।

ગમ્યં રસં ચ સ્પર્શં ચ, વદ્ધં સ્પૃષ્ટં વ્યાગ્રીયાત્ ॥ ઇતિ ।

ઉક્તેયમિન્દ્રિયાણ્યપેક્ષ્ય પુદ્ગલોના વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતા, एवं जीवप्रदेशापेक्षया परम्परापेक्षया च बोध्येति ५ । ‘परियाइय’ ति-पर्याप्ताः=तामस्त्येन गृहीताः कर्मपुद्गलवत्, तद्भिन्ना अपर्याप्ताः । यद्वा—‘पर्यायातीताः’ इति-छाया तत्र

માની મર્દે હૈ । કહા ખી હૈ—“ પુટ્ટં સુણેઽ સદં ઇત્યાદિ ।

કર્ણ इन्द्रिय स्पृष्ट हुए शब्द को ग्रहण करनी है चक्षु इन्द्रिय अस्पृष्ट हुए रूप को ग्रहण करती है और घ्राण, रसना और स्पर्शन ये तीन इन्द्रियां वद्वस्पृष्ट हुए पुद्गल को ग्रहण करती है । इस प्रकार इन्द्रियों की अपेक्षा लेकर यह पुद्गलोंकी वद्वपार्श्व स्पृष्टता कही है जीवप्रदेशापेक्षासे और परम्परापेक्षासे भी इसी तरह यह वद्वपार्श्वस्पृष्टता जानना चाहिये ।

इस प्रकार से भी पुद्गल दो प्रकार के कहे गये हैं एक पर्याप्तपुद्गल और दूसरे अपर्याप्त पुद्गल, कर्मपुद्गल की तरह जो पुद्गल साम्यस्त्येन (सब और से) गृहीत होते हैं वे पर्याप्तपुद्गल हैं और इनसे भिन्न जो पुद्गल हैं वे अपर्याप्तपुद्गल हैं अथवा “परियाइच्चेव अपरियाइच्चेव” की संस्कृत छाया “पर्यायातीताः” और “अपर्यायातीताः” ऐसी भी

સુણેઽ સદં ” ઇત્યાદિ—

કર્ણેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ થયેલા શબ્દને જ ગ્રહણ કરે છે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પૃષ્ટ થયેલા રૂપને ગ્રહણ કરે છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય બદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ થયેલાં પુદ્ગલોને જ ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતાનું અહીં પ્રતિપદ્ધત કરવામાં આવ્યું છે. જીવપ્રદેશાપેક્ષાએ તથા પરંપરાપેક્ષાએ પણ એજ પ્રમાણે તે બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતા સમજવી જોઇએ

પુદ્ગલના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પડે છે—(૧) પર્યાપ્ત પુદ્ગલ અને (૨) અપર્યાપ્ત પુદ્ગલ કર્મપુદ્ગલોની જેમ જે પુદ્ગલો બધી તરફથી ગૃહીત થાય છે, તે પુદ્ગલોને પર્યાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અપર્યાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે. અથવા “પરિયાઈચેવ અપરિયાઈચેવ” ની સંસ્કૃત છાયા “પર્યાયાતીતા” અને “અપર્યાયાતીતા.” પણ થઈ શકે છે. જે પુદ્ગલો

भवन्ति, तत्र कचित् श्रोत्रेन्द्रियग्रहणगोचरा भवन्ति केचित्तु बहुमात्र विषया इति । तत्र य- वद्वा नैव किन्तु पार्श्वस्पृष्टा, इति पदरूपैकपदगतिविशेषेन श्रोत्रेन्द्रियमाग्रग्रहणगोचरा भवन्ति । अये तु-नो वद्वा, नो पार्श्वस्पृष्टाः, इत्युभयपदनिषेधेन श्रोत्राद्यविषयाषष्ठविषयाश्च पुद्गला भवन्तीति ।

यहां ऐसी शंका हो सकती है कि रूपादि गुण तो अमूर्त हैं फिर इन्द्रियों द्वारा इनका ग्रहण कैसे हो सकता है ? तो इसका समाधान ऐसा है कि गुण गुणी-द्रव्य से भिन्न नहीं हैं- तब अब का ग्रहण होने पर उससे कथयित् अभिन्न हुए गुणों का भी ग्रहण हो जाता है जैसे घ्राण इन्द्रिय से गर का संयोग न होकर सुगंध या दुर्गंध वाले परमाणुओं का ही संयोग होता है-किन्तु घ्राण इन्द्रिय में गंध को अभिव्यक्त करने की योग्यता होने से इसका विषय गंध कहा गया है ।

इसी प्रकार से अन्य इन्द्रियों के विषय में भी जानना चाहिये नो वदपार्श्वस्पृष्ट पुद्गल दो प्रकार के होते हैं-इनमें कितनेक श्रोत्रेन्द्रिय के विषय होते हैं और कितनेक चक्षु इन्द्रिय के विषय होते हैं तथा जो पुद्गल पद नहीं है, किन्तु पार्श्वस्पृष्ट है ये केवल श्रोत्रेन्द्रिय के ही विषय होते हैं तथा जो पुद्गल न पद है और न स्पृष्ट है ये पुद्गल सिर्फ एक चक्षु इन्द्रिय के ही विषय होते हैं क्योंकि जिन चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी

શકા—રૂપાદિ ગુણ તો અમૂર્ત છે તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા તેમને કેવી રીતે અકલ્પ કરી શકાય છે ?

સમાધાન—શ્રવણ શુદ્ધી-દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી તેથી બધાનું અકલ્પ થાય જાણે તેનાથી કઈક અભિન્ન જોતાં શુદ્ધિનું પણ અકલ્પ થઈ જાય છે જેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ગંધનો સંયોગ ન થવા છતાં પણ સુગંધ અને દુર્ગંધવાળાં પરમાણુઓનો જ સંયોગ થાય છે પરંતુ શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં ગંધને અભિવ્યક્ત કરવાની શક્તિથી હોવાથી તેના વિષય તરીકે ગંધને માનવામાં આવે છે

જેવું પ્રમાણે જ્યાં ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ સમજાવું તો વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ પુદ્ગલ બે પ્રકારના હોય છે તેમાંથી કેટલાક શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય બને છે તેના દ્વારા જાનુબલી શકાય છે અને કેટલાક ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય બને છે તથા બે પુદ્ગલો બદ નથી હોતાં પણ માત્ર પાશ્વસ્પૃષ્ઠ જ હોય છે, તે માત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે તથા બે પુદ્ગલ બદ પણ હોતાં નથી અને સ્પૃષ્ઠ પણ હોતાં નથી તેઓ માત્ર ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે, કારણ કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવી છે કહ્યું પણ છે કે-“ પુદ્ગલો

પ્રીત્યુત્પાદકાન્દ્રિયાહાદકાન્દ્રિયઃ । ૧૦ । મનોજ્ઞાઃ—મનસા જ્ઞાયન્તે શોભનત્વેન ।
 હિતકારિત્વેન ચ યે તે તથા । ૧૧ । મન આમાઃ=મનઃ પ્રિયાઃ । યદ્વા—મનોઽમાઃ
 મનસા અમ્યન્તે=ગમ્યન્તે વલ્લભત્વેનાનુસ્મર્યન્તે યે તે તથા । વિપક્ષે ‘તદ્વિન્નાઃ’
 ઇતિ વ્યાખ્યેયમ્ ૧૧ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

પુદ્ગલાધિકારાદેવ તદ્દર્માન્ શબ્દાદીન્ આત્તાદિવિશેષણવિશિષ્ટાન્ નિરૂપયન્નાહ
 મૂલમ્—દુવિહા સદા પળણત્તા તં જહા-અત્તા ચેવ અળત્તા ચેવ ।
 એવં ઇદ્ધા જાવ મળામા ૬ । દુવિહા રૂપા પળણત્તા તં જહા-અત્તા
 ચેવ અળત્તા ચેવ, જાવ મળામા ૧૨ । એવં ગંધા ૧૭, રસા ૨૪,
 ફાસા, એવમેકિક્કે છ છ આલાવગા ભાણિયંવા ૩૨ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ શબ્દાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા—આત્તાશ્ચેવ અનાત્તાશ્ચેવ ૧ । એવમ્
 ઇદ્ધા યાવત્ મન આમાઃ ૬ । દ્વિવિધાઃ રૂપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા—આત્તાશ્ચેવ અનાત્તા-
 શ્ચેવ, યાવત્ મન આમાઃ ૧૨ । એવં ગંધાઃ ૧૮, રસાઃ ૨૪, સ્પર્શાઃ, એવમેકૈકે
 વહ વહ આલાપકા ભણિતવ્યાઃ ૩૨ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

સંપન્ન હોતે હૈં વે કમનીય પુદ્ગલ હૈં ઓર इनसे जो भिन्न पुद्गल है वे
 अकमनीय पुद्गल हॆं जो पुद्गल इन्द्रियों के आह्लादक होते है वे पुद्गल
 प्रिय पुद्गल है और जो इनसे भिन्न पुद्गल हॆं वे अप्रियपुद्गल है मन के
 द्वारा जो पुद्गल शोभनरूप से और हितकारीरूप से जाने जाते हॆं वे
 मनोज्ञ पुद्गल हॆं और जो इनसे भिन्न पुद्गल है वे अमनोज्ञ पुद्गल हॆं जिन
 पुद्गलों को मन वल्लभ (प्रिय) रूप से बारं बार याद करतां है वे पुद्गल
 मनोऽम हॆं अथवा मन को जो पुद्गल प्रिय होते हॆं वे पुद्गल मन आम
 हॆं इनसे भिन्न पुद्गल मनः अनाम हॆं ॥ सू. २६ ॥

તેમને કમનીય પુદ્ગલો કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન પુદ્ગલોને અકમનીય
 પુદ્ગલો કહે છે. જે પુદ્ગલો ઇન્દ્રિયોને માટે આહ્લાદજનક હોય છે તે પુદ્ગલોને
 પ્રિય પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અપ્રિય પુદ્ગલો કહે
 છે. જે પુદ્ગલો મનને શોભિતા અને હિતકારી લાગે છે, તે પુદ્ગલોને મનોજ્ઞ
 પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અમનોજ્ઞ પુદ્ગલો કહે છે
 જે પુદ્ગલોને મન વલ્લભ (પ્રિય) પુદ્ગલોરૂપે વારંવાર યાદ કરે છે, તે પુદ્ગલોને
 મનોમ અથવા મનઆમ પુદ્ગલો કહે છે. એવાં પુદ્ગલો મનને પ્રિય લાગે છે.
 તેમનાથી ભિન્ન પુદ્ગલોને અમનોમ (મનઃ અનામ) પુદ્ગલો કહે છે. સૂ. ૨૬

વિવક્ષિત પર્યાયમતીતાઃ પર્યાયાતીતા, इतरे तद्वृत्तिनाः ६। आद्याः=गृहीताः
जीवेन शरीरादितया परिग्रहमात्रतया वा स्वीकृता, उचितरज्ज्वाद्याः ७। इष्टाः-
इष्ट्यते प्रयोजनवशाद् अर्थक्रियार्थिभिर्मनोरथपुरकत्वादिति तयाक्ता, तद्वृत्तिना
अनिष्टाः ८। एव कान्ताः=कमनीयाः विशिष्टवर्णादिसम्पन्ना १९। मियाः=

હો સકતી હે હસમેં જો વિવક્ષિત પર્યાય સે અતીત-રહિત પુરૂલ હે વે
પર્યાયાતીત પુરૂલ હે ઓર હનસે મિશ્ર જો પુરૂલ હે વે “અપર્યાયાતીત”
પુરૂલ હે ૧૧।

આસ અને અનાસ કે મેદ સે બી પુરૂલ દો પ્રકાર કે હે- હન મેં
જો પુરૂલ જીવ કે દ્વારા શરીર આદિ રૂપ સે ગૃહીત કિયે ગયે હે વે
આસ પુરૂલ હે અથવા જો પરિગ્રહમાત્ર રૂપ સે ગૃહીત કિયે ગયે હે વે
આસ પુરૂલ હે હનસે મિશ્ર અનાસ પુરૂલ હે હૃષ્ટ ઓર અનિષ્ટરૂપસે બી
પુરૂલ દો પ્રકાર કે હે, અર્થક્રિયાર્થિયો દ્વારા મનરથપૂરક હોને સે જો
પ્રયોજનવશ અમિલપિત હોતે હે વે પુરૂલ હૃષ્ટ પુરૂલ હે ઓર હનસે મિશ્ર
જો પુરૂલ હે વે અનિષ્ટ પુરૂલ હે ૧૮।

હસી પ્રકાર કાન્ત, મિય, મનોહ અને મન આમ પુરૂલ બી અપને
૨ વિપક્ષ સહિત સમજના વાદિયે અર્થાત્ કાન્ત ઓર અકાન્ત કે મેદ
સે બી પુરૂલ દો પ્રકાર કે હોતે હે હનમેં જો પુરૂલ વિશિષ્ટ વર્ણાદિકો

વિવક્ષિત પર્યાયમતીતા (શકિત) હોય છે તેમને “ પર્યાયાતીત પુરૂલો ”
કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન બેવાં ને પુરૂલો હોય છે, તેમને “ અપર્યાયાતીત
પુરૂલો ” કહે છે ॥ ૧ ॥

આસ અને અનાસના લેક્ષી પણ પુરૂલોના બે પ્રકાર પડે છે ને
પુરૂલોને છપ દ્વારા શરીર આદિ રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવેલાં હોય છે, તે
પુરૂલોને આસપુરૂલો કહે છે અથવા ને પુરૂલોને પરિગ્રહમાત્ર રૂપે ગૃહીત
કરાયેલ છે, તેમને અનાસપુરૂલો કહે છે, તેમનાથી ભિન્ન પુરૂલોને અનાસ
પુરૂલો કહે છે ॥ ૭ ॥

હૃષ્ટ અને અનિષ્ટના લેક્ષી પણ પુરૂલોના બે પ્રકાર કરા છે. અર્થ
ક્રિયાર્થિજ્ઞાને માટે ને પુરૂલો મનરથપૂર્ણ કરનાર અને અમિલપિત હોય છે
તે પુરૂલોને હૃષ્ટ પુરૂલો કહે છે, તેના કરતાં ભિન્ન પુરૂલોને અનિષ્ટ પુરૂલો
કહે છે ॥ ૮ ॥

એજ પ્રમાણે કાન્ત, મિય, મનોહ અને મન આમ પુરૂલો પણ પાત
પાતાના વિપક્ષથી સુષ્ટ હોય છે એમકે કાન્ત અને અકાન્તના લેક્ષી પણ
પુરૂલોના બે પ્રકાર પડે છે. ને પુરૂલો વિશિષ્ટ વર્ણાદિકોથી સુષ્ટ હોય છે,

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तवायारे चेव वीरियायारे
चेव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चेव
उवहाणपडिमा चेव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चेव विउसग्गपडिमा चेव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चेव सुभद्दा चेव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चेव सव्वओ भद्दा चेव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्डा चेव मोयपडिमा महल्लिया
चेव मोयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चेव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चेव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अगारसमाइए चेव अणगार
सामाइए चेव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा चारित्राचारश्चैव नोचारित्राचारश्चैव ३ । नोचारित्राचारो
द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चैव उपयानप्रतिमा चैव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चैव व्युत्सर्गप्रतिमा चैव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा भद्दा चैव सुभद्दा
चैव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा-महाभद्दा चैव सर्वतोभद्दा चैव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञे तद्यथा-क्षुद्रा चैव मोरुप्रतिमा महती चैव मोरुप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे
तद्यथा-यदमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नगरम्-आचर्य-
तेगुणविष्टय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं—‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलाना धर्मानुं निरूपणं पूरं भवति धर्माधिकारिणी अपेक्षायां सूत्रकार
जीवधर्मोक्तुं कथनं करोति “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

टीका—‘दुविहा सदा’ इत्यादि।

अस्य व्याख्या—अन्यवदितपूर्वमेष गता ॥ सू० २७ ॥

उक्ता पुत्रलभमाः, सम्पत्ति धर्माधिकाराज्जीवधमानाः—

मूलम्—दुविहे आयारे पण्णत्ते, त जहा नाणायारे चेव नोनाणायारे चेव १। नोनाणायारे दुविहे पण्णत्ते त जहा दसणायारे चेव नोदसणायारे चेव २। नोदसणायारे दुविहे पण्णत्ते, त जहा चरित्तायारे चेव नोचरित्तायारे चेव ३। नो

पुत्रलाधिकार होने से ही भय सूत्रकार उनके धर्मरूप दादादिकों का आस्तावि विशेषण सद्धित वर्णन करते हैं—

‘दुविहा सदा पण्णत्ता’ इत्यादि।

टीकार्थ—दादा दो प्रकार के कहे गये हैं एक आस्तशब्द और दूसरे अनास्तशब्द इसी प्रकार से ये शब्द से लेकर यावत् मन आम तक दो दो प्रकार के होते हैं एसा जानना चाहिये।

इसी प्रकार से रूप आस्त और अनास्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं इनके दो प्रकार जो शब्द से लगाकर मन आम तक हैं उनका भी कथन करना चाहिये इसी प्रकार से गंध, रस और स्पर्शों का भी कथन करना चाहिये अर्थात् एक एक में आस्तादिक ६-६ आतापक कहना चाहिये इस सूत्र की व्याख्या स्पष्ट है ॥सू० २७॥

पुत्रदानं वज्रज्ज आसी १५५ छे तेथी ६वे सूत्रं तेथना धर्मं ३प शब्दादिकानुं आस्तादि विशेषणो अद्धित वर्णन करे छे—

दुविहा सदा पण्णत्ता’ इत्यादि

टीका—शब्द दो प्रकारका कहा छे—(१) आस्त शब्द अने (२) अनास्त शब्द। जेन प्रमाणे ६४ अनिष्टधी लक्ष्मि मन आम, भना अनाम पयन्तना तेना लज्जे प्रकारे पण्ण उपर सुज्जल्ल समज्जल।

जेन प्रमाणे ३पना पण्ण आस्त, अनास्तधी लक्ष्मि मन आम, भना अनाम पयन्तना लज्जे प्रकारे ३पना पण्ण समज्ज लक्ष्मि जेन प्रमाणे ३प, २४ अने २५००० कोदानुं कथन पण्ण समज्ज लक्ष्मि के प्रतीकना विपयमां आस्तादिक ६-६ आतापक कहेवा जेहजे. आ सूत्रणी व्याख्या २५४ ऐवाधी ५५ विवेचन ६५ नथी ॥ सू. २७ ॥

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तवायारे चेव वीरियायारे
चेव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चेव
उवहाणपडिमा चेव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चेव विउसग्गपडिमा चेव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चेव सुभद्दा चेव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चेव सव्वओ भद्दा चेव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्डा चेव मोयपडिमा महल्लिया
चेव सोयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चेव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चेव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अणारसमाइए चेव अणगार
सामाइए चेव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा चारित्र्याचारश्चैव नोचारित्र्याचारश्चैव ३ । नोचारित्र्याचारो
द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चैव उपयानप्रतिमा चैव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चैव व्युत्सर्गप्रतिमा चैव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा भद्दा चैव सुभद्दा
चैव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-महाभद्दा चैव सर्वतोभद्दा चैव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञप्ते तद्यथा-क्षुद्रा चैव मोक्षप्रतिमा महती चैव मोक्षप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते
तद्यथा-वदमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरम्-आचर्य-
तेगुणविरुद्धय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं-‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलाना धर्मं तु निरूपय पृ३ ययु डवे धर्माधिकारनी अपेक्षाओ सूत्रकार
अवधर्मोत्तु कथन करे छे. “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

ટીકા—‘ દુરિહા સહા ’ इत्यादि ।

अस्य व्याख्या-अन्यवदितपूर्वमुत्र गता ॥ सू० २७ ॥

उक्ताः पुत्रलपमाः, सम्मति पर्माधिकाराज्जीवमानाह—

મૂલ્ય—દુરિહે આયારે પળણત્તે, ત જહા નાનાયારે ચેવ નોનાનાયારે ચેવ ૧ । નોનાનાયારે દુરિહે પળણત્તે ત જહા દસનાયારે ચેવ નોદસનાયારે ચેવ ૨ । નોદસનાયારે દુરિહે પળણત્તે, ત જહા ચરિત્તાયારે ચેવ નોચરિત્તાયારે ચેવ ૩ । નો

પુત્રલાધિકાર હોને સે હી અથ સૂત્રકાર ડનતે ધર્મરૂપ શબ્દાદિકોં
કા આસાદિ વિશેષણ સહિત ધર્મન કરતે હે—

‘ દુરિહા સહા પળણસા ’ इत्यादि ।

ટીકાર્પ—શબ્દ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં પક આત્મશબ્દ ઔર દુસરે
અનાત્મશબ્દ इसी प्रकार से ये इष्ट से छेकर यावत् मन आम तक दो
दो प्रकार के होते हैं ऐसा जानना चाहिये ।

इसी प्रकार से रूप आत्मा और अनात्मा के भेद से दो प्रकार के होते
हैं इनके दो प्रकार जो इष्ट से लगाकर मन आम तक हैं उनका भी
कथन करना चाहिये इसी प्रकार से गंध, रस और स्पर्शों का भी कथन
करना चाहिये अर्थात् पक एक में आत्मादिक ६-६ आदाएक कहना
चाहिये इन सूत्र की व्याख्या स्पष्ट है ॥सू० २७॥

પુત્રલેલું વજ્રવજ્ર આવી રહ્યું છે, તેથી હવે સૂત્રકર તેમના ધર્મરૂપ
શબ્દાદિકાં આત્માદિ વિશેષણો સહિત ધર્મન કરે છે—

‘ દુરિહા સહા પળણસા ’ इत्यादि

ટીકા—શબ્દ બે પ્રકારના હોય છે—(૧) આત્મ શબ્દ અને (૨) અનાત્મ
શબ્દ જેજ પ્રમાણે ૬૪, અનિષ્ટથી લઈને મન આમ, મના અનામ પધન્તના
તેના બળે પ્રકારો પણ ઉપર મુજબજ સમજવા.

જેજ પ્રમાણે રૂપના પણ આત્મ, અનાત્મથી લઈને મન આમ, મના
અનામ પધન્તના બળે પ્રકારો કથન પણ સમજી લેતું જેજ પ્રમાણે ૪૫,
૧૪ અને ૧૫થીના લેટાં કથન પણ સમજી બેઠે છે પ્રત્યેકના વિવરણ
આત્માદિક ૬-૬ આવા ૧૪ કહેવા બેઠે. આ સૂત્રની વ્યાખ્યા ૧૫૪ ઉપરથી
પણ વિવેચન કરું નથી. ॥ સૂ. ૨૭ ॥

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तत्रायारे चेव वीरियायारे
चेव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चेव
उवहाणपडिमा चेव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चेव विउसग्गपडिमा चेव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चेव सुभद्दा चेव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चेव सव्वओ भद्दा चेव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्ढा चेव मोयपडिमा महल्लिया
चेव सांयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चेव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चेव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अगारसमाइए चेव अणगार
सामाइए चेव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा चारित्राचारश्चैव नोचारित्राचारश्चैव ३ । नोचारित्राचारो
द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चैव उपवानप्रतिमा चैव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चैव व्युत्सर्गप्रतिमा चैव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा भद्दा चैव सुभद्दा
चैव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-महाभद्दा चैव सर्वतोभद्दा चैव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञप्ते तद्यथा-खुद्दा चैव मोरुप्रतिमा महती चैव मोरुप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते
तद्यथा-यदमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरम्-आचर्य-
तेणुणविट्ठय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं—‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलानां धर्मानु निरूपणं पूर्य यथु एवे धर्माधिकारानी अपेक्षायां सूत्रकार
जीवधर्मानु कथनं करे छे “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

પપ આચારો જ્ઞાનાચારઃ, સ કાકાદિરૂપા,

ઉક્તચ્ચ—“કાલે ૧ વિણ ૨ વહુમાણે ૩ ઉવહાણે ૪ ચેવ તદ્ અનિચ્છવણે ૫
વંચણ ૬ મરથ ૭ તદુમણ ૮, અદ્વિદો નાજમાયારો ૧૥” રૂપિ ।

છાયા—કાલો પિનયો વહુમાના, ઉપધાન ચૈવ તથાનિચ્છવણમ્ ।

વ્યજ્જનમ્ (સૂત્રમ્) અર્થસત્તુમપમ્, અદ્વિદો જ્ઞાનાચારઃ ॥ રૂપિ ।

ટીકાર્થ—આચાર વો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક જ્ઞાનાચાર ઓર
દૂસરા નો જ્ઞાનાચાર, જનમે નો જ્ઞાનાચાર વો પ્રકાર કા હૈ—એક વર્ણના
ચાર ઓર દૂસરા નોદર્શનાચાર, નો વર્ણનાચાર કે મી વો મેવ હૈ—એક
ચારિત્રાચાર ઓર દૂસરા નો ચારિત્રાચાર, નો ચારિત્રાચાર મી વો મેવ
વાલા કહા ગયા હૈ—એક તપ આચાર ઓર દૂસરા વીર્યાચાર, પ્રતિમા વો
પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—એક સમાધિ પ્રતિમા ઓર દૂસરી ઉપધાનપ્રતિમા
જસ પ્રકાર સે મી પ્રતિમા કે વો મેવ કહે ગયે હૈ—એક વિવેક પ્રતિમા
ઓર દૂસરી વ્યુત્પન્નપ્રતિમા મદ્રા ઓર સુભદ્રા ક મેવ સે મી પ્રતિમા કે
વો મેવ હોતે હૈ, તથા મહામદ્રા ઓર સર્વતોમદ્રા જસ પ્રકાર સે મી
પ્રતિમાકે વો મેવ હૈ, છુદ્રા મોકપ્રતિમા ઓર મહતી મોક પ્રતિમાકે મેવસે
મી પ્રતિમા વો પ્રકાર કી હૈ યથમધ્યા ચન્દ્રપ્રતિમા ઓર વજ્રમધ્યા ચન્દ્રપ્ર
તિમા જસ તરહસે મી પ્રતિમા વો પ્રકારકી હૈ સામાયિક મી વો પ્રકારકા
કહા ગયા હૈ—એક અગાર સામાયિક ઓર દૂસરા અનગાર સામાયિક ।

ટીકાર્થ—આચાર બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) નોજ્ઞાના
ચાર નોજ્ઞાનાચારના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) જ્ઞાનાચાર અને (૨)
નોદર્શનાચાર. નોદર્શનાચારના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે—(૧) આચાર
ચાર અને (૨) નોઆચારિત્રાચાર. નોઆચારિત્રાચારના પણ બે ભેદ કહ્યા છે—
(૧) તપ આચાર અને (૨) વીર્યાચાર પ્રતિમા (સાધુના અભિવ્રતરૂપ નિયમને
પ્રતિમા કહે છે.) બે પ્રકારની કહી છે—(૧) સમાધિ પ્રતિમા અને ઉપધાન
પ્રતિમા પ્રતિમાના આ પ્રમાણે બે ભેદ પણ કહ્યા છે (૧) વિવેક પ્રતિમા
અને (૨) ન્યુત્પન્ન પ્રતિમા. મદ્રા અને સુભદ્રાના ભેદથીપણ પ્રતિમા બે પ્રકાર
ની કહી છે તથા મહામદ્રા અને સર્વતોમદ્રા નામનાપણ પ્રતિમાના બે ભેદ
કહ્યા છે તેના છુદ્રામોક પ્રતિમા અને મહતીમોક પ્રતિમા, આ બે ભેદ પણ
કહ્યા છે આ ચિંત્ય પ્રતિમાના નીચે પ્રમાણે બેભેદ પણ કહ્યા છે—(૧) વપ
મધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા અને (૨) વજ્રમધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા સામ વિકના પણ બે
પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અગાર સામાયિક અને અનગાર સામાયિક અહીં ચાર
સૂત્ર સરળ છે શુદ્ધાની વૃદ્ધિ માટે જે આચરણમાં આવે છે તેને આચાર કહે

નો જ્ઞાનાચારઃ-તદ્વિદ્યો દર્શનાદ્યાચાર इति १ । दर्शन=सम्यक्तत्वं, तदाचारो दर्शनाचारः स निश्शङ्कितादिरष्टविध एव,

उक्तञ्च—“ निस्संक्रिय १ निष्कंखिय २, निर्विव्रितिगिच्छा ३ अमूढदिद्वी ४या
उपवृद्ध ५ धिरीकरणे ६, वच्छल्ल ७ प्रभावणे ८ अष्ट ” ॥१॥ इति ।

છાયા—નિશ્શંકિતો ૧ નિષ્કાંક્ષિતો ૨ નિર્વિવ્રિત્તિગિચ્છા ૩ અમૂઢદિદ્વી ૪
ઉપવૃદ્ધા ૫ (વૃદ્ધિકરણં પ્રશંસાચ) સ્થિરીકરણં ૬, વાત્સલ્યં ૭ પ્રભાવના ૮ અષ્ટ । 'इति

इसमें चार सूत्र सुगम है जो गुणों की वृद्धि के लिये आचरित किया जाता है उसका नाम आचार है अर्थात् शास्त्रविहित जो मार्ग है—व्यवहार है वह आचार है, श्रुतज्ञान का नाम ज्ञान है इस श्रुतज्ञानविषयक जो आचार है वह ज्ञानाचार है यह ज्ञानाचार काल आदि के भेद से आठ प्रकार का है।—कहा भी है—‘ काले विणए ’ इत्यादि ।

કાલાચાર, વિનયાચાર, બહુમાનાચાર, ઉપધાનાચાર, અનિહ્વાચાર, વ્યજ્ઞાચાર, અર્થાચાર ઓર તદુભયાચાર જ્ઞાનાચાર સે ભિન્ન જો આચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર હૈ યહ નોજ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર ઓર નોદર્શનાચાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । દર્શન શબ્દ કા અર્થ સમ્યક્ત્વ હૈ સમ્યક્ત્વ વિષયક જો આચાર હૈ વહ દર્શનાચાર હૈ યહ દર્શનાચાર નિશંકિત આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહા બી હૈ—‘ નિસ્સંક્રિય નિષ્કંક્રિય ’ ઇત્યાદિ ।

છે. એટલે કે શાસ્ત્રવિહિત જે માર્ગ (વ્યવહાર) છે, તેનું નામ આચાર છે. શ્રુતજ્ઞાનનું નામ જ્ઞાન છે. તે શ્રુતજ્ઞાન વિષયક જે આચાર છે તે આચારને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તે જ્ઞાનાચાર કાળ આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કાલે વિણએ ” ઇત્યાદિ—તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) કાલાચાર, (૨) વિનયાચાર, (૩) બહુમાનાચાર, (૪) ઉપધાનાચાર, (૫) અનિહ્વાચાર, (૬) વ્યજ્ઞાચાર, (૭) અર્થાચાર અને (૮) તદુભયાચાર.

જ્ઞાનાચારથી ભિન્ન જે આચાર છે તેને નોજ્ઞાનાચાર કહે છે. તે નોજ્ઞાનાચારના બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) દર્શનાચાર અને (૨) નોદર્શનાચાર. દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વ વિષયક જે આચાર છે, તે આચારને દર્શનાચાર કહે છે. તે દર્શનાચાર નિશંકિત આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ નિસ્સંક્રિય નિષ્કંક્રિય ” ઇત્યાદિ—તે આઠ ભેદો નીચે પ્રમાણે છે—

પય ખાનારો જ્ઞાનાચારઃ, સ કાન્થાદિરૂપા,

ઉક્તઃ—“કાલે ૧ વિગ્ન ૨ મહુમાણે ૩ ઉચ્ચાણે ૪ પેત તદ્ અનિષ્ઠવણે ૫
પમજ ૬ મત્થ ૭ તદુમ્મ ૮, અદ્ધવિદો નાણમાચારો ૧૥” ઇતિ ।

ઢાપા—કાલો ખિનયો મહુમાનઃ, ઉચ્ચાણ ચેત સ્થાડનિષ્ઠવનમ્ ।

અપ્પજનમ્ (સુપ્પમ્) અપ્પસત્તુમયમ્, અદ્ધવિધો જ્ઞાનાચારઃ ॥ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—આચાર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક જ્ઞાનાચાર ઔર
દુસરા નો જ્ઞાનાચાર, इनमें नो ज्ञानाचार दो प्रकार का है—एक दर्शना
चार और दूसरा नोदर्शनाचार नो दर्शनाचार के भी दो भेद हैं—एक
चारित्राचार और दूसरा नो चारित्राचार, नो चारित्राचार भी दो भेद
थाला कहा गया है—एक तप आचार और दूसरा वीर्याचार, प्रतिमा दो
प्रकार की कही गई है—एक समाधि प्रतिमा और दूसरी उपधानप्रतिमा
इस प्रकार से भी प्रतिमा के दो भेद कहे गये हैं—एक विवेक प्रतिमा
और दूसरी व्युत्संगप्रतिमा भद्रा और सुभद्रा के भेद से भी प्रतिमा के
दो भेद होते हैं, तथा महाभद्रा और सर्वतोभद्रा इस प्रकार से भी
प्रतिमाके दो भेद हैं, छुद्रा भोकप्रतिमा और महुती भोक प्रतिमाके भेदसे
भी प्रतिमा दो प्रकार की है यवमध्या चन्द्रप्रतिमा और वज्रमध्या चन्द्रप्र
तिमा इस तरहसे भी प्रतिमा दो प्रकारकी है सामायिक भी दो प्रकारका
कहा गया है—एक अंगार सामायिक और दूसरा अनंगार सामायिक ।

ટીકાર્થ—આચાર બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) નોજ્ઞાના
આર. નોજ્ઞાનાઆરના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) દર્શનાચાર અને (૨)
નોદર્શનાચાર નોદર્શનાચારના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે—(૧) ચારિત્ર
આર અને (૨) નોચારિત્રાચાર. નોચારિત્રાચારના પણ બે ભેદ કહ્યા છે—
(૧) તપ આચાર અને (૨) વીર્યાચાર. પ્રતિમા (સાધુના અભિવ્રજરૂપ નિમજને
પ્રતિમા કહે છે.) બે પ્રકારની કહી છે—(૧) સમાધિ પ્રતિમા અને ઉપધાન
પ્રતિમા. પ્રતિમાના આ પ્રમાણે બે ભેદ પણ કહ્યા છે. (૧) વિવેક પ્રતિમા
અને (૨) વ્યુત્સંગ પ્રતિમા. ભદ્રા અને સુભદ્રાના ભેદથીપણ પ્રતિમા બે પ્રકાર
ની કહી છે તથા મહાભદ્રા અને સર્વતોભદ્રા નામનાપણ પ્રતિમાના બે ભેદ
કહ્યા છે. તેના છુદ્રાભોક્ પ્રતિમા અને મહત્વીભોક્ પ્રતિમા, આ બે ભેદ પણ
કહ્યા છે આ સિવાય પ્રતિમાના નીચે પ્રમાણે બેભેદ પણ કહ્યા છે—(૧) ચવ
મધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા અને (૨) વજ્રમધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા. સામાયિકતા પણ બે
પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અંગાર સામાયિક અને અનંગાર સામાયિક અહીં આર
સૂત્ર સરળ છે જુલોની વૃદ્ધિ માટે જે આચરવામાં આવે છે તેને આચાર કહે

નો જ્ઞાનાચાર:-તદ્વિત્તો દર્શનાચારાચારા ઇતિ ૧ । દર્શનં=સમ્યક્ત્વં, તદાચારો દર્શનાચારા: સ નિશ્ચક્ષિતાદિરષ્ટવિધ એવ,

ઉક્તચ્ચ—“ નિસ્સંક્રિય ૧ નિકંક્ષિય ૨, નિવિત્તિગિચ્છા ૩ અમૂઢદિદ્વીષયા ઉવ્વૂહ ૬ ધિરીકરણે ૬, વચ્છલ્લ ૭પ્રમાણે ૮ અદ્દ ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—નિશ્ચક્ષિતો ૧ નિષ્કાઙ્ક્ષિતો ૨ નિર્વિચિકિત્સા ૩ડમૂઢ દષ્ટિચ્ચ ૪ । ઉપવૃંહા ૫ (વૃદ્ધિકરણં પ્રશંસાચ) સ્થિરીકરણં ૬, વાત્સલ્ય ૭ પ્રમાણના ૮ અદ્દ ૧' ઇતિ

હસમેં ચાર સૂત્ર સુગમ હૈ જો ગુણોં કી વૃદ્ધિ કે લિયે આચરિત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ આચાર હૈ અર્થાત્ શાસ્ત્રવિહિત જો માર્ગ હૈ—વ્યવહાર હૈ વહ આચાર હૈ, શ્રુતજ્ઞાન કા નામ જ્ઞાન હૈ હસ શ્રુતજ્ઞાનવિષયક જો આચાર હૈ વહ જ્ઞાનાચાર હૈ વહ જ્ઞાનાચાર કાલ આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।—કહાં મી હૈ—‘ કાલે વિણ્ણ ’ ઇત્યાદિ ।

કાલાચાર, વિનયાચાર, વહુમાનાચાર, ઉપધાનાચાર, અનિહ્વાચાર, વ્યજ્જાચાર, અર્થાચાર ઔર તદુભયાચાર જ્ઞાનાચાર સે ભિન્ન જો આચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર ઔર નોદર્શનાચાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહાં ગયા હૈ । દર્શન શબ્દ કા અર્થ સમ્યક્ત્વ હૈ સમ્યક્ત્વ વિષયક જો આચાર હૈ વહ દર્શનાચાર હૈ વહ દર્શનાચાર નિશ્ચક્ષિત આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહાં મી હૈ—‘ નિસ્સંક્રિય નિકંક્ષિય ’ ઇત્યાદિ ।

છે. એટલે કે શાસ્ત્રવિહિત જે માર્ગ (વ્યવહાર) છે, તેનું નામ આચાર છે. શ્રુતજ્ઞાનનું નામ જ્ઞાન છે. તે શ્રુતજ્ઞાન વિષયક જે આચાર છે તે આચારને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તે જ્ઞાનાચાર કાળ આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કાલે વિણ્ણ ” ઇત્યાદિ—તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) કાલાચાર, (૨) વિનયાચાર, (૩) બહુમાનાચાર, (૪) ઉપધાનાચાર, (૫) અનિહ્વાચાર, (૬) વ્યંજનાચાર, (૭) અર્થાચાર અને (૮) તદુભયાચાર.

જ્ઞાનાચારથી ભિન્ન જે આચાર છે તેને નોજ્ઞાનાચાર કહે છે. તે નોજ્ઞાનાચારના બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) દર્શનાચાર અને (૨) નોદર્શનાચાર. દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વ વિષયક જે આચાર છે, તે આચારને દર્શનાચાર કહે છે તે દર્શનાચાર નિશ્ચક્ષિત આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ નિસ્સંક્રિય નિકંક્ષિય ” ઇત્યાદિ—તે આઠ ભેદો નીચે પ્રમાણે છે—

નો દર્શનાચાર = ચારિત્રાચાર - સમિતિપત્રકગુણિત્રયરૂપોઽપ્તઃ, ઉક્તઃ—

“ પાણિહાણજોગજુસો પવર્ધિ સધિર્ધર્ધિ ઠીર્ધિ ઘુસીર્ધિ ।

પસચરિત્તાચારો, અટ્ટવિહો હોઈ નાયબ્ધો ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—પ્રણિપાનયોગયુક્ત (પ્રશસ્તમનનોવાકાવસંવન્નઃ) પશ્ચમિઃ

સમિતિમિસ્તિષ્ઠમિર્ગુણિમિઃ । એવ ચારિત્રાચાર ,

અટ્ટવિધો મપતિ જ્ઞાતવ્ય ॥૧॥ ઇતિ ।

નો ચારિત્રાચાર—તપ આચારાદિ ૧ । તપ આચારો દ્વાદશવિધઃ,

આદ્ય ચ—“ ચારસચિદ્ધિમિ વિ તથે, સન્મતર ચારિરે કુસાવિદ્ધો

અગિભાઈ અળાજીવી, નાયબ્ધો સો તથાચારો ॥ ” ઇતિ ।

નિઃશક્તિ, નિઃકાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂઢદૃષ્ટિ, ઉપવૃંદ્ધા,
સ્થિરીકરણ, ચારસત્ત્વ ઓર પ્રમાવના

નો દર્શનાચાર સે ચારિત્રાદિ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ચારિત્રાચાર પાંચ
સમિતિ, ત્રીનગુણિ, રૂપ હોના હૈ અતઃ યહ આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહા ‘મો હૈ-’ પાણિહાણજોગજુસો ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશસ્ત મન, વચન ઓર કાય સે સંપન્ન રહના હસકા નામ ચારિત્ર
હૈ હસ ચારિત્ર કા આચરણ પાંચ સમિતિયા સે ઓર ત્રીન ગુણિયો સે
યુક્ત હુપ સયમી જીવ ક હાતા હૈ નો ચારિત્ર સે તપ આચાર આદિ
ગૃહીત હુપ હૈ—યહ તપ આચાર ચારહ પ્રકાર કો હોતા હૈ—૬ પાદ્ય તપરૂપ
ઓર ૬ આશ્વન્તર તપરૂપ ।

કહા ‘મો હૈ-’ ચારસચિદ્ધિમિ વિ તથે ’ ઇત્યાદિ ।

જિનોપદિષ્ટ ચારહ પ્રકાર કે તપ મેં બાહ્ય આશ્વન્તર તા મેં—જો

(૧) નિઃશક્તિ (૨) નિઃકાંક્ષિત (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢ દૃષ્ટિ (૫)
ઉપવૃંદ્ધ, (૬) સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને (૮) પ્રમાવના

નો દર્શનાચાર દ્વારા ચારિત્રાદિને શબ્દજ્ઞ કસાયા છે ચારિત્રાચાર પચ
સમિતિ અને ત્રણ ગુણિત્રય કોષ ઇ તેથી તેના અઠ પ્રકાર કસા છે.
શબ્દ પચ છે કે—

‘ પાણિહાણ જોગજુસો ’ ઇત્યાદિ પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયથી સંપન્ન
રહેવું તેનું નામ ચારિત્ર છે પાંચ સમિતિઓ અને ત્રણ ગુણિત્રયો યુક્ત
સયમી છત્ર દ્વારા આ ચારિત્રનું આવરણ (પલન) કસાય છે

‘ ને અરિત્ર ’ યહ દ્વારા તપ આચાર અદિ ગૃહીત થયેલ છે. તે તપ
આચાર ૧૨ પ્રકારના છે તેમાંથી ૬ બાહ્ય તપરૂપ અને ૬ આશ્વન્તર તપરૂપ
છે શબ્દ પચ છે કે—

ચારસચિદ્ધિમિ વિ તથે ’ ઇત્યાદિ. જિનોપદિષ્ટ ચાર પ્રકારના (બાહ્ય
અને આશ્વન્તર) તપમાં આ યોગ્ય અદિની આગ સાથી (અનિવાર્ય)

છાયા—દ્વાદશવિધેઽપિ તપસિ, સામ્યન્તર વાહે કુશલદષ્ટે,
(જિનોપદિષ્ટે) । અગ્લાની અનાજીવી (ફૂલો ઠાઘાશસાવર્જિતઃ)

જ્ઞાતવ્યઃ સ તપ આચારઃ ॥ ઇતિ ।

વીર્યાચારસ્તુ—જ્ઞાનાદૌ સ્વશક્તેરગોપનં નાતિક્રમણં ચેતિ, તદાહ—

“અણિગૂહ્યિય વલવીરિઓ પરક્રમદ્ જો જહુત્તમાઉત્તો ।

જુંન૩ ય જહાયામં, નાયવ્યો વિરિયાયારો ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—અણિગૂહિત વલવીર્યઃ, પરાક્રમતે યો યથોક્તમાયુક્તઃ ।

યુનક્તિ ચ યથાસ્થામં, જ્ઞાતવ્યો વીર્યાચારઃ ॥૧॥ ઇતિ ।

વીર્યાચારમેવ વિશેષતયાઽભિગ્રાતુ પદ્મસૂત્રીમાહ—

‘દો પડિમાઓ’ ઇત્યાદિ । પ્રતિમા—પ્રતિપત્તિઃ પ્રિશિષ્ટનિયમસ્વીકરણમિ-

ત્યર્થઃ । સમાધાનં સમાધિઃ શ્રુતચારિત્રરૂપઃ, તસ્ય પ્રતિમા । ઉપધાનમ્—ઉગ્રતપઃ,

તત્પ્રતિમા—ઉપધાનપ્રતિમા દ્વાદશભિક્ષુપ્રતિમા એકાદશોપાસકપ્રતિમાશ્ચેત્યેવં

इह लोक आदि की आशांसा से वर्जित होना है वही तप आचार है ज्ञानादिक के आचरण करने में अपनी शक्ति को छुपाना नहीं इसका नाम वीर्याचार है । कहा भी है—‘अणिगूह्यिवलवीरियो’ इत्यादि ।

इस वीर्याचार को ही विशेष रूप से कहने के लिये सूत्रकार ने इस पदसूत्री का कथन किया है—‘दो पडिमाओ’ इत्यादि—विशिष्ट नियम रूप अभिग्रह को स्वीकार करना इसका नाम प्रतिमा है—समाधान का नाम समाधि है यह समाधि श्रुतचारित्र रूप होनी है इस समाधि को स्वीकार करना यह समाधि प्रतिमा है उग्रतप का नाम उपधान है इसे आचरित करना इसका नाम उपधानप्रतिमा है यह उपधानप्रतिमा द्वादश

રહિત ડોલું તેનુ નામ જ તપ આર છે જ્ઞાનાદિકનું આચરણ કરવામાં પોતાની શક્તિને છુપાવવી નહીં અને શક્તિ પ્રમાણે કામ કરવું તેનુ નામ વીર્યાચાર છે. કહ્યું પણ છે કે—

“અણિગૂહ્યિય વલવીરિઓ” ઇત્યાદિ. આ વીર્યાચારનું જ આસ નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ પદસૂત્રીનું (છ સૂત્રોના સમૂહનું) અહીં કથન કર્યું છે—“દો પડિમાઓ” ઇત્યાદિ

વિશિષ્ટ નિયમરૂપ અભિગ્રહનો સ્વીકાર કરવો તેનું નામ પ્રતિમા છે. સમાધાનનું નામ સમાધિ છે તે સમાધિ શ્રુતચારિત્રરૂપ હોય છે. આ સમાધિને અંગીકાર કરવી તેનું નામ સમાધિ પ્રતિમા છે. ઉગ્ર તપને ઉપધાન કહે છે ઉગ્ર તપ આચરવું તેનુ નામ ઉપધાન પ્રતિમા છે. તે ઉપધાન પ્રતિમા ૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમારૂપ અને શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમારૂપ હોય છે.

૬વસેયા ૬ । ‘ જવમજ્ઞા ’ इत्यादि-यवस्येव मध्यं यस्या सा यवमध्या या यववत् कवलैराद्यन्तयोर्हीना मध्ये च स्थूला, कलावृद्धिहानिभ्यां चन्द्र इव या प्रतिमा । सा चन्द्रप्रतिमा । इयं चैकमासेन पूर्णा भवति, तथाहि-एतत्प्रतिमाप-
तिपन्नः शुक्लप्रतिपत्तः एकं कवलमभ्यवहृत्य ततः प्रतिदिनमेकैककवलवृद्ध्या पूर्णमास्यां पञ्चदशकवलान् भुङ्क्ते, पुनश्च कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशैव कवलान् भुक्त्वा प्रतिदिनमेकैकहान्या यावदमावास्यायामेकमेव कवलं यस्यां भुङ्क्ते सा यवमध्या

की होती है४ इनके विषय का कथन अन्यत्रसे जानना चाहिये५ “ जव-
मज्ज्ञा ” इत्यादि-जिस प्रतिमा में मध्य यव के मध्य जैसा होता है वह यवमध्यप्रतिमा है तात्पर्य इसका ऐसा है कि यह प्रतिमा यव की तरह आदि अन्त में ग्रासों से हीन होती है और मध्य में स्थूल होती है इस प्रतिमा का दूसरा नाम चन्द्रप्रतिमा भी है चन्द्रमा की तरह यह प्रातिमा होती है यह प्रतिमा एक महीने में पूर्ण होती है इस प्रतिमा को धारण करने वाला जीव शुक्लपक्ष की प्रतिपदा में एक ग्रास आहार का लेता है और फिर वह द्वितीयादि दिनों में पूर्णमासी तक एक २ ग्रास की वृद्धि करता जाता है और पूनम के दिन १५ ग्रास तक आहार लेता है फिर कृष्णपक्ष में वह पुनः १५ ग्रासप्रमाण आहार लेता है और फिर अमावस्यातक एक एक ग्रास की हानि करता हुआ आहार लेता रहता है इस तरह अमावास्या को वह एक ग्रास ही आहारमें लेता है इस प्रकार करने से इस प्रतिमा का नाम यवमध्या या चन्द्रप्रतिमा हुआ

“ જવમજ્ઞા ” ઇત્યાદિ જે પ્રતિમામાં યવના મધ્યભાગ જેવો મધ્ય હોય છે, તે પ્રતિમાને યવમધ્ય પ્રતિમા કહે છે આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જેમ યવનો મધ્યભાગ સ્થૂલ અને અન્તભાગ પાતળો હોય છે તેમ આ પ્રતિમાના આરભમાં અને અન્તે ગ્રાસો (કોળીયા) નું પ્રમાણ ન્યૂન હોય છે અને મધ્યકાળે સ્થૂલ પ્રમાણ હોય છે આ પ્રતિમાનું ખીજું નામ ચન્દ્રપ્રતિમા પણ છે, જેમ ચન્દ્રમાની કળામાં વૃદ્ધિ હોતી થાય છે તેમ આ પ્રતિમામાં પણ ગ્રાસોના પ્રમાણમાં વધઘટ થાય છે આ પ્રતિમા એક માસમાં પૂર્ણ થાય છે, આ પ્રતિમા ધારણ કરનાર જીવ શુક્ર પક્ષની એકમે એક ગ્રાસનો આહાર લે છે, ત્યારબાદ દરરોજ એક એક ગ્રાસની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂનમને દિવસે ૧૫ ગ્રાસનો આહાર કરે છે ત્યારબાદ કૃષ્ણપક્ષની એકમે પણ તે ૧૫ ગ્રાસ પ્રમાણ આહાર લે છે, ત્યારબાદ દરરોજ એક એક ગ્રાસ ઘટાડતાં ઘટાડતાં અમાવાસ્યાને દિવસે તે એક ગ્રાસનો જ આહાર કરે છે, આ પ્રકારની આ પ્રતિમા હોવાથી તેનું નામ યવમધ્યમા અથવા ચન્દ્રપ્રતિમા પડ્યું છે.

રૂપેતિ ૧ । ત્રિવેદપ્રતિમા-ત્રિવેદન વિવેકા-સ્થાના, સ ચ આન્તરારાણાં કપાયાસીનાં
મામાનાં ગણશરીરમક્તગાનાવીનામનુચિતાનાં, તત્પ્રતિપતિસ્થયા । ન્યુત્સર્ગપ્રતિમા
કાપોત્સર્ગ કરણમેવેતિ ૨ । મદ્રાપૂર્વાદિદિક્ષતુષ્ટયે પ્રત્યેક પ્રહરષતુષ્ટયકાપો-
ત્સર્ગકરણરૂપા મહોરાષ્ટ્રપરિમિતેતિ । સુમદ્રા-સાડપ્યેવંચિધૈર સપ્તામ્યતે ૧ ।
મહામદ્રાડપ્યેવંચ્યૈષ, નવમ્ - મહોરાષ્ટ્રકાપોત્સર્ગરૂપા મહોરાષ્ટ્રતુષ્ટયમમાયા ।
સર્વતોમદ્રા તુ દશમ્ પૂર્વાદિદિક્ષુ પ્રત્યેકમહોરાષ્ટ્રકાપોત્સર્ગરૂપા મહોરાષ્ટ્ર દશમ્
પ્રમાણેતિ ૪ । મોકપ્રતિમાહુદ્રિકા મહતી ચેતિ ત્રિવિધા । અનયોર્ધ્યાસ્થ્યાડન્યતો

મિષ્ટુ પ્રતિમા ઓર આચરુ કી ૧૧ પ્રતિમાત્વ હૈ વિવેક પ્રતિમા-સ્થાના
કા નામ વિવેક હૈ इस विवेकमें आन्तर कपायोका और अनुचित गण
का शरीर का और मक्तपान आदि का स्थाग किया जाना है-इस विवेक
की जो प्रतिपत्ति होती है उस का नाम विवेक प्रतિमा है १, कापोत्सर्ग
करने का नाम न्युत्सर्ग प्रतिमा है २, पूर्वादि चार दिशाओं में प्रत्येक
में दो दिन और दो दिनतक चारप्रहर तक कापोत्सर्ग करना यह मद्रा
प्रतिमा है सुमद्राप्रतिमा भी ऐसी ही प्रतीत होती है ३ महामद्राप्रतिमा
भी ऐसी ही है परन्तु इनमें चार दिन चार रात तक कापोत्सर्ग किया
जाता है सर्वतो मद्र जो प्रतिमा है उसमें दश दिशाओं में से प्रत्येक
दिशा में एक २ दिन रात का कापोत्सर्ग धारण किया जाता है इस
प्रकार इस प्रतिमा में दशदिन और दश रात तक कापोत्सर्ग धारण
करना होता है ह्युदिका और मही के भेद से मोकप्रतिमा दो प्रकार

વિવેક પ્રતિમા-સ્થાનાનું નામ વિવેક છે તે વિવેકમાં આન્તર કપાયોનો,
અનુચિત ગણનો, શરીરનો, અને ભક્તપાન આદિને સ્થાન કરવામાં આવે
છે આ પ્રકારના વિવેક (સ્થાન) થી મુદ્રા ને પ્રતિમા છે તેને “ વિવેક
પ્રતિમા કહે છે ॥ ૧ ॥ કાપોત્સર્ગ કરવો તેનું નામ ન્યુત્સર્ગ પ્રતિમા
છે ॥ ૨ ॥ પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બે દિવસ સુધી ચાર
પ્રહર થયાંત્ય કાપોત્સર્ગ કરવો તેનું નામ મદ્રા પ્રતિમા છે. સુમદ્રા પ્રતિમા
પણ એવી જ છે ॥ ૩ ॥ મહામદ્રા પ્રતિમા પણ એવી જ છે, પરન્તુ તેમાં
ચાર દિન અને ચાર રાત સુધી કાપોત્સર્ગ કરાય છે. અપતોમદ્રા નામની ને
પ્રતિમા છે તેમાં દશ દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બેક બેક દિનરાતનો
કાપોત્સર્ગ ધારણ કરવામાં આવે છે આ રીતે આ પ્રતિમાની આરાધનામાં
દશ દિન અને દશ રાત સુધી કાપોત્સર્ગ ધારણ કરવો પડે છે ॥ ૪ ॥
હુદ્રિકા અને મહતીના લેદથી મોકપ્રતિમા બે પ્રકારની કહી છે. તેમના વિષેનું
કથન અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી લેવું જોઈએ. ॥ ૫ ॥

‘ દુવિદ્દે સામાદ્દ’ ઇત્યાદિ । સમઃ-સમત્વં રાગદ્વેષરહિતત્વેન સર્વેષુ જીવેષુ સ્વાત્મસામ્યવસ્તુમ્, સમ શબ્દસ્યાત્ર ભાવપ્રધાનનિર્દિષ્ટત્વાત્, તસ્ય આયઃ-પ્રાપ્તિ સમાયઃ પ્રવર્ધમાનશારદચન્દ્રકલાવત્ પ્રતિક્ષણત્રિલક્ષણજ્ઞાનાદિલાભઃ, સ પ્રયોજન-મસ્યેતિ સામાયિકમ્ । યદ્વા-સમાનાં જ્ઞાનાદીનામ્ આયઃ-લાભઃ સમાયઃ, સ એવ સામાયિકમ્ તદ્ દ્વિવિધમ્-અગારસામાયિકમ્, અનગારસામાયિકં ચેતિ । તત્ર-અગારસામાયિકમ્ ગૃહસ્થાનામ્, અનગારસામાયિકં ચ સર્વવિરતિમતાં મુનીનાં ભવતીતિ ॥ સૂ. ૨૮ ॥

સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-‘ દુવિદ્દે સામાદ્દ’ ઇત્યાદિ -રાગદ્વેષ કી રહિતના સે જો સમસ્ત જીવોં કૈ ઝપર અપને આત્મા કૈ જૈસી સમતા હોની હૈં ઉસકા નામ સમ હૈં હસ સમ કી જો આય-પ્રાપ્તિ -લાભ હૈં ઉસકા નામ સમાય હૈં યહ સમાય પ્રવર્ધમાન શારદ ચન્દ્રકલા કી તરહ પ્રતિક્ષણ ત્રિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જો લાભ હૈં ઉસ લાભરૂપ હોના હૈં યહ લાભ જિસકા પ્રયોજન હૈં વહ સામાયિક હૈં અથવા-જ્ઞાનાદિ રૂપ સમ કા લાભ સમાય હૈં ઓર યહ સમાય હી સામાયિક હૈં વહ દો પ્રકાર કા હૈં એક અગાર સામાયિક ઓર દૂસરા અનગાર સામાયિક અનગાર સામાયિક ગૃહસ્થોં કૈ હોતા હૈં ઓર અનગાર સામાયિક સર્વ વિરતિ મુનિજનોં કૈ હોતા હૈં ॥ સૂ. ૨૮ ॥

સામાયિકવાળા જીવો વડેજ પ્રતિભાજો ધારણ કરી શકાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્રનું કથન કરે છે—

“ દુવિદ્દે સામાદ્દ ” ઇત્યાદિ. રાગદ્વેષથી રહિત થઈને સમસ્ત જીવો પ્રત્યે પોતાના આત્માના જેવી સમતાનો જે ભાવ રાખવામાં આવે છે તેનું નામ ‘ સમ ’ છે તે સમની જે આય (પ્રાપ્તિ, લાભ) છે, તેનું નામ સમાય છે. તે સમાય પ્રવર્ધમાન શરદ ચન્દ્રની કક્ષાની જેમ પ્રતિક્ષણ ત્રિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જે લાભ છે તે લાભરૂપ હોય છે. તે લાભ જેનું પ્રયોજન છે, એવી વસ્તુને સામાયિક કહે છે. અથવા જ્ઞાનાદિ રૂપ સમના લાભનું નામ જ સમાય છે, અને તે સમાય જ સામાયિક છે તેના બે પ્રકાર છે-(૧) અગાર સામાયિક અને (૨) અનગાર સામાયિક અગાર સામાયિક ગૃહસ્થો દ્વારા કરાય છે અને અનગાર સામાયિક સર્વવિરતિ દ્વારા થાય છે. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

ચન્દ્રપ્રતિમેતિ । તથા ષષ્ઠમધ્ય મધ્ય યસ્યા સા ષષ્ઠમધ્યા, ષષ્ઠત્ કમલૈરાયન્તયો સ્થુભા મધ્યે ચ તન્વી કનાદાનિદિમ્પાં ચન્દ્ર इव પ્રતિમા સા ચન્દ્રપ્રતિમા । ઇય મપિ ચૈકેન માસેન પૂર્ણા મન્વતિ, તથાદિ-તત્ર કૃષ્ણપ્રતિપદિ પચ્ચદશકરત્ત્વન્ મુક્તા તતઃ પ્રતિદિનમેકૈકૃદાન્યા યાવદ્માસાપ્યાપાયેઠ કવલ મુક્તવે, પુનઃ શુક્લપ્રતિપદપ્યેકમેવ કવલ મુક્તવા તતઃ પ્રતિદિનમેકૈકૃદપા યતાર્તર્ગિમાયો પચ્ચદશકવલ્લાન્ મુક્તન્તે સા ચષ્ઠમધ્યા ચન્દ્રપ્રતિમતિઃ ।

પ્રતિમાય સમાપિકૃતતામેવ મન્વીતિ સમાપિકૃતપ્રમાદ—

હૈ ચન્દ્રમા એક પક્ષ મેં અપની ફલાઓં સે ઘટતા હૈ ઓર કૃષ્ણપક્ષ મેં ક્રમશઃ ઘટ ઘટતા જાતા હૈ इसी प्रकार इस प्रतिमा में भी शुक्लपक्ष में एक २ घास की अधिकता होती जाती है और फिर क्रमशः आहार की घटती होती जाती है तथा यज्ञ के मध्य के जैसा मध्य प्रतिमा में रहता है वह यज्ञमध्या प्रतिमा है यह प्रतिमा भी एक मास के काल-वाली है इसमें कृष्णपक्ष की प्रतिपदा में इस प्रतिमा का चारी १५ घास प्रमाण आहार ग्रहण करता है फिर वह प्रतिदिन एक एक घास की हानि से अमावास्या के दिन केवल एक घास प्रमाण आहार खाता है याद में शुक्लपक्ष की एकम तिथि में भी वह एक घास प्रमाण ही आहार खाता है इसके बाद वह प्रतिदिन एक एक घास की वृद्धि से पूर्णिमा के दिन १५ घासप्रमाण आहार खाता है इस प्रकार यह यज्ञमध्या चन्द्रप्रतिमा है य प्रतिमाएँ सामायिक बाछે जीઓં કે હી હોતી હેં અતઃ મન્વ

જા દુઝાની કલાએ શુકલપક્ષમાં વધતી જાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમશઃ ઘટતી જાય છે એજ પ્રમાણે આ પ્રતિમાની આરાધના કરનારના આદારમાં શુકલ પક્ષમાં એક એક ઘાસની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમશઃ એક એક ઘાસની ન્યૂનતા થતી રહે છે

જે પ્રતિમામાં વજનના મધ્યભાગ જેવો મધ્યકાળ રહે છે, તે પ્રતિમાને વજ્રમધ્યા પ્રતિમા કહે છે તે પ્રતિમાની આરાધના પણ એક માસ પશન્ત કરવામાં આવે છે આ પ્રતિમા ધારણ કરનાર છવ્ઠ કૃષ્ણપક્ષની એકમને દિવસે ૧૫ ઘાસ પ્રમાણ આદાર ઝઢણ કરે છે ત્યારણે હરરોજ ક્રમશઃ તે એક એક ઘાસ ઓછો કરતો જાય છે, આ રીતે અમાવાસ્યાએ તે માત્ર એક ઘાસ પ્રમાણ આદાર ઝઢણ કરે છે ત્યારણે તે શુકલ પક્ષની એકમે પણ એક ઘાસ પ્રમાણ આદાર જ લે છે ત્યારણે તે પ્રતિદિન એક એક ઘાસની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂર્ણિમાને દિવસે ૧૫ ઘાસ પ્રમાણ આદાર લે છે વજ્રમધ્યા પ્રતિમાનુ આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે ॥ ૬ ॥

‘ દુવિદ્દે સામારણ ’ इत्यादि । समः-समत्वं रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाध्यवस्त्वम्, सम शब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्दिष्टत्वात्, तस्य आयः-प्राप्ति समायः प्रवर्धमानशारदचन्द्रकलावत् प्रतिक्षणविलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्येति सामायिकम् । यद्वा-समानां ज्ञानादीनाम् आयः-लाभः समायः, स एव सामायिकम् तद् द्विविधम्-आगारसामायिकम्, अनगारसामायिकं चेति । तत्र-आगारसामायिकम् गृहस्थानाम्, अनगारसामायिकं च सर्वविरतिमतां मुनीनां भवतीति ॥ सू० २८ ॥

સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-‘ દુવિદ્દે સામારણ ’ इत्यादि -રાગદ્વેષ કી રહિતતા સે જો સમસ્ત જીવોં કે ऊपर अपने आत्मा के जैसी समता होनी है उसका नाम सम है इस सम की जो आय-प्राप्ति -लाभ है उसका नाम समाय है यह समाय प्रवर्धमान शारद चन्द्रकला की तरह प्रतिक्षण विलक्षण ज्ञानादिक जो लाभ है उस लाभरूप होना है यह लाभ जिसका प्रयोजन है वह सामायिक है अथवा-ज्ञानादि रूप सम का लाभ समाय है और यह समाय ही सामायिक है वह दो प्रकार का है एक अगार सामायिक और दूसरा अनगार सामायिक अनगार सामायिक गृहस्थों के होता है और अनगार सामायिक सर्व विरति मुनिजनों के होता है ॥ सू० २८ ॥

સામાયિકવાળા છવે. વડે જ પ્રતિભાઓ ધારણ કરી શકાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્રનું કથન કરે છે—

“ દુવિદ્દે સામારણ ” इत्यादि. रागद्वेषથી રહિત થઈને સમસ્ત છવે. પ્રત્યે પોતાના આત્માના જેવી સમતાનો જે ભાવ રાખવામાં આવે છે તેનું નામ ‘ સમ ’ છે. તે સમની જે આય (પ્રાપ્તિ, લાભ) છે, તેનું નામ સમાય છે. તે સમાય પ્રવર્ધમાન શરદ ચન્દ્રની કલાની જેમ પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જે લાભ છે તે લાભરૂપ હોય છે. તે લાભ જેનું પ્રયોજન છે, એવી વસ્તુને સામાયિક કહે છે. અથવા જ્ઞાનાદિ રૂપ સમતા લાભનું નામ જ સમાય છે, અને તે સમાય જ સામાયિક છે તેના બે પ્રકાર છે-(૧) અગાર સામાયિક અને (૨) અનગાર સામાયિક અગાર સામાયિક ગૃહસ્થો દ્વારા કરાય છે અને અનગાર સામાયિક સર્વવિરતિ દ્વારા થાય છે. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

जीवपमाधिकार एव तदमोन्तराणि प्ररूपयन्माह—

मूष्म-दोण्ह उववाए पण्णत्ते त जह्वा-वेवाण चेव नेरइ
याण चेव १ । दोण्ह उववह्णणा पण गत्ता त जह्वा-नेरइयाण चेव
भवणवासीण चेव २ । दोण्ह चवणे पण्णत्ते त जह्वा-जोइसि
याण चेव वेमाणियाण चेव ३ । दोण्ह गम्भवक्कती पण्णत्ता
त जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव ४ ।
दोण्ह गम्भत्थाण आहारे पण्णत्ते त जह्वा-मणुस्साण चेव
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव ५ । दोण्ह गम्भत्थाणं बुद्धी
पण्णत्ता त जह्वा मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव ६ । एव निब्बुद्धी ७, विगुव्वणा ८, गइपरियाए ९, समुग्घाए
१०, कालसंजोगे ११, आयाई १२, मरणे १३ । दोण्ह छविण्ढवा
पण्णत्ता तं जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव १४ । दो सुक्कसोणिय समथा पण्णत्ता त जह्वा—मणुस्सा
चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया चेव १५ । बुद्धिहा ठिई पण्णत्ता
त जह्वा—कायट्ठिई चेव भवट्ठिई चेव १६ । दोण्ह कायट्ठिई
पण्णत्ता त जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव १७ । दोण्ह भवट्ठिई पण्णत्ता त जह्वा-वेवाण चेव नेरइ
याण चेव १८ । बुद्धिहे आउए पण्णत्ते त जह्वा अद्धाउए चेव
भवाउए चेव १९ । दोण्ह अद्धाउए पण्णत्ते त जह्वा मणुस्साण
चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव २० । दोण्ह भवाउए
पण्णत्ते त जह्वा वेवाण चेव नेरइयाण चेव २१ । बुद्धिहे कम्मे
पण्णत्ते त जह्वा-पप्पसकम्मे चेव अणुभावकम्मे चेव २२ । दो

અહાઉયં પાલેતિ તં જહા-દેવા ચેવ નૈરઙ્યા ચેવ ૨૩ । દોણં
આઉય સંવટ્ટપ્પણત્તે તં જહા-મણુસ્સાણ ચેવ પંચિદિય તિરિ-
ક્કજોણિયાણ ચેવ ૨૪ ॥ સૂ ૨૯ ॥

છાયા—દ્વયોરૂપપાતઃ પ્રજ્ઞસ્તથથા-દેવાનાં ચેવ નૈરયિકાણાં ચેવ ૧ । દ્વયો-
રૂદ્ધત્તના પ્રજ્ઞસ્તથથા-નૈરયિકાણાં ચેવ ભવનવાસિનાં ચેવ ૨ । દ્વયોચ્ચયનં પ્રજ્ઞસં-
તથથા-જ્યોતિષ્કાણાં ચ ચૈમાનિકાનાં ચેવ ૩ । દ્વયોર્ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિઃ પ્રજ્ઞસ્તા તથથા
મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૪ । દ્વયોર્ગર્ભસ્થયોરાહારઃ પ્રજ્ઞસ્ત-
થથા-મનુષ્યાણાં ચ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૫ । દ્વયોર્ગર્ભસ્થયોર્દ્વિદ્ધિઃ
પ્રજ્ઞસ્તા તથથા-મનુષ્યાણાં વ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૬ । एवं નિટ્ઠિદ્ધિઃ ૭
વિકુર્વણા, ગતિપર્યાયઃ ૯, સમુદ્વાતઃ ૧૦, કાલસંયોગઃ ૧૧, આયાતિઃ ૧૨, મરણમ્
૧૩ । દ્વયોરૂદ્ધવિપર્વાણિ પ્રજ્ઞસ્તાનિ તથથા-મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાના
ચેવ ૧૪ । દ્વૌ શુક્રશોનિતત્તમ્બૌ પ્રજ્ઞસ્તૌ તથથા-મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા-
ણાં ચેવ ૧૫ । દ્વિવિધા સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસ્તા તથથા-કાયસ્થિતિશ્ચૈવ ભવસ્થિતિશ્ચૈવ ૧૬ । દ્વયોઃ
કાયસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસ્તા તથથા-મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૧૭ ।
દ્વયોર્ભવસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસ્તા તથથા-દેવાનાં ચેવ નૈરયિકાણાં ચેવ ૧૮ । દ્વિવિધમાયુષ્કં
પ્રજ્ઞસ્તં તથથા-અદ્વાયુષ્કં ચેવ મન્વાયુષ્કં ચેવ ૧૯ । દ્વયોરદ્વાયુષ્કં પ્રજ્ઞસ્તં તથથા-
મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૨૦ । દ્વયોર્ભવાયુઃ પ્રજ્ઞસ્તં તથથા
દેવનાં ચેવ નૈરયિકાણાં ચેવ ૨૧ । દ્વિવિધં કર્મ પ્રજ્ઞસ્તં તથથા-પ્રદે કર્મ ચેવ અનુ-
ભાવકર્મ ચેવ ૨૨ । દ્વૌ યથાયુષ્કં પાલયતસ્તથથા-દેવાશ્ચૈવ નૈરયિકાશ્ચ ૨૩ । દ્વયોરાયુ-
ષ્કસંવત્તકઃ પ્રજ્ઞસ્તથથા-મનુષ્યાણાં ચેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચેવ ૨૪ ॥ સૂ ૨૯ ॥

ટીકા—‘ દોણં ઉવવાપ્પ ’ ઇત્યાદિ ચતુર્વિંશતિસૂત્રી સુગમા । નવરમ્-ઉપપત-
નમ્ ઉપપાતઃ-ગર્ભસમૂર્છનં વિલક્ષણો જન્મવિશેષઃ-દેવનારકાણાં જન્મેત્યર્થઃ ૧ ।

અવ સૂત્રકાર જીવધર્માધિકાર મેં જીવ કે અન્ય ધર્મોંની પ્રરૂપણા
કરતે હેં-‘ દોણં ઉવવાપ્પ પ્પણત્તે ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—દોં કા ઉપપાત કહા ગયા હૈ—એક દેવોં કા ઉપપાત ઓર
દૂસરા નૈરયિકોં કા ઉપપાત, ઉદ્ધત્તના દોં કી કહી ગઈ હૈ—નૈરયિકોં કી

જીવધર્માધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે જીવના અન્ય ધર્મોંની
પ્રરૂપણા કરે છે—“ દોણં ઉવવાપ્પ પ્પણત્તે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ઉપપાત બેનો કહ્યો છે—(૧) દેવોંનો ઉપપાત અને (૨) નાર-
કોંનો ઉપપાત. ઉદ્ધત્તના બેની કહી છે—(૧) નારકોંની ઉદ્ધત્તના અને (૨)

ઉદર્ષનમ્-ઉદર્ષના ઉત્પત્ત્યાયાભિર્ગમનં મરણમિત્યર્થઃ । एषा नैरयिद्याणां मचनवा
 सिनामेव व्यपदिश्यते । व्यन्तरास्तु मचनवाभिध्वन्तर्भूताः २ । च्युतिश्च्यवनं
 मरणमित्यर्थः, ज्योतिष्कवैमानिकानां मरणं च्यवनशब्देन व्यपदिश्यते ३ ।
 गर्भव्युत्क्रान्ति - गर्भे-गर्भाश्रये व्युत्क्रान्तिः-उत्पत्ति, तथा । इयं मनुष्याणां
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मानिकानां च भवति ४ । आहारश्च आहारः, स च द्वयाणां गर्भ
 स्थानां भवति, तथाहि-मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मानिकानां च ९ । वर्धनं वृद्धिः
 क्षीरोपचय इत्यर्थः । इयमपि गर्भस्थमनुष्याणां गर्भस्थपञ्चेन्द्रियतिर्यां च
 भवति ६ । एवम्-अनेनैव प्रकारेण गर्भस्थानां मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिर્યાं च
 निर्बृद्धिर्नानिवातपिच्छाग्निः निश्चन्द्रोऽवामाचराचरु - यथा निर्धनेत्यादि
 वत् ७ विकृषणा, इयं वैक्रियसम्पत्तिर्गता मनुष्य-पञ्चेन्द्रियतिर્યાं भवति ८, मति

છત્તના ઓર મચનવાસિયોં કી ઉદર્ષના, હવચન દો કા કહા ગયા હૈ-
 જ્યોતિષ્કોં કા વ્યવન ઓર વૈમાનિકોં કા વ્યવન દો કી ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ
 કહી ગઈ હૈ-મનુષ્યોં કી ઓર પંચેન્દ્રિય તિર્યગોં કી ગર્ભસ્થ દો જીવોં કો
 આહાર કહા ગયા હૈ-મનુષ્યોં કો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગોં કો ગર્ભસ્થ દો
 જીવોં કો વૃદ્ધિ કહી ગઈ હૈ-મનુષ્યોં કો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગોં કો ૬, इसी
 तरह से निर्बृद्धि भी कही गई जाननी चाहिये, इसी तरह से विकृषणा,
 गतिपर्याय, समुद्धान, कालसयोग, आपाति और मरण क सम्पन्न
 में भी जानना चाहिये दो जीवों के छयिपर्व कहे गये हैं-मनुष्यों के और
 पञ्चेन्द्रियतिर्यगो के १४ दो जीव शुक्र शोणित से उत्पन्न हुए कहे गये
 हैं-मनुष्य और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग १५ दो प्रकार की स्थिति कही गई है
 कायस्थिति और भवस्थिति दो जीवों के कायस्थिति कही गई है-मनुष्यों

ભવનવાસી રોગેની ઉદર્ષના મચન વેનુ કહુ છે-(૧) જ્યોતિષ્કોનુ વ્યવન
 અને વૈમાનિકોનુ વ્યવન. ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ યેની કહી છે-(૧) મનુષ્યોની અને
 (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોની. ગર્ભસ્થ છવેગોના બે પ્રકારના છવેગો આહાર
 કહ્યો છે (૧) મનુષ્યોનો અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોનો. ગર્ભસ્થ બે પ્રકારના
 છવેગોની વૃદ્ધિ કહી છે-(૧) મનુષ્યોની અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોની. જોઈ
 પ્રમાણે નિર્બૃદ્ધિનું કથન પણ સમજવું જોઈ પ્રમાણે વિકૃષણા ગતિપર્યાય,
 સમુદ્ધાત, કાલસયોગ આપાતિ અને મરણ વિશે પણ સમજવું બે છવેગો
 માંજ તથા અને સંધિય પાત્રોના સહસ્રાવ કહેવામાં આવ્યો છે (૧) મનુષ્યોમાં
 અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોમાં બે છવેગો શુક્ર શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલા
 કહ્યા છે-(૧) મનુષ્ય અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગની બે પ્રકારની સ્થિતિ કહી
 છે-(૧) કાયસ્થિતિ અને (૨) ભવસ્થિતિ બે છવેગો કાયસ્થિતિ કહી છે,

પર્યાયઃ—ચલને, યૃત્વા વા ગત્યન્તરગમનરૂપઃ, યચ વૈક્રિયલઙ્ઘિધરો ગર્માન્નિર્ગત્ય પ્રદેશતો વઠિઃ સંગ્રામયતિ સ વા ગતિપર્યાયઃ ૧, યયાસ્વભારસ્થિતાનામાત્મપ્રદેશાનાં વેદનાદિભિઃ સપ્તભિઃ કારણૈઃ સમન્તાદ્ ઉદ્ઘાતનં—સ્વભાવાદન્યભાવેન પરિગમન સમુદ્ઘાતઃ ૧૦, કાલસંયોગઃ—કાલકૃતાવસ્થાનુભવઃ ૧૧, આયાતિઃ—ગર્માન્નિર્ગમઃ ૧૨, મરણં—પ્રાણત્યાગઃ ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિરશ્વામિતિ સર્વત્ર યોજ્યમ્ ૧૩। ‘દોષ્ઠં છપિપન્વા’ इत्यादि, છપિઃ—ત્વચા, તથુક્તાનિ પર્વાણિ—સન્ધિ વન્ધનાનિ છપિપર્વાણિ। इमाति गर्भस्थमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चां भवन्ति ૧૪। શુકશોણિતાભ્યાં સંભવઃ—ઉત્પત્તિર્યેપા તે શુકશોણિતસભવાઃ, તે કે ? इत्याह—મનુષ્યાઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ ૧૫। ‘દુઘિહા ઠિર્ઘ’ इत्यादि—સ્થિતિઃ—અવસ્થાનમ્, સા દ્વિવિધા-કાયસ્થિતિઃ ભરસ્થિતિશ્વેતિ ૧૬। तत्र कायस्थितिः—સપ્તાષ્ટભવગ્રહણરૂપા। सा च मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्चां भवति। एषा पृथिव्यादीनामपि भरति किन्त्वत्र द्विस्थानानुरोधाद् द्वयोरेव ग्रहणम् ૧૭। ભવે ભવરૂપા વા સ્થિતિર્ભવસ્થિતિઃ—ભવકાલ इत्यर्थः। सा च देवानां नैरयिकाणां च भवति, तेषां पुनर्देवादित्वेनानुत्पत्तेः ૧૮। અદ્ધા-કાલઃ, તત્પ્રધાનમ્ આયુઃ—પશ્ચમમાયુષ્કર્મ—અદ્ધાયુઃ, તદેવ—અદ્ધાયુષ્કર્મ—કાલાન્તરાનુગામ્યાયુરિત્યર્થઃ। भवप्रधानमायुर्भवायुः, तदेव भवायुष्कं, यद् भवात्यये नियमादपगच्छत्येव न कालान्तरमनुयाति ૧૯। અદ્ધાયુષ્કં મનુષ્યાણાં પંચેન્દ્રિયતિરશ્વા ચ ભવતિ, કસ્યચિત્ તદ્ ભવનાશેઽપિ નાપગચ્છતિ, ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્તાષ્ટભવકાલં યાવદનુગચ્છતિ ૨૦। भवायुष्कं देवानां च भवति, यद् भवात्यये नियमादपगच्छत्येव, न कालान्तरमनुयाति। अयं भावः—દેવા દેવભવાચ્ચ્યુત્વા ન પુનર્દેવત્વેનોત્પદ્યન્તે, एवं नारका नारका दुदृष्ट्य न पुनर्नारकत्वेन समुत्पद्यन्त इति ૨૧।

કે ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચોં કે ૧૭ દો જીવોં કે ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ—દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે આયુષ્ક દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એક અદ્ધા આયુષ્ક ઓર દૂસરા ભવાયુષ્ક દો કે અદ્ધાયુષ્ક કહા ગયા હૈ—એક મનુષ્યોં કે ઓર દૂસરે પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચોં કે ૨૦ દો જીવોં કે ભવાયુષ્ક કહા ગયા હૈ—એક દેવોં કે ઓર દૂસરે નૈરયિકોં કે ૨૧ કર્મ દો પ્રકાર

(૧) મનુષ્યોની અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની. જે જીવોની ભવસ્થિતિ કહી છે—(૧) દેવોની અને (૨) નારકોની આયુષ્ક જે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અદ્ધા-યુષ્ક અને (૨) ભવાયુષ્ક. જે જીવોના અદ્ધાયુષ્ક કહ્યા છે. (૧) મનુષ્યોનું અને (૧) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું જે જીવોનું ભવાયુષ્ક કહ્યું છે—(૧) દેવોનું અને

કા કહા ગયા છે એક પ્રવેશકમ્ અને દુસરા અનુભાવ કમ્ વો જીવ યથાયુક્ત કા પાલન કરતે હૈ— એક દેવ અને દુસરે નૈરયિક વો જીવોં કે આયુક્ત સર્વતંક કહા ગયા છે—મનુષ્યોં કે ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કે ૨૪, “દોણ્ઠ ડબ્બાવ” આલિં યહ ચતુર્વિંશતિસૂત્રી છે—ઈસકા અર્થ સુગમ છે ગર્ભજન્મ ઓર સમૂચ્છન્નજન્મ સે જો જન્મ મિલ્લ જોતા—વિલક્ષણ પ્રકાર કા જોતા છે વહ ઉપપાત જન્મ છે યહ જન્મ દેવ ઓર નૈરયિકોં કે જોતા છે યયોં કિ ઉત્પત્તિ સ્થાન મેં સ્થિત વૈકલ્પિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે દુષ્ ધે ઉત્પન્ન જોતે હૈ ઉત્પત્તિસ્થાન મેં સ્થિત વૈકલ્પિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે દુષ્ ઉત્પન્ન જોના ઈસી કા નામ ઉપપાત જન્મ છે હસ હસ કાપ સે જીવ કા નિર્ગમન જોના—મરણ જોના ઈસી કા નામ હર્ષસના છે ઈસ હર્ષસના કા વ્યવદેશ નૈરયિક યથા ભવનવાસિયોં કે હી જોના છે વ્યન્તરદેવોં કે ખી હર્ષસના કા પ્રયોગ જોતા છે પરન્તુ યહાં જો ડન્હોં સ્વાતંત્રરૂપ સે નહીં દિસાયા ગયા છે હસકા કારણ ભવનવાસિયોં મેં ડનકા અન્તર્મૂત જોના છે વ્યવન નામ ખી મરણ કા હી છે પરન્તુ ય્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક જીવોં મેં મરણ કે સ્થાન પર વ્યવન શબ્દ કા હી પ્રયોગ જોતા છે મરણ શબ્દ કા નહીં ૧ ગર્ભ મેં ઉત્પત્તિ

(૧) નારકોંનું કર્મ જે પ્રકારના કહ્યા છે પ્રવેશકર્મ અને (૨) અનુભાવ કર્મ જે જીવોં યથાયુક્તનું પાલન કરે છે (૧) દેવ અને (૨) નારકોં જે જીવોંના આયુક્તને સર્વતંક કહ્યા છે—(૧) મનુષ્યોના અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના. ૨૪

“દોણ્ઠ ડબ્બાવ” આલિ ૨૪ સૂત્રો અહીં આપવામાં આયા છે તેમનો અર્થ સ્પષ્ટ છે જન્મજન્મ અને સમૂચ્છન્ન જન્મથી જે જન્મ મિલ્લ જોય છે—વિલક્ષણ પ્રકારનો જોય છે તે જ મનુષ્ય નામ “ઉપપાત જન્મ” છે દેવ અને નારકોંમાં ઉપપાત જન્મ થાય છે કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં રહેલાં વૈકલ્પિક પુત્રલોંને શરીરરૂપે પરિણમાવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં વૈકલ્પિક પુત્રલોંને શરીરરૂપે પરિણમાવીને ઉત્પન્ન થવું તેનું નામ જ ઉપપાત જન્મ છે ૧ પોતપોતાની કામમાંથી (ગતિમાંથી) જીવનું નિર્ગમન થવું (મરણ થવું) તેનું નામ ઉદ્ધતનાં કહે છે આ ઉદ્ધતના પડેનો પ્રયોગ નારકોં ભવનવાસીઓમાં જ થાય છે અન્તરેમાં પણ ઉદ્ધતના પડેનો પ્રયોગ થાય છે, પરન્તુ અહીં તેમને સ્વતંત્રરૂપે પ્રકટ ન કરવાનું કારણ એ છે કે ભવન વાસીઓમાં તેમનો અભાવેશ થઈ જાય છે. ૨ અથવા પડેનો પ્રયોગ પણ મરણના અર્થમાં જ થાય છે ય્યોતિષ્કોં અને વૈમાનિકોં આથે મરણ પડેનો પ્રયોગ થતો નથી, પણ વ્યવન પડેનો જ પ્રયોગ થાય છે ॥ ૩ ॥

હોના હસકા નામ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ હૈ યહ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુપ ગર્ભ મેં
ઉત્પત્તિ દો જીવોં કી હી હોતી હૈ એક પંચેન્દ્રિયતિર્યજ્ઞ જીવોં કી ઓર
દૂસરી મનુષ્યોં કી ક્યોં કિ જન્મ કે ત્રીન પ્રકારોં મેં સે જો ગર્ભજન્મ હૈ
વહ પંચેન્દ્રિયતિર્યજ્ઞોં કે ઓર મનુષ્યોંકો હી કહા ગયા હૈ અન્યકો નહીં
૪, ત્રીનશરીર ઓર ૬ પર્યાસિયોં કે યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓં કા ગ્રહણ
કરના હસકા નામ આહાર હૈ યહ આહાર ગર્ભસ્થ મનુષ્યોંકો ઓર પંચે-
ન્દ્રિયતિર્યજ્ઞોં કો હી હોતા હૈ ૫ શરીરોપચય કા નામ વૃદ્ધિ હૈ યહ વૃદ્ધિ
મી ગર્ભસ્થ મનુષ્યોં ઓર ગર્ભસ્થ પંચેન્દ્રિય તિર્યજ્ઞોંકો હી હોતી હૈ ૬ હસી
પ્રકાર સે ગર્ભસ્થ મનુષ્યોં કે ઓર ગર્ભસ્થતિર્યજ્ઞોં કે નિવૃદ્ધિ-વાન-પિત્ત
આદિદ્વારા હાનિ હોતી હૈ યહાં નિઃશબ્દ “નિર્લજ્જ મનુષ્ય” ઇત્યાદિ કી
તરહ અભાવ વાચક હૈ ૭ વિકુર્વણા મી-વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય ઓર
પંચેન્દ્રિય તિર્યજ્ઞોં કો હોતી હૈ, ચલના અથવા મરકર ગત્યન્તર મેં ગમન
કરના હસકા નામ ગતિ પર્યાય હૈ અથવા-લબ્ધિધર જીવ ગર્ભ સે નિક-
લકર પ્રદેશ કી અપેક્ષા જો વાહર સંગ્રામ કરતા હૈ વહ ગતિપર્યાય હૈ
૯ યથા સ્વભાવસ્થિત આત્મપ્રદેશોં કા વેદના આદિ સાત કારણોં કો
લેકર અપને ભાવ સે અન્ય ભાવરુપ મેં પરિણમન કરના હસકા નામ

ગર્ભમાં ઉત્પત્તિ થવી તેનું નામ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ છે. મનુષ્ય અને પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યંચોની ઉત્પત્તિ જ ગર્ભમાં થાય છે. જન્મના ત્રણ પ્રકારોમાંથી જે
ગર્ભજન્મ નામનો પ્રકાર છે, તે પ્રકારે તે મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો
નો જ જન્મ થાય છે-અન્ય જીવોમાં તે પ્રકારે જન્મ થતો નથી ॥ ૪ ॥

ત્રણ શરીર અને છ પર્યાસિઓને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવા
તેનું નામ આહાર છે. તે આહાર ગર્ભસ્થ મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં
સંભવી શકે છે. ॥ ૫ ॥ શરીરોપચયનું નામ વૃદ્ધિ છે. ગર્ભસ્થ મનુષ્યો
અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં જ તે વૃદ્ધિ થતી હોય છે ૬ એજ પ્રમાણે ગર્ભસ્થ
મનુષ્યોની અને ગર્ભસ્થ તિર્યંચોની જ વાત, પિત્ત આદિ દ્વારા નિવૃદ્ધિ (હાનિ)
થાય છે “ નિ ” ઉપસર્ગ “ નિર્લજ્જ પુરુષ ” ઇત્યાદિની જેમ અભાવ વાચક
છે ૭ વૈક્રિય લબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં જ વિકુર્વણા
સંભવી શકે છે ૮ ચાલવું અથવા મરીને અન્ય ગતિમાં જવું તેનું નામ ગતિપર્યાય
છે અથવા લબ્ધિધર જીવ ગર્ભમાંથી નીકળીને પ્રદેશની અપેક્ષાએ જે બહાર
સંગ્રામ કરે છે, તે ગતિપર્યાય છે. ॥ ૯ ॥ યથા સ્વભાવસ્થિત આત્મપ્રદેશોનું
વેદના આદિ સાત કારણોને લઈને પોતાના ભાવમાંથી અન્ય ભાવરૂપે પરિણમન

કા કહા ગયા છે એક પ્રદેશકર્મ ઓર દુસરા અનુભાવ કમ દો જીવ યથાયુક્ત કા પાલન કરસે હૈ- યક દેવ ઓર દુસરે નૈરયિક દો જીવોં કે આયુક્ત સવતંત્ર કહા ગયા છે-મનુષ્યોં કે ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કે ૨૪, "દોળ્હ ઉવધાવ" આદિ યહ ચતુર્વિંશતિસૂત્રી છે-ઇસકા અર્થ સુગમ છે ગર્ભજન્મ ઓર સમુન્ધેનજન્મ સે ઝો જન્મ મિલ્લ હોતા-વિલક્ષણ પ્રકાર કા હોતા છે યહ ઉપપાત જન્મ છે યહ જન્મ દેવ ઓર નૈરયિકોં કે હોતા છે કયોં કિ ઉત્પત્તિ સ્થાન મેં સ્થિત વૈક્રિયિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે છુપ યે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઉત્પત્તિસ્થાન મેં સ્થિત વૈક્રિયિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે છુપ ઉત્પન્ન હોના ઇસી કા નામ ઉપપાત જન્મ છે હસ હસ કાય સે જીવ કા નિર્ગમન હોના-મરણ હોના ઇસી કા નામ ઉદ્ધર્તના છે ઇસ ઉદ્ધર્તના કા અપવેશ નૈરયિક પથ ભયનવાસિયોં કે હી હોતા છે વ્યન્તરદેવોં કે ઓર ઉદ્ધર્તના કા પ્રયોગ હોતા છે પરન્તુ યહાં ઝો ઠન્હે સ્વતન્ત્રરૂપ સે નહીં દિલ્લાયા ગયા છે હસકા કારણ ભવનવાસિયોં મેં ઝનકા અન્તર્મૂલ હોના છે કયવત નામ ઓર મરણ કા હી છે પરન્તુ ઝ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક જીવોં મેં મરણ કે સ્થાન પર અ્યવન શબ્દ કા હી પ્રયોગ હોતા છે મરણ શબ્દ કા નહીં ૩ ગર્ભ મેં ઉત્પત્તિ

(૧) નારકોનું કર્મ જે પ્રકારના કલ્પ છે પ્રદેશકર્મ અને (૨) અનુભાવ કર્મ જે ઇવે વધાયુક્ત પાલન કરે છે-(૧) દેવ અને (૨) નારકો જે ઇવેના આયુક્ત સવતંત્ર કલ્પ છે-(૧) મનુષ્યોના અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના ૨૪

"દોળ્હ ઉવધાવ" આદિ ૨૪ સૂત્રો અહીં આપવામાં આંબા છે તેમને અર્થ સુચ્ય છે જલજન્મ અને સમુન્ધન જન્મથી જે જ મ મિલ્લ હોય છે-વિલક્ષણ પ્રકારનો હોય છે તે જન્મનું નામ 'ઉપપાત જન્મ' છે દેવ અને નારકોમાં ઉપપાત જ મ થાય છે, કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં રહેલાં વૈક્રિયિક પુત્રહોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં વૈક્રિયિક પુત્રહોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને ઉત્પન્ન થવું તેનું નામ જ ઉપપાત જન્મ છે ૧ પોતપોતાની કામમાંથી (ગતિમાંથી) છૂટીને નિવ મન થવું (મરણ થવું) તેનું નામ ઉદ્ધર્તના કહે છે આ ઉદ્ધર્તના પડેનો પ્રયોગ નારકો ભવનવાસીઓમાં જ થાય છે વ્યન્તરોમાં પણ ઉદ્ધર્તના પડેનો પ્રયોગ થાય છે, પરન્તુ અહીં તેમને સ્વતન્ત્રરૂપે પ્રકટ ન કરવાનું કારણ એ છે કે ભવન વાસીઓમાં તેમનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ૨ અ્યવ પડેનો પ્રયોગ પણ મરણના અર્થમાં જ થાય છે ઝ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકો સાથે મરણ પડેનો પ્રયોગ થતો નથી, પણ અ્યવન પડેનો જ પ્રયોગ થાય છે ૫ ૬ ૫

સ્થિતિ કા નામ ભવકાલ મી હૈ યહ ભવસ્થિતિરૂપ ભવકાલ દેવ ઔર
 બૈરથિક જીવોં કો હોતા હૈ ક્યોં કિ દેવાદિપર્યાય છોડને કે અનન્તર
 પુનઃ દેવાદિપર્યાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ ૧૮, આયુ દો પ્રકારકા હોતા
 હૈ અદ્ધાયુ ઔર ભવાયુ ૧૯ અદ્ધા નામ કાલ કા હૈ હસ કાલપ્રધાન
 જો પાંચવાં આયુષ્કર્મ હૈ વહ અદ્ધાયુષ્ક હૈ યહ અદ્ધાયુષ્ક
 જીવ કે સાથ કાલાન્તરાનુગામી હોતા હૈ અતઃ કાલાન્તરાનુગામી
 આયુ કા નામ હી અદ્ધાયુષ્ક હૈ ભવપ્રધાન આયુ કા નામ ભવાયુ હૈ
 ઔર હસ ભવાયુ કા નામ હી ભવાયુષ્ક હૈ ભવાયુષ્ક ભવ કે નાશ હો
 જાને પર નિયમ સે છૂટ જાતા હૈ-જીવ કે સાથ પરલોક મેં નહીં જાતા
 હૈ ૨૦, અદ્ધાયુષ્ક મનુષ્યોં ઔર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કો હોતા હૈ યહ
 કિસી ૨ જીવ કા તદ્વચનાશ હો જાને પર મી નષ્ટ નહીં હોતા હૈ ઉત્કૃષ્ટ
 રૂપ સે યહ સાત ખાટ ભવકાલ તક જીવ કે સાથ ચલા જાતા હૈ
 ભવાયુષ્ક દેવ ઔર નારકિયોં કો હોતા હૈ યહ નિયમ સે ઉત્ત ભવ કે
 નાશ હો જાને પર છૂટ જાતા હૈ, કાલાન્તર મેં ડન જીવોં કે સાથ નહીં
 જાતા હૈ ક્યોં કિ દેવભવ સે ચ્યવ કર દેવ પુનઃ દેવ નહીં હોતા હૈ
 ઔર નારક નારકભવ સે પ્રર કર પુનઃ નારક નહીં હોતા હૈ

સ્થિતિ છે તેને ભવસ્થિતિ કહે છે, તેને ભવકાળ પણ કહે છે આ ભવસ્થિતિ
 રૂપ ભવકાળને સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં હોય છે, કારણ કે દેવ દિ પર્યાય
 છોડ્યા બાદ ફરીથી દેવાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી ॥ ૧૮ ॥
 આયુ બે પ્રકારનું થાય છે, અદ્ધાયુ અને ભવાયુ ॥ ૧૯ ॥ અદ્ધા એટલે
 કાળ. તે કાળપ્રધાન જે પાંચમું આયુષ્કર્મ છે તેને અદ્ધાયુષ્ક કહે છે તે
 અદ્ધાયુષ્ક જીવની સાથે કાલાન્તરાનુગામી હોય છે, તેથી કાલાન્તરાનુગામી
 આયુનું નામ જ અદ્ધાયુષ્ક છે ૨૦ ભવપ્રધાન આયુનું નામ ભવાયુ છે અને તે
 ભવાયુને જ ભવાયુષ્ક કહે છે. ભવનો નાશ થતા ભવાયુષ્ક નિયમથી જ છૂટી
 બચ છે-જીવની સાથે પરલોકમાં જતું નથી ॥ ૨૧ ॥ અદ્ધાયુષ્કને સદ્ભાવ
 મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં હોય છે કોઈકોઈ જીવનો તે ભવ નાશ
 પામવા છતાં તેનો નાશ થતો નથી વધારેમાં વધારે સાત આઠ ભવ સુધી
 તે અદ્ધાયુષ્કને જીવની સાથે સમય ચાલુ રહે છે. ભવાયુષ્કને
 સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં જ હોય છે તે ભવનો નાશ થતા તેનો (ભવા-
 યુષ્કને) પણ અવશ્ય નાશ થઈ બચ છે કાલાન્તરે તે આયુષ્ક તે જીવની
 સાથે જતું નથી, કારણ કે દેવભવથી ચલેલો દેવ ફરીથી દેવગતિમાં જતો
 થા ૫૦

સમુદ્ધાત છે ૧૦ કાલકૃત અવસ્થાના અનુભવન કરના હસકા નામ કાલ-
સંયોગ છે ૧૧, ગર્ભસે પાદર નિકલના હસકા નામ નિગમ છે ૧૨ પ્રાણો
ના સ્થાન કરના હસકા નામ મરણ છે એ સય અવસ્થાએ ગર્ભસ્થ મનુષ્યો
ઔર ગર્ભસ્થિતિર્યજોનો હી હોતી છે હસલિયે “ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિર્યજા”
એસા પદ સવત્ર યોગિત કરના પાહિયે ૧૩ “વોળહ છવિપઠ્ઠા” હસ્યાદિ।
છવિ નામ ત્વષ્ઠા ચમઢી ના છે ઔર પર્વ નામ સધિ ધન્યનો ના છે એ
સધિ પર્વ ગર્ભસ્થ ઔર પચેન્દ્રિયતિર્યજોનો હોતે છે ૧૪, શુક્ર ઔર
શોણિત હન વોનો સે જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી છે એ શુક્ર શોણિતસંમવ
જીવ છે એસે એ જીવ મનુષ્ય ઔર પચેન્દ્રિય તિર્યજ છે ૧૫ અવસ્થાના નામ
સ્થિતિ છે યહ સ્થિતિ કાયસ્થિતિ ઔર મવસ્થિતિ ને એડ સે વો પ્રકાર
કી હોતી છે સાત આઠ મવ પ્રહણસ્થ કાયસ્થિતિ છે યહ કાયસ્થિતિ
મનુષ્ય ઔર પચેન્દ્રિય તિર્યજોનો હોતી છે યચપિ પૃથિવી આદિકોનો ની
યહ હોતી છે પરન્તુ યહાં કિસ્થાનોનો અનુરોધ સે હન વો ના હી પ્રહણ
હુઆ છે ૧૭ મવ મેં યા મવસ્થા જો સ્થિતિ છે વહ મવસ્થિતિ છે મવ

કરવું તેનું નામ સમુદ્ધાત છે ॥ ૧૦ ॥ કાલકૃત અવસ્થાના અનુભવ કરવો
તેનું નામ નિગમ છે ॥ ૧૧ ॥ ગર્ભમાંથી બહાર નીકળવું તેનું નામ
પ્રાણોના ત્યાગ કરવો તેનું નામ મરણ છે આ બધી અવસ્થાઓના
અનુભવ બહુ મુશ્કેલી અને બહુ મુશ્કેલી તિર્યજોનો એ વાચ છે તેથી જ
“ ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિર્યજા ” આ પદનો (ગર્ભસ્થ મનુષ્યોનો અને તિર્યજોનો)
સર્વત્ર પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે ॥ ૧૩ ॥

“ વોળહ છવિ પઠ્ઠા ” છવિ એટલે ત્વષ્ઠા અને “ પર્વ ” એટલે
સધિપર્વનો તે ત્વષ્ઠા અને સધિપર્વનો સહભાવ ગર્ભસ્થ મનુષ્યોમાં અને
પચેન્દ્રિય તિર્યજોમાં જ હોય છે ॥ ૧૪ ॥ શુક્ર અને શોણિતથી એમની
ઉત્પત્તિ થાય છે એવાં હોવાને શુક્રશોણિત સભવ હોવા કહે છે મનુષ્યો
અને પચેન્દ્રિય તિર્યજોની આ પ્રકારના હોવામાં અત્યંત વાચ છે ॥ ૧૫ ॥

સ્થિતિ એટલે અવસ્થાના તે સ્થિતિના કાયસ્થિતિ અને મવસ્થિતિ નામના
બે ભેદ પડે છે ૧૬ સાત આઠ મવપ્રકારના કાયસ્થિતિ છે તે કાયસ્થિતિ મનુષ્યો
અને પચેન્દ્રિય તિર્યજોમાં જ સભવી શકે છે એ કે પૃથ્વીકાય આદિના પદ
તે સભવી શકે છે, પણ અહીં બે સ્થાનોના અનુરોધની અપેક્ષા કે ઉપદેશ
બેને જ પ્રકાર કરવામાં આવેલ છે ॥ ૧૭ ॥ ભવમાં અથવા ભવરૂપ ને

સ્થિતિ કા નામ ભવકાલ મી હૈ યહ ભવસ્થિતિરૂપ ભવકાલ દેવ ઔર નૈરયિક જીવોં કો હોતા હૈ ક્યોં કિ દેવાદિપર્યાય છોડને કે અનન્તર પુનઃ દેવાદિપર્યાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ ૧૮, આયુ દો પ્રકારકા હોતા હૈ અદ્ધાયુ ઔર ભવાયુ ૧૯ અદ્ધા નામ કાલ કા હૈ હસ કાલપ્રધાન જો પાંચવાં આયુષ્કર્મ હૈ વહ અદ્ધાયુષ્ક હૈ યહ અદ્ધાયુષ્ક જીવ કે સાથ કાલાન્તરાનુગામી હોતા હૈ અનઃ કાલાન્તરાનુગામી આયુ કા નામ હી અદ્ધાયુષ્ક હૈ ભવપ્રધાન આયુ કા નામ ભવાયુ હૈ ઔર હસ ભવાયુ કા નામ હી ભવાયુષ્ક હૈ ભવાયુષ્ક ભવ કે નાશ હો જાને પર નિયમ સે છૂટ જાતા હૈ-જીવ કે સાથ પરલોક મેં નહીં જાના હૈ ૨૦, અદ્ધાયુષ્ક મનુષ્યોં ઔર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કો હોતા હૈ યહ કિસી ૨ જીવ કા તદ્ભવનાશ હો જાને પર મી નષ્ટ નહીં હોના હૈ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે યહ સાત આઠ ભવકાલ તક જીવ કે સાથ ચલા જોના હૈ ભવાયુષ્ક દેવ ઔર નારકિયોં કો હોતા હૈ યહ નિયમ સે ઉસ ભવ કે નાશ હો જાને પર છૂટ જાતા હૈ, કાલાન્તર મેં ડન જીવોં કે સાથ નહીં જાતા હૈ ક્યોં કિ દેવભવ સે ચવ કર દેવ પુનઃ દેવ નહીં હોતા હૈ ઔર નારક નારકભવ સે પ્રર કર પુનઃ નારક નહીં હોતા હૈ

સ્થિતિ છે તેને ભવસ્થિતિ કહે છે, તેને ભવકાળ પણ કહે છે આ ભવસ્થિતિ ૩૫ ભવકાળનો સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં હોય છે, કારણ કે દેવ કિ પર્યાય છોડ્યા બાદ ફરીથી દેવાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી ॥ ૧૮ ॥ આયુ બે પ્રકારનું થાય છે, અદ્ધાયુ અને ભવાયુ ॥ ૧૯ ॥ અદ્ધા એટલે કાળ તે કાળપ્રધાન જે પાત્રનું આયુષ્કર્મ છે તેને અદ્ધાયુષ્ક કહે છે. તે અદ્ધાયુષ્ક જીવની સાથે કાલાન્તરાનુગામી હોય છે, તેથી કાલાન્તરાનુગામી આયુનું નામ જ અદ્ધાયુષ્ક છે ૨૦ ભવપ્રધાન આયુનું નામ ભવાયુ છે અને તે ભવાયુને જ ભવાયુષ્ક કહે છે ભવનો નાશ થતા ભવાયુષ્ક નિયમથી જ છૂટી જાય છે-જીવની સાથે પરલોકમાં જતું નથી ॥ ૨૧ ॥ અદ્ધાયુષ્કનો સદ્ભાવ મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં હોય છે કોઈકોઈ જીવનો તે ભવ નાશ પામવા છતાં તેનો નાશ થતો નથી વધારેમાં વધારે સાત આઠ ભવ સુધી તે અદ્ધાયુષ્કનો જીવની સાથે સંબંધ ચાલુ રહે છે. ભવાયુષ્કનો સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં જ હોય છે તે જીવનો નાશ થતા તેનો (ભવાયુષ્કનો) પણ અવશ્ય નાશ થઈ જાય છે. કાલાન્તરે તે આયુષ્ક તે જીવની સાથે જતું નથી, કારણ કે દેવભવથી ચલેલો દેવ ફરીથી દેવગતિમાં જતો

‘દુષ્ટિદે કર્મ્મે’ इत्यादि-द्वित्रिंशं कर्म-प्रदेशकर्म, अनुमाय कर्म चेति । तत्र प्रदे-
शमात्रवया वेद्यते तत्र, तस्य प्रदक्षा एव-पुत्रला एव वेद्यते न यथावदो रस
इति । अनुमायतो वेद्यते तत्र, यस्यानुमाया यथावद्वरमो धरा इति २२ । ‘दो’
इत्यादि-यथा प्रदमायुष्यायुष्म, यात्त्वमित्तं बद्धं तावत्तरिगितमायुरित्यर्थः,
एतदायुर्वंशं नारकाभ पाठयन्ति-अनुभवन्ति, तेषां नियमाद्विरूपक्रमायुष्मत्त्वात् ।
अपे विधेयः असंख्यातवर्षायुष्कास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, तथा उत्तमपुरुषाभ्रमशरी-
राश्च, एते नियमान्निरूपक्रमायुष्मन्तो भवन्ति, अत्रे सम्पातवर्षायुष्कास्तिर्यञ्चो
मनुष्याश्च, अनुत्तमपुरुषा भ्रमशरीराश्च सोपक्रमायुष्का निरूपक्रमायुष्काश्चेत्यु-
भयस्वभावा भवन्ति, उक्तञ्च —

“दुष્ટિદે કર્મ્મે” इत्यादि । प्रदेश कर्म और अनुमाय कर्म के सेव से
कर्म दो प्रकार का कहा गया है-जिसकर्म के केवल प्रदेशरूप पुत्रल ही
वेदने में आते हैं यथावद्वरम वेदन में नहीं आता है वह प्रदेश कर्म है
तथा जिस कर्म का अनुमायरूप से वेदन होता है वह अनुमाय कर्म है
२२, इस अनुमाय कर्म का यथा वद्वरस वेदने में आता है यथा पक्षा
युष्मकर्म जितने काल का आयु पांघा है उतने काल के आयु का भोगना
यह पात देव और नारकियों में ही होता है क्योंकि कि ये अनपवत्यायुष्क
होते हैं । असंख्यातवर्ष की आयु वाले भोगमूर्ति कतिर्यञ्च और मनुष्य
एव उत्तमपुरुष और भ्रमशरीरी जीव के सब नियम से निरूपक्रम
आयुवाले होते हैं और सम्पातवर्ष की आयु वाले तिषञ्च, मनुष्य,

નથી અને નારક અતિભંધી ઉદ્વચના (મશ્વ) પામીને કે હંપણ નારક શરી
નારકઅતિભંધી બને નથી.

“દુષ્ટિદે કર્મ્મે” ઉત્પાદિ. પ્રદેશકર્મ અને અનુભાવકર્મના બેકથી કર્મના
બે સ્થાન કયા છે જે કર્મના પ્રદેશરૂપ પુત્રલનું જ માત્ર વેદન કરવામાં આવે
છે-યથાબલ રાત્રી વેદન કરવામાં આવતું નથી તે કર્મને પ્રદેશકર્મ કહે છે.
જે કર્મનું અનુભાવ રૂપે વેદન થાય છે તે કર્મને અનુભાવકર્મ કહે છે. ॥ ૨૨ ॥
આ અનુભાવ કર્મના યથાબલ રસ વેદનામાં આવે છે. યથાબલપ્રાપ્તકર્મ બેકથી
કેટલા કાળનું આયુ બાંધી કોય બેકથી કાળના આયુને ભોગવવું બે વાત
દેવો અને નારકોમાં સમાવી શકે છે, કારણ કે તેઓ અનપવત્યાયુષ્ક કોય છે.
અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગમૂર્તિના મનુષ્ય તિષંજ અને ઉત્તમ પુરુષ
તથા ભ્રમ શરીરી છોડે નિયમથી જ નિરૂપકર્મ આયુવાળા કોય છે. પરંતુ
સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિષંજ મનુષ્ય, અનુત્તમ પુરુષ અને ભ્રમ

“ દેવા નેરહ્યા વિ ચ, અસંલ્પવાસાડયા ચ તિરિમણુયા ।

ઉત્તમપુરિસા ચ તદા, ચરમસરીરા ચ નિરુપક્રમા ॥ ૧ ॥

સેસા સંસારત્યા, મહ્યા સોવક્રમા વ હ્યરે વા ।

સોવક્રમ નિરુપક્રમ, - મેત્રો મણિઓ સમાસેન ” ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

છાયા-દેવા નૈરયિકા અપિ ચ, અસંલ્પવર્ષાયુષ્કાશ્ચ તિર્યહ્ મનુષ્યાઃ ।

ઉત્તમપુરુષાશ્ચ તથા, ચરમશરીરાશ્ચ નિરુપક્રમાઃ ॥ ૧ ॥

શેષાઃ સંસારસ્થાઃ, માઝ્યાઃ સોપક્રમા વા ઇતરે વા ।

સોપક્રમનિરુપક્રમ, - મેદો મણિતઃ સમાસેન ॥ ૨ ॥ ” ઇતિ ૨૩ ।

અનુત્તમ પુરુષ ઓર અચરમ શરીરી યે સોપક્રમ એવં નિરુપક્રમ દોનો પ્રકાર કી આયુવાલે હોતે હૈં ।

કહા ઓ હૈ-“ દેવા નેરહ્યા વિ ” ઇત્યાદિ । “ સેસા સંસારત્યા ” ઇત્યાદિ ।

અધિકતર પ્રાણિયોં કા વિષ, શ્વાસોચ્છ્વાસ કા અવરોધ, હવાઈ જહાજ સે પતન, ઓર રાગ આદિ કે નિમિત્ત સે અકાલ લેં મરણ દેલ્લ-કાર યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ કયા અકાલમરણ હોતા હૈ ? યદિ અકાલ મરણ હોતા હૈ એસા માન લિયા જાય તો દૂસરા યહ ભી પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ જિતને ભી સંસારી જીવ હૈં ડન સબ કા અકાલમરણ હોતા હૈ યા સબ કા ન હોકર છુટ્કા હી હોના હૈ ? ઇન્હીં દો પ્રશ્નોં કા ઉત્તર હમેં યહાં ઇસ અભવવર્ત્યાયુષ્ક નિરુપક્રમાયુષ્ક કી વિચાર ધારા સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ કર્મ શાસ્ત્ર કે અનુસાર મુજ્યમાન આયુ કા ઉત્કર્ષણ નહીં હો સકના કયોં કિ ઉત્કર્ષણ વન્યકાલ મેં હી હોના હૈ ઉદાહરણાર્થ-કિસી

શરીરી જીવો સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ, એ બન્ને પ્રકારના આયુવાળા હોય છે.

કહ્યું પણ છે કે-“ દેવા નેરહ્યા વિ ” ઇત્યાદિ । “ સેસા સંસારત્યા ” ઇત્યાદિ—

ધણા જીવોનું વિષ, શ્વાસોચ્છ્વાસના અવરોધ, વિમાની અકસ્માત અને રાગ આદિ કારણોથી અકાળે મરણ થાય છે આ અકાળ મરણ જોઈને જીવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું અકાલ મરણ સમગ્રી શકે છે ખરું ? જો અકાલ મરણ થવાની વાત સ્વીકારવામા આવે, તો બીજો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે શું સમસ્ત સંસારી જીવોના અકાલ મરણ થાય છે, કે કોઈ કોઈ સંસારી જીવના અકાલ મરણ થાય છે ? આ બન્ને પ્રશ્નોના ઉત્તર આપણને આ અભવવર્ત્યાયુષ્ક અને નિરુપક્રમાયુષ્કની વિચારધારામાથી મળી આવે છે. કર્મશાસ્ત્ર અનુસાર બુદ્ધ્ય-માન આયુનું ઉત્કર્ષણ યદ્ય જન્મ મળી આવે તો અકાલ મરણ નહીં થાય.

‘કુષિદે કમ્મે’ इत्यादि-द्वित्रिंशं कर्म-प्रवेशकर्म, अनुमात्र कर्म चेति । तत्र प्रद
 क्षमाप्रतया वयते तत्र, तस्य प्रवक्षा षष्-पुत्रला एव वेद्यते न यथाचक्षो रस
 इति । अनुमात्रतो वेद्यते तत्र, यस्यानुमात्रा यथापदरसो षष्ण इति २२ । ‘दो’
 इत्यादि-यथा पदमायुर्धायुष्कर्म, यास्त्यतिमित चर्दं तावत्परिगितमायुर्त्यर्थः,
 एतदायुर्दरा नारकाभ पात्यन्ति-अनुभवन्ति, तेषां नियमाधिरूपक्रमायुष्मत्त्वात् ।
 अप विवेकः असंख्यातवर्षायुष्कास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, तथा उनमपुरुषाभरमशरी
 राश्च, एते नियमान्निरूपक्रमायुष्मन्तो भवन्ति, अन्ये सख्यातवर्षायुष्कास्तिर्यञ्चो
 मनुष्याश्च, अनुत्तमपुरुषा अचरमशरी । य सोपक्रमायुष्का निरूपक्रमायुष्काश्चेत्यु
 मयस्वमावा भवन्ति, उक्तञ्च —

“કુષિદે કમ્મે” इत्यादि । प्रवेश कर्म और अनुमात्र कर्म के भेद से
 कर्म दो प्रकार का कहा गया है-जिसकर्म के केवल प्रवेशरूप पुत्रल ही
 वेदने में आते हैं यथापदरस वेदने में नहीं आता है वह प्रवेश कर्म है
 तथा जिस कर्म का अनुमात्ररूप से पदन होता है वह अनुमात्र कर्म है
 २२, इस अनुमात्र कर्म का यथा पदरस वेदने में आता है यथा पदा
 युष्कर्म जितने काल का आयु बाँचा है उसने काल के आयु का भोगना
 यह बात वेव और नारकियों में ही होता है क्योंकि हि ये अनपवर्त्यायुष्क
 होते हैं । असंख्यातवर्ष की आयु वाले भोगभूमि व तिर्यञ्च और मनुष्य
 एव उत्तमपुरुष और चरमशरीरी जीव के सब नियम से निरूपक्रम
 आयुवाले होते हैं और सख्यातवर्ष की आयु वाले तिर्यञ्च, मनुष्य,

નથી અને નારક ગતિમાંથી ઉદ્ધતના (મશ્વ) પામીને કે હંપશુ નારક શરી
 નરકગતિમાં જતા નથી.

“કુષિદે કમ્મે” इत्यादि. प्रवेशकर्म અને अनुमात्रकर्मના ભેદથી કર્મના
 બે પ્રકાર કથા છે જે કર્મના પ્રદેશરૂપ પુત્રલન જ માત્ર વેદન કરવામાં આવે
 છે-યથાબદ્ધ રહતુ વેદન કરવામાં આવતું નથી, તે કર્મને પ્રદેશકર્મ કહે છે.
 જે કર્મનું અનુભાવ રૂપે વેદન થાય છે તે કર્મને અનુભાવકર્મ કહે છે. ॥ ૨૨ ॥
 આ અનુભાવ કર્મના યથાબદ્ધ રસ વેદનમાં આવે છે. યથાબદ્ધાયુષ્કર્મ જોટલે
 જોટલા કાળનું આયુ બાંધી કોય જોટલા કાળના આયુને ભોગવતું એ વાત
 દેવો અને નારકોમાં સમાવી શકે છે કારણ કે તેઓ અનપવર્ત્યાયુષ્ક કોય છે.
 અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગભૂમિના મનુષ્ય તિર્યંચ અને ઉત્તમ પુરુષ
 તથા ચરમ શરીરી જીવો નિયમથી જ નિરૂપક્રમ આયુવાળા કોય છે પરંતુ
 સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ, મનુષ્ય, અનુત્તમ પુરુષ અને અચરમ

‘દોષ્ઠ’ ઇત્યાદિ—સંવર્તનં સર્વત્ત્વં, સ એવ સંવર્તકઃ—ઉપક્રમઃ इत्यर्थः, આયુષ્કસ્ય સંવર્તકઃ—આયુષ્કસર્વર્તક સોપક્રમાયુરિત્યર્થઃ, સ ચ મનુષ્યાણાં પञ्चेन्द्रियतिरश्चां ચ ભવતિ, સોપક્રમાયુષ્કત્વાત્તેષામ્ ૨૪ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

તિવાત કે અનુકૂલ સાનગ્રી મિલતી હૈ તો ઉસ પર્યાય મેં આયુ કર્મ કા સ્થિતિવાત કર સકતા હૈ । સ્થિતિ વાત હોને સે આયુ કમ હો જાતી હૈ ।

અપકર્ષણ કે હસ નિયમ કે અનુસાર સવ જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ હો સકતી હૈ યહ સામાન્ય નિયમ હૈ—હસ નિયમ કે અનુસાર દેવાદિકોં કી બી સુજ્યમાન આયુ કમ હોની ચાહિયે—પરન્તુ હસ નિયમ મેં જો અપવાદ હૈ વહ યહાં કહા ગયા હૈ કિ ઉપપાદુ જન્મ સે પૈદા હોને વાલે દેવ ઔર નારકી, ભોગભૂમિયા જીવ, ઉત્તમપુરુષ ઔર ચરમશરીરી હન જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ નહીં હોતી હૈ જિતને કાલ કી આયુ કા વન્ધ હન્હોં ને ક્રિયા હૈ ઉતગ્રી હી પૂરી આયુ કા ચે ભોગ કરતે હૈં અર્થાત્ હનકી સુજ્યમાન આયુકા સ્થિતિવાત નહીં હોતા હૈ ૨૩ હસી સે યહ નિષ્કર્ષ નિકલ આતા હૈ કિ હનકે સિવાય ઔર સવ જીવોં કી આયુ કમ હો સકતી હૈ યહી વાત હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા કહતે હુઅ સૂત્રકાર કહતે હૈં “દોષ્ઠ” ઇત્યાદિ । ઉપક્રમ કા નામ સંવર્ત હૈ આયુષ્ક

જો તેને સ્થિતિવાતને અનુકૂળ સામગ્રી મળી જાય છે, તો તે પર્યાયમાં અયુ કર્મનો સ્થિતિવાત તે કરી શકે છે, સ્થિતિવાત થવાથી આયુ ઘટી જાય છે

અપકર્ષણના આ નિયમ અનુસાર બધાં જીવોતું જીવ્યમાન આયુ ન્યૂન થઈ શકે છે, આ સામાન્ય નિયમ છે આ નિયમોનુસાર તો દેવાદિકોતું જીવ્યમાન આયુ પણ ન્યૂન થવું જોઈએ. પરન્તુ તે નિયમમાં જે અપવાદ છે તેતું અહીં નીચે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે—ઉપપાદ જન્મથી પેદા થનારા દેવ અને નારકી, ભોગભૂમિના જીવો, ઉત્તમ પુરુષો અને ચરમ-શરીરી જીવોતું જીવ્યમાન આયુ એણુ થઈ શકતું નથી જેટલા કાળના આયુનો બધ તેમણે કર્યો હોય છે એટલા પૂરેપૂરા અયુને તેઓ ભોગવે છે, એટલે કે તેમના જીવ્યમાન આયુનો સ્થિતિવાત થનો નથી ૨૩ આ કથનપરથી આપણે એવા નિશ્ચયપર આવી શકીએ છીએ કે તેમના સિવાયના બધા જીવોના આયુમાં ઘટાડો થઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે “દોષ્ઠ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ઉપક્રમતું નામ સંવર્ત છે. આયુષ્કનો જે ઉપક્રમ છે તે આયુષ્ક

મનુષ્ય ય તિર્યચ્ચ ને પ્રથમત્રિભાગ મૈ નરકાયુ કા એક લાઘ્વ વર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિ યથ ક્રિયા અથ યદિ યત્ કૂસરે ત્રિભાગ મૈ નરકાયુ કા વસ લાઘ્વ વર્ષપ્રમાણ સ્થિતિયથ કરતા હૈ તો વસ સમય યહ પ્રથમત્રિ ભાગ મૈ યાંખી છુઈ સ્થિતિ કા ઉત્કર્ષણ કર સકતા હૈ—ઉત્કર્ષણ કા યહ માનાય નિયમ સય કર્મો પર લાગુ હોતા હૈ ।

સુજ્યમાન આયુ કા યથ વસી પર્યાય મૈ હોતા નહીં, અતઃ વસકા ઉત્કર્ષણ નહીં હોતા યહ વ્યવસ્થા તો નિરપવાદ યન જાતી હૈ કિન્તુ અપ-કર્ષણ કે લિયે યથકાલ કા એસા કોઈ પ્રતિયથ નહીં હૈ યહ કુછ અપવાદો કો છોડકર કમી સી હો સકતા હૈ જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા યથ ક્રિયા હૈ વસ પર્યાય મૈ સી હો સકતા હૈ ઓર જિસ પર્યાય મૈ વસે ભોગ રહે હૈ વસ પર્યાય મૈ સી હો સકતા હૈ ઉદાહરણાર્થ—કિસી મનુષ્ય ને તિર્ય-આયુ કા પૂર્વકોટિપ્રમાણ સ્થિતિયથ ક્રિયા । અથ યદિ વસે સ્થિતિયાત કે અનુકૂલ સામગ્રી જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા યથ ક્રિયા હૈ વસી પર્યાય મૈ સી મિલ જાતી હૈ તો વસી પર્યાય મૈ યહ આયુકર્મ કા સ્થિતિયાત કર સકતા હૈ ઓર યદિ જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા ભોગ રહા હૈ વસમૈ સ્થિ-

યાય છે ધારો કે કોઈ મનુષ્ય અથવા તિર્યચે પ્રથમ ત્રિભાગમાં નરકાયુને એક લાઘ્વ વર્ષપ્રમાણ બંધ કર્યો. હવે જો તે બીજા ત્રિભાગ હરમિયાન હસ લાઘ્વ વર્ષપ્રમાણ નરકાયુનો સ્થિતિબંધ કરે, તો તે સમયે તે પ્રથમ ત્રિભાગમાં બંધ પી સ્થિતિનુ ઉત્કર્ષણ કરી શકે છે. ઉત્કર્ષણનો આ પ્રમાણ નિયમ બંધ કર્યોને લાગુ પડે છે.

સુજ્યમાન આયુનો બંધ જોઈ પર્યાયમાં થયો નથી, તેથી તેનુ ઉત્કર્ષણ થતુ નથી. આ વ્યવસ્થા તો નિરપવાદ (અપવાદ વિના નિયમમંથી જ) બની વ્યથ છે પરંતુ અપકલ્પણને માટે બંધકાળનો જોવો કોઈ અતિયથ નથી. તે કેટલાક અપવાદોને બાદ કરતાં જમે ત્યારે થઈ શકે છે જે પર્યાયમાં આયુનો બંધ કર્યો છે તે પર્યાયમાં પણ થઈ શકે છે અને જે પર્યાયમાં તેને ચોખવી રહ્યા કોઈજો તે પર્યાયમાં પણ થઈ શકે છે. હાજર તરીકે કોઈ મનુષ્યે તિય જ આયુનો પૂર્વ કોટિ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ કર્યો હવે જો તેને સ્થિતિયાતને માટે અનુકૂળ સામગ્રી (જે પર્યાયમાં આયુનો બંધ કર્યો હોય જોઈ પર્યાયમાં) મળી જાય તો જોઈ પર્યાયમાં તે આયુકર્મનો સ્થિતિયાત કરી શકે છે, અને જે પર્યાયના આયુને તે ચોખવી રહ્યો છે તે પર્યાયમાં જ

‘દોળ્હ’ ઇત્યાદિ—સંવર્તનં સવર્ત્તઃ, સ એવ સંવર્ત્તકઃ—ઉપક્રમઃ ઇત્યર્થઃ, આયુષ્કસ્ય સંવર્ત્તકઃ—આયુષ્કસવર્ત્તકઃ સોપક્રમાયુરિત્યર્થઃ, સ ચ મનુષ્યાણાં પञ્ચેન્દ્રિયતિરથાં ચ ભવતિ, સોપક્રમાયુષ્કત્વાત્તેષામ્ ૨૪ ॥ સૂ ૦ ૨૧ ॥

તિવાત કે અનુકૂલ સામગ્રી મિલતી હૈ તો ઉસ પર્યાય મેં આયુ કર્મ કા સ્થિતિવાત કર સકતા હૈ । સ્થિતિ વાત હોને સે આયુ કમ હો જાતી હૈ ।

અપકર્ષણ કે ઇસ નિયમ કે અનુસાર સઘ જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ હો સકતી હૈ યહ સામાન્ય નિયમ હૈ—ઇસ નિયમ કે અનુસાર દેવાદિકોં કી બી સુજ્યમાન આયુ કમ હોની ચાહિયે—પરન્તુ ઇસ નિયમ મેં જો અપવાદ હૈ વહ યહાં કહા ગયા હૈ કિ ઉપપાદ્ધ જન્મ સે પૈદા હોને વાલે દેવ ઓર નારકી, ભોગભૂમિયા જીવ, ઉત્તમપુરુષ ઓર ચરમશરીરી ઇન જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ નહીં હોતી હૈ જિતને કાલ કી આયુ કા વન્ધ ઇન્હોં ને ક્રિયા હૈ ઉતની હી પૂરી આયુ કા ઘે ભોગ કરતે હૈ અર્થાત્ ઇનકી સુજ્યમાન આયુકા સ્થિતિવાત નહીં હોતા હૈ ૨૩ ઇસી સે યહ નિવ્કર્ષ નિકલ આતા હૈ કિ ઇનકે સિવાય ઓર સઘ જીવોં કી આયુ કમ હો સકતી હૈ યહી વાત ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા કહતે હુઅ સૂત્રકાર કહતે હૈ “દોળ્હ” ઇત્યાદિ । ઉપક્રમ કા નામ સંવર્ત્ત હૈ આયુષ્ક

જો તેને સ્થિતિવાતને અનુકૂળ સામગ્રી મળી જાય છે, તો તે પર્યાયમાં આયુ કર્મને સ્થિતિવાત તે કરી શકે છે, સ્થિતિવાત થવાથી આયુ ઘટી જાય છે

અપકર્ષણના આ નિયમ અનુસાર બધાં જીવોનું જીવ્યમાન આયુ ન્યૂન થઈ શકે છે, આ સામાન્ય નિયમ છે આ નિયમાનુસાર તો દેવાદિકોનું જીવ્યમાન આયુ પણ ન્યૂન થવું જોઈએ. પરન્તુ તે નિયમમાં જે અપવાદ છે તેનું અહીં નીચે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે—ઉપપાદ જન્મથી પેદા થનારા દેવ અને નારકી, ભોગભૂમિના જીવો, ઉત્તમ પુરુષો અને ચરમ-શરીરી જીવોનું જીવ્યમાન આયુ ઓછું થઈ શકતું નથી જેટલા કાળના આયુનો બધા તેમણે કર્યો હોય છે એટલા પૂરેપૂરા આયુને તેઓ ભોગવે છે, એટલે કે તેમના જીવ્યમાન આયુનો સ્થિતિવાત થતો નથી ૨૩ આ કથનપરથી આપણે એવા નિશ્ચયપર આવી શકીએ છીએ કે તેમના સિવાયના બધા જીવોના આયુમાં ઘટાડો થઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે “દોળ્હ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ઉપક્રમનું નામ સંવર્ત્ત છે. આયુષ્કનો જે ઉપક્રમ છે તે આયુષ્ક

પર્વાપાધિકારાદેવ નિયત્ત્વેષાધિતત્ત્વત્ત્વ ક્ષેત્રત્રયપદેશ્યાન્ પુદ્ગલપર્વાપાત્ત
પ્રતિપિપાદયિપુઃ ક્ષેત્રપ્રસ્થરણમાદ—

મૂલ્ક—જબુદીવે દીવે મદરસ્ત પઠ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણે
દો વાસા પળ્ળતા ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસમળાળતા અન્નમત્ત
નાદ્વદ્વતિ આયામવિસ્ત્રભુચ્ચતોઽવ્વેહસઠાળપરિણાહેણ ત જહા
ભરહે ચેવ પરવ્વે ચેવ । एव एएण अभिलावेण ह्मए चेव,
हेरस्सवए चेव, हरिवासे चेव रम्मयवासे चेव । जबुदीवे दीवे
मदरस्स पठ्ठयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेण दो खित्ता पण्णत्ता
घट्टुसमतुल्ला अविसैस० जाव—त जहा—पुव्वविदेहे चेव अव
रविदेहे चेव । जबूमदरस्स पठ्ठयस्स उत्तरदाहिणेण दो कुराओ
पण्णत्ताओ घट्टुममतुल्लाओ जाव तं जहा—देवकुरा चेव उत्तर
कुरा चेव तए ण दो महइमहालया महादुमा पण्णत्ता घट्टुस
मतुल्ला अविसैसमળाળતા अन्नमत्त णाद्वद्वति आयामविस्त्र
भुच्चતોઽવ્વેહસઠાળપરિણાહેણ, ત જહા—કૂઢસામલી ચેવ જબૂ ચેવ
સુદસળા । તરથ ણ દો દેવા મહિદ્વિયા જાવ મહાસોક્ષ્ણ
પલિઓત્તમટ્ટિદ્વિયા પરિવસતિ, ત જહા—ગઠ્ઠે ચેવ વેણુદેવે અળા
હિય ચેવ જબુદીવાહિવર્દ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

કા જો ઉપક્રમ હે યહ આયુષ્ક સંબંધક હે—યહ સોપક્રમાયુત્પ આયુષ્ક
સંબંધક મનુષ્ય ઓર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોકો હોતા હે ક્યોં કિં યે સોપક્રમ
આયુવાલે મી હોતે હે । ૨૪ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

પર્વાપાધિકાર કો લેકર હી અપ સૂત્રકાર નિયત્ત્વેષાધિત હોને કે
કારણ ક્ષેત્ર વ્યવેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં કો પ્રતિપાદન કરને કી ઇચ્છા સે

સવર્તક છે તે સોપક્રમાયુત્પ આયુષ્ક સવર્તક મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્ય
ચ્છોકો હોઈ યકે છે ઓરકે છે તેઓ સોપક્રમ આયુવાળા પદ્ય હોય
છે ॥ ૨૪ ॥ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પર્વાપાધિકાર બાકી વચ્ચે છે, અને સુત્રકાર-નિયત ક્ષેત્રાધિત હોવાને
કારણે — ક્ષેત્રત્રયપદેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી ક્ષેત્ર

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રજ્ઞપ્તે વહુ-
સમતુલ્યે અવિશેષે અનાનાત્વે અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્ચત્વોદ્વેધ
સંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—મરતં ચૈવ ઐરવત ચૈવ । એવમેતેનામિલાપેન હૈમવત ચૈવ
હૈરણ્યવત ચૈવ, હરિવર્ષં ચૈવ, રમ્યકવર્ષં ચૈવ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય
પૂર્વપશ્ચિમેન દ્વે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે વહુસમતુલ્યે અવિશેષે યાવત્ તથા—પૂર્વવિદેહચૈવ અપર-
વિદેહચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વૌ કુરુ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમતુલ્યૌ
યાવત્ તથા—દેવકુરવચૈવ ઉત્તરકુરવચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ મહાતિમહાલયૌ મહાદ્રુમૌ
પ્રજ્ઞસૌ વહુનમતુલ્યૌ અવિશેષૌ અનાનાત્વૌ અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્ચ-
ત્વોદ્વેધસંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—કૂટશાલ્મલિચૈવ જમ્બૂચૈવ સુદર્શનાં । તત્ર સ્વલુ
દ્વૌ દેવૌ મહર્દિકૌ યાવત્ મહાસૌર્યૌ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા—
ગરુડચૈવ વેણુદેવઃ અનાદતચૈવ જમ્બૂદ્વીપાધિપતિઃ ॥ સુ ૩૦ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ જંબુદીવે ’ ઇત્યાદિ ।

મધ્યજમ્બુદ્વીપે મેરુપર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન ઉત્તરદિશિ દક્ષિણદિશિચેત્યર્થઃ, દ્વે
વર્ષે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે । કીદશો ? ઇત્યાહ—વહુસમતુલ્યે—અત્યન્તસદૃશો, અવિશેષે—વૈલ-
ક્ષાયરહિતે નગનગરનદ્યાદિકૃતવિશેષરહિતે ઇત્યર્થઃ, અનાનાત્વે—નાનાત્વરહિતે—અવ-
સર્પિण्याદિકૃતાયુરાદિભાવભેદવર્જિતે ઇત્યર્થઃ । તે દ્વે અન્યોન્યં—પરસ્પરં નાતિવર્તેતે

ક્ષેત્રપ્રકરણ કહતે હૈ—‘ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—મધ્યજંબુદ્વીપ મેં મેરુપર્વત કી ઉત્તર ઓર દક્ષિણદિશા મેં
કમશઃ દો ક્ષેત્ર કહે ગયે હૈં યે દોનોં પરસ્પર મેં રચના મેં તુલ્ય હૈં, વિલ-
ક્ષણતા રહિત હૈં—નગ, નગર, ઓર નદી આદિકોં કી જૈસી રચના પ્રમાણ
આકાર આદિ અરતક્ષેત્ર મેં હૈ વૈસી હી इन सब की रचना ऐरवत क्षेत्र
મેં હૈ યે દોનોં નાનાત્વ સે રહિત હૈં—અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાલકૂત જો
આયુ આદિ કી વૃદ્ધિ હ્રાસ રૂપ પરિવર્તન હૈં વહુ બી इन दोनों क्षेत्रों में

પ્રકરણુ નિરૂપણ કરે છે—“ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—મધ્ય જંબુદ્વીપમા મેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં
કમશ. બે ક્ષેત્ર (ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર) આવેલા છે, તે બન્નેની
રચના એકસરખી છે. એકબીજાની રચનામાં કોઈ વિલક્ષણતા નથી ભરતક્ષેત્રમાં
પર્વત, નગર, નદી વગેરેની જેવી રચના, પ્રમાણ, આકાર આદિ છે, એવી જ
એ સૌની રચના વગેરે ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ છે, તે બન્નેમાં કોઈ તફાવત નથી.
અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળકૃત આયુ આદિની વૃદ્ધિ અને હ્રાસરૂપ પરિવર્તન

પર્વાપાધિકારાદેવ નિયતક્ષેત્રાશ્રિતત્વેન ક્ષેત્રવ્યપવેશ્યાન્ પુદ્ગલપર્વામ્ન
પ્રતિપિપાદયિષુઃ ક્ષેત્રમન્ત્રણમાહ—

મૂલ્કમ્—જવુદીવે દીવે મદરસ્ત પવ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણેળં
દો વાસા પળ્ળત્તા ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસમળાળત્તા અન્નમન્ન
નાદ્વદ્ધતિ આયામવિશ્વમુચ્ચતાવ્વેહસઠાળપરિણાહેળ તં જહા
ભરહે વેવ પરવ્વણ વેવ । ષ્ષ ઇણ અમિલાવેળ હેનવ્વણ વેવ,
હેરન્નવવ્વણ વેવ, હરિવાસે વેવ રમ્મયવાસે વેવ । જવુદીવે દીવે
મદરસ્ત પવ્વયસ્ત પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેળ દો સ્થિત્તા પળ્ળત્તા
ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસઞ્ જાવ—ત જહા—પુવ્વવિદેહે વેવ અવ
રવિદેહે વેવ । જવુમદરસ્ત પવ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણેળ દો કુરાઓ
પળ્ળત્તાઓ ઘટ્ટુસમતુલ્લાઓ જાવ તં જહા—દેવકુરા વેવ ઉત્તર
કુરા વેવ તરથ ણ દો મહ્હમહાલયા મહાવુમા પળ્ળત્તા ઘટ્ટુસ
મતુલ્લા અવિસેસમળાળત્તા અન્નમન્ન નાદ્વદ્ધતિ આયામવિશ્વ
મુચ્ચત્તોવ્વેહસઠાળપરિણાહેળ, ત જહા—કૂડસામલી વેવ જવુ વેવ
સુદસળા । તરથ ણ દો દેવા મહિદ્ધિયા જાવ મહાસોવ્વલા
પલિઓશ્મદ્ધિયા પરિવસતિ, ત જહા—ગરુલે વેવ વેણુદેવે અળા
ઢિય વેવ જવુદીવાહિવર્ઘ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

કા જો વપક્રમ હૈ યહ આયુરુત્ત સવર્સુત્ત હૈ—યહ સોપક્રમાયુરુપ આયુરુત્ત
સવર્સુત્ત મનુષ્ય ઓર પવેન્દ્રિય તિયૈઓકો હોતા હૈ ક્યૌં કિં યે સોપક્રમ
આયુષાલે મી હોતે હૈ । ૨૮ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

પર્વાપાધિકાર કો લેકર હી અવ સૂત્રકાર નિયતક્ષેત્રાશ્રિત હોને કે
કારણ ક્ષેત્ર વ્યપવેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપો કો પ્રતિપાદન કરને કી इच्छा से

વર્ણવે છે તે સોપક્રમાયુરુપ આયુરુત્ત સવર્સુત્ત મનુષ્ય અને પવેન્દ્રિય તિયૈ
ઓકો ડોઈ થકે છે કારણ કે તેઓ સોપક્રમ આયુષાળા પણ ડોઈ
છે ॥ ૨૪ ॥ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પર્વાપાધિકાર બાદથી રહ્યો છે, હવે સૂત્રકાર-નિયત ક્ષેત્રાશ્રિત ડોહાને
કારણે — ક્ષેત્રવ્યપવેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપો પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી ક્ષેત્ર

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રજ્ઞપ્તે વહુ-
સમતુલ્યે અવિશેષે અનાનાત્વે અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્ચત્વોદ્વેષ
સંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—ખરતં ચૈવ ઐરવતં ચૈવ । એવમેતેનાભિલાપેન હૈમવત ચૈવ
હૈરણ્યવત ચૈવ, હરિવર્ષ ચૈવ, રમ્યકવર્ષ ચૈવ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય
પૂર્વપશ્ચિમેન દ્વે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે વહુસમતુલ્યે અવિશેષે યાવત્ તથા—પૂર્વવિદેહચૈવ અપર-
વિદેહચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વૌ કુરુ પ્રજ્ઞપ્તૌ વહુમમતુશ્યૌ
યાવત્ તથા—દેવકુરવચૈવ ઉત્તરકુરવચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ મહાતિમહાલયૌ મહાદુમૌ
પ્રજ્ઞપ્તૌ વહુનમતુલ્યૌ અવિશેષૌ અનાનાત્યૌ અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્-
ત્વોદ્વેષસંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—કૂટશાલમલિચૈવ જમ્બૂચૈવ સુદર્શનાં । તત્ર સ્વલુ
દ્વૌ દેવૌ મહર્દિકૌ યાવત્ મહાસૌર્યૌ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસત, તથા—
ગરુડચૈવ વેણુદેવઃ અનાદૃતચૈવ જમ્બૂદ્વીપાધિપતિઃ ॥ સુ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ જંબુદીવે ’ इत्यादि ।

મધ્યજમ્બુદ્વીપે મેરુપર્વતરય ઉત્તરદક્ષિણેન ઉત્તરદિશિ દક્ષિણદિશિચેત્યર્થઃ, દ્વે
વર્ષે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે । કીદશે ? इत्याह—વહુસમતુલ્યે—અત્યન્તમદ્રશો, અવિશેષે—વૈલ-
ક્ષગ્ધરહિતે નગનગરતદ્યાદિકૃતવિશેષરહિતે इत्यર્થઃ, અનાનાત્વે—નાનાત્વરહિતે—અવ-
સર્પિण्याદિકૃતાયુરાદિભાગભેદવર્જિતે इत्यર્થઃ । તે દ્વે અન્યોન્યં—પરસ્પરં નાતિવર્તેતે

ક્ષેત્રપ્રકરણ કહતે હૈ—‘ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વયસ્ય ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—મધ્યજંબુદ્વીપ મેં મેરુપર્વત કી ઉત્તર ઓર દક્ષિણદિશા મેં
ક્રમશઃ દો ક્ષેત્ર કહે ગયે હૈં યે દોનોં પરસ્પર મેં રચના મેં તુલ્ય હૈં, વિલ-
ક્ષણતા રહિત હૈં—નગ, નગર, ઓર નદી આદિકોં કી જૈસી રચના પ્રમાણ
આકાર આદિ અરતક્ષેત્ર મેં હૈ વૈસી હી इन सब की रचना ऐरवत क्षेत्र
મેં હૈ યે દોનોં નાનાત્વ સે રહિત હૈં—અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાલકૃત જો
આયુ આદિ કી વૃદ્ધિ હ્રાસ રૂપ પરિવર્તન હૈં વહુ મી इन दोनों क्षेत्रों में

प्रक्षरयन्तुं निरूपयुं કરે છે—“ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વયસ્ય ” इत्यादि

ટીકાર્થ—મધ્ય જંબુદ્વીપમા મેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં
ક્રમશઃ બે ક્ષેત્ર (ખરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર) આવેલાં છે, તે બન્નેની
રચના એકસરખી છે. એકબીજાની રચનામાં કોઈ વિલક્ષણતા નથી. ખરતક્ષેત્રમાં
પર્વત, નગર, નદી વગેરેની જેવી રચના, પ્રમાણ, આકાર આદિ છે, એવી જ
એ સૌની રચના વગેરે ઐરવત ક્ષેત્રમા પણ છે, તે બન્નેમા કોઈ તફાવત નથી.
અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળકૃત આયુ આદિની વૃદ્ધિ અને હ્રાસરૂપ પરિવર્તન

ઇતરેતરં નાતિક્રામત इत्यर्थः । कैरित्याह-आयामेन-दैर्घ्येण विष्कम्भेण-पृथुत्वेन, उच्चस्त्वेन-ऊर्ध्वस्त्वेन, उग्रत्वेन-गाम्भीर्येण, संस्थानेन - आरोपितन्याधनुराकाररूपेण, परिणाहेन-परिधिनेति । अत्रैतेषां द्वैकव्यञ्जायः । तद्यथा-नाम्ना तं वर्षं यथा-मरुतं-मरुतप्रथमम्, ऐरवतं च-ऐरवतक्षेत्रम् । एवमनेन अभिलाषेन-उच्चारणेन-हेमवत ऐरव्यवधौ च क्षेत्रम्, तथा हरिषर्षं रम्यकषर्षं च क्षेत्रं विशेषम् । देवकुरुषु कूटशालमखिर्नामावृक्षाः, उत्तरकुरुषु च जम्बूनामावृक्षाः, अस्यापरनाम सुवर्गनेति । तत्र-तस्मिन्नु वृक्षे द्वौ देवौ परिवसतः । सौ देवौ कीदृशौ ? इत्याह-महाद्विकौ यावत् महासौख्यौ । अथ-यावच्छब्देन 'महाश्रुतिकौ महानुभागौ महा

આપસ મેં પકસા હૈં ઉસમેં કોઈ મેદ નહીં હૈં । હમ્પાઈ મેં ઓર પૌઝાઈ મેં ધોનોં ક્ષેત્ર પરાબર હૈં । હીનાધિક નહીં હૈં । હમી પ્રકાર સે કંપાઈ મેં, ગાંભીર્ય મેં, સસ્થાન મેં-આરોપિતન્યા ધનુષાકાર જૈસી આકૃતિ મેં ઓર પરિધિ મેં બીં યે ધોનોં ક્ષેત્ર પરસ્પર મેં સમાન હૈં । "મારહે ચેવ ઇરવવ ચેવ" હસ પાઠ સે હ-હીં ધોનોં પરસ્પર મેં સમાનતા થાલે ક્ષેત્રોં કે નામ પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । "एवं एषण अभिलाषेण हेमवत चैव हेरन्नवप चैव" इत्यादि इसी प्रकार के इस कथन से हेमवत और हेरव्यवतक्षेत्र, इरे वर्ष और रम्यकषर्ष क्षेत्र के सम्बन्ध में भी कथन समझना चाहिये देवकुरु में कूट शालमखी नामका वृक्ष है और उत्तरकुरुमें जम्बू नामका वृक्ष है इसका दूसरा नाम सुवर्गना भी है इन वृक्षों पर दो देव रहते हैं ये देव महा क्रुद्धि पाछे और महासुखपाछे है यहा यावत् शब्द से "महाश्रुतिकौ, महानुभागौ महामलौ, महावशसौ" इन पशुं का ग्रहण

પણ તે બન્ને ક્ષેત્રોમાં સમાન જ છે બન્ને ક્ષેત્રોની જ નાઈ અને પડોળાઈ પણ બ્રૂણી છે-તેમાં કોઈ કોઈ નથી એજ પ્રમાણે ઉચાઈમાં, ગાંભીર્યમાં સસ્થાનમાં (આરોપિત બળા ધનુષાકાર આકૃતિમાં) અને પરિધિમાં પણ તે બન્ને ક્ષેત્રો સમાન છે 'મારહે ચેવ ઇરવવ ચેવ' આ સુરપાઠ દ્વારા સુર કારે પરસ્પરમાં સમાનતાવાળા તે બન્ને ક્ષેત્રોનાં નામ " હરવમેત્ર અને હૈરવવ ક્ષેત્ર પ્રકટ થયો છે 'एवं एषण अभिलाषेण हेमवत चैव हेरन्नवप चैव' इत्यादि—

આ પ્રકારના કથન દ્વારા હૈમવત અને હરવવવત ક્ષેત્રમાં પણ સમાનતા સમજવી હરિવર્ષ અને રમ્યકવપ ક્ષેત્રમાં પણ સમાનતા સમજવી રેવકુરમાં ' ५०० ' શાસ્ત્રમંત્રિ નામનું વૃક્ષ છે અને ઉત્તરકુરમાં જમ્બૂ નામનું વૃક્ષ છે તેનું બીજું નામ સુવર્ગના પણ છે તે વૃક્ષમાં બે દેવ રહે છે તે બન્ને દેવો મહા ક્રુદ્ધિવાળા, મહા શ્રુતિવાળા મહાનુભાવવાળા, મહા બળશક્તિવાળા, મહા

વલૌ મહાયશસૌ ' इति संप्राह्यम् । तत्र महर्द्धिकौ-प्रभूतविमानादिसम्पत्तिशालिनौ
महाद्युतिकौ प्रकृष्टशरीराभरणादि कान्तियुक्तौ, महानुभागावै-वैक्रियकरणाद्यचि-
न्त्यशक्तिमन्तौ, महाबलौ-विशिष्टशरीरसामर्थ्यवन्तौ, महायशसौ-विस्तीर्णश्लाघा-
संपन्नौ, महासौख्यौ-प्रभूतशातवेदनीयजनितानन्दभाजौ, इति । तयोर्नामाह—
गरुडः सुपर्णकुमारजातीयो वेणुदेवः-वेणुदेवनामा देवः कूटशाल्मलिवृक्षनिवासी ।
तथा अनादृतः-अनादृतनामादेवः जम्बूसुदर्शनावृक्षनिवासी जम्बूद्वीपाधिपतिः ।
शेषपदव्याख्या सुगमा ॥ सू. ३० ॥

હુઆ હૈ મહર્દ્ધિક પદ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ
પ્રભૂત વિમાનાદિ રૂપ સમ્પત્તિશાલી હૈ મહાદ્યુતિક પદ સે યહ પ્રકટ
કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ પ્રકૃષ્ટ શરીરાભરણાદિ કી કાન્તિ સે યુક્ત
હૈ મહાનુભાગ શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દો ગે દેવ વૈક્રિય
કરને આદિ કી અચિન્ત્ય શક્તિ વાલે હૈ મહાબલ શબ્દ સે યહ કહા
ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ વિશિષ્ટ શરીર સામર્થ્ય વાલે હૈ ઔર મહાયશ
શબ્દસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ વિસ્તીર્ણ શ્લાઘા પ્રશંસા
સે સંપન્ન હૈ તથા મહાસૌખ્ય શબ્દસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ દોનોં દેવ
પ્રભૂત શાતાવેદનીય જન્ય આનન્દસે યુક્ત હૈ ઇન્કે નામ હૈ ગરુડવેણુદેવ
ઔર અનાદૃતદેવ ગરુડવેણુદેવ સુપર્ણકુમાર જાતિકા દેવ હૈ ઔર યહ કૂટ
શાલ્મલિ વૃક્ષ પર રહતા હૈ તથા અનાદૃત દેવ 'જમ્બૂસુદર્શના વૃક્ષ પર
રહતા હૈ ઔર જમ્બૂદ્વીપકા અધિપતિ હૈ શેષપદોંકી વ્યાખ્યા સુગમ હૈ ॥ ૩૦ ॥

યશ સપન્ન અને મહા સુખસપન્ન છે. મહર્દ્ધિક (મહા સદ્ધિવાળા) પદના
પ્રયોગ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો વિમાનાદિરૂપ
વિયુલ સંપત્તિવાળા છે મહાદ્યુતિક પદના પ્રયોગ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં
આવી છે કે તે બન્ને દેવ અધિક શરીરાભરણ આદિની કાન્તિથી યુક્ત છે.
મહાનુભાગ શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો
વિકુર્વણ આદિ કરવાની અચિન્ત્ય શક્તિવાળા છે મહાબલ શબ્દ દ્વારા એ
વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો વિશિષ્ટ શરીર સામર્થ્યવાળા
છે મહાયશ શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તેઓ વિસ્તીર્ણ
શ્લાઘા (પ્રશંસા) થી સપન્ન છે તથા મહાસૌખ્ય શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ
કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો શાતાવેદનીય જન્ય પ્રભૂત આનંદથી યુક્ત
છે. તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે-ગરુડ વેણુદેવ અને અનાદૃત દેવ, ગરુડ
વેણુદેવ સુપર્ણકુમાર જાતિના દેવ છે અને તે આ કૂટ શાલ્મલિ વૃક્ષ પર રહે
છે તથા અનાદૃત દેવ જમ્બૂસુદર્શના વૃક્ષ પર રહે છે અને જમ્બૂદ્વીપના અધિ-
પતિ છે, બાકીના પદોની વ્યાખ્યા સરળ છે ॥ સુ. ૩૦ ॥

मूलम्—जबू मदरस्त पव्वयस्सय उत्तरदाहिणेण दो वास
हरपव्वया पण्णत्ता, बहुसमतुल्ला अविसेसमणाणत्ता अन्नमन्न
नाइवद्वति आयामविक्खमुच्चसोड्वेह सठाणपरिणाहेण, त जहा
चुल्लाहिमवते चेव सिद्धरी चेव । एव महाहिमवते चेव रुणी
चेव । एव गिसडे चेव णीलवते चेव । जबू मदरस्त पव्वयस्स
उत्तरदाहिणेण हेमवपरणवपसु वासेसु दो वट्टवेयवपव्वया
पण्णत्ता बहुसमतुल्ला अविसेसमणाणत्ता जाव त जहा—सहा
वाई चेव वियडावाई चेव । तत्थ ण दो देवा महिच्चिया जाव
पलिओवमट्ठिइया परिवसति त जहा—साई चेव पभासे चेव ।
जबू मदरस्त पव्वयस्स उत्तरदाहिणेण हरिवासरम्मपसु वासेसु
दो वट्टवेयवपव्वया पण्णत्ता बहुसम० जाव त जहा—गधावाई चेव
मालवतपरियाए चेव । तत्थ ण दो देवा महिच्चिया जाव पलिओव
मट्ठिइया परिवसति, त जहा अरुणे चेव पउमे चेव । जबू मदरस्त
पव्वयस्स दाहिणेण वेवकुराप पुब्बाधरे पासे एत्थ ण आसक्खधग
सरिसा अद्धचदसठाणसठिया दोवक्खारपव्वया पण्णत्ता बहुसम
जाव त जहा—सोमणसे चेव विज्जुप्पभये चेव । जबू मदरस्त पव्वय
स्स उत्तरेण उत्तरकुराप पुब्बाधरे पासे एत्थ ण आसक्खधगसरिसा
अद्धचदसठाणसठिया दो वक्खारपव्वया पण्णत्ता बहुसमतुल्ला
जाव त जहा—गंधमायणे चेव मालवते चेव । जबू मदरस्त पव्व
यस्स उत्तरदाहिणेणं दो दीयवेयवपव्वया पण्णत्ता बहुसमतुल्ला
जाव त जहा—भारहे चेव दीहवेयवपे चेव । एखण चेव दीह

वेयडूचेव । भारहेणं दीहवेयडू दो गुहाओ पणत्ताओ बहुसमतु-
 ल्लाओ अविसेसमणाणत्ताओ अन्नमन्नं णाडवटंति आयामवि-
 वखंभुच्चत्तोवेहसंठाणपरिणाहेणं तं जहा—तिमिसगुहा चेव खंड-
 गप्पवायगुहा चेव । तत्थ णं दो देवा महिड्डिया जाव पलिओ-
 वमट्टिड्डिया परिवसंति, तं जहा—कयमालए चेव नट्टमालए चेव ।
 एरावणं दोहवेयडू दो गुहाओ पणत्ताओ जाव तं जहा—
 कयमालए चेव नट्टमालए चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहि-
 णेणं चुल्लहिमवंतवासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसमतुल्ला
 जाव विवखंभुच्चत्तोवेहसंठाणपरिणाहेणं, तं जहा—चुल्लहिमवंत-
 कूडे चेव, वेसमणकूडे चेव । जंबूमंदरस्स दाहिणेणं महाहिम-
 वंते वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा-
 महाहिमवंतकूडे चेव वेरुलियकूडे चेव । एवं निसढे वासहर-
 पव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--निसढकूडे
 चेव रुयगप्पमे चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं नीलवंते
 वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--नील-
 वंतकूडे चेव उवदंसणकूडे चेव । एवं रुपिम्मि वासहरपव्वए दो
 कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--रुपिकूडे चेव मणिकंचण
 कूडे चेव । एवं सिंहरंमि वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहु-
 सम० जाव तं जहा--सिहरिकूडे चेव तिगिछकूडे चेव ॥सू०३१॥

छाया—जम्बूमंदरस्य पर्वतस्य च उत्तरदिशिणेन द्वौ वर्षधरपर्वतौ प्रज्ञप्तौ बहु-
 समतुल्यौ अविशेषौ अनानादौ अन्योन्यं नातिवर्त्तेते आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेध-
 संस्थानपरिणाहेन, तद्यथा—चुल्लहिमवान् चैव शिखरी चैव । एवं महाहिमवान्

યૈવ રમતી યૈવ । एवं निपद्यैव । अम्युमन्तरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन हैमवते
 रण्यवतयोर्वप यो द्वौ वृत्तयैतादयपर्वतौ प्रसृतौ बहुसमतुल्यौ अविशोषी अनानात्तौ
 यावत् तद्यथा-श्रवणापातो यैव निष्कटापातो यैव । तत्र खलु द्वौ देवौ महर्द्विकौ

‘ જંબૂ મંદરસ્સ પઠ્યવસ્સ ’ इत्यादि ।

છાયાર્થ—મધ્ય જંબૂદીપમાં જે મન્દર-સુમેરુ નામ का पर्वत है उसकी
 उत्तर दिशा की ओर और दक्षिण दिशा की ओर क्रमशः दो वर्षावर
 पर्वत कहे गये हैं । ये दोनों पर्वत समतुल्य हैं । चित्क्षणातासे रहित
 हैं । नानात्वसे भेदसे रहित हैं । लंबाई और चौड़ाईसे, उबना और उद्वेग
 (गेहराई)से संस्थान एव परिणाह (विशालता) —परिधिसे ये दोनों परस्पर में
 एक दूसरेसे भिन्न नहीं हैं । इन दोनों पर्वतोंका नाम है—क्षुब्ध हिमवान् और
 शिखरी इनमें दक्षिणदिशाकी ओर क्षुब्ध हिमवान् पर्वत है और उत्तरदिशा
 की ओर शिखरी पर्वत है इसी प्रकार से दक्षिणदिशा की ओर महा
 हिमवान् पर्वत और उत्तरदिशा की ओर रुक्मी पर्वत है इसी प्रकार से
 निपद्य और नील हैं । इसी प्रकार से मध्य जंबूद्वीप के सुमेरु पर्वत की
 उत्तरदक्षिण दिशा की ओर हैमवत और हैरण्यवत क्षेत्रों के दो वृत्त
 यैतादय पर्वत कहे गये हैं । ये दोनों वृत्तयैतादयपर्वत भी बहुसमतुल्य,
 अविशोष और भेदरहित हैं यावत् आयाम चिह्नम की अपेक्षा, उंचाई

“ જંબૂમંદર પઠ્યવસ્સ ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—મધ્ય જંબૂદીપમાં જે મન્દર (સુમેરુ) નામનો પર્વત છે,
 તેની ઉત્તર દિશા તરફ ક્રમશઃ બે વર્ષાવર પર્વતો આવેલાં છે તે બે પર્વતો
 બહુ જ સમતુલ્ય છે તેઓ વિવિધવૃત્તથી રહિત છે તેમની વચ્ચે કોઈપણ
 પ્રકારનો વક્રાવત નથી. લંબાઈ, પહોળાઈ ઉંચાઈ, ઉદ્વેગ, સંસ્થાન અને પરિ
 ધિની અપેક્ષાએ તે બંનેમાં કોઈ ભિન્નતા નથી તેમનાં નામ બધા પ્રમાણે
 છે—(૧) ક્ષુબ્ધ હિમવાન અને શિખરી ક્ષુબ્ધ હિમવાન પર્વત મન્દર પર્વતની
 દક્ષિણમાં છે અને શિખરી પર્વત મન્દર પર્વતની ઉત્તરે છે એજ પ્રમાણે
 દક્ષિણ દિશા તરફ મહા હિમવાન પર્વત અને ઉત્તર દિશા તરફ રુક્મી પર્વત
 છે એજ પ્રમાણે નિપદ્ય અને નીલ પર્વત પણ આવેલાં છે એજ પ્રમાણે
 મધ્ય જંબૂદીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં હૈમવત અને હૈરણ્યવત
 ક્ષેત્રોના બે વૃત્તયૈતાદય (વૃત્ત એટલે ઝોળ ખાકાર) પર્વતો પણ આવેલાં છે
 તે બંને વૃત્તયૈતાદય પર્વતો પણ જુદા સમતુલ્ય અવિશેષ (ચિત્તેયતા રહિત)
 અને ભેદરહિત છે તેમની લંબાઈ પહોળાઈ, ઉદ્વેગ, (ઉંચાઈ) સંસ્થાન

યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા-સ્વાતી ચૈવ પ્રભાસચૈવ । જમ્બૂમન્દ-
રસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન હરિવર્ષરમ્યકર્ણયોદ્વૌ વૃત્તવૈતાદ્યપર્વતૌ પ્રજ્ઞસૌ
વહુસમ૦ યાવત્ તથા-ગન્ધાપાતી ચૈવ માલ્યવત્પર્યાયચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ દેવૌ
મહર્દિકૌ યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા-અરુણચૈવ પદ્મચૈવ ।
જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન દેવકુરુણાં પૂર્વાપરસ્મિન્ પાર્શ્વે, અત્ર સ્વલુ અશ્વ-
સ્કન્ધકસદૃશૌ અર્દ્રચન્દ્ર સંસ્થાનસથિતૌ દ્વૌ વક્ષસ્કારપર્વતૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમતુલ્યૌ

કી અપેક્ષા, ઉદ્ધેધ કી અપેક્ષા, સંસ્થાન ઓર પરિણાહ કી અપેક્ષા યે
દોનોં પરસ્પર મેં એક દુસરે સે વઢ કર નહીં હેં બિન્ન નહીં હેં । કિન્તુ
એક જૈસે હી હૈ । इनका नाम शब्दापाती और विकटापाती है । इनमें दो
देव रहते हैं । ये दोनों देव महती ऋद्धि वाले यावत् पल्योपम की स्थि-
तिवाले हैं । इन देवों के नाम स्वाती और प्रभास हैं । इसी प्रकार मध्य
जंबूद्वीप के सुमेरु पर्वत की उत्तर और दक्षिणदिशा में क्रमशः वर्तमान
हरिवर्ष एवं रम्यकवर्ष में दो वृत्तवैतादय पर्वत हैं ये भी बहुसम आदि
विशेषणों वाले हैं । इनके नाम हैं गन्धापाती और माल्यवत्पर्याय इनमें
भी दो देव रहते हैं ये भी परस्पर में महर्दिक आदि विशेषणों वाले हैं
इनकी भी स्थिति एक पल्योपम की है इनके नाम अरुण और पद्म हैं ।
जंबूद्वीप के सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा में देवकुरु के पूर्व और पश्चिम
पार्श्व भाग में अश्वस्कन्ध के जैसे अर्द्धचन्द्राकार दो वक्षस्कार पर्वत कहे
गये हैं ये दोनों पर्वत बहुसमतुल्य आदि विशेषणों वाले हैं इनके नाम

અને પરિચિની અપેક્ષાએ તેમની વચ્ચે કેઈ ભેદ નથી, તે બાબતોમા તે બન્ને
સમાનજ છે તેમના નામ શબ્દાપાતી અને વિકટાપાતી છે, તેમાં બે દેવ રહે
છે. તે બન્ને દેવો મહાઋદ્ધિ આદિથી યુક્ત છે અને પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા
છે. તે દેવોના નામ અનુક્રમે સ્વાતી અને પ્રભાસ છે

એજ પ્રમાણે મધ્ય જંબૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશામાં આવેલા હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષમા પણ બે વૃત્તવૈતાદય પર્વતો છે
તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે. તેમના નામ ગન્ધાપાતી
અને માલ્યવત્પર્યાય છે તેમા બે દેવ રહે છે તે બન્ને દેવો પણ મહર્દિક
આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે તેમની સ્થિતિ પણ એક પલ્યોપમની છે.
તેમના નામ નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) અરુણ અને (૨) પદ્મ

જંબૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામા દેવકુરુના પૂર્વ અને પશ્ચિમ
તરફના ભાગોમા અશ્વસ્કન્ધના જેવા અર્ધચન્દ્રાકાર બે વૃક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલાં

યાત્ર તથા-સૌમનસ્યૈવ વિદ્યુત્પમસ્યૈવ । અમ્બુમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેન ઉત્તર
કુસ્ત્રાં પૂર્વાપરસ્મિન્ પાર્શ્વે, અથ સ્વલ્પઅશ્વસ્કન્ધકસહસ્રી અર્ધચન્દ્રસંસ્થાનસંસ્થિતી
ઢ્રી વસસ્ત્રારપર્વતો મહત્તો વહુસમતુરયો યાત્ર-તથા-ગન્ધમાદનસ્યૈવ માસ્યધાન્
ચૈવ । અમ્બુમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન ઢ્રી દીર્ઘચૈતાહપર્વતો મહત્તો વહુસ
મતુરયો યાત્ર તથા-મારતસ્યૈવ દીર્ઘચૈતાહપર્વત, પેરવતસ્યૈવ દીર્ઘચૈતાહપર્વત ।
મારતે સ્વલ્પ દીર્ઘચૈતાહપે દે ગુહ મહત્તે વહુસમતુરય અધિશેપે અનાનાત્વે અન્યોન્ય
નાતિર્વર્તેત યાયામધિષ્ઠમ્મોચ્ચત્વોદ્દેવસંસ્થાનપરિણાદેન, તથા-તમિસ્રાગુહા

સૌમનસ ઓર વિદ્યુત્પમ હૈં । જબ્ મન્દર-સુમેરુકી ઉત્તરદિશામેં ઉત્તર
કુરુ કે પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ પાર્શ્વમાગ મેં અશ્વસ્કન્ધ કે જૈસે અર્ધચન્દ્રાકાર
દો વક્ત્રકાર પર્વત હૈં, યે દોનોં પર્વત વહુસમ આદિ વિશેષનોં થાલે હૈં ।
इनके नाम गन्धमादन और मास्यधान हॆं । इसी प्रकार से जब मन्दर-
सुमेरु की उत्तरदक्षिण दिशा की ओर दो दीर्घ चैताहप पर्वत कहे गये
हॆं ये दोनों पर्वत भी वहुसम आदि विशेषणों थाले हॆं । आदि पद से
यहां “अधिशेप, अनानात्व, आयाम, विष्कम्भ की अपेक्षा समा-
नता, और उच्चता, उद्वेग, संस्थान और परिणाह की अपेक्षा भी
समानता ग्रहण की गई है इन दो दीर्घ चैताहपपर्वतों के नाम भरतदीर्घ
चैताहप और पेरयतदीर्घचैताहप हॆं । भरतदीर्घचैताहप पर्वत में दो गुफाएँ
हॆं जो वहुसम आदि विशेषणों थाली हॆं इनके नाम तमिस्रागुहा और

છે તેમનાં નામ સૌમનસ અને વિદ્યુત્પમ છે તે બન્ને પર્વતો પણ બહુ સમ
આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી સપન્ન છે જબુદીપના મુખેરુ પર્વતની ઉત્તર
દિશામાં ઉત્તર કુરુના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફના ભાગોમાં અશ્વસ્કન્ધના જેવાં
અર્ધચન્દ્રાકારના બે વક્ત્રકાર પર્વતો આવેલાં છે, તેઓ પણ બહુસમ આદિ
પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માસ્યધાન છે

જેઝ પ્રમાણે જબુદીપના મુખેરુની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ બે દીર્ઘ
ચૈતાહપ પર્વત હતાં છે તે બન્ને પર્વતો પણ બહુ સમ આદિ વિશેષણોવાળાં
છે આદિ પદથી અહીં એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓમાં એક બીજા
કરતાં કોઈ વિશેષતા અથવા વિવિધતા નથી. જગાઈ, પહોળાઈ ઉંચાઈ, ઉદ્વેગ,
સંસ્થાન અને અધિષિની અપેક્ષાએ પણ તે બન્નેમાં સમાનતા રહેલી છે
તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ભરત દીર્ઘ ચૈતાહપ અને (૨) પેરવત દીર્ઘ
ચૈતાહપ. ભરત દીર્ઘ ચૈતાહપમાં બે ગુફાઓ છે તે બન્ને ગુફાઓ બહુસમ
આદિ વિશેષણોવાળી છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-તમિસ્રા ગુહા અને

ચૈવ खण्डकप्रपातागुहा चैव । तत्र खलु द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत् पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तद्यथा-कृतमाल्यकश्चैव नृत्यमाल्यकश्चैव । ऐरवते खलु दीर्घवैताढ्ये द्वे गुहे प्रज्ञप्ते यावत्-तद्यथा-कृतमाल्यकश्चैव नृत्यमाल्यकश्चैव । जम्बूमंदरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन चुल्लहिमवति वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसमतुल्यौ यावत् विष्कम्भोच्चत्वो द्वेधसंस्थानपरिणाहेन, तद्यथा चुल्लहिमवत्कूटश्चैव वैश्रवणकूटश्चैव । जम्बूमन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन महाहिमवति वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसम० यावत्-तद्यथा-महाहिमवत्कूटश्चैव वैदूर्यकूटश्चैव । एव निषधे वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसम० यावत्-तद्यथा-निषधकूटश्चैव रुचकप्रभश्च । जम्बू

खण्डकप्रपातगुफा है । इन में दो महाऋद्धि आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति भी एक पल्योपम की है इन देवों के नाम कृतमाल्यक और नृत्यमाल्यक हैं । जंबू मंदर-सुमेरु की दक्षिण दिशामें जो क्षुल्लहिमवान् पर्वत है उस पर दो कूट कहे गये हैं ये दोनों कूट भी बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले हैं विष्कम्भ, उच्चता आदि में ये दोनों कूट समान हैं । इनके नाम क्षुल्लहिमवत्कूट और वैश्रवणकूट है । जम्बू मन्दर की दक्षिणदिशा में जो महाहिमवान् पर्वत है उस पर भी दो कूट कहे गये हैं इन पर्वतों का जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये क्षेत्रों का विभाग करते हैं महाहिमवान् पर्वत के दोनों कूट भी बहुसम आदि विशेषणों वाले हैं इन कूटों के नाम महाहिमवत्कूट और वैदूर्यकूट है इसी प्रकार निषध पर्वत पर भी दो कूट

અડકપ્રપાત ગુફા તે ગુફાઓમા મહર્દિક આદિ વિશેષણોવાળા બે દેવ રહે છે તેમની સ્થિતિ પણ એક પલ્યોપમની છે તેમનાં નામ કૃતમાલ્યક અને નૃત્યમાલ્યક છે.

જંબૂદ્વીપના મંદર (સુમેરુ) ની દક્ષિણ દિશામાં જે ક્ષુલ્લહિમવાન પર્વત છે, તેના ઉપર બે કૂટ આવેલાં છે તે બન્ને કૂટ પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત છે. લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ આદિમાં પણ તેઓ સરખા છે. તેમના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) ક્ષુલ્લહિમવત્કૂટ અને (૨) વૈશ્રવણકૂટ.

જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે મહાહિમવાન પર્વત છે, તેની ઉપર પણ બે કૂટ કહ્યા છે. તે પર્વતોને વર્ષધર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે મહાહિમવાન પર્વતના બન્ને કૂટ પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે તે બન્ને કૂટોનાં નામ મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ છે. એજ પ્રમાણે નિષધ પર્વતપર પણ બે કૂટ છે તે બન્ને કૂટો પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત છે તેમના નામ નિષધકૂટ અને રુચકપ્રભકૂટ.

તથા, તૌ । કીદૃશૌ ? इत्याह—‘ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं नातिवर्त्तते, आयामनिष्कम्भोच्चत्वोद्बोधसंस्थानपरिणादेन ’ इति पदानां व्याख्या-
 ऽनुपदं त्रिंशत्तमसूत्रे कृता ततोऽवसेया । तावाह—क्षुद्रहिमवान्—लघुहिमवान्
 भरतानन्तरम्, तथा शिखरी यत्परमैरवतक्षेत्रं वर्त्तते सः । इमौ द्वावपि पूर्वापरतौ
 लवणसमुद्रस्पृष्टौ योजन शतोच्छ्रायौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थान
 संस्थितौ स्तः । अनयोर्विशेषवर्णनमन्यतोऽवसेयम् । एवं यथा ‘ जंबू दीवे दीवे ’

કે બીચ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વત હૈ इसी प्रकार हैमवत क्षेत्र और हरिवर्ष
 क्षेत्र के बीच में सीमा पर महाहिमवान् पर्वत है हरिवास और महा-
 विदेहक्षेत्र के बीच में निषधपर्वत है विदेह और रम्यक क्षेत्र के बीच में
 नीलवान् पर्वत है रम्यक और हैरण्यवतक्षेत्रके बीचमें रुक्मी पर्वत है
 हैरण्यवत और ऐरवतक्षेत्र के बीच में शिखरी पर्वत है इस तरह से ये
 पर्वत दो दो क्षेत्रों का विभाग करते हैं । सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा
 में भरत, हैमवत और हरिवर्ष क्षेत्र हैं और उत्तरदिशा में रम्यक
 हैरण्यवत और ऐरवत क्षेत्र है विदेहक्षेत्र में देवकुरु दक्षिणदिशा में
 और उत्तरकुरु उत्तरदिशा में है कालचक्र का परिवर्तन भरतक्षेत्र और
 ऐरवत क्षेत्र इन दो क्षेत्रों में ही होता है शेषक्षेत्रों में नहीं इन शेष
 क्षेत्रों में निवास करने वाले जीवों के उपभोग आयु शरीर का परिमाण
 आदि सदा एक से रहते हैं हैमवत क्षेत्र में जीवों की आयु एक पल्य
 प्रमाण होती है—यहां निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा या अवसर्पिणी का

પાડે છે. જેમકે દક્ષિણ દિશામાં આવેલા ભરતક્ષેત્ર અને હૈમવત ક્ષેત્રની વચ્ચે
 ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વત છે. એજ પ્રમાણે હૈમવત અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રની વચ્ચે,
 સીમાપર મહાહિમવાન્ પર્વત છે. હરિવાસ અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની વચ્ચે
 નિષધ પર્વત છે, વિદેહ અને રમ્યક ક્ષેત્રની વચ્ચે નીલવાન્ પર્વત છે, રમ્યક
 અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની વચ્ચે રુક્મિ પર્વત છે અને હૈરણ્યવત અને ઐરવત
 ક્ષેત્રની વચ્ચે શિખરી પર્વત છે આ રીતે આ પર્વતો બધા ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે.

સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ભરત, હૈમવત અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રો છે,
 અને ઉત્તર દિશામાં રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરવત ક્ષેત્રો છે. વિદેહ ક્ષેત્રમાં
 દેવકુરુ દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર કુરુ ઉત્તર દિશામાં છે. કાલચક્રનું પરિવર્તન
 માત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં જ થાય છે, બાકીના ક્ષેત્રોમાં થતું નથી.
 તે બાકીનાં ક્ષેત્રોમાં નિવાસ કરનારા જીવોના ઉપભોગ, આયુ, શરીરનું પ્રમાણ
 આદિ સદા એકસરખું જ રહે છે. હૈમવત ક્ષેત્રમાં જીવોનું આયુષ્ય એક પલ્ય
 થ ૫૨

મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ નીલરશ્મિ વર્ષધરપર્વતે દ્વૌ કૂટૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્
તથા-નીલરશ્મિકૂટસ્થૈવ, ઉપદર્શનકૂટસ્થૈવ । एव रुक्मिणिदर्पधरपर्वते द्वौ कूटौ
પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથા-રુક્મિકૂટસ્થૈવ મણિકચ્છનકૂટસ્થૈવ । एव शिख-
રिणि वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञसौ वहुसम० यावत्-तथा-शिखरिकूटस्थैव
તિગિચ્છિકૂટસ્થૈવ ॥ સુ૦ ૩૧ ॥

ટીકા—‘અવૂર્દાથે’ इत्यादि । सुगमम् । नवरम्-वर्षे-उभयपार्श्वस्थित क्षत्रे
પરતો-અવસ્થાપયતરતિ વર્ષવરૌ ક્ષેત્ર દ્વયસીમાકારિણૌ, તૌ પતૌ પવતૌ વેતિ

કહે ગયે છે એ બોનો કૂટ ઓ વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો ઘાટે છે ।
इन कूटों के नाम निपघकूट और रुक्मकप्रम कूट है । जम् मन्त्र पर्वत
की उत्तरदिशा में जो नील वर्षधर पर्वत है-उसमें भी दो कूट हैं ये दो
कूट भी वहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों घाटे हैं इनमें एक का नाम
नीलवत्कूट और दूसरे का नाम उपदर्शनाकूट है इसी प्रकार से रुक्मि
वर्षधर पर्वत पर भी दो कूट हैं ये भी पूर्वोक्त वहुसम आदि विशेषणों
घाटे हैं इनमें एक का नाम रुक्मिकूट और दूसरे का नाम मणिकचनकूट
है इसी प्रकार से शिखरि वर्षधर पर्वत पर जो दो कूट पूर्वोक्त वहुसम
आदि विशेषणों से युक्त कहे गये हैं उनके नाम शिखरिकूट और
तिगिच्छकूट हैं ।

ટીકાર્—इस चतु की व्याख्या सुगम है हिमवान् आदि पर्वतों को
जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये हिमवान् आदि
पर्वत अपनी दोनों ओर स्थित दो क्षेत्रों को घारण करते हैं अर्थात्
उनकी सीमा बताते हैं जैसे दक्षिण दिशा में स्थित भरतक्षेत्र और क्षेत्र

જ બૂર્દાપના મહર પવતની ઉત્તર દિશામાં એ નીલ વર્ષધર પર્વત છે,
તેમાં પણ નિપઘકૂટ અને ઉપદર્શનાકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ
વહુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે એજ પ્રમાણે રુક્મિ વર્ષધર પવતપર પણ
રુક્મિકૂટ અને મણિકચ્છનકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બંને કૂટ પણ વહુસમ
આદિ વિશેષણોવાળા છે એજ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પવતપર પણ શિખરી
કૂટ અને તિગિચ્છકૂટ નામના બે કૂટ છે તેઓ પણ વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત
વિશેષણોથી યુક્ત છે

ટીકા—આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે હિમવાન્ આદિ પર્વતોને વર્ષધર
કહેવાનું કારણ એ છે કે હિમવાન્ આદિ પર્વત પોતાની બન્ને બાજુએ આવેલાં
ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે-એ કે તેમની સીમા બતાવે છે અને તેમને અવર

तथा, तौ । कीदृशौ ? इत्याह—‘ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं
नातिवर्त्तते, आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेधसंस्थानपरिणादेन ’ इति पदानां व्याख्या-
ऽनुपदं त्रिशत्तमसूत्रे कृता ततोऽवसेया । तावाह—क्षुद्रहिमवान्—लघुहिमवान्
भरतानन्तरम्, तथा शिखरी यत्परमैरवतक्षेत्रं वर्त्तते सः । इमौ द्वावपि पूर्वापरतौ
लवणसमुद्रस्पृष्टौ योजन शतोच्छ्रायौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थान
संस्थितौ स्तः । अनयोर्विशेषवर्णनमन्यतोऽवसेयम् । एवं यथा ‘ जंबू दीवे दीवे ’

के बीच क्षुद्रहिमवान् पर्वत है इसी प्रकार हैमवत क्षेत्र और हरिवर्ष
क्षेत्र के बीच में सीमा पर महाहिमवान् पर्वत है हरिवास और महा-
विदेहक्षेत्र के बीच में निषधपर्वत है विदेह और रम्यक क्षेत्र के बीच में
नीलवान् पर्वत है रम्यक और हैरण्यवतक्षेत्रके बीचमें रुक्मी पर्वत है
हैरण्यवत और ऐरवतक्षेत्र के बीच में शिखरी पर्वत है इस तरह से ये
पर्वत दो दो क्षेत्रों का विभाग करते हैं । सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा
में भरत, हैमवत और हरिवर्ष क्षेत्र हैं और उत्तरदिशा में रम्यक
हैरण्यवत और ऐरवत क्षेत्र है विदेहक्षेत्र में देवकुरु दक्षिणदिशा में
और उत्तरकुरु उत्तरदिशा में है कालचक्र का परिवर्तन भरतक्षेत्र और
ऐरवत क्षेत्र इन दो क्षेत्रों में ही होता है शेषक्षेत्रों में नहीं इन शेष
क्षेत्रों में निवास करने वाले जीवों के उपभोग आयु शरीर का परिमाण
आदि सदा एक से रहते हैं हैमवत क्षेत्र में जीवों की आयु एक पल्य
प्रमाण होती है—यहां निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा या अवसर्पिणी का

पाडे छे. जेभके दक्षिण दिशाभां आवेला भरतक्षेत्र अने हैमवत क्षेत्रनी वच्चे
क्षुद्र हिमवान् पर्वत छे जेभ प्रभाषे हैमवत अने हरिवर्ष क्षेत्रनी वच्चे,
सीमापर महाहिमवान् पर्वत छे. हरिवास अने महाविदेह क्षेत्रनी वच्चे
निषध पर्वत छे, विदेह अने रम्यक क्षेत्रनी वच्चे नीलवान् पर्वत छे, रम्यक
अने हैरण्यवत क्षेत्रनी वच्चे रुक्मि पर्वत छे अने हैरण्यवत अने ऐरवत
क्षेत्रनी वच्चे शिखरी पर्वत छे. आ रीते आ पर्वतो जग्गे क्षेत्रोनी मयाँदा करे छे.

सुमेरु पर्वतनी दक्षिण दिशाभां भरत, हैमवत अने हरिवर्ष क्षेत्रो छे,
अने उत्तर दिशाभां रम्यक, हैरण्यवत अने ऐरवत क्षेत्रो छे. विदेह क्षेत्रभां
देवकुरु दक्षिण दिशाभां अने उत्तर कुरु उत्तर दिशाभां छे. कालचक्रनुं परिवर्तन
मात्र भरतक्षेत्र अने ऐरवत क्षेत्रोभां न थाय छे, भाडीना क्षेत्रोभां थतुं नहीं.
ते भाडीना क्षेत्रोभां निवास करनारां जेवोना उपभोग, आयु, शरीरनुं प्रभाषे
आदि सदा जेकसरथुं न रहे छे हैमवत क्षेत्रभां जेवोनुं आयुष्य जेक पल्य
य ५२

મન્વરસ્ય પર્વતસ્ય ઉચ્ચેભ નીલવતિ વર્ષધર્મપર્વતે ટ્વી કૂટૌ પ્રજ્ઞતૌ વહુસમ૦ યાવત્
 તથયા-નીલવત્કૂટશ્ચૈવ, ઉપદર્શનકૂટશ્ચૈવ । एष रुक्मिणिदर्पधरपर्वतે ટ્વી કૂટૌ
 પ્રજ્ઞતૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથયા-રુક્મિકૂટશ્ચૈવ મણિકબ્ધનકૂટશ્ચૈવ । एष शिख-
 रिभि वषधरपर्वतે ટ્વી કૂટૌ પ્રજ્ઞતૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથયા-શિખરિકૂટશ્ચૈવ
 તિમિચ્છિકૂટશ્ચૈવ ॥ સુ૦ ૨૧ ॥

ટીકા—‘જવૂરીને’ રૂપાદિ । સુગમમ્ । નવરમ્-વર્ષ-ઠમયપાદ્યસ્થિતે સેષે
 ધરતો-વ્યવસ્થાપયત્તિ વર્ષવરૌ ક્ષેષ દ્વયસીમાકારિણી, સૌ ઘટૌ પર્વતૌ વેતિ

કહે ગયે હૈં યે દોનો કૂટ મી વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોં ઘાલે હૈં ।
 इन कूटों के नाम निपथकूट और रुक्मकप्रम कूट है । ગણ મન્વર પર્વત
 की उत्तरदिशा में जो नील वर्षधर पर्वत है-उसमें भी दो कूट हैं ये दो
 कूट मी वहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों घाले हें इनमें एक का नाम
 नीलवत्कूट और दूसरे का नाम उपदर्शनाकूट है इसी प्रकार से रुक्मि-
 षधर पर्वत पर भी दो कूट हैं ये भी पूर्वोक्त वहुसम आदि विशेषणों
 घाले हैं इनमें एक का नाम रुक्मिकूट और दूसरे का नाम मणिकबन्धनकूट
 है इसी प्रकार से शिखरि वर्षधर पर्वत पर जो दो कूट पूर्वोक्त वहुसम
 आदि विशेषणों से युक्त कहे गये हैं उनके नाम शिखरिकूट और
 तिमिच्छकूट हैं ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र की व्याख्या सुगम है हिमवान् आदि पर्वतों को
 जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये हिमवान् आदि
 पर्वत अपनी दोनों ओर स्थित दो क्षेत्रों को धारण करते हैं अर्थात्
 उनकी सीमा बताते हैं ऐसे दक्षिण दिशा में स्थित भरतक्षेत्र और क्षेत्र

જવૂરીપના મહર પવતની ઉત્તર દિશામાં જે નીલ વર્ષધર પર્વત છે,
 તેમાં પણ નિલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનાકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ
 બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં છે એજ પ્રમાણે રુક્મિ વર્ષધર પવતપર પણ
 રુક્મિકૂટ અને મણિકબન્ધનકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ બહુસમ
 આદિ વિશેષણોવાળાં છે એજ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પવતપર પણ શિખરી
 કૂટ અને તિમિચ્છકૂટ નામના બે કૂટ છે તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત
 વિશેષણોથી યુક્ત છે

ટીકાય—આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે હિમવાન્ આદિ પર્વતોને વર્ષધર
 કહેવાનું કારણ એ છે કે હિમવાન્ આદિ પર્વત પોતાની બન્ને બાજુએ આવેલાં
 ક્ષેત્રો ॥ મનોહર કરે છે-એજે કે તેમની સીમા બતાવે છે અને તેમને બહુસમ

इत्यादि, सूत्राभिलापेन हिमवच्छिखरिणौ प्रोक्तौ तथा महाहिमवद्रुक्मिपर्वतावपि विज्ञेयौ । तत्र महाहिमवानिति लघुहिमवदपेक्षया । ' उत्तरदाहिणेण ' इति पाठ-
स्य यथासंख्यन्यायमनाश्रित्य यथासत्तिन्यायादक्षिणतो महाहिमवान्, रुक्मीचोत्त-

में बिलकुल समान हैं इनमें किसी भी प्रकार की एक दूसरे से विशेषता नहीं है अनानात्व है किसी भी प्रकार का इनमें भेद नहीं है आयाम, विष्कंभ, उच्चत्व, उद्वेध, संस्थान और परिणाह इन दोनों का बराबर बराबर है । लघुहिमवान् भरतक्षेत्रकी सीमा जहां समाप्त होती है वहां पर है और शिखरी पर्वत हैरण्यवत की सीमा जहां समाप्त होती है वहां पर है इसके बाद ऐरवत क्षेत्र है ये दोनों पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लम्बे हैं अर्थात् पूर्वपश्चिम ओर लवण समुद्र तक फैले हुए हैं ये दोनों एक सौ योजन के ऊंचे हैं और २५ पच्चीस योजन नीचे जमीन में अवगाह युक्त है तथा इनका संस्थान आयतचतुरस्र है इनका विशेष वर्णन अन्य शास्त्रों से जानना चाहिये । इस तरह " जंबुदीवे दीवे " इत्यादि सूत्राभिलाप के द्वारा क्षुल्लहिमवान् और शिखरी पर्वत के सम्बन्ध में जैसे यह कहा गया है, इसी प्रकार का कथन महाहिमवान् और रुक्मी पर्वत के विषय में भी करना चाहिये, ये दोनों पर्वत भी क्रमशः दक्षिण

અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની ન્યાં સીમા સમાપ્ત થાય છે, ત્યાં આવેલો છે. તે બંને પર્વતો પરસ્પરમાં બિલકુલ સમાન છે તે બંનેમાં કોઈપણ પ્રકારની વિશેષતા નથી. તેમની વચ્ચે અનાનાત્વ (વિવિધતા અથવા અસમાનતાનો અભાવ) છે, તેમની વચ્ચે બિલકુલ તફાવત નથી. તે બંને લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉદ્વેધ, સંસ્થાન (આકાર) અને પરિધિની અપેક્ષાએ એકસરખાં છે.

લઘુહિમવાન્ ન્યાં ભરતક્ષેત્રની સીમા સમાપ્ત થાય છે, ત્યાં આવેલો છે. અને હૈરણ્યવતની સીમા ન્યાં સમાપ્ત થાય છે ત્યાં શિખરી પર્વત આવેલો છે. ત્યારબાદ ઐરવત ક્ષેત્ર છે. તે બંને પર્વતો પૂર્વપશ્ચિમ તરફ લવણ સમુદ્ર સુધી ફેલાયેલા છે તે બંને એકસો યોજન ઉંચા છે અને ૨૫ યોજન નીચે જમીનમાં અવગાહયુક્ત છે તેમના સંસ્થાનની અપેક્ષાએ—આકારની દૃષ્ટિએ તેઓ આયતચતુસ્રસંસ્થાનવાળા છે, તેમનું વિશેષ વર્ણન ત્રિશાસુ પાઠકોએ અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી વાંચી લેવું આ રીતે " જંબુદીવે દીવે " ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા જેવું કથન ક્ષુલ્લ (ક્ષુદ્ર) હિમવાન્ અને શિખરી પર્વતના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન મહાહિમવાન્ અને રુક્મિ પર્વતના વિષયમાં પણ શ્રદ્ધા કરવું જોઈએ. સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ મહાહિમવાન્ પર્વત

ત્રીસરા કાલ પના રહતા હૈ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર મેં પ્રાણિયોં કી આયુ દો પલ્લ પ્રમાણ હોતી હૈ યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કા પાંચવાં યા અવસર્પિણી કા દુસરા કાલ પ્રવર્તતા હૈ વિદેહ ક્ષેત્ર મેં સદા અવસર્પિણી કા ચતુર્યકાલ હી રહતા હૈ યહાં કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ ૧ કોટિપૂર્વ કી હોતી હૈ દેવકુ રક્ષેત્ર કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ ત્રીન પલ્લપ્રમાણ હોતી હૈ યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કા છઠા ઓર અવસર્પિણી કા પહિલા કાલ હોતા હૈ હૈમવત, હરિવર્ષ ઓર દેવકુરુ મેં કાલ કા જો યહ ક્રમ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ વહી ક્રમ ઉત્તરવિશા કે ઉત્તરકુરુ રમ્યક ઓર હૈરણ્યવત જન ત્રીન ક્ષેત્રોં મેં જાનના આહિયે ઉત્તરકુરુ મેં દેવકુરુ કે સમાન, રમ્યક મેં હરિવર્ષ કે સમાન ઓર હૈરણ્યવત મેં હૈમવત કે સમાન કાલ કી પ્રવૃત્તિ હૈ ભરત ક્ષેત્ર ઓર પેરવત ક્ષેત્ર કી સીમા પર જો દો પર્વત હૈં ડનકે નામ હૈં હુદ્રહિમવાન ઓર શિખરી। જનમે હુદ્ર હિમવાન સુમેરુ કી વક્ષિણવિશા તરફ હૈ। તથા શિખરી પર્વત સુમેરુ કી ઉત્તર વિશા તરફ હૈ હુદ્રહિમ વાન પર્વત ભરતક્ષેત્ર કી સમાપ્તિ જહાં હોતી હૈ ઉસ સીમાપર હૈ ઓર શિખરી પર્વત પેરવત ક્ષેત્ર કા જહાં સે પ્રારંભ હોતા હૈ ઓર હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર કી જહાં સીમા સમાપ્ત હોતી હૈ વહાં પર હૈં યે દોનોં પર્વત પરસ્પર

પ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો થોથો અથવા અવસર્પિણીનો બીજો કાળ જ પ્રવર્તતો હોય છે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પ્રાણીઓનું આયુષ્ય બે પલ્લપ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો પાંચમો અથવા અવસર્પિણીનો બીજો કાળ પ્રવર્તતો હોય છે વિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા અવસર્પિણીનો થોથો કાળ જ પ્રવર્તતો હોય છે અને ત્યાંના પ્રાણીઓની સ્થિતિ એક કોટિપૂર્વની હોય છે દેવકુરુ ક્ષેત્રના પ્રાણીઓની સ્થિતિ ત્રણ પલ્લપ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો છઠો અથવા અવસર્પિણીનો પહેલો કાળ પ્રવર્તતો હોય છે હૈમવત, હરિવર્ષ અને દેવકુરુમાં કાળને બે આ ક્રમ પ્રકટ કરવામાં આવે છે, જેમ કેમ ઉત્તર વિશાના ઉત્તરકુરુ, રમ્યક અને હૈરણ્યવત, આ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં પણ સમાજનો. ઉત્તરકુરુમાં દેવકુરુના સમાન, રમ્યકમાં હરિવર્ષ સમાન, અને હૈરણ્યવતમાં હૈમવત સમાન કાળની પ્રવૃત્તિ સમાજની. ભરતક્ષેત્ર અને પેરવત ક્ષેત્રની સીમાપર બે બે પર્વતો છે તેમનાં નામ હુદ્રહિમવાન અને શિખરી છે તેમાંથી હુદ્રહિમવાન સુમેરુની દક્ષિણ વિશા તરફ છે અને શિખરી પર્વત સુમેરુની ઉત્તર વિશા તરફ છે ભરતક્ષેત્રની જ્યાં સમાપ્તિ થાય છે તે સીમાપર હુદ્રહિમવાન પર્વત છે અને શિખરી પર્વત પેરવત ક્ષેત્રનો અંત્યથી પ્રારંભ થાય છે

‘જંબૂ’ इत्यादि सुगमं, नवरं-द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतौ, वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताढ्यौ -वैताढ्यनामकौ पर्वतौ । तौ च सर्वतः सहस्रयोजनपरिमितौ रजतमयौ स्तः । तत्र यथासत्तिन्यायाश्रयणादक्षिणतो हैमवते शब्दापाती, उत्तरत ऐरण्यवते विकटापातीति । ‘तत्थ णं’ इति तत्र-तयोर्द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतयोः क्रमेण स्वातिः प्रभासश्चेति द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यात्रवत्पलोपमस्थितिकौ वसतः, तत्र तद्भवनस-द्भावादिति । ‘जंबू’ इत्यादि, हरिवर्षे गन्धापाती, रम्यकवर्षे माल्यवत्पर्यायः पर्वतः । तयोः पूर्वोक्तरूपौ अरुणाभिधः पद्माभिश्चवेति द्वौ देवौ क्रमेणैव वसत इति । ‘जंबू’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य दक्षिणतो देवकुरुषु पूर्वापरयोः पार्श्वयोः पूर्वपार्श्वे अपरपार्श्वे चेत्यर्थः कथम्भूतयोः पूर्वापरपार्श्वयोः ? इत्याह-

रजतमय हैं । दक्षिणदिशा तरफ जो हैमवत क्षेत्र है उसमें शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत है और उत्तरदिशा तरफ जो ऐरण्यवतक्षेत्र है उसमें विकटापाती वृत्तवैताढ्य है इन वैताढ्यों में क्रमशः स्वाति और प्रभास ये दो महर्द्धिक आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति एक पलोपम की है ये वहां इसलिये रहते हैं कि इनके वहां भवन बने हुए हैं । हरिवर्ष क्षेत्र में गन्धापाती और रम्यकवर्ष में माल्यवत्पर्याय नामके वैताढ्यपर्वत हैं । इनमें पूर्वोक्त रूप संपन्न दो देव जिन के नाम अरुणा भिध और पद्माभिध हैं क्रमशः रहते हैं । इसी प्रकार से जम्बूद्वीप में स्थित जो मन्दरपर्वत है उसकी दक्षिणदिशा में जो विदेहक्षेत्रस्थ देव-कुरु हैं उनके पूर्वपार्श्व में और अपरपार्श्व में क्रमशः सौमनस और

દેવકની પરિધિ આયામ વિષ્કંભ (લંબાઈ, પહોળાઈ) કરતા બમણી છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો પલ્યાકાર છે વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો સર્વત્ર એક હજાર યોજનના છે અને રજતમય છે દક્ષિણ દિશા તરફ જે હૈમવત ક્ષેત્ર છે તેમા શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે અને ઉત્તર દિશા તરફ જે ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર છે તેમાં વિકટાપાતિ નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે તે વૃત્તવૈતાઢ્યોમાં અનુક્રમે સ્વાતિ અને પ્રભાસ નામના મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષ-ણવાળા જે દેવ વસે છે, તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. તેઓ ત્યાં શા કારણે રહે છે ? ત્યાં તેમનાં ભવનો બનેલાં હોવાથી તેઓ ત્યાં રહે છે હરિ-વર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી, અને રમ્યક વર્ષમાં માલ્યવત્પર્યાય નામના વૃત્તવૈતાઢ્યો ક્રમશઃ આવેલા છે તે બન્નેમાં પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા જે દેવ રહે છે, જેમનાં નામ અનુક્રમે અરુણ અને પદ્મ છે.

એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે વિદેહ ક્ષેત્રસ્થ દેવકુરુ છે તેની પૂર્વ તરફ અને પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમે સૌમનસ

रत इति । एष सर्पत्र वाच्यम् । एवमेव निषपनीलपन्तौ विज्ञेयी, नवरमेषामाया-
मविष्कम्मादपोऽन्यतोवसेया । चतुरस्रपरिधिस्तु आयामविष्कम्माद्विगुण इति ।

और उत्तर की ओर हैं—अर्थात् सुमेरु पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ
महाहिमवान् पर्वत हैं और उत्तरदिशा तरफ रुक्मी पर्वत है । इसी प्रकार
का कपन निषप और नीलपन्त पर्वतों के विषय में भी करना चाहिये
इनके आयाम विस्तार भावि का कपन अन्य सिद्धान्त ग्रन्थों से जानना
चाहिये तात्पर्य इसका “ तद्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षपर विदेहान्ताः ”
इस सिद्धान्त सूत्र के अनुसार ऐसा है कि विदेह क्षेत्रपर्यन्त पर्वत और
क्षेत्र भरतक्षेत्र से दूने दूने विस्तार वाले हैं जम्बूद्वीप में भरतक्षेत्र का
विस्तार ५२६ योजन ६ कला का है इससे दूना विस्तार हिमवान् पर्वत
का है हिमवान् पर्वत के विस्तार से दूना विस्तार हैमवत क्षेत्र का है
हैमवत क्षेत्र के विस्तार से दूना विस्तार महाहिमवान् पर्वत का है इस
तरह यह दूना ९ विस्तार क्रम बिदेह क्षेत्रतक है इसके बाद कि उत्तर
दिशा के क्षेत्रों का और पर्वतों का विस्तार दक्षिण के क्षेत्र और पर्वतों
के जैसा ही है इस तरह ऐरवत क्षेत्र का विस्तार ५२६ योजन ६ कला
का हो जाता है जो भरत क्षेत्र के बराबर ही बैठता है ।

चतुरस्रपरिधि तो आयामविष्कम्मा से दूनी है वृत्तवैताडपर्वत
पस्याकार हैं । ये वृत्तवैताडपर्वत सर्वतः एक हजार योजन के हैं और

उत्तरे उत्तर दिशा तरफ रुक्मि पर्वत है आ प्रकारानु कवन निषप अने
नीलपन्त पर्वताना विषयभां पक्ष समस्त देव तेमनी उवाध, पक्षेणार्ध
आदिनुं वषुन अन्य शास्त्रोर्भांभी आवी देव

“ तद्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षपरविदेहान्ताः ” आ सूत्रं तात्पर्य के है
है विदेहक्षेत्र पर्यन्तभां पर्वत अने क्षेत्र भरतक्षेत्र करतां जमवर्षां जमवर्षां
विस्तारवाणां ॥ जम्बूद्वीपभां भरतक्षेत्रने विस्तार ५२६ योजन अने ६ कला
प्रमाण है तेनाथी जमवर्षा विस्तार हिमवान् पर्वतने ॥ हिमवान् पर्वत
करतां हैमवत क्षेत्रने विस्तार जमवर्षा है हैमवत क्षेत्र करता महाहिमवान्
पर्वतने विस्तार जमवर्षा है आ सीते जमवर्षां जमवर्षां विस्तारक्रम विदेह
क्षेत्र समस्त देवो. मन्दर पर्वतनी उत्तर दिशाभां आवेता क्षेत्रने अने
पर्वताना विस्तार दक्षिण दिशाभां क्षेत्रो अने पर्वताना विस्तार नोटवै न
है जेमके ऐरवत क्षेत्रने विस्तार भरतक्षेत्रना विस्तार नोटवै न (५२६
योजन ६ कलाने) है.

‘જંબૂ’ इत्यादि सुगमं, नवरं-द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतौ, वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताढ्यौ -वैताढ्यनामकौ पर्वतौ । तौ च सर्वतः सहस्रयोजनपरिमितौ रजतमयो स्तः । तत्र यथासत्तिन्यायाश्रयणादक्षिणतो हैमवते शब्दापाती, उत्तरत ऐरण्यवते विकटापातीति । ‘तत्थ णं’ इति तत्र-तयोर्वृत्तवैताढ्यपर्वतयोः क्रमेण स्वातिः प्रभासश्चेति द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ वसतः, तत्र तद्भवनस-द्भावादिति । ‘जंबू’ इत्यादि, हरिवर्षे गन्धापाती, रम्यकवर्षे माल्यवत्पर्यायः पर्वतः । तयोः पूर्वोक्तरूपौ अरुणाभिधः पद्माभिधश्चेति द्वौ देवौ क्रमेणैव वसत इति । ‘जंबू’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य दक्षिणतो देवकुरुषु पूर्वापरयोः पार्श्वयोः पूर्वपार्श्वे अपरपार्श्वे चेत्यर्थः कथम्भूतयोः पूर्वापरपार्श्वयोः ? इत्याह-

रजतमय हैं । दक्षिणदिशा तरफ जो हैमवत क्षेत्र है उसमें शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत है और उत्तरदिशा तरफ जो ऐरण्यवतक्षेत्र है उसमें विकटापाती वृत्तवैताढ्य है इन वैताढ्यों में क्रमशः स्वाति और प्रभास ये दो महर्द्धिक आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति एक पल्योपम की है ये वहां इसलिये रहते हैं कि इनके वहां भवन बने हुए हैं । हरिवर्ष क्षेत्र में गन्धापानी और रम्यकवर्ष में माल्यवत्पर्याय नामके वैताढ्यपर्वत हैं । इनमें पूर्वोक्त रूप संपन्न दो देव जिन के नाम अरुणा मिध और पद्माभिध हैं क्रमशः रहते हैं । इसी प्रकार से जम्बूद्वीप में स्थित जो मन्दरपर्वत है उसकी दक्षिणदिशा में जो विदेहक्षेत्रस्थ देव-कुरु हैं उनके पूर्वपार्श्व में और अपरपार्श्व में क्रमशः सौमनस और

દરેકની પરિધિ આયામ વિષ્કંભ (લંબાઈ, પહોળાઈ) કરતા બમણી છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો પલ્યાકાર છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો સર્વત્ર એક હજાર યોજનના છે અને રજતમય છે દક્ષિણ દિશા તરફ જે હૈમવત ક્ષેત્ર છે તેમાં શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે અને ઉત્તર દિશા તરફ જે ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર છે તેમાં વિકટાપાતિ નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે તે વૃત્તવૈતાઢ્યોમાં અનુક્રમે સ્વાતિ અને પ્રભાસ નામના મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષ-ણવાળા બે દેવ વસે છે, તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. તેઓ ત્યાં શા કારણે રહે છે ? ત્યાં તેમનાં ભવનો અનેકા હોવાથી તેઓ ત્યાં રહે છે હરિ-વર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી, અને રમ્યક વર્ષમાં માલ્યવત્પર્યાય નામના વૃત્તવૈતાઢ્યો ક્રમશઃ આવેલા છે તે બન્નેમાં પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા બે દેવ રહે છે, જેમનાં નામ અનુક્રમે અરુણ અને પદ્મ છે.

એજ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે વિદેહ ક્ષેત્રસ્થ દેવકુરુ છે તેની પૂર્વ તરફ અને પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમે સૌમનસ

‘પૃથ્વ’ इति, अत्र—मन्त्रापकेनोपदर्शमानयोः अश्वस्त्वक्षसश्चौ आदौ निम्नोपपन्नसाने चोन्नतौ, तयोर्निपपसमीपे चतुश्च योजनोच्छ्रितत्वात्, मेरुसमीपे तु पञ्चशत योजनोच्छ्रितत्वादिति, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्धचन्द्राकारौ अत्राश्वस्त्रदेन विभागमात्र विवक्ष्यते, न तु समप्रविभागतेति आभ्यां चार्धचन्द्राकारादेनकुरव कृता । तौ द्वौ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टौ परस्परसमानरूपौ क्रमेण सौमनस-विद्युत्प्रभनामानौ वक्षस्कारपर्वतौ । तत्र-चक्षुसि-मध्ये गोप्य क्षेत्र द्वौ समूय कुरु इति वक्षस्कारौ, तौ च तौ पर्वतौ चेति तथा, ‘नंपू’ इत्यादि । एवमेवोत्तरकुरुष्वपि द्वौ गन्धमादन-माल्यवान्नामानौ वक्षस्कारपर्वतौ स्तः । नवरं यथासचिन्त्यापमाधित्यापरपार्श्वे गन्धमादना, पूर्वपार्श्वे माल्यवानिति । ‘बम्बू’

विद्युत्प्रभ नामके दो वक्षस्कारपर्वत हैं ये वक्षस्कार आदिमें निम्न-नीचा हैं और अन्त में उन्नत-ऊँचा हैं अत इनका आकार अश्वस्त्वक्षके जैसा है निपच के पास ये चारसौ योजन ऊँचे हैं, और मेरु के पास पाँचसौ योजन ऊँचे हैं अर्धचन्द्र के जैसे ये संस्थान वाले हैं यहाँ अर्ध चन्द्र से केवल विभागमात्र विवक्षित हुआ है समप्रविभागता नहीं इन्हीं दो वक्षस्कारपर्वतों ने देवकुरुओं को अर्धचन्द्र के आकार जैसा कर दिया है ये वक्षस्कार परस्पर में सामानरूप वाले हैं वक्षस्कार ऐसा नाम इनके होने का यह कारण है कि ये दोनों अपने मध्यगत क्षेत्र को गोप्य कर रखते हैं इसी प्रकार उत्तरकुरुओं में भी दो वक्षस्कारपर्वत गन्धमादन और माल्यवान् नाम के हैं अपरपार्श्व में गन्धमादन और पूर्वपार्श्व में माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत हैं । इसी तरह से जम्बूद्वीप में मन्दरपर्वत-

અને વિકુપ્રત નામના બે વદ્યસ્કાર પર્વતો છે તે વદ્યસ્કાર પર્વતો આદિમાં નીચા છે અને અન્ત ભાગમાં ઊંચા છે તેથી તેમને આકાર અશ્વસ્ત્વક્ષના જેવો લાગે છે નિપથની પાસે તેઓ ૪૦૦ યોજન ઊંચા છે અને મેરુની પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે તેઓ અર્ધચન્દ્રના જેવાં સંસ્થાન (આકાર) વાળા છે અહીં અર્ધ ચન્દ્રની માત્ર વિભાજન જ દર્શાવવામાં આવ્યો છે—સમપ્ર વિભાગતા દર્શાવવામાં આવેલ નથી. આ બન્ને વદ્યસ્કાર પર્વતોએ દેવકુરુઓને અશ્વચન્દ્રના આકાર જેવાં કરી દીધાં છે તેઓ એકસરખાં સ્વરૂપવાળા છે. તેમને વદ્યસ્કાર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પાતાની વચ્ચે રહેલા ક્ષેત્રને ગોપ્ય (નજરે ન પડે એવું) કરી નાખે છે એજ પ્રમાણે ઉત્તર કુરુઓમાં પણ બે વદ્યસ્કાર પર્વત છે. તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન્ છે પશ્ચિમ તરફ અદમાન અને પૂર્વ તરફ માલ્યવાન્ વદ્યસ્કાર પર્વતો આવેલા છે એજ

ત્યાદિ, જમ્બૂદ્વીપે મન્દરપર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણયોઃ-પૂર્વોક્તન્યાયાદક્ષિણોત્તરયોઃ
 ભરતૈરવતનમાનો દ્વૌ દીર્ઘવૈતાદ્યપર્વતૌ સ્તઃ । અન્ન-વૃત્તવૈતાદ્યવ્યવચ્છેદાર્થ
 દીર્ઘગ્રહણમ્ । इमौ च भरतैरवतक्षेत्रयोर्मध्यभागे पूर्वापरतो लवणोदधिं स्पृष्टवन्तौ
 પશ્ચવિંશતિયોજનોચ્છિતૌ તત્પાદાવગાદૌ પશ્ચાશદ્ યોજનવિસ્તૃતૌ આયતસંસ્થિતૌ
 સર્વરજતમયાબુમયતો વહિઃ કાશ્ચનમખ્ડનાઢ્ઠાવિતિ । 'ભારહેળ' ઇત્યાદિ, ભારતે-
 ભારતામિથે સ્વલુ દીર્ઘવૈતાદ્યે દ્વે ગુદે સ્ત-તમિસ્રગુદા, સ્વખ્ડપ્રપાતગુદાચેતિ ।
 તત્ર તસ્યાડપરભાગતસ્તમિસ્રા ગુદા વર્તતે, સા ચ ગિરિવિસ્તારાયમા દ્વાદશયો-
 જનવિસ્તારાડષ્ટયોજનોચ્છ્યા, આયતચતુરસ્રસંસ્થાના વિજયદ્વારપરિમિતદ્વારા

સુમેરુ કી ઉત્તરદિશા મેં ઓર દક્ષિણદિશા મેં ભરત ઓર ઈરવત નામકે
 દો દીર્ઘ વૈનાદ્યપર્વત હૈં યહાં દીર્ઘપદ કા ગ્રહણ વૃત્તવૈનાદ્ય પર્વતોં કે
 વ્યવચ્છેદકે લિયે કિયા ગયા હૈં યે દોનોં દીર્ઘ વૈતાદ્ય પર્વત ભરત ઓર
 ઈરવત ક્ષેત્ર કે મધ્યભાગ મેં પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લવણસમુદ્ર કો છૂતે હૈં
 ૨૫ યોજન કે યે ઝૂંચે હૈં ચૌથાઈ ભાગ ઇનકા જમીન નીચે અવગાઢ હૈં
 ૫૦ યોજન કા ઇનકા વિસ્તાર હૈં આયત-લમ્બા-દણ્ડ કે સમાન ઇનકા
 સંસ્થાન હૈં સર્વ પ્રકારસે યે રજતમય હૈં યે દોનોં બાહરમેં કાશ્ચનકેમખ્ડન
 કે અઢ્ઠ-ચિહ્નવાલે હૈં અર્થાત્ બાહ્યકા ભાગ સ્વર્ણમય હૈં ભરતનામકે દીર્ઘ
 વૈતાદ્યપર્વતપરદો ગુફાઈ હૈં એકકા નામ હૈં તમિસ્રાગુફા ઓર દૂસરી કા
 નામ હૈં સ્વખ્ડપ્રપાતગુફા તમિસ્રાગુફા ડસકે પીછેકે ભાગમેં હૈં યહ ગુફા ગિરિ
 કેજિતની વિસ્તાર ઓર આયામવાલી હૈં ૧૨ યોજનકા ઇસકા વિસ્તાર હૈં
 ઓર આઠ યોજન કી યહ ઝૂંચી હૈં ઇસકા સંસ્થાન આયાતચતુરસ્ર હૈં

પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર (સુમેરુ) પર્વતની ઉત્તરમાં ભરત અને દક્ષિણમાં
 ઐરવત નામના દીર્ઘવૈતાદ્ય પર્વતો આવેલા છે અહીં વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતોના
 વ્યવચ્છેદને માટે દીર્ઘપદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે બન્ને દીર્ઘવૈતાદ્ય
 પર્વતો ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રની મધ્યમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશામાં લવણ
 સમુદ્ર સુધી ફેલાયેલા છે. તેમની ઊંચાઈ ૨૫ યોજનની છે તેમનો ૧/૪ ભાગ
 જમીનની નીચે અવગાઢ છે. ૫૦ યોજનનો તેમનો વિસ્તાર છે. આયત
 (લાંબા) ૬૩ના જેવું તેમનું સંસ્થાન (આકાર) છે. તેઓ સંપૂર્ણતઃ રજતમય
 છે. તે બન્નેનો ખદારનો દેખાવ સોનાના મંડનના ચિહ્નવાળો હોય છે અર્થાત્
 ખદારનો ભાગ સુવર્ણમય હોય એવો લાગે છે. ભરત નામના દીર્ઘવૈતાદ્ય
 પર્વતપર બે શુક્રઓ છે, તેમનાં નામ તમિસ્રા શુક્ર અને ખંડપ્રપાત શુક્ર છે, તમિસ્રા
 શુક્ર તેમના પાછલા ભાગમાં છે. તે શુક્રનો વિસ્તાર અને આયામ (લંબાઈ) ગિરિના
 જેવી છે. ૧૨ યોજનનો તેનો વિસ્તાર છે અને તે આઠ યોજન ઊંચી છે. તે આયત-

‘પત્ય’ इति, अत्र-महापकनोपदर्शयमानयोः अश्वस्त्वसद्वहो मादौ निम्नौ पयवसाने चोन्नतौ, तयोर्निपयसमीपे चतुश्चत योजनोच्छ्रितत्वात्, मेरुसमीपे तु पञ्चशत योजनोच्छ्रितत्वादिति, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्धचन्द्राकारौ अत्रा षष्ठ्येन विभागमात्र विवक्ष्यते, न तु समप्रविभागतेति आभ्यां चार्धचन्द्राकारा दयकुरव कृता । तौ द्वौ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टौ परस्परसमानरूपौ क्रमेण सौमनस-विद्युत्प्रमनामानौ वक्षस्कारपर्वतौ । तत्र-यद्यसि-मध्ये गोप्य क्षेत्र द्वौ समूय कुर्वत इति वक्षस्कारौ, तौ च तौ पर्वतौ चेति तथा, ‘गंघू’ इत्यादि । परमेवोत्तरकुर्वन्पि द्वौ गन्धमादन-मात्स्यबान्नामानौ वक्षस्कारपर्वतौ स्तः । नवर यपासचिन्त्यापमाभित्यापरपार्श्वे गन्धमादनः, पूर्वपार्श्वे मात्स्यवानिति । ‘जम्बू’

विद्युत्प्रમ નામકે દો વક્ષસ્તારપર્વત છે એ વક્ષસ્તાર આદિમાં નિમ્ન-નીચા છે અને અન્ત મેં ઉચ્ચ-ઊંચા છે અતઃ इनका आकार अश्वस्त्वके जैसा है निपय के पास ये चारसौ योजन ऊँचे हैं, और मेरु के पास पाँचसौ योजन ऊँचे हैं अर्द्धचन्द्र के जैसे ये संस्थान बाँटे हैं यहां अर्ध चन्द्र से केवल विभागमात्र विवक्षित हुआ है समप्रविभागता नहीं इन्हीं दो वक्षस्कारपर्वतों ने देवकुरुओं को अर्द्धचन्द्र के आकार जैसा कर दिया है ये वक्षस्कार परस्पर में सामानरूप बाँटे हैं वक्षस्कार ऐसा नाम इनके होने का यह कारण है कि ये दोनों अपने मध्यगत क्षेत्र को गोप्य कर रचते हैं इसी प्रकार उत्तरकुर्वनों में भी दो वक्षस्कारपर्वत गन्धमादन और मात्स्यवान् नाम के हैं। अपरपार्श्व में गन्धमादन और पूर्वपार्श्व में मात्स्यवान् वक्षस्कार पर्वत है । इसी तरह से जम्बूद्वीप में मन्दरपर्वत-

અને વિદ્યુત્રમ નામના એ વક્ષસ્તાર પર્વત છે તે વક્ષસ્તાર પર્વત આદિમાં નીચા છે અને અન્ત ભાગમાં ઊંચા છે તેથી તેમને આકાર અશ્વસ્ત્રવના જેવો લાગે છે નિપયની પાસે તેઓ ૪૦ યોજન ઊંચા છે અને મેરુની પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે તેઓ અર્ધચન્દ્રના જેવા સંસ્થાન (આકાર) વાળા છે અહીં અર્ધ ચન્દ્રથી માત્ર વિભાજન જ દર્શાવવામાં આવ્યો છે-સમપ્ર વિભાજનતા દર્શાવવામાં આવેલ નથી આ બન્ને વક્ષસ્તાર પર્વતોએ દેવકુર્વોને અર્ધચન્દ્રના આકાર જેવા કરી દીધા છે તેઓ એકસરખા સ્વરૂપવાળા છે તેમને વક્ષસ્તાર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પાતાની વચ્ચે રહેલા ક્ષેત્રને ગોપ્ય (નજરે ન પડે એવું) કરી નાખે છે એજ પ્રમાણે ઉત્તર કુર્વોમાં પણ એ વક્ષસ્તાર પર્વત છે તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માત્સ્યવાન્ છે પશ્ચિમ તરફ અદમાન અને પૂર્વ તરફ માત્સ્યવાન્ વક્ષસ્તાર પર્વતો આવેલા છે એજ

ઉક્તશ્ચ—“ કત્યહ દેસગ્રહણં, કત્યહ ધેપંતિ નિરવસેસાઈ ।

ઉકમક્રમજુતાઈ, કારણવસઓ નિઉતાઈ ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—કુત્રાપિ દેશગ્રહણં, કુત્રાપિ ગૃહ્ણન્તિ નિરવશેષાણિ ।

ઉત્ક્રમક્રમયુક્તાનિ, કારણવશતો નિયુક્તાનિ ॥ ૧ ॥

‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, મહાહિમવતિ વર્ષધરપર્વતે મહાહિમવત્કૂટ, વૈદૂર્યકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તઃ । અત્ર સિદ્ધાદિ વૈદૂર્યપર્યન્તાન્યષ્ટકૂટાનિ સન્તિ,, અત્ર તેષુ દ્વિતીયસ્યા-
ન્યસ્ય ચ ગ્રહણં દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદિતિ । એવમગ્રેઽપિ સર્વત્ર વોધ્યમ્ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ,
એવં નિપથપર્વતે નિપથકૂટઃ, રુચકપ્રમકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ,
જમ્બૂદ્વીપસ્થમન્દરસ્યોત્તરતો નીલવતિપર્વતે નીલવત્કૂટઃ । ઉપદર્શનકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ
કૂટૌ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ રુક્મિપર્વતે રુક્મિકૂટઃ, મણિકાશ્ચ-
નકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવ ’ ઇત્યાદિ, એવં શિખરિપર્વતે શિખરિકૂટઃ, તિગિ-
ચ્છિકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ સ્તઃ ઇતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

અતઃ યહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે હી દો કૂટોં કા ગ્રહણ કર
ઉનકા કથન વક્તા ને કિયા હૈ મહાહિમવાન્ નામકે વર્ષધર પર્વત પર
એક મહાહિમવત્કૂટ ઓર દૂસરા વૈદૂર્યકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈ । યહાં સિદ્ધ
આદિ કૂટોં સે લેકર વૈદૂર્યકૂટ તક આઠ કૂટ હૈ પરન્તુ યહાં દ્વિસ્થાનક
કે અનુરોધ સે સૂત્રકાર ને આદિ ઓર અન્ત કે દો કૂટોં કા હી ગ્રહણ
કિયા હૈ હસી પ્રકાર કા કથન આગે ઓ સમજના ચાહિયે નિપથપર્વત
પર નિપથકૂટ ઓર રુચકપ્રમકૂટ યે દો કૂટ હૈ જમ્બૂદ્વીપ કે મન્દર કી
ઉત્તરદિશા મેં નીલવાન્ પર્વત પર નીલવત્કૂટ ઓર ઉપદર્શનકૂટ એસે યે
દો કૂટ હૈ રુક્મિપર્વતપર રુક્મિકૂટ ઓર મણિકાંચન દો કૂટ હૈ શિખરિપર્વત
પર શિખરિકૂટ ઓર તિગિચ્છકૂટ યે દો કૂટ હૈ ॥ ૩૧ ॥

હોવાથી પહેલા અને છેલ્લા ફૂટને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે
જે વર્ણન થાય છે તે વક્તાની વિવક્ષાને આધીન હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ કત્યહ દેસગ્રહણ ” ઇત્યાદિ તેથી જ વક્તાએ (સૂત્રકારે) આદિ અને
અન્તના બે ફૂટોને ગ્રહણ કરીને અહીં તેમનું વર્ણન કર્યું છે મહાહિમવાન્
નામના વર્ષધર પર્વતપર મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ નામના બે ફૂટ છે
અહીં સિદ્ધ આદિથી લઇને વૈદૂર્ય પર્યન્તના આઠ ફૂટ છે, પરન્તુ દ્વિસ્થાનકનો
અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં પણ પ્રથમ અને છેલ્લા ફૂટની જ વાત કર-
વામાં આવી છે આ પ્રકારનું કથન આગળ પણ સમજી લેવું નિપથ પર્વતપર
નિપથકૂટ અને રુચકપ્રલકૂટ નામના બે ફૂટ છે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની
ઉત્તર દિશામાં નીલવાન્ પર્વતપર નીલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનકૂટ નામના બે ફૂટ
છે રુક્મિ પર્વતપર શિખરિકૂટ અને તિગિચ્છકૂટ નામના બે ફૂટ છે સૂ. ૩૧

વજ્રકપાટપિરિશા વહુમધ્ય દ્વિયોજનાન્તરામ્યાં ત્રિયોજનવિસ્તારામ્યામુન્મગ્નજલા
 નિમગ્નજલામિધાનામ્યાં નદીમ્યાં યુક્તાઽસ્તિ । તસ્યૈષ પૂર્વભાગત ઇષમેષ પૂર્વોક્ત
 ત્રિલેપણવિરિષ્ટા સ્વરૂપપાતગુહા વર્ષત ઇતિ । ‘તત્થળ’ ઇત્યાદિ, તત્ર-તયોર્ગુહયો
 દ્વૌ દેવૌ પરિવસતઃ । તત્ર તમિસ્ત્રાગુહાયાં કૃતમાલ્યકાઃ, સ્વરૂપપાતગુહાયાં ચ નૃત્ય
 માલ્યક ઇતિ । ‘પરાવપ’ ઇત્યાદિ, પેરચતાલ્યે ધીર્ધવૈતાલ્યપર્વતેઽપ્યેવમેષ
 ગુહાવક્તવ્યતા દંતવક્તવ્યતા ચ વાચ્યેતિ । ‘જંબૂ’ ઇત્યાદિ, જમ્બૂદીપે મન્દરપર્વ
 તસ્ય દક્ષિણતઃ શુભ્રહિમશ્વતિર્વર્તે શુભ્રહિમશ્વરૂટ, વૈશ્રવણકૂટઃપ્રચેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તાઃ ।
 તત્ર ચાન કૂટાઃ સન્તિ, તેષાં મધ્ય આઘન્તપોરેષ ગ્રહણ દ્વિસ્થાનકાતુરોપાત્,
 વક્તુર્વિવસાધીનસ્વાચ્ચ ।

હસકા દ્વાર વિજયદ્વાર કે ત્રિતનાપ્રમાણ થાજા હૈ હસમેં વજ્ર કે કપાટ
 છગે દુપ હૈ ધીચ મેં યહ દ્વિયોજન કે અન્તર સે ત્રીન યોજન વિસ્તાર
 ઘાલી ડમગ્નજલા ઓર નિમગ્નજલા નામકી દો નદિયોં સે યુક્ત હૈ ।
 સ્વરૂપપાતગુફા હસકે પૂર્વભાગ મેં હૈ હસકા સ્વરૂપપાતગુફા કા વર્ણન
 ત્રી તમિસ્ત્રાગુફાં કે જૈસા હી હૈ જન દોનોં ગુફાઓં મેં દો દેવ રહતે હૈ
 તમિસ્ત્રાગુફા મેં કૃતમાલ્યક ઓર સ્વરૂપપાતગુફા મેં નૃતમાલ્યક દેવ રહતા
 હૈ પેરચત નામકે ધીર્ધ વૈતાલ્ય પર્વત કે સંપર્ષમેં ત્રી હસી પ્રકાર સે ગુહા
 કી વક્તવ્યતા ઓર દેવ કી વક્તવ્યતા કહની વાહિયે હસી તરહ જમ્બૂદીપ
 મેં મન્દરપર્વત કી દક્ષિણવિશા શુભ્રહિમશ્વતિ પર્વત પર શુભ્રહિમશ્વરૂટ
 ઓર વૈશ્રવણકૂટ યે દો કૂટ હૈ । યથાપિ વહાં પર અનેક કૂટ હૈ પરન્તુ
 વહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે કૂટોં કા હી ગ્રહણ હુમા હૈ ક્યોં કિ વહાં
 પર દ્વિસ્થાનકકા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ । તથા વર્ણન જો હોતા હૈ વહ વક્તા
 કી વિવશ્વાકે અધીન હોતા હૈ કહા ત્રી હૈ-“કત્થહ વંસગગહર્ણ” ઇત્યાદિ ।

અતુરસ્ય સ્થાનવાણી છે તેના દ્વારનુ પ્રમાણ વિજયદ્વારના જેટલું જ છે તેને
 વચ્ચના કમાડ બમાડેલાં છે તેની વચ્ચે જો ચોળનથી ત્રણ ચોળનના વિસ્તારવાળી
 ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામની નદીઓ વહે છે, તે ધીર્ધવૈતાલ્યના પૂર્વ ભાગમાં
 ખડપ્રપાત નામની ગુફા છે, તે ગુફાનુ વર્ણન તમિસ્ત્રા ગુફાના વર્ણન પ્રમાણે
 સમજવું તે બન્ને ગુફામાં જો દેવ રહે છે, તમિસ્ત્રા ગુફામાં કૃતમાલ્યક અને
 ખડપ્રપાત ગુફામાં નૃત્યમાલ્યક નામના દેવો રહે છે જૈશ્વત નામના ધીર્ધ
 વૈતાલ્ય પર્વતની ગુફાઓનુ વર્ણન અને દેવોનુ વર્ણન પણ ઉપરના વર્ણન
 પ્રમાણે જ સમજવું જોજ પ્રમાણે જ બુદ્ધીપની મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં
 આવેલા શુભ્રહિમશ્વતિ પર્વતપર હિમશ્વરૂટ અને વૈશ્રવણકૂટ નામના બે કૂટ છે.
 બે કૂટોં ત્યાં અનેક કૂટ છે છતાં પણ અહીં દ્વિસ્થાનકનુ પ્રકરણ બાદનું

ઉક્તશ્ચ—“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણં, કત્યઙ્ ઘેષ્પંતિ નિરવસેસાઙ્ ।

ઉક્તમકમજુત્તાઙ્, કારણવસથો નિઉત્તાઙ્ ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—કુત્રાપિ દેશગ્રહણં, કુત્રાપિ ગૃહ્ણન્તિ નિરવશેષાણિ ।

ઉત્ક્રમક્રમયુક્તાનિ, કારણવશતો નિયુક્તાનિ ॥ ૧ ॥

‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, મહાહિમવતિ વર્ષધરપર્વતે મહાહિમવત્કૂટઃ, વૈદૂર્યકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તઃ । અત્ર સિદ્ધાદિ વૈદૂર્યપર્યન્તાન્યષ્ટકૂટાનિ સન્તિ,, અત્ર તેષુ દ્વિતીયસ્યાન્યસ્ય ચ ગ્રહણં દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદિતિ । એવમગ્રેષુપિ સર્વત્ર વોદ્યમ્ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં નિષધપર્વતે નિષધકૂટઃ, રુચકપ્રમકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, જમ્બૂદ્વીપસ્થમન્દરસ્યોત્તરતો નીલવતિપર્વતે નીલવત્કૂટઃ । ઉપદર્શનકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં-પૂર્વોક્તમકારેણ રુક્મિપર્વતે રુક્મિકૂટઃ, મણિકાશ્ચનકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવ ’ ઇત્યાદિ, એવં શિખરિપર્વતે શિખરિકૂટઃ, તિગિચ્છિકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ સ્તઃ ઇતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

અતઃ યહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે હી દો કૂટૌં કા ગ્રહણ કર ઉનકા કથન વક્તા ને કિયા હૈ મહાહિમવાન્ નામકે વર્ષધર પર્વત પર એક મહાહિમવત્કૂટ ઓર દૂસરા વૈદૂર્યકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈં । યહાં સિદ્ધ આદિ કૂટૌં સે લેકર વૈદૂર્યકૂટ તક આઠ કૂટ હૈં પરન્તુ યહાં દ્વિસ્થાનક કે અનુરોધ સે સૂત્રકાર ને આદિ ઓર અન્ત કે દો કૂટૌં કા હી ગ્રહણ કિયા હૈં હસી પ્રકાર કા કથન આગે બી સમજનાં ચાહિયે નિષધપર્વત પર નિષધકૂટ ઓર રુચકપ્રમકૂટ યે દો કૂટ હૈં જમ્બૂદ્વીપ કે મન્દર કી ઉત્તરદિશા ઁ નીલવાન્ પર્વત પર નીલવત્કૂટ ઓર ઉપદર્શનકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈં રુક્મિપર્વતપર રુક્મિકૂટ ઓર મણિકાંચન દો કૂટ હૈં શિખરિપર્વત પર શિખરિકૂટ ઓર તિગિચ્છકૂટ યે દો કૂટ હૈં ॥ ૩૧ ॥

હોવાથી પહેલા અને છેલ્લા કૂટને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે જે વર્ણન થાય છે તે વક્તાની વિવક્ષાને આધીન હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણં ” ઇત્યાદિ તેથી જ વક્તાએ (સૂત્રકારે) આદિ અને અન્તના બે કૂટોને ગ્રહણ કરીને અહીં તેમનું વર્ણન કર્યું છે મહાહિમવાન્ નામના વર્ષધર પર્વતપર મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ નામના બે કૂટ છે અહીં સિદ્ધ આદિથી લઇને વૈદૂર્ય પર્યન્તના આઠ કૂટ છે, પરન્તુ દ્વિસ્થાનકનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં પણ પ્રથમ અને છેલ્લા કૂટની જ વાત કરવામાં આવી છે આ પ્રકારનું કથન આગળ પણ સમજી લેવું નિષધ પર્વતપર નિષધકૂટ અને રુચકપ્રમકૂટ નામના બે કૂટ છે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં નીલવાન્ પર્વતપર નીલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનકૂટ નામના બે કૂટ છે. રુક્મિ પર્વતપર શિખરિકૂટ અને તિગિચ્છકૂટ નામના બે કૂટ છે સૂ. ૩૧

मूनम्-जवूमदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं चुल्लहिमवत

सिद्धरीसु वासहरपव्वयसु दो महवहा पणत्ता बहुसमतुल्ला
अविसेसमणाणत्ता अणमण्ण णाइवट्ठति आयामविक्खभोच्च
त्तोवेहसुठाणपरिणाहेणं, त जहा - पउमवहे चेव पुडरीयवहे
चेव । तस्थण दो देवयाओ महिङ्गियाओ जाव पलिओवमट्ठि
इयाओ परिवसति, त जहा-सिरी चेव लच्छी चेव । एव महा
महाहिमवतरुपीसु वासहरपव्वयसु दो महवहा पणत्ता, बहु
सम० जाव त जहा-महापउमवहे चेव महापोंडरीयवहे चेव ।
देवयाओ हिरी चेव युद्धी चेव । एव निसडनीलवतेसु वासहर
पव्वयसु तिगिछिवहे चेव केसरिवहे चेव । देवयाओ धिई चेव
किच्ची चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण महाहिमवताओ
वासहरपव्वयाओ महापउमवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त
जहा-रोहिया चेव हरिकता चेव । एव निसडाओ वासहरपव्व
याओ तिगिछिवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा हरिच्चेव
सीओआ चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण नीलवताओ वास
हरपव्वयाओ केसरिवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा-
सीया चेव नारिकता चेव । एव रुपीओ वासहरपव्वयाओ महा
पोंडरीयवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा णरकता चेव
रुप्पकूला चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण भारहेवासे दो
पवायवहा पणत्ता बहुसम० जाव त जहा गगण्णवायवहे चेव
सिंधुप्पवायवहे चेव । एव हेमवपवासे दो पवायवहा पणत्ता,

बहुसम० जाव तं जहा--रोहियप्पवायदहे चेव रोहियंसप्पवायदहे
चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं हरिवासे वासे दो पवाय-
दहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--हरिप्पवायदहे चेव हरि-
कंतप्पवायदहे चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं महा-
विदेहवासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--
सीयप्पवायदहे चेव सीतोदप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं रम्मए वासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा
--णरकंतप्पवायदहे चेव णारीकंतप्पवायदहे चेव । एवं हेरणवए
वासे दो पवायदहा पणत्ता- बहुसम० जाव तं जहा--सुवन्नकूल-
प्पवायदहे चेव रूप्पकूलप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं एरवएवासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा
रत्तप्पवायदहे चेव रत्तवइप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं भारहेवासे दो महाणईओ पणत्ताओ बहुसम० जाव तं
जहा--गंगा चेव सिंधू चेव । एवं जहा पवायदहा तहा णईओ
भाणियव्वाओ जाव एरवए वासे दो महाणईओ पणत्ताओ
बहुसमतुल्लाओ जाव तं जहा--रत्ता चेव रत्तवई चेव ॥सू०३२॥

छाया-जम्बू मन्दस्थ पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन चुल्ल (क्षुद्र) हिमवच्छिन्नखरिणो-
र्वर्षधरपर्वतयो द्वौ महाह्रदौ प्रज्ञप्तौ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं
नातिवर्त्तते, आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेधसंस्थानपरिणादेन, तथा - पद्महृदश्चैव

‘जंबू मंदरस्स पव्वयस्स’ इत्यादि ।

टीकार्थ-जम्बूद्वीपस्थ सुमेरुपर्वतकी उत्तरदिशामें और दक्षिण दिशामें
क्षुद्रहिमवान् पर्वत एवं शिखरी पर्वतके ऊपर दो महाह्रद द्रव कहे गये हैं

“जंबूमंदरस्स पव्वयस्स” इत्यादि—

टीकार्थ—जम्बूद्वीपमा आवेला सुमेरु पर्वतनी उत्तर दिशाभां अने दक्षिण
दिशाभा आवेला क्षुद्रहिमवान् अने शिखरी पर्वतपर जे भडा ह्रद (सरोवर)

પૌષ્કરીકદ્વયૈવ । ઉપ સ્વરૂપે દેવતે મહર્દિકે યાવત્ પલ્લવોપમસ્થિતિકે પરિ
વસતઃ, તથા-શ્રીશૈવ લક્ષ્મીશૈવ । એવ મહાહિમવતુનિમળોર્વર્ષપરપર્વતયો ઈ
મહાદ્વૈ મહત્તૌ, વદુસમ૦ યાવત્-તથા-મહાપદ્મદ્વયૈવ મહાપૌષ્કરીકદ્વયૈવ ।
દેવતે-શ્રીશૈવ બુદ્ધિશૈવ । એવ નિપવનીલતોર્વર્ષપર્વતયોસ્તિગિછિદ્વયૈવ
કેસરિદ્વયૈવ । દેવતે-શ્રુતિશૈવ કીર્તિશૈવ । જમ્બૂમદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન
મહાહિમવતો વર્ષપર્વતાત્ મહાપદ્મદ્વૈ મહાનપો મવહતઃ, તથા-રોહિતા

યે દોનો મહાદ્વૈ પરસ્પરમેં પહિલેકે કથનકે અનુસાર-વદુસમતુલ્ય આદિ
વિશેષર્ણોવાલે હિં આયામ, ધિષ્કમ, ઉચ્ચતા, ઉદ્ધેષ, (ગદારાઈ) સસ્થાન ઓર
પરિણાહ વિશાલતાકી અપેક્ષા યે દોનોં પરાપર હિં । इन दो महाद्वोंके नाम हैं
पद्मद्व और पौष्करीद्व, इनमें महाश्रद्धि आदि विशेषर्णोंसे सप्त दो
देवियां निवास करती हैं इनकी स्थिति एक पल्लवोपम की है ये देवियां
भी ओर लक्ष्मी इस नामवाली हैं । इसी तरह महाहिमवान् पर्वत और
रुक्मी पर्वत इन दो पर्वतों पर दो महाद्व हैं ये भी परस्पर में वदुसम
आदि पूर्वोक्त विशेषर्णों वाले हैं इन दो महाद्वों के नाम हैं महापद्म
और महापुष्करीक इनमे दो देवियां रहती हैं इनके नाम हैं श्री देवी
और बुद्धिदेवी इसी तरह से निपवर्षत ओर नीलपर्वत इन दो पर्वतों
पर भी तिगिच्छद्व और केसरिद्व ये दो द्व हैं इनमे भी दो देवियां
रहती हैं इनके नाम हैं श्रुतिदेवी और कीर्तिदेवी ।

जंबूद्वीपस्य सुमेरुपर्वत की दक्षिण दिशा तरफ महाहिमवान् वर्ष
पर्वत पर जो महापद्मद्व है उससे दो महानदियां निकली हैं इनके

છે તે બન્ને હહ બહુ સમતુલ્ય આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષર્ણોવાળાં છે-૧) પદ્મ હહ અને (૨) પુષ્કરીક હહ તેમાં
શ્રી અને લક્ષ્મી નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે તે બન્ને દેવીઓ મહર્દિકે
આદિ વિશેષર્ણોથી સુજાત છે અને તેમની સ્થિતિ એક પલ્લવોપમની છે એજ
પ્રમાણે મહાહિમવાન્ અને રુક્મિ પર્વતોપર બે મહાહહ છે તેમનાં નામ
મહા પદ્મ અને મહા પુષ્કરીક છે તે બન્ને હહો પણ બહુસમ આદિ વિશે
ષર્ણોથી સુજાત હોવાથી એકસરખાં હાજે છે તેમાં અનુક્રમે શ્રી અને બુદ્ધિ
નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે એજ પ્રમાણે નિપવર્ષ અને નીલ
પર્વતપર તિગિચ્છહહ અને કેસરીહહ નામના બે હહ છે તેમાં શ્રુતિદેવી અને
કીર્તિદેવી નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે

જંબૂદ્વીપમાં આવેલા સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલા મહા

વેવ હરિકાન્તા ચૈવ । એવ નિષયાત્ વર્ષધરપર્વતાત્ તિગિચ્છિહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ
પ્રવહતઃ, તથા-હરિત્ ચૈવ સીતોદા ચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ નીલ-
વન્તો વર્ષધરપર્વતાત્ કેશરિહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ પ્રવહતઃ, તથા-સીતા ચૈવ નારી-
કાન્તા ચૈવ । એવં રુક્મિતો વર્ષધરપર્વતાત્ મહાપુન્ડરીકહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ પ્રવહતઃ,
તથા-નરકાન્તા ચૈવ રુપ્યકૂલા ચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન ભારતે
વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ, વહુસમં યાવત્ તથા-ગંગાપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ, સિન્ધુપ્રપા-
તહ્દશ્ચૈવ । એવં હૈમવતે વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ, વહુસમં યાવત્ તથા-રોહિ-
તપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ રોહિતાંશપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ । જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન હરિ-
વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમં યાવત્ તથા-હરિત્પ્રપાતહ્દશ્ચૈવ હરિકા-

નામ હૈં રોહિતા ઓર હરિકાન્તા ઇસી પ્રકાર નિષય વર્ષધર પર્વત પર જો
તિગિચ્છહ્દ હૈં ડસસે દો મહાનદિયાં નિકલી હૈં ઇનકે નામ હૈં હરિત્
ઓર સીતોદા, ઇસી તરહ જંબૂદ્વીપસ્થ મંદરપર્વત કી ઉત્તર કી ઓર જો
નીલવન્ત વર્ષધર પર્વત હૈં ઓર ડસ પર જો કેશરીદ્રહ હૈં ડસસે દો મહા-
નદિયાં નિકલી હૈં ઇનકે નામ હૈં સીતા ઓર નારીકાન્તા ઇસી તરહ
રુક્મી વર્ષધર પર્વત પર મહાપુન્ડરીક જો હ્દ હૈં ડસસે નરકાન્તા ઓર
રુપ્યકૂલા યે દો મહાનદિયાં નિકલી હૈં । ઇસી તરહ જંબૂદ્વીપસ્થ મન્દર
પર્વત કી દાહિની ઓર જો અરતવર્ષ હૈં ડસમેં દો પ્રપાત હ્દ કહે ગયે
હૈં યે પ્રપાતહ્દ વહુસમ આદિ વિશેષગોંવાલે હૈં ઇનકે નામ ગંગાપ્રપાતહ્દ-
દ્રહ ઓર સિન્ધુપ્રપાતહ્દ હૈં । ઇસી તરહસે હૈમવત ક્ષેત્રમેં દો પ્રપાતહ્દ હૈં
યે દોનોં પ્રપાતહ્દ ભી વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષગોં વાલે હૈં । ઇનકે

હિમચાન્ વર્ષધર પર્વતપર જે મહાપદ્મ હ્દ દ્રહ-(સરોવર) છે, તેમાંથી બે મહા
નદીઓ નીકળે છે, તેમનાં નામ રોહિતા અને હરિકાન્તા છે એજ પ્રમાણે
નિષય વર્ષધર પર્વતપર જે તિગિચ્છહ્દ છે તેમાંથી હરિત્ અને સીતોદા નામની
બે મહાનદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર
દિશામાં આવેલા નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતપર આવેલા કેશરી નામના હ્દમાંથી
સીતા અને નારીકાન્તા નામની બે મહાનદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે રુક્મિ
નામના વર્ષધર પર્વતપર આવેલા મહાપુન્ડરીક હ્દમાંથી નરકાન્તા અને રુપ્યકૂલા
નામની બે નદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની
જમણી બાજુએ જે ભરતવર્ષ છે તેમાં બે પ્રપાતહ્દ આવેલાં છે, તે બન્ને
પ્રપાતહ્દ વહુસમ આદિ વિશેષભોવાળા છે, તેમના નામ ગંગાપ્રપાતહ્દ અને
સિન્ધુપ્રપાતહ્દ છે એજ પ્રમાણે હૈમવત ક્ષેત્રમાં પણ બે પ્રપાતહ્દ છે, તેઓ
પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષભોથી યુક્ત છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે

ન્તપ્રપાતદ્વયૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન મહાવિદેહવર્ષે દ્વી પ્રપાત
દ્વી મણ્ડાૌ, યદુસમં ॥ યાત્ત્ તથા—સીતાપ્રપાતદ્વયૈવ સીતોદપ્રપાતદ્વયૈવ ।
જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ રમ્યકે વર્ષે દ્વી પ્રપાતદ્વી મણ્ડાૌ, યદુસમં ॥ યાત્ત્
તથા—નરકાન્તપ્રપાતદ્વયૈવ, નારીકાન્તપ્રપાતદ્વયૈવ । ૫૪ હૈરણ્યવતે વર્ષે દ્વી
પ્રપાતદ્વી મણ્ડાૌ યદુસમં ॥ યાત્ત્ તથા—સુવર્ણકૂલપ્રપાતદ્વયૈવ રૂપ્યકૂલપ્રપાત
દ્વયૈવ । જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ યેરવતે વર્ષે દ્વી પ્રપાતદ્વી મણ્ડાૌ
યદુસમં ॥ યાત્ત્ તથા—રક્તપ્રપાતદ્વયૈવ રક્તવતપ્રપાતદ્વયૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય
પર્વતસ્ય દક્ષિણેન ભારતે વર્ષે દ્વે મહાનપૌ મણ્ડાૌ, યદુસમં ॥ યાત્ત્ તથા—મણ્ડા

નામ યે હૈં હરિતપ્રપાતદ્વયૈવ ઓર હરિસ્કાન્તપ્રપાતદ્વયૈવ જમ્બૂદીપસ્ય જો મન્દર
પર્વત હૈં ડસકી ઉત્તરદક્ષિણ તરફ જો મહાવિદેહક્ષેત્ર હૈં ડસમે વો પ્રપા
તદ્વયૈવ હૈં યે વોનો પ્રપાતદ્વયૈવ પૂર્વોક્ત યદુસમ આદિ વિશેષણોં ઘાલે હૈં इनके
नाम हॆं सीताप्रपातद्वयॆव और सीतोदप्रपात द्वयॆव जम्बूमन्दरपर्वत की उत्तर
दिशा तरफ रम्यकवर्ष क्षेत्र मे वॊ प्रपातद्वयॆव हॆं ये वॊनों द्वयॆव पૂर्वोक्त
यदुसम आदि विशेषणों घाळे हॆं इनके नाम हॆं नरकान्तप्रपातद्वयॆव और
नारीकान्तप्रपातद्वयॆव इसी तरफ हॆरण्यवतवर्ष मे वॊ प्रपातद्वयॆव हॆं ये भी
पूर्वोक्त यदुसम आदि विशेषणों घाळे हॆं इनके नाम हॆं—सुवर्णकूलप्रपा
तद्वयॆव और रूप्यकूलप्रपात द्वयॆव इसी प्रकार जम्बूद्वीपस्य मन्दर पर्वत की
उत्तरदिशा तरफ जो येरवत क्षेत्र हॆं डसमे भी वॊ प्रपातद्वयॆव हॆं ये वॊनों
द्वयॆव भी परस्पर मे यदुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों घाळे हॆं इनके नाम
हॆं—रक्तप्रपातद्वयॆव और रक्तवतप्रपात द्वयॆव इसी प्रकार जम्बू मन्दरपर्वत की

ઉ—(૧) હરિતપ્રપાતદ્વયૈવ અને (૨) હરિસ્કાન્તપ્રપાતદ્વયૈવ જમ્બૂદીપમા આવેલા
મન્દર (સુમેરુ) પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં જે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે તેમાં
જે પ્રપાતદ્વયૈવ છે તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી સુજ્ઞ છે
તેમનાં નામ સીતાપ્રપાતદ્વયૈવ અને સીતોદપ્રપાતદ્વયૈવ છે જમ્બૂદીપસ્ય મન્દર
પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ રમ્યકવર્ષ ક્ષેત્રમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ
વિશેષણોવાળાં જે પ્રપાતદ્વયૈવ છે તેમનાં નામ નરકાન્તપ્રપાતદ્વયૈવ અને નારીકાન્ત
પ્રપાતદ્વયૈવ છે જોજ પ્રમાણે હૈરણ્યવત વર્ષમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ
વિશેષણોવાળાં જે દ્વયૈવ છે તેમનાં નામ સુવર્ણકૂલપ્રપાતદ્વયૈવ અને રૂપ્યકૂલપ્રપાત
દ્વયૈવ પ્રમાણે જમ્બૂદીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ જે યેરવતક્ષેત્ર
છે તેમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં જે પ્રપાતદ્વયૈવ છે તેમનાં
નામ રક્તપ્રપાતદ્વયૈવ અને રક્તવતપ્રપાતદ્વયૈવ છે જોજ પ્રમાણે જમ્બૂદીપના મન્દર

ચૈવ સિન્ધુ ચૈવ । एवं यथा प्रपातह्रदास्तथा नद्यो भणितव्याः यावत् ऐरवते वर्षे
 द्वे महानद्यौ पञ्चपते बहुसमतुल्ये यावत् तद्यथा-रक्ता चैव रक्तवतीचैव ॥मू० ३२॥

‘ જન્મ મંદરસ્સ ’ इत्यादि

ટીકા-વ્યાખ્યા સુગમા । નવરમ્-જમ્બૂ । મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદિશિ હિમવતિ વર્ષ-
 ધરપર્વતે પદ્મહદઃ, દક્ષિણદિશિ પૌન્ડરીકહદઃ । તત્ર પદ્મહદે શ્રીદેવી, પૌન્ડરીકહદે ચ
 લક્ષ્મીદેવી તે પલ્યોપમસ્થિતિકે પરિવસતિ । એતે દ્વે દેવ્યૌ ભવનપતિનિકાયાભ્યન્તર
 ભૂતે, પલ્યોપમસ્થિતિકત્વાત્તેષામ્ । इदमुक्तं भवति-व्यन्तरदेवीनामुत्कर्षतोऽप्यर्थ-

દક્ષિણદિશા તરફ જો ભરતક્ષેત્ર હૈં ડસમેં દો મહાનદિયાં કહી ગઈ હૈં
 इन दोनों महानदियों का विस्तार आदि सब एकसा कहा गया है इन
 दोनों नदियों के नाम है-गंगा और सिन्धु इसी तरह से आगे के क्षेत्रों
 में भी प्रपातह्रद और नदियों का कथन करना चाहिये-यावत् ऐरवत
 क्षेत्र में दो महानदियां कही गई हैं ये दोनों महानदियां भी पूर्वोक्त
 बहुसम आदि विशेषणों वाली हैं इनके नाम हैं-रक्ता और रक्तवती ।

इस सूत्र की व्याख्या सुगम है जम्बूमन्दर पर्वत की उत्तर दिशा में
 स्थित हिमवान् वर्षधर पर्वत पर पद्मह्रद है दक्षिण दिशा में पौण्डरीक
 ह्रद है पद्मह्रद में श्री देवी निवास करती है पौण्डरीक ह्रद में लक्ष्मीदेवी
 निवास करती है । इन देवियों की स्थिति एक पल्योपम की है ये दोनों
 देवियां भवनपति निकाय के भीतर की हैं । क्योंकि इन की भी स्थिति
 एक पल्योपम की होती है । तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि व्यन्तर

પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ જે ભરતક્ષેત્ર છે, તેમાં મહાનદીઓ આવેલી છે,
 તે બંને મહાનદીઓનો વિસ્તાર વગેરે એકસરખાં છે, તેમના નામ ગંગા
 અને સિન્ધુ છે. એજ પ્રમાણે પછીનાં ક્ષેત્રોમાં પણ પ્રપાતહ્રદ અને નદીઓનું
 કથન કરવું જોઈએ. “ એરવત ક્ષેત્રમાં પણ રક્તા અને રક્તવતી નામની જે
 મહાનદીઓ છે, તેઓ પણ વિસ્તાર આદિની અપેક્ષાએ એકસરખી છે, ” આ
 કથન પર્યન્તનુ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે, જ'બૂદ્ધીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં
 આવેલા હિમવાન વર્ષધર પર્વતપર ઉત્તરે પદ્મહ્રદ છે અને દક્ષિણમાં પુ'ડરીકહ્રદ
 છે પદ્મહ્રદમાં શ્રીદેવી નિવાસ કરે છે અને પુ'ડરીકહ્રદમાં લક્ષ્મીદેવી નિવાસ
 કરે છે તે દેવીઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહી છે. તે બંને ભવનપતિ
 નિકાયની દેવીઓ છે, કારણ કે તે દેવોની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે.
 આ કથનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

પર્યોપમપરિમિતમેવાયુર્મરતિ । મરણપતિદેવોનાં તુલ્કર્ષતઃ સાર્થચતુષ્પર્યોપ-
માન્યાપુરિતિ । પરમયે સર્વથ ક્ષ્યાસ્યેયમ્ । એવ યથા-વચ્ચામાનઃ પ્રપાતશ્વદાસ્તયા
-તત્તથામ્ન્યો નયો વિગ્નયાઃ । યાવત્ પરવતે વર્ષ રક્તા રક્તવતી યેતિ શ્રે નયો ॥

દેવિયોં કીં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આધે પર્યોપમ કીં હીં હોતી હૈં ઓર મરણપ-
તિદેવિયોં કીં ઉત્કર્ષ સે સ્થિતિ સાઠે ચાર પર્યોપમ કીં હોતી હૈં હસી
પ્રકાર સે આગે સર્વથ ક્ષ્યાસ્યા કરના ચાહિયે જિસનામધાલે પ્રપાત શ્વ
હૈં હસી નામધાલી નવિયાં હૈં । યાવત્ પેરવત ક્ષેત્ર મેં રક્તા ઓર રક્તવતી
યે વો નવિયાં હૈં । હસે સક્ષેવતઃ હસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે-

જમ્બૂદીપ મેં ભરત, હૈમવત, હરિ, વિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત ઓર
પેરવત યે ૭ ક્ષેત્ર હૈં । इनका विभाग करने वाले पूर्व से पश्चिमतक लखे
चौड़े हिमवन्, महाहिमवन्, निषध, नील, रुक्मी और शिखरी ये ६
वर्षपर पर्वत हॆं । इन ६ वर्षपर पर्वतों के ऊपर प्रत्येक में क्रमशः पद्म,
महापद्म, तिगिच्छ, केसरी, पुण्डरीक और महापुण्डरीक नाम के ६
महाइद हॆं इनमें प्रत्येक में श्री, प्री, धृति, कीर्ति, बुद्धि और लक्ष्मी ये ६
देविया क्रमशः निवास करती हॆं । इन सब की स्थिति एक पर्योपम
की है । इन महाइदों से गंगा, १ सिन्धु २, रोहित ३, रोहितांसा ४,
हरित् ५ हरिकान्ता ६, सीता ७, सीतोदा ८, नारी ९ नरकान्ता १०,

અનંતર દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નર્મી પર્યોપમની કહી છે, પરંતુ
ભવનપતિ દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જા પર્યોપમની કહી છે, તેથી આ બંને
દેવીઓને ભવનપતિ નિધાયની દેવીઓ કહેવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે જ
આજળ સુવત્ર બ્યાખ્યા કરવી બેઠકો. પ્રપાતશ્વદામા તેજ પ્રપાતશ્વદાના નામધાળી
જ નદીઓ છે ॥ ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને રક્તવતી નામની બે મહાનદીઓ
છે આ કથન પચન્તુ સમસ્ત કથન અહીં શ્રદ્ધા કરવું બેઠકો આ કથનને
સંક્ષિપ્ત સારાંશ નામે પ્રમાણે સમજવો-

જ જુદીપમાં ભરત હૈમવત, હરિ વિદેહ, રમ્યક હૈરણ્યવત અને ઐરવત
નામનાં ૭ ક્ષેત્ર છે તેમને જુદા પાંચાસ પૂરથી પશ્ચિમ તરફ દેશધેશ
દુરદિમવાન્ મહાદિમવાન્ નિષધ નીલ રુક્મિ અને શિખરી નામના ૬
વર્ષપર પવતો છે તે ૭ વર્ષપર પવતોપર અનુક્રમે પદ્મ, મહાપદ્મ, તિગિચ્છ,
કેસરી પુન્ડરીક અને મહાપુન્ડરીક નામના ૬ મહાઈદ આવેલાં છે. તેમાં
અનુક્રમે શ્રી હી, ધૃતિ, પ્રીતિ બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નામની ૬ દેવીઓ નિવાસ
કરે છે તેમની એક પર્યોપમની સ્થિતિ છે આ મહાઈદોમાંથી (૧) ગંગા
(૨) સિન્ધુ, (૩) રોહિત, (૪) રોહિતાંસા (૫) હરિત, (૬) હરિકાન્તા, (૭)

જમ્બૂદ્વીપાધિકારાત્ ક્ષેત્રવ્યપદેશ્યપુદ્ગલધર્માધિકારાચ્ચ જમ્બૂદ્વીપસમ્બન્ધિ
ભરતાદિ સમ્બન્ધિકાલલક્ષણપર્યાયધર્માનનેકાન્ પ્રહ્વયન્નાહ—

મૂલમ્—જંબુદ્વીવે દ્વીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ ત્રીયાણ ઉરુસપ્પિણીણ
સુસમદૂસમાણ સમાણ દો સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલે હોત્યાશ.

સુવર્ણકૂલા ૧૧, રુપ્યકૂલા ૧૨, ઓર રક્તા ૧૩, રક્તોદા ૧૪, નામકી
યે ૧૪ મહાનદિયાં નિકલી હૈં, જો હન સાત ક્ષેત્રોમેં વહતી હૈં ભરતક્ષેત્ર
મેં ગંગા સિન્ધુ, હૈમવતક્ષેત્ર મેં રોહિત ઓર રોહિતાંસા, હરિ વર્ષ મેં
હરિત્ હરિકાન્તા, વિદેહક્ષેત્ર મે સીતા ઓર સીતોદા, રમ્યકવર્ષમે નારી
ઓર નરકાન્તા, હૈરણ્યવત્ વર્ષ મે સુવર્ણકૂલા ઓર રુપ્યકૂલા, તથા
પૈરવત ક્ષેત્રમે રક્તા ઓર રક્તવતી-રક્તોદા યે ૨ દો નદિયાં વહતી હૈં.
હનમેં પ્રથમ નદી, દ્વિતીય નદી ઓર ચૌથી નદી યે ત્રીન નદિયાં પદ્મહદ
સે નિકલી હૈં. ત્રીસરી ઓર છઠી નદી રોહિત હરિકાન્તા-મહાપદ્મહદ
સે નિકલી હૈં. પાંચવી ઓર આઠવીં મહાનદિયાં હરિત્ સીતોદા-તિગિચ્છ
હદ સે નિકલી હૈં-સાતવીં ઓર દશવીં મહાનદિયાં સીતા નરકાન્તા-
કેશરી હદ સે નિકલી હૈં. ૯ વીં ઓર ૧૨ વીં મહાનદિયાં-નારી ઓર
રુપ્યકૂલા-માહપુન્ડરીકહદ સે નિકલી હૈં-તથા ગ્યારહવી ઓર ચૌદહવીં
યે ૩ મહાનદિયાં-સુવર્ણકૂલા, રક્તા ઓર રક્તોદા-પુન્ડરીકહદ સે
નિકલી હૈં ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

સીતા, (૮) સીતોદા, (૬, નારી, (૧૦) નરકાન્તા, (૧૧) સુવર્ણકૂલા, (૧૨)
રુપ્યકૂલા, (૧૩) રક્તા, અને (૧૪) રક્તોદા નામની ૧૪ મહાનદીઓ નીકળે
છે, જે નદીઓ તે સાત ક્ષેત્રોમાં વહે છે. ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ
હૈમવત ક્ષેત્રમાં રોહિત અને રોહિતાંસા, હરિવર્ષમાં હરિત્ અને હરિકાન્તા,
વિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા અને સીતોદા, રમ્યક વર્ષમાં નારી અને નરકાન્તા, હૈર-
ણ્યવત વર્ષમાં સુવર્ણકૂલા અને રુપ્યકૂલા, તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને
રક્તવતી (રક્તોદા), આ બધી મહાનદીઓ વહે છે તેમાંથી પહેલી, બીજી
અને ચોથી નદી પદ્મહદમાંથી નીકળે છે, ત્રીજી અને છઠી નદી (રોહિત અને
હરિકાન્તા) મહાપદ્મહદમાંથી નીકળે છે, પાંચમી અને આઠમી (હરિત્ અને
સીતોદા) મહાનદીઓ તિગિચ્છહદમાંથી નીકળે છે, સાતમી અને દશમી
(નારી અને રુપ્યકૂલા) મહાપુન્ડરીક હદમાંથી નીકળે છે, તથા અગિયારમી,
તેરમી અને ચૌદમી (સુવર્ણકૂલા, રક્તા, રક્તોદા) મહાનદીઓ પુન્ડરીક
હદમાંથી નીકળે છે ॥ ૨ ॥

एव इमीसे ओसप्पिणीए जाव हवइ २ । एव आगमिस्सीए
उस्सप्पिणीए जाव भविस्सइ ३ । जवुद्दीवे दीवे भरहेरवणसु
वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुसमाए समाए मणुया दो
गाउयाइ उवु उच्चत्तेण होत्था ४ । दान्नि य पलिओवमाइ पर
माउ पालइत्था ५ । एव इमीसे ओसप्पिणीए जाव पालइत्था ६ ।
एव आगमेस्साए उस्सप्पिणीए जाव पालिस्सति ७ । जवुद्दीवे
दीवे भरहेरवणसु वासेसु एगजुगे एगसमए दो अरिहत्तवत्ता उप
ज्जिंसु वा उपज्जति वा, उप्पज्जिस्सति वा ८ । एव चक्कवट्ठिवंसा
९, दत्तारवत्ता १० । जवुद्दीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु एगजुगे
एगसमए दो अरिहत्ता उप्पज्जिंसु वा, उप्पज्जति वा, उप्पज्जि
स्सति वा ११ । एव चक्कवट्ठिणो १२ । एव थलदेवा (दत्तारवत्ता)
जाव उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जति वा उप्पज्जिस्सति वा १३ । जवु
द्दीवे दीवे दोसु कुरासु मणुया सया सुसमसुसम उत्तममिर्हि
पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—देवकुराए चेव उत्तरकुराए
चेव १४ । जवुद्दीवे दीवे दोसु वासेसु मणुया सया सुसमसुत्तम
इर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—हरिवासे चेव रम्म
गवासे चेव १५ । जवुद्दीवे दीवे दोसु वासेसु मणुया सया
सुसमदूसम उत्तममिर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—
हेमवण चेव परणणवण चेव १६ । जवुद्दीवे दीवे दोसु खित्तेसु
मणुया सयादूसमसुसम उत्तममिर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति,
त जहा—पुब्बविदेहे चेव अवरविदेहे चेव १७ । जवुद्दीवे दीवे

દોસુ વાસેસુ મણુયા છવિહંપિ કાલં પચ્ચણુવ્ભવમાણા વિહરંતિ,
તં જહા--ભરહે ચેવ ઇરવણ ચેવ ૧૮ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

છાયા-જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુપમદુષ્પમાયાઃ
સમાયા દ્વે સાગરોપમકોટિકોટ્યૌ કાલોઽભવત્ ૧ । એવમસ્યામવસર્પિણ્યાં યાવત્
ભવતિ ૨ । એવમ્ આગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યાં યાવત્ ભવિષ્યતિ ૩ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે
ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુપમાયા સમાયા મનુજા દ્વે ગવ્યૂતી ઊર્ધ્વ-

જમ્બૂદ્વીપ કે અધિકાર કો લેકર એવં ક્ષેત્રવ્યપદેશ્યપુદ્ગલધર્મ કે
અધિકાર કો લેકર અવ સૂત્રકાર જમ્બૂદ્વીપસંવંધી ભરતાદિક્ષેત્ર કે અનેક
કાલરૂપ પર્યાયધર્મોં કો પ્રરૂપણા કરતે હૈં--'જમ્બૂદ્વીપે દીવે' इत्यादि ।

જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં સ્થિત જો ભરતક્ષેત્ર ઓર ઇરવતક્ષેત્ર હૈં
इनमें उत्सर्पिणीकाल और अवसर्पिणीकाल ये दो काल होते हैं । जिसमें
जीवोंके उपभोग आयु और शरीर आदि उत्तरोत्तर उत्सर्पण शील (वर्णादि
वर्धनशील) होतेहैं वह उत्सर्पिणीकाल है और जिसमें ये सब अवसर्पणशील
होते हैं वह अवसर्पिणीकाल है-इनमेंसे प्रत्येक कालके ६६ भेद हैं-जो
पीछे कहे जा चुके हैं । अतीत उत्सर्पिणी काल में सुषमदुष्पमा नाम
का जो तीसराकाल है वह दो कोडाकोडी सागरोपम का था इसी तरह
इस वर्तमान अवसर्पिणी में भी वह दो कोडाकोडी सागरोपम का है
तथा आगामी काल में जो उत्सर्पिणी आवेगी उसमें भी वह इतने ही

જમ્બૂદ્વીપનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે અને ક્ષેત્રવ્યપદેશ્ય પુદ્ગલ ધર્મનો
અધિકાર ચાલુ છે તે સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં
ભરતાદિ ક્ષેત્રના અનેક કાળરૂપ પર્યાયધર્મોંની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ જમ્બૂદ્વીપે દીવે ” ઇત્યદિ—

જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણીકાળ
અને અવસર્પિણીકાળ, આ બે કાળ હોય છે જે કાળમાં જીવોનો ઉપભોગ,
આયુ અને શરીર આદિ ઉત્તરોત્તર ઉત્સર્પણશીલ (વૃદ્ધિ પામતાં) હોય છે
તે કાળને ઉત્સર્પિણીકાળ કહે છે, જેમાં તે બધાં અવસર્પણશીલ હોય છે તે
કાળને અવસર્પિણીકાળ કહે છે. તે પ્રત્યેક કાળના ૬-૬ ભેદ છે, તે પ્રત્યેક
ભેદનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવ્યું છે અતીત ઉત્સર્પિણીકાળનો જે સુષમ
દુષ્પમા નામનો ત્રીજો ભેદ છે તે બે કોડાકોડી-સાગરોપમ કાળપ્રમાણનો હતો.
એજ પ્રમાણે આ વર્તમાન અવસર્પિણીમા પણ બે કોડાકોડી-સાગરોપમનો જ
છે. તથા ભવિષ્યમાં જે ઉત્સર્પિણી આવશે તેમાં પણ તે એટલા જ પ્રમાણનો

મુષ્તવેન અમચન્ ૪। દ્વે ચ પલ્યોપમે પરમાયુરપાલયન્ ૫, એવમસ્યામુત્સર્પિણ્યાં
યાવત્ પાલયન્તિ ૬, એવાગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યાં યાવત્ પાલયિષ્યન્તિ ૭।
અમ્બુદ્વીપે દ્વીપે મરતૈરત્તયોર્ધર્ષયોરેકસમયે એકયુગે દ્વૌ અર્ધદ્વૌ ઉદપથેતાં ના
ઉત્પથેતે ના ઉત્પત્સ્યેતે ૮, એ ચક્રવર્તિષ્ઠૌ ૯, વશારષ્ઠૌ ૧૦। અમ્બુદ્વીપે
દ્વીપ મરતૈરત્તયોરેકસમયે એકયુગે દ્વૌ અર્ધન્તૌ ઉદપથેતાં ના ઉત્પથેત ના ઉત્પ

પ્રમાણ કા હોગા જમ્બુદ્વીપ નામકે હસ દ્વીપ મેં ભરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત
ક્ષેત્ર મેં અતીત ઉત્સર્પિણી કે દ્વિતીય સુપમાકાલ મેં ઉત્પન્ન હુપ મનુષ્ય
કે શરીર કી ઝંઘાઈ દો ગણ્યુતિ કી અર્થાત્ દો કોપ કી થી ઉત્તરી
ઉત્કૃષ્ટ આયુ દો પલ્યોપમ કી થી-હસી તરહસે હસ અવસર્પિણી કે મી
સુપમાકાલ મેં એસા હી હોના હૈ-હસી તરહ સે આગામી કાલમેં જો
ઉત્સર્પિણી આવેગી હસમેં મી સુપમાકાલ મેં એસા હી હોના-અર્થાત્
દો પલ્ય કી આયુ હોગી, દો કોશ કા શરીર હોના-અમ્બુદ્વીપ નામકે
દ્વીપ મેં ભરત ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં એક સમય મેં એક યુગ મેં દો અર્ધ
દશ ઉત્પન્ન હુપ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર ઉત્પન્ન હોંગે ૮, હસી પ્રકાર સે
ચક્રવર્તી ષશ ઓર દો વશારષ્ઠોં કે સંબંધ મેં મી જાનના ચાહિયે।

હસી તરહ સે હસ જમ્બુદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં ભરત ઓર પેરવત ક્ષેત્ર
મેં એક યુગ મેં એક સમયમ્ દો અહન્ત ઉત્પન્ન હુપ, ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર

હરે. જમ્બુદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્ર અને પૈરવત ક્ષેત્રમાં
અતીત ઉત્સર્પિણીના બીજા સુપમાકાળમાં ઉત્પત્ત થયેલા મનુષ્યોની ઈંચાઈ બે
ગમ્બૂતિની એટલે કે ૨૦૦ ધનુષની હતી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બે પલ્યોપમનું
હતું આ અવસર્પિણીના સુપમાકાળમાં પણ એવું જ અને ઊ અને કલિન્ધમાં
પણ ઉત્સર્પિણીના સુપમાકાળમાં એવું જ બનશે-એટલે કે બે પલ્યોપમનું આયુ
અને બે ઠાસનું શરીર હરે. જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં અને પૈર
વત ક્ષેત્રમાં એક સમયમાં એક યુગમાં બે અર્ધદશ ઉત્પત્ત થયા હતા, ઉત્પત્ત
થાય ઊ અને ઉત્પત્ત થશે. એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તી ૧૨ અને બે વશારષ્ઠોના
(વાસુદેવો) વિષયમાં પણ સમજવું

આ રીતે આ જમ્બુદ્વીપના ભરત અને પૈરવત ક્ષેત્રમાં એક યુગમાં
એક સમયમાં બે અર્ધન્ત ઉત્પત્ત થયા હતા, ઉત્પત્ત થાય ઊ અને
કલિન્ધમાં પણ ઉત્પન્ન થશે. એજ પ્રમાણે બે ચક્રવર્તી, બે બલદેવ અને બે

તસ્યેતે વા ૧૧ । એવં ચક્રવર્તિનો ૧૨, એ વલ્લભેવો, (દશારવશૌ) યાત્ ઉદપ
 યેતાં વા, ઉત્પદ્યેતે વા, ઉત્પત્સ્યેતે વા ૧૩ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વિકેપુ કુરુપુ મનુજાઃ
 સદા સુપમસુપમામુત્તમામૃદ્ધિં પ્રાપ્તાઃ (તાં) પ્રત્યનુભવન્તો વિરહન્તિ તદ્યથા-દેવકુ-
 રુપુ ચૈવ ઉત્તરકુરુપુ ચૈવ ૧૪ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વયોર્વર્ષયોર્મનુજાઃ સદા સુપમામુત્ત-
 મામૃદ્ધિં પ્રત્યનુભવન્તો વિરહન્તિ, તદ્યથા-હરિવર્ષં ચૈવ રમ્યકવર્ષં ચૈવ ૧૫ । જમ્બૂદ્વીપે
 દ્વીપે દ્વયોર્વર્ષયોર્મનુજાઃ સદા સુપમદુષ્પમામુત્તમામૃદ્ધિં પ્રત્યનુભવન્તો ત્રિહરન્તિ,
 આગે ભી ઉત્પન્ન હોંગે ૧૧, હસી પ્રકાર દો ચક્રવર્તી, દો વલ્લભેવ ઓર
 દો વાસુદેવ (દશારવંશ) ઉત્પન્ન હુણ, ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર આગે ભી
 ઉત્પન્ન હોંગે । હસી પ્રકાર સે જમ્બૂદ્વીપ મેં કુરુક્ષેત્રોં મેં મનુષ્ય સદા
 સુપમસુપમા કાલ મેં ઉત્તમ ઋદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કરને વાલે હુણ હૈં, હોતે
 હૈં, ઓર આગે ભી વે હોંગે । વે કુરુ-દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ એસે યે દો
 હૈં । હસી તરહ સે જમ્બૂદ્વીપસ્થ દો ક્ષેત્રોં મેં ઉત્તમ ઋદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કિયે
 હૈં, વર્તમાન મેં વે પ્રાપ્ત કર રહે હૈં ઓર આગે ભી વે પ્રાપ્ત કરેંગે વે દો
 ક્ષેત્ર હરિવર્ષ ઓર રમ્યકવર્ષ યે હૈં । જમ્બૂદ્વીપ નામકે હસ દ્વીપ મેં દો
 ક્ષેત્રોં મેં મનુષ્યોં ને સુપમદુષ્પમા કાલ મેં ઉત્તમ ઋદ્ધિ કા અનુભવ
 કિયા હૈ-વર્તમાન મેં વે વહાં હસકા અનુભવ કર રહે હૈં ઓર આગે ભી
 વે હસકા અનુભવ કરેંગે વે દો ક્ષેત્ર હૈં હૈમવત ઓર હૈરણ્યવત-
 હસી પ્રકાર સે જમ્બૂદ્વીપ નામકે હસ દ્વીપ મેં દો ક્ષેત્રોં કે મનુષ્યોં ને
 સદા દુષ્પમસુપમા કાલ મેં ઉત્તમ ઋદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કિયા હૈ, અવ ભી વે

વાસુદેવ (દશારવશ) ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થાય
 છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થશે એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના કુરુક્ષેત્રોમાં
 મનુષ્ય સદા સુપમસુપમા કાળમાં ઉત્પન્ન ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારા રહ્યા હતા,
 રહે છે અને રહેશે. ઉત્તરકુરુ અને દેવકુરુ નામના બે કુરુ છે આ રીતે
 જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં બે ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યોએ સદા સુપમકાળમાં ઉત્તમ ઋદ્ધિ
 પ્રાપ્ત કરી હતી, વર્તમાનમાં પણ પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ
 પ્રાપ્ત કરશે, એવા ક્ષેત્રો હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ છે જમ્બૂદ્વીપ નામના
 આ દ્વીપના બે ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યોએ સદા સુપમાદુષ્પમા કાળમાં ઉત્તમ ઋદ્ધિનો
 અનુભવ કર્યો છે, વર્તમાનમાં પણ ઉત્તમ ઋદ્ધિનો અનુભવ કરે છે અને
 ભવિષ્યમાં પણ ઉત્તમ ઋદ્ધિનો અનુભવ કરશે તે બે ક્ષેત્રો હૈમવત અને
 હૈરણ્યવત છે એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં બે ક્ષેત્રોના મનુષ્યોએ સદા
 દુષ્પમસુપમા કાળમાં ઉત્તમ ઋદ્ધિનો અનુભવ કર્યો છે, વર્તમાનમાં પણ કરે છે
 અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે, તે બે ક્ષેત્રોનાં નામ પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ છે.

તથા-દેવતે ચૈવ પેરણ્યવત ચૈવ ૧૬ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વયો દ્વેપયોર્મનુનાઃ
સદા દુષ્પમસુપમામૃષમામૃદિ મત્યનુમવન્તો વિહરતિ, તથા-પૂર્વવિદેહે ચૈવ,
અપરવિદેહે ચૈવ ૧૭ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વયોર્વર્પયોર્મનુનાઃ પદ્વિધમપિ કાલ
મત્યનુમવન્તો વિહરન્તિ, તથા-મરતચૈવ, પેરવતચૈવ ૧૮ ॥ સુ. ૩૨ ॥

વહા હસે પ્રાપ્ત કર રહે છે, ઓર આગે મી વે હસે પ્રાપ્ત કરેગે વે વો ક્ષેત્ર
છે પૂર્વમહાવિદેહ ઓર પશ્ચિમ મહાવિદેહ ।

હસી તરહ સે હસ જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં વો ક્ષેત્રોં મેં મનુષ્યોં ને
પદ્ પ્રકારકે કાલ કા અનુભવ કિયા છે-વે વો ક્ષેત્ર છે મરતક્ષેત્ર ઓર
પેરવતક્ષેત્ર ।

યહ અષ્ટાદશ સૂત્ર છે-હસકા માથ સુગમ છે-પરમાયુ કા તાત્પર્ય
વસ્કૂટ આયુ છે-પાંચ વર્ષ કા એક યુગ હોતા છે-અર્ધશસે વો અર્ધન્તો
કા એક સાથ હોના કિયા ગયા છે-વે વો એક સાથ એકસમય મેં
મરતક્ષેત્ર મ ઓર પેરવતક્ષેત્ર મેં હોતે છે ।

તાત્પર્ય હસ સૂત્ર કા એસા છે-યહ પહિલે પ્રકટ કર દિયા ગયા છે
કિ મરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં કાલ કા પરિવતન હોતા રહતા છે
શોપ ક્ષેત્રોં મેં નહીં મરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં વર્તમાન મેં પંચમ કાલ
પ્રવર્ત રહા છે હસકી સ્થિતિ ૨૧ હજાર વર્ષ કી છે હસકે વાવ ઝો છઠા
આરા આવેગા હસકી મી સ્થિતિ ૨૧ હજાર વર્ષ કી છે હસ તરહ સે જમ
યહ અવસર્પિણી કાલ સમાપ્ત હો આવેગા તપ ઋસર્પિણી કાલ કા પ્રથમ

એવ પ્રમાણે આ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં બે ક્ષેત્રોતા મનુષ્યોએ હમે
પ્રકારના કાળનો અનુભવ કર્યો છે તે ક્ષેત્રોનાં નામ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર છે.
આ પ્રકારના ૧૮ સૂત્રો આખ્યાં છે, તે સૂત્રોનો અવાય સરળ છે
'પરમાયુ' એટલે કૌટુંબ આયુ, ૫૦ વર્ષનો એક મુત્ર થાય છે 'અર્ધશસ'
આ પદના પ્રયોગ દ્વારા એક સાથે બે અર્ધ તોના અસ્તિત્વની વાત કહી છે
તે બન્નેનું અસ્તિત્વ એક સાથે એક જ સમયે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં
હોઈ રહે છે

આ સૂત્રનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-એ વાત તો આગળ પ્રકટ કરવામાં
આવી ચુકી છે કે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાળનું પરિવર્તન થતું રહે
છે બાકીનાં ક્ષેત્રોમાં થતું નથી. ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં અત્યારે અવ
સર્પિણીના પાંચમા કાળ (આશ) ચલે છે તે આશનો ૨૧ હજાર વર્ષનો
સમય કહ્યો છે ત્યારબાદ બે છઠો આશ આવશે તેની સ્થિતિ પણ ૨૧ હજાર

મેદ જો અવસર્પિણી કા ૬ ઢા કાલ હૈ પ્રારંભ હોગા इसकी भी स्थिति २१००० वर्ष की है इसकी समाप्ति के बाद उत्सर्पिणी का द्वितीय काल जो अवसर्पिणी का पांचवां कोल हॆ प्रारंभ होगा इसकी स्थिति भी २१००० हजार वर्ष प्रमाण है जब यह भी समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का तृतीय काल जो अवसर्पिणी का ४ चौथा काल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण ४२ हजार वर्ष कम एक कोडा कोडी सागरोपम का है जब यह काल भी समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का चतुर्थ काल जो अवसर्पिणी का तृतीयकाल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण दो कोडाकोडी सागरोपम का है इसमें मनुष्यों के शरीर की ऊँचाई एक कोसकी होती है एक पल्यप्रमाण स्थिति होती है जब यह उत्सर्पिणी काल का चतुर्थ आरक समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का पांचवां आरा जो अवसर्पिणी का द्वितीयकाल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण तीन कोडा कोडी सागरोपम का है यहां के मनुष्यों के शरीर की ऊँचाई दो कोस की होती है आयु दो पल्योपम की होती है जब उत्सर्पिणी का यह पांचवां आरा समाप्त हो जाता है तब उत्सर्पिणी का ६ ढा आरा

વર્ષની જ કહી છે. આ પ્રકારનો આ અવસર્પિણીકાળ બ્યારે પૂરો થશે, ત્યારે ઉત્સર્પિણીના પહેલા ભેદરૂપ પહેલો આરો શરૂ થશે તે પહેલો આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો હશે અને તેની સ્થિતિ ૨૧૦૦૦ વર્ષની હશે, ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો બીજો આરો શરૂ થશે. તે અવસર્પિણીના પાંચમા આરા જેવો હશે અને તેની સ્થિતિ પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષની હશે ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો ત્રીજો આરો શરૂ થશે, જે અવસર્પિણીના ચોથા આરાના જેવો હશે. તે આરો એક કોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ ન્યૂન હશે, બ્યારે તે કાળ પણ સમાપ્ત થશે ત્યારે ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો શરૂ થશે, જે અવસર્પિણીના ત્રીજા આરા જેવો હશે, તેની સ્થિતિ બે કોડાકોડી સાગરોપમની કહી છે તે આરામાં મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ એક ગાઉ જેટલી પ્રમાણ હોય છે અને આયુ એક પલ્યોપમનું હોય છે બ્યારે ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો પૂરો થશે ત્યારે ઉત્સર્પિણીના પાંચમાં આરાનો પ્રારંભ થશે, જે અવસર્પિણીના બીજા આરા જેવો હશે તે આરો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળો છે, તે આરામાં મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ બે ગાઉ જેટલી હોય છે અને આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું હોય છે બ્યારે ઉત્સર્પિણીનો તે પાંચમો આરો પૂરો થશે, ત્યારે ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો શરૂ થશે તે આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો હશે, તે આરો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો કહ્યો

તીકા—‘ જપુરીવે વીવે ’ સ્વાપ્નપ્રાદશ્નગ્રી સુગમા । નવરમ્—પરમાયુઃ—
 ઉત્કૃષ્ટમાયુ અપાલપન્—અનુમતિસ્મ । પૃથુગે પચ્ચર્પાસ્મકે એકસમયે—
 તસ્માપ્પકસ્મિન્ સમયે । અર્થાં ષષ્ઠ =મવાહઃ અર્થશ્ચ, તૌ દ્વૌ મત્ત, તૈવૌ
 મત્ત, ત્રિતીયપેરવતે ॥ સૂ૦ ૩૩ ॥

જો અયસર્પિણી કાલ કા પ્રથમ ભેદ હૈ પ્રારંભ હોતા હૈ इसका प्रमाण
 चार कोशाकोडी सागरोपम का हॆ हममे मनुष्यों के शरीर की ऊंचाई
 तीन कोस होती है आयु तीन पल्पोपम की होती है महाविदेहक्षेत्र
 में सदा अघसर्पिणी का चौथा काल ही रहता है जिसका नाम दुष्यम
 सुपमा है इस विदेहक्षेत्रके पूर्वमहाविदेह और अवरमहाविदेह ऐसे दो
 भेद हैं । हैमवत, हरि, और देवकुरु ये जम्बूद्वीपस्थ मन्दरकी दक्षिणदिशा
 तरफ के क्षेत्र हैं । यहां हैमवत्क्षेत्र में निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा और
 अघसर्पिणी का तीसरा काल दुष्यमसुपमा प्रवर्तता है—हरिषर्पक्षेत्र में
 निरन्तर उत्सर्पिणी का पांचवां काल और अघसर्पिणी का दूसरा काल
 सुपमाप्रवर्तता है देवकुरु में निरन्तर उत्सर्पिणी का एक ला काल और
 अघसर्पिणी का छठा काल प्रवर्तता है । हैरण्यवत, की ण्यवस्था विलकुल
 हैमवत क्षेत्र के तुल्य है रम्यक वर्ष की ण्यवस्था विलकुल हरिवप क्षेत्र
 के तुल्य है और उत्तरकुरु की ण्यवस्था देवकुरु के जैसी है भरतक्षेत्र
 और परवत क्षेत्र में ही तीर्थकर, चक्रवर्ती, यलदेव वासुदेव ये सब

છે, તે આરાના મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ ત્રણ માત્ર બેટલી હોય છે
 અને આયુ ત્રણ પલ્લોપમનું હોય છે

મહાવિદેહ યેત્રમાં સદા અવસર્પિણીના ચોથો અથવા જ પ્રવતે હોય
 છે તે આરાને દુષ્યમ સુપમાકાળ કહે છે તે વિદેહક્ષેત્રના પૂર્વવિદેહ અને
 પશ્ચિમ વિદેહ નામના બે ભાગ છે હૈમવત, હરિ અને દેવકુરુ, એ જ જમ્બૂદ્વીપના
 મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલાં છે તે આ હૈમવત યેત્રમાં સદા
 ઉત્સર્પિણીના ચોથો અને અવસર્પિણીના ત્રીજો કાળ જ પ્રવર્તે છે, તે કાળને
 દુષ્યમ સુપમાકાળ કહે છે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં સદા ઉત્સર્પિણીના પાંચમો અને
 અવસર્પિણીના બીજો કાળ—સુપમા પ્રવર્તે છે દેવકુરુમાં નિરતર ઉત્સર્પિણીને
 પ્રથમકાળ અને અવસર્પિણીના છઠ્ઠો કાળ પ્રવર્તે છે હૈરણ્યવતમાં હૈમવત
 યેત્રનો કાળ સદા પ્રવર્તે છે રમ્યક વર્ષમાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રના જેવો કાળ, અને
 ઉત્તર દેવકુરુના જેવો કાળ સદા પ્રવર્તે છે ભરતક્ષેત્ર અને નૈરવત ક્ષેત્રમાં જ
 વીશ્વંકર ચક્રવર્તી બલદેવ અને વામુરેવ વગેરે ૧૩ યજ્ઞકાળના પુરુષો ઉત્પત્ત

પૂર્વે જમ્બુદ્વીપે કાલલક્ષણદ્રવ્યપર્યાયવિશેષા ઉક્તા, સામ્પ્રતં તત્રૈવ કાલપદાથ-
વ્યક્તકાળાં જ્યોતિષ્કાળાં દ્વિસ્થાનાનુપાતેન પ્રરૂપણમાદ—

મૂલમ્—જંબુદ્વીપે દીવે દો ચંદા પમાસિંસુ વા પમાસંતિ વા
પમાસિસ્સંતિ વા, દોસૂરિયા તવિંસુ વા તવંતિ વા તવિસ્સંતિ
વા । દો કત્તિયાઓ, દો રોહણિઓ, દો મિગસિરાઓ, દો
અદ્રાઓ એવં માણિયઠવં જાવ દો ભરણીઓ ।

“ કત્તિ યે રોહિણિં મગસિરં, અર્દા ય પુણવ્વસૂં ય પૂસો ય ।
તત્તો ત્રિ અસ્સલેસાં, મહા ય દો ફગ્ગુણીઓ ય ॥ ૧ ॥
હેત્થો ચિંત્તા સૌંદ, ત્રિસૌંદા તહ ય હોઝ અણુરાહા ।
જેઠ્ઠા મૂલો પુઠ્ઠા ય અસાર્દા ઉત્તરા ચેવ ॥ ૨ ॥
અંભિઈ સવંણ ધણિટ્ઠા, સયમિસયો દો ય હોંતિ મદ્દવંયો ।
રેવંઝ અસિંસંણિ મરંણી, ખેયઠ્ઠા આણુપુઠ્ઠા ॥ ૩ ॥ ”

એવં ગાહાણુસારેણં ખેયઠ્ઠવં ।

દો અગ્ગી, દો પયાવંઈ, દો સોમા, દો રૂદા, દો અદિઈ,
દો વર્હસ્સઈ, દો સંપ્પા, દો પિર્યરી, દો મગાં, દો અજ્જમાં, દો
સવિયો, દો તંટુ, દો વાઠ્ઠ, દો ઇંદગ્ગી, દો મિત્તા, દો ઇંદા,

તિરસઠ શલાકા કે પુરુષ ઉત્પન્ન હોતે હિં અવસર્પિણી કે ચતુર્થકાલ
દુષ્પમસુષમા મેં ઓર કિસી કાલ યેં અન્ય ક્ષેત્રો મેં નહીં હોતે હિં તથા
ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં બી અન્યકાલ મેં નહીં હોતે હિં—વિદેહક્ષેત્ર
મેં નિષેધ નહીં હૈ । હસ સવ વિષય કો હૃદય મેં ધારણ કરકે યહ સૂત્ર
ગમ્ય હૈ ॥ સૂ ૩૩ ॥

થાય છે. તેઓ ત્યા અવસર્પિણીના ચોથા કાળમાં (દુષ્પમ સુષમામાં) જ
ઉત્પન્ન થાય છે, બીજાં કેઇ પણ કાળમાં ઉત્પન્ન થતા નથી અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં
પણ ઉત્પન્ન થતા નથી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ તેઓ અન્ય કેઇ
પણ કાળમાં ઉત્પન્ન થતા નથી વિદેહ ક્ષેત્રમાં નિષેધ નથી આ સમસ્ત વિષયને
હૃદયમાં ઉતારવામાં આવે તો આ સૂત્રનો ભાવ સરળ થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

दो निरैई, दो आऊ, दो विस्सा दो घम्हा, दो विण्हू, दो वसू,
 दो वरुणा, दो अँया, दो विवद्धी, दो पुस्सा, दो अस्सा दो जर्मा ।
 दो इगालगा, दो वियालगा, दो लोहियक्खां, दो सणिण्णरा,
 दो आहुणिया, दो पाहुणियां, दो कणा, दो कणर्गा, दो कण
 कणगे, दो कणगघिताणगा, दो कणगसत्तेणगा, दो सोमा, दो
 सधिये, दो आसासर्णा, दो कज्जोवेगा, दो कव्वडगा, दो अय
 करंगा, दो दुदुभेगा, दो सखे, दो सखवन्ना, दो सखवन्नाभा,
 दो कसे, दो कसवन्ना, दो कसवन्नाभा, दो रुप्पी, दो रुप्पा
 भासा, दो णीला, दो णीलाभासा, दो भासा, दो भासरासी, दो
 तिले, दो तिलपुप्फवण्णा, दो दग्गी, दो दगपच्चवन्ना, दो कौका,
 दो कक्कधा, दो इदग्गीषी, दो धूमकेऊ, दो हंरी, दो पिंगला,
 दो बुँधा, दो सुक्का, दो वहस्सइ, दो रीहू, दो अग्गेथी,
 दो माणवर्गी, दो काँसा, दो फाँसा, दो धुरा, दो पमेहा,
 दो वियेँदा, दो विसेथी, दो नियेँल्ला, दो पव्वल्लो, दो जडि
 याँलगा, दो अरुँणा, दो अग्गिण्ठा, दो कार्लेगा, दो महोका
 लगा, दो सोत्थिया, दो सोषत्थियां, दो वद्धमाणगा, (दो+
 पूसमाणगा ६१, दो अकुसा ६२) दो पलवा, दो निच्चा-
 लोर्गी, दो णिच्चुज्जोथे, दो सयपेँभा, दो ओभासें, दो सेयकर्ी,
 दो खेमकरा, दो आभकरा, दो पभकरा, दो अपराजियां, दो
 अरयां, दो असोँगा, दो विगयसोँगा, दो विमलो, दो

वितलां, दो वितर्था, दो विसाँला, दो साँला, दो सुँव्वया,
दो अणिर्यँटी, दो एगँजडी, दो दुँजडी, दो करँकरिगा, दो
रायगँला, दो पुप्फँकेऊ, दो भावकेऊ ॥ सू० ३४ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासेतां वा प्रभासेते वा प्रभासिष्येते
वा, द्वौ सूर्यौ अतपतां वा, तपतो वा, तपिष्यंतो वा । द्वे कृत्तिके, द्वे रोहिण्यौ, द्वे
मृगशीर्षे, द्वे आर्द्रे, एवं भणितव्यं यावत् द्वे भरण्याौ ।

“ कृत्तिका रोहिणी मृगशिरः, आर्द्रा च पुनर्वसुश्च पुष्यश्च ।

ततोऽपि अश्लेषा मघा च द्वे फाल्गुन्यौ च ॥ १ ॥

हस्तश्चित्रा स्वाती विशाखा तथा च भवति अनुराधा ।

ज्येष्ठा मूलं पूर्वा च आषाढा उत्तरा चैव ॥ २ ॥

अभिजित् श्रवणं धनिष्ठा शतभिषग् द्वे च भवतः भाद्रपदे ।

रेवती अश्विनी भरणी ज्ञातव्यानि (नक्षत्राणि) आनुपूर्व्या ॥३॥”

एवं गाथानुसारेण ज्ञातव्यम् ।

द्वौ अग्नी, द्वौ प्रजापती, द्वौ सोमौ, द्वौ रुद्रौ, द्वे अदिती, द्वौ बृहस्पती, - द्वौ
सर्पौ, द्वौ पितरौ, द्वौ भगौ, द्वौ अर्यमणौ, द्वौ सवितारौ, द्वौ त्वष्टारौ, द्वौ वायू, द्वौ
इन्द्राग्नी, द्वौ मित्रौ, द्वौ इन्द्रौ, द्वौ निर्ऋती, द्विके आपः, द्वौ विश्वौ, द्वौ ब्रह्माणौ,
द्वौ विष्णु, द्वौ वसू, द्वौ वरुणौ, द्वौ अजौ, द्वे विवृद्धी, द्वौ पूषणौ, द्वौ अश्विनौ, द्वौ
यमौ । द्वौ अङ्गारकौ, द्वौ विकालकौ, द्वौ लोहिताक्षौ, द्वौ शनैश्वरौ, द्वौ आधुनिकौ
(आधूर्णिकौ) द्वौ प्राधूर्णिकौ, द्वौ कणौ, द्वौ कनकौ, द्वौ कनकनकौ, द्वौ कनक-
वितानकौ, द्वौ कनकसन्तानकौ, द्वौ सोमौ, द्वौ सहितौ, द्वौ आश्विनौ, द्वौ कार्त्त-
िकौ, द्वौ कर्वटकौ, द्वौ अजकरकौ, द्वौ दुन्दुभकौ, द्वौ शङ्खौ, द्वौ शङ्खवर्णौ, द्वौ शङ्ख-
वर्णभौ, द्वौ कांस्यौ, द्वौ कांस्यवर्णौ, द्वौ कांस्यवर्णभौ, द्वौ रुक्मिणौ, द्वौ रुक्मा-
भासौ, द्वौ नीलौ, द्वौ नीलाभासौ, द्वौ भस्मनौ, द्वौ भस्मराशी, द्वौ तिलौ, द्वौ
तिलपुष्पवर्णौ, द्वौ दकौ, द्वौ दकपञ्चवर्णौ, द्वौ काकौ, द्वौ कर्कन्धू, द्वौ इन्द्रग्रीवौ, द्वौ
धुमकेतू, द्वौ हरितौ, द्वौ पिङ्गलौ, द्वौ बुधौ, द्वौ शुक्रौ, द्वौ बृहस्पती, द्वौ राहू, द्वौ
अगस्त्यौ, द्वौ माणवकौ, द्वौ कासौ, द्वौ स्पर्शौ, द्वौ धुरौ, द्वौ प्रमुखा, द्वौ विकटौ,
द्वौ विसन्धी, द्वौ नियल्लौ, द्वौ पादिकौ, द्वौ जटिलादिलकौ, द्वौ अरुणौ, द्वौ अग्निलौ,
द्वौ कालकौ, द्वौ महाकालकौ, द्वौ स्वस्तिकौ, द्वौ सौवस्तिकौ, द्वौ वर्धमानकौ, (द्वौ
पुण्यमानकौ ६१, द्वौ अङ्कुशौ ६२,) द्वौ प्रलम्बौ, द्वौ नित्यालोकौ, द्वौ नित्योद्द्योतौ,

+ द्वौ पुष्पमानकौ द्वौ अङ्कुशौ ' इमे द्वे नामान्तररूपेणस्तः, अतो न गणनीये ।

દ્રો સ્વપ્નમૌ, દ્રો અવમાસૌ દ્રો ધેયસ્કરૌ, દ્રો હોમકુરૌ, દ્રો આમકુરૌ, દ્રો પ્રમકુરૌ,
દ્રો અપરામિતૌ, દ્રો અરજસૌ, દ્રો મશોકૌ, દ્રો વિગતશોકૌ, દ્રો વિમસૌ, દ્રો વિતપૌ
દ્રો વિત્રસ્તૌ, દ્રો વિશાલૌ દ્રો શાલૌ, દ્રો સુમતૌ, દ્રો અનિવર્તિનૌ, દ્રો વૃક્ષટિનૌ,
દ્રો દ્વિજટિનૌ, દ્રો ફરકગ્નિકૌ, દ્રો રાધાર્ગસૌ, દ્રો પુષ્પકેતુ, દ્રો માવકેતુ ॥૧૦૨૪॥

ટીકા—‘જમ્બુદીપ દીપે’ इत्यादि ‘दो भाषकेऊ’ इत्यन्तं सर्वं निगदसिद्धम् ।
नवरम्-मम्बूदीपे द्वीपे द्वौ चन्द्रौ ‘पमासिंसु वा’ इति प्रामासेतां प्रकाशेते स्म-
भूतकाले, एवं प्रमासते-वचमानकाले, प्रमासिष्यतेऽनागतकालेऽपीति त्रिकाल-
विषयमिदं सूत्रम् । अनेन चन्द्रयोः द्वायतत्वं सूचितम् । एवमग्रेऽपि सूर्य-नक्षत्र-
तद्वत्तादृशाङ्गीतिग्रहाणां विषयेऽपि भावनीयम् । एवं द्वौ सूर्यौ ‘तर्धिसु वा’ इति
अतपतां वा, एवं तपताः, तप्यतां वा । अत्र चन्द्रयोः सौम्यदीप्तिकत्वात् प्रमास

। पहिले જમ્બુદીપ મેં કાલ કે દ્વારા હોને થાલે દ્રવ્યપર્યાયોં કા કથન
કરિયા ગયા હૈ અથ, અહીં પર હસ કાલ કે વ્યવજક જો ઉપોત્તિષ્ક હૈ
હનકી વિસ્થાન કે અનુરોપ સે પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ—(જમ્બુદીપે દીપે)
इत्यादि ।

ટીકાર્થ—“જમ્બુદીપે દીપે” યહાંસે લેકર “દો ભાવકેઝ” હસ અન્તિમ
પાઠ તક કા સપ કથન હસ સૂત્ર મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ ઔર
વહ સુસ્પષ્ટ હૈ વિશેષ-જમ્બુદીપ નામકે હસ દીપ મેં દો ચન્દ્રમા હૈ ભૂત
કાલ મેં હન દોનોંને યહા પ્રકાશ દિયા હૈ, વર્તમાન મેં યે દોનોં પ્રકાશ
દે રહે હૈ ઔર આગામીકાલ મેં બી યે દોનોં પ્રકાશ દેંગે હસ પ્રકાર સે
પહ સૂત્ર ત્રિકાલ વિષયક હૈ હસ કથન સે જમ્બુદીપ મેં દો ચન્દ્રમા સામ્બત

જમ્બુદીપમાં કાળના દ્વારા ચતારા દ્રવ્યપર્યાયોં કથન પહેલાના સૂત્રમાં
કરવામાં આ પુ ૩ હવે તે કાળના અજક એ ઉપોત્તિષ્કા છે તેમની અહીં
વિસ્થાનના અનુરોપને લઈને પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે—

“જમ્બુદીપે દીપે” ઉત્પાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠથી લઈને ‘દો ભાવકેઝ’ પદાન્તના અન્તિમ સૂત્રને
આવાર્થ યજ્ઞે જ સરળ છે. વિશેષ કથન નીચે પ્રમાણે સમજવું—

જમ્બુદીપ નામના આ દીપમાં બે ચન્દ્રમા છે ભૂતકાળમાં તે બન્ને ચન્દ્ર
અહીં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તેઓ અહીં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં
પણ પ્રકાશતા રહેશે. આ રીતે ત્રણે કાળને અનુવર્ણીને આ સૂત્રનું કથન
કરાયું છે, આ કથન દ્વારા એ વાત ખેડ કરવામાં આવી છે કે જમ્બુદીપમાં

नमात्रमुक्तम् । आदित्ययोश्च खरश्मिकत्वात्तपनमुक्तम् । ' दोकृत्तिण ' इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वे कृत्तिके-कृतिकानक्षत्रे । कृतिकाया द्वित्वं नक्षत्रापेक्षया, न तु तारकापेक्षयेति सर्वत्र बोध्यम् । एवं कृत्तिकात् आरभ्य भरणीपर्यन्तान्यष्टाविंशति-नक्षत्राणि प्रत्येक द्विसंख्यकानि विज्ञेयानि । तथैतेषु कृत्तिकाद्यष्टाविंशतिनक्षत्र-युग्मानामग्नित आरभ्य यमपर्यन्ताः क्रमेणाष्टाविंशतिद्वयताः (युग्मानि) सन्तीति सूत्रतोऽवसेयम् । तथा—अङ्गारकादारभ्य भावकेतुपर्यन्तान्यष्टाशीतिर्ग्रहयुग्मानि सन्ति, तान्यपि सूत्रतो बोध्यानि ॥ ३४ ॥ सू० ३४ ॥

हैं ऐसा कहा गया है इसी तरह से आगे भी सूर्य, नक्षत्र, इनके देवता और ८८ ग्रहों के संबंध में भी जानना चाहिये

इस जम्बूद्वीप में दो सूर्य हैं भूतकाल में ये यहां तपे हैं, अब भी ये यहां तपते हैं और आगामीकाल में भी ये यहां तपेंगे चन्द्र का प्रकाश शीतल होता है इसलिये इसका प्रभासन कहा है और सूर्य तीक्ष्ण किरणों वाला होता है इस कारण इसका तपन कहा है जम्बूद्वीप में दो कृत्तिका नक्षत्र होते हैं नक्षत्र की अपेक्षा से ही कृत्तिका में द्वित्व कहा गया है तारक की अपेक्षा से नहीं ऐसा ही सर्वत्र समझना चाहिये इस तरह कृत्तिका से लेकर भरणि तक २८ नक्षत्र हैं वे प्रत्येक दो दो हैं, तथा कृत्तिका आदि २८ नक्षत्र युग्मों के अग्नि से लेकर यमतक क्रमशः २८ देवतायुग्म हैं—यह बात सूत्रसे ही जाननी चाहिये तथा अङ्गारक से लेकर भावकेतुतक ८८ ग्रहयुग्म हैं ये भी सूत्रसे ही जाननी चाहिये ॥ ३४ ॥

બંને ચન્દ્રમા શાશ્વત છે, એ જ પ્રમાણે સૂર્ય, નક્ષત્ર, તેમના દેવતા અને ૮૮ ગ્રહોના સબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ

આ જમ્બૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય છે ભૂતકાળમાં તેઓ અહીં તપતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે. ચંદ્રને પ્રકાશ શીતલ હોય છે, તેથી તેની સાથે પ્રભાસન શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે સૂર્ય તીક્ષ્ણ કિરણોવાળો હોય છે, તેની સાથે 'તપન' પદનો પ્રયોગ કરાયો છે. જમ્બૂ દ્વીપમાં બે કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે નક્ષત્રની અપેક્ષાએ જ કૃત્તિકામાં દ્વિત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે—તારાની અપેક્ષાએ દ્વિત્વ પ્રકટ કરાયું નથી, એવું જ કથન સર્વત્ર સમજી લેવું આ રીતે કૃત્તિકાથી લઈને ભરણિ પર્યન્તના ૨૮ નક્ષત્રો છે. તે પ્રત્યેકમાં દ્વિત્વ ગ્રહણ કરવું જોઈએ તથા કૃત્તિકા આદિ ૨૮ નક્ષત્રયુગ્મોના અગ્નિથી લઈને યમ પર્યન્તના ક્રમશઃ ૨૮ દેવતાયુગ્મો છે, એ વાત સૂત્રને આધારે સમજી લેવી જોઈએ તથા અંગારક (મંગળ) થી લઈને ભાવકેતુ પર્યન્તના ૮૮ ગ્રહયુગ્મો છે, તેમને વિષે પણ સૂત્રમાંથી માહિતી મેળવી લેવી. ॥ સૂ. ૩૪ ॥

जम्बूद्वीपधिकारादेवेदमपर वेदिकादिस्वरूपमाह—

भूमम्—जबुद्दीवस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइ उडु
 उच्चत्तेणं पणत्ता । लवणे णं समुहे दो जोयणसयसहस्साइ
 चक्रवालविक्रमेणं पणत्ते । लवणस्स णं समुहस्स वेइया
 दो गाउयाइ उडु उच्चत्तेणं पणत्ता । धायईसडदीवे पुर
 स्थिमद्धेण मदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
 पणत्ता बहुसमतुल्ला जाव त जहा—भरहे चेव परवण चेव ।
 एव जहा जबुद्दीवे तहा पत्थवि भाणियव्व जाव दोसु
 वासेसु मणुया छव्विहपि काल पच्चणुभवमाणा विहरति
 त जहा—भरहे चेव परवण चेव, णवर कूडसामली चेव
 धायइरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे, सुदसणे चेव ।
 धायईसडदीवपच्चत्थिमद्धेणं मदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहि
 णेणं दो वासा पणत्ता बहुसमं जाव त जहा—भरहे चेव
 परवण चेव, जाव छव्विहपि काल पच्चणुभवमाणा विह
 रति, त जहा — भरहे चेव परवण चेव, णवर कूडसामली
 चेव महाधायईरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पिय
 दसणे चेव । धायईसडे णं दोवे दो भरहाइ, दो परवयाइ,
 दो हेमवयाइ, दो हेरन्नवयाइ, दो हरिवासाइ दो रम्मग
 वासाइ, दो पुष्यिदेहाइ, दो अवरविदेहाइ, दो देवकुराओ,
 दो देवकुरुमहद्दुमा, दो देवकुरुमहद्दुमवासी देवा । दो
 उत्तरकुराओ, दो उत्तरकुरुमहद्दुमवासी देवा । दो चुल्लहि

मवंता दो महाहिमवंता, दो निसढा, दो नीलवंता, दो
रूपी, दो सिहरी, दो सदावाई, दो सदावायवासी साती
देवा, दो वियडावाई, दो वियडावाइवासी पभासा देवा,
दो गंधावाई, दो गंधावाईवासी अरुणा देवा, दो मालवंत-
परियागवासी पउसा देवा । दो मालवंता, दो चित्तकूडा,
दो पम्हकूडा, दो नल्लिणकूडा, दो एगसेला, दो तिकूडा,
दो वेसमणकूडा, दो अंजणा, दो मायंजणा, दो सोमणसा,
दो विज्जुप्पमा, दो अंकावाइ, दो पम्हावाई, दो आसीविसा,
दो सुहावहा, दो चंदपवया, दो सूरपवया, दो णागपवया,
दो देवपवया, दो गंधमायणा, दो उसुगारपवया, दो चुल्ल-
हिमवंतकूडा, दो वेसमणकूडा, दो महाहिमवंतकूडा, दो
वेरुलियकूडा, दो निसढकूडा, दो रुयगकूडा, दो नीलवंत-
कूडा, दो उवदंसणकूडा, दो रुपिकूडा, दो मणिकंचनकूडा,
दो सिहरिकूडा, दो तिगिच्छिकूडा, दो पउमदहा, दो पउ-
मदहवासिणीओ सिरिदेवीओ, दो महापउमदहवासिणीओ
हिरीदेवीओ । एवं जाव पुंडरीयदहा दो पुंडरीयदहवासिणीओ,
लच्छीदेवीओ, दो गंगप्पवायदहा जाव दो रत्तवइप्पवायदहा, दो
रोहियाओ जाव दो रूपकूलाओ, दो गाहावाईओ, दो पंकव-
ईओ, दो तत्तजलाओ, दो मत्तजलाओ, दो उम्मत्तजलाओ,
दो खीरोयाओ, सीहसोयाओ, दो अंतोवाहिणीओ, दो उम्मि-
मालिणीओ, दो फेणमालिणीओ, दो गंभीरमालिणीओ, दो
कच्छा१, दो सुकच्छा२, दो मुद्दाकच्छा३, दो कच्छागावाई४,

जम्भूतोपाधिकारादेवेदमपरं वेदिकादिस्वरूपमाह—

मूलम्—जबुहीवस्त णं दीवस्त वेइया दो गाउयाइ उव्व
उच्चत्तेणं पणत्ता । लवणेणं समुहे दो जोयणसयसहस्ताइ
चक्कवालविकखभेण पणत्ते । लवणस्त णं समुदस्त वेइया
दो गाउयाइ उव्व उच्चत्तेणं पणत्ता । धायईसडदीवे पुर
त्थिमद्धेण मदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहिणेणं दो वासा
पणत्ता वहुसमतुल्ला जाव त जहा—भरहे चेव एरवए चेव ।
एव जहा जबुहीवे तहा एत्थवि भाणियव्व जाव दोसु
वासेसु मणुया छविहपि काल पच्चणुभवमाणा विहरति
त जहा—भरहे चेव एरवए चेव, णवर कूडसामली चेव
धायइस्सखे चेव, देवा गरुल चेव वेणुदेवे, सुदसणे चेव ।
धायईसडदीवपच्चत्थिमद्धेणं मदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहि
णेणं दो वासा पणत्ता वहुसम० जाव त जहा—भरहे चेव
एरवए चेव, जाव छविहपि काल पच्चणुभवमाणा विह
रति, त जहा — भरहे चेव एरवए चेव, णवर कूडसामली
चेव महाधायईस्सखे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पिय
दसणे चेव । धायईसडे णं दोवे दो भरहाइ, दो एरवयाइ,
दो हेमवयाइ, दो हेरन्नवयाइ, दो हरिवासाइ दो रम्मग
वासाइ, दो पुष्षिदेहाइ, दो अवरविदेहाइ, दो देवकुराओ,
दो देवकुरुमहव्वदुमा, दो देवकुरुमहव्वदुमवासी देवा । दो
उत्तरकुराओ, दो उत्तरकुरुमहव्वदुमवासी देवा । दो चुद्धि

ધાયર્ઘ્યસંદસ્ત ણં દીવસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં ડઙ્ગં ડચ્ચ-
ત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । કાલોદસ્સ ણં સમુદ્દસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં
ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । પુલ્લખરવરદીવઙ્ગપુરત્થિમદ્દેણં મંદરસ્સ
પવ્વયસ્સ ડત્તરદાહિણેણં દો વાસા પપ્પણ્ણત્તા, વહુસમતુલ્લા ઝાવ
તં ઝહા-ભરહે ચેવ ઇરવણ ચેવ । તહેવ ઝાવ દો કુરાઓ
પપ્પણ્ણત્તાઓ તં ઝહા-દેવકુરા ચેવ ડત્તરકુરા ચેવ । તત્થ ણં દો
મહર્ઘમહાલયા મહદ્દુમ્મા પપ્પણ્ણત્તા તં ઝહા-કૂડસામલી ચેવ
પડમરુલ્લે ચેવ । દેવા ગરુલે ચેવ વેણુદેવે, પડમે ચેવ, ઝાવ
છવ્વિહંપિ કાલં પચ્ચણ્ણભવમાણા વિહરંતિ । પુલ્લખરવરદીવઙ્ગ-
પચ્ચત્થિમદ્દેણં મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ડત્તરદાહિણેણં દો વાસા
પપ્પણ્ણત્તા તં ઝહા-તહેવ ણાણત્તં કૂડસામલી ચેવ મહાપડમરુ-
લ્લે ચેવ, દેવાગરુલે ચેવ વેણુદેવે પુંડરીણ ચેવ । પુલ્લખરવર
દીવઙ્ગેણં દીવે દો ભરહાઈં, દો ઇરવયાઈં ઝાવ દો મંદરા, દો
મંદરચૂલિયાઓ । પુલ્લખરવરસ્સ ણં દીવસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં
ડઙ્ગં ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । સવ્વેસિં પિ ણં દીવસમુદ્દાણં વેદ્યાઓ
દો દો ગાઝયાઈં ડઙ્ગં ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તાઓ ॥ સૂ ૩૫ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપસ્ય સ્વલ્લ દ્વીપમ્ય વેદિકા ઢે ગવ્યૂતી ડર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન

જમ્બૂદ્વીપ કે સંવંધ કો લેકર હી અવ સૂત્રકાર ઇસકી વેદિકા આદિ
કે સ્વરૂપ કે સંવંધ મેં કથન કારતે હૈં—‘જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ કી ઝો કિ સયસે પહિલા ઓર સય દ્વીપ
સમુદ્રોં કે વીચ મેં હૈ અર્થાન્ ઝિસકે દ્વારા કોઈ દ્વીપ યા સમુદ્ર વેષ્ટિત

જંબૂદ્વીપતુ ડથન યાઝતુ ડોવાથી સૂત્રકાર તેની વેદિકા આદિના સ્વરૂપતું
નિરૂપણ કરે છે—“જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કે જે સૌથી પહેલો છે અને સઘળા દ્વીપસમુ-
દ્રોની વચ્ચે છે—એટલે કે તેના દ્વારા ડોઇ દ્વીપ અથવા સમુદ્ર પરિવેષ્ટિત

दो भावत्ता५, दो मगलावत्ता६, दो पुक्खला७, दो पुक्खला
 वइ८, दो वच्छा९, दो सुवच्छा१०, दो महावच्छा११, दो वच्छ
 गावइ१२, दो रम्मा१३, दो रम्मगा१४, दो रमणिज्जा १५, दो
 मगलावई१६, दो पम्हा१७, दो सुपम्हा१८, दो महापम्हा१९,
 दो पम्हागावई२०, दो सखा२१, दो णलिणा२२, दो कुमुया२३,
 दो सलिलावई२४, दो वप्पा२५, दो सुवप्पा२६, दो महावप्पा
 २७, दो वप्पगावई२८, दो वग्गू२९, दो सुवग्गू३०, दो गंधिला
 ३१, दो गंधिलावई३२, दो खेमाओ१, दो खेमपुरीओ२, दो
 रट्ठओ३, दो रिट्ठपुरीओ४, दो खग्गीओ५, दो मज्जुसाओ६,
 दो ओसहीओ, दो पुढरिगिणीओ, दो सुसीमाओ९, दो कुड
 लाओ१०, दो अपराजियाओ ११, दो पभकराओ१२, दो
 अकावईओ १३, दो पम्हावईओ१४, दो सुभाओ १५, दो
 रयणसच्चयाओ १६, दो आसपुराओ १७, दो सीहपुराओ१८
 दो महापुराओ १९, दो विजयपुराओ २०, दो अपराजि
 याओ२१, दो अवराओ२२, दो ओसायाओ२३, दो विगय
 सोगाओ २४, दो विजयाओ २५, दो वेजयतीओ २६,
 दो जयतीओ२७, दो अपराजियाओ२८, दो चक्कपुराओ२९
 दो खग्गपुराओ३०, दो अवज्झाओ३१, दो अउज्जाओ ३२,
 दो भइसालवणा, दो णंदणवणा, दो सोमणसवणा,
 दो पडगवणा । दो पड्ढकवलसिलाओ दो अतिपड्ढकवल
 सिलाओ, दो रत्तकवलसिलाओ, दो अइरत्तकवलसिलाओ,
 दो मदरा, दो मदरचलियाओ ।

धावईसंडस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं उड्डं उच्च-
त्तेणं पणत्ता । कालोदस्स णं समुदस्स वेइया दो गाउयाइं
उच्चत्तेणं पणत्ता । पुक्खरवरदीवड्डपुरत्थिमद्धेणं मंदरस्स
पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पणत्ता, बहुसमतुल्ला जाव
तं जहा-भरहे चैव एरवए चैव । तहेव जाव दो कुराओ
पणत्ताओ तं जहा-देवकुरा चैव उत्तरकुरा चैव । तत्थ णं दो
महईमहालया महदुद्धा पणत्ता तं जहा-कूडसामली चैव
पउमरुक्खे चैव । देवा गरुले चैव वेणुदेवे, पउमे चैव, जाव
छव्विहंपि कालं पच्चणुभवभाणा विहरंति । पुक्खरवरदीवड्ड-
पच्चत्थिमद्धेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
पणत्ता तं जहा-तहेव णाणत्तं कूडसामली चैव महापउमरु-
क्खे चैव, देवागरुले चैव वेणुदेवे पुंडरीए चैव । पुक्खरवर
दीवड्डेणं दीवे दो भरहाइं, दो एरवयाइं जाव दो मंदरा, दो
मंदरचूलियाओ । पुक्खरवरस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं
उड्डं उच्चत्तेणं पणत्ता । सव्वेसिं पि णं दीवसमुद्दाणं वेइयाओ
दो दो गाउयाइं उड्डं उच्चत्तेणं पणत्ताओ ॥ सू० ३५ ॥

छाया—जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य वेदिका द्वे गव्यूती ऊर्ध्वमुच्चत्वेन

जम्बूद्वीप के संबंध को लेकर ही अब सूत्रकार इसकी वेदिका आदि
के स्वरूप के संबंध में कथन करते हैं—‘जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नाम के द्वीप की जो कि सब से पहिला और सब द्वीप
समुद्रों के बीच में है अर्थात् जिसके द्वारा कोई द्वीप या समुद्र वेष्टित

जम्बूद्वीपसु कथन यावत्तु डोवाथी सूत्रकार तेनी वेदिका आदिना स्वइपसु
निइपसु करे छे—“जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स” इत्यादि—

सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नामने द्वीप के ओ सौथी पडेवे छे अने सधणा द्वीपसमु-
द्रोनी वरवे छे—ओवे के तेना द्वारा कोछ द्वीप अथवा समुद्र परिवेष्टित

મણ્ડા । લઘુ સમુદ્રો દ્વિયોજનઘટસંસ્થાણિ ચક્રચાલવિષ્કમ્ભેષ્ય મણ્ડા ।
 લઘુસ્ય સહ સમુદ્રમ્ય વેદિકા દ્વે ગમ્યૂતી ઊર્ધ્વમુચ્ચત્પન મણ્ડા । ધાતકી સ્ખલે
 દ્વીપે પૂર્વાર્ધેન મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષ મણ્ડને વહુસમતુલ્યે વાવત્
 તથા-મરત્ત ચેત્ત ધેરવત્ત ચેત્ત । एवं यथा जम्बूद्वीप तथाऽपि मणितम्य वावत्
 द्वयोर्वर्षयोर्मनुजाः पश्चिममपि काल क्रयनुभवन्तो विहरन्ति, तथ्या-मरत्त चैव

નહીં જુઝા હે વેદિકા દો ગમ્યૂતિ (દો કોસ) પ્રમાણ ઊંચી હે इस
 द्वीपको चारों ओर से घेष्टित करने वाला लघुण समुद्र है जम्बूद्वीप
 का विष्कम्भ एक लाख योजन प्रमाण है इसलिये लघुण समुद्र का
 विष्कम्भ दो लाख योजन का है लघुण समुद्र की वेदिका दो कोसप्रमाण
 ऊंची है धातकी खण्डद्वीप के दो विभाग हैं एक पूर्वार्ध और दूसरा पश्चि-
 मार्ध इस विभाग को इष्याकार नाम वाले दो पर्वतों ने किया है पूर्वार्ध
 में मन्दर पर्वत की उत्तर दक्षिण दिशा में भरत और ऐरवत क्षेत्र हैं ये
 दोनों क्षेत्र वहुसम आदि विशेषणों वाले हैं । इस धातकीखण्डद्वीप में इन
 भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र का घर्णन जम्बूद्वीपान्तर्गत भरतक्षेत्र और
 ऐरवत के ही तुल्य है । अतः इस तरह के कथन से इन दोनों क्षेत्रों के
 मनुष्य उहाँ प्रकार के भारे काल का अनुभव करते हैं । तात्पर्य ऐसा है
 कि जम्बूद्वीप की अपेक्षा धातकीखण्ड में मेरु धर्म और धर्मधर तथा
 नदी और इव आदि की संख्या दूनी २ है अर्थात् उसमें दो मेरु, चौदह

(વીટ્યાયેહ) નથી તેની વેદિકા બે ગમ્યૂતિ (કોસ) પ્રમાણ ઊંચી છે
 આ દ્વીપ ચારે તરફ લઘુસમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે તેનો (જમ્બૂદીપનો) વિષ્કમ્ભ
 (વિસ્તાર) એક લાખ યોજનપ્રમાણ છે તેથી લઘુ સમુદ્રનો વિસ્તાર બે
 લાખ યોજનનો છે લઘુ સમુદ્રની વેદિકા બે ગમ્યૂતિ (કોસ) પ્રમાણ ઊંચી
 છે ધાતકીખંડ દ્વીપના બે વિભાગ છે-(૧) પૂર્વાર્ધ અને (૨) પશ્ચિમાર્ધ
 હિવાકાશ નામના બે પર્વતોએ આ વિભાગ કર્યા છે પૂર્વાર્ધમાં મન્દર પર્વતની
 ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર છે તે બન્ને ક્ષેત્રો બહુસમ
 આદિ વિશેષલોપણાં ॥ ધાતકીખંડમાં આવેલાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોનાં
 વચ્ચેના જમ્બૂદીપમાં આવેલાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના જેવાં જ સમજ્યાં,
 આ કથનને આધારે એ વાત પ્રદર્શિત કરવી એમજે કે આ બન્ને ક્ષેત્રોના
 મનુષ્યો હજે પ્રકારના કાળનો (આશનો) અનુભવ કરે છે જમ્બૂદીપ કરતાં
 ધાતકીખંડમાં મેરુ ક્ષેત્ર, વપધરો, નદીઓ અને હિવ આદિની સંખ્યા બમણી
 બમણી છે એટલે કે તેમાં બે મેરુ ૧૪ ક્ષેત્રો, ૧૨ વર્ષધર પર્વતો ૨૮

ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव धातकीवृक्षश्चैव । देवीं गरुडश्चैव वेणुदेवः,
सुदर्शनश्चैव । धातकीखण्डद्वीपपश्चिमार्धे खलु मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन
द्वे वर्षे प्रज्ञप्ते, बहुसमं यावत् तद्यथा-भरतं चैव ऐरवतं चैव, यावत् पङ्क्तिमपि
कालं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तद्यथा-भरते चैव ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव
धातकीवृक्ष महाश्चैव, देवीं गरुडश्चैव वेणुदेवः, प्रियदर्शनश्चैव । धातकीखण्डे खलु
द्वीपे द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे हैमवते, द्वे हरिण्यवते द्वे हरिवर्षे, द्वे रम्यकवर्षे, द्वौ

वर्ष (क्षेत्र) और बाहर वर्षधर हैं, अट्ठाईस नदी और बारह ह्रद, पूर्वार्ध
में एक मेरु, सातक्षेत्र, ६ वर्षधर आदि हैं और पश्चिमार्ध में भी ऐसे ही
हैं इसीलिये यहां उनके दो मेरु, चउदहवर्ष आदि रूप से कथन किया
गया है इस द्वीप में पर्वत पहिले के आरे के समान हैं और क्षेत्र आरों के
बीच में स्थित विचर के समान हैं । यहां कूटशाल्मलि और धातकीवृक्ष
हैं । दो देव हैं-गरुडवेणुदेव और सुदर्शन ।

धातकी खण्ड के पश्चिमार्ध में मन्दर पर्वत की उत्तर और दक्षिण-
दिशा में क्रमशः दो क्षेत्र हैं ये दोनों बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों
वाले हैं । इनका भी नाम भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र हैं । यहां के मनुष्य
उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी के ६ आरों का अनुभव करते रहते हैं ।
यहां कूटशाल्मलि और महाधातकीवृक्ष हैं । देव गरुडवेणुदेव और प्रिय-
दर्शन हैं धातकी खण्डद्वीप में दो भरत, दो ऐरवत, दो हैमवत, दो

નદીઓ અને ૧૨ હ્રદ આદિ આવેલા છે, તેમનાં નામ જમ્બૂદ્વીપના પ્રકરણમાં
ખતાવ્યા અનુસાર જ છે ધાતકી ખંડના પૂર્વાર્ધમાં એક મેરુ, ૭ ક્ષેત્રો ૬
વર્ષધર પર્વતો, ૧૪ નદીઓ અને ૬ હ્રદ (દ્રહ) છે, અને પશ્ચિમમાં પણ મેરુ
આદિની સંખ્યા એટલી જ છે. તેથી જ ત્યાં બે મેરુ, ૧૪ ક્ષેત્રો આદિ હોવાનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે-આ દ્વીપમાં પૈડાના આરાના સમાન પર્વતો છે અને
આરાની વચ્ચે આવેલા વિવરના (આરા વચ્ચેના ખાલી ભાગ) સમાન ક્ષેત્રો
છે, ત્યાં પણ કૂટશાલ્મલિ અને ધાતકીવૃક્ષ છે, તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
સુદર્શનદેવ નિવાસ કરે છે

ધાતકીખંડના પશ્ચિમર્ધમાં મન્દર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશા તરફ પણ અનુક્રમે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર નામનાં બે ક્ષેત્રો
આવેલાં છે તે બન્ને ક્ષેત્રો પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં છે. ત્યાંના
મનુષ્યો પણ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના છએ આગનો અનુભવ
કરે છે ત્યાં કૂટ શાલ્મલિ અને મહાધાતકી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
પ્રિયદર્શન દેવ રહે છે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બે ભરતક્ષેત્ર, બે ઐરવત ક્ષેત્ર, બે

પ્રજ્ઞતાઃ । સ્વપ્ના ત્વ સમુદ્રો દ્વિયોજનશતસહસ્રાણિ ચક્રચાલવિષ્કમ્પેણ પ્રજ્ઞતા' ।
 સ્વપ્નસ્ય સ્વ સમુદ્રસ્ય યેદિકા દ્વે ગમ્યુતી કર્ણમુચ્ચત્વન પ્રજ્ઞતા । ધાતકી સ્વપ્ને
 દ્વીપે પૂર્વાર્ધેન મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રવ્રણે પદ્મસમતુલ્યે યાવત્
 તથા-મરતે ચૈવ પેરચત ચૈવ । एवं यथा जम्बूद्वीप तथाऽप्रापि भवितव्यं यावत्
 द्योर्ध्वयोर्मनुजाः पदविषमपि काल प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तथ्या-मरते चैव

નહી જુઝા હે યેદિકા દો ગમ્યુતિ (દો કોસ) પ્રમાણ કંઠી હે ફસ
 દ્વીપકો ચારો ઓર રો બેઠિત કરને ચાલા સ્વપ્ન સમુદ્ર હે જમ્બુદ્વીપ
 કા વિષ્કમ્પ પદ્મ લાભ યોજન પ્રમાણ હે ફસલિયે સ્વપ્ન સમુદ્ર કા
 વિષ્કમ્પ દો લાભ યોજન કા હે સ્વપ્ન સમુદ્ર કી યેદિકા દો કોસપ્રમાણ
 કંઠી હે ધાતકી સ્વપ્નદ્વીપ કે દો વિભાગ હે પદ્મ પૂર્વાર્ધ ઓર દૂસરા પશ્ચિ-
 માર્ધ ફસ વિભાગ કો રૂપ્યાકાર નામ વાલે દો પર્વતો ને કિયા હે પૂર્વાર્ધ
 મેં મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા મેં ભરત ઓર પેરચત ક્ષેત્ર હે પે
 દોનો ક્ષેત્ર પદ્મસમ આદિ વિશેષણો વાલે હે । ફસ ધાતકીસ્વપ્નદ્વીપ મેં ફન
 ભરતક્ષેત્ર ઓર પેરચત ક્ષેત્ર કા ઘર્ણન જમ્બુદ્વીપાન્તર્ગત ભરતક્ષેત્ર ઓર
 પેરચત કે ફી તુલ્ય હે । અતઃ ફસ તરફ કે કપન સે ફન દોનો ક્ષેત્રો કે
 મનુષ્ય છઠો પ્રકાર કે આર કાલ કા અનુભવ કરતે હે । તાત્પર્ય યેસા હે
 કિ જમ્બુદ્વીપ કી અપેક્ષા ધાતકીસ્વપ્ન મેં મેરુ વર્ષ ઓર વર્ષચર તથા
 નદી ઓર રૂદ્ર આદિ કી સંસ્થા ફની ૨ હે અર્થાત્ ઉસમેં દો મેરુ, ચૌદરૂ

(વીટળાયેલ) નથી તેની વેદિકા ને ગમ્યુતિ (કોસ) પ્રમાણ કંઠી છે
 આ દ્વીપ ચારે તરફ સ્વપ્નસમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે તેનો (જમ્બુદ્વીપનો) વિષ્કમ્પ
 (વિસ્તાર) એક લાખ યોજનનામાત્ર છે તેથી સ્વપ્ન સમુદ્રનો વિસ્તાર એ
 લાખ યોજનનો છે સ્વપ્ન સમુદ્રની વેદિકા ને ગમ્યુતિ (કોસ) પ્રમાણ કંઠી
 છે ધાતકીસ્વપ્ન દ્વીપના ને વિભાગ છે-(૧) પૂર્વાર્ધ અને (૨) પશ્ચિમાર્ધ
 હિમાચલ નામના ને પડતોએ આ વિભાગ કર્યા છે પૂર્વાર્ધમાં મન્દર પર્વતની
 ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્ર છે તે બન્ને ક્ષેત્રો બહુસમ
 આદિ વિશેષણોવાળાં છે ધાતકીસ્વપ્નમાં આવેલાં ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્રોનાં
 વચ્ચેન જમ્બુદ્વીપમાં આવેલાં ભરત અને અરવત ક્ષેત્રોના બેવાજ સમઝાયાં,
 આ ક્ષેત્રને આધારે એ વાત પ્રદલ્ય કરવી જોડે કે આ બન્ને ક્ષેત્રોના
 મનુષ્યો છે પ્રાણના કાળને (આશાનો) અનુભવ કરે છે જમ્બુદ્વીપ કરતાં
 ધાતકીસ્વપ્નમાં મેરુ ક્ષેત્ર, વૃષધરા, નરીઆ અને દ્વર આદિની સંખ્યા બમણી
 બમણી છે એટલે કે તેમાં ને મેરુ ૧૪ ક્ષેત્રો, ૧૨ વૃષધરા પડતો ૨૮

ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव धातकीवृक्षश्चैव । देवी गरुडश्चैव वेणुदेवः,
सुदर्शनश्चैव । धातकीखण्डद्वीपपश्चिमार्धे खलु मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन
द्वे वर्षे प्रज्ञप्ते, बहुसमं यावत् तद्यथा—भरत चैव ऐरवतं चैव, यावत् पञ्चविधमपि
कालं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तद्यथा—भरते चैव ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव
धातकीवृक्षमहाश्चैव, देवी गरुडश्चैव वेणुदेवः, प्रियदर्शनश्चैव । धातकीखण्डे खलु
द्वीपे द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे हैमवते, द्वे हैरण्यवते द्वे हरिवर्षे, द्वे रम्यकवर्षे, द्वौ

वर्ष (क्षेत्र) और बाहर वर्षभर हैं, अट्ठाईस नदी और बारह हृद, पूर्वार्ध
में एक मेरु, सातक्षेत्र, ६ वर्षभर आदि हैं और पश्चिमार्ध में भी ऐसे ही
हैं इसीलिये यहां उनके दो मेरु, चउदहवर्ष आदि रूप से कथन किया
गया है इस द्वीप में पर्वत पक्षि के आरे के समान हैं और क्षेत्र आरों के
बीच में स्थित विचर के समान हैं । यहां कूटशाल्मलि और धातकीवृक्ष
हैं । दो देव हैं—गरुडवेणुदेव और सुदर्शन ।

धातकी खण्ड के पश्चिमार्ध में मन्दर पर्वत की उत्तर और दक्षिण-
दिशा में क्रमशः दो क्षेत्र हैं ये दोनों बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों
वाले हैं । इनका भी नाम भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र हैं । यहां के मनुष्य
उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी के ६ आरों का अनुभव करते रहते हैं ।
यहां कूटशाल्मलि और महाधातकीवृक्ष हैं । देव गरुडवेणुदेव और प्रिय-
दर्शन हैं धातकी खण्डद्वीप में दो भरत, दो ऐरवत, दो हैमवत, दो

નદીઓ અને ૧૨ હ્રદ આદિ આવેલા છે, તેમનાં નામ જમ્બૂદ્વીપના પ્રકરણમાં
ખતાવ્યા અનુસાર જ છે ધાતકી ખંડના પૂર્વાર્ધમાં એક મેરુ, ૭ ક્ષેત્રો ૬
વર્ષાધર પર્વતો, ૧૪ નદીઓ અને ૬ હ્રદ (૬૬) છે, અને પશ્ચિમમાં પણ મેરુ
આદિની સખ્યા એટલી જ છે. તેથી જ ત્યાં બે મેરુ, ૧૪ ક્ષેત્રો આદિ હોવાનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે—આ દ્વીપમાં પૈડાના આરાના સમાન પર્વતો છે અને
આરાની વચ્ચે આવેલા વિવરના (આરા વચ્ચેના ખાલી ભાગ) સમાન ક્ષેત્રો
છે, ત્યાં પણ કૂટશાલ્મલિ અને ધાતકીવૃક્ષ છે, તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
સુદર્શનદેવ નિવાસ કરે છે

ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં મન્દર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશા તરફ પણ અનુક્રમે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર નામનાં બે ક્ષેત્રો
આવેલા છે તે બન્ને ક્ષેત્રો પણ ખડુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે. ત્યાંના
મનુષ્યો પણ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના છએ આરાનો અનુભવ
કરે છે ત્યાં કૂટ શાલ્મલિ અને મહાધાતકી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
પ્રિયદર્શન દેવ રહે છે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બે ભરતક્ષેત્ર, બે ઐરવત ક્ષેત્ર, બે

पूर्वविदेहो, द्वौ अपरविदेहौ, द्विके देवकुरु, द्वौ देवकुरुमहाद्रुमौ, द्वौ देवकुरुमहा
द्रुमवासिनौ देवौ । द्विक उत्तरकुरुयाः, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुमौ, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुम
वासिनौ देवौ । द्वौ ध्रुवदिमवन्तौ, द्वौ महाहिमवन्तौ, द्वौ निपद्यौ, द्वौ नीलवन्तौ,
द्वौ रुक्मिणौ, द्वौ खिखरिणी, द्वौ शम्बापातिनौ द्वौ शम्बापातवासिनौ स्वाती
देवौ । द्वौ विकटापातिनौ, द्वौ विकटापातवासिनौ प्रभासौ देवौ । द्वौ गन्धापातिनौ
द्वौ गन्धापातिवासिनौ अरुणौ देवौ । द्वौ मात्स्यवत्पर्यायौ, द्वौ मात्स्यवत्पर्यायवासिनौ
पद्मौ देवौ । द्वौ मात्स्यवन्तौ, द्वौ चित्रकूटौ, द्वौ पद्मकूटौ, द्वौ नलिनकूटौ, द्वौ एकशैलौ, द्वौ
त्रिकूटौ, द्वौ वै धवणकूटौ द्वौ अञ्जनौ, द्वौ मातञ्जनौ, द्वौ सौमनसौ, द्वौ विष्णुत्पन्नौ, द्वौ
अङ्गावती, द्वौ पद्मावती, द्वौ आशीविषौ, द्वौ सुखावती, द्वौ चन्द्रपर्वतौ, द्वौ सूर्यपर्वतौ, द्वौ
नागपर्वतौ, द्वौ देवपर्वतौ द्वौ गन्धमादनौ, द्वौ हस्तुकारपर्वतौ, द्वौ ध्रुवदिम

हरिण्यवत, द्वौ हरिवर्ष द्वौ रम्यकवर्ष, द्वौ पूर्वविदेह, द्वौ अपरविदेह, द्वौ
देवकुरु द्वौ देवकुरुमहाद्रुम, द्वौ देवकुरुमहाद्रुमवासीदेव, द्वौ उत्तरकुरु,
द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुम, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुमवासीदेव, द्वौ ध्रुवदिमवान्,
द्वौ महाहिमवान्, द्वौ निपद्य, द्वौ नीलवन्त, द्वौ रुक्मी, द्वौ शिखरी,
द्वौ शम्बापाती, द्वौ शम्बापातिनिवासीस्वातिदेव, द्वौ विकटापाती, द्वौ
विकटापातिवासी प्रभासदेव, द्वौ गन्धापाती, द्वौ गन्धापातीनिवासी अरु
णदेव, द्वौ मात्स्यवत्पर्याय, द्वौ मात्स्यवत्पर्यायवासी पद्मदेव, द्वौ मात्स्यवन्त
द्वौ चित्रकूट, पद्मकूट, द्वौ नलिनकूट, द्वौ एकशैल, द्वौ त्रिकूट, द्वौ वै
धवणकूट, द्वौ अञ्जन, द्वौ मातञ्जन, द्वौ सौमनस, द्वौ विष्णुत्पन्न, द्वौ
अङ्गावती, द्वौ पद्मावती, द्वौ आशीविष, द्वौ सुखावत, द्वौ चन्द्रपर्वत, द्वौ
सूर्यपर्वत, द्वौ नागपर्वत, द्वौ देवपर्वत, द्वौ गन्धमादन, द्वौ हस्तुकारपर्वत,

द्वौ भवत, द्वौ हरिवर्ष, द्वौ रम्यकवर्ष, द्वौ पूर्वविदेह, द्वौ अपरविदेह, द्वौ
देवकुरु महाद्रुम, द्वौ देवकुरु महा द्रुमवासी देव, द्वौ ध्रुवदिमवान्, द्वौ महाहिमवान्,
द्वौ निपद्य, द्वौ नीलवन्त, द्वौ रुक्मी, द्वौ शिखरी, द्वौ शम्बापाती, द्वौ शम्बापातीनिवासी
स्वातिदेव, द्वौ विकटापाती, द्वौ विकटापाती प्रभास देव, द्वौ गन्धापाती, द्वौ गन्धा
पातिनिवासी अरुणदेव, द्वौ मात्स्यवत्पर्याय, द्वौ मात्स्यवत्पर्यायवासी पद्मदेव,
द्वौ मात्स्यवन्त, द्वौ चित्रकूट, द्वौ पद्मकूट, द्वौ नलिनकूट, द्वौ एकशैल, द्वौ त्रिकूट,
द्वौ धवणकूट, द्वौ अञ्जन, द्वौ मातञ्जन, द्वौ सौमनस, द्वौ विष्णुत्पन्न, द्वौ अङ्गा
वती, द्वौ पद्मावती, द्वौ आशीविष, द्वौ सुखावत, द्वौ चन्द्रपर्वत, द्वौ सूर्यपर्वत,
द्वौ नागपर्वत, द्वौ देवपर्वत, द्वौ गन्धमादन, द्वौ हस्तुकार पर्वत, द्वौ ध्रुवदिम

वैश्रवणकूटो, द्वौ महाहिमवत्कूटो, द्वौ वैडूर्यकूटो, द्वौ निषधकूटो, द्वौ रुचककूटो द्वौ नीलवत्कूटो, द्वौ उपदर्शनकूटो, द्वौ रुक्मिकूटो, द्वौ मणिकञ्चनकूटो, द्वौ शिखरिकूटो, द्वौ तिगिच्छकूटो, द्वौ पद्महृदो, द्वे पद्महृदवासिन्यौ श्री देव्यौ, द्वौ महापद्महृदो, द्वे महापद्महृदवासिन्यौ ह्री देव्यौ । एवं यावत् द्वौ पुण्डरीक-हृदो, द्वे पुण्डरीकहृदवा-सिन्यौ, लक्ष्मीदेव्यौ, द्वौ गङ्गाप्रपातहृदौ, यावत् द्वौ रक्तवत्प्रपातहृदौ । द्वे रोहिते यावत् द्वे रूप्यकूले, द्वे ग्राहावत्यौ, द्वे पङ्कवत्यौ, द्वे तप्तजले, द्वे मत्त-जले, द्वे उन्मत्तजले, द्वे क्षीरोदे, द्वे सिंहस्रोतस्यौ, द्वे अन्तर्वाहिनीयौ द्वे ऊर्मिमालिन्यौ, द्वे फेनमालिन्यौ द्वे गम्भीरमालिन्यौ, द्वे कच्छे१, द्वे सुकच्छे२, द्वे महाकच्छे ३, द्वे कच्छकावत्यौ४, द्वे आवर्त्ते५, द्वे मंगलावर्त्ते६, द्वे पुष्कले७, द्वे पुष्कलावत्यौ८, द्वे वत्से९, द्वे सुवत्से१०, द्वे महावत्से११, द्वे वत्सकावत्यौ१२, द्वे रम्ये १३, द्वे

दो क्षुल्लहिमवत्कूट, दो वैश्रवणकूट, दो महाहिमवत्कूट, दो वैडूर्यकूट, दो निषधकूट, दो रुचककूट, दो नीलवत्कूट, दो उपदर्शनकूट, दो रुक्मिकूट, दो मणि कंचनकूट, दो शिखरिकूट, दो तिगिच्छकूट, दो पद्महृद, दो पद्म-हृदवासिनी श्री देवियां, दो महापद्महृद, दो महापद्महृदवासिनी ह्री देवियां इसी तरह से यावत् दो पुण्डरीकहृद, दो पुण्डरीकहृदनिवासिनी लक्ष्मी देवियां, दो गंगाप्रपातहृद, यावत् दो रक्तवत्प्रपातहृद, दो रोहितनदियां, यावत् दो रूप्यकूला, नदियां, दो ग्राहावती, दो पङ्कवती, दो तप्तजला, दो मत्तजला, दो उन्मत्तजला, दो क्षीरोदा, दो सिंहस्रोतसी, दो अंतर्वा-हिनी, दो उर्मिमालिनी, दो फेनमालिनी, दो गंभीरमालिनी, दो कच्छा, दो सुकच्छा, दो महाकच्छा, दो कच्छकावती, दो आवर्त्ता, दो मङ्गला-वर्त्ता, दो पुष्कला, दो पुष्कलावती, दो वत्सा, दो सुवत्सा, दो महावत्सा, दो वत्सकावती, दो रम्य दो रम्यक दो रमणीय दो मंगलवती, दो पद्मा, दो सुपद्मा, दो महापद्मा, दो पद्मकावती, दो शंखा, दो नलिना,

वत्कूट, जे वैश्रवणकूट, जे महाहिमवत्कूट, जे वैडूर्यकूट, जे निषधकूट, जे रुचक-कूट, जे नीलवत्कूट, जे उपदर्शनकूट, जे रुक्मीकूट, जे मणिकञ्चनकूट, जे शिखरीकूट, जे तिगिच्छकूट, जे पद्महृद, जे पद्महृदवासिनी श्रीदेवीओ, जे महापद्महृद, जे महापद्महृदवासिनी ह्रीदेवीओ, जे पुण्डरीकहृद, जे पुण्डरीक हृदनिवासिनी लक्ष्मीदेवीओ, जे गङ्गाप्रपातहृद, जे रक्तपातहृद, जे रोहित नदीओ, यावत् जे रूप्यकूला नदीओ, जे ग्राहावती जे पद्मवती, जे तप्तजला, जे मत्तजला, जे उन्मत्तजला, जे क्षीरोदा, जे सिंहस्रोतसी, जे अंतर्वाहिनी जे उर्मिमालिनी, जे फेनमालिनी, जे गंभीरमालिनी, जे कच्छा, जे सुकच्छा, जे महाकच्छा, जे कच्छकावती, जे आवर्त्ता, जे मङ्गलावर्त्ता, जे पुष्कलावती, जे वत्सा जे सुवत्सा, जे महावत्सा, जे वत्सकावती, जे रम्य, जे रम्यक, जे

रम्यके १४, के रमणीये १५, के मञ्जुकावत्यौ १६, के पद्मे १७, के सुपद्मे १८, के महापद्मे १९, के पद्मकावत्यौ २०, के शङ्खे २१, के नखिने २२, के कुमुदे २३, के सलिलावत्यौ २४, के वमे २५, के सुवमे २६, के महावमे २७, के वनकावत्यौ २८, के वरगू २९, के सुवन्गू ३०, के गंधिछे ३१, के गन्धिलावत्यौ ३२, के क्षमे ३३, के क्षेमपूर्यौ ३४, के रिष्टे ३५, के रिष्टपूर्यौ ३६, के खड्ग्यौ ३७, के मंजूपद्मे, श्री औपच्यौ ३८, के पुण्डरिक्पूर्यौ ३९, के सुसीमे ४०, के कुण्डला ४१, के अपराजिता ४२, के प्रमङ्गुरे ४३, के अङ्गुवत्यौ ४४, के पद्मावत्यौ ४५, के शुभे ४६, के रत्नसचय ४७, के अश्वपुरे ४८, के सिंहपुरे ४९, के महापुरे ५०, के विजयपुरे ५१, के अपराजिते ५२, के अपर ५३, के अशोके ५४, के विगतशोके ५५, के विजये ५६, के वैजयन्त्यौ ५७, के जयन्त्यौ ५८, के अपराजिते ५९, के चक्रपुरे ६०, के खड्गपुरे ६१, के भवप्य ६२, के अयोध्ये ६३, के मद्रशालवने, के नन्दनवने, के सौमनसवने, के पण्डकवने, के पाण्डुकम्बलशिले, के अतिपाण्डुकम्बलशिले, के रक्तकम्बलशिले, के अतिरक्तकम्बलशिले,

दो कुमुदा, दो सलिलावती, दो वमा, दो सुवमा, दो महावमा, दो वप्रकावती, दो वल्गू, दो सुवल्गू, दो गंधिला, दो गंधिलावती, दो क्षेमा, दो क्षेमपुरी, दो रिष्टा, दो रिष्टापुरी, दो खड्गी, दो मङ्गुपा, दो औपचि, दो पुण्डरीकिणी, दो सुसीमा, दो कुण्डला, दो अपराजिता, दो प्रमङ्गुरा, दो अङ्गुवती, दो पद्मावती, दो शुभा दो रत्नसचया, दो अश्वपुरा, दो सिंहपुरा, दो महापुरा, दो विजयपुरा, दो अपराजिता, दो अपरा, दो अशोका, दो विगतशोका, दो विजया, दो वैजयन्ती, दो जयन्ती, दो अपराजिता दो चक्रपुरा, दो म्बलपुरा, दो भवप्या, दो अयोध्या, दो मद्रशालवन, दो नन्दनवन दो सौमनसवन, दो पण्डकवन, दो पाण्डुकम्बलशिला, दो अतिपाण्डुकम्बलशिला, दो रक्तकम्बलशिला, दो अतिरक्तकम्बलशिला,

रमणीये के रमणीये, के पद्मे, के सुपद्मे, के महापद्मे, के पद्मकावती, के शङ्खे, के नखिने के कुमुदे के सलिलावती, के वमे, के सुवमे, के महावमे, के वनकावती के वरगू के सुवल्गू के गंधिछे, के गंधिलावती, के क्षेमा के क्षेमपुरी के रिष्टा, के रिष्टपुरी के खड्ग्यौ के मंजूपद्मे, के औपचि के पुण्डरीकिणी, के सुसीमा के कुण्डला, के अपराजिता, के प्रमङ्गुरा, के अङ्गुवती, के पद्मावती, के शुभा के रत्नसचया, के अश्वपुरा, के सिंहपुरा के महापुरा, के विजयपुरा के अपराजिता के अपरा, के अशोका, के विगतशोका के विजया, के वैजयन्ती के जयन्ती, के अपराजिता, के चक्रपुरा के म्बलपुरा के भवप्या, के अयोध्या, के मद्रशालवन के नन्दनवन,

દ્વે મન્દરે, દ્વે મન્દરચૂલિકે । ધાતકીલ્પણસ્ય સ્વલુ દ્વીપસ્ય વેદિકા દ્વે ગવ્યૂતી
ઝર્ધ્વમુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞતા ।

કાલોદસ્ય સ્વલુ સમુદ્રસ્ય વેદિકા દ્વે ગવ્યૂતી ઝર્ધ્વમુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞતા । પુષ્કર-
વરદ્વીપાર્ધપૂર્વાર્ધે સ્વલુ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રજ્ઞે વહુસમતુલ્યે
યાવત્ તથથા ભરતં ચૈવ ઈરવતં ચૈવ, તથૈવ યાવત્ દ્વિકે કુરવઃ પ્રજ્ઞતાસ્તથથા
દેવકુરવઃચૈવ ઉત્તરકુરવઃચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ મહાતિ મહાલયૌ મહાદ્રુમૌ પ્રજ્ઞતાૌ તથથા
કૂટશાલ્મલિશ્ચૈવ, પદ્મવૃક્ષશ્ચૈવ । દેવૌ ગરુડશ્ચૈવ વેણુદેવઃપદ્મશ્ચૈવ, યાવત્ પદ્મ-
વિધમપિ કાલં પ્રત્યુત્તમવન્તો વિદરન્તિ । પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધપશ્ચિમાર્દે સ્વલુ મન્દરસ્ય

દો મન્દર, દો મન્દરચૂલિકા હસ પ્રકાર સે યે સવ દો દો હૈં । ધાતકી
લ્પણદ્વીપ કી વેદિકા દો ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઝંચી હૈ ।

કાલોદ સમુદ્ર કી વેદિકા દો ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઝંચી હૈ । પુષ્કરવરદ્વી-
પાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ મેં મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા મેં દો વર્ષ કહે ગયે
હૈં । યે દોનોં વર્ષ વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોંવાલે હૈં । યે દો ક્ષેત્ર
હૈં ભરત ઓર ઈરવત હસી તરહ સે યહાં યાવત્ દો કુરુ કહે ગયે હૈં દો
દેવકુરુ ઓર દો ઉત્તરકુરુ દો વહુત બડે મહાદ્રુમ હૈં-કૂટશાલ્મલિ ઓર
પદ્મવૃક્ષ ગરુડવેણુદેવ ઓર પદ્મદેવ યે દો દેવ હૈં યાવત્ યહાં છહોં પ્રકાર
કે કાલ કા અનુભવ હોતા હૈ અર્થાત્ યહાં જો ભરતક્ષેત્ર ઓર ઈરવત
ક્ષેત્ર હૈં ઉનકે નિવાસી છહોં પ્રકાર કે કાન્ત કા અનુભવ કરતે હૈં । હસી
તરહ સે પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ કે પશ્ચિમાર્ધ મેં ભી મન્દરપર્વત કી ઉત્તરદક્ષિ-

એ સૌમનસ્થવન, એ પંડકવન, એ પાંડુકમ્બલશિલા, એ અતિપાંડુકમ્બલશિલા,
એ રક્તકંબલશિલા, એ અતિરક્ત કંબલશિલા, એ મન્દર અને એ મન્દર ચૂલિકા
છે. આ રીતે અહીં તે ધામ બખેના હિસાબે છે ધાતકીખંડ દ્વીપની વેદિકા
એ ગવ્યૂતિ (કેશ) પ્રમાણે બી ચી છે

કાલોદ સમુદ્રની વેદિકા એ ગવ્યૂતિપ્રમાણે બી ચી છે. પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના
પૂર્વાર્ધમાં મન્દર પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં એ વર્ષ (ક્ષેત્ર) આવેલા છે
તે બન્ને બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે તે બન્ને ક્ષેત્રોનાં નામ
પણ ભરત અને ઈરવત છે એજ પ્રમાણે તે પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધમાં પણ એ
કુરુ પર્યન્તના પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રો આવેલા છે, એટલે કે ત્યાં એ દેવકુરુ અને એ
ઉત્તરકુરુ પર્યન્તના ક્ષેત્રો છે ત્યાં કૂટશાલ્મલિ અને પદ્મવૃક્ષ નામના એ મહા-
દ્રુમ (મહાવૃક્ષ) છે તે મહાદ્રુમોમા ગરુડ વેણુદેવ અને પદ્મદેવ નામના એ
દેવો નિવાસ કરે છે ત્યાં જે ભરતક્ષેત્ર અને ઈરવત ક્ષેત્ર આવેલા છે, તેના
મનુષ્યો છએ પ્રકારના કાળનો અનુભવ કરે છે એજ પ્રમાણે પુષ્કરવર દ્વીપા-
ર્ધના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ મન્દર પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં એ વર્ષ (ક્ષેત્રો)

પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે ધર્વે પશ્ચાત્ તથા—તથૈર, નાનાત્વમ્ કુન્દશાસ્ત્રમશિશ્વૈર
મહાપદ્મપરધૈર દેવૌ ગરુડશ્વૈર, ષેણુદેવઃ પુન્ડરીકશ્વૈર । પુન્કરવરદ્રોપાદ્ધ સહ
દ્રીપ દ્વે મરતે દ્વે પેરવતે યાવત્ દ્રીપ મ રતી, દ્વ મન્દરચૂલિકા । પુન્કરવરસ્ય સહ
દ્રીપસ્ય વેદિકા દ્વે ગમ્યૂતી કબ્જમુષ્ટત્વેન પ્રજ્ઞતા । સર્વેવામપિ સહુ દ્રીપસમુદ્રત્મા
વેદિકા । દ્વ દ્વે ગમ્યૂતી કબ્જમુષ્ટત્વેન પ્રજ્ઞતા ॥ મુ. ૩૫ ॥

ટીકા—‘ અણુસીવસ્સ ’ ઇત્યાદિ, સુગમમ્ ।

નવર-વેદિકા-પદ્મવરવેદિકા, સા ચ-પશ્ચાન્નતપનુર્વિસ્તીર્ણાં જમ્બૂદ્રીપમગત્યા
પદ્મમધ્યદેશમાગ પરિક્ષેપેણ ઝગતિ પરિમિતા, ડમયતો વનપદ્મપરિવૃતા ગપાણ
પાદિશા મેં દો ઘર્ષે કહ ગય હેં પે ની પદ્મમમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો
પાલે હેં પર્તાં કુટંગાલમલિ ઓર મહાપદ્મપ્રુષ્ઠ હેં દેવ-ગરુડશ્વેણુદેવ ઓર
પુન્ડરીક હેં પુન્કરવરદ્રોપાર્ધે દ્રીપ મેં દો મરત હૈ, દો પેરવતક્ષેત્ર હૈ
યાવત્ દો મન્દર હૈ, દો મન્દરચૂલિકાપેં હેં પુન્કરવર દ્રીપ કી વેદિકા દો
ગમ્યૂતિ પ્રમાણ ઝંઘો હૈ । જિતને સ્ત્રી દ્રીપ ઓર સમુદ્ર હેં ડન સબ કી
વેદિકા ઝંઘાઈ મેં દો દો ગમ્યૂતિપ્રમાણ હૈ ।

ટીકાર્થ—પદ્મ ૩૫ થાં સુઘ્ન યદ્યપિ સુગમ હૈ ફિર સ્ત્રી જો વિશેષતા
હૈ ઘડ ઇમ પ્રકાર સે હૈ-વેદિકા સે પર્તાં પદ્મવર વેદિકા ગૃહીત કૃદ્ હૈ
યદ્ પદ્મયાય વેદા પાંચમૌ ધનુષવિસ્તીર્ણ-ચૌકાઈ ચાલી હૈ જમ્બૂદ્રીપ કી
જગતી કે પદ્મમધ્યદેશમાગ મેં યદ્ સ્થિત હૈ અતઃ પરિક્ષેપ કી અપેક્ષા

આવેલાં છે તે બન્ને ક્ષેત્રે પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો બાં છે
ભાં પણ કુન્દશાસ્ત્રમશિ અને મહાપદ્મપ્રુષ્ઠ છે અને તેમાં નિવાસ કરનારા ગરુડ
વેણુદેવ અને પુન્ડરીક નામના દેવો છે તે ક્ષેત્રોનાં નામ પણ ભરત અને ઐસ્વત
ક્ષેત્ર જ છે પુન્કરવર દ્રીપાધર્મા આ રીતે બે ભરતક્ષેત્ર બે ઐસ્વત ક્ષેત્ર આદિ
છે અહીં અહિં પદ્મ દ્વારા બે રકત કરવામાં આવ્યું છે કે ભાં ‘ બે મન્દર
છે અને બે મન્દરચૂલિકા ’ પદ્મચતુર્ભુજ વપુષ્ઠ છે પુન્કરવર દ્રીપની
વેદિકા બે ગમ્યૂતિ (કોશ) પ્રમાણ ઊંચી છે જેટલાં દ્રીપો અને સમુદ્રો છે
તે બધાની વેદિકાની ઊંચાઈ બન્ને ગમ્યૂતિપ્રમાણ સમજવી.

ટીકાર્થ—આ ૩૧ મું સુત્ર બે કે સુત્રમ છે, તેા પણ તેમાં જે વિશે
પતા છે તે આ પ્રમાણે છે-વેદિકા પદના પ્રયોગ દ્વારા અહીં પદ્મવર વેદિકા
ગૃહીત કરવામાં આવેલ છે ને પદ્મવર વેદિકા ૧૦૦ ધનુરના વિસ્તારવાળી
(પદોગાધવાળી) છે

જમ્બૂદ્રીપની જમતીના (કોશ) બહુમધ્ય દેશભાગમાં તે આવેલી છે
તેથી પરિક્ષેપ (પરિક્ષિ) ની અપેક્ષાએ તે જમતીપ્રમાણ છે તેથી બન્ને તરફ

મકિલ્લિની ઘન્ટાપરિમણિતા દેવાનામાસનશયનાદિવિવિધક્રીડાસ્થાનભૂતા
દે ગવ્યૂતોચ્છિન્નતાઽસ્તિ । જમ્બૂદ્વીપાનન્તરં લવણસમુદ્રસ્ય સદ્ભાવાત્તદ્વક્તવ્યતામાહ
લવણેણ' इत्यादि कण्ठ्यम् । चक्रवालविष्कम्भेण द्विलक्षयोजनपरिमितस्य
लवणसमुद्रस्य वेदिकाऽप्येवमेव । लवणसमुद्रवक्तव्यतानन्तरं धातकीखण्ड-
वक्तव्यतामाह—' धायइसंडे ' इत्यादि । वेदिकामूत्रपर्यवसानं सर्वं सुगमम् ।
नवाम्—धातकीनां—वृक्षविशेषाणां खण्डो—वनसमूहो यस्मिन् स धातकीखण्डः, एत-
न्नामा द्विपः । धातकीखण्डपरकरणमपि बलयाकृतिं धातकीखण्डमालिख्य हिम-
वदादि वर्षधरान् पर्वतान् जम्बूद्वीपानुसारेणैवोभयपार्श्वतः पूर्वापरविभागेन भरत
हैमवतादि वर्षाणि च व्याख्याय पूर्वारदिशोर्वज्रविष्कम्भमध्ये मेरुं च कल्प-

यह जगती प्रमाण है इसके दोनों तरफ वनखण्ड है । गवाक्षों, हेम की
क्षुद्रघंटिकाओं एवं घंटाओं से यह परिमण्डित है, देवों की आसनशयन
आदिरूप विविध प्रकार की क्रीडाओं का यह स्थानरूप है । दो कोश की
इसकी ऊंचाई है जम्बूद्वीप को घेरे हुए लवण समुद्र है अतः अब सूत्र-
कार इसके संबंध में वक्तव्यता का कथन करते हैं—चक्रवालविष्कम्भ की
अपेक्षा लवणसमुद्र जम्बूद्वीप के विस्तार से दूना है अर्थात् लवणसमुद्र
का विस्तार दो लाख योजन का है इसकी वेदिका भी जम्बूद्वीप की
वेदिका के जैसा ही विस्तारवाली है धातकी खण्ड में अनेक प्रकार के
धातकी नामके वृक्षविशेषों का समुदाय है अतः इसका नाम धातकी-
खण्ड है धातकी खण्ड नामका वह द्वीप है यह द्वीप भी बलयाकृति है
हिमवदादि वर्षधरपर्वतों को जम्बूद्वीप के अनुसार ही दोनों ओर पूर्व से

વનખંડ (વનખડ) છે ગવાક્ષો, સુવર્ણની નાની નાની ઘંટીઓ, અને ઘ ટોથી
તે પરિમંડિત (વીટળાયેલી) છે. દેવોના આસન, શયન આદિરૂપ વિવિધ
પ્રકારની ક્રીડાઓ માટે તે સ્થાનરૂપ છે, તેની બે પાર્શ્વ બે કોશની છે. જ ખૂ
દ્વીપને વીટળાયેલી લવણસમુદ્ર છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે લવણસમુદ્રની વક્ત-
વ્યતાનુ કથન કરે છે, ચક્રવાલ વિષ્કમ્બની અપેક્ષાએ લવણસમુદ્રનો વિસ્તાર
જ ખૂદ્વીપના વિસ્તાર કરતાં બમણો છે, એટલે કે લવણસમુદ્રનો વિસ્તાર બે
લાખ યોજનનો છે તેની વેદિકા પણ જ ખૂદ્વીપની વેદિકાના એટલા જ વિસ્તા-
રવાળી છે. ધાતકીખંડમાં અનેક પ્રકારના ધાતકી નામના વૃક્ષોનો સમુદાય છે,
તેથી તેનું નામ ધાતકીખંડ પડ્યું છે. ધાતકીખંડ નામના તે દ્વીપનો આકાર
વલયાના જેવો છે, તે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં હિમવત્ આદિ વર્ષધર પર્વતો
જ ખૂદ્વીપની જેમ જ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ આવેલા છે. ત્યાં પણ ભરત આદિ

यित्वाऽवबोद्धव्यम् । अनेनैव क्रमेण पुष्करनदीपार्द्धप्रकरणमपीति । घातकी खण्डस्या पूर्वापरार्थताच लक्षणसमुद्रवदिकातो दक्षिणत उत्तरतश्च घातकीखण्ड वेदिकां यावत्प्रताभ्यामिपुकारपनताभ्यां घातकीखण्डस्य निमक्तत्वाद् विज्ञेया । 'एष जहा जयुशीवे सहा' इत्यादि । एवं घातकीखण्डपूर्वाधपधिमात्रं प्रकरणद्वयमपि प्रत्येकमेकोनसप्ततिसूत्रं यावत् जम्बूद्वीपप्रकरणवदभ्येतव्यम् ।

पश्चिम तक प्रकट किया गया है भरत आदि क्षेत्रों की रचना की गई है पूर्वदिशा और पश्चिमदिशा की ओर मेरु की रचना की गई है तात्पर्य इसका यह है कि जम्बूद्वीप की रचना के अनुसार ही धातकी खण्डद्वीप में हिमचूदादि पर्वतों की ओर भरत आदि क्षेत्रों की रचना हुई है यहाँ दो मेरु हैं इसलिये एक एक मेरु संधी सात २ क्षेत्र आदि की रचना होने से यहाँ इन सब की पूर्वाध और अपराध को लेकर दूनी रचना प्रकट की गई है धातकी खण्ड द्वीप के समान पुष्कराध में भी मेरु, वर्ष, वर्षधर नदी आदिकों की सख्या दूनी है क्योंकि इस द्वीप के भी इष्वाकार पर्वतों के निमित्त पूर्वाध और पश्चिमाध ऐसे दो विभाग कहे गये हैं इस तरह धात द्वीप में पांच मेरु पैंतीसवर्ष, तीस वर्षधर, सत्रह महा नदियाँ और तीस हव हैं ।

जम्बूद्वीप में विदेहदेश का विस्तार ३३६८४-४/१० योजन है और मध्य में लम्पाई एक योजन है ठीक बीच में मेरु पर्वत है इसके पास से हो गजदन्त पर्वत निकलकर निषध में जा मिळे हैं। इसी प्रकार उत्तर

સેત્રોની રચના પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ ક્ષનનો ભાવાર્થ એ છે કે જ્યુ
દ્વીપની જેમ જ ખાતરીપ્રક દ્વીપમાં પણ દ્વિભવન આદિ પવતોની, અને ભર
તાદિ સેત્રોની રચના સમજાવી એકજે ત્યાં બે મેરુ છે, તેથી એક એક
મેરુ સબધી સાત સાત સેત્ર આદિની રચના ઢોરાથી ત્યાં સૌની પૂર્વાર્ધ અને
પશ્ચિમાર્ધની અપેક્ષાએ ભમણી રચના પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે ખાતરીપ્રક
દ્વીપની જેમ પુષ્કરાશમાં પણ મેરુ, સેત્રો, વપધરા અને નદીઓ આદિની
રચના ભમણી ભતાવવામાં આવી છે કારણ કે-આ દ્વીપમાં પણ ઉર્ણાકાર
પવતોને લીધે પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ એવા બે વિભાગ થઈ ગયા છે. આ
રીતે બંદી દ્વીપમાં પાંચ મેરુ ૩૫ સેત્રો, ત્રીસ વર્ધમર પવતો, ૧૭ મહા
નદીઓ અને ૩૦ પ્રક આવેલાં છે

જાણીપમાં આવેલા વિરહ સૂત્રનો વિસ્તાર ૩૩૬૮૪-૪/૧૬ તેથી
દબાર હસો યોગથી દબાર ચાર જોગથી યોગનો છે અને મધ્યમાં
વળાઈ એક યોગની છે તેમાં વચ્ચે બરાબર ચાર પવત છે
તેની પાસેથી બે મજકન્ટ પવત નીકળીને નિપમાં જઈ મળ્યા છે એ

મેં દો ગજદન્ત પર્વત નીલ મેં જા મિલે હૈં । હસસે વિદેહક્ષેત્ર ચાર વિભાગોં મેં વિભક્ત હો જાતા હૈ દક્ષિણદિશા મેં ગજદન્તોં કે મધ્ય કા ક્ષેત્ર દેવ-કુરુ ઓર ઉત્તરદિશા મેં ગજદન્તોં કે મધ્ય કા ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહાતે હૈં । તથા પૂર્વદિશા કા સવ ક્ષેત્ર પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમદિશા કા સવ ક્ષેત્ર પશ્ચિમવિદેહ કહા ગયા હૈં હસસે દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ મેં ઉત્ત-મભોગભૂમિ હૈં પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમવિદેહ મેં કર્મભૂમિ હૈં । ઇન દોનોં અન્તિમ ભાગોં કે સીતા ઓર સીતોદા નદિયોં કે કારણ દો દો ભાગ હો જાતે હૈં હસ પ્રકાર કુલ ચાર ભાગ હોતે હૈં જો ચારોં ભાગ નદી ઓર પર્વતોં કે કારણ આઠ-આઠ ભાગોં મેં વટે હુય હૈં જિસસે જમ્બૂદ્વીપ કે મહાવિજય ક્ષેત્ર મેં કુલ (૩૨) વત્તીસ વિજય હો જાતે હૈં । ઇનમેં ભરત ઓર ઇરવત કે સમાન આર્યઋણ્ડ ઓર મ્લેચ્છઋણ્ડસ્થિત હૈં, પદ્વીધર મહાપુરુષ, વ તીર્થંકર આર્યઋણ્ડોં મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં જમ્બૂદ્વીપ મેં કુલ ૩૪ ઓર ઢાઈ દ્વીપ મેં એક સૌ સતર આર્યઋણ્ડ હૈં એક સાય હોને વાલે કુલ તીર્થંકરોં કી સંખ્યા એકસૌ સત્તર કહી ગઈ હૈં વહ ઇન્હોં ક્ષેત્રોં કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈં વિદેહોં મેં જો હસ સમય સીમંધર આદિ વીસ તીર્થંકર કહે જાતે હૈં સો વે ઢાઈ દ્વીપ કે વીસ વિજય કી અપેક્ષા સે કહે

પ્રમાણે ઉત્તરમાં જો ગજદન્ત પર્વત નીલ પર્વતમાં જઈ મળ્યા છે, તેને લીધે વિદેહક્ષેત્ર ચાર વિભાગોમાં વહેચાઈ ગયું છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજદન્તોની મધ્યનું ક્ષેત્ર દેવકુરુ નામે ઓળખાય છે અને ઉત્તર દિશામાં ગજદન્તોની મધ્યનું ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ નામે ઓળખાય છે, તથા પૂર્વ દિશાનું આખું ક્ષેત્ર પશ્ચિમ વિદેહને નામે ઓળખાય છે. તેને લીધે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં ઉત્તમ ભોગભૂમિ છે અને પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહમાં કર્મભૂમિ છે. આ બન્ને અન્તિમ ભાગોને સીતા અને સીતોદા નદીઓ બળે વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે, આ રીતે કુલ ચાર ભાગ પડે છે. તે ચારે ભાગો નદી અને પર્વતોને કારણે આઠ આઠ ભાગોમાં વિભક્ત થયેલા છે, તે કારણે જ ખૂદ્વીપમાં કુલ ૩૨ મહાવિદેહ થઈ જાય છે. તેમાં ભરતખંડ અને ઐરવત ક્ષેત્રના જેવાં આર્યખંડ અને મ્લેચ્છખંડો આવેલા છે પદ્વીધર મહાપુરુષો અને તીર્થંકરો આર્યખંડોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે જ ખૂદ્વીપમાં કુલ ૩૪ અને અઢી દ્વીપમાં કુલ ૧૧૭ આર્યખંડ છે એક સાથે ઉત્પન્ન થનારા તીર્થંકરોની જે ૧૧૭ ની સંખ્યા કહી છે તે આ ક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ જ કહેવામાં આવેલ છે. વિદેહોમાં જે આ સમયે સીમંધર આદિ ૨૦ તીર્થંકરો કહેવામાં આવે છે તે અઢી

ખ્યાત્યાપિ તયેષ । કિયદ્દુરમ્ ? इत्याह-‘ जाव दोसु वाससु मणुया ’ इत्यादि, तदग्रे धातकीखण्डादौ चन्द्रादि ज्यासिपां बहुत्वान् साम्यम् । अप्रतु द्विस्थानकत्वाद् द्विकस्यैव ग्रहणम् । श्रेय सुगमम् । विशेषमाह-‘ नवरं ’ इत्यादि । कूटशास्त्रमलि, धातकी वृक्षश्चेति द्वौ वृक्षौ स्तः । तत्र-गरुड-सुपर्णजातीयौ वेणुदेवः सुदर्शनश्चेति द्वौ देवौ परिवसत । धायइसकदीवपथरियमदेण ’ इत्यादि, पश्चिमाहं प्रकरण पूर्वाध्वद् विक्षय यावत्-‘ छन्विह पि कालं ’ इत्यादि । विशेषमाह-‘ नवर ’ इत्यादि, नवर-पिशपस्त्वयम्-कूटशास्त्रमलि, महाधातकीवृक्ष, एतौ द्वौ वृक्षौ ।

ગયે જાનના ચાહિયે-જ્યોં કે પૂર્વોક્ત વિભાગાનુસાર જમ્બૂદ્વીપ કે ચાર ઔર હાર્દવીપ કે ચીસ ઘિજય હોતે હૈ । ધાતકીલ્ખણાદિક મેં ચન્દ્રાદિ ઉપોત્તિષ્કોં કી યજ્ઞતા હોને સે જનમેં સમાનતા નહીં હૈ । યહાં દ્વિસ્થાનક કા પ્રકરણ હૈ ફસલિયે દો હી કા હી ગ્રહણ હુઆ હૈ । બાકી કા પાઠ સુગમ હૈ । યહા કૂટશાસ્ત્રમલી ઔર ધાતકીવૃક્ષ યે દો વૃક્ષ હૈ । ગરુડશબ્દ સે સુર્ણજાતિ કે વેણુદેવ ઔર સુદર્શન દેવ યે દો દેવ ગૃહીત હુય હૈ યે દો દેવ યહાં રહતે હૈ । પશ્ચિમાહ કા પ્રકરણ પૂર્વાર્ધપ્રકરણ કી તરહ સે હી હૈ જેસા જાનના ચાહિયે કૂટશાસ્ત્રમલિ ઔર મહાધાતકી વૃક્ષ યે દો વૃક્ષ યહાં પર હૈ સુર્ણજાતીય વેણુદેવ ઔર પ્રિયદર્શનદેવ યે દો દેવ યહાં રહતે હૈ । ધાતકીલ્ખણમેં દો અરત આદિ કા વર્ણન સુગમ હૈ । યાવત્ યહાં દો અપરવિદેહ હૈ । વેષકુરુ મેં દો કૂટશાસ્ત્રમલી વૃક્ષ હૈ । દો જન વૃક્ષોં પર રહનેવાલે વેણુદેવ હૈ । ઉત્તરકુરુમેં

દ્વીપના ૨૦ મહાવિદેહોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે એમ સમજવું ઠીક છે પૂર્વોક્ત વિભાગ અનુસાર જમ્બુદ્વીપના ચાર અને અઢી દ્વીપના વીસ મહા વિદેહ થાય છે ધાતકી અથાદિકેમં અપોતિવિષ્ણોની વિપુલતા હોવાથી તેમની વચ્ચે સમાનતા નથી અઢી દ્વિસ્થાનકનો અધિભાર ચાલતો હોવાથી અઢી બેને જ પ્રકલ્પ કરાયા છે બાકીનો પાક સરળ છે અઢી કૂટશાસ્ત્રમલી અને ધાતકીવૃક્ષ નામના બે વૃક્ષ છે ગરુડ શબ્દના પ્રયોગ દ્વારા સુર્ણ અને વેણુદેવ અને સુદર્શનદેવ, એ બે દેવ ગૃહીત થયા છે તે બન્ને દેવો ત્યાં નિવાસ કરે છે પશ્ચિમાર્ધના વર્ણન પૂર્વાધના વર્ણન અનુસાર જ સમજવું ત્યાં કૂટશાસ્ત્રમલી અને મહાધાતકી વૃક્ષ નામનાં બે વૃક્ષો છે. સુર્ણ અને વેણુદેવ અને પ્રિયદર્શનદેવ ત્યાં નિવાસ કરે છે ધાતકીઅકમા આવતાં બે અરત આદિનું વર્ણન સુગમ છે ત્યાં બે અપરવિદેહ પશ્ચાન્તના ક્ષેત્રે છે તે વૃક્ષોમાં બે કૂટશાસ્ત્રમલી વૃક્ષો છે અને તે વૃક્ષોપર નિવાસ કરનારા બે વેણુદેવ

તત્ર-મુખર્ણજાતીયૌ વેણુદેવ-પ્રિયદર્શનો દ્વૌ દેવૌ પરિવસતઃ । ‘ ધાયઈ સંઢેળ ’
 ઇત્યાદિ, ધાતકી સ્વઙ્ડસ્ય ભરતાદિ ક્ષેત્રયુગલવર્ણન સુગમં યાત્ત્વ દ્વૌ અપરમિદેહી
 ઇતિ । ‘ દો દેવકુરામો ’ ઇત્યાદિ, દેવકુરુપુ દ્વૌ ક્રુટશાલ્મલિટ્સો, દ્વૌ
 તદ્વાસિનો દેવૌ વેણુદેવૌ ઉત્તરકુરુપુ ધાતકી મહા ધાતકી નામાનો દ્વૌ
 ટ્સો તદ્વાસિનો સુદર્શન-પ્રિયદર્શનો દ્વૌ દેવૌ । ‘ દો હુલ્લહિમવંતા ’ ઇત્યાદિ,
 હુલ્લહિમવંતાદીનિ શિન્વરિપર્યન્તાનિ પદ્યર્પચરપર્વતયુગ્લાનિ । વૃત્તવૈતાદ્ય-
 પર્વતવનુષ્ઠયયુગ્મપ્રલ્પગામ્નાઃ--‘ દો સદ્વાવાઈ ’ ઇત્યાદિ । દ્વૌ શબ્દાપાતિનો
 વૃત્તવૈતાદ્યપર્વતો, તન્નિયાસિનો સ્વાતિનામાનો દ્વૌ દેવૌ ૧, એવ વિક્રુટાપાતિનો,
 તન્નિયાસિનો, પ્રમાણાલ્પો દેવૌ ૨, ગન્ધાપાતિનો, તન્નિયાસિનો અરુણાભિધાનો

ધાતકી ઔર મહાધાતકી નામ કે દો વૃક્ષ હૈં । इन पर सुदर्शन और
 प्रियदर्शन दो देव रहते हैं । क्षुल्ल हिमवन्त से लेकर शिखरी वर्षधर
 तक वर्षधर पर्वतों के ६ युगल हैं अर्थात् दो क्षुल्लक हिमवन्त दो महा
 हिमवन आदि वर्षधर पर्वत दो दो हैं । अब सूत्रकार चार वृत्त वैतादय
 पर्वत के युगलों की प्रलपणा करने के निमित्त कहते हैं-“दो सद्वावाई”
 इत्यादि । यहां दो शब्दापाती वृत्तवैतादय पर्वत हैं । इन पर निवास
 करनेवाले स्वाति नामके दो देव हैं । विक्रुटापाती नाम के भी दो वृत्त
 वैतादय पर्वत हैं । इन पर निवास करनेवाले प्रभास नामके दो देव हैं ।
 गन्धापति नामके भी दो वृत्तवैतादय पर्वत हैं इन पर निवास करनेवाले
 अरुण नामके दो देव हैं । माल्यवत्पर्याय नामके भी दो वृत्तवैतादय पर्वत
 हैं-इन पर निवास करने वाले पद्मनाभ नामके दो देव हैं । इस तरह
 से ये चारवृत्तवैतादययुगलों के नाम हैं । “दो मालवन्ता” दो माल्य-

છે. ઉત્તરકુરુમા ધાતકી અને મહાધાતકી નામના બે વૃક્ષો છે, તે વૃક્ષોપર
 સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન નામના બે દેવો રહે છે. ક્ષુદ્ર હિમવાન્થી લઈને
 શિખરી વર્ષધર પર્વત પર્યન્તના વર્ષધર પર્વતોના ૬ યુગલ છે એટલે કે
 બે ક્ષુદ્ર હિમવન્, બે મહાહિમવન્. આદિ વર્ષધર પર્વતો બધાં છે.

હવે સૂત્રકાર ચાર વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતના યુગલોની પ્રશ્નપથા “દો સદ્વાવાઈ”
 ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા કરે છે અહીં બે શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે. તે
 પર્વતોપર સ્વાતી નામના બે દેવો નિવાસ કરે છે. વિક્રુટાપાતી નામના પણ
 બે વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતોપર પ્રભાસ નામના બે દેવ રહે છે.
 ગન્ધાપાતિ નામના પણ બે વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતોપર નિવાસ કર-
 નારા અરુણ નામના બે દેવો છે. માલ્યવત્પર્યાય નામના પણ બે વૃત્તવૈતાદ્ય

વેગો । ‘દો માલવતા’ રૂપાદિ, માલવપર્વતો-ઉત્તરકુશલ પૂર્વદિશવર્તિનો ગમદન્તકો ગમદન્તાકારો પર્વતો સ્તઃ । તતો મગ્ધશાલ્બનતદ્વેદિકા વિજયેમ્પ પરી શીતોત્તર કૂલવર્તિનો દક્ષિણોત્તરાયતી ચિત્રકૂટો વક્ષસ્કારપર્વતો । તતો વિજયેનાન્તર-નદ્યા વિજયેન ચાન્તરિતો વિજયાનન્તર પથકૂટ , તતોડન્તરનદી, તતઃપુન પથકૂટઃ તતો વિજય , પથપન્તરિતો દ્વો પથકૂટો, તથૈવાન્યો નલિનકૂટો, પુનસ્તથૈવાન્યો એક શેલાવિત્તિ । પુન પૂર્વનમુલ્લવેદિકા વિજયામ્પામર્ષાઃ શ્રીતાદક્ષિણકૂલવર્તોનિ સત્ત્વારિ પર્વતયુગલાનિ સન્તિ, તથાદિ-ત્રિકૂટો ૧, વૈશ્વવણકૂટો ૨, અંજન ૩,

ઘન્તપર્વત ઉત્તરકુશલે પૂર્વદિશા મેં હે રૂનકા દૂસરા નામ ગમદન્ત પર્વત મી હે વયોં કિ યે ગમદન્ત કે ઝેસે ઓકાર ચાલે હેં । યહાં સે મગ્ધશાલ્બન ઓર ઝસકી વેદિકા ઓર વિજય રૂનસે આગે ઉત્તર દક્ષિણ તક ચોઢે-લમ્બે મીતા કે ઉત્તરફલવર્તી ચિત્રકૂટ નામકે દો વક્ષસ્કાર પર્વત હેં । દો પથકૂટ હેં । યે પથકૂટ વિજય ઓર અન્તર નદી સે અન્તરિત હેં । અર્થાત્ પહિલે વિજય હેં યાદ મેં પથકૂટ હેં ઝસકે યાદ અન્તર નદી હેં ફિર પથકૂટ હેં, ઝસકે યાદ વિજય હેં રૂસ તરફ સે અન્તરિત દો પથકૂટ હેં રૂસી પ્રકાર સે દો નલિનકૂટ હેં દો દૂસરે એક શેલ હેં । પૂર્વનમુલ્લવેદિકા ઓર વિજય રૂનકે સામ્હને સીતાનદી કી દક્ષિણદિશા કે ત્ત પર ચાર પર્વત યુગલ હેં ઝેસે દો ત્રિકૂટ, દો વૈશ્વવણકૂટ, દો અંજનકૂટ ઓર દો માતંજન રૂનકે યાદ દો સૌમનસ પર્વત હેં યે દો સૌમનસ

પર્વતો છે અને તે પવતોપર પવનના નામના બે રહેલા રહે છે આ પ્રકારના તે ચાર વૃત્તવૈતાલધેના મુખધોનાં નામ છે

“ દો માલવતા ” ઉત્તરકુશલની પૂર્વદિશામાં બે માલવવન્ત પવતો છે. તેમનું બીજું નામ મગ્ધન્ત પર્વતો પણ છે, કારણ કે તેમનો આકાર હાથીના હાંત જેવો છે. બાંધી આગળ જતા મગ્ધશાલ્બન અને તેની વેદિકા અને વિજય, ત્યાંથી આગળ જતાં સીતા નદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ચિત્રકૂટ નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતો છે તે બે પર્વતો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ વિસ્તરેલા છે બે પથકૂટ છે તે બન્ને પથકૂટ વિજય અને અન્તર નદીથી અન્તરિત છે એટલે કે પહેલાં વિજયકૂટ આવે છે ત્યારબાદ પથકૂટ છે, ત્યારબાદ અન્તર નદી છે અને ત્યારબાદ પથકૂટ છે, અને ત્યારબાદ વિજય છે આ પ્રકારે અન્તરિત બે પથકૂટ છે એજ પ્રમાણે બે નલિનકૂટ છે અને બે બીજા એક શેલ છે પૂર્વન મુલ્લવેદિકા અને વિજયની સામે, સીતા નદીના દક્ષિણ કિનારા તરફ નીચે પ્રમાણે ચાર પવતયુગલ છે-ત્રે ચિત્રકૂટ, બે વૈશ્વવણકૂટ, બે અંજનકૂટ, અને બે માતંજન ત્યારબાદ બે સૌમનસ પર્વત આવેલા છે તે બન્ને સૌમ

तज्जनौ ४ चेति । ततः सौमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्वर्तिनौ गजदन्तकौ-गजदन्ता-
री पर्वतौ । ततो गजदन्तकावेव देवकुरुपश्चिमभागवर्तिनौ विद्युत्प्रभौ । ततो
द्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परतस्तयैवाङ्कावत्यादीनां पर्वतानां चत्वारि युग-
लानि शीतोदादक्षिणकूलवर्तीनि सन्ति, तथाहि-अङ्कावतीद्विकम् १, पञ्चावती-
द्विकम् २, आशीविषद्विकम् ३, सुखावहद्विकम् ४ चेति । पुनरन्यानि पश्चिमवनमु-
खवेदिकान्त्यविजयाभ्यां पूर्वतः क्रमेण तथैव चन्द्रपर्वतादीनां चत्वारि युगलानि
सन्ति, तथाहि-चन्द्रपर्वतौ १, सूरपर्वतौ २, नागपर्वतौ ३, देवपर्वतौ ४ चेति ।
ततो द्वौ गन्धमादनौ उत्तरकुरुपश्चिमभागवर्तिनौ गजदन्तकाविति । एते धातकी-
खण्डस्य पूर्वार्धे पश्चिमार्धे च भवन्तीति द्वौ द्वायुक्ताविति । इषुकारपर्वतौ तु

पर्वत देवकुरु की पूर्वदिशा में है और इनका आकार गजदन्तों के जैसा
है । इसी तरह से देवकुरु की पश्चिमदिशा में विद्युत्प्रभ नामके दो
गजदन्ताकार पर्वत हैं । बाद में भद्रशालवन, इसकी वेदिका और विजय
इनसे आगे अङ्कावती आदि पर्वतों के चार युगल हैं ये चार युगल
शीतोदानदी की दक्षिण दिशा के तट पर स्थित हैं । इन युगलों के नाम
इस प्रकार से हैं-दो अङ्कावतीपर्वत, दो पञ्चावतीपर्वत, दो आशीविष-
पर्वत, और दो सुखावहपर्वत पश्चिमवनमुखवेदिका और अन्त्यविजय
इनकी पूर्वदिशा में क्रम से चन्द्रपर्वत आदिकों के चार युगल हैं-वे
युगल इस प्रकार के नामवाले हैं-दो चन्द्रपर्वत, दो सूरपर्वत, दो नाग-
पर्वत और दो देवपर्वत इनके पश्चात् दो गन्धमादन नामके गजदन्ताकार
पर्वत हैं ये दो गन्धमादन पर्वत उत्तरकुरु के पश्चिम भाग में हैं । ये दो
दो धातकीखण्ड के पूर्वार्ध में और पश्चिमार्ध में कहे गये हैं । दो २ कहने

नम पर्वतो देवकुरुनी पूर्वदिशाभा छे, अने तेमना आकार गजदन्ताना जेवा
छे । जेअ प्रमाणे देवकुरुनी पश्चिम दिशाभा विद्युत्प्रभ नामना जे गजदन्ताकार
पर्वतो छे त्यारणाह भद्रशालवन, तेनी वेदिका अने विजय, त्याथी आगण
जता अङ्कावती आदि पर्वताना चार युगल आवे छे ते चार पर्वतयुगल
शीतोदा नदीनी दक्षिण दिशाना तटपर आवेला छे, तेमना नाम नीचे प्रमाणे
छे-जे अङ्कावती पर्वत, जे पञ्चावती पर्वत, जे आशीविष पर्वत अने जे
सुखावह पर्वत, पश्चिमवन मुखवेदिका अने अन्त्य विजयनी पूर्व दिशाभा
अनुक्रमे नीचे प्रमाणे चार पर्वताना युगल छे-जे चन्द्रपर्वत, जे सूरपर्वत,
जे नागपर्वत अने जे देवपर्वत त्यारणाह गन्धमादन नामना जे गजदन्ताकार
पर्वतो आवेला छे । ते जन्ने गन्धमादन पर्वतो उत्तरकुरुना पश्चिम भागभा
छे । धातकीखण्डना पूर्वार्धभा अने पश्चिमार्धभा जेवा जणजे गन्धमादन पर्वतो

દેવી । ‘દો માલવતા’ इत्यादि, माख्यरात्री-उत्तरकुक्षत पूर्वदिग्भर्तिनी गजदन्तश्चो
 गजदन्ताकारो पर्वतो स्त । ततो मद्रशान्नान्तरेदिशा विजयभ्यः परी श्रीतोचर
 कूक्षवर्तिनी दक्षिणोचरायती चित्रकूटी पक्षस्कारपर्वतो । ततो विजयेनान्तर-नद्या
 विजयन चातरितो विजयानन्तर पद्मकूट , ततोऽन्तरनदी, ततःपुन पद्मकूटः,
 ततो विजयः, एवम तरितो द्वी पद्मकूटो, तथैवान्यो नलिनकूटो, पुनस्तथैवान्यो
 एक शैलाविति । पुनः पूर्ववनप्राग्वदिका विजयाभ्यामर्धार्क शीतादक्षिणकूक्षवर्त्तानि
 चत्वारि पर्वतयुगलानि सन्ति, तथाहि-त्रिकूटो १, वैभ्रवणकूटो २, अंजनो ३,

वन्तपर्वत उत्तरकुक्ष से पूर्वदिशा में है इनका दूसरा नाम गजदन्त पर्वत
 भी है क्योंकि ये गजदन्त के जैसे आकार वाले हैं । यहाँ से मद्रशा
 लवन और उसकी बेदिका और विजय इनसे आगे उत्तर दक्षिण तक
 चौड़े-लम्ब मीता के उत्तरकुक्षयती चित्रकूट नामके दो पक्षस्कार पर्वत
 हैं । दो पद्मकूट हैं । ये पद्मकूट विजय और अन्तर नदी से अन्तरित हैं ।
 अर्थात् पहिले विजय है बाद में पद्मकूट है उसके बाद अन्तर नदी है
 फिर पद्मकूट है, उसके बाद विजय है इस तरह से अन्तरित दो पद्म
 कूट है इसी प्रकार से दो नलिनकूट हैं दो दूसरे एक शैल है । पूर्ववन
 मुखबेदिका और विजय इनके साम्हने सीतानदी की दक्षिणदिशा के
 तट पर चार पर्वत युगल हैं जैसे दो त्रिकूट, दो वैभ्रवणकूट, दो अंजन
 कूट और दो मार्तजन इनके बाद दो सौमनस पर्वत हैं ये दो सौमनस

પર્વતો છે અને તે પર્વતોપર પદ્મનાભ નામના બે દેવો રહે છે આ પ્રકારના
 તે ચાર વૃત્તવૈતાલધેના મુખલોનાં નામ છે.

“ દો માલવતા ” ઉત્તરકુક્ષની પૂર્વદિશામાં બે માલ્યવન્ત પર્વતો છે
 તેમનું બીજું નામ ગજદન્ત પર્વતો પણ છે, કારણ કે તેમનો આકાર હાથીના
 હાંત જેવો છે. બીંથી આગળ જતાં મદ્રશાલવન અને તેની વેદિકા અને વિજય
 ત્યાંથી આગળ જતાં શીતા નદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ચિત્રકૂટ નામના બે
 પક્ષસ્કાર પર્વતો છે તે બે ને પર્વતો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ વિસ્તરેલા છે બે
 પદ્મકૂટ છે તે બન્ને પદ્મકૂટ વિજય અને અન્તર નદીથી અન્તરિત છે એટલે
 કે પહેલાં વિજયકોર આવે છે ત્યારબાદ પદ્મકૂટ છે, ત્યારબાદ અન્તર નદી
 છે અને ત્યારબાદ પદ્મકૂટ છે, અને ત્યારબાદ વિજય છે આ પ્રકારે અન્તરિત
 બે પદ્મકૂટ છે એજ પ્રમાણે બે નલીનકૂટ છે અને બે બીજા એક શીલ છે
 પૂર્વવન મુખવેદિકા અને વિજયની સામે, શીતા નદીના દક્ષિણ કિનારા તરફ
 નીચે પ્રમાણે ચાર પવતમુખલ છે-બે ચિત્રકૂટ બે વૈભ્રવણકૂટ, બે અંજનકૂટ,
 અને બે માર્તજન. ત્યારબાદ બે સૌમનસ પવત આવેલા છે. તે બન્ને સૌમ

તદેવ્યોઽપ્યેવં દ્વાદશેતિ । ચતુર્દશાનાં ગङ્ગાદિમહાનદીનાં પૂર્વાર્દ્ધપશ્ચિમાર્દ્ધાપે-
ક્ષયા દ્વિગુણત્વાત્તત્રપ્રપાતહદા અપિ દ્વૌ દ્વૌ સ્થુરતપ્વાદ-‘દો ગંગપ્પવાયદ્દહા ’
ઇત્યારમ્ભ્ય ‘દો રત્તવહ્પ્પવાયદ્દહા ’ ઇત્યન્તાનિ પૂર્વોક્તદ્વાત્રિશત્તમસૂત્રોક્તાનિ
ચતુર્દશ પ્રપાતહદયુગલानि भवन्ति । ‘દો રોહિયાઓ ’ ઇત્યાદિ, રોહિદાદયો
રુપ્યકૂલાપર્યન્તા અત્રસ્થદ્વાત્રિશત્તમસૂત્રોક્તા અઘૌ નદ્યો યુગલત્વેન સન્તિ, તથાહિ-
રોહિતા ૧, હરિકાન્તા ૨, હરિત્ ૩, શીતોદા ૪, શીતા ૫, નારીકાન્તા ૬, નર-
કાન્તા ૭, રુપ્યકૂલા ૮ । ‘દો ગાહાવર્હઓ ’ ઇત્યાદિ, ચિત્રકૂટ-પદ્મકૂટ-વક્ષસ્કા-
રપર્વતયોરન્તરે નીલવદ્વર્ષધરવર્વતૈકભાગવ્યવસ્થિતાદ્ ગ્રાહવતીકુણ્ડાદક્ષિણતોરણ-

इन हदों में निवास करनेवाली देवियों की भी संख्या १२ हो जाती है । इसी तरह से गंगा सिन्धु आदि महानदियों के पूर्वार्द्ध और पश्चि-
मार्ध की अपेक्षा द्विगुण होने से प्रपातहद भी दो दो हैं । इसीलिये “दो
गंगप्पवायदहहा ” से लेकर “दो रत्तवहप्पवायदहहा ” तक के ३२वें सूत्र
में १४ प्रपातहद युगल प्रकट किये गये हैं । “दो रोहियाओ ” इत्यादि
रोहिता से रूप्यकूला तक नदियों के दो दो युगल हैं । “दो गाहावर्हओ ”
इत्यादि दो ग्राहवती नदियां हैं । ये नदियां चित्रकूट और पद्मकूट नामके
दो वक्षस्कार पर्वतों के अन्तर में नीलवद्वर्षधर पर्वत के एकभाग में
व्यवस्थित ग्राहवतीकुण्ड से दक्षिणतोरण से विनिर्गत हैं इनकी परि-
वार नदियां २८-२८ हजार हैं । ये दोनों ग्राहवती नदियां सीतानदी
में जाकर मिली हैं । सुकच्छ और महाकच्छ नामक दो विजयों का इनसे

તે હદોમાં નિવાસ કરનારી દેવીઓની સંખ્યા પણ ૧૨ ની છે. એજ
પ્રમણે ગંગા, સિન્ધુ આદિ નદીઓની સંખ્યા પણ પૂર્વાર્દ્ધ અને પશ્ચિમાર્ધની
અપેક્ષાએ બમણી થતી હોવાથી પ્રપાતહદ પણ બમ્બે છે તેથી “દો ગંગપ્પવાહ
દહા ” થી લઇને “દો રત્તવહ્પ્પવાયદહહા ” પર્યન્તના ૩૨ માં સૂત્રમાં ૧૪
પ્રપાતહદ યુગલો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.

“દો રોહિયાઓ ” ઇત્યાદિ રોહિતાથી લઇને રુપ્યકૂલા પર્યન્તના નદી-
ઓના બમ્બે યુગલ છે “દો ગાહાવર્હઓ ” ઇત્યાદિ. બે ગ્રાહવતી નદીઓ
છે તે નદીઓ ચિત્રકૂટ અને પદ્મકૂટ નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતોની વચ્ચે
નીલવત્ વર્ષધર પર્વતના એક ભાગમાં આવેલા ગ્રાહવતીકુડના દક્ષિણ તોર-
ણમાંથી નીકળે છે, તેમની પરિવાર નદીઓ ૨૮-૨૮ છે તે બન્ને ગ્રાહવતી
નદીઓ સીતા નદીને મળે છે. સુકચ્છ અને મહાકચ્છ નામના બે વિજયોનું

દક્ષિણોત્તરચાર્દિશોપાતદીક્ષુવિમાગકારિણૌસ્તાઃ સ્તિ । 'દોષુલ્લહિમવત્કૃદ્વા'ઈ૦

હિમવદાદયઃ પદ્મ વર્ષધરપવતાઃ સન્તિ તેષુ ચૌ દ્વૌ દ્વૌ કૃતૌ નમ્યુદ્ગોપપ્રકર
ખેઽઽમિહિતૌ સૌ પર્વતાનાં દ્વિગુણત્વાદ્ એકૈકસ્યો દ્વૌ દ્વૌ સ્વાતામિતિ તિગિચ્છિક્ષ
ટપર્યન્તાનિ દ્વાદશકૃત્યુગલાનિ મવન્તિ । અથ દ્વદનાં દ્વદવાસિદેવીનાં ચ વક્તવ્ય
તામાદ—'દો પડમરહા' ઇત્યાદિ,

પદ્મદશાશરમ્ય પુઢરીકદ્વપર્યન્તાઃ પદ્મ દ્વદા અપિ દ્વિગુણિતા દ્વાદશા મવન્તિ,
ઉક્ત ચ—“પડમે ૧ ય મહાપડમે ૨, તિગિચ્છી ૩ કેસરી ૪ વદે ચેવ ।

હરપ મહાપુંબરોપ ૫ પુઢરીપ ૬ ચેવ ય દદામો ॥ ૧ ॥”

છાયા—પદ્મ ૧ મહાપદ્મ ૨, તિગિચ્છી ૩ કેસરી ૪ દ્વદચેવ ।

દ્વદો મહા પુઢરીકઃ ૫ પુઢરીક ૬ ચેવ ચ દ્વદા ॥ ૧ ॥

કા તાત્પર્યં યદ્દ હૈં કિં જમ્બૂદીપ કી અપેક્ષા યદ્દાં પર્વતાદિકોં કી સભ્યા
દ્વિગુણિત કહી ગઈ હૈં । શુકાર ઓ દો પર્વત હૈં એ દક્ષિણ ઓર ઉત્તર
દિશા મેં હૈં ઓર ઘાતકીભ્રમણ દો ધિમાગોં મેં વિમક્ત હૈં । (દો
શુલ્લહિમવંતકૃદ્વા) ઇત્યાદિ હિમવત આદિ ઓ ૬ વર્ષધર પર્વત હૈં જનમેં
શો દો કૃટ ઓ કિં જમ્બૂદીપ કે પ્રકરણ મેં કહે ગયે હૈં એ પદ્મોં કે ત્રિગુણ
હોને સે એક ૨ વર્ષધરપર્વત મેં દો દો હૈં ઇસ તરફ તિગિચ્છિકૃટ તક ૧૨
કૃટ યુગલ હો જાતે હૈં । “દો પડમરહા” ઇત્યાદિ પદ્મદ્વદ સે છેકર પુઢ
રીક દ્વદ પર્યન્ત છદ્ દ્વદ મીં દો દો હોને સે ૧૨ હો જાતે હૈં । કદા મીં હૈં

“પડમે ય મહાપડમે” ઇત્યાદિ ।

કથા છે અહીં જાને એ ધમાદન પર્વતો કહેવાનું કારણ એ છે કે જમ્બૂદીપ
કરતા અહીં પવતાહિની સખ્યા જમણી ગાતાવચામાં આવેલ છે એ એ ઈશુ
કાર પવતો છે તેઓ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં છે, અને તેમના દ્વારા
ખાતરીખના એ વિમાનો યઈ બધ છે

દો શુલ્લહિમવતપૂદા ઇત્યાદિ હિમવત આદિ એ દ્વર્ષધર પર્વતો
છે તેમા જાને ૫ આવેલા છે જમ્બૂદીપના પ્રકરણમા તેમનાં નામ બધા
વચામાં આવ્યાં છે અહીં પર્વતોની સખ્યા જમણી હોવાથી એક એક વર્ષધર
પવતમાં જાને ૫ છે આ રીતે તિગિચ્છી ૫ પર્યન્તના ૧૨ કૃત્યુગલ થઈ બધ છે

દો પડમરહા ' ઇત્યાદિ. પદ્મદ્વદથી છેકરે પુઢરીકદ્વદ પર્યન્તના છે
૫૮યુગલો હોવાથી કુલ બાર ૫૮ અહીં આવેલા છે કમું પણ છે કે— પડમેય
મહાપડમે ' ઇત્યાદિ

મન્દરૌ-મેરુપર્વતૌ દ્વૌ, દ્વે ચ મન્દરચૂલિકે । ચૂલિકા-શિખરવિશેષ इति ।
' ધાયઙસંહસ્ર ણં ' इत्यादि, ધાતકીખણ્ડદ્વીપસ્ય વેદિકા જમ્બૂદ્વીપવદ્ દ્વે ગવ્યૂતી
ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞપ્તા ભગવતેતિ ।

ધાતકીખણ્ડાનન્તરં કાલોદઃ સમુદ્રોઽસ્તીતિ તત્પરૂપણામાહ-' કાલોદસ-
ણં ' इत्यादि । કાલોદ સમુદ્રવેદિકા સૂત્રમિદં સુગમમ્ ।

કાલોદસમુદ્રાનન્તરમવ્યવહિતત્વાદેવ પુષ્કરવરદ્વીપવક્તવ્યતામાહ-' પુષ્કર-
વર દીવદ્વુપરત્થિમેણં ' इत्यादि ।

પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પૂર્વાર્દ્ધ-પશ્ચિમાર્દ્ધ-તદુભયરૂપાણિ ત્રીણ્યપિ પ્રકરણાનિ સુગ-
માનિ પ્રસિદ્ધાનિ ચ । અર્થોઽપિ સુગમ એવ । અસ્ય પૂર્વાર્દ્ધતા ચ ધાતકીખણ્ડવદિ-
પુષ્કરપર્વતાભ્યામવગન્તવ્યા । અસ્ય વેદિકાઽપિ પૂર્વવદ્ ઊર્ધ્વોચ્ચત્વેન ગવ્યૂતદ્વય-

કા નામ ચૂલિકા હૈ । " ધાયઙસંહસ્રણં " इत्यादि-ધાતકી ખણ્ડદ્વીપકી
વેદિકા જમ્બૂદ્વીપ કી વેદિકા કી તરહ દો ગવ્યૂતિપ્રમાણ ચી હૈ ।
ધાતકી ખણ્ડ કે પીઠે કાલોદસમુદ્ર હૈ હસલિયે અબ સૂત્રકાર હસકી
પ્રરૂપણા કે વિષય મેં કહતે હૈ-" કાલોદસસ ણં " इत्यादि । યહ કાલો-
દસમુદ્ર કી વેદિકા કા સૂત્ર સુગમ હૈ-કાલોદસમુદ્ર કે અનન્તર અવ્ય-
વહિત હોને સે હી પુષ્કરવરદ્વીપ કી વક્તવ્યતા કે વિષય મેં સૂત્રકાર ને
" પુષ્કરવરદીવદ્વુપરત્થિમેણં " इत्यादि યહ સૂત્ર કહા હૈ-પુષ્કરવરદ્વીપ
કે પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ ઓર તદુભયરૂપ ત્રીણોં હી પ્રકરણ સુગમ ઓર
પ્રસિદ્ધ હૈ । અર્થ ઓ સુગમ હી હૈ । પુષ્કરવરદ્વીપ કી પૂર્વાર્દ્ધતા ઓર
પરાર્ધતા ધાતકી ખણ્ડ કી તરહ દો ઇપુષ્કરપર્વતોં સે હી હુઈ હૈ એસા
જાનના ચાહિયે-હસકી વેદિકા ઓ ઊંચાઈ મેં પૂર્વકી તરહ હી દો ગવ્યૂતિ

" ધાયઙસંહસ્રણં " इत्यादि-ધાતકીખંડની વેદિકા જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાની
જેમ બે ગવ્યૂતિ (કોશ) પ્રમાણ ઊંચી છે. ધાતકીખંડ દ્વીપ પછી કાલોદ
સમુદ્ર આવેલો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે કાલોદ સમુદ્રની પ્રરૂપણા કરે છે-

" કાલોદસસ ણં " इत्यादि-આ કાલોદ સમુદ્રની વેદિકાનું સૂત્ર સુગમ છે.
કાલોદ સમુદ્રની પછી તુરત જ આવતો હોવાથી જ પુષ્કરવર દ્વીપની વક્તવ્ય-
તાના વિષયમાં સૂત્રકારે " પુષ્કરવરદીવદ્વુપરત્થિમેણં " इत्यादि સૂત્ર કહેલ છે.
પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ અને તદુભય (બન્ને) રૂપ ત્રણેનુ વણું ને
સુગમ અને પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેનું અહીં વધુ વણું નથી. પુષ્કરવર
દ્વીપના પૂર્વાર્દ્ધતા અને પરાર્ધતા (પશ્ચિમાર્ધતા) ધાતકીખંડની જેમ બે
ઇપુષ્કર પર્વતોથી જ થઈ છે એમ સમજવું તેની વેદિકા પણ ધાતકીખંડની
વેદિકાની જેમ બે ગવ્યૂતિપ્રમાણ છે, તથા તેમાં બીજાં પણ દ્વીપ અને

વિનિર્ગતાઽપ્રાવિશ્વતિનદી સહસ્રપરિવારા ક્ષીતામિગામિની સુકચ્છમશાકચ્છવિજ
યોર્ધિમાગકારિણી ગ્રાહવતી નદી વર્તેતે । એવ યથાયોગ્ય દ્વયોર્દયોઃ વક્ષસ્કાર
પર્વતયોર્ધિજયપોરન્તરે ક્રમેણ પ્રવક્ષિણયા ગ્રાહવતીત આરભ્ય ગમ્भीરમાલિની
પર્યન્તાનિ દ્વાદશાપ્યન્તરનદી યુગલાનિ યોગ્યાનિ ।

‘દો કચ્છા’ ઇત્યાદિ, માત્સ્યવદ્વજવન્તક-મદ્રશાલવનામ્પામારભ્ય કચ્છાદીનિ
ગન્ધિલાવતીપર્યન્તાનિ દ્વાર્ષિષ્ઠ્યુ વિમયક્ષત્રયુગલાનિ (૩૨) પ્રવક્ષિણતોઽવગમ્પા-
નીતિા ‘દો લેમાઓ’ ઇત્યાદિ । પૂર્વોક્તેષુ કચ્છાવિદ્વાર્ષિષ્ઠ દ્વિજયક્ષેત્રયુગલેષુ ક્રમેણ
ક્ષેમાદીનિ અયોગ્યાપર્યન્તાનિ દ્વાર્ષિષ્ઠ્યેવ પુરીયુગલાનિ (૩૨) લેખ્યાનિ । ‘દો
મદ્રસાલવના’ ઇત્યાદિ, મેરુદ્વયે મદ્રશાલાદીનિ પચ્છકાન્તાનિ ચત્વારિ વનયુગલાનિ
સન્તિ । ‘દો પંડુકલસિલાઓ’ ઇત્યાદિ, પાણ્ડુકમ્પલસિલાત આરભ્યાતિરિક્ત
કમ્પલસિલાપર્યન્તા યુગલત્વેન ચત્ત્ર શિલાઃ સન્તિ । ‘દો મંદરા’ ઇત્યાદિ,

ચિમાગ હુઆ હૈ । इसी तरह यथायोग्य दो दो वक्षस्कार पर्वत और
विजयों के अन्तर में क्रमशः दक्षिणदिशा में ग्राहवती नदी से लेकर
गंभीरमालिनी तक १२ अन्तर नदी युगलों की योजना करनी चाहिये ।

“दो कच्छा” इत्यादि-मात्स्यवद्वजवन्तक और मद्रशालवन से
लगाकर दक्षिणदिशा तरफ गन्धिलावती तक कच्छादिक ३२ विजय
क्षेत्र युगल है । “दो लेमाओ” इत्यादि-इन ३२ कच्छादिक विजय
क्षेत्रयुगलों में क्रम से अयोध्यापर्यन्त क्षेत्रादिक ३२ ही पुरी युगल है ।
“दो मद्रसालवणा” इत्यादि दो मेरुपर्वतों में पच्छकवनतक मद्रशाल
आदि वन दो दो है । “दो पंडुकलसिलाओ” इत्यादि-पाण्डुकम्पल
शिला से लेकर अतिरिक्तकम्पलशिलातक आर शिलायुगल है । “दो
मंदरा” इत्यादि मेरुपर्वत दो है और दो मेरुचूलिका है । शिवरविशेष

લેખના દ્વારા વિભાજન થયુ છે એજ પ્રમાણે યથાયોગ્ય બળે વક્ષસ્કાર પર્વતો
અને વિજયોની વચ્ચે ક્રમશઃ દક્ષિણ દિશામાં ગ્રાહવતી નદીથી લઇને ગંભીર
માલિની પધન્તમાં ૧૨ અન્તરનદી યુગલોની યોજના સમજી લેવી.

‘દો કચ્છા’ ઇત્યાદિ, માત્સ્યવત્ મદ્રવન્તક અને મદ્રશાલવનથી લઇને
દક્ષિણ દિશા તરફ ગન્ધિલાવતી પધન્તમાં કચ્છાદિક ૩૨ વિજયક્ષેત્ર યુગલ છે
“દો લેમાઓ” ઇત્યાદિ, આ ૩૨ કચ્છાદિક વિજયક્ષેત્ર યુગલોમાં ક્રમશઃ
અયોધ્યા પધન્તના ક્ષેમા આદિ ૩૨ પુરીયુગલો છે “દો મદ્રસાલવના”
ઇત્યાદિ-લે મેરુ પર્વતોમાં પચ્છકવન પધન્તના મદ્રશાલ આદિ બળે વન છે
“દો પંડુકલસિલાઓ” ઇત્યાદિ-પાંડુકમ્પલ શિલાથી લઇને અતિરિક્ત
કમ્પલસિલા પધન્તના આર શિલાયુગલો છે “દો મંદરા” ઇત્યાદિ-લે મેરુ
પર્વત છે અને બે મેરુચૂલિકા છે, શિખર વિશેષને ચૂલિકા કહે છે

મન્દરો-મેરુપર્વતો દ્વૌ, દ્વે ચ મન્દરચૂલિકે । ચૂલિકા-શિખરવિશેષ इति ।
'ધાઘ્યસંહસ્ત ણં' इत्यादि, ધાતકીખણ્ડદ્વીપસ્ય વેદિકા જમ્બૂદ્વીપવદ્ દ્વે ગવ્યૃતી
ઝઞ્ઞૌચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞપ્તા ભગવતેતિ ।

ધાતકીખણ્ડાનન્તરં કાલોદઃ સમુદ્રોઽસ્તીતિ તત્પરૂપણામાહ-‘કાલોદસ-
ણં’ इत्यादि । કાલોદ સમુદ્રવેદિકા સૂત્રમિદં સુગમમ્ ।

કાલોદસમુદ્રાનન્તરમવ્યવહિતત્વાદેવ પુષ્કરવરદ્વીપવક્તવ્યતામાહ-‘પુષ્કર-
વર દીવદ્ભુપુરત્થિમેણં’ इत्यादि ।

પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પૂર્વાર્દ્ધ-પશ્ચિમાર્દ્ધ-તદુભયરૂપાણિ ત્રીણ્યપિ પ્રકરણાનિ સુગ-
માનિ પ્રસિદ્ધાનિ ચ । અર્થોઽપિ સુગમ એવ । અસ્ય પૂર્વાર્દ્ધતા ચ ધાતકીખણ્ડવદિ-
પુષ્કારપર્વતાભ્યામવગન્તવ્યા । અસ્ય વેદિકાઽપિ પૂર્વવદ્ ઝઞ્ઞૌચ્ચત્વેન ગવ્યૃતદ્વય-

કા નામ ચૂલિકા હૈ । “ધાઘ્યસંહસ્તણં” इत्यादि-ધાતકી ખણ્ડદ્વીપકી
વેદિકા જમ્બૂદ્વીપ કી વેદિકા કી તરહ દો ગવ્યૃતિપ્રમાણ જી હૈ ।
ધાતકી ખણ્ડ કે પીછે કાલોદસમુદ્ર હૈ इसलिये अब सूत्रकार इसकी
પરૂપણા કે વિષય મેં કહતે હૈ-“કાલોદસ ણં” इत्यादि । यह कालो-
दसमुद्र की वेदिका का सूत्र सुगम है-कालोदसमुद्र के अनन्तर अव्य-
वहित होने से ही पुष्करवरद्वीप की वक्तव्यता के विषय में सूत्रकार ने
“पुष्करवरदीवद्वभुपुरत्थिमेणं” इत्यादि यह सूत्र कहा है-पुष्करवरद्वीप
કે પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ ઓર તદુભયરૂપ ત્રીણોં હી પ્રકરણ સુગમ ઓર
પ્રસિદ્ધ હૈ । અર્થ જી સુગમ હી હૈ । પુષ્કરવરદ્વીપ કી પૂર્વાર્દ્ધતા ઓર
પરાર્ધતા ધાતકી ખણ્ડ કી તરહ દો ઇપુષ્કારપર્વતોં સે હી હુઈ હૈ ऐसा
જાનના ચાહિયે-इसकी वेदिका भी ऊँचाई में पूर्वकी तरह ही दो गव्यृति

“ધાઘ્યસંહસ્તણં” इत्यादि-ધાતકીખણ્ડની વેદિકા જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાની
જેમ બે ગવ્યૃતિ (કેશ) પ્રમાણ બાંધી છે. ધાતકીખણ્ડ દ્વીપ પછી કાલોદ
સમુદ્ર આવેલો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે કાલોદ સમુદ્રની પ્રરૂપણા કરે છે—

“કાલોદસ ણં” इत्यादि-આ કાલોદ સમુદ્રની વેદિકાનું સૂત્ર સુગમ છે.
કાલોદ સમુદ્રની પછી તુરત જ આવતો હોવાથી જ પુષ્કરવર દ્વીપની વક્તવ્ય-
તાના વિષયમાં સૂત્રકારે “પુષ્કરવરદીવદ્ભુપુરત્થિમેણં” इत्यादि સૂત્ર કહેલ છે.
પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ અને તદુભય (ખન્ને) રૂપ ત્રણેનું વર્ણન તો
સુગમ અને પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેનું અહીં વધુ વર્ણન કર્યું નથી. પુષ્કરવર
દ્વીપના પૂર્વાર્દ્ધતા અને પરાર્ધતા (પશ્ચિમાર્ધતા) ધાતકીખણ્ડની જેમ બે
ઇપુષ્કાર પર્વતોથી જ થઈ છે એમ સમજવું તેની વેદિકા પણ ધાતકીખણ્ડની
વેદિકાની જેમ બે ગવ્યૃતિપ્રમાણ છે, તથા તેમાં બીજાં પણ દ્વીપ અને

परिमितैव बोद्धव्या । इतरेषां द्वीपसमुद्राणां वेदिका किं प्रमाणा ? इत्यत्राह—
'सम्बेत्तिपि' इत्यादि, सर्वेषामपि पूर्वोक्तिभ्य इतरेषां समस्तानामपि द्वीपसमु-
द्राणां वेदिका ऊर्ध्वांशत्वेन गम्युतद्वयपरिमिता एव प्रवृत्ताः—भगवता कथिताः,
न न्यूना नाधिका इत्यर्थः ॥ सू० ३५ ॥

एते च द्वीपसमुद्रा इन्द्राणामुत्पातपर्वताथया इषीन्द्रशक्त्यन्तर्गतामाह—

मूळम्—दो असुरकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—चमरे चेव वली चेव । १।
दो णागकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा धरणे चेव भूयाणदे चेव । २।
दो सुवण्णकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—वेणुदेवे चेव वेणुदाली
चेव । ३। दो विज्जुकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—हरिच्चेव हरिस्स
हे चेव । ४। दो अग्गिकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा अग्गिसिहे
चेव अग्गिमाणवे चेव । ५। दो दीक्कुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा
पुन्ने चेव विसट्ठे चेव । ६। दो उदहिकुमारिंदा पण्णत्ता, त
जहा—जलकते चेव जलप्पभे चेव । ७। दो दिसाकुमारिंदा
पण्णत्ता, त जहा—अमियगई चेव अमियवाहुणे चेव । ८।
दो वायुकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—बेलये चेव पभजणे चेव
। ९। दो धणियकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा घासे चेव महाघोसे
चेव । १०। दो पिसाङ्गदा पण्णत्ता, त जहा—काले चेव महाकाले
चेव । ११। दो भूङ्गदा पण्णत्ता, त जहा सुरूवे चेव पढिरूवे चेव
। १२। दो जर्क्खिदा पण्णत्ता, त जहा पुल्लभवे चेव माणिभहे चेव

प्रमाण है । तथा इसमें और भी द्वीप एवं समुद्र हैं उनकी वेदिका भी
वही गम्युतिप्रमाण ही ऊंची है । कमती बढ़ती नहीं है ॥ सू० ३५ ॥

समुद्रे छे तेमन्नी वेदिका पण्णत्ता छे गम्युतिप्रमाण छे नी छे—यून अथवा
अधिक नहीं ॥ सू ३५ ॥

। ३ । दो रक्खसिंदा पणत्ता, तं जहा भीमे चेव महाभीमे
चेव । ४ । दो किन्नरिंदा पणत्ता, तं जहा-किन्नरे चेव किं पुरिसे
चेव । ५ । दो पुरिसिंदा पणत्ता, तं जहा-सप्पुरिसे चेव महा-
पुरिसे चेव । ६ । दो महोरगिंदा पणत्ता, तं जहा-अइकाए चेव
महाकाए चेव । ७ । दो गंधर्विंदा पणत्ता, तं जहा-गीयरई
चेव गीयजसे चेव । ८ । दो अणपन्निंदा पणत्ता, तं जहा-
संनिहिण चेव सामण्णे चेव । ९ । दो पणपन्निंदा पणत्ता, तं
जहा-धाए चेव विधाए चेव । १० । दो इसिवाइंदा पणत्ता,
तं जहा-इसी चेव इसित्रालए चेव । ११ । दो भूयवाइंदा पणत्ता,
तं जहा-इसरे चेव महिससरे चेव । १२ । दो कंदिइंदा पणत्ता, तं
जहा-सुवच्छे चेव विसाले चेव । १३ । दो महाकंदिइंदा पणत्ता,
तं जहा-हस्से चेव हस्सरई चेव । १४ । दो कुहंडिंदा पणत्ता,
तं जहा-सेए चेव महासेसे चेव । १५ । दो पयंगिंदा पणत्ता, तं
जहा-पतए चेव पतयवई चेव । १६ ।

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-चंदे चेव
सूरे चेव, सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-
सक्के चेव इसाणे चेव । एवं सणकुमारमाहिंदेसु णं कप्पेसु दो
इंदा पन्नत्ता, तं जहा-सणकुमारे चेव माहिंदे चेव । बंभलोग-
लंतणसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-बंभे चेव लंतण
चेव । महासुक्कसहस्सारेसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-
महासुक्के चेव सहस्सारे चेव । आणयपाणधारणच्चुएसु णं
कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-पाणए चेव अच्चुए चेव ।

મહાસુક્રસહસ્તારેસુ ણ કપ્પેસુ વિમાણા તુવસા પળ્લણ્ણા, ત
જહા-હાલિહા ચેવ સુવિકલ્લા ચેવ । ગેવિઙ્ગણાણ દેવાણં
(ઓગાહણા) દો રયણીયો ઉચ્ચ ઉચ્ચત્તેણ પળ્લણ્ણા ॥સૂ૦૩૬॥

॥ ધીયટ્ટાણે તદ્દાઓ ઉદેસો સમત્તો ॥ ૨-૩ ॥

છાયા—દ્રો અસુરકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—ધમરશ્ચેવ પલિશ્ચેવ ૧ । દ્રો નાગ-
કુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—ધરણશ્ચેવ મૂતાનન્દશ્ચેવ ૨ । દ્રો સુવર્ણકુમારેન્દ્રો મહત્તો,
તથા—વેણુદેવશ્ચેવ વેણુવાલિશ્ચેવ ૩ । દ્રો વિષ્ણુકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—
હરિશ્ચેવ હરિસહશ્ચેવ ૪ । દ્રો અગ્નિકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—અગ્નિશિલ્પશ્ચેવ,
અમ્નિમાણવશ્ચેવ ૫ । દ્રો ક્ષીપકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—પુષ્પશ્ચેવ, વિશિષ્ટશ્ચેવ ૬ ।
દ્રો વદધિકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—જલકાન્તશ્ચેવ, જલમમરશ્ચેવ ૭ । દ્રો દિવ્ય-

યે ક્ષીપ ઓર સમુદ્ર ઇન્દ્રોં કે ઉત્પાતપવત કે આશ્રયમૂત હોતે હૈ
અત અપ સૂત્રકાર ઇન્દ્ર સપધી વસ્તુવ્યતા પા કથન કરતે હૈ—

‘ દો અસુરકુમારિંશ પલ્લસા ’ ઇત્યાદિ ।

સુધાર્ય—ધમર ઓર પલિ યે દો ઇન્દ્ર અસુરકુમારોં કે કહે ગયે હૈ—ધરણ
ઓર મૂતાનન્દ યે દો ઇન્દ્ર નાગકુમારોં કે કહે ગયે હૈ । વેણુદેવ ઓર
વેણુવાલિ યે દો ઇન્દ્ર સુવર્ણકુમાર કે કહે ગયે હૈ । હરિ ઓર હરિસહ
યે દો ઇન્દ્ર વિષ્ણુકુમાર કે કહે ગયે હૈ ॥ ૩ ॥ અગ્નિશિલ્પ ઓર અમ્નિ
માણવ યે દો ઇન્દ્ર અમ્નિકુમારકે કહે ગયે હૈ ૫ । પુષ્પ ઓર વિશિષ્ટ યે
દો ઇન્દ્ર ક્ષીપકુમાર કે કહે ગયે હૈ ૬ । જલકાન્ત ઓર જલમમર યે દો
ઇન્દ્ર વદધિકુમાર કે કહે ગયે હૈ ૭ । અમિતગતિ ઓર અમિતપાહન યે

તે ક્ષીપિ અને સમુદ્રો ઇન્દ્રોના ઉત્પાત પવતના આશ્રયમૂત કોષ છે,
તેથી હવે સૂત્રાણ તે ઇન્દ્રોની વક્તાવતાનુ કથન કરે છે—

“ દો અસુરકુમારિંશ પળ્લણ્ણા ” ઇત્યાદિ—

સુધાર્ય—અસુરકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ધમર અને પલિ છે નાગકુમારોના
બે ઇન્દ્રોનાં નામ ધરણ અને મૂતાનન્દ છે સુવર્ણકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ
વેણુદેવ અને વેણુવાલિ ॥ વિષ્ણુકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ હરિ અને હરિસહ
છે અમ્નિકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ અગ્નિશિલ્પ અને અગ્નિમાણવ છે. ક્ષીપ
કુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પુષ્પ અને વિશિષ્ટ છે વદધિકુમારોનાં બે ઇન્દ્રોના
નામ જલકાન્ત અને જલમમર છે. દિવ્યકુમારોનાં બે ઇન્દ્રોનાં નામ અમિતગતિ

મારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-અમિતગતિશ્ચૈવ અમિતવાહનશ્ચૈવ ૮। દ્વૌ વાયુકુમારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-વેલમ્બશ્ચૈવ પ્રમજ્જનશ્ચૈવ ૯। દ્વૌ સ્તનિતકુમારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ઘોષશ્ચૈવ મહાઘોષશ્ચૈવ ૧૦। દ્વૌ પિશાચેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-કાલશ્ચૈવ મહાકાલશ્ચૈવ ૧। દ્વૌ ભૂતેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-સુરુપશ્ચૈવ પ્રતિરુપશ્ચૈવ ૨। દ્વૌ યક્ષેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-પૂર્ણભદ્રશ્ચૈવ માણિભદ્રશ્ચૈવ ૩। દ્વૌ રાક્ષસેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ભીમશ્ચૈવ મહાભીમશ્ચૈવ ૪। દ્વૌ કિન્નરેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-કિન્નરશ્ચૈવ કિપુરુપશ્ચૈવ ૫। દ્વૌ કિપુરુપેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-સત્પુરુપશ્ચૈવ મહાપુરુપશ્ચૈવ ૬। દ્વૌ મહોરગેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-અતિકાયશ્ચૈવ મહાકાયશ્ચૈવ ૭। દ્વૌ ગન્ધર્વેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ગીતરતિશ્ચૈવ ગીતયશશ્ચૈવ ૮। દ્વૌ અપ્રજ્ઞસિકેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ તથા-સન્નિહિતશ્ચૈવ સામાન્યશ્ચૈવ ૧। દ્વૌ પચ્ચપ્રજ્ઞસિકેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ધાતાશ્ચૈવ વિધા-

દો ઇન્દ્ર દિવકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૮। વેલમ્બ ઓર પ્રમજ્જન યે દો ઇન્દ્ર વાયુકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૯। ઘોષ ઓર મહાઘોષ યે દો ઇન્દ્ર સ્તનિતકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૧૦। કાલ ઓર મહાકાલ યે દો ઇન્દ્ર પિશાચ કે કહે ગયે હૈં ૧। સુરુપ એવં પ્રતિરુપ યે દો ઇન્દ્ર ભૂતોં કે કહે ગયે હૈં ૨। પૂર્ણભદ્ર ઓર માણિભદ્ર યે દો ઇન્દ્ર યક્ષ કે કહે ગયે હૈં ૩। ભીમ ઓર મહાભીમ યે દો ઇન્દ્ર રાક્ષસોં કે કહે ગયે હૈં। કિન્નર ઓર કિપુરુપ યે દો ઇન્દ્ર કિન્નરોં કે કહે ગયે હૈં ૫। સત્પુરુપ ઓર મહાપુરુપ યે દો ઇન્દ્ર કિપુરુપોં કે કહે ગયે હૈં ૬। અતિકાય ઓર મહાકાય યે દો ઇન્દ્ર મહોરગોં કે કહે ગયે હૈં ૭। ગીતરતિ ઓર ગીતયશ યે દો ઇન્દ્ર ગન્ધર્વોં કે કહે ગયે હૈં ૮। સન્નિહિત ઓર સામાન્ય યે દો ઇન્દ્ર અપ્રજ્ઞસિક કે કહે ગયે હૈં ૧ ધાતા ઓર વિધાતા યે દો ઇન્દ્ર પચ્ચપ્રજ્ઞસિક કે કહે ગયે હૈં ૨

અને અમિતવાહન છે વાયુકુમારના બે ઇન્દ્રોના નામ વેલમ્બ અને પ્રમજ્જન છે. સ્તનિતકુમારના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ઘોષ અને મહાઘોષ છે ॥ ૧૦ ॥

પિશાચના બે ઇન્દ્રોના નામ કાળ અને મહાકાળ છે ભૂતોના ઇન્દ્રોનાં નામ સુરુપ અને પ્રતિરુપ છે યક્ષોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર છે. રાક્ષસોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ભીમ અને મહાભીમ છે કિન્નરોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ કિન્નર અને કિપુરુપ છે. કિપુરુપોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ સત્પુરુપ અને મહાપુરુપ છે મહોરગોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ અતિકાય અને મહાકાય છે. ગન્ધર્વોના બે ઇન્દ્રોના નામ ગીતરતિ અને ગીતયશ છે ॥ ૮ ॥

અપ્રજ્ઞસિકના બે ઇન્દ્રોના નામ સન્નિહિત અને સામાન્ય છે. પચ્ચપ્રજ્ઞસિકના બે ઇન્દ્રોના નામ ધાતા અને વિધાતા છે -ઋષિવાદના બે ઇન્દ્રોના નામ ઋષિ-

તથૈવ ૨ । ઈ કપિવાદીન્દ્રો મમ્મતો, તથા-કપિરૈવ, કપિપાતકૈવ ૩ । ઈ મૂતવાદીન્દ્રો મમ્મતો, તથા-ઈશ્વરૈવ, મહૈશ્વરૈવ ૪ । ઈ કન્દિતેન્દ્રો મમ્મતો તથા-સુપત્સૈવ વિદ્યાલૈવ ૫ । ઈ મહાકન્દિતેન્દ્રો મમ્મતો, તથા-હાસ્યૈવ હાસ્યરતિૈવ ૬ । ઈ કૂમાણ્ડેન્દ્રો મમ્મતો, તથા-શ્વેતૈવ, મહાશ્વેતૈવ ૭ । ઈ પતંગેન્દ્રો મમ્મતો, તથા-પતંગૈવ પતંગપતિૈવ ૮ ।

અપોતિષ્ઠાણાં દેવાનાં ઈન્દ્રો મમ્મતો, તથા-ચન્દ્રૈવ સૂરૈવ । સૌધર્મે જ્ઞાનયોઃ સ્વ કલ્પયો ઈન્દ્રો મમ્મતો, તથા-શકૈવ, જ્ઞાનૈવ । એ સનત્કુમારમાહેન્દ્રયોઃ સ્વ કલ્પયો ઈન્દ્રો મમ્મતો, તથા - સનત્કુમારૈવ, માહેન્દ્રૈવ । વ્રજલોકાન્તકયોઃ સ્વ કલ્પયો ઈન્દ્રો મમ્મતો, તથા-વ્રજાૈવ, લાન્તકૈવ । મહાશુકસહસ્રારયોઃ સ્વ કલ્પયો ઈન્દ્રો મમ્મતો, તથા-મહાશુકૈવ, સહસ્રારૈવ । જ્ઞાનતમાળતારાણ્યુત્તેષુ સ્વ કલ્પયુ ઈન્દ્રો

કપિ ઓર કપિપાલક પે દો ઈન્દ્ર કપિવાદી કે કહે ગયે હૈ ૩ ઈશ્વર ઓર મહેશ્વર પે દો ઈન્દ્ર મૂતવાદી કે કહે ગયે હૈ ૪ સુપત્સ ઓર વિદ્યાલ પે દો ઈન્દ્ર કન્દિત કે કહે ગયે હૈ ૫ હાસ્ય ઓર હાસ્યરતિ પે દો ઈન્દ્ર મહાકન્દિતો કે કહે ગયે હૈ ૬ શ્વેત ઓર મહાશ્વેત પે દો ઈન્દ્ર કૂમાણ્ડ કે કહે ગયે હૈ ૭ પતંગ ઓર પતંગપતિ પે દો ઈન્દ્ર પતંગ કે કહે ગયે હૈ ઉપોતિષ્ઠ વેવોં કે દો ઈન્દ્ર સ્વ પ્રકાર સે કહે ગયે હૈ-એક ચન્દ્ર ઓર દુસરા સૂર્ય સૌધર્મ ઓર જ્ઞાન જન દો કલ્પોં કે શક ઓર જ્ઞાન પે દો ઈન્દ્ર કહે ગયે હૈ । હસી તરફ સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર કલ્પ કે સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર પે દો ઈન્દ્ર કહે ગયે હૈ । વ્રજલોક ઓર લાન્તક જન દો કલ્પોં કે વ્રજ ઓર લાન્તક પે દો ઈન્દ્ર કહે ગયે હૈ । મહાશુક ઓર મહસ્રાર જન દો કલ્પોં કે મહાશુક ઓર સહસ્રાર

અને કપિ પાલક છે મૂતવાદીના પે ઈન્દ્રોનાં નામ ઈશ્વર અને મહેશ્વર છે કન્દિતના પે ઈન્દ્રોનાં નામ સુપત્સ અને વિદ્યાલ છે મહાકન્દિતોનાં નામ હાસ્ય અને હાસ્યરતિ ક્યાં છે કૂમાંડના પે ઈન્દ્રોનાં નામ શ્વેત અને મહાશ્વેત ક્યાં છે ॥ ૭ ॥ પતંગ અને પતંગપતિ એ પે પતંગના ઈન્દ્રો ક્યાં છે ૮ ॥

અપોતિષ્ઠ દેવાના પે ઈન્દ્રોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ચન્દ્ર અને (૨) સૂર્ય સૌધર્મ અને જ્ઞાન ઈન્દ્રોનાં નામ શક અને જ્ઞાન ક્યાં છે એવ પ્રમાણે સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર ક્યાં છે વ્રજલોક અને લાન્તક કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ વ્રજ અને લાન્તક છે મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ મહાશુક અને સહસ્રાર છે

જ્ઞાતૌ, તથા—પ્રાણતચ્ચૈવ અચ્યુતચ્ચૈવ । મહાશુક્રસહસ્રારયોઃ સ્વલુ કલ્પયોર્વિમા-
નાનિ દ્વિવર્ણાનિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથા—હારિદ્રાણિ ચૈવ શુક્લાનિ ચૈવ । ગ્રૈવેયકાનાં
દેવાનાં—(અવગાહના) દ્વે રત્ની ઝર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન પ્રજ્ઞતા ॥ સૂ. ૩૬ ॥

॥ દ્વિતીયસ્થાને તૃતીયોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૨-૩ ॥

ટીકા—‘ દો અસુરકુમારિદા ’ ઇત્યાદિ ।

અસુરકુમારાદિ સ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં દશાનાં ભવનપતિનિકાયનાં મેરુમા-
શ્રિત્ય દક્ષિણોત્તરદિગ્વ્યાશ્રિતત્વેન દ્વિવિધત્વાત્ વિંશતિરિન્દ્રાઃ । તત્ર ચમરો દક્ષિ-
ણદિગ્વર્તિનામ્ ઇન્દ્રઃ, વલી તૂત્તરદિગ્વર્તિનામિત્યેવં સર્વત્ર વિજ્ઞેયમ્ ૨૦ । એવં પિશા-

યે દો ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈં । આનત પ્રાણન આરણ અચ્યુત હન કલ્પોં કે
પ્રાણત ઔર અચ્યુત યે દો ઇન્દ્ર કહેગયે હૈ તથા મહાશુક્ર ઔર સહસ્રાર
કલ્પોં કે વિમાન હારિદ્રવર્ણ (પીલા) ઔર શુક્લવર્ણ વાલે કહે ગયે હૈં ।
ગ્રૈવેયક દેવોં કે શરીર કી અવગાહના દ્વિ રત્નિપ્રમાણ હૈ ।

અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિતકુમાર તક દશ ભવનપતિનિકાયોં કે
૨૦ ઇન્દ્ર હૈં મેરુ કી દક્ષિણ ઔર ઉત્તરદિશા કો લેકર ભવનપતિનિકાય
દો પ્રકાર કે હો જાતે હૈં હનમેં જો દક્ષિણદિગ્વર્તી ભવનપતિનિકાય હૈ
ઉસકા ઇન્દ્ર ચમર હૈ ઔર જો ઉત્તરદિગ્વર્તીનિકાય હૈ ઉસકા ઇન્દ્ર
વલી હૈ, હસ તરહ સે નાગકુમાર આદિ કે વિષય મેં ભી દક્ષિણ ઔર
ઉત્તર દિશા મેં રહને કી અપેક્ષા સે ક્રમશઃ ધરણ ઔર ભૂતાનન્દઆદિ
ઇન્દ્રોં કી વ્યવસ્થા સમજના ચાહિયે ।

આનત, પ્રાણુત, આરણુ, અચ્યુત, આ કલ્પોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પ્રાણુત અને
અચ્યુત કહ્યા છે ॥ ૧૦ ॥ મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પોના વિમાનો હારિદ્ર
(પીળા) અને સફેદ વર્ણવાળાં કહ્યાં છે. ગ્રૈવેયકવાસી દેવોના શરીરનું પ્રમાણ
બે રત્નિપ્રમાણુ કહ્યું છે.

અસુરકુમારથી લઇને સ્તનિતકુમાર સુધીના દશ ભવનપતિનિકાયોના
૨૦ ઇન્દ્રો છે મેરુની દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાની અપેક્ષાએ ભવનપતિનિકાયના
બે પ્રકાર પડી જાય છે. દક્ષિણ દિશાવર્તી બે ભવનપતિ નિકાય છે તેનો ઇન્દ્ર
ચમર છે અને ઉત્તર દિશાવર્તી બે ભવનપતિ નિકાય છે તેનો ઇન્દ્ર બલિ છે.
એજ પ્રમાણે નાગકુમાર આદિના વિષયમાં પણ સમજવું દક્ષિણ અને ઉત્તર
દિશામાં રહેનારા નાગકુમારોના ઇન્દ્રોનાં નામ અનુક્રમે ધરણ અને ભૂતાનન્દ
સમજવા એજ પ્રમાણે બાકીના સુપર્ણકુમાર આદિના ઉત્તર અને દક્ષિણના
ઇન્દ્રો વિષે પણ સમજવું

વિમાનવર્ણવિવરણઃ ક્રમશ્ચાયમ્—સૌધર્મશાનયોઃ પશ્ચવર્ણાનિ વિમાનાનિ । તતો દ્વયોઃ
સનત્કુમારમાહેન્દ્રયોઃ કૃષ્ણવર્ણવર્જિતાનિ ચતુર્વર્ણાનિ । પુનર્દ્વયોર્વ્રહ્મલોકલાન્તકયોઃ
કૃષ્ણનીલવર્ણ વિહાયાન્યત્રિવર્ણાનિ । તતઃ પુનર્દ્વયોર્મહાશુકસહસ્રારયોઃ પીતાનિ
શુક્લાનિ ચ । તતોડનન્તરં શુક્લાન્યેવેતિ, ઉક્તઞ્ચ—

“ સોહમ્મે પંચવત્ના, એકગદાણી ઉવજા સહસ્રારો ।

દો દો તુહાકપ્પા, તેણ પરં પુંડરીયાઈ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સૌધર્મે પશ્ચવર્ણાનિ, એકગદાનિસ્તુ યાવત્ સહસ્રારઃ ।

દ્વૌ દ્વૌ તુલ્યૌ કલ્પૌ, તેન પરં પુંડરીકાણિ ॥૧॥ ઇતિ ।

દેવાધિકારાદેવ દ્વિસ્થાનકાનુપાતિર્ની તેપામવગાહનામાહ—‘ ગેવેજ્જગાણં’
ઇત્યાદિ, ગ્રૈવેયકાનાં દેવાનામવગાહના ઝર્થોચ્ચત્વેન દ્વે રત્ની—રત્નિ દ્વયપરિમિતા
પ્રજ્ઞસા મગવતા ॥ સૂ. ૩૬ ॥

॥ ઇતિ દ્વિસ્થાનકસ્ય તૃતીય ઉદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૨-૩ ॥

કે વર્ણ હસ પ્રકાર સે હૈ સૌધર્મ ઔર ઈશાન મેં પાંચોં વર્ણવાલે વિમાન
હૈ । સનત્કુમાર ઔર માહેન્દ્ર ઇન દો કલ્પોં મેં કૃષ્ણવર્ણવર્જિત ચારવર્ણ
વાલે વિમાન હૈ । વ્રહ્મલોક ઔર લાન્તક મેં કૃષ્ણ, નીલ વર્ણ વર્જિત
ત્રીન વર્ણવાલે વિમાન હૈ મહાશુક ઔર સહાસ્રાર દેવલોક મેં પીત ઔર
શુક્લવર્ણવાલે વિમાન હૈ । ઇનકે બાદ શુક્લવર્ણકે હી વિમાન હૈ । કહો
મી હૈ—“ સોહમ્મે પંચવત્ના ” ઇત્યાદિ ।

યહાં દ્વિસ્થાનોં કા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ ઇસલિયે ગ્રૈવેયક નિવાસી
દેવોં કી હી યહાં શરીરાવગાહના કહી ગઈ હૈ—કિ—“ગેવેજ્જગાણં” ગ્રૈવેયક
દેવોંકી શરીરાવગાહના ઝંચાઈકી અપેક્ષા રત્નિપ્રમાણ હૈ ॥ સૂ. ૨૬ ॥
દૂસરે સ્થાનકકા તીસરા ઉદ્દેશા સંપૂર્ણ ॥ ૨-૩

વિમાનોનાં વર્ણ આ પ્રમાણે છે—સૌધર્મ અને ઇશાનમાં પાંચે વર્ણવાળા વિમાનો
છે. સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોમાં કૃષ્ણવર્ણ સિવાયના ચારે વર્ણનાં વિમાનો
છે બ્રહ્મલોક અને લાન્તકમાં કૃષ્ણ અને નીલવર્ણ સિવાયના ત્રણે વર્ણનાં
વિમાનો છે મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પમાં પીત અને શુક્લ વર્ણનાં વિમાનો
છે. ત્યારપછીના કલ્પોમાં શુક્લવર્ણવાળાં જ વિમાનો છે. કહ્યું પણ છે કે—
“ સોહમ્મે પંચવત્ના ” ઇત્યાદિ.

જે સ્થાનોના અધિકાર ચાલતો હોવાથી ગ્રૈવેયકનિવાસી દેવોની જ
શરીરાવગાહના અહીં પ્રકટ કરવામાં આવી છે. “ ગેવેજ્જગાણં ” ગ્રૈવેયકનિવાસી
દેવોના શરીરનું પ્રમાણ—ઉંચાઈની અપેક્ષાએ જે રત્નિપ્રમાણ કહ્યું છે. ॥ સૂ. ૩૬ ॥
બીજા સ્થાનકનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥ ૨-૩ ॥

અથ ચતુર્થોદેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

ગતસ્તૃતીય ઉદેશકા, સામ્પત્ત ચતુર્થઃ પ્રારમ્ભ્યતે, અસ્ય ચ જીવાજીવનિરૂપ મમતિષદસ્ય પૂર્વેણ સહાડ્યમમિસમ્બન્ધઃ—પૂર્વસ્મિન્નુદેશકે પુલ્લઘર્મઃ જીવધર્મઃ આમિશિતાઃ, યથ તુ ‘સર્વજીવાજીવાત્મક’ મિતિવાચ્યમ્, અનેન સમ્બન્ધેન પ્રાપ્ત સ્વાસ્થ્યોદેશકસ્યેમાન્યાયાનિ પચ્ચવિશ્વતિઃ સુપ્રાણિ—‘સમયાદૃશા’ ઇત્યાદિ ।

एवमनन्तरसूत्रेण चायं सम्बन्धः—तृतीयोददेशकस्यान्तिमसूत्रे जीवविशेषाणां चत्सलक्षणो धर्मो निरूपितः, अथ तु धर्माधिकारादेव समयादिस्थितिलक्षणो धर्मो जीवाजीवसम्बन्धी जीवाजीवतया धर्मधर्मिणोरभेदेनोच्यते, तत्र यावन्तः काल-

ચૌથા ઉદેશક પ્રારમ્ભ

તૃતીય ઉદેશ સમાપ્ત હો જુકા, અથ ચૌથા ઉદેશ પ્રારમ્ભ હોતા હૈ
 इसमें जीव और अजीव का निरूपण हुआ है—तृतीय उद्देश के साथ इस का संबंध इस प्रकार से है—तृतीय उद्देश में पुल्लघर्म और जीव धर्म कहे गये हैं यहाँ सब जीवात्मक है यह कहना है इसी संबंध से प्राप्त उस उद्देशक के ये “समयादृश” इत्यादि २५ सूत्र हैं ।

इन सूत्रोंका भी अनन्तर सूत्रके साथ ऐसा सम्बन्ध है कि तृतीय उद्देशक के अन्तिम सूत्र में जीव विशेषों का उचत्वरूप धर्म निरूपित हुआ है, परन्तु यहाँ धर्म के अधिकार को लेकर ही जीवाजीव संबंधी समयादि स्थितिरूप जो धर्म और धर्मों के अभेद की अपेक्षा से जीवा जीवरूप से कहा जाने वाला है सो इनमें जितने भी काल के प्रमाण हैं

ચૌથો ઉદેશક પ્રારમ્ભ

ત્રીજો ઉદેશક પૂરો થયો, હવે ચૌથા ઉદેશકનો પ્રારમ્ભ થાય છે આ ઉદેશકમાં એવ અને અજીવનું નિરૂપણ થયું છે ત્રીજો ઉદેશક સાથે આ ઉદેશકનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે—ત્રીજા ઉદેશકમાં ‘પુલ્લઘર્મ’ અને ‘અવધર્મ’ કથન થયું છે અહીં એ કહેવાનું છે કે જ્યાં દ્રવ્યો એવ અને અજીવ એ આ સંબંધને અનુલક્ષીને “સમયાદૃશ” ઇત્યાદિ ૨૫ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે

આ સૂત્રોના આગલા સૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—ત્રીજા ઉદેશકના ઉત્તર સૂત્રમાં ‘અવવિશેષોની ઉચ્ચાદિય ધર્મ’નું નિરૂપણ થયું છે પરન્તુ અહીં ધર્મના અધિકારને અનુલક્ષીને જ એવાજવા સંબંધી સમયાદિ સ્થિતિયુક્ત એ ધર્મ છે તેને ધર્મ અને ધર્મોના અભેદની અપેક્ષાને એવાજવા રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવવાનો છે કાળના જેટલાં પ્રમાણ છે એ સી પ્રમાણમાં

प्रमाणास्तेषां सर्वेषां यद्यः परममुक्षमः समय इति तमधिकृत्य कालप्ररूपणामाह—
'समयाइ वा' इत्यादि।

मूलम्—समयाइ वा आवलियाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ १ । आणपाणूइ वा थोवाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ २ । खणाइ वा लवाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ ३ । एवं मुहुत्ताइ वा, अहोरत्ताइ वा४, पक्खाइ वा मासाइ वा ५, उडूति वा अयणाइ वा६, संवच्छराइ वा जुगाइ वा७, वाससयाइ वा वाससहस्साइ वा८, वाससयसहस्साइ वा वासकोडीइ वा९, पुव्वंगाइ वा पुवाइ वा१०, तुडियंगाइ वा तुडियाइ वा ११, अडडंगाइ वा अडडाइ वा १२, अववंगाइ वा अववाइ वा१३, हूहू अंगाइ वा हूहूयाइ वा१४, उप्पलंगाइ वा उप्पलाइ वा१५, पउमंगाइ वा पउमाइ वा१६, णलिंगंगाइ वा णलिणाइ वा १७, अच्छणिकुरंगाइ वा अच्छणिउराइ वा१८, अउयंगाइ वा अउयाइ वा १९, णउयंगाइ वा णउयाइ वा २०, पउयंगाइ वा पउयाइ वा२१, चूलियंगाइ वा चूलियाइ वा२२, सीसपहेलियंगाइ वा सीसपहेलियाइ वा २३, पलिओवमाइ वा सागरोवमाइ वा २४, उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ ॥ सू० ३७ ॥

छाया—समया इति वा आवलिका इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते १ । आनप्राणा इति वा स्तोका इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते २ । क्षणा इति वा लवा इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते ३ । एवं मुहूर्ता इति वा अहोरात्र इति वा ४, पक्षा इति वा मासा इति वा ५,

અથ ચતુર્થોદ્દેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

ગતસ્તુતીય ઉદ્દેશક, સામ્પ્રતં ચતુર્થઃ પ્રારમ્ભ્યતે, મસ્ય ચ જીવાજીવનિરુપ મપ્રતિષદસ્ય પૂર્વેણ સહાડ્યમમિસમ્બધઃ—પૂર્વસ્મિન્નુદ્દેશકે પુત્રલધર્મો જીવધર્મો આમિદિવાઃ, યથ તુ ‘સર્વજીવાજીવાત્મક’ મિતિમાખ્યમ્, અમન સમ્બન્ધેન પ્રાપ્ત સ્વાસ્પોરેષ્ઠકસ્યેમાન્યાયાનિ યથાશિષ્તિઃ સુમાખિ—‘સમયાઈવા’ ઇત્યાદિ ।

અમનન્તરસૂત્રેણ ચાર્ય સમ્બધઃ—તૃતીયોદ્દેશકસ્યાન્તિમસૂત્રે જીવવિશેષાખાસુ જ્ઞત્યજ્ઞાણો ધર્મો નિરૂપિતઃ, અથ તુ ધર્માધિકારાદેવ સમયાદિસ્થિતિલક્ષણો ધર્મો જીવાજીવસમ્બન્ધી જીવાજીવત્વા ધર્મધર્મિણોરમેષનોચ્યતે, તથ યાચન્તાઃ કાલ-

ચોથા ઉદ્દેશક પ્રારંભ

તૃતીય ઉદ્દેશ સમાપ્ત હો જુકા, અથ ચોથા ઉદ્દેશ પ્રારંભ હોતા હૈ ।સમૈં જીવ ઔર અજીવ કા નિરૂપણ હુઆ હૈ—તૃતીય ઉદ્દેશો કે સાથે હસ કા સંબંધ હસ પ્રકાર સે હૈ—તૃતીય ઉદ્દેશો મૈં પુત્રલધર્મ ઔર જીવ ધર્મ કહે ગયે હૈ ।યહાં સબ જીવાત્મક હૈ ।યહ કહનાહૈ હસી સંબંધ સે પ્રાપ્ત હસ ઉદ્દેશક કે યે “સમયાઈવા” ઇત્યાદિ ૨૫ સૂત્ર હૈ ।

હન સૂત્રોકા મી અનન્તર સૂત્રકે સાથે પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ તૃતીય ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર મૈં જીવ વિશેષોં કા ઉચ્ચત્વરૂપ ધર્મ નિરૂપિત હુઆ હૈ, પરન્તુ યહાં ધર્મ કે અધિકાર કો હેકર હી જીવાજીવ સબધી સમયાદિ સ્થિતિરૂપ જો ધર્મ ઔર ધર્મીં કે અમેદ કી અપેક્ષા સે જીવા જીવરૂપ સે કહા જામે થાલા હૈ સો હનમૈં જિતને મી કાલ કે પ્રમાણ હૈ ।

ચોથા ઉદ્દેશક પ્રારંભ

ત્રીજો ઉદ્દેશક પૂરો થયો, હવે ચોથા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે આ ઉદ્દેશકમાં હવે અને અલગતુ નિરૂપણ થયુ છે ત્રીજા ઉદ્દેશક સાથે આ ઉદ્દેશકને સંબંધ આ પ્રમાણે છે—ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં ‘પુત્રલધર્મ’ અને ‘જીવધર્મ’ કથન થયું છે ।અહીં જો કહેવાનુ છે કે જાણી દ્રવ્યો હવે અને અલગથંપ છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને “સમયાઈવા” ઇત્યાદિ ૨૫ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે.

આ સૂત્રોને આગલા સૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—ત્રીજા ઉદ્દેશકના ઉદ્દેશ સૂત્રમાં ‘જીવવિશેષોની ઉચ્ચત્વરૂપ ધર્મ’નું નિરૂપણ થયું છે પરન્તુ અહીં ધર્મના અધિકારને અનુલક્ષીને જ ‘જીવાજીવ સબધી સમયાદિ સ્થિતિરૂપ’ એ ધર્મ છે તેને ધ્યાન અને ધર્મીના અલેક્ષની અપેક્ષાને જીવાજીવ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવવાનો છે કાળના એટલા પ્રમાણુ છે જો સો પ્રમાણુમાં

पलक्षितः परमसूक्ष्मोऽभेद्यो निरवयवः कालविशेषः । यथा पटशाटिकापाटने पूर्व प्रथमतस्तुच्छेदो भवति, तत्राप्येकतन्तावसंख्याताः पक्षमसंघाता वर्तन्ते, एवं चैकस्मिन् समये यावन्तः संघाताच्छिद्यन्ते तैरनन्तैः संघातैः स्थूलतर एक एव संघातो विवक्ष्यते, एतादृशाश्च स्थूलतराः संघाता एकैकस्मिन् पक्षमण्यसंख्याता भवन्ति, तेषां क्रमेण छेदने असंख्यातसमयैरेवोपरितनपक्षमच्छेदो भवत्येकस्य पक्षमणच्छेदने यावान् कालो व्यत्येति तस्यासंख्याततमोऽंशः समय उच्यते। समयस्य विशेषव्याख्याजिज्ञासुभिरुपासकदशाङ्गसूत्रस्य प्रथमसूत्रे मत्कृतायामगारधर्मसंजीवनीटीकायां

शाटिका का पाटन, कमल के शतदलों (सौ दल) पत्र का छेदन और तार-यन्त्र शब्द संचारण आदि अनेक उदाहरण हैं—हम जब पटशाटिका को फाड़ते हैं तब हमें प्रतीत तो ऐसा ही होता है कि पटशाटिका बहुत ही शीघ्रता से फट गई है—परन्तु ऐसा नहीं है क्योंकि पटशाटिका जब फाड़ी जाती है तब उस समय उसका प्रथम तन्तु फटता है इस प्रथम तन्तु में भी असंख्यात पक्षम संघात होते हैं एक समय में जितने संघात छिदते हैं फटते हैं—उन अनन्त संघातों का स्थूलतर एक ही संघात विवक्षित होता है—ऐसे स्थूलतर संघात एक पक्षम में असंख्यात होते हैं इस क्रम से छेदन होने पर असंख्यातसमयों में ही उपरितन पक्षम का छेदन होता है—इस तरह एक पक्षम के छेदने में जितना काल लगता है उसका असंख्यातवां अंश ही समय कहा गया है इस समय की विशेष व्याख्या के इच्छुकों को उपासकदशाङ्ग की आगारसंजीवनी टीका के

शाटिकातु पाटन (वस्त्रने काटवानी किया), कमलना शतदलोतु छेदन, अने तारयत्र शब्द संचारण आदि अनेक उदाहरण छे न्यारे आपणुे डोई वस्त्रने काटीये छीये, त्यारे आपणुने अेवुं लागे छे के ते वस्त्र धणुं न् ओछा समयमां काटी जाय छे, परन्तु ते मान्यता भराभर नथी, कारण के न्यारे ते पटशाटिकाने (वस्त्रने) काटवामां आवे छे, त्यारे (ते समये) तो तेना प्रथम तंतु काटे छे ते प्रथम तंतुमां पणु असंख्यात पक्षम (अति भारीकमां भारीक) संघात डोय छे ओके समयमा जेटला संघात छेदाय छे—काटे छे ते अनन्त संघातोना स्थूलतर ओके न् संघात विवक्षित डोय छे. ओवां स्थूलतर संघात ओके पक्षममां असंख्यात डोय छे आ कमे छेदन थतां थतां असंख्यात समयोमां न् उपरितन (सौथी उपरना) पक्षमतु छेदन थाय छे आ रीते ओके पक्षमना छेदनमां जेटला काण लागे छे तेना असंख्यातमां अशङ्क काणने समय कडे छे आ समयनी विशेष व्याख्या न्छुवानी धनछावाणा पाठकोअे उपासकदशाङ्गना पडेला सूत्रनी अगारसंजीवनी टीका

શ્વેતવૈતિ વા અપનાનીતિ વા ૬, સપ્તસરાવૈતિ વા યુગાવૈતિ વા ૭, વર્ષશ્વેત-
 નીતિ વા વર્ષસહસ્રાણીતિ વા ૮, વર્ષશ્વેતસહસ્રાણીતિ વા વર્ષકોટયૈતિ વા ૯,
 પૂર્વાજ્ઞાનીતિ વા પૂર્વાણીતિ વા ૧૦, ધ્રુટિશ્વેતજ્ઞાનીતિ વા ધ્રુટિશ્વેતનીતિ વા ૧૧,
 અટ્ટાજ્ઞાનીતિ વા અટ્ટાનીતિ વા ૧૨, અવપાજ્ઞાનીતિ વા અવપાનીતિ વા ૧૩,
 દૂહકાજ્ઞાનીતિ વા દૂહકાનીતિ વા ૧૪, ઉત્પલાજ્ઞાનીતિ વા ઉત્પલાનીતિ વા ૧૫,
 પથાજ્ઞાનીતિ વા પથાનીતિ વા ૧૬, નલિનાજ્ઞાનીતિ વા નલિનાનીતિ વા ૧૭,
 અપ્પનિકુરાજ્ઞાનીતિ વા અપ્પનિકુરાણીતિ વા ૧૮, અયુતાજ્ઞાનીતિ વા અયુતાનીતિ વા
 ૧૯, નયુતાજ્ઞાનીતિ વા નયુતાનીતિ વા ૨૦, પ્રયુતાજ્ઞાનીતિ વા પ્રયુતાનીતિ વા
 ૨૧, ચૂલિકાજ્ઞાનીતિ વા ચૂલિકાવૈતિ વા ૨૨, ક્ષીર્ષપ્રદલિકાજ્ઞાનીતિ વા
 ક્ષીર્ષપ્રદલિકાવૈતિ વા ૨૩, પર્યોપમાનીતિ વા સાગરોપમાણીતિ વા ૨૪,
 ઉત્તર્પિણ્યવૈતિ વા અવતર્પિણ્યવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ૨૫.

ટીકા— સમયાદિ વા ' સમયાદિ—સમયાવૈતિ વા ।

‘સમયા’ શબ્દ અતીતાદિવિવક્ષયા બહુતાદિ બહુવચનમ્ । એવં સર્વં વિદ્યમ્
 સમયઃ—પટશાટિકાપાટનકમલ્લક્ષ્મણપરિમલ—સારય પ્રશ્નપ્રશ્નસંચરણાદનેકોદારભો
 ઉત્તર સમયે સમયે પ્રથમ પરમમૂલ્ય સમય છે અતઃ સમય પાત કો
 હેતુ સૂત્રકારે તે યહાં કાલ કો પ્રરૂપણા કી છે—

‘સમયાદિ વા આવલિયાદિ વા’ સમયાદિ

ટીકાર્થ—સમય અથવા આવલિકા એ જીવ અને અજીવરૂપ કહે ગયે
 હિં સમયના કા તાત્પર્ય એસા છે કે યહા જો “સમયાઃ” એસા બહુવચન
 રહ્યા ગયા છે એ અતીતાદિ સમયોં મેં બહુતા હોને કી વિવક્ષા સે રહ્યા
 ગયા છે સમય તરફ સે અન્યથા જી જાનના વાદિયે યહ સમય પરમ સૂક્ષ્મ
 હોના છે સમય કણક નહીં હો સકતા છે યહ નિરવયવરૂપ હોતા છે—
 તથા યહ કાલ વિશેષરૂપ હોતા છે સમય કી સત્તા કે અનુમાપક પટ

સોધી વચારે સૂક્ષ્મ સમય છે તે કારણે સૂત્રકારે સમય આદિ રૂપ કાવની
 નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે—“સમયાદિ વા આવલિયાદિ વા” સમયાદિ.

સમય અથવા આવલિકા, એ બન્નેને જીવ અને અજીવરૂપે પ્રકટ કર
 વામાં આવેલ છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

અર્થ એ “સમયાઃ” સમયોં બહુવચન વાપરવામાં આવ્યું છે
 તે અતીત (પૂર્વ) આદિ સમયોંમાં બહુતા હોવાની અર્થાએ વપરાયું
 છે એવં પ્રમાણે અન્યથા પણ સમયનું આ સમય અતિશય સૂક્ષ્મ હોય છે,
 તેના વિભાજન થઈ શકતો નથી તે નિરવયરૂપ હોય છે તથા તે કાલવિશેષ
 રૂપ બન્યા છે સમયની સત્તાના અનુમાપક (માપવાના સાધનરૂપ) ૫૧

પલક્ષિતઃ પરમમૂક્ષમોઽમેયો નિરવયવઃ કાલવિશેષઃ । યથા પટશાટિકાપાટને પૂર્વ
પ્રથમતન્તુચ્છેદો ભવતિ. તત્રાપ્યેકતન્તાવસંખ્યાતાઃ પદ્મસંઘાતા વર્તન્તે, એવ ચૈક-
સ્મિન્ સમયે યાવન્તઃ સંઘાતાઽચ્છિન્તે તૈરનન્તૈઃ સંઘાતૈઃ સ્થૂલતર એક એવ સંઘાતો
વિવક્ષ્યતે, एतादृशाश्च स्थूलतराः संघाता एकैकस्मिन् पद्मण्यसंख्याता भवन्ति,
तेषां क्रमेण छेदने असंख्यातसमयैरेवोपरितनपद्मच्छेदो भवत्येकस्य पद्मणच्छेदने
यावान् कालो व्यत्येति तस्यासंख्याततमोऽंशः समय उच्यते। समयस्य विशेषव्या-
ख्याजिज्ञासुभिरुपासकदशाङ्गसूत्रस्य प्रथमसूत्रे मत्कृतायामगारधर्मसंजीवनीटीकायां

શાટિકા કા પાટન, કમલ કે શતદલોં (સો દલ) પત્ર કા છેદન ઓર તાર-
યન્ત્ર શબ્દ સંચારણ આદિ અનેક ઉદાહરણ હૈં—હમ જબ પટશાટિકા કો
ફાડતે હૈં તબ હમૈં પ્રતીત તો એસા હી હોના હૈં કિ પટશાટિકા વહુત હી
શીઘ્રતા સે ફટ ગઈ હૈં—પરન્તુ એસા નહીં હૈં ક્યોં કિ પટશાટિકા જબ ફાડી
જાતી હૈં તબ ડસ સમય ડસકા પ્રથમ તન્તુ ફટતા હૈં હસ પ્રથમ તન્તુ મેં
મી અસંખ્યાત પદ્મ સંઘાત હોતે હૈં એક સમય મેં જિતને સંઘાત છિદતે
હૈં ફટતે હૈં—ઝન અનન્ત સંઘાતોં કા સ્થૂલતર એક હી સંઘાત વિવક્ષિત
હોતા હૈં—એસે સ્થૂલતર સંઘાત એક પદ્મ મેં અસંખ્યાત હોતે હૈં હસ ક્રમ
સે છેદન હોને પર અસંખ્યાતસમયોં મેં હી ઉપરિતન પદ્મ કા છેદન
હોતા હૈં—હસ તરહ એક પદ્મ કે છેદને મેં જિતના કાલ લગતા હૈં ડસકા
અસંખ્યાતવાં અંશ હી સમય કહા ગયા હૈં હસ સમય કી વિશેષ
વ્યાખ્યા કે ઇચ્છુકોં કો ઉપાસકદશાંગ કી આગારસંજીવની ટીકા કે

શાટિકાનુ પાટન (વચ્ચને કાડવાની ક્રિયા), કમલના શતદલોતુ છેદન, અને
તારયન્ત્ર શબ્દ સંચારણ આદિ અનેક ઉદાહરણ છે બ્યારે આપણે કોઈ વચ્ચને
કાડીયે છીએ, ત્યારે આપણને એવું લાગે છે કે તે વચ્ચ ઘણાં જ ઓછા
સમયમાં કાટી જાય છે, પરન્તુ તે માન્યતા ખરાબર નથી, કારણ કે બ્યારે તે
પટશાટિકાને (વચ્ચને) કાડવામાં આવે છે, ત્યારે (તે સમયે) તો તેનો
પ્રથમ તત્તુ કાટે છે તે પ્રથમ તત્તુમાં પણ અસખ્યાત પદ્મ (અતિ ખારીકમાં
ખારીક) સંઘાત હોય છે એક સમયમાં જેટલા સંઘાત છેદાય છે—કાટે છે
તે અનન્ત સંઘાતોનો સ્થૂલતર એક જ સંઘાત વિવક્ષિત હોય છે એવા
સ્થૂલતર સંઘાત એક પદ્મમાં અસખ્યાત હોય છે આ ક્રમે છેદન થતાં
થતાં અસખ્યાત સમયોમાં જ ઉપરિતન (સૌથી ઉપરના) પદ્મનું છેદન થાય
છે આ રીતે એક પદ્મના છેદનમાં જેટલા કાળ લાગે છે તેના અસખ્યાતમાં
અશરૂપ કાળને સમય કહે છે આ સમયની વિશેષ વ્યાખ્યા બાણવાની
ધૃષ્ટાવાણા પાંડકૈએ ઉપાસકદશાંગના પહેલા સૂત્રની અગારસંજીવની ટીકા

વિલોકનોપમ્। તથા-અસંખ્યાતસમયસમુદાયાત્મિકૈશ્ચડ્ડશક્તિઃ, સા ચ શુદ્ધકમ
વ્યવહારકાલસ્ય પદ્મચ્છાશ્ચદુષ્ટરદિગતતમમાગમૂના। સમયા इति वा भावशक्ति इति
वा य कालपर्यायस्त्वविरोधेन जीवा इति च जीवपर्यायत्वात् पर्यायपर्यायिणोश्च
कथञ्चिद् भेदात्, तथा भजीरानां पुद्गलादीनां पर्यायत्वाद् भजीरा इति
च प्रोच्यते। समयादयो जीवादिभ्यतिरेकवाजो न भवन्ति, तथाहि—
सादि सपर्यवसानादिभेदमिच्छा या जीवाजीवादीनां स्थितिस्त्वद्भेदाः समयादयो
सन्ति। सा च स्थितिर्जीवाजीवयोर्धर्मः, स धर्मश्च धर्मिणो नारयन्तं भेदात्,
अतो धर्मधर्मिणोरभरोपचारात् समया भावशक्तिश्च जीवाजीवत्वनव्यपदिश्यते।

પ્રથમ સૂત્ર કી ટીકા મેં અવલોકન કરના ચાહિયે। તથા અસંખ્યાત
સમયોં કી વક આવલિકા હોતી હૈ—યહ આવલિકા શુદ્ધકમવ્યવહારુપ
કાલ કી ૨૫૬ વે ભાગરુપ પડતી હૈ, સમય અથવા આવલિકારુપ જો
કાલવિશેષ હૈ સો इनके साथ जीवादिका कोई विरोध नहीं है—अतः
ये जीव के पर्यायरूप हैं और पर्याय और पर्यायी में कथञ्चित् अमेद
माय हुआ है इसलिये ये जीव और भजीव आदिरूप कहे गये हैं।
समयादिक जीवादिक से भिन्न नहीं हैं इस कथन का भाव ऐसा है कि
सादि सपर्यवसान आदि भेदवाली जो जीवाजीवादिकों की स्थिति है
उसी के भेद तो समयादिक हैं यह स्थितिजीव और भजीव की धर्म
रूप है यह धर्म अने धर्मों से अत्यन्त भेद वाला नहीं होता है
इसलिये धर्म और धर्मों में अमेदोपचार से समय और आवलिका ये
सब जीव और भजीवरूप से व्यपदेश को प्राप्त हो जाते हैं। यदि धर्म
का धर्मों से अत्यन्त भेद माना जायगा तो वह उससे सर्वथा भिन्नकुछ

વાંથી હોવી અસંખ્યાત સમયોની જોઈ આવલિકા થાય છે આ આવલિકા શુદ્ધક
વ્યવહારુપ કળના ૨૫૬ આ ભાગપ્રમાણ હોય છે સમય અથવા આવલિકારુપ
જે કળવિશેષ છે તેમની સાથે અવલોકનો કાંઈ વિરોધ નથી તેથી તેઓ
જીવની પર્યાયરુપ છે અને પર્યાય અને પર્યાયીમાં કશુંક અશે અભેદ માનવામાં
આવે છે તેથી તેમને જીવ અને બીજા આદિરુપે કહેવામાં આવ્યા છે
'સમયાદિકે અવલોકિથી ભિન્ન નથી આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે

સાદિ સપર્યવસાન (અન્ત મુક્ત) આદિ ભેદવાળી અવલોકનોની જે
સ્થિતિ છે તેના જ ભેદ તો સમયાદિક છે આ સ્થિતિજીવ અને બીજાના
ધર્મરુપ છે આ ધર્મ ધોવાના ધર્મો કરતાં અલગ ભેદવાળો હોતો નથી
તેથી ધર્મ અને ધર્મોમાં અભેદોપચારની અપેક્ષાએ સમય અને આવલિકા
જીવ અને બીજા રુપ વ્યવહારને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે એ ધર્મોના ધર્મોથી
અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે, તો તેના કરતાં બિહુલ ભિન્ન થઈ જવાને

अत्यन्तभेदे हि विप्रकृष्टधर्ममात्रोपपत्तौ प्रतिनियतधर्मविषयः संशयो न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि तस्य भेदाविशेषात् । दृश्यते च यदा कश्चित् हरिततरुतरुणशाखा-प्रसरविवरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा 'किमियं पताका किं वा बलाका ? । इत्येवं प्रतिनियतधर्मविषयः संशय इति । अभेदेऽपि सर्वथा संशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव तस्यापि गृहीतत्वादिति । इह त्वभेदनयाश्रयणात्—' जीवाइ य ' इत्याद्युक्तम् । इह च समयावलिकालक्षणपदार्थद्वयस्य प्रत्येकं जीवाजीवात्मकतया

-भिन्न हो जाने के कारण उसकी उपलब्धि होने पर प्रतिनियत धर्मी-विषयक जो संदेह होता है वह नहीं हो सकेगा, क्योंकि वह जिस प्रकार से विवक्षित धर्मी से भिन्न है उसी प्रकार से वह अन्य अविवक्षित धर्मी से भी भिन्न है तो फिर वह प्रतिनियतधर्मीविषयक ही संदेह को क्यों उत्पन्न करेगा अन्य धर्मीविषयक संदेह को उसी काल में वह क्यों नहीं उत्पन्न करेगा अवश्य ही उत्पन्न करेगा प्रतिनियत वस्तु विषयक संदेह होता नहीं है ऐसा तो नहीं हम जब वृक्ष दूर से हरे वृक्ष की शाखाओं के मध्य में कोई सफेद वस्तु देखते हैं तो हमें ऐसा संदेह होता ही है -कि क्या यह पताका है या बलाका (बगलोंकी पंक्ति) है ? यदि धर्मको धर्मी से सर्वथा अभिन्न ही माना जायगा-तभी प्रतिनियतवस्तु विषयक संदेह उत्पन्न नहीं हो सकेगा क्यों कि गुणके ग्रहणसे उससे अभिन्न उस वस्तु का ग्रहण हो ही जावेगा इसी कारण अभेदनय के आश्रयण से " जीवाइ य " इत्यादि पाठ कहा गया है । यहां ये समय आवलिकारूप पदार्थद्वय

कारण तेनी उपलब्धि (प्राप्ति) यथा प्रतिनियत धर्मविषयक ने सदेह थाय छे ते नहीं थछ शके, कारण के ने प्रकारे ते विवक्षित धर्मीथी निन्न छे ओज प्रकारे ते अविवक्षित धर्मीथी पण निन्न छे, तो पछी ते प्रतिनियत धर्म विषयक ने सदेह केम उत्पन्न करशे ? अन्यधर्मविषयक सदेह ओज काणे ते केम नहीं उत्पन्न करे ? अवश्य उत्पन्न करशे न प्रतिनियत वस्तुविषयक सदेह उत्पन्न न थतो डोय ओवी वात तो जनती नथी आपणु न्यारे लीला वृक्षनी शाखाओना मध्यभागमां कोछ सईव वस्तुने दृष्टीओ छीओ त्यारे आपणुने ओयो सदेह थाय छे के ते पताका छे के बगलानी पंक्ति छे ? ने धर्मने धर्मीथी सर्वथा अभिन्न न मानवामा आवे तो पणु प्रतिनियत वस्तुविषयक सदेह उत्पन्न नहीं थछ शके, कारण के गुणना अदृश्यथी ते गुणथी अभिन्न ओवी ते वस्तु अदृश्य थछ न ओशे ओज कारण ओवेद नयने अ धारे " जीवाइ य " इत्यादि कडेवामा आओ छे ओही ते समय अने आवलिका था

મળનાદ્ વિસ્થાનકાવતારો વિશેષ । પરમુત્તરમુપાણ્યવિ શ્લેષાનિ । વિશેષ તુ
વક્ષ્યામઃ—‘ માળાપાણુતિ યા ’ ઇત્યાદિના આનમાણ—ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસકાળા,
સ ચ સંસ્થાતાવલિકાપ્રમાણઃ ।

ઉક્તશ્ચ—“ હૃદસ્સ અણવગલ્લસ્સ, નિરુપક્કિદ્ધસ્સ જતુણો ।

પગે કસાસનીસાસે एस पाणुत्ति धुच्चई ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—હૃદસ્થાનવગ્જાનસ્ય, નિરુપક્ષિન્દ્રસ્ય મન્તો ।

एक उच्छ्वासनिःश्वासः, एष माण इत्युच्यते ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પદ્મા—દ્વિપશ્ચાશદધિકચિત્તવારિશ્ચ્છત (૪૩૫૨) સમ્યકાવલિકાપરિ
મિત એક આનમાણ ઇતિ પદ્માઃ ।

जीव अजीवरूप हैं इस प्रकार के कथन से विस्थानक में उनका अव-
तार हुआ है ऐसा जानना चाहिये इसी तरह से आगे के सूत्रों को भी
जानना चाहिये । “अणपाणूह वा घोचाह वा जीवाह य अजीवाह य”
इत्यादि । श्वासोच्छ्वास अथवा स्तोक ये सब भी जीवरूप और अजी-
वरूप हैं उच्छ्वासनिःश्वास काल का नाम आनमाण है । यह उच्छ्वास
निः श्वास काल संस्थात आवलिका प्रमाणरूप होता है । कहा भी है—
“ हृदस्स अणवगल्लस्स ” इत्यादि ।

જો મનુષ્ય વુદ્ધ અર્થાત્ ઇત્સાહયુક્ત હો તથા અનવગ્જાન ગ્લાનિર
હિત અર્થાત્ નીરોગી હો, તથા નિરુપક્ષિદ્ધ અર્થાત્ માનસિક ઓર
કૌટુંબિક કલેશ સે રહિત હો, એસે મનુષ્ય કે એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
કો પ્રાણ કહતે છે ॥ ૧ ॥

अथवा—४३५२ आवलिकाप्रमाण एक आनमाण होता है ऐसा

રૂપ છે પદ્માશ્રેણી એક અણવગ્જાન પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારના
જ્ઞાનને લીધે વિસ્થાનમાં (જે યોગ) તેમની અણુતરી કરવામાં આવી છે એમ
અમરજી એક પ્રમાણે પછીનાં સૂત્રો વિષે પણ સમજવું. ॥ ૧ ॥

“ આપપાણૂહ વા ઘોચાહ વા જીવાહ ય અજીવાહ ય ” ઇત્યાદિ—

શ્વાસોચ્છ્વાસ અને સ્તોક પણ અણવગ્જાન અને અણવગ્જાન છે ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસકાળનું નામ આનમાણ છે. તે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસકાળ સમ્યાત આવ
લિકાપ્રમાણ હોય છે એમ પણ છે—“ હૃદસ્સ અણવગલ્લસ્સ ” ઇત્યાદિ—

જે મનુષ્ય ઉત્સાહયુક્ત હોય અનવગ્જાન (આનિરહિત અથવા નીરાગી)
હોય, તથા નિરુપક્ષિદ્ધ (માનસિક અને કૌટુંબિક કલેશથી રહિત) હોય,
એવા મનુષ્યના એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસને પ્રાણ કહે છે. ॥ ૧ ॥

ઉક્તશ્ચૈત્—“ एगो आणापाणू, तेयालीसं सया उ वावन्ना ।

आवलिपपमाणेणं, अणतनाणीहिं निदिट्ठो ॥ १ ॥ ” इति ।

छाया—एक आनप्राणः त्रिचत्वारिंशच्छतानि द्विपञ्चाशत् ।

आवलिप्राणप्रमाणेन, अनन्तज्ञानिभिर्निर्दिष्टः ॥ १ ॥ इति ।

स्तोकः—सप्तानप्राणप्रमाणः । क्षणः—संख्यातानप्राणप्रमाणः—लवः—सप्तस्तोक-
प्रमाणः । एवमिति, एव—यथा प्राक्तनसूत्रत्रये ‘ जीवा इति च अजीवा इति च
प्रोच्यते इति पाठो भणितस्तथैवेतः प्रभृति सर्वेषूत्तरसूत्रेषु बोध्य इत्यर्थः । मुहूर्तः
—सप्तसप्ततिलवप्रमाणः,

उक्तञ्च—“ सत्त पाणाणि से थोवे सत्त थोवाणि से लवे ।

लवाणं सत्तहत्तरिए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ १ ॥

तिणिण सहस्सा सत्त सयाणि तेयत्तरिं चउसासा ।

एस मुहुत्तो भणिओ, सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १॥ ” (भ० १ श० १३ उ)

छाया—सप्त प्राणाः स स्तोकाः, सप्तस्तोकाः स लवः ।

लवानां सप्तसप्ततिः, एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥ १ ॥

त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि त्रिसप्तति श्वासोच्छ्वासाः ।

एष मुहूर्तो भणितः, सर्वैरनन्तज्ञानिभिः ॥ २ ॥ इति ।

વૃદ્ધજન કહતે હૈં કહા બી હૈ—“ एगो आणापाणू तेयालीसं ” इत्यादि ।

सात आनप्राण प्रमाण एक स्तोक होता है । संख्यात आनप्राणप्रमाण
एक क्षण होता है । सात स्तोका प्रमाण एक लव होता है ।

जिस प्रकार पहिले के इन तीन सूत्रों में “ जीवा इति च अजीवा
इति च प्रोच्यते ” ऐसा पाठ कहा गया है उसी प्रकार से “ एवं मुहु-
त्ताइ वा अहोरत्ताइ वा, पक्खाइ वा मासाइ वा ” इत्यादि २४ वें
सूत्रतक “ जीवा इति च, अजीवा इति च प्रोच्यते ” इस पाठ का
आयोजन करना चाहिये ७७ लवों का एक मुहूर्त है ।

અથવા ૪૪૫૨ આવલિકાપ્રમાણુ એક આનપ્રાણુ હોય છે, એવું વૃદ્ધજનો
કહે છે કહ્યું પણ છે—“ एगो आणापाणू तेयालीसं ” इत्यादि.

सात आनप्राण प्रमाणु एक स्तोका होय छे. संख्यात आनप्राण प्रमाणु
एक क्षणु होय छे, अने सात स्तोकाप्रमाणु एक लव होय छे

जे रीते आगला त्रयु सूत्रो साथे “ जीवा इति च, अजीवा इति च
प्रोच्यते ” आ सूत्रपाठ आपवाभां आय्यो छे, अज प्रमाणु “ एवं मुहुत्ताइ वा
अहोरत्ताइ वा, पक्खाइ वा मासाइ वा ” इत्यादि २४ भां सूत्र सुधी “ जीवा
इति च, अजीवा इति च प्रोच्यते ” आ पाठनु आयोजन करवुं जेधये. ७७

મળનાવ્ શિસ્થાનકાવતારો વિશ્લેષઃ । યપ્પ્રત્તરમુખાણ્યપિ જ્ઞેયાનિ । વિશ્લેષ તુ
વરુપામઃ— આખાપાણૂતિ યા ' ઇત્યાદિના આનપ્રાણ-ઉચ્છ્વાસનિ શ્વાસકાલઃ,
સ ચ સસ્યાતાવલિકાપ્રમાણઃ ।

ઉક્તમ્—“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ, નિરુપકિલ્લસ્થ જતુળો ।

એગે ઝસાસનીસાસે એસ પાણુતિ બુચ્ચર્ચ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—હૃદસ્થાનવગ્લાનસ્ય, નિરુપકિલ્લસ્થ મન્તો ।

એક ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસઃ, એપ પ્રાણ ઇત્યુચ્યતે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પદ્મા—દ્વિપદ્માશ્વધિકત્રિવિધત્વારિણ્ણચ્છત (૪૩૫૨) સંસ્થકાવલિકાપરિ
મિત એક આનપ્રાણ ઇતિ વૃદ્ધાઃ ।

જીવ અજીવરૂપ હૈં હસ પ્રકાર કે કથન સે શિસ્થાનક મૈં ઠનકા અવ
તાર હુઆ હૈં એસા જાનના ચાહિયે હસી તરહ સે આગે કે સૂત્રોં કો મી
જાનના ચાહિયે ? । “ અણપાણૂહ વા યોવાહ વા જીવાહ વ અજીવાહ વ ”
ઇત્યાદિ । શ્વાસોચ્છ્વાસ અથવા સ્તોક યે સય મી જીવરૂપ ઓર અજી
વરૂપ હૈં ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ કાલ કા નામ આનપ્રાણ હૈં । યહ ઉચ્છ્વાસ
નિઃ શ્વાસ કાલ સકયાત આવલિકા પ્રમાણરૂપ હોતા હૈં । કહા મી હૈં—
“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ ” ઇત્યાદિ ।

જો મનુષ્ય બુદ્ધ અર્થાત્ ઉત્સાહયુક્ત હો તથા અનવગ્લાન ગ્લાનિર
હિત અર્થાત્ નીરોગી હો, તથા નિરુપકિલ્લ અર્થાત્ માનસિક ઓર
કૌટુમ્બિક કલેશ સે રહિત હો, એસે મનુષ્ય કે એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
કો પ્રાણ કહતે હૈં ॥ ૧ ॥

અથવા—૪૩૫૨ આવલિકાપ્રમાણ એક આનપ્રાણ હોતા હૈં એસા

રૂપ બે પદ્મારેનિ એવ અણવરૂપ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારના
કથનને લીધે શિસ્થાનકમાં (બે બેલ) તેમની અલગતરી કરવામાં આવી છે એમ
સમજવું એજ પ્રમાણે પછીનાં સૂત્રો વિષે પણ સમજવું ॥ ૧ ॥

“ આણપાણૂહ વા યોવાહ વા જીવાહ વ અજીવાહ વ ” ઇત્યાદિ—

શ્વાસોચ્છ્વાસ અને સ્તોક પણ અણવરૂપ અને અણવરૂપ છે ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસકાળનું નામ આનપ્રાણ છે તે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસકાળ સંજ્ઞાત આપ
લિકાપ્રમાણ હોય છે કહું પણ છે—“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ ” ઇત્યાદિ—

જે મનુષ્ય ઉત્સાહયુક્ત હોય, અનવગ્લાન (ગ્લાનિરહિત અથવા નીરોગી)
હોય, તથા નિરુપકિલ્લ (માનસિક અને કૌટુંબિક કલેશથી રહિત) હોય,
એવા મનુષ્યના એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસને પ્રાણ કહે છે ॥ ૧ ॥

પૂર્વપરિમાણમ્ । એવં ત્રુટિતાદિયુ પૂર્વસ્ય પૂર્વસ્ય સંખ્યાનસ્ય ચતુરશીતિલક્ષગુણને નોત્તરમુત્તરં સંખ્યાનં ભવતિ । एवं शीर्षप्रहेलिका पर्यन्तं विज्ञेयम् । तस्यां चतुर्नवत्यधिकमङ्कस्थानशतं भवति । अत्र गाथा—

૮૪ લાખ સે ગુણા કરને પર એક ત્રુટિતાજ્ઞ કા પ્રમાણ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગ કા એક ત્રુટિત હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતોં કા એક અટટાજ્ઞ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અટટાંગ કા એક અટટ હોતા હૈ ૮૪ લાખ અટટ કા એક અવવાંગ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અવવાજ્ઞ કા એક અવવ હોતા હૈ ચૌરાસી લાખ અવવ કા એક હૂહૂકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસીલાખ હૂહૂકાંગ કા એક હૂહૂક હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ હૂહૂક કા એક ઉત્પલાજ્ઞ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલાંગ કા એક ઉત્પલ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલ કા એક પક્ષાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પક્ષાંગ કા એક પક્ષ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પક્ષ કા એક નલિનાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિનાંગ કા એક નલિન હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિન કા એક અક્ષિનિકુરાજ્ઞ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુરાંગ કા એક અક્ષિનિકુર હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુર કા એક અયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અયુતાંગ કા એક અયુત હોતા હૈ । ચૌરાસી લાખ અયુત કા એક નયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુતાંગ કા એક નયુત હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુત કા એક પ્રયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુતાંગ કા એક પ્રયુત હોતા હૈ

એટલા પ્રમાણને ૮૪ લાખ વડે ગુણવાથી એક ત્રુટિતાંગ પ્રમાણકાળ થાય છે. ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક ત્રુટિત થાય છે. ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક અટટાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અટટાંગોનું એક અટટ થાય છે ૮૪ લાખ અટટનો એક અવવાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અવવાંગનું એક અવવ થાય છે. ૮૪ લાખ અવવનું એક હૂહૂકાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ હૂહૂકાંગનું એક હૂહૂક થાય છે. ૮૪ લાખ હૂહૂકનું એક ઉત્પલાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનું એક ઉત્પલ થાય છે ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પક્ષાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ પક્ષાંગોનું એક પક્ષ થાય છે ૮૪ લાખ પક્ષનું એક નલિનાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નલિનાંગનું એક નલિન થાય છે ૮૪ લાખ નલિનનું એક અક્ષિનિકુરાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરાંગનું એક અક્ષિનિકુર થાય છે. ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરનું એક અયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અયુતાંગનું એક અયુત થાય છે ૮૪ લાખ અયુતનું એક નયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નયુતાંગનું એક નયુત થાય છે ૮૪ લાખ નયુતનું એક પ્રયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ પ્રયુતાંગનું એક પ્રયુત થાય છે

અહોરાત્ર - ત્રિચન્દ્રમુદ્ધર્ષમમાણઃ । પક્ષ પચ્ચવદ્વાહોરાત્રમમાણ માસ - પક્ષદ્વયમ્ । ઋતુઃ - માસદ્વયમમાણઃ વસન્તાદિક્ષમ્ । અયનમ્ - ઋતુત્રયપરિમિતમ્ । સવસ્સરઃ - અયનદ્વયમમાણઃ । યુગમ્ - પચ્ચસવસ્સરાણિ । વર્ષશ્વતાદીનિ પ્રસિદ્ધાનિ । પૂર્વાશ્વ - ચતુરશ્ચીતિલક્ષવર્ષમમાણમ્ । પૂર્વમ્ - પૂર્વાશ્વમેવ ચતુરશ્ચીતિલક્ષગુણિતમ્ । પૂર્વપરિમાણં યથા -

“ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ, સપરિં સલ્લ હોતિ કોટિલક્ષ્ણાશ્રો ।

છપ્પન્ન ચ સહસ્તા, ધોદ્ધન્યા વાસ કોટીણ ॥ ૧ ॥ રૂતિ ॥

છાયા - પૂર્વસ્ય તુ પરિમાણં, સપરિં સલ્લ ભવન્તિ કોટિલક્ષ્ણાઃ ।

પદ્મપચ્ચાશ્વન્ચ સહસ્રાણિ, ધોદ્ધન્યાનિ વર્ષાણાં કોટયઃ ॥ ૧ ॥

અશ્વતોડપિ ચ - ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ । સપરિં, તદુપરિપદ્મપચ્ચાશ્વ, તદુપરિ ચ દશશમ્યાનિ સ્થાપનીયાનીતિ । શ્રુટિતાજ્ઞ - ચતુરશ્ચીતિ - સપ્તગુણિત

કહા મી હૈ - “ સસ પાણાણિ સે થોવે ” રૂત્યાદિ ।

તીસ મુદ્ધર્ષોં કા એક અહોરાત્ર હોતા હૈ । ૧૫ અહોરાત્રોં કા એક પક્ષ હોતા હૈ દો પક્ષોં કા એક માસ હોતા હૈ દો માસ કી એક વસન્તાદિ ઋતુ હોતી હૈ । તીન ઋતુઓં કા એક અયન હોતા હૈ દો અયનોં કા એક સવસ્સર હોતા હૈ પાંચ સવસ્સરોં કા એક યુગ હોતા હૈ વર્ષશત આદિ પ્રસિદ્ધ હી હૈ । ૮૪ લાક્ષ વર્ષોં કા એક પૂર્વાશ્વ હોતા હૈ, ૮૪ લાક્ષ પૂર્વાશ્વ કા એક પૂર્વ હોતા હૈ । પૂર્વ કા પ્રમાણ પેસા હી કહા ગયા હૈ - “ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ ” રૂત્યાદિ । તાત્પર્ય રૂસ ગાથા કા પેસા હૈ કિ ૮૪ લાક્ષ કો ૮૪ લાક્ષ સે ગુણા કિયા જાતા હૈ તથ રૂસમેં વર્ષોં કી સંખ્યા કા પ્રમાણ ૭૦૫૬૦૦ ૦૦૦૦૦૦૦૦૦ સસ્સર લાગ્વ કરોડ્ડ છપ્પન હજાર કરોડ્ડ વર્ષ જબ હોતા હૈ તથ એક પૂર્વ હોતા હૈ, પૂર્વ કા જિતના પ્રમાણ હોતા હૈ વસે

લેખાનું એક મુદ્ધર્ષ થાય છે કહું પણ છે - “ સસ પાણાણિ સે થોવે ” રૂત્યાદિ

૩૦ મુદ્ધર્ષોના એક દિવસરાત (અહોરાત્ર) થાય છે ૧૫ અહોરાત્રોના એક પક્ષ (પખવાડિયું) થાય છે. બે પક્ષોના એક માસ થાય છે બે માસની વસંતાદિ એક ઋતુ થાય છે ત્રણ ઋતુઓનું એક અયન થાય છે અને બે અયનનું એક સવસ્સર (૧૧) થાય છે પાંચ સવસ્સરોના એક યુગ થાય છે ૮૪ લાખ વર્ષોનું એક પૂર્વાશ્વ થાય છે અને ૮૪ લાખ પૂર્વાશ્વોના એક પૂર્વ થાય છે પૂર્વનું પ્રમાણ ‘ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ ’ રૂત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા આ પ્રમાણનું બતાવ્યું છે - ૮૪ લાખને ૮૪ લાખ વડે ગુણતાં જે ૭૦૫૬૦૦૦૦ ૦૦૦૦૦ એક પૂર્વનું ૧૧ પ્રમાણ સિત્તેર લાખ કરોડ, છપ્પન હજાર કરોડ છે તે જાણને એક પૂર્વ કહે છે એક પૂર્વનું એટલું પ્રમાણ કહું છે

પૂર્વપરિમાણમ્ । એવં ત્રુટિતાદિષુ પૂર્વસ્ય પૂર્વસ્ય સંખ્યાનસ્ય ચતુરશીતિલક્ષગુણે
નોત્તરમુત્તરં સંખ્યાનં ભવતિ । एवं शीर्षप्रहेलिका पर्यन्तं विज्ञेयम् । तस्यां चतु-
र्नैवत्यधिकमङ्कस्थानशतं भवति । अत्र गाथा—

૮૪ લાખ સે ગુણા કરને પર એક ત્રુટિતાઙ્ગ કા પ્રમાણ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ
ત્રુટિતાંગ કા એક ત્રુટિત હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતો કા એક અટટાઙ્ગ
હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અટટાંગ કા એક અટટ હોતા હૈ ૮૪ લાખ અટટ કા
એક અવવાંગ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અવવાઙ્ગ કા એક અવવ હોતા હૈ ચૌરાસી
લાખ અવવ કા એક હૂહૂકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસીલાખ હૂહૂકાંગ કા એક
હૂહૂક હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ હૂહૂક કા એક ઉત્પલાઙ્ગ હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ ઉત્પલાંગ કા એક ઉત્પલ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલ કા એક
પદ્માંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પદ્માંગ કા એક પદ્મ હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ પદ્મ કા એક નલિનાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિનાંગ કા એક
નલિન હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિન કા એક અક્ષિનિકુરાઙ્ગ હોતા હૈ,
ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુરાંગ કા એક અક્ષિનિકુર હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ અક્ષિનિકુર કા એક અયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અયુતાંગ
કા એક અયુત હોતા હૈ । ચૌરાસી લાખ અયુત કા એક નયુતાંગ હોતા
હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુતાંગ કા એક નયુત હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુત
કા એક પ્રયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુતાંગ કા એક પ્રયુત હોતા

એટલા પ્રમાણને ૮૪ લાખ વડે ગુણવાથી એક ત્રુટિતાંગ પ્રમાણકાળ થાય છે,
૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક ત્રુટિત થાય છે ૮૪ લાખ ત્રુટિતોનું એક અટટાંગ
થાય છે અને ૮૪ લાખ અટટાંગોનું એક અટટ થાય છે ૮૪ લાખ અટટનો
એક અવવાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અવવાંગનું એક અવવ થાય છે. ૮૪
લાખ અવવનું એક હૂહૂકાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ હૂહૂકાંગનું એક હૂહૂક
થાય છે. ૮૪ લાખ હૂહૂકનું એક ઉત્પલાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનું
એક ઉત્પલ થાય છે ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પદ્માંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ
પદ્માંગોનું એક પદ્મ થાય છે. ૮૪ લાખ પદ્મનું એક નલિનાંગ થાય છે અને
૮૪ લાખ નલિનાંગનું એક નલિન થાય છે ૮૪ લાખ નલિનનું અક્ષિનિકુરાંગ
થાય છે અને ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરાંગનું એક અક્ષિનિકુર થાય છે ૮૪ લાખ
અક્ષિનિકુરનું એક અયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અયુતાંગનું એક અયુત
થાય છે ૮૪ લાખ અયુતનું એક નયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નયુતાંગનું
એક નયુત થાય છે. ૮૪ લાખ નયુતનું એક પ્રયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ

“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ, પણસુજ ચતુરસીયિ ગુણિય ચ ।

કાઠળં ત્ત્વારે, પુલ્લગાર્દ્દેણ ગુણ સર્વ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

ગાથા—શ્ચિત્તસ્થાનેન ગુણ્ય, ગુણ્યપશ્ચક ચતુરસીયિગુણિયં ચ ।

પૂર્વાદિની સંખ્યા ત્રિવારાન્ કૃત્વા જાનોદિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

શીર્ષપ્રદેહિકાન્તઃ કાઠઃ સાંખ્યાપદારિકઃ સંખ્યાતઃ કાઠઃ પ્રોચ્યતે ।
અનેન ચ પ્રથમપૃથિવીગતનારકાણાં મયનપતિષ્વન્તરાણાં, મરતૈરવતેષુ સુપમદ્વ
વ્યમાયાઃ પશ્ચિમે માગે મનુષ્યતિરથાં વાયુર્મીયત ઇતિ । કિચ્ચ—શીર્ષપ્રદેહિકાયા
પરતોઽપ્યસ્તિ સંખ્યાતઃ કાઠઃ, સંચાનવિજ્ઞાપિનાં ન વ્યવહારત્રિપય ઇતિ કૃત્વૌપમ્યે

હૈ, ચૌરાસી લાક્ષ પ્રયુત્ત કા એક ચૂલિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાક્ષ
ચૂલિકાંગ કી એક ચૂલિકા હોતી હૈ, ચૌરાસી લાક્ષ ચૂલિકાંગ કા એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાક્ષ શીર્ષપ્રદેહિકાંગ કી એક શીર્ષ
પ્રદેહિકા હોતી હૈ । યહાં તક લૌકિક ગણિત હૈ પમ્યોપમ આદિ સર્વ
લોકોત્તર ગણિત હૈ । શીર્ષપ્રદેહિકા મેં ૧૨૪ વેં અદ્રસ્થાન હોતે હૈ । ગાથા
—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ । શ્ચિત્તસ્થાનસે ચૌરાસીલાક્ષ
કો ગુણિત કરો જિતની પાર ગુણામોગે ડતની પારહી પૂર્વાદ્ આદિકી
સંખ્યાકો જાનલો, અર્થાત્ પૂર્વાદ્ આદિમેં જિસકી સંખ્યા જાનની વાહે
સસકો ચૌરાસી લાક્ષસે ગુણાને પર અગલેકી સંખ્યા આજાવેગી, જૈસે
પૂર્વાદ્ કો ચૌરાસી લાક્ષસે ગુણાને પર પૂર્વકી સંખ્યા આ જાવેગી, પૂર્વકો
ચૌરાસી લાક્ષસે ગુણાને પર ક્રુદિતાંગકી સંખ્યા આવેગી, ક્રુદિતાંગકો
ચૌરાસી લાક્ષસે ગુણાને પર ક્રુદિતકી સંખ્યા આજાવેગી ઇત્યાદિ જાન

પ્રયુતાંત્રં એક પ્રયુત્ત યામ છે ૮૪ લાખ પ્રયુત્ત એક ચૂલિકાંત્ર યામ છે
અને ૮૪ લાખ ચૂલિકાંત્રની એક ચૂલિકા યામ છે ૮૪ લાખ ચૂલિકાંત્ર એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંત્ર યામ છે અને ૮૪ લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંત્રની એક શીર્ષપ્રદેહિકા
યામ છે અહીં મુખીનું લૌકિક અલિત છે પમ્યોપમ આદિ લોકોત્તર તલિત
(ગણતરી) છે

શીર્ષપ્રદેહિકા નામનો એ કાળ છે તે ૧૬૪ અઠવાળી સંખ્યા (વખોને
કિમારો) છે ગાથા—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ શ્ચિત્તસ્થાનથી ચૌરાસી
લાખનો શુભવામર કથા બેટલીવાર શુભશે તેલીવાર પૂર્વોજ આદિની સંખ્યા
જણાવે આવશે અર્થાત્ પૂર્વોજ આદિમાં જેની સંખ્યા જણવાની હવિજ લાખ
તેને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી આગલાની સંખ્યા આવી જશે જેમકે પૂર્વાંત્રને
ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી પૂર્વની સંખ્યા આવી જશે. પૂર્વને ચૌરાસી લાખથી
શુભવાથી ક્રુદિતાંત્રની સંખ્યા આવી જશે ક્રુદિતાંગને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી
ક્રુદિતની સંખ્યા આવી જશે. ઇત્યાદિ અમલ લેવું શીર્ષપ્રદેહિકા પદાન્તના

પ્રક્ષિપ્ત; અતઃ શીર્ષપ્રહેલિકાયાઃ પરતઃ પલ્યોપમાધુપન્યાસઃ । તત્ર પલ્યેનોપમા
યસ્ય તત્ પલ્યોપમમ્-અસંખ્યાતવર્ષકોટિકોટિપ્રમાણમ્ સાગરોપમા યસ્ય તત્
સાગરોપમમ્-પલ્યોપમકોટિકોટિ દશકમાનમિતિ । દશસાગરોપમકોટિકોટય
ઉત્સર્પિણી । એવમવસર્પિણીતિ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

કાલવિશેષવદ્ ગ્રામાદિવસ્તુવિશેષા અપિ જીવાજીવા એવેતિ દ્વિસ્થાનકૈઃ
સત્ત્વત્વાર્ષિશત્કૃતૈઃ પ્રાદ્—

લેનાં જાહેર ॥ શીર્ષપ્રહેલિકા તક કા કાલ સાંખ્યાવહારિક કાલ
સંખ્યાતકાલ કહા છે કે સંખ્યાતકાલ સે પ્રથમપૃથિવીગત નારકોં કી,
ભવનપતિયોં કી, વ્યન્તરોં કી, ભરતક્ષેત્ર એરવત ક્ષેત્ર મેં સુષમ દુષ્પમાકે
પશ્ચિમભાગ મેં વર્તમાન મનુષ્ય તિર્યચોં કી આયુકા પ્રમાણ માપા જાતા છે ।

કિન્ન—શીર્ષપ્રહેલિકા સે આગે જી સંખ્યાતકાલ છે પરન્તુ વહ
અતિશય જ્ઞાન રહિત જીવોં કે વ્યવહાર કા વિષય નહીં હોના છે, એસા
સમજ કર હી ઉસે ઉપમાન મેં પ્રક્ષિપ્ત કર દિયા છે કેસી વાત કો બતાને કે
લિયે શીર્ષપ્રહેલિકા સે આગે કે કાલ કો પલ્યોપમ આદિ રૂપ સે પ્રકટ
કિયા ગયા છે । પલ્ય સે જિસકી ઉપમા હો વહ પલ્યોપમ છે વહ પલ્યોપ-
મરૂપ કાલ અસંખ્યાત કોટિ કોટિ વર્ષ પ્રમાણ કા હોના છે । સાગર સે
જિસકી ઉપમા હો વહ સાગરોપમ છે દશ કોટિકોટિ પલ્યોપમ કા એક
સાગરોપમ હોના છે । ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કી એક ઉત્સર્પિણી
ઔર ૧૦ હી કોડાકોડી સાગરોપમ કી એક અવસર્પિણી હોતી છે અર્થાત્
બીસ કોડાકોડી સાગરોપમ કા એક કાલ ચક્ર હોના છે ॥ સૂ. ૩૭ ॥

કાળને સાંખ્યાવહારિક કાળ-સંખ્યાતકાળ કહ્યો છે. તે સંખ્યાતકાળ દ્વારા પહેલી
પૃથ્વીના નારકોના, ભવનપતિઓના, વ્યન્તરોના, ભરતક્ષેત્ર અને એરવત ક્ષેત્રમાં
સુષમદુષ્પમાના પશ્ચિમ ભાગમાં વર્તમાન (વિદ્યમાન) મનુષ્યો અને તિર્ય-
ચોના આયુતું પ્રમાણ માપી શકાય છે

વળી શીર્ષપ્રહેલિકા પછી પણ સંખ્યાતકાળ છે, પરન્તુ તે અતિશયી
(અતિશયજ્ઞાન વિનાના) જીવોના વ્યવહારના વિષયરૂપ હોતા નથી, એમ
સમજીને જ તેને ઉપમા દ્વારા બતાવવામાં આવ્યો છે એ વાતને બતાવવાને
માટે શીર્ષપ્રહેલિકાથી આગળના કાળને પલ્યોપમ આદિરૂપે પ્રકટ કરવામાં આ
વેલ છે. પલ્યની (મોટા ખાડા) સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય છે તેવા
કાળને પલ્યોપમ કાળ કહે છે તે પલ્યોપમરૂપ કાળ અસંખ્યાત કોટિ કોટિ
વર્ષપ્રમાણવાળો હોય છે જે કાળને સાગરની ઉપમા આપી શકાય છે, એવા
કાળનું નામ સાગરોપમ કાળ છે. દશ કોટિ કોટિ પલ્યોપમનો એકસાગરો-
પમ કાળ થાય છે. ૧૦ કોડા કોડીસાગરોપમની એક ઉત્સર્પિણી થાય છે
અને એટલા જ (૧૦) કોડાકોડી સાગરોપમની એક અવસર્પિણી થાય છે. સૂ. ૩૭

“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ, પણસુત્ર વડસીતિ ગુણિય વ ।

કાઝખં તણારે, પુણગાર્ણ ગુણ સહં ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

છાયા—શ્ચિત્તસ્થાનેન ગુણ, ચૂપચાક ચતુરશીતિગુણિય વ ।

પૂર્વાશાદીનાં સંસ્કૃત પ્રિવારાન્ કૃત્વા જાનોદિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

શીર્ષપ્રદેહિકાન્તઃ કાલઃ સાંખ્યાવશારિકઃ સંસ્કૃતઃ કાલઃ પ્રોચ્યતે ।

અનેન વ પ્રથમપૃથિવીગતનારકાણાં મનનપતિગ્વન્તરાણાં, મરતૈરવતેષુ સુપમદુ
પ્યમાયાઃ પશ્ચિમે માગે મનુષ્યતિરથાં વાયુર્મીયત ઇતિ । કિંચ્ચ—શીર્ષપ્રદેહિકાયાઃ
પરતોઽપ્યસ્તિ સંસ્કૃતઃ કાલઃ, સધાનધિધાપિનાં ન વ્યવહારવિષય ઇતિ કૃત્વોપમ્યે

હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુત્ત કા એક ચૂલિકાંગ હોના હૈ, ચૌરાસી લાખ
ચૂલિકાંગ કી એક ચૂલિકા હોતી હૈ, ચૌરાસી લાખ ચૂલિકાંગ કા એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંગ કી એક શીર્ષ
પ્રદેહિકા હોતી હૈ । યદા તક લૌકિક ગણિત હૈ પર્યોપત આદિ સઘ
લોકોત્તર ગણિત હૈ । શીર્ષપ્રદેહિકા મેં ૧૯૪ વેં અદ્વસ્થાન હોતે હૈ । ગાથા
—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ । શ્ચિત્ત સ્થાનસે ચૌરાસીલાખ
કો ગુણિત કરો જિતનો વાર ગુણાઓગે ડતની વારહી પૂર્વાજ આદિકી
સંસ્કૃતકો જાનલો, અર્થાત્ પૂર્વાજ આદિમેં ઝિસાકી સંસ્કૃત જાનની બાહે
વસકો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર અગલેકી સંસ્કૃત આજાવેગી, જૈસે
પૂર્વાજ કો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર પૂર્વેકી સંસ્કૃત આ જાવેગી, પૂર્વકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતાંગકી સંસ્કૃત આવેગી, ક્રુદિતાંગકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતકી સંસ્કૃત આજાવેગી ઇત્યાદિ જાન

પ્રયુતાંત્રનું એક પ્રયુત્ત યામ છે ૮૪ લાખ પ્રયુતાંત્રનું એક ચૂલિકાંગ યામ છે
અને ૮૪ લાખ ચૂલિકાંગની એક ચૂલિકા યામ છે ૮૪ લાખ ચૂલિકાંગનું એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ યામ છે અને ૮૪ લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંગની એક શીર્ષપ્રદેહિકા
યામ છે અહીં મુખીનું લીકિક ગણિત છે પસ્થેષમ આદિ લોકોત્તર મધિવ
(ગણતરી) છે

શીર્ષપ્રદેહિકા નામનો એ કાળ છે તે ૧૬૪ ખડેવાળી સંખ્યા (વરોને
દિશાને) છે ગાથા—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ શ્ચિત્ત સ્થાનથી ચૌરાસી
લાખનો શુભાકાર કરે । એટલીવાર શુભચો તેટલીવાર પૂર્વોજ આદિની સંખ્યા
જણાઈ આવશે અર્થાત્ પૂર્વોજ આદિમાં જેની સંખ્યા જણવાની ઈચ્છા હોય
તેને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી આગલાની સંખ્યા આવી જશે એમકે પૂર્વાંત્રને
ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી પૂર્વની સંખ્યા આવી જશે. પૂર્વને ચૌરાસી લાખથી
શુભવાથી ક્રુદિતાંત્રની સંખ્યા આવી જશે ક્રુદિતાંગને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી
ક્રુદિતની સંખ્યા આવી જશે ઇત્યાદિ સમજાવેલું શીર્ષપ્રદેહિકા પશંતન

मूलम्—गामाङ् वा णगराङ् वा १, निगमाङ् वा रायहाणीङ् वा २, खेडाङ् वा कट्टवाङ् वा ३, मढवाङ् वा दोणमुदाङ् वा ४, पट्टणाङ् वा आगराङ् वा ५, आसमाङ् वा सवाहाङ् वा ६, सनिवेसाङ् वा घोसाङ् वा ७, आरामाङ् वा, उज्जाणाङ् वा ८, वणाङ् वा वणसडाङ् वा ९, वाषीति वा, पुक्खरणीति वा १०, सराङ् वा सरपतीति वा ११, अगडाङ् वा तलागाङ् वा १२, दहाङ् वा णदीति वा १३, पुढवीति वा उदहीति वा १४, वायस्वधाङ् वा उवासतराङ् वा १५, वलयाङ् वा, विग्गहाङ् वा १६, दीवाङ् वा, समुदाङ् वा १७, वेलाङ् वा, वेइयाङ् वा १८, दाराङ् वा, तोरणाङ् वा १९, णेरइयाङ् वा णेरइयावासाङ् वा जाव २० ४२ वेमाणियाङ् वा वेमाणियावासाङ् वा ४३, कप्पाङ् वा कप्पविमाणवासाङ् वा ४४, वासाङ् वा, वासहरपव्वयाङ् वा ४५, कूडाङ् वा कूडागराङ् वा ४६, विजयाङ् वा रायहाणीति वा, जीवाङ् य अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ४७ ।

छायाङ् वा आयवाङ् वा १, दोसिणाङ् वा अधगराङ् वा २, ओमाणाङ् वा उम्माणाङ् वा ३, अइजाणगिहाङ् वा उज्जाणगिहाङ् वा ४, अवलिवाङ् वा सणिप्पवायाङ् वा जीवाङ् य अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ५ । दो रासी पणत्ता त जहा—जीव रासी चेष अजीवरासी चेष ॥ सू० ३८ ॥

छाया—ग्रामा इति वा नगराणीति वा १, निगमानीति वा राजधान्य इति वा २, खेगानीति वा कर्षणीति वा ३, मढम्भानीति वा श्रेणमुत्थानीति वा ४, पत्तनानीति वा भाकग इति वा ५, आभमा इति वा संवाहा इति वा ६, सनिवेसा इति वा घोषा इति वा ७, आरामा इति वा उद्यानानीति वा ८, वनानीति वा वनलण्डा इति वा ९, वाप्प इति वा पुक्करिण्य इति वा १०, सराङ्गीति वा सरा पट्टक्य इति वा ११, अगटा इति वा तलागा इति वा १२, दहा इति वा नद्य इति वा १३ पृथिव्य इति वा उद्वपग इति वा १४, वातस्सुन्धा इति वा अरका आन्तराणीति वा १५, वलयाणीति वा विग्रहा इति वा १६, दीपा इति वा समुद्रा इति वा १७, वेला इति वा यदिका इति वा १८, दाराणीति वा सारणानीति वा १९, नैरयिका इति वा नैरयिका वासा इति वा यावत् २०—४२ वेमाणिका इति वा वेमाणिकानासा इति वा ४३, कप्पा इति वा कप्पविमानावासा इति वा ४४, वासाणीति वा वासहरपरता इति वा ४५, कूडाणीति वा कूडागराणीति वा ४६, विजया इति वा राजधान्य इति वा जीवा इति वा अजीवा इति वा मोक्ष्यत ४७ ।

છાયા-ઇતિ વા આતપા ઇતિ વા ૧, ય્યોત્સ્ના ઇતિ વા અન્ધકારાણીતિ વા ૨, અવમાનાનીતિ વા, ઉન્માનાનીતિ વા ૩, અતિયાનગૃહાણીતિ વા ઉદ્યાનગૃહાણીતિ વા ૪, અર્લિવા ઇતિ વા શનૈઃ પ્રપાતા ઇતિ વા જીવા ઇતિ ચ અજીવા ઇતિ ચ પ્રોચ્યતે ૫ । દ્વૌ રાશી પ્રજ્ઞૈર્ તથયા-જીવરાશીશ્ચૈવ અજીવરાશીશ્ચૈવ ॥ સૂ ૦ ૩૮ ॥

ટીકા-‘ગામાઢ્વા’ ઇતિ । એપુ સત્ત્વત્વારિંશત્સૂત્રેષુ પ્રત્યેક દ્વિકે ‘જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા’ ઇત્યાલાપકઃ સંયોજનીયઃ, તથાહિ ગામાઢ્વા નગરાઢ્વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા, નિગમાઢ્વા રાયહાણીઢ્વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા ” એવં સર્વત્ર વિજ્ઞેયમ્ । ગ્રામાદીનાં ચ જીવાજીવતા પ્રસિદ્ધૈવ તેષુ તદ્વયોર્નિયમતઃ સદ્ભાવાત્ । અન્યત્ સુગમમ્ । નવરમ્-ગ્રામાઃ-કરાદિગમ્યાઃ, ચદ્વા-ગ્રસન્તિ ગુણાનિતિગ્રામાઃ,

કાલવિશેષ કી તરહ ગ્રામાદિવસ્તુવિશેષ મી જીવ અજીવ રૂપ હી હૈ હસ વિષય કો અવ સૂત્રકાર દ્વિકસ્થાનકવાલે ૪૭ સૂત્રોં દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ-“ ગામાઢ્વા વા નગરાઢ્વા વા નિગમાઢ્વા વા ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-હન ૪૭ સૂત્રોં મેં પ્રત્યેક દો દો સૂત્રોં મેં “ જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા ” એસા આલાપક જોડના ચાહિયે જૈસે-“ ગામાઢ્વા વા નગરાઢ્વા વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા, નિગમાઢ્વા વા રાયહાણીઢ્વા વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા ” હસી તરહ સે સર્વત્ર જાનના ચાહિયે ગ્રામાદિકોં મેં જીવાજીવરૂપતા પ્રસિદ્ધ હી હૈ ક્યોં કિ ઉનમેં હન દોનોં કા નિયમ સે સદ્ભાવ રહતા હૈ । બાકી કા ઓર સવ સુગમ હૈ । જિનમેં ટેક્સ કર આદિ લગતા હૈ વે ગ્રામ હૈ અથવા ગુણોં કા જહાં ગ્રસન હોતા હૈ અર્થાત્ બોધ રહિત જહાં કી જનતા હોતી હૈ વે ગ્રામ હૈ, જહાં પર ૧૮ અઠારહ

કાળવિશેષની જેમ ગ્રામાદિ વસ્તુવિશેષ પણ જીવ અજીવ રૂપ જોય છે. આ વિષયને સૂત્રકાર દ્વિકસ્થાનકવાળાં ૪૭ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

“ ગામાઢ્વા વા નગરાઢ્વા વા નિગમાઢ્વા વા ” ઇત્યાદિ—

આ ૪૭ સૂત્રો દ્વારા પ્રરૂપિત પ્રત્યેક બળ્લે સૂત્રની સાથે “ જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા ” આ સૂત્રપાઠને યોજવો જોઈએ જેમકે-“ ગામાઢ્વા વા નગરાઢ્વા વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા, નિગમાઢ્વા વા રાયહાણીઢ્વા વા જીવાઢ્વા અજીવાઢ્વા પવુચ્ચઢ્વા ” આ પ્રમાણે પ્રત્યેક બળ્લે સૂત્રોની સાથે આલાપક સમજ લેવા જોઈએ ગ્રામાદિકોમાં જીવાજીવ રૂપતા પ્રસિદ્ધ જ છે, કારણ કે તેમાં તે બળ્લેનો નિયમથી જ સફલાવ રહે છે, બાકીનો સઘળો ભાવ સુગમ છે.

જ્યાં કર આદિ લાગુ પડે છે એવા સ્થળને ગ્રામ કહે છે અથવા ગુણોત્તુ જ્યાં ગ્રસન થાય છે-એટલે કે બોધરહિત જ્યાંની જનતા હોય છે એવા સ્થળોને ગ્રામ કહે છે જ્યાં ૧૮ પ્રકારના કર લાગતા નથી એવાં

मृन्म-गामाङ् वा णगराङ् वा१, निगमाङ् वा रायहाणीङ् वा२,
 खेढाङ् वा कव्यडाङ् वा ३, मडवाङ् वा दोणमुहाङ् वा ४, पट्टणाङ् वा
 आगराङ् वा ५, आसमाङ् वा सवाहाङ् वा ६, सनिरेसाङ् वा
 घोसाङ् वा ७, आरामाङ् वा, उज्जाणाङ् वा ८, वणाङ् वा वणसडाङ् वा
 ९, वाधीति वा, पुम्स्वरणीति वा १०, सराङ् वा सरपतीति वा ११,
 अगडाङ् वा तलागाङ् वा १२, दहाङ् वा णदीति वा १३, पुढ्वीति
 वा उदहीति वा १४, गायखधाङ् वा उवासतराङ् वा १५, वल
 याङ् वा, विगहाङ् वा १६, दीवाङ् वा, समुदाङ् वा १७, वेलाङ्
 वा, वेइयाङ् वा १८, दाराङ् वा, तोरणाङ् वा १९, णेरइयाङ् वा
 णेरइयावासाङ् वा जाव २०-४२ वेमाणियाङ् वा वेमाणियावा
 साङ् वा ४३, कप्पाङ् वा कप्पविमाणवासाङ् वा ४४, वासाङ् वा,
 वासहरपव्वयाङ् वा ४५, कूडाङ् वा कूडागराङ् वा ४६, विजयाङ्
 वा रायहाणीति वा, जीवाङ् य अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ४७ ।

छायाङ् वा आयवाङ् वा१, दोसिणाङ् वा अधगाराङ् वा२,
 ओमाणाङ् वा उम्माणाङ् वा ३, अङ्गजाणगिहाङ् वा उज्जाण
 गिहाङ् वा ४, अवलिवाङ् वा सणिप्पवायाङ् वा जीवाङ् य
 अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ५ । दो रासी पणत्ता त जहा-जीव
 रासी चेव अजीवरासी चेव ॥ सू० ३८ ॥

छाया-ग्रामा इति वा नगराणीति वा १, निगमानीति वा राजधान्य इति
 वा२, खेतानीति वा कवटानीति वा ३, मडम्बानीति वा द्रोणमुत्तानीति वा४,
 पत्तनानीति वा आगरा इति वा ५, आथमा इति वा संवाहा इति वा६, सनिरेसा
 इति वा घोषा इति वा७, आरामा इति वा उपानानीति वा ८, वनानीति वा
 वनसङ्घा इति वा९, वाप्प इति वा पुष्करिण्य इति वा १०, सरासीति वा सरा
 पङ्कज्य इति वा ११, अगटा इति वा तलागा इति वा १२, दहा इति वा नय
 इति वा १३ पृथिव्य इति वा उदभय इति वा १४, वातस्कन्धा इति वा भवका
 छान्तराणीति वा १५, वल्लयानीति वा विग्रहा इति वा १६, दीपा इति वा समुद्रा
 इति वा १७, वेला इति वा वेइका इति वा १८, दाराणीति वा तोरणानीति
 वा १९, नैरयिका इति वा नैरयिका वासा इति वा जावत् २०-४२ वैमानिका
 इति वा वैमानिकावासा इति वा ४३, कप्पा इति वा कप्पविमानावासा इति वा
 ४४, वपणीति वा वर्षधरपर्वता इति वा ४५, कूटानीति वा कूटागराणीति वा
 ४६, विजया इति वा राजधान्य इति वा जीवा इति वा अजीवा इति वा मोक्ष्यत ४७ ।

“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં, ઘોટકૈર્નોંભિરેવ ચ ।

નોંભિરેવ તુ યદ્ગમ્યં પટ્ટનં તત્પચક્ષતે ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

આકરા:-લોહાદિધાતુત્પત્તિભૂમયઃ ૫ । આશ્રમા:-તાપસાવાસાઃ, યત્ર પ્રથમે તાપસા વસન્તિ પશ્ચાદન્યેऽપિ લોકા આગત્ય વસન્તિ તે । સંવાહા:-દુર્ગભૂમૌ યત્ર કૃપીવલાઃ સમભૂમૌ કૃષિં કૃત્વા રક્ષાર્થં ધાન્યાનિ યત્ર સવહન્તિ-નયન્તીત્યર્થઃ ૬ । સન્નિવેશા:-સાર્થસેનાદિનિવાસાઃ, ઘોષા:-આશીર-પત્યઃ ૭ । આરામા:-વિવિધવૃક્ષસંકુલાનિ કદલીગૃહાદિશોભિતાનિ સ્ત્રીપુંસા ક્રીડા સ્થાનાનિ, ઉદ્યાનાનિ ઉત્-ઉત્કૃષ્ટાનાં વિવિધવેપથૂપાડલંકૃતાનાં જનાનાં યાનં-ગમનં યેષુ તાનિ પુષ્પફલોપેતવૃક્ષસમૂહશોભિતાનિ નગરગત્યાસન્નવર્તિક્રીડાસ્થાના-

જહાં જાયા જાતા હૈ વહ પટ્ટન હૈ એસા હસકા અર્થ હોતા હૈ કહા બી હૈ -“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ । લોહાદિ ધાતુઓં કો ઉત્પન્ન કરને વાલી જો ભૂમિ હોતી હૈ વહ આકર હૈ તાપસ જનોં કા જો આવાસસ્થાન હોતા હૈ વહ આશ્રમ હૈ પહિલે જહાં તાપસ વસતે હોં ઓર પીછે જહાં આકર અન્ય લોગ બી વસ ગયે હો એસા જો સ્થાન હૈ વહ આશ્રમ હૈ । કૃપીવલ (કિસાન) જિસ સમભૂમિપર લેતી કરકે રક્ષા કે લિચે ધાન્ય લે આતે હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સંવાહ હૈ । જહાં સેના આદિ રહતી હૈ ઉસ સ્થાન કા નામ સન્નિવેશ-છાવની હૈ । જહાં પર ગ્વાલા રહતે હૈં ઉસસ્થાન કા નામ ઘોષ હૈ આરામ નામ ઉસ ઉદ્યાન કા હૈં કિ જિસમેં અનેક પ્રકાર કે વૃક્ષ હોતે હૈં ઓર કેલા આદિ કે નિકુજ હોતે હૈં તથા સ્ત્રી પુરુષોં કા જો ક્રીડા કા સ્થાન હોતા હૈ । “ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનમ્ યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ”

પટ્ટન કહે છે, ” એવો તેનો અર્થ થાય છે કહ્યું પણ છે કે-“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ. લોહુ આદિ ધાતુઓને ઉત્પન્ન કરનારી જે ભૂમિ હોય છે તેને આકર કહે છે. તાપસોના જ્યાં નિવાસસ્થાન હોય છે એવી જગ્યાને આશ્રમ કહે છે. અથવા પહેલાં જ્યાં તાપસો વસતા હોય અને ત્યારબાદ જ્યાં અન્ય લોકો પણ આવીને વસતા હોય એવા સ્થાનને આશ્રમ કહે છે. એટલે તેની કરીને જે સમભૂમિપર રક્ષાને નિમિત્તે ધાન્ય લઈ આવે છે, તે સ્થાનનું નામ સંવાહ છે. જ્યાં સેના આદિ રહે છે, તે સ્થાનને સન્નિવેશ (છાવણી) કહે છે. જ્યાં ગોવાળિયાઓ રહે છે તે સ્થાનને ઘોષ કહે છે જે ઉદ્યાનમાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોય છે, કેળા આદિના નિકુજ હોય છે અને જ્યાં સ્ત્રીપુરુષો ફરવા જતાં હોય છે, જે તેમના ક્રીડાસ્થાન રૂપ હોય છે એવા ઉદ્યાનને આરામ કહે છે-“ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનં યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુ-

નકરાણિ-નકરો યેષુ તાનિ-અષ્ટાદશકરરશિતાનિ જનનિવાસસ્થાનાનીત્યર્થઃ ૧ ।
 નિગમા-વણિગ્જનનિવાસા , રાજધાન્ય* યમ રાજાનો વસન્તિ ૨ । સ્વેટાનિ-ધૂલિ
 માકારયુક્તાનિ, કર્ષટાનિ-કુનગરાણિ ૩, મહમ્વાનિ-યેષાં પરિતોડ્ધયોજનાત્
 પરતોઽસ્થિતગ્રામાણિ, દ્રોણમુલ્લાનિ-જલસ્પર્શમાગદ્વયગમ્યાનિ ૪, પત્તનાનિ-
 સમસ્તવસ્તુ પ્રાપ્તિસ્થાનાનિ, યદ્વા-પત્તનં ત્રિવિધ-અલપત્તનં સ્પટપત્તન વ, યમ
 જલમાર્ગેણ નાવાદિના ગમ્યતે સ્વજલપત્તનમ્, યમ સ્પર્શમાર્ગેણ શ્વટ્ટાદિના ગમ્યતે
 તત્સ્પર્શપત્તનમ્, તાનિ । યદ્વા પતન્તિ-સમાગમ્યન્તિ સર્વદિગ્મ્યો જના યેષુ
 તાનિ । 'પટ્ટનાનિ વા ' ઇતિ છાયા સમ પટ્ટનમ્ પશ્યોમિઃ શ્વટ્ટૈર્ગા ગમ્યતે, ઉક્તઃ-

પ્રકાર કા કર નહીં લગતા હૈ એસે જો જનનિવાસ સ્થાન હૈ ઘે નકર-
 નગર હૈ । જહાં વણિગજનો કા નિવાસ રહતા હૈ વહ નિગમ હૈ । જહાં રાજા
 રહતા હૈ વહ રાજધાની હૈ । ધૂલિ કે કોટ સે જો યુક્ત હોતે હૈ વે સ્વેટ હૈ ।
 કુનગરોં કા નામ કર્ષટ હૈ જિનકે આસપાસ આઘે યોજન સે આગે અઢાઈ
 ૨ કોસ આગે વસતિ હોતી હૈ ઘે મહમ્મ હૈ । જલમાર્ગ સે ઓર સ્પર્શ
 માર્ગ સે જિનમેં આના જાના હોતા હૈ વે દ્રોણમુલ્લ હૈ । સમસ્ત વસ્તુઓં કી
 પ્રાપ્તિ કે જો સ્થાન હોતે હૈ ઘે પત્તન હૈ અથવા પત્તન દો પ્રકાર કે હોતે
 હૈ એક જલપત્તન ઓર દૂસરા સ્પર્શપત્તન જહાં પર જલમાર્ગ સે નૌકા
 આદિ દ્વારા હોકર જાણ જાતા હૈ વહ જલપત્તન હૈ ઓર જહાં સ્પર્શમાર્ગ
 સે ગાફી આદિ દ્વારા જાણ જાતા હૈ વહ સ્પર્શપત્તન હૈ । અથવા જહાં
 પર સર્વદિશાઓં સે મનુષ્ય આતે હૈ ઘે પત્તન હૈ । અથવા " પટ્ટન " એસી
 જગ્ગ ફસકી સંસ્કૃત-છાયા હોતી હૈ તય નૌકાઓં દ્વારા વા ગાફી દ્વારા

જનનિવાસસ્થાનને નગર કહે છે જ્યાં વણિકો (વ્યાપારીઓ) રહેતા હોય
 છે એવા સ્થાનને નિગમ કહે છે જ્યાં રાજા રહે છે તે નગરને રાજધાની
 કહે છે પૂજા અથવા માટીના કોટથી યુક્ત એવા નગરને જેટ કહે છે કુનગરોને
 કષ્ટ કહે છે જેની આસપાસમાં ૧૧ યોજનથી (૨૫, ૨૫, ૧૬૨૫) ફર
 વસતિ હોય છે એવા જનનિવાસ સ્થાનને મહમ્મ કહે છે જ્યાં જળમાર્ગ
 અને જમીનમાર્ગે અવરજવર થાય છે એવા સ્થાનને દ્રોણમુલ્લ કહે છે જ્યાં
 બધી વસ્તુઓ મળી શકે છે એવું સ્થાન પત્તન કહેવાય છે અથવા પત્તનના
 બે પ્રકાર છે-જલપત્તન અને સ્પર્શપત્તન જ્યાં જળમાર્ગે જ નૌકા આદિ દ્વારા
 જઈ શકાય છે એવા સ્થાનને જલપત્તન કહે છે અને જમીનમાર્ગે જઈ શકાય
 એવા સ્થાનને સ્પર્શપત્તન કહે છે । અથવા-જ્યાં બધી દિશાઓપરથી માણસો
 આવે છે તેને પત્તન કહે છે અથવા જ્યારે ' પટ્ટન ' એવી તેની સંસ્કૃત
 પદા યદ્ય છે ત્યારે " નૌકાઓ અથવા ગાફી દ્વારા જ્યાં જવાય છે, તેને

“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં, ઘોટકૈર્નોભિરેવ ચ ।

નોભિરેવ તુ યદ્ગમ્યં પટ્ટનં તત્પચક્ષતે ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

આકરા:-લોહાદિધાતુત્પત્તિભૂમયઃ ૫ । આશ્રમા:-તાપસાવાસાઃ, યત્ર પ્રથમં તાપસા વસન્તિ પશ્ચાદન્યેડપિ લોકા આગત્ય વસન્તિ તે । સંવાહા:-દુર્ગભૂમૌ યત્ર કૃષીવલાઃ સમભૂમૌ કૃષિં કૃત્વા રક્ષાર્થં ધાન્યાનિ યત્ર સવહન્તિ-નયન્તીત્યર્થઃ ૬ । સન્નિવેશા:-સાર્થસેનાદિનિવાસાઃ, ઘોષા:-આમીર-પલ્લયઃ ૭ । આરામા:-વિવિધવૃક્ષસંકુલાનિ કદલીગૃહાદિશોભિતાનિ સ્ત્રીપુંસા ક્રીડા સ્થાનાનિ, ઉદ્યાનાનિ ઉત્-ઉત્કૃષ્ટાનાં વિવિધવેષભૂષાડલંકૃતાનાં જનાનાં યાનં-ગમનં યેષુ તાનિ પુષ્પફલોપેતટૃક્ષસમૂહશોભિતાનિ નગરમત્યાસન્નવર્તિક્રીડાસ્થાના-

જહાં જાયા જાતા હૈ વહ પટ્ટન હૈ એસા ઇસકા અર્થ હોતા હૈ કહા ઓ હૈ -“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ । લોહાદિ ધાતુઓં કો ઉત્પન્ન કરને વાલી જો ભૂમિ હોતી હૈ વહ આકર હૈ તાપસ જનોં કા જો આવાસસ્થાન હોતા હૈ વહ આશ્રમ હૈ પહિલે જહાં તાપસ વસતે હોં ઓર પીછે જહાં આકર અન્ય લોગ ભી વસ ગયે હો એસા જો સ્થાન હૈ વહ આશ્રમ હૈ । કૃષીવલ (કિસાન) જિસ સમભૂમિપર સેતી કરકે રક્ષા કે લિયે ધાન્ય લે આતે હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સંવાહ હૈ । જહાં સેના આદિ રહતી હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સન્નિવેશ-છાવની હૈ । જહાં પર ગ્વાલા રહતે હૈં ઉસસ્થાન કા નામ ઘોષ હૈ આરામ નામ ઉસ ઉદ્યાન કા હૈ કિ જિસમેં અનેક પ્રકાર કે વૃક્ષ હોતે હૈં ઓર કેલા આદિ કે નિકુજ હોતે હૈં તથા સ્ત્રી પુરુષોં કા જો ક્રીડા કા સ્થાન હોતા હૈ । “ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનમ્ યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ”

પટ્ટન કહે છે, ” એવો તેનો અર્થ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે-“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ. લોહું આદિ ધાતુઓને ઉત્પન્ન કરનારી જે ભૂમિ હોય છે તેને આકર કહે છે. તાપસેના જ્યાં નિવાસસ્થાન હોય છે એવી જગ્યાને આશ્રમ કહે છે. અથવા પહેલા જ્યાં તાપસો વસતા હોય અને ત્યારબાદ જ્યાં અન્ય લોકો પણ આવીને વસતા હોય એવા સ્થાનને આશ્રમ કહે છે. ખેડૂતો ખેતી કરીને જે સમભૂમિપર રક્ષાને નિમિત્તે ધાન્ય લઈ આવે છે, તે સ્થાનનું નામ સંવાહ છે. જ્યાં સેના આદિ રહે છે, તે સ્થાનને સન્નિવેશ (છાવણી) કહે છે જ્યાં ગોવાળિયાઓ રહે છે તે સ્થાનને ઘોષ કહે છે જે ઉદ્યાનમાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોય છે, કેળા આદિના નિકુજ હોય છે અને જ્યાં સ્ત્રીપુરુષો ફરવા જતાં હોય છે, જે તેમના ક્રીડાસ્થાન રૂપ હોય છે એવાં ઉદ્યાનને આરામ કહે છે-“ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનં યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ” આ બ્યુત્પત્તિ અનુ-

નીત્યર્યઃ ૮। વનानि-एकजातीयवृक्षसकुलानि, वनखंडाः-अनेकजातीयवृक्षसकुलाः ९।
 वाप्य-चतुरस्राजलाश्रयविशेषाः, पुष्करिण्य-ता एव वृत्ता १०। सरासि-विस्तृत
 जलाश्रयविशेषाः, सरा पंक्तयः-सायेवपंक्तिवद्धानि ११। अवटाः-कूपाः, तटामाः
 कोकमसिद्धाः १२। इदाः नद्यश्च प्रसिद्धा एव १३। पृथिव्य-रत्नप्रमादयः
 उदय-उदयोपधिपनोदयः। वातस्कन्धाः-घनवाततनुवाता इतर वा अवका
 शान्तराशि-वातरस्कन्धानामवस्तादाकाशानि, जीवत्वं वेपां, सूक्ष्मपृथिवीकायि-
 इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिसमें विविध प्रकार की वेपमूपा से अलंकृत
 हुए मनुष्यों का गमन होता है वह उद्यान है। यह उद्यान पुष्पफलों से
 युक्त वृक्षसमूहों से शोभित होता है और नगर के पास रहता है एक
 जातीय वृक्षों से जो युक्त होता है वह वन है तथा अनेक जातीयवृक्षों
 से जो युक्त होता है वह वनस्पण्ड है जो जलाशय ओकोर होता है वह
 घापी है तथा जो जलाशय गोल होता है वह पुष्करिणी है जो जलाशय
 विशेषरूप से विस्तृत होता है वह सर है ये सर ही जय पंक्तिवद्
 होते हैं तो वे सर पंक्ति के नाम से कहे जाते हैं। कूप का नाम अवट
 है सामान्य तालाब का नाम तटाम है। इद और नदी ये प्रसिद्ध ही
 हैं। रत्नप्रभा आदि पृथिवियां यहां पृथिवी शब्द से ग्रहीत हुए हैं। तथा
 इनके नीचे जो घनोदधि आवि है वे उदधि शब्द से ग्रहीत हुए हैं।
 वातस्कन्ध-घनवात और तनुवात अथवा सामान्यवायु से वातस्कन्ध
 से ग्रहीत हुए हैं तथा वातस्कन्धों के नीचे जो आकाश है वह अवका

શાર જેમાં વિવિધ પ્રકારની વેપમૂપાથી વિભૂષિત મનુષ્યાનુ ગમન થાય છે, તેનું
 નામ ઉદ્યાન છે તે ઉદ્યાન ફળદ્રુપોથી સુષ્ટ વૃક્ષસમૂહોથી સુશોભિત હોય છે
 અને નગરની પાસે હોય છે જોકે બાતના વૃક્ષોથી બે સુષ્ટ હોય છે તેને વન
 કહે છે અને અનેક બાતના વૃક્ષોથી સુષ્ટ સ્થાનને વનખંડ કહે છે. ચતુર્સ
 ખૂણાર જળાશયને વાપી કહે છે અને ગોળાકારના જળાશયને પુષ્કરિણી કહે
 છે જહુ જ વિસ્તૃત જળાશયને સરા (સરોવર) કહે છે અને એવાં સરોની
 કારમાળાને સરાપંક્તિ કહે છે અવટ એટલે કૂપ (કૂવો) તટામ એટલે
 સામાન્ય તાલબ. ટટ અને નદી તે બણીતાં છે પૃથ્વી પદ્ધતી બહી
 રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓ (નરકો) ધરણ્ય કરવાની છે અને તેમની નીચે
 આવેલા ઘનોદધિ આદિને ઉદધિ પણ દ્વારા ધરણ્ય કરવાના છે વાતરક પ એટલે
 ઘનવાત અને તનુવાત અથવા સામાન્ય વાયુ સમજવા. વાતરક ધોની નીચે ને
 આકાશ છે તે અવકાશ તર પદ્ધતી ધરણ્ય કરાયેલ છે, આ બધાંને ભવરૂપ

કાદિ જીવ્યાસત્વાત્, અજીવત્વં ચ પ્રસિદ્ધમેવ ૧૫। વલયાનિ-પૃથિવીનાં વેષ્ટ-
નાનિ ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતરૂપાણિ, વિગ્રહાઃ-લોકનાડીચક્રાણિ, જીવત્વં
ત્રૈષાં સૂક્ષ્મપૃથિવ્યાદિ જીવ્યાસત્વાત્ ૪૬। દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ પ્રતીતાઃ ૧૭।
વેલાઃ-સમુદ્રજલવૃદ્ધયઃ, વેદિકાઃ-જમ્બૂદ્વીપજગત્યાદિ સમ્બન્ધિન્યઃ પ્રસિદ્ધાઃ ૧૮।
દ્વારાણિ-વિજયાદીનિ, તોરણાણિ - તેષામેવાવયવવિશેષાઃ ૧૯। નૈરયિકાઃ-
નારકા, અજીવત્વ ત્રૈષાં કર્મપુદ્ગલાચપેક્ષ્યા, જીવત્વં ચ પ્રતીતમેવ, નૈરયિકાવાસાઃ

શાન્તર પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈં ઇન સબ કો જો જીવરૂપ સે કહા ગયા હૈં
ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ યે સબ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક આદિ જીવોં સે
વ્યાપ્ત હોલે હૈં તથા ઇનમેં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ હી હૈં વલય શબ્દ સે
પૃથિવિયોં કે વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર તનુવાત યે સબ ગૃહીત
હુએ હૈં। વિગ્રહ શબ્દ સે લોકનાડી ચક્ર ગૃહીત હુએ હૈં। ઇન સબ મેં
જીવતા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં સે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ કહી ગઈ હૈં
તથા અજીવતા સ્વભાવતઃ કહી ગઈ હૈં। દ્વીપ ઓર સમુદ્ર પ્રસિદ્ધ હી હૈં
સમુદ્રજલ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈં વહ વેલા હૈં, જમ્બૂદ્વીપ કી જગતિ આદિરૂપ
વેદિકા હોતી હૈં વિજયાદિક દ્વાર હૈં, તથા ઇન દ્વારોં કે જો અવયવવિ-
શેષ હૈં વે તોરણ હૈં। યે સબ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી જીવ ઓર અજીવરૂપ
હૈં। નૈરયિકોં મેં જો જીવત્વ કહા ગયા હૈં વહ જીવાધિષ્ટિત
હોને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈં તથા અજીવત્વ જો કહા ગયા હૈં
વહ કર્મ પુદ્ગલોં સે યુક્ત હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈં-इसी तरह से

કહેવાનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે-તે બધાં સ્થાનો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક આદિ
જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે તથા તેમાં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ જ હોય છે.
વલય પદ દ્વારા પૃથ્વીઓના વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાતને ગ્રહણ
કરવામાં આવેલ છે. વિગ્રહપદથી લોકનાડીચક્ર ગૃહીત થયેલ છે. તે બધા
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોથી વ્યાપ્ત હોવાથી તેઓમાં જીવતા પ્રકટ કરવામાં
આવેલ છે અને અજીવતા સ્વભાવતઃ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

દ્વીપ અને સમુદ્રો બાણીતા હોવાથી અહીં તેમની વ્યાખ્યા આપી નથી.
સમુદ્રના પાણીની જે વૃદ્ધિ થાય છે તેને વેલા કહે છે. જમ્બૂદ્વીપની જગતિ
આદિ રૂપ વેદિકા હોય છે વિજયાદિક દ્વારો છે અને તે દ્વારોના અવયવ
વિશેષરૂપ તોરણો હોય છે. એ બધાં પહેલાં બતાવ્યા મુજબ જ જીવ અને
અજીવરૂપ છે નારકોમાં જે જીવત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ તેમની
જીવયુક્તતા છે અને તેઓ કર્મપુદ્ગલોથી યુક્ત હોવાથી તેમનામાં અજીવત્વ
પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણે નૈરયિકાવાસોમાં પણ જીવત્વ અને

નીત્યર્થઃ। વનનિ-પક્ષાસીયવૃક્ષસકુલાનિ, ધનસઢાઃ-અનેકાસીયવૃક્ષસકુલા ૧।
 વાપ્ય-ચતુરસ્રાનલાઞ્ચવિશેષાઃ, પુષ્કરિણ્ય-તા એવ ઘુતા ૧૦। સરાસિ-વિસ્તૃત
 જલાઞ્ચવિશેષાઃ, સરાઃ પંક્તય-તા-એવ પક્તિપદાનિ ૧૧। અવટાઃ-કૂપાઃ, તઢામાઃ
 લોકમસિદ્ધાઃ ૧૨। ઇશઃ નઘઞ પ્રસિદ્ધા એવ ૧૩। પૃથિવ્ય-રત્નપ્રમાદયઃ
 ઉદય-તદધોવર્ષિપનોદય ૧। વાતસ્ક-ધનવાતતનુવાતા ઇતર વા, અવકા
 શાન્તરાણિ-વાતરુન્ધાનામપસ્તાદાકાશાનિ, ઝીરત્વં વેષા, સુશ્મપૃથિવીકાયિ-

इस म्युत्पत्ति के अनुसार जिसमें विविध प्रकार की वेषमूपा से अलंकृत
 हुए मनुष्यों का गमन होता है वह उद्यान है। यह उद्यान पुष्पफलों से
 युक्त वृक्षसमूहों से शोभित होता है और नगर के पास रहता है एक
 जातीय वृक्षों से जो युक्त होता है वह वन है तथा अनेक जातीयवृक्षों
 से जो युक्त होता है वह वनखण्ड है जो जलाशय चौकोर होता है वह
 घापी है तथा जो जलाशय गोल होता है वह पुष्करिणी है जो जलाशय
 विशेषरूप से विस्तृत होता है वह सरः है वे सर ही जय पक्षिपद
 होते हैं तो वे सरः पक्षि के नाम से कह जाते हैं। कूप का नाम अवट
 है सामान्य तालाब का नाम तडाग है। इव और नदी ये प्रसिद्ध ही
 हैं। रत्नप्रभा आदि पृथिवियां यहां पृथिवी शब्द से गृहीत हुए हैं। तथा
 इनके नीचे जो घनोदधि आदि हैं वे उदधि शब्द से गृहीत हुए हैं।
 वातस्क-ध-धनवात और तनुवात अथवा सामान्यवायु से वातस्क-ध
 से गृहीत हुए हैं तथा वातस्क-धों के नीचे जो आकाश है वह अवका

શાર જેમાં વિવિધ પ્રકારની વેષમૂપાથી વિભૂષિત મનુષ્યોનું ગમન થાય છે, તેનું
 નામ ઉદ્યાન છે તે ઉદ્યાન ફળફૂલોથી યુક્ત વૃક્ષસમૂહોથી સુશોભિત હોય છે
 અને નગરની પાસે હોય છે એક ભવના વૃક્ષોથી એ યુક્ત હોય છે તેને વન
 કહે છે અને અનેક ભવના વૃક્ષોથી યુક્ત સ્થાનને વનખંડ કહે છે. ચતુષ્કો
 ણાકાર જળાશયને વાપી કહે છે અને જોળાકારના જળાશયને પુષ્કરિણી કહે
 છે બહુ જ વિસ્તૃત જળાશયને સર (સરોવર) કહે છે અને એવાં સરોની
 કારમાળાને સર પક્તિ કહે છે. અવટ એટલે કૂપ (કૂવો) તડાગ એટલે
 સામાન્ય તળાવ. ઇવ અને નદી તે બધીતાં છે પૃથ્વી ખડકી અહીં
 રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીએ (નરકો) શ્રદ્ધા કરવાની છે અને તેમની નીચે
 આવેલા ઘનોદધિ આદિને ઉદધિ પણ દ્વારા શ્રદ્ધા કરવાના છે વાતસ્ક-ધ એટલે
 ધનવાત અને તનુવાત અથવા સામાન્ય વાયુ સમજવા. વાતસ્ક-ધની નીચે એ
 આકાશ છે તે અવકાશ તર વધી શ્રદ્ધા કરાયેલ છે આ બધાંને ઇવદય

તાદિ જીવ્યાસત્વાત્, અજીવત્વં ચ પ્રસિદ્ધમેવ ૧૫। વલયાનિ-પૃથિવીનાં વેષ્ટ-
નાનિ ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતરૂપાણિ, વિગ્રહાઃ-લોકનાડીચક્રાણિ, જીવત્વં
ચૈષાં સૂક્ષ્મપૃથિવ્યાદિ જીવ્યાસત્વાત્ ૪૬। દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ પ્રતીતાઃ ૧૭।
વેલાઃ-સમુદ્રજલવૃદ્ધયઃ, વેદિકાઃ-જમ્બૂદ્વીપજગત્યાદિ સમ્બન્ધિન્યઃ પ્રસિદ્ધાઃ ૧૮।
દ્વારાણિ-વિજયાદીનિ, તોરણાનિ - તેષામેવાવયવવિશેષાઃ ૧૯। નૈરયિકાઃ-
નારકા, અજીવત્વ ચૈષાં કર્મપુદ્ગલાવપેક્ષયા, જીવત્વં ચ પ્રતીતમેવ, નૈરયિકાવાસાઃ

શાન્તર પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ ઇન સબ કો જો જીવરૂપ સે કહા ગયા હૈ
હસકા કારણ એસા હૈ કિ યે સબ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાથિક આદિ જીવોં સે
વ્યાસ હોતે હૈં તથા ઇનમેં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ હી હૈ વલય શબ્દ સે
પૃથિવિયોં કે વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર તનુવાત યે સબ ગૃહીત
હુએ હૈં। વિગ્રહ શબ્દ સે લોકનાડી ચક્ર ગૃહીત હુએ હૈં। ઇન સબ મેં
જીવતા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાથિક જીવોં સે વ્યાસ હોને કે કારણ કહી ગઈ હૈ
તથા અજીવતા સ્વભાવતઃ કહી ગઈ હૈ। દ્વીપ ઓર સમુદ્ર પ્રસિદ્ધ હી હૈં
સમુદ્રજલ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ વહ વેલા હૈ, જમ્બૂદ્વીપ કી જગતિ આદિરૂપ
વેદિકા હોતી હૈ વિજયાદિક દ્વાર હૈં, તથા ઇન દ્વારોં કે જો અવયવવિ-
શેષ હૈં વે તોરણ હૈં। યે સબ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી જીવ ઓર અજીવરૂપ
હૈં। નૈરયિકોં મેં જો જીવત્વ કહા ગયા હૈ વહ જીવાધિષ્ટિત
હોને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ તથા અજીવત્વ જો કહા ગયા હૈ
વહ કર્મ પુદ્ગલોં સે યુક્ત હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈ-इसी तरह से

કહેવાનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે-તે બધા સ્થાનો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાથિક આદિ
જીવોથી વ્યાસ હોય છે તથા તેમાં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ જ હોય છે.
વલય પદ દ્વારા પૃથ્વીઓના વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાતને ગ્રહણ
કરવામાં આવેલ છે. વિગ્રહપદથી લોકનાડીચક્ર ગૃહીત થયેલ છે. તે બધા
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાથિક જીવોથી વ્યાસ હોવાથી તેઓમાં જીવતા પ્રકટ કરવામાં
આવેલ છે અને અજીવતા સ્વભાવતઃ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

દ્વીપ અને સમુદ્રો બાણીતા હોવાથી અહીં તેમની વ્યાખ્યા આપી નથી.
સમુદ્રના પાણીની જે વૃદ્ધિ થાય છે તેને વેલા કહે છે જમ્બૂદ્વીપની જગતિ
આદિ રૂપ વેદિકા હોય છે વિજયાદિક દ્વારા છે અને તે દ્વારાના અવયવ
વિશેષરૂપ તોરણ હોય છે. એ બધાં પહેલા બતાવ્યા મુજબ જ જીવ અને
અજીવરૂપ છે નારકોમાં જે જીવત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ તેમની
જીવ્યુક્તતા છે અને તેઓ કર્મપુદ્ગલોથી યુક્ત હોવાથી તેમનામાં અજીવત્વ
પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણે નૈરયિકાવાસોમાં પણ જીવત્વ અને

નારકોત્પત્તિભૂમયઃ, તેણીં ચ જીવત્વ પૃથિવીકાપિકાધપક્ષયા અજીવત્વ ચ પ્રતિ
 હમવ ૨૦ । इत्येव चतुर्विंशति दण्डकोऽभिधातव्यः यावत्-वैमानिकावासा इति
 वा ४३ । कल्प-सौधमादि देवलोका-कल्पविमानावासा -तदेकदेश एव ४४।
 वर्षाणि-भरतादि क्षेत्राणि, वषधरपर्यन्ता-हिमवदावयः ४५ । कूटानि-हिमवत्कू
 टादोनि, कूटागाराणि तेष्वेव दधमवनानि ४६ । विजया -चक्रवर्तिविजेतव्यानि
 कञ्छादीनि क्षत्रस्त्रङ्गानि, राजधान्य -तेषामेव क्षमादिकाः पुर्यः, ' जीवा इति च
 अभीवा इति च मोक्ष्यते ' इति सर्वत्र सम्बन्धमिति ४७ ।

येऽपि पुद्गलधર્मास्तेऽपि तयैवेत्याह—“ छाया इ वा ’ इत्यादि, सूत्रપચક
 કણ્ઠયમ્ । નવરસ્-છાયા -તુસાદીનામ્, આતપાઃ સૂર્યસ્ય ૧ । ‘ દોસિખા ’
 નૈરયિકાવાસ ઓ જીવ ઓર અજીવરૂપ હૈં યે નૈરયિકાવાસ નૈરયિક
 જીવોં કી વત્પત્તિ ક સ્થાનરૂપ હોતે હૈં-इनमें जीवतश्च पृथिवीकापिक
 आदिरूप होने के कारण से कहा गया है और अजीवता स्वभावतः
 इनमें है ही-इस तरह से ૨૪ ઢણક કહના વાહિયે યાવત્ વૈમાનિક
 ઓર વૈમાનિકાવાસ સૌધમાદિકરૂપ કલ્પ, ઓર કલ્પવિમાનાવાસ,
 ભરતાવિક્ષેત્ર, હિમવદાદિ પર્યવરપર્યત, હિમવત્કૂટ આદિકૂટ, ઉન્હીં મેં
 રહે હુણ દેવમવનાદિરૂપ કૂટાગાર, ચક્રવર્તિવિજેતવ્ય કજ્જાદિકક્ષેત્રસ્ત્ર
 ણ્ઠરૂપવિજય, તથા इनकी क्षमादिक पुरीरूप राजधानियां ये सय भी
 जीव और अजीवरूप कहे गये हैं

અવ સૂત્રકાર જો પુદ્ગલધર્મ હૈં યે ઓ જીવ ઓર અજીવરૂપ હૈં વેસા
 પ્રતિપાદન કરને કે નિમિત્ત-“ છાયાઈ વા ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં-

અજીવત્વ સમજતું એકજે તે નરકવાસો નારક એવાના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ
 હોય છે, તે નરકવાસોમાં અજીવ પ્રકટ કરવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પૃથ્વી
 કાપિક આદિરૂપ હોય છે અને તેમનામાં અજીવત્વ તે સ્વભાવતઃ રહેતું જ
 છે આ પ્રમાણે ૨૪ ઢણક કહેવા એકજે “ વૈમાનિક અને વૈમ નિકવાસ,
 સૌધર્મ’ આદિ દેવલોકરૂપ કલ્પ, કલ્પવિમાનાવાસો, ભરતાદિ ક્ષેત્રો, હિમવત્કૂટ
 વષધર પર્યંતો, હિમવત્કૂટ આદિ કૂટો, તેમાં રહેલા દેવભવનોરૂપ કૂટાગારો
 ચક્રવર્તિ વિજેતવ્ય કજ્જાદિક ક્ષેત્રરૂપ વિજય તથા તેમની ક્ષમા આદિ
 રાજધાનીઓ, જે સૌને પણ એવ અને અજીવરૂપ કહેાં છે

હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ ધર્મોને પણ એવ અને અજીવરૂપ પ્રતિપાદિત કરવા
 નિમિત્તે “ છાયાઈ વા ” ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે—

इति ज्योत्स्नाः-चन्द्रिकाः अन्धकाराः — प्रसिद्धाः २ । अवमानानि-क्षेत्रादीनां
प्रमाणानि हस्तयष्ट्यादीनि, उन्मानानि तुलायाः कर्षगुञ्जा सेटिकादीनि ३ । अति-
यानगृहाणि-नगरादिप्रवेशे ग्रानि गृहाणि उद्यानगृहाणि-तानि, उद्यानरूपाणि गृहाणि
प्रतीतानि ४ । अवलिंवाः शनैः प्रपातश्च देशविशेषाः, एते सर्वे जीवा इति च जीव
व्यासत्वात्, तदाधारत्वाद्वा, अजीवा इति च पुद्गलाद्यजीवस्वरूपत्वात् तदाधार-
त्वाद्वा प्रोच्यते-एव सूत्रपञ्चकेऽपि ' जीवा इ य अजीवा इ य ' इति प्रत्येक द्विके
संयोजनीयमिति ।

अथ समयादिकं सकलवस्तु जीवाजीवरूपमेवास्ति तद्विचाराद्यन्तराभावात्,
अत एवाह-‘ दो रासी ’ इत्यादि, -द्वी राशी प्रज्ञप्तौ-तद्यथा-जीवराशिश्चैव अजी-
वराशिश्चैव, द्वयमन्तरेण तृतीयराश्यभावादिति ॥ सू० ३८ ॥

वृक्षादિકों की जो छाया है वह, सूर्य का जो आतप है वह, चन्द्रमा की
जो चांदनीरूप ज्योत्स्ना है वह, तथा अन्धकार एवं क्षेत्रादिकों का
प्रमाण, तोला भाषा आदिरूप उन्मान, अतियानगृह-नगरादि के प्रवेश
में जो गृह हैं वे, तथा उद्यानगृह-उद्यानरूपगृह, अवलिंवा और शनैः
प्रपात ये देशविशेष हैं, ये सब भी जीव और अजीवरूप हैं-जीवों के
आधारभूत होने से या जीवों से व्याप्त होने से ये जीवरूप हैं और
पुद्गलादि अजीवरूप होने से या अजीव के आधारभूत होने से
अजीवरूप हैं ।

समयादिरूप समस्तवस्तु जीवाजीवरूप ही हैं क्योंकि जीवराशि
और अजीव राशि से भिन्न और तीसरी राशि का अभाव है-इसी
बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने-‘ दो रासी ’ इत्यादि सूत्र
कहा है ॥ सू० ३८ ॥

વૃક્ષાદિની જે છાયા હોય છે તે, સૂર્યનો તડકો, ચન્દ્રમાના પ્રકાશરૂપ
જ્યોત્સ્ના, તથા અન્ધકાર, ક્ષેત્રાદિકોના પ્રમાણ, તોલા, ભાષા આદિરૂપ ઉન્માન
(વચનના માપ), અતિયાનગૃહ (નગરાદિના પ્રવેશ સ્થાનમાં જે ગૃહ હોય
છે તે), ઉદ્યાનગૃહ, અવલિંબ અને શનૈઃ પ્રપાત (આ જે દેશવિશેષ છે),
જે બધા જીવ અને અજીવરૂપ છે તેમને જીવરૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે
તેઓ જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે અથવા જીવોના અશ્રયસ્થાનરૂપ હોય છે અને
પુદ્ગલાદિ અજીવરૂપ હોવાથી અથવા અજીવના આધારભૂત હોવાથી તેમને
અજીવરૂપ કહેવામાં આવેલ છે

સમયાદિરૂપ સમસ્ત વસ્તુ જીવ અને અજીવરૂપ જ છે, કારણ કે જીવ
રાશિ અને અજીવરાશિથી ભિન્ન એવી કોઈ ત્રીજી રાશિનું અસ્તિત્વ જ નથી.
એ-વાતને સૂત્રકારે “ દો રાસી ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. સૂ. ૩૮

જીષરાશિષ્ય વદમુક્તમેદાદ્ દ્વિવિધઃ, તથ પ્રથમં યદ્વાનાં બન્ધનિરુપમાય પ્રાદ-
 મુક્ત્ય—દુવિદ્દે વધે પળ્લણસે ત જહા-પેજયધે ચેવ દોસવધે
 ચેવ । જીવાણં દોહિં ઠાણેહિં પાવ કમ્મ વધતિ, ત જહા-
 રાગેણ ચેવ દોસેણ ચેવ । જીવાણ દોહિં ઠાણેહિં પાવ કમ્મ
 ડરીરેતિ, ત જહા અબ્બોવગમિયાણ ચેવ વેયણાણ ઉવક્ક-
 મિયાણ ચેવ વેયણાણ ૧, એવ વેદોત્તિ ૨ । એવ નિઝ્જરેતિ-
 અબ્બોવગમિયાણ ચેવ વેયણાણ, ઉવક્કમિયાણ ચેવ
 વેયણાણ ૩ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધો બન્ધઃ પ્રવૃત્તસ્તથા—પ્રેમવચ્ચૈવ દ્વેષવચ્ચૈવ । સીરાઃ
 સ્વલુ દ્વામ્યાં સ્થાનામ્યાં પાપં કર્મં વધ્નન્તિ, તથા—રાગેણ ચેવ દ્વેપેન ચેવ ।
 જીવા સ્વલુ દ્વામ્યાં સ્થાનામ્યાં પાપ કર્મ ડરીરયન્તિ, તથા—આમ્યુપગમિક્યા
 ચેવ વેદનયા, ઔપક્રમિક્યા ચેવ વેદનયા ૧ એવ વેદ્યન્તિ ૨ । એવ નિર્મરયન્તિ
 આમ્યુપગમિક્યા ચેવ વેદનયા, ઔપક્રમિક્યા ચેવ વેદનયા ૩ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્દે વધે’ इत्यादि । वधो द्विविधः—प्रेमबन्ध, द्वेषवधश्च,
 तत्र प्रेम-रागो मायालोभकपापलक्षणः, द्वेष-क्रोधमान-कपायलक्षणाः, उक्तञ्च—
 “मायालोभकसाधो, इष्येयं रागसन्धियं वधं ।

કોહો માજો દોસો, इन्वेव समासनिद्धिहो ॥ ૧ ॥ इति ।

પદ્ધત્ત ઓર મુક્ત કે મેદ્ સે જીષરાશિ દો પ્રકાર કી હૈ—इनमें जो
 पद्धत हैं उनके बन्धनिरूपण के लिये अथ सूत्रकार कहते हैं—

‘दुविद्वे वधे पल्लणसे’ इत्यादि ।

વચ્ચ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક પ્રેમ—(રાગ) વચ્ચ ઓર દૂસરા
 દ્વેષવચ્ચ इनमें माया और लोभकपायरूप जो होता है वह प्रेम (राग)
 है, और क्रोध एव मानकपाय जो होता है वह द्वेष है । कहा भी है

બદ અને મુક્તના બેઠકો જીષરાશિ બે પ્રકારની છે તેમાંની બે બદ
 શાસિ છે તેના બન્ધનિરૂપણ નિમિત્તે સૂત્રકાર “દુવિદ્દે વચ્ચ પળ્લણસે” ઇત્યાદિ
 સૂત્રનું કથન કરે છે—

બધ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પ્રેમ (રાગ) બધ અને (૨) દ્વેષવધ.
 માયા અને લોભકપાવને પ્રેમ કહે છે, અને ક્રોધ અને માનકપાવને દ્વેષ કહે

છાયા—માયાલોભકષાયઃ, इत्येतद् रागसञ्ज्ञितं द्वन्द्वम् ।

क्रोधो मानो द्वेषः, इत्येवं समास निर्दिष्टः ॥ ૧ ॥

પ્રેમ્ણઃ—પ્રેમલક્ષણચિત્તવિકારકારકમોહનીયકર્મપુદ્ગલરાશેઃ વન્ધઃ—જીવ-
પ્રદેશેષુ યોગપ્રત્યયતઃ પ્રકૃતિરૂપતયા પ્રદેશરૂપતયા ચ સમ્બન્ધનમ્, તથા કષાય-
પ્રત્યયતઃ સ્થિત્યનુભાગવિશેષાપાદનં ચ પ્રેમવન્ધઃ । એવ દ્વેષમોહનીયસ્ય વન્ધો
દ્વેષવન્ધ इति, उक्तञ्च—“ जोगापयडिपएस ठिति अणुभागं कसायओ कुणइ ॥ इति

‘માયાલોહકસાઓ’ इत्यादि ।

इस प्रेमरूप मोहनीय कर्मपुद्गल का जो कि चित्त को विकृतकरने
वाला जो बन्ध होना यह प्रेमबन्ध है—मन वचन और कायरूप योगसे
प्रकृति और प्रदेशबन्ध होता है और कषाय से स्थितिवन्ध और अनु-
भागबन्ध होता है कर्म पुद्गल जब केवल योगनिमित्त से आत्मा में
आते हैं—सम्बन्ध को प्राप्त होते हैं—तब वे वहाँ प्रकृति और प्रदेशरूपसे
परिणमित होकर सम्बद्धित रहते हैं और जब वे कषाय के निमित्त से
आत्मा में आते हैं—सम्बन्धित होते हैं—तब वे वहाँ स्थिति और अनु-
भागरूप से परिणमित होकर वहाँ रहते हैं—तात्पर्य कहने का यही है
कि कर्मपुद्गलों में आत्मा के साथ सम्बद्धित होने की मर्यादा जो
है तथा मन्द, तीव्र, तीव्रतर, आदि रूप से रस देने की योग्यता इनमें
आती है वह सब कषाय के निमित्त से ही आती है इस तरह प्रेम का
बंध—प्रेम लक्षणचित्तविकार कारक मोहनीय कर्मपुद्गलराशीका जो बन्ध

છે. કહ્યું પણ છે કે—“ માયાલોહકસાઓ ” ઇત્યાદિ ચિત્તને વિકૃત કરનારા
આ પ્રેમરૂપ મોહનીય પુદ્ગલોનો જે બંધ થાય છે તેને પ્રેમબંધ કહે છે.
મન, વચન અને કાયરૂપ યોગત્રી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ થાય છે અને કષા-
યથી સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ થાય છે કર્મપુદ્ગલો ન્યારે યોગને કારણે
આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે—આત્માની સાથે સંબંધ પામે છે, ત્યારે તેઓ ત્યાં
પ્રકૃતિ અને પ્રદેશરૂપે પરિણમિત થઈને સંબદ્ધિત રહે છે, અને ન્યારે તેઓ
ત્યાં સ્થિતિ અને અનુભાગરૂપે પરિણમન પામીને ત્યાં રહે છે. આ કથનનો
ભાવાર્થ એ છે કે—કર્મપુદ્ગલોમાં આત્માની સાથે સંબદ્ધ થવાની જે મર્યાદા
પડે છે તથા મદ, તીવ્ર, તીવ્રતર આદિરૂપે રસ દેવાની જે યોગ્યતા તેમનામાં
આવે છે, તે સમ્પૂર્ણ યોગ્યતા કષાયને કારણે જ આવે છે. એજ પ્રમાણે પ્રેમ-
લક્ષણ ચિત્તવિકારકારક મોહનીય કર્મ પુદ્ગલરાશિનો જે બંધ છે તેને પ્રેમ-

जीवराशिश्च वदमुक्तमेवाद द्विविधः, तत्र प्रथमं वद्वानां पञ्चनिरूपणाय प्रार-
 म्भम्—दुविहे वधे पण्णत्ते त जहा पेजवधे चेव दोसवधे
 चेव । जीवाणं दोहिं ठाणेहिं पाव कम्म वधति, त जहा-
 रागेण चेव दोसेण चेव । जीवाण दोहिं ठाणेहिं पाव कम्म
 उदीरेति, त जहा अब्भोगमियाए चेव वेयणाए उवक्क-
 मियाए चेव वेयणाए १, एव वेदेति २ । एव निज्जेरेति-
 अब्भोगमियाए चेव वेयणाए, उवक्कमियाए चेव
 वेयणाए ३ ॥ सू० ३९ ॥

छाया—द्विविधो वन्धः प्रकृतस्तद्वया—मेमवधश्चैव द्वेषवधश्चैव । जीवाः
 खलु द्वाभ्यां स्थानाभ्यां पाप कर्म बध्नन्ति, तद्वया—रागेण चैव द्वेषेण चैव ।
 जीवा खलु द्वाभ्यां स्थानाभ्यां पाप कर्म उदीरयन्ति, तद्वया—आभ्युपगमिकया
 चैव वेदनया, औपक्रमिकया चैव वेदनया १ एव वेदयन्ति २ । एव निर्मरयन्ति
 आभ्युपगमिकया चैव वेदनया, औपक्रमिकया चैव वेदनया ३ ॥ सू० ३९ ॥

टीका—‘दुविहे वधे’ इत्यादि । वन्धो द्विविध—मेमवन्ध, द्वेषवन्ध,
 तत्र मेम—रागो मायालोम कपायलक्षणः, द्वेषः—क्रोधमान—कपायलक्षणा, उक्तञ्च—
 “मायालोहकलाभो, इण्वेयं रागसन्धिय इदं ।

कोहा माओ दोसो, इण्वेष समासनिश्चिहो ॥ १ ॥ इति ।

पદ્ધત્ત ઓર મુક્ત કે મેવ સે જીવરાશિ દો પ્રકાર કી હૈ—इनमें जो
 पद्धत हैं उनके वन्धनिरूपण के लिये अब सूत्रकार कहते हैं—

‘दुविहे वधे पण्णत्ते’ इत्यादि ।

वन्ध दो प्रकार का कहा गया है एक प्रेम—(राग) वन्ध और दूसरा
 द्वेषवन्ध इनमें माया और लोमकपायस्व जो होता है वह प्रेम (राग)
 है, और क्रोध एव मानकपाय जो होता है वह द्वेष है । कहा भी है

બધ અને મુક્તના લેહથી જીવરાશિ બે પ્રકારની છે તેમાંની એ બધ
 રાશિ છે તેના બધનિરૂપણ નિમિત્તે સૂત્રકાર “ દુવિહે વધ્ધે પણ્ણત્તે ” ઇત્યાદિ
 સૂત્રનું કથન કરે છે—

બધ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પ્રેમ (રાગ) બધ અને (૨) દ્વેષવધ
 માયા અને લોભકપાયને પ્રેમ કહે છે, અને ક્રોધ અને માનકપાયને દ્વેષ કહે

ઉક્તશ્ચ—“અલ્પં વાયરમઝયં વહુંચ રુક્ષંચ સુકિલં ચૈવ ।

મંદં મહવ્યયં તિય, સાયાવહુલંચ તં કમ્મ ॥ ૧ ” ઇતિ ।

છાયા—અલ્પં વાદરં મૃદુકં વહુ ચ રુક્ષંચ શુક્લં ચૈવ ।

મન્દં મહાવ્યયમિતિ ચ શાતા વહુલં ચ તત્કર્મ ॥ ૧ ॥

તત્ર અલ્પં સ્થિતિમપેક્ષ્ય, વાદરં પરિણામમાશ્રિત્ય, મૃદુકમ્ અનુભાવાપેક્ષયા, વહુ-પ્રદેશવહુત્વાત્, રુક્ષમ્-વાલુકાવત્, મન્દં-લેપમપેક્ષ્ય, મહાવ્યયં-સર્વાપગમેન ।
અતદેવ દર્શયતિ-‘જીવાણં’ ઇત્યાદિ ।

વહ શ્રેષ્ઠકર્મો કે બંધ સે વિલક્ષણ હોને કે કારણ અબન્ધ કે જૈસા હી
કહા ગયા હૈ જિસ કર્મકા યહ બંધ હોતા હૈ વહ કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ
વિશેષણોં વાલા હોના હૈ । કહા ખી હૈ-(અલ્પં વાયર મઝયં) ઇત્યાદિ ।

યહાં જો કર્મ કો અલ્પ કહા ગયા હૈ વહ સ્થિતિ કી
અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા વાદર જો કહા ગયા હૈ વહ
પરિણામ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ મૃદુક જો કહા ગયા હૈ
વહ અનુભવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ વહુ જો કહા ગયા હૈ વહ
પ્રદેશ વહુતા કો લેકર કહા ગયા હૈ રુક્ષ જો કહા ગયા હૈ વહ નિરસ
હોને કી અપેક્ષા સે વાલુકા કી તરહ હો જાને સે કહા ગયા હૈ મન્દ જો
કહા ગયા હૈ વહ લેપ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા મહાવ્યય જો
કહા ગયા હૈ વહ સમ્પૂર્ણરૂપ સે વ્યય હો જાને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા
હૈ યહી વાત સૂત્રકાર ને “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કી

ક્ષણ (બિન્ન પ્રકારના) હોવાને લીધે તેને અબંધના જેવો જ કહેવામા આવ્યો
છે જે કર્મના આ બંધ હોય છે તે કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોવાળું
હોય છે. કહ્યું પણ છે કે-“અલ્પં વાયરમઝયં” ઇત્યાદિ. અહીં કર્મને જે
અલ્પ કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, અને
તેને જે વાદર કહેવામાં આવ્યું છે તે પરિણામની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું
છે. તેને જે મૃદુક કહેવામાં આવ્યું છે તે અનુભવની અપેક્ષાએ કહેવામાં
આવ્યું છે, તેને જે બહુ વિશેષણ લગાડ્યું છે તે પ્રદેશબહુતાની અપેક્ષાએ
લગાડ્યું છે, તેને જે રુક્ષ કહેવામાં આવ્યું છે તે રેતીની જેમ નીરસ થઈ
જવાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, તેને જે મન્દ કહેવામાં આવ્યું છે
તે લેપની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, તથા તેને જે મહાવ્યય કહેવામાં
આવ્યું છે તે સમ્પૂર્ણરૂપે તેના વ્યય થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું
છે. એજ વાત સૂત્રકારે “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

છાયા—યોગેભ્યઃ પ્રકૃતિપ્રવેશ સ્થિત્યનુમાન યપાયસ કરોતિ ॥ પ્રેમદ્વેષ
સંઘાત્માં કર્મભ્યામુદયમાત્માભ્યાં જીવાનામશુભકર્મભ-ધોમવતીત્યાહ—‘જીવાણં’
इत्यादि ।

અથવા પૂર્વપ્રમન્યયા આસયાય સમ્બન્ધાન્તરમસ્ય ક્રિયતે—‘દુષિદે વષ’
इत्यादि । યન્મઃ સામા-યેન દ્વિવિધો મયતિ-પ્રમતઃ દ્વેષતદ્વેષેતિ । સત્વાનિદૃષ્ટિ
સૂક્ષ્મસપરાયપર્યન્તગુણસ્થાનવસામપેક્ષયા વિજ્ઞેયઃ । યાતુ-ઉપશાન્તમોહ-
ક્ષીણમોહ-સયોગિ-કેવલિનાં મયતિ સ યોગ પ્રત્યય પ્વાસઃ સ વધત્વેન ન ચિત્ત
સિતઃ । ચત્તોડપિ ॥ દ્વેષકર્મવન્ધયિસસખત્વાદ્ અવપસદ્વ્ય પ્યેતિ, યસ્ય દિ
કર્મમોડસૌ વન્ધ્યા, તદ્વન્ધસ્થિતિકાદિવિશેષમસ્તિ,

हे वह प्रेमयत्र हे तथा द्वेषमोहनीय का जो बन्ध है वह द्वेषबन्ध है । कहा
गया है—“जोगा पयद्विपपस” इत्यादि ।

यह जीव उदयप्राप्त प्रेमद्वेषरूप कर्मों के द्वारा अशुभकर्मों का पक्ष
करता है । इसीलिये—“जीवाणं दोहिं ठाणेहिं” इत्यादि मेंसूत्र ऐसा
कहा गया है कि जीव दो स्थानों से पाप कर्मका पक्ष किया करता है—
एक राग से और क्रुदरे द्वेष से ।

अथवा—यहां बन्धशब्द से यह प्रकट किया गया है कि पक्ष दो
प्रकार का होता है—एक प्रेम से और क्रुदरे द्वेष से यह सामान्य पक्ष
अनिवृत्तिकरण से लेकर सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानवाले जीवों की अपेक्षा
से जानना चाहिये तथा—जो उपशान्तमोह, क्षीणमोह और सयोगि
केवलियों के होता है वह योग प्रत्यय ही होता है इसलिये वह पक्षरूप
से विषक्षित हुआ है यद्यपि योगप्रत्यय पक्ष भी बन्धरूप ही है, परन्तु

બંધ કહે છે અને દ્વેષમોહનીયનો જે બંધ છે તેને બે બંધ કહે છે કહ્યું
પણ છે—‘જોગા પયદ્વિપપસ’ ઇત્યાદિ આ છવ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રેમદ્વેષરૂપ કર્મો
દ્વારા અશુભ કર્મોના બંધ કરે છે તેથી જ કહ્યું છે કે “જીવાણં દોહિં ઠાણેહિં”
ઇત્યાદિ—છવ જે સ્થાનકો દ્વારા પાપકર્મોના બંધ કર્યા કરે છે—એક રાગથી
અને બીજી દ્વેષથી

અથવા અહીં બંધ શબ્દથી એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે બંધ બે પ્રકારનો
હોય છે—(૧) પ્રેમને નિમિત્તે. (૨) દ્વેષને નિમિત્તે આ સામાન્ય બંધ અનિવૃત્તિકરણથી
છાદિને સૂક્ષ્મસાંપરાય પદ્યન્તના ગુણસ્થાનવાળા છવોની અપેક્ષાએ સમજવો
જોઈએ. તથા ઉપશાન્તમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવલિઓમાં તે તે
યોગપ્રત્યય જ હોય છે તેથી તેને અહીં બંધરૂપે ગણાવવામાં આવેલ નથી
એ કે યોગપ્રત્યયબંધ પણ બંધરૂપ જ છે, પરન્તુ તે ચેષકર્મોના બંધથી વિવ

ઉક્તચ્ચ—“અલ્પં વાયરમઝયં વહુંચ રુક્ષંચ મુકિલં ચૈવ ।

મંદં મહાવ્યયં તિય, સાયાવહુલંચ તં કમ્મં ॥ ૧ ” ઇતિ ।

છાયા—અલ્પં વાદરં મૃદુકં વહુ ચ રુક્ષંચ મુકલં ચૈવ ।

મન્દં મહાવ્યયમિતિ ચ શાતા વહુલં ચ તત્કર્મ ॥ ૧ ॥

તત્ર અલ્પં સ્થિતિમપેક્ષ્ય, વાદરં પરિણામમાશ્રિત્ય, મૃદુકમ્ અનુમાવાપેક્ષ્યા, વહુ-પ્રદેશવહુત્વાત્, રુક્ષમ્-વાલુકાવત્, મન્દં-લેપમપેક્ષ્ય, મહાવ્યયં-સર્વાપગમેન । એતદેવ દર્શયતિ-‘જીવાણં’ ઇત્યાદિ ।

વહુ શોષકર્મો કે બંધ સે વિલક્ષણ હોને કે કારણ અવન્ધ કે જૈસા હી કહા ગયા હૈ જિસ કર્મકા યહ વધ હોતા હૈ વહુ કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોં વાલા હોતા હૈ । કહા મી હૈ—(અલ્પં વાયર મઝયં) ઇત્યાદિ ।

યહાં જો કર્મ કો અલ્પ કહા ગયા હૈ વહુ સ્થિતિ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા વાદર જો કહા ગયા હૈ વહુ પરિણામ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ મૃદુક જો કહા ગયા હૈ વહુ અનુભવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ વહુ જો કહા ગયા હૈ વહુ પ્રદેશ વહુતા કો લેકર કહા ગયા હૈ રુક્ષ જો કહા ગયા હૈ વહુ નિરસ હોને કી અપેક્ષા સે વાલુકા કી તરહ હો જાને સે કહા ગયા હૈ મન્દ જો કહા ગયા હૈ વહુ લેપ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા મહાવ્યય જો કહા ગયા હૈ વહુ સમ્પૂર્ણરૂપ સે વ્યય હો જાને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ યહી વાત સૂત્રકાર ને “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કી

ક્ષણ (સિદ્ધ પ્રકારને) હોવાને લીધે તેને અબધના જેવો જ કહેવામા આવ્યો છે. જે કર્મને આ બંધ હોય છે તે કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોવાળું હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“અલ્પં વાયરમઝયં” ઇત્યાદિ. અહીં કર્મને જે અલ્પ કહેવામા આવ્યું છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, અને તેને જે વાદર કહેવામા આવ્યું છે તે પરિણામની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે. તેને જે મૃદુક કહેવામા આવ્યું છે તે અનુભવની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તેને જે બહુ વિશેષણ લગાડ્યું છે તે પ્રદેશબહુતાની અપેક્ષાએ લગાડ્યું છે, તેને જે રુક્ષ કહેવામા આવ્યું છે તે રેતીની જેમ નીરસ થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તેને જે મન્દ કહેવામા આવ્યું છે તે લેપની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તથા તેને જે મહાવ્યય કહેવામા આવ્યું છે તે સમ્પૂર્ણરૂપે તેના વ્યય થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે. એજ વાત સૂત્રકારે “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

જીવા-પ્રાણિનઃ જમિતિ વાત્પાલકુરાર ધ્યામ્પો સ્થાનાભ્યા-કારણાભ્યાં
પાપમ્-અશુભમ્-અશુભમવન્તિ પનત્વાદ્ અશુભ વન્નન્તિ સ્પષ્ટાવત્સ્યાં કુર્ષન્તિ ન
સ્વતુષ્પન્થરિતિ દ્વિસમયસ્થિતિક શુભ પન્નન્તિ તસ્ય કેવલયોગમત્યપસ્તાવિતિ ।
કેન કારણદ્વયેન ? इत्याह-‘ रागेण ’ इत्यादि, रागेण द्वेपेण च कपायैरित्यर्थः ।
ननु वचनेनैव स्यात् मिथ्यावाविरतिरुपाययोगाः प्रोच्यन्ते तद्व्ययमत्र केवल
कपाया एयोक्ताः ? इति चेदुच्यते-कपायाणां पापकर्मवच प्रति प्राधान्यरूपाय
नार्पम् । प्राधान्यं च तेषां स्थित्यनुभागमर्क्य कारणत्वाविति । यद्वा तेषाम

है-इस तरह जीव दो स्थानों से अशुभमव का कारण होने से अशुभ
कर्म का पच करते हैं-उन्हें स्पष्ट आदि अवस्थावाला करते हैं-अनुपच
रहित उन्हें नहीं करते हैं अर्थात् द्विसमय की स्थितिवाले शुभ कर्म का
वे पच नहीं करते हैं क्यों कि जो कर्म दो समय की स्थितिवाला होता
है उस कर्म का पच केवल योगनिमित्तक ही होता है जीवों के अशुभ
कर्मों के पच का कारण राग और द्वेष हैं । यही बात (रागेण चैव
दोसेण चैव) इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है यहाँ ऐसी आशंका हो
सकती है कि कर्मपच के कारण तो मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कपाय
और योग कहे गये हैं फिर यहाँ केवल कपायों को ही कर्मपच का कारण
क्यों कहा है तो इसका समाधान ऐसा है कि यहाँ जो कपायों को ही
कर्मपच का कारण कहा गया है वह कर्मपच में इनकी प्रधानता प्रकट
करने के लिये कहा गया है । क्यों कि कर्मपच होने पर भी जो कर्मों

આ રીતે ભવ બે સ્થાનોવડે અશુભભવના કારણરૂપ અશુભકર્મોના બંધ
કરે છે, તેમને (કમપુરુષોને) સ્પષ્ટ આદિ અવસ્થાવાળાં કરે છે-તેમને
અનુબંધ રહિત કરવા નથી જોગ્યે કે બે સમયની સ્થિતિવાળો શુભકર્મોના
બંધ તેઓ કરવા નથી, કારણ કે બે સમયની સ્થિતિવાળુ જે કર્મ હોય છે,
તે કમનો બંધ કેવળ યોગનિમિત્તક જ હોય છે એવાના અશુભકર્મોના બંધનું
કારણ રાગ અને દ્વેષ જ અણાય છે એજ વાત સૂત્રકારે ‘ રાગેણ ચેવ દોસેણ
ચેવ ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે અહીં દોષને કહાય એવી શક્ય થાય
કે કર્મબંધના કારણ તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ કહ્યાં
છે, હતાં અહીં માત્ર કપાયોને જ શા માટે કર્મબંધના કારણરૂપ કહેવામાં
આવ્યા છે ? આ શકાનું નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરી શકાય-કર્મબંધમાં તેમની
પ્રધાનતા પ્રકટ કરવા નિમિત્તે જ અહીં તેમને (કપાયોને) કર્મબંધના કારણ
રૂપ બતાવવામાં આવ્યા છે, કારણ કે કર્મબંધ થાય ત્યારે કર્મોની સ્થિતિ

ત્યન્તમનર્થકારિત્વાત્ ।

આદ્ય—“ કો દુઃખં પ્રાપ્નુયાલોકે, કસ્ય સૌખ્યૈશ્વ વિસ્મયઃ ।

કો વા ન લભતે મોક્ષં, રાગદ્વેષં ન ચેદ્ ભવેત્ ॥૧॥ ઇતિ ।

યદ્વા-દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદ્ વ્યવહેતુદેશગ્રાહકમેવેદં સૂત્રમિતિ ન દોષઃ ।

પૂર્વોક્તસ્થાનદ્વયેન વદ્ધસ્ય ચ પાપકર્મણો યથોદીરણવેદન-નિર્જરણાનિ પ્રાણિનઃ

કુર્વન્તિ તથા સૂત્રત્રયેણાહ—‘જીરાણં’ ઇત્યાદિ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં જીવા પાપં કર્મ

મેં સ્થિતિ ઓર અનુભાગ કી પ્રકર્ષતા હોની હૈ ઉસકે પ્રતિ કારણ કષાયેં
હોતી હૈ-અથવા એ કષાયેં અત્યન્ત અનર્થકારી હૈં હસ ચાત કો પ્રકટ
કરને કે લિયે યહાં કષાયોં કો કહા ગયા હૈ ।

સો હી કહા હૈ—“ કો દુઃખં પ્રાપ્નુયાલોકે ” ઇત્યાદિ

સંસાર મેં કૌન દુઃખ પા સકતા હૈ, ઓર સુખમિલને મેં કૌન સા
આશ્ચર્ય હૈ તથા કૌન મોક્ષ કો નહીં પા સકતા હૈ જિસકે અગર રાગદ્વેષ
રૂપ કષાય ન હો ॥ ૧ ॥

અથવા દ્વિસ્થાન કે અનુરોધ સે યહ સૂત્ર વ્યવહેતુઓં મેં સે એક
દેશવ્યવહેતુઓં કા ગ્રાહક હૈ । અતઃ હસ પ્રકાર કે કથન મેં કોઈ
આવૃત્તિ નહીં હૈ અથ સૂત્રકાર યહ કહતે હૈં કિ પૂર્વોક્ત દો સ્થાન સે
વદ્ધપાપકર્મ કી જીવ જિસ તરહ સે ઉદીરણા કરતે હૈં, ઉનકા વેદન
કરતે હૈં, ઓર ઉનકી નિર્જરા કરતે હૈં એ કહતે હૈં કિ જીવ દો સ્થાનોં

અને અનુભાગની પ્રકર્ષતાના કારણરૂપ તે કષાયો જ હોય છે અથવા તે
કષાયો વધુ જ અનર્થકારી છે એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે અહીં કર્મબંધના
કારણરૂપ કષાયોને બતાવવામાં આવેલ છે. એજ વાત નીચેની ગાથા દ્વારા
વ્યક્ત થાય છે—“ કો દુઃખ પ્રાપ્નુયાલોકે ’ ઇત્યાદિ—

એ જીવમાં રાગદ્વેષનો અભાવ હોય છે તે જીવને કોઈ દુઃખ લોગવવું
પડતું નથી, એવા જીવને સુખ પ્રાપ્ત થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? અને
એવો જીવ મોક્ષ પશુ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ ૧ ॥

અથવા દ્વિસ્થાનના અનુરોધની અપેક્ષાએ આ સૂત્ર બંધહેતુઓમાંના
એક દેશબંધના હેતુઓ (કારણો) નું શ્રાક્ષક છે તેથી આ પ્રકારના કથનમાં
કોઈ દોષ નથી.

હવે સૂત્રકાર એ પ્રકટ કરે છે કે પૂર્વોક્ત એ સ્થાનો દ્વારા બદ્ધ પાપ-
કર્મની જીવ કેવી રીતે ઉદીરણ કરે છે, કેવી રીતે તેમનું વેદન કરે છે, અને
કેવી રીતે તેમની નિર્જરા કરે છે-અથ એ સ્થાનોવચ્ચે પાપકર્મની નિર્જરા

જીવા-પ્રાણિનઃ જમિતિ વાકપાલકાર દ્વાર્યાં સ્થાનાભ્યા-કારણાભ્યાં
 પાપમ્-અપુમમ્-અશુભમવનિષ્ઠનત્વાત્ અશુભ વધ્નન્તિ સૃષ્ટાઘવસ્યાં કુર્ષન્તિ ન
 સ્તુતુવન્ધરહિત દ્વિતમયસ્થિતિકં શુભ વધ્નન્તિ તસ્ય કેવલયોગમત્સ્યત્વાદિતિ ।
 કેન કારણદ્વયેન ? इत्याह-‘ रागेण ’ इत्यादि, रागेण द्वेपेक्ष च कपायैरित्यर्थः ।
 ननु वपहेषवस्तु मिथ्यात्वाधिरितिकपाययोगा प्रोच्यन्ते तद्व्ययमत्र केवल
 कपाया एवाक्ताः ? इति चेदुच्यते-कपायाणां पापकर्मवध मति प्राधान्यकपाप
 नार्थम् । प्राधान्य च तेषां स्थित्यनुभागप्रकर्ष कारणत्वादिति । यद्वा तेषाम
 है-इस तरह जीव दो स्थानों से अशुभमव का कारण होने से अशुभ
 कर्म का वध करते हैं-उन्हें सृष्ट आदि अवस्थावाला करते हैं-अनुवध
 रहित उन्हें नहीं करते हैं अर्थात् द्वितीय की स्थितिवाले शुभ कर्म का
 वे वध नहीं करते हैं क्योंकि जो कर्म दो समय की स्थितिवाला होता
 है उस कर्म का वध केवल योगनिमित्तक ही होता है जीवों के अशुभ
 कर्मों के वध के कारण राग और द्वेष हैं । यही बात (रागेण चैव
 दोसेण चैव) इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है यहाँ ऐसी आशंका हो
 सकती है कि कर्मवध के कारण तो मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कपाप
 और योग कहे गये हैं फिर यहाँ केवल कपायों को ही कर्मवध का कारण
 क्यों कहा है तो इसका समाधान ऐसा है कि यहाँ जो कपायों को ही
 कर्मवध का कारण कहा गया है वह कर्मवध में इनकी प्रधानता प्रकट
 करने के लिये कहा गया है । क्योंकि कर्मवध होने पर भी जो कर्मों

આ રીતે ભવ બે સ્થાનોએ અશુભભવના કારણરૂપ અશુભકર્મોના બંધ
 કરે છે, તેમને (કર્મપુરુષોને) સૃષ્ટિ આદિ અવસ્થાઓ કરે છે-તેમને
 અનુભવ રહિત કરવા નથી એટલે કે બે સમયની સ્થિતિવાળા શુભકર્મોના
 બંધ તેઓ કરવા નથી, કારણ કે બે સમયની સ્થિતિવાળા જે કર્મ હોય છે,
 તે કમને બંધ કેવળ યોગનિમિત્તક જ હોય છે એવાના અશુભકર્મોના બંધનું
 કારણ રાગ અને દ્વેષ જ બબ્બે છે એજ વાત સૂત્રકારે ‘ રાગેણ ચેવ દોસેણ
 ચેવ ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે અહીં કોઈને કદાચ એવી શંકા થાય
 કે કમબંધના કારણ તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાપ અને યોગ કહ્યાં
 છે, છતાં અહીં માત્ર કપાયોને જ શા માટે કમબંધના કારણરૂપ કહેવામાં
 આવ્યા છે ? આ શંકાનું નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરી શકાય-કમબંધમાં તેમની
 પ્રધાનતા પ્રકટ કરવા નિમિત્તે જ અહીં તેમને (કપાયોને) કમબંધના કારણ
 રૂપ બતાવવામાં આવ્યા છે, કારણ કે કમબંધ થાય ત્યારે કમોની સ્થિતિ

पूर्वोक्तप्रकारेण स्थानद्वयेनैव जीवाः पापं कर्म वेदयन्ति—उदीरितं सद् विपाक-
तोऽनुभवन्ति । एवम् अनेनैव प्रकारेण च जीवाः पापं कर्म निर्जरयन्ति—आत्म-
प्रदेशेभ्यः शटयन्ति—पृथक्कुर्वतीत्यर्थः ॥ सू० ३९ ॥

कर्मणां देशतः सर्वथा वा निर्जरणे जीवरय भवान्तरे सिद्धिगतौ वा गच्छतः
शरीरान्निर्याणं भवतीति निर्याणवक्तव्यतां सूत्रपञ्चकेनाह—

मूलम्—दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ,
तंजहा—देसेण वि आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ, सव्वेणवि
आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाइ १। एवं फुरित्ता णं २। एवं
फुडित्ता णं ३। एवं संवट्ठित्ता णं ४। एवं निव्वट्ठित्ताणं ५॥सू०॥४०

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, तद्यथा—
देशेनापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, सर्वेणापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा
खलु निर्याति १। एवं स्फोरयित्वा खलु० २। एवं स्फुटित्वा खलु० ३। एवं संवर्त्य
खलु० ४। एवं निवर्त्य खलु० ५ ॥ सू० ४० ॥

मिकी वेदना जन्य उदीरणा है इसी प्रकार से जीव इन्हीं दो स्थानों द्वारा
पापकर्म का वेदन करते हैं—उदीरणा कर्म का विपाकनः फल से अनुभव
करते हैं । इसी प्रकार से जीव पापकर्म की निर्जरा करते हैं—आत्मप्रदेशों
से उन्हें पृथक् करते हैं ॥ सू ३९ ॥

जीव के कर्मों की जब देशतः अथवा सर्वतः निर्जरा होती है तब
वह भवान्तर में या इसी भव में सिद्धिगति में प्राप्त हो जाता है
सिद्धिगति में प्राप्त होने समय इसका गृहीत शरीर से निर्याण—निक-
लना होता है इसी लिये अब सूत्रकार निर्याण संबंधी वक्तव्यता पांच

उपरोक्त दो स्थानों द्वारा न पापकर्मोनु वेदन करे छे. उदीरित कर्मना विपाक
स्वरूप क्षणेन अनुभव करे छे ओज प्रमाणे एव ते दो स्थानों द्वारा न
पापकर्मनी निर्जरा करे छे—आत्मप्रदेशोत्थी तेमने अवग करी नाये छे. सू ३९

एवना कर्मोनी न्यारे देशतः (अशतः) अथवा सर्वतः निर्जरा थाय
छे, त्यारे भवान्तरमा अथवा ओज भवमां सिद्धिगतिने प्राप्त करे छे सिद्धि
गतिने प्राप्त करती वणते तेनुं गृहीत शरीरमाथी निर्याण—ण्डार निकणवानु
थाय छे. तेथी सूत्रकार हवे पाय सूत्रो द्वारा निर्याण विषयक वक्तव्यता
प्रकट करे छे—“ दोहिं ठाणेहिं आया सरीर ” इत्यादि—

ઉદીરયતિ-અપાશ્ચાત્તરણપદ્યોદયાનલિકાયાં પ્રવેશયતિ । સત્ત્વેન સ્થાનદ્વય દર્શયતિ-
 'મમોત્તરગમિયા' રૂપાદિ, આમ્યુપગમિકયા-અમ્યુપગમેન-સ્વીકરણેન નિર્વૃત્તિ,
 અમ્યુપગમ મનાથા આમ્યુપગમિકી સ્વેચ્છયા સ્વીકૃત્તેત્યર્થઃ, તથા પ્રમદ્યા સ્વીકરણેન
 યજ્ઞચર્યભૂમિશયન કેશલુચ્ચનાતાપનાદિરૂપયા વેદનયા-પીઢયા । તથા-ઔપક્રમિ
 કયા-ઉપક્રમેણ કર્માદીરણકરણેન નિર્વૃત્તિ, કર્મોદીરણકારણે મવા વા-ઔપક્રમિકી
 -સ્વયમ્મુદય માતા ઉવરાતિસારાદિજનયા, તથા વેદનયા । 'પદ' મિતિ પદમ્-

સે પાપકર્મકી ઉદીરણા કરતે હૈં કર્મ કે ઉદય મેં આને કો અવસર તો
 નહીં હૈં પરન્તુ ઉસે જયર્વસ્ત્રી ઉવ્યાવલિકા મેં લાના હસકા નામ ઉદીરણા
 હૈં । ઉદીરણા કરને કે વે દો સ્થાન ચે હૈં-એક આમ્યુપગમિકી વેદના
 ઔર દૂસરી ઔપક્રમિકી વેદના, આમ્યુપગમિકીવેદના ઘઠ હૈં જો સ્વેચ્છા
 સે સ્વીકૃત્ત કી જાતી હૈં જૈસે પ્રવજ્યા કા સ્વીકાર કરના, યજ્ઞચર્ય કા
 પાલના, ભૂમિ પર શાયન કરના, કેશોં કા લુચ્ચન કરના ઔર આતાપના
 આદિ હેના इन सप्त के करने पर जीयों को वेदना का अनुभव तो होता
 હૈં પર હસ વેદના કો શાન્તિભાષ સે સહન કરને સે કર્મોં કી ઉદીરણા
 હોતી હૈં । અતઃ હસ તરહ કી ક્રિયાઓં સે જન્ય વેદના સે જો કર્મોં કી
 ઉદીરણા હોતી હૈં વહ આમ્યુપગમિકી વેદના જન્ય ઉદીરણા હૈં તથા કર્મોં
 કો ઉદીરણા કરણ સે જો નિર્વૃત્તિ હોતી હૈં અથવા કર્મોંદીરણકારણ કે
 હાને પર જો હોતી હૈં વહ ઔપક્રમિકી વેદના હૈં જૈસે ઉવરાતિસારાદિ
 જન્ય વેદના હસ વેદના સે જો કર્મોં કી ઉદીરણા હોતી હૈં વહ ઔપક્ર

ઉ કર્મને ઉદયમાં આવવાને અવસર ન હોય તે પછી જબહંસ્વીધી તેને
 ઉદ્યાવગ્નિમાં લાવતું તેનું નામ ઉદીરણા છે ઉદીરણા કરવાના તે બે સ્થાનો
 નીચે પ્રમાણે છે-(૧) આક્યુપગમિકી વેદના અને (૨) ઔપક્રમિકી વેદના
 ને વેદનાને સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તે વેદનાનું નામ આક્યુપ
 મિકી વેદના છે જેમકે પ્રમદ્યા અગ્નિકાર કરવી, યજ્ઞચર્યનું પાલન કરવું,
 ભૂમિપર શયન કરવું હોય કરવે આતાપના લેવી જગેરે આ બધાનું સેવન
 કરવાથી હવેના વેદનાને અનુભવ થાય છે પરન્તુ તે વેદનાને શાન્તિભાષપૂર્વક
 સહન કરવાથી કર્મોની ઉદીરણા થાય છે આ પ્રકારની ક્રિયાઓથી જન્ય વેદ
 નાથી કર્મોની ને ઉદીરણા થાય છે, તે આક્યુપગમિકી વેદનાજન્ય ઉદીરણા
 કહેવાય છે કર્મોની ઉદીરણાકરણ દ્વારા ને નિર્વૃત્તિ થાય છે અથવા કર્મો
 ડીરણાકરણ ઉત્તરજાથી ને વેદના અનુભવથી પડે છે તેને ઔપક્રમિકી વેદના
 કહે છે જેમકે જરાદિ જન્યવેદના, તે પ્રકારની વેદના વડે કર્મોની ને ઉદી
 રણા થાય છે તેને ઔપક્રમિકી વેદનાજન્ય ઉદીરણા કહે છે. જેજ પ્રમાણે અ

पूर्वोक्तप्रकारेण स्थानद्वयेनैव जीवाः पापं कर्म वेदयन्ति—उदीरितं सद् विपाक-
तोऽनुभवन्ति । एवम् अनेनैव प्रकारेण च जीवाः पापं कर्म निर्जरयन्ति—आत्म-
प्रदेशेभ्यः शटयन्ति—पृथक्कुर्वतीत्यर्थः ॥ सू० ३९ ॥

कर्मणां देशतः सर्वथा वा निर्जरणे जीवरय भवान्तरे सिद्धिगतौ वा गच्छतः
शरीरान्निर्याणं भवतीति निर्याणवक्तव्यतां सूत्रपञ्चकेनाह—

मूलम्—दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ,
तंजहा—देसेण वि आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ, सव्वेणवि
आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाइ १। एवं फुरित्ता णं २। एवं
फुडित्ता णं ३। एवं संवट्टइत्ता णं ४। एवं निव्वट्टइत्ता णं ५॥सू०॥४०

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, तद्यथा—
देशेनापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, सर्वेणापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा
खलु निर्याति १। एवं स्फोरयित्वा खलु० २। एवं स्फुटित्वा खलु० ३। एवं संवर्त्य
खलु० ४। एवं निवर्त्य खलु० ५ ॥ सू० ४० ॥

मिकी वेदना जन्य उदीरणा है इसी प्रकार से जीव इन्हीं दो स्थानों द्वारा
पापकर्म का वेदन करते हैं—उदीरणा कर्म का विपाकतः फल से अनुभव
करते हैं । इसी प्रकार से जीव पापकर्म की निर्जरा करते हैं—आत्मप्रदेशों
से उन्हें पृथक् करते हैं ॥ सू ३९ ॥

जीव के कर्मों की जब देशतः अथवा सर्वतः निर्जरा होती है तब
वह भवान्तर में या इसी अव में सिद्धिगति में प्राप्त हो जाता है
सिद्धिगति में प्राप्त होते समय इसका गृहीत शरीर से निर्याण—निक-
लना होता है इसी लिये अब सूत्रकार निर्याण संबंधी वक्तव्यता पांच

उपरोक्त के स्थानों द्वारा ५ पापकर्मों का वेदन करे छे उदीरित कर्मना विपाक
स्वरूप क्षणों अनुभव करे छे ऐश प्रमाणे एव ते के स्थानों द्वारा ५
पापकर्मों निर्जरा करे छे—आत्मप्रदेशोत्थी तेभने अलग करी नाये छे सू ३९

एवना कर्मोनी न्यारे देशतः (अशत) अथवा सर्वतः निर्जरा थाय
छे, तयारे भवान्तरमां अथवा ऐश अवमां सिद्धिगतिने प्राप्त करे छे सिद्धि
गतिने प्राप्त करती वणते तेतुं गृहीत शरीरमाथी निर्याण—अडार निकणवानुं
थाय छे. तेथी सूत्रकार हवे पाय सूत्रों द्वारा निर्याण विषयक वक्तव्यता
प्रकट करे छे—“ दोहिं ठाणेहिं आया सरीर ” ध्यादि—

ટીકા—‘ દોહિં ’ શર્યાદિ ।

દ્રાવ્યાં પ્રકારાભ્યામાત્મા-જીવઃ શરીરં-દેહ સ્પૃષ્ઠા નિર્યાતિ-માત્રકાલે શરી રાન્નિસ્સરયિ, તદેનાદ-દેશેનાપિ સર્વેનાપિ ચ । તત્ર દેશેન-કતિપયમદેશાના મિલિકાગર્યા બહિઃ શ્વેપણેન જીવઃ શરીરતો નિસ્સરતિ । યથેલ્લિકા જીવવિશેષઃ સ્વસ્થાપ્રપાદો પૂર્વમગ્રે સંસ્થાપ્ય પશ્ચાદન્યપાદો તત્ ઉત્થાપ્યાન્યત્ર ગચ્છતિ, તથો-ત્સાદસ્યાન ગચ્છન્ જીવઃ કતિપયાનાત્મપદેશાન્ શરીરાદ્બહિઃ પ્રસિપ્ય નિસ્સર ણીતિ માયઃ । સર્વેષ સર્વાત્મના કન્દુકગત્યા સર્વપદેશાનાં યુગપદ્ બહિ નિસ્સારણેન, યથા કન્દુકઃ સર્વાત્મનોત્પત્તિ ઇયોત્પાદસ્યાન ગચ્છન્ ક્ષીણોઽપિ સર્વાન્ સ્વાત્મ

સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ—‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા સરીર ’ શર્યાદિ ।

દો પ્રકાર સે જીવ દેહ પા સ્પર્શ કરકે મરણકાલ મેં શરીર સે બાહર નિકલજાતા હૈ—વે દો પ્રકાર યે હૈ—એક એકદેશ ઓર દૂસરા સર્વ દેશ જીવ જય દેશ સે મરણકાલ મેં શરીર સે બાહર નિકલતા હૈ તય વહ કિતને આત્મપ્રદેશોં કો ફલિકા-(કૂમિ બિશેષ) ગતિ સે ઉન્હૈ બાહર નિકલતા હૈ—જિસ પ્રકાર ફલિકા અપને આગે કૈ પર્ગોં કો પહિલે આગે જમાલેતી હૈ ઓર પાદ મેં વહ અય પર્ગોં કો ડઠાકર ચલતી હૈ, ઇસી પ્રકાર ઉત્પાદ સ્થાન કો જાને કી તૈયારી ચાલા જીવ પહિલે અપને ધોબે સે આત્મપ્રદેશોં કો શરીર સે બાહર નિકાલ દેતા હૈ ઓર ફિર વહ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોં કૈ સાથ બાહર નિકલ જાતા હૈ ઓર જબ સર્વદેશ સે મરણકાલ મેં આત્મપ્રદેશોં કો બાહર નિકાલતા હૈ—તય વહ કન્દુકગતિ કી તરહ અપને પ્રદેશોં કો યુગપત્ શરીર સે બાહર નિકાલ દેતા હૈ—અર્થાત્ કન્દુક જૈસે સર્વાત્મના ડછલતા હૈ ઇસી તરહ સે ઉત્પાદ

બે પ્રકારે એવ દેહને સ્પર્શ કરીને મરણકાલે શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે બે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) એક દેશ જાને (૨) સર્વદેશ. એ પ્રકારે દેશદ્વારા શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે તે ડેહકાકે આત્મ પ્રદેશોને ઇલિકા (કૂમિવિશેષ) ગતિથી બહાર કાઢે છે જેમ ઇલિકા (કૂમિ) પોતાના આગળ પગોને પહેલાં જમીન સાથે દુહતાથી જમાવી લે છે અને ત્યારબાદ અ ય પગોને ડહાળીને ચાલે છે એજ પ્રમાણે ઉત્પાદ સ્થાન તરફ જવાની તૈયારીચાલે એજ પહેલાં પોતાના યે કા આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી લે છે અને ત્યારબાદ તે સમસ્ત આત્મપ્રદેશોની સથે બહાર નીકળી જાય છે અને ત્યારે તે મરણકાલે સર્વદેશથી આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે ત્યારે તે કન્દુકની (કાની) ગતિની જેમ પોતાના પ્રદેશોને એક સાથે શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે એટલે કે જેમ કન્દુક સર્વાત્મના (આગે આગે) ડછળે છે, એજ પ્રમાણે

પ્રદેશાન્ સમકાલં નિસ્સારયતીતિ શાવઃ યદ્વા-દેશેનાઽપિ-દેશનોઽપિ, અપિશબ્દેન સર્વેનાપીત્યર્થઃ આત્મા શરીર-શરીરૈકદેશં પાદાદિકં સ્પૃષ્ટાઽવયવાન્તરેભ્યઃ પ્રદેશ સંહારાન્નિર્ધાતિ, સત્ત્વ સંસારી જીવઃ, મર્વેનાઽપિ-મર્વતયાઽપિ, અપિ શબ્દેન દેશે-નાપીત્યર્થઃ, સર્વમપિ શરીરં સ્પૃષ્ટા નિર્ધાતિ, સત્ત્વ મિદ્ધજીવઃ । વક્ષ્યતેચ—

“ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ‘ઉવવ્વજંતિ’ ” ઇત્યાદિ યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” ઇતિ । છાયા-પાદનિર્યાણા નિર્ગયેપ્રત્યવન્તે, “ સર્વાન્ન નિર્યાણાઃ સિદ્ધેણુ ” ૧ ।

સ્થાન કો જાતા દુઝા જીવ મી ઁક સાથ હી આત્મપ્રદેશોં કો શરીર સે વાહર નિકાલ દેતા હૈ ।

અથવા-દેશ સે મી ઔર સર્વરૂપ સે મી આત્મા શરીર કે ઁક દેશરૂપ ચરણાદિકોં કા સ્પર્શ કરકે અવયવાન્તરોં (અન્ય અવયવોં સે) સે પ્રદેશોં કા સંહાર કરકે શરીર સે વાહર નિકાલ જાતા હૈ-સંહારશબ્દ કા અર્થ યહાં સંકોચ કરના હૈ ઁસા વહ સંસારી જીવ હૈ । સર્વરૂપ સે મી સમસ્તશરીર કો સ્પર્શ કર આત્મા ઁસસે વાહર નિકાલ જાતા હૈ ઁસા વહ સિદ્ધજીવ હૈ । “ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ઉવવ્વજંતિ ” યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” ઁસા સ્વયં શાસ્ત્રકાર આગે કહેંગે, જો જીવ ચરણનિર્યાણવાલે (પગકી તરફસે જીવકો નિકાલનેવાલે) હોતે હૈં વે જીવ નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઔર જો સર્વાંગનિર્યાણવાલે હોતે હૈં વે સિદ્ધોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

ઉત્પાદસ્થાને જતો આત્મા પણ ઁક સાથે જ આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢી લે છે

અથવા—દેશત પણ અને સર્વતઃ પણ આત્મા શરીરના ઁક દેશરૂપ ચરણાદિકોને સ્પર્શ કરીને અવયવાન્તરો દ્વારા (અન્ય અવયવો દ્વારા) પ્રદેશોને સંહાર કરીને શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. અહીં સંહાર કરવો એટલે સંકોચવું અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે એવો તે સર્વરૂપે સંસારીજીવ છે. સમસ્ત શરીરને સ્પર્શ કરીને આત્મા શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે અને દેશરૂપે પણ સમસ્ત શરીરને સ્પર્શ કરીને આત્મા શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, એવો તે સિદ્ધજીવ છે “ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ઉવવ્વજંતિ ” યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” એવું શાસ્ત્રકાર પોતે જ આગળ પ્રતિપાદન કરશે. જે જીવો ચરણનિર્યાણવાળા (પગ તરફથી જીવને બહાર કાઢવાવાળા) હોય છે, તેઓ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જે જીવો સર્વાંગનિર્યાણવાળા હોય છે,

आत्मना शरीरे स्पृष्ट सति शरीरस्य स्फुरणं भवतीत्यत आह—‘एष’
 मित्यादि, एवं—पूर्वपकारेणैवास्याप्याल्लापक पठनीयः, तत्र देशेनापि क्षिपञ्जिर
 प्यात्मप्रदेशैरिच्छिकागतिकाले, सर्वेणापि सर्वैरप्यात्मप्रदेशैः कन्दुकगतिकाले शरीर
 स्फोरयित्वा—सस्पन्दं कृत्वा निपाति। अथवा शरीरं देशेन—देशतः शरीरैकदेशमित्यर्थः
 पादादि निर्माणकाले स्फोरयित्वा, सर्वेण—सर्वतः सर्वं शरीरं सर्वाङ्गनिर्माणमावसर
 इत्यर्थः २। स्फोरणाच्च सात्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह—‘एष’—मित्यादि, एवं—तथैव
 देशेन—आत्मैकदेशेन शरीरं स्फोटयित्वा सचेतनतया स्फुरणञ्जित इच्छिकागतौ
 स्फुटं कृत्वा, सर्वेण सर्वात्मना कन्दुकगतौ स्फुटं कृत्वति। यद्वा—शरीरं देशेन—
 देशतः सात्मकतया पादादिना निर्माणकाले स्फुटं कृत्वा, सर्वेण—सर्वतः—सर्वाङ्ग
 निर्माणकाले इति। अथवा—स्फोटयित्वा—विहीर्णं कृत्वा, तत्र देशेन—अस्यादि
 विधातेन, सर्वेण—सर्वेक्षेत्रणेन दीपवत् विपुलतावच्च ३। शरीरं सात्मकतया स्फु-
 टीकुर्वन् कश्चित्सर्ववर्धनमपि करोतीत्याह—‘एष’ मित्यादि, एवं—तथैव संवर्त्य
 सक्रोच्य शरीरं देशेन—इच्छिकागतौ शरीरस्थितप्रदेशैः, सर्वेण—सर्वात्मना कन्दुक-
 गतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वाभिप्रायीति। यद्वा—शरीरम्—उपचाराद् दण्ड
 योगादण्डपुरुषवत् शरीरिणमित्यर्थः तत्र देशेन देशतः सर्ववर्धने त्रियमासस्य सप्तादि
 जीवस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात् सर्वेण—सर्वतस्तु निर्वाणं गच्छत प्राणिनः।
 अथवा—शरीरं देशेन—हस्ताद्येकदेशसक्रोचनेन संवर्त्य सर्वेण—शरीरसक्रोचकपिपी
 तिकादि जीवविज्ञपवत् सर्वशरीरसक्रोचनेन संवर्त्येति ४। आत्मनश्च सर्ववर्धनं कुर्वन्
 जीवः शरीरस्य निवर्धनं करोतीत्याह—‘एष’ मित्यादि, एवं—पूर्वोक्तपकारेण

आत्मा द्वारा शरीर के स्पृष्ट होने पर शरीर का स्फुरण होता है
 इसी बात को अथ सूत्रकार कहते हैं—इस सम्बन्ध में आत्मपूवोक्त
 रूप से ही कहना चाहिये—अर्थात् इसका गति की तरह कितनेक आत्म
 प्रदेशों को स्पन्दित करके जीव शरीर से बाहर निकलता है तथा कन्दु
 कगति की तरह युगपत् समस्त आत्मप्रदेशों को स्पन्दित करके यह
 शरीर से बाहर निकलता है इसी तरह से एकदेश और भवदेश की

तेजो सिद्धिमां उत्पन्न माय ॥ आत्मा द्वारा शरीरने स्पृष्ट कदावाही
 शरीरजं स्फुरणं माय ॥ जेज् जातने दवे सूत्रकार प्रकट करे ॥—

आ रिपयने अनुवक्षीने पूर्वोक्त भगवत् प्रकट करतु जेज्जे जेटवे
 ३ भविका (भूमि विधेय) अतिनी जेम डेटवाक आत्मप्रदेशोने स्पन्दित करीने
 एव शरीरभाषी जद्वार नीकणे ॥ तथा कन्दुक अतिनी जेम जेज् माये समस्त
 आत्मप्रदेशोने स्पन्दित करीने ते शरीरभाषी जद्वार नीकणे ॥ जेज् भगवत्

નિવર્ત્ય-જીવમદેશેભ્યઃ શરીર પૃથક્કૃત્વેત્યર્થઃ, તત્ર દેશેનેલિકાગતૌ સર્વે । અથવા—
દેશેન શરીર નિવર્ત્યાત્મનઃ પાદાદિનિર્યાણવાન । સર્વેણ-સર્વાદ્ગ્નિર્યાણવાનીતિ ।
યદ્વા—પશ્ચવિધશરીરસમુદાયપેક્ષયા દેશતઃ શરીરમ્ ઔદારિકાદિકં નિવર્ત્ય—
પરિત્યજ્ય તૈજસકાર્મણે ત્વાદાયૈવ, તથા સર્વેણ-સર્વ શરીરસમુદાયં નિવર્ત્ય—પરિ-
ત્યજ્ય નિર્યાતિ—સિદ્ધ્યતીત્યર્થઃ ૫ ॥ સૂ. ૪૦ ॥

પૂર્વં યત્ સર્વનિર્યાણમુક્તં, તત્ત્વ પરમ્પરયા ધર્મશ્રવણલાભાદિભિર્ભવતીતિ
તત્પ્રાપ્તિકારં પ્રદર્શયતિ—

મૂલમ્—દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જા
સવણયાણ તં જહા-સ્વણેણ ચેવ, ઉવસમેણ ચેવ, જાવ કેવલં
મણપ્પજ્જનાણં ઉપ્પાડેજ્જા, તં જહા-સ્વણેણ ચેવ ઉવસમેણ ચેવ ॥૪૧॥

છાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામાત્મા કેવલિપ્રજ્ઞત્ત્વ ધર્મલભતેશ્રવણતયા, તદ્યથા
ક્ષયેણ ચૈવ ઉપશમેન ચૈવ, યાવત્ કેવલ મનઃપર્યવજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, તદ્યથા—ક્ષયેણ
ચૈવ ઉપશમેન ચૈવ ॥ સૂ. ૪૧ ॥

ટોકા—‘ દોહિં ’ इत्यादि । सुगमम् । नवरम्-उदयप्राप्तयोर्ज्ञानावरणीय-
दर्शनावरणीययोः कर्मणोर्निर्जरणेन उपशमेन-अनुदितयोस्तयोर्विपाकाननुभवेन
अपेक्षा लेकर कथन स्फुरण के विषय में, स्फुटन के विषय में, संवर्तन
के विषय में और निवर्तन के विषय में भी करना चाहिये—टीका में यह
विषय स्पष्टरूप से प्रकट किया गया है ॥ सू. ४० ॥

પહિલે જો સર્વનિર્યાણ કહા ગયા હૈ વહ જીવ કો પરમ્પરારૂપ સે
ધર્મશ્રવણ કે લાભ આદિ સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર ઉસકી
પ્રાપ્તિ કે પ્રકાર કો પ્રદર્શિત કરતે હૈ—

‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જા ’ इत्यादि ।

દો સ્થાનો કો લેકર આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મ કો સુનને સે પ્રાપ્ત

એક દેશ અને સર્વ દેશની અપેક્ષાએ સ્ફુરણના વિષયમાં, સ્ફુટનના વિષયમાં,
સંવર્તનના વિષયમાં અને નિવર્તનના વિષયમાં પણ કથન સમજવું જોઈએ.
ટીકામાં આ વિષય સ્પષ્ટરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે ॥ સૂ. ૪૦ ॥

આગળ જે સર્વનિર્યાણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તે જીવને પરંપરારૂપે
ધર્મશ્રવણના લાભ આદિથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સૂત્રકાર હવે તેની પ્રાપ્તિના
પ્રકારનું નિરૂપણ કરે છે—‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપણ્ણત્ત ધમ્મં લભેજ્જા ’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—જે સ્થાને દ્વારા (જે પ્રકારે) આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને શ્રવણ દ્વારા
પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે જે સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ક્ષયરૂપ અને (૨)

સયોપશ્ચમેનેત્યુક્ત મપતિ । એવ જ્ઞાપ ' ઇત્યાદિ, યાવચ્છેદન—“ કેવલ બોધિ
પુજ્ઞેજ્ઞા મુઢે મચિત્તા અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્ઞા કેવલ ધમ્મચેરવાસ
માવસેજ્ઞા, કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્ઞા, કેવલેણ સવરેણ સંવરેજ્ઞા, કેવલ
આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્ઞા ” ઇતિ સમ્માસમ્ ।

છાયા—કેવલાં બોધિ બુદ્ધ્યષે, મુણ્ઠો મૂત્વા અગારામ્ મનગારિતાં મપ્પમતિ,
કેવલ વ્રજ્ઞર્ચવાસમાવસતિ, કેવલન સપમેન સપમયતિ, કેવલેન સવરેણ
સંવરણ્યાત્, કેવલમાભિનિબોધિકજ્ઞાનમુત્પાદયતિ ।

કર સક્તા હૈં જે દો સ્થાન હૈં એક ક્ષયરૂપ ઓર દુસરા ઉપશમરૂપ ઇસી
પ્રકાર સે વહ યાવત્ કેવલજ્ઞાન કો ઓર મન પર્યવજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન કર
સક્તા હૈં ઉદયપ્રાપ્ત જ્ઞાનાવરણીય ઓર દર્શનાવરણીય કર્મો કી નિર્જરા
સે ઇન્હીં કી અનુદિત અવસ્થા મૈં ઇન્કે વિપાક કૈં અનનુભવ સે એવ
ઇન્કે ક્ષયોપશમ સે જીવ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃ
પર્યવજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન
કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં—પહાં યાવત્ શબ્દ સે “ કેવલ બોધિ પુજ્ઞેજ્ઞા, મુઢે
મચિત્તા, અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્ઞા, કેવલ ધમ્મચેરવાસમા
વસેજ્ઞા, કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્ઞા, કેવલેણ સવરેણ સંવરેજ્ઞા,
કેવલ આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્ઞા ” ઇતિ પાઠ કા સમ્પ્રહ બુઝા હૈં ।
પહાં બોધિશબ્દ સે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃ પર્યવ
જ્ઞાન ચાર જ્ઞાનો કા ગ્રહણ બુઝા હૈં । કેવલજ્ઞાન કા ગ્રહણ ઇસલિયે

ઉપશમરૂપ. એજ નમાલે (તે બે સ્થાનો દ્વારા) તે મનપર્યવજ્ઞાન અને
કેવલજ્ઞાન પચ્ચન્તના જ્ઞાનોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ઉદયપ્રાપ્ત જ્ઞાનાવરણીય અને
દર્શનાવરણીય કર્મોની નિર્જરાથી તેમની અનુદિત અવસ્થામાં તેમના વિષાદના
અનુભવથી અને તેમના ક્ષયોપશમથી એવ મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
અને મનપર્યવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા ચક્ષુજ્ઞાન અચક્ષુજ્ઞાન, અને
અવધિદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે અહીં યાવત્ (પચ્ચન્ત) પદ વડે નીચેના પાંદો
સમ્પ્રદાય છે એમ સમજવું

“ કેવલ બોધિ પુજ્ઞેજ્ઞા મુઢે મચિત્તા અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્ઞા,
કેવલ ધમ્મચેરવાસમાવસેજ્ઞા કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્ઞા કેવલેણ સવરેણ
સંવરેજ્ઞા કેવલ આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્ઞા અહીં બોધિ શબ્દ દ્વારા
મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, અને મનપર્યવજ્ઞાન, આ ચાર જ્ઞાનોને પ્રાપ્ત

एवम्—अनयैवरीत्या द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा केवलां बोधिं बुध्यते, इत्यारभ्य 'केवलं मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयति' इत्यन्तं सर्वं बोध्यम् । केवलज्ञानं तु कर्मणां क्षयादेवोत्पद्यत इति तस्मात्त गृहीतम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारित्ररूपत्वात् केवलेन क्षयेण केवलेन उपशमेन च भवन्ति तथाऽप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति । श्रवणादीनि मनः पर्यवपर्यन्तानि तु क्षयोपशमे नैव भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशमः पदद्वयेनोक्त इति ॥ सू० ४१ ॥

बोधि-मतिश्रुतावधिज्ञानानि चोत्कर्षतः षट्षष्टिसागरोपमस्थितिकानि भवन्ति, सागरोपमाणि च पल्योपमाश्रितानीति तद्वद्विषयग्रहणामाह—

मूलम्—दुविहे अद्धोवमिए पन्नत्ते, तं जहा—पलिओवमेचेव सागरोवमेचेव । से किं तं पलिओवमे?, पलिओवमे—“जं जोयण-वित्थिणं, पल्लं एगाहियप्परूढाणं । होज्जणिरंतरणिचियं, भरियं वालग्गकोडीणं ॥ १ ॥ वाससए वाससए, एक्केके अवहडम्मि जो कालो । सो कालो वोद्धव्वो, उवमा एगस्स पल्लस्स ॥ २ ॥ एएसिं पल्लाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया तं सागरोवमस्स उ, एगस्स भवे परीमाणं ॥ ૩ ॥ सू० ૪૨ ॥

नहीं हुआ है कि वह ज्ञान ज्ञानावरण कर्म के सर्वथा क्षय से ही उत्पन्न होता है

यद्यपि बोधि आदिक सम्यक्त्वचारित्ररूप होने से केवल क्षय से और केवल उपशम से होते हैं—परन्तु ये क्षयोपशम से भी होते हैं क्यों कि श्रवणादिक से लेकर मनः पर्यव तक ज्ञान क्षयोपशम से ही होते हैं—इसी कारण सर्व साधारण क्षयोपशम इस पदद्वय से कहा गया है ॥ सू ४१ ॥

કરવામા આવેલ છે. કેવળજ્ઞાનને ગ્રહણ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાન તે જ્ઞાનાવરણ કર્મના સર્વથા ક્ષયથી જ ઉત્પન્ન થાય છે

તે કે બોધિ આદિક સમ્યક્ત્વ ચારિત્રરૂપ હોવાથી કેવળ ક્ષય વડે અને કેવળ ઉપશમ વડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ તેઓ ક્ષયોપશમ વડે પણ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે શ્રવણાદિકથી લઈને મન પર્યવ પર્યન્તના જ્ઞાન ક્ષયોપશમથી જ થાય છે એજ કારણે આ પદ દ્વય (બે પદો) દ્વારા સર્વસાધારણ ક્ષયોપશમનું જ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. ॥ સૂ. ૪૧ ॥

છાયા—દ્વિવિધમદ્બૌપમિક પ્રકૃત્ત, તથા—પલ્લોપમ 'વ સાગરોપમ વૈત ।
અથ કિં તત્ પલ્લોપમમ્ ? પલ્લોપમ—યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણં પલ્લમેકાદિકમસ્થાનામ્ ।
મધેભિરન્તરનિષિત, સૃતં શાલાપ્રકોતીનામ્ ॥ ૧ ॥ ચર્પયતે ચર્પયતે એકેક
સ્મિન્ અપહૃતે યઃ કાલઃ । સ કાલો મોદ્યમ્યઃ, ઉપમા એકસ્ય પલ્લસ્ય ॥ ૨ ॥
એતેષાં પલ્લવાનાં કોટાકોટી મધેદ્દશગુભિતા, તત્ સાગરોપમસ્ય તુ એકસ્ય મધેદ્
પરિમાણમ્ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

ટીકા—' દુર્લભે અદ્ભોવમિષ્ ' ઇત્યાદિ । ઉપમયા નિર્લુપ્તમ્ ઔપમિકમ્ ,
અદ્ભા—કાલ, તદુપમયમૌપમિકમ્ અદ્ભૌપમિકમ્ , યસ્કાલપ્રમાણપ્રમાણં વિના
સામાન્યપ્રમેન પ્રદીતું ન શક્યતે તદ્ અદ્ભૌપમિકમિતિ માધઃ । તત્ત્વ દ્વિવિધમ્—
પલ્લોપમં સાગરોપમં વૈતિ । પલ્લઃ—છાદદશપ્રસિદ્ધો ધાન્યાધારવિશેષઃ, પલ્લવત્પ
લ્લવઃ, તેનોપમા યસ્ય તત્ પલ્લોપમ્ । સાગરોપમા યસ્ય તત્ સાગરોપમમ્,

યોગિ ઓર મતિ, સુત, અવધિજ્ઞાન યે વલ્કૃષ્ઠ સે ૪૬ સાગરોપમ
કી સ્થિતિ ઘાલે હોતે હૈં ઓર સાગરોપમ પલ્લોપમકા અશ્રિત હોતા હૈ
હસ કારણ સૂત્રકાર જન દોનાં કી પ્રસ્થપના કરતે હૈ—

(દુર્લભે અદ્ભોવમિષ્ પલ્લવે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઉપમાસે જાના જાને વાલા કાલ ઔપમિક કાલ હોતા હૈ ક્યોંકિ
યહ ઉપમા સે નિર્લુપ્ત હોતા હૈ ઔપમિક કાલ સામાન્ય જન દ્વારા વિના
ઉપમાન કા જાના નહીં જા સકતા હૈ હસલિયે હસે અદ્ભોપમિક કહા
ગયા હૈ યહ અદ્ભોપમિક પલ્લોપમ ઓર સાગરોપમ કે મેદ સે દો પ્રકાર
કા હોતા હૈ છાદદશપ્રસિદ્ધ ધાન્યાધાર વિશેષ કા નામ પલ્લ હૈ હસ પલ્લ
સે જિસકી ઉપમા હો વહ પલ્લોપમ કાલ હૈ તથા સાગર સે જિસકી
ઉપમા હો યહ સાગરોપમકાલ હૈ અર્થાત્ સાગર કે સમાન જો કાલ

બ્રાહ્મિ જાને મતિ શુભ, અવધિજ્ઞાન, તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૧૬
સામરોપમથી ત્રિયતિનાર્ણાં દેવા છે અને સામરોપમ કાળ પલ્લોપમને આધારે
બધી શકાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે જ નેની પ્રશ્નપૂછા કરે છે—

‘ દુર્લભે અદ્ભોવમિષ્ પલ્લવે ’ ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જે કાળને ઉપમા વડે બધી શકાય છે તે કાળને ઔપમિક કાલ
કહે છે, કારણ કે તે કાળનું પ્રમાણ ઉપમા વડે જ નીકળી શકે છે તેથી તેને
અદ્ભોપમિક (અદ્ભા એટલે કાળ ઉપમા દ્વારા બધી શકાય તેવા કાળને
અદ્ભોપમિક કહે છે) કહે છે તે અદ્ભોપમિકના પલ્લોપમ અને સામરોપમ
નામના બે સેદ છે છાદ દેશમાં વપરાતા એવાં ધાન્યાધાર વિશેષને પલ્લ

સાગરવન્મહાપરિમાણમિત્યર્થઃ । તત્ર પલ્યોપમ-લક્ષણમભિધિત્સુરાહ—‘ સે કિં તં ’
 इत्यादि, अथ किं तत् पल्योपमं यद् अद्वौपमिकतया निर्दिष्टम् ? इति प्रश्नः,
 उत्तरमाह—‘ पलिओवमे ’ इत्यादि । पल्योपमम्-पूर्वोक्तमद्वौपमिकं पल्योपमं वक्ष्य-
 माणलक्षणं भवतीति गाथा द्वयेनाह—‘ ज ’ इत्यादि, यद् योजनविस्तीर्णम्,
 विस्तीर्णशब्दस्योपलक्षणत्वाद् यद् आयामविष्कम्भगम्भीरत्वेन सर्वतो योजनप्रमाण
 पल्यसदृशत्वात् पल्यः—धान्यस्थापनपात्रविशेषः, स एकादिकप्ररूढाभिः, ‘मृत्रे तृती-
 यार्धेपष्ठी’—एकाह एव एकादिकस्तेन शिरसि मुण्डिते सत्येकदिवसेन याः प्ररूढाः—
 वृद्धिं प्राप्तास्ताभिः, उपलक्षणतोऽनुयोगद्वारोक्तानुसारेण यावत्सप्ताहप्ररूढाभिः
 बालाग्रकोटीभिः—बालाग्राणां कोटयः—विभागास्ताभिः सपूर्वोक्तः पल्यो भृतः—

મ હાપરિણામવાલા હોતા હૈ વહ સાગરોપમકાલ હૈ, હૈ ભદન્ત ! વહ પલ્યો-
 પમ કાલ કયા હૈ ? અર્થાત્ પલ્યોપમ કાલ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હૈ ગૌતમ !
 વહ અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાલ ઇન દો ગાથાઓં દ્વારા ઇસ પ્રકાર કે
 સ્વરૂપ વાલા હૈ—વે દો ગાથાઐ યે હૈ—(જં જોયણવિત્થિન્નં) ઇત્યાદિ ।

इन गाथाओं द्वारा यह प्रकट किया गया है कि एक योजन लम्बा,
 एक योजन चौड़ा और एक योजन गहरा ऐसा एक खड्डा खोदा जाय
 और उसमें एक दिन से लेकर सात दिन तक के भीतर २ के उगे हुए
 वालों के अग्रभाग भरे जावें अर्थात् जिस दिन शिर को मुण्डित करा
 लिया जावे उसके बाद एकदिन से लेकर सात दिनतक जमे हुए वालों
 के अग्र विभागों से वह खड्डा इस प्रकार से भरा जावे कि जिससे उन

કહે છે તે પલ્યની સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય એવા કાળને પલ્યોપમ
 કાળ કહે છે, તથા સાગરની સાથે જેને સરખાવી શકાય એવા કાળનું નામ
 સાગરોપમકાળ છે એટલે કે સાગરની સમાન મહા પરિમાણવાળા કાળનું
 નામ સાગરોપમકાળ છે “ હે ભગવન્ ! તે પલ્યોપમકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ”

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે,
 હે ગૌતમ ! તે અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાળનું સ્વરૂપ નીચેની બે ગાથાઓમાં
 બતાવ્યા પ્રમાણે છે—“ જ જોયણવિત્થિણ ” ઇત્યાદિ તે બન્ને ગાથાઓનો
 ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો
 એક કૂવો ખોદવામાં આવે. તેમાં એકથી લઈને સાત દિવસ સુધીમાં ઉગેલા
 વાળના અગ્રભાગોને ભરવામાં આવે. એટલે કે માથું મુંડાવ્યા પછી એકથી
 લઈને સાત દિવસ પર્યન્તમાં ઉગેલા વાળના અગ્રભાગોથી તે કૂવાને એવો

છાયા—દ્વિવિધમદ્વોપમિક પ્રકૃત્ત્વ, તથા—પર્યોપમ ^{૧૪} સાગરોપમ પૈવ ।
અથ કિં તત્ પર્યોપમમ્ ? પર્યોપમ—યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણં પલ્પમકારિકમસજ્જાનામ્ ।
મવભિરન્તરનિષિત, મૃતં વાલાગ્રકોટીનામ્ ॥ ૧ ॥ વર્ષગતે વર્ષગતે દૈકૈક
સ્મિન્ અપહત ય કાલઃ । સ કાલાં ચોદ્ય્યાઃ, ઉપમા એકસ્ય પલ્પસ્ય ॥ ૨ ॥
એવેપાં પલ્પવાનાં કોટાકોટી મવેદ્યગુણિતા, તત્ સાગરોપમસ્ય તુ એકસ્ય મવેત્
પરિમાપમ્ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

ટીકા—‘ દુરિહે અદ્વોષમિષ ’ ઇત્યાદિ । ઉપમયા નિર્વૃત્તમ્ ઔપમિકમ્,
અદ્વા—કાલ, તદ્વિવિધમ્ ઔપમિકમ્ અદ્વોપમિકમ્, યત્કાલમમાપ્યુપમાન ચિના
સામાન્યજનેન પ્રીતું ન શક્યત તદ્ અદ્વોપમિકમિતિ માત્રઃ । તત્ત્વ દ્વિવિધમ્—
પર્યોપમં સાગરોપમ ધેતિ । પર્ય—છાટદેશપ્રસિદ્ધો ધાન્યાધારવિશેષ, પલ્પવત્પ
લ્પઃ, તેનોપમા યસ્ય તત્ પલ્પોપમ્ । સાગરોપમા યસ્ય તત્ સાગરોપમમ્,

યોષિ ઓર મતિ, સુત, અવધિજ્ઞાન યે ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૬ સાગરોપમ
ની સ્થિતિ થાલે હોતે હેં ઓર સાગરોપમ પર્યોપમકા આશ્રિત હોતા હે
હસ કારણ સૂત્રકાર હન દોનાં ફી પ્રરૂપણા કરતે હેં—

(દુરિહે અદ્વોષમિષ પજ્જતે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઉપમાસે જાના જાને થાલા કાલ ઔપમિક કાલ હોતા હે ક્યોંકિ
યહ ઉપમા સે નિર્વૃત્ત હોતા હે ઔપમિક કાલ સામાન્ય જન દ્વારા ચિના
ઉપમાન કા જાના નહીં જા સકતા હે હસલિયે હસે અદ્વોપમિક કહા
ગયા હે યહ અદ્વોપમિક પર્યોપમ ઓર સાગરોપમ કે એક સે દો પ્રકાર
કા હોતા હે છાટદેશપ્રસિદ્ધ ધાન્યાધાર વિશેષ કા નામ પર્ય હે હસ પર્ય
સે જિસકી ઉપમા હો વહ પર્યોપમ કાલ હે તથા સાગર સે જિસકી
ઉપમા હો વહ સાગરોપમકાલ હે અર્થાત્ સાગર કે સમાન જો કાલ

ભાષિ બને મતિ સુત, અવધિજ્ઞાન તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૪૬
સાગરોપમની સ્થિતિવાળાં કોષ છે અને સાગરોપમ કાળ પર્યોપમને આધાર
બધી શકાય છે તેથી એવે સૂત્રકાર તે બંનેની પ્રપણા કરે છે—

દુરિહે અદ્વોષમિષ પજ્જતે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જે કાળને ઉપમા વડે બધી શકાય છે તે કાળને ઔપમિક કાળ
કહે છે, કારણ કે તે કાળનું પ્રમાણ ઉપમા વડે જ નીકળી શકે છે તેથી તેને
અદ્વોપમિક (અદ્વા એટલે કાળ ઉપમા દ્વારા બધી શકાય તેવા કાળને
અદ્વોપમિક કહે છે) કહે છે તે અદ્વોપમિકના પર્યોપમ અને સાગરોપમ
નામના બે લોક છે છાટ દેશમાં વપરાતા એવા ધાન્યાધાર વિશેષને પર્ય

સાગરવન્મહાપરિમાણમિત્યર્થઃ । તત્ર પલ્યોપમ-લક્ષણમભિધિત્સુરાહ—‘ સે કિં તં ’
 ઇત્યાદિ, અથ કિં તત્ પલ્યોપમં યદ્ અદ્વૌપમિકતયા નિર્દિષ્ટમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ,
 ઉત્તરમાહ—‘ પલિઓવમે ’ ઇત્યાદિ । પલ્યોપમમ્-પૂર્વોક્તમદ્વૌપમિકં પલ્યોપમં વક્ષ્ય-
 માણલક્ષણ ભવતીતિ ગાથા દ્વયેનાહ—‘ જં ’ ઇત્યાદિ, યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણમ્,
 વિસ્તીર્ણશબ્દસ્યોપલક્ષણત્વાદ્ યદ્ આયામવિષ્કમ્ભગમ્ભીરત્વેન સર્વતો યોજનપ્રમાણં
 પલ્યસદૃશત્વાત્ પલ્ય-‘ધાન્યસ્થાપનપાત્રવિશેષઃ, સ એકાહિકપ્રરુઢાભિઃ, ‘સૂત્રે તૃતી-
 યાર્થેષ્ટી’—એકાહ એવ એકાહિકસ્તેન શિરસિ મુણ્ડિતે સત્યેકદિવસેન યાઃ પ્રરુઢાઃ—
 વૃદ્ધિં પ્રાપ્તાસ્તાભિઃ, ઉપલક્ષણતોઽનુયોગદ્વારોક્તાનુસારેણ યાવત્સસાહપ્રરુઢાભિઃ
 વાલાગ્રકોટીભિઃ—વાલાગ્રાણાં કોટયઃ—વિભાગાસ્તાભિઃ સપૂર્વોક્તઃ પલ્યો મૃતઃ—

મ હાપરિણામવાલા હોતા હૈ વહ સાગરોપમકાલ હૈ, હે અદન્ત ! વહ પલ્યો-
 પમ કાલ કયા હૈ ? અર્થાત્ પલ્યોપમ કાલ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હે ગૌતમ !
 વહ અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાલ ઇન દો ગાથાઓં દ્વારા ઇસ પ્રકાર કે
 સ્વરૂપ વાલા હૈ—વે દો ગાથાએં ચે હૈ—(જં જોયણવિત્થિન્નં) ઇત્યાદિ ।

ઇન ગાથાઓં દ્વારા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ એક યોજન લમ્બા,
 એક યોજન ચૌડા ઓર એક યોજન ગહરા એસા એક ખડ્ડા ઓદા જાય
 ઓર ઉસમેં એક દિન સે લેકર સાત દિન તક કે ખીતર ૨ કે ઉગે હુએ
 વાલોં કે અગ્રભાગ ભરે જાવે અર્થાત્ જિસ દિન શિર કો મુણ્ડિત કરા
 લિયા જાવે ઉસકે બાદ એકદિન સે લેકર સાત દિનતક જમે હુએ વાલોં
 કે અગ્ર વિભાગોં સે વહ ખડ્ડા ઇસ પ્રકાર સે ખરા જાવે કિ જિસસે ડન

કહે છે. તે પલ્યની સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય એવા કાળને પલ્યોપમ
 કાળ કહે છે, તથા સાગરની સાથે જેને સરખાવી શકાય એવા કાળનું નામ
 સાગરોપમકાળ છે એટલે કે સાગરની સમાન મહા પરિભ્રાણવાળા કાળનું
 નામ સાગરોપમકાળ છે “ હે ભગવન્ ! તે પલ્યોપમકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ”

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે,
 હે ગૌતમ ! તે અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાળનું સ્વરૂપ નીચેની બે ગાથાઓમાં
 બતાવ્યા પ્રમાણે છે—“ જં જોયણવિત્થિણ ” ઇત્યાદિ તે બન્ને ગાથાઓનો
 ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો
 એક દૂવો ખોદવામાં આવે તેમાં એકથી લઈને સાત દિવસ સુધીમાં ઉગેલા
 વાળના અગ્રભાગોને ભરવામાં આવે. એટલે કે માથું મુંડાવ્યા પછી એકથી
 લઈને સાત દિવસ પર્યન્તમાં ઉગેલા વાળના અગ્રભાગોથી તે દૂવાને એવો

परिपूर्ति, कथं भूतः ? इत्याह—निराश निश्चितः, निरन्तर-अन्तररहित परस्परं
 भिन्नं यन यथास्यात्तथा निश्चित-निश्चिततया निश्चयवत्कृतं पुञ्जयत्कृतमित्यर्थः
 भवेत् स्यात् । तस्मात्पल्यात् 'वासतए' इत्यादि, यपञ्चते, इति धीष्तायां मत्स्य
 वर्षशने, एकैकस्मिन् वाछे अपठत-निरासित सति य कालस्तस्य परस्य रिक्ती
 भवने जायते स कायः एकस्य परस्य उपमाउपमेय वाद्व्यप्यः—विशेष । इदमुक्त
 मवति—पूर्वोक्त कालो व्यावहारिक पर्योपम कथ्यते । अद्य सागरोपमप्रमाणमाह—
 'एपसि' इत्यादि गाथा, एतेषां पल्यानां—पर्योपमानां या काटीकोटी वक्ष्य
 णिता—इदकोटीकाटय इत्यर्थः सा एकस्य व्यावहारिकसागरोपमस्य परिमाणं
 भवतीति । एतद्वय मखणामायस्वरूपमेव ।

अत्र विज्ञापमाह—पल्यापमम्—उद्धाराद्वा क्षममध्वन विविधम् । पुनरेतत्त्रय
 मपि सूक्ष्मव्यावहारिकमेवात्रत्यक द्विविधम् । तत्र तावद् व्यावहारिकोद्धारपल्पो

यालाग्रो में थोड़ा सा भी अन्तर अथकाष्ट न रहे । इस प्रकार से व यालाग्र
 खूब ठसाठस निषिद्धरूप में उस खूब में भर दिये जावे इस प्रकार से
 जय कूट २ कर उन यालाग्रो से वह खूब भर जावे तब सौ सौ
 वर्ष के बाद उसमें से एक २ यालाग्र बाहर निकाला जावे—इस प्रकार
 निकालते २ जय वे समस्त यालाग्र उस खूब में से बाहर निकाल दिये
 जावे तो इनके निकालने में जितना काल ममाप्त होता है वह काल एक
 पल्प से उपमेय कहा गया है यह पूर्वोक्त काल व्यावहारिक पल्पोपम
 कहा गया है सागरोपम का प्रमाण इस प्रकार से है—पल्पोपम कोटि
 कोटि को १० से गुणा करने पर एक व्यावहारिक सागरोपम का प्रमाण
 होता है अर्थात् १० कोटाकोटी पल्पोपम का एक व्यावहारिक सागरो
 पम काल होता है ।

अथवा जेथे के जेथी करीने ते आलाओ वज्जे जिलपुल जतर न रहे
 जेथे के ते हुवाने जूज हांसी हांसीने ते आलाओधी भरी देवे । जेथे
 त्पारभाइ हा सो सो वर्षे तेभांणी जेक जेक आलाओने जकार हाठवे । जेथे
 आ शीते तेभांणी १००—१०० वर्षे जेक जेक आलाओने जकार हाठवां हाठवां
 समस्त आलाओने जकार हाठवामां जेठवां वर्षे व्यतीत भई जाय छे तेठवां
 वष प्रभाज्य हाजने जेक पल्पोपम हाज कहे छे आ पूर्वोक्त हाजने व्यावहारिक
 पल्पोपम कहेवामां आवे छे सागरोपमनु प्रभाज्य आ प्रकाएनु छे—पल्पोपम
 कोटि कोटिने १० वटे गुणवाणी जेक व्यावहारिक सागरोपमनु प्रभाज्य जाय
 छे जेथे के १० कोटाकोटी पल्पोपमने जेक व्यावहारिक सागरोपमहाज जाय छे

પમં વ્યાખ્યાયતે—યદ્યોજનાયામવિષ્કમ્ભગમ્મીરઃ પલ્લો મુષ્ડનાનન્તરમેકાદિ-
સપ્તાન્તાદોરાત્રપ્રહૃદૈર્વાગ્રાડ્ઘૈર્નિવિહતયા ભૃતઃ, ય પ્રતિસમયમેકૈકવાલાગ્રે
નિસ્સારિતે સતિ યાવતા કાલેન નિર્લેપો નિષ્ઠિતો ભવતિ સ—કાલો વ્યાવહારિકોદ્ધાર
પલ્લોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकोद्धारसागरोपमं पूर्वोक्तपल्लयानां दशभिः
कोटीकोटीभिर्भवति । एते द्वे अपि प्ररूपणामात्रविषये एव । सूक्ष्ममुद्धारपल्लोपमं
तु यत्—तैરैवैकादिसप्तान्तादોरात्रપ્રહૃદૈર્દૃઘ્યવગાદનાતોડસંખ્યેયમાગમાત્રૈઃ સૂક્ષ્મ-
પનકજીવસ્ય શરીરાવગાદનાતોડસંખ્યેયગુણૈઃ પ્રત્યેકમસંખ્યાતખળ્ડીકૃતૈર્વાલાગ્રૈર્નિવિ-
હતયા ભૃતઃ પલ્લયઃ પ્રતિસમયમેકૈકસ્મિન્ વાલાગ્રે નિષ્કાસિતે સતિ યાવતાકાલેન

વિશેષતા—ઉદ્ધાર, અદ્ધા ઓર ક્ષેત્ર કે ભેદ સે પલ્લોપમ ત્રિવિધ
કહા ગયા હૈ તથા યે તીનોં પલ્લોપમ મી સૂક્ષ્મ ઓર વ્યાવહારિક કે
ભેદ સે દો દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ઇનમેં વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમ
કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—જો એક યોજન કા લમ્બા, એક યોજન કા
ચોડા ઓર એક યોજન કા ગહરા ખડ્ડા હો ઓર ઉસે મુષ્ડનાન્તર એક
દિન સે લેકર સાત દિનતક કે ઉગે હુએ વાલાગ્રોં સે ખૂબ દાવ ર કર
નિવિહરૂપ સે ભર દિયા જાવે સો અવ ઉસમેં સે એક ર વાલાગ્ર કો
પ્રતિ સમય બાહર નિકાલના ચાહિયે હસ તરહ કરતે ર જિતને કાલ મેં
વહ ખડ્ડા ઉન વાલાગ્રોં સે ખાલી હો જાતા હૈ ઉતને કાલ કા નામ
વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લોપમ હૈ હસ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લય કી ૧૦
કોટિ કોટિ કા એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ । અર્થાત્ ૧૦
કોટિકોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લયોં કા એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધારસાગરો-

વિશેષતા—ઉદ્ધાર, અદ્ધા અને ક્ષેત્રના ભેદથી પલ્લોપમના ત્રણ પ્રકાર
કહ્યા છે તથા તે ત્રણે પ્રકારના પલ્લોપમના પણ સૂક્ષ્મ અને વ્યાવહારિકના
ભેદથી બળ્ભે પ્રકાર કહ્યા છે. તેમના વ્યવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ
આ પ્રકારનું છે—જે એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન
ઊંડો ફૂંવો કહ્યો છે તેને માથું મુંડાંબ્યા બાદ એકથી સાત દિવસ પર્યન્તમાં
ઉગેલા કેશ ગ્રાથી ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવો બેઠાએ, પછી તેમાંથી પ્રતિ
સમય એક એક કેશાગ્રને બહાર કાઢવામાં આવે, તો આ પ્રમાણે કરતાં કરતા
બેટલા કાળમાં તે ફૂંવો તે કેશાગ્રાથી સંપૂર્ણ બાલી થઈ જાય છે, એટલા
કાળને “ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમ ” કહે છે

તે વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમની ૧૦ કોટિ કોટિનો એક વ્યાવહારિક
ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે એટલે કે ૧૦ કોટિકોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર
પલ્લોપનો એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે

હવે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે—પૂર્વોક્ત
પ્રમાણવાળા ફૂંવામાં તે બાલાગ્રોના ટુકડાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દો. પ્રત્યેક

નિર્લેપો નિષ્ઠિતા મયતિ સ કાલઃ સૂક્ષ્મઘ્નદ્વારપર્યોપમં પ્રોચ્યતે । તથૈવ ચ તેષાં
દશમિઃ કોટી કોટીમિઃ સૂક્ષ્મઘ્નદ્વારસાગરોપમં જાયતે । એનેન સૂક્ષ્મઘ્નદ્વારપર્યોપ
મેણ ચ ક્રીપસમુદ્રાઃ પરિસમ્યાયન્તે ? ।

વ્યાવહારિકાદ્વાપર્યોપમ-સાગરોપમયોઃ સ્વરૂપ તુ મુક્તે પ્રોક્તમેષ । સૂક્ષ્મ
દ્વાપર્યોપમં તુ-અસહ્યયસલ્પટીકૃતસ્યૈકૈકસ્ય વાઙ્માત્રસ્ય વર્ણયતે વર્ણયતે નિસ્સારણે
પમ હોતા હૈ । તથા સૂક્ષ્મ જો ઉદ્ધારપર્યોપમ હૈ ઉસકા પ્રમાણ પેસા હૈ
ફિ જિતને પાલામોં સે વહ પૂર્વોક્ત પ્રમાણ ચાલા સજ્જા મરા ગયા હૈ ઉન
પાલામોં મેં સે પ્રત્યેક પાલામ કે સૂક્ષ્મપનક જીવ કે શરીર કી જિતની
અવગાહના હોતી હૈ ડસ અવગાહના સે અસહ્યાત શુળેં ડુકડા કરો પે
સય ડુકડે અપની બુદ્ધિ સે હી ફરિવત કરકે કરના ચાહિયે તાત્પર્ય પેસા
હૈ ફિ એક ૨ પાલામ કે અસમ્યાત ૨ ડુકડે અપની બુદ્ધિ સે કરો ઓર
ફિર ઉસ વ્હેં કોં ઉનસે સ્વય ઠામ ૨ કર નિષિદ્ધરૂપ મેં મરવો ઓર
ફિર એક સમય મેં એક ૨ ડુકડે કોં ઉનસે વાહર નિકાલો ઇસ તરફ
કરતે ૨ જિતને કાલ મેં વહ ગર્સ વ્હાલી હો જાતા હૈ ઉતને સમય કા
નામ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ હૈ ઇન સૂક્ષ્મઉદ્ધારપર્યોપમ કી ૧૦ કોટિ
કોટિ કા એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ ઇસ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ
સે જન્ય સાગરોપમ સે ક્રીપ ઓર સમુદ્રોં કી ગિનતી કી જાતી હૈ ।

વ્યાવહારિક અદ્વાપર્યોપમ ઓર સાગરોપમ કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર ને
સૂત્ર મેં હી પ્રકટ કર દિયા હૈ । સૂક્ષ્મ અદ્વાપર્યોપમ કા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર

બાલાશ્રિના ડેટલા ડુકડા કરવા તે નીચે પ્રમાણે સમજવું સૂક્ષ્મપનક છવના
શરીરની જેવી અવગાહના હોય છે, તે અવગાહનાથી અસખ્યાતગણાં ડુકડા
તે બાલાશ્રિના કરવા બેઠાં. એવાં ડુકડાની કલ્પના પાકે પેતાની બુદ્ધિથી જ
કરવી બેઠાં, કારણ કે અવગાહમાં આ પ્રકારની વાત સહની થકતી નથી
કહેવાનું વાતપય' એ છે કે એવાં બાલાશ્રિના અસખ્યાત ડુકડા કલ્પનાથી જ
કરવાનું શક્ય છે

હવે તે બાલાશ્રિના તે ડુકડાઓ વડે તે મૂળને ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવો
બેઠાં. ત્યારબાદ પ્રતિ સમય તેમાંથી એક એક ડુકડાને બહાર કાઢતાં કાઢતાં
તે મૂલો જેટલા સમયમાં તે બાલાશ્રિના ડુકડાઓથી રહિત થઈ જાય છે,
બિલકુલ બાકી થઈ જાય છે તેટલા કાગને 'સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ' કહે છે
તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમની ૧૦ કોટિકોટિના એક 'સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ'
કાગ થાય ॥ તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમથી જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દીપો અને
અમુકોની ગણતરી થાય છે

બ્યાવહારિક અદ્વાપર્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ તે સૂત્રકારે આ
સૂત્રની સરખાતમાં જ બતાવી દીધું છે હવે સૂક્ષ્મ અદ્વાપર્યોપમનું સ્વરૂપ

કૃતે સતિ ભવતિ । एवं सूक्ष्ममद्वासागरोपमं तेषां पल्यानां दशभिः कोटीकोटी-
भिर्जायते । अनेन सूक्ष्माद्वापल्योपमसागरोपमेण नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-
देवानामायुर्मીयते २ ।

ક્ષેત્રપલ્યોપમમપ્યેવમેવ, નવરં પ્રતિસમયં ચાલાગ્રસ્પૃષ્ટકૈકાકાશપ્રદેશનિસ્સારણે
કૃતે સતિ યાવતા કાલેન પલ્યો નિર્લેપો નિષ્ઠિતો ભવતિ સ કાલો વ્યાવહારિક
ક્ષેત્રપલ્યોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकसागरोपमं तेषां दशभिः कोटीकोटीभि-

સે હૈ અસંખ્યાત ચણ્ડીકૃત એક એક ચાલાગ્ર કો સૌ સૌ વર્ષ જય વ્યતીત
હો જાવેતથ નિકાલના ચાહિયે હસ તરહ કરતે ૨ જય વહ ગર્સ પૂર્ણરૂપ
સે હન ચાલાગ્રો સે રિક્ત હો જાતા હૈ-તથ હનકે ખાલી કરને મેં જિતના
કાલ સમાપ્ત હુઆ ઉતને કાલ કા નામ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ હૈ । સૂક્ષ્મ
અદ્વાપલ્યોપમ કી ૧૦ કોટિકોટિ સે સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ નિષ્પન્ન હોતા
હૈ અર્થાત્ ૧૦ કોટાકોટિ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોપમ કા એક સૂક્ષ્મ અદ્વાસા-
ગરોપમ હોતા હૈ હસ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમજન્ય સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ
સે નૈરયિક, તિર્યગ્યોનિક, મનુષ્ય ઓર દેવોં કી આયુ કો પ્રમિત કિયા
જાતા હૈ ક્ષેત્રપલ્યોપમ મી હસી પ્રકાર સે હૈ પરન્તુ હસમેં કથન કી એસી
વિશેષતા હૈ કિ ચાલાગ્રસે સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશ પ્રદેશકો એક એક સમય
મેં વહાંસે નિકાલો જિતને સમય મેં વહ પલ્ય હસ પ્રકારસે કરતે ૨ હનસે
ખાલી હો જાતા હૈ ઉતને કાલ કા નામ વ્યાવહારિકક્ષેત્રપલ્યોપમ હૈ હસ

પ્રકટ કરવામાં આવે છે-જેના અસંખ્યાત ખંડો કરવામાં આવ્યા હોય એવા
ખાલાઓ વડે ઉપર્યુક્ત પ્રમાણવાળા ફૂવાને ખૂબ જ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવામાં
આવે. ત્યારબાદ સો સો વર્ષે તે ફૂવામાંથી એક એક ખાલાઓ ખંડોને બહાર
ઠાડવામાં આવે. આમ કરતાં કરતા જેટલા સમયે તે ફૂવા તે ખાલાઓ ખંડોથી
ખિલકુલ રહિત (ખાલી) થઈ જાય છે, એટલા કાળને ' સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યો-
પમ કહે છે ' સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોપમની ૧૦ કોટિ કોટિ પ્રમાણેના " સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ " કાળ હોય છે આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ જન્ય સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ દ્વારા નારકો, તિર્યગ્યોનિકો, મનુષ્યો અને દેવોના આયુષ્યના
માપની ગણતરી કરી શકાય છે ક્ષેત્રપલ્યોપમ પણ એજ પ્રકારનું છે, પરન્તુ
તેના કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

ખાલાઓથી સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશપ્રદેશને પ્રતિ સમય બહાર ઠાડતાં
ઠાડતાં જેટલા સમયમાં તે ફૂવા તેમનાથી ખાલી થઈ જાય, એટલા કાળનું નામ
' વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ ' છે. એવા વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમની ૧૦

નિર્લેપો નિષ્ઠિતા મયતિ સ કાઠાઃ સૂક્ષ્મસૂદારપર્યોપમં પ્રોચ્યતે । તથૈવ ચ તેષાં
દ્વન્નમિઃ કોટી કોટીનિઃ સૂક્ષ્મસૂદારસાગરોપમ જાયતે । અનેન સૂક્ષ્મોદ્ધારપર્યોપ
મેણ ચ દ્વીપસમુદ્રાઃ પરિસંસ્થાયન્તે ? ।

વ્યાવહારિકાદ્વાપર્યોપમ-સાગરોપમયોઃ સ્વરૂપ તુ યુગ્મે પ્રોક્તમેષ । સૂક્ષ્મ-
દ્વાપર્યોપમં તુ-અસંખ્યેયસંખ્યાકૃતસ્યૈકૈકસ્ય વાઙ્માત્રસ્ય વર્ણયતે વર્ણયતે નિસ્તારણે
પમ હોતા હૈ । તથા સૂક્ષ્મ જો ઉદ્ધારપર્યોપમ હૈ ઉત્તરના પ્રમાણ પેસા હૈ
કિ જિતને પાલાયો સે ઘડ પૂર્વોક્ત પ્રમાણ ચાલા સ્વદ્વા મરા ગયા હૈ ડન
પાલાયો મેં સે પ્રત્યેક પાલાય કે સૂક્ષ્મપનક જીવ કે શરીર કી જિતની
અવગાહના હોતી હૈ ડન અવગાહના સે અસંખ્યાત શુણે ટુકડા કરો પે
સય ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે હી કરિપત કરક કરના ચાહિયે તાત્પર્ય પેસા
હૈ કિ એક ૨ પાલાય કે અસંખ્યાત ૨ ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે કરો ઓર
ફિર ડસ સ્વદ્વા કો ડનસે સ્વય ઠામ ૨ કર નિષિઘ્વરૂપ મેં મરદો ઓર
ફિર એક સમય મેં એક ૨ ટુકડે કો ડનસે ઘાહર નિકાલો હસ તરહ
કરતે ૨ જિતને કાલ મેં ઘડ ગર્ત સ્વાલી હો જાતા હૈ ડત્તને સમય કા
નામ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ હૈ હન સૂક્ષ્મઉદ્ધારપર્યોપમ કી ૧૦ કોટિ
કોટિ કા એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ હન સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ
સે જન્ય સાગરોપમ સે દ્વીપ ઓર મમુષોં કી ગિનતી કી જાતી હૈ ।

વ્યાવહારિક અદ્વાપર્યોપમ ઓર સાગરોપમ કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર ને
સૂત્ર મેં હી પ્રકટ કર વિયા હૈ । સૂક્ષ્મ અદ્વાપર્યોપમ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર

બાલાગ્રના કેટલા ટુકડા કરના તે નીચે પ્રમાણે સમજવું સૂક્ષ્મપનક અપના
શરીરની બેઠી અવગાહના હેતુ છે, તે અવગાહનાથી અસંખ્યાતમણી ટુકડા
તે બાલાગ્રના કરના બેઠજે. બેઠાં ટુકડાની કલ્પના પાડકે પોતાની બુદ્ધિથી જ
કરની બેઠજે કારણ કે બાવહારમાં આ પ્રકારની વાત સભવી શકતી નથી.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બેઠાં બાલાગ્રના અસંખ્યાત ટુકડા કલ્પનાથી જ
કરવાનું શક્ય છે.

હવે તે બાલાગ્રના તે ટુકડાઓ વડે તે કુવાને ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવો.
બેઠજે. ત્યારબાદ પ્રતિ સમય તેમાંથી એક એક ટુકડાને બહાર કાઢતાં કાઢતાં
તે કુવો બેઠા સમયમાં તે બાલાગ્રના ટુકડાઓથી રહિત થઈ જાય છે,
બિલકુલ ખાલીમઈ બચ છે તેટલા કાળને 'સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમ' કહે છે
તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમની ૧૦ કોટિકોટિના એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ
કાળ થાય છે તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પર્યોપમથી જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દ્વીપો અને
મમુષીની ગણતરી થાય છે.

બાવહારિક અદ્વાપર્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ તેા સૂત્રકારે આ
સૂત્રની સરખાતમાં જ બતાવી દીધું છે. હવે સૂક્ષ્મ અદ્વાપર્યોપમનું સ્વરૂપ

કૃતે સતિ મરતિ । एवं सूक्ष्ममद्वासागरोपमं तेषां पल्यानां दशभिः कोटीकोटी-
भिर्जायते । अनेन सूक्ष्माद्वापल्योपमसागरोપમેण नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-
देवानामायुર્मीयते २ ।

ક્ષેત્રપલ્યોપમમપ્યેવમેવ, નવરં પ્રતિસમયં ચાલાગ્રસ્પૃષ્ટકૈકાકાશપ્રદેશનિસ્સારણે
કૃતે સતિ યાવતા કાલેન પલ્યો નિર્લેપો નિષ્ઠિતો ભવતિ સ કાલો વ્યાવહારિક
ક્ષેત્રપલ્યોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकसागरोपमं तेषां दशभिः कोटीकोटीभि-

से है असंख्यान खण्डीकृत एक एक बालाग्र को सौ सौ वर्ष जब व्यतीत
हो जावे तब निकालना चाहिये इस तरह करते २ जब वह गर्स पूर्णरूप
से उन बालाग्रों से रिक्त हो जाता है—तब इनके खाली करने में जितना
काल समाप्त हुआ उतने काल का नाम सूक्ष्म अद्वापल्योपम है । सूक्ष्म
अद्वापल्योपम की १० कोटिकोटि से सूक्ष्म अद्वासागरोपम निष्पन्न होता
है अर्थात् १० कोटिकोटि सूक्ष्म अद्वा पल्योपम का एक सूक्ष्म अद्वासा-
गरोपम होता है इस सूक्ष्म अद्वापल्योपमजन्य सूक्ष्म अद्वासागरोपम
से नैरयिक, तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देवों की आयु को प्रमित किया
जाता है क्षेत्रपल्योपम भी इसी प्रकार से है परन्तु इसमें कथन की ऐसी
विशेषता है कि बालाग्रसे स्पृष्ट एक एक आकाश प्रदेशको एक एक समय
में वहांसे निकालो जितने समय में वह पल्य इस प्रकारसे करते २ उनसे
खाली हो जाता है उतने काल का नाम व्यावहारिकक्षेत्रपल्योपम है इस

પ્રકટ કરવામાં આવે છે—એના અસંખ્યાત ખંડો કરવામાં આવ્યા હોય એવા
ખાલાગ્રો વડે ઉપયુક્ત પ્રમાણવાળા કૂવાને ખૂબ જ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવામાં
આવે. ત્યારબાદ સો સો વર્ષે તે કૂવામાંથી એક એક ખાલાગ્રખંડને બહાર
ઠાઠવામાં આવે. આમ કરતાં કરતાં જેટલા સમયે તે કૂવો તે ખાલાગ્રખંડોથી
ખિલકુલ રહિત (ખાલી) થઈ જાય છે, એટલા કાળને ‘ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યો-
પમ કહે છે ’ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોપમની ૧૦ કોટિ કોટિ પ્રમાણેના “ સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ ” કાળ હોય છે. આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ જન્ય સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ દ્વારા નારકો, તિર્યગ્યોનિકો, મનુષ્યો અને દેવોના આયુષ્યના
માપની ગણતરી કરી શકાય છે. ક્ષેત્રપલ્યોપમ પણ એજ પ્રકારનું છે, પરન્તુ
તેના કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

ખાલાગ્રથી સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશપ્રદેશને પ્રતિ સમય બહાર ઠાઠતાં
ઠાઠતાં જેટલા સમયમાં તે કૂવો તેમનાથી ખાલી થઈ જાય, એટલા કાળનું નામ
‘ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ ’ છે. એવા વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમની ૧૦

જાપતે । એટલે પ્રરૂપણામાત્રવિષયમેષ । યજુ-અસસ્યાતરુણ્વીકૃતૈર્વાલાયૈઃ સ્પૃષ્ટા
અસ્પૃષ્ટા ચોડ્ડાકાશ્વદેશાઃ મતિસમયમેકૈકશ્ચો નિસ્સાર્યન્તે, એ નિસ્સારિતે
સતિ યાવતાકાલેન પર્યો નિર્લેપો નિશ્ચિતો મતિ સ કાલઃ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપર્યો
પમન્યતે । એન સૂક્ષ્મક્ષેત્રસાગરોપમ તેણાં દશમિ કોટીકોટીમિર્મયતિ ।
અનેન સૂક્ષ્મક્ષેત્રપર્યોપમ-સાગરોપમેણ દષ્ટિવાદે દ્રવ્યાણિ મીયન્તે ॥

અન-ઉદારપર્યોપમ-ક્ષેત્રપર્યોપમયોર્ગ્રહણં ન કૃતમ્, અનુપયોગિત્વાત્, યજ્ઞે
'અદ્વૈ'-તિ વિશેષણસ્યોક્તત્વાન્વેતિ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્તેઃ પર્યોપમાદિમિર્યેણાં ક્રોધાદીનાં કલમૂતકર્મસ્થિતિર્નિરૂપ્યતે તત્સ
રૂપનિરૂપણ કુવશાદ—

મૂલમ્-દુવિદ્ધે કોદ્ધે પળણત્તેસ જહ્વા-આયપદ્મટ્ટિય ચેવ પરપ
દ્મટ્ટિય ચેવ એવ નેરદ્યાણ જાશ વેમાણિયાણ । એવ જાવ મિચ્છાદત્ત
ણસલ્લે ॥ સૂ. ૪૩ ॥

છાયા—દ્વિવિધઃ ક્રોધઃ મદ્દસ, તથા-આત્મમતિવિવિધસ્તૈષ પરપ્રવિચ્છિત
સ્તૈવ । એવ નૈરપિકાણાં યાવદ્ વેમાનિકાનામ્ । એવ યાવત્ મિષ્ટ્યાદર્શનવત્તમમ્
॥ સૂ. ૪૩ ॥

વ્યાવહારિકક્ષેત્ર પર્યોપમ કી ૧૦ કોટાકોટિ સે એક વ્યાવહારિક
ક્ષેત્ર સાગરોપમ વનતા હૈ રસ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપર્યોપમજન્ય સાગરોપમ સે
દષ્ટિવાદ મં દ્રવ્યો કી ગિનતી કી આતી હૈ ૩ । યજ્ઞ સૂત્ર મેં ઉદારપ
ર્યોપમ ઓર ક્ષેત્રપર્યોપમકા જો મદ્દણ નહીં કિયા ગયા હૈ વહ રનકે યહાં
અનુપયોગી હોને સે નહીં કિયા ગયા હૈ । તથા સૂત્ર મેં "અદ્વા" એસા
વિશેષણ કહા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્તપર્યોપમ આદિકોં દ્વારા જિન ક્રોધાદિકાં કી કલમૂત કર્મ
સ્થિતિ કા નિરૂપણ હોતા હૈ અય સૂત્રકાર ઉસકે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

કાલિકાદિ પ્રમાણવાયો એક 'વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ' કાળ દેાય છે
આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપર્યોપમ જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દષ્ટિવાદમાં ૩ એવી જગતરી
કરવામાં આવે છે અહીં સૂત્રમાં ઉદાર પર્યોપમ અને ક્ષેત્રપર્યોપમને એ
મદ્દલ કરાયા નથી તેનુ કારણ એ છે કે અહીં તેઓ અનુપયોગી છે તથા
સૂત્રમાં 'અદ્વા' આ પર વિશેષણરૂપે વપરાયુ છે ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્ત પર્યોપમ આદિ દ્વારા ક્રોધાદિકાંની કલમૂત કર્મસ્થિતિનુ નિરૂ
પણ થાય છે તેથી એ સૂત્રકાર તે ક્રોધાદિકાના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરે છે—

ટીકા—‘દુવિદ્દે કોદ્દે’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्खलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जातः उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु परः कोऽप्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं—(दुविद्दे कोद्दे पणत्ते) इत्यादि ।

टीकार्थ—क्रोध दो प्रकारका कहा गया है एक आत्मप्रतिष्ठित और दूसरा परप्रतिष्ठित अपने ही अपराधसे भित्ति आदिमें शिर वगैरहके लग जाने से अथवा वस्तु के विनाश से जो क्रोध आत्मा में उत्पन्न हो जाता है वह स्वात्म प्रतिष्ठित क्रोध है अथवा जो क्रोध परप्राणी के ऊपर आक्रोश आदि के करने से अपनी आत्मा में प्रतिष्ठित हो जाता है वह आत्मप्रतिष्ठित क्रोध है तथा आक्रोश आदि के करने से दूसरों के द्वारा आत्मा में उदीरित किया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है अथवा अपने द्वारा पर में जो क्रोध उत्पन्न कराया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है । तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि स्वय आचरित किये कार्य का ऐहिक अपायरूप फल समझ कर जो अपनी निजकी आत्मा पर ही क्रोध

“दुविद्दे कोद्दे पणत्ते” इत्यादि—

टीकार્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે હીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથ-હાવાથી અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે. અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપા-યશ્વ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને જ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

તથા યસ્તદ્વિપયઃ ક્રોધ ઉપમાયતે સ પરપ્રતિષ્ઠિતઃ ક્રોધ કટ્યતે, इति । एवम्-
अनेननाऽऽज्ञापकेन यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारम्य मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
बिद्येयम् । तत्र ' जाव ' इति

યાવચ્છબ્દેન ક્રોધાનન્તર માનાદીનામષ્ટાદશાનાં પાપસ્યાનાનાં ગ્રહણં મયતિ ।
एतेषां क्रोधादीनां सर्वेषामपि स्वविकल्पजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थितभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितसमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एवमेतानि सर्वाणि पापस्यानानि ' सिद्धे ' ति वक्ष्यमाणगायोक्तेषु सिद्धादि
विपर्ययाऽसिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि बीजेषु भवन्ति, पापस्यानानां ससारिष्वेव
सद्वभावादिति तद्व्युत्पत्तिनाह—

મૂળમ્—દુઃખિહા સસારસમાવગ્નગા જીવા પળણત્તા, ત જહા તહા
चेव थावराचेव।दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा-सिद्धा चेव असि-
द्धा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा-सद्दिया चेव अणि-
दिया चेव । एवं एसा गाहा फासेयव्वा जाव ससरीरी चेव
असरीरी चेव—“ सिद्धेसद्दियकाए३, जोगे४, वेए५, कसाय ६,
लेसा७ य । गाणुंअ ओगेण्हारे, भासेंग धेरिमे य ससेरीरी ॥सू०४४॥

વજ્ઞાપિત હોતા હે વહ ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હે । ધૌર જય કોઈ
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आदि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હે । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानाविक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सब में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो मेंदों को लेकर
अथवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितस्य जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

આદિ દ્વારા આપણા આત્મામાં ક્રોધ પેદા કરાવે છે ત્યારે તે ક્રોધને પરપ્રતિ-
ષ્ઠિત કહે છે માનથી લઇને મિથ્યાદર્શનશૂન્ય પર્યન્તના પાપસ્થાનકોમાં પણ
આ પ્રમાણે જ સમગ્રનું એટલે કે સ્વવિકલ્પ જનિત અને પરવિકલ્પ જનિત
એ બે સેદોની અપેક્ષાએ તે પ્રત્યેકના પણ સ્વાત્મસ્થિત (સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત)
અને પરાત્મસ્થિત (પરપ્રતિષ્ઠિત) નામના બન્ને પ્રકાર સમજી લેવા ॥સૂ ૪૩॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—ત્રસાશ્ચૈવ સ્થા-
વરાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સિદ્ધાશ્ચૈવ અસિદ્ધાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ
સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સેન્દ્રિયાશ્ચ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ । એમણા ગાથા સ્પર્શનીયા
યાવત્ સશરીરિણશ્ચૈવ અશરીરિણશ્ચૈવ—“ મિદ્ધ ૧, સેન્દ્રિય ૨, કાયમ્ ૩, યોગો ૪,
વેદઃ ૫, કપાયો ૬, લેશ્યા ચ ૭ । જ્ઞાનો ૮, પયોગા ૯, હારમ્ ૧૦, માપકઃ ૧૧,
ચરમશ્ચ ૧૨ સશરીરી ૧૩ ॥ સૂ ૦ ૪૪ ॥

ટીકા—‘ દુવિદ્યા સંસાર ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સંસરણં—ચતુર્ગતિપરિભ્રમણં સંસારઃ—નારકતિર્યગ્નરામરમવાનુભવલક્ષણસ્ત
સં—સમ્યગ્ એકીભાવેન આપન્નાઃ—પ્રાપ્તાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ, સ્વાર્થે ક પ્રત્યયઃ,
સંસારિણ ઇત્યર્થઃ । તે દ્વિવિધાઃ—ત્રસાઃ સ્થાવરાશ્ચેતિ જીવાઃ સંસારિણ એવ સન્તિ
ઉતાન્વેઽપિવા ? ઇતિચેત્—‘ સન્ત્યેવે ’—તિ પ્રદર્શનાય સપતિપક્ષાં ત્રયોદશમૂત્રી-

હસ પ્રકાર યે સવ પાપસ્થાન આગે કહે જાને વાલી (સિદ્ધ) ઇત્યાદિ
ગાથા મેં કહે હુએ સિદ્ધ આદિ સે વિપરીત અસિદ્ધ આદિ તેરહ જીવોં મેં
હી પાતે હૈં હસલિયે હનકે ભેદ વતલાતે હૈં—(દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા
જાવા પળ્લતા) ઇત્યાદિ ।

ચારોં ગતિયોં મેં પરિભ્રમણ કરને કા નામ સંસાર હૈં યહ સંસાર
નારક, તિર્યક્ નર ઓર દેવરખવોં કે અનુભવ કરને રૂપ હૈં હસ સંસાર
કો જો એકીભાવ સે પ્રાપ્ત કર ચુકે હૈં વે સંસાર સમાપન્નક જીવ હૈં ।
એસે યે સંસારસમાપન્નક જીવ સંસારી જીવ કહે ગયે હૈં યે સંસારી જીવ
ઘસ ઓર સ્થાવર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈં યહી દ્વિવિધત્વ કી
વાત—“ દુવિદ્યા સન્વજીવા ” હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈં તાત્પર્ય

આ અઠારે પાપસ્થાનકોના સદ્ભાવ અસિદ્ધ આદિ ૧૩ જીવોમાં હોય
છે. “ સિદ્ધ ” ઇત્યાદિ જે ગાથા આગળ કહેવામાં આવવાની છે તે ગાથામાં
જે સિદ્ધ આદિ જીવો પ્રકટ કર્યા છે, તેમના કરતાં વિપરીત આ અસિદ્ધ
આદિ જીવો છે સૂત્રકાર તે અસિદ્ધ આદિ ૧૩ પ્રકારો હવે પ્રકટ કરે છે—

“ દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—આર ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરવું તેનું નામ સંસાર છે નારક, તિર્યચ,
મનુષ્ય અને દેવલોના અનુભવ કરવા રૂપ તે સંસાર છે આ સંસારને એકી
ભાવથી (સંસારમાં દૂધ અને પાણીની જેમ એકરૂપ) પ્રાપ્ત કરી ચુકેલા જે
જીવો છે, તેમને સંસાર સમાપન્નક જીવો કહે છે. એવા સંસારસમાપન્નક
જીવોને સંસારી જીવો કહ્યા છે તે સંસારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવરના
ભેદથી બે પ્રકારના છે. આ દ્વિવિધત્વની વાત જ “ દુવિદ્યા સન્વજીવા ”

જાયતે । एतद्वय प्रकृपणामाप्रविषयमेव । यत्तु-असक्यातरुण्डीकृतैर्षालामैः स्पृष्टा
अस्पृष्टा वाऽऽकाशमवेक्षाः प्रतिसमयमेकैकशो निस्सार्यते, एव निस्सारिते
सति यावताकाशेन पर्यो निर्लेपो निष्ठितो भवति स काशः सूक्ष्मक्षेत्रपर्यो
पमस्यते । एव सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपम तेषां दशमि कोटीकोटीभिर्मयति ।
अनेन सूक्ष्मक्षेत्रपर्योपम-सागरोपमेण दृष्टिबाधे द्रव्याणि मीयन्तः ।

अत्र-उद्धारपर्योपम-क्षेत्रपर्योपमयोर्ग्रहणं न कृतम्, अनुपयोगित्वात्, सूत्रे
'अद्वे'-ति विशेषणस्योक्तत्वाच्चेति ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्तै पर्योपमादिमिथेषां क्रोधादीनां फलभूतकर्मस्थितिर्निरूप्यते तत्स
रूपनिरूपणं कुर्षमाह—

मूलम्—दुविहे कोहे पणत्तेत जहा—आयपद्दट्टिए चेव परप
इट्टिए चेव एव नेरदयाण जाव वेमाणियाण । एव जाव मिच्छादंस
णसहे ॥ सू० ४३ ॥

छाया—द्विविधः क्रोधः प्रवृत्तः, तदपचा—आत्मप्रतिष्ठितश्चैव परप्रतिष्ठित
श्चैव । एव नैरयिकाणां यावद् वेमानिकानाम् । एवं यावत् मिथ्यादर्शनद्वयम्
॥ सू० ४३ ॥

व्यावहारिकक्षेत्र પર્યોપમ કી ૧૦ કોટાકોટિ સે ૧૬ વ્યાવહારિક
ક્ષેત્ર સાગરોપમ થનતા હૈ રસ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપર્યોપમઅન્ય સાગરોપમ સે
દૃષ્ટિવાદ મેં દ્રવ્યોં કી ગિનતી કી આતી હૈ ૩ । યહાં સૂત્ર મેં ઉદારપ
ર્યોપમ ઔર ક્ષેત્રપર્યોપમકા જો ગ્રહણ નહીં કિયા ગયાહૈ વહ રનકે યહાં
અનુપયોગી હોને સે નહીં કિયા ગયા હૈ । તથા સૂત્ર મેં “અદ્વા” વેસા
વિશેષણ કહા ગયા હૈ ॥ સૂ૦૪૨ ॥

પૂર્વોક્તપર્યોપમ આદિકોં દ્વારા જિન ક્રોધાદિકોં કી ફલભૂત કર્મ
સ્થિતિ કા નિરૂપણ હોતા હૈ અપ સૂત્રકાર ડસકે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

દૃષ્ટિકોટિ પ્રમાણવાળો કોઈ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ' કાલ ડેવ છે
આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપર્યોપમ અન્ય સાગરોપમ દ્વારા દૃષ્ટિવાદમાં ૩ થોડી ગણતરી
કરવામાં આવે છે અહીં સૂત્રમાં ઉદાર પર્યોપમ અને ક્ષેત્રપર્યોપમને બે
પ્રકાર કયાયા નથી તેનું કારણ એ છે કે અહીં તેઓ અનુપયોગી છે તથા
સૂત્રમાં જરા 'આ ૫૬ વિશેષણરૂપે વપરાયુ છે ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્ત પર્યોપમ આદિ દ્વારા ક્રોધાદિકોં ફલભૂત કર્મસ્થિતિનું નિરૂપણ થાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે ક્રોધાદિકોં સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

ટીકા—‘દુવિદ્દે કોદ્દે’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्खलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जात उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु पर क्रोड्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं—(दुविद्दे कोद्दे पणत्ते) इत्यादि ।

टीકાર્થ—ક્રોધ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ એક આત્મપ્રતિષ્ઠિત ઓર દૂસરા પરપ્રતિષ્ઠિત અપને હી અપરાધસે ભિત્તિ આદિમેં શિર વગેરહકે લગ જાને સે અથવા વસ્તુ કે વિનાશ સે જો ક્રોધ આત્મા મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ વહ સ્વાત્મ પ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા જો ક્રોધ પરપ્રાણી કે ડપર આક્રોશ આદિ કે કરને સે અપની આત્મા મેં પ્રતિષ્ઠિત હો જાતા હૈ વહ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ તથા આક્રોશ આદિ કે કરને સે દૂસરોં કે દ્વારા આત્મા મેં ઉદીરિત કિયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા અપને દ્વારા પર મેં જો ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ । તાત્પર્યં હસ કથન કા એસા હૈ કિ સ્વય આચરિત કિયે કાર્ય કા એહિક અપાયરૂપ ફલ સમક્ષ કર જો અપની નિજકી આત્મા પર હી ક્રોધ

“દુવિદ્દે કોદ્દે પણત્તે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે હીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથ ડાવાથી અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપા-યરૂપ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને બ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

जायते । एतद्वय प्ररूपणामात्रविषयमेव । यत्तु—असंख्यातत्त्वस्वीकृतैर्वाक्यैः स्पृष्टा
अस्पृष्टा वाऽऽकाशप्रवेशाः प्रतिसमयमेकैश्चो निस्तार्यन्ते, एव निस्तारिते
सति यावताकाशेन परयो निर्लेपो निष्ठितो भवति स काशः सूक्ष्मक्षेत्रपत्न्यो
पममुच्यते । एव सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपम तेषां दशमि कोटीकोटीभिर्भवति ।
अनेन सूक्ष्मक्षेत्रपर्योपम—सागरोपमेव दृष्टिबाहे द्रव्याणि मीयन्तः ।

अत्र—उद्धारपर्योपम—क्षेत्रपर्योपमयोर्ग्रहण न कृतम्, अनुपयोगित्वात्, सूत्रे
'अदे'—ति विशेषणस्योक्तत्वाच्चेति ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्ते पर्योपमादिभिर्मेपां क्रोधादीनां फलभूतकर्मस्थितिर्निरूप्यते तत्स
रूपनिरूपण कुत्रभाह—

मूलम्—दुविहे कोहे पणत्तेत जहा—आयपइट्टिए चेव परप
इट्टिए चेव एव नेरइयाण जाव वेमाणियाण । एव जाव मिच्छादंस
णसहे ॥ सू० ४३ ॥

छाया—विनिघः क्रोधः मदसः, तत्पवा—आत्मपठित्वइवेव परप्रतिष्ठित
इवेव । एव नैरयिकाणां यावत् वेमाणिकानाम् । एव यावत् मिध्यादर्शनइत्यम्
॥ सू० ४३ ॥

व्यावहारिकक्षेत्र पर्योपम की १० कोटाकोटि से एक व्यावहारिक
क्षेत्र सागरोपम बनता है इस सूक्ष्मक्षेत्रपत्न्योपमजन्य सागरोपम से
दृष्टिवाद में द्रव्यों की गिनती की जाती है ३ । यहाँ सूत्र में उद्धारप
त्न्योपम और क्षेत्रपत्न्योपमका जो ग्रहण नहीं किया गया है वह इनके यहाँ
अनुपयोगी होने से नहीं किया गया है । तथा सूत्र में "अदा" ऐसा
विशेषण कहा गया है ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्तपर्योपम आदिकों द्वारा जिन क्रोधादिकों की फलभूत कर्म
स्थिति का निरूपण होता है अथ सूत्रकार उसके स्वरूप का निरूपण

कहा है कि प्रमाणवशः केव 'व्यावहारिक क्षेत्र सागरोपम' का ज्ञेय है
आ सूक्ष्म क्षेत्रपत्न्योपम जन्य सागरोपम द्वारा दृष्टिवादमां ३ योनी अवतरी
हवाभां आवे है अर्थात् सूत्रमा उद्धार पर्योपम अने क्षेत्रपत्न्योपमने ने
अदंश कराया नहीं तेनु कारण के है के अर्थात् तेजो अनुपयोगी है तथा
सूत्रमा "अदा" आ यह विशेषणसे पपद्यु है ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्त पर्योपम आदि द्वारा क्रोधादिकोनी इतभूत कर्मस्थिति नि
पद्य याव है तेथी के सूत्रकार ते क्रोधादिकोना स्वरूप निरूपण करे है—

ટીકા—‘દુવિદ્દે કોદ્દે’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्वलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जातः उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु परः कोऽप्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं (दुविद्दे कोद्दे पणत्ते) इत्यादि ।

टीકાર્થ—ક્રોધ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ એક આત્મપ્રતિષ્ઠિત ઔર दूसरा परप्रतिष्ठित अपने ही अपराधसे भित्ति आदिमें शिर वगैरहके लग जाने से अथवा वस्तु के विनाश से जो क्रोध आत्मा में उत्पन्न हो जाना है वह स्वात्म प्रतिष्ठित क्रोध है अथवा जो क्रोध परप्राणी के ऊपर आक्रोश आदि के करने से अपनी आत्मा में प्रतिष्ठित हो जाता है वह आत्मप्रतिष्ठित क्रोध है तथा आक्रोश आदि के करने से दूसरों के द्वारा आत्मा में उदीरित किया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है अथवा अपने द्वारा पर में जो क्रोध उत्पन्न कराया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है । तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि स्वय आचरित किये कार्य का ऐहिक अपायरूप फल समझ कर जो अपनी निजकी आत्मा पर ही क्रोध

“દુવિદ્દે કોદ્દે પણત્તે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે દીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથવા અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપાયાય રૂપ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને જ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

તદા યસ્તદ્વિપયઃ ક્રોધ ઉપજાયતે સ પરપ્રતિષ્ઠિતઃ ક્રોધઃ કથ્યતે, इति । एवम्-
अनेनवाऽऽज्ञापकेन यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारभ्य मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
विधेयम् । तत्र ' जाय ' इति

યાવન્નશ્ચદેન ક્રોધાનન્તર માનાવીનામપ્ટાદશાનાં પાપસ્થાનાનાં ગ્રહણં મયતિ ।
एतेषां क्रोधादीनां सर्वेषामपि स्वविकल्पजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थित्वाभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एषमेतानि सर्वाणि पापस्थानानि ' सिद्धे ' ति वक्ष्यमाणगायोत्रतेषु सिद्धादि
विपर्ययाऽसिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि लीलेषु भवन्ति, पापस्थानानां सत्सारिष्वेव
सम्भावादिति तदुद्देशानाह—

મૂલમ્—દુઃખિહા સસારસમાવજગા જીવા પળણત્તા, ત જહા તહા
ચેવ થાવરાચેવ।દુઃખિહા સઠ્ઠજીવા પળણત્તા ત જહા સિદ્ધા ચેવ અસિ
દ્ધા ચેવ । દુઃખિહા સઠ્ઠજીવા પળણત્તા ત જહા—સહદિયા ચેવ અર્ણિ
દિયા ચેવ । એવ પસા ગાહા ફાસેયઠ્ઠા જાવ સસરીરી ચેવ
અસરીરી ચેવ—“ સિદ્ધેસહદિયકાપ૩, જોગે૪, વેપ૫, કસાય ૬,
લેસા૭ ય । ણાર્ણુવ ઓર્ગાંદારે, માસંગે ચેરિમે ય સસેરીરી ॥સૂ૦૪૪॥

उद्धावित होता है वह क्रोध आत्मप्रतिष्ठित कहलाता है । और जब कोई
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आदि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परप्रतिष्ठित कहलाता है । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानादिक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सय में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो मेंदों को लेकर
अपवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितत्व जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

આદિ દ્વારા આપણા આત્મામાં ક્રોધ પેદા કરાવે છે, ત્યારે તે ક્રોધને પરપ્રતિ-
ષ્ઠિત કહે છે માનથી લઇને મિથ્યાદર્શનશૂન્ય પર્યન્તના પાપસ્થાનકેમાં પણ
આ પ્રમાણે જ સમજવું જોટલે કે સ્વવિકલ્પ જનિત અને પરવિકલ્પ જનિત
જે બે શેરોની અપેક્ષાએ તે પ્રત્યેકના પણ સ્વાત્મસ્થિત (સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત)
અને પરાત્મસ્થિત (પરપ્રતિષ્ઠિત) નામના બન્ને પ્રકાર સમજી લેવા ॥સૂ ૪૩॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—ત્રસાશ્ચૈવ સ્થા-
વરાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સિદ્ધાશ્ચૈવ અસિદ્ધાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ
સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સેન્દ્રિયાશ્ચૈવ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ । એવમેવા ગાથા સ્પર્શનીયા
યાવત્ સશરીરિણશ્ચૈવ અશરીરિણશ્ચૈવ—“ સિદ્ધ ૧, સેન્દ્રિય ૨, કાયમ્ ૩, યોગો ૪,
વેદઃ ૫, કપાયોદે, હેશ્યા ચ ૭ । જ્ઞાનો ૮, પયોગા ૯, હારમ્ ૧૦, ભાષકઃ ૧૧,
ચરમશ્ચ ૧૨ સશરીરી ૧૩ ॥ સૂ૦ ૪૪ ॥

ટીકા—‘ દુવિદ્યા સંસાર૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સંસરણં—ચતુર્ગતિપરિભ્રમણં સંસારઃ—નારકતિર્યગ્નરામરમવાનુભવલક્ષણસ્તં
સં—સમ્યગ્ એકીભાવેન આપન્નાઃ—પ્રાપ્તાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ, સ્વાર્થે ક પ્રત્યયઃ,
સંસારિણ ઇત્યર્થઃ । તે દ્વિવિધાઃ—ત્રસા. સ્થાવરાશ્ચેતિ જીવા સંસારિણ એવ સન્તિ
ઉતાન્યેઽપિવા ? ઇતિચેત્—‘ સન્ત્યેવે ’—તિ પ્રદર્શનાય સપતિપક્ષાં ત્રયોદશમૂત્રી-

હસ પ્રકાર યે સ્વ પાપસ્થાન આગે કહે જાને વાલી (સિદ્ધ) ઇત્યાદિ
ગાથા મેં કહે હુએ સિદ્ધ આદિ સે વિપરીત અસિદ્ધ આદિ તેરહ જીવોં મેં
હી પાતે હું હસલિયે इनके भेद बतलाते हैं—(દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા
જાવા પળ્લતા) ઇત્યાદિ ।

ચારોં ગતિયોં મેં પરિભ્રમણ કરને કા નામ સંસાર હૈ યહ સંસાર
નારક, તિર્યક્ નર ઓર દેવરખવોં કે અનુભવ કરને રૂપ હૈ હસ સંસાર
કો જો એકીભાવ સે પ્રાપ્ત કર ચુકે હું વે સંસાર સમાપન્નક જીવ હું ।
એસે યે સંસારસમાપન્નક જીવ સંસારી જીવ કહે ગયે હું યે સંસારી જીવ
ત્રસ ઓર સ્થાવર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હું યહી દ્વિવિધત્વ કી
વાત—“ દુવિદ્યા સર્વજીવા ” હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ તાત્પર્ય

આ અઠાદે પાપસ્થાનકોનો સદ્ભાવ અસિદ્ધ આદિ ૧૩ જીવોમાં હોય
છે. “ સિદ્ધ ” ઇત્યાદિ જે ગાથા આગળ કહેવામાં આવવાની છે તે ગાથામાં
જે સિદ્ધ આદિ જીવો પ્રકટ કર્યા છે, તેમના કરતા વિપરીત આ અસિદ્ધ
આદિ જીવો છે સૂત્રકાર તે અસિદ્ધ આદિ ૧૩ પ્રકારો હવે પ્રકટ કરે છે—

“ દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—નાર ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરવું તેનું નામ સંસાર છે નારક, તિર્યંચ,
મનુષ્ય અને દેવલોકોના અનુભવ કરવા રૂપ તે સંસાર છે આ સંસારને એકી
ભાવથી (સંસારમાં દૂધ અને પાણીની જેમ એકરૂપ) પ્રાપ્ત કરી ચુકેલા જે
જીવો છે, તેમને સંસાર સમાપન્નક જીવો કહે છે. એવા સંસારસમાપન્નક
જીવોને સંસારી જીવો કહ્યા છે તે સંસારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવરના
લેક્ષથી બે પ્રકારના છે. આ દ્વિવિધત્વની વાત જ “ દુવિદ્યા સર્વજીવા ”

तदा यस्तद्विषयः क्रोध उपजायते स परप्रतिष्ठितः क्रोधः कथ्यते, इति । एवम्-
अनेनवाऽऽलापकः यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारम्भ मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
विधेयम् । तत्र 'आय' इति

यावच्छब्देन क्रोधानन्तर मानादीनामप्यादृशानां पापस्थानानां ग्रहणं भवति ।
एतेषां क्राधादीनां सत्त्वे यामपि स्वविश्वजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थित्याभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एवमेतानि सर्वाणि पापस्थानानि 'सिद्धे' ति वक्ष्यमाणगायोक्तेषु सिद्धादि
विपर्ययाऽसिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि बीजेषु भवन्ति, पापस्थानानां सत्सारिण्येव
सर्वमानादिति तद्वृत्तेशानाह—

मूलम्—दुविहा ससारसमावज्जगा जीवा पणत्ता, त जहा तहा
चेव थावराचेवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा सिद्धा चेव असि
द्धा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा—सइदिया चेव अणि
दिया चेव । एव एसा गाहा फासेयव्वा जाव ससरीरी चेव
असरीरी चेव—“ सिद्धेसइदियकाए३, जोगे४, वेए५, कसाय ६,
केसा७ य । णाणुंअ ओगाहारे, मासेंग धेरिमे य ससरीरी ॥ सू०४३॥

उद्धावित होता है वह क्रोध आत्मप्रतिष्ठित कहलाता है । और जब कोई
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आवि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परप्रतिष्ठित कहलाता है । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानादिक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सब में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो मेंदों को लेकर
अथवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितत्व जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

अत्रि द्वारा आपणा आत्मायां क्रोध पैदा कशवे छे, त्पारे ते क्रोधने परप्रति-
ष्ठित कहे छे मानधी लक्ष्मि मिथ्यादर्शनशून्य पर्यन्तना पापस्थानां पञ्च
आ प्रभावे अ समज्जुं जेट्ठे के स्वविकल्प जनित अने परविकल्प जनित
अ छे वेदेनी अपेक्षाछे ते प्रत्येकना पञ्च स्वात्मस्थित (स्वात्मप्रतिष्ठित)
अने परात्मस्थित (परप्रतिष्ठित) नामना अण्ठे प्रकार समज्ठे सेवा ॥ सू ४३॥

પઠિતવ્યાનીત્યર્થઃ । કિયદવધિ ? इत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि—‘ सिद्ध ’ इत्यारभ्य
‘ ससरीरीचेव असरीरीचेव ’ इत्यन्तम् । तामेव गाथामाह—‘ सिद्ध ’ इत्यादि । एषा
गाथा सप्रतिपक्षा वाच्या तथाहि—सिद्धाः—सिद्धजीवाः, असिद्धाः—सिद्धविपरीताः
१, सेन्द्रियाः—इन्द्रियसहिताः, अनिन्द्रियाः—इन्द्रियवर्जिताः २, एवं ‘ काण ’ त्ति
सकायाः—पृथिव्यादयस्तानाश्रित्य सर्वे जीवाः सप्रतिपक्षा वाच्याः । एवं सर्वाणि
व्याख्येयानि । वाचना चैवम्—“ सकायच्चेव २, अकायच्चेव, ३, सजोगच्चेव,
अजोगच्चेव ४, सवेयच्चेव अवेयच्चेव ५, इत्याद्यालापकाः सर्वत्र संयोज्याः ।
सकायाः—पृथिव्यादिषड्विधकाय—विशिष्टाः संसारिणः, अकायास्तद्विन्नाः सिद्धाः
३। सयोगाः—संसारिणः, अयोगाः—अयोगिनः सिद्धाश्च ४। सवेदाः—संसारिणः,

सशरीरी होते हैं । वह गाथा इस प्रकार से है—“ सिद्धसइंदियकाण ”
इत्यादि । यहां यह गाथा सप्रतिपक्ष कहना चाहिये अर्थात्—इस गाथा
के अनुसार सिद्ध, सेन्द्रिय, आदि जीव यावत् सशरीरी तक अपने २
प्रतिपक्ष सहित कहना चाहिये—सिद्ध जीव, असिद्ध जीव, सेन्द्रिय
(इन्द्रियसहित) जीव, अनिन्द्रिय—इन्द्रियवर्जितजीव इस प्रकार सका-
यपृथिवीकाय आदि जीव इन सब को आश्रित करके समस्त जीव
सप्रतिपक्ष कहना चाहिये । जिस प्रकार सिद्ध असिद्ध १, सेन्द्रिय अनि-
न्द्रिय २ ये अपने २ प्रतिपक्ष सहित तेरह कहे गये हैं, इसी प्रकार से
पृथिवी आदि षड्विधकायविशिष्ट संसारी जीव, और तद्विन्न अकाय
जीव—सिद्ध जीव ३ सयोग संसारी जीव, और अयोग—चौदहवें गुण-
स्थानवर्ती जीव और सिद्ध जीव ४, सवेद—वेदसहित संसारी जीव

अताववामा आवेल छे ते गाथा आ प्रमाणे छे—“ सिद्ध सइंदियकाण ”
इत्यादि. आ गाथा सप्रतिपक्ष (प्रतिपक्ष सङ्गित) कडेवी नेधये ओटले के
आ गाथाમાં પ્રકટ કરેલા સિદ્ધ, સેન્દ્રિય આદિ સશરીરી પર્યન્તના જીવો પોતા-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત કહેવા નેધએ જેમકે સિદ્ધ જીવ અને અસિદ્ધ જીવ,
સેન્દ્રિય જીવ અને અનિન્દ્રિય જીવ, એજ પ્રમાણે સકાય પૃથ્વીકાય આદિ
જીવોને આશ્રિત કરીને સમસ્ત જીવોનું તેમના પ્રતિપક્ષ સહિત કથન થવું
નેધએ. જેમ સિદ્ધ—અસિદ્ધ, અને (૨) સેન્દ્રિય—અનિન્દ્રિય આ જીવોને પોતા-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, (૩) એજ પ્રમાણે પૃથ્વી
આદિ ષડ્વિધકાય વિશિષ્ટ (છકાય જીવો) સ સારી જીવો અને તેનાથી બિન્ન
એવાં અકાય જીવો—સિદ્ધ જીવો, (૪) સયોગ સ સારી જીવો અને અયોગ
૧૪ માં શુશ્થાનવર્તી જીવ અને સિદ્ધ જીવ, (૫) સવેદ (વેદ સહિત)

માદ—‘દુનિદા સવ્યખીના’ રૂપાદિ । સર્વજીવાઃ—સમસ્તપાનિનઃ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતાઃ ।
તદેવ પ્રકારદ્વયમાદ—પિદ્ધા અસિદ્ધાશ્ચ । તથા સિષ્યન્તિ સ્મેતિ સિદ્ધા કર્મપ્રપન્ન
નિર્મુક્તાઃ । અસિદ્ધા—તદ્મિથાઃ ૧ । પુનરપિ સર્વજીવાનાં દ્વિવિધ્યમાદ—‘દુવિદે’—
ત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ । નવરમ્—સેન્દ્રિયા અનિન્દ્રિયાશ્ચેતિ । તત્ર સેન્દ્રિયાઃ—ઇન્દ્રિય સહિતાઃ
સસારિણા । અનિન્દ્રિયા—ઇન્દ્રિયરહિતા—અપર્યાસકાઃ, કેવલિનઃ, સિદ્ધાશ્ચેતિ
૨ । પશ્ચમ્—અનન પ્રકારેણ પૃષ્ઠા—અનુપદ વક્ત્ર્યમાગા ગાથા—પ્રસ્તુતસમવિપક્ષમુખ
યોદશી સપ્રાદક્ષપદરૂપા સ્પર્શનોયા—અનુસરણીયા—પતવનુસારેણ પ્રયોદશાપિ પુમાનિ

હસ સૂત્ર કા પેસા હૈ કિ યહાં પર કિસી ને પેસી આદાંકા કી કિ જીવ
સસારી હી હૈ યા ઓર મી જીવ હૈ ? તથા ઉત્તર દિયા ગયા કિ અન્ય જીવ
મી હૈ હસી ઘાત કો દિસાને કે લિયે હસ સપ્રતિપક્ષ ત્રયોદશા ૧૩ સૂત્રો
કો સૂત્રકાર ને કહા હૈ હસકે દ્વારા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ સમસ્ત
પ્રાણી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ જૈસે પદ સિદ્ધ ઓર દુસરે અસિદ્ધ
હનમેં જો કર્મપ્રપન્ન સે રહિત હો જુકે હૈ વે સિદ્ધ હૈ ઓર જો કર્મપ્રપન્ન
સે રહિત નહીં હુપ હૈ વે અસિદ્ધ જીવ હૈ હસી પ્રકાર સે સેન્દ્રિય ઓર
અનિન્દ્રિય કે ભેદ સે મી સર્વ જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ હનમેં જો
ઇન્દ્રિયસહિત હૈ વે સેન્દ્રિય જીવ—સસારી જીવ હૈ ઓર જો ઇન્દ્રિયો સે
રહિત હૈ પેસે વે અપર્યાસક, કેવલી ઓર સિદ્ધ ઇન્દ્રિયરહિત જીવ હૈ ૨
હસી પ્રકાર સે યહાં યહ ગાથા અનુસરણીય હૈ—કહાં તક કિ જીવ

આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ સૂત્રનું વાતપદ એવું છે કે
કહાય કોઇને જોવી ચાહા થાય કે શું હવે સસારી જ હોય છે કે અસસારી
પણ હોય છે ખરા ? તે તેના ઉત્તર એ છે કે સસારી સિવાયના હવે પણ
છે ખરા. જો જ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રતિપક્ષ સહિતના ૧૩ સૂત્રો
સૂત્રકારે કહ્યાં છે તેના દ્વારા જો પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે સમસ્ત હવે
જો પ્રકારના કહ્યા છે—એમકે સિદ્ધ અને અસિદ્ધ બે હવે કર્મપ્રપન્નથી રહિત
થઈ નુક્યા છે તે હવેને સિદ્ધ કહે છે અને બે હવે કર્મપ્રપન્નથી રહિત
થયા નથી તેમને અસિદ્ધ હવે કહે છે ॥ ૧ ॥ જો જ પ્રકારે સેન્દ્રિય અને
અનિન્દ્રિયના ભેદથી પણ હવે જો પ્રકારના કહ્યા છે બે હવે ઇન્દ્રિયોથી
યુક્ત છે તેમને સેન્દ્રિય હવે કહે છે સસારી હવેના સેન્દ્રિયોમા સમાવેશ
થાય છે બે હવે ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે તેમને અનિન્દ્રિય હવે કહે છે
અપર્યાસક કેવલી અને સિદ્ધનો અનિન્દ્રિય હવેમાં સમાવેશ થાય છે ॥ ૨ ॥
જો જ પ્રમાણે સરીરી અને અસરીરી હવે પર્યાવ્તન પ્રકારે આ ગાથા દ્વારા

પઠિતવ્યાનીત્યર્થઃ । ક્રિયદવધિ ? इत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि—‘ सिद्ध ’ इत्यारभ्य
‘ ससरीरीचेव असरीरीचेव ’ इत्यन्तम् । तामेव गाथामाह—‘ सिद्ध ’ इत्यादि । एषा
गाथा सप्रतिपक्षा वाच्या तथाहि—सिद्धाः—सिद्धजीवाः, असिद्धाः—सिद्धविपरीताः
१, सेन्द्रियाः—इन्द्रियसहिताः, अनिन्द्रियाः—इन्द्रियवर्जिताः २, एवं ‘ काए ’ त्ति
सकायाः—पृथिव्यादयरतानाश्रित्य सर्वे जीवाः सप्रतिपक्षा वाच्याः । एवं सर्वाणि
व्याख्येयानि । वाचना चैवम्—“ सकायच्चेव २, अकायच्चेव, ३, सजोगच्चेव,
अजोगच्चेव ४, सवेयच्चेव अवेयच्चेव ५, इत्याद्यालापकाः सर्वत्र संयोज्याः ।
सकायाः—पृथिव्यादिषड्विधकाय—विशिष्टा संसारिणः, अकायास्तद्विन्नाः सिद्धाः
३। सयोगाः—संसारिणः, अयोगाः—अयोगिनः सिद्धाश्च ४। सवेदाः—संसारिणः,

સશરીરી होते हैं । वह गाथा इस प्रकार से है—“ सिद्धसइंदियकाए ”
इत्यादि । यहां यह गाथा सप्रतिपक्ष कहना चाहिये अर्थात्—इस गाथा
के अनुसार सिद्ध, सेन्द्रिय, आदि जीव यावत् सशरीरी तक अपने २
प्रतिपक्ष सहित कहना चाहिये—सिद्ध जीव, असिद्ध जीव, सेन्द्रिय
(इन्द्रियसहित) जीव, अनिन्द्रिय—इन्द्रियवर्जितजीव इस प्रकार सका-
यपृथिवीकाय आदि जीव इन सब को आश्रित करके समस्त जीव
सप्रतिपक्ष कहना चाहिये । जिस प्रकार सिद्ध असिद्ध १, सेन्द्रिय अनि-
न्द्रिय २ ये अपने २ प्रतिपक्ष सहित तेरह कहे गये हैं, इसी प्रकार से
पृथिवी आदि षड्विधकायविशिष्ट संसारी जीव, और तद्विन्न अकाय
जीव—सिद्ध जीव ३ सयोग संसारी जीव, और अयोग—चौदहवें गुण-
स्थानवर्ती जीव और सिद्ध जीव ४, सवेद—वेदसहित संसारी जीव

ખતાવવામાં આવેલ છે તે ગાથા આ પ્રમાણે છે—“ સિદ્ધ સહિંદ્રિકાણ ”
ઈત્યાદિ. આ ગાથા સપ્રતિપક્ષ (પ્રતિપક્ષ સહિત) કહેવી બેઠએ એટલે કે
આ ગાથામાં પ્રકટ કરેલા સિદ્ધ, સેન્દ્રિય આદિ સશરીરી પર્યન્તના જીવો પોત-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત કહેવા બેઠએ જેમકે સિદ્ધ જીવ અને અસિદ્ધ જીવ,
સેન્દ્રિય જીવ અને અનિન્દ્રિય જીવ, એજ પ્રમાણે સકાય પૃથ્વીકાય આદિ
જીવોને આશ્રિત કરીને સમસ્ત જીવોનું તેમના પ્રતિપક્ષ સહિત કથન થવું
બેઠએ જેમ સિદ્ધ—અસિદ્ધ, અને (૨) સેન્દ્રિય—અનિન્દ્રિય આ જીવોને પોત-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, (૩) એજ પ્રમાણે પૃથ્વી
આદિ ષડ્વિધકાય વિશિષ્ટ (છકાય જીવો) સંસારી જીવો અને તેનાથી ભિન્ન
એવાં અકાય જીવો—સિદ્ધ જીવો, (૪) સયોગ સંસારી જીવો અને અયોગ
૧૪ માં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ અને સિદ્ધ જીવ, (૫) સવેદ (વેદ સહિત)

અવેદાઃ-મનિવૃત્તિનાદરસમ્પરાયવિશેષાદયઃ પદ્, સિદ્ધાશ્વ ૫। સકાપાયા-
 સૂક્ષ્મસમ્પયાન્તાઃ, અકપાયાઃ-ઉપશાન્તમોહાદ્યમત્વારઃ, સિદ્ધાશ્વ ૬। સહેશ્વાઃ-
 સયોગિગુણસ્થાનપર્યન્તાઃ સસારિણઃ, અલેશ્વાઃ-અયોગિનઃ સિદ્ધાશ્વ ૭। જ્ઞાનિનાઃ-
 સમ્યગ્દષ્ટયઃ, અજ્ઞાનિનાઃ-મિથ્યાદષ્ટયઃ ૮। ઉપયોગિનઃ-સાકારોપયુક્તા, અનાકારોપયુક્તાશ્વેતિ
 દ્વિવિધાઃ, સદ્ ભાકારેણ-વિશેષાંશપ્રવૃત્તિરુપેણ વર્ણયે ય
 ઉપયોગઃ સ સાકારોપયાગઃ જ્ઞાનોપયોગ इत्यर्थ, તેનોપયુક્તાઃ સાકારોપયુક્તાઃ,
 અનાકારસ્તુ તદ્વિચ્છેદ-ઉપયોગ વર્ણનોપયોગ इत्यर्थ; તેનયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ ૯।

और अवेद-वेदरहित ९-१०-११-१२ १३ और १४ वां गुणस्थानवर्ती
 जीव और सिद्ध जीव ५, कपायसहित-ससारी जीव-सूक्ष्मसंपरायतक
 के जीव, और अकपाय जीव-उपशान्तमोहादिक चार जीव और सिद्ध
 ६, सहेष्य जीव-सयोगिगुणस्थानतक के जीव संसारी जीव, और
 अलेश्य जीव-अयोगि जीव एवं सिद्ध जीव ७, ज्ञानी जीव सम्यग्दष्टि
 जीव एवं अज्ञानी जीव मिथ्यादष्टि जीव ८, उपयोग दो प्रकारका होता है
 एक साकारोपयोग और दूसरा अनाकारोपयोग साकारोपयोग से जो जीव
 युक्त होता है वह साकारोपयोग युक्त जीव है और अनाकारोपयोग से
 जो जीव युक्त होता है वह अनाकारोपयोग युक्त जीव है जो उपयोग
 विशेषोंको ग्रहण करनेकी शक्तिरूप आकारसे युक्त है वह साका
 रोपयोग है इसका दूसरा नाम ज्ञानोपयोग है । इस उपयोगसे
 भिन्न जो उपयोग है वह अनाकारोपयोग है-इस अनाकारोपयोग

સ સારી જીવ અને અવેદ (વેદ રહિત) ૬, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪
 માં શુભસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ જીવો, (૬) સકપાયી સ સારી જીવો-સૂક્ષ્મ
 સંપરાય પદાન્તના જીવો અને અકપાયી જીવો-ઉપશાન્ત મોહાદિક ચાર અને
 સિદ્ધો, (૭) સહેશ્ય જીવો-અયોગિ શુભસ્થાન પદાન્તના જીવો-સ સારી જીવો
 અને અહેશ્ય જીવો-અયોગિ જીવો અને સિદ્ધ જીવો, (૮) જ્ઞાની જીવો-સમ્યક્
 દષ્ટિ જીવો અને અજ્ઞાની જીવો-મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, (૯) સાકારોપયોગ અને
 અનાકારોપયોગયુક્ત જીવો (ઉપયોગ બે પ્રકારના છે-એક સાકારોપયોગ અને
 બીજો અનાકારોપયોગ) જે જીવ સાકારોપયોગથી યુક્ત હોય છે તેને સાકારોપયોગ
 યુક્ત કહે છે અને અનાકાર ઉપયોગથી યુક્ત જીવને અનાકારોપયોગયુક્ત કહે
 છે જે ઉપયોગ વિશેષીયને પ્રવૃત્ત કરવાની શક્તિરૂપ આકારથી યુક્ત હોય છે
 તેનું નામ સાકારોપયોગ છે તેનું બીજું નામ જ્ઞાનોપયોગ છે આ ઉપયોગથી
 ભિન્ન જે ઉપયોગ છે તેનું નામ અનાકારોપયોગ અથવા અજ્ઞાનોપયોગ છે

આહારકાઃ ઓજોલોમકવલભેદભિનાહારવિશેષગ્રાહિણ, અનાહારકાઃ-વિગ્ર-
હગતિસમાપન્નાદયથત્વારઃ ।

ઉક્તશ્ચ—“ વિગ્રહગદ્માવળ્લા ૧, કેવલિણો સમોદ્યા ૨ અયોગી ૩ ચ ।

સિદ્ધા ૪ ય અનાહારા, સેસા આહારગા જીવા ॥

ઝાયા-વિગ્રહગતિ માપન્નાઃ ૧ કેવલિનઃ સમવહતાઃ (સમુદ્ઘાતાવસ્થાવર્તિનઃ) ૨,

અયોગિનશ્ચ ૩ । સિદ્ધાશ્ચ ૪ અનાહારાઃ, શેષા આહારકા જીવાઃ ॥૧॥ इति ।

ભાષકાઃ-ભાષાપર્યાપ્તિ પર્યાપ્તાઃ, અભાષકાઃ-ભાષાપર્યાપ્તિ રહિતાઃ અયોગિનઃ

સિદ્ધાશ્ચ ૧૧ । ચરમાઃ-યેષાં ચરમો ભવો ભવિષ્યતિ મોક્ષગામિન इत्यर्थः, અચ-

રમાઃ-યેષાં ભવ્યત્વે સત્યપિ ચરમો ભવો ન ભવિષ્યતિ, મોક્ષં ન પ્રાપ્સ્યન્તીત્યર્થઃ

૧૨ । સશરીરિણઃ-સદ્ યથાસમ્ભવ પશ્ચવિધશરીરેણ વર્તન્તે યે તે સશરીરા આત્મ-

પ્રદેશાઃ તે વિચન્તે યેષાં તે તથોક્તાઃ-સંસારિણ. અશરીરિણઃ-શરીરરહિતાઃ સિદ્ધા

इत्यर्थः १३ ॥ सू. ४४ ॥

કા દૂસરા નામ દર્શનોપયોગ હૈ ૧ આહારક-ઓજ આહાર, રોમ આહાર

और कवलाहार इन भेद वाले आहारविशेष को ग्रहण करने वाले जीव

आहारक हैं और विग्रहगति समापन्न आदिक चार जीव अनाहारक हैं ।

કહા મી હૈ-(વિગ્રહગદ્માવળ્લા) इत्यादि ।

વિગ્રહગતિ સમાપન્નક જીવ ૧, સમુદ્ઘાતાવસ્થા યુક્ત કેવલિ જીવ

૨ અયોગિજીવ ૩ ઓર સિદ્ધજીવ ૪ યે ચાર જીવ અનાહારક હોતે હૈ

૧૦ । ભાષક-ભાષાપર્યાપ્તિ સે પર્યાપ્ત હુએ જીવ, અભાષક-ભાષાપર્યાપ્તિ

સે રહિત જીવ, અયોગિ જીવ, સિદ્ધ જીવ ૧૧, ચરમજીવ-મોક્ષગામી

જીવ, અચરમજીવ-ભવ્યત્વ ભાવ સે વિશિષ્ટ હોને પર મી જિનકા ચર-

મભવ નહીં હોગા-જો મોક્ષ કો પ્રાપ્ત નહીં કરેંગે એસે જીવ ૧૨, તથા

(૧૦) ઓજ આહાર, રોમ આહાર અને કવલાહાર, આ લેખવાળા આહાર

વિશેષને ગ્રહણ કરનારા જીવોને આહારક કહે છે અને વિગ્રહગતિ સમાપન્ન

આદિક ચાર અનાહારક જીવો ગણાય છે કહ્યું પણ છે—“ વિગ્રહગદ્માવળ્લા ”

इत्यादि-વિગ્રહગતિ સમાપન્નક જીવ, સમુદ્ઘાતાવસ્થાયુક્ત કેવલિ જીવ, અયોગી

જીવ અને સિદ્ધ જીવ, આ ચાર પ્રકારના જીવો અનાહારક કહે છે (૧૧)

ભાષક અને અભાષક જીવો ભાષાપર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત થયેલા જીવોનો ભાષકમાં

અને ભાષાપર્યાપ્તિથી રહિત જીવોનો-અયોગિ જીવ અને સિદ્ધ જીવનો-અભા-

ષકમાં સમાવેશ થાય છે (૧૨) ચરમ જીવ-મોક્ષગામી જીવ અને અચરમ

જીવ ભવ્યત્વ ભાવ સંપન્ન હોવા છતાં જેમનો ચાલુ ભવ ચરમભવ નથી

એવા જીવોને અચરમ જીવો કહે છે. (૧૩) સશરીરી જીવ-યથા સંભવ પાંચ

પરે ચ સંસારિણઃ સિદ્ધાશ્ચ મરણામરણધર્મશીલાઃ, અપશ્ચસ્તમશ્ચસ્તમાશ્ચ
શ્ચૈવે મવન્તીતિ પ્રશ્નસ્તાપશ્ચસ્તમરણનિરૂપણ કુર્વન્ મયસુગ્રી માહ—

મૂઝ્મ—દો મરણાઈ સમણેળં મગવયા મહાવીરેળં સમ
ળેળં ણિમ્મંધાળં ણો ણિચ્ચ વશ્ણિયાઈ, ણો ણિચ્ચ કિસિયાઈ, ણા
ણિચ્ચં બુદ્ધયાઈ, ણો ણિચ્ચ પસસિયાઈ, ણો ણિચ્ચ અબ્બણુન્ના
યાઈ મવન્તિ, ત જહા—વલાયમરણે ચેવ વસહમરણે ચેવ ૧ ।
પવ ણિયાણમરણે ચેવ તઠ્ઠમવમરણે ચેવ ૨, ગિરિપદ્ધને ચેવ તરુ-
પદ્ધને ચેવ ૩, જલપ્પવેસે ચેવ જલણપ્પવેસે ચેવ ૪, વિસમક્કલ્લાળે
ચેવ સરથોવાદ્ધને ચેવ । દો મરણાઈ જાવ ણો ણિચ્ચ અબ્બણુ
ન્નાયાઈ મવતિ, કારણેણ પુણ અપ્પઢિક્કુટ્ટાઈ, ત જહા—વેહાણસે
ચેવ ગિદ્ધપદ્ધે ચેવ ૬ । દો મરણાઈ સમણેળં મગવયા મહાવી
રેણ સમણાળ નિમ્મંધાળં ણિચ્ચ વશ્ણિયાઈ જાવ અબ્બણુન્નાયાઈ
મવતિ, ત જહા—પાઓવગમણે ચેવ, મત્તપચ્ચક્કલાળે ચેવ ૭ ।
પાઓગમણે દુવિદ્ધે પળ્લન્તે, ત જહા—ળીહારિમે ચેવ અળીહા
રિમે ચેવ નિયમ અપાઢિક્કમે ૮ । મત્તપચ્ચક્કલાળે દુવિદ્ધે પળ્લન્તે તં
જહા ળીહારિમે ચેવ અળીહારિમે ચેવ ણિયમ સપાઢિક્કમે ૯ ॥ સૂ ૪૫ ॥

સસારીયી જીવ—યથા સમય પાંચ પ્રકાર કે શરીરોં સે જિનકે આત્મપ્ર
વેશ યુક્ત હો રહે હેં પિસે જીવ ઓર અસારીયીજીવ—શરીરરહિત સિદ્ધ
જીવ ૧૧ ॥ સૂ ૪૪ ॥

પે સસારી જીવ ઓર સિદ્ધજીવ ક્રમશઃ મરણ ધર્મ આર અમરણ
ધર્મશીલ હોતે હેં મરણ પ્રશસ્ત ઓર અપ્રશસ્ત ભેદ સે દો પ્રકાર કા
પ્રકારના શરીરશી બેમના આત્મપ્રવેશો યુક્ત થઈ રહ્યા છે એવાં હોય, અને
અસારીયી હવ—શરીર રહિત સિદ્ધ હવ ॥ સૂ ૪૪ ॥

તે સસારી હવ અને સિદ્ધ હવ અનુક્રમે મરણધર્મ અને અમરણ
ધર્મશીલ હોય છે મરણના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, એવા બે બેદ છે

छाया—द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नो नित्यं वर्णिते, नो नित्यं कीर्तिते, नो नित्यं व्युदिते, नो नित्यं प्रशंसिते, नो नित्यं अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—वलन्मरणं चैव वशार्त्तमरणं चैव १। एवं निदानमरणं चैव तद्भवमरणं चैव २, गिरिपतनं चैव तरुपतनं चैव ३, जलपवेशश्चैव ज्वलनपवेशश्चैव ४, विषभक्षणं चैव शस्त्रावपाटनं चैव ५। द्वे मरणे यावत् नो नित्यम् अभ्यनुज्ञाते भवतः, कारणेन पुनरप्रतिकुष्टे, तं जहा—वैहायसं चैव गृध्रपृष्ठं चैव ६। द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नित्यं वर्णिते यावद् अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—पादपोषगमनं चैव भक्तप्रत्याख्यानं चैव ७। पादपोषगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव नियमाद् अप्रतिकर्म ८। भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव, अनिर्हारिमं चैव नियमात् सप्रतिकर्म ९ ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘दो मरणाइं’ इत्यादि—सुगमम् । नवरम्—द्वे मरणे नो—नैव वर्णिते—उपादेयतया न कथिते । नो कीर्तिते—उपादेयतया न निरूपिते । नो व्युदिते—व्यक्तवाचा न निगदिते । नो प्रशंसिते—न श्लाघिते नो अभ्यनुज्ञाते—‘कुरु’ इति रूपेण नानुमते । तदेवाह—वलन्मरणं वशार्त्तमरणं चेति । तत्र—वलनां—संयमानिवर्त्तमानानां मरणं वलन्मरणम् एतद् भगवत्तत्परिणामानां व्रतिनामेव भवति

होता है सो अब सूत्रकार इसी मरण का निरूपण इस नवसूत्री से करते हैं—(दो मरणाइं समणेणं भगवया महावीरेण) इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने दो मरण श्रमण निर्ग्रन्थों को उपादेय रूप से नहीं कहे हैं । उपादेय रूप से उन्हें निरूपित नहीं किया है व्यक्त वचन द्वारा उन्हें प्ररूपित नहीं किया है उनकी श्लाघा—प्रशंसा नहीं की है तुम इन्हें करो—अर्थात् इन मरणों से मरो इस प्रकार के इनकी अनुमोदना नहीं की है वे दो मरण ये हैं—एक वलन्मरण और दूसरा वशार्त्तमरण संयम से भ्रष्ट हुए जीवों का मरण होता है वह वलन्मरण है

सूत्रकार हुवे नीचेनां नव सूत्रा द्वारा ते भरखुनु निरूपणु करे छे—

“दो मरणाइं समणेणं भगवया महावीरेण” इत्यादि—

टीकार्थ—श्रमणु भगवान् महावीरे ने प्रकारना भरखुने श्रमणु निर्ग्रन्थो भाटे उपादेयइय कइयां नथी, ते भरखुने तेमणु उपादेय इये निरूपित कयां नथी, व्यक्त वचनेन द्वारा तेमने प्ररूपित कयां नथी, तेमनी प्रशंसा (श्लाघा) करी नथी, तेमनी अनुमोदना करी नथी ते छे भरखुनी नीचे प्रभाणु समग्रवा (१) वलन्मरण (२) वशार्त्तमरण. संयमथी भ्रष्ट थयेला जीवोनां छे भरखु

एते च ससारिण सिद्धाश्च मरणामरणधर्मशीलाः, अपश्यस्तमश्चस्तमरावत
 चैवे भवन्तीति मथस्तामश्चस्तमरावतिरूपेण कुर्वन् ननसूत्री माह—

મૂળ્ય—દો મરણાઈ સમળેળાં મગવયા મહાવીરેળાં સમ
 ણેળાં ણિમ્મંથાળાં ણો ણિચ્ચ વણ્ણિયાઈ, ણો ણિચ્ચ કિત્તિયાઈ, ણો
 ણિચ્ચં બુદ્ધયાઈ, ણો ણિચ્ચ પસસિયાઈ, ણો ણિચ્ચ અઠ્ઠમણ્ણ
 યાઈ ભવન્તિ, ત જહા—ઘલાયમરણે ચેવ ઘસહ્મરણે ચેવ ૧ ।
 યવ ણિયાણમરણે ચેવ તઠ્ઠમવમરણે ચેવ ૨, ગિરિપદ્ધને ચેવ તરુ-
 પદ્ધને ચેવ ૩, જલપ્પવેસે ચેવ જલણપ્પવેસે ચેવ ૪, ઘિસમક્કલ્લણે
 ચેવ સત્થોવાદ્ધને ચેવ । દો મરણાઈ જાવ ણો ણિચ્ચ અઠ્ઠમણ્ણ
 ણાયાઈ ભવતિ, કારણેણ પુણ અપ્પલિક્કુટ્ટાઈ, ત જહા—વેહાણસે
 ચેવ ગિદ્ધપદ્ધે ચેવ ૬ । દો મરણાઈ સમળેળાં મગવયા મહાવી
 રેળ સમળાણ નિર્ગંધાણ ણિચ્ચ વણ્ણિયાઈ જાવ અઠ્ઠમણ્ણનાયાઈ
 ભવતિ, ત જહા—પાઓવગમણે ચેવ, મત્તપલ્લવક્કલાણે ચેવ ૭ ।
 પાઓગમણે દુવિદ્ધે પળ્લણ્ણે, ત જહા—ળીહારિમે ચેવ અળીહા
 રિમે ચેવ નિયમ અપલિક્કમે ૮ । મત્તપલ્લવક્કલાણે દુવિદ્ધે પળ્લણ્ણે તં
 જહા ળીહારિમે ચેવ અળીહારિમે ચેવ ળિયમ સપલિક્કમે ૯ ॥ સૂ ૪૫ ॥

સસારી જીવ—પયા સમવ પાંચ પ્રકાર કે શરીરોં સે જિનકે આત્મવ
 વેશ યુક્ત હો રહે હેં પેસે જીવ ઓર અસારીરીજીવ—શરીરરહિત સિદ્ધ
 જીવ ૧૧ ॥ સૂ ૪૪ ॥

પે સંસારી જીવ ઓર સિદ્ધજીવ ક્રમશઃ મરણ ધર્મ ઓર અમરણ
 ધર્મશીલ હોતે હેં મરણ પ્રણાસ્ત ઓર અપ્રણાસ્ત મેદ સે દો પ્રકાર કા
 પ્રકારના શરીરશી જેમના આત્મપ્રવેશો મુક્ત થઈ રહ્યા હેં એવાં હવે, અને
 અસારીરી હવ—શરીર રહિત સિદ્ધ હવ ॥ સૂ ૪૪ ॥

તે સસારી હવ અને સિદ્ધ હવ અનુક્રમે મરણધર્મ અને અમરણ
 ધર્મશીલ હોય હેં મરણના પ્રણાસ્ત અને અપ્રણાસ્ત, એવાં બે હોય હેં

छाया—द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नो नित्यं वर्णिते, नो नित्यं कीर्तिते, नो नित्यं व्युदिते, नो नित्यं प्रशंसिते, नो नित्यं अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—वलन्मरणं चैव वशार्त्तमरणं चैव १। एवं निदानमरणं चैव तद्भवमरणं चैव २, गिरिपतनं चैव तरुपतनं चैव ३, जलपवेशश्चैव जलनपवेशश्चैव ४, विषभक्षणं चैव शस्त्रावपाटनं चैव ५। द्वे मरणे यावत् नो नित्यम् अभ्यनुज्ञाते भवतः, कारणेन पुनरप्रतिकुष्टे, तं जहा-वैहायसं चैव गृध्रपृष्ठं चैव ६। द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नित्यं वर्णिते यावद् अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—पादपोषगमनं चैव भक्तप्रत्याख्यानं चैव ७। पादपोषगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव नियमाद् अप्रतिकर्म ८। भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव, अनिर्हारिमं चैव नियमात् सप्रतिकर्म ९ ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘दो मरणाइं’ इत्यादि—सुगमम् । नवरम्—द्वे मरणे नो—नैव वर्णिते—उपादेयतया न कथिते । नो कीर्तिते—उपादेयतया न निरूपिते । नो व्युदिते—व्यक्तवाचा न निगदिते । नो प्रशंसिते—न श्लाघिते नो अभ्यनुज्ञाते—‘कुरु’ इति रूपेण नानुमते । तदेवाह—वलन्मरणं वशार्त्तमरणं चेति । तत्र—वलनां—संयमान्निवर्त्तमानानां मरणं वलन्मरणम् एतद् भगवत्परिणामानां व्रतिनामेव भवति

होता है सो अब सूत्रकार इसी मरण का निरूपण इस नवसूत्री से करते हैं—(दो मरणाइं समणेण भगवया महावीरेण) इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने दो मरण श्रमण निर्ग्रन्थों को उपादेय रूप से नहीं कहे हैं । उपादेय रूप से उन्हें निरूपित नहीं किया है व्यक्त वचन द्वारा उन्हें प्ररूपित नहीं किया है उनकी श्लाघा—प्रशंसा नहीं की है तुम इन्हें करो—अर्थात् इन मरणों से मरो इस प्रकार के इनकी अनुमोदना नहीं की है वे दो मरण ये हैं—एक वलन्मरण और दूसरा वशार्त्तमरण संयम से अष्ट हुए जीवों का मरण होता है वह वलन्मरण है

सूत्रकार छेवे नीचेनां नव सूत्रा द्वारा ते भरखुनु निरूपण करे छे—

“दो मरणाइं समणेण भगवया महावीरेण” इत्यादि—

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने प्रकारना भरखुने श्रमण निग्रन्थे भाटे उपादेय रूप कइया नथी, ते भरखुने तेमण्णे उपादेय रूपे निरूपित कयां नथी, व्यक्त वचने द्वारा तेमने प्ररूपित कयां नथी, तेमनी प्रशंसा (श्लाघा) करी नथी, तेमनी अनुमोदना करी नथी ते छे भरखु नीचे प्रमाणे समजवा (१) वलन्मरण (२) वशार्त्तमरण. संयमथी अष्ट थयेला जीवोनां छे भरखु

અન્યપાં સયમયોગાનામેવાસમ્મયમાત્ ૧। વશાચાનામ્-ઇન્દ્રિયવશનર્તિનાં યત્ સ્નિગ્ધ
દીપકલિકાવલોકનાકુલિતશ્ચક્રમાનામિષ મરણ તદ્ વશાત્તમરણમ્, ઉક્તય —

“ સજમજોગવિસમ્મા, મરંતિ જે તં વશાય મરણ તુ ।

ઇંદિય વિસયવસગયા, મરતિ જે ત વસકુ તુ ॥ ૧ ॥ ”

જાયા-સયમયોગવિષણ્ણા ધ્રિય-ત્તે યે તદ્ ચલ મરણ તુ ।

ઇંદ્રિયવિષયવશગતા ધ્રિયન્તે યે તદ્ વશાત્તુ ॥ ૧ ॥ इति ।

‘ એવ નિયામમરણે ’ ઇત્યાદિ-એવમિતિ પૂર્વોક્તાલાપકાનુસારેનોચરસૂત્રે અપિ
વિશ્લેષમિતિ સૂચનાર્થમ્ । નિશાન્મ-નિવાપતે-સૂયતે આનન્દરસોપેતમોક્ષકલા

યહ મરણ મગ્નવ્રતપરિણામવાલે વ્રતી જીવોં કો હી હોતા હૈ ક્યોં કિ
અન્ય જીવોં કે સયમયોગોં કી હી સમાવના નહીં હોતી હૈ ઇન્દ્રિયોં કે
વશાવર્તીં હુપ જીવોં કા જો સ્નિગ્ધદીપકલિકા (સતૈલ જલતે વી
પકલિકા) કે અવલોકન સે આકુલિત હુપ શાલમોં કી તરહ મરણ
હોતા હૈ વહ વશાત્તમરણ હૈ ।

કહા મી હૈ-(સજમજોગવિસમ્મા) ઇત્યાદિ ।

સંજમયોગ સે વિષણ્ણ (ધ્રુષ્ટ) હુપ જીવોં કા જો મરણ હોતા હૈ
વહ મરણ ચલયમરણ હૈ ઓર ઇન્દ્રિય કે વિષયોં સે આર્સ વને હુપ જીવોં
કા જો મરણ હોતા હૈ વહ વશાત્ત મરણ હૈ “ એવ નિયામમરણે ” ઇસી
પૂર્વોક્ત આલાપક કે અનુસારસૂત્રોં મેં મી જાનના ચાહિયે અર્થાત્ નિવાન
મરણ ઓર તદ્ગત્યમરણ મી અમણ મગધાન્ મહાવીર ને નિર્ગમ્યોં કે તિયે
અચ્છા નહીં કહા હૈ જિસ પ્રકાર પરશુ (કુઠાર) દ્વારા છતા કાઢ વી
જાતી હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ મરણ કે દ્વારા આનન્દરસોપેતમોક્ષકલ

યાય છે તે મરણને વશ-મરણ કહે છે. આ પ્રકારના મરણ ભક્તમત પરિણામ
વાળા વ્રતી હોવાના જ યાચ છે કારણ કે અન્ય હોવામાં તે સયમયોગીની
સમાવના જ હોવી નથી સજનતા હીવાની તરફ આકર્ષાઇને મરણ પામતાં
પદ ત્રિયાગ્રોની જેમ ઇન્દ્રિયોને અખીન બનેલાં હોવાનાં જે મરણ યાચ છે તે
મરણનું નામ વશાત્તમરણ છે કહ્યું પણ છે કે- ‘ સજમજોગવિસમ્મા ’ ઇતિપદિ.

સયમયોગથી વિષણ્ણ (ધ્રુષ્ટ) થયેલા હોવાનું જે મરણ યાચ છે તે
મરણને વશમરણ કહે છે, અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી આત્મ બનેલા હોવાનું
જે મરણ યાચ છે તે મરણને વશાત્તમરણ કહે છે “ એવ નિયામમરણ ”
આ પૂર્વોક્ત આલાપકના જેવું જ કથન હોવાનાં સૂત્રોમાં પણ મરણ કહ્યું
લેખ્યું છે એટલે કે નિશાન મરણ અને તદ્ગત્ય મરણ પણ અમણ નિર્ગમ્યોને
માટે ભક્તવાન મહાવીર સાહે કહ્યું નથી. જે રીતે કુઠારી વડે છતાને કાપી

જ્ઞાનાધારાધનાલતા યેન પરશુનેય દેવેન્દ્રાદિગુણદ્વિમાર્થનાધ્યવસાયેન તત્તથોક્તમ્-
દિવ્યમાનુષઋદ્ધિસંદર્શનશ્રવણાભ્યાં તદભિલાપાનુષ્ઠાનમિત્યર્થઃ, તત્પૂર્વકં મરણં
નિદાનમરણમ્ । યસ્મિન્ ભવે જીવો વર્તતે તદ્ભવયોગ્યમેવાયુષ્કં વદ્ધા પુનર્મિયમા-
ણસ્ય યન્મરણં તત્ તદ્ભવમરણમ્ । એતદ્દિ સંખ્યાતાયુષ્કર્મભૂમિજનરતિરશ્વામેવ
ભવતિ, તેપામેવ તદ્ભવાયુર્વન્ધસદ્ભાવાત્ પુનસ્તત્રૈવોત્તેઃ । તત્કિ તેષાં સર્વેપામેવ
ભવતિ ૧ ન, યેષાં તદ્ભવોપાદાનુરૂપ એવાયુષ્કર્મોપચયો ભવતિ, તેપામેવ તદ્ભવમરણં
જાયતે નાન્યેપામિતિ । ઉક્તઞ્ચ—

વાલી એસી જ્ઞાનાદિરૂપ આરાધનાલતા દેવેન્દ્રગુણદ્વિની પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા
સે નષ્ટ કર દી જાતી હૈ વહ નિદાનમરણ હૈ દિવ્ય અથવા માનુષ-સંવંધી
ઋદ્ધિ કે દર્શન ઔર શ્રવણ સે આગામી ભવમેં હસ કી ચાહના કરના
ઔર હસ ચાહના પૂર્વક હી મરણ કરના હસકા નામ નિદાનમરણ હૈ જિસ
ભવ મેં જીવ હૈ તદ્ભવ યોગ્ય હી આયુષ્ક કા બંધ ફરકે પુનઃ મિયમાણ
જીવ કા જો મરણ હૈ વહ તદ્ભવમરણ હૈ વહ મરણ સંખ્યાતવર્ષ કી
આયુ વાલે કર્મભૂમિજ મનુષ્ય-તિર્યચોં કે હી હોના હૈ, યુગલોં કે નહીં ।
ક્યોંકિ ઉનકે હી તદ્ભવ કી આયુ કે વન્ધ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ । હસસે
વે વહીં પર ઉત્પન્ન હો જાતે હૈ ।

શંકા—કયા વહ તદ્ભવમરણ ઉન સવ કે હી હોતા હૈ ?

ઉત્તર—એના નિયમ નહીં હૈ જિન જીવોં કે તદ્ભવોપાદાનુરૂપ હી
આયુષ્ક કર્મ કા ઉપચય હોતા હૈ ઉનકે હી વહ તદ્ભવમરણ હોતા હૈ

નાખવામા આવે છે એજ પ્રમાણે જે મરણ દ્વારા આનન્દ રસોપેત મોક્ષક્લ-
વાળી જ્ઞાનાદિરૂપ આરાધના લતાને દેવેન્દ્ર ગુણવૃદ્ધિની પ્રાપ્તિની અભિલાષાને
કારણે નષ્ટ કરી નાખવામા આવે છે તે મરણને નિદાન મરણ કહે છે એટલે
કે દિવ્ય અથવા માનુષ સંબંધી ઋદ્ધિનાં દર્શન થવાથી અથવા તેની વાત
સંભળવાથી આગામી ભવમા તેની ચાહના કરવી અને તે ચાહનાપૂર્વક મરણ
તેનું નામ નિદાન મરણ છે. જે ભવમાં જીવ હોય તેભવનેયોગ્ય જ આયુષ્ય-
નો બંધ કરીને પુનઃ મિયમાણ (મરતા) જીવનું જે મરણ છે તે મરણને તદ્ભવ
મરણ કહે છે. આ પ્રકારનું મરણ સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મ ભૂમિ જ
નરતિર્યચાના જ થાય છે—યુગલોના થતાં નથી કારણ કે તદ્ભવના આયુના બન્ધનો
સદ્ભાવ તે જીવેમા જ હોય છે, તેથી તેઓ ત્યાંજ ફરી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

શંકા—શું તે બધાનું તદ્ભવ મરણ જ થાય છે ?

ઉત્તર—એવો નિયમ નથી જે જીવે દ્વારા તદ્ભવ ઉપાદાનને અનુરૂપ જ
આયુષ્કર્મનો ઉપચય થાય છે, તેઓ જ તે તદ્ભવ મરણે મરે છે—અન્ય

“ મોતુ મહમ્મમૂમિ ય નરતિરિય મુરગણે ય નેરણ્ણ ।

સેસાણ જીવાણ સુદ્ધમરણ તુ કેસિંચિ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—મુક્તના અકર્મ મૂમિત્ર નરતિરિયઃ મુરગણાન્ ચ નેરયિકાન્ ।

શ્યામાનાં જીવાનાં સુદ્ધમરણ તુ કપાશ્ચિત્ ॥ ૧ ॥ ૨।

ગિરિપતન-તરુપતન ૩-જલપ્રવેશ-જ્વલનપ્રવેશ ૪-ત્રિપદ્મભ્રમણાનિ પ્રસિદ્ધાનિ । શસ્ત્રાવપાટનમ્ પુલ્કેગ-કરપદ્માદિના અવપાટન-સ્વશરીરસ્ય વિદારણ યસ્મિન્ તત્ત્વપોષ્ઠે મરણમ્ ૫। ‘ દો મરણાઈ ’ इत्यादि । ब्रह्ममाणे द्वे मरणे भवणेन भगवता महावीरण ‘ जाव ’ इति ‘ नो नित्यवर्जिते ’ इत्यारभ्य यावत्

અપ જીવો કે નહીં । કહ્યા મી છે—(મોતુ અકર્મમૂમિ ય) इत्यादि ।

અકર્મમૂમિ કે નર તિરિયઃનો કો, દેવગણો કો, ઔર નેરયિકો કો છોડકર કે શોપ જીવો કે યહ સુદ્ધમરણ હોતા છે શોપ જીવો મેં મી સપ કો યહ મરણ નહીં હોતા છે કિન્તુ કિસી ૨ કે હી હોતા છે હસી તરહ સે પર્વત સે ગિરને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ ગિરિપતન મરણ છે, વૃક્ષ સે ગિરને પર જો મરણ હોતા છે યહ તરુપતન મરણ છે જલ મેં હૂપ જાને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ જલપ્રવેશમરણ છે, અગ્નિ મેં પ્રવેશ કરને સે જો મરણ હોતા છે યહ જ્વલનપ્રવેશમરણ છે ત્રિપદ્મભ્રમણ કરને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ ત્રિપદ્મભ્રમણમરણ છે તથા શસ્ત્ર-કરપદ્મ—(કરપદ્મ) આદિ સે અપને શરીર કા જો વિદારણ હો જાને પર મરણ હો જાતા છે યહ શસ્ત્રાવપાટનમરણ છે इन मरणों से मरना भी

અવેની બાબતમાં એવું મતનું નથી કહ્યું પણ છે કે—‘ મોતુ અકર્મમૂમિ ય ’ इत्यादि

અકર્મમૂમિના નર તિરિયઃના દેવગણો અને નારકો સિવાયના અવેજ તદ્દશવ મરણથી મરે છે તે અવેશમાં પણ બધાં અવેશો બે પ્રકારના મરણથી મરતાં નથી પરંતુ કેમ કેમ અવેશ જ એ મરણથી મરે છે

ગિરિપતન મરણ—પર તપરથી પડી જવાને બીધે એ મરણ કાય છે, તેને ગિરિપતન મરણ કહે છે વૃક્ષપરથી પડી જવાને બીધે એ મરણ કાય છે તેને તરુપતન મરણ કહે છે પાણીમાં ડૂબી જવાથી એ મરણ કાય છે તેને જલપ્રવેશ મરણ કહે છે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાથી એ મરણ કાય છે તેને જ્વલનપ્રવેશ મરણ કહે છે ઔર ખાવાથી એ મરણ કાય છે, તેને ત્રિપદ્મભ્રમણ મરણ કહે છે કરપદ્મ આદિ ચસો વડે શરીરનું વિદારણ થવાથી એ મરણ કાય છે તેને શસ્ત્રાવપાટન મરણ કહે છે ગિરિપતન મરણ આદિ મરણોથી મરવું તે અમણ જગવાન મહાવીરે અમણ નિબધો મારે પ્રશસ્ત મુ

નો નિત્યમભ્યનુજ્ઞાતે-વક્ષ્યમાણમરણદ્વયેન મુનીનાં મરણં નિષિદ્ધ મગવતેત્યર્થઃ ।
 અત્રાપવાદમાહ-‘કારણેણપુન’ ઇત્યાદિ, કિન્તુ-કારણેન કારણમાશ્રિત્ય દર્શનમા-
 લિન્ય શીલભક્ષાદિકારણે સમુપસ્થિતે સતિ તદ્ભક્ષણાર્થમિત્યર્થઃ, ઉદાયિનૃપાનુભૂ-
 તતથાવિધાચાર્યવત્ તે દ્વે અપિ મરણે અપતિક્ષુપ્તે-અનિવારિતે-નનિષિદ્ધે મગવ-
 તેત્યર્થઃ । તદેવાહ-વૈહાયસં-ગૃધ્રપૃષ્ઠં ચેતિ । તત્ર વૃક્ષશાખાદાનુવૃદ્ધત્વાદ્
 વિહાયસિ નમસિ ભવં વૈહાયસં ગલપાશેન મરણમિત્યર્થઃ । ગૃધ્રપૃષ્ઠં-ગૃધ્રાઃ-મૃત-
 કમક્ષકપક્ષિવિશેષા, ઉપલક્ષણં શકુનિકા શિવાદીનાં, તૈર્ભક્ષ્યં પૃષ્ઠમુપલક્ષણત્વાદ્-
 દરાદિકં વા મ્રિયમાણસ્ય યસ્મિન્ તત્ તથોક્તમ્, અસ્મિન્ દિ-અલક્તક (લાક્ષા-
 રસ) પૂણિકાપુટપાનેનાપિ શરીરં પૃષ્ઠાદૌ ગૃધ્રાદિભિરનિવારણાદિના ભક્ષયતે ।

મુનિજનોં કે લિયે શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર ને નિષિદ્ધ ક્રિયા હૈ इसी प्रकार श्रमण मगवान् महावीर ने मुनिजनों के लिये इन दो मरणों से मरना भी निषिद्ध किया है. वे दो मरण ये हैं एक वैहायस और दूसरा गृध्रपृष्ठ परन्तु यदि दर्शनमालिन्य, शीलभङ्गादिरूप कारण की उपस्थिति होती है तो उनकी रक्षा के लिये उस समय ये दोनों मरण उदायि नृपालुभूततथाविध आचार्य की तरह मुनिजनों के लिये श्रमण मगवान् महावीर ने निषिद्ध भी नहीं किये हैं । गले में फांसी लगाकर मरना इसका नाम वैहायस मरण है । जो मरण वृक्षशाखा आदि में रस्सी आदि डालकर और उसका फंदा बनाकर उस फंदे को गले में डालने से म्रियमाण जीव मर जाता है वह वैहायस मरण है जिस मरण में म्रियमाण के शरीर को भक्षण करने वाले गृध्र, शकुनिका, शिवा आदि जीव खा जाते हैं वह गृध्रपृष्ठमरण है इस मरण में म्रियमाण के शरीर पर लाक्षारस की पूणिका का पुट दिया जाता है इससे वह पृष्ठादिभाग

નથી-આ મરણોથી મરવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર નીચેના બે પ્રકારના મરણો પણ શ્રમણ નિષેધો માટે અનુપાદેય-નિષિદ્ધ કદ્દાં છે (૧) વૈહાયસ મરણ (૨) ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ ગળામાં ફાંસો લગાવીને મરવું તેનું નામ વૈહાયસ મરણ છે જેમકે આડની ડાળી આકિમાં દોરડું બાંધીને તેના ગાળિયામાં ગળુ લટકાવીને ફાંસો બાંધને મરવું, તે પ્રકારના મરણને વૈહાયસ મરણ કહે છે જે મરણમાં મરતાં જીવના ભક્ષણને માટે ગીધ, સમડી આદિ જીવો એકઠાં થાય છે તે મરણને ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ કહે છે આ પ્રકારના મરણથી મરતી વ્યક્તિના શરીરપર લાખના રસની પૂણિકાનો પટ લગાડવામાં આવે છે તેથી તે શરીરના પૃષ્ઠાદિ ભાગો ગીધ આદિ દ્વારા ખવાઈ જાય છે. આ પ્રકારના મરણ દ્વારા મરતો જીવ આ પ્રમાણે પણ કરે છે-

પદ્મા ગુપ્તસૂપ્તમિતિચ્છાયા, તત્ત્વ ગુપ્તે સૂપ્ત-સ્પર્શન મપ્તમિત્યર્થ યસ્મિન્સ્તથ
 યોક્તમ્, મહાસપ્તસ્ય મુનર્ષોઃ સ્વશરીરસ્ય તદ્વત્પૂર્ણત્વકરિકરમાદિ કલ્પેતરાન્તઃ
 મથેત્તેન ગુપ્તાદિમિ પૃષ્ઠાદેમપ્તમિત્યર્થ એતથ કર્મનિર્જરાં પ્રતિ પ્રધાનસ્થાન્મહા-
 સત્ત્વૈરેવાધર્યથે ન કાતરૈરિતિ માથ ।

ઉક્તચ્ચ—“ ગિદ્વાદમક્ષણ ગિદ્વપિદ્વ ઉચ્ચધ્વાદ વેદાસ ।

અથ તુભિષિ મરણા, કારણમાપ મણુષ્યાયા ॥ ૧ ॥

છાયા—ગુપ્તાદિ મક્ષણ ગુપ્તપૃષ્ઠમ્, ઉત્તરપનાદિ વેદાયતમ્ ।

એતે દે અપિ મરણે કારણમાત વનુધાવે ॥ ૧ ॥ ” ૬।

ઉક્તાન્યપ્રથસ્તમરણાનિ, તદનન્તર તાનિ પ્રથસ્તાનિ મમ્પાનાં મવન્તીતિ
 મથરતમરણવક્તવ્યતામાદ—‘ દો મરણાદ ’ ઇત્યાદિ પૂર્વવત્તાલપકઃ પઠનીયઃ ।

મેં ગુદ્દો દ્વારા ત્વા લિપા ઝોતા હૈં હસ મરણ મેં જિયમાણ જીવ એસા બી
 કરતા હૈં કિ જય વહ વિશિષ્ટ શક્તિશાલા જીવ મરને કી રૂચ્છાવાલા
 હો જાતા હૈં તથ વહ અપને શરીર કો ગુપ્તાદિકો દ્વારા મક્ષ્ય મૃત કરિ
 કરમ આદિ કે કલ્પેતર કે મીનર ઢાલ દેતા હૈં હસસે ગુપ્તાદિ માંસ
 મક્ષક જીવ વસકે પૃષ્ઠ આદિ કા મપ્તમ કરને લગ જાતે હૈં । પદ્મ મરણ
 કર્મ નિર્જરા કે પ્રતિ પ્રધાન કારણ હોના હૈં અતઃ મહા શક્તિશાલી જીવ
 હી હસ મરણ કો આરભિત કરમકરે હૈં કાયર પુરુષ નહીં ।

કહા બી હૈં—(ગિદ્વાદમક્ષણ) ઇત્યાદિ । યે સપ અપ્રથસ્ત મરણ
 કહે ગયે હૈં હન મરણોં કે પાદ અથ સૂચકાર પ્રથસ્તમરણોં કો કહતે
 હૈં—યે પ્રથસ્ત મરણ મચ્ચ જીવોંકો હોતેહૈં (દો મરણાદ) ઇત્યાદિ યહાં પર

જ્યારે તે વિશિષ્ટ શક્તિસપ્ત એવ મરવાની રૂચ્છાવાળો બને છે ત્યારે
 તે પોતાના શરીરને મૃત દાથી આદિતા કલ્પેતરમાં નાખી દે છે જીવ આદિ
 માંસમક્ષક એવે જ્યારે તે દાથી આદિના શરીરનું માંસ ખાવા આવે છે
 ત્યારે તે મૃત્યુકલ્પેતરમાં રહેલા તે શરીરના પીઠ આદિ ભાગોનું માંસ પણ
 તેમના દ્વારા ખાવાય છે આ પ્રકારનું મરણ કર્મનિર્જરાના મુખ્ય કારણરૂપ
 હોય છે મહાશક્તિશાળી પુરુષો જ આ પ્રકારના મરણથી મરી શકે છે—કાચે
 તે આ મરણ મરવાની નિમિત્ત જ કરી શકતા નથી

પરન્તુ અમુક સમ્પ્રેતોમાં આ બન્ને મરણોનો નિરેપ નથી—કથનમાદિન્ય,
 શીલકમ આદિ રૂઢ કારણો ઉપરિધન થાય ત્યારે તેમની રૂપાને માટે તે
 બન્ને પ્રકારના મરણોનો નિરેપ નથી જેમકે ઉદ્ધવનૃપાનુશૂર વધાવિધ
 અથાપનું મરણ કહી પણ છે ૩—“ ગિદ્વાદમરણનં ધન્વાદિ

આ સુતમાં કહ્યા અનુસાર જીવાદિ દ્વારા શરીરનું ભગ્ન કરાવવાથી જે
 મરણ થાય છે તેને અપ્રથસ્ત કલ્પેતરમાં આવેલ છે
 હવે સુચકાર પ્રથસ્ત મરણોની પ્રકૃતિ કરે છે—‘ દો મરણાદ ’ ઇત્યાદિ—

તદેવાહ-પાદપોષગમનં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનં ચેતિ । તત્ર પાદપો-વૃક્ષસ્તમ્ ઉપગચ્છતિ-
સાદૃશ્યેન પ્રાપ્નોતીતિ પાદપોષગમનમ્, इदमुक्तं भवति-यथैव पादपः क्वचित्
कथञ्चिन्निपतितः समत्वं विपमत्वं चाविभावयन्निश्चल एगस्ते तथाऽयमपि स्वीकृत-
पादपोषगमनः संयतिः सस्य यद् अद्रं यथा समविपमदेशेषु समतया विपमतया
वा प्रथमत एव पतितं न तत्तत्श्चालयतीति । छिन्नपतिततत्त्वदत्यन्त निश्चेष्टतया-
ऽवस्थानं यस्मिन् मरणे भवति तत्पादपोषगमनमरणमुच्यतइति भावः । प्रथम-
संहननधराधीरा एवैतन्मरणं प्रतिपद्यन्ते ।

પહિલે કી તરહ હી આલાપક કહના ચાહિયે પ્રશસ્તમરણોં મેં પાદપોષ-
ગમન ઓર ભક્તપ્રત્યાખ્યાન ચે દો મરણ હેં પાદપ નામ વૃક્ષ કા હૈ હસ
વૃક્ષ કી તરહ અવસ્થાન જિસ મરણ મેં રહતા હૈ વહ પાદપોષગમન મરણ
હૈ તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જૈસે વૃક્ષ જહાં કહીં પર મી જિસ કિસી
મી અવસ્થા મેં ગિર જાતા હૈ, વહ યહ નહીં દેખતા હૈ કિ યહ ભૂમિ
સમ હૈ યા વિષમ હૈ ઓર ગિર કર વહ જૈસે નિશ્ચલ હી પડા રહતા હૈ
હસી પ્રકાર સે જિસ સાધુ ને યહ પાદપોષગમન મરણ સ્વીકાર કિયા હૈ
હસ સાધુ કે અંગ જિસ કિમી મી સમ વિષમ પ્રદેશ મેં જૈસી મી અવ-
સ્થા મેં પહિલે સે પડ ચુકે હોં વહ સાધુ ઝહેં ફિર વહાં સે હટાતા નહીં
હૈ અતઃ યહ મરણ છિન્નપતિતવૃક્ષ કી તરહ અત્યન્ત નિશ્ચેષ્ટ રૂપ સે
અવસ્થાન વાલા હોતા હૈ હસ મરણ કો વે હી જીવ ધારણ કરતે હેં જો

ભવ્ય જીવેના મરણ જ પ્રશસ્ત હોય છે અહીં પડેલાની જેમ જ
આલાપક કહેવો જોઈએ પાદપોષગમન મરણ અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણને
પ્રશસ્ત મરણ કહે છે. પાદપ એટલે વૃક્ષ તે વૃક્ષના જેવું અવસ્થાન જે
મરણમાં રહે છે, તે મરણને પાદપોષગમન મરણ કહે છે જેમ વૃક્ષ પડે છે
ત્યારે એવો વિચાર કરતું નથી કે પોતે જે ભૂમિમાં પડવાનું છે તે ભૂમિ સમ
છે કે વિષમ છે, અને પડ્યા પછી તે નિશ્ચલ જ પડ્યું રહે છે, એજ પ્રમાણે
પાદપોષગમન મરણ સ્વીકારનાર સાધુના અંગે પણ જે કોઈ સમ વિષમ
પ્રદેશમાં જે કોઈ પણ અવસ્થામાં પહેલેથી પડી ચુકેલા હોય છે, તે અવ-
સ્થામાં જ પડ્યા રહેવા દેવામાં આવે છે તે અંગેને ત્યાથી ખસેડવામાં
આવતાં નથી તે કારણે તે મરણ તૂટી પડેલા વૃક્ષની જેમ અત્યંત નિશ્ચેષ્ટ
રૂપે અવસ્થાનવાળું હોય છે આ પ્રકારના મરણથી મરવાનું એ પુરુષો દ્વારા જ
શક્ય બને છે કે જેઓ પ્રથમ વજ્રશ્લેષનારાય સહનનવાળા અને ધીર હોય

યદ્વા યદ્વપ્સૃષ્ટમિતિચ્છાયા, તત્ર ધૃષ્ટેઃ સૃષ્ટ-સ્પર્શને મક્ષણમિત્યર્થ યસ્મિન્નસ્તથ યોક્તમ્, મહાસર્વસ્ય મુખ્યોઃ સ્વરૂપસ્ય તદ્વત્પમૃતકરિકરમાદિ કષ્ટેવરાન્તઃ પ્રવેશન યદ્વાદિભિ પૃષ્ઠાદેવમપમિત્યર્થ એતથ કમનિનરાં પ્રતિ પ્રધાનત્થાન્મહા-સત્ત્વૈરેવાવર્ણયતે ન કાવરૈરિતિ માયઃ ।

ઉક્ત્ય—“ ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ ગિદ્વપિદ્ધ ઉન્વષણાઃ વેદાસ ।

एष दुषिचि मरणा, कारणमाए अणुणाया ॥ १ ॥

છાયા—યદ્વાદિ મક્ષણં યદ્વપ્સૃષ્ટમ્, ઉન્વષણાદિ વૈદ્યાપસમ્ ।

एते द्वे अपि मरणे कारणभावे अनुशास्ते ॥ १ ॥ ” ६।

ઉક્તાન્યપ્રશસ્તમરણાનિ, સત્ત્વનન્તર તાનિ પ્રશસ્તાનિ મમ્યાનાં મમન્તીતિ મધ્યસ્તમરણવચ્ચપસામાહ—‘ દ્વો મરણાઃ ’ ઇત્યાદિ, પૂર્વવદ્વાલાપક પઠનીયઃ ।

મેં ગુદ્વો દ્વારા સ્વા લિપ્યા જોતા હૈં હસ મરણ મેં ત્રિપ્રમાણ જીવ પેસા મી કરતા હૈં કિ જય વહ વિશિષ્ટ શક્તિવાલા ઝીવ મરને કી રૂઝાવાલા હો જાતા હૈં તય વહ અપને શરીર કો ગુદ્વાદિકો દ્વારા મક્ષ્ય મૃત કરિ કરમ આદિ કે કષ્ટેવર કે મીનર ઢાલ દેના હૈં હસસે ગુદ્વાદિ માંસ મક્ષક ઝીવ વસકે પૃષ્ઠ આદિ કા મમ્ષણ કરને લગ જાતે હૈં । યહ મરણ કર્મ નિર્જરા કે પ્રતિ પ્રધાન કારણ હોના હૈં અતઃ મહા શક્તિશાલી ઝીવ હી હસ મરણ કો આચરિત કરસકતે હૈં કાવર પુરુષ નહીં ।

કહા મી હૈં—(ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ) ઇત્યાદિ । યે સય અપ્રશસ્ત મરણ કહે ગયે હૈં હન મરણો કે વાદ અય સુત્રકાર પ્રશસ્તમરણો કો કહેતે હૈં—યે પ્રશસ્ત મરણ મક્ષ્ય જીવોકો હોતેહૈં (દ્વો મરણાઃ) ઇત્યાદિ યહાં પર

આદિ તે વિશિષ્ટ શક્તિસપ્ત છત્ર મરણની કમ્પાવણો બને છે ત્યારે તે પોતાના શરીરને મૃત હાથી આદિના કષ્ટેવરમાં નાખી દે છે ઝીવ આદિ માંસમક્ષક છવે આદિ તે હાથી આદિના શરીરનું માંસ ખાવા આવે છે ત્યારે તે મૃત્યુકષ્ટેવરમાં રહેલા તે શરીરના પીડા આદિ બાબોનું માંસ પણ તેમના દ્વારા ખવાય છે આ પ્રકારનું મરણ કમનિર્જરાના મુખ્ય કારણરૂપ કોય છે મહાશક્તિશાળી પુરુષે આ પ્રકારના મરણ પી મરી શકે છે—કાયરો તે આ મરણ મરણની કિમત જ કરી શકતા નથી

પરનું અમુક સંજ્ઞેશમાં આ બન્ને મરણોનો નિવેધ નથી—કથમભાવિન્, શીતભગ આદિ રૂપ કારણો ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તેમની રક્ષાને માટે તે બન્ને પ્રકારના મરણોનો નિવેધ નથી એમકે કથાચિનુપાનુભૂત તથાવિધ આત્માયનું મરણ કહ્યું પણ છે કે—‘ ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ ’ ઇત્યાદિ

આ સુત્રમાં કહ્યા અનુસાર ઝીવાદિ દ્વારા શરીરનું ભક્ષણ કરાવવાથી જે મરણ થાય છે તેને અપ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે હવે સુત્રકાર પ્રશસ્ત મરણોની પ્રશ્નણા કરે છે—“ દ્વો મરણાઃ ” ઇત્યાદિ—

એકદેશે ગ્રહણાચ્છરીરસ્ય તત્પદેશાન્નિર્હરણં-નિસ્સારણ ક્રિયતે તત્, યસ્મિન્સ્તુ ગિરિકન્દરાદૌ ગત્વા ગ્રહણેન તત્પદેશાચ્છરીરસ્ય નિર્હરણં-નિસ્સારણં ન ક્રિયતે તદ્ અનિર્હરિમ્ કથ્યતે । એતત્ દ્વિવિધમપિ પાદપોષગમન ' ણિયમં ' તિ વિભક્તિવ્યત્યયેન નિયમાત્ ન તુ ભજનયા અપતિકર્મ-શરીરપ્રતિક્રિયારહિતં ભવતિ । શરીરસેવા વર્જિતમિત્યર્થઃ ૮ ।

આહ ચ તત્સ્વરૂપમ્--

“ ણિચ્ચલણિપ્પઢિકમ્મો, ણિકિલ્લવણં જં જહિ જહા અંગં ।

એયં પાઓવગમં ણીહારિં વા અણીહારિં ॥ ૧ ॥

પાઓવગમં મણિયં, સમવિસમો પાયવોવ્વજહ પઢિઓ ।

જવરં પરપ્પઓગા, કંપેજ્જ જહા ફલતરુવ્વ ॥ ૨ ॥

હાયા—નિચ્ચલણિપ્પતિકર્મો નિશ્ચિપતિ યદ્ યત્ર યથા—અન્નમ્ ।

એતત્ પાદોપગમં, નિર્હરિમં વા અનિર્હરિમ્ ॥ ૧ ॥

પાદોપગમં મણિતં, સમવિષમઃ પાદપ ઇવ યથા પતિતઃ ।

નવરં પરપયોગાત્ કમ્પતે યથા ફલતરુરિવ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

એવમેવ ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમપિ નિર્હરિમાઽનિર્હરિમભેદેન દ્વિવિધં, વ્યાખ્યા

સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી ગઈ છે—પાદપોષગમન કે દો ભેદ હસ પ્રકાર સે હૈં—એક નિર્હરિમ ઓર દૂસરા અનિર્હરિમ વસતિ કે જિસ એકદેશ મેં પાદપોષગમન સંથારા ધારણ કિયા ગયા હૈં ડસી વસ્તીસે સંથારા પૂર્ણ હોને પર જો શરીર કા બાહર નિકાલના હોતા હૈં વહ નિર્હરિમ પાદપોષગમન હૈં ઓર જિસ ગિરિકન્દરા મેં જાકર યહ સંથારા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં વહ અનિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારા હૈં યહ દોનો પ્રકાર કા પાદપોષગમનસંથારા નિયમ સે, ભજના સે નહીં સેવા સુશ્રૂષા સે રહિત હોતા હૈં ઈસા હી ઈસકા સ્વરૂપ કહા ગયા હૈં—(ણિચ્ચલણિ પઢિકમ્મો) ઇત્યાદિ ।

હસી તરહ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ મી નિર્હરિમ ઓર અનિર્હરિમ

નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) નિર્હરિમ અને (૨) અનિર્હરિમ વસતિના બે એક દેશમા પાદપોષગમન સંથારો ધારણ કરવામા આવ્યો હોય, તે પ્રદેશ માથી જ મરણ બાદ શરીરને બહાર કાઢવામા આવે છે, ત્યારે તે સંથારાને નિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારો કહે છે. ગિરિકન્દરામા જધને પાદપોષગમન સંથારો ગ્રહણ કરવામા આવ્યો હોય, તેએવા પ્રકારના સંથારાને અનિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારો કહે છે આ બન્ને પ્રકારના સંથારા નિયમથી જ (વિકલ્પે નહીં) શરીર પ્રતિક્રિયાથી રહિત હોય છે એવું જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે—

“ ણિચ્ચલણિપ્પઢિકમ્મો ” ઇત્યાદિ

એજ પ્રમાણે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણના પછી નિર્હરિમ અને અનિર્હરિમ

ચિન્તયતિય—“ ધીરેણ વિ મરિયમ્, કાપુરિસેણધિ અવસસ મરિયમ્ ।

સમ્હા અવસસમરણે, ધરં ત્વ ધીરત્વે મરિ ઉ ॥ ૧ ॥ ”

જ્ઞાયા—ધીરેણાપિ મર્ધન્યં, કા પુરુષેણાપિ અવસસ મર્ધન્યમ્ ।

તસ્માદવસસમરણે ધરં સ્વલ્લ ધીરત્વે મર્ધુમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

મક્તસ્ય—પ્રિવિધસ્ય ચતુર્વિધસ્યવાઽઽહારસ્યૈવ, ઉપલક્ષણાદુપધેરપિ નતુ પાદ પોપગમનવચ્છેદાયાઃ પ્રત્યાખ્યાનં ધર્જન યસ્મિન્ સદ્ મક્તપ્રત્યાસ્પાન—મરણાદધિ મોક્ષનાદિ પરિત્યાગ इत्यર્થઃ ।

જ્ઞાહ વ—“ તિવિહં ચ અસળપાણ ચત્ત્વિહ જાય બાહિરા ઉપહી ।

અર્ધિમસર ચ ઉપહિં જાન્ઝમીચિયં ચ લોસિરે ॥ ૧ ॥ ”

જ્ઞાયા—પ્રિવિધચાશ્વનપાને ચતુર્વિધ યજ્ઞવાદ્ય ઉપધિઃ (ત) ।

આમ્યંતર ચોપધિં યાચન્ઝમીચિત્ત ચ બ્યુત્સુજેત્ ॥ ઇતિ ॥

અનયોઃ પ્રત્યેકસ્ય મેદ્વચં મવતીર્યાહ—‘ પાઝોશગમણે દુવિદે ’ इत्यादि ।

પાદપોપગમનં દ્વિવિધં—નિર્હારિમ અનિર્હારિમ ચેતિ । તથા નિર્હારિયં—યસ્મિન્ વસ-

પ્રથમ—વજ્રશ્વપમનારાશ સહનન કે ધારી ધીર હોતે હેં લે દેસા વિચાર કરતે હેં “ ધીરેણ વિ મરિયમ્ ” इत्यादि । जिस मरण में चतुर्विध आहार का या त्रिविध आहार का और उपलक्षण से उपचिह्न भी प्रत्याख्यान होता है पादपोपगमन की समान चेष्टा का प्रत्याख्यान नहीं होता है वह मक्तप्रत्याख्यानमरण है मरणतक चतुर्विध आहार का परित्याग ही मक्तप्रत्याख्यान है

કહા નો હે—(તિવિહં ચ અસળપાણ) इत्यादि । इनमें प्रत्येक मरण हो दो मेदों वाला कहा गया है यही बात “ पाजोशगमणे ” इत्यादि

છ તેઓ બેવો વિચાર કરે છે કે—ધીરેણ વિ મરિયમ્ ” इत्यादि ।

જે મરણમાં ચારે પ્રકારના આહારનો અથવા ત્રણ પ્રકારના આહારનો અને ઉપલક્ષણની અપેક્ષાએ ઉપધિનો (સાધુના ઉપકરણો) પણ ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે—પાદપોપગમનની જેમ મેદાનો ત્યાગ (પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા ત્યાગ) કરાતો નથી, તે મરણને મક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ કહે છે મરણ પશ્ચંત ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગને જ મક્તપ્રત્યાખ્યાન કહે છે કહ્યું પણ છે—

તિવિહં ચ અસળપાણ इत्यादि ।

ઉપર કહેલા બન્ને પ્રકારના મરણના પણ બળે લેદો છે, જો જાત “ પાજોશગમણે ” इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે. પાદપોપગમન મરણના

तेरेकदेशे ग्रहणाच्छरीरस्य तत्प्रदेशान्निर्हरणं-निस्सारणं क्रियते तत्, यस्मिंस्तु गिरिक-
न्दरादौ गत्वा ग्रहणेन तत्प्रदेशाच्छरीरस्य निर्हरणं-निस्सारणं न क्रियते तद् अनि-
र्हारिमं कथ्यते । एतत् द्विविधमपि पादपोषगमनं ' णियम ' ति विभक्त्यव्यत्ययेन
नियमात् न तु भजनया अपतिकर्म-शरीरप्रतिक्रियारहितं भवति । शरीरसेवा वर्जि-
तमित्यर्थः ८ ।

आह च तत्स्वरूपम्—

“ णिच्चलणिप्पडिकम्मो, णिक्खिक्खणं जं जहि जहा अंगं ।

एयं पाओवगमं णीहारिं वा अणीहारिं ॥ १ ॥

पाओवगमं भणियं, समविसमो पायवोव्वजह पडिओ ।

णवरं परप्पओगा, कंप्पेज्ज जहा फलतरुव्व ॥ २ ॥

छाया—निश्चलनिष्प्रतिकर्मा निक्षिपति यद् यत्र यथा—अङ्गम् ।

एतत् पादोपगमं, निर्हारिमं वा अनिर्हारिमम् ॥ १ ॥

पादोपगमं भणितं, समविषमः पादप इव यथा पतितः ।

नवरं परप्रयोगात् कम्पते यथा फलतरुरिव ॥ २ ॥ इति ।

एवमेव भक्तप्रत्याख्यानमपि निर्हारिमाऽनिर्हारिमभेदेन द्विविधं, व्याख्या

सूत्र द्वारा प्रकट की गई है—पादपोषगमन के दो भेद इस प्रकार से हैं
—एक निर्हारिम और दूसरा अनिर्हारिम वसति के जिस एकदेश में
पादपोषगमन संधारा धारण किया गया है उसी वस्तीसे संधारा पूर्ण होने
पर जो शरीर का बाहर निकालना होता है वह निर्हारिम पादपोषगमन
है और जिस गिरिकन्दरा में जाकर यह संधारा ग्रहण किया गया है
वह अनिर्हारिम पादपोषगमन संधारा है यह दोनों प्रकार का पादपोष-
गमनसंधारा नियम से, भजना से नहीं सेवा सुश्रूषा से रहित होता
है ऐसा ही इसका स्वरूप कहा गया है—(णिच्चलणि पडिकम्मो) इत्यादि ।

इसी तरह भक्तप्रत्याख्यान मरण भी निर्हारिम और अनिर्हारिम

नीचे प्रमाणों के प्रकार छे—(१) निर्धारिम अने (२) अनिर्धारिम वसतिना
जे ओके देशमा पादपोषगमन संधारो धारण करवाभा आये छे, ते प्रदेश
मांथी ज भरण आह शरीरने प्रकार काढवाभा आवे छे, तयारे ते संधाराने
निर्धारिम पादपोषगमन संधारो कडे छे. गिरिकन्दराभा जधने पादपोषगमन
संधारो ग्रहण करवाभा आये छे, तेओवा प्रकारना संधाराने अनिर्धारिम पाद
पोषगमन संधारो कडे छे आ जने प्रकारना संधारा नियमथी ज (विकल्पे
नहीं) शरीर प्रतिक्रियाथी रहित छे. ओवु ज तेवुं स्वयं कहु छे—

“ णिच्चलणिप्पडिकम्मो ” इत्यादि

ओज प्रमाणे भक्तप्रत्याख्यान मरणना पण निर्धारिम अने अनिर्धारिम

પૂર્વેષ્વ, નવરમ્—એતદ્ નિયમાત્ સપ્રતિકર્મ—યથાસમાધિ શરીરપ્રતિક્રિયાસરિત્
 મયતિ, અસ્મિન્ સમાધિમયસ્ય શરીરસ્ય પ્રતિક્રિયા ક્રિયતે इति માયઃ ૯ । શક્તિ-
 મરણત્વિહ દિસ્થાનકાનુરોધાભકથિતમ્ । અસ્મિન્ — નિયમાદ્તુવિધાદારત્યાગઃ,
 પરપરિકર્મવિષમૈન ચ મયતિ । સ્થબિલે એકાકી ળાયાત ઉપ્પામુખ્ણતમ ળાયા
 સકામભિદ્વિવ્યૂમૌ સચેષ્ટ સમ્યગ્ધ્યાનવરાયણઃ પ્રાણાન્ જહાવીતિ ।

ઉક્તચ્ચ—“શ્ચિય વેસમિ સય, વડચ્ચિદ્દાદારચાયનિષ્કપ્ચ ।

ઉચ્ચવચાદ્ગુચ, નઽપ્પેણ ઉ શ્ચિનીમરચ ॥ ૧ ॥

ળાયા—શક્તિવેદે સ્વય ચતુર્વિધાદારત્યાગ નિષ્પન્નમ્ ।

ઉચ્ચવનાદિયુચ્ચં નાન્યેન ત્વિચ્ચિતમરણમ્ ॥ इति ॥ છ૦ ૪૫ ॥

કે મેવ સે દો પ્રકાર કા હૈ, નિહૌરિમ ઓર અનિહૌરિમ કા વ્યાખ્યા
 પહિછે જૈસી હી હૈ પાવપોપગમન સધારા કી અપેક્ષા હસ મક્તપ્રત્યાલ્પાન
 સધારે મૈ વિશેષતા કેવલ હતનો સી હી હૈ કિ યહ સધારા સપ્રતિકર્મ
 હોતા હૈ અર્થાત્ સમાધિ કે અનુસાર યહ શરીર કી પ્રતિક્રિયા સહિત
 હોતા હૈ હસમે સમાધિ કી અપેક્ષા રચ્ચકર શરીર કી પ્રતિક્રિયા કી
 જાતી હૈ ૯ । એક મરણ શક્તિમરણ મી હૈ પર દિસ્થાનક કે અનુરોધ
 સે ડસકા યહાં કથન નહીં ક્રિયા ગયા હૈ શક્તિમરણ મૈ નિયમ સે
 ચારો પ્રકાર કે આહાર કા ત્યાગ રહતા હૈ, ઓર વૃત્તરોં કે દ્વારા પરિકર્મ
 કરને કા વિષર્જન રહતા હૈ અર્થાત્ વૃત્તરા વેપાયચ નહીં કરતા હૈ યહ
 સ્થબિલ મૈ અકેલા રહતા હૈ ળાયા સે ઘૂપ મૈ ઓર ઘૂપ સે ળાયા મૈ જાના
 જાતા હૈ શક્તિ મૂમિ મૈ સચેષ્ટ રહતા હૈ આ યહ સમ્યગ્ધ્યાન મૈ લચલીન
 રહતા હૈ ઓર હસી સ્થિતિ મૈ અપને પ્રાણોં કો છોડ્ડના હૈ । કહા મી હૈ—
 (શ્ચિય વેસમિ સય) इत्यादि ॥ છ૦ ૪૫ ॥

નામના લે લેહ કહ્યા છે નિહૌરિમ અને અનિહૌરિમની વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમા
 લેજ સમજવી. પાવપોપગમન સધારા કરતાં અકતપ્રત્યાલ્પાન સધારામાં
 જોડી જ વિશેષતા છે કે આ સધારા સપ્રતિકર્મ હોય છે, જોડે કે સમાધિ
 અનુસાર તે શરીર ॥ પ્રતિક્રિયા (તેના મુદ્દા) સહિત હોય છે તેમાં સમાધિની
 અપેક્ષાએ શરીરની પ્રતિક્રિયા કરનામાં આવે છે ॥ ૬ ॥

ઇતિવમચ્ચ નામનુ ળીમ્ જોહ મરણ પજ પ્રથસ્ત મજાચ છે પજ
 જહી લે સ્થાનોનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી, તેનો સમાવેશ કરો તથી.
 આ પ્રકારના મરણમાં પજ નિયમથી જ ચારે પ્રકારના આકારોનો પરિવાર કરાય છે
 આ પ્રકારનો સધારા કરનાર આપુ જ યના દારા થની વેવાચમનો પજ પરિવાર
 કરે છે તે સ્થિતિમાં (જહારની મૂમિમાં) જોડેલા રહે છે અમજામાંથી તડ
 જમાં અને તડામાંથી જ પદમાં જતો જ આવે જાય છે. ઇતિત મૂમિમાં ચયેહ

इदं च मरणादि स्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति प्रश्नोत्तररूपेण लोक-
स्वरूपप्ररूपणमाह—

मूलम्—के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के अणंता
लोए ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के सासया लोए ? जीवच्चेव
अजीवच्चेव ॥ सू० ४६ ॥

છાયા—કોડયં લોકઃ ? જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ । કેઽનન્તાલોકે ? જીવા-
શ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ । કે શાશ્વતાલોકે ? જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ॥ સૂ० ૪૬ ॥

ટીકા—‘ કે અયં ઇત્યાદિ । અયં લોકઃ કઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ । અત્ર ‘ઇદમ્’
શબ્દો દેશતઃ પ્રત્યક્ષસ્ય આસન્નરય ચ વાચકઃ । યત્ર ભગવતાઽપ્રશસ્તપ્રશસ્તમર-
મરણાદિ સમસ્તવસ્તુસ્તોમતત્ત્વમભિદિતં સ ઇત્યર્થઃ । લોકઃ—લોકયતે કેવલાલોકેન
યઃ સ લોકઃ—પશ્ચાસ્તિકાયાત્મક , સોડય લોકઃ કઃ=કથંભૂતઃ ? ઇતિ પ્રહુરા-
શયઃ । ઉત્તરસાદ—જીવાશ્ચ અજીવાશ્ચેતિ જીવાજીવસ્વરૂપો લોક—ઇત્યર્થઃ । લોક-

इस प्रकार के इन मरणों का स्वरूप भगवान् ने इस श्लोक में
प्ररूपित किया है अतः अब सूत्रकार प्रश्नोत्तर के रूप से लोक के स्वरूप
का कथन करते हैं—(के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव) इत्यादि ।

टीकार्थ—यह लोक क्या है ? ऐसा यह प्रश्न है अतः भगवान् ने जहां
पर अप्रशस्त और प्रशस्त मरणादिरूप समस्तवस्तुओं का स्वरूप कथन
किया है ऐसा वह लोक है ? इसके उत्तर में कहा गया है कि “ जीवाश्चैव
अजीवाश्चैव ” यह लोक जीव और अजीवरूप है—अर्थात् पश्चास्तिका-
यरूप यह लोक है केवलरूप आलोक (प्रकाश) के द्वारा जो देखा जाता

રહેતો એવો તે સંખ્યગૂ ધ્યાનમા લીન રહે છે અને એ તિયતિમાં જ પોતાનાં
પ્રાણ છોડે છે કહ્યું પણ છે કે—“ ઇનિય દેસંમિ સય ” ઇત્યાદિ. ॥ સૂ. ૪૫ ॥
ભગવાને આ પ્રકારના આ મરણાનું સ્વરૂપ આ લોકમાં પ્રરૂપિત કર્યું
છે તેથી હવે સૂત્રકાર ‘પ્રશ્નોત્તર રૂપે લોકના સ્વરૂપનું’ નિરૂપણ કરે છે—

“ કે અયં લોગે ? જીવેચેવ અજીવેચેવ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“આ લોક શુ છે ? ” આ પ્રકારનો પ્રશ્ન અહીં પૂછવામાં આવ્યો છે.
એટલે કે ભગવાને બધા અપ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત મરણાદિરૂપ સમસ્ત વસ્તુઓના
સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે એવો તે લોક કેવા સ્વરૂપવાળો છે તેના ઉત્તર રૂપે
એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ” આ લોક જીવ અને
અજીવ રૂપ છે એટલે કે પશ્ચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક છે કેવળજ્ઞાન રૂપ
આલોક (પ્રકાશ) દ્વારા જેને દેખી શકાય છે, તે લોક કહેવાય છે અને એવો
તે લોક જીવાજીવસ્વરૂપ છે.

પૂર્વત્, નવરમ્-પૃથક્ નિયમાત્ સપ્રતિકર્મ-યથાસમાધિ શરીરપ્રતિક્રિયાસંવિત્
 મવતિ, અસ્મિન્ સમાધિમપેક્ષ્ય શરીરસ્ય પ્રતિક્રિયા ક્રિયતે इति માત્રઃ ૧ । શ્વિત્-
 મરણત્વિહ દિસ્થાનકાનુરોધાશ્રયિતમ્ । અસ્મિન્ - નિયમાત્તુર્વિધાહારત્યાગઃ,
 પરપરિકર્મવિવર્તને ચ ભવતિ । સ્પન્દિતે પ્લાકી છાયાત્ ઉષ્મસુષ્પતથ છાયાં
 સક્રામશ્ચિત્તભૂમૌ સષેષ્ટ સમ્પગ્ધ્યાનવરાયણઃ પ્રાણાન્ બહાતીતિ ।

ઉક્તશ્ચ—“શ્વિય વેસમિ સય, ઘટન્નિહાહારચાવનિષ્ક્રમ્ય ।

ઉચ્ચવળાશ્ચુષ, નશ્વળેષ ઉ શ્વિષીમરણ ॥ ૧ ॥

છાયા—શ્વિત્વદેશે સ્વય ચતુર્વિધાહારત્યાગ નિષ્પન્નમ્ ।

ઉદ્વર્ષનાદિયુક્તે નાત્યેન ત્વિજ્જિતમરણમ્ ॥ इति ॥ સુ૦ ૪૫ ॥

કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ, નિહારિમ ઓર અનિહારિમ કો બ્યાક્ષ્યા
 પહિછે જૈસી હી હૈ પાદપોપગમન સધારા કી અપેક્ષા હસ્ત મક્કપ્રત્યાક્ષ્યાન
 સધારે મેં વિશેષતા કેવલ હતનો સી હી હૈ કિ યહ સધારા સપ્રતિકર્મ
 હોતા હૈ અર્થાત્ સમાધિ કે અનુસાર યહ શરીર કી પ્રતિક્રિયા સહિત
 હોના હૈ હસમેં સમાધિ કી અપેક્ષા રખ્ખકર શરીર કી પ્રતિક્રિયા કી
 જાતી હૈ ૧ । ઇક મરણ શ્વિત્તમરણ મી હૈ પર દિસ્થાનક કે અનુરોધ
 સે વસકા યહાં કયન નહીં ક્રિયા ગયા હૈ શ્વિત્તમરણ મેં નિયમ સે
 ચારો પ્રકાર કે આહાર કા ત્યાગ રહ્તા હૈ, ઓર દુસરો કે દ્વારા પરિકર્મ
 કરને કા વિવર્તન રહ્તા હૈ અર્થાત્ દુસરા વૈયાવચ નહીં કરતા હૈ યહ
 સ્પન્દિત મેં અકેલા રહ્તા હૈ છાયા સે ઘૂપ મેં ઓર ઘૂપ સે છાયા મેં જાના
 જાતા હૈ શ્વિત્ત મૂમિ મેં સષેષ્ટ રહ્તા હૈ આ યહ સમ્પગ્ધ્યાન મેં લલ્લીન
 રહ્તા હૈ ઓર હસી સ્થિતિ મેં અપને પ્રાણો કો છોડના હૈ । કહા મી હૈ—

(શ્વિય વેસમિ સય) ઇત્યાદિ ॥ સુ ૪૫ ॥

નામના લે લેહ કહ્યા છે નિહારિમ અને અનિહારિમની વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમા
 લે જ સમજવી. પાદપોપગમન સધારા કરતાં બહતપ્રત્યક્ષ્યાન સધારામાં
 બેટલી જ વિશેષતા છે કે આ સધારા સપ્રતિકર્મ કોમ છે, બેટલે કે સમાધિ
 અનુસાર તે શરીરની પ્રતિક્રિયા (સેવા મુદ્દા) સહિત કાય છે તેમાં સમાધિની
 અપેક્ષાએ શરીરની પ્રતિક્રિયા કરવામાં આવે છે ॥ ૬ ॥

શ્વિત્તમરણ નામનું બીજું એક મરણ પણ પ્રચલિત ગણાય છે પણ
 બહોં લે સ્થાનોએ અધિકાર જાણતો કોવાથી, તેનો સમાવેશ કર્યો નથી.
 આ પ્રકારના મરણમાં પણ નિયમથી જ પારે પ્રકારના આકારોનો પરિત્યાગ કરાય છે.
 આ પ્રકારનો સધારો કરનાર આધુ જાનના દ્વારા થતી વૈયાવચનો પણ પરિત્યાગ
 કરે છે તે સ્વદિશમાં (બહારની ભૂમિમાં) એકલો રહે છે અંયદશામાંથી તક
 કામાં અને તકકામાંથી જાયદામાં આવે જ આવે જાય છે. શ્વિત્ત ભૂમિમાં સષેષ્ટ

इदं च मरणादि स्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति प्रश्नोत्तररूपेण लोक-
स्वरूपप्ररूपणामाह—

मूलम्—के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के अणंता
लोए ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के सासया लोए ? जीवच्चेव
अजीवच्चेव ॥ सू० ४६ ॥

छाया—कोऽयं लोकः ? जीवाश्चैव अजीवाश्चैव । केऽनन्तालोके ? जीवा-
श्चैव अजीवाश्चैव । के शाश्वतालोके ? जीवाश्चैव अजीवाश्चैव ॥ सू० ४६ ॥

टीका—‘ के अयं इत्यादि । अयं लोकः कः इति प्रश्नः । अत्र ‘ इदम् ’
शब्दो देशतः प्रत्यक्षस्य आसन्नस्य च वाचकः । यत्र भगवताऽप्रशस्तप्रशस्तमर-
मरणादि समस्तवस्तुस्तोमतत्त्वमभिहितं स इत्यर्थः । लोकः—लोक्यते केवलालोकेन
यः स लोकः—पञ्चास्तिकायात्मक , सोऽय लोकः कः=कथंभूतः ? इति प्रष्टुरा-
शयः । उत्तरसाह—जीवाश्च अजीवाश्चेति जीवाजीवस्वरूपो लोक—इत्यर्थः । लोक-

इस प्रकार के इन मरणों का स्वरूप भगवान् ने इस श्लोक में
प्ररूपित किया है अतः अथ सूत्रकार प्रश्नोत्तर के रूप से लोक के स्वरूप
का कथन करते हैं—(के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव) इत्यादि ।

टीकार्थ—यह लोक क्या है ? ऐसा यह प्रश्न है अतः भगवान् ने जहां
पर अप्रशस्त और प्रशस्त मरणादिरूप समस्तवस्तुओं का स्वरूप कथन
किया है ऐसा वह लोक है ? इसके उत्तर में कहा गया है कि “ जीवाश्चैव
अजीवाश्चैव ” यह लोक जीव और अजीवरूप है—अर्थात् पञ्चास्तिका-
यरूप यह लोक है केवलरूप आलोक (प्रकाश) के द्वारा जो देखा जाता

રહેતો એવો તે સંમ્યગ્ ધ્યાનમાં લીન રહે છે અને એ તિયતિમાં જ પોતાનાં
પ્રાણ છોડે છે કહ્યું પણ છે કે—“ ઇતિયદેસંમિ સય ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૪૫ ॥
ભગવાને આ પ્રકારના આ મરણોનું સ્વરૂપ આ લોકમાં પ્રરૂપિત કર્યું
છે તેથી હવે સૂત્રકાર ‘પ્રશ્નોત્તર રૂપે લોકના સ્વરૂપનું’ નિરૂપણ કરે છે—

“ કે અયં લોગે ? જીવેચેવ અજીવેચેવ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“ આ લોક શું છે ? ” આ પ્રકારનો પ્રશ્ન અહીં પૂછવામાં આવ્યો છે.
એટલે કે ભગવાને આ અપ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત મરણોનિરૂપ સમસ્ત વસ્તુઓના
સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે એવો તે લોક કેવા સ્વરૂપવાળો છે તેના ઉત્તર રૂપે
એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘ જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ’ આ લોક જીવ અને
અજીવ રૂપ છે એટલે કે પચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક છે કેવળજ્ઞાન રૂપ
આલોક (પ્રકાશ) દ્વારા જેને દેખી શકાય છે, તે લોક કહેવાય છે અને એવો
તે લોક જીવાજીવસ્વરૂપ છે.

સ્વરૂપભૂતાનો ચ જીવાજીવાનો સ્વરૂપ પ્રશ્નપૂર્વક મૂકાયેનાર—‘કે અથા’
 રૂપાદિ, ‘કે સાસયા’ રૂપાદિ ચ, લોક કેપદાર્થો અનન્તાઃ સન્તિ, ઉત્તરમાર
 —જીવા અજીવારૂપેતિ । અથ ચ કે સાશ્વતાઃ સન્તિ ? ઉત્તરયતિ—મોવારૂપ
 અજીવારૂપ દ્રવ્યાર્થતયેતિ ॥ મૂં ૪૬ ॥

ય યેતે લોકે જીવા અનન્તા સાશ્વતાથ સતિ તે ઘોષિ-મોહકસમ્પર્કદ્રવ્ય-
 યોગાદ્ બુદ્ધા મૂઢાથ મનઃવીતિ દર્શયિતુ સમચતુષ્ટયમાર—

મૂખ્ય—બુવિહા બોહીપણગત્તા ત જહા ણાણબોહી ચેવ દસણ
 બોહી ચેવ ? । બુવિહા બુદ્ધા પણગત્તા ત જહા-ણાણબુદ્ધા ચેવ
 દસણબુદ્ધા ચેવ ૨ । એવ મોહે ૩, મૂઢા ૪ ॥ સૂં ૪૭ ॥

છાયા—દ્વિવિધા વાપિ પ્રજ્ઞા, તથા-જ્ઞાનબોધિધેવ દર્શનવાપિધેવ ? ।
 દ્વિવિધા બુદ્ધા પ્રજ્ઞાસ્તથા-જ્ઞાનબુદ્ધાધેવ દર્શનબુદ્ધાધેવ ૨ । એવ મોહઃ ૧,
 મૂઢા ૪ ॥ સૂં ૪૭ ॥

હૈ વહ લોક હૈ ઔર વહ લોક જીવાજીવસ્વરૂપ હૈ લોક મૈ કૌન પદાર્થ
 અનન્ત હૈ ઔર કૌન પદાર્થ શાશ્વત હૈ ? રૂપકે ઉત્તર મૈ કહા ગયા હૈ
 કિ લોક મૈ જીવ ઔર અજીવ યે પદાર્થ અનન્ત હૈ ઔર યે હી પદાર્થ
 શાશ્વત હૈ । રૂન પદાર્થો મૈ શાશ્વતતા કા કથન દ્રવ્યાર્થિક નય કી અપેક્ષા
 સે કહા ગયા જાનના ચાહિયે ॥ મૂં ૪૬ ॥

લોક મૈ જો યે જીવ અનન્ત ઔર શાશ્વત કહે ગયે હૈ વે બોધિ
 ઔર મોહ કે યોગ સે ક્રમવાઃ બુદ્ધ ઔર મૂઢ હોતે હૈ—સો રૂસી વાત કો
 વિસ્તાને કે લિયે અથ સૂચકાર રૂસ સૂચ ચતુષ્ટયી કા કથન કર રહે હૈ—
 (બુવિહા બોહી પણગત્તા) રૂપાદિ ।

‘લોકમાં કયા કયા પદાર્થો અનન્ત છે અને કયા કયા પદાર્થો શાશ્વત છે ?
 આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—લોકમાં જીવ અને અજીવ, આ
 પદાર્થો અનન્ત છે અને જો પદાર્થો જ શાશ્વત છે આ પદાર્થોમાં જે શાશ્વતતા
 બતાવવામાં આવી છે તે શાશ્વતતાનું કથન દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જ
 કરવામાં આવ્યું છે એમ સમજવું ॥ સૂં ૪૬ ॥

લોકમાં અનન્ત જીવો રહેલા છે તે જીવોને શાશ્વત કહેવામાં આવ્યા
 છે તે જીવો વાપિ અને મોહના યોગથી અનુક્રમે બદ્ધ અને મૂઢ હોય છે
 જે જ વાતને સૂચકારે નીચેની સૂચચતુષ્ટયી દ્વારા પ્રકટ કરી છે—

“બુવિહા બોહી પણગત્તા રૂપાદિ—

ટીકા—‘ દુવિદ્ધા વોઢી ’ ઇત્યાદિ । વોધનં વોધિઃ—પ્રાપ્તિઃ । સા દ્વિવિધા-જ્ઞાનવોધિઃ, દર્શનવોધિશ્ચેતિ । તત્ર જ્ઞાનવોધિઃ જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમપ્રભવા જ્ઞાન-પ્રાપ્તિઃ । દર્શનવોધિઃ—દર્શનમોઢનીયક્ષયોપશમાદિસમ્પન્ના શ્રદ્ધાનપ્રાપ્તિરિતિ ૧ । વોધિમન્તોબુદ્ધાઃ, તેઽપિ દ્વિવિધાઃ—જ્ઞાનબુદ્ધા દર્શનબુદ્ધાશ્ચેતિ । એતે ચ ધર્મત્વ એવ । મિત્ત્રા ન ધર્મિકયા, જ્ઞાનદર્શનયોરન્યોન્યાવિનાભૂતત્વાદિતિ ૨ । એવં યથા વોધિર્બુદ્ધાશ્ચ—દ્વિવિધાઃ પ્રોક્તારતથા ‘મોઢો મૂઢાશ્ચ’ ઇત્યપિ વાચ્યાઃ, આલાપકશ્ચૈવમ્—
‘ દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે તં જઢા—જ્ઞાણમોઢે ચેવ દંસળમોઢે ચેવ । દુવિદ્ધા મૂઢા પળ્લત્તા તં જઢા—જ્ઞાણમૂઢા ચેવ દંસળમૂઢા ચેવ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—“વોધનં વોધિઃ” કે અનુસાર વોધિ શબ્દકા અર્થ પ્રાપ્તિ હૈ યહ વોધિ દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ એક જ્ઞાનવોધિ ઓર દૂસરી દર્શનવોધિ જ્ઞાનાવરણકર્મ કે ક્ષયોપશમ કે પ્રભાવ સે જો જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ વહ જ્ઞાનવોધિ હૈ દર્શનમોઢનીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ આદિ સે જો શ્રદ્ધાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ વહ દર્શનવોધિ હૈ વોધિ વાલે જો જીવ હૈં વે બુદ્ધ હૈં । યે બુદ્ધ બી દો પ્રકાર કે હોતે હૈ એક જ્ઞાનબુદ્ધ ઓર દૂસરે દર્શનબુદ્ધ યે ધર્મ કી અપેક્ષા સે હી મિત્ર હૈં ધર્મિરૂપ સે મિત્ર નહીં હૈં । કયોં કિ જ્ઞાન ઓર દર્શન યે પરસ્પર મેં અવિનાભાવિ સંબંધ વાલે હૈં ।

જિસ પ્રકાર વોધિ ઓર બુદ્ધ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકાર સે મોઢ ઓર મૂઢ યે બી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । હસ વિષયક આલાપક હસ પ્રકારસે હૈ—“દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે” મોઢ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (જ્ઞાણ મોઢે ચેવ દંસળમોઢે ચેવ) એક જ્ઞાનમોઢ ઓર દૂસરા દર્શનમોઢ

ટીકાર્થ—“વોધન વોધિ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર વોધિ શબ્દનો અર્થ જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ છે તે વોધિ બે પ્રકારની કહી છે—(૧) જ્ઞાનવોધિ અને (૨) દર્શનવોધિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવું નામ જ્ઞાનવોધિ છે દર્શનમોઢનીય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી જે શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને દર્શનવોધિ કહે છે. વોધિવાળા જીવોને બુદ્ધ કહે છે તે બુદ્ધના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) જ્ઞાનબુદ્ધ અને (૨) દર્શનબુદ્ધ તેઓ ધર્મની અપેક્ષાએ જ મિત્ર છે, ધર્મીરૂપે મિત્ર નથી કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન વચ્ચે અવિનાભાવી સંબંધ હોય છે

જેમ વોધિ અને બુદ્ધ બે પ્રકારના કહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે મોઢ અને મૂઢ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે આ વિષયનું કથન નીચે પ્રમાણે છે—

“ દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે ” મોઢ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—“ જ્ઞાણમોઢેચેવ ઇસળમોઢેચેવ ” (૧) જ્ઞાનમોઢ અને (૨) દર્શનમોઢ એ જ પ્રમાણે મૂઢ પણ

છાયા—દ્વિવિધો મોહ મગ્નસ્વપ્નયા—જ્ઞાનમોહાયેવ વર્ણનમોહશ્ચેવ । ત્રિવિધા મૂઢાઃ મહતાસ્વપ્નયા - જ્ઞાનમૂઢાશ્ચેવ દર્શનમૂઢાશ્ચેવ, ઇતિ । ધ્યાત્મ્યા સુગમા, નવરમ્-જ્ઞાનં માહ્યતિ-આચ્છાદયતીતિ જ્ઞાનમોહ — જ્ઞાનાવરણોદયઃ । એવ દર્શન મોહયતીતિ દર્શનમોહઃ-સમ્યગ્દર્શનમોહોદયઃ । તથા જ્ઞાનમૂઢા - ઉદિતજ્ઞાનાવરણાઃ વર્ણનમૂઢા મિથ્યાદૃષ્ટ્ય ઇતિ ॥ સૂ. ૪૭ ॥

દ્વિવિધોઽપ્યય મોહો જ્ઞાનાવરણાદિ કમનિવર્ધનમસ્તીતિ સમ્યકધેન જ્ઞાનાવરણાદિકર્મણાં દ્વિવિધ્યમણિમિ સૂત્રેણ—

મૂલમ્—જાણાવરણિજ્જે કમ્મે દુવિહ પપ્પણત્તે ત જહા—
 વેસણાજાવરણિજ્જે ચેવ સઘ્ઠણાજાવરણિજ્જે ચેવ ૧ । દરિસણા
 ઘરણિજ્જે કમ્મે એવ ચેવ ૨ । વેયણિજ્જે કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે
 ત જહા—સાયાવેયણિજ્જે ચેવ અસાયાવેયણિજ્જે ચેવ ૩ । મોહ
 ણિજ્જે કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે ત જહા—દસણમોહણિજ્જે ચેવ
 ચત્તિમોહણિજ્જે ચેવ ૪ । આઉપ્પ કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે ત જહા—

इसी प्रकार “दुविहा मूढा पप्पणत्ता” मूढ वो प्रकारक कहें गयहैं—(जाण मूढा चेष वंसणमूढा चेष) एक ज्ञानमूढ और दूसरा दर्शनमूढ, ज्ञानावरणोदय ज्ञानमोह है ज्यों कि—“ज्ञान मोहयति आच्छादयतीति” इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह ज्ञान को आच्छादित करता है इसी प्रकार से—“दर्शन मोहयतीति दर्शनमोहः” दर्शनमोहनीय का उदय दर्शनमोह इस दर्शनमोह के उदय में सम्यग्दर्शन का जीव के उदय नहीं होता है जिनके ज्ञानावरण कर्म का उदय है वे ज्ञानमूढ हैं तथा जिनके मिथ्यादर्शन का उदय है ऐसे मिथ्यादृष्टि जीव दर्शनमूढ हैं । सू. ४७॥

બે પ્રકારના મૂઢા છે- જાણમૂઢાચેવ વેસણમૂઢા ચેવ (૧) જ્ઞાનમૂઢ અને (૨) દર્શનમૂઢ. જ્ઞાનાવરણોદય જ્ઞાનમોહ રૂપ છે, ઠારણ છે “જ્ઞાન મોહયતિ આચ્છાદયતીતિ” આ બુદ્ધ્યતિ અનુચાર તે જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરે છે એજ પ્રમાણે “દર્શન મોહયતીતિ દર્શનમોહઃ” દર્શન મોહનીયને ઉદય દર્શન મોહરૂપ છે તે દર્શનમોહને. ઉદય હોય ત્યારે જીવમાં સમ્યક્-દર્શનનો ઉદય હોતો નથી. એમના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય છે એવાં જીવો જ્ઞાનમૂઢ હોય છે અને એમના મિથ્યાદર્શનનો ઉદય હોય છે એવાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દર્શનમૂઢ હોય છે ॥ સૂ. ૪૭ ॥

અદ્વાઉષ્ણ ચેવ અવાઉષ્ણ ચેવ । ણામે કમ્મે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે તં
જહા-સુભણામે ચેવ અસુભણામે ચેવ ૬ । ગોત્તે કમ્મે દુવિહે
પ્પણ્ણત્તે તં જહા-ઉચ્ચાગોત્તે ચેવ ણીયાગોત્તે ચેવ ૭ । અંતરાઈષ્ણ
કમ્મે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે તં જહા-પહુપ્પન્નાવિનાસણ ચેવ પિહિય
આગામિપહં ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

છાયા—જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્ત તથથા - દેશજ્ઞાનાવરણીયં ચેવ
સર્વજ્ઞાનાવરણીયં ચેવ ૨ । દર્શનાવરણીય કર્મ એવમેવ ૨ । વેદનીયં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-સાતવેદનીયં ચેવ અસાતવેદનીય ચેવ ૩ । મોહનીયં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-દર્શનમોહનીયં ચેવ ચારિત્રમોહનીયં ચેવ ૪ । આયુષ્કં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-અદ્વાયુષ્કં ચેવ ભવાયુષ્કં ચેવ ૫ । નામકં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં,
તથથા-શુભનામ ચેવ અશુભનામ ચેવ । ગોત્રં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-
ઉચ્ચગોત્રં ચેવ નીચગોત્રં ચેવ ૭ । આન્તરાયિકં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-
પત્યુપ્પન્નવિનાશિતં ચેવ પિહિતાગામિપથં ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

ટીકા-‘ જાણાવરણિજ્ઞે ’ इत्यादि ।

જ્ઞાનમાટ્ટગોતિ-સમાચ્છાદયતીતિ જ્ઞાનાવરણીયમ્ ।

આહ ચ-“ સર ઉગ્ગયસસિનિમ્મલ, -યરસ્સ જીવસ્સ છાયણં જમિહ ।

જાણાવરણં કર્મમં, પહોવમં હોઈ એવં તુ ॥ ૨ ॥ ”

દોનો પ્રકાર કા ખી યહ મોહ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો કા કારણ હોતા
હે હસ સમ્બન્ધ સે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો કી દ્વિવિધતા સૂત્રકાર હસ
અષ્ટસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં-(જાણાવરણિજ્ઞે કર્મમે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે
इत्यादि ।

ટીકાર્થ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દો પ્રકારકા કહા ગયાહે યહ જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ આત્મા કે જ્ઞાનગુણ કો આચ્છાદિત કરતા હૈં હસલિયે હસે પટ
કી ઉપમા દી ગઈ હૈં । કહા ખી હૈં-(સર ઉગ્ગય સસિનિમ્મલયરસ્સ)

ઉપર કહેલ અન્ને પ્રકારનો મોહ જ્ઞાનાવરણ દિકર્મોનું કારણ હોય છે તે
કારણે સૂત્રકાર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની દ્વિવિધતા નીચેનાં આઠ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

“ જાણાવરણિજ્ઞે કર્મમે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે ” इत्यादि—

ટીકાર્થ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે પ્રકાર કહેલા છે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માના
શુષ્ણને આચ્છાદિત કરી નાખે છે, તેથી તેને પટની (પર્દાની) ઉપમા આપી
છે. કહ્યું પણ છે કે-“ સર ઉગ્ગય સસિ નિમ્મલયરસ્સ ” इत्यादि—

છાયા-શરદ્ગતશશિનિર્મલસરસ્ય જીવસ્યાઽઽચ્છાદન યદિદ્ ।

જ્ઞાનાવરણં કર્મ, પટાવમ મથત્પેવ તુ ॥ ૬૩ ॥

તત્કર્મ ત્રિવિધ પ્રાપ્તં મગવતા, તથા-દેશજ્ઞાનાવરણીયં સર્વજ્ઞાનાવરણીયં
ષેતિ । તત્ર દેશજ્ઞાનાવરણીય-દેશ- જ્ઞાનસ્યૈકદેશમાભિનિષોધિક્ષાદિકમાવૃણોતીતિ
તથ્યોક્તમ્ । સર્વજ્ઞાનાવરણીય-સર્વજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાનમાવૃણોતીતિ તથ્યોક્તમ્ ।
કેવલાવરણ દિ-આદિત્યકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનરૂપસ્ય ખીવાસ્યાઽઽચ્છાદકતયા સાન્ન
મેષવૃન્દકલ્પમિતિ તત્સર્વજ્ઞાનાવરણમ્, મત્યાપાવરણ ત્વ ધનાતિચ્છાદિતાદિસ્યેપત્ત
માકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનદેશસ્ય કટકુટયાદિકૃપાવરણતુલ્યમસ્તીતિ તદ્ દેશજ્ઞાના

હત્યાદિ । અર્થાત્ પટ જિરુ પ્રકાર સે વસ્તુ ફો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ હક
છેતા હૈ વસી પ્રકાર સે યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખી શરતકાલ કે અદ્રમા
જૈસે નિર્મલ જીવ કે જ્ઞાનગુણ ફો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ હસલિયે
જ્ઞાન ફા આવારક (ઢકનેવાલા) હોને સે હમ કર્મ ફો જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ કહા ગયા હૈ યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દેશજ્ઞાનાવરણીય ઓર સર્વ
જ્ઞાનાવરણીય કે મેવ સે દો પ્રકાર હૈ જિસકે દ્વારા જ્ઞાન કે પક દેશમૂત
આભિનિષોધિક આદિ જ્ઞાન આવૃત્ત કિયે જાતે હૈં યહ દેશજ્ઞાનાવરણીય
હૈ તથા જિસકે દ્વારા કેવલજ્ઞાન આવૃત્ત કિયા જાતા હૈ યહ સર્વજ્ઞાના
વરણીય હૈ કેવલાવરણ આદિત્યતુલ્ય કેવલજ્ઞાન રૂપ જીવ ફા આચ્છાદક
હોને કે કારણ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દ કે જૈસા હૈ હસલિયે યહ સર્વજ્ઞા-
નાવરણીય હૈ મતિ આદિ ફા આવરણ ધન સે આચ્છાદિત સુય ફી રૂંધ

એટલે કે જેવી રીતે પહોં વસ્તુને ઢાંકી દે છે એવું પ્રમાણે આ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ શરદ્ગતમળના ચન્દ્રમા જેવાં નિર્મળ સુવના જ્ઞાનગુણને
પણ ઢાંકી દે છે, આ રીતે જ્ઞાનનું આવારક (ઢાંકી દેનાર) કેવાથી આ
કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે ભેદ નીચે પ્રમાણે
છે-(૧) દેશ જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) સર્વ જ્ઞાનાવરણીય. જેના દ્વારા જ્ઞાનના
એક દેશ રૂપ આભિનિષોધિક આદિ જ્ઞાનોને આવૃત્ત (આવૃત્તિદિત) કરી
નાખવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ દેશજ્ઞાનાવરણીય છે તથા જેના દ્વારા
કેવલજ્ઞાનને આવૃત્ત કરવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ સર્વ જ્ઞાનાવરણીય છે.
સુષ સમાન કેવલજ્ઞાનનું આવારક કેવલાવરણીય કર્મ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દના
જેવું છે તેથી તેને સર્વ જ્ઞાનાવરણ રૂપ કહેવા છે મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ ધન
(નાદબોધી) આચ્છાદિત સૂર્યની ઉપગ્રહ જેવાં કેવલજ્ઞાન દેશના અદ્ધાર,

વરણમ્ ૨ । તથા દર્શન-સામાન્યાર્થ યોધરૂપમાવૃણોતીતિ દર્શનાવરણીયમ્ , ।

ઉક્તચ્ચ—“ દંસણસીલે જીવે, દંસણઘાયં કરેઈ જં કર્મં ।

તં પહિહારસમાણં, દંસણાવરણં ભવે જીવે ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—દર્શનસીલે જીવે દર્શનઘાતં કરોતિ યત્કર્મ ।

તત્પતીહારસમાન દર્શનાવરણં ભવેજીવે ॥ ઇતિ ।

‘ एवं चेव ’ ઇતિ—एतदपि एवमेव—देशदर्शनावरणीय—सर्वदर्शनावरणीयं चेति द्विविधम् । तत्र देशदर्शनावरणीयं—चक्षुरचक्षुस्वधिदर्शनावरणीयम् , सर्वदर्शनावरणीयं—निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणीयं कर्मापि द्विविधम्—सातवेदनीयम्

તપમા કે જૈસે કેવલજ્ઞાનદેશ કા કટકુડયાદિરૂપ (ચટાઈ ઓર મીંત) આવરણતુલ્ય હૈં હસલિયે વહ દેશજ્ઞાનાવરણ હૈં તથા સામાન્ય અર્થ યોધરૂપ દર્શન કા આવરણકર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ હૈં । કહા બી હૈ— (દંસણસીલે જીવે) ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર પ્રતીહાર-દ્વારપાલ રાજા આદિ કે દર્શન નહીં કરને દેતા હૈં ઉસી પ્રકાર સે યહ દર્શનાવરણીયકર્મ બી આત્મા કે દર્શનગુણ કો રોકતા હૈં ઉસકા દર્શન નહીં કરને દેતા હૈં યહ દર્શનાવરણીય કર્મ બી દેશદર્શનાવરણીય ઓર સર્વ દર્શનાવરણીય કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન ઓર અવધિદર્શન કો રોકને વાલા જો દર્શનાવરણીય કર્મ હૈં વહ દેશદર્શનાવરણીય કર્મ હૈં અર્થાત્ ચક્ષુદર્શનાવરણીય, અચક્ષુદર્શનાવરણીય ઓર અવધિદર્શનાવરણીય યે સય દેશદર્શનાવરણીય હૈં નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા સ્થાનર્દિ ઓર કેવલદર્શનાવરણીય યે દર્શનાવરણીય સર્વદર્શનાવરણીય હૈં,

જિવાલ આદિ આવરણતુલ્ય છે, તેથી તે દેશ જ્ઞાનાવરણ રૂપ છે તથા સામાન્ય અર્થબોધરૂપ દર્શનનું આવરણ કર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ છે કહ્યું પણ છે— “ દંસણસીલે જીવે ” ઇત્યાદિ—

જેવી રીતે દ્વારપાલ રાજા આદિના દર્શન કરવા જનારને રોકે છે, એજ પ્રમાણે આ દર્શનાવરણીય કર્મ પણ આત્માના દર્શનગુણને રોકે છે—તેનાં દર્શન કરવા દેતું નથી. તેના પણ દેશ દર્શનાવરણીય અને સર્વ દર્શનાવરણીય નામના બે ભેદ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શનને રોકનાર જે દર્શનાવરણીય કર્મ છે, તેને દેશ દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે એટલે કે ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અને અવધિ દર્શનાવરણીય કર્મોને દેશ દર્શનાવરણીય કહે છે. નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, સ્થાનર્દિ અને કેવલ દર્શનાવરણીય, આ દર્શનાવરણીયને સર્વ દર્શનાવરણીય કહે છે

છાયા-શરદ્વૃક્ષશ્ચિનિર્મલતરસ્ય જીવસ્યાઽઽચ્છાદન યદિદ્ ।

જ્ઞાનાવરણ કર્મ, પટોપમ મવસ્યેષ તુ ॥ ૬૮ ॥

તત્કર્મ દ્વિવિધ મદ્વર્ત્ત મગવતા, તથા-વેશજ્ઞાનાવરણીયં સર્વજ્ઞાનાવરણીયં
ચેતિ । તપ દેશજ્ઞાનાવરણીય-દર્શ- જ્ઞાનસ્યૈકદેશમામિનિવોષિકાદિક્કમાવૃણોતીતિ
તથયોક્તમ્ । સર્વજ્ઞાનાવરણીય-સર્વજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાનમાવૃણોતીતિ તથયોક્તમ્ ।
કેવલાવરણ દિ-આદિત્યકલ્પસ્ય કષલજ્ઞાનરૂપસ્ય જીવાસ્યાઽઽચ્છાદકતયા સાન્ન
મેષવૃન્દકલ્પમિતિ તત્સર્વજ્ઞાનાવરણમ્, મત્યાપાવરણ તુ ધનાતિચ્છાદિતાદિત્યેપત્ત
માકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનદેશસ્ય કટકુટપાદિક્ષ્માવરણતુલ્યમસ્તીતિ તદ્ દેશજ્ઞાના

હત્યાદિ । અર્થાત્ પટ જિરુ પ્રકાર સે ઘસ્ટુ કો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ ઠક
છેતા હૈ ઝસી પ્રકાર સે યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ની ધારકાલ કે ચ દ્રમા
જેસે નિર્મલ ઝીલ કે જ્ઞાનગુણ કો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ ૬૯ ૬૯
જ્ઞાન કા આવારક (ઢકનેવાલા) હોને સે ૬૯ કર્મ કો જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ કહા ગયા હૈ યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દેશજ્ઞાનાવરણીય ઓર સર્વ
જ્ઞાનાવરણીય કે મેવ સે કો પ્રકાર હૈ જિસકે દ્વારા જ્ઞાન કે ઇક દેશનૂત
આમિનિવોષિક આદિ જ્ઞાન આવૃત્ત કિયે જાતે હૈ ૬૯ દેશજ્ઞાનાવરણીય
હૈ તથા જિસકે દ્વારા કેવલજ્ઞાન આવૃત્ત કિયા જાતા હૈ ૬૯ સર્વજ્ઞાના
વરણીય હૈ કેવલાવરણ આદિત્યતુલ્ય કેવલજ્ઞાન રૂપ ઝીવ કા આચ્છાદક
હોને કે કારણ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દ કે જેમા હૈ ૬૯ ૬૯ સર્વજ્ઞા-
નાવરણીય હૈ મતિ આદિ કા આવરણ ધન સે આચ્છાદિત સૂર્ય કી રૂપ

એટલે કે જેની રીતે પહોં વસ્તુને ઢાંકી દે છે એજ પ્રમાણે આ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ શરદ્વૃક્ષમગના ચન્દ્રમા જેવાં નિર્મળ છવના જ્ઞાનશુષ્કને
પણ ઢાંકી દે છે આ રીતે જ્ઞાનનું આવારક (ઢાંકી દેનાર) હોવાથી આ
કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કમ કહે છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે ભેદ નીચે પ્રમાણે
છે-(૧) દેશ જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) સર્વ જ્ઞાનાવરણીય. જેના દ્વારા જ્ઞાનના
એક દેશ રૂપ આમિનિવોષિક આદિ ધનને આવૃત્ત (આચ્છાદિત) કરી
નિષ્પ્રવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ દેશજ્ઞાનાવરણીય છે તથા જેના દ્વારા
કેવલજ્ઞાનને આવૃત્ત કરવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ સર્વ જ્ઞાનાવરણીય છે.
સૂચ સમાન કેવલજ્ઞાનનું આવારક કેવલાવરણીય કર્મ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દના
જેવું છે, તેથી તેને સર્વ જ્ઞાનાવરણ રૂપ કહેલ છે મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ ધન
(વાદ્યોધી) આચ્છાદિત સૂર્યની ધર્મત્રયા જેવાં કેવલજ્ઞાન દેશના મહાર્ધ,

વરણમ્ ૨ । તથા દર્શન-સામાન્યાર્થ યોધરૂપમાટ્વોત્તીતિ દર્શનાવરણીયમ્ , ।
 ઉક્તઞ્ચ—“ દંસણસીલે જીવે, દંમણઘાયં કરેડ જં કર્મમ્ ।
 ત પઢિહારસમાણં, દંસણાવરણં ભવે જીવે ॥ ૨ ॥ ”
 છાયા—દર્શનસીલે જીવે દર્શનઘાતં કરોતિ યત્કર્મ ।
 તત્પતીહારસમાન દર્શનાવરણં ભવેજીવે ॥ ઇતિ ।

‘ एवं चेव ’ इति-एतदपि एवमेव-देशदर्शनावरणीय-सर्वदर्शनावरणीयं चेति द्विविधम् । तत्र देशदर्शनावरणीयं-चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणीयम् , सर्वदर्शनावरणीय-निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणीय कर्मापि द्विविधम्-सातवेदनीयम् ।
 त्रभा के जैसे केवलज्ञानदेश का कटकुड्यादिरूप (चटार्ई और भींत) आवरणतुल्य है इसलिये वह देशज्ञानावरण है तथा सामान्य अर्थ योधरूप दर्शन का आवरणकर्ता दर्शनावरणीय कर्म है । कहा भी है— (दंसणसीले जीवे) इत्यादि ।

जिस प्रकार प्रतीहार-द्वारपाल राजा आदि के दर्शन नहीं करने देता है उसी प्रकार से यह दर्शनावरणीयकर्म भी आत्मा के दर्शनगुण को रोकता है उसका दर्शन नहीं करने देता है यह दर्शनावरणीय कर्म भी देशदर्शनावरणीय और सर्व दर्शनावरणीय के भेद से दो प्रकार का कहा गया है चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन और अवधिदर्शन को रोकने वाला जो दर्शनावरणोय कर्म है वह देशदर्शनावरणीय कर्म है अर्थात् चक्षुदर्शनावरणीय, अचक्षुदर्शनावरणीय और अवधिदर्शनावरणीय ये सब देशदर्शनावरणीय हैं निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला स्त्यानर्द्धि और केवलदर्शनावरणीय ये दर्शनावरणीय सर्वदर्शनावरणीय हैं,

દિવાલ આદિ આવરણતુલ્ય છે, તેથી તે દેશ જ્ઞાનાવરણ રૂપ છે તથા સામાન્ય અર્થગ્રોધરૂ દર્શનનુ આવરણ કર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ છે કથું પણ છે—
 “ દંસણસીલે જીવે ” ઇત્યાદિ—

એવી રીતે દ્વારપાલ રાજા આદિના દર્શન કરવા જનારને રોકે છે, એજ પ્રમાણે આ દર્શનાવરણીય કર્મ પણ આત્માના દર્શનગુણને રોકે છે-તેનાં દર્શન કરવા હેતુ નથી તેના પણ દેશ દર્શનાવરણીય અને સર્વ દર્શનાવરણીય નામના બે ભેદ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શનને રોકનાર જે દર્શનાવરણીય કર્મ છે, તેને દેશ દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે એટલે કે ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અને અવધિ દર્શનાવરણીય કર્મોને દેશ દર્શનાવરણીય કહે છે. નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, સ્ત્યાનર્દ્ધિ અને કેવલ દર્શનાવરણીય, આ દર્શનાવરણીયને સર્વ દર્શનાવરણીય કહે છે

અસાતવેદનીય વેતિ । તથ વચતે-અનુભૂયત્ત ઇતિ વેદનીયમ્, સાતં, સુતં, તદ્વપ તયા વેચતે યત્ત સાતવદનીયમ્, અસાતવપતયા-દુઃસ્વરૂપતયા યત્ વેચતે તવ અસાતવદનીયમ્, પતદ્વયં મધુલિપ્તત્ત્રનિશ્ચિતધારાયા નિહયા લેહનવત્ (આસ્વાદન-વત્) સુત્વદુઃસ્વોત્પાદક વિષ્ણેયમ્ ૨ । ઉક્તચ્ચ—

“મહુલિપ્તનિસિયકરવાલધારાયા જારિસ લિહણ ।

તારિસય વેચણિય સુત્વદુઃ ઉપ્પાયગ મુગ્ધ ॥ ૨ ॥”

જાપા—મધુલિપ્તનિશ્ચિતકરવાલધારાયા નિહયા યાદ્યં લેહનમ્ ।

તારણ વેદનીયં, સુત્વદુઃસ્વોત્પાદક જાનીત ॥ ઇતિ ૨ ॥

મોહયતિ-સદસદ્વિવેકવિકલ કરોત્પાત્માનમિતિ મોહનીયમ્, યત્ કમંપુરુષ મયવત્ પરવચ્ચ કરોતિ, ઉક્તચ્ચ—

વેદનીય કમં મી વો પ્રકાર કા હોના હૈ—૧૬ સાતાવેદનીય ઓર વૃસરા અસાતાવેદનીય જો કમં સુખરૂપ સે વેદિત ક્રિયા જાના હૈ વહ સાતાવે દનીય કમ હૈ, ઓર જો દુઃસ્વરૂપ સે વેદિત ક્રિયા જાતા હૈ વહ અસા તાવેદનીય કમ હૈ જિસ પ્રકાર શાહદ-મધુ સે લિપ્ત છુઈ તથવાર કે વાટનેસે જીભ કટ જાતી હૈ તો દુઃસ્વ હોતા હૈ ઓર મધુકે સ્વાદસે સુખ હોતા હૈ વસી પ્રકાર યદ્ કમં જીવોંકો સુખ ઓર દુઃસ્વકા ઉત્પાદક હોતા હૈ ।

કહા મી હૈ—(મહુલિપ્તનિસિયકરવાલ) ઇત્યાદિ ।

આત્મા કો જો મ્વોટે સ્વરે કે જ્ઞાન સે વિકલ-રહિત કર વેતા હૈ વહ મોહનીયકર્મ હૈ વહ કમ મય ખી તરફ જીવ કો વેમાન કર વેના હૈ અતઃ જીવ પરવચ્ચ હો જાતા હૈ મોહનીય કર્મ વો પ્રકાર કા હૈ ૧૬ વર્જનમોહનીય ઓર વૃસરા ચારિત્રમોહનીય જનમેં વર્જનમોહનીય કર્મ

વેદનીય કમના ૫૫ સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય નામના બે લેહ કહ્યા છે એ કર્મને મુખરૂપે વેદિત કરવામાં આવે છે તે કર્મને સાતાવેદનીય કહે છે અને એ કર્મને દુઃખરૂપે વેદિત કરવામાં આવે છે, તે કર્મને અસાતા વેદનીય કર્મ કહે છે જેમ મધથી લિપ્ત થયેલી તથાવારને વાટમાં વાટમાં એ જીભ કપાઈ બચે તો દુઃખ થાય છે અને મધના સ્વાદથી મુખ થાય છે, જેમ પ્રમાણે આ કર્મ ૫૫ જીવોના મુખ અને દુઃખતુ ઉત્પાદક હોય છે. ૬મું ૫૫ છે કે—“મહુલિપ્ત નિસિયકરવાલ” ઇત્યાદિ—

આત્માને ખરા અને જોગના જ્ઞાનથી રહિત કરી દેનાર કર્મને મોહનીય કર્મ કહે છે આ કર્મ મહિરાની જેમ જીવને બેમાન કરી નાખે છે, તેને બીધે જીવ પરવચ્ચ થઈ બચે છે મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે—(૧) જ્ઞાન

“ જડમહનપાણમૂઢો લોપ પુરિયો પરવસો હોઈ ।

તહ મોહેણતિ મૂઢો, જીવો ઉ પરવસો હોઈ ॥ ૨ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—યથા મનપાનમૂઢો બોકે પુરુષઃ પરવસો ભવતિ ॥

તથા મોહેનાપિ મૂઢો જીવસ્તુ પરવસો ભવતિ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દિવિધં દર્શનમોહનીયં ચારિત્રમોહનીયં ચેતિ । તત્ત્વ દર્શનમોહનીયં-મિ-
થ્યાત્વમિશ્રસમ્યક્ત્વભેદાત્મકં, ચારિત્ર-સામાયિકાદિ, તદ્ મોહયતિ તદ્વિષયં
વૈષરીત્ય જનયતીતિ ચારિત્રમોહનીયં - કષાય ૧૬ નોકષાય ૯, ભેદેન પશ્ચન્નિશ-
તિવિધમ્ ૪ । એતિ-પ્રતિસમય ગચ્છતીતિઆયુઃ, યદા-એતિ-આગચ્છતિ પ્રાપ્નોતિ
પ્રતિવન્ધકતાં સ્વકૃતકર્માવાપ્તગતેનિઃક્રમિતુમનસોઽપિ જીવસ્યેતિ-આયુઃ
તદેવ—આયુષ્ક નિગડરૂપમેતન્ન યદાહ—

મિથ્યાત્વ, સમ્યક્મિથ્યાત્વ ઔર સમ્યક્પ્રકૃતિ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર
કા હૈ, સામાયિક આદિ ચારિત્ર કો જો મોહિત કર દેતા હૈ-અર્થાત્
उनके विषय में विपरीत आभिनिवेश को उत्पन्न करता है वह चारित्र-
मोहनीय है यह चारित्र मोहनीय कर्म १६ कषाय और ९ नो कषाय
के भेद से २५ प्रकार का है अर्थात् दर्शनमोहनीय कर्म के तीन भेद
मिलाने से अष्टाईस भेद होते हैं । जिसका प्रति समय विनाश होता
है अर्थात् जो प्रतिसमय व्यतीत होता रहता है वह आयु है अथवा-
अपने कृतकर्मके उदयानुसार प्राप्त गतिसे निकलनेकी अभिलाषा वाले भी
जीव को जो उस गति से निकलने देने में प्रतिवन्धक होता है वह
आयुर्कर्म है यह कर्म वेड़ी के जैसा होता है अर्थात् पांव में पड़ी हुई
वेड़ी जिस प्रकार से जीव को उसी स्थान पर रोक कर रखती है इसी

મોહનીય અને (૨) ચારિત્ર મોહનીય દર્શન મોહનીયના પણ ત્રીયે પ્રમાણે
ત્રણ ભેદ કહ્યા છે-(૧) મિથ્યાત્વ (૨) મિશ્ર મોહનીય, અને (૩) સમ્યક્ પ્રકૃતિ.
સામાયિક આદિ ચારિત્રને જે મોહિત કરી નાખે છે એટલે કે વિષયમા વિપરીત તેમના
અભિનિવેશની ઉત્પત્તિ કરે છે, તે પ્રકારના કર્મને ચારિત્ર મોહનીય કહે છે.
તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ૧૬ કષાય અને ૯ નોકષાયના ભેદથી ૨૫ પ્રકારનું છે.
દર્શન મોહનીય કર્મના ત્રણ ભેદોને તેમા ઉમેરવાથી કુલ ૨૮ ભેદ થાય છે. તથા
જેનો પ્રતિસમય વિનાશ થતો રહે છે. એટલે કે જે પ્રતિસમય વ્યતીત થતું
રહે છે, તે આયુ છે અથવા-પોતાના કૃતકર્મના ઉદયાનુસાર પ્રાપ્ત ગતિમાથી
નીકળવાની અભિલાષાવાળા જીવને પણ જે ગતિમાંથી નીકળવા દેવામાં પ્રતિ-
વન્ધક (રોકનાર) છે, તે કર્મનું નામ આયુકર્મ છે. તે કર્મ બેડી જેવું
હોય છે. પગમાં રહેલી બેડી જેમ જીવને તે સ્થાને જ રોકી રાખે છે, એજ

“દુઃસ્વ ન દેહ માડ, નવિ ય સુદં દેહ ચ ઉસુધિ ગર્હસુ ।

દુઃસ્વસુદાનાધાર, ધરેદ વેદસ્થિતિ જીવ ॥ ૨ ॥”

છાયા—દુઃસ્વ ન દેહ માડ, નાપિ ચ સુસ્વ દેહાસિ ચતસૃષ્વપિ ગતિયુ ।

દુ સ્વસુદાનામાધાર ધરતિ વેદસ્થિતિ જીવ ॥ ૩ ॥

તદ્ આયુષ્કર્મ ત્રિવિધમ્—અદ્યાયુષ્ક મવાયુષ્ક ચેતિ । તમ્ અદ્યાયુષ્ક—કાયસ્થિતિરુપ, તથા મનુષ્યાણાં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચ ભવતિ, કસ્યચિન્નમ્ મથનાશઽપિ નાપગચ્છતિ । ઉત્કૃષ્ટઃ સપ્તાષ્ટમથકાલ યાવદનુગચ્છતીતિ । મથા-યુષ્ક—મથસ્થિરુપ, તત્ત્વ દેવાનાં નૈરપિકાણાં ચ ભવતિ, યદ્ મથાત્મયે નિયમા વપગચ્છત્તેષા ન કાલાન્તરમનુયાતીતિ ૨ । નમયતિ—ત્રિવિધવર્ણયૈઃ પરિમથયતિ

પ્રકાર સે આયુકર્મ મી જીવ કો પ્રાપ્ત શરીર મેં હી અપની સમાપ્તિ તક રોક કર રહે રહતા હૈ કહા મી હૈ—(દુઃસ્વ ન દેહ આડ) इत्यादि ।

આયુ કર્મ જીવ કો ન દુઃસ્વ દેહા હૈ ઓર ન સુસ્વ દેહા હૈ કિન્તુ સુસ્વદુઃસ્વ કે આધાર મૂળ પ્રાપ્ત દેહ મેં યહ જીવ કો રોક કર રહતા હૈ યહ આયુકર્મ દો પ્રકાર કા હૈ ઇક અદ્યાયુષ્ક ઓર દુસરા મવાયુષ્ક, અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિ રુપ હૈ યહ અદ્યાયુષ્ક મનુષ્ય ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો કો હોતા હૈ કિસી ૨ ક યહ ઉસ મથ કે નાશ હોને પર મી નહીં જાતા હૈ—નહીં છૂટતા હૈ । ઇસકા ઉત્કૃષ્ટ કાર્લ સાત આઠ મથમહાન પ્રમાણ હૈ અર્થાત્ કોઈ મી મનુષ્ય યા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય અપની મનુષ્ય જાતિ મેં યા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યગતિ મેં લગાતાર સાત આઠ મથ—જન્મ તક રહ સકતાહૈ ઓર, ઉસકે પચાત્ મેં યહ ઉસ જાતિ કો છોડ દેતાહૈ । મવાયુષ્ક મથસ્થિતિરુપ હોતા હૈ યહ દેહ ઓર નૈરપિકો કો હોતા હૈ યહ

પ્રમાણે આયુકર્મ પશુ જીવને પ્રાપ્ત શરીરમાં જ પોતાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી રહેતો રહે છે કહ્યું પણ છે—“દુઃસ્વ ન દેહ આડ” —ઈત્યાદિ

આયુકર્મ જીવને કાળ કે મુજબ પ્રાપ્ત નથી પરંતુ મુજબના આધારરૂપ પ્રાપ્તરૂપ તે જીવને રહેતો રહે છે તે આયુકર્મના નીચે પ્રમાણે છે પ્રકાર છે—(૧) અદ્યાયુષ્ક અને (૨) મવાયુષ્ક. અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિરુપ ॥ મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં અદ્યાયુષ્કનો સદ્ભાવ હોય છે કોઈ કોઈ જીવોના વર્તમાનભવનો નાશ થવા છતાં પણ તે જીવ નથી—છૂટતું નથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ કાર્લ સાત—આઠ મથમહાન પ્રમાણ છે એટલે કે કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પોતાની મનુષ્યગતિમાં અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિમાં જાત ૨ આઠ આઠ ભવ (જન્મ) સુધી રહે શકે છે અને ત્યારબાદ તે જીવ અતિને છોડે છે મવાયુષ્ક મથસ્થિતિરુપ હોય છે તેનો અને નાશકર્મ

જીવમિતિ નામ, ।

ઉક્તञ્ચ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો, અણેગરુનાડં કુણડ રુવાઈં ।

સોહણમસોહણાઈં, ચોમ્લમચોક્લેર્દિં અણેર્દિં ॥ ૧ ॥

તહ નામં પિ હુ કમ્મ, અણેગરુનાડં કુણડ જીવસ્સ ।

સોહણમસોહણાઈં, ઇટ્ટાણિટ્ટાઈં લોયસ્સ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—યથા ચિત્રકરો નિપુણઃ અનેકરૂપાણિ કરોતિ રૂપાણિ ।

શોભનાશોભનાનિ, ચોક્ષાચોક્ષૈર્વર્ણૈઃ ॥ ૧ ॥

તથા નામાપિ ક્લુ કર્મ, અનેકરૂપાણિ કરોતિ જીવસ્ય ।

શોભનાશોભનાનિ, ઇટ્ટાણિટ્ટાણિ લોકસ્ય ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધ-શુભનામ અશુભનામ ચેતિ । શુભનામ-તીર્થકરાદિ, અશુભનામ-અનાદેયત્યાદિદ । ગૂચ્યતે-સંશય્યતે ઉચ્ચાવચૈઃ શબ્દૈર્યન્-તદ્ગોત્રં, તત્સ્વરૂપં યથા—

વસ ભવ કે વ્યતીત હો જાને પર નિયમ સે છૂટ હી જાતા હૈ । કાલાન્તર મેં સાથ નહીં જાતો હૈ ૫, ।

જો જીવ કો વિચિત્ર પર્યાયોં સે પરિણમાતા હૈ વહ નામકર્મ હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો ” ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર ચિત્ર ચનાને વાલા ચિત્તેરા અનેક પ્રકાર કે ચિલોને લાલ પીલે આદિ રંગોં વાલે વના દેતા હૈ વસી પ્રકાર સે વહ નામ કર્મ મી જીવ કો અનેક આકારોં કો વના દેતાહૈ લોકોકોં ચાહે વે સુન્દર લગેં યા નહીં લગેં, ઇટ્ટ હો યા ઇટ્ટ ન હોં વહ કર્મ ઇસકા પરવાહ નહીંકરતા હૈ ।

વહ કર્મ શુભનામકર્મ ઓર અશુભનામકર્મ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ । તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ રૂપ શુભનામકર્મ હૈ, ઓર અનાદેય આદિ-

તેનો સદ્ભાવ હોય છે, તે ભવ વ્યતીત થતા તે નિયમથી જ છૂટી જાય છે, કાલાન્તરમાં સાથે જતું નથી. ॥ ૫ ॥

“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો ” ઇત્યાદિ—

જેમ ચિત્ર બનાવનાર ચિત્રકાર અનેક પ્રકારના રમકડાંઓને લાલ, પીળાં, આદિ રંગોવાળાં બનાવી દે છે, એજ પ્રમાણે આ નામકર્મ પણ જીવને વિવિધ આકારોવાળો બનાવી દે છે લોકોને ભણે તે સુદર લાગે કે ન લાગે, ઇટ્ટ લાગે કે ન લાગે, તેની પરવા તે કરતું નથી.

તે કર્મના બે ભેદ છે—(૧) શુભ નામકર્મ અને (૨) અશુભ નામકર્મ. તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિરૂપ શુભ નામકર્મ છે અને અનાદેય આદિરૂપ અશુભ

“દુઃસ્વ ન દેહ આડ, નપિ ચ સુહં દેહ ચ ઉમુચિર્ગર્ભસુ ।

દુઃસ્વમુદાણાધાર, પરેહ વદદ્વિય જીવ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—દુઃસ્વ ન દેહાસિ આયુ, નપિ ચ સુસ્વ દેહાસિ ચતુર્મુખ્યપિ ગતિપુ ।

દુઃસ્વસુસ્વાનામાધાર પરતિ દેહસ્થિતં જીવમ્ ॥ ૨ ॥

તદ્ આયુષ્કં ફર્મં દ્વિવિધમ્—અદ્યાયુષ્ક મવાયુષ્કં ચેતિ । તપ્ર અદ્યાયુષ્ક—કાયસ્થિતિરુપ, તપ્ર મનુષ્યાણાં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાર્નાં ચ મરતિ, ફસ્પવિષદ્ મવાનાશેઽપિ નાપગચ્છતિ । ઠક્કૃષ્ત સન્તાપમવકાસ યાવદનુગચ્છતીતિ । મવાયુષ્ક—મરત્યિરુપ, તપ્ર દવાનાં નૈરયિકાણાં ચ મરતિ, યદ્ મવાત્યયે નિયમા દપગ ચ્છત્યથ ન ફાત્તાન્તરમનુયાતીતિ ૨ । નમરતિ—ત્રિવિપ્રવર્ણાયૈઃ પરિગમરતિ

પ્રકાર સે આયુર્ફર્મં જીવ કો પ્રાપ્ત શરીર મેં હી અપની સમાસિ તક રોક કર રલ્લે રહતા હૈ કહા જી હૈ—(દુઃસ્વ ન દેહ આડ) હત્યાદિ ।

આયુ ફર્મં જીવ કો ન દુઃસ્વ દેના હૈ ઓર ન સુસ્વ દેના હૈ કિન્તુ સુસ્વદુઃસ્વ કે આધાર મૂન પ્રાપ્ત વહ મેં યહ જીવ કો રોક કર રલ્લતા હૈ યહ આયુષ્કમ વો પ્રકાર કા હૈ એક અદ્યાયુષ્ક ઓર દુસરા મવાયુષ્ક, અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિ રુપ હૈ યહ અદ્યાયુષ્ક મનુષ્ય ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો કો હોના હૈ કિસી ૨ ક યદ્ ડમ મવ કે નાશ હોને પર જી નહીં જાતા હૈ—નહીં છૂટ્તા હૈ । હસકા ઇમ્કૃષ્ઠ કાર્લ સાત આઠ મવપ્રહ્ણ પ્રમાણ હૈ અર્થાત્ કોઈ જી મનુષ્ય યા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય અપની મનુષ્ય જાતિ મેં યા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યગતિ મેં લગાતાર સાત આઠ મવ—જન્મ તક રહ સકતાહૈ ઓર ડસકે પશ્ચાત્ મેં વહ ડસ જાતિ કો છોડ દેનાહૈ । મવાયુષ્ક મરત્યિતિરુપ હોના હૈ યહ દેવ ઓર નૈરયિકો કો હોના હૈ યહ

પ્રમાણે આયુષ્કમં પલ્લુ લવને પ્રાપ્ત શરીરમાં જ પોતાની સમાસિ થાય ત્યાં સુધી શરીર રાજે છે કહ્યું પણ છે—“ દુઃસ્વ ન દેહ આડ ”—હત્યાદિ

આયુષ્કમ લવને કાળ કે મુખજ પર નથી પરન્તુ મુખદ્વારના આધારરૂપ પ્રાપ્તદેહમાં તે લવને શરીર રાજે છે તે આયુષ્કમના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) અદ્યાયુષ્ક અને (૨) મવાયુષ્ક. અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિરુપ છે મનુષ્ય અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં અદ્યાયુષ્કનો સહભાવ હોય છે કોઈ કોઈ લવોના વર્તમાનમવને નાશ થવા છતાં પણ તે જતું નથી—છૂટું નથી. તેનો કૃષ્ક કાલ સાત—આઠ મવમદયુ પ્રમાણ છે એટલે કે કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પોતાની મનુષ્યમતિમાં અથવા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિમાં લગાતાર સાત આઠ મવ (૪૪) સુધી રહી શકે છે અને જારબાદ તે જો અતિને ઊંડી ર છે અવાયુષ્ક અવસ્થિતિરુપ હોય છે તેનો અને નારદેમાં

જીવમિતિ નામ, ।

ઉક્તઞ્ચ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો, અણેગરુવાઈં કુણઈ રુવાઈં ।

સોહ્ણમસોહ્ણાઈં, ચોક્ખમચોક્ખેહિં વણેહિં ॥ ૧ ॥

તહ નામં પિ હુ કમ્મ, અણેગરુવાઈં કુણઈ જીવસ્સ ।

સોહ્ણમસોહ્ણાઈં, ઇટ્ટાણિટ્ટાઈં લોયસ્સ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—યથા ચિત્રકરો નિપુણઃ અનેકરૂપાણિ કરોતિ રૂપાણિ ।

શોભનાશોભનાનિ, ચોક્ષાચોક્ષૈર્વર્ણૈઃ ॥ ૧ ॥

તથા નામાપિ સ્વલુ રૂર્મ, અનેકરૂપાણિ કરોતિ જીવસ્ય ।

શોભનાશોભનાનિ, ઇટ્ટાણિટ્ટાણિ લોકસ્ય ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધ-શુભનામ અશુભનામ ચેતિ । શુભનામ-તીર્થકરાદિ, અશુભનામ-અનાદેયત્વાદિદ । ગૂર્યતે-સંશબ્ધતે ઉચ્ચાયચૈઃ શબ્દૈર્યત્-તદ્ગોત્રં, તત્સ્વરૂપં યથા—

ઉસ ભવ કે વ્યતીત હો જાને પર નિયમ સે છૂટ હી જાતા હૈ । કાલાન્તર મેં સાથ નહીં જાતો હૈ ૫, ।

જો જીવ કો વિચિત્ર પર્યાયોં સે પરિણમાતા હૈ વહ નામકર્મ હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો ” ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર ચિત્ર બનાવે વાલા ચિતેરા અનેક પ્રકાર કે ચિત્રોને લાલ પીલે આદિ રંગોં વાલે બનાવેતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે વહ નામ કર્મ મી જીવ કો અનેક આકારોં કો બનાવેતા હૈ લોકોં કો ચાહે વે સુન્દર લગેં યા નહીં લગેં, ઇટ્ટ હો યા ઇટ્ટ ન હોં વહ કર્મ ઇસકા પરવાહ નહીં કરતા હૈ ।

વહ કર્મ શુભનામકર્મ ઓર અશુભનામકર્મ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ । તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ રૂપ શુભનામકર્મ હૈ, ઓર અનાદેય આદિ-

તેનો સદ્ભાવ હોય છે, તે ભવ વ્યતીત થતા તે નિયમથી જ છૂટી નથી છે. કાલાન્તરમાં સાથે જરૂર નથી. ॥ ૫ ॥

“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો ” ઇત્યાદિ—

જેમ ચિત્ર બનાવનાર ચિત્રકાર અનેક પ્રકારના રમકડાંઓને લાલ, પીળાં, આદિ રંગોવાળાં બનાવી દે છે, એજ પ્રમાણે આ નામકર્મ પણ જીવને વિવિધ આકારોવાળો બનાવી દે છે લોકોને ભણે તે સુન્દર લાગે કે ન લાગે, ઇટ્ટ લાગે કે ન લાગે, તેની પરવા તે કરતું નથી.

તે કર્મના બે ભેદ છે—(૧) શુભ નામકર્મ અને (૨) અશુભ નામકર્મ. તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિરૂપ શુભ નામકર્મ છે અને અનાદેય આદિરૂપ અશુભ

“ જહ કુમારો મઢાઈ કુણઃ પુજેપરાઈ સોયસ્સ ।

હયગોય કુણઃ જિય, સોઈ પુજેપરાવસ્થ ॥ ૧ ॥

છાપા—યથા કુન્નકારો માણ્ડાનિ કરોતિ પૂજ્યતરાણિ લોકસ્ય । ઇતિ (૫૧)

ગોત્ર કરોતિ જીવં, લોકે પૂજ્યેતરાવસ્યમ્ ॥ ઇતિ ।

સદ્ દ્વિવિધમ્—ઉચ્ચગોત્ર માનનીયનિષ્ઠનમ્, નીચગોત્રમ્—અમાનનીય નિષ્ઠનમિતિ ૭।

ઉક્તચ્ચ—સત્તાપકમેણાગય જીવાચરણસ્સ ગોષમિતિ સખ્યા ।

ઉચ્ચં નીચ ચરણ ઉચ્ચનીય હવેગોચ ॥

છાપા—સન્તાનક્રમેણાગત જીવાચરણસ્ય ગોષમિતિ સંજ્ઞા ।

ઉચ્ચં નીચ ચરણ, ઉચ્ચં નીચ મહેદ્ ગોત્રમ્ ॥

રૂપ અશુભનામકર્મ હે ઉચ્ચ ઓર નીચ શબ્દો દ્વારા જો લોક મેં કહા જાતા હે વહ ગોત્ર કર્મ હે—કહા મી હે—(જહ કુમારો મઢાઈ ઇત્યાદિ)।

ગોત્રકર્મ જીવ કો ઉચ્ચનીચ કુલો મેં જન્મ કરાને મેં કારણ હોતા હે વહ ગોત્રકર્મ કો પ્રકાર કા હે એક ઉચ્ચગોત્ર ઓર દૂસરા નીચગોત્ર, જિસકે ઉદયસે જીવકા ઉચ્ચકુલમેં—લોકમાનનીયકુલ મેં જન્મ હોતા હે વહ ઉચ્ચગોત્ર હે ઓર જિસકે ઉદય સે લોકનિન્દિત કુલ મેં જન્મ હોતા હે વહ નીચગોત્ર હે ઉચ્ચગોત્ર પૂજ્યતા કા કારણ હોતા હે ઓર નીચગોત્ર અપૂજ્યતા કા કારણ હોતા હે । કહોં ૨ એસા મી કહા ગયો હે

“સત્તાપકમેણાગય” ઇત્યાદિ ।

સત્તાનક્રમ સે—ગોત્રનામકર્મ કે ઉચ્ચ સે પ્રાપ્ત વંશપરમ્પરા સે—આગતજીવકા જો આચરણવિશેષ હે વહ ગોત્ર હે જહાં ઉચ્ચ આચરણ

નામકર્મ છે ઉચ્ચ અને નીચના નામથી જે લોકોમાં જોળખાય છે, તે ગોત્રકર્મ છે કહ્યું પણ છે કે—“જહ કુમારો મઢાઈ” ઇત્યાદિ—

અવનો ઉચ્ચ અથવા નીચ કુળમાં જ મ કાયવામાં ગોત્રકર્મ કારણસર અને છે. તે ગોત્રકર્મના બે પ્રકાર છે—(૧) ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર

જે કર્મના ઉદયથી અવનો ઉચ્ચ કુળમાં લોક માનનીય કુળમાં જ મ કાય છે, તે કર્મને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ કહે છે જે કર્મના ઉદયથી લોકનિન્દિત કુળમાં અવનો જન્મ કાય છે, તે કર્મને નીચ ગોત્રકર્મ કહે છે ઉચ્ચ ગોત્ર પૂજ્યતાનું કારણ અને છે અને નીચ ગોત્ર અપૂજ્યતાનું કારણ અને છે કેમ કે જે જન્માને જેવું પણ કહ્યું છે કે—“સત્તાપ કમેણાગય” ઇત્યાદિ—

સત્તાનક્રમે (ગોત્ર નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત વંશપરમ્પરાથી) આગત અવતર જે આચરણ વિશેષ છે તેને ગોત્ર કહે છે. જ્યાં ઉચ્ચ આચરણ થાય છે તે ઉચ્ચ ગોત્ર છે અને જ્યાં નીચ આચરણ થાય છે તે નીચ ગોત્ર છે.

અન્તઃ—દાતૃપ્રતિગ્રાહકયોર્મધ્યે વિઘ્નરૂપેણ આયાતીતિ અન્તરાયઃ, તત્ર ભવમ્
અન્તરાયિકં, યથા રાજા કસ્મૈચિદાતુમુપદિશતિ તત્ર ભાણ્ડાગારિકોઽન્તરાલે વિઘ્ન-
કારકો ભવતિ તદ્વદિદં કર્મ દાનાદ્યન્તરાયજનક ભવતિ, ।

ઉક્તશ્ચ—“ જહ રાયા દાણાઈ, ણ કુણહ મંડારિણ વિકૂલમ્મિ ।

एवं जेणं जीवो, कम्मं तं अन्तरायंति ॥ १ ॥ ”

છાયા—પથા રાજા દાનાદિ, ન કરોતિ ભાણ્ડારિકે વિકૂલે ।

एवं येन जीवः कर्म तदन्तरायमिति ॥ १ ॥

તદ્ દ્વિવિધં—પ્રત્યુત્પન્નવિનાશિતં પિહિતાગામિપથં ચેતિ । તત્ર પ્રત્યુત્પન્ન-
વર્તમાનલબ્ધમર્થજાતં વિનાશિતમ્—ઉપહતં યેન તત્તથોક્તમ્ । તથા પિહિતઃ—આચ્છા-
દિતઃ આગામિનો—લબ્ધવ્યસ્થાથર્થજાતસ્ય પન્થા—માર્ગો યસ્યેતિ તત્તથોક્તમ્
૮ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

होता है वह उच्च गोत्र है और जहां नीच आचरण है वह नीचगोत्र है ।

દાતા ઓર પ્રતિગ્રાહકકે વીચમ્ને જો વિઘ્નરૂપસે આકર ઉપસ્થિત હો
જાતાહૈ વહ અન્તરાયહૈ હસ અન્તરાયમ્ને જો કારણરૂપ હોતાહૈ વહ આન્ત-
રાયિક હૈ જૈસે રાજા કિસી કો દાન દેનેકો કહતા હૈ, પરન્તુ મળ્ડારી
અન્તરાલ મ્ને ઉસમ્ને વિઘ્ન ડાલ દેતા હૈ ઉસી પ્રકારસે યહ કર્મ દાનાદિકોં
મ્ને અન્તરાય કા જનક હોતાહૈ । કહા મી હૈ—“જહ રાયા દાણાઈ”હત્યાદિ ।

यह अन्तरायकर्म दो प्रकार का होता है, एक प्रत्युत्पन्न विनाशित
और दूसरा पिहितागामिपथ जिसके द्वारा वर्तमान काल में लब्ध अर्थ-
द्रव्य नष्ट कर दिया जाता है वह प्रथम प्रकार है तथा जिसके द्वारा
आगामीकाल में प्राप्त होने योग्य अर्थ का रास्ता रोक दिया जाता है
वह दूसरा प्रकार है ॥ सू० ४८ ॥

દાતા અને પ્રતિગ્રાહકની વચ્ચે વિઘ્ન (અન્તરાય) રૂપે આવી પડનાર
કર્મનું નામ આન્તરાયિક કર્મ છે. જેમકે રાજા કોઇને દાન દેવાનું કહે છે,
પણ ભંડારી તેમાં વચ્ચે વિઘ્ન ઊભું કરે તો યાચકને દાન પ્રાપ્તિમાં અન્તરાય
ઊભો થાય છે, એ જ પ્રમાણે આ કર્મ દાનાદિકમાં અન્તરાયજનક હોવાથી
તેને અન્તરાય કર્મ કહે છે કહ્યું પણ છે—“ જહ રાયા દાણાઈ ” ઇત્યાદિ—

તે અન્તરાય કર્મના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
અને (૨) પિહિતાગામિપથ જેના દ્વારા વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્ય) ને નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે એવા અન્તરાય કર્મનું નામ પ્રત્યુ-
ત્પન્ન વિનાશિત છે તથા જેના દ્વારા ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્યલાભાદિ) નો માર્ગ અટકાવી દેવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ
પિહિતાગામિપથ અન્તરાય કર્મ છે. ॥ સ. ૪૮ ॥

“ જહ કુમારો મઢાઈ કુણહ પુજેયરાહ લોયસ્સ ।

હયગોયં કુણહ નિય, લોય પુજેયરાવત્યં ॥ ૧ ॥

છાયા—યથા કુમ્મકારો માણ્ઠાનિ કરોતિ પૂજ્યેતરાણિ લોકસ્ય । ઇતિ (૧૧)

ગોત્ર કરોતિ જીવં, લોકે પૂજ્યેતરાવસ્યમ્ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધમ્—ઉચ્ચગોત્ર માનનીયનિવંધનમ્, નીચગોત્રમ્—અમાનનીય નિવંધનમિતિ ૭।

ઉક્ત્ય—સતાણકમેણાગય બીવાયરણસ્સ ગોત્રમિતિ સખ્યા ।

ઉચ્ચ નીચ વરણ ઉચ્ચ નીચ હવેગોત્રં ॥

છાયા—સન્તાનક્રમેણાગત બીવાચરણસ્ય ગોત્રમિતિ સંજ્ઞા ।

ઉચ્ચ નીચ વરણ, ઉચ્ચ નીચ મથેદુ ગોત્રમ્ ॥

રૂપ અશુભનામકર્મ હૈ ઉચ્ચ ઓર નીચ શબ્દો દ્વારા જો લોક મેં કહા જાતા હૈ વહ ગોત્ર કર્મ હૈ—કહા મી હૈ—(જહ કુમારો મઢાઈ ઇત્યાદિ ।

ગોત્રકર્મ જીવ કો ઉચ્ચનીચ કુલોં મેં જન્મ કરાને મેં કારણ હોતા હૈ વહ ગોત્રકર્મ દો પ્રકાર કા હૈ एक ઉચ્ચગોત્ર ઓર વૈસરા નીચગોત્ર, જિસકે ઉદયસે જીવકા ઉચ્ચકુલમેં—લોકમાનનીયકુલ મેં જન્મ હોતા હૈ વહ ઉચ્ચગોત્ર હૈ ઓર જિસકે ઉદય સે લોકનિન્દિત કુલ મેં જન્મ હોતા હૈ વહ નીચગોત્ર હૈ ઉચ્ચગોત્ર પૂજ્યતા કા કારણ હોતા હૈ ઓર નીચગોત્ર અપૂજ્યતા કા કારણ હોતા હૈ । કહોં ૨ વેસા મી કહાં ગયો હૈ

“ સંતાણકમેણાગય ” ઇત્યાદિ ।

સતાનક્રમ સે—ગોત્રનામકર્મ કે ઉદય સે પ્રાપ્ત યંદાપરમ્પરા સે—આગતજીવકા જો આચરણવિશેષ હૈ વહ ગોત્ર હૈ જહાં ઉચ્ચ આચરણ

નામકર્મ છે ઉચ્ચ અને નીચના નામથી જે દોઢેામાં યોગપાય છે, તે ગોત્ર કર્મ છે કહું પણ છે કે—“ જહ કુમારો મઢાઈ ” ઇત્યાદિ—

અવનો ઉચ્ચ અથવા નીચ પુણમાં જ મ કરાવવામાં ગોત્રકર્મ કારણભૂત અને છે. તે ગોત્રકર્મના સિ પ્રકાર છે—(૧) ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર

જે કર્મના ઉદયથી અવનો ઉચ્ચ પુણમાં, દોઢ માનનીય પુણમાં જ મ થાય છે, તે કર્મને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ કહે છે જે કર્મના ઉદયથી દોઢનિન્દિત પુણમાં અવનો જન્મ થાય છે, તે કર્મને નીચ ગોત્ર કર્મ કહે છે ઉચ્ચ ગોત્ર પૂજ્યતાનું કારણ અને નીચ ગોત્ર અપૂજ્યતાનું કારણ અને છે કોઈ કોઈ જ્યાંએ એવું પણ કહું છે કે—“ સંતાણ કમેણાગય ” ઇત્યાદિ—

સતાનકર્મ (ગોત્ર નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત યંદાપરમ્પરાથી) આગત અવનું જે આચરણ વિશેષ છે તેને ગોત્ર કહે છે જ્યાં ઉચ્ચ આચરણ થાય છે તે ઉચ્ચ ગોત્ર છે, અને જ્યાં નીચ આચરણ થાય છે તે નીચ ગોત્ર છે

અન્તઃ—દાતૃપ્રતિગ્રાહકયોર્મધ્યે વિઘ્નરૂપેણ આયાતીતિ અન્તરાયઃ, તત્ર ભવમ્
અન્તરાયિકં, યથા રાજા કસ્મૈચિદ્દાતુમુપદિશતિ તત્ર માળ્ડાગારિકોઽન્તરાલે વિઘ્ન-
કારકો ભવતિ તદ્વદિદં કર્મ દાનાઘન્તરાયજનક ભવતિ, ।

ઉક્તઃ—“ જહ રાયા દાળાઈ, ણ કુળઈ મંડારિણ વિકૂલમ્મિ ।

એવં જેણં જીવો, કમ્મં તં અન્તરાયંતિ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—યથા રાજા દાનાદિ, ન કરોતિ માળ્ડારિકે વિકૂલે ।

એવં યેન જીવઃ કર્મ તદન્તરાયમિતિ ॥ ૧ ॥

તદ્ દ્વિવિધં—પ્રત્યુત્પન્નવિનાશિતં પિહિતાગામિપથં ચેતિ । તત્ર પ્રત્યુત્પન્ન-
વર્તમાનલઘ્વમર્થજાતં વિનાશિતમ્—ઉપહતં યેન તત્તથોક્તમ્ । તથા પિહિતઃ—આચ્છા-
દિતઃ આગામિનો—લઘ્વવ્યસ્યાર્થજાતસ્ય પન્થા—માર્ગો યસ્યેતિ તત્તથોક્તમ્
૮ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

હોતા હૈ વહ ઉચ્ચ ગોત્ર હૈ ઓર જહાં નીચ આચરણ હૈ, વહ નીચગોત્ર હૈ ।

દાતા ઓર પ્રતિગ્રાહકકે બીચમેં જો વિઘ્નરૂપસે આકર ઉપસ્થિત હો
જાતા હૈ વહ અન્તરાય હૈ ઇસ અન્તરાયમેં જો કારણરૂપ હોતા હૈ વહ આન્ત-
રાયિક હૈ જૈસે રાજા કિસી કો દાન દેનેકો કહતા હૈ, પરન્તુ મળ્ડારી
અન્તરાલ મેં ડસમેં વિઘ્ન ડાલ દેતા હૈ ડસી પ્રકારસે યહ કર્મ દાનાદિકોં
મેં અન્તરાય કા જનક હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ રાયા દાળાઈ ” ઇત્યાદિ ।

યહ અન્તરાયકર્મ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ, ઇક પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
ઓર ડૂસરા પિહિતાગામિપથ જિસકે દ્વારા વર્તમાન કાલ મેં લઘ્વ અર્થ-
દ્રવ્ય નષ્ટ કર દિયા જાતા હૈ વહ પ્રથમ પ્રકાર હૈ તથા જિસકે દ્વારા
આગામીકાલ મે પ્રાપ્ત હોને યોગ્ય અર્થ કા રાસ્તા રોક દિયા જાતા હૈ
વહ ડૂસરા પ્રકાર હૈ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

દાતા અને પ્રતિગ્રાહકની વચ્ચે વિઘ્ન (અન્તરાય) રૂપે આવી પડનાર
કર્મનું નામ આન્તરાયિક કર્મ છે. જેમકે રાજા કોઈને દાન દેવાનું કહે છે,
પણ મંડારી તેમાં વચ્ચે વિઘ્ન ઊભું કરે તો યાચકને દાન પ્રાપ્તિમાં અન્તરાય
ઊભો થાય છે, એ જ પ્રમાણે આ કર્મ દાનાદિકમાં અન્તરાયજનક હોવાથી
તેને અન્તરાય કર્મ કહે છે કહ્યું પણ છે—“ જહ રાયા દાળાઈ ” ઇત્યાદિ—
તે અન્તરાય કર્મના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
અને (૨) પિહિતાગામિપથ જેના દ્વારા વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્ય) ને નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે એવા અન્તરાય કર્મનું નામ પ્રત્યુ-
ત્પન્ન વિનાશિત છે તથા જેના દ્વારા ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્યલાભાદિ) નો માર્ગ અટકાવી દેવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ
પિહિતાગામિપથ અન્તરાય કર્મ છે. ॥ સૂ. ૪૮ ॥

પૂર્વોક્તઅષ્ટવિધ કર્મ મૂચ્છામન્ય મથતીતિ મૂચ્છાસ્વરૂપમાહ—

મૂચ્છ્મ—દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા, ત જહા-પેજ્જવત્તિયા ચેવ
દોસવત્તિયા ચેવ । પેજ્જવત્તિયા મુચ્છા દુવિદ્યા પળ્ળતા, ત જહા
—માયા ચેવ લોમે ચેવ । દોસવત્તિયા મુચ્છા દુવિદ્યા પળ્ળતા
ત જહા-કોહે ચેવ માળે ચેવ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધા મૂચ્છા મજ્જતા, તથા—પ્રેમપ્રત્યયા ચેવ દ્વેષ પ્રત્યયા ચેવ ૧ । પ્રેમપ્રત્યયા મૂચ્છા દ્વિવિધા મજ્જતા, તથા—માયાચેવ લોભચેવ ૨ । દ્વેષપ્રત્યયા મૂચ્છા દ્વિવિધા મજ્જતા—તથા—ક્રોધચેવ માનસચેવ ૩ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્યા મુચ્છા’ રૂપાદિ । મૂચ્છા—મોહ સર્વસંવિધેકનાશઃ । સા દ્વિવિધા—પ્રેમપ્રત્યયા દ્વેષપ્રત્યયા ચેતિ । પ્રેમ—રાગ તત્ પ્રત્યયો હેતુર્ધૃત્વાઃ સા પ્રેમપ્રત્યયા । એવ દેવો હેતુર્ધૃત્વાઃ સા દ્વેષપ્રત્યયા ૧ । પ્રેમપ્રત્યયા મૂચ્છા દ્વિવિધા—માયાલોભ—માયારૂપા લોભરૂપા ચેતિ ૨ । એવ દ્વેષપ્રત્યયા મૂચ્છાઽપિ દ્વિવિધા—ક્રોધઃ, માનસ, ક્રોધરૂપા માનસરૂપા ચેતિ ૩ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

પૂર્વોક્ત અષ્ટવિધ કર્મ મૂચ્છાજન્ય હોતા હે અતઃ અય સૂત્રકાર મૂચ્છાં કા સ્વરૂપ કહતે હે—(દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા) રૂપાદિ ।

ટીકાર્થ—સર્વસંવિધેક કે બિનાશ કા નામ મૂચ્છા—મોહ હે યહ મૂચ્છાં લો પ્રકાર કી કહી ગઈ હે એક પ્રેમપ્રત્યયા ઓર દૂસરી દ્વેષપ્રત્યયા રાગ-પ્રેમ જિસ મૂચ્છાં કા કારણ હોતા હે યહ પ્રેમપ્રત્યયા મૂચ્છાં હે, તથા દ્વેષ જિસ મૂચ્છાં કા કારણ હોતા હે યહ દ્વેષ પ્રત્યયા મૂચ્છાં હે । ફનમે પ્રેમ પ્રત્યયા (પ્રેમનિમિત્ત) મૂચ્છાં બી લો પ્રકાર કી હે એક માયારૂપ ઓર દૂસરી લોભરૂપ હસી તરફ સે દ્વેષ પ્રત્યયા (દ્વેષનિમિત્ત) મૂચ્છાં બી લો પ્રકાર કી હે એક ક્રોધરૂપ ઓર દૂસરી માનસરૂપ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

પૂર્વોક્ત આઠે પ્રકારના કર્મ મૂચ્છાજન્ય હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મૂચ્છાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—‘દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા’ રૂપાદિ—
ટીકાર્થ—સારા નરસાના વિવેકનો બિનાશ થવો તેનું નામ મૂચ્છાં છે તેનું બીજું નામ મોહ પણ છે. મૂચ્છાના ત્રીણે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રેમપ્રત્યયા—પ્રેમનિમિત્ત (૨) દ્વેષપ્રત્યયા. બે મૂચ્છાં પ્રેમ (રાગ) ને કારણે ઉદ્ભવે છે, તે મૂચ્છાને પ્રેમપ્રત્યયા કહે છે. દેવને કારણે ઉદ્ભવતી મૂચ્છાને દ્વેષપ્રત્યયા કહે છે. પ્રેમ પ્રત્યયા મૂચ્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) માયારૂપ અને (૨) લોભરૂપ. દ્વેષપ્રત્યયા મૂચ્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) ક્રોધરૂપ (૨) માનસરૂપ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

મૂર્છાગૃહીતકર્મથ ક્ષય આરાધનયા ભવતીત્યાડરાધનાં સૂત્રત્રયેનાહ—

મૂલમ્—દુવિહા આરાહણા પળ્લન્તા, તં જહા--ધર્મિયારા-
હણા ચેવ કેવલિઆરાહણા ચેવ ૧ । ધર્મિયારાહણા દુવિહા
પળ્લન્તા, તં જહા--સુયધર્મમારાહણા ચેવ ચરિત્તધર્મમારાહણા ચેવ ૨ ।
કેવલિ આરાહણા દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા--અંતકિરિયા ચે વા
કલ્પવિમાણોવવત્તિયા ચેવ ૩ ॥ સૂ ૫૦ ॥

છાયા—દ્વિવિધા આરાધના પ્રજ્ઞતા, તથા—ધાર્મિકારાધના ચેવ કેવલિકા-
રાધના ચેવ ૨ । ધાર્મિકારાધના દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—શ્રુતધર્મારાધના ચેવ,
ચારિત્રધર્મારાધના ચેવ ૨ । કેવલિકારાધના દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—અન્તક્રિયા
ચેવ, કલ્પવિમાણોવવત્તિકા ચેવ ૩ ॥ સૂ ૫૦ ॥

ટીકા—‘ દુવિહા આરાહણા ’ इत्यादि ।

આરાધનમારાધના, સા જ્ઞાનાદિવસ્તુનોડુકૂલવર્તિત્વં નિરતિચારજ્ઞાનાદ્યાસે-
વનેત્યર્થઃ । સા દ્વિવિધા—ધાર્મિકારાધના, કેવલિકારાધના ચેતિ । તત્ર ધર્મેણ—

મૂર્છા સે ગૃહીત કર્મ કા ક્ષય આરાધના સે હોતા હૈ ઇસલિયે સૂત્ર-
કાર ત્રીન સૂત્રોં દ્વારા આરાધના કા કથન કરતે હૈ—

(દુવિહા આરાહણા પનન્તા) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આરાધન—શાસ્ત્ર કી રીતિ સે પાલન કરને કા નામ આરાધના હૈ,
યહ આરાધના જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુ કે અનુકૂલ રહને રૂપ હોતી હૈ, જીવ
જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુ કા અનુકૂલ અપને કો તખી રખ સકતા હૈ કિ જબ
જ્ઞાનાદિકોં મેં અતિચાર ન લગાવે અતઃ નિરતિચાર રૂપ સે જ્ઞાનાદિકોં
કા આસેવન કરના યહી આરાધના હૈ । યહ આરાધના દો પ્રકાર કી હૈ
એક ધાર્મિકારાધના ઓર દૂસરી કેવલિકારાધના, શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ

મૂર્છા દ્વારા ગૃહીત કર્મનો ક્ષય આરાધનાથી થાય છે. તેથી હવે સૂત્ર-
કાર ત્રણ સૂત્રો દ્વારા આરાધનાનું કથન કરે છે.

“ દુવિહા આરાહણા પળ્લન્તા ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—આરાધન—શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રોક્ત રીતે પાલન કરવું તેનું નામ આરાધના
છે. તે આરાધના જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુને અનુકૂળ રહેવા રૂપ હોય છે છવ ત્યારે જ
પોતાને જ્ઞાનાદિક વસ્તુને અનુરૂપ રાખી શકે છે કે જ્યારે તેને જ્ઞાનાદિકોમાં
અતિચાર (હોષ) લાગી જતા નથી તે કારણે નિરતિચાર રૂપે જ્ઞાનાદિકોનું
આસેવન કરવું તેનું નામ જ આરાધના છે. તે આરાધના બે પ્રકારની કહી છે,

પૂર્વોક્તમપ્તિપિં કર્મ મૂર્છાજન્ય ભવતીતિ મૂર્છાંસરૂપમાહ—

મૂઝ્મ—દુષિદ્ધા મુચ્છા પળ્લતા, ત જહા--પેજ્જવત્તિયા ચેવ
દોસવત્તિયા ચેવ । પેજ્જવત્તિયા મુચ્છા દુષિદ્ધા પળ્લતા, ત જહા
—માયા ચેવ લોમે ચેવ । દોસવત્તિયા મુચ્છા દુષિદ્ધા પળ્લતા
ત જહા--કોહે ચેવ માળે ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધા મૂર્છા મદ્દત્તા, તપ્પયા-પ્રેમપ્રત્યયા ચેવ દ્વેષ પ્રત્યયા ચેવ ૧। પ્રેમપ્રત્યયા મૂર્છા દ્વિવિધા મદ્દત્તા, તપ્પયા-માયાચેવ લોભરૂપેવ ૨। દ્વેષપ્રત્યયા મૂર્છા દ્વિવિધા મદ્દત્તા-તપ્પયા-ક્રોધરૂપેવ માનરૂપેવ ૩॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

ટીકા—‘ દુષિદ્ધા મુચ્છા ’ इत्यादि । मूर्छा-मोह सवसद्विवेकनाशः । सा द्विविधा-प्रेमप्रत्यया द्वेषप्रत्यया चेति । प्रेम-राग तत् प्रत्ययो हेतुर्यस्याः सा प्रेमप्रत्यया । एवं द्वेषो हेतुर्यस्याः सा द्वेषप्रत्यया । प्रेमप्रत्यया मूर्च्छा द्विविधा-मायालोभम-मायारूपा लोभरूपा चेति २ । एवं द्वेषप्रत्यया मूर्च्छा द्विविधा-क्रोधा, मानस, क्रोधरूपा मानरूपा चेति ३ ॥ सू० ४९ ॥

પૂર્વોક્ત અઘ્નવિચ્છ કર્મ મૂર્છાજન્ય હોતા હૈ અતઃ અપ સૂત્રકાર મૂર્છાં કા સ્વરૂપ કહતે હૈ—(દુષિદ્ધા મુચ્છા પલ્લતા) इत्यादि ।
ટીકાર્થ—सवसद्विवेक के विनाश का नाम मूर्च्छा-मोह है यह मूर्च्छा दो प्रकार की बनी गई है एक प्रेमप्रत्यया और दूसरी द्वेषप्रत्यया राग-प्रम जिस मूर्च्छा का कारण होता है यह प्रेमप्रत्यया मूर्च्छा है, तथा द्वेष जिस मूर्च्छा का कारण होता है यह द्वेष प्रत्यया मूर्च्छा है । इनमें प्रेम-प्रत्यया (प्रेमनिमित्त) मूर्च्छा भी दो प्रकार की है एक मायारूप और दूसरी लोभरूप इसी तरह से द्वेष प्रत्यया (द्वेषनिमित्त) मूर्च्छा भी दो प्रकार की है एक क्रोधरूप और दूसरी मानरूप ॥ सू० ४९ ॥

પૂર્વોક્ત આઠે પ્રકારના ક્રમ મૂર્છાજન્ય હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મૂર્છાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—‘ દુષિદ્ધા મુચ્છા પળ્લતા ’ इत्यादि—
ટીકા—साशं नश्याना विवेकने विनाश भवे। तेन नाम मूर्छा उ, तेनं षष्ठं नाम भेद पञ्च छे. मूर्छांना नीचे प्रमाणे छे प्रकार छे—(१) प्रेमप्रत्यया-प्रेमनिमित्त (२) द्वेषप्रत्यया के मूर्छा प्रेम (राग) ने कारणे उद्भवते छे, ते मूर्छाणि प्रेमप्रत्यया छडे छे, दोनो कारणे उद्भवती मूर्छाणे द्वेषप्रत्यया छडे छे प्रेम प्रत्यया मूर्छांना पञ्च छे प्रकार छे—(१) मायारूप अने (२) लोभरूप. द्वेषप्रत्यया मूर्छांना पञ्च छे प्रकार छे—(१) क्रोधरूप (२) मानरूप. ॥ सू० ४९ ॥

અથવા કલ્પાઃ—સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ—તદુપરિવર્તિત્રૈવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેષુ ઉપપત્તિઃ—ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાનાધારાધના । एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति । एवं फला चैयमनन्तरं—फलद्वारेणोक्ता, પરમ્પરયા ત્વેષા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘ સુયધમ્મે ’—ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘ કેવલિ આરાહણે ’—ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધનાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વ જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, વત્કલભૂતાશ્ચ તીર્થકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારાધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થકરપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનકાનુપાતેન ગ્રાહ—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વન્નેણં પળ્લન્તા તં જહા--મુણિસુવ્વણ ચેવ અરિઠ્ઠ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા વન્નેણં પળ્લન્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા પડમગોરા વળ્લેણં પળ્લન્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ । દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્લન્તા તં જહા--ચંદપ્પમે ચેવ પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર इनके ऊपर त्रैवैयक आदि विमान हैं उनमें जिससे जीव का जन्म होता है ऐसी वह आराधना कल्पविमानोपपत्तिका है । यह आराधना श्रुतकेवली आदिकों को होती है यह आराधना अनन्तर फलद्वारा ऐसी फलवाली कही गई है परम्पराफल की अपेक्षा तो यह आराधना भवान्तक्रियानुपातिनी ही होती है, “ सुयधम्मा ” इत्यादि में विषय भेद से आराधनाकाभेद कहा है और “ केवलि आराहणा ” इत्यादि में फलभेद से आराधनाभेद कहा है ॥ सू. ५० ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરાધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તકેવલી આદિકોની આરાધના આ પ્રકારની હોય છે. આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે. પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હોય છે. “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાભેદ પ્રકટ કર્યા છે અને “ કેવલી આરાહણા ” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યા છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

ધ્રુતચારિભક્તજ્ઞેન ધરન્તિ યે તે ધાર્મિકાઃ-સાધવાઃ, તેષામિયં ધાર્મિકી, સા વા સાવારાધના ય ધાર્મિકારાધના । કેવલિક્ષાનાં મુતાનધિમનઃપર્યપકેવચ્છાનિ-નામયં કેવલિકી, સા વાસાવારાધના ચેતિ કેવલિકારાધના ૩ । ધાર્મિકારાધના દ્વિવિધા-ધ્રુતધર્મારાધના ચારિત્રધર્મારાધના ચેતિ । વ્યાક્યા સુગમા ૨ । કેવલિકારાધના દ્વિવિધા-અન્તક્રિયા, કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ચેતિ । તપ-અન્તો-મધાન્તસ્તસ્ય ક્રિયા-અન્તક્રિયા મવચ્છેદ્દ इत्यर्थः, તદ્દેતુમૂતા યા-વારાધના શૈલેશીરૂપા સા-અન્તક્રિયેતિ, ઉપચારાત્ । યથા ચ દ્વાપિક્ષાને કેવલિનામેવ મથતિ । તથા કલ્પેષુ-દેવલોકેષુ ન તુ જ્યોતિશ્ચારે, વિમાનાનિ-દેવાવાસપિદેવાઃ,

કે અનુસાર જો ચલતે હૈં એ ધાર્મિક હૈં એસે ધાર્મિક સાધુજન હોત હૈં ઇન સાધુજનોં કી આરાધના ધાર્મિકારાધના હૈં । મુતજ્ઞાનવાલોં કી, અવિજ્ઞાનવાલોં કી, મનાપર્યપજ્ઞાનવાલોં કી ઓર કેવલજ્ઞાન વાલોં કી જાં આરાધના હૈં વહ કેવલિકારાધના હૈં ધાર્મિકારાધના દો પ્રકાર કી હૈં મુતધર્મારાધના ઓર ચારિત્રધર્મારાધના ઇનકી વ્યાક્યા સુગમ હૈં કેવલિકારાધના દો પ્રકાર કી હૈં અન્તક્રિયા ઓર કલ્પવિમાનોપપત્તિકા મવચ્છેદ્દ શૈલેશીરૂપ જો આરાધના હોતી હૈં વહ અન્તક્રિયા કેવલિકારાધના હૈં અન્તક્રિયા નામ મવચ્છેદ્દ કા હૈં પરંતુ ઇસકા હેતુરૂપ આરાધના કો જો અન્તક્રિયા કહા હૈં વહ ઉપચારસે કહા ગયા હૈં એસા જાનના ચાહિયે । યહ દ્વાપિક્ષાને કેવલિયોં કા હી હોતી હૈં કલ્પોં મેં-દેવલોકોં મેં જ્યોતિશ્ચાર મેં નહીં, જો દેવાવાસપિદેવા હૈં ઇનમેં અથવા

(૧) ધાર્મિક આરાધના અને (૨) કેવલિ આરાધના એજો મુતચારિત્ર ૩૫ ધર્માનુસાર વાકે છે, તેજો ધાર્મિક કહેવાય છે સાધુજો એજા ધાર્મિક કહેવ છે, તે સાધુજોની આરાધનાને ધાર્મિકારાધના કહે છે । મુતજ્ઞાનવાળાની, અવિજ્ઞાનવાળાની, મનાપર્યપજ્ઞાનવાળાની અને કેવલજ્ઞાનવાળાની આરાધનાને કેવલિકારાધના કહે છે ધાર્મિકારાધના બે પ્રકારની છે (૧) મુતધર્મારાધના અને (૨) ચારિત્રધર્મારાધના, આ બન્ને પદો સ્પષ્ટ છે કેવલિકારાધના બે પ્રકારની છે— (૧) અન્તક્રિયા (૨) કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ભવચ્છેદ્દ શૈલેશીરૂપ એ આરાધના કહેવ છે, તેનું નામ અન્તક્રિયા કેવલિકારાધ । છે ભવચ્છેદનું (ભવનો વિનાશ) નામ જ અન્તક્રિયા છે, પરંતુ તેના હેતુરૂપ આરાધનાને જ અન્તક્રિયા કહેવ છે તે જોપ ધાર્મિક પીતે કહેવ છે એમ સમજવું. દ્વાપિક્ષાને વાચ ત્વારે કેવલીઓમાં જ તેના અજ્ઞાન રહે છે કલ્પોર્થ-દેવલોકોર્થ (જ્યોતિશ્ચારમાં નહીં) એ દેવાવાસ વિશેષ છે તે દેવાવાસોર્થ અથવા સૌધર્મોદિ વિમાનોર્થ અને શ્રેયેશ્વર

અથવા કલ્પાઃ-સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ-તદુપરિવર્તિત્રૈવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેષુ ઉપપત્તિઃ-ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાનાધારાધના । एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति । एवं फला चैयमनन्तरं-फलद्वारेणोक्ता, પરમ્પરયા ત્વેષા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘સુયધમ્મે’-ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘કેવલિ આરાહણે’-ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધનાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વ જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, વત્ફલભૂતાથ તીર્થકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારાધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થક્રપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનકાનુપાતેન પ્રાદ-—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--મુણિસુવ્વણ્ણ ચેવ અરિદ્ધ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા વન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા પડમગોરા વળ્લણ્ણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ । દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--ચંદપ્પમે ચેવ પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર इनके ऊपर त्रैवेयक आदि विमान हैं उनमें जिससे जीव का जन्म होता है ऐसी वह आराधना कल्पविमानोपपत्तिका है । यह आराधना श्रुतकेवली आदिकों को होती है यह आराधना अनन्तर फलद्वारा ऐसी फलवाली कही गई है परम्पराफल की अपेक्षा तो यह आराधना भवान्तक्रियानुपातिनी ही होती है, “सुयधम्मा” इत्यादि में विषय भेद से आराधनाका भेद कहा है और “केवलि आराहणा” इत्यादि में फलभेद से आराधनाभेद कहा है ॥ सू. ५० ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરાધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તદ્દેવલી આદિકોની આરાધના આ પ્રકારની હોય છે આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હોય છે. “સુયધમ્મા” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાભેદ પ્રકટ કર્યા છે અને “કેવલી આરાહણા” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

શ્રુતચારિશ્રદ્ધાજ્ઞેન ચરન્તિ યે તે ધાર્મિકાઃ-સાપવા, તેપામિયં ધાર્મિકી, સા પા
સાવારાધના ધ ધાર્મિકારાધના । કેવલિકાનાં શ્રુતાવધિમનઃપર્યયકેવલજ્ઞાનિ-
નામયં કેવલિકી, સા સાસાવારાધના ચેતિ કેવલિકારાધના ૩ । ધાર્મિકારા-
ધના દ્વિધિધા-શ્રુતધર્મારાધના ચારિશ્રધર્મારાધના ચેતિ । વ્યાખ્યા સુગમા ૨ ।
કેવલિકારાધના દ્વિધિધા-અન્તક્રિયા, કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ચેતિ । તથ-અન્તો-
મવાન્તસ્તસ્ય ક્રિયા-અન્તક્રિયા મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ, ઉદેતુભૂતા યા-આરાધના
શૈલેષ્ઠીરૂપા સા-અન્તક્રિયેતિ, ઉપચારાત્ । યથા ચ ક્ષાયિકજ્ઞાને કેવલિનામેવ
મથતિ । તથા કલ્પેષુ-દેવલોકેષુ ન તુ જ્યોતિશ્ચારે, વિમાનાનિ-દેવાવાસધિષ્ઠેષા,

કે અનુસાર જો ચલતે હૈં એ ધાર્મિક હૈં એસે ધાર્મિક સાધુજન હોતે હૈં
જન સાધુજનોં કી આરાધના ધાર્મિકારાધના હૈ । શ્રુતજ્ઞાનવાલોં કી, અવ-
ધિજ્ઞાનવાલોં કી, મનઃપર્યયજ્ઞાનવાલોં કી ઓર કેવલજ્ઞાન વાલોં કી
જો આરાધના હૈં વહ કેવલિકારાધના હૈં ધાર્મિકારાધના ઘો પ્રકાર કી હૈં
શ્રુતધર્મારાધના ઓર ચારિશ્રધર્મારાધના ફનકી વ્યાખ્યા સુગમ હૈં કેવ-
લિકારાધના ઘો પ્રકાર કી હૈં અન્તક્રિયા ઓર કલ્પવિમાનોપપત્તિકા
મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ શૈલેષ્ઠીરૂપ જો આરાધના હોતી હૈં વહ અન્તક્રિયા કેવલિકા
રાધના હૈં અન્તક્રિયા નામ મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ કા હૈં પરન્તુ ફસકા હેતુરૂપ આરા-
ધના કો જો અન્તક્રિયા કહા હૈં વહ ઉપચારસે કહા ગયા હૈં એસા જાન-
ના ચાહિયે । વહ ક્ષાયિકજ્ઞાન કે હોને પર કેવલિયોં કા હી હોતી હૈં કલ્પોં
મેં-દેવલોકોં મેં જ્યોતિશ્ચાર મેં નહીં, જો દેવાવાસધિષ્ઠેષા હૈં જનમેં અથવા

(૧) ધાર્મિક આરાધના અને (૨) કેવલિ આરાધના. જેએ શ્રુતચારિ ૩૫
ધર્માનુચાર ચાહે છે, તેએ ધાર્મિક કહેવાય છે. સાધુએ જેવા ધાર્મિક કોય
છે, તે સાધુએની આરાધનાને ધાર્મિકારાધના કહે છે. શ્રુતજ્ઞાનવાળાની, અવ-
ધિજ્ઞાનવાળાની, મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળાની અને કેવલજ્ઞાનવાળાની આરાધનાને
કેવલિકારાધના કહે છે. ધાર્મિકારાધના બે પ્રકારની છે (૧) શ્રુતધર્મારાધના અને
(૨) ચારિશ્રધર્મારાધના, આ બન્ને પરો સરળ છે. કેવલિકારાધના બે પ્રકારની છે—
(૧) અન્તક્રિયા (૨) કલ્પવિમાનોપપત્તિકા. ભવઉદ્ધત્તે દૈવીરૂપ જે આરાધના
કોય છે, તેનું નામ અન્તક્રિયા કેવલિકારાધના છે. ભવચ્છેદનું (ભવનો વિનાશ) નામ
જે અન્તક્રિયા છે, પરન્તુ તેના હેતુરૂપ આરાધનાને જે અન્તક્રિયા કહેલ છે તે ઔપ-
ચારિક રીતે કહેલ છે. જેમ સમજવું. ક્ષાયિક જ્ઞાન થય ત્યારે કેવલીએમાં જે
તેના સફાવા રહે છે. કલ્પોર્મા-દેવલોકોર્મા (જ્યોતિશ્ચારમાં નહીં) જે દેવા
વાસ ધિષ્ઠેષા છે તે દેવાવાસોર્મા અથવા સૌધર્માદિ વિમાનોર્મા અને પ્રેવેયક

અથવા કલ્પાઃ-સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ-તદુપરિવર્તિત્રિગ્રેવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેપુ ઉપપત્તિઃ-ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાના-ધારાધના । એવા ચ શ્રુતકેવલ્યાદીનાં ભવતીતિ । એવં ફલા ચેયમનન્તરં-ફલ-દ્વારેણોક્તા, પરમ્પરયા ત્વેવા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘ સુયધમ્મે ’-ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘ કેવલિ આરાહણે ’-ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધ-નાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વે જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, તત્ફલભૂતાથ તીર્થંકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારા-ધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થંકરપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનકાનુપાતેન ગ્રાહ—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વણ્ણેણં પળ્ણત્તા તં જહા
--મુણિસુવ્વણ ચેવ અરિટ્ઠ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા
વણ્ણેણં પળ્ણત્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા
પડમગોરા વળ્ણેણં પળ્ણત્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ ।
દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્ણત્તા તં જહા--ચંદપ્પમે ચેવ
પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર ફનકે ડપર ત્રેવેયક આદિ વિમાન હેં ડનમેં જિસસે જીવ કા જન્મ હોતા હેં એસી વહ આરાધના કલ્પવિમાનોપપત્તિકા હેં । યહ આરાધના શ્રુતકેવલી આદિકોં કો હોતી હેં યહ આરાધના અનન્તર ફલદ્વારા એસી ફલવાલી કહી ગઈ હેં પરમ્પરાફલ કી અપેક્ષા તો યહ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હી હોતી હેં, “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિ મેં વિષય ભેદ સે આરાધનાકાભેદ કહા હેં ઓર “ કેવલિ આરાહણા ” ઇત્યાદિ મેં ફલભેદ સે આરાધનાભેદ કહા હેં ॥ સૂ. ૫૦ ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરા-ધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તકેવલી આદિકોની આરા-ધના આ પ્રકારની હોય છે. આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે. પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયા-નુપાતિની હોય છે. “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરા-ધનાભેદ પ્રકટ કર્યાં છે અને “ કેવલી આરાહણા ” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપે-ક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

છાયા-દ્વો તીર્થકરો નીલોત્પલસમ વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તો, તથા-મુનિસુવ્રતરસૈવ
અરિષ્ટનેમિશ્ચૈવ ૨ । દ્વો તીર્થકરો પ્રિયદ્રુમમૌ વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તો, તથા-મહિષ્નેવ
પાર્શ્વેશ્ચૈવ ૨ । દ્વો તીર્થકરો પદ્મગૌરો વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તો, તથા-પદ્મપ્રમશ્ચૈવ ચાતુર્જ્ય
શ્ચૈવ ૨ । દ્વો તીર્થકરો ચન્દ્રગૌરો વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તો, તથા-ચન્દ્રપ્રમશ્ચૈવ પુષ્પ
વન્તશ્ચૈવ ૪ ॥ સુ. ૫૧ ॥

ટીકા—‘ દો તિથ્યરા ’ इत्यादि, दृप्रसुतदृप्र सुगमम् । नवरम्-पिषगुसमौ
प्रियद्रुममौ, प्रियद्रुः-फलिनीवस्तत्समौ वर्णेन नीलावित्पर्यः । ‘ पठमगौरा ’ इति

पूर्व में ज्ञानादि आराधना कही गई है इसके फलभूत तीर्थकर होते
हैं उन्होंने ने इसका अच्छी तरह से आराधना किया है और उन्होंने ने ही
इसकी प्ररूपणा की है, अतः अथ सूत्रकार विस्थानकानुपात को लेकर
तीर्थकरकी प्ररूपणा करतेहैं—(दो तिथ्यरा नीलुत्पलसमावसेण पण्यत्ता)
इत्यादि ।

टीકાર્થ—મુનિસુવ્રત ઓર અરિષ્ટનેમિ ચે દો તીર્થકર નીલકમલકે વર્ણ જેસે
વર્ણવાલે કહે ગયે હૈ મહી ઓર પાર્શ્વનાથ ચે દો તીર્થકર પ્રિયદ્રુમ કે વર્ણ
જેસે વર્ણ વાલે કહે ગયે હૈ પદ્મપ્રમ ઓર ચાતુર્જ્ય ચે દો તીર્થકર પદ્મ
કે વર્ણ જેસે વર્ણ વાલે કહે ગયે હૈ અર્થાત્ પદ્મ કે સમાન ગૌર વર્ણ વાલે
કહે ગયે હૈ ચન્દ્રપ્રમ ઓર પુષ્પવન્ત ચે દો તીર્થકર ચન્દ્રમા કે જેસે ગૌર
વર્ણ વાલે કહે ગયે હૈ । પ્રિયદ્રુમ નીલવર્ણ વાલા ફલિનીવૃક્ષ હોતા હૈ, અતઃ
મહી ઓર પાર્શ્વનાથ ચે દો તીર્થકર મી નીલવર્ણ કે હૈ રક્ત કમલ કા

પહેલાના સુત્રમાં જ્ઞાનાદિ આરાધનાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેના
ફલભૂત તીર્થકર કોય છે તેમણે જ તેનું આરી રીતે આરાધન કર્યું છે અને
તેમણે જ તેની પ્રરૂપણા કરી છે તેથી કહે સૂત્રકાર વિસ્થાનકાનુપાતની અર્થે
જ્ઞાને તિર્થકરોની પ્રરૂપણા કરે છે—

ટીકા—“ દો તિથ્યરા નીલુત્પલસમાવસેર્ણ પણ્યતા ” इत्यादि—

મુનિસુવ્રત અને અરિષ્ટનેમી નામના બે તીર્થકરો નીલ-કમળના જેવાં
વસ્ત્રવાળા હતા. મહી અને પાર્શ્વનાથ નામના તીર્થકરો પ્રિયદ્રુમના જેવાં વસ્ત્ર
વાળા હતા. પદ્મપ્રમ અને ચાતુર્જ્ય નામના તીર્થકરો પદ્મના જેવાં ગૌર
વસ્ત્રવાળા હતા. ચન્દ્રપ્રમ અને પુષ્પવન્ત નામના બે તીર્થકરો ચન્દ્રમાના જેવાં
ગૌર વસ્ત્રવાળા હતા. પ્રિયદ્રુ નામનું નીલવસ્ત્રના ફોલાવાળું વૃક્ષ કોય છે. મહી
અને પાર્શ્વનાથ નામના તીર્થકરોના વસ્ત્ર નીલ કોલાથી તેમને પ્રિયદ્રુમ

પદ્મગૌરૌ, તત્ર પદ્મ-રક્તકમલં, તદ્વદ્ ગૌરૌ રક્તાચિત્યર્થઃ । ‘ચંદ્રગૌરા’ ઇતિ ચન્દ્રગૌરૌ, તત્ર ચન્દ્રવત્ ગૌરૌ-શુભલૌ શ્વેતવર્ણાચિત્યર્થઃ ।

ઉક્તञ—“પડમામ વાસુપૂજ્ઞા, રક્તા મપિપુષ્પદંત સસિગૌરા ।

સુવચનેમીકાલા, પાસો મલ્લી પિયંગામા ॥ ૮ ॥”

છાયા-પદ્મપ્રભ-વાસુપૂજ્યૌ, રક્તૌ ચન્દ્રસુવિધી શશિગૌરૌ ।

સુવ્રતનેમી કૃષ્ણૌ, પાર્શ્વમલ્લી પ્રિયદ્વ્યામૌ ॥ ૭ ॥ ઇતિ । સૂ. ૫૧ ॥

અનન્તરં તીર્થંકરસ્વરૂપમુક્તમ્ । સર્વભાવાનાં તીર્થંકરપ્રરૂપિતતાત્ કતિપય ભાવાન્ દ્વિસ્થાનકેનાહ-

મૂલમ્-સઙ્ગપ્પવાયપુઠ્વસ્ત ણં દુવે વત્થુ પળ્લન્તે । પુઠ્ઠામ-
દ્વયા ણક્કલ્લન્તે દુતારે પળ્લન્તે । ઉત્તરમદ્વયા ણક્કલ્લન્તે દુતારે
પળ્લન્તે । એવં પુઠ્ઠામ્મુની, ઉત્તરા મ્મુની । અંતો ણં મણ્ણસ્સ
લેક્કસ્સ દો સમુદ્ધા પળ્લન્તા, તં જહા-લવ્વણે ચેવ કાલોદે ચેવ ।
દો ચક્કવટ્ઠી અપરિચક્કામભોગા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા અહે
સત્તમાણ પુઠ્ઠવીણ અપ્પહટ્ઠાણે ણરણ ણેરહયત્તાણ ઉવ્વવન્ના તં
જહા-સુભૂમે ચેવ વંમ્મદન્તે ચેવ ॥ સૂ. ૫૨ ॥

છાયા-સત્યપ્રવાદપૂર્વસ્ય સ્વલુ દ્વે વસ્તુની પ્રજ્ઞન્તે । પૂર્વાભાદ્રપદનક્ષત્રં દ્વિતારં
પ્રજ્ઞન્તમ્ । ઉત્તરાભાદ્રપદનક્ષત્રં દ્વિતારં પ્રજ્ઞન્તમ્ । એવં પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની ।
અન્તઃ સ્વલુ મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય દ્વો સમુદ્રૌ પ્રજ્ઞન્તૌ, તથા-લવ્વણૈચેવ કાલોદૈચેવ । દ્વૌ

નામ પદ્મ હૈ હસ પદ્મ કે સમાન ગૌર વર્ણ વાલે પદ્મપ્રભ ઔર વાસુપૂજ્ય
હૈ ચન્દ્રપ્રભ ઔર પુષ્પદન્ત ચન્દ્ર કે જૈસે શ્વેત વર્ણ વાલે હૈ । કહા મ્હી
હૈ-“પડનામવાસુપુજ્ઞા” ઇત્યાદિ ॥ ૦૫૧ ॥

તીર્થંકર કે રૂપકથન કે વાદ અવ સૂત્રકાર સર્વભાવ કે પ્રરૂપક
તીર્થંકર હોને કે કારણ ડનમ્હે સે કિનનેક આવૌં કી દ્વિસ્થાનક કો

સમાન નીલવર્ણી કહ્યા છે રક્તકમળને પદ્મ કહે છે. તે પદ્મના સમાન ગૌરુ
વર્ણવાળા પદ્મપ્રભ અને વાસુપૂજ્ય હતા ચન્દ્રપ્રભ અને પુષ્પદન્તનો વર્ણ ચન્દ્રનો
જેવો ગોરો (શ્વેત) હતા. કહ્યું પણ છે કે-“પડનામ વાસુપુજ્ઞા” ઇત્યાદિ સૂ. ૫૧

તીર્થંકરના વર્ણન કથન કરીને હવે સૂત્રકાર કેટલાક ભાવોની દ્વિસ્થાન-
કની અપેક્ષાએ પ્રશ્ન કરે છે. સર્વભાવના પ્રશ્નક તીર્થંકરો હોય છે, આ

ચક્રવર્તિનો અરિસ્ત્રકામમોગી કાલમાસે કાલં કૃત્વા ષષઃ સપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાસ્
અપતિષ્ઠાને નરકે નૈરયિકવ્યા વપપત્નો, તથા—સુભૂમશ્ચૈવ દ્રક્ષદત્તશ્ચૈવ॥૨૦૫૨॥

ટીકા—‘ સચ્ચપ્પવાયપુચ્ચસ્સ ણ ’ इत्यादि ।

સદ્મ્યો-જીવેમ્યો હિતઃ સત્ય-સંયમ સત્યવચનં યા, ઇ સમેદઃ સપતિ
પક્ષમ પ્ર-મકર્ષેણ ઉચ્ચતે-અભિધીયતે યમ તત્ સત્યપ્રવાદ તથ તત્ પૂર્વં ષ સકલ-
શ્રુતાત્ પૂર્વં ક્રિયમાણત્વાદિતિ સત્યપ્રવાદપૂર્વમ્ । તથ ચતુર્દશ પૂર્વેષુ પઠમસ્તિ ।
તત્પરિમાણં ષ-એકાપદકોટી પદ્ પદાધિકા । ઉક્તમ્—

છાયા—“ एगा पयाणकोढी, छच्च पया सच्चवायंमि । ”

एका पदानां कोढी पदं च पदानि सत्यवादे । इति ॥

અસ્ય પૂર્વસ્ય દ્વે વસ્તુની-અધ્યયનાદિ વચદ્વિભાગવિશેષો પ્રદ્યપ્તે-તીર્થકરૈઃ
કયિતે । અય દ્વિસ્થાનકેન નક્ષત્રવક્તવ્યતામાહ—‘ પુચ્ચામરવ્યાં નક્સલ્લે ’

હેકર પ્રરૂપણા કરતે હૈં—(સચ્ચપ્પવાયપુચ્ચસ્સ) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-જીવોં કા હિતકારક જો હોતા હૈ વહ સત્ય હૈ એસા સત્ય સંયમ
યા સત્યવચન હોતાહૈ । હસ સત્ય કી જિસમ પ્રરૂપણા અઘી તરહ સે
કહી ગઈ હૈ વહ સત્યપ્રવાદ હૈ, યહ સત્યપ્રવાદ સંપૂર્ણ શ્રુત કી અપેક્ષા
પહિલે ક્રિયમાણ હોને સે “ સત્યપ્રવાદ પૂર્વ ” હસ નામ સે કહા ગયા
હૈ યહ ચૌદહ પૂર્વોં મેં ૬ દ્વા પૂર્વ હૈ હસકા પરિણામ ૬ પદ અધિક એક
પદ કોટિ હૈ । કહા ઝી હૈ—“ एगा पयाण कोढी छच्च पया सच्च
वायंमि ”॥

હસ પૂર્વ કી વો વસ્તુ હૈ અધ્યયન યાદિ કી તરહ ડસકા વો વિભાગ
વિશેષ હૈ એસા તીર્થકરોં ને કહા હૈ । નક્ષત્ર વક્તવ્યતા-પૂર્વાભાષપદ

અજાને અનુલક્ષીને હવે કેટલાક ભાવોની પ્રદ્યપ્તિ કરવામાં આવે છે

ટીકાર્થ—“ सच्चप्यवायपुच्यस्स ” इत्यादि—

એવોનું દ્વિતીયારક એ હોય છે તેને સત્ય કહે છે. એનું સત્ય સંયમ
અથવા સત્ય વચન હોય છે. આ સત્યની એમાં સારી રીતે પ્રદ્યપ્તિ કરવામાં
આવી છે. તેનું નામ સત્યપ્રવાદ છે. આ સત્યપ્રવાદ સંપૂર્ણ શ્રુતની અપેક્ષાએ
પહેલાં ક્રિયામાણ હોવાથી તેને ‘ સત્યપ્રવાદપૂર્વ ’ કહેવાય છે. તે ૧૪ પૂર્વોમાં
૭મું પૂર્વ છે તેનું પરિમાણ એક કોટિ અને ૬ વાળ અધિક પડતું છે.

કહ્યું પડ્યું છે—“ एगा पयाण कोढी छच्च पया सच्च वायंमि ” ॥

આ સત્ય પ્રવાદપૂર્વના એક કોટિ અને ૭ વાળ પદ છે

આ પૂર્વની બે વસ્તુ છે-અધ્યયન યાદિની એમ તેના બે વિભાગ વિશેષ
છે, એનું તીર્થકરોં કહ્યું છે. નક્ષત્ર વક્તવ્યતા-પૂર્વાભાષપદ નક્ષત્ર મેં વાસ

ઇત્યાદિ, નક્ષત્રવિપયં મૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ । દ્વિસ્થાનકેન સમુદ્રવક્તવ્યતામાહ—
'અંતો જં' ઇત્યાદિ, મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય પશ્ચવત્વારિશલ્લક્ષયોજનપ્રમાણસ્ય મનુષ્યોત્પ-
ત્યાદિ વિશિષ્ટાકાશલ્પલ્પસ્ય અન્તઃ-મધ્યે દ્વૌ સમુદ્રૌ પ્રજ્ઞપ્તૌ—લવણસમુદ્રઃ—
કાલોદધિ સમુદ્રસ્ત્યેતિ । ચક્રવર્તિ વક્તવ્યતાં દ્વિસ્થાનકેનાહ—'દોચક્ષત્રી' ઇત્યાદિ,
ચક્રેણ-ચક્રરત્નેન વર્તિતું શીલં યયોસ્તૌ ચક્રવર્તિનો દ્વૌ અપરિત્યક્તકામભોગૌ=
અપરિત્યક્તા-ન ત્યક્તાઃ કામભોગાઃ, કામૌ શબ્દરૂપે, ભોગાઃ-ગન્ધરસસ્પર્શાઃ,
યદ્વા-કામ્યન્ત ઇતિ કામા-મનોજ્ઞાઃ, યુજ્યન્ત ઇતિ ભોગાઃ-શબ્દાદયઃ યાઘ્યાં
તૌ તથોક્તૌ, કાલમાસે-મરણાવસરે કાલ કૃત્વા-મૃત્વા અધઃસપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાં
તમસ્તમાયામિત્યર્થઃ અપ્રતિષ્ઠાને પશ્ચાનાં નરકાવાસાનાં મધ્યમે નરકાવાસે નૈર-

નક્ષત્ર દો તારોં વાલા કહા ગયા હૈ ઉત્તરાભાદ્રપદનક્ષત્ર દો તારોં વાલા
કહા ગયા હૈ ઇત્તી તરહ પૂર્વાફાલ્ગુની ઓર ઉત્તરાફાલ્ગુની મી દો ૨
તારે વાલે જાનને ચાહિયે । ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ વાલે મનુષ્ય ક્ષેત્ર
કે-મનુષ્યોત્પત્તિ આદિવિશિષ્ટ આકાશલ્પલ્પ કે મધ્ય મેં દો સમુદ્ર કહે
ગયે હૈ એક લવણ સમુદ્ર ઓર દૂસરા કાલોદધિ સમુદ્ર ।

ચક્રવર્તિવક્તવ્યતા-ચક્ર રત્ન સે વર્તન (વિજય પ્રાપ્ત) કરને કા
જિનકા સ્વભાવ હોતા હૈ વે ચક્રવર્તી હૈ । દો ચક્રવર્તી અપરિત્યક્ત કામ-
ભોગ કી અવસ્થા મેં મરકર અધઃ સપ્તમી પૃથિવી મેં કહે ગયે હૈ, કામ
શબ્દ સે શબ્દ ઓર રૂપ ગૃહીત હુએ હૈ ઓર ભોગ શબ્દ સે ગન્ધા-
દિક ગૃહીત હુએ હૈ સપ્તમીપૃથિવી મેં પાંચ નરકાવાસ હૈ । ડન નારકા
વાસોં કે મધ્ય મેં જો અપ્રતિષ્ઠાન નામકા નરકાવાસ હૈ ડસમેં વે દો
ચક્રવર્તી કિ જિનમેં સે એક કા નામ સુભૂમ ચક્રવર્તી થા ઓર જો

વાળું કહ્યું છે, ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર પણ બે તારાવાળું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે
પૂર્વા ફાલ્ગુની અને ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રો પણ બળે તારાવાળાં છે ૪૫
લાખ યોજનના પ્રમાણવાળા મનુષ્યક્ષેત્રના-મનુષ્યોત્પત્તિ આદિ વિશિષ્ટ આકાશ
ખંડની મધ્યમાં બે સમુદ્રો કહ્યા છે-(૧) લવણ સમુદ્ર અને (૨) કાલોદધિ સમુદ્ર.

ચક્રવર્તિવક્તવ્યતા-ચક્રરત્નથી વર્તન (વિજય પ્રાપ્ત) કરવાનો જેમનો સ્વભાવ
હોય છે, તેમને ચક્રવર્તી કહે છે બે ચક્રવર્તી અપરિત્યક્ત (કામભોગ ન છોડવાથી)
કામભોગની હાલતમાં મરીને નીચે સાતમી નરકમાં ગયેલા છે "કામ" પદથી શબ્દ
અને ૩૫ ગ્રહણ કરાયેલ છે, અને 'ભોગ' પદથી ગન્ધ ગૃહીત થયાં છે. સાતમી
નરકમાં પાંચ નરકાવાસો છે. તે નરકાવાસોની મધ્યમાં જે અપ્રતિષ્ઠાન નામનું
નરકાવાસ છે તેમાં તે બંને ચક્રવર્તી નામ પામે છે. તેમાંના

यिस्तयोत्पन्नौ, तथया-सुभूमः-अष्टमशतवर्षी ब्रह्मदत्तश्च द्वादश । तत्र च तयो
क्षपस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिरस्त्योति ॥ सू० ५२ ॥

स्थिति मसद्वाष्ट मवनपत्यादीनां स्थितिं प्रतिपादयितु पञ्चभूमोमाह—

मूलम् असुरिन्दवज्रियाण भवणवासीण देवाण देसूणाइ
दो पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता १। सोहम्मे कप्पे देवाण उक्को
सेण दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता २ । ईसाणे कप्पे देवाण
उक्कोसेण साइरेगाइ दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता ३ । सणं
कुसारे कप्पे देवाण जहन्नेण दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता ४।
मार्हिदे कप्पे देवाण जहन्नेण साइरेगाइ दा सागरोवमाइ
ठिई पण्णत्ता ॥ सू० ५३ ॥

छाया—असुरेन्द्रवर्मितानां भवनवासिनां देवानां देशाने द्वे परयोपय स्थिति
मष्टता १। सौषमेक्ष्वप देवानामुत्कर्षेण द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता २। ईषाने
क्ष्वपे देवानामुत्कर्षेण सातिरेक द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ३। सनत्कुमारे क्ष्वपे
देवानां ब्रध्न्येन द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ४। माहेन्द्रे क्ष्वपे देवानां ब्रध्न्येन
सातिरेके द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ५ ॥ सू० ५३ ॥

आठवां अक्षवर्ती बुभा है तथा नूसरे का नाम ब्रह्मदत्तचक्रवर्ती भा यह
१२ वां अक्षवर्ती बुभा है नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न हुए है वहाँ
इनकी २३ सागरोपम की स्थिति है ॥ सू० ५२ ॥

स्थिति के प्रसङ्ग से अब सूत्रकार भवनपति आदिकों की स्थिति
को प्रतिपादन करने के लिये इस पठ्यसूची का कथन करते हैं—

(असुरिन्द वज्रियाण भवणवासीण देवाण) इत्यादि ।

जेअनु नाम सुभूम आअये अक्षवर्ती जने नीअनु नाम ब्रह्मदत्त अक्षवर्ती अतु,
सुभूम आअये अक्षवर्ती यध जये जने ब्रह्मदत्त नारये अक्षवर्ती यध जये,
ते जन्ने आतये नयकमा उत्पत्त यथा छे त्यां तेमणी स्थिति उअ आअये
पमणी कही छे ॥ सू० ५२ ॥

पदेका सूत्रभां स्थितिने वक्ष्येय यथे छे आ स भवने अनुसङ्गीने
सूत्रभां नीयेनां यथा सूत्रभां भवनपति आदि देवानी स्थितितु प्रतिपादन
छुं छे—“ असुरिन्दवज्रियाण भवनवासीण देवाण ” इत्यादि—

ટીકા—‘ અસુરિન્દ્રો ’ ઇત્યાદિ । અસુરેન્દ્રો—ચમરવલી, તદ્વર્જિતાનાં ભવનવાસિનાં દેવાનાં સ્થિતિરુત્કર્ષતો દેશોને—કિશ્ચિન્ન્યૂને દ્વે પલ્યોપમે કિશ્ચિન્ન્યૂનપલ્યોપમ-દ્વય પરિમિતેત્યર્થઃ પ્રજ્ઞતા ૧ । ‘ સોહમ્મે ’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ । નવરં-‘ સાદ્રેગાદ્ ’ ઇતિ સાતિરેકે-સાધિકે કિશ્ચિદધિકે ઇત્યર્થઃ ૫ ॥ સૂ. ૫૩ ॥

દેવસ્થિતિપ્રસ્તાવાદ્ દ્વિસ્થાનકાવતારેણ દેવવક્તવ્યતાં સપ્તસૂત્ર્યા પ્રાહ—

મૂલમ્—દોસુ કપ્પેસુ કપ્પત્થિયાઓ પળ્લત્તાઓ તં જહા—સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૧ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા તેડલેસ્સા પળ્લત્તા, તં જહા-સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૨ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા કાયપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા-સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૩ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા ફાસપરિયારગા પળ્લત્તા તં જહા-સળં-કુમારે ચેવ માહિંદે ચેવ ૪ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા રૂવપરિયારગા પળ્લત્તા તં જહા-વંમ્મલોગે ચેવ લંતગે ચેવ ૫ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા સદ્ધપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા મહાસુકે ચેવ સહસ્સારે ચેવ ૬ । દો ઇંદા મળપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા-પાળા ચેવ અચ્ચુણ ચેવ ॥ સૂ. ૫૪ ॥

ટીકાર્થ—અસુરેન્દ્રોં કો ચમર ઓર બલિ કો છોડકર ભવનવાસી દેવોં કી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈ । સૌધર્મ કલ્પ મેં દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । ઈશાન કલ્પ મેં દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । સનત્કુમાર કલ્પ મેં દેવોં કી જઘન્ય સ્થિતિ દો સાગરોપમ કી કહી હૈ માહેન્દ્રકલ્પ મેં દેવોં કી જઘન્યાસ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ ॥ ૫૩ ॥

ટીકાર્થ—અસુરેન્દ્રો (ચમર અને બલિ) સિવાયના ભવનવાસી દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે પલ્યોપમ કરતાં થોડી ન્યૂન કહી છે. સૌધર્મ કલ્પના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ કરતાં સહેજ અધિક કહી છે. ઇશાન કલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની કહી છે. સનત્કુમાર કલ્પના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની કહી છે. માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમ કરતાં થોડી અધિક કહી છે. ॥ સૂ. ૫૩ ॥

જાયા-દ્વયોઃ કલ્પયો કલ્પસ્રિયઃ પ્રજ્ઞતા, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૧। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ તેજોલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતા, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૨। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ કાયપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૩। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-સનત્કુપારે ચૈવ માહેન્દ્રે ચૈવ ૪। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-બ્રહ્મલોકે ચૈવ જ્ઞાન્તકે ચૈવ ૫। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-મહાશુક્રે ચૈવ સહસારે ચૈવ ૬। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-પ્રાણસે ચૈવ મધ્યુલેચે ૭। ૬૦૫૪।

ટીકા—‘દોષુ કપ્પેસુ’ ઇત્યાદિ । દ્વયો કલ્પયો-દેવલોકયોઃ પ્રથમશ્ચીયદેવલોકમખ્યે ઇત્યર્થઃ કલ્પસ્રિયઃ દેવ્ય પ્રજ્ઞતા, નાન્યેષુ દેવલોકેષ્વિવિમાણઃ । તદેવા-સૌધર્મે ઈશાને ચ ૧। તેજોલેશ્યા ધૃત્વ સુગમમ્ ૨। પૃથ્વીરેવ સૌધર્મેજ્ઞાનદેવલોકયોર્દેવાઃ કાયપરિચારકાઃ-કાયેન-શરીરેણ મનુષ્યસ્ત્રીપુસાનામિત્ર પરિચારો-મૈથુનોપસેવન યેર્ણ તે કાયપરિચારાઃ ત એવ કાયપરિચારકાઃ

દેવસ્થિતિની વક્તવ્યતાનો લેખક અવ્ય સૂત્રકાર દ્વિસ્થાનકાવતાર સે દેવ સંપત્તિ વક્તવ્યતાના કથન ૭ સૂત્ર દ્વારા કહે છે—

(દોષુ કપ્પેસુ કપ્પસ્થિયાઓ પળ્લસાઓ) ઇત્યાદિ ।

ટીકા—દો કલ્પોં મેં પ્રથમ દ્વિતીય દેવલોકોં મેં કલ્પસ્રિયોં કા દેવિયોં કા સત્તાવ કહા ગયા હે અર્થાત્ સૌધર્મ ઓર ઈશાન જન દો કલ્પોં મેં હી દેવિયોં કી વત્પત્તિ હોતી હે અન્યકલ્પોં મેં નહીં । એસા તીર્થકરોં ને કહા હે દો કલ્પોં મેં-સૌધર્મ ઓર ઈશાન મેં તેજોલેશ્યાવાલે દેવ કહે ગયે હે જ્ઞાની દો કલ્પોં મેં કાય સે કાયપરિચાર કહા ગયા હે-મનુષ્ય સ્ત્રી કી તરફ શરીર સે મૈથુન સેવન કરના કહા હે દો કલ્પોં મેં-સન

દેવસ્થિતિની વક્તવ્યતાનું કથન હવે સૂત્રકાર દ્વિસ્થાનકોની અપેક્ષાએ દેવ સંપત્તિ વક્તવ્યતાનું સાત સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

ટીકા—“દોષુ કપ્પેસુ કપ્પસ્થિયાઓ પળ્લસાઓ” ઇત્યાદિ—

એ કલ્પોર્માં જ (પહેલા અને બીજા દેવલોકોર્માં જ) કલ્પસ્રીઓને (દેવીઓને) સદ્ગુણ કહ્યો છે એટલે કે સૌધર્મ અને ધ્યાન નામના એ કલ્પોર્માં જ દેવીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે બીજા કલ્પોર્માં દેવીઓની ઉત્પત્તિ થતી નથી એનું તીર્થકરોએ કહ્યું છે એ કલ્પોર્માં જ (સૌધર્મ અને ધ્યાન કલ્પોર્માં જ) તેજોલેશ્યાવાળા દેવો હોય છે તે એ કલ્પોર્માં જ કાયપરિચાર (મનુષ્ય અને સ્ત્રીની જેમ મૈથુન સેવન) થાય છે, એનું કહ્યું છે એટલે કે તે એ કલ્પોર્માં જ દેવ-દેવીની સાથે સંલોચન કરીને પોતાની કામ

મગ્નતા: ૩। સનત્કુમારે માહેન્દ્રે ચ સ્પર્શપરિચારકા:—શરીરસ્પર્શમાત્રા દેવોપશાન્ત-
વેદોપતાપા: ૪। વ્રહ્મલોકે લાન્તકે ચ દેવા રૂપપરિચારકા:—રૂપાવલોકનમાત્રત
વોપશાન્તવેદા: ૫। મહાશુક્રે સહસ્રારે ચ દેવા: શબ્દપરિચારકા:—દેવાજ્ઞનાનાં
શબ્દશ્રવણમાત્રેણૈવોપશાન્તવેદા: ૬। પ્રાણતેઽચ્યુતે ચ દેવા મન: પરિચારકા:—
દેવીનાં મનસા સ્મરણમાત્રત વોપશાન્તવેદા ભવન્તિ ॥ સુ ૫૪ ॥

અનન્તરં પરિચારણાપ્રોક્તા, સા ચ કર્મતો ભવતિ, કર્મચ જીવા: સ્વહેતુભિ:

કુમાર ઓર માહેન્દ્ર કલ્પોં મેં—સ્પર્શ સે મૈથુન સેવન કરના કહા ગયા
હે દેવ દેવીકા સ્પર્શ કરકે અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતા હૈ ઓર
દેવી દેવ કા સ્પર્શ કરકે અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતી હૈ । દો
કલ્પોં મેં વ્રહ્મલોક ઓર લાન્તક કલ્પોં મેં રૂપ સે કાયપરિચાર કહા
ગયા હૈ—અર્થાત્ દેવ દેવી કા રૂપ દેખકર ઓર દેવી દેવ કા રૂપ દેખ
કર અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતી હૈ । દો કલ્પોં મેં—શબ્દ સે
કાય પરિચાર કહા ગયા હૈ વે દો કલ્પ યે હૈ—મહાશુક્ર ઓર સહસ્રાર
ઇન દો કલ્પોં મેં દેવ દેવી કે મનોહર શબ્દોં કો સુનકર ઓર દેવી દેવ
કે મનોહર શબ્દોં કો સુન કર અપની કામવાસના શાન્ત કર લેતે હૈ
દો ઇન્દ્ર મનસે કાય પરિચાર કરનેવાલે કહે ગયે હૈ એક પ્રાણત ઇન્દ્ર
ઓર દૂસરા અચ્યુત ઇન્દ્ર અર્થાત્ પ્રાણત ઓર અચ્યુત મેં દેવ મન સે
પરિચાર કરનેવાલે કહે ગયે હૈ । દેવ દેવી કા મનસે સ્મરણ કરકે ઓર
દેવી દેવકા મનસે સ્મરણ કરકે ઉપશાન્ત વેદવાલી હોતી હૈ ॥ સુ ૫૪ ॥

શિને શાન્ત કરે છે. સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પમાં સ્પર્શથી જ મૈથુન
સેવન કરાય છે. ત્યાં દેવ દેવીના સ્પર્શ કરીને જ પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે
છે, અને દેવી-દેવના સ્પર્શ કરીને પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે છે બ્રહ્મલોક
અને લાન્તક કલ્પોમાં રૂપ દ્વારા કાયપરિચાર કર્યો છે—એટલે કે ત્યાં દેવ-દેવીનું
રૂપ જોઈને તથા દેવી-દેવનું રૂપ જોઈને પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે છે.
મહાશુક્ર અને સહસ્રાર આ બે કલ્પોમાં શબ્દ દ્વારા જ કાયપરિચાર કર્યો છે
તે બંને કલ્પોમાં દેવ-દેવીના મનોહર શબ્દોને સાંભળીને પોતાની કામવાસના
શાન્ત કરે છે પ્રાણત અને અચ્યુત કલ્પના ઇન્દ્રો અને અન્ય દેવો મનથી જ
કાયપરિચાર કરે છે એટલે કે ત્યાં દેવ મનથી જ દેવીનું સ્મરણ કરીને અને
દેવી મનથી જ દેવનું સ્મરણ કરીને કામવાસના શાન્ત કરીને ઉપશાન્ત
વેદવાળા થઈ જાય છે. ॥ સુ. ૫૪ ॥

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દિસ્થાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાદ—‘દુપ્પસિયા’ ઇત્યાદિ સૂત્રાણિ ત્રયોવિંશતિઃ । સુગમાનિ ચૈતાનિ, નવરમ્ દ્રવ્યતો દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧ । ક્ષેત્રતો દ્વિપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ ૨ । એવમ્-અને- નૈવાભિલાપેન-‘જાવ’ ઇતિ યાવચ્છબ્દાત્-‘દુસમયદ્વિદ્વિયા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇત્યારમ્બ્ય ‘દુગુણલુક્ખા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇતિ પર્યન્તેન કાલમાશ્રિત્ય તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાશ્રિત્યૈકવિંશતિઃ સૂત્રાણિ વાચ્યાનિ । તથાહિ—

“દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૩ । એવં દુગુણકિન્હા જાવ દુગુણ- સુક્કિલા ૮ । દુગુણ સુબ્ધિગંધા દુગુણ દુબ્ધિગંધા ૧૦ । દુગુણતિત્તા જાવ દુગુણ- મહુરા ૧૫ । દુગુણકલ્પડા જાવ દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૨૩” ।

કરતે હૈં—“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં । દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ઇસી તરહ સે યાવત્ દ્વિગુણલુક્ષગુણવાલે પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં તાત્પર્ય્ ઇન સૂત્રોંકા એસા હૈ કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૧, ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૨ ઇસી પ્રકાર યાવત્ શબ્દસે ગૃહીત દ્વિસમય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ ઇસી અભિલાપ કે અનુસાર અનન્ત કહે ગયે હૈં—ઇસ વિષય મેં અભિલાપ એસા હૈ— “દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” ઇસ અભિલાપ સે લગાકર “દુગુણલુક્ખા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” યહાં તક્ કાલ કો આશ્રિત કરકે તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ ઇનકો આશ્રિત કરકે યે ૨૧ સૂત્ર ઓર કહનાં ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર સે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કો

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલુક્ષ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનન્ત કહ્યાં છે આ વિષય સખાધી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે ગણી રૂક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ ગ્રહણ કરવા બેઠયો. તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ બીજા સૂત્રો કહેવા બેઠયો.

कालत्रयेऽपि विचायनस्य कुर्वन्तीति जीवपुद्गलयोर्वक्तव्यतामाह—

मूलम्—जीवाणं बुद्धाण्यनिवृत्तिषु पोग्गले पावकस्मसाप
चिणिंसु वा चिणंति वा चिणिस्सति वा, त जहा तसकाय
णिवृत्तिषु चेव थावरकायणिवृत्तिषु चेव १ । एव उवचिणिंसु
वा उवचिणंति वा उवचिणिस्सति वा २ । वधिंसु वा वधति
वा वंधिस्सति वा ३ । उदीरिंसु वा उदीरेंति वा उदीरिस्सति
वा ४ । वेदेंसु वा वेदेति वा वेदिस्सति वा ५ । णिज्जरिंसु वा
णिज्जरिति वा णिज्जरिस्सति वा ६ । दुपपसिया खधा अणंता
पण्णत्ता १ । दुपपसोगाढा पोग्गला अणंता पण्णत्ता २ ।
एव जाव दुगुणल्लुक्खा पोग्गला अणंता पण्णत्ता २३ ॥ सू० ५५
दुद्धाणस्स चउत्थो उद्देसो समत्तो ॥ ४ ॥

दुद्धाणं समत्त ॥ २ ॥

छाया-जीवाः खलु द्विस्थाननिर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मवया भविन्वन् वा, चिन्व
न्ति वा, चेष्यन्ति वा, तद्यथा-प्रसङ्गायनिर्वर्तितान् चैव स्यावरकायनिर्वर्तितान् चैव
१। एवम् उपचिन्वन् वा उपचिन्वन्ति वा उपचेष्यन्ति वा २। अवघ्नन् वा वघ्नन्ति वा
मन्त्स्यन्ति वा ३। उदीरयन् वा उदीरयन्ति वा उदीरयिष्यन्ति वा ४। अवेदयन्
वा वेदयन्ति वा वेदयिष्यन्ति वा ५। निज्जरयन् वा निज्जरयन्ति वा निज्जरयिष्य-
न्ति वा ६। द्विपदेशिका स्कन्धा अनन्ताः प्रज्ञाः । द्विपदेशावगाढा पुद्गला
अनन्ताः प्रज्ञाः । एवं यावद् द्विगुणरूपा पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञाः ॥ सू० ५५ ॥

॥ द्विस्थानकस्य चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥ ४ ॥

॥ द्विस्थान समाप्तम् ॥ २ ॥

अभी जो परिचारणा कही गई है सो यह परिचारणा कर्मसे होती
है कर्म को जीव अपने हेतुओं द्वारा कालत्रय में भी चित्तादि अवस्था
पाखा करते हैं अतः अय सूत्रकार जीव और पुद्गल की वक्तव्यता के

पदेवाना सूत्रमा ने परिचारणान् निरूपण करवाना आन्युं है वे परि
चरणा कर्मभी पाव है कर्मने लगे पोटाना हेतुओं द्वारा कालत्रयमां पय
चित्तादि अवस्थापाव है है वे सूत्रकार लव आने पुद्गलनी वक्तव्यता

ટીકા—‘ જીવાણ ’ इत्यादि, पट् सूत्राणि ।

જીવાઃ—કેચિત્ પ્રાણિનઃ ચ દ્વિસ્થાનનિર્વર્તિતાન દ્વયોઃ સ્થાનયોસસસ્થા-
રૂપયોઃ સમાહારો-દ્વિસ્થાનમ્, તસ્મિન્ નિર્વર્તિતાઃ-મિથ્યાત્વાવિરત્યાદિભિઃ
સામાન્યત ઉપાર્જિતા વશ્યમાણ ચયનાદિ પટસ્થાસરૂપેણ સમ્પાદિતાસ્તાન્ પુદ્ગ-
લાન્ પાપકર્મતયા-પાપકર્મ-જ્ઞાનાવરણીયાદિનદ્વાવસ્તતા, તયા તયોક્તયા ‘ ચિ-
ર્ણમુ ’ इति-अचिन्वन्-उपार्जितवन्तोऽतीतकाले, चिन्वन्ति-उपार्जयन्ति-वर्तमा-
नकाले, चेष्टयन्ति-उपार्जयिष्यन्ति भविष्यत्काले ? चयनं-कषायादिपरिणतस्य
કર્મપુદ્ગલોપાદાનમાત્રમ્ ૧। एवम् २ उपचयनं-चित्तस्यावाधाकालं विहाय ज्ञाना-
વરણીયાદિતયા નિષેઃ, સચેત્યમ્-પ્રથમસ્થિતૌ વહુતરં કર્મદલિકં નિપિશ્વતિ,

વિષય મેં કથન કરતે હું—‘ જીવાણં દુદ્વાણણિવ્વત્તિણ પોગ્ગલે ’ इत्यादि
જીવોને-પ્રાણિયોં ને-ત્રસ સ્થાવરરૂપ દો સ્થાનોં મેં મિથ્યા—
અવિરતિ આદિ રૂપ કારણોં સે સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોં કો ચયનાદિ પટ-
વસ્થારૂપ મેં સમ્પાદિત કિયા હૈં ઓર સમ્પાદિત કિયે ગયે ડન કર્મ-
પુદ્ગલોં કો ડન્હોંને જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ સે અતીતકાલ મેં પરિણમાયા
હૈં તથા વર્તમાનકાલ મેં ડે ડન્હેં ઉપાર્જિત કરકે ડસ રૂપમેં પરિણમાતે
રહતે હું, ઓર આગામી કાલમેં ઓ ડે ડનકા ચયન-ઉપાર્જન કરકે ડસ
રૂપમેં ડન્હેં પરિણમાતે રહેંગે । કષાયાદિસે પરિણત હુણ જીવ કે જો
કર્મપુદ્ગલોં કા ઉપાદાન ગ્રહણ હોતા હૈં ડસકા નામ ચયન હૈં, ગૃહીત કર્મ
કા અઘાધાકાલ કો છોડ કર જો જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ સે નિષેક હોતા
હૈં વહ ઉપચયન હૈં, વહ ઉપચયન ડસ પ્રકાર સે હોતા હૈં, પ્રથમ સ્થિતિ
મેં વહુતર કર્મદલિક કા નિષેક-ઉપચયન હોતા હૈં ડસકે વાદ દ્વિતીય

વિષયનુ કથન કરે છે—“ જીવાણં દુદ્વાણણિવ્વત્તિણ પોગ્ગલે ” इत्यादि—

જીવોએ (પ્રાણીઓને) ત્રસ અને સ્થાવરરૂપ યે સ્થાનોમાં મિથ્યા-
અવિરતિ આદિ રૂપ કે રહ્યોથી સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોને ચયનાદિ રૂપ છ અવસ્થા
રૂપે સમ્પાદિત કર્યાં છે અને સમ્પાદિત કરવામાં આવેલાં તે પુદ્ગલોને તેમણે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે ભૂતકાળમાં પરિણુમાવ્યા છે, તથા વર્તમાનમાં પણ
તેઓ તેમને ઉપાર્જિત કરીને તે રૂપે પરિણુમાવ્યા કરે છે, અને ભવિષ્યમાં
પણ તેઓ તેમનું ચયન (ઉપાર્જન) કરીને તેમને તે રૂપે પરિણુમાવતા
રહેશે. કષાયાદિ ભાવોથી યુક્ત થયેલા જીવ દ્વારા કર્મપુદ્ગલોનું જે ઉપાદાન
(અહણ) થાય છે તેનું નામ ચયન છે અઘાધાકાળને છોડીને ગૃહીત કર્મનો જે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિષેક થાય છે તેનું નામ ઉપચયન છે તે ઉપચયન
આ પ્રકારે થાય છે-પ્રથમ સ્થિતિમાં અહુતર કર્મદલિકોને નિષેક (ઉપચયન) થાય

કાલપ્રયેડપિ વિષાયત્રયથુર્વ-તીતિ બીષપુદ્ગલયોર્વકમ્પતામાહ—

મૂલ્મ--જીવાણં બુદ્ધાણિઠ્ઠત્તિણ્ પોગ્ગલે પાવકમ્મત્તાપ
ચિર્ણિસુ વા ચિર્ણંતિ વા ચિર્ણિસ્સતિ વા, ત જહા તસકાય
ણિઠ્ઠત્તિણ્ ચેવ થાવરકાયણિત્તિણ્ ચેવ ૧ । એવ ઉવચિર્ણિસુ
વા ઉવચિર્ણંતિ વા ઉવચિર્ણિસ્સતિ વા ૨ । ઘર્ધિસુ વા ઘર્ધંતિ
વા ઘર્ધિસ્સતિ વા ૩ । ઉદીરિંસુ વા ઉદીરેંતિ વા, ઉદીરિસ્સતિ
વા ૪ । વેદેંસુ વા વેદેંતિ વા વેદિસ્સતિ વા ૫ । ણિઞ્ઞરિંસુ વા
ણિઞ્ઞરિંતિ વા ણિઞ્ઞરિસ્સતિ વા ૬ । દુપપસિયા સ્વધા અર્ણંતા
પણ્ણત્તા ૧ । દુપપસોગાઢા પોગ્ગલા અર્ણંતા પણ્ણત્તા ૨ ।
એવ જાવ દુગુણલ્લુક્ખા પોગ્ગલા અર્ણંતા પણ્ણત્તા ૨૩ ॥ સૂ. ૫૫
બુદ્ધાણસ્સ ચરુથો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૪ ॥

બુદ્ધાણં સમત્ત ॥ ૨ ॥

છાયા-જીવાઃ સહ દ્વિસ્થાનનિર્વર્તિતાન્ પુદ્ગલાન્ પાપકર્મ્મંતયા અચિન્તન્ વા, ચિન્ત
ન્તિ વા, ચેક્ષ્યન્તિ વા, સદયા-મણ્ડાપનિર્વર્તિતાન્ એવ સ્થાવરકાયનિર્વર્તિતાન્ એવ
૧ । એવમ્ ઉપચિન્તન્ વા ઉપચિન્તન્તિ વા ઉપચેખ્યન્તિ વા ૨ । અવધન્ વા વધન્તિ વા
મન્ત્સ્યન્તિ વા ૩ । ઉદૈરયન્ વા ઉદીરયન્તિ વા ઉદીરયિષ્યન્તિ વા ૪ । અવેદયન્
વા વેદયન્તિ વા વેદયિષ્યન્તિ વા ૫ । નિરઝરયન્ વા નિમ્મરયન્તિ વા નિર્ઝરયિષ્ય
ન્તિ વા ૬ । દ્વિપ્પદેચિકા સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । દ્વિપ્પદેચાવગાઢા પુદ્ગલા
અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । એવં યાત્વ દ્વિપુબ્બરુતાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ॥ ૫૫ ॥

॥ દ્વિસ્થાનકસ્ય ચતુર્થ ઉપેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૪ ॥

॥ દ્વિસ્થાન સમાપ્તમ્ ॥ ૨ ॥

અમી જો પરિચારણા કરી ગઈ છે સો यह પરિચારણા કર્મસ હોતી
हे कम को जीय अपने हेतुओं द्वारा कालत्रय में भी चित्तादि अवस्था
पाला करते हैं अतः अथ सूत्रकार जीय और पुद्गल की परकल्पता के

પદવાના સૂત્રમાં જે પરિચારણા નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે પરિ
ચરણા કરમથી થાય છે કરમને હોય પાતાના હેતુઓ દ્વારા કાલત્રયમાં પણ
ચિત્તાદિ અવસ્થાવાળું કરે છે હવે સૂત્રકાર એવ અને પુદ્ગલની પરકલ્પતાના

ટીકા—‘ જીવાણં ’ इत्यादि, षट् सूत्राणि ।

जीवाः—केचित् प्राणिनः च द्विस्थाननिर्वर्त्तितान् द्वयोः स्थानयोस्त्रसस्था-
वरूपयोः समाहारो—द्विस्थानम्, तस्मिन् निर्वर्त्तिताः—मिथ्यात्वाविरत्यादिभिः
सामान्यत उपार्जिता वक्ष्यमाण चयनादि षड्स्थारूपेण सम्पादितास्तान् पुद्ग-
लान् पापकर्मतया—पापकर्म—ज्ञानावरणीयादितद्भावस्तत्ता, तथा तथोक्तया ‘ चि-
णिम् ’ इति—अचिन्वन्—उपार्जितवन्तोऽतीतकाले, चिन्वन्ति—उपार्जयन्ति—वर्त्तमा-
नकाले, चेष्टयन्ति—उपार्जयिष्यन्ति भविष्यत्काले । चयनं—कषायादिपरिणतस्य
कर्मपुद्गलोपादानमात्रम् । एवम् २ उपचयनं—चित्तस्यावाधाकालं विहाय ज्ञाना-
वरणीयादितया निषेकः, सचेत्थम्—प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति,

विषय में कथन करते हैं—‘ जीवाणं दुष्टाणनिवृत्तिष पोग्गले ’ इत्यादि

जीवोंने—प्राणियों ने—त्रस स्थावररूप दो स्थानों में मिथ्या—
अविरति आदि रूप कारणों से सम्पादित कर्मपुद्गलों को चयनादि षड-
वस्थारूप में सम्पादित किया है और सम्पादित किये गये उन कर्म-
पुद्गलों को उन्होंने ज्ञानावरणीयादि रूप से अतीतकाल में परिणमाया
है तथा वर्तमानकाल में वे उन्हें उपार्जित करके उस रूपमें परिणमाते
रहते हैं, और आगामी कालमें भी वे उनका चयन—उपार्जन करके उस
रूपमें उन्हें परिणमाते रहेगे । कषायादिसे परिणत हुए जीव के जो
कर्मपुद्गलों का उपादान ग्रहण होता है उसका नाम चयन है, गृहीत कर्म
का अवाधाकाल को छोड़ कर जो ज्ञानावरणीयादि रूप से निषेक होता
है वह उपचयन है, वह उपचयन इस प्रकार से होता है, प्रथम स्थिति
में बहुतर कर्मदलिक का निषेक—उपचयन होता है इसके बाद द्वितीय

विषयનું કથન કરે છે—“ જીવાણ દુષ્ટાણનિવૃત્તિષ પોગ્ગલે ” ઇત્યાદિ—

જીવોએ (પ્રાણીઓને) ત્રસ અને સ્થાવરરૂપ બે સ્થાનોમાં મિથ્યા-
અવિરતિ આદિ રૂપ ક રણોથી સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોને ચયનાદિ રૂપ છ અવસ્થા
રૂપે સમ્પાદિત કર્યા છે અને સમ્પાદિત કરવામાં આવેલાં તે પુદ્ગલોને તેમણે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે ભૂતકાળમાં પરિણમાવ્યાં છે, તથા વર્તમાનમાં પણ
તેઓ તેમને ઉપાર્જિત કરીને તે રૂપે પરિણમાવ્યા કરે છે, અને ભવિષ્યમાં
પણ તેઓ તેમનું ચયન (ઉપાર્જન) કરીને તેમને તે રૂપે પરિણમાવતા
રહેશે. કષાયાદિ ભાવોથી યુક્ત થયેલા જીવ દ્વારા કર્મપુદ્ગલોનું જે ઉપાદાન
(અહણ) થાય છે તેનું નામ ચયન છે અવાધાકાળને છોડીને ગૃહીત કર્મનો જે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિષેક થાય છે તેનું નામ ઉપચયન છે તે ઉપચયન
આ પ્રકારે થાય છે—પ્રથમ સ્થિતિમાં અહુતર કર્મદલિકોનો નિષેક (ઉપચયન) થાય

તતો ત્રિતીયાયાં સ્થિતૌ વિશેષહીનમ્, एवं यावत् उत्कृष्टायां स्थितौ विशेषहीनं
 निपिच्छति २। ૩ વન્ધન-સસ્યેન જ્ઞાનાવરણીયાદિતયા નિપિક્તસ્ય પુનરપિ કયાય
 પરિણતિ વિશેષાત્સંશ્લેષણમ્ ૩। ૪ ઉદીરણમ્-ઉદયમપાપ્તસ્ય કર્મદલિકસ્ય વીર્ય
 વિશેષેષ સમાકુમ્પોદયાવલિકાર્યા પ્રવેશનમ્ ૪। ૫ વેદન-સ્વમાધેન-ઉદીરણાકર
 પેન ઉદયાવલિકાપવિષ્ટસ્ય કર્મજોડનુમણનમ્ ૫। ૬ નિર્જરણ-કર્મજોડકર્મતા
 મવનં શ્રીયમવેશેમ્યઃ કર્મણાં પરિક્ષત્નમિત્યર્થઃ ૬। કર્મન પુરુષાત્મકમિતિ પુરુષ
 સ્થિતિ મેં વિશેષહીન-અયહીન કર્મદલિકા નિષેક હોતા હૈ, इसी तरह
 से यावत् उत्कृष्ट स्थिति में विशेष हीन कर्मदलिकका निषेक होता है २
 वन्धन-ज्ञानावरणीयादिरूप से निपिक्त हुए उस कर्मपुद्गल का पुनः
 कयायपरिणति से जो संश्लेषण होता है वह वन्धन है ३ उदीरण उदय
 को नहीं प्राप्त हुए कर्मदलिकका वीर्यविशेष से खींचकर उदयावलिकामें
 छाना इसका नाम उदीरणा है ४, वेदन-स्वभाव से और उदीरणाकरण
 से उदयावलिका में प्रविष्ट हुए कर्मका अनुभव करना इसका नाम
 वेदन है ५। निर्जरणकर्मका अकर्मरूप से होना—जीव प्रवेशों से कर्म
 पुद्गलों का झरना नष्ट होना इसका नाम निर्जरण है। इस प्रकार से ये
 कर्मपुद्गलोंकी अवस्थाएँ हैं। इन ६ हीं अवस्थाओं का यहाँ मूल, वर्तमान
 और भविष्यत्काल की अपेक्षा से सूत्रकारने कथन किया है।

કર્મ પુરુષાત્મક હૈ इसलिये सूत्रकार भय पुद्गलों का द्रव्य, क्षेत्र,
 काल और भायकी अपेक्षा से त्रिस्थानकों का अवतार लेकर निरूपण

૩ જાણના ધીરુ સ્થિતિમાં વિશેષહીન-અયહીન કર્મદલિકાને। કર્મ પુરુષનિષેક
 થાય છે એજ પ્રમાણે (યાવત્) ઉચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વિશેષહીન કર્મદલિ
 કાને નિષેક થાય છે. (૨) બંધન-જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિવિષ્ટ થયેલાં
 (ઉપવચન થાયેલાં) તે કર્મપુદ્ગલોનું પુનઃ કયાયપરિણતિથી જે સંશ્લેષણ
 થાય છે, તેને બન્ધન કહે છે. (૩) ઉદીરણ-ઉદય પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવાં
 કર્મદલિકાને વીર્યવિશેષ વડે જેથીને ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણ
 છે. (૪) વેદન-સ્વભાવથી અથવા ઉદીરણાકરણ દ્વારા ઉદયાવલિકામાં આવેલાં
 કર્મનું વેદન-અનુભવન કરવું તેનું નામ વેદન છે. (૫) નિર્જરણ-કર્મનું અક-
 મરૂપ બની જવું-જીવપ્રવેશોમાંથી કર્મપુદ્ગલોનું ઘરી જવું (નષ્ટ થઈ જવું)
 તેનું નામ નિર્જરણ છે. (૬) આ પ્રમાણે આ કર્મપુદ્ગલોની ૬ અવસ્થાઓ છે.
 આ ૭મે અવસ્થાઓનું સૂત્રકારે મૂળ, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ
 અહીં કથન કર્યું છે કર્મ પુદ્ગલરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલોનું

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દ્વિસ્થાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુષ્પસિયા’ इत्यादि सूत्राणि त्रयोविंशतिः । सुगमानि चैतानि, नवरम् द्रव्यतो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा अनन्ताः प्रज्ञप्ता १। क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गला अनन्ताः २। एवम्-अने-नैवाभिलापेन-‘जाव’ इति यावच्छब्दात्-‘दुसमयद्विइया पुग्गला अणंता पणत्ता’ इत्यारभ्य ‘दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता’ इति पर्यन्तेन कालमाश्रित्य तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शाश्चाश्रित्यैकविंशतिः सूत्राणि वाच्यानि । तथाहि—

“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता ३। एवं दुगुणकिण्हा जाव दुगुण-सुक्खिळा ८। दुगुण सुग्भिगंधा दुगुण दुग्भिगंधा १०। दुगुणतित्ता जाव दुगुण-महुरा १५। दुगुणकक्खडा जाव दुगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणत्ता २३” ।

करते हैं—“दुषप्सिया” इत्यादि—द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं । द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं इसी तरह से यावत् द्विगुणलक्षगुणवाले पुद्गल अनन्त कहे गये हैं तात्पर्य इन सूत्रोंका ऐसा है कि द्रव्य की अपेक्षा से द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं १, क्षेत्रकी अपेक्षा से द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल अनन्त कहे गये हैं २ इसी प्रकार यावत् शब्दसे गृहीत द्विसमय स्थितिवाले पुद्गल इसी अभिलाप के अनुसार अनन्त कहे गये हैं—इस विषय में अभिलाप ऐसा है—“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता” इस अभिलाप से लगाकर “दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता” यहां तक काल को आश्रित करके तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श इनको आश्रित करके ये २१ सूत्र और कहना चाहिये । इस प्रकार से द्रव्य क्षेत्र काल और भाव को

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુષ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલક્ષ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનંત કહ્યા છે (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનંત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનંત કહ્યા છે આ વિષય સમજી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિइया પોગ્ગલા અણતા પણત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણતા પણત્તા” બે ગણી રક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ બહુ કરવા બેધએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને

તથો ત્રિતીયાયાં સ્થિતો વિશેષહીનમ્, एवं यावत् उत्कृष्टायां स्थितो विशेषहीनं
 निपिञ्चति २। ૩ વચ્ચન—તસ્યૈવ જ્ઞાનાવરણીયાદિતયા નિપિક્તસ્ય પુનરપિ ક્ષાય-
 પરિણતિ વિશેષારસ^૨હેપણમ્ ૩। ૪ ઉદીરણમ્—ઉદયમપ્રાપ્તસ્ય કર્મદલિકસ્ય ધીર્મ-
 વિશેષેણ સમાકુપ્પોદયાવલિકાયાં પ્રવચ્ચનમ્ ૪। ૫ વેદન—સ્વમાચન—ઉદીરણાક્ર-
 મેન ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટસ્ય કર્મણોઽનુભવનમ્ ૫। ૬ નિર્જરણ—કર્મણોઽકર્મતા
 મયનં ઝીવપ્રવેશેમ્યઃ કર્મણાં પરિશ્વટનમિત્યર્થઃ ૬। કર્મવ પુદ્ગલાત્મકમિતિ પુદ્ગ-
 લસ્થિતિ મેં વિશેષહીન—અયહીન કર્મદલિકા નિષેક હોતા હૈ, હસી તરહ
 સે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં વિશેષ હીન કર્મદલિકા નિષેક હોતા હૈ ૨
 વચ્ચન—જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપ સે નિપિક્ત હુવ ઉસ કર્મપુદ્ગલ કાં પુનઃ
 ક્ષાયપરિણતિ સે જો સંકલેપણ હોતા હૈ હવ વચ્ચન હૈ ૩ ઉદીરણ ઉદય
 કો નહીં પ્રાપ્ત હુવ કર્મદલિકા ધીર્મવિશેષ સે સીંચકર ઉદયાવલિકામેં
 લાના હસકા નામ ઉદીરણા હૈ ૪, વેદન—સ્વમાચ સે ઓર ઉદીરણાક્રમ
 સે ઉદયાવલિકા મેં પ્રવિષ્ટ હુવ કર્મકા અનુભવ કરના હસકા નામ
 વેદન હૈ ૫ । નિર્જરણકર્મકા અકર્મરૂપ સે હોના—ઝીવ પ્રવેશોં સે કર્મ-
 પુદ્ગલોં કા શરના નષ્ટ હોના હસકા નામ નિર્જરણ હૈ । હસ પ્રકાર સે વે
 કર્મપુદ્ગલોંકી અવસ્થા હૈ । ઇન ૬ હોં અવસ્થાઓં કા યહાં જૂન, વર્તમાન
 ઓર અવિષ્યત્કાલ કી અપેક્ષા સે સુપ્રકારને કથન કિયા હૈ ।

કર્મ પુદ્ગલાત્મક હૈ હસલિયે સુપ્રકાર અવ પુદ્ગલોં કા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાલ ઓર ભાવકી અપેક્ષા સે વિસ્થાનકોં કા અવતાર હેકર નિરૂપણ

ઉ ત્યાગ્યાઃ બીજી સ્થિતિમાં વિશેષહીન—અયહીન કર્મદલિકાને કર્મ પુદ્ગલનિષેક
 થાય છે એજ પ્રમાણે (યાવત્) હેકરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વિશેષહીન કર્મદલિ-
 કાને નિષેક થાય છે. (૨) જ વચન—જ્ઞાનાવરણીય આદિ ક્ષેત્રે નિપિક્ત થયેલાં
 (ઉપચયન થયેલાં) તે કર્મપુદ્ગલોંનું પુનઃ ક્ષાયપરિણતિથી જે સંકલેપણ
 થાય છે, તેને વચ્ચન કહે છે (૩) ઉદીરણ—ઉદય પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવાં
 કર્મદલિકાને વીધવિશેષ વડે જેથીને ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણ
 છે (૪) વેદન—સ્વમાચથી અથવા ઉદીરણાક્રમ દ્વારા ઉદયાવલિકામાં આવેલાં
 કર્મનું વેદન—અનુભવન કરવું તેનું નામ વેદન છે. (૫) નિર્જરણ—કર્મનું અક-
 મરૂપ બની જવું—અવપ્રવેશોમાંથી કર્મપુદ્ગલોંનું જરી જવું (નષ્ટ થઈ જવું)
 તેનું નામ નિર્જરણ છે (૬) આ પ્રમાણે આ કર્મપુદ્ગલોંની ૬ અવસ્થાઓ છે.
 આ ઉપરે અવસ્થાઓનું સૂત્રકારે જૂન, વર્તમાન અને અવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ
 અહીં કમન કયું છે કર્મ પુદ્ગલરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલોંનું

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈદ્વિસ્થાનભાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુપ્પસિયા’ ઇત્યાદિ સૂત્રાણિ ત્રયોવિંશતિઃ । સુગમાનિ ચૈતાનિ, નવરમ્ દ્રવ્યતો દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧ । ક્ષેત્રતો દ્વિપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ ૨ । એવમ્-અને-નૈવાભિલાપેન-‘જાવ’ ઇતિ યાવચ્છબ્દાત્-‘દુસમયદ્વિદ્યા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ઇત્યારમ્ય ‘દુગુણલુક્ષ્વા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇતિ પર્યન્તેન કાલમાશ્રિત્ય તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાશ્રિત્યૈકવિંશતિઃ સૂત્રાણિ વાચ્યાનિ । તથાહિ—

“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૩ । એવં દુગુણકિન્હા જાવ દુગુણ-સુકિલા ૮ । દુગુણ સુભિગંધા દુગુણ દુભિગંધા ૧૦ । દુગુણતિત્તા જાવ દુગુણ-મહુરા ૧૫ । દુગુણકલ્પકા જાવ દુગુણલુક્ષ્વા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૨૩” ।

કરતે હૈં—“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં । દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ઇસી તરહ સે યાવત્ દ્વિગુણલુક્ષગુણવાલે પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં તાત્પર્ય ઇન સૂત્રોંકા એસા હૈં કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૧, ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૨ ઇસી પ્રકાર યાવત્ શબ્દસે ગૃહીત દ્વિસમય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ ઇસી અભિલાપ કે અનુસાર અનન્ત કહે ગયે હૈં—ઇસ વિષય મેં અભિલાપ એસા હૈં—“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” ઇસ અભિલાપ સે લગાકર “દુગુણલુક્ષ્વા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” યહાં તક કાલ કો આશ્રિત કરકે તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ ઇનકો આશ્રિત કરકે યે ૨૧ સૂત્ર ઓર કહના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર સે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કો

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે. દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલુક્ષ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનન્ત કહ્યાં છે. આ વિષય સળખી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળા પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ષ્વા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે ગણી રૂક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યા છે. આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળોની અપેક્ષાએ પ્રહણ કરવા બેઠાએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ બીજાં સૂત્રો પ્રદેશાવગાઢ

તવો દ્વિતીયાયાં સ્થિતો વિશેષહીનમ્, ૧૬ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટાયાં સ્થિતો વિશેષહીનં
 નિપિચ્છતિ ૨। ૩ ય-ચન-તસ્યૈવ જ્ઞાનાવરણીયાવિતયા નિપિક્તસ્ય યુનરપિ ક્ષાય
 પરિણતિ વિશેષાત્સંલેપજમ્ ૩। ૪ ઉદીરણમ્-ઉદયપ્રમાપ્તસ્ય કર્મદલિક્તસ્ય વીર્ય
 વિશેષેણ સમાકૃપ્યોદયાવલિકાયાં પ્રવેશનમ્ ૪। ૫ વેદન-સ્વમાધેન-ઉદીરણાક્ર
 ણેન ઉદયાવલિકાપરિણતસ્ય કર્મથોડનુભવનમ્ ૫। ૬ નિર્જરણ-કર્મજોડકર્મતા
 મયનં જીવપ્રવેશેમ્યઃ કર્મણાં પરિહટનમિત્યર્થઃ ૬। કર્મચ પુણ્યગત્તમકમિતિ પુર્વ
 સ્થિતિ મેં વિશેષહીન-અયહીન કર્મદલિકા નિયેક હોતા હૈ, હસી તરફ
 સે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં વિશેષ હીન કર્મદલિકા નિયેક હોતા હૈ
 ય-ચન-જ્ઞાનાવરણીયાવિરૂપ સે નિપિક્ત જુપ હસ કર્મપુણ્યલ કા પુર્વ
 ક્ષાયપરિણતિ સે જો સંલેપણ હોતા હૈ વહ ય-ચન હૈ ૩ ઉદીરણ ઉદય
 કો નહીં પ્રાપ્ત જુપ કર્મદલિકા વીર્યવિશેષ સે લીંચકર ઉદયાવલિકામેં
 છાના હસકા નામ ઉદીરણા હૈ ૪, વેદન-સ્વમાધ સે ઓર ઉદીરણાક્રમ
 સે ઉદયાવલિકા મેં પ્રચિદ્ધ જુપ કર્મકા અનુભવ કરના હસકા નામ
 વેદન હૈ ૫। નિર્જરણકર્મકા અકર્મરૂપ સે હોના—જીવ પ્રવેશોં સે કર્મ-
 પુણ્યલો કા ક્ષરના નષ્ટ હોના હસકા નામ નિર્જરણ હૈ। હસ પ્રકાર સે વે
 કર્મપુણ્યલોંકી અવસ્થાપ હૈં। હન ૬ હોં અવસ્થાઓં કા યહાં મૂત, વર્તમાન
 ઓર અવિષ્યત્કાલ કી અપેક્ષા સે સૂચકારને કથન કિયા હૈ।

કર્મ પુણ્યાત્મક હૈં હસલિયે સૂચકાર અથ પુણ્યલોં કા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાલ ઓર આવકી અપેક્ષા સે દિસ્થાનકોં કા અવતાર હેકર નિરૂપણ

૭ આસ્થાઃ બીજ સ્થિતિમાં વિશેષહીન-અયહીન કમ દલિકોને કમ પુર્વનિયેક
 થાય છે એજ પ્રમાણે (યાવત્) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વિશેષહીન કર્મદલિ
 કોને નિયેક થાય છે (૨) ય-ચન-જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિપિક્ત અવેલાં
 (ઉપચયન પ્રાપ્તિ) તે કર્મપુણ્યલોં પુર્વ ક્ષાયપરિણતિથી જે સંલેપણ
 થાય છે તેને ય-ચન કહે છે (૩) ઉદીરણ-ઉદય પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવાં
 કર્મદલિકોને વીર્યવિશેષ વહે જેથીને ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણ
 છે (૪) વેદન-સ્વમાધથી અથવા ઉદીરણાક્રમ દ્વારા ઉદયાવલિકામાં આવેલાં
 કર્મોં વેદન-અનુભવન કરણ તેનું નામ વેદન છે. (૫) નિર્જરણ-કર્મતું અક-
 મરૂપ બની જરૂ-લવપ્રવેશોમાંથી કર્મપુણ્યલોં વરી જરૂ (નષ્ટ થઈ જરૂ)
 તેનું નામ નિર્જરણ છે (૬) આ પ્રમાણે આ કર્મપુણ્યલોં ૬ અવસ્થાઓ છે.
 આ છબે અવસ્થાઓં સૂચકાર મૂત, વર્તમાન અને અવિષ્યકાળની અપેક્ષાને
 અહીં કથન કર્યું છે કર્મ પુણ્યરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂચકાર પુણ્યલોં

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દિસ્યાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુપસિયા’ इत्यादि सूत्राणि त्रयोविंशतिः । सुगमानि चैतानि, नवरम् द्रव्यतो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा अनन्ताः प्रज्ञप्ता १। क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गला अनन्ताः २। एवम्-अने-नैवाभिलापेन-‘जाव’ इति यावच्छब्दात्-‘दुसमयद्विइया पुग्गला अणंता पणत्ता इत्यारभ्य ‘दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता’ इति पर्यन्तेन कालमाश्रित्य तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शाश्चाश्रित्यैकविंशतिः सूत्राणि वाच्यानि । तथाहि—

“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता ३। एवं दुगुणकिण्हा जाव दुगुण-सुक्किला ८। दुगुण सुग्भिगंधा दुगुण दुग्भिगंधा १०। दुगुणतित्ता जाव दुगुण-महुरा १५। दुगुणकक्खडा जाव दुगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणत्ता २३” ।

करते हैं—“दुपसिયા” इत्यादि—द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं । द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं इसी तरह से यावत् द्विगुणलुक्खगुणवाले पुद्गल अनन्त कहे गये हैं तात्पर्य इन सूत्रोंका ऐसा है कि द्रव्य की अपेक्षा से द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं १, क्षेत्रकी अपेक्षा से द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल अनन्त कहे गये हैं २ इसी प्रकार यावत् शब्दसे गृहीत द्विसमय स्थितिवाले पुद्गल इसी अभिलाप के अनुसार अनन्त कहे गये हैं—इस विषय में अभिलाप ऐसा है—
“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता” इस अभिलाप से लगाकर “दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता” यहां तक काल को आश्रित करके तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श इनको आश्रित करके ये २१ सूत्र और कहना चाहिये । इस प्रकार से द्रव्य क्षेत्र काल और भाव को

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુપસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલુક્ક પર્યન્તના શુણ્ણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનંત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પશુ આ અભિલાપ અનુસાર અનંત કહ્યા છે આ વિષય સબંધી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદિયા પોગ્ગલા અગતા પણત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ક પોગ્ગલા અણતા પણત્તા” બે ગણી રૂક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે. આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ બ્રહ્મણ કરવા બેધએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ ખીબાં સૂત્રો કહેવા બેધએ

છાયા—ત્રિ સમયસ્થિતિકાઃ પુલ્ગલા અનન્તાઃ પ્રવૃત્તાઃ ૩। એવ દ્વિગુણકૃત્ત્વા
યાત્ દ્વિગુણશુક્લઃ ૮। દ્વિગુણસુરભિગંધાઃ ૯ દ્વિગુણસુરભિગંધાઃ ૧૦। દ્વિ
ગવિક્ષા યાત્ દ્વિગુણમધુરાઃ ૧૫। દ્વિગુણકૃત્ત્વા યાત્ દ્વિગુણરૂપાઃ પુલ્ગલા
અનન્તાઃ પ્રવૃત્તાઃ ॥ ૨૩ ॥ इति ॥ सू० ५५ ॥

इति स्थानाश्रमेत्रे द्वितीयस्थानस्य चतुर्थाद्वैलोक्यः समाप्तः ॥४॥

इति श्रीविष्णुनिस्स्यात-भगदवल्लभ-प्रसिद्धनाथक-पञ्चदशमापाक-
छन्दसकलापाकापक-प्रविशुद्भगवत्पद्यनेकग्रन्थनिर्मापक-शक्तिमा
नमर्दक-भीष्माहृतप्रपति-कोल्हापुरराजमदच 'जैनशास्त्राचार्य'पद
भूषित-कोल्हापुरराजगुरु-वाल्मज्જાચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-

દિશાકર-પૂજ્યમી-પાસીજાલમતિભિરષિતાયાં

સ્થાનાશ્રમસ્ય ઘુષાસ્થાપાં વ્યાકૃપાપાં

દ્વિતીયં સ્થાન સમ્પૂર્ણમ્ ॥૨-૬॥

આશ્રિત કરફે કહે ગયે એ સચ સૂચ ૨૩ હો જાતે હું-જનમે " વ્રુણ કી
અપેક્ષા સે પ્રિવેદેશિક સ્કાંધ અનન્ત કહે ગયે હૈ " यह प्रथम सूच है ।
तथा " क्षेत्रकी अपेक्षा से प्रिवेद्याचगाढ पुत्रल अनन्त कहे गये है "
ऐसा यह द्वितीय सूच है " वृसमयद्विहया पोगगला अणता पणगता ३ "
वो समय की स्थितिवाले पुत्रल अनन्त है—ऐसा यह सूच तीसरा है
इसी तरह से " वृगुण किण्हा जाय वृगुण सुक्लिछा ८ " वृगुण कृष्ण से
छे कर घाघत् द्विगुणशुक्ल तक ८ सूच हो जाते हैं । इसी तरह—"वृगुण
सुभिमगंधा वृगुण बुन्मिगंधा १० " द्विगुण सुरभिगंध से छेकर द्विगुण
सुरभिगंध तक के दो दो सूच और होते हैं इस प्रकार से ये दस सूच

આ પ્રકારે વ્રુણ, ક્ષેત્ર, કાળ અને આવને આધારે કહેલાં સૂત્રોની કુલ સંખ્યા
૨૩ થાય છે પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—૩ વની અપેક્ષાએ પ્રિવેદેશિક સ્કાંધ
અનન્ત કહ્યાં છે બીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે સમજવું-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે પ્રકે
શાવગાઢ પુત્રલો અનન્ત કહ્યાં છે—ત્રીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—"વૃસમયદ્વિહયા
પામગ્તા અર્જતા પળગતા" બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુત્રલો અનન્ત કહ્યાં છે.
જેજ પ્રમાણે "વૃગુણકિણ્હા જાય વૃગુણસુક્લિછા" બે અણાં કૃષ્ણવર્ણવાળાં
પુત્રલો અનન્ત કહ્યાં છે જેજ પ્રમાણે બે અણાં શુક્લ વર્ણ-તત્ત્વ વર્ણવાળાં
પુત્રલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે આ રીતે વર્ણની અપેક્ષાએ અનન્તાં પાંચ સૂત્રોને
ત્રણ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી આઠ સૂત્ર બને છે "વૃગુણ સુભિગંધા,
વૃગુણ બુન્મિગંધા ૧૦" (૬) બે ગળી મુસ્લીવાળાં અનન્ત પુત્રલો કહ્યાં છે
(૧૦) બે અણી હુમ્પાવાળાં અનન્ત પુત્રલો કહ્યાં છે આ રીતે ૧૦ સૂત્રો થયાં.

હોતે હૈ “ દુગુણ તિત્તા જાવ દુગુણ મદુરા ” એ પાંચ સૂત્ર રસ સમ્બન્ધી હોતે હૈં સો દસ મેં પાંચ મિલાનેસે પદ્રહ સૂત્ર હો જાતે હૈં તથા “ દ્વિગુણ કક્કલઢા જાવ દુગુણ લુક્કલા પોગલા અળતા પળ્ળત્તા ” હન ૮ સ્પર્શો કે ૮ સૂત્રોં કો પંદર મેં મિલાને સે કુલ ચાર વર્ણ સમ્બન્ધી ૨૩ સૂત્ર બન જાતે હૈ । ઇસ તરહ સે એ ૨૩ સૂત્ર દ્વિગુણ રૂપ, રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શ કો આશ્રિત કર કે કહે ગયે હૈ ॥ સૂ ૦ ૫૫ ॥

દુસરે સ્થાનકકા ચૌથા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૪ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રકી સુધાનામક ટીકાર્થકા દુસરા સ્થાનક સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

“ દુગુણ તિત્તા જાવ દુગુણ મદુરા ” આ રીતે રસની અપેક્ષાએ ૫૯ પાચ સૂત્ર બને છે આગલા ૧૦ સૂત્રોમાં આ પાચ સૂત્રો ઉમેરવાથી ૧૫ સૂત્રો થાય છે. “ દ્વિગુણ કક્કલઢા જાવ દુગુણ લુક્કલા પોગલા અળતા પળ્ળત્તા ” એજ પ્રમાણે કકંશથી લઈને રૂક્ષ પર્યન્તના અઠ સ્પર્શો વિધેના ૫૭ આઠ સૂત્ર બને છે. આગલા ૧૫ સૂત્રોમાં આ આઠ સૂત્રો ઉમેરવાથી કુલ ૨૩ સૂત્ર બને છે. આ પ્રકારના આ ૨૩ સૂત્રો દ્વિગુણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૫ ॥

॥ બીજા સ્થાનકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૪ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાંગસૂત્રની સુધા નામની ટીકાર્થનું બીજું સ્થાનક સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

છાયા—દ્વિ સમયસ્થિતિકાઃ પુલ્ગત્તા ધનન્તાઃ પ્રઘપ્તાઃ ૩। એવ દ્વિગુણક્રિયા
યાવત્ દ્વિગુણશુલ્કઃ ૮। દ્વિગુણસુરભિગમ્બાઃ ૯ દ્વિગુણદુરભિગમ્બાઃ ૧૦। દ્વિ
ગતિક્કા યાવત્ દ્વિગુણમધુરાઃ ૧૫। દ્વિગુણઠ્ઠક્રિયા યાવત્ દ્વિગુણરૂક્ષાઃ પુલ્મત્તા
ધનન્તાઃ પ્રઘપ્તા ॥ ૨૩ ॥ इति ॥ सू० ५५ ॥

इति स्थानाद् अत्रे द्वितीयस्थानस्य चतुर्थोद्देशक समाप्तः ॥४॥

इतिभीविश्वविख्यात-अगदवल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशमापाकृति
कृतिरुक्तपाठापर-प्रविशुद्धगद्यपद्यनेकान्यनिर्मापक-वादिमा
नमदक श्रीशार्ङ्गमपति कोरहापुरराजमदक 'जैनशास्त्रार्थ'पद
भूषित-कोरहापुरराजगुरु वाचस्पत्यचारि-जैनाचार्य-जैनधर्म-

दिवाकर-पूज्यभी-पासीकाळप्रतिधिरचिन्तायां

स्थानादसૂत्रस्य सुभास्यायां व्याख्यायां

द्वितीयं स्थानं सम्पूर्णम् ॥२-४॥

આમિત પરફે કહે ગયે વે સમ સૂત્ર ૨૩ હો જાતે હૈં-इनमें “ द्रव्य की
अपेक्षा से द्विप्रदेशिक स्क्थ अनन्त कहे गये है ” यह प्रथम सूत्र है ।
तथा “ क्षेत्रकी अपेक्षा से द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल अनन्त कहे गये है ”
ऐसा यह द्वितीय सूत्र है “ बुधमपद्धिइया पोगला अणता पणस्ता ३ ”
दो समय की स्थितियाले पुद्गल अनन्त है—ऐसा यह सूत्र तीसरा है
इसी तरह से “ बुगुण किण्हा जाय बुगुण सुफिद्धा ८ ” बुगुण कृष्ण से
छे कर यावत् दिगुणशुक्ल तक ८ सूत्र हो जाते है । इसी तरह—“बुगुण
सुनिमगंधा बुगुण बुनिमगंधा १० ” दिगुण सुरभिगंध से छेकर दिगुण
दुरभिगंध तक के दो दो सूत्र और होते है इस प्रकार से वे दस सूत्र

આ પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને આધારે કહેલાં સૂત્રોની કુલ સંખ્યા
૨૩ થાય છે પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક દ્રવ્ય
અનંત કદાં છે બીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે સમજવું-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે પ્રદે
શાવગાઢ પુદ્ગલો અનંત કદાં છે-ત્રીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-“ બુધમપદ્ધિ
ઈયા પોમલા અર્જતા પણસા ” બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો અનંત કદાં છે
બેજ પ્રમાણે “ બુગુણકિણ્હા જાય બુગુણસુફિદ્ધા ” બે ગળાં કૃષ્ણવર્ણવાળાં
પુદ્ગલો અનંત કદાં છે બેજ પ્રમાણે બે ગળાં શુદ્ધ પર્યંતન્ય વર્ણવાળાં
પુદ્ગલો પણ અનંત કદાં છે આ રીતે વળની અપેક્ષાએ બનતાં પાંચ સૂત્રોને
ત્રણ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી આઠ સૂત્ર બને છે. “ બુગુણ સુનિમગંધા,
બુગુણ બુનિમગંધા ૧૦ ” (૬) બે ગળી સુરભીવાળાં અનંત પુદ્ગલો કદાં છે
(૧૦) બે ગળી દુર્ભંધવાળાં અનંત પુદ્ગલો કદાં છે આ રીતે ૧૦ સૂત્રો થયાં.

મૂલમ્—તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા--ળામિંદે ઠવણિંદે
દર્વિંદે । તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા-ળાણિંદે દંસણિંદે ચરિત્તિંદે ।
તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા-દેવિંદે અસુરિંદે મણુસ્સિંદે ॥સૂ. ૧॥

છાયા—ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—નામેન્દ્રઃ સ્થાપનેન્દ્રઃ દ્રવ્યેન્દ્રઃ । ત્રય
ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—જ્ઞાનેન્દ્રઃ દર્શનેન્દ્રઃ ચારિત્રેન્દ્રઃ । ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
તથથા—દેવેન્દ્રઃ અસુરેન્દ્રઃ મનુષ્યેન્દ્રઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ટીકા—‘ તઓ ઇંદા ’ ઇત્યાદિ સૂત્રત્રયં સુગમમ્ ।

નવરમ્—નામેન્દ્રઃ સચેતનસ્ય યસ્ય કસ્યચિદ્ ગોપાલદારકાદેઃ અચેતનસ્ય
વા વસ્તુનઃ પ્રાસાદાદેઃ ‘ ઇન્દ્રઃ ’ ઇત્યયથાર્થં નામ ક્રિયતે । સ નામેન્દ્રઃ નામ-
માત્રેણેન્દ્ર ઇત્યર્થઃ ૧ । સ્થાપનેન્દ્ર—યદ્ ઇન્દ્રાદ્યભિપ્રાયેણ સ્થાપ્યતે કાષ્ઠકર્માદૌ
સદ્ભાવસ્થાપનયા અસદ્ભાવસ્થાપનયા વા ‘ ઇન્દ્રઃ ’ ઇતિ સ્થાપના ક્રિયતે ૨ ।

ટીકાર્થ—ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હું જૈસે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર ઓર દ્રવ્યેન્દ્ર ઇસ
તરહ સે મી ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હું—જૈસે જ્ઞાનેન્દ્ર, દર્શનેન્દ્ર ઓર ચારિ-
ત્રેન્દ્ર તથા દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર ઓર મનુષ્યેન્દ્ર

સચેતન જિસ કિસી ગોપાલદારક આદિકા અથવા અચેતન
પ્રાસાદ આદિ વસ્તુકા જો ઇન્દ્ર એસા નામ કિયા જાતાહૈ વહ નામ ઇન્દ્રહૈ
નામઇન્દ્ર મેં જિસ ઇન્દ્ર કા નામ રખા ગયા હૈ ઉસ ઇન્દ્ર કે ગુણ આદિ
ઉસમેં નહીં હોતે હૈં કેવલ વ્યવહાર ચલાને કે લિયે હી યહ નામ નિશ્ચેપ
કિયા જાતા હૈ સ્થાપના દો પ્રકાર કી હૈ એક સદ્ભાવસ્થાપના ઓર દૂસરી
અસદ્ભાવસ્થાપના ઇન્દ્ર આદિ કે અભિપ્રાય કે વશચર્તી હુણ જીવ કે દ્વારા
જો કાષ્ઠ પાષાણ આદિ મેં ઉસકે આકાર કી અથવા ચિના આકાર કી

ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા છે, જેમકે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર અને દ્રવ્યેન્દ્ર આ રીતે
પણ ત્રણ ઇન્દ્ર કહ્યા છે—જ્ઞાનેન્દ્ર, દર્શનેન્દ્ર અને ચારિત્રેન્દ્ર તથા બીજી રીતે
પણ ત્રણ ઇન્દ્ર કહ્યા છે—દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર અને મનુષ્યેન્દ્ર

સચેતન જે કોઈ ગોપાલદારક આદિનું અથવા અચેતન પ્રાસાદ (ભુવન)
આદિ વસ્તુનું જે ‘ ઇન્દ્ર ’ એવું નામ આપાય છે, તેને ‘ નામેન્દ્ર ’ કહે છે.
નામેન્દ્રમાં જે ઇન્દ્રનું નામ રાખવામાં આવ્યું હોય છે તે ઇન્દ્રના ગુણ
આદિનો સદા સદ્ભાવ જ હોતો નથી, પરંતુ માત્ર વ્યવહાર અથવા
વચાને માટે જ તે નામ આપવામાં આવ્યું હોય છે. સ્થાપના જે પ્રકારની કહી
છે—(૧) સદ્ભાવ સ્થાપના, (૨) અસદ્ભાવ સ્થાપના. ઇન્દ્ર આદિની માન્યતાને
અધીન થયેલા છવ દ્વારા કાષ્ઠ, પાષાણ આદિમાં, તેના આકારની કે અનાકારની

અથ તૃતીય સ્થાન પ્રારંભ્યતે—

ગતં દ્વિતીયં સ્થાનં, સમ્પતિ ચતુરશેષાત્મકં તૃતીયં સ્થાનપ્રારંભ્યતે, અસ્ય ચ પૂર્વસ્થાનેનાયમમિસમ્બન્ધઃ — દ્વિતીયસ્થાન દ્વિસ્થાનપ્રાપ્તાઃ ભાષાઃ પ્રરૂપિતાઃ, અસ્મિન્સુ ક્રમપ્રાપ્તાઃ ત્રિસ્થાનકાભાષાઃ પ્રરૂપ્યન્તે । તથા ત્રિસ્થાનકસ્થાન્તિમોદેશક ગતાઽન્તિમસૂત્રેષામ્ સદાસ્ય તૃતીયસ્થાનગતપ્રથમોદેશકપ્રથમસૂત્રપ્રસાર્ય સમ્બન્ધઃ— દ્વિસ્થાનકે ચતુર્થોદેશકસ્થાન્તિમસૂત્રે પુત્રલઘર્મા ઠક્કાઃ, પુત્રલઙ્ગીયોઃ પરસ્પર સમ્બન્ધાદય પ્રથમસૂત્રે ળીષધર્મા ઉપ્યન્તે—

તૃતીયસ્થાન-પ્રથમ ઉદ્દેશક

દ્વિતીય સ્થાન કહા જા શુકા હૈ, અબ ચાર ઉદ્દેશાત્મક તૃતીય સ્થાન પ્રારંભ હોતા હૈ ફસકા દ્વિતીયસ્થાન કે સાથ પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ દ્વિતીયસ્થાન મેં દ્વિસ્થાનપ્રાપ્ત ભાષોં કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ ઓર ફસ તૃતીયસ્થાન મેં ક્રમપ્રાપ્ત ત્રીન સ્થાનવાલે ભાષોં કી પ્રરૂપણા હોતી હૈ । દ્વિસ્થાન કે અન્તિમ ઉદ્દેશક મેં ગત અન્તિમસૂત્ર કે સાથ ફસ તૃતીય સ્થાન કે પ્રથમ ઉદ્દેશક કે પ્રથમસૂત્ર કા પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ દ્વિસ્થાનક કે ચતુર્થ ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર મેં પુત્રલઘર્મોં કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ સો પુત્રલ ઓર ળીષ કા પરસ્પર મેં અનાદિ કાલ સે સમ્બન્ધ જલ્દા આ રહા હૈ અતઃ અબ ફસ સ્થાનક કે પ્રથમ સૂત્ર મેં ળીષ ધર્મોં કા કથન સૂત્રકાર કર રહે હૈ—(તમો રૂદા પળગતા) ફત્વાદિ ।

ત્રીજા સ્થાનનો—પહેલો ઉદ્દેશક

દ્વિતીય સ્થાનની પ્રરૂપણા પૂરી થઈ હવે તૃતીય સ્થાનની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ થાય છે આર ઉદ્દેશકો દ્વારા સૂત્રકારે તૃતીય સ્થાનની પ્રરૂપણા કરી છે દ્વિતીય સ્થાનમાં બે સ્થાનોમાં અણ્વાની શકાય એવા ભાવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે હવે આ તૃતીય સ્થાનમાં ક્રમપ્રાપ્ત ત્રણ સ્થાનવાળા ભાવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવશે. દ્વિતીય સ્થાનના છેલ્લા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્ર સાથે તૃતીય સ્થાનના પહેલા ઉદ્દેશકના પહેલા સૂત્રનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે— દ્વિતીય સ્થાનના છેલ્લા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં પુત્રલ ધર્મોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે પુત્રલ અને લવનો અનાદિકાળથી સંબંધ વ્યક્ત્યો આવે છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર આ સ્થાનના પહેલા સૂત્રમાં લવ ધર્મોનું કથન કરે છે—“ તમો રૂદા પળગતા ” ઇત્યાદિ—

યોગચન્દ્રિકા ટીકાયામલોકનીયમ્ । ‘અનુપયોગો દ્રવ્યમપવાનં ચેતિ, તત્ર દ્રવ્યં
ચાસાચિન્દ્રશ્વેતિ દ્રવ્યેન્દ્રઃ ૩ ॥

ઉક્તા નામસ્થાપના દ્રવ્યેન્દ્રાઃ, સામ્પ્રતં ત્રિસ્થાનકાવતારેણ ભાવેન્દ્રમાહ—
‘તઓ હ્દા’ ઇત્યાદિ, ત્રય ઇન્દ્રા પ્રજ્ઞપ્તાઃ—જ્ઞાનેન્દ્રઃ, દર્શનેન્દ્રઃ, ચારિત્રેન્દ્ર ઇતિ ।
તત્ર-ઇન્દનાત્-દીપનાત્-પરમેશ્વર્યાદ્ ઇન્દ્રઃ, જ્ઞાનેન જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાને વા ઇન્દ્રઃ—પરમેશ્વરઃ
જ્ઞાનેન્દ્રઃ—સાતિશયશ્રુતાદ્યન્યતરજ્ઞાનવશાત્પ્રરૂપિતસકલવસ્તુવિસ્તર. શ્રુતાવધિમનઃ
પર્યવાદ્યન્યતરજ્ઞાનધરો મુનિઃ, કેવલી વા ૧। એનં દર્શનેન્દ્રઃ—ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શની ૨।

ઇન્દ્રપદ કો મોગેગા ઉસે ઇન્દ્ર કહના યહ દ્રવ્યેન્દ્ર ત્રિક્ષેપ હૈ । નામ,
સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન નિક્ષેપોં કા સવિસ્તર વર્ણન અનુયોગદ્વાર કી
અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા મેં દેખના ચાહિયે “જો જીવ ઇન્દ્ર કે આગમ કા
જ્ઞાતા હૈ ઓર વર્તમાન મેં ઉસમેં ઉપયોગ સે શૂન્ય હૈ એસા વહ જીવ
આગમ કી અપેક્ષા દ્રવ્યેન્દ્ર હૈ ઇસ તરહ ત્રિકસ્થાનક કે અવતાર સે
નામ, સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન્દ્ર કહે અવ ત્રિસ્થાનક કે અવતાર સે ભાવ
ઇન્દ્ર કા કથન સૂત્રકાર કરતે હૈ—“તઓ હ્દા” ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ
એક જ્ઞાનેન્દ્ર, દૂસરા દર્શનેન્દ્ર ઓર ત્રીસરા ચારિત્રેન્દ્ર પરમેશ્વર્ય કા
જો અનુભવ કરતા હૈ વહ ઇન્દ્ર હૈ જ્ઞાન સે, અથવા જ્ઞાન કા અથવા જ્ઞાન
મેં જો ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર હૈ વહ જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર
જ્ઞાન કે વશ સે પ્રરૂપિત કિયા હૈ સકલવસ્તુ કા વિસ્તારજિસને, એસા
શ્રુત અવધિ, મનઃ પર્યવ આદિ અન્યતર જ્ઞાન કો ધારણ કરને વાલા

જે જીવ અવિધ્યમા ઇન્દ્રપદને લોગવવાનો છે તેને ઇન્દ્ર કહેવો એજ દ્રવ્યેન્દ્ર
નિક્ષેપ છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, આ નિક્ષેપોતું સવિસ્તર વર્ણન અનુ-
યોગદ્વારની અનુયોગ ચન્દ્રિકા ટીકામાં આપનામાં આવ્યું છે. તે જિજ્ઞાસુ
પાકેકેએ તે વર્ણન ત્યાથી વાંચી લેવું “જે જીવ ઇન્દ્રના આગમનો જ્ઞાતા
છે અને વર્તમાન સમયે તેમા ઉપયોગથી રહિત છે, એવો તે જીવ આગમની
અપેક્ષાએ દ્રવ્યેન્દ્ર છે આ રીતે ત્રિસ્થાનકોને આધારે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર
અને દ્રવ્યેન્દ્રનું કથન અહીં પૂરું થાય છે

હવે સૂત્રકાર ભાવઇન્દ્રનું નિરૂપણ કરે છે—“તઓ હ્દા” ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા
છે—(૧) જ્ઞાનેન્દ્ર, (૨) દર્શનેન્દ્ર અને (૩) ચારિત્રેન્દ્ર પરમ ઐશ્વર્યનો અનુ-
ભવ કરનારને ઇન્દ્ર કહે છે. જ્ઞાનથી, જ્ઞાનનો અથવા જ્ઞાનમાં જે ઇન્દ્ર (પરમેશ્વર)
છે, તેને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર જ્ઞાનને આધારે
જેમણે સકલ વસ્તુની પ્રરૂપણા કરી છે એવા શ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ આદિ
અન્યતર જ્ઞાનને ધારણ કરનારા મુનિ અથવા કેવલીને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે ક્ષાયિક

દ્રવ્યેન્દ્ર:-દ્રવતિ-ગદ્યસ્થિતાસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યમ્-વિવક્ષિતયોરતીતમવિવ્ય-
વ્માવયોઃ કારણમ્, અનુભૂતવિવક્ષિતમાવમનુમવિવ્યવિવક્ષિતમાવ વા સ્તિત્યર્થઃ।
દ્રવ્યલક્ષણં સામાન્યત્વં સ્થં યોષ્યમ્—

“ભૂતસ્ય માચિનો વા, માવસ્ય હિ કારણં તુ યત્સોકે ।

તદ્ દ્રવ્યં તત્ત્વઃ, સચેતનાચેતનં કથિતમ્ ॥ ૧ ॥” ઈતિ ।

તમ સચેતન-પુરુષાદિ, અચેતન ક્ષાપ્તાદિ ચ મતિ । એવં દ્રવ્યસ્ય ઈન્દ્રો
દ્રવ્યેન્દ્રઃ । નામસ્થાપનાદ્રમ્માણાં સવિસ્તરરૂપેનમનુયોગદ્વારમુપસ્ય મત્કૃતાયામનુ
યહ ઈન્દ્ર હે હસ પ્રકાર કી યુદ્ધિ સે સ્થાપના કી પ્રતિષ્ઠા કી જાતી હૈ
વહ સ્થાપનેન્દ્ર હૈ જો ડન ૨ પર્યાયો કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ દ્રવ્ય હૈ યહ
દ્રવ્ય અતીત ઓર અવિવ્યક્ત માવ કા કારણ હોતા હૈ જિસસે વિવક્ષિત
માવ કા પહિલે અનુભવ કર લિયા હૈ અથવા વિવક્ષિત માવ કા આગે
વહ અનુભવ કરેગા એસી વસ્તુ દ્રવ્ય કહી ગઈ હૈ સામાન્ય સે દ્રવ્ય
કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈ-(ભૂતસ્ય માચિનો વા) ઈત્યાદિ ।

પુરુષાદિ અચેતન ઓર ક્ષાપ્તાદિ અચેતન હોતા હૈ । હસ તરહ દ્રવ્ય-
રૂપ જો ઈન્દ્ર હૈ વહ દ્રવ્યેન્દ્ર કહા ગયા હૈ હસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ
જિસ પ્રકાર ગદી પર સે અલગ કિયે ગયે વ્યક્તિ કો લોકવ્યવહાર મેં
રાજા કહા જાતા હૈ ઓર અવિવ્યક્તકાલ મેં જિસે રાજ્યપદ કી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ એસ યુવરાજ કો રાજા કહા જાતા હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ જીવ
મેં પૂર્વ મેં ઈન્દ્રપદ કો ભોગ લિગા હૈ અથવા જો જીવ અવિવ્યક્તકાલ મેં

આ ઈન્દ્ર છે તે પ્રકારની યુદ્ધિથી જે સ્થાપના (પ્રતિષ્ઠા) કરાય છે, તેણે
નામ સ્થાપનેન્દ્ર છે એવે દ્રવ્યેન્દ્રનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા નિમિત્તે પહેલાં દ્રવ્ય
જોડે છે તે સમજાવવામાં આવે છે-યુદ્ધિ યુદ્ધિ પદ્ધતિને પ્રાપ્ત કરનાર વસ્તુને
દ્રવ્ય કહે છે તે દ્રવ્ય અતીત (ભૂતકાલિન) અને અવિવ્યક્તકાલિન ભાવનું
કારણ હોય છે એવું અમુક ભાવનો ભૂતકાળમાં અનુભવ કરી લીધા છે
અથવા અમુક ભાવનો અવિવ્યક્તકાલિન અનુભવ કરવાનો છે, એવી વસ્તુને દ્રવ્ય
કહેવાય છે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનું આ પ્રકારનું લક્ષણ કહ્યું છે—

‘ભૂતસ્ય માચિનો વા’ ઈત્યાદિ—

પુરુષ આદિ અચેતન હોય છે અને ક્ષાપ્તાદિ અચેતન હોય છે આ રીતે
દ્રવ્યરૂપ જે ઈન્દ્ર છે તેને દ્રવ્યેન્દ્ર કહે છે આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે
છે—એમ રાજગદીથી અલગ કરાયેલ વ્યક્તિને પણ લોકો વ્યવહારમાં તે
રાજા જ કહે છે અને અવિવ્યક્તકાલ રાજા બનનાર યુવરાજને પણ રાજા જ કહે
છે, એ જ પ્રમાણે જે હવે પહેલાં ઈન્દ્રપદને ભોગથી લીધું હોય છે, અથવા

યોગચન્દ્રિકા ટીકાયામલોકનીયમ્ । ‘ અનુપયોગો દ્રવ્યમપ્રવાનં ચેતિ, તત્ર દ્રવ્યં
ચાસાવિન્દ્રશ્વેતિ દ્રવ્યેન્દ્રઃ ૩ ॥

ઉક્તા નામસ્થાપના દ્રવ્યેન્દ્રાઃ, સામ્પ્રતં ત્રિસ્થાનકાવતારેણ ભાવેન્દ્રમાહ—
‘ તઓ હંદા ’ ઇત્યાદિ, ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ—જ્ઞાનેન્દ્રઃ, દર્શનેન્દ્રઃ, ચારિત્રેન્દ્ર ઇતિ ।
તત્ર-ઇન્દનાત્-દીપનાત્-પરમેશ્વર્યાદ્ ઇન્દ્રઃ, જ્ઞાનેન જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાને વા ઇન્દ્રઃ—પરમેશ્વરઃ
જ્ઞાનેન્દ્રઃ—સાતિશયશ્રુતાવન્યતરજ્ઞાનવશાત્પ્રરૂપિતસકલવસ્તુવિસ્તરઃ શ્રુતાવધિમનઃ
પર્યવાધન્યતરજ્ઞાનધરો મુનિઃ, કેવલી વા ૧ । एवं दर्शनेन्द्रः—क्षायिकसम्यग्दर्शनी २ ।

ઇન્દ્રપદ કો ભોગેગા ઉસે ઇન્દ્ર કહના યહ દ્રવ્યેન્દ્ર નિક્ષેપ હૈ । નામ,
સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન નિક્ષેપોં કા સવિસ્તર વર્ણન અનુયોગદ્વાર કી
અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા મેં દેખના ચાહિયે “ જો જીવ ઇન્દ્ર કે આગમ કા
જ્ઞાતા હૈ ઓર વર્તમાન મેં ઉસમેં ઉપયોગ સે શૂન્ય હૈ એસા વહ જીવ
આગમ કી અપેક્ષા દ્રવ્યેન્દ્ર હૈ ઇસ તરહ ત્રિકસ્થાનક કે અવતાર સે
નામ, સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન્દ્ર કહે અવ ત્રિસ્થાનક કે અવતાર સે ભાવ
ઇન્દ્ર કા કથન સૂત્રકાર કરતે હૈ—“ તઓ હંદા ” ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ
એક જ્ઞાનેન્દ્ર, દૂસરા દર્શનેન્દ્ર ઓર ત્રીસરા ચારિત્રેન્દ્ર પરમશૈશ્વર્ય કા
જો અનુભવ કરતા હૈ વહ ઇન્દ્ર હૈ જ્ઞાન સે, અથવા જ્ઞાન કા અથવા જ્ઞાન
મેં જો ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર હૈ વહ જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર
જ્ઞાન કે વશ સે પ્રરૂપિત કિયા હૈ સકલવસ્તુ કા વિસ્તારજિસને, એસા
શ્રુત અવધિ, મનઃ પર્યવ આદિ અન્યતર જ્ઞાન કો ધારણ કરને વાલા

જે શ્રવ ભવિષ્યમા ઇન્દ્રપદને લોગવવાનો છે તેને ઇન્દ્ર કહેવો એજ દ્રવ્યેન્દ્ર
નિક્ષેપ છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, આ નિક્ષેપોતુ સવિસ્તર વર્ણન અનુ-
યોગદ્વારની અનુયોગ ચન્દ્રિકા ટીકામા આપવામાં આવ્યું છે. તે જિજ્ઞાસુ
પાઠકોએ તે વર્ણન ત્યાથી વાંચી લેવું “ જે શ્રવ ઇન્દ્રના આગમનો જ્ઞાતા
છે અને વર્તમાન સમયે તેમા ઉપયોગથી રહિત છે, એવો તે શ્રવ આગમની
અપેક્ષાએ દ્રવ્યેન્દ્ર છે આ રીતે ત્રિસ્થાનકોને આધારે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર
અને દ્રવ્યેન્દ્રતુ કથન અહીં પૂર થાય છે

હવે સૂત્રકાર ભાવઇન્દ્રતુ નિરૂપણ કરે છે—“ તઓ હંદા ” ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા
છે—(૧) જ્ઞાનેન્દ્ર, (૨) દર્શનેન્દ્ર અને (૩) ચારિત્રેન્દ્ર પરમ શૈશ્વર્યનો અતુ
ભવ કરનારને ઇન્દ્ર કહે છે. જ્ઞાનથી, જ્ઞાનનો અથવા જ્ઞાનમાં જે ઇન્દ્ર (પરમેશ્વર)
છે, તેને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર જ્ઞાનને આધારે
જેમણે સકલ વસ્તુની પ્રરૂપણા કરી છે એવા શ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ આદિ
અન્યતર જ્ઞાનને ધારણ કરનારા મુનિ અથવા કેવલીને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે ક્ષાયિક

દ્રવ્યેન્દ્ર:- દ્રવતિ-ગદ્ધતિતાંસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યમ્-વિષદ્ધિતયોરતીતનવિષ્ય
 વ્માવયોઃ કારણમ્, અનુભૂતવિષદ્ધિતમાવમનુભવિષ્યદ્ધિસિતમાષ વા વસ્તિત્વર્કા।
 દ્રવ્યસક્ષણં સામાન્યત્વં ર્થ્યં યોષ્યમ્—

“ભૂતસ્ય માવિનો વા, માવસ્ય હિ કારણં તુ યસ્લોકે ।

તદ્ દ્રવ્ય તત્ત્વૈ, સચેતનાચેતન કથિતમ્ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

તપ્ર સચેતન-પુરુષાદિ, અચેતન કાષ્ઠાદિ ચ મવતિ । एवं દ્રવ્યસ્ય રન્દ્રો
 દ્રવ્યેન્દ્રઃ । નામસ્થાપનાદ્રવ્યાણાં સવિસ્તરર્ષર્ણનમનુયોગદ્વારસૂત્રસ્ય મત્કૃતાયામનુ

યહ રન્દ્ર હૈ રસ પ્રકાર કી બુદ્ધિ સે સ્થાપના કી પ્રતિષ્ઠા કી જાતી હૈ
 વહ સ્થાપનેન્દ્ર હૈ જો ડન ૨ પર્યાયો કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ દ્રવ્ય હૈ યહ
 દ્રવ્ય અતીત ઓર અવિષ્યત્ માવ કા કારણ હોતા હૈ જિસસે વિષદ્ધિત
 માવ કા વહિલે અનુભવ કર લિયા હૈ અથવા વિષદ્ધિત માવ કા આગે
 વહ અનુભવ કરેગા એસી વસ્તુ દ્રવ્ય કહી ગઈ હૈ સામાન્ય સે દ્રવ્ય
 કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈ-(ભૂતસ્ય માવિનો વા) રત્પાદિ ।

પુરુષાદિ સચેતન ઓર કાષ્ઠાદિ અચેતન હોતા હૈ । રસ તરહ દ્રવ્ય-
 રૂપ જો રન્દ્ર હૈ વહ દ્રવ્યેન્દ્ર કહા ગયા હૈ રસકા અમિપ્રાય એસા હૈ કિ
 જિસ પ્રકાર ગદી પર સે અલગ કિયે ગયે વ્યક્તિ કો લોકવ્યવહાર મેં
 રાજા કહા જાતા હૈ ઓર અવિષ્યત્કાલ મેં જિસે રાજ્યપદ કી પ્રાપ્તિ
 હોતી હૈ એસે યુવરાજ કો રાજા કહા જાતા હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ જીવ
 ને પૂર્વ મેં રન્દ્રપદ કો મોગ લિયા હૈ અથવા જો જીવ અવિષ્યત્કાલ મેં

આ ઈન્દ્ર છે તે પ્રકારની બુદ્ધિથી જે સ્થાપના (પ્રતિષ્ઠા) કથય છે, તેનું
 નામ સ્થાપનેન્દ્ર છે જેને દ્રવ્યેન્દ્રનો અર્થ રચ્ય કરવા નિમિત્તે પડેલાં દ્રવ્ય
 એકલે શુ તે સમજાવામાં આવે છે બુદ્ધિ બુદ્ધિ પયથિને પ્રાપ્ત કરનાર વસ્તુને
 દ્રવ્ય કહે છે તે દ્રવ્ય અતીત (ભૂતકાલિન) અને અવિષ્યકાલિન ભાવનું
 કારણ હોય છે જેણે અમુક ભાવનો ભૂતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો છે
 અથવા અમુક ભાવનો અવિષ્યકાળમાં અનુભવ કરવાનો છે જેની વસ્તુને દ્રવ્ય
 કહેવાય છે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનું આ પ્રકારનું લક્ષણ કહ્યું છે—

ભૂતસ્ય માવિનો વા ” ઇત્યાદિ—

પુરુષ અદિ સચેતન હોય છે અને કાષ્ઠાદિ અચેતન હોય છે । આ રીતે
 દ્રવ્યરૂપ જે ઈન્દ્ર છે તેને દ્રવ્યેન્દ્ર કહે છે આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે
 છે—જેમ રાજગાદીથી અલગ કરાયેલ વ્યક્તિને પણ લોકો વ્યવહારમાં તે
 રાજા જ કહે છે અને અવિષ્યકાળમાં રાજા બનનાર યુવરાજને પણ રાજા જ કહે
 છે, જે જ પ્રમાણે જે હવે પડેલાં ઈન્દ્રપદને ભોગવી લીધું હોય છે, અથવા

ત્રયાણામપ્યેષાં દેવેન્દ્રાદીનાં વૈક્રિયકરણાદિશક્તિસંપન્નત્વાદિન્દ્રત્વમિતિ સા-
માન્યતો વિકુર્વણા સૂત્રત્રયમાહ—

મૂલમ્--તિવિહા વિડવ્વણા પળ્લન્તા તં જહા-વાહિરણ પો-
ગ્ગલે પરિયાહ્તા એગા વિડવ્વણા ૧, વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયા
હ્તા એગા વિડવ્વણા ૨, વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ અપ
રિયાહ્તાવિ એગા વિડવ્વણા ૩।૧। તિવિહા વિડવ્વણા પળ્લન્તા,
તં જહા-અવ્ભંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા એગા વિડવ્વણા ૧,
અવ્ભંતરણ પોગ્ગલે અપરિયાહ્તા એગા વિડવ્વણા ૨, અવ્ભંતરણ
પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ અપરિયાહ્તાવિ એગા વિડવ્વણા ૩ । ૨ ।
તિવિહા વિડવ્વણા પળ્લન્તા તં જહા-વાહિરવ્ભંતરણ પોગ્ગલે
પરિયાહ્તા એગા વિડવ્વણા ૧, વાહિરવ્ભંતરણ પોગ્ગલે અપરિ
યાહ્તા એગા વિડવ્વણા ૨, વાહિરવ્ભંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ
અપરિયાહ્તાવિ એગા વિડવ્વણા ૩ ।૩। સૂ. ૨ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્વથા-વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા
વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩ । ૨ । ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા,
તદ્વથા-આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ
એકા વિકુર્વણા ૩ ।૨। ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્વથા-વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુ-
ર્વણા ૨, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩।૩॥

इन तीनों देवेन्द्रादिकों में वैक्रिय करने की शक्ति से संपन्नता रहती
है इसलिये इनमें इन्द्रता है इसी बात को लेकर अब सूत्रकार सामान्य-
न्यरूप से विकुर्वणा संबंधी तीन सूत्रकहते हैं—(तिविहा विडव्वणा
पणन्ता) इत्यादि ।

ઉપર્યુક્ત ત્રણે પ્રકારના ઇન્દ્રો વિકુર્વણા શક્તિવાળા હોય છે. તેથી જ
તેઓમાં ઇન્દ્રતા છે એ જ સંબંધની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપે
વિકુર્વણા સંબંધી ત્રણ સૂત્રો કહે છે—“ તિવિહા વિડવ્વણા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ.

ચારિત્રેન્દ્ર - યથાશ્યાત્ ચારિત્રિઃ ૩ । એવેપાં ચ માવેન્દ્રતા સકલભાવપ્રધાનશ્યાપિ
કલ્પણેન વિવક્ષિતશ્યાયોપશ્ચમિકલ્પણેન વા માવેન, યદ્વા-ગાયત્રઃ પરમાર્થતઃ ।ન્દ્ર
ત્વાત્-સકલસસાયંમાપ્તાપૂર્ણગુણલક્ષ્મીલક્ષણપરૈશ્વર્યયુક્તત્વાદ્ માવેન્દ્રતા ચિહ્નયેતિ ૩ ।

ઉક્તમાધ્યાત્મિકૈશ્વર્યાપેક્ષયા માવેન્દ્રતૈવિધ્યમ્ । અથ યાદૈશ્વર્યાપેક્ષયા તદ
વાદ-‘ તઓ હવા ’ ઇત્યાદિ, સ્પષ્ટ, નવરહેવા-વૈમાનિકા સ્વરૂપોત્તિષ્ક વૈમા
નિકા વા તેપામિન્દ્રા દેવેન્દ્રા ૧ । અમુગઃ-મવનપતિવ્યન્તરા વા, તેપામિન્દ્રા-
અમુરેન્દ્રાઃ ૨ મનુષ્યેન્દ્રાઃ-ચક્રવર્ત્યાદિરિતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

મુનિ યા કેશલી જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનશાલા જીવ દર્શનેન્દ્ર હૈ
યથાલપાત ચારિત્રશાલી જીવ ચારિત્રેન્દ્ર હૈ જનમેં જો માવેન્દ્રતા હૈ વહ
સકલભાવપ્રધાન ક્ષાયિક નાવ સે અથવા વિવક્ષિત ક્ષાયોપશમિક ભાવ
સે અથવા પરમાર્થતઃ સકલ સંસારી જીવોં દ્વારા અપ્રાપ્ત અપૂર્ણ ગુણલક્ષ્મી
રૂપ દૈશ્વર્ય યુક્ત હોને સે હૈ પેસા જાનના ચાહિયે ૩ હસ પ્રકાર વહ
માવેન્દ્રતા આધ્યાત્મિક દૈશ્વર્ય કી અપેક્ષા ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ
અથ યાદૈશ્વર્ય કી અપેક્ષા સે જન્દ્રતા સૂત્રકાર કહતે હૈ-“ તઓ હવા ”
ઇત્યાદિ સૂત્ર કી વ્યાખ્યા સુગમ હૈ દેવ પદ સે યહાં ઉપોત્તિષ્કદેવ ઓર
વૈમાનિક દેવ ગૃહીત ક્રુપ હૈ જનકા જો જન્દ્ર હૈ વહ દેવેન્દ્ર હૈ અમુરશન્દ
સે મવનપતિવિશેષ અથવા સુરપ્રતિપેષ સે મવનપતિ ઓર વ્યન્તરદેવ
પે ગૃહીત ક્રુપ હૈ જનકા જો જન્દ્ર હૈ વહ અમુરેન્દ્ર હૈ મનુષ્યેન્દ્ર સે ચક્ર-
વર્તી આદિ ગૃહીત ક્રુપ હૈ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

સમ્યગ્ દર્શનવાળા જીવને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે યથાશ્યાત્ ચારિત્રશાલી જીવને
ચારિત્રેન્દ્ર કહે છે જેમાં જે માવેન્દ્રતા કહી ॥ તે સકલ ભાવપ્રધાન ક્ષાયિક
ભાવની અપેક્ષાએ અથવા વિવક્ષિત ક્ષાયોપશમિક ભાવની અપેક્ષાએ છે
અથવા જે અપૂર્ણ ગુણલક્ષ્મીરૂપ જૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિ મોટા ભાગના સંસારી જીવો
કરી શકતા નથી તે જૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિ તેમણે કરી હોય છે, તે દૃષ્ટિએ પણ
તેમનામાં માવેન્દ્રતા સમગ્રી થકે છે તે માવેન્દ્રતાના જૈશ્વર્યની અપેક્ષાએ
ઉપનુંજ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે

હે સૂત્રકાર બાકા જૈશ્વર્યની અપેક્ષાએ જન્દ્રતાનુ કથન કરે છે-
“ તઓ હવા ’ ઇત્યાદિ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે. “ દેવ ” પદથી અહીં
ઓત્તિષ્ક દેવ અને વૈમાનિક દેવ ગૃહીત થયા છે, તેમના ઈશ્વરને દેવેન્દ્ર કહે
છે અમુર શબ્દ દ્વારા મવનપતિ વિશેષ અથવા સુરપ્રતિપેષ દ્વારા મવનપતિ
અને વ્યન્તર દેવોને મદલુ કરતામાં આવ્યા છે, અને તેમના ઇન્દ્રને અમુરેન્દ્ર
કહેવામાં આવે છે ચક્રવર્તી આદિને મનુષ્યેન્દ્ર કહે છે ॥ સૂ. ૧ ॥

ત્રયાણામપ્યેષાં દેવેન્દ્રાદીનાં નૈક્રિયકરણાદિશક્તિસંપન્નત્વાદિન્દ્રત્વમિતિ સા-
માન્યતો વિકુર્વણા સુત્રત્રયમાહ—

મૂલસ્-તિવિહા વિડ઼વ્વણા પળ્લણ્ણા તં જહા-વાહિરણ પો-
ગ્ગલે પરિયાહ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૧, વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયા
હ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૨, વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્ત્તાવિ અપ
રિયાહ્ત્તાવિ ઇગા વિડ઼વ્વણા ૩।૧। તિવિહા વિડ઼વ્વણા પળ્લણ્ણા,
તં જહા-અવ્ઘંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૧,
અવ્ઘંતરણ પોગ્ગલે અપરિયાહ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૨, અવ્ઘંતરણ
પોગ્ગલે પરિયાહ્ત્તાવિ અપરિયાહ્ત્તાવિ ઇગા વિડ઼વ્વણા ૩ । ૨ ।
તિવિહા વિડ઼વ્વણા પળ્લણ્ણા તં જહા-વાહિરવ્ઘંતરણ પોગ્ગલે
પરિયાહ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૧, વાહિરવ્ઘંતરણ પોગ્ગલે અપરિ
યાહ્ત્તા ઇગા વિડ઼વ્વણા ૨, વાહિરવ્ઘંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્ત્તાવિ
અપરિયાહ્ત્તાવિ ઇગા વિડ઼વ્વણા ૩ ।૩। સૂ. ૨ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જપ્તા, તથા-વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા
વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩ । ૨ । ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જપ્તા,
તથા-આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ
એકા વિકુર્વણા ૩ । ૨ । ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જપ્તા, તથા-વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુ-
ર્વણા ૨, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩।૩॥

इन तीनों देवेन्द्रादिकों में वैक्रिय करने की शक्ति से संपन्नता रहती
है इसलिये इनमें इन्द्रता है इसी बात को लेकर अब सूत्रकार सामा-
न्यरूप से विकुर्वणा संबंधी तीन सूत्ररुहते हैं—(तिविहा विडव्वणा
पण्णत्ता) इत्यादि ।

ઉપર્યુક્ત ત્રણે પ્રકારના ઇન્દ્રો વિકુર્વણા શક્તિવાળા હોય છે. તેથી જ
તેઓમાં ઇન્દ્રતા છે એ જ સમઘની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપે
વિકુર્વણા સમઘી ત્રણ સૂત્રો કહે છે—“ તિવિહા વિડવ્વણા પળ્લણ્ણા ” ઇત્યાદિ.

ટીકા—‘તિચિદ્વા’ इत्यादि सूत्रमय सुगमम् ।

નવર-વિકુર્વતે इति विकुर्वणा विविधरूपादि करणम् । सा त्रिचिदा, तपारि-
वाद्यान्-भवधानीय क्षरीरानप्रगाढक्षेत्रप्रदेशवर्तिनः पुद्गलान्-पर्याशय-वैक्रिय
समुद्घातेन गृहीत्वा एका-मध्यमा विकुर्वणा क्रियते १। पूर्वोक्तस्वरूपान् पुद्गलान्
अपर्याशय अगृहीत्वैव या विकुर्वणा भवधारणीयरूपैव साऽभ्या २। यत्पुनर्मध्यमार
णीयस्यैव किञ्चिद्विशेषमतिपादन सा पर्यादायाऽपि अपर्यादायापि क्रियते इति
द्वितीया विकुर्वणा व्यपदिश्यते ३। अथवा चिकुर्वणा-विभूपाकरणम्, तत्र बाह्य
पुद्गलान् आभरणानीन् पर्याशय १, अपर्याशय-वाद्यान् आभरणानीन् अगृहीत्वा

ટીકાર્થ-વિવિધ પ્રકાર કે રૂપાદિકોં કા કરના હસકા નામ વિકુર્વણા હૈ
યહ વિકુર્વણા ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ઇક વિકુર્વણા યહ હૈ જિસમેં
‘ભવધારણીય’શરીર સે અનવગાઢ ક્ષેત્રપ્રદેશ મેં ચર્ગી પુદ્ગલોં કો વૈક્રિય
સમુદ્ઘાત દ્વારા ગ્રહણ કરકે ક્રિયા જાના હૈ તથા તૃતીરી વિકુર્વણા યહ
હૈ જો પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે પુદ્ગલોં કો બિના ગ્રહણ કરકે હી કી જાતી હૈ
પેસી યહ વિકુર્વણા ‘ભવધારણીય’રૂપ હી હોતી હૈ ૨ ત્રીસરી વિકુર્વણા
પેસી હૈ કિ જો પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે ‘મી’ ઓર નહીં
ગ્રહણ કરકે ‘મી’ કી જાતી હૈ ૩, હસ પ્રકાર કી યહ વિકુર્વણા ભવધાર
ણીય શરીર મેં હી વિશેષ વત્પલ કરનેવાલી હોતી હૈ અથવા વિકુર્વણા
હસ પ્રકાર સે ‘મી’ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ-યહાં વિકુર્વણા શબ્દ કા અર્થ
શરીરકો વિભૂપાયુક્ત કરનાહૈ।આભરણાદિ રૂપવાદા પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે

વિવિધ પ્રકારના રૂપોનુ નિર્માણ કરવું તેનુ નામ વિકુર્વણા છે. તે વિકુ-
ર્વણા ત્રણ પ્રકારની હોય છે પહેલા પ્રકારની વિકુર્વણા એ છે કે જે ભવ
ધારણીય શરીર દ્વારા અનવગાઢ ક્ષેત્રવર્તી પુદ્ગલોને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત દ્વારા
અદ્વલ કરીને કરંચર્મા આવે છે તથા બીજા પ્રકારની વિકુર્વણા એ છે કે જે
પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા પુદ્ગલોને અદ્વલ કર્યા વિના જ કરંચર્મા આવે છે એવી તે
વિકુર્વણા ભવધારણીય રૂપ જ હોય છે ત્રીજા પ્રકારની વિકુર્વણા એવી છે કે
જે પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા પુદ્ગલોને અદ્વલ કરીને પણ માથ છે અને અદ્વલ કર્યા
વિના પણ માથ છે આ ત્રીજા પ્રકારની આ વિકુર્વણા ભવધારણીય શરીરમાં જ
વિશેષતા ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે

અથવા—વિકુર્વણાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પણ કહ્યા છે—અહીં
વિકુર્વણા એટલે શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ પ્રકારનો અર્થ સમજવો. (૧)
આભરણાદિ રૂપ બાદ પુદ્ગલોને અદ્વલ કરીને શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ
પહેલા પ્રકારની વિકુર્વણા છે (૨) બાદ આભરણાદિને અદ્વલ કર્યા વિના જ,

કેશનલ્લસમારચનાદિનૈવ વિભૂષા ક્રિયતે સાઽન્યા ૨। તૃતીયા ત્મયથેતિ । અથવા-
અપર્યાદાય વાહ્યપુદ્ગલાનિતિ કૃકલાસસર્પાદીનાં વિકુર્વણા, તત્ર કૃકલાસસ્ય રક્ત-
પીતાદિ વર્ણપરિવર્તનરૂપા, સર્પસ્ય ફળાદિ કરણલક્ષણેતિ ૩। દ્વિતીયસૂત્રમપ્યેવમેવ,
નત્રં તત્ર આભ્યન્તરપુદ્ગલાન્-ભવધારણીયેનોદારિકેણવા શરીરેણ યે ક્ષેત્રપ્રદેશા
અવગાઢાસ્તેઽવેય યે વર્તન્તે તાન્ પર્યાદાયેતિ વ્યાખ્યેયમ્ । વિભૂષાપક્ષે તુ-આભ્ય-
ન્તરપુદ્ગલાન્ નિષ્ઠીવનાદીન્ પર્યાદાય નેત્રાદીનાં મલાદ્યપનયનેન વિભૂષાકરણમ્ ।

શરીરકો વિભૂષિત કરના યહ પ્રથમ પ્રકાર કી વિકુર્વણા હૈ । તથા વાહ્ય
આભરણાદિકો કો વિના ગ્રહણ કિયે હી કેશ નલ્લ આદિ કો કી સમા
રચના દ્વારા હી શરીર કો વિભૂષિત કરના યહ દૂસરી વિકુર્વણા હૈ
તૃતીય પ્રકાર કી વિકુર્વણા દોનો પ્રકાર સે હોતી હૈ । અથવા-કૃકલાસ
-ગિરધૌલા ઓર સર્પ આદિકો કી જો વિકુર્વણા હોતી હૈ વહ વાહ્ય
પુદ્ગલો કો વિના ગ્રહણ કિયે હી હોતી હૈ । કૃકલાસ મેં રક્તગીત આદિ
વર્ણો કે પરિવર્તનરૂપ યહ વિકુર્વણા હોતી હૈ ઓર સર્પ મેં ફળા આદિ
કરનેરૂપ યહ વિકુર્વણા હોતી હૈ દ્વિતીય સૂત્રકી વ્યાખ્યા મી હસી પ્રકાર
સે હૈ-વિશેષતા કેવલ એસી હી હૈ ભવધારણીય શરીર કે દ્વારા અથવા
ઔદારિક શરીર કે દ્વારા જો ક્ષેત્રપ્રદેશ અવગાઢ હૈં ઊનમેં હી જો અભ્ય-
ન્તર પુદ્ગલ મૌજૂદ હૈં ઊનકો લેકર યહ વિક્રિયા-વિકુર્વણા હોતી હૈ ।
હસ પ્રકાર સે યહાં દ્વિતીય સૂત્ર મેં વ્યાખ્યા કરની ચાહિયે વિભૂષા પક્ષ
મેં આભ્યન્તર પુદ્ગલ જો નિષ્ઠીવન આદિક હૈં ઊનકો તથા નેત્ર આદિકો

કેશ, નખ આદિની સજાવટ દ્વારા જ શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ બીજા પ્રકારની વિકુર્વણા છે (૩) ત્રીજા પ્રકારની વિકુર્વણા ઉપરની ખન્ને રીતના સમન્વયથી થાય છે અથવા-કાચિડા, સર્પ આદિની જે વિકુર્વણા થાય છે તે તે બાહ્ય પુદ્ગલોને ઝડલું કર્યા વિના જ થાય છે. કાચિડામાં લાલ, પીળા આદિ વર્ણના પરિવર્તન રૂપ આ વિકુર્વણા હોય છે, અને સર્પમાં ફળા આદિ ફેલાવવા રૂપ આ વિકુર્વણા હોય છે. બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા પણ આ પ્રકારની જ છે, વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે-ભવધારણીય શરીર દ્વારા અથવા ઔદારિક શરીર દ્વારા જે ક્ષેત્રપ્રદેશ અવગાઢ હોય છે તેમાં જે જે આભ્યન્તર પુદ્ગલો મૌજૂદ હોય છે, તેમને ઝડલું કરીને આ વિક્રિયા (વિકુર્વણા) થાય છે, આ પ્રમાણે અહીં બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ વિભૂષા પક્ષમાં (શરીરને વિભૂષિત કરવા રૂપ વિકુર્વણાની અપેક્ષાએ) આભ્યન્તર પુદ્ગલ જે નિષ્ઠીવન આદિક છે તેમને તથા નેત્ર આદિકોના મેલને દૂર કરીને શરીરને

અપર્ણાદાય આમ્યન્તરાનિતિ યાજ્ઞપુલ્ગલકાન્ પર્યાદાયેત્યર્થઃ । તૃતીયપક્ષ તુ વાક્ષામ્યન્તરપુલ્ગલયોગન વિમૂપાકરણં વિદ્યેયમિતિ । તથાહિ-ઉમયેપામુપાદાનાદ્ મવધારણીયનિષ્પાદનં, તદનન્તરં તસ્યૈવ કેશાદિરચન ષ ૧, અનાદાનાચ્ચિરચિકુર્ષિ તસ્યૈવ મુસ્તાદિવિકારકરણમ્ ૨, ઉમયતસ્તુ વાક્ષામ્યન્તરાખામનમિમતાનામાદાનતઃ, અમિમતાનાં પાનાદાનતોઽનમિમતસ્ય મવધારણીયસ્ય વૈક્રિયસ્ય ચેત્યુમયશ્ચરીરસ્ય રચનામિતિ ૩ ॥ સૂ ૨ ॥

કે મલ કો દૂર કરકે શરીરકો વિમૂપાયુક્ત કરના હોતા હૈ । આમ્યન્તર પુલ્લોંકો પ્રહ્ણ નહીં કરના હસકા નામ અપર્ણાદાન હૈ ઔર યાજ્ઞ પુલ્લોંકો પ્રહ્ણ કરના હસકા નામ પર્યાદાન હૈ તથા તૃતીય પક્ષમે વાક્ષ ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકે યોગ સે વિમૂપિત કરના હોતા હૈ પેસા જાનના ચાહિયે । યાજ્ઞ ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકે ઉપાદાન સે મવધારણીય શરીરકા નિષ્પાદન હોના ઔર તદન્તર વસીકે કેશાદિકોં કી રચના હોના યહ પ્રથમ પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ, ચિરકાલ સે ચિકુર્વિત શરીર કે મુસ્તાદિકોં કા વિકારરુપ કરના હસમે વાક્ષ ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકા અનાદાન હોતા હૈ, યહ દ્વિતીય પ્રકાર કી ચિકુર્વણા હૈ । તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણામે પેસા હોતા હૈ કિ અમમિમત અનિચ્છિતા વાક્ષા આમ્યન્તર પુલ્લોંકા આદાન હોતા હૈ ઔર અમિમત (અમાન્ય) ઉનકા અનાદાન હોતા તથા અનમિમત (અમાન્ય) મવધારણીય શરીર કી ઔર વૈક્રિય શરીરકી રચના હોતી હૈ યહ તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ ॥ સૂ ૨ ॥

વિમૂપિત કરવામાં આવે છે આમ્યન્તર પુલ્લોંકને અદ્વૈષ્ટ ન કરવા તેનું નામ અપર્ણાદાન છે અને યાજ્ઞ પુલ્લોંકને અદ્વૈષ્ટ કરવા તેનું નામ પર્યાદાન છે તથા ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા યાજ્ઞ અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકના યોગથી શરીરને વિમૂપિત કરવારૂપ હોય છે એમ સમજવું યાજ્ઞ અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકના ઉપાદાનથી ભવધારણીય શરીરનું નિષ્પાદન (નિર્માણ) થતું અને ત્યારબાદ તેના કેશાદિકોંની રચના થતી, તે પ્રથમ પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ચિરકાળથી ચિકુર્વિત શરીરના મુખાદિકોંમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં યાજ્ઞ અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણામાં એવું બને છે કે અનમિમત (અમાન્ય) યાજ્ઞ આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે અને અમિમત (માન્ય) યાજ્ઞ આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે તથા અનમિમત (અમાન્ય) ભવધારણીય શરીરની અને વૈક્રિય શરીરની રચના થાય છે, આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ॥ સૂ ૨ ॥

ઉક્તા વિકુર્વણા, સા ચ નારકાણામપિ ભવતીતિ ત્રિસ્થાનકેન નારકાન્
નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—તિવિહાનેરહ્યા પળ્લતા, તં જહા--કહસંચિયા, અ-
કહ સંચિયા, અવત્તવ્વસંચિયા । એવમેર્ગિદિયવજ્જા જાવ વેમા-
ણિયા ॥ સૂ. ૩ ॥ .

છાયા—ત્રિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—કતિસંચિતાઃ, અકતિસંચિતાઃ,
અવત્તવ્યકસંચિતાઃ । એવમેકેન્દ્રિયવર્જા યાવદ્વૈમાનિકા ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ તિવિહા ’ इत्यादि सुगमम् । नवरं—कति शब्दश्चान्यत्र प्रश्नवि-
शिष्ट संख्यावाचकतया रूढोऽपीह संख्यामात्रे द्रष्टव्यः । तत्र नैरयिकाः—कतीति-
संख्याता द्वयादि संख्यावन्तः ते च एकैकसमये ये उत्पन्नाः सन्तः संचिताश्च

ऊपर कहीं गई यह विकुर्वणा नारकों को भी होती है अतः अब
सूत्रकार तीन स्थानों से नारकों की प्ररूपणा करते हैं —

‘ तिविहा नेरह्या पणत्ता ’ इत्यादि ।

इस सूत्र का अर्थ सुगम है परन्तु जो इसमें विशेषता है वह इस
प्रकार से है—यद्यपि कति शब्द दूसरी जगह प्रश्न विशिष्ट संख्या के
कहने में रूढ है—परन्तु वह यहां संख्यामात्र में कहा गया है प्रश्नकर्ताने
जो ऐसा पूछा है कि नैरयिक कितने कहे हैं तो उत्तर में ऐसा कहा
गया है कि नैरयिक तीन प्रकार के कहे गये हैं इनमें एक हैं कतिसं-
चित और दूसरे हैं अकति संचित तथा तीसरे हैं अवतत्त्वक संचित;
कति संचित का तात्पर्य ऐसा है कि एक समय में उत्पन्न होकर जो

ઉપર જેવી વાત કરવામાં આવી છે તે વિકુર્વણા નારકોમાં પણ થાય
છે તેથી સૂત્રકાર ત્રણ સ્થાનોની અપેક્ષાએ નારકોની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ તિવિહા નેરહ્યા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્રનો અર્થ સરળ છે, પરન્તુ તેમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે—
જે કે ‘ કતિ ’ પદ પ્રશ્નવિશિષ્ટ સંખ્યાને પ્રકટ કરવાને માટે સામાન્ય રીતે
તો વપરાય છે, પરન્તુ અહીં તેનો પ્રયોગ સંખ્યામાત્રને પ્રકટ કરવા માટે થયો છે.

પ્રશ્ન—“ નારક કેટલા પ્રકારના કદા છે ? ”

ઉત્તર—નારક ત્રણ પ્રકારના કદા છે, તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે
(૧) કતિસંચિત, (૨) અકતિસંચિત અને (૩) અવત્તવ્યક સંચિત.

અપર્ણાદાય આમ્યન્તરાનિતિ યાદ્યપુદ્ગલાન્ પર્યાદાયેત્યર્થ । તૃતીયપક્ષે તુ યાદ્યા
મ્યન્તરપુદ્ગલયોગન વિમૂષાકર્ણ વિદ્યેયમિતિ । તથાદિ-ઉમયેયામુપાદાનાદ મધ
ધારણીયનિષ્પાદનં, તદનન્તરં તસ્યૈવ કેશાદિરધન ય ૧, અનાદાનાચિરચિકુર્વિ
તસ્યૈવ મુલાદિવિકારસ્કરણમ્ ૨, ઠમયતસ્તુ યાદ્યામ્યન્તરાણામનભિમતાનામારા
નતઃ, અમિમતાનાં ધાનાદાનસોઽનભિમતસ્ય મધધારણીયસ્ય વૈક્રિયસ્ય ચેત્યુમય
શરીરસ્ય રચનામિતિ ૩ ॥ સૂ ૨ ॥

કે મલ કો દૂર કરકે શરીરકો વિમૂષાયુક્ત કરના હોતા હૈ । આમ્યન્તર
પુદ્ગલોકો ગ્રહણ નહીં કરના હસકા નામ અપર્ણાદાન હૈ ઓર યાદ્યા
પુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરના હસકા નામ પર્યાદાન હૈ તથા તૃતીય પક્ષમે
યાદ્યા ઓર આમ્યન્તર પુદ્ગલો કે યોગ સે વિમૂષિત કરના હોતા હૈ એસા
જાનના ચાહિયે । યાદ્યા ઓર આમ્યન્તર પુદ્ગલો કે ઉપાદાન સે મધધાર
ણીય શરીરકા નિષ્પાદન હોના ઓર તદન્તર ઇસીકે કેશાદિઓ કી
રચના હોના યહ પ્રથમ પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ, ચિરકાલ સે ચિકુર્વિત
શરીર કે મુલાદિઓ કા વિકારરૂપ કરના હસમે યાદ્યા ઓર આમ્યન્તર
પુદ્ગલો કા અનાદાન હોતા હૈ, યહ દ્વિતીય પ્રકાર કી ચિકુર્વણા હૈ । તૃતીય
પ્રકારકી ચિકુર્વણામે એસા હોતા હૈ કિ અનભિમત અનિષ્ઠિતા યાદ્યા આ
મ્યન્તર પુદ્ગલો કા આદાન હોતા હૈ ઓર અભિમત (માન્ય) ઇનકા અના
દાન હોતા તથા અનભિમત (અમાન્ય) મધ ધારણીય શરીર કી ઓર
વૈક્રિય શરીરકી રચના હોતી હૈ યહ તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ ॥ સૂ ૨ ॥

વિમૂષિત કરવામાં આવે છે આમ્યન્તર પુદ્ગલોને ગ્રહણ ન કરવા તેનું નામ
અપર્ણાદાન છે અને યાદ્યા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ પર્યાદાન છે તથા
ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોના યોગથી શરીરને વિમૂષિત
કરવારૂપ હોય છે, એમ સમજવું યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોના ઉપાદાનથી બધ
ધારણીય શરીરનું નિષ્પાદન (નિર્માણ) થતું અને ત્યારબાદ તેના કેશાદિકોની
રચના થતી, તે પ્રથમ પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ચિરકાળથી ચિકુર્વિત શરીરના
મુખાદિકોમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું અના
દાન થાય છે આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણામાં
એવું બને છે કે અનભિમત (અમાન્ય) યાદ્યા આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું આદાન
થાય છે અને અભિમત (માન્ય) યાદ્યા આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું અનાદાન થાય
છે તથા અનભિમત (અમાન્ય) બરધારણીય શરીરની અને વૈક્રિય શરીરની
રચના થાય છે, આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ॥ સૂ ૨ ॥

ઉક્તા વિકુર્વણા, સા ચ નારકાણામપિ ભવતીતિ ત્રિસ્થાનકેન નારકાન્ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—તિવિહાનેરહ્યા પળ્લન્તા, તેં જહા--કહ્સંચિયા, અ-
કહ્ સંચિયા, અવત્તવ્યસંચિયા । એવમેર્ગિદિયવજ્જા જાવ વેસા-
ણિયા ॥ સૂ. ૩ ॥ .

છાયા—ત્રિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તદ્યથા—કૃતિસંચિતાઃ, અકૃતિસંચિતાઃ,
અવત્તવ્યકસંચિતાઃ । એવમેકેન્દ્રિયવર્જા યાઽદૈમાનિકા ॥ મૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ તિવિહા ’ इत्यादि सुगमम् । नवरं—कृति शब्दधान्यत्र प्रश्नवि-
शिष्ट संख्यावाचकतया रूढोऽपीह संख्यामात्रे द्रष्टव्यः । तत्र नैरयिकाः—कृतीति-
संख्याता द्वयादि संख्यावन्तः ते च एकैकसमये ये उत्पन्नाः सन्तः संचिताश्च

ऊपर कही गई यह विकुर्वणा नारकों को भी होती है अतः अब
सूत्रकार तीन स्थानों से नारकों की प्ररूपणा करते हैं —

‘ तिविहा नेरह्या पण्णत्ता ’ इत्यादि ।

इस सूत्र का अर्थ सुगम है परन्तु जो इसमें विशेषता है वह इस
प्रकार से है—यद्यपि कृति शब्द दूसरी जगह प्रश्न विशिष्ट संख्या के
कहने में रूढ है—परन्तु वह यहां संख्यामात्र में कहा गया है प्रश्नकर्ताने
जो ऐसा पूछा है कि नैरयिक कितने कहे हैं तो उत्तर में ऐसा कहा
गया है कि नैरयिक तीन प्रकार के कहे गये हैं इनमें एक हैं कृतिसं-
चित और दूसरे हैं अकृति संचित तथा तीसरे हैं अवतत्त्वक संचित;
कृति संचित का तात्पर्य ऐसा है कि एक समय में उत्पन्न होकर जो

ઉપર જેવી વાત કરવામા આવી છે તે વિકુર્વણા નારકોમા પણ થાય
છે તેથી સૂત્રકાર ત્રણ સ્થાનોની અપેક્ષાએ નારકોની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ તિવિહા નેરહ્યા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્રનો અર્થ સરળ છે, પરન્તુ તેમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે—
જો કે ‘ કૃતિ ’ પદ પ્રશ્નવિશિષ્ટ સંખ્યાને પ્રકટ કરવાને માટે સામાન્ય રીતે
તો વપરાય છે, પરન્તુ અહીં તેનો પ્રયોગ સંખ્યામાત્રને પ્રકટ કરવા માટે થયો છે.

પ્રશ્ન—“ નારક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ”

ઉત્તર—નારક ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે
(૧) કૃતિસંચિત, (૨) અકૃતિસંચિત અને (૩) અવત્તવ્યક સંચિત.

સરૂપાત્તરપિ સાધર્મ્યાદ્ બુદ્ધ્યા રાષ્ટ્રીકૃતાસ્તે કૃતિસચ્ચિતા ૧। તથા નકૃતિ
 ન સરૂપાતા इत्यकृति-असरूपाता अनन्ता वा, अत्र असंख्यात रूपोर्धो गृह्यते
 तत्र ये भकृति-असंख्याता एकैकसमय उत्पन्नाः सन्तस्तथैव सचिक्तास्ते-भकृ
 तिसचिक्ता २। तथा यः परिमाणविशेषो न कृति नाप्यकृतीत्युभयमपि वक्तु
 शक्यते सा अवक्तव्यकृता तत् सचिक्ता अवक्तव्यक सचिक्ताः, समय समय एकत्वं
 पोत्पन्ना इत्ययः । उत्पद्यन्ते द्वा नारकाद्वैकसमये एकाद्वयोऽवस्थेपास्ताः, ।
 उक्तञ्च देवपरिमाणम्—

નૈરયિક સચિત્ત હો જાતે હૈં વે કૃતિસચિત્ત નૈરયિક હૈં, ઔર જિનકા
 સમય સરૂપાત્તરાદિ સે પરે હોતા હૈં વે અકૃતિસચિત્ત-નૈરયિક હૈં એસે
 ભકૃતિ સચિત્ત નૈરયિક અસરૂપાત્ત હોતે હૈં । યહાં અકૃતિ-સચિત્ત પદ
 અસરૂપાત્ત ઔર અનન્ત કા ષોષક હૈં પરન્તુ યહાં વહ અસરૂપાત્ત કા
 હી ષોષક હૈં ક્યોં કિ નારકી અધિક સે અધિક અસંખ્યાત હી હોતે હૈં
 અનન્ત નહીં, અકૃતિસચિત્ત-અસંખ્યાત નૈરયિક વે હૈં જો એક એક સમય
 મેં ઉત્પન્ન હોકર અસંખ્યાતરૂપ મેં સચિત્ત હો જાતે હૈં । તથા જો પરિમા
 નવિશેષ કૃતિ ઔર અકૃતિ જન દોનોં રૂપ સે નહીં કહા જા સકે વહ
 અવક્તવ્યક હૈં જસ પ્રકાર કે અવક્તવ્યક સે જો સચિત્ત હોતે હૈં વે
 અવક્તવ્યકસચિત્ત નૈરયિક હૈં । યે એક ૨ સમય મેં એક ૨ રૂપ સે હોતે
 હૈં । દેવ ઔર નૈરયિક એક સમય મેં એક સે હેજર અસંખ્યાત તક
 વત્પન્ન હોતે હૈં ઉક્ત ચ દેવપરિમાણમ્—

જોક સમયમાં ઉત્પન્ન થઈને જે નારકો સચિત્ત થઈ જાય છે તે નારકોને
 કૃતિસચિત્ત નારકો કહે છે સંખ્યાતથી અધિક શશિમા જે નારકોના સચ્ચ
 થાય છે તેમને અકૃતિસચિત્ત નારકો કહે છે જોયાં અકૃતિસચિત્ત નારકો
 અસંખ્યાત હોય છે અકૃતિસચિત્ત પણ અસંખ્યાત અને અનન્તનું બોધક
 હોવા છતાં પણ અહીં તેને અસંખ્યાતનું બોધક જ સમજવું બોધ્યું, કારણ
 કે નારક હોવા અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત જ હોય છે-અનન્ત હોતા નથી.
 અકૃતિસચિત્ત-અસંખ્યાત નારકો તે છે કે જે જોક જોક સમયે ઉત્પન્ન થઈને
 અસંખ્યાત રૂપે સચ્ચ પામતા રહે છે કૃતિ અને અકૃતિના પરિભાવ વિશેષ
 દ્વારા જેમને બદલ કરી શકાતા નથી તેમને અવક્તવ્યક કહે છે આ પ્રમાણ
 અવક્તવ્યક રૂપે જેમને સચ્ચ થાય છે તે નારકોને અવક્તવ્યક સચિત્ત
 નારકો કહે છે તેઓ જોક જોક સમયે જોક જોક રૂપે સચિત્ત થાય છે
 દેવો અને નારકો જોક સમયમાં જોકથી થઈને અસંખ્યાત મુખીની સંખ્યામાં
 ઉત્પન્ન થાય છે દેવોનું પરિભાવ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ एगो व दोव तिन्नि व, संखमसंखा व एगसमएणं ।

उववज्जनेवइया, उव्वट्ठंता ति एमेव (देवा) ॥ १ ॥ ”

છાયા—एको वा द्वौ वा त्रयो वा संख्याता वैकसमयेन ।

उत्पद्यन्ते एतावन्तः, उद्वृत्तन्तेऽप्येवमेव (देवाः) ॥ इति ॥

एतदेव नारकपरिमाणं, यत् उक्तम्—“ संखा पुण सुरवरतुल्ला ” छाया—

(नारकाणां) संख्या पुनः सुरवरतुल्या, इति ।

चतुर्विंशति दण्डकोक्तानामसुरादीनां कतिसंचितादिकमतिदिशनाह—“ एवं ” इत्यादि, एवं—नारकवच्छेषाश्चतुर्विंशतिदण्डकोक्ता एकेन्द्रिय-वर्जा वाच्याः, तेषु प्रतिसमयसंख्यातानामनन्ताना ना अकतिशब्दवाच्यानामेवोत्पत्तिमद्भावात्, न त्वेकः ‘ संख्याता वा ’ इति ॥ सू ३ ॥

(एगो व दोव तिन्नि व) इत्यादि । एक સમય મેં એક, દો, ત્રીન આદિ પ્રકાર સે સંખ્યાત ઔર અસંખ્યાત નૈરયિક ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઔર इतनेही करतेहैं इसी तरहका कथन देवोंके विषय में भी जानना चाहिये

यही नारकों का परिणाम है क्योंकि कहा है—“ संख्या पुण सुर वर तुल्ला ” कि नारकों की संख्या देवों के तुल्य है

અવ સૂત્રકાર ચતુર્વિંશતિદણ્ડક મેં ઉક્ત અસુરાદિકોં કે કતિસં-
ચિત આદિ કો અતિદેશ સે પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે કહતે હૈં—
“ એવં ” ઇત્યાદિ इसी तरह का कथन यावत् एकेन्द्रियवर्ज वैमानिक
देवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । यहां जो एकेन्द्रिय जीवों को
छोड़कर कथन किया गया है उसका कारण ऐसा है कि एकेन्द्रिय जीवों
में प्रतिसमय अकतिशब्दवाच्य असंख्यात अथवा अनन्त एकेन्द्रिय

“ एगो व दोव तिन्नि व ” ध'ल्यादि—

એક સમયમા એક, બે અને ત્રણથી લઈને સંખ્યાત અને અસંખ્યાત
પર્યન્તના નારકો ઉત્પન્ન થાય છે, અને એટલાં જ મરે છે આ પ્રકારનું કથન
દેવો વિષે પણ સમજવું “ સંખા પુણ સરવરતુલ્લા ” કહ્યું પણ છે કે નારકોની
સંખ્યા દેવોની સંખ્યા બરાબર છે

હવે સૂત્રકાર ૨૪ ઠંડકોમાં અસુરકુમારાદિ બે અન્ય જીવોનો સમાવેશ
થાય છે, તેમના કતિમંચિત આદિ લેહોનું નિરૂપણ કરે છે—“ એવં ” ધ'લ્યાદિ
નારકોના જેવું જ કથન એકેન્દ્રિય સિવાયના બાકીના વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો
વિષે પણ સમજવું અહીં એકેન્દ્રિય જીવોને નહીં ગણવાનું કારણ એ છે કે
અકતિશબ્દવાચ્ય અસંખ્યાત અથવા અનંત

उक्तो वैमानिकानां देवानां कृतिसिद्धिादिको धर्मः, साम्प्रत देवाधिकारात्
पामेव सामान्येन परिचारणाधर्मं निरूपयन्माह—

मूलम्—तिविद्वा परियारणा पण्णत्ता, त जहा एगे देवे अन्ने
देवे अन्नेसिं देवाण देवीओ य अभिजुजियर परियारेइ, अप्प
णिज्जियाओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अ
प्पणा विडवियर परियारेइ १ । एगे देवे णो अन्ने देवे णो
अन्नेसिं देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पणिज्जि-
याओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा
विडवियर परियारेइ २ । एगे देवे णो अन्ने देवे णो अण्णेसिं
देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, णो अप्पणिज्जियाओ
देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा विडवियर
परियारेइ ३ । तिविद्वा मेहुणे पण्णत्ते, त जहा—दिद्वा मणुस्सप
तिरिक्खज्जोणिण १ । तओ मेहुण गच्छंति, त जहा—देवा
मणुस्सा तिरिक्खज्जोणिणार २ । तओ मेहुण सेवति, त जहा—
इत्थी पुरिसा णपुसगा ३ ॥ सू० ४ ॥

छाया—विनिष्ठा परिचारणा प्रकृताः, तद्यथा—एको देव अन्यान् देवान् अन्येषां
देवानां देवीष्वभियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवीरभियुज्यर परिचारयति,
आत्मानमेव आत्मना विदुषित्वा १, इति, यथा एको देवो नो
अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवी
रभियुज्यर परिचारयति, आत्मानमेव आत्मना विदुषित्वा २ परिचारयति २ ।
एको देवो नो अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभियुज्यर परिचारयति

जीवों की ही उत्पत्ति होती रहती है, एक अथवा सख्यात एकेन्द्रियों
की नहीं ॥ सू १ ॥

एकेन्द्रिय एवेनी उत्पत्ति यती रडे छे त्यां प्रति सभय एके अथवा सभ्यात्
एकेन्द्रियोनी उत्पत्ति यती नथी. ते कारणे उपयुज्य तेषु वेद एकेन्द्रियोनां
सभयी यत्ता नथी. ॥ सू २ ॥

નો આત્મીયા દેવીરભિયુજ્યર પરિચારયતિ, આત્માનમેવ આત્મના વિકુર્વિત્વાર પરિચારયતિ ૩ । ત્રિવિધ મૈથુનં પ્રજ્ઞમ્, તદ્યથા-દિવ્યં માનુષ્કં તિર્યગ્યોનિકમ્ । ત્રયો મૈથુનં ગચ્છન્તિ, તદ્યથા-દેવા મનુષ્યાઃ તિર્યગ્યોનિકાઃ । ત્રયો મૈથુનં સેવન્તે, તદ્યથા-સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ॥ સૂ. ૪ ॥

ટીકા-‘ તિવિહા ’ इत्यादि, परिचारणासूत्रत्रयं मैथुनसूत्रत्रयं चेति सूत्रषट्कं सुगमम् । नवरं-परिचारणं परिचारणा देव मैथुनसेवनरूपा । एकः-कश्चित् ऋद्ध्या दिसामर्थ्यसंपन्नो देवः न सर्वेऽपीति, किम् ? - ‘ अण्णे देवे ’ इति, अन्यान् देवान्-अल्पद्विकान्, तथाऽन्येषां देवानां सम्प्रन्धिनी देवीश्चाभियुज्याभियुज्य-अश्लिष्याश्लिष्य-वशीकृत्य वापरिचारयति-वेदनावाधोपशमाय परिशुङ्क्ते । इति प्रथमपरिचारणायाः प्रथमो भेदः (१-१) एवमात्मीया देवीरप्यभियुज्यर परि-

वैमानिकों का इस प्रकार से कतिसंचित आदि धर्म कहा अब देवाधिकार से ही सूत्रकार उनके सामान्यरूप से परिचारणाधर्म का कथन करते हैं-(तिविहा परिचारणा पणत्ता) इत्यादि ।

टीकार્थ-परिचारणा तीन प्रकारकी कही गईहै परिचरणका नाम परिचारणा है यह परिचारणा देवमैथुनसेवनरूप होती है, ऋद्ध्यादिरूप सामर्थ्यसंपन्न कोई एक देव (सष देव नहीं) अल्पद्वि वाले अन्यदेवों को तथा अन्य देवों की देवियों को वश में करके या उनका आलिङ्गन करके अपने वेद की बाधा को उपशान्त करने के निमित्त उनके साथ परिभोग करता है । यह प्रथम परिचारणा का पहिला भेद है (१-१) तथा इसी की देवियों को भी आलिङ्गन करके या उन्हें वश में करके वह देव

वैमानિકોના આ પ્રકારના કતિસંચિત આદિ ધર્મનું કથન થયું. હવે દેવાધિકારની અપેક્ષાએ સૂત્રકાર તેમના પરિચારણા ધર્મનું સામાન્યરૂપે કથન કરે છે-“ તિવિહા પરિચારણા પણત્તા ” ઇત્યાદિ—

પરિચારણા ત્રણ પ્રકારની કહી છે. પરિચારણ (મૈથુન સેવન રૂપ) નું નામ પરિચારણા છે. દેવો દ્વારા જે મૈથુન સેવન થાય છે, તે મૈથુન સેવન રૂપ પરિચારણાના ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-અધિક ઋદ્ધિસંપન્ન (સામર્થ્ય રૂપ ઋદ્ધિસંપન્ન) કોઈ કોઈ દેવ (અર્થાત્ દેવોને આ વાત લાગુ પડતી નથી) અથવા ઋદ્ધિસંપન્ન અન્ય દેવોને તથા અન્ય દેવોની દેવીઓને પોતાને વશ કરી લઈને તેમને આલિંગન કરીને પોતાની કામાગ્નિને ઉપશાન્ત કરવાને માટે તેમની સાથે પરિભોગ કરે છે. આ પહેલી પરિચારણાનો પહેલો ભેદ છે. (૨) પોતાની દેવીઓને વશ કરી લઈને તેમને આલિંગન કરે છે અને પોતાની કામાગ્નિને

उक्तो वैमानिकानां देवानां कृत्स्नविष्ठादिको धर्मः, साम्प्रत देवाभिधराचे
पामेव सामान्येन परिचाराधर्मं निरूपयन्नाह—

मूलम्—तिविहा परियारणा पणत्ता, त जहा एगे देवे अन्ने
देवे अण्णेसिं देवाण देवीओ य अभिजुजियर परियारेइ, अप्प
णिज्जियाओ देवीओ अभिजुजियर^१ परियारेइ, अप्पाणमेव अ
प्पणा विउव्वियर परियारेइ १ । एगे देवे णो अण्णे देवे णो
अण्णेसिं देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पणिज्जि-
याओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा
विउव्वियर परियारेइ २ । एगे देवे णो अण्णे देवे णो अण्णेसिं
देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, णो अप्पणिज्जियाओ
देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा विउव्वियर
परियारेइ ३ । तिविहे मेहुणे पणत्ते, तं जहा—दिव्वे मणुस्सए
तिरिक्खजोणिए १ । तओ मेहुण गच्छति, त जहा—देवा
मणुस्सा तिरिक्खजोणियार । तओ मेहुण सेवति, त जहा—
इत्थी पुरिसा णपुसगा ३ ॥ सू० ४ ॥

छाया—मिषिषा परिचाराणा प्रवृत्ताः, तथा—एको देव अन्यान् देवान् अन्येषां
देवानां देवीष्वभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवीरभिमियुज्यर परिचारयति,
आत्मानमेव आत्मना विकुर्वित्त्वार परिचारयति १, इति, यथा एको देवो नो
अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवी-
रभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मानमेव आत्मना विकुर्वित्त्वार परिचारयति २ ।
एको देवो नो अन्यान् देवान् नो अयेषां देवानां देवीरभिमियुज्यर परिचारयति

जीवों की ही उत्पत्ति होती रहती है, एक अथवा सख्यात एकेन्द्रियों
की नहीं ॥ सू ३ ॥

ओहेन्द्रिय एवेन्ही उत्पत्ति यती इडे छ त्या प्रति सभम ओहे अथवा अ भ्यात
ओहेन्द्रियोन्ही उत्पत्ति यती नथी. ते अरवे उपपुत्र्य त्रय वेद ओहेन्द्रियोभा
अन्यी यत्ता नथी. ॥ सू ३ ॥

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિકદેવ વિશેષત્વા-
ચ્ચેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રત તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘ તિવિહે મેહુળે ’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનમૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-ત્રીપુસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુપ્યતિરશ્વામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસમ્ભવાદિતિ ચતુર્થ નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્રય
એવેતિતાનાહ—‘ તઓ ’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુપ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ-
પ્રાપ્નુવન્તિ-સેવન્તિ इत्यर्थः ૨ । તસ્યૈવ મનુપ્યવિષયે ભેદાનાહ—‘ તઓ ’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્વિત કરકે ઉત્તકે સાય પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામવા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પકૃદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અન્ન વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—“ તિવિહા મેહુળે પળ્લન્તે ” इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—હસમેં પ્રથમ મૈથુન સૂત્ર સુગમ હૈ વિશેષતા જો હૈ વહ
એસી હૈ—સ્ત્રી ઓર પુરુષ કા દોનોં કા આપસ મેં એક દૂસરે કે સાય
શારીરિક સમ્બન્ધ કરને સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ મૈથુન હૈ યહ મૈથુ-
નક્રિયા દેવ, મનુષ્ય ઓર તિર્યશ્ચોં મેં હી હોતી હૈ હસ કારણ હસે
ત્રિવિધ કહા ગયા હૈ નારક જીવોં મેં યહ મૈથુન કર્મ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
હોતા નહીં હૈ હસલિયે મૈથુન મેં ચતુર્થ પ્રકારતા નહીં હૈ હસ મૈથુનરૂપ
ક્રિયા કે કર્તા યે ત્રીન હી હોતે હૈ દેવ, મનુષ્યોં ઓર તિર્યશ્ચ મનુષ્ય મેં
મી સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુસક યે ત્રીન હોતે હૈ સ્ત્રિયોં મેં પુરુષોં કી અભિ-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ કૃદ્ધિવાળો હોય છે.

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “ તિવિહે મેહુળે પળ્લન્તે ” इत्यादि સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાંનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બન્નેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કરવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચોમાં જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતુ નથી, તે કારણે મૈથુનમા ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક,

ચારપતિ, इति द्वितीयो भेद (२) तथा-आत्मना आत्मानमत्र दवीत्वन देवत्वेन वा विकृतिंत्वा २ परिचारणायोग्य विधाय२ परिचारयतीति तृतीयो भेदः (१) एष प्रकारप्ररूपाप्यकेयं परिचारणा, समर्थोत्कर्त्तृकगैरूपपरिचारकत्वञ्चादिति प्रथमा परिचारणा ८ । अयं द्वितीयपरिचारणामाह-एको दैव आमीयदेवीरभियुज्य२, तथा आत्मानमेवाऽऽत्मना दन्तत्वेन देवीत्वेन वा विकृतिंत्वा २ परिचारयतीति द्वितीय परिचारणा, असमर्थत्वात् उचितकामपरिचारकत्वाच्चेति २ । अयं तृतीय परिचारणामाह-एही देव आत्मानमेवात्मना देवत्वेन दवीत्वेन वा विकृतिंत्वा २

उनके साथ अपने वेद की याचा को दान्त करने के निमित्त परिमोग करता है यह प्रथम परिचारणा का द्वितीय भेद है तथा-अपने आप को ही देवीरूप से या देव रूप से विकृति करके और उसे परिचारणा के योग्य बना करके वह उसके साथ अपने वेद को उपशान्ति के निमित्त परिमोग करता है यह प्रथमपरिचारणा का तृतीय भेद है १, इस प्रकार से यह एक ही परिचारणा तीन रूप वाली होती है परन्तु फिर भी यह परिचारणा की अपेक्षा से एक ही है । ऐसी इस परिचारणा को जो देव समर्थ और अधिक से अधिक कामुक होता है वही करता है यह प्रथम परिचारणा है ऐसी यह परिचारणा पहली है, द्वितीय परिचारणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपनी देवी को आलिङ्गन करके या उसे घटा में करके उसके साथ अभया अपो आपको ही देवरूप से या देवीरूप से विकृति करके उसके साथ परिचारणा करता है । तृतीय परिचारणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपने आपको ही

ઉપશાન્ત કરવા માટે તેમની સાથે પરિચોગ કરે છે આ પ્રથમ પરિચારણાને બીજો ભેદ છે (૩) કોઈ કોઈદેવ પોતે જ દેવ અથવા દેવીના રૂપની વિકૃતિ કરીને તેની સાથે પરિચોગ સેવીને પોતાની કામાસિને સતોરે છે, આ પ્રથમ પરિચારણાને ત્રીજો ભેદ છે આ પ્રમાણે આ બેક જ પરિચારણા પ્રમુ પ્રકાર બાળી છે પરન્તુ પરિચારણા સામાન્યની અપેક્ષાએ તે બેક જ પ્રકારની છે આ પ્રકારની વિચારણા જે દેવ સમર્થ અને અધિકમાં અધિક કામુક હોય છે તેના દ્વારા જ કરાય છે પહેલી પરિચારણાના સ્વરૂપનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર દ્વિતીય પરિચારણાનું કથન કરે છે—

કોઈક દેવ પોતાની દેવીને આલિંગન કરીને અથવા તેને વશ કરીને તેની સાથે પરિચોગ કરે છે અથવા પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે વિકૃતિ કરીને તેની સાથે પરિચારણા કરે છે હવે સૂત્રકાર ત્રીજા પ્રકારથી પરિચારણાનું કથન કરે છે-કોઈક દેવ પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે વિકૃતિ કરીને તેની સાથે

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિક્કદેવ વિશેષત્વા-
ચ્ચેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રતં તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘તિવિદે મેહુળે’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનસૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-સ્ત્રીપુંસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુષ્યતિરથામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસંભવાદિતિ ચતુર્થં નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્ત્રય
એવેતિતાનાદ—‘તઓ’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુષ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ-
પ્રાપ્नुवन्ति-सेवन्त इत्यर्थः ૨ । તસ્યૈવ મનુષ્યવિષયે ભેદાનાદ—‘તઓ’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્વિત કરકે ઉક્તકે સાથ પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામવા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પક્રુદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અવ વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—‘તિવિહા મેહુળે પળ્લત્તે’ इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—ઈસમેં પ્રથમ મૈથુન સૂત્ર સુગમ હૈ વિશેષતા જો હૈ વહ
એસી હૈ—સ્ત્રી ઓર પુરુષ કા દોનોં કા આપસ મેં એક દૂસરે કે સાથ
શારીરિક સમ્બન્ધ કરને સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ મૈથુન હે યહ મૈથુ-
નક્રિયા દેવ, મનુષ્ય ઓર તિર્યશ્ચોં મેં હી હોતી હૈ ઈસ કારણ ઈસે
ત્રિવિધ કહા ગયા હૈ નારક જીવોં મેં યહ મૈથુન કર્મ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
હોતા નહીં હૈ ઈસલિયે મૈથુન મેં ચતુર્થ પ્રકારતા નહીં હૈ ઈસ મૈથુનરૂપ
ક્રિયા કે કર્તા યે ત્રીન હી હોતે હૈ દેવ, મનુષ્યોં ઓર તિર્યશ્ચ મનુષ્ય મેં
મી સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુંસક યે ત્રીન હોતે હૈ સ્ત્રીઓં મેં પુરુષોં કી અભિ-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ ક્રુદ્ધિવાળો હોય છે.

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “તિવિદે મેહુળે પળ્લત્તે” इत्यादि સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાંનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બંનેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કરવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચોમાં જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતું નથી, તે કારણે મૈથુનમાં ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યંચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક,

ચારપતિ, રૂપિ દ્વિતીયો મદ (૨) તથા-શ્રામના આત્માનમા દ્વિતીયન દ્વચ્ચન
વા ચિકુર્ચિત્વા ૨ પરિચારણામાય ચિગય ૨ પરિચારણીતિ તત્ત્વીયા મેદ (૧)
અથ મહારામયરૂપાપ્યકેય પરિચારણા, તમ માત્ત ૨ મૌરપરિચારણ્યાદિતિ મયમા
પરિચારણા ૮ । અથ દ્વિતીયપરિચારણામા-પ્રજા દ્વ પ્રાનીયદ્વિતીયમિયુગ્ય, ૨
તથા માત્માનમવાડ્ડમના દ્વચ્ચન દ્વિતીયા ૨ ચિકુર્ચિત્વા ૨ પરિચારણીતિ દ્વિતી
યેય પરિચારણા, પ્રત્યર્થત્વાદુ ડગિતરામપરિચારણ્યાદિતિ ૨ । અથ તૃતીય
પરિચારણામાદ-પ્રજો ૨ આત્માનમવાડ્ડના દ્વચ્ચન દ્વિતીયન ૨ ચિકુર્ચિત્વા ૨

उनक साथ अपने बड़ की याया को शांत करने के निमित्त परिभोग
करता है यह प्रथम परिचाराणा हा द्वितीय भेद है तथा-अपने आप को
ही देवीरूप से या देव रूप से चिकुर्यित करके और उसे परिचाराणा के
योग्य बना करके वह उमक साथ अपने बड़ की उपशान्ति के निमित्त
परिभोग करता है यह प्रथमपरिचाराणा का तृतीय भेद है ३, इस
प्रकार से यह एक ही परिचाराणा तीन रूप वाली होती है परन्तु फिर
भी यह परिचाराणा की अपेक्षा सा एक ही है। ऐसी ही परिचाराणा को
जो देव समर्थ और अधिक से अधिक कायुक्त होता है वही करता है
यह प्रथम परिचाराणा है ऐसी ही परिचाराणा पड़ती है, द्वितीय परि
चाराणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपनी दूरी को आलिंगन करके
या उसे घना में करके उसके साथ अथवा अपा आपको ही द्यरूप
से या द्यौरूप से चिकुर्यित करके उसके साथ परिचाराणा करता है।
तृतीय परिचाराणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपने आपको ही

ઉપશાન્ત કરવા માટે તેમની સાથે પરિભોગ કરે છે આ પ્રથમ પરિચારણાને
બીજો ભેદ છે (૩) કોઈ કોઈકેવ પોતે જ દેવ અથવા દેવીના રૂપની ચિકુર્ચિત્વા
કરીને તેની સાથે પરિભોગ કરીને પોતાની કામામિતે સતોષે છે, આ પ્રથમ
પરિચારણાને ત્રીજો ભેદ છે આ પ્રમાણે આ જોઈ જ પરિચારણા પ્રભુ પ્રકાર
વાળી છે પરન્તુ પરિચારણા સ આ યની અપેક્ષાએ તો જોઈ જ પ્રકારની છે
આ પ્રકારની પરિચારણા જે દેવ સમર્થ અને અધિકમાં અધિક કાયુક હોય
છે તેના દ્વારા જ કરાય છે પહેલી પરિચારણાના સ્વરૂપનું કથન કરીને હવે
સૂત્રકાર દ્વિતીય પરિચારણાનું કથન કરે છે—

કોઈક દેવ પોતાની દેવીને આલિંગન કરીને અથવા તેને વશ કરીને તેની
સાથે પરિભોગ કરે, છે અથવા પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે ચિકુર્ચિત્વ કરીને
તેની સાથે પરિચારણા કરે છે હવે સૂત્રકાર ત્રીજા પ્રકારથી પરિચારણાનું કથન
કરે છે-કોઈક દેવ પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે ચિકુર્ચિત્વ કરીને તેની સાથે

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિકદેવ વિશેષત્વા-
ચ્ચેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રતં તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘તિવિહે મેહુણે’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનસૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-સ્ત્રીપુંસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુષ્યતિરશ્ચામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસંભવાદિતિ ચતુર્થં નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્ત્રય
એવેતિતાનાહ—‘તઓ’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુષ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ—
પ્રાપ્नुवन्ति—सेवन्त इत्यर्थः २ । तस्यैव मनुष्यविषये भेदानाह—‘तओ’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્ચિત કરકે ઉત્તકે સાથ પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામચા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પકુદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અવ વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—“તિવિહા મેહુણે પળણતે” इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—इसमें प्रथम मैथुन सूत्र सुगम है विशेषता जो है वह
ऐसी है—स्त्री और पुरुष का दोनों का आपस में एक दूसरे के साथ
शारीरिक सम्बन्ध करने से जो क्रिया होती है वह मैथुन है यह मैथु-
नक्रिया देव, मनुष्य और तिर्यक्षों में ही होती है इस कारण इसे
त्रिविध कहा गया है नारक जीवों में यह मैथुन कर्म द्रव्य की अपेक्षा
होता नहीं है इसलिये मैथुन में चतुर्थ प्रकारता नहीं है इस मैथुनरूप
क्रिया के कर्ता ये तीन ही होते हैं देव, मनुष्यों और तिर्यक्ष मनुष्य में
भी स्त्री, पुरुष और नपुंसक ये तीन होते हैं स्त्रियों में पुरुषों की अभि-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ અકુદ્ધિવાળો હોય છે

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “તિવિહે મેહુણે પળણતે” इत्यादि સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાંનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બંનેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કવવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચોમાં જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતું નથી, તે કારણે મૈથુનમાં ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક,

ત્રયા—સ્ત્રિય પુરુષા નપુસકાથ મૈથુન સેવ સે । સ્ત્રીપુ પુસ્કામિતા પુરુષેષુ સ્ત્રીકા
મિથા, નપુસકેષુ મોહાનસ્મવીપનશ્ચાત્ સ્ત્રીપુસયોર્દયોરપિ કામિતાવર્તતે ।
સ્ત્રપાદિલક્ષણમાહ—

“સ્તનપોનિવતીસ્ત્રીસ્પાદ્ ઇમથુમહનવાન્ પુમાન્ ।

ઉમયોરન્તર યન્ચ, તદમાથે નપુસકમ્ ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

અતઃ ધ યોગચતો ભવન્તીતિ યોગ પ્રરૂપણમાહ ।

મૂલમ્—તિવિહે જોગે પળણત્તે, ત જહા મળજોગે, વયજોગે,
કાયજોગે । એવ ણેરહયાણાં વિગલિંદિયવજ્ઞાણ જાવ વેમાણિયાણ
૧ । તિવિહે પઓગે પળણત્તે, ત જહા-મળપઓગે, વહપઓગે,
કાયપઓગે જહા જોગો વિગલિંદિયવજ્ઞાણ તહા પઓગોવિ ૨ ।
તિવિહે કરણે પળણત્તે ત જહા-મળકરણે, વહકરણે, કાયકરણે ।
એવ વિગલિંદિયવજ્ઞ જાવ વેમાણિયાણ ૩ । તિવિહે કરણે પળણત્તે
ત જહા આરમ્ભકરણે સરમ્ભકરણે સમારમ્ભકરણે । નિરતર જાવ
વેમાણિયાણ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાપા રહતી હૈ ઓર પુરુષોં મેં સ્ત્રિયોં કી અમિલાપા રહતી હૈ અર્થાત્
સ્ત્રી પુરુષ કે સાથ મૈથુન સેવન કરને કી इच्छावाली होती है और पुरुष
સ્ત્રી કે સાથ મૈથુન સેવન કી इच्छा वाला होता है परन्तु जो नपुंसक
होता है उसमें मोहामि की अधिक प्रवृत्ति रहती है इस कारण उसमें
સ્ત્રી કે સાથ ઓર પુરુષ કે સાથ દોનોં કે સાથ મૈથુન સેવન કરને કી
અમિલાપા હોતી હૈ । સ્ત્રી આદિ કા લક્ષણ હસ પ્રકાર સે હૈ—“સ્તન
પોનિવતી સ્ત્રી ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

આ ત્રણ પ્રકારે હોય છે સ્ત્રી પુરુષની સાથે મૈથુન સેવનની ઇચ્છાવાળી હોય
છે અને પુરુષ સ્ત્રીની સાથે મૈથુન સેવનની ઇચ્છાવાળો હોય ॥ પરન્તુ જે
નપુસક મનુષ્ય હોય છે તેમાં મોહામિ અધિક પ્રમાણમાં પ્રવીણ રહે છે, તે
કારણે તે સ્ત્રીની સાથે અને પુરુષની સાથે બન્નેની સાથે મૈથુન સેવનની
અમિલાપા સેવે છે સ્ત્રી આદિનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—“સ્તનપોનિવતી સ્ત્રી”
ઇત્યાદિ. સ્ત્રી સ્તન અને પોનિવતી શુદ્ધ હોય છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા-ત્રિવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞતઃ, તદ્યથા-મનોયોગઃ, વાગ્યોગઃ, કાયયોગઃ ।
 एवं नैरयिकाणां विकलेन्द्रियवर्जानां यावद् वैमानिकानाम् ६ । त्रिविधः प्रयोगः,
 प्रज्ञतः, तद्यथा-मनः प्रयोगः, वाक्प्रयोगः, कायप्रयोगः । यथा योगो विकलेन्द्रि-
 यवर्जानां तथा प्रयोगोऽपि २ । त्रिविधकरणं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-मनःकरणं, वाक्करणं
 कायकरणम् । एवं विकलेन्द्रियवर्जं यावद् वैमानिकानाम् । त्रिविधं करणं प्रज्ञप्तं,
 तद्यथा-आरम्भकरणं, संरम्भकरणं, समारम्भकरणम् । निरन्तरं यावद्
 वैमानिकानाम् ४ सू ५ ॥

टीका-“ ति वि हे जोगे ’ इत्यादि ।

યોજનં યોગઃ-વ્યાપારઃ । इह वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशम-समुत्थलब्धिविशेष
 प्रत्ययमभिप्रायाऽनभिप्रायपूर्वमात्मनो वीर्यं योगः प्रोच्यते । उक्तञ्च

“ જોગો વીરિયં થામો, ઉચ્છાદ પરક્કમો તદા ચેદ્વા ।

સતી સામર્થ્યં તિ ય, જોગસસ દવંતિ પજ્ઞાયા ॥ ૧ ॥

ये सब योगवाले होते हैं-इसलिये सूत्रकार अब योग की प्ररूपणा
 करते हैं-(ति वि हे जोगे पणत्ते) इत्यादि ।

टीकार્થ-“યોજનં યોગઃ” इस व्युत्पत्तिके अनुसार योग शब्द का अर्थ
 व्यापार है वीर्यान्तराय कर्म के क्षय और क्षयोपशम से समुत्थ जा
 लब्धिविशेष वह लब्धिविशेष है कारण जिसका ऐसा जो अभिप्राय
 एवं अनभिप्रायपूर्वक आत्मा का वीर्य है उसका नाम योग है तात्पर्य
 इस कथन का ऐसा है कि आत्मप्रदेशों का जो परिस्पन्द कम्पन व्यापार
 होता है वह योग कहा गया है आत्मप्रदेशों में यह कम्पन व्यापार
 वीर्यान्तर कर्म के क्षय से या क्षयोपशम से तथा पुद्गलों के आलम्बन
 से होता है । कहा भी है-“ जोगो वीरियं थामो इत्यादि । यह योग दो

ઉપયુક્ત (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે) બધાં જોગો યોગયુક્ત હોય છે, તેથી
 સૂત્રકાર હવે યોગની પ્રરૂપણા કરે છે-“ તિ વિ હે જોગે પણત્તે ” ઇત્યાદિ-
 ટીકાર્થ-“ યોજનં યોગઃ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર યોગ શબ્દનો અર્થ વ્યાપાર
 (પ્રવૃત્તિ) છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જન્ય લબ્ધિવિશેષ
 જેનું કારણ છે એવું જે અભિપ્રાય અને અભિપ્રાયપૂર્વક આત્માનું વીર્ય છે,
 તેનું નામ યોગ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-આત્મપ્રદેશોનું જે
 પરિસ્પન્દન (કમ્પન વ્યાપાર) થાય છે, તેને યોગ કહે છે. આત્મપ્રદેશોમાં
 તે કમ્પન વ્યાપાર વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અથવા ક્ષયોપશમથી તથા
 પુદ્ગલોના આલમ્બનથી થાય છે કહ્યું પણ છે કે-“ જોગો વીરિયં થામો ” ઇત્યાદિ.

છોપા-યોગો ધીર્યં સ્યામ ઉત્સાહઃ પરાક્રમસ્તથા ચેષ્ટા ।

શક્તિઃ સામર્થ્યમિતિ ચ, યોગસ્ય મયન્તિ પર્યાયાઃ ॥ ૧ ॥ ૩૬ ।

સ ધ દ્રિષ્ટા-સકરણોઽકરણશ્ચ, તમાલેદ્યસ્ય કેવલિનઃ કૃત્સ્નયોદ્યેય દ્વયયો
ર્થયોઃ કેવલમ્ જ્ઞાનં દર્શનં ધોપયુજ્ઞાનસ્ય યોઽસાવપરિસ્પન્દોઽપ્રતિધોરીયવિશેષઃ
સોઽકરણ , મસ્ય નેદાધિકાર, સકરણસ્યૈવાધિકારાત્ યુજ્યતે ઝીઘઃ કર્મમિર્યેન સ
યોગ ' કર્મ્મ જોગનિમિત્તં ષઙ્ગહ' ઈતિ ષબ્દનાત્ । યદ્વા-યુજ્યતે-પ્રયુજ્યતે ય પર્યાવ
સ યોગઃ-ઝીર્યાન્તરાયસયોપશ્ચમજનિતો ઝીઘપરિણામવિશેષ ઈતિ ।

ઉક્તચ-“ મળસા ઘયસા કાપણ વાધિ જુવસ્ત ઝીરિયપરિણામો ।

ઝીવસ્સ અપ્પચિન્જો સ જોગસન્નો નિખવસ્સામો ॥ ૧ ॥

તેઝો જોગેણ જહા, રચચાર્ઘં ષઙ્ગહસ પરિણામો ।

ઝીવકરણપ્પધોપ, ઝીરિયમધિ સહપ્પપરિણામો ॥ ૨ ॥

છાયા-મનસા વષસારાગેન ધાઽપિયુક્તસ્ય ધીર્યપરિણામઃ ।

ઝીવસ્ય આત્મીયઃ સ યોગસંઘો જિનાક્રવાતઃ ॥ ૧ ॥

તેનોયોગેન યથા રક્તવાદિઃ ઘટસ્ય પરિણામઃ ।

ઝીવકરણપયોગઃ, ધીર્યમપિ તથાઽઽત્મપરિણામઃ ॥ ૧ ॥ ૩૬ ।

પ્રકાર કા હોતા હૈ સકરણ ઓર અકરણ इनमें अकरण योग जो अछे
द्वय केवली हैं वे जब कृत्स्न ज्ञेय और द्द्वय इन दो पदार्थों में केवलज्ञान
और केवल दर्शन को उपयुक्त करते हैं उस समय उनके जो अपरि
स्पन्दात्मक अप्रतिघ धीयविशेष होता है वह अकरणयोग है, इस अकरण
योग का यहाँ अधिकार नहीं है केवल सकरण योग का ही अधिकार
है इससे जीव जिसके द्वारा कर्मों से युक्त होता है वह योग है क्योंकि
कि “ कर्म जोगनिमित्तं षडङ्गह ” ऐसा बयन है अथवा “ युज्यते ”
इति योगः’ इसके अनुसार धीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम से जनित जो
जीवका परिणामविशेष है वह योग है । कहा नी है-“ मणसा घयसा

તે યોગના બે પ્રકાર છે-(૧) સકરણ અને (૨) અકરણ

અક્ષેર્ય કેવલી બ્યારે કૃત્સ્ન જ્ઞેય (સ પૂર્ણ અજ્ઞાવા ચોખ્ખ) પદાર્થ અને
દ્વય આ બે પદાર્થોમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનને ઉપયુક્ત કરે છે તે સમયે
તેમનામાં ને અપરિસ્પન્દાત્મક અપ્રતિઘ ધીય વિશેષ હોય છે, તેનું નામ અકરણ
યોગ છે તે અકરણ યોગનો અધિકાર અહીં યાદુ નથી અહીં તે સકરણ
યોગનો જ અધિકાર આવી રહ્યો છે એવ બેના દ્વારા કમથી યુક્ત થાય છે,
તેનું નામ જ યોગ છે કારણ કે- કર્મ્મ જોગ નિમિત્ત ષઙ્ગહ’ અવુ ચાત્રનુ
બચત છે અથવા યુજ્યતે ઈતિ યોગ’ બ્યાપાર કરે તેનું નામ યોગ છે આ યુ
ત્પત્તિ અનુસાર ધીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી જનિત જે એવનુ

સ ત્રિવિધઃ—મનોયોગઃ, વાગ્યોગઃ, કાયયોગઃ । તત્ર મનસા સહકારિકારણ-
 મૂતેન યુક્તસ્ય જીવસ્ય યોગઃ—વીર્યપર્યાયો દુર્બલસ્ય યષ્ટિકાવદુષ્ટમ્મકારકો
 મનોયોગ इति । કુતઃ પુનરયં મનોયોગઃ ? યતસ્તેન જ્ઞેયં જીવાજીવાદિ તત્ત્વં
 મન્યતે ચિન્ત્યતે ડતસ્તસ્ય મનોયોગત્વમિતિ । સ ચ ચતુર્વિધઃ—સત્યમનોયોગઃ ૧,
 મૃષામનોયોગઃ ૨, સત્યમૃષામનોયોગઃ ૩, અસત્યાડમૃષામનોયોગ ૪ શ્વેતિ । મનસો
 વા યોગઃ—કરણકારણાનુમતિરૂપો વ્યાપારો મનોયોગઃ । एवं વાગ્યોગોડપિ । एवं
 કાયયોગોડપિ વિજ્ઞેયઃ, નવરં સ સપ્તવિધઃ—ઔદારિકૌ 'દારિકમિશ્ર ૨ વૈક્રિય

કાણ ” इत्यादि । उस योग के तीन नाम इस प्रकार से है—मनोयोग,
 वचनयोग और काययोग सहकारिकारणमूत मनसे युक्त जो जीवका
 योग वीर्यपर्याय है वह मनोयोग है यह मनोयोग दुर्बलको यष्टिका (लकड़ी)
 के अवलम्ब की तरह जीव को उपष्टम्भ (आधार) कारक होता है
 क्योंकि कि जीव मन से ज्ञेयरूप जीव और अजीवादि तत्त्व का चिन्तन
 करता है इस कारण इसे मनोयोग कहा गया है यह मनोयोग सत्य-
 मनोयोग, असत्यमनोयोग, उभयमनोयोग और व्यवहार मनोयोग के
 भेद से चार प्रकार का है अथवा मन का जो करण कारण और अनु-
 मतिरूप जो व्यापार है वह मनोयोग है, इसी तरह का कथन वाग्योग के
 सम्बन्ध में भी करना चाहिये । और इसी तरह का कथन काययोग के
 सम्बन्ध में करना चाहिये, काययोग सात प्रकार का होता है । औदा-
 रिक १, औदारिकमिश्र २, वैक्रिय ३, वैक्रियमिश्र ४, आहारक ५, आहार-

परिણામ વિશેષ છે તેનુ નામ યોગ છે કહ્યું પણ છે કે—“મળસા વચસા કાણ” ઇત્યાદિ

તે યોગના ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—(૧) મનોયોગ, (૨) વચનયોગ
 અને (૩) કાયયોગ સહકારિ કારણમૂત મનથી યુક્ત જીવનો જે યોગ (વીર્ય-
 પર્યાય) છે, તેનું નામ મનોયોગ છે. જેમ દુર્બળને લાકડી આધાર રૂપ બને
 છે, તેમ તે મનોયોગ જીવને આધારકારક બને છે, કારણ કે જીવ મનથી
 જ્ઞેયરૂપ જીવ અને અજીવાદિ તત્ત્વનું ચિન્તન કરે છે. તે કારણે જ તેને
 મનોયોગ કહ્યો છે. તે મનોયોગના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે—(૧)
 સત્ય મનોયોગ, (૨) અસત્ય મનોયોગ, (૩) ઉભય મનોયોગ અને (૪)
 વ્યવહાર મનોયોગ. અથવા મનના જે કરણ, કારણ અને અનુમતિ રૂપ
 વ્યાપાર છે તેનું નામ મનોયોગ છે એજ પ્રકારનું કથન વચનયોગ અને કાય-
 યોગના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. કાયયોગ સાત પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧)
 ઔદારિક, (૨) ઔદારિક મિશ્ર, (૩) વૈક્રિય, (૪) વૈક્રિય મિશ્ર, (૫) આહારક

મિથા ૪ ડડારકા ૫ ડડારકમિથ ૬ કાર્મણકાયયોગ ૭ મેદાદિતિ । તપોદારિકાવય શુદ્ધા મુખોધાઃ, ઔદારિકમિથસ્તુ-ઔદારિક એવાપરિપૂર્ણ મિથ ઉચ્ચતે, યથા શુદ્ધમિથં વધિ ન શુદ્ધતયા નાપિ વધિતયા વ્યપદિશ્યતે, તથામ્યાન પરિપૂર્ણત્વાત । एव औदारिक कर्मणेन मिथ औदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यते, अपरिपूर्णत्वादिति तस्यौदारिकमिथव्यपदेशः । एव वैक्रियाहारकमिथावपीति । यद्वा-औदारिकाणाः 'शुद्धास्त्वपर्याप्तकस्य, मिथास्त्वपर्याप्तकस्येति । ततोत्पत्तायौदारिककायः' कर्मणेन औदारिकशरीरिणश्च वैक्रियाहारककरणकाले वैक्रियाहारकाभ्यां मिथो भवतीत्येवमौदारिकमिथः । तथा-वैक्रियमिथો

કમિથ ૬, ઔર કાર્મણ કાયયોગ ૭, જપતક ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહતા હૈ તપતક વહ ઔદારિક મિથ કહા ગયા હૈ । જૈસે શુદ્ધમિથ વધિ ન શુદ્ધ રૂપ સેહી કહા જાતાહૈ ઔર ન વધિરૂપસે હી, હસી પ્રકાર ઔદારિકશરીર કાર્મણ સે મિથ હો કર ન ઔદારિકરૂપ સે કહા જા સકતા હૈ ઔર ન કાર્મણરૂપ સે હી કહા જો સકતા હૈ, ક્યોં કિ વહ અપરિપૂર્ણ હૈ હસ લિયે ઉસમેં ઔદારિકમિથતા કહી ગઈ હૈ । હસી પ્રકાર સે વૈક્રિય ઔર આહારક મેં મી મિથતા જાનની ચાહિયે । અથવા ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીર પર્યાપ્ત જીવોંકોં હોતે હૈ, ઔર મિથ અપર્યાપ્તક જીવકોં હોતા હૈ, વત્પત્તિ મેં ઔદારિક શરીરપાલે કા ઔદારિકકાય કાર્મણ સે ઔર વૈક્રિય, આહારક કરોં કે પાલમે વૈક્રિય ઔર આહારક હનસે મિથ હોતા હૈ । હસ તરફ રો ઔદારિક મેં મિથતા જાનની ચાહિયે । વૈક્રિય

(૬)આહારક મિથ અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ ઔદારિક આદિ શુદ્ધતા અર્થ સરળ છે ત્યાં મુખી ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહે છે, ત્યાં મુખી તેને ઔદારિક મિથ કહે છે એવી રીતે જાળમિથિત હોઈ જાળ રૂપે પણ જાળખાતું નથી અને હોઈ રૂપે પણ જાળખાતું નથી જોય પ્રમાણે કામજની સાથે મિથ જોય ઔદારિક શરીરને ઔદારિક પણ કહી શકાતું નથી અને કામજ પણ કહી શકાતું નથી, કારણ કે તે અપરિપૂર્ણ છે તેથી તેને ઔદારિક મિથ કહેવામાં આવે છે જોય પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારકમાં પણ મિથતા સમજવી.

અથવા—ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીરને સદ્ભાવ પર્યાપ્ત જપમા જ દાય છે, અને ઔદારિક મિથ આદિ શરીરને સદ્ભાવ અપર્યાપ્તક જપમાં જ દાય છે વત્પત્તિ કાળે ઔદારિક શરીરવાત્રાને ઔદારિક શરીર કામજ સાથે અને વૈક્રિય શરીર આહારક કરવાને કાળ વૈક્રિય અને આહારક શરીર સાથે મિથ દાય છે આ રીતે ઔદારિકમાં મિથતા સમજવી તેવાદિ પર્યાયની વત્પત્તિમા

દેવાદ્યુત્પત્તૌ કાર્મણેન, કૃતવૈક્રિયસ્ય ચૌદારિકપ્રવેશાદ્યામૌદારિકેણ, આહાર-
મિશ્રસ્તુ સાધિતાહારકકાયપ્રયોજનઃ પુનરૌદારિકપ્રવેશે ઔદારિકેણેતિ । કાર્મ-
ણકાયયોગસ્તુ વિગ્રહગતૌ કેવલિ સમુદ્ઘાતેવેતિ । સર્વ એવાયં યોગઃ પશ્ચદશવેતિ ।
અત્રાયં સંગ્રહઃ—“ સત્ત્વં ૧ મોસં ૨ મીસં ૩, અસત્ત્વમોસં ૪ મળોર્વૈચેવ ચ
કાઓ ઉરાલ ૧ વિક્રિય ૨ આહારગ ૩ મીસ ૬ કમ્મજો-
ગોત્તિ ૭ ॥ ૧ ॥

છાયા—સત્ત્વ^ય મૃષા મિશ્રમ્ અસત્ત્યામૃષા મનોવાક્ ચૈવ ।

કાય ઔદારિક વૈક્રિયાહારકમિશ્રાઃ કાર્મણયોગ ઇતિ ॥ ”

સામાન્યેન યોગં નિરૂપ્ય વિશેષતોનારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ તં પ્રરૂપ-
યન્નાહ—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ સુગમં, નવરમતિપ્રમદ્ન નિવારણાયાહ—‘ વિગલિંદિય

કાય દેવાદિ પર્યાય કી ઉત્પત્તિ મેં કાર્મણ સે મિશ્રિત હોને પર વૈક્રિય
મિશ્ર હોતા હૈ તથા જિસને વિક્રિયા કી હૈ એસા જીવ ઔદારિક મેં
પ્રવેશ કરતા હૈ ઉસ કાલ મેં વહ વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયમિશ્ર હોતા હૈ ।
તથા આહારક શરીરવાલા જીવ જય આહારકકાય કા પ્રયોજન સાધિત
કર લેતા હૈ ઔર ફિર ઔદારિક શરીર મેં પ્રવેશ કરતા હૈ તવ વહ
ઔદારિક સે મિશ્ર હો જાતા હૈ ઇસ તરહ આહારક મેં મિશ્રતા જાનની
ચાહિયે, કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહ ગતિમેં અંથવા કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં
હોતા હૈ યહ સવ યોગ ૧૫ પ્રકારકા હોતા હૈ ઇસ વિષય મેં સંગ્રાહક
શ્લોક ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય ઇસ
શ્લોક કા એસા હૈ કિ મન કે ચાર ૪ પ્રકાર, વચન કે ૪ પ્રકાર ઔર
કાય કે ૭ પ્રકાર સવ મિલ કર પંદ્રહ પ્રકાર કા યોગ હો જાતા હૈ । ઇસ

વૈક્રિયકાય કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે તેથી તેને વૈક્રિય મિશ્ર કહે છે. તથા
જેણે વિક્રિયા કરી હોય એવો જીવ જ્યારે ઔદારિકમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે
તે વૈક્રિય શરીર વૈક્રિય મિશ્ર હોય છે. તથા આહારક શરીરવાળો જીવ જ્યારે
આહારકકાયનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરી લે છે અને કરી ઔદારિક શરીરમાં પ્રવેશ
કરે છે, ત્યારે તે શરીર ઔદારિક સાથે મિશ્ર હોય છે, આ રીતે આહારકમાં
મિશ્રતા સમજવી. કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહગતિમા અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં
થાય છે. આ બધાં યોગના ૧૫ પ્રકાર છે આ વિષયને નીચેની સંગ્રહગાથામાં
પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ.

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—મનોયોગના ચાર પ્રકાર, વચન
યોગના ચાર પ્રકાર અને કાયયોગના સાત પ્રકાર મળીને યોગના કુલ ૧૫

મિત્ર ૪ ડહારક ૫ ડહારકમિત્ર ૬ કાર્મણકાયયોગ ૭ મેદાદિતિ । તપ્રોદારિકાદય શુદ્ધાઃ સુવોધાઃ, ઔદારિકમિત્રસ્તુ-ઔદારિક એવાપરિપૂર્ણ મિત્ર ઉત્પત્તે, યથા શુદ્ધમિત્રં વધિ ન શુદ્ધતયા નાપિ વધિતયા વ્યપદિશ્યતે, ત્થામ્યાન-પરિપૂર્ણત્વાત્ । एव नौदारिक कर्मणेन मित्र नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेतुं शक्यते, अपरिपूर्यत्वादिति तस्यौदारिकमित्रव्यपदः । एव वैक्रियाहारकमिथावपीति । यद्वा-औदारिकायाः 'शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य, मित्रास्तत्पर्याप्तकस्येति । तत्रोत्पत्तायोदारिककार्या' कर्मणेन औदारिकशरीरमिथ वैक्रियाहारककरणकाले वैक्रियाहारकाम्या मित्रो भवतीत्येवमौदारिकमित्रः । तथा-वैक्रियमित्रो कमित्र ६, और कर्मण काययोग ७, जय तक औदारिक अपरिपूर्ण रहता है तत्पत्तक वह औदारिक मित्र कहा गया है । जैसे शुद्धमित्र वधि न शुद्ध रूप सेही कहा जाताहै और न वधिरूपसे ही, इसी प्रकार औदारिकशरीर कर्मण से मित्र हो कर न औदारिकरूप से कहा जा सकता है और न कर्मणरूप से ही कहा जा सकता है, क्योंकि वह अपरिपूर्ण है इस लिये उसमें औदारिकमित्रता कही गई है । इसी प्रकार से वैक्रिय और आहारक में भी मित्रता जाननी चाहिये । अथवा औदारिक आदि शुद्ध शरीर पर्याप्त जीवोंको होते हैं, और मित्र अपर्याप्तक जीवको होता है, उत्पत्ति में औदारिक शरीरघाळे का औदारिककाय कर्मण से और वैक्रिय, आहारक करने के फलमें वैक्रिय और आहारक इनसे मित्र होता है । इस तरह से औदारिक में मित्रता जाननी चाहिये । वैक्रिय

(૬)આદારક મિત્ર અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ, ઔદારિક આદિ સંબંધોના અર્થ સરળ છે અને સુધી ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહે છે, ત્યાં સુધી તેને ઔદારિક મિત્ર કહે છે એવી રીતે ગોળમિત્રિય-હદી ગોળરૂપે પણ ગોળખાતું નથી અને હદીરૂપે પણ ગોળખાતું નથી એજ પ્રમાણે કાર્મણની સાથે મિત્ર એવા ઔદારિક શરીરને ઔદારિક પણ કહી શકાતું નથી અને કાર્મણ પણ કહી શકાતું નથી, કારણ કે તે અપરિપૂર્ણ છે તેથી તેને ઔદારિક મિત્ર કહેવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આદારકમાં પણ મિત્રતા સમજવી.

અથવા—ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીરનો સફળાવ પર્યાપ્ત જીવમાં જ હોય છે, અને ઔદારિક મિત્ર આદિ શરીરનો સફળાવ અપર્યાપ્ત જીવમાં જ હોય છે ઉત્પત્તિ થયે ઔદારિક શરીરવાળાનું ઔદારિક શરીર કાર્મણ સાથે અને વૈક્રિય શરીર, આદારક કરવાને કારણે વૈક્રિય અને આદારક શરીર સાથે મિત્ર હોય છે આ રીતે ઔદારિકમાં મિત્રતા સમજવી એવાદિ પર્યાયની ઉત્પત્તિમાં

સુધા ટીકા સ્થાં ૩ ૩૦ ૧ સ્વ ૫ યોગસ્વરૂપનિરૂપણં

દેવાદ્યુત્પત્તૌ કાર્મણેન, કૃતવૈક્રિયસ્ય ચૌદારિકપ્રવેશાદ્યામૌદારિકેણ, આહાર-
મિશ્રસ્તુ સાધિતાહારકકાયપ્રયોજનઃ પુનરૌદારિકપ્રવેશે ઔદારિકેણેતિ । કાર્મ-
ણકાયયોગસ્તુ વિગ્રહગતૌ કેવલિ સમુદ્ઘાતેવેતિ । સર્વં એવાયં યોગઃ પંચદશથેતિ ।
અત્રાયં સંગ્રહઃ—“ સત્ત્વં ૧ મોસં ૨ મીસં ૩, અસત્ત્વમોસં ૪ મળોર્વૈચેવ ચ
કાઓ ઊરાલ ૧ વિક્રિય ૨ આહારગ ૩ મીસ ૬ કમ્મજો-
ગોત્તિ ૭ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સત્ મૃપા મિશ્રમ્ અસત્યામૃપા મનોવાંકુ ચૈવ ।

કાય ઔદારિક વૈક્રિયાહારકમિશ્રાઃ કાર્મણયોગ ઇતિ ॥ ”

સામાન્યેન યોગં નિરૂપ્ય વિશેષતોનારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ તં પ્રરૂપ-
યન્નાહ—“ એવં ” ઇત્યાદિ સુગમં, નવરમતિપસન્ન નિવારણાયાહ—“ વિગલિદિય

કાય દેવાદિ પર્યાય કી ઉત્પત્તિ મેં કાર્મણ સે મિશ્રિત હોને પર વૈક્રિય
મિશ્ર હોતા હૈ તથા જિસને વિક્રિયા કી હૈ એસા જીવ ઔદારિક મેં
પ્રવેશ કરતા હૈ ડસ કાલ મેં વહ વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયમિશ્ર હોતા હૈ ।
તથા આહારક શરીરવાલા જીવ જવ આહારકકાય કા પ્રયોજન સાધિત
કર લેતા હૈ ઓર ફિર ઔદારિક શરીર મેં પ્રવેશ કરતા હૈ તવ વહ
ઔદારિક સે મિશ્ર હો જાતા હૈ ઇસ તરહ આહારક મેં મિશ્રતા જાનની
ચાહિયે, કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહ ગતિમેં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં
હોતા હૈ યહ સવ યોગ ૧૫ પ્રકારકા હોતા હૈ ઇસ વિષય મેં સંગ્રાહક
શ્લોક ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય ઇસ
શ્લોક કા એસા હૈ કિ મન કે ચાર ૪ પ્રકાર, વચન કે ૪ પ્રકાર ઓર
કાય કે ૭ પ્રકાર સવ મિલ કર પંદ્રહ પ્રકાર કા યોગ હો જાતા હૈ । ઇસ

વૈક્રિયકાય કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે તેથી તેને વૈક્રિય મિશ્ર કહે છે. તથા
જેણે વિક્રિયા કરી હોય એવો જીવ જ્યારે ઔદારિકમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે
તે વૈક્રિય શરીર વૈક્રિય મિશ્ર હોય છે. તથા આહારક શરીરવાળો જીવ જ્યારે
આહારકકાયનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરી લે છે અને ફરી ઔદારિક શરીરમાં પ્રવેશ
કરે છે, ત્યારે તે શરીર ઔદારિક સાથે મિશ્ર હોય છે, આ રીતે આહારકમાં
મિશ્રતા સમજવી કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહગતિમાં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં
થાય છે. આ બધાં યોગના ૧૫ પ્રકાર છે. આ વિષયને નીચેની સંગ્રહગાથામાં
પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે—“ સત્ત્વં મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ.

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—મનોયોગના ચાર પ્રકાર, વચન
યોગના ચાર પ્રકાર અને કાયયોગના સાત પ્રકાર મળીને યોગના કુલ ૧૫

વજનામ' इति, विकलेन्द्रिय वर्जनाम्, अत्र विकलेन्द्रिय शब्देन-द्वित्रिचतुरिन्द्रिया ग्राह्याः, तत्रैकेन्द्रियाणामेकं काययोग एव भवति, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु कायवाग्रूपौ द्वौ योगौ तेषां मनसोऽसम्प्राप्तात् । मन प्रभृतिप्रयोग सम्बन्धेनेदमपरमाह-‘ तिषिहे पञ्चगे ’ इत्यादि सुगमे, मनः प्रभृतीनां व्याप्तिमाणां जीवेन हेतु कर्तृभूतेन यत् प्रकल्पेण व्यापारार्थ-प्रयोगं स प्रयोग, मनसः प्रयोगो मनः प्रयोगः । एव वाक्प्रयोगः कायप्रयोगोऽपि । ‘ जहा ’ यथा योगसूत्रे विकलेन्द्रि

प्रकार सामान्यतઃ યોગથી પ્રસ્પષ્ટા કરકે અથ સૂત્રકાર વિશેષરૂપે સે નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ વૃષ્ણકોં મેં હસકી પ્રસ્પષ્ટા કરને કે નિમિત્ત—
“ एवं ” इत्यादि सूत्र कहते हैं । इसके द्वारा उन्होंने ऐसा कहा है कि यह त्रिविध योग विकलेन्द्रियों को छोड़ कर बाकी के समस्त नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों को होता है । यहां विकलेन्द्रिय पद से वो इन्द्रिय तेजन्द्रिय और बौहन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है । एकेन्द्रिय जीवके केवल एक काययोग ही होता है, दो इन्द्रिय, तेजन्द्रिय और बौहन्द्रियों के काय और वचन ये दो योग होते हैं । क्योंकि इनमें मनोयोग नहीं होता है । अब सूत्रकार मन आदि योग के सम्बन्ध को लेकर ऐसा कहते हैं कि-“ तिषिहे पञ्चगे पण्यसे ” प्रयोग तीस प्रकार का कहा गया है । जीव के द्वारा मनः आदि योगों को जो प्रकर्षरूप से व्यापारयुक्त किया जाता है, वह मन प्रयोग आदि है । मन

મકાર છે-આ રીતે સામાન્યની અપેક્ષાએ યોગની પ્રકૃષ્ટતા કરીને હવે સૂત્રકાર નારકાદિ ૨૪ વસ્તુનાં જીવોને અનુલક્ષીને યોગની વિશેષ પ્રકૃષ્ટતા કરે છે, “ एवं ” ઇત્યાદિ.

આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે જે વાત પ્રકટ કરી છે કે વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં આ ત્રિવિધ યોગોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને વિકલેન્દ્રિય કહે છે એકેન્દ્રિય જીવોમાં માત્ર કાયયોગનો જ સહભાવ હોય છે, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં કાયયોગ અને વચનયોગનો સહભાવ હોય છે, પણ મનોયોગનો સહભાવ હોતો નથી.

મનોયોગ આદિ યોગોની પ્રકૃષ્ટતા કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રયોગોની પ્રકૃષ્ટતા કરે છે-“ तिषिहे पञ्चगे पण्यसे ” પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે જીવના દ્વારા મનઃ આદિ યોગોને પ્રકર્ષરૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવાની જે ક્રિયા કાય છે તેને પ્રયોગ કહે છે તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-(૧) મનપ્રયોગ,

યવર્જાનાં નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તાનાં યોગઃ પ્રોક્તસ્તથા પ્રયોગોઽપિ ભાવનીયઃ । મનોવાક્કાયસમ્બન્ધેનૈવકરણસૂત્રમાહ—‘તિવિહે કરણે’ इत्यादि, क्रियते येन तत् करणं मननादि क्रियासु प्रवर्त्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्तथातथा परिणामयुक्तः पुद्गलसंघात इत्यर्थः, तत् त्रिविधम्—मनःकरणं, वाक्करणं, कायकरणंचेति । तत्र मन एवकरणं—मनःकरणम् । एवमितरे अपि वाच्ये । ‘एव’ इत्यादि, एवम्—पूर्वोक्तप्रकारेणैव योगप्रयोगसूत्रवदत्रापि नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जवैमानिकपर्यन्त-
को अधिक से अधिकरूप में व्यापारयुक्त करना इसका नाम मनःप्रयोग है वचन को अधिक से अधिक रूपमें प्रयुक्त करना वचनप्रयोग है । कायको अधिक से अधिक रूप में प्रयुक्त करना काययोग है । यह त्रिविध प्रयोग भी नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के जीवों में होता है । मनःप्रयोग और वचनप्रयोग एकेन्द्रिय जीव में और मनःप्रयोग विकेन्द्रियों में दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों में नहीं होता है । अब सूत्रकार मनोवाक्काय के सम्बन्ध से ही करण सूत्र का कथन करते हैं—“तिविहे करणे” इत्यादि—मननादि क्रियाओं में प्रवर्त्तमान आत्माको उपकरण भूत जो तथा तथा परिणामयुक्त पुद्गलसंघात है उसका नाम करण है । वह करण तीन प्रकार का है । मनःकरण, वचनकरण और कायकरण, मनरूप करण का नाम मनःकरण है, वचनरूप करण का नाम वाक्करण और कायरूप करण का नाम कायकरण है,

(૨) વચનપ્રયોગ અને (૩) કાયપ્રયોગ મનને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવું તેનું નામ મનઃપ્રયોગ છે વચનને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવું તેનું નામ વચનપ્રયોગ છે અને કાયને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવી તેનું નામ કાયપ્રયોગ છે આ ત્રણ પ્રયોગનો સદ્ભાવ પણ નારકાથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં મનઃપ્રયોગ અને વચન પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તેમજ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં મનપ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણ કરણનું નિરૂપણ કરે છે—

“તિવિહે કરણે” ઇત્યાદિ—

મનનાદિ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આત્માને ઉપકરણભૂત એવા તે તે પરિણામયુક્ત પુદ્ગલનો જે સંઘાત થાય છે, તેનું નામ કરણ છે તે કરણના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) મનઃકરણ, (૨) વચન કરણ (વાક્કરણ) અને (૩) કાયકરણ મનરૂપ કરણનું નામ મનઃકરણ છે, વચનરૂપ કરણનું નામ વાક્કરણ છે અને કાયરૂપ કરણનું નામ કાયકરણ છે. યોગ અને પ્રયોગની

વજ્રાણં' इति, विकलेन्द्रिय वर्जानाम्, अत्र विकलेन्द्रिय शब्देन-द्वित्रिवचुरिन्द्रिया ग्राह्याः, तत्रैकेन्द्रियाणामेक काययोग एव भवति, द्वित्रिवचुरिन्द्रियाणां तु कायवाग्वरूपौ द्वौ योगौ तेषां मनसोऽसङ्गत्वात् । मनःप्रवृत्तियोग सम्बन्धेनेदमपरमाह-‘ त्रिविहे पञ्चोगे ’ इत्यादि सुग्रमे, मनः प्रवृत्तीनां व्याप्तिप्रमाणानां जीवेन हेतु कर्तृभूतेन यत् प्रकल्पेण व्यापारणं-प्रयोजनं तु प्रयोगः, मनसः प्रयोगो मनः प्रयोगः । एव वाक्प्रयोगः कायप्रयोगोऽपि । ‘ जहा ’ यथा योगसूत्रे विकलेन्द्रि

प्रकार सामान्यतઃ યોગકી પ્રરૂપણા કરકે અથ સૂત્રકાર વિશેષરૂપ સે નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ વૃણ્ણકોં મેં હસકી પ્રરૂપણા કરને કે નિમિત્ત—
“ एष ” इत्यादि सूत्र कहते हैं । इसके द्वारा उन्होंने ऐसा कहा है कि यह त्रिविध योग विकलेन्द्रियों को छोड़ कर बाकी के समस्त नारक से छेकर पैमानिक तक के जीवों को होता है । यहाँ विकलेन्द्रिय पद से दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है । एकेन्द्रिय जीवके केवल एक काययोग ही होता है, दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रियों के काय और वचन ये दो योग होते हैं । क्योंकि इनमें मनोयोग नहीं होता है । अब सूत्रकार मन आदि योग के सम्बन्ध को लेकर ऐसा कहते हैं कि—“ त्रिविहे पञ्चोगे पण्णसे ” प्रयोग तीन प्रकार का कहा गया है । जीव के द्वारा मनः आदि योगों को जो प्रकथ रूप से व्यापारयुक्त किया जाता है, वह मन-प्रयोग आदि है । मन

પ્રકાર છે-આ રીતે સામાન્યની અપેક્ષાએ યોગની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર નારકાદિ ૨૪ વૃણ્ણકનાં છવોને અનુલક્ષીને યોગની વિશેષ પ્રરૂપણા કરે છે, “ एष ” इत्यादि.

આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે વિકલેન્દ્રિયો ત્રિવિધ બના નારકથી લઈને પૈમાનિક વર્ધન્તના સમસ્ત છવોમાં આ ત્રિવિધ યોગોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય છવોને વિકલેન્દ્રિય કહે છે એકેન્દ્રિય છવોમાં માત્ર કાયયોગનો જ સહભાવ હોય છે દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય છવોમાં કાયયોગ અને વચનયોગનો સહભાવ હોય છે, પણ મનોયોગનો સહભાવ હોતો નથી.

મનોયોગ આદિ યોગોની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રયોગોની પ્રરૂપણા કરે છે—“ ત્રિવિહે પચ્ચોગે પણ્ણસે ” પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યા છે છવના દ્વારા મનઃ આદિ યોગોને પ્રકર્ષરૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવાની એ ક્રિયા કાય છે તેને પ્રયોગ કહે છે તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—(૧) મનપ્રયોગ,

યવર્જાનાં નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તાનાં યોગઃ પ્રોક્તસ્તથા પ્રયોગોડપિ ભાવનીયઃ ।
મનોવાકાયસમ્બન્ધેનૈવકરણમૂત્રમાદ—‘તિવિદે કરણે’ इत्यादि, क्रियते येन
तत् करणं मननादि क्रियासु प्रवर्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्तथातथा परिणामयुक्तः
पुद्गलसंघात इत्यर्थः, तत् त्रिविधम्—मनःकरणं, वाकरणं, कायकरणंचेति । तत्र
मन एवकरणं—मनःकरणम् । एवमितरे अपि वाच्ये । ‘एव’ इत्यादि, एवम्—पूर्वो-
क्तप्रकारेणैव योगप्रयोगसूत्रवदत्रापि नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जवैमानिकपर्यन्त-

को अधिक से अधिकरूप मे व्यापारयुक्त करना इसका नाम मनःप्रयोग
है वचन को अधिक से अधिक रूपमे प्रयुक्त करना वचनप्रयोग है ।
कायको अधिक से अधिक रूप में प्रयुक्त करना काययोग है । यह
त्रिविध प्रयोग भी नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के जीवों मे होता
है । मनःप्रयोग और वचनप्रयोग एकेन्द्रिय जीव मे और मनःप्रयोग
विकेन्द्रियों मे दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों में नहीं होता
है । अब सूत्रकार मनोवाक्काय के सम्बन्ध से ही करण सूत्र का कथन
करते हैं—“तिविदे करणे” इत्यादि—मननादि क्रियाओं में प्रवर्त्त-
मान आत्माको उपकरण भूत जो तथा तथा परिणामयुक्त पुद्गलसंघात है
उसका नाम करण है । वह करण तीन प्रकार का है । मनःकरण, वचन-
करण और कायकरण, मनरूप करण का नाम मनःकरण है, वचनरूप
करण का नाम वाकरण और कायरूप करण का नाम कायकरण है,

(૨) વચનપ્રયોગ અને (૩) કાયપ્રયોગ. મનને અધિકમા અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત
કરવું તેનું નામ મન.પ્રયોગ છે વચનને અધિકમા અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત
કરવું તેનું નામ વચનપ્રયોગ છે અને કાયને અધિકમાં અધિકરૂપે વ્ય પાર-
યુક્ત કરવી તેનું નામ કાયપ્રયોગ છે આ ત્રણે પ્રયોગનો સદ્ભાવ પણ નાર-
કેથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં મનઃ
પ્રયોગ અને વચન પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તેમજ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય
અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં મન.પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણ કરણનું નિરૂપણ કરે છે—

“તિવિદે કરણે” ઇત્યાદિ—

મનનાદિ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આત્માને ઉપકરણભૂત એવા તે તે
પરિણામયુક્ત પુદ્ગલનો જે સંઘાત થાય છે, તેનું નામ કરણ છે તે કરણના
નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) મનઃકરણ, (૨) વચન કરણ (વાકકરણ)
અને (૩) કાયકરણ મનરૂપ કરણનું નામ મનઃકરણ છે, વચનરૂપ કરણનું નામ
વાકકરણ છે અને કાયરૂપ કરણનું નામ કાયકરણ છે. યોગ અને પ્રયોગની

વાચ્યમિતિ માત્ર । અથવા-યોગપ્રયોગકરણશબ્દાદ્ય એકાર્થવાચકા इति નાર્યમેદ, પ્રયાણામપ્યેષામેકાર્થત્વાડઅમે^૧ વધુશઃ પ્રવૃત્તિર્ધર્ષનાત્ । અથ પ્રકારાન્તરેણ કરણત્રૈવિધ્યમાહ—‘તિવિદે’ इत्यादि, આરમ્ભકરણ—પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દન, તસ્ય કરણ, સ એવા કરણનિત્યારમ્ભકરણમ્ । एवं સરમ્ભકરણ સમારમ્ભકરણ મપિ વાચ્યમ્ । તન્ન-સરમ્ભકરણ પૃથિવ્યાદિ વિષયે મનસઃ સ્વક્લેષકરણં, સમારમ્ભકરણ પૃથિવ્યાદીના સન્તાપકરણમિતિ ।

ઉત્તરવાનાર્થે—“સકલ્પો સરમ્ભો પરિતાપકરો મથે સમારમ્ભો ।

આરંભો ઉદવમ્ભો, સુદ્રનયાણ તુ સન્વર્તિ ॥ ૧ ॥

યોગપ્રયોગ સૂત્રોં કી તરહ યહાં પર મી નારક સે છેકર ધૈમાનિક તક કે જીવોં મે इन तीन करणों का सम्भाव कहना चाहिये । इस कथनमे एकेन्द्रिय और विकसेन्द्रिय जीवों का परिहार करना चाहिये । क्यों कि उनमे धे तीन करण नहीं होते हैं । अथवा-योग प्रयोग और करण शब्द ये सय एक ही अर्थ के वाचक हैं अतः इनमे अर्पमेव कुछ भी नहीं है । ये तीनों एकार्थक हैं । अथ मूत्रकार प्रकारान्तर से पुन करण की विविधता का कथन करते हैं—‘तिविदे’ इत्यादि । आरम्भककरण, सरम्भककरण और समारम्भककरण पृथिव्यादि जीवों का उपमर्दन करना यह आरंभककरण है पृथिव्यादि जीवों के विषय मे मनको सफ़लेशित करना यह सरम्भककरण है तथा पृथिव्यादिक जीवोंको सन्ताप पहुँचाना यह समारम्भ करण है । कहा मी है—“सकल्पो सरम्भो” यह करण

એમ આ ત્રણે કરણોનો નારકથી લઇને વૈમાનિક પરંતુના એવોર્માં સદ્ભાવ છે, એમ સમજવું એકેન્દ્રિય એવોર્માં માત્ર કાયકરણનો જ સદ્ભાવ હોય છે અને દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્વિન્દ્રિયોર્માં વાકકરણ અને કાયકરણનો સદ્ભાવ હોય છે આ રીતે વિક્સેન્દ્રિય એવોર્માં ત્રણે ત્રણ કરણોનો સદ્ભાવ હોતો નથી, પણ ઉપરોક્ત વચન અને કાય જે કરણોનો જ સદ્ભાવ હોય છે

અથવા—યોગ, પ્રયોગ અને કરણમાં કોઈ અર્થલેહ નથી. તે ત્રણે શબ્દ એકાધિક જ છે કહે સૂત્રકાર અન્ય પ્રકારે કરણની ત્રિવિધતા પ્રકટ કરે છે—“તિવિદે” इत्यादि. કરણના ત્રીજે પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) આરંભકરણ, (૨) સરંભકરણ અને (૩) સમારંભકરણ પૃથ્વીકાય આદિ એવોર્નું ઉપમર્દન કરવું તેનું નામ આરંભકરણ છે પૃથ્વીકાય આદિ એવોર્ના વિષયમાં મનને સફલેષિત (કલેષમુક્ત) કરવું તેનું નામ સરંભકરણ છે, તથા પૃથ્વી કાય આદિ એવોર્ને સન્તાપ પહોંચાડવો, તેનું નામ સમારંભકરણ છે કહ્યું પણ છે કે—“સકલ્પો સરમ્ભો” इत्यादि.

૧—આગમે-પ્રજ્ઞાપનાયાં યથા—“ કઙ્કિદેણં મંતે પઓમે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ।
આવશ્યકે કરણતયોક્તં તથાદિ—“ જુંજળ કરણં તિવિહં ” ઇત્યાદિ ।

છાયા—સંકલ્પઃ સંરમ્ભઃ પરિતાપકરો ભવેત્ સમારમ્ભઃ ।

આરમ્ભ ઉપદ્રવતઃ શુદ્ધનયાનાં તુ સર્વેષામ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

इदं करणत्रयं त्रुविंशतिदण्डकेषु भवतीत्याह—“ निरंतरं ” इत्यादि । निर-
न्तरं—अन्तररहितं नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां सर्वेषामपि वाच्यमिति भावः ।
नवरं—संरम्भकरणमसंज्ञिनां पूर्वभवसंस्कारानुवृत्तिमात्रतया विभावनीयमिति ॥ सू. ५॥

આરમ્ભાદિકરણસ્ય ક્રિયાન્તરમ્ય ચ ફલમુપદર્શયન્ સૂત્રચતુષ્ટયમાહ—

મૂલમ્—તિહિં ઠાળેહિં જીવા અપ્પાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ,
તં જહા--પાળે અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, મુસંવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહા-
રૂવં સમળં વા માહળં વા અફાસુણં અળેસણિજ્ઞેણં અસળપાળ-
લાઙ્ગમસાઙ્ગેણં પઢિલાભિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં
જીવા અપ્પાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ ૧ । તિહિં ઠાળેહિં જીવા
દીહાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ, તં જહા-ળો પાળે અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્
૧, ણો મુસંવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારૂવં સમળં વા માહળં વા ફાસુણ-
સણિજ્ઞેણં અસળપાળલાઙ્ગમસાઙ્ગેણં પઢિલાભિત્તા ભવઙ્ ૩,
ઇચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં જીવા દીહાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ ૨ ।

ત્રય ચૌવીસ દણ્ડકોં મે હોતા હૈ । इसीलिये यहां—“ निरंतर ” ऐसा
पाठ कहा गया है । नारक से लेकर वैमानिक तकके सब जीवों को यह
करणत्रय होता है, यहां एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों का वर्जन नहीं
कहा है । असंज्ञी जीवों का संरंभकरण पूर्वभव के संस्कार की अनु-
वृत्ति मात्ररूप से समझना चाहिये ॥ सू. ५ ॥

આ કરણત્રયનો સહભાવ ચોવીસે દંડકોમાં હોય છે, તે કરણે અહીં
“ નિરંતર ” શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે નારકથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના
સમગ્ર જીવોમાં આ ત્રણે કરણોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય અને વિકલે-
ન્દ્રિય જીવોમાં પણ આ કરણત્રયનો સહભાવ રહે છે, અસંજ્ઞી જીવોમાં સંરમ્ભ-
કરણ પૂર્વભવના સંસ્કારની અનુવૃત્તિ માત્ર રૂપે સમજવું જોઈએ ॥ સૂ. ૫ ॥

તિહિં ઠાળેહિં જીવા અસુમદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ, ત
 જહા પાળ અડ્ઢાડ્ઢા ભવહ ૧, મુસ વડ્ઢા ભવહ ૨, તહારૂવ
 સમળં વા માહળ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા લિંસિત્તા ગરહિત્તા અવ
 માણિત્તા અન્નયરે ણં અમણુદ્ધેણં અપીડ્ઢકારણં અસળપાળત્તા
 હમસાહમેણં પહિલામિત્તા ભવહ ૩, હ્ચ્ચેણ્હિં તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા અસુમ દીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા સુમદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ળો પાળે અડ્ઢ
 વાડ્ઢા ભવહ ૧, ણો મુસવડ્ઢા ભવહ ૨, તહારૂવ સમળવા માહળ
 વા વદિત્તા નમસિત્તા સક્કારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલ
 દેવય ચેડ્ય પઙ્ગુવાસિત્તા મણુન્નેણપીડ્ઢકારણ અસળપાળત્તા
 હમસાહમેણ પહિલામિત્તા ભવહ ૩, હ્ચ્ચેણ્હિં તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા સુહદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—ત્રિમિ સ્થાનેર્જીવા અત્યાયુક્તપા કર્મ મકુર્વન્તિ, તથાપા પ્રાપાન્
 અતિપાતયિતા મયતિ ૧, મૃપાષક્તા મયતિ ૨, તથારૂપ ભમણં વા માહનં વા અમા

અપ સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઔર ક્રિયાન્તર ક્ષ ફલ દિશ્વાતે
 હુપ સૂત્રચતુષ્ટય (ચાર સૂત્રો)કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિહિં ઠાળેહિં જીવા અણાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ઇન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અણ આયુષ્ય ઓદિ રૂપસે કર્મકા થપ્પ
 કરતા હૈ । જેસે—પ્રક યહ જો ત્રાણોં કા પિનાશકર્ણોં હોતા હૈ, ત્હસરા
 યહ જો મૃપાષક્તા હોતા હૈ । ત્રીસરા યહ જો તથારૂપચાલે શ્રમણ કો

અવે સૂત્રાંર આરમ્ભાદિ કરણુ અને ક્રિયાન્તરુ ક્ષ ફલ દિશ્વાતે ચાર
 સૂત્રાંર કથન કરે છે— તિહિં ઠાળેહિં જીવા અણાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ ” હત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—પ્રતે દ્યોયેર્જા ત્રયુ સ્થાનો કાલો દ્વારા છપ્પ અણ આયુષ્ય ઓદિ
 રૂપે કથનો બપ્પ કરે છે—(૧) પ્રત્યેકે પિનાશ કરણી, (૨) અપ્રત્યેકે બોલ
 વાધી અને (૩) તથા રૂપ (મુદપત્તી રમેન્નાણુ આદિ ધારમ્મ કાન્યાસ) પ્રમણ

સુકેન અને પળીયેન અશનપાનલાઘમરપાથેન પ્રતિભ્રમયિતા ભવતિ ૩, इत्येतै-
 त्विभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नो प्राणान् अतिपातयित्वा भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहन वा प्रासुकैषणीयेन अशनपानलाघस्वाद्येन
 प्रतिलभ्ययिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयित्वा भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिंसिता, गर्दिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिकारकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય ઓર
 સ્વાદ્યરૂપ આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माहण को प्रासुक एवं एषणीय अशन, पान,
 लाघ्य और स्वाद्यरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इन तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है २।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ
 ચતુર્વિધ આહાર વડોતરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહીં કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન,
 લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહાર વડોતરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘ-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહણની હત્તમના કરવાથી,
 યા ૭૪

તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અસુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, તં
 જહા પાણં અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, મુસ વઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારુવ
 સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા સ્થિસિત્તા ગરહિત્તા અવ
 માણિત્તા અન્નયરે ણં અમણુદ્ધેણં અપીઙ્કારણં અસણપાણસ્થા
 ઇમસાઙ્ગમેણં પઢિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેપ્પહિં તિર્હિ ઠાણેહિં
 જીવા અસુમ દીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાણેહિં
 જીવા સુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ણો પાણે અઙ્
 વાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, ણો મુસવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારુવ સમણવા માહણ
 વા વદિત્તા નમસિત્તા સકારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલં
 દેવય ચેઙ્ગય પઙ્ગુવાસિત્તા મણુન્નેણં પીઙ્કારણ અસણપાણસ્થા
 ઇમસાઙ્ગમેણ પઢિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેપ્પહિં તિર્હિ ઠાણેહિં
 જીવા સુહદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ. ૬ ॥

છાયા—પ્રિમિ' સ્થાનેત્રીંશ અત્યાયુક્તવયા કર્મ મહુર્વન્તિ, તથા પ્રાજ્ઞા
 અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મુપાવક્તા મવતિ ૨, તથારુપ અમણ વા માહન વા મમા

અવ સૂત્રકાર આરમ્માદિ કરણકા ધૌર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિસાતે
 હુપ સૂત્રજ્ઞમુદ્ધય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ઇતીન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અલ્પ આયુષ્ય યોદિ સ્વપ્ને કર્મ કા વચ્ચ
 કરતા હૈ । જેસે—પ્રક યહ જો પ્રાણો કા યિનાશકર્તા હોતા હૈ ૧, તૂસરા
 યહ જો મુપાવક્તા હોતા હૈ । તીસરા યહ જો તથારુપવાલે અમણ કો

હવે સૂત્રકાર આરમ્માદિ કરણનુ અને ક્રિયાન્તરનુ ફલ દર્શાવવા આર
 સૂત્રોનુ કથન કરે છે—“તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીએ ઇથોત્રીંશ તણુ સ્થાનો કાણો દાસ છત્ર અવપ આયુષ્ય આદિ
 રૂપે કમ નો બધ કરે છે—(૧) પ્રાણોને બિનાશ કરવાથી, (૨) અપ્રત્ય બોલ
 વાથી અને (૩) તથા રૂપ (મુદ્ધયત્તી, રમેહત્તણુ આદિ ધારણ કરનારા) અમણ

સુકેન અનેપણીયેન અશનપાનલાઘમરવાદ્યેન પ્રતિભ્રમયિતા ભવતિ ૧, इत्येतै-
 त्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नोप्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा प्रासुक्यैपणीयेन अशनपानलाघवस्वाद्येन
 प्रतिलभ्ययिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयिता भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिन्निता, गर्हिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिकारकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ્ય ઓર
 સ્વાદ્યરૂપ આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माहण को प्रासुक एवं एपणीय अशन, पान,
 लाघ्य और स्वाद्यरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इस तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ
 ચતુર્વિધ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહી કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એપણીય અશન, પાન,
 લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘા-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહણુની કર્મના કરવાથી,

તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અસુમદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા પાણ અદ્વાહત્તા ભવહ ૧, મુસ વહત્તા ભવહ ૨, તહારુવ સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા લિંસિત્તા ગરહિત્તા અવ માણિત્તા અમ્મયરે ણં અમણુચ્છેણં અપીઢકારણં અસણપાણલા ઇમસાહમેણં પહિલામિત્તા ભવહ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અસુમ દીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા સુમદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ણો પાણે અદ્વાહત્તા ભવહ ૧, ણો મુસવહત્તા ભવહ ૨, તહારુવ સમણવા માહણં વા વદિત્તા નમસિત્તા સક્કારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલં દેવય વેહ્ય પહ્જુવાસિત્તા મણુન્નેણ પીઢકારણ અસણપાણલા ઇમસાહમેણ પહિલામિત્તા ભવહ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા સુહદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—ત્રિમિઃ સ્થાનેર્જીવા અત્યાયુષ્કતયા કર્મ મકુર્વન્તિ, તથાયા પ્રાણાન્ અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મૃષાવક્તા મવતિ ૨, તથારુપ અમનં વા માહનં વા મમા

અય સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઔર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિક્ષાતે હુપ સૂત્રચતુષ્ઠય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—હન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અણ આયુષ્ય ઓદિ રૂપસે કર્મ કા બંધ કરતા હૈ । ઝસે—એક વહ જો પ્રાણો કા ચિનાશ કરવાથી હોતા હૈ ૧, ધૂસરા વહ જો મૃષાવક્તા હોતા હૈ । ત્રીસરા વહ જો તથારૂપવાલે અમન કો

હવે સૂત્રમય આરમ્ભાદિ કરણુ અને ક્રિયાન્તરુ હલ દર્શાવતાં ચાર સૂત્રાનુ કથન કરે છે—“ તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીએ દર્શાવેલાં ત્રણ સ્થાનો કાણેલાં દાસ છત્ર અણ આયુષ્ય આદિ રૂપે કમનો બંધ કરે છે—(૧) પ્રાણોનો ચિનાશ કરવાથી, (૨) અમન બોલવાથી અને (૩) તથારૂપ (અહંકાર, રાગદ્વેષ આદિ પાતણ કરનારા) અમન

સુકેન અનેપણીયેન અશનપાનલાઘ્યસ્વાદ્યેન પ્રતિભ્રમયિતા ભવતિ ૩, इत्येतै-
 त्विभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नो प्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्नं वा प्रासुक्यैषणीयेन अशनपानलाघ्यस्वाद्येन
 प्रतिलभयिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयिता भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्नं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिंसिता, गर्हिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिस्फुरकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ્ય ઓર
 સ્વાદ્યરૂપ આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माहण को प्रासुक एवं एषणीय अशन, पान,
 लाघ्य और स्वाद्यरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इस तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ
 અતુર્વિધ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહીં કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન,
 લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘ-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહનની ભત્તરના કરવાથી,

તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અસુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા પાળે અઢવાઢત્તા ભવઢ ૧, મુસ વઢત્તા ભવઢ ૨, તહારૂવ સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા સ્થિસિત્તા ગરહિત્તા અવ માણિત્તા અઘ્નયરે ણં અમણુઘ્નેણં અપીઢકારણં અસણપાણસા ઢમસાઢમેણં પઢિલામિત્તા ભવઢ ૩, ઢષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અસુમ દીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા સુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ળો પાળે અઢ વાઢત્તા ભવઢ ૧, ણો મુસવઢત્તા ભવઢ ૨, તહારૂવ સમણવા માહણ વા ષદિત્તા નમસિત્તા સુકારિત્તા સમ્માણિત્તા ફલ્લાણ મગ્ગ દેવય ચેઢ્ય પઢ્ઝુવાસિત્તા મણુન્નેણં પીઢકારણ અસણપાણસા ઢમસાઢમેણ પઢિલામિત્તા ભવઢ ૩, ઢષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા સુઢદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનેર્જીવા અત્યાયુક્તપા કર્મ મકુર્વન્તિ, તદ્વયા માજાન્ અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મૃપાત્કા મવતિ ૨, તયારૂપ અમયં વા માહન વા અમા

અવ સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઓર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિસાતે હુપ સૂત્રચતુષ્ટય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ઇન ત્રીન સ્થાનોંસે જીવ અણ આયુષ્ય ઓદિ રૂપસે કર્મ કા વચ્ચ કરતા હૈ । ઝેસે—૧૫ વહ જો પ્રાણોં કા વિનાશકર્તા હોતા હૈ ૧, તૃસરા વહ જો મૃપાપક્તા હોતા હૈ । તૈસરા વહ જો તથારૂપચાલે અમણ કો

કવે સૂત્રાંશ આરભાદિ કરણુ અને ક્રિયાન્તરુ હા ઇર્થાવતાં વ્યાર સૂત્રોનુ કથન કરે છે—“ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીસે ઇર્થાવતાં ત્રણ સ્થાનોં કાવણોં દ્વારા છવ અણ આયુષ્ય ઓદિ રૂપે કર્મ નો બધ કરે છે—(૧) પ્રાણોંને વિનાશ કરવાથી, (૨) અપ્રત્ય બોલવાથી અને (૩) તથા રૂપ (ચુદપત્તી, રત્નેદારણુ ઓદિ ધારણુ કવનારા) અમણ

ટીકા—‘તિર્હિ ઠાણે હિ’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ ।

નવરમ્-કર્મ-આયુષ્કાદિ પ્રકુર્વન્તિ-વન્નતીત્યર્થઃ । પ્રાણાન્-પ્રાણિનઃ અતિ-
પાતયિતા-વિનાશયિતા ઇત્યર્થઃ । પ્રગતા અપવઃ પ્રાણાઃ યસ્માચત્ પ્રાસુકમ્-
અચિત્તં, તન્નિષેધાદ્ અપ્રાસુક સચિત્તમિત્યર્થઃ, તેન ઇષણીયમ્-ઉદ્ગમાદિદોષર-
હિતં તન્નિષેધાદ્ અનેષણીયમ્-અકલ્પ્યમિત્યર્થઃ, તેન પ્રતિલ્ભ્યમિતા-લાભવન્તં
કરોતીત્યેવં શીલો ભવતિ । હીલિતા-જન્મકર્મમર્મોદ્વાટનપૂર્વકં નિર્ભર્ત્સયિતા,
નિન્દિતા-કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં દોષોદ્વાટનેનાનાદરકર્તા, સ્થિમિતા-હસ્તમુલાદિવિકાર

ટીકાર્થ-યહાં કર્મ શબ્દ સે આયુષ્કાદિ કર્મકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જિસ સે
પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) હો જાતે હૈં । વહ પ્રાસુકકા હી દૂસરા નામ અચિત્ત
હૈ । જો પદાર્થ પ્રાસુક નહીં હૈ, સચિત્ત હૈ-વહ અપ્રાસુક હૈ । અપ્રાસુક
હોને સે હી વહ મુનિજનો કે લિયે ઇષણીય નહીં કહા ગયા હૈ, ઇષણીય
પદાર્થ ઉદ્ગમાદિ દોષો સે રહિત હોતા હૈ ઓર જો ઉદ્ગમાદિ દોષો સે
સહિત હાતાહૈ વહ અનેષણીય હોતાહૈ અકલ્પનીય હોતાહૈ એસે અપ્રાસુક
અનેષણીય આહાર સે જો તથારૂપધારી મુનિજન કો ઓર માહણ
કો લાભયુક્ત કરનેવાલા સ્વભાવવાલા હોતા હૈ, વહ પ્રાણી અલ્પાયુષ્ક
રૂપ સે કર્મ કા વન્ધ કરતા હૈ, જન્મ, કર્મ, મર્મ ઉદ્વાટનપૂર્વક જો
નિર્ભર્ત્સના કરતા હૈ વહ હીલના હૈ, કુત્સિત શબ્દ કહતા હુઆ જો
દોષોદ્વાટન સે અનાદર કરતા હૈ વહ નિન્દના હૈ, હસ્ત મુલ આદિકો
વિકૃત વનાકર જો તિરસ્કાર કરતા હૈ વહ અવમન્તા હૈ, ગુરુ આદિ કે

ટીકાર્થ-અહીં ‘કર્મ’ પદના પ્રયોગ દ્વારા આયુષ્કાદિ કર્મને પ્રકલ્પ કરવામાં
આવેલ છે. જેમાંથી પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) થઈ ગયા હોય છે એવી વસ્તુને
પ્રાસુક કહે છે. પ્રાસુકતુ જ બીજું નામ અચિત્ત છે જે પદાર્થ પ્રાસુક નથી,
સચિત્ત છે-તે પદાર્થને અપ્રાસુક કહે છે એવા અપ્રાસુક પદાર્થો જ મુનિ-
જનોને માટે અનેષણીય ગણાય છે જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી રહિત હોય
છે, તે પદાર્થને એષણીય કહે છે, પરંતુ જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી
સહિત હોય છે, તે પદાર્થને અનેષણીય (અકલ્પ્ય) કહે છે એવો અપ્રાસુક
અને અનેષણીય આહાર તથા રૂપધારી શ્રમણો અથવા માહણોને વહોરાવવાના
સ્વભાવવાળો માણસ અલ્પાયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે

જન્મ, કર્મ અને મર્મના ઉદ્વાટન (બહેરાત) પૂર્વક જે નિર્ભર્ત્સના (તિરસ્કાર)
કરવામાં આવે છે તેનું નામ હીલના છે. કુત્સિત શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં
દોષોને પ્રકટ કરીને જે અનાદર કરવામાં આવે છે તેનું નામ નિન્દા છે. હાથ,
મુખ આદિને વિકૃત કરીને જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવ-

अन्नपानलाघस्वाद्येन प्रतिलम्भयिता भवति १, इत्येवैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति ॥३॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा शुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तथा—नो प्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता भवति २, तथाप्य भ्रमण वा माह्न वा वदितानमस्मिता सत्कर्त्ता समानयिता कल्याणमंगल देवत चैत्यं पर्युपासिता मनोहेन मीतिकारकेण अन्नपानलाघस्वाद्येन प्रतिलम्भयिता भवति ३, इत्येवैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा शुभदीर्घायुष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति ॥ ४ ॥ सू० ६ ॥

माह्णकी भस्स ना करता है, निन्दा करता है, अपमान करता है—तिरस्कार करता है। धिक्कार आदि शब्दपूर्वक उनका अनादर करता है और जो उनको किसी एक अमनोश, अभीतिकारक पेसे अशन, पान, स्वाद्य एव स्वाद्यरूप आहारसे प्रतिलाभित करता है। इस प्रकारसे इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है। इन तीन स्थानों से जीव शुभ दीर्घायुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है। जैसे एक वह जो प्राणों का विनाशक नहीं होता है। दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है २, तथा तीसरा वह जो तथा रूपवाले भ्रमण को तथा माह्ण को बन्ना करनेवाला होता है, उन्हें नमस्कार करनेवाला होता है, उनका भस्कार करनेवाला होता है, उनका सम्मान करनेवाला होता है तथा उन्हें कल्याणरूप, मङ्गलरूप, देवरूप एव ज्ञानरूप मानकर उनकी सविधि सेवा करनेवाला होता है, और वही मनोश—भीतिकारक अशन आदिरूप चारों प्रकारके आहारसे प्रतिलाभित करता है। ऐसा जीव शुभ दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है।

निन्दा करवायी अपमान करवायी तिरस्कार करवायी धिक्कार आदि शब्द पूर्वक तेमने अनादर करवायी, अने तेमने अमनोश अभीतिकारक अशन, पान, स्वाद्य अने स्वाद्यरूप आहार बहोराववायी, आ प्रकारका त्रय स्थानोंसे सेवन करीने एव अशुभ दीर्घ आयुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे

नीये स्थितियां त्रय स्थानों द्वारा एव शुभ दीर्घायुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे—(१) प्राणोंका विनाश नहीं करवायी, (२) मृषावादी नहीं होवायी अने (३) तथाप्य भ्रमण अने माह्णने बहोराव करीने, नमस्कार करीने, तेमने सत्कार करीने, तेमने सम्मान करीने तेमने कल्याणरूप, मङ्गलरूप, देवरूप अने ज्ञानरूप रूपीने तेमनी विधिसहित सेवा करवायी, अने तेमने मनोश भीतिकारक अशन, पान, स्वाद्य अने स्वाद्यरूप आहार बहोराववायी जेवो एव शुभ दीर्घ आयुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे.

ટીકા—‘તિર્હિ ઠાળે હિં’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ ।

નવરમ્-કર્મ-આયુષ્કાદિ પ્રકુર્વન્તિ-વધ્નતીત્યર્થઃ । પ્રાણાન્-પ્રાણિનઃ અતિ-પાતયિતા-વિનાશયિતા ઇત્યર્થઃ । પ્રગતા અસવઃ પ્રાણાઃ ચરમાત્તત્ પ્રાસુકમ્-અચિત્તં, તન્નિષેધાદ્ અપ્રાસુક સચિત્તમિત્યર્થઃ, તેન એપણીયમ્-ઉદ્ગમાદિદોષર-હિતં તન્નિષેધાદ્ અનેષણીયમ્-અકલ્પ્યમિત્યર્થઃ, તેન ચતિલ્મ્ભયિતા-લાભવન્તં કરોતીત્યેવં શીલો ભવતિ । હીલિતા-જન્મકર્મમર્મોદ્ઘાટનપૂર્વકં નિર્ભર્ત્સયિતા, નિન્દિતા-કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં દોષોદ્ઘાટનેનાનાદરકર્તા, સ્થિમિતા-હસ્તમુખાદિવિકાર

ટીકાર્થ-યહાં કર્મ શબ્દ સે આયુષ્કાદિ કર્મકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જિસ સે પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) હો જાતે હૈ । વહ પ્રાસુકકા હી દૂસરા નામ અચિત્ત હૈ । જો પદાર્થ પ્રાસુક નહીં હૈ, સચિત્ત હૈ-વહ અપ્રાસુક હૈ । અપ્રાસુક હોને સે હી વહ મુનિજનો કે લિયે એપણીય નહીં કહા ગયા હૈ, એપણીય પદાર્થ ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે રહિત હોતા હૈ ઓર જો ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે સહિત હોતા હૈ વહ અનેષણીય હોતા હૈ અકલ્પનીય હોતા હૈ એસે અપ્રાસુક અનેષણીય આહાર સે જો તથારૂપધારી મુનિજન કો ઓર માહણ કો લાભયુક્ત કરનેવાલા સ્વભાવવાલા હોતા હૈ, વહ પ્રાણી અલ્પાયુષ્ક રૂપ સે કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ, જન્મ, કર્મ, મર્મ ઉદ્ઘાટનપૂર્વક જો નિર્ભર્ત્સના કરતા હૈ વહ હીલના હૈ, કુત્સિત શબ્દ કહતા હુઆ જો દોષોદ્ઘાટન સે અનાદર કરતા હૈ વહ નિન્દના હૈ, હસ્ત મુખ આદિકો વિકૃત બનાકર જો તિરસ્કાર કરતા હૈ વહ અવમન્તા હૈ, ગુરુ આદિ કે

ટીકાર્થ-અહીં ‘કર્મ’ પદના પ્રયોગ દ્વારા આયુષ્કાદિ કર્મને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે જેમાંથી પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) થઈ ગયા હોય છે એવી વસ્તુને પ્રાસુક કહે છે. પ્રાસુકતું જ બીજું નામ અચિત્ત છે જે પદાર્થ પ્રાસુક નથી, સચિત્ત છે-તે પદાર્થને અપ્રાસુક કહે છે એવા અપ્રાસુક પદાર્થો જ મુનિ-જનોને માટે અનેષણીય ગણાય છે જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી સંહિત હોય છે, તે પદાર્થને એષણીય કહે છે, પરંતુ જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી સંહિત હોય છે, તે પદાર્થને અનેષણીય (અકલ્પ્ય) કહે છે એવા અપ્રાસુક અને અનેષણીય આહાર તથારૂપધારી શ્રમણો અથવા માહણોને પહોંચાવવાના સ્વભાવવાળો માણસ અલ્પાયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે

જન્મ, કર્મ અને મર્મના ઉદ્ઘાટન (બહેરાત) પૂર્વક જે નિર્ભર્ત્સના (તિરસ્કાર) કરવામાં આવે છે તેનું નામ હીલના છે કુત્સિત શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં દોષોને પ્રકટ કરીને જે અનાદર કરવામાં આવે છે તેનું નામ નિન્દા છે. હાથ, મુખ આદિને વિકૃત કરીને જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવ-

પૂર્વકમવમન્ટા, ગર્હિતા-શુર્વાદિસમક્ષ દોષાવિષ્કરણપૂર્વક ઠિરસ્કર્ષા, અવમાનયિ-
તા-ધિકારાદિ-ઽદ્વર્ણકમપમાનકર્ષા । અમનોદ્ધ-સ્વરૂપતાઽશોમનેન માન્વમશ્ન-
ક્યેન કદઆદિના, અપ્રીતિકારકેગ મશ્ચિજનકા ચિરસન રસચર્મિતન મતિભ્રમશ્ન-
જીવા(દાયકા)અશુભરીપાપુષ્કવપા કર્મપકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધ । નન્દિતા પાષાસ્તુતિ
ક્રવા, નમસ્થિતા ક્રાયન નન્નોમૂતઃ, સત્કર્ષામ્બુત્યાનાદિનાઽઽદ્વરકર્ષા, સમાનયિ-
તા-વક્ત્રમક્ષાદિદાનેન માનદાતા । કલ્યાગ-કલ્પો-મોક્ષ કર્મનિવસકલોપાધિ-
રિતસ્તાત્, તમ્ પ્રા-સનન્તાત્ નયતિ-માપયતિ, અવવા-કલ્પન જ્ઞાનર્ષન-વારિષ્ઠ-
સમક્ષ વૃત્તરોં કે દોષોં કો ઝો મકટ કરતા હૈ વહ તિરસ્કર્ષા હૈ, વિદ્યાર
આદિ શાસ્ત્રોચ્ચારણપૂર્વક ઝો અપમાન કરતા હૈ વહ અવમાનયિતા હૈ,
અમનોદ્ધ શબ્દ સે એસા આહાર યહાં સ્થિતિ ફિયા ગયા હૈ ઝો અશોમન
હો, ખાને ક યોગ્ય ન હો, એસે અરુચિજનક ચિરસ આહાર સે ઝો વન્હે
મતિભ્રમાવિત કરતા હૈ, એમા ઝીવ અશુભરીષ' આયુષ્કરૂપ કર્મકા
ષ્ઠ કરતા હૈ । તયા ષષ્ઠન સે સ્તુતિ કરનેવાલા ઝીવ વન્દિતા કહા ગયા હૈ ।
કાય સે નમીમૂત હોનેવાલા ઝીવ નમસ્થિતા કહા ગયા હૈ । અમ્બુત્યાન
આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા આદર કરનેવાલા ઝીવ સત્કર્ષા કહા ગયા હૈ, વક્ત્ર
ઝોર 'મોજન આદિ વેને દ્વારા માન વેનેવાલા ઝીવ સમ્માનયિતા કહા
ગયા હૈ, " કલ્પ નયતિ ઇતિ કલ્પાણમ્ " ઇસ બ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
ઝો કર્મજનિત સ્કલ વપાધિરહિત હોને સે મોક્ષ કી ઓર ઝો અવને
આપકો ઝોર મમ્ય પ્રાણિયોં કો લે જાતા હૈ વહ કલ્પાણ હૈ ।

મન્ટા (અપમાન કરનાર) છે શુરુ આદિની સમક્ષ અન્યના દોષોને કે મકટ કરવામાં
આવે છે તેનું નામ તિરસ્કાર છે વિદ્યાર આદિ શાસ્ત્રોચ્ચારણપૂર્વક કે અપમાન
કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવમાનયિતા છે અમનોદ્ધ આહાર એટલે
અશોમન આહાર અથવા ખાવાને યોગ્ય ન હોય એવો આહાર અરુચિજનક
આહાર એટલે ચિરસ આહાર. કે એવ સાધુજનોને આ પ્રકારનો અમનોદ્ધ
અને અરુચિકર આહાર વહેવરાવે છે, તે એવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્કરૂપ
કર્મને બંધ કરે છે વજનથી સ્તુતિ કરનાર એવને વન્દનકર્તા કહે છે કાયાથી
નમન કરનાર એવને નમસ્થિતા (નમન કરનારો) કહે છે અમ્બુત્યાન આદિ
ક્રિયાઓ દ્વારા આદર કરનાર એવને સત્કર્ષા (સત્કાર કરનારો) કહે છે.
વક્ત્ર અને સોજન આદિ દ્વારા માન દેનાર એવને સમ્માનયિતા (સ માન
કરનારો) કહે છે " કલ્પ નયતિ ઇતિ કલ્પાણમ્ " આ બ્યુત્પત્તિ અનુસાર
કે કર્મજનિત સ્કલ વપાધિથી રહિત દોષાથી શીતાને તથા અન્ય મમ્ય એવોને
મોક્ષની તરફ દોરી જાય છે, તે કલ્પાણરૂપ છે

લક્ષણેનાઽઽરોગ્યેણ આણયતિ-જીવ્યતિ સંસારમોહજાલાનલજ્વાલાવલીઢાન્ મૂઢાન્ પ્રાણિનઃ પ્રશમયતીતિ વા તં તથોક્તમ્-મોક્ષદાયકમિત્યર્થઃ, મજ્જલ-મં-ભવસમ્બન્ધિ-વન્ધનં, તન્નિવન્ધનં દુઃખ વા ગાલયતિ-નાશયતીતિ તં તથોક્તમ્, યદ્વા-મજ્જચત્તે-પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વાઽનેનેતિ મજ્જઃ-ધર્મઃ, તં લાતિ-ગૃહાતીતિ ચ, તં તથોક્તં ભવ-ભયમજ્જકમિત્યર્થઃ દૈવત-દેવતૈવ દૈવતં ધર્મદેવમિત્યર્થઃ, ચૈત્યમ્-ચિતિઃ-સમ્ય-ગ્જ્ઞાનં, તદેવ ચૈત્યં-જ્ઞાનસરૂપં સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તમિત્યર્થઃ પર્યુપાસિતા-સવિધિસેવિતા ભવતિ । તથા-મનોજ્ઞેન પ્રીતિકારકેણાશનાદિના પ્રતિલમ્ભકા જીવાઃ શુભદીર્ઘા-યુક્તયા કર્મ પ્રકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

અથવા “ કલ્યેન આણયતિ ” ઇતિ કલ્યાણં હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો સંસાર કે પ્રતિ મોહશાલી હુએ જીવોં કો મોહરૂપ અગ્નિ કી જ્વાલા સે અત્યન્ત દગ્ધ હુએ મૂઢ પ્રાણિયોં કો શાન્ત કરતા હૈ । ઉસ જ્વાલાકી વેદના સે રહિત કરનેકા માર્ગ બતાતા હૈ-અર્થાત્ મોક્ષદાયક ઉપદેશ કો જો ઉન્હે દેતા હૈ-હસ તરહ સે જો ઉન્હે સચ્ચે જીવન કી ઓર પ્રેરિત કરતા હૈ-સચ્ચે જીવનસે જાનેકી જો ઉન્હે શિક્ષા દેતા હૈ વહ કલ્યાણ હૈ । મજ્જલ મેં જો “ મં ” હૈ વહ હસ વાતકા બોધક હૈ કિ જો ભવકા વન્ધ કરાનેવાલા કર્મ હૈ ઉસે અથવા વહ કર્મ જો દુઃખ કા કારણ હૈ ઉસ દુઃખ કો જો નષ્ટ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ । અથવા-“ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જિસકે દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કિયા જાતા હૈ વહ મજ્જ હૈ એસા વહ મજ્જ ધર્મરૂપ હૈ હસ મજ્જરૂપ ધર્મ કો જો ગ્રહણ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ અર્થાત્ ભવકે ભય કા જો

અથવા-“ કલ્યેન આણયતિ ઇતિ કલ્યાણ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જે સંસારના મોહમાં ડૂબેલા જીવોને-મોહરૂપી અગ્નિની જ્વાલાથી અત્યન્ત દગ્ધ થયેલા મૂઢ જીવોને તે જ્વાલાની વેદનાથી રહિત થવાનો માર્ગ બતાવે છે, એટલે કે જે તેમને મોક્ષદાયક ઉપદેશ દે છે અને આ રીતે જે તેમને સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે-સાચું જીવન જીવવાની જે તેમને શિક્ષા આપે છે, તે સાધુજનોને કલ્યાણરૂપ કહેવામાં આવે છે. હવે મંગળ શબ્દનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-ભવનો બંધ કરાવનાર કર્મને નાશ કરનારને અથવા તે કર્મ જે હાથે કારણ છે તે હાથનો નાશ કરનારને મંગળરૂપ કહે છે “ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જ ” જેના દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને ‘ મજ્જ ’ કહે છે. એવું તે મજ્જ ધર્મરૂપ છે. આ મજ્જ ધર્મને જે ગ્રહણ કરે છે તે મંગલ છે. એટલે કે ભવના ભયને જે ગ્રહણ કરે છે તે મંગલ છે.

પૂર્વકમવમન્તા, યશિતા-ગુણાદિસમક્ષ દોષાધિષ્કરણપૂર્વક તિરસ્કર્તા, અવમાનયિ-
તા-ધિક્કારાદિ-ગુણપૂર્વકમપમાનકર્તા । અમનોહન-સ્વરૂપતોડશોમનેન મોરતુમક-
ચેનેન કદશાદિના, અપ્રીતિકારકેય અરુચિપ્રાકે તિરસન રસવર્જિતેન મતિલક્ષ્મણ
જીવા(દાયકા)અશુભવીર્યાયુક્તયા કર્મપકુર્વન્તીતિ સમ્બધઃ । વન્દિતા યાનાસ્તુતિ
ક્રતા, નમસ્તિષ્ઠા કાયનનજીમૂત, સત્કર્તામમ્બુત્પાનાદિનાડડરકર્તા, સમાનયિ-
તા-વત્ત્રમક્કાદિદાનેન માનદાતા । કલ્યાણ-કલ્પો-મોક્ષ કર્મનનિતસકલોપાધિ
દિતરાત, તમ્ આ-સમન્તાત્ નયતિ-પ્રાપયતિ, પ્રવવા-કલ્પન જ્ઞાનર્થેન-નારિષ્ઠ

સમક્ષ દુસરોં કે વોપોં કો જો પ્રકટ કરતા હૈ વહ તિરસ્કર્તા હૈ, ધિક્કાર
આદિ ગાંડોચારણપૂર્વક જો અપમાન કરતા હૈ વહ અવમાનયિતા હૈ,
અમનોહ શબ્દ સે એસા આહાર યહાં સૂચિત કિયા ગયા હૈ જો અશોમન
હો, જ્ઞાને ક ગોચ ન હો, એસે અરુચિજનક ધિરસ આહાર સે જો ઉન્હે
મતિલામાન્વિત કરતા હૈ, એસા જીય અશુભવીર્ય આયુક્કરૂપ કર્મકા
પ્રકટ કરતા હૈ । તયા વગન સે સ્તુતિ કરનેવાલા જીય વન્દિતા કહા ગયા હૈ ।
કાય સે નજીમૂત હોનેવાલા જીય નમસ્તિષ્ઠા કહા ગયા હૈ અમ્બુત્પાન
આદિ નિયાઓં દરા આદર કરનેવાલા જીય સત્કર્તા કહા ગયા હૈ, વલ્લ
ઔર મોજન આદિ કેને દારા માન કેનેવાલા જીય સમ્માનયિતા કહા
ગયા હૈ, “કલ્પ નયતિ ઇતિ કલ્પ્યાણમ્” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
જો કર્મજનિત સકલ વપાધિરહિત હોને સે મોક્ષ કી ઓર જો અપને
આપકો ઔર મન્ય પ્રાણિયોં કો હે જાતા હૈ વહ કલ્પ્યાણ હૈ ।

મન્તા (અપમાન કરનાર)હે સુરુ આદિની પ્રમદ્ધ જન્યતા દોષોને ને નકર કરવામાં
આવે છે તેનું નામ તિરસ્કાર છે ધિક્કાર આદિ શબ્દોવ્યારણાપૂરક ને અપમાન
કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવમાનયિતા છે અમનોહ આહાર એટલે
અશોમન આહાર અથવા ખાવાને યોગ્ય ન હોય એવો આહાર અરુચિજનક
આહાર એટલે ધિરસ આહાર. ને એવ સામુજનોને આ પ્રકારનો અમનોહ
અને અરુચિકર આહાર વડોવસાયે છે તે એવ અશુભ વીર્ય આયુષ્ક રૂપ
કર્મનો વાપ કરે છે વચનથી સ્તુતિ કરનાર એવને વન્દનકર્તા કહે છે કાયાથી
નમન કરનાર એવને નમસ્તિષ્ઠા (નમન કરનારો) કહે છે અમ્બુત્પાન આદિ
ધિયાઓ દ્રવ્ય આદર કરનાર એવને સત્કર્તા (સત્કાર કરનારો) કહે છે
વલ્લ અને લોચન આદિ દ્વારા માન દેનાર એવને સમ્માનયિતા (સ માન
કરનારો) કહે છે “કલ્પે નયતિ ઇતિ કલ્પ્યાણમ્” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર
ને કર્મજનિત સકલ વપાધિથી શ્દિન કાયાથી પોતાને તથા અન્ય ભવ્યએવને
મોક્ષની વરદ દોરી અવ છે, તે કાયાનુરૂપ છે

લક્ષણેનાઽઽરોગ્યેણ આણયતિ-જીવયતિ સંસારમોહજ્વાલનલજ્વાલાવલીઢાન્ મૂઢાન્ પ્રાણિનઃ પ્રશમયતીતિ વા તં તથોક્તમ્-મોક્ષદાયકમિત્યર્થઃ, મજ્જલ-મં-ભવસમ્બન્ધિ વન્ધનં, તન્નિવન્ધનં દુઃખ વા ગાલયતિ-નાશયતીતિ તં તથોક્તમ્, યદ્વા-મજ્જ્યતે-પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વાઽનેનિતિ મજ્જઃ-ધર્મઃ, તં લાતિ-ગૃહ્ણતીતિ વા, તં તથોક્તં ભવ-ભયમજ્જઃમિત્યર્થઃ દૈવત-દેવતૈવ દૈવતં ધર્મદેવમિત્યર્થઃ, ચૈત્યમ્-ચિતિઃ-સમ્ય-ગ્જ્ઞાનં, તદેવ ચૈત્યં-જ્ઞાનસ્વરૂપં સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તમિત્યર્થઃ પર્યુપાસિતા-સવિધિસેવિતા ભવતિ । તથા-મનોજ્ઞેન પ્રીતિકારકેણાશનાદિના પ્રતિલમ્બકા જીવાઃ શુભદીર્ઘા-યુક્તયા કર્મ પ્રકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ-૬ ॥

અથવા “ કલ્યેન આણયતિ ” ઇતિ કલ્યાણં હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો સંસાર કે પ્રતિ મોહશાલી હુણે જીવોં કો મોહરૂપ અગ્નિ કી જ્વાલા સે અત્યન્ત દગ્ધ હુણે મૂઢ પ્રાણિયોં કો શાન્ત કરતા હૈ । ઉસ જ્વાલાકી વેદના સે રહિત કરનેકા માર્ગ વતાતા હૈ-અર્થાત્ મોક્ષદાયક ઉપદેશ કો જો ઉન્હે દેતા હૈ-હસ તરહ સે જો ઉન્હે સચ્ચે જીવન કી ઓર પ્રેરિત કરતા હૈ-સચ્ચે જીવનસે જાનેકી જો ઉન્હે શિક્ષા દેતા હૈ વહ કલ્યાણ હૈ । મજ્જલ મેં જો “ મં ” હૈ વહ હસ વાતકા વોધક હૈ કિ જો ભવકા વન્ધ કરાનેવાલા કર્મ હૈ ઉસે અથવા વહ કર્મ જો દુઃખ કા કારણ હૈ ઉસ દુઃખ કો જો નષ્ટ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ । અથવા-“ મજ્જ્યતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જિસકે દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કિયા જાતા હૈ વહ મજ્જ હૈ એસા વહ મજ્જ ધર્મરૂપ હૈ હસ મજ્જરૂપ ધર્મ કો જો ગ્રહણ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ અર્થાત્ ભવકે ભય કા જો

અથવા-“ કલ્યેન આણયતિ ઇતિ કલ્યાણ ” આ વ્યુ-પત્તિ અનુસાર જે સંસારના મોહમાં રૂગેલા જીવોને-મોહરૂપી અગ્નિની જ્વાલાથી અત્યન્ત દગ્ધ થયેલા મૂઢ જીવોને તે જ્વાલાની વેદનાથી રહિત થવાનો માર્ગ બતાવે છે, એટલે કે જે તેમને મોક્ષદાયક ઉપદેશ દે છે અને આ રીતે જે તેમને સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે-સાચું જીવન જીવવાની જે તેમને શિક્ષા આપે છે, તે સાધુજનોને કલ્યાણરૂપ કહેવામાં આવે છે હવે મંગલ શબ્દનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-ભવનો બધા કરાવનાર કર્મને નાશ કરનારને અથવા તે કર્મ જે દુઃખનું કારણ છે તે દુઃખનો નાશ કરનારને મંગલરૂપ કહે છે “ મજ્જ્યતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જેના દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને ‘ મજ્જ ’ કહે છે. એવું તે મજ્જ ધર્મરૂપ છે. આ મજ્જરૂપ ધર્મને જે ગ્રહણ કરે છે તે મંગલ છે. એટલે કે ભવના ભયનો જે ભંજક છે તેને મંગલ કહે છે, ધર્મદેવનું

પ્રાણાતિપાતાદિ નિપેષશ્ચ શુષ્કિસદ્યાએ મનવીતિ શુષ્કિપ્રરૂપણાં તત્તમ્બન્ધા
વૃણ્ડપ્રરૂપણાં ચાહ —

મૂલ્મ્-તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ, ત જહા મળગુત્તી વડ્ગુત્તી
કાયગુત્તી । સજયમળ્ણસ્તાળ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ, ત જહા-
મળગુત્તી વડ્ગુત્તી કાયગુત્તી । તઓ અગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ત જહા-
મળ અગુત્તી વડ્ અગુત્તી કાય અગુત્તી । એવ નેરદ્યાળ જાવ થાળિ
યકુમારાળ, પર્ષિદિયતિરિલ્લજોળિયાળ, અસજતમળ્ણસ્તાળ,
વાળમતરાળ, જોહ્સિયાળ, વેમાળિયાળ ॥ તઓ દહા પળ્ળત્તા,
ત જહા-મળદહે વડ્દહે કાયદહે । નેરદ્યાળ તઓ દહા પળ્ળત્તા,
ત જહા-મળદહે વડ્દહે કાયદહે, વિર્ગર્લિદિયવજ્જ જાવ વેમા
ળિયાળ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા-વિલ્લો ગુલ્લય પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ, વાગ્ગુત્તિ, કાયગુત્તિ । સયતમ
મનુષ્યાળાં વિલ્લો ગુલ્લય પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ, વાગ્ગુત્તિ કાયગુત્તિ । વિલ્લો
ગુલ્લય: પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ વાગ્ગુત્તિ, કાયગુત્તિ । એવ નૈરયિક્ષણાં
પાવસ્તનિલ્લ કુમારાળાં પર્ષેન્દ્રિયતિર્યમ્બોનિકાનામ્, અસંયતમનુષ્યાળાં, વાનવ્ય
ન્તરાળાં, વ્યતિષ્કાળાં, વૈમાનિકાનામ્ । પ્રયોદ્વંદા: પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોદ્વંદા,
વામ્દ્વંદા, કાયદ્વંદા: । નૈરયિક્ષણાં પ્રયો દ્વંદા: પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોદ્વંદા,
વામ્દ્વંદા, કાયદ્વંદા । ત્રિકલેન્દ્રિયવર્ગે યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । સૂ૦ ૭ ॥

અજક હે વહ મજ્જલ હે ધર્મદેવ કા નામ દેષત હે, “ચૈત્ય” વહ પદ
“ચિત્તી સજ્ઞાને” પાતુ સે પના હે ફસકા અર્થ સમ્મક્ જ્ઞાન સે જો
યુક્ત હોતા હે વહ હે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

પ્રાણાતિપાત આદિકા નિપેષ શુષ્કિકે સત્ત્રાયર્મે હોતા હે, ફસ કારણ
અવ સૂત્રકાર શુષ્કિકી પ્રરૂપણાં ઓર ઝસકે સમ્બન્ધ સે વૃણ્ડકી પ્રરૂપણાં
કરતે હે-‘ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ’ ફત્પાદિ ।

નામ દેવત છે “ચૈત્ય” ચૈત્ય પદ ‘ચિત્તી સજ્ઞાન’ પાતુમાંથી બન્ધુ છે
જે સમ્મક્ જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે તેને જ ચૈત્યરૂપ માનવામાં આવે છે ૧
શુષ્કિના કદ્દમાવર્માજ પ્રાણાતિપાત આદિનો નિપેષ અબધી રહે છે
તે કારણે હવે સૂત્રકાર શુષ્કિકી પ્રરૂપણા કરે છે અને ભાવનાઃ તેનાથી વિપ
રીત બેવા હદની પ્રરૂપણા કરે છે-“ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ” ઇત્યાદિ—

ટીકા — ' તથો ગુત્તીઓ ' इत्यादि सुगम, नवरं-गोपन गुप्तिः आगन्तुक-पापकचवरनिरोधः, अशुभयोगनिरोधो वा मनोवाकायानां कुशलत्वेन प्रवर्त्तन-मकुशलत्वेन च निवर्त्तनमिति भावः । एतास्तिस्त्रोगुप्तयः केषां भवन्तीत्याह—

ટીકાર્થ-ગુપ્તિયાં ત્રીન કહી ગઈ છે । મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, ઓર કાયગુપ્તિ, સંયત મનુષ્યોં કે યે ત્રીનોં ગુપ્તિયાં હોતી છે । અગુપ્તિયાં મી ત્રીન કહી ગઈ છે । એક મનો અગુપ્તિ, દૂસરી વચન અગુપ્તિ ઓર ત્રીસરી કાય અગુપ્તિ, નૈરયિક સે લેકર યાવત્ સ્તનિત કુમાર તક તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, અસંયત મનુષ્ય, વાગ્વ્યન્તર, જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિક હન સથ કે યે ત્રીન અગુપ્તિયાં હોતી છે ।

દળડ ત્રીન કહે ગયે છે, એક મનોદળડ, દૂસરા વચોદળડ ઓર ત્રીસરા કાયદળડ, નૈરયિકોં કે ત્રીન દળડ કહે ગયે છે । મનદળડ, વચન દળડ, ઓર કાયદળડ, હસી તરહ કા કથન વિકલેન્દ્રિયોં કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિકોં તક જાનના ચાહિયે । ગોપન કા નામ ગુપ્તિ છે અર્થાત્ આગન્તુક પાપરૂપ કચવર-(કચરા) કા નિરોધ કરના હસકા નામ ગુપ્તિ છે । યા કુશલ મન વચન ઓર કાય કા પ્રવર્તન કરના ઓર અકુશલતા કી ઓર સે ઉન્હેં હટાના હસકા નામ ગુપ્તિ છે । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા છે કિ મન, વચન કાય કી ક્રિયા તથા યોગ કા સમી તરહસે નિગ્રહ કરના ગુપ્તિ નહીં છે, કિન્તુ પ્રશસ્ત નિગ્રહ હી ગુપ્તિ છે, પ્રશસ્ત

ટીકાર્થ-ગુપ્તિયો ત્રણ પ્રકારની કહી છે-(૧) મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને (૩) કાયગુપ્તિ સંયત મનુષ્યોમાં આ ત્રણે ગુપ્તિયોનો સદ્ભાવ હોય છે. અગુપ્તિના પણ ત્રણ પ્રકાર છે-(૧) મનઃ અગુપ્તિ (૨) વચન અગુપ્તિ અને (૩) કાય અગુપ્તિ. નારકોથી લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના જીવોમાં, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં અસંયત મનુષ્યોમાં, વાગ્વ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષક દેવોમાં અને વૈમાનિક દેવોમાં આ ત્રણ અગુપ્તિયોનો સદ્ભાવ હોય છે.

દંડના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) મનોદંડ, (૨) વચોદંડ (વાગ્દંડ) અને (૩) કાયદંડ નારકોમાં આ ત્રણે દંડનો સદ્ભાવ કહ્યો છે વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં પણ ત્રણે દંડનો સદ્ભાવ હોય છે ગોપનનું નામ ગુપ્તિ છે એટલે કે આગન્તુક પાપરૂપ કચરાનો નિરોધ કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે. અથવા અશુભ યોગનો નિરોધ કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે અથવા કુશલ મન, વચન, કાયનું પ્રવર્તન કરવું અને અકુશલતાથી તેમને દૂર રાખવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે મન, વચન અને કાયની ક્રિયા તથા યોગનો સંપૂર્ણપણે નિરોધ (નિગ્રહ) કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ નથી, પણ પ્રશસ્ત નિગ્રહનું નામ જ ગુપ્તિ છે.

‘સંજયમણુસ્તાણ’ इत्यादि, एताभ्यनुर्विशतिदण्डके चिन्तयमानाः सप्तमनु
 ष्याणां सप्ततानां-विरतिमयी मनुष्याणां भवन्ति, नान्येषां, नापि नारकादीना
 मिति । उक्ता गुणयः, अथर्वधिरपययूना अशुतीराह—‘तत्रोभगुचीभो’ इत्यादि
 सुगम, नवर विशुद्ध एतेषां चतुर्विंशति दण्डकऽतिवेषमाह—‘एवं’ इत्यादि,
 एव-सामान्य सूत्रद्वाराकादीनां सुप्रोक्तानां वैमानिकपर्यन्तानां तिल्लोऽशुप्तयो
 वाक्या इहैकेन्द्रियविकलेन्द्रिया नोक्ताः, तेषां वाक्मनसयोर्यथायोगमसम्भवात् ।
 सप्तमगुण्या अपि न गृहीता शुप्तिमत्तास्येयामिति । अगुप्तयय स्वपरेषां दण्ड

નિગ્રહકા અર્થે જે સોચ સમજાવત તથા અદ્વાર્પૂર્વક સ્વીકાર ક્રિયા ગયા
 અર્થાત્ યદિ ઔર અદ્વાર્પૂર્વક, મન, ઘચન ઔર કાપ કો સન્માર્ગે સે
 રોકના ઔર સન્માર્ગે મેં લગાના યે ત્રીન શુસિયાં ફિનકે હોતી હૈં ? યહી
 “સંજયમણુસ્તાણ” इत्यादि સૂત્રદ્વારા સમજાવા ગયા હૈં । જો સપ્તમી
 હૈં ઘિરતિ સે યુક્ત હૈં પેસે મનુષ્યોં કે હી યે ત્રીન શુસિયાં હોતી હૈં । અ
 ઘિરતિઘાલોં કે તથા નારકાવિકોં કે નહીં હોતી હૈં, इन श्रुतियों की
 વિપક્ષમૂત જો અશુસિયાં હૈં યે ઓ ત્રીન હી પ્રકાર કી હોતી હૈં, યે ત્રીન
 અશુસિયાં નારકસે છેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં મેં હોતી હૈં, क्योंकि
 યહાં ઘિરતિ હોને કા અમાય હૈં इस कथन में एकन्द्रिय और विकले-
 દ્રિયોં કો ગ્રહણ નહીં ક્રિયા ગયા હૈં क्योंकि एकेन्द्रिय जीवों के मन
 ઔર ઘચન નહીં હોતે હૈં તથા વિષલેદ્રિયોં કે મન નહીં હોતા
 હૈં । જીવ કો દણ્ડ ઉમકા અગરાખી ધનના પહે इसका नाम दण्ड

પ્રશસ્ત નિગ્રહનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-વિચાર સમજવું અને અદ્વા
 પૂર્વક મન, વચન અને કાપને ઉન્માને (અને માને) જતા રાહવા અને
 સ માને વાચવા તંતુ ન મળત પ્રશસ્ત નિગ્રહ છે સંજયમણુસ્તાણ ઇત્યાદિ
 સૂત્રમા એ પ્રકાર કરવામા આવે છે કે એ ત્રણ શુસિયોનો સદ્માય સંબંધી
 (વિરતિયુક્ત) મનુષ્યોમાં જ હોય છે અવિરતિયુક્ત મનુષ્યોમાં તથા નારકા
 દિઠોમા તેમનો નદ્માય હોતો નથી આ શુસિયોની વિપક્ષમૂત અશુસિયો
 પણ ત્રણ પ્રકારની જ રહી છે નારકોથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના હવેમાં
 આ ત્રણે અશુસિયોનો સદ્માય હોય છે કારણ કે તે હવેમાં વિરતિ સંબંધી
 શક્તી નથી પરંતુ આ કથન એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય હવેને લાગુ પડતું
 નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય હવેમાં મન અને વચનનો અમાય હોય છે તથા
 વિકલેન્દ્રિયોમા મનનો અમાય હોય છે એને કારણે હવેને અપરાધી બનવું
 પડે છે, તેમા ત્રણ પ્રકાર ઉાર બતાવવામા આવ્યા છે એકેન્દ્રિય અને વિક

ાનિ ભવન્તીતિ દણ્ડનિરૂપયતિ-‘ તઓ દંડા ’ इत्यादि सुगमं, नवरं मनसा
वपरेषां दण्डनं मनोदण्डः । यद्वा-दण्डयतेऽनेनेति दण्डः, मन एव दण्डो मनो-
दण्ड इति । एवमितरावपि । चतुर्विंशति दण्डकेषु नारकादारभ्य विकलेन्द्रियव-
र्जमिति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः । वैमानिकपर्यन्तानां त्रयोदण्डा-
वाच्याः । विकलेन्द्रियाणां हि दण्डत्रयं न संभवति, तेषां बाह्यमनसोर्यथायोगम
भावादिति ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડશ્ચ ગર્હણીયો ભવતીતિ ગર્હા, તત્સમ્બન્ધાત્ પ્રત્યાખ્યાનં ચ સૂત્રચતુષ્ટ-
યેનાહ —

सूत्रम्-तिविहा गरिहा पणत्ता, तं जहा-मणसा वेगे गरिह
इ, वयसा वेगे गरिहइ, कायसा वेगे गरिहइ, पावाणं कम्माणं
अकरणयाए ॥१॥ अहवा गरिहा तिविहा पणत्ता, तं जहा-
दीहं पेगे अद्धं गरिहइ, रहस्सं पेगे अद्धं गरिहइ, कायं पेगे
पाडिसाहरइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए । तिविहे पच्चक्खाणे
पणत्ते, तं जहा मणसा वेगे पच्चक्खाइ, वयसा वेगे पच्चक्खाइ,
कायसा वेगे पच्चक्खाइ । १। एवं जहा गरहा तहा पच्चक्खाणे
वि दो आलावगा भाणियत्वा सू. ८ ॥

है ये दण्ड भी तीन होते हैं । ये भी एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को
छोड़ कर तैरयिकसे वैमानिक तक के जीवों में तीन ही होते हैं । एके-
न्द्रियमें एक और विकलेन्द्रियों में दो दण्ड होते हैं, तीन नहीं होते हैं,
इसलिये यहाँ इनका परिहार किया गया है ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડ ગર્હણીય હોતા હૈ સો હસી અભિપ્રાય સે સૂત્રકાર અવ ગર્હા
ઔર હસકે સમ્બન્ધ સે પ્રત્યાખ્યાન કો કથન સૂત્ર ચતુષ્ટય સે કરતા હૈ
—‘ તિવિહા ગરિહા પણત્તા ઇત્યાદિ ।

સેન્દ્રિય સિવાયના બધા જીવોમાં-નારકથી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં ત્રણે
પ્રકારના દડનો સદ્ભાવ હોય છે એકેન્દ્રિયોમાં માત્ર કાયદડનો અને વિકલે
ન્દ્રિયોમાં વાગ્દડ અને કાયદડનો સદ્ભાવ હોય છે. તે જીવોમાં ત્રણે દડનો સદ્ભાવ
સંભવી શકતો નથી, તે કારણે તે જીવોને ઉપયુક્ત કથન લાગુ પડતું નથી સૂ. ૭
દડ ગર્હણીય હોય છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવે ગડા
અને પ્રત્યાખ્યાનની પ્રશ્નપૂા કરવા નિમિત્તે નીચેના ચાર સૂત્રો કહે છે—

‘સંજયમણુસ્તાણ’ इत्यादि, एताभनुर्विश्रितदण्डके चिन्तयमाना सयतमनु
 प्यामां सयतानां-विरतिमतां मनुष्याणां भवन्ति, ना-यपी, नापि नारकादीना
 मिति । उक्ता गुणयः, अपतद्विरतयभूता अणुतीराह—‘तमोअणुचीओ’ इत्यादि
 सुगम, नवर विशेषत एतेषा षतुर्विंशति दण्डकेऽतिद्वेषमाह—‘एवं’ इत्यादि,
 एव-सामान्य सूत्रवशात्कादीनां सूत्रोक्तानां वैमानिकपर्यन्तानां तिस्रोऽगुप्तयो
 वाक्याः ईकेन्द्रियविकलेन्द्रिया नोक्ताः, तेषां वाङ्मनसयोर्गयायोगमसम्भवात् ।
 सयतमगुप्त्या अपि न गृहीता दृष्टिमप्यवेषामिति । अगुप्तयश्च स्वपरेषां दण्ड

નિમ્નદ્વકા અર્થે છે સોષ સમગ્રકર તથા અદ્વાપૂર્વક સ્વીકાર ક્રિયા ગયા
 અર્થાત્ બુદ્ધિ ઔર અન્નાપૂર્વક, મન, ઘષ્ણન ઔર કાપ કો ઉન્માર્ગે સે
 રોકના ઔર સ-માર્ગે મેં સગાના યે ત્રીન ગુસિયાં ફિનકે હોતી હૈં ! યહી
 “સંજયમણુસ્તાણ” इत्यादि સૂત્રદ્વારા સમજાવા ગયા હૈં । જો સપમી
 હૈં ચિરતિ સે યુક્ત હૈં એસે મનુષ્યોં કે હી યે ત્રીન ગુસિયાં હોતી હૈં । અ
 ચિરતિવાલોં કે તથા નારકાવિકોં કે નહીં હોતી હૈં, इन गुसियों की
 વિપક્ષમૂત જો અગુસિયાં હૈં યે ત્રી ત્રીન હી પ્રકાર કી હોતી હૈં, યે ત્રીન
 અગુસિયા નારકસે હેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં મેં હોતી હૈં, क्योंकि
 યહાં ચિરતિ હોને કા અભાવ હૈં इस कथन में एकन्द्रिय और विकले
 ન્દ્રિયોં કો પ્રદ્શન નહીં ક્રિયા ગયા હૈં क्योंकि एकेन्द्रिय जीवों के मन
 ઔર ઘષ્ણન નહીં હોતે હૈં તથા विकलेन्द्रियों के मन नहीं होता
 હૈં । જીવ કો દણ્ડ ઉસકા અગરાખી ઘનના પદે હસકા નામ દણ્ડ

પ્રથમ નિઝદને એ આ પ્રમાણે છે-વિચાર સમજણ અને શ્રદ્ધા
 પૂર્વક નન વચન અને ક્રયને ઉ માને આને માને) બતા રોકવા અને
 સ માને વાતવા તેનુ નામ જ પ્રથમ નિઝદ છે સંજયમણુસ્તાણ ઈત્યાદિ
 સૂત્રમા એ પ્રકાર કારણમા આનુ છે કે એ ત્રણ ગુસિયોનો સદ્ભાવ સ્વભાવી
 (વિરતિયુક્ત) મનુષ્યોમા જ હોય છે અવિ તિયુક્ત મનુષ્યોમા તથા નારકા
 દિકોમા તેમનો નદ્ભાવ હોતો નથી. આ ગુસિયોની વિપક્ષમૂત અગુસિયો
 પણ ત્રણ પ્રકારની જ રહી છે નારકોથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના હવેમા
 આ ત્રણે અગુસિયોનો સદ્ભાવ હોય છે કારણ કે તે હવેમા વિરતિ સભવી
 રાકતી નથી પરન્તુ આ કથન એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય હવેને લાગુ પડતુ
 નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય હવેના મન અને વચનનો અભાવ હોય છે તથા
 વિકલેન્દ્રિયોમા મનનો અભાવ હોય છે જેને કારણે હવેને અગરાખી ઘનનુ
 પડે છે, તેમા ત્રણ પ્રકાર ઉપર બતાવવામા આવ્યા છે એકેન્દ્રિય અને વિક-

નાનિ ભવન્તીતિ દણ્ડનિરૂપયતિ-‘ તઓ દંડા ’ इत्यादि सुगमं, नतरं मनसा स्वपरेषां दण्डनं मनोदण्डः । यद्वा-दण्डयतेऽनेनेति दण्डः, मन एव दण्डो मनो-दण्ड इति । एवमितरावपि । चतुर्विंशति दण्डकेषु नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जमिति एरुद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः । वैमानिकपर्यन्तानां त्रयोदण्डा-वाच्याः । विकलेन्द्रियाणां हि दण्डत्रयं न संभवति, तेषां वाङ्मनसोर्यथायोगमभावादिति ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડશ્ચ ગર્હણીયો ભવતીતિ ગર્હા, તત્સમ્બન્ધાત્ પ્રત્યાખ્યાનં ચ સૂત્રચતુષ્ટ-યેનાહ —

मूलम्-तिविहा गरिहा पणत्ता, तं जहा-मणसा वेगे गरिह इ, वयसा वेगे गरिहइ, कायसा वेगे गरिहइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए ॥१॥ अहवा गरिहा तिविहा पणत्ता, तं जहा-दीहं पेगे अद्धं गरिहइ, रहस्सं पेगे अद्धं गरिहइ, कायं पेगे पडिसाहरइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए । १ । तिविहे पच्चक्खाणे पणत्ते, तं जहा मणसा वेगे पच्चक्खाइ, वयसा वेगे पच्चक्खाइ, कायसा वेगे पच्चक्खाइ । १ । एवं जहा गरहा तथा पच्चक्खाणे वि दो आलावगा भाणियव्वा सू. ८ ॥

है ये दण्ड भी तीन होते हैं । ये भी एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को छोड़ कर नैरयिकसे वैमानिक तक के जीवों में तीन ही होते हैं । एकेन्द्रियमें एक और विकलेन्द्रियों में दो दण्ड होते हैं, तीन नहीं होते हैं, इसलिये यहाँ इनका परिहार किया गया है ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડ ગર્હણીય હોતા હૈ સો હસી અભિપ્રાય સે સૂત્રકાર અથ ગર્હા ઓર હસકે સમ્બન્ધ સે પ્રત્યાખ્યાન કો કથન સૂત્ર ચતુષ્ટય સે કરતા હૈ — ‘ તિવિહા ગરિહા પણત્તા ઇત્યાદિ ।

સેન્દ્રિય સિવાયના બધા જીવોમા-નારકથી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં ત્રણે પ્રકારના દડનો સદ્ભાવ હોય છે એકેન્દ્રિયોમા માત્ર કાયદડનો અને વિકલેન્દ્રિયોમા વાગ્દડ અને કાયદડનો સદ્ભાવ હોય છે. તે જીવોમા ત્રણે દડનો સદ્ભાવ સંભવી શકતો નથી, તે કારણે તે જીવોને ઉપર્યુક્ત કથન લાગુ પડતું નથી સૂ. ૭ દડ ગર્હણીય હોય છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવે ગડા અને પ્રત્યાખ્યાનની પ્રપંચા કરવા નિમિત્તે નીચેના ચાર સૂત્રો કહે છે—

જાયા—ત્રિવિધા ગર્હા પ્રજ્ઞતા, તથા—મનસા વૈકો ગર્હતે, વચસા વૈકો ગર્હતે કાયેન વૈકો ગર્હતે, પાપાનાં કર્મણામકરણતયા ॥૧॥ અથવા ગર્હા ત્રિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—વીર્ષામપ્યેકોડ્દાં ગર્હત, દ્વિસ્વામપ્યેકોડ્દાં ગર્હતે, કાયમપ્યેકા પ્રતિસદરતિ પાપાનાં કર્મણામકરણતયા । ૨ । ત્રિવિધં પ્રત્યાહવાનં પ્રજ્ઞપ્ત, તથા—મનસા વૈક પ્રત્યાહવાતિ વચસા વૈક પ્રત્યાહવાતિ, કાયન વૈક પ્રત્યાહવાતિ । એવ યયા ગર્હા તથા પ્રત્યાહવાનેડપિ દ્વાવાત્માપકો ભવિતમ્યૌ ॥ છ૦ ૮ ॥

ટીકા—‘ ત્રિવિધા ગરિહા ’ इत्यादि, गर्हासूत्रत्रय सुगमम् ।

નવર—ગર્હતે—નુગુપ્સતે દષ્ઠ સ્વકીય પરકીયમાત્માન વા । કયમિત્યાહ—પાપાનાં કર્મણામકરણતયા હેતુસૂતયા રિંસાદિવર્જનેનેત્યર્થ, કાયગર્હા હિ પાપ કર્મોડપ્રવૃત્તયૈવ મયલીતિ માયઃ ૧ । અથવા—પ્રકારાન્તરણપિ ગર્હા ત્રિવિધા મયતિ, તયાદિ—‘ વીર્ષપેગે ’ इत्यादि, एकः—કયિત્ વીર્ષામપ્યદ્વાં—વીર્ષ કાલ યાવદ્ ગર્હત । એવમેકઃ કચિદ્ દ્વિસ્વ કાલ યાવદ્ ગર્હતે । एकः—કચિત્ કાયમપિ—

ટીકાર્થ—गर्हातीन प्रकारकी कही गई है । ऐसे कोई एक मनसे गर्हा करता है कोई एक वचन से गर्हा करता है । कोई एक काय से गर्हा करता है, गर्हा कियेकी करता है । इसके लिये कहा गया है कि—“पापानां कर्माणां अकरणयाए ” कृत पापकर्मा की अकरण रूपसे गर्हा करता है अर्थात् जो पापकर्म मेरे द्वारा पहिले किये गये हैं अब मैं उन पापकर्माको नहीं करूंगा । इस प्रकारके उनके प्रति आत्मग्लानि करता हुआ भविष्य में उनके न करने के लिये अपने आपको तैयार करता है यही गर्हा है, कोई मन से हुए पापकर्मा पर १, कोई वचन से हुए पापकर्मा पर २,

ત્રિવિધા ગરિહા પળ્લવા ધબ્બાદિ—

ટીકાર્થ—गर्हा त्रय प्रकारनी कही है—(१) कौंछक एव मनभी जहाँ करे है (२) कौंछक एव वचनभी जहाँ करे है અને (३) कौंछक एव कायभी जहाँ करे है ते एव येनी जहाँ करे है ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ પાપાનાં કર્મણાં અકરણયાए ” તે એવ કૃત પાપકર્મની અકરણરૂપે જહાં કરે છે એટલે કે પોતાના દ્વારા જે પાપકર્મોનું સેવન થઈ ગયું છે, તે પાપકર્મોનું ભવિષ્યમાં પોતે સેવન નહીં કરે એવો નિશ્ચય કરે છે અને થઈ ગયેલાં પાપકર્મોને માટે તેનો આત્મા શ્ચાની અનુભવે છે તથા ભવિષ્યમાં એવું ન કરવાને માટે પોતાને તૈયાર કરે છે આ પ્રમાણે કરતું તેનું નામ જ્ઞ ગર્હા છે (૧) કોઈ મનથી થયેલા પાપકર્મો પર ધુણા પ્રકટ કરે છે, (૨) કોઈ વચનથી થયેલાં પાપકર્મો

સ્વશરીરમપિ પાપાનાં કર્મગામકરણતયા પાપાન્નિવર્તનાર્થમિત્યર્થઃ સંહરતિ નિરુણદ્ધિ
કાયેન પાપપ્રવૃત્તિં ન કરોતીતિ ભાવઃ । ગર્હાસ્તીતે દષ્ઠે ભવતિ, । ભવિષ્યતિ તુ
પ્રત્યાખ્યાનમિતિ પ્રત્યાખ્યાનં સૂત્રદ્વયેનાહ-‘તિવિદ્દે’ इत्यादि सुगमं, नवरम्-
‘एवं’ इत्यादि, एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण यथा ‘गरिहा’ इति गर्हायां तथा प्रत्या-

और कोई कायसे हुए पापकर्मों पर घृणा प्रकट करता है और आगे
अब ऐसा नहीं करूंगा इस प्रकार से कहता है यही गर्हा है । “अहवा
गरिहा तिविहा पणत्ता” अथवा गर्हा तीन प्रकारकी कही गई है जैसे
कोई एक दीर्घकाल तक गर्हा करता है १, कोई एक थोड़े काल तक गर्हा
करता है २, और कोई एक पापकर्म से अपने आपको हटाने के लिये
शरीर से पापप्रवृत्ति नहीं करता है ।

प्रत्याख्यान तीन प्रकार का कहा गया है-कोई एक मनसे प्रत्या-
ख्यान करता है, कोई एक वचन से प्रत्याख्यान करता है, कोई एक
काय से प्रत्याख्यान करता है, इस तरह गर्हा के सम्बन्धमें जैसे दो
आलापक कहे गये हैं वैसे ही वे दो आलापक प्रत्याख्यान के सम्बन्धमें
भी कहना चाहिये ।

गर्हा नाम जुगुप्सा का है, अपने द्वारा कृत पाप के प्रति अथवा पर
के द्वारा कृत पाप के प्रति या अपनी आत्मा के प्रति जो जुगुप्सा करता
है यह सब गर्हा में आता है । पाप कर्मों को अब मैं नहीं करूंगा, इस

પ્રત્યે ધૃષ્ટા પ્રકટ કરે છે અને (૩) કોઈ કાયાથી થયેલા પાપકર્મો પ્રત્યે ધૃષ્ટા
પ્રકટ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં એવું નહીં કરે તેમ કહે છે, તેનું નામ જ ગર્હા
છે. “અહવા ગરિહા તિવિહા પણત્તા” અથવા ગર્હાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ
પ્રકાર પણ કહ્યા છે-(૧) કોઈક જીવ દીર્ઘકાળ સુધી ગર્હા કરે છે, (૨) કોઈ
જીવ અલ્પકાળ સુધી ગર્હા કરે છે અને (૩) કોઈ જીવ પાપકર્મથી પોતાની
જાતને દૂર રાખવા માટે શરીરથી પાપપ્રવૃત્તિ કરતો નથી

પ્રત્યાખ્યાનના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) કોઈ જીવ મનથી પ્રત્યા-
ખ્યાન કરે છે, (૨) કોઈ જીવ વચનથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે અને (૩) કોઈ
જીવ કાયાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. ગર્હાના વિષયમાં જેવા બે આલાપક કહેવામાં
આયા છે, એવા જ બે આલાપક પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં પણ સમજવા ભેગાં

ગર્હા એટલે જુગુપ્સા (ધૃષ્ટા) પોતાના દ્વારા કરાયેલાં પાપકર્મો પ્રત્યે
અથવા અન્ય દ્વારા કરાયેલા પાપકર્મો પ્રત્યે અથવા પોતાના આત્માની પ્રત્યે
જે જુગુપ્સાની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તેનું નામ જ ગર્હા છે. “પાપકર્મો

સ્થાનેऽપિ-પ્રત્યાશ્વાનમૂઁઽપિ દ્વાવાલાપકૌ-વાચ્યરચનારૂપો મણિત્વૌ-વાચ્યો,
 વિશેષસ્ત્વયમ્ 'ગરિહ્' ઇત્યસ્ય સ્થાન 'પન્ચચનાહ્' ઇતિ વક્તવ્યમ્ । પ્રત્યા-
 સ્થાતિ પાપાશ્ચિવર્ષત્ ઇત્યર્થઃ ॥ મૂ૦ ૮ ॥

પાપકર્મપ્રત્યાશ્વાનતારણ પતોપકારિણો મયન્તીતિ દ્વસદૃષ્ટા-તેન તેર્ણ પુરુષાર્ણા
 પ્રરૂપણાય નવ સૂત્રીમાહ—

મૂલપ્—ત ઓ રુક્ષા પળ્ળત્તા, ત જહા પત્તોવપ્ પુષ્કોવપ્ ફલો
 વપ્ ૧। પવામેવ ત ઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા—પત્તોવગરુક્ષ
 સમાણા પુષ્કોવગરુક્ષસમાણા ફલોવગરુક્ષસમાણા ૨ । ત ઓ
 પુરિસજાયા પળ્ળત્તા ત જહા—નામપુરિસે ઠવળપુરિસે દવ્વપુરિસે
 ૩ । ત ઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા—નાળપુરિસે દસળપુરિસે
 ચરિત્તપુરિસ ૪ । ત ઓ પુરિસજાયા પળ્ળત્તા, ત જહા—વેદપુરિસે

પ્રકાર કે નિશ્ચય સે જો હિંસાદિક કા ત્યાગ કર રેતા હૈં ઘણી કૃતદળ
 કે પ્રતિ જુગુપ્સા કરના કહા હૈં । પાપકર્મ મેં કાપ સે પ્રવૃત્તિ નહીં કરના
 યહ કાપ ગર્હા હૈં । હમ તરહ યહ કાપ ગર્હા પાપકર્મ મેં અપ્રવૃત્તિ કરને
 સે હી હોતી હૈં । હસી પ્રકાર સે ઘષનગર્હા ઓર મનોગર્હા કે સમ્પન્ન
 મેં જી કધન જાનના આહિયે । ગર્હા અતીતદળ-પાપ મેં હોતી હૈં ઓર
 પ્રત્યાશ્વાન આગે હોનેવાલે દળ-પાપ પર હોતા હૈં । ગર્હા કે દો આલા
 પકો કે અનુસાર પ્રત્યાશ્વાન કે સમ્પન્ન મેં જી દો આલોપક કહના
 આહિયે યેસા જો કહા ગયા હૈં સો પ્રત્યાશ્વાન કે આલોપક મેં “પદ્ધ
 વ્લાહ” યેસી ક્રિયાપદ કા પ્રયોગ “ગરિહ્” હસ ક્રિયાપદ કે સ્થાન
 મેં કરના આહિય, પાપ સે અપની આત્મા વો હટા હેના હસ કા નામ
 પ્રત્યાશ્વાન હૈં ॥ મૂ૦ ૮ ॥

હવે હું નહીં કરું, આ પ્રકારના નિશ્ચયપૂર્વક જે હિંસાદિકનો ત્યાગ કરવામાં
 આવે છે તેનું નામ જ કૃતદળ મત્તે જુગુપ્સા કરી કહેવાય છે । પાપકર્મોનું
 કાપાધી સેવન ન કરવું તેનું નામ કાપગર્હા છે । આ રીતે પાપકર્મોમાં અપ્રવૃત્ત
 રહેવાથી જ કાપગર્હા થાય છે । જો જ પ્રમાણે ઘષનગર્હા અને મનોગર્હા વિષે
 પણ કધન સમજવું અતીવ હલ (પાપકર્મ) ની ગર્હા કરાય છે અને ભવિ
 ખ્યના ધનાશ ૬૦ (પાપકર્મ) ના પ્રત્યાશ્વાન થાય છે । ગર્હાના જે આલોપકો
 જેવાં જે આલોપકો પ્રત્યાશ્વાન વિરે પણ કહેવાનું જે આનન્દ સૂત્રન કર
 વામાં આવ્યું છે તે સૂત્રન અનુસાર આલોપકો બનાવવી જાયતે “ગરિહ્”
 આ ક્રિયાપદને બદલે “પદ્ધસ્તાહ” આ ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવો બેધજો
 શાવાના આત્માને પાપથી દૂર રાખવો તેનું નામ પ્રત્યાશ્વાન છે ॥ મૂ. ૮ ॥

ચિંધપુરિસે અભિલાષપુરિસે ૫ । તિવિહા પુરિસજાયા પળ્લતા, તં જહા--ઉત્તમપુરિસા મજ્ઞિમપુરિસા જહન્નપુરિસા ૬ । ઉત્તમ-પુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા--ધમ્મપુરિસા ભોગપુરિસા કમ્મપુરિસા । ધમ્મપુરિસા અરિહંતા, ભોગપુરિસા ચક્કવટ્ટી, કમ્મ-પુરિસા વાસુદેવા ૭ । મજ્ઞિમપુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા-ઉગ્ગા ભોગા રાચન્ના ૮ । જહન્નપુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા--દાસા મયગા માહલ્લગા ૯ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—ત્રયો વૃક્ષાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ તથથા-પત્રોપગઃ, ૧ પુષ્પોપગઃ ૨ ફલોપગઃ, એવમેવ ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-પત્રોપગવૃક્ષસમાના, ૨। પુષ્પોપગવૃક્ષ-સમાનાઃ ફલોપગવૃક્ષસમાનાઃ, ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ તથથા નામપુરુષઃ સ્થાયનાપુરુષઃ, દ્રવ્યપુરુષઃ, ૩। ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-જ્ઞાનપુરુષઃ, દર્શનપુરુષઃ, ચારિત્રપુરુષઃ ૪। ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-વેદપુરુષઃ, ચિહ્નપુરુષઃ, અભિલાષપુરુષઃ ૫। ત્રિવિધાનિ પુરુષજાતાનિ, પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-ઉત્તમ પુરુષાઃ, મધ્યમપુરુષાઃ, જયન્યપુરુષાઃ ૬। ઉત્તમપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા-ધર્મપુરુષાઃ, ભોગપુરુષાઃ, કર્મપુરુષાઃ । ધર્મપુરુષાઃ અર્હન્તઃ, ભોગપુરુષાશ્ચક્રવર્તિનઃ, કર્મપુરુષા વાસુદેવાઃ ૭। મ-યમપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા ઉગ્રાઃ, ભોગાઃ, રાજ-ન્યા ૮। જયન્યપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા દાસા, મૃતકાઃ, માગિકાઃ ૯ ॥ સૂ. ૧ ।

ટીકા—‘તઓરુક્ખા’ ઇત્યાદિ । ત્રયો વૃક્ષાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તે યથા-પત્રોપગઃ, પુષ્પોપગઃ, ફલોપગઃ । તત્ર પત્રાણિ-ઉપગચ્છતિ-પ્રાપ્નોતીતિ પત્રોપગઃ—

પાપકર્મ કા પ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલે જીવ પરોપકારી હોતે હૈં । ઇસ યાત્રી પ્રરૂપણા અવ સૂત્રકાર વૃક્ષ કે દૃષ્ટાન્તદ્વારા નૌ સૂત્રોં સે કરતે હૈં—“તઓ રુક્ખા પળ્લતા” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—વૃક્ષ ત્રીણ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—૧ પત્રોપગ-પત્રવહુલ, ૨ પુષ્પોપગ-પુષ્પવહુલ ૩ ફલોપગ-ફલવહુલ, ઇસી તરહ પુરુષ

પાપકર્મના પ્રત્યાખ્યાન કરનારો એવ પરોપકારી હોય છે. આ વાતની રીપણા સૂત્રકાર વૃક્ષના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા નવ સૂત્રોની મદદથી કરે છે—

“તઓ રુક્ખા પળ્લતા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—વૃક્ષ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પત્રોપગ (પાનની વિપુલતા સંપત્ર) (૨) પુષ્પોપગ (પુષ્પોની વિપુલતા સંપત્ર) અને (૩) ફલોપગ (ફળોની

અયાનેऽપિ-પ્રત્યાશ્વાનમૂષ્ણેऽપિ દ્વાલાપકૌ-વાપયરચનાકૌ મળિઠઠૌ-વાપ્તૌ, ધિષ્ણેપસ્ત્વયમ્ 'ગરિહ્' इत्यस्य स्थानं 'पञ्चचत्वार इति वक्तव्यम् । प्रत्याश्याति पापाभिवर्धत इत्यर्थः ॥ सू० ८ ॥

પાપકર્મપ્રત્યારચનાસારથ્ય પતોષકારિણો મવન્તીતિ વૃક્ષદૃષ્ટાતેન તર્પા પુરુષાણાં પ્રકૃષ્ણાય નવ સૂત્રીમાહ—

મૂલમ્—તઓ રુક્ષા પળ્લતા, ત જહા પત્તોવળ્લપુષ્કોરળ્લફલો વળ્લ? એવામેવ તઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—પત્તોવળ્લરુક્ષ સમાણા પુષ્કોવળ્લરુક્ષસમાણા ફલોવળ્લરુક્ષસમાણા ૨ । તઓ પુરિસજાયા પળ્લતા ત જહા—નામપુરિસે ઠવળ્લપુરિસે દવળ્લપુરિસે ૩ । તઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—નાળપુરિસે દસળ્લપુરિસે ચરિત્તપુરિસ ૪ । તઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—નેદપુરિસે

પ્રકાર કે નિશ્ચય સે જો હિંસાદિક કા સ્થાગ કર લેતા હૈ ઘડી કૃતવળ્લ કે પ્રતિ જુગુપ્સા કરના કહા હૈ । પાપકર્મ મૈં કાપ સે પ્રવૃત્તિ નહીં કરના યહ કાપ ગર્હા હૈ । ઇસ તરહ યહ કાપ ગર્હા પાપકર્મ મૈં અપ્રવૃત્તિ કરને સે હી હોતી હૈ । ઇસી પ્રકાર સે લલ્લનગર્હા ઓર મનોગર્હા ક સમ્યન્થ મૈં ભી કથન જાનના આહિયે । ગર્હા અતીતવળ્લ-પાપ મૈં હોતી હૈ ઓર પ્રત્યાશ્વાન આગે હોનેલાલે વળ્લ-પાપ પર હોતા હૈ । ગર્હાં કે દો આલા પકોં કે અનુસાર પ્રત્યાશ્વાન કે સમ્યન્થ મૈં ભી દો આલાપક કહના આહિયે યેસા જો કહા ગયા હૈ સો પ્રત્યાશ્વાન કે આલાપક મૈં “વલ્લ લ્લાહ” યેસી ક્રિયાપદ કા પ્રયોગ “ગરિહ્” ઇસ ક્રિયાપદ કે સ્થાન મૈં કરના આહિયે, પાપ સે અપની આત્મા કો ઢટા લેના ઇસ કા નામ પ્રત્યાશ્વાન હૈ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

કહે હું નહીં કરું, ” આ પ્રકારના નિશ્ચયપૂર્વક બે હિંસાદિરોગે ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેનું નામ જ કૃતદહ મત્તે જુગુપ્સા કરી કહેવાય છે પાપકર્મોનું કાયાથી સેવન ન કરવું તેનું નામ કાયગર્હા છે આ રીતે પાપકર્મોમાં અત્યંત રહેવાથી જ કાયગર્હા થાય છે એ જ પ્રમાણે લલ્લનગર્હા અને મનોગર્હા વિશે પણ કથન સમજવું અતીત દહ (પાપકર્મ) ની ગર્હા કથાય છે અને સવિધમાં યનારા દહ (પાપકર્મ) ના પ્રત્યાખ્યાન થાય છે ગર્હાના બે આલાપકો એવાં બે આલાપકો પ્રત્યાખ્યાન વિશે પણ કહેવાનું બે આત્મા સૂચન કરવામાં આવ્યું છે તે સૂચન અનુસાર આલાપકો બનાવતી વખતે “ગરિહ્” આ ક્રિયાપદને બદલે “વલ્લલ્લાહ” આ ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવો બેધર્મો. યેવાના આત્માને પાપથી દૂર રાખવો તેનું નામ પ્રત્યાખ્યાન છે ॥ સૂ. ૮ ॥

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहलः १ फलोपगः-फलवहलः, । दार्ष्टान्तिक
योजनामाह—‘एवमेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षद्वान्तेन त्रीणि
पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञप्तानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्ष
अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-पकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला
वृक्षाश्छायादानेन, पुष्पवहूलाः-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु
र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन
पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य
वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुषप्र-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होती है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दार्ष्टान्त को इन के साथ वदित करते हुए
सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुरुषप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुल जो वृक्ष होते
हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
पूर्वाक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानाद्वारा
भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ
ષોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા
છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવા કહ્યા છે. પોતાના
શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
સમાન કહ્યા છે ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોને
ઉપકાર કરનાર શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે.

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પણ જનતાને મારે ઉપકારી થક
પડે છે, એમ સમજવું.

પ્રકાર મી ત્રીન કહે ગય હૈ—પદ્મ પદ્મોપગ વૃક્ષસમાન, દુસરે પુષ્પોપગ વૃક્ષસમાન, ત્રીસર ફલોપગ વૃક્ષસમાન હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે નામપુરુષ, સ્થાપના પુરુષ ઓર દ્રવ્યપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગય હૈ—જૈસે જ્ઞાનપુરુષ, વશનપુરુષ ઓર ચારિત્રપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી ત્રીન પુરુષ કહે ગયે હૈ—જૈસે—વેદપુરુષ, ચિહ્નપુરુષ ઓર અભિલાષપુરુષ ।

હસ પ્રકાર સ મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ, ઉત્તમપુરુષ, મધ્યમપુરુષ ઓર જઘન્યપુરુષ, હનમેં ઉત્તમપુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગય હૈ—જૈસે—ધર્મપુરુષ ભોગપુરુષ ઓર કર્મપુરુષ । અર્હન્ત ધર્મપુરુષ હૈ, ચક્રવર્તી ભોગ પુરુષ હૈ । તથા વાસુદેવ કર્મપુરુષ હૈ, મધ્યમપુરુષ મી ત્રીન પ્રકારકે હૈ । જૈસે—ઉગ્રપુરુષ, ભોગપુરુષ ઓર રાજગપુરુષ ।

જઘન્યપુરુષ મી ત્રીન પ્રકાર કે હૈ—દાસ, શ્રુતક ઓર ભાગિક, વૃક્ષો કે ત્રીન પ્રકારોં મેં જો વૃક્ષવર્ગોં કો પ્રાત કિય છુટ્ટ હોતે હૈ ય પદ્મોપગ વૃક્ષ હૈ અથાત્ પદ્મ જિનમેં અધિક હોતે હૈ એસે વૃક્ષવર્ગોપગ વૃક્ષ હૈ ।

વિપુલતાવાળાં) જો જ પ્રમાણે માણસના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) પદ્મોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો, (૨) પુષ્પોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો અને (૩) ફલોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો પુરુષના નીચે પ્રમાણે પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) નામ પુરુષ (૨) સ્થાપના પુરુષ અને (૩) દ્રવ્ય પુરુષ ।

પુરુષના નીચે પ્રમાણે પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાન પુરુષ, (૨) વશન પુરુષ અને (૩) ચારિત્ર પુરુષ ।

પુરુષના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પદ્મ કહ્યા છે (૧) વેદ પુરુષ, (૨) ચિહ્ન પુરુષ અને (૩) અભિલાષ પુરુષ ।

આ પ્રમાણે બીજા ત્રણ પ્રકાર પદ્મ કહ્યા છે—(૧) ઉત્તમ પુરુષ, (૨) (૨) મધ્યમ પુરુષ અને (૩) જઘન્ય પુરુષ તેમાં ઉત્તમ પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) ધર્મ પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને (૩) કર્મ પુરુષ । અર્હન્ત ધર્મ પુરુષ છે, ચક્રવર્તી ભોગ પુરુષ છે અને વાસુદેવ કર્મ પુરુષ છે । મધ્યમ પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ઉગ્ર પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને રાજગ પુરુષ । જઘન્ય પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) દાસ (૨) શ્રુતક (૩) ભાગિક ।

વૃક્ષોના ત્રણ પ્રકારની સ્પષ્ટતા—જે વૃક્ષ અધિક પત્રથી સુજા હોય છે, તે વૃક્ષને પદ્મોપગ વૃક્ષ કહે છે । અધિક ફલોથી સુજા વૃક્ષને પુષ્પોપગ વૃક્ષ

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहूलः १ फलोपगः-फलवहूलः, । दार्ष्टान्तिक
 योजनामाह—‘ एवामेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षदृष्टान्तेन त्रीणि
 पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञेयानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्षा
 अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-उपकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला-
 वृक्षाश्छायादानेन, पुष्पवहूला-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु-
 र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन,
 पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य-
 वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुषप्र-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होनी है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
 और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
 यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दार्ष्टान्त को इन के साथ घटित करते हुए
 सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुद्गलप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
 होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
 कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
 तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
 उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुत जो वृक्ष होते
 हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
 से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
 पूर्वोक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानाद्वारा
 भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ-
 પોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર ખતાવવામાં આવ્યા
 છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
 દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવા કહ્યા છે પોતાના
 શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
 સમાન કહ્યા છે. ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોને
 ઉપકાર કરનાર શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
 વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
 વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પણ જનતાને માટે ઉપકારી થઈ
 પડે છે, એમ સમજવું.

પ્રકાર મી ત્રીન કહે ગયે હૈ—એક પત્રોપગ વૃક્ષસમાન, દ્વિતીય પુષ્પોપગ વૃક્ષસમાન, ત્રીસરે ફલોપગ વૃક્ષસમાન હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે નામપુરુષ, સ્થાપના પુરુષ ઓર દ્રવ્યપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે જ્ઞાનપુરુષ, વશનપુરુષ ઓર ચારિત્રપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી ત્રીન પુરુષ કહે ગયે હૈ—જૈસે—વેદપુરુષ, વિદ્યપુરુષ ઓર અભિલાષપુરુષ ।

હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ, ઉત્તમપુરુષ, મધ્યમપુરુષ ઓર જઘન્યપુરુષ, હનમેં ઉત્તમપુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે—ધર્મપુરુષ ભોગપુરુષ ઓર કર્મપુરુષ । અર્હન્ટ ધર્મપુરુષ હૈ, ચતુર્વર્તી ભોગ પુરુષ હૈ । તથા વાસુદેવ કર્મપુરુષ હૈ, મધ્યમપુરુષ મી ત્રીન પ્રકારકે હૈ । જૈસે—ઉન્નપુરુષ, ભોગપુરુષ ઓર રાજ્યપુરુષ ।

જઘન્યપુરુષ મી ત્રીન પ્રકાર કે હૈ—વાસ, મૃતક ઓર ભાગિક, વૃક્ષો કે ત્રીન પ્રકારોં મેં જો વૃક્ષપત્રોં કો પ્રાસ કિયે દુષ્ટ હોતે હૈ ષ પત્રોપગ વૃક્ષ હૈ મધ્યાંત્ર પત્ર જિનમેં અધિક હોતે હૈ એસે વૃક્ષપત્રોપગ વૃક્ષ હૈ ।

વિપુલતાવાળાં) જો જ પ્રમાણે માણસના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો, (૨) પુષ્પોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો અને (૩) ફલોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો । પુરુષના નીચે પ્રમાણે પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) નામ પુરુષ (૨) સ્થાપના પુરુષ અને (૩) દ્રવ્ય પુરુષ

પુરુષના નીચે પ્રમાણે પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે (૧) જ્ઞાન પુરુષ, (૨) વશન પુરુષ અને (૩) ચારિત્ર પુરુષ

પુરુષના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પલ્લ કહ્યા છે (૧) વેદ પુરુષ, (૨) વિદ્ય પુરુષ અને (૩) અભિલાષ પુરુષ

આ પ્રમાણે ત્રીજા ત્રણ પ્રકાર પલ્લ કહ્યા છે—(૧) ઉત્તમ પુરુષ, (૨) મધ્યમ પુરુષ અને (૩) જઘન્ય પુરુષ તેમાં ઉત્તમ પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) ધર્મ પુરુષ (૨) ભોગ પુરુષ અને (૩) કર્મ પુરુષ । અર્હન્ટ ધર્મ પુરુષ છે ચતુર્વર્તી ભોગ પુરુષ છે અને વાસુદેવ કર્મ પુરુષ હૈ મધ્યમ પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ઉન્ન પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને રાજ્ય પુરુષ । જઘન્ય પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) વાસ (૨) મૃતક (૩) ભાગિક

વૃક્ષોના ત્રણ પ્રકારની સ્પષ્ટતા—જો વૃક્ષ અધિક પત્રથી સુઘટ હોય છે, તે વૃક્ષને પત્રોપગ વૃક્ષ કહે છે । અધિક ફલોથી સુઘટ વૃક્ષને પુષ્પોપગ વૃક્ષ

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहूलः १ फलोपगः-फलवहूलः, । दाष्टान्तिक
 योजनामाह—‘ एवामेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षदृष्टान्तेन त्रीणि
 पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञप्तानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्षा
 अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-पकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला-
 वृक्षाच्छायादानेन, पुष्पवहूला-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु-
 र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन,
 पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य-
 वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुषप्र-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होती है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
 और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
 यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दाष्टान्त को इन के साथ घटित करते हुए
 सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुरुषप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
 होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
 कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
 तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
 उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुल जो वृक्ष होते
 हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
 से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
 पूर्वोक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानाद्वारा
 भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ
 ષોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા
 છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
 દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવાં કહ્યા છે પોતાના
 શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
 સમાન કહ્યા છે ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોનો
 ઉપકાર કરનાર શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે.

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
 વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
 વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પત્ર જનતાને મટે ઉપકારી થઈ
 પડે છે, એમ સમજવું.

સ્તાનાત્ પુરુષવત્તદ્વ્યતાં સસમૂહ્યા નિરૂપયતિ—‘તઓ પુરિસનાયા’ इत्यादि, सुगमम् । नपर पुरुषप्ररूपणा क्रियते—नामपुरुषः ‘पुरुष’ इति नाममात्रम्, स्थापना पुरुषः—लेप्यविमाविषु पुरुषाकृतिमात्रम्, पुरुषज्ञानसपक्षाय्यनुपयुक्तो द्रव्यपुरुष ‘अणुवओगो दम्ब’ इति वचनात् । नामस्थापनादीनां विशेषविवरण मनुयोगद्वारमुपस्य मत्कृत्यायामनुयोरापिष्टिपाटीकायादधलोक्षनीयम् १ । पुनः पुरुषत्रैविध्यमाह—सप्त ज्ञानरूपमात्रप्रधानः पुरुषो ज्ञानपुरुषः, एव दर्शनपुरुषमा

અવ સુત્રકાર પુનઃ સસમૂહી દ્વારા ફરી પુરુષ વસ્તુત્વતાકા કથન કરવે હે—નામપુરુષ એ હે જો નામમાત્ર કે પુરુષ હે અર્થાત્ કિસી બી વસ્તુ કા પુરુષ પેસા જો નામ લોક વ્યવહાર ચલાને કે લિયે રક્ષ લિયા જાતા હે વહ નામપુરુષ હે હમ નામ પુરુષ મેં પુરુષ કે જૈસે કોઈ બી લક્ષણ નહીં હોતે હે । લેપ્ય, ચિત્ર આદિકોં મેં જો પુરુષાકૃતિ કી સ્થાપના કરલી જાતી હે, વહ સ્થાપનાપુરુષ હે । પુરુષજ્ઞાનસપક્ષ દૃશ્ય બી ગીય અનુપયુક્ત અવ સ્થાલાલા હે, તો વહ દ્રવ્યપુરુષ હે જ્યોં નિ “અણુવઓગા દમ્બ” પેસા સિદ્ધાન્ત વચન હે, નામસ્થાપના આદિકા વિશેષ વિવરણ અનુયોગદ્વાર સુત્રકી અનુયોગ ચત્રિકા ટીકામેં મેં લિખ્તા હે—અતઃ જિજ્ઞાસુભોં કો વહ ટીકા અવશ્ય લેખની ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે બી પુરુષ ત્રીન જોતે હે—જ્ઞાનપુરુષ આદિ વહા જ્ઞાનપુરુષ મેં જ્ઞાનરૂપ માવપ્રધાન પુરુષ લિખા ગયા હે । ફમી પ્રકારસે વર્ણનરૂપ માવપ્રધાનપુરુષ વર્ણનપુરુષ મેં ઔર

હવે સુત્રકાર સાત સૂત્રો દ્વારા એજ પુરુષ વસ્તુત્વતાનું વિશેષ કથન કરે છે—નામપુરુષ તે છે કે જે નામમાત્રની અપેક્ષાએજ પુરુષ છે. એટલે કે કેઈ પણ વસ્તુનું પુરુષ એવું જે નામ લોકવ્યવહાર ચલાવવાને માટે રાખવામાં આવે છે તે નામપુરુષ । આ નામપુરુષમાં પુરુષતા એવાં કેઈ લક્ષણો હોતાં નથી. લેખ્ય ચિત્ર આદિમાં જે પુરુષાકૃતિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, તેને સ્થાપના પુરુષ કહે છે. પુરુષજ્ઞાન અપક્ષ દૃશ્ય એ અનુપયુક્ત અવસ્થા વળો હોય છે તો તેને દ્રવ્યપુરુષ કહે છે. ઉચેત્ર વચનવાને પ્રથમ કહેવાય છે કારણ કે ‘અણુવઓગો દમ્બ’ આ પ્રકારનું સિદ્ધાન્ત કથન છે નામ, સ્થાપના આદિનું વિશેષ વિવરણ અનુયોગદ્વાર સુત્રની અનુયોગચત્રિકા ટીકામાં મારા દ્વારા લખવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુ માટે ને તે વાંચવા શરૂ મલ છે.

હવે સનપુરુષ આદિ ત્રણ પ્રકારનું સ્પર્શીકરણ કરવામાં આવે છે—જ્ઞાનરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને જ્ઞાનપુરુષ કહે છે, વચનરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને વર્ણન પુરુષ કહે છે અને ચરિત્રરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને ચરિત્ર પુરુષ કહે છે.

ત્રિપુરુષશ્ચાપિ વાચ્યઃ ૪ । પુનઃ પુરુષત્રૈવિધ્યમ્ , તત્ર-પુ વેદાનુભવનપ્રધાનઃ પુરુષો વેદપુરુષઃ । સ ચ પુરુષવેદાનુભૂતિકાલ્મે સ્ત્રી પુનપુનસકેષુ ત્રિષ્વપિ ભવતિ, “ વેય-પુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” इति वचनात् , यथा— स्त्रीकामितारूपपुरुषवेदसंपन्नानि स्त्री पुरुषनपुसकानीति । इदमुक्तं भवति—स्त्रीकामुकी स्त्री, स्त्रीकामुकः पुरुषः, स्त्रीपुरुषकामुकं नपुंसकं चेति । यद्वा- स्त्रीनपुंसकवेषधारी पुरुषो वेदपुरुषः कथ्यते, अयं वेदेन पुरुषः वेषेण तु स्त्री, नपुंसकं वापि भवति १, चिह्नैः-पुरुषચિહ્નૈ ઇમશુરોમાદિભિરુપલક્ષિતઃ પુરુષચિહ્નપુરુષઃ, ચિહ્નમાત્રેણ પુરુષો ન તુ યથાર્થતયા, યથા-ઇમશુભ્રમૃતિનિહ્નયુક્તં નપુંસકમિતિ । યદ્વા-ચિહ્નેન-વેષેણ પુરુષચિહ્ન

ચારિત્રરૂપ ભાવપ્રધાનપુરુષ ચારિત્રપુરુષમેં લિયા ગયા હૈ । વેદપુરુષમેં પુંવેદાનુભવ પ્રધાનતાવાલા પુરુષ ગૃહીત હુઆ હૈ । યહ પુંવેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ વેદાનુભૂતિ કાલમે સ્ત્રી, પુનપુસક તીનોં મેં મો હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“ વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” સ્ત્રી પું નપુંસક સ્ત્રીકામિતારૂપપુરુષવેદસંપન્ન હોતે હૈ । તાત્પર્ય ઇસ કથનકા એસા હૈ કિ પુરુષ કી ચાહનાવાલી સ્ત્રી હોતી હૈ, સ્ત્રીકી ચાહનાવાલા પુરુષ હોતા હૈ । ઓર સ્ત્રીપુરુષ દોનોં કી ચાહનાવાલા નપુંસક હોના હૈ । અથવા સ્ત્રી નપુસક વેષધારી જો પુરુષ હોતા હૈ વહ વેદપુરુષ હૈ । એમા પુરુષ કેવલવેદ સે પુરુષ હોતા હૈ વેષસે તો વહ સ્ત્રી યા નપુંસક હોતા હૈ । ઇમશુ, રોમ દાઢી-મૂઝ આદિરૂપ જો પુરુષચિહ્ન હૈ ડન ચિહ્નોંસે ઉપલક્ષિત જો પુરુષ હૈ વહ ચિહ્ન પુરુષ હૈ, યહ ચિહ્ન પુરુષચિહ્ન માત્રસે પુરુષ હોના હૈ યથાર્થ રૂપમેં પુરુષ નહીં હોતા ।

વેદપુરુષમા પુ વેદાનુભવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તે પુ વેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ, પુરુષવેદાનુભૂતિકાળમા સ્ત્રી, પુ (પુરુષ), અને નપુંસક, એ ત્રણેમાં પણ હોઈ શકે છે કહ્યું પણ ખરૂ છે કે—“ વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” સ્ત્રીનપુંસક સ્ત્રીકામિતારૂપ પુરુષવેદ સંપન્ન હોય છે. આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે પુરુષની ચાહનાવાળી સ્ત્રી હોય છે, સ્ત્રીની ચાહનાવાળો પુરુષ હોય છે, અને સ્ત્રી અને પુરુષ, એ બંનેની ચાહનાવાળો નપુસક હોય છે

અથવા—સ્ત્રીનપુસક વેષધારી જે પુરુષ હોય છે તેને વેદપુરુષ કહે છે, એવો પુરુષ કેવળ વેદની અપેક્ષાએ જ પુરુષ હોય છે, વેષની અપેક્ષાએ તો તે સ્ત્રી અથવા નપુસક હોય છે ઇમશુ, રોમ (દાઢી-મૂઝ) આદિ રૂપ જે પુરુષચિહ્ન છે, તે ચિહ્નોથી ઉપલક્ષિત જે પુરુષ છે તેને ચિહ્નપુરુષ કહેવાય છે. તે ચિહ્નપુરુષ તે ચિહ્નોની અપેક્ષાએ જ પુરુષ લાગે છે, પણ યથાર્થ રૂપે તો પુરુષ હોતો

સ્વાત્ પુરુષવત્ત્વવ્યતી સસમૂહ્યા નિરૂપયતિ—‘ તથો પુરિસજાપા ’ इत्यादि, सुगमम् । नवर पुरुषपरूपा क्रियते—नामपुरुष ‘ पुरुष ’ इति नाममात्रम्, स्थापना पुरुषः—छेप्यविधाविषु पुरुषाकृतिमात्रम्, पुरुषज्ञानसंपन्नोऽप्यनुपयुक्तो द्रव्यपुरुष ‘ अणुब्रह्मो गो दृष्य ’ इति वचनात् । नामस्थापनादीनां विशेषविवरण मनुयोगद्वारमप्रस्य मस्तुतायामनुयोगवन्निरुपयुक्तोऽप्यनुपयुक्तो ३ । पुनः पुरुषत्रैविध्यमाह—तत्र ज्ञानरूपमाद्यप्रधानः पुरुषो ज्ञानपुरुषः, एव दर्शनपुरुषश्च

अथ सूत्रकार पुनः ससमूह्या द्वारा इसी पुरुष वस्तुव्यवस्था का कथन करते हैं—नामपुरुष वे हैं जो नाममात्र के पुरुष हैं अर्थात् किसी भी वस्तु का पुरुष ऐसा जो नाम लोक व्यवहार चलाने के लिये रख लिया जाता है वह नामपुरुष है इस नाम पुरुष में पुरुष के जैसे कोई भी लक्षण नहीं होते हैं । छेप्य, चित्र आदिकों में जो पुरुषाकृति की स्थापना करली जाती है, वह स्थापनापुरुष है । पुरुषज्ञानसंपन्न हुआ भी जीव अनुपयुक्त अब स्थावाला है, तो वह द्रव्यपुरुष है क्योंकि ‘ अणुब्रह्मो गो दृष्य ’ ऐसा सिद्धान्त वचन है, नामस्थापना आदिका विशेष विवरण अनुयोगद्वारा सूत्रकी अनुयोग चित्रिका टीकामें मैंने लिखा है—अतः जिज्ञासुओं को यह टीका अवश्य देखनी चाहिये । इस प्रकार से भी पुरुष तीन होते हैं—ज्ञानपुरुष आदि यहाँ ज्ञानपुरुष में ज्ञानरूप माद्यप्रधान पुरुष लिया गया है । इसी प्रकारसे दर्शनरूप माद्यप्रधानपुरुष दर्शनपुरुष में और

કહે સૂત્રકાર સાત સૂત્રો દ્વારા એક પુરુષ વસ્તુવ્યવસ્થા વિશેષ કથન કરે છે—નામપુરુષ તે છે કે જે નામમાત્રની અવેક્ષાએ જ પુરુષ છે એટલે કે કેઈ પણ વસ્તુનું પુરુષ એવું જે નામ લોકવ્યવહાર ચલાવવાને માટે રાખવામાં આવે છે તે નામપુરુષ છે આ નામપુરુષમાં પુરુષતા એવાં કેઈ લક્ષણો હોતાં નથી. લેખ્ય ચિત્ર આદિમાં જે પુરુષાકૃતિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તેને સ્થાપના પુરુષ કહે છે પુરુષજ્ઞાન સંપન્ન જીવ એ અનુપયુક્ત અવસ્થા વાળો હોય છે તો તેને દ્રવ્યપુરુષ કહે છે ઉચ્ચેત્ર વખતેનાને દ્રવ્ય કહેવાય છે કારણ કે ‘ અણુબ્રહ્મો ગો દૃષ્ય ’ આ પ્રકારનું સિદ્ધાંત કથન છે નામ, સ્થાપના આદિનું વિશેષ વિવરણ અનુયોગદ્વારા સૂત્રની અનુયોગચિત્રિકા ટીકામાં મારા દ્વારા લખવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુ સહકેને તે વાંચવા કલ મધ્ય છે

કહે જ્ઞાનપુરુષ આદિ ત્રણ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—જ્ઞાનરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને જ્ઞાનપુરુષ કહે છે દર્શનરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને દર્શન પુરુષ કહે છે અને અરિતરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને અરિત પુરુષ કહે છે

ત્રિપુરુષશ્વાપિ વાચ્યઃ ૪ । પુનઃ પુરુષત્રૈવિધ્યમ્, તત્ર-પુવેદાનુભવનપ્રધાનઃ પુરુષો વેદપુરુષઃ । સ ચ પુરુષવેદાનુભૂતિકાલે સ્ત્રી પુનપુસકેષુ ત્રિષ્વપિ ભવતિ, “વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” ઇતિ વચનાત્, યથા—સ્ત્રીકામિતારૂપપુરુષવેદસંપન્નાનિ સ્ત્રી પુરુષનપુસકાનીતિ । ઇદમુક્તં ભવતિ—સ્ત્રીકામુકી સ્ત્રી, સ્ત્રીકામુકઃ પુરુષઃ, સ્ત્રીપુરુષકામુકં નપુસકં ચેતિ । યદ્વા-સ્ત્રીનપુસકવેષધારી પુરુષો વેદપુરુષઃ કથ્યતે, અયં વેદેન પુરુષઃ વેષેણતુ સ્ત્રી, નપુસકં વાપિ ભવતિ ૧, ચિહ્નૈઃ-પુરુષચિહ્નૈ ઇમશ્ચુરોમાદિભિરુપલક્ષિતઃ પુરુષચિહ્નપુરુષઃ, ચિહ્નમાત્રેણ પુરુષો ન તુ યથાર્થતયા, યથા—ઇમશ્ચુરભૂતિચિહ્નયુક્તં નપુસકમિતિ । યદ્વા-ચિહ્નેન-વેષેણ પુરુષચિહ્ન

ચારિત્રરૂપ ભાવપ્રધાનપુરુષ ચારિત્રપુરુષમે લિયા ગયા હૈ । વેદપુરુષમે પુવેદાનુભવ પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગૃહીત હુઆ હૈ । યહ પુવેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ વેદાનુભૂતિ કાલમે સ્ત્રી, પુનપુસક તીનોં મેં મી હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” સ્ત્રી પુનપુસક સ્ત્રીકામિતારૂપપુરુષવેદસંપન્ન હોતે હૈ । તાત્પર્ય ઇસ કથનકા એસા હૈ કિ પુરુષ કી ચાહનાવાલી સ્ત્રી હોતી હૈ, સ્ત્રીકી ચાહનાવાલા પુરુષ હોતા હૈ । ઓર સ્ત્રીપુરુષ દોનોં કી ચાહનાવાલા નપુસક હોતા હૈ । અથવા સ્ત્રી નપુસક વેષધારી જો પુરુષ હોતા હૈ વહ વેદપુરુષ હૈ । એસા પુરુષ કેવલવેદ સે પુરુષ હોતાહૈ વેષસે તો વહ સ્ત્રી યા નપુસક હોતાહૈ । ઇમશ્ચુ, રોમ દાઢી-મૂઝ આદિરૂપ જો પુરુષચિહ્નહૈ ડન ચિહ્નોંસે ઉપલક્ષિત જો પુરુષહૈ વહ ચિહ્ન પુરુષ હૈ, યહ ચિહ્ન પુરુષચિહ્ન માત્રસે પુરુષ હોનાહૈ યથાર્થ રૂપમે પુરુષ નહીં હોતા ।

વેદપુરુષમા પુવેદાનુભવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે તે પુવેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ, પુરુષવેદાનુભૂતિકાળમા સ્ત્રી, પુ (પુરુષ) અને નપુસક, એ ત્રણેમા પણ હોઈ શકે છે કહ્યું પણ ખરૂ છે કે—“વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” સ્ત્રીનપુનસક સ્ત્રીકામિતારૂપ પુરુષવેદ સંપન્ન હોય છે આ કથનતુ તાત્પર્ય એ છે કે પુરુષની ચાહનાવાળી સ્ત્રી હોય છે, સ્ત્રીની ચાહનાવાળો પુરુષ હોય છે, અને સ્ત્રી અને પુરુષ, એ બન્નેની ચાહનાવાળો નપુસક હોય છે

અથવા—સ્ત્રીનપુસક વેષધારી જે પુરુષ હોય છે તેને વેદપુરુષ કહે છે, એવો પુરુષ કેવળ વેદની અપેક્ષાએ જ પુરુષ હોય છે, વેષની અપેક્ષાએ તો તે સ્ત્રી અથવા નપુસક હોય છે ઇમશ્ચુ, રોમ (દાઢી-મૂઝ) આદિ રૂપ જે પુરુષચિહ્ન છે, તે ચિહ્નોથી ઉપલક્ષિત જે પુરુષ છે તેને ચિહ્નપુરુષ કહેવાય છે. તે ચિહ્નપુરુષ તે ચિહ્નોની અપેક્ષાએ જ પુરુષ લાગે છે, પણ યથાર્થ રૂપે તો પુરુષ હોતો

पुरुष' पुरुषव्यपधारी स्म्यादिरिति । पुरुषवेदो वा चिद्वपुरुष इति २ । अभिलष्य
 वेऽनेनेति-अभिलाष-शब्द, स एव पुल्लिङ्गस्याऽभिधानात् पुरुष-अभिलाष
 पुरुषः, घटमात्रेण पुरुष इत्यर्थं यथा घट कूटोचति । उक्तञ्च-" अभिलाषो
 पुल्लिङ्गामिहाणयेत् घटोव० " इति ३, । पुनः पुरुषत्रैविध्यमाह-उत्तमपुरुषा
 मध्यमपुरुषा जघन्यपुरुषाः ४ । एतेष्वपि-उत्तमपुरुषास्त्रिविधा-धर्मपुरुषा, भोग-
 पुरुषाः, धर्मपुरुषाः । तत्र-धर्मः-क्षापिकचारिभावि, तदर्जनपराः पुरुषाः धर्म
 पुरुषा अर्हन्ति भोगाः मनोज्ञश्चादयः, तत्परायणा पुरुषा-भोगपुरुषा-

जैसा कि इनमें आदि पुरुष चिह्नों से युक्त नपुंसक होता है । अथवा चिह्न
 शब्द का अर्थ वेप है । इस वेप से जो पुरुष है वह चिह्नपुरुष है । ऐसे
 चिह्नपुरुष पुरुषवेपधारी स्त्री आदि होते हैं अथवा पुरुषवेपवाला चिह्न
 पुरुष है २ जो पुल्लिङ्ग शब्दवाला होता है वह अभिलाष पुरुष है अर्थात्
 पुल्लिङ्ग शब्द द्वारा जिसका अभिधान-कथन होता है वह अभिलाषपुरुष
 है जैसे " घट कूट " आदि, कहा भी है-" अभिलाषो पुल्लिङ्गामिहा
 णयेत् घटोव० " इति ५ ।

इस प्रकार से भी पुरुषप्रकार तीन होते हैं-जैसे उत्तमपुरुष आदि
 इनमें भी उत्तमपुरुष त्रिविध होते हैं जैसे धर्मपुरुष आदि क्षापिकचारिण
 आदि का नाम धर्म है इन धर्म के उपाजन करन में तत्पर जो पुरुष हैं वे
 धर्मपुरुष हैं ऐसे धर्मपुरुष अर्हन्त हैं मनोज्ञश्चादिरूप भोग हैं इन भोगों की
 प्रधानतावाले जो पुरुष हैं वे भोगपुरुष हैं, ऐसे भोगपुरुष चक्रवर्ती

नपुं, जेम्के समु आदि पुरुषविद्वां नपुंसक पण युक्त होय छे अथवा
 चिह्न युक्तो अथ वे । पण भाष छे त वेग छे अपेक्षा छे १ पुरुष होय
 छे तेने पण चिह्नपुरुष छे छे अथ विहपुरुषां पुरुषोवधरी स्त्री आदिने
 । पण भाष छे अथवा पुरुषवेपधारीने चिह्नपुरुष छे छे २ पुल्लिङ्ग तरीने
 नपुं भाष अथो होय तेने अभिलाषपुरुष छे छे अथो के पुल्लिङ्ग (नर
 धनिना यण दारा जेनु धन भाष छे तेनु नाम अभिलाषपुरुष छे जेम्
 के पण कूट पण जेम्के जण पण छे के अभिलाषो पुल्लिङ्गामिहाणयेत्
 घटोव० " इत्यादि-पुरुषा नपुंसकमात्रेण पण प्रकार छे छे उत्तम पुरुष आदि

उत्तम पुरुषा १ । प्रकार ५१ छे-जेम्के धर्मपुरुष आदि, क्षापिक
 चारिण आदिना नाम धर्म छे ते पणना नाम उपाजन कराने पार देय
 अथ पुरुषोनेधर्मपुरुषो उपाज अथ पण पुरुषां तो छे भोग । य । दि२५
 सोम छे तजोनेनी प्रधानतावाले पुरुषो ५ । छेतेने भोगपुरुषा छे छे

ચક્રવર્તિનઃ । કર્મણિ-કળ્પકોદ્ધારરૂપાણિ તત્પરાયણાઃ પુરુષાઃ કર્મપુરુષાઃ-વાસુ
 દેવા ૭ । ઇતિ । મધ્યમપુરુષા અપિ-ઉગ્રભોગરાજન્યભેદાત્ ત્રિવિદ્યાઃ । તત્ર-ઉગ્રાઃ
 ભગવત્ ક્રપભદેવસ્વામિનો રાજ્યકાલે યે આરક્ષકા આસન્ તે । ભોગાઃ કુલગુરવઃ ।
 રાજન્યાઃ-રાજમિત્રાણિ ૮ । જઘન્યપુરુષાણાં ત્રિવિધ્યમાદ-‘ દાસા ’ ઇત્યાદિ,
 દાસાઃ-દાસીપુત્રાદયઃ । ભૃતકા-વેતનેન કર્મકરાઃ । ‘ માઈલ્લગ ’ તિ ભાગિકાઃ
 ભાગો વિચરતે કૃષ્યાદૌ વેપા તે ભાગિનઃ, તથા ભાગિકાઃ શુદ્ધચાતુર્થિકાદિ
 ભાગવન્તે ઇત્યર્થઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ઉક્તં મનુષ્યપુરુષાણાં ત્રિવિધ્યં સામ્પ્રતં સામાન્યતસ્તિતરશ્ચાં જલચરસ્થલચર-
 સ્વચરવિશેષાણાં ત્રિવિધ્ય દ્વાદશમૃત્યા, તિર્યગાદિસ્ત્રીપુંનપુસકાનાં ચ દશમૃત્યા, एवं
 દ્વાવિંશતિમૃત્યાતદાદ—

મૂલ્—તિવિહા મચ્છા પળ્ળત્તા, તં જહા-અંડયા પોયયા
 સંમુચ્છિયા ૧ । અંડયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-ઈત્થી
 પુરિસા નપુંસગા ૨ । પોયયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-
 ઈત્થી પુરિસા નપુંસગા ૩ । તિવિહા પક્ષ્વી પળ્ળત્તા, તં જહા-

હોતે હૈ । કળ્પકોદ્ધારરૂપ કર્મ મેં પરાયણ જો પુરુષ હોતે હૈ વે કર્મપુરુષ
 હૈ, એસે કર્મપુરુષ વાસુદેવ હોતે હૈ, મધ્યમપુરુષ કે ભેદોં મેં જો ઉગ્ર
 પુરુષ કહે ગયે હૈ વે ભગવાન્ ક્રપભદેવસ્વામી કે રાજ્યકાલમેં જો આર-
 ક્ષક (રક્ષા કરનેવાલે) થે વે હૈ । કુલગુરુ ભોગ પુરુષ હૈ, રાજમિત્ર
 પુરુષ હૈ । જઘન્ય પુરુષોં કી ત્રિવિધતા મેં દાસી પુત્રાદિરૂપ દાસ, વેતન
 સે કામ કરનેવાલે ભૃતક, ઔર સ્વેતી કિસાની આદિ મેં જિનકા ભાગ
 હાતા હૈ વે ભાગિક પુરુષ હૈ ॥ સૂ ૧ ॥

એવા ભોગપુરુષો ચક્રવર્તીઓ હોય છે. કટકોદ્ધાર (શત્રુરૂપી કાટાને કહાડનાર) રૂપ
 કર્મમાં પરાયણ જે પુરુષો હોય છે તેમને કર્મપુરુષો કહે છે. એવાં કર્મપુરુષ
 વાસુદેવ હોય છે. મધ્યમ પુરુષોનો એક ભેદ જે ઉગ્રપુરુષ કહેવામાં આવ્યો
 છે તેના દષ્ટાન્ત રૂપે ક્રપભદેવ સ્વામીના. રાજકાળમાં જે આરક્ષકો (રક્ષા
 કરનારા) હતા, તેમને ગણાવી શકાય છે. કુલગુરુને ભોગપુરુષ, રાજમિત્રને
 રાજન્ય પુરુષ કહે છે. ભૃતક અને ભાગિક આ ત્રણ પ્રકારના જઘન્ય પુરુષો
 હોય છે. દાસીપુત્રને દાસ કહે છે, વેતન લઈને કામ કરનારને ભૃતક કહે છે,
 અને ખેતી, વાડી આદિમાં જેમનો ભાગ હોય છે તેમને ભાગિકપુરુષો કહે છે ॥ સૂ. ૬ ॥

પુરુષઃ પુરુષવેષધારી સ્ત્રીઆદિરિતિ । પુરુષવેદો વા વિદ્યપુરુષ इति २ । અમિત્રાપ્-
 ચેડનેનેતિ-અમિત્રાપ-શબ્દઃ, ત્ત એવ પુલ્લિંગતયાઽમિધાનાત્ પુરુષઃ, -અમિત્રાપ
 પુરુષઃ, શબ્દમાત્રેણ પુરુષ इत्यर्थं યથા ઘટ કૂટોવતિ । ઉક્તઞ્ચ-“ અમિત્રાપો
 પુલ્લિંગામિદ્વાપમેષ ઘટોષ ” इति ३, । પુન પુરુષત્રૈવિધ્યમાદ-ઉત્તમપુરુષા
 મધ્યમપુરુષા યથા યપુરુષાઃ ૬ । એતેષ્વપિ-ઉત્તમપુરુષાસ્ત્રિવિધા -ધમપુરુષાઃ, મોગ-
 પુરુષાઃ, કર્મપુરુષાઃ । તથ-ધર્મઃ-ક્રાપિક્ષારિત્રાવિ, તદર્થનપરાઃ પુરુષાઃ ધમ
 પુરુષાઃ અર્હન્તઃ મોગા મનોશ્ચન્દાદયા, તત્પરાયણા પુરુષા-મોગપુરુષાઃ-—

જેસા કિ હમણુ આદિ પુરુષ ચિહ્નો સે યુક્ત નપુલ્લક હોતા હૈ । અથવા ચિહ્ન
 શબ્દ કા અર્થ વેષ હૈ । હસ વેષ સે જો પુરુષ હૈ વહ ચિહ્નપુરુષ હૈ । એસે
 વિદ્યપુરુષ પુરુષવેષધારી સ્ત્રી આદિ હોતે હૈ અથવા પુરુષવેદવાલા વિદ્ય
 પુરુષ હૈ ૨ જો પુલ્લિંગ શબ્દવાલા હોતા હૈ વહ અમિત્રાપ પુરુષ હૈ અર્થાત્
 પુલ્લિંગ શબ્દ દ્વારા જિસકા અમિધાન-કથન હોતા હૈ વહ અમિત્રાપપુરુષ
 હૈ જેસે “ ઘટઃ કૂટ ” આદિ, કહા મી હૈ-“ અમિત્રાપો પુલ્લિંગામિદ્વા
 પમેષ્ઠ ઘટોષ ” इति ૫ ।

હસ પ્રકાર સે મી પુરુષપ્રકાર ત્રીન હોતે હૈ-જેસે ઉત્તમપુરુષ આદિ
 હનમેં મી ઉત્તમપુરુષ ત્રિવિધ હોતે હૈ જેસે ધર્મપુરુષ આદિ ક્રાપિક્ષારિત્ર
 આદિ કા નામ ધર્મ હૈ હન ધર્મ કે ઉપાર્જન કરને મેં તત્પર જો પુરુષ હૈ વે
 ધર્મપુરુષ હૈ એસે ધર્મપુરુષ અર્હન્ત હૈ મનોશ્ચન્દાવિસ્ત્ર મોગ હૈ હન મોગાં કી
 પ્રધાનતાવાળે જો પુરુષ હૈ વે મોગપુરુષ હૈ, એસે મોગપુરુષ ચક્રવર્તી

નથી, જેમકે હમણુ આદિ પુરુષચિહ્નોની નપુલ્લક પણ યુક્ત હોય છે અથવા
 ચિહ્ન યુક્તોના અર્થ વેષ પણ થાય છે તે વેષની અપેક્ષાએ જે પુરુષ હોય
 છે તેને પણ વિદ્યપુરુષ કહે છે એવાં વિદ્યપુરુષમાં પુરુષવેષધારી સ્ત્રી આદિને
 ગણાવી શકાય છે અથવા પુરુષવેદવાળાને વિદ્યપુરુષ કહે છે જે પુલ્લિંગ તરીકે
 ગણી શકાય એવો હોય તેને અમિત્રાપપુરુષ કહે છે એટલે કે પુલ્લિંગ (નર
 જાતિના યજ્ઞ દ્વારા જેનું કથન થાય છે તેનું નામ અમિત્રાપપુરુષ છે જેમ
 કે ‘ ઘટઃ કૂટ ’ ધરે વચેર કહ્યું પણ છે કે અમિત્રાપો પુલ્લિંગામિદ્વાપમેષ
 ઘટોષ ” ઉત્તર-પુરુષના ત્રીણ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પડે છે ઉત્તમ પુરુષ આદિ.

ઉત્તમ પુરુષના ત્રણ પ્રકાર પડે છે-જેમકે ધમપુરુષ આદિ, ક્રાપિક્ષ
 આદિ નામ ધર્મ છે તે ધમનું નામ ઉપાર્જન કરવાને વ્યપર હોય
 એવા પુરુષોને ધર્મપુરુષો કહે છે એવા ધમપુરુષોના ક તે મનોશ્ચ ચન્દાદિપ
 હોય છે તેઓએની પ્રધાનતાવાળા જે પુરુષો હોય છે તેમને મોગપુરુષો કહે છે

ચક્રવર્તિનઃ । કર્માણિ-કળ્પકોદ્ધારરૂપાણિ તત્પરાયણાઃ પુરુષાઃ કર્મપુરુષાઃ-વાસુ-
દેવા ૭ । ઇતિ । મધ્યમપુરુષા અપિ-ઉગ્રભોગરાજન્યભેદાત્ ત્રિવિધાઃ । તત્ર-ઉગ્રાઃ
ભગવત્ ક્રપભદેવસ્વામિનો રાજ્યકાલે યે આરક્ષકા આસન્ તે । મોગાઃ કુલગુરવઃ ।
રાજન્યાઃ-રાજમિત્રાણિ ૮ । જઘન્યપુરુષાણાં ત્રૈવિધ્યમાહ-‘દાસા’ ઇત્યાદિ,
દાસાઃ-દાસીપુત્રાદયઃ । શ્રુતકા-વેતનેન કર્મકરાઃ । ‘માફલ્લગ’ ત્તિ ભાગિકાઃ
ભાગો વિધતે કૃષ્યાદૌ વેપાં તે ભાગિનઃ, તથા ભાગિકાઃ શુદ્ધચાતુર્થિકાદિ
ભાગવન્ત ઇત્યર્થઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ઉક્તં મનુષ્યપુરુષાણાં ત્રૈવિધ્યં સામ્પતં સામાન્યતસ્તિરશ્વાં જલચરસ્થલચર-
સ્થચરવિશેષાણાં ત્રૈવિધ્યં દ્વાદશસૂત્ર્યા, તિર્યગાદિસ્ત્રીપુંનપુસકાનાં ચ દશસૂત્ર્યા, એવં
દ્વાવિંશતિસૂત્ર્યાતદાહ—

મૂલમ્—તિવિહા મચ્છા પળ્ળત્તા, તં જહા-અંડયા પોયયા
સંમુચ્છિયા ૧ । અંડયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-ઈત્થી
પુરિસા નપુંસગા ૨ । પોયયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-
ઈત્થી પુરિસા નપુંસગા ૩ । તિવિહા પક્ષી પળ્ળત્તા, તં જહા-
હોતે હૈ । કળ્પકોદ્ધારરૂપ કર્મ મેં પરાયણ જો પુરુષ હોતે હૈ વે કર્મપુરુષ
હૈ, એસે કર્મપુરુષ વાસુદેવ હોતે હૈ, મધ્યમપુરુષ કે ભેદોં મેં જો ઉગ્ર
પુરુષ કહે ગયે હૈ વે ભગવાન્ ક્રપભદેવસ્વામી કે રાજ્યકાલમેં જો આર-
ક્ષક (રક્ષા કરનેવાલે) થે વે હૈ । કુલગુરુ ભોગ પુરુષ હૈ, રાજમિત્ર
પુરુષ હૈ । જઘન્ય પુરુષોં કી ત્રિવિધતા મેં દાસી પુત્રાદિરૂપ દાસ, વેતન
સે કામ કરનેવાલે શ્રુતક, ઓર સેતી કિસાની આદિ મેં જિનકા ભાગ
હોતા હૈ વે ભાગિક પુરુષ હૈ ॥ સૂ ૧ ॥

એવા ભોગપુરુષો ચક્રવર્તીઓ હોય છે. કલ્પકોદ્ધાર (શત્રુરૂપી કાટાને કહાડનાર) રૂપ
કર્મમાં પરાયણ જે પુરુષો હોય છે તેમને કર્મપુરુષો કહે છે. એવાં કર્મપુરુષ
વાસુદેવ હોય છે. મધ્યમ પુરુષોનો એક ભેદ જે ઉગ્રપુરુષ કહેવામાં આવ્યો
છે તેના દષ્ટાન્ત રૂપે ક્રપભદેવ સ્વામીના રાજકાળમાં જે આરક્ષકો (રક્ષા
કરનારા) હતા, તેમને ગણાવી શકાય છે. કુલગુરુને ભોગપુરુષ, રાજમિત્રને
રાજન્ય પુરુષ કહે છે ભૂતક અને ભાગિક આ ત્રણ પ્રકારના જઘન્ય પુરુષો
હોય છે. દાસીપુત્રને દાસ કહે છે, વેતન લઈને કામ કરનારને ભૂતક કહે છે
અને ખેતી, વાડી આદિમાં જેમનો ભાગ હોય છે તેમને ભાગિકપુરુષો કહે છે ॥ સૂ. ૬ ॥

અડયા પોયયા સમુચ્છિમા ૪ । અડયા પક્ષી તિવિહા પળ્ળતા,
 ત જહા ફ્ત્થી પુરિસા નપુસગા ૫ । પોયયા પક્ષી તિવિહા
 પળ્ળતા, ત જહા-ફ્ત્થી પુરિસા નપુસગા ૬ । ઇવમેતેણ અભિલાવેણં
 ઊરપરિસપ્પાવિ માણિયઘ્વા ૭, મુયપરિસપ્પા વિ માણિયઘ્વા ૧૨ ।
 ઇવ ચેવ તિવિહા તિરિક્કજોણિયા પળ્ળતા, ત જહા-ફ્ત્થી
 પુરિસા નપુસગા ૧ । તિવિહા ફ્ત્થીઓ પળ્ળતાઓ, ત જહા
 તિરિક્કજોણિય્થીઓ, મણુસ્સિત્થીઓ, દેવિત્થીઓ ૨ । તિરિક્ક
 જોણિય્થીઓ તિવિહાઓ પળ્ળતાઓ, ત જહા જલચરીઓ થલ-
 ચરીઓ, સ્વહચરીઓ ૩ । મણુસ્સિત્થીઓ તિવિહાઓ પળ્ળતાઓ,
 ત જહા-કમ્મમૂમિયાઓ, અકમ્મમૂમિયાઓ, અતરદીવિયાઓ ૪ ।
 તિવિહા પુરિસા પળ્ળતા, ત જહા તિરિક્કજોણિયપુરિસા, મણુ
 સ્સપુરિસા, દેવપુરિસા ૫ । તિરિક્કજોણિયપુરિસા તિવિહા પળ્ળતા,
 ત જહા જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા ૬ । મણુસ્સપુરિસા તિવિહા
 પળ્ળતા, ત જહા કમ્મમૂમિયા, અકમ્મમૂમિયા, અતરદીવયા ૭ ।
 તિવિહા નપુસગા પળ્ળતા, ત જહા ણેરદ્વયનપુસગા, તિરિક્ક
 જોણિયનપુસગા, મણુસ્સનપુસગા ૮ । તિરિક્કજોણિયનપુસગા
 તિવિહા પળ્ળતા, ત જહા-જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા ૯ ।
 મણુસ્સનપુસગા તિવિહા પળ્ળતા, ત જહા કમ્મમૂમિયા અકમ્મ
 મૂમિયા અતરદીવયા ૧૦ ॥ સૂ૦૧૦ ॥

इस तरह स मनुष्य पुष्पों की त्रिविधता फही अब सामान्यतः
 तिर्यग्यो की जलचर, थलचर और खेचर विधोया की त्रिविधता सूत्रकार

આ રીતે મનુષ્ય પુષ્પોની ત્રિવિધતાનું પ્રતિષ્ઠાન કરીને હવે સુત્રકાર
 તિર્યગ્યોની-જલચર, થલચર અને ખેચરની-ત્રિવિધતાનું બાર સૂત્રો દ્વારા

છાયા—ત્રિવિધા મત્સ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—અણ્ડજાઃ, પોતજાઃ, સંમૂર્ચ્છિમાઃ ૧।
 અણ્ડજા મત્સ્યાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૨। પોતજા
 મત્સ્યાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૩। ત્રિવિધાઃ પક્ષિણ.
 પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—અણ્ડજા પોતજા સંમૂર્ચ્છિમાઃ ૪। અણ્ડજાઃ પક્ષિણત્રિવિધાઃ
 પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૫। પોતજાઃ પક્ષિણત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાનિ ૬। એવમેતેનામિલાપેન ઠરાપરિસર્પા અપિ
 મણિતવ્યાઃ ૯, મુજપરિસર્પા અપિ મણિતવ્યાઃ ૧૨ ॥ એવમેત્ર ત્રિવિધાસ્તિર્યગ્ધો-
 નિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાનિ ૧। ત્રિવિધા સ્ત્રિયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—તિર્યગ્ધોનિકસ્ત્રિયઃ, મનુષ્યસ્ત્રિયઃ, દેવસ્ત્રિયઃ ૨। તિર્યગ્ધોનિકસ્ત્રિયસ્ત્રિવિધાઃ
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—જલચર્યઃ, સ્થલચર્યઃ, સ્વચર્યઃ ૩। મનુષ્યસ્ત્રિયસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—કર્મભૂમિજાઃ, અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૪। ત્રિવિધાઃ પુરુષા.
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—તિર્યગ્ધોનિકપુરુષાઃ, મનુષ્યપુરુષાઃ, દેવપુરુષાઃ ૫। તિર્યગ્ધો-
 નિકપુરુષાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—જલચરાઃ, સ્થલચરાઃ, સ્વચરાઃ ૬। મનુષ્ય-
 પુરુષાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—કર્મભૂમિજાઃ અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૭।
 ત્રિવિધાઃ નપુંસકા પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—તૈર્યપિકનપુંસકાઃ, તિર્યગ્ધોનિકનપુંસકાઃ,
 મનુષ્યનપુંસકાઃ ૮। તિર્યગ્ધોનિકનપુંસકાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—જલચરાઃ,
 સ્થલચરાઃ, સ્વચરાઃ ૯। મનુષ્યનપુંસકાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—કર્મભૂમિજાઃ,
 અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૧૦ ॥ સુ ૧૦ ॥

ટીકા—‘તિવિદા મચ્છા’ ઇત્યાદિ દ્વાદશસૂત્રી સુગમા।

નવર-અણ્ડે-પદ્મ્યાદિ પ્રાદુર્ભાવક્રોધે જાયન્તે-ઉત્પદ્યન્તે ઇત્યણ્ડજાઃ।
 પોતા એવ જાતા ન જરાય્યાદિના વેદિતાઃ પૂર્ણાવયવા યોનિર્નિર્ગતમાત્રા એવ

દ્વાદશસૂત્ર દ્વારા ઓર તિર્યગાદિ સ્ત્રીપુંનપુંસકોં કી ત્રિવિધતા દશસૂત્ર
 દ્વારા કહલે હૈ—‘તિવિદા મચ્છા પળ્ણત્તા’ ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—જલચર જીવરૂપ જો મત્સ્ય હૈ વે તોન પ્રકારકે કહે ગયે હૈ—જેસે
 અણ્ડજ, પોતજ ઓર સંમૂર્ચ્છિમ ૧, અણ્ડજ મત્સ્ય-સ્ત્રી, પુરુષ ઓર
 નપુંસક કે ભેદ સે તોન પ્રકારકે કહે ગયે હૈ। સ્વચર પક્ષી મી તોન

કથન કરે છે અને તિર્યંગાદિ સ્ત્રી, પુંનપુંસકોની ત્રિવિધતાનુ દશ સૂત્રો દ્વારા
 કથન કરે છે—“તિવિદા મચ્છા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જલચર જીવરૂપ જે મત્સ્ય છે તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે.
 (૧) અંડજ, (૨) પોતજ અને (૩) સંમૂર્ચ્છિમ, અંડજ મત્સ્યના પણ સ્ત્રી,
 પુરુષ અને નપુંસક એવાં ત્રણ ભેદ કહ્યાં છે એયર પક્ષીના પણ નીચે પ્રમાણે

પ્રકાર કે કહે ગયે છે—જैसे—અણ્વજ, પોતજ ઓર સમૃદ્ધિમ, इनमें जो अण्वज पक्षी है वे स्त्री पुरुष और नपुंसक के भेद से तीन प्रकारके कहे गये हैं—पोतज पक्षी भी तीन प्रकारके कहे गये हैं—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इस तरहके इस अभिलाषद्वारा उर परिसर्प और भुज परिसर्पके विषयमें भी कथन करना चाहिये । इसी तरह से त्रिविध तिर्यग्योनिक कहे गये हैं—जैसे—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इनमें स्त्रियां तीन प्रकार की कही गई हैं । जैसे तिर्यग्योनिक स्त्रियां, मनुष्यस्त्रियां और देवस्त्रियां तिर्यग्योनिकस्त्रियां भी तीन प्रकारकी कही गई हैं—जलचरी, स्थलचरी और खेचरी मनुष्यस्त्रियां—कर्मभूमिजा, अकर्मभूमिजा और अन्तरद्वीपजा के भेद से तीन प्रकारकी होती हैं, तिर्यग्योनिक पुरुष, मनुष्य पुरुष और देवपुरुष के भेद से पुरुष तीन तरहके होते हैं । तिर्यग्योनिकपुरुष भी तीन प्रकार के होते हैं । जैसे जलचर, स्थलचर और खेचर, मनुष्य पुरुष कम भूमिज, अकर्मभूमिज अन्तरद्वीपज ऐसे तीन भेदवाले हैं । नपुंसक भी तीन प्रकारके होते हैं—नैरयिक नपुंसक, तिर्यग् नपुंसक और मनुष्यनपुंसक, तिर्यग्योनि नपुंसक भी तीन प्रकार हैं । जलचर,

ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અઠજ, પોતજ અને (૩) સમૃદ્ધિમ તેમાંથી જે અઠજ પક્ષી છે તેના નર નારી (માદા) અને નપુસક એવા ત્રણ ભેદ કહ્યા છે પોતજ પક્ષીના પણ નર માદા અને નપુસક એવા ત્રણ પ્રકાર છે આ રીતે જ—આ પ્રકારના અભિલાષ દ્વારા ઉર પરિસ્પર્ષ અને ભુજ પરિસ્પર્ષ સેદ્ધાંત કથન પણ સમજાવું બોધએ એજ પ્રમાણે તિર્યગ્યોનિકના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સ્ત્રી (૨) પુરુષ અને (૩) નપુસક તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ (૨) મનુષ્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ અને (૩) દેવસ્ત્રીઓ (દેવીઓ) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓના ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) જલચરી, (૨) સ્થલચરી અને (૩) ખેચરી, મનુષ્ય સ્ત્રીઓના પણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) કર્મભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ (૩) અન્તરદ્વીપજ. પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક પુરુષ (૨) મનુષ્યપુરુષ અને (૩) દેવપુરુષ. તિર્યગ્યોનિક પુરુષના પણ આ પ્રમાણે ત્રણ ભેદ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલ ચર અને (૩) ખેચર મનુષ્ય પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કર્મ ભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ અને (૩) અન્તરદ્વીપજ નપુસકના પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) નપુસક નારકો, (૨) નપુસક તિર્યગ્યો અને (૩) નપુસક મનુષ્યો નપુ સક તિર્યગ્યોના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભેદ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલચર અને

પરિસ્પન્દાદિ સામર્થ્યોપેતાઃ પોતજાઃ। યદ્વા-પોતો વસ્ત્ર તેન તત્સમાર્જિતા લક્ષ્યન્તે। તથા ચ-પોતા ઇવ-વસ્ત્રસંમાર્જિતા ઇવ ગર્ભવેષ્ટનચર્મઽનાવૃત્તવાત્ જાયન્તે-ઉત્પન્નન્તે ઇતિ, તથા-પોતાત્-ગર્ભવેષ્ટનચર્મરહિતગર્ભાત્ જાયન્ત ઇતિ વા પોતજા।

સ્થલચર ઔર ચેચર, મનુષ્ય નપુંસક મી તીન કે હૈ—કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ ઔર અન્તરદ્વીપજ।

પક્ષી આદિ જિસમેં સે પ્રાદુર્ભૂત હોકર બાહર નિકલતે હૈં। એસે કોષ કા નામ અણડ હૈ, ઇસ અણડ સે જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ વે અણડજ હૈં, ગર્ભ જન્મ કા ઘરુ એક ભેદ હૈ। અર્થાત્ સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ ગર્ભજન્મ ઔર ઉપપાદ જન્મ ઇસ તરહ સે જન્મ કે તીન ભેદ હોતે હૈં, ઇનમેં પોતજન્મવાલોં કે અણડે સે જો પૈદા હોતે હૈં ઊનકા ઔર જો જરાયુ સે પૈદા હોતે હૈં ઊનકા ગર્ભજન્મ હોના હૈ, અતઃ અણડે સે પૈદા હોનેવાલે જિતને જીવ હૈં વે સવ ગર્ભજન્મવાલે હોતે હૈં। ઇમી તરહ જો જરાયુ આદિ સે વેષ્ટિત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ માતાકે ઉદર સે બાહર નિકલતે હી પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલનક્રિયા) સહિત હોતે હૈ વે પોતજ હૈં અથવા પોત નામ વસ્ત્ર કા હૈ। ઉત્પન્ન હોતે હી જોએસે જ્ઞાત હોવેં કિ માનોં યે વસ્ત્ર સે હી પુછે હુઅ ઉત્પન્ન હુઅ હૈં। અતઃ યે પોત જન્મવાલે ગર્ભવેષ્ટનચર્મ સે અનાવૃત્ત રહને કે કારણ વસ્ત્રસે સંમાર્જિત હુઅ

(૩) એચર મનુષ્ય નપુંસકના પશુ ત્રણ પ્રકાર છે(૧)—કર્મભૂમિજ, (૨) અકર્મ ભૂમિજ, અને (૩) અન્તરદ્વીપજ પક્ષી આદિ જેમા પેદા થઇને બહાર નીકળે છે, એવાં કોષને અડ (ઇડુ) કહે છે. ઇડામાથી જે જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવને અંડજ કહે છે.

ગર્ભજન્મનો તે એક ભેદ છે. એટલે કે સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ, ગર્ભજન્મ અને ઉપપાદ જન્મ, આ રીતે પણ જન્મના ત્રણ પ્રકાર પડે છે પોતજન્મ વાળાના ઇડામાથી પેદા થનાર જીવો અને જરાયુમાથી પેદા થનાર જીવો ગર્ભજન્મવાળા હોય છે તે કારણે ઇડામાથી પેદા થનારા જે જે જીવો હોય છે, તે બધા ગર્ભજન્મવાળા જ હોય છે એજ પ્રમાણે જે જીવો જરાયુ આદિથી વેષ્ટિત (વીટ્તાયેષ્ટા) હોતા નથી પણ માતાના ગર્ભમાથી બહાર નીકળતાની સાથે જ પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલન આદિ) ક્રિયાથી યુક્ત હોય છે, તે જીવોને પોત જ કહે છે અથવા-પોત એટલે વસ્ત્ર જન્મનાની સાથે જ જે જીવો વસ્ત્રથી લૂછ્યા હોય એવા નિર્મળ લાગે તે જીવોને પોત જ કહે છે પોત જન્મવાળા જીવો ગર્ભવેષ્ટન ચર્મથી અનાવૃત્ત રહેવાને કારણે વસ્ત્રથી સંમાર્જિત

પ્રકાર કે કહે ગયે છે—જैसे-અણ્ડજ, પોતજ ઓર સમૃન્ધિમ, इनमें जो अण्डज पक्षी हैं वे स्त्री पुरुष और नपुंसक के मेव से तीन प्रकारके कहे गये हैं—पोतज पक्षी भी तीन प्रकारके कहे गये हैं—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इस तरहके इस अभिलापद्वारा उर परिसर्प और भुज परिमर्पके विषयमें भी कथन करना चाहिये । इसी तरह से त्रिविध तिर्यग्योनिक कहे गये हैं—जैसे-स्त्री, पुरुष और नपुंसक इनमें स्त्रियां तीन प्रकार की कही गई हैं । जैसे तिर्यग्योनिक स्त्रियां, मनुष्यस्त्रिया और देवस्त्रियां, तिर्यग्योनिकस्त्रियां भी तीन प्रकारकी कही गई हैं—जलचरी, स्थलचरी और खेचरी मनुष्यस्त्रिया—कर्मभूमिजा, अकर्मभूमिजा और अन्तरद्वीपजा के मेव से तीन प्रकारकी होती हैं, तिर्यग्योनिक पुरुष, मनुष्य पुरुष और देवपुरुष के मेव से पुरुष तीन तरहके होते हैं । तिर्यग्योनिकपुरुष भी तीन प्रकार के होते हैं । जैसे जलचर, स्थलचर और खेचर, मनुष्य पुरुष कर्मभूमिजा, अकर्मभूमिजा अन्तरद्वीपजा ऐसे तीन मेववाले हैं । नपुंसक भी तीन प्रकारके होते हैं—नैरयिक नपुंसक, तिर्यग् नपुंसक और मनुष्यनपुंसक, तिर्यग्योनि नपुंसक भी तीन प्रकार हैं । जलचर,

ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અંડજ, પોતજ અને (૩) સમૃન્ધિમ તેમાંથી જે અંડજ પક્ષી છે તેના નર, નારી (માદા) અને નપુસક બેવા ત્રણ લેઈ કહ્યા છે પોતજ પક્ષીના પણ નર, માદા, અને નપુસક બેવા ત્રણ પ્રકાર છે આ રીતે જ—આ પ્રકારના અભિલાપ દ્વારા ઉર પરિવ્રપ્ત અને ભુજપરિવ્રપ્તના લેહોતું કથન પણ સમજવું બેઠબે બેજ પ્રમાણે તિર્થ યોનિકના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સ્ત્રી (૨) પુરુષ અને (૩) નપુસક તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ (૨) મનુષ્યયોનિક સ્ત્રીઓ અને (૩) દેવસ્ત્રીઓ (દેવીઓ) તિર્થગ્યોનિક સ્ત્રીઓના ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) જલચરી, (૨) સ્થલચરી અને (૩) ખેચરી, મનુષ્ય સ્ત્રીઓના પણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) કર્મભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ (૩) અન્તરદ્વીપજ પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કોય છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક પુરુષ (૨) મનુષ્યપુરુષ અને (૩) દેવપુરુષ તિર્યગ્યોનિક પુરુષના પણ આ પ્રમાણે ત્રણ લેઈ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલ ચર અને (૩) ખેચર મનુષ્ય પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કર્મ ભૂમિજ, (૨) અકર્મભૂમિજ અને (૩) અન્તરદ્વીપજ નપુસકના પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) નપુસક નારીકો (૨) નપુસક તિર્થગ્યો અને (૩) નપુસક મનુષ્યો નપુ સક તિર્થ યોના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ લેઈ છે—(૧) જળચર, (૨) સ્થળચર અને

પરિસ્પન્દાદિ મામધ્યો પેતાઃ પોતજાઃ। યદ્વા-પોતો વસ્ત્ર તેન તત્સંમાર્જિતા લક્ષ્યન્તે। તથા ચ-પોતા ઇવ-વસ્ત્રસંમાર્જિતા ઇવ ગર્ભવેષ્ટનચર્મનાવૃતત્યાત્ જાયન્તે-ઉત્પ-
દ્યન્તે ઇતિ, તથા-પોતાત્-ગર્ભવેષ્ટનચર્મરહિતગર્ભાત્ જાયન્ત ઇતિ વા પોતજા।

સ્થલચર ઔર ચેચર, મનુષ્ય નપુંસક બી ત્રીન કે હૈ—કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ ઔર અન્નરદ્વીપજ।

પક્ષી આદિ જિમ્મમાં સે પ્રાદુર્ભૂત હોકર વાહર નિકલતે હૈં। એસે કોપ કા નામ અણ્ડ હૈ, ઇમ અણ્ડ સે જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ વે અણ્ડજ હૈ, ગર્ભ જન્મ કા યહ એક ભેદ હૈ। અર્થાત્ સંમૃત્તિમ જન્મ ગર્ભજન્મ ઔર ઉપપાદ જન્મ ઇસ તરહ સે જન્મ કે ત્રીન ભેદ હોતે હૈં, ઇનમાં પોતજન્મવાલોં કે અણ્ડે સે જો પૈદા હોતે હૈં ડનકા ઔર જો જરાયુ સે પૈદા હોતે હૈં ડનકા ગર્ભજન્મ હોના હૈ, અતઃ અણ્ડે સે પૈદા હોનેવાલે જિતને જીવ હૈ વે સવ ગર્ભજન્મવાલે હોતે હૈં। ઇમી તરહ જો જરાયુ આદિ સે વેષ્ટિત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ માતાકે ઉદર સે વાહર નિકલતે હી પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલનક્રિયા) સહિત હોતે હૈ વે પોતજ હૈં અથવા પોત નામ વસ્ત્ર કા હૈ। ઉત્પન્ન હોતે હી જો એસે જ્ઞાત હોવેં કિ માનોં વે વસ્ત્ર સે હી છુટે હુવ ઉત્પન્ન હુવ હૈં। અતઃ વે પોત જન્મ-વાલે ગર્ભવેષ્ટનચર્મ સે અનાવૃત રહને કે કારણ વસ્ત્રસે સંમાર્જિત હુવ

(૩) એચર મનુષ્ય નપુંસકના પશુ ત્રણ પ્રકાર છે(૧)-કર્મભૂમિજ, (૨) અકર્મ ભૂમિજ, અને (૩) અન્નરદ્વીપજ પક્ષી આદિ જેમા પેદા થઇને બહાર નીકળે છે, એવા કોષને અડ (ઇડુ) કહે છે. ઇડામાથી જે જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવને અડજ કહે છે.

ગર્ભજન્મનો તે એક ભેદ છે. એટલે કે સમૂહજન્મ, ગર્ભજન્મ અને ઉપપાદ જન્મ, આ રીતે પશુ જન્મના ત્રણ પ્રકાર પડે છે પોતજન્મ. વાળાના ઇડામાથી પેદા થનાર જીવો અને જરાયુમાંથી પેદા થનાર જીવો ગર્ભ-જન્મવાળા હોય છે તે કારણે ઇડામાથી પેદા થનારા જે જે જીવો હોય છે, તે બધા ગર્ભજન્મવાળા જ હોય છે એજ પ્રમાણે જે જીવો જરાયુ આદિથી વેષ્ટિ (વીરજાપેડા) હોતા નથી પણ માતાના ગર્ભમાંથી બહાર નીકળતાની સાથે જ પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલન આદિ) ક્રિયાથી યુક્ત હોય છે, તે જીવોને પોત જ કહે છે અથવા-પોત એટલે વસ્ત્ર જન્મતાની સાથે જ જે જીવો વસ્ત્રથી લૂછ્યા હોય એવા નિર્મળ લાગે છે તે જીવોને પોત જ કહે છે પોત જન્મવાળાં જીવો ગર્ભવેષ્ટન ચર્મથી અનાવૃત રહેવાને કારણે વસ્ત્રથી સંમાર્જિત

સમૃદ્ધિમા - સમૃદ્ધન સમૃદ્ધ - ગર્ભાધાનમન્તરેણ સ્વય સમુત્પત્તિસ્તેન, યદ્વા-
સમન્વોદસ્યમૃદ્ધનમ્ અયયસયોગસ્તેન નિર્વૃત્તા સમૃદ્ધિમા - પ્રગર્ભમા માતા
પિતૃસંયોગ વિનૈવ સ્વય સમુત્પન્ના इत्यर्थः । સમૃદ્ધિમાના સ્થ્યાદિભેદો નાસ્તિ,
નપુસકસ્વાત્તેવામિતિ ન સુખે વર્ણિતઃ । અણ્ડજાઃ પક્ષિણ - હંસાદયઃ પોતજાઃ કુખર-
શ્લઘા - શ્વ - નકુલ મૂષિક ચર્મવચ્ચકા - વસુમતી પ્રમૃતયઃ, સમૃદ્ધિમાઃ સ્વજનકાદયઃ
પ્રપામુક્ષિજનત્વેઽપિ સમૃદ્ધિમત્સ્વબ્યપદેષો મનસિ, ઉદ્ભિજમાવીનાં સમૃદ્ધિમવિશ્વત્તા
દિતિ ૬ । ' एवं ' इत्यादि, एवं-यद्यपि एतन् पक्षिप्रभोवतनामिलापेन 'विविधा

કી તરફ ગર્ભ સે ઉત્પન્ન હોતે હે । અથવા ગર્ભસે યે ઉત્પન્ન હોતે હે થઈ
ગર્ભ, ગર્ભવેષ્ટનચર્મસે રહિત રોના હે । હસ લિયે મી યે પોતજ કહે જાતે હે ।
ગર્ભાધાનકે વિનાહી જિનકી સ્વય ઉત્પત્તિ હો જાતી હે યે જીવ સમૃદ્ધિમ હે ।
અથવા સય તરફ સે જો વેદકા મૂર્છન હે - અથવા સયોગ હે - હસ અયય
સયોગ સે જો નિર્વૃત્ત હોતે હે યે સમૃદ્ધિમ હે । યે અગર્ભજ હોતે હે ।
માતા પિતા કે સયોગ કે વિના હી યે સ્વય ઉત્પન્ન હોતે હે । જન સમૃ-
દ્ધિમ જીવો મેં સ્ત્રી આદિકા મેવ નહીં હે ક્યોં કિ યે નપુંસક હી હોતે
હે । હસ લિયે સૂત્ર મેં હસે નહીં વિગ્ધલાયા ગયા હે, અણ્ડે સે ઉત્પન્ન
પક્ષી - હંસાદિક હે, પોતજ - કુખર (હાપી), શ્લઘક, શ્વ, નકુલ, મૂષક
ઔર ચમગાદક આદિ હે ઔર સમૃદ્ધિમ સ્વજનક આદિ હે । જનમેં
ઉદ્ભિજતા હોને પર મી સમૃદ્ધિમત્સ્વ બ્યપદેશ હોતા હે । ક્યોં કિ ઉદ્ભિ-
જન સમૃદ્ધિમ વિશેષ હોતે હે । હસ પક્ષી સૂત્રોક્ત અભિલાપ સે પેસા

જ્યા દોય એવી રીતે ગર્ભમાંથી બહાર આવે છે અથવા જે ગર્ભમાં તેઓ
ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભ ગર્ભવેષ્ટનચર્મથી રહિત હોય છે તેથી પણ તેમને
પોતજ કહે છે ગર્ભાધાન વિના જ જીવોની આપોઆપ ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે
તે જીવોને સમૃદ્ધિમ કહે છે અથવા બી પ્રકારના અવયવ સંયોગથી જે
નિવૃત્ત હોય છે એવા જીવોને સમૃદ્ધિમ કહે છે તે જીવો અગર્ભજ હોય
છે - માતાપિતાના સંયોગ સિવાય જ તેઓ સ્વય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તે
સમૃદ્ધિમ જીવોમાં નર અને નારી જાનિના બેઠા હોતા નથી કારણ કે તે
જીવો નપુસકજ હોય છે તે કારણે સૂત્રમાં સમૃદ્ધિમ જીવોના ત્રણ બેઠ
બતાવવામાં આવ્યા નથી હસ વગેરે પક્ષી છાંદમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય છે
તેથી તેમને અકજ કહે છે હાથી સજ્જાં નાજિયાં ઉદર આમાથીર્યાં
આદિ જીવોને પોતજ કહે છે અજનક આદિ જીવો સમૃદ્ધિમ જ મવાળા
અણ્ડજ છે તેમનામાં ઉદ્ભિજતા દેવા છતાં પણ સમૃદ્ધિમતરનો અપરેશ
(અવહાર) થાય છે કારણ કે ઉદ્ભિજ જ સમૃદ્ધિમવિશેષ હોય છે આ પક્ષિ

ઉરપરિસર્પા પળગના ' इत्यादिरूपेण उरः परिसर्पाः भुजपरिसर्पाश्च भणितव्याः—
वाच्याः । उरसा-वक्षसा परिसर्पन्ति चलन्तीति-उरः-परिसर्पाः-सर्पादयः १ ।
भुजाभ्यां=बाहुभ्या परिसर्पन्तीति भुजपरिसर्पाः-गोधा नकुलादयः २२ । अथ-स्त्री
पुरुषनपुंसकानां त्रिविध्यमाह-‘ एवं चेव ’ इत्यादि-दशम्वी मुगमा, नवरम्-
एवमेव=यथा पक्षिगस्तथैव तिर्यग्योनिशाल्लिविधाः प्रज्ञाः, तद्यथा-स्त्रियः पुरुषा
नपुंसका इति । कृष्णारि कर्मप्रधाना भूमिः कर्मभूमिः-भरतादिका पञ्चदशविधा,
तत्रजाताः कर्मभूमिनाः । एषम्-अकर्मभूमिः-भोगभूमिः देवकुर्वादिका त्रिंशद्विधा,

भी જાન લેના ચાહ્યે કિ ઉરઃ પરિસર્પ-સર્પાદિક વગેરહ ઓર ભુજ-
પરિસર્પ-જો દોનોં ભુજાઓ સે ચલતે હૈ એસે ગોધાનકુલ આદિ યે સર્વ
भी स्त्री, पुरुष और नपुंसक के भेद से तीन भेदवाले होते हैं । उरः
પરિસર્પમેં જો છાતીકે વલસે ચલતે હૈં વે લિયે ગયેહૈ-જૈસે સર્પ આદિ,
કૃષ્યાદિ પ્રધાનભૂમિ કા નામ કર્મભૂમિ હૈ । યે કર્મભૂમિયાં ભરત આદિકે
ભેદ સે-પાંચ ભરત પાંચ દેવતા ઓર પાંચ મહાવિદેહ, રૂક્ષ તરહ સે ૧૬
હોતી હૈ । इन कर्मभूमियों में जो उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिज हैं ।
અકર્મભૂમિ-ભોગભૂમિ મેં જો ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે અકર્મભૂમિજ હૈં ।
અઢાઈ દ્વીપમેં ભોગભૂમિયોં કી સંખ્યા તીસ ૩૦ હૈ । હૈમવત, હરિવર્ષ,
રમ્યકર્ણ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ ઓર હૈરણ્યવત યે ૬ જમ્બૂદ્વીપ મેં ભોગ-
ભૂમિયાં હૈ ઘાતકી સ્વળ્લમાં યે બારહ હૈ ઓર પુષ્કરાર્ધ મેં બી રમી નામ
કી હૈ । इस प्रकार से ये कुल भोगभूमियां तीस ३० हो जानी हैं ।

સૂત્રોક્ત અભિલાપ દ્વારા એ પશુ સમજવું બેઠએ કે ઉર પરિસર્પ (સર્પ
વગેરે) અને ભુજ પરિસર્પ (બન્ને ભુજાએના બગથી ચાલનારા નોળિયા
વગેરે) ના પશુ નર, નારી અને નપુન્સ એવાં ત્રણ ભતિભેદ હોય છે.
છાતીના બગથી ચાલનારા સર્પ આદિ જીવોનો ઉર પરિસર્પના વિભાગમાં
સમાવેશ થાય છે કૃષ્ય દિપ્રધાન ભૂમિનું નામ કર્મભૂમિ છે. પચ ભરત, પાચ
ઐતવત અને પાચ મહાવિદેહ, એ રીતે કુલ ૧૫ કર્મભૂમિઓ છે તે કર્મ-
ભૂમિમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમને કર્મભૂમિજ કહે છે અકર્મભૂમિ-
ઓમાં (ભોગ ભૂમિઓમાં) ઉત્પન્ન થતા જીવોને અકર્મભૂમિજ કહે છે.
અઢી દ્વીપમાં કુલ ૩૦ ભોગભૂમિઓ છે હૈમવત, હરિવર્ષ, રમ્યકર્ણ, દેવકુરુ,
ઉત્તરકુરુ અને હૈરણ્યવત, આ ૬ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલી ભોગભૂમિઓ છે ઘાતકી-
ખડમાં ૧૨ અને પુષ્કરાર્ધમાં પશુ એજ નામની ૧૨ ભોગભૂમિઓ છે આ
રીતે કુલ ૩૦ ભોગભૂમિઓ (અકર્મભૂમિઓ) છે. સમુદ્રની મધ્યમાં જે દ્વીપો

તત્ર જાતા અર્કમ્ભૂમિજાઃ । અન્તરે-મધ્યે સમુદ્રસ્ય દ્વીપા ય તે અન્તરદ્વીપાઃ, તેષુ
જાતા અન્તરદ્વીપજાઃ ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

૧. સ્થપાદિપરિણતિષ્ઠી જીવાનાં છેદપાવશતો ભવતીતિ છેદ્યા પ્રસ્પન્ન ધ્વજ
કેષુ તા આદિ—

મૂલમ્—નેરદ્વયાણ તઓ લેસ્સાઓ પળ્લણ્ણાઓ, ત જહા
કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાડલેસ્સા ૧ । અસુરકુમારાણં તઓ
લેસ્સાઓ સકિલિટ્ઠાઓ પળ્લણ્ણાઓ, ત જહા-કળ્હલેસ્સા, નીલ
લેસ્સા, કાડલેસ્સા ૨ । એવં જાવ ધણિયકુમારાણ ૧૧ । એવ
પુઠવિકાઢ્યાણ ૧૨ । આડ-વળસ્સઢ્યાકાઢ્યાણવિ ૧૩ ૧૪, તેડ
કાઢ્યાણ ૧૫, વાડકાઢ્યાણ ૧૬, મેઢ્યાદિયાણ ૧૭, તેદિયાણ ૧૮,
પરિદિયાણવિ તઓ લેસ્સાઓ જહા નેરદ્વયાણ ૧૯ । પર્ચિદિ
યતિરિક્ષ્વજોણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ સકિલિટ્ઠાઓ પળ્લણ્ણાઓ,
ત જહા-કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાડલેસ્સાઓ ૨૦ । પર્ચિદિય
તિરિક્ષ્વજોણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ અસકિલિટ્ઠાઓ પળ્લણ્ણાઓ,
ત જહા તેડલેસ્સા, પળ્હલેસ્સા, સુક્કલેસ્સા ૨૧ । એવ મળ્ણુસ્સાણવિ
૨૩ । વાળમતરાણ જહા અસુરકુમારાણ ૨૪ । મેમાણિયાણ તઓ
લેસ્સાઓ પળ્લણ્ણાઓ ત જહા તેડલેસ્સા પળ્હલેસ્સા,
સુક્કલેસ્સા ૨૫ ॥ સૂ ૧૧ ॥

સમુદ્ર કે મધ્ય મેં જો દ્વીપ હે ય અન્તરદ્વીપ હે । જન અન્તરદ્વીપોં મેં જો
વસ્તુ હોતે હે યે અન્તરદ્વીપજ હે । યે અન્તરદ્વીપ કેવલ સ્થળસમુદ્ર મેં
હી હે જનકી સસ્થા છપ્પન હે ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

હે તેમને અન્તરદ્વીપો હોય છે તે અન્તરદ્વીપોમાં હોય છે વસ્તુના થાય છે
તેમને અન્તરદ્વીપજ હોય છે એવું સમુદ્રમાં જ એવાં અન્તરદ્વીપ આવેલા
છે અને તેમની સંખ્યા ૫૬ ની છે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

छाया-नैरयिकाणां तिस्रो लेख्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या, नीललेख्या, कापोत-
लेख्या १। असुरकुमाराणां तिस्रो लेख्याः संक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या,
नीललेख्या, कापोतलेख्या २। एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् ११। एवं पृथिवीका-
यिकानाम् १२, अग्निस्पतिकायिकानामपि १३-१४। तेजस्कायिकानां १५,
वायुकायिकानां १६, द्वीन्द्रियाणां १७, त्रीन्द्रियाणां १८, चतुरिन्द्रियाणामपि
तिस्रो लेख्या यथा नैरयिकाणाम् १९। पञ्चेन्द्रियतिर्य्ययोनिना तिस्रो लेख्याः
संक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या, नीललेख्या, कापोतलेख्या २०। पञ्चेन्द्रि-
त्ययोनिना तिस्रो लेख्या असंक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-तेजोलेख्या, पद्मलेख्याः,
शुक्ललेख्याः २१। एव मनुष्याणामपि २२। वानव्यन्तराणां यथा असुरकुमाराणां-
२४। वैमानिकानां तिस्रो लेख्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तेजोलेख्या, पद्मलेख्या, शुक्ल-
लेख्या २५ ॥ सू० ११ ॥

जीवोंको स्त्री आदिके विषय में परिणति (आसक्ति) लेख्या के
वश से होती है इसलिये लेख्याकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकार दण्ड को
में उनका कथन करते हैं—‘ नैरय्याणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ ’ इ०

सूत्रार्थ-नैरयिकों के तीन लेख्याएँ कही गई हैं जो इस प्रकार से हैं—
कृष्णलेख्या, नीललेख्या और कापोतलेख्या। असुरकुमारों के भी वे ही
तीन लेख्याएँ संक्लिष्टरूपमें कही गई हैं इसी तरह का कथन यावत्
स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये, पृथिवीकायिकों के अप्कायिकों के
और वनस्पतिकायिकों के तथा तेजस्कायिकों के, वायुकायिकों के, द्वी-
न्द्रियों के, तेन्द्रियों के एवं चौन्द्रियों के भी नैरयिकों की तरह से ही
तीनों कृष्णादि लेख्याएँ जाननी चाहिये, तथा जो पञ्चेन्द्रिय तिर्य्यञ्च हैं
उनको संक्लिष्ट रूपमें ये कृष्णादि तीन लेख्याएँ और असंक्लिष्ट रूपमें

श्रवोमा स्त्री आदिना विषयमां ने परिणति (आसक्ति) होय छे, ते
लेख्याने दीधे होय छे तेथी डवे सूत्रकार २४ दंडकेना श्रवोमां लेख्याओनी
प्रपणुा करे छे—‘ नैरय्याणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ धत्तादि—

सूत्रार्थ-नारकेमां कृष्णलेख्या, नीललेख्या अने कापोतलेख्या, आत्रण लेख्याओना
सद्भाव होय छे. असुरकुमारोमां पणु ओज त्रणु लेख्याओना संक्लिष्ट रूपे
सद्भाव क्यो छे. आ प्रकारनु कथन स्तनितकुमारो पर्यन्तना जवनपति हेवो
विषे पणु समजवु पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, वनस्पतिकायिक, तेजस्कायिक,
वायुकायिक, द्वीन्द्रियो, त्रीन्द्रियो अने चतुरिन्द्रियोमां पणु नारकेनी नेम कृष्ण,
नील अने कापोत लेख्याओ सद्भाव होय छे. पञ्चेन्द्रिय तिर्य्ययोमां कृष्णादि
लेख्याओना संक्लिष्टरूपे सद्भाव समजवो अने तेजस्कायिका, पद्मलेख्या अने

ટીકા—‘ નૈરય્યાણ ’ इत्यादि ऋण्यपूजाणि सुगमानि । विश्वमात्र—
 नैरयिकाणां कृष्णनीलहापोतलेश्या सङ्गिटादि विजयगरदिना उक्ताः, तत्पता
 सामर विटगां सङ्गातादिति ? । अमुरकुमारं सुस्त्रितमाले वा सहितामवस्रो
 लेश्या भवतीत्यत्र त्रिस्थानद्यावतारात् मल्लिष्टा इति विशङ्ग प्रोक्तम् २। एव स्त-
 नितकुमारपर्यन्त विगम् १’ । ‘ एा ’ इति—अननैव प्रदारेण अमुरकुमारवदेव

તેજોછેડ્યા, પ...છેડ્યા, આર શુષ્કછેડ્યા ચ ત્રીજો છેડ્યાઈ ફહી ગઈ
 જાનની યાદિય । इसी तरह का कथन छेड़याओं के सम्बन्ध में मनुष्यों
 के भी जानना चाहिय, चानच्यन्तारों के छेड़याओं का कथन असुरकु-
 मारोंके फही गइ छेड़याआ व कथन न जसा जानना चाहिय, वैमानिकों
 में ये तीन छेड़याई होतीह। अस्त-तमोछेड़या पचछेड़या और शुष्कछेड़या।

ટીકા ૨—નૈરયિકોંમેં જો કૃષ્ણ, નીલ ઓર હાપોત ચ ત્રીજો છેડ્યાઈ સંક્લિષ્ટ
 વિશેષગ સે રહિત નહી ગઈ હૈ સો ઉસના કારણ પેતા હૈ નિં ઘણં પર
 સે હી ત્રીનોં છેડ્યાઈ હોતી હૈં ઓર કુમરી નહીં । तथा अमुरकुमारों में
 असङ्गित तेजोछेड़याમहित चार छेड़याईं होती हैं, परन्तु यहा त्रिस्था-
 नक व प्रकरण होन से उनमें कृष्णादि तीन छेड़याईं संक्लिष्ट रूप में
 होती हैं इसीविष " अस्तङ्गित " ऐसा विशेषण दिया है इसी तरह
 का कथन स्तनितकुमार तक के भयनपतियों में इही छेड़याओं के होने

શુષ્ક દેશ્યાનો અસંગિત રૂપે સદ્ભાવ સમજવો. મનુષ્યની દેશ્યાઓ વિવેક
 કથન પથેન્દ્રિય તિયંચોની દેશ્યાઓના કથન પ્રમાણે સમજવું વાનવ્યન્તરોની
 દેશ્યાઓનું કથન અમુરકુમારોની દેશ્યાઓના ઉપમુખ કથન પ્રમાણે સમજવું
 વૈમાનિકોમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ કોય છે—તેજોદેશ્યા,
 પચદેશ્યા અને શુષ્કદેશ્યા

ટીકા ૨—નારકોમાં જે કૃષ્ણ નીલ અને હાપોત, જે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ
 સંક્લિષ્ટ વિશેષવધી સંક્લિષ્ટ બનાવવામાં આવ્યો છે—એટલે કે તે ત્રણ દેશ્યા
 ઓનો અસંક્લિષ્ટ રૂપે સદ્ભાવ કોય છે—તેનું કારણ એ છે કે તેઓમાં જે
 ત્રણ દેશ્યાઓ ન કોય છે બાકીની એકે દેશ્યા કોલી નથી અમુરકુમારોમાં
 અસંક્લિષ્ટ તેજોદેશ્યા સંક્લિષ્ટ ચાર દેશ્યાઓ કોય છે પરન્તુ અહીં ત્રિસ્થા-
 નકનો અધિકાર બાલોતો કેવાથી તેમનામાં કુદા કે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ
 સંક્લિષ્ટ રૂપે સમજવાનો છે અને તેજોદેશ્યાનો સદ્ભાવ અસંક્લિષ્ટ રૂપે
 સમજવાનો છે આ પ્રકારનું કથન સ્તનિતકુમાર પર્યન્તતા રહેલો વિષે પણ

ત્યર્થઃ પૃથિવ્યચ્ વનસ્પતિષુ ' સંક્લિષ્ટાઃ ' इति सविशेषणास्तिस्रो लेश्याः प्रोक्ताः, તેજો દેવોત્પત્તિસમ્પન્નવાદપર્યાપ્તાવસ્થાયાં ચતુર્થ્યાં અસંક્લિષ્ટતેજોલેશ્યાયાં અપિ સદ્ભાવાત્ ૧૨૮। તેજોવાયુદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયેષુ નૈરયિકગ્રન્થિર્વિશેષણાસ્તિત્ત્વો લેશ્યા ઉક્તાઃ, તેજુ દેવોત્પન્નસ્યાસદ્ભાવાત્ ૧૨૯। પચ્ચેન્દ્રિયતિરસ્થાં મનુષ્યાણાં ચ સંક્લિષ્ટા સંક્લિષ્ટરૂપાઃ પદપિલેશ્યા ભવન્તીતિ સવિશેષણા ચતુઃસૂત્રો ૨૩। વ્યન્તરાગામસુકુ-મારનત્સંક્લિષ્ટાસ્તિત્ત્વો લેશ્યાઃ વાચ્યાઃ ૨૪। વૈમાનિકેષુ નિર્વિશેષણાસ્તિત્ત્વોડસ-ક્લિષ્ટા લેશ્યાઃ સન્તિ, તત્ર તામામેત્ર સદ્ભાવાત્, વિશેષણં તુ વ્યવચ્છેત્રસદ્ભાવ एव

કે સંબંધ મેં બી જાનનાં ચાહિયે । જિસ પ્રકારસે સંક્લિષ્ટરૂપમેં કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઈ અસુરકુમારોં કો કહી ગઈ હૈં उसी प्रकार से ये ही तीनों कृष्णादि लेश्याई संक्लिष्टरूपा में पृथिवीकाधिक में, अप्कायिक में और वनस्पतिकायिकों में कही गई जानना चाहिये । क्यों कि इनमें देवो-त्पत्ति की सम्पन्नतासे अपर्याप्तावस्था में असंक्लिष्ट चौथी तेजोलेश्याका भी सद्भाव हो सकता है । पञ्चेन्द्रिय तिर्यश्चों को और मनुष्यों को संक्लिष्ट और असंक्लिष्ट रूप छहों भी लेश्याई होती हैं इसलिये यह सविशे-पणा चतुःसूत्री है । अर्थात्—सविशेषण चार सूत्र हैं । असुरकुमारों की तरह व्यन्तरो को संक्लिष्ट कृष्णादि तीन लेश्याई होती हैं । वैमानिकों में निर्विशेषण जो तेजो आदि तीन लेश्याई कही गई है उसका कारण उनमें इन्हीं तीनों का होना है । व्यवच्छेद के सद्भाव में ही विशेषण सफल होता है, इसी कारण—‘वैमाणियाणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ’

સમજવું એટલે કે બનનપતિ દેવોમાં કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ સંક્લિષ્ટ રૂપે અને તેજોલેશ્યા અસંક્લિષ્ટ રૂપે હોય છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વિકાયાિકો, અપ્-કાયિકો અને વનસ્પતિકાયાિકોમાં પણ કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ સંક્લિષ્ટ રૂપે અને તેજોલેશ્યા અસંક્લિષ્ટ રૂપે હોય છે એમ સમજવું કરવું કે તેઓમાં દેવોત્પત્તિની સંભાવનાને લીધે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અસંક્લિષ્ટ તેજોલેશ્યાનો સદ્ભાવ પણ હોઈ શકે છે, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યેમાં સંક્લિષ્ટ અને અસંક્લિષ્ટ રૂપ છએ લેશ્યાઓ હોય છે, તેથી તેમને વિષે સવિશેષણ ચાર સૂત્ર આપ્યા છે અસુરકુમારોની જેમ વ્યન્તરોમાં પણ સંક્લિષ્ટ કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે વૈમાનિકોમાં આ વિશેષણથી રહિત જે તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ કહ્યો છે તેજુ કારણ એ છે કે તેમનામાં એ ત્રણ લેશ્યાઓ જ હોય છે વ્યવચ્છેદના સદ્ભાવમાં જ વિશેષણ સફળ થાય છે, તે કારણે “વૈમાણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ પણત્તાઓ” આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ

पुज्यते २५। ज्योतिष्केषु तेजोभिरयाणा ऋकस्या एव सद्भावन प्रिस्थानकावतारा
ज्योतिष्कसूत्र नोक्तमिति ॥ सू० ११ ॥

पूर्व वैमानिकानां लेखा द्वारणेऽ प्रिस्थानकावतार उक्ताः, ज्योतिष्कानां तु
यथा तदसम्भवाघलनधर्मेऽ प्रिस्थानकावतारमाह—

मूलम्—तीर्हि ठाणेर्हि तारासूत्रे चछिन्ना त जहा धिकुध
माणे वा परियारेमाणे वा ठाणाओ वा ठाण सक्रममाणे
तारासूत्रे चलेज्जा । तीर्हि ठाणेर्हि देव विज्जुयार करेज्जा, त
जहा—धिकुधमाणे वा परियारेमाणे वा तहासूत्रस्स समणस्स
वा माहणस्स वा इद्धि जुइ जस घल वीरिय पुरिसक्कार
परक्कमे उवदसेमाणे देव विज्जुयार करेज्जा । तीर्हि ठाणेर्हि
देवे थणियसह करेज्जा त जहा—धिकुधमाणेवा, एव जहा
विज्जुयारे तहेय थणियसहपि ॥ सू० १२॥

छाया—त्रिभि स्थानैस्सारारूप यच्छति, तद्यथा—त्रिकुर्वद्वा परिचार्यमाण वा स्या
नाथ वा स्थानं सक्रामत् तारासूत्र यच्छति । त्रिभि स्थानैर्देवो विधुत्कारं कुर्यात्,
तद्यथा, त्रिकुर्वद्वा परिचार्यमाणं वा तथारूपस्य भ्रमणस्य वा माहनस्य वा श्रद्धिं
घुतिं यशोवर्धं वीर्यं पुरुषकारपराक्रमम् उपदर्शयन् देवा विधुत्कारं कराति ।
त्रिभिः स्थानैर्देवः स्तनितवज्ज्दं कराति, तद्यथा—त्रिकुर्वद्वा, एवं यथा विधुत्कारं
तथैव स्तनितवज्ज्दमपि ॥ सू० १२ ॥

ऐसा पाठ कहा गया है ज्योतिष्कवेद्यो में केवल एक तेजोछेद्या का
ही सद्भाव है—अतः यहाँ प्रिस्थानकके प्रकरण का सम्बन्ध होने से
ज्योतिष्कसूत्र सूत्रकारने नहीं कहा है ॥ सू० ११ ॥

पहिछे वैमानिकों के छेद्याद्वारको लेकर प्रिस्थानकका प्रकरण
कहा, परन्तु ज्योतिष्कों के एक ही तेजोछेद्या होने के कारण इस

छेद्यो छि ज्योतिष्क देवोर्मा मात्र तेजोछेद्यानो न सद्भावो ढोय छि अर्द्धा त्रिस्था
नभुं प्रकरयु आहतु ढोवाभी सूत्रकारे ज्योति छ सूत्रनु कथन उद्ध नभी ॥ सू ११ ॥

पछेछाना सूत्रमा वैमानिकानां छेद्याद्वारनी अपेक्षान्ने त्रिस्थानकना प्र-
करयुं कथन उद्ध पर तु ज्योतिष्कोर्मा मात्र तेजोछेद्यानो न सद्भावो ढोवाभी

ટીકા—‘તીર્હિ ઠાળેર્હિ’ इत्यादि । त्रिभिः स्थानैः—कारणैः तारारूपं तारका-
मात्रं चलति-स्वस्थानं त्यजति । तदेव स्थानत्रयं दर्शयति—वैक्रियं कुर्वन्, परि-
चारयमाणं—मैथुनार्थं संरन्मयुक्तं सत् स्थानाद्-स्वस्थानात् स्थानान्तरम्—अन्य-
स्थानं संक्रामत्-गच्छत्, यथा—कचचिन्महर्द्धिके देवादी चमरवद्वैक्रियादि कुर्वन्ति
सति तन्मार्गदानार्थमपि चलतीति ।

उक्तंच—“तत्थणं जे से वावाइए अंतरे से जहन्नेण दोन्नि छावडे
जोयणमए, उकोसेणं वारसजोयणसहस्साइं” इति ।

छाया—एव खलु यत्तद्व्याघातिरूपन्तरं तज्जगन्नेन द्वे पट्टपट्टिः योजन-
शते (पट्टपट्टयधिके द्वे योजनशते) । उत्कर्षेण द्वादशयोजनसहस्राणि ।

सम्बन्ध में त्रिस्थानकावतार नहीं कहा—इसलिये अब सूत्रकार उनमें
चलनधर्मको लेकर त्रिस्थानकके अवतार का कथन करते हैं—‘तીर्हि
ठाणेर्हि ताराखवे चलिजा’ इत्यादि ।

टीકાર્થ—ત્રીન સ્થાનૌંસે ત્રીન કારણૌંસે-તારે ચલતેહૈં અર્થાત્ અપને સ્થાન
કો છોડતે હૈં—વે ત્રીન કારણ હસ પ્રકારસે હૈં—એક કારણ હૈં વિક્રિયા
કરને કા અર્થાત્ જવ વે વિક્રિયા કરને લગતે હૈં । તવ અપને સ્થાન કો
વે છોડકર વિક્રિયા કરતે હૈં । તથા જવ વે મૈથુન સેવન કે અભિલાષી
હોતે હૈં—તવ વે અપને સ્થાન કો છોડ કર હી મૈથુન સેવન કરતે હૈં ।
તથા જવ કોઈ મહર્દ્ધિક દેવ ચમર કી તરહ વૈક્રિય આદિ કરતા હૈ, તવ
ઉસે રાસ્તા દેને કે લિયે વે અપને સ્થાન કો છોડ દેતે હૈં । કહા બી હૈ—
“તત્થ ણં જે સે વાવાइए” इत्यादि ।

ત્રિસ્થાનકની વક્તવ્યતામાં તેમની લેશ્યાઓનું પ્રતિપાદન કરાયું નથી. પરંતુ
તેઓ ચલનધર્મથી યુક્ત હોય છે તે ચલનધર્મની અપેક્ષાએ સૂત્રકાર હવે
ત્રણ સ્થાનકોનું નિરૂપણ કરે છે—“તીર્હિ ઠાળેર્હિ તારાખવે ચલિજા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—નીચે દર્શાવેલા ત્રણ સ્થાનોથી—ત્રણ કારણોને લીધે—તારાઓ ચાલે છે,
ઘેટલે કે પોતાનું સ્થાન છોડે છે—(૧) બ્યારે તેઓ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે
પોતાનું સ્થાન છોડે છે (૨) બ્યારે તેઓ મૈથુન સેવવાની ઇચ્છા કરે છે,
ત્યારે તેઓ પોતાના સ્થાનને છોડીને જ મૈથુન સેવન કરે છે (૩) બ્યારે કોઈ
મહર્દ્ધિક દેવ ચમરની જેમ વિક્રિયા આદિ કરે છે, ત્યારે તેને માર્ગ આપવાને
માટે તેઓ પોતાનું સ્થાન છોડે છે કહ્યું પણ છે કે—

“તત્થ ણં જે સે વાવાइए” ઇત્યાદિ—

તત્ત્વશાસ્ત્રાતિ ક્રમંતર મહર્દિક્ષેત્રસ્ય માર્ગદાનાત્ મત્રપેષયતિ કાદાચિત્ક્રમંતરં
તુ સપયોજનપરિમિતપિ મત્રતિ ધમરાધાગમે શ્વેતિ । પૂર્વે તારકાદ્વચ્ચન્નક્રિયા
કારણાનિ પ્રોક્તાનિ, સામ્પત્તેવેત્સ્યૈવ વિદ્યુસ્તનિતક્રિયયો કારણાનિ સુષદૂયનાદ-
'તીર્થિ' સ્ત્યાદિ સુગમ નર-વિદ્યુન્-વિદ્યુન્તા સેવ ક્રિયત્ત્વેતિમાતઃ-કાર્ય,
વિદ્યુતો વા કારણ કાર-ક્રિયા-વપુ કારણત્વ-વિદ્યુત કુર્યાંતિત્વયઃ । વૈક્રિયકર
ણાદીનિ દિ માનિમાનસ્ય મત્રતિ તથ પ્રાણસ્ય ચ દર્પાજ્ઞામત્રત્ત્વચ્ચન્નવિદ્યુદ્ગર્જના
દીન્યપિ મત્રત્ત્વીતિ ધમ્નવિદ્યુત્કારાદીનાં વૈક્રિયાદિક્ષ કારણત્વાક્તમિતિ । મહર્દિ-

પદ્માં જો વ્યાપ્તાતિક અન્તર છે થઈ જવન્ય સં ૨૬૬ યોજનકા છે,
ઔર ઝરણા સે ચાર હજાર યોજન કા છે । મેરુ પથત કી અપેક્ષા સે,
પદ્મ મહર્દિક્ષ દેવ કો માર્ગદાન દેતે સમય વ્યાપ્તાતિક અન્તર હોના છે ।
તથા પાદાચિત્ક્રમ જો અન્તર છે વહ તો પદ્મ છાત્ર યોજન કા જો હોના
છે । હસ તરફ સે યે તારા દેવોં કે ચલનક્રિયા કે કારણ કહે ગયે છે ।

અથ સૂત્રકાર દેવકે હી વિદ્યુત્ ઔર સ્તનિત ક્રિયાકે કારણોંકા કથન
કરતે છુપ ફરતે હૈ-કિ-“તર્થિ ઠાણેર્થિ દેવે વિઝ્જુયાર કરેજ્ઞા” ૬૦
ત્રીન કારણોં વો લેખર દેવ વિદ્યુત્કાર કરતે હૈ યે ત્રીન કારણ હસ
પ્રકાર સે હૈ-જય દેવ વિક્રિયા કરતા હૈ તર પદ્મ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ ।
જય વહ મૈયુન સેયનમેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ તથ વહ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ તથા
જય વહ તથાત્પચાલે અમણ ઔર માહણ કો અવર્ના મહર્દિ, ધુતિ, યશ,
પલ, વીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ દિખાતા હૈ । તથ વહ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ
યે વૈક્રિયકરણ આદિરૂપ કાર્ય સામિમાન (અમિમાનસહિત) દેવકે

અહીં જે વ્યાપ્તાતિક અન્તર છે તે વ્યાપ્તાતિક વ્યાપ્તિ ૨૬૬ યોજનનું અને
વધારેમાં વધારે બાર હજાર યોજનનું હોય છે મેરુ પથતની અપેક્ષાએ આ
મહર્દિક્ષ દેવને માટે આપતી વખતે આ વ્યાપ્તાતિક અન્તર યાવ છે
તે અન્તર ક્યારેક એક લાખ યોજનનું પણ હોય છે તારા રૂપ દેવોના અક-
નના આ મરણો કહેવ મા આગ્યા છે હવે સૂત્રકાર દેવની વિદ્યુત્ અને સ્તનિત
(ચરન) ક્રિયાઓના કારણોનું નિરૂપણ કરતા કહે છે કે—

તિર્થિ ઠાણાદ્ વેવે વિઝ્જુયાર કરેજ્ઞા ' ઇત્યાદિ—

નીચે હસ આ પ્રમાણેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવ વિદ્યુત્કાર કરે છે (૧)
આરે હવ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે આરે દેવ મૈયુન સેવનમાં
પ્રવૃત્ત હોય છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે (૨) આરે તે તથાત્પચાળ અમણ
અથવા માહણને પોતાની મહર્દિ, ધુતિ અથવા બીજા અને પુરુષકાર પરાક્રમ
ખતાવે છે ત્યારે પણ તે વિદ્યુત્કાર કરે છે આ વૈક્રિયકરણ આદિ કામ અસિ

વિમાનવસ્ત્રાભૂષણાદિમમૃદ્ધિ દ્યુતિ-શરીરાભરણાદિદીપ્તિ, યશઃ-રૂપાર્તિ, વલં-શરીરં સામર્થ્ય, વીર્ય-જીવમયં વલં, તથા પુરુષકારઃ-પૌરુષાભિમાન વિશેષથ્વ પરાક્રમઃ- નિષ્ણાદિતસ્ત્રવિષયઃ પુરુષકાર એવં ચેતિ પુરુષકારપરાક્રમં, તત્ સર્વમ્ ઉપદર્શયમાનો દેવો વિદ્યુત્કારં સ્તનિતશબ્દં મેઘગર્જિતશબ્દં ચ કરોતીતિ સમ્યન્ધઃ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

અનન્તરમુત્પાતરૂપૌ વિદ્યુત્કારસ્તનિતશબ્દૌ પ્રૌક્તૌ, સામ્પ્રતમુત્પાતરૂપાણ્યેવ લોકાન્ધકારાદીનિ પોડશમૂઝ્યા પ્રાહ—

મૂલ્મ-તીર્હિ ઠાગેર્હિ લોગંધયારે સિયા, તં જહા-અરિર્હં-
તેર્હિ વોચ્છિજ્જમાણેર્હિ, અરિર્હંતપન્નત્તે ધમ્મે વોચ્છિજ્જમાણે,
પુવ્વગ્ગ વોચ્છિજ્જમાણે ૧ । તીર્હિ ઠાણેર્હિ લોગુજ્જોર્હિ સિયા, તં
જહા-અરિર્હંતેર્હિં જાયમાણેર્હિં, અરિર્હંતેસુ પવ્વયમાણેસુ અરિર્હં-

હોતે હૈં. તથા ઇસ ક્રિયા મેં પ્રવૃત્ત જો દેવ હોતા હૈં ઉસકે દર્પ (અહંકાર) ઓર ઉલ્લાસ મો હોતે હૈં । અતઃ એસે દેવ કે સ્વસ્થાન સે ચલનક્રિયા ઓર વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઈ મો હોતી હૈં । ઇસી સે ઇન ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિકોં કા વૈક્રિયાદિકરણ કો કારણરૂપ સે કહા ગયા હૈં । વિમાન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ સમૃદ્ધિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈં, શરીર આભરણ આદિ કી દીપ્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈં, રૂપાર્તિ કા નામ યશ હૈં । શારીરિક સામર્થ્ય કા નામ વલં હૈં. જીવ સે ઉદ્ભૂત વલં કા નામ વીર્ય હૈં, પુરુષાર્થ કા નામ પુરુષકાર હૈં । યહ પુરુષપ્રકાર હી પરાક્રમ હૈં. ઇન ઋદ્ધિ આદિ કો દિશ્વાતા હુઆ દેવ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ કો મેઘ કી ગર્જના જૈસે શબ્દ કો કરતા હૈં ॥ સૂ૦૨ ॥

માનયુક્ત દેવ જ કરે છે. આ ક્રિયામા પ્રવૃત્ત થનાર જે દેવ હોય છે તે દેવમા દર્પ (અહંકાર) અને ઉલ્લાસ પણ હોય છે તેથી એવો દેવ પોતાને સ્થાનેથી ચલનક્રિયા, વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઓ પણ કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે આ ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિ ક્રિયાઓ વૈક્રિયકરણ આદિને કારણે થાય છે.

વિમાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ. સમૃદ્ધિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર, આભરણ આદિની દીપ્તિનું નામ દ્યુતિ છે. ખ્યાતિનું નામ યશ છે. શારીરિક સામર્થ્યનું નામ વળ છે આત્મબળનું નામ વીર્ય છે. પુરુષાર્થનું નામ પુરુષકાર છે. તે પુરુષકાર જ પરાક્રમરૂપ હોય છે. પોતાની આ ઋદ્ધિ આદિનું પ્રદર્શન કરતો દેવ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિતશબ્દ-મેઘની ગર્જના જેવો અવાજ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

તત્ર વ્યાપાતિરૂપન્તર મહર્ષિક્ષેરસ્ય માર્ગરાનાત્ પ્રવેષયન્તિ ક્ષાદાચિત્તમન્તરં
તુ સંપયોજનપરિમિતપિ મરતિ ચમરાયામયે ઇવેતિ । પૂર્વ તારકાદેવચક્રનક્રિયા
કારણાનિ પ્રોક્તાનિ, સામ્પત્રદેવસ્યેવ વિદ્યુસ્તનિતક્રિયથોઃ કારણાનિ સૂત્રત્રયનાદ-
'તીર્થિ' રૂપાદિ સુગમ નર-વિદ્યુન્-વિદ્યુત્તા મેવ ક્રિયત ઇતિહાર-કાર્ય,
વિદ્યુતો વા કારણ કાર-ક્રિયા-વપુ-કારણ-વિદ્યુત કુર્યાંતિત્યયઃ । વૈક્રિયકર
નાદીનિ દિ મામિમાનસ્ય પ્રવતિ તત્ર મરણસ્ય ચ દર્પાદ્યામવતઃચક્રનવિદ્યુદ્ગર્જના
દોન્યપિ મપન્તીતિ ચમનવિદ્યુત્કારાદીનાં વૈક્રિયાદિક કારણતયાક્તમિતિ । તદ્વિ-

યહાં જો વ્યાપાતિક અન્તર છે વહ જગન્ય સ રક્ષ યોજનકા છે,
ઔર ઉત્ક્રાંત સે પાર હજાર યોજન કા છે । મેરુ પથન કી અપેક્ષા સે,
યહ મહર્ષિક દેવ કો માર્ગરાન લેતે સમગ્ર વ્યાપાતિક અન્તર હોના છે ।
તથા ક્ષાદાચિત્તક જો અન્તર છે યહ તો એક છાગ્ર યોજન કા 'મો' હોના
છે । ઇસ તરહ સ ચે તારા દેવોં કે ચલનક્રિયા કે કારણ કહે ગયે છે ।

અય સૂત્રકાર દેવકે હી વિદ્યુત્ ઔર સ્તનિત ક્રિયાકે કારણોંકા કવન
કરતે છુપ્ત ફહતે છે-કિ-"તર્થિ ઠાણેર્થિ દેવે વિદ્યુત્કાર કરેજ્ઞા" ૬૦
ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ વિદ્યુત્કાર કરતે છે ચે ત્રીન કારણ ઇસ
પ્રકાર સે છે-જય દેવ વિક્રિયા કરતા છે તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા છે ।
જય વહ મૈથુન સેવનમે પ્રવૃત્ત હોતા છે તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા છે તથા
જય વહ તપાહપચાલે અમણ ઔર માહણ કો અવની શક્તિ, ધુતિ, યશ,
પલ, વીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ દિશ્વામા છે । તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા છે
ચે વૈક્રિયકારણ આવિકુપ કાર્ય સામિમાન (અમિમાનસહિત) દેવકે

બહી કે વ્યાપાતિક અન્તર છે ત બ્રાહ્માનાં બ્રાહ્મ ૨૧૬ યોજનતુ અને
વધારેમા વધારે બાર હજાર યોજનતુ હોય છે એક પવતળી અપેક્ષાએ આ
મહર્ષિક દેવને માત્ર આવી વખતે આ વ્યાપાતિક અન્તર માય છે
તે અન્તર ક્યારેક એક સાબ યોજનતુ પણ હોય છે તારા રૂપ હોવાના અવ-
નતા આ કારણે કહેવામા આવ્યા છે હવે સૂત્રકાર દેવની વિદ્યુત્ અને સ્તનિત
(જજન) ક્રિયાઓના કારણેનું નિરૂપણ કરતા કહે છે કે—

તર્થિ ઠાણેર્થિ દેવે વિદ્યુત્કાર કરેજ્ઞા' ઇત્યાદિ—

નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવ વિદ્યુત્કાર કરે છે (૧)
જ્યારે દેવ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે જ્યારે દેવ મૈથુન સેવનમાં
પ્રવૃત્ત હોય છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે (૩) જ્યારે તે તપાહપચાળા અમણ
અથવા માહણને પોતાની શક્તિ, ધુતિ અથ બલ વીર્ય અને પુરુષકાર પરાક્રમ
બતાવે છે ત્યારે પણ તે વિદ્યુત્કાર કરે છે આ વૈક્રિયકારણ આદિ કાય અભિ

સુધા ટીકા સ્વા.૩ ઉ.૧ સૂ. ૧૩, ઉત્પાદરૂપલોકાન્ધકારાદીનાંનિરૂપણમ્ ૬૧૭

વિમાનવસ્ત્રાભૂષણાદિમઠ્ઠિ દ્યુતિ-શરીરાભરણાદિદીપ્તિ, યશઃ-રૂપાતિ, વલં-શરીરં
સામર્થ્ય, વીર્ય-જીવિમાનં વલં, તથા પુરુષકારઃ-પુરુષાભિમાન વિશેષથ પરાક્રમઃ-
નિષ્પાદિતસ્વવિપયઃ પુરુષકાર ઇવ ચેતિ પુરુષકારપરાક્રમં, તત્ સર્વમ્ ઉપદર્શયમાનો
દેવો વિદ્યુત્કારં સ્તનિતશબ્દં મેઘગર્જિતશબ્દં ચ કરોતીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૧૨ ॥
અનન્તરમુત્પાતરૂપી વિદ્યુત્કારસ્તનિતશબ્દૌ પ્રોક્તૌ, સામ્પ્રતમુત્પાતરૂપાણ્યેવ
લોકાન્ધકારાદીનિ પોડશમૂઢ્યા પ્રાદ-

મૂઢમ્-તીહિં ઠાગેહિં લોગંધયારે સિયા, તં જહા-અરિહં-
તેહિં વોચ્છિજ્જમાણેહિં, અરિહંતપન્નત્તે ધમ્મે વોચ્છિજ્જમાણે,
પુવ્વગણ વોચ્છિજ્જમાણે ૧ । તીહિં ઠાગેહિં લોગુજ્જોણ સિયા, તં
જહા-અરિહંતેહિં જાયમાણેહિં, અરિહંતેસુ પવ્વયમાણેસુ અરિહં-

હોતે હૈં. તથા હસ ક્રિયા મેં પ્રવૃત્ત જો દેવ હોતા હૈં ઉસકે દર્પ
(અહંકાર) ઓર ઉલ્લાસ ઓ હોતે હૈં । અતઃ એસે દેવ કે સ્વસ્થાન સે
ચલનક્રિયા ઓર વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઈ ઓ હોતી હૈં । હસી
સે હન ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિકોં કા વૈક્રિયાદિકરણ કો કારણરૂપ સે
કહા ગયા હૈં । વિમાન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ સમૃદ્ધિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈં,
શરીર આભરણ આદિ કી દીપ્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈં, રૂપાતિ કા નામ
યશ હૈં । શારીરિક સામર્થ્ય કા નામ વલ હૈં. જીવ સે ઉદ્ભૂત વલ કા
નામ વીર્ય હૈં, પુરુષાર્થ કા નામ પુરુષકાર હૈં । યહ પુરુષપ્રકાર હી પરાક્રમ
હૈં. હન ઋદ્ધિ આદિ કો દિખાતા હુઆ દેવ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત
શબ્દ કો મેઘ કી ગર્જના જૈસે શબ્દ કો કરતા હૈં ॥ સૂ. ૧૨ ॥

માનયુક્ત દેવ જ કરે છે. આ ક્રિયામા પ્રવૃત્ત થનાર જે દેવ હોય છે તે
દેવમાં દર્પ (અહંકાર) અને ઉલ્લાસ પણ હોય છે તેથી એવો દેવ પોતાને
સ્થાનેથી ચલનક્રિયા, વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઓ પણ કરે છે તેથી જ એવું
કહ્યું છે કે આ ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિ ક્રિયાઓ વૈક્રિયકરણ આદિને કારણે થાય છે.

વિમાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ. સમૃદ્ધિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર, આભ-
રણ આદિની દીપ્તિનું નામ દ્યુતિ છે. રૂપાતિનું નામ યશ છે. શારીરિક સામ-
ર્થ્યનું નામ વળ છે આત્મબળનું નામ વીર્ય છે. પુરુષાર્થનું નામ પુરુષકાર
છે. તે પુરુષકાર જ પરાક્રમરૂપ હોય છે. પોતાની આ ઋદ્ધિ આદિનું પ્રદર્શન કરતો
દેવ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિતશબ્દ-મેઘની ગર્જના જેવો અવાજ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

ताणणाणुप्पायमहिमासु २ । तीहि ठाणेहि देवधयारे सिया, त जहा अरिहतेहि वोच्छिज्जमाणेहि, अरिहतपन्नत्ते धम्मे वोच्छिज्जमाणे, पुब्बगए वोच्छिज्जमाणे ३ । तीहि ठाणेहि देवुज्जोए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि, अरिहताण नाणुप्पायमहिमासु ४ । तीहि ठाणेहि देवसनिवाए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि, अरिहताण नाणुप्पायमहिमासु ५ । एव देवुककलिया ६, देवकह कहए ७ । तीहि ठाणेहि देविंदामाणुस्स लोग हव्वमागच्छति, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि अरिहताण नाणुप्पायमहिमासु ८ । तीहि ठाणेहि लोगतिया देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि अरिहताण नाणुप्पायमहिमासु ९ । एव सामाणिया १०, तायत्तीसगा ११, लोगपाला देवा १२, अग्गमहिंसीओ देवीओ १३, परिसोववन्नगा देवा १४, अणि याहिवई देवा १५, आयरक्खगा देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति १६ ।

तीहि ठाणेहि देवा अब्भुट्टिज्जा, त जहा-अरिहतहि जायमाणेहि जाव त चेव १ । एवमासुणाइ चलेज्जा २, सीहणाय फरेज्जा ३, चेलुम्खेव फरेज्जा ४ । तीहि ठाणेहि देवाण चेइ यरुम्खा चळेज्जा, त जहा-अरिहतहि त चेव ५ ॥ सू० १३ ॥

છાયા—ત્રિભિ સ્થાને લોકાન્ધકારઃ સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમા-
નેષુ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૧। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્લોકો-
દ્યોતઃ સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદ-
મહિમાસુ ૨। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્દેવાન્ધકાર સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ,
અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૩। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્દેવોદ્યોતઃ
સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ

ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ દેવ કરતા હૈ એસા કથન
ક્રિયા । અવ ઉત્પાતરૂપ હી લોકાન્ધકાર આદિ કો સૂત્રકાર ષોડશસૂત્ર
દ્વારા કહતે હૈ—‘ તીર્હિ ઠાળેહિ લોગંધયારે સિયા ’ ઇત્યાદિ ।
સૂત્રાર્થ—ત્રીન કારણોંસે લોકાન્ધકાર—લોકમેં અન્ધકાર હોતા હૈ, વે કારણ
હસ પ્રકાર સે હૈ—એક જવ અર્હન્ત ભગવન્ત નિર્વાણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ
તવ લોકમેં અન્ધકાર હો જાતા હૈ, દૂસરા કારણ એસા હૈ કિ જવ અર્હન્ત
પ્રરૂપિત ધર્મકી વ્યુચ્છિત્તિ હોતી હૈ—તીર્થ વ્યવચ્છેદકાલ હોતા હૈ—તવ
લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ, તથા ઉત્પાદ આદિ ચૌદહપૂર્વ જવ વ્યુચ્છિદ્
હોતે હૈ તવ લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ ।

ત્રીન કારણોં સે લોક મેં ઉદ્યોત હોતા હૈ, વે ત્રીન કારણ એસે હૈ—
એક જવ અર્હન્ત પ્રભુ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તવ તથા અર્હન્ત ભગવાન્ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હૈ તવ, ઓર જવ અર્હન્ત પ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી
મહિમા હોતી હૈ તવ ।

દેવ દ્વારા ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિત શબ્દ—મેઘની ગર્જના જેવો
અવાજ કરાય છે, એવું કથન પહેલાના સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું. હવે ઉત્પાતરૂપ
લોકાન્ધકાર આદિનું સૂત્રકાર ૧૬ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

“ તીર્હિ ઠાળેહિ લોગંધયારે સિયા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં અંધકાર થઈ જાય છે તે કારણો આ પ્રમાણે
છે—(૧) જ્યારે અર્હત ભગવાન નિર્વાણ પામે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી
જાય છે. (૨) જ્યારે અર્હત પ્રરૂપિત ધર્મની વ્યુચ્છિત્તિ (વિનાશ) થઈ જાય
છે એટલે કે જ્યારે તીર્થ—વ્યવચ્છેદકાળ આવે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર
વ્યાપી જાય છે. (૩) જ્યારે ઉત્પાદ આદિ ચૌદે પૂર્વો વ્યુચ્છિદ્યમાન (વિનષ્ટ)
થાય છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય છે

ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં ઉદ્યોત (પ્રકાશ) વ્યાપી જાય છે—(૧)
જ્યારે અર્હત પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય છે, (૨) જ્યારે અર્હત પ્રભુ દીક્ષા અંગીકાર
કરે છે, અને (૩) જ્યારે અર્હત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહિમા થાય છે, ત્યારે
લોકમાં પ્રકાશ વ્યાપી રહે છે.

ताण्णाणुप्पायमहिमासु २ । तीहि ठाणेहि देवधयारे सिया, त जहा अरिहतेहि^१ वोच्छिज्जमाणेहि, अरिहतपन्नसे धम्मे वोच्छिज्जमाणे, पुव्वगए वोच्छिज्जमाणे ३ । तीहि ठाणेहि देवुज्जोए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ४ । तीहि ठाणेहि देवसनिवाए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ५ । एव देवुक्कलिया ६, देवकह कइए ७ । तीहि ठाणेहि, देविंदा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ८ । तीहि ठाणेहि लोगतिया देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ९ । एव सामाणिया^१ १०, तायत्तीसगा ११, लोगपाला देवा १२, अग्गमहिसीओ देवीओ १३, परिसोववन्नगा देवा १४, अणियाहिर्वई देवा १५, आयरक्खगा देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति १६ ।

तीहि ठाणेहि देवा अठ्ठमुट्ठिजा, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि जाव त चेव १ । एवमासणाइ चळेज्जा २, सीहणाय करेज्जा ३, चेलुक्खेव करेज्जा ४ । तीहि ठाणेहि देवाण चेइ यस्सत्वा चळेज्जा, त जहा-अरिहतेहि त चेव ५ ॥ सू० १३॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈ લોકાન્ધકારં સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમા-
નેષુ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૧। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્લોકો-
દ્યોતઃ સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદ-
મહિમાસુ ૨। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવાન્ધકાર સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ,
અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૩। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવોદ્યોતઃ
સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ

ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ દેવ કરતા હૈ એસા કથન
કિયા । અવ ઉત્પાતરૂપ હી લોકાન્ધકાર આદિ કો સૂત્રકાર ષોડશસૂત્ર
દ્વારા કહતે હૈ—‘ તીર્હિ ઠાળેહિં લોગંધયારે સિયા ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ત્રીન કારણોંસે લોકાન્ધકાર—લોકમેં અન્ધકાર હોતાહૈ, વે કારણ
હસ પ્રકાર સે હૈ—એક જવ અર્હન્ત ભગવન્ત નિર્વાણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ
તવ લોકમેં અન્ધકાર હો જાતા હૈ, દૂસરા કારણ એસા હૈ કિ જવ અર્હન્ત
પ્રરૂપિત ધર્મકી વ્યુચ્છિત્તિ હોતી હૈ—તીર્થ વ્યવચ્છેદકાલ હોતા હૈ—તવ
લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ, તથા ઉત્પાદ આદિ ચૌદહપૂર્વ જવ વ્યુચ્છેદ
હોતે હૈ તવ લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ ।

ત્રીન કારણોં સે લોક મેં ઉદ્યોત હોતા હૈ, વે ત્રીન કારણ એસે હૈ—
એક જવ અર્હન્ત પ્રભુ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તવ તથા અર્હન્ત ભગવાન્ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હૈ તવ, ઓર જવ અર્હન્ત પ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી
મહિમા હોતી હૈ તવ ।

દેવ દ્વારા ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિત શબ્દ—મેઘની ગજના જેવો
અવાજ કરાય છે, એવું કથન પહેલાના સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું. હવે ઉત્પાતરૂપ
લોકાન્ધકાર આદિનું સૂત્રકાર ૧૬ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

“ તીર્હિ ઠાળેહિં લોગંધયારે સિયા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં અંધકાર થઈ જાય છે તે કારણો આ પ્રમાણે
છે—(૧) જ્યારે અર્હત ભગવાન નિર્વાણ પામે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી
જાય છે. (૨) જ્યારે અર્હત પ્રરૂપિત ધર્મની વ્યુચ્છિત્તિ (વિનાશ) થઈ જાય
છે એટલે કે જ્યારે તીર્થ—વ્યવચ્છેદકાળ આવે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર
વ્યાપી જાય છે. (૩) જ્યારે ઉત્પાદ આદિ ચૌદે પૂર્વે વ્યુચ્છિદ્યમાન (વિનષ્ટ)
થાય છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય છે.

ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં ઉદ્યોત (પ્રકાશ) વ્યાપી જાય છે—(૧)
જ્યારે અર્હત પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય છે, (૨) જ્યારે અર્હત પ્રભુ દીક્ષા અંગીકાર
કરે છે, અને (૩) જ્યારે અર્હત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહિમા થાય છે, ત્યારે
લોકમાં પ્રકાશ વ્યાપી રહે છે.

૪। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવસનિવાતઃ સ્પાત્, તત્રયા-મર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૫। ૫થ દેવોત્કલિકા ૬, દેવકહ્વહ્વ ૭। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવેન્દ્રા માનુષ્ય સ્લોક હવ્યમાગચ્છન્તિ, તત્રયા મર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૮। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્લોકાન્તિકા દેવા માનુષ્ય સ્લોક હવ્યમાગચ્છન્તિ, તત્રયા-મર્હત્સુ જાયમાનેષુ અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૯। ૫થ સામાનિકાઃ ૧૦ પ્રાયશ્ચિરકાઃ ૧૧, સ્લોક

ત્રીન કારણોં સે દેવલોક મેં અઘેરા હો જાતા હૈ, ધ ત્રીન કારણ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ક જય અર્હન્તપ્રસુ નિર્વાણગત હોતે હૈ તય, તથા અર્હન્તપ્રરૂપિત ધમ જય વ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ તય, તથા પૂર્વગત થુત જય વ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ-તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવોચોત હોતા હૈ-જૈસે-જય અર્હન્તપ્રસુકા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હૈં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુ કે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા કી જાતી હૈ તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવ સમાગમ હોતા હૈ-જૈસે જય અર્હન્તપ્રસુ કા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હૈં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી મહિમા કી જાતી હૈ તય, હસી તરહ સે દેવોત્કલિકા દેવોંકા ૧ક જગહ ૧કગ્રિત હોના હોતા હૈ, હસી તરહ સે દેવોં કા કહ્વહ્વ હોતા હૈ । આનન્દાતિરેક સે દેવોં કા કલકલ શબ્દ હોતા હૈ ।

ત્રયુ કારણેને લીધે દેવલોકમાં અધાર આવી બધ છે તે ત્રયુ કારણે નીચે પ્રમાણે સમજવા-(૧) અર્હન્ત પ્રસુ નિર્વાણ પામે છે ત્યારે (૨) અર્હન્ત પ્રરૂપિત ધમ આપે વ્યુચ્છિદ્ધ મર્હ બધ છે ત્યારે, (૩) પૂરવત મુત આપે વ્યુચ્છિદ્ધ મર્હ બધ છે ત્યારે.

ત્રયુ કારણેને લીધે દેવલોકમાં ઉચોત વ્યાપી બધ છે-(૧) આપે અર્હન્ત પ્રસુને જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) આપે અર્હન્ત પ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરે છે ત્યારે અને (૩) આપે અર્હન્ત પ્રસુના જ્ઞાનોત્પાદની મહિમા થાય છે ત્યારે

ત્રયુ કારણે દેવસમાગમ થાય છે-(૧) આપે અર્હન્ત પ્રસુને જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) આપે અર્હન્ત પ્રસુ વીક્ષા લે છે ત્યારે અને (૩) આપે અર્હન્ત પ્રસુના જ્ઞાનોત્પાદનને (દેવજ્ઞાન પ્રાપ્તિને) મહોત્સવ કરવામાં આવે છે આ ત્રયુ કારણેને લીધે દેવોત્કલિકા (દેવોં કા જગહ જગાળે જગમ થવાત) થાય છે જો ત્રયુ કારણેને લીધે દેવોને અતિશય આનંદ થાય છે, અને તે આનંદાતિરેકને લીધે તેઓ ખડખડ હસે છે

પાલા દેવાઃ ૧૨,—, અગ્રમહિષ્યો દેવ્યઃ ૧૩ પરિપદુપપન્નકા દેવાઃ ૧૪, અનિ-
કાધિપતયોદેવાઃ ૧૫, આત્મરક્ષકા દેવા માનુષ્યં લોકં હવ્યમાગચ્છન્તિ ૧૬ ।

ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવા અમ્યુત્તિષ્ઠન્તિ તદ્યથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, યાવત્ તદેવ ૧ ।
અમાસનાનિ ચલન્તિ ૨, સિંહનાદં કુર્વન્તિ ૩, ચેલોત્ક્ષેપં કુર્વન્તિ ૪ । ત્રિભિઃ
સ્થાનૈર્દેવાનાં ચૈત્યવૃક્ષાશ્ચલન્તિ, તદ્યથા—અર્હત્સુ તદેવ ૫ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવેન્દ્ર મનુષ્યલોક મે શીઘ્રતા કે સાથ આતે
હેં । જૈસે જવ અર્હન્તપ્રભુ કા જન્મ હોતા હૈ તવ, તથા અર્હન્તપ્રભુ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હેં તવ, ઓર જવ અર્હન્તપ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી મહિમા
કી જાતી હેં તવ—ઈન્हीं ત્રીન કારણોં સે લોકાન્તિક દેવ ખી વહુન જલ્દી
મનુષ્યલોક મેં આતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર સામાનિક દેવ,
ત્રાયસ્ત્રિશકદેવ, લોકપાલ દેવ, અગ્રમહિષિયાં—દંબિયાં, પારિષત્ક દેવ,
અનિકાધિપતિદેવ ઓર આત્મરક્ષકદેવ ખી હસ મનુષ્યલોક મેં વહુત
જલ્દી આતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ અપને ૨ આસનોં સે
સિંહાસનોં સે વઠ બેઠતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં સે લેકર શક્રાદિ દેવોં
કે આસન ચલાયમાન હોતે હેં । ઈન્हीं કારણોં સે લેકર વે સિંહનાદ
કરતે હેં ઓર ચેલોત્ક્ષેપ ખી કરતે હેં । યે સવ કાર્ય પ્રમોદ કે વશવર્તી
હોકર વે કરતે હેં । તથા ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર ચૈત્યવૃક્ષ—દેવવૃક્ષ
વિશેષ ચલાયમાન હોતે હેં ।

નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવેન્દ્રો ઘણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં
આવે છે—(૧) જ્યારે અર્હંત પ્રભુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હંત
પ્રભુ દીક્ષા લે છે ત્યારે, અને (૩) જ્યારે અર્હંત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહા-
ત્સવ કરવામાં આવે છે, ત્યારે દેવેન્દ્રો ઘણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં આવે
છે. આ ત્રણ કારણોને લીધે લોકાન્તિક દેવો પણ ઘણી જ ઝડપથી મનુષ્ય-
લોકમાં આવે છે આ ત્રણ કારણોને લીધે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિશક દેવો,
અગ્રમહિષી દેવીઓ, પારિષત્ક દેવો, અનિકાધિપતી દેવો અને આત્મરક્ષક
દેવો પણ ઘણી જ ઝડપથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે. આ ત્રણ કારણોને
લીધે જ દેવો પોતાપોતાના સિંહાસનોપરથી ઉઠે છે. આ ત્રણ કારણોને
લીધે જ શક્રાદિ દેવોના આસનો ચલાયમાન થાય આ ત્રણ કારણોને લીધે જ
તેઓ સિંહનાદ કરે છે અને ચેલોત્ક્ષેપ પણ કરે છે. આ બધા કાર્યો આનંદને
કારણ જ તેઓ કરે છે. આ ત્રણ કારણો જ ચૈત્યવૃક્ષ (દેવવૃક્ષ વિશેષ)
ચલાયમાન થાય છે.

૪। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવસનિગતઃ સ્યાત્, ત્રયણ-અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રયજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૫। એવં દશોત્કલિકા ૬, દેવકદ્વદશકઃ ૭। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવેન્દ્રા માનુષ્ય લોક દૃષ્યમાગચ્છન્તિ, ત્રયણ અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રયજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૮। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્લોકાન્તિકા દેવા માનુષ્ય લોક દૃષ્યમાગચ્છન્તિ, ત્રયણ-અર્હત્સુ જાયમાનેષુ અર્હત્સુ પ્રયજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૯। એવં સામાનિકાઃ ૧૦, પ્રાપ્તિરુકાઃ ૧૧ લોક

ત્રીન કારણોં સે દેવલોક મેં અધેરા હો જાતા હૈ, ચે ત્રીન કારણ હસ પ્રકાર સે હેં-એક જય અર્હન્તપ્રમુ નિર્વાણગત હોતે હૈ તય, તથા અર્હન્તપ્રરુપિત ધમ્મ જય મ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ તય, તથા પૂર્વગત મૃત જય મ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ-તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવોથોત્ત હોતા હૈ-જેસે-જય અર્હન્તપ્રમુ જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રમુ વીક્ષા ધારણ કરતે હેં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રમુ કે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા ફી જાતી હૈ તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવ સમાગમ હોતા હૈ-જેસે જય અર્હન્તપ્રમુ જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રમુ વીક્ષા ધારણ કરતે હેં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રમુકે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા ફી જાતી હૈ તય, હસી તરહ સે દેવોત્કલિકા દેવોંકા એક જગહ એકબ્રિત્ત હોના હોતા હૈ, હસી તરહ સે દેવોંકા કહકહત હોતા હૈ । આનન્દાતિરેક સે દેવોંકા કલકલ શાવ્ધ હોતા હૈ ।

ત્રય કારણોં લીધે દેવલોકમાં જ ખડાર થાવી જાય છે તે ત્રય કારણોં નીચે પ્રમાણે સમજવા- (૧) અર્હન્ત પ્રમુ નિર્વાણ પામે છે ત્યારે (૨) અર્હન્ત પ્રમુપિત ધર્મ જ્યારે મ્યુચ્છિદ્ધ ધર્મ જાય છે ત્યારે, (૩) પૂર્વગત મૃત જ્યારે મ્યુચ્છિદ્ધ ધર્મ જાય છે ત્યારે.

ત્રય કારણોં લીધે દેવલોકમાં ઉચોત વ્યાપી જાય છે- (૧) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુ વીક્ષા ધારણ કરે છે ત્યારે અને (૩) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુના જ્ઞાનોત્પાદને । મહિમા થાય છે ત્યારે

ત્રય કારણે દેવસમાગમ થાય છે- (૧) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુ વીક્ષા લે છે ત્યારે અને (૩) જ્યારે અર્હન્ત પ્રમુના જ્ઞાનોત્પાદનને । (દેવજ્ઞાન પ્રાપ્તિને) મહોત્સવ કરવામાં આવે છે. આ ત્રય કારણોં લીધે દેવોત્કલિકા (દેવોંકા એક જગહ એકબ્રિત્ત થવાનું) થાય છે એજ ત્રય કારણોં લીધે દેવોંકા અતિશય આનંદ થાય છે, અને તે આનંદાતિરેકને લીધે તેઓ ખડખડ હસે છે

પાલા દેવાઃ ૧૨,—, અગ્રમહિષ્યો દેવ્યઃ ૧૩ પરિપદુપપન્નકા દેવાઃ ૧૪, અનિકાધિપતયોદેવાઃ ૧૫, આત્મરક્ષકા દેવા માનુષ્યં લોકં હવ્યમાગચ્છન્તિ ૧૬ ।

ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવા અભ્યુત્તિષ્ઠન્તિ તદ્વત્થા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, યાવત્ તદેવ ૧ ।
 એમાસનાનિ ચલન્તિ ૨, સિંહનાદં કુર્વન્તિ ૩, ચેલોરક્ષેપં કુર્વન્તિ ૪ । ત્રિભિઃ
 સ્થાનૈર્દેવાનાં ચૈત્યવૃક્ષાશ્ચલન્તિ, તદ્વત્થા—અર્હત્સુ તદેવ ૫ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવેન્દ્ર મનુષ્યલોક મેં શીઘ્રતા કે સાથ આતે
 હેં । જૈસે જવ અર્હન્તપ્રભુ કા જન્મ હોતા હૈ તચ, તથા અર્હન્તપ્રભુ જવ
 દીક્ષા ધારણ કરતે હેં તચ, ઔર જવ અર્હન્તપ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી અહિમા
 કી જાતી હેં તચ—ઈન્હીં ત્રીન કારણોં સે લોકાન્તિક દેવ મી વહુન જલ્દી
 મનુષ્યલોક મેં આતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર સામાનિક દેવ,
 ત્રાયસ્ત્રિંશકદેવ, લોકપાલ દેવ, અગ્રમહિવિયાં—દંચિયાં, પારિષત્ક દેવ,
 અનિકાધિપતિદેવ ઔર આત્મરક્ષકદેવ મી ઈસ મનુષ્યલોક મેં વહુત
 જલ્દી આતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ અપને ૨ આસનોં સે
 સિંહાસનોં સે ઊઠ બેઠતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં સે લેકર શક્રાદિ દેવોં
 કે આસન ચલાયમાન હોતે હેં । ઈન્હીં કારણોં સે લેકર વે સિંહનાદ
 કરતે હેં ઔર ચેલોરક્ષેપ મી કરતે હેં । યે સવ કાર્ય પ્રમોદ કે વશવર્તી
 હોકર વે કરતે હેં । તથા ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર ચૈત્યવૃક્ષ—દેવવૃક્ષ
 વિશેષ ચલાયમાન હોતે હેં ।

નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવેન્દ્રો ધણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં
 આવે છે—(૧) જ્યારે અર્હંત પ્રભુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હંત
 પ્રભુ દીક્ષા લે છે ત્યારે, અને (૩) જ્યારે અર્હંત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહોત્સવ
 કરવામાં આવે છે, ત્યારે દેવેન્દ્રો ધણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં આવે
 છે. આ ત્રણ કારણોને લીધે લોકાન્તિક દેવો પણ ધણી જ ઝડપથી મનુષ્ય-
 લોકમાં આવે છે આ ત્રણ કારણોને લીધે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો,
 અગ્રમહિષી દેવીઓ, પારિષત્ક દેવો, અનિકાધિપતી દેવો અને આત્મરક્ષક
 દેવો પણ ધણી જ ઝડપથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે. આ ત્રણ કારણોને
 લીધે જ દેવો પોતપોતાના સિંહાસનોપરથી ઉઠે છે. આ ત્રણ કારણોને
 લીધે જ શક્રાદિ દેવોના આસનો ચલાયમાન થાય આ ત્રણ કારણોને લીધે જ
 તેઓ સિંહનાદ કરે છે અને ચેલોરક્ષેપ પણ કરે છે. આ બધા કાર્યો આનંદને
 કારણે જ તેઓ કરે છે. આ ત્રણ કારણો જ ચૈત્યવૃક્ષ (દેવવૃક્ષ વિશેષ)
 ચલાયમાન થાય છે.

ટીકા—‘તિર્હિ ઠાણેહિ’ ઇત્યાદિ—પોદ્ધમુત્રી સુગમા । નવરં-ત્રિમિઃ
સ્થાને-કારણે સોકે-ક્ષેત્રલોક-ઋર્ચાધસ્તિર્થગ્ રૂપઽધકાર સોકાન્ધકારં
દ્રવ્યતો દૃષ્ટિ વિષાતાનુભાવરૂપ, માવત મકાશકસ્વમાવજ્ઞાનામાવસ્વરૂપ મવતિ ।
ક્ષત્રલોક સ્વરૂપમાહ—

“આગાસસ્ત પપસા, ઉદ્ધ ચ યદે ચ તિરિયલોષ ચ ।

માળાદિ સેનસોર્ય, અણતગ્નિણદસિય સમ્મ ॥ ૧ ॥” -

છાયા—આકાશસ્ય પ્રદેશા કર્ષ્યમધ્ય તિર્થગ્લોકે ચ ।

જાનીદિ ક્ષત્રલોકમ્, અનન્તજિનદસિતં સમ્યક્ ॥

છાયા-કારણા-પાદ—‘અરિહંતેહિ’ ઇત્યાદિ, અતાન્-જ્ઞાનાવરણીય-દશ
નાવરણીયનોહનોયાન્તરાયરૂપાણિ ધાતિકર્માણિ ધનન્તિ નાશયન્તીતિ અરિહન્તસ્તપુ,
અસ્ય ત્રિશપ્થ્યાક્રયા-આવશ્યકપ્રમ્થસ્ય મત્કૃતાયાં મુનિતોપિણી ટીકાયાં વિલોક
નીયા । બ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ નિર્ધાય મળ્હસ્તુ ઇતિ પ્રથમં કારણમ્ ૧, તથા પ્રદેશપ્રત્તે પર્મે

ટીકાર્થ-ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક ઓર તિર્થગ્લોક એ ત્રીન લોક લોક શબ્દસે
યહાં ગૃહીત હુણ હું । દ્રવ્યાધકાર ઓર માધ્યાધકારકે મેવસે દો પ્રકારકા
અધકાર હોતા હૈ, જિસસે દૃષ્ટિ કા વિષાત હોતા હૈ વહ દ્રવ્યાધકાર
હૈ । તથા પ્રકાશક સ્વમાવરૂપ જ્ઞાન કા જો અમાવ હૈ વહ માધ્યાધકાર
હૈ, ક્ષેત્રલોકકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—‘આગાસસ્ત પપસા
ઉદ્ધ ચ ’ ઇત્યાદિ । જ્ઞાનાવરણીય દશનાવરણીય, મોહનીય ઓર અન્ત
રાયરૂપ ચાર ધાતિયા કર્મે કા જો નાશ કર દેતે હૈ એ અરિહન્ત હૈ ।
હસકી વિશેષ વ્યાક્રયા આવશ્યક સૂત્ર કી મુનિતોપિણી ટીકા મેં દેલ્હની
આધિયે । બ્યુચ્છિદ્યમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ જપ વે નિર્ધાય જાને લગતે
હૈ એસા । પૂર્વ શબ્દ સે યહાં ઉત્પાદપૂર્વ સે લેકર લોકપિન્દુસાર તક

ટીકાર્થ-લોક યજ્ઞલોક ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્થગ્લોક અર્થે બ્રહ્મ કરાયા
હે અધકારના બે લોક હે—(૧) દ્રવ્યાધકાર અને (૨) માધ્યાધકાર બેના
દ્વારા દૃષ્ટિના વિષાત થાય છે, તેનું નામ દ્રવ્યાધકાર છે, તથા પ્રકાશક સ્વમા
વરૂપ જ્ઞાનના બે અમાવ છે તેનું નામ માધ્યાધકાર છે ક્ષેત્રલોકનું ૧૪૩૫ આ
પ્રમાણે કહ્યું છે—‘આગાસસ્ત પપસા ઉદ્ધ ચ ” ઇત્યાદિ—

જ્ઞાનાવરણીય, દશનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ધાતિયા
કર્મેના બેમણે ક્રમ કરી નાખ્યો છે, તેમને અહીં ત કહે છે આ પદની વિસ્તૃત
વ્યાખ્યા આવશ્યક સૂત્રની મુનિતોપિણી ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે
“બ્યુચ્છિદ્યમાન” એટલે “કર્મેના ક્રમ કરીને નિર્ધાય માત્રે” વિચરતા.”

વ્યુચ્છિદ્યમાને તીર્થવ્યવચ્છેદકાલે इत्यर्थः इति द्वितीयं कारणम् २, पूर्वाणि-
उत्पादादीनि लोकविन्दुसारपर्यन्तानि चतुर्दश, तेषु गत-प्रविष्टं तदभ्यन्तरीभूतं
यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं दृष्टिवादान्तर्गतश्रुताधिकारविशेषः, तस्मिन् व्युच्छिद्यमाने
सतीति तृतीयं कारणम् ३ लोकान्धकार स्यादिति सम्बन्धः ।
अर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु कथं लोकान्धकारं स्या ? इति नाश
ङ्कनीयम्, राजमरणदेशनगरादि भङ्गे दिशां रजम्बलतया च दृश्यते जगति लोका-
न्धकारं, यत्पुनर्निर्विलभ्युवनभूतमात्रानवद्यनयनसमानेषु (त्रिलोकचक्षुः सदृशे
ष्वित्यर्थः) भगवदर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु लोकान्धकार भवति तत्किमाश्चर्यमिति
। १ । त्रिभिः स्थानैर्लोकोद्योतः स्यात्-लोकत्रये प्रकाशो भवति, द्रव्यतो घटपटादि-
प्रकाशकरूपः, भावतो लोकत्रयेऽपि सुखोत्पादकहेतुरूपः । अर्हजन्म १-प्रव-

કે ચૌદહ પૂર્વ લિધે ગયે હૈં હન પૂર્વો મેં પ્રવિષ્ટ જો શ્રુત હૈં વહ પૂર્વગત
શ્રુત હૈં । યહ પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદ કે અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર વિશેષરૂપ
હૈં, “ અર્હદાદિકોં કે વ્યુચ્છિદ્યમાન હોને પર લોક મેં અન્ધકાર કૈસે હો
સકતા હૈં ” એસી આશંકા નહીં કરની ચાહિયે । ક્યોંકિ રાજાકે મરને
પર એવં દેશભંગ તથા નગર આદિકે ભંગ્ગ હોને પર દિશાઓં કે ધૂમિલ
રૂપ હો જાને સે જવ જગત મેં લોકાન્ધકાર દિઁલાઈ પડતા હૈં તો ફિર
સમસ્ત યુવનવર્તી લોકસાત્ર કે નિર્મલ નયનોં મેં જો સમભાવી દિઁવતે
હોં એસે ભગવાન્ અર્હત આદિ કે વ્યુચ્છિદ્યમાન હોનેપર લોકમેં અંધકાર
હો જાવે તો હસમેં આશ્ચર્ય જૈસી ક્યા વાત હૈં ? । ઉદ્યોત શબ્દકા અર્થ-
પ્રકાશ હૈં યદ પ્રકાશ ઓ દ્રવ્ય ઓર ભાવ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈં
ઘટપટ આદિકોં કો પ્રકાશ દેનેવાલા જો હોતા હૈં વહ દ્રવ્યપ્રકાશ હૈં-

‘પૂર્વ’ શબ્દના પ્રયોગ દ્વારા ઉત્પાદ પૂર્વથી લઇને લોકવિન્દુસાર સુધીના
૧૪ પૂર્વ ગ્રંથો કરવાના છે તે પૂર્વોમાં પ્રવિષ્ટ જે શ્રુત છે તેને પૂર્વગત શ્રુત
કહે છે. પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદના અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર રૂપ છે. “ અર્હતાદિકો
ત્યારે નિર્વાણ પથે વિચરે છે, ત્યારે લોકમાં અન્ધકાર કેવી રીતે થઇ શકે
છે, ” આ પ્રકારની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે રાજા આદિનું મૃત્યુ થતાં
અને દેશ તથા નગરાદિનો નાશ થતાં ત્યારે દિશાઓમાં ધુધળું વાતાવરણ
થઈ જવાથી જો જગતમાં અન્ધકાર વ્યાપી જાય છે, તો સમસ્ત યુવનવર્તી
લોકોના નિર્ભળ નયનોમાં જે સમભાવી દેખાય છે, એવા અર્હત ભગવાન
આદિના નિર્વાણ કાળે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય, તેમાં નવાઈ પામવા જેવું
શું છે ? ઉદ્યોત એટલે પ્રકાશ તે પ્રકાશ પણ દ્રવ્ય અને ભાવના લેદથી બે
પ્રકારનો કદો છે ઘટ, પટ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપનારી જે વસ્તુઓ

ટીકા—‘ વિર્ધિ ઠાણેર્ધિ ’ इत्यादि—પોડ્યમુત્રી મુગમા । નવર-ત્રિમિ
 સ્થાને-કારણે લોક-ક્ષેત્રલોક-ઝર્વલપ્તિપદ્ય રૂપઽષકાર લોકાષકાર
 દ્રવ્યતો દૃષ્ટિ ધિયાતાનુભાવરૂપ, માધવ પ્રકાશસ્ત્રમાવજ્ઞાનામાવસ્વરૂપ ભવતિ ।
 ક્ષેત્રલોક સ્વરૂપમાહ—

“ આભાસસ્ત પપ્પા, ડડ્ડ ચ અદે ચ તિરિપલોષ ચ ।

જાણાદિ સ્વેતલ્લોચ, અણતઃપ્રિણદસિય સમ્મ ॥ ૧ ॥ ” -

જાણા—આકાશરૂપ પ્રદશા ઋર્ધ્વમપત્ર તિર્યગ્લોકે ચ ।

જાનીર્ધિ ક્ષેત્રલોક, અનન્તઞ્જિનદંષિત સમ્યક્ ॥

જાન્યવ કારણાયાદ—‘ અરિદંધર્ધિ ’ इत्यादि, ઝરીન્-જ્ઞાનાવરણીય-દશ
 નાવરણીયમોહનીયા તરાપરૂપાણિ ધાતિકર્માણિ ઘનતિ નાગ્યન્તીતિ અરિદન્તસ્તેષુ,
 અસ્ય ત્રિશેષવ્યાક્રપા-આશ્વરૂપમસ્ય મસ્તુતાર્પા મુનિતાપિગી તીકાયાં વિલાક
 નીયા । બ્યુષ્ઠિઘમાનેષુ નિર્વાજ મચ્છત્તુ ઇતિ પ્રથમ કારણમ્ ૧, તથા અદ્ય સ્પષ્ટત્વે પર્મે

ટીકાર્થ-ઝર્વલોક, અષોલોક ઓર તિર્યગ્લોક એ ત્રીન લોક, લોક શબ્દસે
 યહાં ગૃહીત હુપ હિ । દ્રવ્યાષકાર ઓર આયાષકારકે મેદસે દો પ્રકારકા
 અષકાર હોતા હૈ, જિસસે દૃષ્ટિ કા ધિયાત હોતા હૈ વહ દ્રવ્યાષકાર
 હૈ । તથા પ્રકાશક સ્વમાધરૂપ જ્ઞાન કા જો અમાધ હૈ વહ આયાષકાર
 હૈ, ક્ષેત્રલોકકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—‘ આભાસસ્ત પપ્પા
 ડડ્ડ ચ ’ इत्यादि । જ્ઞાનાવરણીય, વહાનાવરણીય, મોહનીય ઓર અન્ત
 રાપરૂપ ચાર ધાતિયા કર્મેં કા જો નાશ કર વેતે હૈ એ અરિદન્ત હૈ ।
 હસકી વિશેષ વ્યાક્રપા આશ્વરૂપક સૂત્ર કી મુનિતોપિગી ટીકા મેં વેસ્યની
 વાહિયે । બ્યુષ્ઠિઘમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ જય ઘે નિર્વાજ જાને સગતે
 હૈ પેસા । પૂર્વ શબ્દ સે વહાં ઉત્પાદપૂર્વ સે લેકર લોપચિન્તુસાર તક

ટીકા—લોક શબ્દથી ક્ષેત્રલોક, અષોલોક અને તિર્યગ્લોક અર્ધી પ્રદલુ કરાયા
 છે આષકારના બે લોક છે—(૧) દ્રવ્યાષકાર અને (૨) આયાષકાર. જેના
 દ્વારા દૃષ્ટિના વિષય થાય છે, તેનું નામ દ્રવ્યાષકાર છે, તથા પ્રકાશક સ્વમા
 વરૂપ જ્ઞાનનો જે અભાવ છે તેનું નામ આયાષકાર છે. ક્ષેત્રલોકનું સ્વરૂપ આ
 પ્રમાણે કહ્યું છે—‘ આભાસસ્ત પપ્પા ડડ્ડ ચ ’ इत्यादि—

જ્ઞાનાવરણીય, દશનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ધાતિયા
 કર્મેના જેમણે ક્ષય કરી નાખ્યો છે, તેમને અર્હંત કહે છે. આ પદની વિસ્તૃત
 વ્યાખ્યા આવશ્યક સૂત્રની મુનિતોપિગી ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે
 “ બ્યુષ્ઠિઘમાન ” એટલે “ કર્મેના ક્ષય કરીને નિર્વાજ માર્ગે વિચરતા. ”

વ્યુચ્છિદ્યમાને તીર્થવ્યવચ્છેદકાલે इत्यर्थः इति द्वितीयं कारणम् २, पूर्वोणि-
 उत्पादादीनि लोकविन्दुसारपर्यन्तानि चतुर्दश, तेषु गते-प्रविष्टं तदभ्यन्तरीभूतं
 यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं दृष्टिवादान्तर्गतश्रुताधिकारविशेषः, तस्मिन् व्युच्छिद्यमाने
 सतीति तृतीयं कारणम् ३ लोकान्धकार स्यादिति सरसन्धः ।
 अर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु कथं लोकान्धकारं स्या ? इति नाश
 झनीयम्, राजमरणदेशनगरादि भङ्गे दिशां रजम्बलतया च दृश्यते जगति लोका-
 न्धकारं, यत्पुनर्निखिलभुवनभूतमात्रानवद्यनयनसमानेषु (त्रिलोकचक्षुः सदृशे
 णित्यर्थः) भगवदર્हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु लोकान्धकार भवति तत्किमाश्चर्यमिति
 । १ । त्रिभिः स्थानैर्लोकोद्योतः स्यात्-लोकत्रये प्रकाशो भवति, द्रव्यतो घटपटादि-
 प्रकाशकरूपः, भावतो लोकत्रयेऽपि सुखोत्पादकहेतुरूपः । अर्हज्जन्म १-प्रत्र-

के चौदह पूर्व लिखे गये हैं इन पूर्वों में प्रविष्ट जो श्रुत है वह पूर्वगत
 श्रुत है । यह पूर्वगत श्रुत दृष्टिवाद के अन्तर्गत श्रुताधिकार विशेषरूप
 है, “ अर्हदादिकों के व्युच्छिद्यमान होने पर लोक में अन्धकार कैसे हो
 सकता है ” ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये । क्योंकि राजाके मरने
 पर एवं देशभंग तथा नगर आदिके भङ्ग होने पर दिशाओं के धूमिल
 रूप हो जाने से जब जगत में लोकान्धकार दिखलाई पड़ता है तो फिर
 समस्त भुवनवर्ती लोकमात्र के निर्मल नयनों में जो समभावी दिग्बले
 हों ऐसे भगवान् अर्हत आदि के व्युच्छिद्यमान होनेपर लोकमें अंधकार
 हो जावे तो इसमें आश्चर्य जैसी क्या बात है ? । उद्योत शब्दका अर्थ-
 प्रकाश है यह प्रकाश भी द्रव्य और भाव के भेद से दो प्रकार का है
 घटपट आदिकों को प्रकाश देनेवाला जो होता है वह द्रव्यप्रकाश है-

‘पूर्व’ शब्दના પ્રયોગ દ્વારા ઉત્પાદ પૂર્વથી લઇને લોકભિન્દુસાર સુધીના
 ૧૪ પૂર્વ ગ્રંથો કરવાના છે તે પૂર્વોમાં પ્રવિષ્ટ જે શ્રુત છે તેને પૂર્વગત શ્રુત
 કહે છે. પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદના અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર રૂપ છે. “ અર્હતાદિકો
 વ્યારે નિર્વાણ પથે વિચરે છે, ત્યારે લોકમાં અન્ધકાર કેવી રીતે થઇ શકે
 છે, ” આ પ્રકારની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે રાજા આદિનું મૃત્યુ થતાં
 અને દેશ તથા નગરાદિનો નાશ થતાં ત્યારે દિશાઓમાં ધુંધળું વાતાવરણ
 થઈ જવાથી જો જગતમાં અન્ધકાર વ્યાપી જાય છે, તો સમસ્ત ભુવનવર્તી
 લોકોના નિર્મળ નયનોમાં જે સમભાવી દેખાય છે, એવાં અર્હત ભગવાન
 આદિના નિર્વાણ કાળે લોકમાં અધકાર વ્યાપી જાય, તેમાં નવાઈ પામવા જેવું
 શું છે ? ઉદ્યોત એટલે પ્રકાશ. તે પ્રકાશ પણ દ્રવ્ય અને ભાવના બેદથી બે
 પ્રકારનો કહ્યો છે ઘટ, પટ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપનારી વસ્તુઓ

“ ચત્તારિ કઢ ” ઇત્યાદિ—કતિશબ્દઃ સંખ્યાપરિમાણવિશેષવિષયપ્રશ્નવિષય-
કપદાર્થવાચકો વહુવચનાન્તઃ, સ ચ સામાન્યતયા નપુંસકે પ્રયુક્તઃ, તાનિ કતિ
વત્તારિ પ્રજ્ઞતાનિ, તદ્વથા—દ્રવ્યકતિ—દ્રવ્યાણ્યેવ દ્રવ્યકતિ—કતિ દ્રવ્યાણીત્યર્થઃ,
પદ્મા—દ્રવ્યવિષયઃ કતિશબ્દો દ્રવ્યકતિઃ, એવં માતૃકાદિષ્વપિ વોધ્યમ્ । નવરં-
સદ્ગ્રહાઃ—શાલિયવગોધૂમાઃ, ત એવ કતિ સદ્ગ્રહકતિ । ૪ ।

પર્યાયકી અપેક્ષાસે હોના હૈ, ક્યોંકિ પર્યાય સામાન્યકી અપેક્ષા સમસ્ત
પર્યાય એક હૈ, અતઃ વહ પર્યાયેકક હૈ । તથા ચતુર્થ એક સંગ્રહકી અપે-
ક્ષાસે હોના હૈ અતઃ વહ સંગ્રહૈકક હૈ, યદ્યપિ—સત્કી અપેક્ષા ‘ સદૈક ’
હસ રૂપસે એકહી એક હો સકના હૈ પરન્તુ યહાં ચતુઃસ્થાનકે અનુરોધસે
હસકા ગ્રહણ નહીં હુવા હૈ ।

“ ચત્તારિ કઢ ” ઇત્યાદિ—કતિ શબ્દ સદા વહુવચનાન્ત હૈ ઓર
યહ સંખ્યા એવં પરિમાણવિશેષ વિષયક પ્રશ્ન સમ્બન્ધી પદાર્થકા વાચક
હોતા હૈ, યહાં યહ સામાન્યરૂપ હોનેસે નપુંસકલિંગમ્ પ્રયુક્ત હુવા હૈ ।
વૈસે તો કતિ શબ્દ વ્યાકરણમ્ પુંલિંગમ્ નિર્દિષ્ટ હુવા હૈ, યે કતિ ચાર કહે
ગયે હૈ । જૈસે—દ્રવ્ય કતિ આદિ, દ્રવ્યરૂપ જો કતિ શબ્દ હૈ વહ દ્રવ્ય-
કતિ હૈ । જૈસે—કતિ દ્રવ્યાણિ, યહાં દ્રવ્યોંકોહી કતિરૂપ માન લિયા
ગયા હૈ, અથવા—દ્રવ્યકો વિષય કરનેવાલા જો કતિ શબ્દ હૈ વહ દ્રવ્ય-
કતિ હૈ । હસી તરહસે માતૃકા આદિ પદોમ્ સમજ્ઞ લેના ચાહિયે,

કહે છે ત્રીજુ એકક પર્યાયની અપેક્ષાએ થાય છે, કારણ કે પર્યાય સામાન્યની
અપેક્ષાએ સમસ્ત પર્યાય એક છે, તેથી તે એકકને પર્યાયેકક કહે છે. તથા
ચોથુ એકક સંગ્રહ (સમૂહ) ની અપેક્ષાએ થાય છે, તેથી તેને સંગ્રહેકક
કહે છે જે કે સત્ની અપેક્ષાએ ‘ સદૈક ’ આ રૂપે એક જ હોઈ શકે છે,
પરન્તુ અહીં ચાર સ્થાનનું પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી તેને ગ્રહણ કરેલ નથી

“ ચત્તારિ કઢ ” ઇત્યાદિ—‘ કતિ ’ શબ્દ હંમેશા બહુવચનમાં વપરાય
છે તે સખ્યા અને પરિણામ વિષયક પ્રશ્ન સંબંધી પદાર્થનો વાચક હોય છે.
અહીં સામાન્ય રૂપે તેનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી તેને નપુંસકલિંગ (નાન્ય-
તર જાતિ) માં વાપરવામાં આવેલ છે—આમ તો કતિ પદ વ્યાકરણમાં પુલ્લિંગ
(નર જાતિ) નું કંઈ છે તે કતિ (બહુ) ચાર પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) દ્રવ્ય
કતિ, (૨) માતૃકા કતિ, (૩) પર્યાય કતિ, (૪) સંગ્રહ કતિ દ્રવ્યરૂપ જે કતિ
શબ્દ છે તેને દ્રવ્યકતિ કહે છે. જેમકે “ કતિ દ્રવ્યાણિ ” અહીં દ્રવ્યોને જ
કતિરૂપ માની લેવામાં આવેલ છે અથવા દ્રવ્યોનું પ્રતિપાદન કરનારો જે કતિ શબ્દ
છે તેનું નામ દ્રવ્યકતિ છે એ જ પ્રમાણે માતૃકા આદિ પદોમાં પણ સમજી લેવું.

તથા—સમ્પ્રદેશકઃ—સમ્પ્રદેશણ સમ્પ્રદેશઃ—સમુદાયઃ, સ પદેશકઃ સમ્પ્રદેશકા—
 એકઃસમ્પ્રદેશ ઇત્યર્થઃ, યથા—એકઃ શાલિરિતિ, શાલિસમુદાયાઽઽભવણેનેક—વચના
 ન્તશાલિશબ્દોઽપ્ય મશતંતે, તથા—નૈકોઽપિ શાલિઃ શાલિરિત્યુચ્યતે, વહ્વોઽપિ
 શાલયઃ શાલિરિત્યુચ્યતે, લોકે તથાવ્યવહારર્થનાત્, લોકે સમ્પ્રજઃ શાલિરિતિ
 કષત્રેનેન શાલયઃ સમ્પ્રજા ઇત્યર્થઃ સ્ફુટતિ ।૪।

“ સમ્પ્રદેશક ”—સમ્પ્રદેશ નામ સમુદાયકા છે, સમ્પ્રદેશ્ય જો એકક
 છે વહ્ સમ્પ્રદેશક છે એમ ‘ પદાશાલીઃ ’—કહનેસે શાલિ સમુદાયકે
 આશ્રયસે એક વચનાન્ત શાલિ શબ્દકા પ્રયોગ હોતા છે । તથાચ—એકમી
 શાલિ શાલિ કહલાતા છે ઓર અનેકમી ક્યોંકિલોકર્તે એસા વ્યવહાર
 દેખા જાતા છે । એસામી અર્થ સ્ફુટ હોતા છે ૪ ।

તારપર્યે વહ્ છે કિ—દ્રવ્ય, અ—આ આદિ અક્ષર, મનુષ્ય આદિ પર્વાય
 ઓર સમુદાય એ સય અનેક છે । જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્ય છે, અ—આ
 આદિ વર્ણમાલાકે અક્ષર છે ૧ મનુષ્ય આદિ પર્વાય છે ૨, ઓર અનાજ
 આદિ અનેક વસ્તુ છે ૩ । પરન્તુ જીવ અજીવ આદિ એક દ્રવ્ય છે । હસ
 તિયે એક એકદ્રવ્યકી અપેક્ષાસે હોતા છે, અતઃ વહ્ દ્રવ્યેકક છે । ઘૂસરા
 એક માતૃકાપદ્મી અપેક્ષાસે હોતા છે । ક્યોંકિ જિતનેમી વર્ણ છે, માતૃ
 કાપદ્મકે અન્તર્ગત છે, અતઃ—વહ્ માતૃકાપદ્મરૂપ એકક છે । તીસરા એક,

‘ સમ્પ્રદેશક ’—સમ્પ્રદેશ એ છે સમુદાય, તે સમ્પ્રદેશ્ય એ એકક છે તેને
 સમ્પ્રદેશક કહે છે એમકે ‘ એકઃ શાલિઃ ’ આ પ્રમાણે કહેવાથી શાલિ (જોખની
 એક જાત) સમુદાયને આધારે એકવચનાન્ત શાલિ શબ્દને પ્રયોગ થાય છે,
 અથવા એક શાલીને પણ શાલિ કહે છે અને અને શાલિને—શાલિના જગ્યાને
 પણ શાલિ જ કહે છે, કારણ કે લોકોમાં આ પ્રકારનો વ્યવહાર એવામાં
 આવે છે લોકોમાં “ સમ્પ્રજા શાલિઃ ” આ પ્રમાણે કહેવાથી ‘ સમ્પ્રજા શાલિઃ ’
 આ પ્રકારનો અર્થ પણ સ્ફુટ (પ્રકટ) થાય છે આ સમસ્ત કથનનું તારપર્ય
 એ છે કે દ્રવ્ય, અ—આ આદિ અક્ષર, મનુષ્ય આદિ પર્વાય અને સમુદાય
 એ બધાં અનેક છે જીવ—અજીવ આદિ દ્રવ્ય છે અ—આ આદિ વર્ણમાલાના
 અક્ષરો છે મનુષ્ય આદિ પર્વાય છે અને અનાજ આદિ અનેક વસ્તુ છે,
 છે, પરન્તુ જીવ—અજીવ આદિ એક દ્રવ્ય છે તેથી એ એકક થાય છે તે એક
 દ્રવ્યની અપેક્ષાએ થાય છે તે કારણે તેને દ્રવ્યેકક કહે છે બીજી એકક
 માતૃકાપદ્મની અપેક્ષાએ થાય છે કારણ કે અ—આ આદિ એટલાં વર્ણ છે,
 તેમના માતૃકાપદ્મમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તેથી તેને માતૃકાપદ્મ એકક

“ ચત્તારિ કઠ્ ” ઇત્યાદિ—કતિશબ્દઃ સંખ્યાપરિમાણવિશેષવિષયપ્રશ્નવિષયકપદાર્થવાચકો વહુવચનાન્તઃ, સ ચ સામાન્યતયા નપુંસકે પ્રયુક્તઃ, તાનિ કતિ ચત્તારિ પ્રજ્ઞમાનિ, તદ્વથા—દ્રવ્યકતિ—દ્રવ્યાણ્યેવ દ્રવ્યકતિ—કતિ દ્રવ્યાણીત્યર્થઃ, યદ્વા—દ્રવ્યવિષયઃ કતિશબ્દો દ્રવ્યકતિઃ, એવં માતૃકાદિશ્વપિ વોધ્યમ્ । નવરં—સદ્ગ્રહાઃ—શાલિયવગોધૂમાઃ, ત એવ કતિ સદ્ગ્રહકતિ । ૪ ।

પર્યાયકી અપેક્ષાસે હોતા હૈ, ક્યોંકિ પર્યાય સામાન્યકી અપેક્ષા સમસ્ત પર્યાય એક હૈ, અતઃ વહ પર્યાયૈકક હૈ । તથા ચતુર્થ એક સંગ્રહકી અપેક્ષાસે હોતા હૈ અતઃ વહ સંગ્રહૈકક હૈ, યદ્યપિ—સત્કી અપેક્ષા ‘ સદૈક ’ હસ રૂપસે એકહી એક હો સકના હૈ પરન્તુ યહાં ચતુઃસ્થાનકે અનુરોધસે હસકા ગ્રહણ નહીં હુવા હૈ ।

“ ચત્તારિ કઠ્ ” ઇત્યાદિ—કતિ શબ્દ સદા વહુવચનાન્ત હૈ ઓર યહ સંખ્યા એવં પરિમાણવિશેષ વિષયક પ્રશ્ન સમ્યન્ધી પદાર્થકા વાચક હોતા હૈ, યહાં યહ સામાન્યરૂપ હોનેસે નપુંસકલિંગમેં પ્રયુક્ત હુવા હૈ । વૈસે તો કતિ શબ્દ વ્યાકરણમેં પુંલિંગમેં નિર્દિષ્ટ હુવા હૈ, યે કતિ ચાર કહે ગયે હૈ । જૈસે—દ્રવ્ય કતિ આદિ, દ્રવ્યરૂપ જો કતિ શબ્દ હૈ વહ દ્રવ્ય-કતિ હૈ । જૈસે—કતિ દ્રવ્યાણિ, યહાં દ્રવ્યોંકોહી કતિરૂપ માન લિયા ગયા હૈ, અથવા—દ્રવ્યકો વિષય કરનેવાલા જો કતિ શબ્દ હૈ વહ દ્રવ્ય-કતિ હૈ । હસી તરહસે માતૃકા આદિ પદોમેં સમજ્ઞ લેના ચાહિયે,

કહે છે ત્રીજુ એકક પર્યાયની અપેક્ષાએ થાય છે, કારણ કે પર્યાય સામાન્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત પર્યાય એક છે, તેથી તે એકકને પર્યાયૈકક કહે છે તથા ચોથુ એકક સંગ્રહ (સમૂહ) ની અપેક્ષાએ થાય છે, તેથી તેને સંગ્રહૈકક કહે છે જે કે સત્ની અપેક્ષાએ ‘ સદૈક ’ આ રૂપે એક જ હોઈ શકે છે, પરન્તુ અહીં ચાર સ્થાનનું પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી તેને ગ્રહણ કરેલ નથી

“ ચત્તારિ કઠ્ ” ઇત્યાદિ—‘ કતિ ’ શબ્દ હંમેશા બહુવચનમાં વપરાય છે તે સખ્યા અને પરિણામ વિષયક પ્રશ્ન સંબંધી પદાર્થનો વાચક હોય છે. અહીં સામાન્ય રૂપે તેનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી તેને નપુંસકલિંગ (નાન્ય-તર જતિ) માં વાપરવામા આવેલ છે—આમ તો કતિ પદ વ્યાકરણમાં પુલ્લિંગ (નર જતિ) નું કંઈ છે તે કતિ (બહુ) ચાર પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) દ્રવ્ય કતિ, (૨) માતૃકા કતિ, (૩) પર્યાય કતિ, (૪) સંગ્રહ કતિ દ્રવ્યરૂપ જે કતિ શબ્દ છે તેને દ્રવ્યકતિ કહે છે. જેમકે “ કતિ દ્રવ્યાણિ ” અહીં દ્રવ્યોને જ કતિરૂપ માની લેવામા આવેલ છે અથવા દ્રવ્યોનું પ્રતિપાદન કરનારો જે કતિ શબ્દ છે તેનું નામ દ્રવ્યકતિ છે એ જ પ્રમાણે માતૃકા આદિ પદોમાં પણ સમજ લેવું.

“ ચતારિ સઘ્વા ” રૂપાદિ—સર્વાણિ વસ્તુરિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—નામસર્વકં—નામ ચ તત્ સર્વં ચ નામ સર્વકં—સર્વં નામેત્યર્થઃ, યદ્વા—સચેતનાદેર્યસ્ય વસ્તુનં સર્વમિતિ નામ તત્ નામસર્વકમિતિ, યદ્વા—નામ્ના સર્વકં નામસર્વકમ્ । ૧ ।

વિશેષ—શાલિ, યથ, ગોષૂમ-ગેહુ આદિ યહાં સંગ્રહ શબ્દસે લિયે ગયે હૈ, इन समग्ररूप ओ कति है यह संग्रहकति है । तात्पर्य ऐसा है कि कति शब्द बहुवचनान्त होनेसे बहुत्वार्थका वाचक होता है । अतः वस्तुओंको अनेक होनेसे इनकीही बहुताका साधर्म्य वाचक कति शब्द कह दिया गया है । इसी तरह मातृका पदोर्मैमी अनेकता बहुत्व होनेसे उन्हें कति मान लिया गया है । पर्यायोंकोभी इसी हेतुसे कतिरूप मान लिया गया है । तथा—समग्र समुदायमी भिन्न-२ होते हैं, अतः—अनेकताके साधर्म्यसे समग्ररूप समुदायकोभी कतिरूप मान लिया गया है ।

“ चत्वारि सव्वा ”—सर्वंभी चार प्रकारके कहे गये हैं, जैसे—नाम सर्वं आदि इनमें नाम रूप जो सर्व है यह नामसर्वक है, अर्थात् सर्व ऐसा जो नाम है यह नामसर्वक है । नाथ यह है कि सचेतन आदि वस्तुका “ सर्वम् ” ऐसा लोकव्यवहार चलानेके लिये नाम रख लिया जाता है यह नामसर्वक है । यही भाव—यद्वानाम्ना सर्वकम् इमं कथ-

વિશેષ—શાલિ જય વર્ત આદિ અહીં સમગ્ર સંગ્રહી ગૃહીત થયેલ છે એ સમગ્રરૂપ એ કતિ છે તેને ‘ સમગ્ર કતિ ’ કહે છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કતિ સંગ્રહ બહુવચનનું પણ હોવાથી બહુત્વશબ્દ હોય છે દ્રવ્યોમા અનેકતા હોવાથી તેમની જ બહુતાના સાધર્મ્ય વાચક કતિ સંગ્રહને કહેવામાં આવ્યો છે એ જ પ્રમાણે માતૃકાપદે માં (વર્ણાક્ષરોમાં) પણ અનેકતાને સદ્રશાવ હોવાથી તેમને પણ કતિ (બહુ) માની લેવામાં આવેલ છે પરમિતેને પણ એ જ કારણે કતિરૂપ માનવામાં આવેલ ॥ તથા સમગ્ર સમુદાય પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે તેથી અનેકતાના સાધર્મ્યથી સમગ્ર રૂપ સમુદાયને પણ કતિ રૂપ માની લેવામાં આવ્યો છે

“ ચતારિ સઘ્વા ” સર્વં પણ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) નામ સર્વક (૨) સ્થાપના સર્વક (૩) આદેશ સર્વક અને (૪) નિરવશેષ સર્વક નામરૂપ એ સર્વ છે તેને નામસર્વક કહે છે એમાં કે ‘ સર્વ ’ એનું એ નામ છે તે નામસર્વક છે. આ કથનનો બાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—લોકવ્યવહાર વજાવવા માટે સચેતનાદિ વસ્તુનું “ સર્વમ્ ” એનું નામ રાખવામાં આવે છે તેને નામ સર્વક કહે છે ‘ યદ્વા મામ્નાં સર્વકમ્ ’ આ કથનનો પણ એ જ ભાવ છે

સ્થાપનાસર્વકમ્-સ્થાપનયા - સર્વમેતદિતિ કલ્પનયા સર્વં સ્થાપનાસર્વકમ્-
અક્ષાદિ સર્વં દ્રવ્યમ્ । ૨ ।

આદેશસર્વકમ્-આદેશનમાદેશઃ-વ્યવહારઃ, તસ્માત્ સર્વં તદેવ, વ્યવહારસર્વ-
મિત્યર્થઃ, આદેશમર્વતા ચ વહુતરે પ્રધાને વા મવતિ, દૃશ્યતે ચ લોકે યથા-
પરિગૃહીતમ્મત્તમધ્યાદ્ વહુતરે મુક્તેઽલ્પે ચાવશિષ્ટે સર્વમ્મત્તં મુક્તમિતિ, ગ્રામપ્રધાનેષુ
પુરુષેષુ ગતેષુ અપ્રધાનેષુ ચાવશિષ્ટેષુ 'સર્વો ગ્રામો ગત' ઇતિ ચ વ્યવહારઃ । ૩ ।

નકામી હૈ । “ સ્થાપના સર્વકમ્ ” જિસ કિસી પદાર્થમેં “ સર્વ ” એસી
જો સ્થાપના આરોપ કર લી જાતી હૈ વહ સ્થાપના સર્વક હૈ, જૈસે-અક્ષા
દિકોમેં “ સર્વ ” એસી સ્થાપના કરલી જાતી હૈ ।

“ આદેશ સર્વક ”--આદેશ નામ વ્યવહારકા હૈ, હસ વ્યવહારસે
જો સર્વ માન લિયા જાતા હૈ વહ આદેશસર્વક હૈ । યહ આદેશ સર્વતા
વહુતરમેં, યા પ્રધાનમેં હોતી હૈ । જૈસે-લોકમેં જવ કિ મોહ્યપદ્ધત્તિમેં અધિક
આદમી જીમ જાતે હૈં ઓર થોડેસે વચે રહતે હૈં, તવ લોગ કહ દિયા
કરતે હૈં કિ સવ જીમ ગયે । અથવા--જિતના ભોજન તૈયાર કિયા ગયા
હૈ ઉસમેંસે જવ અધિકતર ભોજન खरच લિયા જાતા હૈ ઓર થોડા
વાકી વચા રહતા હૈ । તો એસા વ્યવહાર દેખા જાતા હૈ કિ સવ ભોજન
લા લિયા ગયા હૈ યહ આદેશકી અપેક્ષા સર્વતા હૈ ।

એસે હી જવ ગ્રામકે પ્રધાન પુરુષ ચલે જાતે હૈં ઓર અપ્રધાન પુરુષ
રહમી જાતે હૈં, તોમી સવ ગ્રામ ચલા ગયા એસા વ્યવહાર હોતા હૈ,
યહ પ્રધાનકી અપેક્ષા સર્વતા હૈ ૩ ।

“ સ્થાપનાસર્વકમ્ ” જે કેઈ પદાર્થમા “ સર્વ ” એવી જે સ્થાપના આરોપણા
કરવામાં આવે છે, તેને ‘ સ્થાપના સર્વક ’ કહે છે જેમકે અક્ષાદિકોમા ‘ સર્વ ’
એવી સ્થાપના કરવામાં આવે છે “ આદેશસર્વક ” આદેશ એટલે વ્યવહાર
તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ જેને ‘ સર્વ ’ માની લેવામાં આવે છે તેને ‘ આદેશ
સર્વક ’ કહે છે આ આદેશમર્વતા બહુતરમાં અથવા પ્રધાન (મુખ્ય) મા
હોય છે જેમકે કોઈ ભોજન સમારભમાં અધિક માણસોએ જમી લીધું હોય
અને થોડાને જ જમવાનું બાકી હોય ત્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે સર્વ
લોકો જમી ગયા છે અથવા જેટલું ભોજન તૈયાર કરાવ્યું હોય તેનો અધિ
કતર ભાગ વપરાઈ ગયો હોય અને ઘણું થોડો ભાગ વધ્યો હોય, ત્યારે એમ
કહેવામાં આવે છે કે મધળી રસોઈ ખવાઈ ગઈ છે આ પ્રકારની સર્વતાને
આદેશની અપેક્ષાએ સર્વતા કહે છે એ જ પ્રમાણે કોઈ સભામાંથી મુખ્ય
મુખ્ય માણસો આદ્યા નાય અને સામાન્ય માણસો જ બાકી રહે ત્યારે પણ એવું
કહેવામાં આવે છે કે “ સૌ આદ્યા ગયા ” આ પ્રધાનની અપેક્ષાએ (સર્વતા) છે

નિરવશેષસર્વકમ્—અવશેષઃ—શેષ, તસ્માન્નિર્ગત નિરવશેષ, તથા સર્વં ચ નિરવશેષસર્વં, તદેવ નિરવશેષસર્વકમ્—અવશિષ્ટવ્યક્તિમનાભિત્ય સર્વકમ્, યથા—‘સર્વે દેવા અનિમિપાઃ’ અથ નિમેષરાહિત્ય સર્વેષુ દેવેષુ ન તુ કામપિ દેવવ્યક્તિ વિશય સચિષ્ટસીવિ । સર્વેષુ મંત્રેષુ સ્વાર્થિક કકારો ધોષ્યઃ । ૪૧ સૂં ૫૯ ॥

પૂર્વે સર્વે નિરૂપિત, તત્પ્રસ્તાવાત્સામ્પ્રતં સર્વમનુષ્યક્ષેત્રપર્યન્તગતે પર્વતે પૂર્વાદિષુ વિષ્ણુ કૂટાનિ નિરૂપયિતુમાહ—

મૂળમ્—માણુસુત્તરસ્સ ણં પઞ્ચયસ્સ ચઙ્ગિસિં ચત્તારિ કૂઢા પપ્પત્તા, તજહા-રયણે૧, રયણુચ્ચણ્ણ૨, સન્નરયણે૩, રયણસચ્ચયે૪ ।
॥ સૂં ૬૦ ॥

“નિરવશેષ સર્વકમ્”—જો કિસી મી એક વ્યક્તિમેં રહનેસે બાકી ન પચે, અર્થાત્ સમસ્ત વ્યક્તિયોમેં રહે બહુ નિરવશેષ સર્વ હૈ । જીસે “સર્વે દેવાઃ-અનિમિપાઃ” સમસ્ત દેવ નિમેષ રહિત હૈ, યહાં નિમેષ રાહિત્ય કિસીમી દેવ વ્યક્તિકો છોડકર નહીં રહતા હૈ । અપવા-સમસ્ત પદાર્થ સત્ સ્વરૂપ હૈ, યહાં સત્સ્વરૂપતા કિસીમી પદાર્થકો છોડકર નહીં રહતી હૈ, હસ પ્રકારસે યહુ નિરવશેષસર્વક હૈ । યહાં સર્વત્ર મંત્રોમેં સ્વાર્થિક કકાર ક્રુવા હૈ ॥ સૂં ૫૯ ॥

સર્વકા નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર સર્વકે પ્રસ્તાવકો હેકર સર્વ મનુષ્યક્ષેત્રપર્યન્તગતપર્વતકે પૂર્વાદિ વિશાઓમેં કૂટોંકી નિરૂપણા કરતે હૈ । “માણુસુત્તરસ્સ ણં પઞ્ચયસ્સ ચઙ્ગિસિં ચત્તારિ” હત્યાદિ

આદેશ સર્વંવાનું ધ્યાન છે “નિરવશેષસર્વકમ્” એ સવળી વ્યક્તિઓને લાગુ પડી શકે—એક પણ વ્યક્તિને અપવાદ ન રહે એવા સર્વને નિરવશેષ સર્વક’ કહે છે એમકે “સર્વે દેવાઃ અનિમિપાઃ” સર્વે (અપા) દેવો અનિમિષ (મટક) હોય છે અહીં નિમેષ રહિતવાને શુદ્ધ હરેક દેવને લાગુ પડે છે—એક પણ દેવ તેમાં અપવાદરૂપ નથી. અથવા સમસ્ત પદાર્થ ‘સત્’ રૂપ છે. અહીં સત્સ્વરૂપતાને એક પણ પદાર્થમાં અભાવ નથી, એમ સમસ્ત યથાવ છે નિરવશેષ સર્વકનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે અહીં આગાઓમાં સર્વત્ર સ્વાર્થિક ‘ક’ લાગ્યો છે ॥ સૂ ૫૯ ॥

સર્વંનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર સર્વ મનુષ્ય ક્ષેત્રગત પર્વતોના પૂર્વાદિ વિશાઓના કૂટોંકનું નિરૂપણ કરે છે—

‘માણુસુત્તરસ્સ ણં પઞ્ચયસ્સ ચઙ્ગિસિં ચત્તારિ’ હત્યાદિ—

છાયા—માનુષોત્તરસ્ય ચલુ પર્વતસ્ય ચતુર્દિશિ ચત્વારિ કૂટાનિ પ્રજ્ઞાનિ,
તથથા—રત્નં ૧, રત્નોચયં ૨, સર્વરત્નં ૩, રત્નસંચયમ્ ૪ । સૂ° ૬૦ ॥

ટીકા—“ માનુસુત્તરસ્સે ” ત્યાદિ—

માનુષોત્તરસ્ય ચલુ પર્વતસ્ય ચતુર્દિશિ ચત્સણાં દિશાં સમાહારશ્ચતુર્દિક્ તસ્મિ-
શ્ચતુર્દિશિ, સૂત્રે પ્રાકૃતત્વાદનુસ્વારઃ ચત્સણુ દક્ષિણપૂર્વાદિષુ દિક્ષુ ચત્વારિ કૂટાનિ-
શિખરાણિ પ્રજ્ઞાનિ, ઇહ દિગ્રહણે વિદિશાં ગ્રહણં, ચતુર્ણુ કોણેષ્વિત્યર્થઃ । તાનિ
કૂટાનિ દક્ષિણપૂર્વાદિક્રમેણ નિરૂપયન્નાહ—તથથેતિ, રત્નં તદાખ્યં કૂટં રત્નકૂ-
ટમિત્યર્થઃ, તચ્ચ દક્ષિણપૂર્વસ્યાં દિશિ—અગ્નિકોણે દક્ષિણદિગ્વર્તિ સુપર્ણકુમારેન્દ્રસ્ય
વેણુદેવસ્ય નિવાસસ્થાનમ્ ૧,

તથા—દક્ષિણપશ્ચિમદિગન્તરાલે—નૈર્ઋતકોણે રત્નોચયં—તદાખ્યં કૂટં રત્નો-
ચયકૂટમિત્યર્થઃ, તચ્ચ વેલમ્બ સુખદમિતિ નામાન્તરમપિ મજતે, તત્કૂટં વેલમ્બસ્ય
દક્ષિણદિગ્વર્તિ વાયુકુમારેન્દ્રસ્ય વર્તતે ૨,

તથા—પૂર્વોત્તરસ્યાં દિશિ—ઈશાનકોણે—સર્વરત્નં—સર્વરત્નકૂટં, તચ્ચ ઉત્તરદિ-
ગ્વર્તિનો વેણુદાલિનામકસુપર્ણકુમારેન્દ્રસ્ય વોધ્યમ્ ૩,

ટીકાર્થ—પુષ્કરાર્દ્ધક્ષેત્રમે માનુષોત્તર પર્વતકે ચારોં દિશાઓંમેં ચાર કૂટહેં,
યહાં દિશાપદસે પૂર્વાદિ ચાર દિશાં ખીલી ગઈ હેં । ઇતી તરહસે ચારોં
દિશાઓં ઓર વિદિશાઓંમેં યે ચાર કૂટ ફેલે હુવે હેં । રત્નકૂટ દક્ષિણ
પૂર્વદિશામેં અગ્નિકોણમેં હૈ । યહ દક્ષિણ દિગ્વર્તી સુપર્ણકુમારેન્દ્ર વેણુ-
દેવકા નિવાસસ્થાન હૈ ૧, તથા દક્ષિણ-પશ્ચિમમેં-નૈર્ઋતકોણમેં રત્નોચય
કૂટ હૈ । ઇસકા—“ વેલમ્બસુખદ ” ખી નામ હૈ, યહ કૂટ દક્ષિણ દિગ્વર્તી
વાયુકુમારેન્દ્ર વેલમ્બકા હૈ ૨, તથા-પૂર્વોત્તરમેં-ઈશાનકોણમેં સર્વરત્ન
કૂટ હૈ, યહ ઉત્તરદિગ્વર્તી વેણુદાલિક સુપર્ણકુમારેન્દ્રકા હૈ ૩, પશ્ચિમો-

ટીકાર્થ—પુષ્કરાર્ધ ક્ષેત્રમાં માનુષોત્તર પર્વતની ચારે દિશાઓમાં ચાર કૂટ છે.
અહીં દિશાપદ દ્વારા પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓ અને વિદિશાઓ પણ ગૃહીત થઇ
છે. આ રીતે ચાર દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં તે ચાર કૂટ ફેલાયેલા છે
દક્ષિણ-પૂર્વ દિશામાં (અગ્નિકોણમાં) રત્નકૂટ આવેલું છે તે દક્ષિણ દિશાવર્તી
સુપર્ણકુમારેન્દ્ર વેણુદેવનું નિવાસસ્થાન છે દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં (નૈઋત્યકોણમાં)
રત્નોચય કૂટ આવેલું છે તેનું ખીણું નામ “ વેલમ્બસુખદ ” છે આ કૂટ
દક્ષિણ દિશાવર્તી વાયુકુમારેન્દ્ર વેલમ્બનું નિવાસસ્થાન છે પૂર્વોત્તરમાં (ઈશાન
કોણમાં) સર્વરત્નકૂટ આવેલું છે. તે ઉત્તરદિગ્વર્તી વેણુદાલિક નામના સુપર્ણ-
કુમારેન્દ્રનું નિવાસસ્થાન છે પશ્ચિમોત્તરે (પાચમ્યકોણમાં) રત્નસંચય કૂટ

તપા—પશ્ચિમોત્તરમ્યાં દિશિ—વાયુકોળે રત્નસંઘય—રત્નસંઘયકૂટ, તથા ‘પ્રમ-
જ્ઞન’ નામ્નાડપિ પ્રસિદ્ધ, સત્કૂટપુષ્પરદિગર્વિનઃ પ્રમજ્ઞનનામકવાયુકુમારેન્દ્રસ્ય
ધોષ્યમ્ । સ્ફુટ—

“ દક્ષિણપુષ્પેણ રયણ,—કૂટ ગરુડસ્ત વેણુદેવસ્ત ।
દક્ષિણપચ્ચિમ રયણ,—ઘય ચ વેણુદેવસ્ત ॥ ૧ ॥
પુષ્પુત્તરેણ સન્ન,—રયણં વનસ્ત વેણુદાલિસ્ત ।
પચ્ચિમ ઉત્તર રયણ,—સંઘય કૂટ પ્રમજ્ઞસ્ત ॥ ૨ ॥

જાયા—દક્ષિણપૂર્વે રત્નકૂટ ગરુડસ્ય વેણુદેવસ્ય ।
દક્ષિણ પશ્ચિમે રત્નોઘય ચ વેણુદેવસ્ય ॥ ૧ ॥
પૂર્વોત્તર સર્પરત્નં વેનસ્ય વેણુદાલેઃ ।
પશ્ચિમોત્તરે રત્નસંઘયકૂટ પ્રમજ્ઞસ્ય (પ્રમજ્ઞનસ્ય) ॥ ૨ ॥

૬૬ ચતુ સ્થાનકાનુરોધેન કૂટચતુષ્ટયમેવાક્રમ્, તદતિરિક્તાન્યપિ દ્વાદશ
કૂટાનિ સન્તિ, તત્ર શ્રીણિ શ્રીણિ પૂર્વદક્ષિણપશ્ચિમોત્તરાસુ દ્વાદશાપ્યેકેકદેવાપિ
ષ્ટિતાનિ સન્તિ, ।

ઉક્ત ચ —

“ પુષ્પેણ તિશ્નિ કૂટા દાદિશ્ચમો તિશ્નિ તિશ્નિ અવરેણ ।
ઉત્તરમો તિશ્નિ મવે ચઠ્ઠશ્ચિત્તિ માણુમનગસ્ત ॥ ૧ ॥ ”

જાયા—પૂર્વસ્વાં (દિશિ) શ્રીણિ કૂટાનિ દક્ષિણતઃ શ્રીણિ શ્રીમ્પરેણ ।
ઉત્તરતઃશ્રીણિ મવેયુષ્મતુર્દિશિ માનુપનગસ્ય ॥ ૧ ॥ इति,

एवं दिग्बिदिगाभयणं तु सर्वाणि षोडशं कूटानि भवन्तीति ॥ ६० ॥

ત્તર વાયુકોળમે રત્નસંઘયકૂટ છે । यह प्रमज्जनमी कहा जाता है, यह
उत्तरदिग्घर्ती प्रमज्जन वायुकुमारेन्द्रका निवासस्थान है ४ । कहामी है—
“ दक्षिणपुष्पेण रयणकूट ” इत्यादि यहा चतुःस्थानके अनुरोधसे
चार कहे गये हैं, इनसे अनिरिक्त औरमी पारद कूट हैं । ये कूट पूर्व
दक्षिण पश्चिम उत्तरमें तीन तीन हैं और प्रत्येक एक एक देवाधिष्ठित हैं ।
कहामी है—पूष्वेण तिलि कूटा ” इत्यादि । यों विद्या विदिशाके आभ
यसे सय कूट सोल्ह होते हैं ॥ ६० ॥

આવેશ છે, તેને પ્રમજ્ઞન પણ કહે છે તે ઉત્તરદિગ્વર્તી પ્રમજ્ઞન નામના
વાયુકુમારેન્દ્ર નિવાસસ્થાન છે ક્રમ્ ૫૫ છે કે- ‘દક્ષિણપુષ્પેણ રયણકૂટ’
ઇત્યાદિ. અહીં ચાર સ્થાનનો અધિશાર આવતો હોવાથી ચાર કૂટની જ વાત
કરી છે પણ એ વિવાદ બીજા બર ૫૬ ૫૭ છે તે ૫૮ ૫૯-દક્ષિણ-પશ્ચિમ
અને ઉત્તરમાં પણ ત્રણ છે અને પ્રત્યેક કૂટપર એક એક દેવ વસે છે ૬૦
૫૫ છે કે-“ પુષ્પેણ તિશ્નિ કૂટા ” ઇત્યાદિ આ રીતે દિશાઓ અને વિદિ
શાઓમાં કુલ ૧૬ કૂટ છે ॥ ૬૦ ॥

પૂર્વ માનુષોત્તરે પર્વતે કૂટાનિ નિરૂપિતાનિ, સમ્પ્રતિ તેનાડડટ્ટક્ષેત્રાણિ નિરૂપયિતુમાહ —

મૂલપ્—જંબુદ્વીવે દીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ તીયાણ ઉસ્સ-
પ્પિણીણ સુસમસુસમાણ સમાણ ચત્તારિ સાગરોવમકોડાકોડીઓ
કાલો હુત્થા, જંબુદ્વીવે દીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ ઇમીસે ઓસ-
પ્પિણીણ સુસમસુસમાણ સમાણ ચત્તારિ સાગરોવમકોડાકોડીઓ
કાલો હુત્થા જંબુદ્વીવે દીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ આગમેસ્સાણ
ઉસ્સપ્પિણીણ સુસમસુસમાણ સમાણ ચત્તારિ સાગરોવમકોડા-
કોડીઓ કાલો ભવિસ્સઈ ॥ સૂ૦ ૬૧ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુસમસુપમાયાં
સમાયાં ચતસ્રઃ સાગરોપમકોટાકોટયઃ કાલોડભૂત્. જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયો-
ર્વર્ષયોરસ્યામવસર્પિણ્યાં સુપમસુપમાયાં સમાયાં ચતસ્રઃ સાગરોપમકોટાકોટયઃ

અવ સૂત્રકારે એ કૂટોસે આદૃત્ત ક્ષેત્રોંકી પ્રરૂપણા સૂત્ર કહતે હૈં

“ જંબુદ્વીવે દીવે ભરહેરવણસુ ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જમ્બૂદ્વીપમેં ભરત ઓર ઈરવત ક્ષેત્રોંમેં અતીત ઉત્સર્પિણીમેં સુષમ
સુષમાકાલમેં ચાર સાગરોપમ કોડાકોડીકા કાલ થા । જમ્બૂદ્વીપમેં
ભરત ઓર ઈરવત ક્ષેત્રમેં હસ વર્તમાન અવસર્પિણીમેં સુષમ સુષમાકાલમેં
આરકમેં ચાર કોટાકોટિ સાગરોપમ કાલ હુવા થા । હસ જમ્બૂદ્વીપ

હવે સૂત્રકાર એ કૂટોવડે આવૃત ક્ષેત્રોની પ્રરૂપણા કરે છે.

“ જંબુદ્વીવે દીવે ભરહેરવણસુ ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જંબૂદ્વીપના ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રોમાં અતીત ઉત્સર્પિણીમાં
સુષમ સુષમાકાળમાં ચાર સાગરોપમ કોડાકોડીનો કાળ હતો.

જંબૂદ્વીપના ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રમાં વર્તમાન અવસર્પિણીમાં પણ
સુષમ સુષમા આરો ચાર કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણકાળનો હતો. આ
જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રમાં ભવિષ્યની ઉત્સર્પિણીમાં

काष्ठोऽमृतं जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतैरवतयो र्वर्षयोरागमिष्यन्त्यामुस्तर्पिण्यां सुपमसु-
पमायां समायां चतस्रः सागरोपमकोटाकोटयः काष्ठो भविष्यति । सू० ६१ ।

टीका—“ जम्बूद्वीपे ” इत्यादि—व्याख्या स्पष्टा । सू० ६१ ॥

क्षेत्रनिरूपणप्रसङ्गात् क्षेत्रविशेषनिरूपणमाह—

मूलम्—जम्बूद्वीपे दीवे देवकुरु उत्तरकुरु वज्जाओ चत्तारि
अकम्ममूमीओ पण्णत्ताओ, त जहा—हेमवण१, परस्रवण २,
हरिवासे३, रम्मगवासे ४,

चत्तारि बह्वेयवपव्वआ पण्णत्ता, त जहा—सहावाई १,
वियडावाई२, गन्धावाई३, मालवतपरियाप४।१ तत्थ णं चत्तारि
देवा महिङ्गिया जाव पलिओवमट्ठिङ्गिया परिवसत्ति, त जहा—
साई १, पभासे२, अरुणे३, पउमे ४ ।

जम्बूद्वीपे दीवे महाविदेहवासे चउत्तिहे पण्णत्ते, त जहा
पुव्वविदेहे१, अवरविदेहे२, देवकुरा३, उत्तरकुरा ४ ।

सव्वेऽवि णं गिसव्वणीलवतवासहरपव्वया चत्तारि जोय
णसयाइ उड्ड उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइ उव्वेहेणं पण्णत्ता ।

जम्बूद्वीपे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महा
नईए उत्तरकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पण्णत्ता, त जहा चित्त
कूडे १, पम्हकूडे२, णल्लिणकूडे३, पगसेले ४ ।

जम्बूद्वीपे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महा
नईए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पण्णत्ता, त जहा—
तिकूडे१, वेसमणकूडे२, अजणे३, मायजणे४ ।

नामके द्वीपमें स्थित भरतक्षेत्र और देववत क्षेत्रमें आगामी उत्तरपि-
णीमें सुपम सुपमा चार कोटाकोटि सागरोपमका काल होगा,
सूत्रकी व्याख्या स्पष्ट है ॥ सू० ६१ ॥

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानईए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा—अंकावई१, पम्हावई२, आसिविसे३, सुहावहे४ ।

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानईए उत्तरकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा—चंदपव्वए१, सूरपव्वए२, देवपव्वए३, णागपव्वए ४ ।

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स चउसु विदिसासु चत्तारि वक्खारपव्वया पणत्ता, तं जहा—सोमणसे१, विज्जुप्पमे२, गन्धमायणे ३, मालवंते ४ ।

जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे वासे जहन्नपए चत्तारि अरहंता चत्तारि चक्कवट्ठी चत्तारि बलदेवा चत्तारि वासुदेवा उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा ।

जंबुद्वीवे दीवे मंदरपव्वए चत्तारि वणा पणत्ता, तं जहा—भइसालवणे१, नंदणवणे२, सोमणसवणे३, पंडगवणे४ ।

जंबुद्वीवे दीवे मंदरेपव्वए पंडगवणे चत्तारि अभिसेगसिलाओ पणत्ताओ, तं जहा—पंडुकंबलसिला१, अइपंडुकंबलसिला २, रत्तकंबलसिला३, अइरत्तकंबलसिला ४ ।

मंदरचूलिया णं उवरिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं पणत्ता । एवं धायइसंडदीवपुरत्थिमद्धेवि कालं आदिं करेत्ता जाव मंदरचूलियत्ति । एवं जाव पुक्खरवरदीवपच्चत्थिमद्धे जाव मंदरचूलियत्ति—जंबुद्वीवगआवस्सगं तु कालाओ चूलिया जाव । धायइसंडे पुक्खरवरे य पुद्वावरे णामे । १॥ २॥ ३॥ ४॥

ઘાયા-જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે દેવકુરુત્તરકુરુજામતસઃ અકર્મમૂમયઃ પ્રપ્તા, તથા-
હેમવત્ ૧, પરણ્યવત્ ૨, હરિવર્ષ ૩, રમ્યઋષ્ય ૪।

ચત્વારો વૃત્તવૈતાદ્યપર્વતા પ્રપ્તા, તથા-શ્વન્દાપાતી ૧, ચિકટાપાતી ૨
ગન્ધાપાતી ૩, માત્યવત્પર્વાય ૪। તથા સ્વચ્ચારો દેવા મહર્દિકા યાવત્ પલ્લો
પમસ્થિતિકાઃ પરિવસન્તિ, તથા-સ્નાતિઃ ૧, પ્રમાસ ૨, અરુણ ૩, પદ્મ ૪।

જમ્બુદ્વીપ દ્વીપે મહાવિદેહવર્ષ ચતુર્વિધં પ્રપ્તમ્, તથા-પૂર્વવિદેહઃ ૧ અપર
વિદેહઃ ૨, દેવકુરુ ૩, ઉત્તરકુરુ ૪,

તર્કેડપિ સ્વચ્ચ નિપગ્નીલઋત્વર્ષધરપર્વતામ્ત્વારિ યોજનસ્રગ્ગાનિ કર્ણમુષ્ણત્વેન
ક્ત્વારિ ગમ્યુત્થાનિ ઉદ્વેષેન મહત્તાઃ,

ક્ષેત્ર નિરૂપણકે પ્રમજ્જસે સૂત્રાકાર અથ ક્ષેત્ર વિશેષકી નિરૂપણા
કરતે હું । “ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ વસ્યાઓ ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ-જમ્બુદ્વીપ નામકે હસ દ્વીપમેં દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુકો ઓઢકર
ચાર અકર્મ મૂમિયાં કહી ગઈ હું, જૈસે—હેમવત ૧, પરણ્યવત ૨, હરિ
વર્ષ ૩, ઓર રમ્યઋષ્ય ૪ । ચાર વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વત કહે ગયે હું, જૈસે—
શ્વન્દાપાતી ૧, ચિકટાપાતી ૨, ગન્ધાપાતી ૩, માત્યવત્પર્વાય ૪ । જહાં
ચાર મહર્દિક દેવ યાવત્ પલ્લોપમકી સ્થિતિવાલે સ્નાતી ૧, પ્રમાસ ૨,
અરુણ ૩ ઓર પદ્મ ૪ રહતેહું । જમ્બુદ્વીપમેં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર પ્રકારકા
કહા ગયા હૈ, પૂર્વવિદેહ ૧, અપરવિદેહ ૨, દેવકુરુ ૩, ઉત્તરકુરુ ૪ ।
સમસ્ત નિપગ્ન ઓર નીલઘન્ટ વપધર પર્વત ચારસો યોજન કહે હું
ઓર ઉદ્વેષસે મૂમિમેં ચારસો ગમ્યુત્થિપ્રમાણ હું । જમ્બુદ્વીપમેં જો મન્દર

ક્ષેત્રનિરૂપણના સબખની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રવિશેષની પ્રકૃષ્ટતા
કરે છે । જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે દેવકુરુઉત્તરકુરુવસ્યાઓ ’ ઈત્યદિ—

સૂત્રાર્થ-જમ્બુદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ સિવાયના આ
ચાર ક્ષેત્રે ને અકર્મમૂમિઓ કહી છે, તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) હેમવત
(૨) ઐશ્વર્યવત (૩) હરિવર્ષ અને (૪) રમ્યઋષ્ય

ચાર વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વત કહ્યાં છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧)
શ્વન્દાપાતી, (૨) ચિકટાપાતી (૩) ગન્ધાપાતી અને (૪) માત્યવત્પર્વાય ત્યાં
પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા ચાર મહર્દિક આદિ વિશેષજોવાળા દેવો રહે છે તે
દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) સ્નાતી, (૨) પ્રમાસ, (૩) અરુણ અને
(૪) પદ્મ । જમ્બુદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પૂર્વ
વિદેહ, (૨) અપરવિદેહ (૩) દેવકુરુ અને (૪) ઉત્તરકુરુ સમસ્ત નિપગ્ન
અને નીલઘન્ટ વપધર પર્વત ચારસો યોજન કહે છે, અને તેમને ઉદ્વેષ

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યેન શીતાયા મહાનદ્યા ઉત્તરે કૂલે
ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-ચિત્રકૂટઃ ૧, પદ્મકૂટઃ ૨, નલિનકૂટઃ
૩, એકશૈલઃ ૪।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પાશ્ચાત્યે શીતાયા મહાનદ્યા દક્ષિણકૂલે
ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-ત્રિકૂટઃ ૧, વૈશ્રવણકૂટઃ ૨, અંજનઃ
૩, માતંજનઃ ૪।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પાશ્ચાત્યે શીતોદાયા મહાનદ્યા દક્ષિણકૂલે
ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-અઙ્કાવતી ૧, પદ્માવતી ૨, આશી-
વિષઃ ૩, સુખાવહઃ ૪।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પાશ્ચાત્યે શીતોદાયા મહાનદ્યા ઉત્તરકૂલે
ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-ચન્દ્રપર્વતઃ ૧, સૂર્યપર્વતઃ ૨, દેવપર્વતઃ
૩, નાગપર્વતઃ ૪।

પર્વત હૈ, ઉસકી પૂર્વ દિશામેં સ્થિત સીમા મહા નદીકે ઉત્તરકૂલપર ચાર
વક્ષસ્કાર પર્વત હૈં જૈસે-ચિત્રકૂટ ૧, પદ્મકૂટ ૨, નલિનકૂટ ૩ એકશૈલ ૪

જમ્બૂદ્વીપમેં મન્દર પર્વતકી પશ્ચિમ દિશામેં શીતા મહા નદીકે
દક્ષિણ તટપર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત કહે ગયે હૈં, ત્રિકૂટ ૧, વૈશ્ર-
વણકૂટ ૨, અંજન ૩, માતંજન ૪ । જમ્બૂદ્વીપકે મન્દર પર્વતકી પશ્ચિમ
દિશામેં શીતોદા મહાનદીકે તટપર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હૈં, અઙ્કાવતી,
પદ્માવતી, આશીવિષ ઓર સુખાવહ ૪ । હસી શીતોદા મહાનદીકે ઉત્તર
તટપર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હૈં ઉન્કે નમ-ચન્દ્ર પર્વત ૧, સૂર્ય પર્વત ૨, દેવ
પર્વત ૩, નાગ પર્વત ૪ હૈં । જમ્બૂદ્વીપકે મન્દર પર્વતકી ચારોં વિદિશામેં ચાર

(ભૂમિગત વિસ્તાર) ચારસો ગંબૂતિ (કોસ) પ્રમાણુ છે જમ્બૂદ્વીપમાં જે મન્દર પર્વત
છે તેની પૂર્વ દિશામાં આવેલી શીતા નદીને ઉત્તર કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો
છે, તેમના નામ આ પ્રમાણુ છે—(૧) ચિત્રકૂટ, (૨) પદ્મકૂટ, (૩) નલિનકૂટ
અને (૪) એક શૈલ જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં શીતા મહાનદીના
દક્ષિણ કિનારા પર આ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—(૧) ત્રિકૂટ, (૨)
વૈશ્રવણ કૂટ, (૩) અંજન અને (૪) માતંજન જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની
પશ્ચિમ દિશામાં જે શીતોદા નામની મહાનદી છે તેના દક્ષિણ તટપર ચાર
વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે—(૧) અઙ્કાવતી, (૨) પદ્માવતી, (૩) આશીવિષ
અને (૪) સુખાવહ એ જ શીતોદા નદીના ઉત્તર તટપર નીચે પ્રમાણુ ચાર
વક્ષસ્કાર પર્વતો છે તેના નામો—(૧) ચન્દ્ર પર્વત, (૨) સૂર્ય પર્વત, (૩) દેવ પર્વત

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પશ્વતસ્ય ચતુષ્પુ વિવિધુ ચત્વારો મહાસ્કારપર્વતાઃ
મહાપ્તા, તથા-સૌમનસઃ ૧ વિષ્ણુત્મમઃ ૨, ગન્ધમાદનઃ ૩, માતૃપદ્માન ૪।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મહાવિદેહે વર્ષ જપન્ય પદ્મે ચત્વારોઽર્હન્ત, ચત્વારશ્વકર્ત્તિનઃ,
ચત્વારો યલદેવા, ચત્વારો વાસુદેવા ઉત્પન્નસ્યા ઉત્પન્નસ્યે વા ઉત્પત્ત્યન્તે વા।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરપર્વતે ચત્વારિ બનાનિ મહાપ્તાનિ, તથા-મહાશાલવન
૧, નન્દનવન ૨, સૌમનસવન ૩, પૃથ્વકવન ૪।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરે પર્વતે પૃથ્વકવને ચત્સોઽમિપેકશિલાઃ મહાપ્તા, તથા-
પાણ્ડુકમ્બલશિલા ૧, અતિપાણ્ડુકમ્બલશિલા ૨, રક્તકમ્બલશિલા, ૩, અતિરક્ત
કમ્બલશિલા ૪।

મન્દરચૂલિકા સ્વછ ઉપરિ ચત્વારિ યોજનાનિ ચિષ્કમ્મેષ મહાપ્તા, એવ ધાત
કીલ્પશ્ચીપૌરસ્થાર્થેઽપિ કાલમાર્ગિ કૃત્વા યાચત્ મન્દરચૂલિકેતિ। એવ યાચત્
ચક્ષસ્કાર પર્વત સૌમનસ ૧, વિષ્ણુત્મમ ૨, ગન્ધમાદન ૩, માતૃપદ્માન ૪।
જમ્બૂદ્વીપમે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમે જપન્ય પદમે ચાર અર્હન્ત, ચાર શ્વકર્ત્તિ,
ચાર-યલદેવ, ચાર વાસુદેવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર આગેમી વત્પન્ન હોગિ।
જમ્બૂદ્વીપકે મન્દર પર્વતપર ચાર વન હૈં, મહાશાલવન ૧, નન્દનવન ૨,
સૌમનસવન ૩, પૃથ્વકવન ૪। જમ્બૂદ્વીપમે મન્દર પર્વતપર સ્થિત
પૃથ્વકવનમે ચાર અમિપેક શિલા હૈં। પાણ્ડુ કમ્બલશિલા ૧, અતિ
પાણ્ડુકમ્બલશિલા ૨, રક્ત કમ્બલશિલા ૩, અતિરક્તકમ્બલશિલા ૪।
મન્દરકી ચૂલિકા ચિષ્કમ્મસે ઊપરમે ચાર યોજનકી કહી ગઈ હૈં। इसी
तरहसे धातकी गण्ड द्वीपके पौरस्थार्थमें भी कालसे लेकर याचत
मन्दरचूलिका तकका समय पाठ कहना चाहिये, इसी तरह याचत पुष्क
रधर द्वीपके पाश्चात्पार्थमें भी जम्बूद्वीपकावश्यक कालसे लेकर चूलिका तक

અને (૪) નામ પવત. જ જૂદીપના મ હર પવતની આર નિશિચાઓમાં
સૌમનસ, વિષ્ણુત્મમ, ગન્ધમાદન અને માતૃપદ્માન નામના ચાર વદ્યસ્કાર પવતો છે।

જ જૂદીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જપન્યની અપેક્ષાએ ચાર બહુ ત આર
શ્વકર્ત્તિ, આર બળદેવ અને આર વાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે અને અવિષ્યમાં
પદ્મ ઉત્પન્ન થયે. જ જૂદીપમાં મ હર પર્વત પર આર વન છે— (૧) મહાશાલ
વન (૨) નન્દનવન (૩) સૌમનસવન અને (૪) પૃથ્વકવન. જ જૂદીપમાં મન્દર પર્વત
પર આવેલા પૃથ્વકવનમાં આર અભિરેક શિલાઓ છે તેમનાં નામ અ પ્રમાણે છે.
(૧) પાણ્ડુકમ્બલશિલા (૨) અતિપાણ્ડુકમ્બલશિલા, (૩) રક્તકમ્બલશિલા
અને (૪) અતિરક્તકમ્બલશિલા એ જ પ્રમાણે પુષ્કરધીપના અપરાધ
પવનના વિષયમાં પણ જ જૂદીપના જેવું જ શાસ્ત્રી લખે ચૂલિકા પર્વતનું

પુષ્કરવરદ્વીપપાશ્વાત્પાર્દ્વે યાવત્ મન્દરચૂલિકેતિ—

જમ્બૂદ્વીપકાવશ્યકં તુ કાલાત્ ચૂલિકાં યાવત્ ।

ધાતકીલ્ખણે પુષ્કરવરે ચ પૂર્વાપરે પાર્શ્વે । ૧ । સૂં ૬૨ ।

ટીકા—“ જંબુદીવે દીવે ” इत्यादि—जम्बूद्वीपनामके द्वीपे देवकुरुत्तर-
कुरुवर्जाः=देवकुरुत्तरकुरुत्त वर्जयित्वा चतस्रः अकर्मभूमयः—रुर्माणि—कृषिवाणि-
ज्यादीनि तानि न सन्ति यासु तथाभूता भूमयः, प्रज्ञप्ताः=कथिताः, तथा-
हैमवतमित्यादि ।

કા કહના ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ધાતકીલ્ખણમે પુષ્કરવરાર્ધમે
और इनके पूर्व अपर पार्श्वमें भी पूर्वोक्त सब कथन कह लेना चाहिये ।
ટીકાર્થ—કૃષિ-વાણિજ્ય આદિ કર્મ જિન ભૂમિયોમે હો, વે કર્મભૂમિયાં હૈ
और इनसे भिन्न भूमि अकर्मभूमि है । भरत-हैमवत-हरिवर्ष-विदेह,
रम्यक-ऐरण्यवत-ऐरवत इन सात क्षेत्रोंमेंसे हैमवत, हरिवर्ष, रम्यक
ये तीन अकर्मभूमि क्षेत्र हैं । इन सात क्षेत्रोंमें भरतक्षेत्र दक्षिणकी ओर
अवस्थित है । भरतसे उत्तरमें हैमवत, इसके उत्तरमें हरिवर्ष, इससे उत्तर-
में विदेह, इसके उत्तरमें रम्यक, इसके उत्तरमें ऐरण्यवत, इसके
उत्तरमें ऐरवत क्षेत्र है । व्यवहार सिद्धि दिशाके नियमानुसार मेरु
पर्वत सातों क्षेत्रोंके उत्तर भागमें अवस्थित है ।

દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુકો છોડકર જો અકર્મભૂમિકે ક્ષેત્ર ચાર
કહે ગયે હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ યે દો ક્ષેત્ર મહાવિદેહકે હી

કથન સમજવું એટલે કે ધાતકીલ્ખણમાં, પુષ્કરવરાર્ધમાં અને તેના પૂર્વ અને
પશ્ચિમ વિભાગોમાં પણ ઉપર મુજબનું સમસ્ત કથન થવું જોઈએ.

ટીકાર્થ—કૃષિ, વાણિજ્ય આદિ કર્મના જે ભૂમિઓમાં સદ્ભાવ હોય છે,
તે ભૂમિઓને કર્મભૂમિઓ કહે છે, પણ જ્યાં તેમનો અભાવ છે એવી ભૂમિઓને
અકર્મભૂમિઓ કહે છે ભરત, હૈમવત, હરિવર્ષ, વિદેહ, રમ્યક, ઐરણ્યવત,
અને ઐરવત, આ સાત ક્ષેત્રોમાંથી હૈમવત, હરિવર્ષ અને રમ્યક, આ ત્રણ
અકર્મભૂમિક્ષેત્રો છે. આ સાત ક્ષેત્રોમાંનું ભરતક્ષેત્ર દક્ષિણમાં અવસ્થિત છે
ભરતની ઉત્તરે હૈમવત, હૈમવતની ઉત્તરે હરિવર્ષ, હરિવર્ષની ઉત્તરે વિદેહ,
વિદેહની ઉત્તરે રમ્યક, રમ્યકની ઉત્તરે ઐરણ્યવત અને ઐરણ્યવતની ઉત્તરે
ઐરવત ક્ષેત્ર છે વ્યવહાર સિદ્ધિ દિશાના નિયમાનુસાર મેરુ પર્વત સાતે ક્ષેત્રોના
ઉત્તર ભાગમાં આવેલો છે અકર્મભૂમિના ચાર ક્ષેત્ર કહ્યા છે. તેમાં દેવકુરુ
અને ઉત્તરકુરુનો સમાવેશ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે—તે બંને મહાવિદે-

તથા—વૃષવૈતાલપર્વતા -વર્તુલાડ્ડકારવૈતાલપનામકા ગિરિય ધન્વાપાતિ-
વિકટાપાતિ - ગન્ધાપાતિ-માત્ર્યવસ્પર્યાયામિધેયાશ્રસાર સન્તિ । તત્રૈકૈકસ્મિન્
પર્વતે ક્રમેણ સ્વાતિ-પ્રમાસા-ડરુણ-પદ્મનામકામત્વારો દેવા સન્તિ । તે ચ
મહર્દિકા યાવત્ પર્યોપમસ્થિતિકા યાગ્યા ।

તથા—અમ્બુદ્રીપાન્તર્ગત યામહાધિદેહક્ષેત્રં તત્ર પૂર્વધિદેહાપરવિદેહ-વેરકુરુ
વરકુરુનામકાનિ ચત્વારિ ચર્ષાભિ-ક્ષેત્રાણિ ત્રિધેયાનિ । તથા-નિવધનામકા નીલ-
વજ્રામકાશ્ચ યે વર્ષપરપર્વતાઃ સન્તિ તે સર્વેડપિ ઈર્ષ્વમુશ્વત્વેન ચતુર્યોજનશ્ચતમમાણા,
ઉદ્દેધેન ધૂમો ચ ચતુર્ગમ્બૂતશ્ચતમમાણા વિધેયાઃ । અથ ગમ્બૂતધ્વન્ઃ ક્રોશવાચકઃ ।

ભાગ હૈં, પરન્તુ હનમેંની યુગલિકોંકી વસ્તી હૈ, હસલિયે-સાત ક્ષેત્રોમેં
હસકી સ્વતન્ત્ર રૂપસે ગણના નહીં કી ગઈ હૈ । અપવા ચતુઃસ્થાનકે
અનુરોધસે યહાં હન્હે નહીં લિયા ગયા હૈ ।

વર્તુલ આકારવાલે હોનેસે વિકટાપાતિ-ગન્ધાપાતિ આદિ પર્વતોંકો
વૃષવૈતાલપર્વત કહા ગયા હૈ । હન ચાર વૃષવૈતાલપર્વતોમેં ક્રમશઃ
૧-૨ વૃષવૈતાલપર્વત પર ૧૬ ૨ મહર્દિક સ્વાતી, પ્રમાસ
આદિ નામવાલે દેવ રહસે હૈ, હન પ્રત્યેકકી ૧૬ પત્થોપમ સ્થિતિ હૈ ।
જમ્બૂદ્રીપકે અન્તર્ગત જો મહાધિદેહ ક્ષેત્ર હૈ, હસમેં પૂર્વધિદેહ, અપર
વિદેહ, દેવકુરુ, ઓર ઉત્તરકુરુ યે ચાર ક્ષેત્ર હૈ । વિદેહક્ષેત્રમેં-નિવધ,
નીલ યે દો પર્વત હૈ । હનસે હી ઉત્તરકુરુ ઓર દેવકુરુકી સીમા નિશ્ચિત
હોતી હૈ । હન દોનોં પર્વતોંકી ઉચાઈ ચારસો યોજનકી હૈ તથા ઉદ્દેધ
ધૂમિકે અન્દર ચારસો કોસ તક હૈ । યહાં ગમ્બૂતિ શબ્દસે ૧ કોસ
લિયા ગયા હૈ ।

હન ૪ ભાગે છે ૧૨ન્તુ તે ભાગેમાં ૫૬ યુગલિકોની વસ્તી છે, તેથી સાત
ક્ષેત્રોમાં ૫૬ તેમની સ્વતંત્ર રૂપે ગણના કરી નથી અપવા ચાર સ્થાનને
અધિકાર માલતો હોવાથી તેમને અહીં ગણાવવામાં આવેલ નથી.

વિકટાપાતી ૪ ધાપાતી આદિ ૫૫ તો વર્તુલાકારવાળા હોવાથી તેમને વૃષવૈતાલપ
પર્વતો કહ્યા છે તે પ્રત્યેક વૃષવૈતાલપર્વત પર્વતોંકે એક મહર્દિક આદિ વિશેષ
હોવાયો અને એક એક પદ્મોપમની સ્થિતિવાળો દેવ વસે છે તેમનાં નામ
સ્વાતિ, પ્રમાસ, અરુણ અને ૫૬ છે ૪ બુદ્ધીપર્વતોંકે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે
તેમાં પૂર્વવિદેહ અપર વિદેહ, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ આ ચાર ક્ષેત્ર છે વિદેહ
ક્ષેત્રમાં નિવધ અને નીલ નામના બે પર્વત છે તે પર્વતોની મહાધી ૪ ઉત્તર
કુરુ અને દેવકુરુની સીમા નિશ્ચિત થાય છે આ બે પર્વતોની ઊંચાઈ ચારસો
યોજનની છે તથા ઉદ્દેધ-ધૂમિકી અહીંના તેમને વિસ્તાર ૪૦૦ ગમ્બૂતિપ્રમાણ
કહ્યો છે અહીં ગમ્બૂતિ પદ્મને અથ એકકોસ (૫૩) થાય છે.

સમ્પતિ જમ્બૂદ્વીપસ્થ મન્દરપર્વતસ્ય પૂર્વપશ્ચિમદિશોર્વિદિક્ષુ ચ યાવન્તો યન્નામ કાશ્ચ વક્ષસ્કારપર્વતાઃ સન્તિ તાનાહ—“જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ’ ઇત્યાદિના । અસ્ય સન્દર્ભસ્યાયમભિપ્રાયઃ—જમ્બૂદ્વીપસ્થ મન્દરપર્વતસ્ય પૂર્વસ્યાં દિશિ શીતાયા મહાનદ્યા ઉત્તરે તટે ચિત્રકૂટ-પદ્મકૂટ-નલિનકૂટૈ-ફશૈલનામ-કાશ્ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ સન્તિ । તથા—મન્દરપર્વતસ્ય પૂર્વસ્યાં દિશિ શીતોદા મહાનદ્યા દક્ષિણે તટે ચિત્રકૂટ-વૈશ્રવણકૂટા-ઽઙ્ગન માતઙ્ગનનામકાશ્ચત્વારો વક્ષસ્કાર-પર્વતાઃ સન્તિ । તથા—મન્દરપર્વતસ્ય પશ્ચિમાયાં દિશિ શીતોદામહાનદ્યા દક્ષિણે તટે—અઙ્ગાવતી-પદ્માવત્યાશીવિપ — સુખાવહનામકાશ્ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ સન્તિ । તથા—મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પશ્ચિમાયાં દિશિ શીતોદા મહાનદ્યા ઉત્તરે તટે—ચન્દ્રપર્વત-સૂર્યપર્વત-દેવપર્વત — નાગપર્વત નામકાશ્ચત્વારો વક્ષસ્કારપર્વતાઃ સન્તિ । તથા—મન્દરપર્વતસ્ય ऐशान्यादिषु चतसृषु विदिक्षु—कोणेषु-क्रमेण सौम-नस-विद्युत्प्रभ-गन्धमादन — माल्यवदभिध्रेयाश्चत्वारो वक्षस्कारपर्वताः सन्ति ।

જમ્બૂદ્વીપકે મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામેં શીતા મહાનદીકે ઉત્તર તટપર ચિત્રકૂટ આદિ વક્ષસ્કાર પર્વત ચાર હેં । દક્ષિણ તટપર ચિત્રકૂટ વૈશ્રવણ, અઙ્ગન, માતઙ્ગન એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હેં । તથા—મન્દર પર્વ-તની પશ્ચિમ દિશામેં શીતોદા મહાનદીકે દક્ષિણ તટપર અઙ્ગાવતી, પદ્માવતી, આશીવિષ ઓર સુખાવહ નામકે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હેં ।

તથા—ઉત્તર તટપર ચન્દ્ર પર્વત, સૂર્ય પર્વત દેવ પર્વત, નાગ પર્વત એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હેં । તથા—મન્દર પર્વતની ઈશાન આદિ ચારોં દિશાઓમેં ક્રમશઃ—સૌમન, વિદ્યુત્પ્રભ, ગન્ધમાદન, માલ્યવાન્ એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત હેં । તાત્પર્ય એસા હૈ—મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામેં શીતા નદીકે ઉત્તર તટપર ચાર, દક્ષિણ તટપર ઓ ચાર, મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામેં શીતોદા

જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં શીતા નામની મહાનદીના ઉત્તર તટપર ચિત્રકૂટ આદિ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે, અને દક્ષિણ તટપર ચિત્રકૂટ, વૈશ્રવણકૂટ, અઙ્ગન અને માતઙ્ગન, એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં શીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ તટપર અઙ્ગાવતી, પદ્માવતી, આશીવિષ અને સુખાવહ નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે, તથા ઉત્તર તટપર (૧) ચન્દ્ર પર્વત, (૨) સૂર્ય પર્વત, (૩) દેવ પર્વત અને (૪) નાગ પર્વત, એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. મન્દર પર્વતની ઈશા નાદિ ચાર વિદિશાઓમાં અનુક્રમે સૌમન, વિદ્યુત્પ્રભ, ગન્ધમાદન અને માલ્ય-વાન્, એ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે મન્દર

મય માત્ર : —

મન્દરપર્વતસ્ય પૂર્વસ્થાં દિશિ શીતામહાનધા ઉત્તરતટે સત્ત્વાર ૪ એવ
દક્ષિણતટેપિ સત્ત્વાર ૪। મન્દરપર્વતસ્ય પશ્ચિમાયાં દિશિ શીતોદા મહાનધા
દક્ષિણતટે સત્ત્વાર ૪। એવમુત્તરતટેપિ સત્ત્વાર ૪। મન્દરપર્વતસ્ય પેશ્ચાન્પાદિષુ
ચતુર્ણાં કોણેષુ પ્રત્યેકપ્રકારેષુ સત્ત્વાર ૪।

તથા—જમ્બૂદ્વીપસ્ય મહાવિદેહવર્ષે જગન્પદ્મે—પદ્મત=મમ્યતે ૬૩૮૧ પદ્મ=
સંસ્થાપનાનં, જપન્ત્ય=સર્વશીનં ચ યત્ પદ્મ તત્ જગન્પદ્મ તસ્મિન્, = નાતિન્યૂન
સંસ્થાપનાં સત્ત્વારોઽર્જન્તઃ સત્ત્વારશ્ચક્રવર્તિનઃ, સત્ત્વારો ચલદેવા, સત્ત્વારો ચાસુદે
વાશ્ચ ઇત્યશ્ચ, ઉત્પદન્તે, ઉત્પસ્યન્તે ચેતિ ।

તથા—જમ્બૂદ્વીપસ્ય મન્દરપર્વત મદ્રશાલવન-નન્દનવન-સૌમનસવન-પણ્ડ
કવનામિષેપાનિ સત્ત્વારિ ચનાનિ સન્તિ । તન્ન મદ્રશાલવનં ભૂમૌ, નન્દનવન-સૌમ
નસવને મેલ્લતા યુગલે, પળ્ડકવનં ચ શિશ્વર । ઉક્તાધાત્ર ગાયાઃ—

મહા નદીકે ઉત્તર તટપર ૪ દક્ષિણ તટપર ૪, મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ
દિશામે શીતોદા મહાનદીકે દક્ષિણ તટપર ૪, ઉત્તર તટપર ૪ ચાર,
ઔર મન્દર પર્વતની દેશાન આદિ ચાર કોણોપર પ્રત્યેક કોણમે પદ્મ-૨
હસ પ્રકારસે ૪ ચક્ષસ્કાર હે ।

જમ્બૂદ્વીપકે મહાવિદેહ વર્ષમે જગન્પદ્મે ન્યૂનાઽતિન્યૂન સંસ્થાપનામે
કમસે કમ ચાર અર્જન્ત, ચાર ચક્રવર્તી, ચાર ચાસુદેવ હુવે હે, ઔર
હોગે । તથા—જમ્બૂદ્વીપમે મન્દર પર્વતપર મદ્રશાલવન, નન્દનવન, સૌમ
નસવન, ઔર પળ્ડકવન યે ચાર વન હે । હનમે મદ્રશાલવન જમીનપર
નન્દનવન ઔર સૌમનસવન મેલ્લતા યુગલપર પદ્મ પળ્ડકવન શિશ્વરપર
હે । યહાં હસ પ્રકારસે ગાથાપ કહી ગઈ હે ।

પર્વતની પૂર્વ દિશામાં જહેવી શીતા નદીના ઉત્તર તટપર ૪, દક્ષિણ તટપર
પદ્મ ૪ મ હર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં શીતોદા નામની મહાનદીના ઉત્તર
તટપર ચાર અને દક્ષિણ તટપર પદ્મ ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો હે મન્દર પર્વતની
દેશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય અને વાયવ્યમાં એક એક એટલે કે ચારે ખૂલાઓમાં કુલ
૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો હે

જમ્બૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જગન્પદ્મની અપેક્ષાએ—ન્યૂનાતિન્યૂન
સંસ્થાપનામાં ઓછામાં ઓછા ચાર અર્જન્ત ચાર ચક્રવર્તી અને ચાર ચાસુદેવ
ઉપજ યથા હે અને ઉપજ યથે પદ્મ ખસ તથા જમ્બૂદ્વીપમાં મ હર પર્વત
પર મદ્રશાલવન, નન્દનવન, સૌમનસવન અને પળ્ડકવન, એ ચાર વન હ
તેમાંનુ મદ્રશાલવન જમીન પાસે, નન્દનવન અને સૌમનસવન મેલ્લતા યુગલ
પર અને પળ્ડકવન શિશ્વરપર હે અહીં આ પ્રમાણે ગાથાઓ કહી હે—

“વાવીમ સહસ્તાઈ, પુન્વાવરમેરુમદમાલવણં ।

અણ્ઠાઈજ્જસયા ઉણ, દાહિણપાસે ય ઉત્તરઓ ॥ ૧ ॥

પંવેવ જોયણમણ, ઉહું ગંતૂણ પંચસયપિહુલં ।

નંદણવણં સુમેરુ, પરિકિલ્લવિત્તા ઠિયં રમ્મં ॥ ૨ ॥

વાસઢિ સહસ્તાઈ પંવેવ સયાઈ નંદણવણાઓ ।

ઉહું ગંતૂણ વણં, મોમણસ નંદણવણસરિચ્છં ॥ ૩ ॥

સોમણસાઓ તીસં, છચ્ચ સહસ્સે વિલગ્ગિઝ્ઞણ ગિરિં ।

વિમલજલકુંડગહણં, હવઈ વણં પહયં સિહરે ॥ ૪ ॥

ચત્તારિ જોયણસયા ચઉણઉયા ચક્રવાલઓ રુંદં ।

ઇગતીસ જોયણસયા વાસઢી પરિરઓ તસ્સ ॥ ૫ ॥ ”

છાયા—દ્વાવિંશતિસહસ્રાણિ પૂર્વાપરમેરૌ મદ્રશાલવનમ્ ।

અર્દ્ધવૃત્તીયશતાનિ પુનઃ દક્ષિણપાર્શ્વે ચ ઉત્તરતઃ ॥૧॥

પશ્ચૈવ યોજનશતાનિ ઊર્ધ્વં ગત્વા પશ્ચશર્પૃથુલમૂત ।

નન્દનવનં સુમેરું પરિક્ષિપ્ય સ્થિતં રમ્યમ્ ॥ ૨ ॥

દ્વાપદ્ધિસહસ્રાણિ પશ્ચૈવ શતાનિ નન્દનવનાત્ ।

ઊર્ધ્વં ગત્વા વનં સૌમનસં નન્દનવનસદૃશમ્ ॥ ૩ ॥

સૌમનસાત્ ત્રિંશત્ પદ્ ચ સહસ્રાણિ વિલગ્નગિરિમ્ ।

વિમલજલકુંડગહનં ભવતિ વન પળ્લકં શિશ્વરે ॥૪॥

ચત્વારિં યોજનશતાનિ ચતુર્નવતિ ચક્રવાલતો વિસ્તારઃ ।

અર્ધત્રિંશદ્યોજનશતાનિ દ્વિપદ્ધિ પરિરયસ્તસ્ય ॥ ૫ ॥ ઇતિ

તથા—જમ્બૂદ્વીપગતમન્દરપર્વતસ્ય પળ્લકવને અભિષેકશિલા—તીર્થદ્ધરાણા-મભિષેકાર્થાઃ શિલા અભિષેકશિલાઃ, યત્ર તીર્થદ્ધરાણામભિષેકો ભવતિ, તાશ્ચતસ્રઃ-પાળ્લુકમ્બલાદયઃ શિલા મન્દરચૂલિકાયાઃ પૂર્વદક્ષિણપશ્ચિમોત્તરાસુ દિક્ષુ ક્રમેણ

“વાવીસસહસ્તાઈ” ઇત્યાદિ । તથા—જમ્બૂદ્વીપગત મન્દર પર્વત પર જો પળ્લકવન હૈ ઉસમેં જિનપર તિર્થદ્ધરોંકા શુભાભિષેક હોતા હૈ એસી ચાર શિલાએંહેં । इनके नाम—पाण्डुकम्बल आदिहैं । ये शिलाएं मन्दर चूलिकाकी पूर्व, दक्षिण, पश्चिम और उत्तर दिशामें क्रमशः हैं । मन्दर-

“વાવીસસહસ્તાઈ” ઇત્યાદિ

જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વત પર જે પળ્લકવન છે તેમાં ચાર અભિષેક શિલાઓ છે, જે શિલાઓ પર તિર્થકરોનો શુભાભિષેક થાય છે તે અભિષેક શિલાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—પાંડુકમ્બલ શિલા આદિ ચાર નામ સૂત્રા

બોધ્યાઃ । મન્દરચૂલિકા-મન્દરગિરિશિલ્લર તલ્લ ઉપરિ ઓ ચિન્કમ્બેળ વિસ્તારેન
ચત્વારિ યોજનાનિ-ચતુર્થોઽનનિસ્તીર્ણોપરિતનમાગાઃ પ્રવક્તા ।

इत्थं जम्बूद्वीपस्य वस्तुजातमभिधाय सम्प्रति पातकीस्वण्डद्वीप-पुष्करवर
द्वीपयोः प्रत्येक पौरस्स्यार्द्रपाश्चात्पादयो र्वस्तुजातमभिधातुमाह—‘ एवं घायइ
संबदीवपुरस्थिमद्धे वि ’ इत्यादि ।

एवम्—यनेन प्रकारेण—जम्बूद्वीपालापकप्रकारेण पातकीस्वण्डद्वीपपौरस्स्या
र्द्धेऽपि कामम्= तीयाए उस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए ’ इति पूर्वोक्तं
कालम् आदिं कृत्वा=शरम्य यावत् म-इरचूलिकेति=‘ म-इरचूलियाण उवरि
चचारि जोपमाइ विफलमण पण्णा ’ इत्यन्ताः सर्व आलापका बाध्याः ।
अथ मात्र—‘ घायइसंबदीवपुरस्थिमद्धे मरहेरबण्णु तीयाए उस्सप्पिणीए सुसम
सुसमाए समाए ’ इत्यारम्य ‘ म-इरचूलियाण उवरि चचारि जोपमाइ विफल-

गिरिसे शिखरका नाम म-इरचूलिका है । इसके आगे भागका विस्तार
चार योजनका है, अर्थात् इसका जो उपरितन भाग है यह चार योजन
विस्तृत है । इस प्रकारसे जम्बूद्वीपमें वस्तु जातका कथन करके अब
सूत्रकार पातकीस्वण्ड, एवं पुष्करवर द्वीपके पौरस्स्यार्द्र और पाश्चा
त्त्यार्द्रमें वस्तुजातका कथन करनेके लिये “ एवं घायइसंबदीवपुरस्थि
मद्धे वि ” इत्यादि रूपसे कथन करते हैं, वे कहते हैं कि जैसा यह
आलाप प्रकार जम्बूद्वीपके सम्बन्धमें कहा गया है, वैसाही आलाप
प्रकार पातकीस्वण्ड द्वीपके पौरस्स्यार्द्रमें भी कालसे लगाकर मन्
दरचूलिका तकका कह लेना चाहिये । अर्थात्—“ घायइसंबदीवपुरस्थि-
मद्धे मरहेरबण्णु पासेसु तीयाए उस्सप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए ”

અર્થ આપણા અનુસાર સમજવા તે શિલાઓ અનુક્રમે મ-રર પરતની પૂર્વ
દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં છે મ-રર પરતના ચિહ્નરત્ન નામ મ-રર
ચૂલિકા છે તેના સૌથી ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ચાર યોજનનો છે આ
પ્રમાણે જ બુદ્ધીપના પદાર્થોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર પાતકીસ્વણ્ડ દ્વીપ અને
પુષ્કરવર દ્વીપના પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાધના પદાર્થોનું ચાર સ્થાનને અનુલક્ષીને
કથન કરે છે ‘ एवं घायइसंबदीवपुरस्थिमद्धे वि ’ इत्यादि—

આ સૂત્રપદ દ્વારા સૂત્રકાર એવું સૂચન કરે છે કે કાળથી લઈને મન્દર
ચૂલિકા પથ-તનું જેવું કથન જ બુદ્ધીપના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે એવું જ
કથન પાતકીસ્વણ્ડ દ્વીપના પૂર્વાધવિષે પણ સમજી લેવું એ લે છે—
‘ घायइसंबदीवपुरस्थिमद्धे मरहेरबण्णु पासेसु तीयाए उस्सप्पिणीए सुसम
सुसमाए समाए ’ અર્થાત્તે શરૂ કરીને “ म-इरचूलियाण उवरि चचारि जोप-

મેળં પળ્લતા ' इत्यन्ता आलापकाः अत्र बोध्या इति । एवम्=अनेन प्रकारेणैव ' जाव '—यावत्पदेन—धातुकीखण्डद्वीपपाश्चात्यार्द्ध — पुष्करवरद्वીपपौरस्त્યાર્द्धयो-
ग्रहणम् । ततश्च—धातुकीखण्डद्वीपपाश्चात्यार्द्ध—पुष्करवरद्वीपपौरस्त्यાર्द्ध पुष्करवर-
द्वीपपाश्चात्यार्द्ध च उक्त वा तदनन्तर प्रत्येकत्र ' भरहेरवएसु वासेसु तीयाए
उत्सर्पिणीए सुषमसुषमाए समाए ' इत्येवं प्रकारेण यावत् मन्दरचूलिकेति=
' मंदरचूलियाणं उवरिचत्तारि जोयणाइ विक्खंभेणं पण्णत्ता ' इत्यन्ता आलापका
वक्तव्या इति ।

अमुमेवार्थं दृढयितुं संग्रहगाथापुन्यस्यति—“ जंबुद्वीप ” इत्यादि जम्बुद्वी-
पावश्यकं—जम्बुद्वीपस्येदं जम्बुद्वीपकं तच्च तदावश्यकम् अवश्यं भावित्वा द्वाऽवश्यं वा-
यहांसे लगाकर “ मंदरचूलियाणं उवरि चत्तारि जोयणाइ विक्खंभेणं
पण्णत्ता ” यहां तकका कथन यहां कहा गया है, इसी प्रकार यावत्तदग्राह्य
धातुकीखण्ड द्वीप पाश्चात्यार्द्ध—एवं पुष्करवर द्वीप पौरस्त्यार्द्ध, और
पुष्करवर द्वीप पाश्चात्यार्द्धमें भी कथन करना चाहिये । और
इसके बाद वहांके भरतक्षेत्र, एवं ऐरवत क्षेत्रमें अतीत उत्सर्पिणीके
सुषम सुषमा आरामें ४ कोटाकोटि सागरोपमका काल था । इत्यादि
पूर्वोक्त सब पाठ—मंदरचूलियाणं उवरि चत्तारि जोयणाइ विक्खंभेणं
पण्णत्ता) इस पाठान्त तक कथन यहां भी कहा गया है । ऐसा समझ
लेना चाहिए तात्पर्य केवल यही है कि जम्बुद्वीपके भरत और ऐरवत
क्षेत्रकी जैसी व्यवस्था सिद्धान्त शास्त्रमें प्रगटकी गई है वैसी ही व्यवस्था
धातुकीखण्ड और पुष्करार्द्ध द्वीपमें भी है ।

- इसी अर्थको दृढ करनेके लिये इस “ जंबुद्वीप ” गाथाका उल्लेख
किया गया है, इस गाथामें यह पुष्ट किया गया है कि—जम्बुद्वीपाऽवश्यक

णाइ विक्खंभेण पण्णत्ता ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન ધાતુકીખડ દ્વીપના
પૂર્વાર્ધ વિષે પણ સમજવું, એવું જ કથન ધાતુકીખડ દ્વીપના પશ્ચિમાર્ધ,
પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ અને પુષ્કરવર દ્વીપના અપરાર્ધ વિષે પણ સમજ
લેવું એટલે કે ત્યાંના ભરતક્ષેત્ર, અને એરવતક્ષેત્રમાં અતીત (ભૂતકાળની)
ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આદિ ૪ કે'ટાકોટિ સાગરોપમકાળનો હતો, ઇત્યાદિ
સંપૂર્ણ સૂત્રપાઠ અહીં પણ ગ્રહણ થવો જોઈએ “ મંદર ચૂલિકાનો સૌથી
ઉપરનો ભાગ ચાર ચોજનના વિસ્તારનો છે ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન
અહીં પણ સમજ લેવું આ કથનનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જમ્બુદ્વીપના
ભરત અને એરવતના જેવી જ વ્યવસ્થા ધાતુકીખડ અને પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ
હોય છે એ જ વાતનું સમર્થન કરવા માટે “ જમ્બુદ્વીપ ” ઇત્યાદિ ગાથા
આપવામાં આવેલ છે તે ગાથામાં એ વાતને પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે
કે જમ્બુદ્વીપાવશ્યક (જમ્બુદ્વીપમાં જેવું કથન કરાયું છે તે) સમસ્ત વસ્તુ-

મેળં પળ્લતા ' ઇત્યન્તા આલાપકાઃ અન વોધ્યા ઇતિ । એવમ્=અનેન પ્રકારેણૈવ ' જાવ '—યાવત્પદેન—ધાતકીલ્ખણ્ડદ્વીપપાશ્ચાત્યાર્દ્ધ — પુષ્કરવરદ્વીપપૌરસ્ત્યાર્દ્ધયો-ગ્રહણમ્ । તત્તથ—ધાતકીલ્ખણ્ડદ્વીપપાશ્ચાત્યાર્દ્ધ—પુષ્કરવરદ્વીપપૌરસ્ત્યાર્દ્ધ પુષ્કરવર-દ્વીપપાશ્ચાત્યાર્દ્ધ ચ ઉત્ત વા તદનન્તર પ્રત્યેકત્ર ' ભરહેરવણ્ણુ વાસેસુ ત્રીયાણ ઉત્સર્પિણીણ સુષમસુષમાણ સગાણ ' ઇત્યેયં પ્રકારેણ યાત્રત્ મન્દરચૂલિકેતિ= ' મન્દરચૂલિયાણં ઉવરિચત્તારિ જોયણાઃ વિવલ્લંભેણં પળ્લતા ' ઇત્યન્તા આલાપકા વક્તવ્યા ઇતિ ।

અમુમેવાર્થ દ્રઢયિતું સંગ્રહગાથામુપન્યસ્યતિ—“ જંબુદ્વીપગ ” ઇત્યાદિ જમ્બૂદ્વી-પાવશ્યક—જમ્બૂદ્વીપસ્યેદ જમ્બૂદ્વીપકં તત્ત તદાવશ્યકમ્ અવશ્યમાવિત્વાદ્વાડવશ્યવા-

યહાંસે લગાકર “ મન્દરચૂલિયાણં ઉવરિ ચત્તારિ જોયણાઃ વિવલ્લંભેણં પળ્લતા ” યહાં તત્તકા કથન યહાં કહા ગયા હૈ, ઇતી પ્રકાર યાવત્તદગ્રાહ્ય ધાતકીલ્ખણ્ડ દ્વીપ પાશ્ચાત્યાર્દ્ધ—એવં પુષ્કરવર દ્વીપ પૌરસ્ત્યાર્દ્ધ, ઔર પુષ્કરવર દ્વીપ પાશ્ચાત્યાર્દ્ધમેં ઔ કથન કરના ચાહિયે । ઔર ઇસકે બાદ વહાંકે ભરતક્ષેત્ર, એવં એરવત ક્ષેત્રમેં અતીત ઉત્સર્પિણીકે સુષમ સુષમા આરામેં ૪ કોટાકોટિ સાગરોપમકા કાલ થા । ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સવ પાઠ—મન્દરચૂલિયાણં ઉવરિ ચત્તારિ જોયણાઃ વિવલ્લંભેણં પળ્લતા) ઇસ પાઠાન્ત તક કથન યહાં ઔ કહા ગયા હૈ । એસા સમજ લેના ચાહિયે તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ કિ જમ્બૂદ્વીપકે ભરત ઔર એરવત ક્ષેત્રકી જૈસી વ્યવસ્થા સિદ્ધાન્ત શાસ્ત્રમેં પ્રગટકી ગઈહૈ વૈસી હી વ્યવસ્થા ધાતકીલ્ખણ્ડ ઔર પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમેં ઔ હૈ ।

હસી અર્થકો દ્રઢ કરનેકે લિધે ઇમ “ જંબુદ્વીપગ ” ગાથાકા ઉલ્લેખ કિયા ગયા હૈ, ઇમ ગાથામેં યહ પુષ્ટ કિયા ગયા હૈ કિ—જમ્બૂદ્વીપાવશ્યક

ણાઈં વિવલ્લંભેણ પળ્લતા ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનુ કથન ધાતકીલ્ખણ્ડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધ વિધે પશુ સમજવું, એવું જ કથન ધાતકીલ્ખણ્ડ દ્વીપના પશ્ચિમાર્ધ, પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ અને પુષ્કરવર દ્વીપના અપરાર્ધ વિધે પશુ સમજ લેવું એટલે કે ત્યાંના ભરતક્ષેત્ર, અને એરવતક્ષેત્રમાં અતીત (જૂતકાળની) ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરો ૪ કોટાકોટિ સાગરોપમકાળનો હતો, ઇત્યાદિ સપૂર્ણ સૂત્રપાઠ અહીં પશુ ગ્રહણ થવો જોઈએ “ મન્દર ચૂલિકાનો સૌથી ઉપરનો ભાગ ચાર ચોજનના વિસ્તારનો છે ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનુ કથન અહીં પશુ સમજ લેવું આ કથનનુ તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જમ્બૂદ્વીપના ભરત અને એરવતના જેવી જ વ્યવસ્થા ધાતકીલ્ખણ્ડ અને પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ હોય છે એ જ વાતનુ સમર્થન કરવા માટે “ જંબુદ્વીપગ ” ઇત્યાદિ ગાથા આપવામાં આવેલ છે તે ગાથામાં એ વાતને પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે કે જમ્બૂદ્વીપાવશ્યક (જમ્બૂદ્વીપમાં જેનુ કથન કરાયું છે તે) સમસ્ત વસ્તુ-

प्यत्वात्, इति जम्बूद्वीपान्वयकम्, यद्वा—‘जम्बूद्वीपगणायस्सर्ग’ इत्यस्य ‘जम्बू
द्वीपगणायस्सर्ग’—तिच्छाया, तत्पक्षे—जम्बूद्वीप गच्छतीति जम्बूद्वीपग—जम्बूद्वी
पगत, तद्यतदावश्यक वस्तुजातं जम्बूद्वीपगणायस्सर्गमित्यर्थः, इह तु शब्दः पादपूर
णार्थः, कुत भारभ्य कियत्पर्यन्त जम्बूद्वीपका (गा) षड्यकं भवनीयमित्यपेक्षाया
माह—“कालाभो चूलिया जाव”—वि—कालादारभ्य चूलिकां यावत्—सुपमसुपमा
रूपकाकालापकादारभ्य चूलिका—मन्दरचूलिकाकापकपर्यन्तं यद्वस्तुजातमुत्त
तत् घातकीगण्डे पुष्करचरे च द्वीपे “पुष्पाचरे” पूर्वाचरे—पूर्वाचरचेत्यनयोः
सगाहारः पूर्वापरं तस्मिन् पूर्वाचरे पूर्वे पश्चिमे च ‘पासे’ पार्श्वे—भागे, यद्वा—
घातकीगण्ड—पुष्करचरद्वीपयोः मध्येक पूर्वाचरेषु पौरस्त्यपाभातेषु वर्षेषु वा
क्षेत्रेषु समसम्बन्धं बोध्यं न तु न्यूनाधिकमिति भावः ॥ सू० ६२ ॥

पूर्वं जम्बूद्वीपे कृताऽऽवृत्तक्षेत्राणि निरूपितानि, सम्प्रति जम्बूद्वीपस्य दशानि
निरूपयितुमाह—

मूळम्—जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स चत्तारि दारा पण्णत्ता, त
जहा—विजये १, वेजयते २, जयते ३, अपराजिण ४ । ते णं
दारा चत्तारि जोयणाइ विस्वभेण तावइय चैव पवेसेण पण्णत्ता ।
तस्य णं चत्तारि देवा महिन्धिया जाव पलिओवमट्ठिइआ परिव
सत्ति—विजण १, वेजयते २, जयते ३, अपराजिण ४ ॥ सू० ६३ ॥

छाया—जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य चत्वारि दशानि मष्टानि, तद्यथा—
विजय १, वेजयन्त २, अजयन्त ३, अपराजितम् ४ । तानि खलु दशानि चत्वारि
जम्बूद्वीपस्य कथितं समस्तं यस्तुजातं जो किं यदां सुपमं सुपमा कालसे
लेकर मन्दरचूलिका तक प्रगतं किया गया है, घातकीगण्डके पूर्वाचरे
और पश्चिमार्धमें, और पुष्करचरके पूर्वाचरे पश्चिमार्धमें यथावत्
कहना चाहिये ॥ सू० ६० ॥

“जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स चत्तारि दारा पण्णत्ता” इत्यादि—
जम्बूद्वीपक चार द्वार कह्ये गये हैं । विजय १, वेजयन्त २,

अतनो अरवे के मुलम मुपमाकागणी लधने भ इर बुद्धिआ पयन्तना उपमुत्ता
अयनभां नेना ७नेना निवेद्य भयो उ ते वस्तुओनो—पातद्वीप ८१॥ पूर्वाधंभां
अने पश्चिमाधंभां तथा पुष्करचर द्वीपाधंभां पूर्वाधं अने पश्चिमाधंभां पञ्च
सूत्राव उ ओम समन्त ॥ सू ६० ॥

जम्बूद्वीपभां इत्युक्ता क्षेत्रानि निवेद्य धरीने इर सूत्रात् जम्बूद्वीपना

યોજનાનિ વિષ્કમ્ભેણ તાવન્ત્યેવ પ્રવેશેન પ્રજ્ઞમાનિ । તત્ર સ્વલુ ચત્વારો દેવા મહર્દિકાઃ યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકાઃ પરિવસન્તિ-વિજયઃ ૧, વૈજયન્તઃ ૨, જયન્તઃ ૩, અપરાજિતઃ ૪ ॥ સૂ ૬૩ ॥

ટીકા—‘ જંબુદ્વીવસ્ત ણં ’ ઇત્યાદિ—જમ્બુદ્વીપસ્ય વિજય-વૈજયન્ત-જયન્તાપરાજિતનામકાનિ ચત્વારિ દ્વારાણિ સન્તિ । તાનિ ચ દ્વારાણિ વિષ્કમ્ભેણ-દ્વારોભયભાગસ્થિતકુડચાન્તરાલભાગવિસ્તારેણ ચત્વારિ યોજનાનિ તથા-પ્રવેશેન=પ્રવેશસ્થાનપ્રમાણેન-કુડચસ્થૌલ્યેન તાવન્ત્યેવ=ચત્વારિ યોજનાન્યેવ પ્રજ્ઞમાનિ । ઉચ્ચત્વં ચાષ્ટ યોજનાનીતિ, ઉક્તશ્ચ—“ ચઝોયણવિત્થિન્ના, અદ્દેવ ય જોયણાણિ ઉવ્વિદ્ધા ”—છાયા-ચતુર્યોજનવિસ્તીર્ણાનિ અપ્પૈવ ચ યોજનાનિ ઉદ્વિદ્ધાનિ-ઉદ્ધાનિ ॥ ઇતિ । તથા-તત્ર-તેષુ વિજયાદિષુ દ્વારેષુ ચત્વારો દેવાઃ મહર્દિકાઃ=વિશાલશ્લક્ષિશાલિનઃ ’ ‘ જાવ ’ યાવત્-અત્ર યાવચ્છબ્દેન-મહાધુતિકાઃ, મહાબલાઃ, મહાયશસઃ, મહાસૌહ્યઃ, ઇતિ ગ્રાહ્યમ્ અર્થઃ સ્પષ્ટ એવ । પલ્યોપમ-

જયન્ત ૩, અપરાજિત ૪ । યે દ્વાર વિષ્કમ્ભકી અપેક્ષા ચાર યોજન પ્રમાણ ઔર પ્રવેશકી અપેક્ષા મી હતનેહી કહે ગયે હિં । इनमें चार महर्दिक देव यावत् एक पल्योपम स्थितिवाले रहते हैं ।

દ્વારકી દોનો ઔરકી દોનો દીવાલોં કે અન્તરાલોં કા વિષ્કમ્ભ [વિસ્તાર] ચાર યોજનકા હૈ, તથા-નીતોંકી સ્થૂલતારૂપ જો પ્રવેશ હૈ વહમી ચાર યોજનપ્રમાણ હૈ । કહામી હૈ—“ ચઝોયણવિત્થિન્ના ” ચાર યોજનકે વિસ્તાર ઇત્યાદિ.

તથા—આઠ યોજન તક યે ઝંચે હિં । “ મહર્દિકા યાવત્ પલ્યોપમ સ્થિતિકાઃ ” મેં જો યાવત્ પદ આયા હૈ ડસસે ઘઘાં “ મહાધુતિકાઃ,

દ્વારોની પ્રપણા કરે છે—“ જંબુદ્વીવસ્ત ણં દ્વીવસ્ત ચત્વારિ દ્વારા પણ્ણસા ” ઇત્યાદિ—

જ યૂ નામના દ્વીપને ચાર દ્વાર કહ્યા છે, તેમના નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) વિજય, (૨) વૈજયન્ત, (૩) જયન્ત અને (૪) અપરાજિત. તે દ્વારોનો વિષ્કંભ (પહોળાઈ) ચાર યોજનપ્રમાણ છે અને પ્રવેશની અપેક્ષાએ પણ તેમને ચાર યોજનપ્રમાણ જ કહ્યા છે તેમા મહર્દિક આદિ વિશેષણવાળા ચાર દેવ રહે છે, તેમની એક પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે દ્વારની બન્ને તરફની દીવાલોના અન્તરાલનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) ચાર યોજનનો છે તથા દીવાલોની સ્થૂલતા રૂપ જે પ્રવેશ છે તે પણ ચાર યોજનપ્રમાણ છે કહ્યું પણ છે કે—“ ચઝોયણવિત્થિન્ના ” ઇત્યાદિ ચાર યોજનના વિસ્તારવાળા તે દ્વારો આઠ યોજન પર્યં તથા છે. “ મહર્દિકા યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકા ” આ સૂત્રપાઠમા જે “ યાવત્ ” પદ છે, તેના દ્વારો મહાધુતિ સપત્ર, મહાબલ સપત્ર, મહાયશ સપત્ર અને મહાસુખ

સ્થિતિકા =પત્ન્યોપમકાલપર્યન્તસ્થાયિનો દ્વારનામસદ્ધનામના પરિવસન્તિ, તેષ
 ધિનયઃ ૧, વૈજયન્તઃ ૨, જયન્તઃ ૩, અપરાજિતઃ ૪, इति,
 उक्त च—“ पलिभोषमद्विष्टया, सुरगणपरिवारिया सवेधीया ।

एषसु धारनामा, वसन्ति देवा महिद्वीया ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—“ પત્ન્યોપમસ્થિતિકાઃ સુરગણપરિવૃતાઃ સવેધીકા ।

एतेषु धारनामानो वसन्ति देवा महर्दिकाः ॥૧॥ ” इति । सू० ६३

અનન્તરં જન્મ્નદ્વીપસ્ય દ્વારાણિ નિરૂપિતાનિ, સમ્પત્તિ અમ્બૂદીપસ્યાન્ અન્તર
 દ્વીપાન્ નિરૂપયિતુમાહ—

મૂલ્કમ્—જબુદ્દીવે દીવે મંદરસ્ત પથ્થયસ્ત દાહિણેણં બુદ્ધ-
 હિમવતસ્ત વાસહરપથ્થયસ્ત ચઝસુ વિદિસાસુ લવણસમુદ્ધ તિન્નિ
 તિન્નિ જોયણસયાદ્ ઓગાહિત્તા પરથ ણ ચત્તારિ અતરદીવા
 પળ્લણ્ણત્તા, ત જહા—एगूरुयदीवे१, आभासियदीवे२, वेसाणियदीवे
 ૩, પાંગોલિયદીવે૪ । તેસુ ણં દીવેસુ ચઝવિદ્ધા મળુસ્સા પરિવસતિ,
 ત જહા—एगूरुआ१, आभासिआ२, वेसाणिया३, पांगोलिया४ ।
 તેસિણં દીવાળ ચઝસુ વિદિસાસુ લવણસમુદ્ધ ચત્તારિ૧, જોય
 ણસયાદ્ ઓગાહેત્તા પરથ ણ ચત્તારિ અતરદીવા પળ્લણ્ણત્તા, ત

મહાપલાઃ, મહાયશસાઃ, મહાસૌભવાઃ ” इक्षपाठका समग्रं ब्रुवाहे । इन
 चार द्वारोंपर जो चार देव रहते हैं उनके नाम द्वारके नामानुसार हैं ।
 इस तरह उन देवोंके नाम क्रमशः विजय-वैजयन्त-जयन्त और अप
 राजित हैं । कहा भी है—“ पलिभोषमद्विष्टया ” इत्यादि, ये देव पत्न्यो
 पमकी स्थिति वाले हैं द्वारमें रहने वाला प्रत्येक देव सुरगणोंसे सदा
 परिवृत रहता है और अपनी—२ देवियोंसे युक्त पना रहता है ॥ सू० ६३ ॥

સ પત્ત આ ચાર વિશેષજ્ઞો શ્રદ્ધલુ કરવા ભેદજ્ઞે. તે ચાર દ્વાર પર બે ચાર
 દેવો રહે છે તેમનાં નામ પણ દ્વારનાં નામાનુસાર છે એટલે કે વિજય,
 વૈજય ત જયન્ત અને અપરાજિત છે કહ્યું પણ છે કે “ પલિભોષમદ્વિષ્ટયા ”
 ઇત્યાદિ એક પત્ન્યોપમની સ્થિતિ છે તે દેવો સદા સુરગણો અને દેવીઓના
 પરિવારથી પરિવૃત્ત રહે છે ॥ સૂ. ૬૩ ॥

जहा-हयकन्नदीवे १, गयकन्नदीवे २, गोकन्नदीवे ३, संकुलिकन्न-
 दीवे ४ । तेसु णं दीवेसु चउव्विहा मणुस्सा परिवसंति, तं जहा-
 हयकन्ना १, गयकन्ना २, गोकन्ना ३, संकुलिकन्ना ४ । तेसिणं
 दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं पंच २, जोयणसयाइं
 ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा—
 आयंसमुहदीवे १, मेढमुहदीवे २, अओसुहदीवे ३, गोसुहदीवे ४ ।
 तेसु णं दीवेसु चउव्विहा मणुस्सा भाणियव्वा । तेसि णं
 दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं छज्जोयणसयाइं ओगा-
 हेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा-आसमुह-
 दीवे १, हत्थिसुहदीवे २, सीहमुहदीवे ३, वग्घमुहदीवे ४ ।
 तेसु णं दीवेसु मणुस्सा भाणियव्वा । तेसि णं दीवाणं चउसु
 विदिसासु लवणसमुद्दं सत्त सत्त जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ
 णं चत्तारि अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा-आसकन्नदीवे १,
 हत्थिकन्नदीवे २, अकन्नदीवे ३, कन्नपाउरणदीवे ४ । तेसु णं
 दीवेसु मणुया भाणियव्वा । तेसिणं दीवाणं चउसु विदिसासु
 लवणसमुद्दं अट्ठज्जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि
 अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा-उक्कामुहदीवे १, मेहमुहदीवे २,
 विज्जुमुहदीवे ३, विज्जुदंतदीवे ४ । तेसु णं दीवेसु मणुस्सा
 भाणियव्वा । तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं
 णव णव जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा
 पणत्ता, तं जहा-घणदंतदीवे १, लट्ठदंतदीवे २, गूढदंतदीवे ३,

સુદ્ધદતદીવેઃ । તેસુ ણ દીવેસુ ચત્તરિહા મણુસ્સા પરિવસતિ,
ત જહા—ઘણદતા ૧, લટ્ટદતા ૨, ગૂઢદતા ૩, સુદ્ધદતા ૪,

જબુદીવે દીવે મદરસ્સ પઘ્વયસ્સ ઉત્તરેણ સિહરિસ્સ વાસ
દરપઘ્વયસ્સ ચત્તરિહા વિદિસાસુ લવણસમુદ્ધં તિન્નિ તિન્નિ જોયણસયાદ્
ઓગાહેત્તા પરથ ણ ચત્તરિ અતરદીવા પણ્ણત્તા, ત જહા—
પગૂરુયદીવે, સેસ તહેવ નિરવસેસ માણિયદ્ધ જાવ સુદ્ધદતા ॥સૂ. ૬૪

છાયા—જમ્બુદીપે દીપે મદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન કુદ્રહિમવત્તો વર્ષ ધરપર્વતસ્ય ચત
સ્યુ વિવિદ્ધ લવણસમુદ્ધં ત્રીણિ ત્રીણિ યોજનસંતાનિ અવગાહ્ય અત્ર લલ્લ ચત્તારો
અન્તરદીપાઃ મદ્ધતાઃ, તથા—પકોરુકદીપઃ ૧, આમાપિકદીપઃ ૨, વૈપાણિકદીપઃ
૩, લાઙ્ગૂલિકદીપઃ ૪। તેપુ લલ્લ દીપેપુ ચતુર્વિધા મનુષ્યાઃ પરિવસન્તિ, તથા—
પકોરુકાઃ ૧, આમાપિકાઃ ૨, વૈપાણિકા ૩, લાઙ્ગૂલિકા ૪। તેષાં લલ્લ

હસ તરહ જમ્બુદીપકે દારોંકા નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર જમ્બુ
દીપસ્ય અન્તરદીપોંકા નિરૂપણ કરતે હૈં ।

“ જમ્બુદીવે દીવે મંદરસ્સ પઘ્વયસ્સ ” इत्यादि—

જમ્બુદીપ નામકે દીપમેં સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામેં કુદ્રહિમવાન
નામકા વર્ષધર પર્વત હૈં । યસકી ચારોં વિદિશાઓમેં લવણ સમુદ્રકો
ત્રીન ત્રીન સૌ યોજન તક અવગાહિત કરક ચાર અન્તરદીપ કહે ગયે
હૈં । યનકે નામ હસ પ્રકારસે હૈં । પકોરુક દીપ, આમાપિક દીપ, વૈપા
ણિક દીપ ઓર લાઙ્ગૂલિક દીપ, હન દીપોંમેં ચાર પ્રકારકે મનુષ્ય રહતે
હૈં । જેસે—પક ઉડવાલે પકોરુક ૧, આમાપિક ૨, વૈપાણિક ૩ ઓર

આ રીતે જમ્બુદીપના દ્રાવેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર જમ્બુદીપસ્ય
અ અન્તરદીપોં નિરૂપણ કરે છે—

“ જમ્બુદીવ દીવે મદરસ્સ પઘ્વયસ્સ ” इत्यादि—

જમ્બુદીપ નામના દીપમાં સુમેરુ (મદર) પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં
કુદ્રહિમવાન નામનો વર્ષધર પર્વત છે તેની ચારે દિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને
૩૦૦-૩૦૦ યોજન પાર કરવાથી ચાર અન્તરદીપ આવે છે તેમનાં નામ
આ પ્રમાણે છે—(૧) પકોરુક દીપ, (૨) આમાપિક દીપ, (૩) વૈપાણિક દીપ
અને (૪) લાઙ્ગૂલિક દીપ. તે દીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે જેમ

દ્વીપાનાં ચતસૃષુ વિદિક્ષુ લવણસમુદ્રં ચત્વારિ યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અત્ર સ્ત્રલ
ચત્વારોઽન્તરદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-હયકર્ણદ્વીપઃ ૧, ગજકર્ણદ્વીપઃ ૨, ગોકર્ણ-
દ્વીપઃ ૩, શંકુલિકર્ણદ્વીપઃ ૪। તેષુ દ્વીપેષુ ચતુર્વિધા મનુષ્યાઃ પરિવસન્તિ, તથા-
હયકર્ણાઃ ૧, ગજકર્ણાઃ ૨, ગોકર્ણાઃ ૩, શંકુલિકર્ણાઃ ૪। તેષાં સ્ત્રલ દ્વીપાનાં
ચતસૃષુ વિદિક્ષુ લવણસમુદ્રં પશ્ચ ૨ યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અત્ર સ્ત્રલ ચત્વારોઽન્ત-
રદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-આદર્શમુખદ્વીપઃ ૧, મેદૂમુખદ્વીપઃ ૨, અયોમુખદ્વીપઃ ૩,
ગોમુખદ્વીપઃ ૪। તેષુ સ્ત્રલ દ્વીપેષુ ચતુર્વિધા મનુષ્યા ભણિતવ્યાઃ। તેષાં સ્ત્રલ દ્વીપાનાં

લાઙ્ગૂલિક ૪, इन द्वीपोंकी चारों विदिशाओंमें लवण समुद्रको चार-२
सौ योजन तक अवगाहित करके दूसरे और चार अन्तरद्वीप कहे गये
हैं। उनके नाम इस प्रकार हैं-हयकर्ण द्वीप, गजकर्ण द्वीप, गोकर्ण द्वीप
और शंकुलिकर्ण द्वीप ४। इन द्वीपोंमें चार प्रकारके मनुष्य रहते हैं,
हयकर्ण १ गजकर्ण २ गोकर्ण ३ शंकुलिकर्ण ४। इन द्वीपोंकी चारों
विदिशाओंमें लवणसमुद्रको पांच पांचसौ योजन तक अवगाहित
करके और चार द्वीप हैं।

આદર્શ મુખદ્વીપ ૧, મેદૂ મુખદ્વીપ ૨, આયોમુખ દ્વીપ ૩, ઓર
ગોમુખ દ્વીપ, इनमें चार प्रकारके मनुष्य रहते हैं जैसे-आदर्शमुख १,
मेदूमुख २, अयोमुख ३ गोमुख ४। उन द्वीपोंकी चारों विदिशाओंमें
भी लवण समुद्रको अवगाहन करके छहसौ छहसौ - योजन तक और
चार अन्तरद्वीप हैं। उनके नाम इस प्रकारके हैं-अश्वमुख
१, हस्तिमुख २, सिंहमुख ३, व्याघ्रमुख द्वीप ४। इनमें इन

કે. એક ઉરવાળા એકેરુક, આભાષિક, વૈષાણિક અને લાગલિક તે દ્વીપોની
ચારે વિદિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને ચારસો- ચારસો યોજન અવગાહિત (પાર)
કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—
(૧) હયકર્ણ દ્વીપ, (૨) ગજકર્ણ દ્વીપ, (૩) ગોકર્ણ દ્વીપ અને (૪) શંકુલિ
કર્ણ દ્વીપ. તે દ્વીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે—(૧) હયકર્ણ, (૨)
ગજકર્ણ, (૩) ગોકર્ણ અને (૪) શંકુલિકર્ણ. તે દ્વીપોની
ચારે વિદિશાઓમાં, લવણ સમુદ્રને ૫૦૦-૫૦૦ યોજન અવગાહિત કરવાથી
બીજા ચાર દ્વીપો આવે છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) આદર્શમુખ
દ્વીપ, (૨) મેદૂમુખ દ્વીપ, (૩) અયોમુખ દ્વીપ અને (૪) ગોમુખ દ્વીપ તેમાં
ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે—(૧) આદર્શમુખ, (૨) મેદૂમુખ, (૩)
અયસમુખ અને (૪) ગોમુખ

તે દ્વીપોની ચારે વિદિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને ૬૦૦-૬૦૦ યોજન
અવગાહિત કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે, તેમનાં નામ આ
આ પ્રમાણે છે—(૧) અશ્વમુખ, (૨) હસ્તિમુખ, (૩) સિંહમુખ અને (૪)

સુદ્ધદત્તદીવેઃ । તેસુ ણ દીવેસુ ચત્તરિહા મણુસ્સા પરિવસતિ,
ત જહા-ઘણદના ૧, લટ્ટદતા ૨, ગૂઢદતા ૩, સુદ્ધદતા ૪,

જંબુદીવે દીવે મદરસ્સ પઞ્ચયસ્સ ઉચ્ચરેણ સિહરિસ્સ વાસ
હરપધ્વયસ્સ ચત્તસુ વિદિસાસુ લવણસમુદ્ધ તિન્નિ તિન્નિ જોયણસયાદ્
ઓગાહેત્તા एत्थ ण चत्तारि अतरदीवा पण्णत्ता, त जहा-
पेगूरुयदीवे, सेस तहेव निरवसेस भाणियच्च जाव सुद्धदता ॥ सू० ૬૪

છાયા-જમ્બુદીપે દીપે મદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન ક્ષુદ્રહિમવાતો વર્ષ ધરપર્વતસ્ય ચત
સ્યુ વિવિદ્ધ લવણસમુદ્ર ષીણિ ષીણિ યોજનસ્રતાનિ અવગાહ્ય અત્ર સ્વલ્પ ચત્તારો
અન્તરદીપાઃ મદ્રસાઃ, તથા-પ્કોરુકદીપઃ ૧, આમાપિકદીપઃ ૨, વૈપાણિકદીપઃ
૩, લાક્ષ્ણિકદીપઃ ૪ । તેષુ સ્વલ્પ દીપસુ ચતુર્વિધા મનુષ્યાઃ પરિવસન્તિ, તથા-
પ્કોરુકા ૧, આમાપિકાઃ ૨, વૈપાણિકા ૩, લાક્ષ્ણિકા ૪ । તેષાં સ્વલ્પ

इस तरह जम्बूद्वीपके द्वारोंका निरूपण करके अब सूत्रकार जम्बू
द्वीपस्य अन्तरद्वीपोंका निरूपण करते हैं ।

“ जम्बुद्वीवे दीवे मंदरस्स पञ्चयस्स ” इत्यादि—

जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें सुमेरु पर्वतकी दक्षिण दिशामें क्षुद्रहिमवान्
नामका वर्षाघर पर्वत है । उसकी चारों विदिशाओंमें स्वर्ण समुद्रको
तीन तीन सौ योजन तक अवगाहित करके चार अन्तरद्वीप कहे गये
हैं । उनके नाम इस प्रकारसे हैं । प्कोरुक द्वीप, आमापिक द्वीप, वैपा
णिक द्वीप और लाक्ष्णिक द्वीप, इन द्वीपोंमें चार प्रकारके मनुष्य रहते
हैं । जैसे—एक उसवाले प्कोरुक १, आमापिक २, वैपाणिक ३ और

આ રીતે જમ્બુદ્વીપના દ્વારોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર જમ્બુદ્વીપસ્ય
અંતરદ્વીપોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ जंबुद्वीव दीवे मंदरस्स पञ्चयस्स ” इत्यादि—

જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સુમેરુ (મંદર) પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં
ક્ષુદ્રહિમવાનું નામનો વર્ષાઘર પર્વત છે તેની ચારે દિશાઓમાં સ્વર્ણ સમુદ્રને
૩૦૦-૩૦૦ યોજન પાર કરવાથી ચાર અન્તરદ્વીપ આવે છે તેમના નામ
આ પ્રમાણે છે—(૧) પ્કોરુક દ્વીપ, (૨) આમાપિક દ્વીપ (૩) વૈપાણિક દ્વીપ
અને (૪) લાક્ષ્ણિક દ્વીપ. તે દ્વીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે જેમ

દ્વીપાનાં ચતસ્રષુ વિદિક્ષુ લવણસમુદ્રં ચત્વારિ યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અત્ર સ્ત્રલુ
ચત્વારોઽન્તરદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-હયકર્ણદ્વીપઃ ૧, ગજકર્ણદ્વીપઃ ૨, ગોકર્ણ-
દ્વીપઃ ૩, શંકુલિકર્ણદ્વીપઃ ૪। તેષુ દ્વીપેષુ ચતુર્વિધા મનુષ્યાઃ પરિવસન્તિ, તથા-
હયકર્ણાઃ ૧, ગજકર્ણાઃ ૨, ગોકર્ણાઃ ૩, શંકુલિકર્ણાઃ ૪। તેષાં સ્ત્રલુ દ્વીપાનાં
ચતસ્રષુ વિદિક્ષુ લવણસમુદ્રં પચ્ચ ૨ યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અત્ર સ્ત્રલુ ચત્વારોઽન્તર-
દ્વીપાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-આદર્શમુખદ્વીપઃ ૧, મેદૂમુખદ્વીપઃ ૨, અયોમુખદ્વીપઃ ૩,
ગોમુખદ્વીપઃ ૪। તેષુ સ્ત્રલુ દ્વીપેષુ ચતુર્વિધા મનુષ્યા મણિતવ્યાઃ। તેષાં સ્ત્રલુ દ્વીપાનાં

લાઙ્ગૂલિક ૪, ઇન દ્વીપોંકી ચારોં વિદિશાઓંમેં લવણ સમુદ્રકો ચાર-૨
સૌ યોજન તક અવગાહિત કરકે દૂસરે ઔર ચાર અન્તરદ્વીપ કહે ગયે
હેં। ઉનકે નામ હસ પ્રકાર હેં-હયકર્ણ દ્વીપ, ગજકર્ણ દ્વીપ, ગોકર્ણ દ્વીપ
ઔર શંકુલિકર્ણ દ્વીપ ૪। ઇન દ્વીપોંમેં ચાર પ્રકારકે મનુષ્ય રહતે હેં,
હયકર્ણ ૧ ગજકર્ણ ૨ ગોકર્ણ ૩ શંકુલિકર્ણ ૪। ઇન દ્વીપોંકી ચારોં
વિદિશાઓંમેં લવણસમુદ્રકો પાંચ પાંચસૌ યોજન તક અવગાહિત
કરકે ઔર ચાર દ્વીપ હેં।

આદર્શ મુખદ્વીપ ૧, મેદૂ મુખદ્વીપ ૨, આયોમુખ દ્વીપ ૩, ઔર
ગોમુખ દ્વીપ, ઇનમેં ચાર પ્રકારકે મનુષ્ય રહતે હેં જૈસે-આદર્શમુખ ૧,
મેદૂમુખ ૨, અયોમુખ ૩ ગોમુખ ૪। ઇન દ્વીપોંકી ચારોં વિદિશાઓંમેં
મી લવણ સમુદ્રકો અવગાહન કરકે છહસૌ છહસૌ - યોજન તક ઔર
ચાર અન્તરદ્વીપ હેં। ઇનકે નામ હસ પ્રકારકે હેં-અશ્વમુખ
૧, હસ્તિમુખ ૨, સિંહમુખ ૩, વ્યાઘ્રમુખ દ્વીપ ૪। ઇનમેં ઇન

કે. એક ઉરુવાળા એકોરુક, આભાષિક, વૈષાણિક અને લાગલિક તે દ્વીપોની
ચારે વિદિશાઓમા લવણ સમુદ્રને ચારસો-ચારસો યોજન અવગાહિત (પાર)
કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે તેમના નામ આ પ્રમાણે છે—
(૧) હયકર્ણ દ્વીપ, (૨) ગજકર્ણ દ્વીપ, (૩) ગોકર્ણ દ્વીપ અને (૪) શંકુલિ
કર્ણ દ્વીપ તે દ્વીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે—(૧) હયકર્ણ, (૨)
ગજકર્ણ, (૩) ગોકર્ણ અને (૪) શંકુલીકર્ણ તે દ્વીપોની
ચારે વિદિશાઓમા, લવણ સમુદ્રને ૫૦૦-૫૦૦ યોજન અવગાહિત કરવાથી
બીજા ચાર દ્વીપો આવે છે તેમના નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) આદર્શમુખ
દ્વીપ, (૨) મેદૂમુખ દ્વીપ, (૩) અયોમુખ દ્વીપ અને (૪) ગોમુખ દ્વીપ તેમાં
ચાર પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે—(૧) આદર્શમુખ, (૨) મેદૂમુખ, (૩)
અયસમુખ અને (૪) ગોમુખ

તે દ્વીપોની ચારે વિદિશાઓમા લવણ સમુદ્રને ૬૦૦-૬૦૦ યોજન
અવગાહિત કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે, તેમના નામ આ
પ્રમાણે છે—(૧) અશ્વમુખ, (૨) હસ્તિમુખ, (૩) સિંહમુખ અને (૪)

ષતસ્યુ વિદિશુ લવણસમુદ્ર પટ્પદ્મ યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અમ્ર સ્તુ વત્સારોઽન્તર
 દ્વીપાઃ મહત્તાઃ, તથા—અમ્બુસ્વદ્વીપ ૧, હસ્તિમુલ્કદ્વીપ ૨, સિંહમુલ્કદ્વીપ ૩,
 શ્યામમુલ્કદ્વીપ ૪ તેષુ સ્તુ દ્વીપેષુ મનુષ્યા મણિતવ્યાઃ । તેષાં સ્તુ દ્વીપાનાં
 ષતસ્યુ વિદિશુ લવણસમુદ્ર સપ્ત સપ્ત યોજનશતાનિ અવગાહ્ય અમ્ર સ્તુ વત્સારોઽન્તર
 ન્તરદ્વીપાઃ મહત્તાઃ, તથા—અમ્બુકર્ણદ્વીપ ૧, હસ્તિકર્ણદ્વીપ ૨ અર્કર્ણદ્વીપ ૩,
 કર્ણપાવરણદ્વીપ ૪ તેષુ સ્તુ દ્વીપેષુ મનુષ્યા મણિતવ્યાઃ । તેષાં સ્તુ દ્વીપાનાં
 ષતસ્યુ વિદિશુ લવણસમુદ્રપષ્ટાષ્ટયોજનશતાનિ અવગાહ્ય અમ્ર સ્તુ વત્સારોઽન્તર
 દ્વીપા મહત્તાઃ, તથા—ઉલ્કામુલ્કદ્વીપ ૧, મેઘમુલ્કદ્વીપ ૨, વિશુમુલ્કદ્વીપ ૩,

પ્રત્યેક દ્વીપ કે નામાનુગુણવાલે મનુષ્ય રહા કરતે હૈં । उन द्वीपोंकी
 भी चारों विदिशाओंमें सात-सातसौ योजन तक लवण समुद्रको
 अवगाहन करके और चार अन्तरद्वीप हैं । अश्वकर्ण १, हस्तिकर्ण २,
 अर्कर्ण ३, कर्णपावरण द्वीप ४ हैं । यहाँभी द्वीपके नाम जैसे गुणवाले
 मनुष्य बसते हैं । इन द्वीपोंकी चार विदिशाओंमें लवण समुद्रको आठसौ
 आठसौ योजन तक अवगाहन करके चार अन्तरद्वीप और
 कहे गये हैं—ये चारके नाम इस प्रकार हैं उल्कामुल्ल द्वीप, मेघमुल्ल द्वीप,
 विशुमुल्ल द्वीप, विशुदन्त द्वीप ४ इनमें मनुष्य कह
 लेना चाहिये । इन द्वीपोंकी चारोंही विदिशाओंमें लवणसमुद्रको नौसौ
 नौसौ योजन तक अवगाहन करके चार अन्तरद्वीप और हैं । जैसे—
 घनदन्त द्वीप १, लघुदन्त द्वीप २, गूढदन्त द्वीप ३ और चौथा शुद्धदन्त
 ४ । इन द्वीपोंमें चार प्रकारके मनुष्य होते हैं । घनदन्त १ लघुदन्त २, गूढ

આમુખ દ્વીપ તે પ્રત્યેક દ્વીપમાં તેમનાં નામ પ્રમાણે ગુણવાળા મનુષ્યો રહે
 છે. તે ચારે દ્વીપોની વિદિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને ૭૦૦-૭૦૦ યોજન અવ
 માદિત કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે
 છે—(૧) અશ્વકર્ણ (૨) હસ્તિકર્ણ, (૩) અર્કર્ણ અને (૪) કર્ણ પાવરણ દ્વીપ.
 તે ચારે દ્વીપોમાં પણ તે દ્વીપના નામ પ્રમાણે ગુણવાળા મનુષ્યો રહે છે.
 તે ચારે દ્વીપોની વિદિશાઓમાં, લવણ સમુદ્રને ૮૦૦-૮૦૦ યોજન અવમાદિત
 કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે—(૧) ઉલ્કામુખ દ્વીપ, (૨) મેઘમુખ
 દ્વીપ, (૩) વિશુમુખ દ્વીપ અને (૪) વિશુદન્ત દ્વીપ તેમાં પણ મનુષ્યોનું
 ઉપર મુજતબ કથન અમળ્યું તે ચારે અન્તરદ્વીપોની ચાર વિદિશાઓમાં,
 લવણ સમુદ્રને ૬૦૦-૬૦૦ યોજન અવમાદિત કરવાથી બીજા ચાર અન્તરદ્વીપ
 આવે છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ઘનદન્ત દ્વીપ, (૨) લઘુદન્ત દ્વીપ

વિદ્યુદન્તદ્વીપઃ ૪, તેષુ खलु द्वीपेषु मनुष्या भणितव्याः । तेषां खलु द्वीपानां चत-
सृषु विदिंषु लवणसमुद्रं नन नव योजनशतानि अवगाह्य अत्र खलु चत्वारोऽन्तर-
द्वीपाः प्रवृत्ताः, तद्यथा—घनदन्तद्वीपः १, लघुदन्तद्वीपः २, गूढदन्तद्वीपः ३,
शुद्धदन्तद्वीपः ४। तेषु खलु द्वीपेषु चतुर्विधा मनुष्याः परिवसन्ति, तद्यथा—घन-
दन्ताः १, लघुदन्ताः २, गूढदन्ताः ३, शुद्धदन्ताः ४।

जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण शिखरिणो वर्षधरपर्वतस्य चतसृषु
विदिक्षु लवणसमुद्रं त्रीणि त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य अत्र खलु चत्वारोऽन्तर-
द्वीपाः प्रवृत्ताः, तद्यथा—एकोरुक्तद्वीपः शेषं तथैव निरवशेषं भणितव्यं यावत् शुद्ध-
दन्ता । सू० ६३ ।

ટીકા—“ જમ્બૂદીપે ૨ ” इत्यादि—स्पष्टम्, नवरं-चुल्लहिमवतस्य वासह
रपव्यरसे—” ति-क्षुद्रहिमवतो-महाहिमवदपेक्षया लघुहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य,
तस्य हि पूर्वभाग-पश्चिमभागयोः प्रत्येकं शाखाद्वयं विद्यत इति वृद्धाः ।

दन्त ३, शुद्धदन्त ४। जम्बूद्वीपनामके द्वीपमें मन्दर पर्वतकी उत्तर दिशामें
वर्तमान शिखरी वर्षधर पर्वतकी चार विदिशाओंमें लवणसमुद्रको
अवगाहन करके तीनसौ तीनसौ योजन तक चार अन्तरद्वीप कहे गये हैं
जैसे—एकोरुक्त द्वीप? आदि बाकीका और सब कथन शुद्धदन्त तक ऊपर
का जैसा जानना चाहिये ।

टीकार्थ—हिमवान्में महाहिमवान्की अपेक्षासे ‘ क्षुद्र ’ विशेषण
हैं । यह-क्षुद्रहिमवान् पर्वत भरतक्षेत्रकी सीमापर है, इसके दोनों छोर
पूर्व-पश्चिम लवण समुद्रमें फैले हैं । ऐसे ही ऐरवत क्षेत्रकी सीमापर
स्थित शिखरी पर्वतके दोनों छोर भी लवण समुद्रमें फैले हुये हैं ।

(४) गूढदन्त द्वीप અને (૪) शुद्धदन्त द्वીપ તે દ્વીપોમાં ક્રમશઃ ચાર પ્રકારના
મનુષ્યો વસે છે—(૧) ઘનદન્ત, (૨) લઘુદન્ત, (૩) ગૂઢદન્ત, અને (૪) શુદ્ધદન્ત.

જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં જે શિખરિ
વર્ષધર પર્વત આવેલો છે, તેની ચારે વિદિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને ૩૦૦-
૩૦૦ યોજન પાર કરવાથી ચાર અન્તરદ્વીપો આવે છે તેમનાં નામ આ
પ્રમાણે છે—(૧) એકોરુક દ્વીપ, આદિ બાકીનું સમસ્ત કથન એટલે કે શુદ્ધ
દન્ત પર્વતનું કથન ઉપર મુજબ જ સમજવું.

વિશેષાર્થ—મહાહિમવાન કરતાં નાનો હોવાને કારણે ક્ષુદ્રહિમવાનને
ક્ષુદ્ર વિશેષણ લગાડયું છે તે ક્ષુદ્રહિમવાન પર્વત ભરતક્ષેત્રની સીમાપર છે, તેના
બન્ને છેડા પૂર્વ-પશ્ચિમ લવણ સમુદ્ર સુધી વિસ્તરેલા છે. એ જ પ્રમાણે
-એરવત ક્ષેત્ર સીમાપર આવેલા શિખરી પર્વતના બન્ને છેડા પણ લવણ સમુદ્ર

“ ચત્તુરિવિદિશાસુ ” इत्यादि—चतुष्टयं विविधं पूर्वोत्तरादिषु लक्षणसमुद्रं धीणि धीणि योजनस्रतानि अष्टादश-गतिक्रम्य ये शाखाविभागः सन्ति, ‘पत्य’ इति-अत्र-शाखाविभागेषु स्रष्ट चत्वारः अन्तरद्वीपा-अन्तरे-मध्ये द्वीपा अन्तर द्वीपा-समुद्रमध्यवर्तिद्वीपा, प्रज्ञाः-कदिताः, यदा ‘अन्तरद्वीपाः’ इत्यस्या यमर्थः-अन्तरं-परस्परनिगमाः, सप्रपाना द्वीपा अन्तरद्वीपाः, मध्यमपद्मोपि-सुभासोऽववाच्यः । तत्र पूर्वोत्तरदिशि ईशानकोणे एकोऽवनामा योननद्यतत्रयाऽऽयामधिक्रमोऽन्तरद्वीपोऽस्ति । अनेन प्रकारेण भाग्ययी-नैर्ऋती-वायव्यासु विविधु क्रमेणाऽऽमायिकवैषाणिक-लाङ्गूलिजाख्यायोऽन्तरद्वीपा अपि बोध्याः ।

प्रत्येक छोर दो दो भागोंमें विभक्त हैं, ये दोनोंके आठों भाग लक्षण समुद्रमें फैले हैं । यही बात यहां—“ पूर्वभाग-पश्चिमभागयोः प्रत्येक शाखाद्वयं विद्यते ” इतिश्रुत्या-पूर्वभाग और पश्चिम भाग में प्रत्येक में दो दो शाखा हैं इति बातसे प्रदर्शित की गई है ।

“ चतुરિવિદિશાસુ ” इत्यादि—

तीनसौ तीनसौ योजनप्रमाण लक्षण समुद्रका उल्लेखन करके पूर्वोत्तर विदिशाओंकी ओर जो शाखाविभाग-छोर-है, उन शाखाविभागोंपर चार अन्तरद्वीप हैं, समुद्रके मध्यमें जो द्वीप हैं वे अन्तरद्वीप हैं, अथवा परस्परमें विभागप्रधानद्वीप अन्तरद्वीप हैं । ईशान कोणमें तीनसौ योजन प्रमाण आयाम विदक्रमबाला एकोऽवनामा योननको अन्तरद्वीप हैं, इसी प्रकारसे आग्नेयी-नैर्ऋती और वायवी विदिशाओंमें क्रमसे जामापिक वैषाणिक लाङ्गूलिक नामके तीन अन्तरद्वीप और भी हैं । ऐसे

મુખી વિસ્તરેલા છે. પ્રત્યેક છેલ્લે બળે ભાગેમાં વિભક્ત થયેલા છે. આવાથી બને ચતુરોના મત્રીને કલ આઠ ભાગે (છેકાએ) લવણ સમુદ્ર મુખી આવેલા છે. એજ વાત અહીં સુતપઠ દ્વારા બ્રહ્મ થઈ છે. “ પૂર્વભાગ-પશ્ચિમ ભાગયો પ્રત્યેક શાખાદ્વયં વિદ્યતે इतिश्रुत्याः ” પૂર્વ ભાગ અને પશ્ચિમ ભાગમાં દરેકમાં બે શાખાએ છે.

‘ चतुरिद्विशासु ’ इत्यादि—चतुष्टयं समुद्रमा ३००-३०० योजन प्रमाण अन्तर योजनयाम्नी धीयान आदि आदि विदिशाओंमा के शाखाविभाग इत्येव । ते शाखाविभाग इत्येव पर चार अन्तरद्वीपाः । (समुद्रनी मध्यमां होय जेषा द्वीपाने अन्तरद्वीपा कडे ते अथवा परस्परमा विभाग प्रधान द्वीपाने अन्तरद्वीपा कडे ते) धीयान होयमां ३०० योजन प्रमाण उभय पदेयधियां ओकोऽवनामा योनन अन्तरद्वीप । ते जेषा प्रमाणे अग्नि, ऐश्वर्य અને वायव्यद्वीपमा अनुक्रमे आयापिक, वैषाणिक અને जामपिक

ઇત્યં શુદ્ધિમિવતશ્ચતસ્રષુ વિદિશુ ઇકોરુકાદયશ્ચત્વારોઽન્તરદ્વીપા ભવન્તિ, इति ।
તેષુ ચતુર્વિધા મનુષ્યા વસન્તિ, સૂત્રે ‘ચતુર્વિધા’ इति बंधुवचनेन निर्देशस्तु
દ્વીપસમુદાયગતવદ્વસ્ત્રાપેક્ષયા ન તુ પ્રતિદ્વીપમપેક્ષયેતિ, અતઃ ક્રમેણ તેઽન્તરદ્વીપેષુ
યોજનીયાઃ, તત્રસ્થા મનુષ્યા ઇકોરુકાદિદ્વીપસમાનામાન એવ ભવન્તિ । તે ચ
પુરુષા દર્શને સ્વરૂપતો મનોહરાઃ સુન્દરાક્ષોપાજ્ઞા ભવન્તિ ।૧।

इति प्रथमद्वीपनिरूपणा १।

अथ द्वितीयद्वीपनिरूपणा २—

“તેસિ ણં દ્વીવાણં” इत्यादि—तेषाम्—एकोरुकादीनां द्वीपानां चतस्रषु
વિદિશુ—પેશાન્યાગ્નેયીનૈઋતીવાયવ્યાસુ પ્રતિવિદિશ્વ લવણસમુદ્રં ચત્વારિ યોજન-
શતાન્તુલઙ્ગચ ચતુર્યોજનશતાઽઽયામવિસ્તારા હયકર્ણાદયશ્ચત્વારોઽન્તરદ્વીપાસ્તન્ના-
માન એવ તત્ર મનુષ્યા અપિ પરિવસન્તિ, इति बोध्यम् । एवं चेपां द्वीपानां याव-
ये चार अन्तरद्वीप हिमवान् पर्वतको चार विदिशाओमें हैं । इन अन्तर-
द्वीपोमें चार प्रकारके मनुष्य रहते हैं ।

यहां जिन जिन नामोंके अन्तरद्वीप कहे गये हैं । वहां उन्हीं नामोंसे
प्रसिद्ध मनुष्य रहते हैं, ये देखनेमें मनोहर होते हैं और रूपसेभी मनो-
हर होते हैं । इनके अङ्ग-उपाङ्ग सुन्दर होते हैं ? इन एकोरुक आदि
द्वीपोंकी चारों विदिशाओंमें ईशान, अग्नि, नैऋती, वायव्या कोन इनमेंसे
प्रत्येक विदिशामें लवण समुद्रको चारसौ योजन उलंघन करके चारसौ
योजनके आयाम विस्तारवाले हयकर्ण आदिक चार अन्तरद्वीप हैं,
इनमें—इन्हींके जैसे नामवाले मनुष्य रहते हैं । इस प्रकारसे द्वितीय

નામના ધીજ્ઞ ત્રણ અતરદ્વીપો છે. એવા તે ચાર અતરદ્વીપો હિમવાન્ પર્વ-
તની ચાર વિદિશાઓમાં (ઈશાનાદિ ખૂણાઓમાં) છે. તે અંતરદ્વીપોમાં ચાર
પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે. “ચતુર્વિધા” આ બહુવચનનુ પદ પ્રત્યેક દ્વીપગત
મનુષ્યોની અપેક્ષાએ વપરાયું નથી, પણ ચાર દ્વીપોના સમુદાયના મનુષ્યો
માટે વપરાયું છે. ત્યાં જે નામના દ્વીપો કહ્યા છે, એ જ નામથી ઓળખાતા
મનુષ્યો રહે છે તેમનો દેખાવ મનોહર હોય છે, તેઓ મનોહર રૂપસંપન્ન
અને અગોપાગની સુકરતાવાળા હોય છે

એકોરુક આદિ ચાર અંતરદ્વીપોની વિદિશાઓમાં ઈશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય
અને વાયવ્યમાં, લવણ સમુદ્રને ૪૦૦-૪૦૦ યોજન પાર કરીને આગળ જવાથી
૪૦૦-૪૦૦ યોજનની લંબાઈ પહોળાઈવાળા હયકર્ણ આદિ ચાર અંતરદ્વીપો
આવે છે. તે અંતરદ્વીપોમાં તેમના જેવા જ નામવાળા મનુષ્યો રહે છે. આ

દન્તરં તેષાં તાવદેવાઽઽયમવિસ્તારમમાણ યાવત્સસમાનાં નવશતાન્યન્તર તાવદેવ
 ચ તત્પ્રમાણમિતિ, -પત્ત સકલિતાઃ સર્વેઽપ્યષ્ટાવિંશતિર્દ્વીપા મયન્તિ । અન્ન મનુ-
 ષ્યાસ્તુ યુગ્મજાતાઃ પરયોપમાસહ્યેયમાગાઽઽયુગ્મોઽષ્ટવત્તુશ્ચતોમતાઃ । તથા-પેશ-
 વતક્ષેપ્રવિમાજકસ્ય શિસ્તરિપર્વતસ્થાપ્યેવમેષ પૂર્વોચરાદિવિદિષ્ત ક્રમેન્નૈતમામજા
 एवांतरद्वीपा षष्टाविंशतिर्बोध्याः,

પ્રકારકે ચાર અન્તરદ્વીપોંકા યહ વર્ણન છે । તાત્પર્ય એસાં છે કે પહિલે
 જો હિમવાન ઓર શિસ્તરી પર્વતકે આઠોં છોર લયણ સનુપ્રમેં કૈલે હુબે
 કહે ગયે હૈં, ડનમેં એક એક છોર પર ૭-૭ અન્તરદ્વીપ હૈં, હસ પ્રકાર
 ફુલ અન્તરદ્વીપ ૫૬ હૈં । હનમેં પ્રથમ ઓર દ્વિતીય નમ્બરકે અન્તર
 દ્વીપોંકા યહ વર્ણન પૂર્વોક્ત પ્રકારસે એસાં કિયા ગયાહૈ, હસસે હમ જાનતે
 હૈં કિ જિન દ્વીપોંકા જિતના અન્તર હૈં ડતનાહી ડનકા આયામ (અન્વાઈ)
 ઓર વિસ્તાર હૈં । એસે સાતવે નમ્બરકે જો ચાર અન્તરદ્વીપ હૈં, ડનકા
 અન્તર નૌસૌ યોજનકા હૈં, ઓર ડતનાહી ડનકા આયામ ઓર વિસ્તાર
 હૈં, હસ તરહ યે અન્તરદ્વીપ ૨૮ હૈં । યહાં મનુષ્ય યુગ્મજાત હૈં, હનકી
 આયુ પરયોપમાકે અસહયાતવે માગવમાણ હોતી હૈં તથા-૮૦૦ મનુપ
 પ્રમાણ શારીરિક ઝંબાઈ હનકી હોતી હૈં તથા દેરવત કોત્રકા વિમાગ
 કરનેવાલા શિસ્તરી પર્વતકી વિવિશાઓમેં સી હસી નામકે અન્તરદ્વીપ

રીતે બીજા નવશતા ચાર અતરદ્વીપોનું આ વર્ણન થયું છે આ કથનનું તાત્પર્ય
 આ પ્રમાણે છે—પહેલાં જોમ કહેવામાં આવ્યું છે કે હિમવાન અને શિખરી
 પર્વતના આઠે છેડા બવણ સનુપ્રમાં વિસ્તરેલા છે તેમજ એક છેડાપર સાત સાત
 અતરદ્વીપ છે આ રીતે કુલ ૫૨ અતરદ્વીપ છે તેમાંથી પહેલા અને બીજા
 નવશતા ચાર ચાર અતરદ્વીપોનું વર્ણન તો ઉપર મુજબ સમજાવું જોઈએ
 કે દ્વીપોનું કેટલું અતર છે જોડેલા તેમનો આયામ અને વિસ્તાર છે,
 આ વાત આગળ પણ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ રીતે સાતમાં નવશતા
 કે ચાર અતરદ્વીપો છે, તેમનું છઠ્ઠા નવશતા દ્વીપોમાં ૬૦૦-૬૦૦ યોજનનું
 અતર છે અને તેમની લંબાઈ-પહોળાઈ પણ ૬૦૦-૬૦૦ યોજનપ્રમાણ જ છે
 મુસ્તહિમવાનની વિવિશાઓમાં કુલ ૨૮ અતરદ્વીપો છે ત્યાં મુત્રિકો વગે
 છે તેમના શરીરની લંબાઈ ૮૦૦ યોજનપ્રમાણ હોય છે અને તેમનું આયુષ્ય
 પચ્ચોપમના અસખ્યાતમાં આગમમાં છે તથા દેવવતરોત્રના વિજાનો કા
 નાશ શિખરી પર્વતની વિવિશાઓમાં પણ જોઈ શકે અને જોઈ શકે નામવાળા

अन्तरद्वीपस्फुटीकरणार्थं सङ्ग्रहगाथाः—

“ सुल्लहिमवन्तपुन्नातरेण विदिसामु सागरं तिसण् ।
 गंतूणंतरदीवा, तिनि सण् होति विस्वित्ता । १ ।
 अउणावन्न नवसण्, किंचूणे परिहि तैसिगे नाम्मा ।
 एगूरुग आभासिय,—वेत्ताणी चैव नंगूली । २ ।
 एएसि दीवाणं, परओ चत्तारि ज्ञोयणसयाइं ।
 ओगाहूणं लवणं, सपडिदिसि चउसयपमाणा । ३ ।
 चत्तारंतरदीवा, हयनयगोक्कन्नसंकुलीकण्णा ।
 एवं पंचसयाइं, छसजउट्टेव नव चैव । ४ ।
 ओगाहिऊण लवणं, विस्वभोणाहसरिसया अणिया ।
 चउरोचउरो दीवा, इमेहि णामेहि णेयव्वा । ५ ।
 आपंसगमेदमुहा, अओमुहा गोमुहा य चउरेते ।
 अस्समुहा इत्थिमुहा, सीहमुहा चैव वग्गमुहा । ६ ।
 तओ अ अस्सकन्ना, हत्थिकन्ना अ कन्नपाउरणा ।
 उक्कामुहमेदमुहा, विज्जुमुहा विज्जुदंता य । ७ ।
 घणदंतलद्धदंता, निगूददंता य सुद्धदंता य ।
 वासहरे सिद्धरिमिहि, एवंचैव अट्टवीसावि । ८ ।
 अंतरदीवेसु नरा, धणुसय अट्टुसिया मुइया ।
 पालिति मिहुणधम्मं, पल्लस्स असंखभागाळ । ९ ।
 चउसट्ठि पिट्टिकरंडयाणि मणुयाणस्सच्चपालया ।

अउणासीइं तु दिणा, चउत्थमत्तेज आहारो । १ । ” इति,
 छाया—“ सुल्लहिमवत्पूर्वापरयोर्विदिक्षु सागरं त्रिशतीम् ।

गत्वाऽन्तरद्वीपात्क्षोणि शतानि भवन्ति विस्तीर्णा । १ ।
 एकोनपञ्चाशन्नवशतं किञ्चिदूनं परिविस्तेषामिमानि नामानि ।
 एकोरुक् आभाषिको विषाणी चैव लाङ्गूली । २ ।
 एतेषां द्वीपानां परतश्चत्वारि योजनशतानि ।
 अवगाढ्य लवणं स प्रतिदिक् चतुःशतप्रमाणाः । ३ ।

हे और वे श्री २८ हैं । अन्तरद्वीपोंको स्पष्ट करनेके लिये ये संग्रह
 गाथाएं हैं । “ सुल्लहिमवन्त ” इत्यादि १० ॥ सू० ६४ ॥

२८ अंतरद्वीपो आवेक्षा छे अंतरद्वीपोनी स्पष्टता करनारी सङ्ग्रहगाथा आ
 अभाषे छे—“ सुल्लहिमवन्त ” इत्यादि ॥ सू. ६४ ॥

પત્તારોઽન્તરદ્વીપા રથગજગોઽર્ણવપ્તુલીર્મણાઃ ।

एवं पञ्चसप्ततानि पट्टसप्ताष्ट नय चैव । ४ ।

અરગાઘ-લવણં વિષ્ણુમ્ભાવગાઢસદૃશા મણિતાઃ ।

चत्वारधत्वारो द्वीपा एभिर्नामभिर्ज्ञातव्या । ५ ।

આદર્શકમેદમુસ્તા અયોમુસ્તા ગોમુસ્તાથ પત્તાર પત્તે ।

अथमुस्ता इस्तिमुस्ताः सिद्धमुस्ताश्चैव व्याघ्रमुस्ताः । ६ ।

તતથાશ્વઠ્ઠર્ણાં હસ્તિષ્ઠ્ઠર્ણાં ચ કર્ણમાવરણાઃ ।

उलकास्तमेघमुस्ता विद्युमुस्ता विष्णुस्ताश्च । ७ ।

घनदन्त-छटदन्ता निगूढदन्ताश्च शुद्धदन्ताश्च ।

वर्षधरे क्षिप्ररिषपि एरमत्र यष्टाविंशतिरपि । ८ ।

અતરદ્વીપુષુ નરા ઘનુઃછટાદંતોઽષ્ટિનાઃ સદૃશ મુદ્રિતા ।

पालयन्ति मिथुनधर्म परवस्य भस्करयेयमागायुषः । ९ ।

ધનુષદિષ્ટિષ્ટકરબ્દકાનિ મનુષ્યાનામપત્યપાલનતા ।

एकोनाशीति तु दिनानि धतुर्यमकपेन आहार । १० ।" इति सूत्र ११॥

અનન્તરસૂત્રે જમ્બૂદ્વીપમન્દરવલ્લિનાં વિ દિગાધયપેન લઘ્વસમુદ્રાવગાહનયા ડ્વન્તરદ્વીપા ઉક્તાઃ સમ્ભવિ જમ્બૂદ્વીપસ્ય ષાષ્ટવેદિકામાશ્રિત્ય લઘ્વસમુદ્રાવમાદ નયા મહાપાતાલાદીસ્તરસ્યાન્ દેવાંશ્ચ તથા લઘ્વસ્ય પ્રસ્તુતસ્વાક્ષરપ્રમાસિનમન્દ્રાંસ્ત ધાવિનઃ દુર્ભાંશ્ચ, તસ્ય લઘ્વસમુદ્રસ્ય દ્વારાણિ દ્વારસ્યાન્ દેવાંશ્ચ પ્રરૂપયિતુમાઃ—

મૂલ્ય—જમ્બૂદ્વીવસ્ત ણ દ્વીવસ્ત યાહિરિવ્લાઓ વેદ્યતાઓ
 ઘડશિર્સિં લવણસમુદ્ર પચાણઝડ જોયણસદસ્તાઈ ઓગાહેષા
 પત્ય ણ મહદ્મહાલયા મહાર્લિજરસઠાણસઠિયા ચત્તારિ મહા
 પાયાલા, પળ્ણત્તા, ત જદ્દા—ઘલયામુદ્ર ૧, કેડપ્ ૨, જૂવપ્ ૩,

इस प्रकार अतरद्वीपोंका और अन्तरद्वीपस्थ मनुष्योंका वर्णन करके भय तूष्णकार जम्बूद्वीपकी षाष्ववेदिकाको लेकर लघ्वण समुद्रको फर्हा तक उल्लघन करके पातालकलश कहा है, इस बातका तथा पाताल-फलदास्यदेवोंका और लघ्वणसमुद्रको प्रमासित करने वाले चन्द्रोंको

આ પ્રમાણે અતરદ્વીપોનું અને અતરદ્વીપસ્ય મનુષ્યોનું કથન પૂર થતું હવે સૂતકાર એ પાત્ર પ્રકટ કરે છે કે જમ્બૂદ્વીપની આઠવેદિકાથી ચર કરીને લવણ સમુદ્રને ક્યાં મુખી બ્રહ્માજગત્રી પાતાળકલશ આવે છે તથા પાતાળ કલશ રેવોનું, લવણ સમુદ્રને પ્રમાસિત કરનારા ચન્દ્રોનું, અને તેમાં લખ્યા

ईसरे४ । एत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्ठिइया
परिवसंति, तं जहा—काले१, महाकाले२, वेलंभे३, पभंजणे४ ।

जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ चउ-
दिसिं लवणसमुद्र बायालीसं २, जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ
णं चउण्हं वेलंधरनागराईणं चत्तारि आवासपव्वया पणत्ता तं,
जहा—गोथूमे१, उदयभासे२, संखे३, दगसीमे४ । तत्थ णं चत्तारि
देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसंति, तं जहा—
गोथूमे१, सिवए२, संखे ३, मणोसिलए ४ ।

जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ चउसु
विदिसासु लवणसमुद्रं बायालीसं २ जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता
एत्थ णं चउण्हं अणुवेलंधरनागराईणं चत्तारि आवासपव्वया
पणत्ता, तं जहा—कक्कोडए१, विज्जुप्पभे२, केलासे३, अरुणप्पभे
४ । तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्ठिइया परि-
वसंति, तं जहा—कक्कोडए १, कइमए २, केलासे ३, अरुणप्पभे४ ।
लवणे णं समहे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा पभासंति वा पभा-
सिस्संति वा । चत्तारि सूरिया तविंसु वा तवन्ति वा ताविस्संति
वा चत्तारिकत्तियाओ जाव चत्तारि भरणीओ, चत्तारि अग्गी जाव
चत्तारि जमा, चत्तारि अंगारा जाव चत्तारि भावकेऊ ।

लवणस्स णं समुद्रस्स चत्तारि दारा पणत्ता, तं जहा—
विजए १, वेजयंते २, जयंते ३, अपराजिए ४ । ते णं दारा
चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावइया चेव पवेसेणं पणत्ता ।

तत्थ णं चत्तारि देवा महिन्धिया जाय पल्लिओषमट्ठिइया परिव
सति-विजय १, वेजयते २, जयते ३, अपराजिप ४ ॥ सू० ६५ ॥

छाया-अन्यद्वीपस्य खलु द्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताश्चतुर्दिशि ऋणसमुद्रं पञ्च
मवसि २ योजनसहस्राणि अचगाद्य अत्र खलु महाविमहान्तो महालिङ्गरसत्पान-
संस्थिताश्चत्वारो महापाषाणाः प्रवृत्ताः तद्यथा-कङ्काद्वलः १, केतुका २, यू-
पका ३, ईश्वरः ४। अत्र खलु चत्वारो देवा महर्दिका यावत् पश्योपमस्थितिकाः
परिवसन्ति, तद्यथा-काळः १, महाकालः २, वलम्बः ३, प्रमप्रनः ४,

जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताश्चतुर्दिशि लवणसमुद्रं द्विचत्वारिंशद्व्योमनसहस्राणि अचगाद्य अत्र खलु चतुर्णां वेङ्गधरनागराजानां चत्वार
भाषासपर्यताः प्रवृत्ताः, तद्यथा-गोस्तूपः १, उक्कमासः २, छट्टः ३, दक्षसीमा
४। तत्र खलु चत्वारो देवा महर्दिका यावत् पश्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति,
तद्यथा-गोस्तूप १, शिबका २, छट्टः ३, मनाःशिलका ४,

जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताश्चतुर्दिशि विविद्यु लवणसमुद्रं
द्विचत्वारिंशद् २ योजनसहस्राणि अचगाद्य अत्र खलु चतुर्णामनुवेङ्गधरनागराजानां
चत्वार भाषासपर्यताः प्रवृत्ताः, तद्यथा-कूर्कोटक १, विद्युत्प्रम २, कैलासः ३,
अवगप्रमः ४। तत्र खलु चत्वारो देवा महर्दिका यावत् पश्योपमस्थितिकाः परि-
वसन्ति तद्यथा-कूर्कोटक १, कर्दमका २, कैलास ३, अवगप्रमः ४।

अत्रणे खलु समुद्रे चत्वारिअन्त्राः प्रामासत्त वा प्रमासत्ते वा प्रमासिण्यत्त वा ।
चत्वारः सूर्या अतपन् वा उपन्ति वा तप्सन्ति वा । चतस्रः कृचिकाः यावत् चतस्रो
मरण्यः, चत्वारोऽग्नयः यावत् चत्वारो यमाः, चत्वारोऽहाराः यावत् चत्वारो
भाषकेतवः ।

अणस्य खलु समुद्रस्य चत्वारि द्वाराणि प्रवृत्तानि, तद्यथा-विमय १, पैम
यन्त २, जयतम् ३, अपरामितम् ४, तानि खलु द्वाराणि चत्वारि योजनानि
विष्णुस्मेण, तावन्त्येव प्रवेशेन प्रवृत्तानि । तत्र खलु चत्वारो देवा महर्दिका यावत्
पश्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति-विजय १, पैमयन्तः २, जयन्तः ३, अपराजिपः
४ ॥ सू० ६५ ॥

तापित करनेवाले सूर्योका लवण समुद्रके द्वारोका और द्वारस्थदेवोका
प्रहण करते हैं । “ जमुदीयस्त णं दीयस्त पाहिरिछाओ ” इत्यादि—

सूर्योक्तं, अथ च समुद्रनां द्वारानु अने द्वारस्थ देवानु यत्नं एवं सूत्रानि
निश्चय्य ४२ धे—‘ जमुदीयस्त णं दीयस्त पाहिरिछाओ ’ इत्यादि—

ટીકા—‘ જંદુદીવસ્ત ણં ’’ ઇત્યાદિ-રૂપમ્ ,

“ એના ણં ” ઇતિ-અન્ન-મધ્યમેષુ દશમુ યોજનસહસ્રેષુ ચત્તારઃ-ચતુસંલયકાઃ મહાતિમહાન્તઃ-મદાવિશાલાઃ મહાઽલિઝરસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ-મહાશ્વાસૌ અલિઝરો-જલવદો મહાઽલિઝરો=વૃદ્ધજલવટઃ, તસ્ય સંસ્થાનેન-આકારેણ સંસ્થિતાઃ મહા-ઽલિઝરસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ=મહાજલકુમ્ભાઽઽપારાઃ મહાપાતાલાઃ - પાતાલવદગાધ-ત્વાત્ પાતાલવ્યવસ્થિતત્વાદ્વા પાતાલાઃ, મહાન્તશ્ચ તે પાતાલાશ્ચેતિ તથા, પાતાલ-કલશાઃ ચત્તારઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથા-વડવામુખઃ ૧, કેતુકઃ ૨, ચૂપકઃ ૩, ર્દશ્વરઃ ૪, શ્ચેતિ । એતે ક્રમેણ પૂર્વાદિદિવચતુષ્ટયે વોધ્યાઃ । મુખે-ગૂલે ચૈતે દશયોજનસહ-સ્રાણિ વિસ્તીર્ણાઃ, મધ્યે ચ લક્ષયોજનપરિમાણાઃ, એપાશુપરિતનભાગે કેવલં જલં, મન્યભાગે પવનજલોભયમ્, મૂલે વાયુરેવ, એતેષુ વાયુકુમારાઃ કાલપ્રમૃતયો દેવા નિવસન્તિ, અન્ન ગાથાઃ—

“ પળનડહ સહસ્તાઈ, ઓગાહિત્તાળ ચડહિર્તિ લવણં ।

ચરોઽલિઝરસંઠાળસંઠિયા હૈતિ પાયાલા । ૧ ।

ટીકાર્થ-જમ્બુદ્વીપ નામકે દ્વીપકી વાલ્યવેદિકાન્તસે ચારોં દિશાઓંમેં લવણ સમુદ્રકો ૧૫-૧૫ હજાર યોજન પ્રમાણ લાંબકર આગત સ્થાનપર અધિ-કાધિક ચાર પાતાલકલશ હૈં, યે પાતાલકલશ એક વહુવિસ્તૃત વઢેકે જૈસે આકારવાલે હૈં । હનકે નામ હસ પ્રકાર હૈં—વડવામુખ ૧, કેતુક ૨, ચૂપક ૩ ઓર ર્દશ્વર ૪ । યે ચાર પાતાલકલશ ક્રમશઃ પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓંમેં હૈં । હનકા મુખ ઓર મૂલ ભાગકા વિસ્તાર દસ હજાર યોજ-નકા હૈ, મધ્ય ભાગકા વિસ્તાર એક લાલ યોજનકા હૈ । હનકે ડપર કે ભાગમેં કેવલ જલ હૈ, મધ્ય ભાગ મેં પવન ઓર જલ યે દોનોં હૈં । મૂલ ભાગમેં કેવલ વાયુહી હૈં । હનમેં કાલ પ્રમૃતિ વાયુકુમારદેવ રહતે હૈં । ડક્ત ખી હૈ—“ પળનડહ સહસ્તાઈ ” ઇત્યાદિ.

જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપની બાહ્યવેદિકાના અન્ત ભાગથી ચારે દિશાઓમાં લવણ સમુદ્રને ૮૫-૮૫ હજાર યોજનપ્રમાણ ઉદ્ભવિત (પાર) કરવાથી જે સ્થાન આવે છે, તે સ્થાનપર ચાર ખૂબ જ વિશાળ પાતળકળશ છે તેમનો આકાર વિસ્તૃત ઘડાના આકાર જેવો છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) વડવામુખ, (૨) કેતુક, (૩) ચૂપક અને (૪) ર્દશ્વર તે ચાર કળશ અનુક્રમે પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં છે તેમના મુખ અને મૂળભાગનો વિસ્તાર દશ હજાર યોજનનો છે, અને મધ્યભાગનો વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો છે. તેમના મૂળભાગમાં માત્ર વાયુ જ છે તેમાં કાલપ્રમૃતિ વાયુકુમાર દેવોનો નિવાસ છે, કથું પણ છે કે “ પળનડહ સહસ્તાઈ ” ઇત્યાદિ—

मलयामुह केऊण, जूयम तह इस्सरे य षोड्ढवे ।
 सन्धवइरामया णं कुट्ठा एएसिं वससइया । २ ।
 ओयणसइस्सदसग मूछे उयरिं च होवि विस्मिन्ना ।
 मग्गे य सयसइस्स, सत्तियमच्च च ओगाढा । ३ ।
 पळिओवमच्चिइया, एएसिं मच्चिइ सुरा इणमो ।
 काळे य महाकाले, वल्लव पर्ममणे चेष । ४ ।
 भन्नेवि य पायाळा, सुद्धालिजरसठिया छरणे ।
 भट्टसया जुळसीया, सच्च सइस्सा य सन्धेवि । ५ ।
 ओयणसयविस्मिन्ना, मूळुवरिं दस सयाणि मज्झमि ।
 ओगाढा य सइस्स, दस ओयणिया य सिं कुट्ठा । ६ ।
 पायाळाण विमागा, सक्कापवि तिप्पि तिन्नि षोड्ढया ।
 हेट्ठिममाणे वाळ, मग्गे वाळ य उदयं च । ७ ।
 उयरिं उदग भणिय, पढमगचीएस्स नाउ तसुमिमो ।
 वामे उदग तेण य, परिवदुइ जळनिही खुदिओ । ८ ।
 परिसठियमि पवणे, पुणरवि उदय तमेव सठाणं ।
 पच्चेः तण उदो परिहाय् जुळमणेव । ९ ।" इति,

छाया—“ पञ्चनवर्ति सत्ताणि अवगाढ चतुर्विंशि छवणम् ।
 चत्वारोऽलिजरसस्थानसस्थिता भवन्ति पावाळाः । १ ।
 षड्वाहस्रः केतुकः यूपकस्तथा ईशरश्च षोड्ढव्यः ।
 सार्वे नत्रमया खलु कुट्टयानि एतपां दक्षयतानि । २ ।
 याजनसद्व्यद्वरु मूछे उयरिं च भवन्ति विस्तीर्णा ।
 मध्यं च वतसदस्र सारन्मात्र चारगाढाः । ३ ।
 परमोपमस्थितिता एतेषामधिपतिगुरा इमे ।
 काज्जम महाकायो वेळम्भः ममज्जनमैर । ४ ।
 भन्त्यऽपि य पातानाः सुद्धालिजरसस्थिता छरणे ।
 भट्टयतानि चतुरशीति सप्त सत्ताणि य सर्वेऽपि । ५ ।
 योजनद्वयविस्तीर्णा मूलापरि दस्र यतानि मध्य ।
 गरगात्र सप्त वज्र योजनानि येषां कुट्टयानि । ६ ।
 पातानानां विमागा सर्वेषामपि प्रमश्रुषो बोध्याः ।
 नास्तनभाग वायुः मध्ये वायुन उदकं च । ७ ।
 उयरिं उदकं नलि प्रथमक-द्वितीययो वायु सनुभितः ।
 यमवि उदकं तन य परिवर्तन तमनिधि धुवः । ८ ।

પરિસંસ્થિતે પવને પુનરપિ ઉદકં તદેવ સંસ્થાનમ્ ।

વ્રજતિ તેન ઉદધિઃ પરિહીયતેઽનુક્રમેણવમ્ । ૧ । ” ઇતિ,

આસાં ગાથાનામયમર્થઃ—

લંબણસપુદ્રં ચતુર્દિશિ પશ્ચનવતિસહસ્રાણિ પશ્ચનવતિસહસ્રાણિ યોજનાનિ
અવગાહ્ય મધ્યે અલિંગાસસ્થાનસંસ્થિતાશ્ચત્વારઃ પાતાલાઃ=પાતાલકલશા ભવન્તિ
। ૧ । એતેષાં પાતાલકલશાનાં નામાનિ વડવામુલઃ કેતુકઃ યૂપકઃ ઈશ્વરશ્ચેતિ બોધ્યાનિ ।
એતે ચ ક્રમેણ પૂર્વાદિક્વચતુષ્ટયે ભવન્તિ । એતે સર્વેઽપિ વજ્રમયા બોધ્યાઃ । એતેષાં
કુલ્યાનિ=મિત્તયશ્ચ દશશતયોજનપ્રમાણાનિ ભવન્તિ ॥ ૨ ॥ એતે પાતાલકલશા
મૂલભાગે ઉપરિભાગે ચ દશસહસ્રયોજનાનિ વિસ્તોર્ણા ભવન્તિ, મધ્યભાગે તુ ત્ર્યત-
સહસ્રયોજનાનિ=લક્ષયોજનાનિ વિસ્તીર્ણા ભવન્તિ । તથા ચૈતે લક્ષયોજનાનિ અવ-
ગાહ્યાઃ લક્ષયોજનાવગાહ્યાઃ સમતલાદધોભાગે ભવન્તિ । ૩ । એતેષાં વડવામુલ્લાદીનામ્
અધિપતિસુરાઃ પલ્યોપમસ્થિતિકા ભવન્તિ । તે ચૈમે બોધ્યાઃ, તથાદિ—કાલો
૧ મહાકાલો ૨ વેલમ્બઃ ૩ પ્રમજ્જનઃ ૪, ઇતિ ॥ ૪ ॥ પૂર્વોક્તાઃ પાતાલકલશા

હસ ગાથાઓંકા અર્થે હસ પ્રકારસે હૈ—ચારોં દિશાઓંકી ઓર લંબણ
સપુદ્રમ્ ૯૫-૯૫ હજાર યોજન આગે જાકર વીચમ્ ઘટકે જૈસે આકાર-
વાલે ચાર પાતાલકલશ હૈ । इनके नाम-वल्लभमुख, केतुक, यूपक, ईश्वर
हैं, ये क्रमशः पूर्वादि चार दिशाओंमें हैं । ये सब वज्रमय हैं, इनकी
दिवालें एक हजार योजनप्रमाण हैं । ये पातालकलश मूल भागमें और
ऊपरके भागमें दश दश हजार योजन विस्तृत हैं । मध्यभागमें इनका
विस्तार एक २ लाख योजनका है, और अवगाहना भी एक लाख २ योजन
है । इन कलशों के अधिपति देव १-१ पल्योपम की स्थितिवाले होते
हैं । इन देवोंके नाम-काल, महाकाल, वेलम्ब, और प्रमज्जन हैं, ये पूर्वोक्त

આ ગાથાઓંનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—જ બુદ્ધીપના બાહ્યવેદિકાન્તથી-
ચારે દિશા તરફ લંબણ સપુદ્રમાં ૯૫-૯૫ હજાર યોજનનું અંતર કાપવાથી
લંબણ સપુદ્રની વચ્ચે ઘડાના જેવા આકારના ચાર પાતાળકળશ આવે છે.
તેમનાં નામ—વલ્લભમુખ, કેતુક, યૂપક અને ઈશ્વર છે. તેઓ ક્રમશઃ પૂર્વ,
દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં છે તેઓ વજ્રનિર્મિત છે. તેમની દિવાલો એક
હજાર યોજનપ્રમાણે ભરેલી છે. તે પાતાળકળશોના મૂળભાગ (તળિયું) અને
મુખભાગનો વિસ્તાર ૧૦-૧૦ હજાર યોજનનો છે અને મધ્યભાગનો વિસ્તાર
એક લાખ યોજનનો છે, અને અવગાહના પણ એક એક લાખ યોજનની છે
તે કળશોના અધિપતિ દેવોનાં નામ કાળ, મહાકાળ, વેલમ્બ અને પ્રમજ્જન
છે. તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. આ પાતાળ કળશો ખૂબ જ વિસ્તાર-

મશાલિઝરસસ્થાનસંસ્થિતાઃ । તત્તોઽન્યઽપિ કુપ્રાલિઝરસસ્થાનસંસ્થિતાઃ પાતાલ
 કલશઃ કલ્પસમુદ્રે ઘોષ્યાઃ । પતે સર્વે તુ સમસદ્સાણિ અદૃશતાનિ ચતુરસીતિષ્ઠ
 સસ્યયા ઘોષ્યાઃ ॥ ૫ ॥ મૂળભાગે ઉપરિભાગે વૈષ્ણે ઘતપોઝનાનિ વિસ્તીર્ણા,
 મધ્યે ચ દશશતપોઝનાનિ વિસ્તીર્ણાઃ, અવગાદાધૈષ્ણે સદસ્યયોજનાનિ । દશપોઝ
 ઝનપ્રમાણાનિ ત્વેષા કુટખાનિ વિઘ્નેયાનિ ॥ ૬ ॥ સર્વેષાં પાતાનાનાં પ્રપક્ષપો
 વિમાગા ઘોદમ્યાઃ । તપ્રાપસ્તન ભાગે વાયુસ્તિષ્ઠતિ, મધ્યે વાયુરુદ્ધકં ચ તિષ્ઠતિ ।
 ॥ ૭ ॥ ઉપરિભાગે પુનરુદ્ધકં તિષ્ઠતિ । સપ્ર મયમ-દ્વિસીયમાગપોઃ સમ્પ્રભિતો વાયુ
 રુદ્ધક વપતિ । તેનોદ્ધકવપનેન ચ કુન્ધો જલનિધિઃ પરિવર્ધતે=વૃદ્ધિ યાતિ ॥ ૮ ॥
 તથા પવને પરિસંસ્થિત=સોમાવસ્થાં પરિત્યજ્ય પૂર્વસ્થિર્થ ગતે સતિ ઉદ્ધકમપિ
 પુનઃ તદેવ સસ્થાને=સ્વપૂર્વસ્થિર્થ પ્રગતિ=ગચ્છતિ । તેન દેવુના ઉદધિ પરમ
 મનુકર્મણ પરિશોપતે=શાન્તિ ગચ્છતીતિ ॥ ૯ ॥

પાતાલકલશ વિશાલ આકારવાળે છે । યદા જનસે અતિરિક્ત ઔર મી
 છોડે-છોડે કલશકે જૈસે આકારવાળે પાતાલકલશ છે । યે સપ ૭ હજાર
 ૮ સૌ ચૌરાસીહૈં । મૂળ ભાગમે ઔર ઊપરકે ભાગમે સૌ યોજન વિસ્તાર
 વાળે યે હૈં । મધ્યમેં ૯૬ હજાર યોજન વિસ્તાર વાળે હૈં ।

જનકી અવગાહના ૭૬ હજાર યોજનકી હૈ, તથા દશ યોજન પ્રમા
 ણકી ઘોષાલે હૈં । સમસ્ત પાતાલોક ત્રીન ત્રીન વિભાગ હૈં । નીચેકે
 ભાગમે વાયુ રહતા હૈ, મધ્ય ભાગમે વાયુ ઔર ઉદક દોના રહતે હૈ,
 ઔર ઊપરકે ભાગમે ઉદકરહતા હૈ । પ્રથમ દ્વિતીય ભાગ મં સમ્પ્રભિત
 વાયુ ઉદકકો ઉગાલતા હૈ, રમ ઉદકકે ઉગાલનસે કુન્ધ જલધિ વૃદ્ધિકો
 પ્રાપ્ત હોતા હૈ, તથા જન વાયુ અપના કુન્ધ અવસ્થાકા પરિત્યાગકર પૂર્વ

વજ્ર ડે, ત્વાં આ ચાર મહાઝગ્યો ઉતારા ખોમ ૫૦ ૭૮૦૦ નાના પિતા
 પાતાઝગ્યો ડે તેમના મૂળ ભાગ અને મુખભાગનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન
 નો ડે તેમની અવનાહન ૫૦ ૧૦૦૦ યોજનની ડે, અને તેમની ડીરાવ
 ૧૦ યોજન પ્રમાણ ડેથી ડે બધાં પાતાઝગ્યોના ૫૦-૫૦ વિભાગ ૫૩
 ડે. નીચેના ભાગમાં વાયુ રહે ડે વચ્ચેના ભાગમાં વાયુ અને ૫૫૩ રહે ડે
 નીચેના અને માથના ભાગમાં ૨૦૩૦ કુન્ધ વાયુ પાણીને ઉગારે ડે, આ રીતે
 ૫૫૩ ઉગારાયો કુન્ધ થયેલા સમગ્રના પાણી ડે વૃદ્ધિ થાય ડે, અને અપર
 વાયુ કુન્ધવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને પાતા ડે પૂરવિવિધમાં અપા અપ ડે,

“ एतथ णं चउण्हं वेलंधरनागराईणं ” इत्यादि—अत्र खलु चतुर्णां वेलन्धर-
नागराजानां-वेलां-लवणसमुद्रशिखासन्तः प्रविशन्तीं वहिर्वा निःसरन्तीमग्रशिखां
च धारयन्तीति वेलन्धराः ‘ संज्ञात्वाद्यं साधुः, ते च ते नागराजाश्च वेलन्धर-
नागराजाः=वेलन्धरनागकुमारा इत्यर्थः, तेषाम् आवासपर्वताः-निवासस्थानरूपाः
पर्वताः चत्वारः प्रज्ञप्ताः, ते यथा-गोस्तूपः १, उदकभासः २, शङ्खः ३, उदक-
सीमा ४, एते क्रमेण पूर्वादिदिक्चतुष्टये बोध्याः । तत्र क्रमेण गोस्तूप-शिवक-
शङ्ख मनःशिलक नामानो महर्द्धिका यावत्पल्योपमस्थितिराद्यत्वारो देवा वसन्तीति ।

સ્થિતિમેં આજાતા હૈ-તવ જલ ભી અપની પૂર્વસ્થિતિમેં આજાતા હૈ, ઇસ
કારણ ઉદધિમેં ઉવાર-ભાટા જ્ઞાન્ત હોજાતા હૈ ॥ ૧ । ૯ ॥

“ एतथणं चउण्हं ” इत्यादि—

લવણ સમુદ્રકી શિલાકો, ખીતર-બાહિર નિકલતી હુઈ અગ્રશિ-
લાકો જો ધારણ કરતે હૈં વે વેલન્ધર હૈં । યહાં-ઇસ વ્યુત્પત્તિકે અનુસાર
“ વેલાન્ધર ” એસા પદ હોના ચાહિયે થા પર એસા ન હોકર જો વેલન્ધર
એસા પ્રયોગ હુવા હૈં ઉસકા કારણ ઇસકા શબ્દહોના હૈં । યે વેલન્ધર
નાગરાજ હૈં । એસે ઇન વેલન્ધર નાગકુમારોંકે આવાસ પર્વત નિવાસ
સ્થાનરૂપ પર્વત ચાર કહે ગયે હૈં, જૈસે-ગોસ્તૂપ ૧, ઉદકભાસ ૨, શંકુ
૩ ઓર ઉદકસીમા ૪ યે ચારોં આવાસ પર્વત ક્રમશઃ પૂર્વાદિ ચાર દિશામેં
હૈં ઇન આવાસ પર્વતોંપર ક્રમશઃ-ગોસ્તૂપ, શિવક, શંકુ ઓર મનઃશિ-
લક, ઇન નામોંકે ચાર મહર્દ્ધિક યાવત્ પલ્યોપમ સ્થિતિવાલે દેવ રહતે

ત્યારે પાણી પણ પોતાની પૂર્વસ્થિતિમાં આવી જાય છે તે કારણે સમુદ્રમાં
આવેલી ભરતી શમી જાય છે. ॥ સુ. ૧ થી ૯ ।

“ एतथणं चउण्हं ” इत्यादि—

લવણ સમુદ્રની અંદર અને બહાર નીકળતી એવી વેલાને (અગ્રશિખાને)
જેઓ ધારણ કરે છે, તેમને વેલન્ધર કહે છે. આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર
“ વેલાન્ધર ” પદ બનવું જોઈએ, પણ એવું ન થતાં જે ‘ વેલન્ધર ’ પદ
બન્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે તેમનું નામ જ વેલન્ધર છે

તે વેલન્ધર નાગરાજ છે એવા તે વેલન્ધર નાગકુમારોના નિવાસસ્થાન
રૂપ આવાસ પર્વતો ચાર કહ્યા છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ગોસ્તૂપ,
(૨) ઉદકભાસ, (૩) શંખ અને (૪) ઉદકસીમા તે ચારે આવાસ પર્વતો
અનુક્રમે પૂર્વાદિ દિશાઓમાં છે તે આવાસપર્વતો પર અનુક્રમે ગોસ્તૂપ, શિવક,
શંખ અને મનશિલક નામના ચાર મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષણોવાળા અને એક
પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવો રહે છે.

પુવ્વાશ્વણક્રમસો, ગોથુમદગભાસસંસ્વદગસીમા ।

ગોથુમ-સિવણ-સંસ્વે મળોસિલે નાગરાયાણો । ૧ ।

છાયા—“ દશયોજનસહસ્રાણિ લવણશિલા ચક્રવાલતો વિસ્તીર્ણા ।

પોડશસહસ્રોચ્ચા સહસ્રમેકં ત્વવગાઢાઃ । ૧ ।

દેશોનમર્દ્યયોજનં લવણશિલોપરિ દકં તુ કાલદ્વિકે ।

અતિરેકમતિરેકં પરિવર્ધતે હીયતે વાઽપિ । ૨ ।

આભ્યન્તરિકીં વેલાં ધારયન્તિ લવણોદધેઃ નાગાનામ્ ।

દ્વાચત્વારિંશત્સહસ્રાણિ દ્વાસપ્તતિસહસ્રાણિ વાહ્યામ્ । ૩ ।

પષ્ટિર્નાગસહસ્રાણિ ધારયન્ત્યગ્રોદકં સમુદ્રસ્ય ।

વેલન્ધરાઽઽવાસા લવણે ચ ચતુર્દિશિ ચત્વારઃ । ૪ ।

પૂર્વાઘનુક્રમશઃ ગોસ્તૂપ-દકભાસ-શઙ્ખ-દકસીમાઃ ।

ગોસ્તૂપઃ શિવક્રઃ શઙ્ખો મનઃશિલો નાગરાજાઃ । ૫ । ” ઇતિ,

અયમર્થઃ—લવણશિલા-લવણસમુદ્રસ્ય અગ્રભાગઃ ચક્રવાલતો મણ્ડલાકારેણ દશસહસ્રયોજનાનિ વિસ્તીર્ણા, પોડશસહસ્રયોજનોચ્ચા, સમમૂમિભાગાપેક્ષયા, એક-સહસ્રયોજનપ્રમાણાઽવગાઢા ચ વોધ્યા । ૧ । લવણશિલાયા ઉપરિ કાલદ્વિકે=દિવસે રાત્રીં ચ દેશોનાર્દ્યયોજનપ્રમાણં દકં=જલમ્ અતિરેકમ્ અતિરેકમ્=અધિક-મધિકં પરિવર્ધતે હીયતેઽપિવા । ૨ । નાગકુમારાણાં દ્વાચત્વારિંશત્સહસ્રાણિ લવ-ણોદધેઃ આભ્યન્તરિકીમ્=અન્તર્વિશન્તીં વેલાં ધારયન્તિ, તથા-તેષાં નાગકુમા-રાણાં દ્વિસપ્તતિ સહસ્રાણિ વાહ્યાં=વહિર્ગચ્છન્તીં વેલાં ધારયન્તિ । ૩ । પષ્ટિસહસ્ર-સંખ્યકા નાગકુમારાઃ સમુદ્રસ્ય=લવણસમુદ્રસ્ય અગ્રોદકં=શિલાગ્રં ધારયન્તિ । તત્ર

યોજન ઝંચાઈ તથા સમતલસે એક હજાર યોજન અવગાહનવાલાઈ જલશિ-લાકે ઉપર દિન રાત કુલ કમ અર્ધયોજન પ્રમાણસે જલ વઢતા ઘટતા રહતા હૈ । લવણોદધિકી આભ્યન્તર વેલાકો ૪૨ હજાર નાગકુમાર ઔર વાહ્ય વેલાકો ૭૨ હજાર નાગકુમાર ધારણ કરંતે હૈં, એવં ૬૦ હજાર નાગ-કુમાર લવણસમુદ્ર શિલાકે અગ્રભાગકો ધારણ કરંતે હૈં । ઉત્ત લવણ

મડલાકારે ૬૫ હજાર યોજનની છે, ૧૬ હજાર યોજન લાંબી છે, તથા સમ-તલથી હજાર યોજનની અવગાહનાવાળી છે જલશિખા પર (સપાટી પર) દિવસે અને રાત્રે અર્ધયોજન કરતાં કંઈક ન્યૂન પ્રમાણમાં પાણીની સપાટીમાં વૃદ્ધિ અને હાનિ થતી રહે છે

લવણ-સમુદ્રની આભ્યન્તર વેલાને (પાણીની વૃદ્ધિને) ૪૨ હજાર નાગકુમારો અને બાહ્યવેલાને ૭૨ હજાર નાગકુમારો ધારણ કરે છે, અને ૬૦ હજાર નાગકુમારો લવણસમુદ્ર શિખાના (વેલાને) અગ્રભાગને ધારણ કરે

“जमुदीवस्त ण” इत्यादि—स्पष्टम्, नरर-पिदिशु-पेशान्पादिकोणेपु
अनुवेलन्धरनागरानाना-वेलन्धराणां पश्चात्स्थापिनोऽनुनायकत्वन ये सन्ति
तेऽनुवेलन्धराः, ते य त नागरानाम्, तथापूतानाम्, वलन्धरवक्तव्यतागायाः—

“दसजोयणसहस्ता, सपमसिद्धा चक्रवालभो रुद्रा ।
सोलससहस्तउया, सहस्तमेग तु ओगाडा । १ ।
वेमृणमदजोयण, लवणसिहोवरि दग तु कालदूमे ।
अदरेग अदरेगं, परिषदुद रापय तारि । २ ।
अग्निवरियं बल, घरोत लवणोदरिस्स नागानं ।
पावालीससहस्ता, दुववरि सहस्त वारिरिप । ३ ”
सहिं नागसहस्ता, परिंति भगोदगं रामुदरस ।
वेसभग्मावासा, लवणे य चउरिंति चउतो । ४ ।

हैं। ‘जमुदीवस्त ण’ इत्यादि स्पष्ट है, अर्थात् जमुदीवस्त की मासवेदि-
काके अन्तसे चारों पिदिशाओंमें ४२-४२ हजार योजन लवणसमुद्रको
बल्लंघन करके आगत स्थानपर चार अनुवेलन्धर नागराजोंके कर्कोटक-
विष्णुप्रभ २, कैलास ३ और अरुणप्रभ ४ नामके चार आवास पर्वत हैं।
इनमें चार महर्द्धिकदेव पापत् २ पत्न्योपमकी स्थितिपाछे रहते हैं। उनके
नाम इस प्रकारसे हैं—कर्कोटक, १ फर्दमक २, कैलास ३, और अरुणप्रभ
४—ये अनुवेलन्धर नागराज वेलन्धरनागराजों के पीछे रहते हैं इसलिये
अनुनायकके रूपमें होनेके कारण अनुवेलन्धर कहे गये हैं। वेलन्धर
वक्तव्यता गाथाएं यों हैं—

“दस जोयणसहस्ता” आदि इन गाथाओंका अर्थ—लवणसमुद्रका
अप्रमाण मण्डलाकारसे दस हजार योजनका बिस्तरवाला है, १५ हजार

“जमुदीवस्त ण” इत्यादि—जमुदीवस्त की मासवेदिना अन्तभागकी चार
विदिशाओंमें ४२-४२ हजार योजनप्रमाण लवण समुद्रमें लवण-
वासी के स्थान आवे छे त्यों चार अनुवेलन्धर नागराजोंने (१) कर्कोटक, (२)
विष्णुप्रभ, (३) कैलास अने (४) अरुणप्रभ नामना चार आवास पर्वत छे
तेमां के पश्चिमपक्षनी स्थितिपाछा अने महर्द्धिक आदि कर्कोटक कर्कोटक,
कैलास अने अरुणप्रभ नामना चार देवो निवास करे छे अनुनायक डोवाने
कारण जे अनुवेलन्धर नागराज वेलन्धर नागराजोंने पाछम् रहे छे

वेस भरुं प्रतिपादन, करती आयाछे आ प्रभाछे छे—‘दस जोयण-
सहस्ता’ इत्यादि तेमने जे आ प्रभाछे छे—लवण समुद्रनी अप्रमाण

વિદ્યુત્પ્રભ-કૈલાસ-અરુણપ્રભનામાનશ્વત્વારોઽનુવેલન્ધરાવાસાઃ સન્તિ ।૧। તેષુ
ક્રમેણ કર્કોટિક-કર્દમ-કૈલાસ-અરુણપ્રભનામાનશ્વત્વારો નાગરાજા નિવસન્તિ ।
એતે સર્વેઽપ્યાગ્રાતા લવણમસુદ્રે દ્વિચત્વારિંગત્સદસાણિ યોજનાનિ ગત્વા સન્તિ
।૨। તત્ર ચૈતે ચત્વારિ યોજનશતાનિ ત્રિંશતં ક્રોશાંશ્ચાભિવ્યાપ્ય ભૂમિમ્ ઉદ્ગતાઃ=
ભૂમૌ વ્યવસ્થિતાઃ । તથા-તે સર્વે પ્રવિશત્યધિક્રમત્તદશશતયોજનાનિ ઉન્નિહ્રતાઃ=
ઉચ્ચા યોધ્યાઃ । ૩ । ઇતિ ।

“ લવણે સમુદ્રે ણ ” इत्यदि—लवणे समुद्रे चत्वारश्चन्द्राः प्राभासन्त वा
प्रभासन्ते वा प्रभासिष्यन्ते । तथा-लवणसमुद्रे चत्वारः सूर्या अतपन् वा तपन्ति
वा तपस्यन्ति वा, चन्द्राणां शीतलकिरणत्वेन सौम्यदीप्तिरुत्वाद् वस्तुप्रभासनं प्रोक्तं
सूर्याणां तु प्रवण्डकिरणत्वान्नसौम्यदीप्तिरुत्पत्तिमिति तेषां न तदुक्तम्,

चन्द्राणां चतुर्व तत्परिवारस्यापि नक्षत्रादेश्चतुष्टमेवेत्याह-चत्वारि कत्ति-
याओ ” इत्यादि-चतस्रः कृत्तिकाः, अत्र चतुष्टं च नक्षत्रापेक्षया नतु तारकापे-

આદિવિદિશાઓમેં ક્રમસે કર્કોટક, વિદ્યુત્પ્રભ, કૈલાસ, અરુણપ્રભ એ અનુ-
વેલન્ધર આવાસ હેં, इनमें कर्कोटक १, कर्दम २, कैलास ३, अरुणप्रभ ४
नामा चारनागराज रहतेहैं । ये आवास पर्वत लवण समुद्रमें ४२ हजार
योजन जा करके हैं । ये ४०० योजन और ३० कोशानक भूमिको घेर
कर स्थित हैं । १७२१ योजन ऊंचे हैं । लवण समुद्रमें चार चन्द्रमा हैं,
वे लवण समुद्रमें प्रकाशित हुये हैं होते हैं और होंगे ।

तथा-चार सूर्य वहां तपे हैं अब भी तपतेहैं और आगे आगे तपेगे ।
चन्द्र शीतल, और सूर्यप्रखर किरणेवाले होते हैं । इसलिये यहां वे चन्द्र
वस्तुका प्रकाशन करते हैं, ऐसा कहा है तथा-सूर्य प्रवण्ड किरणके
कारण तपते हैं ऐसा कहा गया है । चन्द्र चतुष्टयके परिवार नक्षत्रादि
भी यहां चार रूपमें हैं, इसी बातको सूत्रकारने “ चत्वारि कत्तियाओ ”

લવણ સમુદ્રમાં ઇશાન આદિ વિદિશાઓમાં અતુકમે કર્કોટક, વિદ્યુત્પ્રભ,
કૈલાસ અને અરુણપ્રભ નામના નાગરાજ રહે છે તે આવાસ પર્વતો લવણ
સમુદ્રમાં ૪૨ હજાર યોજન દૂર જવાથી આવે છે તેઓ ૪૦૦ યોજન અને
૩૦ કોસ જેટલી ભૂમિને ઘેરીને બિમા છે. તેમની બિંચાઈ ૧૭૨૧ યોજન છે.

લવણસમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્રમા છે તેઓ ભૂતકાળમાં તેને પ્રકાશ દેતા
હતા, વર્તમાનમાં પણ દે છે અને ભવિષ્યમાં પણ દેશે. ત્યાં ચાર સૂર્ય તપતાં
હતા, તપે છે અને તપશે ચન્દ્ર શીતલ કિરણોવાળો અને સૂર્ય ઉષ્ણ કિરણો-
વાળો હોય છે. તેથી અહીં એવું કહ્યું છે કે ચન્દ્રો પ્રકાશ આપે છે અને સૂર્યો
અચ્ચ કિરણોને કારણે તાપ આપે છે. ચાર ચન્દ્રના પરિવાર ૩૫ નક્ષત્રાદિ

છવળસમુદ્રે ચતુર્દિશિ ચત્વારો વેલંધરાડ્ઢવાસાઃ સન્તિ । ૪ । તે હિ પૂવાપનુક
મન્નાઃ=પૂર્વાદિદિગનુક્રમેણ ગોસ્તૂપ-દક્ષમાસ - શુદ્ધ-દક્ષીનામાનો બોધ્યાઃ ।
તેપુક્રમેણ મોસ્તૂપ શિવક શુદ્ધ-મનઃશિલનામાનચત્વારો વેલંધરરાજા વસન્તીતિ ॥૫॥

“ શંકુદ્ધીવસ્ત ધ ” इत्यादि—स्वप्नम् । नवर विदिष्टु=पेशान्यादिकोणेपु
अनुवेलन्धरनागराजाना=वेन-भराणां पथारस्यायिनोऽनुनायकत्वेन ये सति तेऽ
नुवेलन्धरा , ते च ते नामराजाश्च तेषां तथाभूतानामिति ॥

अनुवेलन्धरनागराजवक्तव्यतागाथास्तु—

“ अनुवेलन्धरवासा, छवणे विदिष्टासु संठिया चउरो ।

કકોટો વિજ્ઞુપ્પમે, કેસાસેઝ્ઞપ્પમે વષ । ૧ ।

કકોટ ય કદમપ, કેસાસઝ્ઞપ્પમે ય રાયાબો ।

વાયાલીસસહસ્રે, ગતુ ઉર્ધ્વિમિ સખ્યે તિ । ૨ ।

વવારિ બોયજસપ, તીસે કોસે ચ ટગયા ધૂર્મિ ।

સત્તરસત્રોયજસપ, હમવીસે કસિયા સખ્વ । ૩ । ”

ગાથા—“ अनुवेलन्धरवासा छवणे विदिष्टु सस्वितामत्वारः ।

કર્કોટો વિજ્ઞુત્તમઃ કેસાસોઝ્ઞપ્પમમથેષ । ૧ ।

કર્કોટકઃ કદમકઃ કેસાસોઝ્ઞપ્પમમથ રમાનઃ ।

દ્વિચત્વારિશત્ સહસ્રાણિ ગત્વા ઉર્ધ્વો સર્વેઽપિ । ૨ ।

ચત્વારિ યોજનસ્રતાનિ ત્રિશ્રત ક્રોધાંશ્ચ હ્રવાધૂમિન્ ।

સપ્તદશ યોજનસ્રતાનિ પદ્મવિશિષ્ટિશ્ચિહ્વાઃ સર્વે । ૩ । ” इति

अपर्ययः—लवणसमुद्रे विदिष्टु=पेशान्यादिषु क्रमग सस्थिताः कर्कोटक-

સમુદ્રમે ચારે વિદ્યાઝોમે પૂર્વાદિ ક્રમસે ચાર વેલંધરાવાસ ગોસ્તૂપ ૧,
દક્ષમાસ ૨ શુદ્ધ ૩, દક્ષીમ ૪ હૈં, જિનમે-ગોસ્તૂપ, શિવક, શુદ્ધ
મન શિલ ચાર નામકે વેલંધરરાજ રહતે હૈં-૫ ।

अनुवेलन्धर नागराज वक्तव्यता विषयिणी गाथाएं—“ अनुवेल
न्धरवासा ” इत्यादि इन गाथाओंके अर्थ—छवण समुद्रमें ईशान

જે આ લવણ સમુદ્રની ચારે દિશાઓમાં પૂર્વાદિ ક્રમથી ચાર વેલંધરાવાસ
જાવેલા છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ગોસ્તૂપ (૨) દક્ષમાસ, (૩)
શંખ અને (૪) દક્ષીમ. તેમાં અનુક્રમે ગોસ્તૂપ શિવક શંખ અને મનાશિલ
નામના વેલંધરાજા નિવાસ કરે છે અનુવેલંધર નાગરાજની વક્તવ્યતાનું
નિરૂપણ કરતી ગાથાએ — “ અનુવેલંધરવાસા ” ઇત્યાદિ—આ ગાથાઓનો
અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

વિદ્યુત્પ્રભ-કૈલાસ-અરુણપ્રભનામાનશ્વત્વારોઽનુવેલન્ધરાગ્રાસાઃ સન્તિ ।૧। તેષુ
ક્રમેણ કર્કોટક-કર્દમ-કૈલાસ-અરુણપ્રભનામાનશ્વત્વારો નાગરાજા નિવસન્તિ ।
એતે સર્વેઽપ્યાવાતા લવણસમુદ્રે દ્વિચત્વારિંશત્સદ્સ્રાણિ યોજનાનિ ગત્વા સન્તિ
।૨। તત્ર ચૈતે ચત્વારિ યોજનશતાનિ ત્રિંશતં ક્રોશાંશ્ચાન્વિગ્યાપ્ય ભૂમિમ્ ઉદ્ગતાઃ=
ભૂમૌ વ્યવસ્થિતાઃ । તથા-તે સર્વે એકવિંશત્યધિકમત્તદશશતયોજનાનિ ઉન્નિહ્રતાઃ=
ઉચ્ચા વોદ્યાઃ । ૩ । ઇતિ ।

“ લવણે સમુદ્રે પં ” ઇત્યદિ—લવણે સમુદ્રે ચત્વારચન્દ્રાઃ પ્રાભાસન્ત વા
પ્રભાસન્તે વા પ્રભાસિપ્યન્તે । તથા-લવણસમુદ્રે ચત્વારઃ સૂર્યા અતપન્ વા તપન્તિ
વા તપ્સ્યન્તિ વા, ચન્દ્રાણા શીતલકિરણત્વેન સૌમ્યદીપ્તિકૃત્વાદ્ વસ્તુપ્રભાસનં પોક્તં
સૂર્યાણા તુ પ્રચળ્ડકિરણત્વાન્નસૌમ્યદીપ્તિકૃત્વમિતિ તેષાં ન તદુક્તમ્,

ચન્દ્રાણાં ચતુર્વ તત્પરિવારસ્થાપિ નક્ષત્રાદેશ્ચતુષ્ટમેવેત્યાહ-ચત્વારિ કત્તિ-
યાઓ ” ઇત્યાદિ-ચત્સઃ કૃત્તિકાઃ, અત્ર ચતુષ્ટં ચ નક્ષત્રાપેક્ષયા નતુ તારકાપે-

આદિવિદિશાઓંમેં ક્રમસે કર્કોટક, વિદ્યુત્પ્રભ, કૈલાસ, અરુણપ્રભ યે અનુ-
વેલન્ધર આવાસ હેં, इनमें कर्कोटक १, कर्दम २, कैलास ३, अरुणप्रभ ४
नामा चारनागराज रहतेहैं । ये आवास पर्वत लवण समुद्रमें ४२ हजार
योजन जा करके हैं । ये ४०० योजन और ३० कोशानक भूमिको घेर
कर स्थित हैं । १७२१ योजन ऊंचे हैं । लवण समुद्रमें चार चन्द्रमा हैं,
वे लवण समुद्रमें प्रकाशित हुवे हैं होते है और होंगे ।

તથા-ચાર સૂર્યવહાં તપે હૈ અત્ર મી તપતેહૈં ઓર આગે આગે તપેમે ।
ચન્દ્ર શીતલ, ઓર સૂર્યપક્ષર કિરણેવાલે હોતે હૈં । इसलिये यहां वे चन्द्र
वस्तुका प्रकाशन करते हैं, ऐसा कहा है तथा-सूर्य प्रचण्ड किरणके
कारण तपते हैं ऐसा कहा गया है । चन्द्र चतुष्टयके परिवार नक्षत्रादि
भी यहां चार रूपमें हैं, इसी बातको सूत्रकारने “ चत्वारि कत्तियाओ ”

લવણ સમુદ્રમા ઇશાન આદિ વિદિશાઓમાં અનુક્રમે કર્કોટક, વિદ્યુત્પ્રભ,
કૈલાસ અને અરુણપ્રભ નામના નાગરાજ રહે છે તે આવાસ પર્વતો લવણ
સમુદ્રમા ૪૨ હજાર યોજન દૂર જવાથી આવે છે. તેઓ ૪૦૦ યોજન અને
૩૦ કોસ જેટલી ભૂમિને ઘેરીને ઊભા છે તેમની ઊંચાઈ ૧૭૨૧ યોજન છે.

લવણસમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્રમા છે તેઓ ભૂતકાળમાં તેને પ્રકાશ દેતા
હતા, વર્તમાનમાં પણ દે છે અને ભવિષ્યમાં પણ દેશે ત્યાં ચાર સૂર્ય તપતાં
હતાં, તપે છે અને તપશે ચન્દ્ર શીતલ કિરણોવાળો અને સૂર્ય ઉષ્ણ કિરણો-
વાળો હોય છે. તેથી અહીં એવું કહ્યું છે કે ચન્દ્રો પ્રકાશ આપે છે અને સૂર્યો
પ્રચંડ કિરણોને કારણે તાપ આપે છે. ચાર ચન્દ્રના પરિવાર ૩૫ નક્ષત્રાદિ

સયેતિ, એવ રોહિણ્યાદિ મરણ્યતાનામપિ નક્ષત્રાવેશયૈવ ચતુષ્ઠ વિશેષય્, 'યાવત્'—પર્યંત રોહિણ્યાદિ મરણ્યતાનિ અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ પ્રાપ્તાણિ ।

“ચતારિ અગ્ની” રૂપાદિ—કૃત્તિકાદિ મરણ્યતાનામષ્ટાવિંશતિનક્ષત્રાણાં દેવતાઃ ક્રમેણ અગ્નિમારભ્ય યમપર્યંતા અષ્ટાવિંશતિસંસ્પૃક્તા વોખ્યાઃ । તામ્ પ્રત્યેક દેવતા ચતુ સ્પાનકાનુરાધેન ચતુર્વિંશા વોખ્યા ।

સમ્પ્રતિ સ્વર્ણસમુદ્રાકાશસ્થિતાનાં ગ્રહાણા મધ્યે એકૈકસ્યા—ચતુષ્ઠમુખશ્ચયિ સુમાદ્—“ચતારિ અગારા” રૂપાદિ । ઉપ અગ્રારા પ્રથમો ગ્રહઃ, માયકેતુસ્તુ અષ્ટાશીતિતમઃ । નક્ષત્ર દેવતાગ્રહાણાં નામાનિ દ્વિતીયસ્પાનકસ્ય પતુસ્ત્રિશ્વમે સુપ્રેક્ષ્યકોક્તીયાનિ ।

રૂપાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ ક્રિયા છે—યહાં ચાર ૨ કૃત્તિકાપ છે, યહાં જો ચતુષ્ઠયતા છે ત્હ નક્ષત્રોંકી અપેક્ષાસે છે, નારકોંકી અપેક્ષાસે નહીં । રૂપાદિ તરફ—રોહિણીસે મરણીતકમે નક્ષત્રોંકી અપેક્ષાસેહી ચારચાર જાનના ચાહિયે ।

યહા યાવત્ પદસે રોહિણીસે છેકર મરણી તકમે ૨૮ નક્ષત્ર ગ્રહણ કહે ગયે છે । “ચતારિ અગ્ની” રૂપાદિ—

કૃત્તિકાસે છેકર મરણી તકમે જો ૨૮ નક્ષત્ર છે, ઉનકે દેવતા ક્રમશઃ અગ્નિસે છેકર યમ તક ૨૮ છે । ઉનમે પ્રત્યેક દેવતા ચતુ સ્પાનકકે અનુરોપસે ચાર પ્રકારકે છે એતા સમજના ચાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર લયણ સમુદ્રકે અથ દ્વારમે સ્થિત ગ્રહોંકે મધ્યમેં એક એક ગ્રહમેં ચારચાર પ્રકાર વિચ્ચાનેકે લિયે ‘ચતારિ અગારા’ રૂપાદિ સૂત્ર કહતે છે । ઉનમે અગ્રાર પ્રથમ ગ્રહ છે ઓર માયકેતુ ૮૮ થા ગ્રહ છે । નક્ષત્ર, દેવતા,

પદ્મ ત્વા ચાર ચાર રૂપ છે એ જ યાવ સૂત્રકારે “ચતારિ કૃત્તિકાઓ” રૂપાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરી છે ત્વા જે ચતુષ્ઠયતા છે તે નક્ષત્રોંકી અપેક્ષાસે છે, નારકોંકી અપેક્ષાસે નથી. એમકે ત્વા ચાર કૃત્તિકાઓ છે, એ જ પ્રમાણે રોહિણીથી લઈને અરુણી પર્યંતનાં નક્ષત્રોંકી પદ્મ ચતુષ્ઠયતા સમજવી. અહીં યાવત્ (પર્યંત) પદ્મથી રોહિણીથી લઈને અરુણી સુધીના ૨૮ નક્ષત્રોંકી પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે ।

“ચતારિ અગ્ની” રૂપાદિ—કૃત્તિકાથી શરૂ કરીને અરુણી સુધીના ૨૮ નક્ષત્રોંકી છે, અનુક્રમે અગ્નિથી લઈને યમ પર્યંતનાં તેમના ૨૮ દેવતાઓ છે તેમના પ્રત્યેકનો દેવતા ચતુ સ્પાનકના અનુરોપથી ચાર પ્રકારનો છે એમ સાગરજીએ સૂત્રકાર લયણ સમુદ્રના અવકાશમાં જે જે પ્રકારે રહેલા છે, તે પ્રત્યેક પ્રકારમાં ચતુષ્ઠયતાનું પ્રતિપાદન કરવા નિનિતે ‘ચતારિ અગારા’ રૂપાદિ સૂત્ર કહે છે—અ.મ.૨૬ (મ.ગ.૧) પદોએ પ્ર.૭ છે અને યાવતેતુ ૮૮

“લવણસ્ત જં સમુદસ્સ” ઇત્યાદિ—લવણસ્ય સમુદ્રસ્ય ચત્તારિ દ્વારાણિ પ્રજ્ઞતાનિ, તાનિ યથા—વિજયાદીનિ ૪, ઇત્યાદિ સર્વં જમ્બૂદ્વીપદ્વારાદિવદવસેય-મિતિ । સૂ. ૬૫ ॥

દ્વીપપ્રકરણાદ ધાતકીલ્પણદ્વીપસ્ય વલયપ્રમાણાદિ નિરૂપયિતુમાહ—

મૂલમ્—ધાયઙ્સંઢે દીવે ચત્તારિ જોયણસયસહસ્સાઙ્ ચક્રવા-લવિક્ષ્મભેણં પળ્લણ્ણત્તે જંબુદ્વીવસ્સ જં દીવસ્સ વાહિરિયા ચત્તારિ ભરહાઙ્, ચત્તારિ ઐરવયાઙ્, એવં જહા—સદુદ્દેસણ તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવં જાવ ચત્તારિ મંદરા ચત્તારિ મંદરચૂલિયાઓ । સૂ. ૬૬ ॥

છાયા—ધાતકીલ્પણો દ્વીપશ્ચત્તારિ યોજનશતસહસ્રાણિ ચક્રવાલવિક્ષ્મભેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ, જમ્બૂદ્વીપસ્ય સ્વલુ દ્વીપસ્ય વહિઃ ચત્તારિ ભરતાનિ, ચત્તારિ ઐરવતાનિ, એવં યથા શબ્દોદ્દેશકે તથૈવ નિરવશેષં ભણિતવ્યં યાવત્ ચત્તારો મંદરાઃ, ચતસ્રો મંદરચૂલિકાઃ । સૂ. ૬૬ ॥

ટીકા—“ધાયઙ્સંઢ” ઇત્યાદિ—ચક્રવાલવિક્ષ્મભેણ—ચક્રવાલઃ=મળ્ડલં.

પ્રહ્લ્લકે નામ દ્વિતીય સ્થાનકકે ૩૪ વે સૂત્રમ્ કહે ગયેહૈં, અતઃ—વહાંસે દેવ લેના ચાહિયે । “લવણસ્ત જં સમુદસ્સ” ઇત્યાદિ લવણ સમુદ્રકે દ્વાર ચાર કહે ગયે હૈં જૈસે—વિજય ૨, વૈજયન્ત ૨, જયન્ત ૩ ઓર અપરજિત ૪ । દ્વાર સમ્બન્ધી ઓર સવ કથન જમ્બૂદ્વીપ દ્વારોંકી તરહ જાનના । સૂ. ૬૫

દ્વીપપ્રકરણકો લેકર અવ સૂત્રકાર ધાતકીલ્પણ દ્વીપકે વલય પ્રમાણ આદિ વક્તવ્યતાકા નિરૂપણ કરનેકે લિયે સૂત્ર કહતે હૈં ।

“ધાયઙ્સંઢે દીવે ચત્તારિ” ઇત્યાદિ—

ધાતકીલ્પણ દ્વીપ ચક્રવાલ વિક્ષ્મભકી અપેક્ષા ચાર લાલ યોજ-

નો ગ્રહ છે. નક્ષત્ર, દેવતા અને ગ્રહોનાં નામ દ્વિતીય સ્થાનકના ૩૪ માં સૂત્રમાં આપ્યાં છે, તો ત્યાંથી વાંચી લેવા.

“લવણસ્ત જ સમુદસ્સ” ઇત્યાદિ—

લવણ સમુદ્રના ચાર દ્વાર છે—(૧) વિજય, (૨) વૈજયન્ત, (૩) જયન્ત અને (૪) અપરજિત દ્વાર વિષેનું બાકીનું સમસ્ત કથન જમ્બૂદ્વીપના દ્વારોના કથન અનુસાર સમજવું ॥ સૂ. ૬૫ ॥

દ્વીપ પ્રકરણના સંજ્ઞાને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર ધાતકીલ્પણ દ્વીપના વલયપ્રમાણ આદિનું નિરૂપણ કરે છે. “ધાયઙ્સંઢે દીવે ચત્તારિ” ઇત્યાદિ—

પલય इत्यर्थः, तस्य विष्कारमः-विस्तारश्चकवाद्यविष्कारमस्तेन चत्वारि योजनस्य
तस्यैसाजि-चतुर्लस्ययोजनपरिमितो घातकीसखण्डनामा द्वीपः प्रद्वष्टः।

“जम्बूद्वीपस्य च” इत्यादि—जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य धरि—धरिः प्रदेशे
स्थितयो—घातकीसखण्ड-पुष्करार्द्धयोर्द्वीपयोश्चत्वारि भरतानि पेरवतानि च
सन्तीति बोध्यम्। “एष जहे”—इत्यादि—एषम्—अनेन प्रकारेण, यथा=यथा
रीत्या, अन्तर्देशके—अन्तर्द्वीपसहितः=भरतैरवतादिष्वन्तर्द्वीपसहितः उद्देशकः अन्तर्
देशकः=द्वितीयस्थानकस्य तृतीयोद्देशकः, तत्र भरतैरवतादि—मन्दरचूर्णिकान्तानां
द्विस्थानकत्वेन वर्णनं कृतं, तथैव—भरतादिमन्दरचूर्णिकान्तं निरवशेषं—सर्वं चतुः
स्थानकत्वेन भवितव्यम्। तत् कियदवधि वक्तव्यमित्याह सूत्रकारः—“आप्त
चत्वारि मदरा” इत्यादि—“अत्पारो मन्दराद्यवसो मन्दरचूर्णिका” इतिप
न्तमित्यर्थः। सू० ६६।

નકા વિસ્તારવાલા કહા ગયા છે। યહ જમ્બૂદ્વીપકે બાહર પ્રદેશમાં સ્થિત
છે, અર્થાત્—સર્વસે પ્રથમ દ્વીપ જમ્બૂદ્વીપ છે, ઇસ્કો ચારોં બોરસે લવણ
સમુદ્ર વેષ્ટિત કર રખેલા છે। જમ્બૂદ્વીપસે વુગુના વિસ્તાર લવણ સમુદ્રકા
બોર લવણસમુદ્રસે વુગુના ઘાતકીસખણ્ડ દ્વીપ છે, ઇસ્કે ચારોં બોર
સમુદ્ર છે। ઇસ્કે બોધ પુષ્કરચરદ્વીપ છે। જમ્બૂદ્વીપમાં એક ભરતક્ષેત્ર,
એક પેરવત ક્ષેત્ર આદિ ક્ષેત્ર છે। ઘાતકીસખણ્ડમાં બો—ભરત બો પેરવત
આદિ ક્ષેત્ર છે, ઇતી પ્રકાર પુષ્કરાર્ધમાં બો ભરત આદિ ક્ષેત્ર છે। ઇસ
તરફ બેસા કપન ભરત, પેરવત આદિકા દ્વિતીય સ્થાનકકે તૃતીય
અર્દેશોમાં મન્દરચૂલિકા તક છે, બેસાણી ચતુઃસ્થાન રૂપસે યહાં કહના

ઘાતકીખંડ દ્વીપનો અર્થવાલ વિષે (પરિવ-પરિમિત) બાર લાખ
યોજનનો કહ્યો છે તે જમ્બૂદ્વીપથી બહારના પ્રદેશમાં આવેલો છે એટલે કે
સૌથી પહેલો જમ્બૂદ્વીપ છે તેની બારે તરફ વીંટળાઈને રહેલો લવણ સમુદ્ર
છે જમ્બૂદ્વીપ કરતાં લવણ સમુદ્રનો વિસ્તાર બમણો છે અને લવણસમુદ્ર
કરતાં ઘાતકીખંડદ્વીપનો વિસ્તાર બમણો છે તેની બારે બાજુ પણ સમુદ્ર
આવેલો છે ભારમાહ પુષ્કરચરદ્વીપ આવે છે જમ્બૂદ્વીપમાં ભરત, પેરવત આદિ
ક્ષેત્ર એક એક છે, પણ ઘાતકી ખંડમાં ભરત, પેરવત આદિ ક્ષેત્રો બળે છે.
એ જ પ્રમાણે પુષ્કરચરમા પણ ભરત આદિ ક્ષેત્રો બળે છે બીજા સ્થાનકના
ત્રીજા ઉદ્દેશમાં ભરત, પેરવત આદિ ક્ષેત્રોનું મ કહ રહિશ પચન્તનું બેડું
કપન કરનામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન ચતુસ્થાન રૂપે અહીં પણ થતું

पूर्वं मनुष्यक्षेत्रवस्तूनां चतुःस्थानकत्वमुक्तं, साम्प्रतं क्षेत्रसाधर्म्यान्नन्दीश्वर-
द्वीपवस्तूनि चतुःस्थानकत्वेन निरूपयितुमाह—

॥ अथ नन्दीश्वरद्वीपविचारः ॥

मूलम्--पां दीवस्त चक्रवालविक्रंभस्त बहु-
मज्जदेसभागे चउद्दिशिं चत्तारि अंजणगपवया पणत्ता, ते जहा-
पुरत्थिसिल्ले अंजणगपवए, दाहिणिल्ले अंजणगपवए, पच्छि-
मिल्ले अंजणगपवए उत्तरिल्ले अंजणगपवए ४। ते पां
अंजणगपवया चउत्तासोइ चउत्तासोइ जोयणसहस्साइं
उडुं उच्चत्तेणं, एगं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, मूले दस
दस जोयणसहस्साइं विक्रंभेणं । तयणंतरं च पां मायाए २
परिहाएमाणा ३ उवरिमेणं एगं जोयणसहस्सं विक्रंभेणं । मूले
इक्कतीसं २ जोयणसहस्साइं छच्च तेवीसे छच्च तेवीसे जोयणसए
परिखेवेणं उपरिं तिन्नि २ जोयणसहस्साइं एगं च छावटुं एगं
च छावटुं जोयणसयं परिखेवेणं । मूले वित्थिण्णा मज्जे संखित्ता,
उप्पि तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्वंजणमया अच्छा सण्हा
सण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निप्पंका निक्कंडच्छाया सप्पभा सम-
रीइया सउज्जोया पासाइया दरिसणीया अभिरूवा पडिरूवा ।
तेसि पां अंजणगपवयाणं उवरिं बहुसमरमणिज्जभूमिभागा
पणत्ता । तेसि पां बहुसमरमणिज्जा भूमिभागाणं बहुमज्जदे-
सभागे चत्तारि सिद्धाययणा पणत्ता, ते पां सिद्धाययणा एगं
चाहिये । यही बात--“ जाव चत्तारि मंदरा ” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा
व्यक्त है । इसका टीकार्थ स्पष्ट है ॥ सू० ६६ ॥

ने० जे. जे. वात “ जाव चत्तारि मंदरा ” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त यत्
छे. आ सूत्र सुगम होवाथी विशेषार्थ आये नथी. सू. ६६ ॥

जोयणसय आयामेणं पण्णत्ता, पण्णास जोयणाइ विक्खमेणं,
 धोवत्तरि जोयणाइ उइ उच्चत्तेण । तेसिं सिद्धाययणाणं चउ
 हिंसिं चत्तारि दारा पण्णत्ता, त जहा देवदारे १, असुरदारे २,
 नागदारे ३, सुवण्णदारे ४, तेसु णं दारेसु चउत्तिवहा देवा परि
 वसति, त जहा-देवा १ असुरा २ नागा ३ सुवण्णा ४ । तेसिं णं
 दाराणं पुरओ चत्तारि मुहमडवा पण्णत्ता । तेसिं णं मुहमडवाणं
 पुरओ चत्तारि पेच्छाघरमडवा पण्णत्ता । तेसिं णं पेच्छाघरमड
 वाण बहुमज्झदेसभागे चत्तारि वइरामया अक्खाडगा पण्णत्ता ।
 तेसिण वइरामयाण अक्खाडगाण बहुमज्झदेसभागे चत्तारिमणि
 पेडियाओ पण्णत्ताओ । तासि ण मणिपेडियाण उवरिं चत्तारि
 सीहासणा पण्णत्ता । तेसिं ण सीहासणाण उवरिं चत्तारि विजय
 दूसगा पण्णत्ता । तेसिण विजयदूसगाण बहुमज्झदेसभागे चत्तारि
 वइरामया अकुसा पण्णत्ता । तेसु ण वइरामपसु अकुसेसु चत्तारि
 कुभिका मुत्तादामा पण्णत्ताओ । ते ण कुभिका मुत्तादामा पत्तेय
 २ अत्तेहिं तदद्वडच्चत्तपमाणमिच्चेहिं चउहिं अद्वकुभिकेहिं मुत्ता
 दामेहिं सव्वओ समता सपरिमिक्खत्ता । तेसिं ण पेच्छाघरमड-
 वाण पुरओ चत्तारि मणिपेडियाओ पण्णत्ताओ, तासि ण मणि
 पेडियाण उवरिं चत्तारि २ चेइयथूमा पण्णत्ता । तेसिं ण चेइय-
 थूमाण पत्तेय २ चउहिंसिं चत्तारि मणिपेडियाओ पण्णत्ताओ ।
 तासि ण मणिपेडियाण उवरिं चत्तारि जिणपडिमाओ सव्व
 रचनामईओ सपलियकणिसत्ताओ थूमाभिमुद्धाओ चिट्ठति त
 जहा-रिसभा १, वद्धमाणा २, चदाणणा ३, धारित्तेणा ४,

तेसि णं चेइयथूकभाणं पुरओ चत्तारि मणिपेढिआओ पण्णत्ताओ ।
 तासि णं मणिपेढिआणं उवरिं चत्तारि चेइयरुक्खा पण्णत्ता । तेसि
 णं चेइयरुक्खाणं पुरओ चत्तारि मणिपेढिआओ पण्णत्ताओ ।
 तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं चत्तारि महिंदज्झया पण्णत्ता ।
 तेसि णं महिंदज्झयाणं पुरओ चत्तारि णंदाओ पुक्खरिणीओ
 पण्णत्ताओ । तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ चडादिसिं चत्तारि
 वणसंडा पण्णत्ता, तं जहा--पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चात्थिमेणं
 उत्तरेणं--

“ पुब्बेणं असोगवणं दाहिणओ होइ सत्तवण्णवणं ।

अवरेणं चंपगवणं चूयवणं उत्तरे पासे । १ ।। ६७ ।।

छाया-नन्दीश्वरवरस्य खलु द्वीपस्य चक्रवालविष्कम्भस्य बहुमध्यदेशभागे चतुर्दिशि
 चत्वारोऽञ्जनकपर्वताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पौरस्त्यः अञ्जनकपर्वतः दाक्षिणात्यः अञ्जनकप-
 र्वतः २, पाश्चात्यः अञ्जनकपर्वतः ३, औत्तराहः अञ्जनकपर्वतः ४ । ते खलु अञ्जनकप-
 र्वताः चतुरशीति चतुरशीति योजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, एकमेकं योजनसह-
 स्रमुद्वेधेन, मूले दश दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण । तदनन्तरं च खलु मात्रया
 २ परिद्वीयमाणा २ उपरि एकमेकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण मूले एकत्रिंशदेकत्रिंशद्
 योजनसहस्राणि षट्च त्रयोविंशतिं षट्च त्रयोविंशतिं योजनशतानि परिक्षेपेण, उपरि
 त्रीणि २ योजनसहस्राणि एकच षट्षष्टिम् एकच षट्षष्टिम् योजनशतानि परिक्षे-
 पेण । मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ताः, उपरि तनुकाः गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः
 सर्वाञ्जनमयाः अच्छाः श्लक्ष्णाः श्लक्ष्णाः घृष्टाः घृष्टाः नीरजसः निष्पङ्काः
 निष्कृद्धटच्छाया सप्रभा समरीचिकाः सोद्द्योताः प्रासादीयाः दर्शनीयाः अभि-
 रूपाः प्रतिरूपाः । तेषां खलु अञ्जनकपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीयभूमिभागाः
 प्रज्ञप्ताः, तेषां खलु बहुसमरमणीयभूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे चत्वारि सिद्धा-
 यवनानि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु सिद्धायतनानि एकं योजनशतम् आयामेन प्रज्ञप्तानि,

ટીકા—“ નંદીસરવરસ્સ નં ” ઇત્યાદિ—

દ્વીપસમુદ્રાણાં ક્રમસ્ત્વેવમુક્તઃ, તથાહિ—

“ જંબુદીવે લવણો, ધાયઙ કાલોયપુલ્કરે વરુણે ।

સ્ત્રીર-ધય-સ્ત્રીઅ-નંદી-અરુણવરે કુલ્લે રુચકે ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—જમ્બુદ્વીપો લવણો ધાતકી કાલોદઃ પુલ્કરઃ વરુણઃ ।

સ્ત્રીર-ધૃત-ક્ષોદ-નન્દી-અરુણવરઃ કુલ્લો રુચકઃ ॥૧॥ ” ઇતિ,

ચતુઃસ્થાનકલોકા નિરૂપણ કરતે હૈં ।

“ નંદીસરવરસ્સનં દીવસ્સ ચક્કવાલવિક્કલંભસ્સ ” ઇત્યાદિ—

ચક્કવાલ વિષ્કમ્ભવાલે નન્દીશ્વર દ્વીપકે બીચ ચાર દિશાઓંમે ચાર અજ્ઞનગિરિ પર્વત હૈં, જૈસે—પૌરસ્ત્ય અજ્ઞનક પર્વત ૧, દાક્ષિણાત્ય અજ્ઞનક પર્વત ૨, પાશ્ચાત્ય અજ્ઞનક પર્વત ૩, ઔરી ઔદીચ્ય અજ્ઞનક પર્વત ૪ । યે ચારોં ૮૪-૮૪ હજાર ઝંચાઈવાલે હૈં । ઁનકા ઉદ્દેધ એક હજાર યોજન હૈ, સૂલમેં હનકા વિષ્કમ્ભ દસ હજાર યોજન હૈ, તથા માત્રા માત્રાસે ઘટતે-૨ ઁપરમેં હનકા વિષ્કમ્ભ એક હજાર યોજનકા હૈ ।

દ્વીપ સમુદ્રોંકા ક્રમ—“ જંબુદીવે લવણે ” ઇત્યાદિ । સવ દ્વીપ સમુદ્રોંકે અધ્યમેં પહલા જમ્બુદ્વીપ હૈ, યહ લવણ સમુદ્રસે વેષ્ટિત હૈ ૧ । હસકે બાદ ધાતકીલ્ખણ્ડ દ્વીપ જો કિ ચારોં ઔર કાલોદસમુદ્રસે ઘિરા હૈ ૨ । હસકે બાદ-પુલ્કરદ્વીપ, પુલ્કર સમુદ્રસે ઘિરા હૈ ૩ । હસકે બાદ

સ્થાનકતાની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરે છે—

‘ નંદીસરવરસ્સ નં દીવસ્સ ચક્કવાલવિક્કલંભસ્સ ’ ઇત્યાદિ—

ચક્કવાલ વિષ્કમ્ભવાળા નંદીશ્વર દ્વીપમાં ચાર દિશામાં ચાર અજ્ઞનગિરિ આવેલા છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—પૂર્વનો અજ્ઞનક પર્વત, દક્ષિણનો અજ્ઞનક પર્વત, પશ્ચિમનો અજ્ઞનક પર્વત અને ઉત્તરનો અજ્ઞનક પર્વત. તે પ્રત્યેકની ઊંચાઈ ૮૪-૮૪ હજાર યોજનની છે અને તેમનો ઉદ્દેધ (ઉંડાઈ) એક હજાર યોજનનો છે મૂળ ભાગમાં તેમનો વિસ્તાર દસ હજાર યોજનનો છે, અને જેમ જેમ જઈએ તેમ તે વિસ્તાર ઘટતો ઘટતો એક હજાર યોજન થઈ જાય છે

દ્વીપ સમુદ્રોનો ક્રમ: “ જંબુદીવે લવણે ” ઇત્યાદિ—અર્થાં દ્વીપ સમુદ્રોની વચ્ચે જમ્બુદ્વીપ આવેલો છે. તે લવણસમુદ્રથી વીટળાયેલો છે । ૧ । ત્યાર બાદ ધાતકીલ્ખણ્ડ દ્વીપ છે તે કાલોદ સમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે । ૨ । ત્યારબાદ પુલ્કરદ્વીપ છે, તે પુલ્કર સમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે. । ૩ । ત્યારબાદ વરુણદ્વીપ અને-વરુણ

અમ્ર નન્દીશ્વરો મધ્યજમ્બૂદ્વીપાપેક્ષયાઽપ્તત્વેન પટિત, સોઽપ્ય નન્દીશ્વરો દ્વીપોઽન્યદ્વીપાપેક્ષયા પ્રચુરરમણીયત્વેન, ઉત્સવાવિકારણયશારેવાનાં સમીક્ષન-સદ્ભાષેન ચ પરઃ શ્રેષ્ઠઃ । તસ્યૈવત્રિવિધસ્ય ચક્રવાલવિષ્કમ્ભસ્ય=વનુરશીતિ ક્ષતા-પિઠિપિપ્લવપિઠિકૃષ્ણકોટિ (૧૬૩૮૪૦૦૦૦) યોગનપ્રમાણવલ્લયવિસ્તારસ્ય, ઉક્તશ્ચ તત્પ્રમાણમ્—

વરુણઘોષ ઝોર વરુણ સમુદ્ર ૪ । ઇત્યાદિ રૂપસે દ્વીપ ઝોર દ્વીપોંકો ઘેરે કુલે સમુદ્ર હૈ । અન્તર્મે-સ્વયમ્મૂરમણ દ્વીપ ઝોર સ્વયમ્મૂરમણ સમુદ્ર હૈ । યહાં ગ્યારહ દ્વીપોંકે નામ પ્રકટ કિયે ગયે હૈ । પુષ્કરદ્વીપોંકે નાદ ક્ષીરદ્વીપ-ક્ષીરસમુદ્ર ૫, હૃતદ્વીપ-હૃતસમુદ્ર ૬, ક્ષોદદ્વીપ-ક્રશ્ન સમુદ્ર ૭, નન્દીશ્વર દ્વીપ-નન્દીશ્વર સમુદ્ર ૮, અરુણવર દ્વીપ-અરુણવર સમુદ્ર ૯, કુણ્ડલ દ્વીપ-કુણ્ડલ સમુદ્ર ૧૦ ઝોર રચક દ્વીપ-રચક સમુદ્ર ૧૧

હસ તરહસે દ્વીપ ઝોર સમુદ્ર હૈ । સૂચકારને જો યહાં લવણ સમુદ્ર ઝોર કાલોદ સમુદ્ર હન લોહી સમુદ્રોંકા નામ હસ ગાપામેં પ્રકટ કિયા હૈ । ઉત્તર કારણ હાઈ દ્વીપમેં યે લોહી સમુદ્ર હૈ, યહ સમદ્ધાનેકે લિયે કિયા હૈ । યહાં નન્દીશ્વર દ્વીપ મધ્ય જમ્બૂદ્વીપકી અપેક્ષા ખાઠવાં હૈ, હસકે સાય જો 'વર' વિશેષણ દિયા ગયા હૈ, હસકા કારણ પેસા હૈ કિ યહ દ્વીપ અન્ય દ્વીપોંકી અપેક્ષા પ્રચુર રૂપમેં રમણીય હૈ, તયા તીર્થ કરોં કે જન્મ ઉત્સવાદિ કારણોસે યહાં લેષોંકા સંમિલન હોતા રહતા હૈ । હસકા ચક્રવાલ વિસ્તાર ૧૬૩૮૪૦૦૦૦૦૦ એક અરપ તિરસઠ કરોડ પૌરાણી સામ્ય યોગનકા હૈ । કહામી હૈ " તેસઠ્ઠકોટિયવં " ઇત્યાદિ—

સમુદ્ર છે । ૪ । ત્યારનાહ ક્ષીર દ્વીપ અને ક્ષીર સમુદ્ર છે । ૫ । ત્યારનાહ હૃતદ્વીપ અને હૃતસમુદ્ર । ૬ । ક્ષોદ દ્વીપ અને ક્રશ્ન સમુદ્ર । ૭ । નન્દીશ્વર દ્વીપ અને નન્દીશ્વર સમુદ્ર । ૮ । અરુણવર દ્વીપ અને અરુણવર સમુદ્ર । ૯ । કુણ્ડલ દ્વીપ અને કુણ્ડલ સમુદ્ર । ૧૦ । રચક દ્વીપ અને રચક સમુદ્ર છે । ૧૧ । ઇત્યાદિ રૂપે દ્વીપ અને દ્વીપને વર્ણનાયેલા સમુદ્ર છે, જેવડે રવય ભૂરભવ દ્વીપ અને રવય ભૂરભવ સમુદ્ર છે.

સુત્રધારે જાદી આયામાં લખણ સમુદ્ર અને કાલોદ સમુદ્ર આ બે સમુદ્રોનાં નામ જ પ્રકટ કર્યાં છે તેનું કારણ એ છે કે જાદી દ્વીપમાં એ બે જ સમુદ્ર છે મધ્ય જમ્બૂદ્વીપથી નન્દીશ્વર દ્વીપ આઠમો દ્વીપ છે. તેને જે 'વર' વિશેષણ લગાડયું છે તેનું કારણ એ છે કે અન્ય દ્વીપો કરતાં આ દ્વીપ ખલોજ રમણીય છે, ઇત્યાદિ કારણોને દ્વીપ ત્યાં રહેલું આગમન થતું રહે છે તેના ચક્રવાલ વિષ્કમ્ભ (પરિધ) ૧૬૩૮૪૦ ૦૦૦ (એક અમજ તેસા કરોડ અને ૮૪ લાખ) યોજાયેલું છે કદું પડુ છે કે " તેસઠ્ઠ કોટિયવં " ઇત્યાદિ.

“ તેસટું કોડિસયં, ચતુરાસીંચ સયસહસ્રાઈં ।

નંદીસરવરદીવે, વિકલંભો ચક્રાલેખં ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—ત્રિપટિ કોટિશતં ચતુરશીતિ ચ શતસહસ્રાણિ ।

નન્દીશ્વરદ્વીપે વિષ્કમ્ભશ્ચક્રાલેખ ॥ ૧ ॥

एवंविधप्रमाणस्य तस्य बहुमध्यदेशभागे चतुर्दिशि=चतसृषु दिक्षु पौर-
स्त्य-दाक्षिणात्य-पाश्चात्यौ-त्तराहमेदेन चत्वारोऽञ्जनकपर्वताः—अञ्जनकनामानः
कृष्णवर्णाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः । तेषु अञ्जनकपर्वतेषु प्रत्येकं पर्वत उच्चत्वेन चतुरशीति
सहस्रयोजनप्रमाणः, उद्वेधेन-भूष्यन्तः स्थितभागत्वेनैकसहस्रयोजनप्रमाणः,
मूलप्रदेशविष्कम्भेण च दशसहस्रयोजनप्रमाणः । तदनन्तरं च खलु मात्रया
मात्रया परिहीयमाणेषु एतेषु पर्वतेषु प्रत्येकं पर्वत उपरितनभागे विष्कम्भेण
एकसहस्रयोजनप्रमाणः । तथा-मूलप्रदेशे परिक्षेपेण=परिधिना त्रयोविंशत्यधि-
कषट्शताधिकैकत्रिंशद् (३१६२३) योजनसहस्रप्रमाणः । उपरिप्रदेशे पुनरयं
परिधिना षट्षष्ट्यधिकैकशताधिकत्रिसहस्र (३१६६) योजनप्रमाणः । तथा

इस नन्दीश्वर द्वीपके बहुत मध्यभागमें एक एक अञ्जनक पर्वत हैं ।
इस तरहसे ये चार अञ्जनक पर्वत हैं, अञ्जनका काला वर्ण होनेसे
अञ्जनक पर्वतमें प्रत्येक अञ्जनक पर्वत ८४-८४ हजार योजन ऊंचा है ।
भूमिके भीतर इनका प्रत्येक मूल भाग एक एक हजार योजन है तथा इन
सबके प्रत्येक मूल भागका विष्कम्भ १० हजार योजनका है, सो यह
सब विषय ऊपरमें प्रकट कर दिया है । प्रत्येक पर्वत उपरितन भागमें
मात्रासे घटता हुवा एक हजार योजनका विष्कम्भवाला हो गया है,
मूल प्रदेशमें प्रत्येक पर्वत परिधिका विस्तार ३१६२३ योजनका है ।
तथा ऊपरी भागमें प्रत्येककी परिधि ३१६६ योजन प्रमाण है, इस तरहये

તે નન્દીશ્વર દ્વીપના બરાબર મધ્ય ભાગમાં, ચારે દિશાઓમાં એક એક
અંજનક પર્વત છે તે ચારે અંજનક પર્વતો અંજણ (અંજન) ના જેવાં
કાળા વર્ણના હોવાથી તેમને અંજનક પર્વતો કહે છે. તે પ્રત્યેક અંજનક
પર્વતની ૮૪ હજાર યોજનની ઊંચાઈ છે તે પ્રત્યેકનો ઉદ્વેધ (જમીનની
અંદરનો વિસ્તાર) એક હજાર યોજનનો છે અને મૂળ ભાગનો વિસ્તાર
દસ હજાર યોજનનો અને ટોચનો વિસ્તાર એક હજાર યોજનનો છે
તે પ્રત્યેક અંજનક પર્વતના મૂળ ભાગનો પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજન પ્રમાણ
અને ઉપરના ભાગનો પરિધિ ૩૧૬૬ યોજન પ્રમાણ કહ્યો છે. આ રીતે આ

ધુષ્ટિતપટવત્ ચિક્ષ્ણાઃ, તથા-મૃષ્ટાઃ=મૃષ્ટા इव मृष्टाः खरतर-शाणया घृष्टशिलावत्, तथा-मृष्टाः-कृतसम्मार्जना इव कोमलशाणया परिशोधितशिलावत्, यद्वा-मृष्टाः प्रमार्जनिकया शोधिता इव कचवरादि रहिताः, अत एव-नीरजसः-धूलिरहिताः-निर्मला इत्यर्थः, कठिनमलाभावात् धौतनस्त्वद्वा, तथा-निष्पङ्काः-पङ्करहिताः आर्द्रमलाभावात् यद्वा-कलङ्करहिताः, तथा-निष्कङ्कटच्छायाः-कङ्कट-कवचम्-आवरणमुपचारात् तस्माद्विष्कान्ता निष्कङ्कटा निरावरणा सा छाया-शोभा येषां ते तथा, निष्कलङ्क शोभा इत्यर्थः, तथा-सप्रभा=देवानन्दजनकप्रभाव-सम्पन्नाः, यद्वा-स्वप्रभाः=स्वतःप्रभासमशीला न परतः, तथा-समरीचिकाः-किरणयुक्ताः, अतएव-सोद्द्योताः-परप्रकाशकाः, प्रासादीयाः=दर्शकानां चित्त प्रसादजनकत्वात्प्रमोदजनकाः, अभिरूपाः=मनोज्ञाऽऽकृतिकाः प्रतिरूपाः=अपूर्वच-

જૈસા પાલીસદાર ચમકીલે હૈં, એવ-ખરતરશાળસે ઘૃષ્ટ શિલા જૈસા હૈં, મૃષ્ટાઃ-કોમલશાળસે પરિશોધિત, સંમાર્જિત શિલા જૈસા હૈં, અથવા પ્રમાર્જનિકાસે શોધિત જગહસા કૂડાકરકટસે રહિતહૈં, એવં-‘નીરજસઃ’ ધૂલી રહીત નિર્મલ હૈં, કઠોર ઝલવાલા વસ્ત્રસા સ્વચ્છ હૈં । એવં-આર્દ્ર-મલકે અભાવસે પઢ્કરહિત હૈં । યદ્વા કલક્રરહિત હૈં, “નિષ્કકટકચ્છાયા ” આવરણ રહિત શોભાવાલે હૈં । “ સપ્રભા ” દેવોંકે આનન્દજનક પ્રભા સંપન્ન હૈં, અથવા સ્વતઃ પ્રકાશનશીલ હૈં, પરતઃ પ્રભાસમાન નહીં હૈં । “ સમરીચિકાઃ ” કિરણયુક્ત હૈં, અતએવ “ સોદ્યોતાઃ ” પરપ્રકાશક હૈં, “ પ્રાસાદીયાઃ ” દર્શકજનોંકે ચિત્તમૈં પ્રસાદ-પ્રમોદોત્પાદક હૈં, “ અભિરૂપાઃ ” મનોજ્ઞ આકૃતિવાલે હૈં, “ પ્રતિરૂપાઃ ” અપૂર્વ ચમત્કારી એવં સ્વાભાવિક રમણીય અદ્વિતીય રૂપવાલે હૈં । “ તેસિણં ” इत्यादि ।

“ इलक्षणा. ” धुषित वस्त्र समान पालीसदार અને ચળકતાં છે, કંઠણુમાં કંઠણુ શાણુ (સરાણુ) વડે ઘસેલી શીલા સમાન છે, “ મૃષ્ટાઃ ” કોમલ સરાણુથી પરિશોધિત (સંમાર્જિત) શિલાસમાન છે અથવા સાવરણી વડે વાળીમૂડીને સાડ કસેલી જગ્યા જેવા નિર્મળ છે, “ નીરજસઃ ” ધૂળથી રહિત છે, કઠોર મળ રહિત વસ્ત્ર સમાન સ્વચ્છ છે, અને આર્દ્ર મળનો અભાવ હોવાથી કાદવ રહિત છે-અથવા કલંક રહિત છે, “ નિષ્કકટકચ્છાયા ” આવરણુ રહિત શોભાવાળા છે, “ સપ્રભાઃ ” દેવોંકે આનન્દજનક પ્રભાસંપન્ન છે અથવા તેઓ સ્વપ્રકાશિત છે, પરપ્રકાશિત નથી. “ સમરીચિકા ” તેઓ કિરણોથી યુક્ત છે, “ સોદ્યોતાઃ ” અને તે કારણે અન્યને પ્રકાશિત કરનારા છે, “ પ્રાસાદીયા. ” દર્શનીય છે, દર્શકોના ચિત્તમા પ્રમોદજનક છે, “ અભિરૂપા ” મનોજ્ઞ આકૃતિ-વાળા છે, “ પ્રતિરૂપાઃ ” અપૂર્વ ચમત્કારી અને સ્વાભાવિક રમણીય-અનુપમ

યે પર્વતા મૂલે વિસ્તીર્ણાઃ=વિસ્તારવન્ત, મધ્યે સંક્ષિપ્તા, ઉપરિમાગે ચ તનુકાઃ=મલકાઃ અથાથ ગોપુષ્ઠસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ યથા ગોપુષ્ઠો મૂલે સ્પૂહાઃ, અન્તેષુ તનુકસ્તથા તેડપ્પચ્છનકપર્વતા મૂલ સ્પૂહાઃ શિલરે તનુકા ઇતિ ગોપુષ્ઠસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ=ગોપુષ્ઠાડકારવદ્વસ્થિતાઃ, સર્વાચ્છનમયા-અચ્છન-કૃષ્ણરત્નવિશેષાઃ તદેવ સન્મયા અચ્છન્મયાઃ, સર્વપથાનન્યમયસ્તેન સર્વથેષાચ્છનમયાઃ સર્વાચ્છનમયાઃ=પરમકૃષ્ણવર્ણા ઇતિ માવઃ, ઉક્ત ચ—

“ મિંગગરુહ કઞ્જલ અંમળપાઠસરિસા વિરાયતિ ।

ગગનતલમણ્ડલિરંતા અનળગા પથ્થયા રમ્યા ॥૧॥ ”

છાયા—મૃદ્વાક્ષરચિરકન્મલકાચ્છનપાતુ સદશા વિરાજન્તે ।

ગગનતલમણ્ડલિસ્વન્તોડચ્છનકા પર્વતા રમ્યાઃ ॥૧॥ ” ઇતિ,

કૃષ્ણાક્ષરેણ મૃદ્વાક્ષરસદશા ચચિરકન્મલસદશા અત્રનપાતુસદશાદૈવે રમણીયાઃ અચ્છનકપર્વતા ઉચ્ચરેણાડકાશ્ચ સ્પૃશ્વન્તો વિરાજન્તે । ઇતિ માવઃ ॥૧॥ પુનસ્તેકીદૃશા ઇત્યાદ-‘અચ્છાઃ’-સ્પૃષ્ઠાઃ આકાશસ્ફટિકવત્ તથા-શ્લક્ષ્ણાઃ=શ્લક્ષ્ણપરમાત્મસ્વરૂપનિર્મિતાઃ શ્લક્ષ્ણમૂત્રનિર્મિતવસ્તુવત્ તથા શ્લક્ષ્ણાઃ

પર્વત મૂલમેં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમેં સંક્ષિપ્ત, ઓર ડપરમેં તનુક (પતલે) હૈં । અતઃ પથ ગોપુષ્ઠાડકાર જેસે પ્રતીત હોતે હૈં । જેસે કિ ગોપુષ્ઠ મૂલમેં મોટી, અન્તમેં પતલી, મધ્યમેં સમકર્તુલ સંક્ષિપ્ત કુલા કરતી હૈં વેસા દન્હેં જાનના, હસીસે જનકાં સ્વરૂપકર “ ગોપુષ્ઠાડકારવદ્વાડવસ્થિતા ” ગોપુષ્ઠાકારસંસ્થાનયાલાં એસા કહા હૈં વે સય પર્વત સર્વમાવસે કૃષ્ણરત્ન વિશેષસા અચ્છનમય હૈં । કશાખી હૈં । “ મિંગગરુહ કઞ્જલ ” ઇત્યાદિ । કૃષ્ણતાસે મૃદ્વાક્ષર (મમરકે અગ) સદશા, ચચિર કઞ્જલ સદશા, અચ્છનપુચ્છ પાતુ સદશા હૈં, ફિરમી રમણીય હૈં । વે ડપા હૈંસે ગગનચુમ્બી, અચ્છાઃ આકાશસ્ફટિક હૈં, શ્લક્ષ્ણાઃ-ચુટીત કુલે વજ્ર

પર્વતો મૂળ ભાગમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્ય ભાગે સંક્ષિપ્ત અને ડેવ પાસે તનુક (અતિ સંક્ષિપ્ત) છે તે કચ્છે તેઓનો આકાર ગાયના પૂછા જેવો લાગે છે જેમ જાવનું પૂછડું મૂળ ભાગમાં બહુ છેડે પાતળુ અને મધ્યમાં સમ તરુણ સંક્ષિપ્ત હોય છે, જોવો જ આ પર્વતોનો આકાર સમજવો.

જો જ પાત સૂત્રકરે “ ગોપુષ્ઠાડકારવદ્વાડવસ્થિતાઃ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે આપ્યારે પર્વતો કૃષ્ણરત્ન (મોવાર છે) વિશેષ સમાન અવનમન છે કહ્યું પણ છે કે—“ મિંગગરુહકઞ્જલ ક્ષ્ણાદિ તે પર્વતોનો પર્વ ભૂમિત સમાન (ભમરાઓની અજો સમાન) રુચિર, કાજળ સમાન, અને સજન પુજ પાતુ સમાન રમામ હોવા છતાં પણ તેઓ રમણીય લાગે છે તેઓ કિ ચાઈની અપેક્ષાએ અત્રનચુમ્બી લાગે છે, “ યચ્છા ” આકાશ સમાન સ્વચ્છ

યોજનાનિ । તેપાં મિદ્વાયતનાના ચતુર્દિશિ=પૂર્વાદિષુ ચતસ્રષુ દિક્ષુ ચત્વારિ દ્વારાણિ, તથા-દેવદ્વારં ૧, અસુરદ્વારં ૨, નાગદ્વારં ૩, સુપર્ણદ્વારં ૪, એતાનિ સાર્થકનામાનિ । તેષુ સ્વલુ દ્વારેષુ ચતુર્વિધાઃ=ચતુષ્પત્તારાઃ દેવાઃ પરિવસન્તિ, તથા-ક્રમેણ દેવાઃ ૧, અસુરાઃ ૨, નાગાઃ ૩, સુપર્ણાશ્ચ ૪ । તેપાં સ્વલુ દ્વારાણાં પુરતઃ અગ્રે ચત્વારો મુલમખંડપાઃ મુલે-અગ્રિમદ્વારે મખંડપાઃ તેપાં । તેપાં સ્વલુ મખંડપાનાં પુરતઃ અગ્રે ચત્વારઃ પ્રેક્ષાગૃહમખંડપાઃ—પ્રેક્ષાયૈ-પ્રેક્ષણાય-દર્શનાય ગૃહમખંડપાઃ ગૃહાણ્યેવ મખંડપાસ્તથા પ્રજ્ઞતાઃ, તેપાં પ્રેક્ષાગૃહમખંડપાનાં વહુમધ્ય-દેશભાગે ચત્વારો વજ્રમયા અક્ષવાટકાઃ='અલાઢા' ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધાઃ સન્તિ । તેપાં સ્વલુ વહુમધ્યદેશભાગે ચતસ્રો મણિપીઠિકાઃ મણિવેદિકાઃ સન્તિ । તાસાં સ્વલુ મણિપીઠિકાનામુપરિ ચત્વારિ સિંહાસનાનિ । તેપાં સ્વલુ સિંહાસનાનામુપરિ ચત્વારિ વિજયદૃષ્ટ્યાણિ-વિતાનરૂપાણિ વસ્ત્રાણિ તેપાં સ્વલુ વહુમધ્યભાગે ચત્વારો વજ્રમયા અંકુશાઃ, અવલમ્બનાર્થ કીલકાનિ । તેષુ સ્વલુ ચત્વારિ કુમ્ભિકમુક્તા-દામાનિ, કુમ્ભિકાનિ મુક્તાપરિમાણવિશેષાઃ તત્પરિમિત્તા મુક્તાઃ-મૌક્તિકાનિ

દ્વાર ૨, નાગદ્વાર ૩, સુપર્ણદ્વાર ૪ એ સાર્થક છે । इन द्वारोंके प्रथम द्वारमें देव, द्वितीयमें असुर, तृतीयमें नाग, चतुर्थमें सुपर्ण ये चार प्रकारके देवरहते हैं । इन द्वारोंके सामने-आगे चार मुखमण्डप हैं, इन मण्डपोंके आगे चार प्रेक्षागृह मण्डप हैं । इनमें बैठकर देव यहांकी वस्तुओंको देखते हैं । इन प्रेक्षागृहोंके बहु मध्यदेश भागमें चार मणिपीठिकाएं हैं, उनके ऊपर चार सिंहासन हैं, उनके ऊपर चार विजयदृष्य हैं-वितान रूप वस्त्र हैं । उनके बहुमध्यदेश चार अंकुश लटकानेके लिये वज्रमय कीलिकाएं हैं, उनमें चार कुम्भिक मुक्ताओंकी मालाएं लटकती हैं, कुम्भिक मुक्ताओंका एक प्रकार परिमाण विशेष होता है, इस परिमाण

દારેનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) દેવદ્વાર, (૨) અસુરદ્વાર, (૩) નાગદ્વાર અને સુપર્ણદ્વાર. આ ચારે નામો સાર્થક છે પ્રથમ દ્વારમાં દેવો, બીજામાં અસુરો, ત્રીજામાં નાગકુમારો અને ચોથામાં સુપર્ણકુમારો રહે છે તે દ્વારોની સામે આગળના ભાગમાં ચાર મુખમંડપ છે, તે મંડપોની આગળ ચાર પ્રેક્ષા-ગૃહ મંડપ છે તેમાં બેસીને દેવો ત્યાંની વસ્તુઓને નિહાળે છે તે પ્રેક્ષા-ગૃહોના બહુમધ્યપ્રદેશ ભાગમાં ચાર મણિપીઠિકાઓ છે, તેમના ઉપર ચાર સિંહાસન છે, તેમના ઉપર ચાર વિજયદ્રષ્ય (આચ્છાદિત વસ્ત્ર) છે તેમના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં ચાર અંકુશ લટકાવવાને માટે વજ્રમય ખીલીઓ છે, તેમાં કુમ્ભિક મોતીઓની ચાર માળાઓ લટકે છે. કુમ્ભિક મોતીઓનો એક

યોજનાનિ । તેપાં મિદ્ધાવતનાનાં ચતુર્દિશિ=પૂર્વાદિપુ ચતસ્રપુ દિશુ ચત્વારિ દ્વારાણિ, તથા-દેવદ્વારં ૧, અસુરદ્વારં ૨, નાગદ્વારં ૩, સુપર્ણદ્વાર ચ, एतानि सार्थकनामानि । તેપુ સ્વલુ દ્વારેપુ ચતુર્વિધાઃ=ચતુષ્પ્રકારાઃ દેવાઃ પરિસન્તિ, તથા-ક્રમેણ દેવાઃ ૧, અસુરાઃ ૨, નાગાઃ ૩, સુપર્ણાશ્ચ ૪ । તેપાં સ્વલુ દ્વારાણાં પુરતઃ અગ્રે ચત્વારો મુખમણ્ડપાઃ મુખે-અગ્રિમદ્વારે મણ્ડપાઃ તેપાં । તેપાં સ્વલુ મણ્ડપાનાં પુરતઃ અગ્રે ચત્વારઃ પ્રેક્ષાગૃહમણ્ડપાઃ--પ્રેક્ષાયૈ-પ્રેક્ષણાય-દર્શનાય ગૃહમણ્ડપાઃ ગૃહાણ્યેવ મણ્ડપાસ્તથા મજ્જમાઃ, તેપાં પ્રેક્ષાગૃહમણ્ડપાનાં વહુમધ્ય-દેશભાગે ચત્વારો વજ્રમયા અક્ષવાટકાઃ='અલાઢા' ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધાઃ સન્તિ । તેપાં સ્વલુ વહુમધ્યદેશભાગે ચત્ત્સો મણિપીઠિકાઃ મણિવેદિકાઃ સન્તિ । તાસાં સ્વલુ મણિપીઠિકાનામુપરિ ચત્વારિ સિંહાસનાનિ । તેપાં સ્વલુ સિંહાસનાનામુપરિ ચત્વારિ વિજયદૃષ્ટ્યાણિ-વિતાનરૂપાણિ વજ્રાણિ તેપાં સ્વલુ વહુમધ્યભાગે ચત્વારો વજ્રમયા અંકુશાઃ, અવલમ્બનાર્થ કીલકાનિ । તેપુ સ્વલુ ચત્વારિ કુમ્ભિકમુક્તા-દામાનિ, કુમ્ભિકાનિ મુક્તાપરિમાણવિશેષાઃ તત્પરિમિતા મુક્તાઃ-મૌક્તિકાનિ

દ્વાર ૨, નાગદ્વાર ૩, સુપર્ણદ્વાર ૪ એ સાર્થક હૈં । इन द्वारोंके प्रथम द्वारमें देव, द्वितीयमें असुर, तृतीयमें नाग, चतुर्थमें सुपर्ण ये चार प्रकारके देवरहते हैं । इन द्वारोंके सामने-आगे चार मुखमण्डप हैं, इन मण्डपोंके आगे चार प्रेक्षागृह मण्डप हैं । इनमें बैठकर देव यहांकी वस्तुओंको देखते हैं । इन प्रेक्षागृहोंके बहु मध्यदेश भागमें चार मणिपीठिकाएं हैं, उनके ऊपर चार सिंहासन हैं, उनके ऊपर चार विजयदृष्य हैं-वितान रूप वज्र हैं । उनके बहुमध्यदेश चार अंकुश लटकानेके लिये वज्रमय कीलिकाएं हैं, उनमें चार कुम्भिक मुक्ताओंकी मालाएं लटकती हैं, कुम्भिक मुक्ताओंका एक प्रकार परिमाण विशेष होता है, इस परिमाण

દર્શનાનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) દેવદ્વાર, (૨) અસુરદ્વાર, (૩) નાગદ્વાર અને સુપર્ણદ્વાર. આ ચારે નામો સાર્થક છે પ્રથમ દ્વારમાં દેવો, બીજામાં અસુરો, ત્રીજામાં નાગકુમારો અને ચોથામાં સુપર્ણકુમારો રહે છે તે દ્વારોની સામે આગળના ભાગમાં ચાર મુખમંડપ છે, તે મંડપોની આગળ ચાર પ્રેક્ષા-ગૃહ મંડપ છે તેમાં બેસીને દેવો ત્યાંની વસ્તુઓને નિહાળે છે તે પ્રેક્ષા-ગૃહોના બહુમધ્યપ્રદેશ ભાગમાં ચાર મણિપીઠિકાઓ છે, તેમના ઉપર ચાર સિંહાસન છે, તેમના ઉપર ચાર વિજયદ્રષ્ટ્ય (આચ્છાદિત વજ્ર) છે તેમના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં ચાર અંકુશ લટકાવવાને માટે વજ્રમય ખીલીઓ છે, તેમાં કુમ્ભિક મોતીઓની ચાર માળાઓ લટકે છે. કુમ્ભિક મોતીઓનો એક

તાસાં દામાનિ-માત્સ્યાનિ-અવલમ્પિદાનિ સતીતિ માયઃ સાનિ સ્વલ્લ કુન્મિક
 મુક્તાદામાનિ પ્રત્યેક પ્રત્યક્ષમન્યેસ્તદર્દોચ્ચત્વરમાણપમિતેમત્તુર્મિરર્દકુન્મિકે-
 મુક્તાદામાનિઃ સર્વઃ સમન્તાત્-સર્વાણિ વિશ્વ પરિસિદ્ધાનિ ચટ્ટિવાનિ સન્તિ । તેષાં
 સ્વલ્લ પ્રેધાયુદ્ધમણ્ડપાનાં પુરતઃ ચત્સ્રો મણિપીઠિકા મણિમયવેદિકાઃ વિષ્ણુ
 તાસાં સ્વલ્લ મણિપીઠિકાનામુપરિ ચત્સ્રારશ્ચત્સ્રારઃ ચૈત્યસ્તૂપાઃ-પટીતાઃ પ્રઘ્ણાઃ તેષાં
 સ્વલ્લ ચૈત્યસ્તૂપાનાં પ્રત્યક ૨ ચતુર્દિશિ ચત્સ્રો મણિપીઠિકાઃ પ્રઘ્ણાઃ । તાસાં
 સ્વલ્લ મણિપીઠિકાનામુપરિ ચત્સ્રો જિનપ્રતિમા-જિનાઃ-નિત્પરા-વિજય શીલા
 દેવાઃ, ઉક્તઃ—

“ જિનો જિત્વરે પ્રિપુ ” રૂપિ મેદિની કોપઃ, તપાં પ્રતિમાઃ, તાઃક્રીદ્ધઃ ।
 રૂપાદિ.. સર્વ રત્નમય, તથા સપત્યકુનિપજ્ઞા-પદ્માસનોપચિટ્ટા, તથા
 સ્તૂપાગિમુલ્ય ચૈત્યસ્તૂપદિકાત્તમુલ્યાઃ સિષ્ટન્તિ-સન્તિ । તાસાં પ્રતિમાનાં
 વિશેષવાલી જો મુક્તાઈ હતી હૈ-વે કુન્મિક મુક્તાઈ હૈ । યે પ્રત્યેક
 કુન્મિક મુક્તાદામ ચારોં વિશાઝોંમેં અન્ય મોર ચાર-૨ અર્દ્ધ કુન્મિક
 મુક્તાદામોંસે અઝી તરફ પરિચેટિત હૈ । ડનકા પ્રેધાયુદ્ધ મણ્ડપોંકે
 આગે ચાર મણિમય વેદિકાઈ હૈ । ડનકે ડપર ચાર ચાર ચૈત્યસ્તૂપ હૈ,
 ડન પ્રત્યેક ચૈત્યસ્તૂપોંકી ચારોં વિશાઝોંમેં ચાર ચાર મણિપીઠિકાઈ,
 ઓર ડનકે ડપર ચાર જિન પ્રતિમાઈ વિજયશીલ દેવોંકી પ્રતિમાઈ હૈ ।
 યહાં જિન શબ્દસે “ જિનો જિત્વરે પ્રિપુ ” મેદિનીકોપકે અનુસાર
 વિજયશીલ દેવ ગૃહીત થુવે હૈ, જિનેન્દ્રદેવકી પ્રતિમાઈ નહીં । યે જિન
 પ્રતિમાઈ સર્વ પ્રકારસે રત્નમય હૈ તથા પદ્માસનસે ડપચિટ્ટ હૈ । તથા
 ડનકે મુલ્ય ચૈત્યસ્તૂપકી ઓર હૈ । ડન પ્રતિમાઓંકે રૂપમ ૧, વર્ષમાન

પ્રકાર પરિણામ વિશેષરૂપ કોય છે તે પરિણામ વિશેષવાળી જે મુખ્યાઓ
 કોય છે તેમને કુલિક મુખ્યાઓ કહે છે તે પ્રત્યેક કુલિક મુખ્યાધામ ચાર
 દિશાઓમાં બીજા ચાર ચાર કુલિક મુખ્યાધામોની સુદર રીતે પરિવેશિત છે
 તે પ્રેધાયુદ્ધ મંડપોની આગળ ચાર મણિમય વેદિકાઓ છે તેમના ઉપર ચાર
 ચાર ચૈત્યસ્તૂપ છે, તે પ્રત્યેક ચૈત્યસ્તૂપની આરે દિશામાં ચાર ચાર મણિ
 પીઠિકાઓ છે, તે મણિપીઠિકાઓ ઉપર ચાર જિનપ્રતિમાઓ (વિજયશીલ
 દેવોની પ્રતિમાઓ) છે અહીં જિન ’ પદ દ્વારા ‘ જિનો જિત્વરે પ્રિપુ ’
 મેદિનીકોપ અનુસાર વિજયશીલ દેવ ગૃહીત થયેલ છે-જિનેન્દ્ર દેવ ગૃહીત
 થયા નથી. એટલે કે વિજયશીલ દેવોની તે પ્રતિમાઓ છે તે જિનપ્રતિમાઓ
 સપૂજ્ય રત્નમય છે, પદ્માસન મુખ્ય છે અને તેમનાં મુખ ચૈત્યસ્તૂપ તરફ

नामान्याह 'तंजहा' इत्यादि, तद्यथाः ऋषभा १, वर्षमाना २, चन्द्रानना, ३, वारिषेणाश्चेति । तेषां खलु चैत्यस्तूपानां पुरतः चतस्रो मणिपीठिकाः । तासां खलु चैत्यवृक्षाणां पुरतः चतस्रो मणिपीठिकाः, तासामुपरि चत्वारो महेन्द्रध्वजाः सन्ति । तेषां पुरतः चतस्रो नन्दाः—नन्दानामन्यः पुष्करिण्यः सार्वदिका जलाशय-विशेषाः सन्ति । तासां खलु पुष्करिणीनां प्रत्येकम्—एकैकस्याः पुष्करिण्याः चतुर्दिशि चत्वारो वनखण्डा विद्यन्ते, तद्यथा—पूरस्त्ये १, दाक्षिणात्ये २, पाश्चात्ये ३, उत्तरे ४ । तत्र—पूर्वस्यां दिशि अशोकवनं, दक्षिणस्यां दिशि सप्तपर्णवनं—सप्तपर्णानि—येषां ते सप्तपर्णाः—वृक्षविशेषा स्तेषां वनम्, पश्चिमदिशि चम्पकवनं—चम्पा-पुष्पवृक्षवनम् उत्तरे पार्श्वे चतवनम्—आन्नवनम् अस्ति । १ । इति गाथार्थः ॥ सू० ६७ ॥

अथाब्जनपर्वतानां वक्तव्यतामाह—

मूलम्—तत्त्वं णं जे से पुरस्थिमिछे अंजणमपवण तस्स णं चउद्दिशिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, ते जहा—णंदुत्तरा १ णंदा २, आणंदा ३, णंदिवद्धणा ४ । ताओ णंदाओ पुक्खरिणीओ एगं जोयणसयसहस्सं आचामेणं, पन्नासं जोयण-सहस्साइं विक्खंभेणं दस जोयणसयाइं उव्वेहेणं तासि णं पुक्ख-

२, चन्द्रानन ३, वारिषेण ४ नाम हैं, इन चैत्यस्तूपोंके आगे चार मणि-पीठिकाएं हैं । इन मणिपीठिकाओंके ऊपर चार चैत्यवृक्ष हैं, इनके आगे चार मणिपीठिकाएं हैं, इनके ऊपर चार महेन्द्रध्वज हैं । उनके आगे चार नन्दा नामकी पुष्करिणियां बावडियां हैं, इन पुष्करिणियोंमेंसे प्रत्येक पुष्करिणीकी चारों दिशाओंमें चार वनखण्ड हैं, पूर्व दिशामें अशोकवन १, दक्षिणमें सप्तपर्ण वन २, सप्तपर्ण वृक्ष सात पत्तोंवाला होता है । पश्चिममें चम्पकवन ३, उत्तरमें आन्नवन हैं ४ ॥ सू० ६७ ॥

छे. ते प्रतिमाओनां नाम (१) ऋषभ, (२) वर्षमान, (३) चन्द्रानन अने (४) वारिषेण छे ते चैत्यस्तूपो पासे चार मणिपीठिकाओ छे अने ते मणि-पीठिकाओ ऊपर चार चैत्यवृक्ष छे तेमनी आगण चार मणिपीठिकाओ छे, तेमनी ऊपर चार महेन्द्रध्वज छे तेमनी आगण चार नन्दा नामनी पुष्क-रणीओ (वाच) छे. ते प्रत्येक पुष्करणीनी चार दिशाभा चार वनअं छे. पूर्व दिशाभा अशोकवन, दक्षिणभां सप्तपर्णवन, (सप्तपर्ण वृक्षने सात पान होय छे), पश्चिमभां चम्पकवन अने उत्तरभां आन्नवन छे. ॥ सू. ६७ ॥

रिणीण पत्तेय २ चउद्दिंसि चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता। तेसि
णं तिसोवाणपडिरूवगाण पुरओ चत्तारि तोरणा पण्णत्ता, तं
जहा—पुरत्थिमेण दाहिणेण पञ्चत्थिमेण उत्तरेण । तासि ण
पुक्खरिणीण पत्तेय २ चउद्दिंसि चत्तारि वणसडा पण्णत्ता, तं
जहा—पुरओ, दाहिणेण, पञ्चत्थिमेण, उत्तरेण,

गाहा—“ पुवेण असोगवण दाहिणओ होइ सत्तवणवणं ।

अवरेण चपगवण चूयवणं उत्तरे पासे ॥ ”

तासि ण पुक्खरिणी ण बहुमज्झदेसभागे चत्तारि द्दि
मुहगपव्या पण्णत्ता । ते ण द्दिमुहगपव्या चउत्तर्हि जोयण-
सहस्साइ उड्ड उरुचत्तेण, एग जोयणसहस्स उव्वेहेण, सव्वत्थ
समा पल्लगसठाणसंठिया, दसजोयणसहस्साइ विक्खमेण,
एकतीस जोयणसहस्साइ छच्च तेवीसेजोयणसए परिक्वेवेणं,
सव्वरयणामया अच्छा जाय पाडिक्खा । तेसि ण द्दिमुहगपव्या-
याणं उवरिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पण्णत्ता, सेत्त जहेव
अजणगपव्याण तद्देव निरयसेत्त भाणियव्व । जाव चूयवणं
उत्तरे पासे ” ॥ सू० ६८ ॥

छाया—सत्र खलु या स पौरस्त्योऽज्जनकपर्वतः तस्य खलु चतुर्दिशि चतस्रो
नन्दा पुष्करिण्यः मङ्गलाः, तद्यथा—नन्दोत्तरा १, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिपर्वना
४ । ता नन्दाः पुष्करिण्य एकं योजनञ्चतसहस्रमायायेन पञ्चाशत् योजनसहस्राणि
विष्कम्भेन, दृष्ट योजनञ्चतानि द्रष्टेन । तासां खलु पुष्करिणीनां मत्पेकं २ यत्तु
दिशि चत्वारः तिसोपानप्रतिरूपकाणि मङ्गलानि । तेषां खलु तिसोपानप्रतिरूपकानां
पुरतश्चत्तारि तोरणानि मङ्गलानि तद्यथा—पौरस्त्ये दक्षिणेत्ये पाष्मात्ये उत्तरे । तासां खलु
पुष्करिणीनां मत्पेकं २ चतुर्दिशि चत्वारो यनसण्डाः मङ्गलाः, तद्यथा—पुरतः दक्षिणतः

पाश्चात्ये उत्तरे । गाथा-पूर्वेण अशोकवनं दक्षिणतो भवति सप्तपर्णवनम् । अपरस्मिन् चम्पकवनं चतुःसमुत्तरे पार्श्वे । तासां खलु पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे चत्वारो दधिमुखपर्वताः प्रज्ञप्ताः । ते खलु दधिमुखपर्वताः चतुर्ष्विं योजनसहस्राण्यूर्ध्वमुच्चत्वेन, एकं योजनसहस्रमुद्वेगेन, सर्वत्र समाः पत्यङ्गसंस्थानसंस्थिताः, दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, एरुन्निशतं योजनसहस्राणि पट्ट त्रयोविंशतिं योजनशतानि परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयाः अग्रा यावत् प्रतिरूपाः । तेषां खलु दधिमुखपर्वतानामुपरि बहुसगरमणीया भूमिजाताः प्रज्ञप्ताः, शेष यथैव अञ्जनकपर्वतानां तथैव निरन्तरं भणितव्यं, यावत् “चतुःसमुत्तरे पार्श्वे” ।

टीका—“तत्थ णं” इत्यादि—तत्र=नन्दीश्वरस्य बहुमध्यदेशभागे यः स पौरस्त्यः पूर्वदिग्भवोऽञ्जनकपर्वतोऽस्ति तस्य पर्वतस्य खलु चतुर्दिशि चतस्रो नन्दाः पुष्करिण्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नन्दोत्तरा १, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिवर्धना ४ । ताः=अनन्तरोक्ताः नन्दा—सामान्येन नन्दापदव्यपदेश्याश्चतस्रः पुष्करिण्यः आयामेन दैर्घ्येण एकं योजनशतसहस्रम्=एकशतयोजनानि विष्कम्भेण—विस्तारेण तु पञ्चाशतं योजनसहस्राणि, उद्वेगेन—गाभीर्येण दश योजनशतानि सन्ति । तासां खलु पुष्करिणीनां प्रत्येकम्—एकैकस्याः पुष्करिण्याश्चतुर्दिशि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—त्रयाणां एकस्यां दिशि द्वारसंघासिदिग्भिमुखानां त्रिसंख्यकानां सोपानानाम्—अवतरणाऽऽरोहणमार्गाणां समाहारः त्रिसोपानं—सोपानपङ्क्तित्रयं तद्वहुत्वे त्रिसोपानानि—प्रत्येकं दिशि तिल्लः २ सोपानपङ्क्तयः सन्तीति चतुर्दिशि द्वादश-

अञ्जन पर्वतोकी वक्तव्यता—

टीकार्थ—“तत्थ णं जे से पुरत्थिमिल्ले” इति अञ्जन पर्वतोर्ध्वं जो अञ्जन पर्वत पूर्व दिशामें है, उसके चारों दिशाओंमें नन्दा पुष्करिणियां हैं । नन्दोत्तरा १, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिवर्धना ४, ये आयामकी अपेक्षा एक लाख योजन लम्बी हैं और विष्कम्भ—चौड़ाई पचास हजार योजन हैं, गहराई एक हजार योजनकी है । प्रत्येक पुष्करिणियोंके चारों दिशाओंमें

अञ्जन पर्वतोनुं वर्णन—

“तत्थ णं जे से पुरत्थिमिल्ले” इत्यादि—

टीकार्थ—आचार अञ्जन पर्वतोभागे जे पूर्व दिशाभा आवेसे अञ्जन पर्वत छे तेनुं विशेष वर्णन—तेनी आरे दिशाओभा (१) नन्दोत्तरा, (२) नन्दा, (३) आनन्दा अने (४) नन्दिवर्धना नामनी आरे नन्दा पुष्करिणीओ छे. तेभनी लांभाई ओक लाख योजन, पडोणाई ओक पचास हजार योजन अने चौडाई ओक हजार योजनकडी छे. प्रत्येक पुष्करिणीनी आरे दिशाओभां त्रिषु

સોપાનપદ્મયઃ એકસ્યાઃ પુષ્કરિણ્યાઃ, ચણસુણાતુ અદ્યવસ્યારિન્નત્ । પ્રતિરૂપાભ્યવ
પ્રતિરૂપકાણિ—અપૂર્વધમત્કારકષિત્વકલાઽઽકલિતત્વેનાત્રિતીયરૂપાણિ ચ તાનિ
ત્રિસોપાનાનિ ચેતિ ત્રિગ્રહે વિશેષણસમાસ, તથા પ્રતિરૂપકશબ્દસ્ય પ્રાકૃતત્વાત્પરં
મયોગઃ । એકૈકસ્યા પુષ્કરિણ્યાં ત્રિવિધમિદુલ્લાનિ સુન્દરસોપાનપદ્મિત્રયામિ
ચત્વારિ ૨ સન્તીતિ નિર્ગલિતોઽર્થઃ, ચેષાં સ્વલ્પ ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપકાણાં પુરતમત્ત્વા-
રસ્તોરણા મદ્રતાઃ, તથા પૌરસ્ત્યેન ૧, દક્ષિણેન ૨, પાશ્ચાત્યેન ૩ ઉચ્ચરેણ ૪ ।
તાસાં સ્વલ્પ પુષ્કરિણીનાં મત્યેકમ્—એકૈકસ્યામતુર્વિધિ ચત્વારો વનસ્પન્ડાઃ પ્રજ્ઞતાઃ,
તથા—પુરત ૧, દક્ષિણતઃ ૨, પાશ્ચાત્યેન ૩, ઉચ્ચરેણ ૪ ચ । તત્ત્વ પૂર્વેષ—અશોક
વનં દક્ષિણેન—સપર્ણવનમ્, પશ્ચિમેન—ચમ્પકવનમ્, ઉચ્ચરેણ—આન્નવણમ્, પૃથ
વેષાઽઽ—“ પુષ્પેણ અસોગવળ નાવ ચૂપવળ ઉચ્ચરે પાસે ” ઇતિ । તાસાં સ્વલ્પ
પુષ્કરિણીનાં વહુમધ્યવેશમાને મત્ત્વારો દધિમુલપર્વતા—દધીર મુપ્લર્ણે મુલ
શિસ્તર ચેષાં તે દધિમુલ્લાઃ રત્નમયત્વેન દધિસદ્ગમિસ્તરાઃ તે ચ તે પર્વતામ
વયા, ઉક્તંચ—

ત્રીન ત્રીન સોપાનપદ્મિયાં હૈં હા અહતાલીસ ૪૮ સોપાનોસે યદાં
વેશગણ આતે જાતે હૈં, હૈં જો પ્રતિરૂપક વિશેષણ દિયા હૈં—ઉસકા
તાત્પર્ય હૈં કિ અમત્કારી શિલ્પકલાસે પુક્ત હૈં, ફસલિયે અદ્વિતીય હૈં ।
હન ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપકોંકે આગે ચાર તોરણ પૂર્વાદિ વિશામૈં હૈં । ઔર
મત્યેક વિશામૈં ચારોંકે એક એક વનસ્પન્ડ હૈં, અશોકવન, સપર્ણ ૨
ચમ્પક ૩ આન્નવણ ૪, યદી જાત પુષ્પેણ અસોગવળં ઇત્યાદિ ગાથાસે પ્રકત્ હૈં ।

હન પુષ્કરિણીયોંકે વહુમધ્યવેશમામૈં ચાર દધિમુલ પર્વત હૈં,
હનકે શિસ્તર દધિજેસે છુપત હૈં—અતઃ યે દધિમુલ હૈં, રત્નમય હૈં ।
કહા મી હૈં—“ સસ્ત્રવગધિમલ—નિમ્મલ ઇત્યાદિ યે દધિમુલ શીલ

ત્રણ સોપાન પદ્મિયાં છે આ સોપાનોની મહદલી કેવળ ત્યાં અવર
અવર કરે છે તે સોપાનોને ‘ પ્રતિરૂપક વિશેષણ શીલ્પવાનુ કરણુ એ છે
કે તેઓ અમત્કારી શિલ્પકલાથી સુખ્ય હોવાને લીધે અદ્વિતીય છે આ ત્રણ
સોપાન પ્રતિરૂપકોની આમે પૂર્વાદિ વિશામૈં ચાર તોરણુ છે અને મત્યેકની આરે
વિશામૈં એક એક વનસ્પન્ડ છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) અશોકવન
(૨) સપર્ણવન, (૩) ચમ્પકવન અને (૪) આન્નવન. એ જ વાત “ પુષ્પેણ
અસોગવળ ” ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે

તે પુષ્કરિણીઓના બહુ મધ્યવેશ ભાગમાં ચાર દધિમુળ પર્વત છે તેમનાં
શિખરો દહીં સમાન રહેત છે, તેથી તેમને દધિમુળ કહ્યાં છે તેઓ રત્નમય છે. કહ્યું

“ સંલદગવિમલનિમ્મલ દહિવળગોલીરદારસંકાસા ।

ગગનતલમણુલિહંતા સોહતે દહિમુહા રમ્મા । ૧ । ”

છાયા—“ શુદ્ધકવિમલનિર્મલદવિવનગોલીર (મુક્તા) દારમહાશાઃ ।

ગગનતલમણુલિહંતાઃ શોભન્તે દધિમુખા રમ્યાઃ । ૧ । ” ઇતિ,

પ્રજ્ઞસાઃ, તે સ્વલુ દધિમુલ્કરુપવૃત્તાથતુઃપટ્ટિ યોજનસહસ્રાણિ ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન,

એકં યોજનસહસ્રમ્-ઉદ્વેધેન=ગામ્ભીર્યેણ, સર્વત્ર સમાઃ-સમાના, પલ્પદ્ધસંસ્થાન-

સંસ્થિતાઃ-પલ્પદ્ધાઃ પ્રસિદ્ધાઃ, તેષાં સસ્થાનેનાડકારેણ સંસ્થિતાઃ=અવસ્થિતાઃ,

વિષ્કમ્ભેણ-વિસ્તારેણ દશ યોજનમહસ્રાણિ, પરિક્ષેપેણ-પરિધિના ત્રયોવિંશત્યવિક-

પટ્ શતાવિકૈર્કવિંશતસહસ્રયોજનાનિ, સર્વત્નમયા અચ્છાઃ ‘ યાવત્ ’ ઇતિ પદેન

“ શ્લક્ષ્ણાઃ શ્લક્ષ્ણાઃ ઘૃષ્ટાઃ મૃષ્ટાઃ નીરજસઃ નિષ્પદ્ધાઃ નિષ્કદ્ધટ્ચાયાઃ સપ્રભાઃ

સમરીચિકાઃ સોદ્ધોતાઃ પ્રાસાદીયાઃ દર્શનીયા અભિરૂપાઃ ” એતે પ્રાશ્નાઃ, એષાં

વ્યાખ્યાડસ્મિન્નેવ સૂત્રે ગતા । તેષાં સ્વલુ દધિમુલ્કરુપવૃત્તાનામુપરિ વહુસમરમ-

ળીયાઃ ભૂમિભાગાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, શેષં યથેવાજ્ઞનકર્પવૃત્તાનાં સિદ્ધાયતનેભ્યઃઆરમ્ભ્યોત્તરે

પાર્થે આન્નવળપર્યન્તં વસ્તુજાતમુક્તં તથૈવ નિરવશેષં-સર્વં દધિમુલ્કરુપવૃત્તેષ્વપિ

ભણિતવ્યમ્ । ॥ સુ૦ ૬૮ ॥

ઔર પાનો કે જૈસા ઉઝ્જવલ હૈં યે પર્વત ૬૦ હજાર

યોજન ઝંચે, એક હજાર યોજન ઉદ્વેધ-ગહરે આકારસે પલ્પદ્ધ જૈસે,

૧૦ હજાર યોજન વિષ્કમ્ભ ઘોડે એક સમાન હૈં, ઇનકી પરિધિ ૩૧૬૨૩

યોજન હૈ । યે પર્વત સમસ્ત રુપસે રત્નમય હૈં, અચ્છ [સ્વચ્છ] હૈં,

યાવત્-શ્લક્ષ્ણ હૈં, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિષ્પદ્ધ, નિષ્કદ્ધટ્ચાયા સપ્રભ

સમરીચિકસોદ્ધોત, પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ ઔર પ્રતિરૂપ હૈં ।

ઇન પદોંકી વ્યાખ્યા ૬૧ વેં સૂત્રમેં કી ગઈ હૈ । દધિમુલ્ક પર્વતકે ડપર

વહુસમરમળીય ભૂમિભાગ હૈં, અવશિષ્ટ કથન અજ્ઞન પર્વતોંકે સિદ્ધા-

યતનોંસે આન્નવન તક કે વર્ણન જૈસા હૈ ॥ સુ૦ ૬૮ ॥

પશુ છે કે-“ સ્વલદગવિમલનિમ્મલ ” ઇત્યાદિ શબ્દ અને પાણી જેવા નિર્મલ તે

દધિમુખ પર્વતોની ઊંચાઈ ૬૦ હજાર યોજનની, ઉદ્વેધ (ઊંડાઈ) એક હજાર

યોજનની, ૧૦ હજાર યોજનનો વિષ્કંભ, એક સરખી પહોળાઈ અને પલ્પકંઠના

જેવો આકાર છે તેમની પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજનની છે. તે પર્વતો સમસ્ત રૂપે

રત્નમય છે, અચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિષ્પંક, નિષ્કંકટચાયા, સપ્રભ,

સમરીચિક, સોદ્ધોત, પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે આ

પદોનો અર્થ ૬૫ માં સૂત્રમાં આવ્યો છે. દધિમુખ પર્વતોપર બહુસમ રમણીય

મૂળ—તત્થ ણ જે સે પચ્ચરિયમિલ્હે અજણગપવ્વપ્પ તસ્સ
 ણ ચ્ચઉદ્ધિસિં ચ્ચત્તારિ ણદાઓ પુલ્લસરિણીઓ પળ્લણ્ણાઓ, ત
 જહા—ણદિસેણા ૧, અમોઘા ૨, ગોસ્તૂપા ૩, સુદર્શના ૪। સેસ તથેવ
 તથેવ દહિમુલ્લગપવ્વયા તથેવ સિદ્ધાપત્તના જાવ વળસઢા। સૂ. ૬૯।

છાયા—તત્થ સ્વલ્પ યઃ સ પાશ્ચાત્યોઽજ્ઞનકર્પવંતઃ, તસ્ય સ્વલ્પ ચતુર્દિશિ વત્સો
 નન્દાઃ પુલ્કરિણ્ય મઘ્ણતા, તથા—નન્દિષેણા ૧, અમોઘા ૨, ગોસ્તૂપા ૩,
 સુદર્શના ૪। શેપં તથેવ, તથેવ દષિમુલ્લગપવ્વયાસ્થેવ સિદ્ધાપત્તનાનિ યાવત્
 વનસ્વળ્ણઃ ॥

ટીકા—“ તત્થ મ ” ઇત્યાદિ—તત્થ—નન્દીશ્વરસ્ય દ્વીપસ્ય બહુમધ્યદેશમાને
 સ્વલ્પ યઃ સ પાશ્ચાત્યોઽજ્ઞનકર્પવંતઃ, તસ્ય—પર્વતસ્ય સ્વલ્પ ચતુર્દિશિ વત્સો નન્દાઃ
 પુલ્કરિણ્યઃ મઘ્ણતાઃ, તથા—નન્દિષેણા ૧, અમોઘા ૨, ગોસ્તૂપા ૩, સુદર્શના ૪
 ૪ થેવિ, શેપ તથેવ—પૂર્વતથેવ વિશ્વપમ્। એવ દષિમુલ્લગપર્વતવર્ષન સિદ્ધાપત્તનવર્ષન
 ય વનસ્વળ્ણવર્ષનપર્યન્ત યોગ્યમ્ ॥ સૂ. ૬૯ ॥

તત્થ ણ જે સે પચ્ચરિયમિલ્હે અજણગપવ્વપ્પ—ઇત્યાદિ
 ટીકા—નન્દીશ્વર દ્વીપકે બહુમધ્યદેશમાને પશ્ચિમ દિશાકી ઝોર ઝો
 અજ્ઞન પર્વત છે, ઉસકી ચારો દિશાઓમાં નન્દિષેણા ૧, અમોઘા ૨,
 ગોસ્તૂપા ૩ ઓર સુદર્શના ૪। એ ચાર નન્દા પુલ્કરિણી (વાવણિયા)
 છે। “ સેસ તથેવ ” ઇત્યાદિ વાકીકા ઓર સય કથન દષિમુલ્લ પર્વ
 તકે વનસ્વળ્ણ પર્યન્ત જેસા સિદ્ધાપત્તનસે છેઠર વનસ્વળ્ણ તક કર
 છેના વાલિયે ॥ સૂ. ૬૯ ॥

તત્થ ણ જે સે ઉસરિલ્હે અજણગપવ્વપ્પ—ઇત્યાદિ।

આગ ॥ બાહીરુ કથન અજ્ઞન પર્વતોના સિદ્ધાપત્તનોથી ઉપરને આશ્રયન
 થયન્તના કથન પ્રમાણે સમજવું ॥ સૂ. ૬૮ ॥

ટીકા—“ તત્થ ણ જે સે પચ્ચરિયમિલ્હે અજણગપવ્વપ્પ ” ઇત્યાદિ—

નન્દીશ્વર દ્વીપના બહુમધ્યદેશ ભાગમાં પશ્ચિમ દિશા તરફ એ અજ્ઞન
 પર્વત છે તેની ચારે દિશાઓમાં નન્દિષેણા, અમોઘા, ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના
 નામની ચાર નન્દા પુલ્કરિણીઓ (વાવ) છે “ સેસ તથેવ ” બાહીરુ સમસ્ત
 કથન ઉપર મુજબ સમજવું એટલે કે દષિમુલ્લ પર્વતોનું કથન અને સિદ્ધાપત્ત
 નથી ઉપરને આશ્રયન થયન્ત સમસ્ત કથન અહીં પણ મળેલું કર્તવ્ય છે ॥ સૂ. ૬૮ ॥

મૂલમ્—તત્થ ણં જે સે ઉત્તરિલ્હે અંજણગપઠ્ઠવણ તસ્સ ણં
ચઉદિમિં ચત્તારિ ણંદાઓ પુલ્લરિણીઓ પળણજાઓ, તં જહા—
વિજયા ૧, વૈજયંતી ૨, જયંતી ૩, અપરાજિયા ૪। તાઓ ણં
પુલ્લરિણીઓ ઇગં જોયણસયસહસ્સં તં ચેવ પ્રમાણં તહેવ દહિ-
મુહગપઠ્ઠવયા તહેવ સિદ્ધાયયણા જાવ વણસંહા ॥સૂ. ૭૦ ॥

છાયા—તત્થ સ્વલુ યઃ સ ઔત્તરાહોઽજ્ઞનકર્પવંતઃ તસ્ય સ્વલુ ચતુર્દિશિ ચતસ્રો
નન્દાઃ પુલ્લરિણ્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા—વિજયા ૧, વૈજયન્તી ૨, જયન્તી ૩, અપરા-
જિતા ૪, તાઃ સ્વલુ પુલ્લરિણ્યઃ એકં યોજનશતસહસ્રં તદેવ પ્રમાણં તથૈવ દધિ-
મુલ્લપર્વતાઃ તથૈવ સિદ્ધાયતનાનિ યાવદ્ વનલ્લખંડાઃ ।

ટીકા—“ તત્થ ણં જે સે ” इत्यादि—तत्र—नन्दीश्वरद्वीपस्य बहुमध्यदेश-
भागे स्वलु यः औत्तराहोऽज्ञनकर्पवन्तः, तस्य—पर्वतस्य स्वलु चतुर्दिशि चतस्रो नन्दाः
पुल्लरिण्यः प्रज्ञताः, तथथा—विजया १, वैजयन्ती २, जयन्ती ३, अपराजिता ४
चेति । ताः—विजयादयः स्वलु पुल्लरिण्यः एकं योजनशतसहस्रमायामेनेत्यादि
तदेव—पूर्वोक्तमेव प्रमाणम्—आयामविष्कम्भोद्वेधप्रमाणमिति, तथैव—पूर्वोक्तप्रका-
रेणैव दधिमुलकपर्वताः, तथैव ‘ सिद्धायतनानि ’ इत्यारभ्य वनल्लखण्डपर्यन्त
वस्तुजातं भवनीयम् ॥ सू. ७० ॥

ટીકાર્થ—નન્દીશ્વર દ્વીપકે વહુ મધ્યદેશ ભાગમેં જો ઉત્તરકી ઓર અજ્ઞનક
પર્વત હૈ, ઉસકી ચારોં દિશાઓમેં વિજયા-વૈજયન્તી-જયન્તી-અપરા-
જિતા યે ચાર પુલ્લરિણી-બાવહિયાં એક લાખ યોજન આયામવાલી હૈં,
इत्यादि पूर्वोक्त आयाम-विष्कम्भ और उद्वेधका जैसा दधिमुल पर्वत
है, सिद्धायतन है आदि आदि वर्णन वनल्लखण्ड तकका यहाँ कर लेना ।
॥ सू. ७० ॥

“ તત્થ ણ જે સે ઉત્તરિલ્હે અજ્ઞણગપઠ્ઠવણ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—નન્દીશ્વર દ્વીપના બહુમધ્યદેશ ભાગની ઉત્તરે જે અજ્ઞન પર્વત છે તેની
ચારે દિશાઓમાં વિજયા, વૈજયન્તી, જયન્તી અને અપરાજિતા નામની ચાર
પુલ્લરિણીઓ (વાવડીઓ) છે તેમનો આયામ (લાંબાઈ) એક લાખ યોજનનો છે,
इत्यादि पूर्वोक्त कथन, दधिमुल पर्वतानु कथन અને सिद्धायतनोत्તરી લદને
વનલ્લખ પર્યન્તનુ કથન અહીં પણ પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજી લેવું.

मूळम्—णदीसरवरस्त ण दीवस्त चक्कवालविक्ष्वमस्त बहु
मज्झयेसमागे चउत्तु विदिसासु चत्तारिरइकरगपव्वया पणत्ता,
त जहा—उत्तरपुरस्थिमिछे रइकरगपव्वए, दाहिणपुरस्थिमिछे
रइकरगपव्वए, दाहिणपच्चस्थिमिछे रइकरगपव्वए, उत्तरपच्च
स्थिमिछे रइकरगपव्वए । ते ण रइकरगपव्वया दस जोयण
सयाइ उडुं उच्चत्तेण, दस गाउयसयाइ उव्वेहेण, सव्वत्यसमा
झळरिसठाणमठिया, दसजोयणसहस्साइ विक्खभेण, षक्कनीस
जोयणसहस्साइ छव्व तेवीसे जोयणसए परिकखेवेण, सव्वर
यणामया, अच्छा जाव पडिक्खा । तत्थ ण जे से उत्तरपुरस्थि
मिछे रइकरगपव्वए, तस्स ण चउदिसि ईसाणस्त देविदस्त
देवरत्तो चउण्हमग्गमहिसीण जंबुद्वीवप्पमाणाओ चत्तारि राय
हाणीओ पणत्ताओ, त जहा—णंदुत्तरा १, णंदा २, उत्तरकुरा
३, देवकुरा ४, पण्हाए १, कण्हराईए २, रामाए ३, रामराखि
याए ४। तत्थ ण जे से दाहिणपुरस्थिमिछे रइकरगपव्वए,
तस्स ण चउदिसि सक्कस्त देविदस्त देवरत्तो चउण्हमग्गमहि
सीण जंबुद्वीवप्पमाणाओ चत्तारि रायहाणीओ पणत्ताओ, त
जहा—समणा १, सोमणसा २ अच्चिमाली ३, मणोरमा ४,
पउमाण १, सिवाए २, सईए ३, अजूए ४। तत्थ ण जे से
दाहिणपच्चस्थिमिछे रइकरगपव्वए, तत्थ ण चउदिसि सक्कस्त
देविदस्त देवरत्तो चउण्हमग्गमहिसीण जंबुद्वीवप्पमाणमत्ताओ
चत्तारि रायहाणीओ पणत्ताओ, त जहा—भूया १, भूयवढेसा

२ गोधूमा ३, सुदंसणा ४, अमलाए १, अच्छराए २, णवमि-
याए ३, रोहिणीए ४। तत्थ णं जे से उत्तरपच्चत्थिमिल्ले रइकर-
णपव्वए तत्थ णं चउद्धिसिं ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो चउ-
पहमग्गमहिसीणं जंजुद्धीपपमाणमित्ताओ चत्तारि रायहाणीओ
पणत्ताओ, तं जहा—रयणा १, रयणुच्चया २, सव्वरयणा ३,
रयणसंचया ४, वसूए १, वसुगुत्ताए २, वसुमित्ताए ३ वसुन्धराए
४। ॥ सू० ७१ ॥

छाया—नन्दीश्वरवरस्य खलु द्वीपस्य चक्रवालविष्कम्भस्य बहुमध्यदेशभागे
चतसृषु विदिक्षु चत्वारो रतिकरकपर्वतः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—उत्तरपौरस्त्यो रतिकरक-
पर्वतः १, दक्षिणपौरस्त्यो रतिकरकपर्वतः २, दक्षिणपाश्चात्यो रतिकरकपर्वतः ३,
उत्तरपाश्चात्यो रतिकरकपर्वतः ४। ते खलु रतिकरपर्वता दश योजनशतानि
ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, दश गव्यूतशतानि उद्वेधेन, सर्वत्र समः ब्रल्लरीसंस्थानसंस्थितः
दश योजनसहस्राणि निष्कम्भेण, एकत्रिंशत् योजनसहस्राणि षट् च त्रयोविंशानि
योजनशतानि परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयाः अच्छाः यावत् मतिरूपाः।

तत्र खलु यः स उत्तरपौरस्त्यो रतिकरकपर्वतः, तस्य खलु चतुर्दिशि ईशानस्य
देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नन्दीत्तरा १, नन्दा २, उत्तरकुरवः ३, देवकुरवः ४। कृष्णायाः
१, कृष्णराज्याः २, रामायाः ३, रामरक्षितायाः ४।

तत्र खलु यः स दक्षिणपौरस्त्यो रतिकरकपर्वतः, तस्य खलु चतुर्दिशि शक्रस्य
देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः
प्रज्ञप्ताः तद्यथा—समनाः १, सौमनसा २, अर्विमालिनी ३, मनोरमा ४, पद्माया १,
शिवायाः २, सत्याः ३, अञ्ज्वाः ४।

तत्र खलु यः स उत्तरपाश्चात्यो रतिकरकपर्वतः, तत्र खलु चतुर्दिशि शक्रस्य
देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणमात्राश्चतस्रो राजधान्यः
प्रज्ञप्ताः तद्यथा—भूता १, भूतावतंसा २, गोस्तूपा ३, सुदर्शना ४, अमलायाः १,
अप्सरसः २, नवमिकायाः ३, रोहिण्याः ४।

तत्र खलु यः स उत्तरपाश्चात्यो रतिकरकपर्वतः, तत्र खलु चतुर्दिशि ईशानस्य
देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणमात्राश्चतस्रो राजधान्यः
प्रज्ञप्ताः तद्यथा—रत्ना १, रत्नोच्चया २, सर्वरत्ना ३, रत्नसंचया ४, वस्वाः १,
वसुगुप्तायाः २, वसुमित्राया ३, वसुन्धरायाः ४ ॥ सू० ७१ ॥

ટીકા—“ ગરીસરવરસ્ત ય ” इत्यादि—नदीश्वरवरस्य खलु द्वीपस्य चक्र
वालविष्कम्भस्य—चलयविस्तारस्य बहुमध्यदेशभागे चतसृषु त्रिदिक्षु—पूर्वोत्तराध्यास
पश्चारो रतिकरकपर्षता—रतिः—रम्य क्रियतेऽप्रेति रतिरुत्ताः क्रीडास्थानानि,
त एव रतिकरकाः, ते च ते पर्वताश्च रतिकरकपर्षता गण्यन्ताः सद्यथा—उत्तरपौरस्त्यः
ईशानकोणस्यः रतिकरकपर्षताः १, दक्षिणपौरस्त्यः अग्निकोणस्यो रतिकरकपर्षताः
२, दक्षिणपाश्चात्य—नैर्ऋत्यकोणस्यो रतिकरकपर्षताः ३, उत्तरपाश्चात्या—वायु-
कोणस्था रतिकरकपर्षताः ४ ।

તે સ્વલુ રતિકરકર્પર્ષતા—દશ યોજનઘટાનિ કર્ણમુશ્વત્વેન, ઉદ્વેધેન, ગામ્ભી-
ર્યેન તુ દશ ગણ્યુત્તરતાનિ સદસ્યકોણપરિમિતા इत्यर्थः । सर्वत्र—सर्वमदेशेषु समाः
समानाः झल्लरीसम्पानसंस्थिता—झल्लरी—चलयाकारो वायविशेषः, तस्याः सम्पान-
माकारो झल्लरीसम्पान, तेन संस्थितास्त्वयामूता—चलयाऽऽकारस्थिताः सन्ति
तथा—विष्कम्भेन—दश योजनसहस्राणि, परिधेयेन—परिधिना तु त्रयोविंशत्यधिक
पद् योजन घटाधिकानि एकत्रिंशत् योजनसहस्राणि ३१६२३ सन्ति, यथा—सर्व

“ ગરીસરવરસ્ત ય વીરસ્ત ચક્રવાલવિષ્કમ્ભસ્ત ” इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ચક્રવાલ વિષ્કમ્ભપાલે, અર્થાત્ ચલયકા જેસા વિસ્તારપાલે નન્દી
શ્વર દ્વીપકે પહુમધ્યપેશ ભાગમે ચારો દિશાઓર્મ ચાર રતિકર પર્વત
કહે ગયે હે । યે રતિકર પર્વત દેવોંકા ક્રીડાસ્થાન હે, ઈશાન ભાગનેપ,
નૈર્ઋત, વાયવ્ય કોળોંમેં એક એક રતિકર પર્વત હે । યે એક હજાર
યોજન ઝલે, ઘડેશ્વરો એક હજાર યોજન ગહરે, સપકે સપ સમાન હે ।
ઝલ્લરોંકા જેસા હનકા મી આકાર હે, ચલયાકાર વાય વિશેષકા
નામ ઝલ્લરી હે ।

તથા—इनके विष्कम्भ १० हजार योजनका है, परिधि—३१६२३
योजन है । ये सब भूकण्ड स्वकण्ड आकाश और स्फटिक मणि जैसा

“ ગરીસરવરસ્ત ય વીરસ્ત ચક્રવાલવિષ્કમ્ભસ્ત ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—ચક્રવાલ વિષ્કમ્ભપાળા ચલયાકારના નન્દીશ્વર દ્વીપના બહુમધ્યપેશ
ભાગમાં ચાર રતિકર પર્વતો કહ્યા છે, તે પર્વતો દેવોંના ક્રીડાસ્થાન છે
છતાં, અગ્નિ, વૈશ્વત્ય અને વાયવ્ય ઠાણુમાં એક એક રતિકર પર્વત છે, તે
પર્વતો એક હજાર યોજન જેવા છે તેમનો ઉદ્વેધ પણ એક હજાર યોજન
છે તેઓ આવરના જેવા આકારનાં છે હવે એક વલવિશેષ છે તેમનો
વિષ્કમ્ભ ૧૦ હજાર યોજનનો અને પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજનની છે તેઓ
૧૨૨૭ આકાશ અને સ્ફટિકમણિ સમાન નિભળા છે, તેઓ ૨૭૧૭, ૫૪,

રત્નમયાઃ અચ્છાઃ 'યાવત્' પદેન શ્લક્ષ્ણાઃ શ્લક્ષ્ણાઃ ઘૃષ્ટાઃ મૃષ્ટાઃ નિરજસઃ
નિષ્પક્વાઃ નિષ્કઙ્કટચ્છાયાઃ સપ્રભાઃ સમરોચિકાઃ સોઘોતાઃ પ્રાસાદીયાઃ દર્શનીયાઃ
અમિરુપાઃ ગ્રાહ્યાઃ, તથા-પ્રતિરુપાશ્ચ ।

તત્ર-રતિકરપર્વતચતુષ્ઠયમધ્યે સ્થલુ યઃ સઃ-પ્રસ્તુતઃ ઉત્તરપૌરસ્ત્ય ईशान-
કોણસ્થો રતિકરપર્વતોઽસ્તિ, તસ્ય પર્વતસ્ય સ્થલુ ચતુર્દિશિ ईशानસ્ય-ईशानना-
મકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય ચતસૃણામ્-અગ્રે વક્ષ્યમાણાનાં કૃષ્ણાદીનામગ્રમહિષીणां
જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણાઃ-જમ્બૂદ્વીપ એ પ્રમાણં યામાં તાસ્તથાભૂતાઃ-જમ્બૂદ્વીપપ્રમિતા
ચતસ્રો રાજવાન્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-નન્દોત્તરા ૧, નન્દા ૨, ઉત્તરકુરુઃ ૩,
દેવકુરુઃ ૪, ઇમાઃ ક્રમેણ કૃષ્ણાયા ૧, કૃષ્ણરાત્ર્યાઃ ૨, રામાયાઃ ૩, રામરક્ષિ-
તાયા ૪ શ્ચ વૉધ્યાઃ ।

તત્ર-રતિકરપર્વતચતુષ્ઠયમધ્યે સ્થલુ યઃ સ દક્ષિણપૌરસ્ત્ય અગ્નિકોણમતો
રતિકરપર્વતોસ્તિ, તસ્ય પર્વતસ્ય સ્થલુ ચતુર્દિશિ શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય ચત-
સૃણામ્-અગ્રે વક્ષ્યમાણાનામ્ પદ્માદીનામ્ અગ્રમહિષીणां જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણાઃ ચતસ્રો
નિર્મલ હૈં, યાવત-શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજસ્ક, નિષ્પક્વ, નિષ્કઙ્કટચ્છાયા-
વાલે હૈં, પ્રભાસહિત હૈં, મરોચિ-કિરણસહિત હૈં, ઉદ્ઘોત સહિત હૈં,
પ્રાસાદીય હૈં, દર્શનીય હૈં, ઓર અમિરુપ હૈં, યે સઽ વિશેષણ યહાં
યાવત્ પદસે ગૃહીત દ્રુવે હૈં તથા યે સઽ પર્વત પ્રતિરુપ હૈં ।

इनमें जो रतिकर पर्वत उत्तर पौरस्त्य ईशान कोणमें है, उसकी
चारों दिशाओंमें देवेन्द्र देवराज ईशानके चार कृष्णादिक अग्रमहिषि-
योंकी चार राजधानियां जम्बूद्वीपके बराबर हैं, इन राजधानियोंके नाम
नन्दोत्तरा १, नन्दा २, उत्तरकुरु ३, देवकुरु ४ । चार अग्रमहिषियां
कृष्णा १, कृष्णरात्री २, रामा ३, रामरक्षिता ४ नामवाली हैं । तथा
जो रतिकर पर्वत अग्निकोणमें है, उसकी चारों दिशाओंमें देवेन्द्र देव-
राज शक्रकी चार पद्मादिक अग्रमहिषियोंकी जम्बूद्वीप प्रमाणा चार

મૃષ્ટ ઇત્યાદિ પ્રતિરૂપ પર્યન્તના વિશેષણોથી યુક્ત છે ૬૫ માં સૂત્રોમા તે
વિશેષણો અર્થસંકિત આપવામાં આવ્યાં છે.

ઇશાન કોણમા જે રતિકર પર્વત આવેલો છે તેની ચારે દિશાઓમાં
દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાનની કૃષ્ણાદિક ચાર અગ્રમહિષીઓની ચાર રાજધાનીઓ
આવેલી છે, તેઓ જમ્બૂદ્વીપની બરાબર છે તે રાજધાનીઓનાં નામ આ
પ્રમાણે છે-નન્દોત્તરા, નન્દા, ઉત્તરકુરુ અને દેવકુરુ ચાર અગ્રમહિષીઓનાં
નામ આ પ્રમાણે છે-કૃષ્ણા, કૃષ્ણરાત્રિ, રામા અને રામરક્ષિતા. અગ્નિકોણમાં
જે રતિકર પર્વત છે, તેની ચારે દિશાઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની પદ્મા,

રાજધાન્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા ધનના ૧, સૌમનસાઃ અર્ચિમાલિની ૩, મનોરમા ૪, વેતિ, હમાઃ ક્રમેણ પદ્માયાઃ ૧, શિયાયાઃ ૨, સત્યાઃ ૩, અઙ્ગુ ૪ ય યોધ્યાઃ

તપ્ર-રતિકરપર્વતચતુષ્ટયમધ્યે સ્થલુ યઃ સ દક્ષિણપાશ્ચાત્યો નૈર્ઘ્વકોણમણો રતિકરપર્વતોઽસ્તિ તસ્ય સ્થલુ પર્વતસ્ય ચતુર્દિશિ શક્ત્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરામસ્ય ચતુર્મુખામ્-અગ્રે વસ્યમાણાનામમલાદીનામગ્રમહિષીનાં જમ્બૂદીપપ્રમાણમિતાઃ જમ્બૂદીપપ્રમાણા ચત્ત્વો રાજધાન્ય પ્રજ્ઞતા, તથા-મૂતા ૧, મૂતાપર્વતા ૨, ગોસ્તૂપા ૩, સુદર્શના ૪ વેતિ, હમા ક્રમેણ અમલાયાઃ ૧, અપ્સરસઃ=અપ્સરોના મિકાયાઃ, નવમિકાયા ૩, રોહિણ્યાથ ૪ યોધ્યાઃ ।

તપ્ર-રતિકરપર્વતચતુષ્ટયમધ્યે સ્થલુ યઃ સ ઉત્તરપાશ્ચાત્યો-વાયુકોણસ્થિતો રતિકરપર્વતોઽસ્તિ, તસ્ય પર્વતસ્ય સ્થલુ ચતુર્દિશિ ર્દિશાનસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરામસ્ય ચતુર્મુખામ્-અગ્રે વસ્યમાણાનાં વસુધૃતીનામગ્રમહિષીનાં જમ્બૂદીપપ્રમાણમિતાઃ ચત્ત્વો રાજધાન્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા રત્ના ૧, રત્નોચ્ચયા ૨, સર્વરત્ના ૩, રત્નસંચયા ૪ ય વેતિ, હમાઃ ક્રમેણ રત્નાઃ ૧ વસુધૃત્યા ૨, વસુમિત્રાયા ૩, વસુન્ધરાયા ૪ વેતિ ॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

રાજધાનિયાં અમળા ૧, સૌમનસા ૨, અર્ચિમાલિની ૩, મનોરમા ૪ કહી ગઈ છે । ચાર અગ્રમહિષિયાં પદ્મા ૧ શિયા ૨ સતી ૩ અઙ્ગુ ૪ છે । इन चार रतिकर पर्वतोंके बीचमें नैर्घ्रव कोणका जो रतिकर पर्वत है उसकी चारों दिशाओंमें देवेन्द्र देवराज ठाकरी अमला १, अप्सरा २, अप्सरोनामिका ३, नवमिका ४ नामवाली जो अग्रमहियियां हैं उन चारोंकी जम्बूद्वीप प्रमाणा मूता १, मूतावर्तसा २, गोस्तूपा ३, सुदर्शना ४ ये चार राजधानी हैं ।

વાયુકોણમેં જો રતિકર પર્વત છે, उसकी चारों दिशाओंमें देवेन्द्र देवराज ईशानकी वस्तु १, वसुधृता २, वसुमित्रा ३, वसुधरा ४ इन चार अग्रमहियियोंकी चार रत्ना १, रत्नोच्चया २, सर्वरत्ना ३, रत्न संचया ४ नामकी राजधानी जम्बूद्वीप जैसी विस्तृत हैं ॥ सू० ७१ ॥

શિવા, રતી અને જમ્બુનામની અગ્રમહિષીઓની ચાર રાજધાનીઓ આવેલી છે તે રાજધાનીઓ જમ્બૂદીપ પ્રમાણે છે અને તેમનાં નામ અમલા, સૌમનસા, અર્ચિમાલિની અને મનોરમા છે । ૧-૪-૫ ઠાણમાં જે રતિકર પર્વત છે, તેની ચારે દિશાઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ થકની અમલા અપ્સરા, અપ્સરોનામિકા નામની અગ્રમહિષીઓની ચાર રાજધાનીઓ આવેલી છે તે રાજધાનીઓ જમ્બૂદીપ જેટલા જ પ્રમાણવાળી છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-મૂતા, મૂતાવર્તસા ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના છે । વાયવ્ય ઠાણમાં જે રતિકર પર્વત છે તેની ચારે દિશાઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ ધ્યાનની વસુ વસુધૃતા વસુમિત્રા અને વસુધરા નામની ચાર અગ્રમહિષીઓની ચાર રાજધાનીઓ આવેલી છે । તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-રત્ના રત્નોચ્ચયા, સર્વરત્ના અને રત્નસંચયા । તે રાજધાનીઓ પણ જમ્બૂદીપ જેટલા જ વિસ્તારવાળી છે ॥ સૂ ૭૧ ॥

एतच्च पूर्वोक्तं सर्वं सत्यं जिनोक्तत्वादिति सत्यं निरूपयितुमाह—

મૂલમ્—ચતુર્વિદ્ધે સત્ત્વે પળ્લન્તે, તં જહા—નામસત્ત્વે ૧, ઠવ-
ળસત્ત્વે ૨, દ્રવ્યસત્ત્વે ૩, ભાવસત્ત્વે ૪ । સૂ૦ ૭૨ ॥

છાયા—ચતુર્વિધં સત્યં પ્રજ્ઞતમ્, તથા—નામસત્યં ૧, સ્થાપનાસત્યં ૨,
દ્રવ્યસત્ય ૩, ભાવસત્યમ્ ૪ । ॥ સૂ૦ ૭૨ ॥

ટીકા—“ ચતુર્વિદ્ધે ” इत्यादि—व्याख्या सुगमा । नवर—नाम—स्थापना—
द्रव्यभावानां स्वरूपमस्मत्कृतायामनुयोगद्वारस्यानुयोगचन्द्रिकाटीकायां जिज्ञासु-
शिरवलोक्तनीयम् । सू० ७२ ॥

पूर्वं सत्यं निरूपितं, तच्च चारित्रविशेषरूपमिति चारित्रविशेषान् द्वितीयोद्दे-
शसमाप्तिपर्यन्तं निरूपयितुमाह—

મૂલમ્—આજીવિયાણં ચતુર્વિદ્ધે તવે પળ્લન્તે, તં જહા—ઉગ્ગ-
તવે ૧, ઘોરતવે ૨, રસણિજ્જૂહણયા ૩, જિર્વિભદિયપહિસંલી-
પયા ૪ । સૂ૦ ૭૩ ॥

यह सब कथन जिनोक्त होनेसे सत्य हैं, अतः अब सूत्रकार सत्य
निरूपण करते हैं । “ चतुर्विद्वहे सत्त्वे पल्लन्ते ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—સત્ય ચાર પ્રકારકા કહા ગયા;૬, નામ સત્ય ૧, સ્થાપના સત્ય,
૨, દ્રવ્ય સત્ય ૩, ભાવ સત્ય ૪ । इसकी व्याख्या सुगम है । इन सत्य
स्वरूपोंका जिज्ञासु, अनुयोग द्वारकी अनुयोग चन्द्रिकाटीकाको देखें सू० ७२

નિરૂપિત યહ સત્ય ચારિત્ર વિશેષરૂપ હોના હૈ । इसलिये अब
सूत्रकार द्वितीय उद्देशेकी समासितक चरित्र विशेषणोंका कथन करते हैं ।

“ આજીવિયાણં ચતુર્વિદ્ધે તવે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

આ સમસ્ત કથન જિનોક્ત હોવાથી સત્ય છે આ સખંવને અનુલક્ષીને
હવે સૂત્રકાર સત્યનું નિરૂપણ કરે છે—“ ચતુર્વિદ્ધે સત્ત્વે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—સત્ય ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે—(૧) નામ સત્ય, (૨) સ્થાપના સત્ય,
(૩) દ્રવ્ય સત્ય, અને (૪) ભાવ સત્ય. આ પદોની વ્યાખ્યા સુગમ છે. છતાં
તેનું સ્વરૂપ સમજવા માટે અનુયોગદ્વારની અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા
પ્રાચી લેવી. ॥ સૂ. ૭૨ ॥

સત્ય ચારિત્ર વિશેષરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશકની
સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીનાં સૂત્રોમા ચારિત્ર વિશેષોનું નિરૂપણ કરે છે—

“ આજીવિયાણં ચતુર્વિદ્ધે તવે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

રાજધાન્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા ધવળા ૧, સૌમનસાર, અર્ધિમૌલિની ૩, મનોરમા ૪, ષેતિ, હમાઃ ક્રમેણ પચાયાઃ ૧, પિત્રાયાઃ ૨, સત્યાઃ ૩, અઞ્જના ૪ ઇવાધ્યાઃ

તત્ર-રતિકરકપર્વતચતુષ્ટયમધ્યે સ્થલુ યઃ સ વૃદ્ધિપાથાત્મો નૈર્ઘ્યલ્લોચનગણો રતિકરકપર્વતોઽસ્તિ, સસ્ય સ્થલુ પર્વતસ્ય ચતુર્દિશિ શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય ચતુર્મુખામ્-અગ્રે વક્ષ્યમાણાનામમલાદીનામગ્રમહિપીણાં જમ્બૂદીપપ્રમાણમિતાઃ જમ્બૂદીપપ્રમાણાઃ ચતસ્રો રાજધાન્ય પ્રજ્ઞતા, તથા-મૂતા ૧, મૂતાપર્વતસા ૨, ગોસ્તૂપા ૩, સુદર્શના ૪ ષેતિ, હમા ક્રમેણ અમલાયાઃ ૧, અપ્સરસા-અપ્સરોનામિકાયાઃ, નવમિકાયા ૩, રોહિણ્યા ૪ ષોધ્યાઃ ।

તત્ર-રતિકરકપર્વતચતુષ્ટયમધ્યે સ્થલુ યઃ સ ઉચરપાથાત્મો-નાયુકોપસ્થિતો રતિકરકપર્વતોઽસ્તિ, સસ્ય પર્વતસ્ય સ્થલુ ચતુર્દિશિ ર્દિશાનસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય ચતુર્મુખામ્-અગ્રે વક્ષ્યમાણાનો વક્ષ્યમાણાનામમલાદીનામગ્રમહિપીણો જમ્બૂદીપપ્રમાણમિતામતસો રાજધાન્ય પ્રજ્ઞતાઃ તથા રત્ના ૧, રત્નાચ્ચયા ૨, સર્વરત્ના ૩, રત્નસંચયા ૪ ષેતિ, હમાઃ ક્રમેણ વસ્થા ૧, વસુપ્રજ્ઞાયા ૨, વસુમિત્રાયાઃ ૩, વસુન્ધરાયા ૪ ષેતિ ॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

રાજધાનિયાં અમળા ૧, સૌમનસા ૨, અર્ધિમૌલિની ૩, મનોરમા ૪ કહી ગઈ છે । આર અગ્રમહિપિયાં પચા ૧ પિત્રા ૨ સતી ૩ અઞ્જ ૪ છે ।

હવે આર રતિકર પર્વતોંકે ધી-અર્ધે નૈર્ઘ્ય લોચનકા જો રતિકર પર્વત છે તેની આરોં દિશાઓંમેં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકની અમલા ૧, અપ્સરા ૨, અપ્સરોનામિકા ૩, નવમિકા ૪ નામવાળી જો અગ્રમહિપિયાં છે તેન આરોંકી જમ્બૂદીપ પ્રમાણા મૂતા ૧, મૂતાપર્વતસા ૨, ગોસ્તૂપા ૩, સુદર્શના ૪ છે આર રાજધાની છે ।

નાયુકોપમેં જો રતિકર પર્વત છે, તેની આરોં દિશાઓંમેં દેવેન્દ્ર દેવરાજ ર્દિશાનકી વસુ ૧, વસુપ્રજ્ઞા ૨, વસુમિત્રા ૩, વસુન્ધરા ૪ હવે આર અગ્રમહિપિયોંકી આર રત્ના ૧, રત્નાચ્ચયા ૨, સર્વરત્ના ૩, રત્ન સંચયા ૪ નામકી રાજધાની જમ્બૂદીપ ઝેસી ચિસ્તૂત છે ॥ સૂ૦ ૭૧ ॥

પિત્રા, સતી અને અઞ્જ નામની અગ્રમહિપીઓની આર રાજધાનીઓ આવેલી છે તે રાજધાનીઓ જમ્બૂદીપ પ્રમાણે છે અને તેમનાં નામ અમળા, સૌમનસા, અર્ધિમૌલિની અને મનોરમા છે । રત્નક કોણમાં જે રતિકર પર્વત છે, તેની આરે દિશાઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકની અમલા અપ્સરા, અપ્સરોનામિકા નામની અગ્રમહિપીઓની આર રાજધાનીઓ આવેલી છે તે રાજધાનીઓ જમ્બૂદીપ કોટલાં જ પ્રમાણવાળી છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-મૂતા, મૂતા પર્વતસા ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના છે । વાયવ્ય કોણમાં જે રતિકર પર્વત છે તેની આરે દિશાઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ ર્દિશાનની વસુ વસુપ્રજ્ઞા વસુમિત્રા અને વસુન્ધરા નામની આર અગ્રમહિપીઓની આર રાજધાનીઓ આવેલી છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-રત્ના રત્નાચ્ચયા, સર્વરત્ના અને રત્નસંચયા । તે રાજ ધાનીઓ પણ જમ્બૂદીપ કોટલાં જ વિસ્તારવાળી છે ॥ સૂ ૭૧ ॥

સંયમં નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લન્તે, તં જહા-મળસંજમે ૧,
વહસંજમે ૨, કાયસંજમે ૩, ઉવગરણસંજમે ૪ ॥ સૂ. ૭૪ ॥

છાયા--ચતુર્વિધઃ સંયમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-મનઃસંયમઃ ૧, વાક્સંયમઃ ૨,
કાયસંયમઃ ૩, ઉપકરણસંયમઃ ૪।

ટીકા--“ ચતુર્વિધે ” इत्यादि-संयमः-संयमनं संयमः-सावद्यव्यापार-
विरतिस्वरूपः, स चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तथा-मनःसंयमः-मनसः संयमः-अशुभ-
भावेभ्यो निवर्तनं शुमध्यानादौ प्रवर्तनं वा, वाक्संयमः-वाचः संयमः-सावद्य-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम्, २, कायसंयमः-कायस्य संयमः-अतिचारादिरूपसावद्य-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम् ३, उपकरणसंयमः-बहुमूल्यवस्त्रादि परिहारः ४। सू. ७४।

દ્રેષકા ત્યાગ કર દેતા હૈ । આજીવિકોંકે યહાં યેહી ચાર તપ માને ગયે
હૈ । જય કિ જૈન સિદ્ધાન્તમેં ૧૨ તપ પ્રતિપાદિત હૈ ॥ સૂ. ૭૩ ॥

“ ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

મૂત્રાર્થ-સંયમ ચાર પ્રકારકેહૈ, મનઃસંયમ ૧, વાક્સંયમ ૨, કાયસંયમ ૩
ઔર ઉપકરણ સંયમ ૪ ।

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપારમેં વિરતિહી સંયમ હૈ । તાત્પર્ય
હૈ કિ અશુભ ભાવોંકી ચિન્તાસે મનકો હટાના ઔર ધર્મધ્યાન આદિસે
ઉસે લગાના મનઃસંયમ હૈ ૧, સાવધ વ્યાપારસે મનકો-હટાના ઔર
શુભ વ્યાપારમેં પ્રવૃત્ત કરના વાક્સંયમ હૈ ૨, અતિચાર આદિ સાવધ
વ્યાપારસે શરીરકો હટાના ઔર નિરતિચાર વ્યાપાર રૂપમેં-ઉસે પ્રવૃત્ત
કરના કાયસંયમ હૈ ૩, બહુ મૂલ્ય વસ્ત્રાદિક ધારણ કા પરિત્યાગ કરના
ઉપકરણ સંયમ હૈ ॥ સૂ. ૭૪ ॥

નોજ વિષયક રાગદ્રેષનો ત્યાગ કરી નાખે છે. આજીવિકો આ ચાર તપને જ
માને છે, પરંતુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં તો ૧૨ તપ કહ્યા છે ॥ સૂ. ૭૩ ॥

“ ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ-સંયમના ચાર પ્રકાર છે-(૧) મનઃસંયમ, (૨) વાક્સંયમ, (૩) કાય
સંયમ અને (૪) ઉપકરણ સંયમ

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) થી વિરતિનું નામ જ સંયમ છે અશુભ
ભાવોના ચિન્તાથી મનને દૂર રાખવું અને ધર્મધ્યાન આદિમાં તેને લીન
કરવું તેનું નામ મનઃસંયમ છે સાવધ વ્યાપારમાંથી વચનને દૂર રાખીને
શુભ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવા તેનું નામ વાક્સંયમ છે અતિચાર અદિ સાવધ
વ્યાપારથી શરીરને દૂર રાખવું અને નિરતિચાર વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવું તેનું
નામ કાયસંયમ છે. બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને ધારણ કરવાનો પરિત્યાગ કરવો
તેનું નામ ઉપકરણ સંયમ છે. ॥ સૂ. ૭૪ ॥

જાયા—આજીવિકાનાં ચતુર્વિધ તપ મહત્ત્વમ્, તથા—ઉચ્ચતપઃ ૧ ધોર તપઃ ૨, રસનિર્મૂળતા ૩, ત્રિન્દ્રિયમતિસંલીનતા ૪ ॥ સુ. ૭૩ ॥

ટીકા—“ આજીવિયામ ” इत्यादि - आजीविकानां—गोशालकृषिपालां तपः—तपस्या चतुर्विध—चतुष्पकार महत्तमम्, तथया—उच्चतपः—उग्रतृष्णं च तत् तपः—अष्टमादि चेत्युग्रतपः १, धोरतप—धोरम्—आत्मनिरपेक्ष च यद्यत् तपो धोर तपः, यद्य ‘ प्राण पातयामि कार्यं साधयामीति ’ निमित्तमुद्रया विधीयते तथया २, रसनियूढता—रसानां—घृतमधुमीनां निर्यूढता—परिर्वर्जनं तथा ३, जिह्वेन्द्रियमनिसलीनता—जिह्वेन्द्रिय जिह्वेन्द्रिय तत्र प्रतिसंलीनता—गुण्यता, तयायूता—अतिरसनेन्द्रियसेत्पथ, मनोशमनोद्वाहारेषु रागद्वेषपरित्याग इति भावः ४। आर्हतां तु शास्त्रविधं तपो मरतीति ॥ सू. ७३ ॥

સુમાર્થ—આજીવિકાકે યહાં ચાર પ્રકારકા તપ કહા ગયા હૈ, ઉચ્ચતપ ૧, ધોર તપ ૨, રસનિર્મૂળતા ૩ ઓર જિહ્વેન્દ્રિય મતિસલીનતા ૪ ।

ટીકા—ગોશાલકૃષ્કે જો શિષ્યહૈ, લે યહાં આજીવિક શાસ્ત્રસે પૃહીત બુલે હૈં । ડનકે યહાં ઉચ્ચતપ આદિ મેદસે તપસ્યા ચાર પ્રકારકી હૈ, લસકા અનિપ્રાય હૈ કિ—અષ્ટમ આદિ ઉત્કૃષ્ટ તપ હૈ । જિસમેં આત્મા અપેક્ષિત નહીં હૈ, યહુ ધોર તપ હૈ, હસ તપસ્યામેં “ કાર્ય સાધયામિ શરીર યા પાતયામિ ” શરીર જાને પર મી કાર્ય કો સિદ્ધ કરુંગા પેસા, હુ સકુલ્પ હોનેસે ધોરતા હૈ । જિસ તપમેં ઘૃતાદિરસ પરિવર્જિત હૈ લહ “ રસનિર્મૂળતા ” હૈ, જિસમેં રસનેન્દ્રિય જીતા જાય લહ “ રસનેન્દ્રિય મતિસલીનતા ” તપ હૈ । હસમેં તપસ્વી મનોજ્ઞ અમનોજ્ઞ વિષયક રાગ

સુમાર્થ—આજીવિકાના ચાર પ્રકારનાં તપ અહીં પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૧) ઊચ્ચ તપ, (૨) ધોર તપ, (૩) રસનિર્મૂળતા અને (૪) જિહ્વેન્દ્રિય પ્રતિ સંલીનતા

ટીકા—જે શાસ્ત્રના અનુયાયીઓને આજીવિકા કહે છે તેઓ ઉચ્ચ તપ આદિ ચાર પ્રકારની તપસ્યાઓમાં માને છે તે પ્રત્યેકનું ફરક પડે છે તથા કરવામાં આવે છે—અષ્ટમ આદિ તપસ્યાને અગ્રતપ અથવા ઉત્કૃષ્ટ તપ કહે છે તેમાં આત્મા (જીવ) ની અપેક્ષા રાખ્યા વિના શરીર જાતે જાતે અથવા પશુ કાચ સિદ્ધ કરીશ આ પ્રકારનો ધોર સકલ્પ હોય છે, તે તપને ધોરતપ કહે છે જે તપમાં જો આદિ રસને પરિત્યજ કરવામાં આવે છે, તે તપને રસનિર્મૂળતા કહે છે જે તપમાં રસનેન્દ્રિય (રસક) પર કાબૂ રાખવામાં આવે છે, તે તપને “ રસનેન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા તપ ” કહે છે તેમાં તપસ્વી મનોજ્ઞ અને અમ

સંયમં નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લભ્યે, તં જહા-મળસંજમે ૧,
વહસંજમે ૨, કાયસંજમે ૩, ઉવગરણસંજમે ૪ ॥ સૂ. ૦૭૪ ॥

છાયા-ચતુર્વિધઃ સંયમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-મનઃસંયમઃ ૧, વાકસંયમઃ ૨,
કાયસંયમઃ ૩, ઉપકરણસંયમઃ ૪।

ટીકા-“ ચતુર્વિધે ” इत्यादि-संयमः-संयमनं संयमः-सावधव्यापार-
विरतिस्वरूपः, स चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तथया-मनःसंयमः-मनसः संयमः-अशुभ-
भावेभ्यो निवर्तनं शुभध्यानादौ प्रवर्तनं वा, वाकसंयमः-वाचः संयमः-सावध-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम्, २, कायसंयमः-कायस्य संयमः-अतिचारादिरूपसावध-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम् ३, उपकरणसंयमः-बहुमूल्यवस्त्रादि परिहारः ४। सू. ०७४।

દ્રેષકા ત્યાગ કર દેતા હૈ । આજીવિકોંકે યહાં ચેહી ચાર તપ માને ગયે
હૈ । જય કિ જૈન સિદ્ધાન્તમેં ૧૨ તપ પ્રતિપાદિત હૈ ॥ સૂ. ૦૭૩ ॥

“ ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લભ્યે ” इत्यादि—

મુનાર્થ-સંયમ ચાર પ્રકારકેહૈ, મનઃસંયમ ૧, વાકસંયમ ૨, કાયસંયમ ૩
ઔર ઉપકરણ સંયમ ૪ ।

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપારમેં વિરતિહી સંયમ હૈ । તાત્પર્ય
હૈ કિ અશુભ ભાવોંકી ચિન્તાસે મનકો હટાના ઔર ધર્મધ્યાન આદિમેં
ઉસે લગાના મનઃસંયમ હૈ ૧, સાવધ વ્યાપારસે મનકો-હટાના ઔર
શુભ વ્યાપારમેં પ્રવૃત્ત કરના વાકસંયમ હૈ ૨, અતિચાર આદિ સાવધ
વ્યાપારસે શરીરકો હટાના ઔર નિરતિચાર વ્યાપાર રૂપમેં ઉસે પ્રવૃત્ત
કરના કાયસંયમ હૈ ૩, બહુ મૂલ્ય વસ્ત્રાદિક ધારણ કા પરિત્યાગ કરના
ઉપકરણ સંયમ હૈ ॥ સૂ. ૦૭૪ ॥

નોત્ર વિષયક રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી નાખે છે. આજીવિકો આ ચાર તપને જ
માને છે, પરંતુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં તો ૧૨ તપ કહ્યા છે. ॥ સૂ. ૦૭૩ ॥

“ ચતુર્વિધે સંજમે પળ્લભ્યે ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ-સંયમના ચાર પ્રકાર છે-(૧) મનઃસંયમ, (૨) વાકસંયમ, (૩) કાય
સંયમ અને (૪) ઉપકરણ સંયમ

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) થી વિરતિનું નામ જ સંયમ છે અશુભ
ભાવોના ચિન્તાથી મનને દૂર રાખવું અને ધર્મધ્યાન આદિમાં તેને લીન
કરવું તેનું નામ મનઃસંયમ છે સાવધ વ્યાપારમાંથી વચનને દૂર રાખીને
શુભ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવા તેનું નામ વાકસંયમ છે અતિચાર અદિ સાવધ
વ્યાપારથી શરીરને દૂર રાખવું અને નિરતિચાર વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવું તેનું
નામ કાયસંયમ છે. બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને ધારણ કરવાનો પરિત્યાગ કરવો
તેનું નામ ઉપકરણ સંયમ છે. ॥ સૂ. ૦૭૪ ॥

જાયા—ભાજીવિકાનાં ચતુર્વિધં તપઃ પ્રકૃતમ્, તથા—ઉગ્રતપઃ ૧ ધોર તપઃ ૨, રસનિર્ચૂઢણતા ૩, ત્રિન્દ્રિયપ્રતિસહીનતા ૪ ॥ સૂ. ૭૩ ॥

ટીકા—“ભાજીવિયાળ” ઇત્યાદિ - ભાજીવિકાનાં—ગોશાલકશિષ્યાનાં તપ—તપસ્યા ચતુર્વિધ—ચતુષ્કાર પ્રકૃતમ્, તથા—ઉગ્રતપ—ઉગ્રમુત્કૃષ્ટં ચ તત્ત્વ તપઃ—મટ્ટમાદિ ચેત્યુગ્રતપઃ ૧, ધોરતપ—ધોરમ્—આત્મનિરપેક્ષ ચ યત્ત્વ તપો ધોર તપ, યદ્ય ‘માણ પાતંગામિ કાર્ય સાધયામીતિ’ નિશ્ચિતપુદ્ગલા નિષીઘટે તત્ત્વ ૨, રસનિર્ચૂઢણતા—રસાનો—ઘૂતપ્રમુદીનાં નિર્ચૂઢણતા—પરિવર્જન તપા ૩, ત્રિન્દ્રિય પ્રતિસહીનતા—ત્રિદૈવન્દ્રિય ત્રિદેન્દ્રિય તથા પ્રતિસહીનતા—ગુપ્તતા, તયામૃતાન્તરિતરસનેન્દ્રિયચેત્યર્થ, મનોદામનોદાઽશ્ચારેણ રાગદ્વેષપરિત્યાગ इति भाषः ॥ ૪ ॥ માર્શનાં તુ શ્વાદશ્ચવિધં તપો મન્તીતિ ॥ સૂ. ૭૩ ॥

સૂત્રાર્થ—આજીવિકાકે યહાં ચાર પ્રકારકા તપ કહા ગયા હૈ, ઉગ્રતપ ૧, ધોર તપ ૨, રસનિર્ચૂઢણતા ૩ ઓર ત્રિદૈવન્દ્રિય પ્રતિસહીનતા ૪ ।

ટીકાર્થ—ગોશાલકકે જો શિષ્યહૈ, વે યહાં આજીવિક શબ્દસે ગૃહીત બુધે હૈ । ડનકે યહાં ઉગ્રતપ આદિ મેદસે તપસ્યા ચાર પ્રકારકી હૈ, ડસકા મનિપ્રાય હૈ કિ—અષ્ટમ આદિ વસ્કૃષ્ટ તપ હૈ । ડિસમેં આત્મા અપેક્ષિત નહીં હૈ, ડહ ધોર તપ હૈ, ડસ તપસ્યામેં “કાર્ય સાધયામિ શરીર ના પાતંગામિ” શરીર જાને પર ની કાર્ય કો સિદ્ધ કરુગા પેસા ડહ સંકુલ્પ હોનેસે ધોરતા હૈ । ડિસ તપમેં ઘૂતાવિરસ પરિવર્જિત હૈ ડહ “રસનિર્ચૂઢણતા” હૈ ડિસમેં રસનેન્દ્રિય જીતા જાય ડહ “રસનેન્દ્રિય પ્રતિસહીનતા” તપ હૈ । ડસમેં તપસ્વી મનોહ્ર અમનોહ્ર વિષયક રાગ

સૂત્રાર્થ—આજીવિકાના ચાર પ્રકારનાં તપ અહીં પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૧) અગ્ર તપ, (૨) ધોર તપ, (૩) રસનિર્ચૂઢણતા અને (૪) ત્રિદૈવન્દ્રિય પ્રતિસહીનતા

ટીકાર્થ—ગોશાલકના અનુયાયીજોને આજીવિકા કહે છે તેઓ ઉગ્રતપ આદિ ચાર પ્રકારની તપસ્યાઓમાં માને છે તે પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—અગ્રમ આદિ તપસ્યાને અગ્રતપ અથવા ઉત્કૃષ્ટ તપ કહે છે જેમાં આત્મા (અત્મા)ની અપેક્ષા શબ્દના વિના શરીરજન્ય તો ભલે જાત પણ કાંઈ સિદ્ધ કરીશ ના પ્રકારનો ધોર સંકલ્પ કોઈ છે તે તપને ધોરતપ કહે છે જે તપમાં ધી આદિ રસનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે, તે તપને રસનિર્ચૂઢણતા કહે છે જે તપમાં રસનેન્દ્રિય (સ્વાદ) પર કાળૂ શબ્દમાં આવે છે તે તપને “રસનેન્દ્રિય પ્રતિસહીનતા તપ” કહે છે તેમાં તપસ્વી મનોહ્ર અને અમ

સંયમં નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-ચતુર્વિદ્ધે સંજમે પળ્લન્તે, તં જહા-મળસંજમે ૧,
વહસંજમે ૨, કાયસંજમે ૩, ઉવગરણસંજમે ૪ ॥ સૂ ૭૪ ॥

હાયા-ચતુર્વિધઃ સંયમઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-મનઃસંયમઃ ૧, વાક્સંયમઃ ૨,
કાયસંયમઃ ૩, ઉપકરણસંયમઃ ૪।

ટીકા-“ ચતુર્વિદ્ધે ” इत्यादि-संयमः-संयमनं संयमः-सावद्यव्यापार-
विरतिस्वरूपः, स चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तथैवा-मनःसंयमः-मनसः संयमः-अशुभ-
भावेभ्यो निवर्तनं शुभध्यानादौ प्रवर्तनं वा, वाक्संयमः-वाचः संयमः-सावद्य-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम्, २, कायसंयमः-कायस्य संयमः-अतिचारादिरूपसावद्य-
व्यापारेभ्यो निवर्तनम् ३, उपकरणसंयमः-बहुमूल्यवस्त्रादि परिहारः ४। सू ७४।

દ્રેષકા ત્યાગ કર દેતા હૈ । આજીવિકોંકે યહાં યેહી ચાર તપ માને ગયે
હૈ । જવ કિ જૈન સિદ્ધાન્તમેં ૧૨ તપ પ્રતિપાદિત હૈ ॥ સૂ ૭૩ ॥

“ ચતુર્વિદ્ધે સંજમે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

મૂત્રાર્થ-સંયમ ચાર પ્રકારકેહૈ, મનઃસંયમ ૧, વાક્સંયમ ૨, કાયસંયમ ૩
ઔર ઉપકરણ સંયમ ૪ ।

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપારમેં વિરતિહી સંયમ હૈ । તાત્પર્ય
હૈ કિ અશુભ ભાવોંકી ચિન્તાસે મનકો હટાના ઔર ધર્મધ્યાન આદિમેં
ઉસે લગાના મનઃસંયમ હૈ ૧, સાવધ વ્યાપારસે મનકો-હટાના ઔર
શુભ વ્યાપારમેં પ્રવૃત્ત કરના વાક્સંયમ હૈ ૨, અતિચાર આદિ સાવધ
વ્યાપારસે શરીરકો હટાના ઔર નિરતિચાર વ્યાપાર રૂપમેં ઉસે પ્રવૃત્ત
કરના કાયસંયમ હૈ ૩, બહુ મૂલ્ય વસ્ત્રાદિક ધારણ કા પરિત્યાગ કરના
ઉપકરણ સંયમ હૈ ॥ સૂ ૭૪ ॥

નોત્ર વિષયક રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી નાખે છે આશ્ચર્યકો આ ચાર તપને જ
માને છે, પરંતુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં તો ૧૨ તપ કહ્યા છે ॥ સૂ ૭૩ ॥

“ ચતુર્વિદ્ધે સંજમે પળ્લન્તે ” इत्यादि—

મૂત્રાર્થ-સંયમના ચાર પ્રકાર છે-(૧) મન-સંયમ, (૨) વાક્સંયમ, (૩) કાય
સંયમ અને (૪) ઉપકરણ સંયમ

ટીકાર્થ-સાવધ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) થી વિરતિનું નામ જ સંયમ છે અશુભ
ભાવોના ચિન્તનથી મનને દૂર રાખવું અને ધર્મધ્યાન આદિમાં તેને લીન
કરવું તેનું નામ મન-સંયમ છે સાવધ વ્યાપારમાંથી વચનને દૂર રાખીને
શુભ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવા તેનું નામ વાક્સંયમ છે અતિચાર અદિ સાવધ
વ્યાપારથી શરીરને દૂર રાખવું અને નિરતિચાર વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત કરવું તેનું
નામ કાયસંયમ છે. બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને ધારણ કરવાનો પરિત્યાગ કરવો
તેનું નામ ઉપકરણ સંયમ છે. ॥ સૂ. ૭૪ ॥

पूर्व समय उक्त, स च त्यागाद्वरतीति त्याग निरूपयति—

मूलम्—चतुर्विधे चियाप पणत्ते, त जहा—मणचियाप १, वडचियाप २, कायचियाप ३, उवगरणचियाप ४। सू० ७५ ॥

छाया—चतुर्विधस्यागः प्रकृष्टाः, तद्यथा—मनस्त्यागः १, वाक्स्त्यागः २, कायस्त्यागः ३, उपकरणस्त्यागः ४। सू० ७५ ॥

टीका—“चतुर्विधे” इत्यादि—त्यागः—सांतागिकानां वस्त्रादिमदान, स चतुर्विधः प्रकृष्टः, तद्यथा—मनस्त्यागः—मनसा प्रदानम् १, एवं वाक्स्त्यागः २, कायस्त्यागः ३, उपकरणस्त्यागमापि बोध्यः ४। सू० ७५ ॥

पूर्व त्याग उक्त, स चारिशनस्य सम्पत्तरतीत्यकिञ्चनतां निरूपयति—

मूलम्—चतुर्विधा अकिञ्चणया पणत्ता, त जहा—मणअ किञ्चणया १, वडअकिञ्चणया २, कायअकिञ्चणया ३, उवगरण अकिञ्चणया ४। सू० ७६ ॥

छाया—चतुर्विधा अकिञ्चनता प्रकृष्टा, तद्यथा—मनोऽकिञ्चनता १, वागकिञ्चनता २, कायकिञ्चनता ३ उपकरणाकिञ्चनता ४। सू० ७६ ॥

त्याग निरूपण—

“चतुर्विधे चियाप पणत्ते”

सुप्रार्थ—त्याग चार प्रकारका होता है, मनस्त्याग १, वाक्स्त्याग २, काय सुप्रार्थ—त्याग ३, उपकरण त्याग ४।

टीका—सांतागिक साधुओंको वस्त्रादि देना त्याग है। त्याग शब्दसे यहाँ दान का ग्रहण हुआ है २ सांतागिक साधुजनोंको वस्त्र आदि मनसे देना मनस्त्याग है १, इसी प्रकार वाक्स्त्याग आदिके विषयमें समझना ॥ ७५ ॥

“त्याग अकिञ्चन का सम्पत्त होना है, अतः अकिञ्चनताका

त्यागनिरूपण—

“चतुर्विधे चियाप पणत्ते” इत्यादि—

सुप्रार्थ—त्याग चार प्रकार के—(१) मनस्त्याग, (२) वाक्स्त्याग, (३) कायस्त्याग अने ४ उपकरण त्याग।

टीका—सांतागिक साधुजोने वस्त्रादि देना तेनुं नाम त्याग है त्याग शब्दसे अहाँ दानपु ग्रहण यहुं है सांतागिक साधुजोने मनसे वस्त्रादि अपणु कइया तेनुं नाम मनस्त्याग है अने ४ प्रकारे वाक्स्त्याग आदि विषे पणु समझनु बोधये ॥ सू० ७५ ॥

ટીકા--“ ચડવિવહે ” ત્યાદિ-અકિચ્ચનતા-અધિધમાનં કિચ્ચન=કિમપિ ધર્મોપકરણાતિરિક્તં વસ્તુજાતં यस્ય સોઽકિચ્ચનઃ=નિષ્પરિગ્રહઃ, તસ્ય ભાવોઽકિચ્ચનતા, સા ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્યથા-મનોઽકિચ્ચનતા-મનસા અકિચ્ચનતા-નિષ્પરિગ્રહતા તથા, एवं વાગકિચ્ચનતાદિષુ વોધ્યમ્ । સૂ. ૭૬ ।

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्ब्रह्म-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकला-पालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैरुग्रन्यनिर्मापक-वादिमानमर्दक - श्रीशाहूछत्र-पति कोल्हापुरराजप्रदत्त ‘ जैनशास्त्राचार्य ’ पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मवारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री -- घासीलालव्रतिविरचितायां स्थानाङ्गसूत्रस्य सुधाख्यायां व्याख्यायाम् चतुर्थ स्थानस्य द्वितीयोद्देशः समाप्तः ॥४-२॥

નિરૂપણ કરતે હૈં--“ ચડવિવિહા અર્કિચ્ચનયા પળ્ણત્તા ઇત્યાદિ--
સૂત્રાર્થ-અકિચ્ચનતાકે ચાર ભેદહૈં । મનોઽકિચ્ચનતા-વાગકિચ્ચનતા-કાયા-
ઽકિચ્ચનતા ૩, ઉપકરણાઽકિચ્ચનતા ૪ ।

ટીકાર્થ-ધર્મોપકરણસે અતિરિક્ત ઓર વસ્તુ જિનકેપાસ નહી હૈ
વે અકિચ્ચન હૈં, નિષ્પરિગ્રહ હૈં, અકિચ્ચનપનાહી અકિચ્ચનતા હૈ । મનસે
જો અકિચ્ચનતા હૈ વહ મનોઽકિચ્ચનતા હૈ, હસી પ્રકાર વચનાદિકોંકી
અકિચ્ચનતા જાનના ચાહિયે ॥સૂ. ૭૬॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराज कृत
स्थानाङ्गसूत्र ” की सुधा टीका का चौथा स्थानका
दूसरा उद्देशक समाप्त ॥

“ ચડવિવિહા અર્કિચ્ચનયા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ-અકિચ્ચનતાના ચાર પ્રકાર છે-(૧) મનઃ અકિચ્ચનતા, (૨) વાગ-
કિચ્ચનતા (૩) કાયાકિચ્ચનતા અને (૪) ઉપકરણાકિચ્ચનતા.

ટીકાર્થ-ધર્મોપકરણ સિવાયની બીજી કોઈ પણ વસ્તુઓ જેમની પાસે
નથી તેઓ અકિચ્ચન છે-નિષ્પરિગ્રહી છે. અકિચ્ચનપણાને જ અકિચ્ચનતા કહે
છે મનની અપેક્ષાએ જ અકિચ્ચનતા છે તેને મન અકિચ્ચનતા કહે છે. એ
જ પ્રમાણે વાગાદિની અકિચ્ચનતા વિષે પણ સમજવું. ॥ સૂ. ૭૬ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराज कृत
“ स्थानाङ्गसूत्र ” नी सुधाटीकाना चोथा
स्थाननो भीजे उद्देशक समाप्त

